BIBLIOTECA NAZIONALE VITTORIO EMANUELE
6
33 F
44

18.

Digitized by Google

EPISTOLÆ

PAVLI ET ALIORVM

Apoſtolorum ad Græcam veritatem caſtigatæ, & per Reuerendiſsimũ Dominum Dominũ Thomam de Vio, Caietanũ, Cardinalem ſancti Xiſti, iuxta ſenſum literalem enarratę, Quibus acceſſerunt Actus Apoſtolorũ commentariis eiuſdẽ illuſtrati.

Ex Libris Monrij S. Mariae Gratiarum Montis Soractis. 1738.

Omnia accuratiori cura quàm antea excuſa.

PARISIIS.

Apud Ioannem Foucher, in vico Iacobæo: ad inſigne ſcuti Florentiæ,

M. 1542.

VITTORIO EMANUELE IN ROMA

AD CAROLVM QVINtum, Romanorum Imperatorem &c. Thomas de Vio Cardinalis ſancti Xiſti.

INter præclariſsimas animi tui dotes plurimas tua ſingularis ab vniuerſis prædicata religio, coëgit me, vt Cõmentarios in Pauli aliorúmque Apoſtolorum epiſtolas nuper editos, tibi dicarem, quo & religioſum opus talis tantíque Cæſaris ſplenderet nomine, & officium meum quod perſoluere nequiui, veniẽdo ad maieſtatis tuæ manus oſculandas vel ſic ſupplerem. Et quoniam intẽtionis meæ fuit ſenſum duntaxat germanum proſequi, ideo Apocalypſim Ioannis omiſi: fateor enim ingenue me non penetrare illius myſteria iuxta ſenſum literalem. Suſcipe itaque humaniſsime princeps munuſculũ hoc ſolita benignitate: & in eo me ſeruum deditiſsimum complectere.

Vale fœlix ſemper Auguſte.

Index cōmentariorum Thomæ de Vio Caietani Cardinalis ſancti Xiſti, in epiſtolas Pauli & aliorum apoſtolorum, & in acta Apoſtolorũ, cuius numerus foliũ, a priorem, b poſteriorem faciem chartæ indicat.

A Bba Syra dictio eſt, pater vero Latina ex Græcis tamen mutuata. & idem ſignificant. ad Ro.8.52.a in prin.

Actiones hominum quantumcunque ex debito naturali, aut legali fiant, ſi ex dei dilectione fiant vitæ æternæ meritoriç ſunt. ad Col.3.314.a

Accuſationem presbyteri Paulus non facile admittendam cenſuit propter ſtatus reuerétiam, ad Colloſſ 3.

Adam in ſtatu innocentiæ quãtum ad humidi naturalis fluxum habebat corpus corruptibile, ſed non mortale. ſi enim in illo ſtatu perſtitiſſet, nunquam fuiſſet mortuus: mors enim illi in peccatum indicta eſt vnde poſtea ad peccati ſtatum tranſiens corpus corruptibile & mortale habuit 1. ad Cor.15.172.a

Adoptionis gratia communis eſt ſupernis ſpiritibus & hominib' ab vno eodémq; patre domini noſtri Ieſu Chriſti: ita quod omnes tã ſpirit' cœleſtes quàm homines adoptiui dei ſunt. ad Ephe.3. 256.b

Aeris appellatione quandoque non elementum aeris, ſed ſubtile corpus noſtris ſenſibus ignotum venit: natum localiter ab anima moueri ad omnes poſitionis differétias abſque aliqua ex parte corporis repugnantia. ad Epheſ.2.260 a

Affectus ſuperbiæ aut inuidiæ ſocietatis deſertionem parit. ad Hebr.10 399.a

Afflictio eſt materia patientiæ, & occaſio vt patientiæ virtus exerceatur. ſicut rerum copia eſt liberalitatis materia, & exercendæ liberalitatis occaſio ad Ro.5.27.b. in fine

Allegoria eſt ſenſus quo verba aliud ſignificant, & aliud ſonant, ad Gala.4.246.a

Amen, vere ſignificat. ad Rom. 1.9.a. in fine

Amor proprius, ſiue carnalis, ſiue mũdanus pater eſt inuidiæ diuerſis rationibus charitas autem omnem inuidiã excludit tam circa conſortiũ in præcipuo amato, quàm circa alia aliorum bona. gaudet enim & ſi alij plus participét & alia quæ ſequuntur. 1. ad Cor.13.153.a

Amor præferés propria iis quæ Ieſu Chriſti, eſt peccatũ mortale, ſed amor quærens propria commoda, non autem

Ieſu Chriſti incrementa ſtudium imperfectorum eſt: qui ad quęrendum meritum augmentum in aliis non ſtudent ſed ſat eſt eis in ꝓpriis manere. ad Philip.2. 284.b

Anathema Græca dictio eſt, per tranſlationem ſeparatum ſignificans: quemadmodum deo dicata à communi vſu ſeparata ſunt: & propterea hoc nomen excõmunicantes appellatos. ad Roma. 9.63.a in fi. & .1.ad Cor.173 b

Angelus infirmarum ſubſtãtiarum ſpiritualium nomen eſt, principatus autem ordinis illarum quę procuratis præſunt, virtutes vero ordinis ſupremi miniſtrantiũ ſeu exequentiũ ad Ro.8.62.a

Angeli in ſacris ſcripturis ſæpe introducuntur loquentes, nõ ſolum hominibus, ſed quãdoque inter ſeipſos: quam locutionem theologi intelligibilem interpretantur ad Corin.13.151.b.in fine.

Angeli in cœlo multa ineffabilia diſcere dicuntur.1. ad Corin.12.148.a

Angeli ſupremi immediate ad nos venturi non mittuntur ſed per alios medios ſubdelegatos: inferiores autẽ quinque ordines immediate ad nos vẽturi mittũtur. ad Heb. 1.378.a.in fine

Angelos aliquos deputatos eſſe ad hominum cuſtodiam videtur ſenſiſſe & primitiua ecclesia Act.12 484.a

Animæ in inferno velut in anguſtia & preſſura cruciantur: quorum neutrum conſumit, & tamen cruciat. ad Ro. 2.12.a.in princ.

Anima noſtra & eſt anima, & eſt ſpiritus eſt anima ꝓ quãto animat corpus. eſt ſpirit⁹ pro quanto intellectualis ordinis eſt, & ſupernis communicat. 1 ad Cor.15.169.b

Anima etiam ipſa in eſſe animę viuit propriis officiis quatenus eſt anima ita quòd non ſolum corpus noſtrum viuit officiis animæ quatenus animat corpus, &c 1.ad Corin. 15.169.a

Animus concupiſcens vetita, in hoc differt ab animo concupiſcente illa met nõ vetita, ꝗ non vetitus animus ſimplici appetitione cognoſcit: vetit⁹ autem animus non ſimplici, ſed vt appareat liber, &c. quoniam certat velut pro gloria contra mandatum libertatis eius reſtrictiuum. ad Roma. 7.42.a

Apoſtaſia Græca dictio eſt: & ſignificat defectionem ſeu rebellionem ab obedientia, ſtatu, ꝓfeſsione &c. 2.ad Theſſalo. 2.331.a.b

Apoſtoli ad hoc à Chriſto miſſi ſunt, & ad hoc ſtuduerũt vt inſererent obediẽtiam fidei, vt in captiuitatem reducerẽt

omnem intellectum in obſequium Chriſti ad Ro.1.2.b.

Apoſtoli Chriſti dum prædicãdo diſcurrerent, circumducebant mulierem aliquam miniſtrantem eis ſumptus neceſſarios 1.ad.Cor.9 130 a

Apoſtoli vndecim non per ſuffragia, ſed per ſolius Chriſti electionem creati fuerunt & Paulus ſimiliter. Matthias autem per ſuffragia apoſtolatũ adeptus eſt. Actu 1.462.b

Apoſtoli ſoli poſt Chriſti mortem ſacerdotes erant. quibus & manuum impoſitio reſeruata legitur, vnde aperte colligitur quod epiſcoporum ex officio eſt in ſacramento cõfirmationis manus imponere, Actuum.8.477.a

Apoſtolorum eſt vniuerſalis eccleſiæ regimen, non ſolum verbo & actione, ſed etiam ſcriptura. vnde ſola ſcripta ab apoſtolis, ſeu ab eis approbata, ſacræ ſcripturæ authoritatem habent.1. ad Cor 12. 150.b.in fine

Aræ titulus Athenis qui fuerit: an ſcilicet ignoto deo. an dijs Aſiæ & Europæ, & Aphricæ, dijs ignotis & peregrinis Actu.17.494.a

Areopagita nomen eſt officij iudiciarij: nam Areopagitæ iudices graues Athenis erãt circa ſupremas cauſas decidendas. Actu.17 495.a in. fi.

Arra in ſecuritatem contractus tam ſponſis quàm negociatoribus datur.2. ad Corin.1. 179.b

Auaritiam vt iuſtitiæ opponitur apud Gentiles non reputari peccatum, patet ex eo quòd rationabilem belli cauſam dicebant rationem propagandi imperij præter hoc quòd leges ciuiles auaritiam citra iuſti precij dimidium in cõtractibus permittunt. ab Epheſ. 5.274.b.

Auaritia appellatur ſimulacrorum cultus, eo quòd auarus colit aurum & argẽtũ quemadmodum colẽs ſimulachra: conueniunt ſiquidem in materia & in affectu, aurum ipſum deo præponentes. ad Theſſ 3.311.b

B

Aptizare in nomine Ieſu Chriſti, & in nomine patris, & filij, & ſpiritusſancti idem eſt. Actu:2.467.a

Barbarum eſſe eſt eſſe relatiuũ, & nullus homo eſt abſolute barbarus: quoniam in omni genere ſunt homines in idiomate communicantes: ac per hoc inter ſe nullus eſt barbarus.1.ad Cor.14.157 b

Barbarus eſt audiens loquentẽ, & ediuerſo quum ſeinuicem non intelligunt. ibidem.

In baptiſmo gratia dei confertur animę vt ſignaculũ quoddam promiſſæ hæreditatis

æternę à ſpirituſancto:quemadmodum ſi inter homines adoptionis tabella ſigno notariorum & teſtiũ, aut ipſius adoptantis anulo ſignaretur. ad Epheſ.1.257.a

Bariesus Hebræum nomen eſt, compoſitũ ex bar quod eſt fili⁹,& Ieſus quod eſt ſaluator. Actu.13.485.a

Belial ſonat abſque iugo 2. ad Corint.6.204.a

Benedicere ſpiritu eſt laudare deum aliena lingua ex dono ſpiritus.1.ad Cor 14.157 b

Benedicere deo eſt benefacere. ad Ephe.1.254 a

Benefacere inimico in particulari nõ præcipitur niſi in neceſsitatis articulo,& tunc prę cipitur quod neceſſarium eſt tribui dicendo ciba illum: potum da illi: quoniam præcepta dei rationabilia ſunt vt naturæ,& indigentijs ſubueniatur.ad Ro 12.84.a

Blaſphemia cõtra deum, turpis ſermo contra ſeipſum,& mẽdacium contra proximũ vniuerſa oris peccata comprehẽdunt ad Coloſſ.3.312 a

Boni gratia nullum malum faciendum eſt,& multo minus libet facere mala vt euitemus peiora ad Rom.3.18.b

Bonum ſpirituale & bonũ corporeum in hoc differunt ꝙ bonum ſpirituale, non eſt ita meum quin alterius ſit (quoniam ſuapte natura abſque damno meo commune eſt) bonũ autem corporeũ proprie eſt ita meum quod non alterius : & ſi alteri communicatur à me,tollitur.1.ad Corin.10.139.a

Bonus non fuit qui malos tolerare non potuit.1. ad Cor.13. 154.a in prin.

C

Alicis vſus eſt communicatio ſanguinis Chriſti bibentibus quia tantum ſacramentaliter ſumentibus eſt ſanguinis Chriſti communicatio ſacramentaliter tantum : ſumentibus aũt ſacramentaliter, & ſpiritualiter eſt ſanguinis Chriſti cõmunicatio ſacramentalis & ſpiritualis.1.ad Cor.10 136.b.

Caput myſticũ alicui⁹ eſt quod gerit vicem capitis reſpectu illius:quoniã caput eſt membrũ perfectius vniuerſos ſenſus habẽs:& eſt velut omniũ actionũ gubernator,& propterea etiam vir mulieris caput dicitur: vtpote longe perfectior & ipſius gubernator, & alia pulchra quę ſequũtur 1 ad Cor.11.141.a

Capitis raſio ex Nazaræorum voto eſt ſecundum legem duplex,altera.ſ per ſe, altera per accidens. Actu 18.496.b

Cardinalatus officium an licite vendi ſeu emi poſſit. Actu. 8. 477.b

Cauſa efficiens eorum quæ ſunt nobis

nobis intima adeſt noſtris intimis, & adeſt magis nobis quàm alia quæcunque cauſa: vtpote cauſa non ſolum in fieri, ſed etiam in ſeruandis Actu.17.494.b
Cauſæ extrinſecæ ſunt duæ. finalis & efficiens. ad Roma. 8.54.a
Cœli tertij nomine intellexit Paulus ſupremũ cœlum: quoniam in ſacra ſcriptura trium cœlorum fit mentio, infimũ, eſt cœlum aëreum. medium eſt cœlum, tertium eſt aquæ omnes quę ſuper cœlos ſunt. empyreum ſiquidem cœlum à poſterioribus traditum nullibi in ſacra ſcriptura inuenitur 2.ad Cor.12.225.b.
Cenchreæ portus Corinthiorũ eſt.Act.18.496.a,in fine
Cœna domini quomodo antiquitus repræſentabatur. 1. ad Cor.11.143.b
Cœnæ dominicæ repræſentationi,duo abuſus admixti.alter quòd vnus alium non expectabat: ſecundus quòd diuites epulis abundantes ad ſacietatem & ebrietatem vſque comedebant & bibebãt. pauperibus aũt nihil mittebant. 1.ad Co.11.ibi.& fo. ſequen.a
Chaldæa Meſopotamiæ pars eſt. in qua Meſopotamia eſt etiam ciuitas Charan Syriam verſus.Actu.7.473.b.
Charitas iuxta textum Græcum .1.ad Co.13 dilectio nominatur.1.ad Cor 13 151.b
Charitas quantum eſt ex parte temporis neſcit caſum. quæ tamen perditur ex peccato mortali.1 ad Cor 13.154.a
Charitas eſt maior reliquis duabus virtutibus theologicis. principatur enim fidem mouendo ad credendum omnia. & ſpem mouendo ad ſperandũ oĩa.&c.1 ad Co.13.161.a.b.
Chriſtus ſicut mediator eſt dũ hominibus à deo dona conferuntur, ita mediator eſt in actione gratiarũ. vnde eccleſia in orationibꝰ ſuis ſemper adiungit per dominũ noſtrũ Ieſũ Chriſtũ,&c ad Ro.1.3.a
Chriſtꝰ niſi reſurrexiſſet, homines à peccatis ſuis iuſtificati non fuiſſent: quoniam non credidiſſent.ad Rom.4.27.a.
Chriſti iuſtificatio in cruce ſuapte natura fuit in omnes homines,quoniã ipſe eſt caput totius eccleſiæ à principio mundi vſq; ad finem & propterea ipſiꝰ meritũ eſt ſuapte natura meritũ omniũ quãtũ ad ſufficiẽtiã. ad Ro.5.31.i.fi.
Chriſtus nullum vnquã habuit in ſeipſo peccatum, ſed peccatum induit: aſſumendo ſimilitudinem carnis peccati. ad Rom.8.47.a in fine.
Chriſtus quod ſit finis legis etiã Iudæi increduli fatentur: dũ dicũt prophetas vſque ad Meſiam propheta ſſe. ad Roma. 10.70.b

Chriſtus non elegit ea quæ ſibi ſecundum naturalem affectū voluntatis placebant, ſed quę ſummè diſplicebant ad ædificationem eccleſiæ. ad Ro. 15.92.a

Chriſtus à principio conceptionis ſuæ tātam virtutem habuit, vt potuerit reddere corpus ſuum ſpirituale. 1. ad Corin. 15.169.b

Chriſtus nomen eſt regiæ dignitatis, ſecundum humanam naturam competens. imago autem dei ſecundum naturam diuinam nomen eſt filij. quoniam filius eſt modo productionis ſuæ in patris ſimilitudinem generatur, & in hoc à ſpirituſancto differt 2. ad Cor. 4.189.a

Chriſti ætas plæna eſt quo ad aſſecutionem omnium ſpectātium ad vtilitatem: cum fuerit 30. annorum. ad Ephe. 4. 270.a

Chriſtus corporalium actionū & paſsionum (ſcilicet comedendi, bibendi, laborandi, patiendi, & huiuſmodi) experientiam habuit. ad Philipp. 2. 188.a

Chriſtus quantum ad ſufficientiam vnus pro omnium ſalute mortuus eſt, quantum vero ad effectum, etiam vnus pro omnib9 mortu9 eſt, pro quanto vitam corporalem omnibus per ſuam mortem in generali reſurrectione conferet, quāquā nō omnibus vitā glorioſam. 2. ad Cor 5 196.b. in fine. & fo. ſequen. a

Chriſti corpus aliqui ſacramentaliter tantum manducant & bibunt: quos Paulus appellat manducare vel bibere indigne, aliqui vero ſumunt ſacramentaliter & ſpiritualiter: qui à Paulo appellantur manducantes ſeu bibentes digne 1. ad Cor. 11.145.b

Chriſtus eſt velut hypoſtaſis ſui corporis myſtici quod eſt eccleſia. 1. ad Corin. 12.149.a

Chriſtus in cœlo verè ſtat, non autem ſedet quo ad corporalem ſitum: quoniam ſtare naturalis hominis ſitus eſt. Act. 7.475.a

Chriſtiani omnes ſpirituſancto agente profitentur Ieſum dominum. 1 ad Cor. 12.147.a

Chriſtiani omnes, domeſtici fidei appellantur: quia vniuerſa eccleſia chriſtiana, vna eſt dom9 dei viui. ad Gal. 6.252.b

Chriſtiani templum ſunt domini, & ſi Chriſto coaptantur, creſcūt in templum ſanctum habitaculum mūdum coram deo. ad Epheſ. 2.264 a

Cibos impuros ſecundum legē Hebræi appellabant & communes, & immundos: immūdos quidem ſecundum legē, communes autem ſecundum quandam modeſtiam loquendi cum gentilibus. Actuū 10. 481.a

Digitized by Google

Cibus nullus ſecundū ſe ſeu per Chriſtum eſt immundus relatus autem ad conſcientiam exiſtimantem eum immundū, eſt immundus illi. ad Ro. 14.89 b.in principio.

Circūciſio apud Iudæos erat ſignum profeſsionis legis. ad Rom.2.15.b

Circunciſionem accipiebāt cōuerſi ex gētibus tanquàm neceſſariam ad ſalutē, Iudæi autem etiam ſi non reputarent ipſam neceſſariam ad ſalutē, ratione cuiuſdam prærogatiuæ ſui generis circuncidebātur.ad Gal.5 247.a

Circunciſio & feſtorum obſeruatio apud Iudęos quędā cerimonialia erāt. ad Gal.5. ibi.

Complātatatio apud apoſtolum pro infitiōe ſumitur.ad Ro. 6.33 b.in fine

Confidentia eſt audaciæ fundamētum : immo proprium videtur eſſe cōfidentium audere.2.ad Cor 10.216.a

Cōiugia iter diſpares cultu prohibentur.1.ad Cor.7.127.a

Coniugi negare debitum (ſiue fraude, fingēdo aliquam excuſationē.ſiue aperte negando) peccatū iniuſtitiæ eſt: & eſt ex ſuo genere mortale ſicut quælibet alia iniuſtitia 1. ad Cor.7. 121.b.in fine

Coniugis infidelis diſceſſus an præbeat coniugi fideli libertatem ineundi aliud coniugium ſecundū Pauli doctrinam.1.ad Cor 7.124 a

Cogitationes ſunt prima munimēta diabolica in quibus cōpræhēditur tota pars cognoſcitiua, omnes aſtutiæ, oēs artes contra Chriſti fidē & bonos mores.2.ad Co. 10.236 b

Cōflictus hominis aduerſus dęmones fictio apud Gentiles habetur.ad Ephæſ.6.280 b

Cordis dilatatio ex duobus cōſtat.alterū eſt humanū ſtudiū ad cor ampliandum, ne inter humanos reſpectus anguſtetur.alterū eſt diuinæ donum gratiæ huiuſmodi delectatio nē cōplēs qa homo dilatato iā corde, & libere delectabiliter quæ dei ſunt exequitur. ad Cor.6.203.b.in prin.

Cōſcientia in hoc differt à cogitationibus accuſantib' vel defendentibus ꝙ conſcientia ſonat applicationē ſcientię ad factum ſeu faciēdum examinando illud an factū vel non factum, an bene vel male factum &c. cogitatiōes autem accuſantes vel defendētes ſūt velut partes hinc & inde ad ſcientię examē concurrentes, velut allegantes ratiōes pro & contra ex naturalibus rationibus.ad Rom.2.13.b.

Conſcientia erronea ligata. ad Rom.14.89.b

Conſuetudo præcipuum locum habere debet in ijs quæ non ſunt in ſacra ſcriptura diffinita.1.ad Cor.11.143 a

Corpus humanum quòd ſeminatur animale, id eſt viuens ex officijs animæ vegetantis ipſum, reſurgit corpus ſpirituale: hoc eſt non ex officijs vegetatiõis ſed ex virtute ſpiritus viuẽs. 1. ad Cor. 15. 169. a

Corpora damnatorum poſt reſurrectionem incorruptibilia erunt ſine vſu venereorum ciborum & humidi fluxu ſed nõ erunt glorioſa & impaſſibilia 1. ad Corint. 15 170 b. in fine

Corpus verſus mortem tendens vt continua reſolutione non ęqualiter deficit ſed quo plus verſus mortem veteraſcit pl⁹ augetur deficere, ita animæ profectus longe maior ſignificatur quanto magis renouatur & magis cœleſti nouitati appropinquat. 2. ad Corinth 4. 191. b in fine.

Corpora glorioſa ſplendentia, in die iudicij nubem gloriæ efficient. quemadmodum vidimus in cœlo in illa parte quæ vocatur via lactea. ad Ephe. 4. 324 a

Corpora humana in reſurrectione induent ab extrinſeco dono incorruptibilitatem & immortalitatem, & non in aliam intimã tranſibunt naturam. 1. ad Cor. 15. 172. a

Creaturę nomine omnis natio, omnis hominũ conditio appellatur. ad Ro. 8. 53. b

Creatura omnis quãtuncunque immortalis immo etiã beata, alicui ſubiacet mutationi. 1 ad Timoth, 6. 350. b

Credẽdi tota ratio eſt deus, qui omnium quę credimus reuelator creditur vniuerſę quoq; ſpei noſtrę ratio eſt deus, qui beatitudinẽ promiſit neç minus vniuerſæ dilectionis noſtræ ratio deus eſt, quem ſuper omnia & in omnibus diligimus primæ ad Corin. 13. 156. b

Credere eſt donum dei gratuitum ad Epheſ. 2. 261 b

Cultus diſparitas abſolute inter coniuges eſt quædam illegalitas: non ſolũ coniuges adinuicem referendo ſed etiam ad prolẽ. & alia pulchra quæ ſequuntur. primæ ad Cor. 7. 123 a

Curæ animarum officium præcipuum ac ſpiritualiſsimum donum dei eſt. & propterea illud vendere aut emere ſuapte natura ſimoniacum eſt & non quia ab eccleſia prohibitum Acto. 8. 477. b

Cymbalum quid. 1. ad Cor. 13. 152, a

D

Electatio naturalis nihil aliud eſt q̃ quies in bona diſpoſitione. 1. ad Cor. 12 150. b

Delictum peccatum eſt à præceptis affirmatiuis declinans. ad Galat. 6. 251. a

Demeritum & incredulitas hominum

minum non tollit veritatem dei,quanuis quandoque tollat executiones quæ ſecũdum eorum merita futuræ erant. vt pœnitentia Niniuitarum Niniues ſubuerſionem ſuſtulit. Ad Roma 3. 18.a. in prin.

Dæmones ob euidentiam factorum coacti myſteria fidei credunt,ſed nõ ad iuſtitiam. Ad Roma.10.72 a

Dæmones principium huius ſeculi appellatione intelliguntur.1.ad Cor 2.105.b

Dæmones habitare in aëre, admittitur.Ad Ephe 2 260 a

Dæmones eſſe ſpiritus aëreos credibile eſt & naturali philoſophiæ conſonũ. Ad Ephe. 2 Ibidem.

Dei inuiſibilia quæ in ſeipſis videri non poſſunt,ab alijs cõſpici poſſunt per ea q̃ à deo effecta ſunt: vt cauſa per proprios effectus conſpicitur. ad Roma.17.a

Deus relucet in effectis ab eo velut in ſpeculis & quemadmodum requiritur ad videndum relucens in ſpeculo intuitus ſpeculi,ita ad cõſpiciẽdũ deũ per ea quæ facta ſunt intellectio factorum à deo requiritur. & alia multa pulchra de hoc ad Roma.1.Ibidem.

Deo ſoli naturale eſt noſſe quod eſt deus. quoniam ipſi ſoli naturale eſt videre deum in ſeipſo angelis autem & hominibus nõ niſi per effecta cõſpicere deum datum eſt naturali facultate.ad Ro 1 Ibid.

Deus benedictiõe laudis benedicendus eſt.ad Ro.1.9.a.in fin.

Deus notitia approbationis eas tantum petitiones nouit quæ ſunt ſecundum deum.& propterea eas approbat, quia ſũt ſecundum deũ. ad Ro.8. 58.a

Deum etiam ipſi philoſophi cõfitẽtur eſſe extra & ſupra vniuerſum.1 ad. Cor. 131.b

Dij multi quo ſenſu dicantur. 1 ad Cor.8.128 a

Deus proprium principium noſtrarum operationũ à Paulo accommodatur (cuius eſt intime efficere etiam ipſa noſtra opera,nõ ſine nobis, ſed in nobis , non ſine cauſis ſecundis ,ſed in ipſis cauſis ſecundis)ad illorum ſtultitiam tollendã, qui cauſis ſecundis ꝓprias actiões ſubtrahebãt, ex eo ꝙ deus efficit omnia. 1.ad Corin .12. 147.b. in fine

Deꝰ nihil intuetur niſi in ſeipſo deo, ſed ille intuitus eſt longe clarior quã videre facie ad faciem & eminẽter in ſe includit quicquid perfectionis & claritatis eſt in videre facie ad faciem intelligibili intuitu.1.ad.Cor 13.155.b

Deus aliter eſt pater Ieſu Chriſti : & aliter pater miſericordiarum : quia Ieſu Chriſti eſt pater naturalis, miſericordiarum vero eſt pater voluntarius quoniã illũ genuit ex ſua eſſentia

eſſentia ſibi cōſubſtantialem: iſtas vero generat ſua voluntate. 1. ad Cor. 1. 175. b

Deus qui cor intuetur, factū nō diligit, ſed cor penſat: cuius eſt hilaritas vel triſtitia, cuius eſt eſſe ſpontaneum vel coactum 2. Cor. 9 214. a

Deus non ſimpliciter miſericors ſed diues in miſericordia deſcribitur, eo ꝙ nullla ex parte deeſt aliqua miſerandi efficacia, ſed omni carēs ſuperiore & omnium creator ac dominus poteſt quęcunq; & quantūcunq; miſericordię effectū exercere, ad Ephe. 1. 260. b

Deus quanuis omnia creauerit, ac per hoc rerum omniū rationes angelis manifeſtauerit & rerum naturas intelligendas porrexerit hominibꝰ, reſeruauit tamen in arcano ſuo notitiam certis temporibꝰ agendorum iuxta illud. non eſt veſtrum noſſe &c. ad Eph. 3 266. a

Deus ſecūdum ſe nomine caret: quoniam innominabilis eſt. & propterea nomen Chriſto datum ſimpliciter & abſolute eſt ſuper omne nomē quoniam eſt ſuper omne nominabile. Ad Philip. 2. 288. a. b.

Deus non ſolum ab hominibus inuiſibilis eſt, ſed à quibuſcunque ſubſtantijs ſpiritualibus, quantumcunq; excellentibus: iuxta illud, nemo deum vidit vnquam. & hoc ſecundū vires naturales cuiuſcūq; creaturæ. Ad Coloſ 1 300. a

Deus tribus modis loquitur homini ſcilicet vel intelligibiliter vel imaginabiliter vel ſenſibiliter. Ad Heb. 1. 375. a

Deus non habitat in tēplo tanquam locatum in loco & cōtentum in continente, ſed ſecūdum venerationem & cultum nominis ſui. Actuum. 7. 475. b. in prin.

Deus prouidet de neceſſaria ad ſalutem fide cuicūque in animo timēti deum & opere iuſtitiam facienti: quantumcūque barbarus fuerit, & nihil de Chriſti fide ſciens. Act. 10. 481. b.

Deum eſſe & quòd inquirētibus ſe remunerator ſit, neceſſariū fuit credere omni tempore à principio mundi: alias autem in ſpeciali nō fuit omni tempore neceſſariū credere, ſed prout deus ſucceſſiue reuelauit creuit explicatio fidei, creuit & extenſio credendorum neceſſario. Ad Heb. 11 401. a. b

Dictio interpretata modo Græci modo Gentiles, eadem dictio eſt: & proprie ſignificat Græcos, extenditur autem ad ſignificandum Gentiles. 1. ad Cor. 1 102. b

Dies immediate ſequens diem ſeptimum eſt vna ſabbatorū qui ſemper apud Hebræos ſabbatum eſt: dies dominicus vna ſabbatorum appellatur:

quia eſt vnus in ordine ad dies qui ſemper ſunt ſabbata 1. Corin.16.143.a.b

Dilectio Chriſtiana in hoc ſuperat reliquos amores quôd non ſolum eſt ad diligentes ſe, ſed ad oẽs etiã ignotos & inimicos 1.ad Theſ.3.321.a

Differentia inter vetus & nouũ teſtamentũ, inter ſtatũ Euangelicum & ſtatum legis, explicatur penes gratiã & eſcas. Ad Hebræ.13.408. b.in fine.

Diffinitio diuina conformium filio dei prior eſt diuina præſcientia eorumdem. Ad Roma.9.56.b

Diligere debet vnuſquiſque ꝓximum ſuum ſicut ſeipſum, hoc eſt amore amicitię.quod eſt velle illi bonũ honeſtum, bonũ vtile, bonũmque delectabile propter illũ non propter te: ſicut vis tibiipſi bona hæc propter teipſum. Ad Roma 13.86.a

Dioniſij ne Areopagitæ ſint libri de diuinis no.& de cœleſti ac eccleſi. Hiera.incertum eſt.Act.17.495.b.in prin.

Diſcipuli Chriſti omnes (tã ſcilicet duodecim quam ſeptuaginta) Galilæi fuerunt.Act.1. 461.b

Diſcipuli aliqui primitiuæ eccleſię etiã ſecundum ſcientiã acquiſitam docti fuerunt: vt Nicodemus (qui erat magiſter in Iſrael) & Paulus & Lucas medicus & Apollos &c. 1.ad Corin 1.103 a.b

Diuina videri à nobis, per ſpeculum in ænigmate, duobus modis verificatur. nã & videmus deum non in ſeipſo, ſed in eius ſimilitudinibus quæ ſunt creaturæ: nec ex hac inſpectione ſimilitudinum claram habemus de dei & cœleſtis patrię cõditionibus notitiam, ſed obſcuram & videmus ex parte noſtri per ſpecies à ſenſibilibus abſtractas quaſi per ocularia ſpecula cũ difficultate & obſcuritate q̃ dei & cœleſtis patriæ ſunt. 1.ad Cor.13.155. a

Diuitiæ Chriſti inueſtigabiles dona ſunt Chriſti quę omnẽ naturalem inquiſitionẽ excedunt. nullus enim requirere poteſt verbũ caro factũ eſt, Chriſtus reſurrexit & ſedet ad dexteram dei, & huiuſmodi Ad Epheſios 3.265.b

Doctores ſcandalizantes, nõ ſolum ſeipſos vituperant, ſed quãtum ex eis eſt in dubium vertunt ſanctum aliorum miniſterium.1.ad Cor.6.

Dominium dei triplex: ſcilicet cõmune quo deus omnium eſt, ſpeciale quo eſt eorũ dominus qui ei ſponte ſeruiunt & ſpecialiſsimũ quo ſolus eſt dominus occultorũ cordis: ad quod dominiũ ſpectat iudicium operum ſecundum ſe licitorum, inquantum pendet ex corde operantis. Ad

Roma.14.87.b
Donum ſecundum ſuam ſignificationem commune eſt nomen omnibus ſpiritusſancti effectibus: accommodatur autem gratiis gratis datis. 1. ad Cor. 12.147.b
Donum linguarum non habet ex ſui ratione, vt ipſe loqués intelligat verba ſua. 1. ad Cor. 14.157.a
Doni diuini appellatione non ſolum veniunt conſecrationes quæ à ſolo deo pendent, ſed etiam curæ animarũ officium Acto.8.477.b
Durum eſt quod tangenti non cedit. & ad animum tranſlatum eſt: vt durus dicatur qui magna benignitate prouocatus nõ emollitur nec cedit prouocationi. Ad Roma. 2.11.a

E

Eccleſia in primitiua erant ꝓphetæ publice prophetãtes ſicut & linguis loquẽtes Ad Cor.11.141.b
Eccleſia in primitiua alij à ſpiritusancto linguarum donum accipiebant, alij prophetiæ donum Apoſtoli autem non ſolum linguarum dono donati ſunt: ſed ſpiritusancto repleti donum interpretandi ſimul habebant: quoniam ad hoc datæ ſunt illis linguæ: vt interprete nõ egerent diuerſis linguarũ hominibus prædicantes. Ad Cor. 4.156.b
Eccleſia in primitiua per man⁹ Apoſtolorum impoſitionem ſpiritusſanctus dabatur ſenſibiles effectus facere, vt in Actibus Apoſtolorum patet. Ad Gala. 3 239. a
Eccleſia non ſolum eſt corpus Chriſti: ſed eſt corpus formatum de carne & oſſibus Chriſti in cruce. &c. quæ ſequuntur. Ad Ephe. 5.228.b in prin.
Eccleſia in orationib⁹ ſuis quatuor partes ſeruat ſcilicet orationem, obſecrationẽ, gratiarum actionem & petitionem, exempla in litera patẽt. Ad Philip. 4.295 b
Electio beneficium eſt reſpectiue ad alios non electos: ſanctitas munditia eſt à peccatis: dilectio autem beneficiũ eſt, quo deus vult eiſdem bonum vitæ æternę. Ad Coloſſ. 3.312 b
Eleemoſynæ opulẽtię ſuſceptæ reddunt quandoque ſuſcipientes remiſſos & tepidos tũ ad debita exercitia. tum ad ſanctiores mores: vt experiẽtia in opulentis monaſteriis & eccleſiis teſtatur. Ad Cor. 8.131. a
Eleemoſyna ſuapte natura debet eſſe non ſolum beneficentia, ſed benedicentia: debet enim conſtare nõ ſolum ex benefacto, ſed ex benedicto: quoniã cum benefactis

bona verba adeſſe debent. Ad Corinthios capite nono. fo.213.b

Elimas Hebræũ nomen eſt dei mei mẽſuram ſeu cenſum ſignificans. Actuum capite decimotertio. fo.485.a

Epheſus nomen eſt ciuitatis in Aſia minori ad Eph.254.a

Epiſtola Pauli ad Laodicenſes non inuenitur: ſicut non inuenitur quæ fuit vere prima ad Corinthios ad Coloſſen. 4.315.b

Epiſtola Pauli ad Hebræos non Hebraico, ſed Græco ſermone condita fuit. & an Paulus illius author fuerit, incertum eſt. Ad Hebræos. 1.374.a

Epiſtolæ ad Hebræos Clemens etiam author dicitur: qui & ipſe in vinculis fuit. Ad Heb. 10.406.a

Epiſtola ad Coloſſenſes mutila eſſe cognoſcitur. Ad Theſſ 3. 333.a

Epiſcopatũ deſiderare ex proprio genere nullum peccatũ eſt: ſecus autem eſt de appetitu gradus: honoris, prouẽtuum, & huiuſmodi nihil enim horũ opus eſt. ad Timo. 3.339.

Epiſcopos & omnes prælatos irreprehenſibiles eſſe oportet: quia qua fronte alios reprehendere poteſt: qui reprehenſibilis eſt: diceretur nanque ſibi, medice cura teipſum. Ad Timoth. Ibidem.

Epiſcopi in primitiua eccleſiã vxores habebant, patres veteris teſtamenti imitantes cũ nullibi hoc prohibitum legatur. Ad Timoth 340 a in prin.

Epiſcopis rara hoſpitalitas eſt. Ad Timoth. Ibidem

Epiſcopus à turpi lucro alienus eſſe debet: quod ſi ſeruaretur, non audirentur tam turpia lucra, vt ea dicere turpe ſit: nec tantum de ſimonia intelligitur: ſed proprie de turpi lucro nimis ſparſo in epiſcopis eccleſiarum Chriſti. Ad Timoth. Ibidem

Eſus ſubſtantiæ panis non eſt cõmunicatio corporis Chriſti: ſed eſus panis: hoc eſt ſpeciei panis eſt in veritate communicatio corporis Chriſti, vt rei communicatæ participantibus illum: vna eademque res ſcilicet verum corp⁹ Chriſti in ſubſtantia panis communicatur omnibus edentibus: quibus frangitur. Ad Corinth. 10.136.b

Euangelica potẽtia ad ſalutem: non ad perditionem tendit: quicunque enim perduntur, ex ſeipſis perduntur: qui autem ſaluantur, ex ſola euangelica potentia ſaluantur, ad Roma 1.4.b

Euangelicæ doctrinæ ad ſeruitium vti quandoq; elegantia & ſermone aut doctrina philoſophica pro loco & tẽpore prohibitum

prohibitum non eſt: alioqui conſtituere tã ſubiectũ quàm vim prædicationis euangelicæ in doctrina philoſophica vel in compoſita ornata & pulchra oratione ſacrilegum eſt. Ad Cor.1.100. b.in fine.

Euangelica prædicatio quanuis in ſe ſtulta non ſit: comparatiue tamẽ ad philoſophicam doctrinam ſtultitia appellatur: tum ex parte modi, tum ratione materiæ & alia pulchra quæ ſequũtur. Ad Cor. 1.104.a

Euangeliſtæ non totam Chriſti doctrinam moralem ſcripſerunt Act.20.499.b

Euangelizare quemadmodum Apoſtoli ex iniũcto ſibi officio tenebãtur: ita modo prælati tenentur: quibus ex officio prædicare incumbit: & væ eſt ipſis niſi euangelizẽt. Ad Cor.6.132.a

Euchariſtiæ ritum & vſum Paulus Corinthios docuit, antequã eis epiſtolam ſcriberet: & vſqueadeo Pauli traditio apud Græcos perſeuerat, vt vſque in hodiernum diem in ſacrificio miſſę conſecrando corpus Chriſti Græci Pauli verbis vtuntur: hoc eſt corp⁹ meum quod pro vobis frangitur. Ad Cor.11.144.b

Euchariſtiam ad hoc vt homo non indigne ſumat neceſſarium non eſt: ipſum ſimpliciter & abſolute à confeſſore probatũ eſſe. ſed diuinæ gratiæ iuſtificatio requiritur: ad quam ſeipſum probare non ſufficit: ſat tamen eſt probatio ad nõ indigne ſumendũ. Ad Corinth.11 145.b. in fi.& fo.ſeq.a

Excommunicabãtur in primimitiua eccleſia, etiã propter ocium non ſe corrigentes: vt erubeſcerent: non tamen eccleſiaſticis cẽſuris quib⁹ modo eccleſia vtitur: ſed quib⁹ clauſtrales vtuntur: quę ſunt pene quædam a templo, vel fratrum conuerſatione, vel menſa ſeparantes. Ad Theſſ. vlti 333 a

Exemplar cuius imitatione artifex aliquid facit, eſt in quo imitatiue res fit: ſed non eſt per quod res fit. quoniã exẽplar artificiatum non eſt. ſed artifex exemplar imitando: filius autem dei eſt non ſolũ in cuius imitatione omnia creantur. ſed etiã quòd ſimul eum patitur efficit ea quę creantur, & propterea de ipſo vtrunque dicitur: quòd omnia per ipſum & in ipſo creata ſunt. Ad Coloſ.10 301 a

Exiſtimare aliquem ſe aliquid ſcire dupliciter contingit. vel ſpeculatiue: & tunc proprie nullus ſcit aliquid, niſi qui ſcit ſe illud ſcire, vel affectiue, hoc eſt cũ affectionib⁹ eleuatur ex hoc ꝙ ſcit, vel deſpiciendo alios: vel ſe præferẽdo & huiuſ-

& huiuſmodi. ad Co.8.127.b

Exterminator dicitur ignis egreſſus à domino qui populũ conſumebat, niſi Aarõ inter mortuos & viuos medius occurriſſet ad dominum placãdum. ad Cor.10.15.a.in fine

F

Facere ea quæ legis ſunt aliud eſt, aliud vero meritorie facere, & vtrũque declaratur. ad Roma.2.13.a

Facere naturaliter omnia moralia quæ legis ſunt, eſt hominis ſani: qualis non eſt homo in naturalibꝰ cõſtitutus poſt naturæ ĩ primo parẽte lapſũ: facere aũt naturaliter aliqua moralia quę legis ſunt, homini etiã imbecili cõuenit: qualis eſt homo poſt primi parẽtis lapſum. ad Rom.2.ibidem

Facta ſuperiorum nõ tam inuitant quàm cogũt ſubditos ad imitationem. ad Gal.2.237.a

Factionum capita apud Corinthios Pauli tẽpore in tribꝰ ſe extollebant, ſcilicet in baptiſmo. ſapientia ſermonis, & ſapientia rerũ. ad Cor.1.131.a

Farina mixta aquæ conſperſio ſeu maſſa vocatur. ad Cor.5.116.a

Fideles velut mẽbra Chriſti ſũt: ac per hoc congregatio fidelium quam eccleſiæ nomen ſignificat. eſt corpus Chriſti. ad Ephe.1.259.a

Fides Ieſu Chriſti ab initio mũdi cum ſemper explicite vel implicite fuerit in omnibus: qui peccatorũ remiſsionem conſecuti ſunt. ex hoc ꝙ virtus fidei ad iuſtificandũ commendatur & declaratur, lex Moyſi non aboletur nec deſtruitur, ſed declaratur, ꝙ nec in lege nec in legis operibus vis peccatorũ remiſsiua eſt. ad Rom.3.12.b

Fides eſt velut eſſe ſubſtantiale in Chriſtiano & fundamentum, reliquarum virtutum reſpectu. ad Cor.4.114.b

Fides, vt ad Epheſ.2.dicitur: donũ dei eſt & nõ creaturę quo ad ipſam volũtatem credẽdi, ipſumque credere in deũ verũ quo ad explicationẽ horum credibilium determinate fides ex auditu eſt: quoniã audiendo doctrinã euangelicã, homines diſcũt quę ſunt determinate credenda. ad Rom.10.73.b.in prin.

Fide infirmꝰ ſecũdũ Paulũ quis dicatur. ad Ro.14 87.a

Fidẽ Chriſti Paulꝰ apud Corinthios plantauit, Apollo autẽ rigauit: quoniã poſtmodum multũ illis cõtulit. vt patet act.18. ad Cor.3.109.b.in prin.

Fides credẽdorũ omnibus Chriſtianis cõmunis eſt: fides aũt agendorum quibuſdã tantum cõuenit, de qua eſt habere fidem dei: quicunque dixerit monti tollere, mittere in mare, & in corde ſuo non hæſi-

tauerit &c ad. Co.12.148.b
Fidei actus charitati attribuitur imperatiue ſicut & actus patientiæ: & ſimiliter ſpei. ad Corinth 13 154 a
Fides, ſpes, & charitas ſunt virtutes theologales: habentes. ſ. deum pro proximo obiecto. fine & regula: & hæc tria ſola in anima principatum obtinent: reliqua vero quæ virtute aliarum ſunt, ad manifestādum ſeu exequēdum exiſtūt. ad Cor 13.156.a
Fidei ſpiritualis, ſpei ac charitatis quod intus homines habét, Chriſtus in ipſis dictat & ſcribit, non alieno ſed ꝓprio nomine: & ipſe Chriſtus eſt, qui creditur, qui ſperatur, qui amat̄ ab ipſis. ad Co. 3.383 b
Fides quæ per charitaté, ſiue dilectionem operatur: hoc eſt vim ſuā exercet: à theologis fides formata appellatur: contraria vero fides informis dicitur. ad Gal 5.249.a
Fides eſt virtus moralis, qua dicta fiunt, ſicut & manſuetudo virtus moralis eſt iraſcibilis moderatrix: ad Gala. 5.250.a
Fides vniuerſa in hoc conſiſtit, vt Ieſus Chriſtus credatur verus deus & verus homo. qui enim hoc credit, ſtultus eſt ſi reliqua fidei Chriſtianæ non credit, quæ ipſe Ieſus Chriſt⁹ ſequendo fecit, docuit, mandauit &c. ad Heb. 13.408.b
Fides Chriſtiana & cōſonantia euāgelij ad legē & prophetas pendet ex paſsibilitate Chriſti & reſurrectione eius. Act. 26 508.b
Fide homines etiā ſine operibus iuſtificantur: vt patet in infantibus baptizatis, & in adulto baptizato, ſi ſtatim morerentur & ſi fides quę operari peccata non eſt, mortua ſit: quoniam ſuapte natura per dilectionē operatur. Iac. 2. 415.b
Filius dei æternus dicitur filius dilectionis patris, quoniā eſt filius dilectionis eſſentialis, genitus enim eſt nō ex vno eſſentiali ſic & alio non, ſed ex omnibus eſſentialib⁹ natura eſſe, potētia, intellectu, voluntate & reliquis, alioquin integer deus genitus non fuiſſet. ad Coloſſen. 1 269.b
Fornicationis noīe Paulus vt genere vtit̄ ad adulteriū: inceſtū & huiuſmodi. ad Cor. 5 115 a
Fornicatio ſimplex apud Gentiles peccatum non reputabatur. ad Col. 6.119. b in fine. ad Theſſal. 4.322.a. in prin.
Fundamentum Apoſtoli & prophetæ appellantur poſteriorū reſpectu, Chriſtus autem ſimpliciter & abſolute fundamentum extat, quoniā nullus vnquàm ſaluatus eſt, niſi in fide Ieſu Chriſti. ad Cor. 3.109.b
Amalier quis fuerit. Act. 5.472.a

G

Gloriatio iuſtificatorum quo ad bona ani-

na animæ futuram gloriam reſpicit: quo ad bona vero corporis pręſentem afflictionem: ita quòd non glorientur de bonis corporis: aut exteriorem rerum: ſed de afflictionib⁹ tã in corpore quàm in rebus ad Rom. 5 27.b

Glorificationis diuinæ materia fidei cõfeſsionem cum mãdatorum euangelicorum obedientia complectitur: vt obedientia affect⁹ cõfeſsionis deſcribitur. ad Cor. 9. 25.b

Gemitus ineffabiles illi dicũtur: quorum termini ad quos tendunt, ſunt nobis incogniti & alia pulchra quæ ſequuntur. ad Roma. 8.57.b.in princi.

Generatio eſt finis primus coniugij. fornicatio vitãda ſecũdum eſt bonũ licet: in eſſe naturali non eſt bonũ hominẽ eſſe ſolũ: quoniam naturalẽ multiplicationem tollit in eſſe autem ſpirituali bonum eſt vxorem non ducere: quoniã ex cõiugio vitæ ſpirituali impedimentũ pręſtatur. ad Cor. 7, 121.b

Gratia ratio eſt omniũ donorũ beneficium ſine meritis, pax autem fructus omnium gratiarum. ad. Rom. 1.3 a

Gratia dei tunc opera efficit cũ homo cooperatur gratiæ hominis cooperantis eſt dicere gratia dei, quæ eſt mecum: homo vero etiam vacans poteſt dicere: gratia dei quę eſt in me. ad. Cor. 15.163 a in fine

Gratię dei potentia exiſtentis in hominibus quantum ad executionẽ in imbecillitatibus noſtris proficitur, quoniã in proſperitatis ſtatu ꝓpria hominis potentia augetur, & exercetur & perficitur. potentia vero gratiæ dei nihil aut parũ cognoſcitur, appetitur, & requiritur, in ſtatu aũt aduerſitatis diuinæ potentię executio habetur, appetitur, & cognoſcitur nõ ſecundũ liberatiõis ab aduerſitatib⁹, ſed ſecundũ effectũ roborationis animi ad omnia vincendum propter deũ. ad Co. 12. 226.b

Gregorius in primo dialogorũ refert quendam Gregorium mouiſſe montem. ad Corin. 13.152 a

H

Ebræorũ genus ab Heber, cuius tempore ſectæ diuiſæ ſunt, proceſſiſſe ex eo apparet ꝙ etiam Abraham Hebræus appellatur. ad Cor. 11.223.b

Helleni nomẽ licet proprie Græcos ſignificet extenſiue tamẽ ſæpe ſignificat gentiles. Act. 14.487.b

Hellenorum appellatione, quod eſt cognomẽ Græcorũ etiam Gentiles veniunt. ad Roman. 3.19.a

Hæreſes in Græco vſu ſectæ appellantur: quoniã Græci appellant hæreſim Platonicam

Peripateticam, Stoicam &c. quas Itali dicũt ſectam Platonicam, ſectam Peripateticam &c ad Cor.11.143.b

Herodes filius Ariſtoboli filij Herodis Magni (quem Ioſephus appellat Agrippam) occidit Iacobũ & cõiecit Petrũ in carcerem &c. Act. 12.483 a

Herodes tetrarcha filius Herodis magni illuſit Chriſtũ veſte ſplendida & occidit Ioannem Actu.12.483.b

Herodis Agrippę mors & verba eius moriẽtis ad amicos Act. 12.484.b

Hypocritæ ſunt, qui pietatem in apparẽtia profitẽtur. ſed pietatis potentiam nõ exercent quoniam negãt illius intimã vim, quæ per opera exercetur & in ſola apparentia pij exiſtunt ad Timo.3.361 a

Homines quòd ex peccatoribus iuſti fiunt, duo concurrunt ſcilicet gratia dei & iuſtitia dei ad Rom.3.21 a

Hominem ad iuſtificandum primum ex parte dei gratia concurrit: deinde ex parte Chriſti iuſtitia redẽptionis & demum ex parte noſtri fides in ſanguine Chriſti, & gratia primũ locũ tenet vtpote cauſa ſecũdi & tertij, ſecundũ aũt ita eſt gratiæ quod tamen rationem iuſtitię dei conſtituit: tertiũ ſcilicet fides applicatio eſt & coniũctio vtriuſque nobiſcum ad Rom.3.ibi.b

Homo quantũcunque ſe in bonis operibus moralibus & ceremonialib⁹ exerceat: nũquàm tamen per hoc peccatorũ remiſsionẽ cõſequitur: ſed ſecũdum habitus operũ in operibus & in ſeipſo iuſtificatur & propterea habet virtutũ merita: vnde glorieт, ſed nõ apud deum: apud quem adhuc peccati ratione implicitus remanet. ad Roma.4.24.b.

Homines ſine lege Moyſi cognouerunt non ſolum homicidia, & ſimilia eſſe peccata: ſed etiã interiores act⁹: vt in libris philoſophorũ patet: ſed nõ cognouerũt peccatũ ſecũdũ primã rationẽ culpæ, quæ eſt offenſa dei: nec ſecundum primũ pœnæ reatũ: quo meretur dãnationẽ ęternã: quod per legẽ cõmuniter eſt cognitum. ad Ro.7.40 b in prin.

Homo interior appellatur ſuperior animi pars. eo quòd operationes ſuas in ſeipſo intus perficit abſque corporis organis. exterior autẽ homo ſecũdũ partes ſenſitiuas tã interiores quàm exteriores: eo quòd carnalibus officiis immerſæ ſunt. ad Roma.7.44.b

Homines quanuis ſciãt quid orent, nõ tamen ſciũt: quo res petenda expedit, ſeu ipſis neceſſaria eſt. ſuper qua propoſitione vide pulcherrimũ in litera aſsignatum ad Rom. 8. 56.b in fine & fo. ſeq. a

Hominum

Hominū viuorū corpora qui in ſecundo Chriſti aduentu reperientur, non mortua, ſed mortalia viuificabuntur. Ad Roma 8.51.a

Homo animalis ab anima appellatur qui ſcilicet ea tātum ſectatur, ad quæ animæ vires ſe extendunt, hoc eſt qui tantummodo naturale lumē rationis ſequitur. Ad Cor.2. 107.a

Homines in reſurrectione morte intercedente viuificabuntur, & acquirent corpora, nō qualia modo habent, ſed quæ vendicare ſibi propria, ſicut vnicuique deus dedit ſibi corpus proprium, hoc eſt quod ſibi proprium ex propria natura vendicat: ſuper quā concluſionē vide pulchrum exēplum in litera aſsignatū. Ad Cor.15.168.a

Homo Latine & Adā Hebraice ſynonima ſunt. Ad Cor.15. 169.b.in prin.

Homo quilibet ſecundum animi conditiones internus appellatur, ſecūdum autem corporis conditiones externus. Ad Cor.3.191.b.in fine

Hominibus in Chriſtianis tria ſunt, voluntas ſcilicet ad quā dilectio ſpectat, fides & potētia ad quas robur ſpiritus. Ad Ephe.3.266.b

Homines mali dicuntur penes malam voluntatis diſpoſitionem, abſurdi autē penes malam diſpoſitionem rationis: quoniam abſurda inconuenientia ſecundum rationem dicuntur. Ad Theſſa.3 331.b.

Hominum colentium vnū deū tempore Apoſtolorū tria genera erant, ſcilicet Iudęi Proſeliti (qui circuncisi profitebantur legem Moyſi) & gentiles religioſi: qui non circūcidebātur, nec Moyſi legem profitebantur, ſed cultū vniꝰ veri dei abſque obligatione ad obſeruandū legem Moyſi Act.16.fo.492.b.in prin.

Horæ canonicæ & miſſæ eligibilius eſt, vt in eccleſia dei ſine melodia, ſine muſica intelligibiliter dicantur, quàm ſic vt intelligi non poſsint: qualiter ſunt tam particulæ, quæ organorum ſonis committuntur quàm quas cantus imperceptibiles reddit, vel clamoris multitudine occupantis, vel quantitate cōcentus notas magis quàm verba concinentis: hæc enim omnia magis extranea ſunt, quā decem milia verborū in lingua. ad Cor.14.158.b.in fin.

Hoſtiam pro peccato ſcriptura ſacra peccatū appellat iuxta illud Oſee.4. & peccata populi mei comedent. Ad Cor. 5 199 a

Humilitas eſt animi virtus ſuperbiæ contraria: & eſt prima virtꝰ neceſſaria ad digne in vnitate viuendum: quoniā inter

Inter ſuperbos ſéper ſunt iurgia, & huic adiũgitur mãſuetudo quę iræ contraria eſt ad Ephe. 4. 267. b. in fine.

I Acobus Alphei cur frater domini appelletur, tot diuerſa dicuntur, vt nihil certi habeatur, niſi quod conſanguineus erat domini Ieſu, dicitur nihilominus frater domini ad differentiam Iacobi fratris Ioannis, & forte nulla magis quadrare videtur ratio, quòd fili⁹ fuerit Ioſeph ex alia vxore. ad Gala. 1. 235 b

Iacobus Alphæi eſt ille qui dicitur frater dñi Actu. 1 461. a.

Iconiũ ciuitas eſt Piſidię Liſtris vicina, quæ ciuitas Lycaonię eſt, in qua Paulus lapidatus fuit ad Timoth. 3 352. a

Iconium eſt duarum ciuitatum nomen, vnius in Cilicia. Alterius in Lycaonia Actu 14. 487. b

Idololatria duplex à philoſophis orta dicitur, vna ſcilicet colere imagines hominum, volatilium, quadrupedum, & huiuſmodi, alia colere creaturas, puta, ſolem, lunam, elementa &cę. prima à formantibus imagines ſignorum cęleſtium, puta arietis, cancri &c. ſecunda à dicentibus deberi cultum partibus mundi beneficis, ſeu anima mundi animatis. ad Rom. 1. 9. a

Idololatria ſumma inter mala opera locum tenet, vtpote deo cõtraria ad Cor. 10. 135. a.

Idiota Græca dictio eſt, & illiteratum ſignificat. ad Cor, 14. 158. b

Idiota non ſolum pro illiterato ſumitur, ſed etiam pro plebeio. ad Cor. 11.

Ieiunia ſpontanea in primitiua eccleſia fiebãt. Act 13 484. b.

Ignis appellatione ſecundum Apoſtolum non corporeus ignis, nec tormẽtum aliquod, ſed rigoroſum, ac vndique exactum diuini iudicij examen ſignificatur ad Cor. 3 110. a

Ignis inferni ignis æmulatio appellatur, pro quanto à zelo diuino procedit. ad Hebr. 10. 399 a

Imago conformitatis ad filium dei in quibus conditionibus conſiſtit. ad Roma. 8. 59. b. in fine.

Imago dei, ad quem homo nouus creatus eſt: quatenus nouus, eſt imago ordinis gratię, quemadmodum imago, ad quã homo creatus eſt, eſt imago in ordine naturæ. ad Coloſſen. 3 312. b

Impietas iniuſtitiæ ſpecies eſt pietati contraria quæ parentibus, patriæ, eorumque beneuolis cultum exhibet. ad Ro. 1. 6 a

Impudicitia proprie act⁹ libidinoſorum reſpicit oſculorum ſcilicet tactuum, & huiuſmodi. Im

di. Immunditia autem concubitum contra naturã, quoniam hoc vitium apud Corint. regnaſſe fertur. ad Cor. 12.228.b.in fine

Indui & ſuperindui in hoc differunt, quod indui eſt animam ſaparatam corpori glorioſo viniri, quoniam igitur anima ſepprata eſt velut anima nuda corpore nõ veſtita, ſuperindui vero eſt nunquam animam à corpore ſeparatam donare glorioſa immortalitate corporis, anima ſiquidem iũcta eſt corpori velut anima veſtita, & ſuperinduitur corpore glorioſo quantum glorioſum eſt, cum abſque diſſolutione à corpore, immortalis & impaſsibilis corporis gloria donatur. Ad Corint. 5. 193.b.in fine

Inquinamentum carnis appellatur immunditia quęcunque animi ex carne tam propria quàm propinquorum proueniens, inquinamentum vero ſpiritus appellatur immunditia quæcunque animi ex ſpiritualibus proueniens, qualia ſunt honor, gloria, & huiuſmodi ad Cor. 7.205.a

Inſipientia ſapientiæ eſt cõtraria, quæ recte iudicat ſecundum vltimum finem iuxta ſupremã cauſam quæ deus eſt. ad Ro. 1.8.a.in prin

Intellectus humanus naturali lumine de deo cognoſcit, quòd eſt vnus princeps omnium, actus purus, æternus, &c. oppoſitum autem tenentes philoſophiæ & Paulo apoſtolo contradicunt, & hoc conditionibus multiplicatis, videlicet tanquã deus aliquid habeat de illo quod cognoſcimus, nõ vt eſt ſimpliciſſimus in ſe, &c. pulchra quæ ſequuntur ad Roma 1.6.a.in fine

Intellectum habens, ſicut habet quicquid eſt viſus, auditus, guſtus, odoratus, & tactus, ita poſſeſſor ſpiritualium omnium corporalium poſſeſſor eſt experientia enim teſtatur, ꝙ poſſeſſoribus ſpiritualiũ principes, & quæcunque corporalia ſunt ſubijciuntur. vt ſanctorum geſta legenti patet ad Co. 6.202 b.in fine

Ioſes cognominatus eſt ab apoſtolis Barnabas, id eſt filius conſolationis. Actu. 4.470.a.

Irregularis ſecũdũ antiquã legis cerimoniã corp' aqua mũda abluebat̃, poſtquã aqua ſacra aſpſus fuerat. ad He. 10.398.b.

Iſraelitę viſitato vocabulo appellantur Iudæi. Actu. 2.463.b

Iſraelitæ Pauli tempore Iudæi nominabantur, ſicut & hodie, quoniam ipſi Iudæi genus ſuum magnificabant. ad Ro. 14.a

Iudaicum cognomen à tribu Iuda ad omnes tribus Iſrael deriuatum fuit, ab eo tempore quo trib' Iuda in tãto precio habita

habita eſt: vt conceſſum ſit ei redire in Hieruſalem, & ſub Cyro Perſarum templum reædificare: & ex tunc Iſraelitæ redeuntes ad terram promiſſionis à Gentilium principibus Iudæi appellati fuere. Ad Rom. 2. Ibidem

Iudæo cuique docto in Synagogis prædicare licebat. Act. 13. 485. b

Iudæorum ex obſtinatione duæ maximæ vtilitates percipiuntur: quas in litera vide. ad Roma. 11. 76. a

Iudæi omnes vti creditur prope finem mundi, in quo erit vita ex mortuis, ad Chriſtū reducentur ad Ro. 11. Ibi.

Iudicia præſentis vitæ non ſunt ad puniendum: hoc enim futuræ vitæ iudicijs reſeruatur: ſed ad promouendum ſpirituale bonū, vel in eo qui punitur, vel in eccleſia. Ad Cor. 13. 230 a

Iurabāt olim homines per maiores ſe: vt Ioſeph per ſalutē Pharaonis. & Dauid, viuit dominus. Ad Heb. 6.

Iurandi modus apud antiquos qui fuerat: deus autem iurat per ſeipſum Ad Ro. 14. 89. a

Iuſtitia operis à iuſtitia dei in hoc differt quôd iuſtitia operis iuſtificat tantum opus illud cuius eſt, & ſecundum illius operis habitum operantem, iuſtitia autem dei hominem abſolute iuſtificat., ad Rom. 3. 20. a

Iuſtitia dei eſt redemptio facta per Chriſtum non iuſtitia noſtra: quoniam ipſe Ieſus Chriſtus verus deus eſt. Ad Rom. 3. 21 a& b

Iuſtitia ex fide eſt iuſtitia Chriſti communicata nobis per fidem hac enim iuſtificamur & hanc gentes credendo apprehenderunt ad Ro. 9. 69. a.

Iuſtitia dei eſt iuſtitia ſatiſfactionis deo pro humano genere per Chriſti mortē, & hæc appellatur iuſtitia ex fide, ſeu iuſtitia fidei: iuſtitia autem legis eſt ipſa præceptorum legis obſeruatio: iudicialiū ſcilicet cerimonialium & moralium ad Ro. 10. 70 b

Iuſtitia dei in deo eſt, qua deus iuſtus eſt iuſtitia dei in reprobis eſt iuſta reproborum punitio. iuſtitia dei in Chriſto eſt meritum Chriſti. ſufficiens etiam ad ſatiſfaciendū pro nobis, & ad nos iuſtificandum ad Cor. 5. 199. a

Iuſtitiæ arma metaphorice appellantur duæ iuſtitiæ actiones: altera habens vim armorum defenſiuorum videlicet à malo declinare: altera habens vim armorum offenſiuorum, videlicet facere bonum. ad Cor. 6. 201 a

Iuſtꝰ dicitur non à iuſtitia, quæ eſt virtus ad alterum, ſed à iuſtitia, vt eſt recta diſpoſitio totius animi. ſecūdum quam

frequenti vſu in ſacris literis iuſtus ab iniuſto diſtinguitur, hoc eſt bonus ſecundum deum ad differentiam in peccato mortali exiſtentis. ad Rom.1.5.a

Iuſto quemadmodum naturale eſt gaudere de iuſtis operib⁹ tam ſuis quàm aliorum, & liberali de liberalitatibus & ſimilibus ita naturale eſt amori mundano gaudere de mundanis operibus & carnali de carnalibus, & proprio de ſibi conferentibus, ſiue iuſta, ſiue iniuſta fuerint. ad Cor. 13.153 b

L

Audare ſeipſum regulariter eſt inſipientię, in aliquibus autem euentibus neceſſarium eſt, vt homo ſeipſum laudet: & tunc homo ſecundum rei veritatem ſapientis officium exercet.ad Cor. 11. 240.a

Laus propria non reddit hominem vere laudatum in rei veritate, ſed laus hominis à deo proficiſcens hominem vere laudatum reddit, quoniam gloriatio propria tunc à deo proficiſcitur, quando in domino fit: quãdo ratione dei, ſecundum deum, propter deũ homines de donis dei gloriantur. ad Cor.10 239. b. in fi.

Lex Moyſi non eſt data vniuerſo humano generi, ſed Iſraelitis tantum: iuxta illud, non fecit taliter omni nationi. ad Rom.2.13.a

Lex factorum quoad moralia, cerimonialia & iudicialia lex Moyſi appellatur, quoniam lex operum erat: ſicut & quęlibet alia lex ſcripta & in hoc comprehenditur etiam lex naturalis, lex factorum eos dicitur ad Ro.3.22.a

Legis medium quo. ſ. lex trahit homines eſt pœna & experientia teſtatur, quoniam in locis ſeu in actionibus à lege exceptis præuaricatio ad pœnam non imputatur ad Ro. 4.24.a

Lex ſiquidem quanuis ſancta ex intentione data eſt à deo ad bonum, quoad illum tamen effectum ſubiunctum. ſ. abundantiã peccati, & præter intentionem adueni, quoniam ea non ad hoc legiſlator dedit, vt peccatum abundaret. ad Ro.5.32.a

Legis appellatione lex Moyſi intelligitur: lex autem Moyſi non ſecundum partem, puta præcepta cærimonialia, aut iudicialia, ſed integra concludendo etiam realia comprehenditur. ad Ro.6.36.a

Legi eſſe ſubiectũ vt ad eſſe ſub gratia opponitur: eſt nomen ſtatus legalis, qui ex trib⁹ cõditionibus integratur vt in litera patet. ad Ro.6. ibidem. b

Legi ſubijci & debitum ſeruãdi aliqua

aliqua, quę in lege continentur, valde inter ſe diſtant: nam eſſe ſub lege, eſt eſſe ſubditum legi: teneri autem ad ſeruandum multa quæ continentur in lege aliunde ortum, vinculum que habere poteſt, & ſtat cum abſolutione à lege, vt patet de Gentilibus, qui tenebantur ad ſeruādum moralia, honora patrem tuum, &c. nō occides, non concupiſces, &cæ. non ex eo quòd legi Moyſi ſubiecti eſſent, in qua hæc pręcepta continentur, ſed ex regula naturalis rationis ita exigente. ad Rom. 6. ibi. b

Legum initia in primis tranſgreſſoribus ſemper vindictis commendata fuerunt. Act. 5. 471 a

Lex carnis è regione legis mentis, & lex peccati è regione legis dei à Paulo locantur, & ſicut lex mentis ſubdit hominē legi dei. ita lex carnis ſubdit hominem legi peccati. ad Roma. 7. 45. a

Lex carnis eſt naturalis ordinatio virium inferiorum ad propria bona, lex vero peccati eſt pœna peccati originalis, & eſt deordinatio earundem virium ex perditione iuſtitię originalis derelicta, quia leges diſtinguntur non materialiter, non ſubiecto, ſed formaliter & penes principia. ad Roma. 7. ibi. a

Lex ſpirit⁹ eſt ordinatio, diſpoſitio, dominiumque ſpiritusſancti in nobis prouenieñs ex ſpiritusſancto. viuificante in fide, ſpe, & dilectione Ieſu Chriſti ad Ro. 8 46. b

Lex ſecundum Paulum vetus teſtamētum appellatur. ad Cor. 14. 159. a

Legis in ſtatu diabolus aduerſus hominem pugnauit: immo & legis occaſione, cum dixit: cur præcepit vobis de⁹, vt non comederetis ex omni ligno paradiſi, & hinc hominem vicit. ad Cor. 172. b. in fi.

Lex nulla præcipit aduerſus virtutis actus, ac per hoc nullus princeps etiam eccleſiaſticus aduerſus virtutis actus præcipere poteſt. ad Gal. 5. 250. b.

Lex Chriſti lex eſt ſpiritus vitæ, qui alio nomine lex charitatis dicitur. ad Galat. 6. 251. b

Lex Moſaica à lege Chriſti in quibus differat. ad Epheſi. 2. 262. b

Libri teſtamenti veteris, quos canonicos appellamus, apud Hebræos ſcripturæ ſanctæ appellantur. ad Ro 1. 1. b

Liber vitę metaphorice diuinus intellectus appellatur: continens nomen omnium prædeſtinatorum ad vitam æternam. ad Phillippenſes quarto 297. a

Libertas euangelica non eſt libertas adimpletione legis moralis, quoniam vniuerſa lex moralis hac vna obſeruatione

n̄e impletur: Diliges proximum tuum,&cæt.& alia pulchra quæ ſequuntur, ad Gala. 5.248.b

Libertas euangelica eſt libertas ſpiritusſancti perficientis ſpiritum noſtrum, & hoc ſpiritu demonſtrante, dirigente, atque impellente. ad Galat. 5.249.b

Lycaonici in Paulo & Barnaba diuinitatis numen eſſe reputarunt ex his quæ videbant in ipſis eſſe. videbant enim ipſos eſſe mortales, & tamen eos deos reputabant, ad Corinthios, duodecimo. folio 226 a.in fine

Lingua Græca Apoſtolorum temporibus velut lingua communis omnibus erat, & propterea barbaros contra Gręcos apoſtolos diſtinguit. dicendo, Græcis & barbaris. ad Romanos primo.4.a

Locus primus, in quo habemus à Paulo explicite Chriſtum eſſe deum: non qualitercunque, ſed ſuper omnia benedictum in ſecula amen contra Arrianos. Ad Romanos nono.64.a

Locutio partis rationalis officium eſt: iraſci autem eſt appetitus: qui iraſcibilis vocatur.ad Epheſios quarto.273.b in prin.

Lucis ſenſibilis claritas gloria appellatur. Actu.22.fol.502.b in fine

M

Ali peioris vitatio eſt quoddam bonum, & eiuſdem rationis eſt cum bono quoad iuſtum & iniuſtum honeſtum, vel inhoneſtum, vt etiam philoſophi ſēſerūt.ad Ro.3.18 b.

Malum pro malo reddere proprie ex intentione eſt reddere malum ita quod intentio tendit ad malum alteri reddendum.ad Ro.12.83.a

Malum pro malo reddere à vindicta in hoc differt. ꝙ malum pro malo reddere eſt formaliter, & ex intentione velle malū pro malo reddere: vindicare autem eſt materialiter quidem malum, formaliter autem iuſtum velle reddere, vnde & vindicare eſt actꝰ iuſtitiæ, velle autem malum eſt actus odij.ad Ro.12.ibi a

Malum ex ſingularibus defectibus contingit bonū autem ex cauſa integra.ad Gal 5 250 a

Malitia cōis eſt oībus peccatis: quę ex propoſito lædēdi fiūt. nequitia aūt proprie ad pctā remiſsionis ſpectat, ſicut hō neq̃ eſt hō ꝓprie inutilis velut nihil valēs ad Co 5.115.b

Manuum impoſitio ab apoſtolis fiebat abſq; alicuius ſacramēti collatione. Act.28.510 b

Malitia paruuli ſunt qui maligno animo carēt in hoc pueros imitantes, perfecti ſenſibus ſunt, qui pro cōſuetudine ſancta

ſancta exercitatos habent ſenſus mentis ad diſcretioné boni & mali. quemadmodũ viri perfecti in ætate maiori ſenſus communes habent ad boni & mali humani diſcretionem ad Cor.14.159 a

Maran atha duæ dictiones cuius idiomatis ſunt & quid ſignificent. ad Cor. 16 174 b

Martyrum ſolennitates non inceperunt in primitiua eccleſia. Actu.8.476.b

Maria ex Dauid ſemine deſcendit: alioqui verum non eſſet quòd Chriſtus ſecundum carnem ex Dauid ſemine factus eſſet. ad Rom 1.1 b

Matrimonium ex lege veteri omnes contrahere debebãt ad multiplicãdum ſemen Iſrael. ad Cor.7.125.a

Morticinium ſecundum veteris teſtamenti legem qui tangebat aſpergebatur aqua cineris vitulæ ruffæ. ad Hebr. 10. 398.b

Mors martyrum cur ſomnus appellatur. Actu 7.476.a

Melchiſedech non fuit proprium nomen alicuius viri: ſed illis regibus nomen commune erat. ſicut Cæſar Romanis imperatoribus: Pharao regibus Aegypti. & creditur ipſum fuiſſe primogenitum Noe: qui Sem vocatur ad Hebr 7.388 b

Membra omnia vnius naturalis corporis duas cõditiones habent: prima eſt, quòd omnia ex eodem principio virtute ſeminis in corpus vnum organicum generantur: ſecũda eſt, quòd omnia ex eodẽ principio. immo etiã eodem alimento per omnia membra diſtributo aluntur. Ad Cor. 12.149.a

Mẽbra corporis Chriſti in tantum Chriſtiani ſunt: inquantum ex eodem ſpiritu generantur, & nutriuntur: & alia quæ ſequuntur. ad Corinth. 12.149.

Menandri carmẽ citatur à Paulo primo. ad Corint. 15. 167. a in fine

Mens ſuprema eſt pars animæ: quæ in progreſſu cognoſciti uæ partis infimum locum tenet. vtpote terminus cognitionis tam practicę quàm ſpeculatiuę ad Corinth.1. 99. b. in princ.

Michael archangelus eccleſiæ præeſſe creditur. ad Theſſal. 4.323 b. in prin.

Miniſtro duo operum genera conſideranda ſunt: alterum ad quod tenetur: alterum ad quod non tenetur. ſed ſponte intuitu domini ſuperaddit: & ex his operibus. ad quę miniſter tenetur, non debetur ei noua merces, neque habet vnde glorietur, quia tantum quod debuit fecit: ex his vero quæ ſponte ſupererogauit habet vnde glorietur, & noua

noua ei debetur merces. ad Corinth.9.172.a
Miniſtri noui teſtamenti non ſunt inſtituti puri legati, ſed legati deo & Chriſto cooperatores.ad Cor 6.199.b
Miniſtros noui teſtamenti opor tet eſſe tum benignos hoc eſt feraces bonorum: cum non niſi bona ex interno theſauro proferre poſsint in verbis: in geſtibus & in factis tũ ſua ues diuerſis hominum complexionibus, diuerſarũ ętatũ, diuerſorum ſexuum, diuerſarum conſuetudinum &c. hominibus ſeipſos accõmodan do, vt omnibus proſint. Ad Corinth.6.201 a
Miniſtros eccleſiæ oportet habere intus animum fidei con formem, & miniſtrando ſacramentũ ad opus applicare, 1.ad Timo 3.340 b
Myſteria dei manifeſtata ad dei gloriam appellantur gloria dei, vt quòd deus eſt pater: filius ac ſpiritusſanctus: quòd deus creauit mundum: quòd verbum caro factũ eſt. quòd reſtaurat omnia in Chriſto Ieſu & huiuſmodi. Clara autem horũ notitia à deo infuſa ſpeculatio appellatur quo ad ſuſceptionem reuelata facie &c. Et ſimiliter clara eorũ notitia, quæ ab apoſtolis aliis traditur, quid appelletur &c. pulchra quæ ſequuntur. ad Cor.3.187.b
Moyſes poſt creatum cœlum & terram omnia ei præiacenti materia fieri deſcribit, ad Hebræos 11 400.a
Modus quo in prędicatione ſua Paulus ſpiritum ſanctũ oſten debat, qui fuerit. Ad Cor.2. 104.b.in fine
Monitiones ante excommunica tioné vnde eccleſia traxerit. ad Titum.3.371.a
Motus primi non reddunt ſanctos viros damnabiles tũ ob eorum imperfectionem. tum quia à copia ſanctarum actio num continuarum abſorben tur.ad Roma.8.46.a
Mulieres apud Corinthios non velato capite quemadmodũ & viri in publica oratiõe: ſeu lectione pro actionum veneratione comparebant, quoniã adhuc ſublatũ non erat à muliebri ſexu publice orare, aut legere, ſeu docere: vt etiã ſanctarum mulierum illius tẽ poris geſta teſtantur.ad Cor. 11.141.a
Munda ſunt omnia ex euangelica libertate apud mundos mente in conſcientia, ad Timoth.1.368.b. in fine

N

Natio prima in Chriſto credens poſt Iudæos natio Græcorum fuit: in qua primum cognominati ſunt Chriſtiani, quod Græcũ conſtat eſſe nomen. Ad Ro.1. 5.a

Naturale eſt vnicuique inſurgere in ſuum cõtrarium approximatum: vt patet in naturalibus calore, ſcilicet & frigore: ideo lex vetans concupiſcere eſt velut contrarium approximatum parti animi concupiſcenti, ac per hoc homo occaſionem accipit irruendi in præceptum, & ſi concupiſcentiam per mandatum vetitam. ad Rom. 7. 40. b. in fine.

Naturę opus eſt opus intelligentiæ primæ quæ deus eſt. Ad Cor. 12. 140. b. in fine

Nazaræorum purificationis ritus. Act. 21. 501. b

Nomina quatuor humani generis, primo appellantur infirmi contra potentiam, impij cõtra bonam volũtatem, peccatores contra mentis rectitudinem, & inimici contra ſtatum in quo conditi ſunt. Ad Roma. 5. 29. a

O

Bedire actus eſt interior volũtatis, exhibere autem membra actus eſt exterioris executionis. Ad Roma. 6. 36. a

Offendiculum à ſcandalo nihil differt niſi in Græca & Latina dictione. ad Ro. 14. 86. a

Operibus nõ ex noſtris, ſed dei voluntate eligentis & vocantis vnꝰ eligitur, & alter reprobatur. ad Roma 9. 65. a

Opera mala dum ponuntur, laudantur bona, quoniam ipſa punitio malorum laus bonorum exiſtit. ad Rom. 13. 85. a

Opera virtutũ dupliciter librantur, vel ſecundum quòd ſunt propria virtutũ opera, & ſic à Paulo à iuſtificando hominem excluduntur, & è regione legis fidei locãtur, vtpote cõmunia etiã infidelibus, ſeu non iuſtificatis, vel vt à charitate imperãtur, & ſic tam virtutum moralium cõmunium etiam infidelibus quàm theologalium communiũ etiã nõ iuſtificatis opera & iuſtificãt & viuificant æterna vita hominẽ, & ſine ipſis fides mortua eſt &c. quæ ſequũtur pulcherrima. ad Corinth. 13. 152. b. in fine

Opinio falſa dicentium duas in Chriſto hypoſtaſes, alteram ſcilicet filii dei, alteram filij hominis, quoniã ſi duæ eſſẽt hypoſtaſes, falſum eſſet ꝙ filius hominis, filius dei diffinitus eſſet. ad Roma. 1. 2a.

Opinio falſa tam ponentium circulum animarum quàm opinantium animas creatas priuſquã corporibꝰ infundant, & in illo priori aliquid boni aut mali egiſſe. ad Ro. 9 55. b

Opinio falſa dicentiũ quod apoſtolorũ tempore euchariſtia non erat ſacrificium, ſed ſacramentum tantum. Ad Corinth 14. 138. b

Opinio hæreticorum confutatur,

tur, dicentium nõ eſſe niſi ſignum corporis & ſanguinis Chriſti dum à Paulo dicitur reus erit corporis & ſanguinis domini. ad Cor.11.145. b

Opinio nonnullorum inſipientium attribuentium diuerſa dona diuerſis diis ex quibus confutatur. ad Cor.12.147. b

Opinio dogmatizantium & negantiũ ſanctos vſque ad dię iudicij eſſe beatos ex dictis Pauli erronea ad Philip. primo. 285.b. & ad Corinth.5. 193 a

Opinio Arriana cõtra filij deitatem cõfutatur. ad Coloſſ.1. 300.a b

Opinio erronea Neſtoris deitatem tanquam in templo in Chriſto habitare. ad Coloſſ. 2.306.b

Opiniones erroneæ, quòd Chriſtus tranſiuit per vterum mulieris velut per fiſtulã, quod virgo Maria non fuerit mater dei, ſed Chriſti. Ad Gal 4. 243.b

Omnia licent quæ non ſunt ex ſuo genere præcepta nec prohibita, puta defendere cauſam ſuã abſolute, & non abſolute omnia: ſed nõ omnia expediunt, id eſt ad vitam ſpiritus conducunt, puta litigare, ea enim quæ non ſunt ad vitam ſpiritualem vtilia, quanuis ſecũdũ ſe ſint licita, omittenda ſunt. ad Cor.6. 119 b

Operationum nomine ſecundũ apoſtolum intelliguntur gratiæ gratum facientis. ad Corinth.12 147.b. in fine

Orandi publicus modus, qui modo in tęplis dei ſeruatur Pauli apoſtoli apud Corinthios tẽpore introductus nõ erat, ſed vnus pro omnibus publica voce orabat, cæteris tacẽtibus, & alia pulchra quę ſequuntur. ad Cor. 11.141.a.b

Orantis mẽs neque ſenſum verborũ meditans quatenus mẽtis officium exercet penetrando ſignificata eorum quæ dicit orando eſt ſine fructu ꝓprio, qui eſt paſci ſenſibus, ſeu orationis ſignificatis, licet deuotione ad deum accẽdatur, & ad ſpiritualem gratiam remiſsionis peccatorũ. ad Corinth.14.158.a

Orare ſpiritu bonum eſt: melius tamen eſt orare ſpiritu & mẽte etiam in oratione pure interna, vt cũ perſona indocta ſpirituali feruore orat, intus tantum animum eleuando in deum, quaſi in genere & in confuſo, perſona autem erudita non ſolum ſpiritum, ſed mentem diſtincte contemplãtem diuina myſteria eleuante &c. docta quæ ſequuntur. ad Cor 14. ibi. a.b

Orationes aliorum peccantibus ex ignorãtia vtiles ſunt, vnde & domin⁹ orauit pater ignoſce illis, quia neſciunt quid faciũt. Ad Ro.10.70. a. in fin.

Orationes

Orationes publicas, quæ ad ecclesiæ ædificationem audiente populo dicũtur: melius eſt dici lingua communi clericis & populo quàm dici latine. ad Cor.14.158.b

Orationes eccleſiæ nunquã aliquid temporale petunt in ordine ad ſpirituale: vt patet diſcurrendo per orationes quadrageſimales & dominicales ad Philip.4.294 b

Ordo atque lex diuinæ prouidẽtiæ hoc habet, vt ea quæ diſpoſuit deus ſe facturum mediantibus cauſis ſecũdis adimpleat: quaten⁹ in nobis habitans gemitibus ineffabilib⁹ pro ſanctis poſtulat. Ad Ro. 8.58.b.in prin.

Oſculum pacis inter miſſarũ ſolẽnia ex antiquo eccleſiæ more datur. ad Cor 13.250.b

P

Actum diuinũ cum Abraham Geneſ.17. de circunciſione in Meſiæ aduentu conſummatum perfectè eſt: ita vt abſoluti ſint à fœderis vinculo ac pœna filij Abraham &c, quæ ſequuntur. ad Corinth. 7. 125. a in prin.

Panis fractione primæuo illo tempore eccleſiã vſam fuiſſe cônumerando populum etiã actus apoſtolorum teſtantur ad imitationem Chriſti, qui acceptum panẽ benedixit: fregit & dedit diſcipulis. poſtea autem eccleſiæ vſæ ſunt hoſtiis ſigillatim quas frangere non oportet. ad Corinth.10. 136.b in fine

Paſcha prout ab Hebræo deriuatur: tranſitũ ſignificat prout autem à Græco paſsionem importat. ad Corin.5.115.b in prin.

Paſsiones animi dicuntur ira, triſtitia, delectatio, cupiditas immoderate. quæ etiam affectus dicuntur. Ad Roma 7.39.b in fine

Paſsio quælibet corporis mortificationis ſpecies eſt. ad Ro.8. 61 b.in fine

Paſsionis nomen apud Theologos vſurpatum eſt ad ſignificandum animi paſsiones. ad Theſſal.4.322.a

Paſtores tenentur manibus laborare pro ſumptu habendo ad retinendum infirmos qui caderent ſeu abirẽt à fide ſeu doctrina eccleſiæ ſi ſumptus paſtorum grauarentur. Actu. 20.500.b

Paſtoris officium eſt annunciare nõ aliquod, ſed omne dei conſilium, tum de iis quæ fidei ſunt, tum de iis que ſunt morum. Act.20.500 a.in fin.

Paſtorem eccleſiæ non ſufficit probatum eſſe intus & foris operarium abſque erubeſcentia: ſed oportet vt verbũ euangelizet veritatis abſque obligatione aliqua, & auditoribus diſtribuat non declinãdo

ad dexteram

ad dexteram vel ad ſiniſtrã. ad Timoth. 2.358.b in prin.

Paulus Apoſtolus an binomius fuerit: vel Saulus à principio: & temporis proceſſu Paulus nominat' fuerit, & alia multa de hoc. ad Rom. 1.1 a

Paulus à parum ſecundũ grammaticos diminutiuum eſt. ad Rom. 1 ibi.

Paulus apoſtolus ad apoſtolatũ vocatus fuit. ad Rom. 1 ibid. a

Paulus apoſtol' Hebręo ſermoni aſſuetus erat quoniam in Græco ſermone ſubſtantiuũ verbum ſæpiſsime ſubintelligit ad Cor. 4.114 a in prin.

Paulus apoſtolus primus Corinthiis fidẽ Chriſti prædicauit. ad Cor. 9.130.b in prin.

Paulus apoſtolus non fuit conuerſatus cum Chriſto in carne paſsibili exiſtente: vidit tamen ipſum in carne immortali in ſtatu domini data ſibi poteſtate qualibet in cœlo & in terra iuxta illud, nouiſsimo aũt tãquàm abortiuo viſus eſt & mihi licet viſiõis tẽpus non ſit. ad Cor 9.129 b

Pauli apoſtoli anima an raptus tempore à corpore ſeparata fuerit. ad Cor. 12.145. b

Paulus apoſtolus vixit vſque ad quintumdecimum Neronis annum. ſed an poſt Romæ captiuitatem ad Philippenſes reuerſus fuerit, non clare conſtat: licet in fine ſecundæ ad Timotheũ epiſtolæ cõnuciatur quòd reuerſus fuerit. ad Philip. 2 286.a in princi.

Paulus apoſtolus de tribu Beniamin. in qua erat Hieruſalẽ ciuitas regia. & diuini cultus fuit: Hebræus non autem Samaritanus, ſecta vero Phariſæus, erat enim Phariſæorum ſecta politica & præcipua inter Iudæos ad differentiam ſectæ Eſſæorum: quæ politica nõ erat: vt pote ſine coniugio more monachorum. ad Philip. 3.291.b

Paulus apoſtolus an vxorem habuerit, diſputare ſuperfluum eſt: cum ex epiſtolis ſuis nihil certi habeatur: licet ex aliquibus locis vnuſquiſque cogatnõ ratione demõſtratiua, ſed ſenſu valde rationabili quòd Paulus vxorẽ habuerit: quod non ſolum multi Græcorum affirmarunt, ſed etiã ex Ignatij epiſtolis manifeſte patet. ad Philippẽ. 4 295.b. & 1. ad Cor. 7.122. a

Paulus apoſtolus à fine adoleſcentiæ quæ vſque ad vigeſimũoctauum annũ extẽditur: vocatus ad prędicandum creditur: quoniã eodẽ quo Chriſtus mortuus eſt adoleſcens in Stephani lapidatione deſcribatur ad Phile 1 372 b

Paulinus Nolanus hominis ſe ſeruũ fecit pro filio viduæ redimẽdo ad Co. 7.125 b. i prĩ.

Paulus apoſtol' an eſſet apoſtolus Chriſti: quod Corinthij in

in dubiũ verterent: vnde trahitur.ad Cor.9.130.a
Paulus quando & cur incœpit vti nomine Romano ſcilicet Paulus.Act.13.485.b
Paulus dicitur ſecundo Neronis anno Romam perductus Act.21.501.a. in fine.&24.506.b
Paupertas apoſtolorum multos diuitiis tẽporalibus ditauit, quibus vtinam eccleſiæ primates nõ abuterent. ad Cor.6.202.b
Pax non actionem aut paſsionẽ ſignificat ſed tranquilli ſtat⁹ bonum.ad Rom.5.27 a
Pacis de ſancto oſculo in eccleſia infra miſſarũ ſolẽnia antiqua eſt cõſuetudo eccleſiarũ. ad Cor.16.174.a.in fine
Peccare reddit hominem ſeruũ peccati: euangelice vero viuere reddit hominem ſeruũ iuſtitiæ.ad Rom.7.37.b
Peccare ex ignorãtia nõnulla ſi quidẽ ratio veniæ eſt: quoniã affectus peccantis ex ignorantia nõ tendit per ſe ad malũ, vt pote qui in illud non tenderet. ſi malum eſſe ſciret. ad Timoth 1.335.b
Peccata ad quẽcũque bonũ finẽ vt media eligenda non ſunt, quia ſuapte natura repugnat peccato quòd eligibile ſit: & propterea nec propter ſe nec propter aliud bonũ eligibile extat.ad Rom 3.78.a
Peccata ſunt materia diuinæ iuſtitiæ, & mẽdaciũ noſtrũ eſt cauſa diuinæ gloriæ. ſicut crimina latronũ & parricidarũ ſunt materia iuſtitiæ iudicis humani. & ſunt occaſiones eius gloriæ: & quandoque etiam materia miſericordiæ principis ad Ro.3.ibidem.
Peccatum Adæ apte inobedientia appellatur quoniã nõ fuit peccatũ ex obiecto ſeu materia: comeſtio enim illa fuit nõ ex ſe mala, ſed quia prohibita: & propterea inobedientiæ aſcribitur. ad Rom.5.32.a in princi.
Peccatum originale & Adæ inobediẽtia explicatur, quoniã peccatũ cõmune eſt omnib⁹ hominib⁹: & propterea Chriſti iuſtitia omnibus hominibus communis exiſtit, ac per hoc etiã infantibus: alioquin potentius eſſet peccatũ Adæ Chriſti iuſtitia, quia illud ad infantes ſe extẽderet: iuſtitia autem nõ ad Rom.5.30.a
Peccatũ habitans appellatur pronitas inferioris partis animæ ad peccatũ, quæ peccatũ dicitur, & eſt quia eſt pars originalis peccati quæ etiã in baptizatis remanet & iniuſtis ac ſanctis viris &c. pulchra quę ſequuntur ad Ro.7.43.b
Peccata quę ſunt tenebrarũ opera: quia omnis qui male agit odit lucem, ſunt tantũ opera noſtra: æternę aũt ſalutis meritoria opera, quę lucis arma appel-

appellantur, non ſolum ſunt opera luci conſona, ſed ſunt arma tum defenſiua, tũ offenſiua hoſtiũ diuinæ gratię virtute ad Rom.13.86.b

Peccatis ſub carnalibus omnia in ſeipſum peccata cõpræhenduntur, ſub auaritia autem & rapacitate omnia peccata in proximũ, ſub idololatria vero omnia peccata in deum. ad Cor: 5.117.a

Peccato mors humani generis introiuit, & propterea peccatũ ſtimulus dicitur, lex vero nõ ponitur niſi peccare potẽtibus, vnde poſſe peccare & lex eodẽ tempore concurrũt, ad Cor.14.172.a.&.b

Peccatũ autẽ & poſſe peccat in electis ceſſabit, dãnati aũt in peccato perſeuerabunt, & blaſphemabũt deũ quanuis non demeritorie, hoc eſt ad meritum nouę pœnę, quoniã amplius viatores non erunt. ad Cor.15.172.b

Peccatum quodlibet cõſiſtit in corruptione debiti modi, aut debiti ordinis, aut debiti obiecti operandi. ad Epheſ.4. 272.b

Peccatũ quod per pœnitentiam non diluitur, ſuo pondere ad aliud trahit. ad Tim.2 360.b

Peccat grauius Chriſtianus eodẽ peccati genere puta adulterij ſeu furti quàm nõ Chriſtianus quoniam ſolum peccatũ mortale propꝛie loquẽdo iniuriam infert ſpiritui gratiæ filio dei. ad Heb 10.

Pedes aureis ſoculis antiqui operiebant, & vſque hodie inaures ſuſpenduntur aureæ. ad Cor.12 149.b

Pœnitẽtiæ pœnitẽdę ſunt innumeræ humanæ pœnitentię diuerſorum geſtorum, tum pœnitẽtię deſperatorũ, nã & pœnitentia Iudę pœnitentia pœnitẽda, & pœnitentiæ multæ beneficiorũ collatorum, & veniarum cõceſſarũ aliis pœnitendæ ſunt. ad Cor 7.207.a

Pœnitẽtia quã deus dat nõ ſiſtit in intellectu nec in veritatis cognitione, ſed ad voluntatẽ ac effectum ſe extendit, vt veritate cognita ab oppreſſione & diaboli vinculo reſpiciatur. ad Timoth.2 360.b

Pœnitẽtia philoſophorum erat diſplicẽtia malę actæ vitę abſque relatione ad deum offenſum Act.20 500 a

Peripſema in penultima per e productũ proferẽda eſt, & ſignificat multarum rerum immunditiẽ, puta rubiginem ferri, ſcorium argenti, lutum calceorũ, & id genus multa quodammodo excrementa. Alij transferunt hoc vocabulũ ad ſignificandũ obnoxiũ iugib⁹ malis. ad Cor.4 114.b

Perſecutio prima cõtra Chriſtianos à Nerone mota fuit, qui poſt tempus epiſtolæ ad Corinth per Paulum apoſtolum miſſæ

miſſæ regnauit: interim enim ſolę Iudaicę perſecutiones in Corinthios & alios Chriſtianos morę legũtur ad Cor 10. 135 b
Perſecutio prima aduerſus Chriſtianos cõmuniter, mota eſt Hieroſolymis occaſione diſputationis Stephani. Act.8. 476 b
Petrus ſe Simonem Petrum nominat ad Rom.1.
Petrus, ſexto aut forte ſeptimo anno Claudij Cæſaris Hieroſolymis erat: nã quartus decim⁹ annus à cõuerſiõe Pauli ſextus ſaltem: aut ſeptimus annus imperij Claudij fuit: quoniam Tyberio qui annis viginti duob⁹ cũ dimidio imperauerat ſucceſsit Caius imperãs annis tribus & menſib⁹ octo: cui Claudius ſucceſsit: decimo octauo autẽ vel decimo nono anno imperij Tyberij Paulus conuerſus eſt: cũ prędicationẽ Ioãnis Baptiſtę conſtet anno quintodecimo imperij Tyberij incœpiſſe ad Galat 2 236 a
Perſecutio nulla adhuc fuerat à Romanis principibus contra Chriſtianos mota tẽpore quo Paulus epiſtolam poſteriorẽ ad Corinth ſcripſit quoniam cõſtat primam mouiſſe Neronẽ: ſub cuius imperij principio Paulus Romam iuit. ad Cor 6.202.a.in fine
Perfecti quicũque in hac vita ad terminũ meriti nũquàm puenĩũt: ſed ſemper ampli⁹ mereri poſſunt. ad Philip 3.293.b
Pietas cultũ ac officiũ parẽtib⁹ exhibet ſanguine iunctis patrię, eiuſque beneuolis & breuiter pietas ad faciẽdum alteri bonum tendit quod diuini officij eſt maxime imitatiuũ & homini difficile cũ nõ niſi ad bonum proprium inclinetur. ad Timoth 4 343 a
Plagarũ modus quãuis ex lege eſſet iuxta delicti menſuram, inhibitũ tamen erat quadragenarium numerũ plagarum excedere. 2 ad Cor. 12. 224. a
Plagiarij ſunt fures hominũ in mancipia vel vendenda vel redimẽda ab ipſis ſit et captis, ſeu ſibi cõiunctis. ad Timot. 1 335 a
Poteſtas eccleſiaſtica nihil poteſt aduerſus bonos mores: immo nec aduerſus meliora bona qualia ſũt cõſilia Chriſti quoniã hoc nõ eſſet poſſe in ædificationẽ: ſed in deſtructionẽ ſpiritualem. ad Co. 10. 217. b
Poſtulare inferioris eſt: vnde & filio dei nõ conuenit niſi ratiõe humanę naturæ & ideo ipſe in nobis habitans ſecundũ actus noſtros poſtulat. ad Roma 8 57. a
Pręcepta affirmatiua minus malũ eſt quàm negatiua: q: negatiua nullã executione admitcũt vtpote obligatiua ſemper

&

& ad ſemper.& peccatū contra ea non committitur niſi agēdo, affirmatiue autē obligat pro loco & tēpore & peccatū cōtra ea ſola obmiſſiōe cōmittitur.ad Galat.6 251 a

Præcepta omnia obligāt ad peccata.ſed non ad mortalia niſi gratia materiæ, cōtra charitatem dei,ſui ipſius,aut proximi.ad Theſſa.vltimo.332.b

Prædicare quæ dei ſunt aut quæ ſunt diuini cōſilij nullus recte attentat niſi à deo miſſus. ſicut null⁹ miſſus à rege abſq; temeritate regiū cōſiliū prædicare poteſt ad Ro.10 73 a.

Prædicatores inter bonos & malos euangelij hoc intereſt ꝙ mali notitiā tm̄ dei tradūt,boni autem manifeſtāt etiā diuinæ notię odorē,id eſt ſuauitatē appetibilitatem delectabilitatem &c ad Cor.182.a

Prædicatores euāgelium Chriſti in quæſtum vertentes Paulus corripit quoniā longe à mercenarijs lucris veri Chriſti prædicatores eſſe debent. ad Co 2 182.b

Prædicatores quæſtus damnat apoſtolus Petr⁹:qui Chriſtiani populi deuotione ad quæſtum abutuntur & qui ignoranter aut temere prædicare audent ꝙ ſoluentes carlinum aut ducatū pro vocata indulgētia plenaria,ſunt in eo ſtatu ac ſi tūc baptizati fuiſſent & ſimiliter qui liberāt animā vnam à purgatorio:quoniam hæc mōſtra ſunt & negociatores de Chriſtiano populo: neſcit Chriſtiana religio hæc figmenta ſed adinuētiōes eorū ſunt, qui in auaritia fictis verbis de Chriſtianis negociantur,abutētes illis ad quæſtum. Petri.2.432.b

Prælatorū partes ſunt authoritate præeſſe. laborare opere monere doctrina ad Theſſa. 5.325.a b

Prælatis maxime miſericordia neceſſaria eſt tāquā loco dei: cui ꝓpriū eſt miſereri vt pro ſint ad Timo.1.334 a in prin.

Preſbyteri & epiſcopi appellatione idem gradus à Paulo ſignificatur, neutrū ſiquidē horū nomen eſt ordinis, ſed potius officij, epiſcopus ſecūdū proprietate, ſenior ſecūdum trāſlationē q̄m cōiter ſenior alijs intēdit ad Tim.1. 365. b.

Præſciētia dei euētuū rerū non præcedit diuinā prædefinitionē euētuū eorūdē, ſed illā ſequitur,pri⁹ enī nō tēpore ſed ratiōis ordie de⁹ volēdo hos euēt⁹ diffinit, quā illos fore ſciat,immo: or⁹ ꝙ ſciat illos fore eſt quia volēdo illos diffinit, & alia pulchra quæ ſequūtur ad Rom 8 59.a. &,b:

Primogenitus filius dei in multis fratribus quō metaphorice dicatur. ad Ro. 8. 59. a

Propheta quo ad cognoſcendi modum caret euidētia rerum:

quas prænunciat, exemplum patet de Eſaia, quod per te vide ad Cor.13.154.b

Prophetis multis caremus quorum libri Regum ſeu Paralipomenon meminerunt, ad Cor.6.205.a in prin.

Prophetas multos in teſtamento nouo fuiſſe, immo Paulũ apoſtolum fuiſſe prophetam ex actibus apoſtolorũ, & ipſius Pauli epiſtolis conſtat, ex ſymbolo quoque apoſtolorum apparet omnes apoſtolos fuiſſe prophetas reſurrectionis mortuorum, venturique ſeculi ad Epheſi 3.264. b in fine

Prophetiæ materia non eſt loqui varia ſed quæ ſunt ædificationis, aut exhortationis, aut conſolationis ſpiritualis. ad Cor.14.157.a

Propitiatorium quid proprie apud Hebræos dicebatur, & cur ita appellaretur. ad Hebr. 9 393.a

Prudentia carnis eſt hominis affecti ad carnem ratio, qui enim finem carnem habet, cogitat, ratiocinatur, conſulit, iudicat, & præcipit relatiue ad carnem, & ſimile eſt proportionaliter de prudentia ſpiritus. ad Ro.9.48. b. in fine, & 49.a in prin

Quæſtio, quomodo angeli, & reliquæ ſuperiores nobis intelligentiæ per ea quæ facta ſunt intellecta deum conſpiciunt. ad Roma.1.7.a

Quæſtio, quid eſt illud à quo inexcuſabilem dicit apoſtolus iudicem facientem ſimilia ijs quæ iudicat. ad Ro.2.10.b.

Quæſtio, quomodo ſumus iuſtificati per gratiã dei, & per redemptionẽ quæ eſt in Chriſto Ieſu ad Ro 3.21.a

Quæſtio, quo pacto lex fidei diſtinguitur á Paulo contra legem operum etiam moraliũ, cum tamen fides in genere operum cõprehendatur, quoniam credere noſtrum eſt ad Roma 3.22.a

Quæſtio, cur Paulus dixit aliquando Abraham patrem omnium noſtrum, quia pater multarum gentium poſitus eſt, loquens proculdubio de paternitate ſpirituali, & paulopoſt aſſerit ipſum fore patrem multarũ gentiũ generatione carnali ad Ro.4.23 a.

Quæſtio, an Abrahã emortuum corpus, vt Paulus aſſerit conſiderauerit ad Roma. 4 ibi a.

Quæſtio, cum hæres non ſit niſi mortui, quo pacto Paulus dicit dei hæredes, cum deus immortalis ſit ad Ro 8 50.b.

Quæſtio, an ex dictis à Paulo rei ſperatæ repugnet videri, & alia pulchra quæ ſequuntur. ad Ro.8.56.b

Quæſtio, circa verba, vocauit, iuſtificauit, glorificauit in diuinis executionibus. ad Ro.8. 60.a

60 a
Quæſtio, circa veritatem diuinarum executionum, an ſcilicet falſum ſit, quòd quoſcunque deus iuſtificauit, illos & glorificauit, cum multi iuſtificati à iuſtitia ceciderint & damnati ſint ad Rom ibi.b.
Quæſtio, flebilis, dura, & amara valde, quonam pacto verificetur, quòd deus velit malum alicui non ex operibus illius. Ad Ro.9.65.a.&.67 a &. b.
Quæſtio, de prædeſtinatione & reprobatione, de qua totus mũdus crocitat. ad Ro.9. ibidẽ. b
Quæſtio, quonam pacto Paulus prohibeat ne maledicamus perſequẽtibus nos, cum ipſe Actuum.23. maledixerit perſecutorem dicendo, percutiat te deus paries dealbate.ad Roma:12.82.b.in fine
Quæſtio, an in vero Chriſtiano locum habeat debitum timoris reſpectu principum ad. Ro 13.85.b
Quæſtio, an in dilectione proximi tanquam vel in dilectione det & proximi lex & prophetæ pẽdeãt, ad Ro.13.86.a
Quæſtio, an omne quod non eſt ex fide peccatũ ſit. ad Ro.14. 91.a
Quęſtio, quomodo Corinthiorũ eccleſia dicta ſit, & quis ille modus fuerit. ad Cor.1. 98.b
Quæſtio, quomodo incriminabilitas Corinthijs promiſſa fuerit, cum multis electis firmitatis donum quandoque negetur, vt patuit de Petro, ad Cor.1 99.a.in prin.
Quæſtio, qua ratione Paulus afferat contra Corinthiorum ſectas, quod ipſe illos non baptizauerit ex quo nec ipſe inter ſectarum capita reputabatur, & alia quæ ſequuntur. ad Cor.1 102.a
Quæſtio, an Chriſtus apoſtolos miſerit non ſolum ad docendum, ſed etiam ad baptizandum, &c. quæ ſequuntur. ad Cor.1.ibidem
Quæſtio cur Paulus ſolicitus fuit vt vnuſquiſq; in ſuo ritu perſeueraret.ad Cor.7.125.a. in prin.
Quæſtio, quòd apoſtoli doctrina ſibi non conſtat, cum ad Romanos ſcripſerit, hominẽ ſine operibus fide iuſtificari: ad Corinthios fidem omnem ſine dilectione non conferre hominum animis diuinum eſſe.ad Cor.13.125 a
Quæſtio, cum verũ ſit quòd ex parte diligimus, cur non eadem ratione inferri poſsit, ergo dilectio ceſſabit, ergo cum venerit quod perfectum eſt, euacuabitur quòd ex parte eſt etiam in ipſa charitate ad Cor.13.154.b.in fine
Quæſtio, quo pacto dictũ Pauli verificetur quòd Chriſtus poſt reſurrectionẽ duodecim

apoſtolis apparuit: cum non eſſent niſi vndecim. ad Cor. 15 162 b in fine

Quæſtio, quomodo dictũ Pauli ſoluetur ſi tantum in hac vita ſapientes ſumus, miſerabiliores ſumus omnibus hominibus ad Cor. 15. 164 a in fin.

Quæſtio, quo pacto rogamus reconciliamini deo ſi iam mũdus deo recõciliatus eſt. quoniam qui eſt reconciliatus reconciliatione non indiget ad Cor 5. 198 b. in fine

Quæſtio, an ex præcepto domini dicentis. vende omnia, &c. talis eleemoſyna exceſſiua dicatur. ad Cor. 8. 210. b

Quæſtio, cum deus penſet affectum magis quàm cenſum, ac per hoc voluntas deo grata ſit non ſolum ſecundum id quod habet, ſed etiam ſecundum id quod non habet, &c. ad Cor. 8 Ibidem

Quæſtio ex facto viduæ à domino laudatæ Luc. 21. quòd omnem victum ſuum obtulit: & tamen ſtatus mutatio non interuenit, & cætera. quæ ſequuntur ad Cor. 8. Ibidem b. in fine

Quæſtio, ex dictis Pauli, recte ſuſtinuiſſetis, &c. quonam pacto verificetur cum ipſe ad Gal. 1. excommunicet etiam angelos ſi aliud euangelium prædicauerint. ad Corint. 11. 220. b

Quæſtio, quomodo apoſtolos & angelos Paulus excommunicauerit, cum par in parem nõ habeat imperium, & multominus in maiorem. ad Gala. 1 233. a

Quæſtio, quo pacto dictũ Pauli valet, omnes qui ex legis operibus conſtant, ſub maledictione eſſe. ad Galat 3. 240 a.

Quæſtio, quo pacto verificetur quòd adulterium, fornicatio, idololatria, &c opera carnis ſint, cum multa horum ſiſtãt in mente. ad Gal 5 249 b.

Quæſtio, quomodo dictũ Pauli verum ſit, qui talia agunt, quæ in textu counumerauit, regnum dei non conſequuntur, cum conſtet, eorum aliqua non eſſe peccata mortalia, &c. quæ ſequũtur. ad Gal. 5 250. a

Quæſtio, quomodo illud dictũ verificetur non veni ſoluere legem, ſed adimplere, &c. ad Eph. 2. 263. a in prin.

Quæſtio de infernorum locis quomodo ex Pauli dictis ſoluatur ad Philipp. 2. 288 b.

Quæſtio, quo pacto Paulus ſupra vires grauatũ deſcribat, cum alias dixerit, fidelis deus qui non patietur vos tentari ſupra id quod poteſtis. ad Rom. 1. 177. a

Quæſtio cum omnis diuina datio qua deus aliquid nobis dedit temporalis ſit, quomodo verificetur, quòd gratia data eſt nobis ante tempora æterna

æterna ad Timo.1 352 a.b.
Quæſtio, ſi non ſint condignæ paſſiones huius tẽporis quomodo iuſtitia exigente corona gloriæ debeatur ad Tim. 4 364 b.in fine
Quæſtio an ſacerdotium Leuiticum ſacerdotio Melchiſedech inferius ſit ad Hebr.7. 390 b.in prin.
Quæſtus denigrat, & non parũ exauthorat eccleſiam, quo plena hodie eſt per indulgentias, cruciatas, hoſpitalia, &c. ad Cor.16 173.b
Quæſtio in verbis Lucæ (vſque in diem qua præcipiens apoſtolis per ſpiritumſanctum quos elegit, &c.) an per ſpiritumſanctum referatur ad præcepit, an ad elegit Actuum. 1. 459.b
Quæſtio an præceptum ſignificatum per præcepit, intelligatur factum illo die an pri*. ibidem
Quæſtio quid ſeu quæ Chriſtus præceperit ibidem
Quæſtio quomodo de die Pentecoſtes dicit Lucas, Quum compleretur dies, &c. quum rem geſtam mane illius diei deſcribat. Actu 2.462.b.in fi. & fo.ſequen.
Quæſtio an apoſtolus loqueretur vna lingua quæ intelligebatur ab vno quoque aliarũ linguarum, an vnuſquiſque loqueretur propria cuiuſque lingua nunc hac nunc illa. Actu.2 463.b.in fine
Quæſtio cum quot perſonis profectus eſt Iacob in Aegyptum Actu.7.473 b.in fine
Quęſtio vbi fuit ſepulchrum emptum ab Abraham, in Hebrõ, an in Sichen Actu.7. Ibidem. 474. a.in prin.
Quæſtio à quo ſeu quibus emerit Abraham ſepulchrum illud, à filijſne Emor, an ab Ephro filio Sohar.ibidem
Quæſtio an Paulus vere maledixerit principi ſacerdotum, dicens percutiet te deus paries dealbate Item eſto quod Paulus fuerit excuſatus à maledictione principis quomodo excuſabitur à maledictione iudicis, quum cognoſceret illum eſſe iudicem. Actu, 23.fo 503.b in fine

R

Ationes rerum radij ſunt diuinæ ſapientiæ quę tali tantoque ordine condidit, gubernatque mundum, ita vt in rerum ordine participata ſicut ars in artificialibus ſplendet, quæ eſt totius philoſophiæ materia. ad Corinth. 1 102. a in principio.
Rationes ſpectantes ad naturalem ordinem vniuerſi ſunt, velut manifeſtè apparentia in deo, omnes autem ſpectantes ad myſterium verbi incarnati ſunt velut intimæ profunditates dei. ad Corinth. 2. 105. b

2.105.b
Regnum dei appellatur, quo de⁹ in nobis regnat. conſtat ſiquidem quòd internis virtutibus in nobis regnat, & per ipſas regni dei partes ſum⁹. ad Ro. 14 90 a
Regnũ filij dei ſpeciale eſt quod appellatur regnum dei corpus eccleſiæ tam triumphantis quàm militantis: quoniam in his per gratiam peculiariter regnat: primo fidei & iuſtitiæ: deinde gloriæ æternæ fœlicitatis. Ad Coloſſ. 1.301.b.in prin.
Reſurrectionis myſteria quatuor à Paulo explicata. Ad Theſſa.4.324 a.in prin.

S

Abaoth Græca dictio eſt. & ſignificat virtutes nõ vt virtus eſt nomen moralis habitus, ſed ſummæ poteſtatis: ad Ro.9 68.b
Sacerdotes in ſacra ſcriptura angeli appellantur. ad Cor. 11. 144 a
Sacramenta conferunt gratiam faciendo vel augendo quòd quantum eſt ex ſe intelligitur: quia niſi patiens diſpoſitum ſit effectus non fit propter impedimentum ex ſuſcipientis parte.ad Cor.10 137 b
Sacramenta omnia eccleſiæ nihil aliud ſunt quàm applicationis paſſionis Chriſti ad ſuſcipientes. nam aliud eſt iterare paſsionem Chriſti, & aliud iterare commemorationem & applicationem paſſionis Chriſti.ad Heb.10. 398. a.
Sacrarium nomen eſt loci, in quo ſacra fiunt ad Cor. 9 131. a
Sacrificium expiationis decima die menſis ſeptimi à ſummo pontifice ſingulis annis offerebatur.ad Heb 10.396.b.
Sacrificium quotidianum agni cuilibet ſacerdoti offerri cõmune erat.ad Hebr 10 397. b.in prin.
Sacrificium altaris quod quotidie offertur in Chriſti eccleſia non eſt nouum ſacrificiũ ſed illud met: quod Chriſtus obtulit, commemoratur ipſo præcipiente: hoc facite in meam commemorationem. ad Heb.10 398.a
Saluari poteſt aliquis dupliciter, vel quòd immediate in rẽ termini trãſferatur: vel quòd mediante ſtatu ſpei transferendus ſit, Chriſtus enim nõ ſaluauit gen⁹ humanum primo modo, quia nec ipſe ſeipſum tali modo ſaluauit. ſed ſecundo modo per merita ad gloriam ſuam peruenire voluit. ad Ro.8 55.b.in prin
Sancti à corpore migrantes ius quæſitum corporis glorioſi habent. quòd non eſt habere in ſpe vt hic habent. ſed eſt habere iure quæſito, & ſolum executionem quæ modico differtur tempore donec cõpleatur

pleatur numerus electorũ expectans.ad Cor.5.195.b

Sanctificatio idem eſt quòd mũdificatio.ad Corint.7.205.a.

Sancta ſanctorum vltima templi pars erat quæ velamine à reliquo templo ſeparabatur. ad Heb.6.388 a

Sapientia ſermonis ars dicendi appellatur: qualis eſt ars oratoria: & huiuſmodi artes quibus conſtruitur ornata locutio: & ius dicendi exercetur, ad Corin.1 100.b

Sapientia rerum vocatur ſapientia humanarum ſcientiarum de rebus cœlorum, elementorum, mixtorum, & reliquorũ huiuſmodi: quæ philoſophicæ ſcientię docent.ad Corin. 1. ibidem.

Sapientia huius ſeculi à ſapiẽtia principũ huius ſeculi in hoc differt, ꝙ illa eſt circa trãſitorias actiones, & diſpoſitiões qualis eſt vniuerſa ars dicendi, & regendi cum partibus ſuis: hæc autem vita æterna, qualis eſt philoſophia ſpeculatiua, illa multis communis, hęc paucorum hominum, qui principes huius ſeculi in materia de qua eſt ſermo ſapientiæ merito appellantur. ad Corinthios ſecũdo. 104.b. in fine & fo.ſequen.

Sapientiam diuinam Paulus nõ ex doctrina legis ſub Gamaliele: ſed per ſpiritũ ſanctum ſibi infuſum ſe cognouiſſe fatetur. ad Corinthios ſecundo 106.a

Sapientia & ſcientia in hoc differunt, ꝙ ſapientia eſt de diuinis vt principijs & regulis: ſcientia vero ex creaturis ad diuina procedit ad Corint. 12 148.a

Sapientia dei multifaria per eccleſiam varijs modis & vijs ſparſa, nõ qualitercunque ſed ſecundum præfinitionem ſeculorum: hoc eſt periodorũ qui executionibus ſingulorũ effectuum diuinæ ſapientiæ in eccleſia diffiniti ſunt: eſt illa quæ nũc eſt, & vſque ad tẽpus iudicij vniuerſalis notificatur per Chriſtum ſupernis ſpiritibus quoniam modo reuelat vnum, modo aliud. ad Ephe 3.266.a

Scientia dei quatenus eſt rerum abſolute: & quatenus eſt rerum euentuum differunt: non quanuis vtraque ſit æternæ, prima tamen non præſupponit deum velle creare res: ſecunda autẽ ecõtrario. & alia ſubtilia quę ſequuntur.ad Romanos 8 59.a.b.

Scriba proprie Iudæorum eſt: ſapiens autem Græcorum ad Cor.1.101.b.in fine

Scripturæ omnes ſacrę ſunt propter temp⁹ Meſię in quo nos ſum⁹, quod eſt finis omnium ſeculorũ hoc eſt tã ſeculi ante diluuiũ quã ſeculi vſque ad Abrahã, & ſeculi patriarcharum &

rum & ſeculi prophetarum. & deinceps vſque ad Chriſtũ. ad Corinthios 10 13 4. b. in prin.

Scriptura ſacra tranſumptiue ad ſpirituales materias vti, poſſumus, ſicut Paulus fecit ad Corin 4 187 a

Scurrilitas eſt eutrapelia: quam Ariſto 4 Et hic virtutem dicit medium in laudis & iocis tenentem, apud Paulum vero nomen eſt officij ſeu actus ad delectationem prouocandam ad Ephe 5 274 b. in fi.

Semen vitam habet in potentia & non in actu: acquirit autem vitã in actu quod Paulus vocat viuificari, quũ pullulat & vegetatur ad Cor.15. 157.b in fine.

Semen nihil aliud eſt, niſi ſanguis:coctus: vt philoſophi tradunt.ad Cor.15 170.b

Senſus à cognitione differt penes vniuerſale & particulare: penes ſpeculatiuum & practicum ad Philip.1.183 b.

Sermonis rei ad integritatem duo exiguntur. alterum ex parte rei quæ dicitur, quòd ſcilicet ſic ſit, alterum ex parte dicentis, quòd non mentiatur nam contingit & abſq; mendacio proferri non verum in re & mentiendo dicere quod in re verum eſt.ad Ro.9.63.a

Sermones docti ſunt ſermones vehentes humanam doctrinam, ſiue ſapientiam humanam. ſermones autem ſpiritusſancti, ſpiritusſancti ſapientiam vehunt. ad Corint.2. 107 a.in prin.

Sila alio nomine Siluanus dict⁹ eſt: & in Actibus apoſtolorũ legitur.ad Corin.1 179.a

Simoniacũ eſt Papatum aut Cardinalatũ emere Act.8.474.b.

Simulachrum, idolum ſeu imago, formaliter nihil eſt: quia nullus alius eſt deus niſi vn⁹: quã conſtat repræſentari non poſſe ad Co 8. 128 a. in prin.

Simplicitas animi magna pars eſt virtutis. & optima diſpoſitio ad ea quæ ſũt fidei, ſpei, charitatis, obedientiæ, religiõis &c ad Co 9.215 a in fi.

Sion appellata eſt ciuitas Dauid, & in ea erat ſedes regia regni Dauidis ad Ro.11.78.a &.b.

Spiritusſanctus in hominibus habitans eſt ſpiritus vitæ in Chriſto Ieſu quoniam eſt ſpiritus Chriſti in nobis. ac per hoc iungit homines Chriſto proculdubio ſecundum animam, ſecundum credere, ſperare, diligere, imitari, & cætera. dicitur autem ſpiritusſanctus ſpiritus dei, quia à deo deus eſt & ad deum nos inſpirat: mouet ac impellit habitans in nobis, ſpiritus autem Chriſti quia & à Chriſto ratione diuinæ naturæ, & Chriſti merito ab ipſo eſt nobis datus, & ad Chriſtũ inſpirat

ſpirat mouet ac impellit illos, in quibus habitat. Ad Roma. 8.49.b

Spiritus ſanctus ſecundum Apoſtolũ eſt ſapientia dei de his quæ excedunt totum vniuerſum: ſpiritus autem mũdi eſt ſpiritus infra vniuerſi latitudinem cõprehenſus. ad Cor. 2.106 a.b

Spiritusſanctus apoſtolis infuſus certã notitiã donorũ dei in illis cauſauit: quoniam ſicut Hieremias certã habebat notitiam, quòd deus miſiſſet eũ affirmãs in veritate miſit me dominus ita Apoſtoli certam habebant notitiã quòd fides, ſpes, charitas & alia dona grata eis à deo data erant, Ad Corinth 2.107 a

Spiritusſancti manifeſtatio non eſt niſi ad id quod confert. vt ex dictis Pauli colligitur: ex quibus confutãtur abutentes ſacris quibuſcũque ſiue pſalmis, ſiue aliis ad quæcunque vana efficienda Ad Corinth. 12.148 a

Spiritusſancti voluntas pro ratione redditur quoniam ſpiritusſanctus eſt verus deus: & ſolius dei eſt facere ꝓut vult: reliqua autẽ voluntatem habentia ſuæ voluntatis regulã habent, ſolique deo propriũ ꝙ illi ſua voluntas regula exiſtat. Ad corin. 12. ibidem. 6.

Spiritus ſapiẽtiæ ſpirit⁹ eſt notitiæ diuinorũ. ad Eph. 1.258.a

Spiritusſanctus licet ſit productus deus inuiſibilis non tamen imago dei inuiſibiliter: ſed vt ſpiritus vt amor dei inuiſibilis quia filius ex modo ſuę productionis producitur vt ſimilis vtpote vn⁹ ab vno per modũ verbi intellectualis: ſpiritusſanctus ex modo ſuæ protectionis non producitur vt ſimilis: vtpote vnus à duobus per modum amoris. ad Colo 1.300 a

Spiritus & anima penes officia differunt, vna ſiquidẽ res eſt & anima & ſpiritus: ſed anima ſecundum officium viuificandi corpus dicitur, ſpiritus vero ſecundum officium intelligendi & volendi ſpiritualia, quam animæ partem philoſophi mentẽ appellarũt Ad Theſſa. 5.326.a

Spiritus ſeu illa pars, quæ mens appellatur, ex intellectu & voluntate integratur ad Theſſa. 5 ibidem.

Spiritusſancto repletus, durante hac via ad cœleſtem patriam ſemper poteſt iterũ atque iterũ repleri &c Act 4.470.a

Stipendia ſuſtentationis euangelizantibus & inſtituentibus debentur ab iis qui inſtruuntur, in cibo ſcilicet potu, veſtibus & reliquis neceſſariis. Ad Gala. 6.252 a

Subuentionum appellatione intelligitur ordo eorum qui in eccleſia dei in operib⁹ miſericordię

cordiæ vtâtur, ad Cor 12.151.a

T Emplum dei Chriſtiani dicunt non ſecũdum materiã ſed ſecundũ officiũ actiue & paſſiue, paſsiue quidem quaten' in illis deus habitat, actiue vero quatenus in ſeipſis in ſuorũ cordium penetralibus colunt deum fide, ſpe, & charitate in quo officiũ non ſolum tẽpli, ſed ſacerdotũ in templo exercent. ad Cor. 6. 204. a

Tempus præſentis vitæ eſt tempus miſericordiæ, futuræ autẽ eſt acti iudicij, & propterea horrendũ eſt peccatorẽ incidere in vita alia in manus dei viuẽtis quibus in hac vita optandum eſt in eiuſdem dei man' ſuſcipi ad He. 10 399. b

Tentationes ꝙ homo ſufferre poſsit, infiniti modi ſunt, quibus deus vtitur, aliquãdo eni facit euenire aliquem occurſum extrinſecum, ſiue impediendo tentationes, ſiue adiuuãdo tentatos & modo intus in corpore, modo in animo motus aliquos ad hoc conferentes, modo angelicas exhibet excubias, modo gratias aliquas in anima efficit. ad Corint. 10 135. b. in fi. & fo. ſeq. a.

Tentationes ad poſſe ſufferre, deus de euentibus neceſſariis prouidet, in arbitrio autẽ tẽtatorum eſt ſufferre velle, ſat eſt enim fidelitati diuinæ, vt tribuat poſſe ſufferre, velle autem ſufferre & ipſum ſufferre alterius gratiæ eſt quæ electis confertur, & non eſt oib' cõmunis. ad Cor. 10. ibi.

Theudas cuius Gamalier meminit, incertum eſt quiſnam fuerit, & quæ fecerit. Actuũ. 5. 472 a

Theſſalonicenſes primi fuerunt Gentiles, qui pro Chriſti fide afflicti ſunt, quoniam adhuc perſecutio ab Imperatoribus contra Chriſtianos mota nõ fuerat. ad Theſſa 1. 227. a

Terram promiſsionis Ioſue & Chaleb, vt pote deo accepti ingreſsi ſunt, Moyſes autem & Aaron ac cęteri excluſi fuere Ad Cor. 10. 134. b

Teſtamentum nouum à veteri in hoc differt ꝙ vetus teſtamentũ eſt litera conſtans ex præceptis legis, nouum autẽ eſt ſpiritus fidei, ſpei, & charitatis &c a ad Cor. 3. 184. b

Teſtamentum vetus occidit tum augendo concupiſcẽtiam, tũ addendo præuaricationem. Nouum autem viuificat, tum ferendo ſecum vitam gratiæ, tum adiuuando infirmitatem noſtram & domando concupiſcentiã, tum operando meritorie ad vitã æternam. 2. ad Cor 3 185. a. in prin.

Teſtamentum vetus eſt diſpoſitio terrenæ hæreditatis, vt pote terræ promiſsionis cum abundantia bonorum temporalium

ralium. nouum vero teſtamẽtum eſt diſpoſitio hæreditatis cœleſtis, quæ æterna eſt. 2 ad Cor. 3. Ibidem.

Teſtamentum nouum non eſt lex aliqua ſcripta: ſed eſt lex infuſa mentibus & in cordibus ſcripta. ad Heb 8.392.a in fine.

Timor diuini intuitus ſolus retrahit ab interna animi deordinatione. ad Rom. 3 19. b

Traditionibus Apoſtolorũ per ſermonem habemus Apoſtolorum ſymbolum, habemus ſignare nos ſigno crucis, habemus feſtiuitatem diei Dominicæ, per ſacrificium altaris &c. 2. ad Theſſ. 2.331. a

Triſtitia ſecundum deũ eſt vel ratione diuinæ iniuriæ vel ratione damni ſpiritualis in eccleſia occurrentis. 2. ad Cori. 7. 206.

Triſtitia ſecundum deum operatur pœnitentiam internam, quam cõſtat integrari ex tribus animi actibus primus eſt diſplicere ſibi quòd homicidium commiſit. ſecundus eſt velle de cætero non committere homicidium: tertius velle ſatiſfacere illis quibus propterea irrogata eſt iniuria: deo ſcilicet & hominibus læſis quicquid horum defuerit. non eſt pœnitentia in ſalutẽ. 2. ad Corinthios ſeptimo. Ibidem.

Triſtitia ſecundum deũ à pœnitentia ſalutari differt: quia illa ſonat triſtitiam ex ratione teſtandi deo: iſta autem ſonat triſtitiam delicti commiſſi cum reliquis duobus actibus. 2. ad Corinth. 7. Ibidem & fo. ſequen a

Triſtitia ſecundum deum actus eſt charitatis, ſicut delectatio ſecundum deum, triſtitia autem quam pœnitentia ſignificat, inferioris virtutis eſt actus. 2. ad Corinthios ſeptimo. fo. 207. a

Turpilucris eſt qui ex iis ex quibus non decet lucrari lucratur: vt ſi eum ex ſpiritualibus officiis non ſufficiat habere neceſſaria ad victum ſed opum augmentum cupit, talis turpilucris eſt. ad Titum 1. 368 a

Turpitudo, ſtultiloquiũ & ſcurrilitas ſecundum ſuum genus non ſunt peccata mortalia. ad Ephe. 5. 275. a

V

Elle, nec velle nec operari quæ ſunt proprie ſalutis, ſpiritualis, in noſtris viribus conſiſtit, ſed deus eſt qui gratuita voluntate ſua bona erga nos, operatur tam velle intus quam operari extra. ad Philippenſes ſecundo. fo. 288. b in fine

Veritatem detinere in iniuſtitia eſt occludere veritatem notã in intellectu velut ſeris iniuſtitiæ

Iuſtitiæ in voluntate: itaque intellectus verus iniqua volũtate clauditur. ad Rom 1.6.a
Vetuſtaté vnico vocabulo Paulus appellauit quicq́d ex peccato hominib⁹ ſecũdũ aiam illatum eſt. Ad Rom.6.34 a
Viȩ dei (gratia ſcilicet & veritas ad quas reducuntur vniuerſȩ viȩ domini) nõ ſolũ ab hominibus ſed nec ab angelis perfecte inueſtigari poſſunt. ad Rom.11.79.b
Viſio inueniť in iis quæ de deo ſub fide ſcimus, nõ ꝙ videamus res ipſas ſed earũ credibilitaté. nã nõ videmus ꝙ de⁹ ſit trinus & vnus ꝙ verbũ caro factũ eſt & reliqua huiuſmodi ſed videam⁹ ꝙ hȩc ſint credibilia & hȩc viſio cauſať ex tot teſtimoniorũ accumulatione.1.ad Cor 13.155: a
Vitæ Chriſtianæ perfectio ex duabus partibus integratur, ſcilicet facere bona opera, & propter bonũ opus male pati. ad Roma 2.11.b
Vita dei proprie appellatur inchoatiue quidẽ vita fidei: iuxta illud, iuſtus ex fide viuet cõſummate aũt vita cœleſtis patriæ ad Ephe.4.272.a
Vitiis cũ reliquis congreſſus haberi poteſt, rationibus pugnãdo. cum vitiis autem carnalibus pugnãdum nõ eſt (quoniam ſerpunt in cogitantes etiam cõtra illa) ſed victoria per fugam habetur, fugiẽdo ſcilicet etiã cogitationes talis generis 1. ad Corin.6.121 a
Vnio deitatis cum humana natura in Chriſto duo valde mirabilia habet: alterum eſt ꝙ ipſa deitas ſubſtantiale corporeum in illo habet: dicẽte Ioanne verbũ caro factũ eſt: alterũ ꝙ abſque ſui mutatione deitas in Chriſto illud rei ſubſtantiale corporeum habet. ad Coloſ.2.306.b
Vocare & prædefinire ac prȩſcire manifeſte inter ſe differũt. nam vocatio in tempore fit: præſcire autẽ & prædefinire ab æterno fuerunt. ad Rom. 8 58.b. in fine
Voluntas diuina ſibi ipſi lex eſt ac per hoc ab extrinſeco ſuperiori bonitatem non mẽdicat, nec à noſtris meritis obiectiue, & id eſt beneplacere ꝙ ipſa vult eſſe beneplacitum. ad Ephe.1.255 a
Volũtatis diuinȩ arcana ſunt in diſpenſandis temporibus nõ imperfecte, ſed plene nam plenum tempus diſpenſauit cuique rei quã efficere diſpoſuit & in myſterio diuinȩ voluntatis cuiuſque temporis plenitudo latet, &c. quæ ſequuntur ad Ephe 1 256.a in prin.
Voluntas dei duplex: voluntas beneplaciti & voluntas ſigni 1 ad Timo.2.337.b
Vulua ſonat matricem. Ad. Ro. 4.26.b

FINIS.

THOMÆ DE VIO CAIETANI CARDI-nalis ſancti Xiſti, in omnes diui Pau-li & aliorum apoſtolorum epiſto-las cōmentarii. Et primum in epi-ſtolam Pauli ad Romanos.

PAulus.] Expoſito textu quatuor Euangeliſtarum, occurrunt epiſtolę Pauli. Et in primis ad Romanos. Quæ prima ſui diuiſione diuiditur in ſalutationem, & narrationē, ibi, primū quidem. ¶Incertū eſt an à principio Paulus fuerit binominiꝰ, an à principio nominatus fuerit Saulus & progreſſu tēporis nominatus fuerit Paulus. Ex eo enim quòd ipſe ſemper Paulum ſe nominat in omnibus ſuis epiſtolis, apparet ꝙ nominatꝰ fuerit Paulus à principio alioqui nouo nomine ſe nominās, ambiguū ſe reddidiſſet. Vnde & Petrus nouiter appellatus nominat ſe, Simon Petrus. Et conſequēter Paulus debuiſſet ſe nominare. Saulus Paulus. Ex eo vero quôd in Actibus Apoſtolorū vſque ad 13. capitulum, immo vſque ad cōuerſionem Sergij Pauli Proconſulis ſemper nominatur Saulus, & ex tūc incipit à Luca nominari Paulus, apparet ꝙ Pauli nomē à Proconſule acceperit. ¶Vndecūque autem nominatus fuerit Paulus, conſtat quòd regio nomine (ſcilicet Saul ſeu Saulus) vti noluit ſed nomine humili. Paulus enim diminutiuū eſt à parum ſecundū grāmaticam Inde ſiquidem paulum, paululum, pauxillū &c. [Seruus Ieſu Chriſti.] Seruus quicquid eſt, domini ſui eſt. totūque ſe eſſe Ieſu Chriſti ſignificat. [Vocatus apoſtolus.] Nō eſt ſenſus, nominatus apoſtolus, ſed accitꝰ apoſtolus. hoc eſt vocatus ad apoſtolatū. Non meipſum feci apoſtolum, ſed ad apoſtolatum vocatus ſum.

Actuum nono. Vas electionis eſt mihi iſte vt portet nomen meũ &c. [Segregatus in euangelium dei.] Actu, decimotertio. Dixit ſpiritusſanctus, Segregate mihi Barnabam & Saulum in opus ad quod aſſumpſi eos. Ita quòd meminit vtriuſque rei geſtæ. Et primæ electionis, dicendo vocatus apoſtolus: & ſubſecutæ ſegregationis ád prædicandum euangelium, dicendo ſegregatus in euangelium dei. [Quod ante promiſerat] Vnuſquiſque poteſt fingere euangelium dei eſſe id quòd ipſe annunciat. Et propterea ad huiuſmodi fictiones & adinuentiones excludendas, declarat conditiones euangelij ad quod prædicandum ipſe eſt miſſus. Declarat autem non eſſe humanum figmentum, non eſſe nouiter adinuentum aut ex improuiſo ortum, ſed olim promiſſum à deo. [Per prophetas ſuos.] Citat teſtes promiſsionis diuinæ prophetas, non idolorum, ſed ſuos: hoc eſt qui indubie fuerunt prophetæ eius. [In ſcripturis ſanctis.] Promiſſio hæc diuina per prophetas, demandata eſt ſcripturæ: vt excludatur omnis figmenti ſuſpitio. Et non in quibuſcunque ſcripturis, ſed in ſcripturis ſanctis, mundis ab omni errore, ab omni admixtione. Et intendit ad literam ſcripturas quæ apud Hebræos appellantur ſcripturæ ſanctæ: vtpote mundæ ab omni permixtione humani ſenſus. Et hæ ſunt libri veteris teſtamenti quos canonicos appellamus. Magna eſt euangelij commendatio, ex hoc quod promiſſum eſt à deo per eius prophetas in ſanctis ſcripturis. Nulla ſiquidem ſecta immo nec ipſa vera fides patrum legis Moſaicæ ſimili prærogatiua donata eſt. [De filio ſuo.] Materia euãgelij explicatur. Refert enim hoc quod dicitur de filio ſuo, ad id quod dixerat in euangelium dei. Declarat ſiquidem quid annunciat euangelium dei. [Qui factus eſt ei.] Superfluit pronomen ei. Et ſi verbum verbo reddendum eſt, non eſt legendum qui factus eſt, ſed, [Facto ex ſemine Dauid ſecundũ carnem.] Intendit apoſtolus, materiam euangelij declarare eſſe filium dei ſecundum duas naturas & ſecundum duos aduentus. Et propterea incipit explicare ſimul naturam humanam & primũ aduentum filij dei. Et hinc apparet beatam virginem ex qua natus eſt Ieſus, ex ſemine Dauid deſcendiſſe: alioquin non eſſet verum quòd Ieſus ſecundum carnem factus eſſet ex ſemine Dauid. [Qui prædeſtinatus eſt filius dei.] Legendum eſt. [Definito filio dei.] Verbum verbo reddendo. Et oportet propter hæreticos, textum ipſum Pauli (non interpretes) exponere Aiunt enim Arriani & ſimiles. Paulus dicit ſic, quicquid expoſitores interpretentur Eſt itaque ſenſus literalis quòd factus ſecundum carnem ex ſemine Dauid,

nid, eſt definitus, determinatus, decretus filius dei. ¶ Et bene nota quòd non dicit, facto filio dei, ſed definito filio dei. Filius ſiquidem dei factus eſt filius hominis quum verbũ caro factum eſt ex ſemine Dauid. & filius hominis factus ex ſemine Dauid definitus eſt filius dei. Declarat enim per hoc, decretum definitumque eſſe vt filius hominis ſit filius dei. Per quod excluditur etiam error dicentium duas in Chriſto hypoſtaſes: alteram filij dei, alteram filij hominis. Nam ſi duæ eſſent hypoſtaſes, falſum eſſet quod filius hominis definitus eſſet filius dei. Et hæc ſint dicta concurrendo cum facientibus punctum in hac ſententia. Mihi enim videtur ſecundum planum literæ ſenſum non eſſe ibi quodcunque puncti genus faciendum: ſed pendente ſenſu continuandum cum ſequentibus. [In virtute] Non ſumitur hic virtus vt diſtinguitur contra vitium. ſed vt diſtinguitur contra imbecillitatem ſeu impotentiã. Et eſt ſenſus, in poteſtate ſeu potentia [Secundum ſpiritum.] Eadẽ præpoſitio ſuperius interpretata ſecundum (quum dictum eſt ſecũdum carnem) & quæ ponitur in principio euangeliorum (quum dicitur ſecundum Matthæum ſeu Ioannem) habetur hic & propterea optime quadrat ſecundum ſpiritum. [Sanctificationis.] pro, ſanctitatis, [ex reſurrectione mortuorum.] Non dicit in reſurrectiõe eius à mortuis, ſed ex reſurrectione mortuorum. vt intelligamus ꝙ de ſtatu conſurgente ex generali reſurrectione mortuorum loquitur. Literalis itaque ſenſus eſt ſecundus Chriſti. aduentus definitꝰ in potentia executiua non qualicunque ſed ſecundum ſpiritũ ſanctitatis. Ita quòd non eſt ſenſus quòd definitus eſt filius dei ſed ꝙ definitus eſt filius dei in hoc, ſcilicet in potentia non ad creandũ cœlum aut terram ſed in potentia ſecundum ſpiritum ſanctitatis, in potentia conformi ſpiritui ſanctitatis. ſanctitatis autem non qualiſcunque ſed ex reſurrectione mortuorum: hoc eſt ſanctitatis congruæ ſtatui qui erit ex reſurrectione mortuorum. ¶ Et quòd iſte ſit ſenſus intentus ab Apoſtolo, patet primo ex eo quòd iam dixerat de filio ſuo, iam dixerat filium dei: & diuinam naturam filij ſignificauerat. Et propterea non erat opus ad ſignificandam diuinam naturam filij dicere definito filio dei: ſed bene opus erat declarare quæ potentia executiua decreta erat filio dei in carne. Apparet ſecundo ex eo quòd filius dei omnipotens eſt, & ad nullam definitur potentiam ex diuina natura, & nulla eius potẽtia impeditur ex humana natura: ac per hoc male ſonat, dicere quod eſt definitus filius dei in potentia, niſi ad diuinæ diſpoſitionis ordinem de potentia exequẽda in ſtatu illo reſurrectionis referatur.

Et eſt ſenſus quòd ille filius eius factus ex ſemine Dauid ſecũdum carnẽ, decretus eſt filius dei in potentia. hoc eſt decretus eſt ad vtẽdum filiatione dei in potentia non creandi mundũ, non violentiæ & armorum, ſed conſona ſpiritui ſanctitatis. Et vere Ieſus qui in primo aduentu apparuit humilis ſecundum carnem, decretus eſt vt veniat ſecundũ diuinã potentiam congruam ſpiritui ſanctitatis futuræ in ſtatu reſurrectionis mortuorum. Nõ poterat breuius ſimul & clarius deſcribi potentia qua vtetur Ieſus in ſecundo aduẽtu, quàm deſcribere eam ex authoritate filij dei & ex cõgruitate ad ſpiritum ſanctitatis quæ erit ex reſurrectione mortuorum Sub hac enim potentia cõprehenduntur omnes actiones tum iuſtitiæ (ſiue puniendo ſiue præmiando) tum gratiæ renouationis mũdi & perpetui ſtatus &c. Apparet & tertio: quia ſic ſemper huiuſmodi participia. (ſcilicet facto & definito) referuntur ſecundum ſuauiſsimã literę conſtructionem ad illum ablatiuum, de filio ſuo [Ieſu Chriſti domini noſtri.] pro, Ieſu Chriſto domino noſtro. Explicat enĩ Apoſtolus quod dixerat de filio ſuo facto, definito, apponendo ꝓprium nomen, Ieſu: & nomen dignitatis, Chriſto & nomen poteſtatis, domino noſtro [Per quem accepimus gratiam.] Dixerat ſe vocatum ad apoſtolatum & ſegregatum in euangelium dei ſed nõ dixerat per quem. & propterea modo explicat. Et dicit accepimus, connumerans ſe alijs Apoſtolis. Et dicit gratiam, ad excludendum merita propria: ad ſignificandum quòd per Ieſum ex gratia acceperunt ſalutem. [Et Apoſtolatum.] Non ſolum per ipſum accepimus quæ ſunt gratiæ internæ, ſed etiã officium Apoſtolatus. [Ad obediendum.] pro, ad obedientiam, [fidei.] Fructus officij Apoſtolici primus deſcribitur propaganda obedientia fidei. hoc eſt ꝙ gentes obediant fidei. Ad hoc enim miſsi ſunt, & ad hoc ſtuduerunt Apoſtoli, vt insererent obedientiam fidei, vt redderent homines obedientes fidei, vt in captiuitatem reducerent omnem intellectum in obſequium Chriſti [In omnibus gentibus.] Extenſio fructus explicatur non in vna regione, nõ in Aphrica aut Aſia, ſed in omnibus gentibus [Pro nomine eius.] Finis tũ officij apoſtolici tũ fructus, obedientiæ gentiũ deſcribitur, nõ nomen propriũ, non fama aut gloria Pauli & Apoſtolorum, ſed notitia & gloria Chriſti. [In quibus eſtis & vos vocati Ieſu Chriſti.] Vocati nõ eſt participium ſed nomen. Nec ſignificat nominati, ſed acciti ſeu accerſiti. Et eſt ſenſus. Inter quas gentes eſtis & vos accerſiti ad conſortium Ieſu Chriſti ¶ Forte genitiuus Ieſu Chriſti refertur ad obedientiam fidei, ita vt ſit ſenſus. Ad obedientiam fidei Ieſu

Chriſti

Chriſti in omnibus gentibus in quibus eſtis & vos vocati [omnibus qui ſunt.] pro, exiſtentibus, [Romæ.] Ecce ad quos ſcribit. Nõ dicit omnibus Romanis ſed omnibus exiſtentibus Romæ ne ſparſis per orbem Romanis, ſed eccleſiæ quæ in loco vrbis Romę erat (ſiue ex Romanis ſiue ex peregrinis conſtanti) explicet ſe ſcribere [Dilectis dei.] Duabus conditionibus diſcernit ad quos ſcribit ab alijs Romæ exiſtentibus. Altera eſt dilectionis diuinæ. qua. ſ. de° diligit eos, volẽdo eis tantũ bonũ quantũ eſt æterna beatitudo. Et dilectis nõ eſt participiũ, ſed nomen. Altera eſt. [Vocatis ſanctis.] Hoc eſt accitis ad ſanctitatem. Nomẽ ſiquidẽ eſt vocatis ſignificãs vt ſupra vt intelligant quos de° diligit, vocare etiã ad ſanctitatẽ, nõ ad imũditiã morũ, ſuperſtitionũ, errorũ, &c. [Gratia vobis & pax.] Ecce ſalutatio cõtinens extrema dona primũ. ſ. & vltimum. Gratia ratio eſt omniũ donorũ, beneficiũ eſt ſine meritis: pax aũt fructus eſt omniũ gratiarũ. [A deo patre.] Deeſt, [noſtro, & dño noſtro.] Superfluit noſtro. [Ieſu Chriſto.] Ne gratiã aut pacẽ ab homine imprecari videatur, adiũgit à deo. Et ne difficile aliquid à deo obtinẽdum ſignificet, adiungit patre noſtro: vt paterno affectu audito ĩ deo, facile eſſe beneficiũ exiſtimetur. Et vt omnia ſimul à deo, & Ieſu Chriſto fieri ſignificet, addidit & domino Ieſu Chriſto. [Primũ quidem.] Poſt ſalutationẽ inchoat narrationẽ, ſed anteq̃ ad epiſtolæ materiã veniatur, præmittit deſcriptionẽ ſuiipſius erga exiſtentes Romæ. In ſalutatione ſiquidem deſcribendo perſonã ſalutantẽ, deſcripſerat ſeipſum erga omnes gentes: nunc autẽ conſequenter deſcribit ſeipſum ſpecialiter erga exiſtentes Romæ, ad quos ſcribit. Et propterea dicit primũ hoc eſt antequã ad materiã epiſtolę perueniatur. [Gratias ago.] A quinque actionib° ſuis deſcribit ſeipſum erga illos. Prima eſt gratias agere deo. Et hęc reſpicit dona diuina illis iã collata. [Deo meo.] Sic deſcribit ſeipſũ erga exiſtẽtes Romę, vt ſimul ſeipſum aperiat qualis eſt erga deũ. Et hoc immiſcet ad vtilitatẽ eorũ. Dicendo enim deo meo, ſignificat deũ eſſe ſuũ fide, ſpe, charitate [Per Ieſũ chriſtũ.] Quẽadmodũ Ieſ° Chriſtus mediator eſt dũ conferuntur à deo dona hominibus. ita mediator eſt in gratiarũ actione. Vnde & eccleſia ſemper adiungit orationibus ſuis, per dominũ noſtrũ Ieſum Chriſtũ. Merita ſiquidẽ Ieſu Chriſti recognoſcẽda ſunt in gratiarum actione, quæ nobis obtinent conferri diuina dona [Pro omnibus vobis.] Hoc eſt loco veſtri, tanquã reputãs dona vobis collata tãquã propria, vel pro omnib° vobis dilectis dei & vocatis ſanctis, tãquã materia gratiarũ actionis. [Quia fides veſta annũciatur in vniuerſo mundo.]

Huic ſecũdo ſenſui magis quadrat hęc ratio. Ideo gratias ago deo pro vobis omnib⁹ tanquã donis dei, quia fides veſtra annũciatur in vniuerſo mundo, quia tãti doni odor ſpirat ĩ vniuerſo mundo, vtilis eſt vniuerſo mundo: vtpote prouocans vndequaq; ad fidẽ. Primo autem ſenſui magis quadrat legere ꝙ fides veſtra annũciatur in vniuerſo mundo. Explicat enim materiã gratiarũ actionis eſſe famã fidei eorũ vtilẽ vniuerſo mũdo. Roma enim tũc temporis caput erat mundi. Et propterea fama Chriſtianæ fidei Romæ exiſtentis, diuulgabatur ad vniuerſos, & vtilis erat vniuerſis [Teſtis enim mihi eſt deus.] Hac ſecũda deſcribit ſe actiõe: quę eſt ſemper in ſpecie orare pro aduẽtu ſuo ad eos Et ad hoc (ſiue narratiue ſiue inuocatiue) affert deũ teſtẽ: qui ſolus poteſt eſſe huius actionis teſtis. Et ſi verbum verbo redderetur, apparet ꝙ narratiue Paulus hæc dicit. Legẽdũ ſiquidẽ eſſet teſtis enim meus eſt deus. Vbi narrat deũ eſſe teſtẽ, nõ inuocat: ac per hoc nõ iurat. [Cui ſeruio.] Dictio Græca ſpecialẽ illam ſeruitutẽ ſignificat quæ ſoli deo exhibetur, quã theologi latriã ſolent appellare: ſed nos in lingua Latina caremus proprio vocabulo. Et hic iterũ Paulus immiſcet qualis eſt ipſe apud deũ. [In ſpiritu meo.] Ad differentiã ſeruientiũ deo exteriori tantũ ſeruitute. [In euangelio filij eius.] Ecce exterior actio in qua ſeruit ex intimo corde: bona. ſ. annũciatio filij dei tãquã rei annũciatę [Quod ſine intermiſſione memoriã veſtri facio in orationib⁹ meis.] Aduerte ꝙ nõ dicit abſolute ſine intermiſſione, ſed in orationibus meis: ad ſignificandũ ꝙ quãdocũq; orabat, nũquã intermittebat facere memoriã ſeu mentionẽ exiſtentium. Romæ. [Obſecrãs.] pro, rogãs. Ecce ſecũda actio. [Siquo modo tandẽ aliquãdo] Inculcatio hęc aduerbiorũ continuatũ affectũ ſignificat. [Proſperum iter habeam in voluntate dei veniendi ad vos.] Qualificat Apoſtolus petitionẽ ſuam, implendam ſecundum voluntatẽ dei: quæ omnia diſponit ſuauiter. [Deſidero enim videre vos.] Ecce tertia actio. [Vt aliquid impartiar gratiæ ſpiritualis.] pro, donũ ſpirituale. Et propterea legendum eſt. vt aliquod impartiar vobis donum ſpirituale. Non enim vane deſiderabat eos videre, ſed ad communicandum eis aliquod ſpirituale donum, ſcientiæ eorum quæ ſpectant ad fidem & mores &cæ. [Ad confirmandos vos.] Gratiarum actio, recepta reſpicit beneficia. oratio autem & deſiderium videndi, reſpicit recipienda firmitatis beneficia. [Id autem eſt ſimul conſolari in vobis per eam quæ inuicem eſt fidem veſtrã atque meã.] Parcit Paulus futuro fructui: ne offendantur exiſtentes Romę à quaſi pręſumente & arrogante ſibi officium firmandi illos.

illos. Ne inquam in principio epiſtolę offendiculum hoc incurrerent, qum dixiſſet ad confirmandum vos, tanquam moderando ſubiungit propriam conſolationem in eis per mutuam fidem. Nec propterea minuit quam dixerat firmitatem: quoniam ipſa confirmatio eorum, futura erat materia conſolationis Pauli. Et quoniã conſolari in paſſiua ſumitur ſignificatione qua caret, legendum eſſet accipere conſolationem. [Nolo autem vos ignorare fratres: quod ſæpe propoſui venire ad vos, & prohibit⁹ ſum vſq; adhuc.] Quartam actionem apponit, ſcilicet quòd propoſuit ire ad eos [Vt aliquem fructum habeam in vobis ſicut & in cæteris gentibus.] Iſta particula quo ad ſenſum iungenda eſt cũ illa, ſæpe propoſui venire ad vos. Declarat enim quorſum: vt ſcilicet aliquẽ fructum habeam in vobis ſicut in cæteris gẽtibus. Inter has enim interpoſita eſt illa particula: Et prohibitus ſum vſque adhuc. Prohibitum autem intellige occupationibus alijs apoſtolicis. [Græcis ac Barbaris, ſapientibus & inſipiẽtibus debitor ſum.] Explicat impedimenta prohibentia ex eo quòd debitor eſt ex iniuncto ſibi officio apoſtolatus, omnibus. Deſcribit autem omnes penes duas differentias. Altera eſt linguæ, dicendo Græcis ac Barbaris. Lingua ſiquidem Græca tunc temporis erat velut lingua communis omnibus. Et propterea Barbaros qui non intelliguntur diſtinguit contra Græcos: vt hinc comprehendat omnes nationes tam communicantium in lingua quàm non communicantium. Altera eſt penes mentem, dicendo ſapientibus & inſipientibus: hoc eſt doctis & indoctis. Siue intelligas de doctrina philoſophica, morali & huiuſmodi, ſiue de doctrina veræ ſapientiæ ſecundum deum, vtriſque enim debitor erat apoſtolus. [Ita quod in me.] Subintellige eſt. Infert ſiquidem apoſtolus ex ſupradictis (quod ſine intermiſſione orat, quod deſiderat videre, quòd ſepe propoſuit & impeditus eſt vſque adhuc) infert inquam quintam actionem ſuã erga exiſtentes Romæ, quòd quantum in me eſt, quantum eſt ex parte mei [Promptum eſt & vobis qui Romæ eſtis euãgelizare] Putant multi ſubſtantiuè accipiendum eſſe promptum, pro promptitudine. Ita vt ſit ſenſus, quantum in me eſt, promptitudo adeſt. Sed parui refert adiectiue vel ſubſtantiue legere. Senſus enim eſt quòd quantum in me eſt, paratus ſum & vobis qui Romæ eſtis euangelizare. Ita quòd hæc quinta actio diſpoſitio eſt ad agẽdum potius quàm actio. [Non enim erubeſco euangeliũ.] Deeſt. Chriſti. Reddit rationem ſuæ promptitudinis, excludendo internũ impedimentum. Potuiſſet fortè quiſpiam computare inter impe-

dimēta internas paſſiones, quæ maxime tollunt promptitudinem. Et quia euangelium Chriſti eſt euangelium crucifixi (qui Iudæis eſt ſcandalum, gentibus autem ſtultitia) ideo paſſio erubeſcentiæ præcipuum tenet locum ad impediendum promptudinem euangelizandi Chriſtum. Prædicare enim ea quæ exiſtimantur ſtulta & ignominioſa, annexum habet timorem vituperationis paſſiuæ, qui erubeſcentia dicitur. Et propterea Paulus profitens ſe promptum ad euangelizandum etiam Romæ. Chriſtum, excluſum à ſe impedimentum erubeſcentiæ profitetur: vt ſolus externis impedimentis prohibitus intelligatur. [Virtus enim dei eſt.] Hic proprie incipit epiſtola quantum ad materiam propriam: vnde & in his verbis vniuerſam epiſtolæ materiam comprehendēdo proponit. ¶Sed aduerte prius viam qua ingreditur Paulus materiam epiſtolæ artificioſa ſiquidem eſt. Incœpit à principio deſcribendo ſalutantis perſonam ſe apoſtolum vocatum & ſegregatū ad euangeliū Chriſti deinde deſcribendo ſeipſum in ſpecie erga exiſtentes Romæ, deſiderium, orationem, propoſitum atque promptitudinem demum ad euangelium Chriſti declarauit, vt hinc ingrederetur ad euangelium materiam huius epiſtolæ: hoc eſt ad rem euangelizatam, ad rem annunciatam euangelio, quæ eſt materia huius epiſtolæ. Vnde & continuo apponit coniunctionem enim, ad ſignificandum quòd res annunciata euangelio excludit omnē erubeſcentiam. ¶Quum dicitur itaque virtus eſt enim & ſubauditur proculdubio euangelium (nam eſt ſenſus, euangelium enim eſt virtus) intellige euangelium ſecundum rem euangelizatam, ſecundum rem annunciatam euangelio. Et ſumitur virtus pro poteſtate ſeu potentia, vt opponitur imbecillitati ſeu impotentiæ: & non vt virtus diſtinguitur contra vitium. Nec dicit potens eſt enim, ſed potentia eſt enim vt intelligamus rem annunciatam euangelio, non ſolum eſſe potentem, ſed eſſe ipſam potentiam, non hominis, non cœlorum aut angelorum. ſed dei. [In ſalutem.] Ecce ad quid eſt euangelica potentia ſcilicet ad ſalutem. Vere ad hoc venit filius in mundum vt ſaluet mundum, vere potentia euangelica ad ſalutem tendit, non ad perditionem: quicunque enim perduntur, ex ſeipſis perduntur, qui autem ſaluantur, ex ſola hac potentia ſaluantur. [Omni credenti.] Abſque exceptione aliqua (conditionis, ſexus, qualitatis, &c.) dicitur omni credenti. Sola fides exigitur ad ſalutem. [Iudæo.] Deeſt coniunctio que. [Primum & Græco.] Executio ſaluationis deſcribitur ordine quodam: quòd ſcilicet inchoauit in natione Iudæorum. Et hoc patuit ad ſenſum:

nam Ieſus Chriſtus perſonaliter prædicauit Iudæis: & apoſtoli primum prædicauerunt Iudæis. propter quod primi credentes fuerunt Iudæi. ipſi ſcilicet apoſtoli, & innumera alia multitudo. Et quia Iudæorum fidem ſecuti ſunt immediate Græci, ideo dicit Iudæóque primum & Græco. Ita quòd duplex ordo executionis ſignificatur. Alter inter Iudæos Græcóſque ex vna, & reliquas nationes ex altera parte. Alter inter Iudæum & Græcum, inter ſe. Et hic quidem ordo ſignificatur ex ipſo ordine nominandi Iudæũ ac Græcum: ille vero tum ex illo aduerbio primum. Non enim dicit Iudæo primum & deinde Græco, quod ſignificaret ordinem inter Iudæum & Græcum tantummodo: ſed dicit Iudæôque primum & Græco, clare comprehendendo ſub primum vtrunque. tum ex geminata coniunctione, dicendo Iudæóque primum & Græco hoc eſt primum tum Iudæo tum Græco. Quum enim dixiſſet in ſalutem omni credenti ſubiungit executionis ordinem eſſe inchoando & à Iudæo, & à Græco ad reliquos omnes. Iudæo quidem vtpote fide Abrahæ & prophetarum pollente. Græco autem vtpote ſapientiam quærente. Et ſecundum rei geſtæ ordinem prima natio credens poſt Iudæos fuit natio Græcorum. In qua primum cognominati ſunt Chriſtiani, quod Græcum conſtat eſſe nomen, Et licet iſte fuerit executionis ordo, *literalis* tamen ſenſus appellatione Græci intendit gentilem, à Græco nominatum propter dictam rationem quia ſcilicet gentium ſalus à Græca incœpit natione. Et ſignificatur ad literam ordo executionis inter Iudæum & Græcum hoc eſt gentilem: quia idem Paulus proponit quod poſtea tractat. Non conſtat autem in tota hac epiſtola aliquam ſpecialem de Græcis mẽtionem fieri, niſi quum paulo antè dictum eſt Græcis ac Barbaris. ſed fit ſpecialis tractatus inferius de primatu ſalutis Iudæorum reſpectu gentium, tum tempore tum dignitate vt patet à ca. 9. vſque ad. 11. Eſt itaque literalis ſenſus. Iudæóque primum, tempore & dignitate, & deinde Græco, id eſt gentili. Ita quòd gemina cõiunctio, pariter ſine merito electas ambas nationes, primum vero ordinem executionis & dignitatis hic habitum ſignificat [Iuſtitia enim dei.] Nõ dicit iuſtitia, ſed iuſtitia dei: ad differẽtiam tum iuſtitiæ humanæ, tum iuſtitiæ legis, circunciſionis & cuiuſcunque alterius. Et eſt ſenſus. Iuſtitia dei, hoc eſt iuſtitia qua homo iuſtus eſt apud deum Iuſtus dico nõ ſecundum quid, ſed ſimpliciter & abſolute. Iuſtus rurſus nõ à iuſtitia quæ eſt virtus ad alterum: ſed à iuſtitia vt eſt recta diſpoſitio totius animi, ſecundum quam frequenti vſu in ſacris literis iuſtus di

ſtinguitur

ſtinguitur ab iniuſto. hoc eſt bonus ſecundũ deum, ad differentiã exiſtentis in peccato mortali. Hęc iuſtitia dei (vt inferius declarabitur) appellatur aliâs iuſtitia fidei. [In eo reuelatur.] In eo .ſ. euãgelio. Probat enim quòd euãgeliũ ſecundũ rẽ annũciatã eſt poteſtas ſalutaris omni credenti: quia in euãgelio reuelatur iuſtitia dei, qua homines iuſti ſunt apud deũ, qua homines ſaluantur. [Ex fide i fidẽ.] Poteſt hoc referri tã ad verbũ reuelatur (& eſt ſenſus. Reuelaẽ ex fide in fidẽ, ex fide patrũ veteris teſtamenti in fidẽ hominũ noui teſtamenti) quam ad nomẽ iuſtitia. Et eſt ſenſus quòd dei iuſtitia ex fide in fidẽ, hoc eſt ex fide, veteris teſtamẽti in fidẽ noui teſtamẽti reuelatur in euangelio Et vtrũque eſt verũ. Euãgeliũ nãq; Chriſti ex fide patrũ proficiſcitur, fidẽmq; patrũ firmat, manifeſtâtque iuſtitiã patrũ eſſe iuſtitiã eiuſdẽ fidei. Neq; enim dicitur ex fide in fidẽ, ad ſignificãdũ diuerſas fides, ſed ad ſignificãdũ ſucceſſionem credẽtiũ ſecundũ eandẽ fidẽ. Nec vacat myſterio reuelatio ex fide in fidẽ, ſeu reuelatio iuſtitiæ ex fide in fidẽ. Explicatur enĩ per hoc quòd euangeliũ ꝙ erat occultũ in fide patrũ, detegit & in manifeſto ponit in fide filiorũ. Quod ipſe Paulus efficit in hac epiſtola, ꝙ Ieſus in euãgelio manifeſtat [ſicut ſcriptũ eſt.] apud Abacuc. 2. [Iuſtus aũt ex fide viuit.] pro viuet. Tres res in hac authoritate ſcripturæ ordinantur ſcilicet vita, iuſtitia, & fides Ita quòd conſtruitur: vita ex iuſtitia quę eſt ex fide. Et complectitur quodãmodo omnia quæ propoſuerat. Et pũctanda eſſet litera ſic. Iuſtꝰ autẽ ex fide (ita ꝙ determinetur nõ vndecũque iuſtus, ſed iuſtus ex fide) eſt ille qui viuet, vita proculdubio ſalutis æternę Et excluditur per hoc à vera vita, tũ nõ ſolũ quicũque iniuſtus, ſed etiã quicunq; quomodolibet iuſtus non ex fide tũ habens fidẽ, non tamen ex fide iuſtꝰ: qualis eſt habens fidẽ mortuã, fidẽ informẽ. [Reuelatur enim ira dei.] Propoſita materia epiſtolæ, incipit per partes ſingulas tractare. Et primo quidẽ tractat illã particulã, reuelatur enim in eo iuſtitia dei, vſque ad. c 5. ibi, iuſtificati igitur ex fide. ¶ Vbi pro aliquali notitia progreſſus epiſtolaris, ſcito intẽtionẽ apoſtoli eſſe tractare de euãgelica gratia ſeu potentia Et inde deprimere tũ Ethnicos tũ Iudæos: mõſtrando eos eſſe pares relatos ad rẽ euangelicã, prerogatiuis tamen multis penes modũ prǽferẽdo Iudęos. Vnde à principio vſq; ad finẽ prerogatiuas aliquas interſerit Iudæorũ. Ad proſequẽdũ aũt hãc ſuã intẽtionẽ ꝓpoſuit ꝙ euãgeliũ ẽ potẽtia dei in ſalutẽ omni credenti, &c. Intẽdens quaſi pro themate hæc proponere: & poſtea ſigillatim propoſita enucleare. ¶ Incipiẽs itaque ab illa particula, reuelaẽ enim in eo iuſtitia dei, declarat primo ipſam

reuelatio-

reuelationem ex reuelatione punitionis cõtrarij. Cõtrariatur ſiquidẽ manifeſte iniuſtitia iuſtitiæ dei. & ideo à reuelatione punitiõis iniuſtitiæ tã in gentibus quã in Iudæis incipit ſimili ſtylo. ſ. proponendo, prius velut ſummariũ quoddam hmõi punitionis, & deinde per partes exequẽdo Summariũ ſiquidem eſt, reuelari irã dei ſuper impietatẽ & iniuſtitiam hominũ qui veritatem in iniuſtitia detinent. Et appellatur ira dei iuſtitia vindicatiua metaphoricè nominata ira. [De cœlo.] Poteſt referri vel ad vindictã, vt ſignificetur vindicta de cœlo, ad differentiã vindictarũ quas facit deus per homines. Ira ſiquidẽ dei de cœlo vindicta eſt æternæ dãnationis. Vel poteſt referri ad verbũ reuelatur, vt quod prius dixerat, reuelatur in eo (. ſ. euãgelio) modo explicet reuelationem euãgelicã eſſe à deo. [Super omnẽ impietatẽ & iniuſtitiam.] Impietas ſpecies eſt iniuſtitiæ, à ſpecie aſcẽdit ad genus. Nominanda aũt fuit hæc ſpecies propter magnitudinem criminis. Impietas enim contraria eſt pietati, quæ parentibus, patri, eorũque beneuolis cultũ officiúmque exhibet. [Hominũ eorũ qui veritatẽ dei.] Superfluit dei. [In iniuſtitia detinẽt.] Cauſam impietatis & iniuſtitiç taliũ hominũ tangit eſſe detinere veritatẽ in iniuſtitia: ita ꝙ ex hoc ꝙ detinent veritatẽ in iniuſtitia efficiuntur iniuſti & impij. Detinere autem veritatem in iniuſtitia, eſt occludere veritatẽ notã in intellectu velut ſeris iniuſtitiæ in volũtate ita ꝙ intellectũ verũ[que] claudũt iniqua. voluntate. Detinẽt inquã ne exeat ad affectus & opera cõformia veritati notæ. Hoc enim proprie eſt detinere veritatem in iniuſtitia, hoc eſt iniuriari veritati notæ. Et hinc patet ꝙ nõ de quacunque veritate eſt ſermo, ſed de veritate diuinorum, cui maxima irrogatur iniuria, eo ipſo ꝙ iniuſte detinetur ne cognoſcatur ab aliis, ne veneretur affectibus verbis & operibus. [Quia quod notũ eſt dei.] Intendẽs probare veritatis detentionem, inchoat à approbatione ꝙ veritas diuinorum eſt illis nota. Detineri ſiquidẽ nõ poteſt quod non habetur: inchoat aũt à notitia[que] cõmuni fidelibus & infidelib9, quoniã inchoat executionem ab iniuſtitia Ethnicorũ ſeu gentiliũ. Et dicit quod notũ eſt dei, ad differentiã earũ conditionum dei quç ignotæ ſunt: vtputa quòd eſt trinus & vnus, & alia quorum intellectus humanus nõ eſt aliquo modo capax. Vt intelligam9 per notũ dei ſignificari id quod naturali lumine humani intellectus cognoſcitur de deo puta quod eſt vnus: princeps omnium, actus purus, æternus, &c. huiuſmodi. [Manifeſtum eſt in illis.] Hoc eſt in intimis ipſorum. Et bene nota dici manifeſtum eſt cõtra eos qui nulla putãt ratione demõſtrata eſſe ea quæ ſunt de deo, ꝙ nõ ſolum cõ-

tradicunt

tradicunt philoſophiæ ſed apoſtolico textui. Nam ſi manifeſtum eſt,demonſtratum eſſe oportet. [Deus enim illis manifeſtauit.] Non dicit reuelauit , ne lumen gratiæ immiſceat ſed dicit manifeſtauit,vt diuinum concurſum mediante lumine naturali (quod dei donum eſt)ſignificet. [Inuiſibilia enim ipſius.]Subiungit modũ quo deus illis manifeſtauit.Et eſt modus naturalis intelligentiæ ex effectu.Inuiſibilia,hoc eſt inuiſibiles conditiones,ipſius dei Et dicit inuiſibilia pluraliter quæ prius dixerat quod notum eſt, dei,& nunquam dixit deus:quia quemadmodum ex eo quòd res illa ſimpliciſſima quôd deus eſt,non nota eſt nobis in ſua illa vnica & ſimpliciſſima ratione ſed multiplicatis conditionibus (puta quôd eſt actus pur⁹,quòd eſt immutabilis,quòd eſt æternus & ſimilia) dicit pluraliter inuiſibilia dei, ita ex eo quòd collecta vniuerſa notitia quam de deo habemus non cognoſcimus deum hoc eſt illam rem ſimpliciſſimam vt in ſe eſt , ſed tanquam habentem aliquid quòd de illo cognoſcimus , dixit quod notum eſt dei. Humanus ſiquidem intellectus rem ſimpliciſſimam natus eſt cognoſcere diſtinctis rationibus & per modum rerum compoſitarum.

[A creatura mundi.] Ecce declarat reſpectu cuius dixit inuiſibilia.Nulla enim diuina conditio eſt inuiſibilis omnino:quoniam omnes ſunt viſibiles deo ſed conditiones dei ſunt inuiſibiles creaturæ mundi,non alicui ſed cuilibet. Nullus enim intellectus creatus tantæ eſt facultatis naturalis vt poſſit videre deum.Et propterea conditiones dei dicuntur inuiſibiles à creatura mundi. Poteſt tamen hic textus aliter punctari : vt hoc quod dicitur à creatura mundi , non referatur ad inuiſibilia dei, ſed referatur ad verbum conſpiciuntur vt ſit ſenſus, conſpiciuntur à creatura mundi. Et ſic creatura mundi intelligitur limitari per id quod ſubiungitur ſcilicet intellecta . Eſt enim ſenſus per ea quæ facta ſunt intellecta à creatura mundi.vt non oporteat vagari per omnem mundi creaturam,ſed eam tantum cuius eſt intelligere. Et comprehendit non ſolos homines,ſed omnes creaturas habentes intellectum. De omnibus ſiquidem verum eſt quod hic dicitur. Et ſic reſtat infinite dictum inuiſibilia dei : quia in rei veritate ſunt in ſeipſis inuiſibilia naturali facultate cuiuſcunque intellectus creati.

¶Scito tamen cum his quòd dictio Græca anceps & ad creaturam vel creationem.Et propterea aliqui interpretes legũt à creatione mundi. Magis tamen quadrare videtur legere à creatura mundi ex eo quòd ſubditur. [Per ea quæ facta ſunt]In quibus comprehenditur creatio mundi.Ecce modus quo diuina conſpici ab

ci ab

ci ab aliis poſſunt ſcilicet per ea quæ facta ſunt. Aperte per hoc dicens ꝙ inuiſibilia dei, quę in ſeipſis videri nõ poſſunt, ab aliis poſſunt conſpici per ea quę facta ſunt quę ſunt effecta à deo: vt cauſa cõſpicitur per effectus proprios. [Intellecta.] dictio Græca pręſentis eſt temporis, non pręteriti: ſed nos caremus participio paſsiuo pręſentis temporis. Declarat modum quo per ea quę facta ſunt cõſpiciũtur diuina Modus eſt per ea quæ facta ſunt intellecta in pręſenti, nõ ſenſata, non imaginata, non ſuperficie tenus cognita ſed penetrata intellectu. Et eſt ſimile quum quis videtur per ſpeculum quod videtur. Deus enim relucet in effectis ab eo velut in ſpeculis. Et quemadmodum requiritur ad videndũ relucens in ſpeculo, intuitus ſpeculi: ita ad conſpiciendũ deum per ea quæ facta ſunt, requiritur intellectio factorũ à deo. Et proprie loquitur vtendo prępoſitione per, dicendo per ea quę facta ſunt intellecta: quoniã proprie loquendo deus non conſpicitur in creaturis factis quemadmodum res conſpicitur in ſpeculo: ſed per ipſa effecta quũ intelliguntur, aſcendimus ad conſpiciendum conditiones ipſius dei: puta quod eſt æternus, quod eſt actus purus &c. Vnde magis ſimile exemplum eſt, quum ex diligentius perſpectis artificiatis conſpicimus artẽ qua effecta ſunt: & qui perſpicacius artificiata percipit, melius & plus artis quæ effecit conſpicit. [Conſpiciuntur.] Quæ prius dixit inuiſibilia modo dicit cõſpici per ea quæ facta ſunt intellecta vt intelligamus hinc duos modos manifeſte cognoſcendi. Alterum per modũ viſionis ſeu intuitus rei in ſeipſa. Et penes hũc dixit inuiſibilia. Alterum per modũ clare quidem ſed tamen in alio videndi: ſicut videmus res in ſpeculo ſicut conſpicimus artem videndo effecta ab arte. Et penes hunc modum dicit conſpiciuntur.

¶Si quęris quomodo angeli & reliquę ſuperiores nobis intelligẽtiæ conſpiciunt deũ per ea quæ facta ſunt intellecta. In prõptu eſt reſponſio, quod intuendo ſeipſas factas à deo intelligentiæ cõſpiciunt deum: loquendo de naturali cognitione de qua eſt ſermo. [Sempiterna quoque.] pro, quę, [eius virtus & diuinitas] Non ſuffecit Paulo dixiſſe in genere quòd inuiſibilia dei cõſpecta ſunt, ſed explicauit in ſpecie tria, ſcilicet ſempiternitatem, potentiam, & diuinitatem. Et denominauit tam potentiã quàm diuinitatem ſempiternam ad differentiã nouorũ deorum aut cuiuſcũque nouę potentię. Quanuis formalius adiectiuũ ſempiterna intelligatur determinare ſolã potentiam vt explicentur tria de deo nota. Primum in genere, inuiſibilia dei ſ. quòd eſt incorporeus, immaterialis, vnus, viuens, intelligens, beatus in ſeipſo. Deinde in ſpecie potentia eius ſempi-

ſempiterna quatenus poteſtas:vtpote & quæ nunquã exhauritur faciendo,& quę poteſt ſempiternum facere effectũ.Et demũ eſſentia eius,dicendo & diuinitas. Quam ideo vltimo ſupputat,quia ex alijs conditionibus & potentia ſempiterna nobis nota eſt. Manifeſte quidem quantum ad hoc quod eſt, & quantum ad multas cõditiones negatiuas & poſitiuas. Ex quibus tamen omnibus ſimul iunctis neſcitur quid eſt proprie loquendo. Nec mirum : quia ſoli deo naturale eſt noſſe quid eſt deus. Quoniam ipſi ſoli naturale eſt videre deum in ſeipſo . angelis enim & nobis non niſi per effecta conſpicere deum datum eſt naturali facultate Et diſtinxit inter potentiam dei & diuinitatem: non quòd duæ res ſint dei potentia & dei diuinitas, ſed propter ſuperius dictam rationem : quia ſcilicet multiplicatis rationibus res illa vna atque ſimpliciſsima quæ eſt deus & eius quæcunque cõditio(potẽtia, ſapientia &c) innoteſcit nobis Eſt itaque cõſpecta diuinitas dei quia conſpectũ eſt ꝙ eſt actus purus ab omni potentialitate, à qua nullũ aliud ens exemptũ eſt:quòd eſt ipſum eſſe nulla participatiõe eſſendi ſed per eſſentiã, in ſe ipſo ſubſiſtens,à quo pendet vniuerſitas entiũ. [Ita.]pro,in hoc, [vt ſint inexcuſabiles.] Et eſt ſenſus.vt ſint inexcuſabiles in hoc,inferius ſubiũcto.[Quia.]pro,quod,[quũ cognouiſſent deũ non ſicut deũ glorificauerunt] Ecce in quo redduntur inexcuſabiles,ecce quomodo veritatẽ in iniuſtitia detinent:habendo in intellectu notitiã,& non glorificando ipſum vt deũ Et ſpectat hęc negatio glorificationis tũ ad verba laudis tũ ad facta ſacrificiorũ & cultus.[Aut gratias egerunt.] Altera negatio gratiarũ actiõis.Cognoſcentes ſiquidẽ de deo ſummã excellentiã,tenebant glorificare : & cognoſcentes illius liberaliſsimã beneficentiã in omnes, tenebãtur gratias agere.[Sed euanuerunt.]pro,ſed vani facti ſunt Nõ ſolum peccauerunt omiſsione,ſed etiam opere internę intentionis & affectus·Factũ enim eſſe vanũ,eſt redditũ eſſe ſtudioſum eorũ quę vana ſunt, eorum quæ friuola ſunt qualia ſunt fama, honor, & gloria humana,cũ reliquis tranſitoriis.Significatur enim per hoc peccatũ philoſophorũ quo affecti fuerunt ad humanã gloriã & ſimilia friuola.[In cogitationibus ſuis.] Materia affectus ad vana,ratiocinationes acutæque mentis cogitationes dicuntur.Acſi apertiꝰ dixiſſet ꝙ acumen ingenij eorum quo aſcenderunt ad notitiã dei, fuit illis materia delectationis in gloria humana , quia facti ſunt vani : & vnde deum glorificare debebant & gratias agere, inde in propriam vanitatem ruerunt.[Et obſcuratum eſt inſipiens cor eorũ]Exculpatum omiſſæ glorificationis dei & gratiarũ actionis,

tum

tum admiſsi affectus ad propriã gloriã ſubſecuta deſcribitur pœna obtenebrationis cordis. Et appellat cor eorum inſipiẽs ratione culpę vtriuſque. Ita quòd ſenſus eſt. Et cor eorũ inſipiens id eſt intimũ eorum inſipiens, non glorificando nec gratias agendo, & affectũ ad vana (inſipientia enim contraria eſt ſapientiæ, quæ recte iudicat ſecundũ vltimum finem, ſecundũ ſupremã cauſam quę dei eſt) obtenebratũ eſt, pœnam incurrit obtenebrationis, priuationis luminis quo reſipiſceret à culpa ſua. Et dixit hoc ad tollendam admirationem hominum circa huiuſmodi iniquam detentionem veritatis apud philoſophos. Tollitur ſiquidẽ admiratio ex hoc quòd iuſto dei iudicio obtenebratum eſt intimum eorum poſtquam affecti ad propriam gloriam, deo negauerunt glorificationem & gratiarum actiones. [Dicentes enim ſe eſſe ſapientes.] Superfluunt duæ particulæ: enim & ſe. Verum pronomen ſe coactus eſt addere interpres ad exprimendum ſenſum. Nec eſt ſermo de quocunque dicere: ſed de dicere profitendo. Declarat ſiquidẽ Paulus quod dixerat, vani facti ſunt in cogitationibus ſuis: dicendo profitentes ſe eſſe ſapientes. vt intelligamus cogitationes eorum eſſe cogitationes ſapientiæ quam profitebantur. [Stulti facti ſunt.] Hoc eſt incurrerunt contrariũ ſapientiæ veræ: vtpote diſponentes contraria iis quæ diſponenda erant à vera ſapientia. vnde & hæc contraria ſubiungit. [Et mutauerunt gloriam incorruptibilis dei] Ecce actiones ſtultitiæ. Et eſt ſenſus. Mutauerunt gloriam debitam incorruptibili deo. [In ſimilitudinem.] pro, in ſimilitudine. Non enim ſignificatur terminus ad quẽ mutationis, nõ eſt ſenſus quod mutauerint gloriam debitam deo in ſimilitudinem &cæ. tanquam in terminũ in quem mutata ſit gloria dei. Sed mutatio gloriæ debitæ deo, abſque termino ad quem ſignificatur in textu. & ſimilitudo deſcribitur concurrens tanquam occaſio mutationis, tanquã res in qua occaſionem ſortita eſt mutatio gloriæ & deo debitæ. Eſt enim planus literæ ſenſus quòd colendo ſimulacra ſiue hominũ ſiue animalium mutauerunt gloriam debitam deo. Et vere ſic fuit. quanuis enim philoſophi nõ figurarint deum nec dei gloriã ſimulacris hominũ & animalium, quia tamen hæc ſimulacra colẽda fecerunt aut coluerunt, mutauerunt gloriam deo debitã. Mutauerũt autem tum ſubtrahendo: quoniã hinc ſubtracta eſt gloria deo debita genere humano. tum impendendo alteri gloriã deo debitam. Gloria enim ſacrificiorum ſoli deo debetur. [imaginis.] Ad explicandum de qua ſimilitudine eſt ſermo adiungit imaginis: vt intelligamus quòd de ſimilitudine per modũ imaginis eſt ſermo.

[Corru-

[Corruptibilis hominis, & volucrum & quadrupedum & ſerpentium.]Omnia genera animalium complectitur hac triplici differētia inſtrumentorum ad motū progreſſiuū [Propter quod tradidit illos deus.] Pœnam tanti ſceleris cōmiſsi contra gloriam dei ſubiungit. Quum autem audis deum tradidiſſe illos in ſubiuncta, intellige quod tradidit ſubtrahendo gratiam, retractiuam à ſubiunctis deſiderijs & factis. [In deſideria.] pro,in concupiſcentijs, [cordis.]pro,cordium,[eorum in immūditiam.] Ecce pœna congrua. Ipſi ſiquidem eleuati fuerant in notitiam dei, & noluerunt conſequenter ſe diſponere ſecundum illam notitiam: & propterea meruerunt ſubiici parti ſenſitiuæ. Congruum ſiquidem eſt vt qui noluerunt vti celſitudine intellectus ſubiiciātur vilitati & ignominiæ ſenſuum. Nec ſunt derelicti in concupiſcentiis propriorum cordium. ſed (quod peius eſt) in illis concupiſcentiis propriorum cordium quæ tendunt ad immunditiam: quæ ſunt viliſsimæ. Et merito:vt qui deſideria munda ex diuina notitia prodeuntia refutarunt, in concupiſcentias immundas tradantur vt ſubditi illis. ¶Vbi nota ratione ſignificatæ rei ſcriptum eſſe, tradidit illos in concupiſcentiis: vt ex hoc ipſo intelligeretur deum tradere derelinquendo illos in propriis concupiſcentiis. Et ſignificanter dicitur cordium quoniam praui hominis non vnum eſt cor, ſed contrarij ſunt appetitus. [Vt contumeliis.] pro,ignominia, [afficiant corpora ſua in ſeipſis.] Explicat in actibus exterioribus quod dixerat, in immunditiam: declarando ſe loqui de immunditia venerea,non quacunque ſed ignominioſa, hoc eſt contra naturam: vt magis explicabit. Deſcribit autem eam ab ignominia,quia vere ignominioſa eſt.vt omnes nationes teſtantur. Et apponitur vt congrua pœna ſubtractæ gloriæ deo: vt pro ſubtracta gloria deo, incurrant ignominiam propriorum corporum. Et dicit in ſeipſis,ad differentiam huiuſmodi ignominiæ quæ infertur quandoque in hoſtes ad fœdandum eos. Significat enim quod incurrerunt hanc pœnam vt amicorum, vt conciuium, vt ſuorum corpora fœdarent tali ignominia. [Qui commutauerunt]pro,qui tranſmutauerunt,[veritatem dei.]Accumulat crimen crimini antequam explicet in ſpecie pœnam quam deſcripſit in genere. Dixerat quod mutauerunt gloriam dei:adiungit modo aliud crimen quòd mutauerunt veritatem dei hoc eſt veritatem notam eis de deo Veritatem ſiquidem dei in ſeipſa mutare non potuerunt. ſed veritatem dei ſibi notam mutauerunt. [In mendacium.] pro, in mendacio. Similis eſt enim conſtructio ſimiliſque ſenſus ſuperiori particulæ

ticulæ, quum dictum eſt mutauerunt gloriam dei in ſimilitudine imaginis. Non enim ſignificatur terminus ad quem mutationis: non dicitur quòd mutauerint veritatem in mendacium, ſed dicitur quòd in mendacio, hoc eſt quòd vtendo mendaciis mutauerũt veritatem dei. Vtendo ſiquidem falſis doctrinis, mutauerunt veritatem notam de deo. mutauerunt autem tum adimendo ea quæ intellectus diuini aut potentiæ ſunt. nam ex mendaciis philoſophorum ſubſecutum eſt quòd quæ vere nota erant de deo, aut indubiũ verſa ſunt, aut ignota aliis remanſerunt. tum fingendo ea quę propria ſunt deo, conuenire aliis. In his enim mendaciis veritas diuinorum prius nota, mutata eſt aut in ambiguũ aut in negationem apud homines. [Et coluerunt & ſeruierunt] Hic inſinuatur mendacium fuiſſe in hoc quòd finxerunt numen quoddam in partib⁹ mundi, ſiue corporeis ſiue incorporeis. Et dico finxerunt. quia clare dicitur in mendacio non in falſitate, vt intelligamus non ſolum falſo ſed mendaciter hoc eſt ex induſtria falſum dixiſſe: dicendo creaturas habere aliquid diuinitatis ſeu eſſe deos, deberique illis cultum. Et duos actus explicat. alterum venerationis, alterum ſeruitutis. Et eſt ſermo de ſeruitute latriæ: hoc eſt ſoli deo debita Et ſimiliter eſt ſermo de veneratione diuina. [Creaturæ] Ecce aliud crimen. Prius deſcripſerat crimen colentium imagines hominum: volatilium, quadrupedum & huiuſmodi. modo deſcribit crimẽ colentium creaturas puta ſolem, lunam, elementa, dæmones & huiuſmodi. Vtraque enim idololatria orta videtur à philoſophis. prima quidem à formantibus imagines ſignorum cœleſtium. puta arietis, cancri, libræ &c. altera aũt à dicentibus deberi cultum partibus mundi beneficis ſeu animatis anima mundi. [Potius quam creatori] pro, præter eum qui condidit. hoc eſt prætermiſſo deo qui condidit creaturas. huiuſmodi enim prætermiſsio complet rationem inexcuſabilis criminis. Tolerabile ſiquidem fuiſſet venerari creaturas, ſub creatore tamen: ſed venerari eas prætermiſſo creatore, omnino inexcuſabile eſt. ¶Aduerte quòd iuxta duas omiſsiones (ſcilicet non glorificauerunt nec gratias egerunt) ſubiunxit duo opera, ſcilicet mutauerunt gloriam in ſimilitudine imaginis, & mutauerunt veritatem in mendacio ſeruiendo creaturæ prætermiſſo creatore. hoc enim directe opponitur gratiarũ actioni deo debitæ: ſicut illud gloriæ deo debitæ [Qui eſt benedictus.] benedictione laudis. [in ſecula amen.] hoc eſt vere. [Propterea tradidit illos deus.] Incipit explicare in ſpecie pœnas. [In paſsiones.] pro, in effectus, [ignominię.] Affect⁹ actuũ ignominioſorum. appellat

affectus ignominiæ [Nã fœminæ eorum immutauerũt naturalẽ vſum in eum vſum qui eſt contra naturã.] Intellige ſexus [Similiter autẽ & maſculi relicto naturali vſu fœminæ, exarſerunt in deſideriis ſuis.] pro, in cõcupiſcẽtia ſua, [inuicem maſculi in maſculos turpitudinẽ operantes, & mercedẽ quã oportuit erroris ſui in ſeipſis recipientes.] Sicut merces merito reſpõdet in bonis, ita trãſfertur etiã ad mala: & pœna quã meruit error, dicitur merces erroris. Ita ꝙ pro eo ꝙ errauerunt ſubtrahendo debitã deo gloriam, puniti ſunt huiuſmodi ignominiis [Et ſicut non probauerunt deum habere in notitia.] hoc eſt & ſicut non laudauerunt factis deum illis notum, non laudauerunt factis tantum beneficium quòd haberent in ſua notitia deum. quod eſt eos non egiſſe gratias deo, quod eſt eos neglexiſſe tantũ beneficium. [Tradidit illos deus in reprobum ſenſum.] pro, in reprobam mentem. Declarat congruitatem pœnæ ſubiunctæ ex hoc quòd quemadmodum ipſi habentes notitiam dei non vſi ſunt illa, probando factis illam, ita deus tradidit illos in mentem reprobam: hoc eſt reprobatione dignam: hoc eſt eligentem reproba Congruum enim eſt vt ſicut ipſi reprobarunt deum notum, ita incurrant mentem reprobam. [Vt faciant ea quæ non cõueniunt] Declaratur in exterioribus actibus reproba mẽs [Repletos omni iniquitate.] pro, iniuſtitia Reliquit interpres hos accuſatiuos conſtruendos poſt pronomen illos. [Malitia, fornicatione.] Tranſpoſitio eſt nominum. nam in textu prius nominatur fornicatio & deinde malitia. [Auaritia.] Non proprie ſumitur vt opponitur liberalitati: ſed vt eſt pars iniuſtitiæ qua homo plus ſibi vſurpat quàm iure conueniat [Nequitia.] pro, vitio. ſeu vitioſitate [Plenos inuidia, homicidiis.] pro, cæde, [contentione, dolo, malignitate.] ꝓ, malo more, [ſuſurrones, detractores, deo odibiles.] pro, dei oſores, [cõtumelioſos.] ſeu potius iniurioſos [Superbos, elatos.] ſeu potius glorioſos [Inuentores malorum, parentibus nõ obedientes, inſipientes, incõpoſitos, ſine affectione] ꝓ, ſine dilectionis affectu, [abſque fœdere] ꝓ, fœdifragos, [ſine miſericordia. Qui quũ iuſtitiã dei cognouiſſent.] pro, qui iuſtitiã dei cognoſcentes, [non intellexerũt quoniã qui talia agunt, digni ſunt morte, non ſolũ qui ea faciunt, ſed etiam qui conſentiunt facientibus.] Corrupta eſt litera nec habetur ſenſus ſignificatus in textu ab Apoſtolo Debet legi ſic. [Qui iuſtitiã dei cognoſcentes q̃d qui talia agũt ſunt digni morte, nõ ſolum ea qui faciunt ſed etiam cõſentiunt facientibus.] Vbi patet planũ ſenſum literæ eſſe quòd iſti ſupradicti cognoſcentes dei iuſtitiam (hanc .ſ. qui talia ſupradicta

aguut

agunt digni ſunt morte) nihilominus non ſolum ipſi hæc morte digna faciunt, ſed etiam conſentiunt aliis eadem morte digna facientibus. Vbi ex duplici capite crimen horum philoſophorũ exaggeratur primo ex hoc quòd cognouerunt ſecundum diuinam iuſtitiam agentes talia eſſe dignos morte ſecundo ex hoc quòd non ſolum adducti ſunt vt ipſi facerent hæc mala, ſed vſqueadeo exorbitarunt vt conſentirent quòd alij facerent ſimilia. minus enim malum fuiſſet ſi ipſi mala hæc perpetraſſent, & tamen reprehendiſſent alios hæc facientes. Dum enim non ſolum ipſi faciunt ſed aliis conſentiunt, efficiuntur tanquam docentes quòd hæc ſint licita. & ſic trahunt ſecum genus humanum in huiuſmodi vitia quaſi licita.

CAPVT II.

Propter qđ inexcuſabilis es ô homo omnis qui iudicas.] Ex hoc ꝙ profitentes ſe eſſe ſapientes nõ ſolũ faciunt ſed etiã cõſentiunt aliis vt faciãt digna morte, vniuerſum hominũ genus infectũ eſſe Apoſtolꝰ ſignificaſſe ſe aperit. inde inferẽs inexcuſabilẽ eſſe omnem hominem iudicem aliorum alioquin nõ inferret cũ præpoſitione cauſalitatis, dicendo propter quod. Et vere rationabile eſt vt ſapientibus non ſolũ mala agentibus ſed aliorum mala probantibus, omnes fuerint mali. Et propter hoc inexcuſabilis redditur omnis homo iudicans alium. ¶Apoſtrophando itaque ad omnem hominẽ iudicis officio fungentem, dicit propter quod inexcuſabilis es &c. Vbi aduerte quòd quum Apoſtolus tractet illam particulã reuelatur enim in eo iuſtitia dei, ab oppoſito (ſcilicet iniuſtitia) & propoſuerit ad hoc ſummarie ꝙ reuelatur ira dei ſuper omnem impietatem & iniuſtitiam hominum eorum qui veritatem in iniuſtitia detinẽt, & hactenus exequẽdo hoc per partes declarauerit in profeſſoribus ſapientiæ quo pacto veritatem in iniuſtitia detinent, & qua dei ira puniti ſunt, modo conſequenter idẽ declarat in iudicibus poſt ſapientes ſiquidem mundi, primũ, locũ tenẽt iudices terræ. Et propterea ſicut ſapiẽtes dixit inexcuſabiles, ex ꝓpria ſapientia collata cũ operibus, ita iudices conuincit inexcuſabiles ex proprio iudicio collato cum eorum factis. retinẽt ſiquidẽ & iſti iudices veritatem quam norunt in iniuſtitia: dũ illa vtuntur iudicando alios in iniuſtitia propriorũ factorũ. [In quo enim alterum iudicas, teipſum condemnas.] hoc eſt ipſe actus iudicij quo alterũ iudicas, eſt tua condẽnatio. non formaliter ſed virtualiter, quoniã cõtinet cõdẽnationẽ tui Et ꝙ hoc ſit verũ, probat. [Eadẽ

enim agis quæ.]pro qui,[iudicas.]hoc eſt quia tu qui iudicas facis eadem quæ fecit reus à te iudicatus:ex hoc enim clare ſequitur quòd ſententia contra illum,continet condemnationem tuam hoc eſt ſententiam ſeu pœnam quam tu mereris. Si enim tu adulter iudicas alterum adulterum,iudicium illud continet pœnam quam tu mereris. ❡Sed occurrit hic quæſtio.quid eſt illud à quo inexcuſabilem dicit Apoſtolus iudicem facientem ſimilia iis quæ iudicat. nam ſi illud eſt impœnitentia, videretur ſequi quòd alij excuſabiles eſſent ab impœnitentia. Si vero illud eſt noua culpa ex hoc ꝙ iudicat exiſtens in ſimili crimine, ſequeretur quòd iudex quantũcunque ex officio & iuſte iudicaret adulterum,ſi ipſe cõmiſiſſet adulterium faciendo iuſtitiam de nouo peccaret. quod videtur durum. ❡Solutio eſt quòd inexcuſabilis eſt à licentia ſuorum criminum.ex hoc enim quòd iudicat adulterũ, redditur omnino inexcuſabilis ab allegando quòd fuerit deceptus à ſapientibus,putãdo eſſe licitum. iudicando enim alium, dicit quoque ſeipſum dignum ſimili pœna.Et hæc eſt differentia inter iudicem & alios:ꝙ iudex iudicando excludit à ſe omnem excuſationem, alij autem non iudicantes non excludunt à ſe omnem excuſationem.Et cum hoc inexcuſabilis quoque redditur à noua culpa quam contrahit iudicando perſeuerans in eodem crimine. Vnde & Paulus verbo præſentis temporis vtitur,dicendo eadem enim agis qui iudicas. Nec hoc eſt durũ quoniã ſi turpe eſt doctori quũ culpa redarguit ipſum,multo turpius eſt iudici.Nec propterea inferas nouũ peccatũ mortale.nõ enim omnis culpa eſt peccatũ mortale.[Scimus enĩ quoniã.]pro,quòd,[iudicium dei eſt.]Ne iudex aliquis excipere poſsit ꝙ eſt exẽptus à legibus & legum pœnis, ac per hoc non eſſe eandẽ rationẽ de ipſo & de ſubdito:& propterea iudicãdo ſubditũ nõ damnare ſeipſum,quia alia ratio eſt de ipſo & alia de ſubdito.Ad tollendã inquã huiuſmodi exceptionem,reddit rationẽ eius quod dixerat ex certitudine diuini iudicij aduerſus omnes talia facientes:ſiue ſint iudices ſiue ſubditi. [Secundum veritatem in eos qui talia agunt.] Iudicia humana ſunt ſecundũ poteſtatẽ & ſubiectionẽ & propterea principes remanent ĩdẽnati.Iudicium autẽ dei eſt ſecundũ veritatẽ meritorũ.& propterea quum iudices in veritate habeant merita damnationis, remanet iudiciũ dei aduerſus eos. Et dixit hęc, non ſolũ ad reddendã rationem dicti.ſed ad manifeſtandam diuinã vindictam aduerſus iudices, ſicut manifeſtauerat eandem aduerſus ſapientes. [Exiſtimas autẽ hoc ô homo qui iudicas eos qui talia agunt & facis ea,quia]ꝓ,quòd,[tu effugies iudicium

cium

cium dei.] Differentia inter vindictam aduerſus ſapientes & vindictam aduerſus iudices eſt, quòd illa in præſenti etiam vita inflicta eſt (vt patet ex ſupradictis) iſta autem differtur ad futuram vitam. & propterea ex duobus capitibus (ſcilicet ex parte intellectus vel ex parte voluntatis) dilationem diuinæ vindictæ nō paruipendendam docet Et inſipiens ab intellectu, dicit. exiſtimas autem, nō credendo futurum poſt mortem diuinum iudicium quod eſt peccatū infidelitatis. Hæc enim eſt prima radix qua iudex promittit ſibi impunitatem. [An diuitias bonitatis.] pro, benignitatis, [ei⁹.] Altera radix ſpectat ad voluntatem, cōtemnentē, pro nihilo habētem, diuitias, hoc eſt abundantiam, magnam copiā benignitatis, dū deus differt punire & continue effluit in homines quanuis malos abundātes fructus benignitatis feracis bonorū. [Et patientię] hoc eſt tolerantiæ reſpectu malorū noſtrorū quæ fecim⁹ [. Et longanimitatis.] In longum protrahentis vindictam. Hæc enim tria experimur iu deo reſpectu peccatorum in præſenti vita [Contemnis, ignorās] Non eſt legēdum ignoras ſed ignorans [Quoniā.] pro, quòd [benignitas dei.] ferax cōtinue bonorū [Ad pœnitētiā te adducit.] pro, ducit. id eſt prouocat. [Secundum autem duritiam tuam.] Durum eſt quod non cedit tangenti. & tranſlatum eſt ad animum: vt dicatur durus qui prouocatus tanta benignitate, non emollitur, non cedit diuinæ prouocationi Et intendit per hoc declarare quòd dilatio vindictæ ex parte quidem dei fit propter bonum peccatorum, vt prouocentur ad pœnitentiam ſed ex abuſu, ſed ex parte hominum impœnitentium eſt ad cumulum pœnę. [Et impœnitens cor] Si verbum verbo reddēdum eſt, legendum eſſet, & impœnitibile cor vt durum dicatur relatū ad diuinā prouocationem: impœnitibile autem relatum ad male facta. vt non ſolum non pœniteat, ſed tam alienum à pœnitentia ſit vt pœnitere non poſſit. Quod in obſtinate perſeuerantibus apparet. Non tamen per hoc intelligas ligatas manus diuinæ gratiæ: ſed peſſimam indurati diſpoſitionem. [Theſaurizas] Græcam dictionem reliquit interpres. quum potuiſſet Latine dicere recondis [Tibi.] deeſt, ipſi, [iram.] Ad explicandum hominem ſingularem non ſuæ ſpeciei ſed ſibiipſi accumulare malum pœnæ, appellatum iram. [In die iræ] Explicat tempus vindictæ à tribus. primo ab ira, dicendo in die irę. hoc eſt in die iuſtitię vindicatiuę ſine miſericordia [Et reuelationis.] Ecce ſecūdū: hoc eſt detectionis & in manifeſtū deductionis quęcūque erant crimina occulta. Hæc enim eſt ſecunda conditio illius diei. [Iuſti iudicij.] Deeſt &. Legēdum eſt.

[Et iuſti iudicij dei.] Tertia ſiquidē illius dei conditio eſt iuſtum iudicium diuinum. hoc eſt non ſecundum allegata & probata, ſed ſecundum iuſtitiam dei. Vnde tanquam hoc declarans ſubiungit. [Qui reddet vnicuique ſecundum opera eius.] Hoc eſt iuſtum iudiciū dei. Et aduerte ꝙ more ſuo Paulus explicat per partes quod dixit ſummarie, reddet vnicuique ſecundum opera eius [Iis quidē qui ſecundum patientiā boni operis.] Patientia non dicitur boni operis obiectiue (quoniam patientiæ obiectum non eſt bonum, ſed malum) ſed cauſaliter hoc eſt ratione boni operis ad differentiam patientię ratione mali operis: puta furti, adulterij & huiuſmodi. Deſcribit ſiquidem Apoſtolus patientes mala, ratione boni operis ita quod claudit in ijs vtranque partem, ſcilicet facere bona opera, & pati mala propter bonum opus. Ex his enim duabus partibus integratur perfectio vitæ Chriſtianæ . integratur vita electorum. [Gloriam & honorem & incorruptionem quærentibus.] pro, quęrunt. Alioquin nomen relatiuū qui careret verbo ad quod referretur. Et eſt planus ſenſus quòd ijs qui ſecundum patientiam boni operis quærunt gloriam apud deum, & honorem cœleſtem, & incorruptionem carnis futuram in reſurrectione. [Vitam æternam.] Conſtruitur hoc accuſatiuum cum verbo reddet, antepoſito. Ita quòd ſenſus eſt, reddet vitam æternam ijs qui quærunt, &c. [Ijs autem qui ſunt ex contentione.] Ecce ſecunda pars Quemadmodum deſcripſit bene operantes, ab omnibus partibus, ita modo deſcribit male operantes, ab omnibus manifeſte partibus mali operis. Deſcribit nanque eos à tribus, ſcilicet ex eo quòd nō adhærent veritati, ex eo quòd adhęrent iniuſtitiæ, & ex contentione qua exterius pugnant contra veritatem · vt ex his extremis, illis quidem in bono opere, iſtis autem in malo opere, reliquos intelligamus. Appellantur qui ſunt ex contentione, illi qui ſecundum animum conſtāt ex hoc quod contendunt aduerſus euangelicam veritatem, tanquam eorum conſiſtentia fundetur ſuper contentionem. [Et qui non acquieſcunt.] pro, obtemperant, [veritati.] ꝙ eſt peccatum omiſſionis valde neceſſarij. [Crédunt.] pro, obtemperant, [autē iniquitati.] Seu iniuſtitiæ, quòd eſt peccatum manifeſti operis iniqui. [Ira & indignatio, tribulatio & anguſtia,] pro, indignatio & ira, preſſura & anguſtia. ſupple erit poſt hanc vitam. Et duo prima ſe tenent ex parte diuinæ iuſtitiæ: indignatio quidem cenſuram indignos diuino conſortio hos habentem: ira vero ipſam punitiuam iuſtitiā ſignificat. Reliqua vero duo qualitatem iudicij ſeu pœnæ tangunt : nam præſſura ſubtilitatem examinis

minis ad ſimilitudinem preſsionis,vel pœnam ad ſimilitudinem preſſorum & in anguſtia locali poſitorum explicat. Ex his enim corporalibus ſimilitudinibus pœnas inferni Paulus deſcribit: vt cogitemus ibidem animas cruciandas velut in anguſtia & velut in preſſura,quorum neutrum conſumit & tamen cruciat. [In omnem animam hominis operantis malum.] Dixerat duo, alterum eſt vnicuique,alterum ſecundum opera eius. Et declarauit ſecundum opera tam bona quàm mala,ſupererat vt declararet vnicuique,& propterea modo declarat illud,dicendo in omnem animã: hoc eſt aduerſus omnem animam,abſque aliqua exceptione. Et dicit animam,vt intelligamus non expectari reſurrectionem corporum in punitione operantium malum. [Iudæi.] Deeſt que, [primũ & Græci]Quemadmodum ſalus euangelica primum data eſt Iudæo & Græco,ita vindictá primum datur Iudæo & Græco male operanti. Et videtur primum non ordinem executionis, ſed ordinem gradus ſignificare. Ac ſi dictum fuiſſet,potiſsimum & Iudæi & Græci.vt qui prius acceperunt donum grauius puniantur: vt pote magis ingrati. [Gloria autem & honor & pax omni operanti bonum.]Quemadmodum vnicuique male operanti vindictam deſcripſit,ita vnicuique bene operãti præmium deſcribit eadem ſeruata adiectione,ſcilicet [Iudæoque primum & Græco.]vt parem vindictæ & præmii reſpectu vniuſcuiuſq; & ſpecialiter reſpectu Iudæi & Græci regulam intelligamus. [Non enim eſt acceptio perſonarum apud deum.]Reddit rationem totius iudicii deſcripti(ſcilicet reddet vnicuique ſecundum opera eius) quia non eſt acceptio perſonarum apud deum Conſidera quòd loquitur de deo iudice quatenus eſt iudex,non quatenus eſt donator,ſed quatenus eſt reddens vnicuiq; ius ſuum: acceptio ſiquidem perſonarum vitium eſt contrarium iuſtitiæ:& non habet locum in liberalibus donis Et propterea Paulus de Iudicio loquens,dicit quòd reddet vnicuique ſecundum opera eius,quia non eſt apud deum perſonarum acceptio ſiue reſpectus: vt textus Græcus ſonat. Et vocatur acceptio ſiue reſpectus perſonarum vt perſona opponitur cauſæ ita quòd non ad cauſam meritoriã, ſed ad perſonã intuitus iudicis fertur: & propterea crimen eſt, vitians iudicium, quod ad merita cauſæ tantum ſpectare debet. [Quicunque enim ſine lege peccauerunt.]Intendit Paulus amplius ſtabilire doctrinam huius capituli qua dixerat quòd deus reddet vnicuique ſecundum opera eius,ad quod attulerat rationem, quia nõeſt apud deum reſpectus perſonarum .Probat ſiquidem modo hoc vltimo dictũ:

hoc tractatur non de meritis abſolute, ſed de meritis operũ. Conſtat autẽ quòd loquendo de meritis operum, veriſſime dicitur ꝙ factores legis iuſtificabũtur apud deũ, ſubintelligitur ſiquidẽ quãtũ eſt ex ratione operũ. Nec excluditur per hoc meritum fidei, ꝙ ſuper excedit meritũ operis. Appellantur aũt factores legis, non conditores legis, ſed factis exercentes ea quæ ſunt legis, ſiue ſciant legem ſcriptã ſiue non [Quũ enim gentes.] Nota prudens lector textũ progredi iã quarto adijciendo cõiunctionẽ enim, vt intelligamus progreſſum fieri reddẽdo ſemper rationẽ rationis, & percipiamus ſtare ſemper in eadẽ materia ſermonẽ. probat itaque ꝙ factores legis iuſtificabuntur apud deũ, ex hoc ꝙ Gentiles facientes opera legis iuſtificabuntur apud deum. Vbi licet intueri artẽ Pauli, ſimul declarantis propoſitam materiã & exequentis officia modo deprimendi modo erigendi tũ Gentiles tum Iudæos. Quũ enim potuiſſet declarare ꝙ factores legis iuſtificabũtur, ex operibꝰ multorũ veteris teſtamenti, elegit ex induſtria declarare hoc ex operibus Gentiliũ: vt quia iã depreſſerat gentes (tũ in ſapientibus extendendo vſq; ad fœminas tum in iudicibus) modo erigat eas. Verũ altior adhuc eſt ratio huius artis: vt. ſ. iuſtitias legis Moſaicę monſtret eſſe non niſi iuſtitias operũ, ex hoc ipſo quòd poſſunt fieri à gẽtibus quę nec legẽ nec circũciſionẽ habẽt. [Quę legẽ] ſ. Moyſi ſcriptã. [Nõ habẽt.] ſupple vt legẽ: hoc eſt quũ nõ ſint ſubditi legi Moyſi. Lex enim Moyſi nõ eſt data vniuerſo generi humano, ſed Iſraelitis tantũ: iuxta illud non fecit taliter omni nationi [Naturaliter.] hoc eſt ſine legis adminiculo, naturali lumine ratiõis. [Ea quæ legis ſunt faciunt.] Non dicit omnia quæ legis ſunt faciũt, ſed indefinite ea quæ legis ſunt: vt intelligamꝰ quòd de moralibꝰ quæ lumine naturali innoteſcunt loquitur, non de cęremonialibus nec iudicialibus legis. Ea igitur quæ legis ſunt, intellige non ſolum honorare parentes, non furari, non adulterari, & hmõi, ſed etiã colere vnũ deũ, & reuereri nomẽ eius hæc enim ſũt moralia quæ legis ſunt hæc ſunt quæ naturali lumine gentes faciunt. ¶ Et bene nota ꝙ aliud eſt facere ea quæ legis ſunt, aliud eſt meritorie facere ea q̃ legis ſunt. Apoſtolus dicit primum, & non dicit ſecundũ. Primum enim ſignificat ſeruare præcepta moralia quãtũ ad ſubſtãtiã operis: ſecundũ autẽ adiungit ſeruare quantũ ad modum operãdi, & adiungit modum excedentem vires naturalis luminis & humanæ facultatis. ¶ Rurſus nota ꝙ apoſtolus nõ dicit etiã de moralibus (quæ naturali lumine innoteſcunt) quod omnia, ſed dicit ea. Et hoc ideo librandum eſt, quia naturaliter facere omnia moralia

quæ

quę legis ſunt, eſt hoīs ſani, qualis nō eſt homo in naturalibus cō ſtitutus poſt lapſum naturæ in primo parente: facere autem naturaliter aliqua moralia quæ ſunt legis, conuenit etiam homini imbecilli qualis eſt homo poſt lapſum primi parentis. ¶ Et hæc ſint notata propter quæſtiones theologorum ex hoc textu. Hinc enim neque habetur quòd meritorie reſpectu vitæ æternæ, neque quod omnia moralia gentes naturaliter facerent, quanuis ſingula quæ legis ſunt naturaliter facerent. in hoc enim æquales erant Gentiles Iudæis quatenus ex lege pendebant. Eiuſmodi. pro. ij. legē non habentes. Conſtructio eſt de ſignificato, tranſiens ad particulares homines Gentiles vt intelligamus hinc exceptionē aliquorum particularium à prius damnato genere Gētiliū. [Ipſi ſibi ſunt lex] Carentes lege ſcripta docēte præcepta moralia, ipſimet ſecundum naturale lumen ſupplent vicē legis ſibijpſis: pro quanto vtuntur recta ratione naturali vt regula ſuarum affectionum ſuarúmque operationum [Qui oſtēdit opus legis ſcriptum in cordibus ſuis,] hoc eſt qui oſtendūt factis & verbis opus legis (ſ. non furari, non mœchari, non occidere, non periurare, colere deum, honorare parentes, ſeruare fidē, & reliqua huiuſmodi) tanquam ſcriptū, à ratione naturali firmatum, in cordibus ſuis. ¶ Et ſcito quòd ſcriptum non participium ſed nomen: ad ſignificandum quòd monſtratur ab his opus legis tanquam quid decretum ac fixum in cordibus ſuis ad ſimilitudinem legis ſcriptę [Teſtimonium reddente illis.] pro, ſimul teſtificante. Superfluit enim illis. [Conſcientia ipſorum.] Foris verbis & factis monſtrant opus legis ſcriptū in cordibus ſuis: intus verò huius legis in corde ſcriptę teſtimoniū reddit cōſciētia ipſorū. [Et inter ſeinuicē, cogitationū accuſantiū aut etiā defēdentiū.] ꝓ, & inter ſeinuicē cogitationib⁹ accuſantibus aut etiā defēdētibus. Inter conſcientiā & cogitationes accuſantes vel defendētes hæc eſt differentia, quòd conſcientia ſonat applicationē ſciētię ad factū ſeu faciēdū, examinādo illud an factū vel nō factū, an bñ an male factū, & ſimiliter an faciēdū an nō faciēdū, bene vel male, cogitationes aūt accuſantes vel defēdētes ſunt velut partes hinc & inde ad conſciētię examē cōcurrētes, velut allegātes rationes pro & cōtra ex rationib⁹ naturalibus. Sūt enim quādoqꝫ cogitationes defēdentes, excuſando factū ex aliqua circūſtantia ſecundū rectam rationē, & ſimiliter ſunt cogitationes accuſantes, cōuincēdo ꝙ ſecūdū rectā rationē eſt male factū hmōi enim conſciētia cū his cogitationib⁹ teſtis eſt ęternę legis. [In die quū iudicabit de⁹ occulta hominū.] Merita cōſciētię & cogitationū accuſātiū aut defēdētiū

in tellige

intellige deſcribi in die quo iudicabit de° occulta hominum intẽdit enim Apoſtolus quòd in illo die librabũtur apud diuinũ iudicium merita conſcientiarum & rationum accuſantiũ ſeu excuſantium & propterea meminit occultorum.huiuſmodi enim occulta ſunt in hac vita in cordibus hominum. [Secundum euangelium meum.] hoc eſt á me prædicatum.Et dicit hoc ne intelligeres ex proprijs prophetare de futuro iudicio [Per Ieſum Chriſtum.]Refertur hæc particula ad verbũ iudicabit.Eſt enim ſenſus ĩ die quũ deus per Ieſum Chriſtum iudicabit pater enim omne iudicium dedit filio hominis.& ipſe eſt qui conſtitutus eſt à deo iudex viuorũ & mortuorum.Et ſic patet quod factores legis apud diuinum iudicium iuſtificabũtur quantum eſt ex meritis operum propriorum. [Si autẽ.]pro,ecce.[tu Iudæus cognominaris.] Declarauit quòd factores legis iuſtificantur apud deum ex operibus Gentilium.declarat modo idem ex malis factis Iudæorum, audientium quidem legem ſed non facientium ſecundum eam.In quo ſimul incipit deprimere Iudæos.& ſimilis criminis arguit criminisiudicum. Vbi etiam nota artem Pauli quod ad erigendas gentes deprimendôſque Iudæos reſpectu diuini iudicij penes opera, affert mala opera Iudæorum & è diuerſo bona opera Gentilium ita quòd quo ad opera bona vtitur Gentilibus:quo ad mala vero vtitur Iudæis.Et rationabiliter:quia difficile apparebat laudare gentes de bono opere.Monſtrat itaque non ex profeſſione legis ſed ex factis damnari Iudæos incipiens à prærogatiuis Iudæorum.Inter quas primà deſcribitur generis dicendo ecce tu Iudæus cognominaris. Tempore Pauli Apoſtoli Iſraelitæ nominabantur Iudæi,ſicut & hodie Et propterea vſitato nomine vtitur dicendo Iudæus, loco nominis generis magni faciebant ſiquidem Iudæi genus ſuum. Rationabile autem eſt quòd cognomen Iudaicum à tribu Iuda deriuatum ſit ad omnes tribus Iſrael,ab eo tempore quo tribus Iuda in tanto precio eſt habita vt conceſſum ſit ei redire in Hieruſalem & reędificare templum &c.ſub Cyro rege Perſarum.ex tũc enim Iſraelitæ redeuntes ad terram promiſſionis appellati videntur Iudæi à principibus,& magnatibus Gentilium.Et ſic deriuatum eſt Iudaicum cognomen ad omnes Iſraelitas vbicũque eſſent,ita quòd vſque hodie vocantur omnes Iudęi.Et tali etiam nomine appellantur à ſcriptorib° Gentilibus.[Et requieſcis in lege.]Requieſcis inquam intellectu tam circa credenda quam circa agenda. Quæ eſt ſecunda prærogatiua.[Et gloriaris in deo]legiſlatore & culto à te. Quod ad tertiam prærogatiuam ſpectat. [Et noſti voluntatem eius.]

Ecce

Ecce quarta: qua commendatur notitia reuelatorum dependen-
tiú ex ſola diuina voluntate, quale eſt myſterium Meſiæ & hu-
iuſmodi. [Et probas vtiliora] pro, eximia Vt multis videtur eſſe
legendum. [Inſtructus per legem.] Et eſt quinta prærogatiua: qua
Iudæus præfertur Gentili in hoc quod Gentilis probat ea quæ
ſunt neceſſaria, Iudæus autem probat etiam egregia in operibus
quæ etiam poſſunt dici vtiliora qualia ſunt bona ſupererogatio-
nis. Quanuis etiam hoc poſſit referri ad ſpecialia opera dei, ad
ſpeciales rationes diuinorum operum: quæ velut res egregiæ lau
datæ ſunt à Iudæis. Et dicit inſtitutus, hoc eſt viua voce inſtructus
conformiter ad legem: ad explicandam notitiam legis quantum
ad verum & ſpiritualem ſenſum qui explicabatur à doctoribus
viua voce. vt intelligamus prærogatiuam Iudæorum fuiſſe non
ſolum habere legem ſcriptam, ſed etiam erudiri in ſenſu illius vi-
ua voce [Confidis teipſum.] Deſcriptis prærogatiuis quinque
adiungit quinque actiones quas Iudæus ex his ſibi arrogat [Du-
cem eſſe cæcorum.] Metaphoricus eſt ſermo Et reſpondet primę
prærogatiuæ. Ex hoc enim quòd Iudæus erat, confidenter profi-
tebatur ſe eſſe ducem Gentilium cæcorum: hoc eſt impotentium
dirigere greſſus proprios. confidit enim Iudæus exhibere ſe du-
cem talium ſola directione, fac ſic & fac ſic. [Lumen eorum qui in
tenebris ſunt] Secunda actio illuminatiua Gentilium capacium
rationis: vnde non cæci ſed in tenebris deſcribuntur: & non du-
ce ſed lumine indigentes. Et hæc illuminatio reſpondet ſecundæ
prærogatiuę, ſcilicet requieſcitis in lege. ex lege enim confidit Iu-
dæus illuminare Gentiles, lumen quærentes. [Eruditionem inſi-
pientium.] Tertia actio quæ eruditio eſt non amentium, ſed priua
torum ſapientia ſed errantium in ijs quæ ſunt ſapientiæ quæ de
deo eſt. Vnde & hæc eruditio reſpondet tertiæ prærogatiuæ, ſci-
licet gloriaris in deo. ex deo ſiquidem noto Iudæis, confidit Iu-
dæus eruditorem ſe eſſe errantium in notitia dei [Magiſtrum in-
fantium.] non corpore ſed mente, egentium adhuc lacte ad di-
ſciplinam Et reſpondet hæc quarta doctrinæ actio quartæ præ-
rogatiuæ ſcilicet noſti voluntatem dei. ex notitia ſiquidem diui-
næ voluntatis prima rudimenta tradenda ſunt. [Habentem for-
mam]pro, formationem. [ſcientiæ & veritatis in lege.] hoc eſt ha
bentem rationem formandi alios ſecundum notitiam legis & ſe-
cundum verum ſenſum legis. Et directe reſpondet hæc actio for-
mationis quintæ prærogatiuæ. qua inſtitutus Iudæus eſt in ſenſu
legis viua voce à doctoribus. [Qui ergo alium doces, teipſum non
doces.

doces. qui prędicas non furandũ, furaris. qui dicis nõ mœchãdũ, mœcharis. qui abominaris idola ſacrilegiũ facis.] Reprehenſiue legenda videntur hæc omnia ſubiuncta. Ita quod ex his infert deteſtabilem peruerſitatem. quam primo aſſerit in genere dicendo qui ergo alium doces teipſum non doces. Deinde explicat in ſpeciebus duabus offenſarum proximi. quo ad res quidem de furto: quo ad perſonas autem de adulterio. Et duabus contra deum quarum prima eſt ſacrilegium. altera vero trangreſsio legis non qualiſcunque, ſed talis ac tanta vt cedat in dehoneſtationem dei, dicendo. [qui in lege gloriaris, per præuaricationem legis deum inhonoras.] pro, dehoneſtas. Et proprie videtur ſignificari vel ex contemptu vel frequens vel notabilis ſeu ſcandaloſa trangreſsio legis: vt hoc crimen diſtinguatur contra alia ſupradicta crimina. huiuſmodi enim crimen eſt illud quod proprie cauſat vt deus à Gentilibus dehoneſtetur Videntes enim Gentiles quòd qui gloriantur in lege dei, contemnunt illam factis deſpiciuntque deum, putant nõ eſſe vera quæ de illo dicunt profitentes dei legẽ. vnde & ad hoc affertur authoritas ſcripturæ [Nomen enim dei per vos.] pro, ꝓpter vos, [blaſphematur inter gentes.] ratione dicta. Et ſumpta eſt hæc authoritas ex Eſa. 52. cap. & Eze. 36. Quod hodie ad literam verificatur apud exteras nationes videntes abundare ſcelera Chriſtianorum. [Sicut ſcriptum eſt. Circunciſio quidem prodeſt.] Duo ſunt prima principia Iudæorum. alterũ eſt lex Moyſi: alterum circunciſio data Abrahæ. Et propterea poſtquam probauit hactenus apud diuinum iudicium facta penſari, ex eo quòd non legem ſed opera ſecundum legem tam in Iudæis quàm in Gentilibus diuinum ponderat iudicium: modo idem monſtrat declarãdo ſimiliter in Gentilibus & Iudæis relatis ad circunciſionem. Ita quòd ſicut referendo vtroſque ad legem ſcriptam, probauit non eſſe apud diuinum iudicium reſpectum perſonarũ ſed factorum, ita referendo vtroſque ad circunciſionem, idem probat: vt quemadmodum depreſsit Iudæos æquando illis Gentiles quo ad merita factorum legis, ita eoſdem deprimat æquando illis Gentiles quo ad facta circunciſionis. Et tendit ad altiorem finem, ſcilicet quòd iuſtitia circunciſionis non eſt niſi iuſtitia operis ex ſimili ratione, ſcilicet ex hoc quòd Gentiles aſſequi poſſunt factis iuſtitiã circunciſionis, & circunciſio ſine factis non prodeſt. [Circunciſio quidem prodeſt ſi legem obſerues.] Aduerte hic quòd ſenſus verborum ex ratione dicendi intelligitur. & propterea hæc Pauli verba, circunciſio quidem prodeſt, ex ratione dicendi libranda

ſunt

ſunt. conſtat autem quòd ratio dicendi eſt è regione diſtinguere, hinc Iudæos circunciſos inde Gentiles in præputio ſecundum lumẽ naturale, nam manifeſte explicatur, & iudicabit id quod ex natura eſt præputium Ex hoc enim manifeſte habetur quòd ſermo præſens eſt de circunciſione & præputio abſolute: & non pro ſtatu in quo erant tunc Chriſtiani conuerſi ex Iudæis & Gentilibus. Et propterea verũ dicit Apoſtolus, abſolute loquendo & circũciſio prodeſt (proculdubio ad æternã ſalutẽ) ſi legẽ obſerues factis: circũciſio enim ſignũ erat cuiuſdã profeſsionis. vnde & ad Gala. ſcribit teſtificor omni circũcidenti ſe quoniã debitor eſt vniuerſæ legis. Et ſicut dicimus ꝙ profeſsio põtificatus aut religionis prodeſt ſi factis cõprobatur, ita Apoſtolus dicit ꝙ circunciſio mandata Abrahę prodeſt ſi legem obſerues [Si autem pręuaricator legis es, circunciſio tua pręputiũ facta eſt.] hoc eſt circũciſio tua carnalis verſa eſt in pręputiũ: hoc eſt nihil habet meriti ſicut nec pręputium. Et declarauit per hæc quod ſicut lex ita circunciſio nihil ꝓdeſt ſine meritis factorum. [Si igitur præputium iuſtitias legis cuſtodiat.] Intellige morales. vt prius declaratum fuit. Et appellatione præputij intellige Gentiles in naturalibus. [Nonne præputium illius in circunciſionem reputabitur?] Quaſi dicat, etiam hoc eſt nonne Gentilis ille meritum habebit tanquam circunciſus? Sicut ſuperius monſtrauit Gentiles eſſe factores legis, ita modo mõſtrat eoſdem habere meritum circunciſorum. [Et iudicabit id quod ex natura eſt præputium.] hoc eſt gentilis ſecundum lumen naturale. [Legem conſummans.] hoc eſt moralem iuſtitiã legis adimplẽs. [Te?] Accuſatiuum te conſtruitur cum verbo iudicabit. Eſt enim ſenſus, & id quod ex natura eſt præputium legem conſummans iudicabit te, proculdubio comparatiue: ſicut viri Niniuitæ ſurgent in iudicio & condemnabunt generationem iſtam [Qui per literam & circunciſionem præuaricator legis es.] Dicit per literam ratione legis ſcriptæ: & dicit circunciſionem ratione carnalis circũciſionis. Et eſt ſenſus. condemnabit te qui profitendo legem ſcriptam & profitendo circunciſionem præuaricator quo ad facta es legis. [Nõ enim qui in manifeſto Iudęus eſt.] Reddit rationem vtriuſque æqualitatis inter Iudæos & Gentiles penes facta. Et primo tangit profeſsionem legis Moſaicæ, dicendo. non enim qui in manifeſto, hoc eſt publica profeſsione Iudæus eſt. Suſpenſus eſt ſermo ſine verbo principali vſque ad calcem. [Neque quæ in manifeſto in carne circunciſio.] hoc eſt neque publica profeſsio carnalis circunciſionis. [Sed qui in abſcondito Iudæus eſt] hoc eſt

ſed

ſed qui factis obſeruat iuſtitias morales quę ſunt in lege Iudęorũ. Et talis appellatur ab Apoſtolo in abſcondito Iudæus, pro quanto non profitetur ſe Iudæum ſed factis eſt vere obediens legi datæ à deo Iudæis. [Et circuncisio cordis.] non carnis: quæ ſcilicet tollit ſuperflua à corde. [In ſpiritu non litera.] Non ſufficit dicere circũciſio cordis, ſed adiecit in ſpiritu non litera: ad declarandũ circunciſionem carnalem eſſe non ſolum circunciſionem carnis, ſed ſpectare ad literam vt litera diſtinguitur contra ſpiritum. Quod enim ſit carnis habuit ab Abrahã: quod autem ſit literæ, habuit à Moyſe qui primus ſcripſit illã. Quod contra circunciſio dicitur cordis contra carnem: & dicitur in ſpiritu, hoc eſt in ſpirituali ſenſu intellecta, contra literam, ne intelligeres circuncisionem præceptam in lege, habitam à gentilibus voto etſi non facto: vel habendam voto fuiſſe aut fore ab omnibus. [Cuius laus non ex hominibus ſed ex deo eſt.] Vſque ad hunc locum ſuſpenſus fuit ſermo. hic autem verbum principale ſubintelligitur verbum ſubſtantiuum eſt dicendo eſt cuius laus non ex hominibus ſed ex deo eſt. Ita quòd eſt ſenſus non qui in manifeſto Iudæus, nec quæ in manifeſto circunciſio, ſed qui Iudæus in abſcondito & cordis circunciſio eſt, cuius laus non ex hominibus ſed ex deo eſt. hinc pendet tota ratio: quòd ſcilicet à deo laudatur non legis aut circunciſionis carnalis profeſſor, ſed qui facto & interno ſpiritu Iudæus & circunciſus eſt. Diuina ſiquidem laus non humana eſt quæ veris meritis reſpondet Et per hæc depreſsit Paulus gentiles dupliciter: & ratione ſapientium & ratione iudicum. depreſsit quoque Iudæos dupliciter: tum quo ad legem tum quo ad circunciſionem ſine factis: monſtrando gentiles æquales eis ſecundum merita factorum. Et hæc omnia dixit declarando reuelatam iram dei in Euangelio ſuper omnes qui retinent veritatem in iniuſtitia. declarauit ſiquidem iram & contra ſapientes & contra iudices & contra omnes etiam Iudæos reddendo vnicuique ſecundum opera eius.

CAPVT III.

Q

Vid ergo amplius Iudęo eſt?] Poſtquàm illã particulam, iuſtitia enim dei reuelatur in eo, declarauit ex cõtrario (ſcilicet iniuſtitia punita & punienda à deo) & mira arte declarauit ſimul ex deficiẽte iuſtitia. ſ iuſtitia operis, in qua quodammodo æquati ſunt Gentiles Iudæis, modo directe declarat ipſam iuſtitiam dei

reuelatam

reuelatam in Euangelio ex parte ipſius iuſtitiæ dei. Introducit autem ad hoc mouendo quæſtiones circa prius dictam æqualitatem Gentilium & Iudæorum quo ad iuſtitiam operis. ¶ Et mouet quæſtiones duas alteram ſpectantem ad tempus legis dicendo, quid ergo amplius Iudæo eſt. iam enim dictum eſt quòd pro cognomine populi Iſraelitici vtitur nomine Iudæi. Tempus autem quo Iſraelitæ inceperunt eſſe populus idem fuit cũ tempore legis. eſt itaque quæſtio prima. ſi Gentilis ſine lege aſſequitur iuſtitiam operũ legis, quid plus habet Iudæus populus ex lege? Altera autem quæſtio ſpectat ad circuncisionem dicendo. [Aut quæ vtilitas circuncisionis?] Et eſt ſimilis primæ. ſi Gentilis abſque circuncisione aſſequitur iuſtitiam & meritum operum quæ aſſequitur circunciſus, ad quid eſt vtilis circuncisio? [Multum per omnem modum.] Reſpondet Paulus vtrique quæſtioni, primo ſummarie & in genere, duo dicens: & quòd multũ & quòd per omnem modum: hoc eſt ꝙ multo plus, multum vtilitatis habet Iudæus, habet circunciſus ſupra Gentilem, & hoc non ſolum vno modo ſed omni modo. Quid autem ſit hoc multum, & qui ſint iſti omnes modi inferius narrando prærogatiua Iudæorum (quæ vſque ad finem epiſtolæ extenduntur) declarabit. [Primum quidem.] Incipit in ſpeciali declarare multum ac modum. Et aduerbium primum, ordinem enumerationis ſignificat. ſubiunget enim multas alias Iudæorũ prærogatiuas. [Quia.] pro, quod, [credita ſunt illis.] ſuperfluit illis. [Eloquia dei] Ecce magna prerogatiua qua Iudæus præſtat Gentili, quia non Gentili ſed Iudaico populo credita, hoc eſt commiſſa, ſunt eloquia dei. lex enim Moſaica & prophetiæ datæ ſunt à deo populo Iudaico & non Gentili. [Quid enim ſi quidã illorũ nõ crediderunt.] Contra hanc prærogatiuam Iudaici populi poteſt obiici quod licet deus crediderit illi populo ſua eloquia, reuelando ei quæ facturus erat, hac tamen prerogatiua reddiderũt ſe indignos: quia multi Iudæorum non crediderunt diuinis eloquiis: vt clare patet in libris ſacræ ſcripturæ. Hanc inquam obiectionẽ excludit Apoſtolus, non defendendo indignitatem: ſed defendendo perſeuerantiam diuinæ veracitatis non obſtante indignitate incredulorum. Et propterea ſubdit. [Nunquid incredulitas illorum fidem.] hoc eſt fidelitatem, veracitatem. ſumitur enim hic fides pro fide qua fiunt dicta. [Dei euacuauit.] pro, euacuabit, hoc eſt tollet, abolebit. [Abſit] Aſſertio cum horrore eſt. horrendum ſiquidem eſt vt incredulitas hominum tollat fidem diuinam, tollat à deo vt faciat dicta à ſe. [Eſt.] pro, ſit. ſeu fiat [Autem deus verax: omnis

autem

autem homo mendax.] Aduerte quòd imperatiui modi eſt ſit ſeu fiat. Et ſicut horrendo dixit abſit, intendens aſſerere, ita modo intendens quoque aſſerere deprecatiuo modo ſubiungit quòd deus ſit ſeu fiat verax, quantumcunque omnis homo ſit ſeu fiat mẽdax. Poteſt tamen imperatiue legi: vt ſignificetur imperium ad interpretes ſacræ ſcripturæ, vt fiat deus verax, omnis autem homo mẽdax. hoc eſt vt interpretandis diuinis eloquiis, intelligant ſemper deum eſſe veracem, quantumcumque oporteret cointelligere omnem hominem mendacem. [Sicut ſcriptum eſt.] in pſalmo. 51. [Vt iuſtificeris in ſermonibus tuis.] Aduerte quòd Paulus affert authoritatem pſalmi iuxta interpretationem Græcam. ſenſus tamẽ in idem redit. Iuſtificari enim in ſermonibus nihil aliud eſt quàm iuſtum fieri in dictis: quod eſt facere dicta, quod eſt eſſe veracem. Et ad literam pſalmus loquitur de omni iuſtificatione in ſermone: quæ nihil aliud eſt quàm facere dictum. Quomodo autem hęc ſententia conſtruatur cum reliquis pſalmi, ſcripſimus ibi [Et vincas quum iudicaris.] In Hebræo hæc ſententia verbum verbo reddendum habetur. Propterea iuſtificaberis in loqui tuo, mundaberis in iudicare tuo. In Græco tamen hoc textu habetur & vincas quum iudicaris, paſsiue. Et eſt ſenſus quòd dum verax es faciens dicta vinces aliorum iudicia, cenſentium quòd non facies dicta. Et fuit directe ad propoſitum apoſtoli, tendentis ad hoc quòd demerita & incredulitas hominum vincuntur à veracitate diuina Ita quòd quantumcunque ſecundum humana iudicia non eſſent ſeruanda promiſſa propter demerita hominum, veracitas tamen diuina vincit omnia. ¶ Aduerte hic quòd hæc doctrina eſt vera & intelligenda in iis quæ dicuntur à deo abſolute: non autem in iis quæ dicuntur ratione meritorum humanorum. Vnde Hier. 18. dicit deus. Repente loquar aduerſus gentem & aduerſus regnum vt eradicem & deſtruam & diſperdam: ſi egerit pœnitentiam gens illa, pœnitentiam agam & ego ſuper malo quod locutus ſum &c.

Vnde hęc à theologis dicuntur dicta ſecundũ cõminationem: illa autem ſecũdum prędeſtinationem. In illis autem intellige incredulitatem & demerita hominũ non euacuare fidem dei. quoniam in illis ſolum habet locũ fides dei quandoquidem illa ſola deus dicit ex ſe. Quę enim dicit cõminando aut promittendo ſecundum merita mutabilia, non dicit ſecundum ſe ſed ſecundum illa merita. & propterea illis mutatis non mutatur veracitas dei. Simpliciter ergo & abſolute loquendo, veriſsimũ eſt quòd demeritũ & incredulitas hominũ non tollit veracitatẽ dei: quanuis tollat quandoque execu

tiones quæ erant futuræ ſecundum eorum merita: vt pœnitentia Niniuitarum ſuſtulit Niniues ſubuerſionem, & ſic de ſimilibus. [Si autẽ iniquitas,] pro, iniuſtitia [noſtra, iuſtitiã dei cõmendat.] Aduerte ꝙ textus iſte poteſt dupliciter introduci. Vel per modum quæſtionis naſcentis ex dictis. & ſic quæſtio in litera non ſoluitur, ſed inſoluta relinquitur: vt patet intuenti textum. Vel per modum excluſionis falſi ſenſus qui ex verbis pſalmi allatis percipi poſſet. & ſic omnia quadrant. ¶ Et propterea ſic exponendo textum ſcito quòd ſuper coniunctionem vt (quũ dictũ eſt vt iuſtificeris) & multo magis iuxta Hebræũ ſuper coniunctionem propterea, fundari poteſt falſus ſenſus. Adiungitur enim illa coniunctio vt ſeu propterea ad cõmiſſum peccatũ. nam quũ dixiſſet tibi ſoli peccaui & malũ corã te feci, adiunxit vt iuſtificeris, ſeu propterea iuſtificaberis. Hinc enim intelligi poſſet ꝙ peccatum noſtrũ eſſet directe ad cõmendationem diuinæ iuſtitiæ, propter illã cõiunctionem vt ſeu propterea. Et hunc ſenſum vtpote falſum intendit excludere apoſtolus. Et propterea proponit hunc ſenſum cum aduerſatiua cõiunctione dicendo, ſi autem iniuſtitia noſtra iuſtitiam dei cõmendat: vt hic ſenſus dicit. [Quid dicemus?] Ecce incõueniens quia ſequitur quòd caremus reſponſione. quid dicemus: quaſi dicat, nihil habemus quod dicamus [Nunquid iniquus.] pro, iniuſtus, [eſt deus qui infert irã?] Manifeſtat quare non habemus quid dicamus, ex hoc ꝙ cõſequenter loquendo oporteret dicere deũ eſſe iniuſtũ vtpote qui infert vindictã peccatorũ cõmẽdantiũ iuſtitiã ipſius dei. Nullus enim princeps iuſte punit quæ fiunt in laudem ipſius principis ac per hoc deus non iuſte puniret iniuſtitiã noſtrã ſi iniuſtitia noſtra cõmendat iuſtitiam dei. Hoc incõueniens interrogatiue ſubiungit, tanquàm manifeſte falſum & vitandũ. [Secundũ hominem dico,] hoc eſt ſecundum humanam diſceptationem loquor. Scio enim nõ eſſe vertendum in queſtionem an deus ſit iniuſtus. [Abſit.] Horrẽtis eſt etiã audire deũ iniuſtũ. [Alioquin quomodo iudicabit deus hũc mũdũ?] Superfluit hunc. Et humanę diſceptationi ſatiſfaciendo, affert rationẽ ab officio iudicandi mundum ꝙ in deo nõ inuenitur iniuſtitia. Iudex enim non tantũ huius aut illius ſed mundi, oportet quòd ſit iuſtus: quum ſit ſupremus iudex, hoc eſt dicens ius. Oportet enim primũ dicentem ius, ſuapte natura ab omni eſſe iniuria eleuatũ. ſicut primum alterans oportet eſſe inalterabile, & primũ mouens oportet eſſe immobile. [Si enim veritas dei in meo mendacio abũdauit in gloriã ipſius.] Quemadmodum deduxit inconueniens (ſcilicet quòd deus dicendus eſſet iniuſtus)

iuſtus) ex illo falſo ſenſu in materia iniuſtitiæ noſtræ & iuſtitiæ dei, ita modo deducit inconuenientia ſequentia ex eodem falſo ſenſu applicato ad materiam mendacij noſtri & veritatis diuinæ. Et diſtincte deducit in materia iniuſtitiæ ac iuſtitiæ, & in materia mendacij ac veritatis: quia vtraque materia introducta fuerat: Materia quidem iniuſtitiæ noſtræ & iuſtitiæ dei, in authoritate allata ex pſalmo materia vero mendacij & veritatis, in ipſius Pauli verbis Sit deus verax, omnis autem homo mendax. Excludit itaque eundem falſum ſenſum in materia mendacij noſtri relati ad diuinam veracitatem. Referendo ipſum falſum ſenſum pro antecedente conditionalis, cuius conſequens eſt inconueniens ad quod deducit Eſt ſiquidem conditionalis iſta. Si in meo mẽdacio veritas diuina abundauit in gloriã: hoc eſt creuit ſecundũ gloriã, effecta eſt glorioſior totum hoc eſt antecedens. Et ſubditur conſequens primum. [Quid adhuc & ego tanquam peccator iudicor?] hoc eſt non debeo ego mendax iudicari tanquam peccator, ſed tãquã promotor gloriæ diuinę veritatis. Quod conſtat eſſe manifeſtũ inconueniens & falſum, igitur antecedens ex quo ſequitur eſt falſum [Et non (ſicut blaſphemamur, & ſicut aiunt quidã nos dicere) faciamus mala vt veniant bona?] Alterum inconueniens ex eodẽ antecedẽte & ſenſu conſequens ſubiungitur vniuerſale ſcilicet licere facere mala vt eueniant bona. Et hoc ſubdit non ſimpliciter ſed vt impoſitũ doctrinæ apoſtolicæ. Prędicantibus ſiquidem apoſtolis quòd vbi abundant delicta, ſuperabundat gratia dei, & ſimilia, non defuerunt peruerſi ſenſus homines qui imponerent apoſtolis quòd docebant facienda eſſe mala vt eueniant bona. propter quos arguendos fecit Paulus hic quaſi digreſsionem tractando hæc. Conſtat autem hoc falſum & horrendum, ſequi ex illo falſo ſenſu ſcilicet iniuſtitia noſtra & mendacium noſtrum cõmendant iuſtitiam & promouent gloriã veritatis diuinæ. Ex hoc enim ſenſu habetur quòd hæc licita ſunt ad gloriam dei: & ſimiliter licita ſunt alia mala vt eueniant bona. ¶ Intellige nouitie quòd ſecundum ſanam veramque doctinam peccata non ſunt eligenda vt media ad quẽcunque bonum finem. quia ſuapte natura repugnat peccato ꝙ ſit eligibile. Et propterea nec propter ſe nec propter aliud bonũ eſt eligibile. Et propterea hunc ſenſum dãnat apoſtolus quem peruerſi acceperant i. ꝙ iniuſtitia noſtra eſſet mediũ ad cõmendandũ iuſtitiã dei, & ſimiliter mendaciũ noſtrũ eſſet mediũ ad augmentũ glorię diuinæ veritatis: & vniuerſaliter ꝙ mala culpæ ſint media faciẽda ad hoc vt eueniant bona. Cũ hac tamẽ ſa-

na doctrina intellige quoque verum eſſe quòd peccata ſunt materia diuinę iuſtitiæ, quòd mendaciũ noſtrũ eſt materia diuinæ gloriæ. Sicut crimina latronum & parricidarum ſunt materia iuſtitiæ iudicis humani, & ſunt occaſiones gloriæ iuſtitiæ eius. Et ſunt quandoque materia miſericordiæ principis: vt patet. Quum ergo dixit propheta vt iuſtificeris & ſimilia, non ſignificatur tributum eſſe medium congruum ad finem. ſed incurſam eſſe materiam in qua ſuperluceret veracitas & ſimilia. Sicut qui commiſit parricidium & petit veniam à principe, & ſuperluceat in tanto crimine potentiæ eius ſublimitas ſoluta à lege. ¶ Aduerte & tu eruditę lector quòd quia vitatio mali peioris eſt quoddam bonum, & eiuſdem eſt rationis cum bono quo ad iuſtum & iniuſtum, honeſtum vel inhoneſtũ (vt etiam philoſophi ſenſerũt) ideo eadem doctrina qua horremus facere mala vt eueniant bona, eadem horrere debemus facere mala vt euitemus peiora: Euitare enim peiora quoddam bonum eſt, & multo minus bonum quàm euenire bonum. Et propterea ſi propter bonum non eſt faciendum malum, neceſſario ſequitur quòd nec propter vitandum maius malum. Vnde & Paulus ſubdit [Quorum dãnatio iuſta eſt.] Et relatiuũ quorum refert facientes mala vt eueniant bona. Nec putes contrarium ſenſiſſe Gregorium, aut Toletanum cõcilium in decimatertia diſt. decreti. Sed Gregorius conditionaliter loquitur (conditione pendente non ex parte rerum: ſed ex parte hominis) dicens. Si omnino nullus ſine peccato aditus patet. Non enim datur perplexio ex parte rerum: ſed contingere poteſt ex parte hominis, neſcientis euadere, non videntis aditum euadendi abſque aliquo peccato. Et in illo caſu conſulit ſecundum indulgentiam, eligere minus malum: vtens authoritate apoſtoli de vxore propter fornicationem vitandam. Concilium autem Toletanum non docet eligere minus peccatum, ſed ſolutionem minoris nexus ſeu vinculi quod conſtat ſine peccato fieri: vt patet in exemplo de ſolutione iuramenti vel malę promiſsionis. Nulla ergo ratione faciendum eſt malum vt eueniat bonum quodcunque vitationis peioris, abſolute loquendo ſecundum apoſtoli doctrinam. [Quid ergo?] Poſt reſponſionem datam ad primam quæſtionem de prærogatiuis Iudæorum, mouet aliam quæſtionem naſcentem ex data reſponſione qua dictum eſt quòd multum omni modo collatum eſt Iudæo amplius quàm gentili. Hinc enim ſurgit alia quæſtio. quid ergo, hoc eſt quid ex hac reſponſione infertur? [Pręcellimus eos?] ſuperfluit eos. Et explicat quæſitũ: an ſcilicet præcellimus

nos Iudæi. Eſt itaque quæſtioni ſenſus, ſequitúrne ex dictis quòd nos Iudæi præcellimus, proculdubio alios. Et eſt ſermo de pręſtãtia qua homo præſtat alteri non ſecundum aliquam prærogatiuã, ſed ſimpliciter & abſolute. [Nequaquam] Ecce reſponſio ad hanc quæſtionem [Cauſati] pro, præcauſati, [enim ſumus Iudæos & Græcos omnes ſub peccato eſſe.] hoc eſt quia attulimus prius cauſam huius negatiuæ & eſt quòd tam Iudæi quàm Græci omnes ſub peccato ſunt. Hinc apparet primo quòd appellatione Hellenorum (quod eſt cognomen Græcorum) Paulus intendit gentiles vel quia vocabulum extenditur ad ſignificandos gentiles vt Hieronymus cenſet: vel quia eiuſdem rationis ſunt Græci è regione Iudæorum, cum reliquis gentilibus. Apparet ſecundo quòd de peccato actuali Paulus loquitur dicens omnes eſſe ſub peccato quoniam de illo peccato loquitur quod prius dixerat ineſſe Iudæis & gentilibus, dicente ipſo præcauſati enim ſumus, &c. Conſtat autem quod hactenus non eſt locutus niſi de peccatis actualibus. Intendit itaque ex hoc quòd commune eſt Iudæis & gentilibus ſub peccato eſſe, haberi quòd Iudæi non præſtant ſimpliciter & abſolute gentilibus, quamuis pręſtent ſecundum aliquas prærogatiuas. ¶ Significantius autem dicit ſub peccato eſſe, & non dicit peccatores eſſe aut peccaſſe. Intendit enim ſignificare & ſignificat quòd commune eſt Iudæis & gentilibus manere ſub peccato ab ipſis patrato: vt clarius manifeſtabit [Sicut ſcriptum eſt] non in vno, ſed in multis ſacræ ſcripturæ locis. Nam quæ ſubduntur ex diuerſis ſcripturæ libris ſumpſit Paulus: ſed ignorans neſcio quis adiũxit hæc pſalmo decimoquarto, vt ibi diffuſius declarauimus. [Quia.] pro, ꝙ, [non eſt iuſtus quiſquam.] pro, ne vnus quidem. Hoc ſumptum eſt ex ſeptimo capitulo Eccleſiaſtis. Et eſt ſenſus (vt ibidem ſubiungitur) quòd non eſt homo qui non peccet. [Nõ eſt intelligens.] Hoc cum aliquibus ſequentibus ſumptum eſt ex Pſalmo decimoquarto, vbi dicitur vt videat ſi eſt intelligens aut requirens deum, omnes declinauerunt, & cætera. Et ſicut negata eſt omnimoda iuſtitia in voluntate, ita negatur omnimoda prudentia. [Non eſt requirens deum.] totaliter. [Omnes declinauerunt.] à recto. [Simul inutiles facti ſunt.] ad conſequendum finem æternum [Non eſt qui facit bonum.] ſupple ſine peccato [Non eſt vſq; ad vnum.] Incluſiue Nullus enim purus homo excipitur. [Sepulchrũ patẽs eſt guttur eorum.] Hoc ex quinto Pſalmo ſumptum eſt. Et hactenus negationes & receſſus à recto & bono commemorauit: modo vero accedendo ad malum, quæ committun-

tur mala in locutione commemorat. Incipiens à turpiloquio, comparando guttur eorum ſepulcro patenti ac per hoc fœtenti [Linguis ſuis doloſe agebant.] Mendax quomodolibet ſermo, doloſa lingua deſcribitur. [Venenũ aſpidum ſub labijs eorum.] Hoc ex pſalmo centeſimoquadrageſimo ſumptũ eſt. Et ſermo nociuus ſignificatur à ſimilitudine veneni in ſupremo culmine: ſcilicet aſpidum, quod dicitur incurabile [Quorum os maledictiõe & amaritudine plenum eſt.] Hoc ſumptum eſt pſalmo decimo, vbi dicitur cuius maledictione os plenum eſt & amaritudine. Et appellatur os plenum maledicentia imprecatiua & deteſtatiua, & ſimiliter amaritudine erga alios, dum & imprecantur mala alijs & execrantur aliorum facta: & quod peius eſt amaritudinem alijs ſua lingua ingerunt, non hinc aut inde ſed vndique. Plenum enim amaritudine, effluit vndique [Veloces pedes eorum ad effundendum ſanguinem.] Hæc cum aliquibus ſequentibus ex Eſaiæ quinquageſimonono cap. ſumptum eſt. Poſt peccata omiſſionis & oris adiungit peccata operis, inchoando à peſſimo contra proximum opere: homicidio ſcilicet. Et non ſimplici ſed cum velocitate pedum, cũ feſtinatione ad humani ſanguinis effuſionem. [Contritio.] hominum aliorum [Et infœlicitas] hominum aliorum. [In vijs.] hoc eſt varijs ſtudijs & operibus. [Eorum.] ad hoc ſtudent vt opprimant immo conterant alios & ad miſeriam deducant. [Et viam pacis non cognouerunt.] notitia practica & affectiua: ſed ſolis ſeditionibus aut bellis ſtudent. Tollunt itaque vitam, res, honoreſque atq; pacem. [Nõ eſt timor dei ante oculos eorum.] Hoc ſumptum eſt ex pſalmo triceſimoſexto. Et in hoc vno omnia peccata cogitationis ſeu cordis comprehenduntur. vtpote in quo conſiſtit frænum omnium internorum motuum. Solus enim timor diuini intuitus retrahit ab interna animi deordinatione. quũ homines omnes lateat. [Scimus autem quod quæcũque lex loquitur, ijs qui in lege ſunt loquitur.] Applicat allata ex ſcriptura ad Iudæos, Appellatione legis intellige vniuerſam ſcripturam veteris teſtamenti. Et eſt ſermo de ijs quæ indeterminate dicuntur in ſcriptura, ad differentiam eorum quæ ſpecialiter de aliqua natione dicuntur: vt apud Eſaiam onus Tyri, onus Babylonis, & ſimilia. [Vt omne os obſtruatur.] Quorſum hæc ſcripta ſint, declarat ex fructu. Ideo enim declarantur omnes eſſe ſub peccato, vt obſtruatur omne os, tam Iudæorum quàm gentilium præſumentium de propria iuſtitia, [Et ſubditus fiat omnis mundus deo.] Quamuis mundus vniuerſus velit nolit ſubijciatur deo,

hæc

hæc tamen ſcripta ſunt vt ſponte, vt laudabiliter vniuerſus mundus ſe ſubijciat deo pro iuſtificatione gratuita: ſeu(vt alij interpretantur)vniuerſus mundus obnoxium ſe reddat deo pro iuſtificatione. [Quia.]pro,propterea,quòd, [ex operibus legis non iuſtificabitur omnis caro coram eo.] Inter iuſtitiam operis & iuſtitiam dei hæc eſt differentia, quòd iuſtitia operis iuſtificat tantùm illud opus cuius eſt & operantem ſecundum habitum illius operis iuſtitia autem dei iuſtificat hominem abſolute. Et hoc eſt dictũ quòd iuſtitia operis non iuſtificat hominem abſolute. quoniam non delet peccata, ſed relinquit hominem in peccatis quæ fecit.Iuſtitia autem dei iuſtificat hominem abſolute: quoniam delet peccata,quæ inuenit in homine. Et penes hanc diſtinctionem (quam manifeſtius Apoſtolus ſubiunget) verificat quę nunc dicuntur & dicta in præcedenti capitulo. Quum enim dictum fuit quòd factores legis iuſtificabuntur,apud deum,intellige de iuſtificatione hominum ſecundum opera: quum autem modo dicitur quòd ex operibus legis non iuſtificabitur omnis caro coram eo, intellige dę iuſtificatione hominis abſolute. Et dicit omnis caro, ad comprehendendum omnem nationem,ſiue Iudæam,ſiue Gentilem quam ſuperius iuſtificari dixerat ſecundum facta. [Per legem enim cognitio peccati] Probat quòd lex non iuſtificat,quia per legem habetur cognitio peccati. Et ſumitur cognitio vt opponitur remiſſioni Ita quòd eſt ſenſus: per legem habetur cognitio non autem remiſſio peccati.Iuſtificatio autem abſolute oportet quòd ſit cum remiſſione peccati. [Nunc autem] hoc eſt tempore Meſiæ [Sine lege.] hoc eſt abſque iugo legis Moſaicæ.[Iuſtitia dei,]diſtincta à iuſtitia operis de qua in principio dictum eſt, iuſtitia enim dei in eo reuelatur. [Manifeſtata eſt]In die Pentecoſtes, & deinceps manifeſtata eſt ſine iugo legis veteris iuſtitia dei,iuſtificans hominem abſolute.

¶Et ſignificantius dicit manifeſtata eſt, & non dicit creata aut facta eſt: quoniam iuſtitia dei fuit ab initio iuſtificãs omnes ſanctos,& non eſt de nouo facta ſed eſt de nouo manifeſtata. Erat ſiquidem iuſtitia fidei in patribus, erat & in aliquibus gentilibus: vt patet de Iob Sed erat tanquam occulta, tum quo ad rem creditam, ſcilicet Ieſum Chriſtum: tum quo ad promulgationem: quoniam non erat mundo promulgata. [Teſtificata à lege & prophetis.] Ne iuſtitiam dei tanquàm rem nouam fingere aut introducere videretur,appoſuit quòd eſt teſtificata à lege Moyſi & prophetis: vt etiam ex teſtimonio legis & prophetarum declaret

non ex operibus legis (hoc eſt non ex iuſtitia quorũcunque operum moralium, cæremonialium & iudicialium) iuſtificari ſimpliciter & abſolute homines, ſed ex iuſtitia dei [Iuſtitia autem dei per fidem Ieſu Chriſti.] Dixerat iuſtitia dei, & dixerat ex fide in fidem: ſed non explicauerat materiam fidei, non explicauerat modũ quo iuſtitia dei nobis iungitur. Et propterea vtrunque modo explicat dicendo. Iuſtitia autem dei per fidem. Ecce modus quo applicatur nobis iuſtitia dei. [Ieſu Chriſti.] Ecce materia fidei, [In omnes & ſuper omnes qui credunt in eum.] Superfluit in eum Et vere ſuperfluit: quoniam eſt in omnes & ſuper omnes qui credũt, vt intelligamus iuſtitiam dei per fidem Ieſu Chriſti eſſe fuiſſe & fore in omnes & ſuper omnes qui credunt. Et non quemlibet ſaluari in fide ſua, ſed iuſtificari tantum per fidem Ieſu Chriſti. Huiuſmodi enim iuſtitia dei ſemper fuit ſic. ſed modo eſt manifeſtata, teſtificata à lege & prophetis. ¶Dicit autem in omnes & ſuper omnes. ad ſignificandum extenſionem iuſtitiæ dei erga omnes, & cum hoc ſuperioritatem. Supereminet enim iuſtitia dei per fidem Ieſu Chriſti, iuſtitijs operum. [Non enim eſt diſtinctio.] Probat id quod dixerat in omnes & ſuper omnes. quoniam non eſt diſtinctio in hoc [Omnes enim peccauerunt.] Hinc videre potes antedictam differentiam eſſe de intentione Apoſtoli. Ex hoc enim quòd commune eſt omnibus (tam Iudæis quàm gentilibus) peccaſſe, probat apoſtolus iuſtitiam dei per fidem Ieſu Chriſti in omnes & ſuper omnes aperte ſignificans quòd per iuſtitias operum nec Iudæi nec gentiles iuſtificabantur iuſtitia remittente peccata: ſed ſola iuſtitia dei per fidem Ieſu Chriſti hoc fiebat, vt clare ſubiunget [Et egent.] pro, carent, [gloria dei.] Siue per gloriã dei intelligas gloriam cœleſtis patriæ, ſiue magis ad literam gloriam apud deum. Qui enim peccauit, quouſque remittatur ei peccatũ, non laudatur: non clarus eſt apud deum. Et dixit hoc directe ad differentiam gloriæ quę habetur apud homines quum quis quanuis olim peccauerit iuſtitias operũ exercet. Talis enim caret gloria dei ex hoc quòd non eſt conſecutus veniam peccati, quanuis habeat gloriam hominum. Et hunc eſſe ſenſum literalem, in ſequenti patere poteſt capitulo vbi de Abraham dicetur quòd ex operibus gloriam quidẽ habet, ſed non apud deum. [Iuſtificati gratis per gratiã ipſius] Dictio interpretata iuſtificati, participium eſt paſſiuum præſentis temporis, quo lingua Latina caret. Et propterea aliqui interpretes vertunt iuſtificantur. Et dicit quòd omnes peccauerunt & carent gloria apud deum: iuſtificantur autem,

hoc

hoc eſt ex peccatoribus iuſti fiunt,gratis,hoc eſt non ex operibus, ſed gratuito. Et ne quęras cuius eſt hoc gratuitum beneficium,explicat per gratiam ipſius,ſcilicet dei. Vbi clare explicatur: iuſtitiam dei iuſtificantem peccatorem ,non ex operibus, ſed per gratiam dei haberi [Per redemptionem quæ eſt in Chriſto Ieſu.] Declarationem iuſtitiæ dei ex interueniente redemptione hominum facta per Ieſum Chriſtũ. Vbi aduerte quod in hoc quòd homines ex peccatoribus fiunt iuſti, concurrunt gratia dei & iuſtitia dei. Ita quòd non concurrit ſola gratia,quæ tunc ſola concurreret quãdo deus remitteret peccata ſine aliqua ſolutione. Sed hoc deus nũquam fecit neque facit: ſed gratię ſuæ inſerit iuſtitiam ſuam: quam totiens apoſtolus nominat iuſtitiam dei. Et modo explicat quòd iſta iuſtitia conſiſtit in redemptione: hoc eſt in ſolutione precij quàm fecit Ieſus ad abſoluendum nos à captiuitate ſeu ſeruitute peccati. ¶ At ſi contra hoc inſtetur, quòd hæc duo ſibijnuicem aduerſantur: ſcilicet quòd ſimus iuſtificati gratis per gratiam dei, & quòd ſimus iuſtificati per redemptionem quæ eſt in Chriſto Ieſu. Nam ſi per redemptionem, ergo non gratis: & ſi per gratiam, ergo non per iuſtitiam redemptionis. Solutio eſt quod ſcriptura ſacra non dicit nos iuſtificari per ſolam gratiam, ſed per gratiam ſimul & iuſtitiam, ſed vtranque dei: hoc eſt per gratiam dei, & iuſtitiam dei,& non per iuſtitiam hominum. Et propterea toties apoſtolus repetit iuſtitiam dei. Ita quòd gratia dei non excludit iuſtitiam dei, ſed iuſtitiam hominum. Redemptio autem facta per Chriſtum,iuſtitia dei eſt,non iuſtitia noſtra, quia ipſe Ieſus Chriſtus verus deus eſt. ¶ Et ſignificanter non dicit quæ eſt facta à Chriſto Ieſu,ſed quæ eſt in Chriſto Ieſu: vt redemptionem nõ rebus aut pecunia factam, ſed exiſtentem in carne & ſanguine & anima ipſius intelligeremus. [Quem ꝓpoſuit deus propitiatorem.] Dictio Græca anceps eſt ad propitiatorium maſculino vel neutro genere: quoniam eſt accuſatiui caſus: magis tamen quadrare propoſito videtur maſculinum genus: vt ſit ſenſus, quem propoſuit deus placatorem. Et poſuit hoc ad ſignificandum quòd redemptio Ieſu Chriſti non minuit, ſed potius auget gratiam dei erga nos: vt intelligamus ex diuina gratia non ſolum dari nobis veniam, ſed etiam dari nobis placatorem. Et propterea ex parte dei introducit huiuſmodi redemptorem, dicendo. Quem propoſuit deus propitiatorem ſeu placatorem, proculdubio redimendo. [Per fidem in ſanguine ipſius.] Paulatim explicat myſteria. In principio enim dixerat,ex fide in fidem: poſtea explicabit per fidem Ieſu Chriſti.

BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE

Chriſti: dicendo per fidem in ſanguine ipſius. Fides enim in ſanguine Ieſu, eſt fides quæ innititur morti quæ per effuſioné ſanguinis Ieſu fuit. ¶ Et aduerte tria per, attuliſſe apoſtolum in hac ſententia. Primum dicendo per gratiam ipſius, ſecundũ per redemptionem, & tertium per fidem in ſanguine, vt intelligamus ad iuſtificandum nos concurrere primum ex parte dei, gratiam: deinde ex parte Ieſu Chriſti iuſtitiam redemptionis: & demum ex parte noſtri fidem in ſanguine Ieſu Chriſti. Et gratia quidem primum tenet locum: vtpote etiam cauſa ſecundi & tertij. Secundum autem ita eſt gratiæ quòd tamen rationem iuſtitiæ dei conſtituit tertium (ſcilicet fides) applicatio & coniunctio eſt vtriuſque nobiſcum. [Ad oſtenſionem iuſtitiæ ſuæ] Iunguntur hæc verba cũ pręcedẽtibus, ſcilicet in ſanguine ipſius. Et ſubiunguntur ad reddendam rationem quare in ſanguine ipſius, quare deus poſuit Ieſum placatorem in ſanguine ipſius Ieſu. Et explicatur ratio, ſcilicet ad oſtenſionem iuſtitiæ ſuæ, ſcilicet dei, ad demonſtrandum enim iuſtitiam diuinam ſtatuit deus Ieſum placare deum in proprio ſanguine, tanquam ſoluendo precium redemptionis humanæ. [Propter remiſſionem præcedentium delictorum.] Subditur hic ratio iuſtitiæ eius. Et eſt remiſſio præcedentium delictorum, ad hoc vt remitterẽtur præcedentia delicta exegit iuſtitia diuina huiuſmodi ſupradictam redemptionem alioquin remiſſio delictorum non eſſet fructus iuſtitiæ diuinæ. Vbi clariſſime videre potes quod ſuperius diximus de intentione apoſtoli, in hoc differre iuſtitiam dei à iuſtitia operum: quòd iuſtitia operũ non eſt remiſſiua pręcedentium delictorum, iuſtitia autem dei eſt remiſſiua præcedentiũ delictorum. ¶ Et ſignificanter appoſuit præcedentium: vt intelligamus etiam præteritorum hominum ante aduentum Chriſti peccata. Propter quod declarandum apertius ſubiungit. [In ſuſtentatione] pro, tolerantia, [dei ad oſtenſionem iuſtitiæ ſuæ in hoc tẽporę.] Dixerat ad oſtentionem iuſtitiæ ſuæ propter remiſſionem precedentium delictorum: ſubdit modo rationem quare inter præcedentia delicta & oſtenſionem iuſtitiæ diuinæ interceſſit tantum temporis ſpatium. Et explicat quòd ratio eſt tolerantia diuina qua præcedentia delicta tolerauit ad hoc vt in hoc tempore à ſe diffinito oſtenderet iuſtitiam diuinam. Et ſi quæras quorſũ iſta tolerantia dilatiua iuſtitiæ, ſubiungit rationem. [Vt ſit ipſe iuſtus & iuſtificans eum qui eſt ex fide Ieſu Chriſti.] Superfluit Chriſti, hoc eſt propter duo ſimul implenda. Alterum eſt vt ſit in executione ipſe deus iuſtus, & non ſolum miſericors ſeu gratiam conferens.

Et hoc directe eſt ratio offenſæ diuinæ iuſtitiæ. Alterum eſt vt ſit iuſtificans eum qui eſt ex fide Ieſu. Et hoc directe reſpicit diffinitionem iuſtitiæ ad tempus hoc, ſcilicet mortis Ieſu ad hoc vt iuſtificetur homo à non qualitercunque, ſed ratione fidei in ſanguine Ieſu. Oportuit enim expectari ipſam mortem Ieſu in qua executioni mandata eſt redemptio & placatio. Expectari autem fide quia oportet omnes qui iuſtificantur, eſſe hoc eſt conſtare ſecundum mentem & animum, ex fide Ieſu. [Vbi eſt ergo gloriatio tua?] Superfluunt duæ dictiones: ſcilicet eſt & tua. Ita quòd legendum eſt.

[Vbi ergo gloriatio?] Infinite infert, arguendo, vbi ergo gloriatio? Et eſt ſermo de gloria iuſtitię. Infert aũt ex dictis, ſcilicet quod propter remiſſionem præcedentium peccatorum poſuit deus placatorem Ieſum in fide ſanguinis ipſius. Hinc enim excluditur omnis gloria humanæ iuſtitiæ. Et ſermo iſte quamuis communis eſſe poſſit Iudęo & gentili, dirigitur tamen directe ad Iudęum, de quo mouerat quæſtionem an excelleret: quique gloriabatur de iuſtitia legis à deo acceptæ per Moyſen. [Excluſa eſt.] ſcilicet gloriatio. [Per quam legem?] Interrogatiue legendum eſt. [Factorum?] Interrogatiue legendum eſt. Legem factorum appellat legem Moyſi, & quo ad moralia, & cærimonialia, & iudicialia quoniam erat lex operum, ſicut & quælibet alia lex ſcripta. Et in hoc etiam comprehenditur lex naturalis: quæ ſimiliter eſt lex factorum. [Non.] Ecce reſponſio quo ad partem negatiuam. [Sed per legem fidei.] Et eſt reſponſio quo ad patrem affirmatiuam. Legem fidei appellat vniuerſam ſtructuram prius dictorum concurrentium ad iuſtitiam dei iuſtificantis homines.

¶ Si quæris quo pacto lex fidei diſtinguitur à Paulo contra legem operum etiam moralium: quum etiam fides in genere operum comprehendatur. Credere enim opus eſt noſtrum. Solutio eſt quòd credere in eum qui iuſtificat impios, innititur iuſtitiæ alienæ, ſcilicet dei per Chriſtum: reliqua vero opera innituntur iuſtitijs proprijs, vt ſcilicet quodlibet opus ſecundum ſe bonum eſt, & bonum reddit habentem, & ideo iuſtitia fidei diſtinguitur cõtra iuſtitiam operũ. [Arbitramur enim.] pro, igitur, [iuſtificari hominem per fidem ſine operib' legis.] Explicat clarius intentam concluſionem ex præmiſſis, dicendo Arbitramur igitur iuſtificari hominem per fidem ſine operibus legis, iuſtificantibus. Nõ enim intendit excludere opera legis de quibus ſupra dixit quod factores legis iuſtificabuntur apud deum. Non intendit inquam

excludere

excludere ab executione ſed à iuſtificatione, hoc eſt à virtute iuſtificatiua hominis abſolute, quod eſt dicere à virtute remiſsiua peccatorum De tali enim iuſtificatione eſt ſermo. [An Iudæorum deus tantum?] Directe affertur hæc ratio aduerſus cęrimonialia & iudicialia præcepta legis Moyſi quoniam hæc erant propria Iudeis. Moralia ſiquidem communia erant illis & gentibus. Et intendit quòd ſi ad iuſtificandum hominem requirerentur opera legis iudicialia & cæremonialia, in quibus tanquam proprijs gloriabantur Iudæi, ſequeretur quod Iudæorum tantum eſſet deus, ſupple iuſtificator. Et propterea ad hoc excludẽdum dicit, an Iudæorum deus tantùm. Sicut modo vere dicimus quod credentium tantum eſt deus: quoniam ſolos credentes iuſtificat. [Nõne & gẽtiũ? immo & gentium.] Et rationem ſubdit. [Quandoquidẽ vnus eſt deus.] Ex hoc quod vnus atque idem deus eſt qui fide iuſtificat tam Iudęos quàm gentiles, manifeſtat quod deus eſt & Iudæorum & gentilium. hoc eſt quod non oportet gentiles effici Iudæos, nõ oportet eos ſubire iugum legis Moyſi ad hoc vt iuſtificentur.

[Qui iuſtificat.] pro, iuſtificabit. Futuri eſt temporis, ad ſignificãdum perſeuerantiam hoc eſt quod non modo tantum, non præteritos aut præſentes tantum, ſed ſemper in hoc perſeuerabit ꝙ iuſtificabit fide. Et dixit hoc in futuro, quia iam dixerat de præterito: propter remiſſionem præcedentium delictorum. [Circuncifionem ex fide.] hoc eſt circunciſos non ex ipſa circunciſione ſed ex fide ſuperius explicata. [Et præputium] hoc eſt gentiles perſeuerantes incircunciſos [Per fidem.] eandem: & non per iuſtitias operum moralium [Legem ergo deſtruimus per fidem.] Interrogatiue legendum eſt. Mouet enim aduerſus dicta quæſtionem: tanquam ex his ſequatur quod fides deſtruat legem Moyſi. [Abſit.] Reſpõſio eſt horrentis [Sed legem ſtatuimus] hoc eſt firmamus. Aduerte hic quod quum fides Ieſu Chriſti ſemper fuerit explicite vel implicite in omnibus qui conſecuti ſunt remiſſionem peccatorum ab initio mundi, ex hoc quod commendatur & declaratur virtus fidei ad iuſtificandũ, non deſtruitur nec aboletur lex Moyſi (alioquin oportuiſſet legem Moyſi nunquam habuiſſe locum apud fideles) ſed declaratur quod nec in lege nec in operibus legis eſt vis remiſſiua peccatorum. & propterea optime Paulus horret dicendo abſit. Quod autem ſubdit, ſed legem ſtatuimus (hoc eſt firmamus) non eſt ſic intelligendum quod per hanc doctrinam firmitatem aliquam lex Moyſi acceperit: ſed quod commendata fides redũdat in fulcimentum legis. Et vere ſic eſt. nam niſi fides

fulcire

fulciret legem, vacillaret & nutaret in mentibus hominum tãquam humana adinuentio: vt patet ex hoc quod talis habetur lex Moyſi apud infideles.

CAPVT IIII.

QVid ergo dicemus inueniſſe Abraham patrem noſtrũ ſecundũ carnem?] Mouerat in principio capituli tertij quęſtiones duas alterã de Iudæo, alteram de circunciſione. Et ſoluta prima quęſtione modo intendit tractare ſecundam: ſcilicet quæ vtilitas circunciſionis. Vnde & reſumit eam in patre circunciſionis Abrahã ſub aliis verbis: dicendo quid ergo dicemus inueniſſe Abraham patrem noſtrum ſecundum carnem: hoc eſt ſecundum carnalem circunciſionem. Ita quod ſecundum carnem refertur ad verbum inueniſſe Et emergit hæc quæſtio ex dictis: ſcilicet quod non ex operibus ſed ex fide Ieſu Chriſti iuſtitia dei eſt in omnes & ſuper omnes. Hinc enim quæſtio conſurgit quid ergo Abraham inuenit ſecundum circunciſionem in carne, ſi non inuenit iuſtitiam dei. [Si enim Abraham ex operibus legis iuſtificatus eſt.] Reſpondet quæſtioni. primo negatiue quo ad iuſtificationem: hoc eſt quòd per circunciſionem non eſt iuſtificatus. Et ad hoc declarandum aſſumit conditionalem cuius antecedens eſt, Abraham ex operibus iuſtificatus eſt cõſequens autem eſt [Habet gloriam.] pro, gloriationem [ſed non apud deum] Quia enim circunciſio carnalis inter opera eſt, ideo comprehendendo etiam circunciſionem & reliqua moralia opera aſſumit quòd ſi Abraham eſt iuſtificatus ex operibus ſiue moralibus ſiue cærimonialibus, habet quidem gloriationem (quoniam ex operibus iuſtis habet vnde glorietur) ſed non apud deum: (quia remanerent adhuc delicta eius.) Quantuncunque enim (vt prius dictum fuit) homo exerceat ſe in bonis operibus moralibus & cærimonialibus, nunquam tamen per hæc conſequitur remiſsionem peccatorum: ſed iuſtificatur tantum in operibus & in ſeipſo ſecundum habitus operum. Et propterea habet merita virtutum vnde glorietur, ſed nõ apud deũ, apud quem remanet adhuc inglorius ratione peccatorum. [Quid enim dicit ſcriptura?] propoſita conditionali, progreditur à deſtructione conſequentis authoritate ſcripturæ. Conſequẽs fuerat non habet gloriationem apud deum. hoc intendit deſtruere, monſtrando ex authoritate ſcripturæ veritatem ſui contrarij: ſcilicet quod Abraham habuit iuſtitiam apud deum. Credidit Abraham deo, & reputatum eſt illi ad iuſtitiam. Ex Geneſ. decimoquinto. cap. ſum-

pta eſt

pta eſt hæc ſententia In qua apparet ꝙ fides Abrahæ reputata eſt illi ad iuſtitiā apud deum. ita ꝙ iuſtitia apud deū non ex operibus ſed ex fide imputata eſt Abrahæ. [Ei autem qui operatur.] Declarat ex inducto textu differentiam internam inter iuſtitiam ex operibus & iuſtitiam ex fide. Declarat autem hoc dupliciter. Primo ponderādo verba ſcripturæ .ſ. credidit & imputatū eſt. Deinde cōfirmat authoritate Dauid. Et vtitur ratione tali. Operāti merces nō gratuito ſed ex debito datur. nō operanti aūt ſed credenti, gratuito imputatur fides eius ad iuſtitiā: ergo Abrahā non ex operib⁹ ſed ex fide iuſtificat⁹ eſt. Vide ſingula. [Ei autē qui operatur.] hoc eſt qui opera meretur, ſiue moralia ſiue cerimonialia &c. [Merces non imputatur ſecundū gratiā ſed ſecundū debitū.] Hæc vniuerſalis eſt clariſsima [Ei vero q nō operaē.] Nō dicit qui cōtraria operaē, ſed ſolū negat merita operū: hoc eſt etiā ſi nō operaē etiā non cōcurrētibus meritis operum. [Credēti aūt in eū qui iuſtificat impiū.] .ſ. remittendo peccata. [Reputaē.] .i. īputatur. Interpres mutauit vocabula modo imputatur, modo reputatur: quum tamen Paulus eodē vtatur vocabulo. Quod potius ſignificat imputari quàm reputari, ſignificat enim aſcribi, attribui [Fides eius ad iuſtitiā.] In hoc ipſo ꝙ fides imputatur ad iuſtitiā, ſignificatur ꝙ nō ex debito, non ex merito cōfertur iuſtitia: cuius oppoſitū dictum eſt de operante. Ita ꝙ inter credentē & operātem elicit Paulus differētiā: quòd credens non mereē, ꝙ credenti non debetur iuſtitia, ex hoc ipſo ꝙ ſcriptura dicit ꝙ fides eius imputatur ad iuſtitiā. Operās vero inquantū operās, ex debito ſortitur mercedē iuſtificationis ſuę, non remiſsiuę tamē peccati: vt ſępe dictū eſt. [Secundū propoſitū gratiæ dei.] Hę quatuor dictiones ſuperfluę ſunt adiunctę forte ab aliquo ad explicandū quid importat imputari fidē ad iuſtitiā vere ſiquidē īponit gratuitā iuſtitię collationē. [Sicut & Dauid dicit.] Cōfirmat idē authoritate Dauidis primo explicās ſentētiā quę habeē ex verbis Dauidis ad propoſitū, ſubiungēdo. [Beatitudinē hominis.] ſupple eſſe [Cui de⁹ accepto fert.] .i. imputat. Idē enim eſt vocabulū apud Paulū. [Iuſtitiā ſine operibus.] Hęc ſunt apoſtoli verba, dicta à Dauide quo ad ſenſum verba aūt ipſi⁹ Dauidis ſubiungūtur. [Beati quorū remiſſę ſunt iniquitates] Et eſt ſermo de beatitudine in ſpe. Remiſſę autē iniquitates dicūtur quo ad offenſam ſecundū quā iniuria illata eſt deo [Et quorū tecta ſunt peccata.] Quo ad turpitudinem actuū: ne .ſ. eorū turpitudo redundet amplius in eos qui peccauerūt hoc eſt ne ſint amplius turpes. [Beat⁹ vir cui non imputauit dominus peccatum.] ad reatū æternæ pœnæ.

næ. Ex his omnibus & ſpecialiter ex hoc vltimo (ſcilicet non imputatione peccati) accepit Apoſtolus Dauidē dicere ꝙ deus imputat iuſtitiā ſine operibus, ita ꝙ beatū illū reddit. Nullius enim operis noſtri mentio à Dauide ſit, ſed ſolius diuini operis remittentis, tegentis & non imputātis. [Beatitudo ergo hęc.] Applicat authoritatem Dauidis ad propoſitā materiā de iuſtitia Abrahę [In circunciſione tantū manet.] Superfluūt duæ dictiones. ſ. tantū manet [An etiā in præputio.] Ex hac Dauidis authoritate arguit ad propoſitā materiam, quærendo an hæc promulgata à Dauide beatitudo habeat locum in ſolis circunciſis an etiam in non circunciſis. Et ſtatim probat ꝙ habet locū in non circunciſis, ex tempore quo fides Abrahæ reputata eſt ei ad iuſtitiam: quia ſ tunc temporis hoc fuit quando Abraham non erat circūciſus, ſed adhuc erat in pręputio. Et progreſſus literæ eſt clarus, primo repetens quod dictum eſt, ſcilicet {Dicimus enim quia.] pro, quod, [reputata eſt fides Abrahæ ad iuſtitiam.] & deinde dicens. [Quomodo ergo reputata eſt] Inquirit ſtatū Abrahę. [In circunciſione.] hoc eſt in ſtatu circūciſionis [An in præputio?] hoc eſt in ſtatu præputij. Et ſubdit reſponſionem clariſsimā [Non in circunciſione ſed in præputio] vt patet Geneſ. 15 [Et ſignū accepit circūciſionis.] Poſtquā reſpōdit negatiue quo ad iuſtificationē quæſtioni morę quid inuenit Abrahā in carnali circunciſione. Reſpondet modo affirmatiue: hoc eſt declarat quid aſſecutus eſt Abraham per circūciſionem, declarat quę vtilitas circunciſionis. Oportebat enim non ſolū dicere quid non confert, ſed etiam quid cōfert. Et explicat vtilitatem circūciſionis eſſe vtilitatē ſigni. Et hoc accepit apoſtolus ex Ge. 17. cap. Vbi clare dicitur à deo ad Abraham de circunciſione. Et erit in ſignum pacti inter me & vos Ita ꝙ Abraham accepit carnalis circunciſionis ſignum: hoc eſt circunciſionem in ſignum. [Signaculū iuſtitiæ fidei quæ eſt in præputio] Superfluit eſt Per hoc ꝙ circunciſionem accepit in ſignū pacti fœderis inter deum, &c. Accepit ipſam in ſignaculum, hoc eſt tanquam characterem ſeu impreſſam notā non cuiuſcunque rei ſed iuſtitiæ habitæ ex fide in præputio. Ita quòd circunciſionem dicit non ſolum ſignum diſtinctiuum populi aſciti à deo, ſed etiā in ſpecie eſſe velut characterem iuſtitiæ imputatæ Abrahæ in præputio quia credidit deo. Hæ ſunt igitur duæ vtilitates circunciſionis, hęc ſunt quæ conſecutus eſt Abraham in circūciſione carnali. [Vt ſit pater omnium credentium per pręputiū.] Ex re ſignificata ſignaculo circunciſionis (ſcilicet iuſtitia fidei imputatæ Abrahæ in præputio) deducit apoſtolus veram paternitatem

nitatem Abrahæ tam reſpectu incircunciſorum quam circunciſorum. Et primo reſpectu incircunciſorum: dicendo vt ſit pater omnium credentium per præputium, vt ab ipſo ſecundum fidem generentur omnes credentes incircunciſi: vtpote imitantes fidem Abrahæ adhuc incircunciſi. Et hæc paternitas ſit illis vtilis, ſicut fuit vtilis fides ipſi Abrahæ ſcilicet. [Vt reputetur & illis ad iuſtitiam.] illorum credere, ſicut reputatum fuit Abrahæ patri. [Et ſit pater circunciſionis.] Ex eadem re ſignificata ſit etiam verus pater non carnalis ſed ſpiritualis circunciſionis: hoc eſt circunciſorum. [Non iis tantum qui ſunt ex circunciſione.] Corruptus eſt textus. Legendum eſt [Iis qui nõ tantũ ſunt ex circunciſione.] Sola enim carnali circunciſione Abrahæ ſecũdum legem gaudentes illi ſunt qui tantum ſunt ex circunciſione: hoc eſt qui ſolum conſtant ex hoc quòd ſunt circunciſi. Quos apoſtolus non comprehendit inter filios Abrahæ. immo ad differentiam talium dicit Iis qui non tantum ſunt ex circunciſione, ſubiungendo. [Sed & iis qui ſectantur veſtigia fidei, quæ eſt in præputio patris noſtri Abrahæ.] Superfluit verbũ eſt. Ecce quorũ in circunciſione eſt pater Abraham. Non ſufficit enim ad huiuſmodi filiationem quod ſint circunciſi ſed oportet quòd imitentur fidem quam habuit Abraham in præputio. Hæc vera paternitas Abrahæ reſpectu vtrorumque deducitur ex re cuius ſignaculum eſt circunciſio: ſcilicet iuſtitia fidei Abrahæ in præputio. Et dixit hoc ad excludendam proprietatem quam ſibi Iudæi vſurpabant paternitatis Abrahæ reſpectu circunciſionis: hoc eſt quod Abraham ſit proprius pater circunciſorum. Ex hoc enim quod non ſufficit circunciſio ad hoc vt ſit quis fili⁹ Abrahæ ſed exigitur imitatio fidei Abrahæ, habetur quod paternitas Abrahæ non eſt carnalis, non eſt legalis ſecundum circunciſionem, ſed eſt ſpiritualis conſiſtẽs formaliter in generatione filiorum in eadem fide: quæ generatio communis eſt circunciſis & incircunciſis [Non enim per legem promiſsio Abrahę aut ſemini eius vt hæres eſſet mũdi.] Coniunctio enim teſtatur quod hæc particula inducitur ad probandum prædicta: ſcilicet quod Abraham ratione iuſtitiæ fidei eſt communis pater credentium tam circunciſorum quam incircunciſorum. Et quum prius hoc probaſſet ex iuſtitia imputata Abrahæ tempore quo erat in præputio, modo hoc probat ex promiſsione facta Abrahæ iam circunciſo: vt arctius ad idem cogat Iudæos. promiſsio ſiquidem hæreditandi mundum facta legitur Abrahæ Geneſ. 22. in illis verbis, In te benedicentur omnes gentes In ipſius enim Abrahæ ſemine (ſcilicet Meſia,

Meſia, benedictæ ſunt vniuerſæ nationes quum Meſias prius per fidem & demum per regnũ conſtitutus eſt hæres, non terræ promiſsionis,non Aſiæ, non totius terræ, aquæ aut aeris,ſed mundi: iuxta illud. quem conſtituit hæredem vniuerſorum. Et apte ex adimpletione promiſſæ hæreditatis probatur paternitas Abrahæ nã in ſuo ſemine futurus erat hæres : ac per hoc illo modo comprobatur pater quo futura erat hæreditas. Quum itaque dicit promiſſio non per legem, non ſubauditur participium facta ſed participium adimplenda: vt clare comprobat ſubiuncta ratio. affert enim pro ratione quòd promiſſio facta Abrahæ de hereditate mũdi,nõ erat adimplenda per legem Moyſi. [Sed per iuſtitiam fidei.]communis tam circuncifis quàm incircuncifis ad imitationem fidei Abrahæ.[Si enim qui ex lege hæredesſunt] Ecce ratio partis negatiuæ : ſcilicet quòd non per legem adimplenda erat promiſsio. Et eſt ratio ducens ad inconueniens , immo ad contrarium adimplendæ promiſsionis . Si enim qui ex lege, hoc eſt qui ſubditi ſunt legi Moyſi,cõſtituti ſunt hæredes mũdi. [Exinanita eſt fides.]Ecce inconueniens contrarium promiſsioni hæreditatis euacuata eſt fides (qua fiũt dicta)à veracitate.[Abolita eſt promiſsio.] Addit promiſsio ſupra fidẽ. fides enim ſpectat ad executionẽ promiſsionis: promiſsio autem prior eſt. Et propterea augendo inconueniẽs dicit non ſolum euacuari fidem, ſed etiam aboleri ſeu irritari promiſsionem . Quomodo autem vtrunque ſequatur,manifeſtat ſubiungendo. [Lex enim iram operatur.] hoc eſt lex enim punit: operari enim iram,eſt efficere vindictam Et hanc actionem legis probat ſubiungendo. [Vbi enim nõ eſt lex,nec præuaricatio.] Supple imputatur ad pœnam. Vtrunque horum clarum ex ſe eſt nam mediũ legis(quo ſcilicet lex trahit homines)eſt pœna. Et experientia teſtatur quòd in locis ſeu in actionibus exemptis à lege prẹuaricatio non imputatur ad pœnam. Quocirca vis rationis conſiſtit in hoc quòd quia legis eſt punire. immo quia proprium legis eſt punire, ad legem ſpectat exhæredare , indignos hæreditate, priuare illos : ac per hoc ad legis actionem conſequitur non adimpletio promiſsionis priuatis enim hæreditate non eſt adimplenda promiſsio : & ſic exinanitur fides, & aboletur promiſſio ex propria actione legis.[Ideo ex fide.] Supponit Apoſtolus ſufficientem diuiſionem, aut per legem aut per fidem adimplenda eſt promiſsio: & excluſa lege tanquàm propria actione tendente ad contrarium, infert à ſufficienti diuiſione, ideo ex fide. Et tamen ſubiungit accõmodam rationem quare per fidem adimplenda eſt promiſſio, ſubiungendo,

iungendo.[Vt ſecundum gratiam firma ſit promiſſio omni ſemini.] Lex ſcripta non ſolũ minuit promiſsionem puniendo, ſed etiã nõ niſi ſecundũ rationem debiti implet promiſſa: & hoc etiam ſolis ſubditis. Quo contra fides quemadmodum eſt diſpoſitio hominis ad hoc vt deus illi promittat, ita eſt firmatiua promiſsionis: ex iiſdem enim res firmatur ex quibus fit. Vnde quũ promiſsio facta Abrahæ fuerit ex fide, optime quadrat vt fide quoque firmetur executio. Rurſus quum ita fides diſponat ad promiſsionem vt nõ ex debito ſed ex gratia fuerit promiſsio, cõſequens eſt vt etiam adimpletio firmetur fide vt ſit firma ſecundũ gratiã ac per hoc omni ſemini. Reddit ergo rationem quare ex fide, tangendo hæc omnia. Dicendo enim vt ſecundũ gratiã, excludit debitũ. fides enim imputatur ad iuſtitiã ſecundũ gratiã. Dicendo autem firma ſit, tangit actum congruũ fidei. Et dicendo omni ſemini, cõprehendit tam ſub lege quàm ſine lege: vt ipſemet declarat, ſubiũgendo [Nõ ei qui.] pro, quod refertur enim ſemen neutri generis. [Ex lege eſt ſolũ, ſed & ei qui.] pro, quod, [ex fide eſt Abrahæ qui pater eſt omniũ noſtrũ.] ſcilicet credentium. [Sicut ſcriptum eſt.] Gene. 17 [Quia patrem multarum gentium poſui te.] Verba hæc ſunt dei ad Abraham, ſcripta ibidem. [Ante deũ cui credidiſti.] pro, coram deo cui credidit Non ſunt verba hæc ſumpta ex Geneſi, ſed ſunt adiecta à Paulo ad exponendum quali paternitate deus poſuit Abraham patrem multarũ gentiũ. exponit ſiquidem ꝙ non paternitate carnali quæ eſt coram hominibus, ſed paternitate ſpirituali quæ eſt coram deo cui ipſe Abraham credidit, poſitus eſt pater multarum gentiũ. Hæc eſt enim paternitas qua Abraham eſt pater omnium credentium. [Qui viuificat mortuos, & vocat ea quæ non ſunt tanquam ea quæ ſunt.] Si verbum verbo reddendum eſt, legendum eſſet. & vocat non entia tanquàm entia. Primum horum duorum (ſcilicet qui viuificat mortuos) miraculum ſignificat rei geſtæ: quoniam tunc viuificauit ad generandum tam mortuum corpus Abrahæ quàm mortuam matricem Saræ. hoc enim fuit quum deus dixit, patrem multarũ gentium conſtitui te. Alterum vero (ſcilicet & vocat non entia tanquàm entia) ad promiſſos filios multarum gentium ſpectat. inter eos enim quidã futuri erant filij ſecũdũ carnem, quidam vero non & tamen deus vocat non entia tanquàm entia, vocat non filios Abrahæ tanquàm filios Abrahæ: vt in hoc ipſo ſignificetur paternitas ſpiritualis. [Qui contra ſpem in ſpem credidit.] Græci textus non omnino concordant in verbis. verũtamen ſenſus in idem redit, legendo. [Qui præter ſpem in ſpe credidit vt fieret

pater

pater multarum gentium.] Significatur enim ad literã quòd præter ſpem naturæ credidit ſe fore patrem multarum gentium in ſpę diuinæ promiſsionis. Vbi occurrit quæſtio quonam pacto Paulus nunc dixit Abraham patrem omnium noſtrum, quia pater multarum gentium poſitus eſt, loquens proculdubio de paternitate ſpirituali, modo autem eundem Abraham dicit fore patrem multarum gentium mediante generatione carnali, nam proculdubio de generatione carnali loquitur. quum dicit quòd præter ſpẽ in ſpe credidit: immo & expreſſe ſubiungit de mortuis corpore eius & vulua Saræ. ¶Solutio eſt quòd Abrahæ paternitas ſpiritualis adimplenda præcipue erat per fidem Chriſti: Chriſtus autem ſecundum carnalem generationem, promiſſus erat filius Abrahæ per Iſaac. & proprerea ad paternitatem ſpiritualem Abrahæ exacta eſt fides carnalis generationis Chriſti ex Abraham per Iſaac. Vnde hæc duo non ſibi inuicem aduerſantur, ſed magis cohærent: vt ex hoc quòd ſperabat generando filium ſe futurum patrem multarum gentium, intelligamus quòd ſperauit generando Chriſtum ſe fore patrem omniũ credentium. [Secundum quod dictum eſt ei.] Superfluit ei, Applicat Apoſtolus ad ſpẽ Abrahę quũ nonagintanouem eſſet annorũ ea quæ longe antè fuerant reuelata eidẽ. Et ad hoc ſignificandum dicit ſecundũ quòd dictũ eſt: hoc eſt ſecundũ quòd dictum fuerat præterito tempore. [Sic erit ſemẽ tuum]Hęc verba fuerunt dicta à deo Abrahæ. cap. 15. pręmittente, ſuſpice cœlũ & numera ſtellas ſi potes. his enim dictis ſubiunxit, ſic erit ſemen tuũ ſ. innumerabile ad ſimilitudinem ſtellarum. [Sicut ſtellę cœli & arena maris.]Hæ ſex dictiões ſuperfluę ſunt. [Et non infirmatus eſt in fide.] Superfluunt verbum eſt & præpoſitio in. [Nec conſiderauit.]Continuanda eſt oratio Et non legendum nec ſed non. Ita quòd textus eſt. [Et non infirmatus fide, non conſiderauit corpus ſuum emortuum quum iam fere centum eſſet annorum, & emortuam vuluam Saræ.] Sententia eſt clara legenti hiſtoriã ſcriptã Ge 17. & 18. & intelligẽti ꝙ eſt ſermo de mortuo quo ad generãdũ, & ꝙ nomine vuluę nõ pudibundũ muliebre ſed quæ à medicis vocatur matrix intelligitur. ¶At ſi obiiciatur cõtra hæc Pauli verba, non conſiderauit emortuum corpus &c. quòd Abraham conſiderauit hæc. nam ſcriptum eſt Gene. 17. quòd Abraham audita promiſsione filij ex Sara cecidit ſuper faciem ſuã & riſit, & dixit in corde ſuo, nũquid centenario naſcetur filius & Sara nonagenaria pariet? In quibus verbis apparet Abrahã minus crediſſe cõſiderando hæc. ¶Solutio eſt quòd Abrahã ab initio illius re-

uelationis non perceperat eſſe reuelationem aſſertiuã : & propterea contulit ſecum (reuerenter tamen) impedimenta naturæ tam in ſe quàm in Sara contulit autem nõ minus credendo aut dubitando de promiſsione dei. ſed percontando ſenſum diuinorum verborum,an vere ad ſignificandum hoc quod ſonabant dicta eſſent. Cuius ſignum eſt quòd ſubiungit ſcriptura deum poſtea dixiſſe, vere Sara vxor tua pariet tibi filium & tunc Abraham non conſiderauit vt dicit Apoſtolus &c. Ita quòd verba Apoſtoli referenda ſunt ad tempus completæ reuelationis. [In repromiſsione] pro, in promiſsione. ſeu ad promiſsionem [Etiam dei non hæſitauit de diffidentia]Ex ſubiunctis verbis, ideo & reputatum eſt illi ad iuſtitiam , habetur quòd hic eſt ſermo de promiſsione ſcripta Geneſis decimoquinto, quando dictum eſt ei, ſic erit ſemen tuum. & credidit Abraham deo & reputatum eſt ei ad iuſtitiam. Poſtquàm enim commendauit fidem Abrahæ abſque aliqua vacillatione quum. 66. eſſet annorum, commendat modo fidem Abrahæ etiam abſque vacillatione. quum longe prius fuerat ei facta promiſsio quòd ſemen eius foret innumerabile ſicut multitudo ſtellarum. Et adiunxit hanc commendationem, ne forte commendatio poſterioris fidei interpretaretur minoratio prioris fidei: præſertim quia poſteriorem fidem commendauerat, recolendo priorem reuelationem. Ad excludendam itaque hanc ſiniſtram interpretationem, commendat magis fidem Abrahæ in prima promiſsione ſeminis eius innumerabilis. vnde & plus dicit ſubiungendo. [Sed confortatus eſt fide.] Ibi dixerat non infirmatus fide: hic dicit confortatum fide [Dans gloriam deo.] Ipſum credere deo,eſt dare gloriam deo tanquàm veraci & potenti adimplere. [Pleniſsimè ſciens.] pro, certus factus. ſeu certificatus, quòd quæcũque promiſit deus, potens eſt & facere. Et inſinuatur per hoc quòd viſio hęc non fuit ſimplex viſio,ſed cum effectu certificationis potentiæ ſupernaturalis dei ſpecialiter ad adimplendam illam promiſsionem. Abraham ſiquidem ante illã viſionẽ certus erat de potentia dei ſupernaturali in genere: ſed tunc certior eſt effectus in ſpecie de ſupernaturali potentia dei reſpectu illius promiſsionis adimplendæ,[Ideo & reputatũ eſt illi ad iuſtitiam.] Nõ eſt aũt ſcriptũ tantum propter ipſum,ꝙ imputatũ eſt illi ad iuſtitiã ſed & propter nos,quibus imputabitur credẽtib' in eũ qui ſuſcitauit Ieſum Chriſtũ dominũ noſtrũ à mortuis. Repetit fidẽ ſimilem fidei Abrahæ eſſe nõ reſpectu cuiuſcũq; crediti,ſed Ieſu Chriſti reſuſcitati à deo & rationẽ rei creditę ſubiungit.[Qui traditus eſt ꝓpter

pter delicta noſtra.]hoc eſt qui traditus eſt morti à deo, à ſeipſo propter delicta noſtra delenda,iam enim dictum eſt quòd ſanguis Chriſti eſt preciũ redẽptionis noſtræ à ſeruitute peccati. [Et reſurrexit propter iuſtificationem noſtram.] Niſi Chriſt⁹ reſurrexiſſet nõ fuiſſem⁹ nos iuſtificati à peccatis noſtris,quãuis mortuus fuiſſet & ſoluiſſet precium pro nobis:quoniã nõ credidiſſemus. Sed ex eo quòd reſurrexit credimus: ac per hoc peruenit ad nos iuſtificatio, & propterea dicitur quòd reſurrexit propter iuſtificationem noſtrã: hoc eſt propter hoc vt perueniret ad nos iuſtificatio. Et aptiſſime imitatores fidei Abrahæ imputatæ ad iuſtitiam remiſſiuam peccati,ſubrogat credentes in deum per mediatorem Ieſum iuſtificantem nos à peccatis: vt fides fidei,imputatio imputationi,& iuſtitia iuſtitiæ reſpondeat.

CAPVT. V.

I Vſtificati igitur ex fide.]Declarata illa particula,iuſtitia enim dei reuelatur in eo,declaratur modo illa alia ibidem propoſita, ſcilicet virtus ſeu potentia enim dei eſt in ſalutem omni credenti: tractat autem hoc vſque ad capitulum nonum. Vnde & in principio huius capituli proponit ſalutem in quatuor bonis quæ habent iuſtificati ex fide per Ieſum Chriſtũ,tractaturus per hæc capitula, hæc quatuor bona quæ habemus per gratiam annunciatam euãgelio. in hoc enim manifeſte apparet quòd euangelium ſecundum rem euangelizatam potentia dei eſt in ſalutem omni credenti.[Pacem habeamus.]pro,habemus,[ad deum.]Hoc eſt primum bonum ex quo cõſtat ſalus iuſtificatorum ex fide:ex ſtatu ſiquidem inimicitiæ ad deum,tranſlati ſunt in ſtatum pacis ad deum: vt ſcilicet viuant cum deo tanquam pacem habentes: vt ſolent viuere homines apud principes ad quos habent pacem.[Per dominum noſtrũ Ieſum Chriſtum.]Declarat mediatorempacis.[Per quem habem⁹.] Legendum eſt habuimus: & deeſt coniunctio & ita quòd legendũ eſt.[Per quem & habuimus acceſſum.]ſeu aditum.Declarat Ieſum mediatorem non ſolum pacis iuſtificatorũ, ſed etiam acceſſus ſeu aditus in ipſam gratiã iuſtificationis.vt intelligam⁹ vnũ atque eũdem mediatorem in via & in termino & hoc eſt in acceſſu & in pace ſubſecuta.[Per fidẽ.] pro,fide.Explicat ſiquidẽ modum acceſſus fuiſſe fide.Ita quòd per Ieſum vt mediatorem, fide,hoc eſt credendo,habuimus acceſſum.[In gratiam iſtã].ſ.iuſtificatiõis. Iam enim dictum eſt quòd ex diuina gratia fides imputatur ad iuſtificationem,& propterea fide aditum habuimus in gratiã iſtam iu-

 ſtificationis.

ſtificationis.[In qua ſtamus.]pro,ſtetimus.Paul⁹ in perſona iuſtificatorum perſeuerantium loquitur,connumerans ſe illis (vt vere erat vn⁹ ex illis)nō abſque myſterio:ſed vt percipiamus quòd de iuſtificatis ſimilibus ſibi verificantur hæc quatuor bona,& nō de imperfectis quāuis iuſtificatis:vt hinc quilibet Chriſtianus diſcat quantum ſibi deeſt iuſtificatiōis perfectæ. contēplando enim hæc iuſtificatorū bona,videm⁹ imperfectiones noſtras.[Et gloriamur in ſpe gloriæ filiorum dei.]Superfluit filiorum Secundū bonū ex quo cōſtat ſalus credentiū quòd habent iuſtificati, eſt hoc: ſcilicet gloriari in ſpe gloriæ dei. Et directe gloriatio hæc reſpicit cœleſtis patriæ gloriam, quam iuſtificati ſperant illa enim proprie eſt gloria dei quæ ſperatur à nobis. Ita quòd hoc ſecundum bonum non ſolum comprehendit ſpem diuinę glorię adipiſcendæ in cœleſti patria,ſed etiam gloriationem & velut iactantiam quandam noſtram in tali ſpe. In qua gloriatione ſignificatur ſecuritas aſſequēdi rem ſperatam.[Non ſolum autem.]Supple hāc gloriationē habem⁹.[Sed & gloriamur in tribulationibus.]pro, afflictionib⁹. Ecce tertium bonū ſalutis noſtrę quod habent hic iuſtificati:ſcilicet gloriari in afflictionibus.Prima gloriatio eſt reſpectu futuræ in alia vita fœlicitatis,hæc autem eſt reſpectu præſentium malorū pœnæ.Rurſus prima gloriatio eſt ratione animæ ſperantis. hæc autem eſt ratione corporis & reliquorū exteriorum bonorum.Inſinuat ſiquidem Apoſtolus per hæc quod gloriatio iuſtificatorum quo ad bona animæ reſpicit futuram gloriam: quo ad bona vero corporis reſpicit præſentem afflictionem. Ita quòd non gloriantur de bonis corporis aut exteriorum rerum.ſed de afflictionibus tā in corpore quàm in rebus [Scientes.]Manifeſtat vtranque gloriationem dupliciter:ſcilicet ex tempore ſpiritus ſancti & ex parte filij dei,Manifeſtat autem rationem quod gloriatio vtraque nō eſt vana,ſed eſt bene fundata. firma & certa.Procedit vero primū declarādo,artificioſo progreſſu inchoans ab afflictione quæ eſt materia ſecundæ gloriationis:& tranſiens per ſpem quæ eſt materia primæ gloriationis:& perueniens ad charitatem dei per ſpiritumſanctum quæ eſt ratio & ſtabiliens vtrāq; gloriationem. Vide ſingula [Quod tribulatio.]pro,afflictio,[patientiam operatur.]Intellige materialiter & occaſionaliter,afflictio enim materia eſt patiētię & eſt occaſio vt patientiæ virtus exerceatur:ſicut copia rerū eſt materia liberalitatis & occaſio exercendæ liberalitatis [Patientia aūt probationem.] vt cauſa effectū. Siue probatio ſumatur pro experimentum facere,ſiue pro illius termino , qui eſt laudatio ſeu commen-

commendatio. Patientia ſiquidem vtrunque efficit nam & experimentū facit animi patientis,& probatum ſeu laudatum reddit animum ſufferentem. [Probatio vero ſpem]occaſionaliter confortādo & augendo ſpem: probatus enim animus,& roboratur & augetur in ſpe gloriæ dei.[Spes aūt non confundit.] pro non pudefacit hoc eſt non afficit hominē verecundia,non facit vt pudeat hominem ſuę ſpei. Ad hoc enim tendit vis progreſſus nam diligenter intuenti,artificioſe Paulus reduxit vtranque gloriationem ad ſpē. Et de ipſa dicit quòd non facit hominem pudere,proculdubio ſuę ſpei. [Quia charitas.]pro.dilectio,[dei diffuſa.]pro,effuſa,[eſt in cordibus noſtris per ſpiritumſanctū qui datus eſt nobis.] Efficeret ſpes vt puderet nos ſpei quā habemus de gloria, niſi haberem⁹ firmitatē noſtrę ſpei. Huiuſmodi autem firmitas vt poſſumus aſſequi gloriam dei,pendet ex amore dei erga nos.certum eſt enim ꝙ deus poteſt & ſcit communicare gloriam ſuam nobis: ſed in hoc pendet totum an velit illam nobis: quod eſt amare nos ad illam. Et propterea ſolidum ſpei fundamentum ex dilectione dei erga nos manifeſtat dicendo quia dilectio dei. Et quoniam dilectio dei erga nos,diſtinguitur ſecundum genera bonorum quæ nobis vult deus (alia eſt enim dilectio qua vult deus nobis bona naturalia, & alia qua vult nobis bona ſupernaturalis gratiæ & beatitudinis)ideo ad differentiam dilectionis diuinæ qua condita ſunt corda noſtra, ſubiungit effuſa eſt in cordibus noſtris, hoc eſt largiter collata eſt ſecundum ſuos effectus & ſimilitudinem, in cordibus noſtris, in intimis animarum noſtrarum. Et modum effuſionis ſubiungit: dicendo per ſpiritumſanctum, non per ſpiritum naturæ. Et nē ambiguum quid aut opinatum ſuſpiceris, ſubiungit qui datus eſt nobis, acceperat ſiquidem Paulus(ſicut & alij Apoſtoli & iuſtificati perſeuerantes in principio eccleſiæ) ſpiritumſanctum cum tanta donorum ſupernaturalium affluentia,vt experirētur in ſeipſis dilectionem dei effuſam in proprijs cordibus, tum in multis donis ſupernaturalibus,tum in præcipuo dono ſimilitudinis dilectionis dei: hoc eſt dilectionis eorū erga deum. Vnde patet quòd primum fundamentum ſpei explicat dilectionem dei erga nos, large effuſam in nobis per ſpiritumſanctum habitantem in nobis: in quo clauditur reciproca dilectio noſtra erga deū tanꝗ pars effuſionis. [Vt quid enim Chriſtus quū adhuc infirmi eſſem⁹.]Dictio interpretata vt qd,anceps eſt ad adhuc vel etiam ſeu pręterea Et quod dicitur quum adhuc infirmi eſſemus, verbū verbo reddendo. legēdum eſt exiſtentibus nobis infirmis. Quo fit vt varia ſit textus

interpretatio: dum quidam legunt, adhuc enim Chriſtus exiſtentibus nobis infirmis. Et referunt illud adhuc ad participium exiſtẽtibus: ita quòd ſenſus eſt, quia Chriſtus exiſtentibus adhuc nobis infirmis. Alij autem legunt: præterea ſeu etiam ſeu amplius enim Chriſtus exiſtẽtibus nobis infirmis. Et eſt ſenſus. præter hoc quod dicimus de dilectione dei erga nos per ſpiritumſanctum, ſubeſt alia ratio: quia Chriſtus exiſtentibus nobis infirmis, &c. Vſitata dicitur dictio hæc in hoc vltimo ſenſu quum cõtinuatur ratio rationi: quemadmodum ſcriptores Latini vtuntur præterea ſeu amplius ſeu etiam. Et ſenſu meo ſatis quadrat huic loco. addit enim ad idẽ rationem ex parte Chriſti rationi dictæ ex parte ſpiritusſancti. Clarior tamen lectio eſſet ſi legeretur: præterea quia Chriſtus exiſtentibus nobis infirmis: hoc eſt impotentibus (proculdubio ſecundũ animam) ad opera ſalutis. [Secundum tempus.] Dictio interpretata tempus, plus ſignificat quàm tempus: ſignificat enim tempus opportunum. eo modo quo dicimus de aliquo, qui quum oportuit tũ aduenit, quòd venit in tempore, ſignificantes quod venit tempore congruo, tempore quo oportuit. Intendit enim & ſignificat Paulus quod Chriſtus tempore congruo, tempore quo oportuit (ita quod nec tardauit nec præuenit) redemit nos morte ſua. [Pro impijs mortuus eſt.] Collige tres conditiones, prima eſt indigentiæ humanæ, ſignificatæ per infirmitatem: ſecunda eſt congruitas temporis: & tertia eſt impietas hominum. Et appellantur homines impij impietate verſus cœleſtem patrem & patriam [Vix enim pro iuſto quis moritur.] pro, morietur Librat Paulus pro impijs, ex eo quòd rarus inuenitur qui moriatur pro iuſto: & ſi rarus aut nullus inuenitur qui moriatur pro iuſto, cõſequẽs eſt vt null⁹ inueniatur qui moriatur ꝓ impio. [Nã pro bono forſitã quis audeat]ꝓ, audet [mori?] Vniuerſus iſte ſermo ĩtra latitudinem mortis voluntariæ ſubeundæ pro altero homine, intelligendus eſt. Ita quòd duabus cõditionibus vallatur. Altera eſt vt quis eligat mori, & hoc ad differentiam præliantiũ. præliantes enim non eligunt mori, ſed pugnãt vt vincant, malentes euadere ſi poſſent. Altera eſt vt eligatur mors pro altero, hoc eſt ſalute alterius: propterea enim dicit quòd rarus aut nullus eſt qui pro iuſto moriatur: pro bono autem, hoc eſt pro viro autem non ſolũ iuſto, ſed etiam ſupererogationis bonis prædito, forſitã inuenietur aliquis audens eligere mortẽ: verbi gratia pro ſaluãdo Elia forte inuentus fuiſſet eligens mori, ſed pro ſaluãdo homine quocunque iuſto vix inuenietur qui eliget mortem. Et in hoc commendatur Chriſtus qui elegit, mori non pro bono nec

pro

pro iuſto,ſed pro impijs.[Commendat autem charitatem ſuā deus in nobis.]pro,in nos.Vim rationis intentæ,narrato facto Chriſti explicat quòd hac etiam alia via dilectionem ſuam erga nos deus commendat.In priore ſiquidem ratione declarata eſt charitas dei erga nos penes intima in nobis:in hac autē ratione declaratur penes extrinſeca,qualis eſt mors Chriſti.[Quoniam quū adhuc peccatores eſſemus ſecundū tempus,Chriſtus pro nobis mortuꝰ eſt.] Manifeſta eſt charitas hæc:& manifeſtata amplius ex dictis.Et ſuperfluunt illæ duæ dictiones ſecundum tempus.[Multo igitur magis nūc iuſtificati in ſanguine ipſius.]Ecce alterum fundamētum ſpei,ſatis clare deductum in litera.Ad ſpem enim ſpectat quod dicitur.[Salui erimus ab ira.]hoc eſt à vindicta vltimi iudicij.[Per ipſum.Si enim quū inimici eſſemus,reconciliati ſumus deo per mortem filij eius,multo magis reconciliati,ſalui erimus in vita ipſiꝰ.] Collige prudēs lector quatuor nomina humani generis in hac ratione.appellātur ſiquidem infirmi,contra potentiam.impij,contra bonam voluntatem:peccatores,contra rectitudinem mentis: & inimici,contra ſtatum in quo conditi ſunt.Et multiplicat argumenta: nam vbi prius argumentatus eſt ex contrarietate qualitatum noſtrarum(penes hæc quòd ſi pro infirmis,impijs,peccatoribus ac inimicis,&c.)modo colligendo arguit ex contrarietate mortis & vitæ ipſius Chriſti:quòd ſi mors Chriſti tantum valuit pro inimicis,multo magis vita Chriſti qui reſurrexit valebit pro iā reconciliatis ad ſalutē æternā quā ſperāt. Hoc eſt enim ſolidū ſpei noſtræ fundamentū.[Non ſolum autem.]Reſpectu duplicis gloriationis antedictæ & fundatæ dicit non ſolum:intendens ſiquidem adiungere quartum bonum quod iuſtificati ex fide habent,continuat dicendo non ſolū autem:ſcilicet gloriamur in tribulationibus [Sed & gloriamur in deo.]Tertia hæc eſt gloriatio Ita quòd primū bonum prouenlens iuſtificatis,eſt pax ad deū:& huic adiungitur triplex gloriatio.prima in ſpe gloriæ dei.ſecunda in afflictionibus & tertia in deo.Et per hęc conſtituuntur quatuor bona iuſtificatorū, per quæ Euangeliū potentia dei eſt ad ſalutē efficiendam. Tantū autē differt gloriatio in ſpe gloriæ dei à gloriatione in deo,quantū differt gloria dei à deo,quantū diſtat effectus à cauſa nā quam ſperamus gloriā dei,effectꝰ dei eſt:vtpote ipſa cœleſtis patriæ beatitudo:gloriātur autem iuſtificati non ſolum ratione ſperatæ beatitudinis,ſed ratione ipſius dei(in quo totius ſalutis ſumma conſiſtit)qui eſt pro ipſis. Ex his talibus tamque magnis bonis iuſtificatorū apparet quòd de effectibus iuſtificationis non qualitercū-

que

que ſed(ſi dicere licet)in ſummo Paulus loquitur Hi enim effectus nõ ſunt proprie loquẽdo in omnib⁹ iuſtificatis,vt patet: ſed quãtum eſt ex parte iuſtificationis, ſunt in omnibus iuſtificatis ſtantibus(hoc eſt perſeuerantibus)niſi impedimentũ ipſimet ponant: Propter quod ſignificanter dixit in qua ſtetimus:vt ſcilicet ſignificaret iuſtificatos perſeuerantes, non qualitercunque,ſed ſicut ipſe Paulus & ſibi ſimiles perſeuerabant: ad hoc enim in prima perſona loquitur connumerans ſe alijs iuſtificatis ſtãtibus habentibus huiuſmodi dona:vt prætactũ eſt.[Per dominũ noſtrũ Ieſum Chriſtum.]Idem mediator in hac vltima gloriatione deſcribitur: quia ipſe eſt ratio quòd gloriemur in deo.[Per quem nunc.]Tẽpus demonſtratur noui teſtamenti [Reconciliationẽ accepimus.]de ſtatu inimicitiæ in ſtatum pacis mutati. [Propterea ſicut per vnũ hominem.]Hic incipit tractare prædicta quatuor bona iuſtificatorũ: inchoans à pace. Vnde dicit propterea,hoc eſt propter hanc recõciliationem quam accepimus faciendã. reconciliationis ſiquidem terminus pax eſt Et quum pax ſignificet non actionem aut paſſionem,ſed bonũ tranquilli ſtatus,intendit Apoſtolus deſcribere pacem iuſtificatorum à ſtatu cõtrario(hoc eſt à ſtatu peccati)& aperire iuſtificatos conſecutos ſtatum pacis per Ieſum Chriſtũ à ſtatu peccati, tali ordine. Primo enim oſtendit liberatos eſſe à peccato, deinde ab augmento peccati ,poſtea ab extrinſeca occaſione augendi peccatum quæ eſt lex Moyſi,& demũ à lege peccati, quamuis non ex parte carnis: vt ſic patefaciat à contrario quantũ bonũ aſſequuntur iuſtificati Declarat itaque cõmunem hominum ſtatũ in peccato aſſumendo vnã ſimilitudinem cuius altera pars differtur,adeo q̃ videtur textus mancus non tamen eſt mancus ſed inchoata ſimilitudine proſequitur hoc membrũ,vſquequo reſumendo hoc membrũ explicet aliud mẽbrum ſimilitudinis, ibi ,igitur ſicut per vnius delictum Maneat ergo ſuſpenſum in mentelectoris aduerbium ſicut,quãtũ ad id in quo tenet ſimilitudo . & interim aduertat eruditus lector Paulum excludere ea in quibus nõ tenet ſimilitudo.Quod vt clarius penetres,ſimilitudo intenta eſt inter delictũ primi hominis & iuſtitiã Chriſti, & antequã declarat penes quid verificetur ſicut,excludit duo in quibus nõ verificatur ſicut,& propterea mãcus apparet ſermo,qui in veritate nõ eſt mãcus.ſed ſuſpenſus propter dictas excluſiões medias.Et dicit per vnũ hominẽ(.i.Adã)quũ tamẽ duo fuerint homines,primi parentes .ſ. Eua & Adã.quia pro nihilo ſupputat mulierẽ,vt hinc intelligam⁹ quòd ſi Adã nõ peccaſſet,quãuis Eua peccaſſet nõ fuiſſet ꝓpterea

infectum

infectũ gen' humanũ.[Peccatũ in hũc mũdũ intrauit.]Superfluit hũc. Certũ eſt ꝙ de peccato Adæ eſt ſermo. Quod quũ fuerit ſimul actuale ac originale, vtroq; modo vtitur illo in hoc loco Paul', dicendo enim per vnũ hominẽ intraſſe peccatũ, quatenus originale eſt tractat: nã actuale prius per Euã, & prius per diabolũ intrauerat. [Et per peccatũ mors.] In Geneſi clare habetur. in quacunque die comederis: morte morieris: hoc eſt neceſſitatem moriendi incurres. & ſic per peccatũ ſecuta eſt pœna mortis. Et ex hac pœna iterũ apparet ꝙ de peccato Adæ quatenus originali, eſt ſermo. nã pœna mortis inflicta ei pro tota poſteritate, teſtatur peccatũ cuius eſt pœna imputari ei & toti poſteritati. [Et ita in omnes homines mors pertranſijt.] Nõ ſuffecit Paulo dixiſſe hæc duo (.ſ. peccatũ & mortẽ) per vnũ hominẽ intraſſe in mũdũ: ſed ne ſuſpicareris ĩtraſſe quidẽ hęc in mũdũ, ſed nõ ſparſa in omnes, adiũxit ꝙ ſic nõ ſolũ intrauerũt hęc in mũdũ, ſed ĩ omnes homines. Et hoc retrogrado ordine ſubiũgit: ĩchoãdo, ſ. â morte, dũ dicit & ita in oẽs hoĩes mors pertrãſijt. Subſeq̃nter vero redit ad peccatũ: dicẽdo: [In quo omnes peccauerunt.] Dictio Græca interpretata in, anceps eſt ad propter vel in. Et propterea vtroque modo poteſt legi: vel propter quod omnes peccauerũt, vel in quo omnes peccauerunt. Et ſi legitur in quo, ſcito, ꝙ cõiunctio harum dictionũ in Græco parit ſenſum quodammodo vnius aduerbij ſeu coniunctionis. Ita ꝙ idẽ eſt ſenſus legendo propter quod & in quo. Teſtis affertur Cicero, qui has iunctas dictiones interpretatur in eo ꝙ. Et hic ſenſus aptiſſime quadrat cõtextui & vero ſenſui: nã ſignificatur mortẽ pertranſiſſe in omnes in eo ꝙ omnes peccauerũt, hoc eſt propter hoc quòd omnes peccauerũt. Ita ꝙ ſignificatur mors communis omnibus ratione peccati cõmunis omnib': intelligeres mortis quidẽ pœnam communem omnib': peccatũ aũt nõ cõmune omnib'. Nõ ſic vult intelligi Paul': ſed pœnã mortis cõmunẽ omnib' ratione peccati cõmunis omnibus. [Vſq; ad legẽ enim.] Declarata cõmunitate tã peccati quã mortis, ſubiũgit diuerſos ſtat' vtriuſque in mũdo. Alter eſt ab Adã vſq; ad Moyſen. alter poſtea. Et quãuis vtrũq; ſtatũ ſimul patefaciat, pro quanto manifeſtato vno manifeſtatur ex cõſequẽti alter, directe tamẽ & explicite modo proſequitur ſtatũ ante legẽ, poſtea aũt proſequetur ſtatum ſub lege, ibi, lex autẽ. Ratio autem quare Paulus proponit non ſolũ pc̃m primi hominis ſed diuerſos illius ſtatus, eſt duplex. Altera eſt vt hinc patefaciat ꝑ gratiam Chriſti liberari homines non ſolum â peccato, ſed ab abũdãtia peccati quæ fuit ſub lege. altera eſt vt hinc occaſionem habeat patefa-

patefaciendi quod gratia Chriſti, ſicut liberat ab abundantia peccati ita liberat à iugo legis quæ eſt occaſio augmenti peccati. Differentia itaque implicite & ex conſequenti hic prælibata eſt duplex. & quo ad peccatum quidem differentia conſiſtit penes imputationem & non imputationem, nō penes eſſe. Et propterea dicit quod vſque ad legem, quod comprehendit tempus primi ſtatus. [Peccatum erat in mundo] ita quòd Moyſes qui tradidit hoc peccatum in Geneſi non finxit hoc peccatum, ſed erat ſparſum in mundo ita ante legem ſicut poſt legem extenſum eſt & in hoc non eſt differētia [Peccatum autem non imputabatur quum lex non eſſet.] pro, peccatum autem non imputatur lege non exiſtente. Ecce differētia ex communi ratione legis declarata. Commune eſt omni loco ac omni tempori quod non exiſtente lege, cuius eſt punire peccatum non imputatur ad pœnam: & propterea habetur iſta differentia in propoſito quod non exiſtente lege Moyſi, peccatum quod erat in mundo commune omnibus non imputabatur ad pœnam. minus dicit, quia nec cognoſcebatur. Adueniente autem lege Moyſi, peccatum quod erat in mundo imputatum eſt ad pœnam: declarante hoc lege. eſt enim ſermo de imputatione humana. [Sed regnauit mors ab Adam vſque ad Moyſen.] Ecce differentia quo ad mortem. Et conſiſtit in hoc quod ab Adam vſque ad Moyſen mors regnauit, poſtea vero habita eſt pœna. Ita quod mors non reputabatur pœna peccati, ſed velut habens regnum iure naturæ in omnes. adueniente autem lege Moyſi cognita & habita eſt pœna peccati communis humano generi. [Etiam in eos qui non peccauerunt in ſimilitudinem.] pro, in ſimilitudine, [præuaricationis Adæ.] Ad clare explicandum communitatem peccati in omnibus abſque exceptione tam paruulorum quam iuſtorum dicit etiam in eos qui non peccauerunt in ſimilitudine præuaricationis Adæ Paruuli enim etſi peccatum habent, non tamen peccauerunt ſimili tranſgreſſione tranſgreſſioni Adæ: quoniam nunquam peccauerunt actualiter. Iuſti quoque etſi peccauerunt etiam actualiter, non tamen peccauerunt ſimili tranſgreſſione, tranſgreſſione Adæ: vtpote qui nunquam tranſgreſſi ſunt actuali peccato præceptum dei qualis tamen fuit trangreſſio Adæ. nam diuinum præceptum ſibi factum trangreſſus eſt. [Qui eſt forma futuri.] Græca dictio anceps eſt ad futurum in maſculino vel neutro genere ſicut & Latina. Et propterea poteſt eſſe ſenſus duplex. Alter eſt qui eſt typus ſeu figura futuri Adæ, hoc eſt Chriſti inchoata ſiquidem eſt ſimilitudo ſicut per vnum hominem & cæt.

Et tenet figuratio penes hoc quod Adam fuit pater peccati & mortis, Christus autem pater iuſtitiæ & vitæ. Alter eſt Adam eſt typus, hoc eſt velut forma exemplaris, futuri peccati: quoniam ab eo deductum eſt peccatum totius humani generis velut à typo exprimitur forma Vtrunque eſt verum: elige lector ſenſum quem vis. In vtroque tamen ſenſu futurum dicitur reſpectiue non ad tempus Pauli ſed Adæ. [Sed non ſicut delictum ita & donum.] Antequam (vt dictum eſt) explicet ſimilitudinem, excludit ſimilitudinem quo ad vtrunque, ſcilicet & quo ad peccatum & quo ad mortem. Et prima diſsimilitudo conſiſtit referendo hinc peccatum Adæ ad limitatam pœnam (ſcilicet mortem) inde vero referendo gratiam Chriſti ex gratia dei ad exuberandum in donum: vt intelligamus longe diſsimile eſſe donum per Chriſtum collatum humano generi, morti illatæ humano generi per delictum Adæ: quoniam mors certa quædam pœna eſt, donum autem Chriſti immenſum eſt. Et ad hoc inſerũtur cauſæ tantæ redundantiæ duæ. altera principalis ſcilicet gratia dei: altera inſtrumentalis, ſcilicet gratia Ieſu Chriſti hominis. ¶ Vide ſingula. Sed non ſicut delictum. Nota aduerbium ſicut: quoniam diſsimilitudo explicatur penes modum. Ita & donum: ſupple Chriſti. [Si enim vnius delicto multi mortui ſunt.] Ecce modus quo delictum infert mortem, quod ſcilicet delictum vnius (Adæ) tam potens fuit quod conſtituit mortuos multos: multitudinem ſcilicet humani generis. [Multo magis] Ecce principium diſsimilitudinis multo maiori potentia. [Gratia dei & donum.] E regione mortis ponit hæc duo, gratiam dei & donum. ad comprehendendum omnia tam extrinſeca quàm intrinſeca beneficia diuina collata humano generi per Chriſtum. [In gratia vnius hominis Ieſu Chriſti.] Contra delictum vnius hominis (ſcilicet Adæ) locat gratiã vnius hominis Ieſu Chriſti: vt quãto potentior eſt gratia delicto, quanto excellentior eſt Chriſtus Adam, tanto clarior appareat diſsimilitudo. [In plures.] pro, in multos. Nulla ſignificatur differentia penes multitudinem hominum: quoniam hinc & inde deſcribuntur multi. [Abundauit.] p, exuberauit. [Et non ſicut per vnum peccatum, ita & donum.] Interpretes addiderunt aduerbium & coniunctionem, ſcilicet ita &. Et neſcio quo errore legitur peccatum, pro qui peccauit. Legendũ itaque eſt ſic. [Et non ſicut per vnum qui peccauit, donum.] Et eſt ſenſus, & donum non eſt ſicut per vnum qui peccauit. Altera ſimilitudo excluditur. Et conſiſtit diſsimilitudo in hoc, quod peccatũ Adæ vnius meruit diuinum iudicium in condemnationem: do-

num

num autem Chriſti multis reſpondet delictis in iuſtificationem. Intendit enim magnificare donum Chriſti ex hoc quod reſpondet ſufficienter innumerabili multitudini delictorum humani generis: condemnatio autem Adæ, vnius tantum hominis delicto reſpondet. Vnde & dicit. [Nam iudicium quidem.] diuinum ſcriptum in Geneſi contra Adam. [Ex vno.] ſcilicet peccante. [In condemnationem.] ibi latam. [Gratia.] pro, donum. ſupple Chriſti. [Autem ex multis delictis.] ex multitudine delictorum humani generis. [In iuſtificationem.] multitudinis hominum. [Si enim vni* delicto mors regnauit per vnum.] Tanquam colligens vtranque diſsimilitudinem ad amplius explicandū & adiungendum, format argumentum: quod ſi vnius delicto mors regnauit per vnū. [Multo magis abundantiam.] pro, exuberantiam, [gratię.] proculdubio diuinæ. [Et donationis & iuſtitiæ.] pro, & doni iuſtitiæ. [accipientes.] Dicit doni iuſtitiæ contra peccatū diffuſum per vnū. [In vita regnabunt.] cōtra regnū mortis. [Per vnum Ieſum Chriſtū.] contra vnum Adam. [Igitur ſicut per vnius delictum.] Declaratis diſsimilitudinibus reſumit inchoatam ſimilitudinem vt integret illam. [In omnes homines.] Ecce vis ſimilitudinis quod delictum Adæ fuit delictum in omnes homines ſuapte natura redundans: quoniam peccauit quamuis vnus tamen vt caput naturæ humanæ. Quod autem dicit in omnes homines, intellige puros homines: ad differentiam illius qui homo & deus ſimul eſt. [In condemnationem.] Vtrunque dicit: & quod delictum Adæ fuit in omnes homines, & quod fuit in condemnationem. vt explicet amborum cōmunitatem, ſcilicet delicti & condemnationis: hoc eſt pœnæ. [Sic & per vnius iuſtitiā.] pro, iuſtificationem. Declarat ſimilitudinē proportionalē, è regione delicti vnius hominis locans iuſtificationē etiā vnius, proculdubio Ieſu Chriſti. [In omnes homines.] Suapte natura iuſtificatio Chriſti in cruce fuit in omnes homines. quoniam ipſe eſt caput totius eccleſiæ à principio mundi vſque ad finem. & propterea meritū ipſius eſt ſuapte natura meritū omnium quantum ad ſufficiētiam. [In iuſtificationem vitæ.] E regione condemnationis ponit non vitam ſed iuſtificationem vitæ: quoniam in hoc tempore per meritum Chriſti non conſequimur vitam corporis, ſed iuſtificationem vitæ, ſed iuſtificationem vitalem etiam ſecundum corpus in futuro ſeculo. [Sicut enim per inobedientiam vnius hominis.] Explicat ſimilitudinem à ſpecie peccati & quod totiens delictū Adæ nominauit, modo ſpeciem delicti patefacit fuiſſe inobedientiam. Et apte inobedientia appel-

latur

latur peccatum Adæ, quoniam non fuit peccatum ex obiecto ſeu materia. Comeſtio enim illa fuit non ex ſe mala, ſed quia prohibita, & propterea inobedientiæ aſcribitur. [Peccatores conſtituti ſunt.] pro, ſumus, [multi.] Non ſolum explicat ſpeciem delicti Adæ ſed etiam explicat modum quo delictum illud imputatur reliquis: dicendo quod ſumus conſtituti peccatores vt abſque vlla ambiguitate intelligamus nõ ſolũ pœnam peccati, ſed peccatũ ipſum omnes nos incurriſſe per inobedientiam vnius. Vbi clariſsime explicatur peccatum originale. dicendo enim quod per inobedientiam vnius ſumus conſtituti peccatores, apertiſsime ſignificat quod per illam inobedientiam concepti ſumus peccatores. Dicendo ſiquidem conſtituti ſumus, manifeſtat quod ſine operibus noſtris conſtituti ſumus peccatores per illius inobedientiã: quod eſt omnes nos habere peccatum originale. vnde & commemorauit ſeipſum Paulus in hoc multitudini humanæ. [Ita & per vnius obeditionem.] pro, obedientiam. proculdubio qua factus eſt obediens vſque ad mortem, mortem autem crucis. [Iuſti conſtituent multi.] etiam ſine propriis operibus vt patet in baptiſmo. Ita quod ſicut per hoc quod homines generantur ab Adam conſtituuntur peccatores, ita per hoc quod generantur à Chriſto per baptiſmũ conſtituuntur iuſti. ¶ Et ex hac Pauli doctrina habes non ſolum peccatum originale commune omnibus hominibus, ſed etiam iuſtitiam Chriſti communem omnibus hominibus: ac per hoc infantibus. alioquin potentius eſſet peccatum Adæ iuſtitia Chriſti: quia illud extenderet ſe ad infantes, & iuſtitia Chriſti non ſe extenderet ad illos cuius oppoſitum Paulus docet aperte. Et hæc nota pro baptiſmo infantum. [Lex autem ſubintrauit.] Verbum verbo reddendo legendum eſſet lex autem præteraduenit. Intendit enim & ſignificat malam conditionem aduentus legis. malam autem dico, hoc eſt præter intentionem. Lex ſiquidem quamuis ſancta & ex intentione data à deo ad bonum, quo ad illum tamen effectum ſubiunctum (ſcilicet abundantiam peccati) aduenit præter intentionem: quoniam non ad hoc dedit eam legiſlator vt abundaret peccatum. Et propterea Paulus intendens tractare de lege quo ad hunc effectum, formaliſsime locutus eſt, dicens lex autem præteraduenit. Continuatur itaq; hæc particula ſuperiori particulæ qua dictum eſt, vſque ad legem enim peccatum erat in mundo. ibi enim cœpit Paulus tractare diuerſos ſtatus peccati, ſcilicet ante legem & ſub lege. & declarato ibidem ſtatu peccati ante legem, poſt proſecutas diſsimilitudines

& ſimi-

& ſimilitudines peruenit ad alterum membrum ſtatus peccati, ſcilicet ſub lege. [Vt abũdaret delictum.] Ecce effectus præter intentionem, ecce ſtatus peccati ſub lege. Abundaret autem fructificando. delictum enim originale abundauit plus fructificando ſub lege vt inferius Paulus declarabit. [Vbi autem abundauit delictum, ſuperabundauit & gratia.] Superfluit &. Ecce ratio quare Apoſtolus tractauit diuerſos ſtatus peccati ante legem & ſub lege. Quia enim tractat de peccato vt á quo per Chriſtum liberati ſumus, par fuit vt monſtraret quod ſumus liberati & à peccato & ab augmẽto ſeu abundantia peccati. & propterea oportuit ſtatum peccati ante legem & ſtatum abundantiæ peccati ſub lege patefacere: vt ſicut ex ſtatu peccati manifeſtauit gratiam Chriſti, ita ex ſtatu abundãtiæ peccati manifeſtet ſuperabundantem gratiam Chriſtj. [Vt ſicut regnauit peccatum in morte.] pro, in mortem. Aduerte quod in ſtatu ante legem dixerat, regnauit mors: modo in ſtatu ſub lege, dicit regnauit peccatum in mortem. Nam tunc peccatum non cognoſcebatur, & mors quaſi regnans reputabatur: ſub lege autem cognitis peccato & mortis pœna, non regnauit mors ſed exiſtimata eſt pœna. regnauit tamen peccatum: quia abundauit peccatum. & regnauit in mortem: quia regnauit ad multiplicandam mortem adiungendo mortem animæ morti corporis. [Ita & gratia regnet per iuſtitiam.] E regione ad regnum peccati abundantis ſub lege locat gratiam contra legem & iuſtitiam contra peccatum. vt etiam intelligas non ſic abundare gratiam vt excludat iuſtitiam: ſed ſic vt regnet in hominibus noui teſtamenti per iuſtitiam fidei [In vitam æternam.] Hinc apparet quod intendit æternam mortem quũ dixit regnauit peccatum in mortem nõ enim gratia regnat in perpetuitatem præſentis vitæ, ſed in vitam illam quæ ex ſe eſt æterna. [Per Ieſum Chriſtum.] Ecce mediator per quem ſuperabũdat gratia & regnat in vitam æternam.

CAPVT VI.

Q Vid ergo dicemus?] Duo ſimul officia exercet Paulus. Nam & efficaciã doni Chriſti reſpectu peccati quãuis abundãtis explicat: & ſolicitus eſt ad excludẽdam calumniã imponentium ei quod doceret facienda mala vt venirent bona. vnde & hinc occaſionem accipit continuandi textum Dixerat enim quod vbi abũdauit delictum, ſuperabundauit gratia. & poterat quiſpiam ex hoc bono fructu & fine (ſcilicet vt abundaret gratia) licentiam accipere multiplicandi peccata vt abundaret gratia. Hanc itaque licentiam

tiam excludens, ſubdit quid ergo dicemus. [Manebimus in pc̃tõ vt gratia abundet?] Hæc eſt licentia. Vbi nota quòd manere in peccato & multiplicare peccatum, pro eodem vtitur: quoniam mutuo ſe inferunt. Patet autem quòd pro eodem vtitur quoniã quod prius dixerat abundare peccatum, modo appellat manere in peccato. & hinc habes ꝙ hæc duo inuicem ſe inferunt. [Abſit.] Horrentis eſt [Qui enim.] Superfluit enim. [Mortui ſumus peccato.] Datiui caſus eſt peccato, tam hic quàm inferius vbi millies repetitũ ſimilis ſermo variis verbis. Rationem reddit duplicem ex ipſa abundantia gratiæ quòd non eſt manendum in peccato, Ita quòd intendit patefacere quòd repugnat rationi ſeu cauſæ abundantis gratiæ manere in peccato Propter quod aſſumit duos effectus abundantis gratiæ cum ſuis cauſis: ex quib⁹ format duas rationes. Alter eſt quod nos mortui ſumus peccato. Et penes hunc effectum primo procedit. intendens quòd ſicut Chriſtus mortuus eſt vitæ mortali &c. ita percipientes abundantem gratiam ex morte Chriſti, mortui ſunt peccato. Mortuus enim alicui, non viuit amplius illi, non ſentit illi, non fructificat illi. ac per hoc mortui peccato dicuntur & ſunt qui non fructificant peccato, qui vita ſubiecta rationi non viuunt peccato. [Quomodo adhuc viuemus in illo?] Optimum argumentum conſequenter ad mortẽ. Sicut enim mortu⁹ non redit ad vitam priſtinam, ita mortuus peccato non debet amplius viuere peccato alioquin non vere mortuus eſt aut non vere officium mortui exequitur. [An ignoratis fratres.] Superfluit fratres Declarat aſſumptũ ſcilicet quòd mortui ſum⁹ peccato [Quòd quicunque baptizati ſumus in Chriſtum Ieſum.] Ad differentiam baptiſmi Ioannis dicit in Chriſtum Ieſum. Et affert baptiſmum ad probandum quòd mortui ſumus peccato: vt intelligamus in baptiſmo conferri abundantiam gratiæ tantam vt moriamur peccato. [In mortem ipſius baptizati ſumus?] Græcus textus anceps eſt tam hic quàm inferius ad in morte vel in mortem. Sed hic nihil refert quoniam & in ſimilitudine mortis Chriſti & in virtutẽ mortis Chriſti baptizati ſumus. [Conſepulti enim ſumus cum illo per baptiſmũ in morte.] ſeu mortẽ. Ex ſepultura declarat mortem, ex ritu baptizandi: quia ſcilicet qui baptizatẽ ſub aqua ponitur: ac per hoc ſimilitudinẽ gerit eius qui ſepelitur, qui ſub terra ponitur Quia itaque ſepeliri non eſt niſi mortuorum, ex hoc ipſo quòd in baptiſmo ſepelimur aſsimilamur Chriſto ſepulto, ſeu quũ ſepultus eſt Hoc enim ſignificat conſepulti enim ſumus cum illo per baptiſmum. Quod autem addit in morte ſeu mortem, vel ſimilitu-

dinem explicat quòd ſepulti ſumus tanquàm cõmortui vel vim baptiſmi explicat quòd eſt in mortẽ peccato,hoc eſt ꝙ facit nos mortuos peccato. Quem ſenſum accuſatiuus caſus ſonat ſcilicet in mortem.vt intelligamus baptiſmũ nõ præſupponere nos mortuos peccato,ſed efficere nos mortuos peccato & in hoc eſſe diſsimilitudinem inter mortem & ſepulturam noſtram, & mortem & ſepulturã Chriſti. Chriſtus enim prius mortuus eſt, & deinde ſepultus: nos autem dum baptizamur in morte Chriſti, ſepelimur in mortem: hoc eſt dũ ſepelimur reddimur mortui peccato. Et hic videtur ſenſus directe intẽtus à Paulo [Vt quomodo Chriſtus ſurrexit à mortuis per gloriam patris] Declarato modo quo mortui ſumus peccato, declarat ſequelam debiti nõ viuendi poſthac in peccato. Declarat autem proſequendo aſsimilationẽ ad Chriſtũ . vt quomodo Chriſtus ex ſepulcro ſurrexit non ad priſtinæ vitę cõditiones, ſed per gloriam patris: hoc eſt per glorioſam & ad glorioſam vitam. Prior enim vita Chriſti fuit vita per infirmitatẽ carnis inter ignominias & vilitates multas de ſepulcro autem ſurrexit,hoc eſt ad vitã venit,non per infirmitatẽ carnis exigendam ſed per patriæ gloriã perſeueraturam. Tangendo enim cauſam, deſcribit cõditiones vitæ glorioſæ.[Ita & nos in nouitate vitæ ambulemus.] Vita Chriſti glorioſa in quam ſurrexit, noua vita fuit. Et propterea Paulus non dicit ita & in glorioſa vita ambulemus: ſed ſobrie moderatus eſt ſimilitudinem non quo ad gloriam ſed quo ad nouitatem imitandam.vt qui non poſſumus imitari gloriam vitæ Chriſti, imitemur nouitatem [Si enim cõplantati facti ſumus ſimilitudini mortis eius] Ordo literæ eſt ſi enim facti ſumus complantati ſimilitudini mortis eius. Et complantati non eſt participium, ſed vim habet nominis verbalis. Et intendit Paulus aperire facultatem eius quod immediate dixerat, in nouitate vitæ ambulemus. Et quoniã ambulare in vita noua, proficere eſt in vita gratiæ ideo nouã metaphoram aſſumpſit ſignificantem huiuſmodi profectum. Aſſumpſit autem metaphoram cõplantatarum arborum: tanquàm mors Chriſti ſit vna arbor, & eiuſdem reſurrectio ſit altera arbor. Et intendit ac dicit quòd ſi facti ſumus tanquàm complantati Chriſto mortuo,erimus ſimul complantati Chriſto reſurgenti. Et quoniam complantationis ſimilitudo ſi ad cõplantationem proprie ſpectetur minus congruit propoſito (nam ex hoc quòd vna arbor ſimul plãtatur alteri,vim ei altera nõ trahit) ideo cõplantatio ꝓ inſitione hic poſita intelligitur. Transfertur enim apud Græcos vocabulũ hoc ad ſignificãdũ inſitionem,ea ratione quia quod inſitũ

eſt

eſt arbori alteri, complantatum eſt illi, pro quãto in eãdẽ eoit plã-
tam. In cuius ſenſus ſignum non dicit complantati cum morte. Et
quantũ ad ſenſum recte interpretati ſunt qui pro complantati dixe
runt inſititii. Eſt ſenſus ꝙ ſi ſumus facti inſititij aſsimilatione ad
mortem Chriſti, etimus quoque inſititij aſsimilatione ad reſurre-
ctionem eius: ſi habemus vim ex morte eius velut inſiti, habebim⁹
quoque vim ex reſurrectione eius ſicut ramus inſitus vim habet à
planta cui eſt inſitus. [Simul & reſurrectionis erimus,] ſupple ſi-
militudini cõplantati. Et hæc cõplantatio eſt illa quæ facultatẽ no-
bis præbet ambulandi in nouitate vitæ quoniã præbet facultatem
proficiendi. Cõplantatio enim reſurrectioni Chriſti, vim trahit ex
Chriſti reſurrectione ad vitã ſimilem nouæ vitæ Chriſti. [Hoc ſciẽ
tes quia]pro, quod, [vetus homo noſter.] Prima ratio non manẽ
di in peccato vt abundet gratia, ſumpta eſt ex hoc effectu abundã-
tis gratiæ ꝙ nos mortui ſumus peccato: hæc aũt ſecunda ratio ſu-
mitur ex parte eorũ quæ ſunt peccati. Et bene nota ꝙ non dico ex
parte peccati, ſed ex parte eorũ quæ ſunt peccati: qualia ſunt conſe-
quentia ad peccatum. ſiue ſint malę inclinationes, ſiue reatus, ſiue
quouis alio nomine appellentur reliquiæ peccati. Et dicit ꝙ nõ ſo
lum nos mortui ſumus peccato, ſed etiam vetus homo noſter. hoc
eſt reliquię peccati in nobis. Quicquid enim ex peccato illatum eſt
nobis ſecundũ animum, totũ vnico vocabulo vetuſtatem Paulus
appellauit. Et merito: quoniam vetuſtas defectus eſt, præter inten-
tionem eſt, & in coordinatione mali continetur & ſecundum veri-
tatem ab antiquo peccato primi parentis nobis ineſt. Quũ itaque
dicit vetus homo noſter, animũ non ſecundũ ſubſtantiã ſed ſecun
dũ vetuſtatẽ ex peccato cõtractã ſignificat. [Simul crucifixus eſt]
Aduerbiũ ſimul refertur tũ ad tempus quo mortui ſumus peccato,
tũ pręcipue ad crucifixionem Chriſti. ac ſi dictum fuiſſet, ſimul cũ
Chriſto crucifixus eſt. Nõ dicit mortu⁹ eſt ſed fixus cruci eſt. vt in-
telligamus ꝙ quamuis nos mortui ſumus peccato, vetus tamen ho
mo noſter nõ eſt mortuus ſed eſt crucifixus. Et quidem ꝙ non ſit
mortuus experimur. vnde & inferius clamabit Paulus, infœlix ego
homo &c. Sed eſt velut fixus cruci, impeditus ab operibus vetuſta-
tis. Et vt hanc conditionem non mortis ſed crucifixionis clarius
explicaret, ſubiungit duos fructus ſeu fines huius crucifixionis. Al
ter eſt. [Vt deſtruatur corp⁹ peccati] Quãtũcunque per baptiſmũ
mortui ſimus peccato ſecundũ animã, noſtrũ tamen corpus rema-
net corpus peccati. vnde & inferius dicit, video aliam legem in
membris meis repugnantem legi mentis meæ. Ad deſtruendũ autẽ

corpus noſtrum.non ſecundũ ſubſtantiã ſed ſecundum quòd eſt peccati, vetus homo noſter crucifixus eſt, hoc eſt, diminutio & impedimentum ex cruce Chriſti præſtitum animo noſtro ſecundũ id quod habet vetuſtatis,ad hoc pręſtitũ eſt vt redundet ad deſtruendum etiam in corpore id quod eſt peccati. Quod fit continue ſubiiciendo carnem ſpiritui ex Chriſti cruce. [Vt vltrà non ſeruiamus peccato.] Ecce alter fructus ſeu finis. cui ſubordinatur pręcedens.ad hoc enim deſtruendũ eſt corpus peccati vt vltrà nõ ſeruiamus peccato. Non dicit vt vltra non peccemus (quum hoc ſit impoſsibile ſecundum præſentem ſtatum) ſed dicit vt vltra nõ ſeruiamus peccato, tanquàm ſerui domino. Et per hunc finẽ poſſibilem in hac vita modificauit anteriorem finem ſcilicet deſtruere corpus peccati. Hoc enim videtur impoſsibile in præſenti ſtatu, ſicut & non peccare. Sed deſtruere quantum exigitur ad hoc vt nõ ſeruiamus peccato,non eſt impoſsibile: ſed communicatum multis viris perfectis. [Qui enĩ mortuus eſt,iuſtificatus eſt à peccato.] Allatis duabus rationibus ꝙ non eſt manendum in peccato vt gratia abundet, quia ratio abundantis gratiæ tam in nobis quàm in veteri noſtro homine repugnat manſioni in peccato, proſequitur modo Paulus ſigillatim ſingulas rationes, deſcẽdendo ad res ipſas Et primo primam. ¶ Vbi aduerte quòd prima ratio (ſcilicet ex hoc quòd mortui ſumus peccato per baptiſmũ &c.) eſt ratio ſecundũ formam ſermonis. magis ſonans vinculũ profeſſionis & debitum ex profeſsione conſurgens quàm rem ipſam. nam ſonat ritum baptiſmi in ſimilitudinem mortis & ſepulturæ Chriſti ex huiuſmodi aſsimilationibus: quemadmodum ſi diceremus profitentibus quòd induti ſunt veſte nigra, quòd poſtrauerunt ſe pronos in terram & ſimilia. Modo autem proſequitur huiuſmodi mortem & vitam explicando res ipſas. Et propterea dicit qui mortuus eſt, iuſtificatus eſt à peccato Ecce res baptiſmi, ecce res mortis. ſ. iuſtificatio à peccato vt ex ipſa iuſtificatione percepta, metaphora mortis noſtræ ad ſimilitudinem mortis Chriſti plenius intelligatur & procedatur [Si autem mortui ſumus cum Chriſto.] Proportionaliter intellige, illũ mortuũ vitę priori, nos mortuos peccato [Credimus] Quod prius dixerat debitum ex ſuſcepto baptiſmo, modò explicat futurum ex gratia Chriſti. Et propterea dicit credimus, iam iuſtificati & mortui cum Chriſto indubitanter confidimus. [Quia.] pro, ꝙ, [& viuemus cum illo.] vita gratiæ. Et dicit viuem° cum Chriſto, quamuis in cœlis exiſtente: quoniam confidimus ꝙ vita noſtra hic cõuerſatio erit cœleſtis. Et nihilominus ſicut mori cum

cum Chriſto,eſt imitari mortem eius, ita viuere cum Chriſto, eſt imitari nouitatem vitæ eius. Et rurſus ſicut mori cum Chriſto, eſt inniti morti Chriſti,ita viuere cum Chriſto eſt inniti vitæ Chriſti, qua viuit & regnat [Scientes quod Chriſtus]Proſequẽdo explicat conditiones nouæ vitæ imitandæ. [Reſurgens.]pro,excitatus,[ex mortuis.] Chriſtus enim non reſurgit,ſed reſurrexit. [Iam non moritur,mors illi vltrà non dominabitur.] Interpres eandem dictionem varie interpretatus eſt. Vtrobique enim in textu Græco habetur idem,præter hoc quôd præſens mutatum eſt in futurũ. Legendum itaque eſt [Non amplius moritur,mors illi non amplius dominabitur]Et excludit à Chriſto excitato à mortuis duo, ſcilicet actualem mortem & dominium mortis in eum. Et non ſuffecit excludere mortem quoniam commune erit omnibus hominibus poſt iudicium vniuerſale non amplius mori,ſed non erit communis omnib' exemptio à dominio mortis Dominabitur enim mors tunc in omnibus illis qui pœnas continue dabunt, & nunquam morientur ad excludendum omnem itaque poſſibilem pœnalitatem adiunctum eſt mors illi non amplius dominatur. Sũt enim pœnalitates de dominio mortis. [Quod enim mortu' eſt.]Declarat ex cauſis proprijs mortis & vitæ Chriſti conditiones dictas. Et primo ex cauſa mortis,quia quod mortuus eſt Chriſtus. [Peccato mortuus eſt ſemel.] hoc eſt peccato tollendo ſufficit mortuum eſſe ſemel. Vbi ſimul tangit cauſam mortis Chriſti fuiſſe tollere peccatum,& ſufficere ad tollẽdum peccatum quòd ſemel ſit mortuus. Et hoc non aliter probauit: quoniam hinc ſufficientia mortis Chriſti,inde imbecillitate peccati notorijs exiſtentibus, per ſe notum eſt velut ex terminis quòd ſufficit ſemel mortuum eſſe. In idem autem redit ſenſus(quanuis non ita clare) ſi legatur in neutro genere, quod enim mortuum eſt ſcilicet in Chriſto, peccato mortuum eſt ſemel. Vtranque ſiquidem lectionem textus Græcus admittit. [Quod autem viuit.viuit deo.]Hinc apparet punctandũ eſſe vt punctauimus: nam ſicut dicit quod autem viuit,ita antè dixit quod enim mortuus eſt & quẽadmodum modo ſubiũgit viuit deo,ita tunc ſubiunxit peccato mortuus eſt. E regione peccati cauſæ mortis Chriſti,locat deum cauſam vitę nouę in qua m Chriſtus reſurrexit, vt intelligamus ratione ab oppoſitis quòd Chriſtus mortuus eſt conſone ad peccatum moriendo ſemel, & ſimiliter viuit conſone ad deum viuendo ſemper. Deus enim quantum ex ſe eſt,indeficiens eſt author, finis & ratio vitæ: ac pec hoc qui viuit deo, indeficientem rationem vitæ habet Quo contra qui mo-

ritur ad tollendum peccatum, eoipſo quòd peccatũ abſtulit, nullã habet rationem iterũ moriendi: [Ita & vos exiſtimate] Vnico aduerbio ſimilitudinis complectitur omnia ſupradicta de Chriſto tam mortuo quàm excitato à mortuis. [Voſipſos mortuos quidé eſſe peccato]Non ſufficit eſſe mortuũ peccato , ſed oportet reputare ſe mortuũ eſſe peccato,oportet ita ſe habere in vita & actionibus ſuis,tanquàm reputantem ſe mortuũ peccato. Ita quòd huiuſmodi exiſtimatio non ſpeculatiua ſed practica ſit Perinde ac ſi dictũ fuiſſet. Exiſtimate in vita,moribus & vniuerſis actibus veſtris voſipſos mortuos eſſe peccato,ita(hoc eſt ſicut)Chriſtus mortuus eſt ſemel ſine reditu ad morté,ſine mortis dominio.[Viuentes autem deo.]Indeſinenter quæcunque ſunt veſtrę vitæ exercétes propter deum,ad honorem diuini nominis &c.[In Chriſto Ieſu.]deeſt,domino noſtro hoc eſt innitentes nó propriis viribus ſed meritis ac præſidio Chriſti Ieſu domini noſtri,cui cura eſt de nobis. [Non ergo regnet peccatum.] Proſequitur ſpectantia ad ſecundã rationé de crucifixo noſtro veteri homine. Et quoniã dixerat quòd abũdante ſub lege peccato regnauit peccatũ,é regione modo dicit quòd crucifixo veteri noſtro homine(quod eſt diminuta ratione peccandi hinc & inde exiſtentibus nobis mortuis peccato)cóſequens eſt,ſic vos habere vt non regnet peccatum. Non dicit vt non ſit peccatum,ſed vt nó regnet peccatum, vt non teneat principatũ & dominiũ. [In veſtro mortali corpore,vt obediatis cócupiſcentijs eius]Deſunt duæ dictiones.Legendũ eſt,[Vt obediatis ei in concupiſcentijs eius] Et pronomen ei fœminini eſt generis in Græco hoc eſt refertur ad peccatum. Pronomé autem eius neutri eſt generis.& refertur ad corpus. Dixerat ſuperius,vetus noſter homo crucifixus eſt vt deſtruatur corpus peccati vt vltra non ſeruiamus peccato. explicat modo corpus peccati eſſe corpus mortale, & ſeruire peccato, eſſe ſeruire peccato ſecundum concupiſcentias corporis. Et ſicut ibi ita & hic modificando adiungit, vt obediatis &cæ. exigit enim vt peccatum non regnet in corpore mortali, non totaliter excludendo à regno (quum hoc ſit impoſſibile in hac vita) ſed ſic excludendo à regno vt ſubtrahatur obédientia peccato ſecundum concupiſcentias corporis. Obedientia enim ſeruitutis eſt ſpecies. Ac ſi apertius dixiſſet. Non exigo exterminari regnum peccati à corpore veſtro , ſed exigo ſubtrahi ei obedientiam: voluntariam ſcilicet obſecutionem in concupiſcentijs corporis. vt quamuis corpus peccati concupiſcat, vos tamen non obediatis peccato in huiuſmodi concupiſcentijs. Vbi

apte

apte vtrunque coniungit, ſcilicet concupiſcentias corporis & peccatum: vt intelligamus pro tanto eſſe malum obedire concupiſcentiis corporis, pro quanto ſunt velut præcepta peccati Et hoc ad differentiam earundem affectionum quatenus ſunt naturales. [Neque exhibeatis.] pro, exhibete, [membra veſtra.] Obedire actus eſt interior voluntatis exhibere autem membra, actus eſt exterioris executionis. Vtrunque Paulus prohibens adiungit, neque exhibete membra veſtra. {Arma iniquitatis peccato.} Peccatum (vtpote ex ſe inualidum & impotens) eget vt armetur ad exercendas iniquitates: armatur autem quum membra quæ ad naturæ officia condita ſunt transferuntur in obſequium peccati. Hoc eſt enim ipſa membra fieri arma peccati, reddentia ipſum validum & bellicoſum. Et adiungit iniquitatis ad explicandam iniuſtitiam exhibitionis: exhibere enim arma iniquitatis, ex ſuo genere eſt iniuſtum. [Sed exhibete vos deo tanquam ex mortuis viuentes, & membra veſtra arma iuſtitiæ deo.] Iuxta duo, quæ dixerat (ſcilicet vos & mẽbra veſtra) reſpectu peccati, ambo repetit exhibenda deo. [Peccatum enim vobis non dominabitur.] Vide diſparitatem peccati relati ad mortale corpus noſtrum, vel relati ad nos. De peccato enim relato ad corpus mortale, monuit nos vt ſtudeamus ne regnet in noſtro mortali corpore ſic vt obediamus ei in concupiſcentijs corporis. de peccato vero relato ad nos, baptizatos, & cætera. Aſſerit quòd non dominabitur nobis, nec ſolum aſſerit, ſed pro ratione affert præmoniti ſtudij: ſignificante hoc coniunctione enim. Ita quòd ex hoc quòd peccatum non dominabitur vobis, facultas ſtudendi vt peccatum non regnet in veſtro mortali corpore ſic, & cætera. ſignificatur. Hanc autem aſſertionem (ſcilicet quòd peccatum non dominabitur vobis) probat ſubiungendo [Nõ enim ſub lege eſtis, ſed ſub gratia.] Quadrat hæc ratio ſententiæ quam ſupra dixit quòd ſub lege regnauit peccatum: ex oppoſito enim ſequitur ꝙ nõ ſub lege careat dominio peccatum. Et quoniam clare Paulus vtitur lege contra gratiam, eſſe ſub lege vt opponitur ad eſſe ſub gratia, aduerte primum quòd appellatione legis intelligitur lex Moyſi: vt patet ex eo quòd ſubdit legem dicere non concupiſces lex autem Moyſi non ſecũdum partẽ (puta pręcepta cęrimonialia aut iudicialia) ſed integra, includendo etiã moralia vt cõuincunt dicta verba, non concupiſces: conſtat ſiquidẽ morale eſſe hoc negatiuũ legis præceptũ. ¶ Aduerte ſecundo differentiam inter eſſe ſub lege, & debitũ ſer-

uandi aliqua quæ continentur in lege: quoniam valde diſtant inter ſe nam eſſe ſub lege, eſt eſſe ſubditum legi: vt patet: teneri autẽ ad ſeruandum multa quæ continentur in lege, poteſt aliunde ortum vinculúmque habere. Et ſtat cum abſolutione ſeu libertate à lege. vt patet de gentilibus, qui tenebantur ad ſeruandum moralia (honora patrem tuũ, non occides, non concupiſces, &c.) nõ ex eo quòd ſubiecti eſſent legi Moyſi in qua hæc præcepta continentur, ſed aliunde ſcilicet ex regula naturalis rationis exigente. hæc Paulus non dicit. non tenemini ad quæcunque continentur in lege, ſed dicit non eſtis ſub lege. vt intelligamus nos baptizatos abſolutos quidem à ſubiectione legis Moyſi, non tamen propterea liberos à vinculo ſeruandi multa quæ continentur in lege. nam & ſumus obligati tum quo ad culpam & offenſam dei, tum quo ad pœnam & reatum æternę dãnationis. ¶ Aduerte tertio quòd eſſe ſub lege vt opponitur ad eſſe ſub gratia, eſt nomen ſtatus legalis: qui integratur ex tribus conditionibus prima eſt ſubiectio hominis legi Moſaicæ. Secunda eſt negatio diuinæ gratię adiutricis: pro quanto lex præcipiebat, ſed per ſua opera quæcunque non afferebat gratiam adiutricem: vt patet ex dictis ſuperius à Paulo, ꝙ ex operibus legis nemo iuſtificatus eſt. Tertia hinc conſequens eſt quòd homo ſub lege relinquebatur ſibijpſi. vtpote nõ adiutus interno dono diuinæ gratiæ. ¶ Nec per hęc intelligas nouicie quòd Iudæi ante Chriſti aduentum ſub lege exiſtentes, caruerint gratia, quoniam hoc non dicimus: ſed intellige quòd ex illo ſtatu non habebant gratiam: ſed habebant gratiam qui illam habebant, ex participatione ſtatus noui reuelandi per Chriſtum. Participabant autem ſtatum noui teſtamenti fide & deuotione ad mediatorem dei & hominum Meſiam. Et patent nihilominus duæ vltimę conditiones, quæ cum explicantur vocabulo eſſe ſub lege, ex ipſa oppoſitione ad eſſe ſub gratia. Conſtat nanque quòd eſſe ſub gratia, nomen eſt ſtatus hominum ſub diuinæ gratiæ vmbra protectione ac dono quo intus viuimus ſpirituali vita. Et ex hoc ipſo quòd opponitur ad eſſe ſub lege, monſtrat negationem gratiæ ſub lege. Vnde iungendo hæc duo (ſcilicet nõ eſtis ſub lege, ſed ſub gratia) & ſignificatur ſtatus exemptus à legis iugo diuina fultus gratia, & ratio redditur quare peccatum vobis non dominabitur: quia ſcilicet non eſtis in ſtatu abundantis peccati, negationis gratiæ, vobiſipſis relicti, ſed in ſtatu protectionis ac doni diuinæ gratiæ. Hinc enim fit vt peccatum non habeat dominium ſuper nos, ſuper voluntarias vires & actiones noſtras. [Quid ergo? peccabimus

quoniam

quoniam nõ ſum' ſub lege, ſed ſub gratia?] Duo bona ex Chriſti gratia reſpectu legis collata nobis dixerat. Alterum eſt abundantia gratiæ alterum exemptio à lege. Et reſpectu primi mouerat & ſoluerat quæſtionem, nunquid manebimus in peccato vt abundet gratia modo mouet quæſtionem ſimilem reſpectu ſecundi, nunquid peccabimus quia exempti ſumus à lege? Significanter autem dicit peccabimus, & non dicit tranſgrediemur præcepta legis. Soluto enim à lege non eſt timenda tranſgreſſio præceptorum legis, ſed cauendum eſt ne peccet: peccare ſiquidem eſt, à rectitudine rationis obliquas efficere actiones. Vt hinc intelligamus quòd de ijs quæ ſunt ſecundum ſe peccata loquitur: qualia ſunt mala moraliter. Et eſt ratio quæſtionis, ne quiſpiam intelligeret licitum eſſe baptizatis in Chriſto Ieſu operari mala moralia ex eo quòd non ſunt ſub lege [Abſit.] Reſpõſio horrẽtis eſt. [An neſcitis quoniã.] pro, quòd, [cui exhibetis vos ſeruos ad obediendum, ſerui eſtis eius cui obediſtis.] Rationem reſponſionis reddit. Et cõſiſtit in hoc quòd peccare reducit hominem in ſeruitutem peccati, recte autem viuere ducit in ſeruitutem iuſtitiæ & dei: vt hinc intelligam' quòd exemptio à lege per donum Chriſti contrariatur peccato & ediuerſo: recte autem viuere, conſonat exemptioni à lege & ediuerſo. Inchoat itaque velut à communi conditione actionum noſtrarum voluntariarum, quòd ſcilicet cui homo ſe ſubijcit obediendo, in illius emergit ſeruum. Et ſpecificans in vtroque genere ſubdit. [Siue peccati ad mortẽ, ſiue obeditionis.] pro, obedientiæ, [ad iuſtitiam?] Vbi diſparitas nonnulla interuenit. quoniam in genere malorum nominantur duo. ſ. peccatum, & pœna peccati mors, in genere vero bonorum è regione peccati locatur obedientia. è regione vero mortis non locatur præmium vitæ, ſed iuſtitia Et apte quidem peccato opponitur obedientia (quoniam peccatum omne eſt inobedientia aliqua) morti vero opponitur iuſtitia: vt intelligamus quòd non de morte corporis, ſed de morte animæ eſt ſermo (morti ſiquidem animæ opponitur vita iuſtitiæ) & perpendamus quòd actualis peccati pœna eſt mors animæ: quemadmodum ex oppoſito, actualis obedientiæ præmium præſens eſt animam viuere vita iuſtitiæ. Stat ergo vis aſſũptæ huius propoſitionis in hoc. quòd ſi homo ſemetipſum exhibet ad obediendum peccato, ex hoc ipſo fit ſeruus peccati ad mortem. & ſimiliter ſi exhibet ſe ad obediendum (hoc eſt ad obſequendum) deo, ex hoc ipſo fit ſeruus obediẽtiæ ad iuſtitiam. [Gratias.] pro, gratia, [aũt deo.] Subſumit minorem quo ad ipſos quibus ſcribit Romanos: dicendo. Gratia autem

autem deo, ſupple ſit ſeu debetur: gratia enim pro gratiarum actione ſumitur. ¶ Vbi nota quòd quum maiorem huius argumenti propoſuiſſet abſolute, minorem ſubſumit addendo gratiarum actiones deo: vt intelligamus non ex proprijs ſtudio ac viribus, ſed ex dono dei illos obediſſe ſecundum formam euangelicam. iuxta illud Oſeæ 13. perditio tua ex te, ſalus autem ex me. [Quod fuiſtis ſerui peccati, obediſtis autẽ ex corde.] Non eſt materia gratiarum actionis quòd fuiſtis ſerui peccati abſolute, ſed iunctũ cum ſequenti obedientia hoc eſt quòd tranſlati eſtis de ſeruitute peccati, obediendo nõ fide, ſed ex corde [In eam formam doctrinę.] hoc eſt ſecundũ meam formam doctrinæ. [In quam traditi eſtis.] Græcus ſermo hunc modum loquendi admittit, Latinis ineptum: ſed ratione myſterij immutatum. Significatur enim quòd nõ tam euangelicæ doctrinæ forma tradita eſt hominibus quàm homines traditi ſunt formę doctrinæ euangelicæ, vt euangelicæ doctrinæ formatio principatum ac dominium in homines obtinere ſignificetur, & nõ e diuerſo [Liberati autem à peccato, ſerui facti eſtis iuſtitiæ] et eſt caſus datiui iuſtitiæ Iuxta duo aſſumpta in maiore (ſcilicet actionem & ſtatum conſequentem) duo ſimiliter ſubſumpſit. primo actionem, obediſtis in eam formam, &c. modo ſtatum conſequentem ad huiuſmodi obedientiam, ſcilicet exemptionis à peccato, & ſeruitutis ſeu additionis ad iuſtitiam. Ex quibus omnibus habes prudens lector quam ſummauimus reſponſionẽ, ſcilicet quòd peccare reddit hominem ſeruum peccati, euangelicę vero viuere reddit hominem ſeruum iuſtitiæ. [Humanum dico.] Quum arctius exigendum eſſet officium, temperando tamen mãdatũ humano more dico [Propter infirmitatẽ carnis veſtræ.] Ecce ratio moderationis Et intedit manifeſtius explicare quo ducit peccatum, & quo ducit euangelica obedientia. Ea autem eſt neceſſitas ſubiunctę huius monitionis: vt quia ſuperius duo mandauerat (alterum exhibere vos deo alterum & membra veſtra arma iuſtitiæ deo) poſtquam proſecutus eſt primum: declarando quòd cui vos exhibetis ad obediendum, &c. modo proſequitur ſecundum, & propterea dicit [Sicut enim exhibuiſtis mẽbra veſtra] Ad executionem exteriorem quę per corporea membra fit, manifeſte hoc ſpectat. Et dicendo ſicut, monet modum proportionalem tam penes cogitationes quàm affectus, ſtudia & vigilantias, quibus vſi ſunt ad exhibendũ membra propria [Seruire immunditiæ.] Hinc apparet quòd de peccatis venereis loquitur [Et iniquitati.] Adiũgit ſpeciei genus, augendo orationem. Et nihilominus propter

ſpecia-

ſpecialem turpitudinem venereorum, meminit ſpecialiter immunditiæ, tanquàm ſit peculiaris quædam fœditas membrorum. [Ad iniquitatem.] Refertur hoc vtrique prædictorum. Et eſt ſenſus, ad iniquitatem conſummandam. Affectatæ ſiquidem immunditiæ & vniuerſaliter iniquitati exhibentur membra ſeruientia ad conſummandam iniquitatem, vel ad iniquitatis ſtatum incurrendum. [Ita] proportionaliter. [Nunc.] baptizati & addicti iuſtitiæ. [Exhibete membra veſtra ſeruire iuſtitiæ in ſanctificationem.] E regione tam immunditiæ quàm iniquitatis locat iuſtitiam è regione vero ad iniquitatem locat in ſanctificationem. Fructus ſiquidem iuſtitiæ actualis quæ per membra exercetur, eſt ſanctificatio: hoc eſt mundum fieri, mundus ſtatus. Monet itaque vt ſimili proportionaliter diligentia, ſtudio, affectu, vigilantia, &cæt. nunc exhibeant membra corporis ad ſeruiendum cognitæ iuſtitiæ ad executioni mandandum bona opera in ſanctificationem, in mundificationem propriam, in aſſecutionē ſtatus mundi. de quo ſcriptum eſt Beati mundo corde. [Quum enim ſerui eſſetis peccati, liberi fuiſtis iuſtitiæ.] Et eſt caſus datiui iuſtitiæ: Et eſt ſenſus quòd ſtatus ſeruitutis peccati exemit vos à iuſtitia. Liber enim iuſtitiæ appellatur exemptus à iuſtitia: in quem ſcilicet iuſtitia non dominatur, & quem forte iuſtitia nulla frænat. Propoſita nanque monitione tam humana, ſubiungit conditiones partium, ſcilicet hinc peccati, inde iuſtitiæ, vt innoteſcat quàm humanum fuerit non plus exigere. Et prima conditio penes ſtatum ſeruitutis deſcribitur: ſecunda vero penes fructum, dicendo. [Quem ergo fructū habuiſtis tunc in illis, in quibus nūc erubeſcitis?] Non ſolum ſeruitus peccati eximit à iuſtitia, ſed fructum inducit annexam ſemper habentem pœnitudinem immo & turpitudinem dicendo in quibus nunc erubeſcitis. Tertia autem conditio penes finem deſcribitur, ſubiungendo [Nam finis illorum mors eſt.] Intellige finem illorum, non intentum ab hominibus peccantibus, ſed finem ad quem ſuapte natura ducunt peccata. Mors enim tum animę tum æternę damnationis, finis eſt proportionatiſſimus peccatis. [Nūc vero liberati à peccato, ſerui aūt facti deo, habetis fructum veſtrum in ſanctificationem: finem vero vitā æternam.] Ordinate tres conditiones oppoſitas è regione ponit, ſatis claras. Nā cōtra ſtatū de quo dixerat, ſerui peccati liberi fuiſtis iuſtitiæ, directe opponit, liberati à peccato ſerui aūt facti deo Cōtra id vero quod dixerat, quem ergo fructū, opponit habetis fructum

ctam veſtrum in ſanctificationem. Contra id demum quod dixerat, nam finis illorum mors eſt, opponit finem vero vitam æternam. [Stipendia enim peccati mors.] Memor Paulus ſimilitudinis præaſſumptæ (quum dixit, nec exhibere membra veſtra arma iniquitatis peccato) meminit modo ſtipendij, dicēdo ſtipendia enim peccati mors. Exibentibus ſiquidem arma peccato. ſtipendia debētur à peccato. Non recedens ergo à membrorum officijs & ſimul declarans quod dixerat finis illorum mors, finem vero veſtrum vitam ęternam explicat quod merces quę à peccato redditur tāquam ſtipēdium ijs, qui membris ſuis illud armant, qui membris ſuis illi militant eſt mors tam animæ (quæ conſiſtit in ſeparatione animæ à deo) quàm æterni cruciatus quæ conſiſtit in pœnis interni. Et hoc de peccato actuali loquendo nam compræhendendo etiam peccatum originale, inter ſtipendia peccati eſt etiam mors corporis. [Gratia] pro, donum, [autem dei vita æterna] Nó dicit quod ſtipendia iuſtitiæ vita æterna, ſed donum dei vita æterna. vt intelligamus non ex noſtris meritis ſed ex gratuito dei dono aſſequi nos pro fine vitam æternam Propter quod & ſubdit. [In Chriſto Ieſu domino noſtro.] Ecce meritum, ecce iuſtitia cuius ſtipendiū eſt vita æterna: nobis autem eſt donum ratione ipſius Chriſti Ieſu.

CAPVT VII.

A N ignoratis fratres.] Dixerat ſuperius, non eſtis ſub lege: nec hoc manifeſtauerat, ſed ſtatim quæſtionem tractauit nunquid ex hac libertate peccauimus? Tractata itaque quæſtione manifeſtat quod aſſumpſerat, ſcilicet non eſtis ſub lege. Et ad hoc manifeſtandum inducit regulam generalem de lege, ſatis norā ijs qui aſſueti ſunt viuere ſub lege. [Scientibus enim legem loquor quod lex in homine dominatur quanto tempore viuit.] Hæc eſt regula generalis In qua verbum viuit anceps eſt ad hominem vel ad legem. Verūtamē parui aut nihil refert ad vim ſenſus. nam in eundem ſenſum redit vtraque conſtructio. Si enim intelligitur quanto tempore viuit lex, hoc eſt habet vim coactiuam, verum dicitur. Et ſimiliter ſi intelligitur quanto tempore viuit homo, verum dicitur: dummodo intelligas de vita non naturæ ſed de vita ſtatus. Quanto tempore enim homo viuit in ſtatu militari, dominatur in eo lex militaris: & quanto tempore homo viuit in ſtatu coniugali dominatur in eo lex coniugij: & ſic de ſimilibus. Hoc autem conſtat in diem redire cum prius dicto , quanto tempore viuit lex. Ceſſante ſiquidem

dem ſtatu coniugali in homine, non viuit amplius illi lex coniugij. Et quanuis hæc coincidentia vera ſit, ſubiuncta tamen in textu aſtruunt quod viuit refertur ad hominē Nam tam in exemplo de muliere coniugata quā applicando ad principale intentū ſubſumitur mutatio ſtatus hominis ſub lege. ſecundum quam mutationem iudicat Paulus exemptionem à lege. Eſt itaque ſenſus regulæ, quod lex dominatur in homine quandiu homo viuit ſecundum illū ſtatum quem dirigit lex [Nam quæ ſub viro eſt mulier, viuente viro alligata eſt legi: ſi autem mortuus fuerit vir eius, ſoluta eſt à lege viri. Igitur viuente viro, vocabitur adultera, ſi fuerit cum alio viro ſi autem mortuus fuerit vir eius, liberata eſt à lege viri: vt non ſit adultera, ſi fuerit cum alio viro.] Manifeſtat regulam ab exemplo mulieris coniugatę, quæ ſoluitur à lege ex mutatione ſtatus. Et quū multa ſuppeterent exēpla, elegit hoc Paulus, quoniā iuxta hoc exēplū intendit manifeſtare intētū principale. Litera ſatis clara eſt. In qua interpres aliquas dictiones addidit non nociuas. ¶ Aduerte tamen caute lector quod hæc Pauli verba intelliguntur regulariter: ſecus vero in caſu. Sciebat Paulus, ſciunt & docti in lege Moyſi (quos alloquitur) quod ſecundum legem verum eſt regulariter quod mulier alligata eſt quanto tempore viuit vir eius: & cum hoc ſciunt quod in caſu libelli repudij ſecundum legem mulier ſoluta erat à lege viri etiam viuente viro. Paulus enim legis regula vtitur, tacens exceptiones caſuales. [Itaque fratres mei.] Applicat ad propoſitum tam regulam quàm exemplum. [Et vos mortificati eſtis legi] Non vſquequaque applicat exemplum explicite. In exemplo ſiquidem ſunt velut quatuor perſonæ ſcilicet lex, mulier vir eius, & vir alter cui mortuo primo iungi poterat in hac autem applicatione lex quidem eſt: & ſimiliter loco mulieris ſunt baptizati: loco ſecundi viri eſt Chriſtus qui reſurrexit à mortuis. ſed loco primi viri inſinuatur mors, quum ſubiūngitur, ad fructificandum morti. Mulier enim fructificat marito. Quum itaque dicitur & vos mortificati eſtis legi, non introducitur lex tanquā vir primus, ſed more ſuo Paulus proponit concluſionem intentam: dicendo quod vos baptizati mortificati eſtis legi Moyſi. Hæc eſt enim concluſio ad quam tendit Et idem eſt dicere vos eſtis mortificati legi, & dicere vos eſtis exempti à lege. ipſa enim mortificatio exemptio eſt. [Per corpus Chriſti.] non per veſtra opera, ſed per mortem quam ſuſtinuit corpus Chriſti. Mors ſiquidem Chriſti reddit omnes baptizatos mortuos legi: quod eſt mortificare eos legi. [Vt ſitis alteri⁹ qui ex mortuis reſurrexit.] Alludit ad exemplum

emplum inductum. Sicut coniugata per mortem Chriſti mortificatur legi coniugij, vt licite ſit alterius viri, ita vos per morté Chriſti mortificati eſtis legi Moſaicæ vt ſitis alterius, ſcilicet noui hominis qui reſurrexit à mortuis. [Vt fructificetis.] pro, vt fructificemus, [deo] et hoc ad idem exemplum ſpectat Mulier enim ſecundo viro iuncta illi fructificat & ſic nos fructificemus deo nõ morti [Quum enim eſſemus in carne] Hactenus narrauit, modo probat ex differentia inter vtrunque ſtatum & quem prius appellauit ſtatum ſub lege, modo appellat ſtatum carnalem: quoniam vt ſuperius dixit & infra declarabit, lex præteraduenit vt abundaret peccatum & eſſe ſub lege vt opponitur ad eſſe ſub gratia (vt prædeclaratum eſt) claudit in ſe negationem gratiæ, & hominem ſubiipſi in ſua carnalitate relictum. Nec dicendo quum enim eſſemus in carne, loquitur de eſſe ſubſtantiæ (quoniam etiam baptizati ſunt in carne ſecundum ſubſtantiam) ſed loquitur de eſſe in carne ſecundum ſtatum: hoc eſt cum eſſemus in ſtatu pure carnali, abſque adminiculo gratiæ talis enim erat ſtatus ſub lege [Paſsiones peccatorum.] Cenſent multi legendum eſſe, affectus peccatorum. Et certe confert claritati literæ. quo ad rem tamen ſignificatam nihil refert: quoniam tam paſsiones quam affectus ſignificant eas quas paſsiones animi dicimus: irã, triſtitiã, delectationem, cupiditatem &c. immoderatas Tales enim propriè ſunt paſsiones peccatorum, affectiones peccatorum, morbi animi, & huiuſmodi [Quæ per legem erant.] Si legitur affectus peccatorum, legendum conſequenter eſt qui per legem erãt. nam relatiuum non refertur ad peccata, ſed ad paſsiones. Modus autem quo affectus peccatorũ erãt per legẽ inferius à Paulo declarabitur. pro nunc autẽ ſufficiat noſſe ꝙ modus eſt, quia nitimur in vetitum. Affectiones ſiquidem animi noſtri vetante lege excitantur ad peccandum & propterea deſcribuntur eſſe per legem. Eſt enim ſenſus quòd paſsiones peccatorũ erant per legem excitatæ [Operabantur in membris noſtris.] Affectiones ſiquidem animi propter hoc quod cũ corporali ſunt mutatione, operantur intus mouendo membra noſtra, ſiue iraſcendo, ſiue timendo, ſiue concupiſcendo &c [Vt fructificarent morti.] hoc eſt vt membra noſtra fructum facerent non deo ſed morti Ecce conditio ſtatus ſub lege: quod ſcilicet ex hoc quod eramus in pura carne. affectiones immoderatæ occaſione legis excitatæ operabantur non ſolum in animis noſtris ſed etiam in membris noſtris vt fructus proferrent morti animæ & æternæ damnationi.

¶Vbi erudite lector percipere potes rationem ex ſtatu carnali

&

& occaſione legis. [Nunc autem] Ecce conditio noui ſtatus per Chriſtum. [Soluti ſumus à lege mortis.] Corrupta eſt litera. Legendũ eſt morientes. Ita quòd integra litera eſt [Soluti ſumus à lege morientes in qua detinebamur.] Et participium moriẽtes refertur ad ſoluti. Ita quod ſenſus eſt nunc autem à lege in qua detinebamur ſoluti ſumus moriẽtes, E regione eius quod dixerat quũ eſſemus in carne, dicit nũc autẽ morientes & è regione eius quod dixerat affect⁹ qui per legem erant, dicit ſoluti ſumus à lege in qua detinebamur. Et intendit quod morientes in baptiſmo peccato & iis quæ peccati ſunt (quod fit per virtutem mortis Chriſti) ſoluti ſumus à lege Moyſi in qua detinebamur creſcentibus paſsionib⁹. [Ita vt ſeruiamus in nouitate ſpiritus.] Non ſumus ſoluti à lege vt licentiam carnis habeamus, ſed vt ſeruiamus in nouitate ſpiritus. Et dicit hoc contra id quod dixerat, operabantur in membris noſtris ad fructificandum morti. Nec ſolum dicit in nouitate, ſed in nouitate ſpiritus: vt intelligamus nouitatem ſpiritualem, nouitatem vitæ ſecundum ſpiritum: cuius eſt tendere ad ſuprema bona [Et non in vetuſtate literæ.] Directe contra legem Moyſi dicit hoc, non detrahendo illi ſed declarando ſtatum eius eſſe ſtatum vetuſtatis. quod eſt verum tum ratione vetuſtatis quam relinquit in homine, non conferendo gratiam: tum ratione vetuſtatis quã occaſionaliter excitat ſeu auget. Vt intelligamus ex hac differentia inter nouitatem ſpiritus & vetuſtatem legis ſcriptæ (quæ propterea litera appellatur) repugnare ſtatum quem adepti ſumus per Chriſtum, ſtatui ſub lege: quemadmodum nouitas ſpiritus repugnat vetuſtati literæ [Quid ergo dicemus?] Poſtquam declarauit quod baptizati non ſunt ſub lege, & ex imperfectis conditionibus ſtatus ſub lege repugnantibus perfectis conditionibus ſtatus ſub gratia; quæſtionem ſubiungit. [Lex peccatum eſt?] hoc eſt nunquid lex mala eſt? Et eſt occaſio quæſtionis, tum quia dictum eſt quod lex præteraduenit vt abundaret peccatum. tum quia dictum eſt quod affectus peccatorum qui per legem erant operabantur in membris noſtris ad fructificandum morti. Ex his enim apparenter prima fronte videtur quod lex eſt mala & propterea mouit quæſtionem ad excludendum hunc ſenſum. [Abſit.] Horrentis eſt [Sed peccatum non cognoui niſi per legem.] Siue vniuerſaliter de peccato ſiue ſpecialiter de aliquo peccati genere (puta actus interioris) ſit ſermo, ſenſus eſt quod peccatũ quatenus eſt offẽſa dei, quatenus puniendũ eſt à deo, non cognoui niſi per legẽ. nã ſine lege Moyſi (de qua eſt ſermo, vt patet ex ſubiũctis) cognoue-

runt

runt homines non ſolum homicidia & ſimilia eſſe peccata, ſed etiam interiores actus, vt patet in libris philoſophorum. ſed non cognouerunt peccatum ſecundum primam rationem culpæ qua eſt offenſa dei, nec ſecundum primum reatum pœnæ quo meretur æternam damnationem. Hoc enim per legem communiter cognitum eſt. Et dico communiter ad differentiam aliquorum fidelium extra legem: qui diuinitus fuerunt inſtructi. Et eſt ſermo de notitia non tam ſpeculatiue quam practice: qua illa quæ ſunt per legem vetita cognoſcimus vt non attentanda à nobis. Huiuſmodi enim notitiam directe parit lex etiam quo ad illa quę prius nota erant eſſe mala. nam per legem tantum cognoſcuntur vt vitanda, quia punienda, medium enim proprium legis eſt pœna. Lex itaque parit notitiam peccati vt vitandi, vt puniendi. [Nam concupiſcentiam neſciebam.] Probat ab exemplo in vno ſpeciali genere peccati. Et affert peccatum internæ concupiſcentiæ in quo manifeſtius apparet vis legis notificantis. Nam nulla lex humana punit actus interiores Vnde dicendo nã concupiſcentiam neſciebam, non intendit de ipſa concupiſcentia abſolute ſed de ipſa vt peccatum punibile Et eſt ſermo de concupiſcentia tam rei alienæ quàm venerea. vt patet ex authoritate legis ſubiunctæ. [Niſi lex diceret, non concupiſces] Hinc clare apparet quod de lege Moyſi loquitur: in qua ſcriptum eſt Exod. 20 hoc præceptum. [Occaſione autem accepta.] Nõ dicit occaſione autem data (quoniam lex non dat occaſionem peccandi) ſed dicit occaſione accepta: quia ex notitia habita per legem occaſionem accepimus peccandi. [Peccatum.] Ecce quis accepit occaſionem. Et nomine peccati ſignificatur fomes internus: hoc eſt inferior pars animi tendens ad bonum delectabile ſecundum ſenſum ſeu mundum. Hæc enim pars appellatur peccatum multiplici ratione. tum cauſaliter vel quia eſt cauſa peccati, vel quia eſt effectus peccati primi parentis. tum formaliter, pro quanto eſt pars peccati originalis. Hæc inquam pars animi appellata peccatũ, eſt illa quæ accepit occaſionem. [Per mandatum.] nõ vt inſtrumentum, non vt medium ad hoc adhibitum, ſed vt per contrarium depellendum. ¶ Quod vt clarius intelligas, aduerte quod quia naturale eſt vnicuique inſurgere in ſuum contrarium approximatum ſibi (vt patet in naturalibus, calore ſcilicet & frigore) & lex vetans concupiſcere, eſt velut contrarium approximatum parti animi concupiſcenti, repræſentatur concupiſcenti animo præceptum legis vt contrarium libertati eius: ac per hoc occaſionem accipit irruendi in præceptum

ptum: & ſic nititur ad concupiſcentiam vetitam per mandatum. Vbi cernere potes quòd concupiſcens animus non vtitur mandato vt inſtrumento aut medio ad concupiſcendum, ſed occaſionem concupiſcendi accipit, tanquam defendens libertatem cui contrariatur mandatum. Et hoc ne oporteat repetere, ſit dictum pro ſemper. [Operatum eſt in me omnem concupiſcentiam.] Omne genus cõcupiſcentiæ. habet enim multas partes concupiſcentia. Vnde & in Exodo dicitur, non concupiſces vxorem proximi tui, non boué non aſinum, non ancillam &c. Et eſt ſermo de concupiſcentia actuali. nitens enim animus pro libertate, à nullo frenatur concupiſcentia: ſed quandoque quod prius non concupiſcebat, ægre ferens per mandatum coerceri, incipit concupiſcere. [Sine lege enim.] Coniunctio enim cogit me ad interpretandum Pauli verba vt rationem eius quod dictum eſt, ſcilicet quòd peccatum occaſionem accepit per mandatum operandi concupiſcentiam. Et propterea altius repetenda occurrunt: prænotando quòd Paulus duas vitas & duas mortes inducit in his verbis ſcilicet vitam peccati, vitam meam, mortem peccati, & mortem meam. Vitamque meam & vitam peccati contrarias ponit: atque ita ordinat vt vita mea ſit mors peccati, & vita peccati ſit mors mea hæc enim clare in textu lucent. ¶ Reddit itaque rationem eius quod dixerat de lege Moyſi ex geſtis in principio humani generis. Creatis ſiquidem deus primis parentibus antequam mandatum daret de non comedendo fructum arboris illius vetitæ, homo ſine lege viuebat, & peccatũ mortuum erat. Quod homo quidam viueret tũc vita boni moris & ſine lege, ex hoc conſtat quòd de ſtatu eius ante factum ſibi præceptum eſt ſermo. Quòd vero tunc peccatum mortuum fuerit, ex eo patet quòd pars illa inferior animi quæ cauſa peccati in nobis eſt, & propterea peccatum appellatur, mortũa erat quantum ad hoc quòd exiret in actum peccati. erat enim velut ſopita per donum iuſtitiæ originalis, in qua creatus eſt homo. Ex primo itaque ſtatu hominis per locum à maiori probat intentum. dicendo. ſine lege enim hoc eſt ante mandatum aliquod poſitiuum: [Peccatum.] hoc eſt inferior pars animi quatenus ad peccandum eſt [Mortuum erat] velut mortuum ſopitum erat per iuſtitiam originalem. [Ego autem.] In perſona humani generis loquitur. [Viuebam.] vita ſpiritus & corporis abſque neceſsitate moriendi, vita contraria vitæ peccati. [Sine lege aliquando.] in illo primæuo ſtatu ſine lege poſitiua etiam à deo lata. [Sed quum veniſſet mandatum, in quacunque die comederis ex ea ar-

 bore

bore morte morieris]hoc eſt enim fuit lex ſeu mandatū legis poſitiuæ, diuinæ tamen [peccatum reuixit.] Sopita pars animi ad peccandum reuixit Nec dicit reuixit eo quòd antea peccãdo vixerit ſed quia deſcripſerat peccatum mortuum, nec moritur niſi quod viuit, oportuit dicere quòd reuixit. mortuum enim viuere eſt reuiuere ¶ Verificatur autem reuiuere ſicut verificatur mortuum, per priuationem vitæ actualis peccati, non quam habuerat ſed quam habuiſſet. Niſi enim affuiſſet donum iuſtitiæ originalis, ſenſualitas hominis exiſſet in actum peccandi: quod eſt actuale viuere peccati cuius priuatione dicitur mortuum peccatum: & cuius acquiſitione modo dicitur quod reuixit. Vixit enim concupiſcentia in homine audito præcepti nomine, cur præcepit vobis deus &c. [Ego autem mortuus ſum.] pro, fui. Vita ſiquidem peccati fuit mors mea nam vita peccati fuit ipſum actuale peccare. quod fuit mors & animæ & corporis: quia anima mortua eſt ſpiritualiter, & corpus incurrit neceſsitatem moriendi. [Et inuentum eſt mihi mandatum.] diuinum. [Quod erat ad vitam.] animæ & corporis datum à deo. [Hoc eſt ad mortem] animæ & corporis Modus autem quo quod erat ad vitã verſum eſt in mortem ſubiungitur, vt derecte applicentur dicta ad propoſitum [Nã peccatum.] hoc eſt inferior pars animi cauſa peccati [Occaſione accepta per mãdatum]modo ſuperius expoſito [Seduxit me.] Ad literam deceptus eſt homo occaſione accepta ex præcepto inde enim incœpit deceptio vnde incœpit appetitus libertatis, ſcilicet cur præcepit vobis deus. Et homo quidem ſeductus eſt in muliere, & abductus eſt à via recta in Adam. quam abductionem dictio interpretata ſeduxit proprie ſignificat. [Et per illud, occidit.] Ad literam mortem animæ & corporis intulit inferior pars animi per mandatum excludendum, velut contrarium libertati eius.

¶ Nec huic obſtat quòd mulier dixerit, ſerpens decœpit me: quoniam interna deceptionis cauſa fuit peccatum · hoc eſt inferior pars animi concupiſcens delectabile. dæmon autem eſt cauſa extrinſeca. [Itaque.] Manifeſtato intento (quòd occaſione accepta inferior pars animi vertit mandatum prohibens peccatum, ad peccandum) concludit reſponſionem ad quæſitum, quòd lex non ſolum non eſt peccatum ſed eſt ſancta. [Lex quidem ſancta.] De vniuerſa Moyſi lege dicit quòd eſt ſancta: quia eſt dicans homines deo. [Et mandatum ſanctum.] In ſpecie ſingula genera præceptorum legis deſcribit, incipiens à cærimonialibus: dicendo mandatum ſanctum, relationem ad deum mundam ſignificans.

[Et iu-

[Et iuſtum.] quo ad iudicialia. [Et bonum.] quo ad moralia. [Quod ergo bonum eſt, mihi factum eſt mors?] Prima quęſtio fuerat de malo culpę quærendo quid ergo dicemus, lex peccatum eſt? hæc quæſtio ſecunda de lege, eſt de malo pœnæ. mors enim tam animæ quàm corporis, malum pœnæ eſt. Quæ dicit quod ergo bonũ eſt, tum vt de præceptis moralibus (quæ præcipue ſecũdum ſe bona ſunt, ac per hoc remotiſsiua ab illatione mali) quæſtionem hanc intelligamus. tum quia ipſa ratio boni aduerſatur ad efficere malum. Et eſt ratio quæſiti id quod ſupra dictum eſt quòd per mandatum occidit me. Ne ergo quiſpiam intelligeret mandatum legis verſum eſſe velut in inſtrumentũ occidendi mouit hanc quęſtionem. [Abſit.] Horrentis eſt. [Sed peccatum vt appareat peccatum per bonum operatum.] pro, operans, [eſt mihi mortem.] Inter animum concupiſcentem vetita & animum concupiſcentem illa inet non vetita, hoc intereſt. quòd non vetitus animus concupiſcit ſimplici appetitione: vetitus autem animus concupiſcit vetita non ſimplici appetitione, ſed vt appareat liber, ſed vt appareat vis eius, ſed vt appareat quid ipſe eſt certat enim velut pro propria gloria contra mandatum reſtrictiuum libertatis eius. Et hoc eſt quod Paulus dicit. ſed peccatum vt appareat peccatum, hoc eſt pars illa animi prona ad peccandum vt appareat quid ipſa eſt, vt monſtret ſe liberam, per bonum, hoc eſt per mandatum quantumcunque bonum depellendum tanquam contrarium ſuæ libertati, eſt operans mihi mortem. In quo apparet quòd bonum non eſt verſum mihi in mortem: ſed pronitas ad peccandum vt appareat in ſua libertate, inſurgit ad excludendum bonum. & ſic operatur mihi mortem. ¶ Vbi nóta quòd efficere mortem mihi, commune eſt pronitati ad peccatum tam ſine mandato quàm cum mandato: ſed ad propoſitum Pauli erat declarare modum quo concurrente mandato: non ipſum mandatum ſed libido peccandi efficit mortem. [Vt fiat ſupra modum peccans peccatum per mandatum.] Dictio interpretata peccans, non eſt participium ſed adiectiuum quo lingua Latina caret. Cuius loco fingunt aliqui peccaminoſum: alij interpretantur ſceleſtius. In Græco ſonat ac ſi diceretur infirma infirmitas. ita quòd quemadmodum diceretur vt infirmitas fiat ſupra modum infirma per mandatum, ita dicitur vt peccatum fiat ſupra modum ſeu per exceſſum, id eſt exceſsiue, habens peccatum occaſione mandati. Et deſcribitur ac declaratur per hoc proprius effectus occaſionis acceptæ ex

mando: quòd ſcilicet non eſt peccare ſed exceſsiue peccare, declarando id quod propoſuerat. lex autem præteraduenit vt abundaret peccatum. [Scimus enim] Coniunctio enim ad reddendam rationem vtriuſque refertur, ſcilicet quòd lex eſt bona, & quòd peccatum (hoc eſt inferior pars animi ad peccatum prona) eſt quod ſeducit & occidit. Quod autem dicit ſcimus, in perſona ſapientium dicit. [Quia] pro, quod, [lex ſpiritualis eſt.] Lex Moyſi lex ſpiritualis dicitur, quæ eſt regulatiua ſpiritus: hoc eſt ſuperioris partis hominis. ad hoc enim tendunt præcepta moralia legis. [Ego autem carnalis ſum.] Cõtra ſpiritualitatẽ legis, è regione diſtinguit ſe carnalem vt intelligamus quòd quẽadmodũ lex tẽdit ad id quod eſt ſpũs itã ego tendo ad id quod eſt carnis. Et ne ſit quęſtio quo ſenſu Paulus vtitur ſe, quũ dicit ego aũt carnalis ſum, ſubiũgit. [Venũdatus.] ꝓ, venditus, [ſub peccatũ.] vt hinc intelligamus quòd vtitur ſe ex illa parte qua venditus eſt ſub peccatũ: hoc eſt qua ſeruus eſt peccati. Eſt itaque ſenſus ꝙ ego ſecundũ inferiorem animi partem carnalis ſum, ad ea quæ carnis ſunt tendo. Secundum enim hãc partem animi homo velit nolit ſeruus eſt peccati: homo quantumcunque iuſtus. & ſecundum eam dicitur fomes peccati Dicit autem venditus vt intelligamus hominem nõ eſſe conditum in ſeruitute peccati, ſed eſſe venditum in ſeruũ peccati. A quo autem fuerit venditus, nõ explicat quoniam cõſtat hominẽ vendidiſſe ſeipſum viliſsimo precio concupiti delectabilis in primis parentibus Qui enim facit peccatum, eo ipſo ſe conſtituit ſeruum peccati. quod eſt vendi ſub peccatum, referendo ad precium concupiti delectabilis ſeu vtilis propter quod homo peccat [Quod enim operor non intelligo.] Probaturus ſigillatim tria præmiſſa, præponit tanquàm baſim omnium conditiones hominis iuſti penes hoc quòd non eſt ſimplex ſed compoſitus ex duobus principiis: mente ſcilicet & carne, ſpiritu & peccato, hoc eſt fomite. Quocirca coniunctio enim omnium fundamentum afferri ſignificat, in duabus conditionibus teſtantibus hominem eſſe tanquàm duos, ſcilicet operari præter intellectum & inobedientiam ac contrarietatem operis ad voluntatem. Dicendo enim, quod enim operor nõ intelligo, ſe operari ſine imperio intellectus aperit & dicendo non enim quod volo ago, inobedientem ſe ſibi volenti deſcribit: & dicendo ſed quod odi malum hoc facio, contrarium ſe ſibi odienti ſeu volenti teſtatur. Sapienter autem Paulus ex Actibus docet principia interna: & ex eo quòd præter intellectum & præter ac contra volitiones homo multa operatur mõſtrat hominem

nem conſtare ex contra ſeſe pugnantibus. ¶Et nihilominus hac eadem particula textus vtitur Paulus ad probandum illam particulam, ego autem carnalis ſum. hoc enim probat ex hoc quòd operatur præter intellectum. Rationalis ſiquidem hominis quaten' rationalis eſt operatio eſt per intellectũ. & propterea ex hoc ipſo quòd non intelligo id quod operor, ex hoc ipſo quòd operor abſque imperio intellectus: experior me eſſe carnalem. Nec indiget probatione nos operari abſque imperio intellectus: quoniam experimur in nobis multas appetitiones animi multáſque cogitationes abſque imperio intellectus prouenientes ex inclinationibus animi ad propria delectabilia, hoc eſt enim eſſe carnalem. Attamen Paulus probat, ſubiungens. [Non enim quod volo bonum, hoc ago.] Superfluit bonum. Manifeſtat ſe operari præter intellectũ, ex hoc quod non operatur ſecundũ volũtatem intellectus enim mediãte volũtate imperat [Sed quod odi malum, illud facio.] Superfluit malũ. Ex vtroque actu (ſcilicet velle & nolle) manifeſtat quæ experimur quotidie in nobis: dum ſenſualitas & non facit quod volumus & facit quod nolumus, varijs appetitionibus. [Si autem quod volo illud facio.] Ex hoc vltimo dicto (hoc eſt ex contrarietate operis ad velle) poſtquàm probauit ſe carnalem, probat q̃ lex eſt ſpiritualis. Et ſcito quòd vis medij termini conſiſtit in contrarietate voluntatis ad opus. ſed procedit ex parte velle, in eo quod dicitur ſi autem quod nolo. Ex hoc enim quod ego nolo id quod facio ſecundũ carnẽ, manifeſte ſequitur quòd voluntas mea concors eſt legi: quæ etiam prohibet id quod facio ego carnalis. Et propterea optime infertur. [Conſentio legi quoniam] pro, q̃, [bona eſt.] Nota autẽ progreſſus Nõ dicit conſentit voluntas ſed conſentio. poſtquàm enim ſeipſum diſtinxit in contrarios (ſcilicet ſe intelligentem ac volentem, & ſe operantem) intendit locare ſe ſimpliciter & abſolute in loco ſui intelligentis & volentis & excludere ſe ſimpliciter & abſolute à loco ſui operantis, attribuendo locum illum non ſibi ſed peccato in carne habitanti, Ita quòd vbi hactenus tanquàm confundens ſe, vſus eſt ſe vtrinque, modo diſtinguens ordinans & reſoluens in propria principia, vtitur ſe ſecundum id quod eſt & non ſecundum id quo æger eſt: quòd non eſt eſſe, ſed priuatio, ſed morbus, ſed peccatum. & propterea dicit cõſentio ego ſimpliciter & abſolute ¶Vbi & alterum non minoris artis aduerte quòd vbi ſuperius ſe contra legem locauerat, dicendo lex ſpiritualis eſt. ego vero carnalis ſum, modo ex parte legis ſe locat dicendo conſentio legi quòd bona eſt. Simpli-

citer ſiquidem & abſolute homo ſecundum id quòd eſt conſentit legi, atteſtatur quòd lex eſt bona, dum vult contrarium eius quòd caro infecta operatur. quoniam ſicut hoc velle eſt bonum, ita lex habens idem velle eſt bona. Ita quòd ab intimis mentis & voluntatis teſtimonium perhibemus quòd lex eſt bona. [Nunc autē iam operor illud] Vbi probauit ꝙ lex eſt bona, vbi locauit ſe ex parte legis , ne etiam locares ipſum quoque abſolute ex parte carnis, ſeparat ſe abſolute à loco ſeu parte carnis ſeu ſui operantis. Dicendo nunc autē, tempus iuſtificati hominis ſignificat nunc: & pronomen ego demonſtrat ſe non ſecundum quid (vt ſuperius demōſtrauit, quum dixit ego carnalis ſum) ſed ſimpliciter & abſolute, ſecundum id quod eſt, & propterea vere dicit quòd non ego operor illud inuolūtarium. [Sed quod inhabitat in me peccatum.] Ecce operans opus præter intellectum & voluntatem , non ſum ego cauſa inuoluntarij operis, ſed peccatum habitans in me. Appellatur peccatum habitans, pronitas inferioris partis animi ad peccatum, quæ peccatum dicitur & eſt, quia eſt pars originalis peccati, quæ remanet etiam in baptizatis & iuſtis ac ſanctis viris. Quæ etſi naturalis eſt, pro quanto natura ſenſitiua naturaliter tendit ad bonum ſenſibile (quod frequenter contrariatur bono rationali) eſt tamen peccati originalis pars, pro quanto deſtituta eſt fræno originalis iuſtitiæ ex hac enim priuatione voluntaria voluntate primi parentis, habent rationem peccati & remanet in baptizatis & iuſtis ſub ratione effectus inflicti & pœnæ peccati originalis , ſicut & mortalem eſſe. Nec deſinit appellari peccatum, vel quia eſt cauſa peccati, vel potius quia eſt ex peccato: ſicut litera manu mea ſcripta, vſitato vocabulo appellatur manus mea. dicentibus omnibus de litera, iſta eſt manus illius. Et dicitur inhabitans, quia iſta deſtitutio per modum non hoſpitantis, ſed habitantis manet & perſeuerat in nobis continue. [Scio enim.] & certa ſcientia & experimento. Probat quod immediate ante dixerat ſcilicet quòd peccatum habitans in me operatur inuoluntarium. [Quia.] pro, quòd [non habitat in me](hoc eſt in carne mea)[bonū.] Ex hoc quòd bonū gratiæ habitās in ſpiritu nō habitat in carne , probat quòd peccatum habitans in carne, operatur huiuſmodi inuoluntaria, Bonum ſiquidem gratiæ diuinæ per baptiſmum inhabitat in ſupriori parte hominis. non autem in inferiore animi parte quæ appellatur caro. Et propterea veriſſime dicit ſe ſcire & experiri quòd in ſe, hoc eſt in carne ſua, non habitat bonum gratiæ. ¶ Vbi clare vides quòd exponit ſe carnalem reijciendo in carnem & excluden-

cludendo à ſe abſolute ſe carnalem,& ex hoc quòd bonum gratiæ diuinę non reformat carnem ſicut reformat mentem, relinquitur caro deordinata,relinquitur fomes peccati.[Nā velle adiacet mihi.]Probat hoc vltimo dictum(ſcilicet quòd bonum non habitat in carne mea, ſed in mente mea) ex hoc quòd velle adiacet mihi: hoc eſt facultas volendi bonum eſt in me iuſtificato.[Perficere autem bonum nō inuenio.]hoc eſt facultatem exequendi bonum ſpectans ad partem inferiorem,non inuenio. Hoc eſt enim quod ſub alijs verbis Chriſtus dixit Spiritus quidem promptus eſt, caro autem infirma Et quòd hoc ſit verum,probat ab actionibus,vtendo ſuperius dictis [Non enim quod volo bonum hoc facio,ſed ꝙ nolo malum hoc ago.]Superius hanc inobedientiam & hanc contrarietatem explicauerat ſine bono & malo:modo applicat inobedientiam ad bonum & contrarietatem ad malum: quoniam ex his euidenter patet quòd quanuis velle bonum & nolle malum ſit in facultate mea,perficere tamen bonum & cauere malum non inuenio in carne executiua hoc eſt in parte inferiori animi: inuenitur enim inobediens quum volo bonum, & contraria (vtpote faciens malum)quum nolo malum. [Si autem quod nolo illud facio.]Reſumendo vltimo dictum arguit ad concludendum ſcilicet quòd non ego, ſed inhabitans in me peccatum operatur malum inuoluntarium.Et optime ex contrarietate facti ad nolle, infert. [Iam non ego operor illud,ſed quod habitat in me peccatum.]Ex eo nanque quòd ego nolo malum aliquid,ſequitur quòd ego non operor illud ex eo vero quòd illud malum facio, hoc eſt exequor ſecundum partem inferiorem,ſequitur quòd habitans in me peccatum operatur malū illud ¶Recole hic quòd ex hacmet propoſitione,ex hacmet contrarietate (ſignificata dicendo,ſi autem quod nolo illud facio)paulò ſuperius intulit, conſentio legi quòd bona eſt & modo infert quòd non ego operor malum, ſed habitans in me peccatum: contrarietas enim iſta ex parte ſuperiori infert & concordiam legi & negationem operandi malum: ex parte vero inferiori infert quòd peccatum habitans in me eſt id quod operatur malum quod nolo.[Inuenio igitur legem volenti mihi facere bonū.]Non ſatis fuerat ex conditionibus iuſtificati hominis declarare legē eſſe bonā,ſed opòrtebat ex eiſdē declarare legē eſſe ſpiritualē: quū hoc propoſitū fuerit Et propterea modo infert ex eiſdē conditionibus contrarijs ſpiritualitatē ſimul & neceſſitatem legis.Spiritualitatē quidem inferendo.inuenio igitur legem mihi volenti facere bonum Iam enim patet ex ſuperioribus ꝙ ego volens

facere bonum,ſum ego ſecundum ſpiritum. Et propterea ex hoc ipſo quòd mihi volenti facere bonum inuenio legem, apparet quod lex eſt ſpiritualis: alioquin inuenirem legem contra me volentem facere bonum ſed non inuenio legem contra me ſed mihi volenti facere bonum, hoc eſt ſpirituali: igitur lex ſpiritualis eſt, vtilis eſt mihi ſpirituali. Neceſſitatem autem ſubiungendo. [Quoniam mihi malum adiacet.] Ideo inuenio legem vtilem mihi ſpirituali, quia malum mihi adiacet: neceſſitas ſiquidé legis eſt ex parte mali mihi adiacentis. Si enim bonum gratiæ eſſet in vtraque parte iuſtificati hominis, inueniret quidem homo ſpiritualis legem vtilem ſed non neceſſariam ex parte contrarietatis in homine: ſed ex eo quôd malum adiacet etiam iuſtificato lex inuenitur tãquam frænum, ad cohibendum pronitatem ad peccandum. [Condelector enim legi dei ſecundum interiorem hominem] Rationẽ reddendo vtriuſque vltimo dicti, progreditur ad declarandum quod reliquum erat, ſcilicet venditus ſub peccatum. declaratis duobus prioribus, ſcilicet lex ſpiritualis eſt, & ego carnalis ſum. Quod enĩ verum ſit, inuenio legem mihi volenti bonum facere, hinc patet quia condelector legi dei ſecundum interiorem hominem, hoc eſt ſecundum mentem, ſecundum ſpiritum. Et appellauit ſuperiorem partem animi interiorem hominem, eo quòd operationes ſuas perficit intus: in ſeipſa ſcilicet abſque organis corporeis intellectus enim & voluntas ſupereminent ſeparati ab vniuerſo corpore. Et per oppoſitum exterior homo vocaretur homo ſecundum partes ſenſitiuas tã interiores quàm exteriores, eo quòd carnalibus officijs immerſæ ſunt [Video autem aliam legẽ in membris meis.] Ecce partes exterioris hominis, ecce ex quibus cópo-nitur exterior homo ſcilicet membra carnalia tam interna quàm externa. [Repugnantem legi mentis meæ.] Lex dei & lex mentis meæ ſunt concordes. nam per legem mentis meę intelligit naturalem legem inditam menti: lex autem in membris eſt ipſa ordinatio affectuũ carnalium ad delectabilia & vtilia ſecũdũ ſenſum. huiuſmodi enim inclinatio lex nominatur quia eſt tanquam lex naturalis partis ſenſitiuæ quatenus ſenſitiua eſt. Repugnat autem hæc lex legi mentis: quia inclinatio partis ſenſitiuæ tendit ad bonum vtile ac delectabile ſecũdũ ſenſum: inclinatio autẽ mentis & ſpiritus tendit ad bonũ ſecũdũ rectam rationẽ & ſpiritualẽ. Conſtat autẽ quòd hęc duo bona ſæpe ſibijnuicẽ aduerſantur: vt experiẽtia teſtatur Et propterea veriſſime dicit Paulus quãuis iuſtificatus & ſanctus. video aliam legem in membris meis repugnantem legi

mentis meæ.[Et captiuantem me in lege peccati quæ eſt in membris meis.]Ecce quod dixerat venditus ſub peccatum.Cõſiderare libet quòd quemadmodum ex parte animi ſuperiore meminit duarum legum (ſcilicet legis dei, & legis mentis meæ) ita ex parte quoque inferiori meminit duarum legum, ſcilicet legis membrorum meorum & legis peccati, vt lex carnis è regione legis mentis, & lex peccati è regione legis dei docetur. Et ſicut lex mentis ſubdit hominem legi dei,ita lex carnis ſubdit hominem legi peccati. Et quanuis tam lex carnis quàm lex peccati ſit in membris meis vt Paulus clare dicit, differunt tamen in hoc, quòd lex carnis eſt naturalis, eſt inclinatio naturalis virium inferiorum ad propria bona: lex vero peccati eſt pœna peccati originalis, & eſt deordinatio earundem virium derelicta ex perditione iuſtitiæ originalis.Diſtinguuntur ergo lex carnis & lex peccati non materialiter non ſubiecto,ſed formaliter & penes principia quia illa à natura,iſta à peccato,illa inclinatio eſt, hæc priuatio · vnde & illa captiuum me reddit ſub iſta,vt Paulus dicit.Et vere quia inclinatio naturalis partis ſenſitiuæ in bonum delectabilile ſecundum ſenſum,reddit me captiuum ſub peccato.Scrutare modum quo peccauerunt primi parentes, & videbis quòd nos peccamus ſicut & illi,quos naturalis inclinatio ad delectabile bonum duxit in ſeruitutem peccati .Conuenit autem legis nomen huic pœnæ peccati, quia tanquam lex à peccato edita ad peccandum ducit: illo tamen modo quo priuatio fræni ducit,ſcilicet licentiando ſeu remouendo prohibens. Senſualis itaque inclinatio captiuum reddit hominem iuſtum ſub lege peccati, dum inuitum malis appetitionibus ſubijcit in primis motibus inuolũtarijs.[Infœlix ego homo] Hinc apparet clarius quòd in perſona iuſtificati hominis locutus eſt:nam affectus huiuſmodi ſuſpirantis ægrè ferendo ſtatum carnis,manifeſte affectus eſt non ſolum iuſtificati ſed ſancti viri miſerum ſe profitentis ratione affectuũ carnalium, & ſuſpirãtis pro liberatione. Vnde & dicit. [Quis me liberabit de corpore mortis huius?]In textu Græco pronomen huius anceps eſt ad corpus vel mortis.Ita quòd poteſt legi de corpore mortis hoc:vt ſignificetur hoc corpus eſſe corpus mortis. Et poteſt legi de corpore mortis huius. ſignificando quòd non ſuſpirat vt liberetur à corpore abſolute,ſed à corpore mortis huius.hoc eſt à corpore quatenus eſt miniſtrans mortem hanc:eſt enim nonnulla mors pati huiuſmodi ſenſuales motus.Et eſt ſenſus,ex quo donum gratiæ Chriſti non me liberat ab hac carnis conditione mortifera,quis me ab illa li-

la li-

la liberabit?] quaſi dicat nullus Et verum dicit pro ſtatu præſentis vitæ : propter quòd dicit me iuſtificatum , de quo loquitur [Gratia dei.]pro,gratias ago deo,[per Ieſum Chriſtum dominum noſtrum] Non ſignificatur gratia dei liberans,ſed gratiarum actio,ne paruipendẽtus iuſtificatum ſtatum ſuum propter miſeriam carnis,&ꝛ deſperati voce dictum intelligeres infœlix ego homo qs me liberabit,ſubiungit gratiarũ actiões deo per Ieſum,vt ex hoc quòd gratias agit deo per Ieſum intelligamus beneficium eſſe vocem hanc:intelligamus beneficium dei per Ieſum Chriſtum collatum eſſe vocẽ dictam Et vere beneficium magnum eſt,quòd homo iuſtificatus non ſolum cognoſcit,ſed æſtimat quod carnis in ſe videt,vt miſeriam & æſtuat deſiderio rei communiter impoſſibilis,non ſimpliciter ſed in hac vita.Huiuſmodi enim velleitas accẽſa vt homo totus ſeruiat deo meritoria eſt & vtilis eſt ad magis ac magis recedendum à ſeruitute carnis.Eſt itaque ſenſus , quãuis ex parte carnis miſerum & non liberandum in hac vita cognoſcam me,de hoc tamen ipſo quòd æſtimo hanc miſeriam & æſtuo deſiderio libertatis gratias ago deo per Ieſum Chriſtum: quia hoc eſt beneficium collatum mihi ex dono gratiæ Ieſu Chriſti reformãtis mentem meam,ideo gratias ago deo per Ieſum Chriſtum quia ipſe mediator eſt: vtpote per quem conſecutus hoc mentis beneficiũ ſum. [Igitur egoipſe mente ſeruio legi dei,carne . u em legi peccati]Concluſio iſta confinium eſt pręcedentium & ſubſequentiũ. Tranſire ſiquidem hinc incipit Paulus ad monſtrandum donum pacis quod iuſtificati per Chriſtum habent ad deum extendi ad liberandum à lege peccati.extendi autem pęr voluntariũ vſum legis ſpiritus.Ita quòd vbi hactenus declarauit donum Chriſti non liberare iuſtificatos à carne,nobis inuitis operante motus præter intellectum,modo conſequenter intendit docere quod donũ Chriſti in iuſtificatis efficit in carne, voluntario interueniente vſu ipſius doni.Et propterea ex dictis infert ambarum libertatum actiones & fructus:dicendo quòd ex dictis ſequitur in me iuſtificato eſſe duo principia inclinatiua ad contraria,mentem ſcilicet & carnem ac per hoc ego iuſtificatus,mente inclinor ad ſeruiendum voluntarię legi dei,carne autem inclinor ad ſeruiendũ voluntarie legi peccati,& vtrunque clarum eſt. ¶Crediderimque ego hanc particulam aptius iungi & effici principium capituli ſequentis quàm finem præcedentis,quoniam materiam ſequentis inchoat.

CAPVT. VIII.

Nihil

N Ihil ergo nunc eſt damnationis.] Quum in antedictis docuiſſet iuſtificatos per donum Chriſti non carere malo carnis pugnantis aduerſus ſpiritum, ne donum Chriſti putares imperfectum vt donum legis antiquæ (eo quòd iuſtificatis in Chriſto & ſectãtibus iuſtitiam legis diuinæ per Moyſen datæ, commune apparet mente ſeruire legi dei, carne autem legi peccati, commune eſt habere carnem & ſpiritum contra ſeinuicem pugnantes) ideo ſubiũgit differentiam inter iuſtificatos in Chriſto ambulantes ſecũdũ ſpiritũ, & ſectantes legẽ dei ambulantes ſecundum legem. Et conſiſtit differentia in hoc quòd in illis nihil committitur dãnabile propter donum Chriſti tam externũ quàm internum: in iſtis committuntur multa damnabilia, propter impotentiam legis vigente carne. vtpote non conferente lege gratiam & non damnante peccatum in carne Intendit itaque per nullam damnationem nullum actum quo meremur damnari. vt patet ex eo quòd non dicitur hoc de exiſtentibus in Ieſu Chriſto, ſed ambulantibus in Ieſu Chriſto ſecundum ſpiritum. quod manifeſte ſonat exercitium operum noſtrorum. Et dixit hoc ad differentiam primorum motuum qui ſunt etiam apud iuſtificatos in Chriſto. vt intelligamus illos non eſſe materiam damnationis, vt intelligamus illos non contrariari exemptis ab omni condemnationis merito. primi enim motus non reddunt ſanctos viros damnabiles, tum ob eorum imperfectionẽ, tum quia abſorbentur à copia ſanctarum actionum continuarum. Et dicit nunc vt intelligamus quod de præſentis vitæ ſtatu loquitur. ne intelligeres quod ratione ſtatus futuræ beatitudinis excludit omnẽ damnationem ab iſtis. [Ijs qui ſunt.] Superfluit ſunt, [In Chriſto Ieſu qui.] Superfluit qui. [Non ſecundum carnem ambulãt] Deſunt tres dictiones [Sed ſecundum ſpiritum.] Vnica eſt in textu Pauli oratio ſed interpres diſtinxit in duas Paulus enim habet, ijs qui in Chriſto Ieſu nõ ſecundum carnem ambulant ſed ſecundũ ſpiritum. quanuis ad ſenſum nõ interſit. Ne omnibus iuſtificatis in Chriſto cõmunem intelligeres exemptionem ab omni dãnatione, explicauit quibus illa conuenit. vt intelligamus hanc exemptionem non ſeruari cum operibus quibuſlibet, ſed cum continuo progreſſu, non ſecundũ carnales affectus ſed ſecundũ ſpiritus inclinationem: & hoc in Chriſto Ieſu. Et dixit in Chriſto Ieſu, ad differentiã ſectatorum legis diuinæ ſecluſo Ieſu Et dicit ambulant, vt cõtinuũ vitæ rectæ nõ ſtatum ſed progreſſum excluſa negligentia ac deſidia ſignificet: ad differentiam Chriſtianorum quia ab

omni

omni damnatione exemptos parum curant ſe ſeruare. Et adiungit negationem operum carnalium ad confutationem hæreticorum ambulantium ſecundum ſpiritum ſimul & carnem: dum opera carnalia perficiunt ſub prætextu ſpiritus. Et adiungit negationi operum carnalium opera ſecundum ſpiritum, ad excitationem tepentium quibus magnum videtur quòd abſtinent à proſecutione carnalium. vt intelligamus non ſufficere ad euitandam omnem damnationem abſtinere à carnalibus, ſed oportere proficere in ſpiritualibus. [Lex enim ſpiritus vitæ in Chriſto Ieſu.] Quinta eſt hæc lex inter nominatas hic à paulo. nam quatuor prænominatis (ſcilicet legi dei, legi mentis meæ, legi membrorum ſeu carnis, & legi peccati) modo ſuperadditur lex ſpiritus vitæ in Chriſto Ieſu. Et eſt ordo lex ſpiritus, non cuiuſcunque ſed ſpiritus vitæ, hoc eſt ſpiritus vitalis, ſpiritus viuificātis, ſpiritus ferentis ſecum vitam: vitæ autē non naturalis ſed vitę in Chriſto Ieſu, vitę qua viuimus in fide, ſpe, dilectione & imitatione Ieſu Chriſti. Et appoſuit hoc ad differentiam legis dei per Moyſen, quam appellauerat legem ſpiritualem. Ac ſi apertius dixiſſet quamuis vtraque ſit lex ſpiritus, ea tamen de qua loquor eſt lex ſpiritus vitæ in Chriſto Ieſu, illa non: vtraque eſt ſpiritus ſancti vt actoris, vtraque eſt ſpiritus noſtri directiua, ſed hæc eſt ſpiritus ſancti quatenus eſt viuificator noſter in Ieſu Chriſto, quatenus habitando in nobis viuificat nos in Ieſu Chriſto. Et eſt iſta lex ordinatio, diſpoſitio, dominiúmque ſpiritus ſancti in nobis proueniens ex ſpiritu ſancto viuificante nos in fide, & dilectione Ieſu Chriſti. De hac ſiquidem ordinatione verificatur quod ſubditur. Vbi erudite lector cerne quàm proprie probat nihil damnabile committi ab ambulantibus in Chriſto ſecundum ſpiritum, ex efficacia legis ſpiritus viuificantis in Ieſu Chriſto. [Liberauit me à lege peccati.] Pronomen me demonſtrat ipſum in Chriſto ambulantem non ſecundum carnem ſed ſecundum ſpiritum. perſonam ſiquidem talium induit. Non dicit liberauit me à corpore mortis huius: de quo ſuperius ſuſpirauerat, quis me liberabit de corpore mortis huius. nam à corpore huius mortis nemo in pręſenti vita liberatur: à peccati autem lege liberātur omnes baptizati ambulantes ſecundum ſpiritum: dum abſoluuntur dominio peccati ſuper ipſos, ab obligatione cōformādi voluntarias ſuas operatiōes legi peccati à quo vinculo nō abſoluebat lex Spiritus enim ſanctus viuificās nos in Ieſu Chriſto, ordinat ita intus animos noſtros vt tali auxilio fulti legem peccati nō ſequamur,

tur, ob cuius doni priuationem ſectantes legem, ſibiipſis derelicti, velut ſubditi peccato, fere coguntur conformare opera ſua voluntaria legi peccati. [Et carnis] Non dicit liberauit à morte,ſed à lege mortis. quæ lex ipſo Paulo inferius exponente ex permanentia in morte, nam lex mortis, lex mortem ſequens, eſt mortuum perſeuerare mortuum, eſt de morte non eſſe reditum ad vitam. Et ab hac lege liberati ſumus per ſpiritumſanctum habitantem in nobis: vt patet inferius. [Nam quod impoſsibile erat legi.] Multa more ſuo Paulus propoſuit in hac materia ambulantium ſecundum ſpiritum in Chriſto Ieſu & propterea more quoque ſuo intendens ſingula propoſita declarare, incipit à primo ſcilicet nihil damnationis eſt ambulantibus in Chriſto &c.& directe probat per Chriſtum effectum eſſe vt nihil damnabile incurram° quod lex Moyſi efficere nequiuit. Et vt clarius hæc intelligantur, duo quantum ad propoſitum ſpectat ſubordinata ſunt quæ lex nequiuit efficere Alterum eſt dominium ſpiritus ſuper carnem: alterum hinc conſequens, eſt perfecta præceptorum legis executio. Ratio autem quare lex neutrum horum potuit, ſubiungitur. [In quo infirmabatur per carnem.] hoc eſt in eo quòd impotens erat ratione ſtatus carnalis. lex enim Moyſi quanuis ſpiritualis eſſet (hoc eſt ad regulandum ſpiritum hominis data à deo) quia tamen non adiuuabat intus per gratiam, lex erat infirma & imbecillis ob ſtatum carnalem hominum in quo relinquebat illos. ex hac enim legis imbecillitate clare patet prouenire quòd lex non poterat efficere illa duo quæ explicauimus. [Deus filium ſuum mittens in ſimilitudine carnis peccati.] Dictio interpretata mittens participium eſt præteriti temporis actiuum, quo Latini carēt. & propterea ad ſeruandum & participiū & tempus, aliqui interpretes verterunt (& recte) actiuum in paſsiuum. legēdo ſic deus filio ſuo miſſo in ſimilitudine carnis peccati. Non dicit in ſimilitudine carnis: quia miſſus eſt in vera carne, & non in ſimilitudine carnis. ſed determinat qualitatem carnis de qua loquitur, adiungendo peccati: quia miſſus eſt non in vera carne peccati, hoc eſt ſubiecta peccato, ſed in ſimilitudine carnis quæ ſubiecta eſt peccato. Caro ſiquidem noſtra caro peccati eſt poſtquam Adam peccauit: filius autem dei miſſus eſt in carne ſimili carni noſtræ ſubiectæ peccato, ꝑ quanto miſſus eſt in carne paſsibili & mortali. per has enim cōditiones caro Chriſti in hac vita fuit ſimilis carnis peccati. nam caro ex peccato ſubiecta eſt paſsionibus & morti, vt patet in princip. Gen. [Et de peccato damnauit peccatum in carne, vt iuſtifica-

tio

dio legis impleretur in nobis.] Aduerte in primis quòd nec in Græco nec in Latino apparet ordo literæ perfectus: niſi vtendo tõ ſiunctione &, pro etiam, vel ſimili æquiualente coniunctione. Appoſitam ſiquidem intelligimus coniunctionem ad ſignificandam ſequelam alterius beneficij: vt ſcilicet notemus deum non tantum miſiſſe filium ſuum in ſimilitudine carnis peccati, ſed & de peccato damnaſſe peccatum in carne. Et nihilominus ſenſus remanet obſcurus. apparet autem penetrando cauſas proprias rerum. & reſoluendo effectus in proprias cauſas (vt tãtum decet doctorem) quòd quia dixerat legem imbecillem ob carnem ad iuſtificationem implendam, quæ impletur in ambulantibus in Chriſto, affert modo ex parte Chriſti efficaciam ſuper carnem, vt iuſtificatio legis impleatur in nobis ambulantibus in ipſo &c. Et quũ multis mediis hanc efficaciam potuiſſet monſtrare Paulus, elegit hanc viam: quoniã in hac explicatur propria cauſa ſubactæ carnis noſtræ à deo per Chriſtum, non via potentiæ ſed iuſtitiæ. In hoc ipſo itaque quòd filius dei habuit in hac vita carnem ſimilem carni peccati, conſtat quòd filius dei veſtitus eſt peccato, ſeu perſonam induit peccatum habentis multo magis quàm indutus veſtes laruamque Cæſaris induit perſonam Cæſaris: quanto caro paſsionibus mortique ſubiecta ſignum communiſsimum eſt hominis peccatum habentis. nec in aliquo fefellit niſi in Chriſto. Vnde quum dicitur de peccato, ſignificatur peccatum non inexiſtens ſed indutum. eſt enim ſenſus & de peccato induto Chriſtus enim nullum vnquam habuit in ſeipſo peccatum ſed induit peccatum aſſumendo ſimilitudinem carnis peccati Et quemadmodum reddendo ſingula ſingulis, Chriſtus morte ſua mortem noſtram deſtruxit, & vita ſua immortali vitam noſtram reparauit, ita peccato induto ex ſimilitudine carnis peccati damnauit peccatum in carne. hoc enim eſt effectus in proprias cauſas reſoluere. Et hinc habes quòd Paulus meminit miſsi in ſimilitudine carnis peccati, tum ad explicandum modum quo Chriſtus induit peccatum, tũ ad explicandũ innocẽtem carnem Chriſti damnantem peccatum in carne noſtra Aptiſſime ſiquidem peccatum in carne noſtra damnatur merito innocentis carnis indutæ peccatum: ſicut mors meritò mortis. Intendit enim quòd ſicut Chriſtus ſua morte meruit deſtructionẽ mortis noſtræ, ita in hoc quòd voluntarie induit peccatum in carne ſimili carni peccati meruit damnationem peccati in carne noſtra. Nec interceſsit meritum tãtummodo, conſequens aſſumptam carnem (prius enim aſſumpta eſt caro. & deinde meritum eſt voluntarium

tarinm ſuſtinendi indumentum peccati in Chriſto iam homine) ſed interceſsit actio damnatiua : ſicut moriendo non ſolum interfuit meritum, ſed actio diuina deſtruens mortem. Propter quod Paulus attribuit damnationis actionem non Chriſto, ſed deo per Chriſti carnem indutam peccato dicit enim quòd deus miſſo filio &c. damnauit peccatum in carne. vt intelligamus diuinam actionem damnò afficientem peccatum in carne noſtra, & ex tali carne filij ſui, & ex merito induti peccati. Nec dixit extinxit ſed damnauit peccatum in carne: quia loquitur reſpectu noſtri, qui ambulamus per ſpiritum &c. in carne ſiquidem noſtra dum hic ſumus, non eſt penitus per Chriſtum extinctum peccatum (nam remanet fomes) ſed eſt damnatum, eſt addictum damno, damnari enim eſt iudicialiter addici damno & peccatum in carne noſtra (hoc eſt in baptizatis omnibus) ex iuſtitia innocentis carnis Chriſti ſub iniuria peccati induti damnatum eſt, addictũ eſt extinctioni. ſed extinctio nõ perficitur in hac vita ſed ſatis eſt quòd interim ſubiectum & affectum eſt damno diminutionis tali ac tanto vt iuſtificatio legis impleretur in nobis ambulantibus. Et non dicit vt iuſtificatio impleretur in nobis, ſed vt iuſtificatio legis, proculdubio Moſaicæ. vt intelligamus quòd de iuſtificatione (hoc eſt perfecta executione legis) loquitur quam lex obſtante carnis peccato indemnato & vigente non poterat perficere. ¶ Et quòd de iſta iuſtificatione ſit ſermo, patet ex eo quòd ſubdit hanc iuſtificationem non adimpleri in omnibus baptizatis, ſed in ambulantibus ſecundum ſpiritum. Hinc enim duo habentur & de qua iuſtificatione loquitur ſcilicet quæ ambulantibus in Chriſto ſecundum ſpiritum propria eſt quæ eſt perfecte adimplere præcepta legis, proculdubio quoad moralia. & modus quo damnatio facta peccati per Chriſtũ ſortitur hũc effectum, perducitur ad hunc finem qui eſt iuſtificationem legis impleri in nobis. habetur enim hinc quòd modus eſt, quòd mediante lege ſpiritus ambulatio fit. Ita ꝙ damnatum eſt peccatum in carne noſtra per meritum Chriſti, damno extinctionis addictum eſt & ſubiectus fomes, ita vt in ambulantibus ſecundum ſpiritum impleatur legis iuſtificatio. quod cõſtat fieri per donũ internę gratię per Chriſtum habitę. Ita ꝙ concurrere ſignificantur duo dona Chriſti. alterum ex parte carnis, quòd principaliter in hac ratione intendit, ſcilicet quòd peccato induto in carne ſimili damnatũ eſt peccatum in carne noſtra. alterum ex parte ſpiritus tanquã modus perducẽdi donũ carnis ad talẽ effectũ: qui eſt plena legis iuſtificatio. ¶ Declarata itaque materia, collige ſenſum. Patefacit Paulus

quòd

quòd ambulantes in Chriſto ſecundum ſpiritum, nihil committunt damnabile, quemadmodum ambulantes ſecundum ſpiritum in lege, committebant aliquid damnabile: quia plena adimpletio legis quam lex propter ſtatum carnalem efficere nequibat. efficitur in ambulantibus in Chriſto ſecundum ſpiritum. Efficitur autem hoc modo: quia ſtatum carnalem quem lex tollere non poterat deus abſtulit in nobis miſſo filio ſuo in ſimilitudine carnis peccati ac per hoc de peccato induto damnauit, iuſtæ addixit damno extinctionis & affecit damno diminutionis peccatum in carne noſtra, quod faciebat ſtatum carnalem, vt ſic iuſtificatio legis impleretur in nobis: hoc eſt vt facultatem etiam ex parte carnis minus impedientis haberemus implendi iuſtificationes legis, & ſic nulli in nobis damnationi locum relinqueremus, quanuis primi motus inſurgant. [Qui non ſecundum carnem ambulamus ſed ſecũdum ſpiritum.] Explicat quos demonſtrat pronomen nobis: vt explicite concludat intentum quod propoſuerat. [Qui enim ſecundum carnem ſunt.] Declarat differentiam ambulantium ſecũdum carnem ab ambulantibus ſecundum ſpiritum, vt notitiam terminorum quibus vtitur explicet. Vnde quum dicitur qui ſecundum carnem ſunt, & ſimiliter quum ſubditur qui ſecundum ſpiritum ſunt, non eſt ſermo de eſſe ſubſtantiali, ſed de eſſe morali. nam ſenſus eſt. qui animum habent diſpoſitum ſecundum carnem. & ſimiliter qui animum habent diſpoſitum ſecũdum ſpiritum. [Quæ carnis ſunt ſapiunt] Dictio interpretata ſapiunt, à qua deriuatur nomen verbale quod inferius interpretatur modo ſapientia, modo prudentia, proprie ſignificat aliquid ſub genere cognitionis cui nulla Latina dictio apparet reſpondens. Et quoniam vtuntur ea ad ſignificandum adiunctum affectum animi. ideo nulla occurrit propinquior interpretatio quàm cura & curare. vt ſenſus ſit, quæ carnis ſunt curant. ¶ Et ſimiliter quum ſubiungitur quę ſunt ſpiritus ſentiunt, adimendum eſt ſentiunt: quia in textu Græco nullum verbum habetur, ſed ſubintelligitur idem verbo. Cura enim actus eſt intellectus adiunctus animi affectui. Et veriſsima eſt differentia quòd diſpoſiti in animo ſecundum carnem, vacant curæ ſpectantium ad carnem, vtilium ac delectabilium: diſpoſiti autem in animo ſecundum ſpiritum, vacant curæ ſpectantium ad ſpiritum. honeſtorum ſcilicet & vtilium ac delectabilium ad ſpiritum. [Qui vero ſecundum ſpiritum ſunt, quæ ſunt ſpiritus ſentiunt Nam prudentia carnis, mors eſt.] hoc mortẽ infert animæ & dãnationis ęternę. Scito quòd prudentiæ nomẽ proprinquũ eſt dictioni

ctioni Græcæ prædictæ, & conſona ſenſui intentō. nam ad intellectum ſpectat ex affectu ad finem. vnde prudentia carnis eſt ratio hominis affecti ad carnem vt finem. qui enim finem habet carnem, cogitat, ratiocinatur, conſulit, iudicat, præcipit relatiue ad carnem. Et ſimile eſt proportionaliter de prudentia ſpiritus.
[Prudentia autem ſpiritus, vita & pax.] Rationem reddit congruentis actionis. Ex eo enim quòd cura ſeu prudentia carnis mortifera eſt, habetur quòd congruit diſpoſitis in animo carnaliter. caro ſiquidem ipſa mortifera eſt. Et ſimiliter ex eo quod cura ſeu prudentia ſpiritus infert vitam animæ & pacem animæ, habetur quod congruit habentibus animum ſpiritualem. nam ipſe ſpiritus, vitæ & pacis parens eſt [Quoniam ſapientia.] pro, cura, ſeu prudentia. [Carnis inimica eſt deo.] ꝓ, inimicitia eſt in deum. Vt intelligamus curam carnis non eſſe actum naturæ qui poteſt bene & male fieri, ſed eſſe peccatum quod non poteſt bene fieri, dixit quod eſt inimicitia in deum. [Legi enim dei non eſt ſubiecta] Ecce manifeſta inimicitiæ ratio. Non dicit, deo non eſt ſubiecta (quoniam etiam peccata ſubduntur dei poteſtati) ſed legi dei negat eſſe ſubiectam vtpote formam legis nō ſuſcipientem. [Nec enim poteſt] Ne putares quod quandoque ſubiiceretur legi dei, excludit hoc poſſe. incompoſsibile ſiquidem eſt vt coeant forma legis & peccatum. [Qui autem in carne ſunt] Subiungit habentes prudentiam carnis eſſe carnales ſecundum animum: vt patefaceret quod non ſolum ipſa cura carnis, ſed etiam ipſi carnales inimici ſunt deo. [Deo placere non poſſunt.] Hoc non eſt intelligendum ſicut de cura carnis, ſed intelligendum eſt formaliter: hoc eſt quatenus ſunt in tali ſtatu carnali ſecundum animum. ſic enim deo placere non poſſunt. Cum quo tamen ſtat ꝙ per diuinam gratiam poſſunt mutari de eſſe ſecundum carnem, hoc eſt de diſpoſitione carnali animi. & ſic poſſunt placere deo.
[Vos autem in carne non eſtis, ſed in ſpiritu] Hinc clare apparet non loqui Paulū de eſſe in carne ſecundū ſubſtantiā. nā conſtat Romanos quibus ſcribebat, fuiſſe tunc in carne ſecundū ſubſtātiā, & tamen dicit eis, vos autem in carne non eſtis hoc eſt nō eſtis ſecundum animum carnales ſed ſpirituales. Et ſimili ratione dicit vos, qua hactenus dixerat nos dicendo vt impleretur in nobis qui non ſecundum carnem ambulamus &c. Loquendo ſiquidem modo in prima perſona & modo in ſecunda, ſignificat communem eſſe hanc diſpoſitionem etiam aliis non apoſtolis. Quanuis etiam ex induſtria hoc dixerit, vt ex ſeipſis intelligerēt Romani qui qua-

Iéſque ſunt quos appellauit eſſe ſecundum ſpiritum: ne putarent altius quid latere ſub hac appellatione. [Si tamen.] Poſtquàm Paulus declarauit duo eorum quæ in principio capituli propoſuit (ſcilicet nihil damnationis eſt, & ambulantes ſecundum ſpiritum non ſecundum carnem) modo declarat tertium ſcilicet lex ſpiritus vitæ in Chriſto Ieſu. Declarat autem hoc, ſimul rationem reddendo quare ipſi Romani ſunt in ſpiritu & non in carne Et rationem reddit ſub conditione, dicendo ſi tamen: vt intelligant Romani quòd ad non eſſe in carne ſed in ſpiritu, non ſufficit fuiſſe baptizatos (quales omnes ipſi erant) ſed exigitur quòd perſeueret ſpiritusſanctus. Et propterea vtendo verbo præſentis temporis & vocabulo inhabitationis vtitur ſubdendo. [Spiritus dei habitat in vobis.] Dicendo ſpiritus dei, aperit quòd quum dixit lex ſpiritus, ſermo fuit de ſpiritu dei habitante non hoſpitante in animis hominũ Et propterea dicit habitat. Niſi enim per modum habitantis quieſcat in animo, efficacem legem in homine non ſortitur. ac per hoc non habet locum lex ſpiritus. [Si quis autem ſpiritum Chriſti non habet, hic non eſt eius.] Particula illa, lex ſpiritus vitæ in Chriſto Ieſu, declaranda erat non ſolum quo ad ſpiritum ſed etiam quo ad vitam in Chriſto Ieſu. Et propterea ad eius declarationem ſubiungit quòd vita in Chriſto Ieſu. eſt per habere ſpiritum Chriſti: vt intelligamus eundem eſſe ſpiritum dei & ſpiritum Chriſti, nec haberi ſpiritum dei niſi habeatur ſpiritus Chriſti. hoc eſt quòd nunquàm ſpiritus dei habitat in nobis niſi iungat nos Chriſto. Vnde pronomen eius demonſtrat ſpiritum dei. Eſt enim ſenſus quòd ſiquis ſpiritum Chriſti non habet, hic non eſt ſpiritus dei, vt templum in quo habitat ſpiritus dei. Et iuxta hũc ſenſum directe habetur quòd ſpirituſſanctus habitans in hominibus, eſt ſpiritus vitæ in Chriſto Ieſu: quoniam eſt ſpiritus Chriſti in nobis, ac per hoc iungit homines Chriſto, proculdubio ſecundum animam: ſecundum credere, ſperare, diligere, imitari &c. Dicitur autem & eſt ſpirituſſanctus ſpirit⁹ dei: quia à deo deus eſt, & ad deũ nos inſpirat, mouet ac impellit habitãs in nobis, ſpirit⁹ autem Chriſti quia & à Chriſto ratione diuinæ naturæ eſt & Chriſti merito ab ipſo eſt nobis datus, & ad Chriſtum inſpirat mouet ac impellit illos in quibus habitat. [Si autem Chriſtus in vobis eſt.] Declarat illud aliud propoſitum (ſcilicet liberauit me à lege peccati) continuando ſenſus cõſequenter ſe habentes. Et pro eodẽ vtitur Chriſtus in vobis eſt, & ſpiritus Chriſti in vobis eſt quoniã de eſſe in animo eſt ſermo in quo idẽ eſt eſſe Chriſtũ & eſſe ſpiritum

tũ Chriſti. nã Chriſtus habitat in animo per eandem fidem, ſpem & charitatẽ: & ſimiliter ſpiritusſanctus qui eſt dei & Chriſti, habitat in nobis per eandẽ fidem, ſpẽ & charitatẽ. [Corpus quidẽ mortuũ eſt ꝓpter peccatũ.] Breuitati ſtudens Paulus, ſimiles nos Chriſto deſcribit ex Chriſto inhabitãte in nobis: vt quẽadmodũ Chriſtus habuit corpus mortale & ſpiritum viuum, ita corpus noſtrũ, eſt mortuũ hoc eſt mortale, ſpiritus vero viuus. Sed diſsimilitudo eſt penes cauſam: quòd corpus noſtrum eſt mortuum propter peccatũ proprium. peccatum enim originale eſt commune peccatum omnium hominum excepto Chriſto. [Spiritus vero viuit.] pro, vita, [Propter iuſtificationẽ.] pro, iuſtitiam. Et hic quoque eſt diſsimilitudo penes cauſam. quia vita ſpiritus Chriſti non pendet à iuſtitia, ſed ab initio beata fuit: vita vero ſpiritus eorum in quibus habitat Chriſtus, eſt propter iuſtitiam Chriſti, qua ſatiſfecit deo ſoluendo precium redemptionis humanæ. propter illam enim iuſtitiam extrinſece & per participationem eius intrinſece eſt vita eorum in quibus habitat Chriſtus. Et hoc eſt liberatos hos eſſe à lege peccati: vt ſuperius declaratum eſt. ¶ Sed pro litera aduerte quòd ſpiritus eſt nominatiuus, quum dicitur ſpiritus vero vita & ſubintelligitur eſt. Et verificatur de ſpiritu noſtro in actu: hoc eſt actualiter operante: ſpiritus quidem noſter credens, ſperans, diligens, prudens, eſt vita gratiæ, propter iuſtitiam Chriſti participatam ex habitatione Chriſti in nobis. [Quod ſi ſpiritus eius.] Declarat particulam vltimo propoſitam (ſcilicet liberauit me à lege mortis) continuando nihilominus conſequenter ſe habentes ſenſus. Vbi recole in principio capituli quinti propoſita fuiſſe quatuor bona quæ habent iuſtificati ex fide Ieſu. & aduerte quod illorum quatuor primum (ſcilicet pacem ad deum) ab illo loco hucuſque Paulus declarauit manifeſtando quòd per donum Chriſti liberati ſumus à peccato originali, ab abundantia peccati actualis, à ſeruitute legis Moyſi & à lege peccati. modo autem tria reliqua (ſcilicet quòd gloriamur in ſpe gloriæ dei, quòd gloriamur in tribulationibus, & quòd gloriamur in deo) intendit declarare: ſimul continuando & declarando quomodo lex ſpiritus vitæ in Chriſto Ieſu, liberauit nos à lege mortis Intendit enim patefacere quòd per ſpiritum dei & Chriſti habitantem in nobis conſequimur hæc tria. Quorum primum coincidit cum liberatione à lege mortis. Et propterea ſimul declarat quod lex ſpiritus habitantis in nobis, liberauit nos à lege mortis, & quod tribuit nobis gloriari in ſpe gloriæ dei.

immortalis enim vita præparata nobis poſt reſurrectionem eſt liberatio à lege mortis, & eſt gloria dei in cuius ſpe gloriamur. Vnde à ſpiritu dei inchoat. dicendo quòd ſi ſpiritus eius, proculdubio dei. [Qui ſuſcitauit Ieſum à mortuis.] Ieſus quatenus homo ſuſcitatus eſt à deo: quatenus vero deus ſuſcitauit ſeipſum. [Habitat in vobis.] Totum hoc eſt antecedens propoſitionis conditionalis cuius conſequens ſubiungitur. [Qui ſuſcitauit Chriſtum Ieſum à mortuis.] Relatiuum qui refert deum. Et eſt ſenſus, deus qui ſuſcitauit Ieſum Chriſtum à mortuis. [Viuificabit & mortalia corpora veſtra propter inhabitantem ſpiritũ eius in vobis.] Iuxta duo aſſumpta in antecedente (ſcilicet habitationem ſpiritus dei in nobis & ſuſcitationem Ieſu Chriſti à mortuis) duo quoque infert in conſequente ſcilicet viuificationem noſtrorum mortalium corporum, & hanc ex ſuſcitatione Ieſu Chriſti: & cauſam iuſtificationis. & hanc ex inhabitante ſpiritu dei in nobis. Reddit enim cauſam futuræ immortalitatis noſtræ ex concomitantia qualitatis corporis ad qualitatem ſpiritus. ex quaſi naturali ſequela donorum in corpore ad dona ſpiritus vitæ corporis ad vitam ſpiritus. vt quia ſpiritus dei qui ſuſcitauit Ieſum (hoc eſt & datus à deo per ſuſcitationem Ieſu, & ſpirans & impellens ad deum nõ qualitercunque ſed quatenus ſuſcitauit Chriſtum Ieſum à mortuis) habitat in vobis. ideo conſequens eſſe oportet vt illemet deus qui ſuſcitauit Ieſum, propter dignitatem dicti ſpiritus habitantis in vobis viuificet tempore congruo mortalia corpora veſtra. ſic enim donis ſpiritus correſpondebunt dona corporis: ſic enim reſurrectio Chriſti communicata prius in nobis fide, ſpe & charitate ſpiritusſancti habitantis in nobis, communicabitur poſtea in corpore: ſic demum nos qui in carne poſiti tantum dignitatis obtinuimus quòd ſpiritumſanctum habitatorem habuimus ſecundum animam, etiam ſecundum corpus propter dignitatem tanti habitatoris viuificabimur. Hanc enim rationem ad literam ſonat textus, reddendo rationem immortalitatis futuræ ꝓpter inhabitantem ſpiritum eius in nobis. ¶ Quum autem dicit viuificabit, intellige non de ſolius vitæ dono (quoniam viuere cõmune erit in futuro ſæculo tam bonis quàm malis) ſed intellige viuificationem perfectam quæ excludit omnem paſsibilitatem. Sola enim talis viuificatio liberat totaliter à lege mortis. Nam ſub lege mortis erunt damnati: quamuis non quo ad hoc quòd moriantur iterum, ſed quo ad hoc quòd continue patientur, quod eſt

continue mori. Viuificatio autem corporum propter inhabitantem ſpiritumſanctum excludet non ſolum mori, ſed quodcunque pati, non ſolum in actu, ſed in potentia: reddet enim corpora immortalia & impaſsibilia. ¶Nec dicit corpora veſtra mortua, ſed mortalia, ad comprehendendum omnes. Quod dico propter illos qui in ſecundo Chriſti aduentu inuenientur viui. nam illorũ corpora non mortua, ſed mortalia viuificabuntur. [Ergo fratres debitores ſumus non carni, vt ſecundum carnem viuamus.] Ex tot differentiis dictis inter carnem & ſpiritum, & ex tot donis ſpiritus ad liberandum nos ab iis quæ ſunt carnis, infert cui ex duabus in nobis partibus ſimus debitores? vt hinc progrediamur ad manifeſtandum modum quo dictam viuificationem cõſequimur, quóue gloriamur in ſpe gloriæ dei. Cauſa enim dicta eſt ſpiritusſanctus habitans in nobis: modus autem eſt operari ſecundum ſpiritum. Et propterea debitum talis operis infert. [Si enim ſecundum carnem vixeritis, moriemini.] Ex fructu operis probat debitum noſtrum non carni, ſed ſpiritui fructus enim vitæ carnalis deſcribitur mors, & animæ & corporis ſecundum æternã paſſionem. [Si autem ſpiritu.] Intellige ſpiritusancto habitante in ſpiritu veſtro, ſeu (quod idem eſt) ſpiritu veſtro fulto ſpiritusancto. [Facta.] pro, actus [carnis mortificaueritis.] Contra viuere ſecundum carnem, opponit ſpiritu mortificare actus carnales. Non dicit occideritis ſed mortificaueritis: vt intelligamus cõformem doctrinam ſuperius dictis. Actus ſiquidem carnales extinguere non poſſumus, ſed mortificare: tum inſurgentes compeſcendo: tum ne inſurgant domando carnem, & continue exercendo ea quæ ſunt ſpiritus vel ad ſpiritum. [Viuetis] Ecce fructus contrarius. Et eſt ſermo de vita animæ & corporis beata. [Quicunque enim ſpiritu dei aguntur] Probat hoc vltimo dictum: quod ſi ſpiritu actus carnis mortificaueritis, viuetis. Probat autem ex parte ſpiritus, iungens huiuſmodi viuere cum gloria filiorum dei. tendit enim vt dictum eſt, ad declarandum quòd per donum Chriſti habemus hoc bonum quod eſt gloriari in ſpe gloriæ dei. Et propterea probat quòd viuetis probando ꝙ eſtis filij dei vita enim beata eſt filiorum dei. ¶Quum audis ſpiritu dei aguntur, caue ne furorem intelligas, ne velut amentes agi homines à ſpiritu dei intelligas. ſed obedientiam talem ac tantam ſpiritus noſtri exhiberi ſpiritui ſancto habitanti in viris perfectis vt parendo agantur obſequẽtiſsimi à ſpiritusancto habitante in eis agitur autem non ſolum inuitus aut neſcius, ſed etiam promptiſsime obſe-

quens. Et iuxta hunc modum ſancti viri dicuntur agi à ſpiritu dei. [Hi ſunt filij dei.] De filijs adoptiuis eſt ſermo. Et apte iũgit hæc duo: eſſe filios dei, & agi ſpiritu dei. nam filiorum eſt tam obſequentiſsimos ſe exhiberi patri, vt agantur ſpiritu patris, vt operentur ad nutum patris. [Non enim accepiſtis ſpiritum ſeruitutis iterum in timore.] Probat eos, qui aguntur ſpiritu dei eſſe filios dei. ex hoc quòd ſpiritus dei habitans in illis eſt ſpiritus adoptionis, & non ſpiritus ſeruitutis & timoris quemadmodum fuit ſtatus veteris legis. Ex hoc enim quòd dicit iterum mõſtrat ſe loqui reſpectiue ad acceptionem legis veteris. tunc enim prima vice acceperunt à deo ſpiritum, ſed ſeruitutis in timore. Seruitutis ſiquidem legalis, & in timore tum extrinſeco quoniam ad literam territi ſunt tonitruis ſonantibus, adeo vt reſilirent & dicerent Moyſi, Non loquatur nobis dominus ne moriamur &c. Et interno: quoniam non acceperunt per legem gratiam, ſed in timore tranſgrediendi & pœnas incurrendi ſibiipſis dimiſsi ſunt. Nec huiuſmodi ſpiritus ſeruitutis & timoris donum gratiæ gratum facientis ſignificat: ſed motionem diuinam ad acceptandam legem. Non ſic nunc vobiſcum agitur inquit Paulus ſed vos ideo dixi filios dei quia non accepiſtis hac ſecunda vice ſpiritum ſeruitutis in timore, non eſtis moti à deo ad acceptandã ſeruitutem legis ſine gratia. [Sed accepiſtis ſpiritum adoptionis filiorum dei] Superfluit filiorum. Contra ſpiritum ſeruitutis in timore; è regione locat ſpiritum adoptionis: hoc eſt ſpiritum filiorum adoptiuorum: hoc eſt accepiſtis ſpiritumſanctum in vobis habitantem ad mouendum vos ad actiones conſonas filiis dei adoptiuis. Nec opus fuit dicere ſpiritum amoris; ſeu adoptionis in amore, ſicut dixerat ſeruitutis in timore: quonian adoptio filiationem ponit & amorem, tanto exactius quanto adoptio gratuitam fert filiationem excitantem amorem verſus adoptantem. [In quo clamamus Abba pater.] Abba ſyra dictio eſt. pater vero Latina ex Græcis tamẽ mutuata & idem ſignificant. Et quia pater caſus eſt nominatiui, rationabile eſt vt Abba quoque ſit caſus nominatiui Nec dicit in quo dicimus (quod commune eſt Chriſtianis omnibus) ſed in quo clamamus, magnitudine affectus, quod eſt proprium vere filiorum: vt ex hoc quòd clamamus (hoc eſt affectu magno profitemur) in ſpirituſancto, pater pater, ſignũ habere cognoſcamus internum quòd accepimus ſpiritũ adoptionis. Nam ſi non eſſet adoptionis ſpiritus, non inſpiraret nobis tam confidenter apellare deum patrem. Et geminatur patris nomen,

men ad ſignificandum firmitatem ac certitudinem fiduciæ. [Ipſe enim ſpiritus.] ſupple ſanctus habitans in nobis. [Teſtimonium reddit.] pro, conteſtatur, [ſpiritui noſtro quod ſumus filij dei.] Ecce ratio clamoris: hoc eſt magnæ confidentiæ recognoſcendi deum vt patrem. ¶ Vbi aduerte quòd in textu Græco nõ eſt directe illemet ſenſus quem Latinus interpres ſonat, quoniã Græcus ſonat duos conteſtes (ſcilicet ſpiritumſanctum & ſpiritum noſtrum) de eadem re. ſcilicet quòd ſumus filij dei. Latinus autem vnum teſtem (ſcilicet ſpiritumſanctum) teſtificantem non nobis, ſed ſpiritui noſtro quod ſumus filij dei. Et quanuis vtrũque ſit verum & in idem redeat. quia tamen Paulus Græcè ſcripſit, ille eſt literalis ſenſus quem Græcus textus ſonat: ſcilicet quòd ſpirituſſanctus conteſtis eſt ſpiritui noſtro, ambobus teſtificantibus nobis ꝙ ſumus filij dei. Teſtimonium hoc quòd ſpirituſſanctus reddit ſimul cum ſpiritu noſtro de hoc quòd ſumus filij dei, internum eſſe ſignificatur ex eo quòd ab vtroque interno ſpiritu perhibetur non aliis ſed nobiſipſis. Et quoniam teſtimonium hoc non eſt de poſsibili, ſed de facto (hoc eſt non eſt de hoc ſcilicet quòd poſſumus eſſe filij dei, ſed eſt de hoc quòd filij dei ſumus) ideo donũ ſpeciale eſt. Nam teſtimonium quòd poſsimus eſſe filij dei, inter teſtimonia communia filij comprehenditur. teſtimonium autem quòd ego ſum filius dei, ſpeciale donũ eſt Et quoniã nullius teſtimonij effectus eſt videre ſeu ſcire rem teſtificatã ſed credere (non enim inducitur teſtimoniũ, ſed lumẽ aut ratio euidentiã faciẽs, ad hoc vt videaſ aut ſciaſ res. ſed teſtimoniũ inducitur, ad hoc vt credatur res teſtificata, ad hoc vt videatur eſſe credẽdum ſic eſſe quod teſtificatur) ideo ex hoc teſtimonio ſpirituſſancti & noſtri quòd ſumus filij dei, non intelligas me videre aut ſcire, ſed credere quòd ſum filius dei, ſed videre eſſe mihi credendum quòd ſum fili⁹ dei. ¶ Media autẽ quib⁹ vtitur ſpirituſſanctus, quę aſſumit ſpirituſſanctus ſimul cũ noſtro in teſtimoniũ ꝙ ſumus filij dei, ſunt regulariter duo, alterũ eſt amor dei promptus ad obſequendum ſpirituiſancto, quem efficit ſpirituſſanctus in iis qui ſpiritu dei aguntur alioquin non agerentur ſpiritu dei niſi forte ad momentum. Alterum eſt experta continuatio diuinæ gubernationis: cuſtodiendo à damnabilibus, illuſtrando, inſpirando, excitando, mouendo, fouendo & huiuſmodi. Nam quum experimur tam prompte nos diligere deum, & tali tantáque cura gubernari à deo, teſtimonium à ſpirituſancto & noſtro habemus ſufficientiſsimum ad hoc vt credamus quòd ſumus filij dei nam ex hoc teſtimonio clare vi-

muni non velleitatis,ſed expectationis cognoſcitur ſecundum veræ philoſophiæ rationem. ¶Vide ſingula. Significanter dicitur expectatio,non ſolum ad excludendum velleitatem (quæ eſt etiam impoſſibilium)ſed etiam deſiderium dubij adhuc hominis de futuro bono: expectare enim eſt hominis certificati de futuro bono.Et nó de qualicunque expectatione, ſed de anxia expectatione loquitur,vt ex ipſa anxietate maximam vehemẽtiam expectationis deſcribat:expectatio nanque anxia importat tam vehemens deſiderium,vt ſemper ſeipſam ſolicitet & mœrorem pariat ob carere re expectata.Poterat ſiquidem Paulus alio vocabulo vehementiã expectationis ſignificare,ſed maluit per anxietatem illam ſignificare : quoniam magnitudinem affectus noſtri erga bonum, ſolicitus mœror maxime teſtatur:vt ad ſenſum experimur.Creaturæ vero nomine quum conſtet non intelligi creaturam omnem (vt teſtantur angeli beati:quibus conſtat hæc ſubiuncta non competere) & in euangelio inueniamus omnis creaturæ nomine omnem nationem ſignificatam(dicente Chriſto prædicate euangelium omni creaturæ) conſequens eſt vt quadret ſacræ ſcripturæ quod quadrat contextui præſentis literæ : ſcilicet creaturæ nomine nationem omnem,conditionem omnem hominum appellari. Et appellatur omnis conditio ſeu natio hic (quemadmodum & in euãgelio)creatura, ad explicandum rationem qua de ipſis nationibus eſt ſermo,ſcilicet ratione eius quod habent à deo creatore. excluditur enim per hoc nomen quicquid peccati eſt in natione & conditione quacunque hominum, & conſequenter quicquid comitatur peccatum. Et eſt ſenſus, anxia expectatio nationum ſecundum id quod habent à creatore, non ſecundum id quod habent adminiſtum peccati.[Reuelationem filiorũ dei expectat.] Et in hoc clauditur negatiua quòd ſ. creaturæ anxia expectatio non tendit ad bonum huius temporis,quo priuant paſsiones huius tẽporis.Ex hoc enim quòd tẽdit indubia expectatione ad ſtatum manifeſtationis filiorũ dei,manifeſte ſequitur quòd non tendit ad bonum præſentis tẽporis,ac per hoc manifeſte habetur ꝙ anxia expectatio creaturæ præfert futuram gloriam bonis præſentis temporis,quod eſt mala præſentis temporis minoris eſſe quam bonum futuræ gloriæ. [Vanitati enim creatura ſubiecta eſt nõ volens,ſed propter eũ qui ſubiecit eam in ſpe.]Superfluit eam.Probat ex cauſa extrinſeca primum quod anxia expectatio creaturæ expectat manifeſtũ ſtatum filiorum dei. Extrinſecæ autem cauſæ ſunt duæ: finalis & efficiens.& propterea vtranque tangit.Finalem quidem, dicẽdo

propter

propter eum ſcilicet deum . effectiuam vero dicendo qui ſubiecit. Et iuxta tria aſſumpta (ſcilicet expectationem, anxietatem, & gloriam filiorum dei) tria quoque affert: ſcilicet ſpem, qua probatur expectatio & ſtatum ſubiectum vanitati contrarium gloriæ adoptionis. vanitatis enim nomine conſtat in ſcriptura intelligi varietates huius temporis tam contrarias quibus omnes ſubijcimur & modum. ſcilicet non volens ſed propter deum, ad probandum anxietatem. Et dicitur non volens, non ſolum quia nec ex appetitu aut electione voluit, ſed potius quia non placet creaturæ ſtatus iſte . non voluntarie manet in ſtatu iſto. ſed propter deum vt finem promerendum . ¶ Et eſt ſenſus ac vis probationis : quod quia creatura ſubiecta eſt vanitati huius temporis (ſub qua clauduntur omnia bona & mala temporalia) & talem ſtatum habet creatura non volens (ſi enim ei placeret iſte ſtatus, non eſſet vera anxia expectatio futuri ſtatus) ſed hunc ſtatũ. ſuſtinet propter deũ tanquam finem promerendũ. & quia ipſe deus ſtatuit hanc ſubiectionem non ſemper duraturam , ſed in ſpe tranſeundi ad ipſum, ad ſtatum gloriæ filiorum dei ideo ex hoc optime infertur quod creaturæ expectatio anxia eſt ad ſtatum gloriæ adoptionis. Nam hinc habetur ratio expectationis ex ſtatura ſibi ſpe. hinc habetur ratio anxietatis, ex eo quod caret ſperato: vtpote non volens ſubiecta contrario ſtatui ad promerendum deum. [Quia & ipſa creatura liberabitur à ſeruitute corruptionis in libertatem glorię filiorum dei.] Probat ex cauſa intrinſeca idem directe tamẽ tendit hęc probatio ad probandum illud, ſcilicet expectatio creaturæ: & eius probationẽ, ſcilicet. ſubiecit in ſpe. Probat ſiquidem ex futura liberatione creaturæ ab intrinſeco corruptionis malo. Minus dico, immo ab vniuerſa ſeruitute corruptionis , ſumus enim nũc nõ ſolũ corruptibiles, ſed ſerui corruptionis. Cuiuſlibet ſiquidẽ mali nõ ſolum incurſus ſed timor quædam corruptionis ſeruitus eſt: quãdoquidẽ velimus nolimus ſubijcimur corruptionis dominio. Adueniente autem gloria filiorum dei, liberabimur ab hac ſeruitute , tranſlati in libertatem non ſolum à corruptione & corruptionis iugo, ſed (quod amplius eſt) in libertatem talem. ſcilicet gloriæ filiorum dei quæ longe plus continet quàm libertatem à ſeruitute corruptionis [Scimus enim quòd omnis creatura ingemiſcit & parturit vſque adhuc,] pro, cõgemiſcit & cõparturit vſq; nũc. Poſtquã declarauit cauſas extrinſecas & intrinſecas anxię expectationis creaturæ, declarat modo ipſam anxiam expectationem creaturæ ab effectu anxietatis manifeſtante vehementiam

ſummam

ſummam expectationis. Et quoniam ſermo eius fuit non de hac vel illa creatura ſed communiter. ideo explicat modo tum omnem creaturam tum communem anxietatem, dicendo congemiſcit & comparturit. Ex authoritate autem certæ notitiæ quam Apoſtoli & ſimiles paſtores curam gerentes eccleſiarum habent, manifeſtat dicendo. ſcimus, nos Apoſtoli quòd omnis non aliqua creatura. hoc eſt natio ratione eius quòd habet à deo, cõgemiſcit & comparturit, conuenit in hoc effectu expectationis quod prorumpit in gemitum & dolorem velut parturientes expectando gloriam adoptionis, ex hoc enim quod carere expectata gloria, inferti illis hos effectus, manifeſte monſtratur vehemens valde ſeu anxia expectatio. Et attulit ſimilitudinem doloris partus non ratione cauſæ (ſcilicet quia venit hora eius) ſed ratione fructus expectati: ad ſignificandum dolorem in ſpe fructus. Aduerbium autem nunc, demonſtrat tempus hoc præſentis vitæ. perinde ac dixerit durante præſentis vitæ tempore. vſquequo nanque durat hoc tempus, congemiſcit & comparturit omnis natio, non omnis nationis quilibet homo expectando gloriam filiorum dei. Nulla ſiquidem natio, nulla conditio, nullus gradus, nullus ſtatus, nullus ſexus, nulla ætas rationalis, ab hac anxia expectatione excipitur: vt teſtantur martyria teſtatúrque perfectio ſpiritualis inuenta vigens in qualibet hominum conditione, in quolibet ſtatu, in quolibet ſexu &c: [Non ſolum autem illa.] Alteram apponit rationem ex ſimili anxia expectatione in Apoſtolis. quam manifeſtat ex eodem effectu, ſcilicet congemiſcendi: vt ex teſtimonio quoque primatum incomparabilitas gloriæ ad paſſiones huius temporis innoteſcat. [Sed & noſipſi, primitias ſpiritus habentes.] Ad ſimilitudinem primitiarum fructuum terræ deſcribuntur maiora ſpiritus dona (nam primitiæ ſunt magis deſyderatæ precioſæ ac gratæ. vnde & deo dicabantur) vt ſignificaret quòd precioſiora & quæ magis deſyderabilia ſunt ab hominibus, quæúe ſunt deo magis grata ſpiritus ſancti dona habuerunt Apoſtoli. Et dixit hoc, vt ex tanta Apoſtolorum celſitudine teſtimonium de magnitudine gloriæ authoritatẽ haberet maiorẽ. [Et ipſi intra nos gemimus.] pro, congemiſcimus,. ¶ Communis ſiquidem ſignificatur Apoſtolis gemitus: non exteriori ſono, ſed interna promptitudo prorumpens in actus gemendi. [Adoptionem filiorum dei expectantes.] Interpres addidit ad maiorem explicationem duas dictiones. ſ, filiorum dei. Legendum eſt, adoptionem expectantes vbi tunc rationem congemitus tam ipſorum quàm omnis creaturæ explicat

eſſe

eſſe expectationem adoptionis. tum tempus congemiſcendi explicat eſſe tempus expectationis: vt intelligamus quòd toto tempore hoc congemitus eſt ob carere expectata adoptione. [Redemptionem corporis noſtri.] Niſi appoſitiue ſubiunxiſſet redẽptionẽ corporis noſtri, fluctuaſſes quo pacto Paul⁹ dicit ſe & alios expectare adoptionem, qui dixit iam accepiſſe nos ſpiritum adoptionis & eſſe filios adoptionis: ſed modo ex eo quòd dicendo expectantes adoptionem, appoſitiue explicat redemptionem corporis noſtri, omnem tollit ambiguitatem: explicando quod adoptio expectata dicitur, & eſt quantum ad corporis redẽptionem. Corpus ſiquidem noſtrum quod vſque ad reſurrectionis gloriam detinetur ſub captiuitate & dominio corruptionis, redimetur ſecundum effectum liberationis exſoluto prius in cruce precio, quum reſurget aut fiet immortale per donum gloriæ ad quam adoptati ſumus hæreditandam. [Spe enim ſalui facti ſumus.] Probat ſimul duo. alterum eſt quòd congruit huiuſmodi expectatio ſtatui ſalutis noſtræ: quia ſaluati ſumus à Chriſto in ſpe non in re hæreditatis æternæ. hinc enim manifeſte habetur conſonantia expectationis ad ſtatum ſalutis noſtræ in hac vita. Alterum (quod principalius intendit Paulus) eſt quod ſuperius dixerat, ſi tamen compatimur vt & conglorificemur. Quem contextum vt eruditus lector penetret, cõferat huius particulæ concluſionem (ſcilicet per patientiam expectamus) cum verbis illis, ſcilicet ſi tamen compatimur adhuc non probatis: & cum omnibus interpoſitis in textu. Perſpiciet ſiquidem quòd poſtquam conditionem illam adiecit (ſcilicet. ſi tamen compatimur) ſtatim non probauit ſed obuiauit, ne dura haberetur conditio adiecta. Obuiauit autem monſtrando impares eſſe paſſiones huius temporis ad futuram in nobis gloriã ex anxia expectatione tum omnis creaturæ tum Apoſtolorum. Vnde ordo ipſe contextus exigebat, vt completa obuiatione rediret, immo proſequeretur probando adiectam conditionem: ſcilicet ſi tamen compatimur vt ſimul glorificemur. Et hanc conditionẽ adiectam directe probat, afferendo pro ratione quia ſpe ſalui facti ſumus. Dupliciter poteſt aliquis ſaluari. vel quod immediate tranſferatur in rem termini: vel quod mediante ſtatu ſpei transferendus ſit in rem termini. Chriſtus non ſaluauit nos primo modo (quia nec ipſe ſeipſum ſaluauit primo modo, ſed voluit per merita peruenire ad gloriã ſuam) ſed ſecundo modo. Et vtrunque dicit, ſcilicet & quod ſalui facti ſumus (hoc eſt ſalutis ſtatum non acquiſiuimus, ſed ab alio

habui-

habuimus: hoc enim paſſiua locutio ſignificat)& quod non in re termini ſed in ſpe donati ſumus ſtatu ſalutis. hinc enim inchoat Paulus ratione ad probandum ſi tamen compatimur. Vnde ſubiungit [Spes autem quæ videtur, non eſt ſpes.)] Ratio textus conſiſtit in duabus illationibus: ſpe ſalui facti ſumus, ergo quod non videmus ſperamus, ergo per patientiam expectamus, probat primam illationem ex hoc quod ſpes, hoc eſt res ſperata quę videtur non eſt ſpes: hoc eſt non ſperatur. Et hoc probat ſubdendo. [Nam quod videt quis, quid ſperat?] Legendum eſt [Quid etiam ſperat?] Significatur enim quod non eſt amplius locus ſpei accedente viſione. [Si autem quod non videmus ſperamus per patientiam expectamus.)] Hæc ſecunda illatio abſque probatione relinquitur pro conſtanti. ¶ Vide ſingula. Quæſtio imprimis occurrit circa veritatem aſſumptorum: eo quod rei ſperatæ non repugnat videri. Speratur enim regnum Romanum quod videtur, ſperatur magnum præmium propoſitum aliquibus militibus & cætera quod videtur, ¶ Nec ſatiſfit quæſtioni, dicendo quod ſermo præſens eſt de ſpe Theologica: quoniam Paulus manifeſte probat ex communibus omni ſpei, vt clare teſtantur vniuerſaliſſima verba eius. nam quod videt quis, quid etiam ſperat.

¶ Solutio eſt quod res ſperata integratur ex duobus: ſcilicet ex ipſa re quandoque præexiſtente (puta deo, regno, ciuitate & huiuſmodi) & ex conſecutione rei. Speratur enim conſecutio regni ſeu ciuitatis & ſimiliter conſecutio dei. Et hæc conſecutio eſt propriiſſime res ſperata ſpe enim directe tendimus ad regnum vt conſequendum & ſic de alijs. Et de hac re ſperata loquitur Paulus, dicens quòd non videtur. Vnde non intendit dicere quod res prę-exiſtens ad quam conſequendam tendit ſpes non videtur: ſed quod res ſperata formaliter (hoc eſt conſecutio ſperata) non videtur. Videre autem & videri in propoſito, commune eſt viſioni tam oculis corporis quam oculis mentis. Et eſt ſenſus quod conſecutio quæ ſperatur non euidenter cernitur, quia quod euidenter conſpicitur habendum, hoc eſt quod habebitur ex hoc ipſo quod euidenter cognoſcitur quod erit, perdit rationem ardui perdit rationem difficilis: ac per hoc non amplius ſubeſt ſpei. conſecutio enim quãtuncunque in ſeipſa ardua ſi euidenter cernitur quod erit, iam ſecura eſt, iam non habet rationem difficilis, iam non ſperatur. Vnde dux exercitus quum pugna eo deducta eſt vt euidenter non probabili coniectura conſpiciat conſecutionem victoriæ, nõ amplius ſperat victoriã, ſed alio animi affectu (ſcilicet amore,

amore, deſiderio ac inchoata delectatione) proſequitur illam.

¶Et per hæc patet quod vis primæ illationis cõſtat ex propria conditione rei quæ ſperatur: quoniam fundatur ſuper arduitatem conſecutionis. Ex hoc enim quod conſecutio quandiu ſperatur eſt ardua, ſequitur quod non eſt viſa. hoc eſt non euidenter nota quod erit. ſi enim euidenter conſpiceretur quod erit, defineret eſſe ardua illi à quo videtur: vtpote euidenter ſecura

¶Secunda autem illa illatio abſque probatione in textu ſub forma conditionalis poſita, difficultatem habet quia formalis non apparet ex eo quod non tenet in omni materia. Sperant ſiquidem Imperatores exercituum, victoriam quam non vident, & tamen non expectant illam per patientiam. Nec latuit Paulum hoc, immo inter has duas illationes differentiam ex modo loquendi inſinuauit: dum primam tanquam formalem ex communi ratione ſpei probauit: vtendo tam ſpe abſolute (ſpes quæ videtur non eſt ſpes) quam ſperantibus communiſſime, quod videt quis quid etiam ſperat. Hanc autem induxit applicando ad nos, dicendo ſi autem quod non videmus ſperamus: vt hinc intelligeremus quod hanc introducit deſcendendo & applicando ad materiam propoſitam: ſcilicet ad noſtram ſpem hæreditatis diuinæ. vt intelligamus illationem primam eſſe ex communibus communem: hanc eſſe propriam propoſitæ materiæ, & fundari non ſuper ſpem abſolute, ſed ſuper ſpem contractam ad materiam propoſitam. Et propterea quamuis non ſit formalis de ſpe abſolute, eſt tamen formalis de ſpe contracta ad materiam propoſitam. ¶Quod vt penetres, ſcito quod in communi loquendo hoc quod conſecutio ſperata non videtur, ſequitur quod non eſt euidenter ſecura: ac per hoc eſt anceps difficili periculo ſubiecta. Et hinc ſequitur quod oportet ſperantem ad pericula ſuperanda paratum eſſe: ſed quia iſta promptitudo ad pericula ſuperanda, non vno ſed multis modis poteſt eſſe, namque oteſt eſſe vel per magnanimitatem aggrediendi vt cõtingit in huiuſmodi regnis temporalibus quę homines proprijs actionibus conſequuntur. vel per patientiã ſuſtinendi omnia mala ne impediatur conſecutio tanti boni: vt cõtingit in bonis ſperatis non ex proprijs actionibus ſed ex dono alterius: quale eſt bonum quod nos ſperamus, ideo non ex communibus ſpei inquantum ſpes, ſed ex contracta & applicata ſpe ad hæreditatem diuinam ſperatam à nobis, intulit Paulus, per patientiã expectamus.

Speran-

Sperando enim ancipitem multis periculis conſecutionem non noſtris ingenio viribus atque actionibus ſed ex dei dono habendam, oportet nos expectare ab alio (deo ſcilicet) per patientiam tolerando mala periculorum omnium. patienter ſiquidem tolerando mala huius temporis, ſuperamus difficilia pericula conſecutionis. Et ſic probauit adiectam conditionem ſi tamen compatimur vt & conglorificemur, ex hoc quod ſpe ſalui facti ſumus: ſpe inferente non videri conſecutionem ſperatam, & conſecutione ſperata non viſa à nobis inferente expectationem per patientiam.

[Similiter autem & ſpiritus adiuuat infirmitatem noſtram.] Pro infirmitates noſtras. Hic incipit tractare bonum quartum iuſtificatorum, ſcilicet, gloriamur in deo continuando ſimul præcedentia. Nam quum declarauit quod per ſpiritum ſanctum gloriamur in ſpe gloriæ dei, quia eſt ſpiritus adoptionis, ſubiungit conſequenter modo quod quemadmodum eſt ſpiritus adoptionis ſimili modo eſt ſpiritus adiutorij infirmitatum noſtrarum. Vt ex hoc quod eſt ſpiritus adoptionis, filiationem dei habere nos intelligamus: ex hoc vero quòd eſt ſpiritus adiuuans infirmitates noſtras, progreſſum noſtrum adiuuari ab eodem ſpiritu cognoſcamus. Et quod ſicut per ſpiritum ſanctum inhabitantem in nobis pro quanto eſt ſpiritus adoptionis gloriamur in ſpe gloriæ dei, patientes, ita per eundem habitantem in nobis ſpiritum ſanctum, pro quanto eſt ſpiritus adiuuans imbecillitates noſtras gloriamur in deo. Et apte hoc officium ſpiritus habitantis in nobis diſtulit explicandum poſt oſtenſam neceſſitatem patiendi cum Chriſto: vt intelligamus ſpiritum ſanctum adiuuare infirmitates noſtras non ſolum circa bona agenda, ſed etiam circa mala toleranda. Modus autem quo adiuuat (tum ex parte noſtri, tum ex parte dei exequentis) ſubiungitur. [Nam quid oremus ſicut oportet neſcimus.] Non ſaltat Paulus ab adiutorio imbecillitatum ad ignorantiam orationis: ſed ex hoc quod ſupplet ſpiritus ſanctus ignorantiam orationum noſtrarum, probat ſpiritum ſanctum adiuuare imbecillitates noſtras: vt doceat nos non noſtris, ingenio viribus aut operibus poſſe iuuare infirmitates noſtras, ſed mediante oratione expectare adiuuari à deo. Quia itaque prima arma noſtra ad auxiliandum imbecillitatibus noſtris ſunt orationes, ideo ex ſupplemento harum, ſpiritumſanctum, ſpiritum eſſe adiutorij declarat. ¶ Quod autem dicitur neſcire nos quid oremus ſicut oportet, intellige modum ſignificatum per ſicut oportet ex parte rei petendæ. Et eſt ſenſus quòd quamuis ſciamus

mus quid oremus,non tamen ſcimus modum quo res petenda expedit ſeu neceſſaria eſt nobis. Verbi gratia ſcimus quòd petenda eſt ſalus æterna, ſed neſcio modum quo ſalutem æternam oportet ſeu expedit communicari mihi,acquiri à me. Infiniti enim ſunt modi quibus poteſt acquiri, & modus qui eſt vtilis vni, non eſt vtilis alteri, & credimus quandoque modum aliquem eſſe nobis vtilem qui ſecundũ veritatem non expedit nobis, vt patet de Paulo qui petiit angelum Satanæ auferri à ſe, putans talem modum eſſe ſibi vtilem,& tamen nõ erat in veritate ei expediens Ignorantiam itaque particularium modorum expedientium ſingulis edocet, dicendo quòd ignoramus quid oremus ſicut oportet: vt hinc indigentiam adiutorij ſpirituſſancti ſignificet, ¶Intellige autem ignorãtiam reſpectu eorum quorum tam affirmatio quàm negatio ſtat cum ſalute æterna: & non reſpectu eorum quæ ſunt de neceſsitate ſalútis: qualia ſunt credere, ſperare, diligere deum ac proximum propter deum,miſericordem,patientem,benignum, pœnitentem manſuetúmque eſſe, & ſimilia. Hæc enim ſcimus eſſe petenda, ſed expedientes ſeu neceſſarios mihi ad conſeruationem & profectum horum modos, euentus, occurſus & huiuſmodi, in particulari ignoro, & propterea neſcio quid orem ſicut oportet me illud aſſequi. [Sed ipſe ſpiritus poſtulat pro nobis gemitibus inenarrabilibus.] Ecce ſupplementum quomodo ſalutis æternę nobis incognitos ſpirituſſanctus poſtulat pro nobis. ¶Caue hic in primis ne argumentum ſumas quòd ſpirituſſanctus non eſt deus: eo quòd poſtulare pro nobis, repugnat deo: quoniam poſtulare eſt inferioris: vnde & filio dei non conuenit niſi ratione naturæ humanæ. Non enim intendit Paulus quòd ipſe ſpirituſſanctus in ſeipſo ſeu ſecundũ ſeipſum orat aut poſtulat: ſed quòd in nobis habitans, ſecundum actus noſtros poſtulat. Quod perinde eſt ac dicere, poſtulantes nos facit: ſeu ad poſtulandum nos mouet, poſtulationes nobis inſpirat. ¶Et quòd hic ſenſus ſit intentus à Paulo, conuincitur ex verbis ſubiunctis: ſcilicet gemitibus inenarrabilibus. Oportet enim aut fateri quòd ſpirituiſancto ſecundum ſe conueniant gemitus inenarrabiles (quod eſt ridiculum) aut quòd de poſtulatione in nobis quæ fit noſtris gemitibus inenarrabilibus, eſt ſermo. Et appellantur gemitus ineffabiles, gemitus illi quorum termini ad quos tendunt ſunt nobis incogniti. propterea ſiquidè ineffabiles dicuntur & ſunt,quia nobis eorum materia ad quam tendunt, ignota eſt. quæ enim ſunt nobis ignota, ſunt etiam nobis ineffabilia. Experimur autem in

h nobis

quens. Et iuxta hunc modum ſancti viri dicuntur agi à ſpiritu dei. [Hi ſunt filij dei.] De filijs adoptiuis eſt ſermo. Et apte iũgit hæc duo: eſſe filios dei, & agi ſpiritu dei. nam filiorum eſt tam obſequentiſsimos ſe exhiberi patri, vt agantur ſpiritu patris, vt operentur ad nutum patris. [Non enim accepiſtis ſpiritum ſeruitutis iterum in timore.] Probat eos, qui aguntur ſpiritu dei eſſe filios dei. ex hoc quòd ſpiritus dei habitans in illis eſt ſpiritus adoptionis, & non ſpiritus ſeruitutis & timoris quemadmodum fuit ſtatus veteris legis. Ex hoc enim quòd dicit iterum mõſtrat ſe loqui reſpectiue ad acceptionem legis veteris. tunc enim prima vice acceperunt à deo ſpiritum, ſed ſeruitutis in timore. Seruitutis ſiquidem legalis, & in timore tum extrinſeco quoniam ad literam territi ſunt tonitruis ſonantibus, adeo vt reſilirent & dicerent Moyſi, Non loquatur nobis dominus ne moriamur &c. Et interno: quoniam non acceperunt per legem gratiam, ſed in timore tranſgrediendi & pœnas incurrendi ſibiipſis dimiſsi ſunt. Nec huiuſmodi ſpiritus ſeruitutis & timoris donum gratiæ gratum facientis ſignificat: ſed motionem diuinam ad acceptandam legem. Non ſic nunc vobiſcum agitur inquit Paulus ſed vos ideo dixi filios dei quia non accepiſtis hac ſecunda vice ſpiritum ſeruitutis in timore, non eſtis moti à deo ad acceptandã ſeruitutem legis ſine gratia. [Sed accepiſtis ſpiritum adoptionis filiorum dei] Superfluit filiorum. Contra ſpiritum ſeruitutis in timore, è regione locat ſpiritum adoptionis: hoc eſt ſpiritum filiorum adoptiuorum: hoc eſt accepiſtis ſpiritumſanctum in vobis habitantem ad mouendum vos ad actiones conſonas filiis dei adoptiuis. Nec opus fuit dicere ſpiritum amoris, ſeu adoptionis in amore, ſicut dixerat ſeruitutis in timore: quoniam adoptio filiationem ponit & amorem, tanto exactius quanto adoptio gratuitam fert filiationem excitantem amorem verſus adoptantem. [In quo clamamus Abba pater.] Abba ſyra dictio eſt. pater vero Latina ex Græcis tamẽ mutuata & idem ſignificant. Et quia pater caſus eſt nominatiui, rationabile eſt vt Abba quoque ſit caſus nominatiui Nec dicit in quo dicimus (quod commune eſt Chriſtianis omnibus) ſed in quo clamamus, magnitudine affectus, quod eſt proprium vere filiorum: vt ex hoc quòd clamamus (hoc eſt affectu magno profitemur) in ſpiritu ſancto, pater pater, ſignũ habere cognoſcamus internum quòd accepimus ſpiritũ adoptionis. Nam ſi non eſſet adoptionis ſpiritus, non inſpiraret nobis tam confidenter apellare deum patrem. Et geminatur patris nomen

men ad ſignificandum firmitatem ac certitudinem fiduciæ. [Ipſe enim ſpiritus.] ſupple ſanctus habitans in nobis. [Teſtimonium reddit.] pro, conteſtatur, [ſpiritui noſtro quod ſumus filij dei.] Ecce ratio clamoris: hoc eſt magnæ confidentiæ recognoſcendi deum vt patrem. ¶ Vbi aduerte quòd in textu Græco nō eſt directe illemet ſenſus quem Latinus interpres ſonat, quoniā Græcus ſonat duos conteſtes (ſcilicet ſpiritumſanctum & ſpiritum noſtrum) de eadem re. ſcilicet quòd ſumus filij dei. Latinus autem vnum teſtem (ſcilicet ſpiritumſanctum) teſtificantem non nobis, ſed ſpiritui noſtro quod ſumus filij dei. Et quanuis vtrūque ſit verum & in idem redeat. quia tamen Paulus Græcè ſcripſit, ille eſt literalis ſenſus quem Græcus textus ſonat: ſcilicet quòd ſpiritusſanctus conteſtis eſt ſpiritui noſtro, ambobus teſtificantibus nobis q̄ ſumus filij dei. Teſtimonium hoc quòd ſpiritusſanctus reddit ſimul cum ſpiritu noſtro de hoc quòd ſumus filij dei, internum eſſe ſignificatur ex eo quòd ab vtroque interno ſpiritu perhibetur non aliis ſed nobiſipſis. Et quoniam teſtimonium hoc non eſt de poſsibili, ſed de facto (hoc eſt non eſt de hoc ſcilicet quòd poſſumus eſſe filij dei, ſed eſt de hoc quòd filij dei ſumus) ideo donū ſpeciale eſt. Nam teſtimonium quòd poſsimus eſſe filij dei, inter teſtimonia communia filij comprehenditur. teſtimonium autem quòd ego ſum filius dei, ſpeciale donū eſt Et quoniā nullius teſtimonij effectus eſt videre ſeu ſcire rem teſtificatā ſed credere (non enim inducitur teſtimoniū, ſed lumē aut ratio euidentiā faciēs, ad hoc vt videatˀ aut ſciatˀ res. ſed teſtimoniū inducitur, ad hoc vt credatur res teſtificata, ad hoc vt videatur eſſe credēdum ſic eſſe quod teſtificatur) ideo ex hoc teſtimonio ſpiritusſancti & noſtri quòd ſumus filij dei, non intelligas me videre aut ſcire, ſed credere quòd ſum filius dei, ſed videre eſſe mihi credendum quòd ſum filiꝰ dei. ¶ Media autē quibꝰ vtitur ſpiritusſanctus, quę aſſumit ſpiritusſanctus ſimul cū noſtro in teſtimoniū q̄ ſumus filij dei, ſunt regulariter duo, alterū eſt amor dei promptus ad obſequendum ſpiritui ſancto, quem efficit ſpiritusſanctus in iis qui ſpiritu dei aguntur alioquin non agerentur ſpiritu dei niſi forte ad momentum. Alterum eſt experta continuatio diuinæ gubernationis: cuſtodiendo à damnabilibus, illuſtrando, inſpirando, excitando, mouendo, fouendo & huiuſmodi. Nam quum experimur tam prompte nos diligere deum, & tali tantáque cura gubernari à deo, teſtimonium à ſpirituſancto & noſtro habemus ſufficientiſsimum ad hoc vt credamus quòd ſumus filij dei nam ex hoc teſtimonio clare videmus

demus credendũ nobis eſſe quòd ſumus filij dei. At ſi non tantum profecimus vt teſtimonium hoc habeamus à ſpirituſancto & noſtro, ſtudeamus ad efficiendum in nobis promptitudinem exequendi quæ ſpiritus ſunt, & mortificandi quæ carnis ac mundi ſunt, ne deſimus gratiæ tãti teſtimonij. [Si autem filij & hæredes.] ad hoc enim adoptatur quis in filium vt ſit hæres. [Hæredes quidẽ dei.] Quum hæres non ſit niſi mortui, quo pacto Paulus dicit dei hæredes: quum deus immortalis ſit? Solutio eſt. Hæreditate inter homines duas habet conditiones: alteram perfectionis, alteram imperfectionis: nam perfectionis eſt, quòd hæres vniuerſa bona patris acquirat ac poſsideat vt dominus: imperfectionis vero eſt. quòd ad hunc effectum mors interueniat patris. Quam oportet interuenire: quia vniuerſitatis bonorum non poſſunt eſſe ambo ſimul domini ſine damno alterius: puta patris, expoliantis ſe libertate dominij, ex hoc ipſo quòd aſciſcit filium in condominum omnium. Quocirca filij dei ſunt hæredes dei, ſecundum quòd hęreditas perfectionem, ſecluſa imperfectione ſignificat: nam filij dei ſuper omnia bona dei conſtituuntur domini abſque vllo detrimento dei patris, & quod plus eſt abſque vlla diminutione in quolibet hærede. [Cohæredes autem Chriſti.] De Chriſto homine eſt ſermo, ſub cuius pedibus omnia ſubiecta ſunt Cohęredes autem non partitione, ſed communione hæreditatis decreti ſum*. [Si tamem compatimur.] Inferit quòd gloriamur in afflictionibus, ei quod eſt gloriamur in ſpe gloriæ dei, vtrunque bonum ſimul tractando: quoniam per afflictiones aſſequimur gloriam filiorum dei. Nec ſumitur compati pro commiſerari, ſed pro ſimul pati, pro ſimul ſuſtinere afflictiones & preſſuras. Simul autem relatiue ad Chriſtum. Eſt enim ſenſus. Si tamen ſimul compatimur: hoc eſt ſi imitando Chriſtum patimur afflictiones mundi. [Vt & conglorificemur.] hanc enim conditionem appoſuit cohæredibus Chriſti: vt ſcilicet ſint ſimiles Chriſto in vita iſta qui inſtituti ſunt cohæredes Chriſti in vita futura. [Exiſtimo enim.] Obuiat querelis de hac appoſitione tanquam dura quòd ſcilicet oporteat pati in hac vita propter conſequendam hereditatem in futuro: obuiat autem patefaciendo quod præſentes afflictiones nõ ſunt condignæ ad gloriam futuram. Nec dicit exiſtimo opinatiue, ſed cognitionem quam habet manifeſtando. dictio ſiquidem Græca rectius interpretata fuiſſet reputo ſeu arbitror, vt certa cognitio explicata fuiſſet. [Quod non ſunt condignæ paſsiones huius temporis] hoc eſt non hæ vel illæ, ſed vniuerſaliter quęcũque

paſsiones

paſſiones: hoc eſt afflictiones, cruciatus, tormenta, &c. non vnius horæ aut diei, ſed totius huius temporis. [Ad futuram gloriam.] Non dicit ad pœnam peccatorum, ſed ad futuram gloriam, ne cõtradicat Iob dicenti, vtinam appenderentur peccata mea à quibus iram merui, & calamitas quam patior in ſtatera, quaſi arena maris hæc grauior appareret, Iob. 7. Rurſus non dicit, non ſunt condigni actus meritorij, non eſt condigna patientia meritoria ad futuram gloriam: ſed dicit non ſunt condignæ paſsiones, ne contradicat ſibiipſi ſcribenti ad Timo. Bonum certamen certaui, curſum conſummaui, fidem ſeruaui, in reliquo repoſita eſt mihi corona iuſtitiæ, quam reddet mihi dominus in illa die iuſtus iudex. Significatur itaque quòd paſsiones ipſæ quatenus tales ſunt, non merentur de condigno futuram gloriam, quod eſt dicere malum paſſionum huius temporis non eſſe par bono futuræ gloriæ; ſed multo minus eſſe malum quod patimur in hoc tempore, bono futuræ gloriæ. Hinc eſt ſenſus literalis. [Quæ reuelabitur in nobis.] Quamuis textus Græcus anceps ſit ad id in nobis vel in nos, contextui tamen magis quadrat in nobis, ad ſignificandum gloriam quæ in futuro manebit in nobis. Erit enim intus in animis & in corporibus noſtris inexiſtens, ad differentiam gloriæ præſentis, quæ cum clara ſit fama cum laude, non in nobis ſed in aliorum actibus conſiſtit. Et dicit reuelabitur: quoniam tunc manifeſta fiet gloria ſanctorum quæ nunc occulta eſt velut in radice in eorum meritis. [Nam expectatio.] Deeſt vna dictio. Legendum eſt. [Nam anxia expectatio creaturæ.] Duplici ratione intendens probare hoc vltimo dictum (ſcilicet quòd paſsiones huius temporis non ſunt condignæ ad futuram gloriã) primo probat ex vehementia appetitus ſeu expectationis ipſorum apoſtolorum. Et conſiſtit vtraque ratio in hoc, quòd expectatio anxia communis tam omni nationi quàm apoſtolis (quæ ſcilicet ſimpliciter & abſolute viget in illis) eſt expectatio gloriæ adoptionis, & nõ boni quod tollitur per paſsiones huius temporis quas patienter ſuſtinent expectando illam adoptionis gloriam. Ex hac enim vehementia expectationis communi tum omni nationi tum Apoſtolis, ſignũ in hac vita habemus, conteſtans quòd paſsiones præſentis temporis non ſunt condignæ ad futuram in nobis gloriam. Et artificioſe Paulus magnitudinem futuræ gloriæ ex magnitudine non puræ appetitionis, ſed expectatiuæ, non alicuius vnius ſed communis tum omni nationi tum Apoſtolis, docet quoniam magnitudo boni quod eſt finis & obiectum appetitus ex vehementia communi

muni

muni non velleitatis,ſed expectationis cognoſcitur ſecundum veræ philoſophiæ rationem. ¶Vide ſingula. Significanter dicitur expectatio,non ſolum ad excludendum velleitatem (quæ eſt etiam impoſſibilium)ſed etiam deſiderium dubij adhuc hominis de futuro bono. expectare enim eſt hominis certificati de futuro bono. Et nó de qualicunque expectatione, ſed de anxia expectatione loquitur,vt ex ipſa anxietate maximam vehemētiam expectationis deſcribat:expectatio nanque anxia importat tam vehemens deſiderium,vt ſemper ſeipſam ſolicitet & mœrorem pariat ob carere re expectata. Poterat ſiquidem Paulus alio vocabulo vehementiā expectationis ſignificare,ſed maluit per anxietatem illam ſignificare: quoniam magnitudinem affectus noſtri erga bonum, ſolicitus mœror maxime teſtatur: vt ad ſenſum experimur. Creaturæ vero nomine quum conſtet non intelligi creaturam omnem (vt teſtantur angeli beati: quibus conſtat hæc ſubiuncta non competere) & in euangelio inueniamus omnis creaturæ nomine omnem nationem ſignificatam (dicente Chriſto prædicate euangelium omni creaturæ) conſequens eſt vt quadret ſacræ ſcripturæ quod quadrat contextui præſentis literæ: ſcilicet creaturæ nomine nationem omnem,conditionem omnem hominum appellari. Et appellatur omnis conditio ſeu natio hic (quemadmodum & in euāgelio)creatura,'ad explicandum rationem qua de ipſis nationibus eſt ſermo,ſcilicet ratione eius quod habent à deo creatore. excluditur enim per hoc nomen quicquid peccati eſt in natione & conditione quacunque hominum, & conſequenter quicquid comitatur peccatum. Et eſt ſenſus, anxia expectatio nationum ſecundum id quod habent à creatore, non ſecundum id quod habent adiniſtum peccati.[Reuelationem filiorū dei expectat.] Et in hoc clauditur negatiua quòd ſ. creaturæ anxia expectatio non tendit ad bonum huius temporis,quo priuant paſsiones huius tēporis. Ex hoc enim quòd tēdit indubia expectatione ad ſtatum manifeſtationis filiorū dei,manifeſte ſequitur quòd non tendit ad bonum præſentis tēporis,ac per hoc manifeſte habetur quod anxia expectatio creaturæ præfert futuram gloriam bonis præſentis temporis,quod eſt mala præſentis temporis minoris eſſe quam bonum futuræ gloriæ. [Vanitati enim creatura ſubiecta eſt nō volens,ſed propter eū qui ſubiecit eam in ſpe.]Superfluit eam. Probat ex cauſa extrinſeca primum quod anxia expectatio creaturæ expectat manifeſtū ſtatum filiorum dei. Extrinſecæ autem cauſæ ſunt duæ: finalis & efficiens. & propterea vtranque tangit. Finalem quidem, dicēdo

propter

propter eum ſcilicet deum . effectiuam vero dicendo qui ſubiecit. Et iuxta tria aſſumpta (ſcilicet expectationem, anxietatem, & gloriam filiorum dei) tria quoque affert: ſcilicet ſpem, qua probatur expectatio & ſtatum ſubiectum vanitati contrarium gloriæ adoptionis. vanitatis enim nomine conſtat in ſcriptura intelligi varie tates huius temporis tam contrarias quibus omnes ſubijcimur & modum. ſcilicet non volens ſed propter deum, ad probandum anxietatem. Et dicitur non volens, non ſolum quia nec ex appetitu aut electione voluit, ſed potius quia non placet creaturæ ſtatus iſte . non voluntarie manet in ſtatu iſto. ſed propter deum vt finem promerendum . ¶ Et eſt ſenſus ac vis probationis : quod quia creatura ſubiecta eſt vanitati huius temporis (ſub qua clauduntur omnia bona & mala temporalia) & talem ſtatum habet creatura non volens (ſi enim ei placeret iſte ſtatus, non eſſet vera anxia expectatio futuri ſtatus) ſed hunc ſtatũ. ſuſtinet propter deũ tanquam finem promerendũ. & quia ipſe deus ſtatuit hanc ſubiectionem non ſemper duraturam , ſed in ſpe tranſeundi ad ipſum, ad ſtatum gloriæ filiorum dei ideo ex hoc optime infertur quod creaturæ expectatio anxia eſt ad ſtatum gloriæ adoptionis. Nam hinc habetur ratio expectationis ex ſtatura ſibi ſpe. hinc habetur ratio anxietatis, ex eo quod caret ſperato: vtpote non volens ſubiecta contrario ſtatui ad promerendum deum. [Quia & ipſa creatura liberabitur à ſeruitute corruptionis in libertatem glorię filiorum dei.] Probat ex cauſa intrinſeca idem directe tamẽ tendit hęc probatio ad probandum illud, ſcilicet expectatio creaturæ: & eius probationẽ, ſcilicet. ſubiecit in ſpe. Probat ſiquidem ex futura liberatione creaturæ ab intrinſeco corruptionis malo. Minus dico, immo ab vniuerſa ſeruitute corruptionis. ſumus enim nũc nõ ſolũ corruptibiles, ſed ſerui corruptionis. Cuiuſlibet ſiquidẽ mali nõ ſolum incurſus ſed timor quædam corruptionis ſeruitus eſt: quãdoquidẽ velimus nolimus ſubijcimur corruptionis dominio Adueniente autem gloria filiorum dei, liberabimur ab hac ſeruitute, tranſlati in libertatem non ſolum à corruptione & corruptionis iugo, ſed (quod amplius eſt) in libertatem talem. ſcilicet gloriæ filiorum dei quæ longe plus continet quàm libertatem à ſeruitute corruptionis [Scimus enim quòd omnis creatura ingemiſcit & parturit vſque adhuc,] pro, cõgemiſcit & cõparturit vſq; nũc. Poſtquã declarauit cauſas extrinſecas & intrinſecas anxię expectationis creaturæ, declarat modo ipſam anxiam expectationem creaturæ ab effectu anxietatis manifeſtante vehementiam

ſummam

ſummam expectationis. Et quoniam ſermo eius fuit non de hac vel illa creatura ſed communiter. ideo explicat modo tum omnem creaturam tum communem anxietatem, dicendo congemiſcit & comparturit. Ex authoritate autem certæ notitiæ quam Apoſtoli & ſimiles paſtores curam gerentes eccleſiarum habent, manifeſtat dicendo. ſcimus, nos Apoſtoli quòd omnis non aliqua creatura. hoc eſt natio ratione eius quòd habet à deo, cõgemiſcit & comparturit, conuenit in hoc effectu expectationis quod prorumpit in gemitum & dolorem velut parturientes expectando gloriam adoptionis, ex hoc enim quod carere expectata gloria, infert illis hos effectus, manifeſte monſtratur vehemens valde ſeu anxia expectatio. Et attulit ſimilitudinem doloris partus non ratione cauſæ (ſcilicet quia venit hora eius) ſed ratione fructus expectati: ad ſignificandum dolorem in ſpe fructus. Aduerbium autem nunc, demonſtrat tempus hoc præſentis vitæ. perinde ac dixerit durante præſentis vitæ tempore. vſquequo nanque durat hoc tempus, congemiſcit & comparturit omnis natio, non omnis nationis quilibet homo expectando gloriam filiorum dei. Nulla ſiquidem natio, nulla conditio, nullus gradus, nullus ſtatus, nullus ſexus, nulla ætas rationalis, ab hac anxia expectatione excipitur: vt teſtantur martyria teſtatúrque perfectio ſpiritualis inuenta vigens in qualibet hominum conditione, in quolibet ſtatu, in quolibet ſexu &c. [Non ſolum autem illa.] Alteram apponit rationem ex ſimili anxia expectatione in Apoſtolis. quam manifeſtat ex eodem effectu, ſcilicet congemiſcendi: vt ex teſtimonio quoque primatum incomparabilitas gloriæ ad paſſiones huius temporis innoteſcat. [Sed & noſipſi, primitias ſpiritus habentes.] Ad ſimilitudinem primitiarum fructuum terræ deſcribuntur maiora ſpiritus dona (nam primitiæ ſunt magis deſyderatæ precioſæ ac gratæ. vnde & deo dicabantur) vt ſignificaret quòd precioſiora & quæ magis deſyderabilia ſunt ab hominibus, quæúe ſunt deo magis grata ſpiritus ſancti dona habuerunt Apoſtoli. Et dixit hoc, vt ex tanta Apoſtolorum celſitudine teſtimonium de magnitudine gloriæ authoritatẽ haberet maiorẽ. [Et ipſi intra nos gemimus.] pro, congemiſcimus. ¶ Communis ſiquidem ſignificatur Apoſtolis gemitus: non exteriori ſono, ſed interna promptitudo prorumpens in actus gemendi. [Adoptionem filiorum dei expectantes.] Interpres addidit ad maiorem explicationem duas dictiones. ſ. filiorum dei. Legendum eſt, adoptionem expectantes vbi tum rationem congemitus tam ipſorum quàm omnis creaturæ explicat

eſſe expectationem adoptionis. tum tempus congemiſcendi explicat eſſe tempus expectationis: vt intelligamus quòd toto tempore hoc congemitus eſt ob carere expectata adoptione. [Redemptionem corporis noſtri.] Niſi appoſitiue ſubiunxiſſet redéptioné corporis noſtri, fluctuaſſes quo pacto Paul⁹ dicit ſe & alios expectare adoptionem, qui dixit iam accepiſſe nos ſpiritum adoptionis & eſſe filios adoptionis: ſed modo ex eo quòd dicendo expectantes adoptionem, appoſitiue explicat redemptionem corporis noſtri, omnem tollit ambiguitatem: explicando quod adoptio expectata dicitur, & eſt quantum ad corporis redéptionem. Corpus ſiquidem noſtrum quod vſque ad reſurrectionis gloriam detinetur ſub captiuitate & dominio corruptionis, redimetur ſecundum effectum liberationis exſoluto prius in cruce precio, quum reſurget aut fiet immortale per donum gloriæ ad quam adoptati ſumus hæreditandam. [Spe enim ſalui facti ſumus.] Probat ſimul duo. alterum eſt quòd congruit huiuſmodi expectatio ſtatui ſalutis noſtræ: quia ſaluati ſumus à Chriſto in ſpe non in re hæreditatis æternæ. hinc enim manifeſte habetur conſonantia expectationis ad ſtatum ſalutis noſtræ in hac vita. Alterum (quod principalius intendit Paulus) eſt quod ſuperius dixerat, ſi tamen compatimur vt & conglorificemur. Quem contextum vt eruditus lector penetret, cõferat huius particulæ concluſionem (ſcilicet per patientiam expectamus) cum verbis illis, ſcilicet ſi tamen compatimur adhuc non probatis: & cum omnibus interpoſitis in textu. Perſpiciet ſiquidem quòd poſtquam conditionem illam adiecit (ſcilicet. ſi tamen compatimur) ſtatim non probauit ſed obuiauit, ne dura haberetur conditio adiecta. Obuiauit autem monſtrando impares eſſe paſſiones huius temporis ad futuram in nobis gloriã ex anxia expectatione tum omnis creaturæ tum Apoſtolorum. Vnde ordo ipſe contextus exigebat, vt completa obuiatione rediret, immo proſequeretur probando adiectam conditionem: ſcilicet ſi tamen compatimur vt ſimul glorificemur. Et hanc conditioné adiectam directe probat, afferendo pro ratione quia ſpe ſalui facti ſumus. Dupliciter poteſt aliquis ſaluari. vel quod immediate transferatur in rem termini: vel quod mediante ſtatu ſpei transferendus ſit in rem termini. Chriſtus non ſaluauit nos primo modo (quia nec ipſe ſeipſum ſaluauit primo modo, ſed voluit per merita peruenire ad gloriã ſuam) ſed ſecundo modo. Et vtrunque dicit, ſcilicet & quod ſalui facti ſumus (hoc eſt ſalutis ſtatum non acquiſiuimus, ſed ab alio

habui-

habuimus: hoc enim paſſiua locutio ſignificat) & quod non in re termini ſed in ſpe donati ſumus ſtatu ſalutis. hinc enim inchoat Paulus ratione ad probandum ſi tamen compatimur. Vnde ſubiungit [Spes autem quæ videtur, non eſt ſpes.)] Ratio textus conſiſtit in duabus illationibus: ſpe ſalui facti ſumus ergo quod non videmus ſperamus, ergo per patientiam expectamus, probat primam illationem ex hoc quod ſpes, hoc eſt res ſperata quę videtur non eſt ſpes: hoc eſt non ſperatur Et hoc probat ſubdendo. [Nam quod videt quis, quid ſperat?] Legendum eſt [Quid etiam ſperat?] Significatur enim quod non eſt amplius locus ſpei accedente viſione. [Si autem quod non videmus ſperamus per patientiam expectamus.)] Hæc ſecunda illatio abſque probatione relinquitur pro conſtanti. ¶ Vide ſingula. Quæſtio imprimis occurrit circa veritatem aſſumptorum: eo quod rei ſperatæ non repugnat videri. Speratur enim regnum Romanum quod videtur, ſperatur magnum præmium propoſitum aliquibus militibus & cætera quod videtur, ¶ Nec ſatiſfit quæſtioni, dicendo quod ſermo præſens eſt de ſpe Theologica: quoniam Paulus manifeſte probat ex communibus omni ſpei, vt clare teſtantur vniuerſaliſſima verba eius. nam quod videt quis, quid etiam ſperat.

¶ Solutio eſt quod res ſperata integratur ex duobus: ſcilicet ex ipſa re quandoque præexiſtente (puta deo, regno, ciuitate & huiuſmodi) & ex conſecutione rei. Speratur enim conſecutio regni ſeu ciuitatis & ſimiliter conſecutio dei. Et hæc conſecutio eſt proprijſſime res ſperata ſpe enim directe tendimus ad regnum vt conſequendum & ſic de alijs. Et de hac re ſperata loquitur Paulus, dicens quòd non videtur. Vnde non intendit dicere quod res præexiſtens ad quam conſequendam tendit ſpes non videtur: ſed quod res ſperata formaliter (hoc eſt conſecutio ſperata) non videtur. Videre autem & videri in propoſito, commune eſt viſioni tam oculis corporis quam oculis mentis. Et eſt ſenſus quod conſecutio quæ ſperatur non euidenter cernitur, quia quod euidenter conſpicitur habendum, hoc eſt quod habebitur ex hoc ipſo quod euidenter cognoſcitur quod erit, perdit rationem ardui perdit rationem difficilis: ac per hoc non amplius ſubeſt ſpei. conſecutio enim quãtuncunque in ſeipſa ardua ſi euidenter cernitur quod erit, iam ſecura eſt, iam non habet rationem difficilis, iam non ſperatur. Vnde dux exercitus quum pugna eo deducta eſt vt euidenter non probabili coniectura conſpiciat conſecutionem victoriæ, nõ amplius ſperat victoriã, ſed alio animi affectu (ſcilicet

amore,

amore, deſiderio ac inchoata delectatione) proſequitur illam.

¶Et per hæc patet quod vis primæ illationis cõſtat ex propria conditione rei quæ ſperatur : quoniam fundatur ſuper arduitatem conſecutionis. Ex hoc enim quod conſecutio quandiu ſperatur eſt ardua, ſequitur quod non eſt viſa. hoc eſt non euidenter nota quod erit. ſi enim euidenter conſpiceretur quod erit, deſineret eſſe ardua illi à quo videtur : vtpote euidenter ſecura

¶Secunda autem illa illatio abſque probatione in textu ſub forma conditionalis poſita, difficultatem habet quia formalis non apparet ex eo quod non tenet in omni materia. Sperant ſiquidem Imperatores exercituum, victoriam quam non vident, & tamen non expectant illam per patientiam. Nec latuit Paulum hoc, immo inter has duas illationes differentiam ex modo loquendi inſinuauit : dum primam tanquam formalem ex communi ratione ſpei probauit : vtendo tam ſpe abſolute (ſpes quæ videtur non eſt ſpes) quam ſperantibus communiſſime, quod videt quis quid etiam ſperat. Hanc autem induxit applicando ad nos, dicendo ſi autem quod non videmus ſperamus : vt hinc intelligeremus quod hanc introducit deſcendendo & applicando ad materiam propoſitam : ſcilicet ad noſtram ſpem hæreditatis diuinæ. vt intelligamus illationem primam eſſe ex communibus communem : hanc eſſe propriam propoſitæ materiæ, & fundari non ſuper ſpem abſolute, ſed ſuper ſpem contractam ad materiam propoſitam. Et propterea quanuis non ſit formalis de ſpe abſolute, eſt tamen formalis de ſpe contracta ad materiam propoſitam. ¶Quod vt penetres, ſcito quod in communi loquendo hoc quod conſecutio ſperata non videtur, ſequitur quod non eſt euidenter ſecura: ac per hoc eſt anceps difficili periculo ſubiecta. Et hinc ſequitur quod oportet ſperantem ad pericula ſuperanda paratum eſſe : ſed quia iſta promptitudo ad pericula ſuperanda, non vno ſed multis modis poteſt eſſe, namp oteſt eſſe vel per magnanimitatem aggrediendi vt cõtingit in huiuſmodi regnis temporalibusque homines proprijs actionibus conſequuntur. vel per patientiã ſuſtinendi omnia mala ne impediatur conſecutio tanti boni: vt cõtingit in bonis ſperatis non ex proprijs actionibus ſed ex dono alterius: quale eſt bonum quod nos ſperamus, ideo non ex communibus ſpei inquantum ſpes, ſed ex contracta & applicata ſpe ad hæreditatem diuinam ſperatam à nobis, intulit Paulus, per patientiã expectamus.

Speran-

mus quid oremus,non tamen ſcimus modum quo res petenda expedit ſeu neceſſaria eſt nobis. Verbi gratia ſcimus quòd petenda eſt ſalus æterna, ſed neſcio modum quo ſalutem æternam oportet ſeu expedit communicari mihi,acquiri à me. Infiniti enim ſunt modi quibus poteſt acquiri, & modus qui eſt vtilis vni, non eſt vtilis alteri, & credimus quandoque modum aliquem eſſe nobis vtilem qui ſecundũ veritatem non expedit nobis, vt patet de Paulo qui petiit angelum Satanæ auferri à ſe, putans talem modum eſſe ſibi vtilem,& tamen nõ erat in veritate ei expediens Ignorantiam itaque particularium modorum expedientium ſingulis edocet, dicendo quòd ignoramus quid oremus ſicut oportet: vt hinc indigentiam adiutorij ſpiritusſancti ſignificet. ¶Intellige autem ignorãtiam reſpectu eorum quorum tam affirmatio quàm negatio ſtat cum ſalute æterna: & non reſpectu eorum quæ ſunt de neceſsitate ſalútis: qualia ſunt credere, ſperare, diligere deum ac proximum propter deum,miſericordem,patientem,benignum, pœnitentem manſuetúmque eſſe, & ſimilia. Hæc enim ſcimus eſſe petenda, ſed expedientes ſeu neceſſarios mihi ad conſeruationem & profectum horum modos, euentus, occurſus & huiuſmodi, in particulari ignoro, & propterea neſcio quid orem ſicut oportet me illud aſſequi. [Sed ipſe ſpiritus poſtulat pro nobis gemitibus inenarrabilibus.] Ecce ſupplementum quomodo ſalutis æternę nobis incognitos ſpiritusſanctus poſtulat pro nobis. ¶Caue hic in primis ne argumentum ſumas quòd ſpiritusſanctus non eſt deus: eo quòd poſtulare pro nobis, repugnat deo: quoniam poſtulare eſt inferioris: vnde & filio dei non conuenit niſi ratione naturæ humanæ. Non enim intendit Paulus quòd ipſe ſpiritusſanctus in ſeipſo ſeu ſecundũ ſeipſum orat aut poſtulat: ſed quòd in nobis habitans, ſecundum actus noſtros poſtulat. Quod perinde eſt ac dicere, poſtulantes nos facit: ſeu ad poſtulandum nos mouet, poſtulationes nobis inſpirat. ¶Et quòd hic ſenſus ſit intentus à Paulo, conuincitur ex verbis ſubiunctis: ſcilicet gemitibus inenarrabilibus. Oportet enim aut fateri quòd ſpiritui ſancto ſecundum ſe conueniant gemitus inenarrabiles (quod eſt ridiculum) aut quòd de poſtulatione in nobis quæ fit noſtris gemitibus inenarrabilibus, eſt ſermo. Et appellantur gemitus ineffabiles, gemitus illi quorum termini ad quos tendunt ſunt nobis incogniti. propterea ſiquidé ineffabiles dicuntur & ſunt,quia nobis eorum materia ad quam tendunt, ignota eſt,quæ enim ſunt nobis ignota, ſunt etiam nobis ineffabilia. Experimur autem in

nobis tales gemitus, quum ardenti deſiderio orantes petimus dirigi ſeu duci ad æternam ſalutem & ſimilia, neſcientes quid nobis de occurrentibus magis expediat. Talibus ſiquidem gemitibus nobis ineffabilibus, quia neſcimus particulares terminos, particularia remedia ſeu adminicula ad quæ impetranda tendunt, ſpiritus ſanctus poſtulat pro nobis: quoniam ſpiritusſanctus habitans in nobis dirigit nos ad vtilia nobis impetranda. [Qui autem ſcrutatur corda, ſcit.] pro, ſciuit, [quid deſideret ſpiritus.] Dictio interpretata deſideret, non eſt verbum ſed nomen in Græco: & eſt illamet dictio ſuperius interpretata prudentia, ſapientia, ſenſus, affectus, cura, cogitatio à diuerſis interpretibus. Vnde & hic diuerſitas eſt: alij quæ prudentia ſpiritus, alij qui ſenſus ſpiritus, alij quis affectus ſpiritus, alij quæ cura ſpiritus interpretãtur. Sed parui refert ad ſententiam: quia in eadem coeunt eſt enim ſenſus quòd deus ſcrutator cordium ſciuit quò in particulari tendit cura ſpiritusſancti ſic in nobis poſtulantis. Vana quidem eſſet ſpiritusſancti cura poſtulare nos facientis tanquàm in confuſo niſi adeſſet deus à quo petitur, intelligens quid in particulari intendit obtinere ſpiritusſanctus in nobis pro nobis.

¶ Et dicit ſciuit in preterito, ne noua aliqua notitia in deo credatur. Et eſt ſermo de notitia approbationis. quo contra dicitur fatuis virginibus, neſcio vos. Eſt enim ſenſus quòd deus cognouit approbando id quod intendit petere ſpiritusſanctus per noſtros ineffabiles nobis gemitus. ¶ Meminit autem dei ſecundum officium ſcrutandi corda, quia approbare petita in particulari, pendet ab exacta notitia cordium in profundiſſimo eorum. oportet nanque illum qui mihi de vere expedientibus prouidet, noſſe cor meum quid faceret in illo euentu & quid in alio: & quid poſt alterum tertiumque ac deinceps euentum, non in hac vel illa materia, ſed in omnibus occurſibus, alioquin contingeret aliquam inutilem aut nociuam quanuis per accidens petitionem admittere ſeu prouiſionem efficere. Et hic incipit fructus ſupplentis ſpiritusſancti: nihil enim prodeſſet ad auxilium imbecillitatum noſtrarum poſtulare pro nobis niſi poſtulatio approbaretur. hæc enim approbatio, eſt ex parte dei initium adiutorij quo ſpiritusſanctus dicitur adiuuare nos poſtulando illud. [Quia ſecundum deum poſtulat pro ſanctis.] Hinc apparet quòd de notitia approbationis ſermo eſt, dicendo ſciuit quæ prudentia ſpiritus. nam falſa eſſet hæc redditio cauſæ ſi de ſimplici notitia eſſet ſermo. ſimplici quidem notitia nouit deus poſtulationes etiam quæ non

ſunt

ſunt ſecundum deum: ſed notitia approbationis ſolas nouit petitiones quæ ſunt ſecundum deum: & ideo approbat eas quia ſunt ſecundum deum. Reddit itaque rationem quare deus ab æterno approbauit quæ poſtulat ſpirituſſanctus in nobis, quia ſpirituſſanctus poſtulat ſecundum deum pro ſanctis. Vnico verbo (ſcilicet ſecundum deum) ſignificat Apoſtolus vniuerſa petita ſicut oportet: hoc eſt quæ omnibus conſideratis ſunt neceſſaria cuiuſque ſancti ſaluti. Quod enim prius dixerat ſicut oportet, modo dicit ſecundum deum. Et continet quicquid ſecundum diuini ordinis diſpoſitionem in veritate ſingulis ſanctis expedit. [Scimus autem quoniam.] pro, quòd, Non enim redditur ratio primi dicti (vt continuatio per coniunctionem autem inſinuat) ſed quum dixiſſet ſecundum deum, declarat quid ſignificatur per hãc formam ſecundum deum. & propterea optime continuatur textus, legendo ſcimus autem quòd diligentibus deum. [Omnia cooperantur in bonum.] Textus Græcus anceps eſt ad omnia in nominatiuo vel accuſatiuo: & rurſus ad cooperantur pluraliter vel cooperatur ſingulariter. Interpres intellexit in nominatiuo omnia & pluraliter cooperantur. Legere autem omnia in accuſatiuo & cooperatur in ſingulari, vndique quadrat tum ſententiæ tum contextui. Eſt enim ſenſus ſcimus autem quòd deus cooperatur omnia in bonum diligentibus deum &c Et hic ſenſus quadrat ſequenti ſtatim rationi, nam quos præſciuit & prædeſtinauit. Certum eſt enim quòd deus ſubintelligitur dicendo præſciuit & prędeſtinauit. & ita deus quòd non ſpirituſſanctus: quum expreſſe ſubiungatur filij ſui. Quadrat & præcedentibus, quũ dixit qui autẽ ſcrutatur corda ſciuit &c. nam conſtat quòd deus ibi ſubintelligitur. Et ſimiliter quadrat vltimo dictæ formæ: ſcilicet ſecundum deum. aſſerit ſiquidem Paulus ſe cum aliis Apoſtolis ſcire quid eſt hoc ſecũdum deũ. Et declarat illud nobis, quòd ſcilicet deus cooperatur omnia in bonum diligentibus deum &c. Iuxta hanc enim formam petit ſpirituſſanctus in nobis pro ſanctis & ſimul explicat ex parte dei ſcrutatoris cordium executionem adiutorij imbecillitatum noſtrarum quod ſpirituſſanctus efficit petendo in nobis. vt hinc perpendamus ad hoc dirigi inenarrabiles gemitus noſtros à ſpirituſancto vt executioni mãdet deus hoc ſcilicet cooperari omnia in bonũ ſanctis habet enĩ diuinę ꝓuidentię lex atque ordo vt etiã quæ diſpoſuit deꝰ ſe facturũ, adimpleat mediantibus cauſis ſecundis: de quarum numero eſt ſpirituſſanctus quatenꝰ habitans in nobis poſtulat gemitibꝰ ineffabilibꝰ ꝑ ſanctis.

¶ Et dicendo omnia, nihil excludit ſpectantium quomodolibet ad ſingulos ſanctos. ſermo enim præſens directe eſt de ſanctis diſtributiue, & non de vniuerſa collectione ſanctorum: ad cuius bonum non eſt dubium deum omnia ordinare, etiam infernum. nam & ad gloriam ſanctorum cedit infernus. ſed ſermo præſens eſt de ſingulis ſanctis: de quorum quolibet licet verificetur illud Euangelicum ſuper omnia bona ſua conſtituet eum, præſentis tamen textus intentio directe tendit ad hoc quòd deus etiam in hac vita coefficit omnia quomodolibet ſpectantia ad ſanctum quemcunque, ſiue quomolibet redundantia in illum, in bonum illius. ¶ Dicit autem cooperatur & non dicit operatur: vt intelligamus gratiam dei non ſolam, ſed ſimul cum libero electorum arbitrio coefficere ad bonum electorum. ¶ Et dicit diligentibus deum, ad differentiam ſanctorum pro quando non ſunt diligentes deum. reſtrictio enim fit dicendo diligentibus deum. Vnde non oportet quæſtiones mouere de iis quæ occurrerunt Paulo, Auguſtino, & ſimilibus antequàm eſſent in ſtatu diligentium deū textu ipſo expreſſe reſtringente ad diligentes deum. [Iis qui ſecundum propoſitum vocati ſunt ſancti.] Superfluit ſancti, & vocati non eſt participium ſed nomen: perinde ac ſi diceretur aſcititij. Altera conditio reſtrictiua adiungitur: vt non de omnibus diligentibus deum ſed de ſolis illis qui aſcititij ſunt ſecundum propoſitum diuinum intelligatur. Vbi perpendere potes has duas conditiones ad hoc iunctas vt altera alteram reſtringat. nam ſtatus diligendi deum reſtringit aſcititios: vt non de prædeſtinatis ſecundum omnem eorum ſtatum ſed ſecundum ſtatum quo diligunt deum ſermo præſens intelligatur. & ſimiliter non de omnibus diligentib⁹ deum, ſed de ſolis illis qui ſunt diligentes deū & prædeſtinati ſermo præſens intelligatur. Multi enim ſunt quandoque in ſtatu diligendi deum qui tamen non ſunt prædeſtinati. & de his non dicit quòd deus cooperetur omnia in bonum illis: ſed tantummodo habentibus ambas conditiones ſimul. Quid autem ſit diuinum propoſitum, ſtatim Paulus ſubiungit [Nam quos præſciuit & prædeſtinauit.] pro, & prædefiniuit. [Conformes fieri imaginis filij dei, vt ſit ipſe primogenitus in multis fratribus.] Aduerte circa literam differentiam inter coniunctionem horum duorum (præſciuit & prædefiniuit) & reliquorum ſubſequentiū. nam in reliquis ſubſequentibus habetur ſemper relatiuum quos & pronomen hos: dicendo, quos autem prædefiniuit hos vocauit & quos vocauit hos & iuſtificauit &c. coniungendo autem hæc

duo

duo nullum pronomen in textu Græco inuenitur ita quòd non dicitur, quos præſciuit hos & prædefiniuit, ſed dicitur quos præſciuit & prædefiniuit. vt ipſa differentia myſterium aliquod inſinuet. ¶ Aduerte deinde quòd in reliquis verba (vocauit, iuſtificauit, glorificauit) abſolute ſine appoſito aliquo dicuntur. hæc autem duo habent appoſitum, ſcilicet conformes imaginis filij ſui &cæt. ¶ Aduerte tertio quòd non dicit conformes imagini in datiuo, ſed imaginis in genitiuo. & ita habetur in Græco. Non enim ſignificantur conformes imagini filij dei. eſſet enim conformitas huiuſmodi ad filium dei mediata: quia eſſet conformitas imagini eius, & mediante imagine conformitas ad ipſum. ſicut ſiquis fingeretur conformis ſtatuæ Cæſaris, eſſet conformis Cæſari mediate: & vere diceretur conformis imagini Cæſaris. Et hunc in propoſito ſenſum neſcirem intelligere: quoniam neſcio aliquam imaginem filij dei cui ſancti decreti ſint conformes, ſed ſenſus eſt, conformes inter ſe ratione imaginis filij dei. Hoc enim quadrat veritati & doctrinæ Apoſtolicæ id eſt ad Corinth. decimoquinto quemadmodum geſtauimus imaginem terreni geſtabimus & imaginem cœleſtis, hominis Chriſti. Ad explicandum enim in quo ſunt decreti conformes, ſubiungitur imaginis: hoc eſt ſecundum imaginem ſeu ratione imaginis: ſecundũ vſum Græcę conſtructionis, non cuiuſcunque ſed filij dei. Decreti ſunt enim omnes conformes ſecundum hanc imaginem pro quanto ad imitationem filij naturalis omnes erunt filij dei, vt ipſe filius dei ſit primogenitus in multis fratribus ¶ Aduerte quarto quòd quum Paulus more ſuo propoſuerit ſcimus quòd diligentibus deum &cæ. modo ſubiungit declarationem ſingularum particularum: incipiendo ab illa, ſcilicet propoſitum. ¶ His prælibatis, ſcito ex theologia ſpeculatiua differentiam inter ſcientiam dei quatenus eſt rerum abſolute. & quatenus eſt rerum euentuũ. nam quanuis vtraque ſit æterna, prima tamen non præſupponit deum velle creare res. ſecunda autem præſupponit deum velle creare res. Et hinc ſequitur quòd præſcientia horum euentuum (ſcilicet cõformes eſſe inter ſe ſanctos ſecundum imaginem filij dei vt ſit ipſe primogenitus &cæt. non præcedit diuinam prædefinitionem eorundem euentuum, ſed ſequitur illam. prius enim (non tempore ſed rationis ordine) deus volendo definit hos euentus quàm ſciat illos fore immo ratio quod ſciat illos fore, eſt quia volendo definit illos. ¶ Non ſignificat itaque Paulus præſcientiam eſſe rationem prædefinitionis, ſed econuerſo prædefinitionem eſſe

rationem præſcientiæ. Et ne intelligeres præſcientiam eſſe rationem prædefinitionis, abſtinuit à pronomine: vt dictum eſt. Si enim dixiſſet quos præſciuit hos & prædefiniuit, intellexiſſes ordinem inter præſcientiam & prædefinitionem ſimilem ſubſequentibus. ſed abſtinendo à pronomine, iungendóque ſimul, inſinuauit myſterium alterius ordinis. inſinuauit hæc eſſe ſimul tempore immo æternitate, & alterum inter ſe ordinem habere quàm ſubſequentia inter ſe ſignificantur habere. Eſt itaque ſenſus. dixit ſecundum propoſitum. nam quos præſciuit conformes & cæte. & prędefiniuit, hoc eſt etiam prius prædefiniuit quàm præſciret. vt præpoſitio poſita ante definiuit referatur non ſolum ad definitos ſed ad præſcientiam, diſpari tamen ordine. nam ad illos ordine durationis, ad iſtam ordine quaſi cauſalitatis. probando ſiquidem quòd ſecundum propoſitum dixit hæc, ad confutandum dogma eorum qui primum ſalutis noſtræ locum tribuũt diuinæ præſcientiæ futurorum, qui præſcientiam meritorum ponunt rationem definitionis diuinæ: ad confutandum inquam hæc, primum noſtræ ſalutis locum tribuit diuino propoſito, dicendo iis qui ſecundum propoſitum. Et probando hoc manifeſtat quod diuina definitio conformium filio dei, prior eſt diuina præſcientia eorundem, dicens. nam quos præſciuit & prædefiniuit, hoc eſt etiam prius quàm præſciret definiuit.

¶At ſi opprimeris à maieſtate tam alti ſenſus, potes planiore vti ſenſu. exponendo præſcientiam de præſcientia approbationis. vt quemadmodum dicendo qui autem ſcrutatur corda ſciuit quæ prudentia ſpiritus loquitur de ſcientia approbationis, ita nunc loquatur de præſcientia approbationis. Et ſic planus eſt omnibus ſenſus quòd quos præſciuit præſcientia approbationis, non ſolum approbauit, ſed etiam prædefiniuit: quod maius eſt nam definitio adiungit firmitatem approbationi. ¶Conſiſtit autem imago conformitatis ad filium dei, in duabus conditionibus. Altera eſt participatio gloriæ filij dei ſecundum quòd homo beatus & cætera. & hæc conditio comprehendit corpus noſtrum configuratum corpori claritatis Chriſti, & animam noſtram ſimilem animæ Chriſti in gloria & cætera. Altera eſt participatio gloriæ filij dei ſecundum quòd eſt filius dei. & hæc conditio eſt quòd nunc ſumus filij dei, tandem autem apparebit glorioſa hæc filiatio. Et hanc conditionem eſſe principaliter intentam à Paulo hic, apparet ex eo quòd loquitur de filio dei & de fratribus.

¶Primo genitura vero filio dei attributa inter multos fratres,

non proprio, ſed metaphorico ſermone eſt intelligenda: qui tam ſecundum diuinam quàm ſecundum humanam natiuitatem naturalem, eſt non ſolum primogenitus, ſed vnigenitus, ac per hoc carens fratribus. Vnde dicitur primogenitus in multis fratribus ſecundum aſſimilationem ad primogenitum inter multos fratres: quòd ipſe filius dei & multi alij ſunt filij dei, ac per hoc multi fratres ipſius filij dei. & quia ipſe eſt prius cæteris genitus, attribuuntur iura ſimilia iuri primogeniti, vt ſcilicet fratres alii ſint ſub ipſo, & ab ipſo alantur, & huiuſmodi. hæc enim dignitas Chriſti ſignificatur reſpectu noſtri, per hoc quòd definitus eſt primogenitus in multis fratribus. Et dixit hoc, ne errares intelligẽdo nos cohæredes Chriſti ex æquo, quum dixerat cohæredes autem Chriſti. explicat enim quòd ſumus cohæredes Chriſti vt primogeniti inter omnes fratres. quod eſt dicere CHRISTVM quidem eſſe hæredem vniuerſorum: & ſub ipſo & per ipſum nos eſſe cohæredes, nos participare bona diuinæ hæreditatis. hoc enim lex primogenitorum in principibus etiam hodie apparet. [Quos autem prædeſtinauit.] pro, prædefiniuit, [hos & vocauit.] interna vocatione. Declarata ſiquidem illa particula, ſecundum propoſitum, declarat conſequenter illam aliam vocati. Differentia autem inter vocare & prædefinire ac præſcire manifeſtata eſt: nam vocatio, in tempore fit. præſcire autem & prædefinire ab æterno fuerunt, & exequendo prædefinitionem, vocat. [Et quos vocauit, hos & iuſtificauit: quos autem iuſtificauit, illos & magnificauit] pro, glorificauit. Quæſtiones duæ occurrunt. Altera eſt circa verba præteriti temporis in huiuſmodi executionibus (vocauit, iuſtificauit, glorificauit) quum executiones iſtæ futuræ ſint. ¶Solutio eſt quod executiones iſtæ reſpectu multorum ſunt præteritæ & reſpectu multorum ſunt futuræ: multi enim iam ſunt vocati, iuſtificati, & glorificati: multi quoq; ſuperſunt vocandi, iuſtificandi & glorificandi. Par autem fuit vt doctrina á certioribus quæ iam facta ſunt traderetur: & propterea vtitur verbis præteriti temporis. ¶Poteſt nihilominus dici quòd propter certitudinem futurarum executionum ſignificantur abſolute in præterito: ſicut prophetæ faciunt. ¶Altera eſt circa veritatem harum executionum: nam falſum conſtat eſſe quòd quoſcunque iuſtificauit illos & glorificauit, quum multi iuſtificati ceciderint á iuſtitia & ſint damnati. ¶Solutio eſt duplex. Vel penes differentiam inter vocatos & iuſtificatos ſimpliciter, vel ad

tempus & quòd hic eſt ſermo de vocatione & iuſtificatione ſimpliciter: obiectio autem procedit de vocatis & iuſtificatis ad tempus: tales enim ſunt qui à iuſtitia cadentes damnantur. Vel penes differentiam inter vocationem & iuſtificationem vt ſunt executiones prædefinitionis, aut vt ſunt ſecundum ſe quædam diuina dona, quòd ſermo præſens eſt de iſtis quatenus ſunt executiones diuinæ prædefinitionis: ſic enim veriſſimum eſt quòd omnes iuſtificati ſunt etiam glorificati· obiectio autem procedit de iuſtificatione & vocatione vt ſunt quædam gratiæ, non vt ſunt executiuæ diuinæ prædeſtinationis. ¶Dicendo itaque hos & iuſtificauit: declarat illam particulam diligentibus deum, iuſtificamur enim fide per dilectionem operante. Et dicendo hos & glorificauit, declarat bonum ad quod omnia pro electis deus coefficit. [Quid ergo dicemus ad hæc?] Declarat illam particulam deus cooperatur declarando efficaciam diuinæ cooperationis præmittendo ſtuporem ſeu contrariæ linguæ executionem. Quid ergo dicemus ad hæc? hoc eſt quid ergo dicemus contra hæc? quaſi dicat nihil, vel quid ergo dicemus aſpicientes ad hæc quaſi dicat non dicendum ſed ſtupendum nobis eſt ſpectantibus ad hæc. [Si deus pro nobis, quis contra nos?] hoc eſt ſi deus coefficit noſtrum bonum tot modis: tanta efficatia. quis contra nos, quis contra bonũ noſtrum ſupple præualebit quaſi dicat nullus. [Qui etiam proprio filio ſuo.] Superfluit ſuo [Nõ pepercit]hoc eſt non abſtinuit ob exinanitione & afflictione proprij filij. [Sed pro nobis omnibus]electis. [Tradidit illum.] Liberali dono dedit illũ. [Quomodo nõ etiã cum illo omnia nobis donauit.] pro donabit? Animaduerterat Paulus quod præallegata ratio tot donorũ nõ efficaciter inferebat deũ omnia cooperari in bonũ electis, ſed deũ illis cooperari in bonũ & ꝓpterea vt efficaciter concluderet ꝙ omnia adiunxit quod deus liberaliter donauit etiã filiũ pro electis: vt hinc inferret ſicut & infert, quòd omnia cum filio electis donata ſunt: ac per omnia in bonũ electorum diſpoſita ſunt. Et dicit in futuro donabit, ad ſignificandum quod conſummata executio boni in ꝙ omnia electis cooperatur deus, nõ eſt in præſenti, ſed in futuro ſtatu gloriæ [Quis accuſabit aduerſus electos dei.] Obuiat obiectiõi poſſibili fieri propter peccata cõmiſſa ab electis, multi enim electorum multa crimina commiſerunt, propter quæ obijcere poſſet aliquis quod remanent puniendi: vt ſic impediretur glorificatio eorũ. Et directe dicuntur hæc verba propter illam ſequelam, quos aũt iuſtificauit illos & glorificauit. Quis inquit accuſabit, quis erit accu-

accuſator præteritorum criminũ aduerſus electos dei, vt non glorificentur? quaſi dicat nullus. Et rationem ſubdit [Deus qui iuſtificat.] hoc eſt deus (non homo, non angelus) qui iuſtificat, qui iuſtos facit electos ex peccatoribus. [Quis eſt qui condẽnet?] Verbũ verbo reddendo legẽdum eſt, quis condemnans? deo iuſti ficante electos ab omnibus eorum criminibus quis condemnans erit? quaſi dicat nullus. ¶ Vbi aduerte quòd excludit tam accuſatorem quàm iudicẽ condemnantem, & ex hoc quòd deus eſt qui iuſtificat: quoniam nullus relinquitur accuſationi aut condemnationi deo iuſtificante locus. Quia tamen poſſet quiſpiam obijcere quod Chriſtus comparebit accuſator & condemnator (accuſator quidem, quia contra præcepta ei⁹ fecerunt ſicut & Moyſes accuſator Iudæorum dicitur Ioan. 5. condemnator vero quia ipſe eſt conſtitutus à deo iudex viuorum & mortuorum) propter hanc inquam obiectionem ſubiungit. [Chriſtus qui mortu⁹ eſt, immo qui & reſurrexit.] qui.] Deeſt, &, [eſt ad dexteram dei, qui etiã interpellat.] pro, poſtulat, [pro nobis?] Totum hoc ſub hoc puncto interrogatiuo legendum eſt. Eſt enim ſenſus nunquid Chriſtus electos accuſabit aut condemnabit, qui contulit nobis hæc beneficia, qui habet has conditiones? Quaſi dicat, hæc beneficia, hę conditiones teſtantur quòd nõ. ¶ Vbi aduerte quòd vltima verba (ſcilicet pro nobis) reſpiciuntur ab omnibus & ſingulis quatuor beneficijs, qui mortuus eſt pro nobis. qui reſurrexit pro nobis, qui ſedet in dextera dei pro nobis, qui poſtulat pro nobis. Et pronomen electos demonſtrat [Quis ergo nos ſeparabit à charitate Chriſti.] pro, dei. Et ſuperfluit ergo. Recole ſuperius propoſitorum & dictorum: & perpẽde quòd quum tractauerit bona quæ habent iuſtificati tria (ſcilicet pacem ad deum, gloriationem in gloria dei, & gloriationem in deo) modo tractat quæ ſupererat gloriationem in tribulationibus {Diuiſit nanque Paulus hunc tractatum de gloriatione in afflictionibus inſerendo partem illius (ſcilicet neceſſitatem patiendi) cum ſecundo bono, ſcilicet gloriamur in gloria dei & partem alteram (ſcilicet ipſam gloriationem) inſerendo quarto bono, ſcilicet gloriamur in deo, quod modo tam diffuſe declarauit, ex hoc quòd deus omnia nobis cooperatur in bonum: diffiniendo, vocando, iuſtificando, donando filium, & cætera. Fecit autem hanc partitionem, vt intelligamus per ſpiritumſanctum & quatenus eſt ſpiritus adoptionis, & quatenus eſt ſpiritus adiuuans imbecillitates noſtras poſtulando, conſurgere in nobis gloriationem in afflictionibus, comitem aliarum duarum gloriationum in hac

vita:

vita: Per modum itaque quæſtionis tractat gloriationem noſtram in afflictionibus: mouendo ſcilicet & ſoluendo quæſtionem an aliquis ſeparabit electos à charitate dei. Quocirca pronomé nos, demonſtrat electos, & à charitate ſeu dilectione dei ſignificat dilectionem dei erga electos. Narrata ſiquidem tanta erga electos dei dilectione vt prædefiniuerit, præſciuerit, vocauerit, iuſtificauerit, glorificauerit, ac filium proprium donauerit, omnia in bonum eorum vertendo, aptiſſime ſubiungit quæſtionem, quis nos ſeparabit à dilectione dei tali ac tanta? intendens (vt ſubiungit) quod nullus, nulla vis ſeparabit electos à dei erga illos dilectione. Separarentur autem ſi ab illius effectibus (ſcilicet fide, ſpe, charitate patientia, reliquiſque virtutibus) finaliter caderent [Tribulatio?] Mota quæſtione quis, diſcurrit inducendo interrogatiue ſeptem malorum genera ad quæ mala omnia quæ hoc tempore pati poſſumus reducuntur, vt perpendamus quòd tractat de gloriatione electorum in tribulationibus. Et tribulatio ſeu afflictio vniuerſos comprehendit cruciatus ſecundum pœnam ſenſus, ſeu dolorem ſenſibilem citra mortem [An anguſtia?] priuans libertate corporis. [An fames?] priuans cibo [An nuditas?] priuans veſtimento. [An periculum?] quod timorem ponit imminentis mali [An perſecutio?] Quæ tertio loco in textu Græco ſita, neſcio à quo apud Latinos tranſlata ſit in textum. Et ponit perſecutio perſeuerantiam actionis contra electos. [An gladius.] priuans vita. [Sicut ſcriptum eſt.] electos pati, in Pſalmo quadrageſimoquarto. Et citauit ſcripturæ teſtimonium, ne hic per multa diſcurſus ſuperfluus putaretur. [Quia propter te.] deus, quia tui ſumus cultores. [Mortificamur.] Electi loquuntur deo. Et quæcunque patiendo in corpore, mortificari ſe dicunt. quia quælibet paſſio corporis ſpecies eſt mortificationis. [Tota die.] Continuitas ſignificatur perſeuerans. [Aeſtimati ſumus.] Malo corporis adiungitur malum vilipenſionis talis ac tãtæ [Sicut oues occiſionis.] hoc eſt vt occidere uos, æſtimetur vtile ad vitam hominum, ſicut occiſio ouium in macello vtilis eſt ad vitam hominum. Et vere ſic æſtimati ſunt Chriſtiani primitiui: vt patet legentibus hiſtorias. [Sed in his omnibus ſuperamus.] pro, ſuperuincimus. Reſpondẽdo quæſtioni, declarat gloriationem noſtram in tribulationibus: non contentus dicere vincimus, ſed ſuperuincimus. Vere gloriatio noſtra eſt in his non aliquibus, ſed omnibus, non vincere, ſed plus quàm vincere: eſt enim plus quam vincere, ſuperare mala & gaudere patiendo mala. Quod impletum legimus in Apoſtolis

&

& martyribus multis [Propter.] pro, per, [eum qui dilexit nos.] Non ſignificatur cauſa finalis, ſed efficiens adiuuando & cooperando. Et quadrat dilectioni dei erga nos nam deum diligere nos, eſt ratio faciendi nobis bonum, eſt enim dilectio qua deus diligit, efficax. Et ex hac particula apparet quòd de dilectione dei erga nos dixit, quis nos ſeparabit à charitate dei. Eadem ſiquidem dilectio pro cauſa affertur noſtræ ſuperuictoriæ, qua non ſeparamur ab ipſa dei erga nos dilectione: ita quòd non noſtris viribus, non noſtra charitate, ſed adiutorio gratuito dei ſuperuincimus: vt intelligamus non habitualis gratiæ ſed dei adiuuantis gratuito, hanc ſuperuictoriam noſtram effectam eſſe. Hoc enim ſignificatur dicendo, per eum qui dilexit nos [Certus ſum.] pro, perſuaſus ſum, [enim] Non enim de certitudine euidentiæ, ſed de certitudine perſuaſionis (quam conſtat eſſe certitudinem fidei) eſt ſermo. Nec explicat à quo perſuaſus eſt: quoniam ab authore fidei conſtat hanc perſuaſionem eſſe. [Quod neque mors, neque vita, neque angeli, neque principatus, neque virtutes.] Quatuor differentias rerum explicat Paulus quibus præcipue attribui poſſet vis ſeparandi electos à charitate dei. Prima eſt differentia vitæ & mortis: vita ſiquidem ſummum eſt appetibile, & mors vltimum terribilium. Sub quibus duobus comprehenduntur reliqua appetibilia & refutabilia. ¶ Secunda differentia eſt ſpiritualium ſubſtantiarum ſecundum tres diuerſitates, ſcilicet angelos, principatus & virtutes. Et angelus quidem nomen eſt infimarum ſubſtantiarum ſpiritualium: principatus autem nomen eſt ordinis illarum quæ præſunt prouincijs: virtutes demum nomen eſt ſupremi ordinis ſpiritualium ſubſtantiarum miniſtrantium ſeu exequentium. Et quemadmodum per mortem & vitam excludit omnes creatas cauſas finales, ita per differentiam harum ſubſtantiarum excludit omnes creatas cauſas effectiuas ſpirituales. Quas ternario comprehendit numero, vt omnes includi intelligantur: numerus enim ternarius perfectionis eſt.

¶ Nec obſtat quòd de ſanctis angelis, & non ſolum de damnatis ſpiritibus hæc intelligantur: quoniam non dicitur quòd velint ſeparare nos à charitate dei, ſed quòd non poſſint, quod eſt veriſſimum. ¶ Tertia differentia eſt penes tempus [Neque inſtantia neque futura.] De præteritis enim nulla poterat eſſe ambiguitas. Et hæc differentia temporis quoniam ſpecialem ingerit difficultatem & facilitatem, & communiſſima eſt cauſis omnibus, merito adiecta eſt. Magni ſiquidem refert præſentibus vel

vel futuris allici: & ſimiliter præſentibus vel futuris terreri. magni refert præſentem vel futuram eſſe actionem, eſſe formam, eſſe materiam. [Neque fortitudo.] Superfluit. Et neſcitur quis addidit. quum in textu Græco inueniatur. [Neque altitudo neque profundum.] Quarta differentia eſt penes differentias vniuerſi corporei ſecundum celſitudinem & profunditatem. viderúrque quôd Paulus differentias tantum eas aſſumpſerit quæ attenduntur penes communia omnibus hominibus, qualia ſunt mors & vita, ſubſtantiæ ſpirituales, tempus & vniuerſum corporeum Ita quod ſub altitudinis nomine intelliguntur ſuperiora corpora, profundi vero inferiora. [Neque creatura alia.] More eorum qui computatis præcipuis ſubiungunt clauſulam generalem vt intelligatur quòd de omnibus intendunt, Paulus ſubiungit neque creatura alia: vt hinc intelligamus quod nullam excipit creaturam. [Poterit.] Superius dixerat de facto, quis nos ſeparabit: & ſimiliter de facto, ſed in his omnibus ſuperuincimus, modo vero loquitur de poſſibili, dicendo poterit. Ita quod non ſolum negat creaturam quamcunque ſeparare electos à charitate dei, ſed negat poſſe ſeparare. Et ratio eſt in promptu: quia charitas dei erga nos eſt ſuprema cauſa, ſuperior omni creatura, ſuperans potentiam cuiuſcunque creaturæ. [Nos ſeparare.] Pronomen nos demonſtrat electos. Et eſt ſermo de ſeparatione totali, non de ſeparatione ad tempus. quæ non eſt contraria dilectioni dei erga electos: vt patet de lapſu Petri.

[A charitate dei.] actiua: hoc eſt à charitate dei erga nos.

[Quæ eſt in CHRISTO IESV domino noſtro.] tanquam in mediatore & executore ipſius charitatis dei erga nos: vt intelligamus non ſolum ſimilem eſſe IESV CHRISTI erga electos charitatem charitati diuinæ, ſed etiam in ipſius Ieſu myſterio opere paſſione reſurrectione &c. adimpleri charitatem dei erga electos.

CAPVT IX.

Eritatem dico in Chriſto, nõ mentior: teſtimoniũ mihi perhibente cõſciẽtia mea in ſpiritu ſancto:] Nõ ſaltat, V nõ noua inſerit Paulus: ſed poſtquam tractauit propoſita in principio (ſcilicet quod Euangelium quo ad rem euangelizatam, poteſtas dei eſt in ſalutem omni credenti) conſequenter tractat reliqua ibidem propoſita (ſcilicet Iudæóque

dæóque primum & Græco, cum adiuncta authoritate, iuſtus ex fide viuet) in his tribus capitulis. Et in hoc quidem capitulo declarat modum ſimul & cauſam quo & quare primum tum Iudæo tum Gentili eſt in ſalutem. Et modus eſt: quia paucis Iudæis profuit, Gentibus vero communiter. cauſa vero ex parte dei eſt diuinum propoſitum: ex parte vero exequentium, eſt quia Gentes cōfiſæ ſunt in fide Chriſti, Iudæi vero in iuſtitia legis. ¶Ruinam itaque Iudæorum communiter paucis exceptis proponit condolendo: ne videatur ex malo ad Iudæos affectu loqui. Et Chriſtum ac ſpiritumſanctum teſtem inducit cum propria conſcientia. animi enim mei ſolus deus eſt conſcius. Et quoniam ad integritatem veri ſermonis duo exiguntur (alterum ex parte rei quæ dicitur quod ſcilicet ſic ſit, alterum ex parte dicentis, ſcilicet quod nō mētiatur. nam contingit & abſque mendacio proferri non verum in re, & mentiendo dicere quod in re verum eſt) ideo Paulus vtrūque comprehendit. & ex parte rei dicit veritatem dico in Chriſto: hoc eſt illam cuius Chriſtus eſt conſcius. & ex parte ſui dicit non mentior. [Quoniam.] pro, quod, [Triſtitia mihi.] Ecce res dicta. [Magna.] intenſiue. [Eſt & continuus dolor.] Non ad horam ſed perſeuerans. [Cordi meo.] Non ſuperficieten⁹, ſed in corde, in intimis animi mei. ¶[Optabam enim] Simul manifeſtat materiam & cauſam tantæ triſtitiæ in ſe: afferendo ſtatum Iudæorum communem olim ſibi. Talis enim Iudæorum ſtatus materia eſt tātæ triſtitiæ. Et quoniam ipſe ſtatum illum valde dilexerat, ideo magna ſubſecuta eſt triſtitia. quum enim videmus ruinam rei valde amatæ, dolemus valde. Reddendo itaque rationem magnæ in ſe triſtitiæ, ſimul patefacit materiam triſtitiæ eſſe illam quæ olim fuit ſibi maxime dilecta. ¶Vbi & nota modeſtiam. Intendit dicere cauſam tantæ triſtitiæ eſſe, quòd Iudæi eligunt anathemata eſſe à Chriſto. modeſte loquens, dicit hoc implicite: explicandò quod ipſemet elegit olim anathema eſſe à Chriſto: vt ex ipſius crimine intelligamus cæterorum Iudæorum perſeuerantium in Iudaiſmo, peccatum ſimile. Nec dicit opto modo habens ſancta deſideria, ſed optabam ſeu optaui olim in ſtatu Iudaiſmi. [Ego ipſe.] Vt intelligamus loco deſiderij ſucceſsiſſe dolorem ex eo quod eſt ipſemet [Anathema eſſe à Chriſto.] Græca dictio dicitur anathema ſignificās per trāſlationem ſeparatum, quemadmodum deo dicata ſeparata ſunt à communi vſu. elegit ſiquidem Paulus olim in Iudaiſmo ſeparationem à Chriſto potius quam ſeparationem à Iudaiſmo. Vnde abſolute & non ad tempus anathema

ma à Chriſto dicit ſe optaſſe [Pro fratrib⁹ meis.] Aperit ipſe Paulus zelum ſuũ quem habuerat in Iudaiſmo cõtra Chriſtum, fuiſſe propter Iudæos: ne ſcilicet Iudæi à ſtatu iudaiſmi tanquã ſeducti tranſirent ad ſtatum Chriſtianum. Iudæos ſiquidem fratres ſuos appellat. vtpote ex eodem patre ſcilicet Iacob. [Qui ſunt cognati mei ſecundum carnem.] Hoc eſt (ſi dicere licet) congeneres, ex vno genere ſecundum carnem. Quos conſanguineos appellantes, non oportet addere ſecundum carnem. [Qui ſunt Iſraelitæ] Explicat à cõmuni patre generis carnalis nomen. [Quorum adoptio eſt filiorum.] Superfluunt duæ vltimæ dictiones: eſt filiorum. Incipit exponere priuilegia Iudæorum: vt tanto maior materia ſignificetur triſtitiæ, ex maiori perditione: & ſimul primitas Iudæi ſecundum dignitatem priuilegiorũ diuinorũ explicetur. Vtraque adoptio fuit Iſraelitarũ: & vetus Exo 4. primogenitus meus Iſrael. & noua, non eſt bonũ ſumere panẽ filiorũ & dare canibus. & rurſus Apoſtolis Iſraelitis dicit Ieſus, filioli adhuc modicum &c. [Et gloria.] Vtraque ſimiliter gloria Iſraelitarum fuit, tum vetus: apparente gloria domini apud illos, & ſuper tabernaculum, & in monte Sina, & in columna &c. tum noua: quum apparuit gloria Chriſti coram tribus Apoſtolis. [Et teſtamentum.] Pro & teſtamẽta Ipſemet Paulus ad Galatas duo explicat teſtamenta, alterum vetus in monte Sina: alterum nouum, quòd Chriſtus fecit. Et vtrunque conſtat Iſraelitis datum. [Et legiſlatio.] Lex nanque vetus cõſtituta eſt ad Iſraelitas: & ſimiliter lex Euangelica per Chriſtum Iſraelitis data eſt tam verbo quam ſpiritu in Pentecoſte. [Et obſequium.] pro & cultus. Nam & vetus cultus diuinus & nouus ad euchariſtiæ ſacrificiũ baptiſmique ritũ, datus eſt Iſraelitis. [Et ꝓmiſſa.] Pro & promiſſiones tum tot bonorum, & præcipue Meſſiæ. tum æternæ vitæ & reſurrectionis à Chriſto. In his enim omnibus priuilegiati ſunt Iſraelitæ. nam & vetera propria eorũ fuerunt, & noua primum fuerunt. Ita quod per eos ad alios deriuantur. quod ad ipſorum magnam ſpectat dignitatem & maiorẽ mõſtrat eſſe Iſraelitarum iacturam. [Quorum patres.] Septimũ priuilegium Iſraelitarum proprium ac maximum poſtremo ſcribitur: quod ſcilicet Chriſtus natus eſt ex eorũ patribus, quod Chriſtus ſecundum carnem eſt frater eorum. [Ex quibus eſt.] Superfluit eſt [Chriſtus ſecundum carnem.] Non ſecundum totum id quod eſt, non ſecundum diuinam ſed humanam naturam. [Qui eſt.] Verbum verbo reddendo legendum eſt. [Ex quibus Chriſtus ſecundum carnem, ens ſuper omnia deus benedict⁹ in ſecula amẽ.]

Hic

Hic eſt primus locus in quo habemus à Paulo, Chriſtum eſſe deū: hoc eſt quod explicite appellat Chriſtum deum, non qualitercunque ſed ſuper omnia benedictum in ſecula amen. vt nulla relinquatur Arrianis exceptio: quum hæ conditiones non niſi de ſummo deo verificentur: & de ſolo ſummo deo fas ſit hæc dicere. [Non autem.] Pro Non ſic autem. Supple Iſraelitæ optant anathema eſſe à Chriſto. [Quod exciderit verbum dei.] A veracitate adoptionis Iſrael. [Non enim omnes qui ex Iſrael ſunt, hi ſunt Iſraelitæ.] Interpres addidit pro claritate vtrobique ſunt: & loco Iſrael poſuit Iſraelitæ ſenſum magis quam verba ſectatus. Intentio Pauli eſt patefacere quod ob tantam ruinam Iudæorum, nō eſt diminuta veracitas diuinæ promiſsionis, quia Iſraelitæ quotcunque ruentes non ſunt in numero Iſraelitarum quibus facta eſt promiſsio. quia non ſunt filij promiſsionis ſed carnis. Quum ergo dicit non omnes qui ex Iſrael, intelligit ſecundum carnem deſcendunt. & quum ſubdit hi Iſraelitæ, intendit hi computantur Iſraelitæ. [Neque qui] pro, quia. [ſemen ſunt Abrahæ, omnes filij.] Similis eſt ſenſus quod non propterea quòd carnaliter deſcendunt ab Abraham, ideo omnes tales computantur filij Abrahæ. [Sed in Iſaac vocabitur tibi ſemen.] Ne putares ſine ſcripturæ authoritate inducere Paulum hāc diſtinctionem inter deſcendentes tam ex Iſrael quam ex Abraham, quod aliqui computātur in filios & aliqui nō, attulit authoritatem Gen 21. in qua expreſſe non omnes filij Abrahæ ſed Iſaac tantum in ſemen aſciſcitur. [Id eſt non qui filij carnis, hi filij dei.] Iuxta duos patres (ſcilicet Iſrael & Abraham) exponit ſenſum diſtinctionis dupliciter, ad idē tamen. primum inter filios carnis & filios dei. & hinc habet quod non omnes deſcēdentes carnaliter ab Iſrael ſunt filij adoptiui dei: ac per hoc adoptio diuina reſpectu Iſrael non defecit ex ruina multorum filiorum Iſrael ſecundum carnem: vtpote non filiorum adoptionis diuinæ. [Sed qui filij ſunt promiſsionis.] Ne locum inquirendi relinqueret qui ſunt filij dei, declarat hoc, dicēdo quod ſunt filij promiſsionis. ita quod contra filios carnis, filios promiſsionis diſtinguit. Nec opus eſt laborare circa ſenſum diſtinctionis: quoniam ipſe Paulus ad Galatas quarto, explicat Iſmaelem natum ſecundum carnem, Iſaac vero per promiſsionem.

¶ Res geſta patet in Gen, vbi promittitur conceptio natiuitáſque Iſaac à deo. Nec ſis adeo rudis, vt dubites Iſaac carnaliter cōceptū & genitum. Sed differentia conſiſtit in hoc quod Iſmael ſecundum carnem præciſe: Iſaac autem non præciſe ſecundum carnem, ſed

ratione

ratione diuini miraculi promiſsi à deo. miraculoſe enim reſtitita eſt virtus generatiua tam Saræ quam Abrahæ promittendo filium Abrahæ ex Sara. [Aeſtimantur in ſemen.] Vitio ſcriptorum legitur æſtimantur pro exeſtimantur ſeu reputantur. Non ſat fuit Paulo diſtinguere in re, ſed etiam in reputatione vt hinc haberet quod omnes Iſraelitæ ruentes non reputantur in ſemen Iſrael & Abrahæ: ac per hoc ob illorum perditionem nihil perit veracitatis diuinæ. Igitur filij Abrahæ: & Iſrael diſtinguuntur in filios carnis & filios dei, qui ſunt filij promiſsionis: qui ſoli reputantur in ſemen Abrahæ & Iſrael. Hoc eſt quod intendit & dicit Paulus ¶ [Promiſsionis enim verbum hoc eſt. ſecundum hoc tempus veniam, & erit Saræ filius.] Probat filios promiſsionis ex verbis domini. Gen. 18. [Non ſolum autem illa] Superfluit illa. Ne electio diuina inter filios Abrahæ ſolos ſcripta credatur, affert diuinam quoque electionem inter filios Iſaac: vt ex his duobus teſtimoniis credatur quam docere intendit diuina electio inter filios Iſrael, quorum tam magna pars ruit. Non ſolum autem in Saræ filio apparuit diuina promiſsio. [Sed & Rebecca] Vxor Iſaac [Ex vno concubitu habens Iſaac patris noſtri.] Corrupta eſt litera nam in textu Græco nec habetur concubitu, nec poteſt dictio illa coniũgi cum ex vno. quia vno eſt generis maſculini, & caſus genitiui pro ablatiuo, dictio vero interpretata concubitu quæ ſignificat cubile eſt generis fœminini & caſus accuſatiui, & regitur à participio habens. Legendum eſt. [Ex vno cubile habens] Sed ambiguitate non caret an Iſaac in genitiuo poſitum quoque ſit loco ablatiui, & iungatur cum ex vno, ita quod litera ſit ex vno cubile habens Iſaac patre noſtro, an legendum ſit ex vno cubile habens Iſaac patris noſtri. Si omnes illi genitiui mutantur in ablatiuum: excluditur pluralitas patrum reſpectu plurium filiorum Rebeccæ, identitáſque patris & matris reſpectu duorum filiorum explicatur. Si vero in genitiuo relinquitur Iſaac patris noſtri magis quadrat explicatio quod electus ſit vnus filius. ita quod non ſolum ex vno filio Abrahæ (nempe quem genuit illi Sara) ſed etiam ex vno filio quem genuit Rebecca habens cubile Iſaac patris noſtri, electio diuina patet. Honeſto autem vocabulo à loco (hoc eſt cubili) actum matrimonij ſignificauit: vt diſcamus de venereis pudice loqui. Iuxta hunc ſiquidem ſenſum non ſolum pater Iſaac, ſed etiam vnus filiorum electus ſignificatur. Et quadrat huic ſenſui cõiunctio enim, ſubiuncta dicendo [Quũ enim nondũ nati fuiſſent.] Redditur ſiquidem manifeſte ratio vni⁹

filiorum

filiorũ electi. Et dicit hoc ad excludendũ præſagium futurorum ex hora natiuitatis. [Aut aliquid boni egiſſent aut mali.] Adiũxit hoc ad excludendũ errorem tam ponentium circulum animarũ, quàm opinantium animas creatas prius quàm infundantur corporibus & in illo priori aliquid boni aut mali egiſſe [Vt ſecũdum electionem propoſitũ dei maneret.] Antequàm proferat authoritatẽ ſcripturæ, reddit rationem illius. Quam magis explicat ſubiungendo. [Non ex operibus.] filiorum. [Sed ex vocante.] deo [Dictum eſt ei.] ſcilicet Rebeccæ. Gen. 25. [Quia.] pro, ꝙ, [maior ſeruiet minori] Nõ eget expoſitione locus iſte, ſed applicatione mentis: ad quã ipſemet Paulus explicauit rationẽ. Nihil enim aliud ex hac authoritate Paulus intendit, niſi quòd hinc apparet quòd non ex operib⁹ noſtris, ſed ex volũtate dei eligentis & vocantis vnus eligitur & alter reprobatur Et quoniam hæc authoritas monſtrat vnum præelegi alteri, adiungit alteram authoritatem, teſtantem de eiſdem quòd vnus eligitur & alter odio habetur. [Sicut ſcriptũ eſt.] Malac. 1. [Iacob dilexi, Eſau autem odio habui.] Vbi aduerte quòd odio habere non ſonat ſolam priuationem dilectionis, ſed ſignificat velle malum. Et propterea dura quæſtio occurrit quo pacto verificatur quòd deus velit malum alicui non ex operibus illius.

¶ Solutio eſt quòd deus ab æterno vere quoſdam eligit & quoſdam reprobat, quoſdam diligit & quoſdam odio habet pro quanto quibuſdam ab æterno vult conferre opem gratiæ ſuæ & adiuuare illos vſque ad gloriam æternam, quoſdam autem ab æterno quoque vult permittere ſibiipſis, nec adiuuare eos gratuito auxilio quod electis decreuit conferre. Et hoc eſt deum illos odio habere hoc eſt deum reprobare illos non ex operibus. Cum quo tamen ſtat quòd nullus damnatur niſi ex propriis operibus. nec ſententia ſiquidem nec executio damnationis fit antequam huiuſmodi reprobi peccent. Nec ex hac æterna diſpoſitione diuina poteſt inferri iniuſtitia in deo, ſed libertas ſumma, quoniam neutris tenetur, & ex ſua mera libertate pendet velle dare gratuitum bonum aliquibus, & velle non dare aliquibus, ſed permittere eos in ſuis naturalibus. [Quid ergo dicemus?] Animaduertit Paulus quàm tetigimus quæſtionem à multis inferendam. Et propterea præuenit eos, mouendo eandem quæſtionem. [Nunquid iniquitas apud deũ?] Apparet enim prima fronte quòd velle vni malum, & alteri bonum abſque quacunque diuerſitate meritorum, iniuſtitiæ ſit. [Abſit.] Horrentis eſt reſponſio. [Moyſi enim dicit.] Exodi trigeſimotertio. [Miſerebor cui miſertus ſum] p, cuius miſereor,

ſereor, [& miſericordiam præſtabo cui miſerebor.] pro, & miſerebor quem miſeror. Primum enim verbum eſt miſereor, ſecundum autem miſeror Et hoc quidem affectionem animi condolentis proprie ſonat. illud autem ad effectus gratuiti collationem transfertur, quum in miſeria aliqua conſtitutis confertur. Et ad hoc inducitur hæc authoritas, vt libertas diuina tam ad miſerendum quàm ad miſerandum explicetur. Dicendo ſiquidem miſerebor cuius miſereor, monſtrat effectum miſericordiæ ſe daturum non omnibus ſed illis quorum miſeretur: hoc eſt quorum eligit miſereri ab æterno. Et ſimilis ſententia eſt de miſeratione, quæ nó cadit in deum niſi metaphorice: ſicut ira & reliquæ paſsiones aliæ. Et ponitur in deo reſpectu malorum noſtrorum, illud autem reſpectu bonorum gratuitorum ſecundum literalem ſenſum Exodi: penuria vocabulorum vtente miſereri, quod etiam paſsionis animi conſtat eſſe verbum. Tota ergo reſponſio conſiſtit in manifeſtando libertatem dei: quoniam conſtat iniuſtitiam nó habere locum in merè gratuitorum collatione & negatione: iuxta parabolam euangelicam. an non licet mihi quod volo facere? tolle quod tuum eſt. [Igitur non volentis.] hoc eſt non operum internorum. [Neque currentis.] hoc eſt neque operum exteriorum. [Sed miſerentis eſt dei.] ſupple electio: hoc eſt quòd homo ſit electus, [Dicit enim ſcriptura Pharaoni.] Exodi nono, Poſtquàm enim Paulus authoritate ſcripturæ monſtrauit non eſſe iniuſtitiam in deo in hoc quòd aliquos eligit, nunc conſequenter authoritate quoque ſcripturæ monſtrat non eſſe iniuſtitiam in deo in hoc quod aliquos odio habet ſeu reprobat [Quia in hoc ipſum excitaui te.] vt dimittas populum meum: hoc eſt ideo excitaui te per Moyſen & Aaron, vt dimittas populum meum. [Vt oſtendam in te potentiam meam.] Acſi apertius dixiſſet. non ideo excitaui te vt cum effectu dimittas (ſcio enim te non dimiſſurum) ſed ideo excitaui te ad dimittendum vt oſtendam in te potẽtiam meam, per tot miracula & ſubmerſionem tandem tui & tuorum. [Et vt annuncietur nomen meum in vniuerſa terra.] Quod & ſubſecutum eſt. Ex qua authoritate habet Paulus non iniuſtam ſed bonam dei voluntatem etiam in intentione & gubernatione reproborum, quum illos excitat & ordinat ad demonſtrationem potentiæ ſuæ & gloriæ nominis ſui etiam illis nolentibus. [Ergo cui.] pro, cuius, [vult miſeretur, & quem vult indurat.] Concludit conſiſtere negocium tam electionis quàm reprobationis in velle ipſius dei. Et nota quòd vtrobique ponit actum poſitiuum voluntatis diuinæ:

uinæ:

nine & quæ ſuperius nominauit dilectionem & odium, modo vtrunque nominat velle. Et vt declaratum eſt vtrobique concurrit velle diuinum: ſed in electione velle diuinum habet pro volito hominem cum gratuito auxilio vſque ad æternam gloriam in reprobatione autem habet pro volito hominem cum dimiſsione ſuipſius in ſuis naturalibus. In hoc enim volito clauditur negatio gratuiti auxilij ad vitam æternam, clauditur permiſsio caſus. Et propterea dicit quòd illius miſeretur cuius vult miſereri: & ſimiliter illum indurat quem vult indurare. Indurare autem intellige relinquere hominem ſibiipſi. Ita quòd ſenſus eſt. illum relinquit ſibiipſi homini quem vult ſibiipſi homini relinquere.
[Dicis itaque mihi.] Mouet Paulus aliam quæſtionem quæ naſcitur ex dictis. [Quid adhuc queritur.] Non à quæro quæris: ſed à queror quereris dictio hæc formatur. Itaque quòd non eſt ſenſus quid adhuc interrogatur: ſed quid adhuc conqueritur, & ſubauditur deus. Et dicit adhuc, ſignificans perſeuerantiam querelæ diuinæ quam per prophetas & apoſtolos continue exercet. Significatur enim quòd non remanet deo locus querelæ de perditione reproborum. Et rationem ſubdit, in perſona diſputantis contra deum. [Voluntati enim eius quis reſiſtit.] pro, reſtitit? quaſi dicat nullus. Ex hoc enim quòd ſit voluntas dei tam in reprobatione quàm in electione, ex hoc quòd nullus vnquàm reſtitit voluntati eius (nam electus proceſsit ſecundum electionem dei, & reprobus proceſsit ſecundum reprobationem adimplendo voluntatem dei) conſequens eſt quòd deus non habet vnde conqueratur de perditione reproborum. ¶ Vbi aduerte quòd quum dicitur voluntati enim eius quis reſtitit, pronomen eius monſtrat quòd in præcedenti particula (ſcilicet quid adhue queritur) ſubintelligitur deus. alioquin ſubiunxiſſet voluntati enim dei: ſed ſubiungendo pronomen eius, deus repetitur. [O homo.] Deeſt vna dictio: quam alij interpretantur vere, alij quinimo, alij atqui. & deinde ſubiungitur ô homo. Dupliciter confutat Paulus hanc quæſtionem, Primo arguendo præſumptionis [Tu quis es qui reſpondeas deo.] pro, contra reſpondens deo? Præſumptionis eſſe dicit quòd homo non ſolum reſpondeat, ſed ex aduerſo reſpondeat deo. huiuſmodi ſiquidem verba quid adhuc deus conqueritur, nihil alius ſunt quàm reſpondere deo eligenti & reprobanti, tanquàm ſi homo homini ex aduerſo reſpondeat inquirendo cauſam querelæ: arguendo contra, quia ſit quod vult. [Nũquid dicit figmentum ei qui ſe finxit.]

ſuperfluit ſe, [Quid me feciſti ſic?] Probat crimen præſumptionis ab exemplo operis figuli: vt intelligamus perinde eſſe hominem quærere à deo rationem voluntatis eius, acſi figmentum reſpondeat figulo cur me ſic feciſti? homo ſiquidem figmentum eſt dei. [An non habet poteſtatem figulus luti ex eadem maſſa facere aliud quidem vas in honorem, aliud verò in contumeliam?] Diceret forte aliquis ꝙ ſi figmentũ haberet rationem diceret figulo, cur me ſic feciſti Et propterea rationẽ præſumptuoſi huius dicti ſubiungit liberam poteſtatem figuli ex eodem luto faciendi vas vnum ad honorabiles vſus (puta ad bibendum) alterum vero inhonorabiles puta ad feces. Ex hac enim libera poteſtate irreprehenſibilis monſtratur figulus: & querela figmenti monſtratur non fundata ſuper ius aliquod. [Quod ſi.] pro, ſi autem, [deus.] Vbi prius repreſsit præſumptionem hominis audentis quodammodo imputare deo ſuperfluam quærelam, ſoluit quæſtionem, reddendo rationem ex parte finis: & declarando diuerſitatem actionis diuinæ hinc & inde. Et prius patefacit finem propinquum reprobationis: dicendo. [Volens oſtendere iram.] Obiectum diuini velle non deſcribitur ira, (hoc eſt vindicatiua iuſtitia) ſed oſtendere illam, Quod directe ſpectat ad gloriam dei inter creaturas, & ad vtilitatem creaturarum quibus monſtratur in re hic diuinæ bonitatis radius, qui eſt iuſtitia vindicatiua. Quæ in hac vita non monſtratur. tum quia non exercetur à deo in hac vita: quoniam præſentis temporis pœnæ non ſunt congruæ peccatis. tum quia illa paruula vindicta quæ quandoque fit in hac vita à deo, non aperte monſtrat ſe eſſe iuſtitiam dei, ſed aliis cauſis aſcribitur. Vindicta enim reproborum monſtrabit deus vniuerſis & ſingulis iuſtitiam ſuam vindicatiuam. Vnde & nunc quia monſtratur hæc iuſtitia, non glorificatur deus vt vindex: ſed tunc glorificabitur vt iuſtus vindex. [Et notam facere potentiam ſuam] Hic eſt alter finis propinquus ſimilis prædicto. quia ſcilicet vult deus notificare in opere potentiam ſuam. Quamuis deus exercuerit potentiam ſuam creando & miracula faciendo, & exerceat continue conſeruando ac gubernando vniuerſum, hominibus tamen non fit euidenter nota potentia dei: quum autem rebelles præceptis ſuis reprobos ſubiiciet æternis pœnis inuitos, notam euidenter omnibus etiam ipſis incredulis faciet potentiam ſuam. Quæ notitia & creaturis vtilis, & diuinæ eſt gloriæ in creaturis. glorificabitur enim tunc deus potens. [Suſtinuit in multa patientia.] Nota verba: quoniam hinc pendet quæſtionis

ſolutio,

ſolutio, hinc patefit ratio querelæ diuinæ nam ſignificatur quod peccata quæ reprobi committunt ratione quorum exercenda eſt vindicta & potentia diuina manifeſte, non ſunt volita à deo. Non dicit quòd propter hos fines voluit aut fecit vaſa iræ: ſed dicit ſuſtinuit. quæ enim volumus, non toleramus patienter. ſed probamus. Et longe plus ſignificatur quàm deum non velle illa: quoniã ſignificatur quod ſuſtinuit, quòd permiſit illos peccare, non qualitercunque ſed in multa patientia, nõ ſtatim exterminando vt merentur. quod gratiæ eſt vt homines mutabilis volũtatis ſpatium haberent mutandi voluntatem à patrandi criminibus. [Vaſa iræ] Alludendo ad ſimilitudinem diuerſorum vaſorum figuli dicit vaſa iræ. Et vere reprobi ſunt vaſa iræ. ſunt enim contentiua in ſeipſis diuinæ iuſtitiæ vindicatiuæ quoniam in eis locabitur ſicut aqua in vaſe. huiuſmodi enim vaſa ſuſtinet patienter deus in hac vita [Apta.] pro, aptata, [in interitum.] Non dicit quæ deus aptauit in interitum, ſed dicit aptata in interitum: vt intelligamus quòd ab eodem ſunt vaſa iræ à quo ſunt aptata in interitum. proculdubio æternæ mortis. Cõſtat autem quòd proprijs peccatis. proprijs meritis quæ deus non vult ſed ſuſtinet patienter, reprobi ſunt vaſa vindictæ. non enim deus prius eſt vltor quàm homo ſit peccator. & conſequẽter à ſeipſis reprobi ſunt vaſa aptata ſuis meritis in interitum æternum. [Vt.] Deeſt copulatiua coniunctio. Legendum eſt [Et vt oſtenderet diuitias gloriæ ſuæ.] Poſt propinquos reprobationis fines diuinámque circa reprobos tolerantiam ſubiũgit finem propinquum electionis, conſiſtentem ſimiliter in oſtenſione. Sed vbi in reprobis determinatum quid monſtratur, in electis per diuitias multitudo & abundantia bonorum ſpectãtium ad gloriam dei præparare electis ſignificantur. [In vaſa miſericordiæ.] proculdubio diuinæ, ſicut reprobi vaſa iræ. [Quæ præparauit in gloriam.] Vide differentiam. Totum quod eſt electorum attribuitur deo. ipſe præparator gloriæ, ipſe præparator vaſorum ad gloriam. In reprobis autem aliquid aſcribitur deo ſcilicet velle oſtendere iram & potentiam & patienter tolerare. aliquid non deo ſed ipſis: ſcilicet agere toleranda ob quæ ſunt vaſa iræ & aptantur in interitum. Aduerte erudite lector quòd tota hæc particula (ſi autem deus volens &cæt.) manca apparet, & quòd ſubintelligi exigat aliquid confutans reſpondentem deo. puta vana eſt obiectio tua. Ex his enim libratis elucet falſum eſſe quòd reprobi faciant placita voluntati diuinæ. ſuper quòd fundabatur obiectio. & propterea merito deus per prophetas & Apoſtolos continue con-

queritur de iniurijs quæ ſibi irrogantur à peccantibus, vtpote quæ deus non vult facientibus, & cum his omnibus deus ad bonos fines omnia diſponit. ¶ Antequam ad reliqua procedatur, occurrit continuæ hominum curioſitati de prædeſtinatione & reprobatione reſpondere. Aiunt enim ſi ego ſum de numero electorum, tandem ita erit in re quod ſaluus ero. & ſimiliter ſi ſum de numero reproborum, tandem ita erit quòd damnatus ero. Et tollendo reſponſiones theologorũ ſubiungitur: non eſt mihi curæ an neceſſario an contingenter ſic eueniat: ſatis eſt mihi quod ſic erit, quocunque modo id erit. Et propterea nihil ad hanc curioſitatem diſtinctio de ſenſu compoſito vel diuiſo, ſeu de neceſſitate conſequentiæ vel conſequentis. non curo vt dixi de neceſſario vel contingenter. ſed vt propono noſſe velim an vera ſint quæ propono. ¶ Reſpondeo quòd dupliciter poſſumus in hac curioſa quæſtione loqui vel inchoando ab ijs quæ ſe tenent ex parte dei & deſcẽdendo ad nos: vel econuerſo inchoando ab ijs quę ſe tenent ex parte noſtri & aſcendendo ad deum. Si inchoamus à deo, profitemur primo quòd deus ab æterno elegit ſingulariter hunc & illum, quia ſic ei placet. ſecundo quòd electio huius infallibiliter (nõ dico neceſſario, ſed quòd tandem) habebit effectum ſuum. ſcilicet ſalutem iſtius. Inchoando vero à nobis, profitemur primo quòd quilibet eſt liberi arbitrij ad bonum & malum eligendum: ſecundo quòd quilibet faciens quantum in ſe eſt ad ſalutem conſequendam æternam, ſaluus erit per diuinam gratiam. Quo pacto autem ſeu quo vinculo, quo glutino aſcenſus & deſcenſus iungantur: non apparet nam aſcendendo deficit gradus coniungens hanc noſtram libertatem & ſecuritatem (quòd faciendo quantum in nobis eſt, diuina non deerit gratia ſaluans) cum æternitate & immutabilitate, diuinæ electionis, quæ habet quòd ſoli electi ſaluantur. Et ſimiliter deſcendendo ab æterna immutabili & efficaci diuina electione deficit gradus coniungens cum his noſtris libertatibus ſecuritatibus. Et propterea non eſt mirum ſi nõ quietamus intellectus quærentium & inducentium inconuenientia ſcilicet faciat quiſque quod vult, tandem implebitur electio, & ſimilia horrenda. Quocirca curioſitatem dico illa eſſe vera ex parte diuinæ electionis ſeu reprobationis, ſed non eſſe vera ſola, ſed aſſociata alijs veritatibus ex parte noſtri ſcilicet quòd ſumus liberi arbitrij, quòd faciendo quod ex nobis eſt erimus per diuinam gratiam ſalui, & quòd noſtris meritis ſaluamur aut damnamur nos adulti. Et quum obijcies coniunge hæc verba ſimul, reſpondebo me ſcire quòd verum vero non

ro non eſt contrarium,ſed neſcire hæc iungere: ſicut neſcio miſterium trinitatis ſicut neſcio animam immortalem,ſicut neſcio verbum caro factum eſt,& ſimilia, quæ tamen omnia credo. Et ſicut credo reliqua fidei myſteria, ita credo & hæc myſteria prædeſtinationis & reprobationis. Meum eſt tenere quod mihi certum eſt (ſcilicet vti libero arbitrio & reliquis bonis mihi à deo conceſſis omni ſtudio ad conſequendam vitam æternam) & expectare vt videam in patria myſterium diuinæ electionis mihi modo ignotum: ſicut & reliqua fidei myſteria. Hæc ignorantia quietat intellectum meum.[Quos & vocauit.]Deeſt [nos.] Explicat vaſa miſericordiæ,connumerando ſeipſum alijs. [Non ſolum ex Iudæis,ſed etiã ex gentibus.] Vnitatem ſignificauit pronomine nos in electis ac vocatis ex vtraque natione, vt doceat vocatos tam ex gentibus quàm ex Iudæis eſſe filios promiſſionis,eſſe filios dei,eſſe eos qui computantur in ſemine Abrahæ & Iſrael. [Sicut in Oſeæ dicit.] circa primum & ſecundum capitulum. [Vocabo non plebem meam plebem meam,& non dilectam dilectam.] Propter electos ex gentilibus affertur hæc authoritas, qua ſignificatur quòd gentilium populus qui non erat populus dei ſecundum cultum, nec dilectus ad dona gratiæ, vocabitur populus dei & dilectus à deo, vt experientia teſtatur [Et non miſericordiam conſecutam, miſericordiam conſecutam.] Tota hæc particula ſuperfluit. Adiuncta eſt forte ab aliquo qui legit hanc particulã in Oſeæ: & nõ aduertit ꝙ loco eius Paulus dixerat, & nõ dilectam dilectã.[Et erit.] Proſequitur Paulus verba Oſeæ,& faciendum eſt punctum ibi, & erit: ſignificat quòd erit hoc quod ſubiungam. [In loco vbi dictum eſt eis non plebs mea vos, vbi vocabuntur filij dei viui.] pro viuentis. Non ſolum prophetatur mutatio gentilium de non populo dei in populum dei, de non dilecto in dilectum; ſed etiam prophetatur identitas loci: ita quòd abſque tranſmigratione locali ipſarum gentium mutabuntur in filios dei. Et dixit hoc propheta ad differentiam Iudæorum qui in determinato loco (ſcilicet in Hieruſalem, in terra promiſſionis tantummodo) habebant integritatem diuini cultus & obſeruationis legalis. Acſi apertius diceret,abſque eo quòd tranſmigrent in Iudæam, abſque eo quòd veniant in Hieruſalem, gentiles in ſuis proprijs locis erunt populus dei, dilectus à deo,filij dei viuentis. Et eſt hæc ſententia eadem cum illa quam dicit dominus Samaritanæ: veniẽ hora quando nec in Hieroſolymis nec in monte hoc adorabitis patrem ſpirit⁹ eſt deus &c.[Eſa. autẽ clamat pro Iſrael].c. 10. Dixe

rat ex Iudæis & gentibus, & poſtquam ex ſcriptura declarauit il-
lam particulam ex gentibus, declarat ex ſcriptura quoque illam
particulam ex Iudæis, & inducit Eſaiam clamantem, clamore ſu-
ſpirij ſeu doloris propter paucitatem electorum ex Iudæis. [Si
fuerit numerus filiorum Iſraël tanquam arena maris, reliquiæ ſal-
uæ fient.] Coniunctio ſi, non tenetur conditionaliter, ſed aduer-
ſatiue. Et eſt ſenſus, quanuis fuerit numerus filiorum Iſraël tanquã
arena maris, reliquię ſaluæ fient: hoc eſt tam pauci ſalui fiẽt vt ſint
ſimiles reliquijs, quæ paucę communiter ſunt Reliquiarum ſiqui-
dem nomine ſolemus appellare reſidua quaſi fragmenta Intendit
enim ad literam ſignificare paucitatem electorum. ad Chriſti fi-
dem ex Iſraël, quanuis populus Iſrael eſſet innumerabilis tanquã
arena maris. [Verbum autem.] pro, enim. Proſequitur Paulus
authoritatem Eſaiæ. Vbi aduerte non errorem, ſed obſcuritatem
textus latini quia interpres vſus eſt vocabulo verbi quod eſt neu-
tri generis, ſimilem habens nominatiuum accuſatiuo: poterat re-
mouere hanc obſcuritatem dicendo, ſermonem enim quoniã ver-
bum accuſatiui caſus eſt. [Conſummans & abbreuians.] Vtrun-
que eſt nominatiui caſus, & ſignificatur deus perficiens & conci-
dens ſermonem. Dictio ſiquidem Græca interpretata abbreuians,
concidentem ſignificat proprie. & transfertur ad abbreuiantem:
quia concidendo fit abbreuiatio. [In æquitate.] pro, in iuſtitia.
Ratio ſubiungitur reliquiarum ex hoc quòd deus iuſtitia exigen-
te concidit & perficit ſermonem ſuum. ipſa ſiquidem derelictio
innumerabilis populi Iſrael ſaluando tam paucos ex eis: conciſio
eſt ex iuſtitia procedens meritorum eorum qui derelinquuntur, &
eſt perfectio ſermonis diuini de iuſtitia eius. [Quia verbum bre-
uiatum faciet dominus ſuper terram.] hoc eſt quia ſermonem cõ-
ciſum & ſic breuiatum in paucorum ſalute faciet dominus ſuper
terram ex ſua gratia. Et redditur ratio ſalutis reliquiarum. poſtquã
reddita eſt ratio derelictionis tantæ multitudinis. [Et ſicut præ-
dixit Eſa c. 1. Niſi dominus ſebaoth] Hebræa dictione vtitur Pau-
lus, & ſignificat virtutũ, non virtus vt eſt nomen moralis habitus,
ſed ſummæ poteſtatis. [Reliquiſſet nobis ſemen.] Diuina gratia
commendatur in hoc quòd etiam paucos ſaluauit. [Quaſi Sodo-
ma facti eſſemus, & ſicut Gomorra ſimiles fuiſſemus.] Merita Iu-
dæorum ſimilia meritis Sodomæ & Gomorræ per hoc ſignifica-
tur ad commendandam diuinam gratiam relinquentem gratuito
ſemen, ſaluantẽ gratuito aliquos ¶ Quanuis etiã hoc poſſit referri
ad diuinam ſeruationem innumerabilis populi relicti, pro quanto
non

nō eſt deletus in hac vita ſicut Sodomitę & Gomorræi deleti ſunt. Derelictum ſiquidem eſt ſemen eorum non ex eorum meritis, ſed ex diuina gratia: vt quandoque (in fine ſcilicet mundi) fructificet Chriſto. [Quid ergo.] Interrogādo intendit concludere. Et eſt ſenſus, quid ergo ex allatis vis inferre. Et ſtatim ſubiungit renſponſionem. [Dicemus.] pro, dicimus, [quod gentes.] & reliqua. Aduerte iterum erudite lector quòd ideo dixit apparere (nō dixit eſſe) defectiuam literam ab illa particula ſi autem deus volens quoniam non deſunt dicentes perſpicaciter pendere literam ab illo loco vſque ad hæc verba quid ergo. Ita quòd ordo literæ eſt. ſi autem deus volens oſtendere & reliqua, quid ergo, ſupple dici poteſt aduerſus eum Apparet enim ex dictis confutatam argumentationē & rationabiliter deum eligere ac reprobare. Et deinde ſubditur, quid nos intelligamus rationis eſſe ex parte gentium & Iſrael. dicendo dicimus quòd gentes. [Quæ nō ſectabantūr iuſtitiam.] vtpote ſine cultu dei & ſine lege. [Apprehenderunt iuſtitiam.] Et declarādo qualem ſubiungit [Iuſtitiam autem quæ ex fide eſt.] Interpres addidit eſt Quæ ſit iuſtitia ex fide, ſuperius declaratum eſt: eſt enim iuſtitia Chriſti, communicata nobis per fidem: hac enim iuſtificamur. & hanc apprehenderunt gentes credendo [Iſraël vero ſectando legem iuſtitiæ.] Quæ eſt lex Moyſi: quę pręcipit iuſtitiam, & in his quę ſunt ad deum in tribus primis præceptis, & in his quę ſunt ad homines in reliquis pręceptis. [In legem iuſtitiæ non peruenit.] pro, præuenit ❡ Vbi nota duo. Primum quòd ſermo eſt de multitudine innumerabili populi Iſrael De hac enim dicitur quòd in legem iuſtitiæ non præuenit. Secundum quòd Paulus vtitur metaphora euntium ad terminum aliquem ad quem alter pręoccupat alterum: & gentes introducit euntes non ſectando præcepta iuſtitiæ, & tamen apprehendentes iuſtitiam fidei Iſraelitas vero euntes ſeruando præcepta legis, & tamen non præuenerunt gentiles, quum appareat quòd debuiſſent præuenire: vtpote expeditiores per præcepta legis incedentes Et dicit non præuenit, vt intelligamus populum Iſrael quandoque licet ſero, peruē turū. ſ. quum intrauerit plenitudo gentium à qua præuentus eſt. ❡ Quod autem dicit in legem iuſtitiæ: poteſt dupliciter exponi, vel intelligendo per legē iuſtitiæ, iuſtitiā quę eſt ex fide, vel (quod magis quadrat vſitatis verbis Pauli) intelligitur plena executio ipſius legis Moyſi de qua in pręcedenti ca. dixit, vt iuſtificatio legis impleretur in nobis. Et eſt ſenſus quòd Iſrael ſectando legem pręceptorum iuſtitię, non pręuenit gentiles ad plenam obſeruationem

nem præceptorum iuſtitiæ. Et hoc eſt verum: quia adhuc nõ peruenerunt ad huiuſmodi plenam obſeruationem, vt ſuperius monſtratum eſt gentiles autem mediante fide peruenerunt ad plenam obſeruationem legis iuſtitiæ. Ita quod gentiles non ſolum apprehenderunt iuſtitiam Chriſti, ſed etiam preuenerunt ad plenam obſeruationem legis iuſtitiæ. Nec propterea mutatur terminus quo tendunt gentes & quo Iſrael: quoniam hæc duo (ſcilicet iuſtitia ex fide & plena legis obſeruatio) mutuo ſeſe inferunt, vt in præcedẽti patet ca. non enim aliter quàm per iuſtitiam fidei, quàm per legem ſpiritus vitæ in Chriſto iuſtificatio legis impleri poteſt. Sed Paulus ex induſtria ſeruata identitate termini ſecundum rem deſcripſit vnum atque eũdem terminum ſub diuerſis rationibus, vnicuiq; ſecundum aſpectum & intentionem ſuam correſpondentibus: gentiles quidem ad iuſtitiam Chriſti, Iudęi vero ad plenam legis obſeruationem tendunt directe. [Quare] Quærit cauſam huius diſparitatis [Quia nõ ex fide.] Reddit rationem diſparitatis primo ex radice dicendo quia non ex fide, Iſraelitæ iuerunt [Sed quaſi ex operibus.] deeſt legis. Radicalis ratio diſparitatis eſt: quia Iſraelitæ nõ fundarunt greſſum animi ſui ſuper fidem, ſed progreſſi ſunt tanquam fundantes iter ſuum ſuper opera legis. Et appoſuit quaſi ſeu tanquam, ad ſignificandum affectum Iudæorum citra excluſionẽ fidei á mentibus eorum. Sicut enim videmus ſuperbos Chriſtianos abſque perditione fidei operari tanquam confidentes in ſeipſis ratione affectus ad ſeipſos, ita deſcribit Paulus Iſraelitas quanuis habentes fidem vnius veri dei, &c. affectum tamẽ ſuum fundantes nõ ex parte fidei, ſed ex parte operum legis quum tamen præcipuum fundamentum debuiſſet eſſe fides. [Offenderunt enim in lapidem offenſionis.] pro, offẽdiculi. Manifeſtat diſparitatem ex ipſo progreſſu Iam enim dictum eſt quòd iuxta metaphoram itinerantium loquitur. Et propterea quid ſubſecutum eſt in itinere ex antedicta radice, modo affert aperte monſtrans rationem non præueniendi, quia impegerũt in itinere in lapidem offendiculi, qui Chriſtus eſt. Et vere impegerunt in ſuam ruinam, dum occurrentem Chriſtum, infidelitatis actu attigerunt [Sicut ſcriptum eſt.] Affert teſtimonium ſcripturæ ex Eſa. Vbi aduerte quòd tam prima quam vltima pars ſubiunctæ ſententiæ ſumpta eſt ex Eſa. 28. ca. media autẽ pars ſumpta eſt ex Eſaiæ cap. 8. Nec ſumpta ſunt verba omnino: ſed partim verba partim ſenſus. [Ecce pono in Sion lapidem.] Hęc eſt prima pars. Et loquitur deus de Chriſto. ecce fundo lapidem in Sion, ecce pono fundamentalem lapidẽ in Sion. Ad literam enim Chriſt⁹

In Iudæa & ex Iudæis originem duxit vbique tantum prædicauit: & in Hieruſalem crucifixus eſt ac reſurrexit [Offenſionis.] Pro offendiculi & petram ſcandali. pro offenſionis, Hæc eſt media pars. Vbi in Hebræo haberi dicitur lapidē percuſſionis, loco eius quod nos habemus offenſionis. Sed hoc parui refert. Chriſtus enim eſt lapis & offenſionis & percuſſionis & offendiculi, nam eſt in quem poteſt impingi & in quē impingitur, & à quo percutitur in ipſum impingens. Quæ omnia impleta videmus in Iudæis cæcitate & induratione percuſſis, ex eo quod infidelitatis motu impingerunt in Chriſtum [Et omnis qui credit in eum non confundetur.] pro, Non pudefiet. Hanc vltimam particulam Paulus ex induſtria non attulit ſecundū verba ſed ſenſum: vt ſcilicet exponeret ſenſum prophetię. In Eſaia ſiquidem habetur qui credit non feſtinet vt videat hoc. Paulus exponit non pudefiet: vt intelligamus prophetam idē ſignificare metaphora feſtinantis ad vidēdū, mouēdo enim quod credens non feſtinet ad videndum timorem tollit confuſionis ſeu verecundiæ Qui enim feſtinat ad videndum quòd credit, ſolicitus eſt ne forte aliter ſit. & timet pudore ſeu verecundia affici credendo Et propterea propheta monens quod credens non feſtinet ad videndum hoc, ſecurum eum reddit quod non pudefiet credens & expectās. Vt itaque nos liberaret Paulus à labore intelligendi prophetam, poſuit ipſe non verba ſed ſenſum. Et per hoc habet quod Chriſtus ita eſt incredulis lapis offenſionis & petra ſcandali, quòd tamen credentibus in eum eſt ſalus credita & expectata: ita quòd nullus credens in eum erubeſcet de expectatione ſua.

CAPVT X.

F Ratres voluntas quidem cordis mei.] Quum declaraſſet euangeliū eſſe in ſalutē Iudæis & gētilibus (verum paucos ex Iudęis electos, multos aūt ex gentibus) & ex parte gentiū ac Iudæorum reddidiſſet quādam rationē quod gentes ex fide, Iudæi vero tanquam ex operibus legis progreſſi ſunt. proſequitur modo hāc rationē caſus Iudęorū: mōſtrās ignorantiā habere annexam, non tamē excuſantem. hoc enim intendit in hoc capitulo: inſerens declarationē illius in principio propoſitę, particulæ, iuſtus ex fide viuet. Et merito quoniam ratio Iudæorum, iuſtitiæ innititur. ¶Inducturus autem ignorantiam Iudæorum, modeſtiſſime affert eam vt rationem orandi pro ipſis peccātibus enim ex ignorantia vtiles ſunt aliorū oratio-

nes

nes. vnde & dominus orauit. pater ignoſce illis quia neſciūt quid faciunt. Ad hoc enim ſpectat quod Romanā eccleſiam alloquēs (ex Iudæis & gentibus conflatam) explicat eis duas conditiones ſuiipſius Pauli erga Iudeos qui non ſunt conuerſi ad Chriſtum. Prima conditio eſt voluntas cordis: hoc eſt propenſus animus ad ſalutē eorum [Et obſecratio ad deum fit pro illis.] Pro, Et deprecatio ad deū pro Iſraël eſt. [Ad ſalutem.] Secunda cōditio eſt quod preces effundit pro Iſrael, non deſperatas ſed ſalutares, hinc enim ingreditur ad propalandam ignorantiam eorum [Teſtimonium enim perhibeo illis.] Reddit rationem quare preces pro Iſrael ſunt ad ſalutem [Quod æmulationē quidē dei habent.] Superfluit quidem. Et hæc æmulatio laudabilis eſt. [Sed non ſecundum ſciētiā.] Pro cognitionem. Hoc eſt habent zelum dei ſed non regulatum neceſſaria cognitione. & hæc eſt Iudæorum ignorantia [Ignorantes enim iuſtitiam dei, & ſuam] Deeſt [Iuſtitiam, quęrētes ſtatuere, iuſtitiæ dei non ſunt.] Pro. Fuerunt, [ſubiecti.] Iuſtitiam ſecat Paulus in iuſtitiam dei & iuſtitiam legis. quam appellat iuſtitiā propriam Iudæorum. & dicit Iudæos ignorare iuſtitiam dei & ſtudere ad ſtatuendum iuſtitiam legis. Et ne inuoluatur lector obſcuritate terminorum, recolat ſuperius dicta quod iuſtitia dei eſt iuſtitia ſatiſfactionis deo pro humano genere per mortem Chriſti. Et hæc appellatur iuſtitia ex fide ſeu iuſtitia fidei. Iuſtitia vero legis eſt ipſa obſeruatio pręceptorum legis, iudicialium, cęrimonialium & moralium. Hanc dei iuſtitiam quam ſolus Chriſtus exercuit, Iudæi increduli ignorauerunt, & ſectando legem Moyſi quęrunt ſtabilire iuſtitiam præceptorum legis tanquam ſufficientem ad ſalutem ſine iuſtitia dei per Chriſtum facta. Hic eſt ſenſus præ oculis habendus in iſta materia. Et propterea de illis dicitur quod iuſtitiæ dei non fuerunt ſubditi. hoc eſt noluerunt ſubijci. Subijcitur enim quilibet iuſtitiæ dei, credendo in Chriſtum & non aliter [Finis enim legis Chriſtus ad iuſtitiam omni credenti.] Ne intelligeremꝰ has duas iuſtitias diſparatas & tanquam ė regione ſeparatas aut confictas abſque teſtimonio ſcripturarum ſubiungit ordinem. Minus dico. probat ex ordine cauſæ finalis inter has iuſtitias particulam vltimo dictam ſcilicet iuſtitiæ dei non fuerunt ſubiecti. huiuſmodi ſiquidem ordo ſignificatur dicēdo quod Chriſtus eſt finis legis, non qualitercunque ſed ad iuſtitiam communicandam omni credenti. Et quidem quod Chriſtus ſit finis legis, etiam increduli Iudæi fatentur: dum dicunt prophetas vſque ad Meſiam propheta ſſe. Quod vero Meſias per propriam iuſtitiā

ſaluet

ſaluet omnes credentes, forte Iudæi increduli negant: ſed hoc Paulus ſuperi⁹ manifeſtauit Et per hoc quod Chriſtus finis eſt ad quẽ ordinatur lex vt omnis credens conſequatur iuſtitiã, probat quod Iudæi non fuerunt ſubditi iuſtitiæ dei. nam repellendo finem legis Chriſtum, repulerunt iuſtitiam dei. Hæc more ſuo Paulus propoſuit, declaratur⁹ ſingula. [Moyſes enim ſcripſit] pro, ſcribit Leui. 18. Simul declarat dictas duas iuſtitias & earũ ordinẽ ex authoritate Moyſi [Quoniã.] Superfluit quoniã [Iuſtitiam quæ ex legẽ eſt.] Hæ ſunt verba Pauli, non Moyſi. prædeclarat enim ſubiecta Moyſi verba deſcribere iuſtitiam quæ ex lege eſt. [Qui fecerit] Deeſt coniunctio quòd Legendum eſt [Quòd qui fecerit hęc homo, viuet in eis.] & nón in ea. Et eſt ſenſus quod faciens ſecundum præcepta legis viuet in illis: hoc eſt vitam temporalem habebit. ad differentiam enim futuræ vitæ dicitur in illis. Et hoc eſt quod intendit Paulus ex hac authoritate habere. quod ſcilicet iuſtitia legis præſtat præſentem vitam, dum præſtat viuere in præceptis legis. Iuſtitia autem dei præſtat ſalutem æternam: vt ſubiũget. ¶ Perſpicacius autem intelligitur viuet in illis, hoc eſt ſecundũ illorum merita: ad differentiam vitæ ſimpliciter & abſolute.

¶ Et hoc directius quadrat Paulo: iuxta ſuperius dicta quod factores legis iuſtificabuntur, non ſimpliciter ſed quantum eſt ex operibus. [Quæ autem ex fide eſt iuſtitia ſic dicit.] Aduerte quod Paulus non inducit Moyſen dicentem quæ ſubiunguntur, ſumpta ex Deute 30. cap. ſed inducit iuſtitiam quæ eſt ex fide loquentem, non ſine myſterio. Sciebat ſiquidem verba iſta aperte dici in perſona Moyſi. ſed quoniam acutiſsime vidit quod hæc dicebantur ratione iuſtitiæ fidei, ideo induxit iuſtitiam fidei dicentem quæ pro ipſa dicuntur. Quod vt penetres, conſidera diligentius textũ Deutero. & perſpicies quod quum Moyſes in ſcriptis redegiſſet legem continentem tot præcepta (tum moralia tum cærimonialia tum iudicialia) prædixit populo quod ſi recederet à deo diſpergeretur per orbem, & cum hoc vbicunque eſſent per orbem diſperſi, ſi ex toto corde reuerterentur ad deum, deus reduceret eos de captiuitate, diſperſione &c. Et de hac mentis conuerſione ad deum ex toto corde & ex tota mente diligendo eum loquens, dicit hæc quæ Paulus affert. ¶ Vbi perſpicax lector intueri facile potes quod ad differentiam iuſtitiæ legis, Moyſes ſcripſit hæc de iuſtitia internæ conuerſionis ad deum. & illam (ſcilicet legis iuſtitiam) pendere ex iſta & ordinari ad iſtam, ſatis ſignificat, ſcribendo ſequelam illius ex iſta: quod quũ ad deum cõuerſus fuerit ſeruabit

uabit cærimonias & iudicia &c. & liberando vſqueadeo iſtam ve inexcuſabiles ab iſta vbicunque forent prædiceret. Intendit enim Moyſes ad literam quod quamuis diſperſi per orbem poſsint excuſari à iuſtitia legis ſcriptæ, propterea quod carerent ea, non tamen poſſunt excuſari à iuſtitia quę eſt ex interna cõuerſione ad deum: quoniam hæc non eſt diſtans loco, ſed eſt prope quemlibet in corde & ore ipſius. Nec eſt dubium quin hæc ſit finis totius legis ſcriptæ: & propterea tantopere à Moyſe ponderata. ¶His ſi adiunxeris diſtinctionem Pauli inter iuſtitiam legis & iuſtitiam dei quæ ex fide eſt, videbis quod ad literam Moyſes loquitur de iuſtitia ex fide, de iuſtitia quam Paulus appellat dei. Et ſi vltra progreſſus conſideraueris quod iuſtitia ex fide etiam ante Moyſi tempora implicite ſaltem erat iuſtitia ex fide Chriſti (nullus enim vnquam ſaluatus eſt ſine fide Chriſti explicite vel implicite) videbis quod non digreditur Paulus explicando hanc dictam à Moyſe eſſe iuſtitiam ex fide quam Apoſtoli prædicant applicando ad Chriſtum. ¶Hanc autem diſtinctionem ſi præ oculis habueris, habebis clarum intellectum diuerſarum ſcripturarum de iuſtitia ſeruantium legem. Nam quandoque ſcriptura loquitur de ipſa lege ſecundum ſe ſolam. & ſic de ea dicitur & quod nullus vnquam iuſtificatus eſt ex operibus legis, & quod qui fecerit præcepta legis viuet in illis: & ſimilia multa imperfectionis. Quandoque autem eſt ſermo de lege iuncta internæ iuſtitiæ fidei. & ſic de ea dicitur: Si vis ad vitam ingredi, ſerua mandata: & ſimilia ꝓmittentia vitam æternã obſeruantibus legem. [Ne dixeris in corde tuo.] Præceptum negatiuum velut latum à iuſtitia fidei introducitur, ſpectans ad cor, in quo eſt ſedes iuſtitiæ fidei. [Quis aſcendet in cœlum?] In Deutero. tanquam refugium reputatum neceſſarium quidem ſed impoſsibile prohibetur: Paulus autem tanquam refugium incredibile prohibitum dicit, exponendo de Chriſto, quum ſubiungit. [Hoc eſt Chriſtum deducere.] Et eſt ſenſus. quis aſcendet in cœlum ad deducendum Meſiam. Quod eſt dubitare ſeu impoſsibile reputare deum fieri hominem hoc eſt enim aſcendere ad deducendum Chriſtum. [Aut quis deſcendet in abyſſum: hoc eſt Chriſtum à mortuis reuocare.] pro, Reducere. Et eſt ſenſus. quis deſcendet in abyſſum ad reducendum Chriſtum à mortuis. quod eſt dubitare aut impoſsibilem reputare reſurrectionem Chriſti ex mortuis. ita quod in his duobus myſterium incarnationis verbi & reſurrectionis Chriſti (in quibus reliqua fides comprehenditur) negatur Quòd quia ſecundum ſenſum myſticum

ſticum Paulus ex Deute. traxit, ideo non inducit Moyſen loquentem. Nec mireris Paulum afferre quis deſcendet in abyſſum quum in Deute. legatur quis transfretabit quoniam Hebræi quam interpretes transfretationem vocant, deſcenſionem in abyſſum (hoc eſt in profundas aquas) appellant: iuxta illud. qui deſcendunt in mare in nauibus &c. [Sed quid dicit ſcriptura.] Superfluit ſcriptura. Quoniam primum dictum fuit negatiuum, ſubiungit, ſed quid dicit. ac ſi dixiſſet ſed quid affirmat. [Prope] Deeſt. te. [Eſt verbum in ore tuo & in corde tuo.] Hæc ſunt verba Deute. de verbo internæ conuerſionis ad deum. prope te eſt in promptu vbicunque fueris apud te eſt, non eſt opus libris aut tranſmigratione aliqua, verbum inquam corde credendum & ore confitendum [Hoc eſt verbum fidei quod prædicamus.] Hoc de quo loquitur Deute. inquit Paulus, eſt verbum fidei quod nos apoſtoli Chriſti prædicamus. non prædicamus nouum aliquid, ſed illud idem quod Moyſes tantopere commendauit, quod vbique apud omnes propinquum inuenitur. [Quod ſi confitearis.] Declarat illa verba Deutero. In ore tuo & in corde tuo, quo ad materiam tunc implicite ſignificatam. [In ore tuo dominum Ieſum.] Duobus nominibus integrum incarnationis myſterium ſignificat. Dicendo dominum, diuinitatem: dicendo Ieſum, humanitatem ſignificat. Perinde ac dixiſſet. ſi confitearis verum deum, Ieſum verum hominem. [Et in corde tuo crediderîs quod de⁹ illum ſuſcitauit à mortuis.] Myſterium mortis reſurrectionis & gloriæ Chriſti his verbis comprehendit. [Saluus eris.] De iuſtitia legis dictum eſt, viuet in eis: de iuſtitia fidei dicitur, ſaluus eris. vt intelligamus æternam ſalutem dari per iſtam. per illam vero vitam præſentem. Et per hoc declaratum eſt illud, Iuſtus autem ex fide viuet. [Corde enim creditur ad iuſtitiam.] Declarat eadem verba ſcilicet (in ore & in corde) ex parte neceſsitatis: explicando quod oportet corde credere ad habendam iuſtitiam quæ appellatur iuſtitia dei & iuſtitia fidei. Et attribuitur cordi credere, tum ad excludendam fictionem ſimulantiũ ſe credere tũ ad ſignificandũ quod à voluntate imperatur credere cõferens iuſtitiã. Et hoc ad differentiã fidei coactę qualis eſt in dęmonibus, qui coacti ab euidentia factorũ credunt myſteria fidei. ſed non ad iuſtitiã. [Ore autem cõfeſsio fit ad ſalutem.] Neceſsitas cõfitendi veritatem creditã etiam ſermone vocali explicatur neceſsitas ſalutis. Quando enim oportet loqui ad ſalutem ſeruandam, tunc neceſſe eſt ore confiteri: alioquin qui me erubuerit

buerit coram hominibus, & filius hominis erubeſcet eum coram angelis dei. [Dicit enim ſcriptura.] Eſa.28 ſuperius quoque indu cta. [Omnis qui credit in eum nó cõfundetur.]pro. Non pudefiet Et repetit hoc ad declarandum hoc quod aſſumpſerat, quod ſi credideris ſaluus eris. futura ſiquidem ſalus credentis explicatur dicẽdo,quod omnis qui credit nõ pudefiet.[Nó enim eſt diſtictio Iudæi & Græci.]pro,Iudæique & Græci, hoc eſt gentilis Proſequitur declarando illam particulam, omnis. Et hoc vt declaret quod ſuperius propoſuit, ſcilicet ad iuſtitiam omni credenti Iam enim declarauerat & duas iuſtitias & ordinem earum,adiuncta neceſsitate iuſtitiæ dei. Tractat itaque modo vniuerſalitatem dicendo quod non eſt diſtinctio Iudæi & gentilis, quo ad fructum fidei: hoc eſt iuſtitiam & ſalutem ex fide habendam. Quamuis enim quo ad multa priuilegia diſtinctio ſit inter Iudæum & gentilem, quo ad fructum tamen fidei non eſt diſtinctio Iudæi & gentilis Et hoc probat [Nam idem dominus omnium,diues in omnes qui inuocant illũ] Tangitur in hac ratione tum identitas domini Iudæorũ & gentilium. tum affluentia diuitiarum ipſius domini erga omnes inuocantes ipſum. Vtraque enim conditio exigitur nã quãtumcunque quis affluat diuitiis, ſatis ei eſt cura de ſibi ſubditis & ſimiliter quantumcunque idem ſit dominus, excuſatur ſi non affluit diuitiis vſqueadeo vt in omnes ſubditos poſsit effundere. Vtraque itaque conditione iuncta, probatur non eſſe diſtinctionẽ circa fructus fidei ex parte dei [Omnis enim quicunque inuocauerit nomen domini,ſaluus erit.]Quum prius authoritate ſcripturæ declaraſſet ſalutem credentis modo conſequenter declarat ſalutem confitentis Et propterea tranſit à credentibus ad inuocantes. inuocatio enim cõfeſsionis eſt ſpecies. Et affert authoritatem Ioelis. 2.de inuocantibus hæc enim verba, Omnis quicunque inuocauerit nomen domini ſaluus erit,ſcripta ſunt Ioelis. 2.[Quomodo ergo inuocabunt.] Tractata illa authoritate Deuteronomij quo ad illas particulas,in ore tuo & in corde tuo : tractat conſequenter quo ad illam particulam, prope te eſt: ſimul declarando quod ipſe Paulus adiunxerat ſcilicet quod prædicamus. Declarat enim neceſsitatem prædicationis Apoſtolicæ, qua verbum fidei eſt prope quemlibet. Declarat autem prædicationis neceſsitatem inchoando ab vltimo ſcilicet à confeſsione oris ſub inuocationis nomine:dicendo.Quomodo ergo inuocabunt. [In quem non crediderunt]inuocatio enim præſupponit fidem.[Quomodo autem credent ei quem non audierunt.]Secundum communem curſum credere

dere præſupponit auditionem corporalem, quanuis deus quandoque intus doceat ſine exteriori auditu vt docuit Paulum. [Quomodo autem audient ſine prædicante?] Hinc clare patet quòd de auditione exteriori eſt ſermo, ſicut & de prędicatiõe. [Quomodo verò prędicabũt niſi mittãtur?] Supple à deo. prædicare enim quę dei ſunt, quæ diuini conſilij ſunt, nullus recte attentat niſi miſſus à deo: ſicut nullus niſi miſſus à rege, abſque temeritate conſilium regium prædicare poteſt. [Sicut ſcriptum eſt.] Affert ad hoc vltimum authoritatem Eſaię quinquageſimoſecundo. [Quam ſpecioſi pedes euangelizantium pacem euangelizantium bona?] Ex ſpecioſitate ſeu pulchritudine pedum declarat quòd mittuntur. nam ſiue affectus ſiue progreſſus ſignificentur per pedes, ex hoc ipſo ꝙ pulchri ſunt, omnem habent rectæ rationis proportionem & formam: qua niſi mitterentur conſtat quod carerent. Vnde quotquot præſumpſerunt aut præſumunt euangelizare, tandem fallaces inuenti ſunt. & vt Chriſtus dixit Apoſtolis. ſicut me miſit pater & ego mitto vos. ¶ [Per pacem autem & bona, vniuerſa materia Euangelica ſignificatur. vt facile eſt applicare. [Sed non omnes obediunt.] pro, obedierunt. [Euangelio.] Quod ideo ſubiungit, vt inferat declarationẽ illius particulæ propoſitæ ſcilicet iuſtitiæ dei non fuerũt ſubiecti. hoc eſt enim quod modo explicat quòd nõ omnes obedierunt Euangelio. quanuis per prædicatores Euangelicos verbum fidei prope quemlibet ſit, non tamen omnes obedierunt Euangelio. Et dicit obedierunt: quoniam credere in Chriſtum, obedientia quædam eſt intellectus imperati à voluntate affecta paci & Euangelicis bonis. [Eſaias enim dicit] cap. 53. [Domine quis credidit auditui noſtro?] Quanuis in Eſaia non habeatur domine. quia tamen. 70. addiderunt hanc dictionem, Paulus ſecutus interpretationem. 70. attulit, domine quis credidit auditui noſtro? Et eſt ſenſus. domine quis credidit auditis à nobis dicentibus? appellat enim Eſaias auditum noſtrum (hoc eſt prophetarum) auditionem populi ex ore prophetarum. ¶ Quanuis etiam pronomen noſtro moſtrare poſsit deum & prophetam. Et ſic auditio populi ex ore Eſaiæ ex parte dei, appellatur auditus noſter.

¶ Et dicitur quis credidit, non quaſi dicat nullus, ſed quaſi dicat pauci Iudæorum. [Ergo fides ex auditu.] Hinc clare apparet quòd non de auditione paſsiua ipſius Eſaiæ (qua ſcilicet ipſe audiuit à deo) ſed de auditione paſsiua populi, qua ſcilicet populus audiuit ab Eſaia, dixit quis credidit auditui noſtro. nam conſtat quòd ex auditu populi à prophetis naſcitur fides. ¶ Vbi & nota quòd fi-

des vt (dicitur ad Ephe. 2.) donum dei eſt, & non creaturæ. quo ad ipſam voluntatem credendi ipſumque credere in deum. Verum quo ad explicationem horum credibilium determinate, fides eſt ex auditu, audiendo ſiquidem doctrinam Euangelicam, diſcimus quæ ſunt nobis determinate credenda. Vnde & Cornelius Centurio dono fidei iam credens in deum, miſit pro Petro, & ab eo didicit quæ ſibi erant determinate credenda: vt patet in Actibus Apoſt. & ſic eſt de ſimilibus [Auditus autem per verbum Chriſti.] pro, dei. Auditus populi deriuatur à verbo dei reuelato Prophetis atque Apoſtolis: vt de primo ad vltimum fides ex verbo dei non hominum intelligatur procedere quo ad determinationem credendorum. Ita quòd fides vtrinque eſt à deo, vnde nulla hominum authoritate poſſunt credenda noua introduci: ſed ea tantum explicari quæ per verbum dei reuelata ſunt Apoſtolis & Prophetis. [Sed dico, nunquid non audierunt?] Ne excuſatio afferretur dicendo verbum fidei non eſſe prope omnes, adiungit auditum prædicationis Apoſtolicæ extenſum eſſe ad vniuerſum orbem. Et ad hoc vtitur verbis pſalmi: ſubiungendo. [Et quidem in omnem terram exiuit ſonus eorum, & in fines orbis terræ verba eorum.] Quod dicit in omnem terram, in omnem plagam terræ intellige: nec oportet arctare hunc textum ad ſingulas terras. Et ſimiliter quod dicit in fines orbis terræ, intellige de finibus habitabilis terræ noſtræ quartæ, lato vocabulo per fines intelligendo extremas regiones. ¶ Et hoc dixerim vtendo hac authoritate ad tempus Pauli. quod tamen non oportet. ſed ſufficit ſic eſſe in decurſu temporis. nam ſic ſufficit intelligere prope quemlibet eſſe verbum fidei: quod intendit Paulus. ¶ Nec obſtat authoritas Pſalmi, quoniam ad literam non loquitur de Apoſtolorum prædicatione, ſed de corporeis cœlis. nec in Hebræo habetur ſonus ſed filum ſeu linea. Verum quia Apoſtoli cœli ſunt ſpirituales, myſtico ſenſu vſus Paulus applicauit hoc ad Apoſtolos. vſus communi apud Græcos textu. & propterea dixit ſonus eorum. [Sed dico nunquid Iſrael non cognouit.] poſtquàm tractauit plenè verba Deutero. ad declarandum rationem caſus Iudæorum, redit modo ad proſequendum inexcuſabilitatem caſus. Dixerat enim quòd ignoranter ceciderunt. ne autem ignorantia excuſans intelligerent, ſubiungit modo ipſam ignorantiam non excuſare, quia habuerunt in promptu vnde cognoſcerent. habuerunt enim verba prophetarum ex quibus potuerunt cognoſcere euangelizata ab Apoſtolis, eſſe vera. Quum itaque dicit nunquid Iſrael non cognouit,

gnouit, hoc eſt, non cognoſcere potuit? [Primus Moyſes dicit] Primus tempore inter ſcriptores ſacræ ſcripturæ: primus authoritate inter prophetas: iuxta illud Deute. vlti. & non ſurrexit propheta vltra in Iſrael ſicut Moyſes, &c [Ego ad æmulationem vos adducā.] pro, prouocabo. [in nō gentem.] pro in nō gente. Verba hæc ex Deutero. 32. ſumpta ſunt: vbi nos habemus: ego prouocabo eos in eo qui non eſt populus, & in gente ſtulta irritabo illos. Et eſt ſenſus quòd tantum boni conferam ego deus non genti, hoc eſt gentilibus, quòd prouocabo Iſraelitas ad inuidiam. Et ſimiliter quod ſequitur [In gentem inſipientem in iram vos mittam.] pro, & in gente inſipiente irritabo vos. Ex inuidia ſiquidē naſcitur ira: & propterea ſubiungitur, commouebo vos ad iram ob magnitudinem boni quod conferam genti inſipienti. Gentiles ſiquidem appellantur tum non gens, tum gens inſipiens. pro quanto ſine lege diuina viuebant: hinc enim & peruerſum iudicium de iis quæ ſecundum deum ſunt (quod inſipientia eſt) incurrerunt & dignitatem generis humani ſecundum rectę rationis vſum perdiderunt propter quod dicuntur non gens. ¶[Dicitur autem deus prouocare ad inuidiam & commouere ad iram. non excitando ad peccatum, ſed largiendo gentilibus bona vnde occaſionem inuidiæ, & iræ Iudæi accipere poſſunt. Per hanc enim authoritatem intendit Paulus prædicta eſſe duo à Moyſe. & exultationem gentium & caſum Iudæorum. Quorum vtrunque quum viderent Iudæi adimpletum, cognoſcere poterant impletam prophetiam. [Eſaias autem audet & dicit.] capitulo ſexageſimoquarto, hoc eſt audenter dicit in perſona dei. [Inuentus ſum à nō quærētibus me.] Salus gentilium prædicitur, & gentes non quærentes deum cultu & iuſtitia appellantur: ad differentiam Iudæorum diuino cultu & iuſtitia legis quærentium deum. [Palam apparui.] pro, manifeſtus factus ſum, [iis qui me non interrogabant.] Magnitudinē gratię collatę gentilibus deſcribit inuentionem à non quærentibus, manifeſtationem non interrogantibus, vt totum diuinę gratiæ aſcribatur, & ſtatus gentium ante ſuſceptam fidem Chriſti declaretur diuerſimode à Moyſe & Eſaia. [Ad Iſrael aūt dicit.] 65. ca. Quod dicit ad Iſrael, quantum ad ſenſum verborum ad pro cōtra ſumitur: aduerſus enim Iſrael hæc quę ſubiungūtur dicit. Quamuis directio ſermonis ad increpationem Iſraelis ſit. [Tota die.] Verba ſunt dei apud Eſaiam. & tota die, id eſt toto tempore. [Expādi manus meas.] conferendo beneficia tot tanta & talia. [Ad populum non credentem.] ad populum incredulum. Appellatur populus Iſ-

ſrael,populus incredulus:vt experientia teſtatur [Sed]pro,&,[cõtradicentem mihi.]Superfluit mihi Nõ ſolum Iſrael incredulus eſt Meſiæ,ſed contradicit,impugnat quantum poteſt veritatem diuinam de Ieſu Chriſto miſſo ad ſalutem mundi. Per has ſcripturas intendit paulus patefacere quod Iudęi potuerunt cognoſcere tam ſalutem gentium quàm ruinam propriam quam vident ſubſecutã in aduentu Ieſu Chriſti, prophetatam eſſe in ſacris prophetis. Ita quòd præter Euangelicam prædicationem habẽt ſcripturas teſtes, vnde ignorantia eorum redditur non excuſans eos.

CAPVT XI.

Dico ego.] Proſequitur caſum Iſrael ex parte dei. Poſtquàm enim deſcripſit ipſum ex parte ipſorũ Iudęorũ,modo proſequitur eundem ex parte dei: declarando ex diuina gratia nõ eſſe repulſum totũ populũ Iſrael.Et hoc per modũ quæſtionis introducit ſubiungendo.[Nunquid deus repulit populũ ſuum?] ſupple totũ. [Abſit.]Reſponſio eſt horrentis. [Nã & ego.] Tripliciter probat reſponſionem primo ex ſeipſo non repulſo [Iſraelita ſum]genere.[Ex ſemine Abraham.]Hoc addidit ad explicandũ ꝙ eſt iſraelita non tanquam proſelytus,ſed naturali genere. [De tribu Beniamin]ad magis certificandũ ſuum genus [Non repulit deus plebẽ ſuam quã præſciuit.]pro,præcognouit.Ne obiiceretur ꝙ hirundo non facit ver.probat ſecunda ratione ſcilicet quia deus præcognouit populum ſuũ Iſrael Vbi clare vides Paulum vti cognitionis nomine pro notitia approbationis.nam ſenſus eſt ꝙ ideo non repulit deus populũ quia pręcognouit notitia approbationis,quia ſemel approbauit illum,ideo nõ repulit ipſum ex integro.[An neſcitis in Elia quid dicit ſcriptura.] Probat tertio ab exemplo multitudinis afferendo hiſtoriã ſcriptã tertij Regũ decimonono ſatis claram.[Quemadmodum interpellat.] pro,colloquitur ſeu poſtulat. [Deum aduerſus Iſrael? Domine prophetas tuos occiderunt altaria tua ſuffoderunt: & ego relictus ſum ſolus, & quęrunt animam meã.Sed quid dicit illi diuinũ reſpõſum?]Superfluit diuinũ.Et reſponſum,interpretatũ clarius eſſe oraculũ.[Reliqui mihiipſi ſeptẽ millia virorũ qui non curuauerunt genua.] pro,genu [ante Baal. Sic ergo & in hoc tempore reliquiæ ſecundũ electionem gratię dei ſaluæ factæ ſunt.] Superfluunt duæ dictiones, dei ſaluæ Ita quod litera eſt.reliquiæ ſecundũ electionem gratiæ factæ ſunt:ſed interpres

pres ad claritatem ſenſus addidit duas illas dictiones Paulus tamē abſque illis docet quod in hac conditione temporis, reliquiæ, hoc eſt pauci Iudæorū velut reliquiæ, factę ſunt ſecundum electionem gratiæ hoc eſt factæ cōformes electioni gratuitæ, factæ ſunt prout diuina electio gratuita diſpoſuit eas eſſe. [Si autem gratia.] Et eſt caſus ablatiui gratia. & ſignificat, ſi autem ex gratia. [Iam non ex operibus.] Et eſt ſermo de proprio effectu gratiæ. [Alioquin gratia non iam eſt gratia] ſed merces ſeu præmium. Et deeſt in Latino textu integra vna ſententia. [Si autem ex operibus, non iam eſt gratia: alioquin opus non iam eſt opus.] E regione ſiquidem diſtinguit opus & gratiam & quod datur gratuito ad id quod datur ex opere. nam quod datur ex opere merces proprie eſt iuxta illud, voca operarios & redde illis mercedem. Quod autem datur gratuito, liberaliter datur & non ex debito. Quod ſi hæc confundimus, gratia non eſt gratia, & opus non eſt opus. perdunt enim rationes proprias. Quorſum autem hæc adiecerit Paulus, declarat quærendo. [Quid ergo] hinc dicitur? Et ſtatim ſubiungit reſponſionem [Quod quærebat.] pro, inquirit, [Iſrael, hoc non eſt conſecutus.] Recole ſuperius dictum in fine capituli noni quod Iſrael ſectando legem iuſtitiæ quærit ſalutem. ad illud enim reſpiciunt hæc verba, quod inquirit Iſrael hoc non eſt conſecutus. Inquirit enim quaſi ex operibus legis: vt ibidem dixit. & propterea hoc non eſt conſecutus: quia aſſecutio iſta eſt ex gratia & non ex operibus. [Electio autem conſecuta eſt.] Contra inquiſitionem per opera, opponit electionem ex gratia. Et propterea dicit quòd electio reliquiarum conſecuta eſt, ſalutem. [Cæteri vero?] non electi. [Excæcati ſunt.] Ecce pœna execationis internæ, qua non viderunt iuſtitiam dei factam per Chriſtum [Sicut ſcriptum eſt.] Eſaiæ vigeſimonono [Dedit illis deus ſpiritum compunctionis.] vbi litera noſtra habet, miſcuit vobis dominus ſpiritum ſoporis. Nec diuerſus eſt ſenſus prophetæ & Pauli. nam compunctio ſumitur hic pro percuſſione, ſicut etiam in Euangelio dicitur quod vnus militum latus Chriſti lancea pupugit & in Apoc. videbunt eum qui eum pupugerunt. Et propterea in idem redit ſpiritus ſoporis & ſpiritus compunctionis (ſpiritus ſiquidem ſoporis eſt ſpiritus hominis tanquàm ſopore affecti. & ſimiliter ſpiritus compunctionis eſt ſpiritus hominis tanquàm percuſſi. Commune ſiquidem eſt vtriſque (ſcilicet ſoporatis & percuſſis) tanquàm extra ſe eſſe & fieri exanimes. Hunc autem eſſe literalem ſenſum, ſequentia & hic & apud prophetam teſtātur. nam tanquàm priuatio ſen-

ſus concomitans ſubiungitur [Oculos vt non videant, & aures vt non audiant]Hæc ſumpta ſunt ex.7.ca. Eſaiæ conflauit enim Paulus ex vtroque loco ſententiam vnam. Ad ſpiritum ſiquidem ſimilem percuſſis, cōſequitur habere oculos & non videre aures & nō audire: vt experientia teſtatur in corpore. Et proportionaliter deſcribit ſtatum interiorem animi, quòd velut percuſſi, ſunt ſopiti ita vt nec oculis mentis nec auribus mentis vtantur ad vidēdum & audiendum myſteria Meſiæ. Aſcribitur autem deo infligere hęc omnia, quia hæc omnia facit negatiue: non tribuendo ſcilicet eis gratiam. [Vſque in hodiernum diem] Verba ſunt Pauli quia experientia teſte perſeuerare videbat velut ſopitum genus Iudæorum erga myſteria Meſiæ. [Et Dauid dicit] pſalmo 69. [Fiat menſa eorum coram ipſis.]Superfluit corā ipſis: quanuis in textu Pſalmi habeatur. [In laqueum, & in captionem]pro, venationem. Hæc quæ hic dicuntur optatiue, in Hebræo habentur in futuro indicatiui: ſed Paulus vſus videtur interpretatione communi. Et eſt ſenſus. fiet menſa, fidei Iudæorum (hoc eſt ſacra ſcriptura, quæ eſt mēſa credulitatis eorum) illis in laqueum. Ordo præpoſterus. fiet illis in venationem, & deinde in laqueum. [Et in ſcandalum.] hoc eſt offendiculum, ad impingendum. [Et in retributionem illis.] hoc eſt iuſte prout exigūt eorum merita. Sacra, enim ſcriptura quæ data eſt Iudæis ad fomentum fidei, ad illuminandum eos circa credenda, verſa eſt propter peccatum Iudæorū illis in laqueū ligantem eos ne credant Meſiæ & ſimiliter in venationem velut perſequentem eos ad idem. & ſimiliter in offendiculum. Et ratio ſubditur. [Obſcurentur oculi eorum ne videant.]hoc eſt quia obſcurabuntur interni oculi eorum ne videant, ne perſpiciant in ſacris literis iam verificata myſteria Meſiæ. [Et dorſum] eorum ſemper incurua.] Hoc eſt etiam imperatiuum in Hebræo. Vbi habetur, & lumbos eorum continue fac labi. In quo ſignificantur Iudæi quaſi pondus ferentes, & preſſi pondere, continue labentes. Et vere premuntur continue maiori pondere peccatorum. ac per hoc ſemper incuruantur. [Dico ergo, nunquid ſic offenderunt vt caderent.] Superfluit ſic. Et finis, vt caderent exprimitur. tum ad excludendum vtilitatem, tum ad excludendum reparationem. Ita quod ſenſus eſt. nunquid impegerunt vt caderent abſque vtilitate. & ſimiliter vt caderent abſque reparatione. Iuxta vtrunque ſiquidem ſenſum Paulus reſpondet. [Abſit.] Horrentis eſt reſponſio iuxta vtrunque ſenſum. ¶Aduerte quòd à tempore Chriſti duo extrema & vnum medium diſtinguenda ſunt Alterum extre-

mum eſt delictum Iudæorum incipiens à perſecutione & occiſione Chriſti, alterum eſt plena conuerſio Iudæorum ad Chriſtum quæ erit in fine mundi, medium vero conuerſio aliquorum ex Iudæis ad fidem Chriſti. Paulus itaque ex extremis conditionibus intendit procedere, & declarare ex vtilitate extremorum vtilitatem etiam medij. Et à primi extremi vtilitate inchoat dicens. [Sed illorum delicto] Simul vtrunque ſenſum tractat, quia verificatio vtilitatis, infert veram quoque eſſe reparationem: vt patebit. Deſcribit itaque vtilitatem (tum gentium tum Iudæorum) concomitantem caſum Iudæorum. Et vtilitas quidem gentium ſignificatur ſubiungendo. [Salus gentibus.] Vbi expreſſe dicitur quòd Iudæorum delicto ſalus gentibus: ſed non explicatur verbum. puta eſt aut fit. Et poteſt intelligi verbum ſubſtantiuum, referendo ad delictum quo occiderunt Chriſtum, ex illo enim delicto ſalus gentium eſt, occaſionaliter. Nec illud delictum eſt extra rationem caſus Iudæorum: quoniam illud fuit meritorium ruinæ Iudæorum. Et poteſt intelligi verbum ſeruatur quoniam ex delicto perſeuerantis pertinaciæ Iudæorum ſeruatur ſalus gentium. nam ſicut diuina prouidentia propter ſalutem gentium diſperſit Iſrael per vniuerſum mundum multis antea ſeculis, vt quum prædicaretur Meſias per Apoſtolos alióſque Chriſti diſcipulos teſtes eſſent Iudæi ipſi diſperſi quòd promiſſus eſt Meſias eorum patribus & cætera, ita ordinat obſtinationem Iudæorum ad ſeruãdam fidem gentium. Duas ſiquidem maximas vtilitates ex illorum obſtinatione percipimus: altera eſt fides librorum ſacrorum: altera eſt promiſſio Meſiæ. Si enim omnes Iudæi conuerſi eſſent ad Chriſtum, putaret iam mundus adinuentionem Iudæorum fuiſſe approbare iſtos quos habemus libros veteris teſtamẽti & ſimiliter crederetur humanam fuiſſe adinuentionem quòd fuerit promiſſus Meſias. Sed vbi inimici Chriſti Iudæi perſeuerant, & teſtantur nullos alios apud patres fuiſſe libros canonice ſacros niſi iſtos & vſque hodie expectant Meſiam, tollitur omnis humana ſuſpitio quòd Chriſtiani confixerint authoritatem ſacræ ſcripturæ aut promiſſionẽ Meſiæ. tollitur & omnis obliuionis occaſio cuicũque poſteritati de crucifixo Chriſto, & alijs huiuſmodi quorum memoria periculo obliuionis ſubiaceret, niſi Iudæorum obſtinata natio inimica Chriſto perſeueraret. Ex illorum itaque delicto ſalus gentium & eſt & ſeruatur: occaſionaliter tamen. [Vt illos æmulẽtur.] Ecce vtilitas Iudæorum. Si verbum verbo reddendum eſt, legendũ eſt ad æmulari ipſos. Et pronomen ipſos nõ cõgruit ſecũdũ gram-

maticam cum nomine gentibus: quoniam neutri generis eſt apud Græcos, & ipſos maſculini: vnde Iudæos demonſtrare videtur, qui demonſtrati fuerant pronomine illorum. Perinde ac ſi dictum fuiſſet: ad hoc vt Iudæi æmulantur, procul dubio gentes. Hæc ſiquidem eſt vtilitas Iudæorum concomitans eorum caſum. Quemadmodum enim caſum Iudæorum diuina prouidentia ordinat in ſalutem gentium vtilitatibus dictis, ita etiam ordinat ſalutem gentium in ſalutem ipſorum Iudæorum, vt ęmulatione gentium excitentur ad ſalutem: tum aliqui particulares interim, tum demum omnes. Hæc more ſuo Paulus proponit. & poſtea ſingula declarat, incipiens ab vltimo ſcilicet vtilitate æmulantiũ Iudæorum [Si autem delictum illorum, diuitiæ ſunt mũdi.] Dicendo mundi monſtrat quòd de delicto Iudæorum vtili vniuerſo mundo loquitur, & non ſolum de delicto Iudæorum vtili gentibus. Conſtat autem delictum Iudæorum ditans mundum eſſe occiſionem Chriſti. [Et diminutio eorum diuitiæ gentium.] Diminutio Iudæorum intelligitur vel pœna qua obſtinati Iudæi diminuti ſunt à vera cognitione ſcripturæ, vel pars minima Iudæorum conuerſa ad Chriſtũ. Iuxta vtrunque ſiquidem intellectũ verificatur quòd diminutio Iudæorum ſunt diuitię gentium Et iuxta primum quidem iam declaratum eſt: iuxta ſecundum vero clare patet: quia Apoſtoli & primi eccleſiæ patres pars minima Iudæorum, ditarunt gentes diuitijs ſpiritualibus. [Quanto magis plenitudo eorum?] Quum duo præmiſiſſet (ſcilicet de delicto & de diminutione) non tamen dicit quanto magis non delictum ſeu innocentia ſeu iuſtitia, contra delictum quia ſine morte Chriſti patrata delicto Iudæorum careret mundus diuitijs ſpiritus: ſed tantummodo dicit, quanto magis plenitudo, contra diminutionem. Et argumentum eſt formale quòd ſi diminuta pars ditat gentes, quanto magis integrum genus Iudæorum ditaret gentes. Per ſe loquendo argumentum quadrat & concludit: quanuis per accidens nocuiſſet gentibus conuerſio omnium Iudæorum, propter cauſas ſupradictas. ¶ Et vtitur hoc argumento Paulus, ad ſignificandum quantum per ſe loquendo vtilis ſit mundo conuerſio Iudæorum ad Chriſtum, quantum vtilis ſit gentibus quòd Iudæi ſaltem æmulatione veniant ad Chriſtum. Et dicendo plenitudo, monſtrat quòd ex vltimi extremi conditione procedit. [Vobis enim dico gentibus.] Apoſtrophat ad gentiles, hoc eſt conuerſos ad fidem ex gentilibus. [Quandiu.] pro, inquantum. ſic enim ſonat textus Græcus. Verum illud inquantum, anceps eſt ad quandiu & ad quatenus. magis tamen

men quadrare videtur propoſito quatenus.[Quidem ego ſum gẽtium Apoſtolus] Apoſtolatum Pauli reſpectu gentium, nominatum legimus primum in Hieruſalem quum Paulus eſſet cum alijs Apoſtolis: vt ſcribitur ad Gala. 2. Deſtinatus tamen Apoſtolus gentium à ſpirituſancto, ex Actibus Apoſtolorum colligitur. vbi Paulus miſſus à ſpirituſancto, primitias gentium obtulit deo Sergium Paulum proconſulem. Et in conuerſione ipſius Pauli à Chriſto, dictum eſt Ananię de Paulo, Vas electionis eſt mihi iſte vt portet nomen meum coram gentibus. Ita quòd primũ in officio Pauli nominatæ ſunt à Chriſto gentes: non tamen ſolæ: ſubditur enim & filijs Iſrael. Dicitur itaque Apoſtolus gentium, quoniam præcipuum officium eius erat circa ſalutem gentium. [Miniſterium meum honorificabo.] pro glorifico Quod duplici ex capite verificatur. Tum ex parte ſalutis gentium in hoc enim quod promouebat ſalutem gentium, glorificabat miniſterium ſuum: & ipſa aucta ſalus gentium, maior erat occaſio æmulationis Iudæorum. Tum ex parte generis ſui in hoc enim quòd commendat conuerſionem Iudæorum tam vtilem eſſe gentibus, glorificat miniſteriũ Apoſtolatus ſui ad gentes. Et hinc quoque augetur occaſio æmulationis Iudæorum: vt ſaltem videndo Paulum Iudæum tantum fructum proferre in gentibus, excitentur ſancta inuidia ad Chriſtum. Vtrique ſiquidem capiti congruit quod ſubiungitur. [Si quo modo ad æmulandum prouocem carnem meam.] hoc eſt Iudæos. [Et ſaluos faciam aliquos ex illis] Clare apparet quòd ex extremis venit ad medium: vtilitas enim Iudæorum propoſita fuit æmulatio, tam futura in extremo quàm media quæ quotidie in aliquo fit. [Si enim amiſſio eorum reconciliatio eſt mundi.] Declarat ſuperius dictum, ſcilicet quòd ſi delictum eorum diuitiæ ſunt mundi. Ibi dixit delictum, hic dicit amiſſio quæ eſt effectus delicti Ibi dixit diuitiæ ſunt mundi: hic explicat diuitias mundi: dicẽdo reconciliatio eſt mundi. Et quoniam ibi nihil inde intulit proprium correſpondens, ideo nunc declarando explicat. [Quę aſſumptio niſi vita ex mortuis?] Et eſt ſenſus, quid aliud eſt adiũctio totius Iſrael ad Chriſtum niſi vita ex mortuis, niſi ſtatus qui erit ex reſurrectione mortuorum. Argumentum ſiquidem procedit ad maius ex maiore, ſi enim perditio Iudæorum tanti boni (ſcilicet reconciliationis mundi) occaſio eſt, reputatio eorum multo maiori bono reſeruatur ſcilicet vitæ ex mortuis, credimus enim Iudæos omnes prope finem mundi (in quo erit vita ex mortuis) reducendos ad Chriſtum. [Quod ſi delibatio ſancta.]

Dictu

Dictio interpretata delibatio, anceps eſt etiam ad primitias: & frequenter interpretata inuenitur primitiæ, & quadrat propoſito legere. [Si autem primitiæ ſanctæ & maſſa] Quadrat ſiquidem contextui quòd de principio maſſæ intendit loqui Paulus. conſtat autem quòd primitiæ frugum ſunt principium maſſæ, & propterea optime arguit, ſi autem primitiæ ſunt ſanctæ, etiam maſſa eſt ſancta. Intendit enim ex hac metaphora dicere quòd quia principium Iudæorum eſt ſanctum, tota quoque maſſa Iudæorum habet vnde ſit ſancta ſicut in lege oblatis ac per hoc ſanctificatis primitijs frumentis deo, vniuerſa maſſa panis quæ poſtmodum fiebat habebat vnde eſſet ſancta Et hoc idem clariori metaphora ſubiungit. [Et ſi radix ſancta, & rami.] Supple ſancti ſunt. Et intendit per has metaphoras quòd vniuerſum genus Iudæorum habet tanquam legalem & naturalem ſanctitatem: quanuis de facto ad tempus careat illa Metaphora enim primitiarum & maſſæ legalitatem, metaphora vero radicis & ramorum naturalitatem monſtrat ſanctitatis. Et dixit hæc omnia non ad aggrauandum delictum Iudæorum, ſed ad monſtrandum tam legalem quàm naturalem habilitatem Iudæorum ad hoc vt iungantur Chriſto. tractat enim de eorum adiunctione demum futura. [Si autem aliqui ex ramis fracti ſunt] Declarat vnum modum quo delictum Iudæorum ſalus fuit gentibus: ſcilicet quòd ſurrogati ſunt gentiles in ramos patriarchalis radicis loco fractorum ramorum ſcilicet Iudęorum. Surrogati enim ſunt gentiles in filios Abrahæ, in filios Iſrael quibus facta eſt promiſſio ſalutis per Meſiam: & ſic fractio ramorum naturalium ceſſit in ſalutem ramorum inſitorum. Et intellige hæc de facto. nam de poſibili loquendo etiam ſi non eſſent obſtinati Iudæi, etiam ſi non eſſent fracti naturales rami, inſiti fuiſſent gentiles. [Tu autem.] Gentiles alloquitur. [Quum oleaſter eſſes, inſertus es in illis, & ſocius.] pro, & comparticeps, [radicis & pinguedinis oliuæ factus es.] Oliua ſumitur pro arbore. [Noli gloriari aduerſus ramos.] Reprehendit gentiles ne glorientur aduerſus Iudæos ex vtilitate conſecuta in ipſis gentilibus. [Si autem gloriaris.] aduerte quod. [Non tu radicem portas, ſed radix te.] Prius inhibuit gloriationem aduerſus ramos ex conditionibus ramorum quia illi naturales, ipſi inſiti. Et quoniam hoc non ſufficiebat ad reprimendam gloriationem aduerſus ramos, ideo adiungit irrefragabilem rationem ex parte radicis. Ac ſi apertius dixiſſet, ſi permittitur tibi gloriari aduerſus Iudæos ramos, animaduerte ꝙ radix Iudæa quoq; eſt: & ipſa te portat, nō tu ipſam, & ſic ceſſabit

gloriatio

gloriatio tua aduerſus Iudæos. Patriarchę ſiquidem & prophetę, radicis locum tenent: & ipſi ſuſtinēt viridem veritatem fidei omnium ramorum. Vnde alibi Paulus dicit, ſuperædificati ſuper fundamentum Apoſtolorum & Prophetarum. [Dicis ergo.] proſequitur dearticulate diſputationem cum gentilibus, afferens verba eorū glorationis aduerſus Iudæos. [Fracti ſunt rami vt ego inſerar.] Reſpondet Paulus. [Bene.] hoc eſt probo quod dicis veruntamen aduerte quæ ſubiungo. [Propter incredulitatem.] pro, incredulitate [fracti ſunt: tu autem fide ſtas] pro, ſtetiſti. Conſidera rationem fractionis illorum & rationem inſitionis tui. [Noli altum ſapere, ſed time.] Hinc excluditur ſuperbia & incutitur timor. [Si enim deus naturalibus ramis non pepercit, ne forte nec tibi parcat. Vide ergo bonitatem & ſeueritatem dei. In eos quidem qui ceciderunt ſeueritatem dei: in te autem bonitatem dei, ſi permanſeris in bonitate. alioquin & tu excideris. Sed & illi ſi non permanſerint in incredulitate, inſerentur. potens eſt enim deus iterum inſerere illos Nam ſi tu ex naturali exciſus es oleaſtro, & contra naturam inſertus es in bonam oliuam, quanto magis hi qui ſecundum naturam, inſerentur ſuæ oliuæ?] Textus eſt ſatis clarus cū ſimilitudine oliuæ & oleaſtri penes quas arbores intellige quod dicitur ſecundum naturam contra naturam. Et eſt aliquid proportionaliter ſimile in Iudæis & gentibus pro quanto Iudæi habent ſanctitatem tanquam naturalem & legalem gentiles autem neutro modo. [Nolo enim vos ignorare fratres myſterium hoc] Quod tot metaphoris hactenus deſcripſit, myſteriū futurę tandem ſalutis Iudęorum modo explicat. [Vt non ſitis vobiſmetipſis ſapientes] pro, vt nō ſitis apud voſipſos prudentes ſeu potius elati. Dictio enim Gręca anceps eſt, & ad elationē animi quādoque ſpectās, quāuis quod eſt partis cognoſcitiuæ ſignificet. Et vere propoſito ſatis quadrat ſignificari hoc myſteriū futurum ad reprimendā elationē gentium aduerſus Iudęos. [Quia.] pro, quod, [Cęcitas ex parte cōtigit in Iſrael] Non eſt hoc myſteriū, ſed quod ſequitur. [Donec plenitudo gentiū intraret.] pro, intret [Et ſic omnis Iſrael ſaluus fieret,] pro, fiet. Duas nouas res pādit hoc myſteriū declaratū. Altera eſt tēporalitas cęcitatis populi Iſraël, per hoc enim ſcitur quod nō eſt ꝑpetua. ſed ad tēpus ſcilicet donec intret plenitudo gētiū. Altera eſt ꝙ cōpleto hoc tēpore non aliqui Iſraelitæ, ſed omnis Iſrael qui tunc inuenietur ſaluus fiet. [Sicut ſcriptū eſt.] Eſa. 59. [Veniet ex Siō qui eripiat] pro, eripiēs. [& auertat.] pro, auertet [impietatē.] pro, īpietates [à Iacob.] Meſias prædicitur ventur' ex Siō. hoc

eſt de ſtirpe Dauidis. Sion enim appellata eſt ciuitas Dauid: & In ea erat ſedes regia regni Dauidis. Eripiens autem dicitur ad ſigni ficandam difficultatem liberandi Iudæos à ſua perfidia effect⁹ autem ſignificatur manifeſte dicendo quòd auertet impietates, non paupertatem & quæcunque reliqua corporis mala, ſed peccata nõ ab vno aut multis, ſed à Iacob, ab vniuerſo populo Iſrael. [Et hoc illis à me teſtamentum, quum abſtulero peccata eorum.] Aduerte quòd Paul⁹ expoſitiue adiunxit hæc verba, quum abſtulero peccata eorum. In Eſaia ſiquidem ſic legitur, veniet ex Sion redemptor, & ei⁹ qui redeunt ab iniquitate in Iacob, hoc fœdus meum cũ eis, nec amplius ibi habetur. Verum Paulus ad declarandam conditionem noui teſtamenti, ad differentiam veteris, adiunxit declarationem quòd tunc eſſet nouum fœdus inter deum & homines quũ veniret ad auferẽdum peccata. Primum nanque fœdus fuit in mõte Sina, quum non abſtulit peccata, ſed corporalem ſeruitutem Iſraelitis ab Aegyptijs. [Secundum euangelium quidem inimici.] Rationem reddit tantæ intercapedinis qua differtur adimpletio huius promiſſi ad populum Iſrael Et dicit quòd Iudæi habent duas conditiones relati ad deum. Altera eſt quòd ſecundum euangelium, hoc eſt ſecundum formam euangelicæ fidei ac doctrinæ, ſunt inimici ipſius. [Propter vos.] gentiles. hoc eſt ratione ſalutis veſtræ quæ ex Iudęorum caſu eſt & ſeruatur: vt prædeclaratum eſt. Altera conditio eſt. [Secundum electionem autem.] hoc eſt prout ſubſtant diuinæ electioni qua elegit in fide omnes ſaluare. [Chariſſimi] pro, dilecti. ſunt à deo. [Propter patres.] propter merita patrum, propter promiſſiones diuinas diſpoſitas patribus eorum. [Sine pœnitentia.] pro, impœnitenda, [enim ſunt dona & vocatio dei.] Interpres addidit ſunt. Paulus enim quantum reor aſſuetus Hebræo ſermoni ſæpe loquitur ſine copula verbali. Probat electionẽ diuinam erga Iudæos in fine immobiliter firmam: quia dona dei & vocatio dei (intellige ex electione procedentia) ſunt ĩpœnitenda, ſunt quorum deum nunquam pœnitet Et dixit hoc, ad differentiam donorum & vocationum quæ non procedunt ex electione: ſed ſunt tantum ſecundum præſentem iuſtitiam, vel ſunt dona ſpectantia ad corpus ſeu res exteriores. Huiuſmodi enim effectus quia deſtruuntur, ſunt velut pœnitenda: ita deus ad ſimilitudinem pœnitentis ſe habet reſpectu illorum: iuxta id quod ſcriptum eſt, pœnitet me feciſſe hominem. [Sicut enim aliquando & vos non credidiſtis deo.] Declarat tanquam viciſſitudinem quandam diuina ꝓuidentia diſpoſitam in hac dilata cõuerſione Iudęorũ Quam vt

clarius

clarius perſpicias, pone ante mentis oculos hinc progreſſum conuerſionis gentium habere tres terminos (ſcilicet infidelitatem gentium pro termino à quo: erant enim infideles, miſericordiam cõſecutam pro termino ad quem. & incredulitatem Iudęorũ pro occaſione vt declaratum eſt) inde vero progreſſum conuerſionis futuræ Iudæorum, ſimiliter ſecundum tres terminos ſcilicet incredulitatem Iudæorum pro termino à quo, miſericordiam conſequendam pro termino ad quem, & miſericordiam quam conſecutæ ſunt gentes pro occaſione conuerſionis Iudæorum. Superius enim iam dictum eſt vt Iudæi æmulentur, vt prouocentur ad ęmulandum ſalutem gentium. Hęc Paulus in hoc textu aſsimilatiuo horum progreſſuum, hinc gentium inde Iudæorum ſecundum hos terminos explicat incipiens à progreſſu gentium. quia aſsimilat progreſſum Iudæorum progreſſui gentium penes hos terminos. Dicendo enim gentibus non credidiſtis, terminum à quo mõſtrat. [Nũc autem miſericordiã conſecuti eſtis.] Ecce terminus ad quẽ. [Propter incredulitatem.] pro incredulitate. [Illorum.] ſcilicet Iudæorum. Ecce medium occaſionale. [Ita & iſti.] ſcilicet Iudæi. [Nunc non crediderunt.] Ecce terminus à quo. [In veſtram miſericordiam] pro, veſtra miſericordia. Ablatiuus eſt. & eſt medium occaſionale. Eſt enim ſenſus occaſione veſtrę miſericordię: hoc eſt vt prouocentur veſtra miſericordia. Ideo enim permiſsi ſunt Iudęi non credere in Chriſtum. vt exemplo miſericordiæ conſecutę à gẽtilibus prouocarentur ad Chriſtum: vt fiet in fine mundi, & quotidie in aliquibus fit. [Vt & ipſi miſericordiam conſequantur.] Ecce terminus ad quẽ [Concluſit enim deus omnia.] pro. omnes. [in incredulitate.] pro in incredulitatem. [Vt omniũ miſereatur.] Rationem ex parte dei huiuſmodi progreſſuũ quo ad peccata permiſſa reddit, attribuendo deo quod concluſit permiſsiue omnes tã Iudæos quam gentiles in peccatum infidelitatis, quaſi in quoddam rete: ad hunc finem vt vtrorumque miſereatur, ſubleuando à miſero infidelitatis ſtatu, & conſequenter à miſeria pœnarum debitarum infidelibus. [O altitudo.] Hactenus reddidit Paulus rationem diuinæ electionis, reprobationis, vocationis, permiſsionis &c. Et ne putares intentionis eius fuiſſe completam doctrinam tradere de huiuſmodi operibus dei, ſubiungit eorum incomprehenſibilitatem. Subiungit autem admirationis exclamationem. vt etiam ex modo loquendi propriam fateatur ignorantiam: dicendo, ô altitudinem, hoc eſt celſitudinem. Dictio tamen Græca ſignificat etiam profunditatem. [Diuitiarum ſapientiæ.] Deeſt &.

Legen-

Legendum eſt.[Et ſapientiæ & ſcientiæ.]pro cognitionis. [Dei?] Admiratur ſublimitatem non ſapientiæ & cognitionis,ſed diuitiarum tum ſapientiæ tum cognitionis diuinæ : vt diuitiarum nomine immenſam copiam tum ſapientiæ tū cognitionis diuinæ ſignificaret. Balbutiendo ſiquidem vt poteſt,excelſa dei reſonat. profunditas enim diuitiarum immenſitatem intenſiuam & extenſiuam tā ſapientiæ quam cognitionis diuinæ circumloquitur . Differentia autem inter ſapientiam & cognitionem eſt ſimilis differentiæ inter ſpeciem & genus ſapientia ſiquidem ſpecies eſt cognitionis ſignificans illam ſpeciem cognitionis qua ſupremum fit iudicium & ordo diſponitur.Vnde à ſpecie ad genus aſcendit: & non ſolum diuinorum iudiciorum & ordinum rationes,ſed vniuerſaliter totius diuinæ notitiæ admiratur immenſas diuitias [Quàm incomprehenſibilia] pro, inſcrutabilia. [Sunt iudicia eius.] Explicat effectum ſapientiæ nam ſapientiæ effectus ſunt iudicia. Et hæc admiratur tā quam inſcrutabilia : quoniam nulla creatura ſufficit ad ſcrutandū ex integro rationes diuinorum iudiciorum [Et inueſtigabiles viæ eius.] Negatiue tenetur in. Et eſt ſenſus & non veſtigabiles viæ eius . Viæ dei(gratia ſcilicet & veritas : ad quas reducuntur vniuerſæ viæ domini)non ſolum ab hominibus,ſed nec ab angelis veſtigari poſſunt. intellige perfecte [Quis enim cognouit ſenſum] pro, mentem,[Domini ? aut quis conſiliarius eius fuit?] Probat quæ dixit. Et directe quidem primo probat altitudinem,deinde diuitias. Concomitanter autem probat etiam inſcrutabilia iudicia , & non veſtigabiles vias . horū enim rationes prima ſunt:ac per hoc probatis primis, probata ſunt & hæc . Altitudinem itaque probat authoritate Eſaiæ.40. vbi habetur clare ſecunda pars huius ſententię. Sed prima ſub aliis verbis. Nā litera noſtra habet quis adiuuit ſpiritum domini? noua ex Hebræo interprætatio habet, quis direxit ſpiritum domini? Paulus affert quis cognouit mentem domini? Et vere quadrat quis direxit, cum diſtinctione aut quis conſiliarius, ad excludendum tam ſuperiorem dirigentem quam parem conſulentem. Et quia hic ſenſus quadrat cōtextui Pauli (quandoquidem per hæc duo directe probatur celſitudo : excluditur enim & ſuperior & par)ideo cum Paulus dicit cognouit, de cognitione approbationis ſuperiori propria intelligendus eſt .tanto verius quanto dictione Græca hic poſita vtuntur quandoque ad ſignificandum ſtatuere ſeu decernere. hoc enim redit in idem quod dirigere:& ſuperioris eſt notitiæ. [Aut quis prior.]pro,ante [dedit illi & retribuetur ei.] Hæc ſententia ſumpta eſt ex Iob.41.& inducta ad pro-

bandum

bandum diuitias. Non enim eſſet plenitudo diuitiarum dei ſi quis ante dediſſet illi, ſi debitor eſſet alicui pro prius acceptis In hoc enim ipſo minus habens inueniretur, ſi aliquis ante dediſſet illi ſi aliquis ius haberet petendi reſtitutionem. Quo contra ex hoc quod nullus potuit ante dare illi, nihil deeſſe diuitiis propriis comprobatur [Quoniam ex ipſo.] Dupliciter plenitudo diuitiarum comprobatur. Primo ex negatione indigentiæ ab alio. & hinc iam ꝓbatum eſt ex dicta ſententia Iob. Secundo ex effuſione in alios. & hinc modo ſubiungitur probatio dicendo. quoniam ex ipſo, effectiue. [Et per ipſum] formaliter forma exéplari. [Et in ipſo.] pro, & in ipſum Finem. [Sunt omnia.] Interpres addidit ſunt. Paulus enim ſine verbo declarat diuinas diuitias vſqueadeo quod ex ipſo efficienter, & per ipſum exemplariter, & in ipſum finaliter, non aliqua ſed omnia. Et vere ſubaudiri poteſt verbum ſubſtantiuum ſunt & quodcunque aliud verbum huiuſmodi ſubſeruiens cauſalitatibus. [Ipſi honor & gloria.] Superfluit honor cum coniunctione [In ſecula ſeculorum.] Superfluit ſeculorum. Subaudi verbum ſubſtantiuum tam eſt quam ſit. [Amen.] Terminantis eſt tractatum propoſitum de Euangelio quod virtus dei eſt in ſalutem omni credenti Iudæoque primum & Græco &c.

CAPVT XII.

OBſecro] pro, adhortor, [Itaque vos fratres.] Incipit hic Paulus morali doctrina inſtruere Romanos. Poſtquam enim inſtruxit de gratia Euangelica, cōſequens fuit vt de vſu gratiæ illos inſtrueret, qui moralis eſt. Et inchoat ab vſu corporū propriorum. [Per miſericordiā.] pro, miſerationes, dei. Hortatur ſiquidem eos per modum adiurantis miſerationes diuinas illis collatas: vt efficacior reddatur exhortatio. [Vt exhibeatis corpora veſtra.] Ecce vſus corporum propriorū. [Hoſtiam.] Hortatur vt corpora noſtra vertamus in ſacrificium. ad hunc enim vſum declarat data corpora Chriſtianis. [Viuentem.] Prima conditio huius hoſtiæ deſcribitur vita, ad differentiam martyrum qui corpora ſua exhibēt hoſtiam occidendam. Acſi apertius dixiſſet. non loquor modo de vſu corporum veſtrorum ad ſacrificium per martyrium, ſed vt vtamini corporibus veſtris in ſacrificium viuens? hoc eſt dum hanc degitis vitam, exhibete corpora veſtra hoſtiam. [Sanctam.] Secunda conditio eſt munditia, procul dubio ab inquinamen-

tis

tis peccatorum. [Deo placentem.] Tertia conditio eſt exercitatio operum quæ ſecundum ſe grata ſunt deo. [Rationabile obſequium veſtrum.] Dictio interpretata obſequium, latria eſt. quam cultum ſoli deo debitum intelligimus ſonare. Et propterea legendum eſt. [Rationabilem cultum veſtrum.] Senſus tamen in idem redit: quoniam non eſt ad propoſitum ſermo de cultu diuino generaliter · ſed directe ad propoſitum Pauli, eſt loqui de cultu diuino in exhibendo corpora noſtra hoſtiam viuentem, ſanctam, deo placentem. Et ſignificatur per hanc conditionem quod non ſufficiunt ſacrificio corporum noſtrorum prędictæ conditiones niſi addatur & hæc quarta nam quanuis homo vtatur corpore ſuo cum munditia ab iis quæ ſunt ſecundum ſe peccata & cum operibus quæ ſunt ſecundum ſe grata, niſi addatur ratio relatiua, contingeret cultum noſtrum in hac hoſtia eſſe minus rationabilem. Verbi gratia ſi Epiſcopus aut doctor cæteris ſeruatis minus conſideraret impedimenta maioris vtilitatis vacando ſacrificio corporis, irrationabilis eſſet cultus. Et ſic de ſimilibus reſpectibus quos oportet conferre rationem quum offert corpus ſuũ deo, caſtitate, abſtinentia, vigiliis, laboribus & aliis huiuſmodi [Et nolite conformari] pro, & ne conformamini [Huic ſeculo.] Poſt vſum corporis immediate ſequitur vſus exteriorum rerum. De quibus vnico verbo dicit & ne conformamini huic ſeculo, in vſu rerum temporalium, pecuniarum, honorum, & id genus reliquorũ. Quid ſit autem conformari huic ſeculo, quotidiana experientia docet. eſt enim conformari in effectu & vſu prout homines affecti huic ſeculo afficiuntur & vtuntur [Sed reformamini.] pro, trãſformamini, [In nouitate.] Superfluit in. [Senſus veſtri.] pro, mentis veſtræ. Duo difficilia propoſuerat, ſcilicet vſum corporum in ſacrificium, & negationem conformitatis huic ſeculo in vſu rerũ. Et propterea ad monſtrandum facilitatem explicat modum quo vtrunque fieri poteſt ſcilicet per redundantiam nouitatis quam habent in mente ad transformandum eos in hos vſus Quanuis enim ambo vſus difficiles ſint abſolute, non tamen difficiles ſunt renouatis mente per diuinam gratiam: quoniam ex alia mentis nouitate deriuatur transformatio hominis in nouum vſum corporis & rerum. Præſupponens itaque Paulus Romanos iam mente renouatos per gratiam diuinã quã tantopere ſuperius tractauit. monet modo vt illa mentis nouitate transformentur, tranſeant in nouam formam vtendi tam corpore quam rebus. [Vt probetis.] hoc eſt vt experimento ſentiatis [Quæ ſit voluntas.] Superfluit ſit

[dei

[Dei bona.] hoc eſt volens bona. [Et beneplacens.] Non ſolum vult voluntas dei bona ſed etiam quantum eſt ex ſe, grata ſeu ſuauis eſt omnibus [Et perfecta] Tum quia nihil ei deeſt,tũ quia ad perfectionem adducit quæcunque vult bona. Et deſcribit per hæc fructum vtriuſque vſus. Declarat ſiquidem quòd per huiuſmodi vſus corporum & rerum perueniunt homines ad internum guſtum tam bene diſpoſitum vt tanquàm ſentiendo experimento cognoſcant voluntatem dei bonam, & ita bonam vt nulli malam, & bene placentem, quaſi ſuauem guſtui & perfectam,non deficientem ſed fouentem atque ad perfectionem ducentem. Quod eſt in hac vita inchoare vitam cœleſtem. hoc enim in patria beati perfecte habent: ſed viatores tales experiuntur vtcunque illud. Oportuit enim tam difficilibus mandatis fructum adiicere precioſum in hac vita [Dico enim per gratiã quæ data eſt mihi] Poſt vſum corporis & rerum, ad vſum donorum quæ quiſque à deo accepit tranſit. Et intendit per gratiam ſibi datam apoſtolatum ſuum. Et præmittit hoc, quoniam ad modeſte cogitare moniturus eſt: ne quis ei obiiceret quòd tu excedis modeſtiam, quòd non tuum eſt ordinare noſtra, arguereque nos. ad occurrendum ſiquidem huic obiectioni, præmittit quòd loquitur ex authoritate non vſurpata ſed data ſibi. Quæ vere gratia eſt: quia non ex meritis ſed gratuito à Chriſto eſt ei collata [Omnibus qui ſunt inter vos.] nullo excepto,gentili aut Iudæo.Et dixit hoc, quia in præcedenti capitulo apoſtrophauerat ad gentiles,ne quis putaret quòd ad ſolos gentiles loqueretur.[Nõ plus ſapere.]Dictio ter hic interpretata ſapere,eſt illa qua frequenter hic vtitur Paulus: de qua ſuperius diximus ꝙ ſignificat actionem partis cognoſcitiuæ quam Latina lingua proprio non explicat vocabulo. Vnde fit vt cogitare, curare, ſentire, ſapere,& prudentiæ atque elationis nomina aſſumantur. Inter circunloquendum igitur quanuis nec ſapere nec ſentire ſignificetur, magis tamen videtur vtendum ſentire: ea ratione quia ſapere ſonat actum virtutis, ſentire autem (non exteriori ſenſu ſed intellectu) ſonat actum indifferentem ad virtutem vel vitium. Legendũ itaque eſſet [Non ſuperſentire quàm oportet ſentire,ſed ſentire ad modeſtũ eſſe.] Sic enim habet textus Græcus. quanuis communiter interpretetur ad ſobrietatem ſeu modeſtiam. Prima culpa circa vſum donorum,quædam ſuperbiæ ſpecies eſt applicata ad actionẽ intellectus,quæ ſignificatur per ſuperſentire. Non dicit Paulus ſuperſentire de ſeipſo aut de alio: vt intelligamus in omni materia (hoc eſt ſiue de ſe ſiue de alio,ſiue de vſu doni: & hoc directe eſt

ad propoſitum) non eſſe ſuperſentiendum. Et ad quid referatur præpoſitio ſuper, explicat ipſemet ſubiungendo quàm oportet ſentire: hoc eſt quàm exigit donum officium, miniſterium & huiuſmodi. Et ne in ſola prohibitione exceſſus ſiſteret monitio, adiungit affirmationem modi ſentiendi, quum dicit. ſed ſentire ad modeſtum eſſe. Ecce limes vt cogites, ſentias, & iudices infra limites modeſtiæ tibi congruę. Si dixiſſet ad modeſtiam, latior relinqueretur campus: ſed dicendo ad modeſtum eſſe, arctat ad modeſtiam cuique congruam. aliquid eſt enim modeſtum viro quod non eſſet modeſtum mulieri: & aliquid eſt modeſtũ doctori, quod non eſt modeſtum diſcipulo, [Et vnicuique.] Superfluit &. Iungitur ſiquidem hæc particula immediate præcedenti. explanat enim tum quòd de vſu donorum diuinorum loquitur. tum rationem non excedendi ſed modeſtiam ſeruandi. [Sicut deus diuiſit menſuram fidei.] Ecce materia ſcilicet diuiſa dona dei. Ecce mẽſura inter exceſſum & defectum ſecundum quam ſeruatur medium Appellat autem diuina dona diuiſam à deo menſurã fidei, eo quòd primum donum eſt fides, & reliqua dona ſunt quædam menſuræ primi doni. Menſuræ autem quia ad menſuram dantur: ſolo Chriſto excepto. de quo ſcriptum eſt, quòd non ad menſuram illi datur. Iubet itaque quòd nullus ſupra menſuram doni ſibi dati in fide Ieſu Chriſti ſuperſentiat in vſu donorum Hic enim exceſſus valde nociuus eſt cuicunque collegio, etiam prophano: vt experientia teſtatur. [Sicut enim in vno corpore multa membra habemus, omnia autem membra non eundem actum habent.] Probat ex ſimilitudine naturalis corporis ſeruandam eſſe huiuſmodi menſuram. Similitudo autem eſt clara. [Ita multi vnum corpus ſumus in Chriſto]Non vnum corpus naturale, ſed vnum corpus myſticum. Ita quòd quantumcunque multi omnes tamen ſumus vnum corpus myſticum in Chriſto: hoc eſt in fide, in ſpe, in charitate, in imitatione, & (quod ſummum eſt) in ſpiritu Chriſti. Chriſtus enim eſt velut anima viuificans ſpirituſancto totum corpus myſticum. [Singuli autem alter alterius.] pro, inuicẽ, [membra.] Non ſolum ſumus vnum corpus relati ad Chriſtum, ſed etiam ſinguli relati inter nos mutuo, ſumus inuicem membra: hoc eſt quẽadmodum membra naturalia eiuſdem corporis non ſolum vniuntur in corpore vno, ſed etiam inter ſe membra ſunt inuicem membra (oculus enim videt pedi & manui reliquiſque membris: & econuerſo manus operatur oculo & pedi & cætera & ſic de aliis) ita ſinguli Chriſtiani ſunt inuicem membra, vnus enim

 operatur

operatur alteri & econuerſo. Hæc eſt enim ſanctorum communio. [Habentes autem donationes ſecundũ gratiam quę data eſt nobis differentes.] Dixerat de membris naturalibus: omnia autẽ mẽbra non eundem actum habent. & huic ſimile nondum explicauerat in corpore Chriſti myſtico. Et propterea modo explicat hanc ſimilitudinem: declarando quòd ſic ſinguli ſumus inuicem membra, quòd non habemus eadem dona, ſed dona diuerſa. Ita quòd nomen differentes eſt accuſatiui caſus, & refertur ad donationes. Et eſt ordo literæ. habentes autem donationes differentes. Interponitur autem ſecundum gratiam datam nobis: vt intelligamus tam dona quàm differentiam donorum eſſe ſecundum gratiam nobis datam, & non eſſe ex meritis noſtris ſed ex gratuita diuina diſtributione. [Siue prophetiam.] Explicat in ſpecie diuerſa dona dei gratuita, membris Chriſti collata: & ſimul explicat modeſtiam ſeruandam in vſu eorum, inchoans à dono prophetiæ. [Secundum rationem fidei.] Dictio Græca interpretata rationem, analogiam ſignificat: hoc eſt rationem proportionalem. Optimus vſus doni prophetiæ eſt ſemper inſpicere ad ea quæ proportionata ſunt fidei. Prophetas enim declamantes ratione quadrantium fidei, pſeudoprophetas potius quàm prophetas habeto. Et quoniam vana & indecentia à proportione Chriſtianæ fidei diſcrepant, omnes vaticinantes talia abiiciendi ſunt. [Siue miniſterium.] Ecce donum officij. [In miniſtrando.] Ecce vſus: vt ſcilicet & miniſtret & contentus ſit miniſtratione. [Siue qui docet.] Ecce donum doctoris [In doctrina.] Ecce vſus: vt ſcilicet doceat, & ſat ſit ei docere. [Qui exhortatur.] Ecce donum gratiæ exhortatoriæ. [In exhortando.] Ecce vſus: vt ſcilicet exhortetur, limites exhortationis non excundo. [Qui tribuit.] Ecce donum facultatis, qua poteſt donare res vel officia. [In ſimplicitate.] Ecce vſus: vt ſcilicet ſimplici corde, nõ tanquàm redhibiturus, aut ad aliquid machinans donet. [Qui præeſt.] Ecce donum quo aliis præeſt. [In ſolicitudine.] pro, in ſtudio. Ecce vſus oportet enim præſidentem ſtudioſum eſſe ad ea quę ei incumbunt. [Qui miſeretur.] Ecce donum quo & poteſt miſereri & exercet miſericordiæ opera. [In hilaritate.] Ecce vſus. Subuenientem ſiquidem miſeris iubet Paulus non mœſtè, non quaſi faſtidio habentem miſeros, ſed hilariter ſubleuare miſerias: quia ex parte miſerentis perficitur affectus. & ex parte miſeri recipitur cum conſolatione ſubleuatio. Et ſcito quòd in Græco participia ſunt, qui docet, qui exhortatur & reliqua. Ita quòd clarius ſonat dona textus Græcus: dicen-

do docens, exhortans, tribuens, præſidens, miſerens quæ interpres Latinus reſoluit in verbum & relatiuū [Dilectio.] Et hoc donum eſt. [Sine ſimulatione.] Ecce vſus dilectionis. [Odientes.] Et hoc donū eſt [Malū.] Ecce vſus odij· vt ſcilicet vtamur eo verſus malum. propria enim materia odij eſt malum quod eſt vere malum {Adhærentes.] Et hoc donum eſt. [Bono.] Ecce vſus adhæſionis. [Charitatem.] pro, charitate fraternitatis. Ecce donum, dilectio fraterna. [Inuicem diligentes.] Ecce vſus. Iubet Paulus vt fraternum amorem extendamus ad omnes mutuo: quod eſt Chriſtianos omnes inuicem ſe diligere vt fratres. [Honore.] Ecce donum [Inuicem pręuenientes.] pro, præcedentes. Ecce vſus honoris, vt vnuſquiſque præcedat alterum honorando actiue. [Solicitudine.] pro, ſtudio. Ecce donum. [Non pigri.] Ecce vſus. oportet enim ſtudio vti abſque pigritia in exequendo. [Spiritu.] Ecce donum. [Feruentes.] Ecce vſus vt non ferueat caro ſed ſpiritus, vt vtamur ſpiritu ad feruendum in ſpiritualibus. [Domino.] Et hoc magnum donum eſt, recognoſcere deum dominum. [Seruientes.] Ecce vſus [Spe.] Ecce donum. [Gaudentes.] Ecce vſus. ſpes enim quamuis annexam habeat afflictionem ratione dilationis, abſolute tamen vt reſpicit rem ſperatam, gaudium parit & proprius vſus eius inquantum ſpes, eſt gaudere. [In tribulatione] Superfluit in. Et parui refert legere tribulationem vel afflictionem vel preſſuram. mala ſiquidem huius mundi ſignificantur. Et hæc inter dona dei ſunt. vnde & ſuperius dictum eſt gloriantes in tribulationibus. [Patientes.] Ecce vſus, non à patiendo, ſed à patientiæ virtute [Orationi.] Ecce donum. [Inſtantes.] Ecce vſus aſsiduitatis [Neceſsitatibus ſanctorum communicantes Hoſpitalitatem.] Et hoc donum eſt. [Sectantes.] optimus vſus. {Benedicite.] Vſus præponitur hic [Perſequentibus vos.] Et hoc dei donum eſt. Iubet enim vt perſecutoribus vtamur ad benedicendum eis. hoc eſt ad imprecandum eis bona. [Benedicite & nolite maledicere.] pro, & ne maledicite. Exaggerat Paulus mandatum hoc, prohibendo quaſcunque maledicentias (ſiue imprecando ſiue detrahendo, ſiue cōuicium aut contumeliam dicendo) ſed iterum mandando benedicentiam. ¶ Occurrit tamen hic quæſtio quo pacto Paulus prohibet ne maledicamus perſequentibus nos: quum ipſe Actuum vigeſimotertio maledixerit perſecutorem ſuum. percutiet te deus paries dealbate. Solutio eſt quòd Paulus non imprecando, ſed arguendo & prædicando diuinam iuſtitiam verba illa dixit. vt manifeſte teſtantur ſubiuncta verba.

ba. Non prohibemur autem hoc mandato quin ;arguendo & diuinam prædicando iuſtitiam, mala futura perſecutoribus prænunciemus, & culpas præſentes reprehendamus. Quæ duo Paulus fecit â quibus abſtinuiſſet ob reuerentiam gradus, ſi ſciuiſſet illum ſummum ſacerdotem. [Gaudete cum gaudentibus.] Vti gaudentium bono, iubet gaudendo [Et flete cum flentibus.] Similis eſt ſententia. [Idipſum.] pro, idem, [inuicem ſentientes.] Optimus vſus ſenſus interni cuiuſcunque collegij eſt vt idem mutuo ſentiãt. ſola enim hac ratione concordia ſeruatur. [Non alta ſapientes.] pro, ſentientes. Impedimentum idem ſentiendi eſt altum ſentire. Et eſt ſermo de alto reſpectiue: hoc eſt altius quàm oporteat. quàm deceat, quàm expediat. [Sed humilibus conſentientes.] Dictio interpretata conſentientes, quia eſt participium paſſiuum præſentis temporis, non potuit Latine vna dictione ſignificari. Et propterea circũloquendo legendum eſt [Accõmodantes vos.] Sic enim ſeruatur tempus præſens: & accommodari per pronomen vos in accuſatiuo ſignificatur. Ita quòd literalis ſenſus eſt, ſed humilibus, hoc eſt abiectis ſeu infimis, vos ipſos accommodantes. hoc enim tollit impedimentum alta ſapiendi. & eſt fomentum concordiæ [Nolite eſſe prudentes apud voſmetipſos.] Verbum verbo reddendo legendum eſſet, ne ſite prudentes. Et hoc ad perfecte tollendum impedimenta diſcordię. Putant aliqui imprudentiæ eſſe accommodare ſentire ſuum minoribus & infimis. Et propterea huic opinioni obuiando, adiungit. non ſitę prudentes apus voſmetipſos. Et eſt ſimili præcepto illo ne innitaris prudentiæ tuæ. [Nulli malum pro malo reddentes] Reddere malum pro malo proprie eſt ex intentione reddere malum: ita quòd intentio tendit ad malum alteri reddendum. Et eſt actus illicitus cuicunque. Et per hoc monet non vti actu reddendi (qui proprie eſt actus iuſtitiæ) hac intentione ſcilicet ad malum, quauis alter mereatur. debet enim reddi malum ſub ratione iuſti, quando redditur licite. [Prouidentes bona non tantum coram deo, ſed etiam omnibus hominibus.] Sex dictiones ſunt ſuperfluę. ſcilicet, non tantum coram deo ſed etiã. Monet vſum prouidentiæ vt habeat pro materia bona & non mala. nec ſolum terminetur prouiſio ad bona, ſed etiam ad bona coram omnibus hominib⁹ hoc eſt ad bona quę ſint talia vel coram omnibus habeant vnde ſint bona ad differentiam eorum qui prouident quidem bona ſed non talib⁹ circunſtantijs vallata vt coram omnibus habeant vnde appareant bona, ſed locum relinquunt ſuſpicionibus alicuius mali admixti.

Et quoniam valde difficile eſt hoc ſeruare reſpectu omnium homi nũ, ideo Paulus adiungit.[Si fieri poteſt.]Inſtruit enim per hoc vt prouideamus ſecundum vires bona coram omnibus. Et ſi fieri nequit vt omnibus videãtur bona, relinquamus ipſis curam [Quod ex vobis eſt.]Quod pro quantũ. Et ſuperfluit eſt. in veritate tamen ſubauditum. [Cum omnibus hominibus pacem habentes.] Vſus pacis cũ omnibus præcipitur quantum eſt ex parte noſtra. vſus enim pacis pendet non ſolum ex nobis ſed ex alijs qui cum hominibus pacis nolunt pacem, ſed vtuntur inimicitia aut perſecutione & huiuſmodi. [Non voſmetipſos defendentes chariſſimi] pro, vindicantes dilecti Inter vindictam & reddere malũ pro malo, hoc intereſt: quòd reddere malum pro malo, eſt formaliter & ex intentione velle, malum reddere: vindicare autem eſt materialiter quidem malum, formaliter autem iuſtum vel reddere. Vnde & vindicare eſt actus iuſtitiæ velle autem malũ eſt actus odij. Non ſuffecit Paulo inhibere nulli malum pro malo reddendum, ſed etiam inhibuit non voſmetipſos vindicantes. ¶ Et quoniam inhibitio illicitorum eſt. hinc clare patet illicitũ eſſe quod prohibet. Sed bene nota quid prohibet. Non enim dicit non vindicantes, ſed non voſipſos vindicantes. ad ſignificandũ quòd prohibet hominem per ſeipſum propriam exercere vindictam. Cum quo conſtat quòd poſſit exercere vindictam brachio prætoris vel principis. Nec princeps tranſgreſſor eſt huius mãdati quia priuatorum ſeu reipublicæ vlciſcitur iniurias, etiam ſi fuerint commiſſę contra perſonam propriam: quoniam non ipſe priuatus ſed authoritate publica principem vlciſcitur. Et adiungit dilecti, ad demulcendum Romanos in hoc præcepto communiter contrario humano impetui. [Sed date locũ iræ.] Duplex poteſt eſſe ſenſus. vel cedite iræ iniuriantium. vel reſeruate locum iuſtitię vindicatiuæ: quæ non eſt virtus priuatorum ſed publica fungentiũ poteſtate. Vtrunque enim horum fit abſtinẽdo ab vltione per noſipſos. [Scriptum eſt enim.]Deut. trigeſimoſecũdo. [Mihi vindictam.] pro, vindicta, [& ego retribuã, dicit domin9.] Superfluit & affert authoritatem ex cãtico Moyſi. vbi clarius legimus, mea eſt vltio & ego retribuam Propriam ſibi deus aſſerit eſſe vltionem. qui ſolus omniũ vindictas exercere poteſt, qui ſolus nihil relinquit impune Ipſi ergo deo ſaltem reſeruandã cenſet vindictam. cui propriũ eſt omnia mala punire. [Sed ſi eſurierit.] Superfluit ſed. [Inimicus tuus, ciba illum ſi ſitit, da potum illi.]Sumpta eſt hæc ſententia ex prouer. capite vigeſimoquinto. Superius dixerat vt benedicerent iniuriantibus: modo mandat vt etiam benefaciat

ciat illis. ¶ Sed aduerte quòd non abſolute, ſed in articulo neceſſitatis hoc mandatur: dicendo ſi eſurierit, ſi ſitit: vt intelligam⁹ quòd inimico in particulari benefacere non præcipitur niſi in articulo neceſſitatis. Et tunc præcipitur quod neceſſariũ eſt tribui: dicendo ciba illum, potum da illi. Non enim dicit dita illũ, exalta illum. præcepta ſiquidẽ dei rationabilia ſunt, vt ſubueniatur naturæ & indigentijs. [Hoc enĩ faciẽs, carbones ignis cõgeres ſuper caput ei⁹.] Duplex poteſt eſſe ſenſus. Vel referendo ad reſeruatam deo vindictam: & ſic eſt ſermo prænunciatiuus augendę vindictæ quãto inimicus fit amico ingratior ex beneficio cibi & potus, vt quẽadmodum prius monuit non vindicandum quia deus vindicat, ita modo moneat eſurientem inimicum paſcendum: quia per hoc non minuitur, ſed augetur vindicta diuina inimici quaten⁹ inimici, de tali enim eſt ſermo. Vel ſignificando occaſionem conuerſionis inimici ab inimicitia ad amicitiam. Nullum ſiquidem medium accõmodatius eſt ad prouocandum amorem quàm beneficium ſpontaneũ tempore neceſſitatis cõferre: & ſic ſermo iſte ratione mãdati affert ex natura beneficij: quia ſcilicet congregabit velut prunas ſuper caput, incentiuas cauſas amoris erga te, in ipſo inimico. Et hic ſenſus valde quadrat tam prouerbiorum textui quàm Paulo apponẽti coniunctionem enim: dicens hoc enim faciens: vt intelligamus rationem reddi mandati. [Noli vinci.] pro, ne vincaris à malo, [ſed vince ĩ bonũ malum:] Omni ex parte Paulus conſulit. Apparet hominibus filijs huius ſæculi, quòd ſuccumbere quoddam eſt nõ vlciſci. & inſuper benefacere eſurienti inimico. Quo contra Paulus monſtrat oppoſitum, & quòd tam vlciſci quàm non paſcere inimicum eſurientem eſt ſuccumbere malo, eſt vinci à malo. Viliſſimus & debiliſſimus hoſtis eſt malũ non ſolũ inimicitiæ, ſed quodcunque malum. vtpote quod nihil eſt, quod exoſum omnibus ſuapte natura eſt, victoria autem eſt, bona voluntate, bono affectu atque beneficio ſuperare malum inimicitiæ Ac ſi apertius dixiſſet. Si turpe putatis ſuccumbere ac vinci, hoc ipſum ego moneo vt non vincamini à malo, ſe vincatis in bono malum.

CAPVT XIII.

Omnis anima.] Poſtquam Paulus inſtruxit Romanos circa vſum corporis, rerum & donorum dei, proſequitur inſtructionem circa vſum libertatis reſpectu principũ. Cauet ſiquidem ne occaſione libertatis conſecutæ

per Chriſtum. Romani exemptos ſe putent à iuriſdictione principum ſæcularium, propterea enim inſtruit eos vt ſubditi ſint ſæcularibus principibus. Et ſignificantius dicit omnis anima, quum debuiſſet dici omnis homo, vt intelligeremus non ſolum res noſtras, non ſolum corpora noſtra, ſed etiam animas debere ſubijci principibus ſæcularibus in ijs quæ poſſunt legitime imperare. Et dicendo omnis, neminem excepit. [Poteſtatibus ſublimioribus.] pro, præcellētibus, [ſubdita ſit] Nō dicit poteſtatib⁹, ſed poteſtatibus præcellentibus, ad differentiam poteſtatum tyrannicarū. hoc eſt eorum qui non vere ſunt domini, ſed tyranni. Eorum ſiquidem poteſtates ſunt poteſtates, ſed non ſunt poteſtates præcellentes. ſed poteſtates hoſtiles, poteſtates latronicæ. Ad differentiam enim hoſtilium poteſtatum, dicit poteſtatibus præcellentibus: vt intelligerent non mandari ſibi vt omnis anima ſubijciatur poteſtatibus tyrannicis, ſed poteſtatibus præcellentibus, & vt vno verbo dicatur poteſtatibus legitimis. [Non eſt enim poteſtas niſi à deo.] Quanuis hæc ſententia ſolitaria vera ſit vniuerſaliſſime, ad propoſitum tamen Pauli non eſt niſi arctata ad poteſtatem de qua eſt ſermo hoc eſt poteſtatem præcellentem, poteſtatem legitimam nam ex hoc quod eſt à deo, probat quòd neceſſario debemus illi ſubijci: conſtat autem hanc rationem non habere locū ſi applicaretur ad omnem quomodolibet poteſtatem: nō eſt enim neceſſe vt ſubijciamur poteſtati hoſtili, quæ tamen eſt etiam à deo. Subintellige igitur præcellens. Ita quòd ſenſus eſt: non eſt enim poteſtas præcellens niſi à deo. Et hoc (ne oporteat repeti) in ſubſequentibus ſubintelligatur [Quæ autem ſunt] Deeſt. [poteſtates.] Totum hoc ſubiectum eſt enunciationis [A deo ordinata.] pro, ordinatæ ſunt. Prius dixerat omnes poteſtates præcellentes eſſe à deo. modo adiungit eaſdem eſſe quoque ordinatas à deo, vt intelligamus non ſolum poteſtates ipſas quantum ad earum ſubſtantiam eſſe à deo, ſed etiam quantum ad ſubordinationem aliorum ipſis: ad poteſtatis ſiquidem ordinem ſpectat ſubordinatio aliorū. alioquin ſine ordine eſſet poteſtas [Itaque qui reſiſtit] pro, reſiſtens, [poteſtati, dei ordinationi reſiſtit.] pro, reſiſtit. Infert Paulus quòd reſiſtens poteſtati pręcellenti, dum putat ſe reſiſtere homini, in veritate tamen reſiſtit ordinationi dei. Deſcribit autem participio præſenti reſiſtentiam poteſtati, reſiſtentiam autem dei ordinationi verbo præterito. quia dum illa ex intentione fit, poſt factum comprehenditur à ſcientia fuiſſe commiſſam reſiſtentiam in dei ordinationem. [Qui autem reſiſtunt.] pro, reſiſterūt, [ipſi ſibi dānationem

nationem acquirunt]pro,ſibijpſis iudicium ſumẽt.Nō ſolum culpam contra dei ordinationem,ſed etiam pœnam ex demerito patratæ reſiſtẽtię deſcribit. Et quoniam prænunciat ſumpturos iudicium ſibiipſis, & in hac vita ſæpe hoc non verificatur, ideo de diuino iudicio ſermo iſte loquitur: nihil enim impune diuinum relinquit iudicium.Conſtat autem quòd ſumere iudicium, eſt accipere quod ſibi iure pro merito debetur [Nam principes.] Occurrit tacitę obiectioni qua ratione tu dicis anima poteſtatibus præcellentibus ſubijciatur, ingerendo nobis timorem ſæcularium poteſtatum: quum lex euangelica ſit lex amoris,& Chriſtianis ſolus deus timendus ſit Huic inquã obiectioni obuiat Paulus.dicendo in ſubſtantia quòd principes ſeculares non ſunt ad timorem bonis, ſed malis:ac per hoc nō ſunt timendi veris Chriſtianis,non ſolum nomine,ſed re [Non ſunt timori boni operis, ſed mali] pro,non ſunt timor bonorum operum ſed malorum. Et verum dicit quantum eſt ex natura extremorum ſcilicet principatus & operum. Secus autem euenit ſæpe ex abuſu vt patet in martyribus,qui propter bona opera à principibus puniebantur:ſed non ex natura operum erat timor ſi quis erat in aliquibus,ſed quia principes abutebantur poteſtate. Et iuxta hunc ſenſum intellige ſubiuncta [Vis autem non timere poteſtatem?bonum fac.] Quod autem interſerit. [Et habebis laudem ex illa] relatiue, verificatur dum enim mala opera puniuntur,laudãtur bona ipſa enim punitio malorum, laus eſt bonorum. [Dei enim miniſter eſt.] Rationem reddit quarę principes non ſunt timor bonorum, ſed malorum operum,ex hoc quòd ſunt miniſtri dei,ac per hoc imitantes deum. [Tibi in bonum.Si autem malum feceris,time non enim ſinę cauſa gladium portat. Dei enim miniſter eſt,vindex in iram ei qui male agit.] Ecce ad quid eſt miniſter dei,ad vindicandum,ad iuſtitiam vindicatiuam exercendam in punitionęm eius qui male facit.Et hinc apparet quo ſenſu dictum ſit,omnis anima poteſtatibus præcellentibus ſubijciatur. ſcilicet pro quanto princeps miniſter dei eſt. In ijs enim quæ præcipit exorbitans à miniſterio dei, nullus ei ſubijcitur. [Ideoque neceſſitate ſubditi eſtote.]pro,ideo ꝙ neceſſe eſt ſubijci,[non ſolum propter iram]hoc eſt punitionem quam poteſt inferre princeps. [Sed etiam propter conſcientiam.]Et hæc eſt concluſio principaliter intenta [Ideo enim & tributa præſtatis.] pro, penditis. Poſtquam inſtruxit de ſubiectione principibus debita in genere,modo deſcendit ad ſpeciem tributorum, deducendo ex eodẽ fonte debitum tributorum.[Miniſtri enim dei ſunt,in-

hoc

hoc ipſum ſeruientes.]pro,inſeruientes. Manifeſtat illam communē cauſam vtriuſque(ſcilicet ſubiectionis & tributorum)eſſe hanc ſcilicet quòd miniſtri dei ſunt principes inſeruientes in hoc ipſum dei miniſterium: ex eo nanque quòd incumbunt diuino miniſterio,debemus tanquam ſtipendia eorum,ſoluere tributa illis [Reddite ergo omnibus debita] Monſtrato debito & ſubiectionis & tributorum,mandat extendendo executionem iuſtitiæ quo ad omnia debita omnibus reſpectiue [Cui tributum,tributum: cui vectigal,vectigal cui timorem,timorem: cui honorem,honorem]Enumerat in ſpecie quatuor,tributum,vectigal timorem & honorē. Nec caret quæſtione quod dicitur de timore quum in vero Chriſtiano locum non habeat debitum timoris reſpectu principum:vt ipſemet Paulus nunc docuit. ¶Solutio eſt quòd Paulus non dicit Romanis quòd debeant timere,ſed quòd cui debent timorem reddant timorem: ita quòd præſuppoſito debito timoris præcipit timere hoc autem ſanctum eſt præceptum , præſuppoſito quòd aliqui Chriſtiani agant malum,quod in tanta multitudine ineuitabile eſt.dixerat enim ſi malum agis time. Poſſet nihilominus timor offendendi intelligi minus proprie nomen timor habet pro materia malum culpæ. [Nemini quicquam debeatis,niſi vt inuicem diligatis.] Ne multitudo debitorum homini oneroſa appareret, debita omnia monſtrat eſſe vnum tantum debitum. Et propterea ſummando omnia debita cuicunque homini , dicit quòd nemini quicquam debeant niſi vnum ſcilicet inuicem diligere. Et hoc probat ſubiungendo [Qui enim diligit proximum.]pro, alterum, [legem impleuit,]Optima ratio,quia in hoc vno impletur vniuerſa lex.Et quòd hoc ſit verũ,probat inductiue diſcurrendo per ſingula præcepta legis. [Nam non adulterabis.] Deeſt pronomen illud. Legendum eſt [Nam illud non adulterabis, non furaberis, non falſum teſtimoniũ dices,non concupiſces, & ſiquod eſt aliud mandatum,in hoc verbo inſtauratur.]pro,ſummatur.ſeu cõſummatur. hoc eſt ſummatim colligitur.[Diliges.]Deeſt videlicet.Legendũ eſt,[Videlicet diliges proximũ tuum ſicut teipſum,]In hoc vno præcepto ſcripto Leuitici decimonono cõtineri omnia, intēdit probare Paulus,Sēſus autem huius pręcepti ad literā eſt vt diligas proximum tuum,& diligas illum eo modo quo diligis teipſum: hoc eſt amore amicitiæ,quod eſt velle illi bonum honeſtum, bonum vtile,bonúmque delectabile propter illum,non propter te: ſicut vis tibijpſi bona hęc propter teipſum.In hoc enim ſenſu ſi īpletur hoc mandatum,vniuerſa lex ad proximum impleta eſt [Di-

lectio

lectio proximi.]pro,proximo,[malum non operatur.]Manifeſtat Paulus probationem aſſumptam ſcilicet quòd omnia mandata in hoc vno continentur,ex hoc quòd dilectio(ſupple amicitiæ) non operatur malum proximo. Minus dicit & plus ſignificat: nam non ſolum non operatur malum alteri, ſed etiam efficit illi bonum. Verum quia efficere bonum non ſemper eſt in poteſtate diligentis, ideo non dixit dilectio efficit bonum proximo, ſed dixit non operatur malum proximo quod ſemper & vbique eſt in poteſtate diligentis. Et in hocipſo quod eſt non operari malum proximo, clauditur non ſubtrahere bonum debitum quando & vbi poteſt. nam ſubtrahere debitum bonum, eſt operari malum. Non eſt ergo diminuta,ſed totum complectens debitum hæc ratio. [Plenitudo ergo legis eſt dilectio.]Si obijcis quòd dominus dixit non in hoc vno,ſed in duobus mandatis (dilectionis ſcilicet dei & proximi)pendere legem & prophetas,ſcito dupliciter quæſtionem ſolui. Primo quòd Paulus loquitur de lege relata ad homines: quoniam tractat de debitis homini.Cuius ſignum eſt quòd non attulit niſi præcepta debitorum hominibus. dominus vero loquitur de lege abſolute.Et hic videtur ſenſus literalis. nam de dilectione dei ſuperius docuerat. ¶Poteſt nihilominus dici quòd in mandato dilectionis proximi, clauditur mandatum dilectionis dei ſicut cauſa in effectu. Vel quòd Paulus non dicit plenitudo ergo legis eſt dilectio proximi, ſed dilectio: vt proportionaliter ſignificaret quòd quemadmodum dilectio proximi implet vniuerſa debita homini, ita dilectio dei implet vniuerſa debita deo, vt ſic proportionaliter omni ex parte concludatur, plenitudo ergo legis eſt dilectio.[Et hoc.]Aduerte quòd pronomē hoc,nō poteſt referri ad nomen tempus in textu Græco nam alterum eſt generis maſculini, alterum neutri. Et propterea commate pūctuandum eſt pronomen. Exaggerat ſiquidem Paulus adimplendū eſſe hoc præceptum mutuæ dilectionis ex parte oblatæ opportunitatis. Eſt itaque ſenſus,& hoc tanto magis adimplere debemus.[Scientes tempus.]Temporis nomen hoc in loco accommodū tempus ſignificat,tanquam occaſionem dans recte operandi. Sicut etiam quū offertur nobis congrua occaſio alicuius negociationis,cōſueuimus dicere ecce tempus:intēdētes non tā tēpus quam occaſionē cōgruā.[Quia hora eſt iā nos de ſomno ſurgere.]pro excitari. Metaphora vtitur noctis & diei,ſomni & vigiliæ.comparans ſtatum culpæ nocti & ſomno, ſtatum vero gratiæ, vigiliæ & diei. Et quia negligētia ex parte ſtatus culpę ſe tenēs ſicut ſomnꝰ cōgruit nocti,

& tem-

& tempus gratiæ ex parte dei velut diei principium ſe tenet (clarus enim dies vſque ad futuram vitam non erit) ideo tanquam principium diei ſit, dicit quia hora eſt iam nos de ſomno negligentię excitari intendens quod quia ſcimus occaſionem nobis dari ex tempore vt abijciamus nocturna, oportet nos ſectari diurna per quæ impletur vniuerſa lex [Nunc enim propior eſt noſtra ſalus quàm quum credidimus.] Dictio quàm non eſt pronomen relatiuum ſed aduerbium reſpondens comparatiuo propior. Aſſignat rationem accommodi temporis ex maiore propinquitate ſalutis, modo quàm quando incepimus credere. Et verificatur propinquitas maior tum ſecundum tempus: quia continue accedimus ad mortem in qua erit noſtra ſalus. tum ſecundum diſpoſitionem meritorum: quia continue proficimus in meritis. Conſiſtit itaque ratio ſurgendi ab omni neglectu, quia propinquiores ſumus ſaluti æternę modo quam quum incœpimus ſurgere à peccato, credendo in Chriſtum. [Nox præceſſit.] peccatorum nox iam præterijt. [Dies autem appropinquauit.] Dies clarus æternæ ſalutis appropinquauit per gratiam. Et vere appropinquauit nobis. quoniam in nobis iam inchoauit, & incrementa cõtinue ſuſcipit ſi nos non deſimus gratiæ dei. [Abijciamus ergo opera tenebrarum] Ex hoc quod nox præceſſit, congrue infertur abiectio operum conuenientium tenebris [Et induamur arma lucis.] Ex hoc quod dies appropinquauit, quod iam eſt aurora, congrue infertur induamur arma lucis. Opera luci conſona appellauit arma lucis: quia non ſolum ſunt opera, ſed ſunt arma. Et dixit hoc ad differentiam operum tenebrarum. nam pecca[illegible]æ ſunt tenebrarum opera (quia omnis qui male agit odit lucem) ſunt tantum opera noſtra. Aeternæ autem ſalutis meritoria opera (quæ appellantur arma lucis) non ſolum ſunt opera luci conſona, ſed ſunt arma, tum defenſiua tum offenſiua hoſtium, virtute diuinæ gratiæ. [Sicut in die honeſte ambulemus.] Vna dictio eſt ſicut. Conſequenter adiungit præceptum ambulandi contra quietem ſomni. & præceptum modi: dicendo honeſte ſicut in die, hoc eſt quemadmodum exigit dies hominem compoſite incedere. Quanuis enim nox ſit ſomni tempus, ſi tamen contingit nocte ambulare minus compoſite incedimus. tanquam nox licentiam tribuat qualitercunque eundi. ſed in die morale eſt omnibus ſe componere, tanquam dies exigat honeſtatem compoſitæ perſonæ [Non in comeſſationibus & ebrietatibus, non in cubilibus & impudicitijs, non in contentione & æmulatione.] Ecce opera tenebrarum, quorum prima duo ſunt gu-

læ: duo ſequentia ſunt venereæ rei. Cubilia enim honeſto vocabulo opus venereum ſignificant, impudicitiæ autē laſciuias tactuū. Duo vero vltima quanuis alterius ſint naturæ, concomitantur tamen prædicta. tam contentio ſiue lis (verbo vel facto) quam inuidia interna, crapulationes & venerea comitatur, vt experientia teſtatur, & propterea inter opera nocturna computantur. [Sed induamini dominum Ieſum Chriſtum] Ecce arma lucis, imitari opera domini Ieſu Chriſti. Poſtquam enim per baptiſmum induti ſumus meritis chriſti, oportet nos imitatione operum induere nos Ieſu Chriſti patientia, manſuetudine, humilitate, charitate &c. [Et carnis curam ne feceritis in deſideriis] pro, in concupiſcentias. Non prohibet carnis curam haberi, ſed ad talem finem ſcilicet ad concupiſcentias. Sufficere debet Chriſtiano prouidere carni ad neceſsitates, ad commoditates ſecundum rectam rationem & non extendat prouidentiam carnis vt concupiſcentiæ poſcunt.

CAPVT XIIII

Nfirmum autem in fide.] Superfluit in. Proſequens Paulus inſtructionē vſus gratiæ, inſtruit in hoc ca-
1 pitulo vſum gratiæ erga infirmos fide, quo ad duo, ſcilicet & quo ad actus animæ qui ſunt diſcernere & iudicare, & quo ad executionem operis habentis annexum ſcandalum: more autem ſuo prius proponit, declaratur⁹ poſtea propoſita. Infirmum fide (non corpore) appellat eum qui minus adhuc inſtruct⁹ in libertate fidei reputat aliqua ſibi illicita, quæ tamen ſecundum fidei libertatem licita ſunt. Talis enim ideo infirmus fide dicitur, quia min⁹ eſt firmatus in iis quæ ſunt libertatis fidei. [Aſſumite.] hoc eſt adiungite vobis. Non ſolum non eſſe eiiciendos, ſed etiam iubet adiungendos aliis Chriſtianis. vult enim eos foueri ipſa adiunctione, vt proficiant in fide. [Non in diſceptationibus cogitationum] pro, non ad diiudicationes diſceptationum. Ne intelligerent Romani aſſumendos eſſe huiuſmodi infirmos ad diſcernendum diſputationes hinc inde prohibet non expreſſe Paulus, volens illos aſſumi abſque huiuſmodi iudicio diſputationum. Quare autem hæc dicat, inferius ſubiungit. Hæc ſunt quæ proponit ſummariè. [Alius enim credit.] Incipit declarare propoſita inchoans à primis terminis: ſcilicet quem appellat infirmum fide ſimul explicans materiam diſceptationum. Declarat itaque infirmum fide, aſsignando differentiam inter infirmum & firmum in materia intenta. Et de firmo quidem dicit alius enim credit. [Se manducare omnia.] Superfluit ſe. Nec culpandus

pandus eſt interpres quod obſcure tranſtulit:quia ſic iacet in textu Græco.Senſus tamen eſt, quod alius credit edenda eſſe omnia. Et hic eſt firmus fide, qui libertate fidei fultus, credit quæuis eſſe edenda nullam faciens differentiam inter cibum & cibum. [Qui autem infirmus eſt.] Non corpore ſed fide. [Olus manducet.] pro, olera manducat. Ecce quem appellauit infirmum fide, qui diſcernit inter cibum & cibum, diſcernit inter carnem & carnem: & propterea dicit, manducat olera: inter quæ nulla eſt diſcretio. Et hinc apparet quod de Iudæis loquitur conuerſis ad Chriſtum: quorum aliqui integri fide, comedebant omnia quantumcunque prohibita eſſent in lege Iudæorum, alij autem infirmi fide, abſtinebant ab vſu animalium immundorum apud Iudæos: apud quos quia nullum olus immundum erat, ideo deſcribuntur veſci oleribus. [Is qui manducat, non manducantem nõ ſpernat] Declaratis primis terminis cum materia, declarat conſequenter quod ſubiunxerat prohibendo, non in diiudicationibus. Hanc enim particulam modo proſequitur inhibendo firmo deſpectionem infirmi: dicendo, is qui manducat non manducantem non ſpernat. Deinde inhibendo infirmo iudicium firmi quum ſubiungit [Et qui non manducat, manducantem non iudicet.] AEqua lance librat Paul⁹ vtrunque pronus eſt enim integer fide (qui omnibus veſcitur) ad ſpernendum ſcrupuloſos: & econuerſo pronus eſt abſtinens, ad temerarie iudicandum quaſi voracem veſcentem indifferenter omnibus. [Deus enim illum aſſumpſit.] Proſequitur monitionem infirmi vt non iudicet firmum, ex hoc quod deus illum firmum aſſumpſit: hoc eſt ſub ſuo adiunxit dominio. Vbi diligentius aduerte quod non eſt hic ſermo de dominio communi quo deus dominus eſt omnium, nec de dominio ſpeciali quo eſt dominus corũ qui ei ſponte ſeruiunt: ſed eſt ſermo de dominio ſpecialiſsimo, quo ſolus deus eſt dominus occultorum cordis. Ad quod dominiũ ſpectat iudicium operum ſecundum ſe licitorum, in quantum pendẽt ex corde operantis. Vnde ad hoc dominium ſpectant integri fide differenter veſcentes omnibus: pro eo bono ne an malo animo hoc faciant. Quo ad hoc enim ſolius dei ſunt ſerui, ſoli diuino iudicio reſeruantur: nec poſſunt à quouis homine iudicari. De hoc itaque dominio ac iudicio intellige textum hunc. [Tu quis es qui iudicas alienum ſeruum?] Ad ſimilitudinem alieni ſerui deſcribitur homo firmus qui iudicatur vorax, non diſcernens inter cibos. [Domino ſuo ſtat aut cadit.] Occurrit obiectioni excuſantis temeritatem iudicij propter vtilitatem fratris. Acſi apertius dixiſſet, non

tua intereſt. nam alienus ſeruus domino ſuo ſtat, quandiu ſtat, & domino ſuo cadit, ſi caderet. Hæc tamen de alieno ſeruo applicata ad propoſitum non ſic ſunt intelligenda, vt noſtrum ſtare proſit deo, aut cadere noſtrum noceat deo: quoniam vtrunque eſt falſum, loquendo de deo ſecundum ſe. & vtrunque eſt verum loquendo de gloria dei ad extra. hæc enim ſuſcipit augmenta & decrementa. [Stabit autem.] pro, ſtabilietur autem. In fauorem firmorum adiungit hoc Paulus. Et merito: quoniam deus propenſus eſt ad promouendum conceſſa bona. [Potens eſt enim deus ſtatuere illum.] Ne intelligeres quod propriis viribus aut etiam meritis ſtabiliatur homo, diuinam affert potentiam: vt intelligamus quod ſola diuina potentia conceditur perſeuerantia. nulla ſiquidem eſt in homine virtus ſufficiens ad hoc. vt patet ex eo quod quilibet viator poteſt cadere. hoc enim reſeruatur diuinæ gubernationi potẽtiſsimæ ad præſeruandum ne cadamus. [Nam alius.] pro, alius quidem. [iudicat diem inter.] pro iuxta ſeu ad, ſeu præter. [Diem, alius iudicat omnem diem.] Explicauerat firmum & infirmum in materia cibi, explicat modo eoſdem in materia dierum. In his enim duobus apud Iudæos diſcretio conſtituta erat: nam & ſecreti ſunt cibi mundi à cibis immundis, & dies ſeruiles à diebus non ſeruilibus. Diſcernens enim inter diem & diem, appellatur iudicans diẽ ad ſeu iuxta ſeu præter diem. qui autẽ omni die indifferenter vtitur, dicitur iudicans omnem diem: quaſi æquans omnem diem. Sicut enim dictum eſt, de Iudæis conuerſis eſt ſermo iſte: quorum aliqui libertatem Chriſtianam à legis Moyſi inſtitutis ſectabantur, aliqui vero ſeruabant ſabbatum, inſtitutum in lege Moyſi. & hæc ſunt materiæ diſceptationum de quibus ſcilicet diſputabant. [Vnuſquiſque in ſuo ſenſu abundet.] pro vnuſquiſque propriæ menti ſatisfaciat. Neutros vituperat aut damnat Paulus. Et rationem ſubdit. [Qui ſapit diem, domino ſapit.] Deeſt hic contraria: videlicet. [Et qui non ſapit diem, domino non ſapit.] Vterque militat domino, tam iudicans inter diem & diem quam æquans omnem diem. ¶ Vbi aduerte quod dictio interpretata ſapit, eſt illa dictio ſpectans ad partem cognoſcitiuam, quæ forte adhuc non inuenit vocabulum proprium latinum. Vnde dici poteſt qui cogitat, qui ſentit, qui curat diem &c. [Et qui manducat, domino manducat gratias enim agit deo. & qui nõ manducat, domino nõ manducat, & gratias agit deo.] Aduerte prudens lector quod prima ratio circa manducationem ſumpta ex ſimilitudine alieni ſerui, pro-

pria

pria fuit contra temerarium iudicium: hæc autem communis eſt, & contra iudicium & contra deſpectionem in materia cibi, & ſimiliter in materia dierum. Et propterea omnia hic Paulus complectitur: monſtrans vniuerſa hæc quatuor poſſe abſque peccato fieri, modo referantur ad deum ¶ Et quod hoc ſit verum, declarat ex ſimilibus ſcilicet viuere & mori. Poſſumus enim tam vita quam morte vti relatiue ad deum. & pari ratione poſſumus & manducare & abſtinere & diſcernere & ęquare dies, vti relatiue ad deũ. Minus dico quoniam Paulus non loquitur de poſſe ſed de facto. Et merito; quoniam loquitur in prima perſona. vt intelligamus quod de ſibi ſimilibus (hoc eſt in dei gratia & charitate conſtitutis) loquitur; tales enim ſe & ſua omnia dedunt deo, Et propterea de his dicit. [Nemo enim noſtrũ ſibi viuit, & nemo ſibi moritur.] Hoc eſt dictu quod nullus nobis ſimilis, nullus vere Chriſtianus vita ſua vtitur propter ſe, ſed eam dirigit ad dei gloriam: & ſimiliter nullus eligit mori propter ſe ſed propter dei gloriam. Et iuxta hunc ſenſum intellige ſequentia [Siue enim viuimus, domino viuimus; ſiue morimur, domino morimur.] Ex quo infert. [Siue ergo viuimus ſiue morimur, domini ſumus] Ex quo tã vitã quã mortem noſtram propter deũ dirigimus, cõſequens eſt quod noſ ipſi ſumus non noſtrimet ſed domini. Quod & congruit fini ipſius Chriſti [In hoc enĩ Chriſtus mortuus eſt & reſurrexit, vt & viuorũ & mortuorũ dominetur.] Ex vtraque via concludit Paulus nos eſſe Chriſti. prius enim cõcluſit ex hoc quod domino viuim⁹ & morimur. modo autem idẽ infert ex hoc quod Chriſtus adhoc ipſum mortuus eſt & reſurrexit vt dominus ſit viuorum atque mortuorum. Aduerte quod in textu Latino poſt reſurrexit: deeſt & reuixit. Quod adiunxit Paulus ad ſignificandum quod non ſurrexit iterum moriturus quemadmodum Lazarus: ſed quod reſurrexit ad hoc, vt reuiueret. [Tu autem quid iudicas fratrem tuum?] Declarata immunitate à peccato in vniuerſis his quatuor, rationem communem aduerſus omnes tam iudicantes quam ſpernentes in vtraque materia affert. Et primo alloquitur infirmum. tu autem infirme in vtraque materia, quid iudicas fratrem tuum firmum? Deinde alloquitur firmum. [Aut tu quare ſpernis fratrem tuum.] Infirmum. [Omnes enim ſtabimus ante tribunal Chriſti] Ex eo quod commune erit omnibus puniri ſi peccamus. monet omnes abſtinere à peccato temerarij iudicij & deſpectionis. ¶ Nec contrariatur hęc Pauli ſententia verbis domini promittentis, ſedebitis ſuper ſedes duodecim &c. Vtrunque ſiquidem eſt verum nam omnes ſiſtemur

ſtemus Chriſti iudicio quo ad pœnam vel præmium . non omnes aũt ſtabunt, ſed quidã ſedebunt & quidam ſtabunt quo ad diſcuſſionem Quorum enim merita omni ſunt exceptione maiora, ſedebunt: mediocres aũt & imperfecti(vtpote diſcutiendi)non ſedẽtes ſed ſtantes prædicuntur. In relatione ergo ad pœnam & præmiũ Paulus loquitur [Scriptũ eſt enim.] Eſaię 45.[Viuo ego dicit dominus] Vbi textus habet in memetipſo iuraui. Sed idem eſt : quia iſte erat iurandi modus tunc temporis. homines enim iurabant, viuit dominus : deus autẽ iurat per ſeipſum, viuo ego. Reliqua ſunt clara. [Quoniam mihi flectetur omne genu, & omnis lingua cõfitebitur deo] Itaque vnuſquiſque noſtrum pro ſe rationem reddet deo. Nõ ergo amplius inuicẽ iudicemus.[Sed hoc iudicate magis.] Poſtquàm inſtruxit in infirmitate fidei cauẽda eſſe iudicium temerarium & deſpectionem , modo inſtruit vt caueant ab executione operis habentis annexum ſcandalum Et continuat iudicium iudicio. Non exerceamus iudicia perſonarum, ſed iudicate hoc potius , ſed tranſite ad iudicium operis. Et explicando qualis operis ſubiungit. [Ne ponatis offendiculum fratri vel ſcandalum.] Inter offendiculum & ſcandalum neſcio differentiam niſi Græcæ & Latinæ dictionis Et propterea Latine legendum cenſent. [Offenſionem fratri vel offendiculum.] vt offenſio referatur ad opus faciens ſtatim impactionem, offendiculum vero ad opus quod poteſt parere impactionem. Quũ enim aliquis præſentibus infirmis quos nouit ſcandalizari ex ſua comeſtione comedit, ponit offenſionem quum vero abſentibus talibus hoc facit, ponit offendiculum . quoniam in primo caſu ſimul eſt actus & offenſio: in ſecundo autem poteſt ſequi & non ſequi impactio . Et dicendo ne ponatis, explicat quòd non de credere aut iudicare, ſed de executione operis loquitur . hactenus enim tractauit actiones animi, quæ ſunt credere, iudicare & ſpernere . modo autem deſcendit ad facta. [Scio & cõfido.] pro, & perſuaſus ſum, [In domino Ieſu, quia.] pro, ꝙ, [nihil cõmune per ipſum]Determinat Paulus ſe ſecundum Chriſti ſcientiã noſſe nihil eſſe cõmune, hoc eſt immũdũ. Vtitur vocabulo apud Hebræos ſolito, ad ſignificandum immundum: vt etiam hinc perpendamus de qua materia loquitur. Dictio autem interpretata per ipſum , anceps eſt ad per ipſum vel per ſe. Et ſi legitur per ſe, refertur materia. Et eſt ſenſus. nullus cib⁹, nullũ tempus eſt immũdum per ſe: hoc eſt ſecundũ ſe omnis enim creatura dei bona eſt. Si autem legitur per ipſum, refertur Chriſtus Et eſt ſenſus quòd per Chriſtum nihil eſt immundum donauit ſi-

quidem Chriſtus omnes hac libertate legalium : & nullum cibum vetuit, nullum tempus diſcreuit. [Niſi ei qui exiſtimat aliquid cõmune eſſe, illi commune eſt.] Secundum ſe ſeu per Chriſtum nihil huiuſmodi eſt immundum : veruntamen ex conſcientia alicuius reputantis aliquem cibum immundum, illi redditur immundus. Ita quòd abſolute nullus cibus eſt immundus, relatus autem ad cõſcientiam exiſtimantem immundum, aliquid eſt immundum illi. Cibus enim non propter conſcientiam redditur immundus : ſed illi redditur immundus, redditur illicitus ex propria conſcientia. Hinc habes à Paulo quòd conſcientia erronea ligat. Et in promptu eſt ratio: quia habet illud pro illicito. [Si autem propter cibũ.] Monet quadruplici ratione ad id quod propoſuit, ſcilicet ne ponatur offendiculũ fratri. Prima ratio ex parte dilectionis debitæ fratri ſe tenet. Si autem propter cibum. [Frater tuus contriſtatur, iam nõ ſecundum charitatem ambulas.] Et eſt ſenſus. Si propter tuum cibum indifferentem frater tuus infirmus fide contriſtatur, tanq̃ videns aliquid illicitum, tu qui non curas de triſtitia eius, nõ ambulas ſecundum dilectionem qua debes proſequi fratrem, qua debes cauere ne triſtitia illum afficias. Triſtitia enim quoddam malum eſt [Noli cibo tuo illũ perdere.] pro, ne cibo tuo illum perdas [pro quo Chriſtus mortuus eſt.] Secũda ratio ex parte dilectionis exhibitæ fratri à Chriſto, ſe tenet. & commemorat dilectionem tãtam vt pro illo mortuus fuerit. aperte monens quòd redemptum tanto precio quantum eſt mors Chriſti, ne perdas ob tam minimam rem, ſcilicet cibum. Perdi autem dicitur vel propter peccatum ſcandali paſsiui, vel propter periculũ apoſtaſiæ. Huiuſmodi enim infirmi poſt triſtitiã prorumpunt in temeraria iudicia: & quandoque retrocedunt à fide exiſtimantes Chriſtianos non ſecũdum deum viuere. [Non ergo blaſphemetur bonum noſtrũ.] pro, veſtrum. Tertia ratio ex parte ſtatus (quia ſcilicet ſtatus Chriſtianus eſt regnum dei) ſumitur. In qua artificioſe vertit Paulus rationem Chriſtianorum libere viuentium aduerſus eos. Turbantur enim libertatem vitę ſuę ex eo quòd inchoauerat tempus regni dei, quod eſt liberum ab omnibus huiuſmodi legalibus : & propterea tanquàm regno dei vtentes, liberè viuebant. Retorquet Paulus rationem ex parte regni dei aduerſus eos. tũ declarando quòd regnũ dei principalius conſtat ex internis virtutibus, & ſecundario habet huiuſmodi libertates cibi & potus: ac per hoc vt vacent iis in quibus ſubſtantialiter conſiſtit regnũ, & non huiuſmodi annexis & velut accidentalibus libertatibus. Tum declarando vitandum eſſe pericu-

periculum infamiæ immo blaſphemiæ in ſtatum Chriſtianum. audientes ſiquidem quòd prætextu regni dei veſcimini quibuſcunque, vituperant immo blaſphemant regnum dei, tanquàm regnum cibi & potus. Vnde ad vitandam hanc blaſphemiã, monet vt abſtineant potius quàm tali libertate vtantur. [Non eſt enim regnum dei eſca & potus] non conſiſtit ſubſtantiale regni dei in libertate ſeu potius in vſu libertatis eſcę & potus indifferẽter [Sed iuſtitia.] ſed ſubſtantiale regni dei eſt iuſtitia reddens vnicuique debitum. [Et pax.] tranquillitas ſine occaſione perturbandi quemcunque. [Et gaudium.] Hæc enim tria interna (ſcilicet iuſtitia continens omnem virtutem, & pax tollens omnem perturbationem tam intus quàm extra, & gaudium non ſeculare ſed. [In ſpirituſancto.] perficiunt ſubſtantiam regni dei, tam in ſingularibus hominibus quàm in collegijs. Appellatur autem regnum dei quo deus regnat in nobis. conſtat ſiquidem quòd internis virtutibus regnat in nobis & per ipſas ſimus partes regni dei. [Qui enim in hoc.] pro, in his. ſcilicet iuſtitiá, pace & gaudio in ſpirituſancto. [Seruit Chriſto, placet deo & probatus eſt hominibus.] Ecce probatio ꝙ in his conſiſtat regnum dei. Regnum ſiquidem dei & gratum eſt deo & probatum hominibus. vtranque autem conditionem habet qui in his ſeruit Chriſto. regnum igitur dei in his conſiſtit. [Itaque quæ pacis ſunt ſectemur.] Quarta ratio ſumitur ex parte operis diuini: hoc eſt ex parte mutuę ædificationis ac pacis. Mutua ſiquidem ædificatio eſt opus dei: ad quod ſeruandum incumbere debemus. Quod directe deſtruit qui ſcandalizat. Huius itaqꝫ rationis primo quod eſt illud opus dei ſub ſpecie ſectandi declarat: dicendo. itaque quæ pacis ſunt ſectemur. [Et quæ ædificationis ſunt inuicem, cuſtodiamus.] Superfluit ſunt & cuſtodiamꝰ. Legendũ eſt. [Et quæ ædificationis mutuę.] Subauditur enĩ ſectemur. [Noli propter eſcã deſtruere regnũ dei.] pro, ne propter eſcam deſtruas opus dei. ſcilicet ædificationem mutuã ac pacem. Et quum omnia opera tam naturæ quàm animæ ſint opera dei, ſingulariſsime tamen mutua ædificatio ac pax appellatur opus dei. tum quia hoc eſt propriũ diſcipulorum Chriſti: dicente ipſo. in hoc cognoſcent homines quòd diſcipuli mei eritis &c. Tum quia pax eſt etiam propria ipſi: dicente ipſomet, pacem meam do vobis. [Omnia quidem ſunt munda.] Si ſuperius dicta perſpiciantur, Paulus dixit & omnia eſſe licita tã quæ firmorũ quàm quę infirmorũ ſunt: & nihilominus prohibuit multis rationibus firmos quidem à ſuæ libertatis vſu propter ſcandalũ, & prohibuit infirmos à iudi-

 cando

cando ideo modo concludendo declarat licita vel illicita firmis,& deinde infirmis. Reſumit ergo in primis quòd omnia ſunt munda,quòd omnia ſunt licita ſecũdum ſe & abſolute, tam manducare quàm non manducare &c. Et hoc reſumit communiter tam firmis. Deinde ſpecialiter ad firmos quid bonum & quid malum per accidens(hoc eſt ratione ſcandali)dicendo.[Sed malum eſt homini qui per offendiculum manducat] Et eſt ſermo de bono & malo morali: clare dicens malum eſſe actum manducandi ratione accidentis offendiculi.[Et econuerſo Bonũ eſt non manducare carnem, & non bibere vinum.] & vniuerſaliter.[Neque in quo frater tuus offendetur,]pro,offendit hoc eſt,impingit. [Aut ſcandalizatur.]Quod Latine dicitur offenditur. Videtur Paulus per hæc duo (offendit aut offenditur)ſignificare aut differẽtiam ſuperius dictã inter ſtatim impingentem & eum qui occaſio datur impingendi quanuis non impingat: aut ſignificare differentiam eorum qui ſcandalizantur, penes hoc quòd alij de facto impingunt, alii excitantur ad impingendum Quæ duæ differentiæ fere in idem recedunt, quoniam ſolum differunt penes prope vel non prope.

[Aut infirmatur.] Etiam ſi non impingat, etiam ſi non ſit periculum quòd impingat, ſed hoc ſolum habeat infirmus quòd infirmatur fidei in huiuſmodi, bonum eſt abſtinere. Nominauit autem carnem & vinum quæ ſunt præcipua inter appetibilia cibi & potus: vt ex his intelligas quemcunque cibum & quemcunque potum. [Tu fidem habes.] Obuiat obiectioni qua aliquis potuiſſet dicere, ego comedo quæcunque ſpectant ad profeſsionem fidei meæ. Huic obiectioni occurrit,tu fidem habes rectam de libertate ciborum. [Penes teipſum habe coram deo.] hoc eſt non opere tali ipſam profitearis coram hominibus, ſed ſufficit tibi habere illam coram deo Et dixit hoc Paulus, quia opus hoc non eſt de neceſsitate fidei: vt patet de iis qui veſcuntur ſolo pane & aqua.

[Beatus qui non iudicat ſemetipſum in eo quod probat.] Poſtquàm monſtrauit firmis quid eſt eis per accidens bonum vel malum.monſtrat modo infirmis quibus prohibuerat iudicium, quid eſt eis bonum & malum: immo quid beatum & quid miſerum. Et quo ad actum iudicij, beatos eos eſſe dicit ſi abſtinent non ſolum à iudicando alios in materia diſceptabili, ſed etiam ſi abſtinent à iudicando ſeipſos in materia certa & laudata. Vult enim eos eſſe imitatores ſui, id eſt Pauli: qui dicebat, nihil mihi conſcius ſum,ſed tamen neque meipſum iudico. Tales iubet eſſe infirmos, vt etiam in omnibus operibus probatis (hoc eſt laudatis) abſque

diſce-

diſceptatione non ſeipſos iudicent,non ſibiipſis ius dicant iuſtificando ſeipſos,ſed relinquant iudicium deo.& ſic non ſolum bene, ſed beate agent.[Qui autem diſcernit.]Inter cibum & cibum. Declarat quid miſerum euenire poteſt iſtis infirmis [Si manducauerit.]quod reputat illicitum.[Damnatus eſt.] Ecce miſeria [Quia non ex fide. Omne autem quod non eſt ex fide,peccatum eſt.] Nõ caret quæſtione hæc Pauli ratio:eo quòd multa opera humana nõ ex fide fiunt,& tamen peccata non ſunt Quum enim gentiles reddunt depoſita aut debita creditorib⁹,& ſimilia alia opera bona ex ſuo genere exercent,non peccant & tamen non ex fide operantur. ❡Solutio eſt duplex.Altera quòd non ex fide.poteſt ſumi negatiue vel contrarie.obiectio autem procedit intelligendo negatiue: Paulus autem intendit contrarie. Infirmi enim fide , contra dictamen fidei ſuę comedunt quæ illicita reputant. & propterea abſque dubio peccant.❡Altera eſt ſumendo non ex fide negatiue, in genere tamen operum quæ debent procedere ex fide.Ita quòd ſenſus eſt.omne quod debet procedere ex fide,& non eſt ex fide, peccatum eſt.Et hic ſenſus eſt magis literalis:quoniam non trahit negationem in contrarietatem.& quadrat materię vniuerſus ſiquidẽ huius capituli ſermo eſt de operibus natis ex fide procedere.libertas enim ab immundis & diſcretio inter mundum & immundum, ad fidem manifeſte ſpectant.Quocirca quia huiuſmodi manducare procedere debet ex fide,& non procedit ex fide,peccatum manifeſte eſt.Et ſimile eſt vniuerſaliter de omnibus quæ debent ex fide procedere.Vnde patet ceſſare obiectionem de operibus bonis ſecũdum ſuum genus quæ exercent gentiles nam illa ex recta ratione ſuapte natura procedunt etiam ſi fides non adſit. ❡Aduerte prudens lector hæc Pauli dicta intelligi de illicitis , ſecundum cõpletam rationem illiciti.hoc eſt quòd huiuſmodi infirmi reputent aliquos cibos ſeu dies illicitos ſecundum completam rationem peccati quod tantummodo eſt peccatum mortale.Si quis enim reputaret illicitum vt veniale.& tamen comederet,non niſi venialiter peccaret.Et ſimiliter intellige de ponere offendiculum formaliter ſecũdum propriam rationem ſcandali ad ruinam mortalem alterius. Patet autem hunc eſſe ſenſum Pauli,ex eo quòd manifeſte dicit,ne perdes illum pro quo Chriſtus mortuus fuit.Et rurſus qui aũt diſcernit,ſi manducauerit,damnatus eſt.

CAPVT XV.

D Ebemus autem nos.] Propoſuerat in prin.14. cap. infirmum fide aſſumite non ad dijudicationes diſceptationum & tractatis particulis cæteris, declarat modo illam que ſupererat ſcilicet aſſumite. Tractat autem hãc particulam in prima perſona pluraliter, tum propter difficultatem actionis, tum ad diſcernendũ perfectiores ab alijs. vt intelligeremus præceptum hoc ad viros dirigi perfectiores: vnde ſeipſum alijs connumerans non ait benefacimus, ſed debemus ad ſignificandum non ſpectare ad bonum ſupererogationis, ſed ad debitum. [Firmiores.] pro, potẽtes ſpiritu & actibus virtutũ. [Imbecillitates.] pro, infirmitates, [Infirmorũ.] pro, impotentium Appellantur infirmitates impotentium non ægritudines corporum inualidorum, ſed ægritudines animi quib⁹ ſubijciuntur manus ſpirituales, & minus præditi virtutibus. quales apparent innumeræ inter oues Chriſti. [Suſtinere] pro, portare ꝙ multipliciter adimpletur. quandoque tolerando, quandoque compatiendo, quãdoque opem ferendo verbo & exemplo, vel etiam opere [Et non nobis placere.] Deeſt ipſis. Legendum eſt. [Et non nobiſipſis placere.] Duo officia debita Paulus indicit perfectioribus. Alterum eſt affirmatiuum. ſ. portare infirmitates inualidorũ. Alterum eſt negatiuum ſcilicet & non nobiſipſis placere. Et adiunxit hoc negatiuum, quia eius contrarium præſtat impedimentum præceptæ affirmationi. diſplicent ſiquidem nobis naturaliter aliorum defectus & ideo ſi quę nobis inſunt placita proſequimur, non portabimus aliorum defectus. Ad tollendum itaque impedimentũ portandi aliorum infirmitates, optimum adhibuit remedium non ſequi quę nobis ſunt placita. Vtrunque horum difficile eſt inſuetis operibus adimplere: & tamen eſt debitum. [Vnuſquiſque veſtrũ.] pro, noſtrum. Retrogrado ordine hæc duo proſequitur Paulus. [Proximo ſuo.] Superfluit ſuo. [Placeat in bonum ad ædificationem.] Declarat quo ſenſu dixit ꝙ nobiſipſis nõ placeamus in huiuſmodi toleratione infirmorũ: & cõtra nõ nobiſipſis placere, dicit quòd vnuſquiſque noſtrum placeat proximo. In quo docet ſtudiũ noſtrũ debere eſſe in huiuſmodi ad placendum proximo. etiã ſi nobiſipſis diſpliceat. ¶ Verum duo grana ſalis apponit. Alterũ ex parte materiæ, dicendo in bonum: vt intelligamus in materia bona, vel ſaltem non mala relata tamẽ ad bonum placendum eſſe proximo: ita quòd actio placẽtis non ſit mala, ſed bona. Alterum eſt, ad ædificationem. præter bonum actionis in ſe, habeat quoque ꝙ ſit vtilis ad ædificationem. huc enim tendit toleratio defectuum:

vt ſcilicet ſit vtilis ad ædificationem. Et cum hoc ſit bona & placens proximo [Etenim Chriſtus non ſibi placuit.] Probat dictum exemplo Chriſti. [Sed ſicut ſcriptum eſt.] Pſal. ſexageſimonono. [Improperia improperantiū tibi, ceciderunt.] pro, inciderūt, [ſuper me.] Et afferuntur hæc verba in perſona Chriſti directe ad patrem. In quibus manifeſte apparet Chriſtum non elegiſſe ea quę ſibi placebant, ſed quæ ſumme diſplicebant ad ædificationem eccleſiæ. Et eſt ſermo de placere & diſplicere ſecundum naturalem affectum voluntatis: Sic enim dicimus mortem, flagella, crucē, opprobria, & reliqua huiuſmodi diſplicuiſſe Chriſto quæ tamen dilectione ſumma propter noſtram ſalutem elegit & quæſiuit pati. [Quæcunque enim ſcripta ſunt.] pro, præſcripta ſunt, [ad noſtrā doctrinā ſcripta ſunt.] pro, præſcripta ſunt. [vt per patiētiam.] in malis, [Et conſolationem.] in bonis. [Scripturarum.] hoc eſt in ſcripturis ſacris commemoratam ſeu doctam [Spem habeamus.] Ecce finis doctrinæ facræ: cōfidere in deo tam in aduerſis quàm in proſperis. [Deus autem patientiæ & ſolatij.] pro, cōſolationis. Adiungit Paulꝰ preces ad deū pro Romanis ad effectum adimplēdi hoc mādatum, & ad propoſitum inuocat deū actorem patientiæ neceſſariæ ad tolerandum, & conſolationis neceſſariæ ad complacendū proximo. [Det vobis idipſum.] pro, idem, [ſapere.] Dictio illa tam frequenter diuerſimode interpretata eſt. & hoc in loco rectius diceretur ſentire [In alterutrum.] Petit idētitatem mutui ſenſus interni, nō qualitercunque, ſed adiungendo formam. [Secundum Ieſum Chriſtum: vt vnanimes.] pro, vnanimiter. Non ſolum petit eūdem ſenſum in parte cognoſcitiua, ſed eūdem animū in parte affectiua, & quod plus eſt [In vno ore,] etiam exteriorem cōcordiam præcatur. [Honorificetis.] pro, glorificetis, [deū & patrē dn̄i noſtri Ieſu Chriſti, Propter ꝙ aſſumite.] Tractat primā particulā ſ. debemꝰ nos potentes infirmitates impotentiū portare. Et vt diximꝰ, nō placere ſibijpſi hominem, impedimētū tollit portandi defectus alienos: ſtudere autem ad placendum proximo in bonum ad ędificationem, proxima cauſa eſt portandi alienos defectus: propterea Paulus ſublato impedimento & appoſita cauſa reddit ad propoſitum præceptum. inferēdo propter quod aſſumite. [Inuicē.] deeſt, vos, [ſicut & Chriſtus ſuſcepit.] ꝓ, aſſumpſit, [vos.] pro, nos, [in honorē.] pro, in gloriā dei. Ordo literæ eſt, propter quod aſſumite voſinuicem in gloriam dei quemadmodum & Chriſtus aſſumpſit nos. In quo ſimul declarat quid ſignificet huiuſmodi aſſumere. ſ. ſimilē aſſumptionē illi qua Chriſtus aſſumpſit nos, quę fuit pati pro

 nobis,

nobis, compati nobis, conſolari nos: inſtruere & docêre, inſuper & ſocium ſe exhibere, &c. hæc autem ad gloriam dei ordinari à nobis præcipit, vt etiam in hoc imitemur Chriſtum [Dico aũt. Chriſtũ Ieſum] Declarat quod dixerat ſicut & Chriſtus aſſumpſit nos, prius quo ad nationem Iudæorum, & deinde quo ad gentes : nonnullam in modo differentiam ſignificans. [Miniſtrum fuiſſe circũciſionis.] Hoc eſt perſonaliter functum fuiſſe officio miniſtri reſpectu nationis Iudæorum iuxta verbum ipſius: non ſum miſſus niſi ad oues quæ perierunt domus Iſrael. Conſtat enim Chriſtum Ieſum miniſtraſſe ſoli nationi Iudæorum, tum verbum doctrinæ, tũ operationes miraculorum, tum conuerſationem ſocialem. [Propter veritatẽ dei ad confirmandas promiſſiones patrum.] Ecce ratio propria quare Chriſtus ſolos Iudæos aſſumpſit hoc modo, ſcilicet miniſtrando perſonaliter. Veracitas ſiquidẽ dei ſeruans promiſſa patribus cauſa propria eſt. Promiſerat ſiquidem deus patrib⁹ daturũ ſe illis ex & in proprio genere Meſiam [Gentes autem ſuper miſericordia honorare.] pro, glorificare, [deum] Quia huiuſmodi promiſſio non fuerat facta gentibus, ideo ratio illa fundata ſuper veritatem dei non habet locum vt ſimili modo Chriſtus aſſumeret gẽtes. Et propterea Chriſtus non fuit in propria perſona miniſter gentium, ſed per diſcipulos ſuos aſſumpſit eas Et quẽadmodum differentia eſt in hoc modo, ita eſt differentia in ratione. Ratio ſiquidẽ illius modi aſſumendi Iudæos, eſt veritas ſeu fides ſeruans promiſſa patribus Iudæorum: ratio autem aſſumendi gentes eſt miſericordia. Et eſt ſermo de miſericordia vt diſtinguitur contra veracitatem dictæ promiſſionis, quæ tamen miſericordia non fuit repentina, ſed etiam longe ante per prophetas prænunciata. Et propterea hic dicitur quòd gentes ſic aſſumptæ ſunt à Chriſto vt ſuper miſericordia glorificẽt deum. Et adiungitur. [Sicut ſcriptum eſt. ꝑpterea confitebor tibi in gentibus domine.] ſuperfluit domine. [Et nomini tuo cantabo.] Sententia hæc ſumpta eſt ex fine Pſal. 18. Et ſunt verba Dauidis poſtquam gratias egit deo pro ereptione ab omnibus inimicis ſuis & ſui ſublimatione. Terminat ſiquidem gratiarum actiones ad futurum beneficium Meſiæ ſibi iã promiſſi: vt receptis beneficijs accumulet ſummum beneficiorum recipiendum. Vnde ad literam textus ille loquitur de tempore Meſiæ. prophetat enim Dauid ſe confeſſurum deum per filium ſuum Meſiam in gentibus, & cantaturum nomini diuino. Quod ad literam quotidie impleri videmus: dum quotidie Dauid laudat deũ & cantat nomen diuinum vbique gentium per ſuos Pſalmos.

Quod

Quod proculdubio Meſias & fecit & facit. [Et iterum dicit Lætamini gentes cum plebe.]pro,populo [eius.]Sententia hæc ex Eſa. ſumpta videtur.In his tamē verbis nō inuenitur.& credimus Paulum ſenſum non verba attuliſſe: aut forte in Hebræo ſunt quæ non habemus ſic interpretata. [Et iterum. Laudate dominum omnes gētes,& magnificate.]pro,& ſuplaudate,[eū,omnes populi]Verba hæc pſalmi ſunt 117 ad literam de ſalute gentium per Meſiā ſcripti.Et propterea inuitantur gentes omnes ad laudandum deū. [Et rurſus]Eſaias ait.c.11 [Erit radix Ieſſe,& qui exurget regere gentes.]pro, imperare gentibus. Vtraque Chriſti natura prophetatur. humana quidem,dicēdo radix Ieſſe.fuit enim Ieſſe pater Dauidis. Et Meſias appellatur radix Ieſſe,hoc eſt ex radice,ex virtute generatiua Ieſſe,pro quanto ſecundum humanam naturam inde duxit originem Diuina autem ex eo quòd dicitur copulatiue & qui exurget,à mortuis.ad imperandum gentibus. Quæ etiam magis explicatur quū ſubiungitur[In eo gentes ſperabunt.] Ita quòd incarnatio,reſurrectio,regnū ,deitáſq; Chriſti ſignificātur ad gētes [Deus autem ſpei.] Quemadmodū mandato negatiuo adiunxit preces pro Romanis, ita etiam mandato affirmatiuo adiunxit preces pro eiſdē. Inuocat autē deū actorem rationem & finē ſpei, ad continuandum preces ſuas cum fructu prophetato ab Eſa. pręter hoc quòd adimpletio mandati oportet ꝙ innitatur ſpei [Repleat vos omni gaudio & pace in credendo.] Egent portantes defectus aliorum his duobus præcipue .ſ.gaudio & pace. ne ipſum portare triſte ſit nec perturbet mentis tranquillitatem Addit autem in credendo.vt tam gaudium quàm pacem ſuper fidem ſtabiliri poſcat. [Vt abūdetis in ſpe,&c.]pro,in,[virtute ſpiritusſancti.] Ecce finis propter quem petit pacē & gaudium in credendo, abundātia ſpei, nō quæ innititur virtuti humanæ,ſed quæ innititur virtuti ſpiritus ſancti. [Certus ſum.]pro, perſuaſus ſum, [aūt fratres mei & ego ipſe de vobis.]Terminata doctrina quā intendebat tradere de gratia euāgelica & vſu illius,excuſat ſe Paul',immo excludit à ſe Paulus quā potuiſſent Romani concipere de eo opinionem .ſ ꝙ exiſtimaret deeſſe Romanis doctores & īſtructores de huiuſmodi. Hāc inquam opinionē excludit, fatendo inter Romanos eſſe viros bonitate & cognitione plenos , ſufficientes ad admonendum alios. [Quoniā.]pro,ꝙ,[& ipſi pleni eſtis dilectione.]pro,bonitate. Et hoc quo ad effectum.[Repleti omni ſcientia]pro, cognitione. Et hoc quo ad intellectū. [Ita vt poſſitis alterutrū]pro, potēres & alios,[monere.¶[Audaci' aūt ſcripſi vobis fratres ex parte.]Excluſa opi-

ſa opinabāli falſa tamē cauſa, aſſignat cauſam verā quare auſus fuit eis ſcribere, ſciēs inter eos eſſe viros tā idoneos Et dicit audacius aūt ex parte. hoc eſt aliquātulū audacia vſus ſum, aliqua ex parte audacior fui ſcribēdo vobis. [Tanquā in memoriā vos reducēs.] Non dicit in memoriam vos reducēs (quoniā in veritate nō commemorādo, ſed docendo ſcripſit) ſed dicit tanquā quoniā ad ſimilitudinē cōmemorantis ſcripſit. Et hoc etiā non paruæ eſt iduſtrię vt doctor tāquā cōmemorās doceat pares ſeu alios doctores [Propter gratiam quæ data eſt mihi à deo.] Quanuis audaciuſculus fuerim, authoritas tamē Apoſtolat⁹ mei hāc peperit audaciā. [Vt ſim miniſter Chriſti Ieſu in gentibus.] Ecce gratia data ei nō ab hominibus ſed à deo. Nec dicit vt ſim Apoſtol⁹, ſed humiliori nomine dicit vt ſim miniſter, ſeruitutem enim ſuam recognoſcit. Et ſignificanter dicit in gentibus vt hinc rationem audaciæ ſuæ monſtret, ſcribendo gentibus. [Sanctificans euangeliū dei] Nota qualis miniſter. præaduertendo ꝙ dictio interpretata ſanctificans, non deriuatur à ſanctitate, ſed à ſacro: & ſignificat ſacrum operans. Perinde ac dixiſſet, ſacrificans euangelium dei. Ita quòd ad hoc ſe electū dicit vt ſic euāgelizet in gentibus vt euāgelium vertat in ſacrificiū, Quod tūc fit quū euāgelizamus tanta reuerētia vitæ & morū quāta ad celebrandum fructuoſe tantū ſacrificiū exigitur. propter quod & ſubiungitur fructus. [Vt fiat oblatio gentiū.] tanquā rerū oblatarū à me ſacrifico euangelico. [Accepta & ſanctificata in ſpiritu ſancto] Superfluit &. Fructus intentus eſt vt per euangeliū velut quoddam ſacrificium offerantur gentes deo, non qualitercunque, ſed huiuſmodi oblatio habeat duas conditiones: altera eſt quòd ſit accepta deo: altera (quæ eſt ratio prioris) eſt vt ſit ſanctificata in ſpirituſancto. Non enim eſt oblatio hæc rerum, ſed animarum. Et propterea acceptabilitas eius non ex quacunque ſanctificatione, ſed ex ſanctificatione in ſpirituſancto habitante in animabus pendet. Hic eſt enim fructus quo tendere debet prædicans euangelium dei. [Habeo igitur gloriam.] pro, gloriationem, [in Chriſto Ieſu.] Vt intelligerēt Romani vſum gratię Apoſtolicę qui fuit in Paulo apud alios, vt hinc authoritatem ſuam facilius recipiant, ſubiungit qualiter vſus eſt Apoſtolico miniſterio: ante omnia, omnia referēs ad gloriam Chriſti, vt omnis ſuſpitio humanæ vanitatis fugaretur in ſubiunctis. Affirmat itaque ꝙ habet vnde glorietur, non in ſe ſed in Chriſto Ieſu. [Ad deum.] Deſunt hic aliquæ dictiones Verbum enim verbo reddendo legendū eſſet. [In quę ad deum.] Hebręo more trūcate loquitur. Senſus eſt, in

lijs quę ad deum. Explicat materiã gloriationis eſſe ea quę ad deum ad differentiam materiæ gloriationis de qua alibi, libenter gloriabor in infirmitatibus meis, &c. nũc enim de operib⁹ directis ad deum tam doctrinæ quam miraculorum & huiuſmodi eſt ſermo. [Non enim audeo.] pro, audebo, [Aliquid loqui eorum quæ per me non efficit.] pro, non effecit Chriſtus. Magna cura fuit Paulo vndique tueri gloriationem hanc, nam primo retulit ad Chriſtum. deinde materiam ad deum modo excludit omnem falſitatem recẽſendorum. Quæ ſunt autem quæ per illum effecit Chriſtus, quæ ſunt materia gloriationis in Chriſto ſubiungit præmiſſo fine ſcilicet. [In obedientiam gentium.] Hoc eſt ad hoc vt gentes obediant euangelio. [In verbo.] prædicationis, doctrinæ, Euangelij & cætera [Et factis.] Sanctæ vitæ & ſanctorum morum. [In virtute ſignorum & prodigiorum.] Ad comprehendendum maiora & minora miracula quæ fecerat [In virtute ſpiritus ſancti.] Non eſt ſancti, ſed. [Dei.] Et refertur hæc particula ad omnes & ſingulas præcedentes: hoc eſt verba, facta, ſigna & prodigia. Hæc enim omnia, in virtute ſpiritus dei, non magicis artibus, non humanis figmentis aut induſtrijs, narrat Chriſtum feciſſe per ſe. [Ita vt ab Hieruſalem per circũitum.] pro, & in circũitu. [Vſque ad illyricum repleuerim Euangelium Chriſti.] Non dicit Paulus ita vt in Hieruſalem & in circumitu, ſed Hieruſalem vtitur vt termino à quo, dicendo vt ab Hieruſalem: & illyricum vtitur vt termino ad quem dicendo vſque ad illyricum. Et in hoc itinere circumquaq; affirmat ſe prædicaſſe. Qui etiam apponit poſtmodum vnam aliam limitationem, ſubiungendo. [Sic autem prædicaui.] pro, ſic porro annitens prædicare. [Euangelium.] Adiũgit enim ſtudium ſuum fuiſſe etiam in circumiacentibus regionibus ab Hieruſalem vſque ad Illyricum, prædicare Euangelium vbi ante non erat prædicatum. Quod non ſic intellige quod renuerit Paulus prædicare in locis vbi iam Chriſtus erat annũciatus, nã vt patet in Actis Apoſto. prædicauit Antiochiæ, in qua Chriſtus erat annunciatus: vt patet Act. 11. Sed quòd præferebat Paulus loca in quibus annunciatus non erat Chriſtus alijs locis. Quod etiam intelligo poſtquam à ſpiritu ſancto ſegregatus eſt cum Barnaba ad prædicandum gentibus. propter quod forte præpoſuit illam particulam. in obedientiam gentium. Ex tunc enim ad hoc ſtuduit præcipue vt gentes ad obedientiam Euangelij duceret. [Ne ſuper alienum fundamentum ædificarem.] Non ſunt ſpernentis ſed pręferentis verba hæc: hoc eſt non quod malum reputaret ædificare ſuper alie-

num

num fundamentum, ſed quia melius exiſtimabat prædicare vbi Chriſti fides non erat ab alijs fundata. Et ad hoc melius directe ſeruit ſcriptura ſubiuncta ex Eſa. 52 [Sed ſicut ſcriptum eſt, quoniã quibus non eſt annunciatum de eo, videbunt.] Superfluit quoniã. Et eſt ſenſus quod gentiles quibus non eſt per prophetas annũciatum de Chriſto, videbunt oculis mentis Quo contra de Iudæis dictũ eſt, ne videant [Et qui non audierunt de eo.] Superfluit de eo. [Intelligent.] penetrabunt gentiles qui non audierunt per voces prophetarum. Cuius oppoſitum dictum eſt de Iudæis induratis: [Propter quod & impediebar plurimum venire ad vos.] Narrato vſu Apoſtolici miniſterij, inde explicat rationẽ quam propoſuerat in principio epiſtolæ impedimenti ſui acceſſus ad Romanos. [Et prohibitus ſum vſq; adhuc.] Omnes hæ dictiones ſunt ſuperflue. [Nunc vero vlterius locum non habens in his regionib⁹, cupiditatem autem habens veniendi ad vos ex multis iam præcedẽtibus annis.] Superfluit iam præcedentibus, & cõſequenter exponit ſe executurum antiquum deſiderium eũdi ad Romanos [Quũ in Hiſpaniam proficiſci cœpero] pro, vt ſi iero in Hiſpaniam, veniam ad vos. Adhuc enim incertus futuri euentus conditionaliter loquitur. [Spero quod præteriens videã vos.] pro, Spero enim pertrãſiens videre vos. [Et à vobis deducar illuc] pro, & à vobis deduci illuc. [Si vobis primum ex parte fruitus fuero.] pro, ſatiatus fuero. Non dicit abſolute ſi vobis prius ſatiatus fuero ſed limitate ex parte. Acſi aperte diceret. Satiari totaliter vobis, hoc eſt veſtra cõſuetudine, eſſet impoſſibile, tam vehementi afficior deſiderio: ſed ſaltem ex parte aliqua ſatiabor veſtra conſuetudine [Nunc igitur proficiſcar.] Intermedium adhuc tempus ante aggreſſum itineris verſus Romam narrat. Et legendum eſt. [Nunc autem eo in Hieruſalem miniſtrare] pro, miniſtrans ſanctis Et miniſterium declarando ſubiungit [Probauerunt enim Macedonia & Achaia collationem.] pro, communicationem, aliquam facere. Eleemoſynam communicationem appellat [In pauperes ſanctorum qui ſunt in Hieruſalem.] Non dicit omnes ſanctos in Hieruſalem pauperes, nõ dicit in pauperes ſanctos: ſed in pauperes ſanctorum. multi ſiquidem Chriſtiani in Hieruſalem habebant vnde viuerent vt in actibus Apoſtolorum diffuſius declarabitur ex eiſdem reliqua clara ſunt. [Placuit enĩ eis: & debitores ſunt eorũ, nã ſi ſpiritualiũ eorũ participes facti ſunt gẽtiles, debẽt & in carnalibus miniſtrare eis, Hoc igitur quũ cõſummauero & aſſignauero eis fructũ hunc, per vos ꝓficiſcar.] Legẽdũ eſſet. [Redibo ꝑ vos in Hiſpaniã] Dicit ꝙ

intendit, ſed aliud diſpoſuit ſpiritusſanctus quandoquidem vinct' fuit in Hieruſalem &c. [Scio autem quod veniens ad vos, in abundantia.] p, in plenitudine [benedictionis Chriſti] Deeſt Euangelij. Legendum eſt. [In plenitudine benedictionis Euangelij Chriſti veniam.] Et eſt ſenſus, quod in plenitudine multiplicationis ſeu multiplicati Euangelij Chriſti veniam. Præſagit Euangelicum fructum interim multiplicandum Romæ. ita quod veniens inueniet Romam plenam Euangelio Chriſti. Quamuis etiam hoc poſsit referri ad fructum aduentus eius, quod veniens implebit multiplicationem Euangelij iam Romæ fundati. [Obſecro ergo.] pro, adhortor aũt. [Vos fratres per dominũ noſtrũ Ieſum Chriſtũ.] Cõmendat ſe & negocia prædicta orationibus Romanorum. [Et per charitatem ſancti ſpiritus.] Superfluit ſancti. Rogat enim eos per dilectionem ſpiritualem: hoc eſt ratione dilectionis ſpiritualis [Vt adiuuetis me in orationibus veſtris.] Superfluit veſtris [Pro me ad deum, vt liberer ab infidelibus.] pro, ab incredulis. [Qui ſunt in Iudęa, & obſequij mei oblatio accepta fiat in Hieruſalẽ ſãctis.] pro, & vt miniſterium meum Hieruſalem acceptabile fiat ſanctis. Niſi Hieruſalem cum aliqua præpoſitione ſubintellecta conſtruatur (puta erga Hieruſalem) vel locũ ſignificet miniſterij (pro quãto exhibitio facienda erat Hieruſalem) mancus eſt ſermo. [Vt veniam ad vos in gaudio per voluntatem dei & refrigerer.] pro refociller, [Vobiſcum] Vide tum humilitatem tanti Apoſtoli poſcentis orationum ſuffragia etiam in his quodammodo minimis. tum fiduciam quam habebat in orationibus eccleſiæ Romanæ. [Deus autem pacis ſit cum omnibus vobis: amen.] Et ſic terminat tractatum epiſtolæ.

CAPVT XVI.

Commendo autem vobis.] Vltimum hoc capitulum modica eget expoſitione [Phœben ſororẽ noſtrã: quę eſt in miniſterio eccleſię quę eſt in Cenchreis.] Mulier hęc quæ (vt infra patebit) detulit epiſtolam hãc ad Romanos, erat in Cenchreis: hoc eſt in portu Corinthiorũ. Et erat miniſtra eccleſię Chriſti ibidem. Per quod ſignificatur quod erat mulier hoſpitalitati ſanctorum & eleemoſynis vacans. Subditur enim de ea quod fuit aſtitrix tum multis tum ipſi Paulo. In textu ſiquidem Græco non habentur verba ſed nomina: ſcilicet miniſtra & aſtitrix. vt intelligeremus ex ipſis officiis aſsiſtendi & miniſtrandi, & fauoribus & facultatibus fouiſſe eccleſiã [Vt eã ſuſcipiatis in domino digne ſanctis: & aſsiſtatis ei in quo-

In quocunque negocio veſtri indiguerit.] Hinc apparet quod iſta ibat Romã tunc. Quod autem dicitur digne ſanctis, ſignificat ſuſcipiendã prout dignum eſt ſuſcipi ſanctos. [Etenim ipſa quoque aſtitit multis & mihiipſi. Salutate Priſcam & Aquilã adiutores meos in Chriſto Ieſu, qui pro anima mea ſuas ceruices ſuppoſuerunt.] Act. 18 cap. narrantur Priſca vxor & Aquila vir Corinthi & deinde Epheſi morantes: cũ quibus Paulus ſimul habitauit Corinthi aliquandiu. ſed tempore huius epiſtolæ redierant iſti Romã alioquin Paulus nõ iuberet eos ſalutari Romę. Laudatur autẽ & quod fuerint adiutores Pauli in Chriſto Ieſu Quod ideo dixit ne intelligeremus de adiutorio operis manualis. erant enim eiuſdem artis cuius Paulus. Intendit ſiquidem eos commendare quod ſe adiuuerunt ſuadendo viam dei, & quod ſuppoſuerunt ceruices ſuas pro vita Pauli. Quod tunc creditur fuiſſe quando fuerunt Corinthi. nam tunc Paulus Iudæos habuit ſibi repugnantes. & Paulus receſsit ex habitaculo in quo manebat cũ Priſca & Aquila. & aliquis non aliter ſcriptus caſus forte tunc obuenit, in quo hi coniuges expoſuerunt ſe periculo mortis pro vita Pauli [Quibus nõ ſolũ.] pro, non ſolus. [Ego gratias ago, ſed & cunctæ eccleſiæ gentium.] Hinc apparet quod in magno diſcrimine fuit vita Pauli tunc Et ꝓpterea cunctæ eccleſię gentiũ quibus vita Pauli fuit tanto poſt tempore vtilis debent agere gratias Priſcæ & Aquilæ. [Et domeſticam eccleſiam eorum.] ſcilicet Priſcæ & Aquilæ. & refertur ad ſalutate. [Salutate Epænetum dilectum meũ qui eſt primitiuus eccleſiæ Aſiæ.] pro, qui eſt primitiuæ Achaiæ [in Chriſto Ieſu.] Errore ſcriptorum videtur mutatum nomen Achaiæ in Aſiæ. iſte enim Epęnetus dicitur primitiæ Achaię, quia fuit primus fructus Achaię. [Salutate Mariã: quæ multum laborauit in nobis.] pro, in nos. Maria iſta laudatur quod multũ laborauit erga Paulũ & Pauli comites. Vbi autem aut quo genere laboris hoc fuerit, ſcriptũ non eſt [Salutate Andronicum & Iuliam.] pro, Iuniã. Nomen eſt propriũ viri Iudęi. [Cognatos meos.] Intellige tam hic quam inferius cognationis nomen à genere: ſicut & ſuperius dixit omnes Iudæos ſibi cognatos propter vnitatem generis. perinde ac diceretur cõgeneres meos. [Et concaptiuos meos] Vbi & quando fuerit iſta concaptiuitas, ſcriptum non eſt. [Qui ſunt nobiles.] pro, inſignes, in Apoſtolis: [qui & ante me fuerunt in Chriſto] Andronicus & Iunias genere Iudæi diſcipuli Chriſti adhuc in vita mortali viuentis videntur fuiſſe: ex eo quod Paulus dicit eos inſignes inter Apoſtolos, proculdubio Chriſti. Vnde etiam habetur

betur qui Chriſti diſcipuli forte etiam ante Petrum Romæ fidem Chriſti docuerint [Salutate Ampliatum dilectiſsimum mihi.] p, Ampliam dilectum meum. [In domino. Salutate Vrbanum adiutorem] pro, cooperatorem, [noſtrum in Chriſto, & Stachyn dilectum meũ Salutate Appellem probatum in Chriſto. Salutate eos qui ſunt ex Ariſtobuli domo.] Superfluit domo & articulus prępoſitus dictioni Ariſtobuli, inſinuat ſubintelligendũ pronomen illis. Ita ꝙ ſenſus eſt qui ſunt ex illis Ariſtobuli. Et ſimile intellige quũ ſubiungitur ex Narciſsi domo Nã ſuperfluit domo & eſt ſimilis articulus. [Salutate Herodionem cognatũ meũ. Salutate eos qui ſunt ex Narciſsi domo, qui ſunt in domino: Salutate Tryphęnã & Tryphoſam quę laborãt in domino. Salutate Perſidẽ chariſsimã] pro, dilectam: [quę multũ laborauit in domino. Salutate Rufum electũ in domino & matrem eius ac meã. Salutate Aſyncritũ, Phlegontẽ, Hermam Patrobã, Hermem: & qui cũ eis ſunt fratres. Salutate Philologum & Iuliam, Nereum & ſororem eius: & Olimpiadem] pro, Olimpiam. [& qui cum eis ſunt omnes ſanctos. Salutate inuicem in oſculo ſancto. Salutant vos omnes eccleſiæ Chriſti.] Superfluit omnes. [Rogo autẽ vos fratres vt obſeruetis eos qui diſſentiones & offendicula pręter doctrinã quam vos didiciſtis faciunt, & declinate ab illis. Huiuſcemodi enim Chriſto domino noſtro non ſeruiunt, ſed ſuo ventri: & per dulces ſermones & benedictiones.] p, & per blandiloquium & benedicentiam, [ſeducunt corda innocentiũ] Iudæos notat, qui ſub ſpecie boni ſeminabant legalia legis Moyſi: & ſic diſſentiones ac ſcandala inter Chriſtianos ſerebant. [Veſtra enim obedientia in omni loco diuulgata eſt.] p, in omnes peruenit. proculdubio nomine & fama. [Gaudeo igitur in vobis: ſed volo vos ſapientes eſſe in bono.] pro in bonũ [& ſimplices in malo] pro, ſynceros autem ad malum. Hoc eſt non viciatos, non contaminatos ad malum. Et eſt ſermo de malo moris. [Deus autẽ pacis cõterat.] pro, cõteret. [Satanam ſub pedibus veſtris velociter.] Aſſerit & pronunciat affuturũ diuinũ auxilium ad conterendum cito Satanam: hoc eſt diabolum hoſtem Chriſtianorum. [Gratia domini noſtri Ieſu Chriſti vobiſcum ſalutat.] pro, ſalutant. [vos Timotheus.] Hic eſt Timotheus ille Pauli diſcipulus. [Adiutor,] pro, cooperator. [meus] Sonat enim ſocium & conſortem operis. [Et Lucius & Iaſon & Soſipater cognati mei. Saluto vos ego Tertius qui ſcripſi epiſtolam hanc.] Alicubi legitur ego Terentius, videtur tamen legendum Tertius; Et eſt nomen proprium ſcribæ qui ſcripſit hanc epiſtolam dicta-

te Paulo. hic enim accepta licentia à Paulo,interpoſuit hanc ſalutationem propriam. [In domino.] Referri poteſt ad ſcripſi,ad excludendum precium: & poteſt referri ad ſaluto vos. [Salutat vos Gaius hoſpes meus & vniuerſa eccleſia.] pro,& totius eccleſiæ. Diuerſis in domibus hoſpitatus legitur Paulus Corinthi diuerſis temporibus: vt patet Act.18. Et hic Gaius,ille eſt quem Paulus dicit ſe baptizaſſe in.1.cap.epiſt.ad Corinth. Qui erat hoſpes nō ſolum ipſius ſed etiam omnium Chriſtianorum tranſeuntium.Et hinc apparet quod Corinthi ſcripſit hanc epiſtolam, adhuc hoſpes apud Gaium. [Salutat vos Eraſtus Arcarius ciuitatis.] Abominantes Arcarij nomen, officium hoc ſignificant vel quæſtor ærarius vel procurator. Curam ſiquidem habebat rerum ciuitatis Corinthi ſicut diſpenſator ſeu œconomus;vt textus Græcus ſonat [Et quartus frater.] Nomen proprium eſt Quartus.[Gratia domini noſtri Ieſu Chriſti cum omnibus vobis: amen Ei autem qui potens eſt vos confirmare.] Aduerte prudens lector quod tota hæc particula vſque ad finem, non habet claram conſtructionem propter relatiuum cui in calce adiunctum,ſine verbo enim inuenitur prolata hęc ſententia.Propter quod non incongrue cōtinuaretur particula hęc cum præcedente.Ita quod dicatur, gratia domini noſtri Ieſu Chriſti cum omnibus vobis amen,potenti autem vos confirmare; hoc eſt vobiſcum quidem ſit domini noſtri Ieſu Chriſti gratia, ſit aūt potenti vos confirmare, hoc eſt ad gloriam potentis vos cōfirmare. Vt quemadmodum ſuperius dixit ſiue viuimus ſiue morimur, domino viuimus & domino morimur,ita modo dicat de eſſe gratiæ in eis quod ſit domino potenti eos confirmare. ¶Aduerte tamen hic quod hæc particula in pleriſque Græcorum codicibus omnino non inuenitur. in pleriſque autem inuenitur hic: in nonnullis vero inuenitur in calce.14.cap.[Iuxta Euangelium meum & prædicationem Ieſu Chriſti.] Confirmatio Chriſtianorum deſcribitur à potentia dei tum Euangelizata ab ipſo Paulo, tum prædicata à Ieſu Chriſto: vt vndique intelligant Romani non defecturam firmitatem Chriſtianorum. [Secundum reuelationem myſterij] An appellatione myſterij intelligatur hoc in loco myſterium verbi incarnati an myſterium firmitatis Chriſtianorum, non facile eſt diſtinguere. Ad literam tamen intelligendum videtur myſterium verbi incarnati non ſolum in ſeipſo ſed in ſuo fructu. Et ſic comprehenditur vtrunque firmitas ſiquidem Chriſtianorum eſt ſecundum reuelationem myſterij incarnati verbi. [Temporibus æternis taciti.] hoc eſt omnibus retroactis temporibus ab æterno oc-

no oculti. Non quòd præceſſerint æterna tempora ſecundum ré, ſed imaginaria. Aeternitas enim ſuper excedit æterna tempora realia ſi fuiſſent,& imaginaria quæ intelligimus dicendo ante, ante, ante [Quod nunc patefactum eſt.] pro, patefacti autem nunc,[per ſcripturas prophetarum.] Myſterium verbi incarnati æternis temporibus fuit tacitum, apud deum ſolum conſiſtens: patefactum autem eſt nunc in aduentu Meſiæ per ſcripturas prophetarum duo tempora deſignat. Alterum prophetarum qui prædixerunt hoc myſterium, ſed tamen tunc non eſt patefactũ: quoniam ſub velamine ſcriptum eſt à prophetis. Alterum eſt tempus Apoſtolorum, incipiens à Chriſto. Et hoc demonſtratur dicendo nunc patefacti, teſtimonio etiam ſcripturarum prophetarum [Secundum præceptum æterni dei.] Tertiam conditionem tãti myſterij apponit. Poſtquam enim dixit quod eſt tacitum æternis temporibus, & quòd eſt nunc patefactum per ſcripturas prophetarũ, adiũgit quòd eſt cognitum in cunctis gentibus non temere aut caſu, ſed ſecundum pręceptum æterni dei, nec infructuoſe ſed ad obedientiam fidei: hoc eſt ad hoc vt omnes gentes obediant fidei. [Ad obeditionem] pro, ad obedientiam, [fidei in cunctis gentibus.] pro, in cũctas gentes, [cogniti. Soli ſapienti deo.] Datiuus iſte iungitur datiuo illi in principio huius particulę ſcilicet ei autem. Et dictio ſoli ſi referatur ad deo (ſoli deo ſapienti) non eget gloſſa. Si autem iungatur ſapienti, ſic ſolus eſt ſapiens ſicut ſolus eſt bonus. hoc eſt ſolus ex ſua natura eſt bonus & ſapiẽs. [Per Ieſum Chriſtum, cui honor & gloria.] Superfluunt honor &. & ſimiliter ſuperfluit ſeculorum Legendũ eſt [Per Ieſum Chriſtum cui gloria in ſecula amen] Et planus literæ ordo eſt. cui deo, per Ieſum Chriſtum in ſecula: amen ſubintelligitur eſt aut ſit. Et ſic finitur textus epiſt. ad Romanos. ¶ Inueniuntur tamen apud Græcos ſubiuncta hæc verba. Ad Romanos ſcripta fuit à Corintho per Phœben miniſtram eccleſiæ Cẽchreenſis. Ex qua ſcriptione clare patet locus in quo ſcripta fuit epiſtola hæc, conſonans ſupradictis. Et quòd miſſa fuit per mulierem illam nomine Phœben quæ erat miniſtra eccleſiæ Cenchreenſis. ¶ Nec dedecuit Paulum vti oblata commoditate mulieris honeſtæ ac ſecundum mundi huius ſtatum non infimæ, euntis Romam, tutiſsimus enim ſimul & certiſsimus lator epiſtolæ electus eſt ob reuerentiam ſolitam exhiberi huiuſmodi matronis & certitudinẽ nõ vagandi ſeu aliò diuertendi, vt viris accidere potuiſſet. Amen.

Caietæ in die ſancti Xiſti anno domini. M.D.XXXII.

THOMAE DE VIO CAIETANI CARdinalis ſancti Xiſti, in priorem Pauli epiſtolã ad Corinthios commentarii.

PAulus vocatus Apoſtolus Ieſu Chriſti.] In principio epiſtolæ ad Roma: declaratum eſt Pauli nomen. Et ſimiliter dicitur vocatus apoſtolus quẽadmodum & ibi. nam vocatus non eſt participium, ſed nomen. Nec ſignificatur vocatus apoſtolus, ſed aſcititius apoſtolus, à Chriſto enim aſcitus eſt ad apoſtolatum: vt patet in Actis apoſtolorum. [Per voluntatẽ dei.] Volũtas beneplaciti apponitur, vt donum apoſtolatus ſine pœnitudine ſignificetur. [Et Soſtenes frater.] Quia alium neſcio. Soſtenes hic princeps fuit Synagogæ, qui cum Paulo coram Gallione comparuit: & percuſſus eſt à Græcis Actuum decimooctauo, Hunc ergo velut collegam Paulus inducit conſalutantem eccleſiã Corinthiorũ. [Eccleſiæ dei quæ eſt Corinthi.] Ecce cui ſcribit. [Sanctificatis in Chriſto Ieſu.] proculdubio per baptiſmum. Et addidit hanc conditionem ad differentiam Synagogæ Iudæorum quæ erat Corinthi, quæ etiam erat eccleſia dei, non idolorum. ſed non erant membra Synagogæ ſanctificati in Chriſto Ieſu: quia non erant baptizati in nomine Ieſu. [Vocatis ſanctis.] Non eſt participium ſed nomen vocatis. & effectus conſequens baptiſmum ſignificatur. quòd non ſolum per baptiſmum mundamur, ſed etiam eleuamur, vt tanquàm patres conſcripti ſimus aſcititij ſancti. quod magnæ eſt dignitatis. [Cum omnibus qui inuocant nomen domini noſtri Ieſu Chriſti.] Extẽdit ſalutationem ad omnes Chriſtianos morantes in diſtrictu

Corin-

Corinthiorum : quem modo dicimus diœceſin. Vnde reſtringẽdo inuocantes nomen Chriſti ſubiungit. [In omni loco ipſorum & noſtro.] Deeſt altera coniunctio. Legendum eſt. [In omni loco ipſorumque & noſtro.] manifeſte ſignificans quòd non ſcribit omnibus inuocantibus nomen Chriſti: ſed omnibus inuocantibus nomen Chriſti in omni loco Corinthiorum & noſtro. Et addidit & noſtro, vt quemcunque locum qui eſt Corinthiorum inuocantium nomen Chriſti explicaret eſſe etiam apoſtolorum. Quod eſt verum non ſolum propter vnitatem charitatis, ſed etiam propter extẽſionem iuriſditionis apoſtolicæ. [Gratia vobis & pax.] Similis & ſalutatio in principio epiſtolæ ad Roma. poſita eſt principium & finem totius boni comprehendens. gratia ſiquidem initium eſt: pax vero terminus. [A deo patre noſtro & domino Ieſu Chriſto.] Apponitur deo dominus Ieſus Chriſtus, propter naturã humanam explicatam nomine Ieſu: vt vniuerſum bonum intelligamus communicari nobis à deo, mediante Ieſu homine. [Gratias ago deo meo.] Poſt ſalutationem epiſtolarem aggreditur tractatum. Cuius non eſt vna materia, ſicut eſt vna materia epiſtolæ ad Romanos, ſed diuerſorum generum res in hac epiſtola tractantur: quarum diuerſitas ſuis locis apparet. Prima autem materia eſt reprehenſio diſſentionum velut ſectarum quæ erant apud Corinthios: quam quatuor capitulis tractat. Et quia non omnes erant in crimine diſſentionis, & multi inter eos erant viri diuinis gratiis præditi, nec intendit deſcendere ad particulares ſed in communi reprehendere, ideo inchoat à laudibus ratione eorum qui præſtabant ſapientia & aliis diuinis donis: vt laudata virtus collegij Corinthiorum præparet animos ad facilius ſuſcipiendum reprehenſionem. Laudat itaque eccleſiam Corinthiorum per modum gratias agentis deo de illorum bonis: vt hinc etiam perpenderent Corinthij quàm magnifaciat Paulus eorum virtutes. [Semper pro vobis.] non ſolum habitu gratitudinis ſed etiam actu. ex eo nanque quòd Paulus vniuerſas ſuas tam actiones quàm paſſiones etiam ipſum dormire, offerebat deo pro vniuerſis beneficiis ſibi ſuiſque omnibus (inter quos erant Corinthij) collatis, ſufficienter habetur quòd ſemper actu gratias agebat deo pro Corinthiis: non quòd actu ſemper cogitaret de Corinthiis, ſed virtualiter (virtute ſcilicet primæ intentionis) vniuerſa eius opera erant gratiarum actiones. [In gratia dei.] pro, ob gratiam dei. [quæ data eſt vobis in Chriſto Ieſu.] Materia enim gratiarum actionis ſignificatur in genere. [Quia in omnibus.] pro, in omni. Nul-

lum ſubſtantiuum in Græco apponitur: & multi interpretes poſuerunt re: vt ſignificentur Corinthij ditati in omni re, i. intelligendo ſpectante ad ſalutem æternam. Expeditius tamen ſine omni ſubſtantiuo ipſa dictio omni, ſubſtantiue intelligitur: ac ſi dictum fuiſſet in vniuerſo. Et ſignificatur per hoc quòd ditati ſunt in vniuerſo: hoc eſt quòd non ſinguli ditati ſunt, ſed vniuerſum collegij corpus ditatum eſt abundantia gratiarum. Hũc enim ſenſum oportet vel ex hac dictione habere, vel per modum gloſſæ apponere: quoniam conſtat Paulum non ea ratione dicere quòd diuites facti eſtis, eo quòd ſinguli ditati fuerint, ſed quòd vniuerſitas eccleſiæ illius diuitias gratiarum conſequuta ſit. [Diuites facti eſtis in illo.] proculdubio Ieſu perſeuerantes. [In omni verbo, & in omni ſcientia.] pro, cognitione. Hæ duæ materiæ explicantur ſcilicet ſermo & notitia. abundabant enim notitia rerũ ſacrarum, & ſermone earumdem. Et in his duobus donis conſiſtit perfectio doctrinę [Sicut teſtimonium.] Clarius legendum eſt. [Quemadmodum teſtimonium Chriſti confirmatũ eſt in vobis.] Et ſignificatur quòd illo eodem modo ditati eſtis in omni verbo & in omni cognitione, quomodo teſtimonium Chriſti confirmatum eſt vobis. ¶Si quæris quis ſit ille modus. in promptu eſt ſtudioſitas bonorum morum & ſacrarum literarũ. Tali ſiquidem ſtudioſitate confirmatum eſt teſtimonium Chriſti conſiſtens in fide quæ per dictionem operatur, & eadem & ſimili ſtudioſitate ditamur in omni ſermone & cognitione ſacrorum. [Ita vt nihil vobis deſit in vlla gratia] Verbũ verbo reddendo dicendũ eſt [Ita vt nõ deſtituamini vllo dono expectantes reuelationẽ domini noſtri Ieſu Chriſti.] ſed hoc parui refert: niſi quòd explicatur magis diuina largitas conſeruatiua omnium donorum in eis. Et quantum verba Pauli ſignificant deſcribuntur Corinthij nullo deſtituti dono gratiæ. Per quod apparet quòd erat in eccleſia illa gratia prophetiæ & donum linguarum, & reliquæ gratiæ gratis datæ. Quod etiam conſonat inferius ſubiunctis cap. 14. ¶De donis autem gratiæ gratum facientis collatis eiſdem, ſubiungit expectantes reuelationẽ. Expectare ſiquidem manifeſtationem meritorum quam efficiet Chriſtus reuelando ſeu detegendo hominum merita, electorum eſt. Vnde ad eiuſdem gratiæ infallibilem terminum ſpectat ſubiuncta firmitas: vt in vtriuſque gratiæ donis Corinthios laudari intelligamus. [Qui & cõfirmabit vos vſque in finẽ ſine crimine.] pro, incriminabiles. Magna eſt hæc promiſſio, & non carens quæſtione, quũ multis electis firmitatis donum negetur quandoque. vt

patet

patet de Petro. Solutio eſt quòd dictio incriminabiles iungitur cum ſubiuncto tempore: ſcilicet die domini noſtri Ieſu CHRISTI Et eſt ſenſus quòd cõfirmabit vos vſque in finem, ſic quòd reddet incriminabiles in die domini noſtri Ieſu Chriſti. Et tale firmitatis donum commune eſt omnibus electis. Et non eſt ſenſus quòd confirmabit vos incriminabiles vſque in finem. [In die aduetus.] Superfluit aduentus, [domini noſtri Ieſu Chriſti.] Dies domini Ieſu Chriſti quanuis principaliter appelletur dies ſecundi aduentus eius, extenditur tamen ad ſignificandum diem iudicij in morte vniuſcuiuſque. quoniam tunc apparet claritas meritorum eius in ſalutatione electorum. [Fidelis deus.] Ad probandum veritatem futuræ ſalutis in die domini noſtri Ieſu Chriſti, affert Paulus rationem ex fidelitate dei: quia ſcilicet verax ac promiſſa ſeruans eſt deus. [Per quem.] hoc eſt cuius imperio, & non humana adinuentione. [Vocati eſtis in ſocietatem.] pro in conſortium ſeu cõmunionem, [filij eius, Ieſu Chriſti domini noſtri.] Electi enim vocati ſunt ad participationem, ad communionem, ad conſortiũ gloriæ Chriſti diuino imperio. & propterea faciet deus dicta.
[Obſecro.] pro, adhortor, [autem vos fratres.] Laudata Corinthiorum eccleſia, aggreditur reprehenſionem eorum de ipſorum ſectis præponendo more ſuo ſummatim illa quæ intendit tractare. Per modum autem hortantis inchoat præponendo quatuor ſeu quinque. [Per nomen domini noſtri Ieſu Chriſti.] Peccãtis in nomine huius vel illius præceptoris, aptiſsime monet per nomen Ieſu Chriſti: vt ex reuerentia debita domini Ieſu Chriſti, incipiant reſipiſcere à peccatis præferendi nomen iſtius vel illius. [Vt idipſum.] pro, idem, [dicatis omnes.] Ecce primum quod exigit: concordiam ſcilicet in ſermone. [Et non ſint in vobis ſchiſmata.] Interpres reliquit dictionem Græcam: quum potuiſſet dicere diſsidia. Et hoc eſt ſecundum. [Sitis autem perfecti in eodem ſenſu.] pro, in eadem mente, [& in eadem ſcientia.] pro, ſententia. Continentur in his tria reliqua ſcilicet concurſus omnium ad eãdem tam mentem quàm ſententiam: quum perfectum ſignificet id cui nihil deeſt de requiſitis ad illius integritatem, quod conſtat ex omnibus ex quibus conſtare debet. Non ſat fuit Paulo exigere negationem diſſenſionum, ſed exegit vt ex omnibus ſuis membris cõſtet eccleſia nullo deficiente. conſtet inquam ſub vna mente & vna ſententia. Parum eſt vt concordent in ſermone exteriori: & propterea adiunxit concordiam in vna mente, circa cognoſcenda, & in vna ſententia, circa agenda Mens ſuprema pars animæ

ſententia infimum tenet in progreſſu cognoſcitiuæ partis locum: vtpote terminus cognitionis, tam ſpeculatiuæ quàm practicæ. Et ideo concordantes in his duobus, ſufficienter conueniunt ad ſeruandam vnitatem corporis myſtici. [Significatum eſt enim mihi de vobis fratres mei.] Rationem reddit propoſitorum ex facto ipſorum. [Ab ijs qui ſunt Clhoes] Interpres addidit duas dictiones medias. Et ſonat à domeſticis ſeu familiaribus mulieris illius nuncupatæ Chloes. Mulier ſiquidem Corinthijs nota, non aliter circunſcribitur. Amplector autem hanc expoſitionem, quia conſtat Chloe nomen eſſe mulieris. & non conſtat nomen eſſe alicuius oppidi ſeu vici, [Quia.] pro, quòd, [contentiones ſunt inter vos.] In hoc narrato facto apparet inter Corinthios diſſenſiones fuiſſe non in ſermone, ſed in ſectis diuerſarum mentium & ſententiarum iuxta diuerſitatem præceptorum. [Hoc autem dico quòd vnuſquiſque veſtrum dicit. ego quidem ſum Pauli: ego autem Apollo: ego vero Cephæ: ego autem Chriſti.] Aduerte hic (quòd vt ipſemet Paulus explicat in quarto capite huius epiſtolæ) perſonæ iſtæ (ſcilicet Paulus, Apollos, Cephas, & Chriſtus) ſunt perſonæ ex induſtria fictæ ab ipſo Paulo loco perſonarum illarum quæ erant capita factionum inter Corinthios, noluit ſiquidem Paulus nominare illos, ſed ſeipſum & Apollo &cæ. nominauit loco illorum. vt vel ſic inuitarentur ad reſipiſcendum, nec ad peiora procederent proprijs nominibus dehoneſtati, ſciſſuraſque augerent. Non eſt ergo intelligendum quòd apud Corinthios erant ſectæ Paulinorum & Apolloniſtarum, ſed quòd erant ſectæ quorundam innominatorum capitum: loco quorum Paulus ſeipſum, Apollo, Petrum & Chriſtum nominat ratione dicta. [Diuiſus eſt Chriſtus?] Execrando inconueniens diuiſionis factum, incipit proſequi propoſita inchoando à ſecundo: ſcilicet & non ſint in vobis ſciſmata. quod bis tractat. primo ex parte rei: & iterum in tertio capite ex parte principij. Arguit itaque ſchiſma ex parte ipſius ſciſsionis. quia ſcilicet repugnat vnitati Chriſti Et nõ dicit diuiſi ſunt Chriſtiani ſed diuiſus eſt Chriſtus. tum quia corpus Chriſti myſticum ſcinditur. tum quia ſpiritus Chriſti vniens eccleſiam, per huiuſmodi ſectas ſignificatur ſciſſus. Chriſtus quãuis multa habeat membra, nullam tamen compatitur ſciſsionem membrorum & perinde eſt diuidere eius mẽbra ac diuidere Chriſtum: quòd eſt impoſsibile. quia ipſa diuiſio ſeparat à Chriſto. Et propterea ab huiuſmodi diuiſionis execratione inchoat Paulus: non quòd diſſenſiones Corinthiorum eſſent tam malæ, ſed quia erant

rant initia & viæ ad tantum malum. Si enim fuiſſent manifeſtæ ſciſ ſiones Chriſti, non pepercilſet Paulus nominibus capitum, non ta cuiſſet dogmata eorum contra Chriſtum. Sed tacendo dogmata & nomina, factiones autem & inflationes tantum ſcribendo, inſinuat quòd talia erant huiuſmodi diſsidia qualia ſępe apparent in eccleſia dei inter diuerſarum religionum profeſſores: dum gloriantur in patribus, aut præfert quiſque ſtatum religionis ſuæ: & hinc lites, rixæ, & reliqua: quæ melius eſt non videre. Huiuſmodi enim diſsidia ad literam arguit Paulus in hac prima partę epiſtolæ huius, & propterea in perſonas ſanctas tranſfigurat capita. Immo & Chriſtum caput factionis vnius introducit, dicendo ego autem Chriſti: vt intelligamus factionem etiam illorum non eſſe exemptam à peccato, qui quanuis verum caput: tamen vt ſectionis cuiuſdam caput præferunt. Quales ſunt illi qui ſe alijs præferunt quia in ſolo euangelio conſiſtunt, tanquam ſpernentes quæcũque adiuncta à ſanctis patribus. [Nunquid Paulus crucifixus eſt pro vobis?] Secunda ratio contra ſectas ex parte Chriſti, qui ſolus redemit illos crucifixus, inſinuans per hoc quòd fit iniuria beneficio Chriſti crucifixi vſurpando alterius quaſi capitis nomen, ego ſum Pauli. [Aut in nomine Pauli baptizati eſtis?] Tertia ratio contra ſectas ex parte inuocati nominis in ipſorũ baptiſmo eſt hæc. Si in alterius quam Chriſti nomine fuiſſent baptizati, excuſationem haberent militandi ſub illius alterius nomine: ſed ex eo quòd tam beneficium redemptionis, quàm baptiſmi myſterium nullius eſt niſi Chriſti, iniuria fit Chriſto aliud vſurpando nomen. [Gratias ago deo meo.] Superfluit meo [Quod neminem veſtrum baptizaui, niſi Criſpum & Gaium.] Occurrit hic obiectio qua ratione Paul⁹ affert contra ſectas Corinthiorum quòd ipſe non baptizauerit illos, ex quo non reputabatur nec erat ipſe inter capita ſectarum, ſed ipſe perſonam ſuam loco alterius nominat: ſi perſonam alienam induit: impertinens apparet quod afferat actus proprios ad excuſandum quòd non dedit occaſionem ſciſsioni ex eo quòd non baptizauit. ¶ Solutio eſt quòd Paulus nõ diuertit à propoſito, ſed affert tam actiones quàm paſsiones, & omiſsiones ſuas artificioſe: vt. ſ. Corinthij perpendant quòd ipſe non fuit apud ipſos talis, quales erãt illi quorũ nominib⁹ gloriabantur. Ad hunc enim affectũ ſubiunget geſta ſua multa apud illos, & modo affert geſta ſua circa baptizandũ, quòd. ſ. abſtinuit à baptizando per hoc inſinuans quòd capita ſectarum faciebant oppoſitũ vacando baptizationi, vt multos filios acquirerẽt ſibi [Ne quis dicat quod in nomine meo ba-

ptizati eſtis,] ꝑ, baptizaui. Nõ ſumitur eodẽ ſenſu in nomine meo hic, & paulo ante quum dictum eſt, nunquid in nomine Pauli baptizati eſtis? Ibi enim fuit ſermo de nomine inuocato baptizando: hic autem eſt ſermo de nomine intento ſeu procurato ex officio baptizandi. Et eſt ſenſus ne quis dicat quòd ego baptizaui ad extendendum nomen meum, efficiendum me patrem multitudinis per baptiſmum. [Baptizaui autem & Stephanæ domum. cæterũ neſcio ſi quem alium veſtrum baptizauerim. Non enim miſit me Chriſtus baptizare, ſed euangelizare.] Occurrit obiectio. quia Chriſtus Matth. viii. miſit Apoſtolos non ſolum ad docendum: ſed baptizandum: docete omnes gentes baptizantes eos. ¶ Solutio eſt quòd non abſolute, ſed reſpectiue negat Paulus miſſum ſe ad baptizandum: hoc eſt quod principaliter eſt miſſus non ad baptizandum, ſed euangelizandum. Vnde & Petrus non baptizauit Centurionem cum ſuis, ſed iuſsit eos baptizari, Actu. 10 [Non in ſapiẽtia verbi.] Quãtum ex tractatu iſto colligitur, iſti qui capita factionum erãt apud Corinthios in tribus ſe extollebant. primum eſt baptizare ſecundum eſt ſapientia ſermonis: tertium ſapientia rerum. Et primum quidem Paulus breui argumento tractauit: vtpote minoris æſtimatum: reliqua vero duo diffuſius tractat: incipiens à ſapientia ſermonis. Et intendit excludere vtranque ſapientiam ab euangelica prædicatione. Appellatur autem ſapientia ſermonis ars dicendi: qualis eſt ars oratoria & huiuſmodi artes quibus conſtruitur ornata locutio & vis dicendi exercetur. Sapientia autem rerum vocatur ſapientia humanarum ſcientiarum: de rebus cœlorum, elementorum, mixtorum, & reliquorum huiuſmodi quæ philoſophicæ ſcientiæ docent. Sobriè vero intellige hæc excludi ab euangelica prædicatione quoniam intelliguntur non totaliter excludi, ſed vt ſubſtantia illius. Sacrilegum ſiquidem eſt tàm ſubiectum prædicationis euangelicæ efficere doctrinam philoſophicam, quàm vim prædicationis euangelicæ conſtituere in vi dicendi, in compoſita ornata & pulchra locutione. Vti autem quandoque eloquentia ſermonis aut doctrina philoſophica ad ſeruitium euangelicæ doctrinæ pro loco & tempore, non eſt prohibitum Officium itaque ſuum Paulus proponit ſpectandum in qualitate euangelizandi. dicendo quòd eſt miſſus ad euangelizandum non in ſapientia verbi. hoc eſt in eloquentiæ ornatu, non vt aſſumerem modum euangelizandi ornato ſermone, & arte dicendi compoſitum, ſed ſimpliciter & abſolute ad euangelizandũ. Vnde Chriſtus dixit, euntes prædicate euangelium, & non addidit in ſapientia

pientia ſermonis. In cuius præcepti interpretationem & executionem, euangeliſtæ nudam narrationem geſtorum ſcripſerunt omiſſa arte dicēdi [Vt nō euacuetur crux Chriſti.] Plena eſt crux Chriſti potentiæ diuinæ,& euacuatur non ſeipſa,ſed quantum eſt ex parte prædicantis illā:quum prædicatio fundatur ſuper humanam ſapientiam:quoniam vis prædicationis non cruci Chriſti prędicatæ,ſed arti dicendi tribuitur. Ne ergo crux Chriſti(quæ eſt materia prædicationis euangelicæ) euacuetur quantum eſt ex parte tam prædicationis quàm auditorum diuina potentia ad conuertendos animos hominum ad Chriſtum, non miſit me Chriſtus ad euangelizandum in ſapientia ſermonis. Vbi erudite lector clare perpende quòd ex parte iniuriæ quæ irrogaretur materiæ euangelicæ,probat Paulus reiectam artem dicendi ab euangelio [Verbum enim crucis.] Declarat cuius rei plena eſt crux: quòd eſt declarare rem qua euacuaretur crux.Et quoniam crux Chriſti plenitudinem ſuam non effundit in ſalutē omniū quo ad effectum,ideo diſcernendo filios perditionis à filijs regni dicit quòd verbū,hoc eſt ſermo prædicans crucem Chriſti, vt eam in qua ſalus mundi conſiſtit [Pereūtibus quidē.]Ecce filij perditionis [Stultitia eſt.] hoc eſt reputatur ſtultitia.[Iis autē qui ſalui fiūt.]id eſt nobis. Interpres coactus à penuria participij appoſuit id eſt.Sed nihil refert ad ſententiam:electi enim ſignificantur:inter quos enumerat ſeipſum Paulus.[Virtus dei eſt.]Nō ſumitur virtus vt diſtinguitur cō tra vitiū,ſed vt ſignificat potentiā:ita ꝙ ſignificatur quòd crux eſt potentia dei,ſaluatrix omniū qui ſaluantur, filij perditionis ignorantes dei potentiā in Chriſti cruce ſitam, reputant euangeliū crucis ſtultitiā,nos aūt qui ſaluamur recognoſcimus illam eſſe potētiā dei hoc eſt qua mediante deus exercet potentiā ſuam ad ſaluandū omnes quotquot ſaluantur.Ecce res qua plena eſt crux. potētia dei ſaluatrix:ecce res qua euacuaretur crux ſi in ſapientia verbi euāgelizaretur. [Scriptū eſt enī.] Exo.29.c.Eſaiæ affert teſtimoniū excludendæ ſapientiæ mundanæ ab euangelio. [Perdam ſapientiā ſapientium:& prudentiam prudentium.] pro intelligentiā intelligētium, reprobabo.]Vbi vulgata editio habet. peribit ſapiētia à ſapiētibus eius.& intellectus prudentiū eius abſcōdetur. Vertit enim Paulus paſsiuū in actiuū(peribit in perdam)vt deum actorē perditionis & interitus huius explicaret. ¶Significanter non dicit perdā ſapientiā & intelligentiam,ſed adiungit ſapiētiū & intelligētiū, quia nec ſapientia nec intelligentia contrariatur cruci Chriſti. quī vero non aduerſatur. ſed ſapientia ſapientium (hoc eſt vt vtuntur

illa

illa homines habentes illam) & ſimiliter intelligentia intelligentium (hoc eſt vt vtuntur illa homines habentes illam) qui vocantur in mũdo ſapientes & intelligentes, eſt quæ cõtrariatur euangelio, eſt quam perdit & reprobat deus: nulla enim philoſophiæ aut cuiuſuis ſcientiæ pars contrariatur ſecundum ſe euangelio ratione dicta quia nullum verum contrariatur alteri vero. ſcientiæ autem ſunt ſecundum ſe veræ & euangelium eſt verum. Sed præſumptio hominum ad extendendũ propoſitiones & media extra proprios limites, contrarietatem parit veritati fidei Chriſtianæ. Verbi gratia tradit philoſophia veritates has, accidens non poteſt eſſe ſine ſubiecto, mortuus non poteſt reſurgere, & ſimiles: abutitur, præſumptio philoſophorum iſtis veritatibus extendendo illas quòd nec per diuinam potentiam poteſt accidens eſſe ſine ſubiecto, poteſt mortuus reſurgere. Hanc extenſionem non tradit philoſophia. ſed ex officina prodit philoſophantium exeuntium fines philoſophiæ, tradentis quòd per potentiam exiſtentem in rebus ex quibus integratur vniuerſum non poſſunt hæc fieri. Diuina autem omnipotentia extra & ſupra vniuerſum eſt. Deum enim etiam ipſi philoſophi confitentur eſſe extra & ſupra vniuerſum. Deſtruit itaque deus per crucis euangeliũ ſapientiam ſapientium, dum illorum ſapientiam extenſam vltra ſuos fines, vtpote falſam deſtruit: & ſimiliter intelligentiam intelligentium reprobat. [Vbi ſapiens? vbi ſcriba? vbi inquiſitor huius ſeculi?] Eſa. 33 apud editionem vulgatam habetur? Vbi eſt literatus? vbi verba legis ponderans? vbi doctor paruulorum. Ita quòd quum dixit ſcriptum eſt, refert vtrũque Eſaiæ textum. Et apte deſcripta futura deſtructione ſapientium & intelligentium, ſubiungitur vbi ſunt? quaſi dicat non ſunt in locis eminentibus in reputatione & veneratione: ex eo enim quòd potentia euãgelij detexit & monſtrauit præſumptionem & falſam extenſionem ſapientiæ & intelligentiæ eorum (reſuſcitando mortuos, & tot miracula adhibendo in teſtimonium) abiecti ſunt huiuſmodi ſapientes à locis primis, quos in humano genere obtinebant, & propterea dicitur. vbi ſapiens, vbi ſcriba? ſicut de abiectis excelſo ſtatu dicere conſueuimus, vbi ſunt illi? Scriba proprie Iudæorum eſt, ſapiens Græcorum. Indagator autem huius ſæculi, ſcrutatores ſignificat viarũ diuerſarum ad beate his viuendũ. Sub quo genere innumera multitudo pollentium ingenio comprehenditur. [Nonne ſtultam fecit.] pro, infatuauit, [deus ſapientiam huius mundi.] Manifeſtat modum quo perdidit deus ſapientiã ſapientium. Ex hoc enim ipſo quòd deus monſtrauit præſumptionem

nem ac falſitatem ſapientium per miracula crucis Chriſti reddidit ſapientiam,non abſolute & in ſeipſa,ſed mundi huius (hoc eſt vt ea vtitur iſte mundus)fatuam,hoc eſt ſine ſapore veræ notitiæ: effecit vt tanquam ſententia ſtultorum haberetur ſententia ſapientum mundi huius , Et hoc modo perdidit ac reprobauit eam. [Nam quia.]Declarato modo, reddit cauſam meritoriam ex parte mundi quare deus eiecit ſapientes.[In dei ſapientia.] qua ſcilicet deus cum tali tantóque ordine condidit gubernátque mundum. quæ in rerum ordine participata ſicut ars in artificialibus ſplendet quæ eſt totius philoſophiæ materia.Rationes enim rerum radij ſunt diuinæ ſapientiæ [Non cognouit mundus.]Non dicit non cognouit aliquis·quoniam ad Rom.1.dicit quod deus à multis cognitus eſt. ſed dicit non cognouit mundus:quoniam philoſophi qui cognouerunt veritatem dei in iniuſtitia detinuerunt.& ſic mundus communiter non cognouit deum.[Per ſapientiam.]per veram philoſophiam quæ lumine naturali habetur.[Deũ.]Actorem & gubernatorem omnium.[Placuit deo per ſtultitiam prædicationis.]Prędicatio euangelica quanuis in ſe non ſit ſtulta·comparatiue tamen ad doctrinam philoſophicam ſtultitia appellatur à Paulo . tum ex parte modi,contra id quod dixerat per ſapientiam: quia doctrina philoſophica procedit per rationem demonſtratiuam . quæ facit euidentiam rerum:prædicatio autem per narrationem . ſtultum enim ſeu improuidum eſt reſpectiue ad demonſtrationem , narrare. Tum ratione materiæ,contra id quod dixerat in ſapiẽtia dei quia materia prædicationis eſt crux Chriſti:materia autem philoſophiæ eſt ſapientia diuina effuſa in rerum vniuerſitate , ad quam relata crux ſtultitię rationem habet.nam ſapientia dei ſparſa per vniuerſum, rationibus fulget·crux autem ſine ratione in rerum ordine eſt,& propterea improuida ſtultáque dicitur prædicatio crucis relatiue ad diuinam ſapientiam relucentem in ordine rerum. Et merito ex eo quod ſapientia tam vt materia quam vt modus neglecta eſt à mundo,placuit deo eligere ſtultitiam prædicationis tã quo ad materiã quã quo ad modũ. [Saluos facere credẽtes.] Ecce ad quid elegit deus ſtultitiam prædicationis vt medium ad ſalutẽ credentium omnia enim etiam noſtros defectus, deus optimus vertit in bonum [Quoniam & Iudæi ſigna.]pro ſignum, [petunt & Græci ſapiẽtiã quærunt.] Quanta ſit vis ſtultitię prędicationis. manifeſtat ex contrarijs victis ab ipſa tam Iudęis quam Gręcis. Et quidẽ quòd ſint cõtrarij ambo euangelio,explicat ex medijs quæſitis ab vtriſque. Iudæi enim aſſueti miraculis petunt ſignũ , hoc eſt

eſt miraculū aliquod vt medium certificās ꝙ deus reuelauit. Græci autem ſolum rationem naturalem ſectantes, quærunt ſapientiam: hoc eſt rationem demonſtratiuam, aut ſaltem rationi naturali conſonam vt medium ad aſſentiendum auditis. [Nos aũt prędicamus Chriſtum crucifixum.] Tota enim materia euangelica in hoc comprehenditur virtualiter [Iudæis quidem ſcandalum.] Ecce contrarietas iſti petunt ſignum, & nos offerimus ſcandalum. Vere Chriſtus eſt Iudæis ſcandalum. hoc eſt offendiculū, in quod impingũt, & cadunt imperſuaſibiles quòd ſit Meſias crucifixus. [Gẽtibus.] ſeu Græcis [Autem ſtultitiam] Quemadmodum Iudæis ex propria incredulitate eſt Chriſtus crucifixus offendiculum, ita gẽtibus ex propriæ ſapientiæ præſumptione eſt ſtultitia. iudicãt enim alienum à ratione eſſe quòd damnatus homo ad ſupplicium crucis ſit deus, ſit adorandus, &c. ¶ Aduerte hic quòd vt ſuper epiſtolam ad Ro. dixim⁹ dictio interpretata modo, Græci, modo gentiles eadem eſt & proprie ſignificat Græcos extenditur autem ad ſignificandũ gentiles: & propterea interpres varie transfert [Ipſis autem vocatis Iudæiſque & Græcis.] Ecce vis crucifixi vincens vtroſque contrarios: tam. ſ. Iudæos quàm Græcos. Sed conſidera victos non omnes ſed vocatos. Tam Iudæi itaque quàm Græci ex ſe aduerſantur crucifixo ſed vocationis diuinæ gratia quotquot donati ſunt, non aduerſantur, ſed ſuſcipiunt. [Chriſtum.] crucifixum [Dei virtutem.] ſeu potentiam. [Et dei ſapientiam.] Contra ſcandalum dicit dei potentiam: contra ſtultitiam dicit dei ſapientiã. Et ſapientia quidẽ manifeſte opponitur ſtultitiæ potentia autem opponitur nõ ſcãdalo abſolute, ſed ſcãdalo crucifixi ratione materiæ: quia. ſ. crucifigi impotentię ſuccũbentis eſt, cui potentia directe opponitur. Nec dicit dei patris potentiam ac ſapientiam Chriſtum, ſed dei potentiam & ſapientiam. Quod etſi ſecundum Chriſti naturam diuinam verum eſt (quia eſt deus & ſapientia ac potentia diuina), ſenſus tamen literalis præſentis textus eſt de Chriſto homine, quòd ipſius paſsio, crucifixio ac mors eſt potentia ac ſapientia dei patrĩs crucifixi ac mortui quia vnus eſt paſsione cruce ac morte propria vt potentia ac ſapientia ad vincendum mundũ ac diabolum, ad redimendum humanũ genus, ad immortales reddendos homines, ad inſtaurandum quæ in terris, & quæ in cœlis ſunt [Quia ꝙ ſtultum eſt dei, ſapientius eſt hominibus. & quod infirmum eſt dei fortius eſt hominib⁹.] Quare Chriſtus crucifixus iudęis ſcandalũ, Græcis ſtultitia, ratio reddita ex parte ipſorum eſt, quia illi potentiã, iſti ſapientiã quærũt. Quare autẽ tã Iudæis quã Græcis vocatis

Chriſtus

Chriſtus crucifixus eſt dei potentia & dei ſapiētia,rationem modo reddit ex parte dei:quia quodcúque quantuncunque infirmum,imbecille,impotens ſit,dummodo ſit dei, eſt potentius hominibus.& ſimiliter quodcunque quantuncunque ſtultum, ſeu improuidum & abſque ratione in rerum ordine ſit, dummodo ſit dei, ſapientius eſt quam homines vniuerſi. Ita quod cuiuſque rei tam infirmæ quam ſtultæ coniunctio ad deum efficit illam potentiorem & ſapientiorem vniuerſa potentia & ſapientia hominum: ac per hoc quod eſt infirmum in Chriſto (paſſo, crucifixo, mortuo &c.) ex hoc ipſo quod eſt dei, eſt potentius quàm homines. & ſimiliter quicquid eſt ſtultum in Chriſto crucifixo, eſt ſapientius omnibus hominibus. ¶ Et ſcito quod dicendo infirmum dei ſeu ſtultum dei,non arctatur ad modum eſſendi perſonaliter dei vt paſsio fuit coniunctione perſonali: ſed latius ſumitur formaliter vt eſt dei. ſiue ſit dei vt inſtrumentum coniunctum: qualia ſunt ad humanitatem Chriſti ſpectantia. ſiue vt inſtrumentum ſeparatum ad ea quæ ſunt ordinis gratiæ: qualia ſunt prædicatio Euangelica, Apoſtoli, ſacramenta eccleſiæ, & id genus reliqua. Eſſe enim dei ſumitur hic vt opponitur ad eſſe hominis vel cuiuſcunque creaturæ ac per hoc eſt ſermo de deo vt ſpecialiter præſidet ordini gratiæ ſaluatricis ad beatitudinem ſupernaturalem. Reddit enim Paulus rationem ex hac vniuerſali veritate quod quæcunque res actio aut paſsio ſecundum ſe impotens aut improuida, ex hoc ipſo quod eſt dei (hoc eſt vtitur illa deus vt ſuo inſtrumento ad myſteria gratiæ) eſt potentior & ſapientior omni potentia & ſapiéntia hominum. Et hoc apparet non ſolum in cruce Chriſti, ſed in prædicatione Apoſtolorum & martyrum &c. [Videte.] pro: videtis. [Enim vocationem veſtram fratres.] Coniunctioni enim mōſtrat quod ad reddendum rationem dictorum ſubiunguntur hæc. Et vere probat aſſumptam vniuerſalem (infirmum dei fortius eſt, & ſtultum dei ſapientius eſt) ex experientia quam vident in vocatis ad fidem Chriſti. [Quia] pro, quod [non multi ſapientes ſecundum carnem, non multi potentes, non multi nobiles.] Appellantur hic ſapientes ſecundum carnem, ſapientes ſapientia humanitus acquiſita: quam denominauit à carne, quia per carnales ſenſus acquiritur. Et non dicit per quos vocati eſtis, ſed abſolute quod non multi ſecundum carnem ſapientes. ſubintelligitur enim ſunt electi, propter verbum elegit ſubiunctum. Loquitur enim directe de conuerſis ad fidem comprehendendo ipſos Corinthios in quibus hæc experientia etiam apparebat. Non dicit Nulli ſapientes

pientes ſecundum carnem,ſed non multi: quia aliqui ex diſcipulis primitiuæ eccleſię fuerunt docti etiam ſecundum ſcientiam acquiſitam vt Nicodemus (qui erat magiſter in Iſrael) & ipſe Paulus & Lucas medicus & Apollos &c. Et ſimile eſt de potentibus ſecundum humanam potentiam & nobilibus ſecundum generis nobilitatem [Sed quę ſtulta ſunt mundi,] Non dicit ſtulta abſolute, ſed ſtulta mundi: hoc eſt homines abſque ſcientia humana qui apud mundum ſtulti habentur ad docendum alios. quales erant piſcatores, Petrus & reliqui. [Elegit deus.] Non ex inopia hominũ non ex ignorantia aut impotentia, ſed ex electione deus iſtos voluit. [Vt confundat.] pro, pudore ſuffundat. [Sapientes.] proculdubio mũdi huius. Ecce ſtultum dei ſapientius quam homines. Sunt autem verecũdia multa affecti ſapientes mundi, ex hoc quod detecta philoſophorum vanitas eſt & ad veram beatitudinis viam homines conuerſi ſunt per piſcatores & ſimiles indoctos, doctos autem à ſpiritusancto. Coniunctio autem vt (dicendo vt confundat ſapientes) cauſam finalem,quanuis nõ vltimam notat. Ad hoc enim deus elegit ignorantes vt erubeſcant ſapientes præſumentes de beatitudine hominum iudicare & docere: ac per hoc omnis vis ac ratio trahendi homines ad ſalutem tribuitur diuino beneplacito manifeſtato per hoc quod per indoctos non per ſapientes mundi homines edocet ac trahit. Et ſimilis eſt ſenſus eorum quæ ſubiunguntur in textu de infimis & ignobilibus electis. [Et infirma mundi elegit deus vt confundat fortia. & ignobilia mundi & contemptibilia.]pro,contempta. [elegit deus.] non ſolum obſcuros genere,ſed etiam deſpectos à mundo elegit. [Et ea quæ non ſunt.] Non intelliguntur nihil abſolute,ſed in eſſe religioſo. Et ſignificantur gentiles, qui nihil erant ſecundum religionem (vtpote idololatræ) ad differentiam Iudæorum qui erant aliquid in eſſe religioſo. Vera ſiquidẽ religio in ſolis Iudæis fuerat. & propterea ſubdit. [Vt ea quæ ſunt deſtrueret.]pro,obliteraret. hoc vt Iudæorũ religionem aboleret. Hoc inter alia teſtimonia quod infirmum dei eſt fortius hominibus,non eſt minimum: videlicet quod illi qui alieni à religione erant præſtent per Chriſtum crucifixum Iudæis, immo peſſundent Iudæos, qui ſoli religioſi erant. [Vt non glorietur omnis caro in conſpectu eius.] Ecce finis abiectionis fortium, ſapientium, nobiliũ & religioſorum, vt nullus locus ſit gloriationis cuicunque homini coram deo: hoc in iis quæ ſunt ad deum, ſed vniuerſa gloria ſit dei. [Ex ipſo autem.] pro,enim. [vos eſtis in Chriſto Ieſu.] Propoſuerat experientiam in vocatione ipſorum Co-

Corinthiorũ (dicendo videtis enim vocationem veſtram fratres) & nihil in ſpecie de ipſis Corinthiis ſubiunxerat, ſed tantum in genere quod non multi ſapientes & reliqua:& propterea modo redeundo ad ſpeciem dicit,ex ipſo enim vos.Aeſi apertius dixiſſet. Merito dixi quod vos videtis vocationem veſtrã quia ex ipſo deo eligente ſtulta,infirma,ignobilia &c eſtis hoc eſt cõſtatis.cõſtituimini vos,non ſecundum eſſe hoc vel illud ſed in Chriſto Ieſu: hoc eſt ſecundum eſſe gratiæ,fidei,ſpei ac charitatis in Chriſto Ieſu.In vobis itaque ipſis diuinum hoc opus habetis. [Qui factus eſt nobis.] non vobis Corinthiis tantum, ſed omnibus nobis Chriſtianis.[Sapientia.] in intellectu, Et deeſt.[A deo.] Mere Chriſtus à deo factus eſt nobis ſapientia perficiens intellectum noſtrum. [Et Iuſtitia.] in volũtate. [Et ſanctificatio.] in opere. [Et redemptio.] in ſtatu. Et vniuerſus hic ſermo eſt ſermo cauſalis. Chriſtus ſiquidem factus eſt nobis à deo ratio ſapiendi,& iuſte volendi,& ſancte operãdi,& redemptionis de ſtatu ſeruitutis in ſtatum libertatis filiorum dei.[Vt quemadmodum ſcriptum eſt] Hiere.9. [Qui gloriatur in domino glorietur.] Ibidem apud Hieremiam vulgata editio habet. in hoc glorietur qui gloriatur, ſcire & noſſe me. Ad hoc inquit Paulus deus fecit Chriſtum nobis ſapientiam, iuſtitiã ſanctificationem ac redemptionem, vt quicunque recte gloriatur,nõ in ſapientia,potentia,nobilitate &c. glorietur,ſed in domino, quo ſapimus,iuſtificamur, ſanctificamur & redimimur.

CAPVT II.

ET ego quum veniſſem ad vos fratres.] Dixerat ſe miſſum ad euangelizandum non in ſapientia verbi,& rationem allatam (ne euacuetur crux Chriſti) tractauerat mõſtrando vim crucifixi etiam in cõditionibus electorũ in ipſis Corinthiis.Contexit modo eandem vim in conditionibus ſuiipſius Pauli, ad monſtrandũ in ſeipſo qualẽ debet exhibere ſeipſum euangelicus doctor.Et probat ſe ſeruaſſe modum in quo miſſus eſt:vt ſpectato ipſo à Corinthiis.& ſpectatis aliis doctoribus in quibus gloriabantur, perpẽdant & diſcernãt inter doctores: & vt doctores illi erubeſcãt exhibentes ſe cũ cõditionibus cõtrariis.Iuxta duo aũt prius dicta(ſcilicet ſtultũ dei & infirmũ dei)cõmemorat ſeipſum,prius ſecundum ſtultitiam,deinde ſecundũ infirmitatẽ.[Veni nõ in ſublimitate ſermonis aut ſapientiæ.] Quia vtrãque ſapientiã dixerat reiectã,à deo idcirco cõmemorat ſe cum neutra prędicaſſe illis.Ita ꝙ nec cũ arte dicendi

dicendi, cum eminentia eloquentiæ, nec cum excellentia ſapientiæ docuit. [Annuncians vobis teſtimonium Chriſti.] pro dei. Documenta fidei Chriſtianæ ſunt teſtimonia dei: quoniam teſtantur diuinum eſſe, poſſe, noſſe, velle, prouidere. Significanter autem dicit dei: vt intelligamus quod docendo ea quæ dei ſunt, digniſsima omni eloquentia & ſapientia, abdicauit á ſuo ſermone ſapientiam & ſermonis & rerum. [Non enim iudicaui me ſcire aliquid inter vos.] Non dixit indicaui ſed iudicaui. vt ſignificet ſe dixiſſe ius ſe iuſtitia exigente abſtinuiſſe vt intelligamus prædicationi Euangelicæ deberi abſtinentiam á reliquis. [Niſi Ieſum Chriſtum & hunc crucifixum.] Reliqua ergo, ab imitatione apoſtolica ſunt aliena in prædicatione. Ieſus enim ſalutis humanæ actorem ſignificat: Chriſtus autem regem æterno regnantem, crucifixio vero ad infirmitatem naturæ aſſumptæ, ad modum quo redemit humanum genus ſpectat. Et hæc conſtat ſat eſſe noſſe ad noſtram ſalutem. [Et ego in infirmitate] Ecce infirmum dei in Paulo. Tum exterioris ſtatus: erat enim non ſecundum ſtatum potentium mũdi huius, ſed ſecũdum ſtatum impotentium. Tum interni affectus, & propterea ſubdit. [Et in timore.] imminentium malorum. Tum corporalis aſpectus. [Et in tremore multo fuit apud vos.] Internus ſiquidem timor redundabat in exteriorem tremorem. Quẽadmodum Ieſus timuit in teſtimoniũ ſui animi paſsibilis. ita Paulus apud Corinthios & timuit & tremuit, humanæ infirmitatis paſsiones ſuſtinens: circa rationis tamen præiudicium. Quando autem hoc fuerit non ſcribitur in Actis Apoſtolorum. Hæc enim omnia commemorantur hic ad monſtrandum infirmum quo deus vſus eſt in Paulo. [Et ſermo meus & prædicatio mea] More ſuo exequitur propoſita inchoãs á primo propoſito ſcilicet nõ in ſublimitate ſermonis. [Non in perſuaſibilibus] pro, ſuaſoriis, [humanæ ſapientiæ verbis.] Humanæ ſapientiæ verba vim magnam habentia ad ſuadendum excluduntur: quæ ſunt verba compoſita & ornata ſecundum artem dicendi [Sed in oſtenſione ſpiritus & virtutis] hoc eſt potentiæ. Loco eloquentiæ fuit demonſtratio ſpiritusſancti loquentis per me, & potentiæ diuinæ confirmantis ſermonem miraculis. ¶Si quæris modum quo oſtendebat in prędicatione ſua ſpiritumſanctum. In promptu eſt reſponſio quod impoſitione manuum ſuper baptizatos dabatur ſpiritusſanctus loquens linguis variis per illos magnalia dei [Vt fides veſtra.] quæ ex auditu prædicationis meæ in vobis eſt. [Non ſit in ſapientia hominum.] fundata [Sed in virtute dei.] hoc eſt in potentia dei

tia dei vt patet in textu Græco, tam hic quàm paulo ante. In po-
tentia in quam tum operante miracula, tum operante intus in ſpiri
tibus veſtris. [Sapientiã autem loquimur inter perfectos.] Exequẽ
do quod ſecundo propoſuerat (ſcilicet non in ſublimitate ſapien-
tiæ) nõ abdicat à ſua doctrina ſapientiam vt abdicauit eloquentiã:
ſed duplici vtitur diſtinctione. altera auditorum in perfectos &
imperfectos. altera ſapientiarum. in ſapientiam huius ſæculi & ſa-
pientiam in myſterio reconditam. Et intendit quòd neutra vſus
eſt ſapientia prædicando Corinthiis, ſed tamen ſapientiam in my-
ſterio reconditam reſeruat ſermoni non communi ſed inter per-
fectos. Et hinc clare Corinthios quibus prædicauit inſinuat diſtin
gui à perfectis inter quos loquitur ſapientiã. [Sapientiam vero.]
quam loquimur cum perfectis. [Non huius ſeculi, neque principũ
huius ſeculi qui deſtruuntur.] Inter ſapientiam huius ſeculi & ſapi
entiam principum huius ſeculi, hoc intereſt. quòd illa eſt circa
tranſitorias actiones & diſpoſitiones: qualis eſt vniuerſa ars dicen
di & regendi cum partibus ſuis. hæc autem circa æterna qualis eſt
philoſophia ſpeculatiua. Illa multis communis. hæc paucorum ho
minum qui principes ſeculi huius in materia de quã eſt ſermo (ſci
licet ſapientiæ) merito appellantur. Et adiungitur qui deſtruuntur,
ad differentiam principum huius ſeculi qui ſunt immortales, de
quibus infra loquitur. [Sed loquimur dei ſapientiam.] hoc eſt deo
propriam, qua deus vtitur. [In myſterio quæ abſcondita eſt,] hoc
eſt in myſterio abſconditam, non in ordine rerum participatam,
non creaturis cõmunicatam, ſed in ſecreto ſacratiſsimo diuini cõ
filij reconditam. Et in hoc ſignificatur excellentia huius ſapientiæ
ſupra ſapientiam communicatam quibuſcunque naturalibus in-
tellectibus tam hominum quàm angelorum. [Quam prædeſtina-
uit.] pro, prędefiniuit, [deus ante ſęcula in gloriã noſtrã.] Nõ eſt
hęc ſapientia noua, ſed ante ſecula prædefinita à deo dux ad gloriã
noſtram, ad gloriam ęternæ felicitatis nobis paratam. participa-
tione quidem huiuſmodi ſapientiæ ducimur ad gloriam æternam.
hæc enim ſapientia eſt de myſterio incarnationis verbi dei ad du-
cendum in æternam gloriam filios adoptionis. [Quã nemo prin-
cipũ hui' ſeculi cognouit. Si enim cognouiſſent, nũquàm dominũ
gloriæ crucifixiſſent.] Ex hoc quòd Paulus probat hanc vniuerſa-
lem (quam nullus principum huius ſeculi cognouit) per hoc quòd
crucifixerunt Chriſtum, cogor appellatione principum huius
ſeculi intelligere dæmones. nam de hominibus loquendo proba-
tio inualida eſſet. Ex eo enim quòd illi principes (puta Herodes,

Pilatus, Pontifices & Primates Iudæorum) non cognouerunt Ieſum gloriæ, non poteſt concludi quòd nullus principum huius ſæculi cognouerit vt clare patet. De dæmonibus autem intelligendo, validiſsima eſt ratio quòd nullus eorum cognouit hanc ſapiētiam: quia ſi cognouiſſent dominum gloriæ non crucifixiſſent. Conſtat autem dæmones crucifixiſſe Chriſtum: dicente domino. venit princeps mundi huius, & in me non habet quicquam. Et rurſus nunc princeps huius mundi eiicietur foras. Ioannes quoque euangeliſta teſtatur quòd diabolus miſit in cor Iudæ vt traderet Ieſum. Vnde de prophetis loquens Paulus dixit, neque principum huius ſæculi qui deſtruuntur: modo autem dicit, nemo principum huius ſæculi, non addendo qui deſtruuntur. vt ex eius verbis differentiam inter hos & illos principes diſcernamus. dæmones enim ſunt principes huius ſæculi, non qui pereunt ſed immortales.

¶ Et aduerte erudite lector quòd non dicit ſi cognouiſſent Chriſtum aut deum, ſed ſi cognouiſſent ſapientiam quam prædefiniuit deus in gloriam noſtram: vt diſcernamus quòd non ex reuerentia deſtitiſſent à crucifixione domini gloriæ, ſi hanc ſapientiam cognouiſſent, ſed ex inuidia gloriæ noſtræ, & timore deiectionis propriæ. Dæmones enim etiam ſi cognouiſſent dominum glorię verum deum Ieſum Chriſtum, nihilominus conati fuiſſent crucifigere eum ex odio ad deum & diuina ſed ſi cognouiſſent ordinem diuinæ ſapientiæ de gloria noſtra & de ſubiectione dæmonum, adimplendum per crucifixionem Chriſti, nunquàm dominum gloriæ crucifixiſſent. Et ob hoc ſignificanter nominat Ieſum dominum gloriæ. tangit enim quod retraxiſſet dæmones à crucifixione: dominum ſcilicet gloriæ, tum triumphando de dæmonibus, tum communicando æternam gloriam humano generi. [Sicut ſcriptum eſt.] Deficit coniunctio ſed. Legendum eſt. [Sed ſicut ſcriptum eſt.] Dixerat hanc ſapientiam abſconditam & prædefinitam in gloriam noſtram, ignotamque dæmonibus: & probauit hoc vltimum. modo autem probat primum authoritate ſacræ ſcripturæ ſumptæ ex Eſaiæ ſexageſimoquarto. [Quod oculus non vidit nec auris audiuit.] Coniunctio aduerſatiua prępoſita (dicendo ſed ſicut ſcriptum eſt quod oculus non vidit &c.) cogit me ad intelligendum per oculum & aurem, oculos & aures cōmunes angelis & hominibus; ad hoc vt contextus literæ planus currat. Et confirmatur hic ſenſus ex eo quòd apud Eſaiam dicitur oculus non vidit deus abſque te. nam dicendo abſque te, monſtrat quòd de oculo cuiuſcunque creaturæ loquitur. Ita quòd vbi prius

proba-

probauit ab effectu quòd hanc ſapientiam nemo principum huius ſeculi cognouit, modo authoritate ſcripturæ contexit eam fuiſſe omnino occultam vniuerſis oculis & auribus cuiuſcunque naturæ creatæ, prout dixerat eam eſſe in myſterio abſconditam Et intendit quòd parata nobis gloria quæ eſt materia huius ſapientiæ, nullo naturali oculo eſt viſa: & (quod plus eſt) nulla naturali inſtitutione eſt audita [Et in cor hominis non aſcendit] Cor pro voluntate in ſacra ſcriptura ponitur. Et ſignificatur quòd excedit omne deſiderabile voluntate hominis. Vtitur autem vocabulo aſcendendi, quia appetibile ſupereminet appetitui: vtpote primum mouens ipſum. ¶ Et dicit in cor hominis ad ſignificandum appetitum intellectualem, qui vocatur voluntas, communis homini & reliquis ſubſtantiis intellectualibus. Aduerte ſecundum grammaticam legendũ eſſe aſcenderunt, ſubiungitur enim. [Quæ præparauit deus his qui diligunt illum.] Aduerte rurſus ſubaudiendũ eſſe ꝓnomen (puta illa) vt perfecta ſit oratio, & vt vniformis ſit lectio, relatiuũ quod vertendũ eſſet in numerum pluralem, dicẽdo quæ oculus nõ vidit &c. [Nobis autem reuelauit deus.] Dixerat ſapientiam dei abſconditam in myſterio: & probauerat hoc dupliciter. Et propterea ne forte obiiceres quid aut quomodo ſcis tu hanc ſapientiam? occurrit explicando modũ quo ſcit, dicens reuelauit deus. & pronomen nobis, demonſtrat perfectos. [Per ſpiritum ſuum.] Quia multis modis poteſt fieri reuelatio diuina explicat in ſpecie quòd per ſpiritumſanctum datum perfectis reuelauit deus hanc ſapientiam. Conformis eſt Paulus promiſsioni Chriſti. paracletus ſpiritusſanctus quẽ mittet pater in nomine meo ille ducet vos in omnem veritatẽ. Vnde Paulus non ex doctrina legis ſub Gamaliele, ſed per ſpiritumſanctum ſibi infuſum fatetur ſe cognouiſſe hanc ſapientiam. [Spiritus enim omnia ſcrutatur.] Manifeſtat ſpiritũ dei ſufficientem eſſe ad hęc reuelãdũ, quia omnia ſcrutatur. Scrutatur autem nõ inquirendo, ſed nihil improſpectum deſerendo. [Et iam profunda.] pro, profunditates, [dei.] Sicut metaphorice dixit, ſcrutatur. ita metaphorice dicit profunditates dei: vt nihil dei incognitũ ſpiritui ſignificetur. Spectãtes ſiquidem rationes ad naturalem ordinem vniuerſi, ſunt velut manifeſte apparentia in deo: rationes autem ſpectantes ad myſterium verbi incarnati, ſunt velut intimæ profunditates dei, velut latentes in intimo cõſilio dei. [Quis enim ſcit hominũ quæ ſunt hominis niſi ſpiritꝰ hominis?] Probat per ſimilitudinẽ plꝰ quàm propoſuit nũc: quoniam probat quòd ſpiritus dei & quòd ſolus ſpiritus dei nouit hæ

profunditates. Et hinc habetur ratio tertia ad manifeſtandum ſapientiam hanc abſconditam in myſterio. Similitudo eſt clara de ſpiritu hominis. [Qui in ipſo eſt] Non ſolum determinatur ſpiritus proprius cuiuſque hominis per hæc verba, ſed tangitur ratio quare proprius ſpirit⁹ cuiuſque hominis nouit quæ ſunt ipſius hominis quia ſcilicet in ipſo eſt. vt per hoc intelligamus reliquos ſpiritus tam hominum quàm angelorum, quia in ipſo non ſunt neſcire quæ ipſius ſunt, hoc eſt quæ in ipſius ſunt corde. [Ita & quæ ſunt dei.] velut intima cordis. [Nemo cognouit niſi ſpiritus dei.] Recole non excludi filiũ: quoniam dictio tam excluſiua quàm exceptiua adiuncta termino perſonali reſpectu eſſentialium non excludit ſeu excipit ab alia perſona diuina ſicut nec quum dicitur in Euangelio. nemo nouit filium niſi pater, excluduntur filius & ſpiritusſanctus. [Nos autem non ſpiritũ huius mundi accepimus.] Superfluit huius. Manifeſtata ſufficientia ſpiritus dei ad reuelandũ, manifeſtat quòd de facto reuelauit eis, ex hoc quòd acceperunt ſpiritum non mundi ſed dei. ita quòd ex acceptione manifeſtat reuelationem. acceptionem autem manifeſtat ex differentia inter ſpiritũ mundi & ſpiritum ex deo. Ex eo quòd non dicit mundi huius, ſed mundi, & materia de qua eſt ſermo eſt ſapientia dei de iis quæ excedunt totum vniuerſum, inſinuatur quòd ſpiritum mundi appellat ſpiritum infra vniuerſi latitudinem comprehenſum. Intendit enim quòd non accepimus ſpiritum ex afflatu ſyderum aut ex cõplexione humana aut ex vi animi aut ex dæmonibus, ſeu quibuſcunque ſpiritualibus creaturis. Et intendit ad literam explicare quòd ſpiritus infuſus Apoſtolis non fuit ſpiritus prodiens ex quacunque mundi parte. Vnde & ſubiungit ex oppoſito ad vniuerſum mundum. [Sed ſpiritum qui ex deo eſt.] hoc eſt qui ex ſolo deo eſt, qui proprius eſt deo, eſt extra & ſupra totum vniuerſum. [Vt ſciamus quæ à deo donata ſunt nobis] Ecce effectus ſpiritus quem accepimus, non impetus, non furor, non ecſtaſis neſcientium quid patiantur aut agant, ſed vt ſciamus. Non dicit vt credamus: quia ſpiritusſanctus infuſus Apoſtolis cauſauit in illis notitiam certam donorum dei in eiſdem. Sicut enim Hieremias certam habebat notitiam quòd deus miſiſſet eum, affirmans in veritate miſit me dominus, ita Apoſtoli certam habebant notitiam quòd fides, ſpes, charitas, & alia dona gratis data eis erant à deo. [Quæ & loquimur.] Exequitur aliud propoſitum (ſcilicet loquimur) declarata ſapientia. Et intellige quòd loquuntur donata ſibi quo ad materiam ſeu obiecta donorum. Loquuntur enim materiam

teriam fidei, materiam ſpei, obiectum charitatis,& reliqua huiuſmodi.[Non in doctis humanæ ſapientiæ verbis, ſed in doctrina.] pro,doctis, [ſpiritus.] Deeſt,ſancti. Explicat modum quo loquitur ſapientiam dei in myſterio abſconditam, dicendo quod nec eam loquitur ſermonibus doctis humanæ ſapientiæ. Appellantur autem ſermones docti, ſermones ſignificando vehentes doctrinam. & conſequenter, ſermones docti humanæ ſapientiæ ſunt qui ſignificando humanam vehunt ſapientiam. Docti vero ſermones ſpiritusſancti ſunt qui ſignificando vehunt ſapientiam ſpiritusſancti. Et in his dicit Paulus ſe loqui & non in doctis humanæ ſapientiæ.[Spiritualibus ſpiritualia comparantes.] Explicat modum ſimul & materiam doctorum ſermonum ſpiritusſancti. Materiam quidem, dicendo ſpiritualia. modum vero dicendo ſpiritualibus comparantes. hoc eſt conferentes. Et intendit quòd docti ſpiritusſancti ſermones, ſunt de ſpiritualibus, & ſunt collatiui ſpiritualium rerum cum rebus ſpiritualibus: ita quòd vniuerſa doctrina infra ſpiritualia verſatur, ex ſpiritualibus diſcurrit ad ſpiritualia. [Animalis autem homo.] Declarat illã particulã, inter perfectos quam vltimo propoſuerat. Declarat autem diſcernendo inter capaces & non capaces huius ſpiritualis ſapientiæ: & diſtinguit inter hominẽ animalem & hominem ſpiritualem. Intendens quòd animalis homo non eſt capax, ſed ſpiritualis vt quos ſuperius nominauerat, perfectos, intelligamus modo ſpirituales. Appellatur autem in propoſito homo animalis ab anima, qui ſcilicet ſectatur ea tantum ad quæ ſe extendunt vires animæ: hoc eſt qui tantummodo naturale lumen rationis ſequitur. [Non percipit.] pro, accipit, [ea quæ ſunt ſpiritus dei.] Iam enim dictũ eſt quòd ea quę ſunt ſpiritus dei, ſunt ea quæ excedunt vniuerſum ordinem creaturarum, quæ ſunt ſupra lumen cuiuſcunque creati oculi intellectualis. [Stultitia enim eſt illi.] Homo ſola naturali ratione vtens ſtultum reputat totum quòd dicitur de huiuſmodi reuelatis per ſpiritumſanctum: & propterea non eſt capax eorum. [Et non poteſt intelligere, quia.] pro, quod, [ſpiritualiter examinatur.] pro, dijudicatur. Altera eſt hæc conditio animalis hominis: & eſt circa intelligentiam ſuiipſius, quòd non poteſt intelligere ſeipſum dijudicari ſpiritualiter. putat enim ſeipſum diſcuti tantum rationibus luminis naturalis, non rationibus ſpiritusſancti: putat nanque ſe non eſſe reum ob repulſionem ſpiritualium reuelatorum per ſpiritumſanctum Apoſtolis: quum tamen in rei veritate continue accumulentur ei iudicia ſpiritualiter, hoc eſt ſecundum

rationes ſpiritus ſancti. [Spiritualis autem.] Denominatur in propoſito homo ſpiritualis à ſpiritu ſancto qui ſcilicet lumine & ſapientia ſpiritus ſancti donatus eſt. [Iudicat omnia.] Ex oppoſito ad primam conditionem animalis dicit, iudicat omnia. Ille ſiquidem nõ eſt capax alicuius ſpiritualium: iſte autem iudicat omnia, & ſpiritualia & non ſpiritualia. Rectum enim eſt iudex ſui & obliqui. Tanta ſiquidem certitudine nouit omnia vt diſcernere poſſit omnia. intellige quatenus referuntur ad ſalutem æternam. [Et ipſe à nemine dijudicatur.] Ex oppoſito ad alteram animalis conditionẽ dicit quòd ſpiritualis à nemine dijudicatur. intellige à nemine à nullo homine non enim diuinum excluditur iudicium. [Sicut ſcriptum eſt.] Omnes hæ tres dictiones ſuperfluæ ſunt. [Quis enim cognouit ſenſum.] pro, mentem, [domini, aut quis inſtruxit eum.] pro, quæ inſtruet eum? Coniunctio diſiunctiua in textu Græco non inuenitur. Dictio autẽ interpretata quis, anceps eſt ad quæ vel qui. poteſt enim referre tam mentem domini quàm ipſum dominũ eo quòd eiuſdem generis ſunt apud Græcos mens & dominus. Vnde ſequitur quòd pronomen eum demonſtrat hominem ſpiritualem. Probat itaque Paulus ſpiritualem hominem à nullo iudicari: quia mens domini inſtruens ſpiritualem, ſeu mens domini inſtruentis ſpiritualem à nullo cognoſcitur. quod enim non cognoſcitur non poteſt dijudicari. Et dicit inſtruet futuri temporis, ad ſignificandũ perſeuerantiam inſtructionis diuinæ. [Nos autem ſenſum.] pro, mentem [Chriſti habemus.] Ad inferendum intentam concluſionem (ſcilicet quod ſpiritualis à nullo dijudicatur) nõ ſufficit quòd mens domini inducatur inſtruens ſpiritualem: ſed oportet addere quòd ita inſtruat vt mens domini cõmunicetur ſpirituali, ſic quòd habeatur ab eodẽ tunc enim optime infertur quòd ſicut mens domini non poteſt dijudicari ab aliquo, ita nec ſpiritualis præditus mente domini. & propterea Paulus ſubſumit quòd nos ſpirituales habemus mentem Chriſti. Et in hoc tangit medium quo nos habemus mentem dei, ſcilicet mediante Chriſto. Et intellige hæc de homine ſpirituali formaliter: hoc eſt quatenus ſpiritualis eſt quatenus ſpiritu ſancto ſibi infuſo vtitur: alioquin ſpiritualis iudicatur ab altero ſpirituali. ſicut Petrus dijudicatus eſt à Paulo: quia non quatenus ſpiritualis in facto illo operabatur. Vbi autem quatenus ſpiritualis operatus eſt Petrus circa domum Cornelij Centurionis, à nullo potuit dijudicari.

CAPVT III.

E Tego fratres.] Dixerat veni ad vos nõ in ſublimitate ſapientiæ,ſed quòd ſapientiam loquitur inter perfectos explicat modo qualiter ad eos venit, ſcilicet alẽs eos lacte nõ cibo ſolido.[Non potui.]nõ ex mea impotentia,ſed ex veſtra ineptitudine [Vobis loqui quaſi ſpiritualibus,ſed quaſi carnalibus.]Spiritualis homo prius diſtinctus eſt contra hominẽ animalem & modo diſtinguitur contra hominem carnalem:vterque ſiquidẽ opponitur ſpirituali: ille ex parte animæ:iſte ex parte carnis. Ille ſolum naturale lumẽ ſeqtur: iſte operibus carnis adhæret,qualia ſunt iræ,rixæ,diſſenſiones,ſectæ,& reliqua quæ Apoſt ad Galat.commemorat. Corinthios vtpote fidem Chriſti habentes nõ cognominat animales, ſed carnales quia operibus carnis adhærebant [Tãquam paruulis in Chriſto.]Temperat cognomen ne ægre ferrent ſe carnales nominatos, dicens eos carnales, non tanquam alienos à Chriſto ,ſed tanquam infantes in Chriſto,tanquam incipientes & imperfectos in Chriſto [Lac vobis potum dedi.] doctrina humiliore cuius capaces eratis vos alui,quemadmodum infantes lacte potãtur. [Nõ eſcam.]Non refertur ad potare,ſed ad ſubintellectum verbum. puta dedi. Eſt enim ſenſus quòd non dedit cibum ſolidum (perfectorum enim ſolidus eſt cibus)non dedit doctrinam ſublimẽ quã loquitur inter perfectos [Nondũ enim poteratis]Ecce ratio ex parte ipſorum [Sed nec nunc quidẽ poteſtis.] Deeſt adhuc.Legendũ eſt.[Sed nec adhuc nunc poteſtis.]ſcilicet paſci ſolido cibo.Et hoc ſtatim probat,ſubiungẽdo.[Adhuc enim carnales eſtis.] Solidus cibus eſt ſpiritualium:vos autem adhuc eſtis carnales.Et hoc Probat ſubiungendo [Quum enim ſit inter vos zelus & contentio.] Deeſt [& diſſenſiones.] Tria mala opera in eis commemorat. in animo zelum,æmulationem,inuidiam:in ſermone contentionem: in factis factiones. [Nonne carnales eſtis] Hæc enim omnia ex affectu carnali ſunt. Affectus enim ſpiritualis caret inuidia: quia gaudet quòd bonum aliquod ſit commune multis. & ſimiliter excludit contentiones & factiones:Carnalis autem affectus quia tendit ad bonum quod communicatione minuitur, parit liuorem, contentionem & diſſenſionem. Erant enim inter Corinthios hæc mala ſequendo glorias diuerſorum præceptorum: ſicuti vtinam non videremus inter religioſos diuerſarũ religionum [Et ſecũdũ hominẽ ambulatis?]vt homo diſtinguitur à deo,vt ambulare ſecũdũ deũ diſtinguitur cõtra ambulare ſecũdũ hominẽ, ſeqũdũ affectiones humanas nõ ſecũdũ regulas diuinas.Et additũ hoc ad tẽ-

perandum quòd dixerat, nóne carnales eſtis. [Quum enim quis dicat] probat ex eorum verbis quòd ſint carnales explicando qualitatem ambulationis, contentionis & diſſenſionum. [Ego quidem ſum Pauli, alius autem ego Apollo nonne carnales eſtis?] Aemulari enim cõtendere & diſſentire pro pręceptoribus, ex carnali procedit affectu. [Quid igitur eſt Apollos quid vero Paulus?] Tam ordo quàm verba egent correctione Legendum eſt. [Quis igitur eſt Paulus, quis vero Apollos.] Hactenus tanquã ſpectaculũ ſeipſum deſcripſit Paulus, tum in officio baptizandi, tum in officio euangelizandi, non in ſapientia ſeculari tam verborum quàm rerũ, nec in ſublimitate ſapientiæ dei reſeruatæ perfectis: vt in ipſo ſpectaretur qualis debet eſſe euangelizatio. modo iterum ſeipſum ſpectaculum exhibet penes gradum officij· vt explicato gradu auertat Corinthios ab huiuſmodi gloriationibus in præceptoribus. Et intẽdit quòd tam ipſe quàm alij apoſtoli & prædicatores non ſunt niſi miniſtri & operarij, quorum opera ſunt examinanda apud diuinum tribunal, &c. Ne igitur celſioris gradus reputentur doctores eccleſiarum dicit, quis eſt Paulus, quis vero Apollos. Et breuiando quęſtionem ſubiungit ſolutioné. [Miniſtri eius cui.] Deeſt niſi, & corrupta eſt litera. Legẽdum eſt. [Niſi miniſtri per quos crediditis?] Nõ ſuffecit Paulo affirmare quòd ſunt miniſtri, ſed excluſit quòd non ſunt plus quàm miniſtri. dicendo niſi miniſtri Et explicet ad quid & quibus miniſtrant, dicendo per quos crediditis. Acſi apertius dixiſſet (vt etiã infra declarabit) niſi miniſtri fidei ad veſtram vtilitatem. Et per hoc excludit quòd non ſunt domini, non ſunt capita, ſed miniſtri vnius communis domini ac capitis· [Et vnicuique ſicut dominus dedit.] Explicatio eſt diuerſi miniſterij diuerſorum miniſtrorum, prout communis dominus nõ commiſit, ſed dedit, vt etiam hunc infimum gradũ quòd ſunt miniſtri & diuerſitatem miniſterij ſignificet non habere ex ſeipſis, ſed ex dono cõmunis domini. [Ego plãtaui, Apollos rigauit.] More ſuo Paulus exequitur propoſita, inchoãs ab vltimo. ſ. à diuerſitate miniſteriorum. Et primo tractat adhibita metaphora agriculturæ. plantare enim & rigare agricolarum eſt. Et ſub his ſimilitudinibus explicat officia diuerſa miniſtrorum. Et cum hoc ſecundum rei geſtę hiſtoriã verum fuit quod apud Corinthios Paulus plãtauit & Apollos rigauit, vt patet Actu. 18. quoniam Paulus plantauit fidem Chriſti apud eos, & Apollos poſtmodum multum illis contulit, ſicut rigatio plãtis. [Sed deus nunc incrementũ dedit] Superfluit nũc. Vide differentiam actionum miniſtri exterius operantur plantando &

rigando

rigando:deus autem interius incrementū dando, Solus enim deus eſt qui in corde hominis operari poteſt.[Itaq; neq; qui plantat eſt aliquid,neque qui rigat.]hoc eſt neuter eſt aliquid quo ad efficaciam efficiendi.Vana ſiquidem eſt tam plantatio quàm rigatio,niſi intus detur incrementum.& propterea ſubiungit [Sed qui incrementum dat deus.]Ipſe enim ſolus eſt aliquid quo ad vim producendi effectum.[Qui autem plãtat & qui rigat vnum ſunt.]Referēdo plantantē & rigantē ad vim facti,dixit quòd neuter,aliquid eſt. referendo autem eos inter ſe dicit quòd vnum ſunt in eſſe miniſtri neuter enim eſt niſi miniſter.Vel vnū ſunt in termino ad quem tēdūt:ambo enim tendunt ad opus quòd intus operatur deus.[Vnuſquiſque autem propriam mercedem accipiet ſecundum ſuum laborem.]Ne errares intelligendo eos etiam eſſe vnum ſecūdū mercedem,ſubiungit diuerſitatem tam laboris quàm mercedis. vt intelligamus quòd quanuis ſint indiſtincti in hoc quod vterque eſt tantum miniſter,& in effectu ad quem tendunt,ſunt tamen diſtincti ſecundum laborem & mercedem:vnuſquiſque enim proprium ſortitur laborem operis,& propriam ſecundum laborem habebit mercedem,quod vltimum intellige proportionaliter. [Dei enim ſumus adiutores.]pro,cooperarij.Rationem reddit vtriuſque dicti.ſ.& ꝙ vnum ſunt,& quòd vnuſquiſque propriam mercedem accipiet ſecundum proprium laborem:nam ex hoc quòd dei ſumus cooperarij,infertur & quòd vnum ſunt(vtpote cooperarij ad vnum tendentes) & ꝙ eis à deo merces ſecundum operis laborem dabitur. [Dei agricultura.]pro,agricolatio,[eſtis.]Superfluit eſtis:quoniã in Græco iūgitur parabola parabolæ ſub eodem verbo. Ita ꝙ legitur dei ædificatio eſtis. Verum ſimilitudo de agricultura ad concluſionē præcedentium affertur. Similitudo vero de ædificio,initium eſt ſubſequentium, & ad contexendum ſequentia præcedentibus Paulus ſub eodem verbo iunxit vt etiam ſecundum vtranque parabolã,labores & mercedes diſtingui intelligeremus. ¶ Quum dixiſſet ergo ꝙ dei ſumus cooperarij, plantãdo & rigando, explicat quòd dei agricolatio eſtis,vt intelligant in quo plantant & rigant.ſ.in ipſis Corinthijs,qui ſunt tanquam agricolatio dei, paſſiue ſumpta agricolatione:ſunt enim velut ager qui colitur à deo & ad deum:& ad hoc adhibet ſibi deus cooperarios homines plantantes rigantes & reliqua extrinſeca huiuſmodi efficientes. [Dei ædificatio eſtis]Completa prima parabola,inchoat alterã ad idem aſſimilans Corinthios ædificationi paſſiuæ.non cuiuſcunque,ſed dei,tum vt ædificatoris intrinſeci, tum vt domini ædificij, vt ſimiliter

liter intelligant apoſtolos dei eſſe miniſtros cooperantes extrinſece ad huiuſmodi ædificationem.[Secundum gratiam dei quæ data eſt mihi]hoc eſt ſecundum gratiam Apoſtolatus.[Vt ſapiens Architectus fundamentum poſui.]Intellige extrinſeca operatione ſcilicet docendo fidem Chriſti.[Alius autem ſuperedificat] Ecce diuerſitas miniſteriorum.Quemadmodũ in agricultura dixerat, ego plãtaui , Apollos rigauit, ita modo in ædificio diſtinguit,ego fũdamentum poſui,alius autem miniſter ſuperædificat , docendo ea quæ ſunt vitæ,morum & huiuſmodi [Vnuſquiſque autem videat quomodo ſuperædificet.]Quia diuerſimode poteſt ſuperędificari, & de huiuſmodi ſuperędificatione erat tota quęſtio.ideo mouet in genere doctores Corinthiorum,vt vnuſquiſque diligẽter attendat quomodo ędificet ſuper fidei fũdamentũ: hoc eſt quomodo doceat ea quæ ſpectant ad vitam,ad mores,ad notitiámque fidelium.[Fũdamentum enim aliud nemo poteſt ponere præter id quod poſitũ eſt.]Occurrit tacitæ quæſtioni quare mones de varia ſuperædificatione,& non mones de diuerſo fundamento?occurrit inquam excludendo poſſibilę diuerſitatem fundamenti. [Quod eſt Chriſtus Ieſus.]Et eſt ſermo de fundamento ſimpliciter & abſolute.hoc enim ſolus Chriſtus eſt Quod dico propter fundamentum relatiue ad aliquos: huiuſmodi enim fundamẽtum multiplicatum eſt nam & Apoſt.Apoc.21.& Apoſtoli ſimul & prophetæ ad Ephe 2 fundamenta apellantur reſpectu poſteriorum.Chriſtus autem eſt fundamentum ſimpliciter & abſolute: quoniam nullus vnquam ſaluatus eſt niſi in fide Chriſti.[Si quis autẽ ſuperædificat ſuper fundamentum hoc.]De miniſtris loquitur,de quibus dixerat alius autem ſuperædificat: & conſequenter loquitur de ſuperædificatione doctrinæ:quæ fit non tantum verbo,ſed præcipue exemplari vita. Nec loquitur de quacunque doctrina , ſed quæ apponitur fundamento huic hoc eſt quæ præſupponit fidem Ieſu Chriſti alioquin non dixiſſet ſuper fundamentum hoc [Aurum,argentum , lapides precioſos,ligna,fœnum,ſtipulam.]Quantum ad metaphoram,ædificantur ſuper fundamentũ materiale aurũ,argentum,& lapides precioſi vt olim factum eſt in templo Salomonis:& ſimiliter ligna: fœnũ aũt & ſtipula ſuperædificantur,dũ cooperiuntur ædificia ex ipſis:vt pauperes faciunt.Quantũ vero ad ſenſum metaphorę, ipſe Paulus explicabit ſtatim quid intendit per hęc.[Vniuſcuiuſque opus manifeſtum erit.]pro,fiet. Quando autem erit manifeſtum & quomodo ſubiungit.[Dies eñi domini declarabit.] Superfluit domini:& in textu Gręco dictioni dies præponitur articulus.vt intelligamus

ligam⁹ quòd ille dies declarabit qui erit claritas omnium operum. Qué diem conſtat regulariter non eſſe diem aliquem præſentis vitæ, ſed diem diuini iudicij: in qua ſingulorũ opera manifeſta fient. ¶ Et quanuis nihil referat ad huiuſmodi manifeſtationẽ dies vniuerſalis iudicij, aut dies ſingularis iudicij vniuſcuiuſq; ſtatim poſt eius mortem, ad literam tamen videtur Paulus loqui de die ſingularis iudicij cuiuſque. Quod ex eo inſinuatur quòd vtitur verbo præſentis temporis ſubiungendo. [Quia in igne reuelabitur.] pro, reuelatur. Hinc enim inſinuatur quòd de die qui continue reuelatur in morte cuiuſque, dicit quòd manifeſtabit quale ſit cuiuſque opus. Appellatione autem ignis, non corporeus ignis, nec tormentum aliquod, ſed rigoroſum ac vndique exactum examen diuini iudicij ſignificatur. Quod ex eo patet quòd etiam aurum, argẽtum & lapides precioſos dicit igne probandos. Conſtat enim quòd huiuſmodi perfectæ doctrinæ opera nec corporeo igne nec tormento aliquo, ſed rigore diuini iudicij examinãda ſunt. Et propterea dicitur. [Et vniuſcuiuſq; op⁹ quale ſit, ignis ꝓbabit.] Nullã faciẽdo differentiam inter opera auri, argenti, lapides, lignum fœnum & ſtipulam, quo ad hoc quòd probãda ſunt igne. Apte autem rationem reddit quare ille dies manifeſtabit qualitatẽ operis cuiuſque, ex eo quòd in igne, hoc eſt exacto diuino iudicio, claritas illius diei detegitur. Nec minus apte rigoroſum examen dei nominatur ignis metaphorice: quoniam quemadmodum ignis ſupremum obtinet in examinando locũ. ita diuinum iudicium cunctas operis conditiones quantũcunque minimas ſcrutatur, librat ac diſcutit, & dicendo ius & exequendo [Si cuius opus manſerit] pro, manet, [ꝙ ſuperædificauit.] Poſtquã deſcripſit in quo cõueniunt, omnia dicta opera, modo deſcribit in quo differunt: dicendo quòd ſi cuius miniſtri opus quod ſuperædificauit manet in igne, perſeuerat illæſum in igne. Metaphorica eſt locutio. intendit enim quod ſi opus ſuſtinet examẽ diuini iudicij: vtpote nihil habens reprehenſibile [Mercedem accipiet.] non opus ſed miniſter qui ſuperædificauit. [Si cuius opus arſerit.] Ecce differentia quam intendit inter opera, ꝙ aliqua manẽt in igne illęſa, aliqua cõburũtur in igne · hoc eſt reprehẽſibilia iueniũt in examine diuini iudicij, ac per hoc nõ manẽt remunerabilia à diuino iudicio. Et ꝓpterea ſubdit. [Detrimẽtũ patietur.] proculdubio ipſum opus, dũ repellet tãquã quod comburitur. [Ipſe aũt ſaluus erit.] Hinc clare patet ꝙ de opere dixit detrimentũ patietur. aduerſatiue enim ſubiungit de perſona cuius eſt opus, ipſe autem ſaluus erit. Et hinc habetur ꝙ nõ loquitur de

de miniſtris docentibus hæreſes, aut corrumpentibus vitam & mores Chriſtianorum, ſed de docentibus curioſa & minus vtilia & ſimilia vana occupantia Chriſtianas mentes: ac per hoc impedientia à profectu ſpiritualis vitæ, & à notitia vtilium & expedientium ad progreſſum ſpiritualis vitę [Sic tamen quaſi per ignem.] Ne errares intelligendo opus doctoris curioſi ſeu vani examinari & detrimentum pati repulſionis, ipſum autem doctorem impunem euadere ex eo quòd dixerat ipſe vero ſaluus erit, ſubiungit modũ quo ſaluus erit. dicendo ſic tamen quaſi per ignem. Quòd ſecundum planum ſuauemque literæ ſenſum ſignificat pœnam aliquam purgatoriam poſt hanç vitam. Quod ex eo conuincitur quod loquitur de tempore illius diei] quo manifeſtabitur cuiuſque op⁹. dies enim ille poſt hanc vitam erit. & pro tunc dicitur quòd non ſolum opus examinabitur, ſed quod perſona operis non ſuſtinentis ignem ſalua erit, ſic tamẽ tanquam per ignem tranſiens ad ſalutem. quod ſub proprietate verborum diceretur ſic tamen vt purgetur non curando quod genus pœnæ ſignificetur per ignem. Ignis enim vt dictũ eſt, rigoroſum examen diuini iudicij in altera vita ſignificat, ac per hoc extenditur ad ſignificandum pœnam huiuſmodi iudicio inflictam Sicut peccatum ſignificat & ipſum peccatum & fomitem eſſe peccati: & manus ſignificat manum & literam manu factam. Dicant [quæſo refutantes pœnam ſignificari], quid præter ignem probantem operá (communem perfectis & imperfectis) intendit Paulus per ignem quo perſona combuſti operis ſalua erit. Iſte enim ſalutis modus non eſt communis vtriſque, ſed proprius iſtis deficientibus in opere, proprius autem perſonis. vt textus dicit Alioquin ſi ratione ignis probantis opera intelligitur ipſe ſaluus erit, ſic tamen quaſi per ignem, etiam de primis dici poteſt quod ſalui erunt quaſi per ignem, quoniam omnium operą igne probata deſcribuntur. Quorſum ergo Paulus inter operaj & perſonas tam ſubtiliter diſtinxit? quorſum ignem non ad perſonas ſed opera tãtum priorum applicauit, in alijs autem ignem & operibus & perſonis cum diuerſis effectibus applicauit? Nam deſcribit ignem afficere detrimento opera horum, ipſos autem ſaluare. & hæc omnia in illa die qua manifeſtum fiet cuiuſque opus quale ſit. Fateamur ergo ex hac vltima particula haberi aliquam in altera vita pœnam purgatoriam qualiſcunque illa ſit. [Neſcitis quia.] pro quòd, [templum dei eſtis.] Aduerte erudite lector Paulum tractando diuerſitatem miniſtrorum trifariam diſtinxiſſe, nam prius ſub metaphora agricolarum bonos tantum diſtinxit

&

& vnicuique iuxta ſuũ laborem mercedem. Deinde ſub metaphora ædificatorum, diſtinxit inter bonos & deficientes à bono: curioſos ſcilicet & vanos. attribuendo bonis opera manentia in igne: deficientibus autem opera quæ in igne comburuntur. Et in vtroque genere gradus diſtinxit. bonorum quidem per aurum argentum & lapides precioſos: deficientium autem per lignum fœnum & ſtipulam. Vtrunque autem genus ternario diſtinxit numero, vt vtriuſque diuerſos gradus intelligeres. Modo autem quia eadem eſt ſcientia contrariorum, tertia vtitur diſtinctione ſcilicet inter miniſtros bonos & malos. non dico deficientes ſed malos. corruptiuos ſcilicet ędificij ſpiritualis. Et ad hoc declarandum deſcendit ab ædificio ad ſpeciem ædificij. Superius enim dixerat dei ædificatio eſtis: modo in ſpecie explicat: neſcitis quod templum dei eſtis. non eſtis ædificium prophanum ſed ſacrum, ſed templum dei. [Et ſpiritus dei habitat in vobis?] Declarat quod ſunt templũ dei ex hoc quod ſpiritus dei habitat in illis. Et non dicit hoſpitatur ſed habitat, ad ſignificandum quod per modum habitantis ſpiritusſanctus eſt in eccleſia fidelium: vtens ſcilicet animis eorum ad vſus ſpirituales, ſicut habitãs in domo vtitur ea ad proprios vſus. Et dixit hoc, quia communis confeſsio eſt quod in templo dei habitat deus. [Siquis autem templum dei violauerit.] pro corrumpit, [diſperdet.] pro corrumpet, [illum deus.] Ecce miniſtri mali propter quos tractat de fidelibus vt templo. corrumpere enim actio peſsima eſt, & velut pœnam talionis deſcribit Paulus: vt ſicut fecit fiat ei, vt ſicut miniſter corrumpit templum, ita deus corrumpat illum. Corrumpunt autem praui miniſtri templum dei doctrina & exemplo contrariis fidei, vitæ aut moribus Chriſtianis. [Templum enim dei ſanctum eſt quod eſtis vos.] Iuſta pœna probatur ex hoc quod corrumpunt rem ſanctam: multo ergo magis merẽtur ipſi non ſancti corrumpi ſeu deſtrui. Appellantur autem fideles ſancti, quia mundi ac deo dicati per baptiſmum ſunt. Et eſt ſermo de fidelibus fide formata hi enim ſoli ſunt templum in quo habitat ſpiritusſanctus. [Nemo vos.] pro, ſeipſum, [ſeducat.] Diſtinctis trifariam miniſtris. conuertit ſermonem ad inſtructionem miniſtrorum in quibus gloriabantur Corinthij. & de illis dicit nemo ſeipſum fallat, ſub ſpecie boni errando. [Si quis videtur inter vos ſapiens eſſe in hoc ſeculo.] Ecce materia in qua monet huiuſmodi primates non decipere ſeipſos ſcilicet in materia ſapientiæ. [Stultus fiat vt ſit ſapiens.] Et eſt ſenſus quod ſapientes mũdana ſapientia caueant à metiendo ea quæ ſunt diuinitus reuelata ſecundum

dum regulas humanæ rationis, ſed quantum ad huiuſmodi reuelata exhibeant ſeipſos ſtultos, hoc eſt ſine ratione humanæ ſapientiæ, ad hoc vt fiant ſapientes ſecundum rationes diuinas. Et rationem ſubdit. [Sapientia enim huius mundi ſtultitia eſt apud deum.] hoc eſt rationibus caret apud deum quatenus eſt author ſupernaturalium ſtultum eſt enim quod ſine ratione eſt. [Scriptũ eſt enim.] probat quod dixit authoritate ſcripturæ & primo authoritate ſumpta ex Iob. 5 cap. [Comprehendam.] pro, qui comprehendit [Sapientes in aſtutia eorum] Extendentes enim ſapientiã humanam ad metiendum myſteria fidei, comprehenduntur à deo in ſua aſtutia, qua callide decipiunt mundum extenſione humanarum rationum ad diuina [Et iterum.] Affertur alia authoritas ex Pſal. [Dominus nouit cogitationes ſapientium quoniam.] pro, quod, [vanæ ſunt.] Et eſt ſermo de cogitationibus ſapientum extenſis ad metiendum diuina. Sunt enim manifeſte vanæ: vtpote omnino inutiles. [Nemo itaq; glorietur in hominib'.] Inſtructis, miniſtris redit ad inſtruẽdum populũ de gloriatione in miniſtris: inhibendo vniuerſaliter vt nemo glorietũ in hominibus quibuſcũque. Et rationem ſubdit declarando alteram particulam propoſitã, ſcilicet per quos credidiſtis vtrunque enim ſimul exequitur. [Omnia enim veſtra ſunt.] Ratio quare nullus debet gloriari in hominibus redditur quia omnia ſunt eorum: hoc eſt ordinata ad veſtrã vtilitatem. nullus enim rationabiliter gloriatur de iis quæ ſunt ꝓpter ipſum. Qualiter autem omnia ſint eorum, iam tetigerat dicendo per quos credidiſtis. [Siue Paulus ſiue Apollos: ſiue Cephas.] Et in his comprehendit omnes Chriſti miniſtros. [Siue mundus.] vniuerſitas creaturarum. quæ proculdubio eſt propter electos [Siue vita, ſiue mors.] Vtraque enim ſeruit electis. [Siue præſentia ſiue futura.] in alia vita. [Omnia enim veſtra ſunt.] Superfluit enim. Colligit ſiquidem ſingula enumerata complendo ſententiam inchoatam inde ſiue Paulus [Vos autem Chriſti.] Omnia ſunt propter vos, vos autem eſtis Chriſti. vt domini ac capitis. [Chriſtus autem dei.] Et eſt ſermo de Chriſto ſecundum quod homo. ſic enim eſt dei vt domini & capitis.

CAPVT IIII.

SIc nos exiſtimet homo.] Magis quadrat vt legatur æſtimet. dictio enim Græca vtrunque ſignificat poſtquam Paulus proſecutus eſt reliquas duas particulas propoſitas (ſcilicet vnicuique ſicut dominus dedit, & per quos credidiſtis)

ſtis) modo exequitur reliquam, ſcilicet niſi miniſtri inchoando à reputatione qua debent haberi. Sic inquit nos, Apoſtolos, paſtores & doctores, æſtimet homo. [Vt miniſtros Chriſti.] non vt principes, non vt dominos ſed vt miniſtros, non cuiuſcunque domini ſed Chriſti. [Et diſpenſatores miniſteriorũ.] pro, myſteriorum, [dei.] diſpenſatores arcanorum dei: qualia ſunt reuelata in ſacra ſcriptura. hoc enim præcipuum eſt officium Apoſtolorum & ſucceſſorum diſpenſare ſiquidem cibum animarum prout cuique expedit, hoc eſt quod ſuperius dixerat, miſit me Chriſtus euangelizare. Et hoc officium diſpenſationem nominat: quia iuxta domini ſententiam ſeruus conſtitutus ſuper familiam ad hoc debet eſſe prudens, vt det illis tritici menſuram in tempore. Et in hoc Paulus confutat miniſtros Chriſti diſpenſatores ſapientiæ humanæ, aut aliorum vanorum. quemadmodum per hoc quòd dicit miniſtros Chriſti confutat illos qui prædicando aut docendo ſunt miniſtri ſuipſorum non Chriſti. [Hic iam quæritur inter diſpenſatores.] pro, quod autem reliquum requiritur in diſpenſatoribus eſt. Senſus clarus eſt ex ſubiũctis. [Vt fidelis quis inueniatur.] Hoc eſt illud reliquũ quid requiritur in officio, in executione diſpenſatorũ, ſcilicet vt inueniatur fidelis, hoc eſt abſque fallacia diſpẽſans. fidelis enim eſt qui nõ fallit, ſed exequitur iuſſa prout iuſſa ſunt. [Mihi autem pro minimo eſt.] Circa hanc conditionem requiſitã ad diſpenſatores inſtruit conſequenter Paulus tam ipſos diſpenſatores quàm eos quibus diſpenſatur. Et diſpenſatores quidem inſtruit quemadmodũ ſuperius in reliquis fecit exhibendo ſeipſum ſpectaculũ. & propterea ſeipſum deſcribit qualiter ſe habet circa hoc ꝙ æſtimetur diſpenſator fidelis. Et prima eius conditio eſt, pro minimo habere hominum iudicia de ſeipſo. Non dicit pro nihilo eſt, ſed pro minimo eſt: vt intelligamus ꝙ etſi humana iudicia de nobis magnifacere non debemus, non tamen pro nihilo habere. ſed medium amplectendo aliquantuli æſtimare ea. [Vt à vobis iudicer.] pro diiudicer, [aut ab humano die.] Minimi pendit non ſolũ Corinthiorũ iudicia, ſed quorumcunque hominũ. humanus enim dies, humana cognitio ſeu claritas appellatur. [Sed neque meipſum iudico.] pro, diiudico. Hæc eſt ſecunda conditio ſatis clara. [Nihil enim mihi cõſcius ſum, ſed nõ in hoc iuſtificatꝰ ſum.] Occurrit tacitę quęſtioni cur teipſũ nõ iudicas fidelẽ diſpẽſatorẽ, quũ cognoſcas de teipſo fideliterne an infideliter diſpẽſes. Occurrit inquam: quia conſcientia non accuſans me corã me, non ſufficit ad iuſtificationem mei. Ego enim nihil mihi conſcius ſum

infideli

infidelis diſpenſationis, ſed non in hoc, non in hac conſcientia, iuſtificatus ſum in veritate. & ideo non iudico meipſum. [Qui autem iudicat me dominus eſt.] Iudicia veſtra minimi pendo: iudicio meo non vtor: reliquum ergo eſt vt diuino reſeruer iudicio. Hæc eſt forma diſpenſatorum circa iudicium ipſorummet. [Itaque nolite ante tempus iudicare.] pro, itaque ne ante tempus quicquam iudicetis. Inſtructis ab exemplo ſuo diſpenſatoribus, inſtruit populum inhibendo eis iudicium huiuſmodi occultorum: quis ſcilicet eſt fidus Chriſti miniſter & diſpenſator, & quis nõ ſeu quis eſt magis Chriſti miniſter, & quis minus. Et hic ſenſus magis videtur literalis. Vtroque tamen ſenſu ſermo eſt de conditionibus animi: quoniam exteriora poſſunt libere iudicari. & hoc ſignificatur in textu, dicendo ante tempus. tempus enim iudicandi non eſt ante certam notitiam. Quantum autem duret hoc tempus ſubiungit. [Quoaduſque veniat dominus.] proculdubio ad iudicium vniuerſale. [Qui & illuminabit abſcondita tenebrarum.] hoc eſt clara reddet quæcunque fuerunt occulta hominibus, tanquam in tenebris abſcondita, exteriora facta. [Et manifeſtabit cõſilia cordium.] Tam opera exteriora latentia quam interiora cordium palã producet corã vniu ſo: & tunc erit tẽp⁹ notitiæ geſtorum quæ modo latent. [Et tunc laus erit vnicuique à deo.] non à iudicio humano, ſed à diuino iudicio vnuſquiſque miniſter ſecundum opera ſua laudabitur plus vel minus. propter varia enim iudicia quæ Corinthij faciebant de miniſtris præponendo hunc illi, attulit hæc Apoſtolus. Et propterea tanquam omnes ſint boni dicit, & tunc erit vnicuique laus à deo. [Hæc autem fratres trãſfiguraui in me ipſum & Apollo.] Manifeſtat hic Paulus Corinthios non fuiſſe diuiſos propter ipſum Paulum, Apollo & Petrum: ſed propter alios præceptores quorum nomina tacet & loco ipſorum nominauit ſeipſum, & Apollo ratione ſuperius dicta, quam ſubiungit dicendo. [Propter vos vt in vobis.] pro, nobis, [diſcatis.] Ecce ratio quare nos bonos præceptores nominaui, vt in nobis ſpectatis diſceretis tria ſubiuncta. [Ne ſupra quàm ſcriptum eſt.] pro non ſupra id quod ſcriptum eſt, [ſentire.] Hoc eſt primum à vobis diſcendum ſpectatis nobis à conditionibus noſtris. & pertinet ad intellectum ſcilicet nõ ſentire ſupra id quod ſcriptum eſt, ſupra id quod traditum eſt in ſacris libris. propterea enim toties reprehendit ſapientiæ mundanæ vſum. Inſinuatur nanque hinc quod præceptores illi innitebantur ſapientiæ humanæ. Paulus autem vult ipſos eſſe contentos doctrina ſacræ ſcripturæ quemadmodum

modum ipſe & alij Apoſtoli docebant. [Vnus aduerſus alterum inſletur pro alio.]In Græco habentur duæ ſententiæ . legitur enim ſic [Vt nō vnus.]pro,vno,[ne inflamini aduerſus alterum.] Vbi duo diſcenda ſubiungit. Alterum eſt vt vnus pro vno non certet:& in hoc prohibet ſciſsiones ſecundum quas vnus certabat pro vno præceptore, & alius pro alio. Alterum eſt ne inflamini aduerſus alterum, & in hoc prohibetur vana gloriatio, non pura, ſed aduerſus alterum. non ſolum enim ſcindebantur diuerſis præceptoribus,ſed vna ſecta gloriabatur aduerſus alteram, ſe exaltando & alteram deprimendo. Hæc tria ſunt ob quæ dicenda in ipſis apoſtolis,Paulus ſe & apoſtolos quaſi ſpectaculum fecit non enim docebant niſi ſacras ſcripturas, nec vlla erat inter eos ſciſſura, nulla erat inflatio vnius aduerſus alterũ. [Quis enim te diſcernit.]pro, diiudicat? More ſuo poſtquam propoſuit, exequitur propoſita. Et inchoat ab vltimis ſcilicet ſchiſmate & inflatione. Et primo mōſtrat inconueniens quod naſcitur ex huiuſmodi ſciſſura dicendo, enim te diiudicat. Demonſtrat autem pronomen te, quemlibet præceptorum qui erant capita ſciſsionum & inflationum. vt contextus ſubiunctorum inſinuat. ¶ Et dicit quis enim te diiudicat? quaſi dicat nullus. nullum reliquis iudicem ſcindendo: quoniam omnes efficimini partes. Primum ergo inconueniens eſt quòd priuatis eccleſiam iudice. [Quid autem habes quod nō accepiſti?] Directe aduerſus doctores inflatos dicit arguendo de abuſu donorum quæ in veritate habebant. [Si autem accepiſti quid gloriaris quaſi non acceperis?] Dicit tanquam non acceperis reddendo rationem eius quod dixerat, quid gloriaris. Et intendit ꝙ ideo eſt peccatum gloriari de bonis quæ quis habet,quia ipſa gloriatio præ ſe fert tanquam non acceperit. Quum enim quis gloriatur ſe ſapientem, in hoc ipſo quòd gloriatur, tanquam propria vtitur ſapientia, & quanuis nec effectu nec verbo ſentiat ſe non accepiſſe ſapientiam à deo, facto tamen gloriationis tanquam non acceperit vſurpat ſibi gloriam: dum gloriam illam non refert in authorem, dum non quærit gloriam relatiue ad deum ſicut habet in veritate ſapientiam relatiue ad deum. [Iam ſaturati eſtis.]Arguit eoſdem doctores de bonis quæ non habebant, & tamen tanquam illa haberent ſe gerebant Et quantum textus inſinuat, arguit eos de vſurpata excellentia bonorum. Verbi gratia erant ſapientes, & tamen gerebant ſe tanquam excellenter ſapientes, & ſic de ſimilibus donis. Vnde prius reprehendit eos de gloriatione ſecundum id quod habebant: modo autem de vſurpata excellen-

tia habitorum. Et alloquitur eos ironice, tres excellentias irridẽdo. prima eſt iam ſaturati eſtis, vſque ad ſatietatem repleti ſapientia & reliquis donis [Iam diuites facti eſtis.] Ecce ſecunda: in qua tanta exuberantia bonorum deſcribitur, vt ſint ad effundendum aliis diuites. [Sine nobis regnatis] pro, regnaſtis. Tertia irridetur excellentia præſidentiæ & regiminis ſine Apoſtolis. Et in hoc ſignificatur quòd velut regnabant in populo Chriſtiano abſque dependentia ab Apoſtolis. [Et vtinam regnetis] pro, regnauiſſetis. Adiungit ironiæ veritatem proprij deſiderij circa excellentiam illorum doctorum: manifeſtando quòd deſiderat vt in veritate regnaſſent, hoc eſt præfuiſſent regimini populi. [Vt & nos vobiſcum regnemus.] hoc eſt quia hic eſſet fructus regni veſtri ſi fuiſſet in veritate quòd corregnaremus. eſſemus enim concordes in præſidendo & regendo. Ac ſi apertius dixiſſet. non ineſt nobis deſiderium excludendi vos à vero regimine, ſicut vos ſine nobis exiſtimatis regnare: ſed libenter vellemus vos recte præſidere & regere vt conueniremus vobiſcum. [Puto enim] Proſequitur primo propoſitam particulam, vt in nobis diſcatis Et proſequitur ironiam. Ironico ſiquidem ſermone dicit ſe putare quod ſequitur [Quod deus nos apoſtolos nouiſsimos oſtendit.] hoc eſt oſtendit poſtremos hominum, poſtremos autem nõ ordine temporis ſed precij & æſtimationis: quũ tamen ſecundũ veritatem deus oſtẽderit apoſtolos primos hominum [Tanquàm morti deſtinatos] pro, deputatos. Explicat quod dixerat nouiſsimos tanquàm homines addictos neci: hoc eſt tanquàm homines ad nihil vtiles niſi ad hoc vt necentur, vel tanquàm homines damnatos ad mortem. Et appoſuit hanc ironiam, tum quia dixerat ſine nobis regnaſtis, ſubiungit enim ironice quod merito ſine nobis quia deus oſtendit nos poſtremos hominum tanquàm morti deputatos tum ad inchoandam aliam ſubiungendam ironiam nos ſtulti &c. [Quia ſpectaculum facti ſumus mundo.] Non eſt ſermo ironicus iſte, ſed verus ac proprius fundans tam præcedentia quàm ſequentia. Ex hoc enim quòd ſpectaculum facti ſumus, opinio conſurgit Iudæorum & gentilium quam Paulus ironice aſſumpſit, quòd deus apoſtolos oſtenderit nouiſsimos tanquàm morti deputatos. Ex hoc rurſus quòd ſpectaculum facti ſumus, conſurgit opinio ſubſequentiũ ſcilicet quòd nos ſtulti &c. Facti ſunt apoſtoli ſpectaculum, dum ad ſpectandum paſsiones & cruciatus eorum concurrebatur. [Mundo.] nõ vni ciuitati aut regioni, non denique orbi terrarum ſed mundo,

vniuerſas

vniuerſas comprehendenti creaturas ſpectare valentes [Et angelis.] Exponit vtrâque partem mundi ſpectatricem. inchoans ab angelis. ſub quibus comprehenduntur tam boni angeli ſpectantes pro eis, quàm mali ſpectantes contra eos. [Et hominibus.] Similiter tam bonis quàm malis. hæc eſt enim altera potentium ſpectare pars. [Nos ſtulti propter Chriſtum.] Aduerte quòd quia Paulus nullum apponit verbum aſſuetus Hebræo ſermoni, ſubſtantiuum verbum ſubintelligit. & eſt ſenſus, nos ſumus ſtulti propter Chriſtum, Ironicum ſiquidem eſſe hunc ſermonem, teſtatur contraria affirmata in illis doctoribus ſcilicet vos autem prudentes,vos autem fortes &c. Cõſtat enim ironice hæc affirmata: & idẽ verbum ſubintelligendum eſſe vtrobique. Eſt itaque ſenſus quòd quia ſpectaculum facti ſumus mundo patiendo, ideo differimus à vobis doctoribus inflatis nos enim(ironice loquendo)ſumus ſtulti propter Chriſtum,ſtulte patimur propter Chriſtum [Vos autem prudentes in Chriſto.] Supple eſtis quum in veritate ſit totum oppoſitum.Et pronomen vos,demonſtrat doctores qui nõ fiunt ſpectaculũ mundo.Et appellat prudentes in Chriſto,tanquàm ſic prędicantes Chriſtum vt non patiantur. Et hæc quo ad intellectum: quo ad vires vero ſubiungit etiam ironice [Nos infirmi.]ſubaudi ſumus propter Chriſtum : vtpote non reſiſtentes [Vos autem fortes.]ſubaudi in Chriſto eſtis quum etiam ſit totum oppoſitum. Et conſiſtit hæc fortitudo non in ſuſtinendo, ſed in reſiſtendo aut aggrediendo. ſi qui impugnant [Vos nobiles.]pro,glorioſi.ſubaudi eſtis in Chriſto,eſt enim ſimilis ironia [Nos autẽ ignobiles.]pro, inhonorati, quum etiam totum ſit contrarium iuxta illud, Nimis honorati ſunt amici tui deus.Et hic finitur tertius & vltimus ſermo ironicus. Deinceps abſque figura proprio ſermone proſequitur : exponendo actiones & paſsiones proprias in veritate,quibus differunt ipſi apoſtoli à doctoribus Corinthiorum in quibus gloriantur. [Vſque in hanc horam.] Non acciderunt hæc ſubiungenda vno certo menſe, aut vno olim anno, ſed crebro vſque in hanc horam. [Et eſurimus & ſitimus.] quo ad alimenta. [Et nudi ſumus] quo ad veſtes. [Et colaphis cædimur.] quo ad ludibrium. [Et inſtabiles ſumus.] quo ad locum habitandi. [Et laboramus,operãtes manibus noſtris.] quo ad modũ acquirendi victũ [Maledicimur]ore.[Et benedicimus]bonitate ac benignitate tum affectus tum ſermonis. [Perſecutionem patimur.] factis. [Et ſuſtinemus.]patienter. [Blaſphemamur.]inimici dei dicimur. habebantur enim magi & ſacrilegi. [Et obſecramus.] ſacris

orationibus vtimur, non magicis artibus [Tanquàm purgamenta huius mundi] Superfluit huius [Facti ſumus omnium peripſima vſque adhuc.] Peripſima Græca dictio eſt: & ſi in Latino relinquenda erat, ſcribenda & proferenda in vltima ſyllaba per e productum peripſema. Dicitur autem ſignificare multarum rerum immunditiam: puta rubiginem ferri, ſcoriam argenti lutum calceorum, & id genus multa quodammodo excrementa. Nec deſunt dicentes apud Græcos ſolitum transferri hoc vocabulum ad ſignificandum obnoxium iugibus malis. inquit itaque Paulus quodammodo ſummando vniuerſam ignominiam quam patiuntur Apoſtoli quòd vſque ad hanc diem facti ſumus peripſema non aliquorum, ſed omnium tanquàm purgamenta mundi, tanquam ſimus impuritates & immunditiæ omnium quibus purgandus eſt mundus. Dicebant enim inimici fidei Chriſtianæ quòd Chriſti diſcipuli inficiebant mundum. & propterea exterminandos eſſe: & tanquàm purgamenta eiiciendos de mundo, & non de hac vel illa ciuitate. [Non vt non confundam vos hæc ſcribo] Quia hæc omnia ſpectata in ipſis apoſtolis redundabant in verecundiam habitantium, immo ingratorum tot malis quæ patiebantur apoſtoli pro electis, ideo manifeſtat quòd non ea intentione hæc ſcribit vt pudore ſuffundat eos. [Sed vt filios meos chariſsimos.] pro, dilectos, [moneo.] Intentio mea tendit per hæc ad monendum vos paterne. [Nam ſi decem milia pædagogorũ habeatis in Chriſto.] Numerus finitus pro infinito ponitur: & metaphora paruulorum vtitur, dicendo eos habere pædagogos velut duces & inſtructores paruulorum in via Chriſti [Sed non multos patres] Pædagogus mercenarius eſt: pater naturali amore ad filios ſe habet. [Nam in Chriſto Ieſu per euangelium ego vos genui] Probat ſe patrem in Chriſto, & illos filios. Et proprie dicit genui pro quanto velut ſubſtantiale eſſe contulit: dum primus fuit apud eos prædicator fidei Chriſti. fides enim eſt velut eſſe ſubſtantiale in Chriſtiano ſicut & ſuperius dictum eſt fundamentum reſpectu reliquarum virtutũ [Rogo] pro adhortor, [ergo vos] Concluſionem infert ex ſupradictis. [Imitatores mei eſtote,] pro, efficiamini, [ſicut & ego Chriſti.] Superfluit hæ quatuor dictiones. Concluſio exhortatoria eſt vt ipſum imitentur, non illos præceptores in quibus gloriantur [Ideo miſi ad vos Timotheum qui eſt filius meus chariſsimus.] pro, dilectus, [& fidelis in domino qui vos commonefaciat vias meas quæ ſunt in Chriſto Ieſu. ſicut vbique in omni eccleſia doceo.] Sententia eſt clara. [Tanq̃ nõ venturus ſim ad vos ſic inflati

ſlati ſunt quidam] Superfluit ſic. [Veniam autem ad vos cito ſi do minus voluerit & cognoſcā non ſermoné eorum qui inflati ſunt, ſed virtutem. non enim in ſermone eſt regnum dei, ſed in virtute.] Sententia eſt clara Veruntamen vbi dicitur ſed virtutem & ſimiliter quum ſubiungitur in virtute, vtrobique eſt ſermo nō virtute vt diſtinguitur contra vitium ſed de poteſtate ſeu potentia. hāc enim dictio Græca ſonat Et intendit manifeſtare differentiam inter ſe & illos præceptores inflatos, ꝙ illi ſolo ſermone, ipſe vero ſermone & poteſtate miraculorum docet: & quòd regnum cœlorum euangelizatum non firmatur in ſermone ſed in poteſtate miraculorum. Sermo enim communis eſt omnibus doctoribus, ſed potentia miraculorum propria eſt euāgelio regni cœlorum. [Quid vultis in virga veniā ad vos an in charitate & ſpiritu māſuetudinis] Particula hæc continuatiua eſt ſequentis materię cum præcedentibus. iam enim inchoauerat neceſſitatem aduentus ſui ad compeſcendum inflatos: & nunc ſubiungit modum veniendi. tum vt ante ſuum aduentum emendent ſe inflati. tum propter crimen ad quod tranſit corrigendum. Dat itaque eis optionem vtrum malint vſum virgæ, hoc eſt caſtigationem: & punitionem perſeuerando in delictis, an vſum dilectionis & māſuetudinis. emendando enim ſeipſos ante ipſius aduentum redderent ſeipſos materiam dilectionis & manſuetudinis. diliguntur ſiquidem boni, & manſuetudine vtimur erga pœnitentes.

CAPVT V.

OMnino auditur inter vos fornicatio.] Nō vago rumore ſed penitus audiri dicit. Fornicationis autem nomine vt genere vtitur ad adulterium, inceſtū & huiuſmodi. Vnde & ſubdit ſpeciem. [Et talis fornicatio qualis nec inter gentes.] Deeſt nominatur. Exaggerando grauitatem criminis, nō dicit qualis nec inter gētes eſt, ſed qualis nec inter gētes nominatur [Ita vt vxoré patris ſui aliquis habeat.] Superfluit ita, Ecce crimē. Nō dicit vt matrē, ſed vt vxoré patris: vt intelligamus ꝙ de nouerca loquitur. Nec dicit vt relictā patris: ſed vt vxorem patris: vt intelligamus inceſtum ſimul & adulteriū in eodē crimine. [Et vos inflati eſtis.] Inflatio reſpiciens hoc crimen, inflatio inculpabilitatis eſt. Alij enim Corinthij Chriſtiani videntes tantum ſcelus inter ſeipſos non ſolum excuſabant ſe, ſed etiam iactabant ſe inculpabiles. ſicut vere culpa carebant commiſſi

criminis [Et non magis luctũ habuiſtis.]de ruina fratris.[Vt tollatur de medio veſtrum.]hoc eſt vt eijceretur è veſtra conuerſatione, vt eijceretur ab eccleſia. [Qui hoc opus fecit.] Hic eſt effectus propter quem debuiſſent ingemiſcere. [Ego quidem.] Hactenus propoſuit crimen inceſtus & adulterij ſimul cum commiſſis & omiſſis quo ad hoc ab ipſis Corinthijs: modo more ſuo per partes tractat propoſita, incipiens ab vltimo ſcilicet tollere è medio eorum virum illum ſceleſtum·Inchoat autem explicando quod ipſe ſupplet id in quo Corinthij deferunt: immo quòd ipſe inchoat electionem illius exequendam à Corinthijs, ne videatur præcipere eis odioſum officium, ſeipſum eximendo ab huiuſmodi exoſis officijs. Primus itaque ipſe Paulus eiectionem illius inchoat dictando ſententiam [Abſens corpore,præſens autem ſpiritu.]hoc eſt affectu & ſolicitudine Iudicare enim præſentis eſt officium. [Iam iudicaui.] hoc eſt iam ius dixi decernendo ſententiam.[Vt præſens.]non vt abſens.[Eum qui ſic.]Deeſt [hoc operatus eſt.] Quid autem decreuerit ſubiungit [In nomine domini noſtri Ieſu Chriſti congregatis vobis & meo ſpiritu.]Vbi inquit Ieſus fuerint duo vel tres congregati in nomine meo, in medio eorum ſum. Et propterea Paulus in nomine Ieſu Chriſti congregari Corinthios & ſuum ſpiritum diſponit. hoc eſt vt Corinthij congregati ſint corporaliter, & ſolicitudo atque affectus Pauli habeatur ibi præſens.[Cum virtute domini Ieſu tradere huiuſmodi hominem Satanæ.]Superfluit hominem, quanuis ſubintelligatur. Duo diſponit Paulus:modum ſcilicet pronunciandæ ſententiæ quã decreuit ſcilicet congregatis vobis, & cætera & punitionem decretam ſcilicet tradere illum Satanæ: declarando qua poteſtate fiet iſta punitio ſcilicet cum poteſtate domini Ieſu. Significat enim per hæc Paulus Corinthijs quòd ipſe decreuit vt Corinthijs Pauli ſolicitudine congregatis tanquam præſens eſſet Paulus, tradatur Satanę huiuſmodi homo poteſtate domini Ieſu.Et non ſignificat quòd ipſe iam tradiderit huiuſmodi hominem Satanæ. In cuius ſenſus teſtimonium non ſolum ſubiunget expurgate vetus fermentum,ſed in calce capituli explicite mandat quòd auferant illum malum hominem à ſemetipſis, quòd non oporteret iuberi ſi iam Paulus tradidiſſet illum Satanæ. Voluit autem præſentiam ſuam ſpiritualem interuenire in pronunciatione ſententiæ, vt confiderent Corinthij affuturam poteſtatem domini IESV ad tradendum illum Satanæ. hæc enim poteſtas videtur communicata non omnibus, ſed Apoſtolis [In interitum carnis.] Hinc apparet

apparet punitionem hanc fuiſſe vexationem corporalem illius hominis vſque ad mortem. non tamen repentinam, ſicut Petrus Ananiam & Sapphiram tradidit Satanæ. Quoniam ſubiungitur. [Vt ſpiritus ſaluus ſit in die domini Ieſu.] Ex hoc nanque quòd punitio illa ordinabatur ad ſalutem ſpiritus intelligimus punitionem illam habuiſſe duas conditiones. altera eſt quòd non repente interemit. altera eſt quòd fuit in ſolo corpore: ita quòd non abſtulit vſum mentis. Vtrunque enim horum neceſſarium fuit ad hoc vt ille vexatus & moriturus reſipiſceret, & pœnitens ſaluus fieret. [Non eſt bona gloriatio veſtra.] Reprehendit quod ſupra narrauit, & vos inflati eſtis. Simúlque monet ad exequendũ quod decreuit. Gloriatio inquit in qua gloriamini, quòd non eſtis in culpa patrati criminis, non eſt bona, eccleſiæ. Et rationem ſubdit [Neſcitis quia.] pro, quod, [modicum fermentum totam maſſam corrumpit.] pro, fermentat. ideo non eſt bona gloriatio veſtra, quia inde exponi periculo vniuerſum corpus eccleſiæ, ſimilitudo fermenti teſtatur. [Expurgate vetus fermentum] Occaſione ſumpta ex ſimilitudine fermenti monet ad faciendum quod prius facere debuerant eijcere ſcilicet illum ab eccleſia. Expurgate inquit, hoc eſt purgando eijcite vetus fermentum, hoc eſt vetuſtatis mixtionem. Fornicarius enim ille mixtus alijs erat velut fermentum vetuſtatis: hoc eſt defectus corruptionı́ſque morum. [Vt ſitis noua conſperſio.] Eadem in Græco dictio eſt interpretata prius maſſa, modo conſperſio clarius fuiſſet vtrobique aut maſſam aut vtrobique conſperſionem Latine dicere Mixta farina aquæ, conſperſio ſeu maſſa vocatur. Quæ ſi fermenti aliquid habeat, non eſt omnino noua quantum enim habet fermenti, tantum habet rei veteris. Si autem ſine fermento ſit, eſt omnino noua. Et ad hanc alludens ſimilitudinem dicit Paulus eiecto fermento eſſe nouam conſperſionem. Res vero ſignificata eſt noua vita.

[Sicut eſtis azymi.] Græcam dictionem interpres reliquit. potuiſſet dicere ſicut eſtis infermentati. Et affert ſimilitudinem à ſtatu. Et eſt ſenſus. Vt ſitis vitæ nouæ quemadmodum eſtis infermentati ſecundum ſtatum, quemadmodum eſtis in ſtatu infermentatorum: hoc eſt in ſtatu puritatis, ſine mixtione cuiuſque criminis. per baptiſmum ſiquidem ponitur in ſtatu puritatis. Verum ad figuram alludendo, infermentatus ſtatus, eſt ſtatus Chriſtianorum: vtpote continuam profitẽtium celebritatem paſchalem: quemadmodum Iudæorum infermentatus erat ſtatus tota hebdomada ſollemnitatis paſchalis. Monet itaque vt vita

conſonet ſtatui Et probat infermentatum ſtatum chriſtianorum ſubiungẽdo [Etenim paſcha noſtrum]Deeſt pro,nobis,[immolatus eſt Chriſtus]Paſcha inquit noſtrum ad differentiã agni paſchalis qui erat paſcha Iudæorum.Paſcha autem prout ab. Hebræo deriuatur,tranſitum ſignificat prout autem à Græco, paſſionẽ importat. Et quoniam Hebræa figura inducitur , Hebræo ſenſu credimus Paulum vſum.Paſchalis enim agnus in trãſitu domini percutientis primogenitos Aegyptiorum ad educendum populum Iſrael ex Aegyptiaca ſeruitute immolatus eſt. Et ideo Chriſtus immolatus in cruce in tranſitu ſuo ex hoc mundo ad patrem ad redimendum genus humanum ex ſeruitute diaboli , paſcha noſtrũ, pro nobis immolatum dicitur . Clare per hoc probans Chriſtianos eſſe in ſtatu ſine fermento , hoc eſt puritatis quia tempus eſt paſchale quo noſtrum paſcha pro nobis immolatus eſt Chriſtus adhuc enim ſumus in tranſitu ex Aegypto ad cœleſtem patriam nobis promiſſam, ad quam per hoc paſcha immolatum redempti ſumus deducendi. [Itaque epulemur.]pro,feſtum celebremus.Infert ex paſchate immolato agendam celebritatem , alludens ad cæremonias veteris teſtamenti. [Non in fermento veteri neque in fermento malitiæ & nequitiæ]hoc eſt non in admixtione vetuſtatis id eſt defectus ſeu corruptionis vitę & morum. Et in hoc tangitur communiſſima radix omnium malorum . per admixtionem autem malitiæ & nequitiæ tanguntur propinquæ cauſæ peccatorum, tanquam primi rami communis radicis . Et malitia quidem communis eſt omnibus peccatis quæ ex propoſito lædendi fiunt, nequitia autem proprie ſpectat ad peccata omiſſionis ſicut homo nequam proprie eſt homo inutilis,velut nihil valens Quia tamen omiſſiones cauſantur ex luxu,nequitia vitium eſt comprehendens non ſolum omiſſiones, ſed carnalia peccata,& alia huiuſmodi vana, ex quibus homo redditur inutilis.Vnde ſub his comprehendit Paulus vniuerſa peccata [Sed in azymis ſynceritatis & veritatis.] Fermentatis panibus opponuntur azymi,& admixtioni vitiorum opponitur puritas: ſynceritatis quidem in affectu , veritatis autem in intellectu:vt & affectus admixtionem reijciat cuiuſcunque immũditiæ aut detrimenti,& intellectus admixtionem falſitatis , fallaciæ & id genus reliquorum. [Scripſi vobis in epiſtola.]Correctis Corinthijs de gloriatione & omiſſione, monet eos qualiter de cætero cum criminoſis ſe habere debent: monet autẽ repetẽdo quod per aliam epiſtolam (quæ non habetur hodie) ſcripſerat illis : vt explicet ſuũ mandatum, & adiungat. [Ne commiſceamini fornicarijs.]

cariis.] Ecce quod ſcripſi ne commiſceamini non ſolum peccando,ſed etiam côuerſan do.[Non vtique]pro & non omnino. hoc eſt & non penitus.non totaliter Eſt enim ſenſus quod ſcripſi vobis ne commiſceamini & non omnino. Si dixiſſet ne commiſceamini omnino,prohibuiſſet omnimodam conuerſationem cum criminoſis dicendo autem & non omnino', prohibuit conuerſationem cum illis, ſed non omnimodam.Hæc fuit vna conditio prioris mandati.Altera vero conditio ſubiungitur. [Fornicarijs huius mundi.]hoc eſt ſcripſi de fornicarijs in communi cuiuſcunque nationis,profeſſionis,conditionis,non tantum patriæ veſtræ aut profeſſionis Chriſtianæ, ſed mundi hoc eſt locutus ſum de omnibus criminoſis in genere [Aut auaris aut rapacibus aut idolis ſeruientibus]Non ſcripſi tantum de criminoſis peccato carnis , ſed de auaris auaritia(quæ eſt ſpecies iniuſtitiæ)fraudibus, furtis & huiuſmodi ſe exercente. Rapacitas autem violentiam ſuperaddit Et in his comprehenditur vniuerſitas criminoſorum.Sub peccatis carnalibus comprehendũtur omnia peccata in ſeipſum.ſub auaritia autem & rapacitate, omnia peccata in proximum.ſub idololatria vero omnia peccata in deum. [Alioquin debueratis de hoc mundo exiſſe]pro,quoniam debetis vtique ex mundo,exiſſe.Ratio quare mandaui olim hoc fuit,quoniam debetis vtique ex mundo, ex affectibus mundanis,exiſſe.non exire,ſed exiſſe,tunc cum fuiſtis baptizati.Hæc ſunt quæ olim ſcripſerat [Nunc autem ſcripſi vobis.] in hac epiſtola [Non commiſceri.]Olim appoſui & non omnino: nunc autem abſolute dico non commiſceri,tanquam tollens,illam particulam non omnino [Si is qui frater nominatur inter vos.] Superfluit inter vos . loquitur enim de omnibus qui nominantur Chriſtiani vbique terrarum,& non inter Corinthios tantum Tũc enim quilibet Chriſtianus nominabatur frater alius Chriſtiani:iuxta verbum Chriſti, omnes vos fratres eſtis.Limitat id quod dixerat non commiſceri,ad Chriſtianos: vbi olim dixerat in communi de fornicarijs mundi,ſiue Chriſtianis ſiue non Chriſtianis.

[Eſt fornicator,aut auarus,aut idolis ſeruiens,aut maledicus , aut ebrioſus,aut rapax]Vbi patet quòd omnes criminoſos Chriſtianos comprehendit [Cum huiuſmodi nec cibum ſumere.] Ecce quòd omnino prohibet commiſceri huiuſmodi. quod prius non prohibuerat omnino.Vbi conſiderandum eſt,domini ſententiam mitiorem eſſe:nam dominus dixit,ſi eccleſiam non audierit , ſit tibi vt ethnicus Paulus autem plus vitandum quam ethnicum cenſet. [Quid enim mihi de ijs qui foris ſunt iudicare?] Rationem

reddit

reddit limitationis ad Chriſtianos,quia nihil ad me attinet iudicare non Chriſtianos.ſubtractio ſiquidem côuerſationis in pœnam criminoſorum indicitur. Et propterea Paulus diſtinguit inter Chriſtianos criminoſos,& non Chriſtianos criminoſos. Et Chriſtianos quidem tanquam ſubiectos ſuo iudicio punit, mandando alijs vt cum eo non conuerſentur. vſque adeo vt nec ſimul comedant: non Chriſtianos autem tanquam foris (tanquam extra iuriſditionem ſuam) exiſtentes nô punit,quia non ſpectat ad eum iudicare illos. [Nonne de ijs qui intus ſunt vos iudicatis?] Manifeſtat diſcretionem quam fecit,ex communi vſu iudicum. Pronomen enim vos demonſtrat homines quum exercent officium iudicis. Commune ſiquidem eſt omnibus iudicare eos qui comprehenduntur infra terminos ſuæ iuriſditionis. Vel pronomen vos, demonſtrat iudices in eccleſia Corinthiorum: & ex vſu eorum (quòd iudicât tâtum Chriſtianos) probat rationabilem eſſe diſcretionem quam fecit. [Nam eos qui foris ſunt deus iudicabit] Ne impunes putares relinqui non Chriſtianos,aut melioris conditionis quã Chriſtiani puniti per huiuſmodi excommunicationem,ſubiũgit Paulus quòd ſeueriori relinquuntur iudicio non Chriſtiani quoniam deus illos iudicabit. horrendum ſiquidem eſt incidere in manus dei viuẽtis. [Auferte malum ex vobiſipſis.] Concludendo redit ad mãdatum Corinthijs vt exequantur decretam ſententiam,vt tollant illũ fornicarium à conſortio ſuo hoc eſt vt excommunicent illũ. Eſt enim maſculini generis malum,quum dicitur auferte malum: vt textus Græcus manifeſtat. Et eſt (vt dictum eſt) ſenſus,auferte illũ malum hominem.

CAPVT VI.

A Vdet aliquis veſtrum habens negocium aduerſus alterũ,iudicari apud iniquos,& nô apud ſanctos.] Inflatis Corinthijs in nouis doctoribus poſtquam obiecit Paulus negligentiam excommunicationis, modo conſequenter obijcit audaciam recurrẽdi ad iudices prophanos aduerſus Chriſtianos vt vtrinque eos humiliet. Et dicendo audet,ſignificat ſe de illis loqui qui actores erant in iudicijs: hoc eſt qui propria voluntate ad prophanos ibant iudices. Et hoc ad differentiã conuentorũ in quorũ libertate non erat declinare à iudicibus. [An neſcitis quoniã] pro, ꝙ, [ſancti mundũ iudicabũt?] Manifeſtat quare reprehendit: quia ſ. derogat authoritati ſanctorum: quoniam ſancti iudicabunt mundum,quoniam erunt iudices vniuerſales,ac per hoc eorũ authoritati detrahitur, poſtponendo eos

infidelibus

infidelibus iudicibus. Iudicabunt autem ſancti mundum, tum cõparatiue, tũ vt aſſeſſores Chriſti [Etſi in vobis iudicabitur] p, iudicatur, mundus. Hinc apparet ꝙ de iudicio comparatiue loquitur. nam mundus in præſenti iudicatur comparatiue in vita, conſtantia, fortitudine, patientia & alijs virtutibus ac meritis ſanctorum: quòd illi quum non plus quàm homines ſint, tot virtutibus ac meritis fulgeant, & mundus non reſipiſcat. [Indigni eſtis qui de minimis iudicetis?] Interrogatiue legẽdũ eſt. Interpres ſenſum bene interpretatus eſt: ſecundum tamen Pauli verba legendum eſt. [Indigni eſtis minimis foris?] vt forum eſt locus iudicij minimæ enim ſedes iudicij ſunt quę ſunt iudiciorum de his minimis: puta ſpectãtibus ad victum ſeu ad facultates, de quibus ſunt quotidianæ lites. [Neſcitis quoniam] pro, quòd, [angelos iudicabimus?] Auget authoritatem ſanctorum ꝙ nõ ſolum homines mũdanos ſed etiam angelos iudicabunt. Quod intelligendum eſt de angelis apoſtatis. quos etiam comparatiue iudicabunt. quòd ipſi in fragili corpore inter tot flagella, oppreſſiones &c. vicerint hoſtes, dæmones autem tam excellentis naturæ ruerint. [Quanto magis ſæcularia.] Et hic quoque interpres ſenſum retulit. nec facile dictio Græca in ſua amplitudine potuit aliter interpretari. Significat enim ſpectãtia ad vitam, ad victum, & ad facultates: quæ omnia comprehendit interpres ſub nomine ſæcularium: hoc eſt ſpectãtium ad ſæculum cuiuſque Proprie enim dicendum forte fuiſſet, nedum pertinentia ad vſum vitæ. circa quæ verſantur quotidianæ lites. [Secularia igitur iudicia ſi habueritis.] Eædem dictiones repetuntur in Paulo Et eſt ſenſus. pertinẽtium igitur ad vſum vitę ſi habueritis fora loca ſcilicet iudicij. Et dicit ſi habueritis, quia nollet illos habere: vt inferius ſubiunget. Reprehenſis ſiquidem Corinthijs quòd vocarent in ius Chriſtianos ſub iudicibus infidelibus, inſtruit eos quid facere debent: incipiens à iudice quòd ſi fora habeant ratione huiuſmodi litium. [Contemptibiles qui ſunt in eccleſia hos conſtituite ad iudicandum.] In Paulo habetur, contemptos in eccleſia hos facite ſedere. Et dicendo facite ſedere, clare monſtrat quòd de locis iudicij prælocutus eſt. Appellat autem contemptos in eccleſia eos qui quodãmodo pro nihilo habẽtur in eccleſia. Et quorſum hos dicat conſtituendos iudices, exponit ſubiungendo. [Ad verecũdiã veſtram dico.] Vt erubeſcatis dico huiuſmodi deſpectos cõſtituendos iudices Et magis explicando ſubiũgit. [Sic.] Rectiꝰ diceretur ſiccine [Nõ eſt ĩter vos ſapiẽs quiſquã q poſſit iudicare ĩter fratrem ſuũ.] Hebręo forte more Paulꝰ multitudinẽ fratrum

trum ſingularis ſignificat nomine, dicendo fratrem ſuum: hoc eſt multitudinem fratrum ſuorum. Monet itaque vt ſapiés aliquis inſtituatur iudex multitudinis fratrum [Sed frater cum fratre iudicio contendit.] In Græco habetur iudicatur, vbi interpres dicit iudicio cõtendit: & ſenſum expreſſit Reprehendit tamen Paulus perſeuerantiam quòd non ſolum attentabant, ſed proſequebantur litem vſque ad ſententiam incluſiue. hoc enim ſignificat, dicendo iudicatur. [Et hoc apud infideles.] Repetit exaggerando, vt explicet multiplex peccatum in hoc facto, [Iam quidem omnino delictum in vobis quòd iudicia habetis inter vos.] Hactenus reprehenderat quòd ad prophanos iudices recurrebant, inſtruens quod ſi iudicari vellent ſapiens aliquis inſtitueretur iudex Chriſtianus modo reprehendit ipſas lites. Et dicit peccatum eſſe quòd iudicia materialiter (hoc eſt lites, materias iudiciorum) habetis, vel potius quòd iudiciarias lites habetis. Quod caute Paulus dicit. dum non ait quòd vtrique litigantes peccent, ſed quòd in eis eſt peccatum hoc enim regulariter eſt verum, quoniam communiter lis oritur ex peccato, ſaltem vnius partis & ſi peccatum eſt in eis confuſe loquendo de eis. Quod ideo oportet ſic intellige quia te cõtingit quãdoque (quãuis forte raro) alterãpartẽ litigare ſine peccato vllo. [Quare nó magis iniuriam accipitis?] Diſcerne prudens lector quod vbi prius dixit omnino interuenire peccatum in litigantibꝰ ambobus vel ſaltem altero, modo ad inculpabiles dicit quare non magis iniuriam manifeſtam accipitis: hoc eſt patienter ſuſtinetis. Et ſimiliter. [Quare non magis fraudem patimini.] quo ad iniurias occultas. Lites enim aut propter iniuriam manifeſtam, aut propter iniuriã occultam fiunt. Nec mandat quòd potius iniuriam patiantur quàm litigent. ſed raram inſinuat fore cauſam quare non debeant potius ſuſtinere iniuriam quàm litigare. Quæ autem ſint huiuſmodi raritatis cauſæ, inferius ſubiunget, quum dicet, omnia mihi licent. [Sed vos iniuriam facitis] non ſolum peccatum in uobis eſt quòd litigatis, ſed peius quòd vos iniuriam facitis manifeſtam. [Et fraudatis.] iniuria occulta, [Et hoc fratribus.] Exaggerat quod vtranque iniuriam inferrent fratribus id eſt Chriſtianis qui debent magis amari. [An neſcitis.] Duo propoſuit, alterum quare non magis &c. alterum ſed vos iniuriam facitis &c. Tractaturus vtrunque incipit ab vltimo [Quòd iniqui regnum dei non poſſidebunt.] Quare aũt hanc pœnam explicauerit ſubiungit [Nolite errare.] pro, ne erretis. Ex his enim inſinuari videtur ꝙ aut error erat inter aliquos ibi quòd Chriſtiani omnes ſaluarentur, aut quòd

blandiebantur

blandiebantur ſibiipſis Chriſtiani peccantes quòd tandem peruenirent ad regnum dei: vel (quod potius crediderim) præcauet Paulus, ne ex peccatis ducātur in errorem promittentium regnum dei Chriſtianis quanuis peccatoribus. [Neque fornicarii, neque idolis ſeruientes, neque adulteri, neque molles, neque maſculorum concubitores, neque fures, neque auari, neque ebrioſi, neque maledici, neque rapaces regnum dei poſſidebunt.] Sententia clara eſt. Hic tamen eſt aduertēdum ꝙ ebrioſos Paulus excludit à regno dei ſignificans per hanc connumerationem peccare eos mortaliter, nullus enim Chriſtianus excludetur à regno dei niſi propter peccatū mortale. [Et hæc aliquando quidē fuiſtis.] pro, & hęc aliqui fuiſtis. Nō dicit abſolute & hęc fuiſtis: ſed dicit vage de quibuſdā, ſed hæc aliqui fuiſtis. [Sed abluti eſtis.] per baptiſmū á ſordibus peccatorū. [Sed ſanctificati eſtis.] Multa enim abluuntur quæ non perfecte mūdantur, & propterea ablutioni adiungit Paulus ſanctificationē ſignificantem quòd non ſolū abluti ſunt, ſed facti ſunt mundi ab immunditia peccatorū. [Sed iuſtificati eſtis.] Tam ablutio quàm ſanctificatio abiicit terminum à quo: hoc eſt immunditiam peccati. Iuſtificatio aūtem terminum ad quem (hoc eſt iuſtitiā) inducit. Non ſolum eſtis abluti & ſanctificati, ſed eſtis facti iuſti apud deū per infuſam gratiam charitatis fidei ac ſpei æternæ. [In nomine domini Ieſu] Quantum ad inuocationem exteriorem in baptiſmo factam. [Et in ſpiritu dei noſtri.] quantum ad internam cauſam ſpiritualis gratiæ [Omnia mihi licent.] Tractat alterum prius propoſitum ſcilicet quare non magis iniuriam accipitis &c. explicando duas cauſas raræ executionis. Licitum ſiquidem eſſe inſinuat vexato defendere cauſam ſuam iudicialiter dicendo omnia mihi licent verum raram eſſe rationabilem cauſam exequendi hoc licitum, manifeſtat ex hoc quòd raro contingit huiuſmodi executio abſque altero duorum accidentium quæ debent retrahere ab huiuſmodi executione. Quum autem legis omnia mihi licent, memento diſtributionis accommodæ. omnia quæ non ſunt ex ſuo genere præcepta nec prohibita, & non omnia abſolute mihi licent. [Sed non omnia expediunt.] pro, conducunt, ſubaudi ad vitā ſpiritus. Et hoc eſt primū accidens retractiuū vexati à litigando ſcilicet ſi litigare non eſt vtile ad vitam ſpiritus. Ea enim quæ non ſunt vtilia ad vitam ſpiritualem, quanuis ſecundum ſe ſint licita, omittenda cenſet. [Omnia mihi licent, ſed ego ſub nullius redigar poteſtatem.] Aduerte circa literam erudite lector quòd in Græco vnum verbum habetur loco cuius interpres poſuit redigar poteſtatem.

ſtatem & ſcito quòd verbum illud deriuatur à dictione interpretata licent. Ita ꝙ conſtat eiuſdem eſſe ſignificationis vtrãque dictionem, primitiuam & deriuatiuam & conſequenter recta interpretatio alteram dictionem debet mutare, aut poteſtatem aut licent

¶ Cogor autem ex aduerſatiua coniunctione ſed, ſentire quòd nõ eſt vertenda dictio licent, vt ſignificet poſſe, dicẽdo omnia in mea ſunt poteſtate, ſed ego ſub nullius redigar poteſtatem quoniã minus quadrat aduerſatiua coniunctio. Dicenti enim omnia in mea ſunt poteſtate, non congruit ſubiungere, ſed ego ſub nullius redigar poteſtatem: immo ſubiũgere debuiſſet, ideo ego ſub nullius redigar poteſtatẽ. Accedit ad hæc ꝙ Græca dictio primitiua proprie ſignificat licere: ac per hoc deriuatiua dictio ſignificat proprie ſpectans ad licere. quamuis per extenſionem ſeu tranſlationẽ pluries huiuſmodi dictio proprie ſignificans licentiam interpretata ſit poteſtas, ea ratione quia quod licet poſſumus. Amplectando igitur propriam ſignificationem, & ſeruando congruitatem ſermonis aduerſatiui, mutanda eſt dictio deriuatiua interpretata redigar poteſtatem, & interpretanda eſt aliquid ſpectans ad licentiam. Et legendum eſſet. [Sed non ego ab vllo fiam licentioſus.] Præpoſitio ſiquidem interpr ætata ſub, non magis ſignificat ſub quàm ab. Et eſt ſenſus. omnia non prohibita mihi licent, ſed non propterea ego ab vlla re, ab vllo negocio, ab vllo occurſu fiam licentioſus Et hoc eſt alterum retractiuũ vexati à litigando, ſi litigando fieret licentioſus: puta ſi propter litem religioſus fieret curialis ſeu vagus, & huiuſmodi Et hoc ſecundũ accidens eſt peius primo: quoniam primum cõſiſtit in negatione vtilitatis ad vitam ſpiritualẽ: hoc autem ſecundum in implicatione diſtrahentium, ſeu minꝰ decentiũ. Hæc itaque duo vult Paulus conſideranda eſſe ante executionem licitorum: & vbi nullum iſtorum accidit (quod non frequens videtur) exequi poteſt homo quod licitum eſt. [Eſca]pro, eſcę [ventri, & venter eſcis deus autem & hunc & hanc,] pro, & has [deſtruet] Inter peccata priuantia à regno cœlorum annunciauerat paulo ſuperius fornicationem diſtinctam contra adulterium & alias ſpecies luxuriæ: & quoniam apud gentiles ſimplex fornicatio non reputabatur peccatum , ideo Paulus rationem intendit reddere quare ſimplex fornicatio peccatum eſt excludens à regno dei. Et quoniam fundat rationem ſuam ſuper ſtatũ ſpiritualem ad quem ordinati ſumus (hic inchoatiue, & in futuro cõſummate) ideo incipit à differentia inter ſtatum tum gratiæ & ſtatum naturæ, inter ſtatum ſpiritualem & ſtatum animalem: vt oppoſita iuxta ſe poſita

magis

magis eluceſcant. Et propterea à ſtatu naturæ ſeu animali inchoat deſcribendo ipſum tam in præſenti vita quàm in futura. Et quo ad pręſentem quidem vitam deſcribit dicendo eſcæ vétri & venter eſcis quo ad futuram vero, quòd deus deſtruet & ventré & eſcas. Vſus ventris in hac vita decoctio eſcarum eſt: & econuerſo vſus eſcarum in ventre fit & propterea venter ordinatur ſuapte natura ad alimentum,& econuerſo alimentum ordinatē ad ventrem tãquã proprium locum. Et in hoc conſiſtit vita animalis, vt patet. In futura autem vita in qua reſumptis corporibus homines erunt ſimiles angelis, deus deſtruet ventrem (non quantum ad ſubſtantiam, ſed quantum ad vſum decoctionis eſcarum) & deſtruet eſcas non ſolum quatenus eſcæ ſunt, ſed ſimpliciter. credimus enim mixta omnia ex quibus nutrimur deſtruenda. Ecce ſtatus animalis: vide ſpiritualem. [Corpus autem non fornicationi ſed domino,& dominus corpori.] E regione ad id quod dixerat eſcæ ventri & vẽter eſcis dicit,corpus aũt nõ fornicationi ſed domino & domin' corpori: è regione vero ad id quod dixerat deus autem & hunc & has deſtruet, modo dicit.[Deus vero & dominum ſuſcitauit & nos ſuſcitabit per virtuté ſuã.] hoc eſt potentiam ſuam. Et deſcribitur ſtatus gratiæ ſeu ſtatus ſpiritualis, & in præſenti vita & in futura. Et quo ad præſentem quidem vitam dicit ꝙ corpus non fornicationi ſed domino & dominus corpori hoc eſt corpus non ordinatur ad fornicandum ſed ad domini gloriam,& dominus eſt ad vtilitatem corporis. ¶Vbi aduerte prudens lector ꝙ in ſtatu animali nihil peccati narrauit,ſed tantum naturalia officia ventris & eſcarum: in ſtatu quoque ſpiritus illa tantum quæ pertinent ad ſpiritualia officia affert. & propterea excludit ordinem corporis ad peccatũ fornicationis. & affirmat ordiné corporis ad dominũ & econuerſo, vt hinc intelligamus ꝙ non loquitur de naturali ordine corporis ad actum generandi,ſed de non ordine corporis ad peccatum fornicãdi Ordo enim corporis ad generandum ſpectat ad ſtatum animalem ſed quia nõ ab omnib' exercetur, ſed ab omnibus exercetur vſus ventris & alimenti,ideo ſtatum animalem ab officio ventris & alimenti,& non ab officio generandi deſcripſit. Quomodo autem hęc verificétur,ſigillatim Paulus declarat in textu,more ſuo propoſita exequens [Neſcitis quoniam,] pro,ꝙ [corpora veſtra mébra ſunt Chriſti?] Declarat illã particulã corpus domino: explicando modũ quo corpora noſtra ſunt ordinata ad dominum ſ. vt mébra Chriſti. ſecũdũ id quod alibi dicit,multi vnũ corpus ſumus in Chriſto. Ita ꝙ Chriſtus eſt ſicut perſona, & eccleſia eſt corpus

rius. ac per nos membra eius. Corpora ergo noſtra ex vi ſtatus Chriſtiani ſunt ordinata vt ſint membra Chriſti & niſi ex parte noſtra ponatur obex peccati, ſunt per baptiſmum membra Chriſti. [Tollens ergo membra Chriſti faciam membra meretricis?] hortãdo declarat illam aduerſatiuã non fornicationi ſed Chriſto, declarãs contrarietatẽ inter corpus domino & corp' fornicationi. Et ſignificanter dicit meretricis. vt intelligamus quòd de ſimplici fornicatione tractat [Abſit] Horrentis eſt. [An neſcitis.] Duo intendit Paulus declarare, alterum eſt quomodo membra fornicãtis ſunt membra meretricis. alterum quomodo nos ſumus membra. Et inchoans à primo, dicit [Quoniam.] pro, quòd,]qui adhæret meretrici, vnum corpus efficitur.] pro, eſt: [erunt enim inquit duo in carne vna.] Verbum Adæ Gene. 2. ſcriptum affert ad declarandum fornicantis & meretricis eſſe corpus vnum Vbi aduerte quòd quanuis Adam dixerit hæc verba de coniugibus, Paulus tamen extendit ad fornicantes propter identitatem rationis. Non enim differunt niſi ſecundum quid & ſimpliciter. Coniuges enim ponunt ſimpliciter corpora ſua in communi fornicantes autem ponunt pro tunc corpora ſua in communi Senſus enim literalis (vt in euangeliis declarauimus) eſt quòd ſicut alij ponentes facultates ſuas in cõmuni, ſunt multi in vna facultate, & ſic de ſimilibus ſocietatibus, ita coniuges ponunt carnes ſuas in communi. & propterea dicuntur vna caro, pro indiuiſo habentes carnes: ſicut pro indiuiſo exiſtentibus facultatibus dicitur vna facultas. Et coniuges quidem habent hanc indiuiſionem non ad tempus ſed ſimpliciter, fornicantes autem pro tunc. & propterea Paulus dixit etiam fornicantium eſſe carnem vnam [Qui autem adhæret domino,] Declarat alterum ex ſimilitudine primi. ſicut communicantes carnes ſunt vna caro, ita adhærens ſpiritu domino. [Vnus ſpiritus eſt.] ſcilicet ipſius adhærentis & domini. In quo declarat quomodo ſumus membra Chriſti ſcilicet non vnione corporali ſed vnione ſpiritus. Vnus ſiquidem atque idem eſt ſpiritus meus, & meorum membrorum & vnus proportionaliter eſt ſpiritus Chriſti & ſpiritus adhærentium ei. Intellige autem vnum quemadmodum diximus de vnitate carnis & de vnitate facultatis indiuiſæ. adhærentes ſiquidem domino & dominus, ponunt quodammodo ſpiritus in communi, vt tanquam pro indiuiſo habeant ſpiritum communem vtrinque & ſic vnus ſpiritus eſt adhærentis domino & domini. Quod in hac vita inchoatiue apparet in ſanctis, conformantibus ſpiritum ſuum in omnibus deo, & deo

facient e

faciente voluntatem timentium ſe. [Fugite fornicationem] Declarat ſeorſum illam particulam corpus non fornicationi. Et ſignificanter dicit fugite, tanquàm inſequentem & ſerpentem in non fugientes. Cum reliquis enim vitiis congreſſus haberi poteſt rationibus pugnando, cum vitiis autem carnalibus non eſt pugnandum: quoniam ſerpunt in cogitationes etiam contra illa, ſed victoria per fugam habetur: fugiendo ſcilicet etiam cogitationes omnes talis generis. [Omne peccatum quodcũque fecerit homo] hoc eſt omne genus humani peccati. [Extra corpus eſt.] hoc eſt extra iniuriam corporis eſt. Et ſignificanter dicit peccatum, nõ dicit effectus peccati. Quod dicimus propter peccatum gulæ: quod non eſt in iniuriam corporis niſi ratione effectus nocentis corpori. [Qui autem fornicatur, in corpus ſuum peccat.] Iniuriam ſiquidem facit corpori ſuo pro indiuiſo ponendo illud cum corpore meretricis. dehonoratur enim corpus ſicut ſi aliquis poneret pro indiuiſo rem nobilem cũ re vili, iniuriam faceret rei nobili. [An neſcitis quoniã.] pro, quòd, [mẽbra.] pro, corpora, [veſtra.] Declarat illam particulã, & dominus corpori. [Templum ſunt ſpiritus ſancti qui in vobis eſt quem habetis à deo.] Ecce quomodo dominus corpori ſcilicet cõſtituendo corpora noſtra templum ſpiritus ſancti, non futuri ſed exiſtentis in nobis, non vndecunque ſed ex dono dei. Per hoc enim declaratur quòd dominus corpori adeſt maximo dono ſpiritusſancti, vtentis corporibus noſtris vt templo: ad ſacros ſcilicet vſus [Et non eſtis veſtri] Accumulat dona quibus dominus corpori: ſimul reddens rationem cur merito ſpiritusſanctus vtitur nobis vt templo ſuo (hoc eſt ad vſus ſpirituales dicauit nos & corpora noſtra) quia nos non ſumus noſtri, ſed domini. Et ratio ſubditur. [Empti enim eſtis precio magno.] Superfluit magno. Ecce ſimul ratio quare non ſimus noſtri ſed domini qui emit nos, & donum precij pro redemptione noſtra: vt vere videamus quod dominus corpori fundendo precium ſanguinis ſui pro redemptione noſtra. [Glorificate & portate] Superfluunt duæ dictiones, & portate. [Deum in corpore veſtro.] Cõcludit Paulus declaratis omnibus propoſitis deſcribentibus corporis ſtatum ſpiritualem in præſenti vita vt glorificent deum in corporibus ſuis. quod fit ſeruando corpus mundũ à peccatis carnalibus, & exhibendo corpus ad obſequia ſpiritus Deſunt ſeptem dictiones. [Et in ſpiritu veſtro quæ dei ſunt] Quia corpora noſtra declarauerat eſſe domino vinculo ſpiritus, ideo concludit vtrunque ſcilicet glorificate deum in corpore veſtro, & in

ſpiritu veſtro quæ dei ſunt. Spiritus enim noſter non corpus, diſcernit quæ dei ſunt & propterea mandat quòd in ſpiritu noſtro glorificemus ea quæ dei ſunt, tanquàm in cognoſcente illa. tam extrinſeca (vt creatio, redemptio, ſapientia, prouidentia) quàm intrinſeca: vt virtutes & dona ſpiritusſancti.

CAPVT VII.

D E quib' autem ſcripſiſtis mihi.] Imperfecta eſt oratio, ſubaudiens reſpõdebo. ſcripſerãt ſiquidem Corinthij Paulo, neſcio quas quęſtiones de matrimonio [Bonũ eſt homini mulierẽ nõ tangere] hoc eſt vxorẽ non ducere. Nec aduerſatur Paulus verbo dei Geneſis ſecundo ſcripto, non eſt bonum hominem eſſe ſolum: quoniam ſententia illa loquitur de homine ſecundum eſſe naturæ. non eſt autem bonum in eſſe naturali hominẽ eſſe ſolum. quoniã tollit naturalem multiplicationem. Paulus vero loquitur de homine relato ad vitam ſpiritualem. in qua bonum eſt non ducere vxorem. non nihil enim impedimenti præſtatur ſpirituali vitæ ex cõiugio. [Propter fornicationem.] pro, fornicationes, [autem vnuſquiſque ſuam vxorem habeat, & vnaquæque ſuum virũ habeat.] Non dicit propter generationem quæ eſt primus finis coniugij, ſed propter fornicationes vitandas, quod eſt bonum ſecundarium coniugij: quoniam nõ tractat de coniugio in eſſe naturali, ſed (vt dictum eſt) in ordine ad vitam ſpiritus. cui longe magis aduerſatur fornicatio quàm cõiugiũ. & propterea vt ſaluetur vita ſpiritualis dicit propter fornicationes autem vitandas contrahatur coniugium. Et dicit pluraliter fornicationes, ad comprehendendum omnes luxuriæ ſpecies [Vxori vir debitũ.] pro, debitam beneuolentiam, [reddat. ſimiliter autem & vxor viro.] Poſtquàm inſtruxit de contractu coniugij, inſtruit de vſu coniugij. Et honeſtiſsimo vtitur vocabulo dicendo debitam beneuolentiam reddat. ſignificã do eſſe actum iuſtitiæ vſum coniugij. [Mulier.] pro, vxor, [ſui corporis poteſtatem nõ habet, ſed vir. ſimiliter autem & vir ſui corporis poteſtatẽ non habet, ſed mulier] Rationem aſsignat debiti mutui inter cõiuges. & vtrobique legendum eſt non mulier ſed vxor. [Nolite fraudare.] pro, ne fraudetis. ſeu priuetis. [Inuicem.] hoc eſt ne ſubtrahatis debitum inuicem. Peccatum enim iniuſtitiæ eſt negare coniugi debitum. ſiue fraude (fingendo aliquam excuſationem) ſiue aperte negando. Et eſt ex ſuo genere peccatum mortale, ſicut quælibet iniuſtitia. [Niſi forte.] pro, quid ſeu aliquod malum. [Ex conſenſu ad tempus.] Ex hac exceptione apparet

quòd

quòd dictio Græca potius interpretatur priuetis quàm fraudetis. exceptio enim hæc non fit à fraude ſed à mutua priuatione. [Vt vacetis orationi] Deſunt duæ dictiones. Legendum eſt [Vt vacetis ieiunio & orationi.] Collige tres conditiones à Paulo appoſitas vacationi ab vſu coniugij. prima eſt ex conſenſu vtriuſque: ſecunda eſt ad tempus breue. tertia eſt vt vacent ieiunio & orationi. Talis enim cõtinentia vtilis eſt ad vitam ſpiritualem. [Et iterũ reuertimini in idipſum.] pro conueniatis ad idem. Completo illo breui tempore iterum redeant ad vſum coniugij. Et cauſam ſubdit. [Ne tentet vos Satanas propter incõtinentiam veſtram.] Sententia clara eſt. [Hoc autem dico] Pronomen hoc, non arctatur ad vltimo dictum, ſed comprehendit totum, ſcilicet & contractum coniugij, & vſum eiuſdem. [Secundum indulgentiam.] minus boni. [Nõ ſecundum imperium.] quo imperantur neceſſario agenda [Volo autẽ.] pro, enim, [omnes vos.] pro, omnes homines, [eſſe ſicut meipſum.] Hortantis eſt. & non electionem ſed velleitatem ſignificat, Vellet enim ſi fieri poſſet, omnes homines eſſe continentes ſicut ipſe erat: ſicut de deo ſcribitur quòd vult omnes homines ſaluos fieri. Et per hoc rationem reddit quare dixit non ſecundũ imperiũ. ¶ Et aduerte quòd hic eſt vnus textus ex quo à nonnullis argumẽtum ſumitur quòd Paulus habuerit vxorem. Arguunt enim quòd loquens de vſu coniugij, quum dixiſſet hoc autem ſecundum indulgentiam & non ſecundum imperium dico, reddit rationem. volo enim omnes homines eſſe ſicut meipſum, coniugatum & abſtinentem ab vſu coniugij. Sed argumentum non habet ſolidum fundamentum: quia pronomen hoc demonſtrat totum quod dictum eſt de contractu & vſu coniugij: & vtrunque dictum eſt ſecundum indulgentiam, non ſecundum imperium. Et ratio quadrat, quia vellem omnes homines eſſe ſicut meipſum inconiugatum. Et quòd iſte ſit ſenſus literalis, nunc nunc verba Pauli teſtabuntur. [Sed vnuſquiſque proprium donum habet ex deo.] quanuis ego vellem omnes homines eſſe inconiugatos, tamen ſcio non eſſe commune tantum donum omnibus, ſed vnuſquiſque proprium donum habet ex deo. [Alius quidem ſic, alius autem ſic.] puta vnus habet donum caſtitatis coniugalis, alius caſtitatis virgineæ, alius caſtitatis vidualis &c. [Dico autem.] Hactenus Paulus docuit homines in genere: modo incipit deſcendere ad ſingulas ſpecies, inchoans à viduis. [Non nuptis.] pro, inconiugatis. Non enim arctatur ſermo ad fœmineum ſexum. articulus enim Græcus indicat quòd viros alloquitur. [Et viduis.]

Omittit virgines, reſeruans eas ſpeciali ſermoni inferius habendo. [Bonum eſt illis.] Superius in communi dixerat bonum eſt homini: modo in ſpecie dicit bonum eſt illis, expertis rem veneream. [Si ſic permanſerint ſicut & ego.] bonum ad ſpiritualem vitam eſt illis perſeuerare ſine coniugio ſicut & ego. Vbi manifeſte Paulus commemorat ſe inter inconiugatos: & comprobat ſuperioris literæ expoſitum ſenſum. non tamen ex hoc textu habetur quòd Paulus fuerit virgo [Quod ſi non ſe continent, nubant. melius] pro, ſatius, [eſt enim nubere quàm vri.] Non de mulieribus tantum ſed de vtroque ſexu dicuntur hæc: quanquàm interpres vſus eſt vocabulo proprio mulierib⁹ ſcilicet nubere. Nec dicit Paulus melius eſſe (quod cótineret tam nubere quàm vri bonum eſſe) ſed dicit ſatius eſt nubere quàm vri igne concupiſcentiæ ſuperãtis hominem incontinentem: hoc eſt ſuperari à concupiſcentia. Si tamen legitur melius, non oportet admittere quòd vtrunque eſt bonum: ſed conſueto loquendi more hoc dictum. dicimus enim melius eſt facere iacturam rerum quàm perſonarum, & id genus innumerabilia. perſpicuumque eſt neutrum eſſe bonum. [Iis autem qui matrimonio iuncti ſunt.] Poſtquàm de contractu & vſu coniugij docuit modo docet Corinthios de diuortiis Et primo alloquitur cóiuges Chriſtianos ambos [Pręcipio non ego ſed dominus] hoc eſt non promulgo ego hoc præceptum, ſed dominus promulgauit illud. Et primo quantum ad vxorem [Vxorem à viro non diſcedere.] abſolute loquendo. [Quòd ſi diſceſſerit.] in aliquo caſu rationabili. [Manere innuptã.] quo ad vſum cóiugij. hoc eſt maneat tanquàm innupta expers maritalis conſortij. [Aut viro ſuo recócıliari] vt maneat nupta quo ad vſum cóiugij. [Et vir vxorem non dimittat.] Vniuerſa hæc ſub præcepto domini continentur Tacet tamen hic Paulus exceptionem quã adiecit dominus Matth. 19. vir vxorem nó dimittat excepta fornicationis cauſa: quę ibidem declarauimus. [Nam cæteris.] pro, cæteris autem ſcilicet coniugatis diſparis cultus [Ego dico non dominus] ego promulgo doctrinam hanc non dominus promulgauit illam. [Siquis frater vxorem habet infidelem, & hæc conſentit habitare cũ illo, non dimittat illam. Et ſiqua mulier fidelis habet virum infidelem, & hic conſentit habitare cũ illa, non dimittat virum.] Sententia doctrinæ clara eſt Aduerte quòd doctrina hæc non aduerſatur doctrinæ & facto Eſdræ, quum diuortia fecit Iudæorum & alienigenarum vt legitur in fine primi Eſdræ; Caſus enim ille diuerſus eſt ab iſto. Nam in caſu illo fideles contraxerant matrimonia cum infideli-

bus

bus contra diuinam prohibitionem Deut. ſeptimo. in caſu autem iſto ambo coniuges tempore contractus matrimonij erant infideles, & poſtea alter effectus eſt fidelis: vt patet ex verbis textus. nam clare ſonat conſenſum infidelis cum habito coniuge non cum habendo, ſubiungendo non dimittat illum. proculdubio prius habitum. [Sanctificatus eſt enim vir infidelis] Rationem reddit dictæ doctrinæ: quia infidelis coniux ſanctificatur (hoc eſt purificatur, fit mundus) in coniuge fideli [Per mulierem fidelem] ſuperfluit fidelem, tam hic quàm quum ſubiungitur per virum fidelem: & præpoſitio per, vtrobique eſt præpoſitio in. Ita quòd legédum eſt [In muliere & ſanctificata eſt mulier infidelis in viro] Et dixit hoc tum ad tollendum timorem contagionis ne timeret fidelis cõiux infici ex commercio cum infideli. tum ad prouocandum affectum ad commanendum ſimul, ex hoc quòd tanta eſt vis Chriſtianæ gratiæ in altero coniugum quòd vincit immunditiam alteri', & mundat alterum inquantum coniugem ſi conſenſus adeſt vtriuſque ad permanendum in coniugio [Alioquin filij veſtri immundi eſſent.] pro ſunt: [nunc autem ſancti ſunt.] Hinc apparet primo quòd ſanctitas hoc in loco pro munditia ſumitur. ita quòd ſanctificari eſt mundum fieri, & eſſe ſanctum, eſt eſſe mundum. Apparet autem clare ex eo quòd dicitur alioquin immundi ſunt. præter hoc quòd ſanctitas proprie ſignificat munditiam. ¶ Apparet ſecundo de quali ſanctitate ſeu munditia eſt ſermo, ſcilicet de illa quæ euidenter inuenitur in filijs eorum. Vniuerſa enim ratio fundatur in hoc, nunc autem ſancti ſunt. ad hoc enim tanquàm euidenter patens reſoluitur tota ratio: Conſtat autem quòd in filijs iſtorum nulla inuenitur ſanctitas gratiæ: quum non ſit ſermo de baptizatis filijs, ſed de filijs. & breuiter diſcurrendo, nulla eſt alia euidens ſanctitas ſeu munditia in filijs niſi legalis. ¶ Ad cuius intellectum conſiderandum eſt quòd diſparitas cultus abſolute inter coniuges eſt quædam illegalitas, non ſolum referendo coniuges adinuicem ſed etiam ad prolem Rationis enim ordo expoſcit conformitaté coniugum inter ſe quemadmodum in nobilitate & moribus, ita & in religione. & redundat huiuſmodi diſparitas in diſparem eruditionem prolis. Et hinc oritur quòd abſolute loquendo, filij parentum diſparis cultus immundi ſunt immunditia legali. ſunt enim minus legitimi: vtpote variam trahentes à parentibus eruditionem ad quam ordinatur coniugium Hanc illegalitatem dicit Paulus tolli ex conſenſu infidelis ad commanendum cum fideli coniuge & ob abiectionem talis immunditię lega-

lis dicitur ſanctificatus infidelis in cõiuge fideli. Et hoc ab effectu manifeſtat. alioquin ſcilicet ſi non ſanctificat' eſſet, filij veſtri immundi ſunt immunditia legali: conſtat autem quòd nunc ſancti ſunt, hoc eſt, mundi ab immunditia legali Ratio autem quare fidelis coniux mundificet infidelem non ſimpliciter ſed quo ad cõiugium, à Paulo non aliter inſinuatur quàm in conſenſu infidelis ad perſeuerandum cum coniuge fideli innuit enim per hoc quòd conſenſus talis quo non horret Chriſtianam fidem, vitámque ſpiritualem in coniuge, efficit vt non abominaturus quoque ſit Chriſtianam eruditionem in prole ac per hoc quatenus coniux ſanctificatus eſt vtens coniugio cum fideli. [Quod ſi infidelis diſcedit.] Poſtquàm docuit quid agendum quum infidelis conſentit, modo conſequenter docet quid agendum ſi infidelis non vult perſeuerare in coniugio ſed ſeparatur. [Diſcedat.] ſeparetur. [Non enim ſeruituti ſubiectus eſt frater vel ſoror in eiuſmodi.] hoc eſt in huiuſmodi euentu non eſt ſeruituti cõiugij ſubiectus frater vel ſoror: hoc eſt Chriſtianus ſeu Chriſtiana coniux In hoc ſenſu communiter intelligit hæc Pauli verba eccleſia. hinc enim intelligit liberum eſſe tam Chriſtianum quàm Chriſtianam coniugem ſi infidelis cõiux ſeparatur, ad contrahendum cum alio ſeu alia coniugium.

¶ Dico autem hoc: quia Paulus non aperte explicat talem libertatem, ſed negat ſubiectum eſſe ſeruituti in huiuſmodi. Quæ verba ſi exacte diſcutiantur, ſolum ſignificant quòd in huiuſmodi diſceſſibus ſeu ſeparationibus infidelis à fideli (infidelis coniugis à fideli cõiuge, infidelis filij à fideli patre, infidelis patris à fideli filio infidelis filiæ à fideli matre & econuerſo, & ſic de alijs) nullus frater aut ſoror (hoc eſt nullus Chriſtianus aut Chriſtiana) eſt ſubiectus ſeruituti priori puta qua filius tenetur patri & econuerſo qua filia tenetur matri: & ecõuerſo, qua vxor marito & ecõuerſo. Sed hinc non conuincitur quòd ſit ſolutum vinculum coniugale, ſicut non ſoluitur vinculum filiale aut paternum. ¶ Et ſi præciſe in materia coniugis intelliguntur, in promptu eſt literalis ſenſus quòd in huiuſmodi diſceſſibus non eſt ſeruituti morem gerendi cõiugi ſubiectus frater aut ſoror, Chriſtianus aut Chriſtiana coniux. ſed hinc non habetur ſolutio coniugij, vt patet. Et non ſolum miror ſed ſtupeo quòd Chriſto clare excipiente cauſam fornicationis, torrens doctorum non admittit illam mariti libertatem Paulo autem non clare dicente interpretata ſit ſolutio coniugij ex cauſa alia ab explicata à Chriſto & ſola excepta. Quia tamen antiquo eccleſiæ vſu ſenſum communem textus huius firmatum credo, & tex

tus

tus capax eſt huius ſenſus communis. ideo dicendum eſt quòd do minus in euangelio non communem vtrique coniugi, ſed marito propriam tradidit libertatis legem, vt textus ipſe manifeſte dicit. Paulus autem communem vtrique coniugi legem libertatis promulgat, authoritate proculdubio diuina: qua ſola ſeparari poteſt quod deus coniunxit iuxta verbum domini de coniugio: nõ Chriſtianorum, ſed ab initio mundi inſtituto, quod deus cõiunxit homo non ſeparet. Et propterea diuerſæ libertatis cauſæ aſſignantur, à domino quidem cauſa propria marito, à Paulo autem cauſa vtrique cõiugi communis. Imparem enim dominus iudicat maritum & vxorem quo ad fornicationem: quia impar eſt ſecundum naturalem horrorem, & repugnantiam ad certitudinem patris prolis. Infidelitas autem quæ ad animam ſpectat, paris cenſetur iuris in vtroque coniuge à Paulo. Et hæc dicta ſint ad ſatiſfaciẽdum quæſtioni de contrarietate doctrinæ Pauli ad doctrinam Chriſti. Chriſtus enim, ſolam fornicationis cauſam excipit: Paulus autem alteram docens cauſam, docet non eſſe ſolam fornicationis cauſam. Paulus dico. vt communiter exponitur: quia vt dictum eſt (& textus ſonat) Paulus nõ ſonat ſolutionem coniugij. [In pace autem vocauit vos.] pro, nos, [deus.] Duo poterant obſtare libero diſceſſui infidelis coniugis. Alterum ex parte vinculi remanẽtis in Chriſtiano & hoc excluſit dicendo non enim ſeruituti, &c. Alterum ex parte iuris quòd habet Chriſtianus contra infidelẽ diſcedentem, & hoc modo excludit, dicendo quòd in pace vocauit nos deus. Acſi apertius dixiſſet. nolite litigare contra diſcedentem petendo ius veſtrum, ſed ſi diſcedit diſcedat: quia deus vocauit nos non ad litigandum ſed ad pacem. [Vnde.] pro, quid, [enim ſcis mulier ſi virum ſaluum facies.] propoſuerat ſimplicem concluſionem quòd ſi infidelis conſentit nõ dimittatur, modo reddit rationem quare non debet infidelem dimittere. Et ſumitur ratio ex ſpe ſaluandi infidelem. [Aut vnde] pro, quid, [ſcis vir ſi mulierẽ ſaluam facies, niſi vnicuique ſicut diuiſit dominus.] pro, deus, [vnũquemque ſicut vocauit deus.] pro domin⁹, [ita ambulet.] Et eſt ordo literæ quid ſcis de futura ſalute coniugis niſi quilibet ambulet tam ſicut diuiſit illi de⁹ quàm ſicut vocauit illum deus. Acſi pendeat ſcire coniugem ſaluãdam ex perſeuerantia in ſtatu in quo vocatus eſt. Et vere perſeuerantia in ſtatu coniugij confert ſtatum ſcire futurã coniugis ſalutem inchoari in hoc ipſo, quòd perſeuerãt ſimul quod eſt ſcire futuram ſalutẽ in eius principio nõnullũ enim

ſalutis alterius coniugis principium eſt perſeuerantia cum coniuge fideli, præſtátque poſtea experiri an deus ſaluum faciet infidelem coniugem per fidelem. Vtraque autem ſcientia tolleretur ſi fidelis coniux non perſeueraret cum infideli conſentiente Et propterea exceptiua dictio niſi, optime quadrat cum præiacente propoſitione, quid ſcis vtrum ſaluum facies. Quaſi dicat, nihil potes ſcire niſi perſeueres, niſi ſeruetur illa generalis regula, vnuſquiſque ſicut diuiſit deus, vnuſquiſque ſicut vocauit deus ita ambulet: affert ſiquidem ad hoc particulare regulam vniuerſalem. Et intendit Paulus per hoc ante oculos mentis fidelis coniugis ponere diſpoſitionem diuinam, quid ſcis an deus diſpoſuerit ſaluare infidelem coniugem per te niſi acceptes diſpoſitionem diuinam circa principium ſaluandi coniugem. Dicendo autem ſicut diuiſit deus, diuerſitatem donorum quę deus diſtribuit hominibus ſignificat de quibus dixerat vnuſquiſque proprium donum habet, & alius ſic, alius ſic. Quum vero ſubdit ſicut vocauit dominus, diuerſitatem ſtatuum ſeu conditionum non malarum in quibus diuerſi vocati ſunt, ſignificat Ita quòd vocatio refertur ad ſtatus inuentos: diuiſio autem ad dona adiuncta. Docet enim Paulus quòd vnuſquiſque ſi quum vocatur à deo eſt in ſtatu ſeruili, &c. in illo maneat: & ſimiliter cui diſtribuit deus donum continentiæ coniugalis, vidualis aut virgineæ, in illo maneat [Et ſicut] pro, ſic, [in omnib9 eccleſijs doceo,] pro, diſpono Ne Corinthij ſpecialem ordinationem putarent ſibi fieri, adiungit quòd ſic in omnibus eccleſijs ordino. [Circunciſus aliquis vocatus eſt? non adducat pręputium.] Duo præpoſuerat in regula allata: alterum ſicut deus diuiſit: alterum ſicut deus vocauit. Inchoat proſequendo ab vltimo: tũ in differentia ſtatus ſecundum circunciſionem vel præputium: tũ in differentia ſtatus ſecundum ſeruitutem vel libertatem. Et quidem ſententiam poſuit interpres: in Paulo enim non habetur præputium: ſed habetur ne aſciſcat, ſine aliqua additione. ¶ Sed quid intelligat Paulus, non video, niſi quod perſeueret circuncidendo filios: in ſeipſo enim impoſſibile eſt aſciſcere præputium tunc enim Iudæos circunciſione vti, & factis & his verbis docebat Paulus [In prępucio aliquis vocatus eſt? non circũcidatur.] Vult enim vnumquemque quo ad hæc ſeruare ſuum ritum ſicut etiam Romanis ſcribit ꝙ vnuſquiſque circa cibos & dies diſcernendos, vel nõ diſcernendos, in ſuo ſenſu abundet [Circũciſio nihil eſt, & prępuciũ nihil eſt] Ne putarent quòd hæc ordinaret Paulus tanquã myſteria quidem quædam ſalutis, declarat quòd vterque ritus nihil eſt

eſt ad ſalutem ſpiritualem. ¶ At ſi obieceris ſi nihil ſunt, cur tibi curæ eſt vt vnuſquiſque perſeueret in ſuo ritu? Solutio eſt. quia ſuauior eſt homini ritus ſibi conſuetus ¶ Ex hac Pauli ſententia habetur quòd pactum diuinum cum Abraham Gene.17. de circuncisione, conſummatum perfecte eſt in aduentu Meſiæ ita vt abſoluti ſint à fœderis vinculo ac pœna, filij Abraham. Nam ſi circuncisio nihil eſt, ſed pro conſuetudine ſeruanda eſt Iudæis, manifeſte habetur quòd deſijt eſſe materia fœderis præceptique diuini Blaſphemum ſiquidem eſt, dicere id quod diuini eſt fœderis, quòd diuini eſt mandati nihili eſt ad ſalutem ¶ Nec poteſt fugiendo fingi quòd Paulus loquitur de circuncisione ſecūdū ſe & non mandata olim à deo: nam clare idem iudicium profert de circuncisione & præputio: dicens circuncisio nihil eſt præputium nihil eſt. manifeſtando quòd tam ſtatus legalis circuncisionis quàm ſtatus Gentilis præputij, nihil eſt ad ſalutem Conſtat autem quòd legalis circuncisio eſt circuncisio mandata olim à deo. ergo de mandata olim circuncisione loquitur de qua dixerat. circunciſus aliquis vocatus eſt, proculdubio circuncisione mandata ſeu legali [Sed obſeruatio mandatorum dei]hæc eſt quæ ſalutem ſpiritus affert. Vnuſquiſque in qua vocatione vocatus eſt, in ea permaneat.]pro, maneat. Non enim ordinat vt in ea perſeueret vſque ad mortē, ſed quòd maneat in ea. Vnde & ſubdit de ſeruo [Seruus vocat° es, nō ſit tibi curæ.]hoc eſt non ſis anxius propter ſeruitutem [Sed & ſi potes fieri liber, magis vtere.]hoc eſt poſtquam fueris liber magis vtere ſeruitute quo ad opera. non fias delicatus, ſed magis te exerceas in ſeruilibus operibus tibi cōgruis quàm ſi eſſes ſeruus. [Qui enim in domino vocat° eſt ſeruus, libertus eſt domini.]Reddit rationem eius quòd dixerat non ſit tibi curæ: ex eo quòd qui vocat° eſt in domino ſeruus (hoc eſt qui vocatus eſt ad Chriſtianā fidem in ſtatu ſeruili, ita quòd in domino, hoc eſt ſalua Chriſtianitate, eſt ſeruus) ſciat ſe eſſe libertum domini. hoc eſt exemptum à ſeruitute, & tranſlatum in libertum Ieſu Chriſti Conſolatur ergo ſeruos ex hoc quòd quanuis ſint ſerui ſecundum carnem, ſunt tamen ſecundum ſpiritum liberti ſupremi domini [Similiter qui liber vocatus eſt, ſeruus eſt Chriſti.] Ne melioris conditionis in Chriſto videretur liber quàm ſeruus, adiunxit quòd qui liber vocatus eſt ad Chriſti fidem effectus eſt ſeruus Chriſti, vt communis in Chriſto ſtatus tā ſeruis quàm liberis intelligatur. [Precio empti eſtis.] Seruitutem ſignificat Chriſti cōmunē vtriuſq; quia empti ſunt precio, ꝓculdubio ſanguinis Chriſti [Nolite fieri ſerui hominū:] Inde infert præ-

ceptum

ceptũ vt recuſent fieri ſerui hominum ex quo iam ſunt ſerui Chriſti. Nec contra hoc præceptum fecit Paulinus Nolanus epiſcopus quiſ: fecit ſeruũ hominis pro redimendo filio viduæ. quoniam nõ de ſeruitute corporis, ſed de ſeruitute animæ ad literam Paulus loquitur. Quod patet ex hoc quod ſecundum id prohibet fieri ſeruos hominum ſecundum quod empti ſunt à Chriſto: hoc eſt ſecundum illam partem qua ſunt ſerui Chriſti. Conſtat autem quod ſecundũ animam ſumus Chriſti ſerui, ſecundum quam nullus fit ſeruus hominis, niſi qui cõſentit homini aduerſus Chriſtum. [Vnuſquiſque ergo in quo vocatus eſt frater.] pro, fratres in caſu vocatiuo. [In hoc permaneat.] pro, maneat, [apud deum.] Superius abſolute dixerat vnuſquiſque in ſua vocatione maneat. modo adiungit quòd apud deum maneat. vt intelligamus tum perſeuerantiã apud deũ, tum præcipue rationem perſeuerandi eſſe deum. vt intelligamus quòd ſi deſineret grata eſſe deo ob aliquod accidens perſeuerantia in tali ſtatu, non conſuli à Paulo vt maneat. [De virginibus autem.] Exequitur alterum propoſitum, vnicuique ſicut deus diuiſit. incipiendo à continentia virginali. [Præceptum domini non habeo.] quòd perſeuerent vel non perſeuerent virgines. [Conſilium autem,] pro, tamen, [do, tanquam miſericordiam conſecutus à domino, vt ſim fidelis.] non do humanum conſilium, ſed procedens ex dono mihi cõceſſo miſericorditer, quod eſt me eſſe fidelem diſpenſatorem myſteriorum creditorum mihi. Et appoſuit hæc: quoniam aduerſus veteris legis morem conſilium erat prolaturus. In veteri ſiquidem lege omnes debebant cõtrahere matrimonium ad multiplicandum ſemen Iſrael. [Exiſtimo igitur bonum eſſe propter inſtantem.] pro, præſentem, [neceſſitatem.] Ecce conſilium, ſeu (vt Græcus textus ſonat) ſententia, bonum eſſe ſeruare virginitatẽ propter præſentem neceſſitatem vitandam. multæ enim ſunt præſentis vitæ neceſſitates cõſequentes coniugium ad quas euitandas bonũ eſt ſeruare virginitatem. Veruntamen quia hęc ratio communis erat veteri & nouo teſtamẽto, ſubiungit id quod eſt proprium teſtamenti noui, ſcilicet vita ſpiritualis. [Quoniam bonum eſt homini ſic eſſe.] Ac ſi apertius dixiſſet. ideo vtor ratione vitandæ præſentis neceſſitatis, quia bonum eſt homini ſic eſſe. Iam tertio Paulus repetijt in hoc capitulo hanc propoſitionem tanquam nouã, vt magis imbiberetur in animis hominum quòd bonum eſt homini ad vitam ſpiritualem abſtinere à coniugio. Hoc autẽ ideo proprium eſt ſtatui noui teſtamenti. tum quia gratia interna per Ieſum Chriſtũ facta eſt ſemper. tum quia plenitudo gratiæ ad quã ſpectat ſta-

tus

tus virgineus propria eſt nouo teſtaméto. [Alligatus eſt vxori? noli quærere ſolutionem. Solutus es ab vxore, noli quęrere vxorem.] Permanentiam vniuſcuiuſque ſicut diuiſit deus ſpecialius explicat. [Si autem acceperis vxorem, non peccaſti & ſi nupſerit virgo, nõ peccauit.] Hinc confutantur hæretici prohibentes nubere. [Tribulationem tamẽ carnis.] pro, carne, [habebunt huiuſmodi.] hoc eſt tribulationes quas parit carnale connubium habebunt coniuges, Sunt autem manifeſte incommoda multa quæ naſcuntur ex huiuſmodi carnali commercio: vt in muliere dolores partus, in viro autem curæ multæ. [Ego autem vobis parco.] ſeu indulgeo, tãquam pater compatior vobis quòd eligitis ſtatum tribulationum: hoc eſt non retraho vos ab huiuſmodi electione. [Hoc itaque dico fratres tempus breue.] pro, breuiatum eſt hoc eſt tempus vitæ præſentis vniuſcuiuſque decurtatum eſt, & mutilum à tempore ſperato, vnuſquiſque enim longiori tempore ſperat viuere quàm viuit & propterea tempus cuiuſque breuiatum eſt. Et eſt ſenſus quòd quamuis vos non retraham ab electione carnalis ſtatus, id tamen non omitto monere quòd tempus vitæ cuiuſque mutilum eſt. [Reliquum eſt vt & qui habent vxores, tanquam non habentes ſint. & qui flẽt, tanquam non flentes & qui gaudent, tanquam non gaudentes: & qui emunt, tanquam non poſſidentes.] hoc eſt, ſupereſt vt moniti ſitis circa vſum cõiugij & paſſionum animi & rerum exteriorum. Et paſſiones quidem omnes comprehendit ſub præcipuis: delectatione ſcilicet & triſtitia. hæ enim reliquarum paſſionum rationes ſunt. [Et qui vtuntur hoc mundo, tanquam non vtantur.] pro, tanquam non abutentes. Per hanc vltimam declarauit ipſemet Paulus ſenſum omnium præcedentium: vt intelligendũ ſit (quum dixit tanquam non habentes vxorem, & ſimiliter tanquam non flentes, tanquam non gaudentes, tanquam non poſſidentes) ſignificari quòd non abutantur coniugijs, gaudijs, fletibus, & poſſeſsis. [Præterit.] pro, decipit [enim figura huius mũdi.] Ratio redditur, quare cauere ſibi debent ab abuſu huiuſmodi rerum: quia fallax eſt figura (hoc eſt forma, ſeu habitus apparens) mundi huius: habet enim ſub ſua ſpecie aliquid fallaciæ: vt quotidie experimur. [Volo autem vos.] Rationem reddit toties repetitæ ſententiæ, bonum eſt homini ſic eſſe; ſcilicet ſine coniugio. [Sine ſolicitudine eſſe.] Ecce ratio vt homo ſit ſine ſolicitudine rerum tranſeuntium: & ſic ſolicitudinem ſuam occupet circa ea quæ dei ſunt. Sententia eſt clara

[Qui ſine vxore eſt, ſolicitus eſt q̃ domini ſunt, quomodo placeat deo.]

deo. Qui autem cum vxore eſt, ſolicitus eſt quæ ſunt mundi, quomodo placeat vxori. Et diuiſus eſt, & mulier inupta & virgo] pro, diuiſa eſt vxor & virgo. Poſtquam dixit de viro, modo incipit loqui ſimiliter de muliere, dicendo diuiſa eſt vxor & virgo: hoc eſt diuerſis vijs incedunt vxor & virgo. Et de vtraque ſigillatim exequitur, incipiens à virgine. [Cogitat.] Deeſt. innupta. Legendum eſt. [Innupta cogitat quæ domini ſunt vt ſit ſancta corpore & ſpiritu] Quanuis propoſuerit de virgine latius tamen exequitur comprehendendo omnem innuptam. Reliqua clara ſunt. Quæ autem nupta eſt, cogitat quæ ſunt mundi, quomodo placeat viro [Porrò hoc ad vtilitatem veſtram dico: nō vt laqueum vobis inijciam, ſed ad id quod honeſtum, & quod facultatem præbeat ſine impedimēto dominum obſecrandi] Aduerte quòd particula hæc cenſetur ferè impoſſibilis vt reddatur Latina vt iacet in Græco. Fecimus autē eam transferri fere ad verbū ſic. [Sed ad decorum & aſsidendum domino ſine diſtractione.] Per quæ ſignificatur quòd abſtinere à coniugio nullum eſt indecens ſed decorum, & præter hoc eſt vtile ad continuam aſſiduitatem ſuipſius coram domino ſine diſtractione, ſine retractione quam patiuntur cōiugati, quos oportet retrahi à curis conſequentibus coniugium, quos eſt impoſſibile aſſiduamente vacare ijs quæ ſunt domini quum oporteat eos cogitare quomodo placeāt ſibijnuicem &c. [Siquis autem turpem ſe videri exiſtimat ſuper virgine ſua quòd ſit ſuperadulta, & ita oportet fieri.] Directe hoc reſpondet ad id quod dixerat ſed ad decorum. Ac ſi apertius dixiſſet. ego vos inuito ad id quod eſt ſecundum rem decorum ſiquis autem ſecundum ſuam exiſtimationem putat apparere ſe indecorum in virgine ſua quia eſt ſuperadulta & non nubet &c. [Quod vult faciat: non peccat ſi nubat. Nam qui ſtatuit in corde ſuo firmus, non habens neceſſitatem, poteſtatem autē habens ſuæ voluntatis] Tres conditiones apponit laudabili abſtinētiæ à coniugio. Prima eſt non habens neceſsitatem: hoc eſt nō cogatur ex inopia abſtinere à coniugio. hæc enim abſtinentia non eſt virtutis ſed neceſsitatis Secunda eſt poteſtatem autem habens voluntatis ſuæ perficiendæ: hoc eſt quòd virgo conſentiat abſtinentiæ à coniugio. Si enim virgo diſſentiret, non haberet pater poteſtatem voluntatis propriæ perficiendæ. Tertia ſubiungitur, dicendo. [Et hoc iudicauit in corde ſuo ſeruare virginem ſuam.] hoc eſt quòd maturo iudicio rationis iudicauit non eſſe tradendā filiā nuptui. Et dixit hoc vt pater diſcutiat diligentius apud ſe futurum euentum, ſcilicet ſi bene ſuccedet virgini huiuſmodi celibatus.

tus. ipſe enim qui nouit mores ſtabilitatémque filiæ debet hoc cogitare: ne forte emergat in vituperium. [Bene facit.] Igitur & qui matrimonio iungit virginem ſuam, benefacit: & qui non iungit, melius facit. [Mulier alligata eſt legi, quanto tempore viuit vir eius.] Exequitur in ſpecie circa vidualem continentiam. Si hæc verba intelligenda ſunt vt ſonant, aduerſantur ſenſui communi ſuperiorum verborum, non enim ſeruituti ſubiectus eſt frater vel ſoror in eiuſmodi: vt clare patet. Sed ſecundum ſenſum communem hæc verba dicuntur de coniugibus eiuſdem Chriſtiani cultus. Perſpicacius tamen intelliguntur vt ſonant regulam generalem, cui non aduerſatur exceptio aliqua, ſicut nec aliis regulis: & inter exceptiones computetur doctrina ſuperior. [Quod ſi dormierit vir eius, liberata eſt à lege, Cui autem vult nubat, tãtum in domino,] hoc eſt dummodo nubat Chriſtiano. Hic eſt primus in teſtamento nouo textus prohibens iniri coniugia inter diſpares cultu. [Beatior autem erit.] pro, eſt, [ſi ſic permanſerit ſecũdum meum conſilium] Statum præſentem beatiorem deſcribit. Vtraque cõtinentia beata eſt in ſpe, ſed vidualis beatior. [Puto autem quòd & ego ſpiritum dei habeam.] Non poteſt ſatiari Paulus confirmationibus quòd ſanctum ſit conſilium abſtinendi à coniugio.

CAPVT VIII.

D E iis autem quæ idolis ſacrificantur.] Tranſit ad docendũ Corinthios qualiter ſe debent gerere circa eſum immolatorũ idolis [Scimus quòd omnes ſciẽtiã habemus.] Duabus diſtinctionibus intendit vti in hac materia. Altera eſt inter ſcientes & nõ ſciẽtes Et hanc inchoat primum membrum ponendo, dicens omnes ſcientiam habemus: alterum vero membrum differt ſubiungendum ibi, ſed non in omnibus eſt ſcientia. Nec ſibiinuicem hæc membra aduerſantur. nam in prima perſona dicit omnes ſcientiam habemus in tertia vero perſona dicit, ſed non in omnibus eſt ſcientia, vt diſcernatur quòd prius loquitur de ſe & ſibi ſimilibus viris doctis: poſtea vero ratione ineruditorum dicit non omnes habere ſcientiam. Et eſt ſermo de ſcientia immolatorum ſimulacris: an ſcilicet ſit eis veſcendum vel abſtinendum ab eis. ¶ Altera autem diſtinctio ſubiungitur, dicendo. [Scientia inflat.] Ecce primum membrũ. [Charitas.] pro, dilectio, [vero ædificat] Ecce ſecundum membrum. Et intelligitur diſtingui homo habens ſcientiam, in habitam ſcientiam puram & in habentem cum dilectione. Effectum ſcientiæ puræ deſcribit inflationem, ea ratione quia excel-

lentem conſtituit hominem : ac per hoc occaſio tumendi habetur. Dilectionis vero effectum deſcribitur ædificare, conſtruere ac promouere ad bonum. quoniam dilectio ſi vera eſt non ſolum vult bonum ſed procurat ac efficit ſi poteſt dilecto. Vtraque autẽ diſtinctione vtetur inferius: prius tamẽ huius ſecundæ diſtinctionis membra explicat. [Siquis autem ſe exiſtimat ſcire aliquid.] Explicat illud membrum ſcientia inflat. Ecce inflatio, ſiquis ſe exiſtimet ſcire aliquid hoc ipſum quod eſt quòd homo videatur ſibiipſi ſciens inflatio eſt. Et rationem ſubdit. [Nondum cognouit] Deeſt.quicquam, [quemadmodum oporteat eum ſcire.] Superfluit eum. Et eſt ſenſus quòd nõdum cognouit aliquid illo modo quo oportet noſſe, ex hoc ipſo quòd videtur ſibiipſi ſciens caret modo ſciendi. ¶ Aduerte hic quòd dupliciter contingit aliquem exiſtimare ſe ſcire aliquid. Vel ſpeculatiue. & de hoc non loquitur Paulus, immo proprie nullus ſcit aliquid niſi qui ſit ſe ſcire illud. Vel affectiue: hoc eſt quum affectionibus eleuatur ex hoc quòd ſcit, vel deſpiciendo alios vel præferendo ſe & huiuſmodi. Et de hac exiſtimatione ad literam Paulus loquitur. & propterea de homine ſic ſe exiſtimante dicit quòd caret illo ſciendi modo quem oportet habere quemlibet ſcientem. Modus autem ille non explicatur in litera: ſed ex oppoſito membro inſinuatur quod eſt vtiliter ſibi & aliis hunc enim modum affert charitas. [Siquis autem diligit deũ.] Explicat alterum membrum (dilectio vero ædificat) explicãdo fructum. [Hic cognitus eſt ab eo.] notitia approbationis. Ille reprobatur à deo interiora ſcrutanti: iſte autem approbatur à deo. [De eſcis autem.] pro, de eſu igitur eorum, [quæ idolis immolantur,] Propoſitis diſtinctionibus quibus intendit vti, proſequitur ſingula membra, inchoando à primo ſcilicet omnes ſcientiam habemus. Vnde & repetit illud magis explicando, dũ dicit, de eſu igitur eorum quæ idolis immolãtur. [Scimus quia,] pro, quòd; [nihil eſt idolum in mundo.] Quòd intellige formaliter: hoc eſt de ſimulacro quatenus eſt repræſentans deum: quia non repræſentat deum. Imago enim quæ nullius eſt imago nihil eſt quatenus imago. ſimiliter ſimulacrum quod nullius eſt ſimulacrũ, nihil eſt quatenus ſimulacrum. Quanuis res aliqua ſit tum quantum ad materiam, aurus, æs, lignum: tum quantum ad lineamenta, figuram, colores & huiuſmodi. Sed hæc ſunt extra propoſitum: quo eſt ſermo de ſimulacro quatenus ſimulacrum. Interpres ſiquidem reliquit dictionem Græcam, idolũ quum potuiſſet Latine dicere ſimulacrum: [Et quòd nullus eſt] Deeſt. alius, [deꝰ niſi vnus.] Ratio quare ſimulacrum

mulacrũ nihil eſt, redditur ex hoc ꝙ nullus eſt alius deus niſi vn⁹ quem conſtat non repræſentari per ſimulacrũ. [Nam etſi ſunt qui dicantur dij, ſiue in cœlo ſiue in terra.] Nõ dicit nam etſi ſunt qui ſint, ſed qui dicantur dij: quia in veritate non ſunt dij ſed nominantur dij. ſiue nominentur tanquã in cœlo exiſtentes: & ſpirituales ſubſtantię, quas angelos dicimus & aſtra, & ſigna zodiaci, ſiue dicantur exiſtentes in terra: vt Platonica animalia, & principes inter homines. [Siquidem.] pro, quemadmodum, [ſunt dij multi & domini multi.] Explicat quo ſenſu dixerit etſi ſunt: illo ſcilicet modo quo ſecundum opinionem ſeu nuncupationem ſeu etiam participationem inueniuntur dij multi & domini multi [Nobis tamẽ.] ad veritatis lucem aſcitis. [Vnus deus, pater.] Dicendo vnus deus, vnitatem indiuidualem deitatis ſignificat: explicando vero pater, myſterium trinitatis in prima trinitatis perſona manifeſtat. [Ex quo omnia.] Abſque vlla exceptione nam ex eo eſt totũ vniuerſũ & ſingulæ eius particulæ. [Et nos in illo.] & nos Chriſtiani in illo viuimus & ſumus ſecundum vitam gratiæ [Et vnus dominus Ieſus Chriſtus.] Confeſsioni vnius dei ac myſterij trinitatis adiungit cõfeſsionem verbi incarnati primum aduerſus Gentiles, ſecũdum aduerſus Iudæos. [Per quem omnia.] omnia inquit Ioannes per ipſum facta ſunt Et dixit hoc vt omnia à filio dependere dicat quæ ex patre depẽdere dixit [Et nos per ipſum.] & nos Chriſtiani per ipſum redempti, per ipſum ſaluabimur. [Sed non in omnibus eſt ſcientia,] Hactenus declarauit quid Paulus & ſui ſimiles ſciunt de eſu eorum quę ſimulacris immolantur. ¶ Ex dictis enim habetur ꝙ nulla eſt differentia inter eſum talium & eſum aliarum rerum: quia ſimulacrum cui immolata ſunt, nihil eſt: quod autẽ eſt nihil, nullã facit differentiã in cibis, nullam dat ſanctitatem aut immunditiam cibis. Modo proſequitur, immò proponit alterum membrum primæ diſtinctionis: ſignificans quòd huiuſmodi ſcientia non eſt in omnibus Chriſtianis. non enim omnes ſciunt hæc quæ diximus [Quidam autem.] hoc eſt ſed quidam. Exequitur propoſitum membrum. [Cum conſcientia] Pro claritate ſententiæ interpres addidit cum. [Vſque nunc idoli.] Neſcio quo errore hæ duę dictiones (vſque nunc) interpoſitę ſint hoc in loco: quũ in textu Gręco inueniantur ſequentes poſt, & iũgendę ſunt cũ ſequenti ſententia. Ita ꝙ ordo textus eſt iſte. [Conſcientiã idoli vſque nunc quaſi idolothytum manducãt.] Vbi etiã aduerte quòd interpres reliquit dictionem idolothytum. ſignificat autem idolothytum ſimulacro immolatum. Et eſt ſenſus quòd quidam

Chriſtiani

Chriſtiani recte ſentientes de ſimulacris (recte enim ſentire de ſimulacris ſignificat conſcientia ſimulacri. non enim eſſet conſcientia ſimulacri, niſi adeſſet ſcientia ſimulacri) iſti inquam vſque in præſentem diem manducant cibos immolatos ſimulacris tanquam immolatos ſimulacris hoc eſt tanquam illicita. Ita quòd recte ſentientes de ſimulacris errant circa vſum immolatorum ſimulacris. Et ad hunc explicandum ſenſum, ſubiungit. [Et conſcientia ipſorum quum ſit infirma polluitur.] Conſcientia infirma eſt conſcientia non valens applicare ſcientiam quam habent de ſimulacris ad licitum eſum immolatorum. Credunt enim ſimulacra nihil eſſe ſed neſciunt hinc deducere quòd immolata ſimulacris ſunt indifferentia, ſed reputant ea illicita ad eſum, & manducant vt illicita. & propterea polluitur eorum conſcientia. Per hæc terminat primæ diſtinctionis membra. tractauit enim de ſcientibus & de neſcientibus.[Eſca autem nos non commendat deo.] Intendés ſecundæ diſtinctionis membra pertractare de ſcientia & dilectione incipit ad effectum dilectionis illo, ſiquis autem diligit deum hic cognitus eſt ab eo. Declarat ſiquidem quòd eſca immolatorum, tam eſa quàm non eſa nihil confert ad commendandum nos deo, quod idem eſt quod approbari à deo. [Neque enim ſi manducauerimus abundabimus] Probat quod dixit: quia ſi manducauerimus immolata ſimulacris non abundabimus : hoc eſt non plus habebimus meriti ſeu gratiæ. [Neque ſi nõ manducauerimus, deficiemus.] pro, priuabimur: ſeu minus habebimus gratiæ ſeu meriti. [Videte autem.] Exequitur alterum affectum dilectionis ſuperius propoſitum, dilectio vero ædificat exequitur autem monẽdo ne contrarium incurrant. Et quoniam ad literam alloquitur ſcientes, ideo implicite exequitur ſimul alterum membrum, ſcientia inflat. Scientes enim monet ne vtentes ſua ſcientia, contra dilectionem proximi agant. [Ne forte hæc licentia veſtra] Dictio Græca proprie ſignificat licentiam, non tamen in malam partem, vt ſonat Latine. & directe explicat Paulus ne forte actio vobis licita, ſcilicet comedere immolata ſimulacris. [Offendiculum fiat infirmis]putantibus illicitum eſſe huiuſmodi eſum [Si enim quis viderit.] Explicat rationem & modum offendiculi à potiſsimo modo ſcandalizandi in hac materia ductus ea (vt reor) ratione quia aliqui docti inter Corinthios abutentes ſcientia comedebant in templo ſeu menſa ſacrificantium idolis : non quòd ipſi docti ſacrificarent, ſed quia completa oblatione facta idolis ipſi comedebant immolata ſimul cum ſacerdotibus idolorum, vel cum illis

pro quibus immolata erant. Inferius autem monebit cauendum ne quis ponat offendiculum etiam extra idoleum in priuatis domibus inuitatus ad cœnam vt patet in cap.10. [Eum qui habet.] pro,te qui habes,[ſcientiam,in idolo recumbentem.] pro,in idoleo accumbentem. Locum enim ſignificat ſeu menſam in qua comedebatur immolata idolis [Nōnè conſcientia eius quum ſit infirma.]pro,qui infirmus eſt. Ita quòd legendum eſt.nonne cōſciētia eius qui infirmus eſt,non corpore ſed mente, ſed ſcrupulo putans illicitum eſſe huiuſmodi eſum. [Aedificabitur ad comedendū idolothyta]hoc eſt prouocabitur, inducetur ad manducandū immolata ſimulacris exemplo tuo. [Et peribit infirmus frater.]putans illicitum eſum.[In tua conſcientia.]hoc eſt in tua applicatione ſcientiæ ad eſum. dum enim ſecundum ſcientiam te applicas ad veſcendum huiuſmodi cibis,ille prouocatur tuo exemplo ad veſcēdum: & quia non deponit infirmitatem qua putat illicitum eſſe eſum talem,peribit in conſcientia tua vt cauſa interitus. [Propter quem Chriſtus mortuus eſt]Vt magnipendatur interitus infirmi, adiungit quanti æſtimatus ſit infirmus ille à Chriſto. [Sic autem peccātes in fratres & percutientes conſcientiam eorū infirmā.]Ne putaretur quòd peccatum hoc eſſet cōtra dilectionem proximi tātum, adiungit quòd eſt etiam contra dilectionem dei. [In Chriſtum peccatis.]cuius eſt membrū infirmus frater. [Quapropter.] Adiungit doctrinæ exemplum proprium, ſciens quòd magis mouent exempla quàm verba [Si eſca ſcandalizat fratrem meū]ſcādalum actiuum ſignificat nō ex malo ſed ex ſpecie mali procedēs. [Non manducabo carnes in æternum.]Et pari ratione quemcunque alium cibum cuius eſus ſpeciem mali haberet Explicauit autē carnes quia immolata ſimulacris ſunt carnes animalium [Ne fratrem meum ſcandalizem.

CAPVT IX.

NOn ſum liber?non ſum Apoſtolus?] Inuerſæ ſunt particulæ.legendum eſt.[Non ſum Apoſtolus?non non ſum liber?] Vbi Paulus ſeipſum in exemplum attulit.ſtatim obiectioni quæ aduerſus ipſum fiebat ſatiſfacere curauit: vt ſeipſum magis ac magis firmaret exemplum apud Corinthios In dubium ſiquidem vertebatur à nonnullis(vt ex hocmet capitulo inferius colligitur)an Paulus eſſet Chriſti Apoſtolus quod multum detrahere poterat tū authoritati doctrinæ Pauli,tū authoritati exemplaritatis. Et propterea Paulus Proponit ſe eſſe non ſolum Apoſtolum, ſed quod plus

eſt Apoſtolũ liberum. vt maior ſit authoritas ipſius quatenus exemplũ aliorũ. Interrogatiue autem vtraque negatiua particula legenda eſt quia affirmatio ſignificatur tali modo loquendi. Et eſt ſermo de Apoſtolatu Chriſti, & de libertate ab alieno ſumptu. aſſerit enim ſe eſſe Chriſti Apoſtolũ nõ ſubditũ alieno ſumptui, ſed ab hac ſeruitute liberũ: vtpote proprio viuentẽ ſumptu ex labore manuum ſuarum Et adiecit hanc libertatem, quia in hoc præſtabat cęteris Apoſtolis qui alieno viuebãt ſumptu: vt in hoc capitulo dicit [Nonne Chriſtum Ieſum.] More ſuo exequitur propoſita. & inchoat à primo: probat is & ſe eſſe Apoſtolum Chriſti & habere poteſtatem eandem quam habent alij Apoſtoli. Probat autem excludendo obiectionem quæ fiebat contra eum, quòd ipſe non fuerat diſcipulus Ieſu Chriſti: ac per hoc non erat Apoſtolus, hoc eſt miſſus à Chriſto [Dominum noſtrum vidi?] quanuis non fuerim conuerſatus cum Ieſu Chriſto in carne paſsibili exiſtente, vidi tamen ipſum in carne immortali, in ſtatu dominij data ſibi poteſtate qualibet in cœlo & in terra. iuxta illud, Nouiſsime autem tanquàm abortiuo viſus eſt & mihi. Minus dicit, & plus ſignificat. dicit vidi & ſignificat quòd vidi & miſit me ad prædicandum. Miſsio autẽ clare ſcribitur Act. 26 recitata à Paulo coram Agryppa. Viſionis autem tempus non eſt ſcriptum. Suffecit autem Paulo dicere quòd vidi Ieſum dominum quia hoc directe excludit obiectionem. [Nonne opus meum vos eſtis in domino?] Non ſufficit ad vere apoſtolum eſſe miſſum, ſed oportet vt vſus fuerit apoſtolatu alioquin eſſet apoſtolus nomine, non re, gradu, non officio. Et propterea executionẽ quoque probat apoſtolatus ab ipſiſmet Corinthijs. non ſecundum eſſe naturæ, ſed ſecundum eſſe in domino: hoc eſt ſecundum eſſe Chriſtianum. Et dicit illos ſecũdum eſſe Chriſtianum eſſe opus ſuum, non tanquàm agentis principalis, ſed tanquàm miniſtri principalis qui fundamentum poſuit qui plantauit: vtpote primus prædicator fidei Chriſtianæ apud eos. Prædicare ſiquidem euangelium eſt proprium officium apoſtolorum Chriſti [Et ſi aliis non ſim apoſtolus.] Quo ad executionem officij. [Sed tamen vobis ſum] quibus primus prædicaui. [Nam ſignaculum apoſtolatus mei.] velut forma ſigillando impreſſa [Vos eſtis.] non ſecundum eſſe naturæ. [Sed in domino.] ſecundum eſſe Chriſtianum. Impreſſa ſiquidem eſt in vobis doctrina apoſtolatus mei. [Mea defenſio apud eos qui me interrogãt.] pro, diiudicant, [hæc eſt.] Dictio Græca interpretata interrogant, anceps eſt ad interrogant vel diiudicant. ſed magis quadrat
defenſioni

defenſioni diiudicant quàm interrogant:quoniam ad diſcutientes & examinantes an ſit apoſtolus,opus eſt defenſione. Et ſignificanter dicit me: quoniam non diſcutiunt mea. ſed me an ſim apoſtolus. Et pronomen hæc,demonſtrat ſententiam antedictam ſcilicet quòd vos eſtis ſignaculum mei apoſtolatus Hinc habetur quòd aliqui vertebant in dubium an Paulus eſſet apoſtolus. [Nunquid non habemus poteſtatem manducandi & bibendi?] Declarauit ſe eſſe apoſtolum declarat modo ſe habere poteſtatem quam habent alij apoſtoli ſcilicet viuendi ex euangelio. Hanc ſignificat per poteſtatem manducandi & bibendi quoniam hanc dederat dominus apoſtolis ſub his actionibus dicendo, edentes & bibentes quæ apud illos ſunt. Et Paulus ſpecialiter huius poteſtatis meminit tum quia inferet ſe eſſe liberum: tum quia obiiciebatur forte ei in ſignum quòd non eſſet apoſtolus Chriſti, hoc quòd non viuebat ex euangelio, tanquàm non habens illam poteſtatem quam habent alij apoſtoli. [Nunquid non habemus poteſtatem ſororẽ mulierẽ circũducendi, ſicut & cæteri apoſtoli & fratres domini & Cephas?] Modum explicat quo alij apoſtoli vtebantur hac poteſtate. & erat modus quod dum diſcurrerent prædicando, circum ſe ducebant mulierem aliquam miniſtrantem eis ſumptus neceſſarios: exemplo Chriſti, quem comitabantur mulieres miniſtrantes de facultatibus ſuis. Et dicit ſororem mulierem, ad ſignificandum quòd habebant mulierem in officio ſororis. Nec intelligo circunduci mulierem de propriis facultatibus miniſtrantem (quum hoc extra regionem Iudæorum difficile fuerit) ſed mulierem cui facile à diuitibus mulieribus dabantur pecuniæ pro ſumptibus neceſſariis apoſtolis, & in ciuitate & præcipue in itinere [Aut ego ſolus & Barnabas.] Subintelligitur repeti aduerbium interrogatiuum [Non habemus poteſtatem hoc.] pro, non [operandi.] Explicat tertio modũ quo ipſe vtebatur ad hoc vt haberet ſumptus:& erat modus operandi manibus propriis. Propterea enim quum dixiſſet nunquid non habemus poteſtatem vtendi modo quo vtuntur alii, dicit an non habemus poteſtatem abſtinendi ab opere manuali vt acquiramus ſumptus, hæc enim abſtinentia ſignificatur dicendo non operandi. Et dicit hoc ne putaremus quòd ipſe & Barnabas eſſent diuites, & ex facultatibus hæreditariis viuerent, ſed intelligeremus quòd viueret ex labore manuum:vt clare alibi explicat. Meminit autem Barnabæ: quia ſimul cum ipſo incœpit prædicare gentilibus, ſpiritu ſancto ſpecialiter aſſociante eos: vt patet Actu. 13. [Quis militat ſuis ſtipen-

dîs vnquàm? Quis plantat vineam, & de fructu eius non edit? Quis paſcit gregé, & de lacte gregis non manducat?] Probat multipliciter ſe habere poteſtatem viuendi ex euangelio. Et primum ab exemplis humanis in militibus, in agricolis, in paſtoribus: vt ex his exemplis manifeſte cognoſcatur quòd ipſe qui militat Chriſto euangelizando meretur ſumptus. & ſimiliter plantando Chriſti vineam meretur de fructu vineæ edere. & demum paſcendo Chriſti gregem, meretur de fructibus gregis veſci. [Nunquid ſecũdum hominem hæc dico?] Supple tantum. Hæc enim ſunt argumenta humana, & propterea addidit quod non tantum ſecundum hominem (hoc eſt ſecundum humana argumenta) loquor ſubiungendo authoritatem legis diuinæ ad idem. [An & lex hæc non dicit? Scriptum eſt enim in lege Moyſi.] Deutero. vigeſimoquinto [Nõ alligabis os boui trituranti.] Vult enim quòd poſsit cõmedere de eo quod triturat. [Nũquid de bobus cura eſt deo?] Ne intelligeres legem hãc ad literam eſſe datam de bobus, ſed ſub metaphora de hominibus laborantibus vtiliter, dixit nunquid deo cura eſt de bobus? quaſi dicat non. Quod eſt verum de cura legitima deus enim ſua prouidentia gubernat etiam boues, & nihil eſt exemptum ab eius curá · ſed cura legitima (hoc eſt poſitiua legis) non eſt niſi de creaturis rationalibus: quæ ſolæ ſunt capaces legis & fructus intẽti per legem. [An propter nos vtique.] pro, omnino, [hoc dicit?] ſub metaphora boum triturantium tradidit legem de nobis [Propter nos enim ſcriptũ eſt quòd debet in ſpe qui arat arare.] Declarat dictam legem ſignificare quòd laborans non debet ſpe fructus percipiendi ex ſuo labore priuari tã in arãte quàm in triturante, & pari ratione in reliquis. [Et qui triturat, in ſpe fructus percipiẽdi.] pro, ſpem ſuã participare in ſpe. Et eſt ordo literæ. & qui triturat in ſpe participare debet ſpem ſuã, ſeu ſpe ſua. [Si nos vobis ſpiritualia ſeminauimus.] Applicat in ſpecie legem ad ſeipſos: explicando tum ſuos labores, tum fructus percipiendos ab ipſis. Et labores quidem deſcribit ſeminare ſpiritualia: fructus vero percipiendos deſcribit ſubiungendo· [Magnum eſt ſi nos carnalia veſtra metamus.] pro, metemus? interrogatiue legendum eſt, ad ſignificandum negationem. ſignificat enim longe maiora eſſe beneficia laborum apoſtolicorum fructibus qui metuntur, quanto ſpiritualia præſtant carnalibus. Et appellat carnalia, neceſſaria ad carnis alimentum & operimentum: vt intelligant exiguum quid præſtari ab his tribuendo ſumptus apoſtolis. [Si alij poteſtatis.] Hic punctus quidem notandus eſt. Et eſt ſenſus ſi alij vten-

tes poteſtate. [Veſtræ.]pro, veſtri, [participes ſunt] Augétur ratio nes à facto prior enim proceſſit à iure. Si alij vtentes poteſtate euã gelica, de facto ſunt participes veſtri habendo ſumptus à vobis. [Quare non potius nos?] Interpres addidit quare: & confert ad cla ritatem ſententiæ. Et intelligo per alios minores doctores qui erãt apud Corinthios. Et argumentum quadrat, quòd ſi illi apud vos vi uunt veſtris ſumptibus, multo magis nobis primis & maioribus doctoribus hocdebetur. [Sed non vſi ſumus hac poteſtate] De ſe ipſo & Barnaba loquitur, explicando quid de facto fecerint. [Sed omnia ſuſtinemus] Ne putares quòd ideo non vſi ſumus hac poteſtate quia non indiguimus, explicat quòd indiguerunt, dicendo: ſed omnia ſuſtinemus, patienter tolleramus, ſufferimus. Et non dicit ſuſtinuimus, ſed ſuſtinemus: vt intelligamus quòd perſeuerabat patienter indigere. [Ne quod offendiculum demus euãgelio Chriſti] prædicationi Chriſtianæ fidei. Videbat aut dubitabat Paulus nonnullum offendiculum apponi ſi accepiſſet ſumptus à Corinthijs: aut quia putaſſent neceſſitatis gratia illos prædicare, aut quia hinc occaſio dabatur vanis quæſtoribus fingendi aliqua noua, aut quia cognoſcebat Corinthios auaros, & propterea minus tracti fuiſſent ad veritatẽ euangelicam: & breuiter ad tollendũ quodcunque impedimenti genus non vſi ſumus hac poteſtate. [Neſcitis quoniam.] pro, quòd Superioribus argumentis (tum humanis, tũ ex authoritate legis) tanquàm à remotis proficiſcentibus, adiungit argumenta à proximis exemplis & authoritate domini Ieſu. [Qui in ſacrario.] pro, ſacra, [operantur.]hoc eſt qui ſacrificant: ſacerdotes ſiquidem ſignificat à propria actione quæ eſt ſacra facere: actiones enim immolatiuæ hoſtiarum ſunt operari ſeu facere ſacra [Quæ de ſacrario ſunt edunt]pro, ex ſacro edunt? Victima ſiquidem immolata comedebatur à ſacerdotibus. [Et qui altario deſeruiunt.]pro, qui ſacrario aſſident. Sacrarium nomen eſt loci in quo ſacra fiunt: & propterea interpres poſuit altare. Duo genera Paulus commemorat hominum: alterum ſacrificantium, alterum aſſiduorum ſacrario. Et videtur per primos intelligere ſacerdotes: per ſecundos autem Leuitas aſſidue miniſtrãtes. [Cum altario.]pro, ſacrario [participant?] hoc eſt participes ſunt ſacrarij. [Ita & dominus ordinauit.] Coniunctio ita, monſtrat quorſum Paulus attulerit hæc de facientibus ſacra & aſſidentibus ſacrario: ad ſignificandum ſcilicet ſimilitudinem ordinationis à Chriſto factæ ad has tam æquas tam ſanctas obſeruationes: quemadmodum enim iuſtum ac ſanctum eſt ſacrifican-

tes edere ex ſacro facto, & aſſidentes ſacrario participare ex illo, ita iuſte ac ſancte dominus ordinauit [Iis qui euangelium annũciant, de euangelio viuere.] Currit enim ſimilitudo omnibus pedibus. [Ego autem nullo horum vſus ſum.] Poſtquam declarauit primam particulam (non ſum apoſtolus) manifeſtando ſe eſſe apoſtolum, & habere poteſtatem apoſtolicam quam habent cæteri apoſtoli, modo incipit declarare particulam ſecundo propoſitam: ſcilicet non ſum liber? Et primo quidem declarat ſe eſſe liberum: deinde qualiter vſus fuerit ſua libertate: ibi, nam quum eſſem liber Quod autem dicit nullo horum vſus ſum, refertur ad tot argumenta quibus manifeſte conuincitur quod etiamſi non eſſem apoſtolus Chriſti, poſſem tanquam prædicator euangelij viuere alieno ſumptu. Et hinc manifeſtat ſe eſſe liberum ab huiuſmodi ſeruitute quæ eſt viuere alieno ſumptu. Eſt enim hæc nonnulla ſeruitutis ſpecies, quam etiam pro nobis ſuſcipere voluit Chriſtus. [Non autem ſcripſi hæc vt ita fiant.] pro, fiat. [in me.] Non ſolũ hactenus fui liber, ſed talis volo perſeuerare non putetis quòd hæc ideo ſcripſerim vt prouocem vos ad dandum mihi ſumptus.

[Bonum eſt enim mihi magis mori quam vt gloriam.] pro, gloriationem, [meam quis euacuet] Gloriatio ſignificat materiam ſeu meritum gloriationis: hoc eſt bonum ſupererogationis. Tale ſiquidem eſt materia & meritum gloriationis: eſt enim vnde debetur operanti gloria. Et eſt ſenſus quòd eligibilius eſt mihi perdere vitam corporis quàm abſtinere à bono ſupererogationis. Si enim incœpiſſet poſt hanc epiſtolam accipere ſumptus ab alijs, non perſeueraſſet in tali bono ſupererogationis. ac per hoc gloriatio eius de bono ſupererogationis euacuata fuiſſet. fuiſſet enim reddita vacua ab opere. [Nam ſi euangelizauero.] Declarat materiam ſeu meritum gloriationis penes differentiam inter euangelizare & abſtinere ab alieno ſumptu. Et intendit quòd euangelizare eſt debitum: & conſequenter non eſt materia gloriationis nec mercedis, abſtinentia autem ab alieno ſumptu adiuncta euangelio, non eſt debita ſed ſpontanea. ac per hoc meritum gloriationis & mercedis eſt. ¶ Et ſi vis penetrare hæc, conſidera in miniſtro duo operum genera: alterum ad quod tenetur: alterum ad quod nõ tenetur, ſed ſponte ſuperaddit intuitu domini. Et quum perſpexeris quod ex his operibus ad quæ tenetur miniſter, non debetur ei noua merces, non habet vnde glorietur, ſed tantum quòd debuit fecit. ex ijs vero quæ ſponte ſupererogauit, habet vnde glorietur, & noua ei debetur merces. Quum hæc inquam perſpexeris, intelliges

telliges quæ hic dicit Paulus: quæ ſine intellectu horum obſcuriuſcula ſunt. Vide ſingula [Non eſt mihi gloria]pro, gloriatio. nó habeo vnde glorier. Et probationem ſubiungit. [Neceſſitas enim mihi incumbit] neceſsitas debiti, neceſsitas iuſtitiæ incumbit mihi quo ad officium euangelizandi Quam neceſsitatem ſtatim probat, ſubiungendo. [Væ enim mihi eſt ſi non euangelizauero.] Probat á contrario. hoc eſt à pœna incurrenda ſi non euangelizet: ex hoc enim quòd omiſsioni debetur pœna, clare patet quòd opus quod omiſſum eſt erat debitum nullus enim meretur puniri omittendo opus ad quod non tenetur. Et hinc patet quòd quemadmodum apoſtoli tenebantur ad euangelizandum ex iniuncto ſibi officio, ita tenentur modo prælati quibus ex officio incumbit prędicare. & væ eſt nobis niſi euangelizemus [Si enim volens hoc ago, mercedem habeo.] Reſoluit differentiam inter debitum actum & actum ſupererogationis in propria principia Et actus quidem ſupererogationis principium ponit propriam voluntatem. hoc eſt ſua ſponte iniuſſum operari. hoc enim ſignificatur dicendo volens hoc ago. Et hinc nouam deberi mercedem pro tali opere aperit: dicendo enim mercedem habeo, meritum ſeu ius mercedis ſignificat ſe habere. Et quoniam in textu adiungitur coniunctio enim(dicendo ſi enim volens) ſignificatur quòd, ratio redditur per hæc præcedentium. Et vere ſic eſt: quoniam ex hoc quòd propria voluntate non alieno iuſſu aliquid facimus, ſupererogationis opus eſt, & nouæ mercedis meritorum, & gloriationis materia eſt. Et ex oppoſito ſubiungitur. [Si autem inuitus diſpenſatio mihi credita eſt.] Ecce ex oppoſito proprium principium actus debiti. Et quod dicit inuitus ago, non ſignificat inuitum abſolute (nam abſolute inuitus nullus agit. ſed patitur) ſed ſignificat alieno iuſſu agentem. Et talis appellatur inuitus per priuationem non voluntatis, ſed ſpontaneæ voluntatis: hoc eſt quòd non à ſe, ſed obediens alteri agit: hoc enim directe opponitur ad id quod dixerat ſponte ago. Et hũc ſenſum manifeſte aperit adiũcta particula, diſpéſatio mihi credita eſt. Hoc enim non ſequitur ad inuitum abſolute, nec ad coactum timore, ſed optime ſequitur ad non operantem à ſe. ſi enim ago, & non à me, diſpenſatio mihi credita eſt à iubente. Et ſub hoc membro comprehendit actum euangelizandi: reddens rationem quare neceſsitas ſibi incumbit, quia diſpenſatio ei credita eſt, quare non debetur ei hinc noua merces, quia inuitus (hoc eſt non à ſe, ſed iuſſus) hoc agit. Sub altero vero membro comprehéditur abſtine-

re à ſumptu alieno: quia volens, non iuſſus hoc agit: & ideo merces ei debetur. Vnde & hoc explicando ſubiungit. [Quæ eſt ergo merces mea.] Interrogatiue legendum eſt: explicauerat enim alterum membrum ſcilicet ſi euangelizauero nõ eſt mihi gloriatio: ſupererat vt explicaret alterum membrum. Et propterea interrogatiue infert, quæ eſt ergo merces mea? hoc eſt meritum mercedis meæ. [Vt euangelium prædicans ſine ſumptu ponam euãgelium] Deeſt, Chriſti. Ecce meritum mercedis, ecce bonum ſupererogationis, ſine ſumptu ponere euangelium Chriſti, ſine acceptione ſumptuũ euangelizare Chriſtum, hoc enim erat abundantioris charitatis non ſolum donare euangelium, ſed donare ſumptus ſibi debitos [Vt non abutar poteſtate mea in euangelio.] Non ſignificatur quòd accipere ſumptus eſſet abuti poteſtate euangelizantis (quum dominus non ordinauerit abuſum aliquem) ſed ſignificatur excellens cautela abſtinentis ſe totaliter ab huiuſmodi poteſtatis vſu, ne forte vtendo incideret in aliquem abuſum propter aliquem circũſtantiam extrinſecam, [Nam quum liber eſſem ex omnibus.] Quũ declaraſſet ſe eſſe apoſtolum liberum, modo declarat qualiter ſuo apoſtolatu libero vſus eſt ad alios. Et introducit hunc vſum per modum probationis eius quòd dixerat quòd merces ſibi debetur, ex hoc quòd euangelium Chriſti ponit ſine ſumptu. Probat enim hoc à laudabili vſu talis libertatis. ne putaret quiſpiam quòd Paulus pro ſua gloria noluiſſet ſubire hanc ſeruitutem accipiendi ſumptus. hanc iniquam humanam opinionem excludit monſtrando quòd propter Chriſtum hoc fecit. Et monſtrat hoc ex vſu ſuæ libertatis ad ſeruitutem aliorum: hoc enim ſignificatur dicendo nã quũ liber eſſem ex omnibus, à nullo accipiens ſumptus. [Omnium me ſeruum feci.] Ecce voluntaria ſeruitus, [Vt plures lucrifacerem.] Ecce finis. [Et factus ſum Iudæis tãquam Iudæus, vt Iudęos lucrarer.] Explicat in ſpecie huiuſmodi ſeruitutes, incipiẽtes à Iudæis. ¶ Et ne male intelligeres quid ſignificat factus ſum Iudæis tanquam Iudæus, explicat ſubiungendo [Iis qui ſub lege ſunt.] Quos appellauerat Iudæos, modo explicat iis qui ſub lege ſunt. [Quaſi ſub lege eſſem.] Ecce in quo factus ſum tanquam Iudæus, non in perſecutionibus Chriſtianorũ, non in pertinacia, ſed in obſeruatione legalium. Circuncidit enim Timotheum, & in Hieruſalem purificauit ſe more Iudæorum: & ſuperius ſcripſit qui in circuncisione vocatus eſt non aſciſcat præputium. [Quum ipſe non eſſem ſub lege.] Omnes iſtæ ſex dictiones ſunt ſuperfluæ. [Vt eos qui ſub lege erant lucrifacerẽ] pro, lucrifaciam Ecce quorſum ſernabat

uabat legalia. [Iis qui ſine lege erant.] hoc eſt gentilibus qui erant ſine lege dei. [Tanquam ſine lege eſſem.] hoc eſt tanquam liber à lege Moyſi, veſcens omnibus cibis, non diſcernens diem à die & huiuſmodi. [Quũ ſine lege dei.] pro, deo, [non eſſem, ſed in lege eſſem Chriſti.] Ne male intelligeres factus ſum gentilibus tanquam ſine lege eſſem. declarat quòd hoc fecit ſeruando ſemper ſe deo legitime. Et explicando ſecundum quam legem legitime, dicit ſed in lege eſſem Chriſti non omittendo ſeruare legem Chriſti, quam omitterem ſeruando legem Moyſi. [Vt lucrifacerem.] pro, lucrifaciam, [eos qui ſine lege erant] pro, exleges. Non enim arctatur ſermo ad præteritum [Factus ſum infirmis tanquam infirmus.] Et eſt ſermo de infirmis animo quos dixerat non ſcandalizandos, factus eſt enim infirmis tanquam infirmus abſtinendo à licitis quæ potuiſſent parere aliquid ſcandali in mentibus aut actibus infirmorum [Vt infirmos lucrifacerem.] Ecce finis. [Omnibus omnia factus ſum.] Ne longius vagaretur diſcurrendo per ſingula, ſummatim cõprehendit omnium conditiones. [Vt omnes] pro, vt omnino, [aliquos ſaluos facerem] pro, faciam. Extenditur enim ſermo ad futurum. Et apparet vere ampliſſima cura ac voluntaria ſeruitus Pauli in hoc quòd omnium conditionibus ſe accõmodabat vt ex omni conditione hominum aliquos ſaluos faceret. [Omnia.] pro, hoc, [autẽ facio propter euangeliũ.] Hactenus Paulus declarauit vſum ſui liberi apoſtolatus ad ſalutem aliorũ modo intendit declarare quomodo vtitur apoſtolatu ſuo ad ſalutem propriam. Et inchoat retorquẽdo ad hęc omnia opera ordinata ad ſalutem aliorum in propriam ſalutem. pronomen enim hoc, demõſtrat ſupradictum apoſtolatus vſum. Et quum dicitur propter euãgelium, ſignificatur finis propter quẽ hoc facit. Et eſt ſenſus, hoc autem facio vt idoneum me reddã euangelio quod prædico. Vnde & ſubiungit [Vt particeps eius efficiar] Qui prædicat euangeliũ alijs, & non ſeipſum idoneum reddẽs euangelio, nõ efficitur particeps ei⁹: quoniam alijs prodeſt euangelium, non prædicanti. Et propterea Paulus dicit ſe hoc facere propter euangelium, vt ſit euãgelij particeps, vt proſit ſibi non minus quàm alijs [Neſcitis quod ij, qui in ſtadio currunt.] Ad declarandum qualiter vtitur apoſtolatu ad propriam ſalutem, qualiter euangelizat vt particeps ſit euangeli, affert duas ſimilitudines: Alteram de currentibus in ſtadio. [Omnes quidem currunt. ſed vnus accipit brauium.] Sentẽtia clara et [Sic currite vt comprehendatis.] Antequam applicet ſimilitudinem ad ſeipſum, vt intendit, interponit monitionem communem,

nem, qua duo ſignificat. & quòd currendum eſt eis omni conatu ad ſimilitudinem illius qui accipit brauium, & quòd brauium cœleſte non eſt vnius tantum, ſed commune omnibus currentibus ex omnibus viribus ſuis Hanc enim conditionem ſignificauit dicendo in numero plurali,vt comprehendatis primam autem conditionem ſignificauit dicendo ſic currite.[Omnis autem qui in agone contendit.]pro,qui certat Altera ſimilitudo eſt de certantib⁹ pugilibus,vt cõſueuerunt militares homines certare exercendo ſe bellica pugna [Ab omnibus ſe abſtinet.] Diſcerne.& perſpice in currentibus conatum, in pugilum verò exercitio abſtinentiam.cõſueuerunt enim tales parciſſime veſci.[Et illi quidem vt corruptibilem coronam accipiant]qua donabantur victores [Nos autẽ incorruptam.]pro,incorruptibilem Differentia manifeſta eſt [Ego igitur ſic curro.]Applicat vtranque ſimilitudinem ad vſum ſui apoſtolatus ad propriam ſalutem: & quantum ad primam, affirmat ſe currere ad brauium cœleſte non ſolum non ſedet,non ambulat, ſed currit: non qualitercunque.ſed ſic.¶Et declarando quid ſignificat ſic ſubiungit.[Nõ quaſi in incertũ.] Currẽtes in ſtadio,currunt ambigui quis eorum accipiat brauium:ac per hoc omnes currunt tanquam in incertum.Ego autem inquit Paulus nõ curro ſic, tanquam ambiguus,ſed certus de brauio Et intendit per hoc quod curſus ſuus apoſtolicus certus eſt futuri brauij ſciebat enim quòd ex omnibus viribus ſuis currebat expeditus ab omnibus quæ quomodolibet impedire poſſent. Et Petrus,Ad hoc inquit ſatagite per bona opera certam veſtram vocationem facere.[Sic pugno.] hoc eſt pugilum certamen exerceo.Applicat ſecundam ſimilitudinem, affirmans ſe pugnare Et vere pugnabat cum mundo,carne,& dæmone.Curſus reſpicit cœleſte præmiũ:pugna autem præſentes reſpicit impugnantes & retrahentes à ſpirituali curſu.[Nõ quaſi aërẽ verberans.]Pugnat quaſi aërem verberans,qui pugnando percutit aërem, non eum contra quẽ pugnat. vt exercentes ſe bellicis actibus ſępe faciunt.Non ſic inquit ego pugno,ſolis verbis verberantibus aërem euangelizando.¶Attẽde & diſcerne quòd Paulus ex his actionibus prophanis accepit quo ad communem quidem inſtructionem ſimilitudines: ex curſu quidẽ aſſimilationẽ ad peruenientem ad brauium:ex pugna vero ſimilitudinem coronę longe excellentioris,quo ad ſeipſum autem diſſimilitudines ad curentes ambiguos,ad pugiles,verberantes aërem.[Sed caſtigo corpus meum]Ecce percuſſio hoſtis contra quem pugnat,tum priuando delectabilibus etiam licitis:tum affligendo varijs modis [Et in ſeruitutem

uitutem redigo.]Non ſolum percutio corpus, ſed etiam pugno vſqueadeo quòd ipſum in ſeruitutem redigo: non eſt enim perfecta pugnantis victoria, niſi hoſtis in ſeruitutem redactus fuerit. redigitur autem corpus in ſeruitutem ſpiritus diuturnis actibus & habitibus virtutum, temperantiæ, religionis & huiuſmodi. ¶Vbi nota quòd triplicem hoſtem quũ habeat (diabolum, mundum & corpus proprium) ſolius proprij corporis meminit quantum ad percuſſionem vſque ad ſeruitutem. vt ex hoc quod propinquiorē immo internum continuæque impugnãtem vinci à ſe explicat, intelligatur quid contra externos hoſtes pugnando efficit. Qui enim carni propriȩ non parcit multo amplius externos mundum ac demonem percutit. [Ne forte.]pro, ne quomodo ne aliquo quouis modo.[Quum alijs prædicauerim, ipſe reprobus efficiar] prædicando alijs euãgelicam doctrinam, & non adimplendo eam factis.

CAPVT X.

Nolo enim,]pro, autē.[vos ignorare fratres.] Poſtquàm Apoſtolus admonendo Corinthios circa eſum immolatorum ſimulacris poſuit ſe exemplum illis, declarans qualiter ipſe vſus eſt & vtitur ſuo apoſtolatu tã ad alios quam ad ſeipſũ. cõſequenter modo declarat Corinthijs qualiter ipſi vti debent Chriſtiano ſtatu quem acceperant, ab eius apoſtolatu. Declarat autem huiuſmodi Chriſtiani ſtatus vſum debitum tum communiter, tum ſpecialiter circa eſum immolatorum ſimulacris. Et incipit ab exemplo Iudæorum antiquorum qui egreſſi ſunt de AEgypto huiuſmodi enim exempla ad vtrũque pertinēt. commune ſcilicet & ſpeciale. [Quòd patres noſtri omnes.]Communes patres appellat Hebræos . quoniam patres ſunt fidei. Et dicit omnes vt comprehendat omnibus tam bonis quàm malis communia fuiſſe beneficia ſubiuncta. Quorum tria priora ſpectãt ad ipſum exitum ex AEgypto. duo vero reliqua ad moram in deſerto. [Sub nube fuerunt.]Primum beneficium commune fuit nubes lucens in nocte, & protegens in die. [Et omnes mare tranſierunt.]proculdubio rubrum ſicco veſtigio. Hȩc duo beneficia ſcripta ſunt Exo. 13. & 14. Vbi in calce ſcribitur & tertium. [Et omnes in Moyſe baptizati ſunt in nube & in mari.]Scribitur ibidem quòd pertranſito mari timuit populus dominum qui prius murmurauerat, & credidit domino & Moyſi ſeruo eius: & conſequenter cecinerunt canticum domino . hoc eſt enim baptizatos

zatos (hoc eſt ablutos) fuiſſe omnes in Moyſe, confortante eos, & in nube ruente eos, & in mari præbente ſe eis pro muro à dextris & à ſiniſtris : ſubmergente autem AEgyptios, ex his enim abluti ſunt à diffidentia diuinæ protectionis. [Et omnes eandem eſcam ſpiritualem mãducauerunt.] Beneficium hoc ſcriptum eſt. Exo. 16. Appellat enim Paulus manna quo omnes aliti ſunt, eſcam ſpiritualem non quòd eſſet in ſe ſpiritualis (quum eſſet corporeus cibus) ſed quoniã erat ſpiritualis quo ad cauſam: hoc eſt à ſpirituali non naturali virtute producta. myſterio ſiquidem angelorum producebatur manna: vt patet ex hoc quòd xl. annis pauit totum populum. [Et omnes eundem potum ſpiritualem biberunt.] Hic potus ſcriptus eſt Exo. 17. & Num. 20. de aqua quæ fluxit ex petra, Et appellatur potus ſpiritualis quo ad cauſam: quia non ex cauſa naturali ſeu ſpirituali fluxit aqua ex petra. [Bibebãt autem de ſpiritali conſequente eos petra.] Legendum eſt. Bibebant enim de ſpiritali ſequente petra. Coniunctio enim, rationem reddi ſignificat. & eſt ratio ſpiritualis potus quia bibebant de ſpirituali petra ſequente Quæ eſt autem ſpiritualis petra ſequens, ſubiungit. [Petra autem erat Chriſtus.] Conſiſtit ergo ratio in hoc quia habebãt de Meſia, hoc eſt ex beneficio Meſiæ qui appellatur Petra: nõ corporea ſed ſpiritualis eſt enim petra ſpiritualiter. Et appellatur ſequens vel quia futurus in carne, vel quia indiuiduus comes ſecundum diuinitatem. [Sed non in pluribus eorum.] Dixerat in ſingulis recitatis beneficijs quòd omnibus communia fuerũt: differentiam modo recitat quo ad terminum ſcilicet ingreſſum in terram promiſſionis. Quanuis omnibus deus contulerit ſupradicta beneficia, non tamen in pluribus eorum, ſed in pauciſſimis: vtpote in duobus tantum, Ioſue & Chaleb [Beneplacitum eſt deo.] vt patet Num. 14. Soli enim hi duo accepti fuerunt deo vt ingrederentur terrã promiſſionis: ita quòd etiam Moyſes & Aaron excluſi ſunt. [Nam proſtrati ſunt in deſerto.] omnes qui egreſſi ſunt ex AEgipto numerati (hoc eſt à viginti annis & ſupra) exceptis Ioſue & Chaleb: vt patet Num. 14 & Deuter. 1. [Hæc autem in figura facta ſunt noſtri.] pro, hæc autẽ figuræ noſtri fuerunt. Eſt enim numeri pluralis figuræ. Et ſignificatur quòd hæc omnia (tam ſecundum cõmunia quæ contigerunt Iudæis, quàm ſecundum communia beneficia, quàm ſecundum beneplacitum dei ſpeciale in quibuſdam & punitionem aliorum) fuerunt figuræ noſtri: hoc eſt eorum quæ fiunt circa nos, quæ ſunt agenda per nos, queue patiẽda à nobis. [Vt non ſimus cõcupiſcentes malorũ, ſicut & illi cõcupierũt.] Fru

ctus

ctus figurationis ſubiūgitur vt caueamus à peccatis, vt caueamus ab imitatione patrum quo ad peccandum. ¶ Vbi aduerte quòd ſummarie primo commemorat extrema crimina & deinde media. Alterum extremum eſt peccatum cordis. quod tangitur dicendo, vt non ſimus concupiſcentes malorum : hoc eſt malorum operum. Alterum extremum tangitur dicendo. [Neque idololatræ efficiamini.] pro, ſitis, [ſicut quidā ex ipſis.] Idololatria enim ſummū inter mala opera tenet locū vtpote contraria deo vero. [Quēadmodum ſcriptū eſt.] Exo.32. [Sedit populus mādúcare & bibere.] immolata vitulo aureo. [Et ſurrexerunt ludere]cantādo, choreas ducendo, & huiuſmodi feſtiua agendo pro ſolēnitate idoli [Neque fornicemur.] Commemorat crimina media : inchoans à peccatis carnalibus. [Sicut quidam ex ipſis fornicati ſunt: & ceciderūnt vna die vigintitria milia.] Hiſtoria hæc ſcribitur Num.25. Verum intereſt numeri : quia ibi commemorantur. xxiiij. milia mortuorum, hic autem, xxiij. milia. quod ſcriptorum errore credēdum eſt eueniſſe. Quanuis nulla falſitas incurratur dicendo xxiij milia: quoniam in numero maiori includitur minor. [Neque tentemus Chriſtum, ſicut quidā eorum.] pro, eum, [tentauerunt & à ſerpentibus perierunt.] Vbi aduerte ꝙ Paulus dicit expreſſe quòd illi Hebręi in deſerto tentauerunt Meſiam. hinc enim habetur quòd Meſias eſt deus: deū enim illi tentauerunt. Hiſtoria hæc ſcripta eſt Nu. 21. quando populo dicente anima noſtra nauſeat ſupra cibo iſto leuiſsimo &c. morſi ſunt à ſerpentibus &c. [Neque murmuraueritis: ſicut quidam eorum murmurauerunt, & perierunt ab exterminatore.] Non ſemel ſed pluries peccatum murmuris fuit in deſerto, vnde nō eſt vſquequaque certum de quo murmure Paulus loquitur. Verum ſi vniuerſitas mediorum peccatorum his tribus criminibus comprehenſa eſt, quum fornicatio ſit peccatum hominis in ſeipſum, tentatio vero Chriſti peccatum in deum, conſequens eſt vt murmuratio peccatum in proximum ſignificet. Et ſecundum hoc eſt ſermo de murmure contra Moyſen & Aaron, ſcripto Nu. 16. in calce. Et appellatur exterminator ignis egreſſus à domino qui conſumebat populū niſi Aaron occurriſſet medius inter mortuos & viuos ad placandum dominū. [Hæc autem omnium figura.] pro, figurę, [contingebant illis.] Explicat Paulus quòd hæc omnia non ſolū fuerunt in veritate res geſtæ, ſed etiam fuerunt pręſignantia futurorū. Et eſt ſermo tam de peccatis quàm de pœnis. [Scripta ſunt aūt ad correctionē.] pro, admonitionē, [noſtri.] Nō ſolum qualiter ſint facta ſed etiam quorſum ſint ſcripta ſignificat.

In quos

[In quos fines ſæculorum deuenerunt.] Ratio quare propter nos ſcripta ſunt redditur, quia propter nos omnia ſcripta ſunt. Omnes enim ſacræ ſcripturæ ſunt propter tempus Meſiæ in quo ſum⁹ nos, quod eſt finis omnium ſeculorum: hoc eſt tam ſeculi ante diluuium quàm ſeculi vſque ad Abraham, & ſeculi patriarcharũ, & ſeculi prophetarum & deinceps vſque ad Chriſtum [Itaque qui ſe exiſtimat ſtare, videat ne cadat.] Propoſitis geſtis tempore patrum, vbi declarauit ad admonitionem noſtri ſcripta eſſe, incipit ex illis admonere primo in genere, vt vnuſquiſque videat & caueat ne cadat. Et dixit hoc præcipue propter maiores inter Corinthios, qui exiſtimabant ſe ſtare in ſua ſententia & libertate. Clare autem patet deduci hanc admonitionem ex geſtis tempore patrum. nam tunc ceciderunt lapſu peccati fere omnes, tum maiores tum minores [Tentatio vos non apprehendat.] pro, apprehendit, [niſi humana.] Neſcitur quo errore legatur in codicibus Latinis apprehendat: quum textus Græcus habeat apprehendit in præterito. Et eſt ratio quare quilibet Corinthiorum timere & cauere deberet ne cadat in futuro: quoniã hactenus nulla eſtis tentatione pulſati niſi humana: niſi leui, niſi mediocri: humanũ enim appellat cõtemperatum homini. iuxta illud ad Rom. Humanum dico propter infirmitatem carnis veſtræ. Adhuc enim Corinthij non erant vexati propter Chriſti fidem à prefectis prouinciarum ſeu ciuitatũ: quoniam prima perſecutio contra Chriſtianos mota fuit à Nerone, qui poſt tempus huius epiſtolæ regnauit. interim enim ſolæ perſecutiones Iudaicæ leguntur in Chriſtianos. [Fidelis autem deus eſt, qui nõ patietur.] pro, ſinet, [vos tentari ſupra id quod poteſtis] Ne terrerentur ex prædicta admonitione & ratione (quia tentationes hactenus expertæ, ſunt humanæ: tanquam ſuperuenturæ ſint ſupra vires humanas) declarat ſuperuenturas tentationes, ſiue in facultatibus temporalibus, ſiue in corporibus, ſiue in honoribus & magiſtratibus, omnes enim huiuſmodi afflictiones ſuperuenerunt Chriſtianis. Quæ appellantur tentationes, quia vtitur illis deus ad quodammodo experiendum & probãdum electos ſuos & diabolus ac mundus vtebantur eis ad tentandum chriſtianorum animos vt relinquendum chriſtianitatem. Declarat itaque eis quòd deus non ſinet illos tentari ſupra vires proprias. ¶ Et dicit non ſinet, quia ſi ſineret, diabolus tentaret homines ſupra vires proprias. Sed (vt patet ex tentationibus diaboli contra Iob) tantũ tentare potuit quantum permiſit deus. ¶ Et dicit fidelis deus, attribuens huiuſmodi non permiſsionem fidelitati diuinæ: qua ſcilicet

licet facit quod dixit. fidelis eſt enim in omnibus verbis ſuis. Dixit autem millies in ſacra ſcriptura, ſe eſſe adiutorem hominum in tribulationibus. alienum autem conſtat eſſe ab officio adiutoris hominum permittere vt homines tententur ſupra vires. [Sed faciet cum tentatione prouentum.] pro, euentum. [vt poſsitis ſuſtinere.] pro, ſufferre. Non ſolum nõ ſinet vos tentari ſupra vires ſed adiiciet hoc quòd faciet cum tentatione euentum vt poſsitis ſufferre. hoc eſt ſed adiuuabit vt poſsitis ſufferre tentationem. Non enim dicit ſed faciet tentationis euentum: quia non loquitur de termino tentationis. ſed dicit ſed faciet cum tentatione (hoc eſt ſimul cum tentatione. loquitur enim de eo quod faciet deus tempore tentationis dum homo tentatur: vt conuincitur etiam ex ſubiuncto effectu) vt poſsitis ſufferre, proculdubio ipſam tentationem quę nõ eſt toleranda poſt terminum. Vnde ſenſus eſt. ſed faciet tempore tentationis euentum: hoc eſt tot & talia euenire (ſiue intus ſiue extra) vt poſsitis ſufferre. Non dixit conferet vobis tale donum, ſed dixit faciet euentum: quia infiniti ſunt modi quibus deus vtitur ad faciendum quòd homo poſsit ſufferre tentationes. aliquando enim facit euenire aliquem occurſum extrinſecum: ſiue impediendo tentationes, ſiue adiuuando tentatos, modo facit euenire intus in corpore vel in animo motus aliquos ad hoc cõferentes. modo angelicas adhibet excubias. modo gratias aliquas efficit in anima &c. Propter huiuſmodi enim infinitatem modorum dixit faciet euentum ſimul cum tentatione. ¶ Et dixit vt poſsitis ſufferre & non dixit vt ſufferatis. deus enim prouidet de euentibus neceſſariis ad poſſe ſufferre tentationes. in arbitrio autem tentatorum eſt velle ſufferre. Sat eſt enim fidelitati diuinæ vt tribuat poſſe ſufferre: velle autem ſufferre & ipſum ſufferre alterius gratiæ eſt, quæ electis confertur & non eſt omnibus communis. [Propter quod chariſsimi mihi.] pro, dilecti mei. Poſt admonitionem in genere ne homo cadat, ſubiungit admonitionem in ſpecie ne cadat in idololatriam. Et optime continuat. propter quod ſcilicet vt quilibet caueat ne cadat. [Fugite ab idolorum cultura.] Optima ſpecies cauendi (vtpote ſecura) vt idolorum cultura nõ ſolum diſpliceat, ſed etiam ab illa fugiatur. Et dixit hoc inchoando inſtructionem circa id quod dixerat in cap. 8. ſi quis enim viderit te qui habes ſcientiam in idoleo accumbentem &c. ¶ Propoſuerat ſiquidem Paulus actionem illam valde turpem, & damnauerat illam ex ſolo ſcandalo. nullam enim aliam rationem tunc attulit niſi rationem ſcãdali. Intendit modo declarare actionem illam eſſe

malam

malam aliunde ſcilicet ex ſpecie actionis ex parte agentium. Et propterea ſignificantius dixit fugite ab idolorum cultura: vt tales actiones propinquas idololatriæ, immo ſpeciem idololatriæ habentes vitarent. Ille enim à cultura idolorum non fugit qui tã propinque accedit ad cultum idolorum, accumbere nanque in idoleo, valde propinquum eſt ipſi cultui idolorum, valde propinquũ ad ſacrificare idolis. [Vt prudẽtibus loquor] ſubiungenda [Voſipſi iudicate quæ dico.] Non dubitando de veritate eorum quæ dicit, ſubmittit eorum iudicio dicenda. ſed bene volens illos conuincere proprio ipſorum iudicio, vt veritas facilius executioni mandetur quaſi à ſeipſis [Calix benedictionis] hoc eſt gratiarum actionis, qui offertur pro gratiarum actione deo. [Cui benedicimus] tũ nos ſacerdotes cõſecrando tum omnes laudando [Nonne cõmunicatio ſanguinis Chriſti eſt?] vt rei communicatæ participantibus de calice? quaſi dicat, conſtat quòd ſic. Nõ dicit ſignificat cõmunicationem, ſed eſt communicatio: quia vere eſt communicatio ſanguinis Chriſti (non vini) participantibus calicem. Significatur enim clare quòd ipſe calicis vſus à multis (ideo enim numero vtitur plurali) eſt communicatio ſanguinis Chriſti illis qui bibunt. Quod eſt verum omnino: quia ſumentibus ſacramentaliter tantum, eſt ſanguinis Chriſti communicatio ſacramentaliter tantum: & ſumentibus ſacramentaliter & ſpiritualiter ſimul, eſt ſanguinis Chriſti communicatio ſacramentalis & ſpiritualis. [Et panis quẽ frangimus.] ſacrificando & diſtribuendo. Sicut dixit calix ſeu poculum vtens vaſe continente pro contento, ita modo dicit panis ꝑ ſpecie panis. Qui ſenſus conuincitur ex verbo eſt, quum ſubdit. [Nonne participatio.] pro, cõmunicatio, [corporis domini.] pro, Chriſti [eſt?] Non dicit ſignificat, ſed eſt. Conſtat nanque quòd eſus ſubſtãtię panis non eſt cõmunicatio corporis Chriſti: ſed eſus panis hoc eſt ſpeciei panis eſt in veritate communicatio corporis Chriſti, vt rei communicatę participantibus illum, vna eademque res ſcilicet verum Chriſti corpus non ſubſtantia panis communicatur omnibus edentibus quibus frangitur. Primæuo illo tempore eccleſiam fractione vſam fuiſſe communicãdo populum, etiam Actus apoſtolorum teſtantur: ad imitationem (vt reor) Chriſti, qui acceptum panem benedixit, fregit & dedit diſcipulis. poſtea autem eccleſiæ vſæ ſunt hoſtiis ſigillatim: quas non oportet frangere. ¶ Meminit autem Paulus fractionis, quia loquitur de vſu plurium quibus communicatur corpus Chriſti. propterea etiam vtitur numero plurali, dicendo frangimus. Intendit enim explicare

coniunctio-

coniunctionem omnium in vno tertio ſcilicet corpore ac ſanguine Chriſti vero. Et hoc clare ſignificant Pauli verba. [Quoniam vnus panis & vnum corpus multi ſumus.] Superfluit &. Reddit rationem coniunctio quoniã manifeſtat. Redditur autem ratio non coniunctionis corporis Chriſti ad ſumentem, ſed communitatis corporis Chriſti ad ſumentes: quia de tali communitate fuit directe & proprie ſermo, dicendo quem frangimus nonne communicatio corporis Chriſti eſt? Quod itaque corpus Chriſti verum cõmunicetur multitudini ſumentium, ratio affertur ex vnitate myſtici corporis Chriſti, dicendo quoniam multi ſumus vnus panis, vnum corpus. Ita quòd vnitas inter ſe fidelium eſt ratio quod cõmune ſit per ſacramentum euchariſtiæ verum Chriſti corpus. Et vere ſic eſt, quia ſolis illis qui ſunt vnum charitate, communicatur ſpiritualiter corpus Chriſti verum. Significatur autem vnitas fidelium vnitate panis ac vnitate corporis metaphorice ad ſimilitudinem multorum granorum ex quibus conficitur panis vnus, & multorum membrorum ex quibus cõficitur corpus vnum. Et attulit panem propter id quod dixerat panis quem frangimus. Attulit quoque corpus propter id quod dixerat calix benedictionis vnitas enim mẽbrorũ corporis viui ſanguinis fit & fouetur. [Omnes qui.] pro, enim, de vno pane & de vno calice participam⁹:] Superfluunt illæ quatuor dictiones: & de vno calice. Solius panis meminit Paulus. Coniunctio enim (dicendo omnes enim) monſtrat quòd ratio redditur prius dicti (hoc eſt vnitatis corporis myſtici) participatio vnius panis ab omnibus: hoc eſt ſpiritualis perceptio vnius ſacramenti euchariſtiæ ab omnibus. panis enim pro ſpecie panis (vt prius dictum eſt) ponitur. Et vere ſic eſt: quoniam ſacramentum euchariſtiæ & facit in omnibus mediante ſua non ſolum ſacramentali ſed etiam ſpirituali participatione vnitatem corporis myſtici, & eſt ſimul eiſdem communicatio veri Chriſti corporis. Et intendit per totum hunc progreſſum manifeſtare quanta vis eſt communis perceptio euchariſtiæ: dum in ipſam euchariſtiæ communitatem reſoluit vnitatem corporis Chriſti myſtici & cõmunitatẽ corporis Chriſti veri. vt intelligamus quòd in hoc quòd omnes ex vno pane ſacramentali participamus. & ſumus vnum Chriſti corpus myſticum, & commune habemus verũ Chriſti corpus. Quum autem audis facit, intellige quòd facit vnitatem ſi non inuenit factam, aut facit augendo factam. Iuxta hunc ſiquidem ſenſum communis theologorum doctrina dicit ſacramenta conferre gratiam ſcilicet faciendo vel augendo. Quod

etiam intellige quantum eſt ex ſe. quia niſi ſit patiens diſpoſitum, non fit effectus propter impedimentum ex parte ſuſcipientis. [Videte Iſrael ſecundum carnem.] Accuſatiui caſus eſt Iſrael hoc in loco. Et dicit ſecundum carnem: hoc eſt ſecundum carnales hoſtias, carnalia ſacrificia illorũ, adhuc enim extabat templũ Iudæorũ & offerebantur in eo ſacrificia. Dixit inquam hoc vt intelligeremus differẽtiam inter noſtra & Iudæorum ſacrificia, quòd noſtrum eſt ſpirituale, illorum vero ſunt carnalia & quòd de communicatione ſpirituali deque participatione ſpirituali loquutus eſt: modo autẽ carnalia affert. Intendit proponere coram Corinthiorũ prudentia & cenſura communionem omnium ſacrificiorũ: & incœpit à ſacrificio Chriſtianorum ſpiritualiſsimo. & propterea conſequenter ꝓponit ſacrificia Iudæorum: carnalia quidem, quæ tamen vero deo offerũtur [Nõne qui edunt hoſtias participes ſunt altaris?] Ecce intenta cõmunitas in hoc quòd omnes edentes immolata deo participes ſunt altaris dei: hoc eſt participes ſunt immolationis factæ in altari. Nota verba quia in hoc conſiſtit neruus Pauli. Quemadmodum in ſacrificio Chriſtiano dixit. quòd quia omnes de vno pane participamus ſumus vnum & communicatur nobis corpus Chriſti, ita in ſacrificio Iudæorũ dicit quòd qui edunt hoſtias, cõmunicant altari: hoc eſt ſacrificio. Hinc enim vult intelligi illatum poſtea eſſe quòd participantes in menſa aut calice dæmoniorum, communicant dæmoniis. [Quid ergo dico, quòd idolis immolatum ſit aliquid, aut quòd idolũ ſit aliquid?] Tranſpoſitæ ſunt particulæ: prius enim in textu Pauli eſt quòd idolum ſit aliquid, & deinde aut quòd idolis immolatum ſit aliquid. Memor Paulus eorũ quæ dixerat cap. 8 quòd idolum nihil eſt in mundo, quum modò progrederetur à participantibus quæ immolãtur in ſacrificio Chriſtianorum, & à participantibus immolata in ſacrificiis Iudæorum ad participantes immolata idolis, & dicendum ei ſucceſsiue fuiſſet quod edentes immolata idolis communicabant idolis, tanquam inueniens impedimentum, quaſi offendens in obſtaculum progreſſus (vtpote contrarium doctrinæ ſupradictæ quòd idolum eſt nihil) quodammodo ſubſtitit: & explicat quòd hoc ſibi conſequenter dicendum fuiſſet, ſcilicet quòd edentes immolata idolis, eſſent participes idolorum: quod continet in ſe idolum aliquid eſſe, & immolatum idolis eſſe aliquid: quod contrariatur doctrinæ ſupradictæ. Explicat inquã ſe non dicere hoc. hoc enim ſignificatur huiuſmodi illatione interrogatiua, quid ergo dico? inferebatur enim ex præmiſsis quòd diceret hoc: videlicet quòd idolum

Ee

ſit aliquid, aut quòd idolis immolatum ſit aliquid. Intellige idolis immolatum vt ſic nihil eſſe, quemadmodũ vt ſic idolum nihil eſt: vt ſuperius declaratũ eſt. [Sed quæ.] Legendũ eſt.[Sed quod quæ immolant gentes dæmoniis immolant & nõ deo.] Ordo literę eſt. non dico quòd idolum eſt aliquid, aut quòd immolatum idolis eſt aliquid. ſed dico quòd quæ immolant gentes, dęmoniis immolant & non deo. ¶ Aduerte hic ſubtilitatem Pauli. Sacrificia idolorũ cõſiderantur dupliciter. vel ſecundum ſe, vel ex parte immolantiũ. Si conſiderentur ſecũdum ſe, ſic nihil ſunt: ſicut & ſimulacrũ cui immolantur nihil eſt nam ſimulacrum nullius dei eſt repręſentatiuũ: ac per hoc nihilo immolantur ſecundũ veritatem rei. Si autem cõſiderentur ex parte immolantiũ, ſic illa ſacrificia immolantur dæmoniis Gentiles enim intendunt immolare deo repræſentato per ſimulacrum. talis autem deus non eſt niſi dæmon. Vnde intendẽdo immolare deo repræſentato per ſimulacrum, duo incurrunt, alterũ negatiuũ quòd nulli deo immolant: quũ nõ ſit niſi vnus deus cui non immolant. vtpote nõ repræſentato per ſimulacrum alterũ affirmatiuum ſcilicet quòd immolant dæmoniis dum contendunt numinis ſeu diuini aliquid eſſe in ſimulacro, & illi immolant Conſtat enim nihil aliud in ſimulacris eſſe præter materiã formamque ſenſibilem niſi dæmoniacũ iuxta illud, omnes dij gentium dęmonia. Et propterea Paulus in cap 8. & nunc iudicans idola & immolata idolis ſecundum ſe, dixit nihil eſſe. & cum hoc modo ſubiungit quòd quæ immolantur idolis immolantur dæmoniis, iudicans ſacrificia idolorum ex pertinacia immolantium. propter quod ſignificanter dixit quæ gentes immolant, vt ex parte immolantium intelligeremus quod dicit. Et dixit hoc vt progreſſus ſuus intelligeretur quòd non tendit ad inferendum quòd edentes de ſacrificiis ſimulacrorum participes ſunt ſimulacrorum. ſed ad inferendum quòd egentes de ſacrificiis ſimulacrorum participes ſunt dęmoniorum. ¶ Et intendit per hoc manifeſtare quòd edentes de his quæ immolata ſunt ſimulacris quanuis ex parte rei nihil ſuperſtitionis incurrant (quia idolum nihil eſt, & immolatum idolis nihil eſt) ex parte tamen immolantium & veſcentium, crimen incurrunt idololatriæ, veſcendo illis in idoleo: hoc eſt in loco vbi ſacrificatur idolis. veſci enim in menſa ſeu loco ſacrificiorũ ꝓpriũ eſt profitentium ſe participare immolatis quatenus immolata ſunt ac per hoc participare eũ dęmoniis quibus gentes immolant. Et vere ſic eſt quòd in idoleo veſcentes etiam ſi ipſi non intenderent, tamẽ profitẽtur ratione loci ſe immolatis vt immolatis veſci-

quod eſt incurrere facto crimen idololatriæ.[Nolo autem vos ſocios.]pro,cõmunicantes,[fieri dæmoniorũ.] Poſtquàm propoſuit quales ſint participantes tam in ſacrificio Chriſtianorũ quàm in ſacrificiis Iudæorum,& demum in ſacrificiis Gentilium, ſubiũgit in quo cõſiſtit crimen participantium in ſacrificiis Gentilium. Et explicat crimen illud eſſe participare ſeu communicare cum dęmoniis.Explicat autem hoc prohibendo eis talem communionem. [Non poteſtis calicem domini bibere, & calicem dæmoniorum.] Non dicit nõ poteſtis ſacrificare domino & ſacrificare idolis(hoc enim tanquàm euidentiſsimum crimen omittit) ſed dicit non poteſtis calicem domini bibere & calicem dæmoniorum: vt intelligamus quòd non de ſacrificantibus ſed de participantibus,bibendo de immolato calice loquitur, vt intelligant Corinthij quòd directe arguit illos Chriſtianos qui non ſacrificantes idolis ſed inuitati, in idoleo bibebant de calice immolato: vt intelligant quòd incurrunt crimen communicationis cum dæmoniis, vt intelligant quòd non ſolum tales peccant ratione ſcandali (quod ſuperius in.8.cap.dixerat)ſed ratione communionis cum dæmoniis. [Nõ poteſtis menſæ domini participes eſſe & mẽſę dęmoniorũ.] Quod dixit de bibentibus, idem dixit de comedentibus in menſa dæmoniorum: quam ſuperius appellauerat in idoleo. Et dixit hoc directe vt intelligant quòd quãuis licitum ſit eius veſci immolatis ſimulacro ex ea parte qua ſimulacrum nihil eſt, & immolatum ſimulacro nihil eſt, non tamen licitum eſt eis in menſa dæmoniorum veſci: quoniam inde incurritur participatio cum dæmonibus. etſi non intentione, tamen facto ¶Aduerte hic prudens lector errorem nouiter exortum dicentium quòd tempore Apoſtolorum euchariſtia non erat ſacrificium ſed tantum ſacramentum,ex hoc loco manifeſte confutari.nam hic clare de euchariſtia quatenus ſacrificium,eſt ſermo. Expreſſe enim connumerat ſacrificia Iudęorũ & ſacrificia Gentiliũ,ad nihil aliud niſi ad oſtendendum ſacrificium Chriſtianorum non poſſe ſimul participari cum ſacrificio Gentilium. Vnde & eiſdem vtitur nominibus,menſæ domini & menſę dęmoniorũ &c.[An ęmulamur.]pro,prouocamus, [dominũ.] Exaggerat crimen huiuſmodi participationis,ne leue putaretur peccatum:declarando quòd eſt irritare deum,eſt prouocare deum ad iram ſeu ad æmulationem: hoc eſt prouocare deum quaſi dando ei æmulum,tanquàm dãdo ei parem,de quo ipſe conqueritur,ipſi me prouocauerunt in eo qui non erat deus. Damus enim quaſi parem deo immolando alteri quàm ipſi: quoniam honorem

noré diuinũ impendimus alteri. [Nunquid fortiores illo ſumus?] Ad timendum irritationem diuinam hoc dicitur. fortioris ſiquidem eſt abſque timore irritare aliquem. debilior autem male ſibijpſi conſulit irritando eum cui non poteſt reſiſtere ¶ Vndique itaque Paulus exaggerat crimen edendi in idoleo, tum ex menſa domini. tum ex irritatione domini, tũ ex timore punitionis propriæ. Et ſic compleuit doctrinam de immolatis ſimulacris quantum ad Chriſtianos edentes & bibentes in idoleo: ſequentia autem ſpectant ad docendum extra idoleum qualiter licet & qualiter non licet veſci ijs quæ immolata ſunt ſimulacris. [Omnia mihi licent ſed non omnia expediunt.] pro, conducunt ſeu conferunt. Duas radices præponit ex quibus naſcitur peccatum in huiuſmodi. Altera eſt, ſed non omnia conducunt, non omnia vtilia ſunt ad gloriam dei. [Omnia mihi licent, ſed non omnia ædificant.] Ecce altera radix, quòd non omnia ſunt ad ædificationem proximorũ. In vtraque autẽ præmittitur omnia mihi licent: ad ſignificandũ licitum eſſe veſci ijs quæ immolata ſunt ſimulacris, extra tamẽ idoleum de hoc enim iam dictum eſt. [Nemo quod ſuũ eſt quęrat, ſed quod,] Deficit quiſque. legendum eſt. [Sed quiſque quod alteri⁹.] Ad declarandũ quanti facienda eſt ædificatio proximi (de qua dixerat ſed non omnia ædificant) ſubiungit mandatũ vt nullus præponat proprium bonum ædificationi aliorum. Et eſt ſermo nó de bono ſpirituali, ſed de bono corporali. Et hoc verba ſonant nam inter ſpirituale & corporeum bonum hæc eſt differentia: quòd bonũ ſpirituale nõ eſt ita meum quin ſit alterius (quoniam ſuapte natura eſt commune abſque damno meo) bonum autem corporeum proprie eſt meum: quia ita eſt meum quòd non alterius: & ſi alteri communicatur, à me tollitur. Perinde ergo dictum eſt, nemo quod ſuum eſt quærat ſed quiſque quod alterius, ac ſi dictum fuiſſet, nemo ſtudeat proprio ſed quilibet ſtudeat cõmuni bono. Quãuis etiam poſſit exceptione ſeu excluſione ſub intellecta ſenſus eſſe, nemo quod ſuum eſt quærat tantum, ſed etiam quod alterius. [Omne quod in macello venit.] hoc eſt venditur. [Manducate.] Ecce omnia mihi licent. [Nihil interrogantes.] an ſit immolatum idolis. Non dicit nihil ſcientes: quia ſcire apud ſeipſum eſt. & non eſt ratio ſcandali, interrogare autem apud alios. [Propter conſcientiam.] Quomodo hoc intelligitur, inferius declarabit. [Domini eſt terra & plenitudo eius] Affertur authoritas iſta ex pſalmo ad declarandum omne quod in macello venit manducate, ad declarandum licite poſſe omnibus veſci: quia domini

nõn dæmonum eſt terra & vniuerſa animalia & quæ naſcuntur in terra. hoc enim ſufficit ad hoc vt non incurratur peccatum aliquod ex parte rerum edendo illas. quicquid enim eſt domini, mundum eſt [Siquis vocat vos infidelium ad cœnam & vultis ire, omne quòd vobis apponitur manducate.] Ecce iterum omnia mihi licent ¶[Vbi aduerte quòd primo de loco omnibus communi (macello ſcilicet) & modo de loco priuato (habitaculo ſcilicet viri infidelis) doctrinam tradit. vt omnia loca comprehendat extra idoleum. Et dicit hoc ad monſtrandam libertatem noui teſtamenti. In veteri ſiquidem lege conſtat prohiberi inuitatum Iudæum à Gentili comedere quæcunque apponuntur. prohibetur enim comedere immolata. vt patet Exod 34. [Nihil interrogantes.] an id quòd apponitur fuerit immolatum ſimulacro. [Propter cõſcientiam.] quã inferius declarabit [Si quis autem dixerit hoc immolatum eſt idolis, nolite manducare]: ſimpliciter & abſolute dixerat manducare: in euentum autem quòd aliquis dixerit de aliquo cibo hoc immolatum eſt idolis, dicit nolite manducare. [Propter illum qui indicauit.] Videtur enim ex ꝓpoſito hoc ĩdicaſſe vt nõ comedatis ad experiendum in veritate horrentis ſimulacra, putat enim hoc dicens, quòd ſi comederitis immolata idolis participes ſitis idolorũ. Quo fit quòd ſi poſtquàm dixerit hoc immolatum eſt idolis comederitis illud. dicat vos non eſſe alienos à cultura idolorum [Et propter conſcientiam.] Duas rationes affert Paulus ad retrahendum à manducando id quod indicatum eſt immolatum eſſe idolis. Et vtraque (vt patebit) ſe tenet ex parte proximi. nulla autem ex parte edentis. Vnde & ſubdit quod in Latino textu deficit. [Domini eſt terra & plenitudo eius.] Repetit verſiculum ſuperius recitatum ad ſignificandum quòd propter neutram harum cauſarum tollitur licitum eſſe veſci quibuſcunque rebus ſiue immolatis ſiue non immolatis, ſed perſeuerat libera facultas veſcendi illis abſolute loquẽdo. quia perſeuerat quòd domini eſt terra & plenitudo eius, quia perſeuerat munditia rerum. [Conſcientiam autem dico non tuam ſed alterius.] Declarat quod toties dixerat propter cõſcientiam, quòd non loquitur de conſcientia propria comedentis ſeu comeſturi, ſed de conſcientia alterius: hoc eſt conſcientia infirmorũ, non corpore ſed mente de quibus in. 8. cap. dixit. conſcientia eius qui infirmus eſt ædificabitur ad manducandum idolothytum. Et conſiſtit ratio in hoc quòd ne infirmꝰ prouocetur ad malũ (quod eſſet veſci immolatis ſimulacro vt immolatis) debet homo abſtinere ab eſu ſibi alias licito. [Vt quid enĩ libertas mea indicatur ab

aliena

aliena conſcientia?]Ecce omnia mihi licent,ſed non omnia ædifi-cant. Eſt enim ſenſus,vt quid ego liber ad edendum huiuſmodi cibos,cur ex vſu libertatis meæ incurro iudicium damnationis propter conſcientiam infirmi? Quaſi dicat: omnino mihi vitandum eſt, ſeu nullo modo in hoc incidam hoc enim directe eſt ſeruare illud,omnia mihi licent,ſed non omnia ædificant.[Si ego cum gratia participo, quid blaſphemor pro eo quod gratias ago.] Declarauit alteram cauſam.videlicet propter conſcientiam:declarat modo reliquam(videlicet propter illum qui indicauit) iuxta aliam radicem,omnia mihi licent,ſed non omnia conducunt Eſt enim ſenſus.ſi ego cum gratia participo, veſcendo rebus creatis à deo cum gratiarũ actione. Et in hoc tãgitur ratio liciti eſus, ratio qua ſe excuſabant, addẽs ſupra libertatem religionem gratiarum actionis deo. quid blaſphemor· hoc eſt quare incurram notam quòd ſim tanquam blaſphemus veſcendo indicatis quòd ſunt immolata ſimulacro.Quaſi dicat nullo pacto incurram hanc infamiam pro eo quod gratias ago deo: hoc eſt loco gratiarum actionis quam exhibeo deo. Tanquam blaſphemari contrarium ſit gratiarum actioni,dicit cur loco gratiarum actionis meæ ad deum blaſphemor. Et dixit blaſphemor,vt intelligamus quòd de infamia contra deum eſt ſermo: talis ſiquidem incurrebatur infamia veſcendo indicatis.nam dicebatur quòd iſti veſcentes indicatis non abominabantur culturam idolorum, quod eſt contra honorem dei, quod eſt contra religionem. Vnde abſtinere ab indicatis, erat ſeruare illud: omnia mihi licent, ſed non omnia conducunt ad dei gloriam hoc enim quanuis in ſe licitum eſſet non conferebat, ſed nocebat potius, pro quanto violabat Chriſtianum nomen. [Siue ergo manducatis, ſiue bibitis,ſiue aliud quid facitis, omnia in gloriam dei facite.] Iuxta duas rationes illiciti vſus licitorum(alteram ex parte nominis,alteram ex parte ſcandali)duo infert extendendo documenta vniuerſalia in omni materia Quorum altero inſtruimur vt omnia in dei (non noſtram) gloriam faciamus, & non ſolum intendamus: hoc eſt ſic faciamus vt vere ſint ad gloriam dei intentam. Et dicit ſiue comeditis, & cætera, vt intelligamus quod omnes liberas actiones quantumcunque naturali neceſsitate opportunas debemus ſic exercere vt ſint ad dei gloriam, Et hoc quantum ad habilitatem actionũ eſt præceptum: quoniam actiones quæ non ſunt habiles vt ſint in gloriam dei,peccata ſunt vel mortalia vel venialia Quantum vero ad intentionem dirigentem actualiter vel virtualiter omnia ad dei gloriam cõſiliũ

eſſe conſtat ex eo quòd nec infidelis nec fidelis conſtitutus in peccati mortalis ſtatu, peccat honorando parentes, reddendo depoſitum, comedendo, bibendo, &c. & tamen neuter omnia refert in gloriam dei. [Sine offenſione eſtote.] Ecce alterum documentum quo inſtruimur vt neminem ſcandalizemus, vt tales nos exhibeamus vt nulli ſimus offendiculo. [Et Iudæis & Gentibus & eccleſiæ dei.] Nullum excipit genus hominum, communem hanc iubet ſeruari cautelam ad omnes: quia ſcandalum actiuum reſpectu cuiuſcunque ſemper eſt peccatum [Sicut ego,] exemplum præbet ſeipſum. [Per omnia.] per omnes actiones meas. [Omnibus Iudęis, Gentibus & Chriſtianis placeo.] nonſolum ſine offenſione me exhibeo, ſed placeo quantum eſt ex me. [Non quærens quòd mihi vtile eſt, ſed quòd multis.] Ne Paulum blandum aſſentatorem aut adulatorem intelligeres omnibus placere, explicat in quo conſiſtit ſtudium ſuum placendi omnibus, ſcilicet quærendo nõ propriam, ſed aliorum vtilitatem. Et ne intelligeremus quòd de mundi huius negocijs vtilibus loquatur, explicat. [Vt ſalui fiãt.] Ecce quorſum quæro aliorum vtilitatem, ecce qualem vtilitatem aliorum quæro vt ſalui fiant, non vt ditentur non vt principentur in hoc mundo. [Imitatores mei eſtote ſicut & ego Chriſti.] Explicat quòd nõ ſibi arrogat formam exemplarem Chriſtianæ vitæ proponendo ſe toties in exemplum: quandoquidem non ſe vt ſe, ſed vt imitatorem Chriſti proponit in exemplum.

CAPVT XI.

Audo autem vos fratres.] Diſtinctor capitulorum quanuis inchoauerit 11. capitulum ab antecedente
I. particula imitatores mei: quia tamen particula hęc clare ſpectat ad præcedentia, correximus hanc ſegregationem, & in calce præcedentis capituli eam locauimus: vt hinc cum noua materia incipiat capitulum. [Quòd per omnia mei memores eſtis.] pro, quòd omnia mea meminiſtis. Sicut in principio epiſtolę commendauit Corinthios ratione multorum qui erant inter eos perfecti, ita modo laudat quoque in genere Corinthios ratione illorum qui ſeruabant documenta ſua. Prudenter autem traditurus nouum documentum laudat quòd ſeruauerunt olim à ſe datas inſtructiones, tanquam per hoc præparans eos ad ſeruandum noua documenta quæ ſubiungit. Laudat autem eos primo de memoria non alicuius: ſed omnium ſuarum inſtructionum ſeu ſuorum exemplorum. Deinde, [Et ſicut tradidi vobis pręcepta mea.] ꝓ, traditiones meas, [tenetis.] De obſeruatione

ſeruatione inſtitutionum ſuarum laudem adiungit. [Volo autem vos ſcire.] Nouum inchoat documentum circa capitis velamen, ea ratione quòd apud Corinthios mulieres non velato capite (quemadmodum & viri) in publica oratione ſeu lectione comparebant pro veneratione actionum : adhuc enim ſublatum non erat à muliebri ſexu publice orare aut legere ſeu docere · vt etiam ſanctarum mulierum illius temporis geſta teſtantur. Hæc enim videtur literalis ratio quare Paulus accipit hanc prouinciam inſtruendi Corinthios circa diſcrimen viri & mulieris publice orātis aut prophetantis penes velamen capitis. [Quod omnis viri caput Chriſtus eſt, caput autem mulieris vir: caput vero Chriſti deus.] Aduerte pro claritate huius doctrinæ quòd Paulus conſiderat velamen capitis in viro & muliere tum relatiue ad capita eorum myſtica, tum relatiue ad capita eorum naturalia: & vtrinque monſtrat contrariam habitudinem velaminis in capite viri & mulieris. Monſtrat enim vtrinque indecens eſſe velamen in capite viri orantis aut prophetantis: decens autem eſſe in capite mulieris orantis aut prophetantis. Et propterea inchoat à diuerſitate capitū myſticorum reſpectu viri & mulieris: dicendo, quòd caput myſticum mulieris eſt vir, caput autem myſticum viri eſt Chriſtus, caput vero myſticum Chriſti eſt deus. Et hoc vltimum addit ne videatur fingere hunc ordinem capitum myſticorum : ſed ipſa reſolutio capitum vſque ad deum atteſtetur quòd rationabilis eſt diſtinctio capitum myſticorum reſpectu viri & mulieris. Dicitur autem caput myſticum quod gerit vicem capitis reſpectu illius. Caput enim eſt perfectius membrum (vtpote vniuerſos habens ſenſus) & eſt velut gubernator omnium actionum: & propterea vir dicitur caput mulieris: vtpote longe perfectior & gubernator ipſius: & tanto magis Chriſtus eſt caput viri. quum in eo ſolo ſit omnis plenitudo gratiæ & ab ipſo deriuetur gratia in omnes. De deo autem quòd ſit caput Chriſti ſecundum quòd homo, nulla eſt quæſtio : quum omnes perfectiones ſint in ſolo deo, & ab ipſo in Chriſtum hominem deriuentur. [Omnis vir.] Declarata diuerſitate capitis myſtici reſpectu viri & mulieris, declarat diuerſam immo contrariam habitudinem velaminis in capite viri & mulieris ad propria capita myſtica: inchoans à viro [Orans.] oratione publica. Tempore huius epiſtolæ non erat adhuc introductus hic modus orandi publicus qui modo in templis dei ſeruatur ſcilicet alternis choris oraretur: ſed vnus pro omnibus orabat publica voce cæteris tacentibus. Et reor ſic eſſe ex ijs quæ leguntur de pſalmodia

modia monachorum, quòd vnus legebat pſalmos reliquis tacentibus & ad hoc forte inſinuandum ſingulari numero vtitur Paulus, dicendo vir & ſimiliter mulier. Cuius etiam ſignum eſt quòd ecclesiæ dei (à Pauli doctrina non recedentes) non ſeruant hoc documentum in ijs quæ cõmuniter chorus orat, ſed ſeruat quum vnus pro omnibus orat ſeu legit: vt patet in ſacerdote dicente orationem, ac diacono & ſubdiacono legentibus euangelium & epiſtolas. hi enim detecto capite orant & prophetant chorus autem cooperto capite orat pſallendo, &c. abſque inobedientia Pauli. Quum ergo dicit orans ſermo eſt de publice orante vno pro omnibus [Aut prophetans.] De vere prophetantibus (hoc eſt ſpiritu prophetiæ publice in eccleſia loquentibus tunc temporis) loquitur. vt infra ex ca. 14. colligitur vbi vere prophetantes deſcribuntur ſtantes prophetare alijs ſedentibus. Hic ſiquidem detectum caput, ibi vero ſitus eorum deſcribitur. erant enim (vt infra patet) in illa primitiua eccleſia prophetantes, ſicut & loquentes linguis. [Velato capite.] pro, in capite habens. Ita in textu Græco habetur, ad excludendum omne quod poſſet haberi in capite, cuiuſcunque figuræ ac materiæ fuerit. [Deturpat] pro, dedecorat, [caput ſuum.] myſticum, quòd eſt Chriſtus. [Omnis autẽ mulier orans aut prophetans non velato capite, deturpat.] pro, dedecorat, [caput ſuũ.] myſticum quòd eſt vir. Cerne differentiam viri & mulieris penes velamen capitis. Vir velatus caput, dedecorat caput ſuũ: mulier nõ velata dedecorat caput ſuum. Carere velo mulieri eſt ad dedecus capitis ſui myſtici. habere velum viro eſt ad dedecus capitis ſui myſtici [Vnum enim eſt acſi decaluetur.] Deſunt aliquæ dictiones: nec de caluitio textus loquitur Legendum eſt [Vnum enim eſt & idem cum raſa.] Poſtquam declarauit velamen capitis in ſacris relatum ad capita myſtica, declarat relationem veli ad naturale caput mulieris. Et eſt ſenſus quod vnius atque eiuſdem rationis & muliebre caput carere velo & radi, quòd eſt priuari capillis. Ita quòd velum reſpectu mulieris æquiparat capillis. Et hanc æquiparantiam magis explicat formando conditionalem [Nam ſi non velatur mulier, tondeatur.] pro, etiam tondeatur. Infert hoc conſequẽs (etiam tondeatur) ex negatione veli. vt quemadmodum vir qui non velatur tondetur, ita mulier ſi imitatur virum in hoc quòd non velatur, imitetur quoque ipſum in hoc quòd tondeatur Deinde proſequitur dictam conditionalem à deſtructione conſequentis. [Si vero turpe eſt mulieri tõderi aut decaluari] pro, radi. Hæc eſt deſtructio conſequentis: vnde infert deſtructionem antecedentis ſubiungendo,

gendo. [Velet caput ſuum.] pro, veletur. Hęc ſola dictio eſt in Paulo & argumentum Pauli ſatis clare innititur cõmuni vſui. quo turpe cenſetur mulierem tonderi aut radi. Vnde & mulieres abrenunciantes coniugijs & profitentes luctuoſam vitam, laudabiliter tõdentur, in ſignum quòd abdicant à ſe quod ad ornatum & gloriã illarum ſpectat. [Vir quidem.] Declarata habitudine velationis capitis tum ad caput myſticum, tum ad caput naturale, procedit applicando ad propoſitum. primo de viro, deinde de muliere. [Nõ debet velare caput ſuum.] Superfluit ſuum: [Quoniam imago & gloria dei eſt.] Quòd ſit imago dei, ex Geneſis teſtimonio cõprobatur. faciamus hominem ad imaginem & ſimilitudinem noſtram. Et verificatur ex eo quòd eſt creatus in natura rationali. Quòd autem ſit gloria, Paulus dicit· & verificatur ſicut pulchrum opificium eſt gloria artificis Et dicitur hoc ſpecialiter de viro, quia vir narratur in ſcriptura factus immediate à deo. Rurſus quemadmodum filius ſapiens eſt gloria patris, ita vir in quo viget ingenium & vis ſciendi & ſapiendi, gloria eſt dei plaſmatoris. ¶Quomodo autem ex hoc quòd vir eſt imago & gloria dei inferatur quòd non debet velare caput, in textu non aliter dicitur niſi quia ſuperius dictum eſt quòd vir orans aut prophetans in capite habens dedecorat caput ſuum. vt intelligamus quòd quia vir eſt imago ac gloria dei non debet in capite habere ſignũ dedecoris diuinæ gloriæ. Velum ſiquidem in capite viri. ſignum eſt velationis ſui capitis myſtici. velatio autem directe contrariatur gloriæ. vtpote conſiſtenti in manifeſtatione. Sic enim vir orans aut prophetans (hoc eſt exercendo officium glorificandi deum) ſi tegmen habet in capite, ſignificat ſuum caput myſticum inglorium. [Mulier autem gloria viri eſt.] tanquam opificium factum ex viro, tanquam facta ad gloriam viri. [Non enim vir ex muliere.] In prima rerum creatione. [Sed mulier ex viro.] vtpote facta ex coſta viri. [Etenim non eſt creatus vir propter mulierem, ſed mulier propter virum] non eſt bonum hominem eſſe ſolum, faciamus ei adiutorium. [Ideo debet mulier velamen.] pro, poteſtatem, [habere ſupra caput ſuum.] pro, in capite, [& propter angelos] ſuperfluit &. Ita quod vnica eſt ſententia in Paulo & legendum eſt. [Ideo debet mulier habere poteſtatem in capite propter angelos] Et eſt ſenſus. ideo quia mulier gloria viri eſt, debet mulier habere in capite poteſtatem: hoc eſt ſignum poteſtatis viri ſupra ſe propter angelos: hoc eſt non propter poteſtatem quam habet maritus reſpectu vxoris,

ſed

quàm conformiter tradiderit documenta in eccleſiaſticis actibus. [Quoniã capilli.] pro, coma, [pro velamine ei dati ſunt.] pro, data eſt. Ecce vnde vult trahi argumentum tam in viro quàm in muliere vt ſcilicet argumentum trahatur ex coma ad velamen. vt mulier quia eam decet coma, debeat in ſacris habere velamen: & vir quem dedecet coma, debet in ſacris detecto eſſe capite, tanquam coma ſit pro velamine [Siquis autem videtur contentioſus eſſe.] Sciens Paulus has accõmodationes tum ad caput myſticum, tum ad naturalem comam, nõ eſſe rationes cogentes, & non omnibus forte ſatisfacturas: vtitur ratione efficaciore non ſine repræhenſione eorum qui obſtarent ad eorum enim repræhenſionem ſpectat, ſiquis autem videtur contentioſus eſſe. tanquam velint non ratiocinari, ſed contendere [Nos.] ſubaudi Iudæi. [Talem conſuetudinem nõ habemus.] vt mulieres detecto capite publice orent aut prophetent [Neque eccleſia,] pro, eccleſiæ, [dei.] Ratio ab authoritate conſuetudinis tum in veteri teſtamento tũ in eccleſiis dei in nouo teſtamento affertur. quæ præcipuũ locum debet habere in iis quæ nõ ſunt in ſacra ſcriptura diffinita. Et adiunxit hoc, vt ſi nollent rationem Pauli ſuſcipere, ſuſcipiant authoritatẽ conſuetudinis eccleſiarum & veteris teſtamenti. [Hoc autem præcipio non laudans.] pro, hoc autem præcipiens non laudo. Et dictio interpretata præcipiens, à nonnullis interpretatur admonens ſeu enuncians. ita quòd non eſt vſquequaque clarum Paulũ præcipere hoc quod ſupra dixit de velamine mulieris in ſacris. Continuando itaque dicta dicendis, ait quòd præcipiens ſeu admonens ſeu denunciãs hoc de velamine mulieris in ſacris actionibus, non laudo ſubiuncta videlicet. [Quod non in melius ſed in deterius conuenitis.] Quũ eſſent vituperandi, parce loquens Paulus, dicit non laudo vituperio enim dignum eſt conuenire in vnum in deterius: quũ conuentus ad augmentum boni, aut ſaltem ad conſeruationem ordinetur. [Primum quidem.] Incipit enumerare deteriores euentus eorum. [Conuenientibus vobis in eccleſiam.] Prius dixerat cõuenitis modo explicat conuentum non politicum, non ad negocium ciuile, ſed ad eccleſiaſticum, ad actus fideliũ quatenus fideles ſunt. hoc enim ſignificatur dicendo in eccleſiam. [Audio ſciſſuras eſſe inter vos.] Primus euentus deterior directe contrariatur conuentui. diſsidium enim directe tollit vnitatem. [Et ex parte credo.] Ne omnes reos accuſaret diſsidij, dicit partim ſe credere: quoniam quo ad aliquos credebat eſſe verum Et rationem ſuæ credulitatis ſubdit. [Nam oportet & hæreſes eſſe.] Deſunt duæ dictiones: in

vobis

vobis.legendum eſt. [Nam oportet & hæreſes in vobis eſſe.] Di-ctionem Græcam interpres reliquit: quum potuiſſet latine dicere oportet ſectas in vobis eſſe. Non enim ſumitur, hic hæreſis vt ſu-mitur à theologis pro errore pertinaci in fide: ſed Græco vſu hę-reſes appellantur ſectæ. appellant enim hæreſim Platonicam, Pe-ripateticam, Stoicam &c. quas nos dicimus ſectam Peripateticam ſectam Platonicam &c ¶ Et quòd hic ſit literalis ſenſus monſtrat hoc quod dicitur in vobis. non enim in eis oportebat eſſe hęreſes theologicas, ſed ſectas. cognoſcebat enim Paulus eos pronos ad ſectas. vt geſta eorum teſtantur, ego ſum Pauli, ego Apollo, ego Cephæ. Et ex neceſsitate pronitatis eorum dicit quòd oportet in eis eſſe ſectas & propterea non eſſe mirum ſi dum conueniunt diſ-ſident. diuerſitas enim ſectarũ mater eſt diſcordiæ [Vt & qui pro-bati ſunt, manifeſti fiant in vobis] Quanuis diſsidia & ſectæ in ge nere ſint malorum, deus tamen hæc mala ordinat ad hoc bonum vt viri probi manifeſtentur in vobis comparatione malorũ. probi enim viri non declinant ad ſectas immo conciliant ſi poſſunt eas: & ſic relatiue ad alios manifeſtantur. [Cõuenientibus ergo vobis in vnum.] Tranſit ad aliud crimen quod in quodam ſpeciali con-uentu incurrebant. primum enim crimen diſsidij in communi di-ctum eſt de conuentibus eccleſiaſticis. hoc autem ſecũdum de con uentu in ſpecie anniuerſario in cœna domini, dicitur: vt patet ex ſubiunctis. [Iam non eſt dominicam cœnam manducare.] Et di-cendo iam monſtrat nouum eſſe hoc crimen. ſignificat enim quòd olim conuenientes illo die in vnum, vere dominicam cœnam mã-ducabant: ſed ex eo quòd abuſus ſuperuenit, iam non eſt dominicã cœnam manducare. Mos ſiquidem illius temporis ſignificatur, quòd in anniuerſario die cœnæ domini conueniebant fideles in vnum ad cœnandum vt repræſentarent cœnam dominicam. & à principio quidem ordinate hoc fiebat: poſtea autem duo abuſus admixti ſunt quos Paulus ſubiungit. & propterea dicit quòd iam non eſt dominicam cœnam manducare. [Vnuſquiſque enim ſuam cœnam præſumit ad manducandum.] pro, in manducando Ecce primus abuſus qui redditur pro ratione quòd non eſt dominicam cœnam manducare. Vbi aduerte quòd præſumit, habet vim dua-rum dictionum: ſcilicet ante ſumit. Olim ſiquidem conuenientes ad huiuſmodi cœnam, ſimul incipiebant cœnare: tunc autem vnus non expectabat alium, ſed vnuſquiſque incipiebat propriam cœ-nam abſque totius conuentus expectatione. Et hic erat primus abuſus. Et quòd hic ſit vere literalis ſenſus, patet & calce huius ca-

pituli

piculi vbi Paulus præcipit concludendo quòd inuicem ſe expectét quum conueniunt ad manducandum. [Et alius quidem eſurit alius autem ebrius eſt.] Ecce ſecundus abuſus ꝙ conuenientibus in vnum vnus abundabat epulis, alius vero pauperculam ſumebat cœnam. Verum Paulus non diuitiis & paupertati abuſum imputat, ſed ebrietati & fami: vt intelligamus abuſum non conſiſtere in hoc ꝙ diuites abundantes menſas, pauperes autem tenues haberent (quoniam hoc ſemper fuerat) ſed in hoc quod diuites comedebant & bibebant vſque ad ſatietatem immo ebrietatem, pauperibus autem deerat quod comederent ita vt eſurirent: quum debuiſſent diuites impertiri pauperibus. Ita ꝙ in defectu impertitionis conſiſtit abuſus. facile ſiquidem poterant impertiri, quum abũdarent vſque ad ebrietatem. Hinc enim ſignificatur ꝙ olim in cœna illa non ſolum ſinguli expectabant vniuerſum cõuentum vt ſimul inciperent cœnare. ſed etiã diuites mittebant partes pauperibus, vt ſic viderentur cõcœnare, ac dominicã repræſentare cœnã. [Nunquid domos nõ habetis ad manducandũ & bibendũ?] Text^9 iſte quo ad ſenſum recte interpretatus eſt: in Paulo tamẽ aliter eſt. habet enim ſic. [Nõ.] pro, nõne, [habetis domos ad manducandũ & bibendũ? aut eccleſiã dei cõtẽnitis? & cõfunditis,] pro pudefacitis, [eos qui nõ habent?] Interrogatiue enĩ legendus eſt textus iſte in omnibus ſuis particulis. his ſiquidẽ verbis inexcuſabiles reddit Corinthios circa prędicta. Et quoniam anticipatio cœnæ excuſari forte potuiſſet ex eſurie & ſiti præueniẽte, ideo ad hanc excuſationẽ tollendã dicit nõne habetis domos ad manducãdũ & bibendũ? quaſi dicat, habetis domos proprias in quibus poteſtis anticipare cibum & potum. ¶ Quod autem adiungit ad eccleſiã dei cõtemnitis, ad exaggerationem eiuſdem abuſus ſpectat. Nõ expectare ſiquidem alios, eſt facto contemnere eccleſiam: hoc eſt congregationem ſeu conuentum fidelium. Vnde quo ad factum inexcuſabiles erant à contemptu eccleſiæ. quo ad intẽtionem vero interrogatiue additur, & contemnitis eccleſiam dei? hoc eſt nonne & contemnitis eccleſiam dei? ¶ Simili quoque ſenſu ſubiungitur, & pudefacitis eos qui non habent? Declarat enim per hoc peccatũ ſecũdi abuſus, quod erat pudefacere pauperes. Quod quia facto faciebãt, inexcuſabiles erãt. ratione vero intentionis quam forte nõ habebant confundendi alios, interrogatiue dicitur, & confunditis eos qui non habent? hoc eſt nonne & pudefacitis eos qui non habent? [Quid dicã vobis? laudo.] pro, laudabo [vos in hoc?] Vt magis Corinthij ſuſcipiant monitionem Pauli, non vult expreſſe vituperare

perare eos: ſed proponit quid dicam vobis? & dicendum ſubiungit, nunquid laudabo vos in hoc? quum potuiſſet dicere vituperabo vos in hoc Et concludendo ſubiungit. [Non laudo]Non ſolum non laudabo ſed nec laudo . Sic in codicibus Græcis diſtinguntur iſtæ particulæ. Si quis tamen Latinorum codicum more aliter diſtinxerit (dicendo laudabo vos,& deinde in hoc non laudo) agat vt ſibi videtur. [Ego enim accepi à domino.] Poſtquam repræhendit peccata interuenientia in cœna repræſentante Dominicam cœnam , accedit ad inſtruendum & arguendum eos circa ſumptionem euchariſtiæ, quam poſt cœnam illam ſumebāt tunc temporis. Et coniunctio enim,ſignificat ſpecialem rationem reddi peccati eorum in cœnando tanquam minus idonee ſe præparātium ad perceptionem euchariſtiæ. Cuius ritum dicit ſe accepiſſe à domino , non ab Apoſtolis aliis, ſed per reuelationem ab ipſo domino [Quod & tradidi vobis.] Nota ex iſto textu clare haberi Paulum docuiſſe Corinthios de ritu & vſu euchariſtiæ antequam ſcriberet eis hanc epiſtolam . Et niſi Paulus hoc teſtificaretur, nō crederent Lutherani doctrinam Pauli fuiſſe, & tamen in rei veritate fuiſſet doctrina Pauli. Et vſqueadeo hæc Pauli traditio apud Græcos perſeuerat vt vſque in hodiernum diem in ſacrificio miſſæ Græci vtantur his Pauli verbis conſecrādo corpus Chriſti, hoc eſt corpus meum quod pro vobis frangitur hæc enim verba commemorat hic Paulus [Quoniam.]pro,quod, [dominus Ieſus in qua nocte tradebatur accepit panē & gratias agens.] p,& gratiis actis,[fregit.] Ita quòd prius gratiarū actiones egit quàm fregerit panem in tot buccellas quot erāt Apoſtoli.[Et dixit,accipite & māducate.]Superfluit &.[Hoc eſt corpus meum quod pro vobis tradetur.] pro,frangitur Vniuerſa hæc declarata ſunt in Euangeliis: excepta hac particula,quod pro vobis frangitur: quoniā ſolus Paulus illius meminit . Nec eſt cur latinis horrori ſit hæc particula: quum veriſsimum fuerit verum Chriſti corpus multipliciter fractum fuiſſe. nam & fractum fuit quantum ad cutem,quum flagellatus eſt à Pilati militibus . fractum quoque fuit quantum ad carnem,& in manibus & in pedibus clauis quib9 fixus eſt in cruce. & fractum demum eſt in latere, dum vnus militum lancea latus eius pupugit ¶At ſi præſentis temporis verbum frangitur in quæſtionem quis deducat , animaduertat ſcripta ab aliis Euangeliſtis : & ceſſabit quæſtio . Tres ſiquidem Euangeliſtæ(Matthæus.25.Marcus.14 & Lucas.22.)narrando verba conſecrationis calicis vtuntur verbo præſentis temporis, dicendo qui effunditur pro vobis

ſeu

ſeu pro multis eadem ſiquidem ratione qua illi Euangeliſtæ futuram in cruce effuſionem ſanguinis ſignificauerunt in præſenti effunditur. eadem ratione Paulus futuram in cruce fractionem carnis Chriſti ſignificat in præſenti, dicendo frangitur. Et quod Lucas ſub generico nomine narrauit dicendo hoc eſt corpus meum quod pro vobis datur, Paulus ſpecifico nomine dixit, quod pro vobis frangitur Communis autem omnium horum ratio (quare ſcilicet dominus Ieſus in cœna expreſsit futuram in cruce ſanguinis effuſionem & carnis fractionem verbis præſentis temporis) eſt vt manifeſtaret diſcipulis. huiuſmodi effuſionem & fractionem nō diſtantem tempore ſed tanquàm præſentem eſſe Et vere loquendo de tempore præſenti grammatico more, tempus effuſionis & fractionis erat tunc præſens : quoniam iam inchoatum erat tempus paſsionis eius ac per hoc ſicut inchoato die poteſt ſignificari verbo temporis præſentis quicquid fit illo die, ita inchoato iam die paſsionis eius potuit ſignificari verbo præſentis temporis omnis eius paſsio. præſens enim grammatice non eſt inſtans, ſed quoddam confuſum præſens. [Hoc facite in meā.] pro, mei, [cōmemorationem.] Præceptū ſignificatur ſimilis ſacrificij. In cuius ſignum quum præcepit baptiſmum, quia purū ſacramentum erat, præcepit tantummodo factum, dicendo baptizate omnes gentes. præcipiens autem euchariſtiam, nō ſolum præcipit hoc facite ſed adiūgit, in mei memoriam: vt intelligamus non tantum ſacramentum ſed ſacrificium præcipi. hoſtiæ ſiquidem & ſacrificia, ſunt quæ in memoriam fiunt. [Similiter & calicem poſt quàm cœnauit, dicēs. hic calix nouum teſtamentū eſt in meo ſanguine.] Nō refert Paulus integrā conſecrationis formam, eo ꝙ tradiderat eis illam ore ad os : refert tamen ſenſum. Et hæc explanata ſunt in euangelijs. [Hoc facite quotienſcūque bibetis in meā.] pro, mei, [cōmemorationē. Quotiēſcūque enim mādúcabitis.] Hactenus narrata ſunt verba Chriſti hæc aūt verba ſunt Pauli. Et primo declarat illā particulam, in mei commemorationem explicando quòd intelligitur de Ieſu Chriſto crucifixo ſeu mortuo pro nobis. [Panem hunc.] vere cœleſtem. [Et calicem bibetis, mortē domini annūciabitis.] facto. [Donec veniat.] Durationem ac extēſionem temporis quo durabit hoc ſacrificium declarat, dicendo quòd durabit vſque ad ſecundum domini aduentum. Et dixit hoc ne quiſquam putaret terminandum citius aut ſaltem ante mūdi finē Chriſtianum ſacrificiū. [Itaque quicunque manducauerit panem.] Deeſt hunc. qui de cœlo deſcendit. [Et biberit calicem domini indigne.] Declarat

aliam particulam verborum domini: ſcilicet manducate & bibite. Declarat autem diſtinguendo duplicem manducandi & bibendi modum: videlicet digne vel indigne. Et hinc ſumunt theologi diſtinctionem illam de manducatione ſeu bibitione ſacramentali vel ſpirituali. Et vere hinc habetur quòd aliqui manducant & bibunt ſacramentaliter tantum: quos Paulus appellat manducare vel bibere indigne. Aliqui vero ſumunt & ſacramentaliter & ſpiritualiter: qui hic appellantur manducantes ſeu bibentes digne. [Reus erit corporis & ſanguinis domini.] Ecce culpa ſumentis indigne. Nec dicit reus erit tanquàm corporis & ſanguinis domini, ſed dicit reus erit corporis & ſanguinis domini. vt intelligant Chriſtiani vere reum eſſe corporis & ſanguinis domini, quia vere quamuis indigne. ſumit corpus & ſanguinem domini: & confutentur hæretici dicentes non eſſe niſi ſignum corporis & ſanguinis domini. Iniuria itaque irrogatur corpori & ſanguini domini indigne ſumendo. Et propterea reus eſt corporis & ſanguinis domini. [Probet autem ſeipſum homo: & ſic de pane illo edat & de calice bibat.] Quamuis in textu Græco non habeatur pronomen illa: quia tamen articulus ibi habetur, loco articuli pronomen ab interpretibus Latinis apponitur ad explicandum vim articuli. Vt intelligamus non eſſe ſermonem de pane ſed de illo pane quem non dedit Moyſes, ſed pater Ieſu Chriſti dat panem de cœlo verum. ¶Declarat igitur in quo conſiſtit differentia digne vel indigne ſumentis: explicando quòd conſiſtit in mundicia vel immũdicia interna. Probare enim ſeipſum, eſt diſcutiẽdo purgare ſeipſum: vel potius diſcutiendo ſeipſum probum decernere. Et vtroque modo vnicuique committitur ſuimet iudicium: ſed tale quòd terminetur ad probum eſſe. vt intelligamus quòd niſi proprio iudicio diſcuſſus ac probus quis inuentus fuerit indigne ſumit. Et dicendo & ſic, ſignificat quòd ad non indigne ſumendum ſufficit quòd homo ſeipſum probauerit. Et hinc trahitur argumentum quòd non eſt neceſſarium ſimpliciter & abſolute hominem probatum eſſe à confeſſore ad hoc vt ſumat non indigne euchariſtiam. ¶Significãtiuſque dicit & ſic, nec dicit & digne: quoniam plus requiritur ad digne ſumendum quàm probare ſeipſum. Requiritur enim iuſtificatio per diuinam gratiam, ad quam non ſufficit probare ſeipſum: iuxta illud ſuperius dictum. Nihil mihi cõſcius ſum ſed non in hoc iuſtificatus ſum. Et quamuis probare ſeipſum non ſufficiat ad digne ſumendum, ſufficit tamen ad non indigne ſumendum. Et propterea Paulus non plus requirens ab

ab homine quàm quòd non indigne ſumat, dicit & ſic de pane il-lo edat & de calice bibat. [Qui enim manducat & bibit indigne, iudicium ſibi manducat & bibit] Prius declarauerat indigne ſu-mentis culpã dicendo reus erit corporis & ſanguinis domini. Mo-do declarat pœnam dicendo quòd iudiciũ ſibi manducat iudiciũ proculdubio propriæ punitionis ſignificans. Incurrit enim iuxta qualitatem indignitatis pœnam, vel æternæ damnationis vel tem-poralis afflictionis. Qui enim indigne ratione peccati mortalis co-gniti ſumere præſumit, in iudicium æternæ damnationis ſibi ſu-mit: qui autem indigne ratione venialium peccatorum (minoris reuerentiæ, modicæ deuotionis & huiuſmodi) ſumit, in iudicium ſibi temporalis pœnæ ſumit. [Non diiudicans corpus domini] Ec-ce ratio iudicij, quia non diſcernit corpus domini quanta dignum ſit animi munditia, deuotione ac reuerentia Et non dicit non diiu-dicans ſignũ corporis domini, ſed non diiudicans corpus domini: vt intelligamus quòd ipſum corp⁹ domini eſt quod ſumitur quod non diiudicatur ab indigne ſumente. [Ideo inter vos multi infir-mi & imbecilles] Tranſpoſitæ ſunt forte iſtæ duæ dictiones, in-firmi & imbecilles. [Et dormiunt multi.] Declarat iudicium quod dixerat ex illa parte quã ad temporales pœnas ſpectat. Et dicendo ideo, manifeſtat eis hanc occultam cauſam multarum ægritudinũ corporis. Eſt enim ſenſus. Propter hoc ꝙ indigne ſumitis euchari-ſtiam, ſunt inter vos imbecilles, debiles corporalibus viribus, & ſunt inter vos multi infirmi ſeu ægri, corpore: & (quod amplius eſt) multi dormiunt ſomno mortis. Niſi Paulus dixiſſet, credidiſ-ſent Corinthij non fuiſſe hæc pœnas indignæ ſumptionis, ſed pure naturalia accidentia: ſicut modo obuenientes ægritudi-nes minus digne ſumentibus non attribuimus minus digne com-munioni, & tamen in rei veritate ita eſſe Paulus declarauit.

[Quod ſi.] pro, ſi enim. [noſmetipſos diiudicaremus, non vti-que diiudicaremur.] Declarat quantæ vis, quantæ vtilitatis eſt probare ſeipſum ex euitatione punitionis. tantæ enim efficaciæ di-citur vt non puniremur diuino iudicio ſi noſmetipſos diſcutere-mus. [Dum iudicamur autem, à domino corripimur.] Ne intel-ligerent Corinthij quòd huiuſmodi punitiones temporales eſſent initia damnationis æternæ, declarat quod ſunt caſtigationes & correctiones temporales ad euitandam damnationem ęternam. Eſt enim ſenſus, dũ iudicamur in hac vita ob aliqualem indignitatem, à domino in præſenti corripimur, caſtigamur huiuſmodi ægritu-dinibus. [Vt non cum hoc mundo dãnemur.] Superfluit hoc. hoc

eſt vt non fiamus peiores & incurramus damnationem paratam hominibus mũdanis. [Itaque fratres mei.] Poſtquàm docuit qualiter ſe habeant ſumendo euchariſtiam, redit ad docendum qualiter ſe habeant ſumendo cœnam repræſentatiuam cœnæ dominicæ, de qua prius loquutus fuerat [Quum conuenitis ad manducandum.] in anniuerſario dominicæ cœnæ [Inuicem expectate.] Ecce ordo contra primum abuſum quo vnus quiſque ſuam cœnã ante ſumebat. [Si quis eſurit.] impotens expectare. [Domi manducet.] & non anticipet cœnam in conuentu. [Vt non in iudicium conueniatis.] Declarat imminere eis pœnale iudicium ſi ſecus fecerint ne putarent impunes ſe non expectare integrum conuentum ante principium cœnæ. [Cætera autem cum venero, diſponam.] Narrauerat præter abuſum anticipationis cœnæ alium abuſum: ſcilicet & alius quidẽ eſurit, alius ebrius eſt, narrauerat quòd quum conuenirent diſsidia erant inter eos & neutri horum remedium adhibuerat. Et propterea dicit cætera, prænarrata, quum venero ordinabo. Et dixit hoc ne putarent Paulum paruipendere cætera: & ideo omiſiſſe in epiſtola ordinationem eorum.

CAPVT XII.

D E ſpiritualibus autem.] Nouam aggreditur materiã ad cõpeſcendum maiorum ſupercilium, & erigendum minorum animos, vt vnitas ſeruetur. Appellat autẽ ſpiritualia, proprios effectus ſpiritusſancti, vt diſtinguuntur cõtra & ſuper effectus tam ſpiritus humani quàm ſpiritus dæmoniaci. [Nolo vos ignorare fratres.] Ex horum ſiquidem ignorãtia inter Corinthios erant (vt creditur) diſcordiæ & æmulationes. [Scitis autem quoniã.] pro, quòd, [quũ gentes eſſetis,] pro, fuiſtis, [ad ſimulacra muta prout ducebamini euntes.] pro: abeuntes. Subaudi fuiſtis, vt perfecta ſit oratio. Declaraturus effectus ſpiritusſancti, & inchoaturus à cõmuni in omnib⁹ Chriſtianis effectus ſpiritusſancti qui eſt confeſsio fidei Chriſtianæ, incipit à contraria profeſsione ſcilicet idolorum cultura: vt oppoſita iuxta ſe poſita magis eluceſcant, vt principium Chriſtianæ profeſsionis ex principio inductiuo ad culturam idolorum manifeſtius innoteſcat. Vnde & ipſoſmet Corinthios (vtpote expertos teſtes ex certa ſcientia) inducit quòd fuerunt olim abeuntes à recto prout ducebantur. non ex diuina authoritate, non ex diuina inſpiratione ſed prout contingebat illos duci ex traditione ſacerdotum, vel authoritate principum, vel affectu aliquo & aliis huiuſmodi occaſionibus. Et quod omnium peſsimũ eſt, ad ſimulacra

cra muta: hoc eſt non ad colendum aliquid rationale, ſed ſimulacra inanimata & muta, aliena ab intellectu & ratione. Et dixit hoc propter illos qui ſimulacra quanuis ſine ſenſu, non tamen ſine ratione dicebant: & propterea loqui reſponſa dando. loquutio enim interpres eſt intellectus, [Ideo notum vobis facio.] propter hanc in vobiſipſis experientiam qua experti eſtis nullo diuino ſpiritu ſed prout ducebamini ire ad cultum ſimulacrorum, ad notitiā veſtram deduco, capaces vos reddo ad cognoſcendum. [Quod nemo in ſpiritu dei loquens dicit anathema Ieſu,] pro, Ieſum Deſcribit effectum ſpiritus ſancti primum qui eſt profeſsio Chriſtianæ fidei, eſſe ita proprium effectum ſpiritus ſancti quòd contrarium eius non poteſt eſſe á ſpiritu ſancto: vt intelligamus confeſsionem Chriſtianæ fidei non eſſe ita ſpiritu dei vt etiā illius contraria profeſsio pro alio tempore vel loco ſit etiam à ſpiritu dei, ſed hęc profeſsio eſt ita propria ſpiritui dei, quòd nemo loquēs in ſpiritu dei dicit Ieſum eſſe anathema: hoc eſt execratum & remotum ab hominum fide, ſpe, charitate. ¶ Et dixit hoc vt intelligerent Corinthij, tum quòd quum fuiſſent olim gentiles & dixiſſent anathema Ieſum, non loquuti ſunt ſpiritu dei. Tum præcipue quod Iudæi qui dicunt anathema Ieſum, non loquuntur ſpiritu dei. Ex eo enim quòd vtitur modo loquendi quo vtebantur Iudæi (appellando anathema ſeparata ab vſu velut execrata) inſinuat ꝙ Iudæos præcipue tangit qui ſe ſpiritu dei in ſcripturis ſanctis reuelato loqui dicebant contra Ieſum: vt & intelligerent quòd etiam Iudæi prout ducuntur & non ſpiritu dei, dicunt Ieſum anathema. [Et nemo poteſt dicere dominus Ieſus,] pro, dominum Ieſum, [niſi in ſpiritu ſancto.] Ecce profeſsio Chriſtianę fidei propria ſpiritui ſancto. Nemo inquit poteſt confiteri Ieſum eſſe dominum, non huius vel illius ſed ſimpliciter dominum (ſic enim ſolus deus appellatur, qui ſolus eſt omnium dominus) niſi agatur ſpiritu ſancto. Spiritus ergo ſanctus proprium principium eſt huius effectus qui eſt dicere Ieſum dominum: hoc eſt qui eſt confeſsio fidei Chriſtianæ. ¶ Et quum hic effectus communis ſit omnibus Chriſtianis, hinc ſcim⁹ ꝙ omnes Chriſtiani ſpiritu ſancto agente profitentur dominum Ieſum. Cū qua veritate conſtat ſtare ſimul quòd multi Chriſtiani dicunt, Ieſu domine domine & damnabuntur. Dono enim fidei & ſpiritu ſancto donati dicunt dominum Ieſum, ſed charitate carentes damnantur. Nec obſtat quòd aliqui ficte dicunt dominum Ieſum non ex ſpiritu ſancto. quoniam tales non dicunt niſi ore. quod non eſt proprie aſſerere, ſed mentiri. Similiter non obſtat

quòd aliqui propter quęſtũ dicunt dominũ Ieſum: quoniam quod vero corde & ore profiteãtur dominũ Ieſum, eſt à ſpiritu ſancto: quòd vero tali ſermone abutãtur ad quæſtum aut aliud malũ aliũde eſt. Nec obſtat demũ quod dæmones coacte dicunt dominũ Ieſum: quoniã & hoc à ſpiritu ſancto eſt cogente ad hoc Cõformius tamẽ ad rationẽ ſpiritus ſancti reſpondetur ꝙ ſermo Pauli eſt de dicere voluntario, nõ coacto quũ dicere coactũ habeat ſuam cauſam manifeſtã .ſ. coactorẽ Paulus autẽ docet quòd dicere volũtariũ habet pro principio proprio ſpiritũ ſanctũ intus mouentẽ ad profeſſionẽ Chriſtianę fidei. [Diuiſiones vero gratiarũ]pro, donorũ, [ſunt idem autem ſpiritus.] Declarato primo ac communi omnibus Chriſtianis effectu ſpirituali, declarantur conſequenter ſpeciales effect⁹ ſpirituales. Et exponit triplex illorũ genus, videlicet genus donorum, genus miniſteriorũ, & genus operationũ. Et inchoans à primo dicit ꝙ quanuis non ſit diuiſio profeſsionũ Ieſu à ſpiritu ſancto, ſunt tamen ab eo diuiſiones donorũ. Quas vſitato vocabulo appellamus gratias gratis datas, Paulus nuncupauit dona. tum quia donum ſignificat quod gratis datur tũ quia genericum nomẽ ſæpe minus perfecto generis membro attribuitur donum ſiquidem ſecundum ſuã ſignificationem cõmune eſt nomen omnibus ſpiritus ſancti effectibus: accõmodatur autem gratijs gratis datis. Et dicit idem autem ſpiritus, ad confutandã inſipientiam attribuentiũ diuerſa dona diuerſis dijs. [Et diuiſiones miniſtrationum ſunt idem autem dominus.] Ecce ſecundũ genus. Mallem ꝙ legeretur miniſteriorũ vt gradus officiorũ explicarẽtur. Apoſtolatũ nãque doctoratũ & ſimilia appellat miniſtrationes ſeu miniſteria: eo ꝙ ſunt apoſtoli, prophetæ, doctores & huiuſmodi, miniſtri domini ad eccleſiæ ædificationẽ. Propter quod accõmode dixit. idem aũt dominus, cuius ſunt miniſtri. [Et diuiſiones operationum ſunt idem vero deus.] Ecce tertium genus Operationũ autẽ nomine intelligũtur operationes gratiæ gratũ facientis. In cuius ſignũ ſubiungitur [Qui operatur omnia in omnibus]Dicendo in omnibus, inſinuat quod de noſtris intimis operationibus in nobiſipſis manentibus intendit quales ſunt diligere, ſperare ac credere in deum & huiuſmodi. Optime autem accommodat tanquàm propriũ principium operationum deum: cuius eſt intime efficere etiam ipſa noſtra opera, non ſine nobis ſed in nobis, non ſine cauſis ſecũdis ſed in ipſis cauſis ſecundis. Ad tollendam ſtultitiam illorum qui ſubtrahebant cauſis ſecundis proprias actiones. ex eo quòd deus efficit omnia. Ab vno ergo atque eodẽ deo qui efficit omnia

in

in omnibus cauſis ſecundis dicit procedere diuerſitatem operationum ſpectantium ad gratiam gratum facientem. [Vnicuiq; autem.] Stabilitis tribus generibus effectuum ſpiritualium, incipit more ſuo proſequi ſingula, inchoans à primo genere, ſcilicet diuiſiones donorum ſunt, idem autem ſpiritus. Et primo declarat diuerſitatem donorum procedentium ab eodem ſpiritu. Et ne ſæpius repetat finem ad quem dantur huiuſmodi dona, dicit de omnibus & ſingulis quorſum dentur. [Datur manifeſtatio ſpiritus ad vtilitatem.] Si verbum verbo reddendum eſſet, legendum eſſet ad id quod cõfert, loco eius quod dicitur ad vtilitatem. Quodlibet donum appellatur manifeſtatio ſpiritus, quia manifeſtat ſpiritumſanctum datorem. Et ſic datur ſub ratione manifeſtantis ipſum ſpiritumſanctum, vt cum hoc detur ad id quòd confert: hoc eſt non ad nocendum, non ad vanum quodcunque, ſed ad vtile proculdubio Chriſtianæ reipublicæ. ¶ Et hinc confutantur abutentes ſacris quibuſcunque (ſiue pſalmis, ſiue alijs) ad efficienda quędam vana. Manifeſtatio ſiquidem ſpiritusſancti non eſt niſi ad id quod confert. [Alij quidem per ſpiritum datur ſermo ſapientiæ.] Non dicit ſapientia, ſed ſermo ſapientiæ: vt exterius donũ vt manifeſtationem ſpiritus in ſermone ſapientiæ ſignificet.

[Alij autem ſermo ſcientiæ ſecundum eundem ſpiritum.] Differunt ſapientia & ſcientia in hoc quòd ſapientia eſt de diuinis, vt principijs & regulis: ſcientia vero ex creaturis procedit ad diuina. [Alteri fides in eodem ſpiritu.] Non eſt hic ſermo de fide credendorum, ſed de fide agendorum. Illa enim communis eſt omnibus Chriſtianis: hæc vero quibuſdam tantum conuenit. De qua ſcriptum eſt: habete fidem dei, quicunque enim dixerit monti tollere, mittere in mare & non hæſitauerit in corde ſuo, & cætera. Marci vndecimo. [Alij gratia ſanitatum] pro, dona ſanatorum, [in vno.] pro, in eodem, [ſpiritu.] Et verę clarius explicatur donum miraculoſe ſanandi ægros dicendo dona ſanationum. [Alij operatio virtutum.] pro, operationes potentiarum. Et hæ ſunt quibus fiunt mirabilia, vel circa corpora cœleſtia, vel circa ignem aquã aut terram & reliqua huiuſmodi. [Alij prophetia, alij diſcretio.] pro, diſcretiones, [ſpirituum.] Magnum donum ſpiritusſancti in multis ſanctis apparuit, quum diſcreuerunt quo ſpiritu aliquis locutus aut operatus eſt: an ſpiritu bono vel malo, an ſpiritu inuidiæ vel veræ compaſsionis, & ſic de alijs. [Alij genera linguarum, alij interpretatio ſermonũ.] pro, linguarum. Docet Paulus diuerſa eſſe dona, donũ loquẽdi diuerſis

linguis,& donum interpretandi linguas & hæc dona ſeparari. Ita quòd alicui conceditur loqui linguis qui neſcit ſignificata verborum quæ dicit (vt in cap 14. explicabit) ſed tantum nouit in genere quod diuina loquitur vtpote motus à ſpiritusancto ad loquendum. Docebit enim in cap. 14. quòd qui loquitur linguis, taceat in eccleſia ſi deſit interpres. hoc enim clare ſignificat ab interpretatione linguarum ſeparari donum loquendi linguis. [Hæc autem omnia operatur vnus atque idem ſpiritus.] In Græco pręponitur articulus, vt ſignificetur ille ſpiritus qui eſt ſummus. [Diuidens ſingulis.] pro, diuidens priuatim vnicuique. Non ſufficit Paulo aperuiſſe diuerſitatem donorum ſimul cum identitate ſpiritus largiẽtis: ſed ad cumulum doctrinæ declarat diuerſitatem quoque perſonarum quibus idem ſpiritus impartitur hæc dona. Vnde ex hoc quòd diuidit vnicuique, ſignificatur omnia non dari vni. Ex hoc vero quòd diuidit priuatim, ſignificatur quòd diuiſio iſta non eſt ſicut diuiſio publica qua humani principes publice diſtribuunt dona ſua nec eſt ſicut diſtributio communis qua deus in creatione mundi diſtribuit naturas & conditiones rerum Fuit enim illa velut diſtributio publica Sed ſpiritusſanctus diſtribuit priuatim vnicuique, diſtribuit ſeorſum, modo iſti modo illi. Et hinc ſignificatur ſumma libertas ſpiritusſancti, velut non arctati ad citandum omnes in huiuſmodi donationibus. Vnde & ſubiungitur. [Prout vult.] Non reliquit tibi locum quærendi cur huic dat aut cur tunc dat, & ſic de alijs quæſtionibus, dicendo prout vult. Voluntas enim ſpiritusſancti pro ratione redditur. Et hinc apparet ſpiritumſanctum eſſe verum deum. Solius enim dei eſt facere prout vult. Reliqua nanque voluntatem habentia, habẽt regulam ſuæ voluntatis: ſolique deo proprium eſt quòd ſua voluntas eſt regula. [Sicut enim corpus vnum eſt, & membra habet multa] Ne intelligeres diuiſionem donorum à ſpiritusancto fieri diuerſis perſonis totaliter diuerſis, ſed fieri diuerſis perſonis quæ ſic ſunt diuerſæ perſonæ, quòd tamen iungantur ſimul in vnum quemadmodum naturalia mẽbra vnius corporis vniũtur in vno corpore, ſubiũgit ex ſimilitudine corporis naturalis vnum corpus Chriſti myſticũ, conſtans ex omnibus fidelibus quibus diſtribuuntur hæc dona ab vno & eodem ſpiritusancto. Ratio autem ſubiungendi hæc, non ſolum eſt accumulatio doctrinæ ſed vt intelligeremus hæc dona non diſtribui extra corpus Chriſti myſticum. Duas conditiones inter corpus naturale & membra naturalia deſcribit. Altera eſt, vnum corpus habet multa membra, & hæc primo deſcribitur.

Altera eſt. Vniuerſa membra vnius corporis retinent multitudinem corpore retinente vnitatem. Et hæc deſcribitur ſubiungendo [Omnia autem membra .&c.] Vbi aduerte quo ad literã quod deficit dictio vnius. Legendũ eſt. [Omnia aũt mẽbra vnius corporis quum ſint multa, vnũ tamen corpus ſunt.] Et ſuperfluit dictio tamen, quum dicitur vnũ tamen corpus. & verbum ſubſtantiuum ſunt, legendum eſſet in ſingulari eſt. Prius enim Paulus vnitatem & multitudinem, deinde vniuerſitatem membrorum retinere multitudinem corpore retinente vnitatem deſcribit: vt nec vnitas corporis tollat diuerſitatem non ſolum multorum, ſed nec vniuerſorum membrorum, nec multitudo vniuerſorum membrorum tollat vnitatem corporis. [Ita & Chriſtus.] Quum debuiſſet dicere ita & corpus Chriſti, dixit ita & Chriſtus: quia Chriſtus eſt velut hypoſtaſis ſui corporis myſtici, quod eſt eccleſia. Sicut enim dicendo ita & ego, cõprehẽditur corpus meum cum omnibus ſuis membris (quia ego nomen hypoſtaſis meæ) ita dicendo, ita & Chriſtus, comprehenditur corpus eius myſticum cum vniuerſis membris eius: quia Chriſtus tenet locum hypoſtaſis ſui corporis myſtici. [Etenim in vno] non diuerſo [Spiritu.] ſancto ſanctificante ſpiritualiter animas noſtras. [Omnes.] nullo excepto. [Nos] Chriſtiani. [In vnum corpus] nõ in diuerſa corpora Chriſti, in vnam eccleſiam Chriſti non in diuerſas eccleſias. [Baptizati ſumus] geniti ſumus. [Siue Iudæi, ſiue gentiles, ſiue ſerui, ſiue liberi.] Dixit omnes nos Chriſtiani, quia nulla obſtat huic omnium vnitati diuerſitas. [Et omnes in vno ſpiritu potati ſumꝰ.] Apta perfectáque probatio vnitatis omnium Chriſtianorum tãquam membrorum in vno corpore. Duas enim conditiones habent omnia membra vnius corporis naturalis. Prima eſt quòd omnia ex eodem in principio (virtute, ſcilicet ſeminis) generantur in corpus vnum organicum. Secunda eſt quòd omnia ex eodẽ principio immò etiam eodem alimento aluntur diſtributo per membra omnia. Ex ambabus conditionibus Paulus probat omnes Chriſtianos eſſe vnum corpus Chriſti. Ex prima quia omnes in vno ſpiritu in vnum corpus geniti ſumus per baptiſmum. Ex ſecunda quia omnes ſumus in vno ſpiritu potati, ad ſimilitudinem membrorum naturalium, quæ omnia potantur ex eodem alimento. Optimus philoſophus Paulus, conformiter ad philoſophos in naturalibus loquitur. Alimentum ſiquidem ſecundum philoſophos conſiſtit in humido: & per modum ſuctus alitur corpus. Conſtat autem ſuctum ſpeciem eſſe potandi. Aptiſsime itaque ac perfecte manifeſtat

nifeſtat nos omnes eſſe corpus vnum ex generatione & nutritione ab eodem principio in vnum corpus. Et ſicut generamur per baptiſmum, ita nutrimur per euchariſtiam, tanquam per ſacramẽta. Intus autem idem eſt ſpiritus quo generamur ſpiritualiter, & quo nutrimur in vita ſpirituali. ¶ Conſidera hæc Pauli verba: & perpende intantum Chriſtianos eſſe membra corporis Chriſti, inquantum generantur ex eodem ſpiritu, inquantum nutriuntur ex eodẽ ſpiritu. Alioquin ſolis ſacramentis ſunt de corpore Chriſti. Verum his omiſsis Paulus ab ijs qui vere ſecundum interiorem hominem ſunt membra Chriſti, doctrinam tradit. Et propterea vtitur pronomine primæ perſonæ, dicendo nos omnes qui vere intus & extra ſumus Chriſtiani: hoc eſt non ſolum profeſsione, ſed factis. [Nam & corpus non eſt vnum membrum, ſed multa.] Poſtquam declarauit nos omnes eſſe vnum corpus Chriſti, intendit declarare nos omnes eſſe tãquam membra diuerſa vnius corporis. Et breuitati ſtudens proſequitur ſimilitudinem corporis naturalis: declarando primum quòd membra oportet eſſe diuerſa ſecundum eſſe, ſecundo quo ad agere, tertio quo ad pati in vno & eodem corpore. Et hæc ita tangit in ſimilitudine, vt ſimul inſinuet documenta membrorum myſticorum: immo forte ſimul deſcribit peccata Corinthiorum. [Si dixerit pes quoniam non ſum manus, non ſum de corpore, num ideo nõ eſt de corpore?] Metaphora clara eſt. Et infimos monet ne inuideant mediocribus, ne ægrè ferant quòd non ſunt manus: quę pedibus præſtant in medio conſtitutæ [Si dixerit auris quoniam nõ ſum oculus, non ſum de corpore, num ideo non eſt de corpore?] Inter ipſa ſuprema mẽbra inuidia tangitur. [Si totum corpus oculus, vbi auditus. Si totum auditus, vbi odoratus.] Ecce ratio ducens ad inconueniens ſi omnia membra eſſent ſummum membrum puta oculus. [Nunc autẽ poſuit deus membra, vnumquodque eorum in corpore] Non dixit poſuit natura: tum quia opus naturæ eſt opus intelligentiæ primæ quæ deus eſt, tum quia intelligi vult quòd deus poſuit in eccleſia quoſdam infimos, quoſdam mediocres, quoſdam ſupremos, (quẽadmodum poſuit in corpore naturali. [ſicut voluit.] Ne vltra moleſtus ſis quęrendo, voluntas dei (quæ vere eſt prima omniũ ratio) aſsignatur pro ratione tam naturalium quàm myſticorum membrorum. [Quòd ſi eſſent omnia vnum mẽbrũ, vbi corpus.] Prius deduxerat ad inconueniẽs quòd careremus alijs mẽbris: modo deducit ad aliud incõueniẽs, ſcilicet quòd careremus corpore. [Nũc autem multa quidem membra, vnum autẽ corpus. Non poteſt aũt

oculus

oculus dicere manui, opera tua non indigeo: aut iterum caput pedibus, non eſtis mihi neceſſarij.] Monſtrata neceſsitate diuerſitatis membrorum ſecundum eſſe in vno corpore, monſtrat neceſsitatẽ eorundem ſecundum actiones eorum. Sententia clara eſt [Sed multo magis quæ videntur membra corporis infirmiora eſſe, neceſſariora.] pro, neceſſaria, [ſunt.] Appellat membra infirmiora quæ imbecillia ſunt: vt venter, epar, ſplen. hæc enim inualidiſsima quũ ſint (facile enim læduntur) ſunt magis neceſſaria quàm oculi & manus [Et quæ putamus ignobiliora membra eſſe corporis, his honorem abundantiorem circundamus.] Appellat membra ignobiliora pedes reſpectu manuum, aures reſpectu oculorum: hæc enim magis ornare conſueuerunt qui ornatui ſtudent. Operiebant enim pedes aureis ſocculis antiqui & vſque hodie inaures ſuſpenduntur aureæ. [Et quæ inhoneſta ſunt noſtra, abundantiorem honeſtatem habent] Inhoneſta ſeu turpia, ſeu indecora membra appellat pudenda. hæc enim etiam hodie decorantur ſericis, & aureis braccis apud multas nationes. [Honeſta autem noſtra nullius egent.] pro, non egent. proculdubio decorari aliunde. quæ enim ſunt ſecundum ſe decora (vt facies, vt oculi) non egent vt decorentur. Et diſtinxit has tres naturalium membrorum differentias penes robur, nobilitatem & decus. vt myſticorum membrorum differentias omnes comprehenderet. [Sed deus temperauit.] pro, contemperauit, [corpus] hoc, eſt: ſed deus ſimul iunxit membra in vnum corpus, tali & tanta temperãtia, vt membrum cui aliquid deeſt nobilitatis aut decoris ſuppleatur abundantiore honore. hoc enim ſignificatur dicendo.

[Ei cui deerat, abundantiorem tribuendo honorem.] tum ex ſocietate immò ex coniunctione cum alijs membris in vnum corpus. Honorantur ſiquidem naturali honore à deo huiuſmodi membra, ex hoc ipſo quòd nobilibus iuncta ſunt membris. Tum ex eo quod deſeruiunt etiam nobiliſsimis operibus & totius corporis & nobiliorum membrorum. [Vt non ſit ſciſma in corpore] Huiuſmodi enim redundantia naturalis honoris in membra infirma, ignobilia, indecora, tollit diſcordiam in corpore. Efficit enim honorem communem [Sed in idipſum.] pro, in idem, [pro ſeinuicem ſolicita ſint membra.] Communitas honoris nõ ſolum tollit diſcordiam in corpore ſecundum eſſe, ſed etiam efficit vt ſecundũ actiones membra ſint pro ſeinuicem ſolicita ad idẽ ad quod quolibet membrũ ſecundũ ſe tendit. Sunt enim ſolicita vt viſus videat,

deat, vt olfactus odoret, & ſic de alijs: quoniam ad hoc agunt actiones ſuas vt & totum corpus & ſingula membra ſint bene diſpoſita. Vnde naturaliter opponimus manum pro tutela capitis, &c. [Et ſiquid patitur vnum membrum.] Ecce connexio membrorum ſecundum paſſionem. [Compatiuntur omnia membra] Teſtatur concurſus ſanguinis ad percuſſum membrum quòd compatiantur omnia membra percuſſo vno membro Reliquis enim mēbris adimitur ſanguis ad ſuccurrēdum percuſſo. [Siue gloriatur] pro, glorificatur, [vnum membrum congaudent omnia membra.] Tractatus de compaſsione membrorum tam in malum quàm in bonum, ſimul cum contextu ſubiungente paſsionem delectationis in reliquis membris, cogit me ad interpretandum glorificationem naturalem: quæ eſt quum membrum ſit dignum gloria, quod eſt quum membrum bene diſponitur ex ægritudine tranſeundo in ſanitatem, ſeu roboratur dum ex imbecilli fit robuſtum· tunc enim membrum dignum fit gloria naturali & tunc omnia membra cōdelectantur, redeuntia ad priſtinum corporis ſani ex integro ſtatum. Delectatio ſiquidem naturalis nihil aliud eſt quàm quies in bona diſpoſitione· ac per hoc huiuſmodi congaudere eſt in meliori diſpoſitione iam quieſcere membra: quæ ex vnius paſſione quietem amiſerant. Et (vt iam dictum eſt) ad inſtruendum membra myſtica proſecutus eſt tam diffuſe Paulus hæc de membris naturalibus: iuxta hæc enim ipſe ſentiebat in ſeipſo, quis infirmatur, & ego non infirmor, & cætera. [Vos autem] ratione vnitatis. [Eſtis corpus Chriſti.] Ratione vero diuerſorum meritorū, officiorum, donorum, &c. eſtis [Et membra de membro.] pro, ex parte. Non eſtis membra omnia corporis Chriſti (ſunt enim alia membra corporis Chriſti in alijs locis vbique per orbem ſparſa, immò & aliqua in cœlo) ſed eſtis membra ex parte, eſtis aliqua pars membrorum Chriſti. [Et quoſdam quidem poſuit deus in eccleſia.] Hic incipit proſequi ſecundi generis diuiſionem: illam ſcilicet & diuiſiones miniſtrationum ſunt: ita quòd ſimul explicat diuiſionem illam, & applicat ad propoſitum corporis Chriſti myſtici diuerſitatem membrorum. Vnde quemadmodum de membris corporis naturalis dixerat, poſuit deus membra vnum quodque in corpore ſicut voluit, ita modo dicit de membris myſticis. & poſuit deus quoſdam quaſi mēbra in eccleſia quaſi corpore. [Primum apoſtolos.] Suprema membra apoſtolos explicat. Ad eos enim ſpectat vniuerſalis eccleſiæ regimen non ſolum verbo & actione, ſed etiam ſcriptura. Vnde ſola ſcripta ab

apoſtolis (ſeu ab eis approbata) ſacræ ſcripturæ authoritatem habent. [Secundo prophetas.] qui à deo immediate inſtruuntur per reuelationem.[Tertio doctores]qui interpretãtur tradita ab apoſtolis & prophetis. [Deinde virtutes.] Miſcet Paulus membra primæ diuiſionis membris ſecundæ, ea ratione vt intelligamus tã primæ quàm ſecundæ diuiſionis membra non eſſe communia omnibus, ſed hoc vni hoc alij dari. Quod dicit virtutes(hoc eſt potentiæ) ſuperius dixerat in prima diuiſione operationes potentiarum. Quarto itaque loco donum poteſtatis faciendi miracula circa cœlum & elementa non ſub ratione doni ſed ſub ratione miniſterij locat. Et hoc idem intellige de aliis ſubiunctis donis. Omnia enim hic inducuntur quatenus miniſteria ſunt ad vtilitatem eccleſiæ.[Exinde gratias curationum.] pro,dona ſanationum. De quo ſuperius dictum eſt [Opitulationes.] pro,ſubuentiones. Hoc non fuit numeratum inter dona. Et appellatione ſubuentionum intelligo ordinem eorum qui in eccleſia dei operibus miſericordiæ vacant. qui enim huiuſmodi officium profitentur factis, ſextum in eccleſia tenent locum ſubueniendo aliis. [Gubernationes.] Et hoc quoque non fuit inter dona computatũ : ſed miniſterium eſt quo aliqui præſunt gubernationi temporalium qui in primo principio eccleſiæ Hieroſolymis vocati ſunt diaconi, hoc eſt miniſtri. [Genera linguarum.] Vltimo loco poſuit Paulus miniſtrantes eccleſiæ generibus linguarum. Nam quod ſequitur interpretationes ſermonum,in textu non habetur: ſeu adiectitium eſt.[Nunquid omnes apoſtoli? nunquid omnes ꝓphetæ? nũquid omnes doctores? nũquid omnes virtutes? nũquid omnes gratiam habẽt curationũ? nunquid omnes linguis loquũtur? nunquid omnes interpretãtur?] Explicata diuerſitate miniſteriorũ,explicat ꝙ non omnia omnibꝰ, ſed hoc his, illud aliis in eccleſia tributum eſt à deo. Et ſententia clara eſt: aduertendo quòd vbi dicitur gratiam habent curationũ, legendum eſt dona habent ſanationum. [AEmulamini chariſmata meliora]pro,potiora. Et dictionem Græcam chariſmata, interpres reliquit: quum potuiſſet dicere dona. Quum diſtinxiſſet tum dona, tum miniſteria, non dicit æmulamini miniſteria potiora, (hoc enim eſſet materia diſsidij: præter hoc quòd eſſet æmulatio præſumptuoſa) ſed dicit æmulamini dona potiora. Illud enim eſſet ambitionis. hoc vero eſt proficientis affectus & tendentis de bono in melius.[Et adhuc excellentiorem viam vobis demõſtro.] Niti ad potiora dona laudabilis eſt via: ſed excellentior via mõſtrãda ſupereſt.& hæc (vt dicetur) eſt via dilectionis. ¶Aduerte quòd

hæc

hæc particula æmulamini &c. deberet eſſe principium capituli ſequentis. nam in his verbis Paulus proponit more ſuo diceda. Proponit autem dicenda in duobus capitulis. nam dicendo æmulamini dona potiora, proponit tractanda in capitulo 14. & dicendo & adhuc excellentiorem viam vobis demonſtro, proponit tractanda in cap. 13. Incipit enim exequi ab vltimo propoſito.

CAPVT XIII.

S I linguis.] Proſequitur tertium genus. diuiſiones operationũ ſunt, idem vero deus. Et intendit diuiſiones operationũ quę ſunt diligere, ſperare & credere. Et incipit à dilectione ita q primo tractat de dilectione: & vltimo diſtinguit dilectionem à credere & ſperare. Aduertendum eſt enim q vbicunque interpres in hoc capitulo nominat charitatem, iuxta Græcum textum nominatur dilectio & articulus præpoſitus in Gręco mõſtrat quod non de quacunque dilectione, ſed de illa dilectione eſt ſermo quæ diuidit filios dei à filiis perditionis, quam latini theologi appellant charitatem. ¶ Ordinate autem procedens ad ſeruandũ promiſſum (ſcilicet excellentiorem viam vobis demonſtro) monſtrat primo excellentiam charitatis reſpectu omnium tam donorum quàm miniſteriorum de quibus in præcedenti capitulo tractauit. Et incipit à dono linguarum & à miniſterio apoſtolatus. Et donum quidem linguarũ explicat proprio nomine, dicendo ſi linguis: miniſteriũ autem apoſtolatus inſinuat loquendo in propria perſona, loquar, factus ſum, ſi habuero, ſi nouerim, ſi diſtribuero &c. Vniuerſum enim hunc primũ tractatum ideo in prima perſona proſequitur, vt intelligamus verificari quæ dicit etiam de ipſomet apoſtolo. [Hominũ loquar.] Non dicit hominũ Aſiæ aut Europæ aut Aphricę, ſed abſolute hominum, vt comprehendat omnium humanarum linguarum genera. [Et angelorum.] In ſacris ſcripturis inducuntur ſæpe angeli loquẽtes: nec ſolum hominibus, ſed quãdoque inter ſeipſos, quam locutionem theologi interpretantur locutionem intelligibilem. Ita quòd per linguas hominum intelligitur omnis locutio ſenſibilis, per linguas vero angelorum omnis locutio intelligibilis vt ex his duobus generibus loquendi omnis loquendi modus comprehendatur. nam etſi inuenitur locutio imaginaria, ad intellectualem reducitur. Quod ideo dixerim, vt cuicunque opinioni de natura angelorum ſatiſfiat. Non eſt præſentis negocij diſcutere naturas ſpiritualium ſubſtantiarum quas dæmones & angelos dicimus, an omnes ſint incorporeæ, an loquantur ſolis intel-

lectibus

lectibus aut etiam cogitatiuis ſeu æſtimatiuis virtutibus. Sat eſt præſenti propoſito intelligere ꝙ ſiue loquar linguis, hoc eſt ſermonibus hominum, ſiue ſermonibus angelorum &c. Non enim eſt hic ſermo de corporeo membro linguæ, ſed de modis loquendi. [Charitatem autem non habeam.] Ecce ſecunda pars antecedentis huius conditionis; conſequens autem eſt quod ſubiungitur. [Factus ſum velut æs ſonans.] pro, reſonans. Et ſuperfluit velut. Aſsimilat ſe ſine charitate loquentem omnibus humanis aut etiam angelicis linguis, non terræ, non ligno, ſed æri non cuicunque (quia non male ſonanti) ſed reſonanti, bene reddenti ſonum. Tanquam ſic loquens perinde ſit ac inanimatum bene reddens ſonum, tanquam non ſibi ſed aliis præclare ſonet. [Aut cymbalum tinniens.] Cymbalum eſt inſtrumentum notum quo vtuntur puellæ choreas ducentes, geſtando ſiniſtra manu cymbalum, & dextera percutiendo illud. & eius ſonus propriæ eſt tinnitus multorum circulorum æreorum qui in circunferentia lignea cymbali filis ferreis ſubſtentantur. ſimul enim tota illa circulorum multitudo tinnitus emittit percuſſa pergamena planicie cymbali. Huiuſmodi enim cymbala tinnitus emittunt multos pro choreas ducentibus, non pro ſeipſis. Et attulit ſimilitudinem æris & cymbali, hoc eſt naturalis & artificialis ſoni: vt artificiale referatur ad linguas hominum (quorum omnia linguarum genera arte cõſtãt) naturale vero ad linguas angelorum, quorum ſermones naturales ſunt. [Et ſi habuero prophetiam.] Ecce excellentia charitatis ad prophetiã & ꝓphetas. [Et nouerim myſteria omnia.] Ecce excellẽtia charitatis ad ſapientiam & doctores. [Et omnem ſcientiam.] Ecce excellentia reſpectu doni ſcientiæ. [Et ſi habuero omnẽ fidẽ ita vt mõtes trãsferã.] Ecce excellentia charitatis reſpectu triũ donorum, ſcilicet fidei de agendis poteſtatum & ſanationum. Hæc enim tria cõprehenduntur ſub hoc vno, ſi habuero omnẽ fidem: quoniã omnia dona circa miracula innituntur fidei. & propterea dixit omnem fidem, vt omnẽ gradũ huiuſmodi fiduciæ comprehenderet. Et explicauit effectũ qui nunquam aut rariſsime adhuc factus eſt. Dico autem rariſsime: quoniã Grego. in primo Dialo. refert quendam Gregorium mouiſſe mõtem. [Charitatem autem non habuero, nihil ſum.] in eſſe diuini conſortij. Obiicitur apoſtoli doctrinæ quòd non conſtat ſibiipſi: eo quòd ad Ro. ſcripſerit iuſtificari hominem fide ſine operibus: ad Corin. autem fidem omnem ſine dilectione non conferre diuinum eſſe hominum animis.

¶Solutio eſt, ꝙ diuerſimode vtitur Paulus fidei nomine. Nam ad

Rom.ſub fidei nomine comprehendit fidem ſpem & dilectionem. In cuius ſignum tãquam ſynonymis vtitur fide & lege fidei:vt patet ad Rom.3.certum eſt autem ſub lege fidei quę diſtinguitur contra legem factorum comprehendi etiam ſpem & dilectionem:quẽadmodum ſub lege factorum, opera etiam omnium virtutum moralium (prudentiæ, iuſtitiæ, temperantiæ, fortitudinis, & partium earum) quæ gentes ſine ſcripta lege faciunt. Et in promptu eſt ratio. quia ſicut fides diſtinguitur contra opus quia innititur deo cui creditur, ita ſpes innititur deo in quo ſperatur, & dilectio innititur deo qui diligitur: opera autem virtutum moralium innituntur propriæ & operantis rectitudini. Atteſtantur quoque verba domini, tanquam pro eodem vtentis fide & dilectione: dum peccatrici dixit, fides tua te ſaluã fecit & de ipſa dixit, dimiſſa ſunt ei peccata multa quoniam dilexit multum. Hoc vero in loco, ſub fidei nomine ſolam ipſam fidem ſeorſum à dilectione ſignificat vt clare patet in textu. nulla igitur eſt diſſonantia. [Et ſi diſtribuero in çibos pauperum omnes facultates meas.] Interpres addidit pauperum ob claritatem ſenſus. Ecce excellentia charitatis ad miniſteria ſubuentionum & gubernationum. Vtrunque enim ſub hoc vno comprehenditur [Et ſi tradidero corpus meũ ita vt ardeam.] Superfluit ita. & ardere pro comburi interpres poſuit. Eſt enim ſenſus. Et ſi tradidero corpus meum ad hoc vt comburatur. ¶ Vbi nota quod non dicit quòd ſi tolerauero corpus meum comburi, ſed longe plus. Spontaneam enim oblationem corporis ſui ad hoc vt comburatur ſignificat: quòd multi martyres fecerunt. Et hoc ſuperaddidit donis & miniſteriis ſuperius numeratis: quoniam ſciebat apoſtolos miſſos ſicut oues inter lupos, ad docendum ꝙ ſi etiam ipſe apoſtolus ſeruaret hoc vſqueadeo quòd ſponte ſe traderet vt combureretur, abſque charitate nihil ſibi prodeſſet. Et verũ dicit. Poſſunt enim hęc fieri ab hæreticis & ab infidelibus pertinacibus in ſectis ſuis [Charitatem autem nõ habuero, nihil mihi prodeſt] Meritorie ad vitam ęternam. ¶ Ex hiis omnibus patet excellentia charitatis reſpectu omnium tam miniſteriorum quàm donorum. [Charitas patiens] pro longanimis, [eſt.] Aduerte prudens lector, quòd opera virtutum dupliciter librantur. vel ſecundum quòd ſunt propria virtutum opera. Et ſic à Paulo excludũtur à iuſtificando hominem: & è regione legis fidei locantur: vtpote communia etiam infidelibus ſeu nõ iuſtificatis. Vel vt imperantur à charitate.& ſic tam virtutum moralium cõmunium etiam infidelibus, quàm theologaliũ communium etiam non iuſtificatis

opera,

opera, & iuſtificant & viuificant æterna vita hominem: & ſine ipſis fides mortua eſt Et ſæpiſsime in ſacra ſcriptura præcipiuntur ac commēdantur vſqueadeo, vt ſine ipſis dilectio dei ſalua eſſe nō poſsit & ſine ipſis vana omnia ad æternam cenſeantur vitam. Et ſic librando, opera reliquarum virtutum Paulus attribuit charitati hoc in loco. ¶Igitur declarat excellentiā charitatis reſpectu tam donorum quàm miniſteriorum, declarat modo excellentiam eiuſdem ex fructu. In quo ſimul manifeſtando effectus charitatis deſcribit ipſam qualis eſt in actionibus & paſsionibus tam intus quàm extra. Deſcribit autem ipſam ex contrariis effectibus ad amorem proprium, ad amorem carnalem, ad amorem mundanum. ¶Primus ergo effectus eius eſt internus, & eſt credere hominem longanimem. Vere enim in longum extendit animum, ad veram æternitatem extendendo affectum ipſius. quo contra carnalis aut mundanus amor contrahit animum ad tranſitoria. [Benigna eſt.] Exterior effectus eſt reſpectu præſentium. Benignitas enim ferax eſt boni: quo contra amor proprius tenax eſt boni ſi quod habet. Efficit enim charitas hominem propenſum ad donandum, ad comiter atque ſuauiter ſe gerendum cum aliis. [Charitas non æmulatur.] Amor proprius ſiue carnalis ſiue mundanus, pater eſt inuidiæ diuerſis rationibus: charitas autem inuidiam omnem excludit tam circa conſortium in præcipuo amato, quàm circa alia aliorum bona. Gaudet enim etiam ſi alij plus participent tam præcipuum quàm alia bona [Non agit perperam.] Aduerte quòd interpres non vtitur perperam Latine, ſed Græce. Græcam ſiquidem dictionem relinquere voluit: non tamen integram reliquit. Vnde non eſt ſenſus huius particulæ ille quem dictiones iſtæ Latinæ ſignificant, ſed quem dictio Græca ſignificat. de cuius ſignificatione etſi varia dicuntur, illa tamen huic textui conſonat, vt inconſtantia leuitaſque mentis ad actionem excludatur. Amor enim proprius inconſtans valde eſt: vt crebra fidei violatio in principibus teſtatur Charitas autem non agit inconſtanter. habet enim optimum illud gratiæ quod eſt ſtabilire cor. [Non inflatur.] Superbiam excludit, amori proprio indiuiduam comitem. [Non eſt ambitioſa] pro, non agit inhoneſte. ſeu turpe. Erubeſcentiæ omnis materiam excludit charitas: dum tam quo ad opus quod facit, quàm quo ad modum agendi nunquam agit vnde tunc vel poſtea erubeſcat: erubeſcimus enim de turpibus, de inhoneſte aut indecore geſtis. Quo cōtra carnalis amor ea & ſic efficit vt erubeſcendum ſit. [Non quærit quæ ſua ſunt.] Interpres addidit ſunt. in

Græco legitur nõ quærit quæ ſuaipſius. Exterior ſolicitudo ad acquirendum gloriam honorem, laudes, amicos, miniſtros, ac res delectabiles aut vtiles pro ſeipſo, excluditur. Cuius oppoſitum in aliis amoribus euidenter apparet. [Non irritatur]proculdubio laceſsito iniuriis homine. Irã enim excludit, vſqueadeo vt nec prouocetur ad iram ex iniuriis Cuius contrarium in aliis conſpicim⁹ euenire amoribus. [Non cogitat] pro imputat,[malũ] Temeritatem excludit, qua ſeipſum aut carnem aut mundum amans, imputat malum illi quem neſcit malum feciſſe, aut imputat alicui malũ in animo quo quis caret. habent enim temeritatem annexam huiuſmodi amores in ijs præcipue quæ tangunt amata. Charitas autem ſicut eſt exterius conſtans in actione, ita eſt cõſtans in mente, vt non permittat præcipitem ferri ad imputandum malum illi quẽ non conſtat peccaſſe. [Non gaudet ſuper iniquitate] Quemadmodum naturale eſt iuſto gaudere de iuſtis operibus tam ſuis quàm aliorum, & liberali gaudere de liberalibus, & ſic de ſimilibus, ita naturale eſt amori mundano gaudere de mundanis operibus, & carnali de carnalibus, & proprio de conferentibus ſibi, ſiue iuſta ſiue iniuſta ſint, & propterea de qualibet horum vere dicitur quòd gaudet ſuper iniquitate. Charitas autem non gaudet de iniquitate, vtpote ſibi abominabili, vtpote inimica dilecto deo. De iniquitate autem proculdubio aliena, propriam enim non compatitur. [Congaudet autem veritati.] Expectabas vt diceret, cõgaudet autem iuſtitiæ, non hoc dixit, ſed quod amplius eſt, congaudet autem veritati. Et propriiſſimè dixit, vt intelligeremus quòd charitas ſeu dilectio hæc de qua eſt ſermo eſt dilectio non vanitatis ſed veritatis Amori cuique reſpondet ſua delectatio & econuerſo, amori carnali delectatio carnalis reſpondet, & econuerſo & ſic de aliis quo fit vt delectatio veritatis reſpondeat amori charitatis, & econuerſo. Dilectio Chriſtiana eſt dilectio veritatis non figmentorum, eſt dilectio verorum bonorum, non vanorum quæ apparent bona, eſt dilectio veritatis etiam ſi deiectionem honoris proprij ſonet, ſi priuationem corporalis vitæ inducat, & propterea congaudet veritati vitæ, doctrinæ & iuſtitiæ. [Omnia ſuffert.] Intus congaudet veritati, exterius quoque omnia ſuffert. plena eſt patientiæ charitas vſqueadeo vt non quædam ſed omnia toleret, non ſolum tormenta & mala pœnæ ſed etiam mala culpæ. non quatenus ſunt mala culpæ (ſic enim non comprehenduntur ſub genere tolerabilium pro quibus diſtribuit omnia quum dicitur, omnia ſuffert) ſed quatenus ſunt pœnalia. nam aliorum crimina triſtitiã

ingerunt

ingerunt non mediocerem diligentibus deum. Vnde & de Lot Petrus Apoſtolus dicit animam iuſtam iniquis operibus cruciabant, ſecundæ Petri 2. Et hinc dicitur quod non fuit bonus qui non potuit tolerare malos [Omnia credit.] Reuelata à deo in ſacra ſcriptura. Actus fidei attribuitur charitati imperatiue ſicut & actus patientiæ, & ſimiliter ſpei. [Omnia ſperat] promiſſa à deo. [Omnia ſuſtinet.] hoc eſt manutenet. ſuſtentat. Hoc quartum charitatis officium conſeruatiuum eſt trium præmiſſorum. nam omnia manutenere & ſuſtentare eſt omnibus periclitantibus ſuccurrere ne malis pœnæ ſuccumbant, ne à reuelatis excidāt, ne promiſſis deſint. ¶ Nec dicit omnes ſuſtinet, ſed omnia, vt intelligamus quòd quanuis ad omnes manutenendos non ſufficiat, ſufficit tamen ad manutenendum & ſuſtentandum omnia illata. reuelata & promiſſa, tum in illo in quo eſt, tum in eccleſia dei. Eſt enim hoc charitatis officium intendens omnibus animæ partibus, quia charitas vniuerſis animæ partibus præſidet, eſt & conſeruans in eccleſia integritatem virtutum quas opus eſt illam habere. [Charitas nunquàm excidit.] Declarat tertio loco excellentiam charitatis quantum ad permanentiam. Quum autem legis quòd dilectio nunquàm cadit, caue ne intelligas charitatem ſemel habitam nunquàm amitti, incidendo in huiuſmodi errorem, ſed intellige Pauli verba tum ex contextu, tum ex ipſis verbis formaliter intellectis, quòd charitas quantum eſt ex parte temporis neſcit caſum. hoc enim formaliter ſignificat aduerbium temporis nunquàm. Et hoc directe intendit, quoniam in hoc conſiſtit differentia inter charitatem & ſubiuncta dona prophetiæ, linguarum & ſcientiæ. Hæc enim dona adueniēte tempore expectatæ fœlicitatis ceſſabūt, charitas autē adueniēte huiuſmodi toto æternitatis tempore, non ceſſabit. Et cum hac veritate conſtat ſtare ſimul quòd aliū de quàm ex tempore charitas poſſit cadere à ſuo eſſe. perditur enim ex peccato mortali. [Siue prophetiæ euacuabuntur.] Non erit in patria cœleſti opus dono prophetiæ, vbi omnes videbunt clare deum. [Siue linguæ ceſſabunt.] Non dicit quòd ceſſabit lingua ſed ceſſabunt linguę, quoniam non ceſſabit ſenſibilis locutio, ſed ceſſabit diuerſitas idiomatum. Erit enim labium omnium vnū, multo magis quàm fuerit olim ante confuſionem linguarum. [Siue ſciētia deſtruetur.] Nō eſt hic ſermo de ſcientia mathematica & huiuſmodi, ſed de ſciētia ſanctorū quæ innititur fidei, quæ quoniam caret euidentia rerum ſcitarum ſicut & prophetia caret euidentia rerum quæ prophetantur, ideo ceſſabunt ſicut

& fides [Ex parte enim cognoſcimus.] Rationem reddit quare ſci entia deſtruetur. Et quod dicit ex parte, referri poteſt vel ad rem cognitam vel ad modum cognoſcendi. Et quidem ſi referatur ad rem cognitam, ſenſus eſt quòd rem cognitam per donum ſcientiæ, partim ſcimus & partim neſcimus. Et vere de cœleſti patria, de deo &c. partim ſcimus & partim neſcimus: & multo maius eſt quod neſcimus. Si vero referatur ad modum cognoſcendi, partim quoque cognoſcimus & partim non, nam deeſt euidenter cognoſcere, & adeſt aliquo modo cognoſcere. [Et ex parte prophetamꝰ.] Similis diſtinctio ex parte rei ꝓphetatæ vel ex parte modi fieri poteſt. nam propheta quo ad modum cognoſcendi caret euidentia rerum quas prænunciat. Quanuis enim Eſaias certus fuerit quod venturus eſſet Meſias verus deus, quia certus erat deum ſibi hoc reuelare, non tamen euidentem notitiam habebat myſterij incarnationis: & ſic de ſimilibus. Rem quoque prænunciatam non ſecundum omnes conditiones rationeſque rei cognoſcebant, non reuelante deo totum. Quanuis autem diſtinctio hæc veritati innitatur, ad literalem tamen ſenſum textus huius directe ſpectat modus cognoſcendi ex parte: quoniam hinc directe infertur ceſſatio. [Quum autem venerit quod perfectum eſt, euacuabitur quod ex parte.] E regione id ex parte locat Paulus perfectum. ac ſi dixiſſet quum autem venerit quod integrum eſt euacuabitur quod cõſtat ex aliqua tantum parte. Nec dicit tolletur defectus partis, ſed tolletur quod eſt ex parte, quod conſtat ex parte: vt intelligamus quòd non ſupplebitur ei quod ex parte eſt altera pars, ſed ipſum quod ex parte eſt tolletur. vt intelligamus quòd non ſupplebitur ſcientiæ aut prophetiæ quod ei deeſt, ſed quòd ceſſabit tam ipſa ſcientia quàm ipſa prophetia conſtans ex parte quemadmodũ tolletur ipſa fides ac ſpes. Et ratio eſt quam diximus: quia conſtant ex euidentia. hoc enim eſt cognitiones, prophetiam & ſcientiam conſtare ex parte. ¶Sed occurrit quæſtio: quum verum ſit quòd diligimus ex parte, cur non eadem ratione inferri poteſt, ergo dilectio ceſſabit? ergo quum venerit quod perfectum eſt, euacuabitur quoque quod ex parte eſt etiam in ipſa charitate, hoc eſt etiam ipſa dilectio ex parte? Quod enim diligamus ex parte, clare patet ex hoc quòd nullus in hac vita diligit deum ex toto corde, ex tota mente, ex tota fortitudine &c. ¶Solutio eſt quòd huiuſmodi ex parte quod inuenitur in dilectione, non ei conuenit ſecundũ ſe, ſed redundat in eam ex notitia ex parte. ſi enim illam perfectam notitiam quæ in patria erit de deo hic haberetur diligeré-

ligeremus non ex parte. & ideo notitia per ſe ex parte conſtãs, tolletur dilectio autem quæ hic patitur hanc redundantiam, non tolletur. [Quũ eſſem paruulus loquebar vt paruulus, ſapiebam vt paruulus, cogitabam vt paruulus.] Relationem præſentis ſtatus ad ſtatum futuræ fœlicitatis poſtquàm declarauit ex relatione conſtantis, ex parte ad perfectum, vt plenius doceret, declarat ex relatione ætatis puerilis ad ætatem virilem vt intelligamus congruere nobis quaſi puerulis huiuſmodi notitias imperfectas prophetiæ & ſcientiæ quæ eſt ſecundum fidem. Vnde ſolos actus puerorum ſpectantes ad notitiam inducit loqui, ſapere & cogitare. Et nihilominus pueriliter loqui relatiue ad genera linguarum, ſapere ad prophetiam, & cogitare ad ſcientiam inducit tollenda. vt ſimul intelligamus in nobis ex ſucceſsione ætatis virilis ad puerilem, non eſſe mirum quòd in ſtatu futuræ fœlicitatis tollentur quæ ſunt præſentis ſtatus imperfecta. Ad hoc enim clare ſubiungitur. [Quando autem factus ſum vir, euacuaui quæ erant paruuli.] Quod ſuperius dixerat tolletur quòd ex parte eſt, modo per metaphoram dicit abſtuli quæ erant paruuli [Videmus nunc per ſpeculum in ænigmate] Non ſufficit Paulo dupliciter declaraſſe relationem præſentis notitiæ ad futuram, ſed tertio declarat ex alia ſimilitudine. Aſſimilat enim præſentem notitiam quam de diuinis habemus viſioni per ſpeculum in ænigmate. Ita quòd tres conditiones ſonat. prima eſt quòd videmus. ſecunda quòd per ſpeculum: & tertia quòd in ænigmate. Sæpe declarauimus quo pacto viſio inuenitur in huiuſmodi quæ de deo ſcimus ſub fide. Videmus enim non res ipſas ſed credibilitatem earum. non videmus quòd deus ſit trinus & vnus, quòd verbum caro factum eſt, & reliqua huiuſmodi, ſed videmus quod hæc ſunt credibilia. ſicut non video Pariſius, ſed video credibile eſſe quòd Pariſius ſit, & hæc viſio cauſatur ex accumulatione tot teſtimoniorum. ¶ [Per ſpeculum vero videre poteſt intelligi dupliciter, vel vt videm⁹ in ſpeculo reſultantes ſimilitudines hominum, arborũ &c. vel vt videmus per vitrea ocularia. Et vtroque modo verificatur quòd vt videmus per ſpeculum in ænigmate diuina. nam & videmus deum non in ſeipſo, ſed in eius ſimilitudinibus quæ ſunt creaturę. nec ex harum inſpiratione ſimilitudinem claram habemus de dei & cœleſtis patrię conditionibus notitiam, ſed obſcuram. & videmus ex parte noſtri per ſpecies abſtractas à ſenſibilibus quaſi per ocularia ſpecula, quæ dei & cœleſtis ſunt patriæ cum difficultate & obſcuritate. [Tunc autem facie ad faciem.] Contra videre per ſpeculum in ænigmate,

ænigmate, deſcribit viſionem dei in ſtatu futuræ fœlicitatis facie ad faciem: hoc eſt ſine medio, Vtrinque excluditur medium: tam ex parte videntis dicendo facie, quàm ex parte rei viſæ dicendo ad faciem: & ſimul claritas viſionis ſignificatur ex intuitu facie ad faciem. Non potuit ſimilitudine ſenſibili ſignificari clarius viſio intelligibilis immediata & clara quàm per viſionem facie ad faciem. ¶Et quoniam Paulus vtitur hac viſione vt opponitur ad viſionem per ſimilitudinem in ænigmate, euidenter conſtat quòd in alio ſenſu vſus eſt Iacob hac viſione quum dixit Geneſis trigeſimoſecundo, vidi dominum facie ad faciem, Nam conſtat quòd per ſimilitudinem viri luctantis cum eo, & cum ignorantia nominis illius: vidit dominum, quod eſt videre per ſpeculum in ænigmate apud Paulū. Sed Iacob ad ſignificādum excellentiam illius apparitionis vſus eſt tali modo loquendi: intendens per dominum non deū in ſeipſo, ſed deum in illo apparente viro, quem virum vidit facie ad faciem. [Nunc cognoſco ex parte, tunc autem cognoſcam ſicut & cognitus ſum.] Quarto Paulus manifeſtat qualis eſt differentia inter notitiam præſentem & futuram de deo penes differentiam ſupra poſitam de eo quod eſt ex parte & perfecto. Declarat ſiquidem ſimul, & quid eſt illud perfectum in notitia, & quid eſt videre deum facie ad faciem, diſtinctum contra videre deum per ſpeculum in ænigmate. Quòd nanque dixerat videmus nūc per ſpeculum in ænigmate, modo dicit nunc cognoſco ex parte. Et quod prius dixerat tunc autem facie ad faciem, modo dicit tunc cognoſcam ſicut cognitus ſum: & hoc quoque eſt perfectum quod tunc veniet. Videntes ſe facie ad faciem ita ſe habent, quòd quilibet eorum cognoſcit alium illo eodem modo quo cognoſcitur ab alio, quantum eſt ex modo videndi: & propterea Paulus dicit tunc cognoſcam deum ſicut & cognitus ſum à deo Nec dicit quantum cognitus ſum, ſed ſicut cognitus ſum: ſcilicet ſine aliquo medio offuſcante ſeu diminuente notitiam. immo eodem medio: nam cognoſcam deum per ipſam & in ipſa deitate vt medio, quemadmodum ego cognitus ſum à deo per ipſam & in ipſa eadem deitate. Et ſimiliter ex parte cogniti cognoſcam deum ſicuti eſt, ſicut cognitus ſum ab eo ſicuti ſum. Ad quorum neutrum ſufficit quæcunque naturalis de deo notitia quam habent intelligentiæ quas angelos dicimus.

¶Dixi autem erudite lector de modo videndi ſine medio offuſcante ſeu diminuente notitiā: quoniā deus nihil intuetur niſi in ſeipſo deo, ſed ille intuitus eſt lōge clarior quā videre facie ad faciē: & emi-

& eminenter includit in ſe quicquid perfectionis,& claritatis eſt in videre facie ad faciẽ intelligibili intuitu.Sed Paulo ſufficit vti illo intuitu prout habet id quòd eſt viſionis facie ad faciẽ. Et ideo dicit tunc cognoſcam ſicut & cognitus ſum:hoc eſt intuendo deum ſicuti eſt,ſiquidem & ipſe intuetur me ſicuti ſum.[Nunc autẽ manent.]In præſenti tempore manent in omnibus Chriſtianis nomine & factis,non in quibuſdam ſic,& in quibuſdã non.[Fides ſpes, charitas,tria hæc.]Ecçe diuiſiones operationum ſunt. idem autẽ deus:& verę idem deus eſt harum operationum non ſolũ author, ſed regula & obiectum tota enim credendi ratio eſt deus,qui creditur reuelator omnium quæ credimus:quem credimus trinum in perſonis,vnum in ſubſtantia,creatorem cœli & terrę &c. Vniuerſę quoque ſpei noſtræ ratio eſt deus,qui promiſit beatitudinem. qui ſperatur beaturus nos per ipſum Nec minus vniuerſæ dilectionis noſtræ ratio eſt deus, quem ſuper omnia & in omnibus diligimus cui quærimus gloriam,&c.¶Et dixit tria hæc, non vt numerandi tibi tolleret laborem, ſed vt intelligamus ex induſtria tria hæc tãtum proponere:quia ſola hæc tria ſunt virtutes theologales,habẽtes ſcilicet deum pro proximo obiecto,fine & regula.Sola hęc tria principatum obtinent in anima. reliqua enim quæ virtutum aliarum ſunt,ad manifeſtandum ſeu exequendum ſunt. Dixit tria hęc: ne errares putando hæç eſſe vnum & idem cum charitate,propterea quia de charitate dixerat omnia credit,omnia ſperat. ſed intelligeres nec vnum nec duo, ſed tria eſſe,vt non confundamus has virtutes [Maior autem horum eſt charitas.]Vel Græco more interpres locutus eſt(quod magis quadrat) pronomen horum non conſtruitur cum comparatiuo maior:ſed ordo literæ eſt: horũ autem charitas eſt maior. non enim ſignificatur quòd maior his tribus eſt charitas(eſſet enim maior ſeipſa)ſed quòd inter hęc charitas eſt maior,ſicut monſtrando duos gemellos fratres dicimus,horum duorum fratrum hic eſt maior.Neç oportuit explicare qualiter ſit charitas maior: quia ex dictis ſatis habetur quòd principatur fidei,mouendo ad credendum omnia:& ſpei,mouendo ad ſperandum omnia,&ç.

CAPVT XIIII.

S Ectamini charitatem.]Propoſuerat duo:æmulationem meliorem donorum, & excellentiorem viam. Tractauit ſecundum in præcedente capitulo,intendit modo tractare primum. Et propterea continuãdo dicta dicẽdis iterũ reſumit primũ,ſubiũgendo.

 [Aemula

[Aemulamini ſpiritualia.]proculdubio dona.[Magis autẽ vt prophetetis.]Quòd proponendo in genere dixerat potiora, modo in ſpecie dicit, magis autem vt prophetetis. Et eſt ratio dicti: quia Corinthij magni pẽdebant donum linguarum nimis: propterea enim Paulus præponit prophetiam vt doceat Corinthios magis appetere donum prophetiæ quàm donum linguarum. In primitiua ſiquidem eccleſia alij accipiebant à ſpiritusancto donum linguarum, alij donum prophetiæ. Corinthij autem valde appetebant donum linguarũ. ¶ Vbi aduerte quòd vniuerſus textus iſte loquitur proprie de dono linguarum & dono prophetiæ. vt tractando textus ipſe teſtatur. Et ſcito ex eodem tractatu quòd de ratione doni linguarum, nec erat intelligi ab alijs, nec etiam intelligi ab ipſo loquente verba quæ donum porrigebat: ſed accipiens donum linguarum mouebatur à ſpiritusancto ad loquendum magnalia dei prout ſpiritusſanctus dabat, ei loqui, nec ſolum mouebatur lingua ad proferendum illa verba, ſed ſimul mouebatur à ſpiritusancto affectus loquentis in deum motu cuiuſdam deuotionis ad laudandum deum. Hæc omnia ex textu habentur. ¶ Nec ex his accipias quòd Apoſtoli loquentes linguis non intelligebant quæ dicebant: quoniam Apoſtoli non ſolum linguarum dono donati, ſed ſpiritusancto repleti ſunt, & donum interpretandi ſimul habebant: quoniam ad hoc datæ ſunt illis linguæ, vt non egerent interprete prædicantes diuerſarum linguarum hominibus hęc enim quæ hic à Paulo dicuntur, ſunt de dono linguarum puro intelligenda, vt textus etiam explicat.[Qui enim loquitur lingua]Antequã probet, magis autem vt prophetis, præmittit differentiam duplicem inter donum prophetiæ & donum linguarum. Altera eſt quòd qui loquitur lingua. [Non hominibus loquitur.] nec ſibi nec alteri homini intelligenti quandoque. [Sed deo.] intelligenti.[Nemo enim audit.]Ecce quare hominibus non loquitur, quia contingit quãdoque quòd nullus homo intelligibiliter audit [Spiritus.]pro, ſpiritu,[autem loquitur myſteria.]Ad excludendum etiam loquentem intelligere, dicit quod loquitur myſteria, occulta dei, non ex propria mente ſed ſpiritu, proculdubio ſancto mouente ſpiritum hominis loquentis ad loquendum occulta dei. [Nam qui]pro, qui autem,[prophetat, hominibus loquitur.]Ecce differentia [Ad ædificationẽ.] Superfluit ad. Bene nota quòd loquens lingua nõ ſolũ differt à prophetante: quia ille non hominibus, iſte hominibus loquitur: ſed etiam quia ille loquitur myſteria (hoc eſt occulta) iſte vero loquitur ædificationẽ.[Et exhortationem & cõ-

ſolationem

ſolationem.] Loquitur prophetans manifeſta verba ædificatoria & exhortatoria & conſolatoria. Et ædificatio quidem ad effectum ſpectat: exhortatio vero ad robur in bono: conſolatio autem ad refrigerium in perpeſsione malorum. Vbi cerne materiam vere prophetiæ non eſſe loqui vana, ſed quæ ſunt ædificationis aut exhortationis aut conſolationis ſpiritualis. Hæc eſt prima differentia. [Qui loquitur lingua.] Ecce ſecunda differentia. [Semetipſum ædificat.] Accẽditur enim affectus proprius loquentis erga deum, largitorem tanti doni. [Qui autem prophetat, eccleſiam dei, ædificat.] Superfluit dei: quanuis ſubintelligatur. Differentia clara eſt [Volo autem omnes vos loqui linguis magis autem prophetare] Ne ex dictis differentijs aſpernari videretur donum linguarum, aſſerit placere ſibi quòd in omnibus ſit donum linguarum: magis tamen placere quòd in eis ſit donum prophetiæ. [Nam maior eſt qui prophetat quam qui loquitur linguis.] Ecce ratio. [Niſi forte interpretetur] Superfluit forte. Hic eſt textus, vnde clare ſumitur quòd de ratione doni linguarum non eſt quòd ipſe loquens intelligat ſua verba: nam ſi intelligeret non diceret Paulus de loquente linguis niſi interpretur. hoc eſt niſi exponat verba quæ loquitur. niſi habeat donum interpretandi verba quæ loquitur. Talis enim qui habet vtrunque donum non poſtponitur prophetæ, quoniam interpretatio eſt ad ædificationẽ eccleſiæ: vt clare ſubditur, dicendo. [Vt eccleſia ædificationem accipiat.] Hic eſt enim fructus interpretationis quem non habet donum linguæ purum. [Nunc autem fratres.] Declarat Paulus quod dixerat quòd loquens linguis non ædificat eccleſiã, multiplici argumẽto: & primo à ſeipſo. [Si venero ad vos linguis loqẽs, qd vobis prodero] quaſi dicat nihil [Niſi vobis loquar] intelligentibus. [Aut in reuelatione.] diuinorum ſecretorum quæ ſola reuelatione noſcuntur. [Aut in ſcientia.] eorum quæ ſpectant ad ſacras ſcripturas. hæc eſt enim ſcientia ſanctorum. [Aut in prophetia.] futurorũ ſeu occultorum cordiũ [Aut in doctrina.] morum. [Tamen.] pro, quin &. Secundum argumentum ad idem ex inſtrumentis muſicis affert. [Quæ ſine anima ſunt vocem dantia.] hoc eſt inſtrumenta muſica, quæ dicuntur emittere vocem pro quanto ſimilitudines quaſdam vocum ingerunt, dum arte humana muſicam reſonant [Siue tibia.] Et in hoc intellige genus inſtrumentorum muſicorum quæ flatu ſonant [Siue cithara.] Et in hoc comprehenduntur inſtrumenta quæ tactu ſonant. [Niſi diſtinctionem ſonituum.] pro, ſonis, [dederint.] hoc eſt niſi ſoni dearticulentur

ad

ad ſimilitudinem vocum muſicarum. [Quomodo ſcietur id quod canitur]Deeſt tibia,[aut citharizatur?] Clarum eſt enim quòd niſi dearticuletur ſonus citharæ non diſcernitur quod canitur. Si nanque confuſe ſonaret, nullus cantus diſcerneretur in eo. [Etenim ſi incertam vocem tuba dederit, quis parabit ſe ad bellum?] Declarat amplius exemplo à ſono tubæ quæ aliter ſonat quum vocat ad prælium, aliter quum cauſa lætitiæ, aliter quum ad conueniendum. Et propterea ſi vocem non determinatam ad hoc vel illud, ſed incertam dederit, nullus accinget ſe ad prælium. [Ita & vos per linguam] hoc eſt per donum linguæ [Niſi manifeſtum ſermonem dederitis.] hoc eſt niſi intelligibilem alijs ſermonem protuleritis aut interpretati fueritis. [Quomodo ſcietur id quod dicitur?] Quaſi dicat nullo modo. [Eritis enim in aëra loquentes] Prouerbium vſitatum inducit pro inconuenienti comitante loquentes linguis ſine intellectu aut interprete. [Tam multa.] Tertium affert argumentum ad idem ducens ad inconueniens. [Vtputa] Dictionem Græcam interpretatam vtputa alij interpretantur verbi gratia, alij vt contingit. Et hoc magis quadrat ſententiæ textus, ſignificatur enim innumera multitudo idiomatum, vt contingit. [Genera linguarum] pro, vocum. [ſunt in hoc mundo.] Superfluit hoc. [Et nihil ſine voce eſt.] hoc eſt & nullum hominum genus ſine idiomate ſuo eſt. Et affert hæc vt intelligamus quod eſſe barbarum eſt eſſe relatiuum, & nullum hominem eſſe abſolute barbarum: quoniam in omni genere ſunt homines communicantes in idiomate, ac per hoc inter ſe nullus eſt barbarus: hinc enim properat ad deducendum inconueniens, dicendo. [Si ergo neſciero virtutem vocis, ero ei cui loquar] pro, qui loquitur. hoc eſt loquenti.

[Barbarus.] Ego audiens, & non intelligentes ſignificatum vocis ero barbarus loquenti & econuerſo. [Et qui loquitur.] erit, [Mihi barbarus.] hoc eſt illud inconueniens ad quod deducit, quòd quum quis loquitur linguis non intelligenti vterque eſt alteri barbarus: & loquens audienti, & audiens loquenti vt vel ex hoc abominabili nomine abducat Corinthios à tanto affectu doni linguarũ [Sic & vos quoniam æmulatores eſtis ſpirituũ.]Prudens Paulus tacita applicatione barbari ad Corinthios loquentes linguis non intelligentibus, & abſque interprete, vertit applicationem cum illorum laude ad ſuadendum vt quærant maius bonum. Acſi apertius dixiſſet: ſic & vos vitantes hæc, quia æmulatores eſtis donorum ſpiritualium. hoc enim ad laudem illorum

ſpectat,

ſpectat. [Ad ædificationem eccleſiæ quærite vt abundetis.] Non dicit quærite vt propheteris ad ædificationem eccleſię, ſed abſolutius quærite vt abundetis donis ſpiritualibus ad ædificationem eccleſiæ. poterant enim hoc habere etiam ſine prophetia, habendo cum dono linguarum donum interpretandi. Vnde & ſubiungit. [Et ideo.] vt abundet ad ædificationem eccleſiæ. [Qui loquitur lingua, oret vt interpretetur.] Ecce via qua quærendum eſt abundare ad eccleſiæ ædificationem, oratio deprecatiua ad deũ pro dono interpretandi. [Nam ſi orem lingua] Hactenus Paulus declarauit quòd qui loquitur lingua non ædificat eccleſiam niſi interpretetur: quòd in ſecunda differentia inter linguam & prophetiam dictum fuerat. modo declarat illud quod in prima differentia dixerat: ſcilicet qui loquitur lingua non loquitur hominibus ſed deo. & primo quòd non loquitur ſibijpſi qui orat lingua. [Spiritus meus orat, mens autem mea ſine fructu eſt.] Ne intelligeres de ſpiritu ſancto ſed de proprio orantis ſpiritu dicit ſpiritus meus. Quemadmodum loqui lingua eſt loqui ſecundum donum linguæ purum, ita orare lingua eſt orationem vocalem ad deum fundere ſecundum donum linguæ purum. Spiritus meus vt diſtinguitur contra mentem meam, eſt pars affectiua vt ad ſpiritualia, ad deum ſumme ſpiritualem affecta eſt impulſu ſpiritus ſancti: mens vero mea, pars eſt intellectiua vt meditatur, contemplatur & penetrat. Teſtatur enim experientia quòd quum aliquis Latinæ linguæ expers, à ſpiritu ſancto mouetur ad orandum Latine (puta ad dicendum pſalmum miſerere mei deus) ſpiritus quidem eius, hoc eſt pars affectiua, orat (deuotione ſiquidem accenditur ad deum & ſpiritualem gratiam remiſsionis peccatorum) mens autem eius, hoc eſt intellectus, non meditatur ſenſum verborum quæ dicit, non contemplatur ſignificata per illa, non penetrat illa & propterea mens quatenus mentis exercet officium penetrandi ſignificata eorum quæ dicit orando, eſt ſine fructu proprio qui eſt paſci ſenſibus ſeu ſignificatis orationis. Hæc eſt ſententia Pauli. Cum qua tamen ſtat quòd plus fructus cõmunis (qui eſt lumen dei circa ea quæ ſunt propriæ ſalutis) percipiat mẽs talis orantis ex feruore ſpiritus ĩ deũ quã percipiat orans theologus ſciẽs & penetrãs ſenſus omnes illius pſalmi. [Quid ergo eſt?] Interrogatio eſt ad inquirẽdũ an propterea non eſt bonum orare lingua quã orans non intelligit. [Orabo ſpiritu, orabo & mente pſallam ſpiritu, pſallã & mẽte.] Sufficiebat propoſito dicere pſallam ſpiritu pſallam & mente. nam de vocali oratione

tione ſermo erat & pſallere quũ idem ſit quòd canere, orationem ſonat vocalem. Verum abundans doctrina Paulus explicat ꝙ melius eſt tã ſola interna oratione quã oratione vocali orare vtroque modo (ſcilicet ſpiritu & mente) quàm ſpiritu tantum. vt ſimul doceret & bonum eſſe orare ſpiritu, & melius eſſe orare ſpiritu & mẽte etiam in oratione pure interna vt quum perſona indocta ſpirituali feruore orat, intus tantum animum eleuando in deum quaſi in genere & in confuſo, perſona autem erudita non ſolum ſpiritum ſed mentem diſtincte contemplantem diuina myſteria eleuante, de hoc enim grandi modo dicit orabo ſpiritu, orabo & mẽte. [Cæterum ſi bene dixeris ſpiritu.] Oſtendit quod nec hominibus alijs loquitur ex hoc quòd vtens dono linguæ in oratione publica incurrit inconuenieus. ſcilicet quòd caret reſpondente. Benedicere ſpiritu eſt laudare deum aliena lingua ex dono ſpiritus. [Quis ſupplet.] pro, qui implet, [locum idiotæ, quomodo dicet amen.] Idiota Græca dictio eſt & illiteratum ſignificat. Et de tali dicit quòmodo dicet amen: quòd ſignificat fiat ſeu vere quomodo cõſentiet affirmãdo ſeu cupiendo. [Super tuam benedictionẽ.] pro, gratiarum actionem? Et rationem ſubdit. [Quoniam quid dicas neſcit.] Et ne intelligeres reprehendi à Paulo huiuſmodi diuinas laudes ſubiungit. [Nam vt quidem bene gratias agis.] in quo & laudat opus & explicat quòd dixerat quòd loquẽs lingua loquitur deo. [Sed alter non ædificatur.] In quo deficit lingua à prophetia Ex hac Pauli doctrina habetur quòd melius ad ædificationem eccleſiæ eſt orationes publicas quæ audiente populo dicuntur dici lingua communi clericis & populo quàm dici Latine. [Gratias ago deo.] Deeſt meo. Expeditis differentijs inter prophetiã & linguam, tractat quod principaliter propoſuerat, magis autẽ vt prophetetis. Et primo ab exemplo proprio. [Quod omnium veſtrum lingua loquor.] pro, omnibus vobis magis linguis loquens. ego magis loquens linguis ꝙ̃ omnes vos, gratias ago deo meo. Vbi apparet quòd donum linguarum ipſe ſolus maius habet quàm omnes illi, & quod gratias agendo deo vtitur illis non inutiliter coram alijs. & propterea ſubiungit aduerſatiue. [Sed in eccleſia.] in conuentu aliorum. [Volo quinque verba in ſenſu meo.] pro, mente mea, [loqui, vt & alios inſtruam quàm decem milia verborũ in lingua.] malo pauca verba à me intellecta & ad eruditionem aliorũ in eccleſia dicere quàm innumera ſolo dono linguæ. Ecce exemplũ proprium. Vnde diſcere debemus eligibilius eſſe vt in eccleſia dicantur diuina (horæ ſcilicet canonicæ & miſſæ) intelligibiliter

ſine

ſiue melodia muſica quàm ſic vt nō intelligi poſsint. qualiter ſunt tam particulæ que ſonis committuntur organorum quàm quas cātus reddit imperceptibiles, vel multitudine clamoris occupantis, vel qualitate cantus notas magis quàm verba continentis. Hęc enim omnia magis extranea ſunt quàm decem milia verborum in lingua. [Fratres nolite pueri effici ſenſibus.] Si non mouemini ab exemplo meo, moueamini ex puerili ætate quam induitis ſi nō diſcernitis inter donum linguæ & prophetiæ quod eorum eſt melius. Pueri ſenſibus fiunt qui imitantur pueros in hoc quód non diſcernunt inter bonum & melius. [Sed malitia paruuli eſtote.] Paruuli malitia ſunt qui maligno carent animo imitantes in hoc pueros. [Senſibus autem perfecti eſtote] Perfecti ſenſibus ſunt qui pro conſuetudine ſancta exercitatos habent ſenſus mentis ad diſcretionem boni & mali. quemadmodū viri perfecti in ætate maiori habēt ſenſus humanos ad diſcretionem boni & mali humani. [In lege enim ſcriptū eſt.] Eſa. 28. Appellat enim legem totū vetus teſtamentū. [Quoniā]pro, ꝙ, [in aliis linguis.]hoc eſt variis linguis. [Et labijs aliis.]hoc eſt diuerſis modis proferendi. [Loquar populo huic.]Hebræo. [Et nec ſic exaudient me.]obediendo. [Dicit dominus.] Vbi aduerte ꝙ Paulus induxit hęc ex Eſaia quo ad ſenſum & cōiunxit illā particulā & nec ſic exaudient me, quę ibidē habetur interpoſitis tamen quibuſdam verbis: particulam vero illā dicit dominus, Paulus appoſuit exponendo hæc verba in perſona dei dicta. Quorſum autem hanc ſententiā attulerit, ſubiungit [Itaque linguæ in ſignum ſunt, non fidelibus.]id eſt, non credentibus. [Sed infidelibus.]hoc eſt incredulis. [Prophetiæ.]pro, prophetia, [autem nō infidelibus, ſed fidelibus,] Ex allata Eſaię ſententia deducit Paulus differentiam inter prophetiam & linguas, penes eos quibus hæc in ſignum data ſunt à deo. Et intendit ad literam quòd donum linguarum datum eſt à deo in ſignum Hebræo populo tēpore infidelitatis eorum ad confutandum eorum incredulitatem, prophetia vero data eſt eidem populo tempore fidelitatis eorum. Si diſtinxeris ſtatum Hebræi populi in ſtatum quo veram habuit fidem, & ſtatum quo de ſtatu fidelium tranſiuit ad ſtatum infidelium, percipies hæc. nam perſpicies quòd innumeri prophetæ dati ſunt populo illi dū erat in ſtatu veræ fidei: quū autem occiſo Chriſto increduli, ac in conſortium infidelium tranſirent, aduenit ſpiritusſanctus in dono variarum linguarum in die Pentecoſtes Ita quòd differentia linguarum & prophetiæ quam ponit hic Paulus, penes ſtatum Iudaici populi intelligitur. Et dixit hoc, vt Co-

rinthij,

rinthij,non pueri ſenſibus,ſed perfecti diſcernerēt ex diuerſo ſtatu populi Hebræi quo data eſt eis prophetia, & quo datum eſt eis donum linguarum quantum præeminet prophetia linguis. Deſcribit enim prophetiam fructuoſam populo illi,vtpote fideli,donum autem linguarum infructuoſum eidem populo,vtpote nec ſic credenti vero Meſiæ immo ex tunc transferens eos in genus infidelium. Hoc enim deducit Paulus dicendo,quòd in ſignum ſunt incredulis,in ſignum proculdubio Meſiæ incredulis Iudæis. Et hūc eſſe ſenſum intentum à Paulo,apparet ex hoc quòd in genere loquendo de credentibus & incredulis ſtatim ſubiungit oppoſitum de prophetia,dicendo quòd prophetia incredulos conuertit. Et in Actis Apoſt.donum linguarum datum eſſe conſtat Cornelio & ſuis credentibus & coram credentibus, immo in ſignum Petri & eccleſiæ fideliū, quòd ſpiritus ſanctus effuſus eſſet in nationes, vt patet Act.x.& xj. [Si ergo conueniat vniuerſa eccleſia in vnū, & omnes linguis loquantur.] Accumulat rationes ad præferendū prophetiam linguis ex accidentibus in publica eccleſia eorum, vt vel ſic præferant prophetiam linguis Sententia eſt clara. [Intrent autem idiotæ aut infideles,nōne dicent quid inſanitis.] pro quòd inſanitis.eſt enim ſenſus eos affirmaturos quòd inſanitis [Si autem omnes prophetent,intret autem quis infidelis vel idiota, conuincitur] pro coarguitur, ab omnibus [diiudicatur ab omnib⁹.] Si omnes loquimini linguis vos arguemini ab idiota ſeu infideli, quòd inſanitis,ſi verò omnes prophetetis erit ecōuerſo,quandoquidem ipſe idiota aut infidelis coarguitur ab omnibus,dijudicatur ab omnibus, prophetis (vt in hoc eodem capitulo Paulus dixit)loquentibus ædificationem & exhortationem & conſolationem ſpiritualem, idiota aut infidelis audiens conferendo vitam ſuam:ſuperſtitiones ſuas,& affectus ſuos cum ijs quæ audit,arguitur in ſeipſo & diſcutitur in ſeipſo [Occulta enim]pro, & ſic occulta,[cordis eius manifeſta fiunt.] Non dicit cui manifeſtantur, progreſſus tamen ſuſceptæ repræhenſionis & diſcuſſionis habet vt ſibijpſi manifeſtet occulta cordis proprij, hoc eſt peccata quæ neſciebat eſſe peccata manifeſtet ſibi quòd ſunt peccata.Culturam ſiquidem idolorum infidelis reputabat eſſe religionem, idiota vero aliquod aliud ſibi occultum peccatum diſcit. [Et ita cadens in faciem adorabit deum.] Ecce vlterior progreſſus ad conuertendū infidelem vel ad illuminandum ineruditum. primo enim arguitur & diſcutitur & hinc deinde in notitiam occulti proprij criminis venit,atque inde procidit in faciem adorans deum & demum.

[Pronuncians

[Pronũcians quòd vere deus in vobis ſit:Quid ergo fratres?] Poſt quam declarauit magis autẽ vt prophetetis,declarat quod primo propoſuerat,æmulamini ſpiritualia, inſtructurus eos circa vſum ſpiritualium donorum.Continuat autem dicta dicendis,ſub quæſtione inferendo,quid ergo ex dictis eſt agendum? Et ſubiungẽs quomodo agendum in eccleſia ait [Quum conueniris.] Ecce eccleſia [Vnuſquiſque veſtrum.] Non dicit aliquis veſtrum, ſed qui libet veſtrum [Pſalmum habet,] non dicit pſallit. Et ſimiliter ſubiungẽdo. [Doctrinam habet, Apocalypſim habet,linguam habet, interpretationem habet.] Non dicit docet,reuelat,loquitur,interpretatur,vt intelligamus quod loquitur de habere communẽ pſalmum,doctrinam,reuelationem,linguam ac interpretationem. Et eſt ſenſus ꝙ quũ conueniris vnuſquiſque veſtrũ habet in conuẽtu hæc quinque. ad quod verificandum ſufficit quod in conuentu ſit aliquis doctor, aliquis habens donũ linguę aliquis habens donũ interpretãdi,& ſic de reliquis, hoc enim ſufficit ad hoc vt quilibet habeat hęc in cõmuni.Spirituales ſiquidẽ diuitias eccleſię Corinthiorũ deſcribit Paulus dicendo quum conueniris, ad ſignificãdum qualiter vnuſquiſque hæc habet,ſcilicet in cõuẽtu. Quorſum autẽ hæc deſcribat explicat dicẽdo.[Omnia ad ædificationẽ fiãt.] nihil fiat vane,ſed ad eccleſiæ Chriſti promotionẽ in ſpirituali vita Interpres Græcas dictiones reliquit pſalmum & Apocalypſim, quum potuiſſet Latine dicere canticũ loco pſalmi & reuelationem loco Apocalypſis. Et intellige per reuelationem reuelationes quæ tũc temporis fiebant illis qui prophetabãt,ſubiungit enim de iſtis, quòd ſi alteri fuerit reuelatum,per canticũ vero nõ ſolum Dauidicos pſalmos ſed quoſcunque diuinos hymnos. per doctrinam autẽ non ſolum morũ ſed ſacrorũ quorũcunque [Siue lingua quis loquitur.] Diſponit modum vtendi dono linguarum. primo quantũ ad numerum loquentiũ [Secundũ duos aut multum.] pro, plurimũ [tres.] Numerũ ſtatuit binariũ aut ad ſummũ ternariũ,qualibet vice qua fit cõuẽtus. Deinde quantũ ad tempus. [Et per partes] pro,& ſeparatim. hoc eſt & nõ ſimul duo loquãtur ſed ſeparatim. Poſtea quantum ad fructum. [Et vnus interpretetur.] quod aliena lingua dictum eſt,vt ab omnibus intelligatur quid dictum fuerit. Denique in euentu abſentis interpretis [Si autẽ non fuerit interpres,taceat in eccleſia.] Hinc clare habetur quòd de ratione doni linguæ nõ erat quòd ipſe loquẽs ſciret interpretari in materna lingua quæ dicebat.Corinthiis enim loquẽtibus linguis dicit ſi autẽ nõ fuerit interpres taceat in eccleſia. Si Corinthius quilibet habẽs

linguarum

linguarum donum ſciuiſſet interpretari idiomate Corinthio quæ dono linguarum dicebat, non oportuiſſet ſolicitum eſſe Paulum ſi defuerit interpres, non impoſuiſſet illi ſilentium in eccleſia quoniam ipſemet loquens aderat interpres ad eccleſiæ ædificationem. [Sibi autem loquatur & deo.] Dixi taceat in eccleſia, & non dico vt taceat penitus: quoniam poteſt vti dono linguarum priuatim loquendo ſibiipſi in ſpiritu non in mente, vt ſupra dictum eſt. & propterea adiungit & deo: vt intelligamus quòd concedit non vanum vſum doni linguarum, ſed vſum religioſum in oratione in qua homo loquitur deo & ſibiipſi in ſpiritu. [Prophetę autem duo aut tres dicant.] Diſponit de vſu doni prophetiæ in conuentu. Et intellige dicant non ſimul ſed ſucceſsiue. [Et cæteri diiudicent] Ne profitens ſe prophetam fallat aut fallatur, ſtatuit quòd cæteri diſcernant, diſcutientur dicta [Quod ſi alij reuelatum fuerit ſedēti.] Audientes ſedere prophetante ſtante ſignificat dicendo quòd ſi alij ſedenti. & cum hoc ſignificat nouam tunc in actu ſedendi reuelationem factam. Ita quòd duos modos prophetandi inſinuat. alterum velut ordinarie prophetantium dicendo præparata ex præhabitis reuelationibus. & de talibus ſtatuitur duo vel tres dicant. Alterum repentina tunc ibidem reuelatione motorum ad prophetandum. & de talibus ſtatuit hoc. [Prior taceat.] Statuit quòd cedat præparata perlaturus repentinæ reuelationi tunc ibidem factæ tanquam ſpirituſſanctus elegerit locum ad tempus manifeſtandi illā reuelationem. [Poteſtis enim omnes per ſingulos] pro ſigillatim, [prophetare.] Ne aut ægre ferat qui cœperat præparata dicere prophetando impoſitū ſibi ex ſtatuto ſilentium, pro tunc, aut eccleſia cauſetur quòd impeditur doctrina per hoc ſtatutum, ſubiungit quòd tempus ſuppetet quo omnes ſigillatim poterunt prophetare & hoc quo ad prophetantes impeditos tunc. [Vt omnes diſcant & omnes exhortentur.] Et hoc quo ad profectum eccleſiæ tam quo ad intellectum diſcendo, quàm quo ad affectum exhortationem accipiendo [Et ſpiritus prophetarum prophetis ſubiectus eſt.] pro, ſubiiciuntur. Eſt enim numeri pluralis ſpiritus. & nō ſignificatur ſpirituſſanctus, ſed ſignificātur ſpiritus proprij, dona propria prophetarum quæ à ſpirituſancto accipiunt. Non ſunt veri prophetę furioſi nec ſui compotes quum prophetant: ſed dona ſpirituſſancti quæ accipiunt ſubiiciuntur libertati prophetarum quo ad vſum, poſſunt habito dono vti & non vti dicendo vel ſilendo. Et dixit hoc occurrendo obiicere volentibus contra ſtatutum quod prophetantes non poſſunt ſe continere quin proſequentur

ſequentur cœpta.[Non enim eſt diſſenſionis deus ſed pacis.] Si prophetarũ ſpiritus nõ ſubiicerentur prophetis, deus motor prophetarum eſſet actor diſſenſionis,eſſet enim cauſa turbati ordinis & confuſionis:multis ſimul prophetantibus inuitis. vbi enim multitudo ſine ordine,ibi confuſio ibi diſſenſionis materia. Et propterea Paulus rationem reddit ſui dicti.quia deus non eſt deus diſſenſionis turbationis & confuſionis ſed pacis.[Sicut in omnibus eccleſiis ſanctorũ doceo.]Superfluit doceo.[Mulieres.] Deeſt veſtræ [in eccleſiis taceant.] Superius mouerat quòd mulier orans aut prophetans nudo capite male facit, & per illud documentum correxit modum orandi aut prophetandi in mulieribus, modo penitus tollit à mulieribus prophetare in conuentu communi, vt intelligamus vtrunque, quod apud Corinthios agebatur,reprehendi à Paulo, tum modum prophetandi nudo capite. tum actum prophetandi in mulieribus. Et quemadmodum ſuperius reprehendendo modum illum attullit pro authoritate conſuetudinem eccleſiarum dei ita modo à more omnium aliarum eccleſiarum inchoat monitionem:inſtruens & dicens. Mulieres veſtræ taceant in eccleſiis,hoc eſt in congregationibus communibus(ſecus in conuentu aliquo particulari) quemadmodum in omnibus eccleſiis ſanctorum mulieres tacent.[Non enim permittitur eis loqui.] ſermone publico qui conuenit præſidentibus,quale eſt prophetare in eccleſia,aut loqui linguis in eccleſia [Sed ſubditas eſſe.] oportet[Sicut & lex dicit.]in Geñ Sub viri poteſtate eris [Siquid autem volunt diſcere,domi viros ſuos interrogẽt.]Quia ratio allata inhibet mulieribus loqui docendo publice, & Paulus intendit imponere ſilentium totale mulieribus in eccleſia,ideo adiungit de ſermone diſciplinæ quod nec interrogando vt diſcant loquantur in eccleſia: & ne in ignorantia maneant ſiquid volunt diſcere,domi interrogent viros ſuos.¶Noli propter hoc documentum reprehendere Chriſtianum morem quo mulieres interrogant in templo dei patres ſpirituales vt diſcant, quoniam hic mos ſanctus eſt, nec eſt contra Pauli documentum. Aequiuocatur enim de eccleſia .nam Paulus docet quod in eccleſia,hoc eſt in communi cõuentu,mulier nec ad docendum nec ad diſcẽdum loquatur.& hoc vbique ſeruatur.mos autẽ Chriſtianus habet quod mulieres in eccleſia: hoc eſt in templo,loquantur & confitendo peccata ſua,& interrogando priuate vt diſcant.Quòd autem prætermiſſis viris ſuis interrogant ſpirituales patres, hoc ex defectu virorum accidit,qui neſciunt mulieres docere,doctrina autem Pauli reſpicit ad id quod deberet eſſe,

ſcilicet quòd viri ſint à deo inſtructi vt poſsint etiam mulieres docere. [Turpe eſt enim mulieri loqui in eccleſia.] Conſuetudini eccleſiarum ſanctarum authoritatique legis, adiungit rationem ex turpitudine actus. Inuerecundia ſiquidem turpis eſt mulieri: loqui autem in publico conuentu ſiue docendo ſiue diſcendo, inuerecundæ eſſet mulieris: & propterea turpe eſt mulieri loqui in eccleſia. [An à vobis ſermo dei profectus eſt?] Si vos eſſetis caput diuini ſermonis (vt eſt eccleſia Hieroſolymitana.) poſſetis dicere quòd aliæ eccleſiæ debent imitari vos & non econuerſo: ſed vos non eſtis à quibus ſermo diuinus incœpit. [An in vos ſolos peruenit.] Rurſus ſi ſoli ſuſcepiſſetis ſermonem dei, adhuc poſſetis dicere quid ad nos de conſuetudine aliorum, quum aliæ eccleſiæ non ſuſceperint verbum dei? ſed nec hoc eſt verum. [Siquis videtur propheta eſſe aut ſpiritualis, cognoſcat quæ ſcribo vobis quoniam.] pro, quòd; [domini ſunt mandata] Demum authoritatem domini apponit omnibus huiuſmodi mandatis de numero loquentium linguis & reliquis, conſtituendo cenſores talis authoritatis tam prophetas (qui diuinis inſtruuntur reuelationibus) quàm ſpirituales, qui ſectantur ſpiritualia dona, qui delectantur ſpiritualibus doctrinis, moribus, actionibus ac honeſtatibus. Hi ſiquidem idonei ſunt ad cognoſcendum quòd hæc non voluntate aut auctoritate, ſed dominicis conformando me documētis ſcribo: ac per hoc domini ſunt mandata vt à quo proficiſcuntur, non immediate ſed mediantibus principiis quæ tradidit nobis. [Siquis autem ignorat, ignorabitur.] pro, ignoret. Nolo contēdere cum nō cognoſcentibus hæc eſſe mādata domini, ſed ſiquis ignorat, ignoret. [Itaque fratres æmulamini prophetare, & loqui linguis nolite prohibere.] Tanquàm perorando, ſummatim duo principaliter intenta documenta concludit. Alterum de affectu ad ſpiritualia dona, præferendo prophetiam linguis. quod vi verborum inſinuat: dum prophetiam æmulari, linguis autem loqui nō prohibendum dicit. Alterum de modo. [Omnia autem honeſte & ſecundum ordinem fiāt in vobis.] ſuperfluit in vobis. Ecce modus ſeruandus, tum vt quælibet perſona ac quælibet actio habeat quod ipſam decet. tum vt ordinate omnia fiant, hæc enim ſunt quę mandauit per tot documenta.

CAPVT XV.

[Notum

N Otum autem vobis facio fratres euangelium quod prædicaui]pro,euangelizaui [vobis.] Poſtquàm repræhendit Paulus quoſdam Corinthiorum abuſus. demum quoſdam eorum circa ipſam fidem errantes reprehendit. Errabant ſiquidem quidam non credendo generalem reſurrectionem mortuorum futuram. Et ne putarent aut obiicerent noua dogmata ſeu nouam doctrinam ingeri à Paulo ad aſtruendam reſurrectionem mortuorum futuram, inchoat ſermonem hunc ad hoc ſcilicet quòd non notificat eis nouam doctrinam,ſed illudmet euangelium quod olim eis prædicauit [Quod & accepiſtis]illudmet euangelium vobis notifico circa reſurrectionem mortuorum , non ſolum quod ego prædicaui, ſed quod & vos acceptaſtis fide, [In quo & ſtatis.] Illudmet eſt euangeliũ cuius vos non pœnitet,ſed in quo cõſiſtitis.[Per quod & ſaluamini.] illudmet notifico euangelium quod eſt adeo vtile quòd per ipſum ſaluamini. [Qua ratione prædicauerim vobis ſi tenetis.] Quia quòd ſaluarentur per euangelium pendet ex modo & forma credendi euangelium(quòd ſcilicet non ſolum mente, ſed integre,ſed factis teneatur)ideo huic effectui vltimo dicto(ſcilicet per quod & ſaluamini) apponit cõditionem ſi tenetis qua ratione prædicauerim vobis·hoc eſt ſi tenetis euãgeliũ illamet ratione qua ego prędicaui vobis. Ac ſi apertius dixiſſet. Ego quidem prædicaui vobis ea ratione ſcilicet vt ſaluemini. Et propterea dico quòd vos ſaluamini ſi tenetis eadẽ qua prædicaui vobis ratione : hoc eſt ſi tenetis euangelium ad ſalutem veſtram pro qua ego prædicaui. [Niſi fruſtra crediditis] Appoſitio eſt exaggeratiua ſubintelligẽdo repeti,qua ratione prædicauerim vobis niſi fruſtra crediditis. Eſt enim ſenſus · per quod & ſaluamini ſi non fruſtra crediditis qua ratione prædicauerim vobis.Fruſtra enim crediſſent ſi non crediſſent ad ſalutem propriã,cuius ratione Paulus eis prædicauerat. [Tradidi enim vobis in primis.] Declaratur futuram reſurrectionem mortuorum contineri in euangelio prædicato, acceptato &c.reſumit illa contenta in euangelio, & illis prædicata ex quibus habetur reſurrectio futura mortuorum myſteria ſcilicet mortis & reſurrectionis Chriſti. Et dicit hęc tradidiſſe in primis, ordine doctrinæ. Incœpit enim euangelizare à myſteriis Chriſti hominis vt ſic deduceret ad myſteria Chriſti dei. [Quod & accepi.] non ego adinueni ſed accepi per reuelationem Ieſu Chriſti· [Quoniam.] pro, quòd. [Chriſtus mortuus eſt pro peccatis noſtris.]quòd Meſias promiſſus in lege & prophetis mor

ſomnus appellatur quia ſurrecturi ſunt à morte,ſicut qui dormiũt ſurgent à ſomno. [Deinde viſus Iacobo.] Hæc non eſt ab aliquo euangeliſta ſcripta. Et creditur Iacobus iſte non frater Ioannis,ſed qui dictus eſt frater domini,qui Hieroſolymitanam rexit eccleſiã. [Deinde apoſtolis omnibus.] tam duodenarij quàm ſeptuagenarij ordinis: Hæc viſio in die aſcenſionis fuiſſe videtur: quæ à Luca ſcripta eſt. Cerne inter hæc quòd Paulus nõ collegit omnes apparitiones diſcipulis factas. Multas enim omittit relatas ab euangeliſtis. [Nouiſsime autem omnium tãquàm abortiuo viſus eſt & mihi] Quando hoc fuerit & vbi,neſcitur. nam in actis apoſtolorũ quanuis narretur Ieſum allocutum fuiſſe Paulũ & auditum à Paulo,nunquàm tamen narratur Ieſus viſus à Paulo. ſed potius oppoſitum,narrando quòd meridie circumfulſit Paulum & ſocios lux de cœlo,& lux tanta inuaſit Paulum vt priuauerit ipſum actu vidēdi. Ne intelligeres quòd ſibi tanquàm optimo reſeruauerit vltimam apparitionem,dixit tanquàm abortiuo,tum extra ligitimum tempus, tum præternaturali accidente nato. Paulus enim & extra tempus quo apoſtoli inſtituti ſunt. & tanquàm violentia intercedente vocatꝰ ac inſtitutus eſt vt patet Actu. nono [Ego enim ſum minimus apoſtolorum] Ex humilitate quidem animi,ſed nõ mēdaciter nec falſe dicit: quoniam quo ad aliquid erat minimus: puta quo ad hoc quòd non fuerat cõuerſatus cum Ieſu, quòd poſtremo extra tempus legitimum aſcitus fuit ad apoſtolatum [Qui nõ ſum dignus.] pro,idoneus,[vocari apoſtolus.] Non ſolũ ſum minimus, ſed nec minimum locum inter apoſtolos mereor. immo nõ ſum idoneus ſeu ſufficiens vt nomen habeam apoſtoli, nec ipſum nomen apoſtoli mereor.[Quoniam perſecutus ſum eccleſiã dei.] Ecce ratio indignitatis, commiſſum olim crimen contra eccleſiam dei. Hiſtoria perſecutionis ſcribitur in Actis Apoſtolorum.[Gratia autem dei ſum id quod ſum.] Partitur ſeipſum Paulus & inde ſe ex ſe,hinc ſe ex gratia dei conſiderat. Et penes ſe ex ſe dixit non ſum idoneus,ſed perſecutionis crimē recognouit: penes ſe vero ex gratia, totum quod eſt arrogat gratiæ. [Et gratia eius in me.] Legēdum eſt [Quæ eſt in me,vacua.] pro,inanis,[nõ fuit.] Prius gratiam dei vt conſtitutiuam ipſius Pauli in eſſe ſpirituali, in eſſe apoſtolico dixit: modo autem collatum ſibi eſſe apoſtolicum, collatum ſibi eſſe ſpirituale (hoc enim ſignificatur dicendo gratia eius quæ eſt in me) deſcribit non fuiſſe inane relatum ad opus: hoc eſt non fuiſſe ocioſum. [Sed abundantius illis omnibus laboraui.] Non ſolum dicit ſed laboraui, ad explicãdum

quòd non fuit inanis : ſed dicit ſed abundantius reſpectu aliorum Apoſtolorum , non aliquorum ſed omnium , non collectiue, ſed ſingulorum. Non dicit ſed abundantius illis omnibus fructificaui ſed laboraui. quòd teſtantur geſta ac perpeſſa ab ipſo & alijs quæ ſcripta ſunt [Non ego autem ſed gratia dei mecum.] Deſunt quoque hic duæ dictiones. Legendum eſt. [Sed gratia dei quæ eſt mecum.] Corrigit Paulus quod dixerat ego laboraui, tanquam ſibijpſi arrogans quòd laborauerit plus alijs: corrigit autem attribuendo laborandi operas non ſibi ſecundum ſeipſum. ſed gratiæ dei quæ eſt cum eo, laborare faciens ipſum. Et ſignificanter dixit quæ eſt mecum , non quæ eſt in me : vt intelligamus gratiam dei tunc opera efficere quum homo cooperatur gratiæ Hominis enim cooperantis eſt dicere gratia dei quæ eſt mecum. homo verò etiam vacans poteſt dicere gratia dei quæ eſt in me. [Siue igitur ego ſiue illi] Tanquàm digreſſus ab euangelizata reſurrectione Chriſti & viſione eius à tot, dixerat Paulus de ſeipſo quòd eſt minimus & cætera. Et propterea rediens modo ad Euangelium euangelizatum tam illis quàm alijs , tam ab ipſo Paulo quàm ab alijs apoſtolis, dicit quòd ſiue ego ſiue apoſtoli alij, euangelizauerimus. [Sic prædicauimus.] pro, prędicamus. hoc eſt perſeueramus prædicantes ſic eſſe: videlicet quòd Chriſtus mortuus eſt pro nobis , quod reſurrexit &c. [Et ſic credidiſtis.] non prædicamus noua vobis aut nouiter credenda, ſed voſmet credidiſtis ſic eſſe vt diximus. [Si autem Chriſtus prædicatur quòd reſurrexerit à mortuis, quomodo quidã dicunt in vobis quoniam] pro, quòd, [reſurrectio mortuorum non eſt?] Incipit declarare quòd reſurrectio mortuorum continetur in euangelio illis prædicato , manifeſtando quòd continetur in reſurrectione Chriſti Et propterea arguendo nonnullos inter Corinthios ſeminantes quòd non erit reſurrectio mortuorum, format conditionalem explicatis tantum antecedente & oppoſito conſequentis. Conditionalis ſiquidem intenta eſt, ſi Chriſtus reſurrexit reſurgent & mortui: oppoſitum autem conſequentis eſt quòd reſurrectio mortuorum non eſt Paulus ſolum explicat antecedens: & ſubintellecto conſequente arguit contra affirmantes oppoſitum conſequẽtis vt clare patet in textu. [Si autem reſurrectio mortuorum non eſt , neque Chriſtus reſurrexit] Arguit ab oppoſito conſequentis ad oppoſitum antecedentis , & vltrà progreditur afferendo inconuenientia quæ ſequuntur ex oppoſito antecedentis , dicendo.
[Si autem Chriſtus non reſurrexit.] Ecce oppoſitum antecedentis.

tis. [Inanis eſt prædicatio noſtra.] Ecce primum inconueniens. [Inanis eſt & fides veſtra]. Ecce ſecundum inconueniens. Et circa hæc duo inconuenientia aliquantulum Paulus immoratur. Et prius exaggerando primum incõueniens dicit. [Inuenimur autem & falſi teſtes dei.] quod longe peius eſt quàm eſſe prædicatores inanes. [Quoniam teſtimonium diximus aduerſus deum quòd ſuſcitauerit Chriſtum quem non ſuſcitauit ſi mortui non reſurgunt.] Et hoc vltimum confirmans ſubiungit.

[Nam ſi mortui non reſurgunt, neque Chriſtus reſurrexit] Eiuſdem rationis cenſet Paulus eſſe quòd Chriſtus reſurrexerit & quòd mortui reſurgent & ſimiliter contradictorias quòd mortui non reſurgent, & quòd Chriſtus non reſurrexerit. [Quod ſi Chriſtus non reſurrexit.] Proſequitur ſecundum inconueniens ſcilicet inanis eſt & fides veſtra. Proſequitur autem reſumendo ex quo ſequitur & ipſum: dum ſubiungit [Vana eſt fides veſtra.] Et ratio repetendi eſt vt declaret quòd dixit. [Adhuc enim eſtis in peccatis veſtris.] Superfluit enim. Exaggerando ſiquidem adiungit quòd non ſolum eſt vana fides veſtra, ſed adhuc eſtis in peccatis veſtris ſi Chriſtus non reſurrexit. Et vere ſic eſſet, quia non eſſent deleta peccata eorum fide Chriſti. [Ergo & qui dormierunt in Chriſto.] Auget ex hac parte inconuenientia. non ſolum vos eſtis in peccatis veſtris, ſed etiam & qui iam mortui ſunt in fide CHRISTI. [Perierunt.] non migrauerunt ad vitam, ſed perierunt perdentes & hanc & illam vitam: vtpote in peccatis ſuis mortui. [Si in hac vita tantum, in Chriſto ſperantes ſumus.] Accumulat inconuenientia. prius enim ab ipſis Corinthijs præſentibus, deinde à præteritis in Chriſto, & modo à ſeipſo & vniuerſis in Chriſto ſperantibus inconueniẽtia affert. Et aduerte quòd dictio excluſiua tantum, iungenda eſt cum hac vita: ita quòd diſtinctio facienda eſt poſt dictionem tantum. Et eſt ſermo de ſpe non ex parte actus ſperandi (quem conſtat eſſe ſolum in hac vita) ſed ex parte rei ſperatæ de hac enim inquit Paulus quòd ſi in Chriſto ſperantes ſumus illud tantum quod eſt in hac vita. [Miſerabiliores ſumus omnibus hominibus.] Et vere ſic eſt: quoniam in hac vita quicunque ſunt in Chriſto ſperantes nihil habent ſibi promiſſum niſi ſupplicia, tormenta, vincula, carceres, & cætera. Alijs ſiquidem hominibus habentibus ſaltem bona huius vitæ nos miſerabiliores eſſemus, carentes, & futuris & præſentibus bonis. ¶Et ſcito quòd interpres dictionem interpretatam ſperantes, non potuit participio præteriti temporis actiuo reddere: eo

quod lingua Latina caret illo ¶ Aduerte quòd hæc vltima conditionalis Pauli (ſi tantum in vita hac ſperantes ſumus in Chriſto, miſerabiliores ſumus omnib⁹ hominibus) ſolitarie dicta caret omni ſcrupulo vt patet ex dictis: ſed relata ad propoſitam materiã de reſurrectione habet difficultatem, eo quòd dato quòd nullus mortuus reſurrexerit, neque reſurrecturus eſſet, adhuc poſſemus eſſe ſperantes in Chriſto in alia vita ratione animæ immortalis: nimis itaque ampliaſſe videtur Paulus negationem reſurrectionis, æquiparando ipſam negationi alterius vitæ. Solutio eſt quòd Paulus non æquiparat negationem reſurrectionis negationi alterius vitæ aut ediuerſo loquendo abſolute, ſed loquendo relatiue ad homines. Significanter enim dicit, ſperantes ſumus, miſerabiliores ſumus, proculdubio nos homines. Et ſignificantius explicat omnibus hominibus, vt de ipſis hominibus intelligamus, non de animalibus hominum. Ego enim non ſum anima mea. Conſtat autem relatiue ad ipſos homines loquendo paria eſſe non reſurgere homines, non eſſe aliam vitam hominum niſi iſtam. [Nunc autem.] Propoſitę conditionalis hactenus Paulus proſecut⁹ eſt progreſſum, à deſtructione conſequentis ad deſtructionem antecedẽtis monſtrando inconuenientia quæ inde ſequuntur. Et ſupererat adhuc probanda ipſa conditionalis, ſ. ſi Chriſtus reſurrexit reſurrectio mortuorum erit. Et propterea hanc conditionalem modo manifeſtat affirmans antecedens [Chriſtus reſurrexit à mortuis.] Ecce affirmatio antecedentis. [Primitiæ dormientium.] Deficit. [Factus eſt.] ſiue fuit. Ecce vis probationis conditionalis, Ex hoc enim quòd Chriſtus reſurrexit à mortuis non qualitercunque, ſed reſurrexit factus primitiæ dormientium, hinc ſequitur ex reſurrectione Chriſti reſurrectio mortuorum. Primitiæ enim relatiuæ ſunt ad ea quorum ſunt primitiæ. Et appellatur Chriſtus reſurgens primus dormientium, eo quòd primus reſurrexit ad vitam immortalem. Lazarus enim & reliqui prius reſuſcitati ſurrexerunt ad vitam mortalem. Illi quoque de quibus Matthæus dicit & multa corpora ſanctorum qui dormierant reſurrexerũt, non ante Chriſtum ſurrexerunt, ſed Chriſti ſurrectionem ſubſecuti ſunt. vt ibidem declarauimus. [Quandoquidem per hominem mors.] Ne ſine ratione affirmatum appareat quòd Chriſtus reſurrexit factus primitiæ, probat hoc ratione. [Et per hominem reſurrectio mortuorum.] Ratio ſatis quadrat, vt quia vis hominis in malo tãta fuit vt inferret mortem vniuerſo generi humano peccante primo parente, par quoque eſt vt redintegretur genus humanum, vt non minor ſit

vis

vis hominis ad vitam generis humani quàm fuerit ad mortẽ eiuſdem alioquin non redintegraſſet deus hominem. [Et ſicut.] pro, ſicut enim, [in Adã omnes moriuntur, ita & in Chriſto omnes viuificabuntur.] Ecce ratio & explicatio ſimul quare per hominem oporteat eſſe reſurrectionem mortuorum, quum per hominem fuerit mors: quia in Chriſto reparatio eſt bonorum omniũ quę per peccatum Adæ perdita fuerunt. Et quemadmodum non ipſe ſolus Adam mortuus eſt, ſed omnes ob peccatum ipſius mortui ſunt, ita Chriſtus nõ reſurrexit ſibijpſi ſolum, ſed per reſurrectionem eius omnes viuificabuntur vita corporali quam omnes perdiderunt propter peccatum Adæ. Non enim peccatum Adæ potentius eſt ad hoc vt omnes moriamur quàm reſurrectio Chriſti ad hoc vt omnes corpore viuamus: quod erit per reſurrectionem [Vnuſquiſque autẽ in ſuo ordine.] Dixerat quòd omnes viuificabuntur: ne hoc æqualiter intelligeretur, dicit quòd vnuſquiſque viuificabitur in ſuo ordine. Et quantum ſubiuncta pandunt, ſermo eſt de ordine temporis Et eſt ſenſus quòd vnuſquiſque viuificabitur tẽpore congruo ſtatui ſui ordinis. Tres ſiquidem ordines reſurgentium tempore non eodem ſubiungit. Et dixit huiuſmodi ſucceſsionis ordinem ad declarandam rationem temporis medij inter primitias & vniuerſitatem fructuum ſeu frugum, inter reſurrectionem Chriſti & reſurrectionem omnium hominum. Ratio enim tangitur in hoc quòd rationi congruit ſeruari ordinem, vt vnuſquiſque tunc reſurgat quando congruit ſtatui ordinis eius [Primitiæ Chriſtus.] Ecce primus ordo in quo cum ipſo ſurrexerunt multa corpora ſanctorum qui dormierant, ad quem etiam ordinem ſpectare pie credimus reſurrectionem beatæ Mariæ virginis. [Deinde ij qui ſunt Chriſti qui in aduentu eius crediderunt.] Legendum eſt [Deinde ij qui ſunt Chriſti in aduentu ipſius.] hoc eſt iuſti ad differentiam eorum qui ſunt Chriſti in hac vita profeſſione Chriſtiana, ſed non ſunt Chriſti in aduentu ipſius, quum ſcilicet Chriſtus venit ad diſcutiendum facta eorum. quia tunc non inueniuntur Chriſti, ſed ſuimet, ſed diaboli. Et hic eſt ſecundus ordo. [Deinde finis.] Ecce tertius ordo in quo reſurgent etiam iniuſti. Et tunc erit finis vniuerſalis, quem deſcribit à duabus actionibus Chriſti prçexigentibus multum tempus inter primitias & vniuerſitatem fructuum oportere intercedere: vt clara pateat ratio intermedij temporis. Altera eſt. [Quum tradiderit regnum deo & patri.] Chriſtum tradere regnum deo & Patri, eſt Chriſtum ex vi ſui meriti perficere tunc membra regni ſui in ea diſpoſitione

qua

qua & ſit & appareat in omnibus deum regnare in illis. hoc enim tunc primum erit, quum perfecta erit reſurrectio mortuorum: & omnes tam ſecundum animam quàm ſecundum corpus ſic erunt diſpoſiti, vt & in ijs quæ ſecundum animam, & in ijs quæ ſecundũ corpus ſunt, & regnet deus & appareat deũ regnare in illis. Hoc eſt enim Chriſtum hominem tradere regnũ deo & patri proprio, pro quanto hæc non merito pure humano, ſed ex vi filialis hypoſtaſis efficiet. [Quum euacuauerit omnem principatum & poteſtatem & virtutem] Ecce altera Chriſti actio, abolere omnem principatum, omnem poteſtatem & omnem potentiam. Virtus enim potentiam hoc in loco ſignificat. Et ſiue intelligatur de magiſtratibus angelicis, ſiue de magiſtratibus eccleſiaſticis ſeu humanis, literalis ſenſus eſt quòd quum erit finis tollet Chriſtus omnes magiſtratus qui modo ſunt ad regimẽ humani generis. Ita quòd duo faciet & aſsignabit regnum deo, & tollet omne regimen quòd modo eſt. Concludit autem omne regimen in his tribus principatũ poteſtate & potentia: vt intelligamus & ſupremos & medios & infimos magiſtratus auferendos, comprehendendo etiam miniſtros exequentes publica poteſtate, appellatos potentiam tanquam nihil aliud habeant magiſtratus niſi quòd poſſunt [Oportet aũt] pro, nã oportet, [illum regnare donec ponat omnes inimicos ſub pedibus ſuis.] Rationem temporis medij inter Chriſtum immortalem primitias, & finem deſcriptum à duabus Chriſti actionibus. Et conſiſtit ratio in hoc quòd oportet Chriſtum regnare donec ſubijciat & deſtruat omnes inimicos ſuos. Et ſignificatur per regnare exercere vt regem decet regni regimen. Ita quòd ſenſus eſt: quia oportet illum, Chriſtum hominem, humano more exercere regni regimen, id eſt diſponere de regno, donec ſubijciat omnia. Hinc enim habetur in primis quòd oportuit Chriſtum reſurgere vt primitias. alioquin non regnaret ipſe homo: vnde & tunc dixit, data eſt mihi omnis poteſtas in cœlo & in terra. Habetur ſecundo quòd oportet medium intercedere tempus donec ponat inimicos ſuos, &c. inter reſurrectionem eius & reſurrectionem reliquorum: alioquin tẽpus finis & tempus quo proficit Chriſti regnũ confũderentur. quoniã durante donec, eſt tẽpus profectus, & reſurrectio generalis eſt tẽpus finis. Habetur tertio quòd durante donec, tempus eſt profectus regni Chriſti: nam ponere inimicos ſub proprijs pedibus continet etiam cõuerſionẽ inimicorũ ad ipſius deuotionẽ, ac ſubiectionẽ volũtariã. Habetur quarto quòd durante donec, oportet eſſe principatus & poteſtates & potentias: hoc eſt vniuerſos

uerſos magiſtratus in regno Chriſti per quos Chriſtus exercet ad profectū regni, regni regimē: & hoc donec cōpleto,abolebit omnes magiſtratus , & aſsignabit regnum deo. ¶Dicit autē oportet neceſsitate diuinæ difinitionis,quam inſerta pſalmi particula inſinuat vtēdo prophetia Dauidis donec ponat [Omnes inimicos.]Significantérque dicit omnes vt nullū excludamus inimicum tā pœnalē quā rationalē:& iniuſti (qui inuiti ſubijciuntur) & tranſeūtes ad iuſtitiā qui volūtarie ſubijciūtur, cōprehendūtur. Omnes enim homines inimicos eſſe Chriſti alibi Paulus manifeſtat . dicens ad Ro.5 commendat autē charitatem ſuā deus,ꝙ quū adhuc inimici eſſemus,&c·¶Et dicit ſub pedib⁹ ſuis. hoc eſt pleniſsime ſubijciat ſibi oēs inimicos:nunc enim quanuis omnia ſubiecta ſint eius poteſtati,non tamē erga omnia exequitur ea quę ſunt ſuæ poteſtatis, ſed paulatim exequitur iſtos ſaluando,illos damnando, nunc hæc nūc illa faciendo Perfecta aūt executio nō erit niſi in fine.Propter quod & ſubditur.(Nouiſsime]pro,nouiſsima, [autē inimica deſtruetur mors.]Ne ambigeres qn̄ perfecta perficietur ſubiectio plena omniū inimicorū,declarat ꝙ nouiſsimus inimicus deſtruetur mors,quòd erit in reſurrectione mortuorū,tūc eni mors deſtruetur Quæ iter inimicos Chriſti numeratur, tū quia etiā Chriſtū inuaſit: tū quia mēbra eius (electos.ſ.) & vniuerſos homines fratres eius ſecundū carnē occupat.Locatur aūt nouiſsima iter inimicos: quoniā vere vltimus fuit Chriſti,vltimus eſt omniū electorū, vltimus eſt ipſorum hominū inimicus inter inimicos præſentis vitæ. Reliqui ſiquidem inimici(ſiue dæmones,ſiue homines, ſiue ægritudines,dolores tormēta,ſiue peccata)prius nos aggrediūtur:mors poſtremus eſt hoſtis [Omnia enim ſubiecit ſub pedib⁹ eius].pro, ſuis.Quod dixerat de omnibus inimicis ex vno pſalmo,extēdit ad omnia ex alio pſalmo:vt intelligamus tum non eſſe extortam expoſitionem intelligere mortem inimicos Chriſti : tum non deſinere regnum Chriſti completo tali regimine regni more humano per magiſtratus,ſed tunc maxime omnia ſubiecta, non qualitercunque , ſed ſub pedibus , hoc eſt pleniſsima executione ſubiecta fore Chriſto homini.[Quum autem dicat omnia ſubiecta ſunt ei,ſine dubio præter eum qui ſubiecit ei omnia.] Declarat ſtatum finalem qualis erit:(dixerat enim deinde finis)ne aliquid propoſito rum remaneat immanifeſtum & quia prius deſcripſit actiones duas Chriſti in fine modo deſcribit ipſum ſtatum Chriſti finalem, & incipit ab hoc quòd omnia abſque vlla exceptione intelliguntur ſubiecta Chriſto à deo . Et appoſuit præter ipſum deum qui ſubiecit non

iecit,non vt hoc quaſi dubium excluderet (quum hoc non poſſet verti in dubium)ſed vt ipſius ſolius dei exceptione explicata, reliqua omnia abſque exceptione aliqua intelligamus ſubiecta Chriſto: ne intelligeres de omnibus ſenſibilibus tãtum. [Quum autem ſubiecta fuerint illi omnia.]ſecundum pleniſsimam executionem. [Tunc & ipſe filius ſubiectus erit.]quatenus homo. [Illi qui ſubiecit ſibi omnia.] hoc eſt deo. Tunc autem erit ſubiectus non quòd tunc incipiat ſubijci deo,ſed quia tunc incipiet nouo modo ſubijci deo.Nam vſque ad illud tũc filius dei homo ſubijcitur deo vt proficiens in regno ex tunc autem & vſque in æternum erit ſubiectus deo vt de perfecto regno gratias agens deo. [Vt ſit deus omnia] hoc eſt omniũ euidens ratio [In omnibus.]non in aliquibus tantum:hoc eſt regnum dei, hoc eſt regnare deum, hoc eſt eſſe aſsignatum regnum deo. ¶ Vbi erudite lector perpendere potes in hac Pauli doctrina prius oportere regnare Chriſtum hominem tanquam humano more per diuerſos magiſtratus & angelicos & eccleſiaſticos ad profectum ſui regni: & hoc regnare extenditur vſque ad vniuerſale iudicium in quo erit reſurrectio generalis &c. Deinde erit regnum dei quandò deus erit omnia in omnibus, quando Chriſto pleniſsime erunt omnia ſubiecta, & ipſe nouo modo deo ſubiectus erit. [Alioquin quid facient qui baptizantur pro mortuis?] Completa ratione ſumpta ex reſurrectione Chriſti ab probandum reſurrectionem mortuorum, adiungit Paulus aliã ad idem rationem ſumptam ex alijs etiam in euangelio contentis. Hæc enim ratio ex baptiſmo ſumpta eſt, quem conſtat in euangelio contineri.Et hoc dicit pro mortuis,perinde eſt ac ſi dixiſſet agentes mortuos,repræſentantes mortuos In hoc enim quòd merguntur ſub aqua, mortuos agunt:& in hoc quòd ad hoc merguntur vt emergant ,agunt mortuorum reſurrectionem. Et ſimiliter in hoc quòd profitetur ſe mortuos mundo ,agunt mortuos: & in hoc quòd ad hoc profitentur ſe mortuos vt tranſeant in nouitatem vitæ,profitentur reſurrectionem mortuorum [Si omnino mortui nõ reſurgunt ,vt quid & baptizantur pro illis?]Dixerat q̃d facient in futura vita explicat modo quòd decepti vane baptizantur pro illis:hoc eſt agẽtes illos,hoc eſt mortuos reſurrecturos. [Si mortui non reſurgũt.]Nec hoc eget expoſitione quia clare conſtat baptiſmi vanitas,ſi mortuorũ reſurrectio nõ eſt. [Vt q̃d & nos periclitamur omni hora?]Quaſi dicat,fruſtra ſi mortui nõ reſurgũt.Et hęc quoque ratio ex euangelio ſumpta eſt quoniã dominus expoſuit diſcipulos euangelizantes continuis periculis. Et intel-
lige

lige hæc tam de baptiſmi quàm de periculorum vanitate in ſenſu antedicto, ſcilicet de nobiſipſis, de hominibus non de parte noſtri quæ eſt anima. Eſſent enim hæc omnia vana quantum ad ſalutem & vitam noſtram, qui ſumus homines non animæ: qui ſumus ſubſtantiæ corporeæ ſenſitiuæ, non ſubſtantiæ ſpirituales. [Quotidie morior propter veſtram gloriam fratres.] Legendum eſt. [Quotidie morior per gloriationem noſtram quam habeo in Chriſto Ieſu domino noſtro.] Poſt rationes ex contentis in euangelio, adiungit exempla propria & iurãtis eſt ſermo iſte, Iurat Paulus per gloriationẽ &c. ꝙ quotidie moritur. Quũ dixit quòd periclitamur omni hora non adhibuit iuramentum, quia pericula exterius cognoſci poterant: quum autem adiungit quòd quotidie moritur interna paſsione (quæ exterius non apparet, quæ poteſt fingi, cuius ſolus deus eſt teſtis) adhibet iuramentum. Iurat autem per rem ſibi valde charam & deo gratam: videlicet per gloriationem quam habet in Chriſto de bono ſupererogationis, de qua ſuperius dixerat, ſatius eſt mihi mori quàm vt gloriationem meam aliquis euacuet. Et dicit noſtram eo quòd charitas omnia communia reddit. vnde & vtrunque dixit, & habeo & noſtram: vt intelligamus quòd propriam communicat gloriationem. [Si ſecundum hominem ad beſtias pugnaui Epheſi?] Interrogatiue legẽdum eſt, ad ſignificãdam negationem: videlicet quòd non ſecundum hominem ſed ſecundum Chriſtum non humana ſed diuina ratione pugnaui ad beſtias Epheſi: hoc eſt pugnæ ferarum expoſitus ſum apud Epheſum. Quando res hæc geſta fuerit neſcitur: nullibi enim legitur niſi hic Paulum expoſitum fuiſſe vorandum à feris. vt de multis aliis ſanctis in eorum geſtis legitur. [Quid mihi prodeſt ſi mortui non reſurgunt?] quaſi dicat nihil. Et nota mihi. [Manducemus & bibamus, cras enim moriemur.] pro, morimur. Ex Eſa. cap. 22 ſumpta ſunt hæc verba quibus ſeductores Chriſtianorũ vtebantur vt fruerentur huius vitæ bonis, qui morimur nunquã rediuiui futuri. Et inducit in hac materia hanc erroneam ſententiã, tum vt reſurrectionem mortuorum ex hac carnali ſententia (vtpote contraria, confirmet, tum vt moneat Corinthios vt caueant ab huiuſmodi colloquiis, vtpote contra fidem reſurrectionis mortuorum. [Nolite ſeduci.] ab huiuſmodi carnalibus colloquiis. [Corrumpunt bonos mores colloquia mala.] Carmen eſt Menandri. Non dedignatur Paulus vti Menãdri carmine ad monitionem ſanctã. Vnde apparet quòd ſententia illa (mãducemus & bibamus, cras enim morimur) verſabatur in ore multorum velut prouerbium.

bium Et propterea Paulus vetat huiuſmodi prouerbiis vti Chriſtianos, quia ipſa colloquia mala etiam ſi vane dicantur, corrumpunt bonos mores. [Euigilate iuſti.] pro, iuſte, [& nolite peccare.] Duo monet alterum vt velut à ſomno euigilent, nō qualitercūque ſed iuſte: ad differentiam eorum qui vigilant vtiliter ad lucra temporalia, aut vane ad ludos & ad huiuſmodi. Et dixit hoc vt audientes huiuſmodi prouerbia mala euigilarent ab incuriæ ſomno iuſte hoc eſt ſic vt attenderent ſeruandæ iuſtitiæ. & hoc quod ad intellectum. Alterum ſpectans ad effectiuam partem eſt. Nolite peccare, huiuſmodi ſententiis allecti [Ignorantiam enim dei quidam habent.] Ecce quòd non ſola dicacitas eſt in culpa ſed ignorantia dei. Et propterea magis eſt vobis vigilandum: quia quidam ignorantiam dei habentes dicunt ſerio hæc prouerbia ad tollendam fidem reſurrectionis mortuorum & ſic inducunt ad libertatem carnalium delectationum homines. [Ad reuerentiā.] pro. ad erubeſcētiam. [vobis loquor.] vt erubeſcatis de hoc quòd inter vos ſunt tales ignorantes, & ſic reſipiſcant qui tales ſunt, loquor vobis hęc. [Sed dicit aliquis.] Firmata fide reſurrectionis mortuorum, trāſit ad manifeſtandum qualia ſunt corpora hominū in reſurrectione. [Quomodo reſurgent mortui?] Hæc eſt prima quæſtio de modo reſurrectionis, & quantum reſponſio pandit, in quæſtionem vertitur an reſurrectio mortuorum fiet ſucceſsione temporis (prout viuētia naturalia fiūt) an erit velut in tempore imperceptibili. [Quali autem corpore venient?] Hæc eſt ſecunda quæſtio de qualitate corporis reſurgentium. [Inſipiens.] Incipit ſoluere quæſtiones, inchoando à ſecunda. Et dicit inſipiens, non contumeliæ ſed correctionis immo manifeſtandæ ignorantiæ gratia. Apparet enim hinc ꝙ non inquirendo ſed obiiciendo contra reſurrectionē mortuorum hæ quæſtioňes ingerebantur. Hoc enim inſinuat appellando inſipiens. Ad quod etiam inſinuandum non dixit ſed dicet aliquis quaſi interrogans, ſed dixit aliquis quaſi obiiciens. Parcens enim noluit nominare obiicientem hæc. [Tu quod ſeminas viuificatur.] hoc eſt non actu vitam habet. Semen enim vitam habet in potentia non in actu. Acquirit autē vitam in actu (quod Paulus vocat viuificari) quū pullulat & vegetatur &c. [Niſi prius moriatur] Superfluit prius. Per quandam extenſionem ſemē mori dicitur pro quanto eſt in latitudine vitā habentium. Præmittit Paulꝰ tres ſimilitudines antequàm reſpōdeat. Quarū prima eſt de ſeme. Ex qua ſimilitudine duo intendit Alterū eſt ꝙ morte intercedente quod ſeminatur acquirit vitam. Et hoc his verbis declarat arguens inſipi-

Inſipientiæ qui hoc non aduertit. Alterum eſt quòd non eſt ſimile ſed tamen propriũ corpus viuũ quod acquiritur à ſemine corpori quod ſeminatur. Et hæc ſubiungit dicendo. [Et quod ſeminas nõ corpus quod futurum eſt ſeminas, ſed nudum granum: puta tritici aut alicuius cæterorũ] Corpus quod ſeminatur Paulus ipſe declarat exemplo grani tritici. Corpus autem quod futurum eſt ex ſemine, nõ declarat exemplo, relinquens pro manifeſto illud eſſe arborem ſeu culmum ſpicatum. Huiuſmodi enim ſunt corpora ex ſemine naſcentia quæ producunt fructus, & ad perpetuitatem ſpeciei ſemina: quemadmodum homo genitus ex ſemine poſtquam perfectus eſt profert ſemen ad cõſeruationẽ ſpeciei. Ecce corpus futurum nõ ſimile corpori ſeminato [Deus autẽ dat illi corpus ſicut vult.] pro, voluit. De corpore naſcente ex ſemine dicit quod deus dat illi ſemini corpus naſcens ſicut voluit æterna diſpoſitione. Diſpoſuit enim ſemini oliuæ dare corpus arboris oleæ. Semini autem tritici dare corp⁹ culmi ſpicati: & ſemini braſsicæ dare corpus plãtæ quæ dicitur braſsica & ſic de aliis. [Et vnicuique ſeminum proprium corpus.] Voluntas dei ſuauiter diſponens omnia dare cuique ſemini corpus ſicut voluit. ita quòd voluit vnicuique ſeminũ dare corpus proprium: hoc eſt quod vendicat ſibi propriũ ex propria natura: vt experientia clare teſtatur. Et intendit Paulus ex hoc exemplo in materia reſurrectionis corporum intelligi, ꝙ morte intercedente homines viuificabuntur & acquirent corpora nõ qualia modo habent ſed quæ vendicant ſibi propria. Ita ꝙ ex hac ſimilitudine ſuadet tria, ſcilicet acquiſitionem vitæ intercedente morte, & differentiam corporis futuri reſpectu præſentis, & proprietatem corporis futuri reſpectu præſentis. [Non omnis caro eadem caro, ſed alia hominũ, alia pecorũ, alia volucrũ, alia piſciũ.] Secũdũ affert exemplũ de vniuerſitate carnium. Cõprehendit ſiquidem omne carnis genus ſub quatuor generibus, ſcilicet volatilium, natantium, hominum, & reliquorũ greſsibilium. Sub quibus intelligũtur etiã quęcũq; ſerpũt aut reptãt. ¶ Et intẽdit ex hoc declarare ꝙ corpus futurũ in reſurrectione erit caro: quod per primũ exemplũ nõ declarabat. vult enĩ intelligi ex tãta diuerſitate carnium, immo ex hoc ꝙ omnis diuerſitas carnis paſsibilis in hoc mundo inuenitur, ꝙ etiã inueniat in futura nouitate mundi caro cõgruens nouo mundi ſtatui, in omni quoque differentia carnis congruentis illi nouitati. quod & inferius probabit. [Et corpora cœleſtia, & corpora terreſtria.] Tertiũ exemplum à differentia inter corpora cœleſtia & terreſtria affert. Appellantur cœleſtia corpora ſol, luna

& ſtellæ

& ſtellæ. Terreſtria autem arbores & reliqua vegetabilia ac mineralia que fixa ſunt terræ. [Sed alia quidem cæleſtium gloria, alia autem terreſtriũ.] Gloria metaphorice corporibus attribuitur pro quanto habent in ſe vnde laudentur & quodammodo glorificentur. vnde ipſa eorum diſpoſitio ex qua laudantur, eorum gloria appellatur, quia eſt materia gloriæ Conſtat autem aliam eſſe diſpoſitionem qua laudantur corpora cæleſtia, & longe inferiorem eſſe qua laudantur corpora terreſtria [Alia claritas.] pro, gloria [Solis alia claritas.] ꝓ gloria [lunæ, & alia claritas] prò, gloria [ſtellarum.] Diuerſitatem inter ipſa cæleſtia corpora quò ad gloriam, in tres ſecat ordines Et tertium, ſcilicet (ſtellarum) ordinem ſubdiſtinguit [Stella enim à ſtella differt in claritate.] pro, in gloria. Ne pares eſſe intelligeres ſtellas quo ad gloriã explicat quòd vna antecellit aliam in gloria. De differentia enim inter ſolem lunam & ſtellas nulla apparet ambiguitas: ſed de ſtellis inter ſe. Et eſt ſermo de naturali gloria, hoc eſt de naturali materia gloriæ. Ad ſenſum enim apparet laudabilior diſpoſitio ſolis quàm lunæ &c. Et ex hoc tertio exemplo vult intelligi (vt poſtea proſequetur) gloriam corporum in reſurrectione diſtare à gloria corporum noſtrorũ nũc, quemadmodum gloria cæleſtium corporum diſtat à gloria terrenorum, & quod inter ipſa corpora reſurgentium erit differentia, pro quanto erit in eis diſpar gloria quemadmodum eſt diſpar gloria in cæleſtibus corporibus. Vbi prudens lector colligere potes quod ex ſeminibus Paulus corpus viuum poſt mortem, ex carnibus corpus illud carneum, ex corporibus cæleſtibus corpus illud glorioſum intendit docere [Sic & reſurrectio mortuorum] Ad omnes tres ſimilitudines refertur ſic. Siquidem ſimilem affirmat reſurrectionem mortuorum his tribus in communi, deinde exequitur ſecũdum ſingula ſigillatim ordine quo inducta ſunt. Vnde inchoãs à ſermonibus ait. [Seminatur in corruptione] Eſt ſermo nõ de naturali ſemine, ſed de corpore noſtro ad ſimilitudinem ſeminis, & eſt ſenſus ſeminatur hoc eſt moritur ad ſimilitudinem ſeminis. Significantius autem noſtrum mori appellat ſeminari ad differentiam mortis aliorum animalium, quorum mori eſt totaliter ſibi mori. Noſtrum autem mori non eſt mori nobiſipſis totaliter, ſed eſt mori ad ſimilitudinem mortis ſeminum, quæ quatenus ſemina ſunt & exercent ſeminum officia, moriuntur ſic vt ſibiipſis vitam meliori modo acquirant. Sic enim Paulus in vera ac ſumma theologia loquens, ſermone theologo & formali dicit corpora noſtra mori ſeminaliter, quia ad vitam meliori modo habendam

habendam moriuntur. Et quod dicitur in corruptione, determinat non ſeminationem, ſed rem ſeminatam: hoc eſt corpus noſtrum. Deſcribit enim conditiones corporis noſtri quod tanquam ſemen moritur. Et primam noſtri corporis conditionem ponit eſſe corruptibile: quod quotidie experimur. [Surget] pro reſurgit, [in incorruptiõe] pro, in incorruptibilitate Magna acquiſitio, vt corpus corruptibile reſurgat (hoc eſt iterum ſeu poſt mortem ſurgat) incorruptibile. [Seminatur in ignobilitate] pro ignominia. Corpus noſtrum modo multis ſubiectum eſſe fœditatibus experimur. [Surget] pro, reſurgit. [in gloria,] nihil habens fœdi, nihil turpis, nihil ignominia dignũ, ſed ſecundum partes ſingulas glorioſum [Seminatur in infirmitate] Quod imbecillitatibus corpus noſtrũ ſubiicitur experimur [Surget] ꝓ, reſurgit. [in virtute.] ꝓ, in potentia. omnis vigor virium motiuarum, omnis vigor ſenſuũ & reliquarum partium corporis tunc acquiritur [Seminatur corpus.] Ecce in hac vltima conditione explicat corpus ſubintellectũ in cæteris tribus. [Animale] hoc eſt quod ſubſtentatur actionib⁹ animæ, vt animat corpus quas conſtat eſſe actiones partis vegetatiuæ, viuimus enim nutritione. Vnde idem eſt dicere corpus animale & corpus indigens alimento: quale eſſe noſtrum corpus vtinam non experiremur. Hinc habes quòd non de ſeminatione ſed de re quæ ſeminatur dicit Paulus hæc quatuor: quoniam conſtat ſeminari (hoc eſt ad modum ſeminis ſepeliri) non corpus animale, ſed corpus exanime. [ſurget.] pro, reſurgit, [corpus ſpirituale.] Non dicit reſurgit ſpirituale, ſed reſurgit corpus ſpirituale ne errares intelligendo corpus eſſe vertendum in ſpiritum, ſed rediuiuum futurum corpus non animale (quale nunc eſt) ſed ſpirituale: vt ſpirituale contra animale in corpus diuidatur. Et quia corpus animale eſt quod viuit ex officiis animæ vegetantis ipſum, intelligendum eſt corpus ſpirituale quod non ex officiis vegetationis, ſed ex virtute ſpiritus viuit. de quo autem ſpiritu ſit ſermo, inferius ſubiunget. [Si eſt corpus animale.] Superfluit ſi. Poſt applicatam primam ſimilitudinem de ſeminibus, proſequitur ad applicandam ſecũdam de carnibus. Similique modo arguit quò vniuerſitas carnium in hoc mundo inuenitur. Quemadmodum enim quia eſt caro greſsibilium infertur quòd eſt etiam caro volucrum & quòd eſt caro piſcium, ne aliqua caro deſit perfectioni vniuerſi, ita modo Paulus ꝓcedit ex hoc quòd eſt corpus animale ad inferendum quod eſt etiam corpus ſpirituale, nec vlla differentia carnis deſit perfectioni vniuerſi. Hic enim proceſſus ſignificatur

ſubiungẽdo. [Eſt & corpus ſpirituale.] Et ne diſtinctio corporis in animale & ſpirituale fictitia exiſtimetur, affert authoritatem ſcripturæ. [Sicut.] pro, &, [ſcriptũ eſt.] Gen. 2. [Factus eſt primus homo Adam in animam viuentem] Quadrat quòd dictio homo ſuperfluit quanuis in nonnullis codicibus Græcis inueniatur. aperte enim ſubiunget è ratione non nouiſsimus homo Adam, ſed nouiſsimus Adam: vt hinc etiam appareat quòd legendum eſt, Fact⁹ eſt primus Adam in animam viuentem. prǽter hoc quòd homo Latinè & Adam Hebraicè ſynonyma ſunt. ❡ Et quod dicitur in animam viuentem, ſignificat in animam vegetantem. formalius tamẽ loquendo ſignificat rem quæ eſt anima in eſſe animæ viuere officiis animæ quatenus animat corpus. Ita quòd hinc habetur quod non ſolum corpus noſtrum viuit officiis animæ quatenus animat corpus, ſed etiam quòd ipſa anima in eſſe animæ viuit propriis officiis quatenus eſt anima Et vere ſic eſſe experimur: quoniam anima ipſa tãdiu durat ſecundum eſſe animæ, quandiu durat officium alendi. deficiente enim ea ab officio alendi perdit quoque eſſe animam: quod eſt animare corpus. [Nouiſsimus Adam in ſpiritũ viuificantem.] Primus Adam ipſe eſt de quo Geneſis loquitur prim⁹ parens humani generis: nouiſsimus Adam Chriſtus eſt. Ille primus parens in eſſe naturæ, iſte primus parens in eſſe gratiæ, Et appellatur nouiſsimus quia non eſt futurus tertius. Ille factus eſt in animam viuentem vt tandiu viueret quandiu anima propriis officiis in eſſe animæ viueret. Iſte factus eſt in ſpiritũ viuificantẽ hoc eſt in rem quæ eſt anima quatenus ſpiritus eſt tanta virtute prædictus, vt ſit etiam ſpiritus viuificans corpus. Quod vt intelligas, ſcito quòd res quæ eſt anima noſtra, & eſt anima & eſt ſpiritus. Eſt anima pro quanto animat corpus, eſt ſpiritus pro quanto intellectualis ordinis eſt & ſupernis cõmunicat. Significatur enim per hoc ad literam ꝙ Chriſtus factus eſt ſecundũ animã quatenus eſt ſpiritus, cum tanta plenitudine ſupernorũ donorũ vt poſſet viuificare corpus abſque officiis animæ quibus vegetat corpus quod eſt poſſe reddere corpus propriũ ſpirituale. hoc eſt enim factum eſſe in ſpiritum viuificantẽ. Et hoc proculdubio habuit Chriſtus à principio cõceptionis ſuæ. nã ex tunc ſpiritus eius tantã habuit virtutẽ vt potuiſſet reddere corpus ſuũ ſpirituale. [Sed non prius.] pro, primũ, [quod ſpirituale eſt, ſed quod animale: deinde quod ſpirituale] Dixerat ꝙ nouiſsimus Adã hoc eſt Chriſtus factus eſt in ſpiritum viuificantem. Cõtra quod quia experientia militauit: quia Chriſtus factus eſt in corpore non ſolum animali (quale habuerat Adã in

ſtatu

ſtatu innocentię) ſed etiam paſsionibus ſubiecto, ideo occurrendo huic obiectioni dicit quòd Chriſtus quidem à principio quo fact⁹ eſt, factus eſt in ſpiritũ viuificantem, ſed non ſtatim ſpiritus eius viuificauit ſuũ corpus ſed ordine ſeruato, non habuit primùm corp⁹ ſpirituale ſed animale, & poſtea reſurrectionis ſuæ tempore habuit & habet corpus ſpirituale Suſpenſa eſt enim redũdãtia viuificationis à ſpiritu in corpus, vt primum habens corpus animale, redemptionis humanę op⁹ perficeret. [Primus homo de terra terrenus.] Proſequitur tertiam ſimilitudinem de corporibus terrenis & cœleſtibus, inchoando ab altera differentia inter primum Adam & nouiſsimum Adam, penes terram & cœlum. Primus inquit homo de terra formatus eſt vt patet Geneſis ſecundo. Et hinc conſequenter terrenus eſt. & natura corporis & affectibus & cognitionis modo. [Secundus homo.] hoc eſt Chriſtus [De cœlo cœleſtis.] pro, dominus è cœlo. Parũ fuiſſet dicere de cœlo cœleſtis: lõge plus dixit, è cœlo quidem, ſed dominus, nõ dominus horũ aut illorũ, ſed ſimpliciter & abſolute dominus vt verus deus intelligatur qui ſol⁹ eſt ſimpliciter & abſolute dominus. Et appoſuit è cœlo, vt ad propoſitã ſimilitudinem de terrenis & cœleſtibus alluderet. Et nihilomin⁹ veritaté dicit teſtante domino Ieſu, Deſcẽdi de cœlo, & rurſus. Nemo aſcendit in cœlũ niſi qui deſcendit de cœlo Prima differentia inter Adã & Chriſtũ fuitquo ad virtuté rei quę eſt anima ad viuificandũ corpus: hæc autem ſecunda eſt quo ad hypoſtaſim ſiue perſonam, Adã enim de terra plaſmatus fuit perſona terrena: Chriſtus autem è cœlo deſcendens eſt perſona diuina. [Qualis terrenus.] Applicat ad nos. Et ſcito in Græco præponi articulũ dictioni terrenus: vt intelligamus quòd de primo homine loquitur qualis fuit ille terrenus primus homo [Tales & terreni.] modo nos ſumus: vt experimur. Et eſt ſermo de qualitate corporis. [Et qualis cœleſtis.] etiam cum articulo: hoc eſt ille cœleſtis dominus è cœlo. [Tales & cœleſtes.] Et eſt ſermo de qualitate corporum Et eſt ſenſus. qualis ſecundum corpus eſt Chriſtus cœleſtis ſecundum hypoſtaſim, tales ſecundum corpus erunt cœleſtes deſcendentes à primo celeſti, imitatione vitæ, doctrinæ &c. [Igitur.] pro, &, [ſicut portauimus imaginé terreni portemus.] pro, portabim⁹, [& imaginem cœleſtis.] Subiũgit hęc ad declarandum quod dixerat qualis tales: ne erraremus intelligẽdo nos ęquales futuros Chriſto. Sicut geſtauimus primi parentis terreni imaginé, quo ad peccatũ & paſsiones tum animi tũ corporis ſimiles illi geniti & affecti (hæc enim eſt in nobis omnibus imago Adæ) ita geſtabimus in reſur-

rectione, cœleſtis Chriſti imaginem quo ad ſpiritum viuificantem corpus, quo ad gloriam corporis & animæ. Ecce multitudo corporum cœleſtium, ecce non hyperbolica comparatio noſtrorū corporum in reſurrectione ad corpora cœleſtia. [Hoc autem dico fratres quia]pro, ꝙ, [caro & ſanguis regnū dei poſsidere.] pro, hæreditare, [nō poſſunt.]Saluator poſt ſuā reſurrectionē dicens, palpate & videte, quia ſpiritus carnem & oſſa nō habet ſicut me videtis habere manifeſtat ꝙ caro & ſanguis in propoſito non ſunt nomina ſubſtantiarū ſed officiorū: nō excluditur per hæc verba Pauli ſubſtantia carnis aut ſubſtantia ſanguis à regno dei in reſurrectione mortuorum, ſed excluduntur carnalia & ſanguinea officia. Vnde appellatione ſanguinis intelligitur officiū ſanguinis quod eſt generare. ſemen enim eſt ſanguinis perfecte coctus: vt philoſophi tradūt. Carnis autem officiū alimentorū vſus intelligitur: eo ꝙ in carne maxime nutritio manifeſtatur. Dicendo itaque caro & ſanguis regnū dei hæreditare non poſſunt, ſignificat & neque vſus eiborum neque vſus venereorum poteſt hæreditare regnum dei. Et explicauit hoc tum ad excludendum figmenta eorum qui has delectationes fingunt in reſurrectione futuras tum ad declarandum viuificationem corporis ſpiritualis non habere hęc officia quæ dat viuificatio corporis animalis. [Neque corruptio incorruptelā poſſidebit] pro incorruptibilitatem hæreditat. Pręter hæc duo officia corporis animalis inuenitur tertio in corpore animali de fluxus quidā humidi interni, qui in quadā corruptione cōſiſtit. & ꝓptęrea hunc quoque Paulus tollit à corporibus ſpiritualibus, dicēs, quòd neque corruptio naturalis humidi hæreditat incorruptibilitatem. Corpus enim poſt reſurrectionem incorruptibile declaratur carere his tribus ſcilicet quacūque deperditione humidi, & vſu ciborū ac venereorū, quę omnia competūt corpori animali. Ita quòd ipſemet Paulus ex his declarat differentes cōditiones corporis animalis & ſpiritualis. ¶ Aduerte hic ꝙ hæc omnia quæ Paulus dixit de qualitate corporū reſurgentiū, intelligenda ſunt de corporibus iuſtorū. More ſiquidem ſuo Paulus à perfectiori parte deſcribit corpora reſurrectionis: quemadmodum paulo ſuperius à perfectiori parte deſcripſit regnū dei, dicendo vt ſit deus omnia in omnibus. hoc enim nō totaliter verificatur de damnatis. & ſimiliter ad Rom. deſcribit iuſtificatos ex fide à perfectiori parte iuſtificatorū, hoc eſt, à perfectis inter iuſtificatos: vt ibidem patet. Vnde non oportet ſolicitū eſſe quempiam quomodo omnes hæ qualitates verificantur de corporibus damnatorū aliquas enim harum qualitatū habebūt

non omnes: Erunt enim corpora damnatorũ incorruptibilia. ſine vſu venereorum, ciborum & fluxu humidi ſed non erunt glorioſa & impaſsibilia. [Ecce myſterium vobis dico.] Particula hæc in cõfinio eſt duarũ quæſtionum motarũ in textu. eſt enim in calce tractatus de qualitate corporum reſurgentiũ, & in principio reſponſionis ad quæſtionẽ primam quomodo mortui reſurgunt. E t vere vtrique tractatui particula hæc ſeruit. ſequenti quidem ad declarãdum non reſurgere vniuerſos: præcedenti autem ad declarandum quòd non oportet mortem intercedere ad aſſequendã immutationem deſcriptam corporum. Et quoniam ambo hęc veriſsime myſteria ſunt (vtpote valde occulta diuina opera) ideo Paulus hæc dicturus, præmittit ecce myſterium vobis dico. [Omnes quidẽ reſurgemus, ſed non omnes immutabimur.] pro, omnes quidẽ nõ dormiemus. ſed oẽs immutabimur Quãuis apud Græcos codices vtra que lectio inueniatur (vt Hiero. teſtatur in epiſtola ad Minerium. & diuerſas opiniones circa hæc affert) legẽdum tamen arbitror vt ſecundo loco ſcriptum eſt: videlicet omnes quidem non dormiemus, ſed omnes immutabimur. tum quia conſtet ſibijpſi Paulus abſque vlla controuerſia hic & ad Theſſal. vbi clare explicat quoſdam non eſſe morituros: quam ſententiam difficile eſt concordare cũ prima lectura, ſcilicet omnes quidem reſurgemus. Tum quia valde diſſonat quòd Paulus commemorauerit ſeipſum cum damnatis, dicendo ſed non omnes immutabimur in prima perſona. immo conſueuit Paulus in prima perſona pluraliter tunc loqui quum aut de electis aut de cõmunibus ſibi & alijs loquitur. Ad euitanda itaque hęc inconuenientia legamus myſterium magnum quòd omnes quidem electi non dormiemus ſomno mortis corporalis: hoc enim eſt quod ad Theſſal. ſcribit. ¶ Nec fit demonſtratio perſonarum quum dicitur omnes non dormiemus (non enim perſonam ſuam eximit à dormitione mortis) ſed fit demonſtratio ſimplex, hoc eſt electorũ. eximit enim à morte multos ſui ordinis hoc eſt multos electos. ſed omnes electi immutabimur mutationibus deſcriptis. Vere hoc eſt magnum myſterium quòd aliqui electorum abſque morte intercedente aſſequentur immutationes omnes has ſupraſcriptas: incorruptibilitatis, gloriæ, potentiæ &c. [In momento.] Reſpondet primæ quæſtioni: videlicet quomodo mortui reſurgunt, tum quo ad modum temporis: dicẽdo quòd in momento, hoc eſt in indiuiſibili temporis. [In ictu oculi.] Tum quo ad modum efficiendi. ictu enim oculi modus efficiendi deſcribitur: vt intelligamus quòd quemadmodum nos aliqua effici-

mus ſolo ictu oculi(dum promptiſsime habemus obedientes nobis ad ictum oculi)ita Chriſtus adueniens tanta iuſsionis efficacia,efficiet vt velut ſolo ictu(hoc eſt percuſsione) actus videndi efficiat,ac ſi apertius dixiſſet in radio viſionis, ad efficaciæ modum explicandū. [In nouiſsima tuba.Canet enim tuba.] Superfluit hoc vltimo loco tuba.Sermo metaphoricus eſt Quia enim tuba publice canit vocando ſuauiter ad conuentum . publicum conuentum totius humani generis appellat tubam. & nouiſsimam quia poſt illum conuentum non eſt futurus alter omnium hominum conuētus. Et ſignificatur modus quo reſurgent mortui quo ad locum, quòd ſcilicet reſurgent in conuentu publico ac nouiſsimo . Si diceret ad nouiſsimam tubam, intelligerem quòd reſuſcitati homines in ſuis monumentis reſurgerent venturi ad publicum conuentum: ſed ex eo quòd dicit in tuba nouiſsima,intelligo quòd in ipſo conuentu reſurgent omnes mortui: & propterea adiunxit Paulus.canet enim hoc eſt ad ſimilitudinem canentis tubæ congregabit Chriſtus ſuauiter omnes [Et mortui reſurgēt incorrupti]pro, incorruptibiles,[& nos immutabimur]Tribus iſtis concurrentibus (momento temporis,ictu oculi, & nouiſsima tuba) fient hæc duo,alterum eſt quòd mortui ſurgent incorruptibiles,alterū quòd nos immutabimur. Diſcerne prudens lector quòd in tertia perſona dicit mortui ſurgent incorruptibiles: vt intelligamus hoc eſſe commune omnibus hominibus mortuis tam electis quàm reprobis in prima vero perſona dicit nos immutabimur , vt quod erit proprium electis(de quorum numero eſt ipſe) intelligamus.Et repetit quod prius dixerat omnes immutabimur , non abundantia ſermonis . ſed vbi prius hoc dixerat relatiue ad non morituros electos,vt etiam illos declararet immutandos, modo idem dicit relatiue ad omnes mortuos ad differentiam reproborum . Inter commune itaque mortuis omnibus & proprium electis diſcimus intereſſe,quod id quod eſt incorruptibilitatis , commune erit omnibus, quod autem eſt gloriæ, proprium erit electis. Mutationem enim ad ſtatum gloriæ appellat Paulus immutationem ſimpliciter & abſolute: vt intelligamus mutationem quæ erit in corporibus reproborum appellari immutationem ſecundum quid Mutabuntur ſiquidem reprobi de ſtatu corruptibili ad ſtatum incorruptibilem duntaxat : electi autem immutabuntur ad ſtatum incorruptibilem,impaſsibilem,vigoroſum, glorioſum , & vniuerſaliter ad ea quæ fœlicitatis ſupremæ ſunt: & propterea merito appellantur immutari ſimpliciter & abſolute. [Oportet enim corruptibile hoc

hoc induere incorruptionem.]pro, incorruptibilitatem,[& morta le hoc induere immortalitatem.]Pronomē hoc corpus humanum idem in ſubſtantia quod modo eſt demōſtrat. Differentiam autem inter corruptibilitatem & mortalitatem perſpice in diuerſo ſtatu primi parentis. Nam in ſtatu innocentiæ corpus habebat corruptibile quantum ad fluxum humidi naturalis, ſed non mortale. Si enim in illo ſtatu perſtitiſſet, nunquam fuiſſet mortuus mors enim in pœnam eſt illi indicta, In quacunque die comederis, morieris. Vnde poſtea ad ſtatum peccati tranſiens, habuit corpus & corruptibile & mortale. Quæ ergo hic dicuntur, communia ſunt electis & reprobis, mortuis & viuis. Dixit ſiquidem hæc ad reddēdum rationem quare ea quę ad incorruptibilitatem ſpectant ſunt communia omnibus: vt coniunctio enim teſtatur, dicendo oportet enim. Et eſt ſermo de neceſsitate ratione ſtatus æterni ad ſupplicia vel præmia: ex hoc enim quòd ſtatus omnium eſt æternus à parte poſt, oportet corpus hoc reddi æternum induendo incorruptibilitatem & immortalitatem. ¶Et ſignificanter dicit induere, vt intelligamus non interuenire mutationem ſecundum ſubſtantiam quum hoc corpus fit incorruptibile & immortale, ſed accidentalem, quemadmodum quum mutamus indumentum. Et dixit hoc ne à philoſophis Chriſtiani fallerentur, tradentibus quòd corruptibile & incorruptibile differunt plus quàm genere. Docet enim Paulus quòd corpora hęc (non alia, ſed hæc eadem quæ modo noſtra ſunt) induent ab extrinſeco dono incorruptibilitatē & immortalitatem, & non in aliam intimam tranſibunt naturam. [Quum autem.]Deſunt hic quinque dictiones. Legēdū eſt. [Quū autē incorruptibile hoc induerit incorruptibilitatē, & mortale hoc induerit immortalitatē, tunc fiet ſermo qui ſcriptus eſt.]Duo dixerat. Alterū quòd reſurgunt incorruptibiles: & reddidit rationē. Alterū quòd nos immutabimur & ad hoc affert ſcripturam. [Abſorpta eſt mors in victoria.]Et eſt ſermo de victoria Chriſti: qua mortē degluciendo in ſeipſum dum mortuus eſt & reſurrexit ſuperauit & de ea triūphauit. Declarat Paulus hoc nō cōſummari vſq; ad tēpus illud reſurrectionis generalis quoniā virt9 illius victorię non eſt extēſa ad ſuū effectū hactenus, ſed tūc extēdetur. [Vbi eſt mors victoria tua?]Oēs iſtę quinq; dictiones ſunt ſupfluę: [Vbi eſt mors ſtimulus tuus?]Interpres addidit eſt. Et deſunt quatuor dictiones: videlicet. [Vbi tua inferne victoria?]Hęc oia ex interpretatione Septuaginta Paulus aſſumpſit ex Oſee decimotertio loco quorum nos habemus. de manu mortis liberabo eos, de morte redimā eos. ero

mors tua ô mors, morſus tuus ero inferne Eſt autem ſenſus quod ceſſauit non ſolum mors ex Chriſti victoria, ſed etiam mortis ſtimulus ſeu aculeus, ſimul cum inferni (hoc eſt diaboli) victoria. Et ne obſcure relinquantur hæ ſententiæ, ſubiungit Paulus de ſuo. [Stimulus autem mortis peccatum eſt] Interpres addidit eſt Ad declarandum ſtimulum ſeu aculeum mortis, explicat illum eſſe peccatum. Et eſt ſermo de ſtimulo ſeu aculeo mortis hoc eſt mortifero. Conſtat enim quòd per peccatum introiuit mors generis humani: & propterea peccatum dicitur ſtimulus. aculeus, punctio mortis hoc eſt mortem afferens. peccatum enim primi parentis mortẽ attulit ad literam. [Virtus] pro, potẽtia, [vero peccati lex.] Non digreditur Paulus, nihil impertinens affert, ſed quod maxime ad propoſitum erat neceſſarium: declarare ſcilicet quòd non ſolum mors cum peccato ſed etiam poſſe peccare ceſſat in illo reſurrectionis ſtatu ex victoria Chriſti. Status enim potentium peccare deſcribitur à lege: & aptiſsime quoniam lex non ponitur niſi potentibus peccare: vnde poſſe peccare & lex eodem concurrunt tempore. Et ſi perſpicacius intuiti fuerimus, ad vtrunque primi parentis ſtatum alludit nam quemadmodum dixit aculeum mortis peccatum, quia peccatum primi parentis intulit mortem, ita dicit potentiam peccati hoc eſt poſſe peccare legem, eo quòd primus parens antequam peccaret habebat potentiam peccandi ſimul cum lege à deo ædita: In quacunque die comederis de ligno illo, morieris. Intendit enim per hæc quòd Chriſti victoria non ſolum abſorbet mortem, ſed & tollit peccatum, & poſſe peccare cum vniuerſis legibus: vt intelligamus non fore ſtatum illum reſurrectionis ſimilem ſtatui innocentiæ antequam Adam peccaret, ſed longe fœliciorem: vtpote ſine potentia peccandi, ac per hoc ſine lege. Et hæc duo è regione dicuntur duorum quæ dixerat. Nam quod dicitur ſtimulus mortis peccatum, reſpicit quod dixerat vbi mors ſtimulus tuus? quod vero dicit potentia peccati lex, reſpicit id quod dixerat vbi inferne victoria tua? Diabolus enim pugnauit aduerſus hominem in ſtatu legis, immò & occaſione legis quum dixit ad mulierem. Cur præcepit vobis deus vt non comederetis ex omni ligno paradiſi? & hinc vicit hominem. Ex his omnibus clare apparet quòd hæc dicit Paulus propter electos: in his enim ceſſabit peccatum & poſſe peccare. Damnati autem perſeuerabunt in peccato & blaſphemabunt deum: quamuis non demeritorie hoc eſt non ad meritum nouæ pœnæ: quia non ſunt amplius viatores. Dixit enim (vt predictum eſt) hoc ad plenio-

rem declarationem illius particulæ, & nos immutabimur. magna ſiquidem immutatio ſuperadiungitur ex hoc quòd transferemur in ſtatum in quo non poterimus peccare.[Deo autē gratias]pro, gratia, ſupple ſit. De gratiarum actione eſt ſermo. Poſt tot declarata beneficia conferenda electis in reſurrectione conſequenter gratiarum actiones refert deo [Qui dedit nobis victoriam.] Nobis dicit electis hoc eſt qui communicauit nobis electis victoriā mortis,peccati & ſtatus poſſe peccare.[Per dominum noſtrum Ieſum Chriſtum.]qui eſt victor nobis autem communicatur victoria eius. Et dixit hoc ad declarandum quod dixerat abſorptam eſſe mortem in victoria declarat enim victoriam illam eſſe factam per Chriſtum,& per ipſum communicatam nobis à deo. Significantiúſque nominat ipſum dominum noſtrum, eo quòd in ſtatu dominij victoriam reſurgendo effecit [Itaque fratres mei dilecti.] Poſtremo ad exhortationem Corinthiorum ex ſpe tantorum præmiorum procedit. [Stabiles eſtote.]in fide. [Et immobiles.]Superfluit &. Monet Paulus vt non qualitercunque ſint ſtabiles, ſed apponit immobiles:vt non moueantur à fide & ſpe reſurrectionis falſis doctrinis [Abundantes in omni opere domini ſemper.]Superfluit omni. Exigit Paulus vltra immobilitatem fidei ac ſpei abundantiam operum,non carnalium,non humanorum,ſed domini,non ad horam,diem,menſem aut annum,ſed ſemper.[Scientes quod labor veſter non eſt inanis in domino.]Non ſuſpicando nō opinando:ſed ſciendo. certa notitia fidei tenendo quòd labor veſter exequendo ſemper opera domini, non eſt inanis in domino: quamuis ſit inanis in hoc mundo.

CAPVT XVI.

D E collectis]pro,collecta,[autē quę fiunt in ſanctos.] Superfluit fiunt. nullum verbum expreſsit Paulus.[Sicut ordinaui in eccleſijs Galatiæ.]In epiſtola ad Galatas cap.5. meminit Paulus quòd Apoſtoli Hieroſolymis exiſtentes iniunxerunt Paulo & Barnabæ,vt prædicantes in Gentibus,memores eſſent Pauperum qui erant Hieroſolymis:quos hic Paulus appellat ſanctos propter quod Paulus ordinat hic de collecta pecuniarum pro vſu ſanctorum pauperū in Hieruſalem, quæ erat mater cunctarum eccleſiarum. [Ita & vos facite per vnam ſabbati.]pro. ſabbatorum. In euangelijs latius declarauimus quòd ad literam vna ſabbatorum eſt dies immediate ſequens diem ſeptimum,qui ſemper eſt ſabbatum apud Hebræos. Dies ergo dominicus appellatur vna ſabbatorum : quia eſt vnus

in

in ordine, ad dies qui ſemper ſunt ſabbata:& propterea dicitur pluraliter ſabbatorum. Diſponit ergo primo quòd collecta fiat die dominico quo Chriſtiani conueniebant ad diuina. [Vnuſquiſque veſtrum apud ſe reponat,recondens quod ei beneplacuerit.] Secundo ordinat quòd eleemoſyna oblata pro ſanctis in Hieruſalem recondatur non in cõmuni depoſito,non apud aliquos ad hoc electos, ſed quilibet apud ſeipſum recondat quod dedit. vt quilibet pecuniæ datæ cuius erat dominus ſit depoſitarius. Et huius ſtatuti ratio creditur ne quiſquã obijceret quòd quæſtor eſſet Paulus, quòd quæſtores eſſent clerici prædicatores & vniuerſaliter Chriſtiani: denigrat ſiquidem non parum & exauthorat Chriſtianam eccleſiam quæſtus:quo plena hodie eſt propter indulgentias, cruciatas hoſpitalia,&c.[Vt non quũ venero: tunc collectæ fiant. Quũ aũt præſens fuero,quos probaueritis per epiſtolas,hos mittam perferre gratiam veſtrã in Hieruſalem. Quod ſi dignum fuerit vt ego eã, mecum ibunt Veniam autem ad vos, quum Macedoniã pertranſiero.nam Macedoniam pertranſibo Apud vos autem forſan manebo,vel etiã hyemabo.vt vos me deducatis quocunque iero. Nolo enim vos modo in tranſitu videre.ſpero enim me aliquantulum temporis manere apud vos,ſi dominus permiſerit.Permanebo autẽ Epheſi vſque ad Pentecoſten]Non conſtat an de feſto Pentecoſtes loquatur,an de mora vſque ad quinquageſimum diem. [Oſtiũ enim mihi apertum eſt magnum & euidens.]pro,efficax [& aduerſarij multi.]Sermone metaphorico deſcribit aditum ſibi ad cõuertendum alios apertum,tum magnum tum efficacem. Forte aliquẽ cõuerterat per quem multitudo magna erat efficaciter cõuertẽda. Dico autem per quem non prædicantem,ſed cuius imitatione ob illius authoritatẽ quũ conuertitur enim aliquis princeps aut philoſophus ianua magna aperitur.quæ tunc eſt efficax quum multitudo imitari conſpicitur. [Si autem venerit Timotheus,videte vt ſine timore ſit apud vos Op⁹ enim domini operatur ſicut & ego. Ne quis ergo illum ſpernat. Deducite autẽ illum in pace, vt veniat ad me:expecto enim illum cum fratribus. De Apollo autem fratre vobis notũ facio, multum rogaui eum vt veniret ad vos cum fratribus: & vtique nõ fuit voluntas eius vt nunc veniret. Veniet autem quum ei vacuum fuerit. Vigilate, ſtate in fide,viriliter agite & cõfortamini omnia enim veſtra in charitate fiant.] Superfluit enim. Excitat ſiquidem Paulus ad quinque ſine aliqua coniunctione. ita quòd ſuperfluit tam & quàm enim. [Obſecro autem vos fratres: noſtis domum Stephanæ, & Fortunati & Achaici.] Superfluit

&

& Fortunati & Achaici. Nec eſt nomen mulieris Stephanas, ſicut nec Aeneas nec Andreas. [Quoniam.] pro, quòd, [ſunt primitiæ Achaiæ] De Stephana & eius familia dicit quòd ſunt primitiæ Achaiæ, hoc eſt primo conuerſi ad fidem Chriſti [Et in miniſterium ſanctum ordinauerunt ſeipſos] Non ab Apoſtolo ſed à ſeipſis ordinauerunt ſe ad miniſtrandum ſanctis hoſpitalitatis officio. Exemplum alijs dabant iſti primo conuerſi. [Vt & vos ſubditi ſitis eiuſmodi & omni cooperanti & laborãti.] Nõ imperat ſed obſecrat Paulus vt Corinthij nõ ſolum talibus quales erãt qui de familia erant Stephanæ, ſed etiam omni cooperanti ac laboranti ad miniſtrandum ſanctis ſint ſubditi ſubiectione morali, qua obſequentes ac reuerentes nos exhibemus viris probioribus ac magis ſpiritualibus, non ſubiectione legali, quam Epiſcopis debem*. [Gaudeo autem in præſentia Stephanæ & Fortunati & Achaici.] Dictio Græca interpretata præſentia, anceps eſt ad præſentiam & ad aduentum: ſed in idem redit ſenſus, intelligendo præſentiam horum trium virorum apud Paulum ad quem ex Corintho venerant [Quoniam id quod vobis deerat.] pro, quoniam defectum veſtrum, [ipſi.] pro, hi, [suppleuerunt.] Et eſt ſenſus quoniã præſentiam veſtrã quę mihi deerat hi ſuppleuerunt [Refecerũt enim meum ſpiritum & veſtrum.] Vt intelligamus in quo præſentia iſtorũ triũ ſuppleuerat, explicat quòd refocillauerũt non corpus, ſed ſpiritum, tum meum tum veſtrum. Iſti ſiquidem notificando Paulo diſpoſitionem Corinthiorum, duo bona fecerunt. nam & Pauli ſpiritualem affectum contriſtatum ob tot culpas Corinthiorum, conſolati ſunt & prouocarũt Paulum ad inſtructionem & exhortationem Corinthiorum & propterea dicuntur refocillaſſe ſpiritũ tam Pauli quàm illorum. Et quoniam tam vtile officiũ iſti exercuerũt, ideo monet vt charos illos habeant, ſubiũgẽdo [Cognoſcite ergo qui eiuſmodi ſunt. Salutãt vos eccleſię Aſię. Salutãt vos in domino multũ Aquila & Priſca, cũ domeſtica ſua eccleſia: apud quos & hoſpitor,] neſcitur qs has vltimas quatuor dictiões addidit textui. [Salutãt vos oẽs fratres. Salutate inuicẽ in oſculo ſancto] Antiqua eſt cõſuetudo eccleſiarum de ſancto oſculo pacis in eccleſia infra miſſarum ſollennia. [Salutatio mea manu Pauli.] Pronomen mea ablatiui eſt caſus & propterea diſtinctio ſignanda eſt poſt ſalutatio. Et eſt ſenſus ꝙ manu mea Pauli, ſalutatio eſt q̃ ſubiũgitur. ab hinc enim vſque ad finẽ manu propria Paulus ſcripſit more ſubſcribentium epiſtolas. Et poſt omnes ſalutationes aliorum nomine, propriam

piam ſubiungit declarando quòd ſcribit eam manu propria ne literæ falſificarentur, ne aliquis nomine Pauli aliquid aliud ſcriberet [Si quis non amat dominum noſtrum Ieſum Chriſtum.] Ecce prima pars ſalutationis propriæ. [Sit anathema.] Græca dictio eſt anathema: & ſignificat ſegregatum ab vſu hominum. & propterea hoc nomine appellamus excommunicatos. Et intendit per hoc Paulus quòd quiſquis non amat Ieſum dominum ſit ſegregatus ab eccleſia [Maran atha.] Duæ dictiones ſunt: altera maran, & altera atha. Et vt Hieronymus ad Marcellam dicit, magis Syrũ quàm Hebræum ſonat idioma: ex confinio ſiquidem duarum linguarum conſtare videtur. Et maran ſignificat dominus noſter: atha vero ſignificat venit. Et vt Hieronym' ibidem exponit eſt prȩteriti temporis. Ratio ſiquidem opponitur anathematis, quia dominus noſter iam venit, & propterea amandus eſt vt dominus, propterea anathema iam erit qui non amat ipſum vt dominum. [Gratia domini noſtri Ieſu Chriſti vobiſcum.] Ad non amantem dominum Ieſum retulit aduentum eius in anathema: ad Corinthios autem refert eundem in gratiam. [Charitas mea cum omnibus vobis in Chriſto Ieſu.] Tertia ſalutationis propriæ pars eſt optatiua vt propria ipſius Pauli dilectio qua eos diligit in Chriſto Ieſu ſit cum omnibus ipſis, inſeratur illis tum ſimilis tum quo ad bonum ad quod illos diligit. [Amen.] fiat. ¶ Vbi & ſcito apud Græcos inueniri ſubſcriptionem talem. Scripta Philippis, miſſa per Stephanam, Fortunatum & Achaicum. Horum enim trium Paul' meminerat in hoc vltimo capitulo laudabiliter. Caietȩ. M.D.XXVIII. menſe Octobri.

COMMENTARIORVM IN
priorem ad Corinthios finis.

THOMAE DE VIO CAIETANI CARdinalis ſancti Xiſti, in poſteriorẽ Pauli epiſtolã ad Corinthios Commentarii.

PAulus Apoſtolus Ieſu Chriſti per volũtatem dei.] Non oportet repetere in principio expoſita. [Et Timotheus frater.] Iſte eſt Timotheus ad quem poſtea Paulus duas ſcripſit epiſtolas: hic eſt cuius in fine prioris ad Corinthios epiſtolæ Paulus meminit laudando ipſum. Hic ſecundum aliquos codices fuit vnus ex illis per quos Paulus priorem epiſtolam miſit è Philippis ad Corinthios: & aliquãto tempore cõuerſatus in eccleſia Corinthiorũ: retulit Paulo (vt par eſt credere) tũ obedientiã Corinthiorũ erga illũ inceſtuoſum: tum querimoniã quod Paulus nõ fuiſſet perſonaliter ad Corinthios vt promiſerat: tum documenta quibus vetus teſtamentum magnificabatur apud Corinthios à doctoribus Iudęis, tum oblocutiones de Paulo quæ à Iudæis doctoribus etiam Chriſtianę fidei inſerebant. & breuiter ea quę apud Corinthios gerebãt Et ꝓpterea Timotheus nõ tanquam delator, ſed tãquam coinſtructor eorum in principio epiſtolæ nominatur. Et appellatur frater, ob fraternum officium erga Corinthios: ſtudendo & procurãdo vt amplius inſtruerentur per hanc epiſtolã. [Eccleſiæ dei quæ eſt Corinthi, cũ omnibus ſanctis qui ſunt in vniuerſa Achaia gratia vobis & pax.] Sub primo & vltimo dono, reliqua media cõprehendit. [A deo patre noſtro.] iuxta illud. pater noſter qui es in cœlis. [Et domino Ieſu Chriſto.] hoc eſt à Ieſu Chriſto in ſtatu domini, quem reſurgendo acquiſiuit. Gratiam & pacem imprecatur

Corinthiis non ſolum à deo ſed à Ieſu Chriſto iam domino, vt intelligamus eundem affectum, eadem dona effluere à deo & nomine Ieſu,& perpendamus deum per hominem Ieſum gubernare eccleſiam [Benedictus deus.] Poſt ſalutationem,inchoat tractatum epiſtolarem, præmittendo materiam totius epiſtolæ ſummariæ. Et ſummarium incipit à laude dei. eſt enim ſermo de benedictione laudis [Et pater domini noſtri Ieſu Chriſti.]Deus impartibilis vnus atque idem eſt non ſolum pater ſed eſt filius, ſed eſt ſpirituſſanctus, verum ad propoſitum Pauli erat nominare deum,tum deum,dicendo benedictus deus, tũ patrẽ Ieſu Chriſti, & pater domini &c. Et eſt ſenſus, benedictus deus quatenus de9, & benedictus idem deus quatenus eſt pater domini noſtri Ieſu Chriſti. proponit enim hæc diſtinctè, quia diſtinctè intendit tum hæc duo,tum alia duo ſubiuncta tractare [Pater miſericordiarũ.] Ecce tertium. Sed aliter deus eſt pater Ieſu Chriſti, & aliter eſt pater miſericordiarum : quia Ieſu Chriſti eſt pater naturalis, miſericordiarum vero eſt pater voluntarius. illũ ſiquidem genuit ex ſua eſſentia conſubſtantialem ſibi: iſtas vero generat ſua voluntate. Et vere ſolus deus dicitur & eſt pater miſericordiarum, quia ipſe ſolus eſt ſuapte natura expers omnis miſeriæ, creaturis omnibus ſubiectis alicui miſeriæ: ac per hoc creatura qualibet indigente vt deus miſereatur eius.propter quod etiam beati angeli deſcribũtur trementes.omnia enim in nihilũ redirent, niſi ea manus omnipotentis miſericorditer conſeruaret. [Et deus totius conſolationis.] Benedicitur deus abſolute. dicendo benedictus deus benedicitur autem deus relatiue ad integrã cõſolationem dicendo & deus toti9 conſolationis,nõ & actor ſeu pater totius conſolationis ſed deus: ad ſignificandum quòd ſicut proprium eſt deo eſſe patrem miſericordiarum,ita proprium eſt deo agnoſci venerari ac coli vt deũ totius ſeu omnis conſolationis: quia reuera ipſe eſt ratio tum totius,id eſt integræ conſolationis. nullus enim omni ex parte conſolationem accipere poteſt niſi in deo: vt experientia teſtatur. Tũ omnis conſolationis quantum ex parte rei, quanuis non ſic ſit ex parte accipientium conſolationem. quorum plurimi nec in deum referunt conſolationes nec recte vtuntur illis. propter quod planior eſt lectio totius quàm omnis in hoc textũ.Et hoc eſt quartum à Paulo propoſitum.[Qui conſolatur nos.] Incipit more ſuo Paulus exequi propoſita,inchoando ab vltimo. ſcilicet & deus totius cõſolationis. Et declarat hoc in ſeipſo & ſibi ſimilibus hoc eſt veris ac idoneis miniſtris noui teſtamenti. ¶Quod vt plenius intelligas,

telliges, ſcito quòd hæc epiſtola directe & artificialiter eſt compoſita, contra Iudæos doctores. Chriſtianos tamen qui & vetus teſtamentum adeo efferebant vt nouo præiudiciū fieret, & ſeipſos Paulo præferebant vnde multa inconuenientia ſequebantur. Paulus enim in hac epiſtola intendit & noui teſtamenti gloriam præferre gloriæ veteris. & miniſtros noui teſtamenti præferre miniſtris veteris, & deſcribere ſeipſum ac alios idoneos miniſtros noui teſtamenti vt vel ex deſcriptionibus iſtis Corinthij diſcernerēt inter veros miniſtros Euangelij & fictos. Ex hac itaque ratione tractat deū totius conſolationis in ſe & ſibi ſimilibus : hoc eſt in veris miniſtris noui teſtamenti. Nam pronomen nos, non demonſtrat omnes Chriſtianos, ſed miniſtros noui teſtamenti. vt clare teſtatur cōtex: ſubiungens extenſionē ad reliquos Chriſtianos. [In omni.] Non aliqua ſic & aliqua nō. [Tribulatione.] ſeu afflictione, ſeu preſſura. [Noſtra.] De corporalibus afflictionibus in genere eſt ſermo, quouis nomine appellentur. Hoc eſt primum in quo deſcribuntur miniſtri Euangelij ꝙ nullam patiuntur afflictionem abſque diuina conſolatione, nō eximuntur ab afflictionibus, ſed adiungitur cuilibet afflictioni diuina cōſolatio. [Vt poſsimus & ipſi cōſolari eos qui in omni preſſura ſunt.] Non qualitercunque percipimus afflicti diuinam conſolationem ſed talem ac tātam vt non ſolis nobis ſufficiat, ſed vt vires præſtet & potentes nos efficiat ad conſolandum alios conſtitutos in quauis preſſura, in quauis afflictione. [Per exhortationem qua exhortamur.] pro, per conſolationem qua cōſolamur, [& ipſi à deo.] Ita tamen quòd liceat vſurpare cōſolamur vt verbum commune, nunc actiue nunc paſsiue: alioquin grammatice legendum eſt. [Qua cōſolationem accipimus & ipſi à deo.] Dixerat vt poſsimus explicat qua ratione poſſumus, dicendo quòd per conſolationem propriam acceptam à deo poſſumus alios conſolari. Medios ſeipſos miniſtros Euangelij declarat inter deum & alios Chriſtianos, non ſolum quo ad docendum, ſed etiam quo ad conſolandum eodem tenore: vt quemadmodum ipſi docti à deo per illammet doctrinam docent alios, ita ipſi conſolationem accipientes à deo, non alia conſolandi ratione cōſolentur reliquos. Et dixit hoc, ne intelligerent ꝙ miniſtrorū Euangelicorū eſſet conſolari alios afflictos cōſolatione mundana (eo modo quo homines cōſueuerūt alios cōſolari) ſed cōſolatione ſpirituali: quæ ſcilicet rationibus ſpiritualibus fidei, ſpei ac charitatis innititur. Tali enim conſolatione ipſos miniſtros conſolatur deus in quauis afflictione eorum. [Quoniam ſicut abundant paſsiones Chriſti

in nobis,

in nobis, ita & per Chriſtum abundat cõſolatio noſtra] Rationẽ reddit tantæ conſolationis. gratiæ quæ confertur miniſtris Euangelij, ex eo quòd par eſt vt afflictionum abundantiæ reſpõdeat abundantia conſolationis. Verum aduerte quòd vtrobique apponit Chriſtum. tum vt intelligamus quòd conſolatio diuina non comitatur afflictiones omnes, ſed eas quæ pro Chriſto patimur. tum vt intelligamus Chriſtum eſſe medium in abundantia conſolationis, quemadmodum eſt ratio abundantis afflictionis. [Siue autem tribulamur pro veſtra exhortatione]pro, conſolatione, & ſalute. Duo dixerat. alterum de propria conſolatione alterum de facultate conſolandi alios. ¶Et reddendo rationem primi, tanquàm contrariis vſus eſt afflictionibus & conſolationibus: vtpote illis tanquam plagis, iſtis tanquam medicamentis. modo proſequẽdo alterum, aperit quod miniſtrorum Euangelij tam afflictiones quàm conſolationes relatæ ad alios Chriſtianos, ſunt non contrariæ ſed ad vnum atque eundem effectum: conſolationem ſcilicet & ſalutem illorum. Ac ſi apertius dixiſſet, videte qua ratione vtitur deus miniſtris euangelicis, quod etiam afflictiones ipſorum ſtatuit eſſe veſtras conſolationes. Et re vera magna eſt conſolatio fideliũ ex hoc quòd Apoſtoli aliique Chriſti diſcipuli, inter tot afflictiones & perſecutiones euangelizarunt. Nec ſolum hinc redundat in nos cõſolatio fidei ſed etiam ſalus: quoniam hinc accendimur ad vitam ſpiritualem, ad perferenda mala, ad perſeuerãdum & ſaluamur. [Siue cõſolamur] hoc eſt cõſolationem accipimus à deo per Chriſtum. [Pro veſtra conſolatione.]In aliquibus Græcis codicibus additur. [Et ſalute] Quod iam declaratum eſt. Quod autem in Latinis codicibus ſequitur [Siue exhortamur pro veſtra exhortatione & ſalute]nõ eſt de textu Pauli. Inſuper ſcito quòd in quibuſdam Græcis codicibus inter hæc duo ſiue, interponuntur quæ ſequuntur. Ita quòd poſt ſiue tribulamur pro veſtra conſolatione & ſalute. habent quæ operatur in tolerantia earundem paſsionum quas & nos patimur, deinde habent, ſiue conſolamur pro veſtra conſolatione &c. Vnde acciderit tranſpoſitio, neſcio ſed parui refert. [Quæ operatur tolerantiã.] pro, in tolerantia, [earũdem paſſionũ, quas & nos patimur.]Declarat quãtę efficacię eſt cõſolatio diſcipulorum quòd operatur, quòd vim ſuam exercet in tolerando ſimiles afflictiones afflictionibus quas patiuntur euangelici miniſtri: vt intelligamus conſolationem deſcendentem ab Apoſtolis in alios Chriſti fideles non eſſe minimam, non eſſe alterius generis à cõſolatiõe Apoſtolorũ[Vt.]pro, etiã, [ſpes noſtra firma ſit]

pro,

pro,eſt, [pro vobis.] non ſolum afflictiones noſtræ & conſolationes noſtrę militãt vobis,ſed etiã ſpes noſtra firma eſt.[Pro vobis]hoc eſt non ſperamus nobis tantũ,ſed & ſperamus ſtabili ſpe pro vobis, vt intelligatis omnia noſtra eſſe pro vobis. [Scientes quoniã]pro,quòd, [ſicut ſocij paſsionũ eſtis,ſic eritis & cõſolationis.] Superfluit eritis. Ecce fundamentũ firmæ ſpei pro vobis, certitudo(non opinio)quòd quemadmodum participes eſtis afflictionũ,ita & conſolationis,ſupple participes eſtis.certi ſum' quod quemadmodum in nobis abundantiam afflictionum comitatur abundantia conſolationis, ita in vobis participationem afflictionum comitatur participatio conſolationis. De præſenti conſolatione ſpirituali eſt ſermo. [Non enim volumus ignorare vos fratres de tribulatione noſtra quę facta eſt]Deficit nobis,[in Aſia] Quia ſermones morales in communi ſunt minus efficaces, ideo poſtquàm in genere dixit de conſolatione diuina in afflictionibus miniſtrorum Euangelij, deſcendit non ad ſpeciem ſed ad indiuiduum .Probat itaque ex collata ſibi conſolatione,quæ dixerat in genere.Hanc autem tantam Pauli afflictionem in Aſia minore, *nullibi niſi hic authenticè legi.* [Quoniam ſupra modum grauati ſumus ſupra virtutem.]pro,vires. Exceſſus afflictionis deſcribitur ad ſimilitudinem oneris grauantis ſupra modum ſupra vires eius cui impoſitum eſt:vt intelligamus onus grauare ſupra vires nõ parum ſed ſupra modum: hoc eſt valde exceſsiue,ſine moderamine aliquo. ℭ Si obiicitur quo pacto ſupra vires tam exceſsiue Paulus deſcribit ſe grauatum, & tamen ipſemet in priore epiſtola dixit, Fidelis deus qui non ſinet vos tentari ſupra id quod poteſtis, Solutio eſt quòd hic eſt ſermo de viribus naturalibus ibi vero fuit ſermo de potentia omni tam naturæ quàm gratiæ. Vnde & Paulus quanuis fuerit afflictus ſupra vires naturæ valde exceſsiue, non tamen fuit afflictus ſupra id quod potuit tam ex natura quàm ex gratia. [Ita vt tæderet etiam nos viuere.] Caue ne intelligas Paulum ægre tuliſſe quòd viueret (hoc enim mollis ac impatientis eſt animi) ſed intellige Paulum tædio vitæ affectum: hoc eſt quòd eius viuere erat tot malis ſubiectum quòd tædium ſui quantum ex ſe erat ingerebat. Sicut enim valde afflicta manus tædium ſui ingerit, ita valde afflicta vita tædium ſui parit,ſed non ſuperat fortem animum. Et quoniam numero plurali primæ perſonæ vtitur, intelligendum eſt quòd Paulus non ſolus ſuſtinuit hanc tantam afflictionem.[Sed ipſi in nobiſipſis reſponſum mortis habuimus.]Non ſolum ex parte afflictionum exceſſus fuit, ſed

etiam ex parte noſtri animi euſque deducti ſumus, vt exiſtimaremus nos mori huiuſmodi enim intima exiſtimatio reſpõſum appellatur mortis in nobiſipſis; tanquàm animus reſponderet eis quòd eſſent morituri. [Vt non ſimus fidentes in nobis, ſed in deo qui ſuſcitat mortuos.] Rationem reddit tanti grauaminis intus & extra. Et meminit qui ſuſcitat mortuos, ad explicandum quòd velut mortui egebant diuino auxilio. [Qui de tantis periculis.] pro, de tanta morte Exaggeratio eſt afflictionis, ad commendandum diuinum beneficium. [Non eripuit.] Ecce conſolatio in tribulationibus. [Et eruit] pro, & eripit Continue enim (vt inferius ſubdet) pericula mortis imminebant [In quem ſperamus.] pro, ſpem fiximus, [quoniam.] pro, quòd, [& adhuc eripiet.] Cõſolationem deſcribit comitem tribulationis, præteritæ, pręſentis & futuræ. [Adiuuantibus.] pro, conſupplicantibus, [& vobis in oratione pro nobis.] Hæc conſupplicatio non ſolum refertur ad futurum eripiet, ſed ad præteritum eripuit, & ad præſens eripit. Attribuit enim Paulus liberationem ſui etiam cõſupplicationibus Corinthiorum [Vt ex multarum.] pro, multis, [perſonis facierum eius quæ in nobis eſt donationis.] pro, de dono in me collato. Ita quòd litera eſt. vt ex multis perſonis de dono in me collato, per multos gratiæ agantur pro vobis. & non pro nobis, vt Latinus textus habet. Et eſt ordo literæ. vt de dono in me pro vobis collato ex multis perſonis, per multos gratiæ agantur. Explicat enim tum quòd donum liberationis ſibi collatum, eſt ei collatum pro eis, hoc eſt pro bono eorum. tum quòd huiuſmodi donum eſt ſibi collatum ex multis perſonis· hoc eſt conſupplicationibus multarum perſonarum: hoc eſt diuerſarum conditionum hominum. Tum quòd pro tali dono debentur gratiarum actiones deo per multos: vt quemadmodum hoc donum eſt beneficium conceſſum multis, ita à multis gratiæ agantur. Et dixit hæc, ad explicandum efficaciam illius particulæ conſupplicantibus & vobis.

¶ Quia tamen non deſunt contendentes legendum eſſe in nos, & pro nobis. parui refert ad ſenſum Pauli, ſibi vel ſibi & aliis commemorare donum collatum: & quòd gratias agendas cenſeat vice ſui & aliorum qui beneficij participes fuerant. [Nam gloria.] pro, gloriatio noſtra hæc eſt. Quemadmodum ſuperius dixerat quòd ſicut abundant paſsiones Chriſti in nobis, ita & per Chriſtum abundat conſolatio, ſic modo deſcendendo ad indiuiduum poſtquàm deſcripſit afflictionem & liberationem, deſcribit quòd huiuſmodi afflictiones fuerunt pro Chriſto· Et

pro-

propterea rationem reddendo ſuæ conſolationis dicit, nam gloriatio noſtra hæc eſt: ſubiungens cauſam Chriſti. [Teſtimonium conſcientiæ noſtræ, quòd ſimplicitate cordis & ſynceritate dei.] Superfluit cordis. Ratio quòd gloriemur liberati, eſt quia non ob aliquod peccatum paſsi ſumus. conſcientia ſiquidem noſtra teſte certi ſumus quod in ſimplicitate & ſynceritate dei: hoc eſt quòd non ſolum in ſimplicitate & ſynceritate humana, non ſolum in ſimplicitate & ſynceritate coram hominibus, ſed in ſimplicitate excludente à parte cognitiua omnem duplicitatem, omne mendacium, omnem fallaciam, & ſynceritate excludente à parte affectiua omnem impuritatem & immunditiam ſecundum deum & coram deo. [Et non in ſapientia carnali] quæ à ſimplicitate & ſynceritate dei recedit, vtens fallaciis & admiſcens immunda. [Sed in gratia dei.] Non ſolum ad excludendam arrogantiam ſimplicitatis & ſynceritatis dei in ſeipſis attribuit illas gratię dei, ſed ad ſignificandum proprium officium propter quod afflictus eſt dicit ſed in gratia dei: hoc eſt ſed ad propagandam dei gratiam, ſed exercendo officium gratiæ dei. De executione ſiquidem apoſtolatus eius ſcriptum eſt quòd traditus eſt gratiæ dei. Actu. decimoquinto. [Conuerſati ſumus in hoc mundo] non ſolum in vna ciuitate aut patria ſed ſimpliciter & abſolute in mundo. [Abundantius autem ad vos.] hoc eſt abundantius autem vſi ſumus erga vos gratia dei. Et dixit hoc, quia Corinthios non grauauit ſumptu & in hoc ſupererogauit. Et propterea magis erga ipſos vſus eſt gratia dei. [Non enim alia ſcribimus vobis quàm quæ legiſtis & cognouiſtis.] pro, legitis & cognoſcitis. Et eſt ſenſus quòd res quas dicimus de noſtra ſimplicitate ſynceritate & vſu gratię dei & abundantiori vſu erga vos, non diſſonant ab iis quæ legitis in præſenti epiſtola & in priore, & ab iis quæ cognoſcitis de nobis. Acſi apertius dixiſſet quòd facta reſpondent iis quæ legitis & iis quæ cognoſcitis [Spero autem quòd vſque in finem cognoſcetis ſicut & cognouiſtis nos ex parte, quia] pro, quòd [gloria.] pro, gloriatio, [veſtra ſumus, ſicut & vos noſtra in die domini noſtri Ieſu Chriſti.] Superfluunt duę dictiones noſtri & Chriſti Et eſt ſenſus quòd ſpero quòd vſque ad finem cognoſcetis hoc (ſcilicet quòd ſumus gloriatio veſtra ſicut & vos noſtra) non in die hominis ſed in die domini Ieſu: hoc eſt non in notitia & claritate humana ſed in notitia & claritate domini Ieſu. Cognoſcetis inquam hoc quemadmodum iam cognouiſtis nos, etſi non totaliter tamen ex parte. hoc eſt partim. Sunt autem Pau-

lus & eis ſimiles materia gloriationis Corinthiis,pro quanto ta-les ſortiti ſunt miniſtros euangelij quales pro eorum ſalute ac gloria æterna oportebat habere: Corinthij vero ſunt materia gloriationis Paulo Apollo & Timotheo,pro quanto dociles ſe exhibuerunt diſcipulos euangelij. Et adiecit hæc Paulus non ſolum ad cumulum teſtimonij propriæ innocentiæ ac ſanctę conuerſationis, ſed ad ſignificandum ex hac mutua gloriatione fructum ex ſuo miniſterio ſubſecutum in ſe & in Corinthiis, velint nolint æmuli miniſtri. [Et hac confidentia,] mutuæ gloriationis. [Volui prius venire ad vos.] Non ſaltat Paulus,ſed tractatui de conſolatione diuina, ſupponit excuſationem negati regreſſus ad Corinthios eo quòd extra materiam cõſolationis non eſt negotium hoc ſed pro illorum erat conſolatione deliberatus regreſſus, & pro eorundem conſolatione retractatus. ¶ Quando autem aut quomodo (verbo vel ſcripto) Paulus deliberauerit hæc quæ ſcribit hic neſcitur. Crediderim tamen ego hanc deliberationem fuiſſe antequàm priorem epiſtolam ſcripſerit. Quod ex eo coniicio quòd in calce prioris epiſtolæ dicit. veniam ad vos quum Macedoniam pertranſiero, nolo vos nunc in tranſitu videre &c. hæc enim ideo dixiſſe videtur quia prius promiſerat quod hic refert, ſcilicet per Corinthios tranſire in Macedoniam. retractando ſiquidem illud propoſitum dicit quòd prius vult ire in Macedoniam quàm Corinthum. [Vt ſecundam gratiam haberetis] ſecundæ viſitationis & prædicationis perſonalis. [Et per vos tranſire in Macedoniam & iterũ à Macedonia venire ad vos,& à vobis deduci in Iudæam Quũ ergo hoc voluiſſem.]pro,deliberarem, [nũquid leuitate vſus ſum,]mutando propoſitũ.[Aut quæ cogito.]pro,delibero,[ſecundũ carnem cogito.]pro delibero. Mutante Paulo propoſitum & non ſeruante promiſſum regreſſum, oblocutiones huiuſmodi de Paulo exortæ ac ab æmulis ſatæ videntur, quòd Paulus leuitate aut carnali affectu vel incommodi vitandi vel commodi oblati mutauit propoſitum. In cuius ſignum harum duarum cauſarum meminit excludendo illas. [Vt ſit apud me eſt & non.] pro, etiam etiam, non non. Explicat actus leuitatis & carnalis affectus, abiiciendo à ſe illos. Tam leuis ſiquidem quàm carnalem agens affectum occurrenti etiam, dicit etiam, & occurrenti non, dicit non: ad ſimilitudinem Gnatonis. Aiunt aio, negant nego. Quod ille aſſentatorio officio, hoc Paulus leui ſeu carnali officio diuerſa ratione tribuit. Eſt itaque ſenſus literæ. num leuis num carnalis ſum,vt apud me occurrens ſeu ſuggeſta affirmatio pariat af-

firma-

ﬁrmationem, & occurrens ſeu ſuggeſta negatio pariat negationem? hoc eſt vt mutet de affirmatione in negationem ob leuitatem aut carnalem affectum. [Fidelis autem deus.] Timens ſeu præcauens Paulus ne ob locutiones huiuſmodi de ipſo in hac re minima retorquerentur ab æmulis in præiudicium prædicationis ſuæ dicendo quòd ſicut in hac re Paulus mutatur modo affirmando ſe venturum modo, negando, ita in docendo inconſtās eſt: quòd in maximum euangelicæ prædicationis præiudicium fuiſſet præcauens inquam antequàm reddat rationem mutati propoſiti circa regreſſum ad Corinthios, explicat quòd in prædicatione ſua nulla eſt mutatio, tum ex parte rei prædicatæ, tum ex parte miniſtrorum prędicantium. A fidelitate autem diuina inchoat, vt à ratione immutabilis prædicationis. Fidelis ſiquidem eſt qui facit dicta. Acſi apertius dixiſſet quicquid ſit de fidelitate hominum, fidelis eſt deus ratio prædicationis noſtræ, ex cuius fidelitate procedit ſermo prædicationis noſtræ. [Quia.] pro, quòd, [ſermo noſter qui fuit apud vos] euangelizando perſonaliter. [Nō eſt in illo eſt & nō, ſed eſt in illo eſt]Superflua eſt vltima particula & prior legenda eſt ſic. [Non fuit etiam & non.] hoc eſt non fuit affirmatiuus, & negatiuus, non habuit mutationem de affirmatione in negationem, non modo affirmauit quod poſtea negauit aut e diuerſo. [Dei enim filius Ieſus Chriſtus, qui in vobis per nos prædicatus eſt (per me & Syluanum & Timothęum) non fuit etiam & non.] Quanuis Latinus textus habeat non fuit in illo eſt & non. Ecce ex parte rei prædicatæ probat prædicationem carere mutatione: quia res prædicata eſt dei filius Ieſus Chriſtus. Nos enim (ſcilicet ego Paulus & Syluanus & Timothęus) prædicauimus filium dei Ieſum Chriſtum, in quo nunquàm fuit etiam & non: hoc eſt affirmati negatio aut negati affirmatio. Et meminit tam dei filij quàm Ieſu Chriſti, ad ſignificandum quòd nec ſecundum diuinam nec ſecūdum humanam naturam inſtabilis fuit, affirmando negatum aut negādo affirmatum. Ex eo quoque quòd Syluani (quem Sylam eſſe aiunt in Actis Apoſtolorum celebrem) & Timothei meminit, inſinuat quòd iſti quoque in inuidiam obloquentium redacti erant [Sed eſt.] pro, etiam, [in illo fuit.] hoc eſt ſed tantummodo etiā ineſt affirmatio, veracitas, in illo (Chriſto) fuit. [Quotquot enim promiſsiones dei, ſunt in illo eſt] Loco harum quatuor dictionum (ſunt in illo) legendum eſt. [In ipſo etiam.] Et redditur ratio dicti, ſcilicet ſed etiam in illo fuit: quia quotcunque promiſsiones dei adimplentur per Chriſtum (ad-

impletio enim promiſsionum ſignificatur dicendo in ipſo ſcilicet Chriſto, etiã hoc eſt ſunt etiã) ſunt affirmatio, ſunt verificatio, ſũt executio. Per Chriſtũ enim inſtaurãtur & quę in cœleſtis & quę in terris ſunt iuxta promiſsiones diuinas [Ideo & peripſũ] ꝑ, & in ipſo. Reliqua addidit interpres. & pronomẽ ipſo, demonſtrat Chriſtum. [Amen, deo ad gloriam veſtram.] pro, per nos. Et eſt ordo literæ. & in ipſo amẽ, per nos deo ad gloriam. Quod hactenus ſignificauit per etiam, modo ſignificat per amen Hebræo vocabulo Et eſt ſenſus quòd non ſolũ in Chriſto omnes dei promiſsiones ſunt etiam (hoc eſt adimpletio) ſed etiam in ipſo Chriſto ſunt amen, hoc eſt executio, per nos, per miniſterium noſtrum, deo ad gloriam, in ſeruitium dei, ad dei gloriam [Qui autem confirmat nos nobiſcũ in Chriſto.] Poſtquàm ex parte rei prædicatæ manifeſtauit quòd in prædicatione ſua nõ eſt mutabilitas, modo monſtrat hoc ex parte prædicantium: afferendo quatuor dona diuina in ipſis prædicãtibus cum quibus non ſtat mutabilitas prædicationis. ¶ Primum autem donum eſt confirmatio. quam circunuallat vndique. dicendo nos, euangelicos miniſtros, vobiſcũ, hoc eſt in miniſterio euãgelij quod vobiſcum egimus & agimus, in Chriſto, non in lucro, aut proprio bono ſed in ijs quæ Chriſti ſunt [Et qui vnxit nos.] Ecce ſecundum donum. non ſolum firmitatem ſed vnctionem gratiæ dedit nobis, ad mollificandum animos noſtros vt ſequeremur Chriſtum. vnctionem enim contra duritiam cordis nolentium amplecti viam Chriſti deſcribit. [Deus.] ſupple eſt qui hæc dona conceſsit, olim vnctionis & cõſequenter confirmationis. vt non ſit dubitandum de mutabilitate quia ſine pœnitentia ſunt dona dei [Et qui ſignauit nos] Ecce tertium donum ab eodem deo. Et ſumitur ſignauit pro obſignauit tanquàm imprimendo ſigillum. Et hoc ad firmitatis ſignum ſpectat. Apoſtolica gratia tum in virtute miraculorum, tum in dono linguarum. tum in imitatione charitatis & patientiæ Chriſti, velut ſigillum erat in teſtimonium verorum miniſtrorum euangelij. [Et dedit pignus.] pro, arram, [ſpiritus in cordibus noſtris.] Ecce quartum donũ quo profitentur ſe habere certitudinem futuræ fœlicitatis æternæ, habendo in proprijs cordibꝰ ſpiritualẽ arram Arra enim tam ſponſis quàm negotiatoribus datur in ſecuritatem contractus. Certitudo ergo ſpei tanta diffuſa eſt in eorum cordibus, vt cognoſcant ſe habere arram ſpiritus ſancti de æterna fœlicitate Cum his ſiquidem donis non ſtat varia prædicatio: vt clare patet. [Ego autem teſtem deum inuoco in animã meam.] Redit ad reddendam rationem quare mutauerit propoſitum

tum circa regreſſum ad Corinthios. Et quoniam cordis ſolus deus eſt teſtis, ideo iuramẽtum adhibet duplici vinculo. tum directe inuocando deum in teſtem. tum per modum execrationis imprecando in animam meam. hoc eſt in iudicium animæ meæ. Neceſsitas autem iurandi fuit propter æmulos obloquentes. vt ex iuramento adhibito indubie crederetur vera excuſatio ſubiuncta [Quod parcens vobis nondum veni Corinthum.] Ecce quòd nõ leuitate nec carnali affectu mutaui propoſitũ, ſed paterna ratione parcens vobis. In quo autem conſiſtat hoc parcere, ſubiunget inferius. [Non quia dominamur fidei veſtræ.] Explicaturus rationem ex parte cõſolationis & lætitiæ Corinthiorum, ſolicitus fuit vt excluderet tertiam calumniam ſeu oblocutionem: puta quòd Paulus tanquã dominus mutabat propoſitum. Et hanc oblocutionem hucuſque reſeruauit excludendam. quia etiam verba Pauli (ſcilicet parcens vobis) nonnullum ſonabant dominium. Excludit itaque hanc rationem dicendo. Non quia dominamur fidei veſtræ, hoc eſt vobis fidelibus: ſupple mutaui propoſitum ad parcendum vobis. [Sed adiutores ſumus gaudij veſtri.] hoc eſt ſed quia ſum' adiutores ſeu cooperatores gaudij veſtri. ideo mutaui parcẽs vobis ita quòd nõ dominiũ, ſed cooperatio ad gaudiũ veſtrum ratio eſt totius facti. [Nam fide ſtatis.] Egetis gaudio, quoniam fide conſtantes eſtis.

CAPVT. II.

S Tatui autem apud meipſum hoc.] Explicauerat ſuum parcere per adiutorium gaudij Corinthiorum: explicat modo quale fuerit adiutorium gaudij, per non accumulationem triſtitiæ [Ne.] pro, non, [iterum in triſtitia venire.] pro, venire, [ad vos.] Ecce quid apud ſe decreuit, ſcilicet non venire ad contriſtandũ eos, & hæc fuit ratio mutati propoſiti. Et aduerbiũ iterũ: nõ determinat venire in triſtitia. ſed venire. nõ em̃ prima vice fuerat ad eos in triſtitia. ſed explicat ꝙ decreuit ſecũdũ ad illos aduẽtũ non fore in triſtitia. Erat autem quam euitabat Paulus triſtitia quę fuiſſet & in ipſo Paulo & in Corinthijs ſi Paulus tunc iuiſſet adhuc inceſtuoſo nõ purgato: & forte adhuc nõ correctis alijs Corinthiorum pc̃tis quorũ in priore epiſtola meminit. Fuiſſet enĩ triſtitia & Pauli, quẽ præſentia peccati puocaſſet ad maiorẽ triſtitiã: & Corĩthiorũ, tũ quos opportuiſſet pœnitere, tũ quos oportuiſſet cõpaſsionis affectu moueri. [Si enĩ ego cõtriſto vos.] ne leuis rõ hęc exiſtimetur, exaggerat illã vtriq̃

Ex parte quidem Corinthiorum ſermone mutilo Si ego contriſto vos, ſubaudiendo quis vos conſolabitur? officium ſiquidem meũ eſt conſolari vos. Et propterea indecens iudicaui vt vos contriſtarem: nam ſi ego vos contriſto, quis vos conſolabitur? Ex parte vero ipſius Pauli. [Et quis eſt qui me lætificet, niſi qui contriſtatur ex me?] Paſsiue ſumitur contriſtatur pro triſtitia afficitur. Retorquet in ſeipſum Paulus eandem priuationem conſolatoris Intendit enim quòd ſi ego vos contriſto & vos carebitis conſolatore, & ſimiliter ego carebo conſolatore: quia nullus eſt qui me lætificet niſi læta diſpoſitio illorum qui triſtitia afficiuntur ex mea triſtitia: ex mea correctione. Impertinentes ſiquidem & duri, quantumcunque ſint læti, non me lætificant · ſed lætitia illorum qui ex mea triſtitia, aut reprehenſione, triſtitia afficiuntur, eſt quæ letificat me, ac per hoc quum vos ſitis de numero illorum qui mœrore afficiuntur ex me, ſi à me efficeremini mœſti, quis me lætificaret, vobis exiſtentibꝰ mœſtis? [Et hoc ipſum ſcripſi vobis.] Pronomẽ hoc demonſtat vniuerſam hanc rationem triſtitiæ. Et ſcripſi vobis, demonſtrat hanc epiſtolam ſignificantem hæc [Vt non quum venero triſtitiam ſuper triſtitiam habeam] Superfluunt duę dictiones ſuper triſtitiam. Ideo præmonui per epiſtolam hanc, vt quum venero non habeam triſtitiam hoc eſt vt interim ſubtrahatis materiam triſtitiæ corrigendo errata. [De quibus oportuerat me gaudere.] Vniuerſa Pauli triſtitia erat de hominibus peccantibus, de quibus oportuiſſet ſecundum rectum ordinem gaudere: qui debebant bene agere, & ſic eſſe materia gaudij Paulo [Confidens in omnibus vobis, quia] pro, quòd, [meum gaudium omnium veſtrũ eſt.] Scripſi inquam hæc ad fugandam futuram triſtitiam meam, confidens non in aliquibus, ſed in omnibus vobis quòd meũ gaudium æſtimatis vt veſtrum. Confidit Paulus in omnibus Corinthijs præſumendo bonum de omnibus, ex eo quôd non cõſtabat ei contrarium de aliquo. [Nam ex multa tribulatione & anguſtia cordis ſcripſi vobis per multas lachrymas: nõ vt contriſtemini ſed vt ſciatis quam charitatem habeam·] pro, habeo, [abundantius in vobis.] pro, vos Occurrit obiectioni quę à Corinthijs aut æmulis fieri poterat contra Paulum profitentẽ quòd non vult triſtitia eos afficere qua fronte hoc dicis, quum tu tanta Corinthios mœſtitia affeceris in priore epiſtola? Occurrit Paulus, tum ex parte intẽtionis, quòd non ea ratione ſcripſerit, vt mœrore Corinthios afficeret, tum ex parte cogẽtis affectus: ita quòd non tanquam liber, ſed tanquam preſſus multa afflictione & coartatione cordis ratione

inceſtus

inceſtus auditi(vt multitudo lachrymarum teſtatur) coactus ſum mœſtam ſcribere epiſtolam ad teſtificandum vobis magnitudinē amoris quem erga vos gero. [Si quis autem contriſtauit me.] Superfluit me. De inceſtuoſo loquitur, qui triſtitiæ materiam intulerat tantum ſcilicet, crimen. [Nō me contriſtauit, ſed ex parte.] hoc eſt non mihi tantum triſtitiam intulit, ſed etiam multis veſtrum: ac per hoc mihi partem triſtitię intulit & partem vobis [Vt non onerē omnes vos] Rationē reddit quare dixit ex parte vt ſ non eximam omnes vos á participatione mœſtitiæ, quòd fuiſſet onerare eos duritia cordis. Sciebat enim ꝙ multis corū diſplicuerat factū, & mœrore affecti fuerant. [Sufficit illi qui eiuſmodi eſt.] Ad conſolationem deſcendit pœnitentis inceſtuoſi. hoc etiam facto conteſtans quantum ſtudeat conſolationi Corinthiorum. Reconciliādum itaque eccleſiæ diſponit iam eſſe inceſtuoſum pœnitentem. [Obiurgatio] pro, increpatio, [hæc quæ fit.] pro, facta eſt, [á pluribus.] Cēſet Paulus ſufficere pro pœnitentia exteriore excommunicationem factam publice illius inceſtuoſi iuxta mandatum ipſius in priore epiſtola Fuit enim non ſolū publica eiectio, ſed etiā traditio Satanæ. [Ita vt econtrario magis donetis & conſolemini.] Nō ſolum ſufficere ad punitionem, ſed etiam exigi tum condonationem longioris pœnæ luendæ ſecundum rigorem iuſtitiæ, tum cōſolationem eiuſdem pœnitentis, cenſet Paulus. Et rationem ſubiūgit tam quòd ſufficiat quàm quòd condonent & cōſolentur pœnitentem. [Ne forte] pro, ne quomodo, [abundantiori triſtitia abſorbeatur qui eiuſmodi eſt.] Moderatam oportere eſſe pœnitentis triſtitiam manifeſtat, ne nimia triſtitia omnem ſuum effectū in pœnitente pariat. Inter effectus ſiquidē triſtitiæ eſt deſperatio, eſt puſillanimitas, immò deiectio animi ab omni bono. [Propter quòd obſecro vos vt confirmetis in illum charitatem.] Non eſt ſermo de charitate ſeu dilectione quam habet ille pœnitens: ſed dilectione Corinthiorum erga illum: vnde quod interpres antiquus dixit vt confirmetis, moderni interpretantur reſumite, vel validam efficite. Non mandat ſed obſecrat Paulus: vt efficacius moueat Corinthios ad efficiendum dilectionemn ſuam erga pœnitentem illum validā, vt valeat vt efficax ſit ad conſolandum illum. [Ideo.] pro, adhoc [enim & ſcripſi vobis, vt cognoſcam experimentū veſtrū] hoc eſt vt periculum veſtri faciam, vt experimentum veſtrum cognoſcam. [An in omnibus obedientes ſitis] hoc eſt quemadmodum fuiſtis obedientes excōmunicando illum, ita modo ſitis obedientes

dientes condonando & cõſolãdo eũdẽ [Cui autem aliquid donaſtis.] pro, cõdonatis, [& ego.] Explicat Paulus q̃ nõ ſic mãdat Corinthijs hoc efficere vt velit ſeipſum eximere, ſed quòd cõcurrit cũ eis ita quòd cui Corinthij cõdonãt, & ipſe cõdonat [Nam & ego quod.] pro, cui, [donaui.] pro, cõdonaui, [ſiquid cõdonaui propter vos in perſona Chriſti.] Rationem concurſus ſui cum Corinthijs reddit ex eo quòd ipſe in perſona Chriſti condonauit pœnam ſeu culpam eidem & cuicũque alteri (ſi quando accidit me cõdonaſſe) propter vos, veſtri gratia, ad cõſolationẽ veſtri. Acſi apertius dixiſſet non incipio modo concurrere ad cõſolationẽ veſtri; nã & in ſimilibus condonationibus quas in perſona Chriſti exercui, vos habui ante oculos, propter vos illas faciendo [Vt nõ circumueniamur.] pro, occupemur, [à Satana.] Ratio condonationis tã illorũ quàm ipſius redditur ex alio capite .ſ. ex parte Satanæ. Pri⁹ enim reddiderat rationẽ, ex parte nimię triſtitiæ, quę ſuapte natura malum parit. modo vero ex parte Satanæ rationem reddit, ne nos Chriſtiani occupemur à Satana hoc eſt ab aduerſario iniuſte poſsideamur vexabatur ſiquidem tũc excõmunicatus ille à Satana. Cauet Paulus ne vexatio tranſeat in occupationem, tranſeat in poſſeſſionem occupãtis: quòd fuiſſet ſi pœnitens ille inductus fuiſſet in deſperationẽ [Non enim ignoramus cogitationes eius.] machinãtes ſemper ad occupandum homines, omnibus quibus poteſt vijs. [Quũ veniſſem autem Troadem.] Declarauit hactenus deũ totius conſolationis in periculis Aſiæ in dilatione regreſſus ſui, in cõdonatione pœnitentis inceſtuoſi: proſequitur modo declarando eundem deum totius conſolationis in ſucceſſu itineris. Et quantũ cõijcio, hæc omnia in Aſia geſta & quæ modo ſubiungit, euenerunt medio tempore inter priorem epiſtolam & hanc illo ſcilicet tẽpore quo venturus erat iuxta promiſsionem ad Corinthios. ¶ Deſcripturus autẽ conſolationẽ præmittit mœſtitiam. [Propter euãgeliũ Chriſti] propagãdum [Et oſtiũ mihi apertum eſſet in domino.] hoc eſt auditus pateret prædicationi meæ ad corda hominũ. [Nõ habui requiẽ in ſpiritu meo.] Ex parte mea, intentio erat propagãdi euangeliũ: ex parte auditorũ, diſpoſiti erant ad audiendum. nõ tamen quieuit ſpiritus me⁹. Mœſtitia interna ſpiritualis ſignificatur ex impedimẽto occurrẽte ſubiũcto, [Eo quòd nõ inuenerim Titũ fratrẽ meũ] Fateor me nõ penetrare quid impedimẽti attulerit abſentia Titi intentæ & paratæ prædicationi. Video enim quòd impedimẽtũ præſtitit tãtũ inquietans ſpiritũ Pauli, ſed quare, nõ inuenio. [Sed valefaciẽs eis profectus ſum in Macedoniã.] Impedit⁹

Troa-

Troade,ad prædicandum alibi progreſſus eſt:ne tempus abſq; euangelio pertrãſiret.[Deo aũt gratias.]pro,gratia hoc eſt gratiarũ actio ſit [Qui ſemper triũphat nos in Chriſto.]hoc eſt qui ſemper exercet per nos triũphũ ſuũ in Chriſto. Non dicit qui ſemper vincit ſed(quod plus eſt) qui ſemper triũphat,parta victoria: pro quãto per ipſos apoſtolos triũphat in cordibus hominũ,debellatis dæmonijs.Deſcripta enim mœſtitia ex impedimento apud Troadẽ,cõſolationẽ habitam in Macedonia deſcribit ex triumpho dei in cordibus Macedonũ per apoſtolorũ miniſteriũ.[Et odorẽ notitiæ ſuæ manifeſtat per nos in omni loco.] Alterũ deſcribit beneficiũ diuinũ collatũ veris miniſtris euangelij.Non ſolũ nos triũphat de dæmonibus,vtendo nobis velut ad pugnã cõtra mũdum ad illius ſubiectionem ſed etiã per nos manifeſtat non ſolũ notitiã ſuã ſed etiã odorẽ notitiæ ſuæ Inter bonos & malos euãgelij prędicatores hoc intereſt, quod mali notitiã tãtum dei tradunt: boni autẽ manifeſtant etiam notitiæ diuinæ odorẽ hoc eſt ſuauitatem, appetibilitatem,delectabilitatem.Suauitas enim diuinæ notitię cõſiſtit in operibus cõformib⁹ notitiæ & ad hoc eſt appetibilis,& in hoc eſt delectabilis Illi qui dicunt non faciunt, manifeſtant tantũ doctrinam fidei:qui autem & dicunt & faciunt, manifeſtant in ſeipſis odorẽ ſuauiſsimum notitiæ quã habent de deo.Vnde ad hoc explicandum ſubdit.[Quia Chriſti bonus odor]pro,bona fragrãtia,[ſumus deo.]Ratio quare per nos manifeſtat de⁹ odorem notitiæ ſuę vbique,redditur ex hoc ꝗ ſumus in veritate operũ & meritorum deo intima penetranti bona fragrantia Chriſti ad differẽtiam malorum miniſtrorum,qui ſunt mala fragrantia Chriſti. nam per eos Chriſtus male olet vtpote perſonam Chriſti cum malis operibus gerentes , & quantum in ipſis eſt,Chriſtum ipſis ſimilem (dicentem & non facientem)agẽtes.[In ijs qui ſalui fiunt & in ijs qui pereunt.] Non variatur Chriſti fragrãtia in nobis coram deo ex diuerſitate auditorum(quorum aliqui ſunt electi, aliqui reprobi)ſed in vtriſque ſumus deo bona Chriſti fragrãtia quoniam in vtriſque recte exercemus miniſterium à CHRISTO nobis delegatum. [Alijs quidem odor mortis in mortem, alijs autem odor vitæ in vitam.] Quãmuis relati ad deum, ex parte noſtra ſemper inueniamur bene olentes,ex parte tamen auditorum, ex diuerſa diſpoſitione auditorũ cõtrarij ſentiũtur effectus. nam Chriſti in nobis bñuolentia ab ijs qui pereunt ſentitur odor mortis,hoc eſt mortifera,i. mortẽ,hoc ẽ ad ęternã eorũ mortẽ. Audientes ſiquidẽ apoſtolos,ſermõe & factis prędicãtes Xpi crucẽ paupertatẽ &c.

ſentiunt

ſentiunt hæc vt mortifera mundo: vtpote tollentia quæ ſunt commodi,quæ ſunt delectationis . quæ ſunt vitæ humanæ . Ab electis vero qui ſalui fiunt, ſentitur odor vitæ ſpiritualis, odor vitæ animæ, in vitam æternam animæ, & tandem corporis. [Et ad hæc quis tam idoneus.] Superfluit tam. Hinc deberet initium ſumere caput tertium huius epiſtolæ: eo quòd hic incipit nouam tractare materiam. Poſt tractatam enim illam particulam & deus totius conſolationis,tractat illam & pater domini noſtri Ieſu Chriſti.Tractat autem hanc, explicando ex natura noui teſtamenti, excellentiam miniſtrorum eius reſpectu veteris teſtamenti & miniſtrorum eius Quod totum conſtat eſſe ex hoc quòd deus eſt pater domini noſtri Ieſu Chriſti authoris noui teſtamenti & miniſtrorum eius. Patris ſiquidem officium tam ingens in filio ſuo Ieſu Chriſto domino noſtro in hoc demonſtratur,quod negatum eſt Moyſi & reliquis priſcis patribus.Dixerat itaque Paulus ſe ſibique ſimiles miniſtros euangelij eſſe per quos deus nullibi ſuccumbit, ſed vbique non ſolum vincit:ſed triumphat:dixerat eoſdem eſſe per quos deus odorem ſuæ notitiæ manifeſtat ,quia Chriſti ſunt beneuolentia apud deum & inter bonos & inter malos.Vbi hæc tam eximia dona affirmauit in ſe & ſibi ſimilibus,percuſſurus æmulos abutentes tanto miniſterio ſubiunxit:& ad hæc,officia triumphi & beneuolentiæ, quis idoneus, ſubaudi aliorum? Quaſi dicat: nullus aliorum non ſimilium nobis,eſt idoneus. ¶Et vt clarius intelligatur quòd de alijs ſibi diſsimilibus loquitur ſubiungit. [Non enim ſumus ſicut plurimi adulterantes.] pro, multi cauponantes. [verbum dei.]Ecce quare dixit de alijs & quis idoneus,quia nos veri miniſtri non ſumus ſimiles multis cauponantibus (hoc eſt ad quæſtum abutentibus) verbum dei. contra prædicatores euangelium vertentes in quæſtum, manifeſte loquitur,longe à mercennarijs locans veros Chriſti prædicatores. [Sed.] deficit tanquam. [ex ſynceritate.] Quatuor conditiones proprias veteris Chriſti prædicatoribus deſcribit in ſeipſis. Prima eſt tanquam ex ſynceritate . excludendo omnem admixtionem cuiuſcunque impuræ intentionis:puta lucri, commodi, gloriæ & reliquorum eiuſmodi. [Sicut] Deficit ſed.Legendum eſt. [Sed tanquam ex deo.] apponendo legationem diuinam non ſolum ad excludendum quantumcunque humanam intentionem, ſed ad apponēdum intentionem exequendi officium prædicandi non vt proprium, ſed vt delegatum à deo.Et hæc eſt ſecunda prædicatorum conditio. [Coram deo.]ecce tertia:hoc eſt habendo ſemper præ oculis præſen-

tiã dei. Nõ ſufficit nobis, ſynceros ac legatos dei exhibere nos coram hominibus (qui non intuentur intima cordis) ſed exhibemus nos tales coram deo ipſo, teſte ac iudice. [In Chriſto loquimur.] Ecce quarta. non prædicamus vana aut curioſa, ſed in Chriſto hoc eſt habẽdo Chriſtũ ꝓ materia ratione ac fine ſermonis loquimur.

CAPVT III.

1 Incipimus iterum noſmetipſos commendare?] Interrogatiue legendum eſt. & eſt confutatio æmulorum imponentium Paulo quòd ſeipſum laudauerat in priore epiſtola. Aduerſus hanc ſiquidem oblocutionem oportuit Paulũ inſurgere in principio huiꝰ tractatus de excellentia verorum miniſtrorum euangelij (quales erant ipſe & ei ſimiles) ne maioris oblocutionis anſam acciperent. Dicit incipimus iterum. propter priorem epiſtolam. noſmetipſos commendare? quaſi dicat abſit, quum nec ſemel hoc fecerimus: nam nec olim nec modo dicimus quæ de nobis dicimus vt commendemus noſmetipſos, ſed ad cõmendandum veros dei legatos, ad commendandum veros euangelij miniſtros, ad differentiam tam falſorum quàm mercenariorum. [Nunquid egemus ſicut quidam commendatitiis epiſtolis ad vos, aut ex vobis.] Deeſt. commendatitiis. Arte vtitur Paulus ad introducendum tractatum de natura noui teſtamenti: dum facit tria ſimul. & manifeſtat quòd non eget commendatione apud Corinthios: vt hinc credatur ꝙ non animo laudandi ſe' ſcribit. Et percutit æmulos commendatitiis epiſtolis vtentes. & ianuam ſibi aperit ad tractandum de natura noui teſtamenti: quoniam hinc ex epiſtolis commendatitiis materialibus via recto tramite patet ad epiſtolas cõmẽdatitias ſpirituales ſcriptas in cordibus, quæ ſunt noui natura teſtamenti [Epiſtola noſtra.] hoc eſt noſtri commendatitia. [Vos eſtis.] Qualiter Corinthij officium epiſtolæ ad commendationem Pauli exercerent, inferius ſubiunget. Significanter autem dicit eſtis: ad ſignificandum quòd non eloquij præconio ſed rerum exiſtentia Corinthij epiſtola cõmendatitia Pauli ſunt. [Scripta.] pro, inſcripta, [in cordibus noſtris.] hoc eſt non geſtata manu aut ſinu, ſed in cordibus noſtris intus recondita: hoc eſt tam chara nobis quàm illud quod eſt impreſſum in cordibus noſtris. vt intelligant Corinthij, quàm magnipendat Paulus huiuſmodi epiſtolam. [Quæ ſcitur.] pro, intelligitur, [& legitur ab omnibꝰ hominibꝰ.]

commen-

commendatitiæ epiſtolæ huius qualitas Mirabilis ac largiſsima Pauli, valde enim præſtat cæteris: quia nulla epiſtola (ſiue Hebraice ſiue Græce ſiue Latine) intelligitur, & legitur ab hominibus omnibus, ſed tantũ à cognoſcẽtibus illos characteres illudque idioma: hæc autem & legitur & intelligitur ab omnibus hominibus. [Manifeſtati.] pro, dum manifeſtamini, [quoniam.] pro, quòd, [epiſtola eſtis Chriſti.] Ecce modus quo epiſtola hæc commendatitia Pauli poteſt legi & intelligi ab omnibus hominibus, ipſa manifeſtatio quòd Corinthij ſunt epiſtola Chriſti, eſt exhibere omnibus hominibus legendam & intelligendam commẽdationem Pauli: quemadmodum manifeſtatio miri operis arte facti inſcripto artificis nomine, eſt exhibere omnibus legendam & intelligendã cõmendationem artificis. ¶ Dixerat itaque Corinthios epiſtolam eſſe commendatitiã ſui (Pauli ſcilicet & ſociorum) ſed non explicauerat conditiones huius epiſtolæ: & propterea deſcribendo conditiones epiſtolæ incipit ab authore, & dicit Chriſti. Et eſt ſenſus quòd vos eſtis epiſtola tum dictata à Chriſto, tum ſcripta à Chriſto, tum titulata à Chriſto, tum ſignificans Chriſtum. Quod enim intus habemus ſpiritualis fidei, ſpei ac charitatis, Chriſtus in nobis & dictat & ſcribit, non alieno ſed proprio nomine, & ipſe Chriſtus eſt qui creditur, qui ſperatur, qui amatur à nobis. Meritò ergo Corinthij appellantur epiſtola Pauli commendatitia, ſed Chriſti authoris & materiæ [Miniſtrata.] pro, ſubminiſtrata, [à nobis.] Eſtis quidem Chriſti epiſtola, ſed non immediatè à Chriſto, ſed noſtro miniſterio immò ſub miniſterio: ad differentiam miniſtrorum Chriſti ex parte ſuperiore. Ex qua parte angeli miniſtrant Chriſto ad ſcribendas huiuſmodi epiſtolas. Apoſtoli enim & reliqui veri miniſterii euangelij miniſtrãt Chriſto ad huiuſmodi epiſtolas ex parte inferiore: dum ex parte ſenſuũ, media ſenſibili prædicatione, medijs ſenſibilibus exemplis propriorum operum, medijs ſacramentis ſenſibilibus miniſtrant. [Scripta.] pro, inſcripta. A quo fuerit inſcripta, textus non clarè monſtrat. nec deſunt iungentes pronomen à nobis cum verbo inſcripta: legendo à nobis inſcripta. Sed punctum faciat quiſque vt placet. veritas eſt quòd impreſsio ſiue intima ſcriptio eſt opera & Chriſti & ſubminiſtrantium prædicatorũ. Duo enim inueniuntur in illa. Primum eſt, quòd credenda ſperanda atque diligenda proponuntur mentibus auditorum, diſtinctè declarantur, probãtur &c. & quo ad hoc interna ſcriptio fit à ſubminiſtrantibus. Alterum eſt, quòd auditores aſſenſum, ſpem, dilectionemque adhibeant propoſitis, &

quo

quo ad hoc Chriſtus eſt qui intus ſcribit non excluſo tamen mini ſterio angelico de quo quia non fit in textu mentio, pertranſimus. [Non atramento.] Omne genus cuiuſcunque liquoris quo ſcribi pingive poteſt,excluditur excluſo nigro cuius eſt præcipuus in ſcribendo vſus. [Sed ſpiritu dei viui.] loco atramenti ſpiritus eſt dei,non opinati ſed viuentis. Et Chriſtus operando in animo hominis aſſenſum,ſpem,atque dilectionem vtitur ſpirituali efficacia ſpiritusſancti: & ſubminiſtrantes prędicatores manifeſtationem ac ſuaſionem ſingulorum. quæ credenda ſperanda ac diligenda ſunt. non ſolum à ſpirituſancto ad hoc mouentur, ſed ſpiritui ſancto in intimis auditorum operanti materiam ſubminiſtrant ac per hoc & ipſi ſubminiſterialiter imprimunt in animos hominũ, non per atramentũ,ſed per ſpiritum dei viuentis. [Nõ in tabulis lapideis.] Directè hoc dicit ad differentiam legis veteris : quæ fuit ſcripta in tabulis lapideis , afferente Moyſe tabulas lapideas ſcriptas digito dei.Deſcribit enim Paulus in Corinthiis differentem naturã noui teſtamenti à natura veteris teſtamenti penes multas: & ſpecialiter penes hoc,quòd illud eſt ſcriptum in tabulis lapideis, hoc in animis hominum.Vnde è regione apponitur [Sed in tabulis cordis carneis] Iuxta Ezechielis prophetiam, Paulus loquitur ſcriptum ſiquidem eſt Ezechie. xxxvj. auferam cor lapideum de carne veſtra,& dabo vobis cor carneum.Propterhoc enim non dixit in tabulis cordis ſed appoſuit carneis,vt molles, vt facile receptiuas impreſsionũ tabulas cordis deſcribat in electis dei In quorũ cordib⁹ ſpiritusſanctus imprimit quæ Chriſti ſunt. Collige prudens lector has conditiones & percipe naturam noui teſtamenti conſiſtere in iis quæ imprimũtur in animis hominum à Chriſto per ſpiritumſanctum.quod in nobis fit ſubminiſtrantibus euangelicis viris credenda,ſperanda,diligenda,operanda ac cauenda Quod dico propter illos qui immediate à Chriſto omnia habent vt apoſtoli & ſimiles. [Fiduciam autem talem] Propoſita natura noui teſtamenti,intendit ſingulas particulas declarare. ſed optima arte declarat illas vt ſunt in eſſe perfecto , vt ſunt in viris perfectis,quales ſunt miniſtri euangelici : quoniam hinc cognoſcuntur etiam vt ſunt in proficientibus & incipientibus , quales erant Corinthij. Ita quod ſimul manifeſtat noui teſtamenti naturam & miniſtros eius : & hoc ſecundum ex primo . Inchoat autem ab illa particula ſubminiſtrata à nobis, excludendo præſumptionem . Valde enim præſumptuoſum apparet prima fronte quòd homo confidat ſe delegatũ ad iprimédũ in cordib⁹ hoĩm ſubminiſtrãdo ſpũſctõ

Et propterea

Et propterea dicit.fiduciam talem,ſubminiſtrando inſcribendi ſpiritu dei viui in cordibus aliorũ. hæc enim eſt maximi operis fiducia. [Habemus.] nos miniſtri euangelici. [Per Chriſtum.] merito & dono Chriſti hominis. [Ad deum.] qui operatur omnia in omnibus. [Non quòd ſufficientes ſimus cogitare] non ſolum facere aut dicere deliberare[Aliquid.] quodcũque ſit illud,ſpectãs ad noſtrũ miniſteriũ.& non ſolũ tam arduũ opus [A nobis.]miniſtris euangelicis.[Quaſi ex nobis.]tãquàm ex propria officina, tanquàm ex propriis viribus.[Sed ſufficientia noſtra] ad cogitãdũ,volendũ,operandum,prædicandum,& vniuerſaliter ad omnia concernentia euangelicũ miniſteriũ.[Ex deo eſt.]E regione à nobis tanquàm ex nobis, locat ex deo:ad ſignificandũ quòd ſeipſos ſecundum naturales vires ingenij, doctrinæ, morũ &c.hinc, gratuita vero dei dona inde locat. Et ſeipſos non negat poſſe cogitare,ſed negat ſufficientiam ad cogitandum. Poſſumus enim inſufficienter & cogitare & operari aliquid ad miniſterium euangelicũ ſpectans. vt experientia teſtatur in malis miniſtris. [Qui & idoneos nos fecit miniſtros noui teſtamenti, non litera.] pro, literæ, [ſed ſpiritu.] pro ſpiritus. Excluſa præſumptione declarat quòd de facto deus effecit ipſos idoneos ad manifeſtandũ ſpiritũ.vt merito dixerit ſuperius, ſubminiſtrata à nobis, inſcripta ſpiritu dei viuentis. Vide prudentiam Pauli ſimul explicat ſe eſſe effectos idoneos miniſtros noui teſtamenti & ipſum nouum teſtamentum eſſe non literam ſed ſpiritum: vt ſimul intelligamus quòd ſunt effecti idonei ad miniſtrandum ſpiritum,& quod nouum teſtamentum eſt ſpiritus in carneis tabulis cordis impreſſus, de quo ſuperius ſub epiſtolæ ſpeciẹ meminit. Et eſt appoſitiua conſtructio dicendum noui teſtamenti non literæ ſed ſpiritus: hoc eſt quòd non eſt litera ſed ſpiritus. Et vere in hoc differt nouum à veteri teſtamento quòd vetus eſt litera conſtans ex præceptis legis, nouum autem eſt ſpiritus fidei ſpei ac charitatis. Et propterea in theologia ſpeculatiua dicitur quòd omnes ſancti ab initio mundi quatenus habuerunt gratiam fidei ſpei ac charitatis, ſpectarunt ad nouum teſtamentum. propterea dicitur quòd nouum teſtamentum adiuuat hominem intus, vetus vero non. propterea dicitur quòd euangelica ſcripta & apoſtolica (quæ vulgo appellantur nouum teſtamentum) non ſunt ipſum nouum teſtamentum,ſed doctrina noui teſtamenti. docent enim credenda,ſperanda,diligenda. ſcripta vero Moyſi ſunt ipſum vetus teſtamentum: adiunctis prophetis.[Litera enim occidit.] Differentia inter vetus & nouum teſtamentum

mentum penes effectus contrarios deſcribit. Occidit autem tum augendo concupiſcentiam. quia nitimur in vetitum. Tum addendo præuaricationem quia furtum committens contra legem ſcriptam, duplicem incurrit præuaricationem: & legis naturæ & legis ſcriptæ. [Spiritus autem viuificat.] Tum ferendo ſecum vitam gratiæ, tum adiuuando infirmitatem noſtram & domando concupiſcentiam, tum operando meritorie ad vitam æternam [Quod ſi miniſtratio mortis literis deformata in lapidibus.] Declarata ſubſtantia noui teſtamenti, intendit ex excellentia noui teſtamenti relati ad vetus, gloriã ac qualitatem miniſtrorum noui teſtamenti deſcribere. Et propterea affert initium veteris teſtamenti: quando ſcilicet Moyſes vt miniſter dei intulit illud populo. ¶A re geſta argumentatur ſcripta Exo.34. narratur ſiquidem ibi quòd Moyſes ſecundo differens tabulas lapideas quibus inſcripta erant præcepta decalogi, deſcendit à diuino colloquio ad populum habens faciem radiantem claritate tanta, vt non poſſent filij Iſrael figere oculos in faciem Moyſi. & propterea Moyſes alloquendo populum velabat faciem ſuam quum ibat autem ad loquendum cũ deo, tollebat velamen de facie ſua. ¶Quia inquam iſta fuit miniſtratio veteris teſtamenti, ideo ex iſta argumentatur Paulus excellentiam adminiſtrationis noui teſtamenti, conferendo conditiones conditionibus. Et quoniam iam dixerat tres differentias inter nouum & vetus teſtamentum (primam in ſubſtantia, quòd nouũ ſpiritus, vetus litera ſecundã in ſubiecto: quia nouũ in carneis tabulis cordis, vetus in tabulis lapideis. tertiã in actione: quòd nouum viuificat, vetus occidit) ideo his trib⁹ ſimul collectis, dicit quòd ſi miniſtratio mortis. Vetus teſtamentum appellat mortem iuxta id quod dixerat occidit. Et ſubiungendo literis, ſubſtantiam ſignificat eiuſdem & addendo deformata in lapidibus, ſubiectum demonſtrat. Miniſtrationem autem appellat ipſam exhibitionem, quia Moyſes exhibuit populo vetus teſtamentum in tabulis lapideis. [Fuit in gloria.] corporali reſplendente in faciem Moyſi. [Ita vt nõ poſſent intendere filij Iſrael in faciem Moyſi.] Excellentia gloriæ deſcribitur vſqueadeo reſplendentis. vt non poſſent corporeis oculis intentam aciem videndi figere filij Iſrael in faciem Moyſi [Propter gloriã vultus eius.] propter excellentiam ſplendoris vultus eius. [Quæ euacuatur.] Hoc addidit Paulus, ad reddendum argumentũ à minori ad maius. Et nouã per hoc explicat cõditionẽ veteris teſtamenti. quòd ſcilicet aboletur, quòd quandoque finẽ eſſet habiturum, gloria ſiquidem illa apparens in facie Moyſi, gloria

tranſitoria erat.& propterea dicitur quæ euacuatur ſeu aboletur. [Quomodo non magis miniſtratio ſpiritus erit in gloria?] Attende prudens lector, ꝙ in antecedente huius conditionalis quinque Paulus collegit,ſpectantia ad miniſtrationem veteris teſtamenti: videlicet literam, mortem, gloriam,excellentiã gloriæ,& euacuationem.Quorũ quinque,gloriam ſemper repetit,arguendo ſemper ex gloria miniſtrationis veteris teſtamenti maiorem gloriam miniſtrationis noui. ſingillatim autẽ reliqua quatuor exequitur inchoando à litera.Contra literam enim primum argumentatur,quomodo non magis miniſtratio ſpiritus erit in gloria? Itaque vis argumentationis huius conſiſtit in collatione ſpiritus ad literam. Et eſt argumentũ à minori: quòd ſi miniſtratio literæ fuit glorioſa,multo magis miniſtratio ſpiritus erit glorioſa. [Nam ſi miniſtratio damnationis in gloria eſt.]Interpres adiunxit duas dictiones:in & eſt. Legendũ eſt. [Gloria.] Ordinate procedit Paulus.primo enim contulit ſpiritum literæ: vtpote ſubſtantiam noui, ſubſtantiæ veteris teſtamẽti modo conſequenter confert effectũ effectui. Et quòd ſuperius appellauit mortis. modo appellat damnationis eadem ratione Ex illa enim particula arguit quòd ſi miniſtratio damnationis (hoc eſt literæ damnationem inferentis, augendo concupiſcentiam,& addendo præuaricationem) gloria, hoc eſt glorioſa fuit. [Multo magis abũdat miniſteriũ.] ꝓ,miniſtratio,[iuſtitiæ in gloria.]Loco eius quod ſuperi⁹ dixerat viuificat, modo dicit iuſtitiæ. Ita quòd è regione occiſionis, mortis & dãnationis locat iuſtitiã. vt intelligamus vitam iuſtitiæ eſſe illam de qua dixit ſpiritus viuificat, eſſe illam quæ opponitur occiſioni, damnationi & morti quã infert litera : & percipiamus nouũ teſtamentum eſſe ſpiritum viuificantem vita iuſtitiæ, de qua ſcriptum eſt.Iuſtus ex fide viuet. Et vtitur argumento ſimili præcedenti:cõferendo miniſteriũ mortis ſeu damnationis,cum miniſterio iuſtitiæ vitalis. [Nã nec glorificatum eſt quod claruit.]pro,glorificatum eſt,[in hac parte ꝓpter excellentem gloriã.] Auget argumentationem maioris gloriæ in miniſtratione noui quàm veteris ex illa particula, ita vt nõ poſſent filij Iſrael intendere in faciem Moyſi.monſtrat enim excellẽtiã gloriæ in facie Moyſi præſtitiſſe impedimentũ gloriæ Et vere ſic fuit quoniã excellentia ſplendoris impediebat gloriam ab ipſi⁹ gloriæ intuitu.quod eſt minuere glorificationem Excellens enim ſenſibile ex ſua excellentia minuit ſenſationem ſui : quod eſt minuere ſeipſum in eſſe ſenſibili. Et ſimiliter excellens gloria Moyſi in hac parte (id eſt in facie) ex ſua excellentia minuit gloriam

quia

quia minuit illius ſenſationem. Reddere enim gloriam inuiſibilem ſeu minus viſibilem, eſt tollere ſeu minuere illam. Eſt itaque ſenſus literæ. quòd id quòd glorificatum eſt in hac parte hoc eſt in facie Moyſi, non eſt glorificatum ſimpliciter & abſolute: quia impeditum eſt ab intuitu propter excellentem gloriam, hoc eſt propter excellentiam gloriæ nimio ſplendore opprimentis viſum. Et intendit per hanc conditionem quæ fuit in gloria faciei Moyſi, non ſolum monſtrare quòd vnde fuit maior gloria inde reddita eſt minor, ſed inchoare differentiam inter ipſam & gloriam miniſterij noui teſtamenti: penes hoc quòd excellens gloria Moyſi impedit ſeipſam ab intuitu, excellens autem gloria miniſtri noui teſtamenti nullum præſtat impedimentum perceptioni ſui: vtpote ſpiritualis & ſpiritu conſpicienda. [Si enim quod euacuatur per gloriã.] pro, in gloria, [eſt,] Argumentatur demum ex vltima particula, quę euacuatur. Et ſimili præcedentibus vtitur argumento, ſi teſtamentum quod abolетur, quod finitur quandoque, eſt in gloria. [Multo magis quod manet, in gloria eſt.] Differentia hæc inter vetus & nouum teſtamentum penes tolli & manere, intelligitur ſecundum proprias hæreditates ſingulorum. Vetus ſiquidem teſtamentum diſpoſitio eſt hereditatis terrenæ: vtpote terrę promiſſionis cum abundantia bonorum temporalium: vt clare patet in fine Deuter. Et propterea de illo dicitur quod euacuatur ſeu abolетur. Temporalia enim tranſeunt. & ad literam in aduentu Meſiæ ſublata ſunt Iudæis. Nouum vero teſtamentum diſpoſitio eſt hæreditatis cœleſtis: quæ æterna eſt. Et propterea dicitur quod manet: vtpote manens in æterna fœlicitate ſibi propria. [Habentes igitur talem ſpem.] Hactenus Paulus proponentis officio trifariam vſus eſt, primo ſub ſpecie epiſtolæ, deinde ſub ſpecie noui teſtamenti, non literæ, ſed ſpiritus, & demum ſub differentibus conditionibus ab illis quæ fuerunt in miniſtratione veteris teſtamenti miniſtrante illud Moyſe. Ab hinc autem vſque ad ſextum capitulum tractat ſingula, inchoans à gloria. Inchoando à differentia inter miniſtros veteris, & noui teſtamenti, penes hoc quòd miniſtri veteris velant gloriam: miniſtri vero noui, abſque velo gloriam domini exhibent populo. Incipit autem ab habita ſpe nõ ſolũ ad ſignificandum rationem libertatis noui teſtamenti, eſſe ſpem æternæ gloriæ quæ eſt propria nouo teſtamento, ſed vt incipiat ab ipſa ſubſtantia noui teſtamẽti habita in ipſis miniſtris. Iam enim dixerat nouũ teſtamentũ eſſe ſpiritũ. & propterea ab ipſo ſpiritu ſpei habito incipit. Vnde & infertur

eodem tenore proſequetur de ſpiritu fidei, multa enim arte tractat Paulus ſingula propoſita. Illam nanque particulam qua dictum eſt nouum teſtamentum eſſe ſpiritum, tractat pluries repetendo habitum ſpiritum ſpei, ſpiritum fidei, ſpiritum fiduciç, ſpiritum charitatis: quãuis nõ ſemper vtatur vocabulo ſpiritus vnde hic dicendo habentes igitur talem ſpem, perinde eſt acſi dixiſſet habentes igitur ſpiritum ſpei talis, ſcilicet manentis in æternum gloriæ, cuius immediate ante meminerat. [Multa fiducia.] pro, libertate, [vtitur.] De qua autem libertate loquatur, ipſemet explicat ſubiungendo. [Et non ſicut Moyſes ponebat velamen ſuper faciẽ ſuam.] Suſpende intellectum vſque ad illam particulam, nos vero omnes: quoniam Paulus ſuſpendit explanationem libertatis huius illucùſque. [Vt non intenderent filij Iſrael in faciem] pro, finẽ. [eius quod euacuatur.] Attende diligenter quòd Paulus res geſtas corporaliter in Moyſe trahit ad ſenſum ſpiritualem. Ita quòd ex corporaliter geſtis tunc in Moyſe, intendit declarare ſpiritualem ſtatum Iudæorum. Et interpretatur appoſitionem velaminis quã ſecundum rem geſtam exercebat Moyſes ad hoc vt excellens claritas non offenderet oculos filiorum Iſrael, ſignificare obcęcationem filiorum Iſrael, ad hoc vt non intuerentur finem veteris teſtamenti: hoc eſt vt non intendant in Chriſtum qui eſt finis veteris teſtamenti quod aboletur. Eſt itaque ſenſus literæ quòd nos miniſtri noui teſtamenti vtimur multa libertate, & nos ſumus ſicut Moyſes ponendo velamen ſuper faciem ſuam. Hoc factum eſt corporaliter: ſed quod ſequitur, ſenſus eſt ſpiritualis, ſcilicet vt nõ intenderẽt filij in finem: hoc eſt Chriſtum, qui eſt finis eius quod euacuatur: hoc eſt veteris teſtamenti, de quo ſuperius dixerat quod euacuatur. [Sed obtuſi.] pro, obcæcati, [ſunt ſenſus eorũ.] Explicat Paulus ſpiritualem ſtatum Iudæorũ quem deſcribere incœperat dicendo vt non intenderent &c. declarando hoc non intendere eſſe obcæcationem internorum ſenſuũ filiorum Iſrael. Similem huic ſententiam habes in Eſaia: habes & in Euangelio Ioannis. [Vſque in hodiernum enim diem idipſum velamen in lectione veteris teſtamenti manet.] Obcæcationem Iudæorum amplius explicat ex hoc quòd continue perſeuerat velamen in Iudæis dum legunt vetus teſtamentum, dum non intelligunt in eo verum Meſiam, velamen itaque in facie Moyſi poſitum figuram eſſe cæcitatis filiorũ Iſrael in lectione veteris teſtamenti interpretatur Paulus. [Non reuelatum. quoniam in Chriſto euacuatur.] In facie Moyſi velamen erat non ſemper, ſed quandoque detegebatur.

batur facies eius. Et propterea adiungit Paulus non reuelatum, non detectum, vt velamen ipſum non ablatum declaret perſeuerare. Et rationem adiungit, quoniam in Chriſto, ſubaudi tantum, tollitur velamen. Iſti autem adhuc non habent lumen Chriſti. Vnde & declarando perſeuerantiam non reuelati velaminis ſubiungit. [Sed vſque in hodiernum diem quum legitur Moyſes] tanquam alloquens filios Iſrael. [Velamen poſitum eſt ſuper cor eorum.] Velamen corporeum in facie Moyſi perſeuerat in figurato ſpirituali velamine poſito ſuper cor filiorum Iſrael, quòd eſt obcæcatio eorum, quòd eſt obduratio eorum, ſubtrahente deo illis gratiam ſui luminis ad cognoſcendum Chriſtum. [Quum autem conuerſus fuerit ad deum.] pro, cōuerſi fuerint ad dominum [auferetur velamē.] Iuxta hiſtoriam Moyſes quum loquebatur ad populum, velatus loquebatur. quum vero vertebatur ad alloquendum deum, tollebat velamen & detectus loquebatur. Et propterea Paulus quemadmodum interpretatus eſt velatum Moyſen alloquētem populum figuram eſſe obcæcati populi, ita modo interpretatur detectum Moyſen verſum ad deum figuram eſſe illuminati populi Iudæorum: ad hoc enim alludunt hæc verba quum autem conuerſi fuerint ad dominum, in ſimilitudinem Moyſi qui à colloquio populi vertebatur ad alloquendum dominum, tunc auferetur velamen, in ſimilitudinem Moyſi qui auferendo velamē conuertebatur ad deum. [Dominus autem ſpiritus eſt.] Dixerat quū autem conuerſi fuerint ad dominum, & propterea ex qualitate domini procedit. Et quum multas habeat dominus conditiones (eſt enim omnipotens, æternus, ſapiens, &c.) vna tantum vtitur dicendo dominus autem ſpiritus eſt: quoniam intendit propriā rationem reddere ſpiritualis ſtatus. Quemadmodum enim ex eo quòd deus vita eſt, propria ratio vtitur viuentium, & ex eo quòd deus ſapientia eſt propria ratio redditur ſapientum, & ſic de ſimilibus. ita ex eo quòd deus ſpiritus eſt, propria ratio redditur ſpiritualium. Tanquam ſi apertius dixiſſet: quandiu filij Iſrael erunt tanquam corporaliter intēdentes in Moyſen corporeum, velamē eſt ſuper cor eorum: quum autem verſi fuerint ad dominum qui ſpiritus eſt, tanquam ſpiritualibus ſenſibus vtentes, tolletur velamē. Propter quòd conſequenter ſubiungit. [Vbi autem ſpiritus domini, ibi libertas] Ablationem velaminis probat ex conuerſione ad dominum, quia dominus ſpiritus eſt. Ex conuerſione enim ad ſpiritū qui dominus eſt, ſpiritus domini emanat in conuerſos, quo fiūt ſpirituales, ac per hoc fit in eis libertas à velamine. Aduerbia

ſiquidem loci vbi & ibi,circunloquuntur humanas mentes. Eſt e-nim ſenſus quòd in ijs animis in quibus eſt ſpiritusdomini, in eis eſt libertas à velamine obcæcationis & obdurationis. quod in cordibus Iudæorum perſeuerare deſcriptũ eſt vſquequo conuertãtur ad dominum. [Nos vero omnes] miniſtri Euangelici,ad differẽtiã tam Iudæorum quum cõuerſi fuerint(in quibus ſpiritus domini ac libertas erit)quàm Moyſi qui abſque quidem velamine cum domino ſed velatus cum populo loquebatur. [Reuelata facie gloriam domini ſpeculantes] pro, inſpeculantes, [in eandem imaginẽ.]Superfluit in.Et eſt ſenſus,nos miniſtri noui teſtamenti inſpeculantes,hoc eſt inſtar ſpeculi ſuſcipientes & reddentes, officium ſpeculi exercentes tam ſuſcipiendo quàm reddendo.ſuſcipiẽdo quidem gloriam domini.reddendo vero eandẽ imaginem,quã ſcilicet ſuſcepimus. Vnico participio(inſpeculantes) vtrunque officiũ ſpeculi Paulus ſignificauit ſuſcipere & reddere. Et duos appoſuit accuſatiuos alterũ ſignificans gloriam domini quæ ſuſcipitur alterũ ſignificans eandẽ gloriam vt redditam. & propterea ſignificatur nomine imaginis eiuſdem. Speculum ſiquidem corporeũ ſuſcipiens crucifixum, reddit eandem imaginem. Et ſimiliter miniſtri noui teſtamenti detecta facie ſuſcipientes gloriam domini,ac eandem imaginem(hoc eſt eiuſdẽ gloriæ imaginem)reddẽtes alijs deſcribuntur:ad differentiã Moyſi,qui licet reuelata facie gloriã domini ſuſciperet, nõ tamen eandem reddebat imaginem alijs, ſed oportebat velari faciem eius ſi alios alloqui voluiſſet. Quanuis etiã illa Moyſi gloria fuerit corporalis, & non gloria domini qui eſt ſpiritus. Miniſtrorum ſiquidem noui teſtamenti gloria, eſt gloria ſpiritualis,quæ eſt vere gloria domini qui eſt ſpiritus. Myſteria ſiquidem dei manifeſtata ad dei gloriam, appellantur gloria dei: vt quòd de⁹ eſt pater,filius ac ſpiritus ſanctus quod deus creauit mũdum,quòd verbum caro factum eſt,quòd reſtaurat omnia in Ieſu Chriſto. Clara autẽ horum notitia infuſa à deo,appellatur inſpeculatio quo ad ſuſceptionẽ reuelata facie:& ſimiliter clara eorundem notitia quæ ab Apoſtolis alijs traditur, appellatur inſpeculatio quo ad redditionem ſimiliter reuelata facie. Hæc vere fuiſſe in Apoſtolis,doctrina eorum teſtatur: dum diuina myſteria quæ tam occulte tradita erant in veteri teſtamento,apparuerunt omnibus. [Transformamur à claritate in claritatem]pro, à gloria in gloriam,[tanquam à domini ſpiritu]Declarat per oppoſitum ad Moyſen huiuſmodi inſpeculationem. Quod vt intelligas, recole ꝙ paulo ſuperius dixerat de Moyſe, nec glorificatũ eſt quod glorificatũ

eſt

eſt,&cæ.huius oppoſitum modo deſcribit in miniſtris noui teſtamenti Moyſes tranſformatus à gloria quidem eſt(nam in formã glorioſam mutatus ſecundũ faciem eſt) ſed non in gloriam : quoniam quod glorificatum in eo eſt, non eſt glorificatum propter excellentiam gloriæ. Miniſtri vero euangelij tranſformantur, non perditione formæ naturalis, ſed ſuperuentione formæ glorioſæ (hoc eſt cœleſtis gloriæ participatione in intellectu illuminato, in voluntate accenſa, in viribus animi confirmatis virtute ex alto)in gloriam exteriorẽ,manifeſtando alijs non ſolum quæ nouerunt diuina myſteria,ſed etiam interna ſpei, charitatis,fortitudinis,&c.dona, quæ lucebant in factis eorum. Vnde ne intelligeres in gloriã mundanã,adiunxit tanquã à domini ſpiritu Actorẽ ſiquidem tranſformationis talis(.ſ.à gloria interna ad gloriã externã intuendam ab alijs) explicat dñi ſpiritũ vſqueadeo vt ſimul explicat domini ſpiritũ eſſe moderatorẽ dicẽdo tãquã. Tranſformamur inquit à domini ſpiritu, vt & quãtũ & qñ & qualiter decet domini ſpiritum tranſformare,à gloria in gloriam. Et reduxit effectum ſpiritualis tranſformationis in domini ſpiritum tanquam in propriam cauſam.vt declarauimus Et dixit ſpecialiter hoc cõtra obloquentes imponendo ei iactantiam: vt perpendant Corinthij quòd tranſformati à ſpirituſancto, & faciunt & dicunt Paulus & ei ſimiles quæ ad laudem eorum ſpectare videntur.

CAPVT. IIII.

1 Deo habentes hanc adminiſtrationem,iuxta quod miſericordiam cõſecuti ſumus.]Intendit ex dictis conditionibus rationem reddere duorum emergẽtium, quorum alterum conſiſtit in facto eorum alterum autem in facto incredulorum. Dicẽdo ideo, tranſformationem refert antedictam. Et eſt ſenſus,quia nos reuelata facie tranſformamur,&c.habentes talem adminiſtrationem non ex nobis,ſed prout diuinam ſumus miſericordiam conſecuti.[Nõ deficimus.]Non ſegneſcimus, non negligimus. [Sed abdicam⁹.] pro,abdicauimus,[occulta dedecoris.] Conformes ſunt actiones noſtræ internæ claritati officij,Quemadmodum enim officiũ miniſtrandi nouum teſtamentum gloria plenum eſt, ita nos in actionibus noſtris internis exhibemus abſque negligentia, & cũ abiectione cuiuſcunque occulti dedecoris:ita quòd nihil in intimis noſtris relinquimus quod pudeat manifeſtum fieri.[Nõ ambulantes in aſtutia.] Ecce vnũ occultum dedecus, aſtuta diſpoſitio operũ. [Neq; adulterãtes.]pro,doloſe tradẽtes, [verbũ dei.] Ecce alterũ

occultum dedecus,interno dolo vti euangelizando. Et aſtutia quidem in ambulando, ad mores refertur: doloſa autem traditio,ad intentionem perducendi ad malum aliquid mediante prædicatione refertur: puta ad Iudaizandum [Sed in manifeſtatione.] Superfluit in. [Veritatis]tum doctrinæ,tum vitæ. Et hoc ſpectat ad inſpeculationem reuelata facie. [Commendantes noſmetipſos ad omnem conſcientiam hominum coram deo] Et hoc ex transformatione à gloria in gloriam tanquam à domini ſpiritu non commendamus noſmetipſos iactantia ſed manifeſtatione veritatis, & vitæ, & doctrinæ,& iuſtitiæ, non apud quoſdam,ſed apud omnē conſcientiam hominum non qualemcũque,ſed coram deo. Apud conſcientiam ſiquidem eorum qui ſecundum deum res diſcutiunt commendamus noſmetipſos manifeſtando veritatem Et hoc eſt primum factum cuius rationem reddit ex conformitate ad officiũ. Alterum vero (quod ex incredulorum facto conſurgit) ſubiungitur,[Quod ſi etiam opertum.] pro,velatum,[eſt euangelium noſtrum in ijs qui pereunt,eſt opertum,]pro, velatum Declarauerat Paulus differentiam inter nouum & vetus teſtamentum penes hoc quòd vetus erat velatum,nouum autem eſt ſine velamine poterat quiſpiã obijcere etiam in nouo teſtamento velamen inueniri obcæcationis multorum, quemadmodum de obcæcatione Iudæorũ dictum eſt. Et propterea huic obiectioni occurrit,reddendo rationem talis velaminis inuenti apud quoſdam in nouo teſtamento. Et ex duobus capitibus ſaluat differentiam antedictam.primum quia in veteri teſtamento velamen erat cõmune omnibus loquēte Moyſe ad populum.in euangelio autem velamen non eſt commune,ſed proprium illis tantum qui pereunt. Et hinc habetur quòd velamē non ſe tenet ex parte euangelij aut miniſtrorum eius, quemadmodum in veteri teſtamento, quòd eſt aliud caput ſe tenēs ex parte filiorum perditionis. Et ad hoc ſignificandum ſubiungit. [In quibus deus huius ſeculi excæcauit mentes infidelium.]Quemadmodum ſcribit ad philip. de quibuſdam,quorum deus venter eſt, ita Corinthijs ſcribit deum huius ſeculi dilectum quemque finem ab hominibus affectis his tranſitorijs ſiue ille finis ſit delectatio carnis,ſiue gloria.ſiue quodcunque aliud tranſitorium. omnes enim huiuſmodi fines conueniunt ſub ratione vnius finis qui eſt bonũ proprium tranſitorium:& talis finis deus huius ſeculi appellatur, ſicut venter appellatur deus deditorum gulæ. Et talis finis excæcat proculdubio mentes infidelium. affectatum enim quodcunque tranſitorium bonum priuat mentes hominum lumine ad videndum

eum claritatem ſpiritualium bonorum quæ per miniſtros euangelij prædicantur. [Vt non fulgeat.] pro, infulgeat. Deficit ipſis, [illuminatio euãgelij gloriæ Chriſti quæ eſt imago dei.] hoc eſt vt ſint indiſpoſiti ad ſuſcipiendum, fulgorem euangelij, non cuiuſcũque rei, ſed gloriæ Chriſti. Chriſti enim gloria euangelizatur Non eſt ergo velamen ex parte euangelij, ſed ex parte excæcatorum indiſpoſitorum ad ſuſcipiendum apertum fulgorem gloriæ Chriſti euangelizatæ. audiunt ſiquidem iſti euangelica verba, vident corporeis oculis euangelica facta & miracula: & tamen ex affectu ad tranſitorium aliquod indiſpoſiti ſunt ad ſuſcipiendum lumen fidei quod vehit ſecum euangelium, glorioſi Chriſti inſtrumẽtum. ¶ Apponit autem qui eſt imago dei, ad explicandum vtranque Chriſti naturam. Chriſtus enim nomen eſt regiæ dignitatis ſecundum humanam naturam competens: imago autem dei nomen eſt filij ſecundum naturam diuinam. Generatur enim filius ex modo productionis ſuæ in ſimilitudinem naturæ patris, Et in hoc differt à ſpirituſancto: vt theologia ſpeculatiua diffuſe tradit Et propterea dicitur imago dei, Propter diſtinctionem enim perſonalem inter ipſum & patrem, dicitur imago: quæ non poteſt intelligi niſi relatiue, Propter conſubſtantialitatem autem dicitur dei: continet enim in ſe perfecte diuinam naturã. [Non enim noſmetipſos prædicamus.] Tractat Paulus hic particulam illam, Chriſti. Dixerat enim ſuperius, epiſtola eſtis Chriſti. Tractat autem Chriſtum eſſe illum qui per miniſtros noui teſtamenti tum prædicatur, tum geſtatur ſecundum vtrunque Chriſti ſtatum, ſcilicet mortalem & immortalem vt author noui teſtamenti intelligatur Ieſus Chriſtus ſecundum vtrunque ſtatum. In primis itaque tractat Ieſum Chriſtum eſſe illum qui prædicatur, excludendo ſeipſos. Et inducit hoc per modum rationis quare dixerit vt non infulgeat gloria Chriſti, continuando textum. [Sed Ieſum Chriſtum dominum noſtrum.] Superfluit noſtrum. Significatur Ieſus Chriſtus dominus vt omnium dominus intelligatur, vtraque natura ſignificatur prædicari. [Nos aũt ſeruos veſtros per.] pro, propter, [Ieſum.] nõ fratres, nõ ſocios, ſed ſeruos veſtros, nos prędicamus eſſe ꝓpter Ieſum. Et vere ſerui ſunt Chriſtianorum miniſtri euangelici ſanctè exercentes officium ſuum Et eſt ſeruitus magna, bene nota illis qui exercent officium ſolum propter Ieſum [Quoniam.] Rationem reddit quare prædicamus Ieſum dominum. [Deus qui dixit.] primo die creationis mundi. [De tenebris.] quæ erant ſuper faciem abyſſi. [Lumen ſplendeſcere] fiat lux, & facta eſt lux Or-

dinum

dinem naturæ ſignificat per propoſitionem de, dicendo de tenebris. prius enim natura diaphanum eſt tenebroſum quàm illuminetur. quoniam ſecundum ſe caret lumine. Quare non ſplenduit lumen de tenebris tanquam de materia, ſed tanquam de termino, a quo, priore ſecundum naturæ ordinem. [Ipſe.] non alius deus. [Illuxit in cordibus noſtris]deus qui fuit author lucis corporalis in mundo ſubiecto tenebris, ipſemet ſpiritualē lucem ædidit in cordibus noſtris, prius tenebris, ignorantiæ & peccatorum ſubiectis [Ad illuminationem] Non ſolum nobis illuxit, ſed etiam ad aliorum illuminationem. Tanta enim ſpirituali luce corda noſtra perfudit, vt ſpiritualiter illuminemus alios, quemadmodum lucem corporalem de tenebris primo fecit ad illuminationem aliorum. Illuminant autem alios dupliciter, tum ex parte obiecti, docendo clare myſteria diuina, tū ex parte ſubiecti, ſubminiſtrando diſpoſitionem affectus, qua diſcipuli diſponuntur ad hoc vt lumen fidei à Chriſto ſuſcipiant. [Scientiæ claritatis.]pro, cognitionis gloriæ, [dei in facie.]pro, perſona, [Chriſti Ieſu] Ecce ad quid illuxit in cordibus noſtris, ecce ad quid illuminādum per nos in cordibus aliorum, ſcilicet ad cognoſcendum gloriam dei in perſona Ieſu Chriſti Gloria in perſona Ieſu Chriſti, deitas eſt in perſona Ieſu Chriſti, ad cognitionem ſiquidem deitatis in perſona Ieſu Chriſti lux diuina in cordibus noſtris efficitur, illuminatio aliorum per miniſtros euangelij tendit hac enim cognita, reliqua clare patent. Et hinc clare patet ratio quare prædicamus Ieſum Chriſtum dominum. [Habemus autem theſaurum iſtum in vaſis fictilibus.] ſeu, [Teſtaceis]Declarauit Ieſum Chriſtum prædicari per miniſtros noui teſtamenti declarat conſequenter modo Ieſum Chriſtū geſtari per eoſdem. prædicatio ſiquidem ſpectat ad verba: geſtatio autem ad facta. Declarat enim quòd non ſolum prædicamus verbo, ſed geſtamus factis Ieſum Chriſtum: factis autem manifeſtis in corporibus noſtris fragilibus. Et ad hoc ſignificandum vtitur ſimilitudine precioſi theſauri recōditi in vaſis teſtaceis: quę & vilia & fragilia ſunt. Theſaurum itaque appellat ſpiritualem lucem cordium propriorum, illuminatiuam aliorum. vaſa vero teſtacea propria corpora, tot miſerijs ſubiecta vt merito & vilia & fragilia dicantur Et in perſona miniſtrorum noui teſtamenti ſibi ſimilium Paulus loquitur declaraturus hinc quòd geſtant Chriſtum. [Vt ſublimitas ſit virtutis dei.]Tranſpoſitio varians ſenſum interuenit. Legendum eſt. [Vt excellentia potentiæ ſit dei, & non ex nobis.]Ratio redditur quare tā precioſus theſaurus habetur in vaſis

fragili-

fragilibus:vt ſcilicet excellentia potentiæ ſeruantis theſaurum inter tot occurrentia aduerſa, ſit dei & non ex nobis. Si vaſa eſſent impaſsibilia,potentia ſeruatiua eſſet ex vaſis. ſed eo ipſo quòd vaſa ſunt tam fragilia,non ſolum potentia,ſed excellentia, potentiæ opus eſt aliunde ad ſeruandum theſaurum. Aliunde autem in propoſito eſt deus ideo itaque in vaſis teſtaceis theſaurum habemus, vt dei ſit excellentia potentiæ ſeruatiuæ qua opus eſt ad ſeruandum Adiungit autem & non ex nobis,& non dicit & non noſtra: vt intelligamus nos quidem concurrere ad ſeruandum theſaurum, noſtrum quoque opus eſſe ſeruationem theſauri, ſed non ex nobis ſeruari illum,ſed ex dei potentiæ excellentia ſupra fragilitatem noſtram,ſupra omnia aduerſantia.[In omnibus tribulationẽ patimur,ſed non anguſtiamur]pro.anguſtamur.Declarat per partes quatuor, tum quod eſt vaſorum teſtaceorum, tũ quòd eſt potentiæ dei. Affligi in omnibus, fragilitatis noſtræ eſt ſed non anguſtari in animo,diuinæ eſt potentiæ efficientis in nobis vt quãtumcunque in omnibus affligamur, nunquam tamen anxij(velut in anguſto poſiti vnde euadere non poſſimus)reddimur hoc enim primum directe reſpicit diuinam opem in animo [Aporiamur.] Græcam dictionem interpres vſurpauit: quã Latine potuiſſet dicere. [Egemus.] Ecce quod eſt miſeriæ noſtræ [Sed non deſtituimur,]Ecce quod eſt diuinæ potentiæ non relinquentis nos in noſtra indigentia quod clare ſpectat ad res exteriores. [Perſecutionem patimur] Ecce quod eſt noſtrum. [Sed non derelinquimur.]Ecce quod eſt dei, deſerentis in perſecutionibus de loco ad locum,ſed fouentis continue.[Humiliamur,ſed non confundimur] Neſcitur quis hanc particulam Pauli textui inſeruit. nam in Paulo,quarto & vltimo loco ſubiũgit [Deijcimur.] Ecce quod miſeriæ noſtræ eſt. [Sed non perimus.] Ecce quod potentiæ dei eſt, permittentis quidem nos deijci in pericula mortis, ſed ſuſtinentis ne pereamus Quod frequentiſsime impletum legimus in Paulo & alijs. Et hoc intellige vſque ad palmam martyrij excluſiue : non enim intendit Paulus quòd nunquam corpore pereamus in præſenti vita . ſed quòd deiecti in mortis pericula,non perimus corpore citra palmam. Et tunc etiam non perimus, ſed dormimus corpore vſque ad reſurrectionem. [Semper mortificationem.] Deficit. domini, [Ieſu Chriſti.] Superfluit Chriſti. [In corpore noſtro.] Superfluit noſtro [Circunferentes.]Ecce quorſum tot talia ac tanta patimur , ad hoc vt geſtemus non quandoque ſed ſemper, non alicubi ſed circumcirca, non in animo

ſto tam prædicato quàm geſtato per miniſtros noui teſtamenti, declarat modum quo miniſtri noui teſtamenti inſcribunt Chriſti epiſtolam, illuminant alios, miniſtrant ipſum teſtamentum nouum. Et quemadmodum prius deſcripſerat ſubſtantiam noui teſtamenti in ſpiritu ſpei, dicendo habentes igitur talem ſpem, ita modo proſequendo eiuſdem ſubſtantiæ deſcriptionem dicit: habentes autem, nos miniſtri Euangelici, eundem non diuerſum, ſpiritum fidei. Noui ſiquidem teſtamenti ſubſtantia eſt ſpiritus & fidei & ſpei & charitatis. non diſsimilis in diuerſis, quamuis maior in vno quàm in alio. Et quemadmodum ſpem miniſtrorum attulit pro ratione libertatis, quam poſtea declarauit eſſe libertatem á velamine obſcuræ doctrinæ, ita modo ſpiritum fidei affert pro ratione locutionis euangelicæ ad alios. In qua explicatur modus ſcribendi epiſtolam ſpiritualem. Propter quod ſignificanter non dicit habentes fidem, ſed ſpiritum fidei · vt intelligamus & rationem imprimendi in aliorum animos eſſe ſpiritumſanctum in miniſtris, & rationem impellendi miniſtros ad loquendum eſſe ſanctumſpiritum fidei ad hoc enim ſignificandum ſubiungit. [Sicut.] pro, ſecundum quod [ſcriptum eſt Credidi propter quod locutus ſum: & nos credimus, propter quod & loquimur.] Fiduciam poſteris præbuit Paulus vtendi ſacra ſcriptura tranſumptiue ad ſpirituales materias, ex hoc ipſo quod ipſe vtitur pſalmo tanſumptiue. Dauid enim ad literam explicat ſe credidiſſe Samueli de ſuo regno, & propterea locutum fuiſſe quod crediderat: Paulus tranſumit hæc ad credulitatem Chriſtianæ fidei in miniſtris, propter quam & loquuntur euangelizando quod credunt. ¶ Caute tamen Paulus vtitur his verbis pſalmi. nam dicit ſe credidiſſe propter quod & loqui, ſecundum quòd propheta dicit ſe credidiſſe & propterea locutum eſſe. Veſtigia enim prophetæ ſequi ſe ſignificat: & non aſſerit quòd propheta loquatur de credere neceſſario ad ſalutem. Dicendo propter quod & loquimur; actionem manifeſtat qua miniſtri Euangelici vtuntur ad illuminandum & inſcribendum: ſuperius ſiquidem explicauerat libertatem ſed non actionem, dicendo habentes talem ſpem multa libertate vtimur: modo explicat actionem dicendo quòd propter ſpiritum fidei loquimur, proculdubio euangelizando. [Scientes.] non opinãtes. [Quoniam.] pro, quòd, [qui ſuſcitauit.] Deficit dominũ [Ieſum, & nos cũ Ieſu,] pro, per Ieſũ [ſuſcitabit: & conſtituet vobiſcum.] Ex ſpiritu fidei loquimur ad hoc vt ſalui ſitis: certificati à ſpirituſancto quòd non ſolus Ieſus habet vitam

immortalem

immortalem, nec ſoli nos miniſtri per Ieſum illam habebimus, ſed etiam vos, habebitis eandem: & quod amplius eſt, nos & vos ſimul ſuſcitabimur & conſtituemur per Ieſum. Spiritus itaque fidei cum hac certitudine veſtræ ſimul futuræ immortalis vitæ, & ſtatus firmi, impellit nos miniſtros ad loquendum. [Omnia enim propter vos.] Ex eo quòd etiam dona ſpei ac fidei nobis conceſſa impellunt nos ad loquendum, & locutio eſt propter veſtram ſalutem, aſſumit pro ratione quòd omnia noſtra (miniſtrorum ſcilicet) diſponuntur à deo propter veſtram ſalutem. [vt gratia abundans per.] pro, propter, [multos.] pro, multorũ, [in gratiarũ actione.] pro, gratiarũ actionem, [abundet in gloriã dei.] Optima ratione ſoluemus in finem vltimum gloriam dei. ideo omnia noſtra diſponuntur propter vos, vt gratia in nobis exiſtens, exuberans & redundans in vos, exuberet per hoc in gloriam dei, multiplicatis gratias agentibus iuxta multiplicationem doni in multis. [Propter quod non deficimus.] Tractat illam particulam quod manet, ſuperius inter noui & veteris teſtamenti differentias poſitam: dicendo, ſi enim quod euacuatur gloria, multo magis quod manet in gloria eſt. Permanentiam ſiquidem noui teſtamenti declarare intendit ex differentia inter æterna & tẽporalia. tanquàm temporalia ſint promiſſa veteri teſtamento, æterna autem nouo. & propterea merito illud aboletur, hoc manet. Continuat autem præcedentibus tractatum hunc ex identitate cauſæ, dicendo propter quod. refert enim relatiuum quod, certificationem futuræ immortalitatis antedictam. propter huiuſmodi inquit certitudinem non deficimus, non vincimur laboribus, non ſegneſcimus, non laſſamur [Sed licet is qui foris eſt noſter homo corrumpatur, tamen is qui intus eſt, rénouatur de die in diem.] pro, noue. Internum & externum hominem Paulus diſtinguit. non vt quemlibet hominem aſtruat eſſe duos homines, ſed vt vnum eumdéque hominem ſecundum diuerſa officia ſeu diuerſas conditiones, internum externumque ſignificet. quilibet enim homo ſecundum cõditiones animi appellatur internus homo: ſecundum autem conditiones corporis appellatur externus homo. ¶[Dixerat Paulus quòd non fatigatur: declarat quo ſenſu & quare hoc dicat, ſcilicet non corpore ſed animo: quinimo animus magis ac magis renouatur, quamuis corpus non ſolum laſſetur ſed quod plus eſt corrumpitur continua reſolutione tendens ad mortem. Dicit autem hominem ſecundum internas animi conditiones renouari propter cõtinuum profectum, recedendo à vetuſtate peccati & fomitis

mitis & participando nouitatem cœleſtis vitæ. Et adiungit aduerbium noue, ad ſignificandum ſtatum nouitatis ſpiritualis: vt intelligamus quòd renouatur ſecundum ſtatum nouitatis ſpiritualis, qui proportionaliter ſimilis eſt ſtatui vetuſtatis naturalis. nam quemadmodum corpus verſus mortem tendens continua reſolutione non æqualiter deficit, ſed quo plus verſus mortem veteraſcit, plus augetur deficere (deficit enim ſeptuagenarius plus vno menſe quàm quinquagenarius vno anno &c.) ita econuerſo animæ profectus longè maior ſignificatur, quanto magis renouatur & appropinquat magis cœleſti nouitati. Ita quòd dicendo renouatur noue, ſignificat quòd renouatur proportionaliter ſecundum ſtatum nouitatis. ¶ Aduerte prudens lector quot & quę Paulus tractando permanentiam noui teſtamenti, proponit vt diſtinguere ſcias executiones. [Id enim quod in præſenti eſt momentaneum & leue.] pro, id enim quod tranſeunter eſt leue, [tribulationis noſtræ, ſupra modum in ſublimitate.] Penuria vocabulorũ correſpondentium Græcis cogit interpretes circũloqui verba Pauli ſonantia excellenter ſupra modum. [AEternum gloriæ pondus operatur in nobis.] Superfluit in. Rationem reddit quare non fatigamur inter continuas externi hominis afflictiones: quia quicquid afflictionis noſtræ eſt, eſt leue & tranſeunter, & efficit nobis gloriæ pondus excellenter ſupra modum & æternum. Singula ſingulis reddit Paulus, noſtrę tribulationi, gloriam nobis: leuitati pondus ſupra modum excellens: & tranſeunti æternum. Et quidem quòd vniuerſa hominis afflictio in corpore & exterioribus ſit momentanea, clarum eſt quum vniuerſum tempus vitæ hominis relatum ad æternitatem nihil ſit. Quòd verò leuis ſit, non tam clarè liquet. Veruntamen ſi Pauli verba penſentur, clara eſt ſententia: quoniam addit pronomen noſtræ. amanti ſiquidem ſpiritualia & affectui alieno ab his temporalibus, leuis eſt omnis iactura corporis & reliquorum quæ tranſeunt propter ſpiritualia & æterna. Quamuis etiam abſolutè loquendo leue ſit quicquid in hac vita pati homo poteſt, relatum ad id quod pati poteſt anima ſeparata: quemadmodum exiguum eſt quicquid eſt riuulorum relatum ad fontem. animus ipſe purus quum patitur, incomparabiliter patitur reſpectu eius quod immerſus corpori ſentit. Metaphora verò ponderis coactus eſt vti, vt leui contrarium opponeret. Et quẽadmodum leue vocat tum quod paruipenditur, ita pondus appellat quod magnipenditur. tũ quod inconſtans eſt, ita pondus quod conſtans eſt. Dicit enim pondus gloriæ, gloriã cõſtantem ſignifi-

cando: ad differentiam mundanæ gloriæ, quæ vere inconſtans & leuis eſt: vtpote in opinione hominum conſiſtens. Nec ſat fuit explicare gloriam non mundi huius (quæ incōſtans & paruipendenda eſt) ſed quæ vere conſtat & magnihabenda eſt, ſed appoſuit excellenter excellentem: vt ineffabilem excellentiam veræ gloriæ cæleſtis, quæ acquiritur per has afflictiones, ſignificaret. [Non contemplantibus nobis quæ videntur, ſed quæ non videntur.] De quali gloria loquitur, explicat ex qualitate præmiorum quæ per fidem nouimus expectāda ſimulque explicat qua ratione præſentes afflictiones operantur nobis tam excelſum pondus gloriæ· quia ſcilicet nos non conſideramus præmia quæ videntur in præſenti vita, ſed quæ non videntur in præſenti vita. Et quòd de præmiis Paulus loquatur, teſtantur ſubiuncta. [Quæ enim videntur, temporalia ſunt quæ autem nō videntur, æterna.] Sciebat Paulus multas res videri corporeis oculis quæ non ſunt temporales (vt ſolem & ſtellas) ſed quia de præmiis loquebatur, ideo differentiam adiunxit veriſsimam quòd præmia quæ videntur modo temporalia ſunt. ſiue videant̄ per ſe: vt ſēſibilia extenſo viſionis nomine ad omnem ſenſationem. ſiue per accidens vt gloria Cæſaris in opinione hominum laudantium cernitur. Præmia autem quæ nō videntur modo (ſiue ſint viſibilia & ſenſibilia, vt corporum gloria futura ſiue ſint inuiſibilia ac ſupra omnia ſenſibilia longe eleuata) ſunt æterna Beatitudo enim æterna animæ intelligibilis eſt ordinis, & æterna à parte poſt & ipſa eſt cuius contemplatione principaliter afflictiones omnes hic ſuſtinemus. gloria quoque corporū æterna ſimiliter eſt ❡Cerne prudens lector perſeuerātiā noui teſtamenti in proprio præmio declaratam: cum inſinuata differentia ad præmia veteris teſtamenti promittentis quæ hic videntur quæ temporalia ſunt propter illud enim hanc differentiam appoſuit Paulus inter quæ videntur & quæ non videntur, inter temporalia & æterna præmia.

CAPVT V.

Cimus enim quoniā.] pro, quòd, [ſi terreſtris domus noſtra huius habitationis] pro, tabernaculi. Et ſuperfluit huius. [Diſſoluatur.] Declarat illud tā excellens pondus gloriæ ęternæ. primo quantū ad gloriā corporis & deinde quantū ad gloriā animæ ſeparatę à corpore Rationem itaque eius tantæ gloriæ futurę ſubiūgit. non ex opinione, ſed ex certitudine dicēdo ſcimus enim quòd ſi terreſtris. ❡Nota ſingulas conditiones corruptibilis corporis quod

quod modo habemus, prima eſt terreſtris. ſecunda noſtra domus. tertia tabernaculi quarta diſſoluta fuerit. Et conſidera quæ ſubiũgit. [AEdificationem ex deo habemus domum non manufactam æternam in cœlis.] E regione nanque ſingularum conditionũ corporis corruptibilis locat conditiones corporis glorioſi. Contra terreſtris dicit in cœlis contra noſtra domus, dicit ædificationem ex deo habemus. contra tabernaculi, dicit domum non manufactam. contra diſſoluatur, dicit æternam. ¶ Vide ſingula Corpus in primis noſtrum corruptibile, terreſtre hic dicitur, non ſecundum ſubſtantiam (quia eiuſdem etiam erit naturæ quando erit glorioſum) ſed ſecundum grauitatis dominium. ob quod fatigamur ambulantes: & præcipue aſcendentes. Et nihilominus ſicut terra contra cœlum diſtincta, omnia continet elementa, ita terreſtre dicitur corpus noſtrum quod eſt elementorum dominiis ſubiectum. glorioſum autem futurum noſtrum corpus non dicitur cœleſte ſed in cœlis, vt dominium terræ ex loco cœli ſublatum intelligas per gloriam. Dicitur domus noſtra, domus quidem quia velut in quo habitat anima, noſtra autem quia connaturalis eſt nobis glorioſum autem dicitur habitatio quã habemus ex deo: quoniam & eſt velut in quo habitat anima glorioſa, & non habemus illud habitaculum ex natura ſed ex diuino miraculo mutante corpus in tam diuinas conditiones. Corruptibile corpus dicitur domus tabernaculi, ad ſignificandum quòd eſt animæ domus vt ab extrinſeco ei facta, quemadmodum tabernaculum. nullus enim hominis anima efficit ſibiipſi corpus quanuis alat & augeat. Quo contra glorioſum corpus quatenus glorioſum dicitur dom⁹ non manufacta: quia ab ipſa anima glorioſa fit corpus glorioſum & non ab extrinſeco. fieri ſiquidem ab extrinſeco ſignificatur per fieri manu: quia manu facta fiunt manifeſtiſsime ab extrinſeco. Et demum illud diſſolui, hoc æternum dicitur. ¶ Collige cuncta. Noſtrum corruptibile corpus deſcribitur ad ſimilitudinem domus noſtræ, hoc eſt domus naturalis reſpectu animæ, non quomodolibet ſed ad modum tabernaculi: hoc eſt ita naturalis domus quòd tamen non eſt facta ab ipſa anima ſibimet. ſed ad modum extrinſecus factorũ. Terreſtris autem, hoc eſt ſubiectæ elementorũ potentiis & diſſolubilis ab anima, immo quòd ſi diſſoluetur habemus corpus glorioſum, ad ſimilitudinẽ quoque dom⁹ reſpectu animæ, ſed non à natura ſed à deo miraculoſe ædificatæ, non tamen manufactæ: hoc eſt velut ab extrinſeco ſed ab intima animæ gloria prouenientis. in cœlis, ſupra omnes elementorũ poteſtates, & æter-

næ ex tunc durationis. Et dicit ſi diſſoluta fuerit, ad differentiam illorum electorum quorum terreſtris hæc domus nunquàm diſſol uetur: illorũ videlicet qui reſidui erunt in aduentu domini. Et dicit habemus: quoniã ſancti migrantes à corpore habẽt ius quæſitum corporis glorioſi. quod nõ eſt habere in ſpe (vt habent hic) ſed eſt habere iure quæſito, & ſolam executionem (quæ modico differtur tempore, donec compleatur numerus electorum) expectare. [Nam & in hoc ingemiſcimus.] pro, gemimus, [habitationem noſtram quę.] pro, domiciliũ noſtrũ quod, [de cœlo eſt: ſuperindui cupientes.] Dixerat ſcim⁹ ꝙ ſi terreſtris &c. probat noſtrũ ſcire ex noſtro gemitu. Ardentis enim affectus gemitus teſtis eſt certitudinis noſtræ reſpectu rei deſideratæ: quoniã (vt infra ſubiũget) deus eſt qui effecit in nobis talem affectũ. Et ſubiungit noſtrũ gemitum ſuſpirare ad domicilium cœleſte: hoc eſt ad glorioſum corpus ſuperinduendum. iam enim dixerat ſe ſcire corpus glorioſum eſſe domicilium in cœlis à deo ædificatũ &c. illud enim idem gementes cupimus. Et quod prius dixerat à deo in cœlis &c. modo vnico cõplectitur verbo, dicendo quod de cœlo eſt. ¶ Si miraris domiciliũ indui (quia non domicilium ſed veſtem induimur) conſidera quòd de ſpiritualibus eſt ſermo metaphoricus. nam neque domicilium proprie, neque indui aut ſuperindui propriè conuenit animæ: ſed ad diuerſas conditiones explicandas diuerſis vtitur ſimilitudinibus. Ad explicandum enim quòd de corpore noſtro velut de eo in quo anima habitat loquitur, vtitur nomine domus ſeu domicilij. Ad explicãdum autem ꝙ non de ſeparato ab anima ſed adiacente, ſed vnito habitaculo ipſi animæ loquitur, vtitur verbo indui. Cur autem non dixerit indui ſed ſuperindui, ipſemet Paulus explanat ſubiungens. [Si tamen veſtiti & nõ nudi inueniamur.] Dixi quòd cupimus ſuperindui, explicando affectum non rei impoſsibilis ſed rei poſsibilis quæ in quibuſdam implebitur pure. Quod vt intelligas, ſcito differentiam inter indui & ſuperindui domicilium quod eſt è cœlo, conſiſtere in hoc. quòd indui eſt animam ſeparatam vniri corpori glorioſo: anima enim ſeparata eſt velut anima nuda non veſtita corpore. Et hoc appellauit Paulus habere, cum dixit ſi terreſtris diſſoluta fuerit, habemus ædificationem &c. Superindui verò eſt animam nunquàm à corpore ſeparatã donari glorioſa immortalitate corporis. Anima enim iuncta corpori eſt velut anima veſtita: & ſuperinduitur corpore glorioſo quatenus glorioſum eſt, quum abſque diſſolutione à corpore donatur gloria immortalis & impaſsibilis corporis. ¶ Vtroque modo

habe-

habebimus corpora glorioſa. nam electi modo migrantes, nudi inuenientur tempore reſurrectionis,& induentur corpore glorioſo. Electi vero reſidui in aduentu domini inuenientur veſtiti (vtpote habentes corpus)& ſuperinduentur quia abſque hoc quòd moriantur, induentur gloriam immortalis & impaſsibilis corporis. Quod apta ſimilitudine appellatur ſuperindui: quia ſuper veſtẽ corporis adiacentem adiungitur velut ſupremũ indumentũ. Quia inquã poſsibilis res eſt ſuperindui gloriã impaſsibilitatis corporalis, & de facto quibuſdã cõcedenda, ideo dicit Paulus, dixi ſuperindui. ſi tamen veſtiti corpore, vt reſidui in aduentu domini,& non nudi, corporea extra veſte vt reliqui ſancti, inueniamur, tempore aduentus domini quo corporali damnabimur gloria. ❡Et aduerte prudens lector quòd quemadmodum dixit ſub conditionali ſi terreſtris &c. ita dicit ſub conditionali ſi tamen veſtiti: ad ſignificandum quòd neutrum eſt neceſſarium ad domicilium cœleſte habendum, ad ſignificandum quòd altero etiam modo poſſumus aſſequi cœleſte illud domicilium. nam & abſque diſſolutione terreſtris corporis habebimus illud qui reſidui ſumus in aduentu domini, & abſque hoc quòd inueniamur veſtiti, habebimus illud etiam nos qui nudi inueniemur electi migrantes à corpore. ❡Si miraris cur ſcientiam habendi domicilium glorioſi corporis diſſoluta terreſtri domo probet ex gemitu ſuperinduendi idem domicilium, ſcito quòd Paulus ex eo quod formaliter & per ſe deſideratur doctrinam tradit. In corporis glorioſi appetitu noſtro corpus materialiter concurrit: ipſa autem gloria impaſsibilitatis corporalis cõcurrit formaliter. quo fit vt qui inuenientur nudi, ſimul induentur & ſuperinduentur: quia ſimul reſument materiale & formale corpus: & gloriam corporis, quæ eſt velut ſupremum indumẽtum. illi vero qui inuenientur veſtiti corpore. tantummodo ſuperinduentur gloriam. Quia itaque formale in deſiderato corpore glorioſo eſt ipſa gloria quæ eſt ſuperindumentum, ideo Paulus ab appetitu ſuperinduendi (vt tantum doctorem decet) ſubtiliter ſcientiam noſtram habendi cœleſte domicilium probauit. [Nam & qui ſumus in hoc tabernaculo.] Superfluit hoc. [Ingemiſcimus.] pro, gemimus, [grauati, eo quòd nolumus expoliari, ſed ſuperueſtiri, vt abſorbeatur quod mortale eſt à vita.] Propoſuerat cupidinem ſuperinduendi, & declarauerat quibus conuenit ſuperindui pure (ſcilicet qui inueniuntur tunc veſtiti) ac per hoc quibus conuenit mixtum cum veſtiri: videlicet qui inuenientur nudi Eadem enim eſt doctrina & diſciplina oppoſitorum.

Explicat modo rationem huius concupiſcentis gemitus: & ſimul quid eſt ſuperindui. Ratio cupiendi ſuperinductionem quę formaliter appetitur, eſt quòd nos qui ſumus in tabernaculo (corpus noſtrum corruptibile quod prius tot conditionibus deſcripſit dicendo domus terreſtris &c. modo vnico complectitur vocabulo, dicendo in tabernaculo, vtpote ſuapte natura deponendo) gemimus grauati. Ecce ratio gemitus, gaudeo corporis: hoc eſt corruptibiles conditiones corporis. Hæ enim ſunt quæ nos grauãt, quæ ſunt nobis oneroſæ, ob quas gemimus eo quòd nolumus expoliari Ecce clare redditur ratio formalis appetiti. Gemimus grauati mortalitate, non quòd velimus mori, ſed quia nolumus expoliari corpore, ſed ſuperueſtiri gloria corporis. Et vere nolle expoliari eſt adeo nobis congenitum vt etiam ipſe ſaluator orauerit. Pater ſi poſsibile eſt, veruntamen non ſicut ego volo &c ¶[Quid vero eſt hoc ſuperindui, ſubiungit dicendo vt abſorbeatur quod mortale eſt, id eſt quicquid mortalitatis eſt in tabernaculo corporis à vita, vt tanta ſit vis, tanta efficacia vitæ animę, vt velut abſorbendo tollat quicquid eſt mortalitatis in corpore Sub mortalitate autem clauditur omnis paſsibilitas. Hoc autem formale quod ſuperindui vocatur, àſſequemur omnes tam veſtiti quàm nudi: diuerſimode tamen, vt dictum eſt. [Qui autem effecit nos in hoc ipſum deus.] Probauerat ſcientiam ex deſiderio: & poterat obiici quòd deſiderium eſt ad id quod excedit menſuram deſiderij humani. Et propterea huic obiectioni occurrit dicens quod non natura ſed deus eſt qui effecit nos ad hoc ipſum, ſcilicet ad induendum ſeu ſuperinduendum domicilium cœleſte, ad habendum corpus glorioſum. Et hoc enim quòd deus præparauit nos ad hoc, conſtat quod non ad exceſsiua & incommenſurata tẽdimus. [Qui etiam dedit nobis pignus.] pro, arram, [ſpiritus] Quia non ſufficit ad certitudinem præmij commenſuratio, ſed requiritur aliqua ſecuritas, ideo ſubiunxit quòd idem deus non ſolum præparauit nos ad habendum corpus glorioſum, ſed etiam dedit nobis tanti præmij arram, non corpoream ſed ſpiritualem. Spiritus enim ſanctus in noſtro ſpiritu habitans, non ſolum facit nos deſiderantes & amantes, ſed etiam ſecuros tanti præmij & hæc ſecuritas, arra ſpiritus vocatur. Vt dictum eſt, Paulus deſcribit hæc in ſummo gradu viatorũ, in quo gradu ipſe erat. Et propterea ſecurum ſed dicit In aliis autem proficientib⁹ & incipientibus, arra ſpiritus, ipſa ſpes charitate informata eſt maior in vno quàm in alio. [Audentes.] pro, cõfidẽtes, [igitur ſemper & ſcientes.] Declarata certitudine permanen-

tiæ noui teſtamenti quo ad præmium , quod eſt gloria corporis æterna, declarat conſequenter certitudinem & confidentiam permanentiæ quo ad præmium interim animæ ſeparatæ à corpore. Et ſexto quantum ad textum, quòd interpres antiquus mutauit vocabula, nolens forte toties repetere abſentes & præſentes. Dicit itaque confidentes, in affectiua parte, & ſcientes, in parte intellectiua. [Quoniam dum ſumus in hoc corpore.] pro, quòd præſentes in corpore, [peregrinamur.] pro, abſentes ſumus, [à dño] Duo propoſuit: confidentes & ſcientes. Exequitur modo rem ſcitam deinde rem cuius habetur fiducia. Res itaque ſcita eſt, quòd præſentes in corpore abſentes ſumus à domino. Et ne libera cuique vt libet interpretandi ſit facultas de quo corpore de qua præſentia de quaue abſentia loquatur, ſubiungit rationem omnia explanantem. [Per fidem enim ambulamus & non per ſpeciem.] Ecce de quali corpore loquitur ſcilicet corruptibili. quo durãte ambulamus, hoc eſt ſum⁹ viatores Ecce de quali abſentia. ambulare enim per fidẽ, eſt abſentia à domino diſtincta cõtra præſentiam apud dominum per ſpeciem. Ex hoc itaque quòd ambulamus (hoc eſt viatores ſumus ad cœleſtem patriam) per fidem, & non clare videmus deum, manifeſtat Paulus quòd nos præſentes in corpore corruptibili, ſumus abſentes à domino, vt intelligamus præſentiam apud dominum fore, quando videbimus ipſum per ſpeciem. hoc eſt per naturam & pulchritudinem propriam ipſius dei. Illud idẽ quod in priore epiſtola nominauit videre facie ad faciem, modo nominat per ſpeciem: vtrobique hoc locans è regione fidei. [Audemus.] pro, confidimus, [autem.] Exequitur cõfidentes: declarando rem cuius habent confidentiam. [Et bonam voluntatem habemus.] pro, & volum⁹, [magis peregrinari] pro, abſentes eſſe, [à corpore, & præſentes eſſe apud dominum] Ecce quid confidenter volumus. Scimus præſentiam noſtrã in hoc corpore eſſe abſentiam à deo: & è diuerſò, præſentiam noſtram apud dominum, eſſe abſentiam à corpore: & cum hac certitudine confidenter maluimus abſentes eſſe à corpore & præſentes eſſe apud dominum quàm ediuerſo. Vbi clare Paulus confutat errorem dicentium animas à corpore ſeparatas non beari vſque ad reſurrectionem corporũ Clare enim dicit quòd magis volumus abſentes eſſe à corpore & præſentes apud dominum quam præſentiam declarauerat eſſe videre per ſpeciem, quam præſentiam conſtat eſſe beatitudinem. Et dicit volumus magis, quia dixerat nolumus expoliari: aperte ſignificando quòd quanuis abſolute nolimus expoliari. relatiue tamen ad præſentiam

apud deum & abſentiã à deo, maluimus expoliari vt præſentes ſimus apud deum, quàm manere in corpore abſentes à deo. [Et ideo contendimus.] hoc eſt certamus tanquam ambientes arduum honorem. [Siue abſentes, ſiue præſentes placere illi.] Illam particulã quam prius propoſuerat dicendo noui teſtamenti, quãque reſumpſerat clarius dicendo interior noſter homo renouatur noue, tractare incipit explicans. Primo id in quo conſiſtit interni hominis renouatio: videlicet in ſtudio non qualicunque, ſed vehementi ad ſimilitudinem certantis pro honore. In tali inquam ſtudio placendi deo tam in præſenti ſtatu quàm in futuro poſt hanc vitã (vtrunque ſiquidem ſtatum ſignificat per abſentiam & præſentiam) cõſiſtit renouatio animi noſtri. hoc enim eſt proprium noſtræ erga deũ veræ ac feruentis dilectionis ſtudium: hoc eſt propriũ veræ amicitiæ noſtræ cum deo officium redundãs in noſtri renouationem [Omnes enim nos manifeſtari oportet ante tribunal Chriſti. vt referat vnuſquiſq; ꝓpria corporis.] pro, q̃ per corp⁹. ſubaudi eueniunt [Prout.] pro, ad quæ, [geſsit, ſiue bonum ſiue malũ.] Non ea ſola quæ egimus ſiue bona moraliter ſiue mala moraliter fuerint, ſed etiam quæ per corpus euenerunt contriſtantia aut delectantia referenda ante tribunal Chriſti dicit. Et hæc per corpus euenientia nõ quomodolibet, ſed collata ad moralia quæ egimus bona vel mala manifeſtanda eſſe dicit ante tribunal Chriſti. Et dixit hoc tum reddendo rationem dicti immediate ante, ſcilicet contendimus placere deo: tum reddendo ſimul rationem prius dicti, quòd afflictiones præſentes operantur nobis æterne excellens pondus gloriæ corporis. Niſi enim euenientium per corpus ratio haberetur ante tribunal Chriſti, impertinens videretur cauſa corporis afflicti ad operandum gloriam corporis: ex eo autem quod eueniẽtia nobis per corpus ante tribunal Chriſti iudicanda ſunt ad præmium vel pœnam, collata ad bonum vel malum voluntariũ quòd homo hic fecit, omnium dictorum clara ratio habetur [Scientes ergo timorem domini, hominibus ſuademus deo autẽ manifeſti.] pro, manifeſtati, [ſumus.] Poterat obijci Paulo quòd minus quadrat antedictis ratio timoris coram tribunali Chriſti: quandoquidem prius dixerat ſe habere arram ſpiritus, & multa alia excludẽtia timorem diuini iudicij. Et propterea huic obiectio occurrit explicando quòd huiuſmodi timorem nõ propter ſe dicit, ſed propter alios: quoniam ipſe non expectat manifeſtari coram tribunali Chriſti, quia iam manifeſtatus eſt. Et eſt ſermo de manifeſtatione laudis: & non de manifeſtatione notitiæ, qua omnes manifeſti

ſunt

ſunt deo tã electi quàm reprobi. Et dicit ſcientes (futura hæc quæ dixi ante tribunal Chriſti) ne comminando ad terrorem credatur hæc dicere. [Spero autem & in cõſciẽtijs veſtris manifeſtos.] pro, manifeſtatos, [nos eſſe.] Huic de renouatione interni hominis ſecundum nouitatem noui teſtamenti tractatui interſerit Paulus differentiã inter ſe ſuique ſimiles miniſtros noui teſtamenti & miniſtros æmulos Interſerit autem abſque digreſsione. eo quòd hæc ſpectant ad declarandum idoneitatem miniſtrorum noui teſtamẽti, de quibus propoſuerat qui & idoneos nos fecit miniſtros noui teſtamẽti, Et propterea dicit quòd deo quidẽ ſumus iam manifeſtati, hoc eſt apud deum laudabiles declarati. & ſpero quòd in futurum etiam in conſcientijs veſtris, in intimis conſiderationibus veſtris, erimus manifeſtati, manifeſtatione quoque laudis. Et dixit hoc propter Corinthios aliquos non habentes adhuc claram de ſanctitate Pauli credulitatem. [Non iterum commendamus nos vobis.] Solicitus eſt Paulus ad excludẽdum opinionem quòd hæc ſcribat ad hoc vt laudet ſe apud Corinthios. [Sed occaſionem damus vobis gloriandi pro nobis.] non ad laudandum nos ſcribimus, ſed ad dandum vobis occaſionem gloriãdi quòd habetis nos in apoſtolos ac doctores. [Vt habeatis ad.] pro, aduerſus, [eos qui in facie gloriantur & non in corde.] Ecce neceſsitas gloriationis veſtræ de nobis, vt contra doctores qui gloriantur ſecundum exteriora & non ſecundum intima cordis. habeatis quid reſpondeatis, vt gloriæ illorum vanæ opponatis gloriam veſtram de nobis veram. Apparet ex his quòd æmuli Pauli iactantes ſeipſos de ſcientia & multis, detrahebant Paulo, ad ſubtrahendum Corinthios ab obedientia & veneratione Pauli. Et propterea Paulus non vt ſe commendet, ſed vt Corinthios armet aduerſus iactabundos & detractores, hæc ſcripſit. [Siue enim mente excedimus deo.] Superfluit mente. Dixerat quòd non ad commendationem propriam tendit: & propterea declarat quòd nihil pro ſe facit, ſed omnia facit commenſurata vel deo vel proximis, Exceſſus enim noſter deo, ſobrietas vero proximis commenſuratur. Et intendit per exceſſum ſcribere proprias conditiones excellenti laude digniſſimas: per ſobrietatem vero communem doctrinam. Ille enim actus non eſt commenſuratus ſecundum humanam rationem (immo reputatur inſanire) ſed ſecundum deum, ſed ratione dei à nobis fit. hic autem directe eſt commenſuratus vobis. Ratio itaque reditur non tendendi ad propria: ex hoc quòd ſiue excedimus ſeu inſanimus ſcribendo excelſiora quàm dice-

re videatur, deo, hoc eſt non nobis, ſed deo hoc conferimus [Siue ſobrij ſumus.] ſcribendo. [Vobis.] hoc eſt non nobis, ſed vobis hoc conferimus [Charitas enim Chriſti vrget] pro, conſtringit, [nos.] Ecce ratio non ſtudendi nobis ſed deo & vobis, non timor iudicij ſed quia dilectio Chriſti erga humanum genus conſtringit nos Chriſtus enim non ſibi, ſed humano generi, ſed ei quæ dei ſunt, ſtuduit. [Aeſtimantes,] pro, iudicantes, [hoc.] Redit Paulus ad cœptum tractatum de renouatione proſequendum. Redit autem continuando hæc quæ renouationis ſunt, cum interpoſitis aduerſus æmulos: nam dilectionem Chriſti erga humanum genus affert, tum vt rationem conſtringentem ipſos veros miniſtros ad ſtudendum non ſibi, ſed deo & proximis, tum vt initium renouationis noſtræ internæ. Huiuſmodi ſiquidem initium coniungit adiungendo, iudicantes hoc, proculdubio charitatis Chriſti opus ſubiunctum. [Quoniam.] pro, quòd, [ſi vnus pro omnibus mortuus eſt.] Ecce charitas Chriſti in opere tam excellenti vt vnus ipſe pro omnibus hominibus mortuus ſit. Et quidem quantum ad ſufficientiam vnus pro omnium ſalute mortuus eſt: quantum vero ad effectum, etiam vnus pro omnibus mortuus eſt, pro quanto vitam corporalem omnibus per ſuam mortem conferet in reſurrectione generali: quamquam non omnib' cõferet vitam glorioſam. Vtitur autem conditionali non ambiguitatis gratia, ſed ad ſignificandam neceſſariam ſequelam conſequentis illati ex hoc antecedente omnis enim conditionalis vera eſt neceſſaria. [Ergo omnes mortui ſunt.] Ecce conſequens neceſſario confitendum ex morte Chriſti pro omnibus. Et proculdubio eſt ſermo de omnium hominum morte, morte peccati originalis. Nec à propoſito digreditur Paulus, ſed radicem propoſiti affert. Tractat nanque de renouatione interni hominis: renouatio autem non eſt nec intelligi poteſt ſine cõ ſumpta ſeu perdita re ad quam quis renouatur. Et propter ea Paulus de renouatione interni hominis ad ſpiritualem vitam tractans declarat omnes homines perdidiſſe vitam ſpiritualem incurrendo mortem peccati originalis: vt deſcribat veram renouationem ſpiritualẽ interni noſtri hominis in ſtatu noui teſtamenti ex charitate Chriſti erga nos. [Et pro omnibus mortuus eſt Chriſtus: vt qui viuunt, iam non ſibi viuant, ſed ei qui pro eis mortuus eſt & reſurrexit] Ex morte Chriſti pro omnibus, non ſolum infert Paulus in omnibus hominibus indigentiam renouationis, ſed etiã affirmat ea intentione Chriſtum mortuum pro omnibus vt quãdiu in hac vita ſunt homines renouentur nõ ſibijpſis viuẽdo, non

quærendo

quærendo quæ ſua ſunt,quæ eis ſunt commoda & delectabilia,ſed viuendo ipſi Chriſto,rependendo vtcūque vices Chriſto, qui pro ipſis mortuus eſt, & reſurrexit pro ipſorum vita. hoc eſt enim renouari ſpiritu [Itaque nos ex hoc.] Deeſt.nūc,hoc eſt ex tempore quo reſurrexit Chriſtus : tempus ſiquidem reſurrectionis Chriſti] monſtrat iſtud nunc. [Neminem nouimus ſecundum carnem: & ſi cognouimus ſecundum carnem Chriſtum,ſed nunc iā nō nouimus.] Ex hoc quòd Paulus,in numero plurali primæ perſonę loquitur dicendo nos,cogor particulam ſecundum carne cōſtruere cum accuſatiuo neminem: & ſimiliter cum accuſatiuo Chriſtū. Nō enim video aliquid ad propoſitum ſpectans commune Paulo & alijs miniſtris ei ſimilibus,ſignificans in eis notitiam ſecūdum carnem reſpectu Chriſti. Tractans itaque de renouatione noſtri intenta per mortem & reſurrectionem Chriſti, non egrediendo à materia,ſubtiliter infert aduerſus Iudæos quòd ex Chriſti reſurrectione didicimus & nouimus renouatorem neminem ſecundum carnem. Iudęi ſiquidem expectabant & expectant renouatorem ſecundum carnem:hoc eſt ſecundum carnis officia viuentem. Expectabant enim & expectant Meſiam ſecundum carnis officia viuētem ad renouandum Iſrael & mundum. Hoc ſiquidem directe excludit Paulus ex hoc quòd Chriſtus mortuus eſt & reſurrexit ad renouādum humanum genus hinc enim clare apparuit quòd renouatio non erat promiſſa nec exercenda ab aliquo ſecundum carnis officia viuente. Quod dicitur ad differentiam Chriſti viuentis in corpore poſt reſurrectionem,ſed non ſecundum carnem(hoc eſt carnis officia)ſed ſecundum ſpiritus officia viuit enim ſecundum carnem vt caro eſt nomen ſubſtantiæ, ſed non ſecundum carnem vt caro eſt nomen officij. Sic enim ad Ro. quoque vtitur carnis nomine dicendo Caro & ſanguis regnum dei non hæreditabunt.

¶ Et quoniam contra hoc dictum Pauli poterat obijci quòd etiam ipſi Apoſtoli & miniſtri noui teſtamenti ſuſceperunt Chriſtum ſecundum carnem, hoc eſt ſecundum carnis officia viuentem : ideo huic obiectioni occurrit reſpondendo illi quòd hoc eſt ad tempus & non ſimpliciter. Suſcepimus enim & ſuſcipimus Chriſtum ſecundum carnem modico tempore : donec ſcilicet cōpleret myſterium redemptionis mundi: ſed de cætero in æternū iam non nouimus,non ſuſcipimus Chriſtum ſecundum carnē(hoc eſt ſecūdū carnis officia viuētem) ſed viuētē ſecūdū ſpiritū in carne immortali. Apparet autē hunc eſſe ſenſum germanū literæ huius,tū ex eo ꝙ ei quæ tractatur materię manifeſte quadrat,tū ex eo ꝙ particu-

la ſecun

la ſecundum carnem abſque vlla varietate conuenit tam nemini quàm Chriſto, tum ex eo quòd ſubiuncta (immo illata) hunc ſenſum exigunt. ſubiungitur enim inferendo. [Si qua ergo in Chriſto, noua creatura] Et eſt ordo literæ. ſi qua ergo in Chriſto, ſubauditur eſt creatura, noua creatura eſt. Optime infertur ex hoc quòd Chriſtus non carnalibus officijs, ſed nouo modo viuens eſt renouator, quòd ſi qua eſt creatura in Chriſto eſt creatura noua. Creaturam in Chriſto appellat hominem in ſide Chriſti formatum. Et appellatur creatura, quia gratia fidei creatur: vtpote quæ non educitur de potẽtia materiæ, ſed fit ex nihilo. Noua autem dicitur, quia nunquam veteraſcit, ſed continue magis ac magis renouatur [Vetera tranſierunt ecce facta ſunt omnia noua] Crediderim ego Paulum accepiſſe hæc ex teſtamento veteri, & forte ex Leui. 26. vbi dicitur, & vetera nobis ſuperuenientibus proijcietis. ad myſticũ ſenſum trahendo quę de corporeis rebus ſcripta ſunt. Ad propoſitum enim huius literæ eſt quòd ea quæ, ſunt vetuſtatis (qualia ſunt peccata & fomes ad peccandum) tranſierunt per renouationem Chriſti, & facta ſunt omnia noua: hic quidem inchoatiue, dum internus homo renouatur, demum autem conſummate. Ecce ſtatus noui teſtamenti ſecundum quem internus noſter homo renouari declaratur noue, charitatem Chriſti renouatoris imitando [Omnia autem ex eo] Dixerat in Chriſto omnia noua reſoluit modo omnia in deum. Chriſtus enim nomen eſt hominis qui mortuus eſt & reſurrexit pro nobis. Reſoluendo autem omnia in deum tanquam primum actorẽ, patrem & filiũ & ſpiritumſanctum ſub dei nomine cõprehendit. [Qui nos reconciliauit ſibi.] Poſtremo tractat illã particulã miniſteriũ ſeu miniſtratio iuſtitię Dixerat enim ſuperius, nam ſi miniſtratio damnationis gloria, multo magis miniſtratio iuſtitiæ in gloria. Tractat aũt & iuſtitiã noui teſtamenti & miniſtrationẽ eius multipliciter. Cõplet enim hic tractatũ illi⁹ quoq; particulæ, idoneos nos fecit miniſtros noui teſtamenti. Et inchoat à modo quo eſt iuſtitia dei collata ipſis miniſtris, dicens. Deus reconciliauit nos, miniſtros quũ inimici eſſem⁹, ſibi. [Per.] Deficit Ieſum. [Chriſtũ] Ecce gratia reconciliationis collata à deo per hominẽ Ieſum Chriſtum [Et dedit nobis miniſterium recõciliationis.] Ecce officiũ. nõ ſolũ nos de inimicis fecit amicos, ſed effecit nos miniſtros recõciliationis aliorũ. Vide hic celſum officium miniſtrorũ noui teſtamenti [Quandoquidẽ.] pro, ſic ꝙ. Declarat modũ ſimul & rationẽ miniſtrationis ſibi conceſſę [Deus erat in Chriſto mundũ reconciliãs ſibi.] Tripliciter cõſtrui poteſt litera, vel de⁹ erat

rat in Chriſto perſonaliter,vel deus erat reconcilians in Chriſto: quia per Chriſtum reconciliauit ſibi mundum vel in Chriſto mũdũ,vt limitetur recõciliatio ad mundũ in Chriſto. ad differentiam reliquorum qui ſunt in mundo ſed non in Chriſto.Simile quid dicit angelus ad Ioſeph,ipſe ſaluũ faciet populum ſuũ non dixit populum,ſed populum ſuũ ¶Et quia ſecũdũ omnem conſtructionẽ verificantur verba textus,totum poteſt intelligi.Quum enim prius dixiſſet quòd deus reconciliauit nos miniſtros per Ieſum , modo declaratur⁹ modũ rationẽque miniſterij,dicit ꝙ deus perſonaliter exiſtens in Chriſto,reconciliauit in ipſo Chriſto homine vt organo,mundũ in ipſo Chriſto:hoc eſt mundũ non ſecundum omnes ſui partes,ſed ſecundũ ꝙ iungitur Chriſto,ſecundũ ꝙ incorporatur Chriſto,ſecundũ illos (ex quacũque mundi natione ſint) qui fiunt mẽbra Chriſti. Et hæc vltima cõſtructio quadrat tũ veritati tum materiæ de miniſterio:quoniã hinc habetur ratio miniſterij, ad adunãda membra Chriſti per modum longe lateque diſperſa. [Non reputans.]pro,imputans,[illis delicta ipſorũ.]Ecce gratuita recõciliatio,abſque exactione ſatiſfactionis propriȩ ſola nõ imputatione delictorũ propriorũ illis.Et ſignificanter dicit illis: quia imputauit delicta hominũ Chriſto. Voluit enim Ieſum Chriſtum pati pœnas debitas aliorũ peccatis,& pro illis ſatiſfacere.[Et poſuit in nobis verbum reconciliationis]Aduerbium ſic in principio huius particulæ poſitũ extenditur hucuſq;. Dixerat quòd dedit nobis miniſtrationem reconciliationis.& propterea declarando modum ac rationem miniſtrationis ſubiũgit,ſic quod ſeu quia deus erat tempore mortis Chriſti reconcilians ſibi mundũ iungendum Chriſto,non imputãdo illis ſua peccata,& poſuit in nobis ſermonȩ recõciliationis mũdi.Iſte eſt modus miniſtratiõis.ſ. delegatio euangelij ad recõciliandũ mundũ,iſta eſt ratio miniſtroȩ nos inſtituendi ſ. diſperſio per mundũ mẽbrorũ Chriſti. Diſcerne inter Chriſtũ & miniſtros recõciliationis. per Chriſtũ facta eſt reconciliatio,in Chriſto locat̃ ipſa reconciliatio ĩ miniſtris vero ſermo recõciliatiõis q eſt euãgeliũ Chriſti.[Pro Chriſto ergo legatiõe fũgĩt.]Cõcludit Paul⁹ ꝙ vice Chriſti hoĩs ꝑ quẽ de⁹ recõciliauit mũdũ,legati ſum⁹ cõſtituti à deo,recõciliatiõis factȩ.Dicit aũt & fere ſtatim repetit ꝓ Chriſto,hoc eſt ratione Chriſti: vt tangat id ꝙ eſt proprium miniſtris noui teſtamenti.prophetæ ſiquidem priores legati erant dei ad populum , ſed non pro Chriſto : miniſtri vero noui teſtamenti non ſolum ſunt legati dei ,ſed ſunt ſurrogati Chriſto .vnde & Paulus dixit ego ĩ perſona Chriſti donaui.

[Tanquàm

[Tāquàm deo exhortante.] pro, obſecrante, [per nos, obſecram⁹.] pro, rogam⁹, [pro Chriſto.] Sed ſiſte pedē prudēs lector: & ſcito ꝙ intētio Pauli eſt per modū executionis declarare miniſteriū iuſtitiæ commiſſum miniſtris noui teſtamenti. Et ſubtiliter vtitur duabus diſtinctionibus. Altera ex parte miniſtrorum: altera ex parte rerum. Quædam ſiquidem res iuſtitiæ dei ſunt quas miniſtrant verbo vt geſta dei in Chriſto non imitabilia. quædam vero quas miniſtrant verbo & opere imitando Chriſtum vt quæ ſunt gratiæ noui teſtamenti. Vtendo autem verbis Pauli, diſtinguit Paulus miniſtros noui teſtamenti vel quatenus funguntur pure officio legati, vel quatenus ſunt etiam cooperatores Et prius tractat quid faciunt quatenus legati deinde quatenus cooperatores Tractat autem vtrumque per modum executionis: hoc eſt tanquam exequens. ❡Perſpicacius autem intelligitur quòd omnia quæ ſonant executionem ſcribuntur materialiter Ita quòd dicendo tanquàm obſecrante per nos deo rogamus pro Chriſto, non rogat Paulus: ſed deſcribit officium legatorum noui teſtamenti quatenus legati ſunt, eſſe vt obſecrent vice Chriſti tanquàm deo per illos obſecrante. ❡Vbi nota multas conditiones in hac legatione, ſcilicet quòd non præcipiendo ſed rogando pro Chriſto (hoc eſt vice Chriſti hominis) tanquàm deo qui mittit obſecrāte per nos, hoc eſt nos Chriſti loco rogam⁹, ac ſi deus per nos nō rogaret ſed obſecraret vos. Magna demiſsio apoſtolorum ad rogandum peccatores, ſed longe maius munus legationis diuinæ extenſum vſque ad hoc, vt deum per ipſos legatos obſecrantem peccatores reddat, ad ſimilitudinem patris obſecrantis filios: ad ſignificandam immenſam dei dilectionem erga peccatores: nullum prætermittere modum vtilem ad conuertendum peccatores. Quocirca & dei & apoſtolorū exemplo inſtruimur prælati ad ſubmiſſas actiones amplectēdas, vtiles ad conuerſationē peccatorū. [Recōciliamini deo.] Ecce ex officio legationis quid rogamus & quos rogamus inimicos, ſcilicet dei. nā hi ſoli egent recōciliatione ad deū. ❡Sed occurrit quæſtio Quo pacto rogamus reconciliamini deo, ſi iam mundus reconciliatus eſt deo? qui enim reconciliatus eſt, non eget reconciliatione, dixit autem quòd deus erat reconcilians ſibi mundum in Chriſto. ❡Solutio eſt quòd in morte Chriſti facta eſt reconciliatio, ſed non eſt executioni mādata in morte Chriſti oblatum eſt ſacrificium reconciliationis, ſed reconciliatio ipſa non eſt applicata: ſed executio & applicatio reconciliationis obtentæ per mortem Chriſti, fit per fidem ſpem ac charitatem

ritatem ſingulorũ. Vnde rogare reconciliamini, eſt rogare vt recõciliatio facta executionem habeat in vobis per fidẽ ac charitatem Chriſti. Et tã hęc quàm ſequentia materialiter intelligẽda ſunt hoc eſt ad explicandũ materiam officij. [Eum qui nõ nouit peccatum, pro nobis peccatum fecit: vt nos efficeremur iuſtitia dei in ipſo] Proſequitur materiam proponendã à legatis: rationem ſcilicet qua re debent reconciliari deo. Et explicat ſimul modum reconciliationis quo deus reconciliauit & ipſos miniſtros & mundum in Chriſto hoc eſt omnes electos Et ꝓpterea loquit̃ pluraliter in prima perſona, dicendo vt nos. Modus ac ratio eſt ꝙ deus eũ (ſcilicet Ieſum) qui non nouit experientia alicuius commiſsionis omiſsionis aut originis peccatum, fecit pro nobis non peccatorem ſed peccatum: hoc eſt hoſtiam pro peccato Scriptura enim ſacra hoſtiam pro peccato appellat peccatum: iuxta illud Oſee. 4. Peccata populi mei comedent. Fecit enim deus Ieſum hoſtiam pro peccatis noſtris, diffiniendo & mandando homini Chriſto, vt ſeipſum ex charitate pro mundo offerret in ara crucis. Fecit quoque deus hominũ Chriſtũ peccatum, vtendo humana natura ſibi iuncta perſonaliter tanquàm organo coniuncto (vt nos vtimur lingua ſeu manu) vtendo inquã illa pro materia ſacrificij ad reconciliandum nos deo. ❡ Trãſtulit autem peccata noſtra in Chriſtum vt nos efficeremur iuſtitia dei in ipſo Ieſu Iuſtitia dei in deo eſt qua deus iuſtus eſt. Iuſtitia dei in reprobis, eſt iuſta reproborum punitio. Iuſtitia dei in Chriſto, eſt meritum Chriſti ſufficiens etiam ad ſatiſfaciendum pro nobis, ad iuſtificandum nos &c. Quod dicitur dei, tum quia eſt dei perſonaliter, tum quia eſt apud diuinum tribunal vera iuſtitia ad differentiam iuſtitiarum noſtrarum, quæ apud diuinum tribunal ſunt velut pannus menſtruatæ Quum communicatur itaque nobis Chriſti meritum, tunc efficimur iuſtitia dei in Chriſto: quia efficimur iuſti non iuſtitia propria ſed iuſtitia dei in Chriſto communicata nobis. Efficimur enim coram deo iuſti, ex merito ex ſatiſfactione, ex reconciliatione Chriſti. ❡ Vtitur autem Paulus hoc loquendi modo vt efficiamur iuſtitia, ad ſignificandum quòd in communicatam nobis iuſtitiam dei in Chriſto tranſmutandi ſumus ſic vt nihil aliud ſimus (in intellectu, in affectu, in operatione & in perpeſsione) niſi quod ex iniuſtitia dei quæ eſt meritũ Chriſti, ſumus. Tunc enim & non prius facti ſumus iuſtitia dei in Chriſto: proficiẽtes autem & incipientes pedetentim ſimus participiando illam ❡ Perpende prudens lector hic primum iuſtitiam dei in Chriſto penes hoc quod ab ipſo Chriſto voluit ſatiſfieri ſibi pro

deſcripta eſt reconciliatio, quia Chriſtus paſſus eſt &c. ita materia euangelizanda à cooperantibus, deſcribitur ne in vacuũ gratia dei recipiatur. Et ne ſit quęſtio de qua gratia dei eſt ſermo, explicat illã. [Ait enim,] proculdubio deus apud Eſa. cap. 49 [Tempore accepto exaudiui te, & in die ſalutis adiuui te] Duo opera dei in hac gratia dei continentur. Alterum exauditionis tempore accepto, tẽpore quo omnia reddita ſunt accepta deo. & hoc directe ſpectat ad ſupplicationem, quæ eſt actus religionis. Alterum adiutorij in die ſalutis quod eſt idem cũ tempore acceptabili: ſed dicitur acceptum relatiue ad deum cui eſt gratũ: dicitur ſalutis relatiue ad homines, quibus eſt ſalutiferũ. Significatur enim per vtrunque tempus noui teſtamenti: quia vere eſt tempus redditũ deo acceptũ per aduentum Ieſu Chriſti, ad exaudiendũ peccatores vbique terrarum: & vere eſt dies expectatę ſalutis mundi, ad adiuuãdum omnes vt rectè operentur, vt fortiter perſiſtant in occurrentibus aduerſis. Noui itaque teſtamenti propria gratia deſcribitur: gratia autem nõ quæ eſt donũ in anima, ſed quæ gratuito à deo offertur nobis benignitas eius parata hoc tempore ad exaudiendũ & adiuuandũ omnes. Hanc tantã gratiam dei increduli reſpuentes nullo modo ſuſcipiunt, immò cõtẽnunt: Chriſtiani verò mali recipiunt quidem, ſed in vacuũ, nã recipiunt fide, ſed ſine operibus: recipiũt fide, vacua fructibus fidei & ideo in vanũ. Ad hoc enim offert deus tantam gratiã vt vtamur illa, ad hoc vt exaudiamur ab ipſo, proculdubiò petendo æternam beatitudinem (nã ad hoc eſt tempus noui teſtamenti acceptatum à deo. Prius enim quantumcunque peteretur, non dabatur) ad hoc vt adiuuemur à deo tũ ad bene operandum, tum ad fortiter ſuſtinendum mala pœnę, nã dies noui teſtamenti eſt dies ſalutis ſpiritualis. Hanc dei gratiam nouo propriam teſtamento, communem omnibus volentibus eam, cõplectentem quicquid eſt tã religionis quàm morum, tanquàm propriam materiam miniſtrorum noui teſtamenti quatenus cooperantes ſunt, Paulus deſcribit euangelizari: quia in hac gratia ſunt vere cooperantes deo à Chriſto. Ipſi ſiquidem primo hanc gratiam dei ſuſceperunt, non in vacuum, ſed cũ tanta plenitudine vt nõ ſolum pro ſeipſis ſed pro aliis acceperint. Ipſi ſiquidem ſuſceperunt illam, non ſolum operantes ſibi ſed etiam deo à Chriſto cooperantes ad aliorum exauditionem & adiutorium Cooperãtes intellige factis. ad linguã enim ſpectat quod dicitur obſecramus. Cooperantes factis, obſecramus verbis: vt intelligamus & noui teſtamenti idoneos miniſtros quũ maxime cooperantur, maxime demittere ſeipſos rogando, & auditores liberi eſſe

arbitrij

arbitrij: vtpote qui rogantur. Qui autem cooperantes obſecrent & quos iam patet. [Ecce nunc tempus acceptabile,ecce nunc dies ſalutis.] Materiam quam euangelizant miniſtri noui teſtamenti quatenus cooperantes, ex veteris teſtamenti teſtimoniis proferũt. & propterea Eſaiæ ſcripturam attulit. Sed non relinquunt immanifeſtam. Declarat enim illam. Et propterea Paulus explicat tempus prophetatum & diem expectatum eſſe nunc. hæc enim particula pars eſt materiæ quam euangelizant vt intelligamus materiam ex teſtimonio prophetarum haberi: declarari autem per miniſtros noui teſtamenti, demonſtrantes ad oculum adueniſſe tempus acceptabile & diem ſalutis. [Nemini dantes vllam offenſionem] Duo propoſuit de legatis cooperantibus, alterum eſt cooperantes. alterum obſecramus. Materiam obſecrationis ſtatim ſubiunxit, dicendo quid obſecrant: videlicet ne in vacuum &c. Materiam vero cooperationis modo ſubiungit, explicans illa in quibus cooperantur deo miniſtri idonei noui teſtamenti miniſtrãtes iuſtitiæ dei quæ eſt in Chriſto Ieſu. Iungitur itaque hæc particula quo ad ſententiam illi particulæ cooperantes. Ita vt quod tunc propoſuit, modo exponat. Aeſi apertius dixiſſet. cooperantes ſumus nemini dantes vllam offenſionem &c. Prima cooperationis materia eſt vitare omne ſcandalum actiuum. Hoc enim eſſet dare alicui offenſionem aliquam qua impingendo caderet à recto. [Vt non vituperetur miniſterium noſtrum.] Superfluit noſtrum. Quia de miniſtris quatenus miniſtri ſunt tractat, rationem ita ſe gerendi vt nemini dent occaſionem offendendi reddit ex ipſo officio: vt ſcilicet ipſum miniſterium noui teſtamenti non vituperetur. Redundaſſet ſiquidem in vituperium officij ſi primi miniſtri factis propriis ſcandalizaſſent alios. creditum ſiquidem fuiſſet ab hominibus (& rationabiliter) quòd non eſſet diuina legatio, quod non eſſent vera quæ prædicabant, ex quo primi fundatores factis propriis ſcandalizant alios. Quinetiam hodie doctores ſcandalizantes, non ſolũ ſeipſos vituperant. ſed quãtum ex eis eſt vertunt in dubium ſanctum aliorum miniſterium.

[Sed in omnibus exhibeamus,] pro, commendantes,[noſipſos ſicut dei miniſtros.] pro,miniſtri. Ordo literæ eſt. ſed ſicut dei miniſtri cõmendantes noſipſos in omnibus, ſupple ſumus. Et eſt ſenſus ꝙ ſicut cõgruit dei miniſtris,ſicut debẽt dei miniſtri omni ſtudio efficere,ſumus cõmendãtes noſipſos: hoc eſt cõmendabilia exercẽtes in omnibus factis & verbis. Nec ſunt verba hæc laudantis: ſed deſcribentis ſeipſos miniſtros ad deſcribendum perfectionem

ſtudij

ſtudij circa vitationem ſcandali, quòd non ſolum vitamus dare occaſionem ſcandalizandi vt non vituperetur officium, ſed ita nos gerimus vt quemadmodum tantum officium miniſtrorū dei exigit ſimus nos commendantes ex qualitatibus operum & verborum. Sic enim commendare ſeipſos exigit officium miniſtri dei, & non commendare ſeipſos iactantia aut hypocriſi. Huiuſmodi enim commendatio ſuipſius ex reuerentia proprij officij procedit. & è regione ſcandalizantium locatur. Nam miniſtri ſcandalizantes, ex proprijs factis vituperabile reddunt miniſterium: miniſtri vero perfecti ediuerſo ex ratione miniſterij ſeipſos commendant in omnibus, propria facta & verba commendabilia in omnibus exercent. Ecce materia cooperationis tum quo ad ſtudium vitandi ſcandala, tum quod ad ſtudium gerendi ſeipſos commendabiles in omnibus vt diuinum exigit miniſterium. Et ne tanquam verba communia, aut iis quæ parua ſunt intelligas miniſtros noui teſtamenti commendabiles ſe exhibere, deſcribit per partes. ſubiungendo [In multa patientia.] Multa tolerantia præponitur ſequentibus nouem generibus malorum, ad deſcribendum miniſtros noui teſtamenti ſupra ſtudium non ſcandalizandi vacare, vt ſeipſos commendabiles reddant in primis in patientia multa: hoc eſt longa & magna. [In tribulationibus.] hoc eſt in varijs afflictionibus. [In neceſsitatibus.] eorum quibus indigemus. [In anguſtiis.] corporum ab extra paratis ne poſſimus euadere: [In plagis.] flagellorum, virgarum, lapidum. [In carceribus.] damnandorum ad mortem. [In ſeditionibus.] quæ contra nos excitantur in ciuitatibus. [In laboribus.] itinerum, vel etiam manuum quandoque, ne quemquàm grauemus. [In vigilijs]tum voluntarijs orationi vacando. tum coactis propter inediam vel propter opus vel iter [In ieiunijs.] ſimiliter vtriſque quandoq; voluntarijs quandoque coactis propter penuriam. Et hoc eſt nonum malorum genus. In his enim omnibus multa patientia commendabiles ſe reddunt veri miniſtri noui teſtamenti Et hæc omnia proprie ſpectant ad virtutem fortitudinis, cuius præcipuus actus eſt ſuſtinere magna mala. [In caſtitate] Ecce temperantia in præcipua materia delectabilium, ſcilicet venereorum. [In ſcientia.] ſanctorum. In qua continetur etiam prudentia. [In longanimitate.] Ecce virtus ſpei protenſæ in longum æternitatis futuræ beatitudinis. [In ſuauitate.] ſeu vt aliis placet. [In benignitate.] Vtrunque actionis laudabilis eſt nomen. Et miniſtros noui teſtamenti oportet eſſe tum benignos; hoc eſt feraces bonorum:

quum niſi bona proferre poſsint ex interno theſauro in verbis, in geſtibus & in factis. Tam ſuaues diuerſis hominum complexionibus, diuerſarum ætatum, diuerſorum ſexuum, diuerſarum conſuetudinum &c. hominibus accommodando ſeipſos vt omnibus proſint. [In ſpiritu ſancto.] Non ſecundum rationem humani ſpiritus ſeu humanæ mentis ſed ſecundũ rationem ſpiritusſancti nos diſponentes, illius inſtinctu agimur. [In charitate non ficta.] Ecce teſtis ſpiritusſancti infallibilis, ecce comes indiuiduus, dilectio non ſimulata exterius ſed vere interna [In verbo veritatis.] Intus vera dilectio, foris verus ſermo, vera doctrina. [In virtute dei] Virtus non vt contra vitium, ſed vt contra impotentiam diſtinguitur pro, potentia ſumitur. Et potentia dei ad miraculoſa opera ſignificatur. Miniſtri enim illi primi ibant fulti etiam potentia faciendi miracula quæ eſt potentia dei: quia ſolius dei eſt efficere vera miracula. Commendabiles ſiquidem ſeſe exhibebant, & patientia tanta, & tot virtutibus, & gratia miraculorum. [Per arma iuſtitiæ.] Metaphorice arma iuſtitiæ appellantur duæ iuſtitiæ actiones. Altera habens vim armorum defenſiuorum: videlicet declinare à malo. altera habens vim armorum offenſiuorum: videlicet facere bonum. [A dextris & à ſiniſtris.] pro, dextrorum & ſiniſtrorum. Quanuis non liquido conſtet an dextrorum & ſiniſtrorum referat ambas miniſtrorum partes armatas (dicendo per iuſtitiæ arma dextrorum & ſiniſtrorum. hoc eſt dextrorum noſtrorum membrorum & ſiniſtrorum) an referat arma dextra & ſiniſtra. an referat res occurrentes dextras & ſiniſtras, ſubiunctæ tamen combinationes me trahunt ad tertium ſenſum: hoc eſt tam in dextris rebus quàm in ſiniſtris. Nec oportet ſolicite quærere per dextra & ſiniſtra quid Paulus ſignificare intendit: quoniam ipſemet nouem diſtinctiones ſubiungit ſtatim rerum dextrarum & ſiniſtrarum, ad deſcribendum quòd in omnibus materiis dextrorum & ſiniſtrorum, miniſtri noui teſtamenti vtuntur armis iuſtitiæ: vt etiam hinc habeas quòd ſunt idonei miniſtri noui teſtamenti. quod conſiſtit in iuſtitia dei in Ieſu Chriſto. [Per gloriam & ignobilitatem.] Contrarium gloriæ interpres circunloqui videtur. Vnde interpretes moderni ignominiam ſeu contemptum ſeu inhonorationem interpretantur. In hac diſtinctione gloria dextrum, ignominia ſiniſtrum tenet locum. & armis iuſtitiæ vti, tam occurrente gloria quàm occurrente ignominia ſignificat. Lege Actus Apoſtolorum quando Paulo & Barnabæ tanta occurrit gloria, vt vellent ipſos adorare vt deos, & quando

quando tanta ignominia vt publice cæderentur &c. [Per infamiam.] Ecce ſiniſtrum [Et bonã famam.] Ecce dextrũ, apud aliquos enim erant infames, apud aliquos bonę famæ. [Vt ſeductores] Ecce ſiniſtrum. [Et veraces.] Ecce dextrum. Aduerte quòd interpres variat vt, ſicut, tanquàm, quaſi. quum tamen apud Paulum eadem dictio repetatur, & ſonat tanquàm. Et eſt ſenſus. tanquàm ſeductores reputati à multis, & ſecundum rem veraces. [Sicut ignoti] Ecce ſiniſtrum. [Et cogniti.] Ecce dextrum. Et eſt ſenſus. Tãquàm ignoti habemur, & ſecundum rem noti ſumus. Nec eſt ſermo de notitia perſonarum, ſed miniſterij diuini. Minus eſt haberi ignotos quàm infames, Apoſtoli apud multos habebantur infames, vt magi ſeu ſuperſtitioſi: apud multos habebantur ignoti vnde hanc prouinciam prædicandi ſumpſiſſent, an ex deo, an ex quæſtu, an affectu gloriæ, an ex dæmone &c. Secundum rem tamen apparebant miracula confirmantia doctrinam euangelicam, vnde erant noti apud eos qui volebant eos noſſe. [Quaſi morientes.] Ecce ſiniſtrum. Tanquàm morientes (quorum non eſt de vita ſpes) habebantur miniſtri noui teſtamenti prædicantes Chriſtum, Iudæis exiſtimantibus quòd miniſtri Chriſtianæ fidei eſſent tanquàm morientes, ſtatim defituri. putabant enim eſſe (vt aiunt) ignem ex paleis. [Et ecce viuimus.] Ecce dextrum, perſeueramus viuentes miniſtri noui teſtamenti. Et dicit ecce, monſtrando propriam miniſtrorum vitam corporalem perſeuerantem cum miniſterio. [Vt caſtigati.] ſeu correpti. Ecce ſiniſtrum. Sæpe caſtigationes flagellorum & huiuſmodi paſſos conſtat miniſtros Chriſti. Et dicit tanquàm caſtigati: quia in veritate non erant caſtigationes ſeu correptiones, ſed odioſæ punitiones. Caſtigatio enim ſeu correptio non habet locum niſi in illis qui caſtigatione ſeu correptione indigent, qui immoderati ſunt: quales non ſunt miniſtri noui teſtamenti, veruntamen fuerunt tanquàm caſtigati. Lege Actus Apoſtolorum: & inuenies Apoſtolos tanquàm caſtigatos à Iudæis. [Et non mortificati] Ecce dextrum. tempore quo Paulus hæc ſcripſit, adhuc nulla fuerat à Romanis principibus contra Chriſtianos mota perſecutio (quum primam mouerit Nero, ſub cuius imperij principio Paulus iuit Romam) ſed tantummodo à Iudæis affligebantur Chriſtiani excitantibus Iudæis etiam alios contra Apoſtolos, & non contra omnes Chriſtianos: vt patet ex eo quòd Hieroſolymis erant multa milia Chriſtianorum in pace, qui adueniente illuc Paulo (vt Iacobus dicit) aduerſum Paulum tanquam legis Moſaicę deſtructorẽ cõſurgerent. Et propterea for-

te dixit ſed non occiſi. Quia tamen occiſus fuerat Stephanus, & forte Iacobus frater Ioannis ab Herode, Tutius intelligitur hæc litera de genere miniſtrorum perfectorum noui teſtamenti quos deſcribit, quàm de ſolis perſonis propriis Pauli, Timothei, Sylæ, Titi &c. vt prius deſcripſerat quòd non deſinunt ab intrinſeco velut ignis paleæ, ſed perſeuerant viuentes in miniſterio: modo autem quòd non deſinunt ab extrinſeco occiſi. Quanuis enim aliqui de facto fuerint occiſi (vt Stephanus & Iacobus) non tamen propterea occiſi ſunt perfecti miniſtri noui teſtamenti, ſed genus talium miniſtrorum viuit. [Quaſi triſtes.] Ecce ſiniſtrum. Et dicit quaſi: quia non triſtabantur intus, ſed habentes cauſas mœroris & doloris habebantur tanquàm mœrentes. [Semper autem gaudentes.] Ecce dextrum quòd ſecundum rem non quandoque ſed ſemper intus gaudium habebant ſpiritusſancti. Vnde & cæſi ibant gaudentes à conſpectu concilij Iudaici, quoniam digni habiti ſunt (ecce materia & ratio gaudij interni) pro nomine Ieſu contumeliam pati. [Sicut egentes.] ſeu pauperes ſeu inopes Ecce ſiniſtrum. Et dicit tanquàm non ad excludendum veram, ſed neceſſariam paupertatem. ſignificatur enim quòd non occupamur paupertate, ſed aſſumimus ſtatum pauperum, quòd ſimiles nos facim⁹ illis qui ex neceſsitate ſunt pauperes. [Multos autē locupletantes] Ad literam eſt ſermo de diuitiis ſpiritualibus Et eſt ſenſus quòd perfecti noui teſtamenti miniſtri induunt perſonas pauperum nō vt ſibiipſis ſubueniant, ſed vt alios multos ditent ſpiritualibus diuitiis. Et hoc eſt dextrum. Experimur quoque poſteri quòd paupertas Apoſtolorum ditauit multos diuitiis temporalibus: quibus vtinam nō abutamur. [Tanquam nihil habentes.] Ecce ſiniſtrum. quòd expone vt præcedens. Hoc plus eſt quam tanquàm pauperes. aſsimilamur voluntarie illis qui nihil habent: vtpote qui omnia reliquimus & ſequimur Chriſtum. [Et omnia poſsidentes.] Ecce dextrū Poſsidentes ſumus omnia temporalia, in ſeipſis quidem ſpe. Scriptum eſt enim, ſuper omnia bona ſua conſtituet eum. in eminentioribus vero actu: quoniam poſsidemus actu omnia ſpiritualia, quibus ſubiiciuntur omnia temporalia. Sicut enim habens intellectum, habet quicquid eſt viſus, auditus, odoratus, guſtus, & tactus, ita poſſeſſor ſpiritualium, eſt poſſeſſor omnium corporaliū. Teſtatur quoque experientia quòd poſſeſſoribus ſpiritualiū ſubiiciuntur principes & quæcunque ſunt corporalia: vt patet legenti geſta ſanctorum. Et hic finitur tractatus de noui teſtamenti miniſtris. [Os noſtrum patet ad vos ô Corinthij.] Tertia eſt hæc

pars

pars tractatus huius epiſtolæ in qua tractatur illa particula, pater miſericordiarum. Tractat enim multas dei miſericordias. tũ collatas Corinthijs,& efficiendo eos templum dei, & efficiendo eos pœnitentes & vindices criminum.tum collatas Macedonibus.tum exequendas in collata eleemoſynaria in ſanctos. Continuat autẽ ſequentia præcedentibus ad allocutionẽ ſpecialem deſcẽdens. Ac ſi apertius dixiſſet.hactenus ad omnes fuit ſermo noſter de miniſtris noui teſtamenti, modo vos in ſpecie alloquor ô Corinthij: nec qualitercunque alloquor,ſed patente ore,hoc eſt manifeſte. Et dicit hoc:quoniam manifeſte intendit illis aperire radicem minus bonæ diſpoſitionis cordis eorum circa communionẽ cum infidelibus. [Cor noſtrum dilatatum eſt non anguſtamini.] pro, anguſtiamini. [in nobis,anguſtiamini.] pro, anguſtamini, [autem in viſceribus veſtris.] Et indicatiui eſt modi vtrobique anguſtamini. propter quòd coniunctio autem,clarius præmiſſa fuiſſet, dicendo ſed anguſtamini in viſceribus veſtris: hoc eſt in intimis veſtris.

¶Arctauerat Paulus in priori epiſtola connubia prohibendo noua cum infidelibus coniugia, arctauerat forum cauſarum prohibendo litigare cum Chriſtianis ſub iudice infideli,arctauerat conuiuia pro quanto prohibuit manducare immolata idolis in multis caſibus,ſcilicet vel præſentibus infirmis vel indicante aliquo illud eſſe immolatum vel in idoleo,ex quibus Corinthij videbant ſe arctari quo ad ciuilia à Paulo,qui forte quum fidem ſuſceperant, nullum talium cogitabant & propterea mentes eorum erant velut in anguſto poſitæ. Hinc,deſiſtere à conſuetis connubijs, à conſuetis foris, à conſuetis conuiuijs angebat eos: Inde obedientię debitum angebat eoſdem.ſicque anguſtari videbantur in miniſtris noui teſtamenti tanquàm ducentibus eos in huiuſmodi anguſtiam. Hæc vbi Paulus per Timotheum ſeu Titum cognouit,declarat Corinthijs quòd anguſtia eorum non eſt occaſione ipſorũ miniſtrorum,ſed occaſione propriorum viſcerum. Et quòd non oriatur huiuſmodi anguſtia ab ipſis miniſtris,declarat per hoc quòd cor noſtrum dilatatum eſt Si anguſtia hæc eſſet ex nobis, cor noſtrum eſſet etiam in anguſto(quum nos non doceamus niſi ea quæ facimus)ſed cor noſtrum non eſt anguſtum immo dilatatum eſt,inter nullas verſatur anguſtias ſed ſupra omnes humanos reſpectus eleuatum manet amplum. Vnde non anguſtamini in nobis, non habetis anguſtiam in doctrina noſtra,in mandatis noſtris, in exemplis noſtris: ſed anguſtamini in viſceribus veſtris,ſed anguſtia veſtra eſt ob intimos veſtros affectus ad reſpectus humanos. Et vere

ſic erat nam affectus ad ſolita connubia honorabilia cum ſibi paribus (quos forte non inueniebant Chriſtianos) cauſa erat huiuſmodi anguſtiæ & ſic de ſimilibus. [Eandem autem habentes remunerationem (tanquàm filijs dico) dilatamini & vos.] Superfluit habentes Et eſt vna parentheſis totum hoc, eandem autem remunerationem tāquàm filijs dico Ita quòd ordo literæ eſt. dilatamini & vos. Et interponit eandem autem remunerationem tanquàm filijs dico, vel ad exponendum dilatationis donum eſſe remunerationem quam eis vt filijs indicit. Dilatatio ſiquidem cordis conſtat ex duobus Alterum eſt ſtudium humanum ad ampliandū cor, ne inter humanos reſpectus anguſtetur, Et quo ad hoc ſtudiū mādat Corinthijs vt & ipſi dilatentur. Alterum eſt diuinæ donū gratiæ complens huiuſmodi dilatationem. qua homo dilatato iā corde libere & delectabiliter quæ dei ſunt exequitur, iuxta illud: Viam mandatorum tuorum cucurri quum dilataſti cor meum. Et quo ad hoc donum dilatatio appellatur remuneratio eadem remunerationi quam in ſeipſis ſentiebant Apoſtoli. ¶ Vel ad exponendam intentionem Pauli quare dicebat dilatamini & vos ad hoc ſcilicet vt habeatis tanquàm filij eandem remunerationem quæ debetur & nobis quorum cor iam eſt dilatatum. [Nolite iugum ducere.] pro, ne iungamini eodem iugo, [cum infidelibus.] Ecce materia anguſtiæ, iungi cum infidelibus, non qualitercunque ſed ſub eodē iugo. Infideles hoc in loco appellari idololatras teſtatur combinatio quinto ac poſtremo ſubiuncta, quis conſenſus templo dei cum idolis? Identitas autem iugi inſinuat quòd præcipua anguſtiæ ratio erat connubij iugum ſolitum cum infidelibus. Et vere durum valde videbatur nobilis generis hominibus non inire connubia cum ſibi paribus nobilibus quod oportuiſſet efficere ſi eis pares non erant Chriſtiani. Tam durum autem fuit hoc vt legamus non fuiſſe ſeruatum. nam Cæcilia Chriſtiana nupſit Valeriano Gentili: & Lucia ſimiliter ſponſo gentili. [Quæ enim participatio iuſtitiæ cum iniquitate?] Ex quinque capitibus manifeſtat non eſſe iungendos eodem iugo Chriſtianos idololatris. Primum ex parte iuſtitiæ. Status ſiquidem Chriſtianus eſt ſtatus iuſtitiæ (iam enim dictum eſt quòd miniſtratio noui teſtamenti, eſt miniſtratio iuſtitiæ) ſtatus vero idololatrarum eſt ſtatus iniuſtitiæ. Et eſt ſermo de iuſtitia dei & iniuſtitia apud deum. [Aut quæ ſocietas luci ad tenebras?] Secundum ex differentia inter lucem & tenebras. Chriſtiani enim ſunt filij veræ lucis ſpiritualis: idololatræ tenebrarum ſpiritualiū. [Quæ autem conuentio.] pro, quis autem

tem

tem conſenſus,[Chriſti ad Belial?] Tertiũ ex differentia inter Chriſtum caput Chriſtianorum & Belial hoc(eſt dæmonem) caput idololatrarum Appellatur autem diabolus Belial Hebræo vocabulo,eo ꝙ ſine iugo eſt regulæ cuiuſcunque. Belial enim ſonat abſq; iugo. Vnde vir Belial appellatur cui omnia licent vtpote abſque quocũq; rectę rationis iugo. Et apte è regione Chriſti(qui fact⁹ eſt obediens vſque ad mortem qui peccatum non fecit)diabolus quatenus Belial abſque vllo rectæ rationis, abſque vllo voluntariæ obedientiæ iugo locatur.[Aut quæ pars fideli cum infideli?] Quartum ex differentia inter fidelem & infidelem Penes fidem in deum differentia iſta attenditur. Chriſtiani enim & credentes in deum & fidem debitam deo ſeruantes,vtrinque ſunt fideles: idololatræ vero neutrum habent, & omnino ſunt infideles [Quis autem cõſenſus templo dei cum idolis?]Quintum & vltimum caput eſt ex differentia inter templum dei & idola. Non dicit templo dei cum templo idolorũ,ſed templo dei cum idolis:ad ſignificandam directam contrarietatem inter templum dei(in quo ſcilicet habitat deus)& illud in quo habitat diabolus, quòd eſt ſimulacrum . Non enim diabolus eſt habitator templi idolorum immediate (ſed mediante ſimulacro). ſicut deus eſt immediate habitator templi ſui: Chriſtiani enim(vt declarabit) ſunt templum dei ac per hoc alieni eſſe debent ab ijs qui colunt ſimulacra habitacula dæmonum: vtpote colentibus contraria Chriſtianis,qui ſunt habitaculum dei. [Vos enim eſtis templum dei viui.] Applicat vltimam differentiam ad dignitatem ipſorum hominum . Dicuntur enim & ſunt Chriſtiani templum non ſecundum materiam,ſed ſecundum officium actiue & paſsiue: paſsiue quidem, quatenus in illis habitat deus :actiue vero, quatenus in ſeipſis in ſuorum cordium penetralibus colunt deum fide, ſpe, charitate: in quo officium non ſolum templi, ſed ſacerdotum iu templo exercent [Sicut dicit deus.] Non ex vno ſcripturæ loco Paulus ſubiuncta citat : ſed quæ primo ſubdit ex Leui.cap.26.& Eze.cap.37. [Quoniam] pro, quòd [inhabitabo in illis.] Senſum non verba affert Paulus,immo exponit ſcripturæ veteris verba,quid intendit dicendo ponam tabernaculum meum in medio veſtri:quòd ſcilicet intendit inhabitabo in vobis . hoc eſt enim deum ,ponere tabernaculum ſuum in quo habitat in medio in intimis hominum,efficere eos habitaculũ ſuũ,immo eſt habitare in illis. habemus enim qñque habitaculũ in quo nõ habitamus Habitat autem deus in hominibus quum vtitur hominib⁹ ad vſus proprios dei.ſic enim habitat in materiali

tẽplo ſicut nos habitamus in domibus [Et inambulabo ĩter eos.] Superfluit inter eos Veruntamen inambulare ſignificat non ambulare, ſed ambulare in aliquo. ſonat enim textus ambulabo in eis. Non ſolum vtitur deus Chriſtianis vt templo, habitando in eis, ſed etiam vt via grata ad ſignificandum internum profectum de virtute in virtutem, de bono in melius Chriſtianorum in quibus deus habitat: imo ad ſignificandum quorſum habitat ſcilicet vt proficiant ij in quibus habitat: ambulat enim deus in hominibus ſecundum profectum ſpiritualem hominum. [Et ero illorum deus.] hoc eſt qui ſum natura deus ſimpliciter & abſolute, ero deus proprius eorum, per verum gratúmque cultum, Nã tantummodo à Chriſtianis explicite vel implicite colitur deus interno cultu deo grato: quum non ſit extra Chriſtum ſalus cuiquam. [Et ipſi erunt mihi populus.] hoc eſt ego habebo ipſos in meum populum. hic enim ſolus eſt populus de quo dixit angelus ad Ioſeph, ipſe ſaluũ faciet populum ſuum à peccatis eorum. Nobis vere colẽtibus deum, deus tractat nos vt populum ſuum: ſed vbi nos deum ſolis labijs colimus, nec ipſe tractat nos vt populum ſuum. [Propter quod.] Continuatio hęc Pauli eſt, ex hoc quòd templum dei eſtis rationem reddentis eorum quæ ſubiunguntur. Et ex Eſa. 52 ſumpta ſunt. [Exite de medio eorũ, & ſeparamini.] Apud Eſaiã repetitur, recedite recedite, exite, &c. Paulus vero exponendo recedite dicit ſeparamini. Exierant ſiquidem Corinthij de medio idololatrarũ non relinquendo patriam, ſed cultum idololatrarũ: ſed Paulus volebat quòd ſepararentur ab eorundem iugis, non ineundo connubia cum illis. Et propterea affert hanc authoritatem ad perſuadendum omnimodã ſeparationem ab idololatris in cõiugijs: in foris, in conuiuijs: vt in priori docuerat epiſtola. [Dicit dominus.] Paulus hoc appoſuit, ad exponendum quòd verba hæc dicuntur ex parte dei. [Et immundum ne tetigeritis] Idololatras immundum appellat & ne tangi quidem vult, ad ſimilitudinẽ prohibiti in lege veteri contactus rerum ſeu perſonarum immundarum, ex quo contactu reddebantur immundi qui tetigerant. ideo ſeparamini, ne tangendo communicatione eiuſdem iugi, contrahatis immunditiam. [Et ego recipiam vos] Hoc cum ſequenti particula neſcitur ex quo ſcripturæ loco Paulus acceperit: quum nullus appareat in quo fiat mentio de promiſsione explicita filiorum & filiarum vt hic affertur, cum adiectione dicit dominus omnipotens. Sonant enim hæc verba, prophetæ alicuius dicta: forte vnius eorum quibus caremus, quorum meminerunt libri

Regum

Regum ſeu Paralipomenon. Promittit omnipotens deus duo. Primo receptionem, dixi exite & ſeparamini: nolo vos vagari, ſed exeuntes ac ſeparatos ego ſuſcipiam vos, in mea domo ſpirituali hic & tādem æterna in cœlis. [Et ero vobis in patrem, & vos eritis mihi in filios & filias: dicit dominus omnipotens.] Secundū quod promittit eſt adoptio diuina non ſolum ſuſcipiam vos in domo mea, ſed ego officio paterno erga vos me geram, amando, prouidendo, curam habendo, &c. & econuerſo vos officia filiorum & filiarum erga me exercebitis amando, reuerendo, obſequendo.

CAPVT VII.

HAs erga habentes promiſsiones] ſcilicet ſuſceptionis & adoptionis. [Chariſsimi.] pro, dilecti, [mundem' nos.] Seipſum cōmemorat Paulus inter egentes mūdatione, eo quòd nō ſit homo qui non peccet: & cōnumerauit ſe ad perſuaſibilem reddendum alijs hāc exhortationem. [Ab omni inquinamēto carnis & ſpiritus.] Inquinamentum carnis appellatur immunditia quæcunque animi proueniens ex carne tam propria quàm propinquorum inquinamentum vero ſpiritus appellatur immunditia quæcunque animi proueniens ex ſpiritualibus. qualia ſunt honor, gloria & huiuſmodi. ¶ Et occaſionem quidem huius exhortationis ſumpſiſſe videtur ex ſubiūctis apud Eſaiam verbis, mundamini qui fertis vaſa domini, applicat enim ad propoſitam anguſtiam Corinthiorū qui tum ex affectu carnali ad conſanguineos & affines, tum ex affectu ſpiritus ad gloriam, immunditiam contrahebant. [Perficientes ſanctificationem in timore dei.] Sanctificatio idē eſt quod mundificatio: ad hoc enim monet nihil inquinationis relinqui, vt mundificatio accepta per baptiſmū perficiatur noſtro ſtudio Sæpe enim mūditia per baptiſmum accepta inquinamur affectibus carnis vel ſpiritus: & propterea oportet perficere eam mūdando ab omni inquinamento. Et quia hoc pręcipue cōfert timor dei, ideo adiūgit in timore dei. timendū eſt enim ne deus deſpiciat nos negligentes ſtudere mūditiæ. [Capite nos.] hoc eſt capaces eſtote noſtri Dixerat ſuperius quòd erant anguſti in proprijs viſceribus monens vt dilatarentur ad huiuſmodi dilatationem alludens dicit, Capite nos, cōplectimini nos doctores monitores ac patres veſtros. Quod eſt dicere ſuſcipite in vobis noſtram doctrinam, noſtrā monitionem. [Neminē læſimus.] pro, iniuria affecimus, [neminē corrupimus,

neminem

neminem circũmuenimus.] pro, fraudauimus. Tria impedimenta excludit, quæ forte obijciebantur Paulo quæ ſi fuiſſent vera, reddidiſſent Paulum minus receptibilem aut omnino irreceptibilē à Corinthijs. Et quantum conijcere poſſum, muſsitabant forte aliqui q̃ hæc Pauli præcepta erant iniurioſa, & tanquam ſpeciem fraudis habentia. vtpote paulatim tollentia libertatem politicam. Propter quod Paulus extenſo ſermone ad omne mali genus, primū ex parte actionis excludit omnem iniuriam, dicendo neminem iniuria affecimus. Et videtur hoc directe dicere ad manifeſtandū intentionem ſuam, quod non intentione iniuriãdi alicui prohibuit connubia cum infidelibus. ¶ Dicendo vero neminem corrupim⁹, effectū actionis explicat non fuiſſe abductionem à bono. Ita quòd nec animus fuit iniuriandi, nec effectus à nobis proficiſcens vnquã fuit abducere à bono. Dicendo autem neminem fraudauimus, fallacē artem à progreſſu doctrinæ, monitionum, præceptorum & huiuſmodi excludit. [Non ad condemnationem veſtram dico.] Superfluit veſtrã hoc eſt non gratia damnandi vos quòd talia de nobis ſuſpicemini dico hæc. [Prædiximus.] pro, prædixi [enim] ſuperius in hac eadē epiſtola, dicendo quòd eſtis epiſtola noſtra ſcripta in cordibus noſtris [Quod in cordibus noſtris eſtis ad cõmoriendum & conuiuendum] hoc eſt tam intimo & ardenti affectu eſtis in cordibus noſtris, vt parati ſumus vobiſcum mori & viuere: magnitudo hæc amoris teſtis eſt quòd non ad condemnationem hæc dico [Multa mihi fiducia apud vos] Hinc incipit Paulus aliam tractare materiam, quam optime continuat cum præcedente monitione terminata ad ingentem ſuum amorem erga eos. Tractare ſiquidem intendit de re geſta à Corinthijs recepta priori epiſtola. Et apte obiurgationem præcedentis monitionis temperat ſubſequente hac commendatione eorundem vt etiam hinc perſuaſibiles reddantur ad parendum monitioni antedictę. Proponit itaque quatuor commendationem Corinthiorum concernentia primum eſt multiplicata fiducia ad eos. ſecundum vero eſt. [Multa mihi gloriatio pro vobis.] hoc eſt de vobis multiplex mihi ratio ſuppetit gloriandi. [Repletus ſum conſolatione.] Ecce tertium [Superabundo gaudio in omni tribulatione noſtra.] Ecce quartum Quod tamē dicitur in omni tribulatione noſtra, refertur etiam ad tertiū. eſt enim ſenſus quòd inter omnes tribulationes noſtras repletus ſum conſolatione, inſuper & ſuperabundo gaudio hoc eſt quòd gaudium ſuperat tribulationes. [Nam & quum veniſſemus in Macedoniam.] Tractaturus hæc quatuor propoſita, incipit more ſuo à ſu-

à ſuperata ab vltimis duobus tribulatione cuius in calce propoſitorũ meminerat.[Nullã requiẽ habuit caro noſtra.]Nõ dicit ſpiritus noſter quoniã ille quieſcebat.ſed caro aſſlicta viqueadeo deſcribitur vt nullam habuerit requiem. Quod magis declarans ſubiungit [Sed omnem tribulationem paſsi ſumus.] pro,ſed in omnibus tribulati ſupple fuimus.Cuius ſpeciei mala fuerint hæc, non aliter ſcriptum inuenio.[Foris pugnæ,intus timores]Ampli⁹ deſſcribit quòd in omnibus externis & internis tribulati ſunt.nam foris pugnæ,aduerſus nos:intus vero timores,imminentium malorũ foris,in publico,non vna ſed multæ pugnæ intus vero, in domibus exiſtentibus nobis, timores incutiuntur.& ſic nullibi quieſcimus.[Sed qui conſolatur humiles,conſolatus eſt nos deus.] Deſſcripta tribulatione magna,tractat tertio loco propoſitum, ſcilicet repletus ſum conſolatione,attribuens illam deo de quo dicit quòd conſolatur humiles,ad differentiam ſuperborum quibus deus reſiſtit [In aduentu Titi.]Primum medium quo vſus eſt deus ad cõſolandum Paulum,deſcribitur aduentus Titi ad Paulum ex Corintho.erat enim Titus vir ſpiritualis & naturale eſt ex aduentu ſpiritualium virorum conſolationem accipere ſpirituales viros [Non ſolum autem in aduentu eius, ſed etiam in conſolatione qua conſolatus eſt in vobis.]Conſolatus eſt, paſſiue vtitur interpres.Ecce alterum mediũ quo vſus eſt deus ad conſolandum Paulũ relata ſcilicet cõſolatio quam ipſe Titus acceperat ex Corinthijs Ad quam explicandam ſubdit [Referens nobis veſtrum deſiderium.] reſpectu veri boni.[Veſtrum fletum.]reſpectu mali,tum inceſtus commiſsi ab illo priuigno.tum negligentiæ veſtræ prioris erga correctionem illius [Veſtram ęmulationem]pro,veſtrum zelum,[pro me.]hoc eſt veſtrum loco mei(nomine meo)zelum eccleſiæ aduerſus illum fornicarium.[Ita vt magis gauderem.]ex huiuſmodi relatis,quàm dolerem ex carnis afflictione.hoceſt ita quod gaudium ſuperaret dolorem. [Quoniam etſi contriſtaui vos in epiſtola.] Rationem tanti gaudij ex ſpirituali fructu Corinthiorum reddit. Contriſtauerat Paulus Corinthios in priore epiſtola arguendo illos negligentiæ erga correctionem inceſtus. [Non me pœnitet,etſi pœniterer.] pro, pœnituerit. Res geſta ſic eſt Paulus audito illo inceſtu inter Corinthios tolerato &c.ſcripſit, arguendo &cæ in priore epiſtola,poſtea pœnituit Paulum ſcripſiſſe cõtriſtantia illos, eo quòd timerit ne male ſuccederet: vt plerunque contingit. modo vero vt aduenit ex Corintho Titus, & rem bene ſucceſsiſſe narrauit, Paulus lætatur ſe ſcripſiſſe ſic Corinthijs in

priore

priore epiſtola. Et propterea dicit non me pœnitet, in præſenti tempore, quamuis me pœnituerit in præterito medio tempore inter epiſtolam miſſam & aduentum Titi ad me. [Videns.] pro, video enim. Rationem reddit quare in præſenti non pœnitet. [Quòd epiſtola illa etſi ad horam vos contriſtauit] quod mihi diſpliceuit. [Nunc gaudeo non quia contriſtati eſtis.] triſtitia ſiquidem veſtra, quantumcunque ad horam non eſt materia gaudij mei. [Sed quia contriſtati eſtis ad pœnitētiam.] Nō gaudeo de veſtra triſtitia ſecundum ſeipſam, ſed ſecundum ſuum fructum, non gaudeo de veſtra triſtitia, ſed de veſtræ triſtitiæ fructu qui eſt pœnitentia [Contriſtati enim eſtis ſecundum deum.] Triſtitiam eorum fructuoſam declarat ex deo. Triſtitia ſiquidem ſecundum ſeipſam inutilis eſt, & naturaliter omnibus exoſa, & propterea ſi triſtitia aliqua eſt vtilis ſeu fructifera, aliunde quàm ex ſeipſa oportet quòd hoc habeat. Et ideo Paulus ex hoc quòd fuit ſecundum deum triſtitia Corinthiorum, manifeſtat quòd fuit fructuoſa. Eſt autem triſtitia ſecundum deum, quæ eſt ratione vel diuinæ iniurię (ſiue à ſe, ſiue ab alijs commiſſæ) vel ratione damni ſpiritualis in eccleſia occurrentis: vt quum viri iuſti tolluntur [Vt in nullo detrimentum patiamini ex nobis.] Præter fructum qui eſt pœnitentia, alterum fructum monſtrat Paulus eueniſſe, ſcilicet vitationē cuiuſque damni ex epiſtola Pauli contriſtatiua Quod ſi nō penetras, recole quòd triſtitia ſecundū ſe eſt inimica naturæ, ac per hoc ingerens alicui triſtitiam infert illi nonnullum damnum in animo. Monſtrat autem Paulus quòd quia Corinthij ex Pauli epiſtola nō ſunt contriſtati ſimpliciter & abſolute, ſed contriſtati ſecundum deum (quia aſſumpſerunt pro ratione triſtitię non Paulum ſed deum) euaſerunt omne triſtitiæ damnum ex epiſtola Pauli. Et hęc eſt prima vtilitas triſtitiæ ſecundum deum. [Quæ enim ſecūdum deū triſtitia eſt, pœnitentiam in ſalutem ſtabilem.] pro, impœnitendā, [operatur.] Ex differentia inter triſtitiam ſecundum deum & triſtitiam ſecundum mundum penes contrarios fructus, monſtrat triſtitiam illorum ſecundum deum eſſe materiam gaudij apoſtolici. Duplicem autem ſubordinatum fructum manifeſtat: alter eſt pœnitentia impœnitenda: alter eſt ſalus ¶ Vide ſingula. Triſtitia ſecūdum deū operatur pœnitentiam internā, quam cōſtat integrari ex tribus actibus animi: primus eſt diſplicere ſibi quòd homicidium cōmiſit ſecūdus eſt velle de cætero nō cōmittere homicidiū: tertiꝰ eſt velle ſatiſfacere illis quibus propterea irrogata eſt iniuria, deo ſcilicet & hominibus læſis. Quicquid horum defuerit, nō eſt pœnitentia

tentia in ſalutem : vt clare patet. Vnde etiam patet differentia inter triſtitiam ſecundum deum & pœnitentiam ſalutarem : quia illa ſonat triſtitiam ex ratione triſtandi, deo ſcilicet. iſta autem ſonat triſtitiam commiſsi cum reliquis duobus actibus Vnde illa cauſat iſtam applicatam & contractam ad ſpecialem materiam:eo modo quo dilectio dei imperando cauſat actus inferiorum virtutum. triſtitia enim ſecundum deum, actus eſt charitatis, ſicut delectatio ſecundum deum · triſtitia autem quam ſignificat pœnitentia,actus eſt inferioris virtutis. ¶ Apponit autem impœnitendam,ad differẽtiã pœnitentiæ:pœnitẽdæ quales ſunt tũ innumeræ humanæ pœnitentiæ diuerſorum geſtorum : tum pœnitentiæ deſperatorum. nam & pœnitentia Iudæ fuit pœnitentia pœnitenda: & pœnitentiæ multæ beneficiorum collatorum & veniarum conceſſarum aliis pœnitendæ ſunt. Quam autem operatur triſtitia ſecundũ deũ, pœnitentia impœnitenda eſt. nec ſolum impœnitenda eſt, ſed eſt in ſalutem animæ. Eſt itaque progreſſus à triſtitia ſecundum deum ad ſalutem animæ per mediam pœnitentiam impœnitendam.quã non oportet aliunde mendicare : quia ipſa ſecundum deum triſtitia efficit illam in ſalutem. [Seculi.] pro, mundi, [autem triſtitia mortem operatur] Contra triſtitiam ſecundum deum diſtinguit triſtitiam mundi. hoc eſt habentem pro ratione amorem mundi cõtrarium amori dei. qualis eſt triſtitia eorum qui impediuntur à fruitione delectabilium per fas & nefas. hæc enim conſtat quòd operatur mortem animæ contrariam ſaluti animæ : quam operatur triſtitia ſecundum deum. [Ecce enim hoc ipſum.] Deeſt. quòd. [ſecundum deum contriſtati.] Deficit. [Fuiſtis vos.] Ex experientia ſubſecuti fructus in eis ex triſtitia ſecundum deum, probat quàm fructuoſa ſit triſtitia talis. [Quantam in vobis operatur ſolicitudinem] Ex negligentibus corrigere inceſtuoſum effecit vos ſolicitos,[Sed defenſionẽ.]pro,purgationem.non ſolũ ſolicitudinem ſed purgationem, tũ veſtri delicti ob negligentiam, tũ criminis inceſtus. [Sed indignationem.] Purgatio ad præteritũ delictum indignatio vero ad præſens dedecus refertur Indignati ſiquidem ſunt ex triſtitia ſecundum deum Corinthij, tantum non ſuſtinentes ſceleris inter ſe dedecus. [Sed timorem] imminentis diuini iudicij niſi corripuiſſent inceſtuoſum, [Sed deſiderium.] Tria prius dicta (purgatio indignatio & timor) malum reſpiciunt, præteritum præſens & futurum. hæc autem tria quæ ſubiungũtur, reſpiciunt bonum. Deſiderium, tam boni proprij quàm cõmunis. [Sed æmulationem.] quodammodo certantium

ad actiones

ad actiones bonas. [Sed vindictam.] bonum iuſtitiæ exercendo. Et hæc fuit vltimus effectus erga inceſtuoſum. exercuerunt enim iuſtitiam vindicatiuam excommunicando illum &c.[In omnibus exhibuiſtis.] pro, commendaſtis, [vos.] hoc eſt commendabiles vos rediditis [Incontaminatos eſſe negocio.] proculdubio inceſtus. Nec dicit incontaminatos fuiſſe ſed eſſe. purgauerãt enim negligentiam qua nonnullam contaminationem contraxerant. [Igitur etſi ſcripſi vobis, non propter eũ qui fecit iniuriam.] inceſtuoſum ſcilicet filium. [Nec propter eum qui paſſus eſt.] patrem ſcilicet maritum qui paſſus eſt adulterij & inceſtus iniuriam. Nec intelligas has negationes referri ad intentionem Pauli, ſed ad commendationem effectus ſubſecuti in ipſis Corinthiis. non enim eſt ſenſus, me non ſcripſiſſe propter eum qui fecit iniuriam & propter eum qui paſſus eſt (quum expreſſe ſcripſerit propter correctionem illius) ſed eſt ſenſus quòd ſi ex mea epiſtola non fuiſſet ſubſecutus effectus correctionis inceſtuoſi & vltionis iniuriæ irrogatæ patri, iſte tamen effectus ſubiunctus ſubſecutus eſt. [Sed ad manifeſtandam ſolicitudinem noſtrã quã habemus pro vobis corã deo.] pro, ſed vt manifeſtetur ſtudium veſtrum quod pro nobis eſt erga vos coram deo. Quando nullus alius fructus fuiſſet ſubſecutus ex noſtra epiſtola, iſte eſt ſubſecutus: videlicet quòd manifeſtatum eſt ſtudium veſtrũ erga voſipſos quod habetis pro nobis coram deo. Vere ſiquidem excommunicãdo illũ manifeſtatum eſt Corinthiorum ſtudium erga ſeipſos, erga propriam eccleſiam; non qualecũque ſed tale quale habebant nomine authoritate & loco Pauli, nõ ſecundum humanos affectus ſed coram oculis diuinę maieſtatis: hoc eſt in veritate intima quam intuetur deus quæ grata eſt deo. [Ideo conſolati ſumus. in conſolatione autem veſtra.] Superfluit autem. Concludit ex his bene apud Corinthios geſtis, quod tertio propoſuerat conſolati ſumus: hoc eſt conſolationem accepimus. paſsiue ſiquidem interpres vtitur conſolari. Et dicit in conſolatione veſtra actiue hoc eſt in conſolatione quam dediſtis nobis ex veſtris factis, [Abundãtius.] Deficit autem, [magis gauiſi.] Tractat quarto loco propoſitum, ſcilicet ſuperabundo gaudio. quod enim ibi dixit ſuperabundo gaudio, hic dicit abundantius magis gauiſi. Et materiam multo abundantioris gaudij ſubiungit. [Super gaudio Titi quia.] pro, quòd, [refectus.] pro, refocillatus, [eſt ſpiritus eius ab omnibus vobis.] Auxit vehementer gaudium noſtrũ gaudium Titi: eo quòd tam ſpirituales vos fueritis vt non caro ſed ſpiritus Titi: refocillatus ſit, non ab aliquibus ſed ab omnibus

bus vobis. Vbi patet quòd abundantia gaudij Pauli pro principali materia habet tantam in Corinthiis ſpiritualitatem, vt etiam refocillauerit ſpiritum Titi. [Et ſi quid apud illum de vobis gloriatus ſum.] Tractat ſecundo loco propoſitum ſcilicet multa mihi gloriatio pro vobis. [Non ſum confuſus.] pro, pudefactus. non ſum pudore affectus, non erubui [Sed ſicut omnia vobis in veritate locuti ſumus.] docendo & prædicando. [Ita & gloriatio noſtra quę fuit ad Titũ veritas facta eſt.] verificata eſt ex veſtris geſtis. [Et viſcera eius.] Tractat primo propoſitũ, multa mihi fiducia eſt apud vos. Intimos Titi affectus viſcera appellat. [Abundantius in vobis.] pro, in vos, [ſunt, reminiſcentis.] pro, recordantis, [omniũ veſtrum obedientiam.] Ecce materia fiduciæ Pauli in Corinthiis: obedientia ſcilicet eorum. quam ſimul commemorat vt occaſionẽ affectus Titi & ad eos & relatam atque laudatã à Tito. [Quomodo cum timore.] interno. [Et tremore] externo [Excepiſtis illum.] Et eſt ſermo de timore & tremore reuerentiali, cauſato in Corinthiis ex authoritate Pauli qui miſerat illum. [Gaudeo ꝙ in omnibus confidam in vobis.] Ecce multiplicata fiducia & experta tali obedientia vt de cætero in vobis cõfidam non de re aliqua ſed in quibuſcunque occurrentibus.

CAPVT VIII.

N

Otam autem facimus vobis fratres gratiam dei quę data eſt in eccleſiis Macedonię.] Ad nouam tranſit materiã officij ſibi impoſiti ab Apoſtolis qui erant Hieroſolymis. v ſcilicet procuraret eleemoſynas ꝓ pauperibus Chriſtianis in Hieruſalem degentibus, & intendens ad hoc hortari Corinthios, affert in exemplũ Macedones. Duplicem que Macedonum virtutem explicandam appellat gratiam dei datã in eccleſiis Macedoniæ: ad ſignificandã quòd gratuitum donum dei eſt vtraque virtus [Et quòd in multo experimento tribulationis.] Superfluit &. Incertũque eſt an tribulatio hęc fuerit illamet cuius in præcedenti capitulo meminit, an fuerit aliqua alia tribulatio propria Macedonibus, Veriſimile eſt quòd illamet vexatio qua preſſi ſunt Paulus & ſui, in qua foris pugnæ & intus timores, fuerit quoque tribulatio Macedonum Chriſtianorum, vt propterea Macedones dicantur experiri tribulationem: quia non ſolum auditu cognouerunt preſſuras Pauli, ſed ipſi experti ſunt illas adhærentes Paulo. foris enim pugnas & intus timores rationabile eſt extendi ad adhærentes. [Abundantia gaudij

dij ipſorum fuit.] Ecce prima virtus, magnus gratiæ diuiſæ effectus, in ſpirituale gaudium cedere tribulationes mundi. [Et altiſſima.] pro, profunda, [paupertas eorum abundauit in diuitias ſimplicitatis eorum.] Ecce altera virtus, beneficẽtia in ſanctos talis vt etiam pauperes vſque ad fundum acquiſiuerint ſibi diuitias ſimplicitatis. Meritum ſiquidem beneficentiæ commemorat à parua eleemoſyna (profundæ enim paupertatis viri, non ipſi paruam poſſunt eleemoſynam facere) vt ex præmio paruæ eleemoſynæ intelligamus præmia magnarum eleemoſynarum. Si enim profunda paupertas eleemoſynã largiendo efficit diuitias ſimplicitatis, quãto maiores diuitias à maioribus oriri eleemoſynis intelligendum eſt? Quemadmodum diuitiæ fortitudinis, diuitiæ ſcientiæ & huiuſmodi conſtant ex copia ſpectantium ad fortitudinem ſeu ſcientiam, ita diuitiæ ſimplicitatis conſtant ex copia actionum delectationum ac virtutum ſpectantium ad ſimplicitatem animi. Et appropriantur eleemoſynariis, ad ſignificandum quòd meritum eleemoſynæ proprium, in ſimplicitate animi fundatur. [Quia ſecundum virtutem] hoc eſt vires. [Teſtimonium illis reddo & ſupra virtutem.] hoc eſt vires. [Voluntarij.] pro, ſpontanei, [fuerunt. Declarat quod dixerat de virtute beneficentiæ extenſæ vſque ad profunde pauperes: quia non ſolum ſecundum vires facultatum ſed etiam ſupra vires earundem ſpontanei fuerunt ad largiendum Et de hoc ipſe Paulus teſtatur: vtpote qui interfuerat.

¶Quum autem audis etiam ſupra vires, intellige infra moderamen tamen rationis· alioquin non eſſet materia laudis. habet enim magnam latitudinem quod cenſetur ſupra vires: & largiri aliquid ſupra vires, compatitur moderata ratio quæ non compateretur nimium ſupra vires exceſſum largitionis. [Cum multa exhortatione obſecrantes nos gratiam & communicationem miniſterij quod fit in ſanctos] Græce legitur. [Cum multa obteſtatione rogantes nos vt gratiam & communionem miniſterij quod eſt in ſanctos ſuſciperemus.] Rogabant Macedones cum multis obteſtationibus (hoc eſt cũ multis ſignis quòd ex vero corde rogabãt) Paulũ cum ſociis vt nõ differrent ſuſcipere eleemoſynas pro ſanctis degentibus in Hieruſalem ſed tunc ſuſciperent. In quibus precibus manifeſtatur quòd Macedones iam habebãt eleemoſynam in promptu paratam vt poſſet deferri in Hieruſalem. Et hoc commouit Paulum ad ſcribendum hæc Corinthiis. ¶Et eleemoſynam hanc deſcribit à quatuor. à gratuito dantium animo, gratiam: à pecunia quæ communicatur, communionem: à miniſtris

quibus

quibus opus eſt vt deferatur in Hieruſalem, miniſtratio: ab illis in quorum ſubuentionem datur in ſanctos hoc eſt mundos ex baptiſmo. [Et non ſicut ſperauimus.] Non negatur præcedens ſpes: ſed euentus non ſecundum menſuram ſed ſupra menſuram ſpei, ſignificatur. hunc enim ſenſum præ ſe ferunt ſubiūcta. [Sed ſemetipſos dederunt.] quod maius donum eſt. [Primum domino, deinde nobis per voluntatem dei in hoc.] Nec nos ſomniauim⁹ has duas dictiones, in hoc (ſed in textu inuenimus, diſiunctas tamen per ſcriptores ab hac particula & iunctas cum ſequenti) nec aliud niſi punctum mutauimus. Loco ſiquidem harum dictionum interpres vetus ſubiunxit has duas ita vt. Eſt itaque ſenſus (ab ea quę tractatur materia nullo pacto digrediens) quòd ideò ſupra ſpem, quia Macedones etiam ſeipſos dederunt in hoc miniſterium eundi in Hieruſalem comites deferentium eleemoſynam. Deſcribit autem hanc deditionem cum à cauſa ſupra ſpem, dicendo per voluntatem dei: ſignificans quòd deus eſt operatus hanc tam inſperatam deditionem, tum ab illis quibus donum hoc oblatum eſt, dicendo primum domino deinde nobis: hoc eſt non principaliter ratione noſtri tanquàm humano more præſentia noſtra induxiſſet eos ad hoc, ſed principaliter deo, ſecundario autem nobis quibus ex officio incumbit prouidere de ituris in hieruſalem. [Rogaremus.] pro, adhortaremur, [Titum.] Durus abſque coniunctione aliqua contextus induxit veterem interpretem ad exponendum illas dictiones, in hoc: dicendo, ita vt rogaremus Titum.
Induxit quoque modernos interpretes vel ad exponendum illas dicendo quamobrem rogauimus Titum: vel ad iungendum coniunctionem vt, dicendo in hoc vt adhortaremur Titum. ¶ Contextus itaque ipſe in Paulo durus pariter videtur ſiue iungantur illæ duæ dictiones (in hoc) cum præcedentibus vt vos iunximus (quia vere ille eſt locus earum. ibi enim oportunæ ſunt, hic autem ſuperfluæ) ſiue iungantur cum ſequentibus, non enim iunctę ſequentibus contexunt literam. Verum licet prima fronte ſic durus appareat literæ contextus, ſtudioſius tamen circunſpecta litera apparet contextus optatiui adhortaremur cum coniunctione &, adhortaremur Titum non ſicut ſperauimus. Et eſt ordo literæ. & præpoſitæ particulæ non ſicut ſperauimus, ſed &c. Ita quòd inter coniunctionem &, verbumque principale adhortaremur, per parentheſim legenda ſunt interpoſita, declarantia ex euentu ſuperante ſpem ſubortam fuiſſe exhortationem Pauli ad Titum. Et ſic omnia quadrant omniſque duritia contextus excluditur, nullaque

ſuppletione opus eſt. [Vt quemadmodum cœpit, ita & perficiat in vobis & gratiam iſtam.] In proprie epiſtola monuerat Corinthios vt eleemoſynæ pro ſanctis degentibus in Hieruſalem recóderétur apud ipſos offerentes: modo videns Paulus Macedones ſic inſtare vt eleemoſynæ deferantur in Hieruſalem, non cenſet amplius diffe rendam eleemoſynam Corinthiorum. Et hinc oritur noua hæc exhortatio Titi à Paulo, vt velit reuerti Corinthum ad perficiendũ cœptum opus hoc. Quod appellat gratiam ratione ſuperius dicta. Apparetque ex his apoſtoli verbis quòd Titus quum eſſet Corinthi hortatus fuerat Corinthios ad huiuſmodi eleemoſynas. Hoc enim ſignificatur dicendo vt quemadmodũ cœpit [Sed ſicut in omnibus.] Corrigentis eſt immediate ante dictum, tanquàm minus dixerit dicendo perficiat in vobis etiam gratiã iſtam, corrigit hoc intendens explicare quòd debuiſſet dicere vt in hac gratia abũdetis. Ita quòd tota iſta particula referenda eſt ad finem propter qué mittit Titum. [Abundatis fide.] quæ eſt donum gratiæ gratis datæ. [Et ſermone] hoc eſt dono linguarum. [Et ſcientia.] ſcripturarum ſacrarum. [Et omni ſolicitudine] pro, diligentia, quæ proprie videtur virtutis actus circa agenda. Et ex eo quòd dicit omni, cõmendat ſtudioſitatem eorum vniuerſalem. [Inſuper & charitate veſtra in nos.] Legendum eſt, [Et ea quæ ex vobis erga nos eſt dilectione.] Significat enim ſpontaneam Corinthiorũ erga Paulum dilectionem. [Vt & in hac gratia abundetis] Ecce fructus & finis intentus. Ad hoc hortatus ſum Titum vt efficiat quòd quemadmodum abundatis in omnibus his tot donis & virtutibus, ita & abũdetis in hac eleemoſynaria gratia. [Non quaſi imperans dico] Superfluit quaſi. [ſed per aliorum ſolicitudinem] pro, diligentiã. Titi ſcilicet & eorum qui cum ipſo venient. [Et veſtræ charitatis ingeniũ bonũ.] pro, ingenuum, [comprobans.] Ita quòd in textu non habentur ille duę dictiones (ingenium bonum) ſed vnica tantum, ſcilicet ingenium: hoc eſt ingenuitatem. vtuntur enim Græci neutro pro abſtracto. ¶Ne miſsio Titi ſpeciem præcepti præ ſe ferret, dicit Paulus quòd non præcipiendo hoc dicit, ſed ad experimento probatam liberalitatem charitatis eorũ reddendam. [Scitis enim gratiam domini noſtri Ieſu Chriſti.] Gratuitum donum, gratiam vocat. Poſt inſinuatũ factũ Macedonũ affert factum Chriſti. tum ad monſtrandum efficaciam abdicationis facultatum ad promerendum ſpiritualia. tum ad monſtrandum debitum rependendi Chriſto in facultatibus tẽporalibus. [Quoniã propter vos.] Non excludendo alios & nos ipſos. nam non dicit propter vos.

tantum,

tantum, ſed propter vos, [Egenus] pro, pauper, [factus eſt] vſque adeo vt vulpes foueas habeant & volucres cœli nidos, filius autem hominis non habuerit vbi reclinaret caput ſuum. [Quum eſſet diues.] vtpote dominus omnium diuitiarum mundi. Noluit Ieſus vti dominio quod habebat ſuper omnes diuitias ſed aſſumpſit ſtatum pauperem [Vt illius inopia.] pro, paupertate, [vos diuites eſſetis.] Declarat quod dixerat propter vos, vt merito volũtariæ paupertatis Chriſti vos diteſceretis diuitiis ſpiritualibus. Tacet Paulus applicationem tanti facti, vt corinthij imitentur Chriſtum rependantque Chriſto. [Et conſilium in hoc do.] Tertio loco adhibet proprium in hac re eleemoſynaria conſilium. [Hoc enim vobis vtile eſt.] Ratio conſilij mei eſt vtilitas veſtra proculdubio ſpiritualis. [qui non ſolum facere.] huiuſmodi eleemoſynas, [Sed & velle.] hoc eſt ſpontanea voluntate facere: quod plus eſt quám facere. [Cœpiſtis ab anno priore] non moti exemplo Macedonum. Ideo ſiquidem Paulus hoc explicat, ne Corinthij ægrè ferant exemplum Macedonum. Acſi apertius dixiſſet non attuli Macedones vt incipiatis (ſcio enim quòd ab anno priore incœpiſtis, non qualitercunque ſed ſponte facere has eleemoſynas) ſed vt celeriter perficiatis cœpta. Vnde ſubiungit. [Nunc vero & facto perficite.] hoc eſt perficite, conſummate etiam facto eleemoſynarum nunc, & non differatur cõſummatio earum quæ mittendæ ſunt eleemoſynarum [Vt quemadmodum promptus eſt animus voluntatis] Nihil refert quo ad ſenſum legere promptus eſt animus voluntatis, vel promptus eſt animus ad volendum, vel promptitudo eſt voluntatis: modo intelligas quòd voluntas non pro illa animæ vi qua volumus, ſed pro actuali volitione ſumitur. Eſt enim ſenſus. vt quemadmodum animus eſt promptus reſpectu actus volendi. [Ita ſit & perficiendi.] hoc eſt ita ſit promptus reſpectu actus conſummandi. Optime Paulus progreditur. Dixerat enim quòd ab anno priore fuerant prompti ad volendum & faciendum: adiungit modo vt quemadmodum eſt promptitudo veſtra ad volendum & faciendum, ita ſit promptitudo veſtra ad conſummandum.

[Ex eo quod habetis.] Ne accelerata conſummatio (quam deſiderat Paulus) oneroſa alicui reddatur, appoſuit moderamen, ex eo quod habetis. Nõ dicit ex eo quod habituri eſtis, ſed ex eo quod habetis in præſenti. Non vult Paulus vt conſumment eleemoſynarum harum opus relatione habita futurarum frugum ad quas ſe extendit potentia habentium agros: ſed habita relatio-

ne ad illa quæ nunc habentur. [Si enim.] Deficit prius, [voluntas prompta eſt.] De præcedente ſiquidem volũtate loquitur. Præcedẽte autem executionem operis: vt quum quis ante executionis tempus proponit ſe eleemoſynas daturum. De tali ſiquidem propoſito dicit. ſi prius voluntas prompta eſt: ad differentiam eorum qui propoſuerunt quidem, ſed non ſunt modo prompti ad executionem. [Secundũ id quod habet.] pro, iuxta id (quicquid illud eſt) quod habet, [accepta eſt: & non ſecundum.] pro, iuxta, [id quod non habet.] Et eſt ſenſus quòd voluntas prompta ad eleemoſynarum largitionem grata eſt deo ſecundum commenſurationem ad id quod homo habet (quicquid ſit illud paruum vel magnũ quod homo habet) & non ſecundum commenſurationem ad id quo caret. Exceſſus ſiquidem eleemoſynarius reſpectu facultatum duas quas quis habet, appellatur eleemoſyna iuxta id quod non habet: hoc eſt cõmenſurata facultatibus quas nõ habet. Ex eo enim quòd eſt exceſsiua reſpectu facultatum quas habet, dicitur proportionata facultatibus quibus caret. ❡ Sed occurrunt hic multæ quæſtiones Prima oritur ex conſilio domini ſi vis perfectus eſſe, vende omnia quæ habes & da pauperibus. Huiuſmodi enim eleemoſyna eſt longe exceſsiua. ❡ Solutio eſt quòd dominus loquitur de eleemoſynis volentium mutare ſtatum, ex ſtatu communi tranſire ad ſtatum perfectionis: Paulus autem loquitur de pura eleemoſynarum largitione non ad mutandum ſtatum, ſed perſeuerantium in ſtatu ſuo. Horum enim eleemoſynæ moderatæ eſſe debent, & commenſuratæ facultatibus quas habent: illorum vero eleemoſynæ debent commenſurari mutationi ſtatus. ❡ Secunda oritur ex eo quòd deus penſat affectum magis quàm cenſum: ac per hoc voluntas prompta, grata eſt deo, non ſolum ſecundũ id quod habet, ſed etiam ſecundum id quod non habet & tamen daret ſi haberet. ❡ Solutio eſt quod aliud eſt loqui de affectu, aliud de promptitudine. Affectus eſt enim communis tam volitioni quàm velleitati: promptitudo autem proprie executionem non quam vellemus ſed quam volumus reſpicit. Paulus de promptitudine loquitur expreſſe dicens, ſi præcedens voluntas (hoc eſt deliberata voluntas, non velleitas) prompta eſt ad exequendum. Obiectio autem procedit de velleitate qua appetimus ea quæ non poſſumus. ❡ Tertia quæſtio oritur ex facto viduæ laudatæ à domino Lucæ viceſimoprimo. quòd omnem victum ſuum obtulit. Hic enim non interuenit mutatio ſtatus: & oblatio illa ſecundum rem incommenſurata fuit ei quod habebat mulier illa: & tamen fuit

accepta

fuit accepta prõpta eius voluntas & executio ſecundum id quòd non habuit. ¶Solutio eſt quod doctrina Pauli tradidit quod regulare eſt, quod ſecundum communem morum regulam laudabile eſt. Factum autem viduæ ſpeciale quid fuit, tanquam ſupra cõmunem hominum regulam factum. ¶Poteſt tamen aliter dici quòd quia neceſſarium alicui non conſiſtit indiuiſibili, ſed latitudinem habet, ita quod diminuendo aliquid adhuc reſtat neceſſarium ad victum ſeu ſtatum, ideo vidua illa de penuria ſua arbitrata eſt quòd etiam déptis illis duobus minutis viuere poſſet, ac per hoc non receſsit à regula iſta, ſed dedit iuxta id (quantulũcunque fuit) quod habuit. Forte enim viuebat ex eleemoſynis, & quicquid pecuniæ habuit totum dedit. [Nõ enim vt alijs ſit remiſſio,] pro, relaxatio, [vobis autẽ tribulatio.] Rationẽ reddẽdo prioris dicti, adiungit aliam circumſtantiam in eleemoſynarum largitione librandam. vt ſcilicet eleemoſynarum largitio non pariat largientibus anguſtiam rei familiaris. Et hoc directe eſt ratio prioris dicti. Ne pariat ſuſcipientibus eleemoſynam relaxationẽ potius morum quàm laborum. opulentiæ ſiquidem eleemoſynæ ſuſceptæ, reddunt quandoque ſuſcipientes remiſſos & tepidos, tum ad debita exercitia, tum ad ſanctiores mores vt experientia vtinam non teſtaretur in opulentis monaſterijs, eccleſijs, & cætera. ¶Vetat Paulus huiuſmodi largitatem eleemoſynariam largientem relaxationem eorum quibus datur. Tamen deuotio principum qui dederunt putantium ſe fouere non relaxare quod religionis & morum erat, gratiſſima deo fuit: ſed culpa eſt abutentiũ, & cautela deberet eſſe largientium poſtquam experientia relaxationem vident. [Sed ex æqualitate.] Vtriuſque moderaminis rationem aperit, manifeſtans æqualitatis rationem habendam in eleemoſynarum largitione. Et ne reſtet ambiguum de qua æqualitate loquitur, explicat ipſam vtrinque, & ex parte ſcilicet largientium, & ex parte ſuſcipientium eleemoſynam. [In præſenti tẽpore veſtra abundantia, illorum inopiam ſuppleat, vt & illorum abundantia veſtræ inopiæ ſit ſupplementum,] Ecce æqualitas, vos abundatis temporalibus facultatibus, ſancti in Hieruſalem indigent ad æqualitatẽ res iſta reducitur, ſi veſtra abũdantia ſuccurrit illorum indigentiæ. ¶Vbi nota quòd non dicit id quod eſt vobis neceſſarium, ſed veſtra abundantia. Abundantia enim eſt propria eleemoſynæ materia: conſirmiter ad verbum domini, quod ſupereſt eleemoſynam date. Et ſimiliter nota non niſi indigentibus eleemoſynas eſſe conferendas. ¶Et ediuerſo ſancti in Hie-

ruſalem abundant ſpiritualibus, vos autem indigetis ſpiritualibus donis ęqualitas fiet, illorum abundantia in ſpiritualibus ſuccurrente veſtræ indigentiæ ſpiritualium. Prouocati enim veſtris eleemoſynis ſuccurrent ſuffragijs orationum apud deum vobis in ijs quæ ſunt ad ſalutem animæ. ¶ Vbi & nota dici vt illorum abundantia proculdubiò in ſpiritualibus. Reddit enim rationem eius quod dixerat, non vt alijs ſit relaxatio. Non ſolum non debet eleemoſyna parere relaxationem, ſed fouere abundantiam ſpiritualium in ſuſcipientibus eleemoſynas: vt non ſolum habeant dona ſpiritualia pro ſeipſis ſed etiam pro largientibus eleemoſynas. ¶ Vide quales conditiones deſcribit Apoſtolus concurrere ad huiuſmodi eleemoſynas quæ fiebant pro victu ſanctorum in Hieruſalem, vt prouocet Corinthios ad celeriter conſummandas eleemoſynas. [Vt fiat æqualitas. Sicut ſcriptum eſt] Exodi decimoſexto. [Qui multum, non abundauit: & qui modicum, non minorauit] Tranſſumit Paulus factum in collectione mãnæ, ad perſuadendam æqualitatem communem eſſe omnibus tam pauperibus modicum dantibus quàm diuitibus multum largientibus. Res geſta ſic eſt. mandante Moyſe vt per domos colligerent manna pro ſingulis perſonis ad menſuram gomor. dum alij plus alij minus colligerent ad ſuas domos, euenit quòd in ſingulis domibus tot gomor mannæ inuenta ſunt quot perſonæ erant: ita quòd qui plus collegiſſent, non tamen habuerũt plus, ſed numerum gomor iuxta numerum perſonarum: & ſimiliter qui minus collegiſſent, nihilominus inuenerunt numerũ gomor iuxta numerum perſonarum. Et ſic qui multum collegerat, non abũdauit: & qui modicum collegerat, non eſt minoratus, id eſt non minus reperit. Et ſic fuit inter eos æqualitas proportionalis cum ſufficientia. ¶ Simile quid vult intelligi Paulus euenire largientibus eleemoſynas huiuſmodi: vt ſcilicet pauper modicum largiens & diues multum largiens. æquales ſciant ſe inueniri in ſpiritualibus æqualitate proportionis cum ſufficientia: hoc eſt quòd vnuſquiſque ad ſufficientiam ſuam ſpiritualia participabit, ſicut contingit in participatione mannæ. [Gratias autem ago.] pro, gratia autem. [deo.] Regreditur Paulus ad eam quam narrare inchoauerat exhortationem à ſe factam Tito vt reuerteretur Corinthum ad perfectionem collectæ eleemoſynariæ: & gratias agit deo de conſenſu Titi. [Qui dedit eandem ſolicitudinem pro vobis in corde Titi] Proprie ſignificatur idem ſtudium, eadem cura in corde Titi quæ erat in corde Pauli pro Corinthijs vt facerent

rent hoc bonum. [Quoniam exhortationem quidem ſuſcepit.] quam nos ei fecimus vt veniret ad vos. Nec ſolum ſuſcepit exhortationem noſtrã [Sed quum ſolicitior] pro, ſtudioſior, [eſſet, ſua volũtate.] pro, ſua ſponte, [profectus eſt ad vos.] vltroneus ad tale iter Titus commendatur. [Miſimus autem cum illo fratrem noſtrum.] Superfluit noſtrum. [Cuius laus eſt in euangelio per omnes eccleſias.] Non nominat Paulus hunc Titi collegam. ſed deſcribit à duobus. Primum quòd laudatur in euangelio per omnes eccleſias. Quod euangeliſtæ Lucæ videtur congruere, ſparſo euangelio eius per eccleſias omnes, Alterum eſt. [Non ſolum autem.] pro, nec id ſolum. ſupple gratiæ habet. [Sed & ordinatus.] pro, electus, [eſt ab eccleſijs comes peregrinationis noſtræ in hanc gratiam.] pro, cum gratia hac. Et hoc quoque congruit Lucæ euangeliſtæ, qui ſeipſum deſcribit comitem peregrinationis Pauli. Verum ad propoſitum negotium nõ dicit comes peregrinationis noſtræ, ſed comes peregrinationis noſtræ cum hac gratia ad differentiam primæ peregrinationis Pauli ſine gratia hac Ad ſignificãdũ quòd in hac peregrinatione qua peregrinatur cum hoc officio procurãdi eleemoſynas pro degentibus in Hieruſalem, electus eſt Lucas ab eccleſijs comes Pauli ad procurandum huiuſmodi eleemoſynas. hoc ſiquidem officium iniunctum eſt Paulo poſt annos quatuordecim, vt ipſe dicit ad Galatas ſecundo: vnde prima eius peregrinatio ad prædicandum, fuit ſine hoc officio procurandi eleemoſynas. Quod officium appellat gratiam, vt intelligamus non imponi onus eccleſijs per hoc officium, ſed afferri illis gratiam: vt pro gratuito dono ſuſcipiant petit à ſe eleemoſynas: vtpote excitari ad bonum proprium. Re ſiquidem vera, gratia beneficium conferebatur ſpirituale à Paulo Corinthijs & alijs quos excitabat ad eleemoſynas faciendum degentibus in Hieruſalem. Et maius erat beneficium illis collatum (vtpote ſpirituale) quàm beneficium corporalis ſubuentionis, quod largientes cõferebant indigentibus. [Quæ miniſtratur à nobis ad domini.] Deeſt eiuſdem. Legendũ eſt [Ad eiuſdem domini gloriam] non ad noſtrã gloriã hoc à nobis exercetur officium, ſed ad eiuſdem domini gloriam. Et dixit hoc ne quis putaret ꝙ Paulus ideo procuraret eleemoſynas, vt glorioſũ ſe redderet apud eccleſiã Hieroſolymitanã. [Et deſtinatã voluntatem noſtrã.] pro, & promptitudinem animi veſtri. Ecce alter finis ſua fructus huius noſtri officij, ad prouehendã ac manifeſtandam animi veſtri promptitudinem ad eleemoſynas

largiendum [Deuitantes hoc]pro,id. Explicat Paulus quare tam egregios viros mittat ad hoc opus. [Ne quis non vituperet in hac plenitudine.]pro,abundantia, [quæ miniſtratur á nobis in domini gloriam.]Superfluit in domini gloriam, Abundantiam appellat magnam pecuniæ ſummam mittendam in Hieruſalem à tot eccleſijs Sciebat enim facile patere morſibus oblocutorum miniſtrantes pecuniá in magna præſertim quantitate . Et propterea tá egregijs viris vtebatur in hoc miniſterio. Vnde & ſubdit.[Prouidem⁹ enim bona , non ſolum coram deo,ſed etiam coram hominibus·] Non dicit prouidemus vana aut fucata,ſed bona quę ſcilicet ſuapte natura ſunt bona,& apud deum & apud homines . quale eſt vti viris omni exceptione maioribus in re pecuniaria [Miſimus autẽ cum illis.]Tito & Luca [Et fratrem noſtrum.] Nec nominatur iſte tertius nec deſcribitur indicijs nobis manifeſtis: veriſimile tamen eſt quòd Corinthij intelligebant de quo loquebatur.Suſpicor Silam aut Timotheum eſſe Barnabas enim iam ſeparatus erat à Paulo initio huius peregrinationis : vt patet in Actis apoſtolorum.[Quem probauimus in multis ſæpe ſolicitum.]pro,diligẽtem eſſe [nunc autem multo ſolicitiorẽ·] pro,diligentiorem.Cõmendatio clara ex frequenti experientia.[Cõfidentia multa in vobis] Particula hæc cum adiacentibus valde obſcura redditur ex nominatiuis(quantum apparet) dure iunctis.quocirca tãquam diuinans conſtruam Et quia in textu Græco confidentia caſus eſt datiui quem interpres mutauit in ablatiuum,ſenſus eſt.Confidentiæ multæ locus eſt in vobis,aduenientibus his tribus ad vos multum poteſtis confidere.[Siue pro Tito]hoc eſt tam ratione Titi. Et ratio ſubiungitur [Qui eſt ſocius me⁹ & in vobis adiutor.]pro, cooperator Superfluunt illæ duæ dictiones, qui eſt . Ratio quare poteſtis confidere in Tito manifeſtatur ex duobus:tum ex ſocietate Pauli,tum ex officio cooperationis euangelicæ quam apud ſe ipſimet Corinthij experti ſunt.[Siue fratres noſtri]Ratio cõfidendi in fratribus noſtris alijs duobus miſsis cum Tito Vtrobique (videlicet que pro Tito ſiue fratres noſtri) ſubintelligendum eſt verbum aliquod puta ſiue pro Tito exigitur ratio fiduciæ, ſiue fratres noſtri exigantur fideles. Et ſubiungitur reſponſio . pro Tito quidem , ſocius meus & in vobis cooperator : pro fratribus vero noſtris duobus antedictis [Apoſtoli eccleſiarum.] A duobus deſcribit quàm fide digni ſint hi fratres noſtri.Primum eſt quia ſunt apoſtoli eccleſiarum Ad differentiam Apoſtolorum. Chriſti dicit apoſtoli eccleſiarum:hoc eſt legati eccleſiarum,miſsi ab eccleſijs.

Ambo

Ambo enim hi ab eccleſijs mittebantur ad adiuuandum Paulum ad hoc opus. Alterum eſt [Gloriæ.] pro, gloria, [Chriſti] non ſolū relati ad eccleſias ſunt apoſtoli earum, ſed etiam relati ad Chriſtū ſunt gloria Chriſti, ſunt in quibus continue viget non propria, ſed Chriſti gloria. [Oſtenſionem ergo que eſt charitatis veſtrę] Superfluit quę eſt Manifeſtata confidentia quā poſſunt habere in his tribus nuncijs, monet Corinthios vt duo erga illos oſtendant. Alterum eſt vt iudicia proprię dilectionis erga illos oſtēdant alterum eſt. [Et noſtræ gloriæ] Pro, gloriationis, [pro vobis.] hoc eſt vt oſtendatis factis noſtram gloriationem de vobis veram eſſe. Gloriabatur enim Paulus ſancta iactantia de Corinthiorum fide, bonitate, &c. [In illos oſtendite in faciem eccleſiarum.] Dictio Græca anceps eſt ad faciem vel perſonam. Et vtroque modo quadrat propoſito. Nam legendo in faciem eccleſiarum, adiungitur ratio publicandę rei in codſpectu eccleſiarum. Legendo autē in perſonam, explicatur ratio quoque vtrunque agendi. eo quòd perſonam gerunt eccleſiarum. iam enim dixerat quòd ſunt apoſtoli eccleſiarum. & modo explicat quòd in perſonas eccleſiarum cōfertur quicquid his confertur, Elige quod mauis.

CAPVT IX.

N Am de miniſterio q̶.] pro, miniſtratione quæ, [fit in ſanctos, ex abundanti.] pro, ſuperuacaneū, [eſt mihi ſcribere vobis] Monuerat Corinthios vt oſtēderēt erga legatos officia charitatis & factorum. reliquúmque erat vt moneret eos circa eleemoſinariam largitionem in ſanctos Hieruſalē. Et propterea de hac ſubiungit quòd ſuperfluū eēſet exhortari eos adhoc. Et rationē ſuperfluitatis ſubiūgit. [Scio enim promptum animum veſtrum.] pro, quo de vobis, [glorior apud Macedones.] Non ſolum ſe ſcire prōptitudinem animi Corinthiorum ad hoc opus, ſed etiam vſqueadeo certum eſſe quòd apud Macedones gloriatur de tali Corinthiorum promptitudine aſſerit. vt omnino intelligant Corinthij fiduciam Pauli in eis [Quoniam &.] pro, quòd, [Achaia parata eſt ab anno præterito.] Explicat Paulus quid dicebat in hac gloriatione: videlicet quòd Achaia (cuius caput erat Corinthus) parata eſt prōptitudine animi ad huiuſmodi opus iam ab anno ſuperiore. [Et veſtra.] pro, & ex vobis, [æmulatio prouocauit plurimos.] pro, complures. Nō parua ſunt hæc calcaria laudis, quòd ex ipſis Corinthijs orta eſt ſancta æmulatio

latio prouocans multos ad ſimile opus. [Miſim⁹.] pro, miſi [autē fratres.] Tacite occurrit quæſtioni cur ſi tantum in noſtra promptitudīe cōfidis, miſiſti ad nos hos egregios viros pro hoc opere? Rationem reddit quare hos egregios fratres miſerit. [Vt ne quod gloriamur.] pro, ne gloriatio noſtra, [de vobis, euacuetur in hac parte.] Et explicans ſubiungit [Vt quemadmodum dixi.] Macedonibus vos paratos fore. [Ita parati ſitis.] Ratio itaque quòd miſerit fratres eſt, vt ſint parati: non vt ſint prompti ad dandum, ſed vt inueniatur pecunia parata [Nequum] pro, ne ſi, [venerint Macedones mecū & inuenerint vos imparatos, erubeſcam⁹ nos vt nō dicamus vos.] hoc eſt, abſtineo à dicendo erubeſcatis vos Erubeſcentia ſiquidem fuiſſet communis Paulo & Corinthijs. Paulo quidem dicenti illos fore paratos Corinthijs autem inuentis imparatis [In hac ſubſtantia.] deficit, gloriationis. hoc eſt in hoc ſubiecto in hac materia gloriationis. Non timebat Paulus erubeſcere in alijs materijs quas gloriatus fuerat inueniri apud Corinthios (puta obedientia, charitate, ſcientia, &c) ſed circa ſubiectū huius gloriationis ſtudioſus erat ne deficeret. [Neceſſarium ergo exiſtimaui rogare fratres] antedictos. [Vt præueniāt ad vos.] antequam ego veniam [Et præparent repromiſſam,] pro, antepromiſſam, [benedictionem.] Deficit veſtram, [hanc paratam.] pro, in promptu [eſſe.] Eleemoſynam appellat benedictionem, eo quòd ſuapte natura eleemoſyna debet eſſe nō ſolum beneficentia, ſed benedicentia. Debet enim conſtare non ſolum ex benefacto, ſed ex benedicto. Debēt ſiquidem adeſſe cum bonis factis bona verba. [Sic quaſi benedictionem, non quaſi auaritiam.] Explicat modum quo vult in prōptu inueniri eleemoſynam. Et modus iſte reſpicit id quod eſt facti. Quaſi benedictionem ſiquidem appellat multiplicationem, more ſacræ ſcripturæ ſæpe multiplicationē deſcribentis per benedictionem In cuius ſignum contra auaritiam diſtinguit illam. Eſt itaque ſenſus vt inueniatur in promptu eleemoſyna ſic, vt ſit velut multiplicatio non velut auaritia. Multiplicationis ſiquidem eſt largitas, auaritiæ vera tenacitas. Intendit ergo Paulus hoc quod ſtatim declarat ſubiungendo. [Hoc autem dico.] Superfluit dico, nullum verbum in textu apponitur. Exponendo ſiquidem quod dixerat quaſi benedictionem non quaſi auaritiam, ſubiungit hoc autē. ſuppple eſt quod ſubiungo. [Qui parce ſeminat.] Ecce quaſi auaritiam [Parce & metet.] Fructus enim quantitas reſpondet quantitati ſeminis & ſimiliter quantitas præmij quantitati meriti. [Et qui ſeminat in benedictionibus.] Ecce quaſi benedictionē: hoc eſt qui

ſeminat

ſeminat in multiplicationibus [De.] pro,in, [benedictionibus & metet.hoc eſt in multiplicationibus metet. [Vnuſquiſque prout deſtinauit.]pro.proponit.Non exigit Paulus iuxta olim propoſitũ (quia forte diminutæ ſunt interim alicuiꝰ facultates)ſed iuxta præ ſens propoſitum. [in corde ſuo.]Superfluit ſuo.Non iuxta propo ſitum in ſermone,ſed in corde,ad differentiam eorum qui largioribus verbis pollicentur non ex corde [Non ex triſtitia.]Nota ſin gulas conditiones eleemoſynæ.Prima eſt prout in præſenti tempore proponit non in verbis,ſed in corde.Secunda eſt non ex triſtitia.Minus dicit & plus ſignificat.Non ſufficit euitare cum triſtitia dare,ſed oportet delectabiliter dare Non eſt enim iuſtus qui nõ gaudet iuſtis operibus & ſimiliter non eſt eleemoſynarius qui nõ gaudet eleemoſynæ largitione.Tertia cõditio eſt. [Aut neceſsitate.] Triſtitia ab intrinſeco oritur: cognatáque eſt auaris animis quum eleemoſynas largiuntur,ſiue fit auari ex natura,ſiue ex mala conſuetudine Neceſsitas autem ab extrinſeco eſt: vt quum quis maiorum authoritate fere compellitur ad eleemoſynas largiendũ. Neutra placet Paulo.Et rationem ex parte dilectionis diuinæ contra vtranque ſubiungit. [Hilarem enim datorem diligit deus] Hinc apparet quod dixi, Paulum minus dicere & plus ſignificare. Deus enim qui intuetur cor, non diligit factum, ſed penſat cor. Cuius eſt hilaritas vel triſtitia,cuius eſt eſſe ſpontaneum vel coactum. ¶Et ex Eccleſiaſtici triceſimoquinto capite: Videtur Paulus attuliſſe hanc ſententiam.Ibi enim dicitur, In omni dato hilarem fac vultum tuum. Et ſubiungitur retributio diuina. [Potens eſt autem deus.]Dixerat quòd hilarem datorem deus diligit. declarat modo quanti pendenda eſt dei dilectio erga hilarem datorem, primum ex parte potentiæ diuinæ: & deinde ex parte efficientiæ. Et ex parte quidem potentiæ dicit quòd deus eſt potens.[Omnem gratiam abundare facere in vobis.]Non ſolum poteſt efficere in vobis abundantiam huius gratiæ eleemoſynariæ multiplicando facultates & augendo promptitudinem,ſed etiam omnem aliam gratiam: abundare autem ita. [Vt in omnibus ſemper omnem ſufficientiam habentes, abundetis in omne opus bonum Aduerbium ſemper, non habetur in omnibus codicibus, ſed vt in omnibus, ad vos ſpectantibus; non aliquam ſed omnem ſufficientiam habentes,ex integro ſufficientes, abundetis in omne opus bonum, quòd eſt finis omnium tam temporalium bonorum quàm ſpiritualium virtutum [Sicut ſcriptum eſt.]In Pſalmo centeſimodecimotertio. [Diſperſit.]vir iuſtus, non vni tantum

tum contulit ſed in multos ſparſit.[Dedit pauperibus.]non diuitibus, non hiſtrionibus. Ecce meritum, ecce hilaris dator. [Iuſtitia eius.]qua iuſtus eſt apud deum, comprehendens omnes virtutes [Manet in ſeculum ſeculi.]pro, in Aeuum. Ecce præmium ſupremum ad quod diligit deus. Manet ſiquidem in æterno præmio, & non deſinit ipſo moriente [Qui autem adminiſtrat.] pro, ſuppeditat, [ſemen ſeminanti.] Declarata potentia diuinæ dilectionis, & ex authoritate ſcripturæ declarato ſupremo præmio ſpectāte ad futuram vitam, declarat modo efficientiam diuinæ dilectionis in hac vita: quid ſcilicet efficit deus in hac vita erga hilares danitores. Declarat autem hanc efficientiam breuiter ſecundum ſimilitudinem proportionalem ad efficientiam dei in naturalibus. Et intendit docere quòd quemadmodum deus cooperatur homini in ſeminibus naturalibus, ita proportionaliter cooperatur etiam homini in ſeminibus ſpiritualibus. Apta profecto ſimilitudo. & vere proportionalis. Hilaris enim dator eſt tanquàm ſeminans: & eleemoſyna ipſa eſt velut ſemen ad fructum multiplicem ſatum. Habet enim vim ſeminariam ad producendum fructum multum. Et is qui dat eleemoſynam, tanquàm ſeminans dare debet: hoc eſt reſpiciendo ad fructum futurum. Deus autem quemadmodum homini ſeminanti ſuppeditat ſemen, vires ſemini ſubminiſtrando (ipſe ſiquidem eſt actor naturæ) ita ſubminiſtrat vires eleemoſynæ ad fructificandum. Et quemadmodum non deficit deus ſeminanti in actionibus naturalibus ſeminis, ita non deficit ſeminanti eleemoſynam in actionibus gratuitis ſecundū ordinē gratiæ, eleemoſynæ quaſi ſemini diffinitis. Quas actiones proportionaliter ad actiones ſeminis tres Paulus ſubiungit. [Et panem ad manducandum præſtabit.] Ecce prima. primum enim quòd expectatur de ſemine, eſt habere panem ad manducandum. [Et multiplicabit ſemen veſtrum.] Ecce ſecunda. nam ex ſemine non ſolum expectatur panis, ſed expectatur multiplicatio ſeminis pro futura maiori ſeminatione. [Et augebit incrementa frugum.] pro, prouentus, [iuſtitiæ veſtræ.] Ecce tertia. expectatur ſiquidem ex ſemine non ſolum panis pro victu propriæ familiæ ac maior futura ſeminatio, ſed etiam lucrum iuſti prouentus. ¶Proportionaliter autem ad hæc tria dicit quòd deus præſtabit ſeminanti eleemoſynam & panem ad manducandum, hoc eſt neceſſaria ad victum, & multiplicabit actionem eleemoſynarum & augebit prouentus iuſtitiæ: hoc eſt prouentus iuſtos, ad differentiam lucrorum iniuſtorum. vel prouentus ſpirituales iuſtitiæ veſtræ vt iuſtitia eſt nomen generale:

rale. ¶ Aduerte hic circa literam quòd in textu Græcò hæc tria verba (præſtabit ſeu ſuppeditabit, multiplicabit & augebit) ſunt infinitiui modi: & antiqui interpretes verterunt ea in futurum indicatiui, ob neſcio quam ſubintellectionem. Moderni vero interpretes verterunt in imperatiuum modum tertiæ perſonæ legendo ſuppeditet, multiplicet, augeat. Nec eſt differentia in ſenſu niſi quod iuxta antiquos interpretes Paulus affirmat deum efficere hos fructus per eleemoſynam: iuxta modernos vero Paulus precatur ſeu imprecatur eoſdem fructus eleemoſynæ. Magis autem quadrat quòd paulus affirmet quàm quòd precetur aut imprecetur: quia affirmata diuina dilectione (dicendo hilarem enim datorem diligit deus) & magnificata illa ex potentia dei, ſubiungendo potens eſt autem &c. Conſentaneum fuit vt aſſereretur efficientia diuinæ dilectionis. Quid enim mihi eſt quòd deus poſsit niſi ſimul adſit quòd deus efficiat. ¶ At ſi obiicias quòd quia incertum eſt an deus hos temporalium bonorum fructus per eleemoſynas efficiat, ideo quadrat deprecatiuus modus. Fateor quòd quia non ſemper deus hos efficit temporales fructus, rationem habet pro ſe deprecatiuus modus. quia tamen regulariter deus hos fructus efficit quando expedit (teſtantibus inter priſcos hoc Iob & tobia: attentéque hanc ſeminis ſimilitudinē, immo ratione allata à paulo) ideo antiqui interpretis textum non mutaui. qualem etiam habet Ambroſius. Nō improbo tamen deprecatiuam lectionem. [Vt in omnibus locupletati abundetis.] Superfluunt duæ dictiones: vt & abundetis. Paulus ſiquidem Hebræo aſſuetus idiomati per participia loquitur ſine verbo, dicendo. [In omnibus locupletati in omnem ſimplicitatem.] Sunt qui putant participium hoc conſtruendum cūm verbo abundetis ſuperius poſito ante ſicut ſcriptum eſt. Ita quòd conſtructio ſit. Abundetis in omne op⁹ bonum in omnibus locupletati in omnem ſimplicitatem. ¶ Crediderim ergo verbum ſubſtantiuum ſubintelligendum Hebræò more: & quòd Paulus deſcribat per hæc verba Corinthios ſeminātes eleemoſynam. Vt ſit ſenſus, qui in omnibus locupletati eſtis in omnem ſimplicitatem. Acſi apertius dixiſſet. Dixi quòd augebit prouentus iuſtitiæ veſtræ &c. non loquor de omnibus, ſed de iis qui in omnibus locupletati eſtis in omnē ſimplicitatē. Locupletatos in omnibus ſpiritualibus intellige, ad omnē aūt ſimplicitatē aſſequendā. Simplicitatem autem appellat quemadmodum & ſuperius in principio octaui cap. virtutem animi ad munde & pure eleemoſynam largiendum, & reliqua bona faciendum, audiendum

dũ cõplectẽdũ &c. Simplicitas ẽí animi magna pars eſt virtutis,& optima diſpoſitio adea quæ ſunt fidei, ſpei,charitatis, obedientię, religionis,beneficentiæ,&c. [Quę operaĩ per nos gratiarũ actionẽ deo]Hinc apparet ꝙ de ſimplicitate quę erat in Corinthiis Paulus loquitur: quoniam de ipſa dicit ꝙ eſt materia gratiarum actionis deo à Paulo in tantam enim profecerant ſimplicitatem, quòd inducebant Paulum & ſuos ad gratias agendum deo. [Quoniam miniſterium hujus officij.] pro, miniſtratio huius miniſterij. hoc eſt res quæ miniſtratur(pecunia ſcilicet) per hoc miniſterium eleemoſynarium.[Nõ ſolũ ſupplet ea quæ deſunt ſanctis.]in Hieruſalem [ſed etiã abũdat per multas gratiarũ actiones in domino.] pro,per hoc ꝙ multi gratias agunt deo.hoc eſt nõ ſolum habet effectum corporalis ſubuentionis indigentiæ ſanctorum,ſed etiã parit abundantiam affectus ſpiritualis,per hoc quòd multi gratias agunt deo.[Per probationem miniſterii huius.] Ecce occaſio gratiarum actionis apud multos, probatio(hoc eſt experimentũ)miniſterij huius eleemoſynarij.[Glorificantes deũ in obedientia cõfeſsionis veſtræ in euangelio Chriſti.] Prima glorificationis diuinæ materia complectitur confeſsionem fidei cum obedientia mandatorum euangelicorum.Obedientia ſiquidem vt effectus confeſſionis deſcribitur,quia vere ſic eſt Primũ enim eſt cõfeſsio fidei & inde obedientia mandatorũ. Quod autem dicitur in euãgelio Chriſti, refertur tam ad cõfeſsionem quàm ad obedientiam.[Et ſimplicitate cõmunicationis veſtræ in illos & in omnes.] Superfluit veſtræ. Secunda glorificationis diuinę materia eſt ex ſimplici animo communicata eleemoſyna in illos qui ſunt in Hieruſalem & in omnes pauperes Chriſti. [Et in ipſorum obſecratione pro vobis.] Tertia glorificationis diuinæ materia immò actio eſt obſecratio ſanctorum pro vobis.[Deſiderantium vos.] Non dicit deſiderantium veſtra, nec vos videre aut audire,ſed abſolute deſiderantium vos.Ad quid orent pro vobis declaro, ſcilicet pro veſtra vita.deſiderare enim vos, eſt deſiderare veſtram vitam. [Propter eminentem gratiam dei in vobis.] Ideo deſiderant vos viuere qua in vobis eminet gratia dei. Cognatum eſt enim piis votis deſiderare vitam eorum in quibus eminet diuina gratia.[Gratias ago] pro,gratia,[deo.] Supple ſit [Super inenarrabili dono eius] in vobis & in illis & nobis. Et dicitę inenarrabile donum, tum ex parte diuini amoris ex quo procedit donum.tum ex parte doni ſuperantis narrationem.vtpote quod longe plus eſt intus quàm narretur tum ex parte termini. quia inenarrabile eſt quod oculus non vidit & auris non audiuit.&c.

CAP-

CAPVT X.

IPſe autem ego Paulus.] Quarta & vltima eſt hæc pars huius epiſtolæ. In qua tractatur reſidua particula primo tamen loco propoſita, benedictus deus. Vniuerſa ſiquidem hæc pars de ipſius Pauli perſona tractat, non ad ipſius Pauli ſed ad dei laudem. Tractat enim quæ ſuiipſius ſunt, vt materiam benedicendi deum benedictione laudis. Vnde & à ſeipſo inchoat dicendo, ipſe ego Paulus. Hactenus ſiquidem in prima perſona pluralis numeri tractauit de miniſtris noui teſtamenti, & de communibus ſibi & alijs tribulationibus & conſolationibus: modo verò de ſeipſo tractaturus eſt. [Obſecro vos per manſuetudinem & modeſtiam Chriſti.] Quid obſecret, inferius ſubiunget. Modo ſacra per quę obſecrat, explicat duo. manſuetudinem, ſcilicet & modeſtiam Chriſti, contra duo quæ Paulo imponebantur, ſcilicet audaciam in ſcribendo, & vilitatem in loquendo coram. Affert Chriſti manſuetudinem contra audaciam, & modeſtiam contra vilitatem. Verum dictio interpretata modeſtiam, varios ſortita eſt interpretes. alij clementiam, alij humanitatem, alij comitatem ſeu lenitatem interpretantur. Verum modeſtia generale nomen eſt ad modum ſeruandum in exterioribus. Ad literam enim Paulus internam manſuetudinem & externum quoddam moderamen in actionibus & modo loquendi, videtur afferre ex Chriſto. [Qui in faciem.] pro, iuxta faciem, [Quidem.] Seipſum Paulus refert: deſcribendo id quod in veritate erat, ſed in conuitium retorquebatur, Deſcribit enim quòd iuxtá faciem, hoc eſt corã [Humilis ſum inter vos.] humilẽ, deiectũ me ago inter vos corã. [Abſens autẽ cõfido in vobis.] Dictio interpretata cõfido, anceps eſt ad cõfido vel audeo. ſed parũ aut nihil refert ad ſenſum quoniam confidentia fundamentum eſt audacię. immò propriũ videtur eſſe cõfidentium audere. Clarior tamen interpretatio eſſet audeo Et vtrũque horum (vt dictum eſt) veritati innitebatur: quoniam Paulus (vt patet in priore epiſtola) abſens audacter reprehendit eos: & quum apud eos conuerſatus prius fuerat, humilem ſe egerat. Ab iis ergo deſcribit ſeipſum quę retorquebantur in eius conuitium. [Rogo autem vos.] hoc eſt rogo inquam vos modo abſens.

[Ne præſens audeam.] Ecce quid rogat, ne eueniat quòd pręſens audeam: hoc eſt rogo vt ita vos corrigatis vt non oporteat

ne præſentem vti audacia, qui hactenus vſus ſum humilitate. Et intellige audeam, non in omnes ſed in quoſdam· quoniam expreſſe ſubiunget in quoſdam,parenthesi interpoſita, [Per eam confidentiam qua exiſtimor audere] Et tunc ſubiungitur [In quoſdã.]Quod refertur non ad verbum audere ſed ad verbum audeam. Exiſtimabatur Paulus audere magna confidentia abſens. Et propterea dicit ne præſens audeam in quoſdam, illa confidentia qua exiſtimor audere abſens [Qui arbitrantur] Deſcribit illos quoſdam à mala reputatione non ſolum Pauli ſed & ſociorum eius. [Nos tanquàm ſecundum carnem ambulemus.] pro,ambulantes. hoc eſt ſecundum carnales affectus exercere actus noſtros. Exiſtimabant iſti quòd Paulus vel timore humano vel captandi fauoris gratia humilis erat præſens & ſimiliter abſens erat audax ad vendicandam ſibi authoritatem, gloriam & huiuſmodi. Quod fuiſſet ſecundum carnem ambulare: quoniam carnales ſunt huiuſmodi affectus [In carne enim ambulantes] vtpote naturam carneã habentes [nõ ſecundum carnem militamus.]non carnalibus affectibus ſed rationibus militamus aduerſus diabolum, aduerſus idola, aduerſus infidelitatem,aduerſus prauos mores. [Nã arma militiæ noſtræ carnalia ſunt.]Ex natura armorum apoſtolicę militię probat quòd non ſecundum carnem militamus. Et duo de his armis dicit. Alterum negatiuum, non carnalia. per quod excluduntur affectus & artes omnes ad gloriam, ad lucrum, & ad reliqua huiuſmodi mundana. Alterum affirmatiuum. [Sed potentia deo] Per quod explicatur quòd ſunt fortia ac valida.non carni nõ mũdo ſed deo tanquàm ei pro quo aſſumuntur,cui militant, qui principaliter in illis pugnat. eſt enim datiui caſus deo.[Ad deſtructionem munitionum.] Ecce ad quid valent arma apoſtolicæ militiæ, ad deſtruendum omnes munitiones. ſermo metaphoricus eſt: deſcribens efficientiam armorum ſpiritualium ad ſimilitudinem corporalium effectuum. Magna ſiquidem eſt potentia armorum corporalium quæ poſſunt deſtruere munitiones ciuitatum, artium, caſtrorum & huiuſmodi. Verum hæc in genere dixit munitiones quibus & diabolus & homines mundani velut muniti ſunt contra fidem Chriſti. in ſpecie autem munitiones per partes explicat, inchoando á cogitationibus [Conſilia.] pro, cogitationes, [deſtruentes.] Prima munimenta diabolica ſunt cogitationes In quibus cõprehenditur tota pars cognoſcitiua,omnes aſtutiæ,omnes artes &c. contra fidem Chriſti & bonos mores. [Et omnem altitudinem extollentem ſe] pro,quæ ſuſtolitur,[aduerſus ſcientiam.]

ſcientiã] pro,cognitionem,[dei] Secundum genus munitionũ celſitudo aduerſus cognitionem reuelatam nobis de deo eſt. ſub qua comprehenditur tam vniuerſus affectus quàm vniuerſa poteſtas ſeu dignitas quæ eleuatur aduerſus cognitionem dei. Et ambo hæc armis apoſtolicis deſtruuntur [Et in captiuitatem redigentes omnem intellectum] pro,cognitionem,[in obſequium.]pro, in inobedientiã,[Chriſti.] Magna vis armorũ,quæ non ſolũ poſſunt deſtruere contraria tam in intellectu quàm in quadam celſitudine poteſtatis,affectus dignitatis &c ſed etiam redigunt in captiuitatem omnem cogitationem,vniuerſam partem intellectiuam ad obedientiam Chriſti, credendo, ſperando, amando. ¶ Aduerte prudens lector dupliciter cogitationes inueniri. Vel veſtitas cõtrarietate ad Chriſtum ſeu bonos mores. Et has apoſtolicis armis deſtrui deſcriptum eſt primo. Vel nudas ab iis quæ aduerſantur Chriſto & bonis moribus : quales ſunt intelligentiæ non erroneæ philoſophorum, artium, prudentiæ &c. Et has non deſtrui,ſed in captiuitatem eiſdem armis redigi ad obedientiam fidei Chriſti modo deſcribitur.[Et in promptu habentem vlciſci omnem inobedientiam quum impleta fuerit veſtra obedientia.] Quartum quod poſſunt apoſtolicis armis deſcribitur vltio, omnis inobedientiæ. Intelligo ad literam ſignificari quòd in promptu habebat Paulus punitionem inobedientium apud Corinthios, non tunc ſed quum impleta fuerit inobedientia illorum qui monitis apoſtolicis parere voluerint. Cenſebat enim Paulus expectandum vt impleretur numerus volentium obedire poſtquàm moniti fuiſſent per hanc epiſtolam : vt tunc velut contra pertinaces in promptu eſſet vindicta aduerſus inobedientes. [Quæ ſecundum faciem ſunt, videte.] pro, videtis ? Interrogatiue legendum eſt. Poſtquàm declarauit ex natura armorum ſuorum falſam eſſe exiſtimationem eorum qui reputant eos ſecundum carnem ambulantes, ad rationem motiuam (quæ ſcilicet ad ſeducendum Corinthios afferebatur) ſe conuertit. Ab æmulis enim Pauli (qui reputabant Paulum ſecundum carnem ambulare) ad ſeducendum Corinthios inducebant ſpectanda quæ ſecundum faciem apparent: hoc eſt quæ exterius manifeſta ſunt. Dicebant enim vos videtis quàm audacter ſcribit, videtis quàm vilis eſt quum præſens eſt: vt ex his exterioribus apparentibus auerterent Corinthios à doctrina & obedientia Pauli. Vnde hanc rationem Paulus interrogatiue arguẽdo inducit, quæ ſecundum faciem ſunt videtis ? ſignificans quod imprudenter agunt, iudicium de Paulo ſumendo ex his exterioribus.

Vnde & ad confutandum authores huius rationis ſubiungit [Si quis confidit ſibiipſi.] De æmulatorum genere loquitur. [Chriſti ſe eſſe.] Profitebãtur enim hi æmuli ſe eſſe Chriſtianos.&(vt ex inferius ſubiunctis colligitur) Hebræi erant, Chriſtiani tamen huiuſmodi æmuli. [Hoc cogitet iterum apud ſe.] Quicunque ſuadet ſpectari ea quæ ſecundum faciem apparẽt & confidenter profitetur ſe eſſe Chriſti, habeat iſte alterius cogitationis apud ſe materiam. [Quia] pro, quòd, [ſicut ipſe Chriſti eſt, ita & nos.] Deficit, Chriſti. ſupple ſumus. Ecce materia cogitanda, ecce materia quam debet proponere ſpectandam. Arguit æmulos Paulus quòd ita ſe Chriſti proferunt quòd Paulum excludunt: vt vel ſaltem cogitarent, ita Paulum eſſe Chriſti ſicut & ipſi ſunt Chriſti. Quod eſt dicere ſaltem nos diceret ſpectandos vt pares ſibi. & hoc ad maiorem confutationem æmulorum. [Nam etſi amplius aliquid gloriatus fuero de poteſtate noſtra.] Apoſtolica. [Quam dedit nobis dominus in ædificationem & non in deſtructionem veſtram non erubeſcam.] hoc eſt quum maiores ſimus quàm iſti æmuli nec pares ſibi nos reddunt ſpectandos: poſſumus enim abſque erubeſcentia gloriari de maiori poteſtate accepta, non ab Apoſtolis ſed à domino ad ſpiritualem ædificationem veſtram. ¶ Hic eſt textus totiens citatus de poteſtate eccleſiaſtica, quòd nihil poteſt aduerſus bonos mores, immo nec aduerſus meliora bona (qualia ſunt conſilia Chriſti) quoniam hoc non eſſet poſſe in ædificationem, ſed in deſtructionem ſpiritualem [Vt autem non exiſtimet.] Superfluunt duæ dictiones. vt autem. & dictio non, legenda eſt ne Ita quòd legendum eſt. [Ne exiſtimer.] Et eſt ſuſpenſus ordo iſtius literæ vſquequo ſubiungitur, hoc cogitet ſeu reputet qui eiuſmodi eſt Ita quòd ſenſus eſt. ne exiſtimer &c. hoc reputet qui eiuſmodi eſt [Tanquàm terrere vos per epiſtolas.] Ecce quid non vult exiſtimari: ꝙ. ſ eſſet deterrens per epiſtolas. quod illos de Paulo dicere ſubiungit. [Quoniam epiſtolæ quidem inquiunt.] æmuli. [Graues ſunt.] quo ad materiam. [Et fortes.] quantum ad audaciam. [Præſentia autem corporis infirma.] Infirmitatem præſentiæ directe contra fortitudinem epiſtolarum locant. [Et ſermo contemptibilis.] pro, contemptus Et directe contra grauitatem epiſtolarum ſermo contemptu dignus ponitur. [Hoc cogitet.] pro, reputet, [qui eiuſmodi eſt.] Ne exiſtimer tanquàm terrẽs per epiſtolas. [Quia]pro, quòd, [quales ſumus verbo per epiſtolas abſentes, tales & præſentes in facto.] Superfluit in. Ecce quod reputari volumus ab iſtis æmulis quòd quales ſumus

mus abſentes epiſtolari ſermone, tales erimus facto quum præſentes erimus. ita quòd non ad terrorem incutiendum ſcribimus ſed ad facto comprobandum in præſentia corporali. [Non enim audemus inſerere aut comparare nos quibuſdam, qui ſeipſos cõmendant] Non ſufficit Paulo iuſtificare progreſſum ſuum, monſtrando obiecta ſibi conuitia falſa eſſe, ſed contra authores conuitiorũ horum inuehitur vt illos exauthoret apud Corinthios, ne impediatur fructus Euangelij. Quum itaque dicit non audemus ironia eſt: ad explicandam arrogantiam illorum æmulatorum, quòd tam celſos ſe faciunt vt non audeamus nos connumerare vel comparare illis. [Sed ipſi in nobis noſmetipſos metientes, & comparantes noſmetipſos nobis.] legendum eſt. [Sed ipſi in ſeipſis ſeipſos metientes, & comparantes ſeipſos ſibiipſis non intelligunt] De æmulis iſtis duo dicit. Alterum quod ſeipſos commendant: alterum quòd ſeipſos non intelligunt. lingua ſe laudant, mente ſeipſos non penetrant. Et ſimiliter non intelligunt ſeipſos comparantes ſibiipſis, non penetrant hanc alteram internam qualitatem quòd ſeipſos ſibiipſi comparant. Rurſus quum dicit non intelligunt, relatiue ad commendationem propriam dicit. Ita quòd ſenſus eſt. ſed ipſi commendando ſe, non intelligunt quòd metiuntur ſeipſos, in ſeipſis, & quòd comparant ſeipſos ſibiipſis: hoc eſt non penetrant quòd ipſorum laus propria in ore proprio redundat in hæc duo: videlicet quòd metiuntur ſeipſos in ſeipſis, & quod comparant ſeipſos ſibiipſis. ¶ Si quæris quo pacto commendatio horum conuincat in ipſis hæc duo mala & non intellecta ab ipſiſmet. Scito quòd vt ex ſubiunctis è regione horum colligi poteſt, iſti falſi legati ſeu prædicatores de quibus eſt ſermo, laudabant ſeipſos tanquàm prædicatores vniuerſales, diſcurrentes per vniuerſas regiones. & quia in veritate non erant à Chriſto nec ab Apoſtolis miſsi, nec aliquos ad Chriſti fidem conuerterant (quin potius conuerſos ab alijs ad Chriſti fidem inficiebant) ideo commendatio propria nec innitebatur obedientiæ, nec innitebatur fructui conuerſorum ſeu promotorum ad Chriſtum. & hinc conuincitur quòd huiuſmodi cõmendatio, ipſimet tantũ innitebatur. ex eo enim quòd nec extrinſeca iniunctione nec extrinſeco fructu ſuffulta erat, conuincitur quòd intus tantummodo (in ipſiſmet ſcilicet) fulciebatur. Et ſic quũ debuiſſent laudando ſe de actis, menſurare ſeipſos ſecundum obedientiam, menſurant ſe in ſeipſis, nullam habentes legationem. & ſimiliter quum commendando ſe de agendis debuiſſent

comparare ſe ſecundum fructus priores & poſteriores, comparāt ſe ſibiipſis nullo producto aut producendo fructu Chriſto. In hęc mala inciderant iſti & paſsio affectus nimii ad propriam gloriam, & proprium proſequendi intentum excæcabat illos ne intelligerēt ſeipſos tales reddi in actu commendandi ſeipſos de actis & de agē dis prædicando, docendo, diſcurrendo. [Nos aūt non in immenſum gloriabimur] E regione illorum commendantium ſe nec intelligentium ſeipſos metientes in ſeipſis, dicit in primis nos autem gloriabimur, hoc eſt materiam gloriationis habebimus, non in immenſum; ſcilicet terrarum ſpatium: vt teſtatur aduerſatiua ſubiuncta. [Sed ſecundum menſuram regulæ qua menſus.] pro, partitus, [Eſt nobis deus menſuram pertingendi.] Deficit etiam. [vſque ad vos] Clare exponit non in immenſum terrarum ſpatiū. aduerſatiue ſubiungendo, ſed ſecundum menſuram partitionis diuinæ regulæ & exponendo menſurā, ſubiungendo menſuram inquam pertingendi etiam vſque ad vos. ¶ Loquitur Paulus ad ſimilitudinem filiorū quibus artifices vtuntur pro regulis operum efficiendorū. Archimagiſter ſiquidem præſides vniuerſo operi fabricæ, vel colendæ terræ, vel efficiendorum aggerum, filis (quæ regulæ vocantur) diſtinguit partes operis & iuxta regulam cuique datam menſura eſt operis cuiuſque. Hac metaphora vtitur Paulus, ad ſignificandum quòd materia gloriationis ſuæ eſt menſuratum terrarum ſpatium in quo hactenus prædicauerat ſecundum regulam, non à ſeipſo, non ab Apoſtolis ſed à deo. quod terrarum ſpatium pertingebat tunc vſque ad Corinthios. Lege actus Apoſtolorum: & inuenies pluries Paulum à ſpiritusſancto actum quo ad loca prędicandi. & conferendo illa cum iſtis, intellige deum partitum fuiſſe Paulo loca in quibus prædicaret. ¶ Inter hæc autem prudens lector percipe & quòd Paulus non ſolum ex diuina legatione prędicabat, ſed etiam velut ex aſsignata ſibi à deo locali regula prædicabat ita in quibuſdam locis quòd non in aliis, quòd gloriatio Pauli innitebatur, non ipſimet ſed diuinæ regulæ Paulo aſsignatæ. & quòd illi æmuli laudabant ſe tanquàm vniuerſales doctores, tanquam per omnes regiones diſcurrerent; hoc eſt enim in immenſum gloriari. Niſi enim illi de immenſo terræ ſpatio gloriati fuiſſent, non ſubiunxiſſet è regione illorum Paulus, nos autem non in immenſum gloriabimur ſed ſecundum menſuram pertingendi etiam vſque ad vos. Et vtitur futuro gloriabimur, ad ſignificandum quòd nec futuro tempore intendit vagari per omnes regiones abſque delectu, ſed ſemper ſecundum mēſuram diuinæ

minæ regulæ progredi. [Nõ enim quaſi nõ pertingentes ad vos ſuperextendimus nos.] Superextenſio propriæ poteſtatis & gloriæ eſſet ſi noſtra prædicatio non perueniſſet ad vos, ſi non prædicauiſſemus vobis immo ſi non genuiſſemus vos in Chriſto per Euangeliũ. [Vſque ad vos enim.] Supple generandos [Peruenimus in Euãgelio Chriſti.] ergo non ſuper extendimus nos gloriando de vobis. [Nõ in immenſum gloriantes in alienis laboribus.] Quod dixerat non ſuperextendimus nos, exponit modo non in immenſum gloriantes in alienis laboribus. Duas deformitates deſcribit extendentium ſeipſos laudibus ob illos conuerſos quos non genuerunt aut promouerunt in Chriſto, Altera eſt gloriari in immenſum. hoc eſt gloriari abſque mẽſura regionum pari enim ratione qua gloriaretur de aliquibus talibus, gloriaretur de alijs ſimilibus. Altera eſt gloriari in alienis laboribus: in laboribus ſcilicet illorum Apoſtolorum qui conuerterunt eos ad Chriſtum. Et inſinuant hæc quòd illi æmuli vtranque deformitatem incurrebant: & quòd ſine mẽſura regionum gloriabantur, & quod in alienis laboribus gloriabantur. Hoc enim ſecundum ſequitur ad primum: nam qui de omnium (ſine delectu) regionum fide, profectu, meritis, &c. gloriatur, in alienis proculdubio laboribus gloriatur quũ conſtet non ab eo omnia hæc profecta fuiſſe, Et Paulus ſi Corinthios in Chriſti Euangelio non genuiſſet ſed promouiſſet, extendiſſet ſe ſupra modum, & in immenſum fuiſſet gloriatus ac in alienis laboribus. [Spem autem habentes] Hactenus è regione illius particulæ, metientes ſeipſos in ſeipſis loquutus eſt. modo è regione alterius particulæ (videlicet comparantes ſeipſos ſibijpſis) loquitur. Hactenus monſtrauit quòd menſurat gloriationem ſuam ſecundum menſuram diuinæ regulæ & fructum productũ in gentibus quibuſdam vſque ad Corinthios incluſiue. modo monſtrat quòd ſecundum ſuccreſcentes fructus comparat gloriationem præſentem futuræ, contra illos qui comparabant ſeipſos ſibijpſis. [Creſcentis fidei veſtræ.] hoc eſt ſperantes quòd fides veſtra creſcat numero & merito [In vobis magnificari.] non in nobiſipſis. Hæc eſt vera ſecundum deum glorificatio, quũ paſtores & doctores ſperãt magnificari in augmento meritorũ eorum qui ſunt eis crediti, non in propria gloria, non in diuitijs & opibus. [Secundũ regulã noſtram in abundantiã.] Ordo literæ eſt magnificari in vobis in abundantiam, hoc eſt in exuberantiam ad alios: & deinde ſecundum regulam noſtram, iungit exuberantiam cum regionibus ſubiũctis. Sperat Paulus creſcere merita Corinthiorum vſque-

adeo vt non egeant Paulo,ſed adiuuent Paulum ad conuertendum vlteriores regiones,non quaſcunque ſed ſecundum regulam noſtram paſsiue,hoc eſt regulam à deo nobis datam.Et eſt ſermo de regula locali,de qua prius fuit ſermo.[Etiam in illa quæ vltra vos ſunt euangelizat] Explicat exuberantiam in loca illa quæ vltra Corinthios ſunt,progrediendo ab Hieruſalem de huiuſmodi enim vlteriori videtur loqui [Nō in aliena regula in ijs quę parata ſunt gloriari.]Exponit quid contineatur ſub ea quam dixerat ſecundũ regulam noſtram.exponit ſiquidem quòd terræ quæ continentur ſub aliena regula(hoc eſt ſub regula aſsignata alicui alteri Apoſtolo)non continentur ſub ſua regula, exponit quòd deus dedit ſibi localem regulam excludentem terras contentas ſub regulis aſsignatis alijs Et hoc eſt quod ad Romanos ſcribit ſe euangelizaſſe vſque ad Illyricum vbi Chriſtus non fuerat euangelizatus. Vnde nec Romam intendebat ire ad euangelizãdum niſi tranſeunter.ſed vt per Romam iret in Hiſpaniam vbi non erat euangelizatus Chriſtus Et dixit hoc,tum ad deſcribẽdum illa vlteriora loca: quòd nō ſine delectu ad quæcunque vlteriora loca,ſed ad illa vlteriora loca quæ non ſunt Chriſto parata iam in aliena regula tum ad percutiẽdum æmulos,qui in paratis aliena regula gloriabantur Et propterea non dixit euangelizare,ſed gloriari: vniuerſa ſiquidem aduerſus ęmulos proſequitur.In quibus cerne pulchram ironię proſecutionem.proponit quòd non audemus nos connumerare,& cõparare illis qui ſe commendãt,&c. & monſtrat longe diſtare propria tum acta tum agenda ab illorum gloriatione,tum de actis tũ de agendis. Et in vtriſque tangit omnia illa tria,ſcilicet nō in immenſum,acceptam à deo regulam,& fructum in populis: quia in gloriatione de vtriſque contraria habebant æmuli. [Qui autem gloriatur]ſiue ergo ſiue quæcunque alius gloriatur,ſiue de actis,ſiue de agendis,ſiue de habitis;ſiue de habendis [In domino glorietur.]Hæc gloriationis ratio communis eſſe debet omnibus hominibus ſe laudantibus in quacunque materia.In domino autem tum efficiente tum fine,tum præcipue forma & ratione gloriationis & materiæ.[Non enim qui ſeipſum commendat.]laudibus.[Ille probatus eſt.] in veritate [Sed quem deus commendat.] Non propria laus reddit hominem laudatum in veritate:ſed laus hominis à deo proficiſcens, reddit hominem vere laudatum. Gloriatio itaque propria tunc à deo proficiſcitur,quando fit in domino,quãdo ratione dei,ſecundum deum,propter deum gloriamur de donis dei.

CA-

CAPVT XI

V Tinam ſuſtineretis.] pro,ſuſtinuiſſetis. Deficit me, modicũ quid]pro, paululum,[inſipientiæ meę.]p, in inſipientia Legendum itaque eſt.[Vtinã ſuſtinuiſſetis me paululũ in inſipientia.]Cupit Paulus vt Corinthij toleraſſent pauliſper ſe Paulum in inſipientia:hoc eſt commendantem ſeipſum,quod eſt officium inſipientũ. Quod eſt dictu vtinam præterito tempore commendaſſem me apud vos fungendo officio inſipientum,commendaſſem ſic quòd vos ſuſtinuiſſetis.Et eſt ratio huius velleitatis,quia ſi ſic fuiſſet nõ ſuſtinuiſſetis pſeudapoſtolos quos toleraſtis ac toleratis.[Sed & ſupportate]pro,ſuſtinete,[me.]Dictio Gręca anceps eſt ad ſuſtinete vel ſuſtinetis· ſubiuncto tamen timori imminentis periculi quadrat imperatiuum ſuſtinere,quod hactenus non feciſtis, facite modo. ¶Aduerte pro his & ſubiunctis totiens(ne oporteat eadem ſæpe repetere) quòd regulariter loquendo laudare ſeipſum eſt inſipientiæ : in aliquibus autem euentibus neceſſarium eſt vt homo laudet ſeipſum, & tunc homo ſapientis ſecundum rei veritatem officium exercet: ſed quia actum exercet qui communiter eſt actus inſipientis, ideo Paulus inſipientiam vocat commendationem propriam quam ſapienter exercebat quia neceſsitatis articulus exigebat. [Aemulor.]pro,zelo,[enim vos dei æmulatione.]pro,zelo.hoc eſt zelotypus ſum erga vos non humano, non vitioſo,ſed diuino zelo.Inchoat rationẽ quare oportet ipſum cõmendare ſeipſum.[Deſpondi.]pro,aptaui, [enim vos vni viro.] Quanuis multi ſitis,aptos tamen vos reddidi vni viro, vnius viri fide,ſpe,atque charitate.[Virginem caſtam ex hibere.] pro,vt exhibeam,[Chriſto.]Non aptaui vni viro vt diuerſas ſponſas,vt diuerſas virgines vni viro,ſed omnes vos vt vnicam virginem integritate fidei,& caſtam,ad differentiam virginum abſq; caſtigatione morum.In fide ſiquidem & moribus euangelicis vnicam eccleſiam conſtitui ex omnibus fidelibus deſcribit:& vbi prius vnitatẽ fidelium ad vnum virum Chriſtum deſcripſit, modo vnitatem fidelium inter ſe etiam deſcribit: dicendo quòd non vt ſingulę concurrunt ſponſæ,ſed vt partes,vt integrantes vnam atque eandem virginem caſtam.hoc eſt eccleſiam vnicam vere integram fide & caſtam moribus. Ad hoc inquam concinnaui vos vni viro vt exhibeam vos vt vnicam virginem caſtam Chriſto. hic quidem offerendo vos.in fide,in futuro autem per ſpeciem.exhibeam autem veſtra perſeuerãtia ĩ interna diſpoſitione qua vos aptatos reddidi.

[Timeo autem ne.]Deficit,quo pacto,[ſicut ſerpens Euam ſeduxit]Deficit,in,[aſtutia ſua]Explicat rationem zelotypiæ ſuæ accommoda ſimilitudine Euæ virginis in ſtatu innocentiæ ſeductæ à ſerpente magna aſtutia dixerat enim Corinthios virginẽ caſtã. Hiſtoria de ſeductione Euæ clara eſt in principio Geneſis.[ita corrumpantur ſenſus veſtri]interni [Et excidant.]Superfluunt ambæ dictiones [A ſimplicitate quæ eſt in Chriſto.]pro, in Chriſtũ. Simplicitas animi erga Chriſtum,eſt puritas euangelica excludẽs admixtionem ſeruitutis legalium. Timebat enim Paulus Corinthios à pſeudo apoſtolis diuerti à puritate euangelica: admiſſa obſeruatione legalium legis Moyſi hoc ſiquidem fuiſſet corrumpi mentes eorum à ſimplicitate erga Chriſtum prætextu legis veteris datæ à deo ſicut ſerpens ſeduxit Euam prætextu diuinitatis, eritis ſicut dij,&c Et nihilominus intellige in genere à ſimplicitate quæ eſt erga Chriſtum in fide,religione,moribus,& cętera [Nã ſi is qui venit]De pſeudapoſtolis loquitur, quos primo deſcribit non miſſos,ſed propria authoritate veniſſe dicendo qui venit. In ſingulari autem numero deſcribit vt proſequatur ſimilitudinẽ ſerpentis qui venit ad ſeducendum Euam ſeductorẽm enim intendit deſcribere.[Aliũ Chriſtum.]pro,Ieſum,[prædicat quem non prędicauimus.]Non dicit alium Chriſtum(quoniam hoc eſſet intolerabile,hoc enim nihil aliud eſſet quã prædicare Antichriſtum) ſed dicit alium Ieſum.[Aut alium ſpiritum accipitis quem non accepiſtis,aut aliud euangelium quod non recepiſtis, recte pateremini] pro,ſuſtinuiſſetis Occurrit ſtatim quæſtio quonam pacto verificẽtur hæc verba Pauli,recte ſuſtinuiſſetis:quum ipſe Paulus ad Gala. 1.excommunicet etiam angelos ſi aliud euãgelium prædicauerunt. ¶Solutio eſt quòd ad Gala· ſecundum proprietatem ſermonis loquitur in iſto autem textu loquitur iuxta conſuetum loquendi modum, ſignificantium per nomen aliud, hoc eſſe notabiliter præſtantius illo Conſueuimus enim frequenti vſu relatiue ad aliam ciuitatem, orationem, conuiuium ſeu vinum dicere,hæc eſt alia ciuitas, hæc eſt alia oratio, hoc eſt aliud conuiuium, hoc eſt aliud vinum: ſignificantes quòd hæc notabiliter præſtant illis. Iuxta hunc ſiquidem loquendi morem loquitur hic Paulus, ſignificans per alium Ieſum præſtantiora ſpectantia ad Ieſum & ſimiliter per alium ſpiritum; præſtantiora dona ſpiritus: & per aliud euangelium,præſtantiora promiſſa euangelica. Hunc enim ſenſum manifeſte docet ſubiuncta ratio de æqualitate Pauli ad ſummos apoſtolos. Intendit ſiquidem Paulus excludere à Corinthijs

omnem

omnem excuſationem: explicando quòd ad audiendum præſtantiora de Ieſu ab ijs qui ſe ingerunt tanquam apoſtolos, aut ad accipiendum præſtantiora dona ſpiritusſancti per illos (acceperant enim per Paulum multa ſpiritusſancti dona, ſcilicet linguarum & prophetiæ) aut excellentiora promiſſa euangelica, recte ſuſtinuiſſent hos nouos prædicatores: vt intelligant Corinthij quod quum nihil horum fuerit, non recte ſuſtinuerunt. Quod autem nihil horum fuerit, manifeſtat ſubiungendo [Exiſtimo enim nihil me minus feciſſe.] pro, habuiſſe, [à magnis apoſtolis.] Nó ſolum ab iſtis fictis apoſtolis, ſed nec etiam ab illis veris magnis apoſtolis (Petro ſcilicet, Iacobo & Ioanne, qui etiam ab ipſis pſeudapoſtolis dicebantur magni Apoſtoli, fingẽtes ſe, vt aiunt, ab ipſis miſſos) meliora & præſtantiora expectanda ſunt quàm à me. quoniam ego nihil minus habui à Chriſto quàm illi magni apoſtoli. Dicit autem exiſtimo, non dubie, ſed moderate loquens [Nam.] pro, tametſi, [imperitus.] pro, idiota, [ſermone, ſed non ſcientia.] pro, cognitione Si interpretes Græcã dictionem reliquiſſent quæ vſurpata iam eſt à Latinis (videlicet idiota) nec reſtrinxiſſent textum, nec occaſio fuiſſet ꝑræſtita ſuſpicandi Paulum balbum aut indoctum. Idiota ſiquidem non ſolum ſumitur pro illiterato, ſed etiam pro plebeio. Ad differentiam enim pſeudapoſtolorum dicit: etſi idiota (hoc eſt plebeius) ſermone, non tamen cognitione: illi nãque concinnato & ornato ſermone docebant: Paulus vero vtebatur plebeio ſermone. Et recta ratione plebibus loquebatur plebeio ſermone, accommodans ſe omnibus. Vnde nulla imperitia Pauli ſignificatur, ſed vſus plebei ſermonis, non ſcribendo, ſed loquendo. Vnde & in textu Græco articulus præponitur dictioni ſermone ad ſignificandum quòd non de epiſtolis ſed de ipſo ſermone qui oretenus profertur loquitur. ¶Hunc autem eſſe germanum huius literæ ſenſum, teſtatur quod de Paulo legitur Actuum. 14. ſcilicet quod vocabant Barnabam Iouem, Paulum vero Mercurium, quoniam ipſe erat dux verbi. ¶Concedit ergo Paulus (quod ſibi obijciebatur) quòd erat idiota ſermone, non tamen notitia rerum: vt intelligamus quòd licet vteretur ſermone communi nó tamen notitia communi, ſed notitia excellente ac diuina. Quo contra illi pſeudoapoſtoli vtebantur ſermone ornato, notitia autem communi. hoc enim directe tendit ad confutationem eorũ. [In omnibus autem manifeſtus ſum vobis.] pro, ſed in omni manifeſtati in omnibus in vos Et eſt ſenſus, ſed in omni materia manifeſtati ſum⁹ in omnibus erga vos, in omnibus ſpectãtib⁹ ad vos

Reddit

Reddit ſiquidem rationem tam vſus excellentis noticiæ quã vſus plebei ſermonis, ſignificando quòd non eſt vſus excellente notitia, velut autumans ſe habere illam & non explicans eam, ſed in omni materia in omnibus ad vos ſpectãtibus manifeſtati ſumus. hinc inſinuans quòd ad hoc vt manifeſta fierent vobis omnia veſtræ ſaluti vtilia vſi ſumus & ſermone plebeio, & notitia non plebeia ſed diuina. [Aut nũquid.] Superfluit aut. [Peccatũ feci meipſum humiliãs Vt vos exaltemini?] Nota progreſſum literæ. Primo confutauit pſeudapoſtolos ex parte materiæ prædicatæ, deinde ex parte authoritatis prædicantis Pauli. ſeminabant enim quòd Paulus non eſſet tantipendendus & in teſtimonium afferebant tum plebeium Pauli eloquium tum quòd deiectus homo eſſet. Et propterea reddita ratione priorum, modo rationem reddit reliquorũ duorum. Quorum alterum eſt quòd Paulus velut deſpectus inter Corinthios fuerat. De hac enim deiectione dicit nunquid peccatum feci meipſum humilians, in conuerſatione non cum faſtu, & ſine authoritate progrediens. hoc enim illi faſtuoſe incedentes dabant opprobrio: vt ſuperius dictum eſt. Et propterea Paulus dicit an peccatum feci humilians meipſum pro veſtrã vtilitate, non paſſione timoris ductus, ſed amore veſtræ ſalutis, vt vos exaltemini, fide. ad hoc enim Paulus ſe humilem gerebat vt Corinthios prouocaret ad celſitudinem fidei & Chriſtianorum morum.

¶ Alterum eſt. [Quoniam.] pro, quòd, [gratis euangelium dei euangelizaui vobis?] Sub eodem interrogatiuo aduerbio legendũ eſt nunquid peccatum feci quòd gratis euangelium dei euangelizaui vobis? Et intendit gratis, hoc eſt ſine ſumptu accepto ſeu accipiendo à vobis. Et huic annectitur circunſtantia ſubiuncta [Alias eccleſias expoliaui.] pro, deprædatus ſum, [accipiens ſtipendia.] pro, ſtipendium, [ad miniſteriũ veſtrũ.] pro, in hoc vt vobis miniſtrarem? Et hæc particula ſub eodem integratiuo legenda eſt: nunquid peccatum feci quòd alias eccleſias deprædatus ſum accipiens ſtipendium in hoc vt vobis miniſtrarem? Accumulat Paulus etiam ea quæ æmuli non obijciebant. Illi enim ægrè ferebãt quòd Paulus euãgelizaſſet Corinthijs abſque ſumptu, eo quòd ipſi ſumptus volebant. Paulus autem non ſolum hoc refert immune à peccato immo bonum ſupererogationis, ſed adiungit quòd tantũ circa hoc ſtuduit, vt ab alijs eccleſijs acceperit ſumptus vt veniret ad Corinthios. Et hoc vocat deprædari eccleſias alias, tanquam non pro earum vtilitate, ſed pro vtilitate Corinthiorum ab eis accipiens. Et dixit hoc ad retundendum omni ex parte detractiones æmulorum.

æmulorum. Detrahebant ſiquidem Paulo ſine ſumptu euangelizanti Corinthijs, torquendo hoc in denigrationem authoritatis Pauli tanquam non haberet poteſtatem ſumptus capiendi. Confutat hoc Paulus adiungendo quòd ab alijs eccleſijs accepit, non ſolum dum prædicaret illis eccleſijs, ſed etiam ad hoc vt prædicaret Corinthijs: quòd fuit maioris authoritatis [Et quum eſſem apud vos & egerem, nulli onerόſus fui] Nō ſolum veniens ad vos, ſed etiam quum diutius manerem apud vos, nec haberem neceſſaria ad victum ſed egerem, neminem tamen veſtrum grauaui. [Nā quod mihi deerat.] neceſſariorum [Suppleuerunt fratres qui venerunt à Macedonia & in omnibus] neceſſarijs ad victum & habitaculum &c. [Sine onere me vobis ſeruaui & ſeruabo.] Adiūxit & ſeruabo, ne putaretur quòd hæc diceret vt Corinthij prouiderent ſibi de ſumptu exemplo aliarum eccleſiarum. [Eſt veritas Chriſti in me.] Iurantis eſt, Et oportuit Paulum iuramentum adhibere circa particulam dictam & ſeruabo: vt crederent Corinthij quòd deliberato ac immobili animo hoc dicit. [Quoniam] pro, quòd, [hęc gloriatio]non accipiendi ſumptus, quòd erat bonum ſupererogationis [Non infringetur] pro, interſepietur, [in me.] hoc eſt aduerſus me. [In regionibus Achaiæ.] Non ſolum à Corinthijs ſed etiam à quacūque ciuitate Achaiæ renuit Paulus accipere ſumptus. Et ratio inſinuatūr in vocabulis quibus Paulus vtitur videlicet quia vt onera ſeu grauamina hi ſumptus ibidem habebantur. Verum hanc rationem non explicat Paulus, ſed verba eius poſſunt innuere. ipſe autem explicat aliam rationem. [Quare?] Quæſtionem mouet de ratione mouente Paulum ad hoc. Et ſtatim ſubiungit reſponſionem falſam quam æmuli dicebant.

[Quia non diligo vos] Dicebāt illi Paulum non diligere Corinthios: & propterea non accipere ab eis ſumptus, ſed ab alijs quos diligit. [Deus ſcit.] Remittit iudicium in deum: quoniam de actu interiori erat obiectio, ſcilicet de actu dilectionis quam ſolus deus nouit. Veram autem cauſam ſubiungēdo explicat. [Quod autē facio, & faciam]abſtinendo à ſumptibus in Achaia. [Vt amputem occaſionem eorum.] pſeudapoſtolorum [Qui volunt occaſionē.] hoc eſt qui cupiūt occaſionē habere. [Vt (in quo gloriantur) inueniantūr ſicut & nos.] Ordo literę eſt vt inueniantur ſicut & nos in quo (inueniri ſicut & nos) gloriantur: Cupiebant pſeudapoſtoli vt Paulus acciperet ſumptus, vt ipſi accipientes ſumptus inuenirētur ſicut & Paulus, vt non ſuperarentur à Paulo, in hoc enim gloriabantur ꝙ erant ſimiles Apoſtolis. Paulus autem ad tollendum

eis hanc

eis hanc occaſionem vt eſſent ſibi ſimiles, nolebat accipere ſumptus ;vt vel ſic agnoſcerēt ſe inferiores Paulo [Nā eiuſmodi pſeudo apoſtoli]pro,pſeudapoſtoli Eſt eni vna dictio cōpoſita ſignificās falſos apoſtolos [Sūt operarij ſubdoli.] pro,doloſi. Aperte deſcribit Paulus primū quidē quo ad titulū quod falſo titulo ſunt apoſtoli nec dicit Apoſtoli Chriſti ſed apoſtoli ad ſignificandū quod nec à Chriſto nec ab alijs vere apoſtolis erant miſſi, ſed ipſi falſo dicebant ſe miſſos·Deinde quòd ſunt operarij doloſi, quòd non in veritate ſed dolo operantur,dolo euangelizant,[Transfigurantes ſe in apoſtolos Chriſti.]Tendentes illi ad quæſtum & gloriam & ſemiiudaiſmum ſumebant perſonas Apoſtolorum Chriſti hoc eſt miſſorum à Chriſto mediate vel immediate [Et non mirum.] Ne Corinthij de tanta præſumptione mirarentur,tollit Paulus admirandi rationem.[Ipſe enim ſathanas transfigurat ſe in angelum lucis.] Tum inuiſibiliter ſuggerendo quandoque bona, vt inde ducat ad malum aliquod tum viſibiliter quandoque mentiendo ſe eſſe angelum dei. Et hoc pluries videtur facere in viſione imaginaria: vt in multis perſonis deluſis apparet. [Non eſt ergo magnum ſi]Deficit,&,[miniſtri eius trāſfigurentur velut miniſtri iuſtitiæ.] Deductio clara eſt,ratione proportionali ſuffulta.[Quorū finis erit ſecundum opera ipſorum·]Acſi apertius dixiſſet. tolerat deus interim iſtos,ſed finis eorū non erit ſecundum tolerantiam ſed ſecundum opera ipſorum tunc enim recipient ſecundum ſua opera quæ modo dolis teguntur [Iterum dico·].Completa ratione zelotypiæ propter corruptores pſeudapoſtolos, regreditur ad propoſitam proſequendam commendationem propriam:quā iam oſtendit eſſe neceſſariam ne Corinthij corrumpātur à pſeudapoſtolis Et quoniam multa ad propriam ſpectantia laudem dicturus eſt, & hoc (vt dictum eſt) ad officium ſpectat inſipientum ,ideo iterum monet Corinthios vt conſiderent rationem dicendi. [Ne quis me putet inſipientem eſſe.]Hoc eſt quod iterum dico·videlicet nullus putet me inſipientem eſſe,nullus putet quòd laudando me deſipiam [Alioquin] hoc eſt ſin ſecus,ſi non vultis putare me ſapientem eſſe,me ſapienter proſequi quę laudis meę ſunt [Velut inſipientem accipite me] hoc eſt tanquàm inſipientis officium exercentem accipite me. [Vt & ego modicum quid.]pro paululum,[·glorier·]hoc eſt enim officiū inſipiētis. [Quod loquor.] Relatiuum quod refert ſubiunctam rationem gloriandi [Non loquor ſecundum deum·]pro,dominum.Subaudi ſimpliciter & abſolute ſeu regulariter:hoc eſt non eſt ſecundum dominum ſimpliciter

aliter & abſolute ſeu regulariter.[Sed quaſi in inſipientia.]ſed tanquàm vtens ratione congrua inſipientiæ.[In hac ſubſtantia gloriæ.]pro gloriationis.hoc eſt in hoc ſubiecto gloriationis.[Quoniam multi gloriantur ſecũdum carnem & ego gloriabor.]Ecce ratio quæ regulariter non eſt ſecundum dominum, ſed conſona inſipientiæ. Ex eo enim quòd alij gloriantur ſecundum carnalem affectum,nó debemus nos ſpirituales prouocari ad laudandum noſipſos. prouocatio ſiquidem hæc non eſt ſecundum deum regulariter,ſed ſecundum inſipientiam.Et quoniam hæc fuit ratio prouocatiua Pauli ad ſubiunctam gloriationem, ideo appellat ipſam ſubſtantiam gloriationis. ¶ Cum his tamen aduerte quòd quanuis ratio regulariter non ſecundum deum reiicienda ſit, ſi tamen eadem ratio annexum habeat aliquid ſecundum deum vincens cómunis curſus rationem, ſapienter vtitur quis illa ratione. Tale enim quid accidit in propoſito, nam huiuſmodi gloriatio pſeudapoſtolorum annexum habebat periculum corruptionis Corinthiorum.& propterea ſapienter Paulus inde prouocatur ad gloriationem.Vnde non dicit & ego gloriabor ſecundum carnem(quod fuiſſet imitari peccatum) ſed dicit & ego gloriabor: quod ſignificat prouocari ad gloriationem, ſed non ad effectum gloriandi.)
[Libenter enim ſuffertis inſipientes, quum ſitis ipſi ſapientes.] Rationem adiungit ſuæ gloriationis ex parte Corinthiorum, libenter tolerantiũ commendantes ſe vt vtrinque(hoc eſt & ex parte æmulorum de ſe gloriantium, & ex parte Corinthiorum tolerantium illos non qualitercunque ſed libenter)prouocatum ſe deſcribat.[Suſtinetis enim] Manifeſtat quod dixerat, Corinthios ſcilicet libẽter ſuſtinere vere inſipientes pſeudapoſtolos. [Si quis vos in ſeruitutem redigit.]legalium obſeruantiarum.Docebant enim pſeudapoſtoli ſimul cum fide Chriſti ſeruanda legalia legis Moyſi quod erat liberatos per Chriſtũ redigere in ſeruitũtem legis veteris.[Si quis deuorat.] Pſeudapoſtolos ſignificat ſumptus ad ſimilitudinem deuorantiũ volentes.In quo tum auiditatem tum magnitudinem ſignificat.[Si quis accipit.]Non erant contenti ſũptibus, ſed ſubdolis artibus accipiebant etiam alias res. [Si quis extollitur.] Tumor eorumdem quo ſeipſos ſupra alios eleuabant ſignificatur. [Si quis vos in faciem cædit? ſecundum ignobilitatem dico.]Alia quatuor ſecundum proprietatem ſermonis expreſſerat: hoc quintum non ſecundum quòd verba ſonant manifeſtat ſe dicere.non intendo dicere ſiquis veſtram maxillam percuſſerit ſed intendo dicere ſiquis vos ſecundum ignobilitatem in facie

id eſt

id eſt coram vilipendit. Dicebant enim pſeudoapoſtoli Corinthiis multa ignominioſa, puta ꝙ fuerant idololatræ, ipſi auté colentes deum: ꝙ eſſent ex vili genere, ipſi autem ex nobili Abrahæ proſapia, & ſimilia in quibus Iudæi gloriãtur præferendo ſe Gentilibus. Et quia dicebant hæc Corinthiis coram, ideo Paulus dicit ſi quis vos in faciem cædit, non ſecundum corporalem percuſsionem ſed ſecundum ignobilitatem [Quaſi nos infirmi fuerimus in hac parte.] Superfluit in hac parte. Ad hanc vltimam particulam refertur, tanquam nos infirmi fuerimus. eſt enim ſenſus tanquam nos non potuerimus ſecundum eaſdem ignobilitates præferre nos vobis, & cædere vos ſimiliter in faciem huiuſmodi ignobilitatibus. ¶ Percutit pſeudoapoſtolos quòd ipſi arrogauerint ſibi has nobilitates tanquam proprias, quũ ſecundum veritatem eſſent communes eis & Paulo. immo (vt manifeſtabit) aliquæ longe magis conueniebant. Paulo ſiquidem apud Corinthios humiliter conuerſante & hæc tacente, ipſi pſeudoapoſtoli superuenientes arrogarunt ſibi has nobilitates, tanquam Paulus non fuerit tanti vt ſciuerit illis vti. & propterea dicit, tanquam nos infirmi fuerimus. [In quo quis audet.] Aperit Paulus non ex impotentia, non ex puſillanimitate hæc tacuiſſe quæ modo velut inſipiens audacter dicit Eſt enim ſenſus in quo, id eſt, in quocunque nobilitatis genere, quis, id eſt, eorum quiſpiam audet. & deinde ſubiungitur per parentheſin. [In inſipiétia dico.] officium inſipientis exerceo [Audeo & ego.] audendi rationem habeo & ego. Statimque manifeſtat audendi rationé ſupputando nobilitates inquibꝰ gloriabãtur [Hebræi ſunt & ego.] Gloriabantur ex antiquitate generis, Hebræorum ſiquidem genus ab Heber cuius tempore diuiſæ ſunt linguæ, proceſſiſſe ex eo apparet quòd etiam Abraham appellatur Hebræus Gene. 14. [Iſraelitę ſunt & ego.] A nobilitate populi electi à deo ad diuinum cultum, ad terrámque promiſsionis poſsidendam, gloriabantur. nam ex omnibus populis ſoli [Iraelitæ electi ſunt in peculiarem populum dei. [Semen Abrahæ ſunt, & ego.] Gloriabantur tertio quòd erant de ſemine illo Abrahæ cui promiſsio facta eſt à deo de Meſia &c. quod ad magnam nobilitatem ſpectabat. [Miniſtri Chriſti ſunt.] Quartum in quo gloriabantur eſt, ꝙ erant miniſtri Meſiæ. [Et ego.] Superfluunt ambæ dictiones. Non dicit Paulus (vt in præcedentibus) & ego ſed dicit interpoſita parentheſi [Vt minus ſapiens dico plus ego] Sum plus ego miniſter Chriſti quàm ipſi, quamuis in hac mea commendatione officiũ minus ſapientis exerceam. Probat autem hoc vltimum (videlicet quòd

ipſe

Ipſe eſt plus miniſter Chriſti, à perpeſsis propter Chriſtum. [In laboribus plurimis.]pro,abũdãtius, [in carceribus abũdãtius, in plagis ſupra modũ.] Hæ duæ particulæ tranſpoſitæ ſunt nam in textu Græco ſecundo loco ſcribitur in plagis ſupra modũ, & tertio loco in carceribus abundantius.[In mortibus frequenter.]hoc eſt in periculis mortis.[A Iudæis quinquies.]hoc eſt quinq; vicibus. [Quadragenas,]ſubintellige plagas. [Vna minus accepi.]hoc eſt ſingulis quinque vicibus trigintanouem.Deuter. ſiquidem.25 cap. quum ſtatuiſſet Moyſes iuxta menſuram delicti plagarũ modum adiecit,ita tamen vt quadragenarius numerus nõ excedatur. Quocirca Iudæi clementes ſe exhibebant quo ad vnam tantum plagam erga Paulum. [Ter virgis cæſus ſum.] Hinc apparet quòd non virgis ſed alio inſtrumento Iudæi quadragenas dabant à Gentilib° enim ter virgis ſe cæſum, ipſa diſtinctione ſignificat. Semel tamen tantum legitur in actibus Apoſtolorum. [Semel lapidatus ſum.] Et hoc quoque in actibus Apoſtolorum legitur.[Ter naufragium feci,nocte & die in profundum maris fui] Superfluit maris & legendum eſt.[Noctem & diem in profundo feci] Et hoc non ſolũ fuit paſsio,ſed diuinum miraculum. [In itineribus ſæpe, periculis fluminum.] Primum periculum itineris à fluminum impetu deſcribit. Et deinde ſubiũgit. [Periculis latronũ.] quod erat magis periculũ corporũ quàm rerũ. [Periculis ex genere]Iudęorũ inſidiãtiũ [Periculis ex gentib°.]cõmotis à Iudęis. [Periculis in ciuitate.]vt ſcribit̃ de Epheſo [Periculis ĩ ſolitudine.]hoc eſt in locis deſertis. [Periculis in mari,periculis in falſis fratrib°.]hoc eſt in falſis Chriſtianis.[In labore & erũna.]hoc eſt non ſolũ in labore,ſed etiã in difficili & oneroſo labore.[In vigiliis multis.]ꝓ ſæpe, in fame & ſiti,in ieiuniis multis.]pro,ſępe,[in frigore & nuditate.]Pręter illa quę extrinſecus ſunt. Numerata ſiquidem mala adiacentia & imminentia proprio corpori erant. hæc autem quæ ſubiungit foris erant vtpote remota.[Inſtantia mea quotidiana.] hoc eſt vigilantia mea indefeſſa [Solicitudo.]pro,cura,[omniũ eccleſiarũ] Curã ſiquidem Paulũ habuiſſe etiã eccleſiarũ in quibus nõ fuerat,epiſtolę eius manifeſtãt ad Romanos & Coloſſ.[Quis infirmat̃.]nõ ęgritudine corporis ſed animi. Qualitatẽ curæ ſuę deſcribit ab effectibus internis.[Et ego nõ infirmor?]cõpatiendo. [Quis ſcãdalizat̃.] Infirmat̃ ab extrinſeca ĩbecillitate:ſcãdalizatur ab extrinſeco offendiculo. Vtriſq; Paulus cõpatit̃,ꝓpter vtroſq; affligit̃. Et ꝓpterea ſubdit̃,[Et ego nõ vror.?]Ad ſimilitudinẽ ei°q cõſumit̃ abigne magnitudinẽ zeli ſui affligẽtis ipſũ,ſignificat,& in his duob° vera forma

paſtoris

paſtoris in internis affectibus deſcribitur : quoniam in his duob⁹ pendet vniuerſa cura paſtoris. [Si gloriari oportet,quæ infirmitatis meæ ſunt gloriabor] Quanuis hactenus ea quæ fortitudinis ſunt(cuius præcipuus actus conſiſtit in ſuſtinendo)commemorauerit, & modo quod infirmitatis ſeu imbecillitatis animi apparet commemoraturus ſit, fugam ſcilicet quia tamen omnibus commune eſt conſiſtere in paſsione corporis , propterea dicit.ſi gloriari oportet, propter vos , gloriabor in iis quæ ſunt infirmitatis meæ. Sententia enim hæc reſpicit etiã antedicta de infirmitate corporali quoniam omnia quæ patimur,ex parte infirmitatis corporalis ſe tenent. in cuius ſignum eximemur ab omni paſsione reſurgentes impaſsibili corpore Et eſt ſenſus ſi gloriari oportet,ea quę paſſus ſum erunt mihi materia gloriationis. Et dixit hoc, ad explicandum quòd hæc quæ narrauit ad manifeſtandum ſe eſſe pl⁹ miniſtrum Chriſti quàm illos pſeudoapoſtolos, ſunt talia quòd ſunt illi materia gloriationis ſi gloriari oportet. Et ne quiſquàm conficta hæc putet, ſubiungit. [Deus & pater domini noſtri Ieſu Chriſti ſcit (qui eſt benedictus in ſecula) quòd non mentior?] Superfluit noſtri. Et poteſt particula hæc intelligi narratiue & inuocatiue : hoc eſt inuocando deum in teſtem. [Damaſci.] Hic punctandum eſt acſi dictum fuiſſet in ciuitate Damaſcena. [Præpoſitus gentes]præfectus gentis [Aretæ regis] cuius authoritate erat præfectus . [Cuſtodiebat ciuitatem Damaſcenorum.] ex eo quòd Damaſcenos diſtinguere videtur à gente Aretæ regis inſinuatur ꝙ rex Areta gentem habebat velut præſidium ad manutenendã ciuitatem ſub ſe,de cuius generis præfecto loquitur Paulus.[Vt me cõprehenderet.]pro,comprehendere me volens [& per feneſtram in ſporta demiſſus ſum per murum:& ſic effugi manus eius.] Superfluit ſic.Res hæc geſta ſcribitur Actu 9.cap Et quia fugere eſt act⁹ imbecillitatis,actus eſt timidi, ideo Paulus appellauit actum infirmitatis ſuæ in rei tamen veritate,fuit actus prudentiæ. vt ſeruaretur vtilitati eccleſiarum.

CAPVT XII.

S I gloriari oportet,non expedit quidem]Superfluūt ſi & quidẽ & loco quidem deficit mihi.Nam in Paulo legitur non expedit mihi . Rurſus circa dictionẽ oportet,non concordant Græci codices communiter enim videtur legi aduerbiũ affirmatiuum ; puta certe aut ſane.Itaque quòd text⁹ eſt [Gloriari ſane non expedit mihi.] Aliqui vero codices habent ſic. [Gloriari oportet? non expedit mihi

mihi.] Et iuxta hos codices legitur interrogatiue (tanquàm quæſtionem proponendo) gloriari oportet? & ſubditur reſponſio nō expedit mihi. ¶[Crediderim ego admittendo huiuſmodi lectionem, vtranque particulam aſſertiue legendam, aſſerit enim quòd gloriari oportet, & quòd non expedit ſibi. neceſsitas ſiquidē gloriandi manifeſta eſt ex periculo corruptionis Corinthiorum à pſeudoapoſtolis. Ratio autem quare non expedit Paulo, ſed Corinthiis, ſed nobis, in promptu eſt. tum quia periculo ſe exponebat maioris oblocutionis & detractionis: tum quia quantum eſt ex ſuo genere, gloriari de acceptis periculum affert perdendi illa. Sequendo priorem lectionem aſſeritur tantummodo quòd gloriari non expedit mihi propter rationes dictas. Et præmiſit hoc quoniam de occultis donis erat ſe laudaturus in ſubiunctis. Vnde & ſubdit. [Veniam autem.] pro, enim. rationem reddit quare dixit non expedire ſibi, quia ad occulta dei dona tranſit. [Ad viſiones & reuelationes domini.] hoc eſt ad viſiones claras. viſio enim ſine detectione rei viſæ, viſio quidem eſt ſed non clara: viſio autem cum detectione rei viſæ, viſio eſt clara. Videmus enim quandoque imaginaria viſione aliqua abſque reuelatione viſorum: vt patet in viſione Nabuchodonoſor & Pharaonis. Quandoque autem videmus & viſa intelligimus: & tunc concurrunt ſimul viſio & reuelatio. Et ne de viſionibus quomodolibet intelligas, adiunxit domini vt diuinas ſignificaret viſiones & reuelationes. [Scio hominem in Chriſto.] hoc eſt hominem Chriſtianum, hominem internum renouatum in Chriſto: ad differentiam hominis externi nondum regenerati in Chriſto, ſed expectantis regenerationem corporum in reſurrectione mortuorum. [Ante annos quatuordecim.] Tum ne nouitium in huiuſmodi excellentibus donis crederent, ante annos quatuordecim cōmemorat ſe hæc habuiſſe. tum vt intelligant quòd tanto tempore tacita, modo coactus aperit. [Siue in corpore] Deeſt neſcio, [ſiue extra corpus neſcio (deus ſcit) raptū huiuſmodi.] Aduerte perſpicax lector tum ex proprietate ſermonis tum ex diſtinctione literæ ſignificari quòd modus eſſendi animæ propriæ tempore illius raptus ignotus fuit Paulo, Dico autē hoc. quia ex his duobus habetur, quòd non de modo raptus ſed de modo eſſendi Paulus loquitur nam iuxta proprietatem ſermonis non verificatur differentia hæc inter raptum Abbacue in Babylonem, & raptum Ezechielis in Hieruſalem. Raptus ſiquidem Abbacue poteſt dici in corpore: ſed raptus Ezechielis non poteſt dici extra corpus, qui tamen ſolo ſpiritu iuit ex Caldæa in Hieruſalem.

Vnde non ſignificatur quòd ſiue corrapto corpore ſiue non corrapto corpore, neſcio: ſed proprie ſignificatur quòd ſiue huiuſmodi internus homo fuerit tunc in corpore ſiue extra corpus, ità quòd anima fuerit ſeparata à corpore (hoc enim proprie ſignificat extra corpus) neſcio. ¶Patet quoque hic idem ſenſus ex ipſa diſtinctione literæ: nam ſi participium raptum retuliſſet Paulus ad ſiue in corpore ſiue extra corpus, non ſeparaſſet illud à prioribus dictionibus & coniunxiſſet illud cum ſequenti dictione huiuſmodi. Hæc enim diſtinctio indicat planum literæ ordinem eſſe vt ſiue in corpore ſiue extra corpus neſcio, deus ſcit, referatur ad hominem in Chriſto (hoc eſt ad hominem internum regeneratum in Chriſto) & deinde participium raptum referatur ad ſequentia. Raptum huiuſmodi hominem internum. [Vſque ad tertium cœlum.] hoc eſt vſque ad ſupremum cœlum, vſque ad locum in quo deus & beati habitare dicuntur, vſque ad cœleſtem patriam. ¶Appellauit autem locum illum ſummum, cœlum tertium quia in ſacra ſcriptura trium cœlorum mentio fit. Infimum eſt cœlum aereum: iuxta illud, volucres cœli. Medium eſt cœlum aſtratum: de quo in principio Geneſis. Et poſuit eas in firmamento cœli. Tertium ac ſummum eſt aquæ omnes quæ ſuper cœlos ſunt: cuius pluries ſcriptura meminit. Quod appellamus cœlum aqueum: philoſophi vero appellant Primum mobile. Empyreum ſiquidem cœlum, à poſterioribus traditum nullibi inuenitur in ſcriptura. ¶Nominat autem raptum ad ſignificandum quòd ſola vi eleuantis, nulla ad hoc concurrente inclinatione naturæ facta eſt hæc interni hominis eleuatio [Et ſcio huiuſmodi hominẽ ſiue in corpore ſiue extra corpus neſcio, deus ſcit.] Non de alio ſed de eodem loquitur raptu. Et clarius explicat ſenſum antedictum de modo eſſendi in corpore ignoto: quoniam manifeſte diſtinguit raptum à præcedentibus, ſubiungendo. [Quoniam.] pro, quòd, [raptus eſt in paradiſum.] prius dixerat quòd raptus eſt in tertium vſque cœlum, modo dicit quòd raptus eſt in paradiſum: hoc eſt in hortum arboribus conſitum. Metaphorico ſermone delectationis locum ſignificauit. imitatus verbum domini ad latronem, hodie mecum eris in paradiſo. Et manifeſtat per hoc quòd eſt raptus non ſolum ſecundum vim intellectiuam ad intelligendum ſed etiam ſecundum voluntatem ad delectationem percipiendam: vt perfectum omniquaque deſcribat interni hominis raptum: nam in eo non ſunt niſi iſtæ duæ partes: intellectus, ſcilicet & voluntas. [Et audiuit arcana.] pro, ineffabilia, [verba.]

[verba.] Non dicit & vidit, ſed & audiuit: ad ſignificandum quòd per modum diſciplinæ intellexit, tanquàm ab alio doceretur. Ad quod etiam clarius explicandum non dicit & vidit aut audiuit ineffabile verbum, ſed in numero plurali ineffabilia verba: vt intelligeremus quòd ibi didicit (quemadmodum etiam angeli diſcere dicuntur) multa ineffabilia. Et declarando ineffabilitatem ſubiungit. [Quæ non licet] pro, liceat, [homini loqui.] quæ non fas ſit mortali homini communicare aliis, tam excelſa tamque diuina ſunt. Et dixit hoc ad manifeſtandum quòd ea quę audiuit longe ſuperant quæcunque ipſe communicauit nobis: vt intelligamus quòd non omnia communicauit quæ audiuit, ſed excellentiora ea ratione non communicat quia non eſt fas mortali homini illa dicere. [Pro huiuſmodi gloriabor.] hoc eſt pro hoc interno homine rapto gloriabor. [Pro me autem nihil,] pro, nõ gloriabor, [niſi in infirmitatibus meis.] hoc eſt pro me autem non rapto, pro me viuente in carne non gloriabor niſi in iis quæ ſpectant ad ea quæ patior. Quanuis ipſemet ſit ille homo raptus: quia tamen neſcit vtrum in corpore an extra corpus fuerit tunc, tanquàm de altero homine dicit quòd ratione illius habet materiam vnde poſsit gloriari: pro ſe autem viuente in carne mortali non vult gloriari niſi in ſpectantibus ad pœnalia. Vnde & ſuperius non niſi pœnalia explicauit. [Nam & ſi voluero gloriari.] ego viuens in carne de tã aliis quã de pœnalibus: hoc eſt de donis diuinis mihi viuenti in carne collatis. [Non ero inſipiens.] Et rationem ſubiungit. [Veritatem enim dicam.] Superius dixerat accipite me tanquàm inſipientem, modo dicit nõ ero inſipiens: vt intelligamus quòd aliud eſt aſsimilari inſipienti in exteriori actu (hoc eſt in commendatione ſuiipſius) & aliud eſt vere deſipere. Manifeſtat hic quòd ſi vellet gloriari nõ vere deſiperet ex parte rerum, dictarum, quia veritatem diceret. [Parco autem.] hoc eſt abſtineo autem à commendando meipſum viuentem de donis diuinis internis. [Ne quis me.] pro, in me, [exiſtimet ſupra id quod videt in me.] Superfluit in. Et eſt ſenſus. ne quis reputet in me eſſe ſupra id quod videt me eſſe: ſicut Lycaonici reputarunt in Paulo & Barnaba numen eſſe diuinitatis ſupra id quod videbant ipſos eſſe. Videbant enim ipſos eſſe homines mortales, & tamen reputabant eos deos. [Aut audit aliquid ex me.] ne quis reputet ſupra viſum aut ſupra auditam doctrinam ex me procedentem. [Et ne magnitudo] pro, excellẽtia, [reuelationũ extollat me.] pro, extollar, [datus.] p, data, [eſt

mihi ſtimulus.]pro,ſudes. Non eſt hic ſermo de inſtrumento quo punguntur boues (de quo in Actis Apoſtolorum dicitur, durum eſt tibi contra ſtimulum calcitrare)ſed de inſtrumento militari,de telo acuto quod ſudes vocatur. de qua ſcribitur Iob.40. In ſudibus perforabit nares eius.[Carnis meæ] Superfluit meæ. Et non in caſu genitiuo ſed datiuo legendum eſt. [Carni.] Ita quòd non deſcribitur caro pungens ſed puncta non deſcribitur data ſudes ſpiritui ſed carni. [Angelus Satanæ.]pro,angelus Satan. Appoſitiue enim legenda eſt vtraque dictio in caſu nominatiuo, angelus qui eſt Satana, angelus aduerſarius. Quam dixerat ſudem datam carni, modo dicit angelum aduerſarium. vt ſignificet diuinam authoritatem qua miſſus eſt, qua data eſt. [Vt me colaphizet.] Quæ vexatio corporis fuerit non conſtat: quoniam ſermone metaphorico vtitur Paulus. [Propter quod.] pro,hoc.Ita quòd pronomen non relatiuum eſt. [Ter dominum rogaui vt diſcederet à me.]angelus Satan.[Et dicit mihi.]dominus.Attende quòd ter voluit dominus rogari antequàm reſpóderet Paulo.[ſufficit tibi gratia mea.]Et rationem negationis ſubiungit deus. [Nam virtus.] pro,potentia mea,[in infirmitate perficitur.] Volo te pœnam hác ſuſtinere, quia potentia mea perficitur in infirmitate:hoc eſt in impotentia. Et directe eſt ſermo de potentia gratiæ dei exiſtentis in hominibus. hæc enim potentia quantum ad executionem perficitur in imbecillitatibus noſtris. ¶ Si hoc non intelligis, diſtingue duos ſtatus hominis. alterum proſperitatis temporalis, alterum aduerſitatis. Et conſidera quòd in ſtatu proſperitatis, propria hominis potentia exercetur, augetur & perficitur, potentia vero gratiæ dei nihil aut parum cognoſcitur, appetitur, requiritur: in ſtatu autem aduerſitatis appetitur executio diuinæ potentiæ, habetur & agnoſcitur, non ſecundum effectum liberationis ab aduerſitatibus, ſed ſecundum effectum roborationis animi ad omnia vincendum propter deum. Et hoc proprie eſt diuinam potentiam in infirmitate perfici. Perficitur enim executio diuinæ potentiæ roborando vires animi ad ſuperandum quæcunque. Et propterea non abſtulit deus á Paulo vexationem illam vt potentia gratiæ dei in ipſo continua executione perficeretur magis ac magis roborando animum eius in iis quæ dei ſunt. [Libenter igitur.] pro,libentiſsimæ igitur. Et deficit magis. [gloriabor in infirmitatibus meis, vt inhabitet in me virtus.] pro, potentia. [Chriſti.]Hinc habes quòd de potétia Chriſti habitáte in homine dictum eſt potentia mea in infirmitate perficitur infert Paulus

quòd

quòd non libẽter ſed libentiſsime acceptat pro materia gloriandi, immo magis gloriandi, in infirmitatibus (hoc eſt in pœnalibus, in proprijs pœnis) ad hunc fructum non vt hoſpitetur ſed inhabitet, vt firmetur & per modũ habitãtis vtatur me potẽtia Chriſti, non potentia propria. [Propter quòd placeo mihi.] Superfluit mihi Velut alterum corollarium deducit. [In infirmitatibus meis.] Superfluit meis. Primo deduxit materiam gloriationis fore proprias infirmitates: modo deducit materiam complacentiæ internæ eſſe infirmitates. Et ne ambiguum relinquat quid intelligit nomine infirmitatũ quas toties repetijt ſubiungit explicando per ſpecies. [In contumelijs.] quæ ſunt pœnæ animi tollentes honorem. [In neceſsitatib⁹.] victus & veſtitus. [In perſecutionibus.] de loco ad locum. [In anguſtijs.] inſidiarum, vexationum & preſſurarum hincinde [Pro Chriſto.] Hoc eſt condimentum omnium nam nulla eſt ratio quòd placeant hæc pœnalia abſolute, ſed pro Chriſto ſumma eſt ratio. ¶ Et ex his perpendere potes erudite lector quod ſudes data Pauli carni angelus Satan, ſub hoc genere continetur. niſi enim ſub infirmitatis genere contineretur, non attuliſſet deus pro ratione nam potentia mea in infirmitate perficitur. Ad quod declarandum Paulus infirmitatum genera ſubiunxit. Et vere (vt prius dictum eſt) pœnalia omnia infirmitates dicuntur: quia omne pati, infirmitatis ſeu impotentiæ eſt [Quum enim infirmor.] hoc eſt quum patior contumelias, neceſsitates, perſecutiones &c. [Tunc potens ſum.] animo, potentia diuina in me habitante, tũc roboror eadem potentia. Prius dixerat dei potentiam roborari in infirmitate hominis, modo dicit ſeipſum roborari quum infirmatur: vt intelligamus idem eſſe potentiam dei in nobis perfici, & nos potentes effici ſecundum illam potentiam [Factus ſum inſipiens.] pro, glorians, [vos me coegiſtis] hoc eſt gloriando factus ſum ſimilis inſipienti, ſed nõ abſque cauſa quoniam vos me compuliſtis, zelus erga vos compulit me ad hoc. [Ego enim à vobis debui commendari.] Rationem aliam accumulat quare cõpulſus ſit ſeipſum commendare. Et affert nouam rationem ex parte defectus Corinthiorum, qui ſuperuenientibus pſeudoapoſtolis debuiſſet obijcere laudes Pauli ad confutandum illos. Et propterea dicit ego à vobis debui commendari. Et merita iuſtæ commendationis ſubiungit primo ex parte ipſius Pauli. [Nihil enim minus feci.] pro, habui, [ab ijs qui ſupra modum apoſtoli.] hoc eſt non minora dona diuina habui quàm habuerint Petrus, Iacobus & Ioannes, qui ſunt ſupremi apoſtoli. Et dixit hoc, quoniam

pſeudapoſtoli dicebant Paulum nõ eſſe æqualem apoſtolis qui fuerunt cum Chriſto in carne [Tametſi nihil ſum.] Cum præcedenti ſententia iungitur hæc particula Temperat enim quod dixerat. Alibi ſiquidem dixit ego ſum minimus apoſtolorum, qui non ſum dign⁹ vocari apoſtolus. & modo eandem humilitatis temperantiam adiecit. AEqualia enim dona dei ſe dicit habuiſſe tametſi nihil eſt: quod inferius eſt quàm eſſe minimum apoſtolorum. Et vere dicit nihil ſum, quantum eſt ex me, qui ſum æqualis ſupremis apoſtolis ex donis dei in me. [Signa tamen.] pro, quidẽ[, apoſtolatus mei.]pro, apoſtoli,[facta ſũt ſuper vos.]pro, in vobis. Manifeſtat ab effectib⁹ ſenſibilibus promiſſis veris Chriſti apoſtolis ſe eſſe verũ apoſtolũ. [In omni patientia, in ſignis & prodigijs & virtutibus.] pro, potentijs. Quatuor genera effectuum ſenſibilium apud Corinthios patrata ſupputat. Quorum primum ac præcipuum Chriſti teſtimonium eſt patientia in omnibus. hoc eſt enim primum quod Chriſtus apoſtolis mandauit. Deinde miracula, tum in ſignis nam impoſitione manuum dabat ſpiritum ſanctum, ſenſibiliter apparentem in ſignis linguarum ſeu prophetiæ. Tum in prodigijs mirabilium operum: quale fuit & Magum exoæcare, fornicarium tradere Satanæ, ſeu aliquid huiuſmodi. hæc enim exempli gratia afferimus. Tum in potentijs curationum, diuerſas ſanãdo ægritudines & huiuſmodi. Neſcimus enim in ſpecie quæ apud Corinthios facta ſunt nec hæc in genere ſciremus niſi Paulus ipſe ſcripſiſſet. [Quid eſt enim quod minus habuiſtis præ cæteris eccleſijs]pro, quàm cæteræ eccleſiæ: [niſi quòd egoipſe non grauaui vos.] ſumptibus iam enim dictum eſt quòd ab alijs eccleſijs accipiebat ſumptus: [Donate mihi hanc iniuriam.] Ironia eſt. [Ecce tertio hoc paratus ſum venire ad vos, & non ero grauis vobis.]Superfluit hoc. [Non enim quęro quæ veſtra ſunt ſed vos.] non mihi ſed Chriſto Ratio ſiquidem eſt noua quare non vult ab eis bona temporalia. [Nec enim debent filij parentibus theſaurizare.] Aliam accumulat rationem ad idem [Sed parentes filijs.] Ad percutiendum pſeudapoſtolos (de quibus ſuperius dixerat ſuſtinetis ſiquis accipit) hæc dicit. vt vel hinc diſcernant quòd non ipſi patribus, ſed patres ipſis debent recondere neceſſaria. Regulariter ſiquidem parentes recondunt filijs, ſicut & generarunt & aluerunt: præter regulariter vero filij debent parentibus prouidere, in articulo, ſcilicet neceſsitatis. Paulus quod regulare eſt aſſumit [Ego autem libentiſsime impendam.]Vobis quæcunque habuero vt verus pater. [Et ſuper-

perimpendar ipſe.]pro,& expendar,[pro animabus veſtris.] non ſolum impendam quæ habuero,ſed expendar egomet officijs paſſionibus,& demum(ſi opus fuerit)morte pro ſalute animarum veſtrarum.[Licet plus.]pro,abundantius,[vos diligens , minus diligar.]Prouocantis eſt ad rependendam æquam dilectionem: vt auertat eos à pſeudapoſtolis. [Sed eſto.] Inchoantis eſt nouam obiectionem. [Ego vos non grauaui.] in temporalibus bonis. [Sed quum eſſem aſtutus,dolo vos cepi.] Ecce alia obiectio, quòd quanuis ego perſonaliter non grauauerim vos, aſtute tamen & doloſe per meos internuncios decepi vos,accipiendo veſtra.Suſpicor ego Paulum hæc dicere quòd his artibus vterentur pſeudapoſtoli. Erant enim(vt dictum eſt)doloſi operarij.& hæc eſt ars doloſorum, vt vtantur intermedijs hominibus ſuggerentibus vt porrigant, vt donent, & cætera cum multis figmentis.[Nunquid per aliquem eorum quos miſi ad vos,circumueni vos?]Nullus interpres(quem viderim) interpretatus eſt textum Pauli vt iacet:eo quòd mutilus apparet: iacet enim ſic.[Num aliquem eorũ quem miſi ad vos,per hunc circumueni vos?]Prima enim particula mutila manifeſte eſt ſed intentus ſenſus habetur. [Rogaui Titum & miſi cum illo fratrem.]Neſcitur quis fuerit iſte frater.[Nũquid Titus vos circumuenit?]certus enim erat quòd non.Vnde & manifeſtat hoc tum ab internis , dicendo. [Nonne eodem ſpiritu ambulauimus?] Spiritus enim intus eſt Tum ab externis.[Nonne eiſdem veſtigijs?]Veſtigia ſiquidem ad exteriora ſpectant opera. [Olim.] pro, rurſus, [putatis, quòd excuſemus nos apud vos?] Anceps eſt lectio, an narratiue an interrogatiue legendum ſit. Et narratiue quidem ſignificat quòd alias etiam hoc putauerant Magis tamen quadrat vt legatur interrogatiue.Et aduerbium rurſus,aliud dicendi ea put ſignificat:nam hic incipit materiam iudicialem: Ita quòd punctandum eſt poſt rurſus. & ſubiungendum interrogatiue. Putatis quod excuſemus nos apud vos?hoc eſt, putatiſne quòd hæc quæ diximus excuſatorie apud vos homines , & non vere dicamus?Hunc enim ſenſum ſubiuncta præ ſe ferunt.

[Coram deo in Chriſto loquimur.]Non excuſatorie apud vos homines,ſed vere teſte deo,loquimur in Chriſto,loquitur ſecundum Chriſtum ,vt non ſolum vere,ſed etiam recte hæc ſe loqui ſignificet[omnia enim chariſsimi]pro,omnia auté dilecti,[propter ædificationem veſtram.]Non ſolum vere & recte,ſed etiam neceſſario propter ædificationem veſtram in ſpirituali loquimur non quæ-

dam ſed omnia. Dixerat enim tot talia & tanta de ſeipſo vt opus fuerit iuramento, & explicatione cauſæ finalis mouentis ipſum ad dicendum. [Timeo enim ne forte quum venero.] Rationem reddit neceſsitatis dictæ propter ædificationem veſtram. Simúlque explicat materiam timoris ſuperius propoſiti, quum dixerat timeo ne corrumpantur ſenſus veſtri à ſimplicitate, quæ eſt in Christo. Tunc enim in genere dixit à ſimplicitate, modo in ſpecie explicat à ſimplicitate morum & fidei. [Non quales volo,] corruptos in fide vel moribus. [Inueniam vos.] Et timeo quòd. [Et ego inueniar à vobis.] Superfluit á, ſignificatur enim quòd ego inueniar erga vos. [Qualem nó vultis.] Mœſtum & iudicem rigidum. [Ne forte.] Deficit ſint, & legendum eſt. [Ne quo pacto ſint contentiones.] Quod dixerat in genere non quales volo, explicat in ſpecie multorum vitiorum. & primo contentiones in verbis. [Aemulationes.] hoc eſt inuidiæ in animis. [Animoſitates.] pro, iræ, ad vlciſcendum. [Diſſenſiones.] pro, concertationes, in ſtudijs & factis. [Detractiones.] contra famam [Suſurrationes.] contra amicitias. [Inflationes.] tumores ſuperbi, deſpiciendo alios. [Seditiones.] cótra eccleſiæ pacem [Sint inter vos.] Superfluunt hę tres dictiones. [Ne iterum quum venero.] Explicata illa particula non quales volo quo ad mores, incipit explicare illam aliam qualem non vultis. Vnde incipit qualem non vultis quo ad mœſtitiã. [Humiliet me deus.] Deeſt. meus, [apud vos.] Bonus paſtor inueniens ſubditos in peccatis, deijcitur, tũ extra exterioribus, ſcilicet ſignis, tum intus, mœrore. vnde & ſubditur. [Et lugeam multos qui ante peccauerunt, & non egerunt pœnitentiam ſuper immunditia & fornicatione & impudicitia quam geſſerunt.] De venereis eſt ſermo. Et impudicitia proprie reſpicit actus libidinoſorum oſculorum, tactuum & huiuſmodi. Fornicatio autem ipſum concubitum naturalem. Immunditia autem forte ſignificat concubitum contra naturam: aiunt enim apud Corinthios vitium hoc regnaſſe.

CAPVT XIII.

Cce tertio hoc venio ad vos.] Sũpfluit ecce. Et eſt ſenſus, tertia hac vice. Tractauit illã particulam qualem
B non vultis quo ad mœſtitiam, proſequitur modo eandem quo ad iudicium. ¶ Et dicit venio, tanquam pręſentem propinquum aduentum ſuũ ad eos denũciãs. [Vt in ore duorũ vel triũ teſtium ſtabit omne verbũ.] Sũpfluit vt.

Ne putent Corinthij quòd vel præceps iudicabit,vel quòd magna vtetur multitudine teſtium, explicat eis quòd ſecundum formam diuinæ legis,procedet duobus aut tribus teſtibus requiſitis & ſufficientibus.[Prædixi ergo.]Superfluit ergo.[Et prædico vt præſens vobis.]pro,iterum,[& nunc abſens.]Deeſt.ſcribo.Senſus eſt quòd bis præſens apud vos prædixi & prædico,hoc eſt prædixi & vtor prædicentia vt perſeuerante.Intendit enim quod duæ præſentiæ ſunt duæ prædicentiæ perſeuerantes(hoc eſt non abolitæ)tanquam duæ monitiones canonicæ, tertia vero ſit quam nunc abſens ſcribit:vt trina monitione præmiſſa,in aduentu ſuo procedat ad iudicium.¶Aduerte tamen difficultatem nonnullam in verbis literæ ex eo quod non & dicit prædico præſens iterum, ſed apponit aduerbialiter coniunctionem vt, dicendo & prædico vt præſens iterum:tanquam non fuerit ſecundo præſens,ſed tanquā præſens ſecundo prædicat. Quia tamen clare bis dixit tertio ſe ire ad eos. potius quadrat ſignificari quod vtitur ſecunda præſentia vt prædicentia :& quod propterea appoſuerit ſimilitudinis aduerbium.[Iis qui ante peccauerūt & cæteris omnibus.]Ad omnes extēdit has tres monitiones more iudicum , vna pro trina canonica monitione præmiſſa.[Quoniam.]pro,quòd, [ſi venero iterū nō parcam.]Non conſtat an iterum,conſtruatur cum venero an cum parcam. Quod enim alias pepercerit, ex ſuperioribus iuſinuatur, quum dixit & ego ſiquid donaui propter vos in perſona Chriſti. [An.]pro,quandoquidem.Non dubitando , ſed arguendo loquitur.[Experimentum quęritis,]hoc eſt documentum in executione ǭritis.[Eius qui in me loquitur Chriſtus.]pro,loquētis in me Chriſti.Affirmat Paulus quòd Corinthii non ſe emēdantes quęrunt facto experiri Chriſtum loquentem in ipſo Paulo: hoc eſt experiri effectum ſenſibilis vltionis Chriſti loquentis in Paulo. Et dicit hoc ad prouocandum eos ad pœnitentiam ante ſuum aduentum: ne experiantur huiuſmodi vltionem. Tradebat ſiquidem Chriſtus in Paulo quos Paulus damnabat vexationi ſenſibili à Satana. [Qui in vobis.]pro,in vos,[nō infirmatur,ſed potēs eſt in vobis] pro,in vos Chriſtus erga Corinthios nō quæ infirmitatis ſuę fuerant(paupertatem,perſecutiones & eius generis reliqua) exercebat,ſed quæ potentiæ ſuæ erant, donando eis dona linguarum & prophetiæ. puniendo etiam traditione Satanæ, Et propterea Paulus dicit quod Chriſtus non infirmatur erga vos ſed potēs eſt erga vos ¶Et adiungit hoc ad hoc vt timeant experiri vltionem Chriſti loquentis in paulo. Acſi apertius dixiſſet: experti iā eſtis

pe

per me in vobiſipſis potentiã Chriſti. [Nam etſi crucifixus eſt ex infirmitate.] hoc eſt ex eo ꝙ habuit carnem paſsibilem, ſubiectam poteſtatibus mundi huius. [Sed viuit,] pro, viuit tamen, [ex virtute,] pro, ex potẽtia, [dei] vita immortali & potẽtiſsima vnde prouenit ꝙ eſt potẽs erga vos. [Nã & nos infirmi ſumus in illo.] Conſidera hæc duo. Chriſtus crucifixus eſt ex infirmitate, & nos ſumus infirmi in illo hoc eſt & nos aſsimilamur Chriſto infirmo afflicti, vexati in tot & tãtis. [Sed viuimus cum eo ex virtute,] pro, potẽtia, [dei in vobis,] pro. ĩ vos. hoc eſt attamẽ aſſimilamur quoque Chriſto viuenti ex potentia dei, in hoc ꝙ viuimus cũ Chriſto vita ſpiritus ex eadẽ potentia dei erga vos. Et intendit explicare vitam ſpiritus ſui perſeuerare potentẽ erga Corinthios ad puniendum, potentia autem non humana ſed diuina. Declarat ſiquidem eis ꝙ non expedit eis expectare experimentum Chriſti in ſe loquẽtis, quia perſeuerat in vita ſpiritus eius diuina potentia. [Voſmetipſos tentate.] Quæritis experimentũ Chriſti in me loquentis: male facitis ſpectãdo in me, ſpectate voſmetipſos, examinando, diſcutiendo voſipſos [Si eſtis in fide.] Prius dixerat non quales volo, & explicauerat quo ad mores: modo idem explicat quo ad fidem. An autem ſermo ſit de ſide neceſſaria ad ſalutẽ an de fide quæ eſt gratia gratis data (qua ſcilicet fiunt miracula) non vſquequaque liquet. [Ipſi vos probate.] Niſi ſit exaggeratio, ad mores refertur. monet ſiquidem vt diſcutiant ſeipſos tam in fide quam in moribus. [An nõ cognoſcitis voſmetipſos quia.] pro, ꝙ, [Chriſtus Ieſus in vobis eſt?] Quaſi dicat. certum eſt ꝙ cognoſcetis voſmetipſos quo ad hoc ꝙ Chriſtus Ieſus eſt ĩ vobis. Quod poteſt intelligi de eſſe Chriſti in eis per fidem, vel per dona linguarũ & prophetiæ, vel per ſenſibilem punitionem quã experti ſunt in inceſtuoſo, ipſiſmet Corĩthijs mediãtibus. [Niſi forte reprobi eſtis.] Quod poteſt referri vel ad verbum cognoſcitis, vel ad verbum eſt in vobis Magis tamen quadrat vt referatur ad verbum cogniſcitis. Et eſt ſenſus quòd certũ eſt vos cognoſcere ex tot effectibus voſmetipſos quo ad hoc quòd Chriſtus eſt in vobis ſecundum tot effect⁹, niſi forte reprobi eſtis: hoc eſt niſi forte dati ſitis in reprobũ ſenſum vt hoc non cognoſcatis, niſi forte excideritis à tali gratia cognoſcendi voſmetipſos in hoc. hoc enim eſſet eſſe reprobum.

[Spero autem quòd cognoſcitis.] pro, cognoſcetis, [quia,] pro, ꝙ, [nos nõ ſumus reprobi.] hoc eſt ꝙ nos nõ excidimus à gratia nobis data. Cadens enim à gratia ſibi conceſſa, reprobus eſt: vtpote reprobatus à deo quo ad illam gratiam, Et intendit per hoc Paulus

lus declarare ꝙ dato quod aliqui Corinthij exciderint à gratia eis data, & quòd non cognoſcant ſeipſos, cognoſcent tamen Paulum non excidiſſe à gratia ſibi data, ſed perſeuerare in eo omnem quã acceperat gratiam. [Oramus autem deum.] pro, opto autem apud deum, [vt nihil mali faciatis.] Dixerat quòd quanuis Corinthij reprobi inuenirentur ipſe tamen non inuenietur reprobus ne putaretur Paulum deſiderare demonſtrationem ſuæ potentiæ puniendo alios, vt ſic appareret experientia teſte probatus à deo, explicat ſe deſiderare totum contrarium. Et propterea dicit quòd cupio apud deum, non ſolum dico coram hominibus, ſed etiam apud deum in veritate præcupio, prædeſidero vt nihil mali faciatis, quòd eſt ſubtrahere mihi materiam punitionis. Et hoc ex parte veſtri. [Non vt nos probati appareamus.] iudicando & puniẽdo diuina potentia [Sed vt vos quod bonum eſt faciatis.] Vtranque iuſtitiæ partem optat eis, Primam vt nihil mali faciatis. alteram, vt quòd bonum eſt faciatis [Non autem vt reprobi ſim9.] Non dicit nos autem reprobi ſimus, ſed aduerbium ſimilitudinis apponit vt reprobi, tanquam reprobi ſimus: hoc eſt nos autem aſsimilemur reprobis, non demonſtrando Chriſtum in nobis loquentem effectu vltionis. Exercendo ſiquidem vltionem per diuinam potentiam apparerent probati non exercendo autem apparerent reprobi. Cupio inquit Paulus apparere reprobus, ſubtrahentibus vobis mihi materiam vltionis. [Non enim poſſumus aliquid aduerſus veritatẽ, ſed pro veritate.] Rationem reddit, quare oporteret ipſum apparere vt reprobum. quia non poſſumus aduerſus veritatem bonorum operum exercere potentiam dei in nobis, ſed pro veritate. ac per hoc ſi vos nihil mali feceritis ſed bona, non poterimus vti poteſtate noſtra punitiua. [Gaudemus enim quoniam.] pro, quandocunque, [nos infirmi ſumus, vos autẽ potentes eſtis.] Nõ ſolũ alieni ſumus ab appetitu vt appaream9 probati puniendo vos ſed interno gaudio afficimur, quum ſecundum rem vos quidẽ eſtis potentes, bonis operib9, nos autẽ infirmi, hoc eſt impotẽtes ad iudicandũ ac puniẽdũ & huiuſmodi. [Hoc] Deeſt, autem, [& oramus.] pro, optam9, [veſtrã cõſummationẽ.] Appoſitiua cõſtructione pronomen hoc explicat veſtrã cõſummationem. Perſpice augmentũ, prius optauit Corinthijs ambas iuſtitiæ partes Deinde (quod plus eſt) vt eſſent potẽtes: & demũ perfectionem [Ideo eñ hæc abſens ſcribo: vt nõ præſens durius agã ſecũdũ poteſtatem.] pro, vt nõ præſens rigidè vtar poteſtate. Manifeſtat deſiderium & gaudiũ prædicta ex hoc facto. videlicet quia ad hoc ſcribo,

per me in vobiſipſis potentiã Chriſti. [Nam etſi crucifixus eſt ex infirmitate.] hoc eſt ex eo ꝙ habuit carnem paſsibilem, ſubiectam poteſtatibus mundi huius. [Sed viuit,] pro, viuit tamen, [ex virtute,] pro, ex potẽtia, [dei] vita immortali & potẽtiſsima vnde prouenit ꝙ eſt potẽs erga vos. [Nã & nos infirmi ſumus in illo.] Conſidera hæc duo. Chriſtus crucifixus eſt ex infirmitate, & nos ſumus infirmi in illo hoc eſt & nos aſsimilamur Chriſto infirmo afflicti, vexati in tot & tãtis. [Sed viuimus cum eo ex virtute,] pro, potẽtia, [dei in vobis,] pro. ĩ vos. hoc eſt attamẽ aſſimilamur quoque Chriſto viuenti ex potentia dei, in hoc ꝙ viuimus cũ Chriſto vita ſpiritus ex eadẽ potentia dei erga vos. Et intendit explicare vitam ſpiritus ſui perſeuerare potentẽ erga Corinthios ad puniendum, potentia autem non humana ſed diuina. Declarat ſiquidem eis ꝙ non expedit eis expectare experimentum Chriſti in ſe loquẽtis, quia perſeuerat in vita ſpiritus eius diuina potentia. [Voſmetipſos tentate.] Quæritis experimentũ Chriſti in me loquentis: male facitis ſpectãdo in me, ſpectate voſmetipſos, examinando, diſcutiendo voſipſos [Si eſtis in fide.] Prius dixerat non quales volo, & explicauerat quo ad mores: modo idem explicat quo ad fidem. An autem ſermo ſit de fide neceſſaria ad ſalutẽ an de fide quæ eſt gratia gratis data (qua ſcilicet fiunt miracula) non vſquequaque liquet. [Ipſi vos probate.] Niſi ſit exaggeratio, ad mores refertur. monet ſiquidem vt diſcutiant ſeipſos tam in fide quam in moribus. [An nõ cognoſcitis voſmetipſos quia.] pro, ꝙ, [Chriſtus Ieſus in vobis eſt?] Quaſi dicat. certum eſt ꝙ cognoſcetis voſmetipſos quo ad hoc ꝙ Chriſtus Ieſus eſt ĩ vobis. Quod poteſt intelligi de eſſe Chriſti in eis per fidem, vel per dona linguarũ & prophetiæ, vel per ſenſibilem punitionem quã experti ſunt in inceſtuoſo, ipſiſmet Corĩthijs mediãtibus. [Niſi forte reprobi eſtis.] Quod poteſt referri vel ad verbum cognoſcitis, vel ad verbum eſt in vobis Magis tamen quadrat vt referatur ad verbum cogniſcitis. Et eſt ſenſus quòd certũ eſt vos cognoſcere ex tot effectibus voſmetipſos quo ad hoc quòd Chriſtus eſt in vobis ſecundum tot effect⁹, niſi forte reprobi eſtis: hoc eſt niſi forte dati ſitis in reprobũ ſenſum vt hoc non cognoſcatis, niſi forte excideritis à tali gratia cognoſcendi voſmetipſos in hoc. hoc enim eſſet eſſe reprobum.

[Spero autem quòd cognoſcitis.] pro, cognoſcetis, [quia,] pro, ꝙ, [nos nõ ſumus reprobi.] hoc eſt ꝙ nos nõ excidimus à gratia nobis data. Cadens enim à gratia ſibi conceſſa, reprobus eſt: vtpote reprobatus à deo quo ad illam gratiam. Et intendit per hoc Paulus

lus declarare ꝙ dato quod aliqui Corinthij exciderint à gratia eis data, & quòd non cognoſcant ſeipſos, cognoſcent tamen Paulum non excidiſſe à gratia ſibi data, ſed perſeuerare in eo omnem quã acceperat gratiam. [Oramus autem deum.] pro, opto autem apud deum, [vt nihil mali faciatis.] Dixerat quòd quanuis Corinthij reprobi inuenirentur ipſe tamen non inuenietur reprobus ne putaretur Paulum deſiderare demonſtrationem ſuæ potentiæ puniendo alios, vt ſic appareret experientia teſte probatus à deo, explicat ſe deſiderare totum contrarium. Et propterea dicit quòd cupio apud deum, non ſolum dico coram hominibus, ſed etiam apud deum in veritate præcupio, prædeſidero vt nihil mali faciatis, quòd eſt ſubtrahere mihi materiam punitionis. Et hoc ex parte veſtri. [Non vt nos probati appareamus.] iudicando & puniẽdo diuina potentia [Sed vt vos quod bonum eſt faciatis.] Vtranque iuſtitiæ partem optat eis, Primam vt nihil mali faciatis. alteram, vt quòd bonum eſt faciatis [Non autem vt reprobi ſim⁹.] Non dicit nos autem reprobi ſimus, ſed aduerbium ſimilitudinis apponit vt reprobi, tanquam reprobi ſimus: hoc eſt nos autem aſsimilemur reprobis, non demonſtrando Chriſtum in nobis loquentem effectu vltionis. Exercendo ſiquidem vltionem per diuinam potentiam apparerent probati: non exercendo autem apparerent reprobi. Cupio inquit Paulus apparere reprobus, ſubtrahentibus vobis mihi materiam vltionis. [Non enim poſſumus aliquid aduerſus veritatẽ, ſed pro veritate.] Rationem reddit, quare oporteret ipſum apparere vt reprobum. quia non poſſumus aduerſus veritatem bonorum operum exercere potentiam dei in nobis, ſed pro veritate. ac per hoc ſi vos nihil mali feceritis ſed bona, non poterimus vti poteſtate noſtra punitiua. [Gaudemus enim quoniam.] pro, quandocunque, [nos infirmi ſumus, vos autẽ potentes eſtis.] Nõ ſolũ alieni ſumus ab appetitu vt appaream⁹ probati puniendo vos ſed interno gaudio afficimur, quum ſecundum rem vos quidẽ eſtis potentes, bonis operib⁹, nos autẽ infirmi, hoc eſt impotẽtes ad iudicandũ ac puniẽdũ & huiuſmodi. [Hoc] Deeſt, autem, [& oramus.] pro, optam⁹, [veſtrã cõſummationẽ.] Appoſitiua cõſtructione pronomen hoc explicat veſtrã cõſummationem. Perſpice augmentũ, prius optauit Corinthijs ambas iuſtitiæ partes Deinde (quod plus eſt) vt eſſent potẽtes: & demũ perfectionem [Ideo eñ hæc abſens ſcribo: vt nõ præſens durius agã ſecũdũ poteſtatem.] pro, vt nõ præſens rigidè vtar poteſtate. Manifeſtat deſiderium & gaudiũ prædicta ex hoc facto. videlicet quia ad hoc

ſcribo,

ſcribo, vt non ad rigorem iudicij vtar poteſtate [Quam dominus dedit mihi in ædificationem & non in deſtructionem.] Repetit vſum poteſtatis vt Corinthij ſe corrigant, & nó ſit Paulo opus vté di ſua poteſtate, quoniam non ad nocendum, ſed ad ædificandum, non ad inferendum mala, ſed promouendum bona ſpiritualia data eſt â domino hæc poteſtas. Iudicia ſiquidem præſentis vitæ nó ſunt ad puniendum (hoc enim reſeruatur iudicijs futuræ vitæ) ſed ad promouédum ſpirituale bonum, vel in eo qui punitur vel in eccleſia [De cętero] pro, quòd ſupereſt, [fratres gaudete.] pro, valete officium ſalutationis ſupereſt in calce epiſtolæ peragédum [Perfecti eſtote.] Aiunt dictionem Græcam ſonare redintegrationem, ad ſimilitudinem reſarcientium. Acſi dixiſſet. integritatem acquirite [Exhortamini] pro, conſolamini. Paſsiue tamen intellige, hoc eſt conſolationem accipite. [Idipſum ſapite] pro, idem ſentite, interno ſenſu concordate. [Pacem habete] pro, in pace viuite, ſeu agite, Exteriores actus reſpicit. [Et deus pacis & dilectionis.] Tranſpoſitæ ſunt dictiones. Legédum eſt. [Et deus dilectionis & pacis.] Sic enim creſcit oratio [Erit vobiſcum.] Ecce præmium. [Salutate inuicem in oſculo ſancto.] Antiquus mos eccleſiæ dandi pacé inter miſſarum ſolennia tangitur. [Salutant vos ſancti.] Subaudi qui mecú ſunt [Gratia domini noſtri Ieſu Chriſti.] qua ſemetipſú gratuito dedit p nobis hoſtiá, &c. [Et charitas dei] qua dilexit múdum vt filiú ſuú vnigenitum daret. [Et communicatio ſancti ſpiritus. qua communicauit tot ſpiritualia dona hominibus. Ecce tota trinitas. [Sit cú omnibus vobis: amé.] Et ſic finitur epiſtola ¶ Cuius ſubſcriptio apud Græcos eſt hæc. Ad Corinthios ſecunda, ſcripta Philippis quæ eſt in Macedonia, miſſa per Titú & Lucá. Quis hanc ſubſcriptionem appoſuerit, neſcio. Non multum tamen antiqua videtur ex eo quòd dicit ſecunda nam ſecundum veritatem eſt tertia Pauli epiſtola ad Corinthios. Hinc enim apparet quòd ſubſcriptio hæc appoſita eſt poſtquam perdita fuit prima.

¶ Caietæ. 1528. menſe Decembri.

COMMENTARIORVM THOMAE DE
Vio Caietani Cardinalis ſancti Xiſti, in poſteriorem epiſtolam Pauli ad Corinthios, Finis.

Tho-

THOMAE

DE VIO CAIETANI CARdinalis ſancti Xiſti, in epiſtolã Pauli ad Galatas commentarii.

PAulus Apoſtolus nõ ab hominib⁹.] Quum Galatæ ſeducerentur à pſeudoapoſtolis vt circumciderentur & ſeruarent dies feſtos Iudæorum, detrahebatur Paulo ꝙ non eſſet Chriſti Apoſtolus ſed diſcipulus apoſtolorum: ne authoritati Pauli annitecentur Galatæ. Et propterea Paulus in capite epiſtolæ authoritatem ſuam tuetur. quoniam hoc erat fundamẽtum totius doctrinæ eius apud gentes. Et proinde dicit Apoſtolus, non ab hominibus: hoc eſt, non à collegio apoſtolorum aut alicuius eccleſiæ: puta antiocenæ, vnde exierat ad prædicandum gentibus. [Neque per hominem.] aliquem ſingularem apoſtolum. [Sed per Ieſum Chriſtum.] hominem. [Et deum patrem.] naturalem Ieſu Chriſti: ad ſignificandum quòd à deo mediante Ieſu, Chriſto homine eſt apoſtolus [Qui ſuſcitauit eum à mortuis.] Ad ſignificandum quòd non eſt factus apoſtolus Chriſti, quando erat in carne mortali, ſed poſtquam reſurrexit á mortuis (vocatus eſt enim à Chriſto immortali) dicit qui ſuſcitauit eum à mortuis. Et hoc ad occurrendum oblocutionibus de eo quòd nũquàm fuerat cum Chriſto. Acſi apertius dixiſſet. quanuis non ſim apoſtolus per Chriſtum mortalem, ſum tamen per Chriſtum immortalem: & in hoc differo à cæteris apoſtolis. [Et qui mecum ſunt omnes fratres.] Obiiciebatur quoque quòd Paulus ſolus prohibebat ſeruari legalia & propterea ad ſignificandum quòd non ſolus dicit quòd fratres omnes qui ſecum ſunt ad idem concurrunt.

[Eccleſiis

[Eccleſiis Galatiæ.] Lege principia reliquarum Pauli epiſtolarum miſſarum ad eccleſias: & inuenies duo ſingularia hic Alterum quod in numero plurali dicit eccleſiis. in reliquis enim ſi eccleſiæ nomine vtitur, vtitur in numero ſingulari. Et quanuis ex induſtria forte ſignificauerit per hoc diſſentiones conuentuum apud eos, crediderim tamen ego ideo pluraliter dictum eccleſiis, quia Galatia non eſt nomen ciuitatis ſed regionis: Corinthus autem & Theſſalonica nomina ſunt ciuitatum. Alterum eſt quòd in cæteris epiſtolis Paulus nominando eos quibus ſcribit, adiectiua ſanctitatis aut dei apponit, ad Galatas vero nudo vocabulo dicit eccleſiis Galatæ, non adiungens in deo vel dei vel Chriſti ad ſignificandum procuidubio eorum inſtabilitatem in gratia euangelica. [Gratia vobis & pax] Solita ſalutatione in omnium ad eccleſias epiſtolarum principiis noluit eos priuare: ad ſignificandum affectum ſuum vt omnia ſpiritualia bona haberent ſicut & cæteri. Sub gratia enim quæ eſt primum donum & pace quæ eſt vltimus fructus, omnia media bona ſpiritualia continentur. [A deo patre noſtro.] Superfluit noſtro. [Et domino.] Deficit. Noſtro, [Ieſu Chriſto.] Myſteriū ſimul trinitatis perſonarum & incarnati verbi ſignificat vt ſpem gratiæ & pacis in hanc fidem figant. [Qui dedit ſemetipſum pro peccatis noſtris] Prælibat efficaciam paſsionis Chriſti: quoniam hinc pendet confutatio erroris Galatarum Vt enim inferius dicet, ſi ex lege Moyſi eſt iuſtificatio, Chriſtus fruſtra mortuus eſt. Fructum ergo paſsionis Chriſti ponit, vt reducant mentis oculos ad intuendum quòd remiſsio peccatorum fit per mortem Chriſti & non per legalia [Vt eriperet nos de præſenti ſeculo nequam.] Non concordant interpretes in dictione interpretata nequam: alii malum, alii miſerum, alij verſutum interpretãtur. Sed quocunque modo interpretetur, non ad naturam ſeculi ſed ad vitium refertur. Præſens enim ſeculum ſecũdum naturã neque malũ neque miſerum neque verſutũ eſt, ſed quicquid eiuſmodi eſt in eo, ex vitio admixto eſt. Et Chriſtus dedit ſemetipſum pro peccatis noſtris, ad delendum peccata noſtra, vt eximeret nos à vitiis præſentis ſeculi vt conſecuta remiſsione peccatorum per mortem eius viueremus vita exempta à vitiis præſentis ſeculi. [Secundum voluntatem dei & patris noſtri,] Beneplacitũ dei in obedientia Chriſti explicatur, ad ſignificandum libertatem qua donauit nos Chriſtus per mortem ſuam proceſsiſſe à voluntate dei qui dedit veterem legem. ¶ Et appellat deum, patrem noſtrum, ad ſignificandum paternum dei erga nos amorem in hoc facto.

Dicit

Dicit enim hæc omnia aduerſus pſeudoapoſtolos,qui dicebant voluntatem dei adimplendam in obſeruatione legalium. Contra inquit paulus, Chriſtus ſecundum voluntatem dei & patris dedit ſeipſum vt libertate nos donaret. [Cui eſt gloria in ſecula ſeculorũ.] Superfluit eſt. Appoſuit hoc vt intelligant quòd nihil aliud appetit quàm gloriam dei, quòd nihil contra gloriam dei prædicat, quòd nullum ſeculum adimit gloriæ dei prædicando non ſeruari legalia á gentilibus. [Amen.] Confirmantis eſt, & finem imponentis ſalutationi. [Miror ꝙ ſic.] Superfluit ſic Completa ſalutatione tractatum epiſtolarem inchoat, proponendo materiam tractandam. [Tam cito transferimini.] Quoniam abſque cauſa affectus videbatur, dicit miror. Effectus autem eſt quòd tam cito, quod eſt ſignum magnæ inſtabilitatis. Nec dicit tranſlati eſtis ſed traſferimini ad ſignificandum rem eſſe in fieri. [Ab eo qui vos vocauit.] Non dicit à me aut ab homine quocunque, ſed à deo qui vos vocauit interna vocatione. [In gratiam,] pro, in gratia, [Chriſti.] Vocari à deo in gratia Chriſti, eſt vocari á deo cum remiſsione peccatorum in fide Chriſti, eſt in gratuito dono Chriſti homines interna vocatione iuſtificari. A deo enim hoc donante transferebantur Galatę, tanquam migrantes à tantæ libertatis gratia. [In aliud euãgelium.] Ecce quo transferebantur. Prædicabant pſeudoapoſtoli euangelium quidem Chriſti, ſed admixtum obſeruationi legalium. Et propterea Paulus ſubdit. [Quod non eſt aliud, niſi ſunt aliqui qui vos conturbant, & volũt cõuertere,] pro tranſuertere, [euangeliũ Chriſti.] Corrigit declarãdo quod dixerat in aliud euãgelium: declarando quomodo eſt aliud & quomodo non aliud Dicit enim quòd non eſt aliud niſi quantum ad duo, ſcilicet veſtri turbationem & euangelij Chriſti tranſmutationem. Sunt enim aliqui pſeudoapoſtoli qui quietem ac ſerenitatem mentis veſtræ in euangelio, perturbant immiſcendo legalia: & hi euangelium Chriſti euangelizati cupiunt tranſmutare adiungendo euangelio obſeruationem legalium. Quo ad huiuſmodi ergo adiunctionem eſt euangelium aliud, non quo ad ſubſtantiam & geſta Chriſti: ſed hæc alietas tollit effectum mortis Chriſti. Tollit enim libertatem donatam nobis per Chriſti mortem. ¶ Aduerte hic quod tunc temporis euãgelium Chriſti in Iudæis compatiebatur obſeruationem legalium tanquam conſuetorum, ſed non tanquam neceſſariorum ad ſalutem. Et propterea illa Iudæorum Chriſtianorum obſeruatio non erat contraria libertati adeptæ per Chriſtum. In gentilibus autem euangelium Chriſti non compatiebatur obſeruationem legalium,

quia ipſi non erant in illis aſſueti: ac per hoc non indicebantur illis niſi vt neceſſaria ad ſalutem. quod erat tendere ad tranſmutationem euangelij Chriſti annunciantis libertatem à lege veteri datam per Chriſti mortem. Et propterea Paulus cautè loquitur, dicendo quòd iſti volunt tranſuertere euangelium Chriſti: vt intentionem pſeudoapoſtolorum in culpa eſſe oſtendat. Dixit enim hoc ad ſignificandum quòd non eſt aliud euangelium apud Iudæos Chriſtianos & aliud quod ipſe prædicat ſeruandum in gentibus: ſed vnum atque idem eſt. in illis compatiens conſuetudines legales: in vobis vero reſpuens legalia, quæ ad veſtri conturbationem & ad tranſmutationem euangelij tendunt. Callidi ſiquidem pſeudoapoſtoli volebant Gentiles Chriſtianos ſeruare legalia, allegantes quòd Iudæi Chriſtiani ſeruabant legalia. ¶Aduerte ꝙ in iſtis verbis (miror quòd tam cito) & reliquis hucuſque, Paulus proponit totam epiſtolæ huius materiam. Vnde ſtatim tractare incipit particulam illam in aliud euangelium: longo ſermone monſtrando quòd nulla authoritate ſuſcipiendum eſt aliud euangeliũ. Ad hoc enim affert authoritatem euangelij ſui, & geſta eum apoſtolis & Petro. [Sed licet nos,] apoſtoli, etiam meipſum computando. [Aut angelus de cœlo:] hoc eſt angelus ſanctus. [Euangelizet vobis præter quàm,] pro, præter id, [quod euangelizauimus vobis anathema ſit.] Obiiciebatur prædicationi Pauli quòd alij apoſtoli docebant oppoſitum: immo quòd ipſemet Paulus incõſtãs erat modo docens non ſeruari legalia & modo docens oppoſitum. Et propterea ad has obiectiones excludẽdas, excõmunicat ſeipſum & reliquos apoſtolos & etiam angelos ſanctos, ſi euangelizauerint aliud præter id quod euangelizauerat Paulus Galatis. ¶Si obiicis quòd par in parem & multo minus in maiorem caret imperio: ac per hoc Paulus non potuit excommunicare apoſtolos & angelos. Reſpondebit ipſemet Paulus quòd diuina authoritate hæc dicit. ¶At ſi quæris authoritatem diuinam, in promptu eſt euangelium Chriſti habens diuinam authoritatem: vtpote non à prophetis nec ab angelis, ſed ab ipſo verbo incarnato immediate traditum. Euangelica itaque authoritate ſupra omnes apoſtolos & angelos exiſtente vtitur Paulus. Et conditionalis eſt vera, quanuis tam antecedens quàm conſequens ſit impoſsibile, ſi angelus de cœlo euangelizauerit præter euangelium Chriſti, eſſet anathema. ¶Et bene nota quòd non dicit ſiquis vos aliquid docuerit quod non docuimus vos, ſed ſiquis euangelizauerit præter id quod euangelizauimus: ad ſignificandum quòd de ſpectantibus ad euangelicam

gelicam veritatem, de tollentibus euangelicam veritatem loquitur, ad differentiam aliorum impertinentium ad Euangelicam veritatem. ¶Anathema autem Græca dictio eſt ſignificans ſeiunctionem à communi vſu: quod in hominibus dicimus excommunicatum. [Sicut prædixi.] pro, prædiximus, [& nunc iterum dico.] Repetit ſententiam, ad ſignificandum matura deliberatione & immobili animo ſententiam hanc dicere: ne putaretur tanquàm ex impetu hæc ſcripſiſſe. [Siquis vobis euangelizauerit præter id quod accepiſtis, anathema ſit]vt hîc omnino Galatæ cognoſcant immutabilitatẽ Euangelij. [Modo enim hominibus ſuadeo] pro, confido, [an deo?] Rationem reddit ſuæ authoritatis qua audet & alios Apoſtolos & angelos excommunicare. Et interrogatiue ſignificat ſe in hoc confidere non hominibus ſed deo Eſt enim ſenſus. quia confidentia authoritatis meæ non innititur hominibus ſed deo. Coniunctio enim, monſtrat quòd rationem reddit excommunicationis prolatæ. Et dicit interrogatiue modo enim, ad confutandum dicentes quòd ipſe innititur authoritati hominum, modo excommunicans angelos confido ne in hominibus an deo? Quaſi dicat aperte, videtis quòd non hominibus ſed deo confido, excommunicans non ſolum Apoſtolos ſed angelos. [An quæro hominibus placere?] Non ſolum alienum eſt à me inniti authoritati humanæ, ſed etiam aliena eſt à me intentio placendi hominibus. Intellige vt homines diſtinguuntur contra deum. hominibus enim relatiue ad deum Paulus alibi dicit ſe placere. Et iuxta hanc diſtinctionem ſubiungit. [Si.] Deficit enim, [adhuc hominibus placerem, Chriſti ſeruus non eſſem.] Loquitur enim de hominibus è regione dei & Chriſti locatis. Et dicit ꝙ Chriſti ſeruus non eſſet, quia ſi placeret hominibus è regione ad Chriſtum, diſpliceret Chriſto. Et dixit hoc, vt quicquid humani eſt, alienum explicaret ab apoſtolatu ſuo. ab euangelizatione ſua. Crediderim quoque addidiſſe hoc, ad ſignificandum quòd non vt complaceat gentilibus. prædicat libertatem à legalibus, ſed ſolummodo vt quod Chriſti eſt euangelizet. [Notum enim vobis facio fratres Euangelium quod euangelizatum eſt à me.] Coniunctio enim, rationem reddi ſignificat excluſorum hominum tã ab authoritate quàm à ſtudio placendi. manifeſtat ſiquidem hoc ex eo quòd Euangelium nec habuit nec didicit ab homine. [Quia.] pro, quòd, [non eſt ſecundum hominem.] Prius declarauerat quòd apoſtolatus ſuus neque ab hominibus neque per hominem fuerat. modo declarat idem de Euangelio. Apoſtolatus enim

legationem ſignificat, Euangelium autem excuſationem & doctrinam. [Neque enim ego ab homine accepi illud neque didici] Quod dixerat non eſt ſecundum hominem, manifeſtat per partes. diſtinguendo quòd nec accepi nec didici ab homine. Quod dicit non didici, ad intellectum plane ſpectat, vnde & Græce proprie dicitur non doctus fui. Quod vero dicitur non accepi ad res quæ ſola narratione cognoſcuntur refertur. Et eſt ſenſus quòd non accepi Euangelium quo ad notitiam rerum geſtarum neque doctus fui quo ad notitiam myſteriorum difficilium, ab homine ita quòd nec geſta Chriſti nec myſteria fidei habuit ab homine. Et hunc eſſe ſenſum teſtatur ſubiunctũ è regione vnicum oppoſitum. [Sed per reuelationem Ieſu Chriſti.] Reuelatio ſiquidem Ieſu Chriſti contraponitur tam ad non accepiſſe quàm ad non didiciſſe ab homine. Ita quòd Chriſtus reuelauit Paulo non ſolum myſteria difficilium rerum fidei, ſed etiam res geſtas ab ipſo Chriſto. [Audiſtis enim conuerſationem meam aliquando in Iudaiſmo.] Manifeſtat quòd non ab homine didicit aut accepit Euangelium, ſed per reuelationem Ieſu Chriſti ex iis quæ ipſe Paulus egit ante conuerſionem ſuam, & in ipſa & poſt ipſam ordinate [Quod ſupra modum perſequebar eccleſiam dei.] hoc eſt quòd exceſsiue perſequebar eccleſiam dei. [Et expugnabam illam.] Intellige nõ quo ad ſpiritum, ſed quo ad corpus. Non enim expugnauit ſpiritualia eccleſiæ (immo ipſe vnus fuerat ex illis qui non poterant reſiſtere ſapientiæ & ſpiritui qui loquebatur in Stephano) ſed expugnabat eccleſiã quod ad corpora. nec quo ad corpora in totum ſed in parte, expugnabam illam partialiter quo ad corpora: occiderat enim Stephanum, & trahebat vinctos in carcerem: vt patet Actu. octauo. [Et proficiebam in iudaiſmo ſupra multos coætaneos meos] Superfluit meos. Profectũ olim ſuũ in Iudaiſmo narrat ſupra multos coætaneos tum ad ſignificandum quòd tunc non didicit res geſtas Chriſti: tum ad manifeſtandum quòd vacabat literis antequàm conuerteretur. Inferius enim oppoſitum inſinuabit de aliis Apoſtolis: vt cognoſcant Galatæ quòd ante conuerſionẽ non erat minor ſed maior aliis apoſtolis: vt vndique deferatur authoritati eius. [In genere meo abundantius æmulator exiſtens paternarum mearum traditionum.] hoc eſt inter Iudæos non prædicando gentilibus. zelator eram eorum documentorum quæ mihi tradita erant à patribus. Prius profectum ſuum in lege & prophetis (quibus fulcitur Iudaiſmus) modo zelum ſuum circa documenta Phariſaica cõmemorat. fuerat enim vt ipſe alibi dicit, Phariſæus:

riſæus: quorum ſecta tunc valde æſtimabatur. [Quum autem placuit ei.] pro, deo Manifeſtauerat quòd ante conuerſionem non didicerat Euangelium Chriſti ſed Iudaiſmum : modo manifeſtat à quo didicit in conuerſione [Qui me ſegregauit ex vtero matris meæ.] Eundem deum eſſe deſcribit à quo vocatus eſt qui eſt actor naturæ Hanc enim identitatem ſignificat ex naturali opere natiuitatis ſuæ ex vtero matris, attribuēs opus illud deo: quia vere eſt dei vt actoris naturæ. [Et vocauit per gratiam ſuam] Vocationem internam ſignificat non ex meritis ſed gratuito habitam. [Vt reuelaret filium ſuum in me.] Internam reuelationem, internum diſcere deſcribit dicendo in me more prophetarum multorum, qui ſic locuti ſunt deſcribēdo internas reuelationes. ¶ Vbi & aduerte eũdem deum actorem naturę vocantem ſe Paulũ, & patrem Ieſu Chriſti appellare. [Vt euãgelizarem illũ in Gentibus.] Nõ ſolũ explicat à quo & quomodo didicit ſed quorſum, ad euangelizandũ filium dei in Gentibus. Ad differentiam Iudęorum dixit in gentibus quoniam præcipua Pauli legatio præcipuumque ſtudium eius fuit ad euangelizandum in gentibus [Continuo non acquieui] pro, contuli, [carni & ſanguini.] Subiungit tertium ſcilicet quòd poſt conuerſionem à nullo homine didicit Et propterea explicat quid ſtatim poſt conuerſionem egerit, duabus negationibus & vna affirmatione. Prima negatio eſt non contuli carni nec ſanguini. hoc eſt non contuli reuelata mihi cum Iudæis coniunctis mihi carne & ſanguine, non conſului conſanguineos quid mihi agendum eſſet. Altera negatio eſt. [Neque veni.] pro, redij, [Hieroſolymam ad anteceſſores meos Apoſtolos.] pro, ad eos qui ante me fuerunt apoſtoli. Si obiicis quòd Actu. nono ſcribitur Paulum poſt conuerſionem veniſſe in Hieruſalem. ſcito quòd ea quæ refert ibi Lucas fuerunt poſt reditũ Pauli de Arabia. tacet ſiquidem Lucas peregrinationem Pauli in Arabia, quam Paulus hic explicat. Ita quòd hiſtorię ordo ex integro geſta ſupputãdo hinc accipiendus eſt. [Sed abij in Arabiã.] Ecce affirmatio, ad ſignificandum ꝙ illud fuit vbi non erat locus diſcendi Euangelium Chriſti ab homine. Tacet autem hic Paulus prædicationem ſuam in Arabia. [Et iterum reuerſus ſum Damaſcum.] Et ibi (vt Lucas dicit) multis diebus prædicabat, & confundebat Iudæos vſqueadeo vt per murum in ſporta demiſſus ſit. [Deinde poſt annos tres.] A conuerſione ſupputandi ſunt anni. [Veni.] pro, redij, [Hieroſolymam videre Petrum.] Non redij Hieroſolymam ad diſcendum, ſed viſendum Petrum. Et tunc geſta ſunt quæ Lucas narrat Hieroſolymis.

 [Et manſi

[Et manſi apud eum diebus quindecim] vt ipſa breuitas temporis monſtret quòd non didicit. Immo(vt Lucas refert) loquebatur & diſputabat ibidem cum Græcis. Et illi quærebant eum occidere. propter quod tam paruo tempore ibidem fuit: ne ſcilicet turbaretur eccleſia,in partibus illis pacifice agens, vt Lucas expreſſe narrat. [Alium autem Apoſtolorū vidi neminem niſi Iacobum fratrē domini.] Intellige quòd illa vice,illis quindecim diebus nullum alium Apoſtolorum vidit.alia ſiquidem vice poſt annos quatuordecim vidit etiam Ioannem : vt ipſe ſubiunget. ¶ Cur autem Iacobus Alphæi frater domini appelletur, tot diuerſa dicuntur vt nihil certi habeatur: niſi quòd conſanguineus erat domini Ieſu. Dicitur nihilominus frater domini ad differētiā Iacobi fratris Ioānis. Et forte nulla magis quadrare videtur ratio quàm quòd filius fuerit Ioſeph ex alia vxore. [Quæ autem ſcribo vobis,ecce, corā deo quia.] pro,quòd,[nō mentior.] Deum in teſtem inuocat quòd vera ſunt quæ ſcribit, propterea quòd pſeudapoſtoli hoc præcipue imponebant Paulo quòd erat diſcipulus Apoſtolorū.[Deinde veni in partes.] pro,regiones,[Syriæ & Ciliciæ.] Lucas ſub aliis verbis dicit quòd deduxerunt Paulum Cæſareā & dimiſerunt Tarſum, proculdubio Ciliciæ.[Erā autē ignotus facie eccleſiis Iudææ quæ erant in Chriſto]hoc eſt conuentibus Chriſtianorū. Narrat quòd in via egrediens ab Hieruſalem per Iudæam nec etiam erat cognitus : vt intelligamus quòd nullibi didicit. [Tantum autem auditū habebāt.] hoc eſt auditione perceperant [Quoniam] pro,quòd, [qui perſequebatur nos aliquando, nunc euangelizat fidem quam aliquando expugnabat] Intellige expugnare nitebatur Expugnabat affectu,nō effectu niſi quo ad corpora credentiū:vt ſuperius declarauimus [Et in me clarificabant.] pro glorificabant,[deum.

CAPVT II.

D Einde poſt annos quatuordecim.] A conuerſione Pauli ſupputa quatuordecim annos [Iterum aſcendi Hieroſolymam cū Barnaba, aſſumpto & Tito.] Narrat ita ſingulariter vt hiſtoria credatur. Et quū plures habuerit ſocios in hoc itinere horum tantū duorum meminit, quia hi tantum ſpectant ad ea quæ ſubiuncturus eſt.[Aſcendi autem ſecundum reuelationem.] Declarat Paulus quòd aſcenſus iſte principaliter fuit ex reuelatione ſpiritusſancti: vt intelligamus quòd non fuit principaliter ex decreto eccleſiæ Antiochenſis. Narrat ſiquidem Lucas Actu. decimoquinto quòd facta ſeditione non minima in Antiochia de circunciſio-

ne Gentilium, ſtatuerunt vt aſcenderent Paulus & Barnabas ad apoſtolos & preſbyteros in Hieruſalem ſuper hac quæſtione: verũ Paulus diuina reuelatione motus, aſcendit tunc in Hieruſalem ad conferendum euangelium ſuum cum Apoſtolis, vt intelligamus quòd aſcenſus ille ad conferendum, fuit ex diuina reuelatione ad tutandam autem libertatem Gentilium, fuit ex decreto eccleſiæ Antiochenæ [Et contuli cum illis euangelium quod prædico in Gentibus.] Non dicit & contuli cum illis euangelium quod prædico, ſed adiungit in gentibus ad ſignificandum quòd contulit cum illis euangelicam libertatem ab onere legalium, quam prædicabat in gentibus, Verum quia non cum omnibus hoc contulit, ſubiungit. [Seorſum autem ijs qui videbantur aliquid eſſe] Superfluit aliquid eſſe. Explicat modo, ſcilicet ſecreto, & cum quibus contulit: videlicet cum ijs qui videbantur, hoc eſt cum ijs qui ſpectabantur tanquam præcipui. Cur autẽ contulerit ſubiungit [Ne forte.] pro, ne aliquo pacto, [in vacuum currerem aut cucurriſſem.] hoc eſt ne aliquo modo fruſtra laborarem aut laboraſſem prædicãdo hãc libertatem Gentibus. Non ſunt hæc verba dubitantis an verum euangelizauerit, ſed dubitantis de fructu: an ſcilicet fructuoſe euangelizauit & euangelizaturus eſſet hanc libertatem. de fructu enim aperte loquitur dicendo ne in vacuum. Dubitat ſiquidem impediri fructum libertatis in gentibus ſi alij apoſtoli non approbaſſent eandem libertatem. Et merito erat dubitandum, tot Iudæis Chriſtianis reſiſtentibus Paulo & prædicantibus oppoſitum. Ideo itaque reuelatione ſpiritusſancti motus eſt ad conferendum hanc libertatem euangelicam cum alijs apoſtolis: vt illis laudantibus hãc libertatem, excluderetur timor infructuoſæ (quo ad hoc) prædicationis Pauli apud gentes. [Sed neque Titus qui mecum erat.] Manifeſtat ex facto concluſionem apoſtolorum & ſeniorum in Hieruſalem circa circunciſionem Gentilium. Aſcenderat enim Paulus (vt dictum eſt) propter duo. ſcilicet ad conferendum euangelium, & ad tutandam libertatem gentium à circunciſione. Et propterea ex facto circa Titum manifeſtat libertatem gentium probatam ab apoſtolis. [Quum eſſet gentilis.] genere. [Compulſus eſt circuncidi.] ab Apoſtolis & ſenioribus. Tunc ſiquidem facta eſt illa diffinitio de libertate Gentilium à legalibus quæ ſcripta eſt Act. 15. [Sed propter ſubintroductos falſos fratres, qui ſubintroierunt explorare libertatem noſtram quam habemus in Chriſto Ieſu vt nos in ſeruitutem redigerent.] Dictio aduerſatiua ſed, quadam ſequela ſtyli annexa eſt poſt primum, ſed neque Titus. Verum alio

refertur. nam refertur ad reddendam rationem eius quod dixerat ſeorſum autem ijs qui videbantur, Ita quòd quemadmodum diffinitionem Apoſtolicam manifeſtauit dicendo ſed neque Titus, ita rationem ſecreto conferendi cum primatibus refert dicendo ſed propter ſubintroductos. Acſi apertius dixiſſet. non ob pudorem, non quòd alios ſpernerem ſecreto contuli cum primatibus, ſed ad euitandum ſubintroductos falſos fratres. Chriſtianos ex Iudæis conuerſos ad baptiſmum, eo quòd legalia velut neceſſaria putabāt ſeruanda falſos fratres appellat. vtpote non vere Chriſtianos. Hæc ſiquidem fuit vera ratio quare non in publica ſynodo Paulus contulit Euangelium quod prædicabat in Gentibus. [Quibus nec ad horam ceſſimus ſubiectioni.] In illa ſynodo (vt refert Lucas Actu. 15.) multi Chriſtiani de ſecta Phariſæorum dicebāt quòd oportet circuncidi Gentiles & ſeruari legem Moyſi: inquit Paulus quòd non ſolum abſolute ſed nec ad horam ceſsimus ſubiectioni: hoc eſt vt ſubijcerentur gentes legi Moyſi & circuncisioni. ¶ Et ſignificanter addidit ſubiectioni, ad differentiam ceſsionis quam in proprijs factis fecit ſeruando in propria perſona legalia. hoc enim non erat cedere ſubiectioni gentium neque etiam Iudæorum, ſed erat cedere conſuetudini Iudæorum. [Vt veritas Euangelij permaneat apud vos.] Gentiles. Si enim ſubiectioni ceſsiſſemus quantūcunque parum, veritas euangelicæ libertatis periclitaretur apud vos Gentiles. [Ab ijs autem qui videbantur eſſe aliquid] Proſequitur Paulus effectum collationis. Interpoſuerat ſiquidem effectū ſynodi in Tito rationi quare ſecreto contulerat: modo autem proſequitur effectum collationis, interſerens tamen quales olim fuerant illi primates cum quibus contulerat. Et quos ſuperius dixit abſolute qui videbantur, modo dicit qui videbantur eſſe aliquid hoc eſt qui ſpectabantur tanquàm in precio habiti [Quales aliquando fuerint.] hoc eſt quàm alteri aliquando fuerint à ſeipſis qui modo videbantur eſſe aliquid. fuerant enim idiotę, piſcatores, & in nullo habiti precio, Quo contra de ſeipſo ſuperius dixerat quòd proficiebat ī Iudaiſmo ſupra multos coætaneos &c. ad magnificandam ſiquidem authoritatem ſuam interſerit hæc Paulus. [Nihil mea intereſt.] conſiderare ſcilicet iſtam differentiam. Acſi apertius dixiſſet contuli cum illis Euangelium, non conſiderando quales aliquando fuerint, ſed quales effecti ſunt per gratiā dei. Vnde & ſubiungit rationem quare nihil ſua intereſt conſiderare ſtatum præteritum Apoſtolorum [Deus enim perſonam hominis non accipit.] deus ad merita reſpicit, non ad perſonas, gratia

tia ſua metitur non qualitatibus perſonarum. [Mihi enim qui videbantur eſſe aliquid] ſuperfluit eſſe aliquid Et explicat fructū collationis. Nihil contulerunt] Nihil appoſuerunt, nihil tradide rūt notitię: ad hoc enim hæc omnia refert vt mõſtret quòd nihil ad ab eis didicit [Sed ecõtra quum vidiſſent quòd creditum eſt mihi euāgelium præputij,] hoc eſt inter Gentiles. Nõ ſufficit Paulo manifeſtare negatiuum fructum collationis (quòd ſcilicet nihil ſibi contulerint) ſed adiungit fructum affirmatiuum ſcilicet ſocietatis. [Sicut & Petro circunciſionis] hoc eſt Iudæorum. Diſcurrebat ſiquidem Petrus per regionem Iudæorum euangelizans Iudęis Paulus autem ad euangelizandum gentibus profectus erat. [Qui enim operatus eſt Petro in apoſtolatum circunciſionis, operatus eſt & mihi inter gentes.] ro, in gentes Per hanc parentheſim effectum manifeſtat in quo viderunt quòd Paulo creditum eſt euangelium præputij ſicut & Petro circunciſionis. Fuit autē effectus iſte quòd illemet deus qui operatus eſt (hoc eſt qui exercuit vim ſuæ efficaciæ) per Petrum in Apoſtolatu inter circunciſos, idem operatus eſt, exercuit vim ſuam per me inter gentes. Videbant enim fructum conuerſionis Iudæorum per Petrum, & fructum cõuerſionis Gentilium per Paulum. videbant deum conferre dona ſpiritusſancti (puta donū linguarum) per Petrū inter circunciſos, & per Paulum inter gentes. videbant miracula per Petrum fieri inter circunciſos, per Paulum inter gentes. In his enim effectibus videbant deum operari, hoc eſt exercere vim operis ſui: per Petrum quidē inter circunciſos, per Paulum autem inter gentes. ¶ Et intellige hāc differentiam penes multitudinem hoc eſt ille in multitudine circunciſorum, iſte in multitudine gentium. Quod ideo oportet intelligere, ne præcidamus à Petro Gentiles, & à Paulo Iudæos. ſed quod multitudinis erat intelligamus ſignificari [Et quum cognouiſſent gratiam quæ data eſt mihi.] Dixerat quum vidiſſent: proſequitur, & quum cognouiſſent gratiam Apoſtolatus quæ data eſt mihi à CHRISTO. [Iacobus & Cephas & Ioannes.] Euangeliſta. ¶ Hinc clare habes, prudens lector quòd Petrus ſexto aut fortè ſeptimo anno Claudij Cæſaris erat Hieroſolymis. Nam quartuſdecimus annus à conuerſione Pauli, ſextus ſaltem ſeu ſeptimus annus imperij Claudij fuit: nam Tiberio (qui annis vigintiduobus cum dimidio imperauerat) ſucceſsit Caius imperans annis tribus & menſibus octo, cui ſucceſsit Claudius. decimooctauo autem vel decimonono anno imperij, Tiberij Paulus conuerſus eſt. quum prædicationem Ioannis Baptiſtæ

conſtet anno quintodecimo imperij Tiberij incœpiſſe.[Qui videbantur columnæ eſſe]hoc eſt qui ſpectabantur tanquam columnæ ſuſtentantes eccleſiam Chriſti.[Dextras dederunt mihi & Barnabæ ſocietatis.]Ecce fructus collationis,non ſumus effecti diſcipuli ſed ſocij præcipuorum Apoſtolorum.[Vt nos]Iremus prædicatum.[In gentes,ipſi autem in circunciſionem.]hoc eſt in Iudæos.[Tantũ vt pauperum memores eſſemus.]Hoc charitatis officium ſocialiter initum eſt,vt pro pauperibus qui erant Hieroſolymis procurarent eleemoſynas à Gentilibus.[Quod etiam ſolicitus.]pro,diligens [fui hoc ipſum facere.] Hanc Pauli diligẽtiam habes in vtraque epiſtola ad Corinthios. [Quum autem veniſſet Cephas.]pro, Petrus, [Antiochiam.]Non ſufficit Paulo mõſtraſſe æqualem alijs Apoſtolis primis, ſed mõſtrat ſe quoque exhibuiſſe maiorem in actione ſummo Apoſtolorum vertice Petro [In faciem.]pro,in facie, [ei reſtiti:quia reprehenſibilis.]pro reprehẽſus[erat.]Hãc rẽ geſtam ſummariè Paulus proponit & deinde per partes explicat.Duo propoſuit,& quòd Antiochiæ in facie reſtitit Petro, & quòd reprehenſus erat Petrus ¶[Et ab hoc ſecundo inchoat dicendo [Priuſquam enim venirent quidam à Iacobo]Hieroſolymitanam eccleſiam gubernãte.[Cum gentibus edebat.]q̃ Iudæis nefas erat [Quũ autem veniſſent.]illi à Iacobo. [Subtrahebat & ſegregabat ſe.]Petrus ab eſu cũ Gentilibus [Timens eos qui ex circunciſione erant.] Fuerat enim alias Petrus reprehenſus à Iudæis de hoc quòd cum Gentilibus(Cornelio ſcilicet centurione & ſuis) mãducaſſet.[Et ſimulationi eius conſenſerunt.] pro,& vna cum illo ſimulauerunt,[& cæteri Iudæi.]qui erant Antiochię Chriſtiani [Ita vt Barnabas.] Vide quantum progrediebatur hoc malum [Duceretur ab illis in illam ſimulationẽ.] pro,pariter abduceretur in illorum ſimulationem Appellat Paulus hanc Petri & ſequacium ſubductionem à comedendo cum Gentilibus , ſimulationem referendo ad obſeruationem legis:quoniam hoc in veritate non faciebant vt obſeruarent legem : ſed erat ſimulata obſeruatio legis [Sed quum vidiſſem quòd non recte ambularent ad veritatem euangelij.]Nota modum loquendi,ſed quum vidiſſem.inſinuantis ſiquidem eſt quòd aliquantulum tolerauit Paulus (puta per triduum)ſed quum vidiſſem quòd hæc nõ erat recta via ad veritatem euangelij. Hinc enim intelligo Petrum reprehenſum.Gentiles ſiquidem hanc nouitatem videntes reprehendebant(nõ tamẽ coram)quòd Petrus faciebat:& ideo Paulus proponẽs hanc hiſtoriã dixit quia reprehenſus erat,ſcilicet à Gẽtilibus ægrè ferẽtibus

hanc

hanc nouitatem [Dixi Cephę.] pro, Petro, [coram omnibus.] Declarata illa particula quia reprehenſus erat, declarat aliam ſcilicet in facie ei reſtiti, quod enim dixerat in facie, modo dicit coram omnibus. [Si tu quum Iudæus ſis, gentiliter viuis & non Iudaice, quomodo gentes cogis Iudaizare?] Cogis inquit exēplo facti tui. facta enim ſuperiorum non tam inuitant quàm cogunt ſubditos ad imitationem. [Nos natura Iudæi] Dixerat quòd non recte ambulabant ad veritatem euangelij. & propterea declarat quòd hæc vergebant in detrimentum veritatis euangelicæ. Et ſunt hæc verba Pauli ad Petrum, longam habentia conſtructionem. Nos inquit natura Iudæi, hoc eſt nati obſeruatores legis. Non dicit nos natura iuſti, ſed Iudæi ſub legis diuinæ regula nati. [Et non ex Gentibus peccatores.] hoc eſt & non ex parentibus Gentilibus nati peccatores, id eſt ſine legis diuinæ regula viuētes. Ex hoc enim quòd ex Gentibus homines naſcebantur, habebant quòd ſine diuinæ legis regula viuerent peccatores. hoc enim ē regione reſpondet ad nos natura Iudæi. [Scientes autem.] Superfluit autem. [Quod non iuſtificatur homo ex operibus legis, niſi per fidē Ieſu Chriſti.] Duas conditiones ipſorum apoſtolorum præmittit. Alteram tāquam ex naturali origine à patribus dei cultoribus. nos natura Iudæi non ex gentibus peccatores. Alteram ſcientiæ infuſæ, quòd non ex operibus legis ſed per fidem Chriſti iuſtificatur homo Et tunc ſubiungitur tertia conditio, quæ eſt executionis ſcientiæ. [Et nos in Chriſtū Ieſum credimus.] pro, credidimus, [Vt iuſtificemur ex fide Chriſti & non ex operibus legis] Credere enim in Chriſtum ad conſequendam iuſtificationem eſt exequi ꝙ ſcim⁹ de iuſtificatione conſequenda mediante fide Chriſti. Et ad maiorem explicationem idem quod ſuperius dixit ſcitum, modo ſubiūgendo repetit vt rationem intentionis. [Propter.] pro, propterea. [quod ex operibus legis non iuſtificabitur omnis caro.] Vt dictū eſt, quod erat ſcitum, modo explicatur intētum, immò vt ratio intentionis. Et dicit omnis caro, ad comprehendendum tam Iudæos quàm Gentiles: caro enim pro homine ponitur. [Quòd ſi quærentes iuſtificari in Chriſto.] Poſt tres conditiones ipſorum Apoſtolorum, argumentum intentum format Paulus aduerſus ſimulationē Petri, quòd ſi nos quærentes iuſtificari in Chriſto. [Inuenti ſum⁹ & ipſi peccatores.] deſerendo legem, non ſeruando legem. Nota & ipſi: quoniam refertur ad id quod dixerat, & non ex gentibus peccatores. Significat enim quòd ſi nos quoque in Chriſto deſerentes obſeruationem legis inuenti ſu nus peccatores, quemadmodum

nati ex gentibus inuenti ſunt peccatores: vtpote ſine obſeruatione diuinæ legis Factum ſiquidem Petri & ſequacium quantum ex propria natura facti eſt ſignificat Iudæos in Chriſto peccatores: quoniam ſignificat libertatem euangelicam eſſe peccatum quoniam ſignificat non ſeruare legalia eſſe materiam timoris coram viris iuſtis qui venerant à Iacobo. [Nunquid Chriſtus peccati miniſter eſt?] Quum debuiſſet inferre ergo Chriſtus peccati miniſter eſt, reuerentius loquens interrogatiue exaggerauit, nunquid Chriſtus peccati miniſter eſt? Et vere Chriſtus peccati miniſter fuiſſet, ſi Iudęos conuerſos non obſeruare legem peccatum eſſet, quoniam fuiſſet miniſter libertatis peccandi. [Abſit] Horrentis eſt [Si enim quæ deſtruxi, iterum hæc reædifico.] pro, ædifico, [præuaricatorem me conſtituo] Crediderim ego ab hoc loco verba Pauli ad Galatas eſſe declaratiua eorum quæ dixerat Petro. In cuius ſignum hactenus locutus eſt pluraliter, modo incipit loqui ſingulariter. In primis ſiquidem declarat illam particulam inuenti ſumus, & ipſi peccatores, ex eo quòd ſi legalia quæ credendo in Chriſtum deſtruxit iterum ædifico ſeruando illa, pręuaricatorem me conſtituo credendo in Chriſtum, meipſum definio facto reædificationis præuaricatorem credendo in Chriſtum. [Ego enim per legem, legi mortuus ſum] Prius declarauit qua ratione illa particula inuenti ſumus & ipſi peccatores, ſequitur ex reditu ipſorum ad legalia: modo manifeſtat quòd ſecundum veritatem non inueniuntur peccatores Iudæi deſerentes legalia in fide Chriſti: ex hoc enim quòd ipſius veteris legis authoritate ego Iudæus credẽs in Chriſtum mortuus ſum ipſi legi veteri, non debeo amplius viuere ſecundum cærimonias legis veteris. Nec oportet afferre loca legis in quibus hoc ſancitum eſt: quoniam vniuerſa de Meſia prophetata huc tendunt [Vt deo viuam, Chriſto cõfixus ſum cruci] pro, Chriſto concrucifixus ſum. Manifeſtat poſtremo quod dixerat, non ex operibus legis, ſed per fidem Ieſu Chriſti iuſtificari homines: manifeſtando vitam animæ per mortẽ Chriſti, mediante fide iuſtificãte prouenire. Vnde & duo extrema proponit. Alterũ tanquam vltimum fructum, vt deo viuam. Alterum tanquam principium, Chriſto concrucifixus ſum, immo tanquam & principiũ & meritum. In eo enim quòd dixit Chriſto, principium, in eo vero quòd dicit concrucifixus ſum, meritum ſignificat. Concrucifixum intellige fide per dilectionem operante. hoc eſt fide, affectu ac factis imitãtibus Chriſtum crucifixum. [Viuo autem iam nõ ego, viuit vero in me Chriſtus.] Explicat illã particulã vt deo viuã.

Explicat

Explicat autẽ tanquã corrigens quod dixerat in prima perſona viuam,dicendo ꝙ iam non ego viuo , ſed viuit in me Chriſtus: hoc eſt actiones vitales meæ(intelligere,cogitare,amare,delectari, triſtari cupere,operari)iã nõ ſunt meæ,iã nõ procedũt à me ſed ſunt Chriſti in me,ſed procedunt à Chriſto in me. Qui enim Chriſto concrucifixus eſt pro ratione omnium ſuarum actionum habet Chriſtum : & ita Chriſtus in eo regit, diſponit ac vtitur omnibus internis & externis actionibus,vt Chriſtus in eo viuere merito dicatur.[Quod aũt nũc viuo in carne] Explicat alteram particulã, Chriſto concrucifixus ſum .Et per viuere in carne,intellige viuere viatorũ in carne mortali. [In fide viuo filij dei qui dilexit me] interno amore. [Et tradidit]externa oblatione ĩ ara crucis.[Seipſum pro me.]In textu Græco articulus præponitur dictioni fide, ad ſignificandũ ſpecialẽ articulũ fide de morte filij dei. Eſt enim ſenſus viuo in ea fide quę eſt filij dei,qui dilexit,&c.Intẽdit enim & ſignificat ꝙ vita animæ eſt ex fide articuli mortis Chriſti. Quẽ penes tria ad propoſitũ deſcribit.Primo ſecundũ diuinitatem,dicẽdo filij dei,& in hoc tangit vim efficaciæ vitalis mortis Chriſti hoc eſt efficacię ad cõferẽdũ vitã nobis. Deinde ſecũdũ internã Charitatẽ Chriſti,dicendo qui dilexit me Et demũ ſecundũ externã oblationẽ ſuijpſius in ara crucis,dicendo & tradidit ſemetipſum pro me. Ex his enim tribus integratur articulus fidei mortis Chriſti pro ſalute humani generis.[Nõ abijcio.] pro,reijcio, [gratiã dei] vitã mihi ſic cõferentẽ ſine meis meritis,ſine operibus meis.hoc enim ſignificat dicẽdo gratiã.gratia enim nõ eſſet gratia ſi ex noſtris operibꝰ ſeu meritis eſſet.Et dicit reijcio, ego Chriſtianus qui iã ſuſcepi gratiã hãc dei ¶Et ſubiũxit hoc nõ adiectitie,ſed tanquã intẽtã cõcluſionẽ.huc eni tendũt omnia dicta.ſ. ꝙ ex fide mortis Chriſti iuſtificamur & viuimꝰ,ac ꝑ hoc ꝗ ex opibꝰ legis (ſiue iudicialibꝰ,ſiue moralibꝰ,ſiue cerimonialibꝰ)docẽt iuſtificari hoĩes,reiiciunt gratiã dei per mortẽ Chriſti collatã.hi eñ ex meritis, ac ꝑ hoc nõ ex gratia mortis Chriſti iuſtificari q̃rũt. Vnde & apertius hoc manifeſtando ſubiungit.[Si enim per legẽ iuſtitia.] hoc eſt ſi per obſeruationẽ legis tã in moralibꝰ q̃ in iudicialibus quã in cærimonialibus iuſtitia hominis qua iuſtificamur, qua remittũtur peccata,eſſet.[Ergo gratis.]ꝓ,fruſtra,[Chriſtꝰ mortuꝰ eſt]patet ſequela quia iã haberetur iuſtificatio remiſsiuã peccatorum ſine morte Chriſti. Ex quibus manifeſte deduxit Paulus quod Petro dixerat non iuſtificari aliquẽ per opera legis, ſed per fidẽ Ieſu Chriſti. declarãdo per fidẽ Ieſu Chriſti mortui pro nobis. Vbi Paulꝰ nõ ſolũ declara-

declarauit dicta ad Petrum, ſed monſtrauit Galatis quòd ſubeundo ſeruitutem legalium, reijciunt gratiam dei collatam per mortem Chriſti quam acceperunt.

CAPVT III.

O Inſenſati,] pro, ſtulti, [Galatæ.] Tractat hic illã particulam, miror quòd tam cito tranſferimini ab eo qui vos vocauit in gratia Chriſti longo ſermone tractãs gratiam Chriſti etiam ex lege, & qualis ſit, inchoans à vera ratione admirandi, eo quòd velut faſcinati deuiant Non autem iniuriando ſed manifeſtandó correctionis gratia proprium Galatarum defectum, vocat eos ſtultos: hoc eſt imprudentes. tum quia naturaliter Galatæ imprudentes dicuntur. tum præcipue quia hic defectus eſt ad propoſitum de quo agitur. [Quis vos faſcinauit.] hoc eſt ad ſimilitudinem ludificantis ſenſus, fecit vobis apparere contrarium eius quod eſt. [Non obedire veritati.] Ecce ad quid vos faſcinauit, ad non obtẽperandum veritati. Intendit enim, quis vobis fecit apparere fidem Chriſti non ſufficere ad ſalutem (quod eſt cõtrarium veritati) ſed oportere ſeruare legalia: quod eſt non obtẽperare veritati, ſed apparentiæ. [Ante quorum oculos,] pro, quibus ante oculos, [Ieſus Chriſtus proſcriptus,] pro, præſcriptus eſt, [& in vobis crucifixus.] Superfluit &. Declarat alienã ab omni ratione eſſe huiuſmodi faſcinationẽ, ex eo quòd Galatis ante eorũ oculos prius ſcriptus eſt Ieſus Chriſt⁹, in ipſis Galatis crucifixus. Metaphoricus eſt ſermo. & metaphora quidem tẽdit ad hoc quòd ludificari in ijs quæ ſolum apparuerũt viſui tolerabile eſt, ſed ludificari in ijs quæ vidimus nõ prius ſcripta ſed ſcribi, intolerabile eſt. nihil enim certius viſu diſcernitur quàm quod oculis videmus ſcribi. nã & mora & dearticulatio ſingulorũ characterum plus certificat viſum quàm ſimpliciter videre rem aliquam, ſeu ſcriptum aut pictum aliquid Et propter hoc dicit quibus ante oculos præ, id eſt prius quam eſſetis integri Chriſtiani, ſcriptus eſt ſignificatur enim quod ipſa ſcriptio fuit ante oculos. Senſus autem intentus per hanc metaphorãſ, eſt quod prius Ieſus Chriſtus eſt ſcriptus, hoc eſt per ſingula certificatus, vobis ante mentis oculos Quod quomodo fuerit, inferius ſubiũget. nec qualitercunque eſt ante veſtræ mentis oculos Ieſus Chriſtus per ſingula certificatus vobis, ſed crucifixus in vobis: hoc eſt multa patiens in vobis: hoc eſt multis malis perpeſſis à vobis pro Chriſto venio iterum Romam dixit Chriſtus ad Petrum. iterum crucifigi: ſignificans quod crucifigendus erat in Petro. Iuxta hunc

enim

enim ſenſum Chriſtus crucifixus in Galatis dicitur, eò quòd Galatæ cruciati ſunt propter Chriſtum. Aeſi apertius dixiſſet quis vos faſcinauit poſt viſum Chriſtum ſcriptum in vobis, & poſt tactum eundem crucifixum in vobis? quaſi diceret poſt viſum & tactum [Hoc ſolum à vobis volo diſcere] Explicat ſingula propoſita: incipiens ab illa particula prius ſcriptus eſt, confutando eos. [Ex operibus legis ſpiritum accepiſtis an ex auditu fidei?] Acceperant Galatæ ſpiritumſanctum in dono linguarum ſeu prophetiæ & miraculorum. Et ex hoc conuincit eos Paulus: quoniam legalia ignota erant Galatis, & audientes fidem Chriſti immo obedientes fidei Chriſti acceperant ſpiritumſanctum. In primitiua enim eccleſia per impoſitionem manus Apoſtolorum dabatur ſpiritusſanctus ſenſibiles faciens effectus: vt in pluribus locis ſcriptum eſt in Actis apoſto. & in epiſtol. Pauli. Et hoc eſt fuiſſe eis ſcriptum Ieſum Chriſtum ante eorum oculos. prius enim per ſpiritumſanctum ſcriptus eſt cum euidentibus ſignis. [Sic ſtulti eſtis.] Rationem reddit alterius particulæ ô ſtulti Galatę [Vt cũ ſpiritu cœperitis.] Superfluit vt. [Nũc carne cõſummamini] Ecce manifeſtæ ſtultitiæ actus incœpiſſe à ſpiritu ſancto, & perfici velle in carnalibus. Prudentiæ enim ordo exigeret vt qui incœpiſſent in carnalibus cærimoniis, perfectionem quærerent in ſpiritu, vt à carnalibus aſcenderet ad ſpiritualia. Sultitiæ autem eſt, à celſitudine ſpiritus profectam ſalutem velle perficere in carnalibus cærimoniis. In quod Galatæ incurrebant: quoniam ſpiritumſanctum prius acceperant, & modo inducebantur à pſeudoapoſtolis ad perfectionem habendam ſeruando carnales legis cærimonias [Tanta paſsi eſtis.] Declarat aliam particulam, in vobis crucifixus. commemorando quanta paſsi pro Chriſto ſunt. [Sine cauſa,] pro, fruſtra, [ſi tamen ſine cauſa,] pro, fruſtra. Fruſtra dicit eos paſſos, pro quanto reiiciunt gratiam libertatis euãgelicę. Et adiungit ſi tamen fruſtra: quia ſperat reducere eos ad viam rectam & ſic non fruſtra paſsi fuiſſent. Significatur enim hic quòd quæcunque facta bona & mala perpeſſa à iuſtis ſunt fruſtra ſi decedunt à gratia, ita ꝙ non redeunt ad illam: non autem ſunt fruſtra ſi redeunt. hoc eſt eni quod cõſueuit dici de meritis, illa reuiuiſcũt quæ mortificata fuerunt. ¶ Et dicũtur fruſtra: quia corona quam meritis ſibi parauerant priuantur, eo ꝙ ponunt illi obicem. [Qui ergo tribuit,] pro, ſuppeditabat, [vobis ſpiritũ, & operatur,] pro, operabatur, [virtutes,] pro, potẽtias, [in vobis ex operib' legis, an ex auditu fidei?] Infert vt cognoſcant ſui faſcinationem. Conferte

præterita dona dei in vobis cum altera cauſarum ſcilicet legalibus vel fide. & diſcernite an deus qui ſubminiſtrabat vobis tum ſpiritumſanctum in donis linguarum ſeu prophetiæ, tum exercebat in vobis virtutes miraculorum. an hoc faciebat ex hoc quòd operabamini opera legis (quæ tunc omnino erant vobis ignota) an ex hoc quòd audiſtis obediendo fidei. ¶ Aduerte quòd Græcæ dictiones ancipites ſunt ad præſens vel præteritum imperfectum: ſuppeditabat, operabatur, ſuppeditat, operatur. & propterea interpretes ſequũtur quod eis magis placet. Nobis viſum eſt quadrare contextui & ſententiæ præteritũ, quòd hæc enim fuerint in præterito, certum eſt: quòd autem perſeuerarent apud Galatas, non conſtat [Sicut ſcriptum eſt.] Superfluit ſcriptum eſt, Legendũ eſt. [Sicut Abraham credidit deo.] Et eſt ſenſus vere ex fide habuiſtis ſpiritum à deo quemadmodum Abraham credidit deo: imitamini Abraham, vos enim credendo accepiſtis ſpiritumſanctum ſicut Abraham credidit deo. [Et reputatum eſt illi ad iuſtitiam.] Similis fructus fidei in vobis eſt fructu fidei in Abraham. nam illi, credere imputatum eſt ad iuſtitiam: & vos credendo accepiſtis ſpiritumſanctũ iuſtificantẽ vos. [Cognoſcite ergo quia,] pro, ꝙ, [qui ex fide ſunt, hi ſunt filij Abrahæ.] Dictio Græca anceps eſt ad cognoſcite vel cognoſcitis. Et proculdubio præcedentibus quadrat cognoſcitis. quãuis etiam quadret cognoſcite: ex hoc enim ꝙ vos iuſtificati eſtis credendo quemadmodũ Abrahã iuſtificatus eſt credendo, optime excitantur cognoſcite ergo. Et etiã congrue aſſeritur cognoſcitis ergo, hoc eſt habetis vnde cognoſcitis, ꝙ qui ex fide cõſtant hi ſunt filij Abrahę, filij proculdubio imitatione [Prouidẽs.] pro, prȩuidẽs, [aũt ſcriptura] hoc eſt actor ſcripturę deus [Quia.] ꝓ, quòd, [ex fide iuſtificat gentes deus.] Non ſolũ imitatione ſed generatione ſpirituali manifeſtat ꝙ Gentiles credẽtes ſunt filij Abrahę. Ad hoc enim inducit ſcripturã præuidentem deũ iuſtificaturũ gentes ex fide, & ideo prædicentẽ. [Prȩnũciauit,] pro, præeuangelizauit. quod plus eſt quàm prænunciare. [Abrahæ] Gen. 12. [Quia.] pro, ꝙ, [benedicentur in te omnes gentes] non carnali ſed ſpirituali generatione. mediante enim Chriſto filio Abrahæ, omnes fideles ſunt filij Abrahę geniti ex fide [Igiť qui ex fide ſunt, benedicentur] pro, benedicuntur, [cũ fideli Abraham] Filij ſimiles patri, credentes ſimiles credenti, benedicuntur in ſcriptura cum fideli (hoc eſt credente) Abraham, cui dictum eſt tunc, Benedicam tibi, eriſque benedictus. [Quicũque enim ex operibus legis ſunt.] Hactenus manifeſtauit quòd ex fide iuſtificati ſunt Galatæ quemadmodum

admodum Abrahã, atque ex eadam fide benedicti ſunt cum Abraham: modo manifeſtat alteram partem, quòd non ex operibus legis propoſuerat enim ex operibus legis an ex fide. ¶[Quum autem dicit quicunque enim ex operibus legis ſunt, hoc eſt conſtant, intellige formaliter & pure hoc eſt quatenus ex operibus legis præciſe conſtant comprehendendo moralia, iudicialia & cærimonialia [Sub maledicto,] pro, ſub maledictione ſunt. Et rationem reddit. [Scriptum eſt enim.] Deuteronomij vigeſimoſeptimo. [Maledictus omnis qui nõ permanſerit,] pro, permanet in omnibus quæ ſcripta ſunt in libro legis vt faciat ea. Et occurrit ſtatim quæſtio quo pacto valet textus iſte ad inferendũ quod Paulus dixerat omnes qui ex operibus legis conſtant ſub maledictione eſſe. nam textus iſte conſtituit ſub maledictione delinquẽtes ſolos. Paulus autem affert ad probandum quòd omnes ex operibus legis conſtantes, ſub maledictione ſint. ¶Solutio eſt quòd omnes ex operibus legis conſtantes præciſe, ſunt delinquentes: ac per hoc omnes ſunt ſub maledictione. omnes autem eſſe delinquentes, & ex verbis Petri Apoſtoli Act. 15. Quid tentatis imponere iugum quod neque nos neque patres noſtri portare potuimus, & ex ratione patet quia ſine gratia impoſsibile eſt vniuerſalem legem ſeruare. Et Paulus ſtatim idẽ manifeſtabit ſubiungendo. [Quoniã,] pro, quòd, [autem in lege nemo iuſtificatur apud deum.] Aequipollere cẽſet Paulus eſſe ſub maledictione & non eſſe iuſtificatum apud deum. Et vere ſic eſt. quantumcunque enim homo iuſtificatus ſit apud homines, ſi non eſt apud deum iuſtificatus, ſub maledictione eſt dei: & quo ad culpam & quo ad pœnam. Et propterea ad manifeſtãdum ꝙ omnes qui ex operibus legis præciſe conſtãt, ſint de numero delinquentium, aſſumit eòſdem non iuſtificari apud deum. Et hoc dicit manifeſtum eſſe ſubiungendo. [Manifeſtum eſt] Et vnde manifeſtum eſt ſubiungit ex Abacuc. cap. 2. [Quia iuſtus ex fide, viuit,] pro, viuet. Hæc authoritas ex Abacuc. 2 diffuſe tractata eſt in epiſtola ad Roman. Et debet fieri punctum poſt ex fide. ad differentiam enim iuſti ex lege dicitur quòd iuſtus ex fide eſt ille de quo vere aſſeritur ſimpliciter & abſolute, viuet [Lex autem non eſt ex fide.] hoc eſt iuſtitia legis non eſt iuſtitia ex fide, immo è regione condiuiduntur fides & lex operum, iuſtitia fidei & iuſtitia operum. [Sed qui fecerit ea.] Deeſt, homo, [viuet in illis.] Hęc ſententia ſumpta eſt ex Leuit. cap. 18. E regione ad id quod dixerat iuſtus ex fide viuet, modo dicit qui fecerit ea, mãdata legis (hoc eſt iuſtus ex operibus legis) viuet in illis. in illis operibus,

ribus, & non ſimpliciter & abſolute, viuet ſecundum quid, hoc eſt vita quam merentur iuſta opera vel vita præſenti: bona enim præſentis vitæ promittebat lex vetus. Iuſtus autem ex fide, viuet abſolute & vita æterna. [Chriſtus nos redemit de maledicto,] pro, maledictione, [legis.] Monſtrato defectu operum legis ſimul cum ſufficientia fidei manifeſtat fidem qua iuſti ſimus eſſe fidem Chriſti. ad hoc enim ſubiungit modum quo Chriſtus mercatus eſt nos Iudæos de maledictione legis. [Factus pro nobis maledictũ,] pro, maledictio. Quemadmodũ Chriſtus mortuus redemit nos à morte ita Chriſtus maledictio redemit nos de maledictione. [Quia ſcriptum eſt]Deute.21 [Maledictus omnis qui pendet in ligno.] Sic enim in trãſlatione Septuaginta habetur. Nec refert quo ad ſententiam dicere maledictus aut maledictio. Et ſimiliter non refert ſubintelligere deum, maledictio dei ſeu maledictus à deo, quem Paulus tacuit. non refert inquam: quoniam ſermo eſt de maledictione pœnæ, & conſtat omnem pœnam eſſe à deo. Et legendo maledictus, ſenſus eſt planus quia vere ad malum pœnæ & infamiæ dictus (hoc eſt factus, addictus) eſt à deo omnis qui pendet in ligno. legendo vero maledictio, proprie ſermo cauſalis eſt: hoc eſt ex maledictione dei quicunque pendet in ligno. ¶ Nec hæc dedecent Chriſtum, qui & mortem & quæcunque ſunt vituperij & pœnarum ſuſcepit pro nobis. ¶ Poteſt nihilominus ſignificari excellentia nimia maledictionis mali pœnæ, dicendo in abſtracto quod factus eſt maledictio: vt intelligamus quòd repletus eſt tanta maledictione vt dicatur maledictio. vere enim ſuſtinuit omne genus maledictionis, & propterea Paulus dixit quòd factus eſt maledictio. [Vt in gentibus benedictio Abrahæ fieret in Chriſto Ieſu.] Nõ ſolũ vt nos Iudæos inquit Paulus eriperet de maledictione legis factus eſt maledictio, ſed etiam vt inde promiſſa Abrahę benedictio adimpleretur in gentilibus. [Vt pollicitationẽ,] pro, vt promiſsionẽ, [ſpiritus accipiamus per fidẽ.] Exponit benedictionem promiſſam Abrahæ, eſſe promiſsionẽ ſpiritus non terreni principatus, eſſe promiſsionem ſpiritualium nõ carnalium bonorum. Et hanc eſſe communem Iudæis & Gentilibus ſignificat, dicendo accipimus. Modũ autẽ explicat dicendo per fidem, per fidem enim habetur & ſpiritus & multiplicatio ſpiritualium bonorum [Fratres ſecundum hominem dico,] Quia Galatæ ſeducebantur authoritate legis Moyſi, ideo Paulus multiplicat rationes ad monſtrandum infirmitatem legis & excellentiam fidei ex contentis in libris Moyſi. Et quoniam attulerat promiſsionem

factam

factam Abrahæ, intendit modo ex excellentia illius promiſsionis monſtrare legem finitam eſſe in aduentu Chriſti, & nec etiam Iudæos (quibus ſolis erat data) teneri amplius ad obſeruationem illius, Ita quòd duas differentias inter legem & promiſsionem intendit. Alteram quo ad tempus: quia lex finitur ad Chriſtum, promiſsio autem incipit impleri in Chriſto alteram quo ad extenſionem: quia lex ſolos Iudæos ligabat, promiſsio autē ad omnes nationes mundi ſe extendit. Inchoat autem hoc præmittendo quòd humano more loquitur de promiſsione dei facta Abrahę tanquàm de teſtamento: vt etiam humana ratione trahat Galatas ad reſipiſcendum. [Tamen hominis confirmatum teſtamentum.] Ordo literæ eſt. teſtamentum hominis confirmatum tamen. Et aduerſatur tamen ad hominis. Eſt enim ſenſus teſtamentum quanuis hominis confirmatum tamen. Homo enim eſt quid caducum: & nihilominus tantæ eſt authoritatis quòd authorizatum eius teſtamentum. [Nemo ſpernit.] pro, reiicit, [aut ſuperordinat.] Vere ſecundū humanam rationem & ſecundum humanum morem ita fit, quòd authorizatum teſtamentum hominis nullus reiicit adimendo aliquid aut ſuperordinat addendo aliquid: ſed executioni demandatur prout firmatum eſt. Hinc enim intelligi vult quòd multo magis teſtamentum dei adimpleri debet, nulla demptione, nulláue additione facta. Propterea & ſubdit. [Abrahæ dictæ ſunt promiſsiones & ſemini eius.] Gen. 15. 17. & 22. Expreſſa fit mentio etiam ſeminis. Geneſ. autem. 12. implicite fit ſeminis mentio. ¶ Promiſsiones autem pluraliter dicit propter multitudinem promiſſorum. Et Abrahæ quidem tanquàm ad quē factus eſt ſermo promiſsionum & cui promiſſa ſunt. ſemini autem eius, tanquàm & cui promiſſa ſunt & in quo adimplenda erant promiſſa. [Non dicit & ſeminibus quaſi in multis, ſed quaſi in vno & ſemini tuo: qui eſt Chriſtus.] Paulus eodem ſpiritu quo condita eſt ſcriptura, interpretatur ex numero ſingulari ſignificari Chriſtum. [Hoc autem dico teſtamentum.] Pronomen hoc, demonſtrat promiſsiones dictas Abrahæ & ſemini eius. has enim humano more loquendo inquit dico teſtamentum. Propoſuerat enim quòd hominis teſtamentum firmatum &c. Et propterea modo proſequendo cœpta de teſtamento dicit, hoc autem dico teſtamentum. [Confirmatum à deo] Deſunt duæ dictiones. Legendum eſt. [Ante confirmatum à deo in Chriſtum.] Præpoſitio ante, ordinem monſtrat temporis relatiue ad tempus legis, de qua ſubiunget quæ poſt &c. Explicat ſiquidem quòd hoc teſtamentum fuit prius authorizatū non ab homine,

mine, ſed à deo in Chriſtum, vtpote ſemen Abrahæ: vt intelligamus huiuſmodi promiſsiones eſſe velut teſtamentariam diſpoſitionem diuinam de Chriſto, de adimplendis in Chriſto & per Chriſtum. [Quæ poſt quadringentos & triginta annos facta eſt lex.] Supputatio annorum horum à tempore primæ promiſsionis factę Abrahæ Gen. 12. incipit, & terminatur ad tempus quo data eſt lex in monte Sina. [Non irritum facit.] Accuſatiui caſus eſt quod præmiſerat, hoc autem dico teſtamentum ante confirmatũ à deo in Chriſtum. Et ad illud hoc refertur quod modo dicitur, non irritum facit. Eſt enim ſenſus quòd lex poſterior non reddidit irritum teſtamentum prius factum. [Ad euacuandam promiſsionẽ.] Explicat clarius quòd lex non irritum reddit teſtamentum ad abrogandam, ad tollendam promiſsionem. Et quòd hoc ſit verum, probat. [Nam ſi ex lege hæreditas, iam non ex promiſsione.] Hæreditas ſemini Abrahæ ex promiſsione facta, Abrahæ debebatur. Et propterea Paulus inquit quòd ſi ex lege deberetur hæreditas ſemini Abrahæ, euacuata eſſet promiſsio quia non ex promiſsione ſed ex lege deberetur. [Abrahæ autem per repromiſsionem.] pro, per promiſsionem, [donauit deus.] Ne putares quòd lex limitaſſet promiſsionem (verbi gratia definiendo quòd ſi ſeruaretur lex haberetur hæreditas promiſſa Abrahæ) ad hanc opinionem excludendam dicit quòd deus dono dedit Abrahæ per promiſsionem: hoc eſt abſque huiuſmodi limitationibus irreuocabili dono promittendo dedit. [Quid igitur lex?] Quæſtionem mouet Paulus ex eo quòd lex non eſt data propter hæreditatem Abrahæ promiſſam conſequendam, quorſum ergo data eſt lex? Et reſpondet. [Propter tranſgreſsionem.] pro, tranſgreſsiones. [poſita eſt] pro addita eſt. Proprium effectum legis deſcribit eſſe propter compeſcendas & puniendas tranſgreſsiones. [Donec veniret ſemen cui promiſerat.] Aliam conditionem legis deſcribit: videlicet temporalitatem. Ita quòd non eſt addita propter arcendas & puniendas tranſgreſsiones in perpetuum, ſed ad tempus, donec veniret ſemen cui promiſerat. quod ſemen iam declarauit eſſe Chriſtum. [Ordinata per angelos.] Tertia legis conditio eſt quòd non per Moyſen, nec per Chriſtum filium dei, ſed per angelos (medios inter filium dei & Moyſen) fuit diſpoſita: iuxta verbum Stephani Actuum ſeptimo. Accepiſtis legem in diſpoſitione angelorum. Per hanc enim conditionem declarat legem Moyſi præſtare omnibus humanis legibus: quia hæc per angelos, illæ per homines. Longe autem inferiorem promiſsione facta Abrahæ &

hæ & ſemini eius, quanto inferiores ſunt angeli deo qui promiſit Abrahæ. Propterea enim ſuperius dixit confirmatum à deo. [In manu mediatoris.] Quarta conditio legis deſcribitur quòd eſt ordinata in manu (hoc eſt in opere) dimidiatoris. Lex ſiquidem dimidiauit humanum genus, ſegregando à reliquo humano genere ſolos Iſraelitas. Hoc eſt enim opus dimidiatoris. ¶Vbi aduerte quòd per vniuerſas & ſingulas conditiones differt lex à teſtamento authorato à deo in Chriſtum. Illud enim propter hæreditatem, iſta propter tranſgreſsionem: illud ad æternum (de æterna enim hæreditate eſt ſermo) iſta temporalis donec veniret ſemen cui promiſerat: illud authoratum à deo, iſta ordinata per angelos: illud (vt declarabit) conſtitutiuũ eſt vnitatis in toto genere humano, hæc dimidiatrix eſt humani generis. Et hoc declarando ſubiungit [Mediator autem vnius non eſt.] hoc eſt mediator non eſt factiuus vnius, ſed dimidiãdo facit multa. Et hoc ad ſenſum patuit quòd lex non fecit vnitatem in genere humano, ſed diſtinctionem. Vnde & in Pſalmis dicitur, Non fecit taliter omni nationi. [Deus autem vnus eſt] in teſtamento ſuo: quoniam teſtamentum & promiſsionem ſuam ad vnitatem generis humani effecit. [Lex ergo aduerſus promiſſa dei?] Statim profert Paulus obiectionem apparentem, quæ videtur ſequi ex dictis, & præcipue ex hoc vltimo. ſcilicet quòd deus eſt vnus in promiſsione teſtamentali, lex autẽ eſt mediator. Hinc enim videtur ſequi quòd lex ſit aduerſus promiſſa dei. [Abſit] Horrentis eſt. [Si enim data eſſet lex quæ poſſet viuificare.] Orditur quodammodo à capite ad declarandum quòd lex non eſt aduerſus promiſſa, dei, ſed præparans ad promiſſa dei. Et propterea incipit à radicali conditione legis, impotentia ſcilicet viuificandi. Et directe hæc particula reſpicit ad id quod dixerat, propter tranſgreſsiones poſita eſt. allegat enim legem impotentem ad viuificandum. Acſi apertius dixiſſet. non ex defectu legis, ſed ex naturali impotentia communi omni legi ſcriptæ hoc prouenit. Quod manifeſtat ex effectu ſubiungendo. [Vere ex lege eſſet iuſtitia.] hominis apud deum. Conſtat ſiquidem quòd ſi lex poſſet conferre vitam ſimpliciter & abſolute (quæ eſt vita ſpiritualis animæ) ſine dubio ex lege procederet iuſtificatio hominis à peccatis coram deo. Hæc enim duo mutuo ſe conſequuntur: ſpiritualis vita animæ, & iuſtitia eiuſdem apud deum. [Sed concluſit ſcriptura omnia ſub peccato.] Quod ſuperius dixerat omnes conſtantes ex operibus legis ſub maledictione eſſe, modo dicit concluſiſſe ſcripturã

omnia ſub peccato Eſt enim ſenſus quòd ſcriptura, hoc eſt lex ſcripta, concluſit omnia abſque iuſtificatione, relinquendo omnes ſub peccato. Præcipiendo ſiquidem & non adiuuando claudit omnes ſubditos ſibi ſub peccato: quoniam nullus eſt qui vniuerſa ſeruet. [Vt promiſsio, ex fide Ieſu Chriſti daretur credentibus.] Ecce radicalis diuerſitas inter opera legis & fidem, inter promiſsionem & legem quòd lex ex impotentia viuificandi & iuſtificandi concludit omnia ſub peccato, ad hoc vt cognita impotẽtia legis cognito peccato remanente cum lege, credant in Chriſtum ad acquirendam ex fide promiſsionem factam Abrahæ Et in his Paulus nõ ſolum excuſat legem, ſed monſtrat eam occaſionaliter ſubſeruire promiſſioni: ac per hoc non eſſe aduerſus promiſſa dei, ſed ſubſeruientem illis. Quod manifeſtius declarat ſubiungens. [Prius autem quàm veniret fides.] Intellige manifeſte reuelata. manifeſta enim fidei reuelatio reſeruata eſt tempori Chriſti. [Sub lege cuſtodiebamur. cõcluſi in eam fidem quæ reuelãda erat.] Ad ſimilitudinem puerorum dicit de Iſraelitis ante aduentum Chriſti: quòd ſub lege cuſtodiebamur, ab aliis nationibus ſeparari, concluſi, ſimul clauſi velut in occulto concluſi ſub figuris, in eam fidem quæ reuelanda erat: hoc eſt in fidem manifeſtandam per Meſiam. Et hoc directe ſpectat ad id quod dixerat donec veniret ſemen, & in manu mediatoris. [Itaque lex pædagog⁹ noſter fuit in Chriſto.] pro, in Chriſtum. Pro quanto lex cuſtodiebat Iſraelitas ſub figuris tanquã̄ concluſos ad fidem in futuro manifeſtandam, pædagogus Iudæorum ad Chriſtum fuit. Officium ſiquidem pædagogi eſt cuſtodire ſeparatim pueros ad futurum prouectæ ætatis. Et propterea iuxta hanc ſimilitudinem dixit legem pædagogi fungi officio vſque ad tempus Chriſti. [vt ex fide iuſtificemur.] nõ ex ipſa lege. [At vbi venit fides.] manifeſte reuelata. [Iam non ſumus ſub pædagogo.] iam exẽpti ſumus à lege. [Omnes enim filij dei eſtis per fidem quæ eſt in Chriſto Ieſu.] Explicat illam particulam, in manu mediatoris: manifeſtando vnitatem totius humani generis per fidem Chriſti, poſtquàm manifeſtauit quòd per legem cuſtodiebantur Iudæi tanquàm concluſi ſub pædagogo, quod eſt opus diuidiatoris. Omnes inquit gentiles filij eſtis dei per fidem. Ecce manifeſta vnitas, non Iudæorum ſed omnium per fidem Chriſti. Quod ꝓbat ſubiũgendo [Quicũque enim in Chriſto baptizati eſtis, Chriſtũ induiſtis.] Chriſti cõditionẽ ſuſcepiſtis, tanquàm indumento Chriſto eſtis operti. Hoc eſt quod ex baptiſmo conſecuti eſtis quòd Chriſtus tegit omnia veſtra, tegit omnia peccata, veſtit

omnia opera, omnes affectus &c Immo cōditionibus Chriſti affecti, eſtis filij dei, hæredes dei calcantes mundū, & reliqua huiuſmodi quæ ſunt cōditiones Chriſti. Et vt vnico verbo dicatur dixit Chriſtum induiſtis peinde acſi dixiſſet in Chriſtum mutati eſtis, Chriſti perſonā ſubijſtis: ſicut qui ſubit perſonam legati aut pontificis & huiuſmodi. Vnde & apertius ſubdit. [Nō eſt Iudæus neq; Grçcus.] hoc eſt non eſt differentia baptizatorum ex hoc quò fuit Iudæus aut Gentilis. [Non eſt ſeruus neque liber.] hoc eſt nullam in baptizatis facit differentiā libertas vel ſeruitus corporalis [Nō eſt maſcul⁹ neque fœmina] hoc eſt nullam facit in baptizatis differentiam diuerſitas ſexus. Et rationem ſubiungit. [Omnes enim vos vnum.] pro, vnus, [eſtis in Chriſto Ieſu.] Ordo literæ eſt. omnes enim vos in Chriſto Ieſu eſtis vnus, ſcilicet Chriſtus. pro quāto eſtis membra Chriſti, Omnia enim mēbra vnius hominis ſunt vnus ille homo ſicut omnes partes domus (parietes, fundamentū, tectum) ſunt vna domus. [Si autem vos Chriſti] ſupple mēbra eſtis [Ergo ſemen Abrahæ eſtis.] Chriſtus enim ſemen eſt Abrahç: ac per hoc membra Chriſti, ſemen ſunt Abrahæ. [Secundum promiſsionem hæredes.] Acſi apertius dixiſſet non loquor de ſemine Abrahæ ſecundum carnem, ſed ſecundum promiſsionem hæreditatis dico vos ſemen Abrahç & hæredes promiſſorum.

CAPVT IIII.

Dico autem.] Dixerat de Iſraelitis, at vbi venit fides iam non ſumus ſub pædagogo: & omiſſa proſecutione de Iudæis, ſubiunxerat gentiles eſſe hçredes Abrahæ ſecundum promiſsionem. Modo ne ſoli gentiles ſed ſimul cum Iudæis intelligantur hæredes promiſſorum Abrahæ, explicat Iudæos fuiſſe prius hæredes, quamuis in ſtatu ſeruili. [Quanto tempore hçres paruulus] pro, puer, [eſt, nihil differt à ſeruo, quum ſit dominus omnium ſed ſub tutorib⁹ & actoribus.] p, ſub commiſſarijs & œconomis, [eſt vſque ad prçfinitum tēpus à patre.] Metaphorā affert ſatis manifeſtam quotidiana experientia in pupillis minoris ætatis, qui relinquuntur á patre ſub commiſſarijs (quos tutores appellamus) & procuratoribus ac diſpenſatorib⁹ rei familiaris, [Ita & nos] Iudæi [Quū eſſemus paruuli,] pro, pueri. Vniuerſum ſtatum legis, pueritiæ aſsimilat, ad declarandum imperfectum ſtatum. [Sub elementis mundi huius.] Superfluit huius. [Eramus ſeruientes.] pro, in ſeruitutem redacti. ſeu ſeruitute aſtricti. Explicat penes quid aſsimilat ſtatū legis pueritiæ: quòd quemadmodum hæres puer eſt ſub commiſſarijs &

œconomis tanquam ſeruus, ita nos Iudæi eramus ſub elementis mundi (& hoc reſpondet commiſſarijs & œconomis) ſeruitute aſtricti & hoc reſpondet, nihil differt à ſeruo. ¶ Per elementa mundi, corporeas res ſacrificiorum, cærimoniarum, & huiuſmodi intellige: quoniam hæc ex elementis proficiſcuntur mundi, ſcilicet ex cœlo terra & medijs elementis. Sub his enim legali ſanctione erant ſeruitute aſtricti. [At vbi venit plenitudo temporis] at vbi impletum eſt definitum tempus à deo [Miſit.] pro, emiſit. Plus enim ſignificatur quàm ſimplex miſſio. ſignificatur enim legatio, quòd miſit vel legatum. [Deus filium ſuum] naturalem [Factum ex muliere.] Quum potuiſſet dicere in carne, plus explicauit dicendo factum ex muliere: quoniam non ſolum carneam naturã ex muliere ſumptam, ſed etiam ſine virili ſemine ſignificat, dicendo factum ex muliere. Quod enim ex muliere, virili ſemine formatur, non proprie factum, ſed natum dicitur: filius autem dei, factus ex muliere dicitur, ad ſignificandum quòd ex muliere virgine, ex muliere ſola factus eſt Et ad ſignificandum quòd nõ eſt factus in carne quemadmodum Adam, ſed ex muliere: & rurſus quòd nõ tranſijt per vterum mulieris velut per fiſtulam, ſed quòd vere factus eſt ex muliere tanquam ex matre Confutatur quoque hinc rurſus alia hæreſis dicentium beatam virginem non eſſe matrem dei, ſed Chriſti hic enim clare dicitur quòd filius dei factus eſt ex muliere. Mulier ergo eſt mater filij dei ¶ Mulieris autem nomen memento quòd non eſt corruptionis, ſed ſexus nomen, à mollitie animi dictum. Vnde & Eua virgo, appellata eſt mulier in principio Geneſis. Vtranque itaque naturam (diuinam ſ. & humanã) Chriſti ſignificauit Paulus, dicendo filium ſuum factum ex muliere. [Factum ſub lege.] Sicut Chriſtus factus eſt paſsibilis, & mortalis ſecundum carnem, & ſubditus parentibus, ita factus eſt ſubditus legi. Vnde & circunciſus eſt octauo die, & præſentatus in templo, quadrageſimo, & obediebat legi. [Vt eos qui ſub lege erant redimeret.] Quemadmodum factus eſt peccatũ vt peccata noſtra deleret. & factus eſt maledictio vt de maledictione legis alios eximeret, ita factus eſt ſub lege, vt de ſubiectione legis redimeret. [Vt adoptionẽ filiorũ reciperemus] ſuperfluit filiorũ Satis enim intelligitur in adoptione. Et miſit filiũ naturalẽ vt efficeremur nos filij adoptiui: immò vt reciperemus ſtatũ adoptionis, qui hacten⁹ fueram⁹ ſub ſtatu ſeruitutis. Intendit ſiquidẽ Paul⁹ ꝙ Iudæi ſub lege erãt quidẽ hæredes, ſed velut pueri pupulli tanquam ſerui ſed adueniente Chriſto legato ad redimẽdũ eos de ſeruitute legis, receperunt ſtatũ adoptionis:

[Quoniam

[Quoniam autẽ eſtis filij dei.] Superfluit dei. Declaratis iam vtriſque (Gẽtilibus, ſcilicet & Iudæis) filijs adoptiuis, ſubiungit modo ad Gentiles, quoniam autem eſtis filij, quod iam ſuperius concluſerat [Miſit deus ſpiritum filij ſui in corda veſtra] pro, noſtra, Et eſt ſenſus, quoniam autem eſtis filij, hoc eſt aduenit tempus adoptionis communis Iudæorum & veſtri, hoc eſt Gentilium, miſit de⁹ ſpiritum filij ſui, hoc eſt ſpiritum proprium filio ſuo naturali cõmunicauit, in corda noſtra, tam Iudæorum quàm Gentilium [Clamantem.] non voce, ſed affectu. [Abba pater] Proprium eſt filio naturali clamare ad deum. Pater pater, quoniam ipſe ſolus eſt naturalis filius dei. Et propterea dum hic ſpiritus communicatur nobis, communicatur ſpiritus filij eius. Et hoc quo ad officium ſpiritus: nam ſi de natura eiuſdem ſpiritus intelligimus, dicitur & eſt ſpiritus filij eius, quia procedit à filio, quia mittitur à filio. ¶ Abba idem ſignificat quod pater. Et eſt dictio Syra. Hebraice ſiquidem pater dicitur ab. Et geminatur clamor patris, ad ſignificandum & quòd intellectu & quòd affectu ſecure & inuocamus deum vt patrem & aſſerimus ipſum eſſe noſtrum patrem. Et ad hoc vtrunque ſignificandum pater nominatiui quidem eſt caſus: abba vero forte vocatiui. [Itaque iam non eſt] pro, es, [ſeruus, ſed filius.] Ad gentes redit vt concludat quod ſuperius propoſuerat gentes eſſe hæredes. [Quod ſi filius, & hæres per deum.] pro, & hæres dei per Chriſtum. ¶ Intulit ſiquidem hoc ad manifeſtandum quòd non ſoli Iudæi ſunt hæredes, ſed etiam gentiles. hæredes autem dei, tanquam eius qui condidit teſtamentum, per Chriſtum, per quem & in quo adimpletur teſtamentum. vtpote naturalem filiũ. [Sed tunc quidem ignorantes deum.] vos Galatæ ante baptiſmum. [Iis qui natura non ſunt dij ſeruiebatis.] puta ſoli, lunæ, elementis, & huiuſmodi Seruiebatis autem adorando & exhibendo cultum. [Nunc autem] baptizati. [Quum cognoueritis.] Præteritum eſt: id eſt poſtquam cognouiſtis. [Deum] vnum. [Immo cogniti ſitis à deo.] Corrigit Paulus quod dixerat quum cognoueritis: non corrigendo cognitionem, ſed corrigendo originem Significando quod non eo quod cognoueritis, ſed eo quod cogniti fueritis Significatur enim quòd origo & principiũ nõ eſt veſtrum meritũ quòd cognoueritis, ſed eſt dei gratia quòd cogniti fueritis. Et eſt ſermo de notitia approbationis. Deus enim ſimplici notitia omnes nouit, ſed approbationis notitia illos tantum nouit quos approbat Vnde & reprobis dicetur, Neſcio vos. [Quomodo cõuertimini iterũ ad infirma & egena elemẽta, quib⁹ denuo]

Deficit è ſurſum,[ſeruire vultis?]Caute intelligendus eſt textus iſte,diſtinguendo diuerſum modum ac rationem ſeruiendi elementis,Galatæ ſiquidem quum eſſent idololatræ ſeruiebant elementis vt dijs, ſeruiebant adorando ea:modo conuertebantur quidem ad elementa,ſed non adorando,ad ſeruiendum elementis, ſed non vt dijs Vnde litera Pauli vt ſonat vera:eſt quoniam ad literam conuertebantur iterum,ſed non eodem modo , ſed non eadem ratione.Prius enim(vt dictum eſt)ſeruiebant elementis vt dijs ſeu ſacrificijs deorum modo autem ſeducti à pſeudapoſtolis conuertebantur ad elementa (cœlum , terram & corporales obſeruationes quę ex elementis proficiſcuntur)hoc eſt ad ritus Iudaicos, vtpote corporales ex elementis proficiſcuntur. Conuertebantur autem ad huiuſmodi corporea non adorando, ſed tamē ſeruiendo:hoc eſt ſubeundo ſeruitutem legalem. ¶[Et dicit ſurſum,ſignificans quòd ex ſtatu ſuperiori, ex ſtatu libertatis euangelicæ volunt declinare in ſeruitutem corporalium cærimoniarum. Dicit autem elementa) hoc eſt corporales cærimonias legis,infirma,quia non poſſunt iuſtificare , egena autem quia non ſolum non poſſunt obſeruantes iuſtificare ſed ſunt in ſtatu indigētiæ,proculdubio, quia indigent euangelicæ libertatis gratia. [Dies obſeruatis.] Ecce conuerſio ad ſeruitutem elementorum,dies feſtos Iudaiſmi obſeruatis.[Et menſes,]neomenias,menſem ſeptimum,&c.[Et tempora.]ſollennitatum ſeu cærimoniarum,in vere,æſtate,autumno, & huiuſmodi. [Et annos.]annum ſeptimum remiſſionis,annum iubilei.[Timeo vos.]pro,vobis,[ne forte ſine cauſa.]pro, fruſtra, [laborauerim in vobis.]Hinc apparet quòd adhuc Galatæ etſi declinarent,nō tamen profeſsi fuerant ſubiectionem legis. Si enim fuiſſent profeſſi ſeruitutem legis ,non dixiſſet Paulus timeo vobis ne fruſtra laborauerim,ſed aſſeruiſſet quòd fruſtra laborauit in eis : quoniam ſine fructu perſeuerante.[Eſtote ſicut ego,quia & ego ſicut vos.] Verbo eſtote quadrat vt ſubintelligatur verbum ero,& dicatur eſtote ſicut ego,quia ero ſicut vos: hoc eſt eſtote liberi à iugo legis ſicut ego quia ego erò ſicut vos hoc eſt erimus conformes , non erit difformitas inter me & vos puta quòd vobis non ſeruantibus legem ego illam ſeruem , ſed ego ero ſimilis vobis in non ſeruando legem.Dixit enim hoc ad differentiam Petri & aliorum,de quibus dixerat quòd coram ijs qui à Iacobo venerant ſimulabant ſe ſeruare legem. [Fratres obſecro vos.]Inſerit his monitionibus vt conſiderent qua ratione monet eos. Multum enim conſert ad vim monendi & ſuadendi, habita ratio amoris vnde procedit

cedit monitorius ac ſuaſorius ſermo Vnde & nomine dilectionis eos nominat fratres,& obſecrationẽ adiungit:vt inde amor, hinc humilitas loquentis ſignificetur. [Nihil me læſiſtis.] hoc eſt non iniurijs laceſsitus á vobis hæc ſcribo, immò beneficijs affectus. hæc enim ſubiungit [Scitis autem quòd per infirmitatem carnis euangelizaui vobis iampridem.] pro,prius. Infirmitatem carnis appellat perpeſsionem malorum.Acſi apertius dixiſſet , ſcitis quòd patiendo multa mala quæ ſe tenent ex parte infirmitatis corporalis,vobis prius euangelizaui [Et tẽtationem veſtram.] pro mei, [in carne mea.] Tanquam aurum in fornace probat electos ſuos deus multis paſsionibus . Et propterea Paulus perpeſsionem tot malorum apellat tentationem ſui in carne ſua. [Non ſpreuiſtis neque reſpuiſtis.] Laudat Galatas quòd Paulum afflictum non ſpreuerunt, neque repulerunt doctorem & prædicatorem, immò quòd plus eſt [Sed ſicut angelum dei excepiſtis me.] immò plus. [Sicut Chriſtũ Ieſum.]Hæc ſunt enim beneficia [Vbi eſt ergo beatitudo veſtra]pro,quæ ergo erat beatificatio veſtra? Beatificationem Galatarum appellat quòd laudabantur, quòd beati dicebantur,tam beneuolos & beneficos ſe exhibentes erga Paulum euangelizantem eis. Et dicit quæ ergo erat, ad ſignificandum inchoatam quidem, ſed non completam, ſed adhuc pendentem eorum beatificationem.[Teſtimonium enim perhibeo vobis,quia.]pro, ꝙ. [ſi fieri potuiſſet oculos veſtros eruiſſetis & dediſſetis mihi] Exaggeratio eſt beneuolentiæ, & beneficentiæ Galatarum erga ipſum.[Ergo inimicus vobis factus ſum,verũ dicens vobis?] Tot receptis á vobis beneficijs & nulla iniuria,ironice concludit,ergo factus ſum vobis inimicus hac ſola actione dicẽdi veritatẽ vobis? quæ eſt manifeſte actio amicitiæ.Dicit enim hæc vt conſiderent Galatæ quòd nec ex præcedentibus nec ex præſentibus vlla eſt ratio dicendi hæc niſi dilectio [Aemulãtur vos nõ bene]De pſeudapoſtolis loquitur quòd zelant Galatas, ſed non bono zelo illi ſiquidem ſub ſpecie ſalutis Galatarum proponebant vt ſeruarent legalia, & propterea Paulus dicit quòd zelant vos non bene [Sed excludere vos volunt.] Codices Græci variant: nam in aliquibus legitur excludere,in aliquibus(& rectius) legitur includere . Vere ſiquidem illi volebant includere Galatas ſub ſeruitute legis . Et huic ſenſui optime quadrat ꝙ ſubiungitur.[Vt illos æmulemini.] Ad hoc enim pſeudapoſtoli volebant includere ſub legis iugo Galatas, vt Galatæ æmularentur, ſectarentur ipſos pſeudapoſtolos. [Bonũ autem] Modeſte loquitur de ſeipſo,in tertia quodãmodo

perſona loquens quòd bonum doctorem [Aemulamini in bono.] Iuſtificate loquitur, exigendo vt doctorem bonum æmulentur, non in re qualibet, ſed in re bona. Non enim ſufficit ſectari bonum doctorem, ſed oportet ſectari ipſum in bono tantum. [Semper.] & nõ ad tẽpus, vt vos facitis. [Et non tantum quum præſens ſum apud vos.] Ac ſi apertius dixiſſet. Sectati eſtis me bonum doctorem in bono, ſed non ſemper, ſed dum præſens fui apud vos: non ſic eſt agẽdum, quandoquidem debetis ſemper æmulari me doctorem bonum in bono, & non ſolum quum præſens ſum apud vos. [Filioli mei.] Auget ſermonẽ dilectionis, quos prius appellauerat fratres, modo filiolos ſuos appellans. Materno ſiquidem affectu compatiens imperfectioni eorum quos prius in Chriſto genuerat per euangelium, merito appellat ſuos filiolos. [Quos iterum parturio.] ad ſimilitudinem parturientis dolore & deſiderio agor iterum. Semel enim vos parturiui, & nunc iterum parturio. [Donec formetur Chriſtus in vobis.] Prima vice vos parturiui donec Chriſtus eſſet in vobis, tandiu durarunt affectus & dolor parturientis quouſque Chriſtus affuit in vobis: modo autem iterum parturio donec Chriſtus iam in vobis factus formetur in vobis, donec Chriſtus habeat in vobis formam ſuam: quæ eſt quòd ſolus ſufficit ad ſalutem. In vobis quidem eſt Chriſtus, ſed non in vobis formatus, quandiu putatis ipſum non ſufficere ad ſalutem, ſed oportere ſeruari legalia: vnde ego tandiu parturio vos iterum donec Chriſtus formetur in vobis, fide reputante ipſum ſolum ſufficere ad ſalutem. Et hoc loquendo de formatione fidei. de qua directe eſt ſermo Pauli in præſenti materia. Secus autem eſſet exponenda formatio CHRISTI in hominibus ſi de moribus, aut dilectione eſſet ſermo. [Vellem autem eſſe apud vos modo, & mutare vocem meam: quoniam confundor.] pro, hæſito, [in vobis.] Dictio interpretata ab antiquo interprete confundor, anceps eſt ad hæſitationem vel indigentiam. Quadrat autem contextui hęrere ſeu hæſitare, quandoquidem præmiſſum eſt timeo vobis. & cætera. Quod enim eſt timere in affectu, hoc eſt hæſitare in intellectu. Explicat itaque Paulus quòd vellet ipſa mutatione viuæ vocis explicare internos motus animi ſui (quoniam intus hæſitat non in ſeipſo, ſed in illis) & formare vocem viuam exprimentem hos internos motus tam in intellectu quàm in affectu. [Dicite mihi qui ſub lege vultis eſſe.] Accumulat ex lege ſuaſiones. [Legem non tuliſtis.] pro, audiſtis? Interrogatiue legendum eſt. [Scriptum eſt enim.] in Geneſi, [Quoniam.] pro,

pro, quòd, [Abraham duos filios habuit. vnũ de ancilla.] ſcilicet Iſmaëlem de Agar [Et vnum de libera] Iſaac de Sara [Sed qui de ancilla ſecundum carnem natus eſt] hoc eſt ſecundum communẽ carnis curſum ſecũdũ carnis rationẽ natus eſt: quoniã naturalis ratio habet, vt ſenex de puella generet. [Qui autem de libera per repromiſsionem] Contra ſecundum carnem diſtinguit per repromiſsionem: quia ſenex de ſterili ac vetula (cui iam defecerant menſtrua) non ſecundum rationem naturalem generat, ſed ex dono diuinæ promiſsionis Dicit autem ei per repromiſsionem, quoniam pluries promiſsio facta eſt de Iſaac: vt patet in cap. 17. & 18. Geneſis. [Quæ ſunt per allegoriam dicta.] Hæc fuerunt per hiſtoriam dicta vt ſonãt & eadẽ per allegoriam (hoc eſt per ſenſum quo aliud ſignificant & aliud verba ſonant dicta ſunt iuxta ſubiuncta [Hęc enim ſunt duo teſtamenta] Pronomen hæc, monſtrat duo genera genus de ancilla, & genus de libera & per allegoriam ſunt duo teſtamenta, vetus & nouum [Vnum quidem in monte.] pro, à monte, [Sina in ſeruitutem generans.] Vnum quidem teſtamentum à Monte Sina inchoatum generans in ſeruitutem legis. [Quæ eſt Agar.] Relatiuum quæ, quum in textu Gręco neutri generis, teſtamentum vero fœminini & mons neutri. conſequens eſt vt legendum ſit latine [Qui eſt agar.] quoniam apud nos mons eſt maſculini generis, & mons Sina dicitur Agar Deficiunt duæ dictiones. [Nam Agar, Sina enim.] Superfluit enim [Mons eſt in Arabia.] Poteſt nihilominus legi aliter: videlicet [Hoc enim Agar Sina mons eſt in Arabia] Et pronomen hoc vertendum eſſet in maſculinum genus dicendo hic enim Agar Sina mõs eſt in Arabia. Ait vulgarius quòd mons Sina, Arabum lingua nũcupatur Agar. Ita quòd Paulus alluſit ad nomen montis Arabica lingua: & ex identitate nominis montis & ancillæ, dicit quòd Sina eſt Agar, non ſolum allegoria ſed nomine. [Qui coniunctus eſt ei] pro, qui contendit in eam, [quæ nunc eſt Hieruſalem.] Dictio Græca interpretata contendit, verbum cõpoſitum eſt, ſignificans ordinate procedere, Tanquã recto calle tendat in Hieruſalem, non progreſſu itineris, ſed progreſſu ſimilitudinis. Propter quod ſignificãter nõ dicit in Hieruſalem in eam quę nunc eſt Hieruſalẽ, hoc eſt in Hieruſalẽ ſeruam, quia tunc erat ſerua Romanorum. Significatur enim quòd lex in monte Sina aſsimilatur Hieruſalẽ ſeruæ. nam illa generat in ſeruitutem legalem, Hieruſalem in ſeruitutem ciuilem. Ita quòd ab Agar ancilla progreſſus eſt ad montem Sina, à quo procedit in Hieruſalem. Vnde exponendo penes quid

attenditur hic proceſſus, quare dixerit quæ nunc eſt Hieruſalem, ſubdit. [Et ſeruit] pro, ſeruit, aũt, [cum filijs ſuis.] Hieruſalẽ ſeruit duplici ſeruitute: & ſeruitute ciuili Romanis, & ſeruitute legali ſub lege data in mõte Sina. [Illa autem quæ ſurſum eſt Hieruſalẽ.] Cœleſtem ſignificat patriam. De qua etiam dicit ad Heb. 12. Acceſsiſtis ad ciuitatem dei viuentis Hieruſalem cœleſtem. [Libera eſt.] omni ſeruitutis ſpecie abiecta [Quæ eſt mater noſtra,] pro, mater omniũ noſtrum. Chriſtianorum mater non eſt aliqua ciuitas terreſtris, nec etiam vniuerſus orbis terreſtris, ſed cœleſtis patria: quoniam Chriſtiani ſpiritu conſtant. mater autem ſpiritus cœleſtis eſt patria. Inde enim ſpiritus eorum qui generantur in baptiſmo inde ſpiritus apoſtolorum, inde ſpiritus martyrum, inde ſpiritus doctorum &c. Et propterea Paulus dicit quòd illa eſt mater omnium noſtrum. [Scriptum eſt enim.] Eſa. 54. [Lætare ſterilis.] Si hæc ad literam exponantur de Sara & Agar (quoniam illa ſterilis & deſerta erat à viro quo ad torum poſtquã accepit Agar) allegorice tranferuntur ad propoſitum. veruntamen Eſaiæ verba, ex contextu vindentur ad literam tractare materiam propoſitam de qua tractat Paulus, ſcilicet generationem filiorum ſpiritualium ex ſterili Hieruſalem cœleſti. Fuerat enim tanto tempore ſterilis ante Chriſti aduentum. [Quæ non paris.] Explicat non eſſe perpetuam ſterilitatem ſed ad tempus. [Erumpe & clama quæ nõ parturis] Poſt reſurrectionem Chriſti erupit & clamauit per apoſtolos. [Quia multi filij deſertæ.] Ad ſimilitudinem deſertæ erat cœleſtis patria ante Chriſtum. Vnde & in Euangelio domin9 deſcribit nonagintanouem oues relictas in deſerto, ſignificans beatos angelos in cœleſti patria. hæc enim poſt Chriſtum multiplicauit filios. [Magis quàm eius quæ habet virum.] magis quàm ritus Iudaicus qui habet virum Moyſen legiſlatorem. [Nos autem fratres.] Applicat ad propoſitum allegoriam: & pronomen nos, demonſtrat Chriſtianos omnes. [Secundum Iſaac.] non ſecundum Iſmaelem: [Promiſsionis filij ſumus.] Nõ ſumus filij carnis ſed promiſsonis, ſed ſpectãtes ad promiſsionem factã Abrahæ. [Sed quomodo tunc is qui ſecundum carnem natus fuerat.] ſcilicet Iſmaël [Perſequebatur eũ qui ſecũdũ ſpiritũ.] ſcilicet Iſaac? In Geneſi nulla perſecutio legitur. ſed duntaxat ꝙ Iſmaël ludebat cum Iſaac vt patet Geñ. 12. Forte Paulus ludum interpretatur perſecutionem interpretatione ſpiritus ſancti, aut aliqua interfuit alia perſecutio nobis incognita. Et forte ludus ille erat ludus ad ſimilitudinem perſequentium: vt quandoque pueri more perſequentium

tium ludunt. Quem perſecutorium ludum Paulus allegoricè interpretatur ſignificare perſecutionem Chriſtianorum à carnalibus. Vnde & ſubdit. [Ita & nunc.] carnales perſequuntur ſpirituales. [Sed quid dicit ſcriptura.] ibidem? [Eiice ancillam & filiũ eius.] Quod allegorice eſt eiice legem & obſeruatores eius. [Nõ enim hęres erit filius ancillæ cum filio liberæ] Quod allegorice eſt quòd ſeruantes legem non erunt hæredes ſimul cum Chriſtianis: vt excludi ſe ab hæreditate intelligant Galatæ ſi legem Moyſi ſectantur. [Itaque fratres, non ſumus ancillæ filij, ſed liberæ:] Concludit ꝙ nos Chriſtiani non ſumus ſub ſeruitute legis, ſed ſub libertate cæleſtis patriæ. Et hinc debet terminari capitulum quartum.

CAPVT V.

Qua libertate.] pro, libertate, igitur qua [Chriſtꝰ nos liberauit ſtate.] Ex cõditione libertatis progreditur monẽdo ad ſtãdũ ipſa libertate. Stare enim recti eſt. Et propterea ſtatum rectitudinis ex libertate monet. Et ipſam libertatẽ declarat nos habuiſſe à Chriſto, qui ex ſuperna deſcendit Hieruſalem ad donandum nos huiuſmodi libertate. [Et nolite,] pro, & ne, [iterũ iugo ſeruitutis cõtineri.] pro, implicimini. hoc eſt & ne iterum iugo ſeruitutis elementorum implicemini. Superius enim iam dictum eſt, quod quum eſſent gentiles erant iugo ſeruitutis elementorũ implicati, alio tamen modo & alia ratione. [Ecce ego Paulus dico vobis.] Ad maiorem aſſeuerationem apponit nomen ſuum proprium. [Quoniã] pro, ꝙ, [ſi circuncidamini.] Circuncifio ſiquidem legalis quũ corporalis ſit, inter elementa cõputatur. [Chriſtus vobis nihil proderit.] Gentiles alloquiť, non Iudæos: quia Gentiles non alia ratione circũciſionem accepiſſent, niſi quia neceſſaria eſſet ad ſalutem: Iudæi autẽ etiam ſi nõ ad ſalutem reputarent ipſam neceſſariã, ratione cuiuſdã prærogatiuę ſui generis circũcidebantur. Et propterea Gentilibus dicit ꝙ ſi circũcidamini Chriſtus vobis nihil proderit: quòd nõ dicebat Iudęis. [Teſtificor autem rurſus.] Dixi prius damnum, quòd Chriſtus nihil vobis proderit: teſtificor autem ab alio principio debitum. [Omni homini circũcidenti.] pro, qui circũciditur, [quoniã] pro, ꝙ, [debitor eſt vniuerſæ legis faciendæ.] Ipſa ſiquidem circũciſio profeſsio eſt legis: ac per hoc obligatio ad ſeruãdã legem. Et eſt ſemper ſermo de circũciſione legali neceſſaria [Euacuati] ꝓ, aboliti, [eſtis à Chriſto qui in lege iuſtificamini.] Quod dixerat Chriſtus nihil vobis proderit in futuro, extendit ad dãnum etiam præceptorum donorum in fide Chriſti. Aboliti inquit eſtis

à Chriſto

à Chriſto, à libro Chriſti eſtis omnino abraſi, ex eo quòd in legē quæritis iuſti fieri. Et amplius explanans ſubdit. [A gratia excidiſtis.] hoc eſt qui in operibus legis quæritis iuſti fieri perdidiſtis iuſtitiam Chriſti quæ eſt ex gratia. Vnde & ſubdit. [Nos enim ſpiritu.] adoptionis. [Ex fide.] non ex operibus legis [Spem] hoc eſt rem ſperatam. [Iuſtitiæ expectamus.] præmium ſperatum ex iuſtitia expectamus. Vnde & alibi dicebat repoſita eſt mihi corona iuſtitiæ [Nā in Chriſto Ieſu] hoc eſt in Chriſtianis. [Neque circūciſio aliquid valet.] Nō dicit aliquid nocet (iam enim dixerat quòd plurimū nocet) ſed dicit quòd nihil valet: vt intelligant Galatæ, ꝙ circunciſio Iudæorum qui erant Chriſtiani nihil eis conferebat ad Chriſtianitatem, ad ſpiritualitatem Chriſtianorum. [Neque præputium.] hoc eſt nec gentilitas Chriſtianorum qui ex gentibus cōuerſi ſunt, confert eis aliquid ad Chriſtianitatem [Sed fides quæ per charitatem operatur.] Quæ eſt communis tam circunciſis quàm incircuncifis quę non eſt in corpore, in quo eſt circūciſio & præputium, ſed in anima. Et quoniam fides ſine dilectione mortua eſt, ideo declarat de qua fide loquitur (dicendo quòd valet in Chriſto) videlicet de fide quæ per dilectionem operatur: hoc eſt exercet vim ſuam. Acſi apertius dixiſſet quòd fides non exercens vim ſuam per dilectionem, nō eſt illa de qua loquor. Hanc Theologi conſueuerunt appellare fidem formatam, illam vero fidem informem. [Currebatis bene.] in fide Chriſti ad ſimilitudinē currentium bene proficiebatis. [Quis vos impediuit veritati non obedire?] pro, non credere? Credere ſiquidem legalia vt neceſſaria ad ſalutem, eſt non credere veritati euangelicæ: & hoc eſt impedire curſum fidei. [Nemini conſenſeritis.] Superflua ſunt hæc verba. [Perſuaſio hæc] Superfluit hęc. [Non eſt ex eo qui vocat vos] hoc eſt nō eſt ex deo perſuaſio impediens curſum euangelicę fidei. [Modicū fermentum totam maſſam corrūpit.] pro, fermentat Dixit modicū fermentum, quia nō agebatur cum Galatis de vniuerſa lege ſeruanda, ſed de quibuſdam cærimonialibus, ſcilicet circunciſione & obſeruatione feſtorum. Propterea enim terrendo dixerat quòd ſecundum ſequelam qui circunciditur eſt debitor vniuerſæ legis faciendæ. Propterea modo dicit modicum fermentum fermentare totam maſſam: vt intelligant ꝙ huiuſmodi modicum Iudaiſmi fermentat totam vitam eorum vt non ſit in puritate euangelica, vt intelligant quòd quantumcunque modicum legalium aduerſatur puritati euangelicæ veritatis [Ego confido in vobis in domino] Non dicit confido in vobis, ſed appoſuit in domino: ad

explicandum

explicandum quòd confidit in gratia dei in eis. [Quòd nihil aliud ſapietis.] pro, ſentietis. Segregat Paulus Galatas à pſeudapoſtolis: & quo ad ipſos Galatas ſpem ſe habere ſignificat quòd nihil aliud ab euangelica veritate ſentient, recepta hac epiſtola De pſeudapoſtolis autem dicit. [Qui autem conturbat vos, portabit iudiciū, quicunque eſt ille.] abſque exceptione punietur (proculdubio à deo) qui cóturbat vos à quiete euāgelica. [Ego autem fratres ſi circunciſioné adhuc prędico, quid adhuc perſecutionem patior?] Ad excludendum obiectionem detrahentiū Paulo ꝙ ipſemet prędicabat circúciſionem alibi, dicit manifeſte hoc conuinci falſum ex eo quòd ipſe perſecutiones tot patiebatur à Iudæis propter hoc quod aduerſabatur circunciſioni. Si prædicarem circūciſionem, non paterer perſecutiones. [Ergo euacuatū,] pro, abolitum, [eſt ſcandalū crucis?] Interrogatiue legendum eſt. ſi circunciſionem prædico, ergo abolitum eſt ſcandalum crucis, abrogatum, caſſum, annullatum eſt offendiculum crucis. Iudæi enim non ægré ferunt prædicari Chriſtum, crucifixū niſi pro quanto prædicatur ſufficiens ad ſalutem ſine legalibus. Et propterea ſi prædicaremus ſimul legalia cum Chriſto crucifixo, annullatum eſſet offendiculum crucis, non eſſet eis crux Chriſti in offendiculum cuius contrarium continue apparet in prædicatione mea. Nos enim prædicamus Chriſtum crucifixum Iudæis ſcandalum. [Vtinam & abſcindantur qui vos conturbant] pro, à ſtatu dimouent. Imprecatio eſt amputationis pudendorum, non ex odio ſed ex iuſtitia Dicendo enim vtinam & abſcindantur inſinuat copulationem ad circunciſionem. Et eſt ſenſus. vtinam non ſolum circuncidantur, remotione pelliculæ, ſed etiam abſcindantur, ſectione pudendorum. Et ſubiungit peccatum propter quod merentur talem pœnam, dicendo qui vos à ſtatu dimouent. Dixerat ſuperius libertate ſtate. Et propterea modo dicit, à ſtatu euangelicæ libertatis vos dimouent in ſeruitutem legis. [Vos enim in libertatem vocati eſtis fratres.] Dixerat libertate igitur qua Chriſtus nos liberauit ſtate: intédit modo declarare quæ ſint officia talis libertatis, & quæ ſint tali libertati contraria. Et quoniam gentiles non erant à ſeruitute legis liberati (vtpote qui nunquam ſub lege fuerant) ſed erant ad libertatis ſtatum aſciti, ideo ad illos dicit vos in libertatem vocati eſtis, non qualitercunque ſed fratres: vt ex hac adiectione exprimeretur veræ libertatis actio quæ eſt fraterna dilectio. Acſi apertius dixiſſet, vos vocati eſtis in libertatem Chriſti amore fraterno. Vnde vtrunque explicando & à libertate inchoans dicit. [Tan-

tum

tum ne libertatem in occaſionem detis carnis.]Superfluit detis. Et non carnis in genitiuo, ſed in datiuo legendum eſt. [Carni.] Ita quòd ſine verbali copula Paulus dicit, tantum ne libertatem in occaſionem carni. Et poteſt conſtrui particula hæc cum præcedente, cũ participio vocati Ita quòd ordo literæ ſit, vos eſtis vocati in libertatem, tantum ne libertatem in occaſionem carni, ſubaudi intelligatis vos vocatos. Exponit ſiquidem libertatem non eſſe interpretandam in occaſionem carni, hoc eſt carnali libertati, carnalibus affectibus. Et hoc eſt primum contrarium libertati euangelicæ. [Sed per charitatem ſpiritus ſeruite inuicem.] Superfluit ſpiritus. Explicat officium illius particulæ fratres, eſſe dilectione non carne non timore non coactione legis ſeruire inuicem. Talis enim ſeruitus eſt officium congruum euangelicæ libertati. ¶ Vbi cernis libertati euangelicæ non aduerſari omnem ſeruitutem. Seruitus ſiquidem mutua ex amore, expreſſe dicitur officium libertatis Et rurſus cernis aduerſari libertati euangelicæ libertatem carnis [Omnis enĩ lex in vno ſermone impletur.] Deeſt, ſcilicet. [Diliges proximum tuũ ſicut teipſum] Quod dixerat fratres, & poſtea ſeruite inuicem per dilectionem, manifeſtat reddendo rationem quia omnis lex impletur in hoc vno mandato. Vbi aduerte erudite lector ſignificari quòd libertas euangelica non eſt libertas ab adimpletione legis moralis. Probat ſiquidem Paulus quòd ſeruire inuicem per dilectionem (quod eſt officium euangelicæ libertatis) eſt adimplere omnem legem, implendo præceptum, diliges proximum tuum ſicut teipſum. Conſtat enim quòd de lege morali eſt ſermo: quoniam vniuerſa lex moralis hac vna obſeruatione impletur. ¶ Non meminit autem legis eorum quæ erga deum ſunt: quoniam tota quodammodo epiſtola hæc de veritate Euangelica (quæ lex eſt eorum quæ ad deum ſunt) tractauit. ¶ Quod autem dicitur diliges proximum tuum ſicut teipſum, in Euangeliis explanauimus propriiſsime eſſe dictum: & ſignificare vt amore amicitiæ quilibet diligat proximum, hoc eſt velit bonum proximo propter ipſum proximũ. Tali enim modo quilibet diligit ſeipſum, ſcilicet propter ſeipſum. [Quòd ſi inuicem mordetis & comeditis, videte ne inuicem conſumamini.] Sub vniuerſa lege morali multa ſunt pręcepta affirmatiua & multa negatiua Et de præceptis quidẽ affirmatiuis pro euidenti reliquit Paulus quòd omnia implentur implendo hoc vnum affirmatiuum diliges proximum tuum ſicut teipſum: de negatiuis autem (vtpote diſsimilis formæ ab hoc affirmatiuo) manifeſtauit metaphorico ſermone quòd etiam implentur

in hoc

in hoc vno. Vnde dicendo metaphorice ſi inuicem mordetis & comeditis, vniuerſas actiones præceptis negatiuis prohibitas cõprehendit. morſu ſiquidem nocumenta minora: comeſtione autem nocumenta maiora ſignificat. Et ab effectu monſtrat contrariari dilectioni proximi, dicendo videte ne abinuicem conſumamini. Vnum enim ab alio conſumi manifeſte cõtrariatur dilectioni. [Dico autem in Chriſto.] Superfluit in Chriſto. Explicat illã particulam, tantum ne libertatem in occaſionem carni. manifeſtãdo modum quo libertas euangelica ſeruanda eſt abſque libertate carnis, [Spiritu ambulate, & deſideria.] pro, deſiderium, [carnis non perficietis] Acſi apertius dixiſſet. Libertas euangelica eſt libertas ſpiritus, ambulate ſpiritu & hic eſt modus quo concupiſcentiam carnis non adimplebitis. ¶ Si quæris de quo ſpiritu eſt ſermo: ex iis quæ infra ſubiunget (videlicet ſi ſpiritu ducimini nõ eſtis ſub lege & poſtea fructus autem ſpiritus eſt charitas &c) apparet quòd de ſpirituſancto perficiente ſpiritum noſtrum eſt ſermo. Et hoc ſpiritu demonſtrante, dirigente atque impellente, dicit ambulandum eſſe non corporis ſed animi greſſu. ¶ Significanter autem non dicit & deſiderium carnis non habetis ſed dicit non perficietis: quoniam carere concupiſcentia carnis, non eſt hominis mortalis, ſed non executioni mandare, non perficere conſenſu concupiſcentiam carnis, opus eſt ſpiritus. [Caro enim concupiſcit aduerſus ſpiritum, ſpiritus autem aduerſus carnem.] Probat efficaciam documenti ex contrarietate deſideratorum à carne & ſpiritu. Et eſt ſermo de carne infecta peccato ſaltem originali inde enim caro concupiſcit aduerſus ſpiritum & non ex primæua creatione. In cuius ſignum in ſtatu innocentiæ erant Adam & Eua nudi, nec erubeſcebant. Nec oportet literis declarare hanc contrarietatem, quam quotidie experimur. [Hæc enim.] pro, autem, [ſubinuicem aduerſantur.] Declarat vehementiam contrarietatis inter carnem & ſpiritum. [Vt non quæcunque vultis illa faciatis.] Non dicit vt nulla quæ vultis, ſed dicit vt non quæcunque: ſignificans quòd aliqua volumus quæ non facimus. Tam vehementer enim caro & ſpiritus mutuo aduerſantur, vt aliqua velimus & tamen non faciamus. Ex parte ſiquidem carnis tanta eſt inclinatio ad carnalia, vt multa quæ ſecundum rationem volumus non faciamus vt patet apud incontinentes. & econuerſo ex parte ſpiritus patet apud continentes. In vtriſque enim pugna eſt manifeſta: ſed continens facit quod vult quo ad executionem deliberatam, non tamen facit quod vult quo ad effectus quos inuitus patitur: incontinens au

tem nec etiã quo ad executionem facit quod vult victus à paſsione [Quod ſi ſpiritu ducimini, non eſtis ſub lege] Dixerat ſpiritu ambulate & deſiderium carnis non perficietis Et quum hoc declaraſſet ex contrarietate ſpiritus & carnis, explicat quod ſuppoſuerat videlicet quòd ambulare ſpiritu eſt libertatis Euangelicæ. hoc enim ſignificat dicendo quòd ſi ſpiritu ducimini Quod dixerat ſpiritu ambulate, explicat modo officium ſpiritus hoc eſt ſpiritu duce ambulare. hoc ſiquidem ſignificat ſpiritu ducimini. Libertas autem euangelica à lege Moyſi explicatur, dicendo non eſtis ſub lege. De illa ſiquidem lege eſt ſermo de qua millies in hac epiſtola loquitur ¶ Et ſi contuleris erudite lector hæc verba cum Paulò ſuperius dictis (omnis enim lex in vno ſermone impletur, diliges proximum tuum ſicut teipſum) perſpicies quòd vel per ſub lege intelligit legem quo ad legis propria, ad differentiam mutuatorum ex lege naturæ: qualia ſunt moralia omnia, quæ implentur in hoc vno diliges proximum tuum ſicut teipſum. vel vim facit in propoſitione ſub ſignificando ſeruitutem. Qui enim ſpiritu ducuntur, ad legem tenentur ex dilectione, non ex ſeruitute & propterea dicitur non eſtis ſub lege [Manifeſta ſunt autem opera carnis.] Propoſuerat duo contraria, carnem & ſpiritum ne hæſitaremus diſcernendo inter opera carnis & ſpiritus, attulit vtriuſque opera [Quæ ſunt] Decem & ſeptem carnis opera affert Paulus: ſed in textu Latino deficit primo loco: [Adulterium, fornicatio.] cum ſoluta. [Immunditia] contra naturam. [Impudicitia] laſciuorum tactuum & huiuſmodi [Luxuria.] Superfluit. [Idolorum ſeruitus.] hoc eſt idololatria. [Veneficia] pro, veneficium, veneñandi actus [Inimicitiæ] odia in animis ſunt. [Cõtentiones.] pro, lites exterius [Aemulationes.] in malam partem vtitur Paulus æmulationibus pro prauis ſtudiis ad idem tendentium. [Iræ.] Appetitiones vindictarũ. [Rixę] in factis [Diſſenſiones.] pro, ſeditiones inter conciues. [Sectæ.] ſeu hæreſes. Et hoc etiam in malam partem vtitur Paulus [Inuidiæ.] manifeſtum eſt vitiũ. [Homicidia.] ſeu cædes. Quod eſt vltimum nocumentum. [Ebrietates.] in potu. [Comeſſationes.] in cibo [Et his ſimilia] Ne putares enumerata omnia: Si quæris quo pacto verificatur quòd hæc omnia ſint opera carnis, quum multa horum ſiſtant in mẽte. Solutio eſt ꝙ hæc omnia ſunt ex fomite, qui carni aſcribitur. Ex cõtrarietate ſiquidem fomitis ad ſpiritum, proficiſcuntur: fomes autem ex peccato eſt originali [Quæ prædico vobis, ſicut prædixi.] verbo [Quoniã] pro. quòd, [qui talia agũt, regnũ dei nõ cõſequentur.]

tur.] pro, hæreditabunt Occurrit hic quæſtio quo pacto verificatur quod qui talia agunt regnum dei non hæreditabunt: quum aliqua horum non ſint peccata mortalia: & conſtat quòd tantummodo peccatum mortale excludit adultos ab hæreditate regni cœleſtis. ¶Solutio eſt quòd hæc omnia intelliguntur cum duabus conditionibus communibus, in materia morali ſubintellectis Altera eſt ex parte formæ, quòd eſt ſermo formalis, hoc eſt de his operibus vt ſic, ex intentione factis. Altera eſt ex parte materiæ, quòd non eſt ſermo de iis quæ excuſantur à peccato mortali ob conditionem materiæ, quæ parum nocet. nam ſermo eſt de iſtis operibus in materia nociua mihi vel proximo. His ſiquidem ſubintellectis clare patet omnia hæc eſſe peccata mortalia. Nam lites vt ſic (hoc eſt ad litigandum) nocét proximò & ſimiliter æmulationes vt ſic, ad impediendum proximum tendunt iræ vindictam deo vel iudici reſeruatam appetendo, manifeſte iniuriantur deo vel iudici. Sectæ ſeu hæreſes communi bono nocent non enim eſt ſermo de hæreſibus in fide Chriſti, ſed in ciuilibus ſeu moralibus à communi bono recedentibus. Comeſſationes autem (hoc eſt crapulas) notabiliter homini nocentes vt ſic, eadem ratione qua ebrietates notabiliter nociuas homini vt ſic, ex ſuo genere patet eſſe mortalia peccata: apud intelligentes quòd formaliter nocere homini, ex ſuo genere eſt peccatũ mortale. [Fructus autem ſpiritꝰ eſt.] Nota diſparitatem ſermonis De carne loquens dixit opera, de ſpiritu vero dicit fructus. rurſus de operibus carnis dixit pluraliter ſunt, de operibus ſpiritus dicit ſingulariter fructus autem ſpiritus eſt: ad ſignificandum quòd malum contingit ex ſingularibus defectibus, bonũ autẽ ex cauſa integra. Inter opera autem & fructus manifeſta eſt diſparitas: quòd illa, opera quidem ſunt ſed nõ expectata: fructus aũt expectatus eſt. vt intelligamus illa præter intentionem actoris naturæ tanquàm ex neceſsitate materiæ prouenire hæc autem ex intentione diuina proficiſci tanquàm fructus ex ſpirituali arbore. [Charitas, gaudiũ, pax, patientia.] Superfluit patiẽtia. [Lõganimitas.] qua animus ad æternitatis longitudinem protenditur expectando [Bonitas, benignitas.] Tranſpoſitæ ſunt & benignitas quidem refertur ad feracitatem bonorum ad proximos: bonitas autem ad rectitudinem appetitus qua bonũ hominem dicimus. [Manſuetudo, fides] Tranſpoſitæ quoque & hæ ſunt & fides quidem virtus eſt moralis qua fiunt dicta ſicut & manſuetudo virtus moralis eſt moderatrix iraſcibilis [Modeſtia, continentia, caſtitas.] Nulla harum trium eſt in textu: ſed poſt prædicta octo

legitur nono ac poſtremo loco. [Temperantia.] quæ eſt virtus nota.[Aduerſus huiuſmodi non eſt lex.] Et dixit hoc ad explicandam rationem eius quod dixerat, ſi ſpiritu ducimini non eſtis ſub lege, Ratio ſiquidem eſt, quia aduerſus opera ſpiritus non eſt lex: exemptio operum ſpiritus à pœna legis, eximit homines qui ſpiritu ducuntur à ſeruitute legis. ¶ Et bene nota aduerſus huiuſmodi non eſſe legem, vt intelligas nullam legem præcipere aduerſus virtutis actus ac per hoc nullum principem etiam eccleſiaſticum poſſe præcipere aduerſus virtutis actus. [Qui autem ſunt Chriſti, carnem ſuam.] Superfluit ſuam. [Crucifixerunt cum vitiis.] pro, affectibus, [& concupiſcentiis] Manifeſtatis iis quæ ſunt carnis & iis quę ſunt ſpiritus, & exẽptis ambulantibus ſpiritu à lege, ſubiungit qualiter iſtimet ſe habent ad ea quę ſunt carnis. Et quos pri⁹ nominauerat ambulantes ſpiritu, modo nominat qui ſunt Chriſti, ea ratione qua ad imitationem Chriſti ſe habent circa ea quæ ſunt carnis. Et dicit de iſtis quòd crucifixerunt carnem (proculdubio propriã) hoc eſt cruciatibus affecerunt propriam carnẽ imitando Chriſtum vſqueadeo quòd etiam cruciatu affecerunt affect⁹ & concupiſcentias: vt affectus referantur ad paſsiones animi, cõcupiſcentiæ autem ad carnales motus. incipiunt enim quandoque ab anima, quandoque à carne hæc quæ domanda ſimul cum carne ſunt. Addidit enim hæc, vt intelligamus non ſufficere cruciatum carnis abſque cruciatu paſsionum. [Si ſpiritu viuimus, ſpiritu & ambulemus.] pro, incedamus. Tractat hic illam particulam, ſunt quidam qui conturbant vos Dixerat ſpiritu ambulare, ad excludendum opera carnis: modo reſumendo declarat ipſam ambulationem dupliciter. primo excludendo deformitates morum quæ in pſeudapoſtolis apparebant: deinde ipſam ambulationem exponendo. Inchoat autem partem hanc in prima perſona pluraliter loquendo (quum hactenus loquutus fuerit in ſecunda perſona) ad inſinuandum ꝙ pars hæc de doctoribus pręcipue tractat. Et quemadmodum ad Corinthios deſcribendo conditiones miniſtrorum noui teſtamenti, ad hoc deſcribit vt diſcernantur mali miniſtri & caueant ſibi Corinthij ab illis, ita in hac parte vitia malorum doctorum tangit deſcribendo in prima perſona quales debemus eſſe ad hoc vt Galatę vel ex moribus malis agnoſcant pſeudapoſtolos non eſſe bonos Chriſti miniſtros, ſed perturbatores ipſorum Dictio interpretata ambulemus plus ſignificat, ſignificat enim incedamus hoc eſt cõpoſito gradu ambulare. Loquitur enim Apoſtolus de ordinata ambulatione ſecundum ſpiritum: infert

ex

ex vita ſpiritus (dicendo ſi ſpiritu viuimus. intus) ſpiritu & inceda-mus, extra. [Non efficiamur inanis gloriæ cupidi] Quinque proponit duo affirmatiua (ſi ſpiritu viuimus, ſpiritu incedam⁹) & tria negatiua. vt his quinque deſcribat mores pſeudapoſtolorum In vniuerſis ſiquidem his peccabant. propter quod, primum prohibet cupiditatem inanis gloriæ quæ regnabat in pſeudapoſtolis. Nec dicit non efficiamur cupidi gloriæ, ſed gloriæ inanis quæ ſcilicet conſiſtit in opinione hominum, eſt enim vacua valde à fructu interno huiuſmodi gloria, nec etiam dicit non ſuſtineamus gloriam inanem (quoniam aliorum opinio non eſt in poteſtate noſtra) ſed dicit non efficiamur cupidi quia cupiditas inanis gloriæ in poteſtate noſtra eſt, & cupiditas talis culpa eſt. [Inuicem prouocãtes.] Hoc eſt aliud vitium pſeudapoſtolorum, prouocantiũ veros Chriſti miniſtros tanquàm ad certamen Docendo ſiquidem ſeruari legalia, prouocabant docentes contrarium ad certamen hoc enim familiare eſt nouis doctoribus ꝓuocare prioresad certamẽ tanquã ipſi doceãt ea quæ ſunt legis diuinæ, nec alij poſsint reſiſtere. [inuicẽ inuidẽtes.] Ex affectu gloriæ propriæ & ex inuidia alienę gloriæ prouenit prouocatio. Vnde hæc tria vitia pſeudapoſtolorum proponit Paulus fugienda ſibi & alijs doctoribus, ad deſcribendum (vt dictum) eſt nouorum doctorum vitia vt ſi non ex euãgelica veritate ſaltem ex malis moribus cognoſcant illos Galatæ.

CAPVT VI.

F Ratres] Exequitur quinque propoſita incipiendo à negatiuis, ſimul ea tractando in actione vna, ſcilicet corrigendi delinquentes eo quòd in modo exercendi hanc actionem diſcerni poterant huiuſmodi vitia. [Et ſi præoccupatus fuerit homo in aliquo delicto] Duas conditiones alleuiantes tangit, Alteram modi peccandi, dicendo ſi occupatus fuerit homo, ad differentiam eius qui ex propoſito peccat occupatus enim patiens potius deſcribitur quàm agens: ad ſignificandum peccatũ ex infirmitate ſeu paſsione procedens. Alteram generis peccati, dicendo in aliquo delicto delictũ enim peccatum eſt à præceptis affirmatiuis declinans ad differẽtiam peccati contra præcepta negatiua Minus ſiquidem malum eſt præterire affirmatiua quàm negatiua quia negatiua nullã admittunt excuſationem (vtpote obligantia ſemper & ad ſemper, & peccatum non cõmittitur cõtra ea niſi agendo) affirmatiua vero obligant pro loco & tempore, & peccatũ contra ea, ſola omiſsione

dinis, ſed etiam monet vt vnuſquiſque proprium examinet opus: vt ſi fallitur conſiderando ſeipſum,non fallatur examinando opꝰ proprium.manifeſtius ſiquidem cuique eſt proprium opus quam proprium eſſe. [Et ſic.]pro,& tūc,[in ſemetipſo tantū.] Superfluit tantum.[Gloriam.]pro,gloriationem,[habebit,& non in altero.] qui alteri peccāti non compatitur,ſed indignatur,gloriatur in defectu alterius hoc eſt gloriatur comparando ſe ad eum qui peccauit.Quo contra qui examinat ſua propria opera,inuenit quòd ſibi diſplicet,& non gloriatur relatiue ad alterum,nec in ſemetipſo.Ironice ſiquidem dictum eſt,& tunc in ſemetipſo gloriationem habebit,Vnde & ſubditur. [Vnuſquiſque enim onus ſuum portabit.] Rationem enim reddit quòd nec in ſemetipſo gloriabitur,quia vnuſquiſque onus deformitatum proprij operis portabit coram iudicio Chriſti.[Communicet autem.]Poſtquam deſcripſit formam correptionis, abſque ſuperbia & vana gloria cum manſuetudine & charitate ad deprehendendum ſupradicta vitia in pſeudapoſtolis,excludit ex parte ſui omnem ſuſceptionem inuidiæ, adimplens id quod dixerat non efficiamur inuicem inuidentes.Ad hoc enim ſubiungit hoc præceptum,in genere tamen. [Is qui catechizatur verbo,ei qui ſe catechizat in omnibus bonis.]Dictionem Græcam interpres reliquit quum potuiſſet dicere qui docetur & qui ſe docet.Præcipitur ſiquidem vt diſcipulus qui docetur ſermone, communicet doctori in bonis omnibus: hoc eſt ſuſtentando ipſum in omnibus temporalibus bonis.debentur enim euangelizantibus & inſtruentibus ab ijs qui inſtruuntur ſuſtentationis ſtipendia,in cibo, potu, domo, veſtibus,& reliquis neceſſarijs. Et dixit hoc non vt pſeudapoſtolos demulceret, ſed vt cognoſcerent quòd doctoribus veritatis Paulus non inuidet, ſed vult eis exhiberi à Galatis bona omnia [Nolite errare.]Exequitur primo propoſitum, ſi ſpiritu viuimus, ſpiritu & incedamus. Errare ſiquidem opponitur inceſſui.Si ſpiritu inquit viuimus, nolite errare hincinde, ſed ſpiritu incedite [Deus non irridetur.]Hominibus poteſt illudi, homines poſſunt falli,deus autem non poteſt irrideri: vtpote quem nulla latet ſimulatio.Et quòd hoc ſit verum probat [Quæ] pro, ꝙ, [enim ſeminauerit homo, hæc] pro, hoc, [& metet.] Illuderetur deo ſi mali ſeminis fructum bonū homo perciperet, aut ſi boni ſeminis fructum malum perciperet: ſed ex eo quòd homo id metet quod ſeminat,apparet quòd deus non fallitur. Et vtitur ſimilitudine ſeminationis & meſſionis: ad ſignificandum latentem intentionem in opere per ſeminationem, & manifeſtam retributio-

ſę in futuro tempore meſsis [Quoniã qui ſeminat in carne ſua.] Explicat differentiã ſeminantiũ penes cõtraria ſuperius poſita, carné & ſpiritũ. ſeminare in carne propria eſt internum ſtudium latenter apponere ad ea quæ ſunt carnis: hoc eſt ad propria bona. ex parte ſiquidem fomitis ſe tenet inordinatus appetitus cuiuſcunque boni proprij. [De carne & metet corruptione.] Apte fruct⁹ carnis deſcribitur corruptio, vtpote quæ corruptibilis manifeſte eſt: & ex qua nõ niſi putreſcendo metũtur quodãmodo quæ naſcũtur animalia, vermes, veſpæ, muſcæ, & ſimilia. Iuxta hanc metaphorã dicitur ꝙ de carne metet corruptioné, hoc eſt ea quæ ſunt corruptionis qualia ſunt pœnalia in futura vita & vana in præſenti. [Qui autem ſeminat in ſpiritu.] intentioné, ſtudiũ, vimque omné ſuam locat in ſpiritu, in ijs quæ ſunt ſpiritusſancti [De ſpiritu metet vitã æternam] hic inchoatiue & in futuro conſummate. fructus enim vltimus ſpiritus eſt vita ęterna. Et per hoc declarauit quid eſt ſpiritu viuere & conſequenter declarat quid eſt ſpiritu incedere, ſubiũgendo. [Bonũ auté facientes non deficiamus.] Non ſufficit ſeminare, ſed oportet bonũ facere exteriori opere, nec hoc qualitercũque, ſed infatigabiliter, ſed inceſſanter. Et in prõptu ratio ſubditur. [Tẽpore enim ſuo metemus non deficientes.] Tempus metendi (vt in euangelio dicitur) in altera eſt vita & tũc infatigabiliter metemus, abſque labore vſque ad ſatietaté fructus colligemus. [Ergo dum tempus habem⁹.] Cõcludit Paulus ꝙ dũ tẽpus eſt meriti. [Operemur bonum ad omnes.] hoc eſt enim ſpiritu incedere, ad hoc ſpiritus incitat & ducit. [Maxime auté ad domeſticos fidei.] Non corrigit quod dixerat ad omnes, ſed inter omnes proponit reliquis domeſticos fidei. Ita quòd nõ excludit aliqué, ſed arctiori vinculo aſtringit erga domeſticos fidei, proculdubio Chriſtianæ. Vbi omnes Chriſtiani, domeſtici appellati ſunt fidei: quia vniuerſa eccleſia Chriſtiana vna eſt domus dei viui. vt ipſe alibi dicit. [Videte qualibus literis ſcripſi vobis mea manu.] Aiunt quòd dictio interpretata qualibus, magnitudinem ſignificat. Ita ꝙ ſenſus eſt videte quàm grandibus literis ſcripſi vobis manu mea. A differẽtia inter hãc epiſtolã & ſcriptas ad alias eccleſias (penes hoc quòd alias ſubſcribebat Paulus manu propria, hanc vero totã manu propria ſcripſit) allicit Galatas. Significat enim per hoc quòd tanti eorũ ſalutẽ facit, tã vehementer illã affectat, vt manu ſua tã grandé epiſtolã ſcripſerat ad eos. [Quicunque enim] Superfluit enim [Volũt placere ĩ carne.] Ex induſtria Paulus interpoſuit excitationé Galatarũ ad cõſiderandũ ꝙ ꝓpria manu ſcripſit, ſubiungendo vanitaté

circunci-

circuncisionis: vt hinc perpéderent Galatæ In quo conſiſtit ſumma totius negocij legaliū aduerſus quæ Paulus ſcribit. Et hactenus quidem vanitatē legaliū monſtrauerat, malóſq; mores pſeudapoſtolorū inſinuauerat modo demū quod ſupererat mōſtrat ſ. quod ficte fugiēdáque perſecutionem pro gloria huiuſmodi noui doctores ingerunt Galatis legalia ait enim quod quicunque doctores volunt Iudæis cōplacere in carne, hoc eſt in carnalibus obſeruationibus. [Hi cogunt vos circuncidi]Cogunt dicēdo circuncisionem eſſe neceſſariā ad ſalutē. [Tātū vt crucis.] ꝑ ,cruce [Chriſti perſecutionem nō patiantur.] Volunt iſti Chriſtiani doctores placere Iudæis vt non ſuſtineāt perſecutionē à Iudæis ob crucē Chriſti, vt enim dictum eſt Iudæis non perſequebantur crucem Chriſti niſi vt abolentem legalia, & propterea iſti doctores volentes complacere Iudæis (vt per hoc ſubterfugerent perſecutionem ob efficaciā crucis Chriſti) prædicabant circunciſionē [Neque enim qui circūciduntur, legem.] Deeſt ipſi, [cuſtodiunt]. Manifeſtat fictā intentionem talium doctorum, quòd non ſtudent in veritate vt obſeruetur lex: vt patet ex hoc quòd ipſi non cuſtodiunt legem, ſed ſtudent ad complacendum Iudęis. vt non commoueantur ad perſequendum eos [Sed volūt vos circuncidi vt in carne veſtra glorientur.] hoc eſt apud Iudæos glorientur ob circunciſam carnem, veſtrā, ꝙ fecerint tot proſelytos. Et hæc ratio vltimo loco reſeruata eſt. vtpote valde valida ad perſuadendum vt non circuncidantur [Mihi aūt abſit gloriari.] E regione vani animi talium doctorum ſeipſum locat. Mihi inquit abſit vt glorier in quacūque re [Niſi in cruce domini noſtri Ieſu Chriſti.] Illi timēt efficaciam crucis euāgelizare, immo contra efficaciā eius prædicāt: ego autē non ſolū alien⁹ ſum à timore, ſed in ſola cruce Chriſti glorior, in ſola efficacia crucis Chriſti gloriam meā loco. [Per quem mihi mundus crucifixus eſt & ego mundo.] Facile eſt gloriari in cruce Chriſti, ſed non ſic, ſed non cum hoc effectu vt mundus ſit mortuus mihi, & ego mortuus mundo. Eſt ſiquidem mundus mortuus mihi, in hoc ꝙ nihil mihi dat mundus, nihil appeto à mundo: ego vero ſum mortuus mūdo, quum nihil mei tribuo mundo, quum mūdus nihil expectat à me. Et ſumitur hic mundus pro vniuerſitate corporaliū vt diſtinguuntur cōtra ſpiritualia. Ita ꝙ ſub mundo cōprehenduntur omnes etiā legales obſeruationes, vtpote corporales, vt manifeſtat ſubiuncta ratio [In Chriſto enim Ieſu neque circunciſio aliq̄d valet neq; præputiū]Ecce ex quib⁹ mūdus cōſtituitur. Sed noua creatura.] cōſtās ex hoc ꝙ mūd⁹ eſt mihi crucifixus & ego mūdo. Ideo enim mihi

mihi mundus crucifixus eſt & ego illi, quia in Chriſto nihil valẽt ea quæ ſunt mundi (ſiue circuncíſio ſiue præputium) ſed tantummodo valet noua creatura, hoc eſt ſpiritualis vita à deó creata per gratiam Ieſu Chriſti, quæ nunquam veteraſcit, ſed ſemper eſt noua: & ſemper proficit, magis ac magis appropinquando ad nouitatem futuræ fœlicitatis æternæ [Et quicunque hanc regulam ſecuti fuerint.] pro, hac regula inceſſerint De doctoribus loquitur ꝙ quicunque hac regula (ſcilicet gloriationis in Cruce Chriſti ſic ꝙ mundus ſit ei crucifixus & ipſe mundo) quicunque inquam hac regula inceſſum ſuum compoſuerint. [Pax ſuper illos & miſericordia.] Pax vltimum eſt donum, miſericordia autem quemadmodũ & gratia primum, vt in his comprehendantur omnia diuina dona [Et ſuper Iſraël dei.] Accuſatiui caſus eſt Iſrael & vniuerſum Chriſtianum populum ſignificat ex appoſitione dei, ad differentiam Iſraelis non dei, ſed carnalis populi, ſcilicet Iudaici in legalibus pertinacis. Et nominauit Chriſtianos Iſraelem dei, vt intelligant Galatæ & pſeudapoſtoli quòd non aduerſatur Iſaelitico populo quatenus eſt dei, ſed quatenus eſt carnis: quandoquidem Iſrael dei eſt ipſe populus Chriſtianus. eſt enim Iſrael non carnaliter, ſed ſpiritualiter [De cætero nemo mihi moleſtus ſit.] pro, moleſtias exhibeat. Sufficiant inquit Paulus hactenus obiectæ mihi falſitates (quòd ego foueo circũciſioné alibi & ſimilia) deinceps nemo mihi huiuſmodi moleſtias exhibeat. Et ratio manifeſta omnibꝰ eſt. [Ego enim ſtigmata domini Ieſu in corpore meo porto.] Ad ſimilitudiné ſeruorum geſtantiũ in facie impreſſam notam dominorum inuſtione ferri factam, deſcribit ſe Paulus portare manifeſte in corpore ſuo non vnam, ſed multas impreſſas notas domini Ieſu. Et intendit per huiuſmodi ſtigmata innumeras plagas quas pro Ieſu ſuſtinuerat hoc eſt manifeſtum coram omnibus ſignum quòd ſum ſeruus domini Ieſu, quòd ſum alienus à legalibus. [Gratia domi noſtri Ieſu Chriſti.] cõdonans peccata & liberans á ſeruitute legalium. [Cũ ſpiritu veſtro fratres.] ſupple ſit [Amẽ.] vere, ſeu fiat. Et ſic finitur epiſtola ad Galatas. Cuiꝰ ſubſcriptio apud Græcos eſt. ad Galatas ſcripta Romæ. Tradunt itaque Græci hanc epiſtolã ſcriptam fuiſſe Romæ. argumentum tamen huius Epiſtolæ apud Latinos tradit ſcriptam fuiſſe Epheſi.

¶Caietæ die. 24. Ianuarij 1529.

COMMENTARIORVM THOMAE DE vio Caietani Cardinalis ſancti Xiſti, in epiſtolam ad Galatas, Finis.

Thomæ

THOMAE

DE VIO CAIETANI CARdinalis ſancti Xiſti, in epiſtolã Pauli ad Epheſios commentarii.

PAulus Apoſtolus Ieſu Chriſti per voluntatem dei.] In exordijs aliarum Epiſtolarum dictum eſt tum de nomine Pauli: tum de officio apoſtolatus. quem ſpecificat fuiſſe immediate à Chriſto, non ſuis meritis, ſed per voluntatem dei. [Omnibus ſanctis.] hoc eſt mundis per baptiſmum [Qui ſunt Epheſi.] nomen eſt ciuitatis in Aſia minori. [Et fidelibus in Chriſto Ieſu.] Sanctitatis mundiſia refertur ad peccata. fidelitas autẽ refertur ad virtutes. Prima enim virtus eſt fides in Chriſto Ieſu mater reliquarum virtutum. [Gratia vobis & pax.] Conſueta Paulo eſt hæc ſalutatio, comprehendens omnia dona dei ab extremis gratia & pace [A deo patre noſtro] tum creatione, tum gubernatione &c [Et domino Ieſu Chriſto.] redemptore & ſaluatore noſtro. [Benedictus deus.] Poſt ſalutationem incipit tractatus, in quo primo more ſolito proponit materiam tractandam. Benedictus inquit benedictione laudis, ſupple ſit deus. Nomen naturæ eſt deus [Et pater.] Nomen eſt primæ perſonæ trinitatis. [Domini noſtri Ieſu Chriſti] Ad vtrunque poteſt referri (ſcilicet tum deum tum patrem) obliquus iſte. eo quod deus eſt deus domini noſtri IESV CHRISTI, ſecundum humanam naturam, & eſt pater naturalis eiuſdem ſecundum diuinam: iuxta verbum ipſius aſcendo ad patrem meũ & patrem veſtrum deum meũ & deum veſtrum, [Qui benedixit nos.] Benedicere dei eſt benefacere. & ſic dictum eſt qui benedixit nos, perinde ac dixiſſet qui benefecit nobis. [In omni.] non in aliqua

qua ſic,& in aliqua non.[Benedictione] hoc eſt beneficio [Spirituali.]ad differentiam benedictionum corporalium , quibus in Deute Benedictus eſt populus Iudaicus nō ſic talibus benedictionibus benedixit nos deus , ſed ſpiritualibus beneficijs omnibus. [In cœleſtibus.]pro,in ſupercœleſtibus ad differētiā donorū ſpiritualium pręſentis vitæ [In Chriſto]hoc eſt nō in nobiſipſis,ſed in Chriſto cuius ſumus membra Loquitur ſiquidem Paulus de benedictione qua iam benedicti ſumus , ſuſcepta in Chriſto homine omni benedictione ſpirituali in ſupercœleſtibus . nobis enim Chriſtianis collata ſunt beneficia omnia quæ ſunt tam in Chriſto.Et hæc ſunt beneficia nobis collata quæ proponit [ſicut elegit nos in ipſo ante mundi conſtitutionem.] Particula ante mundi conſtitutionem,determinat verbum elegit & particula in ipſo,determinat pronomen nos ex parte ſiquidem electorum ſe tenet . Et eſt ſenſus nos in ipſo, proculdubio Chriſto, hoc eſt nos membra ipſius. Explicatur ſiquidem quòd non ſumus electi ſeorſum , ſed iuncti Chriſto vt membra Chriſti,ratiō enim electorum ex parte rei electæ ſignificatur Chriſtus, & huiuſmodi electio non noua, ſed ante fundationem mundi deſcribitur. Affertur autem hoc ad manifeſtandum quòd deus ſic benedixit nos,ſic adimpleuit benedictionem noſtram omnium ſpiritualium beneficiorum in ſupercœleſtibus in Chriſto , quemadmodum elegit ante fundationem mundi nos membra Chriſti : vt intelligamus huiuſmodi benedictionem noſtram forte omnino conformem æternæ electioni noſtri. ¶Vbi aduerte per verbum elegit,ſignificari quòd diſcreuit nos ab alijs proculdubio non electis.Electio enī ſignificat refutato alio optionem alicuius. Vnde in ipſo electionis beneficio aliorū reprobatio conſignificatur.ſed nunc de noſtræ electionis beneficio eſt ſermo : quæ tanto maius eſt beneficium , quanto de maſſa perditionis ſumus diſcreti. [Vt eſſemus ſancti & immaculati] pro,irreprehenſibiles,[in conſpectu eius in charitate.] pro , dilectione.Ne errares confuſus in beneficio electionis , explicauit ad quid ſumus electi membra Chriſti in hac vita.Explicauit autē quatuor. Primum vt eſſemus ſancti , quod per baptiſmum conſequimur,quoniam per ipſum mūdamur ab omnibus peccatis·Secundū vt eſſemus irreprehenſibiles,in actionibus noſtris. Tertiū, in dilectione.Sanctitas ſiquidem & irreprehenſibilitas ad mala referuntur dilectio autem ad bona Quartū in conſpectu eius.ſ. dei , non in apparentia coram hominibus ad excludendū fictionē . Et hinc clare liquet vanam eſſe confidentiam in electione niſi det homo

operam

operam vt has habeat electorum conditiones. quoniam ad has habendas in hac vita electi ſumus inquit Paulus [Qui prædeſtinauit nos in adoptionem filiorum.] ſuperfluit filiorum. [Per Ieſum Chriſtum in ipſum] Nõ ſufficit Paulo explicare electionem (per quam diſcernimur à malis) ſed explicat etiam prędeſtinationem: per quã ſimiliter ab æterno ordinamur ad bonũ adoptionis. Et quemadmodum de noſtra electione dixit elegit nos in ipſo (Chriſto) ita de noſtra prædeſtinatione dicit quod prædeſtinauit nos in adoptionẽ (hoc eſt vt ſimus filij adoptiui) per Ieſum Chriſtũ filium naturalé, Conſtat nãque quòd adoptionem adipiſcimur non noſtris meritis ſed per merita Ieſu Chriſti. ¶ Quod autem adiungit in ipſum, intellige deum. Carent ſiquidem Græci diſtinctiuo pronominis abſolute vel reciproci. Et hoc in loco reciprocum intelligendum videtur pronomen vt ſignificetur ꝙ deus prædeſtinauit nos in adoptioné ad ſeipſum deum: hoc eſt vt ſimus filij adoptiui ipſius dei per Ieſum Chriſtum filium naturalem eiuſdem dei. [Secundum propoſitum.] pro, beneplacitum, [voluntatis ſuæ.] Non ſignificatur placere, ſed beneplacere. vt intelligamus quòd diuina voluntas prædeſtinando, non facit quod placet ſed quod beneplacet. Verùm quum audis beneplacere, recole quòd voluntas diuina eſt ſibiipſi lex · ac per hoc non mendicat bonitatem ab extrinſeco ſuperiori, nec à noſtris meritis ſeu demeritis obiectiue. & id eſt beneplacere quod ipſa vult eſſe beneplacitum. Explicat ſiquidem Paulus in prædeſtinatione beneplacitum diuinæ voluntatis, ad tollendas quæſtiones diſputantium de voluntate prædeſtinantis: aperte per hoc ſignificando quòd bonitas huiuſmodi propoſiti eſt apud diuinam voluntatem, & non apud merita iſtius vel illius. [In laudem gloriæ gratiæ ſuæ.] Duplex bonum per prædeſtinationem intentum ſignificat, alterum adoptionis noſtræ in filios dei. alterum laudis diuinæ: quæ explicatur quòd eſt laudatio gloriæ diuinæ non vndecunque conſurgentis ſed ex gratia eius. & hoc ad differentiam gloriæ diuinæ conſurgentis ex opere iuſtitiæ. Laudanda ſiquidem eſt diuina gloria non ſolum penes gratiam, ſed etiam penes iuſtitiam. ex vtraque enim cõſurgit diuina gloria. Sed prędeſtinatio nõ ordinatur ad laudem gloriæ cõſurgentis ex iuſtitia, ſed in laudem gloriæ cõſurgentis ex gratia quoniã nõ noſtris meritis, ſed ex dei gratia per Ieſum Chriſtum erimus filij dei, & propterea dicit in laudé gloriæ ſuæ. [In qua gratificauit nos in dilecto filio ſuo.] Superfluit filio ſuo Gratificauit dicit, hoc eſt gratos reddidit ſeu effecit, proculdubio ſibi. ¶ Et hinc Theologi vulgatã diſtictionẽ accipiũt

inter

primo in genere, dicendo [Eius quod propoſuit in eo.] ſcilicet myſterio. Omne quod propoſitū ſeu deliberatū eſt à deo in huiuſmodi myſterio, deſcribitur eſſe beneplacitum & in omni ſapientia & prudentia &c [In diſputationem plenitudinis temporum.] Ecce in ſpecie id quod propoſuit in myſterio Optime quadrat ſententia hæc cum verbo domini, non eſt veſtrum noſſe tempora vel momenta quæ pater poſuit in ſua poteſtate. Arcana ſiquidem diuinæ voluntatis ſunt in diſpenſandis temporibus, non imperfecte ſed plene. plenum ſiquidem tempus diſpenſauit cuique rei quam diſpoſuit efficere, & cuiuſque temporis plenitudo latet in myſterio diuinæ voluntatis. Verbi gratia aliam plenitudinem temporis diſpenſauit pro inchoanda circunciſione, aliam pro donatione legis, aliam pro promiſsione Meſiæ Dauidi, aliam pro inſtitutione baptiſmi, aliam pro vocatione gentium &c. hæc enim diſpenſatio plenitudinis temporum, eſt ea quā pater poſuit in ſua poteſtate, eſt ea quæ continetur in myſterio volūtatis diuinæ. [Inſtaurare] pro, recapitulare, [omnia in Chriſto.] Quoniam non eſt nobis patefactum myſterium diuinæ voluntatis ſecundum omnia agenda in quacūque plenitudine temporis, explicat in indiuiduo quod eſt nobis manifeſtatū illius myſteri⁹, eſſe recapitulationem omnium in Chriſto: hoc eſt ſummariam collectionem omnium in Chriſto. Metaphoricus eſt Pauli ſermo ad ſimilitudinem aduocatorum ſeu oratorum, in fine orationis ſeu aduocationis colligentium per capita ſummatim omnia dicta, iuxta hanc ſiquidem ſimilitudinem collectionis dictorum, tradit collectionem omnium factorum, omnium geſtorū, omniūque dictorū vbicunque facta, geſta ac dicta relatiue ad deū ſint, dicendo ꝙ deus diſpoſuit recapitulare omnia in Chriſto: hoc eſt colligere omnia per quæcunque ſecula vbiuis ſparſa, & vnire in Chriſto. Et declarando quæ ſint hæc omnia ſubiungit, [Quæ in cœlis ſunt, & quæ in terra ſunt in ipſo] Superfluit hoc vltimum ſunt. Quod dicit in ipſo, proculdubio deum demonſtrat. Et eſt ſenſus: omnia quæ in cœlis & quæ in terra ſunt in deo: hoc eſt relatiue ad deū, ad differentiam eorumdem abſolute. Qualiter autem ea quæ in cœlis ſunt colliguntur ad Chriſtum, ignotū eſt nobis niſi quo ad duo, alterum eſt quòd omnes angeli colligūtur ſub Chriſto homine tanquàm capite & domino alterum eſt ꝙ eorū ruina reparatur per Chriſtū locādo homines in ſedib⁹ eorū qui ceciderunt. De iis autem quę in terra ſunt, ſcimus genus humanum vniuerſum collectū eſſe ad Chriſtū ſub eius redemptione, ſub eius iudicio &c. Et præter hoc reliqua in vniuerſa terra colligi ad

Chriſti

Chriſti imperium in miraculis: & demum in reuelatione futuri poſt reſurrectionem ſeculi ¶Hoc eſt ergo nobis notificatum arcanum iam adueniſſe plenitudinem temporis quo miſit deus filiũ ſuum vt in ipſo recapitularet omnia [In quo etiam.] Ecce ſecundũ in quo, ad explicandam gratificationem ſpecialem factam diſcipulis Chriſti ex Iudæis aſſumptis [Et nos ſorte vocati ſumus.] Superfluit & nos nec vſquequaque liquet an vocati an electi legendum ſit Verùm parui refert quo ad ſenſum ¶Et quod dicit ſorte, non ſignificat fortuito, ſed parte ſeu hæreditate. Alludit enim ad electionem populi in partem ſeu hereditatem dei. iuxta illud pars autem domini populus eius, & Iacob funiculus hæreditatis eius. Et ad literam intendit quòd abſque meritis propriis Iudæi conuerſi ad Chriſtum, velut ſorte hæreditatis & partis diuinę non ſuis meritis aſciti ſeu vocati ſunt. [Prædeſtinati ſecundum propoſitum eius qui operatur omnia ſecundum cõſiliũ voluntatis ſuę,] Dixerat ſorte Et propterea ad excludendum intellectum tum fortuiti tũ inconſulti adiungit hæc nam dicendo prædeſtinati, excludit fortuitum & dicendo ſecundum conſilium, excludit imprudentiam. vt intelligamus quòd cum hoc quòd ſine meritis, tamen prædeſtinati conſulto fuerunt illi qui ex Iudæis vocati ſunt. vnde eos explicans ſubiungit [Vt ſimus in laudem gloriæ eius nos qui ante ſperauimus in Chriſto] Explicat de quibus loquit̃, eſſe nos qui ante ſperauimus in Chriſto Quos conſtat fuiſſe Iudęos, qui ante ſperauerunt in Chriſto quàm Chriſtus veniret. Erant enim in natione Iudæorum viri iuſti innumeri quorum ſpes erat in Chriſto vẽturo. Multi inquit Chriſtus reges & prophetæ voluerunt videre quæ vos videtis &c. Vel qui antequam Gentiles ſperauimus in Chriſto. ¶Finis autem huius vocationis deſcribitur, vt ſimus in laudem gloriæ eius, ſcilicet dei. Et ad literam Iudæi conuerſi ad Chriſtum fuerunt & ſunt vſque hodie in laudem gloriæ dei. [In quo.] Ecce tertium in quo, ad proſequendum gratificationem noſtram in Chriſto. [Et vos cum audiſſetis.] In prima perſona legitur. & participium præteriti temporis actiuum cõgrue reſoluitur in paſsiuum: quia caremus actiuo Legendum itaque eſt [Et nos audito verbo veritatis, euangelio ſalutis noſtrę, nõ veſtræ.] Dixerat in quo & ſorte vocati ſumus, explicando gratificationem vocatorũ ex Iudæis ex parte vocãtis, modo explicat eandẽ ex parte vocatorum quòd ſcilicet audito euangelio ſunt in Chriſto. Hebraico more Paulus ſubſtantiuum verbum ſubintelligit. Ita quòd ſenſus eſt. in quo ſumus ſeu fuimus & nos audito verbo veritatis, appoſitiue

tiue

tinæ euangelio ſalutis noſtræ. Modum explicat quo in Chriſto effecti ſunt. Vbi & aduerte appellari verbum veritatis ſimpliciter & abſolute, quia nihil niſi veritatem cõtinet euangelium. & hoc quo ad intellectum, qui perficitur ſola veritate. Appellari quoque euangelium ſalutis noſtræ: quia reuera annunciatio bona eſt, non terrenorum bonorum aut carnalium delectationũ, ſed ſalutis noſtræ. In qua continetur omne appetibile quod vere ſpectat ad ſalutem noſtram. [In quo.] Ecce quartum in quo, ad ſignificandum gratificationem gentilium in Chriſto. [Et credentes.] Dictio Græca participium eſt præteriti temporis actiuum quo caremus. Et poſſet adiuncto aduerbio ſignificante præteritum dici, in quo & prius credentes. [Signati eſtis.] pro, obſignati eſtis. ad ſimilitudinem ſiquidem tabellarum fœderis dicit obſignati eſtis [Spiritu promiſſionis ſancto.] non eſt obſignatio facta impreſsione anuli aut ſigno notarij, ſed interna inſignatio facta in anima à ſancto ſpiritu promiſsionis. Vt intelligamus obſignationem reſpectu futurę hæreditatis, appellat ſpiritũſanctum promiſsionis. In baptiſmo ſiquidem gratia dei confertur animæ vt ſignaculum quoddã promiſſæ hæreditatis æternæ à ſpirituſancto: quemadmodum ſi inter homines ſignaretur tabella adoptionis ſigno notariorum & teſtium aut anulo ipſius adoptantis. Illud enim eſſet ſignum promiſsionis. [Qui eſt pignus.] pro, arrabo, [hæreditatis noſtræ in redemptionem acquiſitionis.] Aduerte ꝙ relatiuum qui quum in Græco ſit maſculini generis, & ſpiritus ſit neutri generis, ex parte antecedentium nõ refert ſpiritumſanctũ ſed Chriſtum: de quo dixerat in quo prius credentes &c. Verum quoniam arrabo maſculini generis eſt etiam apud Græcos, & relatiuum quo ad genus concordat quandoque cum conſequente, ideo poteſt & de ſpiritu ſancto intelligi non obſtante differentia generis. Et ſiquidem referatur ad ſpiritum ſanctum, ſenſus eſt quòd ſpirituſſanctus habitans in cordibus noſtris, eſt pars precij in redemptionem acquiſitionis hæreditatis noſtræ: hoc eſt ad plene emendum acquiſitam hæreditatem noſtram. Et hoc proculdubio verum eſſe conſtat: quoniam requiritur cooperatio noſtra ad aſſequendum acquiſitam iam per Chriſtum hæreditatem. Significatur enim quòd Arrabo (hoc eſt prima pars ſolutionis) eſt gratia ſpirituſſancti quam habemus in anima. Et per hoc inſinuatur ſubſequens cooperatio noſtra ad hæreditatem noſtram conſequendam. ¶ Si autem referatur Chriſtus, tunc idem dicitur arrabo, quia vere eſt initium redemptionis acquiſitæ hæreditatis noſtræ. Quanuis ſiquidem Chriſtus ſit ſufficiẽtiſsimum

tiſsimum & integrum precium, nobis tamen viatoribus procedentibus in hac vita poſt baptiſmum, communicatur vt arrabo : quoniam exigit noſtras cooperationes ad plene aſſequẽdum acquiſita per eius redemptionem hæreditatem noſtram : quæ eſt æterna fœlicitas animę & corporis. Et ſi aduerteris prudens lector quòd Paulus in poſtremo in quo, loquitur in ſecũda perſona ad Gentiles (dicendo obſignati eſtis ſpiritu promiſsionis ſancto) & modo mutat perſonam (nam loquitur in prima perſona dicendo qui eſt arrabo hæreditatis noſtræ : noſtræ dicit non veſtræ) apparebit ex hac diuerſitate quòd vbi quater de dilecto dixerat in quo, demũ quinto loco de eodem dilecto dicit qui eſt arrabo hæreditatis noſtræ &c. ad declarandam communem gratificationem in Chriſto tã Iudæis quàm Gentilibus Chriſtianis ſecundum hunc effectũ qui eſt habere arrabonem redimendæ poſſeſsionis hæreditatis noſtræ vt intelligamus hanc hæreditatem eſſe iam noſtram, ſed ſupereſſe cooperari ad mercandum poſſeſſorium : hoc eſt vt poſsideamus hæreditatem noſtram. [In laudem gloriæ ipſius.] Chriſti. Quemadmodum de gratificatione propria dixerat in laudem gloriæ eius, ita modo de gratificatione Gentiliũ ſeu communi dicit in laudem gloriæ ipſius. vt intelligamus vnum & eundem eſſe finem communẽ vtriſque Iudæis ſ. & Gentilibus Chriſtianis. [Propterea.] Tractata illa particula, in qua gratificauit nos in dilecto, tractat illam qui benedixit nos in omni benedictione ſpirituali in ſupercœleſtibus in Chriſto. Et introducit eam per modum rei concupitæ & petitæ pro Epheſiis. [Et ego audiens fidem veſtram quæ eſt in Chriſto Ieſu.] Ad id quod dixerat in quo & credentes obſignati eſtis, refertur propterea poteſt nihilominus referri ad vltimo explicatam communem gratiam arrabonis. vt intelligamus quòd propter perficiendum arrabonem. Quod autem dicit ego audiens, non ſignificat quòd non etiam viderit (quum ipſe apud Epheſios multum fructum fecerit prædicando) ſed ſignificat quòd Romæ exiſtens in vinculis audiuit fidem Epheſiorum perſeuerantem. Nec ſolam fidem, ſed ſubiungit. [Et dilectionem in omnes ſanctos.] hoc eſt mundos per baptiſmum, in omnes Chriſtianos. [Non ceſſo gratias agens pro vobis] Vide partes orationis Pauli. Primum gratias agit pro Epheſiis pro diuinis donis in eis. deinde. [Memoriam veſtri faciens in orationibus meis.] Ad partem orationis petitonam hoc ſpectat. vnde & petita ſubiungit. [Vt deus domini noſtri Ieſu Chriſti.] ſecundum humanam naturam. Ecce quod ſuperius proponendo dixerat ſimul vt deus & pater, modo exequendo

quendo diſtinguit. Et primū dicit vt deus domini noſtri Ieſu Chriſti, proculdubio ſecundum humanam naturam. deinde dicit. [Pater gloriæ] hoc eſt pater eiuſdem ſecundum quòd eſt gloriæ hoc eſt ſecundū diuinam naturam, quæ ſola eſt ſuapte natura gloria. [Det vobis ſpiritum ſapientiæ & reuelationis.] Non dicit ſapientiam ſed ſpiritum ſapientiæ, vt clare explicet quòd de dono ſpiritusſancti non de ſapientia humana quæ per ſtudium acquiritur, loquitur. Spiritus ſapientiæ, ſpiritus eſt notitiæ diuinorum. Verum quoniam huiuſmodi notitia habetur quandoque tecta & quandoque detecta (hoc eſt obſcura vel clara) ideo adiungit & reuelationis. claritatem per amotionem veli ſignificans. [In agnitionem.] pro, in agnitione, [eius illuminatos oculos cordis veſtri.] pro, mentis veſtræ Quod dixerat det vobis ſpiritum ſapiētiæ & reuelationis, appoſitiue exponit illuminatos oculos mentis veſtræ in agnitione eius. Dicendo in agnitione eius. (ſcilicet dei) explicat ſapientiam. & dicendo illuminatos oculos mentis veſtræ, explicat reuelationem. [Vt ſciatis,] Tria cognoſcenda diſtinguit. Primum eſt. [Quæ ſit ſpes vocationis eius.] hoc eſt quid ſperatur ex vocatione dei ad Chriſtianitatem. Hoc enim multum refert: ne putemus ſperandum eſſe nobis in hac vita ſed in futura. [Et quæ diuitiæ gloriæ hæreditatis eius in ſanctis.] Hoc eſt ſecundum ſciendum non ſufficit ſcire quòd ſpes Chriſtiana non tendit ad ea quæ ſunt præſentis vitæ ſed futuræ, ſed & oportet ſcire quæ ſunt diuitiæ gloriæ: ne fallamur, putantes nos in alia vita habituros ſimiles iſtis terrenis, diuitias ſpirituales gloriæ præparatæ hæreditatis in ſanctis, in mundis, iis qui nihil inquinatum habebunt. Et noſſe quæ ſunt hæ diuitiæ eſt noſſe in quo conſiſtit fœlicitas cœleſtis patriæ: quòd ſcilicet conſiſtit in bonis animæ &c. [Et quæ ſit ſupereminens magnitudo virtutis.] pro, potentiæ, [eius in nos qui credidimus.] pro, credimus, [ſecundum operationem potentiæ virtutis.] pro, fortitudinis, [eius quam operatus eſt in Chriſto Ieſu.] Tertium cognoſcendum per ſpiritum ſapientię & reuelationis, gloria corporis noſtri poſt reſurrectionem eſt. Ita quòd ſecundum, ſpectat ad gloriam animæ: & tertium ad gloriam corporis Hanc autem noſtri corporis gloriam deſcribit vt effectum ſuperexcellentis magnitudinis potentiæ diuinæ in nos qui credimus: quoniam reuera tam magnus effectus eſt vt corpus mortale immo mortuum, reuocetur non ſolum ad vitam, ſed ad vitam immortalem, impaſsibilem, glorioſam &c, vt non ſuffi-

ciat afferre diuinam potentiam (quoniam ea communis eſt omnibus operibus naturæ) ſed afferatur magnitudo diuinæ potentiæ. Et quoniam magnitudo diuinæ potentiæ. communis eſt aliis operibus mirabilibus, affertur ſupereminēs ſeu ſuperexcellens magnitudo diuinæ potentiæ. ¶Et ne incredibilis huiuſmodi ſuperexcellens magnitudo diuinæ potentiæ credatur futura in nos. manifeſtat eam á ſimili efficacia quam iam exercuit in Chriſto. Hanc enim ſimilem efficaciam ſignificat dicendo, ſecundum operationem potentiæ fortitudinis eius quam operatus eſt in Chriſto Ieſu. Ita quòd particula ſecundum operationem, refertur ad particulam ſupereminens magnitudo potentiæ &c. Intēdit enim & dicit vt ſciatis quæ ſit ſupereminens illa magnitudo in nos ſecundum operationem, hoc eſt ſimilis operationi potentiæ fortitudinis eius, dei, quam operatus eſt, hoc eſt exercuit in Chriſto Ieſu. ¶Dictio interpretata operationem, clarius interpretata fuiſſet efficaciam. Significat enim non ſimplicem operationem, ſed vim quandam in operando: quæ explicatur magis dicendo ſecundum efficaciam potentiæ fortitudinis ſeu roboris eius, dei. Quam exercuit deus in Chriſto Ieſu in opere reſuſcitationis & collocationis ad dexteram ſuā. De his enim effectibus eſt ſermo: vt clare ſubiungit. [Suſcitans illum,] pro, ſuſcitato illo, [á mortuis.] Caremus vt dictum eſt participio præteriti temporis actiuo. Et ideo vtcunque fieri poteſt, vertitur in participium præteritum paſsiuum, dicendo ſuſcitato illo á mortuis. Intellige tamen quam exercuit in Chriſto Ieſu ſuſcitando illum á mortuis [Et conſtituens.] pro, & ſedere fecit, [ad dexteram ſuā in cœleſtibus.] Secundum hanc efficatiam diuinæ potentiæ qui ſuſcitauit Chriſtum á mortuis & ſedere iam fecit ad dexteram ſuam in cœleſtibus, rogat Paulus vt ſciāt Epheſi quæ ſit excellens magnitudo potentiæ dei in nos reſuſcitandos & glorificandos in corpore, Hic eſt ſenſus literalis. ¶Deſcribitur autem Chriſtus ſedens non corporali poſitione, ſed quiete regnans: Sicut nec eſt ibi dextera corporea dei: ſed ſumma bona dei dextera metaphorice appellantur. Significatur enim quòd Chriſtus homo quiete regnat in ſummis bonis dei, & hoc in cœlis exiſtens: [Supra omnem principatū & poteſtatem & virtutē & dominationem.] Non ſufficit Paulo explicaſſe efficaciam diuinæ potentiæ in exultatione Ieſu Chriſti, quo ad ipſum Ieſum Chriſtum & locum eius, ſed explicat etiam relatiue ad angelos & totum vniuerſum. Et propterea dicit ſupra omnem principatum. Quatuor angelorum ordines nominat, quorum nomina ab aliqua præeminentia

nentia ſumpta ſunt: vt ex ſuperiore ad iſtos, intelligatur ſuperioritas ad omnes. Quodlibet enim horum præeminentiam aliquam ſonat.vt patet intuenti vocabula. [Et omne nomen quod nominatur,non ſolum in hoc ſeculo,ſed etiã in futuro.] Ne quæſtioni locum aliquem relinqueret,generalem particulam ſubiungit ad comprehendendum omnia citra deum. Nam dicendo & omne nomen quod nominatur, ſignificat & omnem rem quæ nominatur tam in præſenti quàm in futuro ſeculo ad differentiam dei qui ſuapte natura innominabilis eſt, quia eſt incomprehenſibilis, quanuis nos ab affectibus illum nominemus. ¶ Et dixit ſupra omne nomen quod nominatur,alludens ad nomen dei tetragrammaton, quod non nominatur nec nominari poteſt,vt per hoc clare excluderet deum. ¶ Et dixit ſiue in hoc ſeculo ſiue in futuro,ad cõprehendendum innumeras ſubſtantias ſpirituales quæ non nominantur in hoc ſeculo(vtpote ignotæ) ſed nominabuntur in futuro ſeculo, quãdo erũt notæ. [Et omnia ſubiecit ſub pedibus eius] Vt nihil omnino exemptũ à poteſtate Chriſti intelligamus,explicat quòd omnino(nullo excepto)ſubiecit ſub pedes eius: vt omnimodam ſubiectionem intelligamus ex ſubiectione ſub pedes. [Et ipſum dedit caput ſuper omnem eccleſiam] pro,ſuper omnia eccleſiæ,Datiui eſt caſus eccleſiæ. Inter alios effectus diuinæ potentiæ in Chriſto enumerat vltimo ꝙ ipſum dedit eccleſiæ caput ſuper omnia Hinc gratiam capitalem in Chriſto Theologi aſſumũt. Verum quia caput tã in corpore naturali, quàm in corpore myſtico (puta collegio,ciuitate aut regno)nunquàm eſt ſuper omnia, ſed aliqua ſunt in corpore naturali ſiue myſtico ad quæ vis capitiſ non ſufficit, ideo à Chriſto quemuis defectum & quãlibet inſufficientiam tollens addidit ſuper omnia. Caput autem metaphorice ad ſimilitudinem capitis naturalis Chriſtus dicitur eccleſiæ, eo quòd officia capitis ei conueniant,vt inferius Paulus declarabit. [Quæ eſt corpus ipſius] Eccleſiam appellat corpus Chriſti. proculdubio myſticum.Sunt enim fideles velut mẽbra Chriſti ac per hoc congregatio fidelium,quam eccleſiæ nomen ſignificat,eſt corpus Chriſti [Et plenitudo eius.] Superfluit & appoſitiue ſiquidem dicit plenitudo eius,ad explicandum corpus conſtans ex omnibus membris. [Qui omnia in omnibus adimpletur.] pro,implet Eccleſia eſt corpus eius(vtpote plenitudo eius) qui omnia in omnibus implet hoc eſt plenitudine vniuerſarum partium correſpondens illi qui implet omnia in omnibus. Eccleſia eſt velut plenum ex omnibus partibus corpus,implens Chriſtum ſicut corpus implet a-

nimal membris & partibus. Chriſtus vero implet omnia & ſingula in omnibus partibus & membris ſpiritualiter, multo magis quàm anima implet omnes partes corporis viuificando. Integritas eccleſiæ per hæc deſcribitur ſimul cum efficientia & ſufficientia Chriſti ad vniuerſam eccleſiam & ſingula membra.

CAPVT II.

ET vos quum eſſetis mortui delictis & peccatis veſtris.]Superfluit veſtris. Quia litera iſta nõ habet in ſequentibus ad quod verbum referat & vos, conſequens eſt vt referat ad præcedens verbum. quo dixit & ipſum dedit caput ſuper omnia, & vos. Ita quod vbi prius in genere dixerat ſuper omnia, modo in ſpecie explicat Gentiles, dicendo & vos. Nec ſolum explicat Gentiles, ſed qualitatẽ eorum ſecundum quam Chriſtus conſtitutus eſt caput ſuper eos, dicendo quum eſſetis mortui delictis & peccatis ad ſignificandum quod tunc Chriſtus fuit & incœpit eſſe caput ſuper Gentiles quum mortui fuerunt delictis & peccatis. Chriſtus enim non viuificat membra aliqua niſi prius (ordine naturæ) mortua fuerint delictis & peccatis. ¶ Datiui caſus eſt tam delictis quàm peccatis. Et manifeſte ſignificat non fructificare, nõ vtiles eſſe delictis omiſsionum & peccatis commiſsionum. Pœnitentia ſiquidem ſignificatur qua deteſtamur præterita & cauemus ne iterum peccemus. [In quibus aliquando ambulaſtis.]Recole prudens lector quòd proponendo particulam qui benedixit nos omni benedictione ſpirituali in ſupercœleſtibus in Chriſto, adiunxit electionem dicendo ſicut elegit nos in ipſo &c. Et perpende quòd exequendo illam particulam qui benedixit nos &c. ſimiliter inſerit tractatum electionis. Eligentis ſiquidem eſt ex maſſa peccatorum aliquos viuificare. Et hoc nunc declarat, primum in Gentilibus electis & deinde in Iudæis electis. Gentiles ſiquidem alloquens dicit in quibus, delictis & peccatis, aliquando ambulaſtis, ſimiles aliis peccatoribus [Secundum ſeculum mundi huius]hoc eſt ſine ratione futuræ vitæ. Viuere ſiquidem ſecundum ſeculum mundi huius, nihil aliud eſt quàm hominẽ diſponere & exequi opera ſua ſecundũ periodum quo durat in hoc mundo, quod eſt viuere excluſa relatione ad alteram vitam, habita ſola ratione vitæ præſentis. Et hoc cõmune erat omnibus Gẽtilibus. vnde ſummum bonum ſuum ponebant in immortalitate famæ huius mundi [Secũdum principem poteſtatis aeris huius ſpiritus.]Superfluit huius. Alteram rationem peccandi apud Gentiles explicat diabolum: quem nominat principem poteſtatis aë-

ris ſpiritus. Et quidem quòd ſit princeps aliorum dæmonum nullam habet difficultatem Quod vero dicitur aeris ſpiritus, dupliciter exponi poteſt. Primum vt aëris nomen ſit loci in quo ſunt ſpiritus Et tunc eſt ordo literæ ſecundum principem poteſtatis ſpiritus. hoc eſt vniuerſitatis ſpirituum, aeris, hoc eſt qui eſt in aere. Et hic ſenſus nullam etiam habet difficultatem: eo quòd admittitur dæmones habitare in aëre ¶ Alter ſenſus eſt. aeris ſpiritus, hoc eſt aerei ſpiritus. Ita quòd appoſitiue dixit aeris ſpiritus ad differentiam aeris corporis, aeris qui eſt elementum inanimatum. Et hic ſenſus ingerit quæſtionem philoſophantibus peripateticis, negantibus huiuſmodi ſpiritus aereos. Crediderim ego dæmones eſſe ſpiritus aereos. & id conſonare veræ. philoſophiæ rationi vt quemadmodum inuenitur vegetatiuum ſine ſenſitiuo, & ſenſitiuum ſine ſecundum locum motiuo, & intellectiuum ſine ſecundũ locum motiuo, ita inueniatur ſecundum locum motiuum ſine ſenſitiuo, quod eſt ponere huiuſmodi aereos ſpiritus conſtantes ex intellectiuo & ſecundũ locum motiuo. Et eſt ſermo de motu progreſſiuo abſq; ſenſitiuo. Sed hæc diffuſiorẽ exigunt tractatũ quam locus iſte compatiatur Verum appellatione aeris, nõ intelligo elemẽtum aeris, ſed ſubtile corpus noſtris ſenſibus ignotum, corpus ſimplex ac incorruptibile, natum moueri localiter ab anima ad omnes differentias poſitionis abſque repugnantia aliqua ex natura corporis, ſicut corpus cœleſte natum eſt moueri circulariter in ea velocitate qua à ſua anima mouetur, abſque aliqua repugnantia: vt peripatetici tradunt, vt nullus labor interueniat in motu illo.

[Qui nunc operatur in filios diffidentiæ.] pro, in filijs inobedientiæ. Explicatur modus quo ſecundum principem ſpirituum ambulauerunt Gentiles, ſimilis modo quo operatur idem princeps in filijs inobedientiæ. Et intellige per operari inſtigare, ſuadere, tentare, & cætera. Iſtis enim modis operatur diuerſis vijs in ijs qui adhuc ſunt filij inobedientiæ, proculdubio diuinæ, qui non obediunt præceptis diuinis, & cætera. [In quibus & nos.] Iudæos adiungit ſimiles Gentilibus quo ad delicta & peccata, & ſimiliter electos de peccatorum maſſa. In quibus, ſcilicet delictis & peccatis, & nos Iudæi. [Oẽs aliquãdo cõuerſi ſum⁹.] Neminẽ excipit dicendo omnes. [In deſiderijs carnis noſtrę] De Gentilibus dixerat ſecundum ſeculum mundi huius, excludendo ſpem futuræ vitæ. In Iudæis non eãdem dicit rationem peccandi (quoniã in eis erat fides alteri⁹ vitæ) ſed dicit in deſiderijs carnis noſtræ. Quod magis explicãs ſubiungit [Faciẽtes volũtatẽ.] pro. voluntates, [carnis &

mihi mundus crucifixus eſt & ego illi, quia in Chriſto nihil valēt ea quæ ſunt mundi (ſiue circuncíſio ſiue præputium) ſed tantummodo valet noua creatura, hoc eſt ſpiritualis vita à deo creata per gratiam Ieſu Chriſti, quæ nunquam veteraſcit, ſed ſemper eſt noua: & ſemper proficit, magis ac magis appropinquando ad nouitatem futuræ fœlicitatis æternæ [Et quicunque hanc regulam ſecuti fuerint.] pro, hac regula inceſſerint De doctoribus loquitur ꝙ quicunque hac regula (ſcilicet gloriationis in Cruce Chriſti ſic ꝙ mundus ſit ei crucifixus & ipſe mundo) quicunque inquam hac regula inceſſum ſuum compoſuerint. [Pax ſuper illos & miſericordia.] Pax vltimum eſt donum, miſericordia autem quemadmodū & gratia primum, vt in his comprehendantur omnia diuina dona [Et ſuper Iſraël dei.] Accuſatiui caſus eſt Iſrael & vniuerſum Chriſtianum populum ſignificat ex appoſitione dei, ad differentiam Iſraelis non dei, ſed carnalis populi, ſcilicet Iudaici in legalibus pertinacis. Et nominauit Chriſtianos Iſraelem dei, vt intelligant Galatæ & pſeudapoſtoli quòd non aduerſatur Iſraëlitico populo quatenus eſt dei, ſed quatenus eſt carnis: quandoquidem Iſrael dei eſt ipſe populus Chriſtianus. eſt enim Iſrael non carnaliter, ſed ſpiritualiter [De cætero nemo mihi moleſtus ſit.] pro, moleſtias exhibeat. Sufficiant inquit Paulus hactenus obiectæ mihi falſitates (quòd ego foueo circūciſionē alibi & ſimilia) deinceps nemo mihi huiuſmodi moleſtias exhibeat. Et ratio manifeſta omnib⁹ eſt. [Ego enim ſtigmata domini Ieſu in corpore meo porto.] Ad ſimilitudinē ſeruorum geſtantiū in facie impreſſam notam dominorum inuſtione ferri factam, deſcribit ſe Paulus portare manifeſte in corpore ſuo non vnam, ſed multas impreſſas notas domini Ieſu. Et intendit per huiuſmodi ſtigmata innumeras plagas quas pro Ieſu ſuſtinuerat hoc eſt manifeſtum coram omnibus ſignum quòd ſum ſeruus domini Ieſu, quòd ſum alienus à legalibus. [Gratia domini noſtri Ieſu Chriſti.] cōdonans peccata & liberans à ſeruitute legalium. [Cū ſpiritu veſtro fratres.] ſupple ſit [Amē.] vere, ſeu fiat. Et ſic finitur epiſtola ad Galatas: Cui⁹ ſubſcriptio apud Græcos eſt. ad Galatas ſcripta Romæ. Tradunt itaque Græci hanc epiſtolā ſcriptam fuiſſe Romæ. argumentum tamen huius Epiſtolæ apud Latinos tradit ſcriptam fuiſſe Epheſi.

¶ Caietæ die. 24. Ianuarij. 1529.

COMMENTARIORVM THOMAE DE vio Caietani Cardinalis ſancti Xiſti, in epiſtolam ad Galatas, Finis.

Thomæ

THOMAE

DE VIO CAIETANI CARdinalis ſancti Xiſti, in epiſtolā Pauli ad Epheſios commentarii.

PAulus Apoſtolus Ieſu Chriſti per volūtatem dei.]In exordijs aliarum Epiſtolarum dictum eſt tum de nomine Pauli : tum de officio apoſtolatus. quem ſpecificat fuiſſe immediate à Chriſto, non ſuis meritis, ſed per voluntatem dei. [Omnibus ſanctis.] hoc eſt mundis per baptiſmum [Qui ſunt Epheſi.] nomen eſt ciuitatis in Aſia minori. [Et fidelibus in Chriſto Ieſu.] Sanctitatis munditia refertur ad peccata. fidelitas autē refertur ad virtutes. Prima enim virtus eſt fides in Chriſto Ieſu mater reliquarum virtutum. [Gratia vobis & pax.]Conſueta Paulo eſt hæc ſalutatio, comprehendens omnia dona dei ab extremis gratia & pace [A deo patre noſtro] tum creatione, tum gubernatione &c [Et domino Ieſu Chriſto.] redemptore & ſaluatore noſtro. [Benedictus deus.] Poſt ſalutationem incipit tractatus, in quo primo more ſolito proponit materiam tractandam. Benedictus inquit benedictione laudis, ſupple ſit deus. Nomen naturæ eſt deus [Et pater.] Nomen eſt primæ perſonæ trinitatis. [Domini noſtri Ieſu Chriſti] Ad vtrunque poteſt referri (ſcilicet tum deum tum patrem) obliquus iſte. eo quod deus eſt deus domini noſtri IESV CHRISTI, ſecundum humanam naturam, & eſt pater naturalis eiuſdem ſecundum diuinam: iuxta verbum ipſius aſcendo ad patrem meū & patrem veſtrum deum meū & deum veſtrum, [Qui benedixit nos.] Benedicere dei eſt benefacere. & ſic dictum eſt qui benedixit nos, perinde ac dixiſſet qui benefecit nobis. [In omni:] non in ali-

qua

qua ſic,& in aliqua non.[Benedictione] hoc eſt beneficio [Spirituali.]ad differentiam benedictionum corporalium , quibus in Deute. Benedictus eſt populus Iudaicus nõ ſic talibus benedictionibus benedixit nos deus , ſed ſpiritualibus beneficijs omnibus. [In cœleſtibus.]pro,in ſupercœleſtibus ad differẽtiã donorũ ſpiritualium pręſentis vitæ [In Chriſto.]hoc eſt nõ in nobiſipſis,ſed in Chriſto cuius ſumus membra Loquitur ſiquidem Paulus de benedictione qua iam benedicti ſumus , ſuſcepta in Chriſto homine omni benedictione ſpirituali in ſupercœleſtibus . nobis enim Chriſtianis collata ſunt beneficia omnia quæ ſunt iam in Chriſto.Et hæc ſunt beneficia nobis collata quæ proponit [ſicut elegit nos in ipſo ante mundi conſtitutionem.] Particula ante mundi conſtitutionem,determinat verbum elegit & particula in ipſo,determinat pronomen nos.ex parte ſiquidem electorum ſe tenet . Et eſt ſenſus nos in ipſo, proculdubio Chriſto, hoc eſt nos membra ipſius. Explicatur ſiquidem quòd non ſumus electi ſeorſum , ſed iuncti Chriſto vt membra Chriſti,ratiò enim electorum ex parte rei electæ ſignificatur Chriſtus, & huiuſmodi electio non noua, ſed ante fundationem mundi deſcribitur.Affertur autem hoc ad manifeſtandum quòd deus ſic benedixit nos,ſic adimpleuit benedictionem noſtram omnium ſpiritualium beneficiorum in ſupercœleſtibus in Chriſto , quemadmodum elegit ante fundationem mundi nos membra Chriſti : vt intelligamus huiuſmodi benedictionem noſtram forte omnino conformem æternæ electioni noſtri. ¶Vbi aduerte per verbum elegit,ſignificari quòd diſcreuit nos ab alijs proculdubio non electis.Electio enĩ ſignificat refutato alio optionem alicuius. Vnde in ipſo electionis beneficio aliorũ reprobatio conſignificatur.ſed nunc de noſtræ electionis beneficio eſt ſermo : quæ tanto maius eſt beneficium , quanto de maſſa perditionis ſumus diſcreti. [Vt eſſemus ſancti & immaculati] pro,irreprehenſibiles,[in conſpectu eius in charitate.] pro , dilectione.Ne errares confuſus in beneficio electionis ,explicauit ad quid ſumus electi membra Chriſti in hac vita.Explicauit autẽ quatuor. Primum vt eſſemus ſancti , quod per baptiſmum conſequimur,quoniam per ipſum mũdamur ab omnibus peccatis.Secundũ vt eſſemus irreprehenſibiles,in actionibus noſtris. Tertiũ, in dilectione.Sanctitas ſiquidem & irreprehenſibilitas ad mala referuntur dilectio autem ad bona Quartũ in conſpectu eius.ſ. dei , non in apparentia coram hominibus.ad excludendũ fictionẽ . Et hinc clare liquet vanam eſſe confidentiam in electione niſi det homo

operam

operam vt has habeat electorum conditiones. quoniam ad has habendas in hac vita electi ſumus inquit Paulus [Qui prædeſtinauit nos in adoptionem filiorum.] ſuperfluit filiorum. [Per Ieſum Chriſtum in ipſum] Nõ ſufficit Paulo explicare electionem (per quam diſcernimur à malis) ſed explicat etiam prędeſtinationem: per quã ſimiliter ab æterno ordinamur ad bonũ adoptionis. Et quemadmodum de noſtra electione dixit elegit nos in ipſo (Chriſto) ita de noſtra prædeſtinatione dicit quod prædeſtinauit nos in adoptionẽ (hoc eſt vt ſimus filij adoptiui) per Ieſum Chriſtũ filium naturalẽ, Conſtat nãque quòd adoptionem adipiſcimur non noſtris meritis ſed per merita Ieſu Chriſti. ¶ Quod autem adiungit in ipſum, intellige deum. Carent ſiquidem Græci diſtinctiuo pronominis abſolute vel reciproci. Et hoc in loco reciprocum intelligendum videtur pronomen vt ſignificetur ꝙ deus prædeſtinauit nos in adoptionẽ ad ſeipſum deum: hoc eſt vt ſimus filij adoptiui ipſius dei per Ieſum Chriſtum filium naturalem eiuſdem dei. [Secundum propoſitum.] pro, beneplacitum, [voluntatis ſuæ.] Non ſignificatur placere, ſed beneplacere. vt intelligamus quòd diuina voluntas prædeſtinando, non facit quod placet ſed quod beneplacet. Verùm quum audis beneplacere, recole quòd voluntas diuina eſt ſibiipſi lex. ac per hoc non mendicat bonitatem ab extrinſeco ſuperiori, nec à noſtris meritis ſeu demeritis obiectiue. & id eſt beneplacere quod ipſa vult eſſe beneplacitum. Explicat ſiquidem Paulus in prædeſtinatione beneplacitum diuinæ voluntatis, ad tollendas quæſtiones diſputantium de voluntate prædeſtinantis: aperte per hoc ſignificando quòd bonitas huiuſmodi propoſiti eſt apud diuinam voluntatem, & non apud merita iſtius vel illius. [In laudem gloriæ gratiæ ſuæ.] Duplex bonum per prædeſtinationem intentum ſignificat, alterum adoptionis noſtræ in filios dei. alterum laudis diuinæ: quæ explicatur quòd eſt laudatio gloriæ diuinæ non vndecunque conſurgentis ſed ex gratia eius. & hoc ad differentiam gloriæ diuinæ conſurgentis ex opere iuſtitiæ. Laudanda ſiquidem eſt diuina gloria non ſolum penes gratiam, ſed etiam penes iuſtitiam. ex vtraque enim cõſurgit diuina gloria. Sed prędeſtinatio nõ ordinatur ad laudem gloriæ cõſurgentis ex iuſtitia, ſed in laudem gloriæ cõſurgentis ex gratia quoniã nõ noſtris meritis, ſed ex dei gratia per Ieſum Chriſtum erimus filij dei, & propterea dicit in laudẽ gloriæ ſuæ. [In qua gratificauit nos in dilecto filio ſuo.] Superfluit filio ſuo Gratificauit dicit, hoc eſt gratos reddidit ſeu effecit, proculdubio ſibi. ¶ Et hinc Theologi vulgatã diſtictionẽ accipiũt

primo in genere, dicendo [Eius quod propoſuit in eo.] ſcilicet myſterio. Omne quod propoſitũ ſeu deliberatũ eſt à deo in huiuſmodi myſterio, deſcribitur eſſe beneplacitum & in omni ſapientia & prudentia &c [In diſputationem plenitudinis temporum.] Ecce in ſpecie id quod propoſuit in myſterio Optime quadrat ſententia hæc cum verbo domini, non eſt veſtrum noſſe tempora vel momenta quæ pater poſuit in ſua poteſtate. Arcana ſiquidem diuinæ voluntatis ſunt in diſpenſandis temporibus, non imperfecte ſed plene. plenum ſiquidem tempus diſpenſauit cuique rei quam diſpoſuit efficere, & cuiuſque temporis plenitudo latet in myſterio diuinæ voluntatis. Verbi gratia aliam plenitudinem temporis diſpenſauit pro inchoanda circunciſione, aliam pro donatione legis, aliam pro promiſsione Meſiæ Dauidi, aliam pro inſtitutione baptiſmi, aliam pro vocatione gentium &c. hæc enim diſpenſatio plenitudinis temporum, eſt ea quã pater poſuit in ſua poteſtate, eſt ea quæ continetur in myſterio volũtatis diuinæ. [Inſtaurare] pro, recapitulare, [omnia in Chriſto.] Quoniam non eſt nobis patefactum myſterium diuinæ voluntatis ſecundum omnia agenda in quæcũque plenitudine temporis, explicat in indiuiduo quod eſt nobis manifeſtatũ illius myſterii, eſſe recapitulationem omnium in Chriſto: hoc eſt ſummariam collectionem omnium in Chriſto. Metaphoricus eſt Pauli ſermo ad ſimilitudinem aduocatorum ſeu oratorum, in fine orationis ſeu aduocationis colligentium per capita ſummatim omnia dicta. iuxta hanc ſiquidem ſimilitudinem collectionis dictorum, tradit collectionem omnium factorum, omnium geſtorũ, omniũque dictorũ vbicunque facta, geſta ac dicta relatiue ad deũ ſint, dicendo ꝙ deus diſpoſuit recapitulare omnia in Chriſto: hoc eſt colligere omnia per quæcunque ſecula vbiuis ſparſa, & vnire in Chriſto. Et declarando quæ ſint hæc omnia ſubiungit. [Quæ in cœlis ſunt, & quæ in terra ſunt in ipſo] Superfluit hoc vltimum ſunt. Quod dicit in ipſo, proculdubio deum demonſtrat; Et eſt ſenſus: omnia quæ in cœlis & quæ in terra ſunt in deo: hoc eſt relatiue ad deũ, ad differentiam eorumdem abſolute. Qualiter autem ea quæ in cœlis ſunt colliguntur ad Chriſtum, ignotũ eſt nobis niſi quo ad duo, alterum eſt quòd omnes angeli colligũtur ſub Chriſto homine tanquàm capite & domino alterum eſt ꝙ eorũ ruina reparatur per Chriſtũ locãdo homines in ſedib⁹ eorũ qui ceciderunt. De iis autem quę in terra ſunt, ſcimus genus humanum vniuerſum collectũ eſſe ad Chriſtũ ſub eius redemptione, ſub eius iudicio &c. Et præter hoc reliqua in vniuerſa terra colligi ad

Chriſti

Chriſti imperium in miraculis: & demum in reuelatione futuri poſt reſurrectionem ſeculi ¶Hoc eſt ergo nobis notificatum arcanum iam aduenisſe plenitudinem temporis quo miſit deus filiũ ſuum vt in ipſo recapitularet omnia. [In quo etiam.] Ecce ſecundũ in quo, ad explicandam gratificationem ſpecialem factam diſcipulis Chriſti ex Iudæis aſſumptis. [Et nos ſorte vocati ſumus.] Superfluit & nos nec vſquequaque liquet an vocati an electi legendum ſit Verùm parui refert quo ad ſenſum ¶Et quod dicit ſorte, non ſignificat fortuito, ſed parte ſeu hæreditate. Alludit enim ad electionem populi in partem ſeu hereditatem dei. iuxta illud pars autem domini populus eius, & Iacob funiculus hæreditatis eius. Et ad literam intendit quòd abſque meritis propriis Iudæi conuerſi ad Chriſtum, velut ſorte hæreditatis & partis diuinę non ſuis meritis aſciti ſeu vocati ſunt. [Prædeſtinati ſecundum propoſitum eius qui operatur omnia ſecundum cõſiliũ voluntatis ſuę,] Dixerat ſorte Et propterea ad excludendum intellectum tum fortuiti tũ inconſulti adiungit hæc nam dicendo prædeſtinati, excludit fortuitum & dicendo ſecundum conſilium, excludit imprudentiam. vt intelligamus quòd cum hoc quòd ſine meritis, tamen prædeſtinati conſulto fuerunt illi qui ex Iudæis vocati ſunt. vnde eos explicans ſubiungit [Vt ſimus in laudem gloriæ eius nos qui ante ſperauimus in Chriſto] Explicat de quibus loquit̃, eſſe nos qui ante ſperauimus in Chriſto Quos conſtat fuiſſe Iudęos, qui ante ſperauerunt in Chriſto quàm Chriſtus veniret. Erant enim in natione Iudæorum viri iuſti innumeri quorum ſpes erat in Chriſto vẽturo. Multi inquit Chriſtus reges & prophetæ voluerunt videre quæ vos videtis &c. Vel qui antequam Gentiles ſperauimus in Chriſto. ¶Finis autem huius vocationis deſcribitur, vt ſimus in laudem gloriæ eius, ſcilicet dei. Et ad literam Iudæi conuerſi ad Chriſtum fuerunt & ſunt vſque hodie in laudem gloriæ dei. [In quo.] Ecce tertium in quo, ad proſequendum gratificationem noſtram in Chriſto. [Et vos cum audiſſetis.] In prima perſona legitur. & participium præteriti temporis actiuum cõgrue reſoluitur in paſsiuum: quia caremus actiuo Legendum itaque eſt [Et nos audito verbo veritatis, euangelio ſalutis noſtrę, nõ veſtræ.] Dixerat in quo & ſorte vocati ſumus, explicando gratificationem vocatorũ ex Iudæis ex parte vocãtis, modo explicat eandẽ ex parte vocatorum quòd ſcilicet audito euangelio ſunt in Chriſto. Hebraico more Paulus ſubſtantiuum verbum ſubintelligit. Ita quòd ſenſus eſt. in quo ſumus ſeu fuimus & nos audito verbo veritatis, appoſitiue

tine euangelio ſalutis noſtræ. Modum explicat quo in Chriſto effecti ſunt. Vbi & aduerte appellari verbum veritatis ſimpliciter & abſolute, quia nihil niſi veritatem cõtinet euangelium. & hoc quo ad intellectum, qui perficitur ſola veritate. Appellari quoque euangelium ſalutis noſtræ: quia reuera annunciatio bona eſt, non terrenorum bonorum aut carnalium delectationũ, ſed ſalutis noſtræ. In qua continetur omne appetibile quod vere ſpectat ad ſalutem noſtram. [In quo.] Ecce quartum in quo, ad ſignificandum gratificationem gentilium in Chriſto. [Et credentes] Dictio Græca participium eſt præteriti temporis actiuum quo caremus. Et poſſet adiuncto aduerbio ſignificante præteritum dici, in quo & prius credentes [Signati eſtis.] pro, obſignati eſtis. ad ſimilitudinem ſiquidem tabellarum fœderis dicit obſignati eſtis [Spiritu promiſſionis ſancto.] non eſt obſignatio facta impreſsione anuli aut ſigno notarij, ſed interna inſignatio facta in anima á ſancto ſpiritu promiſsionis. Vt intelligamus obſignationem reſpectu futurę hæreditatis, appellat ſpiritũſanctum promiſsionis. In baptiſmo ſiquidem gratia dei confertur animæ vt ſignaculum quoddã promiſſæ hæreditatis æternæ á ſpirituſancto: quemadmodum ſi inter homines ſignaretur tabella adoptionis ſigno notariorum & teſtium aut anulo ipſius adoptantis. Illud enim eſſet ſignum promiſsionis. [Qui eſt pignus.] pro, arrabo, [hæreditatis noſtræ in redemptionem acquiſitionis.] Aduerte ꝙ relatiuum qui quum in Græco ſit maſculini generis, & ſpiritus ſit neutri generis, ex parte antecedentium nõ refert ſpiritumſanctũ ſed Chriſtum: de quo dixerat in quo prius credentes &c. Verum quoniam arrabo maſculini generis eſt etiam apud Græcos, & relatiuum quo ad genus concordat quandoque cum conſequente, ideo poteſt & de ſpiritu ſancto intelligi non obſtante differentia generis. Et ſiquidem referatur ad ſpiritum ſanctum, ſenſus eſt quòd ſpirituſſanctus habitans in cordibus noſtris, eſt pars preeij in redemptionem acquiſitionis hæreditatis noſtræ: hoc eſt ad plene emendum acquiſitam hæreditatem noſtram. Et hoc proculdubio verum eſſe conſtat: quoniam requiritur cooperatio noſtra ad aſſequendum acquiſitam iam per Chriſtum hæreditatem. Significatur enim quòd Arrabo (hoc eſt prima pars ſolutionis) eſt gratia ſpirituſſancti quam habemus in anima. Et per hoc inſinuatur ſubſequens cooperatio noſtra ad hæreditatem noſtram conſequendam. ¶ Si autem referatur Chriſtus, tunc idem dicitur arrabo, quia vere eſt initium redemptionis acquiſitæ hæreditatis noſtræ. Quamuis ſiquidem Chriſtus ſit ſufficientiſsimum

tiſsimum & integrum precium, nobis tamen viatoribus procedentibus in hac vita poſt baptiſmum, communicatur vt arrabo: quoniam exigit noſtras cooperationes ad plene aſſequẽdum acquiſita per eius redemptionem hæreditatem noſtram: quæ eſt æterna fœlicitas animę & corporis. Et ſi aduerteris prudens lector quòd Paulus in poſtremo in quo, loquitur in ſecũda perſona ad Gentiles (dicendo obſignati eſtis ſpiritu promiſsionis ſancto) & modo mutat perſonam (nam loquitur in prima perſona dicendo qui eſt arrabo hæreditatis noſtræ: noſtræ dicit non veſtræ) apparebit ex hac diuerſitate quòd vbi quater de dilecto dixerat in quo, demũ quinto loco de eodem dilecto dicit qui eſt arrabo hæreditatis noſtræ &c. ad declarandam communem gratificationem in Chriſto tã Iudæis quàm Gentilibus Chriſtianis ſecundum hunc effectũ qui eſt habere arrabonem redimendæ poſſeſsionis hæreditatis noſtræ vt intelligamus hanc hæreditatem eſſe iam noſtram, ſed ſupereſſe cooperari ad mercandum poſſeſſorium: hoc eſt vt poſsideamus hæreditatem noſtram. [In laudem gloriæ ipſius.] Chriſti. Quemadmodum de gratificatione propria dixerat in laudem gloriæ eius, ita modo de gratificatione Gentiliũ ſeu communi dicit in laudem gloriæ ipſius. vt intelligamus vnum & eundem eſſe finem communẽ vtriſque Iudæis ſ. & Gentilibus Chriſtianis. [Propterea.] Tractata illa particula, in qua gratificauit nos in dilecto, tractat illam qui benedixit nos in omni benedictione ſpirituali in ſupercœleſtibus in Chriſto. Et introducit eam per modum rei concupitæ & petitæ pro Epheſis. [Et ego audiens fidem veſtram quæ eſt in Chriſto Ieſu.] Ad id quod dixerat in quo & credentes obſignati eſtis, refertur propterea poteſt nihilominus referri ad vltimo explicatam communem gratiam arrabonis. vt intelligamus quòd propter perficiendum arrabonem. Quod autem dicit ego audiens, non ſignificat quòd non etiam viderit (quum ipſe apud Epheſios multum fructum fecerit prædicando) ſed ſignificat quòd Romæ exiſtens in vinculis audiuit fidem Epheſiorum perſeuerantem. Nec ſolam fidem, ſed ſubiungit. [Et dilectionem in omnes ſanctos.] hoc eſt mundos per baptiſmum, in omnes Chriſtianos. [Non ceſſo gratias agens pro vobis] Vide partes orationis Pauli. Primum gratias agit pro Epheſiis pro diuinis donis in eis. deinde. [Memoriam veſtri faciens in orationibus meis.] Ad partem orationis petitoriam hoc ſpectat. vnde & petita ſubiungit. [Vt deus domini noſtri Ieſu Chriſti.] ſecundum humanam naturam. Ecce quod ſuperius proponendo dixerat ſimul vt deus & pater, modo exequendo

quendo diſtinguit. Et primũ dicit vt deus domini noſtri Ieſu Chri ſti, proculdubio ſecundum humanam naturam. deinde dicit. [Pater gloriæ.] hoc eſt pater eiuſdem ſecundum quòd eſt gloriat hoc eſt ſecundũ diuinam naturam, quæ ſola eſt ſuapte natura gloria. [Det vobis ſpiritum ſapientiæ & reuelationis.] Non dicit ſapientiam ſed ſpiritum ſapientiæ, vt clare explicet quòd de dono ſpiritusſancti non de ſapientia humana quæ per ſtudium acquiritur, loquitur. Spiritus ſapientiæ, ſpiritus eſt notitiæ diuinorum. Verum quoniam huiuſmodi notitia habetur quandoque tecta & quandoque detecta (hoc eſt obſcura vel clara) ideo adiungit & reuelationis. claritatem per amotionem veli ſignificans. [In agnitionem.] pro, in agnitione, [eius illuminatos oculos cordis veſtri.] pro, mentis veſtræ Quod dixerat det vobis ſpiritum ſapiẽtiæ & reuelationis, appoſitiue exponit illuminatos oculos mentis veſtræ in agnitione eius. Dicendo in agnitione eius. (ſcilicet dei) explicat ſapientiam. & dicendo illuminatos oculos mentis veſtræ, explicat reuelationem. [Vt ſciatis,] Tria cognoſcenda diſtinguit. Primum eſt. [Quæ ſit ſpes vocationis eius.] hoc eſt quid ſperatur ex vocatione dei ad Chriſtianitatem. Hoc enim multum refert: ne putemus ſperandum eſſe nobis in hac vita ſed in futura. [Et quæ diuitiæ gloriæ hæreditatis eius in ſanctis.] Hoc eſt ſecundum ſciendum non ſufficit ſcire quòd ſpes Chriſtiana non tendit ad ea quæ ſunt præſentis vitæ ſed futuræ, ſed & oportet ſcire quæ ſunt diuitiæ gloriæ: ne fallamur, putantes nos in alia vita habituros ſimiles iſtis terrenis, diuitias ſpirituales gloriæ præparatæ hæreditatis in ſanctis, in mundis, iis qui nihil inquinatum habebunt. Et noſſe quæ ſunt hæ diuitiæ eſt noſſe in quo conſiſtit fœlicitas cœleſtis patriæ: quòd ſcilicet conſiſtit in bonis animæ &c. [Et quæ ſit ſupereminens magnitudo virtutis.] pro, potentiæ, [eius in nos qui credidimus.] pro, credimus, [ſecundum operationem potentiæ virtutis.] pro, fortitudinis, [eius quam operatus eſt in Chriſto Ieſu.] Tertium cognoſcendum per ſpiritum ſapientię & reuelationis, gloria corporis noſtri poſt reſurrectionem eſt. Ita quòd ſecundum, ſpectat ad gloriam animæ: & tertium ad gloriam corporis Hanc autem noſtri corporis gloriam deſcribit vt effectum ſuperexcellentis magnitudinis potentiæ diuinæ in nos qui credimus: quoniam reuera tam magnus effectus eſt vt corpus mortale immo mortuum, reuocetur non ſolum ad vitam, ſed ad vitam immortalem, impaſsibilem, glorioſam &c, vt non ſuffi-

ciat afferre diuinam potentiam (quoniam ea communis eſt omnibus operibus naturæ) ſed afferatur magnitudo diuinæ potentiæ. Et quoniam magnitudo diuinæ potentiæ. communis eſt aliis operibus mirabilibus, affertur ſupereminēs ſeu ſuperexcellens magnitudo diuinæ potentiæ. ¶Et ne incredibilis huiuſmodi ſuperexcellens magnitudo diuinæ potentiæ credatur futura in nos. manifeſtat eam á ſimili efficacia quam iam exercuit in Chriſto. Hanc enim ſimilem efficaciam ſignificat dicendo, ſecundum operationem potentiæ fortitudinis eius quam operatus eſt in Chriſto Ieſu. Ita quòd particula ſecundum operationem, refertur ad particulam ſupereminens magnitudo potentiæ &c. Intēdit enim & dicit vt ſciatis quæ ſit ſupereminens illa magnitudo in nos ſecundum operationem, hoc eſt ſimilis operationi potentiæ fortitudinis eius, dei, quam operatus eſt, hoc eſt exercuit in Chriſto Ieſu. ¶Dictio interpretata operationem, clarius interpretata fuiſſet efficaciam. Significat enim non ſimplicem operationem, ſed vim quandam in operando: quæ explicatur magis dicendo ſecundum efficaciam potentiæ fortitudinis ſeu roboris eius, dei. Quam exercuit deus in Chriſto Ieſu in opere reſuſcitationis & collocationis ad dexteram ſuā, De his enim effectibus eſt ſermo: vt clare ſubiungit. [Suſcitans illum,] pro, ſuſcitato illo, [à mortuis.] Caremus vt dictum eſt participio præteriti temporis actiuo. Et ideo vtcunque fieri poteſt, vertitur in participium præteritum paſsiuum, dicendo ſuſcitato illo á mortuis. Intellige tamen quam exercuit in Chriſto Ieſu ſuſcitando illum á mortuis [Et conſtituens.] pro, & ſedere fecit, [ad dexteram ſuā in cœleſtibus.] Secundum hanc efficatiam diuinæ potentiæ qui ſuſcitauit Chriſtum á mortuis & ſedere iam fecit ad dexteram ſuam in cœleſtibus, rogat Paulus vt ſciāt Epheſi quæ ſit excellens magnitudo potentiæ dei in nos reſuſcitandos & glorificandos in corpore, Hic eſt ſenſus literalis. ¶Deſcribitur autem Chriſtus ſedens non corporali poſitione, ſed quiete regnans. Sicut nec eſt ibi dextera corporea dei ſed ſumma bona dei dextera metaphorice appellantur. Significatur enim quòd Chriſtus homo quiete regnat in ſummis bonis dei, & hoc in cœlis exiſtens: [Supra omnem principatū & poteſtatem & virtutē & dominationem.] Non ſufficit Paulo explicaſſe efficaciam diuinæ potentiæ in exultatione Ieſu Chriſti, quo ad ipſum Ieſum Chriſtum & locum eius, ſed explicat etiam relatiue ad angelos & totum vniuerſum. Et propterea dicit ſupra omnem principatum. Quatuor angelorum ordines nominat, quorum nomina ab aliqua præeminentia

nentia ſumpta ſunt: vt ex ſuperiore ad iſtos, intelligatur ſuperioritas ad omnes. Quodlibet enim horum præeminentiam aliquam ſonat.vt patet intuenti vocabula. [Et omne nomen quod nominatur,non ſolum in hoc ſeculo,ſed etiã in futuro.] Ne quæſtioni locum aliquem relinqueret,generalem particulam ſubiungit ad comprehendendum omnia citra deum. Nam dicendo & omne nomen quod nominatur, ſignificat & omnem rem quæ nominatur tam in præſenti quàm in futuro ſeculo ad differentiam dei qui ſuapte natura innominabilis eſt, quia eſt incomprehenſibilis, quanuis nos ab affectibus illum nominemus. ¶ Et dixit ſupra omne nomen quod nominatur,alludens ad nomen dei tetragrammaton, quod non nominatur nec nominari poteſt,vt per hoc clare excluderet deum. ¶ Et dixit ſiue in hoc ſeculo ſiue in futuro,ad cõprehendendum innumeras ſubſtantias ſpirituales quæ non nominantur in hoc ſeculo(vtpote ignotæ) ſed nominabuntur in futuro ſeculo, quãdo erũt notæ. [Et omnia ſubiecit ſub pedibus eius] Vt nihil omnino exemptũ à poteſtate Chriſti intelligamus,explicat quòd omnino(nullo excepto)ſubiecit ſub pedes eius: vt omnimodam ſubiectionem intelligamus ex ſubiectione ſub pedes. [Et ipſum dedit caput ſuper omnem eccleſiam]pro,ſuper omnia eccleſiæ.Datiui eſt caſus eccleſiæ.Inter alios effectus diuinæ potentiæ in Chriſto enumerat vltimo ꝙ ipſum dedit eccleſiæ caput ſuper omnia Hinc gratiam capitalem in Chriſto Theologi aſſumũt. Verum quia caput tã in corpore naturali, quàm in corpore myſtico (puta collegio,ciuitate aut regno)nunquàm eſt ſuper omnia, ſed aliqua ſunt in corpore naturali ſiue myſtico ad quæ vis capitis non ſufficit, ideo à Chriſto quemuis defectum & quãlibet inſufficientiam tollens addidit ſuper omnia. Caput autem metaphorice ad ſimilitudinem capitis naturalis Chriſtus dicitur eccleſiæ, eo quòd officia capitis ei conueniant,vt inferius Paulus declarabit. [Quæ eſt corpus ipſius]Eccleſiam appellat corpus Chriſti. procuLdubio myſticum.Sunt enim fideles velut mẽbra Chriſti ac per hoc congregatio fidelium,quam eccleſiæ nomen ſignificat,eſt corpus Chriſti [Et plenitudo eius.]Superfluit & appoſitiue ſiquidem dicit plenitudo eius,ad explicandum corpus conſtans ex omnibus membris.[Qui omnia in omnibus adimpletur.]pro,implet Eccleſia eſt corpus eius(vtpote plenitudo eius) qui omnia in omnibus implet hoc eſt plenitudine vniuerſarum partium correſpondens illi qui implet omnia in omnibus.Eccleſia eſt velut plenum ex omnibus partibus corpus,implens Chriſtum ſicut corpus implet a-

ris ſpiritus. Et quidem quòd ſit princeps aliorum dæmonum nullam habet difficultatem Quod vero dicitur aeris ſpiritus, dupliciter exponi poteſt. Primum vt aëris nomen ſit loci in quo ſunt ſpiritus Et tunc eſt ordo literæ ſecundum principem poteſtatis ſpiritus. hoc eſt vniuerſitatis ſpirituum, aeris, hoc eſt qui eſt in aere. Et hic ſenſus nullam etiam habet difficultatem: eo quòd admittitur dæmones habitare in aëre ¶ Alter ſenſus eſt. aeris ſpiritus, hoc eſt aerei ſpiritus. Ita quòd appoſitiue dixit aeris ſpiritus ad differentiam aeris corporis, aeris qui eſt elementum inanimatum. Et hic ſenſus ingerit quæſtionem philoſophantibus peripateticis, negantibus huiuſmodi ſpiritus aereos. Crediderim ego dæmones eſſe ſpiritus aereos: & id conſonare veræ. philoſophiæ rationi vt quemadmodum inuenitur vegetatiuum ſine ſenſitiuo, & ſenſitiuum ſine ſecundum locum motiuo, & intellectiuum ſine ſecundũ locum motiuo, ita inueniatur ſecundum locum motiuum ſine ſenſitiuo, quod eſt ponere huiuſmodi aereos ſpiritus conſtantes ex intellectiuo & ſecundũ locum motiuo. Et eſt ſermo de motu progreſſiuo abſq; ſenſitiuo. Sed hæc diffuſiorẽ exigunt tractatũ quam locus iſte compatiatur Verum appellatione aeris, nõ intelligo elemẽtum aeris, ſed ſubtile corpus noſtris ſenſibus ignotum, corpus ſimplex ac incorruptibile, natum moueri localiter ab anima ad omnes differentias poſitionis abſque repugnantia aliqua ex natura corporis, ſicut corpus cœleſte natum eſt moueri circulariter in ea velocitate qua à ſua anima mouetur, abſque aliqua repugnantia: vt peripatetici tradunt, vt nullus labor interueniat in motu illo.

[Qui nunc operatur in filios diffidentiæ.] pro, in filijs inobedientiæ. Explicatur modus quo ſecundum principem ſpirituum ambulauerunt Gentiles, ſimilis modo quo operatur idem princeps in filijs inobedientiæ. Et intellige per operari inſtigare, ſuadere, tentare, & cætera. Iſtis enim modis operatur diuerſis vijs in ijs qui adhuc ſunt filij inobedientiæ, proculdubio diuinæ, qui non obediunt præceptis diuinis, & cætera. [In quibus & nos.] Iudæos adiungit ſimiles Gentilibus quo ad delicta & peccata, & ſimiliter electos de peccatorum maſſa. In quibus, ſcilicet delictis & peccatis, & nos Iudæi. [Oẽs aliquãdo cõuerſi ſum⁹.] Neminẽ excipit dicendo omnes. [In deſiderijs carnis noſtrę] De Gentilibus dixerat ſecundum ſeculum mundi huius, excludendo ſpem futuræ vitæ. In Iudæis non eãdem dicit rationem peccandi (quoniã in eis erat fides alteri⁹ vitæ) ſed dicit in deſiderijs carnis noſtræ. Quod magis explicãs ſubiungit [Faciẽtes volũtatẽ.] pro. voluntates, [carnis & cogitationum.]

cogitationum.]Concupiſcentiæ carnales inducebant nos ad opera exequendum voluntates (hoc eſt appetitus)carnis & appetitus cogitationum,vt voluntates cogitationum referũtur ad peccata carnalia & voluntates cogitationum referuntur ad peccata ſpiritualia. [Et eramus natura]hoc eſt naturali pronitate Fomitem enim naturalem ſignificat. [Filij iræ ſicut,& cæteri.]Hebraico more vndique dignos ira,(hoc eſt punitione)filios irę appellat.Communem radicem peccandi omnibus tam Iudæis quàm Gentilibus innatum fomitem deſcribit:ob cuius exequutionem omnes ſumus digni diuina vltione.[Deus autem.]pro,ſed deus,[qui diues eſt in miſericordia.]Non ſimpliciter miſericors,ſed diues in miſericordia deſcribitur deus eo,quòd nulla ex parte deeſt aliqua miſerendi efficacia,ſed omni carens ſuperiore & omnium creator ac dominus,poteſt quemcunque & quantumcunque miſericordiæ effectũ exercere.[Propter nimiam.]pro,multam,[charitatem ſuã qua dilexit nos] Et hic quoque non dicitur propter dilectionem ſuam, ſedadiungitur multam,vt multiplex & magnus effectus ſignificetur. Et pronomen nos , Iudæos demonſtrat: vt coniunctio ſequens teſtatur [Et.]pro,etiam, [quum eſſemus mortui peccatis, conuiuificauit nos Chriſto]Superfluit nos Recole prudẽs lector in principio huius capituli dictum & vos cum eſſetis mortui delictis & peccatis.Adiũgit namque ſimili diſpoſitione ſeipſos Iudęos Gentilibus,dicendo etiam quum eſſemus mortui peccatis , hoc eſt non aliter nos quàm vos. Vos enim quum eſſetis mortui delictis & peccatis,etiam nos quum eſſemus mortui peccatis conuiuificauit Chriſto,Vide quàm apte,immò quàm veriſsime dictum fuerit & ipſum dedit caput ſuper omnia,& vos quum eſſetis mortui delictis & peccatis. Capitis ſiquidem eſt viuificare membra quorũ eſt caput. Illi enim viuificationi ſimilem viuificationem adiungit erga Iudæos ſimiliter diſpoſitos,dicendo etiam quum eſſemus mortui peccatis conuiuificauit Chriſto. Nihil eſt enim aliud conuiuificatos fuiſſe Chriſto quàm accepiſſe Chriſtũ in caput.Ad Vtroſque ergo tam Gentiles quàm Iudæos viuificationẽ à capite Chriſto proceſſiſſe manifeſtauit,prius vtriſque ordine naturæ pœnitẽtibus, ſicut prius naturæ ordine tollitur tenebra quàm luceat aër. [Cuius gratia ſaluati eſtis]Superfluit cuius.Per modum parentheſis excitat Epheſios in perſona Gentilium ad librandum quòd gratia ſaluati ſunt. Et quum communem Iudæis ac Gentilibus vitam ex Chriſto capite docuiſſet , non abſque myſterio dixit gratia ſaluati eſtis , & non dixit gratia ſaluati ſumus . Spectat ſiquidem

dem hoc ad differentiam illam inter ſalutem Iudæorum & Gentilium quam ad Ro 15. Paulus explicat, quòd ſcilicet Iudæi ſaluati ſunt per Chriſtum ad verificandas promiſsiones factas patribus, gentes autem ſuper miſericordia ſperare. Tanquam ſalus gentium ex capite Chriſto ſit omnino ex gratia ſalus autem Iudæorum ſub eodem capite habeat nonnihil iuſtitiæ ex promiſsione facta patribus [Et correſuſcitauit & conſedere fecit in cœleſtibus in Chriſto Ieſu] Ad vtroſque refertur (Iudæos ſcilicet & Gentiles) correſuſcitatio & conſeſsio: ſicut vtrique viuificati ſunt Chriſto capiti. ¶ Vbi aduerte quòd non dicit & correſuſcitauit, & conſedere fecit in cœleſtibus (quoniam hoc fuiſſet manifeſte falſum: quoniam adhuc non erant in cœleſtibus conſedentes correſuſcitati, immò nec ſunt) ſed adiũgit in Chriſto Ieſu vt intelligamus quòd Chriſto reſuſcitato & eleuato ad ſedendum in dextera patris, omnia membra eius ſunt correſuſcitata & conſedentia non in ſeipſis, ſed in Chriſto. Humano more loquitur Paulus quo ſi vnus de cognatione mea effectus eſſet rex, omnes conſanguinei gloriaremur quòd conregnamus in illo. ¶ Et dixit hæc ad manifeſtandum quod propoſuerat. ſcilicet qui benedixit nos omni benedictione ſpirituali in ſupercœleſtibus in Chriſto. Hæ ſunt enim benedictiones quas habemus in ſupercœleſtibus in Chriſto [Vt oſtenderet in ſeculis ſuperuenientibus] ab aſcenſione ſua vſque in æternum. [Abũdantes] pro, ſupereminentes, [diuitias gratiæ ſuæ in bonitate.] pro, in benignitate, [ſuper nos in Chriſto Ieſu.] Ideo conſedere nos fecit in cœleſtibus in Chriſto, vt in venturis ſeculis manifeſtaret deus benignitatem ſuam ſuper nos, membra Chriſti Ieſu. Verum benignitatem (quæ feracitas beneficiorum eſt) non ſimpliciter ſignificat, ſed adiungit gratiæ ſuæ vt beneficia non iuſtitiæ, ſed gratiæ tribuantur. Nec ſufficit explicare gratiam, ſed explicat diuitias gratiæ. nec hoc ſufficit, ſed deſcribit ſupereminẽtes diuitias Ad ſignificandum excellentiam multiplicem beneficiorum gratiæ eius. Et vere monſtrare hæc incœpit deus à die pẽtecoſtes in eccleſia primitiua tot & tanta & talia in membris ſuis vt iam incœperimus videre ſupereminentes diuitias gratiæ eius in benignitate ſuper membra Chriſti, & venturis omnibus ſeculis manifeſtæ factæ ſint. [Gratia enim] Dixerat per parentheſim gratia ſaluati eſtis. explicat id quomodo factum eſt, nec recedit à propoſito. ſed neceſſaria eſt particula hæc ad declarandum modum quo homines efficiuntur membra Chriſti. Non enim ſufficit dicere gratia eſtis ſaluati, ſed modum oportet explicare

plicare,qui explicatur ſubiungendo. [Eſtis ſaluati per fidem.]Ita quòd ſalus veſtra ex parte dei procedit à gratia : veruntamen ex parte veſtra interuenit fides. [Et hoc non ex vobis.] Dixi oportere interuenire fidem veſtram , attamen ſcitote quòd fides veſtra non eſt ex vobis.Eſt quidem veſtra, ſed non ex vobis.Vnde declarans ſubiungit. [Dei enim donum eſt] Superfluit enim [Non ex operibus.]Ideo dixi quòd credere non eſt ex vobis,quia eſt donum dei,non ex operibus : hoc eſt non ex merito operũ, ſed quod gratuito conceditur.[Ne quis glorietur.] Si credere haberemus ex meritis operum , eſſet locus gloriationi acquirentium fidem ex operibus ſuis : ſed ex eo quòd credere donum dei eſt gratuitum, nulla ex parte habemus vnde gloriemur quòd ſaluati ſumus: nam gratia qua ſaluamur , dei eſt gratia: & fides qua ſaluamur, gratuito nobis à deo datur.Propter quòd ſubiungit.[Ipſius enim ſumus factura.]quia ipſius dei ſumus factura quatenus Chriſtiani ſumus. [Creati in Chriſto Ieſu] ad differentiam creationis in eſſe naturæ Hæc ſiquidem eſt ratio quare ea ex quibus ſumus ſaluati ſunt dei:quia vt Chriſtiani ſumus creati factura dei, tanquam ex nihilo producti in tali eſſe. [In operibus bonis, quæ præparauit deus vt in illis ambulemus.] Ne errares ex ſupradictis quòd non ex operibus ſaluati ſumus ne quis glorietur,declarat quomodo opera noſtra concurrunt ad ſalutem noſtram. Et conſiſtit ſententia in hoc quòd opera noſtra concurrunt conſequenter Ita quòd ex hac doctrina excluduntur merita operum noſtrorum antecedenter reſpectu fidei,& aſſeruntur conſequentia ad fidem. Et propterea quũ prius excluſiſſet antecedenter(dicendo non ex operibus)modo apponit conſequentia, dicendo quòd creati ſumus in Chriſto Ieſu in operibus bonis. Quod magis explicans, dicit quæ (opera bona)præparauit deus vt iam Chriſtiani ambulemus in illis. Hoc enim manifeſte ſonat ſequelam ad fidem, tanquam concomitantia fidem à deo concedi. [Propter quod.] Totum poteſt referre, ſcilicet & ſalutem per fidem & progreſſum in bonis operibus. [Memores eſtote.]Dixerat in principio huius capituli & vos,nec tractauerat aliquid ſpeciale quare dixerit & vos.Et propterea modo tractat propriam Gentilibus rationem propter quam dixit & vos. [Quod vos aliquando qui eratis gentes in carne.] pro,quòd vos quondam gentes in carne. Et declarando quid intendit per in carne ſubiungit. [Qui dicebamini præputium ab ea quæ dicitur circuncifio in carne manufacta]hoc eſt qui dicebamini præputiũ ad differentiam circunciſionis carnalis, quæ erat apud Iudæos.

[Qui eratis.] pro, quòd eratis. hoc eſt quod reuocare debent ad memoriam. [Illo in tempore ſine Chriſto.] hoc eſt non Chriſtiani. antequam eſſetis Chriſtiani ſeu carentes fide CHRISTI, eratis. Ita quòd totum hoc (videlicet illo in tempore ſine Chriſto) eſt ſubiectum enunciationis: & verbum eratis iungit prædicatum alienati, & cætera. Et eſt ordo literæ quòd illó in tempore ſine CHRISTO, eratis alienati, & cætera [Alienati à conuerſatione.] pro, à ciuilitate, [Iſraël] hoc eſt alieni ab vnitate populi ſub vna diuina lege: ad differentiam etiam Iudaici populi, ſub vna politia diuinæ legis viuentis. [Et hoſpites teſtamentorum.] Dictio Græca peregrinos & hoſpites ſignificat. Et vtriuſque ſenſus capax videtur. litera. nam ſi legitur hoſpites, refertur ad proſelytos. Si legitur peregrini, refertur ad ipſos Gentiles in Gentilitate manentes. Et ſignificatur quòd erant extranei á teſtamentis. Quod declarans ſubiungit. [Promiſsionis ſpem non habentes.] Et hinc apparet quòd non de hoſpitibus proſelytis, ſed de omnino extraneis loquitur. Quod autem pluraliter dicit teſtamentorum, refertur ad multitudinem promiſsionum, tanquam aliud teſtamentum fuerit promiſsio de ſemine Abrahæ, aliud promiſsio de terra quæ vocatur terra promiſſionis, aliud de perſeuerantia fœlici in eadem ſeruando mandata. Ab omnibus enim deſcribuntur Gentiles extranei: ad differentiam Iudæorum, ſpem habentium promiſsionis omnis factæ per huiuſmodi teſtamenta.

¶Quanuis poſsit referri pluralitas teſtamentorum ad teſtamentum vetus & nouum ad differentiam Iudæorum Chriſtianorum qui ſpem promiſsionis vtriuſque teſtamenti habebant. [Et ſine deo in hoc mundo.] Superfluit hoc. Et demum inquit Paulus eratis ſine deo in mundo: non eratis ſine deo in opinione veſtra, ſed eratis ſine deo exiſtente vere in mundo: quoniam non adorabatis verum deum qui eſt in mundo vniuerſo, ſed deum opinatum, qui non eſt deus: ad differentiam & Iudæorum & Chriſtianorum colentium vnum verum deum [Nunc autem in Chriſto Ieſu vos] E regione ad id quod dixerat illo in tempore ſine Chriſto, dicit nunc autem vos in Chriſto Ieſu. hoc eſt iam Chriſtiani. [Qui aliquando eratis longe.] Dixerat alienati, & extranei, modo dicit longe eratis, nō diſtātia locali, ſed diſsimilitudine. [Facti eſtis prope.] Propinquitate aſsimilationis & cōiunctione charitatis. [In ſanguine Chriſti.] Mors Chriſti in cruce attulit vos de longinquo ad propinquum, effecit vos de diſsimilibus ſimiles ſibi

& alija

& alijs iuſtis [Ipſe enī pax eſt noſtra]hoc eſt ipſe eſt ratio & effector pacis noſtræ. [Qui fecit vtraque vnum.] hoc eſt Iudæos & Gentiles fecit vnum. [Et medium parietem maceriæ ſoluens inimicitias in carne ſua] Quum aſſumpſiſſet pro ratione quia ipſe Chriſtus eſt pax noſtra,incepit hoc manifeſtare ab opere,dicendo qui fecit vtraque vnum:& modo ſubiungit modum quo fecit ex vtriſque vnum,dicendo duo,alterum eſt quòd medium pariete maceriæ ſoluit,alterum quòd inimicitias in carne ſua ſoluit [Et primum quidem ad ſimilitudinem dicit ſeparatorum locorum quę ſeparantur interſtito muro ſeu maceria:tanquam loca ex vna parte ſint vnius populi,& loca ex altera ſint alterius Si quis enim dirueret interſtitium illud, faceret vtraque loca vnum, tollendo diſtinctiuum inter ea Et quoniam huiuſmodi interſtitium quandoque fit pro pace finitimorum, quandoque autem fit pro inimicitia ad tollendum communionem hincinde,& interſtitium de quo Paulus loquitur inimicitiæ erat, ideo ad hoc manifeſtandum quum dixiſſet & medium parietem maceriæ ſoluens, ſtatim ſubiunxit ſine coniunctione aliqua velut appoſitiue inimicitias in carne ſua. quod eſt alterum ſolutum à Chriſto faciendo pacem. Et hæc quidem proponendo Paulus dicit : executiue autem tractando, propoſita ſingula explicat,inchoās à ſolutione interſtitij,dicendo [Legem mandatorum decretis.]pro,in decretis,[euacuans vt duos cōdat in ſemetipſo in vno nouo homine.]pro,in vnum nouū hominem. Aduerte quo ad literam quòd præteriti temporis deberent eſſe participia ſoluens & euacuās.ſignificat enim quòd ſoluit & euacuauit.¶Quod ergo dixit medium parietē maceriæ ſoluit, modo explicat quòd euacuauit legem conſiſtentem in decretis mandatorum : hoc eſt legem Moſaicam. Hæc enim ſicut epiſtola ad Roma appellatur lex factorum, ita hic appellatur in decretis mandatorum ad differentiam legis ſpiritus quæ eſt lex Chriſti. Illa ſiquidem tantummodo præcipit opera, agenda vel cauenda iſta autem confert credere & viuere in Chriſto. Et Appellatur interſtitium maceriæ iuxta id quod in epiſtola ad Gallatas appellatur in manu dimidiatoris. Lex enim vetus non erat data mundo, ſed Iſraëlitis tantum,& erat diſtinctiua Iſraëlitarum à reliquis populis mundi ac per hoc erat velut interſtitium maceriæ inter populum Iſraël & Gentiles. Et dicitur maceriæ vt intelligatur interſtitium non in perpetuum, ſed ad tempus donec veniret Chriſtus Maceria enim breuis eſt durationis. Dicitur maceriæ eo quòd lex factorum vt diſtinguitur contra legem ſpiritus eſt ſicut maceria,

conſtans

conſtans ex lapidibus ſine glutino ſpiritus. Et eſt interſtitium inimicitiæ, pro quanto ſingularitas populi Iſrael exoſa erat Gentilibus, & ipſe populus Iſrael abominabatur Gentiles Et quoniam hic dicitur quòd Chriſtus ſoluit, abſtulit legem mandatorum, quæſtio ſuboritur eo quòd ipſe dominus dicit non veni ſoluere legem Solutio eſt.ibidem eſt diffuſe expoſitum, Chriſtus negat ſe veniſſe quandiu erat viator inter homines ad exercendum officium abſoluendi à vinculo legis veteris hoc enim reſeruabat futuro tempori quemadmodum negauit ſe miſſum niſi ad oues quæ perierũt domus Iſrael. Paulus autem affirmat efficaciam mortis Chriſti, ſuapte natura ad tollendum vincula legis veteris. Vnde nulla eſt inter dicta vtriuſque controuerſia. Quorſum autem aboleuerit legem veterem, explicat: dicendo vt duos populos condat ſeu creet in vnum nouũ hominem in ſemetipſo Chriſto, Quod ad Galatas dixit omnes enim vos vnus eſtis in Chriſto Ieſu, modo dicit ſub aliis verbis vt duos populos creet in ſemetipſo in vnum nouũ hominem. Vnus ſiquidem nouus homo integratur ex omnibus Chriſtianis:qui eſt ipſum Chriſti corpus,quod eſt eccleſia. Et vere homo ſecundum naturam, vere nouus, quia ſemper nouus nouitate gratię(nihil enim damnationis eſt iis qui in Chriſto Ieſu ſunt) & vere vnus,vnitate eiuſdem ſpiritus. Et hæc omnia veriſsime ex coniunctione ad Chriſtum maximè verificãtur: quum ipſe ſit vnus nouus homo ſingulariſsime carens ſimili: vtpote qui eſt diuina hypoſtaſis, conceptus & natus ex virgine &c. [Faciens pacẽ.] Poſtquam declarauit modum quo fecit vtraque vnum, diruendo maceriam, abrogando legem quæ diuidebat inter Iudæos & Gentiles,vt ſubtracto interſtitio duo fierent vnus declarat modo aliam particulam (ſcilicet ipſe eſt pax noſtra) cum correſpondenti ſibi, inimicitias ſoluit in carne ſua. Faciens,inquit]pacem,directe contrariam inimicitiis,[Vt reconciliet ambos in vno corpore deo.] Hinc apparet quod inimicitiæ relatiue ad deum intelligendæ ſunt: dum dicit vt reconciliet deo. Duo itaque impedimenta vnitatis & pacis Paulus tetigit. Alterum ex parte Iudæorum, interſtitiũ maceriæ legem,alterum commune vtriſque (Iudæis ſcilicet & Gentilibus) ſcilicet inimicitias ad deum.quæ conſiſtunt in peccatis quibus contemnitur deus. Et vtrunque impedimentum ſublatum eſſe per Chriſtum Paulus docet ad hoc vt in vno corpore Chriſti myſtico vterque populus reconcilietur deo. [Per crucem interficiens inimicitias in ſemetipſo.] Vt alias dictum eſt,ex ſenſu interpretari oportet apud Græcos quando pronomen tenetur reciproce. Et

quia

quia ſuperius propoſuerat inimicitias in carne ſua, congrue interpres pronomē reciprocum reddidit, dicendo in ſemetipſo. vt quod dixerat inimicitias in carne ſua, explicet quòd interfecit inimicitias per crucem non alterius ſed ſuiipſius. Conſtat autem quòd huiuſmodi inimicitiæ quas Chriſtus interfecit per mortem ſuam in Cruce, ſunt inimicitiæ ad deum, tum Iudæorum, tum Gentilium ob contemptum dei peccando [Et veniens euangelizauit pacē vobis qui longe fuiſtis.] De aduentu Chriſti poſt reſurrectionem eiꝰ loquitur tunc enim venit & dixit diſcipulis, Eūtes in mundū vniuerſum prædicate euāgelium &c. tunc euangelizauit (hoc eſt euangelizandum præcipit) pacem vobis, Gentilibus, qui longe fuiſtis, à diuino cultu. [Et pacem iis qui prope.] Superfluit pacem. hoc eſt & Iudæis qui erāt prope ratione diuini cultus. [Quoniā per ipſum habemus acceſſum ambo in vno ſpiritu ad patrem, ergo iam non eſtis hoſpites & aduenæ.] Declaratis geſtis per Chriſtum ad vnitatem Iudæorum & Gentilium, infert Paulus ſpiritualem effectū cōmunem vtriſque, immo ex ſpirituali effectu communi vtriſque infert nouam gentium cōditionem. Per modū ſiquidem rationis & cauſę introducit hunc effectum dicendo: quoniam per ipſum, Chriſtum, ambo, Iudæi & Gentiles, habemus aditum ad patrem cœleſtem, in vno & eodem ſpiritu, proculdubio ſancto: ergo iam non eſtis vos Gentiles effecti Chriſtiani, hoſpites in domo dei, & aduenæ in charitate dei. ¶ Et ab hinc incipit tractare illam particulam, qui prædeſtinauit nos in adoptionē per Ieſum Chriſtum in ipſum ſecundum beneplacitum voluntatis ſuæ in laudem gloriæ gratiæ ſuæ. Inchoat ſiquidem hoc à communi aditu ad patrem qui adoptauit per Chriſtū in vno ſpiritu. Et hinc optime infert gentes non eſſe amplius hoſpites & aduenas. [Sed eſtis ciues] Superfluit eſtis. Et legendū eſt. [Sed conciues ſanctorū & domeſtici dei.] E regione ad hoſpites dicit domeſtici: & è regione ad aduenas dicit cōciues. Eccleſia ſiquidē & eſt ciuitas dei, & eſt domus dei. Et propterea cōpetit & dicere conciues & dicere domeſticos. [Superędificati ſuper fundamētum apoſtolorum & prophetarum.] Metaphoricus eſt ſermo. Et quod dicit ſuper fundamentum apoſtolorum & prophetarū, intellige formaliter: hoc eſt ſuper Chriſtum ſeu deū quatenus eſt fundamentum apoſtolorum & prophetarum. Vere enim nos ſumus fundati ſuper Chriſtum immediate, ſed quatenus ipſe ſuſtentat apoſtolos & prophetas. hoc eſt mediantibus apoſtolis & prophetis, mediante doctrina miniſtrata per apoſtolos & prophetas. [Ipſo ſummo angulari lapide.] Superfluit lapide, & vnica dictione

ctione cõpoſita legendum eſſet [Ipſo ſumangulari Chriſto Ieſu] Quia de coniunctione vtriuſque populi agitur, ideo Chriſtum ſub metaphora ſumangularis deſcribit. Sumangularis enim iungit vtrunque parietem. Summus autem deſcribitur non ſolum quia ſupremus eſt ſecundum rem, ſed ad inſinuandum quòd in ſpirituali ædificio quód totum ſuſtinet, non eſt in imo (quemadmodum in ædificiis corporeis) ſed in ſupremo. Idem eſt autem ipſo ſumangularis qui & fundamentum apoſtolorum & prophetarum. Vnde & alibi dicit fundamentum aliud nemo poteſt ponere pręter id quod poſitum eſt quod eſt Chriſtus Ieſus Vtrunque ergo officium Chriſto tribuitur & fundamenti & ſumangularis. [In quo omnis ædificatio conſtructa] pro, quæ coaptatur. Eſt enim præſentis tẽporis: & coaptationem ſignificat. Ad lapidem ſiquidem ſingularem refertur coaptatio, ad differentiam ædificationis quæ non coaptatur tali angulari propter difformitatem morum. [Creſcit in templũ ſanctum in domino] Ecce quare metaphoram ædificationis immiſcuit, quia Chriſtiani templum ſunt domini. & ſi coaptantur Chriſto, creſcunt in templum ſanctum, in habitaculum mundum corã deo . Vnde & hoc quod communiter de omnibus dixerat, magis explicando applicat ad Gentiles dicendo, [In quo & vos coædificamini in habitaculum dei.] hoc eſt enim eſſe templum eſſe habitaculum dei. Sed quomodo fiat iſta coædificatio adiungit. [In ſpiritu ſancto.] Superfluit ſancto, ſubintelligitur tamen. Non eſt corporalis huiuſmodi ædificatio , ſed ſpiritualis, ſed ſecundum opera ſpiritusſancti.

CAPVT III.

H Vius rei gratia.] vt ſcilicet vos coædificemini in ſpirituale habitaculũ dei [Ego Paulus.] Dixerat ſuperædificati ſuper fundamentum Apoſtolorum & prophetarum, manifeſtat modo hoc in ſeipſo: quòd ſcilicet ſuper fundamentum eius, hoc eſt ſuper Chriſtum fundantem ipſum, ſuperædificantur Gentiles. Et ad hoc affert tum ea quę patitur pro Chriſto, tum reuelationem ſibi factã de myſteriis diuinis: tum officium apoſtolatus ſui ad gentes. Et à paſsionibus incipiens dicit. [Vinctus Chriſti Ieſu.] Hebræo more ſubaudit ſubſtantiuũ verbũ ſum. Eſt enim vinctus nomen. erat ſiquidẽ Paulus tunc Romæ vinctus pro Chriſto. [Pro vobis gentibus.] Lege Actus Apoſtolorum & inuenies Paulũ perſecutionẽ paſſum, tanquam deſtructorem legis Moſaicæ propter veritatem Euangelicam quam in gentibus prædicabat. Et propterea hic dicit pro

vobis gentibus.[Si tamē,]pro,vtique [& audiſtis diſpenſationem gratiæ dei quæ data eſt mihi in vobis.]pro,in vos. Ne ſe ingreſsiſſe crederet ad prædicādum Gentibus ob quod patiebatur,commemorat auditum iam fuiſſe à gentibus qualiter diuina diſpenſatione gratia Apoſtolatus ad gentes ſibi data fuerat. Iam ſiquidem diuulgatus erat modus quo Paulus conuerſus fuerat ad Chriſtum: & quòd in illa cōuerſione Chriſtus dixerat,vas electionis eſt mihi vt portet nomen meum coram regibus & gentibus. Hæc itaque diſtributio diuinæ gratiæ in perſonam Pauli ad euangelizandum gentibus,audita deſcribitur. [Quoniam.] pro,quòd, [ſecundum reuelationē notū mihi factum eſt]pro,fecit. [ſacramentū.]pro,myſteriū Et hoc etiam auditū cōmemorat quòd deus notificauit Paulo arcana ſecundum reuelationem hoc eſt reuelando per ſeipſum, & non remiſit eū vt inſtrueretur ab aliis Apoſtolis. [Sicut ſupra.] pro,ante,[ſcripſi in breui.]De myſterio dicit,quemadmodum ante ſcripſi in hac eadē epiſtola in breui, hoc eſt paucis verbis. Vere multa myſteria breuibus verbis in hac eadem comprehenderat epiſtola quæ per reuelationem didicerat. [Prout] pro,ob quod. ſcriptum [Poteſtis legentes intelligere prudentiam.]pro,intelligētiam,[meā in miniſterio.]pro,in myſterio,[Chriſti.]Explicat officiū ſuper quod ædificantur,excitando eos ad conſiderandū excellentem notitiam quam ipſe habebat in myſterio Chriſti. Dixerat enim ſuper fundamentum Apoſtolorum: & propterea oportebat manifeſtare excellentiam doctrinæ Apoſtolicæ, non in philoſophia, ſed in myſterio Chriſti. [Quod aliis generationibus,] hoc eſt ætatibus aliarum generationum. [Non eſt agnitum.]pro,notificatū,[filiis hominū.]Ad explicandam maiorem gratiam factæ reuelationis, dicit huiuſmodi myſterium Chriſti non eſſe notificatum filiis hominum(ad differentiam angelorum)prioribus ætatibus Cum grano tamen ſalis intellige.nam ſubiungit [Sicuti nūc reuelatum eſt.] Ne intelligeres prophetis omnino fuiſſe incognitum, appoſuit modum, dicendo ſicuti nunc reuelatum eſt: vt intelligamus non fuiſſe notificatū priſcis illo modo quo nūc abſque velo notificatum eſt.Acſi apertius dixiſſet fuit quidem priſcis notificatum ſub velamine,modo autem ſine velamine,[Sanctis Apoſtolis eius & prophetis in ſpiritu.] Deeſt,ſancto Ne niſi ſoli deſcribat reuelationem factam, commemorat reuelatum eſſe myſterium ſanctis Apoſtolis Chriſti & prophetis: reuelatum autem in ſpiritu ſancto, non in ſpiritu pytonico. ¶Et hinc habes quòd de prophetis noui teſtamenti loquitur, dicendo ſicut nunc reuelatum eſt

prophetis,

prophetis. Et quidem fuiſſe multos prophetas in teſtamento nouo, clare patet legenti Actus Apoſtolo. & epiſt. Pauli immo ipſum Paulum fuiſſe prophetam teſtantur ſcripta in eius epiſtolis vaticinia de futuris. Ex ſimbolo quoque Apoſtolorum apparet omnes Apoſtolos fuiſſe prophetas reſurrectionis mortuorum venturique ſeculi. ¶ Et dixit hæc ad declarandu[m] quod dixerat ſuper fundamentum Apoſtolorum & prophetarum. [Eſſe gentes cohæredes & concorporales] pro, concorpores, [& comparticipes promiſſionis eius in Chriſto Ieſu per Euangelium] Superfluit Ieſu. Paulo ſuperius dixerat de propria intelligentia in myſterio Chriſti & poſtea ſubiunxit de communi ſibi & aliis Apoſtolis ac prophetis notitia eiuſdem myſterij, quæ ſub velamine tradita erat antiquis. Et de proprio quidem dixit ſe ſcripſiſſe de hoc autem communi, modo explicat quid eſt illud. Et eſt quòd Gentiles ex extraneis à teſtamentis ſunt iam cohæredes æternæ hæreditatis: & quum eſſent alieni à ciuilitate diuinæ legis, iam ſunt concorpores corporis Chriſti myſtici: & quum eſſent ſine ſpe promiſsionis, ſunt iam comparticipes promiſsionis eius ſcilicet dei, participando dona ſpiritusſancti promiſſa eccleſiæ. Hæc autem mutatio eſt quia iam ſunt in Chriſto per Euangelium, non per legem Moyſi. Hoc eſt myſteriũ ſub velamine priſcis notificatum: modo autem clare manifeſtatũ. ¶ Et dicit hæc omnia ad declarandum illam particulam ſecundum beneplacitum voluntatis ſuæ. per hæc enim omnia manifeſtat beneplacitum voluntatis diuinæ fuiſſe prædeſtinare gentes in adoptionem tali modo vt ſcilicet ſuperædificarentur ſuper fundamentum Apoſtolorũ & prophetarum, ad hoc enim reuelationes factæ Apoſtolis & prophetis noui teſtamenti inducuntur de ſalute gentium. Et adhoc idem ſubiũgitur [Cuius factus ſum ego miniſter.] Relatiuum cuius, ſi referat Euangelium, dicitur Paulus miniſter Euangelij, pro quãto prædicator eſt illius: ſi vero (quod potius quadrat) referat Chriſtũ, clare conſtat cuius ſcilicet Chriſti factus ſum ego miniſter. Sic nos inquit alibi ęſtimet homo vt miniſtros Chriſti. Et hoc quadrat ad declarãdum fundamentũ ipſius. Quod enim dixit fundamentum Apoſtolorum hoc eſt dicere Chriſtum per miniſtros Apoſtolos, ſeu Apoſtolos miniſtros Chriſti. Ad hoc ergo dixit cuius factus ſum ego miniſter. [Secundũ donum gratię dei.] non propriis meritis, non virtute propria, ſed dono diuinæ gratię. [Quæ data eſt mihi ſecundũ operationem virtutis.] pro, potentiæ [eius.] Vide fundamentum Apoſtolorum iunctum ipſis ſecundũ gratiam datam illis non ſecundum humanas vires ſed ſecundum

operationem potentiæ dei · quæ neſcit menſuram. Et dicit ſecundum operationem : quoniam gratia conceſſa Apoſtolis, erat in operatione potentiæ dei loquendo linguis , faciendo miracula, interpretando ſcripturas &c. [Mihi enim omnium ſanctorum minimo.] Superfluit enim. Quod dixerat miniſterium ſecundum operationem potentiæ, modo explicat ſecundum operationem doctrinæ. Quod autem dixit omnium ſanctorum minimo, minus explicatur in lingua Latina . nam ſignificatur in Græco minor minimo. Recognoſcit ſe Paulus & explicat ſe minorem minimo omniũ ſanctorum quantum eſt ex parte ſui· dum commemorat excellentiā dona gratiæ ſibi collata vt inde ſeipſum ac ſuiipſius notitiam ante oculos ponat & ſe ad ſeipſum reuocet, ne ex iſtis tam præcipuis donis extollatur, ne aliis ſe præferre reputetur. [Data eſt gratia hæc.] quam ſubiungo. [In gentibus euangelizare inueſtigabiles diuitias Chriſti] Negatiue ſumitur in dicendo inueſtigabiles. ſignificatur enim non veſtigabiles. Diuitiæ Chriſti imperueſtigabiles, dona ſunt Chriſti quæ excedunt omnem naturalem inquiſitionem . nullus enim inquirere poteſt, verbum caro factum eſt, Chriſtus reſurrexit & ſedet ad dexteram dei, & huiuſmodi. & tamen hæc ſunt quæ Paulus euangelizabat inter gentes. [Et illuminare omnes.] hoc eſt clare manifeſtare omnibus. Quod intellige quantum erat ex parte ſui [Quæ ſit diſpenſatio ſacramenti.] pro, myſterij, [abſconditi à ſeculis in deo qui omnia creauit.] Myſterium abſconditum à ſeculis in deo, eſt arcanum efficiendorum tali & tali tempore in Eccleſiaſticis . Quod abſconditum deſcribitur à ſeculis in deo etiam poſtquàm creauit omnia. Manifeſtat Paulus quòd quanuis deus creauerit omnia, ac per hoc manifeſtauerit rerum omniũ rationes angelis, & naturas rerum intelligendas porrexerit hominibus, reſeruauit tamen in arcano ſuo notitiam certis temporibus agendorum. de quibus Chriſtus dixit, Non eſt veſtrum noſſe tempora vel momenta quæ pater poſuit in ſua poteſtate Sed aduerte quòd non dicit & illuminare omnes quod ſit myſterium, ſed dicit quæ ſit diſpenſatio myſterij abſconditi. nõ enĩ manifeſtauit Paul[us] quæ latent in illo myſterio . ſed diſpenſationem (hoc eſt executionem ordinatam) illius myſterij quæ ſit. declarauit ſiquidem quòd vocatio gentium in vnitatem eccleſiæ ex Iudæis & gentilibus eſt non de numero eorum quæ deus manifeſtauit, ſed eſt executio myſterij reſeruati in arcano dei . & ſic de ſimilibus ſpectantibus ad executiones quæ ſiunt in eccleſia Chriſti manifeſtatis per Paulum intellige. [Vt innoteſcat.] Deſunt quatuor dictiones, in diuerſis

ſis tamen locis. Legendum eſt. [Per Ieſum Chriſtum vt innoteſcat nunc] Deinde ſequitur. [Principatibus & poteſtatibus in cœleſtibus.] Rationem reddit quare myſterium abſconditum fuerit in deo Et eſt ordo literæ. vt per Ieſum Chriſtum innoteſcat nũc principatibus & poteſtatibus in cœleſtibus. Reſeruauit ſibi deus in ſeipſo occultum myſteriũ ad hoc vt mediante Chriſto homine cõmunicaret hoc arcanum in cœleſtibus ſupernis ſpiritibus. Dicendo enim vt innoteſcat nunc, & explicando per Ieſum Chriſtum, manifeſtat prærogatiuam hanc reſeruatam Chriſto homini. nec adhuc Chriſtum communicaſſe omnia ſupernis ſpiritibus, ſed durare nunc quo notum ſit. ¶[Quid ſit autem illud myſterium quod per Chriſtum innoteſcit ſupernis ſpiritibus, manifeſtat ſubiungendo. [Per eccleſiam multiformis.] pro, multifaria, [ſapientia dei ſecundum præfinitionem ſeculorum.] Sapientia dei multifaria per eccleſiam variis modis & viis ſparſa per eccleſiam, non qualitercunque ſed ſecundum præfinitionem ſeculorum. hoc eſt periodorum qui executionibus ſingulorum effectuũ diuinæ ſapientiæ in eccleſia diffiniti ſunt, eſt illa quæ nunc (hoc eſt vſque ad tẽpus iudicij vniuerſalis) notificatur per Chriſtum ſupernis ſpiritibus. modo enim reuelat vnum, modo aliud. [Quam fecit in Chriſto Ieſu domino noſtro.] Relatiuum quam refert eccleſiam. Eccleſia enim nomen eſt commune ad omnes conuentus. & propterea explicat de qua eccleſia loquitur: de illa ſcilicet quam fecit deus in Chriſto Ieſu domino noſtro, quæ eſt eccleſia Chriſtiana. Et inſeruit hęc ad declarandum quod ſuperius dixerat de Chriſto ſupra omnem principatum & poteſtatem & dominationem & virtutem &c. per hoc enim declarauit quòd non ſolum eminentia dignitatis & potentiæ ſed etiam notitiæ & doctrinæ eſt ſupra omnem principatum omnium cœleſtium ſpirituum. [In quo habemus fiduciã.] pro, auſum. De libera audacia euangelizandi eſt ſermo. [Et acceſſum.] Auſus refertur ad euangelizandum hominibus: acceſſus autẽ (hoc eſt aditus ſeu introductio paſsiua) refertur ad eundũ ad deum. [In confidentia.] Fiducia hæc refertur ad vtrunque, tã aditum quàm auſum. [Per fidẽ eius.] Chriſti. Et adiunxit hæc ad declarandum Apoſtoli per fidem in Chriſto qui reuelat angelis confidenter non ſolũ habent aditum ad deum, ſed etiam auſum ad euãgelizandum myſteria. [Propter quod.] donum quod in Chriſto habemus per fidem propagandũ. [Peto.] à vobis. [Ne deficiatis in tribulationib' meis pro vobis.] ne deficiatis animo, ne erubeſcatis quòd ego ſim in tribulationibus pro vobis, ꝓ Euangelio ad gẽtes.

[Quæ eſt gloria veſtra.] Ad vtrunque poteſt referri, ſcilicet tam ad tribulationem Pauli quàm ad perſeuerantiam eorum, nam & preſſura Pauli patris ac doctoris eorum erat materia gloriæ eorũ: ſicut crux Chriſti eſt gloria omnium. & perſeuerantia ipſorum erat meritum glorię. [Huius rei gratia.] ſcilicet ne deficiatis. ſcilicet pro gloria veſtra [Flecto genua mea.] Non ſolum à vobis peto ſed à deo, & hoc flexis genibus. [Ad patrem domini noſtri Ieſu Chriſti.] Vbi declarauit beneplacitum diuinæ voluntatis circa modum prædeſtinatæ adoptionis, explicat modo ipſam adoptionem. Et propterea meminit patris domini noſtri Ieſu Chriſti, qui eſt natura pater domini noſtri Ieſu Chriſti & adoptione pater noſter. Vnde & ſubdit. [Ex quo omnis paternitas] pro, familia, [in cœlis & in terra nominatur.] Non loquitur Paulus de paternitate, ſed de adoptata familia, ſed de familia ab vno eodemque patre deriuata. Et dixit quòd ex eo quo patre domini noſtri Ieſu Chriſti omnis familia tam in cœlis quàm in terra nominatur, tãquàm ab vno eodemque patre deducta. verbi gratia ſicut à Cæſare familia Cæſarianorum, & ab Iſrael familia Iſraelitarum, & à Chriſto familia Chriſtiana. Explicat ſiquidem per hoc Paulus adoptionis gratiam communem eſſe ſupernis ſpiritibus & hominibus ab vno eodémque deo patre domini noſtri Ieſu Chriſti. ita quòd omnes (tam ſpiritus cœleſtes quàm nos homines) ſum⁹ adoptiui filij dei. [Vt det vobis ſecundum diuitias gloriæ ſuæ.] in qua conſummatur adoptio. [Virtutem] pro, potentiam, [corroborari per ſpiritum eius in interiori homine.] Supplicat vt ex diuitiis gloriæ paratæ emanet robur potentiæ in interiori homine per ſpiritum dei. Nihil petit corporeũ ſed ſpectans ad animam quod ſcilicet potentia quam acceperunt in baptiſmo ad confitendum fidem, ad præliandum cũ dæmone, ad vincendum mundum, corroboretur per ſpiritum dei. ¶ Quæ corroboratio qualiter fiat, explicat ſubiungendo [Chriſtum habitare per fidem in cordibus veſtris] Non dicit Chriſtum hoſpitari in cordibus veſtris per fidem, ſed habitare: hoc eſt tanquam habitantem vti cordibus veſtris per fidem. ſic enim corroboratur potentia interni hominis. [In charitate radicati & fundati poſsitis] Nota præcedentia conſtrui cum verbo det, (dicendo det corroborari potentiam. det habitare Chriſtum) hæc autem in radicati & fundati, non poſſunt conſtrui cum eodem verbo. & propterea ſequentibus adiunguntur. Et eſt ordo literæ vt in charitate radicati & fundati poſsitis. Similis ordo paulo ante habitus eſt: dicendo [per Ieſum Chriſtum vt innoteſcat.

¶ Suppli-

¶Supplicationi vt roboretur potentia per ſpiritum vt habitet Chriſtus per fidem, adiungit quod reliquum erat vt in charitate radicati & fundati. Tria enim ſunt in nobis voluntas ad quã ſpectat dilectio intellectus ad quam ſpectat fides: & potentia, ad quam ſpectat robur ſpiritus. Et quemadmodum dixit non hoſpitari ſed habitare Chriſtum, ita de dilectione dicit radicati & fundati tum ad ſignificandam firmitatem, tum ad ſignificandũ quod dilectio eſt radix & fundamentum. aſsimilatur ſiquidem radici, pro quanto ex ea reliquæ virtutes oriuntur. aſsimilatur fundamẽto pro quanto ſuſtẽtat merita omnium & quæ agimus & quæ patimur. ¶Radicati autem & fundati in dilectione ſunt, qui ex imo & profundiſsimo corde dilectionem germinã: & ſuſtentant multitudinem bonorum operum. Et hinc conſurgit poſſe ad altiorem contemplationem immo notitiam ſubiunctam [Comprehendere eum omnibus ſanctis.] Pro cœleſtis patriæ fœlicitate ſupplicat, nam non hic ſed ibi commune eſt omnibus ſanctis comprehẽdere [Quæ ſit latitudo & longitudo, & ſublimitas & profundum.] Tranſpoſitæ ſunt duæ vltimæ dictiones. Legendum eſt. [Et profunditas & ſublimitas.] Metaphorice deum deſcribit Paulus, non tribus dimenſionibus ex quibus conſtat corpus (ne forte errares intelligendo deum eſſe corpus) ſed addidit tribus dimenſionibus quaſi quartam vt manifeſte intelligas quòd metaphorice loquitur, quũ conſtet dimenſiones corporis eſſe tres tantum ¶Per longitudinem itaque, dei æternitatem: per latitudinem, immenſitatem potentiæ: per profunditatem, immenſitatem ſcientiæ per ſublimitatem, excellentiam naturæ intellige. Hæc autem dicit poſsitis comprehendere, nõ vt comprehenſio fines complectitur rei (hoc enim impoſsibile eſt) ſed vt comprehenſio opponitur inſecutioni: iuxta illud ad Corinth. Sic currite vt comprehendatis. [Scire etiam ſupereminentem ſcientiæ charitatẽ Chriſti] Datiui caſus eſt ſcientię. & explicatur charitas Chriſti ſuperans ſcientiam: hoc eſt maior quàm ſciatur. Supplicat etiam Paulus vt non ſolum cognoſcant diuinitatem ſecundum eius naturam, ſed etiam cognoſcant dilectionem Chriſti erga genus humanum. Et ſic extendatur ad omnes ſpirituales creaturas, non eſt error, [Vt impleamini in omnem plenitudinem dei] Et hoc proprie ad patriam ſpectat. in qua ingrediũtur homines in ipſam dei plenitudinem, & implentur. Significatur ſiquidem exceſſus plenitudinis diuinæ gloriæ ſupra vniuerſum id cuius ſumus capaces. [Ei autem qui potens eſt.] Deficit [Super omnia facere.] Inexhauribilem diuinam ſignificat potentiam, di-

cendo quòd eſt potens facere ſuper omnia [Superabũdanter quã petimus.] pro, ex abundanti ſuper ea quæ petimus, [aut intelligimus] Non ſolum ſuper omnia facta poteſt facere, ſed poteſt etiam ex abundãti ſuper ea quæ petimus, & (quod plus eſt) ſuper ea quę intelligimus [Secundum virtutem.] pro, potentiam [quę operatur in nobis] Ne ficta videatur diuina potentia potens ſuper omnia, manifeſtat eandem eſſe potentiam qua poteſt facere ſuper omnia quæ de facto operatur in nobis ea quæ nunquam aut petiſſemus aut intellexiſſemus vt ex ijs quæ exercet in nobis, credatur quòd poteſt ſuper omnia. Si petis quæ ſunt illa quæ exercebat in Apoſtolis, confer quales erant ante ſpiritumſanctum receptum, & quales fuerunt poſt in tot mirabilibus operibus: & perſpicies potentiam dei quæ operabatur in illis. [Ipſi gloria.] Superfluit ipſi [In eccleſia & in Chriſto Ieſu,] Superfluit &. Determinat enim eccleſiam in Chriſto Ieſu. [In omnes generationes ſeculi ſeculorum, amen.] Dicit hæc Paulus ad explicandum reliquum, in laudem glorię gratiæ ſuæ. Explicat enim quòd laudabitur gloria gratiæ in eccleſia Chriſti ſine termino. ¶ Et dicit in omnes generationes ad comprehendendum nouam regenerationem quæ erit in reſurrectione. Et dicit ſeculi ſeculorum, hoc eſt æuiternitatis, comprehendentis reliqua ſecula: de quibus prius dixerat ſecundum præfinitionem ſeculorum. Et per modum concluſionis dicit amen: ad ſignificandũ terminum tractatus ſpeculatiui huius epiſtolæ ab hinc enim deſcendit ad moralia.

CAPVT IIII.

OBſecro.] pro, hortor, [itaque vos.] In principio epiſtolæ inter myſteria ſpeculatiua inſeruit nos electos membra Chriſti vt eſſemus ſancti & irreprehenſibiles in cõſpectu dei in dilectione. hæc ſunt quæ modo tractãda ſuperſunt. Et inchoat à primo. Tractat ſiquidem quomodo Chriſtiani ſunt membra Chriſti in vno corpore. [Ego vinctus in domino.] A propria afflictione prouocat ad ſimiles virtutes. Et dicit in domino, ad ſignificandum rationem vinculorum, ad ſignificandum vnionem ſui in Chriſto: [Vt digne ambuletis vocatione qua vocati eſtis.] vt condigna ſit vita atque operatio ſtatui immo corpori ad quod vocati eſtis, vt vita veſtra ſit digna quæ ſit pars vitæ corporis Chriſti. Et explicans partes huiuſmodi dignæ ambulationis, ſubiũgit. [Cum omni humilitate & mãſuetudine]

ſuetudine] Humilitas hoc in loco nomen eſt virtutis animi, contrariæ ſuperbiæ Et vere prima virtus neceſſaria ad digne viuẽdum in vnitate eſt humilitas: quoniã inter ſuperbos ſemper ſunt iurgia. Et huic adiungitur manſuetudo, contraria iræ, cuius eſt perturbare ſocietatẽ [Cũ patientia.] pro, longanimitate, quæ animũ ad ęternũ extendit præmium: ac per hoc facit contemptorem præſentium bonorum, ob quorum amorem ſępe ſcinditur vnitas collegij. [Supportantes inuicem in charitate.] Et hoc inter præcipua eſt neceſſarium vt tolerent ſeinuicem ſocialiter viuentes Verum ne toleratio ſit ex puſillanimitate aut conſenſu ad malum, adiungit in dilectione: ita quòd vera dilectio proximi, veraque dilectio communis boni ſit ratio tolerandi. [Soliciti.], pro, ſtudentes, [ſeruare vnitatem ſpiritus in vinculo pacis.] Primaria intentio ad vnitatem communis bòni ſpiritualis deſcribitur ſtudio ſeruandæ vnitatis non corporum, ſed ſpiritus in colligatione pacis, in colligatione tranquilli ordinis. Vnitas ſiquidem ſpiritus niſi colligentur partes multitudinis tranquillo ordine, nequit ſeruari, [Vnum corpus & vnus ſpiritus.] Subaudi ſitis vel eſtis. [Sicut vocati eſtis in vna ſpe vocationis veſtræ.] Hortatur ſeu aſſerit Paulus Chriſtianos eſſe vnum corpus (proculdubio myſticum Chriſti) & vnum ſpiritum. & hãc vnitatem declarat ex vnitate rei ſperatæ ad quam vocati ſumus. Ita quòd quemadmodum ad vnam & eandem beatitudinem ſperandam ſumus vocati. ita ſimus vnum corpus & vnus ſpiritus. Et vnũ quidem ſpiritum declarat, ſubiungendo. [Vnus dominus.] Prima ratio vnitatis ſpiritus in corpore eccleſiaſtico. eſt vnitas domini qui proculdubio ſpiritus eſt vt hinc intelligamus omnes eſſe velut ſeruos vnius & eiuſdem domini, omnes tendere ad ſeruiendum ſpiritui vni domino ſpirituali. [Vna fides.] Dominus res extrinſeca, fides res interna: vnitas fidei, vnitas ſpiritualis eſt communis omnibus. vnum enim atque idem omnes credimus. [Vnum baptiſma.] Tertio loco vnitas ſpiritus ex vnitate baptiſmi (quo omnes naſcimur ex aqua & ſpiritu) ponitur : vt vnitas ſacramentorum ad vnitatem ſpiritus ſpectare intellligatur : quoniam ratione ſpiritus in eccleſia ſunt. ¶ Dicitur autem baptiſma vnum tum quia vnius eſt formæ : tum quia irreiterabile eſt.

[Vnus deus.] Vnitatem finis & religionis deſcribit, dicendo vnus deus. Et demum vnitatem patris ſubiũgit, dicendo. [Et pater omnium.] Vt ex his itelligam⁹ omnes nos eſſe tot ſpiritualib⁹ vnitatib⁹ iũctos ſcilicet quatenus ſeruos vnitate domini, quaten⁹ credẽtes vnitate fidei, quatenus renatos vnitate baptiſmi, quaten⁹

tendentes ad beatitudinem,& cultui vacantes vnitate dei, & quatenus filij vnitate patris,vt ſic intelligam⁹ nos omnes fratres.[Qui ſuper omnes & per omnia.]pro,& per omnes.[& in omnibus nobis]In texu Græco anceps eſt genus ad maſculinum & neutrú. verum quia quum tertio dicitur in omnibus, manifeſte eſt maſculinum propter pronomen nobis,quadrat vt præcedentia etiam maſculine accipientur, ſuper omnes & per omnes. Et quadrat nihilominus materiæ de qua eſt ſermo, ſcilicet de nobis qui ſumus membra corporis Chriſti. de his ſiquidem dicitur quòd deus eſt ſuper omnes, non ſolum vt eminentia eſſentiæ,ſed vt eminentia potentiæ ſecúdum efficatiam ſpiritualem deſcribatur ſuper omnes & per omnes, vt omnes comprehendat efficacia ſuæ potentiæ, vt non ſolum ſuperſit,ſed omnes ambiat tanquam circundando: & demú in omnibus interna penetratione, in omnibus nobis operans, vt nulla ex parte deum nobis deeſſe intelligamus Hæc eſt vnitas ſpiritus Chriſtianorum [Vnicuique autem noſtrum.] Quum declarauit vnum ſpiritum declarat vnum corpus. Et primum, quo ad vnitatem capitis deinde quo ad diuerſitatem membrorum, & demum quo ad vnitatem toti⁹ corporis. ¶ Vnitatem quidem proponit cum diuerſitate membrorum: dicendo enim vnicuique auté noſtrum,diuerſitatem membrorum ſignificat [Data eſt gratia ſecúdum menſuram donationis Chriſti]Ecce vnitas capitis à quo in vnumquodque membrum datur gratia velut vita Sed quia nó cómunicatur gratia mẽbris à capite Chriſto per modum naturæ (ſicut à capite naturali communicatur membris naturalibus) ſed per modum liberæ collationis,ideo meminit donationis dicens ſecúdum menſuram donationis Chriſti. Et quia donum Chriſti eſt penes quod menſuratur gratia, ideo dicit ſecundum menſuram donationis Chriſti: verbi gratia, ſi donum Chriſti eſt apoſtolatus, gratia datur quanta congruit apoſtolatui. ſi donum eſt doctoratus, gratia datur tãta quanta cógruit doctori, & ſic de alijs donis Chriſti.[Propter quod dicit.] Affert ad propoſitum verba Pſalm 68. [Aſcendens in altum captiuam duxit captiuitatem,dedit dona hominibus.] Vbi aduerte primum quòd in Hebræo habetur aſcendiſti in excelſum, captiuaſti captiuitatem, accepiſti dona in Adam'. Quocirca Paulus non verba, ſed ſenſum attulit: declarando quòd Chriſtum accipere dona in homine, eſt ipſum dare dona hominibus quia accepit ad dandum. ¶ Aduerte ſecundo quòd vt ex pſalmo illo apparet, myſtico ſenſu vtitur Paulus his verbis, ad literam ſiquidem loquitur de Moyſe: ſed Paulus ad figuram aſcenſio-

aſcenſionis Chriſti tranſtulit. Intendit enim aſcendens in altum. hoc eſt in cœlum, captiuam duxit captiuitatem pro quanto ſanctos omnes captiui erant in limbo duxit in cœlum, quod eſt tanquam de captiuitate in captiuitatem ducere: eo quòd velut violenta fuit huiuſmodi ductio, pro quanto in longe peregrinum & extraneum à natura humana locum duxit eos deſcribitur enim per hoc actio ducentis ſine meritis eorum qui ducebantur tanta vt aſſimiletur captiuationi. Quid autem intendat per dare dona hominibus ipſemet explicabit. [Quod autem aſcendit.] Declarat illam particulam aſcendens in altum: ne incongruè videatur applicaſſe hæc verba ad Chriſtum. Valde enim diſſonũ apparet vt de Chriſto qui eſt verus deus, legatur aſcendit in cœlum: quum ipſe ſemper ſit in cœlo. Et eſt ſenſus, quod autem aſcendit, id eſt quod dictum eſt aſcendit [Quid eſt.] Quæſtionem proponit, & ſtatim reſpondet [Niſi quia & deſcendit primũ in inferiores partes terræ.] Ratio aſcenſus redditur ex hoc quòd prius deſcenderat, non corporali motu, ſed aſſumendo infimam naturam inter creaturas rationales. ¶Quod autem dicit in inferiores partes terræ, quanuis poſsit intelligi de partibus ipſius terræ, diſtinguendo in ipſa partes ſuperiores & partes inferiores (appellando partes inferni inferiores partes, ad quas Chriſtus deſcendit ſecundum animam) planius tamen intelligitur appoſitum terræ ad determinandum inferiores partes infima enim pars mundi eſt terra, ad differentiam inferiorum partium cœli quæ ſunt in aere. Ac ſi apertius dixiſſet, quia deſcendit primum ad inferiorem partem mundi terram. [Qui deſcendit ipſe eſt & qui aſcendit.] Eandem hypoſtaſim, Eandem perſonam diuinam ſignificat deſcendiſſe & aſcendiſſe. deſcendiſſe quidem ſuſcipiendo carnem aſcendiſſe autem carnem aſſumptam inferendo cœlis. [Supra omnes cœlos] Vt nobiliſsimum omniũ corporum locaret ſupra omnia cœleſtia corpora. Quanuis enim ſupra omnes cœlos non ſit vacuum neque plenum, eſt tamen ibi Chriſtus homo qui non eget vacuo aut pleno continente [Vt adimpleret omnia.] quæ ſcripta ſunt de eo: ad implendum ſiquidem promiſſa & ſcripturas deſcendit & aſcendit. ¶Quanuis hoc poſsit referri ad effectus in toto vniuerſo producẽdos ex aſcenſione Chriſti, vt ſit ſenſus quòd aſcendit ſupra omnes cœlos ad hoc vt impleat omnia effectibus ſuis. Et vterque ſenſus eſt verus. [Et ipſe dedit quoſdam quidem Apoſtolos.] Declarauit illam particulam, dedit dona hominibus: explicando ſimul diuerſa membra corporis Chriſti. Et primo loco ponit Apoſtolos: vtpote primatum

in

in eccleſia habẽtes, vt pote proximos Chriſto. [Quoſdã autẽ prophetas] ad prædicẽdũ ventura. [Alios vero euãgeliſtas.] ad prædicandum euangelium. [Alios autem paſtores.] ad paſcendum oues Chriſti. [Et doctores.] Iungit doctoratum paſtorali curæ: ad ſignificandum quòd paſtor annexum habet officium docendi. Vbi aduerte quòd hæc diuerſitas membrorum eſt intelligenda formaliter, & non cum præciſione hoc eſt non eſt intelligendum quòd Apoſtoli non fuerint doctores, paſtores, euangeliſtæ, & prophetæ (quoniam in Apoſtolatu omnes hæ gratiæ eminenter continentur) ſed eſt intelligendum quòd aliud eſt officium apoſtoli, aliud prophetæ qui tantum eſt propheta, aliud eius qui tantum eſt euangeliſta, aliud eius qui tantum eſt paſtor & doctor. [Ad conſummationem.] pro, inſtaurationem, [ſanctorum.] Fructum triplicem diſtinctorum membrorum in eccleſiaſtico corpore deſcribit. Prim' eſt reparatio ſanctorum ſepties ſiquidem in die cadit iuſtus, & reparatione eget. Reparatio itaque ſanctorum (hoc eſt mundorum per baptiſmum) quoniam contingit eos labi, primus fructus ponitur. [In opus miniſterij.] Primus fructus reſpicit nos fragilitatem humanam indigentes reparatione. iſte vero ſecundus reſpicit ipſos apoſtolos, prophetas, euangeliſtas, &c officia ſiquidem eorum ſunt non ad ocium, ſed ad opus miniſtrandi Chriſto ad vtilitatem aliorum. Nec ſolum declaratur quòd non dantur dona hęc ad ocium, ſed etiam quòd non dantur ad dominandum, ſed ad miniſtrandum. Ita quòd dicendo opus excludit ocium: & dicendo miniſterijs, excludit dominium. [In ædificationem corporis Chriſti.] Tertius fructus ipſum corpus Chriſti myſticum directe reſpicit quatenus ædificandum ex nouis membris, conuertendo infideles ad fidem. Hic eſt triplex fructus diſtinctorum officiorum in eccleſia dei. [Donec occurramus.] pro, perueniamus, [omnes.] Non eſſe exercitia Apoſtolorum, prophetarum, & cætera ad dictos fructus perpetua, ſed ad tempus, manifeſtat Paulus dicendo donec perueniamus omnes: tandiu ergo durabũt hæc exercitia quandiu durat tempus quo imus ad terminum.

¶ Et dicit donec perueniamus non aliqui, ſed omnes. Quod non erit donec impleatur numerus electorum: tunc enim & non ante perueniemus omnes electi. Quo autem perueniendum eſt ab omnibus, deſcribit quadruplicìter. Primum dicendo [In vnitatem fidei.] Antequam impleatur numerus electorum aliqui perueniunt in vnitatem fidei, ſed non omnes: tunc autem omnes perueniemus in vnitatem fidei: in vnam enim & eandem fidem perueniet

vltimus

vltimus electus in quam peruenit primus. Secundum eſt. [Et agnitionis filij dei.] hoc eſt ĩ vnitatẽ agnitionis filij dei. Et hic eſt terminus ſuccedens immediate priori. Quum enim omnes peruenerimus in vnitatẽ fidei, in virum perfectũ vt ſubiungitur, ſtatim perueniemus & in vnitatem agnitionis filij dei Statim enim agnoſcemus clara viſione filium dei eſſe cui credidim⁹, in quo ſperauimus & cæ. Et vnitatem quidem fidei declarauit vt terminum intrinſecum viatorum. vnitatem verò agnitionis filij dei, vt terminũ extrinſecum immediate tamen ſequentem. vt vndique certificet tempus ſignificatum per donec, tunc terminandum. [In virum perfectum.] Ecce tertium: quòd ſpectat etiam ad terminum intrinſecum viatorum omnium. Et eſt ſenſus donec perueniamus omnes in vnitatem fidei, non qualitercunque ſed in virum perfectum. Recole quòd de corpore myſtico Chriſti loquitur: & intellige hoc corpus myſticum nunquam terminari niſi ſit in ſtatu viri perfecti, niſi ſit velut corpus viri perfecti: hoc eſt conſtantis ita ex omnibus. vt nihil omnino ei deſit de quomodolibet ſpectantibus ad perfectionem viri. Declarat ſiquidem per hoc quòd oportet electorum numerũ ad hoc perduci, vt habeat quicquid quomodolibet ſpectat ad perfectionem corporis myſtici, ad ſimilitudinem perfecti viri. Et vt intelligas perfectionẽ corporis myſtici ex ſimilitudine perfectionis corporis naturalis, ſubiungit quartum. [In menſuram ætatis plenitudinis Chriſti] Corpus Chriſti myſticum oportet quòd perueniat ad hoc vt ſit velut vir perfectus quemadmodũ Chriſtus habuit corpus ſuum naturale perfectum in plenitudine ætatis. Aetas ſiquidem Chriſti plena eſt quo ad aſſecutionem omnium ſpectantium ad virilitatem, quum fuerit. xxxiij. annorum. Ita quòd declarat Paul⁹ corpus Chriſti myſticum fore ſimile proportionaliter corpori Chriſti naturali. ita quòd quemadmodum corpus Chriſti naturale perductum eſt ad plenitudinem ætatis virilis, ita corpus Chriſti myſticum perducetur ad perfectionem tanquam virilem. & tunc & non ante erit terminus. [Vt iam non ſimus paruuli.] pro, pueri. Hinc clare apparet ſenſus antecedentis particulæ quòd videlicet viatores vt viri imus vt perueniamus omnes ad perfectionem viri. Niſi enim dixiſſet ſub hoc ſenſu in virum, non deduxiſſet ſtatim vt iam non ſimus pueri hoc enim manifeſte deducitur ex illa particula, ſcilicet imus vt viri. hinc enim manifeſte ſequitur quòd iam non ſumus pueri: hoc eſt quòd ex quo membra Chriſti ſumus, non ſumus pueri. At ſi ſimilitudinem corporis cupis proſequi, in promptu eſt quòd non ſumus
membra

in eccleſia habẽtes,vt pote proximos Chriſto. [Quoſdã autẽ prophetas]ad prædicẽdũ ventura. [Alios vero euãgeliſtas.] ad prædicandum euangelium. [Alios autem paſtores.] ad paſcendum oues Chriſti. [Et doctores.] Iungit doctoratum paſtorali curæ: ad ſignificandum quòd paſtor annexum habet officium docendi. Vbi aduerte quòd hæc diuerſitas membrorum eſt intelligenda formaliter, & non cum præciſione hoc eſt non eſt intelligendum quòd Apoſtoli non fuerint doctores,paſtores,euangeliſtæ, & prophetæ (quoniam in Apoſtolatu omnes hæ gratiæ eminenter continentur) ſed eſt intelligendum quòd aliud eſt officium apoſtoli, aliud prophetæ qui tantum eſt propheta, aliud eius qui tantum eſt euangeliſta, aliud eius qui tantum eſt paſtor & doctor. [Ad conſummationem.]pro,inſtaurationem,[ſanctorum.]Fructum triplicem diſtinctorum membrorum in eccleſiaſtico corpore deſcribit. Prim⁹ eſt reparatio ſanctorum ſepties ſiquidem in die cadit iuſtus, & reparatione eget. Reparatio itaque ſanctorum (hoc eſt mundorum per baptiſmum)quoniam contingit eos labi, primus fructus ponitur.[In opus miniſterij.]Primus fructus reſpicit nos fragilitatem humanam indigentes reparatione. iſte vero ſecundus reſpicit ipſos apoſtolos,prophetas,euangeliſtas, &c officia ſiquidem eorum ſunt non ad ocium, ſed ad opus miniſtrandi Chriſto ad vtilitatem aliorum. Nec ſolum declaratur quòd non dantur dona hęc ad ocium,ſed etiam quòd non dantur ad dominandum,ſed ad miniſtrandum. Ita quòd dicendo opus excludit ocium: & dicendo miniſterijs, excludit dominium.[In ædificationem corporis Chriſti.]Tertius fructus ipſum corpus Chriſti myſticum directe reſpicit quatenus ædificandum ex nouis membris, conuertendo infideles ad fidem. Hic eſt triplex fructus diſtinctorum officiorum in eccleſia dei. [Donec occurramus.]pro,perueniamus, [omnes.] Non eſſe exercitia Apoſtolorum, prophetarum, & cætera ad dictos fructus perpetua, ſed ad tempus, manifeſtat Paulus dicendo donec perueniamus omnes: tandiu ergo durabũt hæc exercitia quandiu durat tempus quo imus ad terminum.

¶Et dicit donec perueniamus non aliqui, ſed omnes. Quod non erit donec impleatur numerus electorum: tunc enim & non ante perueniemus omnes electi. Quo autem perueniendum eſt ab omnibus, deſcribit quadrupliciter. Primum dicendo. [In vnitatem fidei.] Antequam impleatur numerus electorum aliqui perueniunt in vnitatem fidei, ſed non omnes: tunc autem omnes perueniemus in vnitatem fidei: in vnam enim & eandem fidem perueniet

vltimus

vltimus electus in quam peruenit primus. Secundum eſt. [Et agnitionis filij dei.] hoc eſt ĩ vnitatẽ agnitionis filij dei. Et hic eſt terminus ſuccedens immediate priori. Quum enim omnes peruenerimus in vnitatẽ fidei, in virum perfectũ vt ſubiungitur, ſtatim perueniemus & in vnitatem agnitionis filij dei Statim enim agnoſcemus clara viſione filium dei eſſe cui credidimꝰ, in quo ſperauimus &c. Et vnitatem quidem fidei declarauit vt terminum intrinſecum viatorum. vnitatem verò agnitionis filij dei, vt terminũ extrinſecum immediate tamen ſequentem. vt vndique certificet tempus ſignificatum per donec, tunc terminandum. [In virum perfectum.] Ecce tertium: quòd ſpectat etiam ad terminum intrinſecum viatorum omnium. Et eſt ſenſus donec perueniamus omnes in vnitatem fidei, non qualitercunque ſed in virum perfectum. Recole quòd de corpore myſtico Chriſti loquitur: & intellige hoc corpus myſticum nunquam terminari niſi ſit in ſtatu viri perfecti, niſi ſit velut corpus viri perfecti: hoc eſt conſtantis ita ex omnibus. vt nihil omnino ei deſit de quomodolibet ſpectantibus ad perfectionem viri Declarat ſiquidem per hoc quòd oportet electorum numerũ ad hoc perduci, vt habeat quicquid quomodolibet ſpectat ad perfectionem corporis myſtici, ad ſimilitudinem perfecti viri. Et vt intelligas perfectionẽ corporis myſtici ex ſimilitudine perfectionis corporis naturalis, ſubiungit quartum. [In menſuram ætatis plenitudinis Chriſti] Corpus Chriſti myſticum oportet quòd perueniat ad hoc vt ſit velut vir perfectus quemadmodũ Chriſtus habuit corpus ſuum naturale perfectum in plenitudine ætatis. Aetas ſiquidem Chriſti plena eſt quo ad aſſecutionem omnium ſpectantium ad virilitatem, quum fuerit. xxxiij. annorum. Ita quòd declarat Paulꝰ corpus Chriſti myſticum fore ſimile proportionaliter corpori Chriſti naturali. ita quòd quemadmodum corpus Chriſti naturale perductum eſt ad plenitudinem ætatis virilis, ita corpus Chriſti myſticum perducetur ad perfectionem tanquam virilem. & tunc & non ante erit terminus. [Vt iam non ſimus paruuli.] pro, pueri. Hinc clare apparet ſenſus antecedentis particulæ quòd videlicet viatores vt viri imus vt perueniamus omnes ad perfectionem viri. Niſi enim dixiſſet ſub hoc ſenſu in virum, non deduxiſſet ſtatim vt iam non ſimus pueri hoc enim manifeſte deducitur ex illa particula, ſcilicet imus vt viri. hinc enim manifeſte ſequitur quòd iam non ſumus pueri: hoc eſt quòd ex quo membra Chriſti ſumus, non ſumus pueri. At ſi ſimilitudinem corporis cupis proſequi, in promptu eſt quòd non ſumus membra

membra puerilia, ſed membra virilia [Fluctuantes] Explicat penes quid negatur pueritia ſcilicet fluctuationem. pueri enim & animo & corpore fluctuant Et de quali fluctuatione loquatur, ſubiungit. [Et circumferamur omni vento doctrinæ.] Fluctus ex ventis conſurgunt: pueri omni doctrina mouentur & agitantur vtpote inſtabilis iudicij & animi [In nequitia hominum] Dictio interpretata nequitia, ſignificat fallacem artem vertendi aleas ſeu taxillos ad decipiendum, vnde clarius interpretaretur fallacia ſeu verſutia. Ab hac enim ſimilitudine deſcribit Paulus fallacem artem doctorum. [In aſtutia.] Auget crimen doctorum, vt non ſolum ex fallaci arte, ſed & ex aſtuto animo procedant. [Ad circumuentionem erroris.] Tolerabilis eſſet aſtutia ad dolose fallendum circa pecunias & huiuſmodi, ſed intolerabilis eſt ad inducendum errores fidei ſeu morum. Et hæc facile patiũtur pueri ¶ Stabilitatem itaque ac firmitatem per virum ſignificat, excludendo pueritiam inſtabilem & fluctuantem omni vento doctrinæ &c. [Veritatem autem facientes.] pro, ſectantes Stabilitas firmitáſque virilis Chriſtianorum non in voluntarijs pertinacijs, aut ſectis ſed ſectãdo veritatem deſcribitur, è regione ad omnes effectus aſtutiarum & malarum artium. Dicant illi quicquid velint. ſimus nos firmi ſectando veritatem ad hoc vt [In charitate creſcamus.] pro, augeamus, [in illo per omnia.] Superfluit per [Qui eſt caput Chriſtus.] Declarauit influxum Chriſti in membra. declarauit & ipſa membra corporis: declarat modo officium membrorum eſſe virtute capitis augere omnia membra corporis. Si hoc penetras, perpendes mirabilem ſanctorum communionem explanatam hic à Paulo. Augeamus, inquit, nos membra in illo qui eſt caput, appoſitiue Chriſtus, augeamus inquam omnia, proculdubio membra Chriſti. [Ex quo totum corpus compactum & connexum per omnem iuncturam ſubminiſtrationis.] Modum declarat quo augere debem⁹ omnia membra Chriſti. Et intendit quod quemadmodũ corpus naturale in ſtatu augmenti auget ſeipſum augendo omnes ſuas partes proportionaliter, ita corpus Chriſti myſticũ (ꝙ declaratũ eſt eſſe in ſtatu augmenti vſquequo omnes perueniamus in virum perfectũ) ex virtute Chriſti compactum, coniunctũ nec ſolum ſubiunctum ſed etiã connexum ſeu conglutinatum. Et modum glutini explicat per omnem iuncturã ſubminiſtrationis. ad ſimilitudinem iũcturę partium corporis eſt ipſa ſubminiſtratio ſpiritualis, qua vnus electus ſubminiſtrat alijs, ſpiritualibus operibus. [Secũdum operationẽ in menſurã vniuſcuiuſque membri.] pro, partis. Particula interpretata

operationem,

operationem, internum actum, internam efficaciam, internum officium ſignificat. Et eſt ſenſus, ſecundum efficaciam commenſuratam vnicuique parti. hoc enim in augmento naturali fit, quòd ſecundum efficaciam commenſuratam cuilibet parti corporis ſit augmentum. Et idem proportionaliter dicit Paulus in corpore myſtico quòd ſecundum efficaciam ſpiritus commenſuratam vnicuique electo. [Augmentum corporis facit.] Verbum facit, eſt vnde pendet totius literæ conſtructio eſt enim ordo literæ. ex quo, Chriſto capite, totum corpus compactum &c. facit augmentum corporis ſecundum efficaciam in menſuram vniuſcuiuſque partis. Ita ꝙ totũ corpꝰ ſignificatur augmentans: & ipſum corpuſmet ſignificatur augmentari ſecundum efficaciam cõmenſuratã cuilibet parti. & quod plus eſt adiungitur. [In ædificationem ſui.] Deeſt, ipſius, [In charitate.] Finis augmentationis explicatur conſiſtere non ſolum in augmento omnium partium, ſed in ædificatione ſuiipſius totius. Et hoc in dilectione quia ſine ipſa reliqua ſunt nihil. Vbi nota quòd augmentum corporis Chriſti myſtici, ita eſt augmentum quòd tendit ad charitatis ædificationem, ita corpus creſcit quòd ipſummet ædificatur non ſimpliciter, ſed quatenus tendit in dilectionem dei & proximi. vt intelligamus corporis eccleſiæ verum augmentum non conſiſtere in ædificatione doctrinæ prædicationis, prophetiæ & huiuſmodi, ſed in ædificatione ſuiipſius in dilectione, in additione dilectionis. quia enim ędificatio continue auget ædificium. ideo augmentum corporis per ædificationem explicauit Et ſic declarauit Paulus vnitatem corporis myſtici. In qua non eſt prætereundum quod de augmento manifeſtat videlicet augeri corpus Chriſti myſticum ſimul omnes partes proportionaliter. Mirabile ſiquidem eſt, ſi intelligimus quòd nunquam vna pars augetur quin augeantur omnes. & Paulus quidem non dicit negatiuam (ſcilicet non augeri partem aliquam ſine augmento omnium) ſed dicit affirmatiuam, ſcilicet augeri omnes partes proportionaliter. & hoc quandoque verificari oportet abſque omni hæſitatione Sed de negatiua diffinire nõ audeo. augmentum ſiquidem naturalis corporis ducit ad afferendã illam negatiuam. ratio quoque (quia non eſt maior ratio de vna augmentatione quàm de alia) ad idem dicit. qua enim ratione vna augmentatio partis eſt ſimul cum augmento totius & cuiuſque partis, eadem ratione quodlibet cuiuſuis partis augmentum eſt ſimul cum augmento totius ſecundum ſingulas partes proportionaliter. Oratio quoque dominica (petens panem noſtrum, debita

noſtra,

noſtra nos &c.)idem ſuadet. Et ſi hoc verum eſt tamen nota ꝙ nō de generatione, ſed de augmento eſt ſermo. & rurſus de partium electarum augmento tantum intellige. Et recole quòd ſicut in corpore naturali non qualibet nutritione fit augmentum, ſed multis nutritionibus diſponitur corpus, & poſt certum tempus corpus augetur, ita in corpore Chriſti myſtico. Et rurſ⁹ quòd in augmento non æqualiter non ſimiliter, ſed proportionaliter omnes partes creſcunt: ita &c. Et demum recole quòd quum naturale corpus augetur, ſingulæ partes non impeditæ augentur. ſi enim aliqua pars indiſpoſita eſſet ad augmenti motum ſuſcipiendum, non augeretur. Ex hac ſiquidem conditione non apparet mirabile admittere negatiuā: quoniam non aſſeritur niſi hæc negatiua, videlicet non augetur aliqua pars corporis Chriſti myſtici quin augeantur omnes diſpoſitæ ad augmentum. vt intelligamus per hanc Pauli doctrinam non eſſe corpus Chriſti myſticum, ſicut eſt corpus vnius ſenatus aut ciuitatis, ſed ſicut corpus naturale ex eo quòd habet Chriſtum per ſpiritum ſuum iungentem illud intus viuificando & augendo: quod non inuenitur in humano collegio quodcunque ſit illud. [Hoc igitur dico & teſtificor in domino.] Tractat illam particulam, vt eſſemus ſancti hoc eſt mundi. Infert autem huiuſmodi munditiam ex eo quòd ſumus membra Chriſti. inde ſiquidem & dicit & teſtificatur ad maiorem aſſertionis firmitatem. [Vt iam non ambuletis.] pro, iam non ambulare, [ſicut & gentes ambulant.] Hoc eſt quod dicit & teſtificatur iam, hoc eſt ex quo eſtis membra Chriſti, non eſſe vobis ambulandum moribus quemadmodum gentes ambulant [In vanitate ſenſus ſui,] ꝓ mentis ſuæ. Explicat mores gentium ex fine. Vanitas ſiquidem mētis eorum, finis eſt vanus quem ſibimet præſtituunt gentes. Et dicit mentis ſuæ, ad ſignificandum finem vanum ſecundum ſupremā partem animæ: vt intelligamus quòd loquitur de fine quem philoſophi, quem primates ſecundum ſummum animæ ſuæ præſtituerunt ſibi. Qui quoniam non eſt vnus (ſed ſecundum diuerſitatem opinionum in diuerſis ſummum bonum conſtituerunt) ſed omnes in hoc cōueniunt ꝙ vanū ſibi finem cōſtituerūt, ideo Paulus vnico verbo comprehendit omnes fines Gentilium dicendo in vanitate mentis ſuæ Diſcurre per omnes philoſophorum ſectas, & per omnium Gentilium ſcriptorum libros: & tandem inuenies omnes ambulaſſe in vanitate mentis ſuæ. ſiue illa fuerit immortalitas famæ, ſiue gloria præſens, ſiue virtus præſens ſpeculatiua &c [Tenebris obſcuratum habentes intellectum.] Ne naturæ mentis

tribueres

tribueres vanitatem finis, explicat hoc non ex natura ſed ex obtenebrato intellectu prouenire in gentibus. Et oportuit hoc ſubiungere, ne ex eo quòd vanitas huiuſmodi communis erat Gentilibus omnibus, imputaretur naturæ [Abalienati à vita dei.] Vita dei proprie appellatur inchoatiue quidem vita fidei: iuxta illud, Iuſtus ex fide viuet conſummate autem vita cœleſtis patriæ. Ab huiuſmodi vita conſtat abalienatos eſſe Gentiles. relinquentes ſiquidem vitam fidei primis parentibus & ſucceſsiue filiis datam, incurrerunt obtenebrationem intellectus. [Per.] pro, propter, [ignorantiam quæ eſt in illis,] Quemadmodum rationem vani finis reddidit obtenebratum intellectum, ita rationem abalienatæ vitæ à vita ſecundum deum reddit ignorantiam: vt intelligamus vtrunque (ſcilicet finem & vitam Gentilium) ex obſcuratione intellectus procedere [Propter cæcitatem,] pro, excæcationem, [cordis ipſorum.] Rationem ignorantiæ apud Gentiles de moribus vitæ ſecundum deum, reddit excæcationem cordis. Et quum cor pro voluntate ponatur, excæcatio cordis dicitur excæcatio cauſata à corde. execeatio ſiquidem partis eſt cognoſcitiuæ, cor aũt partis affectiuæ, vt intelligamus ex affectu ortam excæcationem matrẽ ignorantiæ Eſt autem excæcatio in intellectu nõ priuatio intelligendi (ſicut excæcatio viſus, eſt priuatio videndi) ſed eſt priuatio luminis diuini quo potuiſſent intelligere abſque errore, & finem rectum habere & vitam rectam. Et hanc excæcationem meruerunt ex corde ſuo, praue affecto. [Qui deſperantes.] pro, indolentes. Ita tamen quòd indolentes intelligatur priuatiue: hoc eſt nõ dolentes, abdicantes à ſe dolorem. Oportet ſiquidem hanc dictionem fingere ad hunc ſenſum, vt exprimatur dictio Græca. Et explicat per hoc qualitatem cordis Gentilium. Commune ſiquidem erat eis abdicare à ſe triſtitiam tanquam inutilem. Et hinc ſequebatur quòd non triſtabantur quòd peccauerant: ſed euitando triſtitiam. [Semetipſos tradiderunt impudicitiæ.] Ac ſi apertius dixiſſet etſi non cauſa delectationis, tamen cauſa vitandæ triſtitiæ ſemetipſos tradiderunt impudicitiæ laſciuorũ actuum. [In operationem immundicitiæ omnis.] Vniuerſa venerea ſecundũ cõſummationem actus intelligo per immũditiam omnem. [In auaritiã.] pro, in auaritia. hoc eſt in auiditate ad ſignificãdum quòd nõ paululũ prolapſi ſunt, ſed quo ad animũ auide, quo ad actus præuios impudicè, quo ad actus conſummatos in omnem immunditiã ſe dederunt. hinc enim excæcatio & ignorantia. [Vos autem non ita didiciſtis Chriſtum.] Duo dixerat, ſcilicet iam non ambulare, & ſicut

& ſicut gentes ambulant. Et declarauerat ſicut gentes ambulant: reſtabatque declarare iam non ambulare ſic. Et hoc nunc declarat: dicendo quod vos membra Chriſti non ita didiciſtis Chriſtum. [Si tamen.] pro, ſiquidem, [illum audiſtis.] in euangelio. [Et in ipſo edocti eſtis.] à me & aliis euangelizantibus Chriſtum. [Sicut eſt veritas in Ieſu.] Hæc omnia dicit ſpectantia ad perfectionem intellectus, è regione ad ea quæ dixerat de obtenebratione, ignorantia & cæcitate gentium. [Deponite.] pro, deponere [vos.] Refertur hoc infinitiuum cum ſequentibus infinitiuis ad verbum didiciſtis, edocti eſtis. [Secundum priſtinam conuerſationem veterem hominem.] Dicendo ſecundum priſtinam conuerſationem, declarat vetuſtatem hominis deponendã, id enim eſt vetuſtas hominis quod ex priſtina cõuerſatione effectum eſt in homine. Malus habitus, malæ inclinationes, maculæ peccatorũ conſtituunt veterẽ hominem. Cur autem appelletur vetus homo, ſubiungit dicẽdo [Qui corrumpitur ſecundum deſideria erroris.] Quod veteraſcit ad interitum properat. vetuſtas nanque ipſa corruptionis ſpecies eſt. Et propterea aptiſsime Paulus manifeſtat veterem hominem, ex eo quòd conſiſtit in corruptione. Peccatum enim quodlibet conſiſtit in corruptione debiti modi, aut debiti ordinis, aut debiti obiecti operandi. ¶ Quod autem dicit ſecundũ deſideria erroris, vtranque tangit cauſam corruptionis quæ interuenit in peccato. Ex parte ſiquidẽ intellectus dicit erroris: ex parte autem appetitus dicit deſideria. Vt intelligamus omnem appetitum peccandi eſſe erroris in intellectu iuxta illud Prouerb. 14. Errant omnes qui operantur malum. & apud philoſophos, Omnis malus ignorans. Quę nõ ſic intelliguntur vt omne peccatum procedat ex ignorantia (quum multa procedant ex malitia) ſed quòd omne peccatum requirit aliquem defectum intellectus. Propter hoc enim Paulus dicit quòd ſecundum deſideria erroris vetus homo corrũpitur. hoc eſt in corruptione conſiſtit. [Renouamini.] pro, renouari, [autem ſpiritu mentis veſtræ.] didiciſtis in Chriſto non ſolum deponere veterem hominẽ, ſed renouari ſpiritu mẽtis veſtræ. Dixerat gentes ambulare in vanitate mentis ſuæ: ac per hoc Epheſios prius Gentiles ambulaſſe in vanitate mentis ſuæ, didiciſſe autem in Chriſto non ſolum deponere vetuſtatem priſtinæ vitæ, ſed renouari mentem (hoc eſt ſupremam partem animæ) ſpiritu vt ſpiritus ſignificetur ratio renouationis. Tanquam in ipſa mente ſuprema animæ parte ſit officium ſpiritus hoc eſt ad ſpiritualia mentem eleuans, è regione ad mentis officium quo ad vanum finem depreſſa eſt. ¶ Et

dicit

dicit renouari: eo quòd huiuſmodi mentis humanæ ſpiritus fuerat iam in homine condito in primis parentibus, & per Chriſtum renouatur in hominibus Tali ſpiritus officio mens noſtra renouatur, quum tendit tanquàm in finem in cognitionem vnius veri dei & Ieſu Chriſti [Et induite.] pro, & induere, Hoc eſt tertium quod didiciſtis. [Nouum hominem.] Inter deponere veterem hominem & induere nouum hominem, non eſt diſparitas penes hominem (nam & vetus & nouus conueniunt in homine. Vterque enim dicitur homo) ſed differentia eſt penes nouitatem & vetuſtatem. Non dicit Paulus deponere hominem aut induere hominem: ſed quatenus veterem deponere, quatenus nouum induere. poſſumus ſiquidem vetuſtatem deponere tanquàm veſtimentum vetus quod corrumpitur, & nouitatem induere tanquàm veſtimentum nouum. [Qui ſecundum deum creatus eſt in iuſtitia & ſanctitate veritatis.] De homine quatenus veteri dixerat qui corrumpitur ſecundum deſideria erroris: de homine vero quatenus nouo dicit qui creatus eſt ſecundum deum alienus ab omni corruptione, qui creatus eſt conformis deo. Et hoc è regione qui corrumpitur. In iuſtitia & ſanctitate veritatis è regione ad deſideria erroris: iuſtitia contra deſideria, munditia veritatis contra erroris. Eſt ergo deſcriptio hominis quatenus noui quòd ſecundum diuinam rationem creatus eſt, non à nobis factus, in iuſtitia quo ad partem affectiuam ad reddendum cuique quod ei debetur. & ſanctitate veritatis, quo ad partem cognoſcitiuam. Vbi non tantum veritas ſed munditia veritatis ſignificatur, ad excludendum admixtionem cuiuſcunque erroris. vt intelligamus nouo homini nullum admiſceri errorem circa ea quæ ſunt ſalutis.

¶ Et dixit hæc de nouo homine comprehendente nouitatem omnium partium hominis quatenus eſt homo (hoc eſt partium rationalium, ſeu rationem participantium) contra corruptam vitam Gentilium in omnibus partibus. intellectu, voluntate, concupiſcibili, iraſcibili. [Propter quod deponentes mendacium.] Quæ velut in genere dixit de homine veteri & nouo, modo per partes velut in ſpecie exequitur, vtriuſque (veteris, ſcilicet & noui hominis) partes ſigillatim è regione deſcribendo ſermone hortatiuo. ¶ Vnde ex parte veteris hominis dicit deponentes mendacium. ex parte vero noui. [Loquimini veritatem vnuſquiſque cum proximo ſuo.] Et rationem vtriuſque ſubiungit. [Quoniam ſumus inuicem membra.] Membra naturalia eiuſdem corporis non ſibiinuicem mentiuntur facto, ſed ſecundũ veritatem viriũ

vnum alteri ſubuenit. Ad horum imitationem debemus qui membra ſumus Chriſti, ſecundum veritatem quam in corde habemus inuicem communicare. [Iraſcimini] Locutio partis rationalis eſt officium: iraſci autem eſt appetitus qui iraſcibilis vocatur. Nec eſt alienum à diuinis præceptis iraſcimini, quanuis alienum dicatur à præceptis Stoicis Iraſci enim actus eſt virtutis ſi moderatum ſit. Et propterea Paulus addit. [Et nolite peccare.] Perinde ac ſi dixiſſet. Iraſcimini moderate, cum increpationis ratio exigit. [Sol non occidat ſuper iracundiam veſtram.] Si contingat vos iraſci minus moderate ſaltem non ſit diuturna ira, ſed cito terminetur. Celeritas ſiquidem terminandi iram ſignificatur prohibendo occaſum ſolis ſuper iracundiam Non dat licentiam ſeruandi iram vſque ad ſolis occaſum, ſed vult ſaltem eodem die terminari. Et rationem ſubiungit. [Nolite dare locum diabolo.] Motus iræ humana eſt paſsio, ſed quum diutius protenditur, locum parat diabolo ad ſuggerendum quæ conſona ſunt irato: & ſic paulatim ad principandum in animo. Qui locus negatur diabolo ſi quamprimum ira terminetur. ¶ Et quod dicit de ira, ſimile intellige de reliquis paſsionibus quum continuantur. [Qui furabatur.] Ad facta nociua deſcendit [Iam non furetur] Et quoniam furari ex indigentia prouenit: ideo remedium vnde indigentiæ ſuæ ſubuenire poſsit ſubiungit. [Magis autem laboret operando manibus ſuis quod bonum eſt.] Et addidit quod bonum eſt ad differentiam turpis exercitij. [Vt habeat vnde tribuat neceſsitatem patienti.] non ſolum vt reſtituat quod furatus fuerat, ſed vt communicet aliis indigentibus. [Omnis ſermo malus.] pro, marcidus. Ad ſimilitudinem fructuum marcidorum ſermo dicitur marcidus qui inutilis, qui abiiciendus ſuapte natura eſt. [Ex ore veſtro non procedat.] Vt intelligamus multo magis prohiberi ſermonem peſtiferum. [Sed ſi quis bonus ad ædificationem fidei.] pro, vtilitatis. Apte contra ſermonem marcidum locat ſermonem bonum ad ædificationem alicuius vtilitatis vt ſi ſermo ipſe non directe ſit vtilis, tamen ſit ad conſtructionem vtilitatis, quemadmodum ea quæ non intrant ædificium, ſunt tamen vtilia ad ædificationem: [Vt det gratiam audientibus.] Sermo marcidus non ſolum inutilis. ſed non gratus eſt audientibus. quo contra ſermo bonus ad ædificationem vtilitatis, vt det gratiam audientibus deſcribitur. Et non dicit vt gratus aut acceptus ſit audientibus, ſed vt det audientibus gratiam: ad ſignificandum quorſum tendit vtilitas ſermonis, ſcilicet vt det audientibus gratuitum aliquod do-

num:

nem: puta inſtructionis aut ſuaſionis, cautelæ & huiuſmodi. [Et nolite contriſtare ſpiritumſanctum dei.] Inter alia veteris hominis officia connumerat contriſtare ſpiritum dei Metaphorico ſermone dicitur ſpirituſſanctus contriſtari à nobis quemadmodum dicitur metaphorice deus iratus. Ad ſimilitudinem ſiquidem contriſtari ſpirituſſanctus eſt quum habitaculum ſuum deſerit ob diſplicentem ſibi conditionem ſuperuenientem. Scriptum eſt enim de ſpirituſancto in nobis quòd diſciplinæ effugiet fictum, & corripietur à ſuperueniente iniquitate. Tunc ergo contriſtamus ſpiritumſanctum dei in nobis quum alius diſplicens ei loquimur aut committimus. Mundos iam Epheſios alloquitur: vt rationem habeant horrendi immunditiam ex parte ſpirituſſancti habitantis in eis. Ac ſi apertius dixiſſet. quòd ſi nulla ſubeſſet alia ratio horrendi veterem hominem, hæc ſola ſufficere debet, ſcilicet vt non contriſtetis ſpiritumſanctum dei in vobis. Vnde & ſubdit. [In quo ſignati eſtis in die redemptionis.] Diem baptiſmi diem redemptionis appellat: eo quòd tunc redemptio per Chriſtum facta applicatur ad eum qui baptizatur: ac per hoc ipſe tunc redimitur executiue. Et in illo die ſignatos intus dicit in ſpirituſancto: quoniam vere tunc gratiam quæ eſt velut impreſsio ſpirituſſancti recipiunt qui bapizantur [Omnis amaritudo & ira & indignatio.] Legendum eſt. [Omnis amaritudo & furor & ira.] vt amaritudo referatur ad cor, furor ad impetum, & ira ad vindictam. [Et clamor] in voce, comes ſingulorum trium prædictorum. [Et blaſphemia.] ſæpe comes furoris & clamoris. [Tollatur à vobis cum omni malitia.] Demum quæ ſunt veteris hominis concludens, dicit cum omni malitia. [Eſtote autem inuicem benigni, miſericordes, donantes.] Deeſt, vobis inuicem. E regione ad tot mala locat duas vniuerſales virtutes: benignitatem feracem omnium bonorum, & miſericordiam alienis malis ſubleuandis intendentem. Et his duabus virtutibus adiungit mutuam condonationem iniuriarum, exemplo dei ſubiuncto. [Sicut & deus in Chriſto donauit vobis.] vniuerſa debita, donando ſatiſfactorem Chriſtum. Per has enim virtutes iunctas imitationi dei, quæ ſunt noui hominis contraria ſupradictis amaritudini, iræ, furori, &c. induenda ſignificantur.

CAPVT V.

Stote ergo imitatores dei ſicut filij chariſsimi.] P. dilecti. Tractat hic illam particulam vt ſimus irreprehenſibiles. Vbi prudens lector aduerte quòd ꝓponendo hæc adiunxit in charitate ſeu dilectione. Propterea ſiquidem & tractando vnitatem noſtram in Chriſto inſeruit charitatem: & tractando munditiam terminauit in charitate. Et ſimiliter modo inchoando tractatum de irreprehenſibilitate, incipit à dilectione: non qualicunque ſed ad imitationem dei quemadmodum filij imitatores debent eſſe patris, & ad ſimilitudinem Chriſti, ſubiungendo. [Et ambulate in dilectione ſicut & Chriſtus dilexit nos] Et explicando qualitaté dilectionis Chriſti, ſubiungit [Et tradidit ſemetipſum pro nobis oblationem.] pro gratiarum actione & bonis obtinendis. [Et hoſtiam.] pro peccatis. [Deo in odorem ſuauitatis.] Loquitur Paulus de ſacrificio Chriſti in ara crucis more veterum ſacrificiorum. de quibus ſcribitur in odorem ſuauitatis acceptari à deo. Locutio eſt metaphorica, more humano ſignificans acceptiſsimum ſacrificiũ ad ſimilitudinem accepti ſuauiſsimi odoris [Fornicatio autem & omnis immunditia] Irreprehenſibilis redditur homo vitãdo ea quę reprehenſione digna ſunt Et propterea Paulus tractans vt irreprehenſibiles eſſent Epheſij, diſcurrit per vitia, monendo vitationem eorũ Nec omnia tractat vitia, ſed ea quæ apud Gentiles aut non æſtimabantur peccata aut paruifiebant. Et propterea meminit fornicationis, quam non æſtimabant Gentiles peccatum. Meminit & omnis immunditiæ carnalis, non autem adulterij & incœſtus: quia hæc reputabantur etiam apud eos peccata, ſed impudicitiæ, mollities & hujuſmodi paruifiebant. [Aut auaritia] Non eſt hic ſermo proprie de auaritia vt opponitur liberalitati, ſed vt opponitur iuſtitiæ: quam apud Gentiles non reputari peccatum, patet ex eo quòd rationabilem belli cauſam dicebãt rationem propagandi imperij vbi cõſtat ſummam auaritiam interuenire. Præter hoc quòd leges ciuiles auaritiam circa dimidium iuſti precij in contractibus permittunt. [Nec nominetur in vobis.] Non ſolum eſſe ſed nec nominari præcipit [Sicut decet ſanctos.] Ecce ratio quia non decet mundos per baptiſmum quouis modo appropinquare huiuſmodi vitiis. [Aut turpitudo] Ratione multorum turpium & factorum & verborum quæ apud Gentiles admittebantur, dixit aut turpitudo Et ſimiliter ſubiungit [Aut ſtultiloquiũ aut ſcurrilitas.] Verum aduerte quòd dictio interpretata ſcurrilitas eſt Eutrapelia, quam Ariſt. quarto Et hic. virtutem dicit medium tenentem in

ludis & iocis. Sed æquiuoce Paulus & Ariſto. vtuntur Eutrapelia. nam apud Paulum eſt nomen officij ſeu actus ad delectationem prouocandam: apud Ariſt. vero eſt nomen virtutis quam non prohibet: quia virtus non eſt contraria virtuti. Et propterea interpres antiquus tranſtulit ſcurrilitas. Rectius tamen transferretur iocularitas aut aliquid huiuſmodi quod eſt materia virtutis Eutrapeliæ. quod raro cum moderamine virtutis ſit. Vnde & ſubdit. [Quę ad rem non pertinet.] pro, non conuenientia. Complectitur hæc tria apponendo non conuenientia: vt hinc clare intelligas quòd non de Eutrapelia virtute ſed de Eutrapeliæ materia loquitur [Sed magis gratiarum actio.] Contra vitia ſermonis, gratiarum actionem ponit. Hieronymus gratia materia putat non gratiarum actionem ſed gratioſum ſermonem ſignificari vt è regione vitiorũ linguæ directe lo[c]eetur gratioſus ſermo. Et vere quadrat materiæ. [Hoc enim ſcitote intelligentes.] Rationem reddit triũ primo prohibitorum, ſubiungendo [Quod omnis fornicator aut immũdus, aut auarus, quod eſt idolorum ſeruitus.] pro, qui eſt idolorum cultor. Auarum dicit idolorum cultorem eo quòd conuenit vterque in colendo vnam & eandem rem. Idolorum ſiquidem cultor argentum & aurum colit: iuxta illud, Simulachra gentium argentum & aurum quum præter argentum & aurum opera manuum hominum, idolum nihil ſit in mundo vt ad Corinth. dicit Paulus, Auarus quoque argentum & aurum colit: quum illius deus aurum ſit, ſicut guloſorum deus venter eſt in auro ſiquidem tota auari fiducia conſiſtit [Non habet hæreditatem in regno Chriſti & dei.] Manifeſtat hinc hæc eſſe peccata mortalia: vtpote excludentia à regno cœleſti, vnde & non repetit alia tria, ſcilicet turpitudinem & ſtultiloquium & iocularitatem. quoniam illa non ſunt ſecundum ſuum genus peccata mortalia ¶ Idem autem regnum dicit Chriſti & dei: eo quòd dei eſt vt naturalis regis, Chriſti autem hominis vt inſtituti regis, vt communicati ſibi à deo regni. [Nemo vos ſeducat inanibus verbis.] Hinc apparet non defuiſſe docentes hæc non eſſe magnipendenda, ſed parua aut nulla eſſe peccata. [Propter hæc enim venit ira dei in filios diffidentiæ.] pro, inobedientiæ. ſeu, imperſuaſionis. Et verbum venit præſentis eſt temporis. Ita quòd non citat præteritas vindictas dei, ſed præſentem tanquam continuam denunciat. Et poteſt intelligi de vindicta dei, quam in preſenti vita exercet ob hæc crimina, quamuis nõ diſcernamus quòd propter hanc cauſam veniat. Sed quicquid de vindicta præſenti ſit, continue venit ira dei propter hæc in mor-

te huiuſmodi imperſuaſibilium hominum.[Nolite ergo effici par ticipes.]pro,comparticipes,[eorum.tam in culpa quàm in pœna. [Eratis enim aliquando tenebræ] Accumulat Paulus rationem rationi.Et vbi prius ex parte regni dei, & deinde ex parte iræ, modo ex contrarietate ſtatus præteriti ad præſentem nititur eos irreprehenſibiles reddere. Et ſtatum quidem præteritum deſcribit tenebroſum immo tenebras ,ad ſignificandum dominium tenebrarum in eos. ſtatum vero Chriſtianum deſcribit ſubiungens. [Nunc autem lux in domino.] Et dicit in domino, ad ſignificandum lucem gratiæ perficientem lucem naturalem. [Vt filij lucis ambulate.]Hebraico more filios lucis appellat ſectantes lucem. Et conſonum eſt vt qui tranſlati ſunt de tenebris in lucem ,ſectentur vita & opere lucem. [Fructus enim lucis.] pro,ſpiritus. Non ſaltat Paulus de materia in materiam, ſed declarat lucem per ſpiritum: vt intelligamus idem eſſe ſectari lucem in domino & fructificare ſpiritui vt intelligamus lucem hanc eſſe lucem ſpiritus, nõ lucem corporis.[Eſt in omni bonitate & iuſtitia & veritate.]Non eſt fructus ſpiritus quodcunque opus,ſi aliqua ex parte priuatus bonitate aut iuſtitia aut veritate. Exigit ſiquidem fructus ſpiritus quòd ſecundum omnes circunſtantias ſit bonus,ſit iuſtus, ſit verus. Et propterea dicit in omni. Differentia inter veritatem & iuſtitiam clara eſt: quia illa ad intellectum,iſta ad voluntatem ſpectat. Vnde relinquit quòd bonitas ſpectat ad mores. ¶Paulus tamen hæc quæ nunc proponit , ſigillatim exequendo tractabit. [Probantes quid ſit beneplacitum deo.]pro, domino. Ad verbum ambulate, refertur hoc participium probantes. Et eſt ſenſus.vt filij lucis ambulate probantes quid ſit beneplacitum domino. Vere lucis officio fungitur,qui in particularibus occurrentibus examinat diſcutit ac diſcernit quid ſit beneplacitum domino [Et nolite communicare operibus infructuoſis tenebrarum.] Hactenus propoſuit quæ vſque ad calcem epiſtolæ tractanda ſunt: modo incipit propoſita ſingillatim tractare. Et primum tractat particulam illam vt filij lucis ambulate,ex contrarietate tenebrarum & lucis quam propoſuerat. Extendit ſiquidem tenebras & lucem ad opera,præcipiens vt operibus tenebrarum nihil habeant commune. Et rationem interſerit, quia ſunt opera infructuoſa. Infructuoſitas ſiquidem ſufficiens eſt ratio vt abdicentur opera à commercio. [Magis autem redarguite.] Deficit coniunctio &,& quadrat vt legatur potius. Ita quòd legendum eſt [Potius autem & redarguite.] Non ſufficit alienum fieri ab operibus tenebrarum,

ſed

ſed oportet etiam & redarguere opera tenebrarum. Et primi quidem (ſcilicet non communicandi) rationem ſubiungit. [Quæ enim in occulto fiunt ab ipſis turpe eſt & dicere] Optima non communicandi ratio ex turpitudine tali ac tanta vt etiam turpe ſit dicere illa ſumitur. De venereis, loquitur tenebrarum operibus. Rationem autem ſecundi (ſcilicet potius autem & redarguite) ſubiungit. [Omnia autem quæ arguuntur.] pro, redarguuntur, [à lumine] pro, à luce, [Manifeſtantur.] Redargui eſt manifeſtari à luce. Igitur quum vos ſitis lux, ad vos ſpectat redarguere tenebrarum opera. [Omne enim quòd manifeſtatur.] pro, manifeſtat, [lumen] pro, lux, [eſt.] Ad probandum paſsiuam (quòd quicquid redarguitur, manifeſtatur à luce) affert vniuerſalem actiuam, quod omne quod manifeſtat eſt lux. Quum aliquid redarguitur, non vere redarguitur niſi manifeſtetur error, crimen aut defectus qui ratio eſt quod redarguendum ſit. Manifeſtare autem, proprium officium lucis Paulus dicit vt hinc concludat quòd lucis officium eſt redarguere Quod autem omne quod manifeſtat ſit lux, ad ſenſum patet in corporeis. Et idem patet in artibus & diſciplinis, & idem in ſpiritualibus. [Propter quod dicit.] Per relatiuum quod, officiũ lucis ſpiritualis refertur. [Surge qui dormis, & exurge à mortuis, & illuminabit te Chriſtus.] pro, & illuceſcet tibi Chriſtus. Paulus citat hanc ſententiam, proculdubio ex ſcriptura. Et quoniam non inuenitur in ſacra ſcriptura ex integro hæc ſententia, vel ex aliquo librorum ſacrorum quibus caremus (quorum mentio fit in hiſtoria Regum ſeu Paralipom.) vel ex cap. 60. Eſaiæ Paulus hanc ſententiam attulit exponendo. Ibi enim dicitur ſurge abſque aliquo nomine. quanuis in Latinis codicibus habeatur Hieruſalem. Et hoc ſurge Paulus exponit qui dormis: declarando ad quem dirigitur ſermo ſurge, ſcilicet ad dormientem, proculdubio in tenebris, quoniam qui dormiunt, nocte dormiunt. Ex Explicando quòd ad dormientem ſomno mortis dirigitur ſermo, adiungit & exurge à mortuis, non corpore, ſed anima: quod eſt ſurgere à tenebris peccatorum. Ita quòd totum hoc appoſuit Paulus de ſuo, ad declarandum perſonam cui dicitur ſurge, & à quali ſtatu dicitur ſurge. ¶ Quod autem ſequitur & illuceſcet tibi Chriſtus, ibidem apud Eſaiam habetur ſub alijs verbis, Illuminare quia venit lumen tuum. Et ſecundum tempus futurum ſubditur, Super te orietur dominus, quod reſpõdet tranſlationi Hiero. apud quem legitur hoc in loco, & orietur tibi Chriſtus. Manifeſte ſiquidem Eſaias ibi loquitur de differentia inter perſonam hanc & reliquũ

mundum penes tenebras & lucem. Quia ecce tenebræ operient terram & caligo populos, ſuper te autem orietur dominus. Vnde conformitas materiæ de qua loquitur propheta ad materiam de qua loquitur Paulus, non paruam coniecturam gignit quòd ex illo loco Paulus attulit hanc ſententiam exponendo per dominũ Chriſtum, & reliqua vt diximus. [Videte itaque fratres] Superfluit fratres. Eandem particulam vt filij lucis ambulate, explicat ex alio capite, ſcilicet quantum ad curam ambulationis rationem multorum impedimentorum. Vnde conſequenter ad lucem dicit, videte, [Quomodo caute,] pro, accurate, [ambuletis.] Pręcipit Paulus filijs lucis vt vtantur luce ad videndum modum ſtudioſe accurratéque ambulandi: hoc eſt proficiendi in via dei. [Non quaſi inſipientes.] Contrarium officio videndi modum accurate ambulandi, explicat inſipientiam vt oſtendat neceſsitatem huius curæ Ad ſimilitudinem ſiquidem corpore ambulantium deſcribit ſpiritualem ambulationem. nam tanquam inſipientes ambulant quibus non eſt cura videndi qualiter ambulant. [Sed vt ſapientes redimentes.] pro, ementes, [tempus, quoniam dies mali ſunt.] Sapientiam ſtudioſam circa modum ambulandi explicat quo ad vnum in ſpecie effectum, qui eſt emere tempus: hoc eſt opportunitatem proficiendi in via dei. Præcipit Paulus nobis eſſe ambulandũ more viatorum qui diebus malis (ſiue ex aëris perturbatione, ſiue ex hominum inſidijs) itinerantur. Tales enim emunt tempus opportunum ad ambulandum ne in malitiam dierum incidant: hoc eſt vt euadant pericula in via. Simili nanque modo pręcipit filijs lucis vt ſtudijs, officijs incommodis, & cætera emãt opportunitatem proficiendi meritis, eo quòd dies mali ſunt: hoc eſt dies huius viæ ad cœleſtem patriam pleni ſunt malis ſuaſionibus, tentationibus, inſidijs, & reliquis huiuſmodi prouocãtibus ad peccatum. Ac ſi apertius dixiſſet quia periculoſi ſunt dies itineris, vtimini ſapientia, emite opportunitatem euadendi pericula: non expectetis vt vobis offeratur opportunitas, ſed emite illam vt proficiatis in via dei. Simile quid dicit dominus in euangelio quòd abijt & vendidit omnia quæ habuit & emit agrum ſeu margaritam. Niſi quòd dominus emptionem ad precioſitatem rei retulit. Paulus vero ratione periculorum emendam præcipit opportunitatem proficiendi. ¶ Hoc præceptum adimplent non ſolum relinquentes mundum, & ad eremum ſeu monaſteria proficiſcentes, ſed etiam quicunque opportunitatem benefaciendi præponunt damnis rerum temporalium aut incommodis corporis & huiuſmo-

huiuſmodi. [Propterea.] vt accurate ambuletis [Nolite fieri.] pro, ne ſitis, [imprudentes.] Exequitur illam particulam, probantes quid ſit beneplacitum domino. Explicat modum quo fit huiuſmodi probatio: excludendo, ſcilicet imprudentiam, quam conſtat circa ſingularia verſari. [Sed intelligentes quæ ſit voluntas dei] pro, domini. Probando, examinando ſingularia occurrentia, abſit imprudentia, hoc eſt prudens ſit diſcuſsio, terminus autem examinationis ſit intelligere quæ eſt voluntas domini, quid eſt gratum deo in hoc ſingulari agendo vel patiendo. ſic enim probatio vndique perfecta eſt. [Et nolite inebriari.] pro, & ne inebriamini, [vino.]. Supererat vt irreprehenſibiles redderentur Epheſij circa ebrietatem: quæ non reputabatur peccatum aut valde paruum. Et hoc introducit declaraturus fructum ſpiritus ſuperius propoſitum, dicendo fructus enim ſpiritus eſt, & cætera. Ebrietatem ſiquidem implentem hominem vino, è regione locat plenitudinis ſpiritus. Prohibet itaque ebrietatem tanquam rem reprehenſibilem. Et rationem ſubiungit. [In quo eſt luxuria.] Luxuria non eſt proprium venereorum nomen, ſed commune moribus & actibus ſuperfluitate profuſis. Nec eſt clarum an relatiuũ in quo, referat vinum an referat inebriari vino: nam ſi refert inebriari non eget gloſa quoniam manifeſte interuenit ibi ſuperfluꝰ potus. Si autem referatur vinum, tunc eſt ſenſus quòd vinum eſt prouocatiuum ad ea quæ ſunt luxus: vt experientia teſtatur in hominibus bene potis. [Sed implemini ſpiritu ſancto:] Superfluit ſancto: quãuis ſubintelligatur. Tractat (vt dictum eſt) illam particulam, fructus enim ſpiritus eſt in omni bonitate. Et propterea incipit tractatum illius à plenitudine ſpiritus. Et explicat bonitatem ſpiritus triplici relatione Primum relatiue ad ſeipſos loquendo. [Loquentes vobiſmetipſis in pſalmis & hymnis & canticis ſpiritualibus] Et hoc proprie ſpectat ad partem contemplatiuam. Loqui enim internum, intellectus eſt Et ſignificat per hoc quòd homo conferat pſalmos & hymnos diuinæ laudis, & cantica non ſecularia, ſed ſpiritualia meditando ea quæ ſignificant. [Cantantes & pſallentes in cordibus veſtris domino.] Secũda relatio eſt ad dominum, non per modũ loquentis, ſed per modũ cantantis. Quẽ modum magis explicans dicit in corde veſtro: ad ſignificandum quòd cantus eſt partis effectiuæ relatæ ad deum, gaudẽdo & exultando in domino: lætantium ſiquidem eſt cantare. [Gratias agentes ſemper pro omnibus.] Tertia relatio eſt ad proximos, immò & ad omnia beneficia gratias agendo. Et dicit ſemper, non

actu,

actu, ſed animi promptitudine. Et dicit pro omnibus vt communio ſanctorum exerceatur. [In nomine domini noſtri Ieſu Chriſti,] Gratiarum actio inuocato Chriſto homine tanquam medio mandatur: vt quemadmodum eſt medium in beneficijs, ita ſit medium in Gratiarum actione. [Deo & patri.] Deus nomen eſt naturæ: pater perſonæ primæ trinitatis, aut eſt nomen amoris ſeu officij quo nos adoptauit. [Subiecti inuicem in timore Chriſti.] Vltima bonitatis pars deſcribitur in mutua ſubiectione non legali, ſed in timore Chriſti. talem enim ſubiectionem efficit ſpiritus. extendendo bonitatem animi ſingulorum ad mutuam ſubiectionem ob reuerentiam Chriſti in ſingulis habitantis. Huiuſmodi enim ſubiectio communis eſſe debet tam prælatis quàm ſubditis, tam dominis quàm ſeruis, &c quum nihil aliud ſit quàm ſubijci Chriſto habitanti in Chriſtiano [Mulieres,] pro, vxores, [viris ſuis.] pro, proprijs. [ſubditæ ſint.] pro, eſtote. Tractat illam particulam & iuſtitia, in iuſtitia inter virum & vxorem, inter patrem & filium, inter dominum & ſeruum vnde ab vxoribus incipiens, mandat vt ſint ſubditæ proprijs viris. Et modum ſubiectionis ſubiungit. [Sicut domino.] Non dicit ſicut dominis: quia non mandat vxores eſſe velut ſeruas maritorum: quod ſignificaretur ſi dixiſſet ſicut dominis. Sed dicit ſicut domino, hoc eſt ſicut Chriſto: hoc eſt voluntarie & ex amore, ſic enim ſubijcimur Chriſto. Vnde ad hanc ſimilitudinem (ſicut domino) declarandum ſubiungit [Quoniam vir caput eſt mulieris.] pro, vxoris, [ſicut Chriſtus caput eſt eccleſię.] Ratio ſubiectionis non affertur dominium, ſed eſſe caput: & hoc commune eſſe Chriſto & marito dicitur: Chriſto reſpectu eccleſiæ, marito reſpectu vxoris. Et de Chriſto quidem eccleſiæ capite ſuperius dictum eſt: de viro autem ne ſit quæſtio penes quid in propoſito attenditur ſimilitudo capitis, ſubiungit de Chriſto [Ipſe ſaluator corporis eius.] pro, & ipſe ſaluator corporis eſt. vt intelligamus de hoc officio capitis eſſe ſermonem, ſcilicet de officio quo caput ſaluat corpus. CHRISTVS quidem ſaluator eſt corporis ſui quod eſt eccleſia & maritus ſaluator eſt vxoris, paſcendo, gubernando, regendo, protegendo eam. [Sed ſicut.] pro, ſicut autem, [eccleſia ſubiecta eſt Chriſto, ita & mulieres.] pro, vxores, [viris ſuis.] pro, proprijs [in omnibus.] pro, in omni. Explicat clare quod dixerat ſicut domino, adiungendo in omni: vt intelligat vxores in omni re, in vniuerſa actione habere ſubijci maritis ſicut eccleſia CHRISTO: hoc eſt vt in nulla re, in nulla actione admittant aliquid contrarium maritis CHRISTI lege

lege regulatis: alioquin non eſſent ſubditæ illis ſicut Chriſto. Per hoc enim excluditur ſubiectio quo ad peccandum. [Viri diligite vxores veſtras ſicut & Chriſtus dilexit eccleſiam.] Amor amicitiæ ſpiritualis ad vxores exprimitur ex modo quo Chriſtus dilexit eccleſiam. Vnde effectũ huiuſmodi amoris amicitiæ explicat ſubiungens. [Et ſeipſum tradidit pro ea]in ara crucis [Vt illam ſanctificaret]hoc eſt mũdam redderet. Et explicando modũ quo mũdat eccleſiam ſubiungit. [Mundans lauacro aquæ in verbo vitæ.] Superfluit vitæ. Baptiſmus ſignificatur in verbo, in nomine patris & filij & ſpiritus ſancti [Vt exhiberet.]pro, adiungeret, [ipſe ſibi glorioſam.]Ad ſimilitudinem ſponſæ deſcribit eccleſiam glorioſam meritis, clara laude famáque dignis. [Eccleſiam non habentẽ maculam] Turpis eſt in ſponſa macula carnis, & in eccleſia macula peccati. [Aut rugam]fictionis aut duplicitatis. [Aut aliquid huiuſmodi.] quod ſponſam dedecet [Sed vt ſit ſancta.] hoc eſt munda. [Et immaculata.] pro, irreprehenſibilis, in actionibus ſuis In quo apparet manifeſtè amor amicitię. [Ita & viri debent diligere vxores ſuas vt corpora ſua.]Tractando ſimilitudinem inter virum & vxorem ad imitationem Chriſti & eccleſiæ, poſtquam explicauit eam penes amorem amicitiæ, modo explicat eandem ſecundum amorem concupiſcentiæ quo aliquis amat ſeipſum. Ad hoc enim manifeſtè ſpectat quòd viri diligant vxores ſuas, vt corpora propria. Vnde & ampliùs explicans ſubiungit. [Qui ſuam vxorem diligit, ſeipſum diligit.]eo quòd vxor eſt caro viri. [Nemo enim vnquam carnem ſuam odio habuit.] Intellige hoc formaliter de carne ſua vt ſic. nam ſecus eſt de carne ſua. vt impeditiua eſt vel reputatur alicuius magis amati. Sic enim multi occiderunt ſeipſos, apprehendentes carnem ſuam tanquam impedientem eos ab affecta libertate ſeu detinentem eos in malis. Sic Chriſtus præcipit odio haberi carnem propriam vt retrahentem à ſalute animæ. ſic ſancti caſtigant corpus ſuum vt pugnans aduerſus ſpiritum. & ſic de ſimilibus. Cum his enim omnibus ſtat ſolida formalis veritas, quòd nemo vnquã carnem ſuam odio habuit. Vnde & probationem manifeſtam ſubiungit. [Sed nutrit & fouet eam.]quod continua experientia teſtatur [Sicut & dominus eccleſiam]dilexit tanquã carnem ſuam. Et ne hoc abſonum videatur, ſubiungit. [Quia mẽbra ſumus corporis eius.]Hinc enim manifeſtũ eſt quòd eccleſia eſt corpus Chriſti [De carne eius & de oſſibus eius.] Eccleſia non ſolum eſt corpus Chriſti, ſed eſt corpus formatum de carne Chriſti & de oſsibus Chriſti in cruce. Multo enim

enim plus contulerunt caro Chriſti & oſſa Chriſti in cruce ad formandum corpus Chriſti myſticum quod eſt eccleſia, quàm contulerint caro Adæ & oſſa Adæ ad formandam vxorem eius Euam: quoniam caro Chriſti & oſſa Chriſti in cruce contulerunt in vitā propriam ad formandum corpus eccleſiæ Adæ vero caro & oſſa non contulerunt propriam vitam. Ad illam ſiquidem alludens formationem dicit quòd ſumus de carne eius & de oſsibus eius. [Propter hoc relinquet homo patrem & matre.] Affert conſequenter verba ſcripturæ: quæ fuerunt conſequenter dicta poſt caro de carne mea & os ex oſsibus meis. Et affert hæc ad manifeſtandum authoritate ſcripturæ quòd vxor eſt caro mariti, Et pronomē hoc, vinculum inter virum & vxorem demonſtrat. Propter huiuſmodi nanque vinculum relinquet (& quo ad conuerſationem & quo ad torum) homo patrem ſuū & matrem. [Et adhęrebit vxori ſuę] cōuerſando, curam gerendo, paſcendo, fouendo, & cætera [Et erunt duo in carne vna] pro, in carnem vnam. Hoc eſt quod Paulus volebat ex ſcripturæ teſtimonio habere ad propoſitum vt vxor caro viri manifeſtaretur, Quomodo autem ad literam hoc intelligatur, in euangelijs expoſuimus. [Sacramentum] pro, myſterium, [hoc magnum eſt] Non habes ex hoc loco prudens lector à Paulo coniugium eſſe ſacramentum. Non enim dicit ſacramentum, ſed myſterium hoc magnum eſt. Et vere myſterium verborum horum magnum eſt. Continent enim & indiuiſibilitatem coniugij, vt dominus explanauit apud Matthęum. Continent & ius naturæ, horrendi coniugium cum patre & matre Continent & officium debitum à viro plus vxori quàm patri & matri. Continent & hoc quod modo Paulus declarauit vxorem eſſe carnem mariti. Vnde vere myſterium hoc magnum eſt. [Ego autem dico in Chriſto & eccleſia.] pro, in Chriſtum & eccleſiam Accumulat Paulus magnitudini myſterij ſecundum ſenſum literalem, magnitudinem ſecundum ſenſum ſpiritualem, referendo hæc ad Chriſtum & eccleſiam: vt iam retulerat dicendo quia membra ſumus corporis eius de carne eius & de oſsibus eius. [Veruntamen & vos ſinguli] pro, ſingulatim, [vnuſquiſque vxorem ſuam ſicut ſeipſum diligat.] Quanuis ego referam hæc ad Chriſtum & eccleſiam, veruntamen iuxta ſenſum literæ vnuſquiſque diligat vxorem ſuam ſicut ſeipſum: vtpote vnam cum eo carnem [Vxor autem timeat virum.] Et eſt ſermo de timore reuerentiali.

CAPVT

CAPVT VI.

F Ilij obedite parentibus veſtris in domino.]Poſt iuſtitiã inter cõiuges monet iuſtitiam inter patrem & filium inchoans à debito filiorũ, Primũ autẽ quod debent filij parentibus eſt obedientia,nõ qualitercũ que ſed in domino Moderatur Paulus debitam obedientiam à domino : vt intelligamus non eſſe obediendum parentibus niſi ſecundum deum præcipiãt. Magis enim obedire oportet deo quàm hominibus.[Hoc enim iuſtũ eſt.]Manifeſtat obedientiam eſſe debitam quia eſt iuſta, quia eſt diuina lege promulgata, [Honora patrem tuum & matrem tuam.]Ecce iuſtum diuinę legis expoſitum honore obedientiæ. Ad literam ſiquidem de obedientia atque reuerentia præceptum illud intelligitur,ad ſubuentionem autem extenditur in articulo neceſsitatis : quo ſcilicet parentes indigerent. Iuxta hanc enim extenſionem dominus in euangelio vtitur hoc præcepto:Paulus autem ſimpliciter & abſolute. [Quod eſt mandatum primum in promiſsione.]Dicitur præceptum hoc primum in promiſsione,quia prius adiuncta fuit promiſsio huic pręcepto quàm fuerint adiunctæ promiſsiones obſeruatoribus mãdatorũ diuinæ legis.nã huic præcepto fuit adiuncta promiſsio in ipſa promulgatione tabularum.vt patet Exod.20. promiſsiones autẽ adiunctæ obſeruatoribus legis poſtea fuerunt adiunctæ : vt patet in fine Deute.[Vt bene ſit tibi,& ſis longæuus ſuper terram]Duplex bonũ promittitur.Primo ipſum bonũ: deinde longæuitas vtẽdi bono habito.Tanquam parum ſit alterum ſine altero. Longa ſiquidem vita abſque bonis, parum boni eſt : & ediuerſo bona ſine diuturnitate, parum proſunt. [Et vos patres nolite ad iracundiã.] pro,ad irã, [prouocare filios veſtros.] Debitũ parentum erga filios explicat.Primum quod exigit Paulus à parentibus negatiuum eſt,vt nõ prouocẽt eos ad peccatũ aliquod. Et hoc expreſsit in ira: quoniam parentes in hoc frequenter peccant, prouocando filios ad exercendam vindictam. Hoc eſt enim prouocare filios ad iram aduerſus exoſos parentibus. Vnde è regione incitationis ad malum ſubiungit aduerſatiue. [Sed educate illos in diſciplina] pro, in eruditione,[& correctione.]pro,admonitione, [domini]Eruditio partẽ reſpicit intellectiuã.admonitio autem partem affectiuã, & vtranque pręcipit ſecundum legem domini:quæ & directe prohibet vindictas,& vniuerſæ vitæ actus componit. Tenentur ſiquidem parentes filios non ſolum alere ſed inſtruere. [Serui obedite dominis carnalibus.] Vltimo loco iuſtitiã inter dominũ & ſeruũ præcipit.

præcipit. non enim adhuc erat politia aliqua, ſed tantum familiæ erant Chriſtianæ. Et propterea omnes & ſolas coniugationes familiæ direxit quo ad debitum: videlicet inter viros & vxores, parentes & filios, dominos & ſeruos. Inter obedientiam autem filiorum & ſeruorum quanta ſit differentia, monſtrat ex eo quòd obedientiam filiorum præcipit cum vna tantum conditione, ſcilicet in domino. ſeruorum verò obedientiam multiplicatis conditionibus qualificat, adiungendo. [Cum timore & tremore.] Timor intus, tremor extra eſt. [In ſimplicitate cordis veſtri ſicut Chriſto.] Tollit à ſeruis duplicitatem cordis reſpectu dominorum quemadmodum tollitur reſpectu Chriſti: vt quemadmodum obeditur Chriſto non aliud habendo in corde & aliud in ſeruitio, ita obediatur à ſeruis dominis carnalibus. Quod magis explicans dicit. [Non ad oculum ſeruientes quaſi hominibus placentes.] Seruitium oculare ad placendum exterius homini non intuenti cor, deſcribitur, quia reuera non exhibetur niſi exterius, ita quòd ſi careret arbitrio, non fieret. Vnde è regione ad huiuſmodi oculare ſeruitium ſubiungit aduerſatiue. [Sed vt Serui Chriſti.] intuentis cor. [Facientes volũtatem dei.] Materiam explicat in qua ſerui tenentur obedire dominis carnalibus, ſcilicet in faciendo voluntatem dei hoc eſt ea quæ non aduerſantur voluntati dei [Ex animo.] Contra id quod dixerat ad oculum, dicit ex animo. [Cum bona voluntate.] pro, cũ beneuolentia. Non ſufficit ſeruis Chriſtianis timor, ſed exigitur etiam beneuolentia erga dominos [Seruientes ſicut domino.] Superfluit ſicut. [Et nõ hominibus.] Præcipit Paulus contra id quod dixerat quaſi placentes, vt ſerui agnoſcant ſe ſeruire domino Chriſto eo quòd ipſe præcipit vt obediant carnalibus dominis, eo ꝙ ipſe eſt principalis præcipiens, & cui principaliter obeditur. Quẽadmodum dicimus quòd ſeruiens inuitato à domino, non ſeruit inuitato ſed domino. Sic enim Paulus dicit ſeruientes domino nõ hominibus. [Scientes quoniam] pro, quòd, [vnuſquiſque quòd fecerit bonum hoc recipiet à domino, ſiue ſeruus ſiue liber.] Manifeſtat quod dixerat ſeruientes domino & non hominibus ex mercede quia dominus retribuet mercedem vnicuique tam ſeruo quàm libero operis ſui boni: ac per hoc obedientię debitæ carnalibus dominis: quoniam opus bonum eſt. [Et vos domini eadem facite illis.] Eadem intellige proportionaliter, ſcilicet cum beneuolentia in ſimplicitate ſecundum voluntatem dei præcipientes illis. [Remittentes minas.] hoc eſt non exequentes minas. Non enim quod turbato animo ſæpe domini minantur, executioni mandandum

eſt,

eſt. Multa ſiquidem conſonant animo turbato quæ poſtea diſſonant à quieto. Et propterea rationabiliter domini remittunt minas [Scientes quia & illorum vt veſter.] pro, quòd & veſter, [ipſorum dominus eſt in cœlis.] Senſum tranſtulit vetus interpres! nam ordo literæ eſt, ſcientes quòd ipſorum & veſter dominus eſt in cœlis. Rationem reddit quare debent & remittere minas & eadem facere ſeruis, ex eo quòd communis dominus eſt in cœlis, ex eo quòd reddituri ſunt rationem communi domino de iis quæ agunt erga ſeruos. [Et perſonarum acceptio non eſt apud deũ.] prò eum ſcilicet dominum qui eſt in cœlis. Non eſt ille cœleſtis dominus vt principes mundi huius apud quos magis reputantur domini quàm ſerui: ſed æqua lance librat animos domini & animos ſeruorum. [De cætero.] pro, cæterum, [fratres mei confortamini in domino & in potentia virtutis]pro, fortitudinis, [eius.] Superat tractare illam particulam, & omni veritate hanc modo tractat, inſtruendo ad pugnam contra diabolum Et apte fructui ſpiritus in omni veritate, attribuitur pugna aduerſus dæmonem: vt intelligamus non eſſe humanæ fictionis bellum inter dæmones & nos, ſed eſſe veritatem: & arma noſtra aduerſus dæmones non eſſe arma imaginata, ſed eſſe fructum ſpiritus in veritate omni, abſque vllo commento. ¶ In duas autem partes diſtinguit robur Chriſtianum aduerſus dæmones. Altera eſt confortamini in domino: hoc eſt inualeſcite non in vobiſipſis, ſed in domino, Altera eſt, & in potentia fortitudinis eius. In domino inualeſcimus quatenus dominus eſt, ac propterea curam noſtri habet. in potentia verò fortitudinis eius ſimiliter inualeſcimus vtentes fortitudine eius aduerſus hoſtes non infirma aut debili ſed potente, vt vtrinque confortemur ad pugnam, immò ad victoriam ſub tali principe, ſub tanta potentia fortitudinis eius non in viribus fortitudinis noſtræ.

[Induite vos.] Duorum quæ propoſuit exequitur ſecundum. [Armaturam dei.] Dictio interpretata armaturam, ſignificat non aliquod ſpeciale genus armorum ſed vniuerſitatem armorum. quod enim dixerat in potentia fortitudinis eius, modo explicat ab effectu vniuerſæ armaturæ [Vt poſsitis ſtare aduerſus inſidias diaboli.] Manifeſta ratio inducendi vniuerſa arma dei, vt non cadamus ſed habeamus vnde poſsimus ſtare aduerſus diabolũ inſidijs contra nos pugnantem. Et ne fictio reputetur diabolus inſidiãs nobis, ſubiungit. [Quoniam non eſt nobis colluctatio.] pro, lucta. De cõflictu eſt ſermo non de ludo [Aduerſus carnem & ſanguinẽ.] Intellige tantum. eſt enim ſenſus ꝙ nõ eſt nobis cõflictus tãtũ modo

aduerſus

aduerſus carnem & ſanguinem: hoc eſt aduerſus concupiſcentias carnis & incenſionem ſanguinis quo accendimur ad iram & alias paſsiones. Dicit enim hæc aduerſus doctrinam Gentilium reputantium non eſſe nobis conflictum niſi aduerſus internas paſsiones: & conflictum aduerſus dæmones reputant fictionem. [Sed aduerſus principes] Dæmones quadrupliciter deſcribit. Primo, à principatu naturæ. Eminentia ſiquidem naturæ eorum reſpectu viſibilis mundi ſignificatur. & propterea ſine adiectione aliqua dicit aduerſus principes. vt quantum diſtat ſtatus principum à ſtatu aliorum tantum diſtare intelligamus naturam dæmonum à natura hominum & vniuerſorum ſenſibilium. [Et poteſtates.] pro, aduerſus poteſtates. Deſcribit ſecundo eoſdem ex eminentia potentiæ: & propterea ſine adiectione aliqua dicit aduerſus poteſtates, vt cognoſcamus noſtros hoſtes longe eminentiores tum natura tum potentia [Aduerſus mundi rectores] pro, dominos, [tenebrarum harum] pro, ſeculi huius. Ita quòd textus Pauli eſt aduerſus mundi dominos tenebrarum ſeculi huius. Et in textu Græco quod dicimus mundi dominos, vnica eſt dictio compoſita ex mũdo & dominio, coſmocratoras. Propter quod ſubobſcurior redditur litera Latina cum tot obliquis ſubſtantiuis, ſcilicet mundi tenebrarum. Verum ordinari poteſt ſic. aduerſus dominos mundi, nõ abſolute ſed mundi tenebrarum. non æterni temporis, ſed ſeculi huius. ¶[Deſcribit tertio dæmones à dominio vniuerſali quod debellando homines vbique acquiſierant: vniuerſali inquam reſpectu mundi tenebrarum, ad differentiam mundi lucidi. Mundus ſiquidem tenebrarum non corporalium ſed ſpiritualium, eſt mundus conſtans ex peccatoribus. Et adiungit ſeculi huius, ad differẽtiam futuri poſt vniuerſale iudicium ſeculi: in quo dæmones non erũt domini tenebrarum, ſed ab omnibus cognoſcentur ſubiecti & ipſi tenebris, damnati & in tormẽtis, qui modo ſunt domini reproborum viuentium in hoc ſeculo, pro quanto vtuntur illis vt ſeruis. [Cõtra.] pro, aduerſus, [ſpiritualia nequitię in cœleſtibus.] Quarto deſcribit eoſdem à malitia excellentiſsima. Non dicit aduerſus ſpirituales nequitias, ſed (quod plus eſt) aduerſus ſpiritualia nequitiæ. Habet nequitia carnalia, habet & ſpiritualia. Carnalia nequitię, ſunt ſtudia mala ſecundum paſsiones carnales. Spiritualia autẽ nequitię, ſunt ſtudia mala ſecundũ ſuperiorem animę partẽ. Quę tanto ſunt peiora, quanto intellectus altior & maioris eſt vis quàm ſit vniuerſa pars animæ inferior: vt intelligamus mala ſtudia hoſtiũ noſtrorum tanto peiora quanto in illis totum ſtudium ex parte

conſtat

conſtat ſpirituali, & non eſt partim ſpirituale & partim carnale quale eſt omne humanum ſtudium. ¶Quod autem adiungit in cœleſtibus, materiam ſignificat circa quam verſantur ſpiritualia ſtudia nequitiæ de qua eſt conflictus: Ad tollendum ſiquidem cœleſtia nobis ad priuandum nos cœleſtibus, tendunt huiuſmodi ſpiritualia nequitiæ ſtudia. [Propterea accipite armaturam dei] Deſcriptis hoſtibus cum tot terribilibus conditionibus, redit ad armandum nos. Et recole quòd de vniuerſis armis dicit armaturam. [Vt poſsitis reſiſtere in die malo.] hoc eſt in die periculoſo ſicut ſuperius dixit dies mali ſunt. ad hoc enim armamur vt reſiſtamus in die conflictus: qui dicitur dies malus ratione periculi incidendi in vere malũ mortis animæ. [Et in omnibus perfecti ſtare.] pro, & in omnibus perfectis ſtare, hoc eſt etiam omnibus confectis quæ pugnæ ſunt ſtare in rectitudine, firmiter ſubſiſtere. hic eſt enim finis pugnæ [State ergo.] Ab vniuerſa armatura deſcendit ad ſingula arma in ſpecie: incipiens à cingulo quod baltheum vocant. [Succincti.] pro, præcincti, [lumbos veſtros in veritate.] Circũcingi iubet veritate tanquàm baltheo. vt vndique veritate defendamur, vt à veritate incipiat omnis noſtra pugna. lumbi ſiquidem vires animæ ad ſimilitudinem lumborum ſubſtãtium corpus dicuntur. & propterea veritate cinguntur, quæ eſt fundamentum omnium virtutum. Nullam enim fallaciam, nihil fraudis, nihil à veritate diſſonum admittit Chriſtiana religio, nullum verum refutat quoniam verum vero nõ eſt contrarium. [Et induti loricã.] pro, thoracem, [iuſtitiæ.] Loco thoracis tuentis pectus & vitalia membra iuſtitiam veritatis comitem, pręcipit. voluntas ſiquidem conſtans ad reddendum vnicuique quod ſuum eſt, vitalia animæ tuetur [Et calceati pedes in præparationem euangelij pacis.] Loco calceorũ tuentiũ pedes, affectus quibus incedimus tãquàm calceatos præcipit moderatione præparante nos ad euangelium pacis. Vere poſt voluntatem præditam iuſtitia, affectiua pars debet eſſe diſpoſita ad tranquillitatem ordinis Euangelici [In omnibus ſumentes ſcutũ fidei in quo poſsitis omnia tela nequiſsimi.] pro, mali, [ignea extinguere.] Loco ſcuti fidem pręcipit. Et eius effectũ explicat extinguere ignea tela, nõ aliqua ſed omnia mali: hoc eſt dæmonis antonomaticè mali. Vbi & arma offenſiua dæmonis aduerſus declarat eſſe tela quæ ſunt percuſsiua, & ignea combuſtiua: vt ex his duabus conditionibus ſenſibilium percipiamus magnã armorum vim: vtpote à telis & igne deſcriptorũ. vt in igne vim conſumptionis, & in telo vim penetrationis intelligamus. Quæ tamen

omnia poſſumus ſi volumus vtendo ſcuto fidei extinguere. ¶ Et bene nota quòd tunc vtimur fidei ſcuto, quando ea quæ ſunt fidei opponimus obuiam tentationibus tanquàm telis etiam igneis antequàm ingrediantur in animas noſtras. hoc enim eſt officium ſcuti, ad hoc Paulus dicit quòd poſſumus vtendo fide vt ſcuto omnia tela ignea maligni noſtri inimici extinguere, quod plus eſt quàm euitare aut propellere. Et vere ſic eſt: quoniã quandiu ea quæ ſunt fidei velut obuiantia tentationibus opponimus, extinguntur tela, hoc eſt nihil nocent animæ. [Et galeam ſalutis,] pro, ſalutaris. [aſſumite.] Quemadmodum dixit ſcutum fidei fidem vt ſcutum, & ſimiliter thoracem iuſtitiæ iuſtitiam vt thoracem, ita eodem ſenſu nunc dicit galeam ſalutaris hoc eſt ſalutare pro galea. Et ſignificatur quòd ſuſcipiant Chriſtum in capite ſub ratione ſalutaris: hoc eſt quòd in ſupremo noſtri habemus Chriſtum vt ſalutarem in pugna. vt non confidamus in nobis ſed quòd Chriſtus ſit conferens nobis ſalutem in huiuſmodi conflictu. [Et gladium ſpiritus quod eſt verbũ dei.] Hactenus de armis defenſiuis, modo de offenſiuis dicit verbum dei locò gladij. Verum aduerte quòd verbum dei appellat gladium non hominis ſed ſpiritus: quia tunc habet vim & actionem gladij quando vtitur eo ſpiritus, & non quando vtitur homo tantum. [Per omnem orationem.] Poſtquàm tractauit illã particulam in potentia fortitudinis eius, tractat priorem videlicet cõfortamini in domino, explicando modum quo inualeſcimus in domino. Et modus eſt orando, ſeruatis debitis circunſtantiis. vnde & dicit per omnem orationem, vt nullam prætermittat rationem eleuandi mentem in deum. [Et obſeruationem.] Media orandi non quæ noſtra ſunt ſed quæ ſacra ſunt declarat. Obſecramus enim orantes per paſsionem, per reſurrectionem, per incarnationem Chriſti &c. [Orantes omni tempore.] quantum facultas permittit. quoniam affirmatiuũ eſt præceptũ. [In ſpiritu.] non verbo. per ſe enim ad orationem ſpectat quòd ſit in ſpiritu: quòd autẽ ſit in voce, per accidens eſt. [Et in ipſo.] pro, & in hocipſum ſcilicet ad orandum omni tempore in ſpiritu. [Vigilantes in omni inſtantia.] Non ſufficit vt vigilemus ad hoc ipſum, ſed & oportet vt inſtemus omni ſedulitate. [Et obſecratione.] pro, deprecatione. Vult in oratione petitiones fieri. [Pro omnibus ſanctis.] Vt ſanctorũ communio exerceatur, vult omnes orare pro omnibus mundis. quales ſunt Chriſtiani per baptiſmum. [Et pro me.] Ad propria deſcendit Paulus in calce epiſtolæ: inchoans propria ab humili petitione vt Epheſij orent pro ipſo. Quid autem petat pro ſe explicat. [Vt detur mihi ſer-

hi ſermo in apertione oris mei cum fiducia]pro,auſu(ſeu liberta tate)[notum facere myſterium Euangelij.]Petit vt detur ſibi ex diuina gratiā exterior ſermo cū libero auſu notificandi arcanū Euāgelij,Et tanquā rationem ſubdens indigentiæ,ſubiungit.[Pro quo legatione fungor in catena iſta.] Superfluit iſta.Tanquam dixerit. ideo egeo quia iam pro hac cauſa opprimor vinculis.[Ita vt in ipſo audeam prout oportet me loqui.] Superfluit ita Explicat quod dixerat cum fiducia .declarando quòd non petit audaciam ſuperfluam aut temerariam, ſed vt in ipſo Euangelio audeat loqui prout oportet me in quo claudūtur omnes circunſtantiæ rationales. [Vt autem & vos ſciatis quæ circa me ſunt,quid agam.] Duo cōmemorat & quæ circa ipſum aguntur,& quid ipſe agit.[Omnia vobis nota faciet Tychicus chariſsimus.]pro,dilectus,[frater.]Chriſtianus.[Et fidelis miniſter in domino] Forte propter hoc verbū miniſter aiunt Tychicum diaconum. Miniſter tamen in domino commune eſt nomen etiam ipſis Apoſtolis : vt ipſe Paulus ſcribit ad Corin.Commendatur ſiquidem Tychicus de fidelitate miniſterij ſecundum dominum. Incertū eſt autem de quali miniſterio loquatur,ſpirituali an temporali.Crediderim tamen ego quòd de ſpirituali miniſtratione loquatur eo quòd ſubiungit de eo.[Quē miſi ad vos in hoc ipſum vt cognoſcatis quę circa nos ſunt & conſoletur corda veſtra.] Ex hoc officio conſolandi corda Epheſiorum, coniicio ſpiritualem miniſtrum fuiſſe Tychicum. [Pax fratribus & charitas cum fide.]Ordine retrogrado numerat hęc tria pacem, charitatem, fidem.nam prior eſt fides, deinde dilectio, & demum pax [A deo patre noſtro.] Superfluit noſtro.Paulo ſuperius hæc verba fuerunt expoſita [Et domino Ieſu Chriſto]Hæc eſt ſalutatio Epheſiorum,Quam vero ſubiungit ad omnes extendit.[Gratia cum omnibus.]hoc eſt gratia vobis cū omnibus vbique.[Qui diligūt dominū noſtrū Ieſum Chriſtum in corruptione.] pro,in incorruptibilitate.hoc eſt in ſtatu immortalitatis & incorruptibilitatis corporalis exiſtentem & regnantem.[Amen.]Concluſio eſt cōfirmatiua. ¶Et eſt ſubſcriptio epiſtolæ apud Græcos hæc. Ad Epheſios ſcripta Romæ,miſſa per Tychicum.

Caietæ die.IX.Februarij.M.D.XXIX.

THOMAE

DE VIO CAIETANI CAR-
dinalis ſancti Xiſti, in epiſtolam
Pauli ad Philippenſes
commentarii.

PAulus & Timotheus.] Collegam
ſibi inſtituit Timotheum, non quo
ad epiſtolam ſed quo ad ſalutationẽ:
noluit ſiquidem reſeruare ſalutatio-
nem Timothei in fine cum aliis, ſed
prępoſuit: vt hinc etiam cognoſcerẽt
Philippenſes quanti faciat ipſe Pau-
lus Timotheum. [Super Ieſu Chri-
ſti.] Omittit apoſtolatus nomen vt
communi ſibi & Timotheo nomine
vtatur. [Omnibus ſanctis in Chri-
ſto Ieſu qui ſunt Philippis.] San-
ctos appellat mundos ex baptiſmo. [Cum epiſcopis & diaconi-
bus.] pro, diaconis. hoc eſt cum ſuperintendentibus ad ſpiri-
tualia, & miniſtris ad temporalia. vtrunque ſiquidem nomen eſt
officij. Et ideo pluraliter dicit epiſcopos, qui præerant curæ ani-
marum. Diaconos autem conſtat ex Apoſtolorum actibus inſtitu-
tos vt præſint temporalibus. Et quum communiter omnes ſalutaſ-
ſet, meminit ſpecialiter eorum qui præſidebant ſpiritualibus & té-
poralibus eccleſiæ. [Gratia vobis & pax à deo patre noſtro & do-
mino Ieſu Chriſto.] Solita Pauli ſalutatio ſæpe expoſita. [Gratias
ago deo meo.] Poſt ſalutationem incipit tractatus. in quo primo
more ſolito pręmittũtur tractãda. Dicit autẽ deo meo. tum ad ſigni
ficandum quòd ſolus non cum Timotheo ſcribit quanuis cum Ti
motheo ſalutauerit. tũ ad ſignificandũ quòd deus ita eſt cõmunis
ſanctis omnibus q̃ ſimul eſt proprius cuique. [In omni memoria
veſtri, ſemper in cunctis orationibus meis.] pro, in omni oratione
mea; [pro omnib' vobis.] Determinãdo in omni memoria veſtri,
adiungit

adiungit in omni oratione mea.[Cum gaudio deprecationem,]p, orationem,[faciēs ſuper cōmunicatione veſtra in euangelio Chriſti]Superfluit Chriſti [A prima die vſque nunc]Ecce materia tū gaudij,tum gratiarum actionis,tum orationis,tum memoriæ,perſeuerantia Philippenſium immò communicatio in euangelica veritate & bonitate à prima die quo cōuerſi ſunt ad Chriſtum vſque nunc.Et vere materia eſt omnium prædictorū, quia nec à pſeudoapoſtolis ſeducti ſunt,nec à priſtina Gentilitatis conſuetudine reducti ſunt, nec perſecutionibus in Paulum ibidem excitatis Actu 16. turbati ſunt.[Confidens.]pro, ſuaſum habēs [hoc ipſum, quia] pro,quòd,[qui cœpit.]Deficit,in,[vobis opus bonū,perficiet vſque in diem Ieſu Chriſti]Propoſita perſeueranti communicatione Philippenſium in euangelio,proponit futuram in eiſdem perfectionem diuina efficientia.Proponendo autem aperit vtrunque eſſe dei officium,ſcilicet inchoare in hominibus opus bonum, & perficere illud non ad tempus, ſed vſque in diem Chriſti Ieſu. Qui reſpectu ſingulorum eſt in morte cuiuſque:reſpectu autem omniū eſt dies vniuerſalis iudicij.Proponit autem huiuſmodi perfectionē iam perſuaſam ſibi & vnde ſibi hoc perſuaſerit ſubiungit. [Sicut eſt mihi iuſtum hoc ſentire pro omnibus vobis] Debitum cenſet vt ſic ſentiat, vt ſic reputet futurum. iuſtum enim debitum ſonat.Et ratio debiti explicatur ſubiungendo.[Eo quòd habeam vos in corde]proculdubio amando & deſiderando.cor enim pro voluntate ponitur.[Et in vinculis meis,& in defenſione & confirmatione euāgelij ſocios gaudij mei.]pro,gratiæ meæ,[omnes vos eſſe.]Ordo literæ eſt,& omnes vos eſſe ſocios gratiæ meæ in vinculis meis, & in defenſione & confirmatione euangelij,repetēdo verbum habeam. Ratio quare debitum eſt vt perſuadeam mihi futuram veſtram perfectionem vſque in diem Chriſti eſt,tum quia vos habeo in corde,tum quia vos habeo ſocios gratiæ meæ quam habeo in vinculis meis,& in defenſione ac confirmatione euangelij. Vere ſiquidem iuſtum eſt vt quos ſocios habebat tantæ gratiæ, eoſdem reputaret futuros perfectos vſque in diem Chriſti. ¶Gratiam ſuam explicat Paulus & pati vincula pro Chriſto,& defendere & confirmare euangelium.hoc eſt agere,illud pati vtrunque tamen eſt doni diuini,homini conceſſi,gratuito [Teſtis enim mihi eſt deus.] Poſtquam propoſuit tractanda, tractat propoſita,inchoans ab vltimo: videlicet eo quòd habeam vos in corde & in vinculis,&c.Et quoniam multa in hac particula continentur,incipit ab illo eo quòd habeam vos in corde : declarando amorem ſuum

erga illos, tum à deſiderio, tũ ab oratione. Et quoniam cordis ſolus deus eſt inſpector, deum in teſtem affert. [Quomodo cupiã omnes vos eſſe in viſceribus Ieſu Chriſti.] Superfluit eſſe. Et anceps eſt cõſtructio an in viſceribus Ieſu Chriſti, referatur ad cupiam an referatur ad vos: vt interpres retulerat apponendo eſſe. Magis tamen quadrat vt referatur ad quomodo cupiã, quoniam ad cordis proprij teſtificationem affertur etiam deus in teſtem. Et eſt ſenſus, quomodo ſecũdum intima, non humani affectus ſed Ieſu Chriſti, cupiam vos. [Et hoc oro.] non ſolũ cupio intus ſed oratione cordis interprete monſtro. Explicat ſiquidem ſimul quod propoſuerat ſe orare pro illis [Vt charitas veſtra.] Ecce quo tendunt deſideria hominis quæ ſunt ſecundum viſcera Ieſu Chriſti non ad diuitias aut ſanitatem aut vitam corporis: ſed vt dilectio veſtra perficiens partem affectiuam [Magis] Deeſt adhuc. Legẽdũ eſt. [Adhuc magis ac magis abundet in omni ſcientia] pro, in cognitione. Orat Paulus non vt cognitio creſcat ſed vt in cognitione magis ac magis abũdet dilectio: hoc eſt vt creſcẽte cognitione magis ac magis abũdet dilectio. Et dicit adhuc magis, quia iam inceperat abũdare [Et in omni ſenſu:] Senſus à cognitione differt penes vniuerſale & particulare, penes ſpeculatiuum & practicum: orat enim vt charitas magis ac magis abundet tum creſcente cognitione ſpeculatiua myſteriorum dei, & Chriſti & morum. tum creſcente omni ſenſu hoc eſt omni experientia: omni prudentia circa agenda. [Vt probetis potiora.] pro, præſtantia Ad hoc abundet dilectio vt cognoſcendo & experiendo ad ſimilitudinem examinãdo probantium, perueniatis ad illa quæ præſtant alijs: hoc eſt vt non ſitis contenti bonis, ſed exercitatione continua aſſequamini meliora. [Vt ſitis ſynceri & ſine offenſa.] Dixerat probetis. & quia probatio purgando fit, ideo explicando adiungit vt ſitis ſynceri, excluſa impuritate & ſine offenſa, excluſo ſcandalo actiuo & paſſiuo, anceps ſiquidem ad vtrunque eſt ſenſus. Synceritas purgat hominem quo ad ſe, & offenſio quo ad proximum. [In diem Chriſti.] Non ad tempus ſed ad diem vſque Chriſti, quo Chriſtus iudicabit. [Repleti fructu iuſtitiæ.] Deeſt, qui eſt, [per Ieſum Chriſtũ in gloriam & laudem dei.] Ecce præſtantia probando acquirenda. ¶ Et per fructũ iuſtitiæ intellige vniuerſum fructũ iuſtitię ex fide Ieſu Chriſti Orat vt repleti ſint vniuerſo iuſtitiæ fructu, qui non aliter haberi poteſt quàm per meritum Ieſu Chriſti. Quod autem ſubditur in gloriam & laudem dei, reſpicit omnia antedicta. vt dilectio veſtra abundet, vt probetis, vt ſitis &c. in gloriã, in excelſis vbi

ſis vbi lucet dei gloria, & laudé apud nos quibus laus potius quã gloria dei manifeſtatur. [Scire autem volo vos fratres.] Tractat illam particulam in ſpecie gratiæ meæ in vinculis, multipliciter, tum reſpectu aliorum, tum reſpectu ſuimet, tum reſpectu Philippẽſium. Et reſpectu quidem aliorum dicit. [Quia.] pro, quòd, [quæ circa me ſunt, magis ad profectum venerũt] pro, ſucceſſerunt. [euangelij.] Et delarans quomodo, ſubiungit. [Ita vt vincula mea manifeſta fierent in Chriſto.] hoc eſt ita vincula mea in Chriſto, nõ ob crimen, ſed ob Chriſtum manifeſta fierent, quòd eſſent propter Chriſtum [in omni.] pro, in toto. [prætorio] hoc eſt apud vniuerſos officiales prætorij, apud vniuerſos agentes in prætorio Paulus vinctus Romam miſſus (vt in fine Actuum apoſtolorum dicitur non inuenit ibi accuſatores aut proſecutores cauſæ aduerſus eum nomine Hieroſolymitarum vnde permiſſum eſt Paulo habitare in ſuo conducto (cum cuſtodia tamen) per biennium Occaſio autem qua ad prætorium cauſa eius deducta eſt, non eſt ſcripta authentice. tantũ ſcimus quòd hic Paulus de ſe dicit. [Et in cęteris omnibus.] Superfluit in Amplam & extenſam notitiam ſuorum in Chriſto vinculorum etiam extra prætorium ſignificat, dicendo & cæteris omnibus. [Vt plures è fratribus in domino confidentes in vinculis meis.] Fructum explicat fiduciæ ab alijs Chriſtianis ſumptæ, videndo Pauli conſtantiam in vinculis. [Abundantius auderent ſine timore verbum dei loqui.] Ecce gratia vinculorum Pauli quo ad alios [Quidam quidem & propter inuidiam & contentionem.] Inuidia intus mouet, contentio vero exterior, ad gloriam tendit, Quoſdam per hoc narrat qui inuidentes Apoſtolis officium prædicandi, & confidentes cõtentione acquirere gloriã, prædicabant verbum dei, diſputabant de ſcriptura & huiuſmodi. Et directe inuidia erat ad gloriam verorum Apoſtolorum: contentio autem ad diſparitatem doctrinæ reſpicit. Iudæi ſiquidem fuerant iſti & erant Chriſtiani prædicantes Chriſtum ſimul cum legalibus, quorum legalium ratione dicuntur prædicare Chriſtum propter contentionem: quoniam prædicabant Chriſtum ad hoc vt contenderent legalia eſſe ſeruanda. [Quidam autem & propter bonam voluntatem Chriſtum prædicant.] Hanc diſtinctionem inter prædicantes Chriſtum in genere, intellige præmiſſam á Paulo (vt & verba ſonant) vt ex hac diuerſitate in genere deſcenderet ad illam diuerſitatem quę de facto Romæ ſuſcitata eſt ob ipſius in Chriſto vincula manifeſtata. Vnde textus ſequens (.ſ. quidam ex charitate) tranſpoſitus eſt. ſubiũgit ſiquidem Paulus diuer

ſitatem quæ de facto ibi fuit nec inchoat ab ijs qui ex charitate, ſed ab ijs qui ex contentione. Legendum itaque eſt [Alij quidem ex contentione Chriſtum annunciant non ſyncere] pro, non pure, [exiſtimãtes preſſurã ſe ſuſcitare] pro, afferre, [vinculis meis. quidam autem ex charitate, ſcientes quoniam.] pro, quòd, [in defenſione euangelij poſitus ſum.] Deſcribit in ſpecie commotos Romę ad prædicandum Chriſtum quoſdam non pure (quo ad cor) ſed ex contentione, ex lite, ex diſſenſione in doctrina legalium, & demum quo ad affectum: exiſtimantes ſe addere afflictionem afflictio, tum ſciendo quòd mihi diſplicet prædicatio talium, tum ad irritandũ iudęos aduerſum me. Quoſdam vero ex dilectione non dicit mei, ſed abſolute ex dilectione , vt quos in genere dixerat per bonam voluntatem , modo in ſpecie dicat per dilectionem, proculdubio Chriſti: vt teſtantur ſubiuncta, ſcientes quòd in defenſione euangelij poſitus ſum. hoc enim monſtrat quòd adiuuando me ad defenſionem euangelij prædicant iſti Chriſtum : tanquam ſupplentes quod ego vinctus minus poſſum. [Quid enim.] Dixerat primum quòd ad profectum euangelij vincula ſua ſucceſſerunt, & explicãdo modum dixerat quod aliqui moti ſunt ex contentione augmentaturi eius preſſuram, ad prædicandum Chriſtum: quod ſonat contrarium profectui euangelico. & propterea modo ſubdit quidnã hinc elicitur ? Et reſpondendo ſubiungit. [Dum.] pro, niſi, [omni modo, ſiue per occaſionem, ſiue veritatem, Chriſtus annũcietur.] pro, annũciatur. Ecce profectus euangelij quòd Chriſtus annunciatur, ſiue veritatem inducente bonos prædicatores, ſiue occaſione, vel inuidiæ, vel diſſenſionis impellente malos prædicatores . hoc enim bonum elicitur ex vtriſque, etiam ſi ex malis nihil aliud habeatur [Et in hoc gaudeo, ſed & gaudebo] in hoc quòd Chriſtus annunciatur, in hoc quòd vincula mea cauſant tam in malis quàm in bonis annunciationem Chriſti, gaudeo in præſenti: quinetiam & gaudebo, tam in futuro ſeculo quã in præſenti [Scio enim.] Rationem reddit proprij gaudij tum præſentis tum futuri. Et hic incipit explicare gratiam vinculorum ſuorum reſpectu ſuimet. [Quia hoc mihi proueniet ad ſalutem.] Manifeſta gaudij ratio eſt ſciẽtia ſalutaris prouentus. Modus autem quo proueniet hoc ad ſalutem eius ſubiſigitur [Per veſtram orationem] Adiuuari ſe Paulus manifeſtat ſanctorum communione, quę ſuffragio orationum fit. [Et ſubminiſtrationem ſpiritus Ieſu Chriſti] Altior cauſa adiungitur interna operatio ſpiritusſancti . Qui dicitur ſpiritus Ieſu Chriſti, tum quia procedit à Ieſu Chriſto ſecundum diuinam naturam:

tum

tum quia dicit ad Ieſum Chriſtum. Significanter autem dicit ſubminiſtrationem ſpiritus, vt intelligamus quòd orationes aliorũ proſunt mihi quemadmodum officia vnius membri interni proſunt alijs membris videlicet ſubminiſtrante ſpiritu vitali. Simili nãque modo docet intelligi ſanctorum communionem membrorum vnius corporis Chriſti fieri ſubminiſtrante ſpiritu Chriſti ſancto, qui viuificat corpus eccleſiæ totum Ita quòd abſque ſubminiſtrante ſpiritu, deducendo & applicando ad alia membra, non ſunt vitales alijs meæ orationes. Hoc eſt enim quod ad Epheſios quarto diffuſe docuit Paulus [Secundum expectationem & ſpem meã, quia.] pro, quòd [in nullo confundar.] Explicat qualem ſalutem ſcilicet ſperatam & vehementer deſideratam. Dictio ſiquidem interpretata expectationem, plus ſignificat quàm Latina dictio explicat. ſignificat enim vehementem expectationem. Speratam autem & vehementer concupitam ſic videlicet abſque vlla confuſione. Non dicit abſque vlla afflictione, abſque vlla preſſura, ſed quòd in nullo confundar ſperabat enim ſalutem futurã nulla interueniente confuſione quantumcunque æmuli conarentur affligere eum. Vnde explicando de quali confuſione loquitur, ſubiungit aduerſatiue. [Sed in omni fiducia ſicut ſemper &]pro, etiam, [nunc magnificabitur Chriſtus in corpore meo ſiue per mortem.] Totum hoc pars eſt rei expectatæ & ſperatæ: expecto & ſpero non ſolũ quòd in nullo confundar, ſed quod magnificabitur Chriſtus in corpore meo ſiue per mortem, ſiue per vitam quemadmodum ſemper magnificatus eſt, etiam nunc in omni fiducia. Vnde apparet ſalutem ſperatam referri ad vtrunque ſeculum: & poſitam in magnificatione Chriſti. Vide ſingula, Dicit in omni fiducia, ad ſignificandum certitudinem ſuæ ſpei è regione confuſionis. Dicit ſicut ſemper, ex præteritis ſumens fiduciam futurorum. Et diſtribuit ſemper pro omni tempore ex quo conuerſus eſt ad Chriſtum. Dicit etiam nunc, propter vincula & conantes augere preſſuram eius Magnificari autem Chriſtum in corpore Pauli, eſt (vt ipſemet explicat) ſiue per vitam exhibendo corpus in ſeruitium Chriſti, ſiue per mortem exhibendo corpus hoſtiam Chriſto, vtroque modo magnum fieri Chriſtum in fide ac laude hominum [Mihi enim] Rationem reddit eius quod dixerat proueniet ad ſalutem. [Viuere Chriſtus eſt & mori lucrum.] Omnino ſiue in præſenti viuam ſeculo ſiue moriar, proueniet mihi ad ſalutem hoc quod patior propter euangelium: nam viuere mihi non eſt aliud quàm Chriſtus, & mori eſt lucrum. Sicut dediti delectationibus venatorijs dicunt

quòd

quòd delectatio venatoria eſt eis viuere: & dediti gulæ dicũt quòd cibus & potus eſt eis viuere, & ſic de ſimilibus, ita Paulus dicit quòd Chriſtus eſt ſibi viuere, eo quòd vniuerſa ſua ſtudia vniuerſóſque conatus Chriſto dicauerit, mori autem manifeſtum eſt lucrum æternæ fœlicitatis. [Quod ſi.] pro, ſi autem & habet vim aduerſatiuæ coniunctionis: ac ſi diceretur etſi ſeu quanuis. [Viuere in carne hic.] pro. hoc, [mihi fructus operis eſt.] Dixerat mortem lucrum ſibi, & quia lucrari eſt præſentis vitæ, in qua ſola meremus, ideo aduerſatiue ſubiungit. dico mortem lucrum non obſtante quòd viuere in carne ſit etiam mihi lucrum: quãdoquidem viuere in carne mihi eſt Chriſtus: & conſequẽter hoc viuere in carne eſt mihi fructus continui operis, ſiue agendo, ſiue patiẽdo. Ac ſi apertius dixiſſet non dico mortem lucrum eo quòd viuendo nõ lucrer (quum viuendo continue operando lucrer) ſed quia conferendo futura præſentibus mori eſt mihi lucrum, vtpote longe maius. [Et quid eligam ignoro: coarctor autem è duobus deſiderium habens] Ordo literæ eſt. coarctor autem è duobus deſiderium habens, & quid eligam ignoro. Et eſt ſenſus quòd coarctor ex duobus deſideratis, vita ſcilicet & morte, hinc inde ſtringor ac premor vtram velim, & quid eligam ignoro. Et rationem ignorantiæ ſubiũgit vtrinque [Diſſolui & eſſe cum Chriſto multo magis melius permanere autem in carne] Deeſt, magis, [neceſſarium propter vos.] Sententia eſt clara, & eſt in ea notandum quòd non dicit diſſolui, ſed diſſolui & eſſe cum Chriſto quia mors non eſt eligibilis ſecundum ſe, ſed ratione adiuncti eſſe cum Chriſto. Per quod confutatur dogma illorum qui ſanctos vſque ad diem iudicij negant eſſe beatos: manifeſte ſiquidem Paulus iungit mori eſſe cum Chriſto, nec alia ratione dicit multo magis melius niſi ratione huius adiuncti: quod non verificaretur ſi diſſolui non iungeret Chriſto. [Et hoc confidens.] pro, perſuaſius, [ſcio]. Incipit hic tractare gratiam ſuam in vinculis & defenſione ac confirmatione euangelij relatiue ad Philippenſes. [Quia.] pro, quòd, [manebo & permanebo.] Deficit, cum, [omnibus vos ad profectum veſtrũ & gaudiũ fidei vt gratulatio.] pro, gloriatio, [veſtra abundet in Chriſto Ieſu in me per meum aduentum iterũ ad vos.] Hinc apparet quod epiſtola hæc ſcripta fuit à Paulo infra illud biennium, de quo in Actibus Apoſtolorum dicitur quòd ſub cuſtodia militis permiſſum eſt Paulo manere, nullo prohibente ei quòd euangelizaret Chriſtum nam dicit & hoc perſuaſus ſcio quòd permanebo, & cætera. immò adiungit ſe iturum ad Philippenſes. Vixit enim

poſt

poſt illud biennium Paulus decennium:vſq; ſcilicet ad quartumdecimum Neronis annum, & verificatum eſt manebo & permanebo,vſque ad ſenium. Vtrum autem reuerſus fuerit ad Philippenſes non clare conſtat.In fine autem ſecundæ ad Timotheum epiſtolæ conijcitur quòd reuerſus fuerit vt ibi explanabitur. Quorſum autem permanſurus ſit,explicat gradatim. primo profectum in meritis. deinde gaudium non carnale non humanum, ſed fidei conſequens augmentum meritorum: & demum vt gloriatio Philippenſium de tanto magiſtro creſcat abundanter gloriatio inquã non vana,ſed in Chriſto.ſed ſecundum Chriſtum:& rurſus veſtra gloriatio in me, non quatenus me, ſed in Chriſto Ieſu. [Tantum digne euangelio Chriſti conuerſamini.]Ex deſiderio fructus apud Philippenſes tranſit ad exhortandum eos vt tales ſe exhibeant quales eos ipſe reputat. Propoſuerat enim quòd habet eos in corde tanquam ſocios gratiæ ſuæ,& cætera. Vnde quum dixiſſet quòd manebo & permanebo,& cætera ſubiungit vt ex parte ſua agant quod ſuum eſt: vt ſcilicet conuerſentur ſeu potius res omnes gerant ſeu adminiſtrent pro dignitate euangelij Chriſti.[Vt ſiue quum venero & videro vos ſiue abſens audiam de vobis] Et ſtatim ſubiungit quid cupit videre præſens & audire abſens. [Quia.]pro,quòd,[ſtatis in vno ſpiritu.] Ecce ſocietas gratiæ ſpiritualis [Vnanimes,collaborantes.] pro, concertantes,[fidei euangelij.]Ecce ſocietas ad confirmationem euangelij. Dicũtur enim concertantes fidei tanquam militantes ad vtilitatem fidei euangelicæ. [Et in nullo terreamini.]pro, conturbati (ſeu territi) [ab aduerſarijs.]Ecce ſocietas ad defenſionem euangelij [Quæ eſt illis cauſa.]Deficit quidem & non eſt cauſa,ſed oſtenſio ſignificatur.Legendum eſt.[Quæ eſt illis quidem oſtenſio perditionis: vobis aũt ſalutis.]Conturbatio ab aduerſarijs refertur:& aſſeritur quòd eſt illis aduerſarijs oſtenſio perditionis:ſignum enim ſeu iudicium perditionis futuræ aduerſariorum (æternæ ſcilicet damnationis) eſt conturbatio qua Chriſti fideles perſequuntur: & eadem conturbatio paſſiue eſt fidelibus oſtenſio ſalutis æternæ: eſt enim ſignum dilectionis diuinæ. Ita quòd conturbatio actiue demonſtrat damnationem aduerſariorum : conturbatio vero paſſiue, demonſtrat ſalutem fidelium[Et hoc à deo.] Hoc ſalutis indicium, hoc veſtrum non terreri ab aduerſarijs, à deo eſt, non à veſtris viribus [Quia vobis donatum eſt pro Chriſto]hoc eſt gratuito non veſtris meritis cõceſſum ratione Chriſti,meritis Chriſti [Non ſolum vt in eum credatis.] Quod ad Epheſios dixerat eſſe

fidem

fidem donum dei, modo repetit ad Philippenſes: vt nec ipſum credere proprię mẽti aſcribant, ſed gratuito dei dono [Sed etiã vt pro illa patiamini.] Ecce ſocietas gratiæ in vinculis. & inter præcipua dei dona docet Paulus computandum pati pro Chriſto. [Idem certamen habentes quale & vidiſtis in me.] Vt patet Actu. 16. paulus fuit cæſus publice Philippis. & propterea hic dicit quale vidiſtis in me, tum in plagis, tum in carceribus &c [Et nunc audiſtis.] pro, auditis, [de] pro, in, [me.] qui nunc ſum in vinculis Romę Hinc apparet Philippenſes paſſos certando pro Euangelio ſed à quibus & quid, non eſt ſcriptum.

CAPVT II.

S I qua ergo conſolatio in Chriſto.] Proſequitur Paulus declaratam iam ſocietatem gratiæ ſuæ, tum in vinculis, tum in defenſione & confirmatione Euangelij: proſequitur autem ex illa inferẽdo ſalubres morum monitiones. vnde ex quatuor conditionibus ſociorum infert monitionem. Acſi apertiùs dixiſſet, propoſui & declaraui quòd habeam vos ſocios gratiæ meæ &c. ſi ſocij ſumus, ſi cõditiones ſociorum inter nos ſunt, implete gaudium meum vt faciatis &c Prima autem ſociorum conditio deſcribitur conſolatio in Chriſto. Et hæc directè reſpicit quæ patiuntur ſeu paſsi ſunt. ſi qua ergo inter nos eſt conſolatio in Chriſto, communi ratione, tam patiendi quàm cõſolandi. [Si quòd ſolatium charitatis] Communiter interpres vtitur charitate pro dilectione. Inter ſocios pro Chriſto patientes eſt & mutua in Chriſto conſolatio, eſt inter ſeſe mutua dilectio: quod magnum hinc inde præbet ſolatium. Et propterea adiungit ſi quod inter nos ſocios eſt ſolatium dilectionis. [Si qua ſocietas.] pro: communio, [ſpiritus.] Res in qua conſiſtit iſta ſocietas, explicatur ſpiritus, non eſt communio mercium, non communio militaris, non cõmunio imperij, ſed communicatio ſpiritus. Communicant ſiquidem ſocij in Chriſto ſibijnuicem ſpiritualia & in hoc conſiſtit eorum ſocietas. Et propterea dicit ſi qua communio inter nos eſt ſpiritus: hoc eſt ſpiritualis gratiæ, prouenientis in nobis ab vno communi ſpiritu Chriſti capitis noſtri vegetãtis nos. [Si qua viſcera miſerationis] pro, ſi quis viſcera & miſerationes Et ſunt nominatiui caſus viſcera & miſerationes. Et eſt ſenſus. ſi quis eſt ita affectus vt non qualitercunque, ſed & intus ſit ad ſimilitudinem viſcerum, & extra ad ſimilitudinem miſerationum. quarta ſiquidem conditio ſpiritualis ſocietatis deſcribitur penes effectum internum & externum ad condolendum. Et ſi diligenter

ligenter perſpexeris,prima & quarta conditio ſociorũ reſpicit mala. conſolatio quidem præterita viſcera vero & miſeratio præſentia, mediæ autem reſpiciunt bonum delectationis & rei. Et omnes offeruntur per modum adiurationis. [Implete gaudium meum.] Huc tendũt omnes dictæ adiurationes. propoſuerat ſuperius quòd cum gaudio orationem faciebat ſuper communicatione Philippẽſium. & propterea modo dicit, *implete* inchoatum gaudium meum. [Vt idem ſapiatis.] pro, ſentiatis Incipit explicare monita. Primum quod petit, ad intellectum pertinet: videlicet idem ſentire, proculdubio mente. Et eſt ſermo de ſpectantibus ad Euangelicam veritatem: vt non diuerſa ſentiant ſed idem. [Eandem charitatem habentes.] Quemadmodum in intellectu monet ſentire idem, ita in voluntate monet diligere idem. hoc eſt enim eandem dilectionem habere, vt conueniant & in eodem intellecto & in eodem dilecto. Vnum ſiquidem & idem iubemur credere & amare. nec eſt diuerſa veritas euangelica ſentienda à diuerſis Chriſtianis, nec eſt diuerſa res diligenda à diuerſis Chriſtianis, ſed vna & eadem ſcilicet deus propter ſe &c. [Vnanimes idipſum.] pro,idem, [ſeruientes.] Tertium quod monet,ad actionem moralem ſpectat. & complectitur in eo vtrunque & quod eſt affectus,dicendo vnanimes: & quod eſt rationis,dicendo idem ſentientes. Exigit vt in actione conueniant, concordent & animi vnitate & intelligentia vnius & eiuſdem. oportet enim in actionibus eos qui ſunt ſocij & concordare animo, & rationibus tandem reſoluere ſe in idem. [Nihil per cõtentionem neque, pro,aut, [per inanem gloriam.] Tribus affirmationibus adiungit duas negationes eorum quæ ſolent perturbare cõmunem vnitatem in tribus affirmationibus exactã. Tam ſiquidem contentio exterior quàm appetitus inanis gloriæ interior conſueuit vel vnitatem impedire concluſionis communis vel ſaltem modum concludendi conturbare [Sed in humilitate ſuperiores ſibiinuicem arbitrantes] pro, ſed humilitatem alij alios exiſtimãtes ſuperiores ſeipſis. Et eſt ſermo de humilitate, vt eſt virtus animi oppoſita ſuperbiæ. & directè ſubiungitur aduerſatiue ad radicem inanis gloriæ. Eſt autem humilitatis actus exiſtimare alios ſuperiores. pro quãto in quodlibet eſt aliquid quo mihi præſtat. in quolibet enim Chriſtiano eſt Chriſtus ſaltem, ſecundũ quẽ quilibet Chriſtianus eſt ſuperior me abſolute. Et nihilominus in quolibet eſt aliquid vel ingenij vel virtutis quo mihi præſtat carenti illo bono [Non quæ ſua ſunt ſinguli.] pro, quiſque, [conſiderãtes. ſed & ea.] pro, ſed & quiſque, [quę aliorũ.] Duo monet. Alterũ, humilitatis,

humilitatis, exiſtimare alios ſuperiores. Alterum dilectionis. quod eſt vt quiſque non conſideret propria ſed aliena ¶ Et hæc particula ſi formaliter de conſideratione intelligatur vt ſonat, non continet nouam monitionem, ſed rationem reddit anterioris. ratio ſiquidem exiſtimandi quemlibet ſuperiorem, eſt quòd quiſque non conſideret propria bona ſed aliena. ſic enim vere exiſtimabit quẽlibet ſuperiorem ſe. Si autem conſideratio pro cura intelligitur, ſic vt prius expoſuimus, nouam continet monitionem charitatis. vt quiſque non curet propria ſed aliena. hoc eſt vt communia propriis anteponat, vt ſpiritualia aliorũ præponat corporalibus propriis, vt quæ ſunt ſalutis animarũ aliorum præponat iis quæ ſunt proprię dignitatis. Vterque ſenſus congruit ſubiunctis [Hoc enim ſentite.] pro, ſentiat, [in vobis.] Tertia perſona refertur ad relatiuũ quiſque. hoc enim ſentiat quiſque in vobis. Rationẽ vtriuſque monitionis (ſcilicet humilitatis & dilectionis) reddit ab exemplo Ieſu Chriſti. [Quod & in Chriſto Ieſu.] ſupple fuit. [Qui quũ in forma dei eſſet,] Nota eſſet quoniam eſſe in forma dei, eſt eſſe deum. forma ſiquidem dei non diſtinguitur à deo: immò omnino idem eſt quod deus, quum deus ſit actus purus. De Ieſu Chriſto loquitur qui eſt verus homo. & de eo clarè dicit, quũ in forma dei eſſet: ſignificans naturam eius diuinam antequam haberet humanam. [Non rapinam arbitratus eſt, eſſe ſe æqualem deo] AEqualitatem Ieſu Chriſti ad deum antequam aſſumeret naturam humanam, explicat non eſſe rapinam. In quo manifeſtè confirmatur Chriſtiana fides de diuinitate Chriſti, de æqualitate Chriſti ad deum. Si enim non fuiſſet verus deus, rapina procul dubio fuiſſet æqualitas eius ad deum. Arrianus ergo error manifeſtè hic confutatur. Aſſertio autem talis arbitrij affertur in propoſito à Paulo, ad oſtendendum cauſam exinanitionis ipſius filij dei. intendit enim quòd non propterea fecit ſe minorem deo, eo quòd arbitraretur rapinam æqualitatem ſui ad deum: ſed quũ ſciret quòd abſque rapina eſſet æqualis deo, fecit ſe minorem deo. Hoc enim ſubiũgit. [Sed ſemetipſum exinaniuit formã ſerui accipiens.] euacuauit ſemetipſum puritate æqualitatis ad deum accipiendo formam ſerui, quum eſſet æqualis deo ſimpliciter & abſolute; euacuauit ſe huiuſmodi puritate, faciendo ſe minorem accipiendo naturã ſerui. Vnde modo Chriſtus eſt æqualis & minor deo, qui prius erat ſimpliciter æqualis. Et hoc eſt quòd non conſiderauit quæ ſua ſunt ſed noſtra. Hoc eſt exemplum ſummæ humilitatis rariſsimos habens imitatores. Conſideramus enim quæ dignitatis & authoritatis noſtræ ſunt & tuemur illa: nec

vlla ratione flectimur vt ea quæ minuunt authoritatem noſtrã nobis inſeramus Nuſquam inuenitur Epiſcopus qui epiſcopus quũ ſit, minuat ſuum nomen & ſimiliter de quolibet alio principe, immò de quolibet alio homine in ſuo gradu diſcurre. [In ſimilitudinem hominum factus.] Dixerat in genere formam ſerui accipiens, ad explicandum quòd de æquali ad deum non ſolum fecit ſe minorem, ſed ſeruum. modo in ſpecie explicat cuius ſerui formam accepit, explicando hominum; ad differentiam angelorum Et dicit in ſimilitudinem hominum: quam attendit ſecundum qualitatem ſubſtantialem. ipſa coniunctio dictionum (dicendo in ſimilitudinem hominum) explicat. Et dicit factus: quia verè eſt factus in ſimilitudinem hominum; non ex humano ſemine; ſed diuina efficientia. [Et habitu.] pro, & figura, [inuentus vt homo] Similitudinem retulit ad animam; figuram verò ad corpus. Explicat ſiquidem vtrunque: & quòd eſt factus in animam ſimilem animabus aliorum hominum, & quòd eſt inuentus in corpore vt homo. figura ſiquidẽ propriè eſt rei quantæ quãtitate molis. Et quod dicit inuentus, experientiam ſignificat corporalium actionum & paſſionum comedendi, bibẽdi, laborandi, patiendi, & huiuſmodi. Dicit autẽ vt homo, expreſsiue ad exprimandũ corpus ſimile corporibus reliquorũ hominum. [Humiliauit ſemetipſum.] In hoc q deus factus eſt homo, deus filius patrem non ſolũ exiſtimauit ſed fecit maiorem ſe faciendo ſe minorem. In hoc autem quòd factus homo humiliauit ſemetipſum (ſub lege, ſub parentibus, ſub præſide Pilato) propenſioris humilitatis & dilectionis noſtræ fuit. [Factus obediens vſque ad mortẽ.] Obediẽtia primo reſpicit deũ: à quo mãdatũ acceperat, quatenus homo vt exequeretur myſteriũ redemptionis humanę prædicando, miracula faciendo, & tandem moriendo. Reſpicit nihilominus obedientia parentes quibus erat ſubditus in pueritia. Reſpicit Pilatũ: cui ſe ſubiecit, & ab eo excepit ſententiam mortis tanquam à ſuperiore. [Mortem autem crucis] Exaggerat obediẽtiã ex ignominioſa morte. [Propter quod & deus exaltauit illum.] Dictio interpretata exaltauit, plus ſignificat. nã ſignificat vehemẽter exaltauit: reſurrectione ad immortalẽ vitã, & exaltatione ſupra cœlos ad regnandum in dextera patris, vniuerſalique potentia ſuper totũ vniuerſum. Hæc enim meruit Chriſtus homo propter huiuſmodi obedientiã. [Et donauit illi nomẽ.] Non ſolũ exaltauit illũ in ſeipſo, ſed quo ad gloriam donauit illi nomẽ [Quod eſt ſuper omne nomẽ] Propriè ac formaliter loquiẽ nec opus eſt excipere deum. quoniã deus ſecundũ ſe caret nomine:

vtpote

vtpote innominalibus. Et propterea nomen Chriſto datum,ſimpliciter & abſolute eſt ſuper omne nomen quia eſt ſuper omne nominabile [Vt in nomine Ieſu.] vt intelligas quòd de Chriſto quatenus eſt homo loquitur,nomen propriũ eius quatenus homo explicat,dicendo Ieſu. Hoc enim nomen impoſitum ei fuit quum circuncisus eſt.[Omne genu flectatur.] pro, flectat,[cœleſtium.]Deficit,&, [terreſtriũ & infernorum.]pro,ſubterraneorũ Ordo literæ eſt omne cœleſtiũ & terreſtriũ & ſubterraneorum flectat genu: hoc eſt adoret ¶Vbi aduerte ex verbo ſubterraneorum ſolui quæſtionem de loco inferni. ex eo enim quòd ſubterranea deſcribuntur flectere genu, rationales creaturæ ſubterraneæ deſcribuntur. nam ſolius rationalis creaturæ eſt flectere genu in nomine Ieſu. [Et omnis lingua cõfiteatur quia]pro,ꝙ, [domin⁹ Ieſus Chriſt⁹ in gloria.]p,in gloriam,[eſt dei patris.]ſuperfluit eſt. abſque verbo loquitur Paulus:& dominum Ieſu Chriſti cõfitendum ab omni lingua proculdubio ſignificat. Eſt enim punctum faciendum poſt dominus.Omnis enim lingua confitebitur quòd Ieſus Chriſtus eſt dominus non horum vel illorum, non cœli aut terræ, ſed ſimpliciter & abſolute: dominus autem non ad æmulationem aut denigrationem dei patris, ſed ad gloriam dei patris Hæc autem adimplenda ſunt in futuro ſeculo. [Itaque charisſimi.] pro,dilecti, [mei.] Poſt exemplũ humilitatis & obedientiæ Chriſti, proſequitur monitionem inchoatam. Et quia iam ad humilitatem monuerat, modo ad obedientiam proſequendo hortatur. [Sicut ſemper obediſtis.]Et ab amore proprio (dicendo dilecti mei)& à præterita obedientia ipſorũ,eos allicit.[Nõ vt in præſentia mea tantũ,ſed multo magis nunc in abſentia mea.] Humilitatem & obedientiam in abſentia,maiorem exigit quàm olim in præſentia:vtpote vt non habeant rationem præſentiæ ſed incremẽti meritorum [Cum metu & tremore veſtram ſalutem operamini.]Metus internus,tremor externus eſt. Nec dicit obedite, ſed operamini veſtram ſalutem vt proprium ipſorum bonum ingerat: & non partitionem ipſi Paulo. Ratio autem metus & tremoris ſubiungitur, [Deus eſt enim qui operatur in vobis & velle & perficere.]pro,operari,[pro bona volũtate.]Ideo vobis neceſſarius eſt tam metus quam tremor quũ operamini quæ ſunt propriæ ſalutis ſpiritualis, quia nec velle nec operari in veſtris conſiſtit viribus: ſed deus eſt qui gratuita volũtate ſua bona erga vos, operatur in vobis tã velle intus quàm operari extra. Propterea ſiquidem timendum ac tremẽdum eſt ne ſubtrahat deus operationem ſuã qua in vobis hæc operatur. [Omnia

autem

autem facite.] Poſtquàm proſequutus eſt monitionem humilitatis, proſequitur modo monitionem illam, nihil per contentionem aut inanem gloriam. Et quo ad contentionem dicit. [Sine murmurationibus & hæſitationibus.] pro, diſceptationibus Contentionum ſiquidem hæ duæ partes ſunt. Vacant enim contentioſi diſceptationibus & murmurant ſubdetrahendo. [Vt ſitis ſine querela.] hoc eſt vt ſitis tales quòd nullus de vobis conqueri poſsit, vt non detis occaſionem aliis vt conquerantur de vobis. [Et ſimplices] pro, & ſynceri, [filij dei] hoc eſt filij dei puri conuerſantes cum puritate cordis Puros enim decet eſſe dei filios adoptiuos: vtpote ſimiles patri qui eſt puriſsimus. [Sine reprehenſione.] pro, irreprehenſibiles. Conſidera prudens lector hæc tria, & confer cum contentione & perſpicies quàm ante Paulus hæc colligat, vt ſint quo ad veritatem puri, quo ad mores irreprehenſibiles, quo ad proximos ne dent occaſionem quærelæ. Horũ enim oppoſita familiaria ſunt contentioſis, diſceptantibus & murmurantibus. [In medio nationis prauæ & peruerſæ] pro, diſtortæ. Tanto magis ſtudendum eſt vobis vt tales vos exhibeatis quanto eſtis in medio nationis tum prauæ tum diſtortæ, omnia veſtra facile interpretãtis tortuoſe aut praue. [Inter quos lucetis ſicut luminaria in mundo.] Propter illã particulam aut per inanem gloriam, explicat eorum gloriam veram in medio Gentilium ad ſimilitudinem ſolis & lunæ in mundo: vt ex ipſa ſimilitudine longe alienos (in excelſo tamen) à Gentilibus deſcriberet, quemadmodum luminaria mundi aliena ſunt ab immunditiis mundi. [Verbum vitæ continentes.] Vnde lucent explicat: ex eo ſcilicet quòd retinent verbum vitæ in ſeipſis, in ſuis moribus & actionibus. [Ad gloriam meam.] pro, ad gloriationem mihi, [in diem Chriſti.] Calcaria addit Philippenſibus vt retineant verbum vitæ, vt luceant inter Gentiles ſicut luminaria in mundo. Calcaria inquam ex proprio ipſius Pauli bono: ſignificando quòd veſtrum lucere non ſolum eſt veſtrum bonum, ſed erit mihi ad gloriationem in diem Chriſti, quo Chriſtus iudicabit & examinabit merita. Et explicando rationem gloriationis propriæ ſubiungit [Quia] pro, quòd, [non in vacuum concurri.] curſu prædicationis [Neque in vacuum laboraui.] Labores aſſumendo in euangelio: ratio meæ gloriationis erit fructus in vobis. Quemadmodum agricola gloriatur in fructibus & in vacuum ſe laboraſſe diceret ſi non ſequutus fuiſſet fructus, ita Paulus dicit Philippenſibus quòd vos lucentes eritis mihi materia gloriationis, non mundanæ ſed in diem Chriſti. [Sed & ſi æmulor,] pro, immolor,

molor,[ſupra ſacrificiũ & obſequium.]pro,ſuper oblatione & ſacrificio,[fidei veſtræ,gaudeo & cõgratulor.] pro,congaudeo,[omnibus vobis.] Duo inducit ſacrificia alterũ immolatiõis ſuimet, alterũ oblationis fidei Philippenſiũ.& illud ſuper hoc: intẽdens q̃ in hoc quòd Philippenſes ſacrificant & offerunt fidem ſuam deo, immolatur quoque ipſe Paulus deo. Et vere ſic erat quoniam fides Philippenſium ex Pauli prædicatione erat ac per hoc in hoc quòd merita opera, afflictioneſque Philippenſium per modum ſacrificij offerebantur deo, offerebatur ſimul deo prædicatio Paulina tãquàm ſuper illorum ſacrificiũ poſita,quemadmodũ doctrina præceptoris ſuper diſcipulorum ſcientiam poſita relucet. Quum dixiſſet itaque gloriationem ſuam futuram de hoc quòd non in vacuũ cucurrit ac laborauit, ſubiungit cum triplici coniunctione: ſed & ſi. & prima quidem aduerſatiue refertur ad non in vacuum, ſed ad hæc duo ſacrificia. Secunda accumulatiue iungit ſacrificiũ propriæ immolationis ſacrificio fide veſtræ. Tertia conditionalis ad perſeuerantiam Philippenſium ſpectat induendo & retinendo verbum vitæ quod ab ipſo Paulo acceperant. non enim aliter iungeretur ſacrificium ſacrificio, vt patet. Dicit itaque non ſolum gloriabor de meritis veſtris, eo quòd non fruſtra laboraui, ſed ſi in hoc perſeuraueritis etiã immolor ego meritis prædicationis meę ſupperpoſitæ oblationi non qualicunque, ſed per modum ſacrificij fidei veſtræ,& in ſeipſa & in operibus & in afflictionibus pro Chriſto & in rebus ſic ſe habentibus, gaudeo mihi & cõgaudeo omnibus vobis. Materia ſiquidẽ cõmunis mihi & vobis eſt gaudij [Idipſum.]pro,ididẽ,[autẽ & vos gaudete & cõgratulamini.]pro,cõgaudete,[mihi.] Mutuũ debet eſſe gaudere & cõgaudere: eo quòd cõmunis eſt materia, cõmune eſt ſacrificium. [Spero autem in domino Ieſu Timotheũ,me cito mittere ad vos.] Dixerat nõ quæ ſua ſunt quiſque conſiderantes ſed quæ aliorum. vt doctrinam diſcant ab exemplo,incipit exequi opus doctrinæ huius,conſiderando quę Philippenſium ſunt: ac poſtponendo propria commoda, priuando ſe Timotheo propter eos.[Vt & ego bono animo ſim cognitis quæ circa vos ſunt.] Anxietatem proprij animi de iis quæ apud Philippenſes erant, adiungit pro altera cauſa mittendi Timotheum vt vndique cognoſcãt magnitudinem affectus eius erga ipſos. [Neminem enim habeo tam vnanimem]Superfluit tã·[qui ſyncera affectione pro vobis ſolicitus ſit.] Non inuenio interpretes concordes circa aduerbiũ interpretatũ ſyncera affectione. alij enim interpretantur ſyncere, alij ingenue ſeu peculiariter, alij verę ſeu

Germane

Germane. ¶Quod autem dicitur pro vobis ſolicitus ſit, communiter interpretatur veſtra curabit. Non dicit Paulus neminem enim habeo vnanimem niſi Timotheum: ſed dicit neminem enim habeo vnanimem qui ingenue ſeu vere &c. veſtra curabit. Cum hac enim veritate ſtat quòd multos alios haberet vnanimes ſed non in hoc officio curandi Philippenſia peculiariter niſi Timotheum. [Omnes enim quæ ſua ſunt quærunt non quæ ſunt Ieſu Chriſti.] Superfluit vtrobique dictio ſunt, liberam reliquit Paulus facultatem exponendi ſunt vel ſint. Per hæc verba, penuria apud Paulum perfectorum diſcipulorum inſinuatur. nam particula hæc vt ratio præcedentis affertur: vt teſtatur coniunctio enim, dicendo omnes enim. Nec dicit amant ſed quærunt: ne intelligas ſignificari amorem præferentem propria iis quæ Ieſu Chriſti (huiuſmodi enim amor eſſet peccatum mortale) ſed amorem quærentem propria commoda & non quærentem incrementa Ieſu Chriſti. Huiuſmodi ſiquidem ſtudium eſt ſtudium imperfectorum: quia non ſtudent ad quærendum augmenta meritorum in aliis, ſed ſat eſt eis manere in propriis. [Experimentum autem eius.] ſcilicet Timothei. [Cognoſcite,] ſeu cognoſcitis: [quia ſicut patri.] pro, cum patre. [filius mecum ſeruiuit in euāgelio.] Commendat Timotheum ab experto ſeruitio non in re quacunque, ſed in euangelio, & hoc ſecum: nec qualitercunque ſecum, ſed tanquam filius cum patre. vt ex tot conditionibus cognoſcant magnitudinem beneficij mittendo Timotheum. [Hunc igitur ſpero me mittere ad vos, mox vt videro quæ circa me ſunt.] Superfluit ſunt. Dixerat ſe cito miſſurum Timotheum, explicat modo illud cito fore confeſtim vt viderit terminum eorum quæ circa ipſum geruntur: hoc eſt terminum perſecutionis motæ à iudæis aduerſus eum, propter quam adhuc detinebatur vinctus. [Confido autem in domino quoniam.] pro, quòd, [& ipſe veniam ad vos cito.] Superfluit ad vos: quanuis ſubintelligatur. Libertatem à vinculis confidit futuram eſſe cito vt & ipſe ire etiam liber poſsit ad Philippenſes. ad declarandum ſiquidem ſperatum celerem exitum libertatis, ſubiunxit hæc verba. nam ſuperius dixerat ſe ad illos iturum. [Neceſſarium autem exiſtimaui.] interim quòd Timotheus venire poſsit [Epaphroditum fratrem] hoc eſt Chriſtianum. [Et cooperatorem.] in euangelio. [Et cōmilitonem meum.] aduerſus hoſtes euangelij. [Veſtrum autem apoſtolum.] hoc eſt veſtrum ad me nuncium, à vobis ad me miſſum [Et miniſtrum neceſsitatis meæ.] hoc eſt miniſtrum ad ſubueniendum

indigentiæ meæ. Miniſtrauerat ſiquidem iſte nomine Philippenſium neceſſaria Paulo [Mittere ad vos.] Et rationē ſubdit (Quādoquidē omnes vos deſiderabat.] ſubaudi viſere [Et mœſt⁹ erat.] Ecce altera ratio. [Propterea quod audieratis illum infirmatum.] AEgre ferebat iſte quòd Philippenſes mœſti anxiique eſſent de ipſius ægritudine. Vnde tam deſiderium quam mœſtitia amoris erat erga illos. [Nam & infirmatus eſt vſque ad mortē.] pro, prope mortem: [ſed deus miſertus eſt eius.] donando ei ſanitatem. [Non ſolum autem eius, verumetiam & mei, ne triſtitiam ſuper triſtitiā haberē.] Sententia clara eſt. [Feſtinantius.] pro, diligentius, [ergo miſi illum, vt viſo eo, iterum gaudeatis] præſentia illius. Et ego ſine triſtitia.] pro, minus triſtis, [ſim.] qui modo triſtior intelligens vos mœſtos & anxios eſſe. [Excipite itaque illum cū omni gaudio in domino.] nō cum gaudio ſeculari [Et eiuſmodi cū honore habetote.] Nō ſolū ipſum Epaphroditum, ſed omnes ei ſimiles habetote in honore. Penes quid autem attendatur eiuſdem modi, ſubiungit declarando perfectionem iſtius [Quoniā propter opus Chriſti vſque ad mortem acceſsit.] pro, appropinquauit. Cauſam explicat ęgritudinis prope mortem, fuiſſe opus Chriſti: hoc eſt inſiſtere miniſterio neceſſario mihi agenti ea quæ Chriſti ſunt. hoc enim appellat Paulus opus Chriſti Et ne putaretur quòd pręter intentionem incurrerit ægritudinem ſubiungit [Tradens animam ſuam.] Superfluit ſuam Et dictio interpretata tradens, plus ſignificat nam ſignificat ſponte tradens animam hoc eſt ſponte ponens vitam. [Vt impleret id quod ex vobis deerat erga meū obſequiū] Videbat Epaphronditus periculum ſuæ ægritudinis: ſed vt ſuppleret vices Philippenſium erga obſequium Pauli, ſponte expoſuit ſe periculo vitæ propter opus Chriſti, tum quod exercebat Paulus, tum quòd ipſum officium miniſtrandi eſt opus Chriſti. Tales ergo iubet Paulus honorari.

CAPVT III.

E cętero.] pro, quod ſupereſt, [fratres mei gaudete in domino.] Tractaturus illam particulam in principio propoſitā ſuper cōmunicatione veſtra in euāgelio à prima die vſque nūc, incipit à gaudio. Quādoquidem materia gaudij eſt perſeuerantia in euangelio à prima die vſque nunc. Et intendit huiuſmodi communicationem tractare iterata monitione vt caueant à pſeudapoſtolis ſtudentibus euangelio inſerere neceſsitatem legalium: & præcipue circuncisionis. [Eadem vobis ſcribere] quæ oretenus docui.

D

[Mihi

[Mihi quidem non pigrum,vobis autem neceſſarium.]pro,ſecurum ſubaudi eſt,Perſeuerabant ſiquidem Philippenſes in puritate euangelij Et propterea non ad reſurgendum à caſu ſed ad tutelam ſtatus in quo erant,mouentur de legalibus. [Videte canes.] Pſeudapoſtolos nominat canes:eo quòd ad ſimilitudinem canum latrabant aduerſus Paulum.[Videte malos operarios.] Eos quos quo ad verba deſcripſit canes, quo ad facta deſcribit malos operarios. Operarios quidem, quoniam officium operariorum exercebant prædicando: Malos autem, quoniam malis moribus,malis operibus officium illud exercebant. [Videte conciſionem]Circunciſionem appellat conciſionem, quia vana erat & nihil aliud quàm carnis conciſio.ac per hoc non mœrebatur dici circũciſio nõ vane data Abrahæ. ❡[Et ab hoc vltimo incipiens proſequi hæc tria propoſita,ſubiungit.[Nos enim ſumus circunciſio.]Cauete à cõciſione carnali,quia nos Chriſtiani ſumus circunciſio vera. [Qui ſpiritu ſeruimus deo.]pro,qui ſpiritu dei ſeruimus.Nos qui ſpiritu dei ſeruimus,ſumus circunciſio, id eſt ſemen Abrahæ cui circunciſio promiſſa eſt hæreditatis.Ex eo enim quòd ſpiritu dei agitur ſeruitium noſtrum,docet Paulus quòd nos ſumus ille populus circunciſionis cui tot promiſſa ſunt in lege & prophetis. Spiritus ſiquidem non mentitur. [Et gloriamur in Chriſto Ieſu]Non ſolum ſpiritu dei ſeruimus ſed & gloriamur in Ieſu Meſia redemptore & patre noui ſeculi .vt ex vtroque (ſcilicet ex ſpiritu dei & ex Meſia) appareat manifeſte quòd nos Chriſtiani ſumus circunciſio [Et non in carne fidutiam habentes.] E regione ſpiritus dei & Ieſu Chriſti,locat fidutiam in carne: hoc eſt in carnali circunciſione.[Quanquam & ego habeam confidentiam] Deficit &, [in carne] Per locum á ſeipſo, cautiores reddit Philippenſes circa legalia. Manifeſtat ſiquidem quòd ipſemet in legalibus natus & conuerſatus, multis fultus prærogatiuis, legalia omnia abiecit propter Chriſtum: vt ab eius exemplo videant Philippenſes qui nunquàm fuerunt ſub lege, non eſſe eis ſubeundam ſeruitutem legis Dicit ergo quòd nos Chriſtiani non habemus confidentiam in carnali circunciſione, quanquàm ego perſonaliter habeã etiam in carne mea confidentiam. hoc eſt confidentiæ materiam, circunciſionem ſcilicet. [Si quis alius videtur confidere in carne.] hoc eſt in carnali circunciſione. de pſeudapoſtolis loquitur. [Ego magis.] Supple confidere poſſum in carnali circunciſione. Et rationem quare ego magis, ſubiungit. [Circunciſus octauo die.] pro, circunciſio octaui diei. Circunciſionem in ab-

ſtracto dicit ſe,ad ſignificandum omni ex parte ſub circunciſione fuiſſe. Et propterea explicat octaui diei. quæ fuit primaria inſtitutio circunciſionis infantum,ſecundum quam circunciſus eſt Iſaac octauo die [Ex genere Iſrael.]Nominatiui caſus eſt Iſrael. Quemadmodum dixit ſe circunciſionem,ita modo dicit Iſrael ex genere non ex admixtione:quemadmodum proſelyti erant Iſraelitæ. [De tribu Beniamin.] in qua erat Hieruſalem ciuitas regia & diuini cultus. [Hebræus ex Hebræis.]non ex Samaritis, non ex admixtis parentibus , ſed ex parentibus Hebræis,vnde Abraham originem duxit. [Secundum legem Phariſæus.] hoc eſt ſecundum ſectam Phariſæus.de quorum ſecta in euangelijs diximus. Erat enim ſecta politica,præcipua inter Iudæos. Dico autem Politica ad differentiam ſectæ Eſſæorum. quoniam illa non erat Politica : vtpote ſine coniugio more monachorum. [Secundum æmulationem.]paternarum traditionum [Perſequens eccleſiamdei.] vt patet Actuum 8 &.9.[Secundum iuſtitiam quæ in lege eſt conuerſatus.] pro,factus [ſine querela.]Intellige ſine querela paſsiue : hoc eſt factus vt nullus conquereretur de me. Vbi bene nota quòd non dicit ſecundum iuſtitiam quæ in lege eſt factus ſine peccato (quoniam ipſemet ad Epheſios ſecundo dixit in quibus delictis & peccatis,& nos omnes aliquando conuerſati ſumus in deſiderijs carnis noſtræ facientes voluntates carnis & cogitationum) ſed dicit ſine querela : ad ſignificandum quòd licet peccauerit, non tamen peccauit ſic quòd alij quærerentur de ipſo ſecundum legalem iuſtitiam. [Sed quæ mihi fuerunt lucra]in ſtatu legali. [Hæc arbitratus ſum propter Chriſtum detrimento.]pro,detrimentum.Seruare ſiquidem legalia fuerat olim Paulo lucrum,quæ poſtmodum reputauit propter Chriſtum eſſe damnum vtpote impedientia libertatem euangelicam. [Veruntamen & exiſtimo omnia.] non ſolum exiſtimaui,ſed & in præſenti exiſtimo omnia legalia. [Detrimentum eſſe propter eminentem ſcientiam.] pro,eminentiam cognitionis,[Ieſu Chriſti domini mei.]Tãta eſt eminentia cognitionis qua cognoſcitur Ieſus Chriſtus dominus meus,vt propter illã ſeruandam & propagandam omnia legalia exiſtimem eſſe damnum: vtpote nocentia puræ notitiæ Ieſu Chriſti [Propter quem omnia detrimentum feci.] Dixerat arbitratus ſum omnia detrimentum. modo quod plus eſt dicit, omnia feci detrimentum: quanto plus eſt feciſſe quàm reputaſſe.[Et arbitror vt ſtercora,] Deficit eſſe. Et ſuperfluit vt. Dixerat exiſtimo omnia detrimentum eſſe , modo vilipendens dicit & arbitror ſtercora eſſe : vt non ſolum damnum,

ſed

ſed etiam fœtida eſſe explicet [Vt Chriſtum lucrifaciam.] Dixit propter quem Chriſtum,& adiungit vt Chriſtum lucrifaciam: ad ſignificandum vtrunque amorem amicitiæ quidem dicendo propter quem: concupiſcentiæ vero dicendo vt lucrifaciam. [Vt & inueniar in illo.] Superfluit vt. Non ſolum vt Chriſtum mihi lucrer, ſed vt & ego inueniar in Chriſto, ſic videlicet. [Non habens meā iuſtitiam quæ ex lege eſt.] Ordo literæ eſt: non habēs meam quæ ex lege eſt iuſtitiam Deſcribitur ſiquidem iuſtitia ex proprijs viribus hominis, tum per pronomen meam quo ſignificatur propria homini ex proprijs viribus: tum ex præcepto legis ſcriptę: ad ſignificandum iuſtitiam legis non excedere humanas vires [Sed illam quæ ex fide eſt Chriſti Ieſu, quæ ex deo eſt iuſtitia.] pro, iuſtitiam, [in fide.] E regione iuſtitiæ propriæ & legis aduerſatiue locat iuſtitiam quæ eſt ex fide Chriſti Ieſu, quæue eſt ex deo in fide. Iuſtitia legis ac propria obſeruatio eſt mandatorum legis: iuſtitia autem fidei remiſsio eſt peccatorum. Et hæc dicitur ex fide Chriſti Ieſu crediti & dicitur ex deo in fide, ad differentiam iuſtitiæ legalis, quæ eſt quidem ex deo ſed in opere. Hæc eſt enim iuſtitia quæ imputata eſt Abrahæ à deo in fide ipſius. Vbi apparet quòd iuſtitia hæc non eſt iuſtitia mea, ſed fidei. nec eſt ex lege, ſed ex Chriſto Ieſu credito. [Ad cognoſcendum illum] Inueniar inquam iuſtus ex fide ad cognoſcendum illum, Ieſum Chriſtum. Cognoſcere ſiquidem illum eſt cognoſcere diuinitatem & humanitatem eius, & reliqua ſpectantia ad vtranque naturam. [Et virtutem.] pro, potentiam [reſurrectionis eius.] Non ſolum ad cognoſcēdum illum ſecundum ſe, ſed etiam ad cognoſcendum potentiam reſurrectionis eius, ad reſuſcitandum omnes ſecundum corpus, & ad viuificandū animas, immò ad inſtaurandum omnia cœleſtia & terreſtria [Et ſocietatem.] pro, communionem, [paſsionum illius] Ad cognoſcendum tertio communicationem afflictionum Chriſti quantę ſit gratiæ, quanti ſit meriti. Modus autem cognoſcendi, ex hoc vltimo ſubiungitur. [Configuratus morti eius.] Huc vſque pendet verbum vt inueniar in illo non habens, & cætera configuratus morti eius. Acſi apertius dixiſſet, ad cognoſcendum communionem paſsionum illius, non cognitione ſpeculatiua, ſed experientia ſed imitatione mortis illius. Affligi ſiquidem pro Chriſto, eſt configurari ſeu conformari morti Chriſti. [Si quo modo occurram.] pro, pertingam, [ad reſurrectionem quæ eſt ex mortuis.] pro, ad reſurrectionem mortuorum. Pertingere ad reſurrectionem mortuorum non eſt reſuſcitari commune omnibus, nec

eſt reſuſcitari glorioſum quod erit commune omnibus mortuis dectis: ſed eſt etiam ex proprijs meritis reſuſcitari glorioſum, quòd & excludit pœnas medias inter mortem & reſurrectionem, & ponit in homine meritum, non ſolum gloriæ animæ, ſed etiam gloriæ corporis. Et quia hoc eſt valde arduum, ideo dicit, ſi quo modo pertingam. Paucorum ſiquidem eſt hoc pertingere. Et inſinuat per hoc quòd ipſa configuratio morti Chriſti eſt via ad huiuſmodi pertractionem. Et quoniam huiuſmodi pertingere valde perfectorum eſt, ne Philippenſes intelligerent per hoc Paulum ſe profiteri perfectum, ſubiungit. [Nō quòd iam acceperim.] De beatitudine corporis dixerat ſi quo modo pertingam ad reſurrectionem mortuorum. de beatitudine autem animæ dicit non quòd iam acceperim. Quod videtur intelligendum non de ipſa beatitudine in ſeipſa, ſed in termino meriti. & eſt ſenſus, nō quòd iam acceperim terminum meriti beatitudinis animæ. Et directe reſpondet ſtudio merendi gloriam corporis: non ideo intelligatis me ſtudere ſi quo modo pertingam ad reſurrectionem quoniam iam acceperim terminum merendi beatitudinem animæ, non hinc prouenit ſtudium illud [Aut perfectius ſim.] Perfectus eſt cui nihil deeſt de requiſitis ad eius integritatem. Studeo pertingere ad reſurrectionem mortuorum, non quòd acceperim terminū meriti beatitudinis animæ, nec quòd habeam iam omnia requiſita ad perfectionem meæ animæ. hæc enim duo excludit: quia ex his duobus exiſtimari poterat prouenire ſtudium Pauli ad merendum gloriam corporis. ¶ Et hinc incipit Paulus inſerere tractatum illius particulæ in principio epiſtolæ propoſitæ, ſuaſum habēs quòd qui cœpit in vobis opus bonum perficiet vſque in diem Chriſti Ieſu. ab hinc enim orditur tractatum de modo proficiendi meritis in via Chriſti. [Sequor autem.] E regione ad vtrūque dicit ſequor autem. ſignificans ſe viam proſequi perfectionis & ad terminū ire. [Si quo modo comprehendam.] Quemadmodum dixerat de gloria corporis, ſi quo modo pertingam ad reſurrectionem, & cæ. ita modo dicit de gloria animæ ſi quo modo comprehendam: difficultatem & arduitatem perueniendi ad animæ gloriam ſignificans. Et eſt ſermo de comprehenſione non vt opponitur aſſequutioni, ſed vt opponitur inſequutioni. quod nihil aliud eſt quàm pertingere ad terminum viæ perfectionis.

¶ Vtitur autem comprehenſionis nomine alludendo ad ſequor. Inſequimur enim aliquem vt apprehendamus illum. Et Paulus ſequitur perfectionis viam vt apprehendat illius terminum. Et dicit

cit comprehendam, abſtrahendo ab vtroque ſtatu, tum viæ tum patriæ hoc eſt non explicando comprehenſionem (id eſt terminũ viæ perfectionis) anim via huius vitę an in patria primum ſit. [In quo & comprehenſus ſum à Chriſto Ieſu] hoc eſt qua ratione ego à Chriſto Ieſu ſum comprehenſus: hoc eſt vt comprehendam ſecundum animam ſecundum quam ego comprehenſus ſum à Chriſto, vt comprehendam per gratiam per quam & ego comprehenſus ſum à Chriſto, vt comprehendam fœliciter prout fœliciter comprehenſus ſum à Chriſto, & demum vt viciſsitudinem reddam comprehendendo quoniam ad hoc comprehenſus ſum à Chriſto Acſi apertius dixiſſet, vt eadem ratione comprehendam proculdubio deum vt terminum viæ perfectionis qua & ego comprehenſus ſum à Chriſto Ieſu. Fuit enim velut cõprehenſus à Chriſto, quum conuerſus fuit in anima per gratiam fœliciter, ad hoc vt ipſe Paulus ſequendo perfectionis viam comprehenderet deum terminum perfectionis [Fratres ego me non arbitror.] Legẽdum eſt. [Ego nondum me arbitror comprehendiſſe.] Quia hactenus non explicauerat an terminus perfectionis eſſet comprehendendus in ſtatu viæ vel reſeruaretur comprehendendus in patria, ſed tantum ſe ſequi vt illum comprehendat, declarat modo quòd non ſolum hactenus non comprehendit illum, ſed nec comprehẽſurus eſt durante hac vita: ſed comprehenſio reſeruatur vbi eſt præmium ſupernæ vocationis Minus dicit & ad plus tendit dicendo ego nondum me arbitror comprehendiſſe, quoniam intendit non ſolum nondum, ſed nec durante dum præſentis vitæ, quod explicat in ſubiunctis verbis. Et eſt ſermo vt dictum eſt de comprehenſione hoc eſt aſſequutione termini viæ perfectionis. Ego nondum me arbitror comprehendiſſe: hoc eſt ad terminum perfectionis perueniſſe. Alludit enim ad peruentionem inſequentium qui tunc arbitrantur ſe comprehendiſſe quum peruenerunt ad terminum. [Vnum autem.] Hebræo more ſine verbo ſubſtantiuo loquitur. Et intendit quòd ſumma ſuæ viæ conſiſtit in vno: videlicet. [Quæ quidẽ retro ſunt obliuiſcens, ad ea vero quæ ſunt priora.] pro, ante, [tendens meipſum ad deſtinatum.] pro, ſecundum ſcopũ, [perſequor] (ſeu proſequor) [ad brauium ſupernæ vocationis dei in Chriſto Ieſu] Ad ſimilitudinem tendentium ad certum ſignũ deſcribit ſe ire per viam perfectionis ad terminum qui eſt prẹmiũ patriæ cœleſtis. ¶ In qua ſimilitudine more properantis ad certũ ſignum deſcribit primum obliuionem eorum quę retro ſunt Properans ſiquidem ad certum ſignũ, ad modũ obliuiſcentis tranſactæ

viæ

viæ ſe habet dum non ponderat quãtum viæ poſt ſe relinquat, ſed quantum ſupereſt ſibi peragendum Similiter in via perfectionis præterita merita non penſat continue proficiens: ſed ſemper quaſi inchoans, conſiderat quod ſupereſt agendum. Et propterea dicit quæ retro ſunt obliuiſcens hoc eſt ad ſimilitudinem obliuiſcẽtis non ponderans ¶ Et adiungit ſecundum ad ea quæ ſunt ante (hoc eſt ad ea quæ ſuperſunt agenda) extendens meipſum, & conſideratione & affectu & factis, quemadmodum properans corporaliter extendit ſeipſum paſſibus ad ea quæ ante ſunt. Et adiungit tertium dicendo ſecundum ſcopum proſequor hoc eſt ſecundum determinatum ſignum iter continuo Et quid ſit ille ſcopus explicat, dicendo ad brauium ſupernæ vocationis dei: hoc eſt ad præmium ſupernum ad quod vocat deus in Chriſto Ieſu Per Chriſtũ enim & in Chriſti imitatione vocat deus homines ad supernũ præmium [Quicunque ergo perfecti ſumus, hoc ſentiamus.] Inſtruit Philippenſes in ſtatu perfectionis vt quantumcunque perfecti ſint ſentiant hoc (ſcilicet quòd eundum eſt more properantium ſecundum ſcopum) obliuiſcendo acta, & extendẽdo ſemper ſe ad agenda. ¶ Ex hoc textu clare habes quòd non ſolum incipientes & proficientes, ſed perfecti quicunque in hac vita nunquam perueniunt ad terminum meriti: ſed ſemper poſſunt amplius mereri. [Et ſi quid aliter ſapitis] pro, ſentitis, Non dicit & ſi quid aliud, ſed ſi quid aliter: ſignificans non perfectos. Vnde & in prima perſona dixerat, quicunque ergo perfecti ſumus hoc ſentiamus. In ſecunda vero perſona ſubiungit, & ſi quid aliter ſentitis hoc eſt & ſi quid aliter quàm perfecti ſentitis. Non perfecti ſiquidem aliter ſentiunt id quod de perfectione ſentiunt quàm perfecti quoniam modus ſentiendi proprius perfectis non communicatur non perfectis. Alio ſiquidem modo guſtat perfectus ea quæ perfectionis ſunt, & aliter non perfectus, ſicut aliter experitur quæ vtilitatis ſunt vir, & aliter adoleſcens, & aliter puer. [Et hoc vobis deus reuelabit.] Ex eo quòd reuelabit in futuro dicit pronomen hoc non demonſtrat illud quid quod dictum eſt & ſi quid: ſed demonſtrat demonſtratum per idem pronomen quum dictum eſt hoc ſentiamus. Vt ſit ſenſus quòd nos quidem perfecti hoc ſentiamus: vobis autem non perfectis qui aliter ſentitis etiam deus hoc vobis deteget proficientibus ad meliora. [Veruntamen ad quod peruenimus.] Dixerat non perfectis, & ſi quid aliter ſentitis, & hoc vobis deus reuelabit: ne pendente futura reuelatione non perfecti diuerteret ab identitate regulæ

&

& pacis ſubiungit aduerſatiue. Veruntamen ad quod peruenimus. [Vt idem ſapiamus & in eadem permaneamus regula] pro, eadem incedere regula, idẽ ſentire Mutilus eſt ſermo Hebręo more. Subintelligitur enim ſubſtantiuum verbum ſit. Appoſitiue ſiquidem explicando ad quod peruenimus dicit eadem incedere regula idem ſentire. Hoc eſt enim ad quod peruenimus Chriſtiani omnes . eadem incedere regula, fidei & morum, idem ſentire tam circa credenda quàm circa neceſſario agenda & vitanda hoc inquam ad quod peruenimus ſit. Præcipit ſiquidem identitatem fidei & morum ſaluam ſemper fore in omnibus , non obſtante quòd diuerſificentur ſtatus alijs exiſtentibus perfectis alijs proficientibus alijs incipientibus [Imitatores.] pro, coimitatores [mei eſtote fratres.] Tractata illa particula, videte, concifionem (cui inſeruit tractatum de perfectione) tractat illam, videte malos operarios. Nec ſufficit Paulo vt Philippenſes imitentur illum , ſed exigit ſimul vt concorditer imitentur ipſum ad diſcernendum malos operarios. [Et obſeruate.] pro, & conſiderate; [eos qui ita ambulant ſicut habetis formam noſtram.] pro, nos. Non ſolum coimitatores mei eſtote, ſed etiã conſiderate alios qui ſic ambulant in euangelio, in fide & moribus ſicut nos habetis pro forma exemplari: hoc eſt qui ambulant ad ſimilitudinem noſtri. Ne fallantur Philippenſes ĩ diſcernendo pſeudapoſtolos à veris viris euangelicis, præcipit Paulus vt habeant ipſum & Timotheum, & ſimiles certos viros euangelicos pro forma, pro exemplo, pro ſeculo vt ſic diſcernant pſeudapoſtolos à veris euangelicis Chriſti. [Multi enim ambulãt quos ſæpe dicebã vobis (nũc autem & flens dico) inimicos crucis Chriſti]Ecce ratio neceſſariæ diſcretionis , ecce mali operarij. Quos primum deſcribit ab inimicitia crucis, pro quanto inimici ſunt libertatis à legalibus quã effecit crux Chriſti. Pſeudapoſtolos ſiquidem Iudæos Chriſtianos prædicantes neceſsitatem legaliũ deſcribit [Quorum finis interitus.] tum proprius tũ aliorum Et eſt ſermo de interitu animæ. Doctrina enim eorũ tendens ad neceſsitatẽ legalium, habet pro fine interitũ animæ [Quorũ deus venter eſt] N õ ſolũ in doctrina, ſed etiam in moribus malos operarios deſcribit. Qui enim ſeſe dederunt ventri, ventrem habent pro deo: vtpote præferentes illum reliquis quæ amantur. [Et gloria in confuſione ipſorũ qui terrena ſapiunt.] pro, ſentiunt Quarto deſcribit eos à gloria: quòd gloria eorũ non cõſiſtit in illuminatione, in recta diſpoſitione eorũ qui terrena ſentiunt (quemadmodũ cõſiſtit gloria euangeliſtarũ in illuminatone , ordinata diſpoſitione ac reuelatione

latione hominum deditorum terrenis) ſed in confuſione ipſorum. Et verè in confuſione ipſorum: quoniam quos trahunt ad ſe, confuſioni ſubijciunt Reddunt enim eos confuſos: vtpote nec Chriſtianos nec Iudæos. ſed partim Iudæos & partim Chriſtianos Hæc eſt inquam gloria pſeudapoſtolorum: ſed huiuſmodi confuſio nō ſortitur effectum in omnibus, ſed in ijs qui terrena ſentiunt, non ſenſu corporis ſed mentis. [Noſtra autem.] pro, enim, [conuerſatio in cœlis eſt.] Rationē reddit ei⁹, quod dixerat ſicut habetis formā nos, quia noſtra conuerſatio in cœlis eſt De cōuerſatione mētis eſt ſermo. Intelligentia ſiquidē & amore reliquiſq; internis actibus mētis perfecti cōuerſantur in cœlis q̄uis corpore cōuerſentur in terris. [Vnde.] pro, ex quo. Nō referuntur cœli (vt numerus ſingularis teſtatur) ſed refertur conuerſari in cœlis. [Etiam ſaluatorē expectamus.] Non ſolum in præſenti conuerſamur in cœlis ſecundū mentem, ſed hinc etiam expectamus corporis ſaluatorem. [Dominum noſtrum Ieſum Chriſtum [Superfluit noſtrū. [Qui reformabit.] pro, trāſfigurabit, [corpus humilitatis noſtræ.] hoc eſt corpus noſtrum abiectū quale eſt in præſenti vita. [Configuratum.] pro, conforme, [corpori claritatis ſuæ.] Dicit tranſfigurabit ad ſignificandum quòd caducam figuram corporis noſtri corruptibilis, mutabit in figuram immutabilem & incorruptibilem. dos enim impaſsibilitatis corporis per hoc ſignificatur quemadmodum per conformitatem ad claritatem Chriſti ſignificatur dos claritatis corporalis. Et in his duabus dotibus comprehenduntur reliquæ. [Secūdum operationem virtutis ſuæ.] pro, ſecundum efficaciā (ſeu vim) qua etiam poſsit ſubijcere ſibi omnia: Magnitudinem efficaciæ in Chriſto ad tranſfigurandum corpora noſtra in corpora glorioſa, ſignificat tantam vt eadem poſsit etiam totū vniuerſum ſibi ſubijcere: immò vt eadem ſubijciat ſibi de facto omnia. Eſt enim vis diuina cui omnia obediunt, & per quam erunt tūc omnia Chriſto ſubdita ſpontè vel inuitè.

CAPVT IIII.

Taque fratres mei chariſsimi.] pro, dilecti, [& deſideratiſsimi.] pro, deſiderati, [gaudiū meū & corona mea.]
1 Triplici actioni (ſcilicet dilectionis, deſiderij & delectationis) adiungit tanquam inſigne triumphi coronam vt ex his omnibus manifeſtet quàm chari ſint ſibi Philippenſes. Et hoc vt conſeruet eos in ſtatu in quo erant. Vnde & ſubiungit [Sic ſtate in domino chariſsimi.] pro, dilecti. Ex abundātia cordis repetit dilecti monēs vt perſeuerēt ſtando in domino

ſicut

ſicut ſtant. Non enim receperant pſeudapoſtolos. [Euchodiam.] pro,euodiam,[rogo,& Syntychen depreeor.]pro,rogo,[idipſum ſapere.]pro idem ſentire,[in domino.] Mulieres duas rogat idem ſentire in domino vel ꝙ intellexerat aliquid diſcordiæ inter eas eſſe,vel quòd etiam mulieres primarias rogat vt perſeuerent ſentiendo idem circa legalia quod ſentiunt viri: cauens ne pſeudapoſtoli inciperent ſeducere mulieres. Et hic ſenſus quadrat materiæ de qua eſt ſermo. [Etiam rogo & te Germane cōpar adiuua illas quæ mecum laborauerunt.] pro,certauerũt,[in euangelio.] Ancipitis eſt generis ad maſculinum vel fœmininũ, quod dicitur Germane cōpar. Poteſt ſiquidem legi Germana compar & Germane compar: tres autem coniecturæ ſunt ꝙ fœminino genere legendum ſit Prima eſt quia quadrat vt mulierib⁹ Euodiæ & Syntychæ iungat mulierem,dicendo ſub eodem verbo etiam rogo. Secũda eſt quòd perſonam certam demonſtrat dicendo & te: quæ tamen ex ſubiunctis ſi maſculino legantur genere,non certificatur Ambigua ſiquidem reſtat perſona. Sed ſi fœminino legatur genere, certificatur perſona: vxor ſcilicet Pauli. Nam dictio interpretata compar, congruiſſimè interpretatur coniux: quoniam ſignificat ſub eodem iugo. & dictio interpretata Germane interpretari etiam poteſt vera ſeu propria. Vnde legendo rogo & te Germana coniux, certificatur perſona demonſtrata per pronomen te. Accedit tertio quòd quadrat mulieres mulieri committi, ſubiungendo adiuua illas. ℭ Dicit quæ mecum certauerunt in euangelio, ſignificans mulieres notas propriæ Pauli vxori quæ ad propagandum euangelium adiuuerant Paulum. Incœperat ſiquidem Philippis à conuerſione mulierum: vt patet Actuum.15. Diſputare hic an Paulus habuerit vxorem ſuperfluum duxi: quum ex aliis locis epiſtolarum Pauli nihil certi habeam. Et hic locus cogere videatur non ratione demonſtratiua, ſed ſenſu valde rationabili quòd Paulus habuerit vxorem. Quod non ſolum multi Græcorum, ſed etiam ſi epiſtolis Ignatij datur fides ✝ affirmarunt. [Cum.] Deficit,&, [Clemente & cæteris adiutoribus.]pro,cooperariis, [meis quorũ nomina ſunt in libro vitæ.] Ad verbum certauerunt referũtur iſti, Et eſt ordo literæ: quæ mecum & cum clemente & cæteris cooperariis meis certauerunt in euangelio. Et quoniam ſolum clementem nominauerat,ne ægrè ferant cæteri cooperarij quòd non fuerint nominati, ſubiungit eorum nomina in meliori libro iſta epiſtola eſſe ſcripta: nempe in libro vitæ. Appellatur autem liber vitæ metaphoricè diuinus intellectus continens nomina omnium prędeſtinato-

deſtinatorum ad vitam æternam. [Gaudete in domino ſemper, iterum dico gaudete.] Poſt ſpeciales exhortationes ad viros & mulieres, adiungit communem vtriſque exhortationem ad gaudium ſpirituale: ratione conceſſæ eis gratiæ perſeuerandi in puritate euangelij. Conduplicat autem gaudium, vt gaudeant & ratione beneficij accepti, & ratione ſpei proficiendi [Modeſtia veſtra nota ſit omnibus hominibus] internum gaudium ita continuetur vt non immoderatè extra effluat, ſed moderatio veſtra appareat non ſolum Chriſtianis, ſed omnibus hominibus. [Dominus enim prope eſt.] Superfluit enim. Non ratio præcedentium, ſed noua ſubiungitur exhortatio cui præmittitur propinquitas domini. de qua propinquitate ex Deuter. tractauit ad Roma. decimo. Dicitur enim dominus prope eſſe pro quãto eſt velut aſsiſtens cordi, intellectui, ori & operi noſtro. Monitio autem hinc ſubiungitur. [Nihil ſoliciti ſitis.] Anxietas animi circa futuros euentus eorum quę cupimus aut timemus prohibetur, non cura, prouidentia exercitiũ aut labor. [Sed in omni.] hoc eſt ſed in omni re, in omni occurſu. [Oratione & obſecratione cum gratiarum actione petitiones veſtræ innoteſcãt apud deum.] Ex eo quòd dominus prope eſt, ꝓhibet ſolicitudinem: mandans quòd in omni re recurramus ad dominum petendo cum tribus conditionibus. Oratione, hoc eſt mentis eleuatione in deum: obſecratione, per miſericordiam, per gratiam, per myſteria Chriſti implorando: & gratiarum actione, pro beneficiis receptis. ¶Has quatuor partes ſeruat eccleſia in orationibus ſuis. Orationem quidem dicendo deus. Obſecrationem verò dicendo per dominum noſtrum Ieſum Chriſtum. Gratiarum actionem autem commemorando aliquod beneficium: puta victoriam martyris & huiuſmodi. petitionem vero, petendo augmentũ gratiæ vel vitã æternã & huiuſmodi. ¶Quod autem dicit innoteſcant apud deum, ſignificat ꝙ petitiones tales ſint ꝙ ſint dignę, vt perferantur corã deo. More humano docet petere talia quæ ſint digna, vt apud principẽ approbẽtur. Propter quod orationes eccleſię nũquàm petũt aliquid temporale, niſi in ordine ad ſpirituale: vt patet diſcurrendo per omnes orationes quadrageſimales & dominicales. Sciẽs indignũ eſſe petere tẽporalia non relata ad ſpiritualia: quũ deus dederit hominibus illa ſuapte natura propter ſpiritualia. [Et pax dei quæ exuberat omnem ſenſum.] pro, mentem, [cuſtodiat.] pro, cuſtodiet, [corda veſtra & intelligentias veſtras in Chriſto Ieſu.] Quum pax trãquillitas ſit ordinis, aptè dicit pax dei (hoc eſt tranquillitas ordinis diuini) quæ ſuperat omnem mentem, etiã euangelicam.

euangelicam. Nullæ ſiquidem vires creaturarum ſufficiunt ad trã-
quillitatem etiam participandam diuini ordinis quo mens inhæret
deo charitate & omni ſtudio &c. Hæc inquã promittitur cuſtoditu
ra tã partem intellectiuã quàm partẽ affectiuã in Chriſto Ieſu, ſi ſer
uauerimus antedicta [De cætero.] pro, quod ſupereſt, [fratres.]
Tractata illa particula videte malos operarios, tractat illã videte cã
nes. Tractat aũt eam mandãdo vt tũ cogitationes, tum actiones oc
cupent ſubiunctis. Acſi apertius diceret, latrãtibus canibus vos hęc
cogitate & agite & deus pacis erit vobiſcum ſecuros vos reddens
à canibus. Dat aũt eis latum campum cogitandi & agendi in vaſto
ſpatio octo rerũ. [Quæcunque ſunt vera.] Quia verum vero nõ eſt
contrariũ, nihil veri prohibet [Quæcunque pudica]pro, honeſta.
Vera ſpectant ad intellectum: honeſta ad affectum. Omne inhone-
ſtum contrarium eſt religioni Chriſtianæ, nullũque honeſtũ offi-
cium Chriſtiano prohibetur [Quæcunque iuſta] Ad reddendum
vnicuique debitum præcipimur vt ſimus prompti [Quæcũque ſan
cta.] pro, pura Admixtionem cuiuſque impuritatis, aut immundi-
tiæ prohibet. [Quæcunque amabilia.] nõ compoſita ex amabili &
odibili: qualia ſunt vtilia cum alterius damno, delectabilia inordi-
nate. Vult enim eſſe à Chriſtianis amanda quæcunque ſunt ama-
bilia & non quæcunque ſunt ſimul amabilia & odibilia. [Quęcũ-
que bonæ famæ.] Curam inquit habe de bono nomine. & alibi o-
portet ſanctos ab iis qui foris ſunt teſtimonium habere. Et intelli-
ge quæcunque ſuapte natura ſunt bonæ famæ, non quæcunque hy
pocriſi & aliis figmentis ſunt bonæ famæ. [Siqua virtus] De vir-
tute vt opponitur vitio eſt ſermo. nullam virtutem renuit Chriſtia-
na religio. [Si qua laus diſciplinę.] Superfluit diſciplinæ & de-
ficit coniunctio &. Legendum eſt vltimo loco [Et ſi qua laus.] Cõ
cludit vniuerſalem, & ſiquid eſt laudabile: vt intelligamus nihil in
veritate laude dignũ prohiberi Chriſtiano: ſed quicquid eſt vere
laudabile conſonum eſſe Chriſtianæ religioni. [Hæc cogitate.] in-
tus animo verſate. [Quæ & didiciſtis] à me docente. [Et accepi-
ſtis.] hoc eſt acceptaſtis, approbaſtis [Et audiſtis & vidiſtis ĩ me]
partim viſu, partim auditu percepiſtis hæc in me eſſe. [Hæc agi-
te.] Nõ ſufficit mãdare, hęc cogitate, ſed adiũgit hęc agite: vt exe-
quanĩ opere, nec à cogitatione, nec ab actione ceſſent latrãtibus ca
nibus [Et deus pacis erit vobiſcũ.] nõ permittẽs vos turbari latra-
tu canu. [Gauiſus autẽ ſum in domino vehementer] In principio
epiſtolę inter alia propoſuit gaudiũ propriũ de Philippẽſibus mo
do illud in ſpecie tractat ſuper charitate Philippenſiũ erga ipſum
Paulum

Paulum demonſtrata factis. [Quoniam]pro, ꝗꝑ, [tandem]pro, iã, [aliquando refloruiſtis.] pro, reuiguiſtis, [pro me ſentire, ſicut.] pro, in quo, [& ſentiebatis.] Philippenſes tardè ſubueniſſe Paulo vincto Romæ ſignificat, dicendo quòd iam aliquando & eos velut vires reſumpſiſſe ad exequendam ſubuentionem ſignificat, dicendo reuiguiſtis ſentire pro me. & eoſdem decreuiſſe prius hanc ſubuentionem ſignificat, ſubiungendo in quo & ſentiebatis. Statimque excuſans tarditatem exequutionis ſubiungit. [Occupati autem eratis.] hoc eſt opportunitatem non habebatis exequendi Deinde more ſuo ſingula propoſita tractans, declarat illud quod dixerat, gauiſus ſum in domino vehementer. [Nõ quaſi.] pro, quod, [propter penuriam dico.] non propter penuriam me gauiſum eſſe vehementer dico hoc eſt non propter reuelationem meæ penuriæ, dico me gauiſum eſſe vehementer. Et antequam dicat veram cauſam tanti gaudij, explicat quòd non propter propriam reuelationem gauiſus eſt vehementer, dicendo [Ego enim didici in quibus ſum ſufficiens eſſe.] Pulcherrima ſententia. ego didici ſufficere iis quæ habeo. quamuis ipſa quæ habeo non ſufficiant mihi, & prudentiæ & modeſtiæ & patientię documentum ſingulare in penuria [Scio & humiliari, ſcio & abundare vbique.] pro, in omni. In omni re inquit Paulus, & non in aliqua ſic & in aliqua non, ſcio vtranque actionem prout res exigit exercere: & humiliari ſcilicet quando opus eſt, & abũdari quando opus eſt. Et rationẽ quare ſcit vtrũque officiũ exercere ſubiũgit. [Et in omnibus inſtitutus ſum.] Non ſolũ, ſcio, ſed & inſtitutus ſum in omnibus contrariis, didici omnia cõtraria. ideo ſcio quia didici experiẽtia magiſtra [Et ſatiari.] ꝑ, & ſaturari, [& eſurire.] Ecce duo cõtraria [Et abũdare & penuriã pati.] Ecce alia duo cõtraria. [Omnia poſſum in eo.] pro, in Chriſto [qui me cõfortat.] pro, roborat. Quia nõ ſufficit ſcire, ſed oportet vires habere ad exequendũ, ideo ſcientiæ adiungit potentiã non ſecundum proprias vires, ſed ſecundũ vires Chriſti in ipſo Paulo. [Veruntamen bene feciſtis communicantes tribulationi meę.] Quãuis nõ propter reuelationem penuriæ meæ gauiſus ſim vehementer (quia ſcio & poſſum & inſtitutus ſum ad omnia ſufferendum) veruntamen vos bene feciſtis ſubuenientes indigentiæ meæ. [Scitis autem & vos Philippenſes.] Declarat illam particulam reuiguiſtis, ex hoc quòd aliâs idem fecerunt. [Quòd in principio Euangelij.] ſupple apud vos. [Quãdo ꝓfectus ſum à Macedonia.] in qua eſt veſtra ciuitas. [Nulla mihi eccleſia communicauit in ratione dati & accepti.] Subuenientes ad victũ Pauli appellantur cõmunicantes,

municationes, non abſolute ſed in ratione dati & accepti: ad ſignificandum quòd ſunt debitæ quemadmodum rationes dati & accepti, hoc eſt commutationes. Erat enim inter Paulum & eccleſias ratio dationis & acceptionis; eo quòd accipiebant à Paulo ſpiritualia & dabant temporalia ad ſuſtentationem vitæ. [Niſi vos ſoli.] Et hoc manifeſtat. [Quia & Theſſalonicā ſemel & bis.] pro, & iterū, [in vſum mihi miſiſtis.] Hinc enim apparet quòd Theſſalonicēſis eccleſia nō dabat Paulo tēporalia. Et dicit in vſum, tū ad ſignificandum neceſsitatem. tum ad excludendū rationem mercedis ab eo quod dixerat in ratione dati & accepti [Non quia] pro, quòd, [quęro datū.] pro, donū: [ſed requiro.] pro, quęro, [fructū abundantē in ratione veſtra.] pro, in rationē veſtrā. Dixerat ſe nō gauiſum vehemēter propter ſubleuationē ſuę penurię, explicat modo principalem cauſam ſui gaudij: manifeſtando quòd non quærit ſibi donari huiuſmodi temporalia, ſed quærit vt abundet fruct⁹ bonorum operum in eis ¶ Et deſcribit hanc abundantiam boni operis per abundantiam in rationem Philippenſium, alludendo ad rationem dati & accepti. Significat enim quòd quęrit vt ratio (hoc eſt ſupputatio) Philippenſium creſcat abundanter ad ſimilitudinē eorum quorum ratiocinia tanto magis creſcunt quanto magis dāt. Iuxta hanc ſiquidem ſimilitudinem inter ratiocinia dati & accepti quærit Paulus fructum tantū vt abundent ratiocinia Philippenſiū penes dare. Ad illorum ergo bonum non ad proprium principaliter tendebat. [Habeo.] pro, recipio, [autem omnia.] Supple quæ miſiſtis. quanuis nō quæram, recipio tamen omnino quæ miſiſtis. [Et abūdo.] Hoc adiungit tum ad ſignificandū quòd non oportet iterum ſubuenire, tum ad ſignificādū quòd abundanter miſerunt. Vnde & directe ad hoc ſubiungit. [Repletus ſum acceptis.] pro, quū accepi, [ab Epaphrodito quæ miſiſtis.] pro, quę à vobis, [in odorē.] Superfluit in, Appoſitiue ſiquidē legendū eſt. [Odorē ſuauitatis, hoſtiā acceptā.] pro, acceptabilem, [placentē deo.] Conditiones ſubuentionis miſſæ deſcribit nō ſolū relatiue ad ipſum Paulum (quòd ſcilicet repleuerunt eum abundanter) ſed etiam relatiue ad deū: dicendo quòd habent vim ſacrificij in odorem ſuauitatis, more legis loquēdo: & ſimiliter hoſtiæ, quæ acceptatur à deo & habet vnde deo placet. Hæ enim omnes conditiones ad deuotionem Philippenſium cōmendandā dicūtur. [Deus autē meus impleat.] pro, implebit, [omne deſiderium veſtrum.] pro, omnem indigentiam veſtrā, [ſecundum diuitias ſuas in gloria in Chriſto Ieſu.] Et ec merces Philippenſium, dare eis omnia quibus indigent, nō ſecū

dum merita eorũ ſed ſecundum diuitias dei: & hoc in gloria cœleſtis patriæ & in Chriſto Ieſu, tanquàm mẽbris in capite. [Deo aũt & patri noſtro gloria in ſecula ſeculorum amẽ.] Refert in calce gratias deo in ſummo quod poſſumus deo exhibere: videlicet gloria. [Salutate omnem ſanctum in Chriſto Ieſu.] hoc eſt omnem mũdũ per baptiſmũ in Chriſto [Salutant vos qui mecum ſunt fratres. ſalutant vos omnes qui ſancti.] ſupple qui ſunt Romę [Maxime aũt qui de Cæſaris domo ſunt.] Quia ſolo Neronis tẽpore Paulus fuit Romę, ideo Cęſaris nomine Nero intelligendus eſt. Et dixit hoc ad cõſolationẽ Philippenſium: vt intelligant etiã in domino Neronis eſſe ſanctos (hoc eſt chriſtianos per baptiſmum mũdos) & de hoc gaudeant [Gratia domini noſtri Ieſu Chriſti.] Superfluit noſtri. Hæc eſt ſalutatiua concluſio manu vt creditur Pauli [Cum ſpiritu veſtro] pro, cũ omnibus vobis. [Amen.] Et eſt apud Græcos ſubſcriptio. Ad Philippenſes ſcripta Romæ, miſſa per Epaphroditum.

Caietæ die. XIX. Februarij. M.D.XXIX.

THOMAE

DE VIO CAIETANI CARdinalis ſancti Xiſti, in epiſtolam Pauli ad Coloſſenſes commentarii.

PAulus Apoſtolus Ieſu Chriſti.] non aliorum Apoſtolorum. [Per voluntatem dei.] non propriis meritis. [Et Timotheus frater.] Ad conſalutandum adiungit ſibi Timotheum. [Iis qui ſunt Coloſsis.] non omnibus, ſed [Sanctis.] hoc eſt mundis per baptiſmum. [Et fidelibus.] Mundities à peccatis eſt: fides vero reſpicit ea quæ creduntur. [Fratribus] Sic enim appellabant Chriſtiani

ani ſeinuicem. [In Chriſto Ieſu] Superfluit Ieſu. Quod dicitur in Chriſto refertur ad munditiam, ad fidem, ad fraternitatem. [Gratia vobis & pax.] Solita ſalutatio Pauli comprehendens a extremis omnia dona. [A deo patre noſtro] Deficiunt quatuor dictiones. [Et domino Ieſu Chriſto.] Dicit à deo, quod eſt nomen naturæ diuinæ: patre noſtro per adoptionem. & domino Ieſu Chriſto ſecundum humanam naturam [Gratias agimus deo.] Poſt ſalutationem antequam ad tractatum epiſtolarem deſcendat, interponit bona Coloſſenſium tum quæ habent tum quæ eis cupit. Vnde & proponit vtraque. illa quidem vt materiam gratiarum actionis. hæc autem vt materiam orationis.

¶Proponendo itaque gratiarum actionem & orationem, gratias inquit agimus deo [Et patri domini noſtri Ieſu Chriſti ſemper] Deus nomen eſt naturę. pater vero nomen eſt perſonæ. eſt ſiquidem deus pater naturalis domini noſtri Ieſu Chriſti Quod autem dicit ſemper, limitat ſubiungendo. [Pro vobis orantes] ſignificatur enim quòd ſemper gratias agimus quando pro vobis oramus. Quod tamen dicitur pro vobis, refertur tam ad orantes quàm ad gratias agimus. Et eſt ſenſus quòd pro vobis oramus, quòd pro vobis gratias agimus. Vbi clare vides vtrunque proponi. [Audientes.] Participium actiuum præteriti temporis eſt quo nos caremus. Et ne oporteat multa mutare, legendum eſt [Quum audiuimus fidem veſtram in Chriſto Ieſu.] Incipit explicare materiam gratiarum actionis, narrando audita de eis bona: fidē, charitatem, ſpem, fructum, & augmentum Euangelij. Vnde & ſubiungit de charitate [Et dilectionem quam habetis in ſanctos omnes.] Superfluit quam habetis. dilectio erga omnes mundos, eſt propria Chriſti dilectio. vtpote extenſa in mundum vniuerſum non ratione ſanguinis, amicitiæ, patriæ aut naturæ, ſed ratione munditiæ in Chriſto. hæc enim ſignificatur dicēdo in ſanctos omnes. [Propter ſpem quæ repoſita eſt vobis in cœlis.] Ecce bonum ſpei quæ quo ad rem ſperatam dicitur repoſita vobis in cœlis. [Quam] Deeſt, ante, [audiſtis in verbo veritatis Euangelij.] Quam, rem ſperatam (beatitudinem ſcilicet cœleſtis patriæ) audiſtis, ante hanc epiſtolam à prædicatoribus Euangelij, audiſtis autem in verbo Euangelij veritatis. vt epitheton Euangelij intelligamus Euangelium veritatis: vel veritatis Euangelij hoc eſt veritatis manifeſtatæ per Euangelium. Et quocunque modo fiat cōſtructio, ſignificatur quòd non commento aliquo non adinuentione humana, ſed verbo veritatis euangelicę audierunt beatitudi-

nem ſperandum.[Quod peruenit ad vos ſicut & in vniuerſo mundo eſt.]Superfluit eſt.& legendũ eſt in accuſatiuo vniuerſum mundũ. ¶[De Euãgelio dicit quod peruenit ad vos queadmodum & in vniuerſum mundum: hoc eſt in vniuerſas partes mundi,nõ in vniuerſas ciuitates quia hoc nec vſque hodie apparet impletũ.Et rurſus intellige de vniuerſo mundo communiter tunc noto. quod dico propter alias quartas terræ tunc cõmuniter ignotas quo ad habitationẽ [Et fructificat & creſcit ſicut & in vobis.]hoc eſt & fructificat & creſcit in vniuerſo mundo Euangelium quemadmodum & in vobis.Quod dicit & creſcit,non inuenitur in omnibus ſed in quibuſdam codicibus Græcis.[Ex ea die qua audiſtis.]Perſeuerantiam fructus & augmenti in Coloſſenſibus commemorat ab illo die quo audierunt.[Et cognouiſtis gratiam dei in veritate.] Non ſufficit audiſſe ſed oportet vere cognoſcere oblatam dei gratiam. Et hoc fuiſſe apud Coloſſenſes commemorat. [Sicut didiciſtis ab Ephra.]Ecce à quo audiuerũt Euangeliũ [Chariſsimo.]pro,dilecto,[cõuerſo noſtro:qui eſt fidelis pro vobis miniſter Chriſti Ieſu.]Superfluit Ieſu.Et eſt ordo literę.qui eſt miniſter Chriſti fidelis pro vobis. Cõmendat ſiquidem Epaphrã non ſolũ ex eo quòd eſt dilectus & conſeruus, ſed ex eo quòd eſt Chriſti miniſter euangelizando & fidelis, fideliter exercens miniſteriũ pro Coloſſenſiũ ſalute [Qui etiam manifeſtauit nobis dilectionem veſtrã in ſpiritu.] Dixerat ſuperius quòd audiuerat eorum dilectionem erga ſanctos omnes, explicat modo quòd Epaphras manifeſtauit eis (Paulo & Timotheo) dilectionem Coloſſenſium ſpiritualem: hoc eſt dilectionem eorum erga Paulum ſolo ſpiritu cauſatam: quum nunquàm vidiſſent eum in carne [Ideo & nos.]Omnia ſupradicta bona refert ideo [Ex qua die audiuimus.]Proportionaliter reſpõdet vt quemadmodum Coloſſenſes ex quo die audierunt &c. ideo & nos ex quo die audiuimus hæc veſtra bona.[Nõ ceſſamus pro vobis orantes & poſtulantes.] Oratio ad eleuationem mentis,poſtulatio ad petitionem ſpectat. Poſtquam explicauit materiam gratiarum actionis narrando bona quæ habent, explicat modo materiã orationis narrando bona quæ petit pro eis. [Vt impleamini agnitione voluntatis eius.] Primum petitum ad perfectionem intellectus ſpectat. Et non dicit vt cognoſcatis (iam enim cognouerant voluntatem dei) ſed vt impleamini agnitione voluntatis eius, vt nulla ex parte intellectus veſter vacuus maneat cognitione voluntatis diuinæ. [In omni ſapientia & intellectu ſpirituali.] Intellectus penetrationem, ſapientia iudicium ſignificat ſecundum ra-

tionem

tionem ſupremæ cauſæ. Petit itaque vt impleantur notitia diuinæ voluntatis penetrando & iudicando non in quibuſdã ſic & in quibuſdam non, ſed in omni penetratione & omni iudicio non carnali ſed ſpirituali. Ex parte rei cognitæ explicat voluntatẽ dei: ex parte cognoſcentis explicat plenitudinem notitiæ cum omni tam penetratione quàm iudicio ſpirituali, ad differentiam tam penetrationis quàm iudicij tum naturalis tum carnalis. Fructum autem tantę notitiæ, ſapientiæ & intellectus ſubiungit. [Vt ambuletis digne deo per omnia placentes]pro, domini in omnem placentiam hoc eſt vt ambuletis digne in omnem placentiam domini. Ecce ad quid debet eſſe dignitas, ſcilicet ad omne beneplacitum domini non ſufficit Paulo vt ambulemus pro dignitate alicuius beneplaciti deo, ſed vt ambulem⁹ pro dignitate cuiuſlibet beneplaciti domino. [In omni opere bono fructificãtes.] Explicat quid eſt ambulare digne ſecundum omne beneplacitum domini. Explicat ſiquidem hoc eſſe fructificare non in aliquo, ſed in omni opere bono. & hoc directe ſpectat ad voluntatem. Sed & hoc non ſufficere ſubiungit, adiungendo [Et creſcentes in ſcientia.] pro, cognitione dei. Non ſufficit ad ambulandum pro dignitate omnis beneplaciti diuini, fructũ ferre in omni bono opere, ſed & oportet creſcere in cognitione dei: quoniam hoc eſt vnum de beneplacitis dei. [In omni virtute confortati.] pro, in omni potentia potentes. Petit Paulus non ſolũ vt Coloſſenſium intellectus impleatur notitia & affectus dignitate ad omne bonum, ſed etiam vt vires ad ſufferendum mala impleãtur potentia. & propterea dicit in omni (non in aliqua) potentia ad tolerandum potentes. [Secundum potentiam claritatis.] pro, gloriæ, [eius.] Apte rationem potentiæ ad tolerandum omnia, explicat potentiam gloriæ diuinæ, maximæ ſiquidem potentiæ eſt diuina gloria ad hoc vt omnia toleremus hæc enim martyres omnes effecit. [In omni patientia & longanimitate.] Patientia ęquat animum in afflictionibus: longanimitas vero extendit eundem ad æternitatis præmium. [Cum gaudio,] Valde magnum donum adiũgit inter patiendum gaudere. [Gratias agentes deo patri.] Superfluit deo. In prima perſona legenda ſunt hæc. continuantur enim cum illis non ceſſamus orantes & poſtulantes. Incipit autem hinc proponere materiam tractandam in hac epiſtola, proponendo beneficia vt materiam gratiarum actionis, & huiuſmodi gratiarumactionem introducit eleuando mentem propriam ad deum ſub ratione patris per adoptionem. [Qui dignos,] pro, idoneos, [nos fecit in partem ſortis ſanctorum in lumine.] Materiã gratiarũ actio-

nis communem omnibus Chriſtianis explicat triplicem. Et primum quidem beneficium commune Chriſtianis omnib⁹ eſt quòd deus fecit nos idoneos ſeu ſufficientes in lumine, proculdubio fidei, in claritate & manifeſtatione myſteriorum fidei reddidit nos ſufficientes ſeu idoneos ad habendam partem ſortis ſanctorum. Sors ſanctorum hæreditas eſt ſanctorum. Et eſt ſenſus ad habendam partem hæreditatis ſanctorum: hoc eſt ad participandum hæreditatem ſanctorum, quæ appellatur ſors, quia non ex proprio ſtudio nõ ex proprijs meritis ſed velut ſorte (hoc eſt ſolo diuino munere) obtigit ita illis quòd non alijs per gratiam enim dei in lumine fidei idonei ſimus ad participandum hæreditatem ſanctorũ futuram in patria. [Qui eripuit nos in poteſtate tenebrarum] Primũ beneficium reſpicit bonum ſperatum, hoc autem reſpicit tum malum præſens, tum bonum præſens Et malum quidem præſens eſt quòd eramus ſubditi tenebris immo poteſtati tenebrarum, hoc eſt dæmonibus, bonum autem præſens è regione ſubiungit [Et tranſtulit ĩ regnũ filij dilectionis ſuæ.] De patre loquitur & dicit quòd tranſtulit nos ex ſeruitute dęmonum, in regnum filij Regnum filij, regnum dei, regnum cœlorum vnum atque idem eſt. Magnum beneficium vt de ſeruitute diaboli tranſlati ſimus in regnum filij immo effecti ipſum regnum filij: vt in quibus prius regnabat diabolus per opera tenebrarum in eiſdem modo regnet filius per opera lucis. ❡Et dicit filij dilectionis ſuæ Hebraico more: hoc eſt filij pleni dilectione ſua, patris ſcilicet. Sicut enim dicitur filius perditionis, filij nuptiarum, filij regni, qui digni ſunt perditione, qui pleni ſunt gaudio nuptiali & huiuſmodi: ita dicitur filius dilectionis ſuæ qui vndique plenus eſt dilectione ſua. Nihilominus vt exigentibus proprietatem ſermonis ſatiſfiat, æternus dei filius dicitur filius dilectionis patris, quia eſt filius dilectionis eſſentialis quemadmodum eſt filius eſſentiæ. Genitus enim eſt non ex vno eſſentiali, ſic & alio non ſed ex omnibus eſſentialibus: natura, eſſe, potentia, intellectu, voluntate & reliquis. alioquin non fuiſſet genitus integer deus [In quo habemus redemptionem & remiſſionem peccatorum.] Superfluit & deficiunt autem tres dictiones. Legendum eſt [In quo habemus redemptionem per ſanguinem ipſius remiſſionem peccatorum.] Tertium beneficium redemptio eſt facta per Chriſti ſanguinem. Redemptio autem non à ſeruitute Romanorum ſed remiſſiua peccatorum appoſitiui ſiquidem ad redemptionem dicit remiſſionem peccatorum. ❡Aduerte prudens lector quòd vt dictum eſt, hæc tria beneficia commemo-

memorata vt materia gratiarum actionis proponuntur à Paulo vt materia totius epiſtolæ. vnde primo incipit tractare illam particulam tranſtulit in regnum filij dilectionis ſuæ, explicando ipſum filium, & regnum eius communicatum nobis. De filio itaque dicit [Qui eſt imago dei inuiſibilis.] Genitiui caſus eſt inuiſibilis, & explicat inacceſsibilitatem dei à quocunque viſu: non ſolum ſiquidem deus inuiſibilis eſt à nobis, ſed à quibuſcunque ſpiritualibus ſubſtantijs quantumcunque excellentibus. iuxta illud, deum nemo vidit vnquam. Et hæc intellige ſecundum vires naturales cuiuſcunque creaturæ nam ſecundum vires gloriæ ſcriptum eſt, Videbimus eum ſicuti eſt, & angeli & ſancti beati vident deum.

¶ Dei itaque ſecundum naturam inuiſibilis à quacunque creatura filius eſt imago. Quemadmodum enim eſt filius dei inuiſibilis, ac per hoc eſt filius ipſe inuiſibilis (alioquin non eſſet eiuſdem naturæ cum deo & conſequenter non eſſet filius: filius enim eſt illius naturæ cuius eſt pater) ita eſt imago dei inuiſibilis ac per hoc eſt imago inuiſibilis: alioquin non repræſentaret deum inuiſibilem. Immo ad hoc ipſum Paulus dixit dei inuiſibilis vt non ſolum deitatem, ſed inuiſibilitatem in imagine intelligeremus: ne putaremus filium eſſe imaginem viſibilem, ſed imaginem inuiſibilem ſicut deus eſt inuiſibilis. Nec dicitur imago patris, ſed imago dei inuiſibilis. quia non paternitatem, ſed deitatem inuiſibilem accipit filius à patre eſt enim filius non pater, ſed deus inuiſibilis productus à patre ad hoc vt ſit ſimilis ei in deitate inuiſibili. Tam itaque diſtinctio perſonalis imaginis à patre inuiſibili deo à quo procedit quàm ſubſtantialis deitas imaginis ſignificatur, dicendo de filio quòd eſt proculdubio non accidentaliter, ſed ſubſtantialiter imago dei inuiſibilis à quo procedit, qui enim ſecundum eſſe ſubſtantiale eſt imago dei inuiſibilis habet in ſuo ſubſtantiali eſſe & deitatem & inuiſibilitatem: nam ſi deeſſet deitas nō eſſet ſubſtantialiter imago dei & ſi deeſſet inuiſibilitas non eſſet ſubſtantialiter imago inuiſibilis. Filium ergo à deo inuiſibili (nempe patre) deum inuiſibilem vt imaginem, hoc eſt ſecundum ſimilitudinis rationem productum explicat ad differentiam ſpiritusſancti qui etſi productus deus inuiſibilis non tamē vt imago dei inuiſibilis, ſed vt ſpiritus vt amor dei inuiſibilis: quia filius ex modo ſuæ productionis producitur vt ſimilis: vtpote vnus ab vno per modū verbi intellectualis: ſpiritus vero ſanctus ex modo ſuæ productionis nō producitur vt ſimilis, vtpote vnus à duobus p modū amoris. Quæ in theologia ſpeculatiua diffuſe tractantur.

[Primogenitus omnis creaturæ.] Arriani quemadmodũ argumentum ſumunt contra deitatem filij, tum ex hoc quòd dicitur filius dilectionis ſuæ (tanquam ſit filius ex dilectione libera productus) tum ex hoc quòd dicitur imago dei inuiſibilis, tanquam ſit imago per quam videatur deus qui ſecundum ſe eſt inuiſibilis, ita ſumunt argumentum ex hoc quòd dicitur primogenitus omnis creaturæ, tanquam ſit inter omnes creaturas primo creatus. Sed quemadmodum extorquent ſeu inuertunt antecedentia, ita & hoc. non dicit Paulus primo creatus omnis creaturæ, ſed dicit primogenitus omnis creaturæ: vt differentiam etiam inuiti intelligamus in hoc quòd omnis creatura vt vox ſonat creata eſt, filius autem genitus: quanta eſt ergo differentia inter creatum & genitum, tanta ſignificatur differentia inter filium & omnem creaturam ex ipſis Pauli verbis. Duplex itaque ſenſus eſt huius literæ. Alter quòd eſt genitus ante omnes creaturas vt prius ſignificatus fuerit modus quo productus eſt filius ſcilicet vt imago, modo ſignificetur æternitas eius ex hoc quòd eſt genitus ante omnem creaturam. Et per hoc clare excluditur error Arrij ponentis Chriſtum primam creaturam. Alter ſenſus eſt quòd eſt primogenitus poſſeſsiue omnis creaturæ ita quòd deſcripto modo quo genitus eſt filius, deſcribitur eius dominium vniuerſale, non cœli aut terræ, ſed vniuerſę creaturæ. Quemadmodum enim primogenitus regni, genitus eſt dominus regni, & primogenitus imperij, genitus eſt dominus imperij: ita dicitur primogenitus omnis creaturæ pro quanto eſt genitus dominus omnis creaturæ. ius enim primogeniti eſt dominium hæreditatis paternæ. [Quoniam in ipſo.] proculdubio primogenito. [Condita.] pro, creata, [ſunt vniuerſa in cœlis & in terra] pro, quæ in cœlis & quæ in terra, [viſibilia & inuiſibilia: ſiue throni, ſiue dominationes, ſiue principâtus, ſiue poteſtates.] Manifeſtat ab effectu vtrunque de filio dictum ſcilicet & quòd eſt imago inuiſibilis dei, & quòd eſt primogenitus omnis creaturæ: ex eo quòd omnia creata ſunt in ipſo hoc eſt in imitatione ipſius, quemadmodum exemplata fiunt in imitatione exemplaris. Hinc enim probatur quòd ipſe filius eſt ſubſtantialiter imago dei inuiſibilis: quum conſtet omnia creari ad imitationem diuinæ ſubſtantiæ ex hoc enim quòd id quod eſt proprium diuinæ naturæ conuenit filio ſcilicet omnia creari in imitatione ipſius, manifeſte infertur quòd eſt ita imago dei quòd eſt deus. & ſimiliter ex hoc quòd omnia creata ſunt in imitatione ipſius filij imaginis dei inuiſibilis, infertur & quòd eſt genitus ante omnem creaturam,

&

& quòd eſt genitus dominus omnis creaturæ. Et ne ſuboriatur quæſtio an appellatione vniuerſorum intelligantur terreſtria aut cœleſtia aut viſibilia, explicat Paulus omnia includi, & quæ in cœlis, & quæ in terra, & viſibilia & inuiſibilia. Et vt inuiſibilia intelligamus ſpirituales ſubſtantias quas philoſophi vocant intelligentias, explicat quatuor ordines eorum dicẽdo ſiue throni (& in hoc tangit ſupremam hierarchiam) ſiue dominationes, & cætera, in quibus tangit mediam hierarchiam, ſiue principatus & in his ſecundum Dionyſium tangitur infima hierarchia. [Omnia per ipſum & in ipſo creata ſunt.] Extendendò explicat multis habitudinib. quod dixerat in ipſo creata ſunt vniuerſa: explicat enĩ quatuor relationibus ipſius ad vniuerſa. Prima eſt quòd omnia per ipſum efficienter creata ſunt. Et huic iungit ſecundam quam prius dixerat. & in ipſo, imitatiue, creata ſunt. Oportuit autem hæc duo ſimul explicare ad differentiam exemplarium quibus nos vtimur. Exemplar enim cuius imitatione artifex aliquid facit eſt in quo imitatiue res fit, ſed non eſt per quod res fit: quoniam exemplar non efficit artificiatum, ſed artifex efficit illud imitando exemplar. filius autem dei eſt, non ſolum in cuius imitatione omnia creãtur, ſed etiam quod efficit ſimul cum patre ea quæ creantur. Et propterea de ipſo vtrunque dicitur, quòd omnia & per ipſum & in ipſo creata ſunt. Non repetit ergo Paulus ſuperflue quòd in ipſo creata ſunt, ſed neceſſario ad explicandum quòd non pure in ipſo, ſed ſic in ipſo quòd etiã per ipſum creata ſunt omnia. [Et ipſe eſt ante omnes.] pro, omnia. Tertia habitudo eſt prioritatis ſecundum durationem quæ eſt prioritas æternitatis ad tempus. alioquin non eſſet ante omnia. [Et omnia in ipſo conſtant.] pro conſtiterunt. Prius declarauerat relationes omnium creatorum in fieri ad filium. manifeſtans quòd in fieri dependent ab ipſo dupliciter, ſcilicet efficienter & imitatiue. modo manifeſtat omnium dependentiam in eſſe ab ipſo, dicendo & omnia in ipſo conſtiterunt: ita quòd nõ ſolum creata ſunt in imitatione ipſius, ſed etiam conſtiterunt in proprijs eſſe in imitatione ipſius. Et vere ſic eſt: quoniam tandiu conſtat noſtrum eſſe quandiu eſt imitatio diuina. Et per hoc manifeſtat filium eſſe verum deum: vtpote à quo dependent creata omnia non ſolum in fieri, ſed in eſſe: quemadmodum lumen in aere pendet à luce ſolis non ſolum in fieri, ſed in eſſe. Et dicit conſtiterunt ad ſignificandum quòd cum hoc quòd habent naturam non fluentem, ſed conſtantem, conſtant in imitatione filij. Rurſus dicit conſtiterunt in præterito, ad ſignificãdum

quòd

deſtinatorum ad vitam æternam. [Gaudete in domino ſemper, iterum dico gaudete.] Poſt ſpeciales exhortationes ad viros & mulieres, adiungit communem vtriſque exhortationem ad gaudium ſpirituale: ratione conceſſæ eis gratiæ perſeuerandi in puritate euangelij. Conduplicat autem gaudium, vt gaudeant & ratione beneficij accepti, & ratione ſpei proficiendi [Modeſtia veſtra nota ſit omnibus hominibus] internum gaudium ita continuetur vt non immoderatè extra effluat, ſed moderatio veſtra appareat non ſolum Chriſtianis, ſed omnibus hominibus. [Dominus enim prope eſt.] Superfluit enim. Non ratio præcedentium, ſed noua ſubiungitur exhortatio cui præmittitur propinquitas domini. de qua propinquitate ex Deuter. tractauit ad Roma. decimo. Dicitur enim dominus prope eſſe pro quāto eſt velut aſsiſtens cordi, intellectui, ori & operi noſtro. Monitio autem hinc ſubiungitur. [Nihil ſoliciti ſitis.] Anxietas animi circa futuros euentus eorum quę cupimus aut timemus prohibetur, non cura, prouidentia · exercitiū aut labor. [Sed in omni.] hoc eſt ſed in omni re, in omni occurſu. [Oratione & obſecratione cum gratiarum actione petitiones veſtræ innoteſcāt apud deum.] Ex eo quòd dominus prope eſt, ꝓhibet ſolicitudinem: mandans quòd in omni re recurramus ad dominum petendo cum tribus conditionibus. Oratione, hoc eſt mentis eleuatione in deum: obſecratione, per miſericordiam, per gratiam, per myſteria Chriſti implorando: & gratiarum actione, pro beneficiis receptis. ¶Has quatuor partes ſeruat eccleſia in orationibus ſuis. Orationem quidem dicendo deus. Obſecrationem verò dicendo per dominum noſtrum Ieſum Chriſtum. Gratiarum actionem autem commemorando aliquod beneficium: puta victoriam martyris & huiuſmodi. petitionem vero, petendo augmentū gratiæ vel vitā æternā & huiuſmodi. ¶Quod autem dicit innoteſcant apud deum, ſignificat ꝙ petitiones tales ſint ꝙ ſint dignę, vt perferantur corā deo. More humano docet petere talia quæ ſint digna, vt apud principē approbētur. Propter quod orationes eccleſię nūquàm petūt aliquid temporale, niſi in ordine ad ſpirituale: vt patet diſcurrendo per omnes orationes quadrageſimales & dominicales. Sciēs indignū eſſe petere tēporalia non relata ad ſpiritualia: quū deus dederit hominibus illa ſuapte natura propter ſpiritualia. [Et pax dei quæ exuberat omnem ſenſum.] pro, mentem, [cuſtodiat.] pro, cuſtodiet, [corda veſtra & intelligentias veſtras in Chriſto Ieſu.] Quum pax trāquillitas ſit ordinis, aptè dicit pax dei (hoc eſt tranquillitas ordinis diuini) quæ ſuperat omnem mentem, etiā

euangelicam.

euangelicam. Nullæ ſiquidem vires creaturarum ſufficiunt ad trãquillitatem etiam participandam diuini ordinis quo mens inhæret deo charitate & omni ſtudio &c. Hæc inquã promittitur cuſtoditura tã partem intellectiuã quàm partẽ affectiuã in Chriſto Ieſu, ſi ſeruauerimus antedicta [De cætero.] pro, quod ſupereſt, [fratres.] Tractata illa particula videte malos operarios, tractat illã videte cãnes. Tractat aũt eam mandãdo vt tũ cogitationes, tum actiones occupent ſubiunctis. Acſi apertius diceret, latrãtibus canibus vos hęc cogitate & agite & deus pacis erit vobiſcum ſecuros vos reddens à canibus. Dat aũt eis latum campum cogitandi & agendi in vaſto ſpatio octo rerũ. [Quæcunque ſunt vera.] Quia verum vero nõ eſt contrariũ, nihil veri prohibet [Quæcunque pudica]pro, honeſta. Vera ſpectant ad intellectum : honeſta ad affectum. Omne inhoneſtum contrarium eſt religioni Chriſtianæ, nullũque honeſtũ officium Chriſtiano prohibetur [Quæcunque iuſta] Ad reddendum vnicuique debitum præcipimur vt ſimus prompti [Quæcũque ſancta.] pro, pura Admixtionem cuiuſque impuritatis, aut immunditiæ prohibet. [Quæcunque amabilia.] nõ compoſita ex amabili & odibili: qualia ſunt vtilia cum alterius damno, delectabilia inordinate. Vult enim eſſe à Chriſtianis amanda quæcunque ſunt amabilia & non quæcunque ſunt ſimul amabilia & odibilia. [Quęcũque bonæ famæ.] Curam inquit habe de bono nomine. & alibi oportet ſanctos ab iis qui foris ſunt teſtimonium habere. Et intellige quæcunque ſuapte natura ſunt bonæ famæ, non quæcunque hypocriſi & aliis figmentis ſunt bonæ famæ. [Siqua virtus] De virtute vt opponitur vitio eſt ſermo. nullam virtutem renuit Chriſtiana religio. [Si qua laus diſciplinę.] Superfluit diſciplinæ & deficit coniunctio &. Legendum eſt vltimo loco [Et ſi qua laus.] Cõcludit vniuerſalem, & ſiquid eſt laudabile: vt intelligamus nihil in veritate laude dignũ prohiberi Chriſtiano : ſed quicquid eſt vere laudabile conſonum eſſe Chriſtianæ religioni. [Hæc cogitate.] intus animo verſate. [Quæ & didiciſtis] ĩ me docente. [Et accepiſtis.] hoc eſt acceptaſtis, approbaſtis [Et audiſtis & vidiſtis ĩ me] partim viſu, partim auditu percepiſtis hæc in me eſſe. [Hæc agite.] Nõ ſufficit mãdare, hęc cogitate, ſed adiũgit hęc agite: vt exequantũ opere, nec à cogitatione, nec ab actione ceſſent latrãtibus canibus [Et deus pacis erit vobiſcũ.] nõ permittẽs vos turbari latratu canu. [Gauiſus autẽ ſum in domino vehementer] In principio epiſtolę inter alia propoſuit gaudiũ propriũ de Philippẽſibus modo illud in ſpecie tractat ſuper charitate Philippenſiũ erga ipſum

Paulum

Paulum demonſtrata factis. [Quoniam]pro, ꝙ, [tandem] pro, iã, [aliquando reſloruiſtis.] pro, reuiguiſtis, [pro me ſentire, ſicut.] pro, in quo, [& ſentiebatis.] Philippenſes tardè ſubueniſſe Paulo vincto Romæ ſignificat, dicendo quòd iam aliquando & eos velut vires reſumpſiſſe ad exequendam ſubuentionem ſignificat, dicendo reuiguiſtis ſentire pro me . & eoſdem decreuiſſe prius hanc ſubuentionem ſignificat, ſubiungendo in quo & ſentiebatis . Statimque excuſans tarditatem exequutionis ſubiungit. [Occupati autem eratis.]hoc eſt opportunitatem non habebatis exequendi Deinde more ſuo ſingula propoſita tractans , declarat illud quod dixerat, gauiſus ſum in domino vehementer. [Nõ quaſi.]pro, quod, [propter penuriam dico.]non propter penuriam me gauiſum eſſe vehementer dico hoc eſt non propter reuelationem meæ penuriæ, dico me gauiſum eſſe vehementer. Et antequam dicat veram cauſam tanti gaudij , explicat quòd non propter propriam reuelationem gauiſus eſt vehementer, dicendo [Ego enim didici in quibus ſum ſufficiens eſſe.] Pulcherrima ſententia. ego didici ſufficere iis quæ habeo . quamuis ipſa quæ habeo non ſufficiant mihi, & prudentiæ & modeſtiæ & patientię documentum ſingulare in penuria [Scio & humiliari, ſcio & abundare vbique.] pro, in omni. In omni re inquit Paulus, & non in aliqua ſic & in aliqua non, ſcio vtranque actionem prout res exigit exercere . & humiliari. ſcilicet quando opus eſt, & abũdari quando opus eſt. Et rationẽ quare ſcit vtrũque officiũ exercere ſubiũgit. [Et in omnibus inſtitutus ſum.] Non ſolũ, ſcio, ſed & inſtitutus ſum in omnibus contrariis, didici omnia cõtraria. ideo ſcio quia didici experiẽtia magiſtra [Et ſatiari.]ꝓ, & ſaturari, [& eſurire.]Ecce duo cõtraria [Et abũdare & penuriã pati.]Ecce alia duo cõtraria. [Omnia poſſum in eo.] pro, in Chriſto [qui me cõfortat.] pro, roborat. Quia nõ ſufficit ſcire, ſed oportet vires habere ad exequendũ, ideo ſcientiæ adiungit potentiã non ſecundum proprias vires, ſed ſecundũ vires Chriſti in ipſo Paulo. [Veruntamen bene feciſtis communicantes tribulationi meę.] Quãuis nõ propter reuelationem penuriæ meæ gauiſus ſim vehementer (quia ſcio & poſſum & inſtitutus ſum ad omnia ſufferendum) veruntamen vos bene feciſtis ſubuenientes indigentiæ meæ. [Scitis autem & vos Philippenſes.]Declarat illam particulam reuiguiſtis, ex hoc quòd aliàs idem fecerunt. [Quòd in principio Euangelij.]ſupple apud vos. [Quãdo ꝓfectus ſum à Macedonia.] in qua eſt veſtra ciuitas. [Nulla mihi eccleſia communicauit in ratione dati & accepti.]Subuenientes ad victũ Pauli appellantur cõmunicantes,

municationes, non abſolute ſed in ratione dati & accepti: ad ſignificandum quòd ſunt debitæ quemadmodum rationes dati & accepti, hoc eſt commutationes. Erat enim inter Paulum & eccleſias ratio dationis & acceptionis: eo quòd accipiebant à Paulo ſpiritualia & dabant temporalia ad ſuſtentationem vitæ. [Niſi vos ſoli.] Et hoc manifeſtat. [Quia & Theſſalonicã ſemel & bis.] pro, & iterũ, [in vſum mihi miſiſtis.] Hinc enim apparet quòd Theſſalonicẽſis eccleſia nõ dabat Paulo tẽporalia. Et dicit in vſum, tũ ad ſignificandum neceſsitatem. tum ad excludendũ rationem mercedis ab eo quod dixerat in ratione dati & accepti. [Non quia] pro, quòd, [quęro datũ.] pro, donũ: [ſed requiro.] pro, quęro, [fructũ abundantẽ in ratione veſtra.] pro, in rationẽ veſtrã. Dixerat ſe nõ gauiſum vehemẽter propter ſubleuationẽ ſuę penurię, explicat modo principalem cauſam ſui gaudij: manifeſtando quòd non quærit ſibi donari huiuſmodi temporalia, ſed quærit vt abundet fruct⁹ bonorum operum in eis. ¶ Et deſcribit hanc abundantiam boni operis per abundantiam in rationem Philippenſium, alludendo ad rationem dati & accepti. Significat enim quòd quęrit vt ratio (hoc eſt ſupputatio) Philippenſium creſcat abundanter: ad ſimilitudinẽ eorum quorum ratiocinia tanto magis creſcunt quanto magis dãt. Iuxta hanc ſiquidem ſimilitudinem inter ratiocinia dati & accepti quærit Paulus fructum tantũ vt abundent ratiocinia Philippenſiũ penes dare. Ad illorum ergo bonum non ad proprium principaliter tendebat. [Habeo.] pro, recipio, [autem omnia.] Supple quæ miſiſtis. quanuis nõ quæram, recipio tamen omnino quæ miſiſtis. [Et abũdo.] Hoc adiungit tum ad ſignificandũ quòd non oportet iterum ſubuenire, tum ad ſignificãdũ quòd abundanter miſerunt. Vnde & directe ad hoc ſubiungit. [Repletus ſum acceptis.] pro, quũ accepi, [ab Epaphrodito quæ miſiſtis.] pro, quę à vobis, [in odorẽ.] Superfluit in, Appoſitiue ſiquidẽ legendũ eſt. [Odorẽ ſuauitatis, hoſtiã acceptã.] pro, acceptabilem, [placentẽ deo.] Conditiones ſubuentionis miſſæ deſcribit nõ ſolũ relatiue ad ipſum Paulum (quòd ſcilicet repleuerunt eum abundanter) ſed etiam relatiue ad deũ: dicendo quòd habent vim ſacrificij in odorem ſuauitatis, more legis loquẽdo: & ſimiliter hoſtiæ, quæ acceptatur à deo & habet vnde deo placet. Hæ enim omnes conditiones ad deuotionem Philippenſium cõmendandã dicũtur. [Deus autẽ meus impleat.] pro, implebit, [omne deſiderium veſtrum.] pro, omnem indigentiam veſtrã, [ſecundum diuitias ſuas in gloria in Christo Ieſu.] Ecce merces Philippenſium, dare eis omnia quibus indigent, nõ ſecũ

P dum

dum merita eorũ ſed ſecundum diuitias dei: & hoc in gloria cœleſtis patriæ & in Chriſto Ieſu, tanquàm mẽbris in capite. [Deo aũt & patri noſtro gloria in ſecula ſeculorum amẽ.] Refert in calce gratias deo in ſummo quod poſſumus deo exhibere: videlicet gloria. [Salutate omnem ſanctum in Chriſto Ieſu.] hoc eſt omnem mũdũ per baptiſmũ in Chriſto [Salutant vos qui mecum ſunt fratres. ſalutant vos omnes qui ſancti] ſupple qui ſunt Romę [Maxime aũt qui de Cæſaris domo ſunt.] Quia ſolo Neronis tẽpore Paulus fuit Romę, ideo Cęſaris nomine Nero intelligendus eſt. Et dixit hoc ad cõſolationẽ Philippenſium: vt intelligant etiã in domino Neronis eſſe ſanctos (hoc eſt chriſtianos per baptiſmum mũdos) & de hoc gaudeant [Gratia domini noſtri Ieſu Chriſti.] Superfluit noſtri. Hæc eſt ſalutatiua concluſio manu vt creditur Pauli [Cum ſpiritu veſtro] pro, cũ omnibus vobis. [Amen.] Et eſt apud Græcos ſubſcriptio. Ad Philippenſes ſcripta Romæ, miſſa per Epaphroditum.

Caietæ die. XIX. Februarij. M.D.XXIX.

THOMAE

DE VIO CAIETANI CARdinalis ſancti Xiſti, in epiſtolam Pauli ad Coloſſenſes commentarii.

PAulus Apoſtolus Ieſu Chriſti.] non aliorum Apoſtolorum. [Per voluntatem dei.] non propriis meritis. [Et Timotheus frater.] Ad conſalutandum adiungit ſibi Timotheum. [Iis qui ſunt Coloſsis.] non omnibus, ſed [Sanctis.] hoc eſt mundis per baptiſmum. [Et fidelibus.] Munditia à peccatis eſt: fides vero reſpicit ea quæ creduntur. [Fratribus] Sic enim appellabant Chriſtiani

ani ſeinuicem. [In Chriſto Ieſu] Superfluit Ieſu. Quod dicitur in Chriſto refertur ad mundiciam, ad fidem, ad fraternitatem. [Gratia vobis & pax.] Solita ſalutatio Pauli comprehendens ab extremis omnia dona. [A deo patre noſtro] Deficiunt quatuor dictiones. [Et domino Ieſu Chriſto.] Dicit à deo, quod eſt nomen naturæ diuinæ: patre noſtro per adoptionem. & domino Ieſu Chriſto ſecundum humanam naturam [Gratias agimus deo.] Poſt ſalutationem antequàm ad tractatum epiſtolarem deſcendat, interponit bona Coloſſenſium tum quæ habent tum quæ eis cupit. Vnde & proponit vtraque. illa quidem vt materiam gratiarum actionis. hæc autem vt materiam orationis.

¶Proponendo itaque gratiarum actionem & orationem, gratias inquit agimus deo [Et patri domini noſtri Ieſu Chriſti ſemper] Deus nomen eſt naturę. pater vero nomen eſt perſonæ. eſt ſiquidem deus pater naturalis domini noſtri Ieſu Chriſti Quod autem dicit ſemper, limitat ſubiungendo. [Pro vobis orantes] ſignificatur enim quòd ſemper gratias agimus quando pro vobis oramus. Quod tamen dicitur pro vobis, refertur tam ad orantes quàm ad gratias agimus. Et eſt ſenſus quòd pro vobis oramus, quòd pro vobis gratias agimus. Vbi clare vides vtrunque proponi [Audientes.] Participium actiuum præteriti temporis eſt quo nos caremus. Et ne oporteat multa mutare, legendum eſt [Quum audiuimus fidem veſtram in Chriſto Ieſu.] Incipit explicare materiam gratiarum actionis, narrando audita de eis bona: fidē, charitatem, ſpem, fructum, & augmentum Euangelij. Vnde & ſubiungit de charitate [Et dilectionem quam habetis in ſanctos omnes.] Superfluit quam habetis. dilectio erga omnes mundos, eſt propria Chriſti dilectio. vtpote extenſa in mundum vniuerſum. non ratione ſanguinis, amicitiæ, patriæ aut naturæ, ſed ratione mundiciæ in Chriſto. hæc enim ſignificatur dicēdo in ſanctos omnes. [Propter ſpem quæ repoſita eſt vobis in cœlis.] Ecce bonum ſpei quæ quo ad rem ſperatam dicitur repoſita vobis in cœlis. [Quam] Deeſt, ante, [audiſtis in verbo veritatis Euangelij.] Quam, rem ſperatam (beatitudinem ſcilicet cœleſtis patriæ) audiſtis, ante hanc epiſtolam à prædicatoribus Euangelij, audiſtis autem in verbo Euangelij veritatis. vt epitheton Euangelij intelligamus Euangelium veritatis: vel veritatis Euangelij hoc eſt veritatis manifeſtatæ per Euangelium. Et quocunque modo fiat cōſtructio, ſignificatur quòd non commento aliquo non adinuentione humana, ſed verbo veritatis euangelicę audierunt beatitudinem

nem ſperandum.[Quod peruenit ad vos ſicut & in vniuerſo mundo eſt.]Superfluit eſt.& legendũ eſt in accuſatiuo vniuerſum mundũ. ¶[De Euãgelio dicit quod peruenit ad vos queadmodum & in vniuerſum mundum: hoc eſt in vniuerſas partes mundi,nõ in vniuerſas ciuitates quia hoc nec vſque hodie apparet impletũ.Et rurſus intellige de vniuerſo mundo communiter tunc noto. quod dico propter alias quartas terræ tunc cõmuniter ignotas quo ad habitationẽ.[Et fructificat & creſcit ſicut & in vobis.]hoc eſt & fructificat & creſcit in vniuerſo mundo Euangelium quemadmodum & in vobis.Quod dicit & creſcit,non inuenitur in omnibus ſed in quibuſdam codicibus Græcis.[Ex ea die qua audiſtis.]Perſeuerantiam fructus & augmenti in Coloſſenſibus commemorat ab illo die quo audierunt.[Et cognouiſtis gratiam dei in veritate.] Non ſufficit audiſſe ſed oportet vere cognoſcere oblatam dei gratiam, Et hoc fuiſſe apud Coloſſenſes commemorat. [Sicut didiciſtis ab Ephra.]Ecce à quo audiuerũt Euangeliũ [Chariſsimo.]pro,dilecto,[cõuerſo noſtro:qui eſt fidelis pro vobis miniſter Chriſti Ieſu.]Superfluit Ieſu.Et eſt ordo literę.qui eſt miniſter Chriſti fidelis pro vobis. Cõmendat ſiquidem Epaphrã non ſolũ ex eo quòd eſt dilectus & conſeruus, ſed ex eo quòd eſt Chriſti miniſter euangelizando & fidelis, fideliter exercens miniſteriũ pro Coloſſenſiũ ſalute.[Qui etiam manifeſtauit nobis dilectionem veſtrã in ſpiritu.] Dixerat ſuperius quòd audiuerat eorum dilectionem erga ſanctos omnes, explicat modo quòd Epaphras manifeſtauit eis (Paulo & Timotheo) dilectionem Coloſſenſium ſpiritualem: hoc eſt dilectionem eorum erga Paulum ſolo ſpiritu cauſatam: quum nunquàm vidiſſent eum in carne [Ideo & nos.]Omnia ſupradicta bona refert ideo [Ex qua die audiuimus.]Proportionaliter reſpõdet vt quemádmodum Coloſſenſes ex quo die audierunt &c. ideo & nos ex quo die audiuimus hæc veſtra bona.[Nõ ceſſamus pro vobis orantes & poſtulantes.] Oratio ad eleuationem mentis,poſtulatio ad petitionem ſpectat. Poſtquam explicauit materiam gratiarum actionis narrando bona quæ habent, explicat modo materiã orationis narrando bona quæ petit pro eis.[Vt impleamini agnitione voluntatis eius.] Primum petitum ad perfectionem intellectus ſpectat. Et non dicit vt cognoſcatis (iam enim cognouerant voluntatem dei) ſed vt impleamini agnitione voluntatis eius, vt nulla ex parte intellectus veſter vacuus maneat cognitione voluntatis diuinæ. [In omni ſapientia & intellectu ſpirituali.] Intellectus penetrationem, ſapientia iudicium ſignificat ſecundum ra-

tionem ſupremæ cauſæ. Petit itaque vt impleantur notitia diuinæ voluntatis penetrando & iudicando non in quibuſdã ſic & in quibuſdam non,ſed in omni penetratione & omni iudicio non carnali ſed ſpirituali. Ex parte rei cognitæ explicat voluntatẽ dei:ex parte cognoſcentis explicat plenitudinem notitiæ cum omni tam penetratione quàm iudicio ſpirituali,ad differentiam tam penetrationis quàm iudicij tùm naturalis tum carnalis. Fructum autem tantę notitiæ,ſapientiæ & intellectus ſubiungit. [Vt ambuletis digne deo per omnia placentes]pro,domini in omnem placentiam hoc eſt vt ambuletis digne in omnem placentiam domini. Ecce ad quid debet eſſe dignitas,ſcilicet ad omne beneplacitum domini non ſufficit Paulo vt ambulemus pro dignitate alicuius beneplaciti deo, ſed vt ambulem⁹ pro dignitate cuiuſlibet beneplaciti domino. [In omni opere bono fructificãtes.]Explicat quid eſt ambulare digne ſecundum omnę beneplacitum domini. Explicat ſiquidem hoc eſſe fructificare non in aliquo, ſed in omni opere bono. & hoc directe ſpectat ad voluntatem. Sed & hoc non ſufficere ſubiungit, adiungendo [Et creſcentes in ſcientia.]pro,cognitione dei. Non ſufficit ad ambulandum pro dignitate omnis beneplaciti diuini,fructũ ferre in omni bono opere, ſed & oportet creſcere in cognitione dei : quoniam hoc eſt vnum de beneplacitis dei. [In omni virtute confortati.]pro, in omni potentia potentes. Petit Paulus non ſolũ vt Coloſſenſium intellectus impleatur notitia & affectus dignitate ad omne bonum,ſed etiam vt vires ad ſufferendum mala impleãtur potentia. & propterea dicit in omni(non in aliqua)potentia ad tolerandum potentes.[Secundum potentiam claritatis.] pro, gloriæ,[eius.]Apte rationem potentiæ ad tolerandum omnia, explicat potentiam gloriæ diuinæ,maximæ ſiquidem potentiæ eſt diuina gloria ad hoc vt omnia toleremus hæc enim martyres omnes effecit. [In omni patientia & longanimitate.]Patientia ęquat animum in afflictionibus:longanimitas vero extendit eundem ad æternitatis præmium. [Cum gaudio,] Valde magnum donum adiũgit inter patiendum gaudere.[Gratias agentes deo patri.] Superfluit deo. In prima perſona legenda ſunt hæc. continuantur enim cum illis non ceſſamus orantes & poſtulantes. Incipit autem hinc proponere materiam tractandam in hac epiſtola,proponendo beneficia vt materiam gratiarum actionis,& huiuſmodi gratiarumactionem introducit eleuando mentem propriam ad deum ſub ratione patris per adoptionem. [Qui dignos,]pro,idoneos,[nos fecit in partem ſortis ſanctorum in lumine.]Materiã gratiarũ actio-

nis communem omnibus Chriſtianis explicat triplicem. Et primum quidem beneficium commune Chriſtianis omnib⁹ eſt quòd deus fecit nos idoneos ſeu ſufficientes in lumine, proculdubio fidei, in claritate & manifeſtatione myſteriorum fidei reddidit nos ſufficientes ſeu idoneos ad habendam partem ſortis ſanctorum. Sors ſanctorum hæreditas eſt ſanctorum. Et eſt ſenſus ad habendam partem hæreditatis ſanctorum: hoc eſt ad participandum hæreditatem ſanctorum, quæ appellatur ſors, quia non ex proprio cõſilio nõ ex proprijs meritis ſed velut ſorte (hoc eſt ſolo diuino munere) obtigit ita illis quòd non alijs per gratiam enim dei in lumine fidei idonei ſimus ad participandum hæreditatem ſanctorũ futuram in patria. [Qui eripuit nos in poteſtate tenebrarum] Primũ beneficium reſpicit bonum ſperatum, hoc autem reſpicit tum malum præſens, tum bonum præſens Et malum quidem præſens eſt quod eramus ſubditi tenebris immo poteſtati tenebrarum, hoc eſt dæmonibus, bonum autem præſens è regione ſubiungit [Et tranſtulit i regnũ filij dilectionis ſuæ.] De patre loquitur & dicit quòd tranſtulit nos ex ſeruitute dęmonum, in regnum filij Regnum filij, regnum dei, regnum cœlorum vnum atque idem eſt. Magnum beneficium vt de ſeruitute diaboli tranſlati ſimus in regnum filij immo effecti ipſum regnum filij: vt in quibus prius regnabat diabolus per opera tenebrarum in eiſdem modo regnet filius per opera lucis. ❡ Et dicit filij dilectionis ſuæ Hebraico more: hoc eſt filij pleni dilectione ſua, patris ſcilicet. Sicut enim dicitur filius perditionis, filij nuptiarum, filij regni, qui digni ſunt perditione, qui pleni ſunt gaudio nuptiali & huiuſmodi ita dicitur filius dilectionis ſuæ qui vndique plenus eſt dilectione ſua. Nihilominus vt exigentibus proprietatem ſermonis ſatiſfiat, æternus dei filius dicitur filius dilectionis patris, quia eſt filius dilectionis eſſentialis quemadmodum eſt filius eſſentiæ. Genitus enim eſt non ex vno eſſentiali, ſic & alio non ſed ex omnibus eſſentialibus; natura, eſſe, potentia, intellectu, voluntate & reliquis. alioquin non fuiſſet genitus integer deus [In quo habemus redemptionem & remiſſionem peccatorum.] Superfluit & deficiunt autem tres dictiones. Legendum eſt [In quo habemus redemptionem per ſanguinem ipſius remiſſionem peccatorum.] Tertium beneficium redemptio eſt facta per Chriſti ſanguinem. Redemptio autem non à ſeruitute Romanorum ſed remiſſiua peccatorum appoſitiui ſiquidem ad redemptionem dicit remiſſionem peccatorum. ❡ Aduerte prudens lector quòd vt dictum eſt, hæc tria beneficia commemo-

memorata vt materia gratiarum actionis proponuntur à Paulo vt materia totius epiſtolæ. vnde primo incipit tractare illam particulam tranſtulit in regnum filij dilectionis ſuæ, explicando ipſum filium, & regnum eius communicatum nobis. De filio itaque dicit [Qui eſt imago dei inuiſibilis.] Genitiui caſus eſt inuiſibilis, & explicat inacceſsibilitatem dei à quocunque viſu: non ſolum ſiquidem deus inuiſibilis eſt à nobis, ſed à quibuſcunque ſpiritualibus ſubſtantijs quantumcunque excellentibus: iuxta illud, deum nemo vidit vnquam. Et hæc intellige ſecundum vires naturales cuiuſcunque creaturæ nam ſecundum vires gloriæ ſcriptum eſt, Videbimus eum ſicuti eſt, & angeli & ſancti beati vident deum.

¶ Dei itaque ſecundum naturam inuiſibilis à quacunque creatura filius eſt imago. Quemadmodum enim eſt filius: dei inuiſibilis, ac per hoc eſt filius ipſe inuiſibilis (alioquin non eſſet eiuſdem naturæ cum deo & conſequenter non eſſet filius: filius enim eſt illius naturæ cuius eſt pater) ita eſt imago dei inuiſibilis ac per hoc eſt imago inuiſibilis: alioquin non repræſentaret deum inuiſibilem. Immo ad hoc ipſum Paulus dixit dei inuiſibilis vt non ſolum deitatem, ſed inuiſibilitatem in imagine intelligeremus: ne putaremus filium eſſe imaginem viſibilem, ſed imaginem inuiſibilem ſicut deus eſt inuiſibilis. Nec dicitur imago patris, ſed imago dei inuiſibilis. quia non paternitatem, ſed deitatem inuiſibilem accipit filius à patre eſt enim filius non pater, ſed deus inuiſibilis productus à patre ad hoc vt ſit ſimilis ei in deitate inuiſibili. Tam itaque diſtinctio perſonalis imaginis à patre inuiſibili deo à quo procedit quàm ſubſtantialis deitas imaginis ſignificatur, dicendo de filio quòd eſt proculdubio non accidentaliter, ſed ſubſtantialiter imago dei inuiſibilis à quo procedit, qui enim ſecundum eſſe ſubſtantiale eſt imago dei inuiſibilis habet in ſuo ſubſtantiali eſſe & deitatem & inuiſibilitatem: nam ſi deeſſet deitas nõ eſſet ſubſtantialiter imago dei & ſi deeſſet inuiſibilitas non eſſet ſubſtantialiter imago inuiſibilis. Filium ergo à deo inuiſibili (nempe patre) deum inuiſibilem vt imaginem, hoc eſt ſecundum ſimilitudinis rationem productum explicat ad differentiam ſpirituſſancti qui etſi productus deus inuiſibilis. non tamẽ vt imago dei inuiſibilis, ſed vt ſpiritus vt amor dei inuiſibilis: quia filius ex modo ſuæ productionis producitur vt ſimilis: vtpote vnus ab vno per modũ verbi intellectualis: ſpiritus vero ſanctus ex modo ſuæ productionis nõ producitur vt ſimilis, vtpote vnus à duobus ꝑ modũ amoris. Quæ in theologia ſpeculatiua diffuſe tractantur.

& quòd eſt genitus dominus omnis creaturæ. Et ne ſuboriatur quæſtio an appellatione vniuerſorum intelligantur terreſtria aut cœleſtia aut viſibilia, explicat Paulus omnia includi, & quæ in cœlis, & quæ in terra, & viſibilia & inuiſibilia. Et vt inuiſibilia intelligamus ſpirituales ſubſtantias quas philoſophi vocant intelligentias, explicat quatuor ordines eorum dicēdo ſiue throni (& in hoc tangit ſupremam hierarchiam) ſiue dominationes, & cætera, in quibus tangit mediam hierarchiam, ſiue principatus & in his ſecundum Dionyſium tangitur infima hierarchia. [Omnia per ipſum & in ipſo creata ſunt.] Extendendò explicat multis habitudinibꝰ quod dixerat in ipſo creata ſunt vniuerſa: explicat enī quatuor relationibus ipſius ad vniuerſa. Prima eſt quòd omnia per ipſum efficienter creata ſunt. Et huic iungit ſecundam quam prius dixerat & in ipſo, imitatiue, creata ſunt. Oportuit autem hæc duo ſimul explicare ad differentiam exemplarium quibus nos vtimur. Exemplar enim cuius imitatione artifex aliquid facit eſt in quo imitatiue res fit, ſed non eſt per quod res fit: quoniam exemplar non efficit artificiatum, ſed artifex efficit illud imitando exemplar. filius autem dei eſt, non ſolum in cuius imitatione omnia creātur, ſed etiam quod efficit ſimul cum patre ea quæ creantur. Et propterea de ipſo vtrunque dicitur, quòd omnia & per ipſum & in ipſo creata ſunt. Non repetit ergo Paulus ſuperflue quòd in ipſo creata ſunt, ſed neceſſario ad explicandum quòd non pure in ipſo, ſed ſic in ipſo quòd etiā per ipſum creata ſunt omnia. [Et ipſe eſt ante omnes.] pro, omnia. Tertia habitudo eſt prioritatis ſecundum durationem quæ eſt prioritas æternitatis ad tempus. alioquin non eſſet ante omnia. [Et omnia in ipſo conſtant.] pro conſtiterunt. Prius declarauerat relationes omnium creatorum in fieri ad filium. manifeſtans quòd in fieri dependent ab ipſo dupliciter, ſcilicet efficienter & imitatiue, modo manifeſtat omnium dependentiam in eſſe ab ipſo, dicendo & omnia in ipſo conſtiterunt: ita quòd nō ſolum creata ſunt in imitatione ipſius, ſed etiam conſtiterunt in proprijs eſſe in imitatione ipſius. Et vere ſic eſt: quoniam tandiu conſtat noſtrum eſſe quandiu eſt imitatio diuina. Et per hoc manifeſtat filium eſſe verum deum: vtpote à quo dependent creata omnia non ſolum in fieri, ſed in eſſe: quemadmodum lumen in aere pendet à luce ſolis non ſolum in fieri, ſed in eſſe. Et dicit conſtiterunt ad ſignificandum quòd cum hoc quòd habent naturam non fluentem, ſed conſtantem, conſtant in imitatione filij. Rurſus dicit conſtiterunt in præterito, ad ſignificādum

quòd

quòd non eſt noua hæc dependentia, ſed ex quo creata ſunt conſtiterunt in ipſo. [Et ipſe eſt caput corporis eccleſiæ.] Propoſuerat in regnum filij: & propterea quum declaraſſet dominiũ filij reſpectu omnis creaturæ quod conuenit filio ex eo quòd per ipſum & in ipſo omnia creata ſunt, deſcendit ad declarandum ſpeciale eius regnum in quod tranſlati ſumus. Eſt autem ſpeciale filij dei regnũ quod appellatur regnum dei corpus eccleſiæ tam triumphantis quàm militãtis quoniam in his peculiariter regnat per gratiam, primo fidei & iuſtitiæ, & demum gloriæ æternæ fœlicitatis. Ipſe non alius eſt caput. Metaphorico ſermone principem deſcribit caput corporis eccleſiæ, vt ſimul cum eminentia reſpectu corporis eccleſiæ deſcribat ipſum partem corporis eccleſiæ. caput enim pars eſt corporis. Et in hoc myſterium incarnationis ſignificat. Et exinanitionem tantam manifeſtat, ſubiungendo. [Qui eſt principium.] apertiſsime dicendo & ipſe qui eſt principium, omnium (vt declaratum eſt) eſt etiã caput: hoc eſt pars (eminentior tamen) corporis eccleſiæ, vt intelligamus quòd qui eſt ante omnia & ſupra omnia principium omnium, dignatus eſt fieri caput corporis eccleſiæ per myſterium incarnationis [Primogenitus ex mortuis.] Modum quo factus eſt caput corporis eccleſiæ deſcribit eſſe reſurrectionem ipſius: reſurgendo ſiquidem effect⁹ eſt immortalis ſecundũ corpus, & eccleſiam, ſecundum ſtatum in quo perpetua futura eſt, inchoauit in ſuprema illius parte Appellatur autem reſurrectio generatio ex mortuis, quia reuera noua eſt generatio hominis: vtpote ad vitam immortalem etiam ſecundum corpus. Sic enim etiã dominus illã appellauerat dicẽdo, in regeneratione quum ſederit filius hominis, &c. Chriſtus autẽ dicitur primogenitus ex mortuis, quia fuit prim⁹ reſurgens ad vitam immortalẽ quotquot enim ſuſcitati ſunt ante ipſum, ad vitam mortalem ſuſcitati ſunt: vnde & iterum mortui ſunt. Et ipſe dicitur primogenitus non ſolũ quia nullus ante eum ad vitam ſurrexit immortalem, ſed etiã quia alij ſequuntur ipſum reſurgendo ad vitam immortalem. [Vt ſit in omnibus ipſe primatum tenens.] hoc eſt vt vnus atque idem ipſe filius gerat primatum in omnibus rerum ordinibus. Ipſe enim qui primatũ tenet in ordine naturali omniũ ex hoc quòd eſt caput eccleſiæ, tenet quoq; primatum in ordine gratiæ Vnde quo ad hoc ſubdit [Quia in ipſo cõplacuit omnẽ plenitudinẽ inhabitare.] Rationẽ reddit quare fili⁹ homo primatũ tenet in ordine gratię. quia in ipſo ſecũdũ humanã naturam complacuit deo omnem plenitudinem gratiæ habitare. Nota ſingula verba. quoniam hic gratia

Chriſti

Chriſti deſcribitur ex qua habet quòd ſit caput eccleſiæ Dicit complacuit vt excludat meritum non enim meruit Chriſti anima plenitudinem gratiæ,ſed ex diuino beneplacito ab initio habuit. Dicit non ſolum plenitudinem, ſed omnem plenitudinem : vt nihil gratiæ intelligamus deeſſe,ſed omnes gratias & omnes pleniſsimè intenſiue & extenſiue intelligamus.Dicit habitare,vt intelligamus fixã in eo omnem gratiæ plenitudinem & non ad tempus , vt alijs ſanctis quædam gratiæ conceduntur [Et per eum reconciliari omnia in ipſo]Queadmodũ de eodem filio ſecundum diuinitatẽ dixit omnia per ipſum & in ipſo creata ſunt:ita modo de eodem ſecundum humanitatem dicit & per eum & in ipſo reconciliari omnia Per ipſum quidem efficienter quandoquidem ipſe eſt reconciliator. omniũ deo,in ipſo verò inchoatiue: quandoquidem in ipſo Chriſto capite inchoata eſt recõciliatio omnium in reſurrectione ipſius.Vnde & ſubdit.[Pacificãs.]pro,pacificatis,[per ſanguinem crucis eius]Deficiunt duæ dictiones [Per ipſum,ſiue.]pro,&[ijs quæ in terris,ſiue.]pro,&, [quæ in cœlis ſunt.] Reconciliatio pacificatos vnit & propterea reconciliationi præſentis tẽporis adiungit pacificationem temporis præteriti.Effecta eſt autem pax per ſanguinem crucis Chriſti hoc eſt per ſanguinem eius non qualitercunq; ſed fuſum in cruce.Et adiungit per ipſum,tum vt volũtaria ſignificetur effuſio ſanguinis in cruce ad pacificandum tum vt eadem hominis deiq; hypoſtaſis ſignificetur,quæ moriens in cruce ſecundum naturam humanam actionem pacificandi exerceret.

¶ Pacificata autem explicat tum ea quæ in terris , tum ea quæ in cœlis ſunt. Quum pacificare nihil aliud ſit quàm tranquillum ordinem diuinum efficere, pacificaſſe quæ in terris ſunt eſt tranquillum ordinem in ijs quæ in terris ſunt effeciſſe. Et talem ordinem conſtat per Chriſti mortem effectum eſſe in hominibus:hic in anima per gratiam inchoatiue, & demum in reſurrectione mortuorum conſummate Tranquillum autem diuinum ordinem in ijs quæ in cœlis ſunt effectum per mortem Chriſti intelligimus, pro quanto reparata eſt ruina angelorum : & quicquid turbationis in ordine angelorum acciderat in tranquillum redactum eſt ordinẽ. [Et vos]Poſtquam in genere fructum gratiæ Chriſti capitis explicauit , deſcendit ad ſpeciem explicando fructum eiuſdem gratiæ Chriſti capitis ſpecialiter in Gentilibus Et propterea dicit & vos, ſupple Gentiles . Triplicem autem communicationem ſubiungit à Chriſto capite ad Gentiles extenſam (prima eſt communicatio gratiæ . ſecunda eſt communicatio afflictionum . tertia eſt

communicatio

cõmunicatio notitię ac ſpei gloriæ ſperandæ) inſinuãs hoc tractatu quòd per hás tres cõmunicationes transferimur in regnũ filij. Cõmunicationẽ itaque gratiæ gratũ facientis tractans dicit. [Quũ eſſetis aliquando alienati] proculdubio à deo, vtpote idololatræ. [Et inimici ſenſu.] pro, mẽti. Datiui caſus eſt mẽti, quamuis dupliciter exponi poſsit. Vel loco ablatiui, vtuntur enim Gręci quãdoq; datiuo pro ablatiuo. Et ſic eſt ſenſus: inimici mente, ad explicandũ quòd non ſolum carnalibus operibus, ſed etiam mente quę ſuprema pars eſt animæ fuerãt inimici dei. vtpote male ſentiẽtes de deo. Vel datiuus pro datiuo intelligatur, ad explicandũ cui fuerant inimici videlicet menti: mali ſiquidẽ homines inimici ſunt menti propriæ: quoniam amant & quęrunt malum mentis propriæ priuationem fœlicitatis. [In operibus malis] Vtrique ſenſui ſeruit, & explicatur ratio alienationis & inimicitiæ fuiſſe opera eorum mala, proculdubio malo culpæ [Nunc autem reconciliauit.] filius caput eccleſiæ. [In corpore carnis eius.] Ad differentiam eius quod dixerat corporis eccleſiæ, dicit in corpore carnis ſuæ. vt intelligatur recõciliatio facta in naturali corpore proprio non in corpore myſtico. Modus autem quo in corpore carnis propriæ reconciliauit omnes ſubiungitur. [Per mortẽ.] Deficit, eius. hoc eſt per mortem propriã in corpore ſuo naturali [Exhibere.] pro, ad exhibendum, [vos.] ſ. Gentiles [Sanctos.] hoc eſt mũdos à peccatis. [Et immaculatos.] pro, & irreprehenſibiles. non ſolũ mũdos à pręteritis peccatis veſtris, ſed irreprehenſibiles in actionib9 ſubſequentibus. [Et irreprehenſibiles.] pro, & inculpabiles. hoc eſt in iudicio inaccuſabiles. [Coram ipſo.] Ad ſingula trium refertur, vt ſcilicet exhiberet ſanctos coram ipſo, & irreprehenſibiles corã ipſo, & inculpabiles corã ipſo ad differentiam mundorũ irreprehenſibilium & inculpabilium ſecundum iudiciũ humanũ. In quibus clare deſcribitur cõmunicatio gratiæ gratũ facientis Gentilibus. [Si tamen permanetis in fide.] Ne intelligerẽt Coloſſenſes huiuſmodi fructus ſe habituros ex gratia Chriſti abſque propria cooperatione, ſubiungit neceſſarium cõcurſum propriæ cooperationis: dicẽdo, ſi tamẽ perſeueratis in fide, nõ qualitercunque ſed [Fundati & ſtabiles.] hoc eſt ſi perſeueratis habendo fidẽ pro fundamẽto vitæ & actionũ veſtrarũ, & in illa perſeueratis firmi. [Et immobiles à ſpe euangelij.] Nõ ſufficit perſeuerantia firma in fide, ſed exigitur immobilitas à ſpę euangelizata vt. ſ. immobiliter ſperetur futura beatitudo, nihil enim prodeſt credere, niſi adſit immobilis ſpes cœleſtis patriæ. Immobilitatẽ autem ſpei fieri à charitate, alibi Paulus declarauit. &

propter-

propterea dicēdo immobiles à ſpe, tertiam virtute fidei ac ſpei adiungit charitatem. [Quod audiſtis] ad differentiā cuiuſcunque alterius euangelij. Prout etiam ad Gal. dicit. Si quis aliud quàm audiſtis Euāgelizauerit anathema ſit. [Quod Prædicatū eſt in vniuerſa creatura quę ſub cœlo eſt:] Idem Euangeliū deſcribit à cōmunitate quia ſcilicet commune eſt vniuerſo generi humano. Et dicit hoc ad differētiam particulariū Euangeliorū quę diuerſi hæretici prędicant. non enim prædicant Euangelium commune vniuerſo mundo, ſed propriæ ſectæ. Nec intelligas aſſeri à Paulo quòd tunc temporis iam prædicatum fuiſſet Euangelium vniuerſo generi humano, ita quòd ad vniuerſos peruenerit: ſed quòd tunc temporis prædicatum eſt extendendum in vniuerſa creatura quæ ſub cœlo eſt, hoc eſt in vniuerſo genere humano ad differentiam, vt dictum eſt Euangeliorū per conuenticula. [Cuius factus ſum ego Paulus miniſter.] Tertiam adiicit conditionem Euangelij in quo debent perſeuerare. De illo ſcilicet Euangelio loquor cuius ego Paulus factus ſum miniſter, ad differentiam Euangelij quod prædicabatur à pſeudapoſtolis. cuius Paulus non erat miniſter, immò aduerſus illud Paulus erat miniſter. [Qui nunc gaudeo in paſsionibus meis pro vobis.] Superfluit qui. Vbi prudens lector aduerte quòd ſi dictio Gręca interpretata factus ſum ritè interpretata eſt cū verbo ſum, textus ille cōtinuatur cū Paulo ſuperiore vbi dictum eſt, & vos quum eſſetis aliquando alienati & inimici menti in operibus malis, nūc autem recōciliauit in corpore carnis &c, Ita quod poſtquam è regione alienationis & inimicitiæ eorum locauit nunc reconciliationis factæ per Chriſtum in carne propria, modo locat nunc adimpletionis paſsionum Chriſti in corpore eius myſtico: vt intelligamus quòd non ſolum nunc reconciliauit Chriſtus in carne propria, ſed & nunc per Apoſtolos & martyres ſua membra, ſupplet reliquas afflictiones. vt vtrunque beneficium intelligamus collatum Gentilibus: & reconciliationis per Chriſtum in carne propria & afflictionum ſuorum Apoſtolorum vice Chriſti Continuando itaque ad nunc reconciliationis factæ per Chriſtum nunc afflictionis Apoſtolorū, dicit nunc, reconciliatis vobis deo, gaudeo in paſsionibus, hoc eſt afflictionibus meis, pro vobis, Gentilibus: vtpote pro mēbris Chriſti. Simulque aduerte aptiſsimè ſubiungi gaudium in afflictionibus miniſterio Euangelij per hoc enim manifeſtè comprobatur verus Euangelij miniſter quòd gaudet in afflictionibus ſuis pro membris Chriſti. [Et adimpleo ea quæ deſunt paſsionum Chriſti in carne mea.] Dictio interpretata

terpretata adimpleo, compoſita eſt ex tribus: vice, re, impleo. Ita quòd ſonat vice redimpleo: ad ſignificandum quòd vice Chriſti re plet ea quæ in carne ſua deſunt paſsionum Chriſti vel redimplet in carne ſua ea quæ deſunt paſsionum (hoc eſt afflictionem) Chriſti. Vtriuſque conſtructionis ſenſus in idem redit: prima tamen omnem quæſtionem excludit nam dicendo ea paſsionum Chriſti quę deſunt in carne mea, nihil ſignificatur diminutionis in paſsione Chriſti, ſed ſignificatur quod in carne mea deeſt aliquid paſsionū Chriſti, quod à me ſupplendū eſt vice Chriſti. quod conſtat abſque omni ambiguitate verum eſſe. Dicendo verò adimpleo in carne mea ea quæ deſunt paſsionū Chriſti, apparenter ſignificat aliquid diminutionis in paſsione Chriſti. ſecundum tamen veritatem non ſignificatur diminuta paſsio Chriſti: ſed ſignificatur quòd deeſt illi coniunctio ipſius cum afflictionibus noſtris. Et hoc indubie verum eſt, & à nobis oportet impleri: à nobis autem vice Chriſti, quemadmodum in virtute capitis operantur membra, vt ſicut ex nobis & Chriſto integratur corpus vnum, ita ex paſsione Chriſti & paſsionibus noſtris integretur velut vna paſsio. nam quemadmodum definiuit Chriſtus certum membrorum ſuorum numerū certamque magnitudinem ac multitudinem meritorum, ita definiuit determinatum numerum paſsionum iungendarū paſsioni ſuæ. & quantum in carne Pauli, quantum in carne Petri, quantum in carne Laurentij adiiciendum eſt afflictionum, prædefinitum eſt. Et propterea Paulus dicit quòd ipſe adimplet ea quæ in carne ſua deſunt paſsionū Chriſti [Pro corpore ei⁹ quod eſt eccleſia] Hinc clare habetur quòd non ſolum Chriſtus, ſed etiam ſancti ex intentione paſsi ſunt pro corpore Chriſti quod eſt eccleſia: hoc eſt ad vtilitatem eccleſiæ. [Cuius factus ſum ego miniſter ſecundum diſpenſationē dei quæ data eſt mihi in vobis.] pro, in vos. Cuius, fœminini eſt generis. ac per hoc eccleſiā refert Appellat aūt Paul⁹ ſe miniſtrum eccleſiæ factum, hoc eſt ad miniſtrandum eccleſiæ, quemadmodum appellauit ſe miniſtrum Euangelij, quia miniſtrat Euangelium. Poteſt & nihilominus dici miniſter eccleſiæ, quemadmodum membrū eſt miniſter totius corporis. Et hunc ſenſum intendere videtur ex eo ꝙ dicit, quòd non ſecundum diſpoſitionē hominum, ſed ſecundum diſpoſitionem dei factus eſt miniſter eccleſię. vt vtrūque ſignificet & ꝙ eſt quidem eccleſiæ miniſter, & ꝙ non eſt eccleſiæ diſtributione factus miniſter ſed dei. Et ſubiungit quæ data eſt mihi in vos apoſtolatum ſuū ad gentes denominat à diſpenſatione dei: eo ꝙ non humana authoritate, ſed diuina datus

eſt Apo-

eſt Apoſtolus gentibus [Vt impleam verbum dei.] Ecce tertia cõmunicatio qua tranſlati ſumus in regnum filij: cõmunicatio ſcilicet notitiæ gloriæ ſperandę per Chriſtũ à gentibus. Officiũ itaque euangelizandi hoc gentibus denominat implere verbum, eo quòd eſt executio definiti ab æterno conſilij diuini. [Myſterium quod abſcõditũ fuit à ſeculis & generationib⁹. Appoſitiue ad verbũ dei, explicat ꝙ ipſe implet myſteriũ occultum pręteritis ſeculis quo ad tempora, & generationibus quo ad ſucceſsiones hominum. [Nũc autem manifeſtatum.] pro, manifeſtũ factũ, [eſt ſanctis eius.] Verbũ dei quod implet Paulus non ſolũ deſcribit à præterita occultatione. ſed à præſenti executione manifeſta nõ omnibus ſed ſanctis dei, & rurſus nõ omnibus ſanctis dei, ſed [Quibus voluit deus notas facere diuitias.] pro, notũ facere quæ ſunt diuitiæ, [gloriæ ſacramenti.] pro, myſterij, [huius in gentibus.] Lege actus Apoſtolorũ & inuenies admiratos fuiſſe Chriſtianos. de hoc ꝙ in gentibus diuina gratia diffuſa eſſet, quũm Petrus acceſsit ad Cornelium Cẽturionem. Inde enim apparet quòd non omnibus ſanctis, ſed quibus voluit deus notificauit quæ ſunt diuitiæ gloriæ latentis in myſterio conuerſionis gentium Fuit ſiquidem in deo velut arcanum reconditum ꝙ gentes conſecuturę eſſent per euangeliũ Chriſti nõ ſolũ gloriam ſed diuitias gloriæ, ſed opulentiam glorię Putabant enim ꝙ gentes futurę eſſent quemadmodũ proſelyti inter Iudæos. Effectus autem demonſtrauit ꝙ diuitiæ gloriæ communicatæ ſunt Gentibus nõ vt proſelytis, ſed ex æquo ipſis & Iudæis: immò magis ipſis quàm Iudæis, vſquequo introeat plenitudo gentiũ. Et ad hoc adimplẽdũ ſtudebat Paulus gentiũ apoſtolus. [Quod.] ꝓ, qui, [eſt Chriſtus.] Relatiuũ qui, diuitias refert. Eſt enim dictio interpretata diuitias maſculini generis & ſingularis numeri. Et explicatur quòd Chriſtus eſt ipſa opulentia gloriæ myſterij manifeſtati in gentibus. Et verè eſt opulentia gloriæ: quoniam non ſolum in ſeipſo habet omnem plenitudinem gloriæ ſed etiam eſt ratio ditandi omnes alios gloria. Vnde & ſubdit. [In vobis ſpes gloriæ.] Idẽ Chriſtus qui eſt diuitiæ gloriæ, eſt in vobis ſpes eiuſdẽ gloriæ: pro quanto eſt vobis ratio ſperandi eandem gloriam. [Quem nos annunciauimus] Non enim nosipſos prædicamus, ſed Chriſtum. [Corripiẽtes.] pro, admonentes, [omnem hominẽ.] circa agẽda. [Et docentes:] Deeſt, [omnem hominẽ.] ſcienda. [In omni ſapientia] Tã monitio excitans affectũ quàm doctrina aperiens intellectũ ad omnẽ hominẽ extenditur vt neceſſaria omni homini & nõ alicui ſic & alicui nõ explicet euangelica doctrina ac monitio. Et

vtraque

vtraque fit in omni ſapientia tam diuinorum quàm humanorum ſpectantium ad ſalutem: quia ſecundum diuinas regulas fit monitio,& ſecundum diuinam rationem fit doctrina. [Vt exhibeamus omnem hominem perfectum in Chriſto Ieſu.] Ecce quo tendit euangelicũ officium, ad exhibendum omnẽ hominem (abſque delectu ſexus, conditionis, nationis &c.) perfectum; ita vt nihil ei deſit in Chriſto Ieſu. [In quo.] pro, in quod, [& laboro.] in quod officium exhibendi quantũ eſt ex parte mea omnẽ hominem perfectũ in Chriſto & laboro. [Certando ſecundum operationem eius.] hoc eſt ſecundum efficaciam Chriſti. Dictio ſiquidem interpretata operationem, internam vim ſeu efficaciã ſonat operis. [Quam.] pro, quæ. efficacia Chriſti. [Operatur in me in virtute.] pro, potentia. Ego quidem laboro certans ſecundum efficaciam Chriſti: verum ipſa Chriſti efficacia operatur in me in potentia miraculorum, ad teſtificandum efficaciam Chriſti in me, ad teſtificandum veritatem euangelicæ doctrinæ quam prædico.

CAPVT II.

V Olo enim vos ſcire] Tractat illam particulam, in quo habemus redẽptionem per ſanguinẽ ipſius remiſsionẽ peccatorũ. Introducit autẽ tractatũ ipſius per modum certaminis aduerſus diuerſos impugnatores Chriſtianæ veritatis. Et propter hoc cõtinuat hanc partem cũ præcedenti quam finierat dicendo in quod laboro certans &c. ad hoc ſiquidem addit coniunctionem enim, dicendo volo enim vos ſcire. Rationem enim reddit laboris ſui certaminis. [Qualem ſolicitudinem.] pro, quantum certamen, [habeã pro.] pro, de, [vobis & iis qui ſunt Laodiceæ, & quicunque nõ viderunt faciem] pro, perſonam, [meam in carne.] Non ſolũ certabat Paulus tuendo eos quibus prædicauerat, ſed multo ſtudio certabat monitis, inſtructionibus & nunciis, vt etiam alij Chriſtiani qui eum nunquam viderant, perſeuerarent ac proficerent in fide Chriſti. [Vt conſolentur.] Paſſiue abutitur conſolentur. hoc eſt cõſolationem accipiant. [Corda ipſorum inſtructi.] pro, compactorum, [in charitate.] Ecce quorſum tantum certamen Paulus aſſumpſit de iis qui non viderant ipſum: vt ſcilicet ipſorum non omnium, ſed compactorũ in charitate corda conſolationem accipiãt. [Et in omnes diuitias plenitudinis.] pro, plenariæ certitudinis, [intellectus.] Cõiunctio &, denotat accumulationem rei conſolatoriæ. eſt enim ſenſus vt ipſorum compactorum in charitate corda accipiant conſolationem, addendo conſolationi charitatis etiam conſolationem

acceſſus

acceſſus ad omnes diuitias plenæ certitudinis intellectus. Præpoſitio ſiquidem in accuſatiuo iuncta, acceſſum denotat. Nec dicit in certitudinem intellectus, ſed dicit in plenariam certitudinem intellectus, vt non ex parte tollatur hæſitatio intellectus, ſed vndique. Nec etiam dicit in plenam certitudinem intellectus, ſed in omnes diuitias in omnem copiam plenæ certitudinis. Certitudo intellectus eſt, quando intellectus non dubitat de iis quæ ſunt fidei. Et hæc eſt communis ac neceſſaria Chriſtianis omnibus: dubius enim in fide infidelis eſt. Plenaria autem certitudo (ad ſimilitudinem teſtimoniorum facientium in Prætoriis non ſemiplenã ſed plenam probationem) dicitur quæ ex teſtimoniis fidei prouenit ſiue externis dictorum aut factorum dei vel ſanctorum, ſiue ex interna extẽtione luminis fidei aut gratuiti auxilij diuini ad cumulum certitudinis. Diuitiæ autem plenæ certitudinis conſiſtunt in copia teſtimoniorum ad diuerſas materias quæ diſputantur in fide ac per hoc omnes diuitiæ conſiſtunt in vniuerſis teſtimoniis ad materias emergentes in fide. puta ad materiam Arrianam, ad materiam Photini, & ſic de aliis. Dicit ergo Paulus quòd certamen tãtum aſſumpſit vt ipſorum qui conſolati iam ſunt in charitate corda, conſolentur etiam non habendo ſed accedendo ad omnes diuitias plenariæ certitudinis intellectus: hoc eſt ad vniuerſam copiam teſtimoniorum plene certificantium intellectum in omni materia fidei. Vnde & ſubiungit materiam certitudinis, dicendo. [In agnitione.] pro, in agnitionem, [myſterij dei.] Deficit &. [patris & Chriſti Ieſu.] Superfluit Ieſu. Ecce progreſſus, vt progrediantur in omnes diuitias plenæ certitudinis intellectus: non in quacunque materia ſed progrediendo in agnitionem myſterij tum dei tum patris, tum Chriſti. Deus nomen eſt naturæ. pater nomen eſt perſonæ, ſi de trinitate eſt ſermo: alioquin nomen eſt amoris quo adoptauit nos deus. Nec vſquequaque liquet quo ſenſu Paul' vtatur hic patris nomine. nam vtrunque poteſt ſignificari, ſcilicet vt agnitioni diuinæ naturæ adiungatur agnitio trinitatis perſonarum, vel adiungatur agnitio paterni amoris erga nos. Primus tamen ſenſus magis videtur quadrare interpoſitioni inter deum & Chriſtum. Quia tamen nulla mentio de trinitate inferius fit, ſed de officio paterno dei erga nos, abiiciendus non eſt ſecundus ſenſus. Quot autem quanta & qualia comprehendantur ſub myſterio dei & patris & Chriſti, explicari non poteſt. [In quo ſunt omnes theſauri ſapientiæ & ſcientiæ abſconditi] Dixerat ad cognoſcendum myſterium tum dei tum patris Chriſti, & quoniam

de deo ac de patre nulla erat ambiguitas, de Chriſto qui homo eſt ſubiungit in quo ſunt omnes theſauri &c. vt hinc æqualē ſignificet Chriſtū deo & patri: vt magnitudo myſterij penſetur non ſolū in cognitione dei & patris, ſed in cognitione Chriſti, ex eo quòd in ipſo ſunt omnes theſauri ſapientiæ diuinorum, & ſcientiæ creatorum, non effuſi ſed abſconditi ab oculis vniuerſæ creaturæ. vel abſconditi natura humana quaſi occultante diuinitatem eius, ratione cuius habet omnes theſauros ſapientiæ & ſcientiæ: hoc eſt clari iudicij & claræ notitiæ. Dictio enim interpretata ſcientiæ, cognitionem ſonat. [Hoc autem dico.] Explanato fine quare certat explicare incipit materiam certaminis multiplicem. Vnde pronomen hoc demonſtrat certamen de quo dixerat quantum certamen habeam. [Vt nemo vos decipiat in ſublimitate ſermonū.] pro, in perſuaſibili eloquentia. Prima certationis materia deſcribitur oratoria perſuaſio, arte dicendi fulta. Vnde cōiicimus quòd erant tunc temporis qui dicendi arte fulti nitebantur abducere Chriſtianos à puritate fidei. Et propterea Paulus timens Coloſſenſibus ab huiuſmodi oratoribus, monet vt nemo eorum decipiatur huiuſmodi perſuaſionibus. [Nam etſi corpore] pro, carne, [abſens ſum.] Rationem ne decipiantur, intendit ſubiungere ex parte fidei & morum apud eos. & ne videatur diuinare aut ex auditu (qui poteſt falli) loqui de iis quæ apud Coloſſenſes ſunt, præmittit modum quo nouit ea quæ apud illos ſunt. Et propterea dicit. Nam etſi carne abſens ſum: ac per hoc corporis oculis non video quæ apud vos ſunt. [Sed ſpiritu vobiſcum ſum.] ſpirituali præſentia apud vos ſum. Et ne hoc intelligeretur ſecundum affectum charitatis, ſubiungit. [Gaudens & videns.] Dicendo videns, manifeſtat ſe ſpirituali intuitu comitante gaudio apud eos eſſe. Quid autem videat, ſubiungit. [Ordinem veſtrum & firmamentum eius quæ in Chriſtum eſt fidei veſtræ.] Duo dicit ſe videre: & ſoliditatem fidei in Chriſtum, & ordinem. Qui quum ſit materia gaudij, intelligitur rectus ordo in eccleſia Coloſſenſium, tum circa ſpiritualia tum circa temporalia viduis & pauperibus diſpenſando. Integer ſiquidem ordo intelligitur, ex quo ſine adiectione aliqua ſignificatur. Ex eo itaque quòd in coloſſenſibus ſunt hæc tanta bona (ſoliditatis ſcilicet fidei & rectitudinis ordinis) monet vt caueant ne fallantur à dicacibus. [Sicut ergo accepiſtis Ieſum Chriſtum dominum noſtrum.] Superfluit noſtrum. Ex ſoliditate fidei in eis, infert quòd ſicut accepiſtis Ieſum Chriſtum eſſe dominum, non horum aut illorum ſed omnium. [In ipſo ambulate.]

bulare.] hoc eſt conformis fidei ſit ambulatio ſpiritualis quæ eſt proficere. [Radicati & ſuperædificati in ipſo.] pro, radicamini & ſuperædificamini in ipſo. ad ſimilitudinem plantarū radices figite in Chriſto, ad ſimilitudinem vero templi ſuperædificamini in ipſo: hoc eſt Chriſtus ſit fundamentum veſtri tanquàm templi, & ſit velut terra optima in qua vos tanquàm plantæ radices habeatis. vt continua vegetatio in Chriſto ſignificetur, & non ſola ſoliditas ſuſtentationis. [Et confirmati.] pro, & confirmamini, [in fide.] Quæ metaphora radicationis & ædificationis ſignificauerat, explicat proprietate verborum [Sicut & didiciſtis] pro, ſicut edocti eſtis Modus firmitatis deſcribitur iuxta doctrinam eorum qui docuerant Coloſſenſes Sciebat enim quòd plene docti fuerant, quòd oportebat abſque omni hæſitatione & abſque quacunque ſuſpitione oppoſiti firmari in fide [Ambulantes in illo.] pro, in illa. videlicet fide. [In gratiarum actione.] hoc eſt vt cognoſcatis magnum vobis collatum beneficium in hoc quòd collatum eſt vobis credere in Chriſtum &c. [Videte ne quis vos decipiat.] pro, deprædetur. Secunda materia certaminis ſubiungitur aduerſus philoſophos. Nec dicit videte ne quis deprædetur veſtra, ſed ne quis deprædetur vos, ne quis voſipſos in prædam abducat. [Per philoſophiam & inanem fallaciam] Philoſophiæ adiungit inanem fallaciam quantum ad officium prædandi homines à fide Chriſtiana, quia non veritatis philoſophicæ officium eſt prædari Chriſtianos niſi ei adiungatur inanis fallacia. Quæ quia dupliciter adiungitur philoſophiæ, ideo ſubiungit [Secundum traditionem hominum, ſecundum elementa mundi.] Aut enim inanis fallacia iungitur philoſophiæ ex traditione hominum: puta ex ſecta Stoicorum vel Peripateticorum & huiuſmodi. Aut ex elementis mundi: hoc eſt ex metiri & iudicare ea quæ ſunt Chriſtianæ fidei ſecundum elementa mundi: hoc eſt cauſas cœleſtes & elementares & compoſitorum ex his. Hoc enim inanis eſt fallaciæ, pro quanto iudicium quod ex huiuſmodi cauſis haberi poteſt non ſe extendit ad excelſa Chriſti myſteria quæ fide tenemus. nam Chriſti myſteria ſpiritualia ſunt, & independentia ab elementis conſtituentibus mundum. Propter quod & ſubdit. [Et non ſecundum Chriſtum.] Philoſophia ſecundum elementa mundi ſi ſiſtit in propriis, non aduerſatur Chriſto ſed eſt ſecundū Chriſtum, in quo ſunt omnes theſauri ſapientiæ & cognitionis ſed ſi præſumit in excelſiora (qualia ſunt myſteria fidei

Chriſtianæ) non ſecundum Chriſtum, ſed aduerſus Chriſtum eſt: vtpote quæ inani innititur fallaciæ. Quæ ideo dicitur inanis, quia fruſtra nititur, quia vanis innititur fundamentis aduerſus ea quæ ſunt fidei. [Quia in ipſo inhabitat omnis plenitudo diuinitatis corporaliter] E regione philoſophiæ ſecundum traditionem hominum ac ſecundum elementa mundi, dixerat & nõ ſecundum Chriſtum, manifeſtat modo præponderare Chriſtum elementis mundi, & deinde traditioni hominum. Et elementis quidem mundi præſtare Chriſtum, manifeſtat per hoc quia in ipſo inhabitat omnis plenitudo diuinitatis corporaliter. in elementis mundi inueniri diuinitatem & præcipue in primis elementis quæ ſunt corpora cœleſtia omnes fatentur. Et propterea Paulus è regione dicit in Chriſto habitare non diuinitatem, ſed omnem plenitudinem diuinitatis, non qualitercunque ſed corporaliter. In elementis ſiquidem mundi habitat deus ſecundum efficientiam, ordinem, perpetuitatem & alios partiales effectus. in Chriſto autem non plenitudo effectuum ſed plenitudo diuinitatis habitat, immo omnis plenitudo diuinitatis: vt intelligamus quòd deitas ex integro habitat in Chriſto corporaliter. ¶ Vbi aduerte prudens lector Paulum dicere quòd in Chriſto omnis deitatis plenitudo inhabitat corporaliter, & non dicere eſt corporaliter. Habet ſiquidem vnio deitatis cum humana natura in Chriſto duo valde mirabilia. Alterum eſt quòd ipſa deitas ſubſtantiale eſſe corporeum in illo habet: dicente Ioanne, Verbum caro factum eſt. & hoc ſignificatur dicendo corporaliter. Alterum quòd abſque quacunque ſui mutatione deitas in Chriſto habet illud ſubſtantiale eſſe corporeum. & ad hoc ſignificandum dicitur inhabitat. Inhabitatio enim nullã mutationem ſignificat in habitante. Vnde ſi vtrunque ſimul iungas (ſcilicet inhabitat corporaliter) intelliges quòd abſque mutatione quacunque deitatis non extrinſeca denominatione, ſed ſecundum eſſe ſubſtantiale corporis, deitas eſt in Chriſto. Quod ſi intelligere voluiſſet Neſtorius, non dogmatizaſſet deitatem habitare in Chriſto tanquàm in templo. Ad hoc enim addidit Paulus corporaliter vt vnionem ſubſtantialem explicaret cum corpore: per quam differt ab habitatione dei in mentibus etiam beatorum, & non ſolum ab habitatione dei in elementis mundi, [Et eſtis in illo repleti qui eſt caput omnis principatus & poteſtatis.] E regione ad philoſophiam ſecundum traditionem hominum explicat notitiam qua repleti ſunt Chriſtiani in Chriſto, eſſe non traditione hominum, ſed traditione illius qui eſt caput etiam omnium angelorum

lorum. Quanta ergo eſt differentia inter traditionem hominum & caput angelorum, tanta eſt differentia inter philoſophiam traditam ab hominibus, & notitiam fidei traditam à Chriſto. Et in hoc Paulus excellentiam Chriſtianæ notitiæ ſignificat: quòd nec etiam ab angelis, ſed à capite angelorum tradita eſt immediate hominibus, à Chriſto ſcilicet [In quo & circuncisi eſtis.] Tertia materia certaminis aduerſus pſeudapoſtolos cogentes ſeruare legalia, tractatur declarando in primis circuncisionem quæ erat profeſsio totius legis impleri in Chriſtianis per Chriſtum in baptiſmo: ac per hoc non egere circunciſione carnali. Dicit itaque. in quo, Chriſto, etiam eſtis circuncisi. [Circunciſione non manufacta.] Triplici conditione deſcribit circuncisionem in Chriſto. Prima eſt quòd non eſt circunciſio facta manu: qualis eſt circunciſio legalis [In expoliatione corporis.] Deficit, peccatorū [carnis.] Secunda cōditio eſt quòd huiuſmodi circunciſio non tollit pelliculam carnis, ſed tollit corpus peccatorum: hoc eſt vniuerſam cōgeriem peccatorum Et denominat corpus peccatorum carnis, eo quòd vniuerſa congeries peccatorum ex carnali fomite prouenit. [Sed in circunciſione Chriſti.] Superfluit ſed. Tertia cōditio eſt ꝙ huiuſmodi non eſt circunciſio Moyſi aut patrum, ſed eſt circunciſio Chriſti. Hanc enim ſpiritualem circunciſionem tollentem corpus peccatorum ſolus Chriſtus efficere poteſt: & ideo circunciſio Chriſti appellatur. Modus autem quo fit huiuſmodi circunciſio Chriſti, explicatur ſubiungendo. [Conſepulti ei in baptiſmo.] Per baptiſmū fit iſta circunciſio, in quo aſsimilamur Chriſto ſepulto. In hoc enim quòd ſub aqua mergimur in baptiſmo, aſsimilamur Chriſto ſub terra condito quum ſepultus fuit. Significat enim huiuſmodi aſsimilatio eum qui baptizatur non ſolum mortuum, ſed ſepultum priſtinæ peccatorum vitæ, quemadmodum corpus Chriſti ſepultum totaliter alienum fuit à priſtina vita animali [In quo & cōſurrexiſtis per fidem operationis dei, qui ſuſcitauit illū à mortuis.] Ritꝰ baptiſmi habet, vt qui baptizatur ſub aqua mergatur, & ex aqua leuetur. & quemadmodum merſio ſub aqua aſsimilat Chriſto ſepulto, ita emerſio ex aqua aſsimilat Chriſto reſurgenti à morte. Significatur ſiquidem per emerſionem noua vita per fidem reſurrectionis Chriſti, vt quemadmodum Chriſtus ſurrexit in vitam nouam operatione dei qui ſuſcitauit illum, ita qui baptizatur, in nouam ſubit vitam ſpiritualem per fidem eiuſdem operationis qua deus ſuſcitauit Chriſtum à mortuis. Explicat ſiquidem in fide reſurrectionis Chriſti contineri tum quòd reſurrectio illa

facta eſt operatione dei, tum multa dei opera effecta quæ ſubiungit. Ita quòd ſuſcitatio Chriſti pars eſt operationis dei quam credendo viuificamur. Reliquæ vero partes huius operationis ſubiunguntur: videlicet viuificatio noſtra, condonatio delictorum, deletio chirographi, & reliquæ quæ ſubiunguntur. Purus enim homo non poteſt ſuſcitare ſeipſum nec alium. [Et vos quũ mortui eſſetis in delictis & præputio carnis veſtræ, conuiuificauit cum illo.] Ecce alia pars operationis dei qua Gentiles quum eſſent ſpiritualiter, mortui mala morte, vtpote in delictis, & perſeuerante ſtatu præputij, hoc eſt & non eſſetis proſelyti Iudæorum. conuiuificauit, vita ſpirituali, cum illo Chriſto ſuſcitato ad vitam immortalem. ¶ Vbi aduerte prudens lector quod ideo meminit Paulus vtriuſque (ſcilicet mortis animæ ob peccata, & ſtatus præputij perſeuerantis in Gentilibus) vt monſtret gratiam dei ad viuificandũ illos abſque carnali circuncisione per fidem operationis dei qua hæc operatur [Donans vobis.] pro, nobis, [omnia delicta] Ecce tertia pars operationis dei condonatio omnium peccatorum. Et à ſecunda perſona tranſit in primam. Dixerat enim & vos Gentiles, modo autem dicit donãs nobis: quia ſtatus præputij proprius erat Gentilibus, condonatio autem peccatorum communis eſt Gentilibus & Iudæis. Et per hoc explicat modũ quo viuificauit deus nos cum Chriſto, ſcilicet condonando nobis peccata omnia: hoc eſt non noſtra ſatiſfactione, non noſtris meritis, ſed liberali dono. [Delens.] pro, quum deleuit, [quod aduerſus nos erat chirographum decreti] pro, decretis, [quod erat contrarium nobis.] Quarta pars operationis dei explicatur. Decretis datiui eſt caſus. Et eſt ordo literæ. Delens chirographum quod decretis aduerſus nos erat, quod erat contrarium nobis. Eſt ſiquidè ſenſus quòd deleuit chirographum in fauorem decretorum aduerſus nos, quòd erat contrarium nobis. Duæ enim conditiones chirographi deſcribũtur. Altera quòd erat decretis aduerſus nos, hoc eſt in fauorem decretorum aduerſus nos. Altera quòd erat contrarium nobis: quemadmodum ſententia in fauorem legum contraria eſt ijs qui deliquerunt. Verum Paulus non vtitur metaphora ſententiæ, ſed metaphora chirographi (hoc eſt libelli manu noſtra inſcripti) decretis, hoc eſt in fidem ſeruandorum decretorum. De lege ſiquidem Moyſi loquitur quæ lex mandatorum, decretorum ac factorum appellatur. Et ad ſimilitudinem chirographi erat circuncisio qua quilibet velut manu inſcribebat decretis ſeruandis, pro quanto circuncisio erat profeſsio vniuerſæ legis ſeruandæ.

Et apte deſcribit decretis aduerſus nos: quia legalia præcepta & erant intolerabilia (dicente Petro quòd nec nos, nec patres noſtri iugum legis portare potuimus) & excitabant concupiſcentiã, quia nitimur in vetitum, & erant ad puniendum non ad iuuandum: vtpote non præſtantia auxilium gratiæ, ſed obligando ad pœnam tranſgreſſores. Ipſum quoq; chirographum contrarium nobis dicit, pro quanto debitores ſeruandæ legis Iudæorum, conteſtando reos violatæ legis accuſabat. ¶[Conſidera prudens lector materiam de qua eſt ſermo: eſt enim ſermo de libertate à circunciſione legali & reliquis legalibus & perpende Paulum ſtudere ad hoc vt monſtret Gentilibus deleta eſſe à deo per Chriſtum legalia. Et beneficium collatum gentibus in ſtatu præputij, collatum quoque monſtrat & Iudæis, delendo circunciſionem & legalia reliqua. Communia ſiquidem ſunt beneficia viuificationis & condonationis peccatorum. ſed modus deſcribitur diuerſus. Gentiles enim hæc conſequuntur in ſuo præputij ſtatu. Iudæi autem delecta obligatione circunciſionis & legalium [Et ipſum tulit è medio, affiges illud.] pro, affixo illo. [cruci] Quinta pars operationis dei deſcribitur. Et proſequendo ſimilitudinẽ chirographi dicit. De⁹ non ſolum deleuit chirographum, ſed tulit ipſum è medio hoc eſt ex ordine rerum. Nec hoc effecit lacerando illud, ſed affigendo illud cruci, tanquam occidendo illud in cruce quia vere in cruce Chriſti, annullauit deus omnem obligationem legalium: ideo Paulus dicit, illud tulit è medio affigendo cruci. [Et expolians] pro, expoliatos, [principat⁹ & poteſtates traduxit palam confidenter, triumphans.] pro, quum triumphauit, [illos in ſeipſo] Superfluit ſe. Legendum eſt in ipſo: nam vt claro cõtextus ſonat, deo attribuuntur omnes operationes narratæ cũ hac ſexta triumphali. Et quemadmodum deus deſcriptus eſt viuificans, donans, delens, tollens affigénſque cruci, ita deſcribitur ſpolians traducens & triumphãs in Chriſto ad ſignificandum quòd non puri hominis ſunt officia hæc, ſed dei in homine Chriſto. Et ſcito quòd participia delens, affigens, expolians, triumphans, ſunt præteriti temporis actiua, quibus Latina lingua caret. Et propterea vel in paſſiua præteriti temporis participia affixo expoliato, vel in verba præteriti perfecti (quum deleuit, quum triumphauit) mutantur, prout clarius quadrare videntur ſeruato tenore & ſenſu. Dictio quoque vna interpretata eſt palam confidenter, ad explicandum integre ſenſum Græcæ dictionis ſignificantis auſum palam. ¶Tertiam itaque efficaciam dei in Chriſto moriente & reſurgente deſcribit.

Primum enim deſcripſit efficaciam erga Gentiles viuificando con ſepultos Chriſto: deinde erga Iudæos tollendo obligationem legis per crucem. Modo erga dæmones, ſpoliando illos ſanctis omnibus qui erant in limbo, & triumphando de illis ſubactis, & traducendo palam confidenter. ❡ Dictio Græca interpretata traduxit, proprie ſignificat exemplificare. Et ſi refertur ad dæmones, in malam partem ſumitur ſignificando quòd ad ſimilitudinem triumphantis deus in Chriſto dęmones ſubactos fecit exemplum contumelię inuitæ ſubiectionis. Sic enim triumphantes duci faciebant ſubactos reges: quod erat facere eos exemplum aliis. Si autem referatur ad ſanctos qui erant velut ſpolia in triumpho dei in Chriſto, ſic in bonam partem ſumitur ſignificando quòd ſanctos poſuit in exemplũ, vt nos confidamus per eundem Chriſtum cum illis ſanctis fœlices futuros. Vtrique autem ſenſui quadrat palam confidenter: nam vtrunque factum eſt palam, & audacter abſque vlla ſuſpitione cuiuſcunque impedimenti. Et dixit hæc Paulus vt conſolaretur Coloſſenſes in copia teſtimoniorum diuinorum myſterij dei in Chriſto vt hinc certiores redderentur quòd plene liberatum eſt genus humanum à ſeruitute peccati, à ſeruitute legis, à ſeruitute diaboli: & vt declararet modum quo eripuit nos de poteſtate tenebrarum, quod inter alia propoſuerat. [Nemo ergo vos iudicet in cibo.] Hæc illatio excluſiua legalium manifeſtat quòd de chirographo, hoc eſt inſcriptione facta decretis legis Moſaicæ, ſermo fuit. Inde ſiquidem infert, Nemo ergo vos iudicet in legalibus de cibo mundo vel immundo. [Aut in potu.] ſimiliter mundo vel immundo. Erant enim ſecundum legem cibi aliqui immundi: & ſimiliter potus ex vaſe carente operculo erat immundus. [Aut in parte diei feſti, aut neomeniæ, aut ſabbatorum.] hoc eſt aut in partitione feſti à non feſto tam in diebus quàm in menſibus quàm in ſabbatis. Erant enim feſti aliqui dies, erant & principia ſingulorum menſiũ feſtiua, erant & ſabbata tam ſeptimi diei, tum ſeptimi menſis, tum ſeptimi anni, &cæ, [Quæ ſunt vmbra futurorum, corpus autem Chriſti.] Non dicit quæ ſunt vmbræ præcedentium aut ſimultãeorum, ſed futurorum, ad ſimilitudinem vmbræ præcedentis corpus. Aſsimilat ſiquidem cærimonialia legis vmbræ ſequentis corporis, ad ſignificandum quòd ea quæ ſunt legis, ſignificabant ea quæ ſunt Chriſti tanquam vmbra corpus ſequens. Et vtitur ſimilitudine vmbræ tum propter certitudinem: vmbra enim eſt ſignum certum corporis cauſantis ipſam, tum propter cauſalitatem, vt intelligamus Chriſtum fuiſſe cauſam cærimoniarum le-

gis,

gis,tum propter obſcuram ſignificationem qua vmbra repræſentat corpus. Obſcure ſiquidem cærimonialia legis repræſentabant ea quæ ſunt Chriſti. Tum præcipue propter ceſſationem: vmbra enim ſequentis corporis adueniente corpore ceſſat,& ſimiliter legalia aduenientibus ijs quæ ſunt Chriſti,ceſſant. Et propter hoc ſignificantius dixit futurorum. Vmbra enim futuri iam non eſt quũ futurum illud effectum eſt præſens. Et quemadmodum metaphoricè cærimonias legis appellat vmbram, ita metaphorice appellat myſteria Chriſti corpus relatiue ad vmbram vmbra enim omnis eſt vmbra corporis. Et dixit corpus autem Chriſti, perinde ac dixiſſet ſignificata autem Chriſti. [Nemo vos ſeducat] pro,brauio priuet: Quarta materia certaminis ſubiungitur aduerſus capita ſectarum ſub ſpecie religionis. hoc enim reliquum erat poſt certamina aduerſus oratores,aduerſus philoſophos, aduerſus Iudæos. Inducit autem hos vt interceptores currentium ad brauium: quoniã ſub religioſioris formæ ſpecie tanquam augmentum religioſæ vitæ ingerentes impediunt,& priuant currentes ad brauium ſupernæ vocationis. Pingit autem huiuſmodi capita ſectarum quatuor coloribus,vt diſcernantur à capitibus vere religioſorum ordinum quæ ſpiritusſanctus præuidebat futura in eccleſia dei: Antonium, Baſilium. Benedictum, &c [Volens in humilitate & religione angelorum.] Primus color iſtorum eſt quòd volunt vos in humilitate animi veſtri ſubditos,vt non audeatis diſcernere præcepta quæ dant,ſed ſimpliciter ſubijciamini præceptis. Et præcepta eorum appellat præcepta religionis angelorum,ſiue per angelos intelligas ſubſtantias ſpirituales eis familiares,ſiue per angelos intelligas ipſoſmet nominantes ſe angelos,hoc eſt nuncios dei ad inſtitutionem religionis. Alterum ſiquidem horum finxerunt quotquot religioſarum ſectarum capita fuerunt. In his itaque duobus (humilitate,ſcilicet veſtri animi, & religione angelorum) volunt voſipſos: nam participium volens,refertur ad pronomen vos. Et eſt ordo literæ, nemo vos volens in humilitate & religione angelorum brauio priuet. Et ſcito quòd dictio interpretata religione, poteſt in bonam & in malam partem ſumi hoc eſt & pro religione quę vere eſt virtus, & pro religione quæ eſt ſuperſtitio. [Quæ non vidit ambulans.] pro,ingrediens, [fruſtra.] Secunda conditio horum eſt quòd intrant ſeu inchoant quæ non vident, & hoc vanè. Potuiſſet dicere fingunt ſe videre quæ non vidẽt, ſed ab executione maluit deſcribere quòd intrant in præcepta ſeu inchoant præcepta quæ non vident, diuino aut angelico lumine. Et id fruſtra

ſtra faciunt:Vtpote non ſalutem animarum, quæ ſuapte natura eſt finis religionis & præceptorum eius [Inflatus ſenſu.] pro,mente, [carnis ſuæ.] Tertia conditio horum eſt ſuperbia ſtudio carnalis affectus. Ad carnales ſiquidem obſeruationes alijs imponendas eleuantur ſupra alios Et propterea inflati dicuntur ſtudioſa mente carnis ſuæ:hoc eſt mente carnali non ſpirituali.[Et non tenens caput ex quo totum corpus per nexus & coniunctiones ſubminiſtratum & cõſtructum.]pro,compactum,[creſcit in augmentũ.] pro, auget augmentum, [dei.]Quarta conditio tribus affirmatiuis adiuncta negatiua eſt Et quia tenere conſeruare eſt,non tenere caput eſt in huiuſmodi religione nõ attendere ad caput ſcilicet Chriſtũ. Ad caput autem quatenus principium eſt augmenti ſpiritualis : nã de augmento dicit ex quo totum corpus per nexus , &c. auget augmentum dei. Hinc enim apparet quòd directe huiuſmodi religio opponitur augmento ſpirituali. Inſinuatur nanque per hæc Pauli verba quòd huiuſmodi religio ad augmentum inſtituebatur quẽadmodum religioſorum ordines inter Chriſtianos , & ſectæ Phariſæorum & Eſſæorum apud Iudæos ad melioré vitæ frugem inſtitutæ ſunt. Propterea enim Paulus deſcribens huiuſmodi ſectarum capita, errare eos dicit in hoc quòd non tenent caput, quòd non ſeruant Chriſtum vt caput. ex quo totum corpus eccleſiæ ad ſimilitudinem corporis naturalis per nexus neruorum , & coniunctiones mutuas compactum, & ſubminiſtratum internis operationibus auget Ecce officium . ex capite totum corpus auget, augendo efficit augmentũ in toto,& in ſingulis partibus proportionaliter:augmentum inquam dei,ad differentiam augmenti cærimonialis, augmenti opinati, augmenti coram hominibus. [Si mortui eſtis cum Chriſto.]Deſcriptis capitibus ſectarum religioſarum abducentium à Chriſto,arguit conſequenter ſequaces eorum. argumentum ſumens à qualitate præceptorum huiuſmodi ſectarum:quia ſcilicet erant præcepta non ſpiritualia , ſed corporalia. Si mortui inquit eſtis cum Chriſto: hoc eſt ſi vos ſpiritu eſtis mortui cum Chriſto mortuo ſecundum corpus [Ab elementis huius mundi.]Superfluit huius. Chriſtus ſecundũ corpus mortuus fuit ab elementis mundi, à corporeis omnibus : perdidit enim vitam corporis.In baptiſmo autem morimur ſpiritu ab elementis mundi: hoc eſt à corporeis omnibus , omittentes affectum ad omnia corporea.[Quid adhuc tãquã viuentes in mũdo diſcernitis.]pro, dogmatizamini.Superfluit adhuc.Cõuincit eos ꝙ contra mortem qua cum Chriſto mortui ſunt ſe gerunt,ſuſcipiẽdo dagmata corporalia

poralia ſubiūcta.[Ne tetigeritis.]p,tetigeris,[neq; guſtaueritis.] pro,guſtaueris,[neq; cōtrectaueritis.]pro,contrectaueris. Præcepta corporalium obſeruationum inducit ternario numero ad comprehendendum omnia Neque clare intelligimus huiuſmodi præcepta in ſpecie circa quæ erant: ſed ſolū quòd erant præcepta corporalium obſeruationum tāquam religioſarum Et propterea Paulus dicit quòd tanquam viuentes in mundo ſuſcipiunt hæc dogmata hoc eſt ꝙ tanquā affecti ad corporalia ſuſcipiunt hęc religionis præcepta ¶Et caute dicit tanquam. quoniam ſequaces ſectarū affectu ſpirituali fallebantur,& non affectu,ſed facto erant dediti corporalibus obſeruationibus [Quæ ſunt omnia in interitu.]p,i interitū,[ipſo vſu.]pro,abuſu,[ſecundū præcepta & doctrinas hominū.]Fructū ſimul & authoritatē horū præceptorum manifeſtat. Authoritatē quidē ſecundū præcepta & doctrinas hominū Et hoc dicit ad excludēdū,& nomē angelorū,& viſiones veras,prout propoſuerat dicendo quæ nō vidit ingrediens aperte per hoc in ſignificando ꝙ non eſt religio angelorum,ſed ſunt præcepta & doctrinæ hominū Fructus vero quē ſuperius propoſuerat fruſtra,explicatur ꝙ omnia ſunt in interitū. Ita quòd ſunt fruſtra quo ad bonū animæ,ſed quo ad malū animæ,omnia ſunt in interitū ipſo abuſu: hoc eſt ipſa obſeruatione nō ex vi nō obſeruationis,ipſo abuſu ſecundū præcepta & doctrinas hominū ¶Obſeruationē taliū præceptorū abuſum appellat:quia vere abuſus eſt libertatis vtendi corporalibus. Et dicit ipſam non interitū, ſed in interitū: ad ſignificādū quòd ducit ad interitum animæ. Ad explicandum quod ſuperius dixerat,nemo vos brauio fraudet. Abducunt enim huiuſmodi ſuperſtitiones ab augmento in Chriſto:abducunt à ſpiritu: & ſic ducunt interitum animæ [Quæ ſunt rationem quidē habentia ſapientiæ.]Declaratis authoritate & fructu huiuſmodi præceptorū, declarat religionem ac humilitatē in eiſdem,vtranque enim ſuperius propoſuerat. Et dicit ꝙ habent rationē(hoc eſt ſpeciē)ſapientię,quo ad tria ſubiuncta.[In ſuperſtitione.] pro, in religione. [& humilitate,& nō ad parcēdū corpori.]pro,& īparcimonia corporis,Vbi ſcito ꝙ eadē dictio eſt hic & ſuperius interpretata religione:& eſt cōmunis vt dictū eſt,verę & ſuperſtitioſę religionis. Rurſus dictio interpretata imparcimonia, penuria vocabulorū ſic expreſſa eſt. Significat enim ſi dici liceret imparcētiam. Quo ad hæc tria,præcepta hæc ſpeciē habent ſapiētię:nā prætēdūt religionē in opere,humilitatē in animis ſequaciū,& imparcentiā:hoc eſt etiam cū incōmodis & afflictionibus exactam executionē. [Non in honore

nore aliquo.] Explicata ſpecie ſapientiæ quo ad tria, ſubiungit veritatem quo ad duo. Quorum primum eſt nó in honore aliquo. Et eſt ſenſus quòd quanuis hæc præcepta habeant ſpeciem ſapientiæ in his tribus, non tamen in honore aliquo. Vbi non affirmat contumeliam ſeu vituperium, ſed negat honorem, vt manifeſtet quòd verè fruſtra ſunt quo ad bona animę quia non ſolum aliena ſunt à bono interno ipſius animæ, ſed etiam à bono externo quod eſt honor Tanquam ſi apertius diceret. tolerabilia forte eſſent ſi eſſent cum aliquo honore, ſed ex quo in nullo ſunt honore, intelligibilia redduntur. [Sed ad ſaturitatem.] pro, ad ſatietatẽ, [carnis.] Ecce alterum inuentum ſecundũ veritatem in his præceptis. quòd ſcilicet ſunt ad ſatietatem carnis hoc eſt ad ſatietatem corporalium obſeruationũ, ad ſatietatem carnalis affectus erga religioſas obſeruationes vnde & ſuperiùs dixit inflatus mente carnis ſuæ Et inſinuatur per hoc tanta multitudo obſeruationum carnalium, quòd ſunt vſque ad ſatietatem, tam præcipientium quàm obſequentium. ¶Non mireris prudens lector ſi partem hanc aduerſus capita ſectarum tractauimus in genere. Ignorantia ſiquidem facti (hoc eſt ſectæ illius aduerſus quam Paulus loquitur) in cauſa eſt.

CAPVT III.

I Gitur ſi conſurrexiſtis cum Chriſto.] Superfluit cum. Tractat illam particulam, idoneos nos fecit in partem ſortis ſanctorum in lumine, vnde ex ipſa ſorte ſanctorum quæ in Chriſti reſurrectione inchoata eſt, incipit monere, inferẽdo ex eo quod ſuperiùs dixerat, in quo & conſurrexiſtis. Inde ſiquidem inferendo dicit. Igitur ſi conſurrexiſtis Chriſto. [Quæ ſurſum.] pro, ſupra, [ſunt quærite.] Ecce ſors ſanctorum quærenda ſupra [Vbi Chriſtus eſt in dextera dei ſedens.] Non ſufficit dicere quæ ſupra ſunt, ſed oportet adiungere locum fœlicitatis Chriſti vt nõ vanè quæramus ſuperna, ſed ea quæ ibi ſunt vbi Chriſtus eſt ſedens in dextera dei, hoc eſt in optimis deis bonis quieſcẽs & regnãs. [Quæ ſurſum.] pro, ſupra, [ſunt ſapite.] ꝑ, ſentite. Nõ ſolũ quærere, quod eſt deſiderij & operis, ſed etiã ſẽtire (ꝙ eſt intellectus) monet quæ ſupra ſunt: vt intelligamus omnes animi vires expediendas eſſe in actionibus ſuis erga ea quę ſunt ſuperna. [Non quæ ſuper teram.] hoc eſt infima. Ac ſi apertiùs dixiſſet. non poteſtis ſimul ſentire & quærere quę ſuperna ſunt & quæ infima ſunt. ſed ſi ſurrexiſtis ſpiritu cum Chriſto, oportet vos ſic ſentire & quærere quæ ſupra ſunt, vt nec ſentiatis nec quæratis quæ ſunt ſuper terram, hoc eſt infima. nam infima pars

vniuerſi,

vniuerſi,eſt terra Et hoc intellige vt beatitudinem,vt fœlicitatem. non prohibemur enim quęrere quę ſunt ſuper terram,vt media ad fœlicitatem,vt ſubſidia temporalia:ſed prohibemur ea quærere & apprehendere vt fœlicitatem,vt beatitudinem noſtram. Sic enim ſola ea quæ ſupra ſunt, quærenda & apprehendenda ſunt. [Mortui enim eſtis,& vita veſtra abſcondita eſt cũ Chriſto in deo] Rationem reddit vtriuſque partis præceptæ videlicet nõ quæ ſuper terram, dicendo mortui eſtis: & quæ ſupra ſunt,dicendo & vita veſtra abſcondita eſt cũ Chriſto in deo. Nam ſenſus eſt quòd in baptiſmo morimur vitæ terrenę,& inchoamus vitã cœleſtem quę eſt vita ſpiritualis quæ abſcondita eſt huic mundo cũ Chriſto,abſcõdito huic mundo quanuis in ſupernis manifeſtiſsimo. Et dicit in deo,ad ſignificandum tum quòd in veritate abſcondita eſt in vita noſtra cum Chriſto. tum quòd abſconſio non eſt per interpoſitionem velaminum aut locorum, ſed eſt in ipſo deo: vt non miremur de abſconſione,ſed intelligamus quòd quemadmodũ deus eſt nobis occultus, ita vita noſtra cum Chriſto in deo recondita eſt mũdo occulta. [Quum autem Chriſtus apparuerit vita veſtra.] pro, noſtra. De apparitione in iudicio vniuerſali (quando Chriſtus iam non occultus, ſed manifeſtus erit vniuerſis) eſt ſermo. Quod autem dicitur vita noſtra,poteſt referri vel ad apparuerit,vel ad Chriſtus. Et referendo ad apparuerit, effectum apparitionis ſignificat: quoniam apparebit tunc viuificans nos in corpore,immortali vita. Si autem refertur ad Chriſtus, cauſalis eſt enunciatio: prò quanto Chriſtus eſt cauſa vitæ noſtræ quæ in deo modo eſt abſcondita cum Chriſto. [Nunc & vos apparebitis cum ipſo in gloria.] Ecce fructus ſentiendi & quærendi quæ ſupra ſunt, ecce terminus abſconditæ vitæ cum Chriſto. Tum enim & vos apparebitis vniuerſo mundo manifeſti cum eodem Chriſto,cum quo modo eſtis abſcõditi: apparebitis autem non qualitercumque ſed glorioſi. Sub gloria enim intelliguntur omnes partes beatitudinis & animę & corporis. [Mortificate ergo membra veſtra quę ſunt ſuper terram.] Explicatis quæ ſupra ſunt,explicat nõ quæ ſuper terram, inferendo ex eadem radice: quia ſcilicet mortui eſtis ſecundum animam iis quæ ſuper terram ſunt:conſequens eſt, vt membra veſtra quoque quę ſunt ſuper terram (hoc eſt infima membra veſtra) mortificetis. Quę ſunt autem iſta membra,ſubiũgit: [Fornicationẽ. immũditiam, libidinem,concupiſcentiam malã,& auaritiam,quæ eſt idolorũ ſeruitus.] pro,cultus. Recole ſuperius dictũ in expoliatiõe corporis peccatorum carnis: & non miraberis hæc vitia appellari

membra.

membra. Sicut enim vniuerſitas peccatorum appellatur corpus, ita particularia peccata appellantur membra. Et nominant ea membra veſtra, quia peccata ex nobis ſunt iuxta illud, Perditio tua Iſrael ex te eſt. Et dicit ſuper terram, è regione operum ſpiritualium quæ ſunt velut membra ſpiritus tendentis ſurſum. Per fornicationem autem & immunditiam vniuerſa peccata venerea in opere intellige. Per libidinem autem & concupiſcentiam malam interna delicta intellige. Ita tamen quòd concupiſcentiam malam non reſtringas ad venerea, ſed prout in ſcriptura extenditur, non concupiſces vxorem, non rem &c. Dictio autem interpretata libidinē, diſcordes habet interpretes, videtur tamen ſonare morbum animæ. Et quoniam diſtinguitur à concupiſcentia mala, abſonum non eſt vt delectatio mala ſignificetur. Ita vt interna peccata deſcribantur à delectatione & concupiſcentia. Delectatio ſiquidem cōmunis eſt omni morbo animæ: quum etiam ira quæ ex triſtitia cauſatur in delectationem terminetur, & triſtes ipſa triſtitia delectentur.

¶ Auaritiam autem appellat cultum ſimulacrorum, eo quòd auarus colit aurum & argentum, quemadmodum colens ſimulacra. Conueniunt ſiquidem & in materia & in affectu idololatra & auarus. Vterque enim aurum præponit deo in affectu ſuo. [Propter quæ venit ira dei ſuper filios incredulitatis.] Venit eſt temporis præſentis. Et dictio interpretata incredulitatis, interpretatur inobedientiæ ſeu inſuaſibilitatis. Sunt enim hic eadem verba cum ſcriptis ad Epheſios quinto. Et adiicit minas, vt etiam ex timore pœnæ moueantur: vel potius vt cognoſcant ita deo placere bona quòd diſplicent mala culpæ: & præſertim hæc, eo quòd etiam in præſenti vita punit pertinaces in hic. [In quibus.] ſubaudi vitiis. [Et vos ambulaſtis aliquando quum viueretis in illis] dixerat ſiquidem, mortui enim eſtis. Vbi aduerte quòd à principio huius capituli vſque ad hanc particulam locutus eſt ex conditione illa ſi cō ſurrexiſtis Chriſto, inferendo quærite, ſentite, mortificate: modo autem affirmat ipſos Coloſſenſes ambulaſſe cū aliis Gentilibus in huiuſmodi vitiis. Et propterea ſignificanter dicit, & vos ambulaſtis. Et ſubiungit non iam ex conditione inferendo, ſed abſolutè. [Nunc aūt deponite & vos omnia.] Quia de facto baptizati eſtis, ideo nunc deponite & vos omnia, tam dicta quàm dicenda vitia. [Iram, indignationem malitiā] Tria animi peccata progreſſu quodam ſupputat. Ex ira nanque naſcitur indignatio, ſeu (vt aliis interpretibus placet) furor & inde oritur malitia, quæ machinatur ad malum alterius. [Blaſphemiā.] in deum. [Turpē ſermonem de

ore veſtro.] quia non erat in poteſtate eorum tollere turpem ſermonem ex alieno ore. [Nolite mentiri inuicem.] Tertium locutionis peccatum explicat mendacium, quod eſt ad fallendum proximũ: vt his tribus (blaſphemia cõtra deum, turpi ſermone contra ſeipſum, & mendacio contra proximum) vniuerſa oris peccata cõprehendat. [Expoliantes.] pro, exuentes. Sed nec hoc explicat participiũ Græcum pręteriti temporis actiuum & clarius ſonaret ſi legeretur quum exueritis præteriti temporis & ſimiliter quãdo ſubiungetur & induentes nouum, legendo & indueritis nouum. [Vos veterem hominem cum actibus ſuis.] ſuperfluit vos. Non hortatur vt exuant, ſed ex eo quòd exuerunt in baptiſmo ſeipſos veterẽ hominem, rationem reddit deponendi vitia omnia ſupradicta. In baptiſmo ſiquidem profitemur exuere nos veterem hominem: hoc eſt vetuſtatem vitæ cum omnibus partibus ſuis. Vetuſtas vitæ eſt deformitas vitæ per peccata. Quæ ideo vetuſtati aſsimilatur, quia defectus eſt & corruptio vitæ ſpiritualis tendens ad æternam mortem. Et dicendo cum actibus ſuis, inſinuat per veterem hominem ſignificari ea quæ in nobis ſunt vitia per modum habitus. [Et induentes.] pro, & quũ indueritis. ſimiliter in baptiſmi profeſsione. [Nouũ] hoc eſt nouam vitam. Hominem nouũ appellat ſpiritualem vitã fidei, ſpei, charitatis &c. eo ꝙ initium eſt vitæ ęternę, quæ ſemper eſt noua, nihil defectus habẽs. [Eũ qui renouatur.] ſuperfluit eum. Dicit vtrũque (ſcilicet nouũ qui renouatur) vt intelligamus non nouũ in termino ſed in via. nouus enim in termino erit quũ erimus beati. tũc ſiquidẽ erit ita nouus ꝙ non amplius renouabitur: modo autẽ & eſt nouus & renouatur continuò profectu. [In agnitionem dei ſecundũ imaginem eius qui creauit eum.] Superfluit dei. Penes quid renouetur explicat dicendo in agnitionem: hoc eſt magis ac magis accedendo ad agnitionẽ, non quãcunque ſed ſecundum imaginẽ dei qui creauit eum. Imago dei ad quã creatus eſt homo nouus quaten⁹ nouus, eſt imago ordinis gratiæ: quẽadmodum imago ad quã creatus eſt homo, eſt imago in ordine naturæ. Et ſignificatur per hoc ꝙ homo nouus quatenus nouus renouatur proficiendo in agnitione ſimilitudinis infuſę per fidem, ſpẽ, charitatem, & miſericordiã & reliquas virtutes infuſas. in his enim eſt imago dei in qua creauit nouum hominẽ quatenus nouum. Et dicit creauit eũ, quia imago gratiæ non educitur de potentia ſubiecti, ſed creatur à deo [Vbi non eſt maſculus & fœmina, Gentilis & Iudæus, circũciſio & præputium.] Superfluit maſculus & fœmina. [Barbarus & Scytha.] Superfluit &. [Seruus & liber.] Superfluit

& [Sed omnia & in omnibus Chriſtus.] Aduerbium, vbi nouum hominem ſeu (quod idem eſt) imaginem in qua creatus eſt, demõſtrat & explicatur quòd in nouitate quam habemus in baptiſmo nulla eſt differentia nationum, profeſsionum, conditionum &c. ſed Chriſtus in omnibus cuiuſcunque nationis conditionis &c. ſint, & omnia: hoc eſt, eſt ratio omnium actionum & motuum, & donorum, & reliquorum ſpectantium ad nouum hominem vtpote caput, ex quo ſenſus & motus in omnibus eſt. [Induite vos.] pro, ſitis induti, [ergo ſicut electi dei.] Ex hoc quòd in baptiſmo induerunt nouum hominem qui renouatur. explicat monendo ea quibus renouatur, vt ſint ſimiles electis dei. [Sancti.] hoc eſt mundi. [Et dilecti.] Electio beneficium eſt reſpectiue ad alios non electos: ſanctitas munditia eſt à peccatis. dilectio autem beneficium eſt quo deus vult eiſdem bonum vitæ æternæ. [Viſcera miſericordiæ] pro, miſerationum. Ecce prima pars noui hominis qua renouatur nouus homo, intimi affectus miſerationum. proculdubiò ad commiſerandum alios. [Benignitatem.] miſeratio mala proximi reſpicit: benignitas bona eſt enim feracitas bonorum. [Humilitatem.] Virtus animo ſuperbiæ oppoſita ſignificatur: quæ eſt cuſtos habentis ipſam. [Modeſtiam.] pro, manſuetudinem moderatricem iræ & audaciæ. [Patientiam.] pro, longanimitatem. extendentem animum ad æternitatis beatitudinem poſt hanc vitã futuram. [Supportantes inuicem] in oneroſis conuerſationibus dum vnus alteri quandoque oneri eſt ob malum pœnæ, & etiã quandoque ob malum culpæ non fuit enim bonus qui non potuit tolerare malos. [Et donantes vobiſmetipſis ſi quis aduerſus aliquẽ habet querelam.] Quod dicit donantes vobiſipſis, nõ ſonat quòd dones tibiipſi: ſed quòd inter voſipſos condonetis iniuriam ei qui fecit ſi contingat quòd aliquis aduerſus alium habeat cauſam querelę. [Sicut & dominus.] pro, Chriſtus, [donauit vobis, ita & vos.] Ne grauis videretur hæc pars noui hominis, exemplũ Chriſti adiecit. vt imitatio Chriſti facilem reddat cõditionem. [Super omnia autem hæc charitatem habete,] Superfluit habete. refertur enim ad verbum ſitis induti. Eſt ſiquidem ſenſus. ſuper omnia autem hæc ſitis induti dilectionẽ. Et ratio quare dicit ſuper omnia hæc, ſubiungitur. [Quod.] pro, quæ, [eſt vinculum perfectionis:] Dilectio ideò ſuper omnes antedictas virtutes ponitur, quia in ipſa conſiſtit perfectio per modum vinculi. eſt enim dilectio ligans amantes. Ita quòd duo attribuuntur dilectioni: & quòd perficit hominem (& hoc eſt ſpeciale: quum nulla virtus moralis conſiſtat in dilectione)

& quòd

& quòd perficit per modum vinculi ligantis amantes, inter quos eſt deus. eſt enim ſermo de dilectione qua diligimus deum in ſeipſo & alios propter deum. propter quod merito ſuper reliquas virtutes locatur. [Et pax Chriſti.] pro, dei, [exultet] pro, palmam obtineat, [In cordibus veſtris.] Pax dei fundatur in charitate & reliquis virtutibus: vtpote quæ eſt tranquillus ordo charitatis & aliarum virtutum in anima Et propterea illi attribuitur palma in cordibus noſtris: vt quaſi palmam victoriæ obtineat tranquillus ordo charitatis & reliquarum virtutũ. Et vere in tali ordine habetur palma [In qua.] pro, in quã, [& vocati eſtis in vno corpore] Quemadmodũ pax ſingularis perſonę conſiſtit in tranquillo ordine virtutum vnius animæ, ita pax eccleſiæ ſeu plurium fidelium conſiſtit in tranquillo ordine eorumdem inter ſe & ad deum. Et de hac loquens Paulus dicit in quam & vocati eſtis in vno corpore: hoc eſt tanquàm membra vnius corporis. Et quoniam in hac pace claudi tur pax cuiuſlibet ſingularis perſonæ, ideo directe loquendo de pace communi, implicite loquitur de pace cuiuſlibet ſingularis. [Et grati eſtote.] Vniuerſæ virtutes abolerentur ſi deeſſet gratitudo [Verbũ Chriſti habitet in vobis abundanter.] Hactenus partes noui hominis in parte affectiua monſtrauit. modo in parte intellectiua noui hominis partes manifeſtat. vt cõplere tractet ea quib' reddimur idonei in partem ſortis ſanctorum in lumine. ¶ Verbum inquit Chriſti quod eſt Euangelium, non hoſpitetur ſed habitet in vobis, non qualitercunque, ſed abundanter. Ipſamque abundantiam explicando ſubiungit. [In omni ſapientia docentes.] proculdubio indoctos. Et hæc eſt prima abundantia. [Et commonentes voſmetipſos] Secunda abundantia eſt vt noſipſos in omni ſapientia admoneamus. Quod poteſt dupliciter intelligi. vel vt quilibet moneat ſeipſum, in omni ſapientia excitando ſeipſum. vel vt inter noſipſos monitionem exerceamus, vt alter alterum moneat. [In pſalmis, hymnis & canticis ſpiritualibus.] Superfluit in. & ad ſequentia referũtur. [In gratia cantantes.] pſalmis, hymnis & canticis ſpiritualibus [In cordibus veſtris deo.] pro, in corde veſtro domino. Contemplatio interna per modum canentis in gratiarum actione deſcribitur, non in ſolo intellectu, ſed redundans in affectum gaudentem. Inſtrumenta autem aſſumenda ad meditandum deſcribuntur pſalmi, hymni & cantica ſpiritualia: quoniã meditatio horũ nõ ſolum intellectum paſcit, ſed affectum mouet. [Omne quodcũque] hic faciendum eſt punctum Reliquum erat poſt partes noui hominis tam in affectu quàm in intellectu deſcriptas, vt

R partem

partem eiuſdem circa operis executionem deſcriberet. & propterea vltimo loco dicit omne quodcunque. Mutilus eſt ſermo, ſubauditur enim verbum ſubſtantiuum ſit. [Facitis] pro, faciatis, [in verbo aut in opere, omnia in nomine domini noſtri Ieſu Chriſti, gratias agentes deo & patri per ipſum.] Ecce generale præceptum ad omnes executiones tam in verbo quàm in opere, vt fiant in nomine domini Ieſu gratias agendo deo & patri per ipſum dominum Ieſum. Quod dicitur in nomine domini Ieſu, non intelligitur oportere actualiter inuocare nomen domini Ieſu in omni opere & locutione: ſed oportere reinuocare nomen domini Ieſu. Quod tunc fit quum in fide Ieſu, quum confidendo in Ieſu loquimur aut operamur. Secus autem ſi contingat fieri, non oportet ſemper interuenire peccatum ſed perditionem meriti. Chriſtianus enim exiſtens in peccato mortali, reddendo depoſitum, honorando parentes, & ſimiles actus virtutũ informes exercẽdo abſque relatione ad Chriſtum, non peccat quum non ſit deterioris conditionis Gentili hæc eadem exercente. meritorij tamen non ſunt huiuſmodi actus. Vnde & Paulus non vt partes hominis, ſed vt partes hominis noui hæc præcipit. [Mulieres] pro, vxores, [ſubditæ eſtote viris ſicut oportet in domino.] Poſtquàm explanauit generaliter ad omnes, partes noui hominis, manifeſtat in ſpecie partes eiuſdem ad coniuges, ad partes & filios & ſeruos ad dominos &c. Non mandat vxoribus ſubiici abſolute maritis, ſed cum duabus conditionibus ſcilicet ſicut oportet, & in domino. [Viri diligite vxores & nolite amari eſſe ad] pro, erga. [illas.] Præcepta ſunt clara dilectionis & dulcedinis. [Filij obedite parentibus per omnia.] Nõ poſſumus ſiquidem reddere æquiualens parentibus, & propterea dicit per omnia [Hoc enim placitum eſt in domino] Superfluit in. Præceptum legis manifeſtat hoc eſſe placitum domino. [Patres nolite ad indignationem prouocare filios veſtros.] Superfluit ad indignationẽ. [Vt non puſillo animo fiant.] pro, ne triſtitia animo concidant. Hinc apparet quòd non eſt idem præceptum patribus hic & ad Ephesios. ibi enim prohibetur prouocatio filiorum ad vindictã. hic autem prohibetur prouocatio abſolute. Et ratio ſubiungitur ne triſtitia deiiciat filiorum animos: quod perinde eſt ac effici puſillanimes. Vnde prouocatio crebram ſignificat obiurgatio. Quum enim filij in omnibus aut fere omnibus arguuntur, apprehendunt ſe nihil boni facere, & inde deiiciuntur animo ad aggrediendum bona opera. & ſic aluntur puſillanimes: quod eſt peius vitiũ quàm nimia animoſitas. Ibi ergo Paulus monuit ne patres inducerent filios ad

lios ad exceſſum animi: hic vero ne inducerent eos ad defectum animi. Vtrunque enim extremũ vitij eſt. [Serui obedite per omnia dominis carnalibus.] Quod dicit per omnia, qualiter ſit intelligẽdum, explicat quum ſubiungit timentes deum. [Non ad oculum ſeruientes, quaſi hominibus placentes, ſed in ſimplicitate cordis timentes deum.] Inſtruit ſiquidem ſeruos non ſolum circa obedientiam exteriorem ſed præcipue circa internam rationem obediendi. vt ſit timor dei excluſa omni duplicitate. Et hoc magis explicans ſubiungit. [Et quodcunque facitis, ex animo operamini ſicut domino.] ſupple Chriſto ſeu deo. [Et non hominibus.] Nititur in animis ſeruorum non ſolum timorem dei inſerere, ſed etiam amorem vt ex amore ad Chriſtum ſeruiant dominis carnalibus. hæc enim eſt pars noui hominis in ſeruo. [Sciẽtes quod à domino accipietis retributionẽ hæreditatis.] Manifeſtat per hoc quòd ſi ſic ſeruierint carnalibus dominis, ipſa ſeruitia meritoria erunt æternæ hæreditatis. Et ex hoc textu clare habes quòd actiones noſtræ quantumcunque ex debito naturali aut legali fiãt, ſi ex dilectione dei fiũt meritoriæ ſunt vitæ æternæ. Et rationem ſubdit. [Domino.] Deficit, enim, [Chriſto ſeruite.] pro, ſeruitis Quod enim ex dilectione Chriſti fit, quãuis debitum domino carnali, Chriſto exhibetur. & propterea ab ipſo remunerabitur [Qui enim.] pro, qui autem, [iniuriam facit, recipiet quod inique geſsit.] Adiecit hoc ad hoc vt ſerui non deſiſtant à prædictis officiis ſi iniuria afficiuntur à dominis: quoniam ipſi domini luent pœnas iniuriarum in ſeruos. Vnde & ſubdit. [Et non eſt perſonarum acceptio apud deum.] Superfluit apud deum quanuis ſubintelligatur. Non impunes euadent domini iniuriantes ſeruis eo quòd ſunt domini: quoniam non erit in illo iudicio acceptio perſonarum, non habebitur ibi ratio domini.

CAPVT IIII.

Domini quod iuſtum eſt & æquũ ſeruis præſtate: ſciẽtes ꝙ & vos dominũ habetis in cælis.] Sententia clara eſt, vt nõ ſolũ debita ſeruis impendant, ſed etiam æquitatem erga eos ſeruent. [Orationi inſtate.] Cõplet partes ſuperius inchoatas noui hominis, quas nõ interpretat interſerendo partes noui hominis in ſingulis partibus ex quibus cõſtituitur domus ſed extenderat ad omnes eccleſię partes tũc tẽporis. Conſtabat enim tunc eccleſia tantummodo ex domibus. nec erat ſicut modo cõſtans etiã ex ciuitate. Poſtquã ſingulas ergo domos inſtruxit, inſtruit modo omnes ſimul in cõuẽtu

dicendo orationi inſtate. [Vigilantes in ea.] ſcilicet orationẽ. [In gratiarum actione]Et adiungit materiæ orationis ſe cum ſociis, ſubiungendo [Orantes ſimul & pro nobis, vt deus aperiat nobis oſtium ſermonis ad loquendum myſterium Chriſti.] Non petit pro ſe orari ad propriam vtilitatem, ſed ad profectum Euãgelij. Nec dicit vt aperiat nobis oſtiũ carceris ſed oſtium ſermonis. erat enim quaſi clauſus euangelicus ſermo impedimentis prædicandi, Vnde & ſubiungit. [Propter quod etiam vinctus ſum.] Non eſt certum an de vinculis primis loquatur quum ex Iudæa Romam venit, an de aliis vinculis Romæ ſibi iniectis. Si de tempore primorum vinculorum intelligitur cũ tunc permiſſum fuerit Paulo prædicare in ſuo hoſpitio, oſtium ſermonis clauſum ſignificatur relatiue ad omnes. Si vero de aliis vinculis ſit ſermo, impedimentum nobis ignotum ſignificatur in clauſo oſtium ſermonis. [Vt manifeſtem illud ita vt oportet me loqui.] Impedimentum in modo euangelizandi inſinuat dicendo ita vt oportet [In ſapientia ambulate ad eos qui foris ſunt.] Poſtremo partes noui hominis relatiue ad infideles manifeſtat: inſtruendo prudenter conuerſandum eſſe cum iis qui foris ſunt, id eſt infidelibus exiſtentibus extra eccleſiam. [Tempus redimentes.] pro, ementes. Ad ſimilitudinẽ ementium, vtendum oblata temporis oportunitate inter pericula cenſet. Et hæc eſt prima explicata pars ſapientiæ ad eos qui foris ſunt, vt ſciant vti opportunitate: immo vt ſciant quodammodo emere opportunum tempus inter pericula. Altera vero pars eſt. [Sermo veſter ſemper in gratia ſale ſit conditus.] Non ſolum intus debet eſſe prudentia, ſed etiam in ſermone ea enim ſignificatur per ſal. Verum ad excludendum ſal aſtutiæ aut verſutiæ & huiuſmodi in locutione dicit in gratia: vt ſal diſcretionis conforme ſit gratiæ diuinæ. [Vt ſciatis quomodo oporteat vos vnicuique reſpondere.] Ecce ſal in gratia, reſpondens vnicuique iuxta conditionem vniuſcuiuſque. aliter enim reſpondendum eſt infidelibus dominis, aliter philoſophis, aliter plebis &c. [Quæ circa me ſunt, omnia vobis nota faciet Tychicus chariſſimus]pro, dilectus, [frater & fidelis miniſter cõſeruus in domino.] Ad propria deſcendit in calce epiſtolæ, & per quem mittet epiſtolam nominat, collaudando eum vt illi dent fidem de iis quæ penes Paulum erant. Inter alia autem commendatur hic Tychicus quòd eſt fidelis miniſter, proculdubio Chriſti in Euangelio. [Quẽ miſi ad vos ad hocipſum vt cognoſcat quæ circa vos ſunt.] Præteritum miſi, non ad tempus ſcriptionis ſed ad tempus lectionis epiſtolæ refertur. nam per hunc miſit epi-

ſtolam

ſtolam hanc. [Et conſoletur corda veſtra.] vtpote fidelis miniſter Chriſti. [Cũ Oneſimo chariſsimo.] pro, dilecto [fideli fratre.] Omnes enim Chriſtiani appellantur fratres [Qui ex vobis eſt.] qui veſtras eſt. [Omnia quæ hic aguntur] pro, ſunt, [nota facient vobis.] ambo. [Salutat vos Ariſtarchus concaptiuus meus & Marcus conſobrinus Barnabæ, de quo accepiſtis mandata.] Barnabã refert relatiuũ quo. vt teſtantur ſubiuncta. [Si venerit ad vos, ſuſcipite illũ.] Marcus enim erat conſalutans. Quæ autem fuerint hæc mandata, ſcriptum non eſt [Et Ieſus qui dicitur iuſtus, qui ſunt ex circuncisione.] Hi tres enim erant ex Iudæis facti Chriſtiani. [Hi ſoli ſunt adiutores mei] Loco harum trium dictionum (ſunt adiutores mei) legendum eſt cooperatores in regno dei. Inter eos qui erãt ex circuncisione, tantũ hi tres erant cooperatores Pauli in regno dei quod intra nos eſt. [Qui mihi fuerunt ſolatio.] De domeſticis Pauli intelligendum hoc eſt. nam Romæ erat Petrus ex circuncisione magnus cooperator in regno dei, ſed non erat domeſticus Pauli. Nec ſolus Petrus ſed multi alij ex circuncisione erant fideles: vt patet in epiſtola ad Romanos quæ prius fuit ſcripta quàm iſta. [Salutat vos Epaphras, qui ex vobis eſt ſeruus Chriſti.] Hic eſt enim cuius ſuperius meminerat. [Sẽper ſolicitus] pro, certans, [pro vobis in orationibus.] Paulus certabat pro eis in doctrina, Epaphras in orationibus [Vt ſtetis.] pro, ſitis, [perfecti & pleni in omni] Hic fiat punctus. hoc eſt in re omni [Voluntate dei.] hoc eſt non veſtris meritis, ſed diuinæ voluntatis gratia ſitis & conſũmati quo ad vos, & pleni quo ad alios in omni re ſpirituali. [Teſtimonium enim illi perhibeo quòd habet multũ laborem,] pro, zelum, [pro vobis & pro ijs qui ſunt Laodiceę & qui Hierapoli.] Conterminæ videntur hæ ciuitates [Salutat vos Lucas medicus chariſsimus.] pro, dilectus. De Luca euangeliſta loquitur. Et conferendo hoc cũ antedicta ſententia quòd illi tantum ex circuncisione erant cũ Paulo apparet quòd Lucas non fuit ex circuncisione [Et demas] De quo poſt hæc in calce ſecundæ ad Timot ſcribit, Demas me dereliqt diliges hoc ſeculũ. [Salutate fratres qui ſunt Laodiceę, & Nympham, & quæ in domo eius eſt] pro, & domeſticam eius, [eccleſiam.] ad differentiam eccleſiæ communis conſtantis ex pluribus familijs [Et quum lecta fuerit apud vos epiſtola hæc.] Superfluit hæc. [Facite vt & in Laodicenſium eccleſia legatur] Cómunẽ hãc doctrinam iubet eſſe Laodicenſibus [Et ea quæ eſt Laodicenſium vobis legatur.] pro, & eam ex Laodicea & vos quoque legatis. hoc eſt facite vt & vos quoque legatis illam ex Laodicea, ſupple cõmu-
 nicandam.

nicandam. Præcipit Coloſſenſibus facite hanc epiſtolam communem Laodiceæ vt inter illos legatur, vt vos quoque legatis illã noſtrã epiſtolam ex Laodicea communicandam vobis. Nec inuenitur Pauli ad Laodicenſes epiſtola digna vt communicetur Coloſſenſibus iuſtructis per hanc epiſtolam ſicut nec inuenitur quę vere fuit prima ad Corinthios. Ex his clare liquet Coloſſas ciuitatē eſſe propе Laodiceam in Aſia minori [Et dicite Archippo.] Epiſcopus dicitur hic Coloſſenſiũ, quem Paulus monendum per ſubditos cenſet: tum ad docendum quòd non dedecet ſubditos monere prælatos, ſuggerendo: tum ad porrigendum anſam Archippo corrigendi ſubditos per hoc quòd ipſimet ſubditi excitant ipſum ad exercendum officium prælati [Vide miniſteriũ quod accepiſti in domino vt illud impleas] Conſidera verborum modeſtiam: nulla interuenit obiurgatio ſed excitatio vt ipſemet videat vt impleat officium quod accepit, non vſurpauit, non in authoritate mundana, ſed in domino, vt moueatur intuitu domini ad implendum ſuum officium [Salutatio mea manu Pauli.] Hinc apparet quòd aliena manu ſcripſit epiſtolam, & ſolam hanc ſalutationem ſcripſit propria manu [Memores eſtote vinculorum meorum] ad exemplum patientiæ, ad imitandum conſtantiam in euangelio Chriſti, ad conſolationē veſtrarum afflictionum. [Gratia domini noſtri Ieſu Chriſti.] Superfluũt hæ quatuor dictiones, domini noſtri Ieſu Chriſti. Et ſequitur [Vobiſcum, amen.] Solum inquit gratia vobiſcum amen vt abſolute dicendo gratia, nulla limitatione arctetur. ¶ Et apud Græcos inuenitur ſubſcriptio hæc ad Coloſſenſes ſcripta Romæ, miſſa per Tychicum & Oneſimum, quanuis in argumēto huius epiſtolæ apud Latinos legatur ſcripta Epheſi. Conſtat enim de vinculis Romæ, ſed non de vinculis Epheſi.

Caietæ die quinta Martij. 1529.

THOMAE DE VIO CAIETANI CARdinalis ſancti Xiſti, in epiſtolam Pauli ad Theſſalonicenſes commentarii.

PAulus & Siluanus & Thimotheus.] Solo proprio nomine (nullo adiecto titulo apoſtolatus aut ſeruitutis Chriſti) vtitur Paulus in ſolis duabus ad Theſſalonicenſes epiſtolis, propter reuerentiam Silæ qui Siluanus dicitur cum his enim duobus prædicauerat apud Theſſalonicam. Et Silas loco Barnabæ iunctus eſt Paulo: vt patet in Actis apoſtolorum [Eccleſiæ Theſſalonicenſium in deo patre noſtro & domino Ieſu Chriſto]Superfluit noſtro qualitatem eccleſiæ Theſſalonicenſis deſcribit in deo, quod eſt nomen naturæ patre, quod eſt nomen primæ perſonę trinitatis, & domino Ieſu CHRISTO quod eſt nomen perſonæ, filij quatenus homo eſt in ſtatu glorioſo. Vnde per hęc tria ſignificat eccleſiam in fide deitatis & trinitatis & myſterij incarnationis ac reſurrectionis & gloriæ CHRISTI. [Gratia vobis & pax] Deſunt octo dictiones. A deo patre noſtro & domino Ieſu Chriſto, Solita Pauli ſalutatio, comprehendens omnia dona diuina ab extremis, primo & vltimo. gratia & pace. Et dicit patre noſtro per adoptionem: adiungítque & domino Ieſu Chriſto ad ſignificandum CHRISTVM hominem largitorem eſſe omnium diuinorum donorum. [Gratias agimus.] Pluraliter loquitur, ſpecialius propter Siluanum. qui cũ eo fuerat cęſus, & pariter fuerãt perſecutionẽ paſſi [Deo ſemper pro omnibus vobis] Quod dicitur ſemper, habitu intellige & affectu. Et quod dicit pro oĩbus vobis, intellige vtpote acquiſitis per nos deo. Et hinc incipit

Paulus proponere materiam tractandam in epiſtola hac [Memoriam veſtri facientes in orationibus noſtris ſine intermiſſione.] Non ſolū gratias agimus, ſed oramus pro vobis & hoc indeſinenter, horis & temporibus orandi. [Memores operis fidei veſtræ] Materiam in ſpecie gratiarum actionis, explicat in tribus virtutib⁹ (fide, ſpe, & charitate) ſingulis virtutibus ſingulos effectus adiungens. Et fidei quidem adiungit opus, dicendo memores operis fidei veſtræ hoc eſt memores fidei veſtræ non ſolum mente & ore, ſed factis monſtrauerant enim (vt patet etiam in Actibus Apoſtolorum) Theſſalonicenſes fidem ſuam factis [Et laboris & charitatis] Superfluit vltimum &, adiungit enim charitati laborem, ſicut fidei adiunxit opus. memores ſumus dilectionis veſtræ non ſolum in animo, ſed in labore Laborauerant ſiquidem ad ſedandum turbam, & ad liberandum Paulum & Silam cum Timotheo. [Et ſuſtinentiæ ſpei domini noſtri Ieſu Chriſti.] Adiungit ſpei ſuſtinentiam quoniam ſpei eſt efficere tolerantiam, & tenere animum ſurſum, paſſi ſiquidem ſunt Theſſalonicenſes ob ſpem ſupernæ fœlicitatis ¶ Et quod dicit domini noſtri Ieſu Chriſti non eſt arctādū ad ſpem: ſed referendum ad fidei, dilectionis ac ſpei domini noſtri Ieſu Chriſti, tanquam crediti, tanquam dilecti, tanquam ſperati. [Ante deum & patrem noſtrum.] Interpres pluries in hac epiſtola vtitur ante pro coram. Et hoc quod dicitur coram deo & patre noſtro, determinat memores. ſignificat enim quòd memores coram deo & patre noſtro, &c. ¶ Et adiunxit hoc, ad explicandam non ſolum veritatem, ſed rationem memoriæ: vt intelligamus quòd memoria prædictarum rerum non ſolum erat materia gratiarum actionis: ſed etiam occaſio incitatiua ad prouidendum Theſſalonicenſibus coram deo & patre noſtro per adoptionem [Scientes fratres dilecti] Quemadmodum dixit facientes, memores, ita dicit ſcientes in prima perſona. Et vocatiui eſt caſus fratres. Merito appellat eos fratres dilectos poſtquam dixerat patre noſtro. Rem autem ſcitam ſubiungit [A deo electionem veſtram.] Gratias agimus & oramus ſcientes electionem veſtram à deo: hoc eſt vos electos eſſe à deo. Et hactenus propoſuit tractanda in hac epiſtola. Vnde incipit ab hoc vltimo tractare propoſita. [Quia euāgelium noſtrū non fuit ad vos in ſermone tantum.] Manifeſtat electionem Theſſalonicenſium eſſe à deo ex parte virorūque ſcilicet ipſorū qui prędicauerunt, & Theſſalonicenſium qui audierunt. Et dicit hæc ad firmandum Theſſalonicenſes non parua ſiquidem ratio firmitatis eſt, agnoſcere modum quo peruenerant ad fidem Chriſtianā:

quum modi ipſi fuerint tum mirabiles, tum veritati innixi, tum alieni ab omni admixtione cuiuſque mali tam intellectus quàm affectus. ¶ Ad hunc igitur finem commemorat qualitatem prædicationis, quòd non fuit in ſermone tantum, more oratorum [ſed & in virtute.] pro, potentia. proculdubio miraculorum [Et in ſpiritu ſancto.] Dabatur enim per impoſitionem manuum Pauli ſpiritusſanct⁹: vt patet Act 19. [Et in plenitudine multa] Dictio interpretata plenitudine, non integre explicatur niſi addatur certitudinis Ita quòd legẽdum eſt. [Et in plenitudine certitudinis multa.] Spectat ſiquidem hæc conditio ad intellectum, explicando quòd prædicatio fuit collatiua multæ plenæ certitudinis eorum quæ ſunt fidei hoc eſt quòd erat ablatiua ab eis omnibus hæſitationis, non mediocriter ſed plene: propter multitudinem teſtimoniorum inductorum ad ea quæ ſunt fidei. Et inſinuatur per hoc quòd multa ſcripturæ ſacræ teſtimonia vltra miracula & ſpiritumſanctum ad certificandũ eos attulerant. [Sicut ſcitis quales fuerimus in vobis propter vos.] Ipſoſmet Theſſalonicẽſes in teſtes dictarum triũ conditionum citat. explicanda quòd hæc omnia fuerant propter vos, propter veſtram ſalutem [Et vos imitatores noſtri facti eſtis & domini.] Rationi ſumptæ ex parte conditionum euangelizationis adiungit rationem ex parte auditorum. ad monſtrandum ſcilicet eos eſſe electos à deo: fructus euãgelij noſtri ad vos fuit quòd vos imitati eſtis non ſolum nos (Paulum & Silam) ſed etiam dominum Ieſum. Penes quid autem attendatur huiuſmodi imitatio, ſubiungit dicendo [Excipiẽtes verbum in tribulatione multa cũ gaudio ſpiritusſancti.] In modo ſuſcipiendi euangelicum verbũ, declaratur hæc imitatio. Et modus integratur ex duobus: altero externo ſcilicet tribulatione multa: altero interno ſcilicet gaudio ſpiritusſancti. Vtrunque enim fuerat in ipſis Apoſtolis prædicantibus. vtrunque fuerat in domino Ieſu quum prædicaret: & propterea Theſſalonicenſes imitati ſunt & Apoſtolos & Chriſtũ, ſuſcipientes cum his duabus cõditionibus euangelicum verbum. [Ita vt facti ſitis forma] pro, formæ [omnibus credentibus in Macedonia & Achaia.] hoc eſt vt facti ſitis exemplares formæ: ad ſignificandum ſiquidem quòd non in vno tantum, ſed in multis erant in exẽplũ alijs, in plurali numero dicit formæ. [A vobis enim diffamatus eſt.] pro, reſonuit, [ſermo dñi non ſolũ in Macedonia & Achaia, ſed & in omni loco fides veſtra quæ ad deũ profecta eſt [pro, dimanauit. Vide differentiã ſermo domini in Macedonia & Achaia, fides vero eorũ ĩ omni loco dimanauit. Primũ refertur ad

euangeliũ:

euāgeliū ſecundū ad fructū Ita vt nō ſit nobis neceſſe quicquā loqui ſupple,ad manifeſtādū euangelicum fructum qui in vobis eſt. Vnde & ſubdit [Ipſi enim de nobis annunciant qualē introitū habuerimus ad vos.]vnde non oportet nos manifeſtare alijs quales fuerim⁹ ad vos.[Et quomodo cōuerſi eſtis ad deū à ſimulachris.] vnde nō oportet nos manifeſtare fructū cōuerſionis.[ſeruire]p, ad ſeruiendū[deo viuo & vero.]Dicit viuo ad differentiam deorū mortuorū puta Herculis,& aliorum huiuſmodi & ſimiliter ad differentiam ſimulacrorum : quæ non viuunt. Addit autem & vero ad differentiam viuorum dæmonum ſeu hominum qui colebantur vt dij.quos conſtat non eſſe veros deos [Et expectare.]pro, & expectandum [filium eius de cœlis.]in glorioſo eius aduentu ſecundo.Vnde & ſubdit [Quem ſuſcitauit ex mortuis Ieſum.]In vitam enim immortalem & glorioſam ſuſcitatus eſt,& in cœlis reſidet.[Qui eripuit.]pro,eripit,[nos ab ira vētura.]Cōtinue Chriſt⁹ eripit nos,miſerando condonandoque peccata, à ventura iuſtitia vindicatiua(quæ ira appellaẽ metaphorice) qua punientur iniqui.

CAPVT II.

NAm & ipſi ſcitis fratres introitū noſtrū ad vos, q2.] pro quòd,[nō inanis fuit.]Poſtquam attulit ratiōes tum ex parte prædicationis,tū ex parte ſuſceptionis ad manifeſtandū Theſſalonicenſes electos eſſe à deo, affert modo ad idem rationem ex parte factorum, ex parte operum ipſius Pauli & Silæ qui prædicauerant eis.Ad confirmandum ſiquidem Theſſalonicenſes,commemorat proprias ipſorum qui prædicauerūt conditiones:vt habita earum ratione habeant vnde omni ex parte firmentur in euangelio quod acceperant. ¶Vnde & primo commemorat ipſis Theſſalonicenſibus teſtibus quod introitus ſuus ad eos non fuit inanis : hoc eſt non fuit vacuus veritate,ſancto affectu,ſanctis operibus,manifeſtis probationibus in genere ſiquidem proponit quòd per multas partes ſubiūgendo explicat. Vnde ſtatim è regione ſubiungit quòd plenus fuit probatione & fiducia in deo [Sed ante paſsi multa.] Superfluit mutla.[Et contumelijs affecti ſicut ſcitis in Philippis]Lege Actuum.16.de huiuſmodi afflictionibus Pauli & Silæ fuerunt ſiquidem ibi nudati,virgis cæſi publice, & in carcerem poſtmodum redacti ligno ſtrictis pedibus. [Fiduciam habuimus in deo noſtro loqui ad vos euangelium dei in multa ſolicitudine.]pro,in multo certamine.Non obſtante quòd prius paſsi fuerimus plagas in corpore, & contumelias contra honorem, auſi ſumus(non in nobis, ſed in

deo noſtro)prædicare vobis euangelium:non qualitercunque. ſed prędicare in multo certamine aduerſus Iudæos, intendentes impe dire euangelium.[Exhortatio enim noſtra]Manifeſtat quod non fuit inanis velut erronea,immunda,aut doloſa. Vnde dicit. [Non errore.]Et hoc quo ad intellectum.nullum ſiquidem errorem continet:[Neque im munditia.,]Et hoc quo ad affectum.nullam ſiqui dem immunditiam cuiuſcunque peccati continet. [Neque in dolo.]Non ſolum vera & munda fuit exhortatio noſtra in ſeipſo,ſed etiam ex parte noſtri nullus fuit dolus vt alio tenderem⁹ quâm ad ipſam veritatem & munditiam.[Sed ſicut probati ſumus à deo, vt crederetur nobis Euangelium.]hoc eſt vt committeretur nobis euangelium.[Ita loquimur]Omnem dolum omnem errorem,omnem immunditiam excludit modus exequendi conformis modo quo probati ipſi ſunt à deo ad hoc,vt committeretur eis euangelium. probatio ſiquidem diuina ad huiuſmodi officium, hæc excludit Et explanans talem exequendi modum, dicit. [Non quaſi hominibus placentes ſed deo.]Ecce modus ex parte noſtri.Et quã tum importet,ſed deo,ſubiungit. [Qui probat corda noſtra.] qui examinat intima noſtra· nec aliquid poteſt eum latere. Et magis explicando non tanquam hominibus placentes, ſubiungit quo ad alios [Neque enim fuimus aliquando in ſermone adulationis ſicut ſcitis]vos eſtis teſtes quòd ſermo noſter non fuit aſſentatorius. [Neque in occaſione auaritiæ, deus teſtis eſt.]ſolus de⁹ intuetur cor.& ideo deum teſtem inducit quòd in corde ſuo nullam habuerint occaſionem auaritiæ.Et hoc dicit ad declarandum nõ quaſi ſibijpſis hominibus placentes.Et ad idem ſubiungit:[Nec quærentes ab hominibus gloriam.] Quod magis ſpecificans & extendens dicit. [Neque à vobis,neque ab alijs.] vbicunque ſint Et hoc manifeſtat ab abſtinentia authoritatiui ſtatus, ſubiungendo. [Quum poſſemus vobis oneri eſſe,vt Chriſti Apoſtoli.]ſuperfluit vobis.Et legendum eſt non oneri,ſed in grauitate. Ab abſtinentia ſiquidem authoritatis qua vti potuiſſent,vt CHRISTI Apoſtoli, manifeſtant quòd nec ab eis nec ab alijs quærunt gloriam. nam quærentes gloriam, gerunt ſeipſos in grauitate hoc eſt in authoritate. [Sed facti ſumus paruuli.] pro, ſuaues, [in medio veſtrum.] E regione ad authoritatis ſtatum plus dicit quàm facti ſumus ſicut vnus veſtrum,dicendo quòd facti ſumus ſuaues in medio veſtrum. ſignificat enim ſeipſos geſſiſſe in medio eorum, non ſolum tanquam priuatos, ſed etiam tanquam cuique exhibentes ſe morigeros. Vnde & cum hac comitate

ſubdit

ubdit affectum in officio euãgelico [Tanquam ſi nutrix foueat filios ſuos, ita deſiderantes vos cupide.] circunlocutio eſt interpretis ad explicãdũ magnitudinẽ affectus Græcè ſignificatã ad hoc enim addidit deſiderio cupiditatem. [Volebamus tradere vobis nõ ſolum Euangelium dei, ſed etiam animas noſtras quoniam chariſſimi.] pro, dilecti, [nobis facti eſtis.] Ne nõ ſeruata authoritas minueret officiũ, explicat, tum magnitudinẽ nutricis ad filios, tũ magnitudinem affectus propenſi vſq; ad impartiendũ etiã proprias vitas. & omnium ratio aſsignatur charitas erga eos. [Memores enim eſtis fratres laboris noſtri & fatigationis.] Non ſufficit euãgeliſtis cõprobare officium ſuũ negationibus malorum & charitate affectus, ſed oportet operibus illud cõprobare. Et propterea externũ opus cõtra auaritiã cõtra quæſtũ victũmque ex eleemoſyna, explicat laborem & fatigationem: vt intelligamus eos non ſolũ operatos eſſe manibus proprijs, ſed vſque ad laborem, nec qualitercũque laboraſſe, ſed vſque ad fatigationem. Modus autẽ ſubiungitur dicendo [Nocte.] Deeſt, enim, [& die operantes.] Vtrũque tẽpus manuali operi expendebatur. Ratio verò ſubiungitur [Ne quẽ veſtrum grauaremus.] propter neceſſarios ſumpt⁹. [Prædicauim⁹ vobis Euãgeliũ dei.] Horis itaque vacantibus ab Euangelio tã nocte quã die mãibus operabãtur. [Vos teſtes eſtis & de⁹ quã ſanctè.] hoc eſt mundè. [Et iuſtè] A generali virtute iuſte dicit prout iuſtũ dicimus virum omni ex parte bonum [Et ſine querela.] Sæpe interpres vtitur hoc loquendi modo, ad ſignificandum nulli datam occaſionẽ querelæ aduerſus eos: vtitur enim paſsiue ſine querela. [Vobis qui credidiſtis.] pro, creditis, [affuimus.] Officium euangelicum commemorat comprobatum operibus non ſolũ manualibus, ſed etiam operibus mundis, iuſtis & irreprehenſibilib⁹. & ad hoc deum & ipſos teſtes affert Et quòd ipſi ſint teſtes & ſpecies operũ ſanctorũ ſubiungit. [Sicut ſcitis.] Nemo enim poteſt eſſe teſtis eorum quæ neſcit. [Qualiter vnumquenque veſtrum ſicut pater filios ſuos deprecantes.] pro, hortãtes, [vos & cõſolantes teſtificati ſumus.] pro, & teſtificantes Quoniã mutilus eſt ſermo cõgruit ſubintelligere verbum ſubſtantiuũ ante hæc tria participia. Ita quòd litera ſit, ſicut ſcitis qualiter vnũ quẽque veſtrũ, ſicut pater filios ſuos fuimus hortãtes, Et ibi fiat linea. deinde ſubiũgatur. [Vos & conſolantes.] pro, & vos conſolãtes, [& teſtificantes.] Et tunc ſubiungitur materiam exhortationis cõſolationis & obteſtationis [Vt ambuleretis digne deo] hoc eſt vt proficeretis pro dignitate dei [Qui vocauit.] p, vocat, [vos i ſuum regnũ & gloriã]

Vnde-

Vndique rationes adunat tũ ex pte dei, tũ ex parte beneficij vocationis. non ad nuptias ſed ad regnum. non ad gloriam humanã ſed gloriam diuinam. Vbi & perſpicere potes nullum omiſiſſe officium nec matris, dicendo tanquam ſi nutrix foueat filios ſuos, non alienos. nec patris, dicendo ſicut pater filios ſuos. [Ideo & nos gratias agimus.] Tractat illam particulam, gratias agimus deo ſemper pro omnibus vobis memores operis fidei veſtræ, &c. Tractat autem eam continuando facta factis: hoc eſt factis propriis facta Theſſalonicenſium. Et commemorat ea vt materiam gratiarum actionis deo: vt ex propriis quoque factis confirmentur in fide. [Deo ſine intermiſsione.] quo ad habitum & affectum. [Quoniam quũ accepiſſetis à nobis verbũ auditus dei,] hoc eſt verbũ euangelicũ, quo auditur nõ homo, ſed deus, auditu interno [Accepiſtis illud nõ vt verbũ hominũ ſed (ſicut eſt vere) verbũ dei.] In quibuſdã codicibus Græcis nõ habetur vt: ſed legitur accepiſtis illud non verbũ hominum, ſed ſicut vere eſt verbum dei, vt explicetur abſque ſimilitudinis nota negatum verbum hominum & acceptatum verbum dei quemadmodum in veritate eſt [Qui.] Deficit, &, [operatur in vobis qui crediditis,] pro, creditis. Ab effectu manifeſtat verbũ eſſe nõ hominum ſed dei quia non homo ſed deus operatur intus in vobis qui creditis, faciens vos nõ ſolum credere ſed factis comprobare fidem. Vnde & facta ſubiũgit. [Vos enim imitatores facti eſtis fratres eccleſiarum dei, quæ ſunt in Iudæa in Chriſto Ieſu.] Primę perſequutiones Chriſtianorum in Iudæa fuerũt & à Iudæis. & propterea Paulus Theſſalonicenſes dicit imitatos eſſe eccleſias Chriſtianas quæ ſunt in Iudęa. Et ſubiungendo in quo imitati ſunt dicit. [Quia eadem paſsi eſtis & vos à.] Deficit, propriis, [cõtribulibus veſtris,] Superfluit veſtris. [Sicut & ipſi.] Subaudi Chriſtiani eccleſiarũ in Iudęa. [A Iudęis.] Similitudo clara eſt. Verum de Iudęis ſubiũgit multas malas cõditiones, ea ratione quia Iudęis excitauerãt turbam in Theſſalonica mediantibus quibuſdã malis viris aduerſus Paulum & Silam, & aduerſus Theſſalonicenſes Chriſtianos vt patet Act. 17. [Qui & dominũ occiderũt Ieſum.] Iudæi ſiquidem impulerunt Pilatũ ad occidendũ Ieſum, & propterea ipſi dicuntur occiſores Ieſu. [Et] Deficit, proprios, [ꝓphetas.] Hieremiã, Eſaiam &c [Et nos perſequuti ſunt.] nos Chriſti diſcipulos perſequuti ſunt. [Et deo non placent.] Ad excludendũ quòd Iudæi arbitrabantur ſe obſequium præſtare deo perſequendo Chriſtianos. hoc adiunxit. [Et omnibus hominibus aduerſantẽ.] Et hui exaggerationis rationem explicat ſubiũgendo. [Prohibentes no

genubus

gentibus loqui vt ſalui fiant.] hoc enim aduerſari omnibus natio nibus mũdi. [Vt impleant peccata ſua ſemper.] vt indeſinẽter addant peccata peccatis, quouſque impleant præuiſam ac permiſſam menſuram peccatorũ. ſimili ſiquidem modo loquitur deus Gen. 15. nondum impletæ ſunt iniquitates Amorreorum. [Peruenit enim ira dei ſuper illos vſque in finẽ.] Superfluit dei. Rationẽ reddit eius quod dixerat, vt impleat ſemper peccata ſua, quia ira peruenit in illos non ſecundum quid, ſed vſque ad extremum Ira intercipitur, quum non permittitur augmentum peccatorum. Eſt enim effectus deſertionis diuinæ: ac per hoc plenæ vltionis ſubſequentis Et hoc impleri continuè videmus in obſtinatione Iudæorum. ¶ Si tamen intelligatur textus iſte de ira præſentis vitæ, impleta ſunt hæc Pauli verba paulopoſt in excidio Hieroſolymitano. Tanquam Iudæi impleuerint peccata ſua illis. 40 annis ad exequutionem proprij excidij vſque in finem, ſine termino: eo quòd nunquam reſtituendi ſunt in priſtinum gradum. [Nos autem fratres] Commemoraturus perſeuerantiam Theſſalonicenſium, interſerit modum quo nouit eos perſeuerare: commemorans ſimul perſeuerantem affectum proprium erga illos. [Deſolati à vobis.] pro, orbati vobis. tanquam parentes orbati filiis. [Ad tempus horæ] hoc eſt ad tempus modicæ moræ. exturbatus ſiquidem ex Theſſalonica & Berthæa, venerat Athenas. [Aſpectu non corde.] Orbationem declarat eſſe quo ad aſpectum corporalem, non quo ad aſpectũ cordis. [Abundantius feſtinauimus.] pro, ſtuduimus, [faciem veſtrã videre cũ multo deſiderio.] Et ſtudiũ ac deſideriũ declarans ſubiũgit, [Quoniã voluimus venire ad vos.] Pluraliter dicit voluimus, propter ſocios. Singulariter tamen ſubdit de ſeipſo [Ego quidem Paulus & ſemel & iterum.] Fortè ꝙ alij non totiens ſtuduerant venire. [Sed impediuit nos Satanas.] hoc eſt aduerſarius, proculdubio diabolus. Ratio autem tãti ſtudij ac deſiderij ſubiũgitur. [Quæ eſt enim noſtra ſpes, aut gaudiũ, aut corona gloriæ.] pro, gloriationis. Ad futurum tempus aduentus Chriſti, hæc tria ſpectare conſtat ex ſubiũctis. Et gradatim ſupputat. Primò ſpem præmij ex fructificatione in illis, deinde gaudium de ſalute illorum. & demum coronam gloriationis in deo de virili certamine habito ab ipſis conuerſis opera Apoſtolorum. [Nonne,] Deficit, & vos. Non dicit nonne vos, ſed dicit nõne & vos: vt comprehendat cum Theſſalonicenſibus alias eccleſias doctas ab ipſo. [Ante dominũ noſtrũ Ieſum Chriſtũ.] Vt prædiximus interpres vtitur ante pro coram. ſignificat quòd coram Chriſto, & ipſi & aliæ eccleſiæ ab eis doctæ,

ctæ, erant eorum ſpes, gaudium, & ratio gloriationis, non coram vanitate hominum [Eſtis in aduentu eius.] Superfluit eſtis Et non ſolū coram Chriſto, ſed & in aduentu ipſius eos fore hęc tria ſignificat, ad explicandum communem tunc lætitiam & gloriam. [Vos enim eſtis gloria noſtra & gaudium.] hoc eſt, quia vos in præſenti eſtis materia tum gaudij noſtri, tum gloriæ claritatis & ſplendoris noſtri. Filius enim ſapiens eſt & gloria, & gaudium patris.

CAPVT III.

PRopter quod.] hoc eſt propter tantum vinculū affectus noſtri vobiſcū. [Nō ſuſtinétes amplius] ſupple vos inuiſitatos à nobis. [Placuit nobis,] Paulo & Silę. [Remanere.] pro, relinqui, [Athenis ſolis,] pro, ſoli videlicet abſque Timotheo. [Et miſim⁹ Timotheū fratrem noſtrū.] ſecundum fidem & dilectioné [Et miniſtrum dei.] Non dicit miniſtrum noſtrum, ſed dei ad ſalutem animarum [In euangelio.] Deficiunt tres dictiones, Legendum eſt. [Et cooperatorem noſtrū in euangelio Chriſti.] Erat enim Timotheus & ipſe prædicator euangelij. [Ad confirmandos vos] Ecce ad quid miſimus Timotheum [Et exhortandos.] pro, & cóſolandos, [pro fide veſtra] hoc eſt pro perſeuerantia fidei veſtræ [Vt nemo moueatur. [Dictio Græca interpretata moueatur, non videtur poſſe exprimi vnica dictione: eo quòd ſignificat cedere ob blanditias, ſumpta metaphora à motu caudæ canis, cuius eſt agitatione caudæ blandiri. Vnde poſſet explicari legendo, vt nemo moueatur blanditiis, ſubiungendo. [In tribulationibus iſtis.] Vt enim dictum eſt, exturbati fuerant Paulus, Silas, Timotheus & Theſſalonicenſes Chriſtiani. Et Paulus quidem cum ſociis receſſerunt. Theſſalonicenſes autem tracti ſunt ad magiſtratus. Et quoniam dimiſsi fuerant fideiuſsione data liberi, timebat Paulus ne blanditiis aliorum Theſſalonicenſium qui fideiuſſerant mutarentur. Et propterea miſit ad confirmandos eos & conſolandos, vt perſeuerarent in fide immoti à quibuſcunque blanditiis conſanguineorum, amicorum & huiuſmodi. [Ipſi enim ſcitis quòd in hoc poſiti ſumus.] Accuſatiui caſus eſt hoc. Cómemorat enim quòd ipſi iam ſciunt quòd nos Chriſtiani ad hoc (ſcilicet ad patiendum) poſiti ſumus à Chriſto. Acſi apertius dixiſſet. Non ſunt afflictiones iſtæ improuiſæ, ſed ſcitis quòd ad afflictiones ſuſtinendas ſumus decreti. Et hoc quòd ſciuerint manifeſtat. [Nam & qui apud

vos eſſemus, prędicabam⁹ vobis paſſuros nos.] ſubaudi Chriſtianos [Tribulationes, ſicut & factũ eſt, & ſcitis] experientia [Propterea & ego amplius nõ ſuſtinens.] vos inuiſitatos manere. Quũ prius dixiſſet pluraliter propterea non ſuſtinentes amplius modo ſingulariter dicit propterea & ego amplius nõ ſuſtinẽs: ad explicãdum magnitudinem affectus in ſeipſo erga eos. vt quemadmodum maior erat Sila & Timotheo gradu & dignitate, explicaret quoque ſe maiorem affectu & officio erga illos. [Miſi ad cognoſcendã fidem veſtrã,] hoc eſt perſeuerantiam veſtram in fide [Ne forte tentauerit vos is qui tentat] Diabolum appellat eum qui tentat: quoniam proprium eſt eius officiũ tentare, nõ ad cognoſcendum ſed ad inclinandum & ducendum ad malum. Et per hoc quas ſuperius dixerat blanditias, modo inſtrumenta eſſe tentationis diabolicæ inſinuat. [Et inanis fiat labor noſter.] Cõſequenter ad fructum tentationis diabolicæ, dicit quòd inanis redderetur labor quem Paulus & ſocij aſſumpſerant euangelizando illis. Inanis autem redderetur non quo ad proprium meritum, ſed quo ad fructum in eis. [Nunc autem veniente Timotheo.] pro, nunc autem quũ veniſſet Timotheus, [ad nos à vobis.] Deſcripta miſsione Timothei, deſcribit reditum eiuſdem: ex quo cognouit perſeuerantiã Theſſalonicenſiũ. [& annunciante.] pro, annũciaſſet, [nobis.] mihi & Silę [Fidem & charitatem veſtrã.] Ecce duo præcipua bona Chriſtianorum. [Et quia.] pro, quòd, [memoriam noſtri habetis bonam ſemper.] Ad differentiã memoriæ in malã partem. Meminerant enim Pauli & Silæ, benedicentes horã qua venerunt ad eos & conuerterunt eos ad deum, etiam poſt afflictiones. & propterea dicit ſemper. [Deſiderantes nos videre ſicut & nos quoque vos.] Superfluit quoque, Hoc eſt quartũ bonum quod retulit Timothe⁹. [Ideo cõſolati ſumus fratres in vobis.] Effectum ſubſequutum ex Timothei relatione deſcribit Et vtitur (vt aliâs diximus) interpres paſsiue conſolati ſumus: hoc eſt conſolationem accepimus. [In omni neceſsitate & tribulatione noſtra per fidem veſtram.] Quamuis nos in afflictione & indigentia ſimus conſtituti, nihilominus ob veſtram fidem accepimus conſolationem multam in vobis: ita quòd perſeuerantia veſtra in fide, fuit conſolatio noſtri in iis quæ patimur. Vnde & ſubdit [Quoniam nunc viuimus ſi vos ſtatis in domino]Non ſolum eſt cõſolatio noſtri, ſed etiam eſt vita noſtra. Hyperbolicus eſt ſermo humano more ad explicandum magnitudinem affectus erga perſeuerantiam eorum. [Quam enim gratiarum actionẽ poſſumus deo retribuere de vobis.] Magnitudinẽ

affectus

affectus explicat agnoſcendo impoſsibilem gratiarum actionem tā ti beneficij, ſcilicet quòd ipſi perſeuerent. [In omni gaudio quo gaudemus propter vos ante deum noſtrum] hoc eſt corā deo noſtro, Ecce quod dixerat viuimus, vita læta, non lętitia mundana ſed in conſpectu dei. Hinc apparet immenſitas dilectionis Pauli & ſociorum quòd non ſolum cōſolationem acceperunt, ſed tanto gaudio repleti ſunt propter perſeuerantiam Theſſalonicenſium vt nō inuenirent quas gratias referrent deo, penſantes magnitudinem beneficij. [Nocte ac die abundantius orantes.] Tractat conſequenter illam particulam in principio propoſitam, memoriam veſtri facientes in orationibus noſtris ſine intermiſsione. Quod dixerat ſine intermiſsione, exponit modo nocte ac die abundantius (hoc eſt frequentius, attentius, diutius) orantes, immo ſupra modum. Dictio enim interpretata abundantius, exceſſum ſignificat ad manifeſtandam quodammodo exceſsiuam orationem. [Vt videamus faciem veſtram.] non ad carnalem aut humanam conſolationem, ſed ſpiritualem fructum. De quo ſubdit. [Et compleamus ea quæ deſunt fidei veſtræ Non quòd deeſſent eis aliqua neceſſaria ad fidem, ſed deerant aliqua cognoſcenda circa myſteria fidei vel operum & huiuſmodi. [Ipſe autem deus & pater noſter & dominus] Deeſt, noſter. [Ieſus Chriſtus dirigat viam noſtram ad vos.] Scribendo orat, primo pro itinere ad eos, deinde pro augmēto donorum in Theſſalonicenſibus, ſubiungendo. [Vos autem dominus multiplicet.] pro, plus habere, [& abūdare faciat charitatē veſtram in inuicem & in omnes.] Duo petit. primo quòd domin⁹ faciat eos plus habere donorum ſpiritualium. Deinde ſpecialiter quòd faciat abundare donum dilectionis, tum mutuæ, tum in omnes. In hoc enim ſuperat Chriſtiana dilectio reliquos amores, q: non ſolum eſt ad diligentes ſe, ſed eſt ad omnes etiam ignotos & inimicos. [Quemadmodum & nos in vobis] pro, in vos, hoc eſt ſpiritualiter. Sic enim fuit & eſt dilectio noſtra erga vos. [Ad cōfirmanda corda veſtra] Ecce quorſum petit hæc pro Theſſalonicenſibus, vt confirmentur corda eorum in fide. Confirmentur autem cum duabus conditionibus Altera eſt [Sine querela] Paſsiue intelligēdum eſt hoc eſt quòd nullus ſit aduerſus eos querelæ locus. Et in hoc operum irreprehenſibilitatem comprehendit. Altera eſt. [In ſanctitate.] hoc eſt munditia interna [Ante deum & patrem noſtrum.] hoc eſt coram deo & patre noſtro. vtranque conditionem cupit non coram vanitate hominum, ſed in conſpectu dei tanquām dei, & patris noſtri per adoptionem: vt vndique adſit re-

uerentia.[In aduentu domini noſtri Ieſu Chriſti.] Superfluit Chriſti.Et legendum eſt.[In aduentum domini noſtri Ieſu] hoc eſt accedendo verſus aduentum domini noſtri Ieſu. Huiuſmodi enim cõditiones firmatæ, ſunt progreſſus quidam verſus aduentum domini Ieſu. Paratæ ſiquidem in euangelio virgines deſcribuntur euntes obuiam ſponſo [Cum omnibus ſanctis eius amen.] Superfluit amen. Glorioſus Chriſti aduentus deſcribitur cũ comitatu omniũ ſanctorum.

CAPVT IIII.

D E cætero.] pro,quod ſuper eſt,[ergo fratres rogamus vos & obſecramus.] pro,adhortamur,[in domino Ieſu.] Supererat tractare illam particulam propoſitam, coram deo & patre noſtro Hæc enim particula(vt ibi dictum eſt) refertur ad memores. Tractat ita in toto reſiduo epiſtolæ huius quàm memores ſint eorum corã deo & patre noſtro . inſtruendo eos de vniuerſis quibus indigebãt coram deo, & patre noſtro. Hæc eſt enim vera memoria ſubditorum apud prelatos in iis quæ dei ſunt. Vnde & inchoat inſtructionem rogando & exhortando in domino Ieſu [Vt quẽadmodũ accepiſtis à nobis.] Superfluit vt [Quomodo oporteat vos ambulare.] nõ pedibus,ſed affectib⁹ ac morib⁹. [Et placere deo.] Nihil prodeſſet proficere moribus niſi placeretur deo. Et hæc duo compræhendunt in genere vniuerſam vitæ Chriſtianæ formam. [Sic & ambuletis.] Superfluunt hæ tres dictiones. [Vt abundetis magis] Hinc ſumendus eſt ordo literæ. hoc eſt enim quod rogant & adhortantur. Eſt ſiquidem ordo literæ . Adhortamur in domino Ieſu vt abundetis magis quemadmodum accepiſtis à nobis quomodo oporteat vos ambulare & placere deo . Rogat enim & hortatur Theſſalonicenſes bene operantes , vt abundent magis in ambulando & placendo deo iuxta illum modum quo inſtructi fuerant . quo ſcilicet oportet Chriſtianos ambulare & placere deo. Inſtructi ſiquidem fuerant oretenus de modo ambulandi & placendi deo. Vnde & eorumdem ſcientiam citat. [Scitis enim quæ præcepta dederim] pro, dederimus ſimul cum Sila. [Vobis, per dominum Ieſum.] Ad præcepta refertur per dominum Ieſum Significatur enim quòd non propria præcepta, ſed præcepta per dominum Ieſum dederunt eis.[Hæc eſt enim voluntas dei] Explicaturus opportuna Theſſalonicenſibus præcepta reducit præcepta domini Ieſu (vtpote hominis) in deum, dicendo hæc eſt enim voluntas dei : vt cognoſcamus præcepta Ieſu eſſe ex diuina volunta-

te [Sanctificatio veſtra.] Primum inter oportuna Theſſalonicenſibus præcepta, carnis munditiam ab illicitis venereis continet. Sãctificatio veſtra, hoc eſt mundificatio veſtra. Et quoniam ad diuerſas materias poteſt referri mundificatio, explicat materiam intentã ſubiungendo [Vt abſtineatis vos à fornicatione.] Vbi prudens lector nota quòd quia Gentiles reputabãt fornicationem nõ eſſe peccatum, ne crederent ideo eam eſſe peccatum quia prohibita eſt per dominum Ieſum, iungit huic præcepto voluntatem dei: vt ſciant ipſam fuiſſe prohibitam à deo, & non incœpiſſe prohibitionem eius per dominum Ieſum. [Vt ſciat vnuſquiſque veſtrum, vas ſuum poſsidere in ſanctificatione & honore.] Rationem explicat prohibitæ à deo fornicationis: quia videlicet eſt contra poſſeſsionẽ proprij corporis in ſanctificatione (hoc eſt in mundificatione) & honore. Contra munditiam ac contra honorem proprij corporis fornicationem eſſe aſtruit. quod in primæ quoque ad Corinth. 6. dicit: ſed hic aliam aſsignat rationem, quam ſubiungit [Nõ in paſſione deſiderij.] Vſurpatum iam eſt apud Theologos nomen paſſionis ad ſignificandum perturbationes animi. Signum dehonorationis & immunditiæ corporis in fornicatione, eſt perturbatio animi concupiſcentis impellens ad fornicandum: immo ipſe vſus corporis ex perturbatione cõcupiſcentiæ. Vnde per hoc explicauit Paulus rationem immunditiæ & dedecoris corporis quatenus, humanæ rationi naturaliter ſubiuncti quo ad illius vſum voluntariũ. [Sicut & gentes quæ ignorant deum.] Adiunxit hoc ad excludendum excuſationem Gentilium, attribuentium naturę huiuſmodi vſum corporis in concupiſcentia perturbante animum. hoc inquit Paulus accidit gentibus ex eo quòd ignorãt deum, ex eo quòd non metiuntur ea quæ ſunt animi & vſus corporis ſecundum deum. Igitur ex ignorantia dei & peccant & excuſant peccatum, [Et ne quis ſupergrediatur.] Superfluit &. [neque.] pro, &, [circũueniat in negocio fratrem ſuum.] Prohibitæ fornicationi adiungit prohibitum adulterium. Quod honeſto ſermone ſignificat à ſupergredi & decipere fratrem ſuum in negotio huiuſmodi. Cõmuniter ſiquidem in adulteriis interuenit fallacia aliqua qua adulter velut ſupergreditur fratrem ſuum abutendo vxore illius [Quoniam vindex eſt dominus de his omnibus.] Tres rationes affert ex parte dei aduerſus hæc omnia. Quarũ prima eſt quòd deus eſt vltor omniũ harum iniuriarum: vt hinc timeant cognoſcendo quòd nõ erunt impunes. [Sicut.] Deeſt. &, [prædiximus vobis & teſtificati ſumus.] Non nouiter hoc dicimus, ſed prius & diximus & teſtificati

ſumus afferendo teſtimonia ſcripturarum ſacrarum. [Non enim vocauit nos deus in immunditiam ſed in ſanctificationem.] Secunda ratio ex parte diuinę vocationis ad Chriſtianitatis ſtatum eſt: ꝙ deus vocauit nos ad ſtatum munditiæ à perturbationibus animi, à ſordibus peccatorum, & non ad immunditias venereas. [Itaque qui hæc ſpernit] pro, reiicit, [non hominem ſpernit.] pro, reiicit, [ſed deū qui etiam dedit ſpiritum ſuum ſanctum in nobis.] pro, in vos. Superfluit hæc & ſimiliter ſuperfluit etiam Tertia ratio (quæ per modum illationis ex duabus præcedentibus inducitur) ex parte ipſius dei habitantis in Chriſtianis per ſpiritum ſanctum ſumitur. Hinc enim fit vt qui reiicit abſtinentiam à fornicatione & adulterio, non reiiciat hominem ſed reiicit deum habitantem in ſeipſo per ſpiritum ſuum ſanctum. Vnde & contra deum iudicem, & contra deum vocantem, & contra deum habitantem, peccat tam fornicator quàm adulter. [De charitate autem fraternitatis.] Præceptis de ſpectantibus ad proprias munditias ſingulorum, adiungit præcepta de ſpectantibus ad dilectionem proximorum. Quæ tacenda dicit, quia Theſſalonicenſes ſeruabant ea. nec indigebant amplius moneri. Et propterea ſubdit. [Non neceſſe habuimus.] pro, habetis, [ſcribere.] pro, vt ſcribamus, [vobis.] Et ratio ſubiungitur. [Ipſi enim vos à deo didiciſtis.] pro, edocti eſtis, [vt diligatis inuicem.] ab interno doctore plene docti non egetis externo præceptore. Etenim illud facitis in omnes fratres in vniuerſa Macedonia.] Probatio dilectionis exhibitio eſt operis: liberalitas Theſſalonicenſium extendebat ſe ad omnes Chriſtianos non ſolū in ciuitate ſed etiam in vniuerſa prouincia Macedoniæ, cuius pars erat Theſſalonica. [Rogamus autem vos fratres vt abundetis magis.] Facitis quidem officium dilectionis: rogamus autem vt creſcat. [Et operam detis.] pro, & ambiatis. hoc eſt pro honore ducatis. Adiungit etiam præcepta oportuna Theſſalonicenſibus. Et quantum conicitur ex ſubiunctis, erant inter eos aliqui inquieti, aliena curantes: aliqui ocioſi. Et illi quidem quietem & aliena poſtponere, velut ignauiam quandam reputabant. Quo contra ad eos dicitur. Rogamus vos vt pro honore ducatis. [Vt quieti ſitis, & vt veſtrum negocium.] pro, res proprias, [agatis] hoc eſt vt quieti occupemini circa res veſtras, nec hoc reputetis ignauiam ſed honorabile. Sunt enim homines aliqui inquieti, ſemper quærentes curam alienorum. Ad ocioſos autem dicitur. [Et operemini.] Deeſt, propriis, [manibus veſtris, ſicut vobis præcepimus.] Artifices erant iſti. quibus præceperant voce vt non ſolum mani-

bus ſuboperariorum, ſed etiam manibus proprijs operarentur. [Vt honeſte ambuletis ad eos qui foris ſunt] hoc eſt ad ifideles, qui ſunt extra eccleſiam. Volebat enim vt cum eis ſeruaretur decorum [Et nullius aliquid deſideretis] pro, & nullius indigentiam habeat*s*. De infidelibus intelligó, hoc eſt vt Chriſtiani ita ſe exhiberent vt nullius infidelis indigentiam haberent ne ex indigentia eorum, occaſionem incurrerent, peccandi. [Nolumus autem vos ignorare fratres de dormientibus]Præcepta aduerſus triſtitiam & luctum pro defunctis adiungit, ſciens forte quòd nimis triſtabantur. Dormientes appellat Chriſtianos mortuos, eo quòd ſurrecturi ſunt ad immortalem vitam: ac per hoc tãquàm dormientes interim habent. [Vt nô contriſtemini, ſicut & cæteri qui ſpẽ non habent.]Non dicit vt non contriſtemini, ſed adiuncto modo, ſicut non habentes ſpem immortalis vitæ corporis. [Si enim credimus quòd Ieſus mortuus eſt & reſurrexit, ita & deus eos qui dormierunt, per Ieſum adducet cum eo.] Conditionali vtitur cuius antecedens tanquàm notorium conſtat, vt indubitatum reddat conſequens. Simile quid fecit ad Corinthios ſcribens ſi Chriſtus reſurrexit & nos reſurgemus. Ex eo enim quòd conſtat Chriſtum mortuum eſſe & reſurrexiſſe, aſtruit conſtare quoque quòd deus per Ieſum iudicem ac ducem adducet cum ipſo Ieſu eos qui dormierunt in ſpe futuræ reſurrectionis Et ad cumulum conſolationis, ordinem manifeſtat quòd dormientes præuenient alios. Hinc ſiquidem meliore conditione dormientium audita, merita minorem triſtitiam cauſa dormientium accepturi erant Hunc itaque ordinem pro ratione reddens conſolationis, ait [Hoc enim vobis dicimus in verbo domini] non in verbo hominum [Quia.]pro, quod, [nos qui viuimus qui reſidui ſumus in aduentu.] pro, in aduentum, [domini]Nota duas conditiones determinantes pronomen Altera eſt vita præſens, ad differentiam dormientium hoc eſt mortuorum altera eſt relinqui in aduentum domini, ad differẽtiam eorum qui ante aduentum domini morientur. Quæ ſimul iunctæ conditiones, manifeſtant quòd pronomen nos non demõſtrat Paulum, Silam, Timotheum & reliquos illius ætatis Chriſtianos, ſed electos qui tempore aduentus domini ad iudicium vniuerſale relinquentur viui. Et dicit qui reſidui ſumus ſeu qui relinquimur, propter id quod dictum eſt à domino Ieſu. Filius hominis veniens an inueniet fidem ſuper terram? [Non præueniemus eos qui dormierunt] non præueniemus inquit quo ad gloriam immortalis vitæ, quo ad eſſe ſimul cum Chriſto. Et rationem

ſubdit non pręuẽtionis,manifeſtãdo ſimul id quòd dixerat, deus per Ieſum adducet cũ eo eos qui dormierunt.[Quoniã ipſe.] ſupple Ieſus [Dominus in iuſſu.]Nõ deſcẽdet ſeruus vt olim,ſed dominus,nõ ſubditus hominibus vt in primo aduentu, ſed in iuſſu. veniet ergo domin⁹ iubẽs.[In voce archãgeli.]Superfluit &. Vox archangeli poteſt intelligi vox angelorum miniſtrantium Chriſto ordinate ſub archangelo Michaele qui creditur præeſſe eccleſiæ vt quemadmodum ſcriptum eſt in deſcenſu dei in montem Sina,currus dei decem milibus multiplex,&c.multo magis in aduentu perſonali domini Ieſu innumera multitudo angelorum ordinatorum appareat ¶Quę erit autem huiuſmodi vox,quãuis non ſit ſcripta, intelligi poteſt vox tam exultationis tum cõuocationis hominum ad iudicium.Poteſt nihilominus intelligi de voce ipſius Chriſti nã conſtat ei competere archangeli nomẽ tunc quoniã quatenus homo veniet ſupremus nuncius ſupremi concilij diuini de ſuprema diſpoſitione totius vniuerſi.Verum ſi de voce corporali eſt ſermo, ſenſus eſt quòd veniet in voce ſonãte ipſum eſſe archangelum· ita quòd non erit opus indice,nec expectabitur qualitas ſermonis:ſed ipſa eius vox ſonabit ipſum ſupremum nuncium deitatis. Si vero metaphorice ſumitur vox pro manifeſtatione,ſenſus eſt quòd deſcendet archangelus manifeſte:hoc eſt quòd deſcendet clare manifeſtus ſupremus nuncius deitatis ad diſponendum de nouitate totius mundi Et hunc reputo eſſe ſenſum literalem. [Et in tuba dei.] hoc eſt diuinitus conuocans omnes tam viuos quàm mortuos,tubæ enim officium conuocare eſt. Et quia non humanitus, ſed diuinitus erit conuocatio,ideo dicitur dei. Vere autem erit diuinitus: quoniã hæc tuba eſt illa vox filij dei quã audient omnes qui in monumẽtis ſunt Eſt enim reſuſcitatiua mortuorũ [Deſcendit de cœlo.]Vbi reſidet deſcendet ſenſibiliter videntibus ijs qui viuunt in terra[Et mortui qui in Chriſto ſunt,reſurgent primi] pro primũ. E regione ad id quod dixerat non præueniemus eos qui dormierũt,dicit ꝙ dormientes præuenient nos.Hũc enim ordinẽ clare ſignificat aduerbiũ primũ. Primum igitur aſſequẽtur electi qui mortui fuerãt vitã corporis glorioſam [Deinde.]Non dicit ſimul, ſed deinde.vt ordo temporis ſignificetur.[Nos qui viuimus qui relinquimur]Repetit ambas conditiones ſupradictas:manifeſtè explicans quòd de electis viuentibus tũc loquitur.[Simul rapiemur cũ illis in nubibus obuiam Chriſto]pro,domino, [in aerea.].Clare Paulus explicat quatuor myſteria.Primũ eſt ordo tẽporis inter reſurrectionem electorum qui mortui fuerant & raptũ ad occurrendum in

dum in aera domino. Vbi iſinuatur ſecũdũ, quòd electi qui fuerãt mortui reſurgẽt in terra & nõ in aere alioquin nõ deinde ſimul cũ illis raperemur. Tertiũ eſt ſimultas raptus electorũ viuẽtium & eorum qui reſurrexerãt Quartũ eſt quod electi qui relinquimur non moriemur, ſed de vita mortali tranſferemur in vitam immortalem. Hoc enim clare ſignificat, repetendo qui viuimus ſimul rapiemur cum illis. Hoc cõſonat verbis Petri Apoſtoli Actuũ decimo. Ipſe eſt qui conſtitutus eſt à deo iudex viuorum & mortuorum Et ideo in ſymbolo cãtamus, Et iterũ vẽturus eſt cũ gloria iudicare viuos & mortuos. ¶ Nec obſtat quod ſtatutum ſit homini ſemel mori: quoniã ſtatutum regulare eſt, illos aũt nõ mori ſingulare eſt Et ſimiliter nõ obſtat ſcripturã dicere ꝙ oẽs reſurgemus. quoniã hoc verificat etiã in illis quo ad terminũ reſurrectionis hoc eſt quo ad ipſã vitã corporalẽ ad quam ordinatur reſurrectio. ¶ Quod autẽ dicit in nubibus, nubes gloriæ ſignificatur. Corpora enim glorioſa ſplẽdetia, nubẽ gloriæ efficiẽt: quemadmodũ videmus in cœlo in illa parte quæ vocatur via lactea. [Et ſic ſemper cũ domino erimus.] Nota & hic abſq; morte ĩtercedẽte & nõ aliquãto tẽpore ſed ſemp erim' cũ domino. Sed nõ dicit erim' ibi quia nõ perſeuerabũt in aẽre, ſed vbi erit dominus. [Itaque conſolamini inuicem in verbis iſtis.] vtpote non humanis, ſed diuinis.

CAPVT V.

De temporibus autem & momentis fratres.] Poſtquã deſcripſit qualitatem aduentus glorioſi, tractat tẽpus ipſius aduentus. Et dicit de temporibus & momẽtis, tempora referendo ad annos ſeu menſes, momenta aũt ad dies ſeu horas [Non indigetis vt ſcribamus.] pro, ſcribatur, [vobis.] Et rationem ſubdit [Ipſi enim diligenter.] pro, exacte, [ſcitis.] Erãt eñi Theſſalonicẽſes ſtudioſi ſcripturarũ. [Quod dies domini ſicut fur ĩ nocte ita veniet.] Aduerte erudite lector vtrũque dictũ à Paulo & ꝙ domin' veniet manifeſt' in tuba &c. & ꝙ dies dñi veniet repẽte, ex iprouiſo ſicut fur in nocte. Vtrũque ſiquidẽ eſt verũ: quoniã certũ ac determinatũ tẽpus quãdo veniet, erit ex iprouiſo ac repente, ipſe aũt veniẽs tũc repẽte & ex improuiſo, veniet manifeſt' & glorioſ'. Dies itaq; domini, hoc eſt mod' tẽporis qñ veniet dñs, aſsimilat modo quo fur venit ĩ nocte. Similitudinẽ eñi modorũ explicant aduerbia ſicut & ita. Et quoniã immiſcuit noctẽ, rationẽ reddit quib' erit in nocturna dies illa ſubitũ gẽdo. [Quũ eni dixerint pax & ſecuritas tũc repẽtin' eis ſuperueniet,] p. inſtat, [interitus.] Ecce ꝙ ex improuiſo, putãtib' eſſe pa-

cem præſentium,& ſecuritatẽ futurorũ ecce quòd repente, ꝙ repẽtinus iniquis non futurus ſed præſens inſtat interitus Et ne intelligeres quòd ſtatim repentina morte interibunt corpore, ſubiungit peius [Sicut dolor.] Deeſt, partus, [in vtero habentis.] pro, habenti. Parum eſſet repente mori ad cumulum ſiquidem pœnæ adiungitur ſenſibilis dolor, quemadmodum dolor partus eſt mulieri habenti in vtero dum parturit & non parit. ¶Scito quod dictio Græca interpretata dolor, non plene explicabatur, quoniam ſignificat non dolorem abſolute ſed dolorem partus Et propterea additum eſt partus [Et non effugient] Ineuitabilitas mali adiungitur Interitus itaque non ipſa mors ſed terminus viæ ſignificatur Ex tunc enim reddentur obſtinati in ſua malitia tanquam mortui in illa. Et propterea appellatur interitus abſque facultate euitandi malũ pœnæ æternæ damnationis. Et hoc proportionaliter intellige de electis viuis tunc, quòd confirmabuntur in bono. vtpote in termino viæ. Simul enim & pari ratione iſti iniqui erunt obſtinati in malo, & electi confirmati in bono, quum repente veniet dies domini, terminans viam meriti & demeriti [Vos autem fratres non eſtis in tenebris vt vos dies illa tanquam fur comprehendat.] Nõ dicit quod vobis non erit repentina dies illa, ſed dicit quòd vos non comprehendet dies illa ſicut fur in tenebris. Fur enim in tenebris cõpræhendit bona furando: vos autem quia non eſtis in tenebris peccatorum, non comprehendemini ab illa die tanquam á fure, nihil perdetis aduenıente repente illa die [Omnes enim vos] Superfluit enim. [Filij lucis eſtis & filij diei] Hebræo more Paulus Hebræus loquitur, habentes lucis copiam filios lucis appellando, & ſimiliter habẽtes claritatis copiã filios diei appellando. Et tamẽ proprie geniti ſunt á luce ſpirituali & die ſpirituali: Chriſto ſcilicet. hoc enim dicit è regione ad noctem & tenebras. Vnde clare ſubdit. [Non ſumus noctis neque tenebrarum] quo ad ſtatum animæ. [Igitur nõ dormiam⁹.] ſomno negligentiæ & peccati. Infert exhortationẽ ex contrariis conditionibus Chriſtianorum & aliorũ antedictis. [Sicut & cæteri.] iniqui. [Sed vigilemus & ſobrij ſimus.] Non de vigilia corporali, ſed de vigilantia mentis eſt ſermo. [Qui enim dormiunt nocte dormiũt & qui ebrij ſunt, nocte ebrij ſunt.] Accõmodate exhortationis rationẽ reddit ex ijs quæ corporaliter geruntur in nocte. Dixerat enim ꝙ nos non ſumus noctis ſed diei. & ideo ex hoc quòd nocturno tempore homines corporaliter dormiũt & ebrij ſunt(communiter enim ſuperueniente nocte inebriantur, vt nocturno ſomno digererent ebrietatem) proportionaliter iniqui tan

qui tanquam filij noctis,& dormiunt in peccatis & inebriantur paſſionibus proprijs [Nos autem qui diei ſumus]Chriſtiani omnes [Sobrij ſimus.]E regione ad ebrietatem [induti loricam]ſeu thoracem,[fidei & charitatis]E regione dormitionis, vigilātiam deſcribit, Vigilum enim eſt indui thoracem ad protegēdum pectus, in quo ſunt vitalia membra Vnde & principales virtutes explicat (fidei ſcilicet & charitatis)præſentem animæ vitam ſeruantes. [Et galeam ſpem ſalutis]futuræ in æternitate,ad protectionem capitis quo erigimur ad ſuperna [Quoniam non poſuit nos deus in irā] Rationem adiungit ex parte ſtatus ad quem Chriſtus nos Chriſtianos aſciuit.Et differentiam aliam inter electos & reprobos ex parte dei ſignificat.Negando ſiquidem ꝙ poſuit nos deus in irā,affirmationem inſinuat ꝙ reprobos poſuit deus in irā:iuxta doctrinā eiuſdem diffuſe ſcriptam ad Ro.Poſiti ſunt enim reprobi ad ſuſcipiendam diuinam iuſtitiam vindicatiuam in æternum quæ appellatur ſimpliciter & abſolute ira·[Sed in acquiſitionem ſalutis.]Cōſtituit deus Chriſtianos ad acquirendam ſalutem æternam nō proprijs viribus ſeu meritis [Sed per dominum noſtrum Ieſum Chriſtū qui mortuus eſt ꝓ nobis]Ecce cuiꝰ viribꝰ cuiꝰ merito acquirēda eſt nobis ſalꝰ.Et vſque adeo,[Vt ſiue vigilemꝰ ſiue dormiamꝰ] corpore,hoc eſt vt in quibuſcunque quæ agimus ſeu patimur [Simul cum illo viuamus.] hic eſt enim modus acquirendæ ſalutis per Chriſtum , vt in omnibus quæ agimus ſiue patimur ſeruemus viuere cum Chriſto, immo viuere cum Chriſto ſit ratio vigilandi & dormiendi. Viuere autem cum Chriſto eſt ſe conformare illi mēte & animo [Propter quod conſolamini inuicem & ædificate alterutrum,ſicut & facitis]Propter quod,refert diuinum beneficiū quo conſtituit nos in acquiſitionem ſalutis per Chriſtum tali modo Hinc enim deducit & mutuam conſolationem ſeu adhortationem quæ ſpectat ad verba,& mutuam ædificationem factis.Adiungit autem ſicut & facitis:ne putent latere Paulum virtutes eorum & intelligant quod ad perſeuerantiam inuitantur. [Rogamus autem vos fratres.] Moniturus in ſpecie qualiter ſubditi in prælatos, & prælati in ſubditos ſe gerere debent, incipit á ſubditis erga prælatos. Quos deſcribit á tribus actionibus [Vt noueritis eos qui laborant inter vos.] Ecce prima prælatorum actio , laborare inter ſubditos . hoc eſt qui nō parcunt laboribus proprijs in regimine veſtra. [Et præſunt vobis in domino] Ecce ſecunda actio qua præſunt non tanquàm dominantes ſed in domino, tanquàm ſerui domini Ieſu.[Et monent vos,]Præeſſe eſt authoritatis,labo-

rare

rare operis, monere doctrinæ Hæ ſunt partes prælatorum [Vt habeatis illos abundantius.] pro, in æſtimatione Primum quod debetis talibus, eſt habere illos in precio. quod eſt officium honoris. [In charitate]Præcipit & quòd honorentur & quòd diligantur. [Propter opus illorum.] non propter titulum præſidentiæ, ſed propter opus multiplex deſcriptum. [Et Pacem habete cum eis.] Superfluit & Tertium quod exigit à ſubditis erga tales prælatos, èſt pax cum illis: vt non reſiſtant caſtigationibus monitionibus & huiuſmodi, ſed cum ordinis tranquillitate ſe gerant erga eos exercentes officium ſuum. Tria ergo debent ſubditi prælatis honorem, amorem & pacem [Rogamus autem vos fratres]Ad prelatos dirigitur iſte ſermo, quatuor continens præcepta. [Corripite inquietos.] pro, monete inordinatos. vt ſint compoſiti & ordinati in moribus & actionibus ſuis. [Conſolamini puſillanimes.] ad aggrediendum ſeu proſequendum bona opera. [Suſcipite.] pro, ſubleuate, [infirmos.] non corpore ſed animo, qui inualidi ſunt ad ſuſtinendum aduerſa, ad reſiſtendum tentationibus, & huiuſmodi, [Patiētes]pro, longanimes, [eſtote ad omnes.] Poſt tres ſpecies defectuum (ſcilicet ordinis, animi, & virium) generale prece ptum ſubiungit longanimitatis ſeruandæ cum omnibus. Animum enim extenſum ad æternæ fœlicitatis futurum bonum oportet ſeruare cum omnibus: vt nullius occurſus abducat ab huiuſmodi lon ganimitate, vt omnibus ingratis huiuſmodi lōganimitatem: quæ eſt omnibus ſumme neceſſaria. [Videte.] Communia ſubiungit mandata [Ne quis malum pro malo alicui reddat.]Formaliter intelliges malum pro malo reddere. hoc eſt intendere reddere malum: ad differentiam intendentis reddere bonum iuſtitiæ vindicatiuæ ſeu punitiuæ pro malo quod aliquis fecerat. Non enim reddit deus malum pro malo, quum punit: ſed bonum iuſtitiæ pro malo culpe. [Sed ſemper quod bonum eſt ſectamini.] quamuis non poſſitis quandoque illud efficere. [In inuicem & in omnes.] Vt ſuperius dictum eſt, proprium eſt Chriſtianæ dilectionis velle bonum nō ſolum mutuo ſed ad omnes. [Sēper gaudete.] ſpirituali gaudio: hoc eſt ſemper materiam gaudij habete. Quod impletur etiam occurrentibus quibuſcunque triſtibus quoniam in bonum ſibi vertunt etiam triſtitia viri perfecti, ac per hoc materiam gaudij inde habent. [Sine intermiſſione orate.] horis congruis. [In omnibus gratias agite.] reputantes omnia diuina eſſe beneficia. [Hæc eſt enim voluntas dei in Chriſto Ieſu in omnibus vobis.] pro, in vos. Ratio deſcriptę vitę voluntas dei aſsignatur deducta à Chriſto

Ieſu

Ieſu ad vos: hoc eſt in fide Chriſti Ieſu extenſa ad vos credentes. [Spiritum nolite extinguere.] Feruorem ſpiritualem in multis quãdoque inſurgentem mandat non extingui. ¶Et bene nota quod ſolum ſpiritum nominat, ad differentiam exteriorum feruorum: quos non vetat extingui [Prophetias nolite ſpernere.] Non loquitur de prophetijs Eſaiæ, Hieremiæ & huiuſmodi ſed de prophetijs quas non profitemur. ¶Nec dicit complectamini, ſed nolite ſpernere. & ſi non vultis illas complecti, non tamen iniuriam irrogetis illis ſpernendo. [Omnia autem probate.] Superfluit autem examinate & diſcutite prophetias ſpiritus & reliqua ſcripta [Quod bonum eſt tenete.] Optimum atque tutiſsimum documentum [Ab omni ſpecie mala aſtinete vos] ſuperfluit vos. Non ſolum à vere malo opere ſed etiam ab apparenter malo opere abſtinendum præcipit. & hoc propter aliorum ſcandalum. [Ipſe autem deus pacis ſanctificet vos per omnia.] pro totos. Orat pro Theſſalonicẽſibus vt deus mundet illos non in parte aliqua ſed ſecundum omnes partes. quas ſubiungendo explicat. [Vt.] pro, &, [integer ſpiritus veſter & anima & corpus.] In tres partes diſtinguit hominem ſpiritum ſcilicet, animam & corpus, Inter ſpiritum autem & animã differentia eſt penes officia. Vna ſiquidem & eadem res eſt anima & ſpiritus: ſed anima ſecundum officium viuificandi corpus dicitur, ſpiritus vero ſecundum officium intelligendi & volendi ſpiritualia. quam animæ partem philoſophi appellant mentem. ¶Dicit autem de ſpiritu & integer: ad ſignificandum hanc partem quæ ſpiritus ſeu mens appellatur, conſtare ex multis partibus. Integratur enim ex intellectu & voluntate. Vnde dicendo integer ſpiritus, perinde eſt ac dixiſſet, vt ſpiritus veſter tam ſecundum intellectum quam ſecundum voluntatem. [Sine querela.] Iam pluries diximus paſsiue intelligi hoc eſt ſine aliqua aduerſus ſpiritum animã & corpus querimonia. [In aduentu domini noſtri Ieſu Chriſti ſeruetur] Explicat in quo iudicio eos ſine querela cupit eſſe. [Fidelis eſt qui vocauit,] pro vocat, [vos: qui etiam.] pro, &, [faciet] Orationi adiungit efficaciam non ex proprijs orantium aut eorũ pro quibus oratur viribus aut meritis, ſed ex diuina promiſsione. Fidelis inquit eſt qui vocat vos deus: hoc eſt verax in promiſsis ad quæ vos vocat. Nec ſolum eſt verax ſed etiam effector eorum quæ dicit. immo quod exequetur ea quæ dicit vocando vos. [Fratres orate pro nobis.] Agnoſcunt ſeipſos quamuis doctores & tam perfectos, egere orationibus eorũ quos conuerterãt. [Salutate fratres omnes ĩ oſculo ſancto.] ad differẽtiã oſculi amoris

ris humani [Adiuro vos per dominum] Apoſtolica authoritate præcipientis Pauli eſt [Vt legatur epiſtola hæc omnibus ſanctis fratribus.] ſuperfluit hęc. Et manu Pauli verba hæc ſcripta ſignificantur. eo quòd ſingulari numero tacito nomine ſuo dixit adiuro. vt manus propria loco nominis ſignificaret ipſum. Cogit autē adiuratio hæc vt putemus aliquod impedimentum formidatum ad publice legendum conuocatis omnibus hanc epiſtolam: ſed neſcimus quod aut quare. [Gratia domini noſtri Ieſu Chriſti vobiſcū, amen.] Sic enim ſolito more terminat epiſtolam Paulus. ¶ Et apud Græcos inuenitur ſubſcriptio talis. Ad Theſſalonicēſes prima, ſcripta Athenis.

¶ Caietæ die. 12. Martij. 1529

COMMENTARIORVM THOMAE DE vio Caietani Cardinalis ſancti Xiſti, in priorem epiſtolam Pauli ad Theſſalonicenſes, Finis.

THOMAE DE VIO CAIETANI CARdinalis ſancti Xiſti, in poſteriorem Epiſtolam Pauli ad Theſſalonicenſes Commentarii.

PAulus & Syluanus & Timotheus eccleſiæ Theſſalonicenſium in deo patre noſtro & domino Ieſu Chriſto, gratia vobis & pax à deo patre noſtro & domino Ieſu Chriſto.] Quemadmodum in priore epiſtola ſcribuntur perſonæ ſalutantes, eccleſia ſalutata & ſalutatio. [Gratias agere debemus ſemper deo.] Hinc incipit narratio cōmemoratiua augmenti fidei, dilectionis & patientię Theſſalonicēſium:

ſum: vt hinc proponatur materia tractanda. Commemorat autem vt materiam debitæ gratiarum actionis deo de illis. Vnde & ſubiungit. [Pro vobis fratres, ita vt dignũ eſt] Superfluit ita. Declarat rationem debiti dicendo vt dignum eſt. Et explicando ſubiungit. [Quoniam ſupercreſcit fides veſtra.] Non ſolum augetur, ſed multum augetur fides veſtra. [Et abundat charitas vniuſcuiuſque] Deficit. omnium. [veſtrum in inuicem.] Vt neminem excluderet ab abundantia mutuæ dilectionis, nõ ſuffecit dicere vniuſcuiuſque, ſed addidit omniũ. [Ita vt & noſipſi in vobis gloriemur in eccleſiis dei.] Vſqueadeo augetur fides veſtra erga deũ, & dilectio veſtra mutua, vt & noſipſi gloriemur de vobis in aliis dei eccleſiis. [Pro patientia veſtra & fide in omnibus perſecutionibus veſtris & tribulationibus.] Ecce euidens materia gloriationis noſtræ de vobis, exterior patientia procedens ex conſtantia fidei non in aliqua, ſed in omnibus perſequutionibus veſtris à contribulibus & afflictionibus. Hoc enim tũc temporis nouum erat apud Gentiles quoniam adhuc non fuerat ab imperatoribus mota perſequutio contra Chriſtianos, & primi Gentiles qui leguntur afflicti pro fide, fuerunt Theſſalonicenſes. Et ideo Paulus meritò de ipſis gloriabatur in aliis eccleſiis [Quas ſuſtinetis in exemplũ iuſti iudicii dei.] Superfluit in. Nec vſquequaque liquet an exemplũ ſit caſus nominatiui, & referatur ad ſuſtinetis: an ſit caſus accuſatiui, & referatur ad quas. Senſus tamen in idem redit. Et eſt quòd quatenus toleratis huiuſmodi afflictiones & perſequutiones, eſtis indicium iuſti iudicij dei, in vobis tolerantibus ſperatum futurum iuſtum dei, iudicium. Quod qualiter verificetur, ipſe declarabit. Incipit enim hic proponere materiam tractandam. [Vt digni habeamini in regno dei.] Superfluit in. Suſtinetis non ſolum ad iudicium iuſti iudicij dei, ſed vt voſipſi digni habeamini regno dei. Nõ dicit digni ſitis (quoniam non ſunt condignæ paſsiones huius temporis ad futurum regnum) ſed vt digni habeamini ab ipſo deo. Et hoc eſt alterum quod proponitur tractandum. [Pro quò & patimini.] Incipit tractare illam particulam, exemplum iuſti iudicij. Et relatiuum quo, refert regnum. Hinc enim tolerantia veſtra indicium eſt iuſti iudicij, quòd vos pro regno dei patimini. In quo clauditur quòd illi à quibus patimini, contra regnum dei agunt. Vere ſiquidem pro regno dei paſsi ſunt martyres omnes, non ſolum acquirendo, ſed etiam vt ſeipſos ſeruent partes regni dei, tales in quibus regnet deus per fidem, ſpem, charitatem, & reliquas virtutes [Si tamen] pro, ſiquidem, [iuſtũ eſt apud deũ retribuere

tribulationem

tribulationem iis qui vos tribulãt: & vobis qui tribulamini requiẽ nobiſcũ.] Ecce documentum iuſti iudicij: dũ vos affligimini pro regno dei, indicatur omnibus quòd deus diſcernet inter vos & eos qui vos affligunt, iuſto iudicio retribuendo affligentibus afflictionem, & vobis afflictis refrigerium. Niſi enim hoc indicaretur, ſtultum eſſet & vanum pati pro huiuſmodi cauſa. [In reuelatione domini Ieſu de cœlo.] Declarat ipſum iuſtum iudicium dei quale erit, dicendo in reuelatione Nunc enim tanquam tectus eſt nobis dominus Ieſus per interſtitium cœli Et ideo tempus aduentus eius appellatur reuelatio de cœlo Et tangitur per quem (ſcilicet dominum Ieſum) fiet iuſtum dei iudicium. [Cum angelis virtutis.] pro, potentiæ, [eius in flamma ignis.] pro, in ignæ flammę. Deſcribit aduentum domini Ieſu, tum à ſocietate angelorum, tum à potentia cui ſubdũtur angeli tum ab inſtrumento elementi ignis quo vtetur. Et deſcribit in ſpecie flammæ: ad differentiam naturalis ignis tum ex terra conſurgentis in ſpecie carbonum ardentium, tum in impreſſionibus aeris apparentis in ſpecie vaporum accenſorum. Aereum ſiquidem videtur ſignificare: vnde & deſcribitur tanquam deſcendens de cœlo. [Dantis vindictam.] Participium dantis, refertur ad domini Ieſu. Officium deſcribitur ad quod exercendum veniet. [Iis qui non nouerunt deum.] Primum puniendorum genus conſtat ex infidelibus, qui deum fide non nouerunt [Et qui non obediunt euangelio domini noſtri Ieſu Chriſti.] Alterũ damnatorum genus eſt inobedientium euangelio. ſub quo cõprehenduntur omnes mali Chriſtiani, inobedientes mandatis euangelicis. [Qui pœnas,] pro, pœnam, [dabunt in interitu æternas.] pro, interitum æternum. Superfluit ſiquidem in. & appoſitiue ad pœnam dicitur interitum æternum. Semper enim interibunt & nunquam deſinent. [A facie domini & à gloria virtutis.] pro potentiæ, [eius.] Et tempus & excellentia cauſæ deſcribitur. Tempus quidem à facie domini quoniam ex quo incipiet apparere dominus erunt obſtinati in malo, & incipiet tempus ſupplicij eorum. Excellentia vero cauſæ: quoniam ſola facies domini in potentia ſua glorioſa, ſufficiens erit ad vindictam omnium. ne putaret quiſpiam quòd oportebit ibi laborare aut pugnare pro huiuſmodi vindicta exercenda. [Quum venerit glorificari in ſanctis ſuis.] Declarat vna parte iuſti iudicij futuri (ſ. vindicta) declarat alteram; videlicet præmium ſanctorum. Quod à duobus deſcribit. primo à glorificatione, quum venerit glorificari in ſanctis ſuis, vt qui iam glorificatus eſt in ſeipſo, glorificetur etiam in ſuis

ſanctis,

ſanctis communicando illis etiam corporis immortalem gloriam [Et admirabilis fieri in omnibus qui crediderunt] Ecce alterum. Tanta erit glorificatio communicata mundis omnibus qui crediderunt, vt admirabilis reddatur Ieſus in illis. Excellentia gloriæ tunc incogitabilis, tunc viſa, admirabilem toti vniuerſo reddet Ieſum etiam in minimis qui crediderunt. (Quia creditum eſt teſtimonium noſtrum ſuper vos in die illo.] Proprios effectus propriis adaptat cauſis, propria præmia propriis adaptat meritis: & propterea gloriam admirabilem futuram in die illo, reducit tanquã in propriam cauſam meritoriam in fidem à gentibus adhibitam teſtimonio Apoſtolico de præmio in illo futuro. Vnde ordo literæ eſt: quia creditum eſt, ab humano genere, teſtimonium noſtrum, ſubaudi de futuris, ſuper vos, Gentiles, in die illo [In quo.] pro, in quod, [etiam oramus ſemper pro vobis.] Per modum orantis incipit tractare illam particulam, vt digni habeamini regno dei. Nunc quidem tractat illam vt materiam petitionis apud deum: poſtmodum vero in calce ſecundi capituli tractabit eandem docendo. Dicit itaque in quod, referendo præmium futurum, nos etiam vobis ſuffragamur orationibus. [Vt dignetur vos vocatione ſua deus noſter.] Superfluit ſua. Ecce quid petunt, vt deus dignos reddat Theſſalonicenſes vocatione: hoc eſt efficiat tales quales vocatio diuina exigit, & hoc relatiue ad deum. Relatiue autem ad proprias ipſorũ vires ſubiungit. [Et impleat omnem volũtatem bonitatis ſuæ.] Superfluit ſuę. [Et opus fidei in virtute] pro, potentia. Dictio interpretata voluntatem, non plene explicatur ſignificat enĩ bonã volũtatem ſeu beneplacitũ, ſeu bonum propoſitũ. Petitur ergo vt deus impleat in parte affectiua omnem bonã voluntatem bonitatis, omne bonum propoſitum cuiuſcunque boni. Significatur enim bonitas, tũ ex parte actus, tum ex parte obiecti. nam vtrinque oportet bonitatem adeſſe (& quòd bonum velimus, & quòd bene velimus bonũ) ſed totum nihil eſt niſi efficacia diuina adſit ad adimplendũ huiuſmodi voluntatem. ¶ Ex parte autem intellectus vt deus impleat fidei opus in potẽtia. Implere opus fidei in potentia, contingit tũ potenter tolerando afflictiones & perſequutiones illatas propter fidem, tum potenter operando ex fide, quod eſt gratię miraculorũ quæ fidei attribuitur ab ipſo domino ſi habueritis tantam fidem vt granũ ſinapis diceretis monti huic, &c. [Vt clarificeť.] pro, glorificetur, [nomen domini noſtri Ieſu Chriſti in vobis, & vos in illo.] Ratio petitionis explicatur, nõ vt Chriſtus, ſed vt nomẽ Chriſti glorificeť in vobis ſic qualificatis, & vos ſic qualificati

glorificemini in illo nomine domini noſtri Ieſu Chriſti, non in vobiſipſis. Et quoniam hoc excedit humanas vires, ſubiungit. [Secundum gratiam dei noſtri.] quem colimus. [Et domini Ieſu Chriſti] per quem deriuatur ad nos diuina gratia.

CAPVT II.

Rogamus autem vos fratres] Tractat illam particulã iuſti iudicij dei, quantũ ad tempus quo eſt futurũ illud iuſtũ dei iudiciũ. [Per aduentum domini noſtri Ieſu Chriſti.] Obſecratio eſt apta materiæ. [Et noſtræ cõgregationis in ipſum.] pro, & noſtrã congregationem in ipſum. Et poteſt referri tũ noſtra præſens cõgregatio per fidem in ipſum Chriſtum, tũ (quod potius quadrat) futura noſtri congregatio in ipſum Chriſtum tempore aduentus eius. vt vtrinque obſecratio fiat per futura tunc. [Vt non cito moueamini:] pro, dimoueamini, [à veſtro ſenſu] pro, à mente. Ecce quid rogant vt non facile dilabantur à mente: hoc eſt ab eo quod ſecundum ſupremam intellectus partem tenent de tempore aduentus Chriſti. Et dixit hoc quoniam ex priore epiſtola Theſſalonicenſes intellexerant propinquum eſſe aduentum Chriſti, & inde tanquam dimoti ab eo quod mente tenebant ac turbati fuerant Vnde & ſubiungit. [Neque terreamini.] pro, turbemini. Vnde autem turbationem & lapſum huiuſmodi incurrerant, ſignificatur ſubiungendo. [Neque per ſpiritum, neque per ſermonem, neque per epiſtolam tanquam per nos miſſam.] Superfluit miſſam. [Quaſi inſtet dies domini] pro, Chriſti. Quod dicit tanquam per nos refertur ad ſingula ſcilicet ſpiritum, ſermonem & epiſtolam. Erant enim inter Theſſalonicenſes interpretantes per ſpiritum tanquam per ſpiritum Pauli inſinuatum in epiſtola priore, aut in ſermone habito coram eis, quòd inſtaret tempus aduentus Chriſti. Anſam autem accipiebant ex epiſtola eo quòd in prima perſona dixerat, nos qui viuimus qui relinquimur in aduentum domini ſimul rapiemur cum illis. Et hæc videtur ad literam ratio huius ſecundæ epiſtolæ ad tollendum ſcilicet ab eis huiuſmodi intellectum. [Ne quis vos ſeducat vllo modo.] videlicet explicando ſpiritum noſtrum, aut ſermonem noſtrum, aut epiſtolam noſtrã. [Quoniam niſi venerit diſceſsio.] pro, apoſtaſia, [primum.] Ad tollendum huiuſmodi opinionem de propinquitate aduentus Chriſti, manifeſtat eis oportere duo præcedere Chriſti aduentum. Alterum eſt apoſtaſia, ſed non dicit à quo. Græca ſiquidem dictio eſt apoſtaſia: & ſignificat defectionem ſeu rebellionem ab obedientia

tobedientia, ſtatu, profeſsione principe, &c. Intelligitur autem de apoſtaſia ab imperio Romano. prædicit eis oportere primum deficere gentes ab imperio Romano quàm veniat Chriſtus. [Et reuelatus fuerit homo peccati] Ecce alterum quod oportet præcedere aduentum Chriſti & eſt aduentus Antichriſti. Quem deſcribit primo à natura, dicendo homo. deinde à plenitudine peccatorum, dicendo homo peccati. Et de eo dicit, reuelatus fuerit, quoniam manifeſtus erit homo peccati. nō erit hypocrita (vt non poſſit cognoſci, vt lateat peccatum eius) ſed erit manifeſtus homo peccati. [Filius perditionis.] Hebræo more loquitur, vndique perditione dignum appellans filium perditionis. [Qui aduerſatur & extollitur ſupra omne quod] pro, omnem qui, [dicitur deus.] Ex hac Antichriſti conditione apparet quòd Machometus non fuit Antichriſtus, nam fecit ſeipſum flatum dei. non ſupra deum. Antichriſtus autem non ſolum aduerſabitur deo, ſed etiam extolletur ſupra omnem qui dicitur deus. [Aut quod colitur.] Circunloquitur interpres dictionem Græcam, ſignificantem omne id cui debetur veneratio religioſa: qualia ſunt quæcunque ſacramenta & ſacra, ſiue res ſiue loca ſiue tempora. Extollet ſiquidē ſe ſuper omnes dies feſtiuos tam Chriſtianorum quàm Iudęorum & ſuper reliqua ſacramenta & ſacra &c. [Ita vt in templo dei ſedeat, oſtendens ſe tā quam.] pro, quòd, [ſit deus.] In multis quoque codicibus Græcis inueniuntur duæ dictiones mediæ inter dei & ſedeat. ita quòd legitur, ita vt in templo dei tanquàm deus ſedeat oſtendens ſeipſum q ſit deus. Et ſunt ad clariorem ſenſum. ¶Declarat Paulus modum quo Antichriſtus extolletur ſupra deum. Et modus eſt quòd ipſe ſedebit in templo dei oſtentās ſeipſum eſſe deum. hoc eſt enim extolli ſupra deum. Nec aliquod determinatum templum ſignificatur ſed in quocunque templo deo dicato, ſedebit tanquàm ſibi dicato. [Non retinetis.] pro, non meminiſtis. interrogatiue punctando & legendo. [Quod quum adhuc eſſem apud vos hæc dicebam vobis.] Reuocat ad memoriam eorum hæc eadem verbo eis ſignificata fuiſſe: arguens per hoc eos quòd quū hæc ſciant ab ore eius, non debebant turbari & abduci in opinionem quòd inſtaret dies aduentus Chriſti. [Et nunc quid detineat ſcitis] Ordo literæ eſt & ſcitis quid nunc detineat, quid in præſenti prohibeat, occaſio ſit moræ. [Vt reueletur] Deficit, ille homo peccati, [in ſuo tempore.] Dicit Paulus quòd Theſſalonicenſes non ſolum hæc prędicta ſciebant, ſed etiam rationem dilatæ manifeſtationis Antichriſti, dixerat enim eis illam rationem Paulus. Quam rationem ſubiſi-

git ponendo eam in ſcriptis. [Nam myſterium iã operatur iniquitatis tantum.] pro, ſolum. Et hic fiat colon. [Vt qui tenet nunc teneat.] Superfluunt duæ dictiones vt, & teneat & dictio interpretata tenet, eſt illa met quæ interpretata eſt detineat, dicendo & nunc quid detineat ſcitis. Vnde litera iſta legenda eſt. [Qui iam detinet, donec de medio fiat.] Et eſt ordo literæ. nam qui iam detinet, iam operatur ſolum iniquitatis myſterium donec de medio fiat. In quibus verbis duo myſteria declarat. Alterum eſt quòd ratio detinendi eſt non potentia aliqua detentiua aut prohibitiua, ſed vt impleantur iniquitates imperij Romani. ſimilis ſiquidẽ eſt hæc ſententia illi diuinæ ſententiæ Gen. 15. Nondum ſunt completæ iniquitates Amorræorum. Vnde relatiuum qui detinet. imperium Romanum refert. de quo modum detinendi explicat, dicendo quòd ſolummodo operatur arcanum iniquitatis, aperte ſignificando quòd non aliter detinet quàm operando arcanum iniquitatis. Nominat autem integritatem iniquitatum myſterium iniquitatis, quoniam vere arcanum eſt & ſoli deo cognitum quantum iniquitatis implendum eſt ad hoc vt Romanum imperium de medio tollatur. Et bene nota formalem ſermonem. non dicit abſolute quòd ſolum agit myſterium iniquitatis (quod eſſet nihil boni agere ſed malum ſolummodo) ſed dicit qui detinet, agit tantummodo myſterium iniquitatis. quod eſt quatenus detinens aduentum Antichriſti nõ detinet authoritate aut merito, ſed ſolum implendo myſterium iniquitatis. cum quo ſtat quòd multa bona & ſancta opera etiam efficiat interim, ſed non ad detinendum aduentum Antichriſti. ¶ Alterum myſterium quod declarat eſt quòd quum dixiſſet niſi venerit apoſtaſia primum intellectum fuiſſet nihil aliud ſignificari niſi defectionem multarum gentium ab imperio Romano. niſi modo adiungeret donec de medio fiat: aperte ſignificans quòd ante aduentum Antichriſti oportet non ſolum eſſe defectionem gentium á Romano imperio, ſed etiam totaliter aboleri Romanum imperium. hoc eſt enim de medio illud tolli. Quocirca quum adhuc non ſit de medio ſublatum Romanum imperium, adhuc non eſt impletum quod Paulus dicit, donec de medio fiat. [Et tunc reuelabitur ille iniquus.] Certum eſt quòd aduerbium tunc, excludit tempus præcedens (ſignificat enim quòd non prius) ſed nõ eſt certum an affirmet tempus immediate ſequens, Non enim dicit & tunc immediate, ſed dicit & tunc, ſublato de medio Romano imperio reuelabitur ille iniquus. Igitur ex Paulo habemus tria præcedentia aduentum Chriſti, primum eſt apoſtaſia: ſecunda extinctio,

ctio: & tertium aduentus Antichriſti. Quæ eo ordine ventura prę-dicta ſunt quo ſunt enumerata. Quorum primum tantum videmus impletum reliqua ſuperſunt implenda. [Quem dominus Ieſus.] Superfluit Ieſus. [Interficiet.] pro, conſumet, [ſpiritu oris ſui, & deſtruet illuſtratione.] pro, apparitione, [aduentus ſui eum.] Prima fronte ſignificatur metaphorice tam facilis cõſumptio Antichriſti á domino quod ſolo flatu oris, dominus cõſumet eum ſecundum tamen proprietatem verborum ſignificatur quòd domin' Ieſus conſumet Antichriſtum: non conſumptione corporali, ſed conſumptione ſpirituali: ſpiritu oris ſui, hoc eſt ſpiritu ſermonis Euangelici, quod ex proprio Chriſti ore exiit. & eundem deſtruet apparitione aduentus ſui. Cerne differentiam inter conſumptioné & deſtructionem. euangelici ſiquidem verbi ſpirituali virtute conſumet paulatim auertendo homines ab Antichriſti ſequela, & ducédo ad veritatem Euangelicam Et quia non omnes reuocabuntur ſed aliqui poſt aliquos paulatim, multis tamen perſeuerantibus vſque ad aduétum Chriſti in doctrina Antichriſti, ideo dicitur quòd conſumet quidem ſpiritu oris, deſtruet autem apparitione aduent' ſui. Quum enim aduentus Chriſti incœperit apparere, tũc totaliter deſtruetur Antichriſtus, pro quanto tunc ab omnibus cognoſcetur fallacia eius. Vnde hinc habes prudens lector aliud myſterium videlicet quòd ſequaces Antichriſti durabunt vſque ad apparitioné aduenientis Chriſti. [Cuius eſt aduentus ſecundum operationem Satanæ] Deſcriptis principio & fine, deſcribit progreſſum Antichriſti: inchoando á dæmone cuius virtute operabitur. Dixerat ſuperius eundem hominem peccati: modo deſcribit ipſum ex Satana (hoc eſt aduerſario dæmone, qui antonomaſice dicitur aduerſarius) efficaciam dante actionibus illius hominis. [In omni virtute.] pro, potentia. Ecce primum inſtrumentum Antichriſti, potentia omnis: vt è regione Chriſti appareat. nam Chriſtus ſecundum operationem ſpiritusſancti apparuit, ille ſecundum operationem Satanæ: Chriſtus in omni humilitate, ille in omni potentia. eſt enim ſermo de potentia ſeculari. Et dicitur omnis potentia, quia erit potentia tum diuitiarum, tum vis coactiuæ & dominatiuæ, tum delitiarum &c. [Et ſignis & prodigiis mendacibus.] pro, mendacij. Signa ſanitatum quas mirabiliter conferet, & prodigia apparentium in elementis, appellantur mendacij, tum quia multa erunt pręſtigioſa & ſpectra potius quàm vera. tum quia quæ erunt vera facta, erunt mendaciter miracula. Vt enim in Euangeliis declarauimus, ea quæ vere efficiet Antichriſtus mirabilia

in conſpectu hominum, non erunt vere miracula: hoc eſt ſupra facultatem omnium cauſarum ſecundarũ. & propterea omnia ſunt ſigna & prodigia mendacij. [Et in omni ſeductione iniquitatis.] pro, iniuſtitiæ. Ecce tertium organum Antichriſti: ſcilicet ſeductio iniuſtitiæ, vſque adeo dementabit homines vt iniuſtitias licitas reputent. Et hic erit non aliqua ſed omnis ſeductio, omni genere ſeductionis vtetur ad homines faciendos iniuſtos ſimiles ſibi. [Iis qui.] pro, in iis qui, [pereunt.] Non ſufficit Paulo explicare progreſſum Antichriſti, ſed explicat etiam fructum eius: in quibus ſcilicet fructum habebunt hæ ſeductiones eius dicendo in iis qui pereunt, ad differentiam electorum. Acſi aperte diceret. non in electis fructificabit, ſed in reprobis, qui ſuapte voluntate pereunt. Vnde & ſubdit rationem quare pereunt. [In eo quòd charitatem veritatis non receperunt vt ſalui fierent.] ideo pereunt quia non receperunt dilectionem veritatis, non cuiuſcunque ſed illius qua ſalui fierent. Dilectionem veritatis prædicauit Chriſtus, prædicauerunt Apoſtoli, prædicat eccleſia Chriſti. Qui hanc dilectionem recipiunt in mentibus, affectibus, & operibus propriis, ſalui fiunt. totum enim quòd euangelicus ſermo tradit, veritas eſt. Qui autem hanc dilectionem non receperunt ad hoc vt ſalui fierent, ipſimet ſeipſos interimunt eoipſo quòd non recipiunt hanc dilectionem, quæ ſola eſt medium ad ſalutem. Non imputent igitur pereuntes alteri ſed ſibimet ſuum interitum, quemadmodum nulli imputare debent quòd non receperunt oblatam eis dilectionem veritatis. [Ideo.] Deficit &. Legendum eſt. [Et ideo mittet illis deus operationem erroris.] Quemadmodum ad Romanos ſcribit, in pœnam peccati tradidit illos deus in reprobum ſenſum &c. ita modo ſcribit. & ideo quia non receperunt dilectionem veritatis, in pœnã huiuſmodi criminis mittet illis deus operationẽ erroris. Dictio interpretata operationem, non totaliter explicatur nomine operationis. nam ſignificat quandam efficaciam ſiue vim intus operantem. Et eſt ſenſus quòd mittet illis deus internam vim ſeu efficaciam ad errandum. Vnde & ſubdit. [Vt credant mendacio.] Mirabilis eſt hæc pœna: quæ eſt & pœna peccati præcedentis & ratio peccati ſequentis [Vt iudicentur omnes qui non crediderunt veritati, ſed conſenſerunt iniquitati.] pro. iniuſtitiæ. Sed nec ſic totum explicatur nam Græce habetur ſed complacentes in iniuſtitia. Ne tantæ pœnæ peccatum exiſtimetur finis, ſubiungit bonum ad quod hæc mala ordinantur eſſe bonum diuinæ iuſtitiæ, dicendo. vt iudicentur omnes de peccato, tum omiſſionis, quod non credide-

crediderunt veritati, tum commiſsionis, quôd complacentes fuerunt in iniuſtitia. hæc enim duo crimina erunt in ſequacibus Antichriſti Quorum primum contrariatur bono intellectus, ſecundum bono affectus. [Nos autem debemus gratias agere deo.] Deficit, ſemper, [pro vobis fratres dilecti à deo.] pro, domino E regione reproborum ad electos Theſſalonicenſes ſermonem conuertit: materiam gratiarum actionis aſtruens ſubiuncta bona. [Quòd elegerit nos.] pro, vos. [deus primitias] pro, abinitio. [in ſalutē.] Magna materia gratiarum actionis, quòd ab initio euangelicæ diuulgationis abſque veſtris meritis deus vos elegerit præferendo vos reliquis quos non elegit elegerit autem non ad temporale bonum ſed in ſalutem æternam. [In ſanctificatione ſpiritus.] Non ſolum elegit vos in ſalutem finalem, ſed cum gratuitis medijs altero ſpectante ad affectum, ſcilicet mundificatione ſpiritus. altero ſpectante ad intellectum: ſcilicet [Et in fide veritatis.] In his enim duobus medijs velut ducibus electi ſumus ad acquirendam ſalutem [In qua.] pro, in quòd. Et refert vniuerſitatem donorum quæ comprehenduntur ſub ſanctificatione ſpiritus & fide veritatis in ſalutem. [Et vocauit vos per Euangelium noſtrum.] Signum electionis veſtræ ab æterno, eſt temporalis vocatio qua per Euangelium noſtrū deus vos vocauit ad huiuſmodi dona. [In acquiſitionem gloriæ domini noſtri Ieſu Chriſti] Omnia hæc ad quę vocati eſtis dona, nihil aliud ſunt quàm acquiſitio gloriæ domini noſtri Ieſu Chriſti: vt ſcilicet communicetur vobis gloria Chriſti [Itaque fratres ſtate.] Redit ad proſequendam illam particulam, vt digni habeamini regno dei. Diuerſimode ſiquidem tractat eam hortando, imprecando, monendo &c. ¶ Infert itaque ex electione & vocatione monitionem ad duo Alterum eſt ſtate: hoc eſt ſpiritualem rectitudinem ſeruate. Alterum eſt. [Et tenete traditiones quas didiciſtis.] pro, edocti eſtis, [ſiue per ſermonem ſiue per epiſtolam noſtram.] Modus ſtandi, eſt ſeruare traditiones. Non dicit noſtras, ſed per ſermonem ſeu per epiſtolam noſtram: quoniam traditiones ſunt euangelicæ. ¶ Vbi & nota prudens lector aduerſus exigentes ſcripturam de omnibus traditionibus Apoſtolicis. ecce Paulus aperte dicit, traditiones per ſermonem: Tali enim modo habemus ſymbolum Apoſtolorum, habemus ſignare nos ſigno crucis, habemus feſtiuitatem diei dominicæ, ſacrificium altaris &c. [Ipſe autem dominus noſter Ieſus Chriſtus.] Ecce imprecatio. [Et deus & pater noſter.] Ieſus Chriſtus nomen eſt hominis: deus nomen eſt diuinæ naturæ commune patri & filio & ſpiritui ſancto: pater

vero noſter,nomen eſt relatiuum ad nos adoptionis. [Qui dilexit nos.] eligendo & vocando nos. [Et dedit conſolationem æternam.] Spiritualis conſolatio ſpiritus ſancti qua repleti ſunt Apoſtoli in præſenti vita,appellatur conſolatio æterna. eo quòd eſt conſolatio non temporalibus ſed æternis innixa [Et ſpem bonâ in gratia.] hoc eſt ſpem non vanam ſed vtilem virtute gratiæ,non proprijs noſtris viribus [Exhortetur]pro,cóſoletur,[corda veſtra.] partem affectiuam extendat quam dedit æternam conſolationem ad corda veſtra. [Et confirmet in omni opere & ſermone bono.] Transpoſitæ ſunt dictiones opere & ſermone.Imprecatur eis in corde conſolationem: in omni autem tam ſermone quàm opere bono confirmationem.

CAPVT III.

E cætero.]pro,cæterũ,[fratres orate pro nobis.] Mutuam orationem ad dignitatem regni dei ſpectare,non eſt dubium.quum mutuum ſit ſuffragium membrorũ regni dei.[Vt ſermo dei.]pro,domini,[currat.] Metaphorice ſignificat orari vt tollantur impedimenta. Euangelij,vt currat tum ex parte prædicatorum, tum ex parte auditorum.[Et clarificetur.]pro, & glorificetur,[ſicut & apud vos.]vt quemadmodum apud vos ita apud alios & currat & glorificetur. [Et vt liberemur ab importunis.]pro,abſurdis,[& malis hominibus.]Homines mali dicuntur penes malã diſpoſitioné voluntatis: abſurdi autẽ penes malã diſpoſitionem rationis Abſurda enim dicimus inconuenientia ſecundum rationẽ.& Iudæos ſignificare videtur, impedientes eos ne prædicent gentibus. Tales enim perſequutionem excitauerant in Paulum & Silam tum Theſſalonicæ tũ Berrhææ.Et forte notat Gentiles qui excitabantur à Iudæis aduerſus eos.nam in Actibus Apoſtolorum dicitur quôd Iudæi per malos homines concitauerunt turbam, Vtrique tam ſenſui quadrat ſubiuncta ratio [Non enim omnium eſt fides.] hoc enim eſt verum tam de Iudæis quàm de Gentilibus. [Fidelis autem deus eſt qui confirmabit vos & cuſtodiet à malo.]Quanuis omnibus non ſit datum credere,vos quibus datum eſt credere ſcitote quòd fidelis in promiſsis eſt dominus,tam in futura quàm in præſenti vita confirmando vos in bono& cuſtodiendo à malo.[Confidimus autem.]pro,ſuaſum autem habemus, [de vobis fratres in domino.] Superfluit fratres.Et quod dicitur in domino, referri poteſt ad pronomen vobis. hoc eſt de vobis non in vobiſipſis ſed in domino.tum ad ſuaſum habemus vt ſit ſenſus, ſuaſum habem⁹

in

in domino de vobis, ad differentiam ſuaſionis humanæ Prima tamen relatio magis quadrat.[Quoniam.]pro,quòd, [quæcunqȝ præcipimus.] licet,vobis,[& facitis & facietis.]Et dicit hoc propter ſubſequentia præcepta, circa quæ aliqui inter Theſſalonicenſes deficiebant quamuis communiter ſeruarentur. Propter itaque communem obſeruationem dicit & facitis & facietis : propter aliquos autem non obſeruantes adiungit præcepta. [Dominus autem dirigat corda veſtra in charitate.] pro,in charitatem,[dei & patientia] pro, & expectationem,[Chriſti] Sed nec expectatio integre explicat Græcam dictionem : ſignificantem perſeuerantiam expectantem non ſine moleſtia. Et eſt ſermo de dilectione qua diligendus eſt deus : & de expectatione qua expectandus eſt aduentus Chriſti.Et eſt ſermo imprecatiuus vtriuſque doni neceſſarij ad ſeruandum præcepta apoſtolica. [Denunciamus],pro, præcipimus,[autem vobis fratres in nomine domini noſtri Ieſu Chriſti] hoc eſt in perſona,vice domini noſtri Ieſu Chriſti.[Vt ſubtrahatis vos ab omni fratre ambulante inordinatè, & non ſecundum traditionem quam acceperunt à nobis.] Conuerſationem præcipit ſubtrahi non infidelibus,ſed fratribus(hoc eſt Chriſtianis) tum ambulantibus inordinate, tum ſpecialiter ambulantibus non ſecundum traditionem quam acceperunt à nobis. Nec dicit vt ſubtrahatis veſtra,ſed vos . eſt enim quædam excommunicationis ſpecies ſubtrahere conuerſationem.Præcipit enim Paulus pro ſalute inordinate ambulantium & ocioſorum adhiberi hanc medelam vt quilibet vitet eos adhoc vt ſic erubeſcant:vt inferius explicabit [Ipſi enim ſcitis.] Declarat traditionem quam acceperunt tum facto tum verbo Et primo facto, dicendo ipſi enim ſcitis[Quemadmodum oporteat imitari nos quoniam nó inquieti.]pro,inordinati [fuimus inter vos,neque gratis panem manducauimus.]pro,accepimus,[ab aliquo,ſed in labore & fatigatione, nocte & die operantes ne quem veſtrum grauaremus.] Sententia clara eſt exemplaritatis,& quo ad compoſitos mores,& quo ad viuendum ex proprio labore.[Non quaſi.]pro.quòd, [nó haberemus poteſtatem] ſcilicet viuendi ſumptibus veſtris vt Chriſti Apoſtoli.[Sed vt voſipſos formam daremus vobis ad imitandum nos.]Sententia clara eſt.nec ſolum facto,ſed verbo eadẽ docuim⁹. [Nam & quũ eſſemus apud vos,hoc denunciabamus]pro,pręcipiebam⁹, [vobis,quoniã.]pro ꝙ,[ſi quis nó vult operari nec mãducet.]Non dicit ſi quis non operatur,ſed ſi quis non vult operari Et hoc dicit ad differentiam tum inualidorum ad operandum,

tum diuitum non indigentium operatione ad hoc vt viuant proprijs ſumptibus. In talibus enim locum non habet pœna nec manducet. Validis itaque ac non habentibus vnde proprijs ſumptibus viuant, præcipitur ſi quis non vult laborare nec manducet Et eſt ſenſus non manducet alieno ſumptu, vt vel ſic cogatur laborare: ¶Recole prudens lector præcepta omnia obligare quidem ad peccatum, ſed non mortale niſi gratia materiæ contra charitatem dei, ſuiipſius aut proximi. Vnde quum huiuſmodi præcepta non ſint in materia contra charitatem, ſed præter charitatem, obligãt quidem, ſed non ad mortale. [Audiuimus]pro, audimus, [enim.] Rationem reddit præcepti [Inter vos quoſdam ambulãtes inquiete]pro, inordinate hoc eſt incompoſitus moribus ſeu actibus. [Nihil operantes.] manuali opere. [Sed curioſe agentes.] Vacantes curioſitatibus hæc enim tria vitia ſeſe comitantur Et hi de numero eorum erant, qui proprio ſumptu viuere nequibant niſi labore manuum Et propterea ipſis in ſpecie Paulus præcipit ſubiungendo. [Iis autem qui eiuſmodi ſunt denunciamus.] pro, præcipimus. [& obſecramus in domino Ieſu Chriſto.] pro, per dominum Ieſum Chriſtum Vtroque fungitur Paulus officio, præcipientis & obſecrãtis: vt tum authoritate, tum amore flectantur. vt authoritas præcipientis, nõ ab imperioſo dominio, ſed ab affectu ſalutis eorũ proficiſci cognoſcatur [Vt cũ ſilentio.] E regione curioſitatis & inordinationis dicit cum ſilẽtio: nam nec incompoſiti nec curioſi ſilent [Operantes]E regione ad nihil operantes, dicit operantes, proculdubio manibus proprijs Et fructum ſubiungit. [Suum.] Deeſt, ipſorum, [panem manducent.] Suum non quomodolibet, ſed ſuumipſorum panem. vtpote proprijs laboribus partum ad differentiam panis gratis ſibi ab alijs dati, qui poſtquam datus eſt eis, eſt quidem panis eorum, ſed non eſt ſuusipſorum [Vos autem fratres nolite deficere benefacientes.] Ad ſeruantes præcepta redit: qui quum eſſent benefici, ne propter aliquorum ocium deſiſterent ab eleemoſinis erogãdis, monẽtur à Paulo [Quod ſi quis non obedierit verbo noſtro per epiſtolã.] Adiungit pœnã immò explicat ſuperius decretam pœnam (vt ſubtrahatis vos &cæ) reſtringendam ad inobedientes poſt hanc epiſtolam. Intendit ſiquidem vt velut abolitæ præteritæ culpæ habeantur ſed ſi quis non obedierit verbo noſtro per epiſtolam ſcripto. [Hunc notate & non commiſceamini cum illo, vt confundatur.] pro, vt pudefiat. Duas Pœnas explicat. Alterã: hunc notate, communi diſcuſsione, communi iudicio. Alteram facti, & non commiſceamini cum illo, con-

lo, conuerſatione cõmuni. Et vtrunque fit vt vel ſic erubeſcat. Vbi & diſcerne inter pœnam Corinthij & inobedientis ille excommunicatus traditus eſt Satanæ propter criminis magnitudinem, iſte ſolum excommunicatur propter paruitatem delicti, & penſa rigorem primitiuæ eccleſiæ, ex hoc quòd propter ocium & huiuſmodi venialia excommunicabantur moniti non ſe corrigentes, vt erubeſceret. Intelligóque non eccleſiaſticas cenſuras quibus hodie eccleſia vtitur ſed cẽſuras religioſas quibus clauſtrales vtuntur quæ non cenſuræ eccleſiaſticæ, ſed pœnæ quædam ſunt, ſeparãtes à tẽplo, vel conuerſatione fratrum, vel à menſa fratrum, & huiuſmodi. Talesq; erant iſtæ ad Theſſalonicenſes indictæ pœnæ pro ijs vanitatibus, nõ excommunicationes decretalium. [Et nolite] pro & nõ, [quaſi inimicum exiſtimate.] Dixerat & non commiſceamini moderatur vt ſane intelligant, vt non reputent eum tanquam inimicũ. [Sed corripite.] pro, monete, vt fratrem. Hinc tractum eſt quòd licitum eſt monere excommunicatos, & inſtruere & hortari ad ea quæ ſalutis ſunt. [Ipſe autem deus.] pro, dominus. [pacis.] Imprecando finit epiſtolam Et Ieſum appellat dominum pacis, a quo pẽdet & ſingulorum & vniuerſi pax. [Det vobis pacem.] Apte imprecatur vt domin⁹ pacis det pacem. [Sempiternam.] pro, ſemper, [in omni loco.] pro, in omni modo Pacem eis imprecatur omni tempore & omni modo: quod impoſsibile eſt regulariter in hac vita. Semper enim durante hac vita aliquis modus aliqualiter turbatur: vel ex fomite interno, vel ex externis occurſibus. [Dominus ſit cũ omnibus vobis.] Hæc eſt ſalutatio communis Paulo, Siluano & Timotheo propria vero Pauli ſubiungitur [Salutatio mea manu Pauli.] Ablatiui caſus eſt mea [Quod eſt ſignũ ĩomni epiſtola.] Hinc conijcitur calcem epiſtolæ ad Coloſſenſes mutilam eſſe quoniam caret integritate huius ſigni, [Ita ſcribo, gratia domini noſtri Ieſu Chriſti cum omnibus vobis: amen.] Hęc enim ſalutatio ſcripta manu Pauli, ſignum dicitur in omni epiſtola, & in omnibus epiſtolis ad eccleſias miſsis inuenitur huiuſmodi integra ſalutatio in fine, niſi in epiſtola ad Coloſſenſes: in qua legitur, gratia cum omnibus vobis, amen. & non dicitur domini noſtri Ieſu Chriſti, &c. ¶ Et apud Gręcos inuenitur ſubſcriptio talis. Ad Theſſalonicenſes ſecũda ſcripta Athenis.

Caietæ die. 17. Martij. 1529.

Thomæ

THOMAE

DE VIO CAIETANI CARdinalis ſancti Xiſti, in priorem Epiſtolam Pauli ad Timotheum Commentarii.

PAulus Apoſtolus Ieſu Chriſti ſecundum imperium dei ſaluatoris noſtri &.]Deeſt, domini,[Ieſu Chriſti ſpei noſtræ] Nō ſolū ſe apoſtolum Ieſu Chriſti explicat, ſed apoſtolatum ipſum explicat non quæſitum, ſed iniūctum ſibi à deo ſaluatore noſtro naturam exprimens diuinam, & officiū ſaluandi nos: vt intelligamus iniunctum ei fuiſſe Apoſtolatum ad exequendum officium ſalutis noſtræ. Nec tantum à deo ſed etiā ab homine domino Ieſu Chriſto iniunctum ſibi explicat. Et dicit domini eo quòd ad ſtatum dominij iam peruenerat Ieſus Chriſtus quum iniunxit apoſtolatum] Paulo. Adiungitque ſpei noſtræ, eo quòd Chriſtus immortalis iam & glorioſus ſecundum corpus, eſt ſpes noſtræ futuræ beatitudinis. Chriſti nanque reſurrectioni innititur ſpes noſtra quòd erimus quoque nos immortales ſecundum corpus. [Timotheo dilecto] pro, germano Eadem dictio habetur hic quæ habita eſt ad Philip. dicendo rogo te germane (ſeu germana) compar. Quadrat autem dictio illa tum æquali tum minori vnde & ibi dictum eſt germana compar, & hic dicitur germano filio. Significat enim vere ac conſone eſſe talem. vnde germanus filius eſt qui vere eſt conſonans patri filius [Filio in fide.] ad differentiam filij naturalis: vt enim patet Actu. 16. Paulus aſciuit ſibi Timotheum, quem ex his verbis apparet à Paulo fuiſſe conuerſum ad fidem: alioquin non appellaret ipſum filium in fide [Gratia & miſericordia

ſericordia & pax.]Superfluunt coniunctiones.Noua ſalutatio: nã hactenus ſalutauerat gratia & pax,modo tria dicit , gratia miſericordia pax,ea ratione quòd prælatis maxime neceſſaria eſt miſericordia:tanquam loco dei cui proprium eſt miſereri, præſint. [A deo patre &]Deeſt,domino , [Ieſu Chriſto dño noſtro.]Bis dicit domino . ſemel abſolute, domino Ieſu Chriſto:iterum relatiue ad nos,domino noſtro. Eſt ſiquidem abſolute dominus omnium , & eſt peculiariter dominus noſter tanquam ſponte ſeruorum. [Sicut rogaui te.] Completa ſalutatione inchoat tractatum epiſtolaré . Vbi aduerte quòd aduerbium ſicut, non habet in textu aliquid correſpondens ad complendam orationem vſque ad calcem hui⁹ capituli,vbi dicitur,hoc præceptum commẽdo tibi ita quòd illic complet Paulus orationem quam hic inchoat.Et eſt ſenſus,ſicut rogaui te,&c.ita hoc præceptum commendo tibi,quemadmodum olim rogaui te nunc tibi commendo hoc præceptum . Vnde omnia interiecta ab hinc illucuſque,vere interiecta ſunt ad explicãdum neceſsitatem præcepti,& quod olim dederat, & quod modo commendat.[Vt remaneres Epheſi quum irem in Macedoniam,vt denunciares]pro,vt præciperes,[quibuſdam ne aliter docerent.] Dictio Græca interpretata aliter docerent, compoſita eſt ex alio & doctor, varietatem doctorum clare ſignificans. Mandauit Paulus Timotheo vt præciperet quibuſdam ne eſſẽt varij doctores, quod eſſet variam inducere doctrinam. Et quantum ſubiuncta inſinuant aduerſus illos loquitur qui aliã de legalibus doctrinam inducebãt. nam tales doctores explicabit paulò inferius.[Neque intenderent fabulis.]Thalmudicas fictiones prohibet.[Et genealogijs interminatis.] Non dicit neque intenderent genealogijs, ſed addit interminatis: quę ſcilicet ſunt ſine termino in ſacris ſeu authenticis ſcripturis:multæ enim genealogiæ tunc temporis erant interminatæ. Et rationem huius vltimi ſubdit. [Quæ quæſtiones præſtant magis quàm ædificationem.]pro,diſpenſationẽ,[dei quæ eſt i fide.] Interminatæ ſiquidẽ genealogię ꝙ præbeant quæſtiones,clarũ eſt. Et ꝙ magis multiplicandis quæſtionibus proſint quam diuinæ diſpenſationi ſeu gubernationi quam exercet deus in fide,Paulus docet: nam ad dei gubernationem qua gubernat ea quæ ſunt fidei, parum aut nihil prodeſt notitia huiuſmodi genealogiarum: vt patet de multis genealogijs quas habemus in libris Paralipomenõ. [Finis autem præcepti eſt dilectio.] Dixerat vt præciperes quibuſdam ne varij eſſent doctores: & propterea vnitatem finis omnium præceptorum legis explicat: vt ex ipſa vnitate finis præceptorum,

habeo ei domino noſtro Ieſu Chriſto. vel gratiam habeo ei, qui fecit me potentem Chriſto Ieſu domino noſtro. non fecit me potentem mundo aut mihiipſi, ſed Chriſto: hoc eſt ad ſeruitium Chriſti. [Quod fidelem me exiſtimauit.] Ecce aliud beneficium quod me iudicauit fidelem, quod me vſus eſt vt fideli. [Ponens in miniſterio] proculdubio ſuo ad propagationem regni cœlorum. [Qui prius blaſphemus fui.] Explicatis donis in libertate euangelij, explicat crimina quoque propria in ſtatu legis. Et dicit ſe fuiſſe blaſphemum, propter iniurias quas irrogauerat Chriſto. Agnoſcens ſiquidem Chriſtum eſſe verum deum, agnoſcit peccatum ſuum in Chriſtum fuiſſe blaſphemiam. [Et perſecutor.] ſubaudi ecclesiæ Chriſti. [Et contumelioſus.] pro, & violentus. Non ſolum perſecutus fuerat Paulus eccleſiam Chriſti, ſed & violentiā intulerat. vt patet in Actibus Apoſtolorum. [Sed,] Deficit, &, [miſericordiam dei conſequuutus ſum.] Superfluit dei. [Quia ignorans feci in incredulitate.] Rationē ex parte qualitatis peccati reddit, quare miſericordiam cōſequutus ſit, quia ignoranter peccauit in ſtatu incredulitatis. Ita quod ignorans refertur ad vtrūque: tum ad feci tū ad incredulitatē. Nā & peccatū incredulitatis ex ignorantia in Paulo fuit & factum blaſphemię, perſequutionis & violentiæ ex ignorātia quoque fuit. In cuius ſignum quamprimum audiuit ego ſum Ieſus Nazarenus quem tu perſequeris, ſtatim dixit domine quid me vis facere? Nonnulla ſiquidem ratio veniæ eſt ex ignorantia peccare: quoniam affectus peccantis ex ignorantia, non tendit per ſe ad malum: vtpote qui non tenderet in illud ſi ſciret eſſe malum [Superabundauit autem gratia domini noſtri.] Non ſolum miſericordiam cōſequutus ſum cōdonantem mihi peccata mea, ſed etiam ſuperabūdauit gratia domini noſtri: vtpote promouens me ad apoſtolatū. [Cum fide & dilectione quæ eſt in Chriſto Ieſu.] Intellige ſuperabundauit, referri non ſolum ad gratiam, ſed etiam ad dona fidei & dilectionis in Chriſto. Hæc enim tria abundanter in Paulo apparent. nam & gratia apoſtolica in eo exuberat: & fides valde inconcuſſa, tum in perpeſsis tum in miraculis apparet dilectio quoque tāta vt ipſe dicat. Quis infirmatur & ego nō infirmor, quis ſcādalizatur & ego non vror &c. [Fidelis ſermo & omni acceptione dignus.] Ne libertatē iuſti ex ſeipſo tātā ex quodā ſingulari aſtruere videatur, ſubiungit vniuerſalem cauſam huiuſmodi libertatis, aduentum Chriſti. Et ſermonē huius cauſæ cōmunis ſtatui euangelico pręmittit eſſe tū fidelē, hoc eſt veracem, tū omni acceptione dignū. vt tā parti cognoſcitiuæ congruere ſignificetur ex veracitate,

quam

quam parti affectiuæ ex acceptabilitate. [Quia.] pro, quod [Chriſtus Ieſus venit in hũc mundum peccatores ſaluos facere.] ſuperfluit hunc. Ecce ſermo fidelis & omni acceptione dignus. Et dicendo venit in mundum, diuinam Ieſu Chriſti perſonam ſignificat. Quum enim eſſet ſupra mundum, ingreſſus eſt mundum, factus eſt vna mundi pars quum factus eſt homo. ¶ Et dicendo peccatores ſaluos facere, explicat quorſum venerit. E regione ad legem (quæ poſita eſt ad puniendos peccatores) dicitur quod Ieſus Chriſtus venit ad ſaluandum peccatores. quod eſt eripere eos à ſubiectione legis. [Quorum primus ego ſum.] Relatiuum quorum, non refert peccatores abſolute, ſed peccatores ſaluatos à Chriſto. Et eſt ſenſus, quorum peccatorũ qui ſaluantur per Chriſti aduentũ ego ſum primus, hoc eſt præcipuus. Peccatorũ ſiquidẽ tunc temporis ſaluatorum per Chriſtũ, duo fuerũt genera. Alterũ peccantiũ ex infirmitate vt mulier quæ erat in ciuitate peccatrix, vt Petrus qui ex timore negauit, & ſimiles. Alterũ eorũ qui per ignorantiam crucifixerunt Chriſtum, qui poſtea adueniente ſpirituſancto pœnitentiã egerũt: vt dicitur in Actibus Apoſtolorũ. Paulus his omnibus ſaluatis peccatoribus præſtat, tũ quia & blaſphemus & perſequutor & violentus fuerat. tũ quia nec per aduentum ſpirituſſancti & prædicationẽ Apoſtolorum conuerſus eſt vt alij. Et propterea merito inter ſaluatos peccatores primum (hoc eſt præcipuum) ſe dicit. [Et ideo miſericordiã conſequutus ſum: vt in me primo oſtenderet Ieſus Chriſtus omnem patientiam.] pro, longanimitatem, [ad informationem eorum qui credituri ſunt illi.] pro, in illum, [in vitã æternã.] Primo non eſt aduerbium ſed nomen. & ſignificat pręcipuum Reddiderat prius rationẽ conſequutæ prius miſericordię ex parte qualitatis peccati ſui: modo aliam rationem reddit ex parte exempli tribuendi aliis peccatoribus. Ideo inquit miſericordiam conſequutus ſum vt in me primo (hoc eſt præcipuo) monſtraret Ieſus Chriſtus omnem longanimitatem propriam quam ſeruat expectando peccatorum pœnitentiam (animi enim in longum propenſi eſt huiuſmodi expectatio) ad ſtatuẽdũ me exemplar aliis qui credituri ſunt. Informationem intellige exemplari forma. Et eſt ſenſus. vt in me præcipuo oſtenderet longanimitatem ad exemplarem informationem itineris in vitam æternam reſpectu eorum qui credituri ſunt in Chriſtum. In ipſo ſiquidem Paulo habemus præ oculis exemplar eundi in vitam æternam, quamuis peccatores ſimus. Modus autem eundi explicatur per fidem in Chriſtum. Et hæc eſt propria ratio propter quã Paulus præcipuus inter peccatores

ſaluatos

glorificemini in illo nomine domini noſtri Ieſu Chriſti, non in vobiſipſis. Et quoniam hoc excedit humanas vires, ſubiungit. [Secundum gratiam dei noſtri.] quem colimus. [Et domini Ieſu Chriſti] per quem deriuatur ad nos diuina gratia.

CAPVT II.

R Ogamus autem vos fratres] Tractat illam particulã iuſti iudicij dei, quantũ ad tempus quo eſt futurũ illud iuſtũ dei iudiciũ.° [Per aduentum domini noſtri Ieſu Chriſti.] Obſecratio eſt apta materiæ. [Et noſtrę cõgregationis in ipſum.] pro, & noſtrã congregationem in ipſum. Et poteſt referri tũ noſtra præſens cõgregatio per fidem in ipſum Chriſtum, tũ (quod potius quadrat) futura noſtri congregatio in ipſum Chriſtum tempore aduentus eius. vt vtrinque obſecratio fiat per futura tunc. [Vt non cito moueamini.] pro, dimoueamini, [à veſtro ſenſu] pro, à mente. Ecce quid rogant vt non facile dilabantur à mente: hoc eſt ab eo quod ſecundum ſupremam intellectus partem tenent de tempore aduentus Chriſti. Et dixit hoc quoniam ex priore epiſtola Theſſalonicenſes intellexerant propinquum eſſe aduentum Chriſti, & inde tanquam dimoti ab eo quod mente tenebant ac turbati fuerant. Vnde & ſubiungit. [Neque terreamini.] pro, turbemini. Vnde autem turbationem & lapſum huiuſmodi incurrerant, ſignificatur ſubiungendo. [Neque per ſpiritum, neque per ſermonem, neque per epiſtolam tanquam per nos miſſam.] Superfluit miſſam. [Quaſi inſtet dies domini] pro, Chriſti. Quod dicit tanquam per nos refertur ad ſingula ſcilicet ſpiritum, ſermonem & epiſtolam. Erant enim inter Theſſalonicenſes interpretantes per ſpiritum tanquam per ſpiritum Pauli inſinuatum in epiſtola priore, aut in ſermone habito coram eis, quòd inſtaret tempus aduentus Chriſti. Anſam autem accipiebant ex epiſtola eo quòd in prima perſona dixerat, nos qui viuimus qui relinquimur in aduentum domini ſimul rapiemur cum illis. Et hæc videtur ad literam ratio huius ſecundæ epiſtolæ ad tollendum ſcilicet ab eis huiuſmodi intellectum. [Ne quis vos ſeducat vllo modo.] videlicet explicando ſpiritum noſtrum, aut ſermonem noſtrum, aut epiſtolam noſtrã. [Quoniam niſi venerit diſceſsio.] pro, apoſtaſia, [primum.] Ad tollendum huiuſmodi opinionem de propinquitate aduentus Chriſti, manifeſtat eis oportere duo præcedere Chriſti aduentum. Alterum eſt apoſtaſia, ſed non dicit à quo. Græca ſiquidem dictio eſt apoſtaſia: & ſignificat defectionem ſeu rebellionem ab

obedientia

tobedientia, ſtatu, profeſsione principe, &c. Intelligitur autem de apoſtaſia ab imperio Romano. prædicit eis oportere primum deficere gentes ab imperio Romano quàm veniat Chriſtus. [Et reuelatus fuerit homo peccati] Ecce alterum quod oportet præcedere aduentum Chriſti & eſt aduentus Antichriſti. Quem deſcribit primo à natura, dicendo homo. deinde à plenitudine peccatorum, dicendo homo peccati. Et de eo dicit, reuelatus fuerit, quoniam manifeſtus erit homo peccati. nō erit hypocrita (vt non poſſit cognoſci, vt lateat peccatum eius) ſed erit manifeſtus homo peccati. [Filius perditionis.] Hebræo more loquitur, vndique perditione dignum appellans filium perditionis. [Qui aduerſatur & extollitur ſupra omne quod] pro, omnem qui, [dicitur deus.] Ex hac Antichriſti conditione apparet quòd Machometus non fuit Antichriſtus, nam fecit ſeipſum flatum dei. non ſupra deum. Antichriſtus autem non ſolum aduerſabitur deo, ſed etiam extolletur ſupra omnem qui dicitur deus. [Aut quod colitur.] Circunloquitur interpres dictionem Græcam, ſignificantem omne id cui debetur veneratio religioſa: qualia ſunt quæcunque ſacramenta & ſacra, ſiue res ſiue loca ſiue tempora. Extollet ſiquidē ſe ſuper omnes dies feſtiuos tam Chriſtianorum quàm Iudęorum & ſuper reliqua ſacramenta & ſacra &c. [Ita vt in templo dei ſedeat, oſtendens ſe tā quam.] pro, quòd, [ſit deus.] In multis quoque codicibus Græcis inueniuntur duæ dictiones mediæ inter dei & ſedeat. ita quòd legitur, ita vt in templo dei tanquàm deus ſedeat oſtendens ſeipſum q. ſit deus Et ſunt ad clariorem ſenſum. ¶ Declarat Paulus modum quo Antichriſtus extolletur ſupra deum. Et modus eſt quòd ipſe ſedebit in templo dei oſtentās ſeipſum eſſe deum. hoc eſt enim extolli ſupra deum. Nec aliquod determinatum templum ſignificatur ſed in quocunque templo deo dicato, ſedebit tanquàm ſibi dicato. [Non retinetis.] pro, non meminiſtis. interrogatiue punctando & legendo. [Quod quum adhuc eſſem apud vos hæc dicebam vobis.] Reuocat ad memoriam eorum hæc eadem verbo eis ſignificata fuiſſe: arguens per hoc eos quòd quū hæc ſciant ab ore eius, non debebant turbari & abduci in opinionem quòd inſtaret dies aduentus Chriſti. [Et nunc quid detineat ſcitis] Ordo literæ eſt & ſcitis quid nunc detineat, quid in præſenti prohibeat, occaſio ſit moræ. [Vt reueletur] Deficit, ille homo peccati, [in ſuo tempore.] Dicit Paulus quòd Theſſalonicenſes non ſolum hæc prędicta ſciebant, ſed etiam rationem dilatæ manifeſtationis Antichriſti, dixerat enim eis illam rationem Paulus. Quam rationem ſubiũ-

git ponendo eam in ſcriptis. [Nam myſterium iã operatur iniquitatis tantum.] pro, ſolum. Et hic fiat colon. [Vt qui tenet nunc teneat.] Superfluunt duæ dictiones vt, & teneat & dictio interpretata tenet, eſt illa met quæ interpretata eſt detineat, dicendo & nunc quid detineat ſcitis. Vnde litera iſta legenda eſt. [Qui iam detinet, donec de medio fiat.] Et eſt ordo literæ, nam qui iam detinet, iam operatur ſolum iniquitatis myſterium donec de medio fiat. In quibus verbis duo myſteria declarat. Alterum eſt quòd ratio detinendi eſt non potentia aliqua detentiua aut prohibitiua, ſed vt impleantur iniquitates imperij Romani. ſimilis ſiquidē eſt hæc ſententia illi diuinæ ſententiæ Gen. 15. Nondum ſunt completæ iniquitates Amorræorum. Vnde relatiuum qui detinet. imperium Romanum refert. de quo modum detinendi explicat, dicendo quòd ſolummodo operatur arcanum iniquitatis, aperte ſignificando quòd non aliter detinet quàm operando arcanum iniquitatis. Nominat autem integritatem iniquitatum myſterium iniquitatis, quoniam vere arcanum eſt & ſoli deo cognitum quantum iniquitatis implendum eſt ad hoc vt Romanum imperium de medio tollatur. Et bene nota formalem ſermonem. non dicit abſolute quòd ſolum agit myſterium iniquitatis (quod eſſet nihil boni agere ſed malum ſolummodo) ſed dicit qui detinet, agit tantummodo myſterium iniquitatis. quod eſt quatenus detinens aduentum Antichriſti nō detinet authoritate aut merito, ſed ſolum implendo myſterium iniquitatis. cum quo ſtat quòd multa bona & ſancta opera etiam efficiat interim, ſed non ad detinendum aduentum Antichriſti. ¶ Alterum myſterium quod declarat eſt quòd quum dixiſſet niſi venerit apoſtaſia primum intellectum fuiſſet nihil aliud ſignificari niſi defectionem multarum gentium ab imperio Romano. niſi modo adiungeret donec de medio fiat: aperte ſignificans quòd ante aduentum Antichriſti oportet non ſolum eſſe defectionem gentium à Romano imperio, ſed etiam totaliter aboleri Romanum imperium. hoc eſt enim de medio illud tolli. Quocirca quum adhuc non ſit de medio ſublatum Romanum imperium, adhuc non eſt impletum quod Paulus dicit, donec de medio fiat. [Et tunc reuelabitur ille iniquus.] Certum eſt quòd aduerbium tunc, excludit tempus præcedens (ſignificat enim quòd non prius) ſed nō eſt certum an affirmet tempus immediate ſequens, Non enim dicit & tunc immediate, ſed dicit & tunc, ſublato de medio Romano imperio reuelabitur ille iniquus. Igitur ex Paulo habemus tria præcedentia aduentum Chriſti. primum eſt apoſtaſia: ſecunda extin-

ctio,

ctio: & tertium aduentus Antichriſti. Quæ eo ordine ventura prędicta ſunt quo ſunt enumerata. Quorum primum tantum videmus impletum reliqua ſuperſunt implenda. [Quem dominus Ieſus.] Superfluit Ieſus. [Interficiet.] pro, conſumet, [ſpiritu oris ſui, & deſtruet illuſtratione.] pro, apparitione, [aduentus ſui eum.] Prima fronte ſignificatur metaphoricè tam facilis cõſumptio Antichriſti à domino quod ſolo flatu oris, dominus cõſumet eum ſecundum tamen proprietatem verborum ſignificatur quòd domin' Ieſus conſumet Antichriſtum non conſumptione corporali, ſed conſumptione ſpirituali: ſpiritu oris ſui, hoc eſt ſpiritu ſermonis Euangelici, quod ex proprio Chriſti ore exiit. & eundem deſtruet apparitione aduentus ſui. Cerne differentiam inter conſumptioné & deſtructionem. euangelici ſiquidem verbi ſpirituali virtute conſumet paulatim auertendo homines ab Antichriſti ſequela, & ducédo ad veritatem Euangelicam Et quia non omnes reuocabuntur ſed aliqui poſt aliquos paulatim, multis tamen perſeuerantibus vſque ad aduẽtum Chriſti in doctrina Antichriſti, ideo dicitur quòd conſumet quidem ſpiritu oris, deſtruet autem apparitione aduent' ſui. Quum enim aduentus Chriſti incœperit apparere, tũc totaliter deſtruetur Antichriſtus, pro quanto tunc ab omnibus cognoſcetur fallacia eius. Vnde hinc habes prudens lector aliud myſterium videlicet quòd ſequaces Antichriſti durabunt vſque ad apparitioné aduenientis Chriſti. [Cuius eſt aduentus ſecundum operationem Satanæ] Deſcriptis principio & fine, deſcribit progreſſum Antichriſti: inchoando à dæmone cuius virtute operabitur. Dixerat ſuperius eundem hominem peccati: modo deſcribit ipſum ex Satana (hoc eſt aduerſario dæmone, qui antonomaſice dicitur aduerſarius) efficaciam dante actionibus illius hominis. [In omni virtute.] pro, potentia. Ecce primum inſtrumentum Antichriſti, potentia omnis: vt è regione Chriſti appareat. nam Chriſtus ſecundum operationem ſpiritusſancti apparuit, ille ſecundum operationem Satanæ: Chriſtus in omni humilitate, ille in omni potentia. eſt enim ſermo de potentia ſeculari. Et dicitur omnis potentia, quia erit potentia tum diuitiarum, tum vis coactiuæ & dominatiuæ, tum deliciarum &c. [Et ſignis & prodigiis mendacibus.] pro, mendacij. Signa ſanitatum quas mirabiliter conferet, & prodigia apparentium in elementis, appellantur mendacij, tum quia multa erunt pręſtigioſa & ſpectra potius quàm vera. tum quia quæ erunt vera facta, erunt mendaciter miracula. Vt enim in Euangeliis declarauimus, ea quæ vere efficiet Antichriſtus mirabilia

in conſpectu hominum, non erunt vere miracula : hoc eſt ſupra facultatem omnium cauſarum ſecundarū. & propterea omnia ſunt ſigna & prodigia mendacij. [Et in omni ſeductione iniquitatis.] pro, iniuſtitiæ. Ecce tertium organum Antichriſti: ſcilicet ſeductio iniuſtitiæ, vſque adeo dementabit homines vt iniuſtitias licitas reputent. Et hic erit non aliqua ſed omnis ſeductio, omni genere ſeductionis vtetur ad homines faciendos iniuſtos ſimiles ſibi. [Iis qui.] pro, in iis qui, [pereunt.] Non ſufficit Paulo explicare progreſſum Antichriſti, ſed explicat etiam fructum eius: in quibus ſcilicet fructum habebunt hæ ſeductiones eius dicendo in iis qui pereunt, ad differentiam electorum. Acſi aperte diceret. non in electis fructificabit, ſed in reprobis, qui ſuapte voluntate pereunt. Vnde & ſubdit rationem quare pereunt. [In eo quòd charitatem veritatis non receperunt vt ſalui fierent.] ideo pereunt quia non receperunt dilectionem veritatis, non cuiuſcunque ſed illius qua ſalui fierent. Dilectionem veritatis prædicauit Chriſtus, prædicauerunt Apoſtoli, prædicat eccleſia Chriſti. Qui hanc dilectionem recipiunt in mentibus, affectibus, & operibus propriis, ſalui fiunt. totum enim quod euangelicus ſermo tradit, veritas eſt. Qui autem hanc dilectionem non receperunt ad hoc vt ſalui fierent, ipſimet ſeipſos interimunt eoipſo quòd non recipiunt hanc dilectionem, quæ ſola eſt medium ad ſalutem. Non imputent igitur pereuntes alteri ſed ſibimet ſuum interitum, quemadmodum nulli imputare debent quòd non receperunt oblatam eis dilectionem veritatis. [Ideo.] Deficit &. Legendum eſt. [Et ideo mittet illis deus operationem erroris.] Quemadmodum ad Romanos ſcribit, in pœnam peccati tradidit illos deus in reprobum ſenſum &c. ita modo ſcribit. & ideo quia non receperunt dilectionem veritatis, in pœnā huiuſmodi criminis mittet illis deus operationē erroris. Dictio interpretata operationem, non totaliter explicatur nomine operationis. nam ſignificat quandam efficaciam ſiue vim intus operantem. Et eſt ſenſus quòd mittet illis deus internam vim ſeu efficaciam ad errandum. Vnde & ſubdit. [Vt credant mendacio.] Mirabilis eſt hæc pœna: quæ eſt & pœna peccati præcedentis & ratio peccati ſequentis [Vt iudicentur omnes qui non crediderunt veritati, ſed conſenſerunt iniquitati.] pro. iniuſtitiæ. Sed nec ſic totum explicatur nam Græce habetur ſed complacentes in iniuſtitia. Ne tantæ pœnæ peccatum exiſtimetur finis, ſubiungit bonum ad quod hæc mala ordinantur eſſe bonum diuinæ iuſtitiæ, dicendo. vt iudicentur omnes de peccato, tum omiſsionis, quod non credide-

crediderunt veritati, tum commiſsionis, quôd complacentes fuerunt in iniuſtitia. hæc enim duo crimina erunt in ſequacibus Antichriſti Quorum primum contrariatur bono intellectus, ſecundum bono affectus. [Nos autem debemus gratias agere deo.] Deficit, ſemper, [ꝓ vobis fratres dilecti à deo.] pro, domino. E regione reproborum ad electos Theſſalonicenſes ſermonem conuertit: materiam gratiarum actionis aſtruens ſubiuncta bona. [Quòd elegerit nos.] pro, vos. [deus primitias] pro, abinitio. [in ſalutē.] Magna materia gratiarum actionis, quòd ab initio euangelicæ diuulgationis abſque veſtris meritis deus vos elegerit præferendo vos reliquis quos non elegit elegerit autem non ad temporale bonum ſed in ſalutem æternam. [In ſanctificatione ſpiritus.] Non ſolum elegit vos in ſalutem finalem, ſed cum gratuitis medijs altero ſpectante ad affectum, ſcilicet mundificatione ſpiritus. altero ſpectante ad intellectum: ſcilicet [Et in fide veritatis.] In his enim duobus medijs velut ducibus electi ſumus ad acquirendam ſalutem [In qua.] pro, in quòd. Et refert vniuerſitatem donorum quæ comprehenduntur ſub ſanctificatione ſpiritus & fide veritatis in ſalutem. [Et vocauit vos per Euangelium noſtrum.] Signum electionis veſtræ ab æterno, eſt temporalis vocatio qua per Euangelium noſtrū deus vos vocauit ad huiuſmodi dona. [In acquiſitionem glorię domini noſtri Ieſu Chriſti] Omnia hæc ad quę vocati eſtis dona, nihil aliud ſunt quàm acquiſitio gloriæ domini noſtri Ieſu Chriſti: vt ſcilicet communicetur vobis gloria Chriſti [Itaque fratres ſtate.] Redit ad proſequendam illam particulam, vt digni habeamini regno dei. Diuerſimode ſiquidem tractat eam hortando, imprecando, monendo &c. ¶ Infert itaque ex electione & vocatione monitionem ad duo Alterum eſt ſtate. hoc eſt ſpiritualem rectitudinem ſeruate. Alterum eſt. [Et tenete traditiones quas didiciſtis.] pro, edocti eſtis, [ſiue per ſermonem ſiue per epiſtolam noſtram.] Modus ſtandi, eſt ſeruare traditiones. Non dicit noſtras, ſed per ſermonem ſeu per epiſtolam noſtram: quoniam traditiones ſunt euangelicæ. ¶ Vbi & nota prudens lector aduerſus exigentes ſcripturam de omnibus traditionibus Apoſtolicis. ecce Paulus aperte dicit, traditiones per ſermonem: Tali enim modo habemus ſymbolum Apoſtolorum, habemus ſignare nos ſigno crucis, habemus feſtiuitatem diei dominicæ, ſacrificium altaris &c. [Ipſe autem dominus noſter Ieſus Chriſtus.] Ecce imprecatio. [Et deus & pater noſter.] Ieſus Chriſtus nomen eſt hominis: deus nomen eſt diuinæ naturæ commune patri & filio & ſpiritui ſancto: pater

vero noſter,nomen eſt relatiuum ad nos adoptionis. [Qui dilexit nos.] eligendo & vocando nos. [Et dedit conſolationem æternam.] Spiritualis conſolatio ſpiritus ſancti qua repleti ſunt Apoſtoli in præſenti vita,appellatur conſolatio æterna. eo quòd eſt conſolatio non temporalibus ſed æternis innixa [Et ſpem bonâ in gratia.] hoc eſt ſpem non vanam ſed vtilem virtute gratiæ,non proprijs noſtris viribus [Exhortetur]pro,cõſoletur,[corda veſtra.] partem affectiuam extendat quam dedit æternam conſolationem ad corda veſtra. [Et confirmet in omni opere & ſermone bono.] Tranſpoſitæ ſunt dictiones opere & ſermone.Imprecatur eis in corde conſolationem: in omni autem tam ſermone quàm opere bono confirmationem.

CAPVT III.

D E cætero.]pro,cæterũ,[fratres orate pro nobis.] Mutuam orationem ad dignitatem regni dei ſpectare,non eſt dubium.quum mutuum ſit ſuffragium membrorũ regni dei.[Vt ſermo dei.]pro,domini,[currat.] Metaphorice ſignificat orari vt tollantur impedimenta Euangelij,vt currat tum ex parte prædicatorum, tum ex parte auditorum.[Et clarificetur.]pro, & glorificetur,[ſicut & apud vos.]vt quemadmodum apud vos ita apud alios & currat & glorificetur. [Et vt liberemur ab importunis.]pro,abſurdis,[& malis hominibus.]Homines mali dicuntur penes malã diſpoſitionẽ voluntatis: abſurdi autẽ penes malã diſpoſitionem rationis Abſurda enim dicimus inconuenientia ſecundum rationẽ.& Iudæos ſignificare videtur, impedientes eos ne prædicent gentibus. Tales enim perſequutionem excitauerant in Paulum & Silam tum Theſſalonicæ tũ Berrhææ.Et forte notat Gentiles qui excitabantur à Iudæis aduerſus eos.nam in Actibus Apoſtolorum dicitur quòd Iudæi per malos homines concitauerunt turbam, Vtrique tam ſenſui quadrat ſubiuncta ratio [Non enim omnium eſt fides.] hoc enim eſt verum tam de Iudæis quàm de Gentilibus. [Fidelis autem deus eſt qui confirmabit vos & cuſtodiet à malo.]Quanuis omnibus non ſit datum credere,vos quibus datum eſt credere ſcitote quòd fidelis in promiſsis eſt dominus,tam in futura quàm in præſenti vita confirmando vos in bono& cuſtodiendo à malo.[Confidimus autem.]pro,ſuaſum autem habemus, [de vobis fratres in domino.] Superfluit fratres.Et quod dicitur in domino, referri poteſt ad pronomen vobis. hoc eſt de vobis non in vobiſipſis ſed in domino.tum ad ſuaſum habemus vt ſit ſenſus, ſuaſum habem⁹

in domino de vobis, ad differentiam ſuaſionis humanæ Prima tamen relatio magis quadrat.[Quoniam.]pro,quòd, [quæcunq; præcipimus.] ſcilicet,vobis,[& facitis & facietis.]Et dicit hoc propter ſubſequentia præcepta, circa quæ aliqui inter Theſſalonicenſes deficiebant quamuis communiter ſeruarentur. Propter itaque communem obſeruationem dicit & facitis & facietis: propter aliquos autem non obſeruantes adiungit præcepta. [Dominus autem dirigat corda veſtra in charitate.] pro,in charitatem,[dei & patientia] pro, & expectationem,[Chriſti.] Sed nec expectatio integre explicat Græcam dictionem: ſignificantem perſeuerantiam expectantem non ſine moleſtia. Et eſt ſermo de dilectione qua diligendus eſt deus: & de expectatione qua expectandus eſt aduentus Chriſti.Et eſt ſermo imprecatiuus vtriuſque doni neceſſarij ad ſeruandum præcepta apoſtolica. [Denunciamus],pro, præcipimus,[autem vobis fratres in nomine domini noſtri Ieſu Chriſti] hoc eſt in perſona,vice domini noſtri Ieſu Chriſti.[Vt ſubtrahatis vos ab omni fratre ambulante inordinatè, & non ſecundum traditionem quam acceperunt à nobis.] Conuerſationem præcipit ſubtrahi non infidelibus,ſed fratribus(hoc eſt Chriſtianis) tum ambulantibus inordinate, tum ſpecialiter ambulantibus non ſecundum traditionem quam acceperunt à nobis. Nec dicit vt ſubtrahatis veſtra,ſed vos. eſt enim quædam excommunicationis ſpecies ſubtrahere conuerſationem.Præcipit enim Paulus pro ſalute inordinate ambulantium & ocioſorum adhiberi hanc medelam vt quilibet vitet eos adhoc vt ſic erubeſcant:vt inferius explicabit [Ipſi enim ſcitis.] Declarat traditionem quam acceperunt tum facto tum verbo Et primo facto, dicendo ipſi enim ſcitis[Quemadmodum oporteat imitari nos quoniam nó inquieti.]pro,inordinati,[fuimus inter vos,neque gratis panem manducauimus.]pro,accepimus,[ab aliquo,ſed in labore & fatigatione, nocte & die operantes ne quem veſtrum grauaremus.] Sententia clara eſt exemplaritatis,& quo ad compoſitos mores,& quo ad viuendum ex proprio labore.[Non quaſi.]pro.quòd,[nó haberemus poteſtatem] ſcilicet viuendi ſumptibus veſtris vt Chriſti Apoſtoli.[Sed vt voſipſos formam daremus vobis ad imitandum nos.]Sententia clara eſt.nec ſolum facto,ſed verbo eadē docuim⁹. [Nam & quū eſſemus apud vos,hoc denunciabamus]pro,pręcipiebam⁹,[vobis,quoniā.]pro ꝙ,[ſi quis nó vult operari nec mā ducet.]Non dicit ſi quis non operatur,ſed ſi quis non vult operari. Et hoc dicit ad differentiam tum inualidorum ad operandum,

tum diuitum non indigentium operatione ad hoc vt viuant proprijs ſumptibus. In talibus enim locum non habet pœna nec manducet. Validis itaque ac non habentibus vnde proprijs ſumptibus viuant, præcipitur ſi quis non vult laborare nec manducet Et eſt ſenſus non manducet alieno ſumptu, vt vel ſic cogatur laborare: ¶Recole prudens lector præcepta omnia obligare quidem ad peccatum, ſed non mortale niſi gratia materiæ contra charitatem dei, ſuijpſius aut proximi. Vnde quum huiuſmodi præcepta non ſint in materia contra charitatem, ſed præter charitatem, obligāt quidem, ſed non ad mortale. [Audiuimus]pro, audimus, [enim.] Rationem reddit præcepti [Inter vos quoſdam ambulātes inquiete]pro, inordinate hoc eſt incompoſitis moribus ſeu actibus. [Nihil operantes.]manuali opere. [Sed curioſe agentes,] Vacantes curioſitatibus hæc enim tria vitia ſeſe comitantur Et hi de numero eorum erant, qui proprio ſumptu viuere nequibant. niſi labore manuum Et propterea ipſis in ſpecie Paulus præcipit ſubiungendo. [Iis autem qui eiuſmodi ſunt denunciamus.]pro, præcipimus. [& obſecramus in domino Ieſu Chriſto.] pro, per dominum Ieſum Chriſtum Vtroque fungitur Paulus officio, præcipientis & obſecrātis: vt tum authoritate, tum amore flectantur. vt authoritas præcipientis, nō ab imperioſo dominio, ſed ab affectu ſalutis eorū proficiſci cognoſcatur [Vt cū ſilentio.]E regione curioſitatis & inordinationis dicit cum ſilētio: nam nec incompoſiti nec curioſi ſilent [Operantes]E regione ad nihil operantes, dicit operantes, proculdubio manibus proprijs Et fructum ſubiungit. [Suum.] Deeſt, ipſorum, [panem manducent.] Suum non quomodolibet, ſed ſuum ipſorum panem. vtpote proprijs laboribus partum ad differentiam panis gratis ſibi ab alijs dati, qui poſtquam datus eſt eis, eſt quidem panis eorum, ſed non eſt ſuus ipſorum [Vos autem fratres nolite deficere benefacientes.] Ad ſeruantes præcepta redit: qui quum eſſent benefici, ne propter aliquorum ocium deſiſterent ab eleemoſinis erogādis, monētur à Paulo [Quod ſi quis non obedierit verbo noſtro per epiſtolā.]Adiungit pœnā immò explicat ſuperius decretam pœnam (vt ſubtrahatis vos &cæ) reſtringendam ad inobedientes poſt hanc epiſtolam. Intendit ſiquidem vt velut abolitæ præteritæ culpæ habeantur ſed ſi quis non obedierit verbo noſtro per epiſtolam ſcripto. [Hunc notate & non commiſceamini cum illo, vt confundatur.]pro, vt pudefiat. Duas Pœnas explicat. Alterā: hunc notate, communi diſcuſsione, communi iudicio. Alteram facti, & non commiſceamini cum illo, con-

lo,conuerſatione cõmuni. Et vtrunque fit vt vel ſic erubeſcat. Vbi & diſcerne inter pœnam Corinthij & inobedientis ille excommunicatus traditus eſt Satanæ propter criminis magnitudinem, iſte ſolum excommunicatur propter paruitatem delicti,& penſa rigorem primitiuæ eccleſiæ,ex hoc quòd propter ocium & huiuſmodi venialia excommunicabantur moniti non ſe corrigentes, vt erubeſceret. Intelligóque non eccleſiaſticas cenſuras quibus hodie eccleſia vtitur ſed cẽſuras religioſas quibus clauſtrales vtuntur quæ non cenſuræ eccleſiaſticæ,ſed pœnæ quædam ſunt, ſeparãtes à tẽplo,vel conuerſatione fratrum,vel à menſa fratrum,& huiuſmodi. Taleſq; erant iſtæ ad Theſſalonicenſes indictæ pœnæ pro ijs vanitatibus,nõ excommunicationes decretalium.[Et nolite]pro & nõ, [quaſi inimicum exiſtimate.]Dixerat & non commiſceamini: moderatur vt ſane intelligant,vt non reputent eum tanquam inimicũ. [Sed corripite.] pro,monete,vt fratrem. Hinc tractum eſt quòd licitum eſt monere excommunicatos, & inſtruere & hortari ad ea quæ ſalutis ſunt.[Ipſe autem deus.]pro,dominus.[pacis.]Imprecando finit epiſtolam Et Ieſum appellat dominum pacis,a quo pẽdet & ſingulorum & vniuerſi pax.[Det vobis pacem.] Apte imprecatur vt domin⁹ pacis det pacem. [Sempiternam.]pro,ſemper, [in omni loco.]pro,in omni modo Pacem eis imprecatur omni tempore & omni modo: quod impoſsibile eſt regulariter in hac vita. Semper enim durante hac vita aliquis modus aliqualiter turbatur: vel ex fomite interno,vel ex externis occurſibus. [Dominus ſit cũ omnibus vobis.]Hæc eſt ſalutatio communis Paulo,Siluano & Timotheo propria vero Pauli ſubiungitur [Salutatio mea manu Pauli.] Ablatiui caſus eſt mea [Quod eſt ſignũ iomni epiſtola.] Hinc conijcitur calcem epiſtolæ ad Coloſſenſes mutilam eſſe quoniam caret integritate huius ſigni,[Ita ſcribo,gratia domini noſtri Ieſu Chriſti cum omnibus vobis:amen.]Hęc enim ſalutatio ſcripta manu Pauli,ſignum dicitur in omni epiſtola, & in omnibus epiſtolis ad eccleſias miſsis inuenitur huiuſmodi integra ſalutatio, in fine, niſi in epiſtola ad Coloſſenſes:in qua legitur,gratia cum omnibus vobis, amen.& non dicitur domini noſtri Ieſu Chriſti,&c. ¶ Et apud Gręcos inuenitur ſubſcriptio talis. Ad Theſſalonicenſes ſecũda ſcripta Athenis.

Caietæ die.17.Martij.1529.

Thomæ

THOMAE

DE VIO CAIETANI CAR dinalis ſancti Xiſti, in priorem Epiſtolam Pauli ad Timotheum Commentarii.

PAulus Apoſtolus Ieſu Chriſti ſecundum imperium dei ſaluatoris noſtri &.] Deeſt, domini; [Ieſu Chriſti ſpei noſtræ] Nō ſolú ſe apoſtolum Ieſu Chriſti explicat, ſed apoſtolatum ipſum explicat non quæſitum, ſed iniūctum ſibi à deo ſaluatore noſtro naturam exprimens diuinam, & officiū ſaluandi nos: vt intelligamus iniunctum ei fuiſſe Apoſtolatum ad exequendum officium ſalutis noſtræ. Nec tantum à deo, ſed etiā ab homine domino Ieſu Chriſto iniunctum ſibi explicat. Et dicit domini eo quòd ad ſtatum dominij iam peruenerat Ieſus Chriſtus quum iniunxit apoſtolatum Paulo. Adiungitque ſpei noſtræ, eo quòd Chriſtus immortalis iam & glorioſus ſecundum corpus, eſt ſpes noſtræ futuræ beatitudinis. Chriſti nanque reſurrectioni innititur ſpes noſtra quòd erimus quoque nos immortales ſecundum corpus. [Timotheo dilecto] pro, germano Eadem dictio habetur hic quæ habita eſt ad Philip. dicendo rogo te germane (ſeu germana) compar. Quadrat autem dictio illa tum æquali tum minori. vnde & ibi dictum eſt germana compar, & hic dicitur germano filio. Significat enim vere ac conſone eſſe talem. vnde germanus filius eſt qui vere eſt conſonans patri filius [Filio in fide.] ad differentiam filij naturalis: vt enim patet Actu. 16. Paulus aſciuit ſibi Timotheum, quem ex his verbis apparet à Paulo fuiſſe conuerſum ad fidem: alioquin non appellaret ipſum filium in fide [Gratia & miſericordia

ſericordia

ſericordia & pax.]Superfluunt coniunctiones.Noua ſalutatio: nā hactenus ſalutauerat gratia & pax,modo tria dicit, gratia miſericordia pax,ea ratione quòd prælatis maxime neceſſaria eſt miſericordia:tanquam loco dei cui proprium eſt miſereri, præſint. [A deo patre &]Deeſt,domino, [Ieſu Chriſto dño noſtro.]Bis dicit domino. ſemel abſolute, domino Ieſu Chriſto:iterum relatiue ad nos,domino noſtro. Eſt ſiquidem abſolute dominus omnium, & eſt peculiariter dominus noſter tanquam ſponte ſeruorum. [Sicut rogaui te.] Completa ſalutatione inchoat tractatum epiſtolaré. Vbi aduerte quòd aduerbium ſicut, non habet in textu aliquid correſpondens ad complendam orationem vſque ad calcem hui⁹ capituli,vbi dicitur,hoc præceptum commendo tibi ita quòd illic complet Paulus orationem quam hic inchoat.Et eſt ſenſus,ſicut rogaui te,&c.ita hoc præceptum commendo tibi,quemadmodum olim rogaui te nunc tibi commendo hoc præceptum. Vnde omnia interiecta ab hinc illucuſque,vere interiecta ſunt ad explicādum neceſsitatem præcepti,& quod olim dederat, & quod modo commendat.[Vt remaneres Epheſi quum irem in Macedoniam,vt denunciares]pro,vt præciperes,[quibuſdam ne aliter docerent.] Dictio Græca interpretata aliter docerent, compoſita eſt ex alio & doctor, varietatem doctorum clare ſignificans. Mandauit Paulus Timotheo vt præciperet quibuſdam ne eſſēt varij doctores, quod eſſet variam inducere doctrinam. Et quantum ſubiuncta inſinuant aduerſus illos loquitur qui aliā de legalibus doctrinam inducebāt, nam tales doctores explicabit paulò inferius.[Neque intenderent fabulis.]Thalmudicas fictiones prohibet.[Et genealogijs interminatis.] Non dicit neque intenderent genealogijs, ſed addit interminatis: quę ſcilicet ſunt ſine termino in ſacris ſeu authenticis ſcripturis:multæ enim genealogiæ tunc temporis erant interminatæ. Et rationem huius vltimi ſubdit. [Quæ quæſtiones præſtant magis quàm ædificationem.]pro,diſpenſationē,[dei quæ eſt ī fide.] Interminatæ ſiquidē genealogię ꝙ præbeant quæſtiones,clarū eſt. Et ꝙ magis multiplicandis quæſtionibus proſint quam diuinæ diſpenſationi ſeu gubernationi quam exercet deus in fide,Paulus docet:nam ad dei gubernationem qua gubernat ea quæ ſunt fidei,parum aut nihil prodeſt notitia huiuſmodi genealogiarum: vt patet de multis genealogijs quas habemus in libris Paralipomenō. [Finis autem præcepti eſt dilectio.] Dixerat vt præciperes quibuſdam ne varij eſſent doctores: & propterea vnitatem finis omnium præceptorum legis explicat: vt ex ipſa vnitate finis præ-

ceptorum,

ceptorum,varietas arguatur doctorum. Finis inquit præcepti eſt dilectio,non qualiſcunque ſed procedens à triplici fonte. Primus eſt.[De corde puro.]hoc eſt affectu puro,a paſsionibus & à malitia.[Et conſcientia bona.]Secundus fons eſt applicatio ſcientiæ: applicatio inquam bona,ad agendum, ad cauendum &c. Multi enim habent applicationem ſcientiæ malam. & innumera mala inde ſequuntur.[Et fide non ficta.]Tertius eſt hic fons vltimo loco ſcriptus eo quod duo primi naturæ ſunt.hic autem tertius reuelatæ eſt gratiæ. Et dicit fide non ficta,propter hypocritas in fide qui fingebant ſe Chriſtianos, & nec erant Chriſtiani nec Iudæi.¶Diſcurre per præcepta & inuenies omnia ordinari ad dilectionem talē.huiuſmodi enim dilectio eſt dilectio dei & proximi ex vera fide in intellectu,& ex puro corde in affectu,& ex conſcientia bona in applicatione & exequutione:quæ perficit & mandata primę & ſecundæ tabulæ.¶Hæc ſunt quæ Paulus proponit tractanda in hac epiſtola. Verum antequam ſigillatim particulas propoſitas tractet, neceſsitatem commemorat remanſionis Timothei Epheſi ad præcipiendum quę dixit,ex caſu aberrantium ab his. Vnde dicit.[A quibus.]præceptis & conditionibus finis præceptorum. [Quidam aberrantes.]ſimiles pſeudapoſtolis ſignificat [Conuerſi ſunt in vaniloquiū.]ab vtili doctrina.[Volētes eſſe legiſdoctores.]Hinc apparet Iudæos eſſe iſtos qui doctrinam legis Moyſi ingerebant. Et hinc cōijcitur iſtos eſſe quos appellauit alia docentes. Et iungitur vaniloquio non doctrina legis,ſed voluntas vtendi officio doctoris legis verſa dicitur in vaniloquiū,Et ratio ſubditur.[Non intelligentes neque quæ loquuntur.]ipſimet præcepta legis,[Neque de quibus affirmant.]obligati ad præcepta legis [Scimus autē quod bona eſt lex]Intendit Paulus cōmemorare vt Timotheus non ſolum præcipiat vitari fabulas & quęſtiones de genealogijs, ſed etiā doctores legis Moyſi male applicātes illā: quod eſſet ſi applicarēt illam ab obligandum iuſtificatos in Chriſto. Et propter hoc nō reprehendit legē ſed laudat eam:dicendo ſcimus autem quod lex bona eſt ꝙ Vituperat autem male applicantes eā ſubiungēdo. [Si quis ea legitime vtatur.]hoc eſt ſi quis eā ſecundum ipſāmet legem applicet. Et ne vageris quærendo quid eſt legitime applicare, explicat ſubiungendo [Scientes.]pro,ſciens,[hoc.] Ecce legitimus vſus, ſciens hoc [Quia.]pro,ꝙ,[lex iuſto non eſt poſita.]Formalis eſt ſermo Pauli nā quum lex nō ſuperflue ponatur,& iuſtus quatenus iuſtus non indigeat lege,formaliter verificatur quod iuſto non eſt

lex

lex ſcripta poſitá. Rurſus quum medium legis ſit pœna, & iuſtus quatenus iuſt⁹ nulli ſit obnoxius pœnæ, formaliter verificat̃ quod iuſto non eſt lex poſita. ¶ Et intendit per hoc quod quemadmodum male applicatur lex ad iuſtos, ita male applicatur ad iuſtificatos in Chriſto. & propterea ſubiunget de ſeipſo iuſtificato in Chriſto. Cum qua veritate ſtat, quòd ſi iuſtus recedat à iuſtitia, ſtatim inuenitur in ordine eorum, quibus eſt lex poſita. vtpote non iuſtus. [Sed iniuſtis.] E regione iuſti vniuerſaliter, nominat per partes multa genera iniuſtorum. Et primo iniuſtos in genere. [Et non ſubditis.] pro, & iis qui ſubdi nolunt, [impiis.] in patriam ac parentes &c. [Et peccatoribus.] à recto recedentibus. [Sceleratis.] qui prę aliis copia flagitiorũ exuberant. [Et cõtaminatis.] p, prophanis. ea quæ religionis ſunt polluentibus. [Patricidis & matricidis.] Clara ſunt crimina hæc [Homicidis, fornicariis, maſculorum concubitoribus, plagiariis.] Dictio plagiariis ſignificat fures hominũ in mãcipia, vel vendenda vel redimenda ab ipſiſmet captis ſeu ſibi cõiunctis. [Mendacibus & periuris.] Superfluit &. [& ſi q̃d aliud ſanæ doctrinæ aduerſatur.] Ne per omnes ſpecies diſcurrat, vnico verbo reliqua cõprehendit. [quæ eſt.] Superfluunt hæ duæ dictiones, adiunctæ ab aliquo qui reſtringere voluit ſequentẽ particulam ad ſanam doctrinam: quum tamen poſsit alio referri. nam & poteſt referri ad id quod dixerat, ſciens hoc: vt modo explicet ſciens hoc. [Secundum Euangelium gloriæ beati dei.] ad ſignificandum vnde ſcitur hæc libertas iuſti à lege ſcilicet ex Euangelio gloriæ beati dei. & ad diſcernendum vere ſcientes ab illis qui volunt eſſe legiſdoctores & non intelligunt quid dicant, quia neſciũt Euangelium gloriæ dei beati. ¶ Poteſt nihilominus referri ad ſanam doctrinam, ad explicandum quæ eſt ſana doctrina: quæ ſcilicet eſt ſecundum Euangelium gloriæ non hominis ſed dei, non ſecundum ſtatum præſentem ſed beatum. Et apte loquens de lege, appellat Euangelium euangelium gloriæ beati dei, quoniam finis iuſti qui vere iuſtus eſt, eſt gloria apud deum beatum, quam oportet eſſe gloriã fœlicitatis ęternę [Quod creditum eſt mihi.] Ad declarandũ ex facto in ſeipſo Paulo quod dixerat (videlicet lex iuſto non eſt poſita) ſubiungit qualis modo eſt in ſtatu Euãgelij, & qualis prius fuerit, & vnde &c. Ab officio itaque euangelico inchoat: & vt materiam gratiarum actionis ſupputat multitudinem beneficiorum ſibi collatorum ad Euangelicum munus, ſubiungendo. [Gratias ago.] pro, & gratiam habeo, [ei qui me cõfortauit.] p, potẽtẽ fecit, [in Chriſto Ieſu domino noſtro.] Superfluit in. Et gratiã

habeo

habeo ei domino noſtro Ieſu Chriſto. vel gratiam habeo ei, qui fecit me potentem Chriſto Ieſu domino noſtro. non fecit me potentem mundo aut mihiipſi, ſed Chriſto: hoc eſt ad ſeruitium Chriſti. [Quod fidelem me exiſtimauit.] Ecce aliud beneficium quod me iudicauit fidelem, quod me vſus eſt vt fideli. [Ponens in miniſterio] proculdubio ſuo ad propagationem regni cœlorum. [Qui prius blaſphemus fui.] Explicatis donis in libertate euangelij, explicat crimina quoque propria in ſtatu legis. Et dicit ſe fuiſſe blaſphemum, propter iniurias quas irrogauerat Chriſto. Agnoſcens ſiquidem Chriſtum eſſe verum deum, agnoſcit peccatum ſuum in Chriſtum fuiſſe blaſphemiam. [Et perſecutor.] ſubaudi ecclesiæ Chriſti. [Et contumelioſus.] pro, & violentus. Non ſolum perſecutus fuerat Paulus eccleſiam Chriſti, ſed & violentiã intulerat. vt patet in Actibus Apoſtolorum. [Sed,] Deficit, &, [miſericordiam dei conſequutus ſum.] Superfluit dei. [Quia ignorans feci in incredulitate.] Rationẽ ex parte qualitatis peccati reddit, quare miſericordiam cõſequutus ſit, quia ignoranter peccauit in ſtatu incredulitatis. Ita quod ignorans refertur ad vtrũque: tum ad feci tũ ad incredulitatẽ. Nã & peccatũ incredulitatis ex ignorantia in Paulo fuit & factum blaſphemię, perſequutionis & violentiæ ex ignorãtia quoque fuit. In cuius ſignum quamprimum audiuit ego ſum Ieſus Nazarenus quem tu perſequeris, ſtatim dixit domine quid me vis facere? Nonnulla ſiquidem ratio veniæ eſt ex ignorantia peccare: quoniam affectus peccantis ex ignorantia, non tendit per ſe ad malum: vtpote qui non tenderet in illud ſi ſciret eſſe malum [Superabundauit autem gratia domini noſtri.] Non ſolum miſericordiam cõſequutus ſum cõdonantem mihi peccata mea, ſed etiam ſuperabũdauit gratia domini noſtri: vtpote promouens me ad apoſtolatũ. [Cum fide & dilectione quæ eſt in Chriſto Ieſu.] Intellige ſuperabundauit, referri non ſolum ad gratiam, ſed etiam ad dona fidei & dilectionis in Chriſto. Hæc enim tria abundanter in Paulo apparent. nam & gratia apoſtolica in eo exuberat: & fides valde inconcuſſa, tum in perpeſsis tum in miraculis apparet dilectio quoque tãta vt ipſe dicat. Quis infirmatur & ego nõ infirmor, quis ſcãdalizatur & ego non vror &c. [Fidelis ſermo & omni acceptione dignus.] Ne libertatẽ iuſti ex ſeipſo tãtã ex quodã ſingulari aſtruere videatur, ſubiungit vniuerſalem cauſam huiuſmodi libertatis, aduentum Chriſti Et ſermonẽ huius cauſæ cõmunis ſtatui euangelico prẹmittit eſſe tũ fidelẽ, hoc eſt veracem, tũ omni acceptione dignũ. vt tã parti cognoſcitiuæ congruere ſignificetur ex veracitate, quam

quam parti affectiuæ ex acceptabilitate. [Quia.] pro, quod [Chriſtus Ieſus venit in hũc mundum peccatores ſaluos facere.] Superfluit hunc. Ecce ſermo fidelis & omni acceptione dignus. Et dicendo venit in mundum, diuinam Ieſu Chriſti perſonam ſignificat. Quum enim eſſet ſupra mundum, ingreſſus eſt mundum, factus eſt vna mundi pars quum factus eſt homo. ¶ Et dicendo peccatores ſaluos facere, explicat quorſum venerit. E regione ad legem (quæ poſita eſt ad puniendos peccatores) dicitur quod Ieſus Chriſtus venit ad ſaluandum peccatores, quod eſt eripere eos à ſubiectione legis. [Quorum primus ego ſum.] Relatiuum quorum, non refert peccatores abſolute, ſed peccatores ſaluatos à Chriſto. Et eſt ſenſus, quorum peccatorũ qui ſaluantur per Chriſti aduentũ ego ſum primus, hoc eſt præcipuus. Peccatorũ ſiquidē tunc temporis ſaluatorum per Chriſtũ, duo fuerũt genera. Alterũ peccantiũ ex infirmitate vt mulier quæ erat in ciuitate peccatrix, vt Petrus qui ex timore negauit, & ſimiles. Alterũ eorũ qui per ignorantiam crucifixerunt Chriſtum, qui poſtea adueniente ſpirituſancto pœnitentiā egerũt: vt dicitur in Actibus Apoſtolorũ. Paulus his omnibus ſaluatis peccatoribus præſtat, tũ quia & blaſphemus & perſequutor & violentus fuerat. tũ quia nec per aduentum ſpirituſſancti & prædicationē Apoſtolorum conuerſus eſt vt alij. Et propterea merito inter ſaluatos peccatores primum (hoc eſt præcipuum) ſe dicit. [Et ideo miſericordiā conſequutus ſum: vt in me primo oſtenderet Ieſus Chriſtus omnem patientiam.] pro, longanimitatem, [ad informationem eorum qui credituri ſunt illi.] pro, in illum, [in vitā æternā.] Primo non eſt aduerbium ſed nomen. & ſignificat pręcipuum. Reddiderat prius rationē conſequutæ prius miſericordię ex parte qualitatis peccati ſui: modo aliam rationem reddit ex parte exempli tribuendi aliis peccatoribus. Ideo inquit miſericordiam conſequutus ſum vt in me primo (hoc eſt præcipuo) monſtraret Ieſus Chriſtus omnem longanimitatem propriam quam ſeruat expectando peccatorum pœnitentiam (animi enim in longum propenſi eſt huiuſmodi expectatio) ad ſtatuẽdũ me exemplar aliis qui credituri ſunt. Informationem intellige exemplari forma. Et eſt ſenſus. vt in me præcipuo oſtenderet longanimitatem ad exemplarem informationem itineris in vitam æternam reſpectu eorum qui credituri ſunt in Chriſtum. In ipſo ſiquidem Paulo habemus præ oculis exemplar eundi in vitam æternam, quamuis peccatores ſimus. Modus autem eundi explicatur per fidem in Chriſtum. Et hæc eſt propria ratio propter quā Paulus præcipuus inter peccatores

ſaluatos

ſaluatos miſericordiam conſecutus eſt. [Regi autem ſeculorum.] Superius dixerat, & gratiam habeo: modo exercet gratiarum actiones, dicendo Regi autem non vnius ſeculi, ſed ſeculorum [Immortali.] ad differentiam Regum longæuæ vitæ puta Noe qui ſeculo ante diluuium præfuit, & ſeculo poſt diluuium, qui tamen nõ fuit immortalis [Inuiſibili.] Hoc ad differentiam cœleſtium corporum dicitur, Cœlum enim licet regat ſecula & ſit immortale, eſt tamen viſibile. [Soli deo.] Deficit ſapienti, legendum eſt. Soli ſapienti. ſuapte natura. Reliquæ enim ſubſtantiæ immortales ac inuiſibiles quum in nudis naturalibus deſipere poſsint peccando, non ſunt ſuapte natura ſapientes ſed quæcunque ſunt ſapientes, ex liberali dono dei ſapiunt. Quum dixiſſet tot regis conditiones, par fuit vt plenæ ſapientiæ meminerit: explicando non ſolum quòd eſt ſapiens, ſed quòd eſt ſolus ſapiens [Deo] Faciendum eſt punctum poſt ſoli ſapienti, & deinde ſubiungendum deo Quadrat ſiquidem poſt tot adiectiua vt natura ipſius regis explicetur, dicendo deo. [Honor & gloria in ſecula ſeculorum amen] Hæc de interiectis. Vnde & rediens ad principium epiſtolæ, ſicut rogaui te vt remaneres Epheſi vt præciperes quibuſdam &c. ſubiungit. [Hoc præceptum commendo tibi filij Timothee] Illo modo quo rogaui te vt remaneres & præciperes Epheſi: nunc quoque commendo tibi hoc præceptum de fine omnium præceptorum explicato, de libertate iuſtorum à lege, de dilectione ex corde puro & fide nõ ficta & conſcientia bona. [Secundum præcedentes in te prophetias vt milites in illis bonam militiam.] In actibus Apoſtolorum ſcribitur quòd de Timotheo multa bona reddebantur teſtimonia, quũ Paulus aſſumpſit eum ſecum. Plus autem explicatur hic, dicendo quòd præceſſerunt prophetiæ de Timotheo. Et quantum ex his conijcitur, ab aliqua ſeu aliquibus ſpiritualibus perſonis prædicta fuerant multa bona ſpiritualia Timotheo acceſſura, quæ tam Paulo quàm Timotheo nota erant Et propterea animum Timothei accendit ex talibus præcedentibus prophetiis. Et eſt ordo literæ. vt ſecundum præcedentes in te (ſeu ſuper te ſeu ad te) prophetias milites in illis (prophetiis: hoc eſt in prophetatis per illas prophetias) bonam militiam, agas bonum militem [Habens fidem & bonam conſcientiam.] Applicat ad ipſum Timotheum quæ in genere dixerat de fide & conſcientia bona, vt Timotheus ſit prim° ibi habens fidem & conſcientiam bonam: vtpote qui præſidebat Epheſi [Quam quidã repellentes] pro, qua quidam repulſa. Et relatiuum qua refert bonam conſcientiam: ad oſtendendum quanti

pendenda

pendenda eſt bona conſcientia,hoc eſt bona applicatio ſcientiæ. [Circa fidem naufragauerunt.] pro,naufragium fecerunt.Ecce periculum ac damnum non ſeruatæ bonæ conſcientiæ. Inde ſiquidé iacturam incurrerunt fidei. Male ſiquidem applicando ſcientiam, incurrit error in fide:&ſic paulatim perditur fides. [Ex quibus eſt Hymenæus & Alexander.] Nihil inuenio authentice ſcriptum de his duobus qui repulſa bona conſcientia perdiderũt fidem.[Quos tradidi Satanæ.]corporaliter vexandos: vt de Corinthio inceſtuoſo explicatur. [Vt diſcant non blaſphemare.] Quemadmodum Corinthium excommunicando tradidit Satanæ ſecundum carnem vt ſpiritus ſaluus fieret, ita iſtos excommunicando tradidit Satanæ vt diſcant huiuſmodi pœnis non blaſphemare. Inſinuat enim hinc quòd Ieſum Chriſtũ blaſphemabant iſti perdita fide, Et forte iſti erant doctores docentes aduerſus Chriſtum poſtquàm à fide ceciderunt, Et propterea dicit vt diſcant non blaſphemare.

CAPVT II.

OBſecro,]pro,adhortor,[igitur primũ omniũ,]Tractat neceſsitate quare reliquerat Timotheum Epheſi,incipit proſequi propoſita. Vnde tãquàm ad propoſita exequẽda rediens.illatiue dicit adhortor igitur.Propoſuerat autem quòd finis præcepti eſt dilectio de corde puro &c.. Et propterea ab executione dilectionis erga omnes inchoat. Primus autem & communiſsimus dilectionis actus erga omnes eſt oratio.& ideo tractans illã particulã dilectio, hortatur ante omnia orari pro omnib'. [Fieri obſecrationẽs.]pro, preces petitorias [Orationes.] hoc eſt mentis eleuationes in deũ. [Poſtulationes.]pro,interceſsiones. Quæ differunt à precibus, in hoc quòd preces reſpiciũt rẽ petitam:interceſsiones autem mediæ ſunt ad recõciliandũ homines deo.[Gratiarum actiones.]pro, beneficiis acceptis [Pro omnib' hominibus.] Ecce extẽſio dilectionis ad omnes homines, ſiue Chriſtianos ſiue nõ Chriſtianos.nam non dicit pro omnibus fratribus, ſed omnibus hominibus. [Pro regibus.] qui tunc non erant Chriſtiani. Vult pro omnibus hominibus in genere,pro regibus autem in ſpecie orari. Nec ſolum pro regibus,ſed[Et omnibus qui in ſublimitate cõſtituti ſunt.]Omnes temporales dominos comprehendit, generali nomine ſublimitatis ſeu excellentiæ.[Vt quietam & tranquillã vitam agamus.]Nõ cõcordant omnino interpretes circa hæc vocabula. Verum parui refert, tranquillam & quietam vitam an placidam & quietam ſeu ta-

citam dixeris. Id tamen aduertendum eſt quòd quum dixiſſet tum pro omnibus hominibus tum pro regibus & dominis, prius more ſuo declarat poſtremum, ſcilicet quare pro regibus & in celſitudine conſtitutis, vt quietam & tranquillam vitam &c. Siquidem ſermo Pauli formalis eſt, quùm dicit pro regibus & temporalibus dominis orandum: videlicet quatenus regunt & dominantur vt regimen eorum iuſtum ſit. Nam inde ſequitur iſte fructus vt tranquillam & quietam vitã agamus Chriſtiani. [In omni pietate & caſtitate]pro, honeſtate. Ne quietem & tranquillitaté vitæ appetant Chriſtiani abſolute, ſed relatiue ad virtutum opera, adiungit virtutem pietatis erga parentes patriam &c. & vniuerſæ morum grauitatis. Et dicit in omni, vt nulla pars pietatis, nulla pars honeſti moris prætermittatur. [Hoc enim bonum eſt.] Pronomen hoc demonſtrat orare pro omnibus hominibus. Et quod primo dixerat (ſcilicet pro omnibus hominibus orandum) manifeſtat hoc, eſſe bonũ in ſe. [Et acceptum coram ſaluatore noſtro deo.] Non ſolum eſt in ſe bonum, ſed gratum deo. Quem nominat ſaluatorem, quia ex officio ſaluandi manifeſtat intentum, ſubiungens. [Qui omnes homines vult ſaluos fieri & ad agnitionem veritatis venire.] Non eſt hic ſpeculatiuę Theologię ſermo de voluntate beneplaciti. de qua ſcriptum eſt, Omnia quæ voluit dominus fecit in cœlo & in terra. & quòd volũtati eius nullus poteſt reſiſtere, vt clare patet ex eo ꝙ videmus non omnes homines ad agnitionem veritatis venire. Sed eſt ſermo de voluntate ſigni: qua deus proponit omnibus hominibus præcepta ſalutis doctrinamque euangelicam: & illis imputatur qui nolunt venire ad veritatis cognitionem & nolunt ſalui fieri. de qua ſcriptum eſt, Quotiens volui cõgregare filios tuos & noluiſti. Ex hoc enim quòd deus ſalutem & agnitionem omnibus vult proponendo, monſtrauit gratum illi eſſe quòd pro omnibus oremus. & ſimul inſinuatur quid eſt petendum orãdo pro omnib⁹. videlicet vt ſaluentur. [Vnus enim deus.] Manifeſtat quòd deus vult omnes homines ſaluos fieri & ad agnitioné veritatis venire, tum ex vnitate dei. Ex hoc enim quòd nõ niſi vnus eſt deus, omnium hominum curam illi vni incumbere manifeſtatur, & quum ſit natura bonus, conſequens eſt vt omnibus proponat ſaluté & agnitionem veritatis. Si nãque eſſent plures dij, cogitari poſſet ꝙ vnus deus haberet curã ſaluandi aliquos homines. & alius haberet curã ſaluandi alios: ſed vbi vnus tantum eſt deus, illi vni incumbit cura omnium. Tum ex vnitate mediatoris ſubiungendo. [Vnus mediator dei & hominum, homo Chriſtus Ieſus.] Si plures eſſent mediatores

tores inter deum & hominé,exiſtimaretur quòd vnus eſſet media-
tor pro quibuſdam,& alius pro aliis:ſed ex quo vnus eſt mediator
dei & hominum ad reconciliandum homines deo, illi vni incum-
bit mediate inter deũ & omnes homines. Et propterea idem ſequi-
tur,ſcilicet ꝙ deus vult omnes homines ſaluos fieri & ad agnitio-
né veritatis venire,ex hoc ipſo ꝙ vnum conſtituit mediatorem dei
& hominum. Qui tanto magis omnium hominum mediator eſt ad
deum quãto ipſe eſt homo,quanto ab ipſo nihil humani alienum.
eſt.[Qui dedit redemptionem ſemetipſum pro omnibus.]Ab effe-
ctu manifeſtat quòd etiam mediator vult omnes homines ſaluos
fieri & ad agnitionem veritatis venire, ex hoc ipſo quòd dedit ſe-
metipſum preciũ ad redimendum nõ aliquos ſed omnes. Quod ve
riſsimũ eſt non ſolum quantũ ad ſufficientiam,ſed etiam quantum
ad efficientiam. pro quanto omnes redemit à morte corporis reſu-
ſcitando omnes in nouiſsimo die.[Cuius teſtimonium temporibꝰ
ſuis confirmatũ eſt.] Superfluunt tres dictiones:cuius confirma-
tũ eſt. Legendũ ſiquidem eſt appoſitiue.dedit redemptioné ſemet-
ipſum pro omnibus, appoſitiue teſtimoniũ tẽporibus ſuis. Vere
teſtimonium diuinæ voluntatis ꝙ vult omnes homines ſaluos fie-
ri & ad agnitioné veritatis venire, dedit Chriſtus dando ſeipſum
redẽptioné pro omnibus. Dedit auté hoc teſtimonium temporibꝰ
propriis,definitis à diuina ſapientia Et addidit hoc, ne quiſquam
diceret tardum fuiſſe teſtimonium reſpectiue ad eos qui præceſſe-
rant aduentum Chriſti. Omnis enim tam tarditas quàm anticipa-
tio excluditur dicendo temporibus ſuis. [In quo.]pro,in quod. vi
delicet teſtimonium promulgandũ mundo. [Poſitus ſum ego præ-
dicator.]pro,præco. Officium præconis eſt publicare & Paulus pu
blicabat teſtimonium datum à Chriſto. [Et apoſtolus.]Ne vſurpa
tum aut vile præconis officium putaretur, adiunxit & apoſtolus,
proculdubio Chriſti.[Veritatem dico.]Deficit. [In Chriſto, non
mentior.]Parentheſis eſt hæc,explicans officium præconis & apo
ſtoli Paulum agere vtranque complectendo partem : videlicet non
mentiri & veritatem dicere Chriſto teſte. vt nulla falſitas mixta ve
ritati intelligatur. [Doctor gentium in fide & veritate.] Non
ſolum præco & apoſtolus ſum veritatis, ſed ſum ſpecialiter do-
ctor gentium in fide, non in philoſophia, ſed non in fide vana,
ſed in veritate. Doceo gentes veritatem, non figmenta: verum
non in euidentia ſcientifica ſed in fide. Et hæc omnia ago ad pu-
blicandum teſtimonium quod dedit Chriſtus.[Volo ergo viros.]
Tractat illam particulam, de corde puro. Continuat autem exer-

cens officium doctoris gentium. [Orare in omni loco, leuantes puras manus ſine ira & diſceptatione.] Dixerat dominus, ſi offers munus tuum ante altare & recordatus fueris quòd frater tuus habet aliquid aduerſum te &c. extendit Paulus ad omnem locum idem præceptum. Docet ſiquidem quòd non ſolum ante altare, ſed in omni loco in quo quis orauerit oportet leuari manus mundas ſine ira & diſceptatione. Nec eſt ſermo de membris corporeis, ſed de operibus. Impedimenta ſiquidem orationis vbicunque oretur, impuritas operum, ira & contentio ſunt. ¶ Et excluduntur ad literã duo crimina. Alterum auaritiæ occupantis, dicendo puras manus. Communi ſiquidem vſu occupantes aliena dicimus non habere manus puras Alterum. diſcordiæ cum proximo: dicendo ſine ira intus, & diſceptatione extra. Hæc enim duo purganda ſunt ante orationem. Auaritia reſtituendo, & diſcordia reconciliatione Et meminit munditiæ ab his criminibus tantum: quia reliqua crimina interna pœnitentia purgantur, hæc autem exigunt etiam externam reſtitutionem & reconciliationem.. [Similiter & mulieres in habitu.] pro, amictu, [ornato cum verecundia & ſobrietate] pro, modeſtia, [ornantes.] pro, ornare, [ſeipſas.] Quemadmodum à viris abſtulit impedimenta orationis tanquàm propria viris, ita à mulieribus tollit impedimenta orationis quæ ſunt velut propria mulieribus. Vnde quod dicit in amictu ornato, ſic dicit quemadmodum dixerat in omni loco. Vtrunque enim recenſetur ad explicandũ modũ ſeruandum: à viris quidem, in quocunque loco orauerint; à mulieribus vero, in quocunque amictu ornato Et explicatur modus, dicendo cum verecundia & modeſtia ornare ſeipſas. Vtraque pars valde congruit mulieribus ne ornatus ſit inuerecundus, & ſimiliter ne ſit immoderatus. Vnde immoderationem ornatus explicando ſubiungit. [Non in tortis crinibus aut auro aut margaritis.] Primitiuæ eccleſiæ tempori cõgruebat hoc præceptum: eo quòd tunc mulieres quæ ſe Chriſtianas profitebantur, omnia huiuſmodi à ſe abdicabant tanquàm ſuperflua & vana. Vnde hodie quum multæ principes & reginæ quibus ſecundum ſtatum congruit ornare ſe auro & margaritis, Chriſtianæ ſint, non contra Pauli præceptũ his vtuntur. [Vel veſte preciosa.] pro, ſumptuoſa. Dixerat in amictu ornato, & declarauerat immoderatum ornatũ: declarat modo amictum, inhibendo veſtẽ ſumptuoſam. Et quòd tẽporale fuerit huiuſmodi præceptũ, aurea veſtis Cæciliæ teſtatur. [Sed quòd.] pro, quæ, [decet mulieres promittentes.] pro, profitentes, pietatem per opera bona.] Relatiuum quæ, ad veſtẽ refertur.

fertur. & vult veſtem eſſe talē quæ deceat mulieres profitentes per bona opera (hoc eſt profitentes non tantū verbis ſed factis) pietatem: hoc eſt cultum diuinum. Dictio ſiquidem Græca non ſignificat pietatem in genere, ſed eam quæ eſt erga deum. Perpende ex his omnibus impedimenta orationis in mulieribus vbicunque oręent eſſe contraria prædictorum: vtpote appetitū muliebrē depri- mentia ad hæc vana ne eleuetur illarū mens in deum. [Mulier in ſilentio diſcat cum omni ſubiectione.] Poſtquàm cor purum tā in viris quàm in mulierib' daclarauit relatiue ad orationem, declarat in ſpecie puritatem cordis in muliere relatiue tum ad diſciplinam & doctrinam, tum ad dominiū. Et quoniam mulier eget vt doceatur, modum explicat tum quo ad linguam, dicendo in ſilentio. Nō vult quòd in eccleſia interroget doctorē docentē, ſed quòd audiat quidem & diſcat ſilendo: ſi quid autē reſtat dubij, virum domi interroget. Tū quo ad reuerentiam cum omni ſubiectione, interna & externa. [Docere autē] ſupple publice [Mulieri non permitto.] Et diximus publice, ad differentiā doctrinę domeſticæ qua mater debet erudire filios & filias [Neque dominari] pro, neque authoritatē habere, [in virum.] Directe hoc reſpicit vxores quas nefas authoritatem habere in maritos. [Sed eſſe in ſilentio.] vt non ſolū opere ſed nec ſermone authoritatem ſibi vſurpet in virum. [Adam enim primus formatus eſt, deinde Eua.] Ex ordine quo Moyſes narrat formationem Adæ & Euæ, probat virum præeſſe mulieri & nō e di uerſo. [Et adam non eſt ſeductus, mulier autem ſeducta in præuaricatione fuit] Eadem vtitur hiſtoria in qua mulier ipſa profeſſa eſt ſe ſeductam à ſerpente Adam vero non ſe excuſauit vt deceptum, ſed vt allectum ab vxore vt ibi patet. Præſtat itaque vir mulieri tū ordine formationis, tum vigore rationis. [Saluabitur autē per filiorum generationem ſi permanſerit.] pro, ſi manſerint, [in fide & dilectione & ſanctificatione cum ſobrietate.] pro, modeſtia. Ordo literæ eſt. ſaluabitur autem ſi manſerint (ipſa & vir) per filiorū generationem in fide &c. ¶ Meritorium ſalutis aſtruit eſſe coniugium mulieri: ex hoc quòd ſi ob filiorum generationem manſerit ſimul cum viro in fide &c ſaluabitur ipſa mulier. Et per hoc intellige explicari proprium munus ſexus. Non docet Paulus ſalutem mulieris pendere à generatione filiorum (quum facilius ſaluetur virgo quàm coniugata) ſed docet quòd vtendo officio ſexus, habet vnde ex ipſo vſu ſexus, ſaluetur: hoc eſt quòd ad ſalutem eis operatur ſi ob filiorum generationem manſerint cum viris ſuis in fide &c. Et ſi vis omnem ſcrupulum ab hac lectione excludere,

ordina ſaluabitur prò prædicato totius enunciationis. ordinando literam ſic. Si permanſerint autem per filiorum generationem in fide & dilectione & ſanctificatione cũ modeſtia, ſaluabitur. Sic enim clare ſignificatur quòd non pendet ſalus mulieris à filiorum generatione, ſed quòd acquiritur ei ſalus ſi ſic manſerint ¶ Et nihilominus aduerte quòd nõ de muliere, ſed de vxore eſt ſermo: de qua dixerat neque authoritatem habere in virum. de ipſa enim ſubiungitur ſaluabitur autem, &c. ¶ Et meminit ſpecialiter ſanctitatis ac modeſtiæ quoniam tam mundicia in vſu coniugij, quàm moderatio in vſu rerum & gubernatione familiæ, peculiaris eſſe debet cõiugatis:

CAPVT III

Fidelis ſermo.] proſequitur Paulus particulam de corde puro, quo ad conſtitutos in eccleſiaſticis miniſterijs. Præponit autem huic tractatui fidelis ſermo, ad ſignificandam veritatem dicendorum: ne quis imputaret Paulo quòd nimis exigeret ex proprio capite in epiſcopis & diaconis. Totũ hoc excluditur, dicendo fidelis ſermo. Significatur enim quòd eſt ſermo fidelis domino, quòd eſt iuxta fidem quam debet Paulus domino, & non ſecundum propriã ſententiam. [Si quis epiſcopatum deſiderat, bonum opus deſiderat.] Initium fidelis ſermonis eſt: ſi quis ſuperintendentiam cupit, bonũ (ſeu præclarum) opus deſiderat. Non dicit ſi quis dignitatẽ, ſi quis gradum, ſi quis prouentus, ſi quis honores, ſi quis gloriam epiſcopatus. ſed ſi quis ipſum epiſcopatũ (hoc eſt ipſam ſuperintendentiam, ipſum ſuperintendere) deſiderat, proculdubio deſiderat opus, quum ſuperintendere ſit opus, non qualecunque, ſed opus bonum ex ſuo genere, immò opus præclarum ex proprio genere. Nec hoc eget probatione aliqua. quoniam manifeſte conſtat ſic eſſe. Nullum itaque peccatum eſt ex proprio genere, deſiderare epiſcopatum: hoc eſt ipſum ſuperintendere. Secus autem eſt de appetitu gradus, honoris, prouentuum & huiuſmodi. Nihil enim horum eſt opus bonum: quum nec ſit opus. [Oportet enim.] pro, igitur,] epiſcopum irreprehenſibilem eſſe.] Ex ratione excellentis bonitatis huiuſmodi operis quod eſt ſuperintendere, illatiue dicit oportet igitur epiſcopum eſſe irreprehenſibilem. Et hæc eſt prima conditio epiſcopi relatiue ad malos mores, vt nihil in eo ſit reprehenſibile. Et vere ex eo quod alijs ſuperintendit reprehẽdẽdis, manifeſte infertur quòd oportet ipſum eſſe irreprehenſibilem. Qua enim fronte poteſt alios reprehendere qui reprehenſibilis eſt?

Dicere-

Diceretur nanque ei, Medice cura teipſum. [Vnius vxoris virum.] Secunda conditio negatiue intelligenda eſt. hoc eſt non plurium vxorum virum. Non enim exigit Paulus ab epiſcopo quòd fuerit aut ſit coniugatus (qui conſulit meliorem eſſe cœlibatum, ſcriben do ad Corint.) ſed exigit quòd ſi habet vxorem ſit vir vnius vxoris. Sic enim litera ſonat, dicendo eſſe. Quo contra de vidua inferius dicet in cap. 5 non præſenti, ſed præterito vtens tempore, quę fuerit vnius viri vxor. Et dixit hoc, quia tunc temporis multi plures vxores habebant, imitantes patres veteris teſtamenti: quum nullibi legamus hoc prohibitum. [Sobrium.] pro, vigilem. Tertia cõditio vigilantiam ſumme neceſſariam ſuperintendendi explicat. [Prudentem.] pro, modeſtum Quarta conditio ſumme quoque eſt neceſſaria ſuperintendenti, vt vigilantia comitem habeat moderationem vt ipſe ſit vigil vt tamen ſit modeſtus, & ſic modeſtus, vt tamen ſit vigil. [Ornatum] proculdubio compoſitione geſtuum actionum, eloquij, & alijs bonis moribus. [Pudicum.] Superfluit pudicum. Sexto enim loco dicitur [Hoſpitalem.] Rara eſt hæc hodie virtus. [Doctorum.] non laurea, ſed ſcientia ſufficiente ad docendum. [Non vinolentum.] pro, non vinoſum hoc eſt deditum vino. [Non percuſſorẽ.] Quanuis Paulus de iiuſta percuſſione loquatur, turpe tamen eſt epiſcopo etiã iuſte percutere. Debet enim aliena non propria manu percutere delinquentes. ¶ [Poſt nõ percuſſorem, deficit vna particula ſcilicet [Non turpilucrem.] Hęc eſt enim decima conditio in textu Pauli clare ſonans quòd epiſcopus alienus eſſe à turpi lucro debet. Quod ſi ſeruaretur, non audirentur lucra tam turpia vt turpe ſit ea dicere. Nec loquor de ſimonia, ſed proprie de turpi lucro ſparſo nimis in epiſcopis eccleſiarum Chriſti [Sed modeſtum.] pro, ſed mitem. Eſſe mitem plus eſt quàm eſſe manſuetum. Mitis enim non ſolum iram temperat, ſed dulcedinem quandam adhibet. [Non litigioſum.] Valde repugnat officio ſubintendentis alijs, vt ipſe litibus incumbat. Alienus enim eſſe debet ab omni pugna tam verborum quàm factorum. Sola ſiquidem pugna fidei & pietatis ei ſufficit. [Non cupidum.] pro, non auarum. Non eſt ſermo de quacunque cupiditate, ſed de cupiditate argenti, auri & huiuſmodi, quam auaritiam dicimus. [Suæ domui bene propoſitũ.] pro, præſidentẽ hoc eſt propriam domum bene regentem, vult enim Paulus experientia comprobatum fuiſſe quòd is qui ſit epiſcopus ſit idoneus ad bene regendum eccleſiam experientiã autem ſumi ex hoc ꝙ bene regit propriam domũ. [Filios habentem ſubditos cũ omni caſtitate] p,

reuerentia ſeu honeſtate. Ne intelligas quòd oporteat epiſcopum habere filios (quoniam hoc Paulus non dicit) ſed quòd epiſcopus habens filios habeat illos ſubditos cum omni reuerentia, ſeu honeſtate. Ex hac enim experientia tenendi filios ſubditos cum omni honeſtate ſeu reuerentia, ſpes gignitur quòd tenebit Chriſtianos ac clericos ſubditos cum omni honeſtate ſeu reuerentia ſicut rexit filios [Si quis autem domui ſuæ præeſſe neſcijt, quomodo eccleſiæ dei diligentiam habebit.] pro, curam aget? Ratio clara, ſolido innixa fundamento [Non Neophytum.] Græcam dictioné reliquit interpres. quum potuiſſet dicere non nouitium in miniſterio eccleſiaſtico vel in fide Et rationem reddit. [Ne in ſuperbiam elatus in iudicium incidat diaboli.] Occaſio ſuperbiendi eſt ſi quis nouiter conuerſus ad fidem, ſeu, non initiatus in miniſterijs eccleſiæ, præferatur ad ſuperintendendum eccleſiæ, & ſic merito ſuperbiæ incidat in damnationem ſimilem damnationi diaboli, qui propter ſuperbiam damnatus eſt. Loqui autem Paulum de nouitio in miniſterio eccleſiæ, ex ſubiunctis de promotione diaconorum. ſatis patet. Nam ſi illos vult primum probari, multo magis promouédos in epiſcopos [Oportet autem illum & teſtimonium bonũ habere ab ijs qui foris ſunt.] Vltima códitio epiſcopi eſt vt ſit bonæ famæ etiam apud infideles. Et rationem ſubdit [Vt nó in opprobrium incidat] hoc eſt vt non incidat in vituperationem vituperaretur enim ſi eſſet apud eos malæ famæ. [Et in laqueum diaboli.] Dictionem Græcam reliquit interpres forte rectius dixiſſet calumniatoris. Nam ſi malæ famæ eſt apud infideles, laqueis exponitur hominum calumniatorũ ex ipſa mala fama audentium etiam quæ non fecit imputare, & illaqueare cum detractionibus, accuſationibus & aliis huiuſmodi. [Diacones] pro, diaconos [ſimiliter pudicos.] pro, compoſitos. Dictionem quoque Græcam interpres reliquit diacones quum potuiſſet Latine dicere miniſtros. Et quoniam non legimus alios in ſacra ſcriptura diaconos quàm illos in Actis apoſtolorum inſtitutos miniſtros temporalium eccleſiæ, ideo de eiſdem intelligo Paulum loqui. nam etiam Epheſi fuiſſe diaconos diſpenſationis temporalium, patet ex ſubiunctis: vbi dicetur ne grauetur eccleſia viduis quibuſdam. Vbi & aduerte non loqui Paulũ de ordinibus ſacris, ſed de officijs. vnde nullam mentionem facit ſacerdotis. ſed epiſcopi & diaconi quorum vtrunque nomen eſt officij. illud ſuperintendendi, hoc miniſtrandi. ¶Primam itaque conditionem miniſtrorum eccleſiæ, explicat compoſitionem in moribus, in actibus, in geſtibus [Non bilingues.]

duplici

duplici vtentes ſermone: modo vnum, modo contrarium vni ſiue pluribus dicendo [Nō multo vino deditos] Non probibet eis vſum vini, ſed multum, [Non turpe lucrum ſectantes.] Non ſolum ab illicito, ſed etiam a turpi lucro vult eſſe alienos. Sunt enim multa lucra licita quæ tamen ſunt turpia. [Habentes myſterium fidei in conſcientia pura.] Non ſufficit vt diaconi habeant fidem, ſed exigitur ab eis vt habeant intimum fidei arcanum Quod conſiſtit in conformitate animi ad fidem, in conformitate voluntatis & affectus ad fidem. hoc eſt enim intimum fidei. Et hoc non eſt habendum qualitercunque, ſed in conſcientia pura, ſed in applicatione ſcientiæ pura ab omni errore & paſsione. Oportet enim miniſtros eccleſiæ & intus habere animum conformem fidei, & miniſtrando applicare pure ſcientiā ad opus [Et hi autem.] pro, quidem, [probentur primum. & ſic.] Loco harum duarum dictionum legendum eſt. [Deinde miniſtrent.] Deficit, ſic, [nullum crimen habentes.] De epiſcopo dixerat non nouitium: de diaconis autem dicit quòd primum examinentur, experientia operum diſcernantur. Poſtea miniſtrent ſic, ſcilicet probati quòd nullum habeāt crimen, quòd nullus poſsit illos criminari. [Mulieres.] pro, vxores proculdubio epiſcoporum & diaconorum. De alis ſiquidem mulieribus ſuperius locutus fuerat. [Similiter pudicas, non detrahentes.] pro, non calumniatrices, [ſobrias.] pro, vigiles, [fideles in omnibus.] Conditiones claræ ſunt [Diacones.] pro, diaconi, [ſint vnius vxoris viri.] Intellige hoc ſicut de epiſcopo expoſitum. [Qui filijs ſuis bene præſint.] Superfluit, ſuis [Et ſuis domibus] Exigit à promouendis diaconos ſimilem experientiam circa regimen domus & filiorum. qualem exegerat à promouendo in epiſcopum. [Qui enim bene miniſtrauerint.] Poſt conditiones requiſitas ad diaconos fructum eorum ſubiungit Nec dicit qui enim miniſtrauerint, ſed qui bene miniſtrauerint. [Gradum bonum ſibi acquirent.] pro, acquirunt hoc eſt alnori officio dignos ſe conſtituūt. hic enim fructus ſuapte natura ſequitur bonam miniſtrationem inferioris officij [Et multam fiduciam in fide quæ in Chriſto Ieſu.] Actiue & paſsiue verificatur quòd acquirunt ſibi multā fiduciam in fide Ieſu Chriſti. Actiue quidem, quia bene miniſtrando, magis ac magis confidunt & audent in ijs quæ ſunt fidei vt patet de Stephano. Paſsiue vero: quia bene miniſtrando acquirunt, vt alij multum confidant in ipſis in ijs quæ ſunt fidei. [Hæc tibi ſcribo fili Timothee: ſperans me venire ad te cito.] Superfluit fili Timothee. Ne putaret Timotheus epiſtolam hanc ſignum

gnum eſſe quòd Paulus non eſſet ad eum venturus, hanc opinionem excludit. [Si autem tardauero] Ecce quare ſcripſi, vt ſi tardauero. [Vt ſcias quomodo oporteat te in domo dei conuerſari, quæ eſt eccleſia dei viui] Aduerte prudens lector quòd eccleſiam dei appellat domum dei eo quòd vniuerſa eccleſia vna domus eſt, vna familia eſt, vnum habens patremfamilias. Omnium enim Chriſtianorum communio ſpiritualis mutua eſt, quemadmodum eorum qui ſunt vnius domus ſeu vnius familiæ, [Columna & firmamentum.] pro, fundamentum, [veritatis] Eccleſia appellatur columna & fundamentum veritatis: pro quanto ſuſtentat veritatem celſam, non qualitercunque, ſed vt in qua fundata eſt ipſa veritas: nam veritas diuinorum myſteriorum velut excelſe ſuſtentatur in eccleſia, dum ſupra omnia aſſeritur, veneratur & colitur, & in ipſa eccleſia ita fundata eſt vt extra eam non inueniatur, [Et manifeſte.] pro, & confeſſe. hoc eſt omnium confeſsione [Magnum eſt pietatis ſacramentum.] pro, myſterium. De eccleſia dicit confeſſum eſſe quòd eſt myſterium pietatis. Pietas proprie officium cultumque exhibet parentibus & ſanguine iunctis, & quia eccleſiam domum dei dixerat, apte & proprie ſubiungit quòd eſt magnum miſteriũ pietatis. Officia ſiquidem eccleſiæ ſunt officia pietatis vtpote domeſticorum in domo. Et quia in domo dei tanquam patrisfamilias officia eccleſiæ ſunt officia pietatis erga deum vt patremfamilias. Et quoniam hoc in congregatione fidelium eſt intimum ideo myſterium appellatur. Et quia tum extenſiua tum intenſiua quantitate præſtat, ideo magnum dicitur. ¶ Habes ergo eccleſiam dei viuentis (hoc eſt congregationem fidelium in deo viuente) relatiue deum eſſe domum dei, relatiue ad veritatem, eſſe columnam & fundamentum veritatis: relatiue vero ad pietatem eſſe magnum myſterium pietatis, & hoc confeſſe. Vt per hoc vltimum intelligamus officium Chriſti fidelium conſiſtere in pietate, exhibendo patrisfamilias cultum, & alijs domeſticis officium. Vere ſiquidem talis pietatis eccleſia eſt myſterium magnum. [Quod manifeſtatum eſt] vniuerſa hæc litera vſque ad finem hu⁹ capituli neſcitur quomodo corrupta ſit. Tum adimendo ſubſtantiuum: nam in textu Græco non habetur relatiuum quod, ſed habetur ſubſtantiuum deus. Tum conſequenter mutando genus: nam omnia quæ in neutro genere leguntur (manifeſtatum, iuſtificatum, prædicatum, creditum, aſſumptum) maſculini ſunt generis ſicut & deus. ¶ Legendum itaque eſt. [Deus manifeſtatus eſt in carne, iuſtificatus eſt in ſpiritu, viſus eſt angelis, prædicatus eſt gentibus, creditus eſt in

mundo

mundo, aſſumptus eſt in gloria.] Et dicuntur hæc à Paulo tum ad manifeſtandam illam particulam domo dei, & particulam & cōfeſſe vt confeſsione omnium iſtorum pateat quòd dixerat & confeſſe. Tum ad explicandum deum patremfamilias erga quem eſt pietas eccleſiæ. Dixerat enim quod eccleſia eſt magnum myſteriū pietatis. ¶ Manifeſtat autem modo ipſum deum ſub ratione patris familias. Dixerat enim ī domo dei. Et vere hic paterſamilias deſcribitur dicendo. Deus manifeſtatus eſt in carne, tum quum verbum caro factum eſt, & coruſcauit tot miraculis viuens in carne mortali tum in reſurrectione manifeſtatus eſt in carne immortali, ſecundum vtrunque namque ſtatum deus manifeſtatus eſt in carne: Et hoc eſt primum quid colit pietas eccleſiæ in domo dei patriſſamilias. quoniam per hoc deus factus eſt paterfamilias, per hoc factus eſt eiuſdem naturæ nobiſcum communicans nobiſcum etiam in carne. [Iuſtificatus eſt in ſpiritu.] Si miraris deum iuſtificatum eſſe, recole dictum eſſe deo antequam manifeſtaretur in carne iuſtificeris in ſermonibus tuis. Multo ergo magis poſtquam manifeſtatus eſt in carne dici de eo poteſt iuſtificatus eſt in ſpiritu. Et eſt ſenſus quòd in ſpiritu ſancto quem dedit diſcipulis & conſequenter alijs, iuſtificatus eſt à calumnijs Iudæorum & aliorum qui crucifixerunt & perſecuti ſunt eum. Vnde in die pentecoſtes apud ipſoſmet qui crucifixerant eum linguis clamando crucifige, incœpit iuſtificari. vt patet in Actis Apoſtolorum. Et nihilominus adhuc mortis iuſtificatus eſt in ſpiritu vitæ, operum ac doctrinæ ab obiectionibus Iudæorum. [Viſus eſt angelis.] Deus in carne & ſimiliter deus in ſpiritu, ab hominibus credi potuit non autem viſus eſt hominibus. Ab angelis autem beatis viſus eſt. Et inſeruit hoc, ad afferendum teſtimoniū angelicum de noſtro patrefamilias. Et hoc verificatum eſt de deo in vtroque ſtatu, carnis paſsibilis & impaſſibilis. [Prædicatus eſt gentibus.] Ecce domus dei comprehendens gentes. [Creditus eſt in mundo,] Ecce latitudo domus dei, comprehendens vniuerſum mundum. [Aſſumptus eſt in gloria.] vt manifeſte intelligamus patremfamilias domus eccleſiaſticæ regnare glorioſum in gloria ad quam aſſumptus eſt in die aſcenſionis. Hę ſunt beneficia patriſſamilias erga quem eſt pietas eccleſię. Et ſimul perpende quod dixerat & confeſſe, explicatum à carne, à ſpiritu, ab angelis, à gentibus, à mundo à gloria cœleſti.

CAPVT IIII.

Piritus aūt manifeſte.]pro loquibiliter,[dicit.] Tractat illam particulam,de fide non ficta. Et dicit quod ſpiritus ſanctus nō obſcure,ſed loquēdo vt poſſint intelligi dicit hæc ſubiuncta.[Quia]pro,quod [in nouiſsimis,]pro,in poſterioribus,[temporib⁹ diſcedēt quidam à fide.] Præmouemur, vt iacula præuiſa minus feriant. [Attendētes ſpiritibus erroris.]pro,erroneis.Spiritus Chriſti, eſt ſpiritus veritatis:ſpiritus autem iſti, ſunt ſpiritus à vero errantes. Quales ſunt omnes ſpiritus hæreticorum. Omnium enim hæreticorum ſpiritus à vero declinant & errant hac atque illac.[Et doctrinis dæmoniorum] ſpiritus hęreticorū pingit ab errore,doctrinas vero à dæmonijs ad ſignificandum quod doctrinæ talium hominum non tam ſunt doctrinæ hominum, quam dæmoniorum. Ipſos nanque homines appellat dæmonia: eo quod officio ſunt dæmonia, eo quod diſcipuli ſunt & imitatores dæmoniorum. Et vt clare percipias quod huiuſmodi hæreticos nominat dæmonia, ſubiungit de eiſdem.[In hypocriſi loquentium mendacium.]pro, in ſimulatione falſiloquiorum. Vbi duas conditiones eorundem iungit:& quod falſum loquuntur,& non ignoranter ſed ſimulate. [Et cauteritatem habentium ſuam conſcientiam.] Quoniam metaphoricus eſt ſermo,obſtinata horum cōſcientia intelligi poteſt ad ſimilitudinem indelebilis notæ quæ ex cauterio facta eſt in hominibus ſeu iumentis vt ſignificetur conſcientiam horum cauterio diaboli penetratam eſſe,vt indelebiliter eandem retineant conſciētiā,vt nulla ſit ſpes emendationis eorum.Eſt enim ſermo de hæreſiarchis,de capitibus errorum.[Prohibentium nubere.] Depictis magiſtris errorum, deſcribuntur eorūdem præcepta circa nuptias & cibos. Et quo ad nuptias,dicitur prohibentium nubere: quo ad cibos vero, [Iubentium abſtinere à cibis.] Vtrunque præceptum dicitur eſſe Manicheorum.[Quos deus creauit]Contra præceptū abſtinentiæ à cibis,affert Paulus rationem ex inſtitutione diuina. [Ad percipiendum cum gratiarum actione fidelibus & ijs qui cognouerunt veritatem quia.]pro,quòd,[omnis creatura dei bona eſt:& nihil reijciēdum quod cū gratiarum actione percipitur.] Ne quæreres vbi habetur quod deus creauit omnia ad percipiendum cū gratiarū actione:declarat Paulus quòd in hoc ipſo ꝙ oīs creatura dei munda eſt ſecūdū ſe,& quòd nullius vſus illicitus eſt, ſi cū gratiarum actione ſit,habetur quòd deus creauit omnia comeſtibilia ad percipiendum cum gratiarum actione. Et primum quidem (ſcilicet quod omnis creatura dei bona eſt)tanquam manifeſtum

relinquit

relinquit. Alterum vero ſpectans ad vſum, probat reddendo ratio nem. [Sanctificatur enim per verbũ dei & orationem] pro, interceſsionem. Propter Iudæos videtur hoc dicere: apud quos cibi aliqui erant immundi quo ad vſum. Aduerſus ſiquidé hoc dicit quod mundificatur vſus ciborum qui reputantur immundi, per verbum dei quo vtimur benedicendo ipſos, & per interceſsionem. Radix vnde verbum dei mundificat, ſignificatur interceſsio (hoc eſt meditatio) Chriſti inter legem & non diſcernentes inter cibos. ¶Et extendit ad legalem prohibitionem ſermonem ſuum Paulus: eo ꝙ conueniunt quo ad hoc in materia præcepti, hæretici & Iudæi, lectatores legis : dum vtique iubent abſtinere à cibis quibuſdam. [Hæc proponens fratribus,] pro, hæc admonens fratres. [bonus eris miniſter Chriſti Ieſu enutritus.] pro, enutriens, [verbis fidei & bonę doctrinę quam aſſecutus es.] Vndique commendat officiũ admonẽdi fratres de prædictis, tũ ex parte officij relati ad Chriſtũ tũ ex parte officij relati ad rẽ dictam quod auditores: manifeſtãdo nutritionem animarum in fide & bona doctrina. Quod autem dicitur quam aſſecutus es, non plene explicat textum Græcum: ſignificantem quam hucuſque ſecutus es. [Ineptas.] pro, prophanas, [autẽ & aniles fabulas deuita.] Fabellas aduerſus religionem, aniles appellat quoniã ſimiles ſunt fabellis quas anus narrant pueris. [Exercere autem teipſum ad pietatem.] Tractat illã particulam, conſcientia bona. Et inchoat officium cõſcientiæ bonę à pietate, quæ cultum ac officiũ exhibet parentibus, ſanguine iunctis, patriæ eiuſque beneuolis. [Nam corporalis exercitatio ad modicũ vtilis eſt.] Non vituperat corporale exercitium, ſed præponit illi pietatem. Et hæc intellige comparando hæc ſecundum propria genera. nam ſecus eſt ſi ſecundum charitatem imperantem aut ſecundum occurrentem articulum neceſsitatis comparatio fieret. Ex maiori namque charitate ſi proueniret corporalis exercitatio, vtilior eſſet quã pietas ex minore charitate. & ſimiliter in articulo neceſsitatis vrgentis ad ieiunium ſeu aliquid huiuſmodi corporale, vtilior eſſet corporalis exercitatio quam pietas. Sed hæc ſunt per accidens. nam ſecundum genus proprium corporalis exercitatio in ieiuniis & abſtinentiis, peregrinationibus, cilicii, & huiuſmodi, ad modicum vtilis eſt: quia tantum valet ad domandum corpus proprium. [Pietas autẽ ad omnia vtilis eſt] Officia pietatis erga eccleſiæ mẽbra, & cultus erga patremfamilias domus quæ eſt eccleſia, ſunt vtilia ad omnia, tam temporalia quam ſpiritualia. Vnde hoc manifeſtat ſubiũgendo. [Promiſsionem.] pro. promiſsiones, habens vitæ

quæ

quę nunc eſt & futurę.] Ex hoc ipſo quod in lege diuina in præcepto pietatis (honora patrem tuum& matrem tuam) Exo.20. adiungitur promiſsio vitæ præſentis & futuræ, manifeſtat Paulus quod pietas ex ſuo genere ad omnia vtilis eſt. interpretatur autem Paulus verba legis partim ad literam & partim myſtice. & propterea pluraliter dicit promiſsiones & vtriuſque vitę meminit. In exodo namque dicitur vt ſis longæuus ſuper terram quam dominus deus tuus dabit tibi. Paulus vero etiam myſtice terram promiſsionis cœleſtem patriam interpretatur. & propterea dicit vitæ præſentis & futuræ ¶ Nec hinc arguas inferendo abſtinentiam & ieiunia inutilia eſſe ad vitam æternam quoniam hoc hinc non habetur: ſicut nec habetur reliqua virtutum opera inutilia eſſe ad vitam æternam. Tantum hinc habetur ſpeciale priuilegium pietatis, quod in illius præcepto explicatur promiſsio vtriuſque vitæ. cum hoc enim priuilegio ſtat & reliquarum virtutum opera (inter quæ eſt exercitatio abſtinentiæ corporalis) meritoria eſſe vitæ æternæ. At ſi quæris cur pietas donata eſt hoc priuilegio. ratio eſt quia pietas ad faciendum alteri bonum tendit, quod diuini officij eſt maxime imitatiuum & homini difficile: quum naturaliter non inclinetur niſi ad proprium bonum. [Fidelis ſermo & omni acceptione dignus.] Ad declarandum quod ipſe interpretatus fuerat (videlicet & futuræ) adiungit quod ſermo iſte dicens qđ pietas habet promiſsionem vitæ futuræ, eſt ſermo fidelis & omni acceptione dignus. Et hoc ab experientia in ſeipſis manifeſtat, ſubiungendo. [In hoc enim.] Deficit &, [laboramus & maledicimur] hoc eſt nam ad hoc pietatis opus & laboramus aſsidue & maledictis afficimur. [Quia ſperamus.] pro, ſperauimus, [in deum viuum.] pro, in deo viuente. [qui eſt ſaluator omnium hominum, maxime fidelium.] Ab experientia quia ſuſtinent tum proprios labores, tum maledicta exercendo ea quæ pietatis ſunt, manifeſtat promiſsioné vitæ futuræ. ex eo quod hæc omnia procedunt ex ſpe in deo viuente quod ſaluaturus eſt omnes homines præcipue fideles. In via futura ſaluabit deus omnes homines quo ad vitam corporis, ſuſcitando omnes. maxime autem ſaluabit fideles: quoniam, ſuſcitabit eos ad vitam fœlicem. Hæc eſt res ſperata: de qua dicit, ſperauimus in deo viuente qui eſt ſaluator &c. pro qua & laboramus & maledicimur, vacando pietati eccleſiaſticæ. [Præcipe hæc & doce.] doce vt ſciant, præcipe vt imitentur. [Nemo adoleſcentiam.] pro, iuuentutem, [tuam contemnat.] hoc eſt ſic te habe vt nemo contemnat ætatem iuuentutis tuæ.

Vnde

Vnde & ſtatim aduerſatiue ſubiungit. [Sed exemplum eſto fidelium in verbo.] hoc eſt in loquendo. [In conuerſatione,in charitate.] Præcipit Paulus vt locutio ſit exemplaris conuerſatio ſit exemplaris, dilectio ſit exemplaris. Et præter hæc adiungit tria alia. Quorum primum deficit in textu Latino videlicet. [In ſpiritu, in fide, in caſtitate.] In ſpiritualibus, in iis quæ ſunt fidei & in corporis caſtitate, præcipit etiam Timotheo vt exhibeat ſe exemplum fidelium. Et hæ ſunt partes ex quibus effici debet vt nemo eius iuuentutem contemnat. Et multo magis hæ partes in prælato prouectæ ætatis efficient vt non deſpiciatur. [Dum venio attende lectioni.] ad paſcendum teipſum. [Exhortationi.] aliorũ ad bona opera. [Et doctrinæ] Superfluit &.non ſolum exhortare, ſed doce alios ea quæ ſunt ſacrarum ſcripturarum. [Noli negligere gratiam quæ.]pro,donum quod, [in te eſt:quæ data.] pro datũ, [eſt tibi per prophetiam cum impoſitione manuum preſbyterij.] Epiſcopalem gradum appellat donum datum Timotheo duplici concurrẽte cauſa. Altera eſt prophetia quod futurus eſſet Epiſcopus à quo autem fuerit facta hæc prophetia ſeu cui fuerit reuelata, ſcriptum non eſt. Simile quid in primo capitulo dixerat, ſecundũ præcedentes ad te prophetias. ¶Altera eſt impoſitio manuum presbyterij: hoc eſt officij presbyteratus, ad ſignificandum impoſitionem non eſſe humanæ manus, ſed manus ſacræ, manus ſacerdotalis officij, Et dicit pluraliter manuum presbyterij, forte ad ſignificandum plurium ſacerdotum concurſum, fiebant ſiquidem Epiſcopi per impoſitionem manuum, ſicut & hodie fiũt. [Hæc meditare.] pro, exerce. Dixerat præceptum negatiuum, ne neglexeris adiungit modo affirmatiuum, hæc exerce. Et pronomen hæc, monſtrat tria antedicta Epiſcopi officia legere, exhortari & docere. [In his eſto vt profectus tuus manifeſtus ſit omnibus.] pro,in omnibus. Fructus conſequens ſuapte natura explicatur. Nec hic fructus vacat ſalute aliorum. [Attende tibiipſi & doctrinæ,]. Adiungit vt ſic attendat ſaluti aliorum vt ſimul incumbant propriæ ſaluti [Inſta] pro.perſiſte, [in illis] vtriſque: ſcilicet quæ ſunt ad ſalutem tuam & aliorum [Hoc enim faciens] Attentionem ad vtraque demonſtrat pronomen hoc. [Et teipſum ſaluum facies & eos qui te audiunt.] ecce fructus attentionis ad vtrunque; & vere fructus perfectus.

CAPVT V.

Eniorem ne increpaueris,ſed obſecra.]pro,exhorta
re,[vt patrẽ] Nomẽ ętatis eſſe hoc in loco ſeniorẽ
S ex alijs ętatibus ſubiũctis apparet,& propter aliorũ
ætates ſubiunctas, magis quadrare videtur exhorta
re quam obſecra: quoniam ad omnes ſubſequentes
idem verbũ refertur ¶[Peccantem itaque ſenem,mãdat Paulus nõ
increpandum ſed exhortandum: vt veluti filiali vtatur in eum re-
uerentia, ſic enim facilius corrigitur ſenex. [Iuuenes vt fratres,
anus vt matres, iuuenculas vt ſorores,] Repete exhortare, [In o-
mni caſtitate,] hoc opus fuit addere in exhortatione iuuenculárũ
propter periculũ ætatis. Et dicit in omni,vt ſit caſtitas in oculis.
in geſtibus,in verbis &c. [Viduas honora.] Honorem in ſcri-
pturis ſacris referri, non ſolum ad officia ſed etiam ad ſubſidia.do
cet dominus, exponendo præceptum honora parentes tuos de
ſubuentione. Nec ambigendum eſt vtrunque hic comprehendi.
verum ſub ratione honoris præceptum datur: quoniam honor
per ſe exhibendus eſt, ſubuentio autem per accidens: videlicet ſi
ſunt indigentes. ¶[Viduis autem honorem exhibendum iubet
non omnibus,ſed [Quæ vere viduæ ſunt.] Et eſt aduerbium ve-
re tam hic quam in ſequentibus ſimilibus. Quas autem vere in-
telligat viduas ipſemet explicabit ex duplici differentia. altera pe-
nes naturalia. altera penes voluntaria Vnde à naturali neceſsi-
tudine inchoans dicit, [Si qua autem vidua filios aut nepotes ha
bet.] Prima differentia inter viduas tangitur: conſiſtens in hoc
quod aliqua vidua eſt quæ habet vinculum naturalis neceſsitudi-
nis cum filiis aut nepotibus (hoc eſt filius filiorum) aliqua autem
caret huiuſmodi vinculo. Et de habente huiuſmodi vinculum ſub-
iungit. [Diſcat.] pro, diſcant, [primum domum ſuam regere.]
pro,pie curare. [& mutuam vicem reddere parentibus,] Dicendo
diſcant,manifeſte loquitur de filiis & nepotibus. Dicendo primũ,
ſignificat quod vidua non plus recipiatur ad profeſsionem vidua
lem quam filij ſeu nepotes didicerint curam habere domus & mu-
tuam vicem parentibus reddere. Et in promptu eſt ratio huius
præcepti: quoniam quãdiu filij ſeu nepotes non peruenerint ad
ætatem & virtutem regendæ domus. incumbit viduæ cura fami-
liæ: & hinc impeditur ad vacandum diuinis & eccleſiæ. quibus
vacabant profeſſæ viduitatem. Tales enim viduæ quamuis for-
te affectu ſint vere viduæ: quia tamen alligatæ ſunt curæ filiorum,
non ſunt percipiendæ ad profeſsionem vidualem ,donec filij ſeu
nepotes diſcant domum ſuam regere, & mutuam vicem reddere

parentibus,

parentibus,habendo curam parentum qualem parentes habuerunt de eis : hoc eſt donec filij habeant curā viduæ . vt ſic vidua exempta ab omni cura domeſtica poſsit profiteri ſtatū vidualem ad vacandum diuinis, hoſpitibus, & aliis miſericordiæ operibus [Hoc enim.] Deficiunt duę dictiones [Bonum &,acceptum eſt coram deo.] Ne vidua talis ægre ferat dilationem profeſsionis, explicat Paulus huiuſmodi dilationem bonam eſſe in ſe & gratā deo quoniā innititur neceſſariæ pietati [Quæ autē vere vidua eſt.] Officia eius quæ vere eſt vidua deſcribit, tum ad declarandum quod dixerat vere viduæ ſunt, tum ad explicandum incompoſsibilitatem viduæ habentis curam nepotum ac filiorum ad officia vere viduæ. [Et deſolata ſperet.]pro,ſperauit,[in deū] ꝓ,in deo,[& inſtet] pro,& perſiſtit, [in obſecrationibus & orationibus nocte & die.] Ecce duo officia verę viduæ,tum quòd deſolata locauit ſpem ſuam in deo,nō in futuro coniuge, nō in diuitiis & reliquis quæ mundi ſunt . tum quòd tempus omne occupat orationibus & obſecrationibus.quod nō poteſt facere vidua alligata curę filiorū minorum. [Nam quæ in deliciis eſt,viuens mortua eſt.]Alteram tangit differentiā viduarū penes voluntariā. E regione ſiquidem ad perſiſtentem die ac nocte in orationibus , deſcribit eam quæ deliciis vacat. Et de hac dicit quod viuens mortua eſt: hoc eſt vtrique ſubiacet cōtrario.nam & viuit ſtatu mortua eſt autem opere. Ita quòd quatenus vidua monſtruoſa eſt,nam & viuit & mortua eſt.viuit nomine & ſtatu viduæ:mortua eſt carens operibus viduarum [Et hoc pręcipe, vt reprehenſibiles ſint.] Ne paruifieret huiuſmodi mors & vita, ſubiungit hoc ſpectare ad reprehenſibilitatem viduarum. Et propterea mandat Timotheo vt præcipiat viduas abſtinere à deliciis,vt irreprehenſibiles ſint [Si quis autem ſuorum & maxime domeſticorum curam non habet.] pro,ſi quis autem ſuis & maxime domeſticis nō prouidet, [fidē negauit & eſt infideli deterior.]Relatiuum quis,quamuis Græce anceps ſit ad maſculinum & fœmininum,& propterea legi poſsit ſi qua referendo viduam(nam de viduis eſt ſermo)& ſic legendum crediderim(cum propter ſubiuncta de officiis viduarum,tum propter præcedentia de officio viduę habentis filios.de quo quum dixiſſet hoc enim bonum & acceptū eſt coram deo , ne putaretur illud ſic eſſe bonum gratumque deo ꝙ etiam profiteri viduitatem eſſet bonum, explicat modo quòd eſſet magnum facinus) fateor tamen quòd ſi relatiuum communis generis haberemus, magis quadraret vt ex vniuerſali canone communi vtrique ſexui monſtraretur quantum crimen eſt non proui-

dere filiis & nepotibus. In cuius ſignum non loquitur canon de filiis aut nepotibus ſed vniuerſaliſsime de ſuis, præponendo domeſticos. ¶ Quod autem dicit fidem negauit, ad exaggerationem ſceleris dicitur & verificatur quia fidem negauit facto. Quod vero ſubiungitur & eſt infideli deterior, expoſitione non indiget quia manifeſtum eſt. nam infideles prouident ſuis, hoc eſt ſpectantibus ad ſe, & maxime domeſticis. [Vidua eligatur non minus ſexaginta annorum.] Dixerat viduas honora quæ vere viduæ ſunt: & deſcripſerat eas quæ vere ſunt viduæ, & quæ mortuæ viduæ, & quę impeditæ ad tempus, declarat modo quæ inter vere viduas præhonoranda ſit, quæ eligenda ſit in caput viduarum. Et multas exigit conditiones Quarum prima eſt ætatis. Et hæc tantæ ætatis exactio manifeſtat quòd de electionis capitis eſt ſermo. [Quæ fuerit vnius viri vxor.] Caſtitatis muliebris decor eſt poſt primum virum non nupſiſſe. [In operibus bonis teſtimonium habens.] Non dicit teſtes, ſed teſtimonium ſui habens in ipſis operibus bonis. Et quæ ſint illa bona opera explicat, ſubiungendo. [Si filios educauit.] Intellige de ea quæ habuit filios. Si enim filios neglexiſſet, malum haberetur de ea teſtimonium. [Si hoſpitio recepit.] Hoſpitalitas magnũ eſt teſtimonium charitatis. [Si ſanctorum pedes lauit.] Pedites ibant prædicatores & euangelici viri (quos Paulus ſanctos, hoc eſt mundos appellat) quorum pedes lauare tunc conſueuerant viduæ, aut recipientes eos hoſpitio: aut ſi alibi hoſpitabantur, illuc veniebant ad lauandum eorum pedes. [Si tribulationem patientibus ſubminiſtrauit.] Et hoc eſt aliud miſericordiæ opus, ſubuenire afflictis. Et deinum. [Si omne opus bonum ſubſecuta.] pro, ſecuta, [eſt] Ne per ſingula moraretur vniuerſaliter ſubdit ſi omne opus bonum eſt ſecuta, faciendo, procurando &c. Et in his officiis perſpicere potes quæ ſunt officia vere viduarum relatiue ad homines. nam relatiue ad ſeipſas deſcripſerat abiiciendas delicias: & relatiue ad deum, quòd perſiſtit in orationibus & obſecrationibus die ac nocte. [Adoleſcentiores.] pro, iuniores, [autem viduas deuita.] Poſt impedimentum temporale (videlicet quòd vidua habet filios aut nepotes educandos) impedimentum aliud maius edocet: ætatis ſcilicet iuuenilis. Quam vitandam dicit quo ad profeſsionem vidualis ſtatus. Non dicit differendam eſſe profeſsionem (ſicut dixerat de habente filios) ſed abſolute dicit deuita. Et rationem ſubdit. [Quum enim luxuriatæ fuerint in Chriſto.] Superfluit in, & iuxta textum Græcum genitiui eſt caſus Chriſto. Et ſumitur luxuriari proprie. pro

Superfluo

ſuperfluo vſu. Et dicit quum enim luxuriatæ fuerint Chriſti, non quòd ſuperfluitates vere fuerint Chriſti, ſed quòd vſæ ſunt Chriſto in ſuperfluitatibus. Significatur enim ad literam quòd quum in ſuperfluitatibus vſæ fuerint viduali velo Chriſti, tunc. [Nubere volunt.] Hæc eſt itaque vera ratio repellendi iuuenculas viduas à profeſsione viduali quia quum vſæ fuerint aliquanto tempore velo Chriſti in ſuperfluitatibus, mutant voluntatem & volunt nubere. [Habentes damnationem.] pro, iudicium, [quia primam fidem irritam fecerunt:] pro abiecerunt. Tria propoſuerat ſcilicet deuita, quum luxuriatæ fuerint, & volunt nubere. Et retrogrado ordine illa explanat: dicendo quòd nubendo incurrūt iudicium iuſtæ damnationis eo quòd repulerunt primam fidem. Manifeſtant autem ſubiuncta de eiſdem (volo igitur iuniores nubere) quòd non eſt ſermo de fide primi coniugis abſolute, ſed de eadem firmata profeſsione viduitatis. hæc eſt enim prima fides cuius abiectione incurrunt iudicium. Et hinc ſumitur quòd profitebantur viduitatem voto in manu Epiſcopi, & à tali voto vitandas adoleſcentiores viduas Paulus cenſet propter periculum inſtabilitatis: quia poſtea volunt nubere. [Simul autem & ocioſæ diſcunt circumire domos.] Declarat luxuriatæ fuerint Chriſti, explicando in quibus conſiſtit huiuſmodi ſuperfluitas vtendo Chriſto in huiuſmodi ſuperfluitatibus. Et primum ſupputat ocioſe circūire domos. Coniicitur hinc quòd officium vere viduarum quæ erant profeſſæ viduitatem, erat ire per domos non ocioſe ſed pietatis cauſa. & propterea dicit Paulus quòd harum exemplo iſtæ adoleſcentiores viduæ diſcunt circumire domos, non tamen pie, ſed ocioſe. Et hic eſt primus luxus [Non ſolum.] Deeſt, autem, [ocioſæ ſed & verboſæ.] pro, nugaces, [& curioſę, loquentes quæ non oportet] Ecce multitudo luxuū in nugis & curioſitate, & (quod peius eſt) in verbis indecentibus. hoc eſt enim vti Chriſto in ſuperfluitatibus. [Volo autem.] pro, igitur, [iuniores nubere.] Declarat illam particulam deuita inſerendo ad euitandum tū periculum damnationis earum, tum huiuſmodi luxus, quòd nō admittantur ad profeſsionem viduitatis ſed nubant. Et hinc vt dictū eſt manifeſte patet quòd licite nubebāt ante profeſsionem viduitatis. [Filios procreare.] Et hinc manifeſte patet ꝙ de iuniorib' vere iuuēculis loquitur, nō de iunioribus, id eſt minoribus ſexagenariis. nam de illis nō fuiſſet dictum filios procreare. [Matreſfamilias eſſe.] pro, familiam adminiſtrare. Et hoc contra ocium & diſcurſum [Nullam occaſionē dare aduerſario maledicti gratia.] Dabāt

occaſio maledicendi, murmurandi ac detrahendi, ex diſcurſu iuuencularum viduarum per domos . & propterea ad hoc euitandū dicit quòd tales iuuenculæ nullam occaſionem dent aduerſario (ſiue Gentili ſiue Chriſtiano aduerſanti) maledicentię. [Iā enim quędam conuerſæ ſunt retro.] Loco harum trium dictionum (conuerſæ ſunt retro) legendum eſt. [Defluxerunt poſt Satanam.] Ecce effectus manifeſtans non ſolum periculum ſed caſum quarundam talium, & ſimul occaſionem datam maledicentiæ. Et ex hoc textu apparet quòd ante hanc Pauli inhibitionem admittebantur iuniores viduæ ad profeſsionem vidualem, & ſequebantur huiuſmodi inconuenientia prædicta : quibus cognitis Paulus inhibuit huiuſmodi iuuenculas viduas admitti ad profeſsionem viduitatis. ¶ Dicit ab experientia Paulus non conducere illis iuuenculis viduis, nec conducere eccleſiæ huiuſmodi profeſsionem. Vtinam hodie diſceremus ab huiuſmodi experientiis an proſint iuuenilis ætatis vtriuſque ſexus perſonarum ſolennia vota, tum ſacrorum ordinū, tum religionum. [Si quis fidelis.] Deſunt hic quatuor dictiones. [Aut ſi qua fidelis, habet viduas, ſubminiſtret illis, vt.] pro, &, [non grauetur eccleſia: vt iis quæ vere viduæ ſunt ſufficiat] Hactenus de ſpiritualibus circa viduas locutus fuerat in ſpecie multa inſtruendo modo tēporalibus ſubuentionibus inſtruit diſtinguendo inter viduas vere deſolatas & vere viduas non deſolatas. Et nō deſolatas appellat illas quæ habent ſuos iam Chriſtianos vere autem viduas (hoc eſt deſolatas) appellat quarum ſui aut non ſunt, aut nō ſunt Chriſtiani . Et de illis quidem mandat vt ſui fideles ſubminiſtrent illis temporalia, & non grauetur eccleſia in communi pro illis: vt eccleſia ſufficiat ad ſubueniendum iis quę verè deſolatę ſunt. Perpende hinc quòd abſque delectu eccleſia in communi prouidebat viduis indigentibus. & quoniam hoc oneroſum erat eccleſiæ. ordinat Paulus vt filij, nepotes, cognati & huiuſmodi prouideant ſuis viduis: & curæ eccleſiæ relinquantur ſolæ vere deſolatæ. Et ratio mandati huius eſt vt ſuauiter continuari poſsit eccleſiæ communis cura circa viduas. [Qui bene præſunt preſbyteri.] Nomē ordinis eſt preſbyteri hoc in loco Quod ex eo patet quòd deſcribuntur præeſſe bene. præeſſe enim eſt Epiſcoporum ſeu ſuperintendentium. ¶ Nec dicit qui præſunt, ſed qui bene præſunt. [Duplici honore digni habeantur.] videlicet reuerentialis officij, & ſubuentionis. hic eſt enim duplex honor in ſcripturis. [Maxime qui laborant in verbo & doctrina.] Inter bene præſidentes præferendi ſunt illi qui ſuper officium ſuperintendendi adiungant loborem

in

in verbo exhortatorio affectus, & in doctrina inſtruente intellectum. Et ad hoc affert authoritatem ſcripturæ Deuter. vigeſimo quinto [Dixit]pro, dicit [enim ſcriptura. nõ alligabis os boui triturãti.] Nota trituranti: quoniã propter hanc particulam affertur authoritas ad eos qui laborant in verbo & doctrina [Et dign° eſt operarius mercede ſua.]Hoc ſcriptum eſt in Euangelio Lucæ decimo. Et ad idem affertur operarius, non ocioſus [Aduerſus presbyterum.] Conſequenter presbyteri nomen non ætatis ſed ordinis apparet: quoniam de talibus eſt præſens tractatus. [Accuſationem noli recipere.]pro, non admitte, [niſi ſub duobus aut tribus teſtibus]Non facile admittendam cenſet accuſationem presbyteri ratione ſtatus. non enim vult vt accuſatione admiſſa ſubiaceat diſcrimini progreſſus an ſint teſtes ſufficientes, an deficiant teſtes, ſed quòd ipſa accuſatio non admittatur niſi conſtet de ſufficientibus & idoneis teſtibus Et hoc eſt priuilegium presbyterorum ex hac Pauli ordinatione. [Peccantes coram omnibus argue vt & cæteri timorem habeãt.]Anceps eſt conſtructio an coram omnibus referatur ad peccantes an ad argue. Et ſi quidem ad peccantes refertur de punitione peccatorum publicorum Timotheum vt peccantes coram omnibus (quorum non oportet accuſationem & teſtes expectare) arguat, puniendo. Et quadrat ratio, vt & cæteri timorem habeant, Si autem refertur ad argue, quum dixiſſet de presbyteris quòd accuſationem aduerſus eos non admittat niſi ſub duobus aut tribus teſtibus, conſequenter ſubiungit quòd eos conuictos in peccato, publice puniat vt cæteri timorem habeant. ¶ Verum ſi participium peccantes ponderatum fuerit, ſola prima lectio quadrare videtur. non enim dicit eos qui peccauerunt, ſed peccantes: & ideo adiungit coram omnibus, ad differentiam peccantis in te. peccantis ſecreto quem dominus corrigendũ inter te & ipſum præcipit. [Teſtor coram deo &] Deeſt, domino [Chriſto Ieſu & electis angelis vt hæc cuſtodias.] Cerne quanto vinculo aſtringit Timotheum in materia iudicij [Sine præiudicio]hoc eſt ſine anteiudicio, ſine præuio iudicio. Præcipitationem, inconſulationem indiſcuſſionemque prohibet præcipit diſcerni prius, examinari & diſcuti cauſam antequàm procedatur ad ſententiam. [Nihil faciens, in alteram partem declinando]Loco iſtarum quatuor dictionum (in alteram partem declinando) legendum eſt. [Per aduocationem]Ex parte ſui, errat ſi procedit abſque præuio iudicio ex parte autẽ aliorum errat ſi aliquid facit per aduocationem: hoc eſt ad inſtantiam aduocati, ad inſtantiam cuiuſcũque fauoris, pa-

trocinij & reliquorum huiuſmodi. Hęc ſunt propter quæ tanto vin culo aſtringit Timotheum in iudicijs. [Manus cito nemini impoſueris.] Circa promotionem diaconorum & preſbyterorum inſtruit ipſum fiebat enim per impoſitionem manuum. Et rationem ſubdit [Neque communicaueris peccatis alienis.] peccata ſiquidem communia erunt tibi ſi minus idoneum promoueris. [Teipſum caſtum cuſtodi.] ſic curam gere aliorum, vt non recedas à cuſtodia tuijpſius [Noli adhuc aquam bibere.] Non ſolum animæ, ſed corporis Timothei curam exercet Paulus. [Sed modico vino vtere propter ſtomachum tuum, & frequentes tuas infirmitates.] Sententia eſt clara. [Quorundam hominum peccata manifeſta.] pro, præmanifeſta, [ſunt præcedentia ad iudicium. quoſdam autē & ſubſequuntur.] Dixerat vt nihil faceret in iudicijs ſine præuio iudicio: ne hæc intelligerentur vniformiter, ſed ſecundum diuerſitaem materiæ ſubiectæ diuerſimode ſeruanda, diſtinguit peccata hominum iudicanda dupliciter inueniri, vel ante iudicium manifeſta, vel quorum manifeſtatio ſequitur iudicium: Et eſt ſermo de iudicio diſcuſsionis: ſine quo præceperat nihil fieri, vt ex hoc diuerſo modo manifeſtationis diſcerneret Timotheus diuerſum modū præuij iudicij: nam in ijs quæ antequam diſcutiantur manifeſta ſunt, ſola notitia apud iudicem opus eſt: in alijs autem notia iudicis pendet ex diſcuſsione præuia. Eſt itaque ordo literę. Quorundam hominum peccata præcedentia ad iudicium. hoc eſt quæ iudicanda ſunt, præmanifeſta ſunt, ante ſcilicet quàm veniant in iudicium quoſdam autem, iudicandos, & ſubſequuntur, ſcilicet peccata quatenus manifeſta. Ita quòd peccata quatenus manifeſta ſubſequūtur iudicium diſcuſsionis. [Similiter & facta bona manifeſta.] pro, præmanifeſta ſunt: [& quæ aliter ſe habent.] Superfluit ſe. [Abſcondi non poſſunt.] Dixerat nemini cito manum impoſueris: diſtinguit modo de bonis factis ſicut diſtinxit de peccatis. Et dicit quorundā facta bona præmanifeſta ſunt antequam homines diſcutiantur: vt intelligat Timotheus quòd in ijs qui ſunt notorie boni quo ad facta, non eſt opus diſcuſsione ad hoc vt imponātur eis manus. Quidam autē ſunt qui habent aliter bona hoc eſt non notorie bona habent opera. & hi diſcutiendi ſunt: quoniam latere non poſſunt, ſi diligens adhibeatur diſcuſsio. ¶ Et intellige ipſos latere non poſſe regulariter loquendo communiter enim diligenti diſcuſsione inuenitur veritas taliū. contingere tamen poteſt præterregulariter quòd veritas occultaretur. Et propterea circa hos promouendos vtendum eſt tarditate, vt veritas inueniatur.

Capu

CAPVT VI.

Vteúque ſunt ſub iugo ſerui.] De corporaliter ſeruis loquitur. [Dominos ſuos omni honore dignos arbitrentur.] Et loquitur de dominis etiam Paganis. baptiſma enim non abſoluit ſeruos à ſeruitutis corporalis vinculo. Vnde & rationē ſubdit [Ne nomen domini.] ꝑ dei, [& doctrina blaſphemetur.] Si ſerui facti Chriſtiani nō honorarent dominos ſuos, periculo blaſphemiæ exponeretur tam nomen dei quàm doctrina dei conquererentur ſiquidem domini de tali doctrina quæ ſubducit ſeruos à debito ſeruitio dominorum & ſimiliter detraherent tali deo cui placent huiuſmodi iniuſtitiæ. Quo contra ſi ſerui Chriſtiani omni honore dignos exiſtimāt dominos ſuos, occaſionem dant laudandi nomen & doctrinam dei Chriſtianorum [Qui autem fideles habent dominos, non contemnant,] ſupple ipſos dominos. [Quia fratres ſunt.] in Chriſto [Sed magis ſeruiant, quia fideles ſunt & dilecti, quia.] pro, qui, [beneficij participes ſunt.] Ordo literæ eſt, ſed magis ſeruiant qui beneficij participes ſunt, quia fideles & dilecti ſunt eorum domini. Et eſt ſenſus quòd fraternitas in Chriſto non inducat contemptum dominorum tanquam parium: ſed ſerui qui ſimul cum dominis participes ſunt beneficij diuini, magis ſeruiant dominis, eo ꝙ non ſolum domini, ſed fideles ſunt & dilecti à deo. Et meminit participationis beneficij, vt intelligant ſerui fraternitate non eſſe ſubtractū dominium ſed conſtitutos eſſe ſeruos & dominos participes diuini beneficij ſpiritualis vitę: & intelligāt augeri debere ſeruitia exhibenda dominis fidelibus, eoipſo quòd dominij aucti ſunt dum ex dominis effecti ſunt domini fideles & dilecti à deo. [Hæc doce & exhortare.] doce neſcientes: ſcientes vero exhortare ad exequendum. [Si quis aliter docet] tanquam in fauorem libertatis. [Et non acquieſcit.] pro, accedit, [ſanis ſermonib⁹ domini noſtri Ieſu Chriſti.] Et non accedit docendo, explicat enim quid eſt aliter docere. Et appellat ſermones domini ſermones ſanos, quia vere ſunt ſani, non ſolum per elongationem ab omni inſania, ſed per affirmationem vere ſanitatis mentis. [Et ei quæ ſecundum pietatem eſt doctrinæ.] Sermonibus Chriſti adiungit doctrinam ſecundum pietatem, ad ſignificandum quod doctrina verarum virtutum comes eſt ſermonum Chriſti: vt intelligamus quòd ſeruos paruifacere dominos ſuos, & aduerſatur ſermonibus Chriſti & doctrinæ pietatis. Sub pietate ſiquidem comprehenduntur in ſcriptura omnia officia debita proximis: vt

ex eo patet quod vnicum tantum præceptum officiorum debitorum proximo datum eſt in ſecunda tabula ſub præcipuo pietatis actu qui eſt honorare parentes. Loquitur enim ad literam textus hic de pietate quæ virtus eſt exhibens cultum & officium parentibus, patriæ, ſanguine iunctis, patriæque beneuolis: extenſa tamen vt dictum eſt ad omnia officia debita proximis. [Superbus eſt.] pro, ſuperbiuit Si quis aliter docet. &c ſuperbiuit, iam ex præcedēti ſuperbia aliter docet. [Nihil ſciens.] Superbiuit in affectu, nihil ſit in intellectu [Sed languens circa quæſtiones pugnas verborū.] Nihil ſcit rei veritatis, ſed eſt ad ſimilitudinem ægrotantis circa inquiſitiones & pugnas verborum: puta quia Chriſtus nos liberauit, habent mentem velut ægrotam ad inquirendam vim vocabuli libertatis ad diſcernendum pugnam verborum libertatis & ſeruitutis: tanquam non ſtet ſimul libertas qua Chriſtus nos donauit, cum ſeruitute ciuili Ex ſuperbia enim talium doctorum prouenit, & quòd nihil ſciunt quo ad veritatem rei, & quòd circa inquiſitiones, & pugnas verborum non habent mentem ſanam, ſed ægrotantem ac per hoc deficientem etiam à veritate circa verba: & propterea omnino nihil ſciunt quia nec res nec verba [Ex quibus.] ſuperbia, quæſtionibus & pugnis verborum [Oriuntur inuidię.] pro, inuidia, [cōtentiones.] pro, contentio, [blaſphemię, ſuſpitiones malę, conflictationes.] Vide quot mala inde ſequūtur. [Hominum mente corruptorum, & qui veritate priuati ſunt, exiſtimantium, quæſtum eſſe pietatem.] Dixerat quòd ex his oriuntur tot mala: explicat modo in quibus hominibus hortus horum malorum locum inuenit. Quum mens ſit incorruptibilis, mente corruptos appellat non ſecundum ſubſtantiam, ſed ſecundum ignorantiam prauæ diſpoſitionis. Vnde effectum huius corruptionis explicat dicendo à veritate deſtitutorum. ſunt enim tales velut deſerti à veritate, & rerum & verborum. Et quod in genere dixerat de corruptione mentis, & deſtitutione à veritate, manifeſtat in indiuiduo quum dicit exiſtimantium quæſtum eſſe pietatem. Nunquam Chriſtus docuit diſcipulos ſuos quæſtum, nunquam ordinauit vt quærerent, nunquam vt mendicarent. Paulus mente corruptis & à veritate deſtitutis attribuit doctrinam dicentem quæſtum eſſe pietatem. quæſtus enim eſt aut neceſsitatis aut auaritiæ. nunquam autem pietatis. Et eſt ſermo de quæſtu pro ſe: ſecus autem eſt de quæſtu pro pauperibus in Hieruſalem. ¶ Deficiunt in textu Latino tres dictiones iſtæ [Abſiſtito à talibus.] Non ſolum vitandos. ſed procul eſſe à tribus mandat Paulus. [Eſt autem quæſtus magnus

gnus pietas cum ſufficientia.] Illi corruptæ mentis homines exiſtimabant quæſtum temporalium rerum eſſe pium. Paulus è regione docet non ſolum quæſtum, ſed magnum quæſtum eſſe pietatem: quoniam eſt quæſtus magnorum bonorum, eſt quæſtus ſpiritualium, quæ ſola ſunt vere magna bona. ¶ Adiungit autem pietati ſufficientiam ad eradicandum quæſtum temporalium: vt intelligamus ſufficientiam victus & veſtitus non quæri à pietate, ſed concomitari pietatem. Et vere ſic dominus ordinauit, vt diſcipuli pietatem exercentes prædicando, ſufficientiam haberent non quærerent. edentes inquit & bibentes quæ apud illos ſunt, offerri vult pietati, non quæri ab illa [Nihil enim intulimus in hunc mundum.] Superfluit hunc. [Haud dubium, quia]pro, quòd, [nec auferre aliquid poſſumus] Declarat comitem pietatis ſufficientiam quæ comprehendat diſcurrendo ab ingreſſu noſtro in mundum vſque ad egreſſum per mediam vitam. Et quia in ingreſſu nihil facultatum temporalium intulimus non eſt dubium quòd ſimiliter in egreſſu nihil auferre poſsimus: in vita vero media [Habentes autem alimenta & quibus tegamur his contenti ſimus.] pro, erimus. Ecce quæ comprehendit ſufficientia: alimenta ſcilicet & tegumenta quandoquidem his contenti erimus ſecundum neceſsitatem naturæ. Ex hoc enim quò natura contenta erit in hac vita alimentis tegumentis, monſtrat has eſſe partes ſufficientiæ quę eſt comes pietatis. [Nam qui volunt diuites fieri.] E regione non contentorum alimentis & tegumentis, locat eos qui volunt diteſcere & eos pingit ſuis coloribus valde malis. [Incidunt in tentationem] auaritiæ, fraudis, & huiuſmodi. [Et in laqueum diaboli]Superfluit diaboli & præpoſitio in Non ſolum ſuccumbunt tentationi allicientium diuitiarum ad ſuperfluitatem, ſed etiam illaqueantur laqueo pene inſolubili: eo quòd obnoxia reſtitutioni tales nunquam reſtituunt. ſunt enim velut illaqueati affectu rerum. [Et deſideria multa inutitia.] pro, irrationabilia Et vere ſic eſſe apparet: quoniam in multa incidunt deſideria aliena à recta ratione. Et quod peius eſt. [Et nociua]alijs. Hæc enim communiter videntur accidere ijs qui volunt diteſcere. Et bene nota ne per iſtos intelligas eos qui pro neceſsitate familiæ ſuæ induſtrias exercent mercaturæ hi enim non ſunt qui volunt diteſcere, ſed lucrari vt poſsint ſecundum ſtatum proprium viuere filij, & cæt. [Quæ demergunt homines in interitum] animæ in præſenti. [Et perditionem.] in futuro. [Radix enim omnium malorum eſt cupiditas.] pro, auaritia. Dictio Græca non eſt nomen

cupiditatis in genere, ſed cupiditatis argenti, quam vnico vocabulo auaritiam dicimus: quoniam de inordinata cupiditate eſt ſermo. Et hæc metaphorice dicitur radix malorum omnium, quoniam ex ea pullulant mala omnia. Sex enim genera malorum Paulus iam ſupputauit ex tali radice oriri incidere in tentationem & laqueum, deſideria multo irrationabilia & nociua, interitum & perditionem Sub his generibus mala omnia continentur. [Quam quidam appetentes aberrauerunt à fide.] Manifeſtat ab experientia auaritiam radicem eſſe omniũ malorũ, vſqueadeo vt ſit etiam radix infidelitatis vehementer ſiquidem animis affectus diuitijs etiam à fide apoſtatat. [Et inſeruerunt ſe doloribus multis.] Nihil Paulus prætermittit. Declarauit quòd auaritia eſt radix omnium malorum culpæ ex experientia, quia abducit etiam à fide: declarat modo quòd eſt etiam radix multorum malorum pœnæ in hac vita, dicendo quòd immiſcuerunt ſe doloribus multis Perturbationes animi quas auari incurrunt, conſtat eſſe multas: quoniam æſtuant continuo appetitu lucri Et multo plures perturbationes animi incurrunt tales aberrantes à fide nam non ſolum perturbantur propter diuitias, modo perditas modo periclitantes. &cæ. ſed etiam propter ſynderesim ob fidem relictam [Tu autem o homo dei hæc fuge] Appellat eum hominem dei ad reddendam rationem fugæ: iuxta Chriſti præceptum, non poteſtis deo ſeruire & mammonæ. [Sectare vero iuſtitiam, pietatem, fidem charitatem, patientiam, manſuetudinem.] Et cur has virtutes ſectari præcipiat, ſubiungit ſummando ad duo capita [Certa bonum certamen fidei, apprehende vitam ęternam] Ad hęc duo reducitur omnis ſequela cuiuſque virtutis. Et primum quidem ſpectat ad viam præſentis vitæ alterum autem ad terminum eiuſdem. Sectãdo ſiquidem virtutes, certamus certamen fidei bonum: & in termino apprehendimus vitam æternam, pręmium certaminis [In qua.] pro, in quam. Deeſt, &, [vocatus es, & confeſſus es bonam confeſsionem coram multis teſtibus.] Ne impoſsibile reputaretur tam arduum præmium, dicit in quâm, vitam æternam, tum vocatus es à deo, tum tuipſe confeſſus es confeſsionem bonam coram multis teſtibus. Profeſsionem quam facit epiſcopus ſuperintendendi alijs, appellat confeſsionem bonam factam coram multis teſtibus: quoniam non ſecreto, ſed palam fit huiuſmodi profeſsio. Et hanc quoque affert factam in vitam æternam Ita quòd tam ex vocatione dei quàm ex profeſsione tua certandum eſt tibi certamen fidei ad apprehendendam vitam æternam [Præcipio ubi coram deo.]

Vinculo vocationis & propriæ profeſsionis adiungit vinculum præcepti adhibitis teſtibus deo & Chriſto [Qui viuificat omnia.] Quoniam præcipit media ad vitam æternam, ideo deum inducit quatenus viuificat omnia [Et Chriſto Ieſu qui teſtimonium reddidit.] pro, teſtatus eſt, [ſub Pontio Pilato bonam confeſsionem.] Dixerat confeſſus es bonam confeſsionem coram multis teſtibus. & propterea præcipiendo executionem illius affert Chriſtum Ieſum quatenus teſtatus eſt ſub Pontio Pilato bonam cōfeſsionem. Facto ſiquidem & verbo Chriſtus bonam confeſsionem teſtatus eſt ſub Pontio Pilato Verbo quidem teſtatus eſt confeſsionem propriæ innocentiæ, non haberes aduerſum me poteſtatem vllam &c. futuræ vitæ, regnum meum non eſt de hoc mundo. propriæ deitatis, ego ad hoc veni in mundum. & demum propriæ, doctrinæ vt teſtimonium perhibeam veritati. Facto autem, patiendo vſque ad crucem. Vnde vere de ipſo dicitur quòd confeſsionem bonam nō ſolum protulit, ſed & teſtatus eſt, certando facto paſsionis ſuæ & verbis teſtificando illam. [Vt ſerues,] pro, [ſeruare te] Ecce actus præceptus. [Mandatum.] proculdubio tibi impoſitum in tua profeſsione. Mandatur ſiquidem, Epiſcopo quum ordinatur vt prædicet populo dei ita quòd non ſolum ex profeſsione propria, ſed ex mandato obligatur. Et propterea Paulus dicit, præcipio tibi ſeruare te mandatum. [Sine macula, irreprenſibile.] pro, immaculatum, [irreprehenſum.] Et refertur vtrunque ad pronomen te. Et eſt ſenſus præcipio tibi te immaculatum, irreprehenſum ſeruare mandatum. Non ſufficit mihi vt ſerues mandatum, ſed exigo vt immaculatus intus & irreprehenſibilis foris ſerues mandatum. Serues autem non ad diem aut annum, ſed. [Vſque in aduentum.] pro, apparitionem, [domini noſtri Ieſu Chriſti,] hoc eſt vſque in finem, rationem habendo apparitionis domini noſtri Ieſu Chriſti, ad iudicandum omnes & ſerutandum ſingula hominum opera. [Quem.] pro, [quam.] Refert enim apparitionem [Suis temporibus.] ſoli deo notis. [Oſtendet beatus.] Ad apprehenſionem vitæ æternæ inuitans, apte deſcribit deum beatum Rurſus apparitionem Chriſti ad iudicium ad beandum electos deſcribens ab authore deo, aptiſsime nominat deum beatum, vt propriam cauſam omnis beatitudinis tangat. [Et ſolus potens.] Vere ſolus poteſt: cuius poteſtas ad omnia ſe extendit, & à quo omnium poteſtates ſic pendent, vt ſi velit, nihil poſsint. Et vtrunque horum (ſcilicet eſſe beatum & eſſe ſolum potentem) naturale eſt deo. [Rex regum.] pro, regnātiū, [& domin⁹ dominātiū.] Vtrunque horū ad gubernationem ſpectat

nem ſpectat vniuerſi. [Qui ſolus habet immortalitatem.] Omnis mutatio, quædam mortis ſpecies eſt: & perinde dictum eſt quòd ſolus habet immortalitatem, ac ſi dictum fuiſſet qui ſolus viuit abſque omni mutabilitate: nam omnis creatura quantumcunque immortalis immò etiam beata, alicui ſubiacet mutationi; nam & de facto motus mentis aliquos habet ſucceſsiue: præter hoc quòd mutabilis eſt per potentiam diuinam. [Et lucem inhabitat.] pro, inhabitans [inacceſsibilem.] ſuperfluit & De luce ſpirituali eſt ſermo. Et diuina ſubſtantia appellatur intelligibilis lux inacceſsibilis, tantæ excellentiæ vt nullus poſsit ad eam accendere. Quemadmodum lux ſolis eſt inacceſsibilis relatiue ad corporea, ita lux diuina eſt inacceſsibilis relatiue ad totum vniuerſum. Metaphorico autem ſermone dicit quòd inhabitat: nulla ſiquidem eſt ibi propriè inhabitatio ſed ad ſimilitudinem habitantis in luce inacceſsibili, excellentiam diuinæ lucis hominibus deſcribit. [Quem nullus hominum vidit ſed nec videri.] pro, videre, [poteſt.] Ex hac ſecunda particula apparet quòd de homine ſecundum naturæ vires loquitur: nam ſic abſque omni controuerſia verificatur quòd nullus hominum deum vidit, & quòd nec videre eum poteſt. Et hoc intellige de videre deum ſecundum ſeipſum: ad differentiam eius quod eſt videre deũ in alio, ſiue intelligibili, ſiue imaginabili, ſiue ſenſibili nã ſic prophetæ viderũt deum, & philoſophi & angeli naturaliter vident deum. [Cui honor & imperium ſempiternum: amẽ.] Par fuit vt deſcripto deo ſecundum tot præclaras conditiones, in gratiarum actiones prorũperet: cupiẽdo exhiberi illi honorem: & aduenire imperium ſempiternum quemadmodum in cœlo, ita & in terra. Poſſunt tamen & hæc aſſertiue intelligi: vt etiam deſcribat deũ & honorari & imperare ſempiterno tẽpore. [Diuitibus huius ſeculi præcipe nõ ſublime ſapere.] pro, ſentire. Neceſſaria mõſtrat hæc eſſe dicendo præcipe. Et vere primum præceptũ negatiuũ quo egent diuites, eſt non alte ſentire. Diuitias enim magnipendunt ac per hoc efferunt animum magnipendentium illas & poſſidentium. Elata ergo mens primo inhibetur. deinde, [Neque ſperare in incerto] pro, in incertitudine, [diuitiarum.] Et hoc quoque familiare eſt diuitibus vt cõfidant in auro. Et vere dicit in incertitudine diuitiarũ: quoniã incerta eſt earũ ſtabilitas, incertus eſt earũ futurus vſus, & incertior fruct⁹. [Sed in deo viuo, qui præſtat nobis omnia abunde ad fruendũ.] hoc eſt ad delectabiliter ſuauiterque vtendum. Et quod dicit abunde intellige quantum eſt parte dei: nam ſecus quandoque accidit ex parte noſtri, vel ꝓpter demerita noſtra,

vel

vel propter aliquod ſpirituale bonũ. [Bene agere,] Refert ad præcipe diuitibus huius ſeculi. Nec dicit bona ſed bene agere, vt modũ agendi ex parte agentis explicet bonum [Diuites fieri in operibus bonis.] multiplicãdo bona opera. [Facile tribuere.] nõ ſolũ tribuere ſed facile [Cõmunicare.] Rationẽ facile tribuẽdi explicat adiũgendo cõmunicationẽ. Diuites ſiquidem vt pote abundantes bonis fortunæ, conſiderare debent quod ideo ſecundum ordinem diuinæ prouidentiæ abundant vt communicent non enim eis eſt data abundantia vt tot propria retineant, ſed vt propria quibus abundant communia efficiant. & propterea faciles debent eſſe ad tribuẽdum. Et ne hoc reputarent eſſe ſibi damnum, ſubiungit [Theſaurizare ſibi fundamentum bonum in futurum.] Ecce fructus communicandi. ipſum ſiquidem communicare eſt recondere ſibi ipſis bonum fundamentum in futurum. Et ad quid ſit hoc fundamentum ſubiungit. [Vt apprehendant veram.] pro, æternam, [vitam.] Electionis reconditur fundamentum ſuper . quod conſurget aſcenſus ad apprehendendum vitam æternam hoc eſt enim proprium meritum diuitum quatenus ſunt diuites. [O Timothee,] Ad excitandũ Timotheum, adiungit articulum. [Depoſitum cuſtodi] Commiſſum gregem ſub depoſiti ratione cuſtodiendum mandat: vt etiã de leui culpa teneatur. [Deuitans prophanas vocum nouitates.] p, inanitates. Inter alias vigilantias neceſſarias ad cuſtodiã depoſiti, oportet te euitare prophanas vocũ inanitates. Inanitates vocum aliæ ſunt prophanæ, hoc eſt ſacris aduerſæ aliæ ſunt tanquam indifferentes, & nugæ, & propterea Paulus addidit prophanas. Oportet ſiquidem epiſcopum cuſtodire depoſitum ſibi gregem etiam à vanis vocibus ſi prophanæ ſunt: ſi aduerſus ſacras literas ſunt, ſi aduerſus ſacra myſteria ſunt. [Et oppoſitiones falſi nominis ſcientiæ.] hoc eſt falſo nominatæ ſcientiæ Forte ſcientiam cabaliſticam appellat falſo nominatam ſcientiam. Verum quãcunque intelligas, perpende ſoliditatem veritatis euangelicæ. nam non contrariantur ei oppoſitiones cuiuſcunque ſcientiæ, dummodo non falſo nominetur ſcientia: ſed ſolum oppoſitiones falſo nominatæ ſciẽtiæ, aduerſantur veritati Chriſtianæ. Et in promptu ratio eſt: quia verum vero non eſt contrarium. Omnis autem vere nominata ſcientia eſt verorum. [Quam quidam promittentes.] pro, profitentes, [circa fidẽ exciderũt.] pro, à fide aberrauerũt. Experientiam affert quo ducit illa falſo nominata ſcientia. Et hinc habemus quod de quadã certa ſcientia loquitur. alioquin non diceret quam quidam profitentes à fide aberrauerunt. Et ſi collegeris hæc omnia (videlicet quod

cet quod falſo nominatur ſcientia, quod cōplexa eſt à fidelibus cū periculo profitentiū illam ita quod quidam illam profitentes aberrarunt à fide: & quod Paulus non dicit illam omnino vitādam, ſed dicit illius vitandas eſſe duas partes, ſcilicet prophanas vacuitates vocum & appoſitiones ad cuſtodiendum depoſitum gregem) ſuſpicaberis forte mecum cabaliſticam pingi ſcientiam. Meæ ſiquidem ſuſpitioni alia non occurrit ſcientia his picta coloribus [Gratia tecum amen.] Hæc eſt ſalutatio manu Pauli. ¶Et apud Græcos inuenitur ſubſcriptio talis. Ad Timotheū prima ſcripta Laodiciæ.

Caietæ die vltimo Martij. 1529.

THOMAE

DE VIO CAIETANI CARdinalis ſancti Xiſti, in poſteriorem Epiſtolam Pauli ad Timotheum Commentarii.

Paulus Apoſtolus Ieſu Chriſti.] nō aliorum apoſtolorum. [Per voluntatē dei] non meritis propriis. [Secundū promiſsionem vitæ quæ eſt in Chriſto Ieſu.] Apoſtolus per voluntatem dei non ſecundum quod diſponit & gubernat naturalem rerum ordinem, ſed ſecūdum quod promittit vitā quæ eſt in Chriſto Ieſu nunc per fidem, poſtremo autem per immortalem gloriā etiam corporis. Materia ſiquidem apoſtolatus ſignificatur : explicando quod eſt miſſus per voluntatem dei quatenus promittit vitam quę eſt in Chriſto Ieſu . Ad hanc ſiquidem promiſsionem promulgandam, ad illam inuitādum &c. legatus eſt. [Timotheo chariſsimo.] pro, dilecto, [filio.] per euangelium. [Gratia & miſericordia &

pax.] Superfluunt ambæ coniunctiones. Imprecatur non ſolum extrema dona (gratiam & pacem) ſed etiam miſericordiam, donũ medium ſumme neceſſarium prælatis. [A deo patre noſtro.] Superfluit noſtro. [Et Chriſto Ieſu domino noſtro.] expoſita ſępe ſunt hæc. [Gratias ago.] pro; gratiam habeo, [deo meo.] Superfluit meo. Perfecta ſalutatione inchoat narrationem à commendatione Timothei. Et cõmendationẽ inchoat explicando ſe recognoſcere vt diuinum beneficium quod aſsidue eſt memor ipſius Timothei, memor autem in orationibus & in deſiderio videndi ob virtutes eius & matris & auiæ. [Cui ſeruio à progenitoribus meis in conſcientia pura.] Superfluit meis. Et non eſt ſermo de qualicunque ſeruitute, ſed de ſeruitute cultus. Ac ſi diceretur. quem colo non nouitius, ſed à via progenitorum: Abrahæ, Iſaac, Iacob &c. ſed nec externo tantum honore, ſed in conſcientia pura. [Quod ſine intermiſsione habeam tui memoriã in orationibus meis nocte ac die.] Ad orationes refertur aſsiduitas nõ ad tẽpus. hoc eſt quod nunquam Paulus orabat abſque admixta memoria Timothei, ſiue in die ſiue in nocte. [Deſiderans te videre, memor lachrymarum. tuarum.] Lachrymas fidei fuiſſe has manifeſtant ſubiũcta. Et propterea non immerito accendebant deſiderium Pauli ad videndum illũ. [Vt gaudio impleat, recordationem accipiẽs eius fidei quæ in te eſt nõ ficta: quę & habitauit primum in auia tua Loide, & matre tua Eunica. Perſuaſum aũt habeo quod & in te.] Lachrymę Timothei accendebant Pauli deſiderium: cauſa autem lachrymarũ interna fides Timothei nõ ficta ab auia & matre profecta, replebat gaudio animum Pauli. Vt patet in Actis Apoſtolorum, Timotheus ex materno genere erat Iudęus. Et propterea Paulus meminit matris & auiæ. [Propter quam cauſam] fidei in te habitantis [Admoneo te vt ſuſcites gratiam.] pro, donum, [dei quod eſt in te per impoſitionem manuum mearũ.] Niſi teporem aliquẽ in Timotheo Paulus cognouiſſet, nõ monuiſſet vt ſuſcitaret velut ſopitum ignem donum dei epiſcopalis gradus: quod erat datum Timotheo per impoſitionem manuum Pauli, ſicut & hodie datur. [Non enim dedit nobis deus ſpiritũ timoris.] pro, [timiditatis] Inſinuatur hinc cauſa teporis circa curã epiſcopalem fuiſſe timiditatem quandam. [Sed virtutis.] pro, [potentiæ.] ad fortiter operandum magno animi robore. [Et dilectionis.] Nihil prodeſſet ſpiritus fortitudinis ad euangelizandum, arguendum, docendum &c. niſi ſimul eſſet ſpiritus dilectionis impellentis ad operandum. [Et ſobrietatis.] Non eſt ſermo de ſobrietate potus, ſed de ſobrietate doctrinæ

doctrinæ: prout ipſemet Paulus dicit in Actis Apoſtolorum ad feſtum verba ſua eſſe ſobrietatis, hæc ſunt quæ proponit Paulus tractanda in hac epiſtola, [Noli itaque erubeſcere.] pro, non igitur erubeſcas. Incipit tractare propoſita, inchoans ab illa particula, ſpiritũ timiditatis. Timidi ſiquidem eſt erubeſcere [Teſtimonium domini noſtri neque me vinctum eius.] Quandiu Paulus perſecutiones paſſus eſt á Iudæis. Timotheus non indiguit exhortatione vt libere teſtificaretur ea quæ ſunt Ieſu Chriſti,& vt Paulo etiã vincto ad inſtantiam Iudæorũ adhæreret· ſed vbi Paulus abſolutus á primis vinculis cũ quibus miſſus fuerat Ramam(vt in calce epiſtolæ huius explicabitur)iterum vinctus eſt Romæ á Nerone primam contra Chriſtianos perſecutionem mouente,occaſio timendi data eſt epiſcopis vbique exiſtentibus tum teſtificari ea quæ ſunt Ieſu Chriſti, tum adhærere Paulo. Vnde in calce epiſtolæ dicet quod in prima defenſione nemo mihi affuit. Et propterea Paulus ſecundo vinctus in fine vitæ ſuæ & imperij Neronis,monet Timotheum (qui poſt prima vincula diſceſſerat ab ipſo miſſus ad Philippẽſes: vt illis Paulus in epiſtola promittit)vt auditis iſtis nouis vinculis, non timeat non erubeſcat teſtimonium Chriſti crucifixi neque me vinctum tanquam maleficum. vtrunque enim erat materia pudendi in conſpectu Gentilium & Iudæorum [Sed collabora euangelio.] hoc eſt patiendo afflictiones vna mecum incumbe euangelio tuendo ac propagando [Secundum virtutẽ.] pro,potentiam, [dei.] ſcio quod hoc excedit vires tuas, noui timiditatem tuam & ideo adiungo ſecundum potentiam dei quæ tibi non deerit confidenti in illa. [Qui nos liberauit.] pro, ſaluauit Ecce ratio non erubeſcendi teſtimoniũ domini beneficiũ ſaluationis collatum electis,Pronomen ſiquidem nos demõſtrare electos,ſubiuncta teſtantur. [Et vocauit vocatione ſua ſancta] Superfluit ſua Ecce aliud beneficiũ vocationis non qualicunque vocatione, ſed vocatione ſancta: hoc eſt munda quantum ad ſtatum ad quem vocauit Vocauit ſiquidẽ ad ſtatũ mũditiæ ab erroribus & peccatis. [Non ſecundum opera noſtra]Ad vtrũque beneficium(ſaluationis & vocationis)refertur quod nõ noſtris meritis. [Sed ſecũdũ propoſitũ ſuũ.] ab ęterno definitũ.Prima radix ſaluationis & vocationis electorũ eſt diuina volũtas qua propoſuit iſtos ſaluare & vocare. [Et gratiam quæ data eſt nobis in Chriſto Ieſu ante tęmpora ſecularia] pro, æterna. Multa ſunt hic myſteria. Dicit in primis data eſt nobis ante tempora æterna Et propterea quęſtio oritur .quum omnis diuina datio qua deus dedit nobis aliquid ſit datio tẽporalis,

ralis, quomodo verificatur quòd gratia data eſt nobis ante tempora æterna Solutio eſt quòd licet effectus dationis ſit in tempore, ipſa tamen datio quæ eſt actio diuina, quæ eſt eſſentia diuina eſt æterna ante omnia tempora. Et ex parte actiõis dicit Paulus quòd gratia (hoc eſt gratuita dei voluntas) data eſt nobis ante tempora æterna. Hanc doctrinam de omni actione diuina nunquam in potentia ſed ab æterno in actu ex parte actionis, ſi non percipis minus docte in metaphiſica ſeu theologia ſpeculatiua, percipe hanc faciliorem. Paulus non ſolum dicens ſecundum propoſitum ſed gratiam datam ante tempora, explicauit quòd non ſecundũ quodcunque propoſitum, ſed ſecundum propoſitum gratuito (non ex debito) datum nobis ante tempora æterna Ita quod data eſt non ſignificat actionem tranſeuntem (quia non habet pro materia donum aliquod creatum) ſed ſignificat actionem immanentem: quia habet pro materia gratuitam dei voluntatem, & quemadmodum ab æterno dilexit nos. ita ab æterno dedit nobis ſuum propoſitum gratuito. Et ſi hanc rurſus non percipis, intellige gratiam datam nobis ante tempora, datam in prædeſtinatione diuina: quãuis in effectu data ſit in tempore. ¶Dicit quoque ante tempora æterna. Et habet quæſtionem: tum quia ipſa non fuerunt æterna: tum quia ſi fuiſſent æterna, non datur ante. Solutio eſt quod Paulus non dicit tempora æterna à parte ante ſed abſolute, quod verificatur in temporibus inchoatis durantibus in perpetuum: durabunt autem in perpetuum tempora in ſucceſsionibus actionum humanarum. Et hoc ſufficit textui quod ante tempora data ſit nobis gratia. At ſi quadrare vis omnino textum de temporibus æternis à parte ante, dicito quod loquitur de temporibus non quæ fuerunt æterna niſi imaginatie, ſed etiam ſi fuiſſent æterna. Et vere ante tempora etiam ſi fuiſſent æterna gratia dei data eſt nobis: quoniã data eſt nobis in æternitate, quæ eſt ante omnia tempora etiam æterna, vt cauſa omnis temporis etiam æterni. ¶Dicit quoque in Chriſto Ieſu. Difficile autem eſt intelligere quo pacto verificatur quod gratia dei data eſt nobis in Chriſto Ieſu ante tempora æterna: quũ Chriſtus Ieſus nomen ſit hominis & certum ſit quod filius dei nõ fuit homo ante æterna tempora, ſed vbi venit plenitudo temporis miſit deus filium ſuum &c Solutio eſt quod ſiue in Chriſto Ieſu referatur ad gratiam (& ſit ſenſus, gratiam in Chriſto Ieſu quæ data eſt nobis) ſiue referatur ad pronomẽ nobis (& ſit ſenſus, nobis nõ abſolute, ſed mẽbris Chriſti Ieſu) vtroque modo ſignificatur idem videlicet modus participandi ſalutẽ & gratiam diuinę prędeſtinationis

tionis, quod propoſuit deus gratuito per Ieſum Chriſtum ſaluarē nos, & dedit modis expoſitis ante æterna tempora nobis gratiam tali modo habendam. Cum qua veritate ſtat quod ſecundum effectum peruenit ad nos hoc beneficium & hic modus in tempore. [Manifeſtata eſt autem nunc.] Superfluit eſt. [Per illuminationem.] pro, apparitionem, [ſaluatoris noſtri Ieſu Chriſti.] Ante tēpora, data quidē eſt nobis in Chriſto Ieſu gratia dei, verum ab ęterno nō eſt manifeſtata, ſed manifeſtata eſt nunc in plenitudine temporis per apparitionem in carne prius mortali & deinde immortali Ieſu Chriſti. Vere per hanc apparitionem manifeſtata eſt gratuita dei volūtas ab ęterno erga electos, ob quorum ſalutē miſit deus filium ſuum &c [Qui deſtruxit.] pro, aboleuit, [quidē mortem, illuminauit autē vitā & incorruptionem.] pro incorruptibilitatem. [per euangeliū.] ab effectibus probat manifeſtatā gratiam per apparitionem Ieſu Chriſti Alter effectus eſt aboleuiſſe mortem tā animę quā corporis. Alter in lucem protuliſſe vitam tā animę quā corporis & incorruptibilitatem vtriuſque vitæ fœlicis. Vtrunque autē effecit Ieſus Chriſtus per euangelium, ſubaudi creditum. Mediante ſiquidem euangelio credentibus & amplectētibus illud Ieſus obliterauit mortem & in lucem protulit vitam & incorruptibilitatem. Recte intellige quod non eſt hic ſermo de effectibus paſsionis & reſurrectionis Chriſti ſecundum ſe, ſed de applicatione eorundem ad credentes per euangelium prædicatum, creditum ac complexū. [In quo.] pro, in quod euangelium. [Poſitus ſum ego] non ego me poſui. [Prædicator.] pro, præco ad publicandum. [Et apoſtolus.] in ſupremo eccleſiæ ordine [Et magiſter.] pro, & doctor, [gētiū.] pręco & apoſtolus abſolute, doctor vero gentiū peculiariter. Propoſuerat vt non erubeſceret teſtimonium domini neque me vinctum eius. Et propterea expeditis expectantibus ad teſtimoniū domini, tractat modo ſpectantia ad me vinctum eius: commemorando quod quanuis ſim vinctus, tum tamen poſitus in euangelium præco & apoſtolus ac doctor gentium. [Ob quam cauſam.] videlicet euangelij. [Etiam.] pro, &, [hæc patior.] ſupple vincula. [Sed non cōfundor.] pro, erubeſco. vincula & carceres. Multo igitur minus tu debes erubeſcere me vinctum Chriſti. [Scio enim cui credidi.] Ecce ratio quare non erubeſco vincula propter euangelium. Et dicit ſcio, quia ipſe euidētem habuit notitiam quum raptus fuit quod deus eſt ille cui credimus. Nos autem quanuis euidentia demonſtratiua ſciamus deū eſſe, non tamē euidenter ſcimus quod ipſe eſt cui credimus, ſed fide tenemus hoc. [Et certus ſum.] pro, &

perſua-

perſuaſum habeo,[quia.]pro,quod, [potens eſt depoſitum meum ſeruare in illam diem.] Merita propria tam bene operando quam mala patiendo appellat depoſitum ſuum apud deū. vt intelligamus quod non pereunt, nō trāſeunt cum tempore actionum & paſsionum,ſed commendantur in depoſitum non apud hominem, ſed apud deū potentem ſeruare hæc ad præmiādum illo die quo ipſum iudicabit, vnde merito non erubeſco, ſed continue augeo depoſitum meum. [Formam habe ſanorum verborum quæ à me audiſti in fide & in dilectione in Chriſto Ieſu.] Poſtquam explicauit quare non debet Timotheus erubeſcere ipſum Paulum vinctum ratione officij,cauſæ & certi præmij ipſius Pauli,adiungit rationem relatiue ad ipſum Timotheum quod inſtructus fuerit à Paulo. De forma itaque exemplari ſeu in exemplum expoſita, dicit. Habeto, in vſu, formam ſermonum ſanitatem animi præbentium, quos à me non per ſcripturas didiciſti ſed audiſti, non in philoſophia morali, ſed in fide & dilectione in Chriſto. Hæc forma faciet te non erubeſcere teſtimonium Chriſti. [Bonum depoſitum cuſtodi per ſpiritumſanctum qui habitat in nobis] Ipſa forma ſanorum verborum quæ audierat à Paulo &c appellatur depoſitum bonum Depoſitum quidem Pauli apud Timotheum. bonum autem Timotheo & aliis Chriſtianis. Hoc inquam depoſitum cuſtodi, non per proprium ſpiritum ſed ſpiritumſanctum. Curam depoſiti habe, parendo non ſpiritui timiditatis, ſed ſpiritui ſancto,qui non eſt longe à nobis nec hoſpes in nobis, ſed habitat in nobis electis. [Scis enim hoc] Superfluit enim. Ad exercitandum Timotheum vt cuſtodiat depoſitum, ſubiungit & quoſdam profeciſſe in malum, & quoſdam profeciſſe in bonum: vt in illis periculū, in iſtis profectū conſiderādo excitetur. [Quod auerſi ſunt à me.] pro, auerſati ſunt me,[omnes qui in Aſia ſunt]Superfluit hoc vltimum ſunt.[Ex quibus eſt Phygelus & Hermogenes.]Ordo literę eſt, quod auerſati ſunt me Romæ omnes qui in Aſia quoque auerſati fuerant me. Et dicit ſcis, quia commemorat id quod Timotheo notum erat: videlicet quod quemadmodum in Aſia minore iſti Paulum aſpernati fuerant, ita & Romæ,de malo in peius procedentes. De quorum numero duos tantum nominat. [Det miſericordiam dominus Oneſiphori domui.] Ecce proficiens Oneſiphorus & gratus. Paulus non orat pro Oneſiphoro tantum, ſed pro vniuerſa illius familia. [Quia ſæpe.] non ſemel aut bis. [Me refrigerauit.,] pro,refocillauit ſecūdū corpus. [Et catenam meam non erubuit.] Hoc eſt quod præcipuè intendit Paulus ſignificare

Timotheo, vt ab exemplo animoſior reddatur ad non erubeſcendum ipſum vinctum. [Sed quum Romam veniſſet.] pro, Romæ eſſet, [ſolicite]pro, ſtudioſius, [me quæſiuit & inuenit.] Quod longe propenſioris animi fuit quàm ſi me caſu repertum cum catena non erubuiſſet. [Det illi dominus inuenire miſericordiam à domino]pro, apud dominum. [in illa die.] Ratione huius maioris offi cij orat pro æterna retributione in die iudicij. [Et quanta] pro, & quæ, [Epheſi miniſtrauit mihi tu melius noſti.] Vt credat Timotheus hæc Oneſiphori officia erga Paulum Romæ, commemorat Epheſina nota Timotheo. vt & hinc profectus Oneſiphori innoteſcat & trahat exemplo.

CAPVT II.

TV ergo fili mi confortare.] pro, inualeſce, [in gratia quę eſt in Chriſto Ieſu.] Tractat illam particulam, ſed ſpiritum potentiæ. Propoſuerat enim quòd non dedit nobis deus ſpiritum timiditatis, ſed potentiæ. Vnde & à robore incipit, inferendo ex dictis. Tu ergo inualeſce, non in propriis viribus, ſed in gratia quæ ſecundum ſeipſam eſt data, nutrita & aucta fide Chriſti Ieſu. [Et quæ audiſti à me.] Duo exigit ſpectantia ad ſpiritum potentiæ euangelicæ. Alterum quòd inualeſcat in gratia Chriſti alterum quòd aſciſcat ad officium euangelicum alios. Euangelicos ſiquidem ſermones, ſignificat dicendo & quæ audiſti à me. [Per multos teſtes hæc commenda.] In calce præcedentis epiſtolæ dicitur Timotheo & confeſſus es bonam confeſſionem coram multis teſtibus. Quod itaque ſeruatum eſt in promotione Timothei, idem ſeruandum à Timotheo ſtatuit in promotione aliorum. Ita quòd modo explicat modum commendandi, qui prius explicauerat rem commendandam videlicet quæ audiſti à me. Et tertio ſubiungit quibus commendandum eſt. [Fidelibus hominibus qui idonei erunt & alios docere.] Fidelitas voluntatis eſt virtus ad non fallendum idoneitas vero ad docendum alios, intellectiuæ partis eſt ſimul & executiuæ. puta linguæ expeditæ & huiuſmodi. [Labora.] pro, tu igitur fatigare. Præceperat primum tu ergo fili mi inualeſce in gratia. Hoc præceptum proſequitur explicando potentiam ad ſufferendum afflictiones occurrentes propter militiam euangelicam. [Sicut bonus miles Chriſti Ieſu], pugnando, tuendo, expugnando. [Nemo militans deo implicat ſe negociis ſecularibus.] ſuperfluit deo. & legendũ eſt. [Nemo militans implicatur negociationibus vitæ.] Quia dixerat ſicut bonus miles Chriſti, affert cõditionẽ militũ in qua vult Chriſti mi

litem

litem aſsimilari militibus armatæ militiæ. Et de militibus armatæ militiæ refert nemo militans, implicatur negociationib⁹ vitæ. Prohibitæ ſunt enim negociationes militibus, vt ſe totos expeditos militiæ dedãt. Et hinc præcipit Paulus vt Chriſti milites proportionaliter ſe totos dedant militiæ euangelicæ, alieni ab omni ſolicitudine temporalium, etiam propriæ vitæ, famæ &c [Vt ei placeat cui ſe probauit.] pro, qui ipſum ad militiam elegit. Hæc enim eſt communis militaribus animis ratio bene militandi [Nam & qui certat in agone.] pro, ſi autẽ & certat quiſpiam, [non coronabitur.] pro, coronatur, [niſi legitime certauerit] Dixerat ſicut bonus miles, & explicauit quo ad partes negatiuas ex ſimilitudine militum: modo explicat quo ad partes affirmatiuas ex alia ſimilitudine. Pri⁹ indecentes occupationes abſtulit, modo actiones legitimas aſtruit exemplo certantium ſingularium: puta athletarum. Nulli enim certanti datur corona laurea aut quæuis alia, niſi certamen eius legi ſtatutæ conforme approbatum fuerit. vt hinc intelligamus nullum ex certamine euangelico coronandum, niſi certatio fuerit legitima ſecundũ ipſam legem euãgelicã. [Laborantẽ agricolam oportet primum de fructibus percipere.] Tertia eſt hæc ſimilitudo agricolæ primitias fructum ex culto agro iuſtitia fouente percipientis: vt intelligamus quòd in agro euangelico laborantem exterioribus officijs colendo mentes hominum, primitias fructum ſpiritualium & temporalium hic, & æternorum in futura vita percepturum neceſsitate iuſtitiæ [Intellige quæ dico.] Tres has ſimilitudines non applicauerat: & propterea dicit intellige quæ dico. [Dabit.] pro, det, [enim tibi dominus in omnibus intellectum.] Imprecantis ſeu potius orantis pro Timotheo eſt, vt deus det illi intellectum non ſolum in iſtis, ſed in omnibus Et coniunctio enim vſurpatur ad ſignificandum, quia oratio ſupplebit vt intelligas, & hæc quæ dixi & alia. [Memor eſto dominum Ieſum Chriſtum reſurrexiſſe à mortuis ex ſemine Dauid ſecũdum euangelium meum.] Superfluit dominum. Præceperat, tu ergo fili mi inualeſce in gratia quæ eſt in Chriſto Ieſu, & declarauit inualeſce: declarat modo gratiam quæ eſt in Chriſto Ieſu, inchoans ab ipſo Ieſu, & deriuans eam ad membra. Et eſt ordo literæ. Ieſum Chriſtum ex ſemine Dauid reſurrexiſſe ex mortuis Meminit originis Dauidicæ, vt naturam carnis ſecundum quam reſurrexit, & prophetias teſtamenti veteris promittentes Meſiam ex ſemine Dauid vnico complectatur vocabulo. Quod autem dicit ſecundum euangelium meum, refertur ad memento, reuoca ad memoriam quód

meo euangelio didiciſti. Et ſimul conſonantiam prophetarum & euangelij ſignificat. Et dicit meum, non mei ſolius. non cuius ego ſum author, ſed mihi commiſsi ad prædicandum, tuendum & cætera. [In quo laboro] afflictiones ſuſtinendo. [Vſque ad vincula] incluſiue [Quaſi male operans,] pro, maleficus. ⁏ Vinctus erat Paulus impoſito ei titulo malefici, Vnde & Sueto. in vita Neronis dicit Afflicti ſupplicijs Chriſtiani, genus hominum ſuperſtitionis nouæ ac maleficæ. Mirum autem eſt cur Paulũ alioſque tam optimis moribus præditos Chriſtianos appellauerit maleficos quum conſtet omne maleficij genus execrari a Chriſtiana religione nec ſcio colorem aliquem huius tituli niſi forte maleficos appellarint quia miracula faciebant, quæ magicis artibus imputabant. [Sed verbum dei non eſt alligatum.] Quanuis ego ſim aſtrictus vinculis, verbum tamen dei (euangelium ſcilicet) non eſt aſtrictum vinculis, ſed inter mea vincula ſolutum perſeuerat quoniam non deſiſto tum verbis, tum epiſtolis, tum factis euangelizare Chriſtum. [Ideo omnia ſuſtineo propter electos.] hoc eſt ne verbum dei alligetur ſuſtineo omnia euangelizando. ſuſtinentia omnium propter electos. Mea fortitudo in ſuſtinendo, ad hoc ordinatur vt verbum euangelicum liberum apud alios ſit propter ſalutem non omnium ſed electorum. [Vt & ipſi ſalutem conſequantur quæ eſt in Chriſto Ieſu cum gloria cœleſti] pro, ęterna. Quid ſtulte diſputas de operibus neceſſarijs ad ſalutem electorum, ecce Paulus ad hoc ſe ſuſtinere omnia dicit propter electos vt vna ſecum ipſi electi coſequantur ſalutem æternam. [Fidelis ſermo.] Gratiam immortalitatis in Chriſto iam per reſurrectionem habitam & habendam ab illius membris expoſuerat: expoſiturus vero modum conſequendi præmittit Fidelis. hoc eſt verax & conſonus Chriſto ſermo. [Nã ſi cõmortui ſum⁹,] proculdubio Ieſu Chriſto qui mortuus fuit [Et cõuiuemus.] cum ipſo qui reſurrexit & viuit vita immortali, ſicut Chriſtus mortuus fuit vitæ tranſitoriæ. Et verbum ſumus, præſens quidem tempus deſignat. ſed præſens huius vitæ nam ſenſus eſt ſi in hac vita commorimur corpore propter Chriſtum, conuiuemus in alia vita cum ipſo vita immortali. [Si ſuſtinebimus.] pro. ſuſtinemus. Præſentis ſiquidẽ tẽporis eſt & atteſtatur quod in toto hoc ſermone Paulus vtitur præſentibus extẽſis ad pręſens totius vitæ vſque ad vltimum. Alioquin non eſſent verę cõditionales. [Et corregnabimus.] Niſi quis ſuſtinuerit vſq; in finẽ hic, nõ corregnabit in futuro cum Chriſto. Cõſidera appropriationes. ſi cõmorimur, cõuiuemus. ſi ſuſtinemus, corregnabim⁹

ſicut vit

ſicut vitã morti,ita regnũ tolerantiæ appropriat.[Si negauerim⁹.] pro,negauim⁹,eum coram hominibus.[Et ille negabit nos.] corã angelis dei & vniuerſo mundo.[Si nõ credimus.]interna fide [Ille fidelis permanet]in cõminatis ſupplicijs.[Negare ſeipſum non poteſt.]Quemadmodũ deus non poteſt peccare. & tamen eſt omnipotens(quia poſſe peccare nõ eſt poſſe, ſed defectus potẽtię)ita cũ eiuſdẽ omnipotentia ſtat quòd negare ſeipſum nõ poteſt: quia poſſe negare ſeipſum non eſt poſſe,ſed defectus potentiæ. Eſt enim mutabilitatis.Omnis enim qui poteſt negare ſeipſum eſt mutabilis à prima deliberatione in alteram. Puniet ergo incredulos vt decreuit.[Hæc commone.] Quum declarauit tu ergo fili mi , inualeſce in gratia quæ eſt in Chriſto Ieſu,proſequitur modo reliquam pręcepti partem,& quæ audiſti à me commenda per multos teſtes fidelibus hominibus qui idonei erunt & alios docere,præcipiendo vt admoneat illos hæc Chriſti & membrorũ eius. [Teſtificans coram deo.]pro, domino . hoc ſubiunctum præceptum. Non ſufficit Paulo vt coram multis hominibus teſtibus , ſed exigit vt etiam corã deo(qui intuetur cor & videt ex corde officium exerceri.)Timotheus teſtificetur ſubiunctum pręceptum [Noli contendere verbis.]pro,non pugnare verbis.Hoc eſt præceptũ à te teſtificãdũ alijs quos aſciueris ad euangelizandum,nõ pugnare verbis,ſed doctrina.Et rationẽ ſubdit ex conditionibus pugnæ verborum. [Ad nihil enim vtile eſt niſi ad ſubuerſionem audientiũ] pro,ad nihil vtile.[ad ſubuerſionem audientium]Exaggeratio eſt cõditionum pugnæ verbalis.Et vere experimur ꝙ in materia euãgelica pugnare verbis ad nihil eſt vtile, & auditorũ mẽtes ſubuertit non penetrantium veritatem.[Solicite autem cura.]Loco harum triũ dictionũ vnica eſt.[Stude,teipſum probabilem exhibere deo.]Tractat illam particulã in principio ꝓpoſitam,ſed ſpiritũ dilectionis ,proculdubio diuinæ. [Vnde & relatiue ad deum inchoans proſecutionem illius ſtude inquit exhibere teipſum deo dignum approbatione, ꝙ conſtat ſolo dilectionis ſpiritu fieri.Nam ſoli diligentes deum digni ſunt approbatione diuina [Operarium inconfuſibilem.]pro, non erubeſcentẽ.Probatio dilectionis exhibitio eſt operis int⁹ oportet eſſe probabilẽ deo foris autem oportet eſſe operariũ eorũ quæ in euangelio mandantur,operarium autem nõ erubeſcentẽ ignominias.vincula & reliquas vtilitates crucis Chriſti.[Recte tractantẽ verbũ veritatis.]Ad ſimilitudinẽ ſecantium ligna ſecũdũ lineam rectam , dicit recte ſecantem verbum veritatis.Non ſufficit paſtorem eccleſię,probatum eſſe intus,& foris operariũ abſq; eru

beſcentia ſed oportet tertio vt verbum euangelicæ veritatis abſque obliquitate aliqua diſtribuat auditoribus, non declinando ad dexteram vel ad ſiniſtram. Et merito nam veritas in medio eſt: & tam hinc quàm ad falſum, ad inconueniens ſeu abſurdum declinatur. Tria hæc præcipit pro ſpiritu dilectionis, & ſingula proſequitur ordine retrogrado, inchoat enim ſtatim ab vltimo ſubiungendo [Prophana autem & vaniloquia deuita.] Superfluit, & nec vaniloquia, ſed inaniloquia ſignificantur: quæ in calce præcedentis epiſtolæ vocum inanitates appellantur. Idem ſiquidem præceptum repetit mandãdo vt euitet prophana inaniloquia. Sunt ſiquidem inaniloquia vitanda (vtpote otioſa) ſed quum ſunt prophana, procul abijcienda. Et dixit hoc ad proſequendum tertium propoſitum: ſcilicet recte tractantem verbum veritatis. Inſtituit ſiquidem quòd ad recte tractare verbum veritatis ſpectat euitare prophana inaniloquia. Et hoc ab effectu explicat ſubiungendo. [Multum.] pro, amplius, [enim proficiunt,] pro, proficient, [ad impietatem.] Inaniloquia contraria ſacris dogmatibus non ſiſtunt inani, ſed magis proficient in animis auditorum ad impietatem fouendam, tanquam vana ſit pietas euangelica. [Et ſermo eorum vt Cancer ſerpit.] pro, pabulum habebit. Aſsimilat ſermonem horum morbo cancri qui paſcitur in carne vlcerata, vt intelligamus horum ſermoné vbi auditores inuenerit paſci in vulneratis animis. Et hinc apparet quòd de quadam certa ſecta doctorum inanitates vocum prophanas docentium loquitur. Quod etiam apparet ex repetita Pauli monitione: nam & in priore epiſtola idem monuit Timotheum. [Ex quibus.] doctoribus & ſectatoribus prophanarum inanitatum vocum. [Eſt Hymenæus & Phyletus.] Si nouiſsimus nos iſtos ſicut nouerat illos Timothe⁹, intelligeremus de qua ſecta Paulus loquitur [Quia veritate exciderunt.] pro, aberrauerunt. Chriſtiani igitur erant iſti. Vide quo ducit prophanum inaniloquium: & hinc perpende quantum aduerſetur veritati. [Dicentes reſurrectionem iam eſſe factam.] Quia doctores erant iſti inanium vocum, ideo eorum argumenta tanquam innixa inaniloquio tacet Paulus [Et ſubuerterunt quorundam fidem.] Ecce lõge peius. Tolerabilis magis erat profectus impietatis ſed intolerabilis omnino eſt ſubuerſio vſque ad fundamentum quod eſt fides. [Sed firmum fundamentum dei ſtat.] pro, Chriſti ſtetit. Quanuis in quibuſdam euerſum ſit fundamentum, non tamen propterea putes firmum Chriſti fundamentum euerſum. Fundamentum ſiquidem infirmum euerſum eſt: firmum autem fundamentum à

Chriſto firmatum (quod eſt non ad tempus,ſed ſimpliciter & abſolute Chriſti)non eſt euerſum,ſed ſtetit in ſua ſoliditate.[Habens ſignaculum hoc cognouit dominus qui ſunt eius.]pro, ſui. Aduerte(vt penetres doctrinam hanc)quòd in humanis id quod ſparſim inuenitur in multis diuerſarum nationum & locorum, quanuis deſinat eſſe apud quoſdam,remanet apud alios:verum & contingere poſſet quòd deſineret apud omnes, & remanendo incerti ſunt illi apud quos remanebit.In fide autem Chriſti ſparſa iam Pauli tempore per multas nationes & loca innumera, intendit Paulus docere non ſic eſſe: ſed quanuis aliquorum fides ſubuertatur, nec poteſt in omnibus ſubuerti, nec incerti ſunt apud quos fides remanet: quoniam firmum Chriſti fundamentum fidei non ſubuertitur. Et ſi quæris qui ſunt illi homines in quibus eſt firmũ fundamentum Chriſti, reſpondet quòd ſunt illi in quibus fides inuenitur cum hoc ſignaculo: videlicet nouit dominus qui ſui ſunt. Sunt illi homines qui ſunt inſigniti notitia dei tanquam ſtimate quòd ſunt dei: ſicut equi, boues & oues ſignum impreſſum habent quòd ſunt talis domini. Et bene nota quòd non habent ſignaculum inhærens, nam notitia diuina nihil ponit in rebus notis: ſed eſt ſignum diſtinguens illos qui ſunt dei,ab illis qui nõ ſunt dei. Vnde patet quod noti & certi ſunt apud deum (quanuis non apud homines) illi in quibus eſt firmum Chriſti fundamentum: ac per hoc impoſsibile eſt deficere fidem in omnibus, & non in incerto periclitatur [Et diſcedat ab iniquitate omnis qui inuocat]pro,nominat,[nomen domini.]Ne certitudo ſignatorum hominum diuina notitia, occaſio fieret negligendi ſtudium fugiendi mala & proſequendi bona,adiungit alterum ſignaculi partem. Prima nãq; ſignaculi pars ex parte ſe tenet diuinæ notitiæ. hæc autem ex parte liberi arbitrij: vt non ſolum apud deum, ſed apud homines ſaltem ſemetipſum, cuiuſque ſignaculum notum ſit per elongationem ab iniquitate cum profeſsione nominis domini Ieſu. Hoc eſt fundamentum Chriſti firmum ſignatum in hominibus: aduerſus quod non præualent hæreſes. [In magna autem domo non ſolum ſunt vaſa aurea & argentea,ſed & lignea & fictilia.]pro,teſtacea.Dixerat quoſdam à fide aberraſſe,& quorundam fidem ſubuertiſſe. ne mireris cur deus in domo ſuæ eccleſiæ habet quoſdam infirmos & quoſdam firmos,rationem affert ab exemplo magnæ domus vt diuinæ prouidentiæ ratio ex ipſa ſimilitudine innoteſcat. Et accommodum attulit exemplum: nam eccleſia, magna domus eſt: & firmi ſunt velut vaſa aurea & argentea.infir-

mi vero velut vaſa lignea & teſtacea.[Et quædã quidam in hono-rem,quædam autem in contumeliam.] Ab hinc incipit proſequi ſecundum præceptum,operarium non erubeſcentem. Dedecus e-nim & ignominia materia eſt erubeſcentiæ. Prior differentia atten ditur penes materiam: hæc autem penes vſum. Et in vaſis quidem neutra differentia imputatur vaſis: ſed illis conuenit ex materia vel artifice qui effecit vnum vas in vſum decorum, alterum in vſum ſordidum in Chriſtianis autem prima differentia penes Chriſti donum maius, vel minus participatum attenditur altera penes li-berum arbitrium cuius eſt vti attenditur Ex meo ſiquidem libero eſt arbitrio quòd ego vtar meipſo in officijs turpibus, dedecenti-bus,ignominioſis ¶ Vnde & ſubdit [Si quis ergo emundauerit ſe ipſum ab iſtis]proculdubio infidelitatibus, prophanis inanilo-quijs & huiuſmodi Et niſi hoc ſpectaret ad liberum arbitrium, nõ dixiſſet ſi quis ergo emundauerit ſe ab iſtis Et vtitur illationis no-ta,quoniam hoc dicit ſpectans ad prius præceptum ſtude teipſum exhibere deo operarium abſque erubeſcentia. Monſtrat ſiquidem modo hoc eſſe in facultate ſtudij noſtri concurrente diuina gratia, Et ſimul declarat alteram ſignaculi partem.videlicet vt diſcedat ab iniquitate omnis qui nominat nomen domini [Erit vas in hono-rem ſanctificatum,& vtile domino ad omne opus bonũ paratũ.] Superfluit & Cerne fructum mundantis ſeipſum. Erit inquit vas in honorem:ergo à noſtro libero arbitrio dependet vſus vaſis in ho-norem vel ignominiam. Et ne ambigas quòd de vaſe contumeliæ transfertur in vas honoris,ſubiũgit ſanctificatum, hoc eſt mundi-ficatum. Et rationem honorabilis vſus explicando dicit vtile do-mino:non in ſeipſo domino,ſed ad ipſius domini gloriam. Vnde vtilitatis ratio ſubditur,ad omne opus bonum paratum. Partici-pium eſt paratum.Significatur enim quòd per huiuſmodi mundi-tiam redditur vas preparatum ad omne non aliquod opus bonum neceſſarium ad ſalutem æternã [Iuuenilia autem deſideria fuge.] Reſtabat proſequi primo præceptum, ſtude teipſum probabilem exhibere deo Et hoc modo proſequitur, monſtrando tum negati-ua tum affirmatiua opportuna ad hoc. Et negatiua quidem vnico comprehenditur nomine iuuenilium affectuum. Et hos non vitan dos, ſed fugiendos mandat:quoniam illos qui prope ſunt allici-unt ac trahunt. Vigent ſiquidem in iuuenibus perturbationes ani mi quas paſsiones vocamus.[Sectare vero iuſtitiã.] reddẽdo vni-cuique quod debetur illi [Fidẽ.]Ieſu Chriſti ſine qua impoſsibile eſt placere deo.[Spẽ,charitatẽ.]Superfluit ſpẽ. Tertio ſiquidẽ loco

dilectio-

dilectionem nominat, proculdubio ad omnes. Hæc enim dilectio Chriſtiana eſt. [Et pacē.] Superfluit &. Pax quæ trãquillitas eſt ordinis quarto loco nominatur. Verum limitatur pax. [Cũ ijs q inuocant dominum de puro corde.] nolo te habere pacem cũ Hymenæo & Phileto & reliquis inimicis veritatis, ſed cum inuocantibus dominum Ieſum nõ verbo, ſed de puro corde. Poteſt nihilominus hæc particula referri non ad pacem, ſed ad ſectare: vt cõſectatores intelligamus deſcriptos illos qui inuocant dominum ex corde puro [Stultas autem & ſine diſciplina quęſtiones deuita.] Tractat illã particulam in principio propoſitam, ſed ſpiritũ ſobrietatis. Aduerſus ſobrietatem ſiquidem doctrinæ militant ſtultæ & ineruditæ quæſtiones. Et dicit ſtultas per priuationem rationis quærendi: indiſciplinatas vero ſeu ineruditas per priuationem rationis quæſitæ. Stulta quęſtio eſt quæ non habet rationabilem cauſam dubitandi. vt ſi in quæſtionem vertantur ea quæ ſunt per ſe nota. Et ſimiliter ſi inter fideles vertatur in quæſtionem deum eſſe, aut beatam virginem concepiſſe & peperiſſe, & ſimilia quæ ſunt in fide vt principia per ſe nota. Inerudita vero quæſtio eſt ſi quæratur ratio euidens eorum quæ credimus, & non ſufficiat authoritas diuinæ ſcripturæ. quemadmodum ſi in ſcientificis quæratur ratio demonſtratiua eorũ quæ ſunt probabilia, Vtraſq; quæſtiones paulus reijciendas mandat. [Sciens quòd generãt lites.] pro, pugnas Ecce ratio reſpuendi vtrunque quæſtionis genus ab effectu pugnæ quæ ex his gignitur [Seruum autem dei non oportet litigare.] pro, pugnare. De pugna verborum eſt ſermo. Huiuſmodi quæſtiones ſecundũ ſe ſunt ſtultæ aut ineruditæ, ſecundũ effectum ſunt pugnaces ſecũdum ſubiectum ſunt dedecentes. Nam dedecet dei ſeruũ pugnare verbis: quum debeat pugnare virtutibus & doctrina. Vnde de pugna virtutũ ſubdit. [Sed manſuetum.] pro, mitē. qui præſtat manſueto. [Eſſe.] nõ apparere. [Ad omnes.] non ad aliquē, ne diceres quòd ad iſtos mouentes ſtultas quæſtiones nõ oportet eſſe mitem. Quo ad pugnam vero doctrinæ ſubdit [Docibilē.] Et ſumitur actiue: hoc eſt potentē ad docendũ. [Patientiã cũ modeſtia.] p, mãſuetudine, [corripiētē eos qui reſiſtũt veritati.] Superfluit veritati. Poteſt patiētia iungi, & cũ præcedenti particula, dicendo docibilē patientē, ad tollendã impatientiã à doctore catholico. poteſt & iũgi cũ corripientē, vt officio correptionis adiũgãtur comites potētia & mãſuetudo. Illa qua tolerat mala qui corripit alios: intolerantia ſiquidē malorum tollit ſpatium pœnitēdi, Iſta qua irã moderetur vt correptio habilis reddatur ad hoc vt ſuſcipiatur ab ijs q corripiantur

ripiuntur eo quod reſiſtunt ſanę doctrinæ.[Nequando deus det il lis pœnitentiam ad cognoſcendum veritatem.] Nō prohibētis ſed dubitantis aduerbiū eſt ne,hoc in loco:perinde ac diceretur ſi quā do Hic eſt finis moderatæ correptionis. [Et reſipiſcant à diaboli laqueis.]pro,[laqueo.] Pœnitentia quā dat deus, non ſiſtit in intellectu,non in cognitione veritatis ſed extendit ſe ad voluntatem ac effectū.vt veritate cognita reſipiſcant ab oppreſsione & vinculo diaboli.[A quo captiui tenentur ad ipſius volūtatē.]Græcus ſermo plus ſignificat,nā ſignificat captiuos viuos teneri.Quod in latino ſubintelligitur. nam proprie loquendo ſoli viui tenentur captiui. Timenda valde ſententia quod ad nutū diaboli aliqui in hac vita tenentur captiui ab eo.hoc enim eſt captiuos eſſe ad ſeruiendum diabolo.Quod verū eſt pro quanto non eſt in poteſtate hominis qui iam ſe ſubdidit diabolo per mortale peccatum liberare ſe ab huiuſmodi ſeruitute,ſed oportet ipſum obſequi diabolo ad ipſius voluntatem peccādo Et propterea dixit,ſi quādo det deus illis pœnitentiam: & non dixit,ſiquando ipſos pœniteat. Diuinæ ſiquidem gratiæ donum eſt pœnitentia in remiſsionem peccati. Hinc habes theologe à Paulo apoſtolo ſententiam illam Gregorianam, Peccatum quod per pœnitentiam non diluitur,ſuo pondere ad aliud trahit.

CAPVT III.

HOc autem ſcito.]Dixerat eos qui reſiſtunt:modo reſiſtentes deſcribit. [Quia.]pro,quod,[in nouiſsimis diebus inſtabunt tēpora periculoſa.] noli putare hac ætate noſtra reſiſtentes veritati & correptionibus ac doctrinis extermināndos.ſed ſcito quod in peius proceditur vſqueadeo quod in nouiſsimis prope finem huius mundi diebus erunt tempora difficilia plena periculorum.[Et.]pro,nam, [erunt homines ſeipſos amātes:] Non cōputat inter vitia naturalem ſuijpſius amorem(de quo alibi ſcripſit, nemo vnquam carnē ſuam odio habuit)ſed ſolius ſuijpſius amorem. vtpote excludētem amorē & erga deum & erga alios homines [Cupidi.]pro,pecuniæ cupidi. Auaritia enim ex ſuijpſi⁹ amore naſcitur.[Elati.]pro,iactabūdi.Nec minus gloriatio inde oritur [Superbi.]Hæc velut truncus arboris ex illa proprij amoris radice prodit.[Blaſphemi.] aduerſus honorem diuinum.[Parentibus non obedientes.]non ſolū deū quē nō vident,ſed parentes quos cernunt deſpiciunt. [Ingrati.] beneficis [Sceleſti.]promiſcue [Sine affectiōe.] ad cōiūctos. [Sine pace]pro,fœdere ad cōfœderatos [Criminatores.]p calūniatores

hiatores innocentũ.[Incõtinẽtes.]iræ.[Immites,]infirmis.[Sine benignitate.]pro,nõ amici bonis hominibus [Proditores,proteruι.]pro,pręcipites ſine cõſilio operãtes. [Timidi.]inflato animo, [Cæci,& voluptatũ amatores magis quã dei.] Superfluit &. Horũ infinitus eſt numerus ſi ad facta ſpectetur:ſecus autem ſi ad intentionem. [Habentes ſpeciem quidẽ pietatis,virtutem.]pro,vim [autem eius abnegãtes]pro,inficiati,eſt enim præteriti tẽporis. Hypocritę ſunt qui profitẽtur pietatẽ in apparentia,ſed pietatis potentiã non exercent, qui negauerunt illius intimã vim quæ per opera exercetur & in ſola apparẽtia ſunt pij [Et hos deuita.]pro,auerſare. hi enim reſiſtunt verbo vel ſaltem facto ſanæ doctrinæ. [Ex his enim ſunt.]Pronomen his,peculiariter reſpicit habentes ſpeciẽ pietatis,ſed potentiã illius negantes. nam ex illo genere proprie ſunt, [Qui penetrant domos.] Proculdubio alienas ſub pietatis ſpecie. Et interpres dixit penetrãt,ad ſignificandum improbitatem illorũ: quum Pauli textus habeat ſubeunt. [Et captiuas ducunt mulierculas] Vide officium pietatis.priuare libertate mulieres. [Oneratas peccatis.] Ecce captiuitatis ratio.abducunt ſiquidem mulieres à rectitudine rationis, fallendo eas & ſubiiciendo illas nouis præceptis,nouis documentis,nouis profeſsionibus: ex quibus non ſolum peccant,ſed onuſtæ peccatis redduntur. quo fit vt & ſeruitutẽ peccati,& ſeruitutem dogmatum parientium peccata incurrant.

[Quæ ducuntur variis deſideriis.] Dixerat non mulieres ſed mulierculas,vt inter mulieres ſignificaret illas quæ minoris ſunt iudicij,quę leuiores ſunt. verum ne mulierculas humano more intelligeres,deſcribit eaſdem tum ab effectu,tum ab intellectu.Et ab effectu quidem quòd nõ ſolum patiuntur varias concupiſcentias(hoc enim imputaretur ſexui) ſed quòd variis deſideriis ſuccumbunt: immò quòd à variis deſideriis ducuntur prompte ad varia deſideranda.hoc enim inſtabilitatis eſt. Hæ ſunt quæ facilè falluntur. Ab intellectu verò.[Semper diſcentes.] Non vituperatur ſemper diſcere (quoniam & laudabile & neceſſarium eſt, præcipuè mulieribus)ſed vituperatur ſemper diſcere abſque fructu.nã diſcere quodam tempore ita quòd perueniat ad notitiam alicuius veri: & poſtea diſcendo cognoſcere aliud verum & ſic deinceps, laudabile ſtudium eſt:ſed ſemper diſcere, & nunquam ad notitiam veritatis amplectendæ peruenire, vituperabile eſt:& ex mala diſpoſitione diſcentis hoc prouenit. Vnde & ſubdit. [Et nunquã ad ſcientiam veritatis peruenientes.] pro,venire potentes. Ex varietate deſideriorũ prouenit vt ſemper diſcant migrando de diſcere in diſcere . & ex eadem

eadem varia ac inſtabili mentis diſpoſitione prouenit quòd nunquam poſſunt venire ad notitiam veritatis: quoniam inde prouenit quòd non figunt mentis aciem ad penetrandum, examinandũ, diſcutiendum & ſiſtendum, ſed in fluxu eſt talium mens. Indeque merentur vt ex diuina gratia non ſortiantur fictionem iudicij circa ea quæ diſcunt: vtpote ad huiuſmodi donum contrarie diſpoſitæ. [Quemadmodum autem Iamnes & Nambres] pro, Iambres, [reſtiterunt Moyſi.] Magorum Pharaonis nomina ſunt hęc, qui coram Pharaone reſtiterunt Moyſi probanti ſe miſſum à deo teſtimonio ſignorum. Reſtiterunt inquam efficiendo ſimilia ſigna tria: videlicet conuerſionis virgæ in ſerpentem, aquæ in ſanguinem, & productionis ranarũ. vt hinc appareret quòd Moyſes non eſſet miſſus à deo, ſed arte efficiebat hæc mira. [Ita & hi reſiſtunt veritati.] Euangelicæ, quam ipſe deus reuelauit. [Homines] non dæmones. [Corrupti mente.] ignorantia prauæ diſpoſitionis. [reprobi circa fidem,] Corruptio mentis reſpicit prauam mentis diſpoſitionem circa veritatem in genere: reprobatio autem malam in eis ſignificat diſpoſitionem circa fidem in ſpecie. Tales ſiquidem deſcribit eſſe reſiſtentes Euangelicæ veritati. [Sed vltra.] pro, amplius, [non proficient.] De his ſubdolis ſeductoribus mulierculurum dicit. ſed non proficient amplius, quàm ſeducendo mulierculas, non proficient extendendo ſeductiones ſuas ad mulieres cordatas, non ad viros, ſed ſiſtet eorum ſeductio in mulierculis. [Inſipientia enim eorũ manifeſta erit omnibus.] Ratio quare nõ proficient amplius quàm in mulierculis eſt, quia quũ amplius ſe extendent, manifeſta erit omnibus (etiam ipſis mulierculis ſeductis) illorum inſipientia. [Sicut & illorum fuit,] Simili ſiquidem modo quum Iamnes & Iambres extendere tentarent ſuas artes ad ampliora ſigna facienda quæ fecit Moyſes, manifeſtata eſt eorum inſipientia qua nuncio dei Moyſi reſiſtebant. impotentia ſiquidem ipſorum ad faciendum quartum ſignum manifeſtauit ipſorum inſipientiam contra deum. [Tu autem aſſecutus es.] Tractat primam particulam in principio propoſitam, vt ſuſcites donum dei quod eſt in te per impoſitionem manuum mearum. Et dictio aſſecutus non ſignificat adeptus, ſed iuxta ſecutus propter quod cautius interpretes moderni legunt ſectatus ſeu aſſectatus es. [Meam doctrinam.] Non ſolum impoſitione manuum mearum dignus es habitus, ſed aſſectatus es in comitatu meo, tum doctrinam meam qua tot eccleſias docui, tum inſtitutionem qua verbo erudiui ac ordinaui eccleſias & paſtores earum.

rum. [Propoſitum] conforme diuinæ voluntati. [Fidem.] & eam qua credimus in Ieſum, & eam qua fiunt dicta, [Longanimitatem.] qua animus meus in æternitatis longitudinem præmia reſeruat [Dilectionem.] erga omnes propter deum [Patientiam.] tolerando mala frigoris, famis, nuditatis &c. [Perſecutiones.] de loco ad locum. [Paſsiones.] illatas mihi à multis. [Qualia.] pro, quales; [mihi factæ ſunt Antiochiæ.] De Antiochia Piſidiæ eſt ſermo, nõ de Antiochia Syriæ, vnde Paulus & Barnabas egreſsi ſunt ad prædicãdum Gentibus [Iconij.] quæ etiam eſt Piſidiæ ciuitas. [Lyſtris.] Hæc eſt Licaoniæ ciuitas (vicina tamen ſupradictis) in qua Paulus fuit lapidatus. Lege Actuum Apoſtolorum capitula 13. & 14. [Quales perſecutiones ſuſtinui: & ex omnibus eripuit me dominus:] Hæc ſunt mea quæ tu ſectatus es. [Et omnes qui pie volũt viuere in Chriſto Ieſu, perſecutionem patientur.] commune eſt mihi & tibi & omnibus volentibus viuere vt mẽbra Chriſti Ieſu (exercendo officia pietatis in cœleſtem patrem, in domeſticos dei & conciues ſanctorum) perſecutionem quandoque pati. [Mali autem homines & ſeductores proficient in peius.] omnibus piè in Chriſto viuentibus commune eſt proficere in melius toletãdo mala pœnæ: malis verò hominibus commune eſt proficere in peius malum culpæ [Errãtes & in errorem mittentes.] Tranſpoſitę ſunt particulæ iſtæ. nam primum in textu locatur actiua (ſcilicet in errorem mittentes proculdubio alios) & deinde paſsiua: ſcilicet errantes ipſi verum eadem ſententia eſt. proficient enim in vtroque: & in errando, & in ducendo alios ad errorem. Et hoc quidem dicitur in genere de malis & ſeductoribus cum quo ſtat quòd in ſpecie de ſeductoribus mulierculdarum quæ variis dicuntur deſideriis paulo ante dictum ſit quod non proficient amplius quàm in mulierculis. [Tu verò permane in iis quæ didiciſti & credita ſunt tibi.] Deſcriptis in genere conditionibus bonorum & malorum & in ſpecie donis Timothei imitando Paulum, hortatur vt perſeueret tam in iis quæ didicit quàm in iis quæ ſunt ſibi commiſſa officiis. Et rationem ſubdit. [Sciens à quo didiceris.] videlicet à me Apoſtolo Chriſti. [Et quia.] pro. quòd, [ab infantia ſacras literas noſti.] Ad participiũ ſciens refertur etiam hoc, ſciens & ꝙ ab infantia ſacras literas noſti. Et eſt ſermo de ſacris literis veteris teſtamenti. mater enim Timothei Iudæa, ſtuduit vt filius ſacris literis imbueretur. [Quæ te poſſunt inſtruere.] pro, ſapientiam docere, [ad ſalutem per fidem quæ eſt in Chriſto Ieſu.] ſacræ veteris teſtamenti literæ habent facultatem docendi ſapientiam non huius

mundi

mundi ſed ad æternam ſalutem intercedente fide quæ eſt in Chriſto Ieſu. ſine huiuſmodi namque fide non docent ſapientiam ad ſalutem. Et quod hoc ſit verum, manifeſtat ex conditione omnis ſcripturæ ſacræ (ad comprehendendum non ſolum veteris, ſed etiam noui teſtamenti ſcripturam) dicens. [Omnis ſcriptura diuinitus inſpirata.] Nota diuinitus inſpirata, ad differentiam reliquarum quæ humana adinuentione aut diſciplina ſunt ſcriptæ author ſiquidem ſcripturæ ſpiritusſanctus ſignificatur dicendo diuinitus inſpirata. [Vtilis.] Deeſt &, Legendum eſt. [Et vtilis eſt.] Significatur enim quod non ſolum in ſe eſt honorabilis, ſed etiam quod vtilis eſt. [Ad docendum, ad arguendum, ad corripiendum, ad erudiendũ.] Quatuor hæc gerundia apud Paulum ſunt nomina. Ita ꝙ legendum eſſet. [Ad doctrinam, ad redargutionem, ad correctionẽ, ad inſtitutionem in iuſtitia.] Et eſt repetendũ in ſingulis in iuſtitia. vt ſit ſenſus, vtilis eſt ad doctrinam in iuſtitia, ad redargutionem in iuſtitia, ad correctionem in iuſtitia, ad inſtitutionem in iuſtia. Et vere prorium eſt ſacræ ſcripturæ, ignorantes docere ea quæ ſunt iuſtitiæ diuinæ, reſiſtentes redarguere cum diuina iuſtitia, errantes corrigere etiam in iuſtitia, & demum inſtituere gradus omnis hominis in iuſtitia. [Vt perfectus.] pro, integer, [ſit homo dei.] vtpote conſtans ex omnibus requiſitis ad perficiendũ hominem dei. [Ad omne opus bonũ inſtructus.] pro, conſummatus. Prima perfectio declaratur per hanc ſecundam relatiue ad omne opus bonum. Ecce quo tendit vtilitas diuinę ſcripturæ, ad perfectionem hominis dei (hoc eſt qui totũ ſeipſum deo dat) perfectionem inquã talem, vt ſit perfectus ad omne opus bonum exercendum. Ad vtranque ergo partem vtilis eſt diuina ſcriptura, & ad partem intellectiuam, & ad partem operatiuam.

CAPVT IIII.

T Eſtificor coram deo &.] Deeſt, domino, [Ieſu Chriſto qui iudicaturus eſt viuos & mortuos.] Nõ ſufficit Paulo ſimplici monitione excitare Timotheum: ſed addit atteſtationẽ tum dei tũ hominis glorioſi domini Ieſu Chriſti, apponẽdo terribile officiũ iudicij eius tã reſpectu viuorum quàm mortuorũ. Ab ambobus Apoſtolis (Petro ſcilicet & Paulo) habemus quòd Chriſtus iudicaturus eſt viuos & mortuos: vt intelligamus quòd quum Chriſtus veniet ad iudicãdũ, quos inueniet viuos iudicabit viuos. Et de electis quidem tunc viuis, in ſecunda ad Theſſalonicenſes ipſemet Paulus dixit, deinde nos qui viuimus &c. De reprobis aũt tunc viuis, hinc

inſinuatur

in ſinuatur quòd etiam viui iudicabuntur: alioquín nõ ius diceret tunc Chriſtus viuis, ſed quibuſdam viuis, ſcilicet electis. vterque autem Apoſtolus dicit quod iudicaturus eſt viuos, abſque exceptione aliqua. Vnde ſicut omnes mortuos (tam electos quam reprobos) tunc reſuſcitatos iudicabit, ita omnes tam electos quam reprobos tunc viuos iudicabit. [Et per aduentum ipſius.] Superfluit &. Legendumque proprie eſſet. [Per apparitionem ipſius.] veniet enim non latens ſed apparens vniuerſis. [Et regnum eius.] Per hæc duo (apparitionem ſcilicet Chriſti, & regnum ipſi' cuius tunc poſſeſsionem plenam accipiet) obteſtatur Timotheum. [Prædica verbum.] Ecce quid exigit. hoc ſiquidem eſt proprium Epiſcopi officium. Quod in principio dixerat proponendo ſuſcita donum dei quod eſt in te per impoſitionem manuum mearum, modo explicat diſtinguendo ſingulas actiones: inchoans à prædicatione Euangelij. [Inſta oportune, importune,] Ecce alia actio. Nec dicit inſta, incumbe oportune, ſed iungit ſimul oportune importune: vt alterum alterum aduerbium temperet, & aſsiduitas ſtudij ad incumbendum ſaluti animarum nulla negligentia, nulla timiditate aut quauis alia paſsione interpoletur. [Argue.] errantes & reſiſtentes. [Obſecra increpa] Tranſpoſitæ ſunt dictiones. nam prius eſt increpa, proculdubio delinquentes. Quod autem dicit obſecra, rectius interpretatur exhortare, puſillanimes, timidos, tepidos [In omni patiẽtia & doctrina.] Duæ partes & ambæ neceſſariæ Epiſco. patientia qua toleret ea quæ ſibi diſplicent: & doctrina qua alios inſtruat. Et dicit in omni, vt nulli aduerſitati ſuccumbat, vt nullum documentum neceſſarium prætermittat. [Erit enim tempus quum ſanam doctrinam non ſuſtinebunt.] Chriſtiani [Sed ad ſua deſideria coaceruabunt ſibi magiſtros.] p, doctores. intuere è regione ſanæ doctrinæ locari doctores conformes deſideriis diuerſis auditorum. Erubeſcunt ſiquidem Chriſtiani auditores dicere ſe nolle ſanam doctrinam: ſed tamen facto dum quærunt doctores ſeu prædicatores conformes ſuis deſideriis, à ſana doctrina declinant. Qualia autem ſint eorum deſideria, declarat ſubiungendo [Prurientes auribus.] pro auditum. Eadem enim dictio eſt quæ poſtmodum ſubditur, auditum auertent. Quemadmodum in præcedenti capitulo deſcripſit mulierculas ex eo quod ducuntur variis deſideriis, ita modo deſcribit auditorum deſideria ex pruritu auditus. Eſt enim nominatiui caſus prurientes, & non ad doctores, ſed ad eos qui ſanam doctrinam non ſuſtinebunt ſed ad ſua deſideria coaceruabũt ſibi doctores, manifeſte re-

Z ſertur.

fertur. Et pruritus quidem auditus nō ſanam cupit doctrinam, ſed confricationē auditus, ſed delectationem audiendo: quemadmodū prurientes mēbrū aliquod, cupiūt cōfricationē illius delectantem. [Et à veritate quidem auditum auertent. ad fabulas autem cōuertē tur.] Tolerabile eſſet ſi prurientes auditum non auerterent illum à veritate, non præferrent delectationem auditus veritati: intollerabi le autem eſt quòd eouſque ducat eos pruritus auditus vt ad fabulas conuertantur. auerſo à veritate auditu. [Tu vero vigila.] aliis vacantibus fabulis, tu vigila ſuper gregem tuum. [In omnibus labora.] in nulla re omitte difficilia ſtudia. [Opus fac Euangeliſtę.] Ecce quorſum vigiliæ & labores. euangeliſtæ opus eſt verbo & facto Euangelium regni prædicare, tueri, propagare. [Miniſterium tuum imple, debitum ſolue hæc faciendo, quoniam hæc ad tuum ſpectant miniſterium. Sobrius eſto.] Superfluunt ambæ dictiones. [Ego iam delibor.] pro, immolor: tanto magis tu debes incumbere Euangelio, quanto inſtat diminutio prædicatorum. ego enim tā vniuerſalis prædicator iam immolor deo velut hoſtia quæ mactatur. Et ne de afflictionibus quas tūc patiebatur ſed de morte imminente intelligeret Timotheus, ſubiungit. [Et tempus meæ reſolu tionis inſtat,] reſoluendus ſiquidem erat in animam reddendam deo. & corpus reddendum terræ. [Bonum certamen certaui.] Ad tuum & aliorum exemplum explico ſummarie mea merita. aduerſus reſiſtentes Euangelio aduerſus mundum me perſequentem bonum certamen certaui. [Curſum conſummaui.] Nō fui tepidus ſed cucurri: nec defeci in medio itinere. Euangelij, ſed curſum conſummaui mihi à ſpiritusancto decretum. [Fidem ſeruaui.] tam fidem qua fiunt dicta ſeruaui domino meo, fideliter certans & currens: quàm fidem qua credimus & iuſtificamur in Chriſto Ieſu ſeruaui, nullis perturbationibus, nullis poteſtatibus valentibus me ſeparare à fide Chriſti habenda & propaganda. [In reliquo.] pro, (quod ſupereſt.) poſt hanc vitam, poſt hæc merita. [Repoſita eſt mihi corona iuſtitiæ.] Quum audis coronam, triumphum intellige. velut triumphanti repoſita eſt mihi corona. Et dicit iuſtitiæ, quoniam ſibi debitam ſignificat. Vnde hoc debitum magis explicans ſubdit. [Quam reddet mihi dominus in illa die iuſtus iudex.] Dicendo reddet iuſtus iudex, manifeſte debitum ius ſignificat. ¶ Verum occurrit quæſtio ex ipſius Pauli ſententia ad Romanos octauo vbi dicit, non ſunt condignæ paſſiones huius temporis ad ſuperuenturam gloriam. Si enim non ſunt condignę. quomodo iuſtitia exigente debetur eis corona gloriæ? Solutio eſt quod opera no-

ſtra

ſtra meritoria conſiderantur vel ſecundum conditiones quas habent ex proprio genere quatenus ſunt humanarum propria virtutum. & ſic non ſunt condigna ad superuenturam gloriam, Vel ſecundum conditiones quas habent ex gratia ſpiritusſancti habitantis in nobis. & ſic ſunt condigna, & ſic debetur eis corona gloriæ à iuſto iudice ¶Quod autem dicit in illa die, diem iudicij vniuerſalis ſignificat: in qua integra corona, integer triumphus erit ſanctorum in anima & corpore. Et quòd de illa die loquatur ad literam, manifeſtant ſubiuncta. [Non ſolum autem mihi ſed &,] Deeſt, omnibus, [iis qui diligunt.] pro, dilexerunt, [aduentum] pro, apparitionem, [eius.] Communis ei & omnibus qui dilexerunt apparitionem iuſti iudicis reddenda corona iuſtitiæ, teſtatur quod de illa die loquitur in qua ei & omnibus immortalitatis corporalis coronam reddet. [Feſtina] pro, ſtude. [ad me venire cito.] Iunge iſtis ſcripta ad Philippenſes & clare comperies Paulum epiſtolam hanc ſcripſiſſe in ſecundis vinculis. Nam quum ſcripſit epiſtolam ad Philippenſes erat in primis vinculis, cũ quibus ex Iudæa miſſus fuerat Romam. & erat tunc cum eo Romæ Timotheus. de quo ſcribit, ſpero autem in domino Ieſu Timotheũ me cito mittere ad vos. & rurſus, hunc igitur ſpero mittere ad vos, mox vt videro quæ circa me. Ex his iunctis abſentiæ Timothei (cui modo ſcribit ſtude ad me venire cito) clare apparet quòd Timotheus receſſerat miſſus à Paulo. [Demas enim me reliquit.] Ratio indigentiæ Timothei redditur ex abſentia ſubiunctorum. [Diligens hoc ſeculum.] pro, amplexus præſens ſeculũ. Eſt enim præteriti temporis. [Et abiit Theſſalonicam.] Iſte non ſolum abſens, ſed etiam apoſtata fuit à Paulo. [Creſcens.] pro, creſces, [In Galatiam, Titus in Dalmatiam.] Non intelligas hos ſimiliter amplexos præſens ſeculum. [Lucas eſt mecum ſolus.] De Luca Euãgeliſta loquitur. ſolus autem dicitur inter miniſtros Pauli. [Marcum aſſume & adhuc tecum: eſt enim mihi vtilis in miniſterio] Marcus iſte videtur conſobrinus Barnabæ qui erat cum Paulo Romæ quum ſcripſit epiſtolam ad Coloſſenſes tunc enim etiam erat cum eo Demas. [Tichicum autem miſi Epheſum] Hæc omnia ſcribit vt cognoſcat Timotheus quod indiget miniſtris [Penulã quam reliqui Troade apud Carpũ veniẽs affer tecũ, & libros: maxime aũt membranas.] ſuperfluit tecum, Veſtem qua ſuperinduimur contra pluuiã dicit ſe reliquiſſe Troade, & egebat illa in ſuperuẽtura hyeme Erat itaque tã pauper Paulus Romæ vt egeret dimiſſa veſte cõtra pluuiã in tanta terrarũ diſtãtia. appa-

retque Paulum non ſic arctatum carcere vt non graderetur per ciuitaté: alioquin quorſum egebat penula? niſi forte dicatur ꝙ propter frigus. nam & Romanos penulis quandoque vſos propter frigus legimus. ❡Vbi diligentius aduerte quod ex hoc textu iuncto ſequentibus (Eraſtus remanſit Corinthi, Trophimum autem reliqui infirmum mileti) apparet quod Paulus ſolutus á vinculis quibus ex Iudæa vinctus venerat Romam, reuerſus eſt in Macedoniã Achaiam & loca in quibus prius prædicauerat, prout ipſe promiſerat bis in epiſtola ad Philip. immo dixerat, & hoc perſuaſum habens quòd manebo & permanebo vt gratulatio veſtra abundet per meum aduentum iterum ad vos. Apparet autem hinc Paulum rediſſe ad partes illas, ex eo quod dicit ſe reliquiſſe penulam Troade & Eraſtum remanſiſſe Corinthi, Trophimum autem Mileti, Quod enim hæc non fuerint geſta in itinere quo vinctus ductus eſt è Iudæa Romam, teſtantur Actus Apoſtolorum. Lege totam illã nauigationem, & perſpicies quod dico. Quanuis etiam hoc idem appareat ex magna temporis diſtantia. nam Paulus ſecundo Neronis anno vinctus ex Iudæa venit Romam: vt Hiero. dicit in lib. de viris illuſtribus. hæc autem epiſtola ſcripta eſt anno decimotertio vel decimoquarto Neronis, quando tempus mortis Pauli prope erat. Nam conſtat ipſum decollatum fuiſſe anno decimoquarto Neronis. nec eſt veriſimile quod relictam ante vndecim annos veſtem pluuialem modo moriturus petat. Et tantò minus eſt veriſimile quanto Timotheus prius iam venerat ad ipſum Romam, & potuiſſet hanc afferre. Rurſus quum Timotheus fuerit cum Paulo Romæ, oretenus ei dixiſſet quod Eraſtus remanſit Corinthi, & Trophimum reliquit Mileti infirmum, ſi ante per vndecim annos geſta commemoraret. Ridiculum quoque eſt quod poſt vndecim annos dicat Trophimum reliqui infirmum Mileti. nunquid Trophimi ægritudo tam longa fuit? Quocirca abſque omni hæſitatione intelligendum eſt quod loquitur de ſecundo itinere ad vrbem Romam ex partibus illis. ita quod ſeruauit quod promiſit Philippenſibus & ſperauit ad Philemonem. Et rediens Romam reliquit Troade penulam cum libris & membranis, forte epiſtolarum quas ſcripſerat. & in eadem via Eraſtus remanſit Corinthi, & Trophimum reliquit Mileti ægrotum. [Alexander AErarius multa mala mihi oſtendit.] Quis fuerit iſte alexander neſcitur: hoc tantum ſcitur quod erat faber AErarius. [Reddet.] pro, reddat, [illi dominus ſecundum opera eius.] Imperantis ſeu cupientis diuinã iuſtitiam, ſunt verba, [Quem & tu deuita.] pro. obſerua. Hinc coniectura

iectura nonnulla eſt hunc Alexandrum foris in partibus illis in quibus tunc erat Timotheus multa mala contra Paulum egiſſe hoc enim inſinuat monitio hæc, quem & tu obſerua, à quo & tu caue. neſcimus enim ſecundorum vinculorum Pauli occaſionem, neque ſcimus an in vrbe an extra vrbem fuerit accepta occaſio. [Valde enim reſtitit verbis noſtris.] Forte ſimili occaſione qua Demetrius argentarius populum excitauit aduerſus Paulum Epheſi vt ſcribitur Actu. decimonono. [In prima mea defẽſione.] Confert tempus epiſtolæ huius cum ſcriptis in epiſtola ad Philippen. præſente Timotheo Romæ: & percipies primam eius defenſionem appellari eam quæ fuit poſt ſecunda vincula. Nam in primis vinculis dicit mittam ad vos Timotheum quum cognouero quæ circa me: modo vero poſt tot annos poſtquam redijt ex partibus Græciæ, ſignificat Timotheo quid ſibi acciderit in prima defenſione ſua. [Nemo mihi affuit, ſed omnes me dereliquerunt.] Intellige de ijs qui potuiſſent ipſum adiuuare. iam enim dixerat quod Lucas erat ſecum, & Petrus tunc erat Romæ ſed hi non erant de numero eorum qui potuiſſent ipſum adiuuare. Sed quum magna multitudo Chriſtianorum eſſet tunc Romæ quorum aliqui potuiſſent ipſi aſſiſtere & adiuuare, nullus eorum comparuit pro Paulo, timore vt creditur. Neronis. Et propterea ſubdit. [Non illis imputetur.] Compatiens enim humanæ fragilitati, cupit vt deus non imputet illis hanc omiſsionem. [Dominus autem mihi aſtitit.] loco hominũ. [Et confortauit.] pro, corroborauit. [me.] quod homines facere nequiuiſſent. [Vt per me prædicatio.] pro, præconium, [impleatur.] Si homines alij mihi affuiſſent, præconium Chriſti per alios fuiſſet probatum ex eo autem quod nullus mihi affuit, deus mihi vires præſtitit ad hoc vt per meipſum præconium Chriſti compleretur, à quo cœptum fuerat: vt egomet qui incœperam illud perficerem, tuendo illud diuina virtute in prima mea defenſione coram iudice. [Et audiant omnes gentes.] hoc factum quod dominus per me adimpleuit. [Et liberatus ſum.] pro, fui, [de ore leonis.] Neronem leonem appellat: vt ſubſcriptio huius epiſtolæ teſtatur [Liberauit.] Deeſt, &, nec eſt præteriti ſed futuri tẽporis. Legendũ eſt, [Et liberabit me dominus ab omni opere malo.] Non dicit liberabit me dominus à vinculis, ab afflictionibus, à morte, ſed ab omni opere malo: quod conſtat eſſe peccatũ. [Et ſaluum faciet in regnũ ſuum cœleſte.] Non ſolum hic liberabit ab opere malo, ſed poſtea ſaluũ faciet in regnũ ſuũ cœleſte. [Cui gloria in ſecula ſeculorum, Amẽ. Saluta priſcã & Aquilã & Oneſiphori domũ.] Apud Epheſũ

videtur quòd fuerit tunc Timotheus: nam de Oneſiphoro dixerat, & quæ Epheſi mihi miniſtrauit tu melius noſti. Nec dicit ſaluta Oneſiphorum (quoniam forte Romæ adhuc erat) ſed Oneſiphori familiam [Eraſtus remãſit Corinthi, Trophimum autem reliqui infirmum Mileti.] De his ſatis diximus [Feſtina.] pro, ſtude, [ante hyemem venire.] Hinc apparet quòd pro hyeme volebat penulam [Salutant te Eubulus & Pudens] Hic fuit pater ſanctarum virginũ Potentiæ & Praxedis. [Et Linus.] qui ſuccéſsit Petro [Et Claudia.] Timotheus ſiquidem fuerat Romæ, & amicitia iunctus cum iſtis. Et fratres omnes. [Dominus Ieſus Chriſtus cum ſpiritu tuo] Hæc eſt ſalutatio manu Pauli. [Gratia vobiſcum amen.] Prius Epiſcopum deinde eccleſiam ſalutat manu propria. ¶ Et apud Græcos inuenitur ſubſcriptio hæc. Secunda ad Timotheũ ſcripta Romæ quum ſecundo præſentatus eſt Paulus Neroni Cæſari Romanorum. Ex qua ſubſcriptione apparet quod diximus de ſecundis vinculis Pauli. Nam quod dicit quum ſecundo præſentatus eſt, non refertur ad actiones iudiciales (nam ipſe ſcripſit non in ſecunda, ſed in prima ſua defenſione) ſed refertur ad iterata vincula. primo enim præſentatus eſt quum ex Iudæa vinctus appellauit ad Cæſarem: ſecundo autem quum in fine imperij Neronis iterum vinctus eſt.

Caietæ die 29. Aprilis. 1529.

THOMAE DE VIO CAIETANI CARdinalis ſancti Xiſti, in Epiſtolam Pauli ad Titum Commentarii.

[Paulus

PAulus ſeruus dei.] Appellat ſe ſeruũ dei non ratione naturæ (quę ſeruitus communis eſt omnibꝰ creaturis) ſed ratione officiorum quæ ſponte addixit ſeruitio diuino. Ideo autem appellat ſe ſeruum dei, vt excludat obiectiones Iudæorum, dicentium Paulum Apoſtataſſe à ſeruitute dei. Diſpoſuerat enim hanc epiſtolam ſcribere præcipue aduerſus traditiones Iudæorũ [Apoſtolus aũt Ieſu Chriſti.] Dei quidẽ ſeruus: hominis autẽ Ieſu Chriſti apoſtolus [Secũdũ fidẽ electorũ dei,] Non ſecundum legẽ Moſaicam apoſtolus. ſed ſecundũ fidẽ electorum dei, non ad propagandam legem Moyſi, ſed ad propagandam fidem electorũ dei eſt apoſtolatus meus. ¶ Significanter autem dicit electorũ dei: electorum quidem: quoniam propter electos inſtituti ſunt apoſtoli & euangeliſtæ & Prophetæ, & cætera dei autem ad ſignificandũ eoſdem eſſe electos à deo qui ſaluantur in fide quam prædicat apoſtolus. [Et agnitionem veritatis.] Non ſolũ ad fidem, ſed ad agnitionem veritatis propagandam ordinatur apoſtolatus meus. Cuius autem veritatis ſubiungit. [Quæ ſecundum pietatem eſt in ſpem.] pro, ſpe, [vitæ æternæ.] Ad propagãdam notitiam veritatis non cuiuſcunque, ſed quæ eſt ſecundum pietatem quo ad ea quæ ſunt præſentis ſeculi. Veritas ſecundum pietatem eſt veritas omnium præceptorum moralium. vt intelligamus Apoſtolos deſtinatos non ſolum ad propagãdam fidem qua ſaluantur electi dei, ſed etiam ad agnitionem veritatis omnis quæ eſt conformis pietati, quæ eſt ſecundum omnem veritatem moralem: ſub pietate enim comprehenduntur omnia quæ debemus proximis. Erat ſiquidem mundus obſcuratus & priuatus notitia veræ pietatis, innumeris ſceleribus offuſcatus. Et propterea poſtquam dixit fidem electorũ, adiunxit & agnitionem (non fidem) veritatis quæ eſt ſecundum pietatem. ¶ Verum quia veritas ſecundum pietatem dupliciter poteſt cognoſci (vel abſolute, vt philoſophi morales crediderunt & docuerunt vel relatiue, ad fœlicitatem æternam futuræ vitæ) ideo adiungit, in ſpe vitæ æternæ: vt intelligamus differentiam inter Apoſtolos & philoſophos morales quo ad propagandam notitiam veritatis moralium. philoſophi enim huiuſmodi notitiam ad præſentem fœlicitatem referebant: Apoſtoli

autem ad vitam non temporalem, ſed æternam, non in re in hac præſenti vita habitam, ſed in ſpe relatiue ſiquidem ad vitam æternam doctrina moralium inſerta eſt doctrinæ fidei. [Quam repromiſit]pro, promiſit, [qui non mentitur. Deus ante tempora ſecularia.]pro, æterna. Ne æquiuocatio accideret legentibus, declarat de qua æterna vita loquitur, dicendo quam promiſit deus ante tẽpora æterna. Et hoc ad differentiam philoſophorum quorundam qui vitam æternam animarum poſt hanc vitam dicebant: ſed illi de vita æterna naturali loquebantur, Paulus autem de vita æterna ſupernaturali, quam non ex beneficio naturæ, ſed ex beneficio liberalis promiſsionis ſtatuit deus electis ſuis non de nouo, ſed ante tempora æterna. Non quæ fuerint, ſed ſi fuiſſent. dicit enim hoc aduerſus philoſophantes, ponentes æterna tempora. Superans hos dicit quòd etiam ſi tempora fuiſſent æterna, deus promiſit hanc vitam æternam ante tempora æterna quoniam eam promiſit in æternitate, quæ ſupereminet omnibus temporibus quantumcunque æternis: vtpote à qua emanaſſent æterna tempora. ¶ Quum autem audis quòd promiſit ab æterno, intellige quòd in ſeipſo deus hoc definiuit ad ſimilitudinem firmæ & immobilis promiſsionis.

¶ Et dicit qui non mentitur deus, ad ſignificandum immobilitatem decreti [Manifeſtauit autem temporibus ſuis verbum ſuum.] Ecce quid ſignificat promiſit ſcilicet verbum ſuum: qui enim promiſit dare, dicit ſe daturum. Ipſum ergo verbum immobilis diſpoſitionis ſuæ de danda vita æterna electis, eſt promiſsio quam manifeſtauit non ab æterno, ſed temporibus proprijs: hoc eſt temporibus definitis congruis ad hoc Et dicit hoc ne quis quęrat quare iſto tempore & non illo manifeſtauit. [In prædicatione quę credita eſt mihi.] Ne intelligeres manifeſtatam diuinam promiſsionẽ in lege Moyſi, explicat quòd manifeſtata eſt non in libris (Chriſtus enim nullum ſcripſit librum) ſed in prædicatione euangelica: ideo dicit quòd manifeſtauit verbum ſuum temporibus proprijs & modo proprio: videlicet in prædicatione euangelica quæ credita eſt mihi & alijs apoſtolis. [Secundum præceptum.]pro, iniunctionem, [ſaluatoris noſtri dei.] Non vſurpaui hoc officium, ſed credita eſt mihi prædicatio ſecundum iniunctionem dei quatenus exerceat officium ſaluandi nos. [Tito.] Hactenus non ad extendendos titulos proprios, ſed vt ſimul explicaret materiam apoſtolatus & materiam epiſtolæ huius, accumulauit hæc modo autẽ perſonam cui ſcribit primo, ex nomine ſignificat, deinde ex integritate. [Dilecto]pro, germano, [filio ſecũdum communẽ fidẽ.]

Eadem eſt dictio qua vſus eſt tum ad Timotheum tum ad Philipp. quũ dixit, rogo & te germane compar. Perinde ac dixiſſet, Tito vero, nó adulterino, non degeneri, filio, non ſecundum carnem, ſed ſecundum communem fidem: fuerat enim Gentilis & erat diſcipulus Pauli. [Gratia.] Deeſt, miſericordia. [& pax.] Quemadmodum Timotheo hæc tria in ſalutatione imprecatur, ita & Tito eadé ratione: quia vterque erat epiſcopus), cui opus eſt miſericordia tam actiue quàm paſsiue, oportet enim ipſum imitari deum præcipue in miſericordia erga ſubditos. & quoniam pro alienis etiam redditurus eſt rationem, eget vt miſericordiam conſequatur. [A deo patre &.] Deeſt, domino, [Ieſu Chriſto ſaluatore noſtro] Hæc pluries ſunt habita [Huius rei gratia.] Demonſtrat huius rei, exequutionem apoſtolatus ad fidem electorum, & agnitionem veritatis, &c. Ad executioni mandandum officium mihi iniunctum quũ nó potuiſſem plene illud exequi in inſula Cretę. [Reliqui te Gretę.] pro, in Creta. Et in his verbis comprehendit materiam epiſtolę huius in genere: explicatam tamen in parte quum dictum eſt ſecundum fidem electorum dei, & agnitionem veritatis, & cæt. in parte autem explicatur per ſubiuncta. [Vt ea quæ deſunt corrigas.] pro, ſupercorrigas. Appellat ea quæ deſunt ea quæ ſubterfugerunt correctionem ipſius Pauli. Et dicit ſupercorrigas ad ſignificandum vel indigentiam iterandæ correctionis tanquam per Paulum non plene fuerint correcta, vel ad ſignificandum indigentiam authoritatis. tanquam per Paulum leniter fuerint correcta, ſed experientia teſte aſperiore egent correctione. Et hoc magis quadrat ſubſequentibus. [Et conſtituas per ciuitates.] pro, ciuitatem, [preſbyteros.] In ſingulari numero Paulus ſcribit per ciuitatem, ſed exponitur per ciuitatem vnamquanque, vt ſingulis ciuitatibus ſingulos preſbyteros conſtituat. Non aduerſatur tamen ſacris eloquijs plures in vna ciuitate appellari tunc temporis preſbyteros ſeu epiſcopos: vt patet Actuum. 20 [Sicut & ego diſpoſui tibi.] Non ſolum vt conſtituas epiſcopos commiſi tibi: ed etiam modum explicaui [Si quis ſine crimine eſt.] Ne putet quiſpiam latere ſecretas regulas quas tradidit tibi, explico eas in ſcriptis. Vbi aduerte pro ordine epiſtolæ, quòd hic incipit tractare propoſita, inchoãs ab vltimo: videlicet & conſtituas per ciuitatem preſbyteros ſicut & ego diſpoſui tibi ¶ Quum autem audis ſi quis ſine crimine eſt, intellige ſi quis eſt ſine culpa imputabili in iudicio. Quod clarius fuiſſet interpretatũ ſi quis inculpabilis ſiue inculpatus exiſtit [Vnius vxoris vir.] Non dicit qui fuerit vnius vxoris vir (quemadmodum de

vidua

vidua dixit ad Timotheum quæ fuit vnius viri vxor)ſed abſolute dixit vnius vxoris vir:hoc eſt non plurium vxorum vir.Signum ſiquidem minoris continentiæ tam in vidua quàm in viro eſſet. Et multo magis indignus epiſcopatu eſſet,nō ſolum ſi plures concubinas,ſed ſi vnam haberet [Filios habens fideles.] Nec quòd habeat filios,nec quòd habeat aut habuerit vxorē exigitur. ſed quòd ſi habet vxorem habeat vnam,& ſi habet filios habeat fideles. Nō vult hominem habentem filios Ethnicos promoueri in epiſcopum Appareret enim nōnulla ſpecies turpitudinis,vt is eſſet Chriſtianorum pater qui filios non erudiuit in fide.[Non in accuſatione luxuriæ]Secunda filiorum conditio eſt quod non ſint accuſabiles de luxu,de delectatione in ſuperfluis:ſiue venereis ſiue veſtibus,ſiue cibis,& ſimilibus:[Aut non ſubditos.]Tertia filiorū conditio requiſita eſt vt ſint ſubditi paternis monitis. Qui enim filios habet non cum his conditionibus,præ ſe fert quòd domum ſuam minus regere ſciuit:ac per hoc minus bene reget eccleſiam dei Id quod ad Timotheum Paulus dicit domum ſuam bene regentem,modo ad Titum explicat his tribus conditionibus [Oportet enim epiſcopum.] Rationem reddit regulæ datæ circa promotionem preſbyterorum.Vbi aduerte eundem gradum idemque officium ſignificari à Paulo nomine preſbyteri & nomine epiſcopi: nam præmiſit idcirco reliqui te in Creta vt cōſtituas preſbyteros: & modo probando regulam, dicit oportet enim epiſcopum: neutrum ſiquidem horum nomen eſt ordinis,ſed potius officij , Epiſcopus quidem ſecundum proprietatem: preſbyter autem ſecundum tranſlationem: ſignificat enim ſeniorem,qui communiter cōſueuit ſuperintendere alijs.[Quomodo autem nomē preſbyteri trāſlatum ſit ad ſignificandum ſacerdotum, non eſt præſentis negocij.[Sine crimine eſſe]hoc eſt inculpatum eſſe.Ideo diſpoſui tibi vt conſtituas preſbyteros ſi quis ſine crimine eſt, quia oportet Epiſcopum natura officij eius exigente,eſſe ſine crimine.Et hoc probat.[Sicut dei diſpenſatorem.]Si eſſet diſpenſator hominis, quum homo poſsit eſſe culpatus,tolerabile foret vt etiam ipſe eſſet culpatus:ſed ex eo quòd eſt diſpenſator dei , ipſa relatio ad deum. exigit vt ſine crimine ſit: vt is qui vice dei diſpenſat: perſonam dei quam gerit non inquinet proprio crimine. Vnde & ad Corinthios ſcribit, Sic nos æſtimet homo, vt diſpenſatores myſteriorum dei. [Non ſuperbum.] pro, proteruum . qui omnia velut pede proterat:ac per hoc omnia ſibi licere exiſtimat.[Non iracundum.] Proteruia in voluntate , iracundia in iraſcibili appeti-

li appetitu eſt [Non vinolentum.] pro,vinoſum. Delectari multo vino,concupiſcibilis partis eſt. [Nō percuſſorem.] Turpe eſt Epiſcopo etiam iuſtè percutere manu propria. [Non turpis lucri cupidum] pro,turpilucrem Sic enim habetur in Paulo ita quòd non de cupiditate, ſed de actione loquitur. Turpilucris autem eſt, qui ex ijs in quibus non decet lucrari lucratur: vt cui ex ſpiritualibus officijs non ſufficiat habere neceſſaria ad victum,ſed augmentum vult opum talis turpilucris eſt vt taceam ſi ex malis artibus lucretur. [Sed hoſpitalem.] Liberalitatem in hoſpites è regione turpilucris locat. [Benignum,] pro,amatorem bonorum. Magna pars prælati eſt eſſe amatorem bonorum: magna fœlicitas ſubditorum eſt bonos amari ab eo qui præſidet, fiunt ſiquidem & quaſi pullulantes germinant boni vbi amantur. [Prudentem ſobrium] Interpres duo poſuit pro vno. fortè quia dictio (ad prudentem ſcilicet & ſobrium) anceps eſt. Moderatum ſiquidem quid ſonat: quod imprudente & ſobrio inuenitur. [Iuſtum.] Ius ſuum vnicuique reddentem. [Sanctum.] hoc eſt mundum in ſeipſo. [Continentem.] Loco cuius moderni ponunt temperantem: vt temperatē ſe extendit ad omnia quæ fræno indigent. ad quæ etiam ſe extendit continentia,diffuſe tractata à philoſophis [Amplectentem eum.] pro,tenacem eius, [qui ſecundum doctrinam eſt fidelem ſermonem.] pro,fidelis ſermonis. Declarat oportere Epiſcopum ita fixum eſſe in fideli ſermone doctrinali,vt ſit tenax illius, vt nulla ratione permittat illum dilabi à ſe. Nec dicit tenacē fidelis ſermonis (hæc enim tenacitas exigitur à quolibet Chriſtiano) ſed dicit fidelis ſermonis,qui ſecundum doctrinam eſt,hæc enim tenacitas propria eſt Epiſcopo. Et quare ſuddit. [Vt potens ſit.] Deeſt. & [exhortari.] Deeſt,in, [doctrina ſana,& eos qui cōtradicunt arguere.] Ad duo officia neceſſariam huiuſmodi tenacitatem explicat: & ad exhortandum bene diſpoſitos,& ad arguendum aduerſarios. & verū que in doctrina ſana,abſque vlla labe corruptionis, diminutionis ſeu ęgritudinis [Sūt enim multi etiam inobediētes vaniloqui &.] Deeſt,mentium, [ſeductores.] Rationem reddit eius quod dixerat & eos qui contradicūt arguere,ex eo quòd multi ſunt cōtradictores. Quos à trib⁹ deſcribit: ab īobediētia, à vaniloquio, à ſeductione pernicioſiſsima: vtpote mentium, ita ꝙ vſque ad ſummā animę partem (quæ mens eſt) penetrat eorum ſeductio. [Maxime qui de circūciſione ſunt.] ſupple pſeudochriſtiani. Nō dicit eſſe ſolos, ſed pcipue. [Quos oportet redargui.] ꝓ,quorū oportet eos obturare.

authoritate

authoritate & doctrina.[Qui vniuerſas domos ſubuertunt.] Non docent publicè,ſed priuatim per domos,quòd eſt proprium hæreticorum,vt faciliùs ſeducere poſſint.[Docẽtes quæ non oportet.] vtputa legalia eſſe ſeruanda. [Turpis lucri gratia.] Nec hoc ipſum quòd vana docent, ſimplici intentione agunt, ſed ob quæſtum. quem turpe lucrum appellat. quoniam ex turpi cauſa quæritur. [Dixit quidã ex illis proprius ipſorum propheta.]Dixerat eſſe multos inobedientes, præcipuè qui ex Iudæis conuerſi fuerant: & hos depinxerat reſtabat vt pingeret inobedientes ex gentibus conuerſos.Et quoniam hi erant Cretenſes. ideo illos deſcribit ex authoritate Epimenidis Cretenſis. Quem appellat non prophetam abſolutè,ſed proprium ipſorum prophetam tanquam vaticinatus fuerit veritatem eorum qui tunc temporis erant Cretenſium. [Cretenſes ſemper mendaces.] quo ad vitium linguæ. [Malæ beſtiæ.]quo ad vitiũ animi, ſimiles feris nociuis quo ad facta [Ventres pigri.] Quo ad corpus, ingluuie & pigritia notantur Et hęc omnia vno heroico carmine ſcribuntur ab illo:ſed interpres ſententiam non metrum trãſtulit.[Teſtimonium hoc verum eſt.]Approbat dictum illius poëtæ: vt exinde rationem reddat ſubiunctorum.[Quam ob cauſam,] quia ſunt talium conditionum. [Increpa illos dure.] Tractat illam particulam,vt ea quæ deſunt ſupercorrigas .feralis enim conditionis homines, durè ſunt arguendi [Vt ſani ſint in fide.] Ad materiam primo propoſitam refert correctionem.primum enim propoſuit fidem electorum dei: & propterea primo dicit vt ſani ſint in fide, vt non inſaniãt in ijs quæ ſunt fide. Et explicans periculum inſaniæ ſubiungit. [Non intẽdentes Iudaicis fabulis.]hoc eſt primum periculum inſaniendi in ijs quæ ſunt fidei, eſt intendere Iudaicis non hiſtorijs, non doctrinis ſed fabulis. Et quoniam nihil aliud explicat, intelligendæ videntur fabulæ thamudicæ.[Et mundatis hominum auertentium ſe à veritate.]pro,auerſantium veritatem. Non dicit ſimpliciter & mandatis hominum, ſed hominum, aſpernantium veritatem. Et intendit ad literam quòd non intendant mandatis hominum reijcientium licentiam libertatis euangelicæ:ac per hoc mandantium ſeruari legalia Vnde & ſubiungit. [Omnia munda mundis.] Formaliter loquitur de omnibus cibis, veſtibus & ſimilibus quæ in lege Moyſi habebantur immunda.Omnia inquit munda ſunt, ex euangelica libertate.apud mundos, mente & conſcientia. ¶Nec obſtat quòd apoſtoli mandauerit abſtinentiam à ſanguine & ſuffocato, & ipſe Paulus mandauerit hoc ſeruari,vt patet in Actibus Apoſto-

Apoſtolorum: quoniam hoc non fuit decretum & factum, eo quod ſanguis aut ſuffocatum eſſet immundum, ſed ad vitandum abominationem inter conuiuentes Iudæos cum Gentilibus tunc temporis. [Coinquinatis autem & infidelibus nihil eſt mundum.] Formalis eſt ſermo de inquinatis quatenus inquinati,& de infidelibus quatenus infideles ſunt. Quod dicitur ad differentiam eorundem, quatenus exercent naturalia officia,aut multas etiam actiones virtutis.Hæc enim quum non ex inquinatione mentis, nec ex infidelitate procedant, non ſunt immunda illis: ſed nihil eorum quod inquinationem aut infidelitatem eorum concernit,eſt illis mundũ: eo quòd ex inquinatione conſcientiæ aut infidelitate vnde procedunt, immunda redduntur illis. Et propterea aduerſatiue ſubiungit. [Sed inquinata eſt eorum mens & conſcientia.] Mens inquinatur errore circa credenda ſeu agenda: conſcientia autem inquinatur applicatione ad opus contra regulam rectæ rationis quæ eſt conformis veritati euangelicæ. [Confitentur ſe noſſe deum,factis autem negant.] Probat inquinationem tam mentis quàm conſciẽtiæ ex opere. Licet lingua fateantur ſe noſſe deum notitia fidei, factis tamen illum negant: quoniam opera contrariantur præceptis dei. [Quum ſint abominati & incredibiles.] pro,abhominabiles & increduli, [& ad omne opus bonum reprobi.] De Iudæis conuerſis ſeducentibus Chriſtianos ad obſeruationem legalium, hæc omnia dicuntur,quòd ſunt abhominabiles: vtpote nec Iudæi nec Chriſtiani. Et ſunt increduli veritati euangelicæ: & ſunt ad omne opus bonum nõ ſolum inepti, ſed reprobi, tum à deo tum ab Apoſtolis Chriſti & aliis ſequacibus.

CAPVT II.

TV autem loquere.] Tractata illa particula,fidem electorũ dei,aggreditur alteram propoſitam: videlicet & agnitionem veritatis.quæ ſecundum pietatem eſt in ſpe vitæ æternæ. Ad huius enim veritatis cognitionẽ propagãdam reliquum epiſtolę huius ſcribit: docens Titum vt inſtruat omnes hominum cõditiones veritatem morum conformium pietati relatiue ad vitam æternam. Vnde & dicit.tu autem loquere. [Quæ decent ſanam doctrinam.] Doctrina euangelica appellatur doctrina ſana à ſanitate mentis: quoniam continet & quicquid ſpectat ad mentis ſanitatem, & nihil docet contrarium ſanitati mentis. Recti ergo mores ſunt qui decent ſanam doctrinam. [Senes vt ſobrij ſint.] Per partes diſtinguit doctrinam morum. Primo ſecundum ætates: incipiens à ſenibus.De

quibus

quibus dicit, vt ſint ſobrij ſeu vigiles. Et vigilantia quidem indicenda eſt ſenibus, propter ætatem reddentem eos negligentes. Sobrietas autem, quoniam vino multum alitur ætas illa. [Pudici] valde enim dedecet illam ætatem impudicitia. [Prudentes.] pro, modeſti. Sæpe enim modum excedunt ſenes, tanquam ex authoritate. [Sani in fide.] vt nulla ex parte inſaniant in iis quæ ſunt ſi dei. [In dilectione, in patientia.] Non ſolum in fide, ſed in dilectione Chriſtiana (quæ ad omnes extenditur) & ſimiliter in tolerãtia iubet ſanitatem animi ſeruari. Senes enim quia vident ſe minus diligi, & multis malis ſubiiciuntur ſenectutis, periclitantur tum in dilectione tum in patientia. [Anus ſimiliter.] In eadem ſenectutis ætate inſtruit mulieres. [In habitu ſancto.] vel in ſtatu ſancto ſecundum alios codices Græcos. Et proprie ſignificat non ſancto, ſed ſacridecenti. Iubet itaque vt habitus ſeu ſtatus ſit ſacridecens: hoc eſt vt decet religioſas ſacraſque mulieres. Tanquam ſenectus tribuat illis quod aliis tribuit votum ſacrum, addictio ad ſacra. Vt intelligamus quòd in ſtatu, inceſſu, habitu, veſte & in omnib⁹ moribus ſuis agant perſonam addictã ſacris. [Non criminatrices.] pro, calumniatrices. Pronus eſt enim ſexus ille (& ex ætate ſenili ſuſpitionis plena longe pronior) ad calumniandum. [Non multo vino ſeruientes.] quemadmodum de ſenibus dixit vt ſint ſobrij. [Bene docentes] pro, honeſta docentes. Non publice (mulieribus enim interdictum eſt docere publice) ſed domeſtice, vt domeſticam familiam doceant ea quæ honeſta ſunt. Quo contra per poetam dicitur. hoc docent vetulæ pueris poſcentibus aſſem. [Vt prudentiam doceant.] pro, vt modeſtas reddant, [adoleſcentulas.] Hoc debet eſſe vetularum ſtudium, vt adoleſcentulas immoderatio nõ poſsideat. prona eſt enim adoleſcentia ad immoderãtiam. [Vt viros ſuos ament.] Ad adoleſcentulas hoc refertur: & ſimiliter quæ ſequuntur. [Filios ſuos diligant.] Decet enim puellas diſcere hoc à vetulis [Prudentes.] quantum ſexus & ætas permittit. [Caſtas.] moribus. [Sobrias.] Superfluit ſobrias. [Domus curam habentes] pro, domus cuſtodes. Vult enim vt vetulæ doceant adoleſcentulas vt domi ſe cõtineant tanquam domus cuſtodes [Benignas.] feraces bonorum & verborum & factorum [Subditas viris ſuis.] hoc enim ius naturæ exigit [Vt non blaſphemetur verbum dei.] Occaſio blaſphemandi euangelium Chriſti (quod eſt verbum dei.) aſſumeretur à maritis & aliis ſi adoleſcentulæ Chriſtianæ non eſſent præditæ bonis moribus & debitis conditionibus quæ exigũtur ad modeſtas vxores. Crederetur enim quod euangelium pare-

ret

tet hæc monſtra, quòd daret libertatem peccandi. [Iuuenes.] pro, iuniores. Deſcripta doctrina ſenum & anuum & adoleſcentularum, ſupererat deſcribere doctrinam iuuenum. & propterea dicit [Iuniores ſimiliter hortare vt ſobrij ſint.] Vel ſecūdum moderr nos interpretes vt modeſtè ſentiant. Moderamine eget iuuentus: quod modeſtia & ſobrietas importat. [In omnib⁹ teipſum præbe.] pro, præbens, [exemplum bonorum operum.] Inter inſtruendum iuniores, inſtruit ipſummet Titum vt hinc intelligamus ipſum eſſe in numero iuniorum, & vt iuniores doceat magis exemplo quàm verbo. Vt videntes alij iuuenes Titum iuuenem, bonorum operū exemplum diſcant & ipſi incūbere bonis operibus. Propter quod dicit in omnibus, vt nulla ex parte deſit exemplū. [In doctrina, in integritate, in grauitate.] Deſinit hic vna dictio & legenda ſunt poſt in doctrina, reliqua quinque in accuſatiuo ſine aliqua præpoſitione. Ita quod legendum eſt. [In doctrina integritatem, grauitatem, incorruptibilitatem, verbū ſanū irreprehenſibile.] Nec adiicitur verbum aliquod. Et propterea referenda ſunt ad participium præbens vt intelligatur repetitum. Præbens in doctrina integritatem, grauitatem &c. Quinque tribuenda in doctrina mandat. Et tria quidem prima conditiones docentis ſignificant: vt ſit integer quo ad vitam, etiā ſecundum intima quæ ab aliis videri non poſſunt: vt ſit grauis in actibus, moribus, geſtibus, & vniuerſis quæ ad commendationem authoritatis ſpectant: vt ſit incorruptibilis, ab extrinſecis tam proſperis quàm aduerſis, à muneribus, à minis, à tormentis &c. Reliqua vero duo ad materiam doctrinę ſpectant: vt non doceatur verbum ſapiens aliquid inſaniæ, ſed verbum ad animi ſanitatem ſpectans. Et cum hoc ſit irreprehenſibile à quibuſcūque ad quos peruenerit etiam aduerſarios. Vnde & ſubdit. [Vt is qui ex aduerſo eſt vereatur.] pro, pudeſiat, [nihil habēs malum dicere de nobis.] Aduerſarij non inuenientes quod reprehendant in nobis, ſuffunduntur pudore. eo ꝙ nullum habent quod aduerſus nos malū dicant. [Seruos dominis ſuis ſubditos eſſe.] poſtquàm diuerſas ætates inſtruxit, deſcendit ad inſtruendum genus ſeruorum qui conuerſi erant ad fidem Chriſtianam. Fuit autē opus, ſpecialiter tradi doctrinam ſeruorum, ne adepti libertatem euangelicam, exiſtimarent ſe adeptos libertatem à dominis carnalibus & paruifacerent dominos: & ſic euangelium fuiſſet blaſphematum à dominis. Vnde & primum documentum eſt ſeruos eſſe ſubditos ſuis dominis. Baptiſmus enim ſoluit crimina, & confert libertatem ſpiritus: non ſoluit autem debita corporis aut

rerum, nec confert libertatem corporis. Conſtat autem ſecundum corpus in hoc mundo eſſe dominos & ſeruos. [In omnibus placentes.] Non ſolum ſubditos, ſed complacentes dominus eſſe iubet. Quod autem dicit in omnibus, intellige licitis. [Non contradicentes.] Facile genus ſeruorum, è regione reſpondet. [Non fraudantes.] Quod familiare videtur eſſe ſeruis [Sed in omnibus.] pro, ſed omnem, [fidem bonã oſtendẽtes.] Fides pro fidelitate hic ſumitur, è regione fraudis Fidelis enim eſt nõ fraudare nec fallere. ❡ Et dicit oſtendentes bonã: vt intelligamus quòd ſerui non ſolum debẽt oſtendere fidelitatem, ſed fidelitatem bonam: vtpote non coactam, ſed ex bonitate procedentem. [Vt doctrinam ſaluatoris noſtri dei ornent in omnibus] Quemadmodum ſerui Chriſtiani malis moribus præditi ſunt (fraudentes, inobedientes &c,) quantum in ſe eſt vituperant doctrinam Chriſtianam, ita bonis moribus præditi ornant doctrinam ſaluatoris, Chriſtianorũ dei. [Apparuit enim gratia dei.] Ad manifeſtandum quòd tam ſerui quàm cuiuſque ætatis homines rectè ſe gerentes ornant doctrinam ſaluatoris noſtri dei, affert beneficium diuinum commune tam dominis quàm ſeruis quàm cuiuſcunque conditionis hominibus [Saluatoris noſtri.] pro, ſalutifera, Nominatiui enim eſt caſus: & refertur ad gratiam. Apparuit inquit gratia dei ſalutifera ſeu ſalutaris. [Omnibus hominibus.] ſub quibus comprehenduntur & ſerui [Erudiens nos] Ecce de qua gratia loquitur, de gratia doctrinæ ſalutaris. ad eam enim ſpectat erudire nos. Apparuit autem per Chriſtum. [Vt abnegantes.] Præteriti temporis eſt in textu Græco: ſed nos caremus participiis actiuis præteriti temporis. Potuiſſet tamen transferri, vt abnegatis impietate & mundanis deſideriis. Sequendo tamen textum interpretis legimus præſens pro præterito. [Impietatem & ſecularia.] pro, mundana, [deſideria.] impietatem in opere, mundana deſideria in animo: impietatem contrariam proximis, mundana deſideria contraria ſanitati animæ. [Sobrie & iuſte & pie viuamus in hoc ſeculo.] Abiectis tanquam termino à quo impietate & mundanis deſideriis, viuamus in pręſenti ſeculo ſobriè, quo ad nos: hoc eſt moderando noſipſos. Et iuſtè, quo ad proximos, reddendo vnicuique quod ei debetur. Et piè, relatiue ad cœleſtem patriã, patrem & conciues [Expectãtes beatam ſpem.] Eruditio iſta vere eſt ſalutifera, nec fruſtra erudit, ſed ad hoc vt ſic viuẽtes expectemus beatam ſpẽ. Spes pro re ſperata hic ponitur, vt expectemus beatitudinem ſperatam. [Et aduentum.] pro, & apparitionem. [gloria magni dei.] Non ſolum expectamus beatitudinem

noſtram

noſtram,ſed expectamus apparitionē gloriæ dei magni. Nō quod inueniatur etiam deus non magnus, ſed apparitio gloriæ erit magnitudinis diuinæ. Apparuit enim gloria dei ſæpe priſcorum patrum tempore: ſed nunquam apparuit gloria dei quatenus magn⁹. ſed huiuſmodi gloria apparebit apparente Chriſto in ſuo aduentu glorioſo. Tunc enim verè apparebit gloria dei magni, quum apud omnes manifeſta erit gloria dei magni ſupra omnia Vſque enim ad illam horam vertetur in dubium apud aliquos gloria dei quod ſit magnus ſupra omnia & in omnibus & per omnia ¶ Nec tu ſpeculatiue Theologe reſtringas nomē dei ad perſonam aliquā (puta patrem, filium vel ſpiritumſanctum) ſed quemadmodum in reliquis locis ſcripturæ vbi nomen dei abſolute vel cum terminis eſſentialibus (magnitudine, potentia, miſericordia, bonitate, prudentia & ſimilibus) ponitur, appellatione dei intelligitur indiuiduū deitatis, hoc eſt deus, ita & in præſenti loco ſignificatur hic deus: qui communis eſt patri & filio & ſpiritui ſancto. [Et ſaluatoris noſtri Ieſu Chriſti.] Simul erit apparitio magnitudinis dei & apparitio gloriæ hominis Ieſu Chriſti quatenus ſaluator noſter eſt. nam vſque ad illam, ſimiliter apud aliquos vertetur in dubium quod Ieſus Chriſtus ſit ſaluator noſter: tunc autē apparebit omnibus gloria ipſius Ieſu Chriſti ſaluatoris. [Qui dedit ſemetipſum pro nobis.] Merita ſaluatoris Ieſu Chriſti quibus meruit & corporis gloriam & manifeſtationem ſuæ gloriæ quæ tunc conſummabitur apponit. Et vnico verbo compræhendit paſsionem & mortem eius & charitatem erga nos. dicendo qui dedit ſemetipſum pro nobis. [Vt nos redimeret ab omni iniquitate.] vt nos à ſeruitute cuiuſcunque peccati precio ſuiipſius redimendo liberaret: & non vt liberaret à ſeruitute hominum in præſenti vita. [Et mundaret ſibi populum acceptabilem.] pro, peculiarem. & mundū redderet ab omnibus immundiciis legalibus populum peculiarem ſibi non populū Iudaicum, non nationem aliquam ſed populum propriū ſibi qualis eſt populus Chriſtianus. [Sectatorem.] pro, æmulatorem, [bonorum operum.] Et ſi Chriſtus redemit ac mundauit ſibi populū, ea tamen lege illum redemit ac mundauit vt ſeipſum quoque populus ſeruet ac promoueat, vt ſit æmulator bonorum operum non vacet ocio, non tepeſcat, ſed velut æmulando incumbat bonis operibus. Hoc eſt commune ſeruis & dominis, hoc ſenibus & vetulis, hoc iuuenibus & adoleſcentulis &c. [Hæc loquere.] docendo. [Et exhortare.] diſpoſitos. [Et argue.] contradicentes. [Cum omni imperio.] Modeſtia Titi mandato egebat ad hoc vt autho-

ritate ſua vteretur aduerſus contradicentes. [Nemo te contẽnat.] Ratio quare cum omni imperio, redditur non ex ſupercilio faſtuo ſo ſed ex vtilitate quæ non proueniret ſi prælatus contemneretur non vtendo imperio quando, vbi & erga quos oportet.

CAPVT III.

A Dmone illos principibus.] pro, principatibus, [& poteſtatibus ſubditos eſſe.] Pronomen illos Cretenſes demonſtrat quos ſuperius eodẽ pronomine demõſtrauit, dicendo increpa illos dure. Poſt doctrinam ſiquidem ætatum & ſeruorũ, redit ad doctrinã cõmunem omnibus. Et primo monet ſubiectionem magiſtratibus & reliquis poteſtate habentibus, qui tũc erant Ethnici: ne Chriſtiani putarent ſe liberos per baptiſmum à ſubiectione eorũ, propterea quod erant idololatræ. [Dilecto obedire.] pro, magiſtratibus parere. Parum aut nihil eſt eſſe ſubditos niſi ſubſequatur obedientia.] [Ad omne opus bonum paratos eſſe.] Explicat obedientiam debere intelligi in operibus bonis quibuſcũque. [Neminem blaſphemare.] Græca dictio vſurpata iam à Latinis eſt blaſphemare. & quanuis apud Latinos iniuriis aduerſus deum approprietur, ſuapte tamen natura cõmune eſt maledicentiæ in cuiuſcunque honorem. Vnde ad literam prohibentur Chriſtiani maledica verba proferre aduerſus principatus & poteſtates & alios honore dignos. [Non litigioſos.] pro, pugnaces, [eſſe.] tã verbis quàm factis. [Sed modeſtos.] vel humanos, vt aliis placet. E regione ad pugnaces locantur modeſti ſeu humani, moderantes tam verba quàm facta. [Omnem oſtendentes manſuetudinem ad omnes homines.] Optimus Chriſti apoſtolus præceptũ Chriſti propagare nititur, diſcite à me quia mitis ſum Magna Chriſtianorum cõmendatio eſt, præ ſe ferre manſuetudinem non aliquam ſed omnem, ſecundum omnes mãſuetudinis partes & materias, non erga aliquẽ ſeu aliquos, ſed erga omnes homines, cuiuſcunque ſectæ fuerint Et rationem huius vltimæ particulæ (ad omnes homines) ſubiungit. [Eramus enim aliquando & nos inſipientes.] pro, ſtulti. Intendit ab exemplo docere manſuetudinem erga omnes, quia qui hodie ſunt malis moribus præditi & increduli, cras forte erunt fideles & boni ſicut experientia docet de nobiſipſis. Ex conſideratione itaque noſtri quales aliquando fuerimus & quales modo ſimus, docet rationem habendã aliorum qui modo ſunt tales quales nos olim fuimus. Hanc itaque rationem tractat dicendo, Eramus enim aliquando & nos ſtulti, in

in aliquibus à vera prudentia deſtituti. [Increduli.] euangelio. [Errãtes.) A vera intelligentia ſcripturarum ab ipſa veritate.[Seruientes deſideriis & voluptatibus variis] Tria præcedentia ad partem ſpectant intellectiuam: hoc autem ad partem exequutiuam. Seruire ſiquidem concupiſcentiis & delectationibus, eſt exequi ea quæ ſunt concupiſcentiæ & delectationis. [In malitia & inuidia agentes, odibiles, odientes inuicem.] Hæc ad partem affectiuam ad malum ſpectant: quemadmodum deſideria & voluptates partis ſunt affectiuæ ad bonum vtile vel delectabile. Malitia enim affectum ſonat nociuum alteri inuidia triſtitiam de bono alieno: odium quoque aduerſus alienum bonum tendit. Vndique ergo eramus malis moribus pleni. ¶Et computat ſeipſum Paulus inter iſtos: quoniam talis fuerat antequàm conuerteretur. Verum peccata aduerſus proximum (vt ipſe alibi dixit) fuerunt aduerſus Chriſtianos: quoniam ſine querela conuerſatus eſt in lege Moyſi. Et ſimiliter peccata partis intellectiuæ, aduerſus veritatem euangelicam intelliguntur. [Quum autem benignitas & humanitas.] Non eſt nomen naturæ humanæ hoc in loco humanitas: ſed eſt nomen affectus amoris erga homines, diſtincti contra vitium inhumanitatis. Et eſt ſenſus. Quum autem benignitas (quæ eſt feracitas boni) & amor erga homines. Generi adiungitur ſpecies, benignitati amor ad homines [Apparuit ſaluatoris noſtri dei.] Nomẽ naturæ eſt dei: & ſignificat (vt dictum eſt) hunc deum. [Non ex operibus iuſtitiæ,]pro, in iuſtitia, [quæ fecimus nos.] hoc eſt nõ ex operibus quæ in iuſtitia legis Moyſi ſeruiamus. Intendit enim excludere merita ſeruatæ legis: & à fortiori reliqua merita. [Sed ſecundum ſuam miſericordiam ſaluos nos fecit.] Ecce affectus apparentis benignitatis & humanitatis. [Per lauacrum regenerationis & renouationis ſpiritusſancti.] Ecce modus quo ſaluos nos fecit: videlicet per baptiſmum. Ecce tempus quando apparuit benignitas & humanitas ſaluatoris noſtri dei: videlicet tempus baptiſmi. quod incœpit in Chriſto. Lauacrum autem dicit generationis. Oportet inquit Chriſtus vos naſci denuo. Primo nati ſumus ſecundum carnem: ſecundo naſcimur ſecundum ſpiritum. Et renouationis. Niſi perdidiſſemus priorem nouitatem, non diceret Paulus renouationis. Quemadmodum enim regeneratio ſupponit aliam generationem, ita renouatio ſupponit aliam nouationem. Et hæc fuit quum primi parentes creati fuerunt in ſtatu innocentiæ. Renouamur igitur per baptiſmum ſecundum ſpiritum, in meliorem nouitatem quàm illa fuerat in qua

creatum fuit primum humanum genus. Vnde ne male intelligeretur tam regeneratio quã renouatio, adiũgit ſpiritusſancti vt intelligeremus regenerationem & renouationem ſpiritualem, vtpote cõformem ſuæ appropriatæ cauſæ ſpiritui ſancto. [Quem effudit in nos abunde.] non auare, ſed copioſe: & tam abunde, vt in alios deriuetur. [Per Ieſum Chriſtum ſaluatorem noſtrum.] Benignitas & humanitas ſaluatoris noſtri dei apparuit per hominem Ieſum Chriſtum ſaluatorem noſtrum. Vbi perſpice erudite lector ſaluatorem noſtrum appellari deum, & ſaluatorem noſtrum appellari hominem Ieſum Chriſtum: vt intelligamus deum principaliter, hominem vero Ieſum tanquam dei organum, eſſe ſaluatorem noſtrum. [Vt iuſtificati gratia ipſius,] non noſtris operibus. [Hæredes ſimus ſecundum ſpem vitæ æternæ.] In præſenti vita ſecundum ſpem hæredes ſumus vitæ æternæ: in futura autem, hæredes erimus ſecundum rem vitæ æternæ. Vtrunque autem dicit: & quòd gratia dei, & quod hæreditario iure vitã æternã adipiſcimur. Quia gratia dei iuſtificamur & ſimus filij dei: effecti autem filij, hæredes ſumus æternæ vitæ. [Fidelis ſermo eſt.] Superfluit eſt. More ſuo interponit Paulus veracitatem ſermonis: quæ præcipue refertur ad præcedentia promittentia æternam vitam. [Et de his volo te confirmare.] Iuxta textum Græcum tam actiue quàm paſsiue legi poteſt confirmatio: ſubiuncta tamen præ ſe ferunt actiuam ſignificationem. [Vt curent bonis operibus præeſſe.] Volo inquit te cõfirmare alios etiam de his antedictis vt curent præeſſe bonis operibus. Datiui caſus eſt bonis operibus. Nec de prælatis ſed de ſingulis Chriſtianis loquitur: ſubiungendo. [Qui credunt.] pro, crediderunt, [deo.] Dicit enim hoc ad differentiam eorum quorũ ſtudium eſt erga ludos & alia opera minus decentia aut licita. Vult enim Chriſtianos omnes ad hoc ſtudere vt tam in propriis quam in alienis præſint bonis operibus, non ludicris aut indecentibus aut illicitis. Quàmuis ſi datiuo pro ablatiuo vtamur, ſenſus ſit qđ ſinguli Chriſtiani curent præſtare Gentilibus nõ titulis aut ſacramentis, ſed operibus bonis. [Hæc ſunt bona.] ſecundum ſe honeſta. [Et vtilia hominibus.] vere vtilia ad ſalutem æternam. [Stultas autem quæſtiones.] quæ carent rationabili cauſa quærendi aut quæſiti. [Et genealogias] tribuum & familiarum Iudęorũ. [Et cõtentiones.] clamoribus plenas. [Et pugnas legis.] eorum, ſcilicet quę videntur in libris Moyſi inter ſe cõtraria [Deuita.] Et rationem ſubdit. [Sunt enim inutiles & vanæ.] Non igitur loquitur Paulus de rationabilibus pugnis legis, ſed de inutilibus & vanis Et

dixit

dixit hoc. quia tunc temporis Iudæi conuerſi ingerebant has dubitationes vt monſtrarét ſe doctos in lege. Vnde vanas dicit, quia ad vanitatem gloriæ fiebant inutiles autem quia nec moribus nec fidei proſunt. [Hæreticum hominem·]hoc eſt pertinacem in propria electione credendorum. [Poſt vnam & ſecundam correptiodẽ.]pro, admonitionem, [deuita.] pro, reijce. Hinc traxit eccleſia monitiones ante excommunicationem. [Sciens quia.]pro, quod, [ſubuerſus eſt qui eiuſmodi eſt.]Ideo reijciendum mãdo, quia nõ eſt amplius locus monitioni, ſed iã ſubuerſus eſt intus qui tot monitiones ſpreuit. [Et deliquit, quum ſit proprio iudicio condemnatus.]pro & peccat, per ſe damnatus. Non peccat à te damnatus, ſed peccat per ſeipſum damnatus. proptia pertinacia ſeparans ſe à catholica eccleſia. [Quum miſero ad te Artemam aut Tychicum, feſtina ad me venire Nicopolim. Ibi enim ſtatui hyemare.] Nam antequã ſurrogauerit alium ſuper Cretenſes, vult Titum ad ſe venire: ne Cretenſes derelicti viderentur à paulo. [Zenam legiſperitum.] Aiunt hunc antequam eſſet Chriſtianus hoc titulo inſignitum: & propterea Paulus appellat eũ legiſperitũ. Et eſt ſermo de lege Moyſi. [Et Apollo.]De quo in actibus Apoſtolorum & ad Corin. mentio fit. [Solicite præmitte.]pro, ſtudioſe proſequere, [vt nihil illis deſit.] Mãdat vt Titus prouideat iſtis viatoribus de neceſſarijs in via. [Diſcant autem & veſtri.]pro, noſtri ſcilicet Chriſtiani ex Gẽtibus conuerſi, ad imitationem Iudæorum prouidentium ſuis doctoribus·[Bonis operibus præeſſe ad vſus neceſſarios.]Eleemoſynas bona opera appellat. & vult illos præeſſe eleemoſynis, nõ ad luxum ſed ad vſus neceſſarios hoſpitum & viatorum. [Vt nõ ſint infructuoſi.] Infructuoſi eſſent ſi eleemoſynarios fructus nõ proferrent in neceſſarios vſus. [Salutant te qui mecum ſunt omnes. Saluta eos qui nos amant in fide.] Ieſu Chriſti. [Gratia dei cũ omnibus vobis: amen.] Superfluit dei. Et hæc ſalutatio manu Pauli non ad Titũ ſolum ſed ad omnes in Creta Chriſtianos dirigitur pro quorum ſalute hanc Tito ſcripſit epiſtolam. ¶ Et apud Græcos inuenitur ſubſcriptio hæc. Ad Titum eccleſiæ Cretenſium primum delectum epiſcopum, ſcripta Nicopoli Macedoniæ.

¶ Caietæ die quinta Maij. 1 5 2 9.

THOMAE

DE VIOCAIETANI CARdinalis ſancti Xiſti, in epiſtolam Pauli ad Philemonem commentarii.

PAulus vinctus Chriſti Ieſu & Timotheus frater] Ex præſentia Timothei & vinculis Pauli collatis cum ſcriptis ad Coloſſenſes & ſecũda ad Timotheum, facile apparet quòd hæc epiſtola ſimul ſcripta eſt cũ epiſtola ad Coloſſenſes tempore priorũ vinculorum Pauli Vnde & ad Coloſſenſes ſcribit quòd cum Tichicò mittit Oneſimum pro quo ſcribit hanc epiſtolam. & vtrobique commemoratur Demas preſens cum Paulo quẽ in ſecunda Timotheum ſcribitur amplexus mundum relicto Paulo. ¶ Adiũgit autem ſibi Timotheum in titulo epiſtolæ huius quẽadmodum & in illa ad Coloſſenſes vt & publicum & priuatum negocium vtriuſque nomine authoretur. [Philemoni dilecto adiutori.] pro, & cooperario noſtro. Dilecto non eſt participiũ ſed nomẽ & tam ad diligi quàm à cooperari commendatur: vt intelligamus ipſum eſſe cooperarium euangelij, etſi non prædicatione, tamen facto, & communiter amabilem. [Et Appiæ ſorori chariſsimæ.] pro, dilectæ. Loco ſorori chariſsimæ legendum eſt dilectæ. Vxor Philemonis ſalutatur & commendatur. [Et Archippo commilitoni noſtro.] Hic erat epiſcopus Coloſſenſium. [Et eccleſiæ quę in domo tua eſt] Familiã ipſius Philemonis, domeſticã eccleſiam eius appellat [Gratia vobis & pax à deo patre noſtro & dño Ieſu Chriſto.] Solita Paulo eſt hæc ſalutatio. [Gratias ago deo meo,

meo,ſemper memoriam tui faciens in orationibus meis.] Petitur veniam Oneſimo incipit à commemoratione immò à recognitione beneficiorum ipſius Philemonis erga Chriſti fideles. Et propter ea commemorat ſe & gratias agere deo,& orare pro ipſo Philemone.[Audiens charitatem tuam & fidem.] Dilectionem & fidem ſpecialiter refert: quoniam erga fideles ſpecialiter refulgebat dilectio Philemonis [Quam habes in domino Ieſu.]pro,in dominum Ieſum,[& in omnes ſanctos.]Diuerſimode intellige fidem & dilectionem referri in dominum Ieſum & in omnes ſanctos. Nam in Ieſum refertur vt rationem credendi & amandi in omnes vero ſanctos(hoc eſt Chriſtianos) tanquam in amatos & conſortes fidei. [Vt communicatio fidei tuæ euidens.]pro,efficax,[fiat in agnitione omnis operis boni.]ſuperfluit operis,& deſunt quatuor dictiones poſt boni. [Quod eſt in vobis,in Chriſto Ieſu,] pro,in Chriſtum Ieſum, Talem ac tantam audio dilectionem tuam & fidé vt fidei tuæ communicatio nobiſcum in agnitione omnis boni ꝙ in vobis,vel nobis eſt eſſe debitum Chriſto Ieſu,nó ſit ocioſa, ſed fiat efficax ad exercendum opera pietatis in ſanctos: vt illud quod ex fide commune tibi & nobis eſt(videlicet cognoſcere omne bonum quod in vobis ſeu nobis eſt eſſe in Chriſtum), fiat efficax ad facta ad differentiam illorum in quibus hæc notitia ocioſa eſt, nempe ſine opere.[Gaudium enim magnum habui.]pro, gratiam enim habemus multam,[& conſolationem in dilectione tua: quia viſcera ſanctorum requieuerunt.]pro,refocillata ſunt,[per te frater.] Vt commune declaret beneficium collatum alijs Chriſtianis, quum dixiſſet prius ſingulariter gratias ago deo, modo pluraliter dicit habemus gratiam multam: hoc eſt gratuitum beneficium multum habemus noſipſi in dilectione tua. quia aliorum ſanctorum viſcera corporea per te refocillata ſunt cibo corporeo. Et dicendo refocillata, monſtrat Chriſtianorum indigentiam. [Propter quod multam fiduciam habens in Chriſto Ieſu imperandi tibi ad rem pertinet.]pro,conueniens,ſeu decens. Ita quod loco illarum quatuor dictionum (quod ad rem pertinet) vnica legatur dictio. Propter tantam fidei ac charitatis communicationem tuam,audere poſſem vt imperarem tibi quod conueniens eſt. Nullus enim poteſt imperare quòd dedecet aut quod inconuenit. [Propter charitatem magis obſecro] malo vti dilectione obſecrando,quàm authoritate imperando.[Quum ſis.] pro, ſim,[talis,vt Paulus ſenex,nunc autem & vinctus Ieſu Chriſti.] Explicat quod in genere dixerat talis,quatuor qualitatibus. Primo Paulus.

Erat enim nominatus immo nominatiſsimus Paulus. Quanuis ad ipſum nomen Pauli alludere videatur. Paulus enim diminutiuum eſt à parum. Acſi apertius dixiſſet vt minimus. Decet enim obſecrãtem, ea quæ ſunt paruitatis ſuæ proferre. ¶[Deinde ſenex. Aetas defectuum plena facilius impetrat. Si miraris Paulum in primis ex Iudæa vinculis ſenem quum anno eodem quo mortuus eſt dominus Ieſus deſcribatur adoleſcens in lapidatione Stephani. Recole quód à fine adoleſcentiæ (quæ vſque ad vigeſimumoctauum ætatis annum extenditur) in qua Paulus vocatus creditur ad prædicandum, vſque ad tempus iſtius epiſtolæ fluxerunt fere anni triginta, ſi quinto vel ſexto Neronis anno ſcripta eſt. vt patet ſupputando annos à decimooctauo Tiberii quo Chriſtus creditur crucifixus. Tranſierat igitur Paulus annos quinquagintaquinque ad minus, quando ſcripſit hanc epiſtolam. Et propterea merito potuit appellari ſenex: eo magis quo corpus tot afflictionibus ac laboribus affectum habebat vt iam eſſet ampliſsime ſenex.

¶[Tertio adiungit, nunc autem & vinctus. Afflicti enim facilius impetrant. Et demum addit Ieſu Chriſti, ad conſummandum rationem impetrandi. [Obſecro te pro meo filio] Obſecro inquam te pro meo non miniſtro, ſed filio [Quem genui in vinculis meis Oneſimo.] per euangelium genui ipſum in vinculis. Et hic locus ad impetrandum non eſt minimus. Tanto enim eſt mihi magis charus quanto inter ipſa vincula (quæ adhuc patior) ipſum genui. [Qui tibi aliquando inutilis fuit, nunc autem tibi & mihi perutilis.] Oneſimus Græcis ſonat vtilis & propterea Paulus alludendo ad nomen Oneſimi, dicit qui tibi aliquando fuit inutilis (vt pote fugiés) nunc autem factus Chriſtianus tam mihi quàm tibi perutilis. In meliorem ergo euaſit [Quem remiſit tibi.] Superfluit tibi. Quanuis mihi ſit perutilis, remiſi tamen. [Tu autem illum, vt.] pro, hoc eſt, [mea viſcera ſuſcipe.] Exponit illum, hoc eſt mea viſcera, vt intelligat Philemon quàm charus ſit Paulo Oneſimus. [Quem ego volueram mecum detinere, vt pro te mihi miniſtraret in vinculis euangelij.] Dicit vt pro te, confidens de Philemone ꝙ ſi affuiſſet Romæ, ipſe miniſtraſſet Paulo in vinculis quibus euangelij gratia vinctus erat [Sine cõſilio autem tuo.] pro, ſine ſententia autem tua, [nihil volui facere.] nolui vti authoritate, nolui vti fiducia [Ne velut ex neceſsitate bonum tuum eſſet, ſed voluntarium.] ne opus tuum bonum, concedendi mihi Oneſimum, eſſet tanquam ex neceſsitate, qua ego retinuiſſem illum, ſed eſſet omnino ſpõtaneum [Forſitan enim ideo diſceſsit ad horam à te vt ęternũ illum

illum reciperes]Damnum diſceſſus temporalis nititur penſare lucro æternitatis. Et dicit forſitan, quia neſcit perſeuerantiam Oneſimi futuram qua redderetur æternus :vtpote adeptus vitam æternam. Quanuis æternum poſsit aduerbialiter intelligi hoc eſt æterne reciperes, ſed ſententia eadem redit. [Iam non vt ſeruum, ſed pro ſeruo.]pro,ſed ſupra ſeruum æternum illum reciperes iam non vt ſeruum (non enim erit ſeruitus in illa æterna fœlicitate) ſed ſupra ſeruum,ſupra conditionem ſeruilem eleuatum. [Chariſſimum.]pro dilectū,[fratrem,maxime mihi quanto autem magis tibi,& in carne,& in domino.]Aduerbium maxime non referri ad dilectum aut fratrem, manifeſtat argumentum, quanto magis tibi. ſed referri ad pronomen mihi idem argumentum teſtatur. Et eſt ſenſus: mihi maxime inter reliquos vinctos dilectum fratrem, quāto magis tibi dilectum fratrem, qui duplicato vinculo illi iungeris?nempe & in carne & in domino. Mihi iunctus eſt in domino: tibi iunctus & in carne,hoc eſt ſecundū ſeruitutem carnalem,& in domino, ſecundum ſpiritualem communionem ſanctorum. [Si ergo habes me ſocium.] pro,conſortem ſubaudi euangelij & æternæ hæreditatis.[Suſcipe illum ſicut me] Continue auget loca ad impetrandum Prius dixerat ſuſcipe illum, hoc eſt viſcera mea. Modo dicit ſuſcipe illum ſicut meipſum : hoc eſt vt fratrem dilectum,vt conſortem regni cœleſtis. ¶[Si autem aliquid nocuit tibi aut debet, hoc mihi imputa.tam nocumentum quàm debitum. [Ego Paulus ſcripſi mea manu.]vt plenius credas ex meis intimis hæc procedere. [Ego reddam : vt non dicam tibi quòd & teipſum mihi debes.]quū poſſim dicere quòd tu es mihi debitor tuijpſius(quia te genui in Chriſto) dico tamen quòd ego dependam. Hinc apparet quòd Philemon aut non erat Coloſſenſis aut alibi à Paulo conuerſus ſeu eruditus eſt. Paulus enim (vt patet ex epiſtola ad Coloſſenſes) non fuerat Coloſsis,& tamen dicit Philemoni quòd debes teipſum mihi. [Ita frater ego te fruar in domino, refice.]pro,refocilla] ,viſcera mea in Chriſto.] pro, in domino. Rurſus ad Oneſimi nomen alludit. Oneſimus enim à fruitione nominatur. Et eſt ſermo blandus imprecantis concupitam dulcedinem præſentiæ fraternæ, concludendo, affirmatiue Ita frater ego te fruar in domino, tantum tu recipiendo Oneſimum refocilla viſcera mea : non corporea, ſed in domino, conſolare intima deſideria mea in domino. [Confidens in obedientia tua ſcripſi tibi, ſciens quoniam]pro,quòd,[& ſupra id quod dico faci es.]Si quis ſupputare velit loca quib⁹ vtitur Paulus in hac epiſtola

pro

pro re tam minima, obſtupeſcet. & nulli oratori imparem Paulum putabit. Vnde & demum ſubiungit [Simul autem & para mihi hoſpitium.] Nō eget præparatione tanta hoſpitium Pauli (cui ſat erat habere alimentum & quibus tegeretur) ſed & hic locus ad amplitudinem fiduciæ ſpectat, & maioris familiaritatis ſpem [Nam ſpero quòd per orationes veſtras donabor vobis] Et hinc apparet epiſtolam hanc ſcriptam in prioribus Pauli vinculis. Eādem enim ſpem in epiſtola ad Philippenſes habere ſe ſcripſit Nec fraudatus eſt ſua ſpe quoniam vt declarauimus in ſecunda ad Timotheum liberat⁹ fuit Paulus ab iſtis vinculis, & redijt ad partes in quibus prius prę dicauerat. [Salutāte Epaphras concaptiuus meus in Chriſto Ieſu,] Epaphras hic fuerat doctor Coloſſenſium: vt patet in epiſtola ad Coloſſenſes & erat Coloſſenſis & vt hic dicitur, propter Chriſtum Ieſum erat & ipſe captiuus. [Marcus] conſobrinus Barnabæ: vt explicatur in epiſtola ad Coloſſenſes [Ariſtarchus] etiam concaptiuus Pauli: vt ibidē dicitur [Demas.] qui poſtea complexus hūc mundum apoſtatauit à Paulo vt in ſecunda ad Timotheum habetur [Et Lucas.] euāgeliſta, [adiutores] pro, cooperatores, [mei.] in opere euangelico [Gratia domini noſtri Ieſu Chriſti cum ſpiritu veſtro: amen.] Hæc eſt ſolita Pauli concluſio. Quia enim vniuerſam congregationem domeſticam, & Archippum nominauerat in principio, ideo in calce dicit cum ſpiritu veſtro ❡Et apud Græcos ſubſcriptio eſt hæc Ad Philemonem, ſcripta Romæ, miſſa per Oneſimum famulum ſeu ſeruum.

Caietæ die. 7. Maij 1529.

THOMAE

DE VIO CAIETANI CARdinalis ſancti Xiſti, in Epiſtolam ad Hebræos Commentarii.

MVltifariam.] Circa hãc epiſtolam ad Hebræos,duo occurrũt prætractanda Alterũ an hæc epiſtola fuerit condita Hebraico ſermone: vt cõmuniter ſupponitur.alterum an certum ſit Paulum fuiſſe authorẽ huius epiſtolę. ¶Et quo ad primã quæſtionem,textus ipſe cap vij· teſtatur non eſſe cõditam Hebraice. Nam ibidem de Melchiſedec dicitur Primum quidem interpretatur rex iuſtitiæ.Si Hebraice ſcripta eſt epiſtola,in quo quæſo idiomate interpretatur Melchiſedec rex iuſtitiæ? Melchiſedec enim apud Hebræos dictio compoſita eſt, ex rex & iuſtitiæ. Vnde in Hebræo debuiſſet dicere, Melchiſedec interpretatur Melchiſedec. Et tanto magis quanto ſcribitur apud Hebręos diuiſim primo Malchi &.deinde Sedec.Et quoniam hæc ratio me conuincit(ſicut conuicit & de Matthæo) ideo hanc epiſtolam non eſſe conditam Hebraico idiomate indubie credo. In cuius ſignum nec Hebræa inuenitur epiſtola,nec ſcitur certus eius interpres ex Hebræo in Græcum. ¶De authore vero huius epiſtolæ,certum eſt communem vſum eccleſiæ & doctorum nominare Paulum Hieronymus tamen in epiſtola ad Paulinum de omnibus diuinæ hiſtoriæ libris,non audet affirmare illam eſſe Pauli . ait enim Paulus Apoſtolus ad ſeptem ſcribit eccleſia : octaua enim ad Hebræos, à pleriſque extra numerum ponitur. Septem.itaque tantum affirmat Hieronymus epiſtolas ad eccleſias. ¶Et in epiſtola ad Euagrium de Melchiſedec , explicat qui ſunt iſti plerique à quibus non acceptatur dicendo de hac epiſtola ad Hebræos. Quã omnes Græci recipiunt & nulli Latinorum.

¶De qua in lib.de.vi illuſt dicit Epiſtola autem quæ fertur ad Hebræos,non eius (ſcilicet Pauli) creditur propter ſtyli ſermoniſque diſtantiam:ſed vel Barnabæ iuxta Tertulianum , vel Lucę euangeliſtę iuxta quoſdam,vel Clementis Romanæ eccleſiæ epiſcopi & cætera ¶Super Hieremiæ autem. xxxj.cap. (tractando illud, Ecce dies venient & feriam pactum nouum) ait hoc teſtimonio apoſtolus Paulus ſiue quiſquis alius ſcripſit epiſtolam, vſus eſt ad Hebræos. ¶Rurſus in lib. de vi. illuſt.in Caio,de hac epiſtola loquens dicit.ſed & apud Romanos vſque hodie quaſi Pauli non habetur. ¶Et Eſai.vj exponens textum ſeraphim ſtabant,ait.vnde & Paulus

Paulus apoſtolus in epiſtola ad Hebræos, quã Latina conſuetudo non recipit,& cætera. Item Eſa 8. exponens textum, ego & pueri mei,cæterum inquit beatus apoſtolus in epiſtola quæ ad Hebræos ſcribitur (licet eam latina conſuetudo inter canonicas ſcripturas non recipiat) docet, &c. ¶Quæ omnia ideo attulerim, vt ex his & alijs Hieronymi verbis alibi prudens lector aduertat Hieronymum non fuiſſe omnino certum de authore huius epiſtolæ. Et quoniam Hieronymum ſortiti ſumus regulam ne erremus in diſcretione librorum canonicorum(non quos ille canonicos tradidit, canonicos habemus & quos ille à canonicis diſcreuit,extra canonem habemus,) ideo dubio apud Hieronymum authore huius epiſtolæ exiſtente, dubia quoque redditur epiſtola: quoniam niſi ſit Pauli, nã perſpicuum eſt canonicam eſſe Quo fit vt ex ſola huius epiſtolæ authoritate non poſſit ſi quod dubium in fide accideret,determinari. Ecce quantum parit malum liber ſine authoris titulo. ¶Coniecturam quoque nonnullam efficiunt duo in hac epiſtola contenta,quòd non ſit Pauli. Alterum eſt in principio epiſtolæ vbi ad probandum Chriſtum eſſe ſuperiorem angelis,quum dixiſſet, Cui aliquando dixit angelorum filius meus es tu,ego hodie genui te,addidit & rurſus, Ego ero illi patrem,& ipſe erit mihi in filium. Quæ verba ſcripta ſunt 2 Reg.7 &.1.Paralip.28. ad literam de Salomone. Vnde Dauid dicit expreſſe, Salomon filius tuus ædificabit domum meam & atria mea ipſum enim elegi mihi in filium, & ego ero illi in patrem,&cæt. Et in.2.Reg. ſubiungitur, Quòd ſi inique aliquid geſſerit, arguam eum in virga virorum, &c. Minus ſiquidem decet, in tanta re tantum apoſtolum vti tali argumento: quum potuiſſent Hebræi facile reſpondere quòd non de filio dei, ſed de puro homine,& qui potuit peccare,& de facto poſtea peccauit, dicta ſunt hæc verba à deo per Nathan & Dauidem. Vnde ex tali filiatione non probatur ſuperioritas ad angelos. Vti autem his verbis in ſenſu myſtico, minorem reddit authoritatem probantis: in principio præſertim epiſtolæ & apud Hebræos. ¶Alterum eſt in cap.9. vbi de teſtamento proprijſsime loquitur vt diſtinguitur contra pactum. nam pactum eſt inter viuos: teſtamentum autem niſi mors intercedat teſtatoris, nondum valet. Et de teſtamento ſic proprie ſumpto loquens,dicit vbi enim taſtamentum eſt, mors neceſſe eſt intercedat teſtatoris: teſtamentum enim in mortuis confirmatum eſt: alioquin nondum valet dũ viuit qui teſtatus eſt. Et ſubiungit vnde nec primum quidem ſine ſanguine dedicatum eſt lecto enim omni mandato legis à Moyſe, vniuerſo

populo,

populo,accipiens ſanguinem vitulorum & hircorum cum aqua & lana coccina & hyſopo, ipſum quoque librum & omnem populũ aſperſit dicens: Hic ſanguis teſtamenti quod mandauit ad vos deus. Et Exo 24. hæc afferuntur: vbi non eſt ſermo de teſtamento, ſed de pacto. Vnde reſponderi poteſt authori huius epiſtolæ quòd de teſtamento proprie ſumpto, migrat ad pactum: aut quòd errat, putando in Exodo eſſe ſermonem de teſtamento. Quorũ vtrunque dedecet tantum Apoſtolum. ad Hebræos præſert.m, verborum textus Hebraici proprietatem ſcientes ¶Sed quid per coniecturas vagor? In ſecundo huius epiſtolæ capitulo author huius epiſtolæ numerat ſe inter illos in quos euangelica ſalus confirmata eſt per illos qui audierunt à domino Ieſu. Paulus autem clamat quòd non ab homine neque per hominem didicit, ſed per reuelationem Ieſu Chriſti. & quòd Apoſtoli nihil ſibi contulerunt &c. ¶Nos tamen loquentes vt plures, Paulum authorem nominabimus nam & ſic quoque Hieronymus fecit vtendo ſcriptis in hac epiſtola. [Multifariam multiſque modis.] Inter multifariam & multos modos loquendi, hæc eſt differentia: quòd multitudo modorũ ad differentiam ſpectat genericam modorum loquendi, vel intelligibiliter, vel imaginabiliter, vel ſenſibiliter. his enim tribus modis loquitur deus homini in quo ſunt tres partes cognoſcitiuæ: videlicet intellectus, æſtimatiua & ſenſus. Multifariam autem ad multitudiné ſpectat ſignorum, quibus vtitur deus loquendo in quocunque horũ trium generum: puta Hieremiæ locutus eſt per ſignũ ollæ ſuccenſæ, Eſaiæ per dominũ ſedentem &c. [Olim deus loquẽs.] pro, locutus, [patribus in prophetis.] Patres appellat Hebræos veteris teſtamenti. illis enim mediantibus prophetis deus locutus eſt. [Nouiſsime.] Lex enim & prophetę vſque ad Meſiam. & propterea tempus Meſię appellat nouiſsimũ. [Diebus iſtis.] AEtate ſiquidem Pauli Chriſtus cœpit prædicare. [Locutus eſt nobis.] Idem deus qui olim loquebatur patribus. diebus iſtis locutus eſt nobis. Pronomen nobis, Hebræos illius ætatis, & in illa regione monſtrat. [In filio.] Non eſt locutus nobis per prophetas, ſed per filium: qui tot annis prædicauit, & miracula fecit in Galilæa & Iudæa. Apté nouiſsimum tẽpus reſeruatum deſcribitur filio: vtpote propter quem fuerũt omnes prophetę. [Quẽ conſtituit hæredem vniuerſorum.] Nomen filij. nomen proprium eſt Meſiæ ſecundum diuinam naturam in veritate: ſed apud Hebræos non penetrantes myſterium trinitatis, admittebatur nomen filij dei tanquam proprium epitheton Meſiæ. vnde & pontifices Iudæorum accuſabant

ſabant Chriſtum quòd filium dei ſe fecit. Paulus itaque nomen filiȷ dei quod admittebatur eſſe proprium Meſiæ, primum ingeſsit dicendo de deo, locutus eſt nobis in filio, deinde conditiones huius filij adiungit. Quarum prima eſt. quem conſtitui hæredem vniuerſorum. Et hæc propriè ſpectat ad filium ſecundum quòd homo, ex ratione tamen diuinæ filiationis. conſtitui enim hæredem, hominis eſt: conſtitui autem hæredem vniuerſorum, eſt quidem hominis, ſed non puri, ſed hominis filij dei. Ex eo nãque quòd eſt filius dei, cõuenit eidem quòd ipſemet homo conſtituatur hęres vniuerſorum. ita ꝙ naturale ius filiationis parit in eadem hypoſtaſi homine ius hęreditandi vniuerſa, abſque exceptione aliqua. Duas itaque naturas implicite Paulus ſignificat in filio dei. alteram qua eſt filius dei. alteram ſecundum quam conſtituitur hæres vniuerſorum. Et vt clarius diuinam filij naturam explicaret, ſubiungit [Per quem fecit & ſecula.] Deum oportet eſſe illum per quem deus fecit ſecula, non aliqua ſic & aliqua non, ſed abſque quacunque exceptione. nam ſi creatura eſſet, ſeculum ipſius non eſſet factum per eum. Ex hoc igitur quòd per filium deus fecit etiam ſecula, manifeſtatur quòd filius ſupra ſecula eſt: ac per hoc æternus ¶ Fecit autem deus per filium ſuum ſecula, quemadmodum artifex per excogitatam in mente formam facit artificialia. eſt enim filius verbum dei. ¶ Et ſi libraueris coniunctionem &, idem dicit hic Paulus quod dixit Ioannes, omnia per ipſum facta ſunt. nam difficilimũ omnium quod factũ fuerit, apud philoſophos eſt tempus. Et propterea dicendo, per quem fecit & ſecula, dicit vſqueadeo per eum fecit omnia quod per eum fecit & ſecula. [Qui cum ſit.] pro, exiſtens, [ſplendor gloriæ.] Et hæc conditio conuenit filio dei ſecundũ diuinam naturam. Et aiũt nonnulli, clarius Græca ſonare: videlicet qui exiſtens refulgentia ſeu relucentia gloriæ Sol enim ſplendet: ſed non eſt lux refulgens ſeu relucens ex alio. Vnde magis proprie explicat originem filij relucentia ſeu refulgentia gloriæ: vtpote qui gloriam à patre habet, & in quo relucet gloria quam à patre accipit per generationem. Et in hoc intellectualis natura ac intellectualis origo inſinuatur. non enim gloria ſenſibilis, ſed gloria intelligibilis, cuius filius eſt relucentia, ſignificatur. nam & ipſe deus non eſt naturæ ſenſibilis, ſed intelligibilis. Per hoc itaque ꝙ eſt ſplendor gloriæ, declaratur quòd in eo relucet diuina claritas. quod de nulla creatura dici fas eſt: quum diuina claritas in quacũque creatura obumbretur [Et figura ſubſtantiæ eius.] pro, & charácter hypoſtaſis eius. referendo Græcum vt iacet, ad tollendas

quæſtiones.

quæſtiones. Et hæc quoque conditio conuenit filio dei ſecundum diuinam naturam. ¶Inter filium & creaturas hæc eſt differentia, quòd creaturæ procedunt à deo, etiam ſi non eſſet ſeu ſi non intelligeretur trinitas perſonarum: filius autem nec eſſe, nec intelligi poteſt filius dei, niſi ſit & intelligatur pluralitas perſonarum diuinarũ. Et hinc fit vt nulla creatura ſit character alicuius diuinæ perſonæ, ſed eſt character dei, filius autẽ ſit character hypoſtaſis dei: vtpote ab hypoſtaſi dei procedens. Ad declarandum itaque proceſſionem filij eſſe infra terminos deitatis, & non eſſe ad extra, ſubtiliſsimè dixit quòd eſt ad ſimilitudinem characteris hypoſtaſis eius, ſcilicet dei. nam pronomen eius, maſculini eſt generis: & deũ refert in principio propoſitum & repetitum per nomen relatiuum. ¶Et dicendo hypoſtaſis, differentiam inſinuat inter filium & ſpiritumſanctum. nam ſpiritusſanctus eſt character hypoſtaſum dei; quia procedit à patre & filio: filius autem eſt character hypoſtaſis in numero ſingulari, quia procedit à ſolo patre. ¶Vtitur autem metaphora characteris (quòd proprie ſignificat notam ſeu ſignũ impreſſum) ad ſignificandũ quòd eſt velut propria nota ab hypoſtaſi diuina impreſſa: vt intelligamus realem diſtinctionem inter filium & hypoſtaſim illam: quemadmodum inter imprimentem charácterem & impreſſum charaſterem, oportet realem intelligere diſtinctionem. Et ne aliquam compoſitionem intelligeres, non dicit eſt habens characterem, ſed eſt character: vt ſubſiſtentiam charácteris in ſua ſimplicitate ſignificaret. [Portanſque omnia verbo virtutis.] pro, potentiæ, [ſuæ.] Si legitur portans ſeu ferens, ſignificatur conſeruatio omnium: ad ſimilitudinem ſuſtentãtis omnia ſi verò (vt alij putant) legitur agens, gubernatio omnium ſignificatur. Et vterque ſenſus quadrat adiunctis verbis: videlicet verbo potentiæ ſuæ. nam & conſeruat omnia eodem potentiæ ſuæ verbo quo dixit & creata ſunt: & ſimiliter gubernat omnia verbo potẽtię ſuæ quo imperat, & omnia quæcunque vult facit. ¶Et ſpectat etiam hæc cõditio ad diuinã filij naturam. nam & conſeruatio & gubernatio vniuerſi, ratione diuinæ naturę ei competit Propter quod & dicit potentiæ ſuę, non alienę: ad ſignificandum eandem eſſe potentiam filii & dei [Purgationem peccatorum faciẽs.] Deficit noſtrorum. & deficit per ſeipſum. & participium faciẽs deberet eſſe participium actiuum præteriti temporis, quo caremus. Et propterea debuiſſet interpretari [Quum (ſeu poſtquam) per ſeipſum purgationem peccatorũ noſtrorum facit.] Et hæc eſt conditio filij ſecundũ humanã naturam: ſecundum quam paſſus & mortuus pro

nobis,

nobis,purgauit peccata noſtra per ſeipſum, efficaciam ad purgandum præbente diuina eius hypoſtaſi. [Sedet.] pro,ſedit,[ad dexteram.]pro,in dextera,] maieſtatis in excelſis.] Poſtquã noſtra(nõ ſua)peccata per mortem ſuam purgauit, merito ſuæ mortis exaltatus eſt ſecundum humanam naturam: & iam ſedit, non poſitione corporis, ſed quiete & authoritate: in dextera, hoc eſt in ſummis bonis,in ſummo honore & gloria, maieſtatis, hoc eſt dei regnantis:dei quatenus regnat, in excelſis, ad differentiam dei regnantis in omnibus. Chriſtus enim adhuc non ſedit in dextera maieſtatis in omnibus,ſed maieſtatis in excelſis: quia adhuc non accepit poſſeſsionem regni dei in omnibus, ſed poſſeſsionẽ regni in excelſis. Sedebit autem quũ tradiderit regnum deo & patri & deus erit omnia.in omnibus,in dextera maieſtatis in omnibus.accipiet enim in ſecundo aduentu poſſeſsionem omnium. [Tanto melior angelis effectus quanto differentius præ illis nomen hæreditauit.] Et hæc quoque conditio conuenit filio ſecundum humanam naturam:ſecundum quã conſtitutus eſt hęres vniuerſorum Nomen differentius ſeu præeminentius(vtrũque enim ſonare poteſt dictio Gręca) eſt nomen filij dei,eſt nomen dei,eſt nomen domini.hæc enim omnia nomina,authoritate ſcripturæ probabit Apoſtolus. ¶Eſt autẽ ſecundum quòd homo,melior angelis effectus:pro quanto effect⁹ eſt filius dei perſonaliter, effectus eſt deus perſonaliter,& ſimiliter dominus ac creator cœlorum perſonaliter. ¶Quũ autem audis ꝙ homo factus eſt deus perſonaliter, non aliam intelligas factionem quàm illam de qua dicit Ioannes, Verbum caro factum eſt.eadem enim factione qua verbum factum eſt caro, homo factus eſt deus perſonaliter. Et propterea hic dicit,tãto melior angelis factus quãto pręeminentius ſeu differentius præ angelis nomen hęreditauit. ¶Prius eſt eſſe quàm nominari, prius eſt factum eſſe præſtantiorem angelis quàm hæreditare nomen. Ex eo enim quòd homo factus eſt melior angelis perſonaliter (vtpote deus filius dei) conſequens fuit vt hæreditario iure, vt naturalis filiationis iure (filio enim debetur hæreditas) nomen præeminentius & longè differentius hæreditaret.& ipſum nomen hæreditate acceptum, manifeſtat præſtantiorem angelis factum eſſe ſecundum eſſe. [Cui enim dixit aliquando angelorum.] Tractat particulam vltimo propoſitã, quanto differentius præ illis nomen hæreditauit. Et primò quo ad nomen filij.[Filius meus es tu,ego hodie genui te.] Ex ſecundo pſalmo affertur hæc authoritas.in qua propheta introducit deum loquentem ad Meſiam, & duo dicentem. Alterum filius meus es tu.Quod

tu. Quod deus etiam de aliis dixit. nam & de Populo Iſrael dixit, primogenitus meus Iſrael. Exodi 4. Sed totū conſtans ex his duobus (filius meus es tu, ego hodie genui te) incommunicabile eſt. Menſura enim & perfectio generationis ſignificata per hodie & genui, æternitatem monſtrat generationis æternitas ſiquidem ſemper eſt hodie nec habet heri aut cras. ¶ [Et ne errares, intelligendo imperfectam generationem, quæ ſemper eſt præſens, dicit verbo præteriti temporis genui, vt dicendo genui, intelligas perfectam generationem: & dicendo hodie, intelligas ita perfectam, quòd ſemper eſt præſens generatio. ita quòd ſemper generatur & genitus eſt Vnde reddendo rationem quare filius meus es tu, dicit ego hodie genui te. ideo filius meus es tu, quia ego deus in æternitatis menſura genui te. Quod nulli creaturæ communicari poteſt. nullius enim creaturæ productio menſuratur æternitate. Præterea quòd genui eſt actio naturalis, non voluntaria. [Et rurſum.] ſupple deus dixit de eodem. 2 Reg. 7 & 1 Paralip. 28. [Ego ero illi in patrem & ipſe erit mihi in filium.] Hæc verba vt prædiximus, ad literam dicta ſunt de Salomone: vt ipſe Dauid teſtatur, & ſubiuncta verba conuincunt. nam vtrobique ſubiungitur conditionalis de eodem, ſi non peccauerit &c. Propter quod author huius epiſtolæ, hanc traxit authoritatem ad ſuum propoſitum in ſenſu myſtico. vt non ſolum ex ſenſu literali, ſed etiam ex myſtico mõſtraret propoſitum. [Et quum iterum introducit primogenitum in orbem terræ] Bis ſcriptura introducit Meſiam in orbem terræ: hoc eſt & prædicendo primum aduentum, & prædicendo ſecundum aduentum. Vnde dicendo & quum iterum: hoc eſt in iterato aduentu introducit prædicendo primogenitum dei Meſiam, non quòd ſit alter ſecundo genitus (ipſe enim eſt & primogenitus & vnigenitus) ſed ideo nominat eum primogenitus (vtpote hæres regni dei) qui primo venit vt ſeruus. Et propterea ſignificantius dicit primogenitum in orbem terræ. quoniam ad literam veniet ad accipiendam poſſeſsionem orbis terrarum, qui modo regnat in dextera maieſtatis in excelſis. [Dicit.] in pſalmo 90. [Et adorent eum omnes angeli dei.] Tunc enim veniet in maieſtate ſua cum manifeſta omnibus ſubiectione angelorum: quæ explicatur per adorationem. [Et ad angelos quidem dicit] ſupple ſcriptura ſeu propheta. De ſcriptura enim dictum eſt quòd introducit primogenitum. [Qui facit angelos ſuos ſpiritus] hoc eſt qui ſpiritus facit angelos ſuos. [Et miniſtros ſuos flammam ignis.] Ex pſalmo. 103. ſumptum eſt hoc. Et prima eius pars clara eſt: ſignificans

cans quòd deus vtitur ſpiritibus ad officium nunciorum; ac per hoc quòd illi qui vocantur angeli, ſpiritualis naturæ ſunt Altera autem pars metaphorica eſt: aſsimilans eoſdem angelos quatenus ſunt miniſtri dei, flammæ igneæ. In qua ſimilitudine efficacia miniſterij ſignificatur, ad ſimilitudinem efficaciæ ignis in forma flãmæ, in qua maximam efficaciam habet ignis. [Ad filium autẽ.] ſupple dicit ſcriptura in Pſalm. .44. [Thronus tuus deus in ſeculum ſeculi] Ad Meſiam diriguntur ad literam hæc verba. In quibus Meſias appellatur deus regnans: & propterea deſcribitur à throno. Sedes ſiquidem regia eius deſcribitur in ſeculum ſeculi: hoc eſt ſine fine. iuxta quod dixit angelus ad Mariam, Et regni eius non erit finis. [Virga æquitatis virga regni tui.] ſedes perpetua, regimen rectitudinis. Et hoc eſt ſingulariſsimum in regno Meſiæ, quòd virga regiminis eius eſt in omnibus & per omnia regimen æqui, recti, iuſti: vtpote nullum bonum immune & nullũ malum impune relinquens, ſed omnia ad rectum reducens. [Dilexiſti iuſtitiam & odiſti iniquitatem.] Non ſufficit facere rectum, ſed oportet ex animo illud efficere. Et propterea declarando virgã æquitatis. declarat eam ex primis affectibus: dilectione erga iuſtitiam, & odio erga iniquitatem. Multi enim ſunt qui efficiunt rectum, & diligunt iuſtitiam ſed non odio habent iniquitatem, impunem reliquendo aliquam iniquitatem. Meſias autem & exercet regimẽ rectum, & diligit iuſtitiam, præmiando & honorando iuſtos, & odio habet iniquitatem, puniendo iniquos omnes, immo & omnem iniquitatem. [Propterea vnxit te deus deus tuus, oleo exultationis præ participibus tuis.] Duplex poteſt eſſe ſenſus. Alter. propterea, hoc eſt vt diligas iuſtitiam & odio habeas iniquitatem, vnxit te deus &c. Et ſic eſſet ſermo de vnctione gratiæ, quam ab initio conceptionis ſuæ habuit. ¶ Alter eſt. propterea, quia dilexiſti iuſtitiam & odiſti iniquitatem, vnxit te deus &c. Et ſic eſt ſermo de vnctione gloriæ, quam Chriſtus meruit diligendo iuſtitiam & odio habendo iniquitatem. Ad morem Hebræorum alludit, quo reges vngebantur. vnde Meſiæ nomen & Græce Chriſtus deriuatur. ¶ Vnxit autem oleo exultationis (ſiue gratiæ ſiue gloriæ) præ participibus, præ omnibus creaturis quas effecit participantes te. nã non ſolum homines, ſed angeli participes ſunt Meſiæ. ¶ Vbi & nota quod eodem contextu nominat Meſiam deum & vnctum á deo. vtranque in eo naturam manifeſte ſignificans. Nec abſolute dixit vnxit te deus, ſed appoſuit deus tuus: an ſignificandum ſingulariſsimum modum quo deus eſt Meſiæ hominis.

eſt

eſt enim deus eius perſonaliter: quo modo nullius alteriuseſt. [Et tu in principio domine] Tranſit ad Pſal. 101. ex illius authoritate monſtrans Meſiam eſſe dominum qui creauit cælum & terram. Meſiam alloquitur. & tu in principio, temporis, domine, non huius aut illius, ſed ſimpliciter. [Terram fundaſti] á fundamentis creaſti. [Et opera manuum tuarum ſunt cœli.] Iuxta illud, In principio creauit deus cœlum & terram. Metaphorice autem attribuũtur deo manus operatrices cœlorum: ad ſignificandũ quòd per ſeipſum tanquam artifex qui propriis manibus operatur, creauit cœlos. Et hoc contra philoſophos. qui putant cœlos factos ab angelis. [Ipſi peribunt.] non quo ad ſubſtantiam, ſed quo ad motum. [Tu autem permanebis.] pro, permanes. quod eſt proprium æternitatis [Et omnes vt veſtimentum veteraſcent] non ſubſtantiæ diminutione ſed temporis nam continue minuitur tempus, & appropinquant fini præſentis ſtatus. [Et velut admictũ mutabis] pro, volues, [eos.] ad ſimilitudinem opertorij vertes eos. In quo facilitas virtutis Meſiæ ad mutãdum ſtatum cœlorum monſtratur: ſicut facile quis conuoluit opertoria [Et mutabuntur.] hoc eſt obedient mutationi. [Tu autem idem ipſe es.] Superfluit altera dictio, ipſe aut idem. Senſus eſt, tu autem ſine omni mutatione es idẽ. [Et anni tui non deficient.] Indeficientia annorum Meſiæ ſequitur ad ipſius immortalitatem, immo æternitatem ſecundum diuinam perſonam Et humano more loquitur de æternitate per annos: quũ in ęternitate nulla ſit differẽtia tẽporis, nullus ann⁹, nullus mẽſis &c. [Ad quem autem angelorum dixit aliquando.] ſupple deus [Sede á dextris meis.] Hoc iam declaratum eſt. [Quouſque ponam inimicos tuos ſcabellum pedum tuorum] Ex Pſal mo centeſimonono ſumptum eſt hoc Et iuxta prædicta ſenſus eſt regna á dextris meis in excelſis vſque ad diem iudicij vniuerſalis, quo ponam inimicos tuos totaliter tibi ſubiectos regnaturus poſtmodũ non ſolum in excelſis ſed in omnibus. [Nonne omnes ſunt adminiſtratorij ſpiritus.] E regione ad ſede á dextris meis, omnes angelos dicit eſſe adminiſtratorios vt clare pateat differentia inter regnare & adminiſtrare. [In miniſterium miſsi.] Non eſt participium præteriti temporis ſed præſentis: quo caremus. & propterea interpretari debuit qui in miniſterium mittũtur. Quod (propter quæſtionem quę cõtra hãc literã mouetur, á tenentibus ſupremos angelorum ordines non mitti) intellige mediate vel immediate. Supremi nanque angeli non mittuntur venturi immediate ad nos, ſed per alios medios ſubdelegatos. inferiores autem quinque ordi-

nes mittuntur,immediate per ſeipſos venturi ad nos.[Propter eos qui hæreditatem capiunt.]pro,capient,[ſalutis?] propter electos, qui ſoli capient hæreditatem ſalutis æternæ, hic enim eſt finis miniſterij angelorum.

CAPVT II.

P

Ropterea abũdantius oportet obſeruare nos ea quę audiuimus.] Propterea,magnitudinē filij declaratã in toto hoc cap. ſupra angelos refert. Declarata enim excellentia Chriſti ſupra angelos,ex illa deducit debitum noſtrum ad ſeruandum doctrinam Euangelicam longe maius quàm debitum ſeruandi doctrinam veteris teſtamenti: quia Euangelica doctrina ab ipſo domino: illa autem per angelos data eſt. Et hoc proponit,adiungendo periculum. [Ne forte pereffluamus.] hoc eſt penitus effluamus, ad ſimilitudinem vaſorum rimas habentium: quæ ſic effluunt quòd tandem per effluunt, nihil aquæ retinentia. Iuxta hanc metaphoram dicit quòd oportet nos ſeruare ea quæ audiuimus, ne audita omnino pereffluant,& nos vacui remaneamus.[Si enim qui per angelos dictus eſt ſermo.]veteris teſtamenti.[Factus eſt firmus.]Firmatus eſt enim ſignis in monte Sina vt patet in Exodo.[Et omnis pręuaricatio & inobedientia.]Præuaricatio fuit adoratio vituli,& crimē Core & Dathan & Abiron . inobedientia autem fuit populi nolentis progredi ad terram promiſsionis. [Accepit iuſtam mercedis retributionem.]Puniti enim omnes narrantur in ſcriptura. [Quomodo nos effugiemus ſi tantam neglexerimus ſalutem?]Non dicit ſi tantum neglexerimus ſermonem,ſed dicit ſi tantam neglexerim⁹ ſalutem: vt intelligamus ſermonem noui teſtamenti ſalutiferum eſſe Vnde & dominus dicit, vos mundi eſtis propter ſermonem quem locutus ſum vobis. Salutis enim gratia,propria eſt nouo teſtamento.[Quę quum initium accepiſſet enarrandi]prò,enarrari, [per dominum.]Et vtitur infinitiuo nominaliter Eſt enim ſenſus. quæ quum initium accepiſſet enarrationis per dominum, proculdubio Ieſum Chriſtum Et hæc excellentia attenditur ex parte proximi authoris:quia veteris angelus, noui autem dominus eſt proximus narrator. [Ab eis qui audierunt in nos confirmata eſt.] hoc eſt ab illis qui audierunt à domino Ieſu confirmata eſt in nos qui nō audiuimus ab ipſo Ieſu Ecce textus teſtimonium præhibens ꝙ author huius epiſtolæ non fuit Paulus, ſed aliquis qui non audiuit ab ipſo Ieſu ſalutem euangelicam. nam author numerat ſe inter illos in quos confirmata eſt ſalus euangelica ab eis qui audierunt

à domi-

à domino Ieſu Paulus autem clare dicit quòd nihil contulerunt ſibi apoſtoli: & quòd ipſe dicit non ab homine ,neque per hominem,ſed per reuelationem Ieſu Chriſti.[Conteſtante deo ſignis & portentis,& varijs virtutibus]pro,potentijs,[& ſpiritusſancti diſtributionibus ſecundum ſuam volũtatem.]Quatuor genera teſtimoniorũ quibus apoſtoli vſi ſunt,author epiſtolæ inducit. Primo ſigna quæ communia miracula ſanitatum ſignificare videntur.Deinde prodigia,maiora miracula vt reſuſcitare mortuum, & ſimilia. Tertio varias potentias expellendo dæmones,& circa inanimata puta ignem aut aquam & huiuſmodi. Et demum ſpiritusſancti diſtributiones:in dono linguarum,in dono prophetiæ, & cætera.

¶Quod autem dicitur ſecundum ſuam voluntatem, refertur ad conteſtante deo ¶Lege Pauli epiſtolas:& inuenies ipſum pluries dicere de ſeipſo quòd per ipſum deus effecit ſigna & prodigia , & varias potentias,& cætera Quo fit vt Paulus ſit de numero eorum quorum author huius epiſtolæ meminit , qui confirmauerunt veritatem euangelicam etiam ad authorem huius epiſtolæ. Et hinc etiam patet quòd Barnabas non fuit author huius epiſtolæ , ſed aliquis poſteriorum [Non enim angelis ſubiecit deus orbem terrę futurũ,de quo loquimur.]Superfluit deus Quod Chriſtus ſecundum quod homo ſit dominus angelis ſuperior probat ex ſubiectis Chriſto homini,non enim angelis ſubiecit orbem terræ futurum, poſt vniuerſale iudicium. Futurum autem non ſecundum nouitatem ſubſtantiæ,ſed ſecundum nouitatem ſtatus Et hic futurus. orbis terræ eſt de quo loquimur. hic autem non eſt ſubiectus à deo angelis,ſed Meſiæ homini ¶Quod manifeſtat ſubiungendo.[Teſtatus eſt autem in quodam loco quis dicens.]Pſalm.8 tãquam manifeſtum locum, appellat in quodam loco. [Quid eſt homo quòd memor es eius,aut filius hominis quoniam.]pro,ꝙ,[viſitas eũ?] Inter hominem & filium hominis clara eſt differentia: ex eo quòd Adam fuit homo & non filius hominis. Viliusque eſt eſſe filiũ hominis quàm hominem.Vnde & Iob quum dixiſſet homo , ad cumulum miſeriæ appoſuit natus de muliere. Augendo ergo admirationem propheta dicit,quid eſt homo quòd memor es eius, aut filius hominis quòd viſitas eum?Et pariter augendo vilitatem auget beneficium diuinum : nam plus eſt viſitare quàm recordari: quum recordari ſit in mente , viſitare ſit in executione [Minuiſti eum paulominus ab angelis.] Et hinc apparet authorem huius epiſtolę Græcè ſcripſiſſe : vtpote ſecutum tranſlationem ,70. interpretum,qui ſic tranſtulerunt: nam in Hebræo habetur , minuiſti eum

paulominus à deo. Et ſic trãſtulit Hieronymus in Pſalterio ſecundum Hebraicam veritatẽ. Et eſt formalior locutio prophetæ & vera ſecundum eſſe ſubſtantiale. Paulominus enim à deo minutus eſt Chriſtus ſecundũ eſſe ſubſtantiale: quoniam eſt deus perſonaliter, deus autẽ eſt deus & naturaliter & perſonaliter. Paululum ergo minus eſt imminutus à deo quia eſt quidẽ deus ſecundum eſſe perſonale (quod conſtat eſſe ſubſtantiale) nõ autẽ eſt deus ſecundũ naturam ſeu eſſentiã. ❡ Verum ſecũdũ intẽtionẽ authoris huius epiſtolæ loquendo, minutus eſt paulominus ab angelis: pro quanto ſecũdũ id quod eſt paulũ minutus eſt ab angelis. Ita ꝙ aduerbiũ non, minorationẽ reſpicit, ſed rẽ in qua minoratus eſt. Eſt enim minoratus ſecũdũ corpus & partẽ animi inferiorẽ. Et totũ hoc eſt paulũ eſt enim minima pars Chriſti vtpote quę continet tantũ corpus & partẽ animi inferioribus intẽdentẽ. Et in hoc paulo imminutus eſt ab angelis, non paulũ ſed valde multũ immo & minoratus eſt valde ab hominibus. nã factus eſt opprobriũ hominũ & abiectio plebis: & triſtitiã maximam habuit in animo, cruciatuſque in corpore. [Gloria & honore coronaſti eum.] In reſurrectione quidem gloria corporis: in aſcẽſione autẽ & ſeſsione ad dexterã honore coronatus tanquã victor eſt. [Et conſtituiſti eũ ſuper opera manuũ tuarũ.] Iã dixerat opera manuum tuarũ ſunt cœli modo ergo explicat cõſtituiſti eũ ſuper cœlos. [Omnia ſubieciſti ſub pedibus eius.] hoc eſt plena ſubiectione Omnia aũt præter eũ qui ſubiecit ei omnia: vt Pau. 1 ad Co. 15. explicat Propter quod & ſubdit [In eo enim ꝙ omnia ei ſubiecit. nihil dimiſit non ſubiectũ ei.] Incipit explicare authoritatẽ pſal. inductã inchoãdo ab vltima particula, omnia ſubieciſti ſub pedibus eius [Nũc autẽ,] hoc eſt in præſenti tãpore vſque ad diẽ iudicij. [Necdum videmus omnia ſubiecta ei] Conformis eſt ſententia hæc doctrinæ Pauli in allegato loco. adhuc enim non videmus omnia ſubiecta Chriſto homini quantum ad executionem. quanuis omnia ſint ei ſubdita quantum ad poteſtatem. dicẽte ipſo ſtatim poſt reſurrectionem, Data eſt mihi omnis poteſtas in cœlo & in terra. A die enim iudicij omnia & erunt & videbuntur ſubiecta Chriſto homini [Eum autem qui modico quàm angeli minoratus eſt, videmus Ieſum.] Exponit aliam particulam, minuiſti eum paulominus ab angelis. Et quo ad perſonam dicit videmus Ieſum. Quo ad illud minoratus eſt paulominus ab angelis, ſubiungit. [Propter paſsionem mortis.] Et iungendo aliam particulam ſubdit. [Gloria & honore coronatum] Exponit hic author minorationem ab angelis, fuiſſe meritum coronationis

nationis gloriæ & honoris. [Vt gratia dei pro omnibus guſtaret mortem.] Ne neceſsitate compulſus intelligatur minoratus ab angelis, explicat quòd non per neceſsitatem, ſed per gratiam dei (gratia enim ablatiui caſus eſt) effectum eſt vt pro omnibus guſtaret mortem. Ipſa enim gratia manifeſtatur, dicendo vt pro omnibus. ¶ Et dicit guſtaret quoniam modico tempore mortuus fuit. tertio nanque die ſurrexit. [Decebat enim eum propter quem omnia & per quem omnia, qui multos filios in gloriam adduxerat, authorẽ ſalutis eorum per paſsionem conſummari.] pro, conſummare. Ita aiunt debere legi. & ſcriptorum errore mutatum actiuum in paſſiuum, Et iuxta hunc ſenſum pronomen eum, demonſtrat non Meſiam, ſed deum. Et ſignificatur quod decebat deum propter quem ſunt omnia vt finem, & per quem effectiue ſunt omnia, qui multitudinem filiorum adoptiuorum in gloriam æternam adduxerat prædeſtinando, conſummare. perficere, perfectum reddere, per paſſionem mortis, authorem ſalutis eorum, Meſiam: qui eſt author ſalutis filiorum adoptiuorum. ¶ Et in idem redit ſi legatur paſsiue. Decebat enim eum, filium dei, propter quem omnia, & per quem omnia, & qui multos filios adducebat in ſalutem, conſummari, perfici & perfectum reddi, per paſsionem (mortis) agendo ſalutem aliorum Ratio autem huius decentiæ ſubiungitur. [Qui enim ſanctificat, & qui ſanctificantur, ex vno omnes.] Quia ex vno patre, ex vno Adam ſunt tam Meſias ſanctificans adoptionis filios, quàm filij adoptionis qui ſanctificantur. ideo decuit vt humano more (ſcilicet per paſsionem mortis) etiam ipſe qui ſanctificat perficeretur. perfectionem enim immortalitatis ſed adeptus eſt. [Propter quam cauſam.] ſcilicet quia ex vno omnes. [Non confunditur fratres eos vocare dicens.] in Pſalmo. 21. [Nunciabo nomen tuum fratribus meis, in medio eccleſiæ laudabo te.] Propter identitatem naturæ carnalis, appellat Chriſtus diſcipulos fratres. [Et iterum ego ero fidens in eum.] Ex Eſaiæ vel octauo (vbi dicitur expectabo dominum) vel duodecimo (vbi dicitur fiducialiter agam & non timebo) ſumpta apparet hæc authoritas. in qua Meſias hoc dicit. ego ero fidẽs in eũ, deũ: hoc eſt patiār & moriar cõfidẽs in deo quod gloria & honore perficiet me. [Et iterum.] Eſaiæ. 8. [Ecce ego & pueri mei quos dedit mihi de⁹.] Superfluit mei, Quos pri⁹ appellauerat fratres, eoſdẽ appellat pueros, non ætate, ſed qualitate ſimiles pueris: nempe ſimplices & puri. De apoſtolis enim eſt ſermo: quos in euangelio Ieſus dicit ſibi datos à deo. ¶ Affertur autem hæc authoritas ad ſignificandum conſortium Ieſu Chri

ſti & diſcipulorum eius. Vnde & ſubdit. [Quia ergo pueri communicauerunt carni & ſanguini, & ipſe ſimiliter participauit eiſdẽ.] carni & ſanguini, vel pueris. Ex hoc quod dixerat vt de conſortibus ee ee ego & pueri, argumentatur author epiſtolæ quòd quia pueri habuerunt naturam carnis & ſanguinis, & ſecundum ſubſtantiam, & ſecundum corruptibilitatem, conſequens eſt vt ipſe ſimiliter habuerit naturam carnis & ſanguinis, & ſecundum ſubſtantiam, & ſecundum mortalitatem. Vnde & ſubdit [Vt per mortem deſtrueret eum qui habebat mortis imperium.] id eſt diabolum. Dicitur autẽ diabolus habere mortis imperium eo quòd imperium diaboli ex morte hominis fuit cauſatum in quacunque die (inquit deus) comederis, morte morieris. Dicitur quoque habere mortis imperiũ quoniam regnum eius conſiſtit in morte animæ, & conſiſtebat in morte corporis, pro quanto omnium animæ ad inferos deſcendebant tanquam in locum regni eius. ¶ Deſtruxit autem eum Ieſus per mortem, & tollendo imperium occaſionatum ex peccato primi parentis, & expoliando eam inferni partem quæ dicebatur limbus patrũ [Et liberaret eos qui timore mortis per totã vitã obnoxij erant ſeruituti.] Non ſolum aduerſus diabolum fuit fructuoſa mors Chriſti, ſed humano generi profuit ad liberandum homines à ſeruitute peccati, qui timore mortis per totam vitam erant ſerui. Communiter enim humanum genus ad euadendum mortem corporis, ad fruendum præſenti vita, per totam vitam obnoxij erant ſeruituti peccati. Deſcribit autem amorẽ præſentis vitæ à timore mortis, quia maxime manifeſtat amorem præſentis vitæ timor mortis. [Nuſquam enim angelos apprehendit, ſed ſemen Abrahæ apprehendit.] Præſentis temporis eſt vtrunque apprehendit. Manifeſtat quòd pro liberatione hominum filius dei deſcendit: ex eo quòd non naturam angelicam habet ſibi iunctam, ſed naturam humanam ex ſemine Abrahæ [Vnde debuit per omnia fratribus ſimilari.] & non tantum in carne & ſanguine. Per omnia autem intellige quę conſequũtur carnem & ſanguinẽ corruptibilẽ. [Vt miſericors fieret & fidelis pontifex.] deſunt tres dictiões: [In ijs quæ, ad deũ: vt repropitiaret delicta populi.] Ad hoc debuit per omnia fratribus ſimilari, vt experiendo mala pœnę fieret miſericors. cuius miſericordiæ efficacia eſſet quòd fieret fidelis põtifex in ijs quę ad deum efficiendo cuncta quæ ſpectant ad deum ad expiãdum delicta populi. Parum eſſet eſſe miſericordẽ niſi miſericordiam ipſam opere combrobaret, veraciter exercendo pontificatũ relatiue ad deũ pro expiandis peccatis populi: quod fecit per mortem

tem,offerendo ſeipſum,Vnde & ſubiungit.[In eo enim in quo paſſus eſt ipſe & tentatus] Superfluit &.[Potens eſt & eis qui tētātur auxiliari]Hic quoque ſuperfluit &,hoc eſt,nā in quo paſſus eſt ipſe tentatus,probat᷒,examinatus.Ita ꝙ hoc ipſum quo paſſus eſt, eſt eſſe ipſum tentatū hoc eſt probatum diſcuſſum, examinatum. Et hinc potens eſt potentia experti, ſuccurrere eis qui tentantur: nobis,ſ.qui varijs tentationibus & probamur & examinamur.

CAPVT III.

VNde fratres ſancti, vocationis cœleſtis participes.] Poſtquam Ieſum prætulit angelis,intendit modo præferre ipſum Moyſi & Aaron.vt omni ex parte nouum teſtamentum præferat veteri Vnde, ex tanta Chriſti dignitate & gratia,fratres ſancti,hoc eſt mundi participes vocationis cœleſtis,tum quo ad finem (quoniam ad cœleſtem patriam eſtis vocati) tum quo ad principium : quia ab eo qui deſcendit de cœlis vocati eſtis [Conſiderate apoſtolum & pontificem cófeſsionis noſtræ Ieſum] Apoſtolum dicit è regione Moyſi pontificem vero è regione Aaron Appellatur autem apoſtolus & pontifex confeſsionis noſtræ quoniam ipſe vt legatus dei attulit ad nos confeſsionem fidei noſtræ,& ipſe vt pontifex ſeipſum offerens meruit nobis confeſsionem fidei noſtræ. [Qui fidelis eſt ei qui fecit illum. Incipit comparare Ieſum Moyſi Et primo quantū ad id in quo conueniunt,ſcilicet in fidelitate. Ieſus enim homo,fidelis eſt deo qui fecit ipſum fidelis inquam quærens tum gloriam, tum voluntatem ipſius dei, & ſemper faciens ea quæ deo placita ſunt.[Sicut & Moyſes in omni]pro,tota,[domo eius.]Ex Nu.12 ſumpta ſunt verba hæc:vbi dicitur at non talis ſeruus meus Moyſes qui in omni domo mea fideliſsimus eſt ¶Et domus non ſumitur hic pro ædificio,ſed pro familia Vterque igitur fidelis eſt in tota familia dei [Amplioris enim gloriæ.]pro ampliori enim gloria,[iſte.]ſcilicet Ieſus.[Præ Moyſe dignus habitus eſt]Excellentiam Ieſu reſpectu Moyſi explicat.[Quanto ampliorem honorem habet domus.] pro,domo hoc eſt quanto ampliorem honorem habet quam domus.[Qui fabricauit illam.]Arguit quòd tanto ampliori gloria præ Moyſe Ieſus dignus habitus eſt quanto ampliorem honorem habet fabricator domus quàm ipſa domus. Supputat enim Moyſen inter membra domus: Ieſum autem eſſe fabricatorem domus. Vnde & ſubdit.[Omnis nāq; dom᷒ fabricatur ab aliquo]Quanuis de domo hoc eſt familia loquatur: alludens tamen ad nomen domus,fabricatione vtitur. Et quia nulla dom᷒ fabricat

bricat ſeipſam, dicit.omnis nanque domus ab aliquo fabricatur. [Qui autem omnia creauit.deus eſt.] Quum debuiſſet dicere Ieſus eſt.dixit deus eſt . vt intelligamus Ieſum eſſe illum deum qui omnia creauit:ac per hoc vtranque domum.& illam veteris teſtamenti, & iſtam noui. [Et moyſes quidem fidelis erat in tota domo eius. ſcilicet dei. [Tanquam famulus] nam ibidem dicitur,ſeruus meus Moyſes. [In teſtimonium eorum quæ dicenda erant.] à deo populo [Chriſtus vero tanquam filius in domo ſua.] Eadé enim eſt domus dei & ipſius. quia ipſe eſt deus.ita ꝙ duæ differentiæ tãguntur hic.Altera,ille tanquam famulus, iſte tanquam filius: altera,ille in domo domini,iſte in domo ſua. [Quæ domus.] pro,cuius domus,[ſumus nos.]Et cuius refert filium, id eſt cuius filij domus ſumus nos.Vbi clare vides quòd per domũ familiã intelligit:nos enim ſumus domus viua & viui lapides filij dei. Vnde ad Timotheum ſcribit Paulus,in domo dei quæ eſt eccleſia. [Si fiduciam & gloriam.] pro , gloriationem , [ſpei vſque ad finem firmam retineamus.] Nos ſumus viua domus filij dei. ſi fiduciam in ipſo filio dei,& gloriationem ſpei, non rerum quas hic habemus,ſed ſpei futuræ fœlicitatis,firmam, nõ fluctuantem, retineamus non ad tempus,ſed vſque in finem. [Quapropter ſicut dicit ſpirituſſanctus in Pſalm.94 Hodie ſi vocem eius audieritis, nolite obdurare.]pro,ne obdurate.[corda veſtra ſicut in exacerbatione ſecundum dié]pro,in die,[tentationis in deſerto vbi tentauerunt me patres veſtri,probauerũt.]Deeſt,me.[&viderunt opera mea.]Et hic fiat punctum quanuis non apud Græcos: deinde ſubiũgatur [Quadraginta annis propter quòd.]id eſt, propter quod quadraginta annis.Hunc enim eſſe ſenſum intentum etiam ab authore epiſtolæ, patet ex ſubiunctis explanando quum dicet, quib^9 auté infenſus eſt quadraginta annis nonne illis & cętera.Ibi enim ipſe explicabit quòd quadraginta annis, iũgitur ſequentibus non præcedentibus.[Infenſus fui generationi huic.]pro, illi. [& dixi, ſemper hi errãt corde.]Superfluit hi.[Ipſi autem non cognouerũt vias meas,quibus.] pro,ſicut, [iuraui in ira mea ſi introibunt in requiem meã.]Ex hoc quoq; textu apparet ꝙ Græcè ſcripſit author:nam ſi Hebraice,Hebræum textum ſecutus fuiſſet,& nõ attuliſſet ambiguũ textũ,ſicut in exacerbatione in die tẽtationis.ſed attuliſſet textum clarũ vt eſt in Hebræo: in quo bis habetur ſicut, & dicitur. in exacerbatione, ſicut in die tentationis. Vbi clare explicantur duo crimina. ¶Nec pro nunc fiat vis an proprie habeatur in Hebræo exacerbatio, an irritatio, an lis. Conſtat enim

quod

quòd de crimine illo eſt ſermo, quo filij Iſrael auditis exploratoribus renuerunt progredi in terram promiſsionis Numeri. 13. & 14. Et deinde eſt ſermo de peccato tentationis, non ſemel aut bis ſed (vt dicitur Nume 14.) decies dicente deo: Et tentauerunt me per decem vices [Videte fratres] Incipit tractare inducta prophetæ verba, applicando ea ad propoſitum. inchoans ab illa particula, hodie ſi vocem eius, & cætera. [Ne forte ſit in aliquo veſtrũ cor malum incredulitatis diſcedendi à deo viuo.] Quale fuit in illis incredulis nolentibus progredi qua incredulitate defecerunt à deo viuo. [Sed adhortamini voſmetipſos.] imitantes Ioſue & Chaleb. qui tunc adhortabantur alios [Per ſingulos dies donec hodie cognominatur.] pro, vocatur. Totum enim tempus gratię vocatur hodie. [Vt nõ obduretur quis ex vobis fallacia peccati.] ad ſimilitudinem eorum qui obdurati ſunt, territi ab exploratoribus. [Participes enim Chriſti effecti ſumus] vt membra capitis. [Si tamen initium ſubſtantiæ eius vſque ad finem firmum retineamus.] Superfluit eius. Membra Chriſti facti ſumus ſi tamen hoc initiũ ſubſtantiæ, id eſt initium ſubſiſtendi in participatione Chriſti (quod conſtat eſſe fidem, proculdubio non mortuam, ſed viuam) firmum vſque ad finem retinuerimus. Quantum autem extenditur iſta retentio, ſubiungit [Dum dicitur, hodie ſi vocem eius audieritis, nolite obdurare] pro, ne obdurate, [corda veſtra.] hoc eſt durante tempore huius viæ & gratiæ. [Quemadmodum in illa exacerbatione.] proſequitur aliam particulam pſalmi, ſicut in exacerbatione diſtinguẽdo [Quidam enim audientes exacerbauerũt: ſed non vniuerſi qui profecti ſunt ab Aegypto per Moyſen.] Omnes numerati à viginti annis & ſupra, audientes exploratores exacerbauerunt deum: exceptis Moyſe & Aaron cum duobus exploratoribus, Ioſue & Chaleb: & propterea dicit, ſed non vniuerſi [Quibus autem infenſus eſt] puniendo [Quadraginta annis.] proſequitur aliam pſalmi particulam, quadraginta annis, & cætera. Hinc apparet quod ſuperius diximus de hac particula [Nonne illis qui peccauerunt, quorum cadauera.] pro, membra. [proſtrata ſunt in deſerto?] Non vſquequaque liquet an ſit ſermo de omnibus mortuis in deſerto, an de illis qui occiſi ibidem fuerunt. Si enim legitur membra ad occiſos videtur alludere, tum morſos à ſerpentibus ignitis, tum interfectos gladio. Si autem legitur cadauera (aiunt enim & hoc poſſe legi) ad omnes extenditur [Quibus autem iurauit non introire.] pro, non introituros, [in requiem ſuã, niſi illis qui increduli fuerunt?]

Proſequitur

Proſequitur aliam pſalmi particulam, ſicut iuraui &cæ. Per vtraq; hæc, reddit vtriuſque pœnæ rationem fuiſſe culpam peccati & incredulitatis. Et ex ipſa diſtinctione inter peccatum & incredulitatem, inſinuat diuerſitatem criminum. [Et videmus quòd non potuerunt introire in requiem ipſius propter incredulitatem]Superfluit in requiem ipſius Rem geſtam ac viſam refert quòd nullius illorum incredulorum introiuit in terram promiſsionis.

CAPVT. IIII

Timeamus ergo ne forte relicta pollicitatione introeundi in requiem eius.] Tractat illam particulam, in requiē meā [Exiſtimetur aliquis ex vobis.] p, ex nobis, [deeſſe.] pro, poſtponi. ne iudicetur poſtergandus & poſthabendus in ingreſſu ad requiem æternā. [Etenim & nobis]Superfluit vltimum, & [Nunciatum eſt quemadmodū & illis.]Rationem timendi reddit: quia commune eſt vtriuſq; (nobis ſcilicet & illis) nunciatum eſſe ſermonem promiſſæ requiei. [Sed non]profuit illis ſermo auditus.] Genitiui caſus eſt auditus acſi dictū fuiſſet, ſed nō profuit illis ſermo auditionis. [Nō admixt⁹.] pro, non admixtis,] fidei ex ijs quæ audierunt.]Superfluit ex, & legendum eſt, [Iis qui audierunt] Vt autem clarus ſit ordo literæ, datiuus admixtis pro ablatiuo ſimul cum pronomine ijs, accipiēd⁹ eſt. Ita quòd ordo literæ eſt, ſed non profuit illis ſermo auditionis, quo audierunt promiſſam requiem, non admixtis fidei ijs qui audierunt. Ratio redditur quare nō profuit illis ſermo auditionis, per ablatiua abſolutè poſita, ijs qui audierunt non admixtus fidei: hoc eſt eo quòd illi qui audierunt non erant admixti fidei. Habuerunt ergo ſermonem auditionis abſque admixta fide & ideo non profuit illis. Quo cōtra ſubiungitur. [Ingrediemur.]pro ingredimur, [enim ī requiē eius qui credimus]pro, credidimus Fides quę defecit in illis, eſt ea qua nos ingredimur in requiem eius. [Quemadmodum dixit, ſicut iuraui in ira mea ſi introibunt in requiē meā.] Repetit particulam Pſalmi propter pronomen meā. Propter quod ſubdit [Et quidem operibus ab inſtitutione mundi perfectis.]Explicat requiem meam, illam inquam meam, ſcilicet operibus ab inſtitutione mundi huius perfectis. Et vt clariùs intelligamus quod dicit, ſubiungit [Dixit enim in quodam loco.]ſcilicet in principio Geneſis. [De die ſeptima ſic, Et requieuit de⁹ die ſeptimo ab omnibus operibus ſuis. Et in iſto.]ſupple loco Pſalmi [Rurſus, Si introbunt in requiē meā.] Vbi clare vides ꝙ ex vtroque textu explicat ꝙ dum deus dicit, ſi introibunt in requiem meam, intelligitur illa

eadem

eadem requies, qua requieuit die ſeptimo ab omni opere quod patrarat Et eſt non literalis, ſed myſtica expoſitio: quemadmodum & requiem ſcriptam in illo pſalmo myſticè exponit pro requie æterna. [Quoniam ergo ſupereſt quoſdam introire in illam.] Myſticum ſenſum proſequendo, argumentatur ex eo quòd quidã adhuc ſunt ingreſſuri in requiem illã [Et ij quibus prioribus.] pro, prius, [annunciatũ eſt, nõ introierũt propter incredulitatẽ, iterum terminat.] ꝓ, definit, [diem quendã hodie in Dauid: dicendo poſt tantũ tẽporis ſicut dictũ eſt. Hodie ſi vocem eius audieritis, nolite obdurare]pro, ne obdurate, [corda veſtra.] Sententia clara eſt. Et hinc habetur ꝙ pſalmus ille (venite exultemus domino) qui eſt ſine titulo, editus eſt à Dauide. [Nã ſi eis Ieſus requiẽ præſtitiſſet.] De Ioſue eſt ſermo: qui appellatur Ieſus Naue Et argumentatur ꝙ ſi Ioſue promiſſam requiem præſtitiſſet filiis Iſrael introductis in terrã promiſsionis. [Nunquam de alia loqueretur poſt hac,] pro, hæc, [die.] Non dicit nunquam de alia requie, ſed nunquam de alia die. Pſalmus enim nõ loquiť de alia requie, ſed de altero die, lõgè diſtãte à tẽpore Moyſi & Ioſue: dicendo tempore Dauidis hodie [Itaque relinquitur ſabbatiſmus populo dei.] Ex diuerſitate diei infert diuerſitatem quietis. Et propterea illatiue dicit, itaque relinquitur ſabbatiſmus. Hebraica dictio eſt, ſignificans quietem poſt laborẽ. ¶ Relinquitur autem futura poſt hanc vitam. vnde & ſubdit [Qui enim ingreſſus eſt in requiem eius.] ſcilicet dei [Et iam ipſe requieuit ab operibus ſuis.] laborioſis & meritoriis. [Sicut & à ſuis deus.] Proportionali ſimilitudine vtitur. [Feſtinemus ergo ingredi in illã requiẽ: vt nõ in idipſum.] pro in idẽ, [quis incidat incredulitatis exemplũ.] Si non feſtinamus: ſi non ſtudemus vt ingrediamur in illam requiem periculum imminet negligentiæ, ne quis incidat in diem incredulitatis exemplum, ne quis incidat in incredulitatem ſimilem incredulitati priſcorum: ob quam non introierũt in requiem promiſſam. [Viuus eſt enim ſermo dei.] Quod apud Ioannem dicitur in principio erat verbum, id appellatur ſermo dei. Eadem enim eſt dictio, Ita quòd quum in hoc textu dicitur ſermo dei, de filio dei intelligitur. Et ratio redditur quare ſtudendum eſt nobis, vt ingrediamur in illam requiem, ne incidamus in incredulitatem & pœnam incredulorum, ex conditionibus authoris, qui eſt filius dei, verbum dei, ſermo dei. Ipſe nanque eſt author ſalutis & quietis æternæ. ¶ Et de ipſo dicit in primis quòd viuus eſt. Et vere viuus, vita diuina, intellectuali æterna. [Efficax.] Deficit &. Legendum eſt. [Et efficax.] ad omnia quæ vult efficienda,

efficienda, ad præmiandum & puniendum, ad pollicitam requi-em & comminatas pœnas. [Et penetrabilior omni gladio ancipi-ti.] hoc eſt vndique acuto. & ideo appellatur anceps. Virtutem e-ius explicat ſuperare omnem penetrationem, ex metaphora pene-trantis gladij hinc inde acuti. Et verè eſt penetrabilior, quoniam penetrat intima cuiuſque rei diuina operatio.[Et pertingens vſque ad diuiſionem animæ ac ſpiritus.] Magis explicat penetrationem ex rebus penetratis anima ſcilicet & ſpiritu. Quod poteſt dupliciter intelligi. vel ad diuidendum inter animam & ſpiritum, vel ad di-uidendum animam, & ad diuidendum ſpiritum Iuxta primum ſen ſum diuiditur anima à ſpiritu & ſecundum rem: dum in brutis in-uenitur anima ſine ſpiritu. & ſecundum potentias: quoniam in ho-mine vnamet res eſt anima & ſpiritus. Secundum potentias anima-les quibus corpus viuificat, anima: ſecundum verò potentias ſpi-rituales quibus ſupergreditur corpus omne, ſpiritus eſt. Iuxta ſecū dum vero ſenſum pertingit ad diuiſionem animę in multas eius vi res: & pertingit ad diuiſionem ſpiritus in eius vires:, in intellectū, ſcilicet & voluntatem. [Compagum quoque ac medularum.] Ad corpus vtraque hæc ſpectant Medullæ enim ſunt intra oſſa: com-pages verò coniunctiones ſunt partim corporis quæ per totū cor-pus diffuſæ ſunt. [Et diſcretor.] Hactenus de operatione: modo de cognitione eiuſdem diuini verbi loquitur. & quod dicit diſcre-tor, proprie dicitur iudex. [Cogitationum & intentionū cordis.] Maximè occulta ſunt hæc duo. Adeo vt ſcriptum ſit, Prauum eſt cor hominis & inſcrutabile, quis cognoſcet illud? & ſubiungatur, ego dominus. Intima ergo notitia & perfecta explicatur dicendo & diſcretor ſeu iudex cogitationum & intentionum cordis Iudicare enim perfectam exigit notitiam. [Et non eſt vlla creatura inuiſi-bilis.] pro, latens, [in conſpectu eius: ſed omnia nuda & aperta.] pro, detecta, [ſunt oculis eius]Non ſolum ad cogitationes & intē tiones voluntatis extenditur eius cognitio, ſed omnis creatura ma nifeſta eſt in conſpectu eius tāquam res nudæ & detectæ Ita quòd nullo operimēto, nullo tegmine impeditur oculus eius [Ad quem nobis ſermo]pro, ratio. hoc eſt ad quem referre debemus rationē & ſupputationem omnium operū noſtrorum. Dixerat enim quòd eſt iudex [Habentes ergo pōtificem magnum qui penetrauit cœ-los Ieſum filium dei, teneamus confeſsionem noſtræ ſpei.] Superfluit noſtræ ſpei. Dixerat ſuperius, conſiderate Apoſtolum & pon-tificem confeſsionis noſtræ Ieſum: & hactenus tractauit de Ieſu, tā quam legato relatiue ad Moyſen. Modo tractat de eodem tāquam ponti-

pontifice relatiue ad Aaron. Et incipit eum deſcribere pontificem magnum ſupra omnes pontifices, qui penetrauit non terrã promiſſionis ſed cœlos: exhortando ad tenendum confeſsionem fidei. [Non enim habemus pontificem qui non poſsit compati infirmitatibus noſtris.] hoc eſt imbecillitatibus noſtris. [Tentatũ autẽ.] pro, ſed tentatũ, [per omnia.] hoc eſt probatũ, examinatum pœnis per omnia pœnarũ genera. [Pro ſimilitudine abſque peccato.] hoc eſt ad ſimilitudinẽ noſtri, citra tamen peccatum. Eſt enim paſſus quemadmodum & nos patimur, ſed non ob proprium peccatũ ſicut nos: quoniam ipſe immunis fuit ab omni peccato. [Adeam⁹ ergo cum fiducia ad thronum gratiæ eius] Superfluit eius. Thronum gratiæ qua Chriſtus paſſus eſt pro nobis, contra cathedram legis dicit. Ad pontificem enim legalem cum timore eundum eſt, propter legis ſeueritatem: ad pontificem autem magnum Ieſum, cũ fiducia eundum eſt: quia ſedes eius, eſt ſedes gratiæ. [Vt miſericordiam conſequamur & gratiam inueniamus in auxilio opportuno.] pro, in auxilium opportunum. Vt inueniamus miſericordiã in malis, & gratiam in bonis: & vtrunque ad opportunum auxilium tempore præſentis vitæ quo opus eſt.

CAPVT V.

OMnis nanque põtifex.] Proſequens tractatũ de pontificatu Ieſu, à cõmunib⁹ incipit cõditionibus cuiuſque põtificis. [Ex hominibus aſſumptus.] Prima itaque cõditio eſt communicatio in natura: videlicet ꝙ eſt nõ angelus, ſed homo. [Pro hominibus] Nõ ſolũ eſt homo, ſed loco hominũ. [Cõſtituiẽ in iis quę ſunt ad deũ.] Oblationibus, hoſtiis, precib⁹ &c. Vnde & explicat. [Vt offerat dona & ſacrificia ꝓ peccatis.] dona rerũ, ſacrificia animalium. [Qui cõdolere poſsit iis qui ignorãt & errãt.] Dictio interpretata cõdolere aliqui malũt vt interpretetẽ moderate ferre. Plus aũt ſignificat cõdolere quàm moderate ferre. Is enim qui affectu cõpatitur, moderate fert ſed nõ ediuerſo. ¶Ignorãtes aũt & errãtes (qui ſcilicet nõ ex malitia peccãt) deſcribuntur tolerandi. [Quoniam & ipſe circũdatus eſt infirmitate.] hoc eſt imbecillitate naturæ carnalis [Et propterea debet quẽadmodũ pro populo, ita etiam pro ſemetipſo offerre pro peccatis.] Ex hoc ꝙ cõmune eſt omni põtifici habere naturã imbecillẽ, cõſequens eſt vt nõ ſolum pro peccatis populi (pro quo conſtitutus eſt) ſed etiam pro propriis peccatis offerat. Et hoc ſumit ex lege: in qua cõſtitutũ eſt ſacrificiũ, etiam pro peccatis pontificis. [Nec quiſquã ſumit ſibi honorem.] põtificat⁹.

[Sed

[Sed qui vocatur à deo tanquam Aaron.] Deeſt & Legendum eſt. [Tanquam & Aaron.] qui vocatus fuit à deo iudicio virgæ florentis & incendij inuidorum. [Sic & Chriſtus] Incipit applicare ea quæ in communi de pontifice dixit ad Chriſtum. Et inchoat à conditione vltimo dicta, quæ in veritate eſt prima quoniam ſpectat ad modum quo fit pontifex. [Non ſeipſum clarificauit] pro, glorificauit, [vt pontifex fieret] non ſibi vſurpauit pontificis gloriam. [Sed qui locutus eſt ad eum, filius meus es tu, ego hodie genui te.] ſupple glorificauit eum põtificatu Filij enim primogeniti erat iure hæreditario ſacerdotium [Quemadmodũ & in alio loco dicit, Tu es ſacerdos in æternum ſecundum ordinem Melchiſedec] Hęc verba pſalmi diffuſè tractabit Et propterea modo tranſimus. [Qui in diebus carnis ſuæ.] Alias conditiones pontificis applicat ad Chriſtum. Et quidem quòd ſit ex hominibus aſſumptus, dicendo qui in diebus carnis ſuæ. Quòd vero in iis quæ ad deum ſunt, ſubiungendo [Preces ſupplicationeſque ad eum qui poſſet illum ſaluum facere à morte] Et in hoc applicat illam conditionem, quoniam & ipſe circundatus eſt infirmitate. Mortalis ſiquidem Chriſtus preces & ſupplicationes obtulit deo, vt ſaluum ſe faceret à morte: non ne moreretur, ſed ne detineretur à morte, ſed ſuſcitaretur. [Cum clamore valido.] In euangelio legitur, in cruce Chriſtum clamaſſe. [Et lachrymis offerens.] Quanquam in euangelio non leguntur Chriſti lachrymæ in cruce ſicut tamen ſitit ex natura, ita lachrymatũ quoque fuiſſe rationabile eſt ex naturali naturæ curſu. Præſertim quum permiſerit vnicuique virium exercere proprium officium: ac per hoc oculos lachrymari. [Exauditus eſt pro ſua reuerentia.] Superfluit ſua. Et eſt ſermo de reuerentia actiue: qua ſcilicet ipſe reueritus eſt patrem. ¶ Dictio tamen interpretata reuerentia, interpretari poteſt pietate. Et magis quadrat legere pro pietate. quoniam vere pro pietate erga cœleſtem patrem, erga filios adoptionis, erga ciues cœleſtis patriæ, erga denique cœleſtem patriam Chriſtus & obtulit ſeipſum, & exaudiri meruit. [Et quidem quum eſſet filius dei] Superfluit dei. Proſequitur applicationem conditionũ pontificis, quo ad rationem compatiendi aliis. [Didicit ex iis quæ paſſus eſt obedientiam] Quamuis eſſet filius dei (omnia ſciens, omnem prius habens virtutem) tamen experimento didicit Patiendo didicit obedientiam. Factus eſt enim obediens vſque ad mortem [Et conſummatus, factus eſt omnibus obtemperãtibus cauſa ſalutis æternę] Non ſolum patiendo obediuit, ſed etiam patiendo conſummatus (hoc eſt perfectus) eſt ad perfectio-

nem

nem enim (non habituum ſed actionum) peruenit patiendo: & per hæc ad perfectionem immortalitatis. & ſic faciendo factus eſt omnibus obtemperantibus ſibi cauſa ſalutis æternæ, offerendo ſeipſum pro æterna ſalute obtemperantium ſibi. [Appellatus à deo pontifex ſecundum ordinem Melchiſedec.] Ad differentiam ſacerdotij legalis, dicit quòd eſt appellatus pontifex ſecundum ordinem non legis ſed Melchiſedec. [De quo nobis grandis ſermo.] Relatiuum quo, refert totum quod dixerat, appellatus à deo pōtifex ſecundum ordinem Melchiſedec. De hoc enim grādis hoc eſt copioſus, eſt ſermo habendus à nobis vt infra patebit. [Et interpretabilis ad dicendum.] pro, & difficilis interpretatu ad dicendum. erit enim interpretatio ſpiritualis, nō facilis Hebræis. [Quoniā imbecilles] pro, ſegnes, [facti eſtis ad audiendum.] pro, auditionibus. Ideo difficilis interpretatu, quoniam effecti eſtis tardi auditionib᷒ ſcripturarum. Aſſueti enim ad audiendum interpretationes ſcripturarum, facilius percipiūt ſpirituales interpretationes, [Etenim quū deberetis magiſtri eſſe propter tempus.] quia natio Hebræa prius quàm aliæ nationes credidit Chriſto. [Rurſus indigetis, vt vos doceamini] pro, doceamus, [quæ ſint elementa exordij ſermonū dei:] Elementa in qualibet ſcientia, appellantur principia ſicut elementa grammaticæ literæ &c. Elementa itaque ſermonū dei, ſunt ea principia quæ docemus catechumenos. [Et facti eſtis quibus lacte opus ſit, non ſolido cibo.] Quod dixerat elementa exordij, modo appellat lac metaphorice vt ex metaphora ætatis indigentis lacte, agnoſcant ſe eſſe velut infantes. [Omnis enim qui lactis eſt particeps, expers eſt ſermonis iuſtitiæ.] Quid ſit ſolidus cibus declarat dicendo ſermonis iuſtitiæ. Et intendit per ſermonem iuſtitiæ doctrinam de profectu in operibus iuſtis. Et hoc dicit ad differentiam tam incipientium quàm proficientium: quorum ſtudium eſt declinare à malo, pugnare contra vitia. Hi enim adhuc nō ſunt experti ſermonem iuſtitiæ: hoc eſt ſtudium circa operationes iuſtas, alieni iam à vitiis. [Paruulus enim eſt.] Ad ſimilitudinem infantis qui paſcitur lacte, ratio redditur. [Perfectorum autem eſt ſolidus cibus.] id eſt ſtudium iuſtitiæ. Et declarando qui ſunt perfecti, ſubiungit. [Eorum qui pro conſuetudine.] pro, habitu. [exercitatos habent ſenſus ad diſcretionem boni ac mali.] qui iam nō qualitercunque ſed ex habitu habent ſenſus animi (compræhendētes partem & perceptiuam & affectiuam. Oportet enim perfectos habituatos eſſe in omnib᷒ animi viribus) ad diſcretionem boni & mali: ad diſcretionem autem tam in affectu quàm in opere. Qui enim

nim iam ſunt exercitati & habituati in diſcernendo factis bonum à malo vniuerſaliter in omni materia, ij ſunt perfecti; ij ſolido paſcuntur cibo: ſtudio, ſcilicet ſolius iuſtitiæ ad reddendum tũ deo tum proximis quod cuique debetur.

CAPVT VI.

Q Vapropter intermittẽtes.] pro, omittẽtes, [inchoationis.] pro principij, [Chriſti ſermonem, ad perfectionem feramur.] Dixerat quod ſermo futurus erat difficilis interpretatu ad dicendum propter eorum tarditatem, quoniam facti ſunt velut infantes egentes lacte. & adiunxerat quòd facti ſunt egentes doctrina elemẽtorum. Intendit modo monere eos vt ſtudeant perfectioni, cauentes à reditu ad præteritum ſtatum pœnitentium. Et hoc intendens dicit ſe omittere doctrinam elementorum. ¶ Vbi aduerte prudens lector quod medium elegit inter duo extrema videlicet perfectos & incipientes neque doctrinam perfectorum neque doctrinam incipientium tradit, ſed doctrinam proficientium. Hæc eſt enim via qua ferimur ad perfectionem. Et anteponit hanc proficientium doctrinam in toto hoc capitulo tanquam per hoc reddens eos idoneos ad ſermonem promiſſum de pontificatu Chriſti ſecundum ordinem Melchiſedec ¶ Ait itaque. Quapropter, quia ſegnes eſtis & coptoſus inſtat ſermo de pontificatu Chriſti ſecundum ordinem Melchiſedec, omiſſo ſermone principij Chriſti, hoc eſt ſpectantium ad eos qui initiantur Chriſto, feramur ad perfectionem, feramur factis velut proficientes ad ea quæ ſunt perfectionis. Et dicit in prima perſona feramur, vt magis trahat eos vnà ſecum. [Non rurſus iacientes fundamentũ pœnitentiæ ab operibus mortuis.] Explicat modum quo proficientes ferimur ad perfectionẽ. Et conſiſtit modus in hoc quòd non redeamus ad priorem ſtatũ. Prior enim ſtatus fuit ſtatus pœnitentiæ ab operibus mortuis hoc eſt à peccatis. Peccata nanque ſunt opera mortua relatiue ad vitam æternam. Nihil ſiquidem participant æternæ vitæ.

¶ Et appellat reſipiſcentiam à peccatis, fundamentum: quoniam eſt primum quod fit in ædificio ſpirituali. Quum enim homo incipit ædificium ſpiritualium virtutum, primum occurrit ei reſipiſcere à peccatis & hoc iacit pro fundamento. Proficientes debent multum cauere ne ad hoc redeant vt iterum oporteat eos reſipiſcere à peccatis. [Et fidei in deum baptiſmatum.] Ad id quod dixerat fundamentum refertur fidei: non rurſus iacientes fundamẽtum fidei ad deum. Non dicit non proſequentes fidem, ſed non

iterum iacientes fundamentum fidei in deum. hoc enim eſſet eorũ qui perdidiſſent fidem dei & redirent ad fidem. ¶Nec dicit fidei ad deum abſolute, ſed explicat quinque credita. Quorum primum eſt baptiſma. Secundum doctrina Tertium impoſitio manuum. Quartum reſurrectio mortuorum & quintum iudicium æternum. Hæc enim omnia referuntur ad dictionem fidei tanquam credita Et eſt ſenſus. Non iterum iacientes fundamentum fidei ad deũ horum creditorum. videlicet baptiſmatum &c. iacere enim fundamentum fidei horum eſt illorum qui initiantur in fide, qui fiunt Chriſtiani. Et dixit pluraliter baptiſmatum, quia triplex eſt baptiſma: fluminis, flaminis, & ſanguinis. Cogimur autem in vero ſenſu ſaluare baptiſmata, ex eo quòd dicit non rurſus iacientes De recta ergo fide baptiſmatum loquitur: cuius ſemel iecimus fundamẽtum, & prohibemur iterum iacere idem fundamentum. [Doctrinæ.] proculdubio euangelicæ. Ad primum enim fundamentum fidei ad deum, ſpectat credere non ſolũ baptiſma ſed euangelicã doctrinam eſſe à deo non ab homine. [Impoſitionis quoque manuum] Et hæc ad prima fidei fundamenta in primitiua ſpectabat eccleſia. Vnde & Paulus quæſiuit, ſi ſpiritumſanctum accepiſtis credentes? Dabatur enim per illam ſpiritusſanctus in teſtimonium fidei, & dabatur ſtatim poſt baptiſmum adultis: vt patet in Actis Apoſtolorum, quum audierunt quòd Samaria recepiſſet verbum dei, miſerunt ad illam Petrum & Ioannem. Et Paulus quum veniſſet Epheſum, ſuper tunc baptizatos in nomine Ieſu, impoſuit manus. [Ac reſurrectionis mortuorum & iudicij æterni.] Ad prima fidei fundamenta ſpectat credere non ſolum prædicta tria præſentis vitæ, ſed etiam hæc duo futuræ vitæ videlicet reſurrectionem mortuorum & iudiciũ æternũ, quo ad præmia & ſupplicia. Hæc enim ſunt prima ab omnibus credenda & horum omnium fundamentum fidei nõ homini ſed deo iacere oportet in principio quũ Chriſtiani ſimus. [Et hoc faciemus ſi quidem permiſerit deus.] Pronomen hoc, demonſtrat quod dixerat, ad perfectionem feramur non rurſus iacientes &c. Quod autem adiungit ſiquidẽ permiſerit deus, minus dicit & plus ſignificat. Permiſsio enim eſt malorum: ſignificat autem ſi deus conceſſerit. [Impoſsibile enim eſt.] Rationem reddit negationis antedictæ. videlicet non rurſus iacientes fundamentum &c. Et dicit impoſsibile, quoniam de renouatione per ſecundum baptiſma loquitur quam conſtat eſſe impoſsibilem. [Eos qui ſemel ſunt illuminati.] Iuxta antedicta reddit ſingula ſingulis non tamen eodem ordine. vnde fundamento pœnitentiæ

reddit illuminationem. Fundamentum enim pœnitentiæ conſiſtit in hoc quod homo reſipiſcat. quod diuina illuminatione conſtat fieri. Ad fidem autem ad deum baptiſmatum, reddit quod ſequitur. [Guſtauerunt etiam donum cœleſte.] Nec refert ſi ediuerſo hoc referatur ad fundamentum pœnitentiæ, & illud ad fidem baptiſmatum. nam vtrobique eſt & cœleſte donum & lumen. Et illuminatio quidem directe ſpectat ad intellectum: guſtatio autem ad experientiã ſaporis, quę in affectu perficitur. [Et participes facti ſunt ſpiritusſancti.] Reddit hoc impoſitioni manuum: per quam participabatur ſpiritusſanctus. [Guſtauerunt nihilominus bonum dei verbũ.] Reddit hoc doctrinæ. Euangelica enim doctrina eſt bonũ dei verbum quod ab illis guſtatum eſt qui cœperunt mente ſentire quàm bonum eſt & vtile animæ. [Virtuteſque.] pro, potentiaſque, [ſeculi venturi.] Reddit hoc reſurrectioni mortuorum & iudicio æterno. Ita quòd guſtare potentias venturi ſeculi, eſt propter venturum ſeculum, propter futuram reſurrectionem & æternum iudicium inchoare hic dominium ſpiritus ſuper corpus, & ſe exercere iudicem ſuipſius. Hæ enim ſunt potentiæ futuri ſeculi prægustatæ. Hi quinque effectus explicati, ſunt ſacramentorum & reliquorum prius numeratorũ. Et ſunt effectus inuenti in iis qui ex toto corde fiunt Chriſtiani, baptizantur ac confirmantur. Hic igitur de pœnitentibus inſtructis, baptizatis ac confirmatis (eo quòd ſemel hæc bona perceperunt per hæc ſacramenta) ſubiungit. [Et prolapſi ſunt.] Quod ſignificat non purum lapſum, ſed lapſum vltra. Magnus enim ſignificat lapſus. [Rurſus renouari ad pœnitentiam rurſum crucifigẽtes.] pro, recrucifigentes, [ſibimetipſis filiũ dei, & oſtentui habentes.] pro, & diffamantes. Si diceret impoſsibile eſt eos rurſus renouari ad pœnitentiam, ſine aliqua additione, difficilis eſſet ſermo: immo ſi non eſſet ſermo authoritatis, cõſeretur hæreticus. Quia tamen authoritatem obtinuit hæc epiſtola, gloſaretur quòd non de quacunque renouatione, ſed de renouatione baptiſmali intelligitur. Quia tamen expreſſe adiungit recrucifigentes ſibimetipſis filium dei, limitat renouari ad pœnitentiæ non qualitercunque, ſed recrucifigendo ſibimetipſis filium dei. Ita quòd ſenſus eſt. Impoſsibile eſt ſemel baptizatos rurſus renouari ad pœnitentiam recrucifigendo ſibimetipſis filium dei. Recrucifixio namque modum renouandi explicat. Perinde ac ſi dixiſſet impoſsibile eſt rurſus renouare ad pœnitentiam per baptiſmum. Iteratum enim baptiſma recrucifixionem ſibimetipſis filij dei appellat. Et ſubtiliter ac docte, ad ſignificandum rationem quare non

poteſt

poteſt iterari renouatio per baptiſmum quia eſſet recrucifigere filium dei, nõ in carne propria ipſis filij dei ſed in ſemetipſis qui rebaptizarentur: nam baptizamur in morte Chriſti, & conſepelimur illi per baptiſmum, & emergimus ex baptiſmo in nouitatem vitæ correſurgentes Chriſto, ac per hoc iterare baptiſma eſt recrucifigere Chriſtum immortalem, nõ in ſeipſo (vt dictum eſt) ſed in eo qui rebaptizatur. Quum tamen conforme debeat eſſe ſignum ſignificato, ac per hoc ſicut ſemel Chriſtus mortuus eſt, & reſurrexit non amplius moriturus, ita ſemel debet mihi crucifigi, & ſemel conceſſum eſt ſurgere cum ipſo in nouam vitam. ¶ Quod autem ſubditur oſtentui habentes ſeu diffamantes, ſeu (per circumlocutionem) exemplum ignominiæ facientes, ad idem ſpectat Immo & explicat huiuſmodi recrucifixionem ſpectare ad publicam ignominiam filij dei: tanquam filius dei pluries crucifigatur alicui. ¶ Vbi aduerte quòd niſi aliqui tunc temporis fuiſſent iterantes baptiſma, non tam accurate author huius epiſtolę hanc materiam interloquendo tractaſſet. [Terra enim ſæpe venientem ſuper ſe bibens himbrem, & germinans herbam opportunam illis à quibus.] pro, propter quos, [colitur, accipit benedictionem à deo proferens autem ſpinas ac tribulos, reproba eſt & maledicto proxima, cuius conſummatio in combuſtionem.] Adiungit ſimilitudinem ſatis claram ex differentia inter terram fructuoſam & inutilem ¶ Aduerte prudens lector quòd coniunctio cauſalis enim (dicendo terra enim) non refertur ad immediate præcedentia: ſed quum dixiſſet quòd ſemel baptizati & prolapſi non poſſunt renouari iterando baptiſma: monet eoſdem prolapſos ex differentia terrarum, vt timeant ſibi: vtpote ſæpe moniti à paſtoribus eccleſiarum, à ſacris literis, ab exemplis ſanctorum, à diuinis inſtigationibus (hæ enim ſunt himber ſæpe veniens ſuper terram) & inde aduertant an germinant herbam opportunam, an ſpinas & tribulos. Hinc enim conijcere poterunt de exitu an erit benedictus à deo, an in cõbuſtionem æterni ignis. [Cõfidimus autẽ de vobis dilectiſsimi,] ꝑ dilecti, [meliora & viciniora.] pro, adhærentia, [ſaluti tametſi ita loquimur.] Ne pręmiſſa commemoratio pareret in animis Hebręorum opinionem quòd author huius epiſtolæ male ſentiat de illis, moderamen adiungit ꝙ quamuis ita loquatur tamen confidat quòd in eis ſint meliores partes & ſaluti propinquæ hoc eſt quòd in eis ſit pars illa melior, ſcilicet feramur ad perfectionẽ. Et ſimiliter pars illa melior: videlicet terra proferens herbam opportunã. Ad differentiam partium

deteriorum ſcilicet terræ proferentis ſpinas, & tribulos, & eorum qui rurſum iaciunt fundamentum pœnitentiæ, fidei, & cætera. [Non enim iniuſtus eſt deus.] Ratioñé reddit quare meliores partes de eis ſibi perſuadet. [Vt obliuiſcatur operis veſtri & dilectionis.] Deeſt laboris. Legendum eſt [Et laboris dilectionis, quam oſtendiitis] pro, oſtendiſtis, [in nomine.] pro, in nomẽ, [ipſius, qui miniſtraſtis ſanctis & miniſtratis.] Ecce ratio adhærentiũ ſaluti ex parte operum miſericordiæ quæ erga nomen Chriſti, & fecerant & faciebant, miniſtrando ſanctis. ¶ Et in hoc commendat exterius opus & laborem: vt labor referatur ad exercitium corporis, & opus ad eleemoſynam rerum. Vtrunque enim concurrit ad miniſtrandum ſanctis. Interius autem amorem erga nomen dei. Ex parte vero dei, affert quòd in eum non cadit iniuſtitia vt obliuiſcatur præmiare hæc. Et propterea vtrinque concipit meliora de illis. [Cupimus autem vnumquemque veſtrum eandem oſtentare.] pro, oſtendere [ſolicitudinem ad expletionem ſpei vſque in finẽ.] Dixerat tametſi ita loquimur reddit modo rationem quare ita loquitur, quia cupimus vnumquemque veſtrũ. ¶ Vbi diſcerne quòd prius in genere dixit de operibus bonis & dilectione: modo acrioris ſermonis rationem reddit, vt ſingillatim ſinguli eandem (hoc eſt ſimilem, parem) monſtrent & exhibeant diligentiam, ad expletionem ſpei vſque in finem, ad plene perficiendam ſpem vſque ad finem vitæ. Et explicando diligentiam ac modum perficiendę ſpei, ſubiungit. [Vt non ſegnes efficiamini.] Dixerat ſuperius quoniam ſegnes facti eſtis auditionibus. modo dicit vt nõ ſegnes efficiamini ad opera. [Verum imitatores eorum qui fide & patientia.] pro longanimitate, [hæreditabunt.] pro, hæreditant, [promiſſiones.] Non dicit imitatores eorum qui genere & circuncisione hæreditant promiſsiones, ſed qui fide & longanimitate hæreditant promiſsiones factas Abrahæ. Illi enim ſunt Iſraelitæ ſecundum carnem, iſti autem ſecundum ſpiritum. [Abrahæ nanque promittens deus.] Geneſis viceſimoſecundo. Dixerat ſe cupere vt ſinguli ſimilem exhiberent diligentiam ad perficiendam ſpem. Et quoniam ſpes ad promiſſa tendit, declarat modo immobilem promiſsionem factam à deo cui innititur ſpes. [Quoniam neminem habuit per quem iuraret maiorem: iurauit per ſemetipſum, dicens, Niſi.] pro, etiam, [benedicens benedicam te, & multiplicans multiplicabo te: & ſic longanimiter ferens adeptus eſt promiſsionem.] Hiſtoria habetur in loco allegato poſt immolationem Iſaac. [Homines enim per maiorem ſui iurant:]

Superfluit

Superfluit ſui. Exponere incipit ſcripturam allatam inchoans ab illa particula, per memetipſũ iuraui dicit domin⁹ Ideo enim per memetipſum, quia careo maiore Conſueuerunt enim homines iurare per maiores ſe. vt Ioſeph per ſalutem Pharaonis & Dauid viuit dominus. [Et omnis.] Deeſt illis Legendum eſt [Et illis omnis controuerſiæ finis ad confirmationem eſt iuramẽtum] Rationem reddit quare iurauit inchoans rationem ex hoc quòd inter homines finis omnis controuerſiæ quo ad confirmationem (non quo ad executionem) eſt iuramentum. [In quo abundantius volens deus oſtendere pollicitationis hæredibus immobilitatem conſilij ſui, interpoſuit iuſiurandum: vt per duas res immobiles quibus] pro, in quibus, [impoſsibile eſt mentiri deũ, fortiſsimũ.] pro, validũ, [ſolatium habeamus] Duas res immutabiles dicit, promiſsionẽ & iuſiurandum. Vtraque enim res in deo eſt immutabilis. Et ambæ inueniuntur in hac promiſsione. Effecit autem deus hæc vt conſolatio hæredum expectantium promiſſum, eſſet valida. Vnde & ſubdit. [Qui confugimus ad tenendam propoſitam ſpem: quam velut ancoram habemus animæ tutam ac firmam, & incedentem vſque ad interiora velaminis] Aſsimilat ſpem ancoræ firmanti nauem explicans ſpem eſſe tanquam ancoram animæ habentem tres cõditiones. Primo quòd eſt tuta ab aduerſantibus. Deinde quòd eſt firma in ſeipſo habens rationem firmitatis Et demum quòd ingreditur, quòd penetrat vſque ad intima velaminis. Ancora enim tunc eſt tuta & firma quando ad intima profunditatis penetrat. Et ſimiliter ſpes penetrat vſque ad intima cœlorum, vſque ad fœlicitatem futuram ſanctorum. Quam appellat interiora velaminis: hoc eſt ſancta ſanctorum. vltimam templi partem quæ velamine ſeparabatur à reliquo templo [Vbi præcurſor pro nobis introiuit Ieſus ſecundũ ordinem Melchiſedec pontifex factus in æternum.] Ad interiora velaminis, ſoli pontifici patebat aditus. Et propterea redeundo ad pontificatum Ieſu tractandum, explicat quæ ſunt interiora velaminis. ſcilicet interna cœlorum quo pro nobis præcurſor (tum quia ante nos, tum quia ad præparandum nobis ibidem locum) ingreſſus eſt Ieſus factus pontifex verus non ad tempus, ſed in æternum ſecundum ordinem Melchiſedec.

CAPVT VII.

H Ic enim Melchiſedec rex Salem ſacerdos dei ſummi.] pro, excelſi, [qui obuiauit Abrahę regreſſo.] p, regredienti. [à cæde Regũ.] Hiſtoriã refert ſcriptam Gen. 14 [Et bñdixit ei.] Melchiſedec benedixit Abrahę. [Cui.] videlicet

Melchiſedec [Et decimas omnium diuiſit Abraham.]Hæc omnia ex textu Geneſis ſumpta ſunt [Primũ quidẽ qui interpretatur rex iuſtitiæ.]Hic eſt textus ex quo(vt prædiximus) apparet quòd epiſtola hæc non eſt ſcripta Hebraice Melchiſedec enim dictio compoſita eſt (ſi tamen vnica dictio eſt) ex duobus integris. videlicet rex iuſtitiæ. Vnde ſcribendo Hebraice nulla erat ratio dicendi quòd interpretatur rex iuſtitiæ, ſed quòd interpretatur Melchiſedec.In alio itaque idiomate dicendo rex iuſtitiæ monſtrat quòd non Hebraice ſcribebat ſed Hebraicam hanc dictionem Græcè ſcribens interpretatus eſt Græcè. ¶Et ſcito quòd (vt ſuper Pſalterium diximus) Melchiſedec non erat nomen proprium illius viri, ſed erat nomen commune regibus illis: ſicut Cæſar eſt nomẽ commune Romanis imperatoribus, & Pharao regibus Aegypti, &cæ. Nomen proprium illius viri ſcriptura tacet vt ſubſtratum Melchiſedec. Quod dico,quia creditur ipſum fuiſſe primogenitũ Noe qui vocatur Sem [Deinde autem & rex Salem.]A loco cuius erat rex deſcribitur.Nec eſt præſentis diſcuſsionis, ſed ſpectantis ad librum Geneſis, diſcutere ſitum Salem an ſcilicet ſit Hieruſalem. an ſit Salim. [Quod eſt rex pacis.] Rurſus in alio idiomate interpretatur Hebræum.[Sine patre], ſine matre, ſine genealogia, neque initium dierum neque finem vitę habens aſsimilatus autem filio dei mãnet ſacerdos in perpetuum.]Quæ dicuntur hic de Melchiſedec ſine patre,ſine matre,& cætera.ſunt intelligenda formaliter quatenus Melchiſedec Sub tali enim titulo inuenitur in ſcriptura abſque ſcripto patre,abſque ſcripta matre, abſque ſcripta genealogia, abſque initio dierum (non enim ſcribitur quando natus fuit) & abſque fine vitæ: quia nec ſcribitur quanto tempore vixit.Et propterea aſsimilatur filio dei: qui eſt rex iuſtitiæ & rex pacis,ſine patre ſecundum quòd homo,& ſine matre ſecũdum quòd deus,ſine genealogia: vtpote carens auis & atauis ſecundum quòd deus.Neque initium dierum habens neque finem:vtpote æternus. Et vere manens ſacerdos in perpetuum poſitiue. Melchiſedec autem manet ſacerdos in perpetuum negatiue quia deſcribitur ſacerdos, & non deſcribitur terminus illius ſacerdotij. Vndique ergo eſt figura filij dei. [Intuemini autem quantus ſit hic, cui & decimas dedit de præcipuis.]pro primitijs,[Abrahã patriarcha.] Proſequitur declarando rem geſtam,& applicando myſtice ad Ieſum. Prius enim declarauit & applicauit Melchiſedec rex Salem ſacerdos: nunc vero declarat & applicat,cui & decimas omniũ diuiſit Abraham. Conſiderate inquit quantus eſt hic, Melchiſedec, cui

cui Abraham patriarcha, tot nationum, pater tot patrum, dedit decimas ex primitiis. Primitias appellat exuuias ſeu ſpolia detracta hoſtibus [Et quidem de filijs Leui ſacerdotium accipientes, mandatum habent decimas ſumere à populo ſecundum legẽ, id eſt à fratribus ſuis: quãquã & ipſi exierunt de lumbis Abrahæ. Cuius autem generatio non annumeratur in eis, decimas ſumpſit ab Abraham.] Dixerat intuemini quantus ſit iſte. Explicat modo magnitudinem ipſius ex differentia inter ſacerdotium Leuiticum & ſacerdotiũ Melchiſedec quo ad acceptionem decimarum. Nam ſacerdotes legales qui erant ex tribu Leui, decimas accipiebant à populo qui etiam deſcenderat ab Abraham ita quòd tam ſacerdotes quibus debebantur decimæ quàm populus debens decimas, erant filij Abrahæ. Iſte autem Melchiſedec non ex genere Abrahæ, tantus eſt quod ipſe Abraham pater ſacerdotum legalium & totius populi dedit ei decimas. [Et hunc qui habebat promiſsiones benedixit.] Proſequitur declarando aliam particulam, & benedixit ei & librat quòd Melchiſedec benedixerit Abrahæ habenti à deo promiſsiones nam ante hæc Gene 12. promiſerat deus Abrahæ, faciam te in gentem magnam, & in te benedicentur omnes cognationes terræ. Et rurſus Gene. 13. promiſit illi deus omnem terram quam videbat, & multiplicationem ſeminis &cæ. Propter quod merito dicitur quòd iã habebat promiſsiones in numero plurali. [Sine vlla.] pro. omni, [autẽ contradictione quod minus eſt à meliore benedicitur.] Formalis eſt ſermo quod quatenus benedicens potior eſt eo qui benedicitur vt ſic nec hoc habet cõtradictionem aliquam. Quanuis ſecundum alias conditiones cõtingat maiorem eſſe eum qui benedicitur quàm is qui benedicit. [Et hic quidem] hoc eſt in ſtatu legis. [Decimas morientes homines accipiunt.] nempe ſacerdotes & leuitę qui moriuntur [Ibi autem.] videlicet in Melchiſedec [Conteſtatur.] ſupple ſcriptura. [Quia] pro, quòd [viuit.] ſcilicet Melchiſedec, nihil dicens de illius morte. Præfert Melchiſedec ſacerdotibus leuiticis quia ſcriptura loquitur de ſuccedentibus ſacerdotibus & leuitis, non autem loquitur de ſucceſſore Melchiſedec, ſed de eo tantum viuo. [Et vt ita dictũ ſit.] pro, dicam, [per Abraham & Leui.] hoc eſt etiam Leui. [Qui decimas accipit.] in ſtatu legis [Decimatus eſt.] Non ſolum Abraham decimatus eſt, ſed per ipſum Abraham etiam leui qui ab eo deſcẽdit, qui eſt pater ſacerdotalis tribus, cui debentur in lege decimæ, decimatus eſt: vt inferior comprobetur ipſo Melchiſedec. [Adhuc enim ĩ lũbis patris erat quãdo obuiauit ei Melchiſedec. Decimato

patre

patre dicimantur filij qui in lumbis eius ſunt. Sed occurrit hic quæſtio contra hanc rationem: quoniam ſequeretur etiam Chriſtum decimatum fuiſſe per Abraham : quoniam & ipſe tunc erat in lumbis Abrahæ, ac per hoc concluderetur Chriſtum eſſe minorem Melchiſedec, quemadmodum concluditur ſacerdotium Leuiticum inferius eſſe ſacerdotio Melchiſedec. ¶Solutio eſt quod ratio valet in iis qui totaliter erant in lumbis Abrahę. Chriſtus autem non totaliter fuit in lumbis Abrahæ quia hypoſtaſis Chriſti de cœlo deſcendit. Aliorum autem perſonæ in lumbis erant Abrahę. [Si ergo conſummatio per ſacerdotium Leuiticum erat.] Intendit iungere allatis ex Geneſi, ſcripturam Dauidicam, iurauit dominus & non pœnitebit eum, tu es ſacerdos in æternum ſecundum ordinem Melchiſedec. Et hinc explicare ſacerdotium Chriſti maius eſſe ſacerdotio legali. ¶Et ordinate procedit: nam hactenus monſtrauit ſacerdotium Melchiſedec eſſe maius ſacerdotio Leuitico, & figurare ſacerdotium filij dei: modo ipſum figuratum Chriſti ſacerdotium monſtrat maius eſſe ſacerdotio Leuitico, vtens illa authoritate pſalmi Inde enim arguit. Si ergo conſummatio, hoc eſt perfectio (& eſt ſermo de perfectione animarum) per ſacerdotium Leuiticum erat (Populus enim ſub ipſo) ſcilicet ſacerdotio Leuitico: hoc eſt ſub ipſius regimine, efficacia & patrocinio. [Legem accepit.] Vbi complectitur legem & ſacerdotium Et rationem reddendo quare perfectionem exigit à ſacerdotio, dicit quia populus ſub ipſo ſacerdotio legem accepit. Lex enim ad perficiēdum homines ordinatur non ſola, ſed ſub patrocinio ſacerdotij. Et quia lex reſpicit homines, ſacerdotium vero deum, ideo ſi qua eſt perfectio legis per ſacerdotium fit. Et propterea dicit quòd ſi perfectio per ſacerdotium Leuiticum fit, quia ſub ipſius patrocinio populus accepit legem. [Quid adhuc neceſſarium fuit.] Ecce argumentatio. [Secundum ordinem Melchiſedec alium ſurgere ſacerdotem, & non ſecundum ordinem Aaron dici?] Vtitur ſcriptura illa, tu es ſacerdos in æternum ſecundum ordinem Melchiſedec, Hoc enim poſt Aaron ſacerdotium tempore Dauidis prophetatur. Et quia neceſſe eſt impleri ſcripturam, ideo dicit quid neceſſe fuit ſurgere alium ſacerdotem, non ſecundum ordinem Aaron, ſed ſecundum ordinem Melchiſedec: ſignificando quòd ſi perfectio erat per ſacerdotium Leuiticum, non erat opus ſurgere alium ſacerdotem ſecundum ordinem Melchiſedec. Et hoc etiam manifeſtat ex parte legis ſubiungendo. [Tranſlato enim ſacerdotio neceſſe eſt vt & legis tranſlatio fiat.]

Ac ſi apertiùs dixiſſet quid neceſſe fuit ſurgere alium ſacerdotem ſecundum ordinem Melchiſedec & ſurgere aliam legem , quum tranſlato ſacerdotio neceſſe eſſet tranſſerri legem . Dixerat enim quòd ſub ſacerdotio Leuitico data erat lex Moſaica . Igitur tranſlato ſacerdotio tranſfertur & lex [In quo enim hæc dicuntur, de alia tribu eſt,de qua nullus altario præſto fuit.] Monſtrat tranſlationem ſacerdotij prophetatam & factam (quo ad ordinem,quia ſecundum ordinem Melchiſedec,& non ſecundum ordinem Aaron) ex hoc ipſo quòd tranſlatum eſt ſacerdotium ex tribu Leui in tribum Iuda [Manifeſtum eſt enim quòd ex Iuda ortus ſit dominus noſter in qua] pro,de qua, [tribu nihil de ſacerdotibus.] pro,ſacerdotio,[Moyſes locutus eſt.] Moyſes enim ſolũ in tribu Leuitica ſacerdotium diſpoſuit [Et ampliꝰ adhuc manifeſtũ eſt.] Antequã compleat argumentationem inchoatam ex illa particula ſecundum ordinem Melchiſedec,confirmat idem ex adiuncta particula in æternum: dum dicitur,Tu es ſacerdos in æternum , vt vtraque particula manifeſtata compleat rationem. [Si ſecundum ſimilitudinem Melchiſedec exurgat alius ſacerdos qui non ſecundũ legem mandati carnalis factus eſt]Lex Moyſi appellatur lex mandati carnalis,quia mandata ea quæ carnalia ſunt,oblationes pecorũ, purificationes carnales & huiuſmodi. & iam dictum eſt quòd iſte alius ſacerdos non eſt factus ſecundum legem Moyſi : vtpote in tribu Iuda [Sed ſecundum virtutem.]pro,potentiam, vitæ inſolubilis.] E regione legis mãdati carnalis locat potentiam [vitę inſolubilis potentiam contra legem,vitæ inſolubilis contra mandati carnalis.Quod intelligitur ad literam quo ad efficaciam ſacerdotij,quia habet potentiam conferendi vitam immortalem: quum ſacerdotium Leuiticum ad carnalia & terrena hæc in terra promiſſionis ordinatũ eſſet. [Cõteſtatur enim.]in Pſal 109 [Quoniam.] pro,quòd,[tu es ſacerdos in æternum ſecundũ ordinẽ Melchiſedec] Vtrãq; particulam ſimul attulit.& ad complendam rationem ſe conuertit.[Reprobatio quidem fit præcedentis mãdati, propter eius imbecillitatem & inutilitatem nihil enim ad perfectum adduxit lex.]Inchoauerat rationem.ſi perfectio per ſacerdotium Leuiticũ erat,q̃a ſub ipſo lex data eſt.quid neceſſe fuit ſurgere) aliũ ſacerdotẽ & aliã legem.Reddit modo rationem quare neceſſe fuit ſurgere aliam legem.quia ſcilicet ad perfectionem nõ ducebat lex cum ſuo ſacerdotio. Eſt itaq; ſenſus quòd prophetãte ſcriptura nouum ſacerdotem in æternũ ſecundum ordinem Melchiſedec: fit reprobatio præcedentis mãdati : legis ſcilicet Moyſi, nõ ꝙ fuerit mala,

ſed quòd

ſed quòd fuerit infirma & inutilis. Infirma quidem, quia non poteſt iuſtificare, quia non confert remiſsionem peccatorum· inutilis autem, quia non introducit in æternã fœlicitatẽ. Vnde & vtriuſque rationem reddens dicit. nam lex nihil adduxit ad perfectum: hoc eſt nihil adduxit ad perfectionem iuſtitiæ in hac vita, & nihil adduxit ad perfectionem patriæ immediate poſt hanc vitam. [Introductio verò melioris ſpei.] ſupple fit prophetando, Tu es ſacerdos in æternũ ſecundum ordinem Melchiſedec: vtpote ſpei non terræ promiſsionis, ſed æternæ patriæ (per ſacerdotiũ enim Chriſti hæc ſpes introducta eſt) immò melioris ſpei reſurrectionis corporum: quam per Chriſti ſacerdotium ſumus explicite conſecuti. [Per quam proximamus ad deum.] E regione inutilis dixit melioris ſpei. è regione verò infirmi, dicit, per quam proximamus deo. Spes enim iuſtificans, propinquos nos reddit deo ſecundum ſpiritum in hac vita: & eadẽ ſpes eſt melioris boni, patriæ ſcilicet cœleſtis. [Et quantum eſt non ſine iureiurando.] Proſequitur verba Dauidica quo ad illam particulam. iurauit dominus [Alij quidem ſine iureiurando ſacerdotes facti ſunt hic autem cum iureiurando per eum qui dixit ad illũ. Iurauit dominus & non pœnitebit eũ, tu es ſacerdos in æternum] Deeſt, ſecundum ordinem Melchiſedec. & ſuperfluit eũ. [In tantũ melioris teſtamenti ſponſor factus eſt Ieſus.] Sẽtentia eſt clara quòd quãto eſt differẽtia inter Ieſum & ſacerdotes Leuiticos in hoc ꝙ illi ſine iureiurando, cũ Ieſus iureiurãdo fact⁹ eſt ſacerdos in ęternũ, tãto ex ipſo iureiurãdo adhibito fact⁹ eſt ꝓmiſſor melioris teſtamenti. Iuſiurandum enim ad firmitatem promiſsionis hæreditatis melioris ſpectat. ¶ Quod autem dicit per eũ qui dixit ad illum, iuſiurandum ſignificat per deum. Et qui dixit ad illum, refertur ad Tu es ſacerdos in æternum ſecundum ordinem Melchiſedec. [Et alij quidẽ plures facti ſunt ſacerdotes.] ſucceſsiue [Idcirco quod morte prohiberentur permanere hic autem.] Ieſus. [Eo quòd maneat in æternum.] viuens in æternum. [Sempiternũ habet ſacerdotium.] abſq; ſucceſſore. Aduerte ꝙ prius tractauit Ieſum ſacerdotem in æternum quo ad efficaciã ſacerdotij. modo autem tractat eundem ſacerdotem in æternum ſecundum vitam ipſi⁹ ſacerdotis. Et hinc deducit. [Vnde & ſaluare in perpetuum poteſt.] Dictio interpretata in perpetuũ dicitur magis ſonare ad plenũ, [Accedens per ſemetipſum.] pro, accedẽtes per ipſum, [ad deum: ſemper viuẽs ad interpellãdum pro nobis.] pro, ipſis. Ex hoc ꝙ manet in æternũ· ſequitur ꝙ poteſt accedentes per ipſum ad deũ, ſaluare plene: vtpote ſemper viuens ad interpellendum pro ipſis

accedentibus,

accedentibus. ¶[Formaliter loquitur de Ieſu quatenus pontifice cuius officium eſt poſtulare à deo pro accedentibus ad deum per ipſum. Poſtulat autem pro ſuis membris Ieſus in cœlo exiſtens, tũ facto, mõſtrando ſigna paſsionis, tum merito, offerendo pietatem qua paſſus eſt pro illis. [Talis enim decebat vt eſſet nobis põtifex, ſanctus.] pro pius erga cœleſtem patrem, patriam ac ciues. [Innocens.] qui neminem læſerit. [Impollutus.] in ſeipſo. [Segregatus à peccatoribus.] quatenus peccatores. quod eſt eſſe omnino ſegregatum à peccatis. [Et excelſior cœlis factus.] aſcendit enim ſupra omnes cœlos. [Qui non habet neceſsitatem quotidie quemadmodum ſacerdotes.] Leuitici. [Prius pro ſuis delictis hoſtias offerre, deinde pro populi hoc enim fecit ſemel ſeipſum offerẽdo.] Pronomen hoc, demonſtrat particulã immediate præcedentem: videlicet pro delictis populi. hoc enim (ſcilicet offerre pro delictis populi) fecit ſemel, offerendo ſeipſum in ara crucis. Iam ſiquidem excluſerat à Ieſu oblationem pro proprio peccato: dũ dixit tentatũ autem per omnia pro ſimilitudine abſque peccato. [Lex enim conſtituit homines ſacerdotes infirmitatem habentes.] Ratio differentiæ inter Ieſum & ſacerdotes Leuiticos eſt quia lex Moyſi conſtituit ſacerdotes homines habentes imbecillitatem, & naturę & peccati [Sermo autem iuriſiurãdi qui.] pro, quod, [poſt legem eſt.] ſermo propheticus in pſalmo cum iureiurãdo quod longe poſt legem eſt. [Filiũ in æternum perfectum.] cõſtituit ſacerdotem. Lex homines, ſermo autem iuriſiurandi filium: illa ſacerdotes imbecilles, iſte perfectũ in æternum: hoc eſt ex omnibus ad ſacerdotem requiſitis conſtantem non ad tempus, ſed in æternum.

CAPVT VIII.

Capitulũ.] pro, ſumma, [autẽ ſuper ea quę dicuntur.] ſupple eſt. [Talem habemus põtificẽ qui conſedit in dextera ſedis magnitudinis.] pro, maieſtatis, [in cœlis.] Hoc declaratũ eſt ſuperius. [Sanctorũ miniſter & tabernaculi veri quod fixit deus & nõ homo.] Incertũ eſt an ſanctorũ ſit maſculini vel neutri generis. nam vtroque modo verificari poteſt. eſt enim Ieſus pontifex miniſter ſanctorũ, hoc eſt ſanctarum rerum ſpiritualium gratiarũ & gloriæ cœleſtis. vtraque eni & ſancta ſunt, & miniſterialiter Ieſus quatenus homo illa confert. Eſt & rurſus miniſter ſanctorum hominũ, miniſtrãdo eos vt pontifex deo hic quidẽ per dona gratiæ: ibi verò per dona gloriæ. Et hic ſenſus magis quadrat miniſterio: quoniam relatiue ad deum miniſter ſignificatur, tanquam miniſtrans deo mundos homines,

homines. In primo autem ſenſu ad homines refertur miniſterium gratiæ & gloriç pōtificis autem miniſteriū prçcipue eſt relatiue ad deū. ¶Appellatur quoque miniſter tabernaculi, alludendo ad pontificem legalem qui erat miniſter tabernaculi, tanquā loci in quo miniſtrabat. Verum ille erat miniſter tabernaculi figuralis. Ieſus autē miniſter tabernaculi veri. quod eſt eccleſia tam militans quàm triūphans. Vnde & dupliciter Ieſus eſt miniſter hominū electorū. primo tanquam rerum quas offert deo. ſecundo tanquam tabernaculi in quo miniſtrat. Habitat enim Ieſus in cordibus electorū. & propterea eccleſia tabernaculū eius dicitur Et eſt tabernaculum verū, non figurale. & eſt quod fixit deus & nō homo. Deus enim eſt qui figit electos: & nullus homo eſt qui poſsit huiuſmodi tabernaculum efficere. ad differentiā tabernaculi materialis quod fecit Moyſes, in quo miniſtrabat Aaron. [Omnis enim pontifex ad offerendum munera & hoſtias conſtituitur.] Ex communi officio omnis pontifici, manifeſtat quod dixerat miniſter ſanctorum [Vnde neceſſe eſt] Superfluit eſt. [Et hunc ha bere aliquid quod offerat.] Illatio eſt manifeſta, ex eo quòd hic (ſcilicet Ieſus) eſt pontifex [Si ergo.] pro, ſi enim, [eſſet ſuper terram.] illud quod Ieſus pontifex offert hoc eſt ſi eſſet aliquod animal, aut aliquis terræ fructus. hæc enim ſunt ſuper terram, & ſunt ea quæ offerunt ſacerdotes legales. [Nec eſſet ſacerdos.] Illatio eſt ducens ad contrarium hoc eſt ſequeretur quòd Ieſus non ſolum non eſſet pontifex maior legali pōtifice, ſed nec eſſet ſacerdos. Et ſequelç probationem ſubiungit. [Quum eſſent qui offerrent ſecundū legem munera] hoc eſt quū eſſent ſacerdotes legales offerentes munera ex iis quæ ſunt ſuper terram exiſtentibus enim illis ad offerendum hæc, non oportebat nec oportet nouum ſacerdotem ſurgere ad offerendum eadem. [Qui exemplari & vmbræ deſeruiunt cœleſtium.] De exemplato eſt ſermo, quocunque id nomine appelles Duo dixerat alterū ſanctorum miniſter. alterū & tabernaculi veri quod fixit deus. Et quo ad primum dixit quòd id quod offert Ieſus non eſt ſuper terram, ad differentiam ſacerdotum legalium. Quod & verificatur tam de eo quod obtulit (hoc eſt ſemetipſo. nam ipſe de cœlis deſcendit) quàm de iis quæ continuè offert deo: ſanctis ſcilicet qui non ſunt ſuper terram, ſed cœleſtes. cœleſti enim gratia conſtituuntur & cœleſti gloria cōſummantur ¶Modo differentiam tabernaculi proſequitur, dicendo de ſacerdotibus legalibus, qui deſeruiunt exēplari & vmbræ cœleſtium. Tabernaculum ſiquidem illud erat exemplatum à tabernaculo cœleſti: & erat velut vmbra illius erat

quædam

quæ iam repræſentatio illius, velut vmbra repræſentat corpus. Et quòd hoc ſit verū, affert authoritatem ſcripturæ [Sicut reſponſum eſt Moyſi.] Exo.25 [Quum conſummaret.] pro, cōſummaturus eſſet, [tabernaculū. vide inquit omnia facito ſecundū exēplar quod tibi oſtenſum eſt in mōte.] Dictio interpretata exemplar, ſignificat typū ſeu formā. Quod dixerat cœleſtiū, modo dicit formā Moyſi oſtenſam in monte, quoniā cœlitus formata erat ſimilitudo tabernaculi oſtenſa Moyſi quum eſſet in monte. Hinc enim myſtice intendit exponere author quòd tam tabernaculū pontificis Ieſu quā oblata per eum, cœleſtia ſunt: tabernaculum autem & oblata per ſacerdotes legales, terreſtria & exemplata ac vmbræ cœleſtium. [Nunc autem melius.] pro, præſtantius, [ſortitus eſt miniſteriū.] Probat ex alio capite miniſterium Ieſu pontificis, eſſe excellentius miniſterio pontificis legalis, immò quum prius dixiſſet eſſe præſtātius, modo quantitatem excellentiæ manifeſtat: tanto excellentius dicens miniſterium Ieſu, quanto melius eſt teſtamentum cuius eſt mediator. hoc enim ſubdit. [Quanto & melioris teſtamenti mediator eſt.] Manifeſtat autem melius eſſe teſtamentum, cuius mediator eſt Chriſtus teſtamēto veteri ſubiungendo. [Quod in melioribus repromiſsionibus ſancitum eſt.] Ex hoc quòd teſtamentū nouum firmatum eſt promiſsis melioribus (vtpote cœleſtibus. promittit enim cœleſtem gratiam & cœleſtem gloriam) melius dicitur antiquo teſtamento, promittente vitam & bona in terra promiſsionis. [Nam ſi illud prius.] pro, primum, [culpa vacaſſet.] pro, fuiſſet irreprehenſibile. non tanquam malum, ſed tanquam imperfectum. [Nō vtique ſecundi locus inquireretur.] habito enim perfecto quieſcit inquiſitio. ſed ſecundum exquiſitum eſt: ergo Quod autem illud primum fuerit reprehenſibile & ſecundum quæſitum, monſtrat ſubiungens. [Vituperans.] pro, reprehendens, [enim eos.] pro, eis, [dicit.] Reprehendens enim teſtamentum primum deus dicit eis, Iſraelitis Hieremiæ triceſimoprimo. [Ecce dies venient dicit dominus. & conſummabo ſuper domum Iſrael, & ſuper domum Iuda teſtamentum nouum: non ſecundum teſtamentum quod feci patribus eorum in die quo apprehendi manum eorum vt educerem illos de terra AEgypti.] Et rationem ſubdit. [Quoniā ipſi non permanſerunt in teſtamento meo & ego neglexi eos, dicit dominus.] Quale autem ſit teſtamentum nouum ſubiungit. [Quia hoc eſt teſtamentum quod diſponam domui Iſrael poſt dies illos (dicit dominus) dans leges meas in mentem eorū, & in corde eorū ſuperſcribam.] pro, inſcribā, [eas.] Hinc ſumitur quod nouū

teſtamen-

teſtamentum non eſt lex aliqua ſcripta: ſed eſt lex infuſa mentibus & ſculpta in cordibus. ¶ Vbi & ſcito quòd hinc Hieremiæ textũ author huius epiſtolæ attulit iuxta interpretationem.70 & non iuxta textum Hebræum. Et hoc eſt ſignum Græce ſcripſit. In Hebræo enim (vt Hieronymus teſtatur) pactum non teſtamentum habetur. Quorum tanta eſt differentia quòd illud eſt inter viuos: hoc autem non eſt firmum viuente teſtatore. [Et ero illis in deum, & ipſi erunt mihi in populum.] Prius dicta ſpectant ad teſtamentum nouum in hac vita hæc autem cũ ſequentibus (dicta quoque ab Hieremia) ſpectant ad effectum teſtamenti noui in futura vita in qua deus habebitur ex integro à nobis in deum: & ſimiliter nos habebimur à deo in populum. Quorum vtrunque hic etiam verificatur participatiue & imperfecte. Quod autem ſequitur cœleſti patriç eſt proprium. [Et non docebit vnuſquiſque proximum ſuum & vnuſquiſque fratrem ſuum, dicens cognoſce dominum.] Effectus proprius noui teſtamenti poſt hanc vitam, deſcribitur excluſio doctrinæ humanæ, nõ ad quodcũque, ſed ad coſgnoſcendũ dominum. In cœleſti enim patria quãuis vnus inſtruatur ab alio de aliquibus myſteriis, non tamen de notitia dei. Et ratio ſubditur. [Quoniam omnes ſcient me.] Non dicit omnes ſcient omnia, ſed ſcient me, [A minore vſque ad maiorem.] pro, à paruo eorum vſque ad magnum eorum. Erunt enim ibi magni & parui beati & magis beati: ſed videre deum erit commune omnibus. [Quia propitius ero iniquitatibus eorũ.] hoc eſt non ob eorum merita, ſed propter meam propitiationem peruenient ad videndum me. [Et peccatorum eorum.] Deſunt tres dictiones. [Et iniquitatum eorum, iam non memorabor.] Talis autem ac tãta erit propitiatio mea quòd dabo obliuioni (quo ad punitionẽ) peccata eorũ & iniquitates eorũ. Per quod ſignificatur propitiatio non pendens, non ambigui exitus. qualis eſt propitiatio in præſenti vita, reſpectu eorum qui recidiuãt & in recidiuo moriuntur. illis enim quanuis deus fuerit propitius, tamen propter recidiuũ imputat etiã peccata præterita: iuxta parabolã ingrati ſerui traditi tortoribus donec reddat vniuerſum quadrantem. [Dicendo autem nouum,] Nõ ſunt hęc verba Hieremię, ſed authoris epiſtolę: applicantis verba dei per prophetam ad propoſitum. Et arguit ab illa particula teſtamentum nouum. [Antiquatur.] pro, antiquauit, [prius.] pro, primum. Dicens deus teſtamentum nouum, antiquauit primum teſtamentum. [Quod autem antiquatur & ſeneſcit. prope interitum eſt,] Non eget probatione argumentatio iſta: quoniam continua experientia comprobatur

probatur. Vnde hinc author intelligi vult quòd teſtamentum primum (vtpote antiquationi & ſenectuti ſubiectum) ad interitum tẽdebat, ſicut & iam interiit. teſtamentum autem nouum (vtpote ſem per nouum) manet in æternum. æterna enim eſt gratia, quæ hic inchoatur & in patria conſummatur: ſemper nouos reddens eos in quibus eſt.

CAPVT IX.

Habuit quidem.] Deeſt, igitur, [& prius] pro, primũ, ſupple teſtamentum. [Iuſtificationes culturæ & ſanctum ſeculare.] pro, mundanum. Appellat iuſtificationes culturæ, cærimonias & conditiones requiſitas ad dei cultum. ſanctum vero mundanum, appellat munditiam in oculis mundi huius: ad differentiam munditiæ ſpiritualis, quæ eſt in oculis dei ſolius. nam vetus teſtamentum exigebat huiuſmodi munditiam mundanam ſecundum iudicium ſacerdotum: puta munditiam per aquam aſperſionis, & huiuſmodi. Et quoniam tam ad iuſtificationes cultus quàm ad munditiam mũdanam magna ex parte (& fere ex toto) ſpectabat tabernaculum, ideo vt rationem horum ſubiungit. [Tabernaculum enim factum eſt primum in quo erant candelabra] pro, candelabrum, [& menſa & propoſitio panum.] Quum vnicum fuerit tabernaculum, author diſtinguit illud in duo tabernacula: primũ ſcilicet & ſecundũ. & propterea nominat tabernaculum primum: hoc eſt ſecundũ primam partem in primo ingreſſu. In quo erant hæc tria. candelabrũ à ſiniſtris, ex ſeptem conſtans lucernis &c. & propoſitio panum à dextris hoc eſt menſa quædam in qua proponebantur panes ſeptẽ ſingulis ſabbatis & mẽſa, hoc eſt altare thymiamatis in medio. Hęc intellige relatiue ad intrantem [Quę dicitur ſancta.] Hæc pars prima appellatur ſancta & eſt pluralis numeri ſancta. [Poſt velamentũ autem] In tabernaculo erant duo velamenta, alterum velamentum erat velut murus tabernaculi in parte anteriori, per quam aditus erat tabernaculi. Et à primo velamento vſque ad ſecundum velamentum erat ſpatium longitudinis 20 cubitorũ & hoc totũ appellabatur ſancta Poſt ſecundum autem velamentum, totum reſiduum erat ſpatium longitudinis decem cubitorum. & de hoc velamẽto loquitur author. Et ſpatium poſt appellat. [Secundum tabernaculum quod dicitur ſanctaſanctorum: aureum habens thuribulũ.] Neſcitur vnde author huius epiſtolę hoc acceperit ſcilicet quòd in ſanctiſſanctorum eſſet aureum thuribulum. [Et arcam teſtamenti circumtectam ex omni parte auro.] Hoc ſatis conſtat ex ſacra ſcriptura,

ptura. [In qua vrna aurea habens manna, & virga Aaron quæ frõduerat, & tabulę teſtamenti.] Horum trium quæ dicit eſſe in arca, vltimum tantum authoritate ſacræ ſcripturæ habetur. Et ita habetur hoc tantum quòd excluduntur reliqua duo. nam tertij Regum octauo expreſſe dicitur quòd in arca non erant niſi tabulæ teſtimonij. Vnde iſte textus vt ſonat, manifeſte contradicit ſacræ ſcripturæ. nam ſonat abſque vlla differentia modi hæc tria eſſe in arca. quod perinde eſt acſi apertius dixiſſet hæc tria eſſe intus in arca. ¶ Si tamen pro reuerentia quia iam authoritatem obtinuit, placet gloſare quòd hæc erant in arca ſed non eodem modo (quia ſolæ tabulæ intus, virga autem & vrna mannæ exterius erant in ea) eſto. ¶ Forte tamen authorem huius epiſtolæ fefellit intelligentia ſcripturæ Exodi decimoſexto de phiala mannæ: & Num. decimoſeptimo de virga quæ fronduerat. mandatur enim vtrobique vt ſeruentur coram teſtimonio domini, ſeu coram domino. Ex his enim forte credidit hæc in arca ſeruari. Neſcio enim literam tertij Regum ad literam ſaluare cum hac, niſi iuxta gloſſam prædictam. [Super quæ.] pro, ſuper quam. videlicet arcam. [Erant Cherubim gloriæ.] Intellige Cherubinos ſuper arcam ſecundum alas: arca enim erat inter Cherubinos: & alæ erant ſuperiores arca Appellat autem Cherubinos gloriæ, ad diferentiam adorationis. non enim erant vt adorarentur, ſed ad gloriam dei. [Obumbrantia propitiatorium.] Tabella quædam inter duos Cherubinos tanquam geſtata ab ipſis (in qua ſi quis ſediſſet, pedes poſuiſſet ſuper arcã) appellatur propitiatorium. erat enim velut ſedes dei ſine ſedente. De qua ad deum dicitur, qui ſedes ſuper Cherubim. Sic enim Moyſes deum omnino infigurabilem adorandum depinxit: non figurando ipſum ſed figurando ſedem eius ſuper Cherubim & arcam præceptorum ſub pedibus eius. Et dicuntur Cherubini obumbrãtes propitiatorium: quia alæ eorum duæ extentæ vmbram faciebant tabellæ illi. Quæ ideo appellatur propitiatorium, quia ex adoratione dei ibi propitiatio ſperabatur diuina. [De quibus non eſt modo dicendũ per ſingula.] ſed quantum ad propoſitum ſufficit. [His vero ita compoſitis, in priori.] pro, primũ, [quidem tabernaculum ſemper introibant ſacerdotes.] non laici, non Leuitæ. [Sacrificiorum officia.] pro, cultus. Paraphraſi vſus eſt interpres, dicendo ſacrificiorum officia [Conſummantes.] Incipiebat quotidie tam mane quàm veſperi, cultus in altari holocauſtorum (quod erat ſub diuo ante tabernaculum) offerendo agnum in holocauſtum: perficiebatur autem cultus tam mane quàm veſperi in

altari

altari thymiamatis (quod erat in primo tabernaculo) ſacerdote adolente ibi thymiama. Et propterea dicit quòd; ſemper introibant ſacerdotes cultus conſummantes. [In ſecundo.] pro, ſecundũ, [autem ſemel in anno ſolus pontifex non ſine ſanguine.] qui inferius explicatur. [Quem offerret.] pro, offert, [pro ſua.] Legendum eſt. [Pro ſe & populi ignorantia.] pro, ignorantiis. Hactenus retulit & differentiam tabernaculorum, & diuerſitatem officiorum atque dignitatum miniſtrantium in illis tabernaculis. modo incipit explanare, inchoans ab hoc vltimo: videlicet quòd ſolus pontifex ingrediebatur ſanctaſanctorum &c. [Hoc ſignificãte ſpiritu ſancto, nondum propalatam eſſe ſanctorum viam, adhuc priore tabernaculo habẽte ſtatum.] Hoc facto quòd in ſanctaſanctorum non patebat aditus ſignificauit ſpiritusſanctus quòd dum durat primum tabernaculum, dum durat ſtatus veteris teſtamenti, dum durat ſtatus cærimoniarum legalium, non eſt manifeſtata ſanctorum via. via enim ſanctorum ad cœleſtem patriam, per mortem Chriſti aperta eſt: per quam Chriſti mortem ceſſauerunt legalia. Vnde & in morte Chriſti hoc velum templi ſciſſum eſt à ſummo vſque deorſum. [Quæ parabola eſt temporis inſtantis.] pro, quæ ſimilitudo fuit in tempore quod inſtitit. Status illius tabernaculi exponitur quod fuit ſimilitudo illius temporis quod tunc currebat. Ita quod habere velamentum repræſentabat diſpoſitionem temporis coæui ſibi: quod ſcilicet quemadmodum velamen claudebat aditum, ita tempus illud erat tempus clauſi aditus ad cœlum. [Iuxta quam.] pro, quod. ſupple tempus. [Munera & hoſtiæ offeruntur quæ non poſſunt iuxta cõſcientiã] hoc eſt intus in anima. [Perfectum facere ſeruientem.] cultu latriæ Et rationem quare nõ poſſunt huiuſmodi perfectionem donare ſubdit. [Solummodo in cibis & potibus & variis baptiſmatibus & iuſtitiis.] pro, iuſtificationibus, [carnis vſque ad tempus correctionis impoſitis.] pro, impoſita. Refertur enim participium hoc ad munera & hoſtiæ. reddit ſiquidem rationem quare munera & hoſtiæ non poſſunt perfectum facere, quia impoſita ſunt ſolummodo in cibis & potibus & huiuſmodi exterioribus. Et ne obiiceres quorſum ergo impoſita hæc ſunt, reſpondendo huic tacitæ quæſtioni ſubiungit quòd non ſunt impoſita ſimpliciter ſed vſque ad tempus correctionis, vſque ad tempus quo omnia corrigenda erãt, nõ ſolũ mala ſed imperfecta: hæc enim erãt corrigenda non tanquam mala ſed tanquàm imperfecta impoſita ſiquidem ſunt hęc tãquàm ætati puerili. vt ex his imperfectis paulatim ducerẽtur ad perfecta.

[Chriſtus autem.] Explanata ſignificatione velati tabernaculi, conſequenter explanat officium Chriſti, alludendo ad officium legalis pontificis & præferendo. [Aſsiſtens.] pro, aduenien[s] [pōtifex futurorum bonorum.] Ille erat pontifex præſentium bonorum: Chriſtus autem futurorum in cœleſti patria. [Per amplius.] Duæ dictiones ſunt [Et perfectiꝰ tabernaculum.] Legalis pontifex pergens ad ſanctaſanctorum, tranſibat per tabernaculum & propterea de Ieſu pontifice dicit quòd iuit per tabernaculum, tum amplius tū perfectius. Et ſubiungendo differentiam inter tabernaculum Chriſti & tabernaculum legalis pontificis dicit. [Non manufactum, id eſt non huius creationis.] Ne errares intelligendo per non manufactum hoc eſt increatum, explicat ipſemet quòd non intendit increatum, ſed non huius creationis ſcilicet artificio hominum. huiuſce enim creationis erat tabernaculū legalis ſacerdotalis. Tabernaculum vero per quod noſter ingreſſus eſt pontifex, non eſt artis opus. ¶ Et potes per tabernaculum iſtud intelligere eccleſiam, quæ eſt & longe amplior templo Iudęorum (vtpote cōprehendens vniuerſum mundum) & longe perfectior: vtpote conſtans ex perfectione animarum. Hanc enim ſuperius appellauit tabernaculum quod fixit deus & non homo. Nihilominus ſi cœlum intelligas, conſtat tabernaculum eſſe & amplius & perfectius per quod Ieſus intrauit in ſanctiſsima. Et vtrunque conſtat nō eſſe huius creationis. [Neque per ſanguinem hircorum aut.] pro, &, [vitulorum.] Legalis pontifex intrabat ſanctaſanctorum cum ſanguine hircorū & vitulorum: vt præcipitur Leuit. decimoſexto [Sed per proprium ſanguinem.] Vide excellentiam [Introiuit ſemel in ſancta.] Ille quotannis intrabat, iſte ſemel tantū. non in ſanctaſanctorū ſed in ſancta. nō in ea quæ relatiue ad minus ſancta dicuntur ſanctaſanctorum, ſed in ea quæ ſimpliciter & abſolute ſunt ſancta, omnino munda & eleuata etiam à poſsibilitate contrahendi aliquam immunditiam, talia enim ſunt ea quæ ſunt cœleſtis patriæ in quæ introiuit Ieſus merito proprij ſanguinis in cruce fuſi. [AEterna redemptione inuenta.] pro, æternam redemptionem inueniens Quia caremus participio actiuo præteriti temporis, dicimus inueniens intellige tamen quum inuenit, æternam redemptionem per proprium ſanguinem. Alij pontifices pro redemptione temporali intercedebant: Chriſtus autem redemptionem inuenit æternam, nō ſolum quo ad effectum (quia inuenit redemptionem hominum ad vitam æternam) ſed etiam quo ad menſuram efficaciæ: quia inuenit redemptionem habentem efficaciam non reſpectu præteri-

torum

torũ tantũ ſed reſpectu futurorum, non ad tempus ſed in æternũ, ſi in æternum duraret mundus iſte [Si enim ſanguis hircorum aut taurorũ]Hic eſt ſanguis de quo ſuperius dixit, ſolus pontifex nõ ſine ſanguine de quo etiam paulo ante dixit, p ſanguinem hircorum & vitulorum Hoc enim ſanguine vtebatur pontifex in die expiationis: vt dicitur Leuit. decimo ſexto. [Et cinis vitulæ.] Alterum tangit emundationis genus. quod fiebat ex aqua in qua erant cineres vitulæ rufæ: vt dicitur Num. decimoſexto. [Aſperſus] Ad vtrunque refertur. ſanguinem ſcilicet & cinerem. non quòd ipſe cinis aſpergeretur, ſed aqua in qua erat cinis. [Inquinatos ſanctificat ad emundationem carnis]hoc eſt non ad emundationem animę, ſed ad emundationem irregularitatum. [Quanto magis ſanguis Chriſti qui per ſpiritum ſanctum.] pro, æternum. Sanguis Chriſti contra ſanguinem & cinerem animalium qui per ſpiritum æternum, contra mandatum ad pontifices. Pontifex enim legalis ex ſtatuto legis, Ieſus autem non ex ſtatuto ſed ex ſpiritu nõ temporali ſed æterno. Et hoc directe dicit ad reddendam cauſam æternæ redemptionis. Acſi apertius diceret non eſt mirum ſi inuenit ęternam redemptionem, quoniam ex æterno ſpiritu: [Semetipſum obtulit immaculatum deo.] Et eſt ſermo de ſpiritu ſancto qui eſt ęternus. vnde redemptio facta per Chriſtum habet efficaciam ęternam Et dicit obtulit ſeipſum, contra oblata à pontifice legali [Emundabit conſcientiam noſtram]pro, veſtram non corpora veſtra. [Ab operibus mortuis.]hoc eſt peccatis quæ vere ſunt opera priuata vita æterna [Ad ſeruiendum deo viuenti.]ad idoneos reddendum cultui interno ipſius dei viuentis. [Et ideo noui teſtamenti mediator eſt.] Quia obtulit ſeipſum per proprium ſanguinem ad emundationem animarum à peccatis, ideo mediator eſt noui teſtamenti. vetus enim teſtamentum externarum erat mundationum: hoc autem quia intus mundat, ideo nouum. Et illud quidem terrenæ hæreditatis erat diſpoſitio: hoc autem cœleſtis hæreditatis diſpoſitio eſt. & ideo nouum teſtamentum ¶[Eſt autem Ieſus mediator noui teſtamenti ſecundum quòd homo, prout obtulit ſeipſum deo, medius inter deum & nos ad noui teſtamenti participationem. [Vt morte intercedente]ipſius mediatoris. [In redemptionem earum præuaricationum quæ erant ſub priori.] pro, primo, [teſtamento.] Imperfectionem legis explicat, mortem Chriſti ſpecialiter applicans ad redimendum præuaricationes etiam Iſraelitarum qui erant ſub lege. hoc enim ſonat quòd per legem non fiebat remiſsio peccatorum. [Repromiſsionem accipiant qui vo-

cati ſunt æternæ hæreditatis.]hoc eſt promiſsionem accipiant æternæ hæreditatis,non terrenæ,nõ ſolum Iſraelitæ, ſed omnes qui vocati ſunt. Et eſt ſermo de vocatione quæ eſt effectus prædeſtinationis non de illa qua multi ſunt vocati, pauci vero electi. [Vbi enim teſtamentum eſt.] Manifeſtat illam particulam, vt morte intercedente [Mors neceſſe eſt intercedat teſtatoris.] Vbi clare vides quod de teſtamento proprie vt diſtinguitur contra pactũ loquitur.[Teſtamentum enim in mortuis confirmatum.]pro,firmum,[eſt,alioquin nondũ valet dum viuit qui teſtatus eſt.]Quod conſtat non habere locum in fœdere ſeu pacto. [Vnde nec primum quidem ſine ſanguine dedicatum eſt]Quia mors Chriſti cũ effuſione fuit ſanguinis(non enim fuit præfocatus ſed clauis crucifixus)ideo illam quoque particulam per proprium ſanguinem, manifeſtat alludendo ad cærimoniam veteris fœderis.Et quia pactum illud author iſte appellat teſtamentum(ſequens textum Græcum ſeptuaginta) ,ideo dicit,vnde nec primum teſtamentum ſine ſanguine dedicatum eſt.Et hoc declarans narrat rem geſtam. [Lecto enim omni mandato legis à Moyſe vniuerſo populo,accipiens ſanguinem vitulorũ & hircorum cum aqua & lana coccina & hyſopo,ipſum quoque librum.]in quo legerat,[Et omnem populum aſperſit,dicens.hic ſanguis teſtamenti quod mũdauit ad vos de⁹.] In Hebræo tamen habetur ſanguis fœderis:vt patet Exodi vigeſimoquarto Et hinc(vt prædiximus)non paruum argumẽtum ſumitur & quòd Græce ſcripta eſt epiſtola,& quòd Paulus nunquàm viderit illam. [Etiam autem tabernaculum & omnia vaſa miniſterij.] ſubaudit ſacri [Sanguine ſimiliter aſperſit.] Et omnia pene in ſanguine ſecundum legem mundantur & ſine ſanguinis effuſione.]quæ ſcilicet fiebat in ſacrificio,offerendo animalia. [Non fit remiſsio.]irregularitatum & immunditiarũ quas homines incurrebant,ita quòd non ſolum emundatio tabernaculi,vaſorum &cę. ſed etiam mundatio hominum requirebat effuſionem ſanguinis alicius animalis oblati.[Neceſſe eſt ergo exemplaria quidem cœleſtium his mundari.ipſa autem cœleſtia melioribus hoſtis quàm iſtis.]Exemplaria cœleſtia appellat quæ exemplata ſunt ex cœleſtibus tabernaculum & ea quæ ſpectabant ad tabernaculũ.talia enim (vt ſupra dixit)exemplata ſunt à cœleſtibus,& neceſſe eſt ipſa mũdari his.ſcilicet ſanguine vitulorum & hircorum &c.Et inde infert quòd cœleſtia ipſa neceſſe eſt mundari melioribus hoſtijs. ¶Cœleſtia appellat homines cœleſtes hoc eſt electos ad habitandum in cœlis.hæc enim ſunt vera cœleſtia, figurata per priſca illa exem-

plata à cœleſtibus Et hæc cœleſtia neceſſe eſt mundari: quoniam omnes homines immundi ſumus. mundari autem melioribus hoſtijs quàm hoſtiæ hircorum & vitulorum. Fuit aũt hæc longe melior hoſtia ipſe Chriſtus crucifixus: qui dicitur in numero plurali meliorib⁹ hoſtijs: quia virtualiter habet vim omnium hoſtiarium. [Non enim in manufacta ſancta Ieſus introijt exemplaria verorũ, ſed in ipſum cœlum: vt appareat nunc vultui]pro, faciei, [dei pro nobis.]Rationem reddit eius quod dixerat ipſa autem cœleſtia, ex hoc quòd Ieſus noſter pontifex introiuit in ipſum cœlum ad apparendum deo pro nobis. Hinc enim apparet nos electos eſſe ciues cœleſtes vtpote pro quibus introducendis in cœlũ, Ieſus introiuit in cœlum ¶ Quę prius dixerat exemplaria cœleſtium, modo appellat ſancta manufacta exemplaria verorum. Tabernaculum nanque inſtitutum à Moyſe manufactum erat, & ſanctum, & exemplum figurale veri tabernaculi cœleſtis in quo de⁹ habitat in hominibus. [Neque vt ſæpe offerat ſemetipſum: quemadmodum pontifex intrauit in ſancta per ſingulos annos in ſanguine alieno] Sententia clara eſt. [Alioquin oportebat ipſum frequẽter pati ab origine mundi.]Et hæc ſequela manifeſta eſt [Nunc autem ſemel.]ſupple tantum [In conſummatione ſeculorum.]non in principio mũdi, ſed in perfectione ſeculorum definitorũ à diuina prouidentia.[Ad deſtitutionem peccati.]quod eſt in anima.[Per hoſtiam ſuam apparuit.]Hoſtiam ſuam appellat immolationem ſuipſius in ara crucis.[Et quemadmodum ſtatutum eſt hominibus ſemel mori] in quacunque die comederis morte morieris [Poſt hoc autem iudicium] quo iudicatur homo [Sic & Chriſtus ſemel oblatus eſt] moriendo in cruce: [Ad multorum exhaurienda.]pro, tollenda, [peccata.]electorũ ſcilicet.[Secundo ſine peccato apparebit.]hoc eſt ſine ſimilitudine carnis peccati apparebit. apparebit enim ſine carne corruptibili, ad differẽtiam primi aduentus in quo apparuit in ſimilitudine carnis peccati.[Omnibus expectantibus ſe in ſalutem]Superfluit omnibus. Et eſt ſenſus: apparebit in ſalutem expectantibus ſe ad differentiam reproborum, non expectãtium Ieſum, immo nolentium quòd veniret: quibus & apparebit, ſed non in ſalutem, ſed in iudicium damnationis æternæ.

CAPVT. X.

V Mbrã enim habens lex futurorũ bonorũ, non ipſam imaginem rerũ, per ſingulos annos eiſdem ipſis hoſtijs quas offerunt indeſinenter, nunquam poteſt accedentes perfectos facere.] Aduerte quòd de lege loquitur. Nõ enim ait quòd vmbrã habẽt ſacrificia, ſed vmbram habens lex ¶ Lex ergo Moyſi deſcribitur habens futurorum bonorum in cœleſti patria vmbram, non ipſam imaginem rerum Non dicit non ipſas res, ſed non ipſam imaginem rerum: vt intelligamus differentiam inter legem veterem & nouam. quòd illa habet vmbram bonorum cœleſtis patriæ. hæc autem eſt vera imago eorundem. vmbra ſiquidem imperfectiſsime repræſentat id cuius eſt vmbra imago autem propinque repręſentat id cuius eſt imago: quoniam aſsimilatur illi & multa per veram imaginem alicuius hominis cognoſcimus de ipſo homine, quæ per vmbram non cognoſcuntur. Lex quidem promittendo bona in terra promiſsionis, vmbram quandam promittit bonorum cœleſtis patriæ: lex autem noua & verbis ipſam cœleſtem patriam promittit, & in ſua ſubſtantia (quæ eſt gratia ſpiritusſancti diffuſi per charitatem in cordibus noſtris) eſt ſimilitudo vitæ cœleſtis Ipſa igitur lex talis exiſtens naturæ quòd vmbram habet futurorum bonorum, proportionaliter etiam præſentia bona ſpiritualia, nec conferre poteſt per ſacrificia ſua. non poteſt enim perfectos facere accedentes ad ſua ſacrificia, quæ per ſingulos annos indeſinenter offerunt. Et loquitur ad literam de ſacrificio expiationis: quod decima die menſis ſeptimi à ſummo pontifice offerebatur ſingulis annis. Perfectos autem dicit quo ad animam. Et hanc legis impotentiam manifeſtat ſubiungendo. [Alioquin ceſſaſſent offerri ideo quòd nullam haberent vltra conſcientiam peccati cultores ſemel mũdati.] hoc eſt alioquin lex iuſsiſſet ceſſare oblationem pro mundatis, eo quòd cultores ſemel mundati nullam haberent vltra conſcientiam peccati. Intellige formaliter: conſiſtit enim vis rationis in hoc quòd lex ordinauit cultores etiã eoſdem ſingulis annis offerre idem ſacrificium. hinc nanque ſequitur quòd ſi ſacrificium illud mundaſſet cultores à peccato, non iuſsiſſet lex cultores ſemel mundatos idem offerre quoniam tales non indiguiſſent iterato ſacrificio. Et propterea ſequitur quòd ceſſaſſent offerri à ſemel mundatis ¶ Nec minuitur efficacia rationis ex hoc quòd ſemel mundati poterant iterum peccare, ac per hoc indigerent iterata oblatione quoniam vis rationis conſiſtit in formali ratione

cultorum

cultorum ſemel mundatorum, quos lex non iuberet ſingulis annis offerre ſi fuiſſent mundati. Et propterea in principio huiꝰ capituli dixi notandum eſſe quòd de lege loquitur. Vnde & mandatum legis ſubiungit aduerſatiue. [Sed in ipſis.] ſcilicet hoſtijs. [Commemoratio.] nõ remiſsio. [Peccatorum per ſingulos annos fit.] Superfluit fit. ſine verbo textus eſt. Ex hoc enim quòd per ſingulos annos exiſtente eodem pontifice, commemoratio peccatorum fit in illo ſacrificio, & multi de populo ſunt illimet, habetur quòd nec pontificis nec illorum facta eſt remiſsio peccatorum. Quare autem per huiuſmodi ſacrificium non aufertur peccatum, ſubiungit. [Impoſsibile enim eſt ſanguinẽ taurorum & hircorũ auferre peccata] Non ſic eſt in noua lege. in qua ſanguine Chriſti auferuntur peccata. [Ideo ingrediens mundum dicit] Confirmat hęc authoritate pſalmi. 40. Et de Meſia dicit: ideo ingrediẽs mundũ eo quòd filius dei ingreſſus eſt mundum quum verbum caro factum eſt prius enim erat ſupra mundum: & factus eſt caro, factus eſt pars mundi [Hoſtiam & oblationem noluiſti.] Deum alloquitur Meſias. Et per hoſtiam intelligit ſacrificia pacifica per oblationem vero inanimatorum oblationem: vt thymiamatis, thuris, &c. [Corpus autem aptaſti mihi] Et hinc quoque apparet quòd Græcè ſcripſit author huius epiſtolæ iuxta tranſlationem. 70 nam in Hebræo habetur aures fodiſti mihi. Corpus habile ad obedientiam datum ſibi confitetur [Holocauſtomata & pro peccato non tibi placuerunt.] Omnia ſacrificiorum genera complexus eſt quæ in lege habentur dicendo hoſtiam & oblationem, holocauſtomata & pro peccato: & cuncta repulſa à deo dicit. [Tũc.] quum hæc tibi non placuerunt. [Dixi.] ego filius. [Ecce venio] in mundum. Hoc enim fuit tempus incarnationis. [In capite libri.] In Hebræo habetur in volumine libri. [Scriptum eſt de me.] Non venio ex improuiſo, non faciam niſi prout ſcriptum eſt de me. filius quidẽ hominis vadit vt ſcriptum eſt de illo. [Vt faciam deus voluntatem tuam.] Ecce ad quid venio, ecce quid ſcriptum eſt de me. [Superius dicens.] Applicat author ad propoſitum authoritatem inductam. [Quia hoſtias & oblationes, & holocauſtomata & pro peccato noluiſti, nec placita ſunt tibi quæ ſecundum legẽ offerũtur.] vtpote imperfecta, nõ & habẽtia vim tollẽdi peccata [Tũc. dixi.] pro, dixit ſcilicet Meſias. [Ecce venio vt faciam deus volũtatẽ tuã: aufert primũ vt ſequens.] pro, ſecũdũ. [ſtatuat.] Ad hoc enĩ prophetica verba attulit vt oſtenderet Meſiam ex aduerbio tunc, auferre primum teſtamentum vt ſtatueret ſecundum: quia tunc

aduenerat

aduenerat tempus vt faceret dei voluntatem, quam non faciebant ſacrificia veteris teſtamenti. Vnde & de iſta voluntate ſubiungit. [In qua voluntate ſanctificati ſumus per oblationē corporis Chriſti Ieſu ſemel.] Explicat eſſe voluntatem dei voluntatem mundationis noſtræ à peccatis, quàm non efficiebant antiqua ſacrificia: ſed eā effecit oblatio corporis Chriſti Ieſu in cruce, non iterata nec iteranda, ſed ſemel [Et omnis quidem ſacerdos præſto eſt.] pro, ſtat, quotidie miniſtrans, & eaſdem ſæpe offerēs hoſtias quæ nō.] pro, nunquam, [poſſunt auferre peccata.] Hactenus de ſacrificio expiationis quod ſemel in anno per pontificē fiebat, proſecutus eſt modo de iugi ſacrificio (quod tum mane tū veſperi fiebat) idem dicit quo ad efficaciam remittendi peccata. Et propterea dicit & omnis ſacerdos: offerre enim quotidianum ſacrificium agni, commune erat cuilibet ſacerdoti ¶ Et dicit ac quotidie miniſtrans (bis in die) & eaſdem hoſtias, quia ſemper offerebat agnum. [Hic autem vnam pro peccatis offerens] pro, vt obtulit, [hoſtiam in ſempiternum.] Eſt enim participium præteritum actiuum, quo caremus. Differentiam explicat inter Ieſum & ſacerdotem quotidianum: ille ſæpe eaſdem hoſtias & quotidie, hic autem vnam pro peccatis vt obtulit hoſtiam ſemetipſum, non quotidianam, ſed in ſempiternum: hoc eſt ſempiternæ efficaciæ. [Sedet.] pro, ſedit. [in dextera dei.] De illo dixit quòd ſtat miniſtrans de hoc dicit quod vt vnam obtulit hoſtiam ſedit in dextera, quòd ſuperius expoſitum eſt. [De cætero expectans donec ponantur inimici eius ſcabellum pedum eius.] Ne putares quòd ſedit in dextera dei iterum quandoque ſacrificaturus, dicet quòd expectat ad perfectionē ſui regni donec ponantur inimici eius ſcabellum pedum eius. hoc eſt totaliter ſubiecti illi. Tunc enim regnabit in omnibus, & non ſolum in dextera dei [Vna enim oblatione conſummauit in ſempiternum, ſanctificatos.] pro, eos qui ſanctificantur. eſt enim participium paſsiuum præſentis temporis quo caremus. Ideo poſt vnam oblationem ſedit in dextera dei expectans, & cætera, quia vnica oblatione perfecit eos qui mundantur, perfecit autem in ſempiternum. Et propterea non eſt opus vt iterum offerat. [Conteſtatur autem nos.] pro, teſtatur autem nobis, [& ſpirituſſanctus] Tractat repetendo authoritatem ſuperius inductam ex Hiere 31 ca. tractādo illud verbum poſt. Vnde & ſubiungit [Poſtquā enim dixit.] pro, poſt enim prædixit. Teſtatur ſiquidem nobis ſpirituſſanctus, quia prædixit poſt, dies illos. Verba ſunt ſpirituſſancti apud Hieremiam. [Hoc autem teſtamētū quod teſtabor ad illos poſt dies illos dicit dominus]

dominus.]hoc eſt dies veteris teſtamenti.[Dabo.]pro, dans, [leges meas in corde corũ, & in mentibus eorum ſuperſcribã eas : & peccatorum & iniquitatum eorum iam nõ recordabor amplius.] Superfluit iam Ad hoc attulit hęc verba ſpirituſſancti videlicet|poſt dies illos quum dabo legem nouam,peccatorum & iniquitatũ eorum non recordabor amplius.Vnde & ſubdit.[Vbi autem horum remiſsio,iam nõ eſt oblatio pro peccato.] Hoc eſt quo tendebat author: quòd ex eo quòd in lege noua facta eſt remiſsio peccatorum per oblationem Chriſti,iam nulla ſupereſt oblatio pro peccato.Fieret enim in iuria oblationi Chriſti,tanquã minus ſufficient.

¶Nec propterea nouicie mireris quotidie offerri ſacrificium altaris in Chriſti eccleſia:quoniam non eſt nouum ſacrificium, ſed illudmet quod Chriſtus obtulit commemoratur : præcipiente ipſo. hoc facite in mei commemorationem.Sacramenta quoque omnia nihil aliud ſunt quàm applicationes paſsionis Chriſti ad ſuſcipientes.Aliud autem eſt iterare paſsionem Chriſti, & aliud iterare commemorationem & applicationem paſsionis Chriſti [Habentes itaque fratres fiduciam in introitu.] (ſeu in introitum) [Sanctorum in ſanguine Chriſti.]pro,Ieſu,[quam.]pro,quem,[initiauit nobis viam nouam & viuentem per velamen,id eſt,carnem ſuam & ſacerdotem magnum ſuper domum dei.]Hortari incipit ex dictis, & eo quod habemus duo:alterum eſt fiducia in introitum ſanctorum.alterum eſt ſacerdos magnus ſuper domum dei. ¶Et fiduciam quidem habere nos dicit ad introeundum in ſancta, non ob propria merita,ſed in ſanguine Ieſu.Et dicit hæc alludendo ad ritum veteris teſtamenti Tunc enim fiducia ingrediendi in ſancta erat in ſanguine vituli & hirci, & erat propria pontifici:nunc autem fiducia hæc communis eſt omnibus ingrediendi in ſancta (quæ verè ſunt ſancta)cœleſtia in ſanguine Ieſu. ¶Et de eodem introitu ſubiungit.quem initiauit nobis:hoc eſt quẽ innouauit nobis. Quia ſoli pontifici olim conceſſus erat introitus,ideo authorem tantæ nouitatis explicat,quem initiauit nobis.proculdubio Ieſus. ¶Et ne introitum corporalem intelligeres, explicauit eundem eſſe viam nouam & viuentem.Viam charitatis & gratiæ(quæ perficitur per gloriam) viam nouam & viuentem appellat. Et nouam quidem contra vetuſtatem peccati. Viuentem autem quoniam in actibus vitalibus animæ conſiſtit: dilectione ſcilicet & intelligentia dei. ¶Et vt nihil permittat figuræ, adiungit per velamen : explicando id eſt carnem ſuam. Per velamen enim erat ingreſſus in ſanctaſanctorum : & Ieſus per carnem ſuam qua velatur eius

diuinitas,

diuinitas, innouauit nobis introitum in ſancta. ¶De ſacerdote autem dicit quòd eſt magnus. vtpote ſuper omnes pontifices. Et quòd eſt ſuper domum dei. comprehédentem vniuerſam eccleſiã, & non tantum domum Iſrael. Et rurſus dicendo ſuper domũ dei, colligit ſuperioritatem quam dixerat reſpectu Moyſi. Ieſus enim magnus ſacerdos ſuper domum dei ille vero famul⁹ in domo dei. [Accedamus]pro, accedimus, [cum vero corde in plenitudine fidei]Explicat qualis eſt acceſſus ad introeundum in ſancta, habentium duo prædicta. & dicit quòd habentes hæc duo, accedimus ad ipſa ſancta cum his códitionibus. Prima eſt cũ vero corde in plenitudine fidei. in qua compræhenditur plena fides (quæ eſt in intellectu) cũ veracitate cordis: hoc eſt voluntatis. Ita quòd non ficto ſed vero corde, nõ fides ſed plena fides habetur ab accedẽtibus. [Aſperſi corda à conſcientia mala]Ad ritũ veteris teſtamenti alludit: in quo qui tetigerat morticinũ, aſpergebatur aqua cineris vitulę ruffæ. Aſperſi inquit nõ corpora ſed corda nõ à corporali tactu morticinii, ſed à conſcientia mala, accedimus. Et hæc eſt ſecunda conditio: addens ad plenam ex vero corde fidem, mundiciam. A conſciẽtia mala [Et abluti corpus aqua munda.] Et hoc alludit ad veterem cærimoniam. qua irregularis abluebatur corpus aqua munda, poſtquàm aſperſus fuerat aqua ſacra. Et intendit per hoc quòd accedimus intus benę diſpoſiti quo ad fidẽ & quo ad cõſcientiã, & tertio abluti corpus per ſacramentũ baptiſmi aqua mũda. Talis eſt enim acceſſus ad introeundũ in ſancta. & pro his ſeruãdis hortatur ad ea quæ ſequuntur. [Teneamus ſpei noſtræ confeſsionem indeclinabilem.] Superfluit noſtrę. Non dicit teneamus ſpem (quoniam hæc in fiducia claudebatur) ſed dicit ſpei cõfeſsionem. quæ poteſt multipliciter impediri ob varias aduerſitates. Et exigit tenendã cõfeſsionem ſpei inflexibilem vt nec proſperis nec aduerſus nutet vacillet aut flectatur. [Fidelis enim eſt qui promiſit]Optima ratio ad ſeruandã confeſsionem ſpei. [Et conſideremus inuicem in prouocationem charitatis & bonorum operũ]Præter extrinſeca impedimenta confeſsionis ſperatæ fœlicitatis per Chriſtũ, interna tollit impedimenta inuidiæ ac ſuperbiæ (qua quis conſiderat aliũ meliorẽ aut magis acceptum alijs, & inuide prouocat eum aut alios aduerſus eũ. Contra hanc peſtem dicit, Cõſiderantes inuicem in prouocationem charitatis, non inuidiæ & conſequenter in prouocationem bonorum operum, & non in prouocationem offenſionum ſeu leſionum. Vnde & ſequitur. [Non deſerentes collectionem.] pro, congregationem, [noſtrã ſicut conſuetudinis eſt quibuſdam.]

buſdam.] Affectus enim ſuperbiæ aut inuidiæ parit deſertionem ſocietatis. Et vt textus inſinuare videtur, quidam tunc temporis hu iuſmodi paſsionibus acti, deſerebant eccleſiam: videntes alios præferri ſibi, aut ſe minus æſtimari. Quod plures accidere videmus in collegiis. [Sed conſolantes.] Non ſolum non deſerentes, ſed conſolantes exigit eccleſiam. [Et tanto magis quanto videritis.] p, videtis, [appropinquantem diem.] De die retributionis pœnæ vel pręmij eſt ſermo. Et continue magis appropinquare videmus diem talem: eo quod videmus continue magis appropinquare diē mortis nam tunc erit cuiuſque iudicium æternum. [Voluntarie enim peccantibus nobis poſt acceptam notitiam veritatis, iam non relinquitur pro peccatis hoſtia.] Quemadmodū ſuperius dixit quod impoſsibile eſt ſemel baptizatos renouari iterū ad pœnitentiā, recrucifigentes &c. ita modo dicit quod ſi poſt acceptā notitiā veritatis peccamus nō relinquitur pro peccatis hoſtia, quoniā Chriſtus non eſt iterū crucifigendus. Eadem ſiquidem ſententia eſt ſub aliis verbis. ibi ſub recrucifixionis nomine, hic ſub nomine hoſtiæ pro peccatis. ibi renouatio baptiſmi recrucifixionem, hic iterata hoſtia, pro peccatis rebaptizationem infert. Peccantes enim ante baptiſmum, manet hoſtia pro peccatis quæ communicatur in baptiſmo: peccantibus autem poſt baptiſmum nō relinquitur hoſtia pro peccatis, quia non poteſt eis communicari per baptiſmum. [Terribilis autem quædā expectatio iudicij.] ſubaudi relinquitur. [Et ignis æmulatio.] Ignis inferni appellatur ignis æmulatio, pro quanto à zelo diuino procedit. [Quæ.] pro, qui, [conſumpturus eſt aduerſarios [Explicat de quo igne loquitur: de illo ſcilicet qui voraturus eſt inimicos Chriſti. [Irritam quis faciens legem Moyſi, ſine vlla miſeratione duobus vel tribus teſtibus moritur.] Argumētatur ex pœna ſtatuta tranſgreſſoribus legis Moyſi, argumento à minori. Vnde & ſubdit [Quanto magis putatis deteriora mereri] pro, merebitur, [ſupplicia qui filiū dei conculcauerit.] hoc eſt beneficium gratię per filium dei collatum conculcauerit peccato, [Et ſanguinem teſtamenti pollutum.] pro, communem (ſeu immundum duxerit) [in quo ſanctificatus eſt] Hebræi immūdum appellant cōmune. Prius dixerat iniuriā irrogatam diuinitati Chriſti, nominando filiū dei. Modo iniuriam irrogatam humanitati eiuſdem explicat, nominando ſanguinem noui teſtamenti in quo ſanguine mundificati ſumus. Et demum iniuriam ſpiritui ſancto irrogatam ſubiungit, dicendo. [Et ſpiritui gratiæ cōtumeliam fecerit?] Et eſt ſermo exaggeratiuus peccati quod committitur à baptizatis. Has enim

omnes

omnes deformitates aggrauantes illud habet, quantum eſt ex circunſtantia ingratitudinis contra beneficiũ in baptiſmo ſuſceptũ. Et hinc habes quàm grauius peccet Chriſtianus eodem peccati genere (puta adulterij ſeu furti) quàm non Chriſtianus. Et eſt ſermo de peccatis mortalibus: quoniam ſolũ peccatum mortale proprie loquendo, iniuriã infert ſpiritui gratiæ, filio dei &c. [Scimus enim eum qui dixit, mihi vindictã.] pro, vindicta, ſupple reſeruatur. Nullus enim iuſtè vindicat niſi deus, aut diuina authoritate. [Et ego retribuam.] Superfluit &. Ex cantico Moyſi ſumpta eſt hæc ſententia. [Et iterum.] Aliam affert ex pſalmis authoritatem. [Quia iudicabit dominus populum ſuum.] Superfluit quia. Ne putares vindictã diuinam in extraneos tantum fore, ſubiunxit quòd etiam iudicabit dominus populum ſuũ, & vindicando & præmiãdo. [Horrendũ eſt incidere in manus dei viuentis.] Nõ contradicit Dauidi qui elegit incidere potius in manus dei. Sed iſte loquitur in futura vita: Dauid autem in præſenti. Præſentis enim vitæ tempus eſt tempus miſericordię: futurę aũt eſt tempus exacti iudicij. Et propterea horrendũ eſt peccatoribus incidere in vita alia in manus dei viuẽtis. Quibus optãdum eſt in hac vita ſuſcipi in manus dei viuentis. [Rememoramini autem priſtinos dies.] Temperat tot minas, recordatione bonorum operũ & paſsionũ. [In quibus illuminati.] Explicat quos priſtinos dies ad memoriam reuocat, ſcilicet poſt gratiam baptiſmi habitam. hanc enim gratiam per illuminationẽ ſignificat. [Magnum certamen ſuſtinuiſtis paſsionum.] Illos recolite dies in quibus poſt baptiſmi gratiam ſuſtinuiſtis magnum certamen afflictionem, dupliciter. [Et in altero quidem opprobriis & tribulationibus ſpectaculum facti.] Ecce primus modus quo publicis afflictionibus & cõtumelus eſtis facti ſpectaculum, proculdubio populis. [In altero autem ſocij taliter conuerſantiũ effecti.] Alter modus eſt ꝙ eſtis aſſociati Chriſtianis conuerſantibus taliter vt fierent ſpectaculum & ludibrium populi. Et hoc ſecũdum ab experientia declarat. [Nam & vinctis.] pro, vinculis meis, [cõpaſsi eſtis.] De primo autem ſubiungit. [Et rapinam bonorũ veſtrorum cũ gaudio ſuſcepiſtis.] Cõfiſcationem bonorũ rapinam appellat: quia verè rapina eſt cũ ex iniuſta cauſa fit. Vt in propoſito, quia Chriſtiani erant ſic affligebantur. [Cognoſcentes vos habere meliorem & manẽtem ſubſtantiam.] Deeſt, in cœlis. Ideo cũ gaudio, quia cognoſcebatis vos habere ſubſtãtiam omnium temporalium facultatum, tum meliorem, tum manentem, vtpote in cœlis. Cœleſtes enim diuitiæ longe ſunt meliores terreſtribus: & illæ æternę.

iſtæ

ſtitæ temporales.¶[Aduerte prudens lector ne ex eo quòd author di-
cit.nam & vinculis meis compaſsi eſtis, arguas Paulum intelligit
quoniam vincula communia fuerunt multis. Et Clemens ipſe cu-
ius dicitur hæc epiſtola,in vinculis fuit.[Nolite itaque amittere.]
pro,ne itaque abiiciatis,[confidentiam veſtram quæ magnam ha-
bet remunerationem.]Sententia clara eſt & clarè pendet ex dictis.
[Patientia enim vobis neceſſaria eſt.]Modum perſeuerandi in di-
cta cõfidẽtia, aſtruit pendere ex patientia [Et volũtatẽ dei facien-
tes.]tolerando aduerſa.[Reportetis promiſsionem.]remuneratio-
nis magnę. [Adhuc enim modicum aliquantulum, qui venturus
eſt veniet & non tardabit.]Ex Abacuc ſecundo ſumpta eſt hæc ſen
tentia.Et affertur ad prouocãdũ ad patientiã ex appropinquatione
aduentus Ieſu.Facilius enim toleratur quod modico tempore tole-
randũ prędicitur.[Iuſtus autem meus ex fide,viuit.] pro,viuet.Et
ſuperfluit meus.Et hoc ex Abacuc ibidem. quod declaratum eſt ad
Romanos primo, Eſt enim ſenſus quòd iuſtus ex fide,non iuſtus
ex operibus legis,eſt ille qui viuet [Quòd ſi ſubtraxerit ſe.]pro,ꝙ
ſi ſubtrahetur,(non placebit animæ meæ.]pro,non cõplacebit a-
nima mea in illo.Sentẽtia tamen eadem redit, quòd ſi vir iuſtus ex
fide,ſubtraxerit ſe à iuſtitia fidei, anima mea inquit deus non cõ-
placebit in illo. [Nos autem non ſumus ſubtractionis filij in per-
ditionem.]Superfluit filij. quamuis aptiſsimè ſubintelligatur.[Sed
fidei in acquiſitionem animæ.]Si prudens lector aduerteris citata,
quatuor attulerat.videlicet fidem & vitam,ſubtractionem & nõ cõ
placentiam diuinam. Et propterea iuxta duo vltima dicit negatiuã,
non ſumus ſubtractionis in perditionem. Diſplicentiam enim diui
nam perditionem hominis declarat. Et locò primorum duorum di
cit affirmatiue,ſed fidei in acquiſitionem animæ:explicando quod
illud viuet, eſt acquiſitio animæ. vt & hinc accendat Hebræos ad
perſeuerandum in confidentia cœpta.

CAPVT XI.

EST autem fides.]Dixerat quòd iuſtus ex fide,viuet:
& explicauerat nos eſſe fidei ad acquirendã animã.
totũ ergo pondus rei in fide conſiſtere dixerat. Et
propterea tractatum de fide aggreditur.[Speranda-
rum.] pro,earũ quæ ſperantur. Eſt enim participiũ
præſentis temporis paſsiuũ, quo caremus. [Subſtantia rerum,ar-
gumentum non apparentiũ.] hoc eſt fides eſt ſuſtentatio earum
rerum quæ ſperantur. Hypoſtaſis enim & id quod ſuſtentat ſigni-
ficat.Nec hæc particula eget probatione: quoniam quaſcũque res
ſperamus

ſperamus in alia vita,ſuſtentantur in nobis fide. ¶Quod autem dicitur argumentum non apparentium,latiorem campum oſtendit eſſe fidei quatenus argumentum quàm quatenus ſubſtantia. Nam ſub non apparentibus comprehenduntur, & res quæ ſperantur,& res quæ non ſperantur. Pœnas enim inferni, æterna ſupplicia nullus ſperat: & tamen ſunt ſub numero eorum quæ non videntur in præſenti ſtatu. Fides itaque quatenus ſuſtentatio noſtra eſt, eas res reſpicit quæ ſperantur: quatenus autem argumentum (hoc eſt ratio quædam) eſt,non parit euidentiam,vt parit ratio demonſtratiua, ſed terminatur ad res quæ non videntur dum creduntur, dum earum eſt fides [In hac enim teſtimonium conſecuti ſunt ſenes.] pro,ſeniores. Dixerat nos autem ſumus fidei. Et propterea decurrendo ab exordio mundi, intendit monſtrare iuſtos omnes fuiſſe fidei. Et propterea dicit primo in genere quòd ſeniores in hac (ſcilicet fide)acceperunt teſtimonium. Nec explicat cuius rei quoniam diuerſarum rerum teſtimonium diuerſi acceperunt à deo per fidem. [Fide intelligimus aptata eſſe ſecula verbo dei, vt ex inuiſibilibus viſibilia] pro, vt ex non apparentibus apparentia, [fierent] Magnã differentiam eſſe cõſtat inter inuiſibilia & non apparentia: Multa enim ſunt ſecundum ſe viſibilia, quæ tamen ſunt non apparentia. & ſimiliter inter viſibilia & apparentia. Nam multa viſibilia ſunt quæ non apparent. ¶Modum deſcriptum à Moyſe in principio Geneſis dicit author à nobis fide intelligi. Fide inquit intelligimus, & nos & ſeniores, aptata eſſe ſecula. Non dicit creatum eſſe mundum, ſed aptata eſſe ſecula. Opera enim diſtinctionis & ornatus (quibus tempora aptata ſunt) ſignificat. nam in aptatis ſex diebus aptata intelligimus omnia ſecula. ¶Quod autem dicit verbo dei, ad literam ſignificat verbum dei expreſſum à Moyſe, dixit dominus fiat lux. & idem in ſingulis ſex diebus repetendo, dixit deus, fiat firmamentum, fiant luminaria & cætera. Hoc enim verbo aptauit ſex dies.

¶Quod autem ſubdit, vt ex non apparentibus apparentia fierent, ſignificat & primo quidem die ex non apparentibus creatis cœlo & terra cooperta aquis, facta apparentia creando lucem. Et ſimiliter in ſingulis diebus non apparentia facta ſunt apparentia. Author enim ad modum quem Moyſes refert ſpectat. Et quia Moyſes poſt creatum cœlum & terram omnia ex præiacenti materia fieri deſcribit, ideo author dicit quòd intelligimus aptata eſſe ſecula verbo dei,ſic vt ex non apparentibus(quaſi latentibus)fierent apparentia. Si autem perſpicaciorem ſenſum exigis,ſcrutare principium

cipium Geneſis. Satis eſt hic ſuperficie ten' tetigiſſe. [Fide plurimi hoſtiam Abel quam Cain obtulit deo.] Interpres dictionem comparatiuam mutauit in ſuperlatiuam: ne diceret plurem hoſtiam dixit plurimam hoſtiam. Et ex hac dictione apparet differentia inter hoſtiã Abel & Cain: quòd ille parum obtulit fructus terrę deo, iſte autem plus obtulit fructum ouium. Et propterea ſignificatur auaritia Cain & liberalitas Abel erga religioſam oblationem. [Per quam teſtimonium conſecutus eſt, eſſe iuſtus.] per quam hoſtiam fide oblatam, conſecutus eſt teſtimonium quòd eſt iuſtus. Quomodo autem conſecutus ſit hoc teſtimonium, ſubiungit. [Teſtimonium perhibente.] Deficit, de. [muneribus eius deo.] Dicitur enim in Geneſi quòd reſpexit deus ad Abel & munera ei'. Et ſignum ſenſibile quo reſpexit, creditur ignis cœleſtis accendẽs ſacrificium. Sic enim teſtimonium manifeſtum perhibuit de muneribus eius deus. ac per hoc quòd eſſet iuſtus. [Et per illam defunctus adhuc loquitur.] hoc eſt per meritum illius fidei defunct'. Abel adhuc loquitur, in Geneſi dicente deo. Ecce ſanguis fratris tui Abel clamat ad me de terra. [Fide Enoch tranſlatus eſt.] vt creditur in paradiſum terreſtrem. [Ne videret mortem] ſicut alij tunc temporis [Et non inueniebatur.] nec viuus nec mortuus. [Quia tranſtulit eum dominus.] Res geſta narratur ſcripta Gene. quinto. [Ante tranſlationem enim] Deficit, ſuam, [teſtimoniũ habuit placuiſſe deo.] Probat quòd fide tranſlatus eſt, quia in Geneſi antequàm trãſferretur ſcribitur de ipſo quòd placuit deo. [Sine fide autem impoſsibile eſt placere deo.] Superfluit deo. quanuis ſubintelligatur. [Credere enim oportet accedentẽ ad deũ quia eſt, & inquirentibus ſe remunerator ſit] Duo oportet credi non à quolibet grato deo, ſed à quolibet accedente ad deum. Ad differentiam eorum qui iam ſunt coniuncti cum deo: quos non oportet hæc credere. ¶ Alterum eſt quòd deus eſt. Qui enim non credit deum eſſe nunquàm accedet ad eum. At ſi obieceris hoc non congruere iis qui euidenter cognoſcunt demonſtratiua ſcientia deum eſſe. Tales enim cũ videant deum eſſe, impoſsibile eſt quòd credãt deum eſſe. quum fides ſit argumentum rerum non apparentium. Solutio eſt quòd doctrina hæc in communi datur. & propterea dicitur in communi quòd oportet credere quia eſt. Lõge autem melius eſſet ſi non crederet ſed ſciret quia eſt. ſed hoc rarum aut rariſsimum eſt. ¶ Alterũ eſt quòd inquirentibus ſe remunerator ſit, proculdubio ſingulis ſingillatim in futura vita. Et hoc oportet fide teneri: quoniam nulla ſcientia ſpeculatiua ad hoc attingere po-

teſt: & ſine huius rei fide nullus accedit ad deum. Hæc duo credere neceſſarium fuit omni tempore à principio mundi. Alij autem in ſpeciali (vt deum eſſe trinum & vnum, & myſterium incarnationis, & alia huiuſmodi) non fuit omni tempore neceſſarium credere. ſed prout deus ſucceſsiue reuelauit, creuit explicatio fidei creuit & extenſio credendorum neceſſario. [Fide Noe reſponſo accepto.] Tertius ante diluuium iuſtus inducitur Noe. [De iis quæ adhuc non videbantur.] quæ ſcilicet in diluuio euenerunt Et hinc apparet diuino oraculo edoctum fuiſſe Noe. [Metuens aptauit arcã in ſalutem domus ſuæ.] id eſt familiæ ſuæ. [Per quam.] ſcilicet fidem. [Damnauit mundum.] damnabilem mundum monſtrauit nõ credentem ſibi [Et iuſtitiæ quæ per fidẽ eſt, hæres eſt inſtitutus.] In ipſo enim ſolo (connumerando ſuos cum eo) remanſit iuſtitia quæ per fidem eſt, mortuis omnibus in diluuio. Et propterea ipſe fuit inſtitutus hæres omnium priſcorum iuſtorum quatenus iuſti iuſtitia fidei. [Fide qui vocatur Abraham, obediuit in locum exire quem accepturus erat in hæreditatem.] Res geſta ſcripta Geneſis duodecimo (egredere de terra tua &c.) tangitur. vnde & ſubditur. [Et exiit neſciens quo iret] Dixerat enim deus, & veni in terram quam monſtrauero tibi. [Fide demoratus eſt in terra promiſsionis tanquam aliena, in caſulis.] pro, tentoriis, [habitando: cum Iſaac & Iacob cohæredibus promiſsionis eiuſdem] hoc eſt quòd ſimiliter Iſaac & ſimiliter Iacob habitauit in tentoriis in terra promiſſionis tanquàm aliena. Et rationem mundi habitandi (videlicet in tentoriis peregrino more) ſubiungit fidem dicendo. [Expectabat enim fundamenta habentem ciuitatem] Verbis Pſalmiſtæ vtitur, fundamenta eius in montibus ſanctis. De hac enim ciuitate loquitur, expectabat ciuitatem habentem fundamenta. quæ procuidubio eſt eccleſia triumphans. [Cuius artifex & conditor deus] Deus enim conditor eſt cœleſtis ciuitatis: & miro ſpiritusſancti artificio ipſam diſpoſuit. [Fide & ipſa ſacra ſterilis virtutem in conceptione ſeminis accepit.] Superfluit ſterilis. [Et præter tempus ætatis.] Deeſt. peperit. Rem geſtam narrat ſatis notam. [Quoniam fidelem credidit eſſe eum qui promiſerat. Propter quod & ab vno orti.] pro, nata, [ſunt. & hoc.] pro, & ipſa. Eſt enim nominatiuus pluralis neutri generis. [E mortuo tanquam ſydera cœli in multitudinem, & ſicut arena quæ eſt ad oram maris innumerabilis.] Senſus eſt quòd propterea ab vno Abrahã nata ſunt multa milia hominum, & ipſa multa milia nata ſunt ex mortuo: hoc eſt ex effœto & mortuo corpore quo ad vim generatiuam. Et mul-

titudinem

titudinem iuxta promiſsiones factas Abrahæ, explicat ex multitudine ſyderum & arenæ. [Iuxta fidem defuncti ſunt omnes iſti.] Abraham, Iſaac & Iacob. [Non acceptis.] pro, non accipientes, [promiſsiones.] tum poſſeſsiones terræ, tũ præcipuæ gloriæ Meſiæ. [Sed à longe eas aſpicientes.] Directe pronomen eas, demonſtrat ſpectantia ad Meſiam. [Et ſalutantes.] Non ſolum ſpectabant eas à longe, ſed etiam à longe venerabantur velut ſalutando. [Et confitẽtes quia] pro, quòd, [peregrini & hoſpites ſunt ſuper terram.] Confitebantur enim facto (habitando ſcilicet in tentoriis & non in domibus) ſe eſſe hoſpites & peregrinos in terra. Et hinc arguit. [Qui enim hæc dicunt.] & facto & verbo: vt patet Geneſis vigeſimotertio de Abraham, & vigeſimoſexto de Iſaac & quadrageſimoſeptimo de Iacob. [Significant ſe patriam inquirere.] Non enim homo peregrinatur vt ſemper peregrinetur. [Et ſi quidem illius meminiſſent de qua exierant, habebant vtique tempus reuertendi.] Argumentatur quòd ratio quare dicebant ſe & verbo & facto peregrinos, non erat ex eo quòd intenderẽt reuerti ad propriam patriam terreſtrem: videlicet Chaldæam ſeu Meſopotamiam. quia habebant oportunitatem reuertendi in illam: ac per hoc non peregrinandi. [Nunc autem meliorem appetunt, id eſt cœleſtem.] Ideo ſe peregrinos toto tempore dicebant quia meliorem patriam appetebant, ſcilicet cœleſtem. Et hoc manifeſtat ex diuino teſtimonio. [Ideo non confunditur.] pro, erubeſcit, [deus vocari deus eorum.] Magna gratia & quodammodo demiſsio dei, vt qui natura eſt vniuerſorum deus, non erubeſcat hanc appropriationem vt vocetur deus iſtorum trium: deus Abraham, deus Iſaac, deus Iacob. [Parauit enim illis ciuitatem.] Ideo non erubeſcit vocari deus iſtorum, quia eſt deus iſtorum vt ciuium cœleſtis patriæ quam illis parauit quo modo non poteſt vocari deus omnium. [Fide obtulit Abraham Iſaac quum tentaretur.] Hiſtoria clara eſt. [Et vnigenitum offerebat.] Vnigenitum appellat ex Sara: quæ ſola erat proprie vxor. nam aliæ concubinæ erant. [In quo.] pro, qui. De Abraham enim loquitur. [Promiſsiones ſuſceperat] Et declarando promiſsiones, ſubiungit. [Ad quẽ.] ſcilicet Abraham. [Dictum eſt quia] pro, quòd, [in Iſaac vocabitur tibi ſemẽ] Ad magnificandũ Abrahę fidẽ hæc explicat. [Arbitrãs.] pro, arbitratus, [quia.] pro, ꝙ, [& à mortuis ſuſcitare potens eſt deus.] Fidẽ Abrahę tantam explicat quòd arbitrabatur omnino verificandam promiſsionem ſibi factam à deo (In Iſaac vocabitur tibi ſemen) etiam immolando ipſum Iſaac.

Et ne hanc fidem impoſsibilem putares, dicit quòd perpendebat deum poſſe reſuſcitare à mortuis ipſum Iſaac immolatum, ad hoc vt impleretur promiſsio ſeminis [Vnde eum & in parabolam.] p, ſimilitudinem,[accepit,] hoc eſt & propter tantam fidem accepit ipſum Iſaac in ſimilitudine futuri Meſiæ immolatio enim illa, ſalua Iſaac vita, immolationis Meſiæ ſimilitudo fuit: in qua caro per arietem ſignificato, occiſa eſt, ipſa autem Meſiæ perſona viua manſit: vtpote hypoſtaſis diuina.[Fide & de futuris benedixit Iſaac, Iacob & Eſau.] Exponit vtranque benedictionem ſpectaſſe ad futura. Spectabat enim ad populos naſcituros ex ipſis. Hiſtoriam cum benedictionibus diffuſe habes in Geneſi. [Fide Iacob moriens, ſingulos filiorum Ioſeph benedixit.] Et hoc circa finem Geneſis habetur.[Et adorauit faſtigium virgæ eius.] pro, & adorauit in faſtigium virgę ſuę. Sic habetur in Gręco. Et eſt ſenſus ꝙ Iacob adorauit, incuruauit ſe adorando, verſus faſtigiũ virgę propriæ, in qua ſuſtẽtabatur. In Hebræo tamen habetur & incuruauit ſe Iſrael ad caput lecti. Ita quòd faſtigium virgæ, poſuit loco caput lecti. [Fide Ioſeph moriens, de profectione.] pro, exitu, [filiorum Iſrael memoratus eſt, & de oſsibus ſuis mandauit] Geneſis vltimo, Ioſeph mandat oſſa ſua tranſportari quando exibunt de Aegypto filij Iſrael.

[Fide Moyſes natus occultatus eſt menſibus tribus à parentibus ſuis, eo quòd vidiſſent elegantẽ infantem & nõ timuerũt regis edictum.] Fides in hoc opere intelligitur quo ad opem diuinam ad ſaluandũ infantem. In hac enim fide per tres menſes fecerunt contra regis edictum.[Fide Moyſes grandis factus, negauit ſe eſſe filium filiæ Pharaõis.] pro, negauit dicere, filius ſum filię Pharaonis. Hoc ex ſcriptura non habetur [Magis eligens affligi cum populo dei.] Hoc dicit ad declarandum quòd fide Moyſes negauit dicere.[Quã temporalis.] pro, temporalem, [peccati habere iucũditatem.] Negando dicere filius ſum filię Pharaonis, cũ Hebræis reputatus eſt: ac propterea cum populo dei afflictus. Et ſi dixiſſet filius ſum filiæ Pharaonis, temporalem habuiſſet iucũditatem peccati fuiſſet enim conſors curiæ regiæ ac per hoc affligentium Hebræos. [Maiores diuitias æſtimans theſauro Aegyptiorum.] pro, theſauris qui in Aegypto [improperium Chriſti.] Improperiũ populi Iſraelitici appellat improperium Chriſti quoniam ad hoc Paulus ille erat elect⁹ è cunctis populis, vt ex eo expectaretur Chriſtus.[Aſpiciebat enim in remunerationem.] futuram per Chriſtum.[Fide reliquit Aegyptum.] transferens populum. [Non veritus animoſitatem regis.] Pharaonis.[Inuiſibilẽ enim tanquàm videns ſuſtinuit.] id eſt

deum

deum inuiſibilem expectauit fide tanquam videns, tam certe quam ſi videret inuiſibilem. [Fide celebrauit paſcha.] offerendo agnum paſchalem [Et ſanguinis effuſionem.] in ſuperlinaribus & poſtibus [Ne qui vaſtabat primitiua.] pro, primogenita angel⁹ ſcilicet. [Tangeret eos.] Res geſta ſcribitur in Exodo. [Fide tranſierũt mare rubrum tãquam per aridam terram.] Hiſtoria ibidem clara eſt. [Quod.] ſcilicet mare. [Experti] pro, experientes, [Aegyptij deuorati Hierico corruerunt.] tempore Ioſue. [Circuitu dierum ſeptẽ.] Res geſta ſcribitur in libro Ioſue. Vbi etiam ſcribitur ſequens. [Fide Raab meretrix non perijt cum incredulis excipiẽs exploratores cũ pace.] Excipiens præteriti temporis participium actiuũ eſſe deberet quo caremus. Ratio redditur: quia excepit exploratores, ideo non perijt [Et quid adhuc dicam? Deficiet enim me tempus enarrantem, de Gedeon, Barac, Samſon, Iephthe, Dauid, Samuel, & prophetis.] Lege librum iudicum de primis quatuor libros autem Regum de Samuele & Dauide & aliquibus prophetis. Et quoniam author non explicat in ſpecie geſta ſingulorum ex fide, ideo intelligẽdum eſt intantum eos ad propoſitum afferri inquantum aliquid fide operati ſunt aut receperunt. In genere autem ſubiungit. [Qui per fidem vicerunt regna] Chananęorum, Moabitarum, Idumæorum, &c [Operati ſunt iuſtitiam.] Ne putares quòd de vincere regna eo modo loquitur quo mundani principes etiam vicerunt regna (vt Alexãder, Nabuchodonoſor, &c) ſed de illo vincere quod fit per fidem quæ operatur iuſtitiam. quæ nulli facit iniuriam, ſed ius ſuum vnicuique reddit, loquitur, ideo ſtatim ſubiungit. Operati ſunt iuſtitiam, non oppreſſerunt innocentes, ſed diuinam exercuerunt iuſtitiam. [Adepti ſunt promiſsionem.] Quod negatum fuit primis patribus (Abrahæ, Iſaac, & Iacob) conceſſum eſt poſterioribus: vt poſsiderent ſcilicet terram promiſsionis. [Obturauerunt ora leonum.] Samſon enim (vt patet Iud. 14) & Dauid (vt ipſe refert primi Regum decimoſeptimo) & Daniel (vt in ipſo patet) obturauerunt ora leonum. [Extinxerunt impetum.] pro, potẽtiam [ignis.] Aaron & Moyſes Numeri vndecimo, & decimoſexto. & Danielis tertio, tres pueri in fornace, extinxerunt potentiam ignis. [Effugauerunt aciem.] pro ora, [gladij.] Et hoc frequenter factum eſt à multis, effugantibus gladios hoſtiles [Conualuerunt de infirmitate.] hoc eſt de impotentia. Et eſt ſenſus, ex impotentibus facti ſunt potentes. Quod non ſolum in Macchabæis legimus, ſed etiã in libro Iudicum & Regum pluries ex impotentibus facti ſunt potentes.

potentes [Fortes facti ſunt in bello.] vt patuit tempore Ioſue & etiam Saulis. [Caſtra verterunt exterorum] hoc eſt verterunt in fugam caſtra alienorum. Et hoc quoque pluries fuit & tẽpore Saulis & Dauidis & Macchabęorũ [Acceperunt mulieres de reſurrectione mortuos ſuos.] Per Eliſeũ & Eliã mulieres filios ſuos mortuos, reſuſcitatos receperũt vt patet in 3. & 4. Regũ [Alij aũt diſtẽti ſunt] A diſtendor accipe diſtẽti Qui fuerint iſti extẽſi in eculeo aut ſimili tormento, non inuenio ſcriptũ. Niſi forte ad Macchabæorum afflictiones referatur [Non ſuſcipientes redemptionem] Patres prius nominati fide fecerũt iſti aũt fide paſſi ſunt. Inter quos primo loco commemorantur diſtenti non ſuſcipientes redemptionem à malis in hac vita [Vt inuenirent meliorem reſurrectionẽ.] in alia vita. Illa enim erit reſurrectio ad vitam immortalem reſuſcitati autem ab Elia & Eliſeo redierunt ad vitam mortalem. [Alij vero ludibria & verbera experti.] vt Iob quo ad ludibria, Eſaias & Hieremias quo ad verba vero Micheas. [Inſuper & vincula & carceres.] Hieremias enim poſitus eſt in neruo, & Micheas in carcere, [Lapidati ſunt.] Naboth & Hieremias in Aegypto, & Zacharias filius Ioiadę. [Secti ſunt] De Eſaia accepimus quòd manaſſes fecit eum ſecari ſerra lignea [Tentati ſunt.] vt Macchabæi & ſeptem fratres. [In occiſione gladij mortui ſunt.] Innumerabiles hi fuerunt. & ſpecialiter tempore Manaſſe, qui ſanguine prophetarum impleuit Hieruſalem [Circumierunt in melotis.] Græcã dictionem interpres reliquit. & ſignificat pellem ab oue detractam cum lana. Talibus enim pellibus veſtiebãtur huiuſmodi eremitæ. [In pellibus caprinis.] aliqui in pellibus ouinis, aliqui in caprinis. [Egentes.] proculdubio neceſſarijs. Et hæc de Elia (& forte alijs nobis ignotis) dicuntur [Anguſtiati.] vt patet de Elia quum fugit à facie Iezabel: & de Dauide à facie Saulis [Afflicti] Generale nomen eſt: compræhendens afflictiões frigoris, æſtus, accubitus &c. [Quibus dignus non erat mundus.] Hinc apparet quòd ad literã loquitur de ſanctis de quibus ſubiungit. [In ſolitudinibus errantes in mõtibus & ſpeluncis & in cauernis terræ.] Qui ad noſtrã notitiam non peruenerunt. [Et hi omnes teſtimonio fidei probati.] hoc eſt laudati, commendati. [Non acceperunt promiſsionẽ.] vitæ æternæ, ſi refertur ad tempus quo probati ſunt, vel promiſsionẽ reſurrectionis corporalis. Et ſic non acceperunt, refert etiam tempus præſens. quia nec hactenus acceperunt illam. [Deo pro nobis.] pro, de nobis [melius aliquid prouidente.] Participium præteriti temporis actiuum deberet eſſe. Eſt enim ſenſus. quum de⁹ aliquid

melius

melius de nobis prouidit. Quod eſt illud melius ſubiungit [Vt nõ ſine nobis conſummarentur.] hoc eſt perficerentur. Et hoc verificatur tum quo ad perfici beatitudine animæ: quia hæc beatitudo dilata eſt vſque ad mortem Chriſti, in qua & nos noui teſtamenti ſimul beatitudinem animę aſſequimur. Tum quo ad beatitudinem corporis: quia illa differtur vſque ad diem iudicij, in quo omnes ſimul beatificabimur. ¶ Nec ea ratione dicitur ꝙ deus melius aliquid nobis prouidit, tanquam dilatio gloriæ priſcorum fuerit aliquid melius nobis. Non eſt hic ſenſus literæ ſed comparatiuum melius refertur ad ſtatum priſcorum patrum. Et eſt ſenſus quòd illi nõ ſunt beatificati tunc quum mortui ſunt eo quòd deus tempus beatificationis (quod eſt longe melius quàm tẽpus mortis priſcorum) diſpoſuit fore in ſtatu noui teſtamenti, in quo ſumus nos. Quum prouidit ergo deus ſtatum meliorem nobis diſtulit illorum beatitudinem. Et hinc ſequitur quòd non ſine nobis perficiuntur.

CAPVT. XII.

1 Deoque & nos tantam habentes impoſitam.] pro, circũpoſitam, [nubem teſtium.] Ex allatis fidei teſtib9 deſcendit ad exhortandum ad tolerantiam malorum, præcipue mortis. Et multitudinem teſtium allatam, appellat metaphorice nubem circũpoſitam teſtium. Nubem quidem propter celſitudinem circumpoſitam autem vt nulla ex parte (hoc eſt in nulla actione, in nulla paſsione) deeſſe nobis teſtes fidei ſignificet. [Deponentes omne pondus & circunſtans nos peccatum.] Superfluit nos. Et dictio interpretata circunſtans, plus ſignificat: nam ſignificat circunſtans facile [Per patientiam curramus ad propoſitum nobis certamen.] Superfluit ad. Metaphorico ſermone vtitur ad ſimilitudinem proſequentium currendo certamen. Talibus enim deponenda ſunt primum pondera: quoniã impedirẽt curſum. Deponẽda quoque ſunt quæcunque circunſtãtia ipſos, ſiue ſint veſtes, ſiue ſint in via rami fruticũ aut vepres. & ſimilia quæ hinc & inde impedirent curſum. Sub qua metaphora pondus peccatorum, & quæ facile circundant nos affectiones ad conſanguineos, ad carnem propriam, deponi oportere ſignificatur. Huiuſmodi autem affectiones appellantur facile circunſtans peccatum, quoniam facile emergunt in peccatum: vt intelligamus non præcipi, vt deponamus affectiones carnis niſi pro quanto emergunt in peccatũ facile. hoc enim conuenit imperfectis. ¶ Nec dicit ad propoſitum certamen, ſed dicit curramus ipſum propoſitum certamen: curramus autem per patientiam, tolerando mala.

Militia enim eſt vita hominis ſuper terram. Directe tamen ad literam de certamine fidei eſt ſermo. Quod tunc inter aflictiones & tormenta vſque ad mortem, currendum imminebat. Vnde & ſubdit [Aſpicientes in authorem fidei & cōſummatorem Ieſum.] hoc eſt intuendo ducem noſtrum Ieſum qui eſt & inchoator & finitor fidei. Ipſe enim inchoat fidem in cordibus per gratiam, & finit per præmium [Qui pro propoſito ſibi gaudio,] immortalitatis ſibi paratæ. [Suſtinuit crucem confuſione contempta.] Non ſolum ſuſtinuit tormentum crucis, ſed etiam ignominiam: Erat enim ignominioſum tormentum. Vnde contempſit vitam corporis & gloriam mūdanam propter gloriam ſibi paratam. Vnde & premium ſtatim ſubdit [Atque in dextera ſedis dei ſedet]pro, ſedit. Declaratū eſt in principio epiſtolæ, hoc. Meruit enim Chriſtus per paſsionem & mortem ſuam vt ſtatim (hoc eſt poſt triduum) reſuſcitaretur immortalis, & regnaret in præcipuis bonis regni dei qualia ſunt ſpiritualia & cœleſtia. [Recogitare enim eum qui talem ſuſtinuit à peccatoribus aduerſus ſemetipſum contradictionem.] Dixerat aſpicientes: adiungit modo aſpectu meditationem tanti ducis, qui talia ſuſtinuit, &c [Vt non fatigemini, animis veſtris deficientes.] Non ſolum propter propriam gloriam promerendam hæc ſuſtinuit, ſed propter vos vt non langueatis, lāguore non corporis, ſed animæ, deficiendo, in certamine fidei paulatim declinando. Quod eſt dicere quòd ideo hæc ſuſtinuit vt vos animis veſtris conualeſcatis, fortes ſitis [Nondum enim vſque ad ſanguinem reſtitiſtis, aduerſus peccatum repugnantes] Superfluit enim. Initiū eſt ſequentis particulæ, exhortationi adiungendo reprehenſionem. Et iungenda eſt ſequenti literę [Et obliti eſtis conſolationis] (ſeu adhortationis) [quæ vobis tanquam filijs loquitur dicens.] Integra ſententia reprehenſiua ex ambabus particulis conſtat: videlicet nondū ad ſanguinem reſtitiſtis, & obliti eſtis adhortationis cœleſtis patris Manifeſte reprehendit eos quòd tam cito obliti ſunt paternæ adhortationis tam cito, hoc eſt antequam ſuſtinuerint vſq; ad ſanguinem. antequam afflictiones perſonales cum ſanguinis effuſione pertulerint. [Fili mi, noli negligere diſciplinam.] pro, caſtigationem, [domini, neq; fatigeris dū ab eo argueris. Quē enim diligit dominus, caſtigat: flagellat aūt omnē filiū quē recipit.] Superfluit mi. Et ex prouerb.3. cap. ſententiā hāc attulit. quam pertractando ad propoſitum, ſubiungit [In diſciplina perſeuerate, tanquā filijs vobis offert ſe deus.] p, ſi caſtigationē ſuſtinetis, tanquā filijs vobis offertur deus. Ex eo quòd ſacra ſcriptura deū caſtigantem

tem introducit tanquam patrem caſtigantem filium in quo ſibi complacet, argumentatur (& bene) quòd ſi caſtigationem domini ſuſcipitis, habetis hanc prærogatiuam quòd deus offertur vobis tanquam filijs. Et ne putares filium aliquem dei abſque caſtigatione tranſire, ſubiungit [Quis enim filius quem non corripit pater?] quaſi dicat nullus. [Quod ſi extra diſciplinam.] pro, caſtigationē, [eſtis, cuius participes facti ſunt omnes.] ſupple filij [Ergo adulteri.] pro, adulterini, [& nō filij eſtis.] Illatio optima eſt quòd nō eſtis filij, ſed filij vitiati, maculati quaſi alieno thoro. ex eo quòd nō habetis conditionem communem omnibus filijs, videlicet caſtigationem. [Deīde patres quidem carnis noſtræ.] hoc eſt patres carnales. }{Eruditores.] p, correptores, [habuim⁹, & reuerabamur eos.] Superfluit eos. [Nō] p, nóne.] multo magis obtēperabimus patri ſpirituū & viuemus?] Argumento vtitur ab expertis & minorib⁹. Si ſuſtinuimus patres carnales caſtigatores, & hoc cū timore, multo magis ſuſtinenda eſt caſtigatio patris ſpiritualis, & hoc ad vitam quanto maior eſt pater ſpiritus patre carnis, & quanto maior eſt fructus vitæ fructu timoris ſeu reuerentiæ. Deus enim eſt pater ſpiritus, tum quia donat animam intellectiuam de foris venientem: tum quia eſt largitor ſpiritualis gratię qua vitam æternam habemus [Et illi quidem in tempore paucorum dierum ſecundū voluntatem ſuam erudiebant.] pro, corripiebant, [nos hic aūt.] videlicet pater ſpirituum. [Ad id quod vtile eſt in recipiendo ſanctificationem eius] pro, vt participes fiamus ſanctificationis eius. E regione ad id quod dixerat de patribus carnalib⁹ quòd corripiebāt ſecundum voluntatem ſuam, dicit de patre ſpirituum quòd hic corripit ad id quód eſt vtile nobis vt participes fiamus mundificationis ei⁹. qua mūdos reddit omnes electos. ¶ Tractādo vero id quod dixerat & illi quidem in tempore paucorum dierum, ſubiungit. [Omnis autē diſciplina] pro, caſtigatio, [in præſenti quidē videtur non eſſe gaudij ſed mœroris.] Quemadmodum pueris illo pauco tempore quo caſtigantur à patribus carnalibus, caſtigatio ipſa mœſta, eſt ita & omnis diuina caſtigatio in præſenti tempore non eſt ſecundum genus proprium materia gaudij, ſed materia mœroris. Et quemadmodum caſtigatio puerorum relata ad futuros bonos mores fructuoſa eſt, ita & de diuina caſtigatione ſubiungit. [Poſtea autem fructum pacatiſsimum.] pro, pacatum, [exercitatis per eā reddit iuſtitiæ] Poſt hanc aūt vitam diuina quæ hic fuit caſtigatio. reddit exercitatis per eā pacatum fructum iuſtitiæ Nō dicit quòd reddit caſtigatis, ſed exercitatis per ipſam caſtigationem

exercemur.

exercemur enim per flagella diuina in operibus iuſtitiæ, vt iuſtitia commune nomen eſt omnis virtutis, qua boni diſtinguuntur à malis. His enim in alia vita reddit præſentis iuſtitiæ fructum plenum pacis, alienum ab omni perturbatione immo cum tranquillitate omnis ordinis. [Propter quod remiſſas manus & ſoluta genua erigite.] Propoſuerat, per patientiam curramus propoſitum nobis certamen: & declarauit patientiam multipliciter: modo proſequitur exhortando ad ipſum curſum. Vnde dicendo propter quod, propoſitum certaminis curſum refert & vtens authoritate Eſa. 35. monet ad erigendum tum manus remiſſas tum genua ſoluta. Vtrunque enim in corporali certamine oportet fieri. Et ſub metaphora manuum, opera intelliguntur ſub metaphora autem genuum intelliguntur robora animi. oportet nanque & cõfortare animum, & erigere opera exteriora [Et greſſus rectos facite pedib⁹ veſtris.] Non ſufficit fortem animum & opera indefeſſa exhibere niſi affectus omnes animi recti ſint qui per pedes ſignificantur. Et huius tertij ratio ſubditur. [Vt non claudicans quis erret.] pro, vt non claudum abducat, [magis autem ſanetur.] Si enim aliquis affectus obliquus eſſet, in modum claudicationis abducere poſſet à recto & propterea ſtudendum eſt vt nihil claudi inueniatur: & ſi inuenitur, ſtudendum eſt vt ſanetur. [Pacem ſequimini cum omnib⁹ & ſanctimoniam.] ſic curſum certaminis fidei currite, vt cum omnibus ſectemini pacem. Quod intellige quantum ex vobis eſt. Et cũ pace ſanctimoniam, hoc eſt puritatem. [Sine qua.] puritate. [Nemo videbit deum.] iuxta illud, Beati mundo corde, quoniam ipſi deum videbunt. [Contemplantes ne quis deſit gratiæ dei.] pro, ne quis deſtituatur à gratia dei. Tres negationes cõſiderandas docet. Prima eſt ne quis deſtituatur à gratia dei. deſtitui enim à diuina gratia, peſsima omnium pœnarum eſt. Et hoc eſt primum conſiderandum à quolibet in ſeipſo. Quod potes ex effectibus (præcipue internis) percipere. Deſtituitur ſiquidem aliquis à diuina gratia, quum ſibijpſi in proprijs viribus relinquitur. hinc enim facile & crebro ruit. [Ne qua radix amaritudinis ſurſum germinãs impediat.] proculdubio gratiam dei, impediat tum quo ad pacem, tum quo ad puritatem. Ex parte dei dixerat ne quis deſtituatur à gratia dei: ex parte vero hominis dicit, ne qua radix amaritudinis iræ, odij, inuidiæ, & huiuſmodi. Hæ enim ſunt radices amaritudinis: quæ quum pullulant & germinant ad ſimilitudinem vegetabilium ſurſum, impediunt pacem communem, impediunt puritatem communem. Etpropterea ſubdit. [Et per illã.] radicem amaritudinis

amaritudinis germinantem.[Inquinētur multi]& nō ſolus ille in quo ortū habuit amaritudo.[Ne quis fornicator aut prophanus.] Tertia cōſideranda negatio,ad opus ſpectat externum.Et duo explicat opera fornicationem,in pollutione carnis conſiſtentem : & prophanam actionem,in pollutione ſacrorum conſiſtentem.vt ex his duobus extremis(carne ſcilicet & ſacris)reliqua media intelligantur.[Vt Eſau qui propter vnam eſcā vendidit primitiua.]pro, primogenita ſua.Exemplum ſubdit de prophano:aſſerens rem geſtam ſcriptam in Geneſi.ſatis notam.Fuit autem prophana venditio illa:eo quòd primogeniturę ius ſacrum erat erant enim primogeniti ſacerdotes ante legem.[Scitote enim quoniam.]pro, quòd, [& poſtea cupiens hæreditare benedictioné,reprobatus eſt non enim inuenit pœnitentiæ locum quanquam cū lachrymis inquiſiſſet eam.]Res geſta ſcribitur Gene. 27.Et quod dicit quòd non inuenit locum pœnitentiæ,ad literam verum eſt ab homine Iſaac patre ſuo ab ipſo enim cum lachrymis non impetrauit benedictioné primogeniti.quanuis impetrauerit benedictionem minorem. Simile quid accidit pœnitentibus poſt perditam virginitatem , aut aliquod ſimile donum nunquam enim inueniunt locum pœnitentiæ apud deum quo ad priorem dignitatem,ſicut nec Eſau quo ad primogenituram Et hæc dicuntur vt caueat quiſque ne cadat.quoniam incerta eſt futura pœnitentia & multo incertior eſt fruct⁹ eius.[Non enim acceſsiſtis.] ſuperfluit enim Dixerat,contemplantes ne quis deſtituatur à gratia dei.declarat modo dei gratiam erga nos noui teſtamenti,relatiue ad gratiam dei in veteri teſtamento.Vnde & primo refert diuinam gratiam qua deus legé dedit populo Iſraelitico in monte Sina afferendo ſcripta Exod.19. Et inducit illam negatiue hoc eſt non talem datam nobis gratiam, ſed longe diſsimiliter melioré.Non inquit acceſsiſtis,vos Chriſtiani [Ad tractabilé.]Deeſt,monté,Monté Sina appellat montem tractabilé: hoc eſt qui corporali tactu poterat tangi. [Et acceſsibilem]pro, accenſum,[ignem.]Scribitur enim ibi ꝙ mōs Sina totus fumabat eo quòd deſcendiſſet dominus deus ſuper eū in igne, & aſcenderet fumus ex eo quaſi de fornace. [Et turbinem & caliginem & procellā.]Nec turbinis nec procellę fit ibi mētio niſi forte author propter tonitrua & micātia fulgura dixerit turbiné & ꝓcellā De caligine aūt legit ibi nubedēſiſsima operuiſſe mōté [Et tubę ſonū]Hic clare ibi narrāt [Et vocé verborū]De hac voce dicit Exo.20.cūct⁹ aūt popul⁹ videbat voces. Hę voces erāt voces ꝑceptorū.[Quā q audierūt.]ſupple populi. [Excuſauerūt ſe.]ꝓ,petierūt,[ne eis fieret

ret verbum.]pro, ne ſibi adderetur verbũ.[Non enim portabãt.] pro,ferebãt,[quod dicebatur.]pro,diſtinguebatur. In Exodo ſubiungitur quòd perterriti ac pauore concuſsi dixerunt,nõ loquatur nobis dominus.Hoc eſt enim quod author dicit, petierunt ne ſibi adderetur verbum ſcilicet à domino,ſed ceſſaret dominus eis loqui. Ratio autem hic ſubiuncta (ſcilicet non enim ferebant quod diſtinguebatur) videtur illa quæ in Exodo ſubiungitur, ne fortè moriamur. Et eſt enim ſenſus:non enĩ tanti erãt animi,vt ſufferre poſſent deũ diſtinguentem præcepta ſigillatim, dubitantes mori ſi perſeueraſſent audiendo diuinam vocem. [Et ſi beſtia tetigerit montem,lapidabitur.] Præceptum hoc habetur Exod.19. Verũ nõ integre affertur, niſi intelligendo & accumulatiue quòd non ſolum ſi homo,ſed & ſi beſtia tetigerit montem lapidabitur. aut (vt ibi dicitur)iaculis confodietur. Et affertur hoc ad oſtendendum terribilitatem montis tunc. Vnde & ſubditur.[Et ita terribile erat quod videbatur.]pro,quod videri videbatur. Ad dominum loquentẽ refertur quod videri videbatur:quoniam ſimilitudo quædã erat loquentis, & non erat ibi verus loquens quo ad veritatem naturalium inſtrumentorum quibus loquimur.[Moyſes dixit, exterritus ſum & tremebundus.]Scriptura Exodi non teſtatur quòd Moyſes hæc dixerit: immò potiùs oppoſitum pro quanto dicit q Moyſes dixit tunc populum perterritum. nolite timere:vt enim probaret vos venit deus, & vt terror illius eſſet in vobis. Solutio eſt quòd Moyſes animando populum perterritum, commemorauerit ab exemplo ſuo quod olim ei acciderat:prima ſcilicet vice quando apparuit ei deus in rubo. ego quoque exterritus ſum, intus: & tremebundus,foris & propterea nolite timere &cæ.Quod autem Moyſes exterritus in apparitione rubi fuerit, colligi poteſt ex eo quòd ibi ſcribitur,Exo.3. Abſcondit Moyſes faciem ſuam. nõ enim audebat aſpicere contra deum. ¶Et quòd iſte ſit ſenſus literalis, ex verbis Stephani Actu.7.innuitur.ait enim de Moyſe apud rubum:Tremefactus autem Moyſes non audebat conſiderare [Sed acceſſiſtis ad Sion montem]non corporeum,ſed ſpiritualem.[Et ad ciuitatem dei viuentis Hieruſalem cœleſtem.] Intellige acceſsiſtis fide ac ſpe & dilectione.[Et multorum milium angelorum frequentiam.]pro,congregationem.qui ſunt ciues cœleſtis Hieruſalem.[Et eccleſiam primitiuorũ.]pro,primogenitorũ, [qui cõſcripti ſunt in cœlis.] Eccleſiã Apoſtolorũ & diſcipulorũ immediatorum Chriſti appellat eccleſiam primogenitorum qui cõſcripti ſunt in cœlis:iuxta verbum domini ad eos:Gaudete quia nomina veſtra

ſcripta

ſcripta ſunt in cœlis: hoc eſt in libro diuinæ prædeſtinationis.[Et iudicem omniū deum.] qui intuetur corda & nihil mali relinquit multum: & ſimiliter nihil boni ſine præmio. [Et ſpiritū.] pro, & ad ſpiritus,[iuſtorū perfectorum.] Non ſolum acceſsiſtis ad eccleſiam primogenitorum, ſed etiam ad ſpiritus aliorum iuſtorū perfectorum imitandos.[Et teſtamenti noui mediatorem Ieſum.]Hoc ſuperius declaratum eſt.[Et ſanguinis aſperſionem.]pro,& ſanguinem aſperſionis. hoc eſt ſanguinem qui aſperſus eſt ſeu aſpergitur. De ſanguine Chriſti eſt ſermo: quo intercedente Ieſus fuit mediator noui teſtamenti.[Melius loquenten quàm Abel]hoc eſt meliorem rem dicentem quàm ſanguis Abel. Sanguis enim Abel loquebatur clamans vindictam: ſanguis autem Chriſti aſperſus clamat nobis veniam.& propterea meliora loquitur quàm ſanguis Abel. [Videte ne recuſetis loquentem.] Recenſita tam longa diuerſitate eorum ad quæ acceſſerūt patres Iſraelitæ accipiēdo legem, & eorum ad quæ acceſsimus nos ſuſcipiendo Chriſtianitatem, argumētatur ex his monendo, vt audeamus nobis loquentem Ieſum. [Si enim illi non effugerunt.]proculdubio vltionem diuinam.[Recuſantes eum qui ſuper terram loquebatur.]pro,oracula reddebat. Moyſes demonſtratur per pronomen eum. ipſe enim reſponſa ſeu oracula diuina reddebat populo dicēte populo, Loquere tu nobis & non loquatur nobis dominus. Argumentatur itaque quòd ſi Iſraelitæ qui recuſarūt obedire Moyſi qui ſuper terram exiſtens reddebat populo diuina oracula, nō euaſerunt vltionem diuinam,ſed ſæpe puniti leguntur in deſerto. [Multomagis nos qui de cœlis loquentem nobis auertimus.]pro,auerſamur. Superfluunt duæ dictiones: loquentem.nobis. Ita quòd textus mutilus apparet.multo magis nos qui de cœlis auerſamur [Cuius vox mouit terrā tunc.] Et videtur ſenſus literæ. multo magis nos puniemur qui auerſamur eum qui de cœlis,ſubaudi reſponſa dat E regione enim Moyſi (qui ſuper terram diuina reddebat oracula)locat Ieſum de cœlis diuina reddentem oracula. Et appellatur Ieſus de cœlis.tum quia non eſt purus homo, ſed homo de cœlis: iuxta verbum Ioannis Baptiſtæ de Ieſu, qui de cœlo venit ſupra omnes eſt, & ipſe Ieſus dicit deſcendit de cœlo.Tum quia tempore quo ſcripta eſt hæc epiſtola,& quo Hebræi iſti venerunt ad fidem Chriſti, Ieſus etiam localiter de cœlis diuina patefaciebat oracula: mittendo ſpiritumſanctum, dando dona linguarum & prophetiæ &c. ¶De illo de cœlis loquitur, cuius vox mouit terram tunc.ſcilicet tempore Moyſi In pluribus locis ſacræ ſcripturæ ſcribitur de motu terræ poſt

egreſſum

egreſſum populi de Aegypto antequam venirent ad Iordanem. Nā & in Pſal. dicitur, Montes exultauerunt vt arietes & colles ſicut agni ouium: à facie domini mota eſt terra. Et rurſus. Deus quū egrederetis in conſpectu populi tui, quum pertranſires per deſertū terra mota eſt. Et de hoc motu hic textus loquitur & aperit eundem eſſe illum cuius vox tunc mouit terram, & hunc qui nobis de cœlo reſpondet. [Nunc autem repromittit dicens. adhuc ſemel & ego mouebo.] pro, concutio. Superfluit &. [Non ſolum terram, ſed & cœlum.] Ex Aggæi. 2. cap. ſumpta eſt hæc ſententia. Vbi aduerte ꝙ author huius epiſtolæ loco ſpeciei poſuit genus. In Aggæo enim habetur, adhuc vnum modicum. quod eſt quaſi ſpecies reſpectu ſemel vnum enim modicum non niſi ſemel eſt: quamuis non econuerſo. ad hoc enim quòd plus quàm ſemel modicum eſſet, oporteret plura modica eſſe. Vnde dicendo adhuc vnum modicum. dicit adhuc ſemel. Quod ideo diligentius notandū duxi, quia ſuper hoc author fundat rationem ſuam. Vnde & ſubdit. [Quod] pro, hoc, [autem adhuc ſemel dicit.] Superfluit dicit [Declarat mobiliū.] pro, eorū quę mouentur, [tranſlationem (tanquam factorū) vt maneāt ea quæ ſunt immobilia] pro, quæ non mouentur. Argumentatur ex illa particula, adhuc ſemel (& non pluries) quòd illa particula declarat tranſlationem eorum quæ mouentur, vt maneant ea quæ non mouentur. Si pluries concutiendus eſſet orbis, tranſlatio eorum quæ mouentur, fieret in alia quæ etiam mouēda eſſent, eo ꝙ ſupereſſet adhuc alia concuſſio: & ſic deinceps. Sed ſi ſemel concutiendus eſt orbis, ex hoc ipſo quòd ſemel tātum concutiendus eſt, ſignificatur quòd tranſlatio eorum quę mutantur fiet in ea quę nō mutantur: vtpote nullam expectantia concuſſionem. Et hęc eſt ſententia literæ. per quam intelligimus tum quòd per myſterium incarnationis concuſſa ſunt omnia: & facta eſt tranſlatio eorum quę mouentur (hoc eſt legalium) in ea quæ non mutantur, euangelicā legem & dona. Tum quòd per idem myſterium in ſecundo aduentu quum cœlum & terra mutabuntur, transferentur ea quæ mutantur motu generationis & corruptionis in ea quæ non mutātur. hoc eſt nec generantur nec corrumpuntur. ¶ Quod autem interponit tanquam factorum, rationem explicat facilis tranſlationis ex eo enim quòd hæc ſunt facta à Ieſu Chriſto apparet quòd facile poteſt transferri illa: vtpote dominus opificij proprij. [Itaque regnum immobile ſuſcipientes, habemus gratiam per quam ſeruiamus.] pro ſeruimus, [placentes deo.] Immobile regnum propriiſsime appellatur futurum regnum Chriſti: participatiue autem euangelicus

lieus ſtatus. Suſcipimus autem fide & ſpe ac dilectione futurū immobile regnum.¶[Quod autem dicitur habemus gratiam, & intelligi poteſt & quòd gratias agimus, & quòd habemus internum dónum gratiæ. Vtrunque enim eſt verum & vtrique conſonant ſequētia. nam per gratiam vtroque modo ſumptam, ſeruimus deo & placemus illi. [Cum metu & reuerentia.] pro, cum reuerentia & religione. Et rationem horum ſubdit.[Etenim deus noſter ignis conſumens eſt.]Ex Deutero.4.ſumpta eſt hæc ſententia, deſcribēs deū ſub metaphora ignis conſumentis: hoc eſt ſub ſpecie præcipui ac velociſsimi conſumptiui. vt qui in tot locis ſacræ ſcripturæ deſcribitur tam profuſus in largitate bonorum, hic quoque cognoſcatur quòd habet & ſupremam & velociſsimam efficaciam, non ſolū ad puniendum, ſed ad conſumendum. vt hinc non ſolum religio, ſed & reuerentialis timor ei debeatur.

CAPVT XIII.

C Haritas fraternitatis maneat in vobis, & hoſpitalitatē nolite obliuiſci.] Superfluunt tres dictiones: in vobis &. Fraternitatem appellat illam de qua dominus dicit Chriſtianis: omnes vos fratres eſtis Hæc omnibus Chriſtianis cōmunis fraternitas mādatur amanda indeſeſſe, & exterius exercenda hoſpitalitate.[Per hanc enim placuerunt.] pro, latuerunt, [quidam angelis hoſpitio receptis.] pro, angelos hoſpitio excipientes. Vbi aduerte, peritos in lingua Græca dicere quòd ſic ad verbum iacet in textu Græco: ſed quadam Græcis propria figura ſignificari per latuerunt neſcientes. perinde ac ſi Latine diceretur, per hanc enim quidam neſcientes hoſpitio angelos acceperunt. Et iuxta hunc ſenſum intelligendum eſt ad cumulum beneficij dictum quòd neſcientes (putando ſe excipere homines) angelos exceperunt. Si enim ſciuiſſent eos eſſe angelos, non excepiſſent eos hoſpitio vt patet de Gedeone & de Moyſe. ac per hoc fuiſſent priuati tanto beneficio familiaris conuerſationis tanquā cū hoſpitibus: [Mementote vinctorum tanquam ſimul vincti.] affectu commiſerationis. [Et laborantium.] pro, afflictorum, [tanquam & ipſi in corpore morantes,] in quo poteſtis & vos affligi [Honorabile cōnubiū in omnibus.]& nō in aliquibus ſic & aliquibus nō.[Et torus immaculatus,] ſimiliter in omnibus. [Fornicatores enim.] p, aūt. [& adulteros iudicabit deus.]Contra honorabile connubium dicit fornicatores, qui ſoluti non ſunt continentes mauult enim eos ſubire honorabile connubiū quàm fornicari. Et contra torum immaculatum dicit adulteros: quorum eſt

alienum

alienum totum maculare. [Sint mores]pro,ſit modus, [ſine auaritia.] Turpe eſt quòd auaritia imponat modũ. [Contenti præſentibus.] Rarus eſt qui contentus ſit iis quæ adſunt, qui non cupiat craſtina.[Ipſe enim dixit.] Ioſue.1.cap.[Non te deſeram]pro,deſero, [neque derelinquã.] pro,derelinquo. Verba dei ſunt hæc ad Ioſue. [Ita vt cõfidenter dicamus. Dominus mihi adiutor,nõ timebo quid faciat mihi homo] Ex Pſal. hoc ſumpſit. Et attulit hæc ad perſuadendũ ꝙ ſimus contenti præſentibus: quoniã habemus deũ prouidentem nobis, nõ ſolum aduerſus dæmones, ſed etiam aduerſus homines. [Memẽtote præpoſitorũ veſtrorum.]Præteritorũ quum ſit memoria,de defunctis præpoſitis loquitur. [Qui vobis locuti ſunt verbum dei.]proculdubio euangelicum [Quorũ intuẽtes exitum cõnuerſationis.]Hic clarè apparet quòd de mortuis loquitur, Apoſtolis & Chriſti diſcipulis quorum conuerſationis exitus iam viſus fuerat.[Imitamini fidem.] Conſiderate exitum fœlicem illorum . & imitamini eorundem fidem [Ieſus Chriſtus heri & hodie,ipſe & in ſecula.]Poteſt hæc clauſula appoſitiue legi imitamini fidem, hanc videlicet: Ieſus Chriſtus heri & hodie, ipſe & in ſecula. Aeternitas Ieſu Chriſti ſignificatur per tria tẽpora,præteritum, præſens & futurum. Et in hoc conſiſtit vniuerſa fides noſtra,vt Ieſus Chriſtus credatur verus deus & verus homo qui enim hoc credit, ſtultus eſt ſi reliqua fidei Chriſtianæ non credit, quæ ipſe Ieſus Chriſtus fecit, docuit,mandauit &c. ¶Poteſt & legi vt ratio exhortationis præmiſſæ, vt ex hoc quòd Ieſus Chriſtus heri hodie & in ſecula, intelligant non defuturum ipſis ſicut nec defuit præpoſitis quorum exitus apparuit. [Doctrinis variis & peregrinis nolite abduci.] pro, ne circunferamini.Vt ſequentia teſtantur, ad literam loqui videtur de varietate dogmatum,quæ Hebræi ſeminabant. Huiuſmodi dogmata & varia erant & peregrina ab Euangelio. [Optimum.] pro, bonum, [eſt enim gratia ſtabilire cor, non eſcis.quæ non profuerunt ambulantibus in eis.] Differentia inter nouum & vetus teſtamentũ, inter Euangelicum ſtatum & ſtatũ legis,explicat penes gratiam & eſcas. Euangelio propria eſt gratia, legi propria eſt eſca:hoc eſt euangelium conſiſtit in gratia, lex autem in ſacrificiis ciborum . in abſtinentia à cibis immundis, & breuiter in cærimoniis corporalibus.Et propterea dicit nam bonũ eſt ſtabilire cor gratia Euangelij, & non ſtabilire ipſum eſcis legalibus:hoc eſt obſeruatione legalium.quæ non profuerunt ambulãtibus in eis, quia non contulerunt illis gratiam internam [Habemus altare de quo edere non habent poteſtatem qui tabernaculo

deſerui.

deſeruiunt.] Rationem reddit quare non eſcis legalibus ſtabiliendum eſt cor: quia altare Chriſtianum eſt ſimile altari legali, non cuicunque ſed illi de quo edere non habebant poteſtatem etiã ipſi pontifices & quicunque tabernaculo deſeruiebant: ac per hoc altare Chriſtianum habemus de quo non habent poteſtatem edere qui tabernaculo deſeruiunt, hoc eſt ſeruantes legalia. Alludendo enim ad altare diei expiationis hæc dicit. de illo nanque altari nulli fas erat comedere. ❡Eſt autem altare Chriſtianum, altare corporis & ſanguinis Chriſti. hoc enim tantum habemus altare: & eſt de quo edere non habent poteſtatem qui tabernaculo legali deſeruiunt. [Quorum enim animalium infertur ſanguis pro peccato in ſancta per pontificẽ, horum corpora cremantur extra caſtra] Rationem reddit quare de altari illo legali non habẽbant poteſtatẽ edendi miniſtri tabernaculi: quia illorum animalium (vituli ſcilicet & hirci: vituli quidem, pro peccato ſacerdotis: hirci vero, pro peccato populi) corpora cremabantur extra caſtra. eorundem enim animalium ſanguis non per ſacerdotem ſimplicem, ſed per pontificem inferebatur in ſanctaſanctorum vt ſuperius dictum fuit. [propter quod & Ieſus vt ſanctificaret per ſuum ſanguinem populum, extra portã paſſus eſt.] Ecce altare crucis in quo proprio ſanguine Ieſus mundauit populum, non Iudæorum, ſed totius mundi & omnium ſeculorum, extra portam Hieruſalem fuit, ad hoc vt veritas impleret figuram antedictam. [Exeamus igitur ad eum extra caſtra] Exhortationem infert ſpiritualem: vt ad Ieſum imitandum exeamus extra caſtra, delitiarum, commoditatum, ſocietatum, & aliorum huiuſmodi quæ humana ſocietas præſtat. [Improperium eius portãtes.] Ad ſimilitudinem Ieſu qui ſuſtinuit tot ignominias moriendo in cruce, dicit improperium eius portantes. proculdubio imitando ipſum in toleratione ignominiarum, ludibriorum, & aliorum huiuſmodi pro eo [Non enim habemus hic manentem ciuitatem, ſed futuram inquirimus.] Rationem reddit eius quod dixerat, exeamus extra caſtra. manentiũ enim in ꝓpria ciuitate eſt frui cõmoditatibus illius, & non eſt exire ad quęrendum aliam. carentium autem propria ciuitate eſt peregrinari donec perueniant ad ciuitatem ſuam. Nõ eſt ergo corporalis exitus: ſed eſt exitus animi ab effectibus & impedimentis quibuſlibet ad eundum in cœleſtem ciuitatem, mediante patientia imitatrice paſsionis Chriſti. [Per ipſum ergo offeram⁹ hoſtiã laudis ſẽper deo, id eſt fructum labiorum confitentium nomini eius.] Hæc eſt ergo hoſtia laudis quæ in eccleſia dei ſemper offertur ſepties in

die.[Beneficentiæ autem & communionis nolite obliuiſci.] Quo ad verba, dixerat offeramus hoſtiam laudis : quo ad facta vero dicit ne obliuiſcamini beneficentiæ, qua vnus alijs benefacit: & communionis, quas res proprias aliis communicamus vt in beneficentia opera, in cõmunione res tribui intelligamus.[Talibus enim hoſtiis promeretur.] pro, cõciliatur, [deus.] nõ hoſtiis legalibus. [Obedite præpoſitis veſtris & ſubiacete eis.] Superfluit eis. Præſentibus præpoſitis mandat præpoſtero ordine & ſubiici & obedire, Et rationem ſubdit. [Ipſi enim peruigilãt.] pro, vigilant, [quaſi rationẽ pro animabus veſtris reddituri] Significanter dicit quaſi ſeu tanquam: eo quod præpoſiti non tenentur reddere rationem pro animabus ſubditorum abſolute, ſed quatenus ex eorũ admonitione, doctrina & exemplo pendent. [Vt cum gaudio hoc faciant & non gementes.] Obedientia ſubditorum, occaſio eſt vt prælati vigilent cum gaudio : vtpote videntes fructuoſum eſſe officium ſuum. & econuerſo mali mores ſubditorum quanuis non tollant vigilantiã à prælatis bonis, efficiunt tamen vt prælati vigilent gementes perditionem filiorum. [Hoc enim non expedit vobis.] Et ſi gaudio prælatorum non conſulitis, conſulite tamen vobiſipſis: quia vigilãtia eorum cum gemitu inutilis eſt vobis. [Orate pro nobis confidimus enim quod bonam conſcientiam habemus, in omnibus beneuolentes cõuerſari.] Variãt Græci codices. alij habent in prima habemus, alij in ſecunda pſona habetis. Et hæc ſecũda litera magis quadrat : vt quia dixerat orate pro nobis, ſubiungat rationem cõfidentiæ in orationibus eorum. quia confidit eos habere bonam cõſcientiam ad volendum bene conuerſari in omnibus. Et hoc eſt tẽperamentum quoddam reprehenſionis ſuperioris. [Amplius autẽ deprecor vos hoc facere, quo celerius reſtituar vobis.] Superfluit vos: quanuis ſubintelligatur. Et quod dicit amplius ſignificat plus: non ſignificat itẽ. Dicendo autem quo celerius reſtituar vobis Hebræum ſe eſſe ſignificat, nec ſonat Paulum, quem Hebræi ſeruantes legalia non expectabant eum ſibi reſtituendum : quum Paulus ad euadendum eorum manus Cæſarem appellauerit. Vnde & hinc coniici poteſt nec clementem fuiſſe authorem huius epiſtolæ: quũ ipſe eſſet Romanus pontifex, nec expectabatur reſtituendus Iudeis longe poſitis. [Deus autem pacis qui eduxit de mortuis paſtorem magnum ouium in ſanguine teſtamenti æterni dominum noſtrum Ieſum Chriſtum.] Dicitur eductus de mortuis in ſanguine, quia reſuſcitatus eſt merito effuſi ſanguinis, in ſanctificationem æterni teſtamenti. hoc eſt ſanctificationem diſpoſitionis hæreditatis æternæ,

næ [Aptet] pro,perficiat, [vos in omni] Deeſt vna dictio. Legendum eſt. [In omni opere bono, vt faciatis eius voluntatem] Petit vt deus perficiat eos non in aliquo, ſed in omni opere. erant enim Hebræi iſti ex parte Chriſtiani & ex parte legales, ſimul cum Euangelio ſeruantes legalia. Et propterea petit pro eis vt in omni bono opere perficiantur. [Faciens in vobis.] pro,in nobis,[quod placeat coram ſe per Ieſum Chriſtum]De ſui à vinculis abſolutione dicit hæc [Cui eſt gloria in ſecula ſeculorum amen.] Siue ad deum ſiue ad Ieſum Chriſtum,referri poteſt relatiuum cui [Rogo autem vos fratres vt ſufferatis verbum ſolatij.]pro, exhortationis: Quoniam exhortatio fuit reprehenſiua & ablatiua legis ac ſacerdotij legalis, ideo rogat vt ſufferant verbum exhortationis. [Etenim perpaucis ſcripſi vobis.] Relatiue ad materiam tot myſteriorum, paucis vſus eſt verbis. [Cognoſcite fratrem veſtrum.]pro,noſtrũ, [Timotheum dimiſſum.] Hinc quiſquis argumentum ſumpſerit quòd Paulus fuerit author epiſtolæ vtpote mittens Timotheum,recolat quòd Dionyſius Areopagita diſcipulus quoque Pauli à Clemente Romano pontifice directus eſt in Gallias : ſimilique ratione Timotheum à Clemente (ſeu illo qui ſcripſit epiſtolam) dimiſſum fuiſſe. [Cum quo ſi celerius venerit,videbo vos.] Non ſonat hæc promiſsio Paulum.alienũ enim à ratione videtur vt poſtquàm appellauerit ad Cæſarem, iterum in manus Iudæorum ſpondeat ſe dare:quum vbique in Actis Apoſtolorum legatur perſecutionem paſſus à Iudæis,& oportuiſſe ipſum pluries eos fugere. [Salutate omnes præpoſitos veſtros & omnes ſanctos. Salutant vos de Italia fratres.] pro,ſalutant vos Itali. [Gratia cum omnibus vobis:amen.] Concluſio eſt ſimilis concluſionibus Paulinis. ¶Et apud Græcos habetur ſubſcriptio hæc. Ad Hebræos ſcripta ex Italia, miſſa per Timotheum.¶Et ſic ſit finis Commentariorum epiſtolarũ Pauli,

Caietæ die.1.Iunij. 1529

Commentariorum Thomæ de Vio Caietani Cardinalis ſancti Xiſti,in omnes germanas epiſtolas Pauli & eam quæ ad Hebræos inſcribitur, Finis.

THOMAE

DE VIO CAIETANI CARdinalis ſancti Xiſti, in ſeptem epiſtolas quas vocăt Canonicas, & primũ in eam quę diuo Iacobo inſcribitur, commentarii.

¶ Epiſtola ſancti Iacobi.

IAcobus dei & domini noſtri Ieſu Chriſti ſeruus, duodecim tribubus quæ ſunt in diſperſione ſalutem.] Non eſt vſquequaque certum an epiſtola hæc ſit Iacobi fratris domini: dicente Hieronimo in lib. de vi. illu. de. eo. Vnam tantum ſcripſit epiſtolam quæ de ſeptem canonicis eſt: quæ & ipſa ab alio quodam ſub nomine eius ędita aſſeritur, licet paulatim tempore procedente obtinuerit authoritatem. Salutatio hic poſita tam pura eſt vt nulli ſalutationi cuiuſcunque alterius Apoſtolicæ epiſtolæ conformis ſit. nam nihil dei, nihil Ieſu Chriſti, nihil gratiæ nihilne pacis ſonat: ſed prophano more ſalutem. Nec ipſe ſeipſum nominat Apoſtolum, ſed tantum ſeruum Ieſu Chriſti. Ex quibus ſimul iũctis minus certus redditur author. ¶ Et mittitur ad duodecim tribus diſperſas: quoniam ex qualibet tribu erant aliqui diſperſi per mundum. Vnde magis libri quàm epiſtolæ titulum merebatur. ſcripta eſt enim non vt deferretur duodecim tribubus diſperſis (quum hoc eſſet impoſsibile) ſed ad inſtruendum eos. Et quoniam ſe ſeruum Ieſu Chriſti dicit, & inferius dicet nolite in perſonarum acceptione habere fidem domini noſtri Ieſu Chriſti, conſequens eſt vt ad diſperſos duodecim tribuum iam Chriſtianos intelligamus hanc epiſtolam ſcriptam.

[Omne gaudium exiſtimate fratres mei quum in tẽtationes varias incideritis.] Tentationes exploratiuæ ſunt virtutũ animi: & ex ſuo genere triſtitiarũ natæ ſunt inferre. & propterea Iacobus materiam triſtitiæ vertit in gaudium, monens vt triſtitia exiſtimant materiam gaudij Et rationem ſubdit. [Scientes quòd probatio fidei veſtræ patientiam operatur.] Materia gaudij eſt acquirere virtutem patientiæ. & quas nominauit tentationes, modo nominat probationes fidei examinant enim fidem animi quemadmodum ignis examinat aurum Et huiuſmodi examinatio quoniam afflictiua eſt, operatur patientiam (materiam patientię miniſtrando) quantum eſt ex genere operis. Ex parte vero dei operatur patientiam, illam infundendo. [Patientia autem opus perfectum habet.] pro, habeat, [vt ſitis perfecti & integri in nullo deficientes] Ne forte quæreres quæ materia gaudij eſt acquirere patientiam, explicat excellentiam ipſius dicẽdo, quum ipſa habeat perfectionem operis ad hoc vt ſitis perfecti & integri. Quia patientia non in operando ſed in patiendo conſiſtere videtur, ne hinc errares attribuit patientiæ opus, non qualecunque ſed perfectum. Et eſt ſermo de opere animi quod intus eſt. Non enim eſt pati & patientiam habere: ſed patientia adiungit pati actionem animi, voluntarie tolerantis quod patitur, immo etiam cum gaudio tolerantis quod patitur. Ibant enim Apoſtoli à conſpectu concilij gaudentes quoniam digni habiti ſunt pro nomine Ieſu contumeliam pati. Tantum autem perfectionem operis habet patientia, vt præſtet homini poſsidere proprium animum quod plus eſt quàm poſsidere imperium olim Romanum. Vnde & dicit, vt ſitis perfecti & integri. Perfectum opponitur imperfecto, & integrum opponitur mutilo vtrunque præſtat patientia & perfectionem vitæ, & integritatem virtutum & quod plus eſt, præſtat in nulla actione neceſſaria deficere. [Siquis autem veſtrum indiget ſapientia] pro, ſi cui veſtrũ deficit ſapientia, [poſtulet à deo] pro, poſtulet ab eo qui dat deo. Dixerat patiẽtiam habere opus perfectum vt in nullo deficiamus, & quoniam hoc contrariam videtur habere experientiam, dum contingit patientes in aliqua actione deficere, ideo de ea virtute à qua ſæpius contingit deficere & quæ difficillime impetratur, ſubiungit modum habendi.

¶Specialiter quoque meminit ſapientiæ: quoniam quanuis affectus plenus ſit patientiæ, intellectus tamen carere poteſt ſapientia. Ait itaque. Dixi in nullo deficientes quia nec in ſapientia permittit deficere ſi cui tamen deficit ſapientia (quod poteſt contingere ex

minus perfecta patientia)poſtulet à deo qui dat. [Omnibus affluẽter.]pro,ſimpliciter,[& non improperat,& dabitur ei]Adminiculo orationis impetrandam docet ſapientiam. Et eſt ſermo de ſapiẽtia circa regulam viuendi & operandi ¶[Quod autem dicit & non improperat ſeu exprobrat,intelligendum eſt quantum ex parte dei nam ex parte ingratorum teſtatur ſcriptura quandoque exprobrare beneficia collata [Poſtulet autem in fide,nihil hæſitans] pro, dijudicans, Ex ſententia domini in euangelio ſumptum eſt hoc. oportet enim petentem non diſcernere ex parte dei potentiam ac miſericordiam: qui enim potentiam aut miſericordiam dei metitur in ſuo affectu aut intellectu,minus confidit.[Qui autẽ hæſitat.] pro, dijudicat,[ſimilis eſt fluctui maris: qui à vento mouetur & circũfertur.]pro,iactatur. Animum diuerſorum iudiciorum circa potẽtiam aut gratiam dei,aſsimilat mari fluctuanti à ventis agitato & iactato: eſt enim talis animus hæſitans,& diuerſis iudicijs huc atq; illuc impellitur. Et de eo ſubiungit. [Non ergo.]pro,nõ enim,[exiſtimet homo ille quòd accipiat.]p,accipiet,[aliquid à domino.] vtpote indiſpoſitus ad impetrandum.] Vir duplex animo, inconſtans eſt in omibus vijs ſuis.] Manifeſtat in diſpoſitionẽ hęſitantis ad impetrandum relatiue ad deum ex diſpoſitione animi duplicis ad alia opera. Videmus enim quòd homo duplex animo (hoc eſt tanquam habens duos animos alterum inclinantem ad hoc, & alterum inclinantem ad contrarium)inconſtans eſt in omnibus vijs ſuis: pro quanto modo ad iſtam viam modo ad aliam tendit. Simile enim quid contingit in animo poſtulantis hæſitando à deo.

¶[At ſi obieceris perpaucos inueniri poſtulantes abſque omni hęſitatione,ſcito donum dei eſſe poſtulare nihil hæſitando,quod nullus nouit niſi qui accipit. ¶[Quod autẽ Iacobus dicit ſolos nõ hęſitantes impetrare (dicendo non enim exiſtimet homo ille quòd accipiet aliquid à domino)intellige quantum eſt ex parte orantis: nam diuinæ miſericordiæ largitas non eſt alligata his regulis. vnde in euangelio ſupplex homo ante Ieſum, credo inquit domine, adiuua incredulitatem meam. [Glorietur autem frater humilis in exaltatione.] pro,ſublimitate [ſua diues autem in humilitate.] pro,humiliatione,[ſui.] Declarauerat gaudium in tentationibus ex lucro virtutis patientiæ,&cę. modo declarat illud idem gaudium relatiue ad contrarios ſtatus hominum: paupertatis ſcilicet & diuitiarum. Et quum debuiſſet dicere gaudeat autem, plus dicit, dicendo glorietur autem frater (Chriſtianum quemlibet appellat fratrem)humilis,hoc eſt abiectus propter paupertatem(humilitas nõ

eſt

eſt hic nomen virtutis,ſed conditionis)in ſublimitate promiſſa ſibi in cœleſti regno. diues autem glorietur in humiliatione ſui,hoc eſt dum contingit ipſum humiliari dejici & cadere à ſtatu diuitiarum ob aliquam tentationem, & non in diuitijs [Quoniam ſicut flos fœni tranſibit.] Hæc omnia quæ ſubiunguntur de caduco ſtatu diuitum,tendunt ad hoc quòd diuitiæ non ſunt materia gloriationis, ſed humiliatio propter fidem & virtutem.[Exortus eſt enim ſol cum ardore, & areſecit fœnum. & flos eius decidit, & decor vultus] pro,aſpectus ſeu ſpeciei(eſt enim ſermo de aſpectu paſsiue)[Eius deperijt. Ita & diues in itineribus ſuis marceſcet Beatus vir qui ſuffert tentationem] Dixerat quòd diues glorietur in ſui humiliatione, extendit modo ad omnes quòd vir qui ſuffert tentationem,eſt beatus. Dicendo ſuffert,fortitudinem ſignificat,ad differentiam ſuccumbentis Et eſt ſenſus: qui ſuffert tentationem: hoc eſt qui non ſuccumbit tentationi, ſed fortiter tolerat illam. Et eſt ſermo de beatitudine hic in ſpe,& in futuro in re. Tentationis autem nomine afflictiones quaſcunque comprehendit, tam internas quàm externas ſiue ſenſui ſiue rationi rectæ contrariæ ſint. [Quoniam quum probatus fuerit.] Examinatur homo priuatione rerum, afflictione perſonæ, & afflictione incitantium ad ea quæ ſunt contraria rectæ rationi. affligunt enim & non parum rectum animum,incitantia intus vel extra ad ea quæ ſunt contraria rectæ rationi. Vnde & de Lot Petrus Apoſtolus dicit habitans apud eos qui animam iuſtam iniquis operibus cruciabant. [Accipiet coronam vitæ,quam repromiſit deus diligentibus ſe. Nemo quum tentatur, dicat quoniam]pro,quòd,[à deo tentetur.]pro, tentor,[deus enim intentator]pro; intentabilis,[eſt malis.] hoc eſt deus non poteſt tentari malis. [Ipſe enim.]pro,autem, [neminé tentat.]Vtrunque negat Iacobus à deo,ſcilicet & tentari & tentare, Et primũ quidem verũ eſt,quantũ eſt ex parte dei nã ex parte noſtra tentamus quandoque deũ cõtra illud præceptũ,non tentabis dominum deum tuũ Alterũ autem(videlicet quòd deus neminé tentat)quanuis eadé ratione verificari poſsit(quia deus ex parte ſua neminem tentat non enim indiget tentationis examine ad notitiam animorum & euentuum) proſequendo tamen intentionem authoris,ſenſus eſt quòd ipſe neminem tentat formaliter loquẽdo de tẽtatiõe ad peccãdũ.De hac enim ẽ regiõe ſubiũgit. [Vnuſquiſq; vero tentatur à cõcupiſcẽtia ſua abſtractus & itellect⁹.] ꝑ,ineſcat⁹ Deberẽt tamẽ eſſe participia paſsiua præſentis tẽporis

 quibus

quibus caremus. Vbi clare patet quòd de tentatione ad peccādū & de tentatione interna eſt ſermo nam & tentauit deus Abraham, ſed non ad peccandum: & Ieſus tentatus ad peccādum à diabolo non intercedente propria Ieſu concupiſcentia, ſed externa tantum tentatione. Appellatur autem concupiſcentia appetitus boni vel apparentis boni mediante ſiquidem huiuſmodi appetitione tam diabolus quàm mundus quàm caro nos interna pulſat tentatione. Vbi & recole eiuſdem rationis eſſe appetere bonum & fugere malum: vt intelligas concupiſcentiæ nomine vtranque appetitionem comprehendi nominatam tamen à bono ratione cuius diſplicet malum verum, vel apparens. Et duplex officium concupiſcentiæ deſcribitur: abſtrahere & ineſcare: abſtrahere quidem à recto: ineſcare autem ad delectabile ſeu vtile. Et vtrunque vtinam non experiremur. [Deinde concupiſcentia quum conceperit.] Præteriti temporis eſt conceperit. Ad ſimilitudinem concipientis deſcribitur animus concupiſcentia diſtractus & ineſcatus. Si enim concupiſcentiam tanquam ſemen ſuſcipit ex quo velut concipiat prolem intentam à concupiſcentia (quod eſt quum animus conformis eſt concupiſcentiæ; & hæc proles delectatio eſt ſeu conſenſus) [Parit peccatū] Recto ordine progreditur poſt conceptionem deſcribens partum: mediante enim concepta delectatione parit peccatum. [Peccatum vero quum conſummatum fuerit, generat mortem.] æternam Generat autem meritorie. [Nolite itaque errare.] pro, ne erretis, [fratres mei dilectiſsimi] pro, dilecti. attribuendo deo veſtras tentationes. [Omne datum optimum.] pro, omnis donatio bona, [& omne donum perfectum de ſurſum eſt, deſcendens à patre luminum.] Non ſuffecit Iacobo declaraſſe vnūquenque tentari à propria concupiſcentia ad manifeſtandum quòd de⁹ neminem tentat, ſed adiecit quòd deus eſt actor omnis boni: vt è regione contrariorum effectuū appareret intentum. Effectus tentationis dixerat peccatū & mortē. effectus dei modo dicit omnē donationem bonam, & omne donum perfectum, vt ex his appareat deum neminem tentare, neminem incitare ad peccatum & mortem æternā, ſed econuerſo omnem donationem bonam (ad differentiā donationum malarum quas nos facimus) & omne donum perfectum (ad differentiam imperfectionum quales ſunt imperfectiones ſignificatę nominib⁹ peccatorum) è ſurſum, è ſupernis manat, deſcendens à patre luminum, Rationem tangit emanationis bonorum à deo, dicendo à patre luminum. Genitor ſiquidem luminum non eſt genitor tenebrarū, ſed luminum: omnia autem dona bonorum,

norum,&c.radij quidem ſunt diuini luminis. [Apud quem nõ eſt transmutatio,nec.]pro,aut[viciſsitudinis.]pro,cõuerſionis,[obumbratio.]Dixerat à patre luminũ & quoniam pater luminum ſeu ſibiliũ ſol, facit tenebras dupliciter (primo ſuo motu diurno hac enim tranſmutatione locali facit vbi fuit dies noctem econuerſo: deinde conuerſione ex tropicis cancri & capricorni variat obumbrationem æſtiuam & hyemalem)vtranque mutationem Iacobus excludit à deo patre luminum ne putaretur quòd eſſet pater luminum quemadmodum ſol ſenſibilis, & ſuis tranſmutationibus faceret tenebras & varias vmbras. Et propterea dicit apud quem nõ eſt tranſmutatio, quo ad primum, nec conuerſionis obumbratio, quo ad ſecundum. Modum autem quo deſcendunt ab iſto patre luminum donationis bonæ & dona perfecta,ſubiungit.[Voluntarie enim.]pro,volens,[progenuit nos verbo veritatis,vt ſim⁹ initium aliquod.]pro,primitiæ quædam,[creaturæ.]pro,creaturarũ,[eius.]Ecce modus quo deſcendũt lumina à ſpirituali patre luminum non natura,ſed voluntate progenuit nos,ſecundum eſſe gratiæ,verbo veritatis Datiui caſus eſt,explicans ad quid geniti ſum⁹ ſecundum eſſe gratię.videlicet ad verbum veritatis credendum, amandum,ſectandum,opere implendum ac propagandum. Nõ ſumus progeniti ad fabellas,ſed ad ſermonẽ veritatis vt ſimus quędã primitiæ hoc eſt inter creaturas æſtimati,precioſi, grati velut primitiæ. Et rurſus quoniã primitiæ offerebantur deo, vt offeramur deo tanquã primitiæ omniũ creaturarũ [Scitis fratres mei.] pro, itaq; fratres mei,[dilectiſsimi.]ꝑ,dilecti [ſit aũt omnis homo velox ad audiendũ,tardus ad loquẽdum,& tardus ad irã.]Superfluit autem.Dixerat ꝙ genit nos verbo veritatis vt ſimus primitiæ creaturarũ ei⁹.& propterea ĩde infert diſpoſitiones ad verbũ veritatis. Quarũ prima eſt velocitas ad audiẽdũ.ſecunda tarditas ad loquẽdũ,& tertia tarditas ad irã.[Ira enim viri iuſtitiam dei non operatur.]Ab vltima diſpoſitione incipit ſingulas tractare. Et quoniam ira appetitus eſt vindictæ quæ actus eſt iuſtitię,ideo ne quiſquã putaret ꝙ ira cõformis eſſet verbo veritatis(vtpote executrix iuſtitię) clare dicit ꝙ ira viri,ad differentiam iræ diuinæ,nõ operatur. hoc eſt non exequitur,iuſtitiam dei. Deus enim non ordinauit irã hominis ad exequendam diuinam iuſtitiam ſed ad hoc ordinauit iudices [Propter quod abijcientes omnẽ immunditiam & abundantiã malitiæ,in manſuetudine ſuſcipite inſitũ verbũ quod poteſt ſaluare animas veſtras.] Ordinate tractat de ira hominis.Pri⁹ enĩ excluſit ab ea bonũ executionis diuinæ iuſtitię: modo explicat mala

illi annexa

illi annexa videlicet immunditiam ſeu ſordes, proculdubio animi, & exuberantiam ſeu ſuperfluitatem malitiæ Ira enim vtrũque malum habet annexum: nã & ſordidat animũ offuſcãdo rationem, & accendit voluntatem ad malũ proximorũ quod ſignificat malitia abundans ſeu exuberans ad perniciem aliorum Et quia iræ vt eſt nomen vitij contraria eſt manſuetudo, ideo abiectis ijs quæ ſunt vitij iræ aptiſsime ſubiungit in manſuetudine ſuſcipite verbum inſitum Ideo de ira tractat, quia impedit ſuſceptionem verbi veritatis inſiti, ad differentiam verbi congeniti. Verbum veritatis congenitum nobis eſt quicquid naturali lumine cognoſcere ſufficimus: verbum autem veritatis inſitum eſt quod de foris inſitum eſt verbum fidei, verbũ euangelicũ ad quod non ſufficit naturale lumen, niſi adiutum lumine inſito quod eſt lumen diuinæ gratiæ. Vnde de hoc verbo ſubiungit quòd poteſt ſaluare animas veſtras. [Eſtote autem factores verbi & non auditores tantum.] Superfluit tantum quamuis ſubintelligatur. Proſequitur aliam diſpoſitionem ad verbũ veritatis illã ſcilicet, Sit omnis homo velox ad audiendum. Et explicat de quali auditione loquitur: videlicet de auditione factiua verbi veritatis quod auditur, & non de auditione pura. Et rationem ſubiungit. [Fallẽtes voſmetipſos.] putando quòd ſolus auditus ſufficiat. [Quia ſi quis auditor eſt verbi & non factor, hic comparabitur viro conſideranti vultũ natiuitatis ſuæ in ſpeculo. Conſiderauit enim ſe & abijt & ſtatim oblitꝰ eſt qualis fuerit. Qui autẽ perſpexerit in lege perfectæ libertatis.] pro, qui autem proſpexerit ĩ legem perfectam libertatis hoc eſt in legem perfectam quæ eſt libertatis. E regione conſiderationis propriæ faciei in ſpeculo, locat proſpectionem ſui in legem perfectam quæ eſt lex libertatis, quæ eſt lex euangelica Eſt enim lex amoris & libertatis ſpiritualis. Et è regione eius quod dixerat & abijt, & ſtatim oblitus eſt, dicit. [Et permanſerit in ea.] pro, & permanſerit ſic, [non auditor obliuioſus factus. ſed factor operis, hic beatus in facto ſuo erit.] Intellige meritorie: hoc eſt hic meretur ex facto ſuo beatitudinem futuram. [Si quis autem putat ſe religioſum eſſe.] Deeſt, inter vos [non refrenans linguam ſuam, ſed ſeducens cor ſuum, huius vana eſt religio. Religio munda & immaculata apud deum & patrem hæc eſt viſitare pupillos & viduas in tribulatione eorum.] Tractat tertiã conditionem videlicet tardus ad loquendum: monſtrando quòd religioſitas ſine fræno linguæ vana eſt quòd ſi quis ſecus putat, ſeducit ſeipſum. Et è regione religionis vanæ explicat religionem mundam apud deum conſtare ex operibus miſericordiæ.

Quod

Quod intellige imperatiue. Religio enim proprias actiones habe diuini cultus: imperat autem opera miſericordiæ, eo modo quo vna virtus imperat alteri. [Et immaculatum ſe cuſtodire ab hoc ſeculo.] pro, à mundo. Viſitationi pupillorum & viduarum, annectit Iacobus cuſtodiã hominis ab hoc mũdo: eo ꝙ periculoſum eſt pupillorum curam gerere ſine aliqua lucri macula. nec minus periculoſum viduas viſitare abſque macula carnis.

CAPVT II.

F Ratres mei, nolite in perſonarum acceptione habere] pro, ne in perſonarum acceptione habeatis, [fidem domini noſtri Ieſu Chriſti gloriæ.] Quanuis conſtrui poſsit diuerſimode genitiuus gloriæ, materia tamen de qua eſt ſermo inuitat ad conſtruendum eum acceptione perſonarum. Ita vt ordo literæ ſit ne habeatis in acceptione perſonarum gloriæ (hoc eſt penes gloriam) fidem domini noſtri Ieſu Chriſti Acceptio ſiquidem perſonarum habetur penes diuerſa. Nam quandoque penes magiſtratus, quandoque penes opes, quandoque penes honores & cætera habetur. In propoſito autem eſt ſermo de acceptione perſonarum penes gloriam ſeu honorem præſentem. Inhibere autem fidem Ieſu Chriſti habere in acceptione perſonarum, eſt inhibere actionem hanc quæ eſt acceptio perſonarum iungi fidei Ieſu Chriſti. Ac ſi dixiſſet. Nolite in adulterio ſeu fornicatione habere fidem domini noſtri Ieſu Chriſti. [Etenim ſi introierit in conuentum veſtrum vir aureum anulum habens in veſte candida.] pro, ſplendida, [introierit autem & pauper in ſordido habitu: & intendaris in eum qui indutus eſt veſte præclara.] pro, ſplendida, [& dixeris ei, tu ſede hic bene. pauperi autem dicatis, tu ſta illic, aut ſede ſub ſcabello pedum meorum.] pro, aut ſede hic ſub ſcabellum meum [Nonne iudicatis apud voſmetipſos.] pro, & non iudicati eſtis in vobiſipſis Explicat negationem iudicij perſonalis. Et eſt ſenſus. & hæc faciendo non eſtis iudicati in vobiſipſis, ſed eſtis iudicati in veſtibus & diuitijs & paupertate. Nam verè aliud eſt iudicari homines ſecundum ſeipſos, & aliud iudicari eoſdem ſecundum veſtes (ſplendidas vel ſordidas) & alia huiuſmodi extrinſeca. [Et facti eſtis iudices cogitationum iniquarum.] pro, malarũ. Malas cogitationes appellat penſare in hominibus veſtes & huiuſmodi. Et facti eſtis malarum cogitationũ, tanquam

tanquam dirigentium,iudices Ita quòd dupliciter erraſtis & non iudicando homines ſecundum ſeipſos, & iudicando ſecundũ malas cogitationes [Audite fratres dilectiſsimi,]pro,dilecti, [nonne deus elegit pauperes in hoc mũdo,diuites in fide & hæredes regni quod repromiſit deus diligentibus ſe?vos aũt exhonoraſtis.] pro, ignominia affeciſtis,[pauperem Nõne diuites per potentiã opprimunt vos, & ipſi tractabũt vos ad iudicia]pro,tribunalia?[nõne ipſi blaſphemãt bonũ nomen quod inuocatũ eſt ſuper vos?], hoc eſt nomẽ Chriſti ſalutiferũ. Et hæc mala quæ de diuitibus Iacobus dicit,ideo dicit quia ex diuitijs tumeſcunt & faciunt hæc quanuis non omnes,[Si tamen.]pro,ſi quidẽ, [legẽ perficitis regalẽ ſecũdũ ſcripturã(diliges proximũ tuũ ſicut teipſum)bene facitis.ſi aũt perſonã accipitis peccatũ operamini.]Diuitem honorari, ex multis cauſis prouenire poteſt.quarum duas tangit hic Iacobus. Altera eſt ex acceptione perſonarum hoc eſt præciſe,quia diuites ſunt,Altera eſt ex lege regia hoc eſt,quia ſunt perfecti a rege,vel quia ſunt nuncij regis,vel quia ſic ſtatuit rex.vt patet de Mardochæo, ſic honorabitur quem rex honorare voluerit. Et ex prima quidem cauſa honorare diuites,peccatum eſſe definit ex ſecunda autem dicit eſſe bonum opus. Et ad hoc affert conformitatẽ ſcripturæ,Diliges proximũ tuũ ſicut teipſum Et intendit ꝙ ſeruare legem regiã circa honores diuitum,prouenit in Chriſtianis ex præcepto ſcripturæ, Diliges proximum tuum ſicut teipſum vtendo aduerbio ſicut, proportionaliter: hoc eſt,Diliges proximum tuum in gradu, in officio, in dignitate,in priuilegio ſuo,ſicut teipſum in gradu, dignitate & priuilegio [Redarguti à lege quaſi trãſgreſſores.]pro,& redarguimini à lege tanquam tranſgreſſores Et eſt ſermo non de lege regia,ſed de lege diuina ſcripta Leuit 19.& Deutero.1. Vtrobiq; enim prohibetur acceptio perſonarum. [Quicunque enim totam legem ſeruauerit,offẽderit autem in vno,factus eſt omnium reus]. Qua ratione hoc dixerit,ipſe ſubiungit: videlicet ex indentitate legiſlatoris Hanc enim identitatem clare ſubiungit. Et ex hac parte qui in vno offenderit legiſlatorem,incurrit reatum omniũ : quoniam contemnit latorem legis omnium. Hic eſt ſenſus literalis intentus à Iacobo [Qui enim dixit nõ mœchaberis,dixit & nõ occides.Quòd ſi non mœchaberis,occideris autem,factus es trãſgreſſor legis.Sic loquimini & ſic facite tãquã per legẽ libertatis incipiẽtes iudicari.]pro,iudicãdi.Loco duarum dictionũ incipientes iudidicari,legẽdum eſt iudicandi.Tranſit ad aliã materiã: videlicet bonorum operum.Inhabuit prius iungi fidei acceptionem perſona-

rum;

rum mouet modo iungi fidei bona opera, incipiens à præmio & pœna futuri iudicij : quod dicit futurum per legem libertatis quo ad merita. Et eſt ſenſus. Sic loquimini, ſic operamini, vt iudicandi tandem ſecundum merita in lege libertatis. Conſonat hoc ſententiæ euangelicæ. Eſuriui, & non dediſtis mihi mãducare, & reliqua hæc enim ſunt merita legis libertatis, ſecundum quæ iudicandi ſumus [Iudiciũ enim ſine mi ericordia fiet ei qui nõ facit miſericordiã] Miſericordia ſaluatrix excluditur non omnis miſericordia. nam nullũ diuinum iudicium caret miſericordia aliqua ſed vltimũ iudicium reproborum caret miſericordia ſaluatrice eorundem [Et ſuperexaltat,] pro, gloriatur, [miſericordia iudicium] pro, aduerſus iudicium. hoc eſt miſericordia eò quòd vincit iudicium, gloriatur aduerſus illud tanquã victrix. Et e regione iudicij ſine miſericordia, locat miſericordiam victricem iudicij. vt ſignificet ꝙ immiſericordiũ iudicium erit ſine miſericordia, miſericordium autẽ iudiciũ erit tale ꝙ miſericordia gloriabitur aduerſus iudicium. Significans per hoc quòd miſericordia vincet exactam iuſtitiã ſecũdum merita : iuxta illud, Non intres in iudicium cũ ſeruo tuo domine, quia nõ iuſtificabitur in conſpectu tuo omnis viuẽs, [Quid proderit fratres mei ſi fidem quis dicat ſe habere, opera autem non habeat? nunquid poterit fides ſaluare eum?] De operibus miſericordiæ eſt ſermo. vnde & ſubdit de egentibus &c. [Si autem frater &] pro, aut, [ſoror nudi ſint & indigeãt victu quotidiano, dicat autem aliquis ex vobis illis, ite in pace, calefacimini.] pro, calefiatis, [& ſaturamini non dederitis autem eis quæ neceſſaria ſunt corpori.] proculdubio operimenta. [Quid proderit? Sic & fides ſi nõ habeat opera, mortua eſt in ſemetipſa.] pro, per ſe. hoc eſt ſola. [Sed dicet quis, tu fidẽ habes, & ego opera habeo. Oſtende mihi fidẽ tuã ſine operibus.] pro, ex operibus, [tuis.] Quaſi dicat nõ potes ex operibus tuis (vtpote carens illis) oſtendere mihi illã Fides enim intus latet. [Et ego oſtendã tibi ex operibus meis fidẽ meã Tu credis quòd vnus eſt deus? bene facis & dæmones credunt] Solam fidem minoris pendendam, multipliciter Iacobus oſtendit. inter alia offẽrens ꝙ fides communis eſt etiã dæmonibus. Et eſt verũ loquendo de ipſo actu credendi Dæmones enim coacti ab euidentia miraculorũ quę ipſi cernũt fieri à Ieſu Chriſto & apoſtolis &c. Credũt velint nolint verũ eſſe quòd, Verbum caro factum eſt &c Et quo ad hoc Iacobus verũ dicit quòd fides cõmunis eſt etiam dęmonibus. ſed nos voluntarie credimus, illi autem inuiti. Vnde de ipſis ſubditur. [Et cõtremiſcunt,] quod eſt inuiti [Vis autem ſcire ô homo

inanis

inanis quoniã] pro,ꝙ, [fides ſine operibus mortua eſt?] In calce huius capituli ipſemet declarabit hoc. [Abraham pater noſter nõne ex operibus iuſtificatus eſt offerens Iſaac filium ſuum ſuper altare? Vides quoniam.] pro, quòd, [fides cooperabatur operibus illius, & ex operibus fides conſummata eſt? Et ſuppleta] pro, impleta, [eſt ſcriptura dicens. Credidit Abraham deo, & reputatum eſt illi ad iuſtitiam: & amicus dei appellatus eſt.] Aduerte hic prudens lector quòd Iacobus non ſentit fidem abſque operibus mortuam eſſe &c. (quoniam conſtat nos iuſtificari per fidem etiam ſine operibus: vt patet in infantibus baptizatis, & in adulto baptizato ſi ſtatim moreretur) ſed ſentit fidem ſine operibus, hoc eſt renuentẽ operari eſſe mortuam, eſſe vanam & non iuſtificare. Et rectè ſentit: quoniam fides quæ nõ eſt parata operari, mortua eſt. Suapte enim natura operatur per dilectionem: vt Paulus dicit Quòd ergo Iacobus affert verbum. Geneſis decimoquĩnto, credidit Abraham deo, ad hoc affert quòd credidit paratus operari. Et propterea dicit ꝙ in opere oblationis filij impleta eſt ſcriptura: loquens de fide Abrahæ parata operari. Impleta inquam eſt quo ad executionem maximi operis ad quod parata erat fides Abrahæ. ¶ Nec contrariatur ſententia hęc ſententię Pauli ad Romanos, docentis ex fide non ex factis hominem iuſtificari: quoniam Paulus loquitur de factis ſecundũ ſe, è regione diſtinctis à fide. Iacobus autem loquitur de factis, vt ſunt filij dei. Vterque enim verum docuit: Paulus quidem ꝙ non factis moralibus cærimonialibus aut iudicialibus ſecundum ſe, ſed fidei gratia iuſtificamur: Iacobus autem quòd non fide ſterili, ſed fide fœcunda operibus iuſtificamur. Vnde patet contrarias non eſſe eorum ſententias. [Videtis igitur quòd ex operibus iuſtificatur homo, & non ex fide tantum. Similiter & Rhaab meretrix nonne ex operibus iuſtificata eſt, ſuſcipiens nuncios & alia via eiiciens.] pro, emittens? [Sicut enim corpus ſine ſpiritu mortuum eſt, ita fides ſine operibus mortua eſt.] Appellatione ſpiritus non ſignificatur anima, ſed halitus ſeu flatus. Et aptè comparat opera flatui quemadmodum enim corpus animalis ſi non ſpirat mortuũ eſt, ita fides ſi nõ parit opus mortua eſt. Flatus ſiquidem eſt effect⁹ corporis viui. & ſimiliter operatio eſt proprius effectus fidei viuæ. Vnde apparet quo ſenſu ſuperis dixerit fidem ſine operibus mortuam eſſe. non quòd ſentiat opera eſſe formam fidei, ſed quòd ſentit opera eſſe concomitantia fidem, ſicut halitus concomitatur vitam corporis.

CAPVT

Olite plures.] pro multi, [magiſtri fieri fratres mei.] Voluntatem prohibet non magiſterii,ſed multitudi-
N nis magiſtrorũ dicendo nolite fieri multi magiſtri. Et ratione ſubiungit [ſcientes quoniã.]pro,ꝙ,[maius iudiciũ ſumitis.]pro,accipiemus nos magiſtri.Quod eſt per ſe manifeſtum. [In multis enim offendimus omnes.] Ad excludendam præſumptionem putantium ſe fore magiſtros abſque aliquo lapſu, aſsignat pro ratione maioris iudicii, quia in multis omnes offendimus : vt intelligamus etiã magiſtros labi, & maius expectare iudicium ex affectato magiſterio eccleſiæ [Si quis in verbo non offendit,hic perfectus eſt vir] Et vtrobique offendere eſt præſentis temporis.Et ſubiungit hoc ad ſignificãdum quod ad minus in ſermone labimur omnes & ad explicandum quòd non ita dicit omnes quin aliquis vir perfect⁹ inueniri poſsit qui nec in verbo labitur. [Potens freno circunducere totum corpus.] Non ſolũ eſt vir perfectus, ſed eſt etiam potens circunducere totum corpus actionum ſuarum tanquam freno. [Si autem.] pro,ecce, [frenos equis in ora mittimus ad conſentiendũ nobis.]pro,vt nobis pareant,[omne corpus.]pro,& omne corpus, [illorũ circunferimus] pro,circũagim⁹.Similitudo clara eſt.[Et ecce naues quũ magnę.] pro,tãtæ,[ſint,& à ventis validis minentur.]pro,à ventis duris vehantur, [circũferũtur à modico gubernaculo,] hoc eſt à temone. [Quocũque impetus dirigentis voluerit. Ita & lingua modicũ quidem membrũ eſt & magna exaltat.]pro,iactat,facienda, conturbãda,acquirẽda &c. [Ecce quãtus.]ꝓ,exiguus,[ignis.]Prius aſsimilauit linguã freno & temoni : modo aſsimilat ipſam exiguo igni. [Quã magnã ſyluam incendit?] Potes legere loco ſyluã (vt fortè melius)materiã. Gręca enim dictio ſignificat & ſyluam & materiã. [Et lingua ignis eſt.] Superfluit eſt [Vniuerſas iniquitatis.]pro, mundus iniuſtitiæ Sine verbo aliquo in textu Græco habẽtur hęc. ¶Poteſt nihilominus appoſitiue dictum intelligi, quòd lingua non ſolum eſt ignis ſed mundus iniuſtitiæ : vtpote non vnam aut plures continens iniuſtitias, ſed mundus iniuſtitiæ,vtpote continens omnes iniuſtitias Quod eſt verum virtualiter. [Lingua] Deeſt ſic. Legendum eſt. [Sic lingua conſtituitur in membris noſtris quæ maculat totum corpus] Duo dixerat de lingua alterum quòd eſt ignis alterum quòd eſt mundus iniuſtitiæ. Intendens modo declarare vtrũque incipit ab vltimo dicendo quòd ſic, hoc eſt quemadmodum eſt mundus iniuſtitiæ, ſic eſt lingua conſtituta in membris noſtris : quod hinc apparet quòd maculat totum corpus

pus actionum & paſsionũ noſtrarum. Penes hoc ergo aſsimilatur mũdo iniuſtitiæ. ¶[De aſsimilatione vero ad ignem ſubiungit [Et inflammat rotam natiuitatis noſtræ.] Superfluit noſtræ. [Inflammata à gehenna,] pro, & inflammans ſub gehenna. Vniuerſum vitæ curſum rotam appellat natiuitatis: ea forte ratione, quia circulationibus cœleſtibus agitur curſus vitæ noſtræ. Inflammare autem eſt merita flammæ efficere. Perinde ac dictum fuerit rotam natiuitatis meritoriam flãmę conſtituit: Vnde declarando ſeipſum ſubiungit, & inflãmans ſub gehenna: hoc eſt igne inextinguibili. Lingua ſiquidem ſuis vitiis vniuerſam vitam imflammat non igne huius vitæ, ſed igne gehennæ. Et ſic inflammatio hæc eſt quidem culpæ quo ad merita eſt autem pœnæ gehennę quo ad futurã executionem. [Omnis enim natura & beſtiarũ.] pro, ferarum, [& volucrum, & ſerpentium, & cæterorum.] pro, marinorũ, [domatur, & domita eſt à natura humana, linguam autem nullus hominum domare poteſt inquietũ.] pro, incoercibile, [malum, plena veneno mortifero. In ipſa benedicimus deũ & patrẽ: & in ipſa maledicim⁹ homines qui ad imaginẽ & ſimilitudinẽ dei facti ſunt ex eodẽ ore procedit benedictio & maledictio. ¶Nõ oportet fratres mei hęc ita fieri. Nunquid fons de eodẽ foramine emanat.] pro, ſcatebra emittit, [dulcẽ & amarã aquã? Nunquid poteſt fratres mei ficus vuas,] pro, oleas, [facere. aut vitis ficus? ſic nullus fons ſalſam ac dulcem poteſt facere aquã.] Similitudines clarę ſunt ad deteſtationẽ linguę inductę [Quis ſapiens & diſciplinatus] pro, & ſcientificus, [inter vos?] Hactenus vetuit fieri multos magiſtros eccleſiæ propter periculũ maioris iudicij & ad hoc attulit vitia linguę. Modo eãdẽ monitionẽ proſequit̃ quo ad viros doctos inſtruẽdo illos qualiter debeãt cõuerſari. Et quia rari ſunt viri docti, ideo dicit quis ſapiẽs & ſciẽs inter vos? [Oſtẽdat ex bona cõuerſione operationẽ ſuã] pro, opera ſua, [in mãſuetudine ſapiẽtię.] ſi quis eſt doctus, nõ affectet magiſteriũ, ſed factis cõuerſationis ſuę oſtẽdat ſapientiã in mãſuetudine, Et ſtatim manifeſtat mãſuetudinẽ eſſe comitẽ ſapientię, ad manifeſtandũ quod dixerat in mãſuetudine ſapientię [Quòd ſi zelum amarũ habetis, & cõtentiones ſunt in cordibus veſtris.] pro, & contentionem. Et ibi fiat punctum. deinde ſubiungatur [In corde veſtro nolite gloriari] Manſuetudini opponitur intus æmulatio amara: foris autem contentio. Et ex his cõtrariis deducit oppoſitum ſapientiæ: excludendo duo vitia. Alterum internũ, nolite gloriari in corde veſtro de ſapientia & ſcientia quam habetis. Alterum externum. [Et mendaces eſſe aduerſus veritatem.] Inuidia &

contentio ad vtrũque ducũt viros doctos. & ad gloriandũ intus, & ad mentiendũ foris. [Non eſt enim iſta ſapientia de ſurſum deſcẽdens à patre luminũ] ſuperfluit à patre luminum [Sed terrena, animalis, diabolica] pro, dæmoniaca. hoc eſt ſed ab affectu terrenorum, à paſsionibus (quas perturbationes animi vocant) à dæmone. Iuxta tres partes hominis corpus videlicet, & animam qua ſentimus, & intellectum quo inflamur. (ſcientia enim inflat) triplicem denominationẽ dedit huic ſapientiæ. Et vltima denominatio à dæmone ſumpta eſt, ne intellectũ culpabilem ſignificaret. Intellectus enim in culpa non eſt, ſed abuſus intellectus quo quis de eo inflatur. in quo imitatur dæmonem. [Vbi enim zelus & contentio, ibi inconſtantia & omne opus prauum. Quæ autem de ſurſum eſt ſapientia, primum quidem pudica eſt.] pro, caſta eſt, [deinde pacifica, modeſta, ſuadibilis.] pro, ſuaſibilis, [bonis conſentiens.] Hæ duę dictiones ſuperfluũt [Plena miſericordia & fructibus bonis, iudicans ſine ſimulatione.] pro, nõ diiudicans & non ſimulãs. Diiudicare incõſtantiæ eſt nam eſt cõtraria iudicia efficere quod conſtat ſpectare ad inconſtantiam quæ comes declarata eſt ſapientiæ terrenæ &c. [Fructus autem iuſtitiæ in pace ſeminatur facientibus pacem.] Dixerat ſapientiam è ſupernis deſcendentem plenam fructibus bonis. Et quoniam fructus boni ad iuſtitiam ſpectant, iũctam eſſe ſapientiam iuſtitiæ ſubiungit dicendo quòd fructus iuſtitiæ ſeminatur in pace facientibus pacẽ. Quòd eſt dicere quòd fructus iuſtitiæ ſeminatur in pace à ſapientia. nam de illa dictum eſt quòd incipit à caſtitate, & terminatur ad eſſe pacificum. quod eſt eſſe factricem pacis. Idem ergo eſt fructus iuſtitiæ & fructus ſapientiæ: vtpote ſeminatus in pace.

CAPVT IIII.

V Nde bella & lites.] pro, & pugnæ, [in vobis? nonne ex concupiſcentiis.] pro, nonne hinc & poſtea appoſitiue ſubiungendum eſt. [Ex voluptatibus veſtris,] Delectationes ſiquidẽ prima principia ſunt & pugnarum & bellorum &c. [Quæ militant in membris veſtris.] Imperando membris humanis ad bella & lites & ſimilia, delectationes militant in membris humanis [Cõcupiſcitis & non habetis] Vanitatem paſſionũ & actionũ humanarũ deſcribit per hęc tria: concupiſcentiam, inuidiam, pugnam. [Occiditis & zelatis.] pro, inuidetis & æmulamini vt inuidia referatur ad triſtitiam interiorem. æmulatio autem ad conatum conformem inuidiæ [Litigatis & belligeratis.] pro, pugnatis & bellatis. [& non habetis

propter quod poſtulatis] pro, propterea quòd non poſtulatis. Ratio redditur quare hæc omnia vana ſint, quia non innituntur poſtulationi à deo, hoc eſt quia innituntur viribus tantum humanis & non habetur ratio diuinæ gratiæ. Vnde & Ioſue errauit cum Gabaonitis fœdus feriendo, quia os domini non conſuluit:vt ibidem dicitur. [Petitis & non accipitis: eo quòd male petatis, vt in concupiſcentiis veſtris inſumatis.] pro,vt in voluptatibus veſtris inſumatis. hoc eſt perficiatis veſtra omnia. Hic enim finis efficit vt quamuis petamus à deo, male petamus: vtpote non ad hoc vt perficiatur voluntas diuina, ſed vt perficiatur voluntas noſtra. Oportet enim ſupplicando præferre voluntatem diuinam noſtrę: alioquin malę petitur. [Adulteri.] Deeſt, & adulteræ, [neſcitis quia.]pro,quòd.[amicitia huius mundi.] Superfluit huius.[Inimica eſt deo] pro, inimicitia dei eſt? Et interrogatiue legendum eſt. Quod autem dicit adulteri & adulteræ,de adulterio animæ quo anima relicta adhæſione ad deum adhæret mundo, intelligendum teſtantur ſubiuncta de amicitia mundi & inimicitia dei. [Quicunque ergo voluerit amicus eſſe ſeculi huius.] pro, mundi, [inimicus dei conſtituitur An putatis quia.] pro,quòd,[inaniter ſcriptura dicat ad inuidiam concupiſcit ſpiritus qui habitat.]pro,habitauit, [in vobis?] Ex Exodi vigeſimo cap. ſumpta eſt hæc ſententia. Vbi deus primo dicit eſſe deũ qui eduxit eos de terra Aegypti: quod iſte dicit habitauit in vobis Deinde ſubdit ego ſum deus zelotes: quod iſte dicit ad inuidiam concupiſcit ſpiritus. Deus enim ſpiritus eſt vt dicitur Ioannis quarto. Et directe ad propoſitum contra adulteros & adulteras tendit: ſignificans quòd deus more zelotypi inuidet mundo trahenti animas ſibi fide deſponſatas ad ipſius mundi amicitiam & dei inimicitiam. Non putetis inquit vane ſcriptum eſſe hoc quòd diuinus ſpiritus concupiſcit ad inuidiam zelotypiæ: quoniam hoc eſt ſcriptum ad ſignificandum tum amicitiam mundi eſſe inimicitiam dei, tum ad ſignificandum vindictam diuinam conſequentem huiuſmodi zelum. Et apte ſubiungitur. [Maiorem autem dat gratiam.] Nam & ibidem in Exodo ſubiungitur, faciens miſericordiam in milia iis qui diligunt me. Relatiue ad adulteros & adulteras dicitur quòd ad inuidiam concupiſcit ſpiritus, non qui habitat ſed qui habitauit olim in vobis: relatiue autem ad amicos dei dicitur, maiorem autem dat gratiam, maiorem proculdubio quàm mereantur [Propter quod dicit.] Prouerbiorum tertio. Deus ſuperbis reſiſtit, humilibus autem dat gratiam. Aut Iacobus alia tranſlatione vſus eſt,

aut ſenſum attulit. Nam in calce illius capituli dicitur, ipſe deludet illuſores, & manſuetis (ſeu humilibus) dabit gratiam. illuſores diuinorum proculdubio ſuperbi ſunt. & plus eſt illudere illis quàm reſiſtere eiſdem. Et hæc ſententia ad confirmationem affertur allatæ prius doctrinæ de diuino zelo reſpectu amicorum mundi,& diuina gratia reſpectu amicorum dei. Qui enim prius dicti ſunt amici mundi,modo dicuntur ſuperbi: & qui prius dicti ſunt amici dei modo dicuntur humiles. [Subditi ergo eſtote deo: reſiſtite autem diabolo, & fugiet á vobis.] Magna gratia vt ſola reſiſtentia ſufficiat ad fugandũ diabolum. [Appropinquate deo,& appropinquabit vobis.]Non quòd noſtra appropinquatio præueniat dei gratiã ſimpliciter & abſolute: ſed appropinquatio noſtra effectus gratiæ præuenientis pręuenit hanc ſpecialem gratiam appropinquationis diuinæ, vel per gratiam gratum facientem vel per augmentum gratiæ [Emundate manus.] hoc eſt omnia organa operandi,á malis operibus [Peccatores: & purificate corda duplices animo. Miſeri eſtote.]pro affligite vos. Hæc omnia quæ ſequuntur,deſcribũt ſtatum pœnitẽtialem. [Et lugete & plorate riſus veſter in luctũ conuertatur,& gaudiũ in mœrorem. Humiliamini in cõſpectu domini & exaltabit vos. Nolite detrahere alterutrũ.]ꝓ inuicem,[fratres mei. Qui detrahit fratri aut q iudicat fratrẽ ſuũ, detrahit legi & iudicat legẽ. Si aũt iudicas legẽ,nõ es factor legis ſed iudex.]Directe verificat hęc ſentẽtia de detractiõe& iudicio qua bonũ opus vituperatur aut dãnatur, quia bonũ opus lege probatur:ac per hoc ſi vituperatũ aut dãnatur,dãnatur & vituperatur lex. Et talis detrahens aut iudicãs,veriſsime eſt iudex legis,nõ executor. Iudex aũt facto,non authoritate aut intentione. Et quoniã facto vſurpat ſibi iudiciũ legis, exaggeratur eius crimẽ ex hoc ꝙ tantũ eſt legiſlator,dicẽdo [Vnꝰ eſt enim legiſlator & iudex.] Superfluit enim ſuperfluunt & iudex. [Qui poteſt perdere & liberare,] pro, ſeruare & perdere. [Tu autem quis es qui iudicas proximum tuum.]pro,tu es qui iudicas alium? [Ecce nunc.] pro,age nũc,[qui dicitis hodie aut craſtino.]pro,hodie & cras,[ibimus in hãc ciuitatem: & faciemus ibi annum vnũ, & mercabimur,& lucrũ faciemus. qui ignoratis quid erit in craſtinum.]pro,poſtero die. [Quæ eſt enim vita veſtra? vapor eſt ad modicum apparens, & deinceps exterminabitur.] pro, & deinde euaneſcens. [Pro eo vt dicatis.] pro,pro eo quod dicere debuiſtis, [Si dominus voluerit & ſi vixerimus, faciemus hoc aut illud. Nunc autẽ exultatis.] pro, gloriamini, [in ſuperbiis veſtris. Omnis exultatio.]ꝓ,gloriatio,[talis maligna.]pro,mala,[eſt ſciẽ

ti igitur bonũ facere & non facienti peccatũ eſt illi,] De bono debito ſententia hæc verificatur: & non de bono ſupererogationis.

CAPVT V.

A Gite nũc diuites, plorate vlulantes in miſeriis veſtris quę aduenięt vobis. Diuitiæ veſtrę putrefactæ ſunt, & veſtimenta veſtra à tineis comeſta ſunt, aurũ & argẽtum veſtrum eruginauit. & erugo eorum in teſtimonium vobis erit, & manducabit carnes veſtras ſicut ignis.] E regione culpæ diuitum quo ad hoc quòd potius rodi faciunt veſtimenta à tineis, & argentum eruginare quàm communicent proximis, locat pœnam quòd carnes eorum comedentur tanquàm ab erugine, & tinea velut ab igne. Et hoc vltimum tanquam ignis expreſsiue intelligendum eſt. hoc eſt quòd ignis comedet carnes eorũ, nô tamen conſumendo. [Theſaurizaſtis vobis irã in nouiſsimis diebus] Superfluit iram. De theſauro rerum quæ ſunt ad vſum eſt ſermo. Et è regione culpæ theſaurizantis pro ſenectute, locatur clamor operariorũ quibus non eſt ſoluta merces [Ecce merces operariorum qui meſſuerunt regiones veſtras, quæ fraudata.] pro, ablata, [eſt à vobis, clamat & clamor.] pro, clamores, [eorũ in aures domini Sabaoth introiuit.] pro, introierunt. [Epulati eſtis ſuper terrã, & in luxuriis enutriſtis corda veſtra.] pro, delitiati eſtis in terra & laſciuiſtis & enutriſtis corda veſtra. laſciuiis & deliciis. [In die occiſionis.] pro, vt in die mactationis. hoc eſt vt in die feſto in quo mactabatur hoſtia [Adduxiſtis.] pro, condemnaſtis, [& occidiſtis iuſtũ, & non reſtitit.] pro, reſiſtit, [vobis.] Pręſentis temporis eſt. non iuſtum ſed deum refert. Iuſtus enim occiſus non poteſt reſiſtere: ſed deus poteſt reſiſtere, & non reſiſtit, ſed permittit abire impune in hac vita. Vnde & infert. [Patientes.] pro, longanimes, [igitur eſtote fratres vſque ad aduentum domini.] quo occiſos iuſtos vindicabit & vobis præmia æterna dabit. [Ecce agricola expectat precioſum fructum terræ, patienter ferens.] pro, longanimis in illum. proculdubio fructum, vel in illum cœleſtem agricolam. [Donec accipiat temporaneum & ſerotinum.] pro, donec accipiat pluuiam tempeſtiuam & ſerotinam. Similitudo clara eſt. [Patientes.] pro, longanimes, [igitur eſtote & vos, & confirmate corda veſtra: quoniam aduentus domini appropinquabit.] pro, appropinquauit. [Nolite ingemiſcere fratres in alterutrum] pro, iuxta inuicem. Et eſt ſenſus ne aliquis ingemiſcat relatus ad alium fratrem: puta comparando ſe ad eum qui minus patitur & tamen æque aut magis meretur pati, & ſic de ſimilibus. [Vt non iudice-

iudicemini.] vt inde non incurratis iudicium vltionis diuinæ. [Ecce iudex ante ianuam aſſiſtit. Exemplum accipite fratres exitus mali.] pro, afflictionis, [& longanimitatis prophetas, qui locuti ſunt in nomine domini Ecce beatificamus] pro, beatos dicimus, [eos qui ſuſtinuerunt.] pro, ſuſtinēt [Sufferentiam.] pro, patiētiā, [Iob audiſtis & finē domini vidiſtis quoniā.] pro, ꝙ, [miſericors] Deeſt valde. Legendū eſt [Quod valde miſericors eſt dominus ac miſerator] Et eſt ſermo de fine domini quo terminauit ea q̄ contingerunt Iob. Reſtituit ſiquidem ei filios & filias & duplicauit facultates hoc fine vidimus quòd valde miſericors & miſerator eſt dominus erga patiētes [Ante omnia autem fratres mei nolite iurare neque per cœlum neque per terram neque aliud quodcunque iuramentum.] Hoc qualiter ſit intelligendum, in euangelijs declaratū eſt [Sit autem ſermo veſter eſt eſt, non non.] pro, ſit autem veſtrū etiam etiam, & non non. Et ſententia eſt clara ſi recte puncta fiant. Quum enim dicitur ſit veſtrum etiam etiam, ordo literæ eſt. veſtrum etiam ſit etiam: & veſtrum non ſit non. Vnde rationem ſubiungit [Vt non ſub iudicio decidatis.] pro, vt non in ſimulationē incidatis. Si meum etiam non eſt etiam, in ſimulationem incido & ſimiliter ſi meum non, non eſt non, in ſimulationem incido. [Triſtatur.] pro, affligitur, [aliquis inter vos? oret.] Remedium afflictionis dicit recurſum ad deum orādo. [AEquo animo & pſallat] Deprauata eſt litera Latina & mutila. Legendum eſt [AEquo animo eſt aliquis? pſallat.] Afflicto dixit vt oret ęquo animo vero exiſtenti dicit vt pſallat, gratias agendo deo. [Infirmatur quis in vobis? inducat preſbyteros eccleſiæ, & orent ſuper eum, vngentes eū oleo in nomine domini. Et oratio fidei ſaluabit infirmum: & alleuiabit eum dominus: & ſi in peccatis ſit, remittentur ei] Nec ex verbis nec ex effectu verba hæc loquuntur de ſacramentali vnctione extremæ vnctionis: ſed magis de vnctione quam inſtituit dominus Ieſus in euangelio, à diſcipulis exercendam in ægrotis. Textus enim non dicit infirmatur quis ad mortem, ſed abſolute infirmatur quis. & effectum dicit infirmi alleuiationem: & de remiſſione peccatorum non niſi conditionaliter loquitur. quum extrema vnctio non niſi prope articulum mortis detur, & directe (vt eius forma ſonat) tendit ad remiſsionem peccatorum. Præter hoc quòd Iacobus ad vnum ægrum multos preſbyteros tum orantes tum vngentes, mandat vocari: quod ab extremæ vnctionis ritu alienum eſt. [Confitemini alterutrum] pro, inuicem, [peccata veſtra.] Superfluit veſtra. Nec hic eſt ſermo de confeſsione ſacramentali;

mentali vt patet ex eo quòd dicit confitemini inuicem. Sacramentalis enim confeſsio non fit inuicem, ſed ſacerdotibus tantum, ſed de confeſsione qua mutuo fatemur nos peccatores vt oretur pro nobis & de confeſsione hinc & inde erratorum pro mutua placatione & reconciliatione [Et orate pro vobiſinuicem, vt ſaluemini.] pro, vt ſanemini Aegritudo animi communis eſt omnibus Et propterea dicendo orate pro vobiſinuicem vt ſanemini de ægritudine animi loquitur [Multū enim valet deprecatio iuſti aſsidua] pro, agens, ad differentiam deprecationum quæ fiunt non ad hoc vt agatur aliquid ſed ad propriæ animæ ſalutem, dicitur deprecatio agens. Vnde & inducitur oratio Eliæ ad cohibendum & dādū pluuiam [Elias homo erat ſimilis nobis paſsibilis & oratione orauit vt non plueret ſuper terrā, & non pluit annos tres & menſes ſex. & rurſum orauit & cœlum dedit pluuiam, & terra dedit fructum ſuū. Fratres mei ſi quis ex vobis errauerit à veritate, & conuerterit quis eum. Sciat quòd qui conuerti fecerit peccatorem ab errore viæ ſuæ, ſaluabit animā eius à morte, & operit] pro, operiet, [multitudinē peccatorum.] ne videantur ab æterno iudice ad pœnam æternam. Amen.

Caietæ die III Iunij. M D.XXIX.

THOMAE

DE VIO CAIETANI CARdinalis ſancti Xiſti, in priorem Epiſtolam Petri Commentarii.

¶ Prima beati Petri Apoſtoli Epiſtola. De qua nullus vnquàm dubitauit, an ſit Petri.

PEtrus apoſtolus Ieſu Chriſti.] Nomine quòd Chriſtus ei impoſuit vtitur ſolo Nō enim dicit Simon Petrus, ſed Petrus Et ne hæſitetur quis Petrus ſit, explicat ſe apoſtolum Ieſu Chriſti. [Electis aduenis diſperſionis Ponti, Galatiç. Capadociç, Aſiç, & Bithyniç] Eſſe aduenā apud has prouincias ſufficiēter indicat eſſe ibidē diſperſos. Et propterea eſſe aduenā hoc in loco peregrinationē ſignificat reſpectu cœleſtis patriç. Dauid enim ſeipſum ſic appellauit peregrinum cum omnibus patribus ſuis. Et iuxta hoc Petrus dicit electis peregrinis: vt electio beneficium indicet diuinum, peregrinatio autem vſum electionis. Proprium enim eſt electorum viuere in hoc mundo tāquā peregrinos Electis autem in his prouincijs, quoniam Iudæis habitantibus in his prouincijs prædicauerat: vt Hieronymus dicit in libro de viris illuſtribus. Et ad ſignificandum quòd Iudæis qui crediderant in Ieſu fidem, ſcribit, dicit diſperſionis. [Secundū prçſciētiam dei patris.] Rationem tanti beneficij (videlicet quòd ſint electi peregrini) redditurus ex ſingulis trinitatis perſonis, incipit à perſona patris Et ne eorum electio repentina credatur, dicit electis ſecundum præſcientiam dei patris [In ſanctificationem.] pro, in ſanctificatione, [ſpiritus.] Ecce perſona ſpiritusſancti Quanuis etiam ſpiritus ſignificare poſsit rem ſanctificatam: vt ſit ſenſus Electis in ſanctificatione non corporis, ſed ſpiritus: quandiu enim peregrinamur, licet ſanctificatus ſit ſpiritus noſter, manet tamen caro peccati. [In obedientiam & aſperſionem ſanguinis Ieſu Chriſti.] Ecce perſona filij. Et explicat ſanctificationem electorum fieri per obediētiam & aſperſionem ſanguinis domini noſtri Ieſu Chriſti. Obedientiam dicit ex parte animæ Factus eſt enim obediens vſque ad mortem. Aſperſionem vero ſanguinis dicit ex parte corporis eiuſdem domini noſtri. [Gratia vobis & pax multiplicetur.] Gratia initium diuinorum donorum, pax terminus eorundem omnia media comprehendunt. Vbi & vide eadem vſos ſalutatione Petrum & Paúlum in ſuis epiſtolis: vt merito concludere poſſimus ex gratia & pace conſtare ſalutationem apoſtolicam. [Benedictus deus & pater domini noſtri Ieſu Chriſti qui ſecūdū miſericordiā ſuam magnam.] pro, multam proculdubio effectiue: hoc eſt multorum effectricem [Regenerauit nos in ſpem viuam] Ad

ſimilitudinem differentiæ inter aquam viuam & aquam mortuam dicit in ſpem viuam, ad differentiam ſpei mortuæ. Et eſt ſermo de regeneratione baptiſmali. Per baptiſmum enim renaſcimur ſpe viua, ſpe ſemper ſcaturiente. Et vnde oriatur hæc ſpes viua ſubiũgit. [Per reſurrectionem Ieſu Chriſti ex mortuis.] Si enim Chriſtus non reſurrexit (ſicut inquit Paulus) inanis eſt omnis ſpes noſtra [In hæreditatem incorruptibilem.] Res ſperatas explicat in ſpem viuam hæreditatis. Et hoc refertur ad id quod dixerat regenerauit Filijs enim debetur hæreditas. Incorruptibilem autem dicit ad ſignificandum quòd nunquam eſt finienda. [Et incontaminatam.] nihil enim inquinationis compatitur & propterea nullus coinquinatus accipiet illam [Et immarceſsibilem.] vt intelligamus incorruptibilem ſecundum ſubſtantiam, immarceſsibilem autem ſecundum perfectionem. [Conſeruatam in cœlis in vobis.] pro. in vos. Hæreditas electorum non in terra, ſed in cœlis ſeruatur, nimirum æterna beatitudo. Seruatur autem in vos electos: hoc eſt non ſeruatur in cœlis ocioſe aut abſolute (vt theſauri occulti) ſed in vos transferenda. Et ſignificanter dicit in vos, non in veſtram poteſtatem: vt intelligamus quòd hæreditas illa intra noſipſos erit [Qui in virtute dei cuſtodiemini per fidē.] Pondera conditionem electorum quòd per fidem in anima cuſtodiuntur à malis animæ, non in virtute propria, ſed in virtute dei. Cuſtodiuntur autem. [In ſalutem paratam reuelari in tempore nouiſsimo.] Plena ſalus tecta quodammodo eſt vſque ad tempus vniuerſalis iudicij, ſed tunc detegetur: & ex nunc parata eſt vt tunc detegatur, quum ſalus animarum & corporum immortalium, & glorioſorũ manifeſta erit omnibus [In quo exultabitis.] pro, exultatis. ſeu potius exultate. Dictio enim Græca anceps eſt ad exultatis vel exultate: ſubiunctis autem magis quadrat exultate. Monet enim vt ex nunc exultent in ſpe illius nouiſsimi temporis. [Modicum nunc ſi opus eſt afflicti varijs tentationibus.] Quadrat monitioni exultate in ſpe nouiſsimi temporis, modicum nunc afflicti ſi opus eſt varijs tentationibus. Rationem tangit exultandi ſpe futuræ fœlicitatis perpetuæ, ex eo quòd modicum nunc (quod comprehendit vniuerſum vitæ præſentis tempus) affligimini varijs afflictionibus ſi opus eſt. Et quare opus ſit ſubiungit. [Vt probatio fidei veſtræ multo precioſior ſit auro quod per ignem probatur.] Superfluit ſit, & deficiunt tres dictiones. Legẽdum eſt. [Quod perditur, & tamen per ignem probatur.] Et quoniam caret verbo, iungendum eſt [Inueniatur in laudem & gloriam & honorem.]

Clara redditur ratio quare varijs tentationibus nunc affligimur, vt fides probata inueniatur multo precioſior auro, digna laude, digna gloria, & digna honore. Et infertur ratio à minori quòd ſi aurum quòd perit examinatur per ignem, fides quæ permanet multo magis probanda eſt. Intellige autem fidem permanere quo ad effectum: æternam ſcilicet ſalutem.[In reuelatione Ieſu Chriſti.]Tempus deſcribitur quando fides probata inuenietur in honore & gloria: videlicet quando reuelabitur Ieſus Chriſtus,qui nunc velut interſtitio cœli tegitur nobis.[Quem quum non videatis diligitis in quem nunc quoque non videntes creditis, credentes autem exultabitis.]pro,in quem nũc non videntes,[credentes tamẽ exultatis.] Non ſolum diligere, ſed & credere & exultare abſque viſione affirmat. Quos actus experientia in viris perfectis teſtatur. [Lætitia inenarrabili & glorificata.] Internum perfectorum gaudium in Chriſto eſt & inenarrabile(quod nemo nouit niſi qui accipit)eſt & glorificatum,tum ex parte materiæ quia eſt de glorificato Ieſu: tum ex parte formæ, quia eſt participatio quædam glorioſi gaudij.[Reportantes fidem fidei veſtræ ſalutem animarum.] credendo,diligendo, exultando in Chriſto, reportatis fructum fidei veſtræ ſalutem animarum veſtrarũ.[De qua ſalute exquiſierũt atque ſcrutati ſunt prophetę qui de futura in vos gratia prophetauerunt.] Superfluit futura,& legendum eſt. [Qui de in vos gratia prophetauerunt.] Et eſt ſenſus,qui de gratia dei erga & intra vos prophetauerunt.[Scrutantes in quod vel quale tempus,]Conditiones temporis aduentus Meſiæ,prophetæ quodammodo ſcrutati ſunt,diuerſas ſuſcipiendo reuelationes de conditionibus eiuſdem temporis. Vnde Eſaias tempus pacis,Daniel tempus poſt tot hebdomadas,Iacob tempus ſceptri Iudæ,&c.prædixit [Significaret in eis ſpiritus Chriſti] Ordo literæ eſt. Chriſti ſpiritus in eis,ſubaudi exiſtẽs ſignificaret,vel in quod vel quale tempus Chriſti ſpiritus in eis exiſtens ſignificaret Omnia enim tempora Chriſti ſunt ſed in quod vel qualetempus ipſius ſpiritus propheticus in eis exiſtens ſignificaret ſalutem venturam, ſcrutati ſunt. [Prænuncians eas quæ in Chriſto ſunt paſsiones, & poſteriores glorias.]Duo præcipue prænunciauit ſpiritus prophetarum: alterum conſiſtit in afflictionibus Chriſti: alterum in glorijs quas conſecutus eſt Chriſtus ex ſuis afflictionibus Et dicit pluraliter glorias: quoniam multas meruit glorias puta corporis immortalis, aſcenſionis in cœlum iudicij mundi, &cæ. Quibus reuelatũ eſt.Prophetæ referuntur per relatiuum [Quia.]pro,ꝙ,[non ſibimetipſis,vobis

bis aũt]pro,ſed vobis,[miniſtrabant ea quæ nũc nũciata ſunt vobis] myſteria verbi ĩcarnati,mortui,ac ꝙ reſurrexit ex mortuis &c. hoc eſt ſuit illis reuelatum quòd nõ eorum tempore,ſed veſtro tẽpore huiuſmodi myſteria implerentur [Per eos qui euangelizauerunt vobis] ſpiritu ſancto miſſo de cœlo, in die pentecoſtes [In quem]pro,in quæ,[deſiderãt angeli proſpicere]in quæ myſteria verbi incarnati,& fœlicitatis perpetuæ vobis euangelizata deſiderant angeli proſpicere Et quidem quo ad ea myſteria quæ iam impleta ſunt angeli proſpicere deſiderant,non eo quòd careant viſione eorũ,ſed eo quòd ſine faſtidio perſeuerãt videndo.Quo ad myſteria vero adhuc non completa, ſed complenda in reſurrectione generali , angeli proſpicere deſiderant, eo quòd non vident ea & cupiunt illa impleri & videre.[Propter quod ſuccincti lumbos mẽtis veſtræ.] Intellectum & voluntatem lumbos mentis appellat & ad ſimilitudinem lumborum corporalium præparari iubet tanquã ſuccinctione Præparantur autem virtutibus. Vnde ſuccinctionem explicans ſubdit [Sobrij,perfecti.]pro,perfecte [ſperate in eã quę offertur vobis gratiam in reuelationem.]pro,in reuelatione,[Ieſu Chriſti.]Sobrietas intelligentiæ & ſpes cui nihil deſit ex parte ſperantis,ſuccingunt mentem ad adipiſcendum gratiam quæ electis offertur habenda in manifeſtatione Ieſu Chriſti:quæ eſt gratia fœlicitatis æternæ tam animæ quam corporis. [Quaſi filij obedientię.] Non ſufficit ſobrietas atque perfecte ſperare niſi adſit virtutũ omnium parens obedientia.[Non configurati prioribus ignorantiæ veſtræ deſiderijs.]pro,non accommodãtes vos prioribus ignorantiæ veſtræ concupiſcentijs. Priores concupiſcentiæ ſpectantes ad ſtatum ignorantiæ,ſunt concupiſcentiæ carnales quas ſtatus legis veteris non plene refrenabat quæ tempore reuelatæ gratiæ manifeſtatæ ſunt omnibus.Vnde & ſubdit.[Sed ſecundũ eũ q vocauit vos ſanctum]pro,ſed quemadmodum is qui vos vocauit ſanctus eſt,[ita & ipſi ſancti in omni conuerſatione ſitis.]Hinc apparet ꝙ de immundis concupiſcentijs fuit ſermo: nam ſanctum opponitur immundo.[Quoniam ſcriptum eſt.]Leui.19 [Sancti eritis,quoniã ego ſanctus ſum]Hinc apparet Petrũ apoſtolũ ſentire quòd Ieſus qui vocauit iſtos ad fidẽ eſt ille verus deus qui dicit in Leuitico, ſancti eritis quoniã ſanctus ſum.[Et ſi patrẽ inuocatis eũ qui ſine acceptione perſonarũ iudicat ſecundũ vniuſcuiuſque opus.]Non ſolũ à ſanctitate Ieſu, ſed à paternitate eiuſdem rectiſsimi iudicis, monet ad conuerſandũ in timore filiali. Vnde litera ſic diſtinguẽda eſt.[In timore,icolat⁹ veſtri tẽpore cõuerſamini] Totũ tẽpus

præſentis

præſétis vitæ, tempus peregrinationis noſtrę appellat: & cõuerſ. n dum in timore filiali toto hoc tempore monet, ex eo q̄ iudice n ſtrum inuocamus [Scientes quòd non corruptibilibus auro vel a gento redempti eſtis de vana veſtra cõuerſatione paternæ traditio nis ſed precioſo ſanguine quaſi agni incontaminati & immaculati Chriſti.] Conuerſationem legalem iuxta legem Moyſi appellat cõuerſationem vanam paternę traditionis hoc eſt à patribus traditã. Vanam autem ad finem vitæ æternæ opera ſiquidem legalia tam moralia quàm iudicialia quàm cærimonialia ſecundum ſe non iuſtificabant animas remittendo peccata. & propterea vana dicuntur ad finem, qui eſt ſalus animarum. De hac enim vana conuerſatione redempti erant Iudæi facti Chriſtiani, non auro vel argento, ſed precioſo ſanguine Ieſu Chriſti tanquam regni incontaminati & immaculati cuius ſanguine redempti ſunt filij Iſraël de ſeruitute Aegyptiaca in nocte qua angelus percuſsit Aegyptios. [Præcogniti quidem ante mundi conſtitutionem manifeſtati antè nouiſſimis temporibus propter vos qui per ipſũ fideles eſtis in deo.] p, credidiſtis in deũ, [qui ſuſcitauit eũ à mortuis: & dedit ei gloriã] proculdubio nõ ſolũ corporis, ſed nominis vt in inuocatione nominis Ieſu tot mirabilia fiãt [Vt fides veſtra ac ſpes eſſet in deũ.] non in purũ hominẽ. [Animas veſtras caſtificãtes.] pro, qui animas veſtras caſtificaſtis, [in obedientia.] pro, obedientiã, [charitatis.] pro, veritatis Deſunt duæ dictiones [Per ſpiritum] Rectè accõmodat caſtigationẽ animarũ in obedientiã veritatis. animæ enĩ eſt verũ imitari Et ad excludendã coactionem humanamq; authoritatẽ, dicit per ſpiritũ [In fraternitatis amore.] Ad aliã tranſit monitionẽ vt intelligamus nõ ſufficere ad ſalutẽ quaſcũque virtutes erga deũ & Chriſtum, niſi adſit proximorũ dilectio. Et deſunt hic duæ dictiones [Non ſimulato.] Et tunc ſequitur. [Simplici] pro, puro, [ex corde inuicẽ vos diligite attẽtius.] pro, intenſe [Renati nõ ex ſemine corruptibili ſed icorruptibili.] Quod i principio huius epiſtolę dixerat q regenerauit nos, mõ declarat explicãdo modũ quo renati ſum9. Explicat aũt penes differẽtiã ad ea q̃ generãtur naturaliter. vnde dicit renati nõ ex ſemine corruptibili, ſed icorruptibili. Quę natura generat, generat p ſemen, & illud corruptibile. vos q̇ſe renati eſtis per ſemẽ, ſed icorruptibile Quod aũt ſit hoc ſemẽ icorruptibile ſubiũgit [Per verbũ dei viui & permanẽtis i æternũ q̄ı omnis caro vt fœnũ.] Vtrũq; declarat: & corruptibile & icorruptibile. corruptibile q̇dẽ ex verbis Eſaię 40 [Et omnis gloria eius,] pro, hominis, [tanquã flos fœni.] Sententia eſt clara. [Exa-

xuit

ruit fœnum,& flos eius decidit: ſed verbum domini manet in æternum]Et declarando de quo verbo loquitur,ſubiũgit.[Hoc eſt autem verbum quod euangelizatum eſt in vos.] Verbum non pro ipſa voce, ſed pro re ſignificata accipit. Ieſus Chriſtus deus & homo, crucifixus,mortuus,ſepultus,qui reſurrexit,&c eſt verbum euãgelizatum quod manet in æternum: & ipſum eſt ſemen incorruptibile ex quo renati ſumus.

CAPVT II.

Deponentes igitur omnẽ malitiam & omnẽ dolũ, & ſimulationes & inuidias,& omnes detractiões, ſicut modo geniti infantes rationabiles.]pro,rationabile,[ſine dolo lac concupiſcite]Duas lactis conditiones explicat: altera quòd ſit rationabile altera quòd ſit doli expers Et lac quidẽ appetendum conſonat ſimilitudini infantiæ.eſſe autem rationabile, ad differentiam non ſolum lactis corporei, ſed etiam lactis indifferentis. Intendit enim quod prima rudiméta quę ſunt lac, ſint cõformia rationi rectæ, & non ſint vana aliqua. Sine dolo autem prima rudimenta tunc ſunt quãdo ſub eis non tegitur mali aliquid. Lac itaque rationabile reſpectu intellectus, & expers doli reſpectu voluntatis cõcupiſcendum mãdatur: vt paſcatur mẽs & non fallatur. [Vt in eo creſcatis in ſalutẽ]Superfluit in ſalutẽ. Ratio appetendi rationabile & expers doli lac,eſt augmẽtũ procul dubio animi ĩ eſſe gratię [Si tamẽ guſtatis.]pro,ſiquidẽ guſtaſtis. Affirmantis eſt quòd guſtarũt.[Quoniã]pro,ꝙ,[dulcis.]pro,benignus,[eſt dominꝰ.]In gratia baptiſmali remiſſiua peccatorũ guſtãt adulti ꝙ dominus ſit benignus, abſque vllis meritis baptizati cõdonans peccata [Ad quẽ accedentes lapidẽ viuũ.]Dixerat vt in eo creſcatis,declarat modo illud augmẽtũ trãſeundo ad aliã metaphorã: ex metaphora enim naturalis nutrimenti trãſit ad metaphoram artificialis augmenti. Et vtitur metaphora lapidis angularis ex Eſa.28 ca.[Ab hominibus quidem reprobatum: à deo autem electũ & honorificatum.]pro,& precioſum De Ieſu Chriſto loquitur qui ab hominibus reprobatus eſt in paſſione ſua:qui eſt lapis: lapis quidẽ ſtabilitate ſolida:viuus autem in æternũ. Quem cõſtat à deo eſſe electum, & in precio habitũ ſupra omnes creaturas [Et ipſi tanquã lapides viui ſuperædificamini domos ſpirituales.]pro, domus ſpiritualis. Nominatiuꝰ eſt ſingularis numeri,appoſitiue explicãs quid ipſi lapides viui ędificantur, videlicet domus ſpiritualis,in qua habitat ſpũſſanctꝰ.Hęc eſt domꝰ dei quæ vocatur eccleſia [In

ſia[In ſacerdotiũ ſanctũ.] Superfluit in. Et eſt etiam nominatiui ei ſus per appoſitionem adiunctũ. Nõ ſolum ædificamini domus ſpiritualis, ſed etiam ſacerdotium ſanctum. ¶ Aduerte hic prudens lector, ne in hæreticorum laqueum incidas, dicentium ex hoc loco Chriſtianos omnes eſſe proprie ſacerdotes. Deprehende cæcitatem iſtorum ex hoc quod eodem contextu vtrunque dicit, ædificemini domus ſpiritualis ſacerdotium ſanctum. quemadmodum metaphora eſt ædificemini domus ſpiritualis, ita metaphora eſt ędificemini ſacerdotium ſanctum. Et ne quis negare hoc poſsit, actio ſacerdotij ſubiuncta conuincit, dum ſubditur. [Offerentes]. pro, ad offerendum, [ſpiritales hoſtias, acceptabiles deo per Ieſum Chriſtum.] Offerre ſiquidẽ ſpirituales hoſtias orationũ ſanctarũque meditationũ ac ſpiritualiũ inſtructionũ, cõmune eſt omnibus ſicut offerre ſeipſum deo in hoſtiam ſuauitatis. Nullus eſt itaque hic ſermo de ſacerdotio quo offertur Euchariſtia. [Propter quod continet ſcriptura.] Eſa. 28. [Ecce ponã.] pro, pono. [in Sion lapidem ſummũ angularem.] ad hoc vt connectat vtrunque parietem. [Probatũ, electũ, precioſum.] Superfluit probatũ. [Et qui crediderit in eũ, non cõfundetur.] pro, nõ pudefiet. ¶ [Vobis igitur credẽtibus.] pro, qui credidiſtis, [honor.] Exponit Petrus ꝙ lapis iſte ab hominibus reprobatus & à deo electus, vobis qui credidiſtis, eſt honor iuxta allatam prophetiam, Qui credit in eum non pudefiet. Eſt autem honor non mũdanus, ſed corã deo & angelis eius. [Nõ credentibus autem lapis quem reprobauerunt ædificantes, hic factꝰ eſt in caput anguli.] Verba pſalmi applicat, prophetã prophetę iungens. [Et lapis offenſionis & petra ſcandali.] Ex Eſa. 8. hoc ſumptum eſt. Quod declarando ſubiungit. [Iis qui offendunt verbo.] pro, iis que impingunt in verbum proculdubio filium dei, verbum euangelicum, in quo enim deberent ſaluari, in illud impingunt. Et propterea relatiue ad eos eſt lapis offenſionis & petra ſcandali, qui deberet eis eſſe petra ſalutis. Vnde & ſubditur. [Nec credunt in quo.] pro, in quod, [& poſiti ſunt.] hoc eſt in quod inſtituti erant à lege & prophetis acceſſuri vt ſaluarentur medicinam ſiquidem vertunt in venenum proprium. [Vos autem genus electum.] Ex Exo. 19. ſumpta ſunt hæc verba dei ad populum Iſrael. Et quod deus olim danda legem populo Iſrael, dixit ſub cõditione ſi audieris vocem meam, & cuſtodieritis pactum meum, Petrus explicat verificari tempore gratiæ in ſolis credentibus in Ieſum: eo quòd non credentes in eum non cuſtodiunt mandata dei, neque ſeruant pactum eius. ¶ Genus autem electum, non carnali pro-

pagatione,ſed per baptiſmi regenerationem.[Regale ſacerdotiũ] Sciebat Petrus ꝙ in Exodo dicitur regnum ſacerdotale, vertit tamẽ ipſe dicẽdo regale ſacerdotiũ quia tempore priſco regnũ erat præcipuum formatũ ſacerdotio ad offerendum vni deo:tempore autẽ reuelatæ gratiæ ſacerdotium eſt præcipuum quo Chriſtus obtulit ſeipſum,regnum vero ſpirituale eſt. ¶Vbi & aduerte contra hæreticos fingentes ex ſimilibus authoritatibus ſcripturæ Chriſtianos omnes eſſe ſacerdotes.Conuincit eos hic textus.quo ad vniuerſum populum dictum eſt,eritis mihi regnum ſacerdotale. Conſtat enim amentis eſſe intelligere vniuerſum populũ Iſrael fuiſſe reges & ſacerdotes. Sed hæc & tunc dicta ſunt, & nunc dicuntur vt ſignificetur vtraque dignitas collata populo non vt ſingulis, ſed vt vniuerſis hoc eſt ꝙ eſſet in vniuerſitate & dignitas ſacerdotij & dignitas regalis. Quod tunc verificatum eſt quo ad ſacerdotium ratione tribus Leuiticæ:quo ad regnum vero ratione diuerſarum tribuũ ſucceſsiue modo autem verificatur in vniuerſo populo Chriſtiano:ſacerdotium quidem ſecundum quoſdam conſecratos, regnum autẽ ſpiritualiter Quãuis etiã vniuerſus populus Chriſtianus habeat regale ſacerdotiũ in ſummo pontifice cui ſuapte natura cõuenit pręeſſe regibus omnibus, & relatiue ad ſpiritualia de eis diſponere. [Gens ſancta.] Vere ſancta hoc eſt munda ab erroribus quo ad intellectũ,& à peccatis quo ad voluntatẽ.[Populus acquiſitionis.] Verè acquiſitionis,quia acquiſitus eſt per ſanguinẽ propriũ ipſius dei. [Vt virtutes annuncietis eius qui de tenebris vos vocauit admirabile lumen ſuum.] Alludit ad figuram acquiſiti,& vocati populi Iſrael de Aegypto Aegyptus enim à tenebris nomen habet & vocati ad Chriſtianitatẽ, de tenebris peccatorũ & errorũ vocantur in admirabile lumen fidei filij dei. [Qui aliquando non populus dei.]Superfluit dei. Ex Oſee 1 cap.ſumpſit hæc Petrus & ad Iudęos applicat:quoniam quum eſſent increduli Euangelio, erant nõ populus. [Nũc aũt populus dei]proculdubio acquiſitus ſanguine Ieſu Chriſti,Et ſimiliter intellige quod ſubiungitur.[Qui nõ cõſecuti miſericordiã,nunc autẽ miſericordiã cõſecuti. Chariſsimi.]pro, dilecti,[obſecro tanquam aduenas & peregrinos abſtinere à carnalibus deſideriis,quę militant aduerſus animã] Dixerat in principio epiſtolę, electis aduenis ad id modo alludit, monens vt agnoſcãt ſtatũ peregrinationis ſuę in hac vita ad cœleſtem patriã,& more peregrinorum abſtineant à cõcupiſcentiis quæ militãt aduerſus animam. Peregrinantium ſiquidem eſt non vacare delicijs, & neceſſariis contentos eſſe: immò abſtinere ab iis quæ impediunt iter

ſuum.

ſuum: hæc autem conſtat eſſe ea quæ militant aduerſus animã quoniam peregrinatio eſt ſecundum animam non habere hic ciuitatẽ, ſed tendere ad ſupernam patriam. [Conuerſationem veſtram habentes bonam.] pro, honeſtam, [inter gentes: vt in eo quòd detractant de vobis,] pro, detrahunt vobis, [tanquam de malefactoribus]pro, maleficis, [ex bonis operibus æſtimantes vos glorificẽt deum in die viſitationis.] quo ſcilicet deus viſitat interna inſpiratione Gentiles. Mandat Petrus vt honeſtis moribus vincant oblocutiones detrahentium, vt hæc ſit quædã præparatio incredulorũ ad glorificandũ deum quum deus viſitauerit illos [Subiecti igitur eſtote omni humanæ creaturæ propter deũ]Nõ dicit ſubiecti eſtote omni homini, nec dicit omni tyranno, ſed omni creaturæ humanæ. officium regiminis humanam creaturam appellat, eo quòd humanis ſuffragiis creatur. Et dicit omni, nõ diſtinguendo inter Ethnicos & fideles Et adiungit propter deum, vt ſciant hac relatione teneri in foro conſcientiæ ad ſubiunctionẽ. ſunt enim miniſtri dei, [Siue regi quaſi præcellenti.] Quod dixerat in genere omni humanæ creaturæ, explicat per partes: reges & duces &c [Siue ducib⁹] pro, præſidibus, [tanquam ab eo.] pro, per eum, [miſsis.] Nec eſt clarum an per eum referat regem an deum. [Ad vindictam malefactorum, laudem verò bonorum.] pro, benefacientium, [quia ſic eſt voluntas dei, vt benefacientes, obmuteſcere faciatis imprudentium hominũ ignorantiã. Quaſi liberi: & nõ quaſi velamen habentes malitiæ libertatẽ.]hoc eſt tãquam liberi quidem, ſed nõ habentes libertatem pro velamine malitiæ quòd ſub prætextu libertatis ſpiritus ſeu euangelicæ velemus malitiam carnalium affectuum & ſimilium. [Sed] ſic liberi. [Sicut ſerui dei.] Seruitus nanque diuina libertate ſpiritus non abutitur. [Omnes honorate, fraternitatem diligite, deum timete, regem honorificate.]Non ſuffecit Petro præcepiſſe in genere omnes honorate, proculdubio vnũquenque ſecundum gradum & meritum eius, ſed adiungit ſpeciale pręceptum honoris exhibendi regi: quia ſpecialis ratio vrget ad honorandum regem. Subiectionem itaque & honorem præcipit in ſpecie exhiberi regi, vt nihil detrahatur regi debitum ex Chriſtiana doctrina [Serui ſubiecti eſtote in omni timore dominis.] Hactenus in genere omnes inſtruxit: modo ad ſpecies deſcendit, inchoans à ſeruis. [Non tantum bonis & modeſtis,] pro, & æquis. [Sed & dyſcolis]pro, aſperis. Interpres enim Grçcã vocem nec reliquit nec interpretatus eſt Latine. ſed Græce, dicendo dyſcolis.

[Hæc eſt enim gratia]Prædicatio eſt cauſalis. Et eſt ſenſus. hic eſt

effectus

effectus gratiæ,proculdubio diuinæ. [Si propter cōſcientiā dei] hoc eſt propter applicationem ſcientiæ quam habet de iis quę ſunt grata deo [Suſtinet quis triſtitias.]pro,moleſtias,[patiēs iniuſte] hæc eſt enim virtus patientię [Quę eſt enim gratia] pro,laus, [ſi peccantes & colaphizati ſuffertis? Sed ſi benefaciētes patiēter ſuſtinetis:hęc eſt gratia apud deum In hoc enim vocati eſtis.] Propriū enim Chriſtianæ religionis eſt vocare ad benefaciendum & mala patiendum Et ad hoc ſubiungit exemplum Chriſti.[Quia & Chriſtus paſſus eſt pro nobis vobis relinquens exemplum vt ſequamini veſtigia eius.]Variant Græci codices.alij vobis,alij nobis relinquens exemplū habent Et ſanior lectio eſt ſecunda quoniam quēadmodum pro nobis paſſus eſt, ita & nobis relinquit exemplū.Tolerari tamen poteſt vobis : ſubaudiendo quòd nobis qui vidimus dedit exemplum,vobis autem qui non vidiſtis,reliquit exemplum. [Qui peccatum nō fecit:nec inuentus eſt dolus in ore eius] Vniuerſa hæc vſque ad finē capituli ex Eſa.quinquageſimotertio,ſumpta ſunt mutato ordine. [Qui quum malediceretur,non maledicebat]pro,non remaledicebat. [quū pateretur,nō comminabatur.] Hæc in Eſaia ſub aliis verbis dicuntur. quaſi agnus coram tondente ſe obmuteſcet, & non aperiet os ſuum &c.[Tradebat autem affligenti ſe iniuſte.] pro,ſed tradebat iudicanti iuſte Hoc Petrus exponendo addidit.Et eſt ſenſus quòd Ieſus Chriſtus quū malediceretur & pateretur,non rependebat malum,ſed tradebat cauſam ſuam iudicanti iuſte,proculdubio deo. Vnde & in textu Græco pręponitur articulus dictioni iudicanti . ſignificans quòd illi iudicanti iuſte(hoc eſt deo) reſeruabat cauſam ſuam Et hoc addidit Petrus ad conſolationem patientium, vt patienter tolerantes ſciant cauſam ſuā reſeruari iuſto iudici. [Qui peccata noſtra ipſe pertulit in corpore ſuo ſuper lignum:vt peccatis mortui,iuſtitiæ viuamus.Cuius liuore ſanati eſtis.] Appellatione liuoris vniuerſas plagas in Chriſti corpore intellige . quemadmodum enim eius mors eſt vita noſtra,ita eius plagæ ſunt noſtra ſanitas.[Eratis enim ſicut oues errātes.]Et hoc ex Eſaia ſumptū eſt, vbi dicitur omnes nos quaſi oues errauimus. [Sed conuerſi eſtis nunc ad paſtorem & epiſcopum animarum veſtrarū.] non corporum, Ieſum Chriſtum:qui & paſcit animas verbo vitæ ac gratia interna, & ſuperintendit gubernādo, tuendo,pugnando &c.

CAPVT III.

[Similiter

S Imiliter & mulieres.] pro, vxores, [ſubditæ ſint viris ſuis.] pro, ſubditæ ſitis viris propriis. etiam Ethnicis. Vnde & rationem ſubdit. vt & mariti qui non cōuertuntur per verbum Euangelicum, lucrifiant per facta ſanctæ conuerſationis vxorum. [Vt & qui non credunt verbo, per mulierū.] pro vxorum, [conuerſationem ſine verbo lucrifiant: cōſiderātes in timore ſanctam.] pro, purā (ſeu caſtā) [conuerſationem veſtrā.] Tres conditiones exigit Petrus in vxoribus, prima eſt ſubiectionis propriis viris. ſecunda eſt vt earum conuerſatio ſit pura, per excluſionem omnis fallaciæ & omnis contagionis. tertia quòd eadē cōuerſatio ſit in timore, proculdubio dei. Et ex his tribus ſperat cōuerti poſſe maritos. [Quarū nō ſit.] pro, quarum ſit, nō extrinſecus ex innexione capillorū & circūpoſitione auri aut amictu veſtiū ornatus, ſed abſconditus homo cordis in incorruptibili manſueti & quieti ſpiritus qui eſt corā deo precioſus.] Et ordo literę eſt. quarū ornatus ſit nō extrinſecus &c. ſed ipſe ornatus ſit occultus homo cordis &c. Monet Petrus vt ornatꝰ mulierū nō cōſtituatur in exterioribus (explicādo tria exteriora. interſertionem crinīū, appoſitionem auri, & demum amictū veſtiū) ſed cōſtituatur in internis: hoc eſt vt ſit internus homo cordis in parte incorruptibili hoc eſt animus immortalis. hunc enim circunloquitur appellando hominem cordis abſconditū in incorruptibili. latet ſiquidem in corpore. Et dicitur cordis quoniā eſtis in quo eſt cor, non membrū corporeū ſed volūtas principiū omniū noſtrorū operū in incorruptibili autem ad ſignificandum naturam eius immortalē. ¶In hoc itaque interno homine cōſtituendus eſt ornatus mulierū. ita ꝙ ornatus mulierū ſit earum internus homo, nō qualiſcūque ſed māſueti & quieti ſpiritus qui precioſus eſt coram deo. Dicit manſueti contra iracundiam, quæ familiaris eſt mulieribus. & dicit quieti contra incōnſtantiam, lōge familiariorem mulieribus. Et ne huiuſmodi animi diſpoſitio paruipendatur à mulieribus, ſubiungit ꝙ precioſus eſt corā deo ſpiritus māſuetus & quietus. multo precioſior eſt coram deo quàm ſit exterior ornatus coram hominibus. ¶Vbi aduerte ꝙ ad literam Petrus non prohibet exteriorem mulierū ornatum iuxta ſtatum & conditionem earum: ſed prohibet exteriorem ornatū haberi à mulieribus vt pręcipuum ornatū earum mandat enim præferri ornatum interni hominis: & ornatum internū æſtimari ſimpliciter & abſolute pro ornatu, externū vero non ęſtimari pro ornatu ſed pro ornatu ſecundū quid. Hic eſt enim literalis ſenſus & veriſsimus abſque vlla exceptione.

Vnde & ſubdit exemplū ſanctarū mulierum ornantiū ſe. [Sic enim aliquando & ſanctæ mulieres ſperantes in deo, ornabāt ſe ſubiectæ propriis viris.] Sic, hoc eſt præferendo ornatum internum externo mulieres ſanctę ornabant ſe. Certū eſt enim quòd auro ornabāt ſe: vt patet de Rebecca Gen. 24. De qua dicitur. ſuſpendi in aures ad ornandum faciem eius, & armillas poſui in manibus eius. Et vtraſque fuiſſe aureas ſuperius ſcriptura dixerat. [Sicut Sara obediebat Abrahæ, dominum eum vocans, cuius eſtis filiæ.] Relatiuum cuius, Saram refert. eſt enim fœminini generis. Filias autem dicit imitatione bonorū operum [Benefacientes, & non pertimentes vllam perturbationem.] pro nō territę vllo pauore. Imitatrices Sarę explicat & ſecundū benefacere & ſecundū negationē pauoris, nō ſimpliciter ſed ita quòd nō terreantur. legitur ſiquidem Saram nō territā aliquo pauore ſequendo virum in tot peregrinationibus. Ita ꝙ ad ſubiectionem viro, ſpectat huiuſmodi excluſio terroris. [Viri ſimiliter cohabitantes ſecundum ſcientiam.] Maritos inſtruit quo ad tria. primo ad regulandum cohabitationē ſecundū prudentiam. Viri ſiquidē eſt ſcire inſtruere ac dirigere: vxorū autem eſt dirigi & inſtrui [Quaſi infirmiori vaſculo muliebri impertientes honorem.] Ecce ſecūdum. Paulus monet viros vt diligant vxores. Petrus autē vt impertiantur vxoribus honorē. Vtroque eget vxor: & amari & honorari honorari autem hoc eſt participē fieri honoris. periculoſum enim eſt ſi vxor deſpicitur, ſi mariti honoris nō eſt particeps. Et rationem reddit non ex parte eminentiæ ſed ex parte defectus. dicendo tanquàm infirmiori vaſi muliebri. Vas enim muliebre ſtatū ſignificat cōiugalem: tanquā officiū eius ſit officiū vaſis ſeminis ac prolis. infirmitas aūt impotentiam ſignificat parādi ſibiipſi honorem, ac per hoc indigentiam vt maritus impertiatur ei honorem. [Tanquā cohęredibus.] pro, tāquàm & cohęredes, [gratiæ vitę vt non impediantur orationes veſtræ.] Ecce tertiū, vt mariti cohabitent tanquàm cohęredes gratiæ æternæ vitę. Prima duo ad præſentē ſpectant ſtatū hoc autem tertium directe reſpicit cœleſtē patriā. Et in hoc cōprehēditur quicquid eſt fidei, quicquid ſpei, quicquid charitatis, quicquid miſericordiæ ſpectans ad coniuges. Vnde & explicat ab effectu hoc cohabitare tanquā cohęredes gratiæ vitæ. & effectus eſt ne impediantur orationes veſtræ. Impeditur oratio ſolo peccato. nam ſemper orat, qui ſemper benefacit. abſtinentiam à peccato claudi in cohabitatione cohæredum explicauit per hoc. [In fide autem.] pro, in ſumma autem. Inſtructis nanque ſigillatim diuerſis conditionibus, nunc omnes ſimul colligendo

ligendo monet.[Omnes vnanimes,cõpatientes.]Plus ſignificat di
ctio Græca videlicet nõ ſolũ qui mutuo commiſerationis affectu,
ſed etiã qui mutuo amore,mutua gratulatione,& vniuerſaliter qui
mutuo tanguntur affectu. [Fraternitatis]pro,fratrũ,[amatores.]
Chriſtianos appellat fratres. [Miſericordes modeſti.]pro, affabi-
les,[humiles.]Superfluit humiles [Nõ reddẽtes malũ pro malo,
aut maledictũ pro maledicto,ſed ecõtrario benedicẽtes, q̃a in hoc
vocati eſtis vt benedictionẽ hęreditate poſsideatis]Hęreditario iu
re Chriſtiani à Chriſto habẽt benedicere Et ad hoc affertur autho-
ritas pſalmi ſatis clara. [Qui enĩ vult vitã diligere & videre dies bo
nos,coerceat linguã ſuã à malo, & labia ſua ne loquãtur dolũ. De-
clinet aũt à malo & faciat bonũ,inquirat pacẽ & perſequatur eam/
quia oculi domini ſuper iuſtos & aures eius in preces eorũ, vultus
autem domini ſuper facientes mala,Et quis eſt qui vobis noceat,ſi
boni æmulatores fueritis?] Genitiui caſus eſt boni,ſignificãs rẽ æ-
mulãdo affectatã. [Sed & ſi quid patimini propter iuſtitiã,beati. Ti
morem.] pro,terrore [autẽ eorũ ne timueritis, vt non cõturbemi-
ni.] pro,ne conturbemini. [dominũ aũt deũ ſanctificate in cordi-
bus veſtris.] Nõ eget deus vt ſanctificetũ in ſeipſo,ſed ſanctificãdus
præcipitur in noſtris cordibus in quibus ſanctificatur quum credi
tur abſque immũditia alicuius erroris & peccati.[Parati ſemper ad
ſatiſfactionẽ.]pro,ad reſpõſionẽ,[omni poſcẽti vos rationẽ de ea
quę in vobis eſt ſpe & fide.] Superfluit & fide. [Sed cum modeſtia
& timore.] pro,ſed cum manſuetudine & reuerentia. Mandat Pe-
trus omnib⁹ vt parati ſint ad reſpõdendũ de cœleſti patria ſperata
à nobis per Ieſum Chriſtũ. ad reſpondendũ autem mãſuete, cõtra
iracundiam : & reuerenter, ad excludendum omnem immoderan-
tiam.Et hæc exterius: nam interius adiungit tertium. [Conſcien-
tiam habentes. bonam.] in hac enim conſiſtit internum teſtimo-
nium . Et hinc ſequitur fructus qui ſubiungitur. [Vt in eo quòd
detrahunt de vobis.] Superfluit de . & deficit, Tanquam malefa-
ctoribus, [confundantur.] pro, pudefiant, [qui calumniãtur ve
ſtram bonam in Chriſto cõuerſationem.melius eſt enim benefaciẽ
tes (ſi voluntas dei velit) pati quàm malefacientes.] Sententia eſt
clara [Quia & Chriſtus ſemel pro peccatis noſtris mortuus eſt iu-
ſtus pro iniuſtis vt nos offerret deo:mortificatos.] pro,mortifica-
tus,[quidem carne,viuificatos.] pro,viuificatus, [autem ſpiritu.]
De Chriſto non de nobis eſt ſermo. Vt ipſe Chriſtus mortificatus
carne.(nã vere mortuus eſt ſecundum carnem) viuificatus autẽ ſpi
ritu (nam & tunc quum mortuus erat carne viuificatus erat ſpi-

ritu . vtpote & beatus ſecundum ſpiritum & triumphans de dæmonibus ſecundum ſpiritum.& hic viuificationis actus acceſsit ei quũ mortuus eſt carne)offerret nos deo.[In quo & iis qui in carecre erant ſpiritu veniens prædicauit.] Corruptus eſt textus Latinus. Legendũ eſt. In quo & iis qui in carcere erant ſpiritibus veniens prędicauit. Et relatiuũ in quo,manifeſte refert ſpiritum. præmiſerat enim viuificatus aũt ſpiritu. in quo proculdubio ſpiritu veniẽs prędicauit & iis ſpiritibus qui in carcere erant. Et ne libera nobis vagandi relinqueretur facultas limitat de quibus ſpiritibus loquitur, ſubiungendo. [Qui increduli fuerant aliquando.] Et ne hæſitaremus de quo aliquando,ſubiungit. [Quando expectabant dei patiẽtiam in diebus Noe quũ fabricaretur arca.] pro, quando expectabatur dei longanimitas in diebus. Noe quum appararetur arca. Clare Petrus dicit quòd Chriſtus deſcendens ad inferos in anima prędicauit animabus illorum qui fuerant increduli in diebus Noe. Et ex eo quòd horũ tantũ meminit, ſignificat quòd non loquitur de prædicatione qua manifeſtauit apud inferos ſeipſum eſſe Meſiam. & conuicit tã dæmones quàm incredulos omnes .huiuſmodi enim prædicatio cõmunis fuit omnibus apud inferos:hęc autem de quà Petrus loquitur, peculiaris deſcribitur illis qui fuerãt tempore quo fabricabatur arca. Vnde inſinuatur quòd prædicatio hæc fuit fructuoſa. Et ad hoc faciunt verba illa, quando expectabatur dei lõganimitas: vt per hoc intelligamus illos non fuiſſe incredulos hoc eſt ſine vera dei fide, ſed incredulos Noe dicenti diluuium imminere & cum hac incredulitate expectaſſe dei longanimitatem,hoc eſt cõfiſos fuiſſe in longanimitate dei quòd non induceret vniuerſale diluuium.& propter huius confidentiæ meritum placuiſſe deo vt anima Chriſti prædicaret eis. Et reuelauit nobis hęc Petrus vt apperiręt quòd Chriſtus vſqueadeo ſtuduit ad offerendũ nos deo, quòd etiam in ſpiritu deſcendens ad inferos prædicauit antiquis qui fuerant tempore Noe, vt etiam illos deo offerret. [In qua paucæ] (id eſt octo) [animæ ſaluæ factæ ſunt per aquam.]Sententia eſt clara ex Geneſi. [Quod & vos nũc ſimilis formæ ſaluos facit baptiſma.]pro,cui nunc ſimile baptiſma nos quoque ſaluos facit.Cui arcæ ſaluatrici per aquã,baptiſma nunc ſimile nos quoque ſaluus facit arca in aqua ſaluatrix,figura fuit ſaluãtis baptiſmi [Nõ carnis depoſitio ſordium ſed conſcientiæ bonæ interrogatio in deum.] Explicat baptiſma.baptiſma enim ablutionem ſonat. Et dicit quod non eſt ſermo de ablutione quæ eſt depoſitio ſordium carnis, hoc eſt quæ mundat corpus : ſed de ablutione cuiuseffect⁹ eſt inquiſitio

quiſitio cõſcientiæ erga deum bonæ. Quum debuiſſet Petrus effe-ctum baptiſmi dicere purgationem ſordium animæ, dixit inqui-ſitionem conſcientiæ erga deum bonæ, ad explicandum effectum quem habet in adulto cooperante ipſo adulto hoc eſt enim, verũ regenerati ſtudium, vt inquirat applicationem ſcientiæ erga deum bonam. Et hanc [Per reſurrectionem Ieſu Chriſti à mortuis.] hoc eſt per fidem & ſpem reſurrectionis Ieſu Chriſti [Qui eſt in dexte ra dei.] Hoc pluries expoſitum eſt [Deglutiens mortem vt vitæ æ-ternę hęredes efficeremur.] Omnes hæ ſeptẽ dictiones ſuperfluũt. [Profect⁹ ĩ cœlũ ſubiectis ſibi angelis, & poteſtatib⁹, & virtutib⁹.]

CAPVT IIII.

CHriſto igitur paſſo in carne] pro, Chriſto igitur paſſo pro nobis carne, [& vos eadẽ cogitatione armamini.] hoc eſt ſimilẽ vos cogitationem aſſumite velut arma. Et explicando ſimilitudinem cogitationis ſubiungit: [Quia qui paſſus eſt in carne deſijt à peccatis.] Quem admodum Chriſtus paſſus ſecundum carnem deſijt à vita mortali, ita quicunque imitando Chriſtum paſſus eſt in carne (affligendo & domando carnem voluntarie ad ſubijciendum eam ſpiritui) de-ſijt à priori vita peccatorum. Qui enim adhuc perſeuerat peccan-do, fruſtra imitatur Chriſtum patiendo in carne: nam talis non ar mat ſe imitatione Chriſti. [Vt non iam deſiderijs hominũ, ſed vo luntati dei quod reliquũ in carne viuat tẽporis] Ordo literę eſt, vt quod reliquum eſt temporis in carne nõ iam deſiderijs hominum ſed voluntati dei viuat. hoc eſt enim perfecte deſtitiſſe à peccatis vt reliquum vitæ præſentis fructificet deo & non concupiſcentijs hu-manis. [Sufficit enim præteritum tempus ad voluntatem gentium conſummandã.] Textus Græcus habet hæc in prima perſona [Suf ficiens eſt enim prẹteritum vitæ tẽpus vt voluntatem gentium per-fecerimus.] Vt monitio facilius admittatur, connumerat ſe Petrus inter peccatores nõ quòd ipſe talis fuerit, ſed quòd generis ſui pec cata vt cõmunia æſtimat. Vnde explicando quid comprehendatur ſub voluntate gentium ſubiungit. [Ijs qui ambulauerunt.] ꝑ, quũ verſati fuerimus, [ĩ luxurijs.] pro, laſciuijs, [deſiderijs, vinolẽtijs, comeſſationibus, cõpotationibus, ebrietatib⁹.] Superfluit ebrietati bus. [Et illicitis.] pro, nefarijs, [idolorũ cultibus.] Hinc clare ap-paret quòd peccata ſui generis (Iudæorũ. ſ. quibus ſcribit) vt cõmu nia cõmemorat: nã perſonã Petri cõſtat nõ fuiſſe immerſam huiuſ modi vitijs: ſed hęc ſunt vitia volũtatis gẽtium, quas Iudæi imitati fuerant. [In quo admirãtur.] ꝑ, peregrinãtur. hoc eſt ꝙ peregrinũ

ſeu abſurdũ cenſent Gentiles. Et quid eſt hoc quod abſurdũ eẽſent ſubiungit [Non concurrentibus vobis in eandem luxuriæ cõfuſionẽ.] pro, refuſionẽ blaſphemantes. Gentiles blaſphemando abſurdũ reputant ꝙ nõ vnâ;cũ eis curratis ad eãdẽ luxus refuſionẽ abſurdũ reputant veſtræ vitæ emendationem quòd nõ ſequamini patres veſtros imitatores Gentiliũ aſſueti enim luxibus abſurdũ reputãt vitã cõtinentiũ: & ſic de ſimilibus [Qui reddent rationẽ ei qui paratus eſt iudicare viuos & mortuos.] hoc eſt nõ erunt impunes, ſed hi omnes reddent rationẽ vniuerſali iudici. [Propter.] pro, in, [hoc enim & mortuis euangelizatum eſt.] Dixerat qui paratus eſt iudicare viuos & mortuos: ſubiũgit modo ꝙ præparatio quædã iudicij mortuorum fuit quòd Ieſus prædicauit mortuis quũ deſcendit ad inferos. Quare autem ſit huiuſmodi præparatoriũ, explicat ſubiungendo. [Vt iudicentur quidem ſecundũ homines in carne.] Superfluit in. [Viuant autem ſecũdũ deũ in ſpiritu.] Superfluit in. Et ordo literæ eſt. vt iudicentur quidem carne ſecundum homines, ita ꝙ ſecundũ homines, determinat carne, & nõ determinat iudicentur. Et ſimiliter viuant autẽ ſpiritu ſecundũ deũ. ita quòd ſecundum deum, determinat ſpiritu & nõ determinat viuant. Et eſt ſenſus. vt iudicentur quidem ratione carnis in qua vixerũt ſecũdũ homines hoc eſt ſecundum concupiſcentias humanas: viuant aũt ratione ſpiritus, quem habuerunt ſecundũ deum. hoc eſt conformem diuinæ voluntati. Ad hoc itaque euangelizauit Chriſtus manifeſtãdo ſeipſum vniuerſorum iudicem apud inferos vt agnoſcãt impij ſe iudicandos ratione carnis quam habuerunt, ſecũdum homines: & iuſti agnoſcant ſe percepturos vitam æternã ratione ſpiritus quã habuerunt ſecundum deũ. ¶ Aduerte quòd euangelizatũ fuiſſe mortuis apud inferos à Chriſto ſciebamus, ſed cauſam reuelauit Petrus: vt ſcilicet huiuſmodi euangelizatio pararet Chriſto iudicium mortuorũ nam iudicium viuorum poſt eius primum aduentum parat ei euangelizatio quæ fit in mundo per Apoſtolos & ſucceſſores, vt omnes habeant notitiã vnde iudicandi ſunt. [Omnium autem finis appropinquabit] pro, appropinquauit. Ne longa diſtantia pœnam minuere videretur adiungit quòd appropinquauit finis omnium. [Eſtote itaque prudentes.] pro, ſobrij. Cõtra huiuſmodi ſupradictos luxus & peccata carnis, mandat ſobrietatem. [Et vigilate in orationibus.] pro vſu ſpiritus ſecundum deum. [Ante omnia autem mutuã in vobiſmetipſis.] pro, erga vos ipſos, [charitatem continuam.] pro, vehementem, [habentes quia charitas operit.] ꝓ, operiet. Procul dubio in futuro iudicio. [Multitudinem

titudinē peccatorum]ne pateant æternæ vltioni [Hoſpitales inui-
cem ſine murmuratione. vnuſquiſque ſicut accepit gratiā.]pro, do
nū,[in alterutrū.] pro,in vos inuicē,[illā.]pro,illud,[adminiſtrā
tes.ſicut boni diſpēſatores multiformis,]pro,variæ[gratię dei. Si
quis loquitur,quaſi ſermões dei.ſi quis miniſtrat,tāquā ex virtute]
pro,potētia,[quā adminiſtrat.]pro,ſuppeditat,[deus]Tā in ver-
bis quā in factis noſtris,mādat ágnoſci deū vt principalem [Vt in
omnib⁹ honorificetur.]pro,glorificetur.[deus per Ieſum Chriſtū:
cui eſt gloria & imperiū in ſecula ſeculorū:amē Chariſsimi,]pro,
dilecti,[nolite peregrinari.]pro, ne peregrinamini. [in feruore.]
pro,in veſtri exuſtiōe,[qui]pro,quæ,[ad tentationem vobis ſit.]
pro,fit.[quaſi noui aliquid vobis cōtingat.]Et eſt ſenſus ꝙ quum
vos contingit affligi & quodāmodo exuri ad probādum vos tan-
quā aurū quod probatur igne,nō exiſtimetis hoc peregrinū à chri
ſtianitate quaſi nouū aliquid contingat hoc eſt quaſi inſolitum a-
liquid contingat. Et rationem ſubdit. [Sed communicantes.]pro,
ſed in hoc quòd communicatis, [Chriſti paſsionibus gaudete.]
Communicare paternis conditionibus,nec peregrinum, nec inſo-
litū videri debet:ſed materia gaudij eſt. [Vt & in reuelatione glo-
riæ eius gaudeatis exultantes. Si exprobramini in nomine Chriſti,
beati eritis,]Superfluit eritis abſolute dicitur beati,hic in ſpe,& in
futuro in re. Et rationē beatitudinis ſubiūgit, Quoniam quod eſt
honoris,gloriæ,& virtutis dei,& qui eſt eius ſpiritus,ſuper vos re-
quieſcit.]Multa ſūt hic ſuperflua. Legēdum eſt. [Quoniā quod eſt
gloriæ & ſpiritus dei ſuper vos requieſcit Et nominatiui caſus eſt
ſpirit⁹. Et eſt ſententia plana: quoniā ſpiritus dei & quod eſt meri-
tū gloriæ æternæ requieſcit ſuper vos,cōmunicātes afflictionibus
Chriſti. Poſt hæc autem verba deſunt Latino textui octo dictiones,
[Secundū illos quidē blaſphematur,ſecundū vos autem glorifica-
tur.]Et poteſt referri tā ad nomē Chriſti propter quod probos af-
ficimini,quā ad ſpiritū dei requieſcētē ſuper vos. De vtroq; enim
verificatur quod per illos approbrantes blaſphematur, per vos aūt
glorificatur:illorū actio eſt blaſphemia:veſtra paſsio eſt glorifica-
tio ¶Deinde ſtatim ſubiūgitur [Nemo aūt.]pro,ne qs enim,[ve-
ſtrū patiaī quaſi homicida, aut fur,aut maledicus,]pro,malefic⁹,
[aut alienorū appetitor.]Senſum optime trāſtulit interpres,quāuis
Gręcè habeatur alienorū inſpector:ſed quia inſpectio nō eſt in cul
pa niſi ratiōe appetit⁹ ideo culpā optime trāſtulit dicēdo appetitor
Et eſt ſenſus quòd nemo patiatur ob patratum aliquod crimen,
quanuis obijciatur,& ſub prætextu criminis. patiebantur nanque
 Chriſtiani

Chriſtiani ſub titulo maleficorum, ſed reuera non erant malefici. [Si autem vt Chriſtianus, non erubeſcat: glorificet autem deum in iſto nomine.] pro, in parte hac qua videlicet patitur vt Chriſtian⁹. [Quoniàm tempus eſt vt incipiat iudiciũ à domo dei.] Iudiciũ appellat afflictiones, tormenta occiſionéſque, eo quòd iuſto dei iudicio fiant, quanuis non ſemper propter propria patientis peccata: vt patet de Iob. ¶ [Quid autem intelligat per domum dei, explicat ſubiungendo [Si autem primum à nobis, quis finis eorum qui nó credunt dei euangelio?] Vbi clare vides appellatam domum dei eccleſiam, & è regione illius locatos incredulos. Et eſt ſenſus ꝙ modo eſt tempus, vt deus exerceat iudicia afflictionum, & etiam mortis corporalis inchoando à fidelibus: & ſi ſic finit fideles in hac vita, quis finis erit incredulorum? quaſi dicat quòd longe maiora mala reſeruantur incredulis. [Et ſi iuſtus vix ſaluabitur.] Ex Prouerb. 11 cap. ſumpta eſt hæc ſententia: qua monſtratur difficultas vt ſaluetur vir iuſtus. Et eſt ſermo de iuſto ſecundum opera: talis enim vix ſaluabitur, eo quòd non eſt facile habere perſeuerantem dei gratiam inter multas tribulationes & afflictiones per quas oportet nos intrare in regnum cœlorum. Et hinc formatur argumẽtum inferẽs. [Impius & peccator vbi parebunt.] pro, comparebit? Quaſi dicat, nuſquam comparere poterit [Itaque & ij qui patiũtur ſecundum voluntatem dei, fideli creatori.] pro, tanquam fideli códitori, [commendent animas ſuas in benefactis.] pro, in benefaciẽdo. Optimũ conſilium patientium, quia deus vult (hoc eſt propter fidem, propter virtutem) vt benefaciendo commendent animas ſuas velut iure depoſiti deo vt fideli conditori: cuius eſt fideliter ſeruare quod condidit quum apud eum deponitur.

CAPVT V.

Seniores ergo]pro, preſbyteros. Et ſuperfluit ergo. [Qui in vobis ſunt obſecro conſenior.] pro, cópreſbyter, [& teſtis Chriſti paſsionũ, & gloriæ reuelãdæ conſors]Preſbyter, gradus nó ętatis eſt hic nomen: vt patet ex actione ſubiuncta, ſcilicet paſcere gregem. Seipſum autem Petrus non ſolum compreſbyterum humiliter appellat, ſed duobus non communibus reliquis preſbyteris cognominibus explicat: nam & teſtem ſe paſsionum Chriſti quas vidit, & quibus interfuit, & conſortem gloriæ reuelandæ ſe dicit eo quòd in monte Tabor fuerit conſors gloriæ Chriſti reuelandæ mundo. Quanuis hoc poſsit & aliter intelligi videlicet quòd ipſe explicet ſe diffinitum à deo conſortem reuelandæ gloriæ cœleſtis:

quòd

quòd eſt ſcire ſe eſſe prædeſtinatum. [Paſcite qui in vobis eſt gregem dei.] pro, Chriſti. Hoc eſt quod obſecro vos presbyteros. Et ſcito quòd multi legendum eſſe putant non qui, ſed quantum. Ita quòd legatur, paſcite quantum in vobis eſt gregem Chriſti. Tanquam explicet quod paſcere gregem Chriſti non pendet totaliter à vobis: quoniam nullus inuitus hoc paſtu paſcitur [Prouidētes.] pro, curam illius agentes, [nō coacte, ſed ſpontanee ſecūdū deū.] Superfluit ſecundum deum. [Neque turpis lucri gratia, ſed voluntarie.] pro, ſed prompte, [neque vt dominantes in cleris.] pro, in cleros, [ſed forma.] pro, formæ, [facti gregis ex animo.] Superfluit ex animo. Tres cōditiones Petrus exigit à curam gerētibus gregis Chriſti. Prima eſt quòd non coacti euitatione inopiæ, aut cuiuſcū que alterius temporalis mali, ſed ſponte. Voluntas enim operans non niſi vt euitet malum inopiæ & ſimilium, non eſt ſpontanea: vt patet. Secunda eſt vt non affectu augendi gloriam, famam, facultates, & ſimilia ſed prompte, ſed propenſo animo: qui enim lucrum quærit, prōptum non habet animum ad gregem, ſed ad lucrum. Tertia eſt quòd non affectu dominatiuo ad ſubijciendum ſibi populum, ſed ſeipſos formas exemplares exhibendo ad formandum gregem fide & moribus inſtruant. Gubernans enim tanquam dominans, ſuperbiæ innititur: nec exemplo, ſed verbo tantum & authoritate gubernat. Nam ſuperbiæ exemplum dat non virtutum: quod eſt aduerſus gregem agere. Et hoc Petrus ſignificauit, dicendo in cleros. Ipſum enim dominium eſt contra cleros. Nec intelligo per cleros eos quos appellamus clericos, ſed Chriſtianos omnes ad diuinam ſortem aſcitos [Et quum apparuerit princeps paſtorum, percipietis immarceſsibilem gloriæ coronam. Similiter adoleſcētes ſubditi eſtote ſenioribus] pro, presbyteris: [omnes autem inuicem] Deeſt ſubiecti, [humilitatem inſinuate.] Eadem eſt hæc ſententia cum illa Pauli, ſuperiores inuicem arbitrantes. Quilibet enim habet in ſe defectum aliquem ratione cuius rite ſubijcitur alijs ratione diuini in illo doni, & hęc eſt ratio mittendi humilitatis virtutem in ſinum cuiuſcunque animi. [Quia deus ſuperbis reſiſtit, humilibus autem dat gratiam] Eandem ex Prouerb. affert authoritatem quam attulit Iacobus. [Humiliamini igitur ſub potēti manu dei.] De humiliatione quæ eſt actus virtutis, eſt ſermo. [Vt vos exaltet in tempore viſitationis.] Superfluit viſitationis. Et eſt ſenſus, vt vos exaltet in tempore quo opus eſt exaltari. [Omnem ſolicitudinem veſtram.] proculdubio temporalium [Proijcientes in eum.] Similis eſt hæc ſententia doctrinæ domini,

ne-

nę ſoliciti ſitis de cibo & potu & veſtimento: Et ratio eadem ſubiũ gitur ſcilicet diuina cura noſtri [Quoniã ipſi cura eſt de vobis Sobrij eſtote & vigilate: quia aduerſarius veſter diabolus, tanquam leo rugiens circumit quærens quem deuoret.] pro, quærens aliquẽ deuorare [Cui reſiſtite fortes.] pro, firmi, [in fide ſcientes eãdem paſsionẽ] pro, eaſdẽ paſsiones. [ei quæ in mũdo eſt veſtræ fraternitati fieri.] pro, perfici hoc eſt ſcientes eaſdem paſsiones tentationum illi veſtrę fraternitati q̃ eſt in mũdo (hoc eſt eccleſiæ Chriſtianæ) perfici, id eſt non nocere, ſed ad perfectionem conducere. Pati ſiquidem tentationes diabolicas, non in ſua imperfectione relinqui, ſed perfici fraternæ eccleſiæ (hoc eſt proficere ad vtilitatem fraternæ eccleſiæ) aperit: ne quum ſe tentari à diabolo ſentiunt, puſillanimes fiant ¶ Quis perficit huiuſmodi tentationum paſsiones, ſubiungit. [Deus autem omnis gratiæ qui vocauit nos in æternam ſuã gloriam in Chriſto Ieſu, modicũ paſſos, ipſe perficiet.] Deeſt, fulciet, [cõfirmabit ſolidabitque.] Quum dixiſſet perficiet requiſita ad perfectionem, ſubiungit quod fulciet virtutibus, moralibus confirmabit robore fidei & ſtabiliet tandem aſsiſtentia. donum enim ſtabiliatis non conceditur niſi diuina aſsiſtentia. [Ipſi gloria & imperium in ſecula ſeculorum amen. Per Siluanum fidelem fratrem, vobis vt arbitror breuiter ſcripſi.] Vt arbitror nõ refertur ad fidelẽ, ſed refertur ad breuiter ſcripſi. [Obſecrans] pro, adhortãs, [& conteſtans hãc eſſe veram gratiam dei in qua ſtatis.] De euangelica gratia loquitur & hanc eſſe veram dei gratiam & cõteſtatur vt non expectent aliam, & adhortatur complectendã [Salutat vos eccleſia quæ eſt in Babylone collecta.] pro, in Babylone ſimul electa. Et appellatione Babylonis ſignificat Romam. inde enim ſcribebat Videbat ſiquidem Romam confuſione tum idolorũ tum morum preſſam. Et propterea confuſione eam nominauit. ¶ Quod aũt dicit ſimul electa, alias eccleſias reſpicit. Significatur enĩ quòd non ſola, ſed ſimul cum alijs eccleſijs eſt electa. quòd eſt pars electorum. [Et Marcus filius meus.] De Marco euangeliſta intelligitur. [Salutate inuicem in oſculo ſancto.] pro, in oſculo charitatis. [Gratia.] pro, pax, [vobis omnibus qui eſtis in Chriſto Ieſu. amẽ.] Vere frater Pauli Petrus inuenitur tam in principio quam in fine epiſtolæ. vt taceamus de conformitate doctrinæ.

Caietæ. 15. Iulij. 1529.

THOMAE DE VIO CAIETANI CARdinalis ſancti Xiſti, in poſteriorem diui Petri Epiſtolam Commentarii.

SEcunda Petri apoſtoli epiſtola)Hæc ſecunda epiſtola nō caret cōtradictorib⁹:dicente Hiero.de vir.illuſt de Petro.Scripſit duas epiſtolas quę canonicæ nominã-tur.quarũ ſecunda à pleriſque eius eſſe negatur propter ſtyli cum priore diſſonantiam. ¶ Verum hęc ratio non minus infert primam quàm ſecundã non eſſe Petri:nã tantum diſſonat prima à ſecunda , quantum ſecunda à prima.Quo fit vt ex diſſonãtia ſtili neutra reddatur Petri certa, ſi argumẽtũ valet. Infirmum itaque argumentum aſſumitur quum vnum atque eundem hominem diuerſo ſtylo quandoque ſcribere experientia teſtetur Regiſtrum Græegorij tantum diſſonat ab alijs ſcriptis à Grægorio,vt ſi ex ſtylo arguendum eſſet,negaretur Græegorij.

CAPVT I.

SImō Petrus ſeruus & apoſtolus Ieſu Chriſti,ijs qui coæqualé.] pro,ęque precioſam [nobiſcũ ſortiti ſunt fidē.]Niſi ipſe Petr⁹ in principio tertij capituli diceret, hanc iam vobis ſecundam ſcribo epiſtolã, ex perſonis hic ſalutatis neſcit ad quos epiſtola hæc dirigitur quoniam omnibus Chriſtianis cõmune eſt ꝙ æquè præcioſam ſortiti ſunt fidē Verũ Petrus explicaturus inferius ꝙ ad eoſdē dirigit hãc ad quos direxit primam epiſtolam, hic à diuino dono eos deſcribit. ¶ Et dicit ſortiti , non cauſali ſorte, ſed diuinæ electionis .Nobiſ-

cum

eum autem, apoſtolos demõſtrat [In iuſtitia dei noſtri & ſaluatoris Ieſu Chriſti]Nõ in iuſtitia noſtra, nõ in meritis noſtris, ſed in iuſtitia dei quæ eſt iuſtitia ſaluatoris Ieſu Chriſti. Satis conformis immò eadem eſt hæc doctrina doctrinæ Paulj diſtinguentis iuſtitiam dei (quę eſt iuſtitia fidei, quę eſt iuſtitia qua iuſtificamur à peccatis) ab vniuerſis iuſtitijs noſtrorum operum. [Gratia vobis & pax adimpleatur in cognitionẽ]pro, agnitione, [dei & IeſuChriſti domini noſtri.]Salutatio apoſtolica eſt, cõſtans ex gratia & pace Imprecatur autem cõplementum præſentium donorum in vita æterna quæ cõſiſtit in agnitione dei & domini noſtri Ieſu Chriſti. [Quomodo omnia nobis diuinæ virtutis ſuæ, quæ ad vitã & pietatem donata ſunt.]pro, vt eius diuina potentia omnia nobis largita eſt, quæ ad vitam ac pietatem pertinent, [per cognitionẽ.] pro, agnitionẽ, [eius qui vocauit nos propria gloria & virtute.] ꝑ gloriam & virtutem Gratia & pax in agnitione dei & Ieſu Chriſti adimpleatur ſic, eaque ratione quemadmodum diuina eius potentia largita eſt nobis omnia quæ ad vitã animę, ad vitam ſpiritualem, acpietatem erga cœleſtem patrem, patriam illiuſque ciues pertinent: largita eſt autem hæc per agnitionem Ieſu Chriſti qui vocauit nos tum gloria tum virtute. ¶ Conſtat hæc dona largita eſſe nobis per fidem qua agnoſcimus Ieſum Chriſtum. Cõſtat quoque quòd Ieſus Chriſtus vocauit nos tum virtute. Et eſt ſermo de virtute vt diſtinguitur contra vitium. Vniuerſa enim vita Chriſti virtus fuit, immunis à quocunque minimo lapſu à virtute. quo fit vt Chriſtiana religio omnẽ amplectatur virtutẽ iure ſuæ vocationis. Tum gloria. ſiue gloria referatur ad gloriam tot talium & tantorum miraculorum: ſiue gloria referatur ad gloriam immortalitatis corporis eius Ita quòd in ſtatu paſsibili vocauit nos virtute in ſtatu autem immortali vocauit nos gloria [Per quam.] pro, per quæ, [maxima & precioſa nobis promiſſa donauit]Relatiuũ quę refertur ad omnia quæ nobis diuina potentia largita eſt Et eſt ſenſus per quæ, ſpectantia ad vitã & pietatem, maxima & precioſa promiſſa nobis ſunt donata Non ſunt pura dona, ſed deferunt ſecum longe maiora promiſſa, non pollicitatione ſed donatione iam noſtra Et quæ ſint hæc promiſſa maiora ſubiungit. [Vt per hæc efficiamini diuinæ conſortes naturæ.] In cœleſti patria adimplebitur hoc. per hæc eni pręſentia dona efficimur in futura vita diuinæ naturæ conſortes. vtpote videntes deum ſicuti eſt, quod eſt proprium ipſius diuinæ naturæ. Nulla enim creatura fieri poteſt tam excellens, vt ſuapte natura videat deum ſicuti eſt: ſed hoc

oportet

oportet ex ſupernaturali conſortio diuinæ naturæ habere. ¶ Aduerte prudens lector quàm longo contextu pendulam effecerit ſententiam. Quum dixiſſet gratia & pax adimpleatur in agnitione dei &c adiunxit rationem qua nobis tot in hac vita largitus eſt deus, vt efficiamur diuinæ naturæ conſortes. quod eſt redire ad primũ imprecatum. [Fugientes eius quæ in mundo eſt concupiſcentiæ.] pro, in concupiſcentia, [corruptionem] Ne errares intelligendo quòd diuina dona efficerent nos conſortes diuinæ naturę ſine noſtra cooperatione, adiungit ꝙ ſic efficiemini diuinæ naturæ conſortes ſi refugeritis corruptionem, non quæ eſt in corpore, ſed quæ eſt in concupiſcentia. Corruptas concupiſcentias vult intelligi concupiſcentias diſſonantes à recta ratione. integritati ſiquidem animi contrariãtur. [Vos autem curam omnem.] pro, & in hoc ipſum autem curam omnem, [cõferentes.] Demonſtrat hoc ipſum, quod dixerat, vt per hæc efficiamini diuinæ naturæ conſortes. in hoc enim oportet omne ſtudium noſtrum conferre. Et quod in genere dixit omnem curam veſtram, explicat diſtinguendo per partes. [Miniſtrate, in fide veſtra virtutem.] Et eſt ſermo de virtute, vt diſtinguitur cõtra vitiũ Fides enim ſine operibus mortua eſt. Et propterea oportet fidei ſubminiſtrare virtutem moralem. [In virtute autem ſcientiam.] Virtus moralis prudentiæ connexa ſic eſt, vt neutra ſine altera eſſe poſsit. [In ſcientia autem abſtinentiã.] pro, temperantiam. non prout eſt ſpecialis virtus circa delectationes venereas, ſed potius prout ſonat generalem modum virtutum: qui conſiſtit in ſingularum actionum temperatione. vt per hæc duo (virtutem videlicet & temperantiam) vterque generalis modus virtutis fuerit ſignificatus, virtute quidem modus impulſiuus: temperantia autem modus retractiuus. In his enim duobus modis conſiſtunt omnes virtutes morales [In abſtinentia.] pro, in temperantia [autem patientiã.] Hæc eſt Chriſtiana virtus qua amore dei tolleramus mala voluntarie. [In patientia autem pietatem.] erga fratres &c. Vana enim eſſet patientia ſi non annexam haberet pietatem quando & vbi oportet. [In pietate autem amorem fraternitatis.] pro, amorem fraternum. Exterior pietas quæ cultũ officiũque exhibet, vana eſſet niſi eſſet intus amor fraternus. [In amore autem fraternitatis.] pro in amore aũt fraterno, [charitatem] pro, dilectionem. Ex eo quòd non determinat cuius, intelligitur abſolute. dilectio enim abſolute extendit ſe ad omnes. Mandat Petrus vt nõ ſimus cõtenti amore fraterno, ſed cum hoc habeamus etiam dilectionem ad omnes. Et eſt dilectio hæc Chriſtianis propria: quibus man-

bus mandatur diligere etiã inimicos .[Hæc enim ſi vobiſcũ adſint & ſuperẽt,] p, exuberẽt, [nõ vacuos nec ſine fructu] Non vacuos quo ad recipiendũ nec ſine fructu quo ad producendũ. [Vos cõſti tuent in domini noſtri Ieſu Chriſti cognitione] pro, cognitionẽ. quoniã & recipietis & producetis cõferentia ad cognitionẽ domi ni noſtri Ieſu Chriſti. Hoc eſt bonũ ex his prouenìens. malũ autem prouenìens ex horũ abſentia, ſubiungitur. [Cui enim non præſto ſunt hęc, cæcus eſt & manu tentans.] Cõtraria cognitioni & illius profectui ſunt cæcitas & manu viam tentare. Per quæ metaphorice deſcribitur ſtatus Chriſtianorũ ſine virtute: ꝙ ſunt cæci, non viden tes propriã dãnationem, & ꝙ procedunt velut manu tentantes, nõ videntes impedimenta viæ Et quod tertium eſt. [Obliuionem accipiens purgationis veterum ſuorum delictorum.] hoc eſt ad ſimilitudinem obliti, acſi non fuiſſent ei remiſſa peccata in baptiſmo ſe habet: vtpote nõ reminiſcens cœpti itineris ad cœleſtem patriam, vtpote ingratiſsimus poſt tantum beneficium ſe habens vt oblitus. [Quapropter fratres magis ſatagite.] pro, operam date. Ad id redit vnde cœperat, vt efficiamini diuinæ conſortes naturæ. [Vt per bona opera certã vocationem veſtram & electionem faciatis.] Superfluit per bona opera, nec eſt certã, ſed firmam. Modus autem quo firma facienda eſt vocatio & electio, ſubiungitur dicendo. [Hæc enim facientes non peccabitis] pro, non labemini, [aliquando.] Et pronomen hęc demõſtrat ſuperius dicta, miniſtrate in fide virtutẽ &c. Hæc enim faciendo non labemini, quod eſt contrarium firmitati. nõ labemini à veſtra vocatione & electione, ſed firmi perſeuerabitis in illa [Sic enim abundanter miniſtrabitur vobis introitus in æternũ regnum domini & ſaluatoris noſtri Ieſu Chriſti. Propter quod incipiã] pro, non negligã, [vos ſemper cõmonere de his: & quidẽ,] pro, quãquã, [ſcientes & confirmatos vos in pręſenti veritate. Iuſtũ autem arbitror quandiu ſum in hoc tabernaculo excitare vos in cõmonitione.] Docet Petrus vt quãuis ſubditi ſint docti & firmi veritate fidei paſtores tamen nõ debent negligere offitiũ admonẽdi eos: immò iuſtũ hoc eſſe arbitratur. [Certus ꝙ velox eſt depoſitio tabernaculi mei: ſecũdũ ꝙ & dominus noſter Ieſus Chriſtus ſignificauit mihi. Dabo autẽ operã & frequenter.] pro, & ſemper. hoc eſt indefeſſe, quandiu vixero. [Habere vos poſt obitum.] pro, exitũ, [meũ.] proculdubio de tabernaculo corporis. [Vt horũ omniũ memoriã faciatis.] hoc eſt vnde ſeu in quo horũ omnium memoriam faciatis. Et eſt ſenſus ꝙ dabo ſemper operam, vt habeatis tractatus ſeu libros quibus poſsitis ſemper memoriam horum facere.

facere. Scriptū eſt enim, & memores ſunt mandatorum eius ad faciendū ea. [Nō enim indoctas fabulas.] pro, fallaces fabulas, [ſecuti] ad differentiam fabularū quæ non ſunt fallaces: quas videlicet cōmuniter omnes agnoſcunt eſſe fabulas. Fallaces enim fabulę ſunt, quę tanta arte ſunt confictæ vt videantur veræ. [Notam fecimus vobis domini noſtri Ieſu Chriſti virtutem & præſciētiā.] pro, potentiam & aduentum. Potentia enim refertur ad diuinitatē, aduentus verò ad humanitatem Chriſti [Sed ſpeculatores facti illius magnitudinis.] Illius maſculini eſt generis: & demonſtrat dominum Ieſum. Eſt enim ordo literæ, ſed ſpeculatores facti magnitudinis illius, Ieſu Chriſti. Viderunt nāque magnitudinem illius in mōte qui ſoliti erant videre humilitatem eiuſdē. [Accipiens.] pro, accepit, [enim à deo patre honorē & gloriā voce delapſa ad eū huiuſmodi magnifica gloria Hic eſt filius meus dilectus, in quo mihi cō placui.] Sententia eſt elata ex relatis in euangeliis. [Ipſum audite.] Superfluūt hæ duę dictiones [Et hanc vocē nos audiuimus de cœlo allatā, quū eſſemus cū ipſo in monte ſancto Et habemus firmiorem propheticū ſermonē.] Nō dicit veriorem, aut clariorē, aut maioris authoritatis, ſed firmiorem quod conſtat veriſsimū tunc fuiſſe quoniam propheticus ſermo longe magis firmatus erat in mentibus hominū quàm ſermo iſte, cuius teſtem ſe exhibet Petrus. Tā longo enim ęuo & ætatibus multis firmatus iā erat in mentibus hominum ſermo prophetarum. & propterea Petrus firmiorem appellat ſermonem propheticum ſermone nouiter è cœlo delato & non quòd ſit firmior in ſe. [Cui benefacitis attendentes quaſi lucernæ lucēti in loco caliginoſo donec dies illuceſcat, & lucifer oriatur in cordibus veſtris.] Vniuerſum pręſentis vitæ ſtatum aſsimilat loco caliginoſo egenti lucernæ lumine: quod eſt ſacra ſcriptura. Futura autē vita aſsimilatur diei claro quo lucifer Chriſtus oritur nō corporaliter, ſed ſpiritualiter in cordibus humanis. Eſt enim lux non corporū, ſed mētiū. [Hoc primū intelligentes quòd omnis prophetia ſcripturæ.] ad differentiam prophetiæ quę nō eſt in canone ſacræ ſcripturę. Sic enim & dominus appellauit vetus teſtamentū. dicendo ſcrutamini ſcripturas [Propria interpretatione nō fit.] Inter ſcriptas ſciētias & ſcriptas prophetias differentiā tangit: penes hoc ꝙ vir doctus ea quæ in lumine intellectus agentis apparēt, iuxta propriā interpretationem, & docet & ſcribit. propheta autem ea quæ ſibi ſub lumine diuinæ reuelationis apparent, non ſecundum proprij iudicij interpretationē & dicit & ſcribit. [Non enim voluntate humanā allata eſt aliquando prophetia] Quū debuiſſet dicere

non enim

non enim intellectu humano allata eſt aliquando prophetia, dixit voluntate eo ꝙ prophetiæ ſunt de ſingularibus contingentibus futuris. ad quorũ certitudinem conſtat non ſe extendere intellectũ humanum: ſed ad eorundem vaticinia conſtat ſe extendere pręſumptionem voluntatis humanę: & ideo excluſit voluntatem humanã. [Sed ſpirituſancto inſpirati] pro, ſed à ſpirituſancto acti. Et in hoc tangit differentiam inter veros & falſos prophetas. Veri enim prophetæ aguntur à ſpirituſancto ad interpretandum quæ eis reuelantur. & ſic totum quod eſt prophetiæ, ſpiritui ſancto tribuitur. Falſi autem prophetæ aguntur à ſpiritibus dæmoniacis, à ſpiritibus melancholicis &c. [Locuti ſunt ſancti dei homines.]

CAPVT II.

Verũt autem & pſeudopropheтę in populo.] proculdubio Iſraelitico. [Sicut & in vobis erũt magiſtri mẽ
F daces.] pro, pſeudomagiſtri: [qui introducent ſectas perditionis, & eũ qui emit eos deũ,] pro, dominum, [negãtes.] De Chriſto clarè loquitur: qui ſanguine proprio homines redemit. [Superinducentes ſibi celerem perditionẽ.] Quo facilior eo celerior ſuapte natura eſt perditio. & propterea iſti qui faciliorem inducunt interitum æternum, dicuntur inducere celerem perditionem. Hæretici nanque facillimè damnantur. Qui enim non credit, iam iudicatus eſt. [Et multi ſequẽtur eorum luxurias]pro, exitia: per quos via veritatis blaſphemabitur. Tum ſequaces tum pſeudomagiſtri referri poſſunt per relatiuum quos: ſequentibus tamen magis quadrat, vt referantur pſeudomagiſtri: De quibus ſubditur. [Et in auaritia fictis verbis de vobis negociabuntur] Non longe ab iſtis ſunt prædicatores quæſtus, qui abutuntur populi Chriſtiani deuotione ad quæſtum: qui ignoranter aut temere prædicare audent quòd ſoluentes carlinum aut ducatum pro vocata indulgentia plenaria, ſunt in eo ſtatu acſi tunc baptizati fuiſſent & ſimiliter quòd liberant animam vnam à purgatorio. hæc enim monſtra ſunt, & negociationes de Chriſtiano populo. Neſcit Chriſtiana religio hæc figmenta: ſed adinuentiones ſunt eorum qui in auaritia fictis verbis de Chriſtianis negociantur, abutentes illis ad quæſtũ. [Quibus iudicium iam olim nõ ceſſat.] pro, non tardat. hoc eſt quibus iamolim iudicium paratum, nõ tardat. Et de executione iudicij ſubiungitur. [Et perditio eorum non dormitat] Et eſt ſenſus quòd paratum iudicium non differtur vltra tempus proprium: & executio eius nullum patitur impedimentum, ſicut qui dormitat impeditur à ſomno. [Si enim deus angelis

peccantibus

peccantibus.]pro,qui peccauerāt nō pepercit,[ſed rudētibus.]p, catenis,[inferni,]pro,caliginis,[detractos in tartarū,tradidit cruciandos in iudiciū reſeruari.]pro tradidit ſeruandos in iudiciū In aliquibus tamen codicibus Græcis legitur ſeruatos. Et eſt ſenſus ꝙ ad ſimilitudinem principis detrudentis aliquos criminoſos in carcerē vinctos catenis ad priuandū eos libero vſu mēbrorū,deus tradidit dęmones qui peccauerāt in carcerē tartari(hoc eſt infernalis loci)& catenis caliginis vinxit eos:hoc eſt virtutē detentiuā eorundem dedit caligini Quod poteſt referri ad motū localē vel ad alios motus animi. Et ſi quidē referatur ad motum localem, ſenſus eſt ꝙ dedit caligini corporeæ officiū catenæ ad retinendū virtutem motiuā dæmonum ne poſsint inde exire. Si vero referatur ad alios animę motus,ſenſus eſt ꝙ dedit caligini ſpirituali officium catenę ad detinēdū intellectū ne poſsit intelligere particularia omnia quę ex applicatione proprij ſtudij poſſet intelligere.Conſtat enim ex euangelio dęmones habere ligatā vim operatiuā. [Quod autem ligatū habeant intellectū ad cognoſcēdū aliqua particularia,tētatio Chriſti teſtatur.¶Seruatos autē ſeu ſeruandos in iudiciū dicit quia adhuc non ſunt extremę dānationi ſubiecti, ſed hoc extremo iudicio reſeruatur. Vnde & dominus in euangelio dicit de igne æterno,qui paratus eſt diabolo & angelis eius & non dicit qui iā datus eſt diabolo & angelis eius.[Et originali.]pro,antiquo,[mundo non pepercit.]Antiquum mūdum vocat mundū ab Adam vſque ad Noe. [Sed octauum Noe iuſtitiæ præconē cuſtodiuit, diluuium mundo impiorum inducēs.]Pręconē iuſtitię Noe denominauit octauū,ad ſignificādū ꝙ non ſolus ſed cū ſeptem animabus octauus ſaluatus eſt.[Et ciuitates Sodomorū & Gomorrę in cinerē redactas,euerſione dānauit.]Tā res geſta diluuij quàm res geſta circa ciuitates Sodomorū in Geneſi ſcribitur. [Exemplū eorū qui impie acturi ſunt ponēs.]Ad vtrūque (diluuiū videlicet & ſubuerſionē Sodomorū) refertur exēplū.[Et iuſtū Lot oppreſſum à nefariis in laſciuia conuerſatiōis,eripuit.]Et hæc hiſtoria in Geneſi quoque habet̄ [Aſpectu enim & auditu iuſtus erat.] Magna laus Lot, ꝙ inter nefarios viros habitās nec aſpectu nec auditu peccaret. Verū aduerte quòd interpres ſenſum reddidit quo textus tendit,nō ipſum textum. Legendū enim eſſet. [Aſpectu enī & auditu iuſtus inhabitās inter illos,quotidie animā iuſtā iniquis operibus excruciabat] Affectum ipſius Lot deſcribit Petrus, explicans quāto mœrore concipiebat iniqua opera illorū inter quos habitabat vſqueadeo quod excruciabat propriā animā viſis ſeu auditis iniquis operibus illorū. [No-

uit deus.] pro dominus. Hoc vt cõſequẽs accipiendũ eſt illius con ditionalis ſuperius inchoatæ, ſi enim deus angelis peccantibus. Ita quòd antecedens illius cõditionalis cõſtet ex quatuor partibus: vi delicet ex angelis, ex antiquo mundo, ex ciuitatibus Sodomorum, & ex oppreſſo Lot. Conſequens autem ſic quod modo dicitur nouit dominus. Et habet tres partes Prima eſt. [Pios de tentatione eripere.] Secunda eſt. [Iniquos vero in diem iudicij reſeruare cruciandos.] Tertia autem quæ ſubiungitur. [Magis autem.] pro, maxime autem, [illos qui poſt carnem in concupiſcentia immun diciæ ambulant, dominationemque contemnunt, audaces, ſibi placentes.] pro, contumaces, [ſectas non metuunt introducere blaſphemantes.] pro, opiniones non tremunt blaſphemantes. Quinque genera vitiorum familiarium hæreticis ſupputat. Quorum pri mum eſt vitium carnale. Secundum contemptus non ſolum dominorum, ſed dominationum: Tertium audacia. Quartum contumacia. & quintum quòd opiniones quantumcunque blaſphemas non metuunt inducere ſeu ſequi. Et quanuis omnes hæretici valde puniendi ſint, inuolutos tamen his vitiis Petrus maxime puniendos dicit [Vbi angeli qui ſunt fortitudine & virtute] pro, robore & potentia, [maiores, non portant.] pro, non ferunt, [aduerſum ſe.] Deſunt duæ dictiões. [Apud dominũ, execrabile.] pro, blaſphemũ, [iudiciũ.] Grauitatem æternę dãnationis monſtrat, ex eo quòd dę mones robuſtiores natura & potentiores viribus quàm ſint homi nes, nõ ſufferunt iudiciũ illud. Quod denominant blaſphemũ, ex eo ꝙ blaſphemando recipitur. immo ex hoc declarat qualiter nõ ferunt. Quod enim blaſphemando toleratur, non ſuffertur. [Hi vero proculdubio magiſtri erroris, Velut irrationalia pecora.] pro, bruta animãtia quę videlicet nõ loquũtur. [Naturaliter.] pro, natura genita, [in captionẽ & perniciẽ.] Capiũtur enim & pernecãtur animantia quaſi ſuapte natura. [In iis quę ignorãt blaſphemantes, in corruptione.] pro, pernicie, [ſua peribunt.] Ad ſimilitudinẽ brutorũ quę capiũtur in laqueis quos ignorãt, deſcribit iſtos blaſphemãtes perire in ſuis ignorãtiis perniciofis. Et rationẽ ſubdens ſubiungit. [Percipientes mercedem iniuſtitiæ] Merentur enim in ſuis erroribus capi & perire ex propria iniuſtitia qua deo iniuriantur. [Voluptatẽ exiſtimãtes diei delitias, coinquinationis.] ꝓ, coinquinationes, [& maculæ.] Nominatiui pluralis ſunt ambæ. Et eſt ſenſ⁹ quòd iſti hæretici nõ coinquinati & maculati ſed coinquinationes & maculæ ad ſignificandum tum quòd eminentiſsime ſunt coinquinati & maculati. tum quòd ſunt aliorum coinquinationes &

maculæ)

maculæ)iſti inquam ſunt exiſtimantes voluptatem delitias dici. Homines qui ſapiunt putāt delectationes carnales eſſe delitias noctis: hoc eſt occulte percipiendas. Vnde & Paulus opera tenebrarū definiuit impudicitias, comeſſationes, ebrietates & huiuſmodi. iſti vero hæretici carnales delectationes computant inter delitias diurnas quod eſt dicere eas eſſe licitas, honeſtas, tanquàm ea quæ fiunt in die. [Delitiis affluentes in cōuiuiis ſuis luxuriantes vobiſcum.] pro, delitiantes in deceptionibus ſuis coepulantes vobis, hoc eſt nō ſolum exiſtimant delectationes eſſe licitas, ſed facto attractiuo veſtri id monſtrant. nam inter ſuos errores vacant delitiis & coepulantur ad hoc vt vos alliciant ad ſimilia. [Oculos habentes plenos adulterij.] pro, adulteræ. Delectationibus gulæ adiungit delectationes venereas: & eas quas leges deteſtantur. Vnde & oculos eorum dicit plenos adulteræ, tanquam nihil aliud ſpectent niſi ad adulteria. [Et inceſſabilis delicti]pro, & qui non ceſſant à peccato. vt perſeuerantia ſignificetur [Pelliciētes.]pro, ineſcantes, [animas inſtabiles.] Effectus deſcribitur horum hæreticorum. [Cor exercitatum in auaritia habentes.] Poſt crimina carnalia ad crimen auaritiæ eorundem tranſit. [Maledictionis filij.] Et ſubiungendo radicem mali ait [Derelinquentes viam rectam.]proculdubio Chriſtianæ fidei quam profeſſi erant [Errauerunt.]errant omnes qui operantur malum. Et exemplū erroris ſubiungit [Secuti viam Balaam ex Boſor.]pro, filij Boſor: [qui mercedē iniquitatis amauit] Hiſtoria lōga eſt:& habetur Nū.22.[Correptionē vero habuit ſuæ veſaniæ.] pro, propriæ iniquitatis ſubiugale mutū in hominis voce loquens, prohibuit prophetæ inſipientiam. [Hi ſunt fontes ſine aqua & nebulę turbinibus exagitatæ: quibus caligo tenebrarū reſeruatur] pro, in æuum ſeruata eſt. Aſsimilantur huiuſmodi hæretici fontibus ſine aqua quo ad bonum, & nebulis turbine agitatis quo ad malū: pro quāto ſeruant obſcuritatem tū fidei tum morum in æuum iſtius mūdi. Quomodo autem ſeruent caliginem morum ac fidei ſubiungit. [Superbia.] pro, ſuperba, [enim vanitatis loquentes.]proculdubio verba [Pelliciunt.]pro, ineſcant, [in deſideriis carnis, luxurię.] pro, laſciuiis ineſcāt laſciuiis in cōcupiſcētiis carnis. [Eos qui paululū effugiunt.] pro, aufugerant. proculdubio à recto. Vbi conſidera periculū etiam parum declinādi à recto. Tales enim facile ineſcātur Et hoc eſt primum genus eorum qui facile trahuntur ab hæreticis. Alterum vero genus ſubiungitur. [Qui in errore conuerſantur.] Errantes in intellectu fidei, facile trahuntur ab hęreticis ad hęreſes & laſciuiam morū. Vel conuerſantes eū

hæreticis appellat eos qui in errore conuerſantur. Ipſa enim cõuerſatio via quędã eſt ad hoc vt ſeducãt [Libertatẽ illis promittẽtes.] proculdubio carnis tanquàm licitã.[Quũ ipſi ſerui ſint corruptionis.]proculdubio animi Et hãc ſeruitutẽ probat & probatio & ſententia eſt clara [A quo enim quis ſuperatus eſt,hui⁹ & ſeruus eſt] pro,huic etiã ſeruus factus eſt. [Si enim refugientes coinquinationes mũdi in cognitiõe domini noſtri & ſaluatoris Ieſu Chriſti,his rurſus implicati ſuperãtur , facta ſũt eis poſteriora deteriora prioribus.]pro,poſtrema deteriora primis. Et hoc probat ſubiungendo. [Melius enim erat illis non cognoſcere.]pro,nõ cognouiſſe.[viã iuſtitiæ,quàm poſt cognitionẽ retrorſum cõuerti ab eo quod illis traditũ eſt ſancto mãdato.] Sentẽtia eſt clara.[Contigit enim eis illud veri prouerbij,Canis reuerſus ad ſuũ vomitũ & ſus lota in volutabro.]pro,ad volutabrum,[luti.]Et ſubintelligitur reuerſa·

CAPVT III.

Ane ecce·]pro,iã,[chariſsimi] ꝓ,dilecti,[ſecũdã vobis ſcribo epiſtolã · in quibus veſtrã excito in cõmotione ſyncerã mentẽ vt memores ſitis eorũ quę prędixi verborũ·]pro,prędictorũ verborũ,[à ſanctis prophetis & apoſtolorũ veſtrorũ pręceptorũ domini & ſaluatoris.]pro,& apoſtolorũ noſtrorũ mãdati domini & ſaluatoris.Et eſt ordo literę,& mãdati noſtrũ,appoſitiue apoſtolorũ domini & ſaluatoris.Et eſt ſenſus,vt memores ſitis non ſolũ prædictorũ à prophetis,ſed etiam mandatorũ quæ à nobis apoſtolis domini & ſaluatoris accepiſtis. [Hoc primum ſcientes quòd venient in nouiſſimis diebus in deceptione illuſores.] Superfluit in deceptione. [Iuxta proprias concupiſcentias ambulantes.dicentes,vbi eſt promiſsio.] proculdubio vniuerſalis reſurrectionis,ſeu (quod idẽ eſt) regni Chriſti. [Aut aduentus eius?] proculdubio glorioſi ad iudicium.Et ratio inſultandi ſubiũgitur [Ex quo enim patres dormierũt,omnia ſic perſeuerant ab initio creaturæ.] pro,cõditionis.Argumento ſolito vtuntur ꝙ ſemper mundus vno modo fuit & conſequenter ſic perſeuerabit diuerſis varietatibus ſubiectus. nũquàm terminandus aduentu Chriſti [Latet enim eos hoc volentes]Aduerſus ſolitum argumẽtum dicit Petrus quòd ipſi ſponte ignorant hoc,ſubiungendum ita quòd eſt eorum ignorantia affectata. Res autem ſponte ignorata ſubiungitur.] Quod cœli erant prius·]pro, iamolim,[& terra de aqua & per aquam cõſiſtens·]pro, conſiſtẽtes,[dei verbo.Per quæ ille tunc mũdus aqua inundatus perit.] Et eſt ſenſus quòd aer & terra beneficio aquæ conſiſtentes,ipſum qui tunc

tunc erat mundum inundatione aquæ deſtruxerunt. Et hoc directè dicit contradicentes quòd mundus ſemper eodem modo perſeuerauit. ¶ Vide ſingula. Dicit quòd cœli & terra erant de aqua & per aquam conſiſtentes Non eſt hic ſermo de cœlis, id eſt corporibus cœleſtibus, ſed de cœlis, id eſt aere · iuxta illud, volucres cœli. Pluraliter autem ſignificatur, propter diuerſas partes aeris ¶ Quod autem dicit tam aerem quàm terram conſiſtere ex aqua dupliciter poteſt intelligi. Vel de ipſo aere & de ipſa terra & ſic ſignificaretur illud in principio Geneſis ſcriptum. Congregentur aquæ quæ ſub cœlo ſunt in locum vnum & appareat arida. Per huiuſmodi enim congregationem aquarum & terra quatenus arida conſiſtit ex aqua ſegregata & ſimiliter aer qui ſucceſsit loco aquarum ſegregatarum, conſiſtit ex aqua ſegregata. Si vero (quod potius complectendum videtur) non de ipſa terra & aere ſecundum ſe, ſed ſecundum plenitudinem eorum intelligitur ſic eſt ſenſus clarus quòd aer & terra ſecundum ſuas plenitudines conſiſtunt ex aqua & per aquam. Nam volucres cœli implentes aerem, ex aquis fuiſſe productas conſtat in principio Geneſis. Et breuiter (vt philoſophi tradunt) omnium viuentium mater eſt aqua: vt teſtantur omnium animantium ſemina naturæ liquidę. Et per hanc rationem animantia tam implentia terrã quàm aerem, ex aqua & per aquam conſiſtunt. vtpote quæ aluntur humido. Et hæc quo ad cauſas naturales. Cauſa vero prima tam efficiens quàm conſeruãs tãgitur dicendo dei verbo ¶ Quum ſubiungitur per quæ, referũtur, dei verbum cœli terra aqua. nam per verbum dei principaliter, & per apertas cataractas cœli, & per ruptos in terra fontes abyſsi, inundatione aquarum mundus ille perijt qui fuit ante Noe, quo ad plenitudinem animantium tam in aere quàm in terra. [Cœli autem qui nunc ſunt & terra, eiuſdem verbo repoſiti ſunt, igni reſeruati in diem, iudicij & perditionis impiorum hominum] Non eſt alia terra neque alij cœli ſecundum ſubſtantiam, ſed ſecundum plenitudinem animaliũ Et propterea Petrus tanquàm de alijs cœlis & alia terra loquitur. Et arguit ex præterito interitu cœlorũ & terræ quo ad plenitudinem animantium, eodem verbo dei reſeruari vt cõſummantur per ignem in die iudicij neque enim minoris poteſtatis eſt verbũ dei ad perdendũ per ignẽ quã fuerit ad perdẽdũ per aquã. [Vnũ vero hoc nõ lateat vos chariſsimi] pro, dilecti. [ꝙ vnus dies apud dominum ſicut mille anni, & mille anni ſicut dies vn⁹ Nõ tardat dominus promiſsionẽ ſuã, ſicut quidã exiſtimant.] Duo dixerant illuſores. Alterum quòd omnia ſic perſe-

 uerant,

uerant,& contra hoc attulit diluuium. Alterum vbi eſt promiſsio? quaſi dixerint quòd tanta tarditas atteſtatur nullitati. Et aduerſus hoc dicit Petrus quòd apud deum vnus dicit ſupputatur pro mille annis & ediuerſo. Et dixit hoc quoniam relatiue ad æternitatem etiam centum milia annorum ſupputantur vnus dies. Et hinc deducit quòd non tardat dominus adimplere promiſsionem ſuã ¶ Recte dicit non tardat: quia nec per vnam horam vltra tempus diffinitum differt [Sed patienter agit]pro,ſed longanimis eſt, [propter vos.] pro,erga nos. Non eſt tarditas,ſed longanimitas,nobis vtilis vtpote.[Nolens aliquos perire,ſed omnes ad pœnitentiã reuerti] pro,recipere. Verba hæc vt ſonant exponenda ſunt ſicut illa Pauli, deus vult omnes homines ſaluos fieri. Poſſunt enim intelligi de voluntate antecedente hoc eſt de velleitate. Poſſunt & intelligi non de ſingulis generum,ſed de generibus ſingulorum. Poſſunt & limitari ad electos: quòd non vult aliquos electorum perire, qui perirent niſi expectarentur. Verbi gratia ſi Petrus fuiſſet mortuus ſtatim poſtquam negauit Chriſtum,ſi Paulus fuiſſet mortuus ante ſuam conuerſionem, & ſic de alijs peccatoribus electis.[Adueniet autem dies domini ſicut fur.]Deeſt,in nocte. Diſtinxerant illuſores inſultationem in duas partes vbi eſt promiſsio aut aduentus eius? Contra dilatam promiſsionem,poſtquam dixit Petrus quòd non eſt tarditas, ſed longanimitas,ad id quod dicitur de aduentu modo reſpondet: quòd dies domini non adueniet præcognitus, ſed quemadmodum fur in nocte. Et propterea ceſſat inſultatio vbi eſt aduentus?[In quo cœli magno impetu tranſient [De corporibus ipſis cœleſtibus poteſt intelligi quòd ad ſimilitudinem impulſorũ magno impetu tranſibunt,non à ſubſtantia,ſed à motu [Elemẽta vero calore ſoluentur]Aerem & aquam ſolui, non quo ad ſubſtantiam,ſed quo ad mixtionem quam habent adiunctam intellige remanebunt enim elementa pura.[Terra autem & omnia quæ in ipſa ſunt opera,exurẽtur]ſimiliter intellige de terra ſicut de aere & aqua diximus . de mixtis autem quæ in terra ſunt nulla eſt ambiguitas.[Quum igitur hæc omnia diſſoluenda ſint, quales oportet vos eſſe in ſanctis cõuerſationibus & pietatibus expectãtes & properantes.]pro,& accelerantes,[in aduentũ]pro,aduẽtu [diei domini.] p,dei. Accelerantes intellige nõ tẽpus minuentes,ſed affectu vrgente. Et appellatur dies diei,dies iudicij vniuerſalis: quoniã tũc manifeſtabitur deus omnibus, vt nullus poſsit dubitare amplius de ipſo deo.[Per quem.] diem diei,qui eſt dies iudicij [Cœli ardẽtes ſoluẽtur.] De inferioribus cœlis (hoc eſt de partibus aeris) intellige.

tellige.[Et elementa ignis ardore tabeſcent,]pro,& elementa ęſtuã tia liqueſcunt Præſentis eſt temporis repetit monendo prius dicta narrando.[Nouos vero cœlos & nouam terram & promiſſa.]pro, iuxta promiſſum,[illius expectamus,in quib⁹ iuſtitia habitat.]Nõ dicit alios cœlos & aliam terram,ſed cœlos nouos & nouam terrã, nouis modis eſſendi Erunt enim cœli abſque motu, & terra abſque mixtura, &c.¶Relatiuum autem in quibus,poteſt referri tum ad nouos cœlos & nouam terram vt explicetur nouitas ex habitatione iuſtitiæ. excluſo omni peccato, vel potius ad nos qui expectamus. Et eſt ſenſus quòd non omnes expectamus, ſed ij tantum in quibus iuſtitia inhabitat: alij enim non expectant, ſed timent. [Propter quòd chariſsimi.]pro,dilecti,[hæc expectãtes,ſatagite.] pro,date operam.[immaculati & inuiolati.]pro,irreprehenſibiles, [ei]hoc eſt ad honorem & gloriam eius [Inueniri in pace,& domini noſtri Ieſu Chriſti longanimitatem.] Superfluit Ieſu Chriſti. [Salutem arbitramini.]Hortatur ad id quod ſuperius dixerat de diuina longanimitate. Hortatur autem vt longanimitatem domini noſtri arbitrentur ſalutem,non dilationem,nec pro malo, ſed pro optimo: puta pro ſalute noſtra.[Sicut & chariſsimus.]pro,dilect⁹, [frater noſter Paulus ſecundum datam ſibi ſapientiam ſcripſit vobis,ſicut & in omnibus epiſtolis loquens in eis de his.]Extẽdit ſapiẽtiã Pauli monſtratam in epiſtola ad iſtos, ad reliquas epiſtolas pauli de ijs quę ſpectant ad euangelicam doctrinã: ad differentiam priuatarum epiſtolarum quas forte ſcripſit aut ſcribere potuit Paulus de alijs rebus ¶Si quæris vbi eſt epiſtola Pauli ad iſtos? in prõptu eſt reſpõſio quòd epiſtola ad Epheſios,&,ad Coloſſenſes,& ad Laodicenſes,quum ad ciuitates Aſiæ directæ ſint,ſupputantur inter directas ad ipſos.Epiſtola quoque ad Galatas, ſub eadem venit appellatione: nam vt patet in principio primæ epiſtolæ Petri, Aſia & Galatia comprehendũtur.[In quibus ſunt quædam difficilia intellectu: quę indocti & inſtabiles deprauant.]pro,detorquent[ſicut & cæteras ſcripturas, ad ſuam ipſorum perniciem. Vos igitur fratres præſcientes cuſtodite.]pro,obſeruate(ſeu cauete) [ne inſipiẽtium.]pro,ne fatiorum,[errore traducti.]pro,abducti, [excidatis à propria firmitate.]Sentẽtia eſt clara vſque in finẽ [Creſcite vero in gratia & cognitione domini noſtri & ſaluatoris Ieſu Chriſti. Ipſi gloria & nunc & in diem æternitatis amen.

Caietæ die. 20. Iulij. 1529.

THOMAE

DE VIO CAIETANI CAR dinalis ſancti Xiſti, in epiſtolam ſancti Ioannis apoſtoli commentarii.

Prima Ioannis apoſtoli epiſtola.

CAPVT I.

QVod fuit.]pro,erat,[ab initio]verbum dei deum refert: de quo in principio ſui euangelij dicit, in principio erat verbum.de hoc enim ſolo verificatur quod erat ab initio: vt ibidem declaratum eſt. [Quod audiuimus.] A tractãda materia incœpit. Et propterea poſtquam propoſuit æternitaté á parte ante rei tractandæ , ſtatim proponit quaſi limitando non eſſe tractandum quòd erat ab initio ſecundum illius incomprehenſibilitatem, ſed ſecundum id quod notum eſt Ioãni & comparibus apoſtolis. Et propterea ſubiungit modum notitiæ, tum ex auditu : quod audiuimus, ab ipſo verbo dei Ieſus enim docuit etiam oretenus ea quæ diuinitatis ſunt : vt patet in euangelio Ioannis. [Quod vidimus oculis noſtris]De corporeis oculis eſt ſermo. Neque tantum id quod audierunt,ſed etiam id quod viderunt corporeis oculis de verbo dei,tractãdum promittitur. Viderunt enim ipſum patientẽ crucis ſuppliciũ,mortuũ,& poſtea viuentem: præter opera mirabilia innumera teſtificantia illius deitatem.[Quod perſpeximus.]mẽtis oculis. Aperuit enim illis ſenſum vt intelligerent ſcripturas aduenit ſpiritusſanctus & fecit eos perſpicere mente id quod aurib⁹ & oculis teſtificabatur. Vnde Thomas deitatẽ perſpexit Chriſti,quũ dixit,Dominus meus & deus meus.[Et man⁹ noſtræ contrectauerũt.] Nõ ſolũ auditu & viſu ac mente,ſed etiã palpãdo ſenſu tactus cognouiſſe teſtãtur. Palpate inquit dominus &

videte

videte quoniā ſpiritus carnē & oſſa nō habet.[De verbo vitæ.]Ad vidimus,audiuimus,perſpeximus & cōtrectauerūt,refertur de verbo vitę.In euāgelio dixit in ipſo vita erat, hic vero dicit verbū vitæ:vt intelligamus ipſum non ſolū eſſe vitā,ſed rationē omnis alterius vitę [Et vita manifeſtata eſt]Ne putares verbū quidē in ſe eſſe verbū vitę,ſed non vitę manifeſtatæ apoſtolis(ita ꝙ quod audiuimus,quod vidimus,quod perſpexim⁹, quod palpauimus eſt quidē ſpectans ad verbū vitæ,ſed non manifeſtat vitā ipſius verbi) ad hoc excludendū ſubiungit ꝙ etiā vita manifeſtata eſt. Modus aūt quo manifeſtata eſt,ſimilis ſubiūgitur.[Et vidimus & teſtamur, & annunciamus vobis vitam æternā]Quod dicit vidimus vitā æternā,intellige participatiue. Vidimus autem corporeis oculis dupliciter. primo in transfiguratione Chriſti in qua æternā Chriſti vitā participatā in illa gloria corporeis oculis viderunt Ioannes, Petr⁹ & Iacobus.ſecundo viderunt Chriſtum poſt mortem viuum, vita proculdubio æterna.Et propterea merito Ioannes dicit,& vidimus (corporeis oculis)vitam æternam.¶Si autem referatur ad viſionē mentis,ſic apoſtoli viderunt vitam æternam in ſeipſis.Viderunt enim intellectuali viſu ſeipſos viuere vita gratiæ:quæ nihil aliud eſt quàm inchoatio vitæ æternæ Et propterea de oculis mentis loquēdo verum dicunt,& vidimus vitam æternam.Et quia quod vidim⁹ teſtamur merito ſubiunxit & teſtamur & annūciamus vobis.[Quę erat apud patrem:& apparuit.]pro,& manifeſtata eſt,[nobis.] Antequam verbum incarnaretur,ęterna vita tam animę quā corporis erat apud patrem,non erat communicata hominibus.incarnato autem verbo,æterna animæ vita communicata eſt homini in anima Chriſti Aeterna autem vita corporis communicata eſt homini in reſurrectione Chriſti,& ſic manifeſtata eſt nobis p Chriſtū·[Quod vidimus & audiuimus annunciamus vobis,vt & vos ſocietate habeatis nobiſcū.]Pedetentim deſcendit proponendo primū propoſuit ꝙ erat ab initio.deinde quod manifeſtatū eſt viſu &cæ. poſtea explicauit vitā verbi eſſe id quod manifeſtatū eſt.denique eandem vitam declarauit eſſe vitā æternā,annunciandam &c.Modo explicat quorſum annuncianda ſit & dicit quod ad vtilitatem noſtram. explicátque illā vtilitatē eſſe vt nos ſimus conſocij apoſtolorū Ac ſi apertius dixiſſet,vt ſitis pares nobis [Et ſocietas] Deeſt vero, (noſtra ſit cū patre & filio ei⁹ Ieſu Chriſto.)Superfluit ſit.ſine verbo loquitur Ioannes. Et eſt explicatio ſocietatis antedictæ , explicat enim ꝙ nō qualiſcūq; ſocietas eſt hęc noſtra ad quā inuitam⁹ alios , ſed eſt ſocietas cum patre & filio eius Ieſu Chriſto Quo Petrus,

trus appellauit conſortium diuinæ naturæ (dicendo vt ſimus diuinæ naturæ cõſortes) Ioãnes appellat noſtrã cũ patre & filio ſocietaté: tã ineffabile enim eſt donũ gratiæ gratũ facientis perſeuerans, vt oporteat ipſum diuerſis rationibus explicare: modo cõſortium diuinæ naturæ, modo ſocietaté, modo manere in deo & deũ in nobis. Et dicit cũ patre quantũ ad diuinitaté, & filio eius Ieſu Chriſto quantum ad humanitatem [Et hæc ſcribimus vobis vt gaudeatis, & gaudium veſtrũ ſit plenũ.] ſuperfluũt duæ dictiones, gaudeatis, &, Quo tendat hæc ſocietas deſcribit: videlicet ad plenitudiné gaudij q̃ in ſola cœleſti patria eſt. quoniam gaudia præſentis vitę quãtũcũque ſpiritualia, plena nõ ſunt. nã ſemper reſtat gemitus, infœlix ego homo quis me liberabit de carcere mortis huius? [Et hęc eſt annunciatio quã audiuimus ex ipſo] Hactenus propoſuit Ioãnes tractãda in hac epiſtola: modo incipit tractare propoſita. Et inchoat à propoſita ſocietate cum patre & filio eius Ieſu Chriſto. Et quoniam dixerat quod audiuimus, ꝙ vidimus, &c. inchoat ab eo quod audiuimus. Audiuimus autem ab ipſo, Ieſu Chriſto [Et annunciamus vobis.] exequendo. [Quoniam.] pro, quòd, [deus lux eſt, & tenebræ in eo nõ ſunt vllæ.] In euãgelio Ioannis Chriſtus hoc docuit. Et eſt ſermo de luce nõ ſenſibilis ſed intelligibilis ordinis. Ipſe ſiquidem ſolus eſt lux inter omnes ſubſtantias intellectualis ordinis, reliquæ nanquæ intellectuales ſubſtantiæ ſunt participationes quædã illius lucis. Et ad hanc differentiã ſignificandã adiũxit, & tenebræ in eo nõ ſunt vllæ. In reliquis enim itellectualibus ſubſtãtijs tenebræ aliquæ ſunt, ſaltem potẽtialitatis, vt etiã philoſophi cõfitentur, nos aũt præter has tenebras dicimus in eis eſſe tenebras peccatorũ, aut ſalté potentiæ peccãdi. In deo aũt nec peccatorum, nec potẽtiæ peccãdi, nec potẽtialitatis alicuius tã in intellectu quã in natura tenebræ aliquæ ſunt. [Si dixerimus quoniã.] pro, quòd [ſocietaté habemus cũ eo.] Ecce materia quæ tractatur. [Et in tenebris ambulamꝰ.] De tenebris tã intellectus quã volũtatis eſt ſermo. Et tenebræ quidé intellectꝰ cõſiſtũt in ignorãtia eiꝰ quod quis tenetur ſcire. tenebræ aũt volũtatis ſunt ipſa pctã. Vnde ambulare in tenebris quãuis commune quid ſonet, ſecundũ tamen ré eſt peccare. Nec dicit ambulauimꝰ ſed ambulamus: vt intelligamus quòd nõ de ijs qui peccauerunt, ſed de ijs qui peccant loquitur. [Mentimur & veritaté nõ facimus.] Quũ debuiſſet dicere & veritatem nõ dicimus, dixit & veritaté non facimus ad ſignificandũ ꝙ de mendacio facti eſt ſermo. ipſo enim facto quo ambulamus in tenebris. alieni à ſocietate dei (qui lux eſt & in quo nullæ ſunt tenebræ) nos

conſtitui-

conſtituimur ac per hoc factũ contrariatur verbis,& cõſtituit mẽdaciũ in verbo quo profitemur nos ſocietatẽ habere cũ deo [Si autẽ in luce ambulamus ſicut & ipſe eſt in luce,ſocietatẽ habem⁹ adinuicẽ.] Nota differẽtiã. De nobis dicit in luce ambulamus:de deo autem in luce eſt.noſtrũ ſiquidẽ eſt proficere in luce dei autẽ non eſt proficere,ſed eſſe in luce ¶Et dicit ambulamus in præſenti, vt intelligamus quòd de ijs qui in ſpirituali luce progrediũtur eſt ſermo:non de illis qui olim in luce ambulauerũt,& modo in tenebris ambulant.¶Quod autem dicit ſocietatem habemus adinuicem, à cõtextu literę cogor intelligere ſocietatem habemus adinuice,hoc eſt cũ deo,& deus nobiſcũ.nam de hac ſocietate cõſtat eſſe ſermonẽ. Vnde & ſtatim ſubiungit ſocietatem eius nobiſcum, dicendo, [Et ſanguis Ieſu Chriſti filij eius emundat nos ab omni peccato.] Acſi apertius dixiſſet noſtra in luce ambulatio facit nos habere ſocietatẽ cũ eo deo patre & ecõuerſo,& facit nos habere ſocietatem cũ filio eius pro quãto ſanguis Ieſu Chriſti filij ei⁹ emũdat nos ab omni peccato.Propoſuerat enim ſuperiùs & ſocietas vero noſtra cũ patre & filio eius Ieſu Chriſto.¶Non mireris ſpeculatiue Theologe quòd emundatio à peccato,ponatur conſequens ad ſocietatẽ cum deo & ambulationem in luce.Recole quòd hæc ſimul tempore fiunt quemadmodum aëris illuminatio & remotio tenebrarum, ſed ordine naturæ tam formalis quã finalis illuminatio prçcedit remotionem tenebrarum & ſic eſt in propoſito. ¶Et dixit hoc præoccupando obiectionẽ,quo pacto poſſumus in luce ambulare qui inuoluimur tenebris peccatorum?Excluditur enim obiectio ex hoc quòd dum fit iſta noſtra cum deo ſocietas,mundantur non per noſtra merita,ſed per meritũ ſanguinis Chriſti omnia noſtra peccata.Vnde& verbo præſentis temporis vtitur dicendo emundat. Et dicit ab omni peccato:quia impiũ eſt dimidiam à deo ſperare veniam [Si dixerimus quoniam]pro,quòd,[peccatũ nõ habemus, ipſi nos ſeducimus,& veritas in nobis non eſt.] Nõ dicit ſi dixerimus ꝙ non peccamus(implicat enim duo contraria,in luce ambulamus & peccamus)ſed dicit quòd peccatum non habemus. ſtat enim quòd non peccamus & tamen peccatum habemus commiſſum vel contractum.Dixerat quod ſanguis Chriſti emundat nos ab omni peccato:ne quis erraret intelligendo hoc de aliquibus hominibus & non de omnibus, ideo ſubiungit omnes habere peccatum ad monſtrandum quòd omnes indigent mundatione per ſanguinem Chriſti.Hanc enim indigentiam teſtatur hæc ſententia, cõprehẽdẽs omnes ſub habere peccatũ.[Si cõfiteamur pctã noſtra]

E regione negantium ſe habere peccatū locat nos confitentes peccata noſtra. Et eſt ſermo de confeſsione ſiue interna ſiue externa, qua homo recognoſcit ſe habere peccatum [Fidelis eſt & iuſtus, vt remittat nobis peccata noſtra, & emūdet nos ab omni iniquitate.] Ne vanam (vt multi garrulant) exiſtimes confeſsionem peccatorū ad conſequendam eorum remiſsionem, apud deum præſertim qui omnia nouit abſque noſtra confeſsione Ioannes fidelitati diuinæ eam tribuit ad ſignificandum quòd ideo noſtra peccatorum confeſsio valet ad remiſsionem peccatorum, quia fidelis eſt deus hoc eſt quia deus promiſit veniam confitentibus, & fidelis eſt in ſeruandis promiſsis. Et propterea conditionali vtitur. ſi confiteamur fidelis eſt deus. Et ne quiſquam obijcere poſsit quòd promiſſa diuina intelliguntur ſalua iuſtitia, ac per hoc remiſsio peccatorum non niſi iuſtitia comite promiſſa eſt, adiungit quòd etiam iuſtus: ad ſignificandum quòd remiſsio quam promiſit confitentibus. non ſtulte, non poſtergando iuſtitiam, ſed ſeruando iuſtitiam adimplet. Sed iuſtitia eſt, non hominum ſed dei. eſt enim illa qua ſanguis Ieſu Chriſti emundat nos. Vnde & duos effectus ſubiungit. Alter eſt vt remittat nobis peccata noſtra & hic reſpōdet fidelitati. Alter & emundet nos ab omni iniquitate. & hic reſpōdet iuſtitię quoniam hic ſanguini Chriſti paulo ante attributus eſt. [Si dixerimus quoniam.] pro, quòd, [nō peccauimus, mēdacem facimus eum, & verbum eius non eſt in nobis.] Priùs dixerat verbo præſenti quòd peccatum non habemus. modo dicit verbo præterito quòd nō peccauimus, procedit enim reſolutorie. Ideo mentiuntur dicentes, peccatum non habemus, quia mentiuntur dicentes non peccauimus. ¶ Quod autem dicit mendacem facimus eum (proculdubio deum) ſignificat deum dixiſſe quòd omnes peccauimus. Quod ex multis ſacræ ſcripturæ locis habetur. nam & in pſalmis ſcriptum eſt, Non eſt qui faciat bonū nō eſt vſque ad vnum & Eccle. 7 Nō eſt homo iuſtus in terra qui faciat bonum & non peccat. Quas authoritates Paulus ad Roma. 3. ad hoc affert. ac per hoc verbum dei ſcriptum non eſt in nobis, contrarium dicentibus.

CAPVT. II.

Filioli mei hæc ſcribo vobis vt non peccetis] Ne quiſquam obijceret inculpabile eſſe noſtrū peccatum, tāquā ineuitabile à quocunque, occurrit Ioannes dicēs quòd hæc ſcribo vobis non ad monſtrandam ineuitabilitatē peccati, ſed ad oppoſitū: videlicet vt nō peccetis,

cetis Quanuis enim peccaſſe cõmune ſit omnibus,euitabile tamen eſt in futurũ. Intellige ineuitabilia eſſe ſingula & omnia ad temp⁹, quanuis non omnia toto tempore vitæ.& propterea ſubiungit.[Et ſi quis peccauerit aduocatum habemus apud patrem Ieſum Chriſtum iuſtum.] Non ſolum remedium docuit contra præterita peccata confeſsionem,ſed etiam ſi rurſus poſt baptiſma peccamus,remediũ docet recurſum ad aduocatũ Ieſum Chriſtum quatenus hominem. ipſe enim eſt aduocatus noſter apud patrem. Aduocatus autem non patrocinium ferens cauſæ iniuſtæ,ſed aduocatus iuſtus. Cuius iuſtitia explicatur ſubiungendo. [Et ipſe eſt propitiatio pro peccatis noſtris.] Ecce iuſtitia Ieſu Chriſti, ecce iuſtitia aduocati noſtri,quòd ipſe eſt propitiatio ſatiſfaciens pro peccatis noſtris. [Non pro noſtris autem tantum,ſed etiã pro totius mundi] Magnus exceſſus iuſtitiæ,vt ſatiſfecerit non pro peccatis electorum tãtum,ſed etiam pro peccatis totius mundi: quanuis non omnibus profuerit quo ad vltimũ effectũ qui eſt ęterna fœlicitas.[Et in hoc ſcimus quoniam.] pro,quòd,[cognouimus eum ſi mandata eius obſeruamus.] Non ſaltat Ioannes,ſed tractans de ſocietate noſtrâ cum deo per hoc quòd ambulamus in luce, quũ mõſtraſſet indigẽtiã remiſsionis peccatorum quæ ſunt tenebræ primò contrarię ambulationi in luce,modo proſequitur ipſam ambulationem in luce declarando quòd exigit duo: videlicet ſeruationem mandatorum dei exterius, & dilectionem interius. Et quod ſuperius appellauit ambulare in luce, modo appellat cognoſcere deum. nam qui ambulat in luce: videndo vtitur luce: ac per hoc qui nouit deum lucem, vtitur deo vt luce operum ſuorum tam intus quàm extra. Et eſt ſermo de notitia affectiua: quam efficit fides infuſa,quæ per dilectionem operatur. Dicendo itaque & in hoc ſcimus quòd cognouimus eum (proculdubio deum lucem) perinde eſt ac ſi dixiſſet & in hoc ſcimus quòd ambulamus in luce, ſi mandata eius obſeruamus. Si verò legatur in præterito,perinde eſt, & in hoc ſcim⁹ quòd cognouimus eum ſi mandata eius obſeruauerimus,in præterito. Quanuis poſsit difformitas temporum ad ſignificandum notitiam præcedere, & ſeruationem mandatorum ſubſequi, dicta intelligi.intendit ſiquidem Ioannes ad literam monſtrare ſignum infallibile internæ lucis diuinæ in nobis eſſe ſi mandata eius ſeruauerimus. Et propterea dicit, & in hoc ſcimus, ſcientia experimentali. Vnde & ex oppoſito inferri oppoſitum manifeſtat, ſubiungendo. [Qui dicit ſe noſſe deum & mãdata eius non cuſtodit, mendax eſt & in eo veritas non eſt.] Eodem ſenſu vtitur noſſe deum. ergo

ex cuſto-

quantũ ipſa nomina innuunt, ſumma incipientes, proficientes & perfectos: incipientes appellando filiolos, proficientes adoleſcẽtes, & perfectos patres. Et ſingulis ſtatibus bis ſcribit, vt ipſa repetitio non careat myſterio [Quoniã remittuntur vobis peccata propter nomen eius.] proculdubio Ieſu Chriſti. Aptè incipientibus remiſſio peccatorum accommodatur: quoniam ſic ambulant in luce, vt eorum ſtudium ad remiſſionem conſequendam peccatorum annitatur [Scribo vobis patres, quoniam cognouiſtis eum qui ab initio eſt] De Ieſu Chriſto eſt ſermo, ad cuius diuinitatis notitiam aſcendunt perfecti aſcendunt autem tranſeundo per contemplationem ea quæ humanitatis Chriſti ſunt ad ipſum qui eſt ab initio. [Scribo vobis adoleſcentes, quoniã viciſtis malignum.] pro, malũ. maſculini tamen generis & cum articulo, ad ſignificandum diabolum, qui verè eſt malus humano generi Quem viciſſe, proficientibus attribuitur: qui iam conſecuti peccatorum veniam aduerſus diabolum pugnam ſuſceperunt, & illum vicerunt, & cum hac victoria ambulant in luce. [Scribo vobis infantes.] pro, filioli. Iterum ſcribere ſe ait filiolis alia ratione. [Quoniã cognouiſtis patrem.] Prius dixerat quoniam remittuntur vobis peccata propter nomen eius modo dicit. quoniam cognouiſtis, notitia fidei, patrem domini noſtri Ieſu Chriſti. vt fidem incipientium intelligamus non ſiſtere in Chriſto homine, ſed extendere ſe ad myſterium trinitatis. vtrunque enim oportet quantumcunque incipientes credere. [Scribo.] pro, ſcripſi, [vobis patres, quoniã cognouiſtis eũ qui ab initio eſt.] Ex integro repetit ad patres, nulla additione aut diminutione facta, niſi mutato ſcribo in ſcripſi quia quo altius tendat cõtemplatio perfectorũ, non habet quàm ad eum qui ab initio eſt. in cæteris enim repetit aliquid altius. Repetit autem ad patres, vt ipſa repetitio fomentum quoddam ſit ad ſeruandam celſitudinem eorum. [Scribo vobis iuuenes] pro, ſcripſi vobis adoleſcẽtes, [quoniam fortes eſtis, & verbũ dei manet in vobis, & viciſtis malignũ.] pro, malum. maſculini generis vt ſupra. Et hic quoque mutat, ſcribo in ſcripſi: quoniam ſecundum rem repetitio eſt, ſecundum explicationem autem victoria per partes explicatur: videlicet per verbum dei dirigens, & per fortitudinem exequentem. poſtremo autem loco reſeruauit victoriam aduerſus diabolum, ad continuandum cũ victoria aduerſus mundum. [Nolite diligere mundũ neque ea quæ in mundo ſunt.] Dilectioni dei non ſolum contrariatur odium proximi, ſed etiam dilectio mundi. & propterea poſtquam Ioannes à diligente deum excluſit odium fraternum, modo excludit

dilectionem

dilectionem mundi & corũ quæ in mundo ſunt Appellatione mũdi non intelligitur vniuerſitas rerum, ſed vniuerſitas rerum deordinatarum: non à regula naturæ, ſed à regula rectæ rationis. nam & ipſe Ioannes talia explicabit eſſe ea quæ ſunt in mundo quę prohibet diligi. [Si quis diligit mundũ, non eſt charitas patris in eo.] Rationem reddit primi dicti, ne diligatis mundum: ex eo quòd ſi quis diligit mundum non eſt charitas patris in eo. Hinc clare patet quòd de dilectione mundi quatenus à recta ratione exorbitat, eſt ſermo. nam diuina dilectio, ad mundum (hoc eſt vniuerſitatem rerum creatarum) ſe extendit. iuxta id quod ſcriptũ eſt. miſereris omnium domine & nihil odiſti eorum quæ feciſti. Charitas ergo patris imitanda nobis præcipitur, non abiicienda: vt intelligamus quòd illa prohibetur dilectio mundi quæ contrariatur dilectioni qua deus diligit nos. hanc autem cõſtat eſſe quũ mundus diligitur in præiudicium diuinorũ mandatorũ. [Quoniam omne quod eſt in mundo, cõcupiſcentia carnis eſt & cõcupiſcentia oculorũ & ſuperbia vitæ: quę nõ eſt ex patre.] Non iacet ita in textu: ſed legendũ eſt abſque copula verbali in medio, legendo ſic. [Quoniam omne quod eſt in mũdo, videlicet cõcupiſcentia carnis & cõcupiſcentia oculorũ & ſuperbia vitæ, nõ eſt ex parte ſed ex mundo eſt.] Ratio redditur quare charitas patris cœleſtis nõ eſt in diligente mundũ, quia omne quod eſt in mũdo &c. nõ eſt ex ipſo cœleſti patre, ſed ex mũdo: vt intelligamus quòd cœleſtis pater diligit ſua & nõ mũdi, mũdus aũt diligit ſua & non cœleſtis patris. Et ne ſit quæſtio de quibus exiſtentibus in mundo Ioannes loquitur ipſemet explicat: dicendo videlicet concupiſcentia carnis & concupiſcentia oculorum & ſuperbia vitæ. Res appetibiles deordinatas vt facilior eſſet intelligentia, denominauit à noſtris deordinatis paſsionibus: vt ſic non ambigeres quòd de appetibilibus deordinatis loquitur. mutuo enim ſibi correſpondent appetitiones deordinatæ & appetibilia deordinata. ¶Sub concupiſcentia itaque carnis inordinata delectabilia ſecundum ſenſum comprehenduntur: ſub concupiſcentia autem oculorum inordinata vtilia: ſub ſuperbia vero vitæ inordinata gloria, honor, fama & huiuſmodi. ¶Et hæc dicuntur non eſſe ex patre cœleſti, hoc eſt non conſtare ex diſpoſitione cœleſtis patris. non enim deus diſpoſuit hæc quatenus inordinata. melius dicam non enim hæc quatenus inordinata conſtãt ex diuina diſpoſitione: quoniam diuina diſpoſitio participata in rebus non diſſonat à recta ratione morali. ſed ſunt ex mundo, hoc eſt conſtant ex mundo, id eſt ex mundi diſpoſitione vt mun-

qũantũ ipſa nomina innuunt, ſumma incipientes, proficientes & perfectos: incipientes appellando filiolos, proficientes adoleſcẽtes, & perfectos patres. Et ſingulis ſtatibus bis ſcribit, vt ipſa repetitio non careat myſterio [Quoniã remittuntur vobis peccata propter nomen eius.] proculdubio Ieſu Chriſti. Aptè incipientibus remiſſio peccatorum accommodatur: quoniam ſic ambulant in luce, vt eorum ſtudium ad remiſsionem conſequendam peccatorum annitatur [Scribo vobis patres, quoniam cognouiſtis eum qui ab initio eſt] De Ieſu Chriſto eſt ſermo, ad cuius diuinitatis notitiam aſcendunt perfecti aſcendunt autem tranſeundo per contemplationem ea quæ humanitatis Chriſti ſunt ad ipſum qui eſt ab initio. [Scribo vobis adoleſcentes, quoniã viciſtis malignum.] pro, malũ. maſculini tamen generis & cum articulo, ad ſignificandum diabolum, qui verè eſt malus humano generi Quem viciſſe, proficientibus attribuitur: qui iam conſecuti peccatorum veniam aduerſus diabolum pugnam ſuſceperunt, & illum vicerunt, & cum hac victoria ambulant in luce. [Scribo vobis infantes.] pro, filioli. Iterum ſcribere ſe ait filiolis alia ratione. [Quoniã cognouiſtis patrem.] Prius dixerat quoniam remittuntur vobis peccata propter nomen eius modo dicit. quoniam cognouiſtis, notitia fidei, patrem domini noſtri Ieſu Chriſti. vt fidem incipientium intelligamus non ſiſtere in Chriſto homine, ſed extendere ſe ad myſterium trinitatis. vtrunque enim oportet quantumcunque incipientes credere. [Scribo.] pro, ſcripſi, [vobis patres, quoniã cognouiſtis eũ qui ab initio eſt.] Ex integro repetit ad patres, nulla additione aut diminutione facta, niſi mutato ſcribo in ſcripſi quia quo altius tendat cõtemplatio perfectorũ, non habet quàm ad eum qui ab initio eſt. in cæteris enim repetit aliquid altius. Repetit autem ad patres, vt ipſa repetitio fomentum quoddam ſit ad ſeruandam celſitudinem eorum. [Scribo vobis iuuenes] pro, ſcripſi vobis adoleſcẽtes, [quoniam fortes eſtis, & verbũ dei manet in vobis, & viciſtis malignũ.] pro, malum. maſculini generis vt ſupra. Et hic quoque mutat, ſcribo in ſcripſi: quoniam ſecundum rem repetitio eſt, ſecundum explicationem autem victoria per partes explicatur: videlicet per verbum dei dirigens,, & per fortitudinem exequentem. poſtremo autem loco reſeruauit victoriam aduerſus diabolum, ad continuandum cũ victoria aduerſus mundum. [Nolite diligere mundũ neque ea quæ in mundo ſunt.] Dilectioni dei non ſolum contrariatur odium proximi, ſed etiam dilectio mundi. & propterea poſtquam Ioannes à diligente deum excluſit odium fraternum, modo excludit

dilectionem

dilectionem mundi & corũ quæ in mundo ſunt Appellatione mũdi non intelligitur vniuerſitas rerum, ſed vniuerſitas rerum deordinatarum: non à regula naturæ, ſed à regula rectæ rationis. nam & ipſe Ioannes talia explicabit eſſe ea quæ ſunt in mundo quę prohibet diligi. [Si quis diligit mundũ, non eſt charitas patris in eo.] Rationem reddit primi dicti, ne diligatis mundum: ex eo quòd ſi quis diligit mundum non eſt charitas patris in eo. Hinc clare patet quòd de dilectione mundi quatenus à recta ratione exorbitat, eſt ſermo. nam diuina dilectio, ad mundum (hoc eſt vniuerſitatem rerum creatarum) ſe extendit. iuxta id quod ſcriptũ eſt. miſereris omnium domine & nihil odiſti eorum quæ feciſti. Charitas ergo patris imitanda nobis præcipitur, non abiicienda: vt intelligamus quòd illa prohibetur dilectio mundi quæ contrariatur dilectioni qua deus diligit nos. hanc autem cõſtat eſſe quũ mundus diligitur in præiudicium diuinorũ mandatorũ. [Quoniam omne quod eſt in mundo, cõcupiſcentia carnis eſt & cõcupiſcentia oculorũ & ſuperbia vitæ: quę nõ eſt ex patre.] Non iacet ita in textu: ſed legendũ eſt abſque copula verbali in medio, legendo ſic. [Quoniam omne quod eſt in mũdo, videlicet cõcupiſcentia carnis & cõcupiſcentia oculorũ & ſuperbia vitæ, nõ eſt ex parte ſed ex mundo eſt.] Ratio redditur quare charitas patris cœleſtis nõ eſt in diligente mundũ, quia omne quod eſt in mũdo &c. nõ eſt ex ipſo cœleſti patre, ſed ex mũdo: vt intelligamus quòd cœleſtis pater diligit ſua & nõ mũdi, mũdus aũt diligit ſua & non cœleſtis patris. Et ne ſit quæſtio de quibus exiſtentibus in mundo Ioannes loquitur ipſemet explicat: dicendo videlicet concupiſcentia carnis & concupiſcentia oculorum & ſuperbia vitæ. Res appetibiles deordinatas vt facilior eſſet intelligentia, denominauit à noſtris deordinatis paſsionibus: vt ſic non ambigeres quòd de appetibilibus deordinatis loquitur. mutuo enim ſibi correſpondent appetitiones deordinatæ & appetibilia deordinata. ¶Sub concupiſcentia itaque carnis inordinata delectabilia ſecundum ſenſum comprehenduntur: ſub concupiſcentia autem oculorum inordinata vtilia: ſub ſuperbia vero vitæ inordinata gloria, honor, fama & huiuſmodi. ¶Et hæc dicuntur non eſſe ex patre cœleſti, hoc eſt non conſtare ex diſpoſitione cœleſtis patris. non enim deus diſpoſuit hæc quatenus inordinata. melius dicam non enim hæc quatenus inordinata conſtãt ex diuina diſpoſitione: quoniam diuina diſpoſitio participata in rebus non diſſonat à recta ratione morali. ſed ſunt ex mundo, hoc eſt conſtant ex mundo, id eſt ex mundi diſpoſitione vt mun-

dus exhorbitat à deo. quod eſt dicere, conſtant ex mundo relato ad peruerſam rationem. hinc enim omnis deordinatio delectabilium ac vtiliũ prouenit. [Et mundus tranſit & cõcupiſcentia eius qui autem facit voluntatem dei, manet in æternum.] Non ſufficit Ioanni probaſſe mandatũ non diligendi mundũ ex parte dei ſed addit alterã rationẽ ex parte noſtri diligentiũ deũ. Et conſiſtit ratio in hoc quòd mundi & noſtræ contrariæ ſunt conditiones. nam mundus cum ſua concupiſcentia tranſitorius eſt, nos autem diligentes deũ ſumus æterni. non debemus ergo nos æterni degenerare diligendo mundum tranſitorium. Vt dictum eſt, non de ſubſtantia mũdi eſt ſermo: ſed de ipſo quatenus exhorbitat à recta ratione. Conſtat autem huiuſmodi exorbitationem tranſitoriam eſſe. terminabitur enim in iudicio. Diligentes autem deum eſſe ęternos, conſtat ex eo quòd ipſa dilectio dei perſeuerabit in eis in æternũ. [Filioli mei.] Superfluit mei. [Nouiſsima hora eſt.] Declarata dilectione dei ex contrariis (odio ſcilicet fraterno & dilectione mundi) cõſequenter declarat ipſum ambulare in luce, ex cõtrario: videlicet falſitate ſeu mendacio in iis quæ ſunt fidei. eſſe enim in luce eſt noſſe veritatẽ lucis diuinæ: ac per hoc falſitas contraria diuinæ veritati, manifeſtat eſſe in luce. Procedit autem à ſeductoribus ad ipſam falſitatem. Vnde quod dicit nouiſsima hora eſt, ſignificat quòd eſt tempus ſeductionis. nam ſeductio appropriatur vltimo tempori. quod erit tempus Antichriſti, qui antonomaſice eſt ſeductor. Et propter hũc ſenſum ſubiungit. [Et ſicut audiſtis quia.] pro, ꝙ, [Antichriſtus venit.] Pręſentis tẽporis eſt venit. propter certitudinem enim prophetiæ futurum ſignificat in pręſenti. Acſi dixiſſet nouiſsimam horam appello horam Antichriſti quo ad officium ſeductionis. [Et nunc Antichriſti multi facti ſunt vnde ſcimus quia.] pro, quòd, [nouiſſima hora eſt.] Manifeſtat quo ſenſu loquatur. quemadmodũ multi ſunt Antichriſti præuenientes illum Antichriſtum, ita nouiſſima hora eſt: ſicut præſentes Antichriſti officium exercent Antichriſti, ita præſens hora exercet officium nouiſsimæ horæ. [Ex nobis exierunt, ſed non erant ex nobis.] Præſentes ſeductores Chriſtiani fuerunt, & ex nobis (Chriſtianis) exierunt, veruntamen non erant ex nobis: hoc eſt non conſtabant ex nobis. Pluries Ioannes vtitur hoc loquendi modo, vnde & in Euangelio, vos de mũdo nõ eſtis: hoc eſt non conſtatis ex mundo. Ita hic ex nobis non erant: hoc eſt conſtabant ſecundum animum ex aliis affectibus ex aliis cogitationibus quàm conſtemus nos, quàm habuerint à nobis. ¶ Vnde & ſubiungit. [Nã ſi fuiſſent ex nobis.] hoc eſt habentes affectus &

cogitatus quos acceperũt à nobis.[Permãſiſſent vtique nobiſcũ.] Sequela manifeſta eſt,manſiſſent vtique in vnitate eccleſiaſtica nobiſcum.[Sed vt manifeſti ſiat quoniam]pro,quòd,[non ſunt omnes ex nobis.] Directe eſt ſermo de Chriſtianis quòd non omnes qui ſunt,quãdoque inter nos ſunt ex nobis.hi enim fuerunt quandoque inter nos & tamen nõ ſunt ex nobis.[Sed vos vnctionẽ habetis à ſancto & noſtis omnia.]Iã dixerat quib' ſcribit & propterea ad illos vtpote in gratia cõ ſtitutos dicit,ſed vos vnctionẽ habetis à ſancto. An ſignificetur perſona ſpiritusſancti (cui attribuitur interna vnctio) an ſignificetur perſona Chriſti (qui nomen habet ab vnctione, à quo Chriſtiani omnes vnctionem habemus) parui refert: quoniam eandem vnctionem in anima noſtra vterque efficit. ¶Quod autem dicit & noſtis omnia,intellige neceſſaria ad ſalutem. Aduerſus ſeductiones hæreticorum duo ſunt remedia. Alterum æternæ doctrinæ: alterum internæ vnctionis. Ignorantibus opus eſt externa doctrina ne ſeducantur: ſcientibus autem ſola vnctio interna ſufficit: quoniam illa docet eos refutare quicquid contrarium eſt veritati fidei.Et hanc ſententiam Ioannes modo diffuſe proſequitur, dicendo. [Non ſcripſi vobis,quaſi ignorantibus veritatem,ſed quaſi ſciẽtibus eã.] Et propterea dixi quòd vnctionem habetis & noſtis omnia.[Et quoniam omne mendaciũ ex veritate non eſt.] ex veris enim non niſi verum proficiſcitur. [Quis eſt mendax niſi is qui negat quoniã.] pro,quòd, [Ieſus eſt Chriſtus?]Vniuerſam fidem cõplectitur affirmatio quòd Ieſus eſt Chriſtus.& per oppoſitum vniuerſam fidem deſtruit negans quòd Ieſus eſt Chriſtus: & propterea is ſolus dicitur mendax in iis quæ ſunt fidei tanquàm omnia circa fidem mendacia in hoc vno comprehendãtur quod eſt verũ virtualiter. Et dixit hoc ſcientibus non ad docendũ aliquid quod neſciãt,ſed ſummarie ante oculos proponendo vniuerſam doctrinam hęreticorum.[Hic eſt Antichriſtus] officio [Qui negat patrem & filium] Ecce Antichriſti officium negare myſterium & trinitatis & incarnationis [Omnis qui negat filium nec patrem habet.]Manifeſtat quod dixerat:videlicet quòd negans Ieſum eſſe Chriſtum negat totũ. ex eo nanque quòd negat filiũ dei,neceſſario ſequitur quòd neget patrem:immo plus infertur quòd non habet patrem tanquàm in quo manet nec tanquàm manentẽ in ſe.[Qui confitetur filiũ,& patrem habet] Superfluũt hę ſex dictiones. [Vos qđ audiſtis ab initio,in vobis permaneat.] Supplẽda eſt litera vos ſic eſtote vt quod audiſtis ad initio in vobis permaneat,tam de myſterio trinitatis quàm incarnationis. Et ratio

tio ſubiungitur.[Quia ſi in vobis permanſerit quod audiſtis ab ini tio,& vos in filio & patre manebitis.] Ecce fructus qui poteſt & in præſenti & in futura vita intelligi. Et ſi de futura vita eſt ſermo,manere nos in patre & filio,intelligitur tãquàm videntes in viſis, tanquàm amantes in amatis, tanquàm fruentes in rebus ſumme delectabilibus.Si vero de hac vita eſt ſermo,intelligitur inchoatiue,per amorem infuſum. ſic enim hic ſumus in patre & filio non ſolum tanquam in contemplatis,ſed tanquã in amicis.[Et hæc eſt repromiſsio quam ipſe pollicitus eſt nobis vitam æternam.]De vtroque modo manere in patre & filio, verificatur vita æterna. Et propterea vtrauuis intelligas, verificatur quòd hoc (ſcilicet in patre & filio) eſt repromiſsio quam pollicitus eſt Ieſus & eſt appoſitiue vita æterna.hic quidem inchoatiue,ibi vero perfecte. [Hæc ſcripſi vobis de iis qui ſeducunt vos: & vnctio quã vos accepiſtis ab eo maneat,]ꝓ,manet,[in vobis,] Vtrũque habetis nã à me eſtis in ſcriptis cõmoniti de ſeductoribus & intus manet in vobis vnctio quã accepiſtis ab eo Ieſu Chriſto.[Et non neceſſe habetis vt aliquis doceat vos.]Recole ꝙ ad ſcientes loquitur [Sed ſicut vnctio eius] pro,ipſa,[docet vos de omnibus.]Propriũ eſt gratiæ ſpiritusſancti quę appellatur vnctio, inclinare intellectũ ad aſſentiendum omnibus quæ ſunt fidei & ad diſſentiendum contrariis fidei. dummodo proponantur vt nota Et propterea de ſcientibus (qui ignorãtia nõ fallũtur)plene verificatur quòd vnctio docet illos de omnibus quæ ſunt fidei,tam acceptandis quàm reſpuendis Vnde & ſubdit.[Et verum eſt & non eſt mendacium.] quod ipſa vnctio docet verum & alienũ à mendacio ipſa enim vnctio vtpote ſpiritusſancti actio verax eſt & mentiri nequit. [Et ſicut docuit vos manete in eo.]Ieſu Chriſto Monet Ioannes ſcientes ea quæ ſunt fidei vt non recedãt ab interna vnctione,vtpote omnino veraci. & ſic ſentiant de Chriſto Ieſu quo ad intellectum,& ſic maneant in ipſo quo ad effectum quemadmodum vnctio docuit illos.Et ſignificanter dicit docuit in præterito , ne fallantur ſub aliqua ſpecie ſpiritualis affectus ad aſſentiendum alicui nouitati.vult enim vt ſequantur id quod iam docuit eos vnctio, nec noui aliquid admittant ſub ſpecie nouæ inſpirationis.[Et nunc filioli manete in eo.] tanquam propria membra eius.[Vt quum apparuerit, habeamus fiduciam & non confundamur]pro,pudefiamus,[ab eo in aduentu eius] Magna gratia habere fiduciam in aduentu Ieſu quum apparuerit tam terribilis : ad differentiam eorum qui pudefient ab eodem tunc , eo quòd nunc non ſunt membra eius.

] ſcitis quoniam.]pro,quòd,[iuſtus eſt.] Hic debet incipere tertium capitulum:quoniam hinc inchoat
S Ioannes materiam tertij capituli. [Scitote quoniã.] pro,quòd, [& omnis qui facit iuſtitiam ex ipſo natus eſt.]Poſtquàm dixit quòd ſocietas noſtra ad deum & Ieſum Chriſtum ambulando in luce exigit tum ſeruationem præceptorum tum charitatem,& charitatem declarauit ex cõtrarijs & corruptiuis,modo ipſam ſocietatem noſtram cum deo & Chriſto qualis ſit aperit ex connexione cum iuſtitia operum & charitate interna,vt nec in minimo recedat ab intento.iuſtitia enim eſt ipſa obſeruatio pręceptorum.Societatem itaque noſtram ad deum & Chriſtum non qualitercunque,ſed natiuitate ex deo contrahi declarat.Et propterea dicit quòd ſi ſcitis Chriſtum eſſe iuſtum,ſcitote conſequenter quòd omnis iuſtus natus eſt ex Chriſto ita quòd nullus eſt iuſtus niſi natus ex Chriſto.Et eſt ſermo de Chriſto quatenus eſt deus ab ipſo enim ſecundum quòd deus, vniuerſorum iuſtitia prouenit. ¶Significanter autem dicit natus eſt vt intelligamus nullum proprijs viribus adipiſci iuſtitiam, ſed natiuitate ex Chriſto illam conſequimur. conſtat enim nullum naſci ex ſeipſo. ¶Significanter quoque dicit omnis qui facit iuſtitiam : ne putes quòd de aliqua ficta interius iuſtitia loquatur, ſed intelligas quòd loquitur de iuſtitia quam facimus opere & veritate.¶Fundatur autem ſequela(ſi ſcitis quòd ille iuſtus eſt,ſcitote quoque quòd omnis qui facit iuſtitiã ex illo natus eſt)ſuper hoc quòd omne quod eſt tale per participationem naſcitur à tali per eſſentiam : ac per hoc ab illo iuſto per eſſentiam oportet naſci omnem qui iuſtus eſt participatiue Ecce ſocietas noſtra cum Chriſto & deo,ſocietas filialis ſecundum facere iuſtitiam. [Videte qualem charitatem dedit nobis pater vt filij dei nominemur & ſimus.] Superfluit & ſimus,Parui refert an appellatione patris intelligas perſonã patris, an deum ipſam trinitatem quam adoramus dicendo pater noſter. De charitate autem actiua eſt ſermo· quoniam cauſa explicatur huius effectus qui eſt nos nominari filios dei. Deus enim diligit omnia quę fecit, ſed non dilectione tali vt communicet omnibus eſſe filios dei,ſed dilectione tali proſequitur tantummodo electos· immo per hoc ſunt electi quia ſunt dilecti dilectione tali . Ex natiuitate igitur ſecundum iuſtitiam monet conſiderandam qualitatẽ diuinæ dilectionis erga nos iuſtos:vt videlicet nominentur filij dei. ¶Iam dixerat iuſtos natos ex ipſo & propterea non oportuit repetere & ſimus: ſed ſat fuit explicare dignitatẽ nominis poſt explica-

tam natiuitatem. ¶ Nec dixit vt filij Chriſti ſed vt filij dei nominemur: non quòd maior ſit deus Chriſto, ſed vt à ſupremo naturę nomine noſtram filiationem dignificaret. Perpende ſocietatem ex vna & eadem re cum Chriſto & deo Nati ſumus ſiquidem ex Chriſto iuſto iuſti & hinc nominamur filij dei, proculdubio veri ſed adoptiui. nõ enim falſo talem filiationem diuina nobis conceſsit charitas [Propter hoc mundus non nouit nos.] pro, vos, [quia non nouit eum.] Quanuis contextui quadret legere in prima perſona nos. Ioannes tamen in mundo loquendi vitãs iactãtiam ſcripſit in ſecũda perſona vos. ¶ Mirum apparet apud philoſophos & ſapiẽtes mundi huius quòd tanta dignitate mẽbra Chriſti donata ſint, & tamen ignota maneant rationem reddit Ioannes quare mũdus modo non nouit vos in tanta celſitudine conſtitutos. Et reddit rationem ex hoc quia nõ nouit eum: videlicet deum ſeu Chriſtum. Quod vt facile intelligas, pone ante mentis oculos ſtatum mundi à iudicio & deinceps futurum. tunc enim quia mundus cognoſcet deum & Chriſtũ, cognoſcet conſequenter celſitudinem electorũ: & per oppoſitum quia nunc nõ nouit mũdus deum & Chriſtum dilectorẽ & electorem iuſtorũ, ideo non nouit celſitudinẽ electorum Vnde ad hoc explanandum ſubiungit. [Chariſsimi.] pro, dilecti, [nunc filij dei ſumus & nondũ apparuit quid erimus.] Ac ſi apertius dixiſſet non ex defectu filiationis diuinæ in nobis prouenit hæc mundi ignorantia: quia nunc in hoc mundi ſtatu in quo deſpecti à mundo habemur, ſumus filij dei. ſed quo ad apparentiã eſt differentia, quia nondum apparuit quid erimus. ¶ Non dicit nondum apparuit quid ſumus ſed quid erimus ad ſignificandũ futuram conſummationem ſeu perfectionem eius quod modo ſumus Sumus enim filij dei, ſed imperfecte, propter cognitionem ænigmaticam: tunc autem erimus perfecte filij. propter claram viſionem. Propter quod ſubiungit. [Scimus quoniã.] pro, quòd, [quum apparuerit, ſimiles ei erimus: quoniam videbimus eum ſicuti eſt.] Quod dicit quum apparuerit, ſimplex contextus ſubintelligendum exigit illud idem de quo dixit quòd nondũ apparuit. vt ſit ſenſus: ſcimus quòd quum apparuerit id quod erimus (hoc eſt quum venerit ſtatus ille in quo non latebit ſed apparebit quid erimus ſicut modo latet quid ſumus & quid erimus) tunc ſimiles ei erimus &cæte. ¶ At ſi propter pronomen ei, ſubintellexeris Chriſtum (vt ſit ſenſus, quũ autem apparuerit Chriſtus ſecundũ vtrãque naturam) nõ erraſti Proſequẽdo tamen ſimplicem contextũ, ſignificatur quòd in ſtatu illo ſimiles erimus ei, proculdubio deo cuius ſumus filij,

&

& ratio ſimilitudinis redditur quoniam videbimus eum ſicuti eſt, & non ſicuti repræſentatur per creaturas ¶ Profunda valde eſt doctrina hæc,ex viſione dei ſicuti eſt rationem reddens ſimilitudinis noſtræ ad deum Nec fundatur ratio hæc ſuper hoc quod viſio ſit per ſimilitudinem rei quæ videtur communiter enim à Theologis ſpeculatiuis negatur ibidem huiuſmodi ſimilitudo , vſque adeo vt dicant quòd videre deum per ſimilitudinem creatam non eſt videre ipſum Et vere non eſt videre ipſum ſicuti eſt,ſed ſicut repræſentatur per illam ſimilitudinem.Sed fundatur hæc ratio ſuper hoc ꝙ oportet diuini ordinis eſſe omnem qui videt eum ſicuti eſt. incommunicabilis enim eſt viſio dei cuicunque creaturæ tam factæ quã factibili,in ſuis naturalibus quantumcunque excellentibus & propterea oportet videntem deum aſſumptum eſſe ad communionem diuini ordinis,& ſimilem deo effectum lumine glorię & ſic diuinę naturæ facti conſortes(quod eſt eſſe ſimiles deo ſimilitudine diuini ordinis) vident deum ſicuti eſt. ¶ Si hæc non penetras lege Theologiam ſpeculatiuam:& bene aduerte quũ dicitur videbimus eum ſicuti eſt,aduerbium ſicuti non determinare modum rei viſæ in ſeipſa : quoniam etiam modo quælibet verax cognitio de deo cognoſcit eum ſicuti eſt. quoniam non cognoſcit falſum,non cognoſcit ſicuti non eſt: ſed hic non eſt ſenſus intentus in litera Aduerbium itaque ſicuti,adiungitur ad ſignificandum modum rei viſæ quatenus viſæ ad excludendum omnem viſionem modificatam per repræſentans.Ita quòd germanus ſenſus eſt , videbimus eum non ſicut repræſentatur,non arctata, non modificata viſione per aliquod repræſentans,ſed ſicuti eſt , ſicut ipſe offert ſeipſum. [Et omnis qui habet hanc ſpem in eo, ſanctificat.] pro, purificat,[ſe ſicut & ille ſanctus.]pro,purus,[eſt.]Declaratis extremis (videlicet quòd modo ſumus filij dei,& quid erimus)inſerit medium per quod ab hoc extremo itur ad illud Omnis inquit qui habet ſpem hanc perueniendi ad ſimilitudinem dei , & videndi eum ſicuti eſt, purificat ſe , ſtudet tollere à ſe omnium paſsionum affectionum & reliquorum huiuſmodi impuritates vt accedat ad ſimilitudinem illius qui omnino purus eſt. nihil enim impurum intrabit in illum ordinem diuinum [Omnis qui facit peccatum,& iniquitatem facit] Declarata ſocietate noſtra cum Chriſto & deo quo ad qualitatem quòd eſt filialis , & quo ad opus quòd eſt ſecundum facere iuſtitiam & purificare ſe , declarat conſequenter nexum huiuſmodi ſocietatis cum facere iuſtitiam : & deinde cum charitate. Declarando aũt connexionẽ huius ſocietatis cũ facere

iuſtitiam declarat illam à contrario: hoc eſt à facere peccatum. Et quoniam facere peccatũ nõ ſonat cõtrariũ eius quod eſt facere iuſtitiã, ideo prædeclarat ꝙ facere peccatum eſt facere iniuſtitiam, & peccatũ eſt iniuſtitia: vt ſic poſtea libere procedat. Et propterea dicit quòd omnis qui facit peccatum, ipſe idem facit iniquitatem & ſubiungit. [& peccatum eſt iniquitas.] vt obiectũ obiecto & actionem actioni adæquet. Quamuis peccatum latius ſe extendat quàm iniquitas (quia peccatum etiam in naturalibus & in artificialibus inuenitur monſtra enim ſunt peccata naturæ, & errores artificum ſunt peccata in arte) peccatum tamen reſtrictum ad materiam moralem æquale eſt iniquitati. in omni enim peccato rectitudo aliqua violatur. & propterea vſurus Ioannes peccati nomine vt contrario iuſtitiæ, prius adæquauit ipſum iniquitati & econuerſo. [Et ſcitis quòd ille apparuit.] proculdubio Ieſus Chriſtus in carne. [Vt peccata tolleret.] crucifixus vere agnus dei tollens peccata mundi. [Et peccatum in eo non eſt] Monſtrata contrarietate peccati quemadmodum & iniquitatis, incipit procedere ad inferendum quòd qui natus eſt ex Chriſto, peccatum non facit, & inchoat ab hoc quòd Chriſtus apparuit in carne ſine peccato ad tollendum peccata, tanquam ſibi contraria. Et propterea optime infert. [Omnis qui in eo manet, non peccat] hoc eſt omnis qui eſt membrum eius, qui manet in eo vt membrum in corpore, vt ſic non peccat. eſt enim ſermo formalis, ſignificãs ꝙ membrũ Chriſti quatenus mẽbrũ Chriſti non peccat Et per oppoſitũ ſubiũgit [Et omnis qui peccat, non vidit eũ nec cognouit eũ.] Et hic quoque eſt ſermo formalis, quicũque enim peccat, quatenus peccat non eſt in Chriſto. Et quũ debuiſſet dicere nõ eſt in eo, dixit nõ vidit eũ nec cognouit eũ vt intelligamꝰ ꝙ hominẽ eſſe in Chriſto eſt videre eũ & cognoſcere eũ: nõ enim ſumus in Chriſto per eſſe ſubſtantiale, ſed ſecundũ mentem qua cognoſcitur & videtur. & eſt ſermo de cognitione ac viſione affectiua. Dicit aũt nec vidit nec cognouit, ad ſignificãdũ ꝙ nec notitiã euidentẽ nec notitiã verę fidei habuit de Chriſto quoniam ex vera Chriſti notitia non prouenit peccare. Mẽbra autẽ Chriſti, & cognoſcunt eum notitia fidei, & vidẽt eum notitia euidẽtię ſub ratione credibilis: & hinc regulãtur ad non peccandũ. Vtitur autẽ præterito ad ſignificandũ cauſalitatẽ notitiæ & viſionis reſpectu actꝰ peccãdi vel nõ peccãdi. [Filioli nemo vos ſeducat.] Nititur Ioãnes inſinuare fidelibꝰ ꝙ nõ ſolũ Chriſtus ſine peccato, ſed tãtæ eſt efficacię, ꝙ natus ex ipſo ſeu exiſtens in ipſo non peccat, ſed facit iuſtitiã, hoc eſt ſeruat mandata. Et niſi fuiſſent aliqui hęretici do-

centes

centes Chriſtũ & peccata ſimul,non dixiſſet Ioannes, filioli nemo vos ſeducat. Dixit enim hæc propter Nicolaitas. qui Chriſtum cum cõmunitate vxorũ prædicabant: & alios qui Chriſtũ ſimul cũ aliquo illicito prædicant tãquam licito [Qui facit iuſtitiam iuſt⁹ eſt, ſicut & ille.]proculdubio Ieſus Chriſtus ſeu deus [Iuſtus eſt.] Facere iuſtitiã quod contraponit ad facere peccatũ iũgit cũ ſimilitudine dei iuſti ita ꝙ ſenſus eſt. qui facit iuſtitiã,aſsimilatur ſecundũ eſſe iuſtũ deo iuſto. Et per oppoſitũ [Qui facit peccatũ,ex diabolo eſt]nõ ſecũdũ ſubſtantiã,ſed ſecũdũ affectũ & opus. Perpẽde prudens lector è regione poſita hæc duo qui facit iuſtitiã ex deo iuſto eſt,qui facit peccatum ex diabolo eſt Et ne in hoc mẽbro ſimilitudo deſit,ſubiungit.[Quoniã ab initio diabolus peccat.]Quẽadmodũ de deo dixerat ſicut & ille iuſtus eſt, ita proportionaliter modo dicit,quia ab initio diabolus peccat. Et intellige ab initio peccati: ab initio ſiquidem quo fuit peccatum, diabolus perſeuerat peccando ante ſiquidẽ quã diabolus peccaret,nullus peccauerat. Et quia peccauit perſeuerando,ideo dicit ꝙ ab initio peccat indeſinenter, & propterea omnis homo peccans ex illo eſt imitatiue. [In hoc apparuit filius dei,vt diſſoluat opera diaboli.] Peccatum vt iam monſtratũ eſt,eſt opus diaboli filius autem dei ad hoc apparuit in carne,vt diſſoluat opera diaboli ergo vt diſſoluat peccata quibus ligatur homo. Vnde & amplius ſequitur [Omnis qui natus eſt ex deo, peccatũ nõ facit.]intellige formaliter: hoc eſt quaten⁹ natus eſt ex deo. Natiuitas enim ex deo,non dat peccare.[Quoniam ſemen ipſi⁹.]proculdubio dei [In eo]proculdubio nato ex deo. [Manet.] Ex hoc quòd ſemen oliuæ manet in terra, non naſcitur vitis: & ex hoc ꝙ ſemen humanum eſt in vtero mulieris non naſcitur inde aliud quàm homo: multo magis ex eo ꝙ ſemen dei eſt in nato ex ipſo,nõ proficiſcitur ab eo peccatũ: quod iã declaratũ eſt eſſe cõtrariũ deo. Et cũ debuiſſet dicere quoniã natura ipſius manet in eo, dixit quoniã ſemen ad ſignificãdũ quòd in nobis viatoribus natis ex deo diuina natura participata,potius habet rationem ac vim ſeminis diuini quàm naturæ diuinæ. quia cõmunicat nobis potius virtutẽ qua poſsimus viuere vita diuina (credendo,ſperãdo,amãdo,operando)quam ipſum viuere diuina vita,quod futuræ fœlicitatis ſtatui reſeruatur.[Et nõ poteſt peccare, quoniã ex deo natus eſt]Nõ ſolũ peccare,ſed etiã poſſe peccare negat Ioannes in natis ex deo Et vtrunque veriſsimũ eſt formaliter. quoniã nec peccare, nec poſſe peccare prouenit à diuino ſemine, & diuina natiuitate: ſed vtrunque prouenit ex nobis. Et non eſt opus gloſſa,ſed attétione quor-

ne quorſum hæc dicat Ioannes. dicit enim hæc aduerſus hęreticos, qui ex eo quòd à deo ſe habere prædicabant, & peccabant & poterant peccare Aduerſus hos docet Ioãnes ꝙ id gratię quòd habemus ex deo, quo ſimus & ſumus filij dei, nec fert ſecũ peccare, nec fert ſecũ poſſe peccare. Et hunc eſſe germanum ſenſum, manifeſtāt ſubiūcta [In hoc manifeſti ſunt filij dei & filij diaboli.] Diſcerne hinc hæreticos & hypocritas quoſcunque. nã quicũque diuinũ dicũt quòd fert peccare aut poſſe peccare, filij ſunt diaboli quoniã filij dei cõſtãt ex eo quod nec dat peccare, nec dat poſſe peccare. quãuis ex mea fragilitate peccẽ, & ex mea cõditione poſſim peccare. Quicũque ergo vt licita habent peccata (vtpote conſona eorũ dogmatibus) ij filij diaboli ſunt, non dei. Et in hoc eſt differentia manifeſta imitatorũ dei & diaboli. quòd filij dei omne peccatum ex filiatione dei reſpuunt, filij autem diaboli peccatũ admittunt vtpote ſimiles patri, vtpote conformes paternæ imitationi. [Omnis qui nõ eſt iuſtus, non eſt ex deo & qui non diligit fratrem ſuũ] Cõtinuãdo iuſtitiã charitati, cõtinuat nõ iuſtitia nõ dilectioni. vt ex negatiuis manifeſtentur affirmatiua. Iungit ergo nõ iuſtũ cũ nõ diligente, vtrunque dicens non eſſe ex deo vt ſimul cõcludat ſolũ iuſtũ eſſe ex deo, & inchoet ſolũ diligentẽ eſſe ex deo, eundẽque intelligamus eſſe iuſtũ & diligentem ac edtuerſo: vt ex non ſeruatione mãdatorũ cognoſcamus & inferamus hominẽ talẽ nõ eſſe ex deo ſecundũ affectũ: & ſimiliter ex non dilectione fratris idem ſciamus. [Quoniam hæc eſt annunciatio quã audiſtis ab initio, vt diligatis alterutrum] pro, inuicem. Expedito tractatu iuſtitiæ, inchoatũ tractatũ de dilectione proſequitur ab authoritate quã ab initio fidei ſuſceperũt hinc enim probat ꝙ qui nõ diligit fratrẽ ſuũ nõ eſt ex deo. Authoritati aũt adiungit exẽplũ. [Nõ ſicut Cain qui ex maligno] pro, malo, [erat, & occidit fratrẽ ſuũ.] Vt prius diximus, maſo maſculini eſt generis cum articulo vt intelligamus diabolum ſignificari Hiſtoria patet in principio Geneſis [Et propter quid occidit eũ?] iterrogatiue legẽdũ eſt. [Quoniã opera ei⁹ maligna.] ꝓ, mala, [erãt, fratris aũt ei⁹ bona] ꝓ iuſta. In Geneſi nõ legitur quæ fuerit hęc mala opa Cain, ſed ex diuina reprehẽſiõe apparet ipſum male feciſſe. Iuſta aũt opera Abel nõ niſi id oblatione ſcribuntur videlicet ꝙ de primogenitis pecudum, & ꝙ adipes carnium offerebat [Verũtñ quãuis neſciamus q̃ eorũ fuerint opera mala & iuſta, ſufficiat Ioãnis authoritas ad credẽdũ ꝙ Cain fuerũt opera mala, Abel aũt iuſta Et hoc inuit in Geneſi dũ præmittũt noĩa perſonarũ, dicẽdo ad Abel & munera eius reſpexit, ad Cain, & munera ei⁹

non

nō reſpexit perſonalia enim merita ſignificantur rationes ꝙ deus reſpexerit,ad munera vnius & nō alterius: perſonalia autē merita ex operibus cōſtant. [Nolite mirari]pro, ne miremini, [fratres.] Deeſt,mei,[ſi odit vos mundus.] Declarata mutua dilectione à cōtrario: odio fraterno,eandem declarat etiam à contrario: odio ſcilicet mūdi. Et inducit hoc excludendo admirationē vt: intelligam⁹ ſimili ratione à mūdo nos odio haberi qua Abel odio habitus eſt à fratre videlicet quia opera mundi ſunt mala,opera autem electorū ſunt bona hæc enim ratio excludit admirationem. [Nos ſcimus quoniam.]pro,quòd,[tranſlati ſumus de morte ad vitā,quoniā diligimus fratres.] Propoſuerat præceptum de mutua dilectiōe & declarauit iā ex contrario dilectionem. modo declarat eandē quo ad terminum,videlicet fratres. Declarat autem ex fructu.qui eſt tranſlatos nos eſſe de morte ad vitam,ex hoc quòd diligimus fratres ita quòd dilectio fraterna tantæ eſt vis, vt transferat de morte æterna ad vitam æternam. Et quòd hoc ſit verū,manifeſtat primo ex contradictorio. [Qui nō diligit,manet in morte.] Si affirmatio eſt cauſa affirmationis,& negatio eſt cauſa negationis diligere confert vitam,non diligere mortem [Omnis qui odit fratrem ſuum,homicida eſt]De contradictorio(videlicet nō diligere)affirmauit manere in morte: de cōtrario autem(videlicet odio)affirmat homicidiū. quod eſt longe peius. Ille enim nō ſurgit à ſtatu mortis in quo eſt: ille autem adiungit crimen homicidij. ¶Homicidam autem intellige affectu,quanuis non actu. Et eſt indubie verum de eo qui odit hominem. Quod dictum ſit ad differentiam eius qui odit diuitem ſeu principem & huiuſmodi. homo enim conſtat ex ſua vita: diues autem ex diuitijs,princeps ex principatu,& ſic de alijs. Et propterea odio habens hominem,appetit illum priuari vita: odio autem habens diuitem,appetit illum priuari diuitijs: & ſic de alijs. [Et ſcitis quoniam]pro,quòd,[omnis homicida non habet vitam æternā in ſe manentem.] ergo de primo ad vltimum qui odit fratrem ſuū, nō eſt tranſlatus de morte ad vitam. Appellatur autem (vt ſæpe diximus)vita æterna in nobis ipſum viuere ſecundum diuinā gratiā. ¶[In hoc cognouimus charitatem dei.] Superfluit dei. [Quoniā.] pro,ꝙ,[ille animā ſuā pro nobis poſuit.] De Ieſu Chriſto manifeſte loquitur & animæ nomine iuxta ſcripturę cōſuetudinē,vitā ſignificat corporalem. Ab exemplo Ieſu Chriſti manifeſtat dilectionem fratrum. in hoc enim opere veriſsime cognouimus dilectionem ipſius,quòd ipſe pro nobis vitam ſuam poſuit [Et nos debemus pro fratribus animas ponere.] Nō ſufficit inquit Ioannes quòd diligamus

mus fratres,ſed oportet dilectionem comprobare opere : vt exemplo Chriſti ponamus,& nos vitas noſtras pro fratribus. [Qui habuerit ſubſtantiam huius mundi,& viderit fratrem ſuum neceſsitatem patientem,& clauſerit viſcera ſua ab eo,quomodo charitas dei manet in eo?] Dixerat q̧ non ſufficit diligere fratrẽ, ſed debitũ eſt vt etiam vitam ponat quis pro fratre, quod erat dicere quòd non ſufficit dilectio interna,ſed oportet dilectionem opere comprobare vſque ad extremum opus , quod eſt ponere vitam Et quoniam hoc valde arduum videtur , ideo ſimul probat neceſsitatem operis & tempus neceſsitatis manifeſtat. Et neceſsitatem quidẽ operis adiungendi dilectioni,probat ex opere eleemoſynario ſatis clare tẽpus autem quo oportet opus exterius adhibere(ſiue eleemoſynæ ſiue etiam propriæ vitæ)manifeſtat eſſe tempus neceſsitatis,dicendo &,viderit fratrem ſuum neceſsitatẽ patientem. ¶ Eſt itaque Ioannis doctrina quòd in articulo neceſsitatis quo proximus eget eleemoſyna,debet qui poteſt & ſciuerit,conferre illi eleemoſynam & ſimiliter in articulo neceſsitatis quo frater eſt in periculo mortis animæ , debet qui ſcit & poteſt , illi ſubuenire etiam ponendo vitam propriam ſi opus eſt ad illius liberationem ab æterna morte: alioquin interna charitas dei non manet in eo. Et propterea concludit. [Filioli mei non diligamus verbo neque lingua, ſed opere & veritate.] Ex his duobus(opere & veritate) inſinuatur quo ſenſu dixerit non verbo neque lingua: nam contra linguam fallacem dicit & veritate. & contra verba vana,dicit ſed opere Et alterutrum eſt expoſitiuum alterius. hoc eſt enim diligere in veritate,diligere opere. falſa enim eſt dilectio q̃ opere non cõprobatur. [In hoc cognoſcimus quoniam.] pro,quòd,[ex veritate ſumus.] Pronomen hoc,dilectionem opere & veritate demonſtrat. Dominus Ieſus coram Pilato dixit,omnis qui eſt ex veritate audit vocem meam. Ioannes hoc in loco dicit quòd in hoc(ſ.in dilectione exhibente opus)cognoſcimus quòd ſumus ex veritate. Ecce teſtimonium internæ noſtræ natiuitatis , manifeſtatum ab ipſo Ioanne quo quiſque poteſt ſeipſum ſcrutari. [Et in conſpectu eius ſuadebimus corda noſtra.] pro cordibus noſtris. Ex eo quòd non dicit quid ſuadebimus,ſubintelligẽda eſt res cognita . Et eſt ſenſus. quòd diligendo opere nõ ſolũ cognoſcimus nos eſſe ex veritate : ſed hoc ipſum quod eſt nos eſſe ex veritate,ſuadebimus cordibus noſtris,non ficte non blandiẽdo. ſed in conſpectu dei. Vnde apparet quòd non de notitia euidentiæ,ſed de notitia fidei dixit in hoc cognoſcimus. ex illa enim oritur vt ſuadeamus intimis noſtris coram deo quòd ſumus ex veritate,

rate, quòd accendantur ad opera cumulanda, ad cõfitendũ in deo. [Quoniã.] pro, ꝙ, [ſi reprehenderit.] pro, condẽnet, [nos cor noſtrũ, maior eſt deus corde noſtro & nouit omnia] Dixerat diligamus opere & veritate: & oſtenderat duo bona interna quæ in nobis inde ſequũtur. Mõſtrat modo idem ex oppoſito. ꝙ quanuis lingua aut exteriora reliqua nos nõ accuſent, ſi tamen cor noſtrũ cõdẽnet nos vt cõtingit in illis qui nõ habent animũ promptũ ſi articulus neceſsitatis accideret operãdi quod debent ex dilectiõe fraterna. hoc enim cõdemnari nõ poteſt ab iis quæ extra ſunt. & propterea iudiciũ hoc reſeruatur cordi proprio. Et dicitur q; ſi cor noſtrũ condemnet nos de huiuſmodi minus vero aut tepido amore, multo magis deus condemnabit nos: quum ipſe & nouerit omnia intima, & ſit longe maior corde noſtro. [Chariſsimi,] pro, dilecti, [ſi cor noſtrum non reprehenderit.] pro, condemnet, [nos, fiduciã habem⁹ ad deũ, & quicquid petierimus accipiemus ab eo quoniã mandata eius cuſtodimus, & ea quæ ſunt placita coram eo, facimus.] In hac clara ſentẽtia aduerte quòd pro ratione quare cor noſtrũ nõ cõdemnet nos, reddit quoniam mandata eius cuſtodimus &c. vt intelligas fundamentum interni iudicij cordis eſſe opera. Vanum eſt enim cordis teſtimonium niſi fundetur ſuper opera: tum præcepta à deo: tum grata deo, etiam ſi præcepta non ſint [Et hoc mandatum eius.] Pronomen hoc, demonſtrat præceptum fidei quod ſubiungitur: pronomen verò eius demonſtrat deum. [Vt credamus in nomine filij eius Ieſu Chriſti.] Vniuerſum trinitatis & incarnationis myſterium, credendũ in hoc compræhendit præcepto. [Et diligamus alterutrũ.] pro, inuicem, [ſicut dedit mãdatũ nobis.] Superfluit nobis. Mandato fidei adiungit mandatum charitatis fraternæ, modificatum ſicut Ieſus dedit nobis: dicendo hoc eſt mãdatum meum, vt diligatis inuicem ſicut dilexi vos. Hoc mandatum hoc modo non tantum Ieſus Chriſtus homo, ſed deus dedit. [Et qui ſeruat mandata eius, in illo manet. & ipſe in eo.] Redit concludendo ad primo propoſitam ſocietatem noſtram cum deo: concludens quòd ſeruando mandata dei, manemus in deo & deus in nobis manet, in quo conſiſtit ſocietas noſtra cum deo. Et ſeruans quidem mandata manet in deo tanquam credens in eo cui credit, tanquam confidens in eo in quo confidit, tanquam amicus in amico, ſtudens & operans propter illum. Deus autem manet in eo, nõ ſolum tanquam amicus in amico, ſed etiam tanquam cuſtodiens ab imminentibus periculis, in eo cuius curam ac protectionem ſpecialem ſuſcepit, gubernando, inſpirando &c. [Et in hoc

in nobis quem dedit nobis : explicauit ſpiritum dei à confeſsione, & ſpiritum diabolicum à non confeſsione Ieſu Chriſti Applicat modo ſpiritum dei ad ſupra deſcriptos quibus ſcribit : hoc eſt ad membra Chriſti Dicendo, vos ex deo eſtis [Et viciſtis eum.] pro, eos. Ad pſeudoprophetas antedictos refertur. [Quoniam maior eſt qui in vobis eſt quàm qui in mundo.] Ratio victoriæ redditur non ex parte noſtri, ſed ex parte ſpiritus habitantis in nobis, quia maior eſt ſpiritus exiſtens in mẽbris Chriſti, quàm ſpiritus qui exiſtit in mundo. [Ipſi de mundo.] pro, ex mundo, [ſunt. Ideo de.] p, ex, [mundo loquuntur, & mundus eos audit.] Appellatione mundi quemadmodum & ſuperius, non vniuerſitas creaturæ abſolute, ſed quaten' deordinata eſt moraliter, intelligitur. Et de pſeudoprophetis dicitur quòd ipſi ſunt ex mundo : hoc eſt ex huiuſmodi deordinatione quo ad effectum. & ideo ex affectu mundano loquuntur, & mundani homines eos audiunt. [Nos ex deo ſumus.] Contra pſeudoprophetas opponit nos, veros doctores & apoſtolos Chriſti. [Qui nouit deum audit nos.] Quemadmodum contra prophetas qui ex mundo ſunt oppoſuit nos ex deo ſumus, ita contra mundanos illos audientes opponit qui nouit deum audit nos: vt intelligamus mundum, non ſolum deordinatum affectu, ſed etiã deſtitutum in intellectu, pro quanto priuatur notitia dei. ¶ Et penetra quòd Ioannes iungit confitentem Ieſum Chriſtum in carne veniſſe cum noſcente deum. vt eundem intelligamus eſſe qui confitetur myſterium incarnationis Ieſu Chriſti & cognoſcentem myſterium dei, nec ſeparari notitiam dei à fide Ieſu Chriſti. Vnde eadem de noſcente deum ſubiungit quæ de confitente Chriſtum dixit. [Qui non eſt ex deo, non audit nos.] Non ſecundum ſubſtantiam, ſed ſecundum intelligentiam & affectum, intellige differre eos qui ſunt ex deo, & qui ſunt ex mundo : & eoſdem intellige eſſe ex deo qui nouerunt deum, notitia veræ fidei. [In hoc cognoſcimus ſpiritum veritatis & ſpiritũ erroris.] Primum ſignũ ad diſcernendum ſpiritus docuit eſſe confeſsionem Ieſu Chriſti: ſecundum autem docet eſſe ex mundo conſtare & loqui. Et primum quidem refertur ad fidem. ſecundum autem ad effectum ſeu mores. Qui enim ex ſpiritu dei ſunt, omnia mundana tranſcendunt. ita quod nullo trium ſupradictorum quæ ſunt in mundo deprimũtur, nihil rectitudinis diuinorum præceptorum prætereunt. Et in hoc diſcernimus ſpiritum veritatis & ſpiritum erroris. Pſeudoprophetæ enim in aliquo horum trium errant aut minus ſentiendo de deo, aut de myſterio incarnationis, aut circa mores male affecti.

[Chariſsimi]

[Chariſsimi] pro, dilecti, [diligamus nos inuicẽ: quia charitas ex deo eſt & omnis qui diligit fratrem ſuũ, ex deo natus eſt, & cogno ſcit deũ] Nõ ſaltat nec digreditur Ioannes, ſed è regione affectuũ omnium mundanorum locat charitatem mutuam: vt hinc aperiat qui ſunt ex deo, & qui ſunt in mundo à proprijs nobis operibus. ¶ Mutuã itaque dilectionem definit eſſe illam qua filij dei diſcernũtur à filiis mundi Et hoc probat, quia dilectio ex deo eſt. Et eſt ſermo de dilectione qua homines diligimus relatiue ad eum & patriã cœleſtem. nam hæc eſt ſola vera dilectio qua & nobiſipſis & aliis volumus ſummum bonum quod eſt vita æterna reliquæ autem dilectiones non malæ (puta qua volumus alicui ſanitatem & reliqua huiuſmodi bona temporalia) ſunt dilectiones ſecundum quid.

¶ De dilectione itaque ſimpliciter eſt ſermo, ne oporteat idem ſæpe repetere. Et de hac ſpecialiter dicitur quòd ex deo eſt. quoniam verè eſt infuſa per gratiam (non congenita) à deo in nobis. Nec ſolum ipſa dilectio à deo proficiſcitur, ſed etiam omnis diligens fratrem ſuum natus dicitur ex deo: ac per hoc filius eſt dei. Et in hoc ſignificatur quòd dilectio non qualitercunque eſt ex deo, ſed tanquam forma conſtitutiua filiorum dei, tanquam forma aſsimilatiua hominum deo vt filiorum patri. Et in hoc Ioannes confutat philoſophorum dogmata, tradentium quòd penes ſcire, maximè attenditur ſimilitudo hominum ad deum. Dilectio, inquit Ioannes, eſt ex deo: ſic quòd omnis qui diligit fratrem ſuum, natus eſt ex deo. Non potes hæc verificare de aliis quæ ſunt à deo. non potes vere dicere ſcientia eſt ex deo ſic quòd omnis qui ſcit natus eſt ex deo: & ſic de aliis quę ſunt ex deo Sed de ſola dilectione verificatur & propterea ſola dilectio diuidit inter filios dei & filios perditionis. ¶ Et ne putares natum ex deo expertem eſſe notitiæ dei, dilectioni comitem iungit notitiam, dicendo & cognoſcit deũ. ſed non eſt ſermo de notitia ſcientifica, ſed de notitia fidei qua nouit credendum eſſe myſterium trinitatis &c [Qui non diligit, non nouit deum: quoniam deus charitas eſt.] De notitia imitatoria eſt ſermo, quum dicitur, qui non diligit non nouit deum: adiuncta ratione quoniam deus charitas eſt. nam ſecluſa imitatione etiam qui non diligit nouit deum. ſed quia deus eſt charitas, nullus eum nouit imitando niſi qui diligit, ipſa enim dilectio eſt imitatio diuinæ charitatis. ¶ Sed cur ſingulariter de dilectione hoc dicitur, quum ſimiliter dici poſsit, qui non ſcit nõ nouit deum. quoniam deus ſcientia eſt & ſimiliter qui non ſapit, non nouit deum, quoniam deus ſapientia eſt. & ſimiliter qui non poteſt, non nouit deum,

deũ, quoniã deus potentia eſt. ¶ Solutio eſt quòd nõ eſt hic ſermo de deo abſolute, ſed de deo relato ad nos. Et eſt ſenſus, qui non diligit nõ nouit imitatorie deũ, quoniam deus relatus ad nos eſt dilectio. Non ſic aũt eſt de ſcientia ſapientia & potentia Primus enim & præcipuus diuinus erga nos actus eſt dilectio qua in charitate perpetua dilexit nos Et ſingulariter dicitur ꝙ qui non diligit non nouit deũ imitando ipſum relatũ ad nos, quàm ipſe relatus ad nos eſt dilectio ¶ Vnde & effectũ tantæ dilectionis ſubiungit. [In hoc apparuit charitas dei in nobis, quoniã.] pro, ꝙ, [filiũ ſuũ vnigenitũ miſit deus in mundũ vt viuamus per eum] Eadem ſententia habetur à domino Ioã 3 vnde ſententia vt iã manifeſtata relinquatur. [In hoc eſt charitas.] Exaggerat dilectionẽ dei erga nos, ex hoc ꝙ nõ eſt pręuentus à noſtra dilectione. [Non quaſi nos dilexerimus deũ.] ad hoc vt mitteret filiũ ſuũ. [Sed quoniã.] pro, ꝙ, [ipſe prior dilexit nos] ſuperfluit prior. Et ex hac dilectione. [Et miſit filium ſuũ propitiationẽ pro peccatis noſtris.] Quod prius dixerat vt viuamus per eũ, modo explicat indigentiã noſtrã: dicendo propitiationẽ pro peccatis noſtris. Et dilectionẽ exaggerat ex cruce in qua fuit propitiatio pro peccatis noſtris [Chariſsimi.] pro, dilecti, [ſi deus.] Deeſt vna dictio. Legendũ eſt. [Si ſic deus dilexit nos.] Videlicet pręueniendo quo ad dilectionẽ, & dãdo filiũ ſuũ in crucis patibulo pro peccatis noſtris vt per eũ viuam⁹ in ęternũ, cõſequẽs eſt ꝙ. [Et nos debemus alterutrũ.] pro, inuicẽ, [diligere,] Et tenet ſequela quia nos ſumus inuicẽ ſimiles, à deo aũt longe differimus. [Deũ nemo vidit vnquàm,] Quũ debuiſſet referre, ſi ſic deus dilexit nos, & nos debemus deũ diligere, tamen intulit & nos debemus inuicẽ diligere. Intendens declarare quòd in hac mutua dilectione perficitur dei dilectio, tanquàm excuſando declinationem (quòd videlicet à deo declinauit ad nos) dicit deum nemo vidit vnquàm. Acſi apertius dixiſſet ideo non intuli & nos debemus deum diligere, quia deum nemo vidit vnquàm. Ipſe quidem videt nos, nos autem non videmus eum : & propterea dilectionem dei non viſi tanquàm rem valde arduam : non intuli in ſeipſa ſed in noſtra mutua dilectione. Ioannes dicit deum nemo vidit vnquam. tu ſectator doctorum credentium quòd Moyſes & Paulus viderunt deum, vtere his verbis tanquam regula patiente exceptionem. [Si diligimus inuicem, deus in nobis manet, & charitas eius in nobis perfecta eſt.] Conſequenter reddit rationem quare intulit, ſi ſic deus dilexit nos & nos debemus inuicem diligere. Et tangit duo puncta. alterum eſt quòd mutua dilectio confert deum manere in nobis. alterum

eſt quòd mutua dilectio confert charitatem dei perfectã eſſe in nobis Et vtrunque declarat, inchoando à primo [In hoc.] pro, ex hoc, [cognoſcim⁹ quoniã.] pro, quòd, [in eo manemus & ipſe in nobis] Ecce primum. cuius ratio ſubiungitur [Quoniam de ſpiritu ſancto ſuo dedit nobis.] Superfluit ſancto. Ioannes cum reliquis apoſtolis vere poterant affirmare ſe ex hoc clare cognoſcere quòd in deo manebant & deus in eis quia de ſpiritu dei dederat eis, tum in die reſurrectionis, accipite ſpiritũ ſanctum. tũ in die pentecoſtes. Vnde & de ſeipſis ſubdit [Et nos vidim⁹ vt teſtificamur quoniã.] pro. quòd. [pater miſit filiũ ſuũ ſaluatorem mundi] Vidimus in effectibus viderunt enim apoſtoli mentis oculis in effectibus Ieſum Chriſtũ eſſe ſaluatorem mundi miſſum à patre: videndo reſuſcitari mortuos & tot miracula ad teſtificandum hoc, ſuſcipiendo intus diuinum lumen. Teſtificamur autem & verbo & ſcripto : & quum oportet etiã ſanguine proprio [Quiſquis cõfeſſus fuerit quoniã.] pro, quòd, [Ieſus eſt filius dei, deus in eo manet & ipſe in deo.] Dixerat de ſeipſis quo ad notitiam : dicit modo vniuerſaliter quo ad eſſe, quòd quicunque habet integram fidem filij dei, deus in eo manet & ipſe in deo. In principio huius capituli dixerat quòd habens integram fidem filij dei, ex deo eſt : hic autem dicit quòd manet in deo & deus in eo. quod ſignificatur per præpoſitionem ex, inter deum & nos non eſt mutuum. nos enim ſumus ex deo, ſed deus non eſt ex nobis. Quod autem ſignificatur per præpoſitionem in, mutuum eſt. deus enim manet in nobis & nos manemus in deo.

¶ Aliud itaque ibi aliud hic ſignificatur de credente myſterium filij dei. Hic enim aperitur proprius dilectionis effectus : qui eſt conſtituere amantem in amato. & ſi eſt dilectio amicitiæ. vtrunque in altero conſtituit. Et quoniam de amore amicitiæ eſt ſermo, ideo dicitur quòd deus eſt in eo & ipſe in deo : vt ſuperi⁹ declarauimus. Vnde & Ioannes ne hoc tanquàm obſcurum remaneret, ex ratione ipſius charitatis declarat. ſubiungendo. [Et nos cognouimus & credidimus charitati.] pro, charitatem, [quam habet deus in nobis.] Dicit cognouimus & credidimus: eo quòd (vt pluries declarauimus) cognoſcimus euidenter quòd credenda ſunt & credimus. hinc enim in perſona membrorum Chriſti Ioannes dicit. & nos cognouimus, ſubaudi credendam, & credidimus ipſam charitatem diuinam qua deus proſequitur nos. Et ex hac cognitione ac fide dicimus. [Deus charitas eſt, & qui manet in charitate, in deo manet & deus in eo.] Iam expoſitum eſt cur ſingulariter dicitur deus charitas eſt. de deo enim relato ad nos eſt ſermo. Ac ſi

apertiu

apertius dixiſſet. deus erga nos conſiſtit in dilectione. & propterea qui manet in dilectione, in deo manet & deus in eo: vt expoſitum iam eſt. Et ſic concluſit primum quod erat declarandum: videlicet quòd dilectio facit deum manere in nobis. hoc enim aperte cõcluſit dicendo, qui manet in dilectione in deo manet & deus in eo. [In hoc perfecta eſt charitas nobiſcum.] Alterum declarãdum fuerat quòd dilectio mútua facit charitatem eius in nobis eſſe perfectam. & hoc eſt quod modo incipit declarare. Vbi aduerte quòd proponendo dixit charitatem eius, proculdubio dei obiectiue. hoc eſt tanquàm amati. modo autem declarando dicit abſolute charitas, ad ſignificandum quòd charitas tam dei quàm aliorum perfecta nobiſcum eſt in hoc quod ſubiunget ¶[Nec prætereas nobiſcum. Non enim dicit quòd charitas eſt perfecta, ſed quòd eſt perfecta nobiſcum: ad ſignificandum quòd perfecte nobiſcum agitur quo ad charitatem ſi hoc quod ſubiungitur adeſt. [Vt fiduciam habeamꝰ in die iudicij quia.] pro, quod, [ſicut ille eſt & nos ſumꝰ in mundo hoc.] Relatiue ad deum perfectionem charitatis definit: vtpote primum & præcipue diligendum. Definit autem relatiue ad deum iudicem, vt non timeamus diem iudicij, ſed tanquàm ſecuri fiduciam habeamus fundatam ſuper hoc quòd ſicut ille eſt dilectio erga nos, ita & nos in hoc mũdo ſumus dilectio erga ipſum. Rurſus ſicut ille eſt faciens oriri ſolem ſuũ ſuper bonos & malos, & pluens ſuper iuſtos & iniuſtos, ita & nos in hoc mundo ſumus diligentes & amicos & inimicos, benefacientes etiam iis qui perſequuntur nos. Hæc itaque fiducia fundata ſuper iſtam ſimilitudinem inter nos & deum, perfectæ eſt charitatis viatorum. Perfectã autem non ſic intellige quin poſsit augeri: quoniam ſemper charitas viæ augeri poteſt: & perfecta charitas latitudinem intenſiuam magnam habet. [Timor non eſt in charitate.] ſubaudi perfecta: vt patet ex aduerſatiua ſubiuncta. [Sed perfecta charitas foras mittit timorem.] Probat ad perfectam charitatem exigi antedictam fidutiam erga deum iudicem, ex hoc quòd perfecta charitas eiicit timorem iudicis. Et hoc probat. [Quoniã timor pœnam habet.] Timor ſiquidem cruciat animum: dilectio autem perfecta lætificat animũ. Nec per hoc contradicit prophetæ, dicenti timor domini ſanctus permanet in ſeculum ſeculi: quoniam Ioãnes de actu timendi loquitur, qui ſicut non erit in patria ita non eſt in perfecta charitate viæ. Propheta autem de effectu timoris filialis: qui eſt reuerenter ſe habere ad deum & huiuſmodi. Et hic effectus eſt & in patria (in qua tremunt poteſtates) & multo magis in via in

ſis qui perfectæ ſunt charitatis. Vnde & de actu timendi ſubiungit. [Qui autem timet non eſt perfectus in charitate.] ſed magis tendit ad perfectionem charitatis. [Nos ergo diligamus deũ.] Superfluit ergo & legendum eſt in tempore præſenti ſic. [Nos diligimus eũ, quoniã deus.] pro, ipſe, [prior dilexit nos.] Qualitatem amoris noſtri erga deũ definit. & quemadmodum excluſit à perfecta charitate timorem mali, ita modo excludit amorem boni vtilis. Perfecta enim charitas ſicut non timet puniri à deo, ita non mouet ad amãdum deum vt det nobis bona. quod eſſet amare deum amore cõcupiſcentiæ, quod non eſſet amare deum ſed nos ipſos. Excludit autẽ hoc aſsignando rationem amoris: & dicendo quòd nos diligimus eum quia ipſe prior dilexit nos: hoc eſt nos diligimus deũ ad hoc vt rependamus amorem amori. quod eſt diligere deum amore amicitiæ. Ecce perfecta charitas erga deum iam definita eſt. Quod autem hæc iuncta neceſſario ſit dilectioni fratrũ (quod ſuperius propoſitum fuerat) manifeſtat ſubiungendo. [Si quis dixerit quoniã] pro, quòd, [diligo deum & fratrem ſuum oderit, mendax eſt.] Et hoc ſtatim probat. [Qui enim non diligit fratrem ſuum quem videt.] pro, vidit, [deũ quẽ non videt.] pro, vidit, [quomodo poteſt diligere?] Argumentũ clarũ & efficax eſt, ex cauſa dilectionis procedens. Et nihilominus aliam adiungit ad idem rationem. [Et hoc mandatum habemus à deo.] pro, ab eo, [vt qui diligit deum diligat & fratrem ſuum.] propter deum. Fũdatur ratio ſuper hoc quòd qui ſpernit mandatum dei, mendax eſt dicendo quòd diligit deum. Et ſententia clara eſt.

CAPVT V.

OMnis qui credit quoniã] pro, quòd, [Ieſus eſt Chriſtus, ex deo natus eſt.] Tertiam adiungit rationem ad idem primo proponens minorẽ, & deinde maiorem. [Et omnis qui diligit eũ qui genuit, diligit & eũ qui natus eſt ex deo.] pro, eo. Sub hac enim ſubſumitur, ſed omnis qui credit quòd Ieſus eſt Chriſtus, eſt natus ex deo: igitur omnis qui diligit deum diligit credentem quòd Ieſus eſt Chriſtus. quod erat intentũ. nã huiuſmodi credentes appellãtur fratres. [In hoc cognoſcimus quoniã.] pro, ꝙ, [diligimus natos dei.] Nõ ſufficit Ioanni reſoluenti natum ex deo in ſpiritum, mõſtrare hoc ex dilectione dei & dilectione fratrũ, niſi ſimul his iũgat ſeruationem mandatorũ dei. nam & diſcernendo ſpiritus in pręcedenti capitulo inſeruit differentiam inter mũdanos & eos qui ſunt ex deo. Vnde illud tractans, modo dicit quòd in hoc cognoſcimus quòd

diligimus

diligimus natos ex deo,quod eſt medium inter dilectionem dei & opera [Quum deum diligamus.]pro, diligimus & mandata eius facimus. Ex his duobus extremis aſſerit cognoſci mediũ.¶[Et iungendo extrema, ſubiungit [Hæc eſt enim charitas dei vt mãdata eius cuſtodiam⁹.]Eadem eſt ſententia Chriſti,ſi quis diligit me,ſermonem meum ſeruabit.Charitas ſiquidem erga deum, ratio eſt ſeruandi mandata eius.[Et mandata eius grauia non ſunt.] Ne ſarcinam operum horreres, tollit ab eis quòd ſint oneroſa Et rationem ſubiungit.[Quoniã omne quod natum eſt ex deo,vincit mundũ.] Non eſt graue quòd à quolibet nato ex deo ſuperatur Plus dicit videlicet quòdvniuerſus mũdus vincitur à quolibet nato ex deo.[Et hæc eſt victoria quæ vincit mũdũ fides noſtra.]Intellige de fide viua quæ ſpirat opera, non de fide ſine operibus, quæ mortua eſt. Et quum debuiſſet dicere,& hæc eſt victoria quæ vincit mundum iuſtitia noſtra,dixit fides noſtra vt iuſta opera ĩtelligãtur vicere quaſi executiue,fides autem imperatiue.hoc ſignificatur enim attribuendo victoriam fidei,tanquam imperatori militãtium virium & actionum.[Quis eſt autem qui vincit mundum,niſi qui credit quoniam.]pro,quòd,[Ieſus eſt filius dei.]Ne quemlibet in fide ſua ſaluari putares & vincere mundum,explicauit fidem quæ vincit mundum eſſe fidem qua credimus quòd Ieſus eſt filius dei. Et hoc tam cõtra Iudæos quàm contra hæreticos.[Hic eſt qui venit per aquã & ſanguinem Ieſus Chriſtus.]Manifeſtata diſcretione ſpirituum ex fide Ieſu Chriſti & dilectione dei ac fratrum,& ſeruatione mandatorum dei ipſum officium ſpiritus manifeſtare intendit: inchoans â Ieſu Chriſto credito,& afferens de eo tres teſtes:videlicet aquam ſanguinem & ſpiritum. Et explanans quod dicit, ſubdit [Non in aqua ſolũ,ſed in aqua &ſanguine.]Ioannes baptiſta venit in aqua ſolum.vt ipſemet dixit, ego baptizo vos aqua, & dominus, quia Ioannes quidem baptizauit aqua. Ieſus autem venit ad conuertendum mundum in aqua baptiſmali ſed non in aqua ſolum(hoc eſt non in aqua pura)ſed in aqua & ſanguine: hoc eſt in aqua habente virtutem ſanctificatiuam ex eius ſanguine, oblato deo in ara crucis, quicunque enim inquit apoſtolus baptizati ſumus, in morte Chriſti baptizati ſumus.[Et ſpiritus eſt qui teſtificatur.]Ecce tertius teſtis,immo ecce ille qui eſt ſolus ſufficiens teſtis,ecce ille qui vere teſtificatur aqua enim non loquitur neque ſanguis, ſed ſpiritus eſt qui & intelligit & omnia nouit & teſtificatur. Et propterea ſingulariter de ſolo ſpiritu dixit,& ſpiritus eſt qui teſtificatur.[Quoniã Chriſtus.]pro,ſpiritus,[eſt veritas]Ecce ratio teſtificationis

ficationis appropriatę ſpiritui,quia ſpiritus eſt ipſa veritas.Ex hoc enim quòd eſt ipſa veritas,ſufficiens eſt ad teſtificandum : nec fallere poteſt nec falli.Quid autē teſtificetur,inferius explicabit [Quoniam tres ſunt qui teſtimonium dant in cœlo:pater verbum,& ſpiritus ſanctus,& hi tres vnum ſunt]Si hæc verba ſunt de textu afferuntur ad manifeſtandum quod dictum eſt quòd ſpiritus eſt veritas.Dixi autem ſi ſunt de textu: quoniam non inueniuntur in omnibus codicibus Græcis,ſed in aliquibus.Vnde autem iſta diuerſitas proceſſerit neſcimus [Et tres ſunt qui teſtimonium dant in terra ſpiritus, aqua & ſanguis,& hi tres vnum ſunt.]Non ſic Græce habetur,ſed ſic.[Quoniam tres ſunt qui teſtificantur. ſpiritus,aqua & ſanguis,& hi tres in vnum ſunt.] Ita quòd poſtquàm dictum eſt quoniam ſpiritus eſt veritas,ſubiūgitur quoniā tres ſunt qui teſtificantur,ſpiritus,aqua & ſanguis.Directe reddendo rationē propoſitorum.videlicet quòd Ieſus venit in aqua & ſanguine,& ſpiritus eſt qui teſtificatur.Horum enim dictorū ratio redditur ex hoc quoniā hi tres(ſanguis aqua & ſpiritus)teſtificātur quidē,ſed in vnum coeunt videlicet teſtimonium ſpiritus.Spiritus enim eſt qui teſtificatur ſanguis autem & aqua ſub ſpiritu teſtificantur.immo ipſe ſpiritus teſtificatur & de ſanguine Chriſti oblato in cruce & de aqua baptiſmali.Ecce officium ſpiritus,quòd (vt diximus) intendit manifeſtare.[Si teſtimonium hominum accipimus,teſtimoniū dei maius eſt] Acceptabilitatem teſtimonij ſpiritus manifeſtat ex comparatione authoritatis humanæ ad authoritatem diuinam. Si teſtimonium hominum tātæ eſt authoritatis apud homines quòd illud acceptamus,multo maioris authoritatis eſt teſtimonium dei. Et in hoc manifeſte ſubintelligitur ſpiritum ſanctū eſſe deum: alioquin nō de teſtimonio ſpirit° dixiſſet,teſtimonium dei maius eſt. [Quoniā hoc eſt teſtimoniū dei quod maius eſt.]Superfluit ꝙ maius eſt.[Quoniā.]pro,quod,[teſtificat° eſt de filio ſuo.] Et nō eſt cōiūctio ſed relatiuū ꝙ.Ex materia itaque teſtimonij diuini reddit rationē dictarū de Chriſto.Ita ꝙ pronomē hoc demonſtrat dictū, hic eſt qui venit per aquā & ſanguinē &c Et eſt Ieſus. hæc ita ſe habere quia hoc quod dictū eſt, eſt illud teſtimoniū dei quod teſtificat° eſt de filio ſuo.¶Si quęris qn̄ aut quomodo fuerit huiuſmodi teſtificatio,lege actus apoſtolorū & īuenies quòd ī die pētecoſtes ſpirit° ſanctus qui eſt ipſa veritas,teſtificatus eſt de Chriſto vt verba apoſtolorū teſtātur,& illud idē teſtimoniū eſt quod deus pater perhibuit de filio ſuo. Indiuiſa enim ſunt opera trinitatis ad extra. Præter teſtimonia quæ in euangelijs leguntur: in baptiſmo, & in transfi-

tranſfiguratione & in Hieruſalem prope paſsionem quũ vox paterna intonuit,& clarificaui & clarificabo. [Qui credit in filiũ dei, habet teſtimonium dei in ſe.]Superfluit dei. Protinus teſtimonij effectus ad quẽ directe tẽdit eſt fides, eſt vt credatur. teſtimonium enim non eſt facere euidentiam,ſed credulitatem. Et propterea Ioãnes explicata materia diuini teſtimonij , ſubiungit primum eius effectum. dicẽdo quod qui credit in filium dei teſtificatum à deo, habet teſtimonium ſecundum proprium illius effectum in ſeipſo credente [Qui vero non credit in filium.] pro,qui non credit deo. Expectãdum ſiquidem conſequenter videbatur vt ſubderet (vt Latinus textus habet)qui vero non credit in filium: verum Ioannes nõ hoc ſubiunxit,ſed qui non credit deo,vt intelligamus eiuſdem eſſe rationis non credere deo,& non credere in filium dei.& vt ex hoc magis abſurdo (videlicet qui non credit deo) oſtendat neceſsitatẽ credendi in filium dei. Vnde & ſubdit.[Mendacem facit.]pro,fecit,[eum:]proculdubio deum. Et ratio mẽdacij ſubiũgitur. [Quia non credit]pro,credidit,[in teſtimonio.]pro,teſtimoniũ, [quod teſtificatus eſt deus de filio ſuo.]Ex natura facti ipſum nõ credere teſtimonio,redundat in teſtem mendacem actu vel potentia. Niſi enim putarẽtur teſtem poſſe mentiri,crederetur proculdubio teſtimonio eius. Et hinc fit quòd nõ credẽs teſtimonio dei de Chriſto, quantum eſt ex natura facti facit deũ mendacem actu vel potentia. [Et hoc eſt teſtimonium quoniam.] pro, quòd, [vitam æternam dedit nobis deus:& hæc vita in filio eius eſt.]Duplicem diuini teſtimonij materiam Ioannes explicat. Alteram filium dei & de hac dixit qui credit,&c. Alteram in nobis: vitam ſcilicet æternam. Et prima quidẽ materia ſpectat ad intellectum: cuius eſt credere , in quo eſt fides. hæc autem ſpectat ad effectum,ad charitatem, ad voluntatẽ:cuius eſt diligere Et propter alinietatem materiæ repetit, & hoc eſt teſtimonium. Acſi apertius dixiſſet diuinum teſtimonium non ſolum eſt hoc quod teſtificatus eſt deus de filio ſuo,ſed eſt etiam illud quod teſtificatus eſt de dono nobis collato:videlicet quod deus dedit nobis vitã æternã. Pluries expoſitũ eſt quod vita æterna hic habetur à nobis participatiue in eo quod diligimus deũ amore amicitię. Et ſubiũgit quod hęc vita in filio eius eſt. ne errares tanquã diſparata dona intelligendo hæc duo dona (videlicet quod deus dedit nobis filiũ ſuũ, & quod deus dedit nobis vitã æternã) ſed penetrares quod vnũ eſt ratio alterius;quod dãdo filiũ dedit vitã æternã quia vita æterna eſt in ipſo filio. Vnde ad hoc aperte manifeſtandum ſubiungit.[Qui habet filiũ dei habet vitam,qui non habet filium dei,vi-

tam non habet.]Habere filium dei complectitur id quod eſt viri⁊ omnium intellectus videlicet,voluntatis & operatiuæ potentiæ nã & ſuperius hęc tria(fidem dilectionem & opera)coexigi ad natum ex deo,ad manendum in deo,ad habentem ſpiritum dei definitum eſt. De habente itaque filium dei fide dilectione & opere, dicitur quòd habet vitam,proculdubio æternam participatiue. Et vere ſic eſt quoniam viuit vita diuina, eius conuerſatio in cœlis eſt viuit ipſe iam non ipſe,viuit autem in eo Chriſtus [Hæc ſcribo.] pro, ſcripſi,[vobis.]Deſunt hic multæ dictiones.Gręcè enim ſubiũgitur [Qui creditis in nomine filij dei,vt ſciatis quòd vitam æternã habetis.]Et hęc eadem habentur in textu Latino:tranſpoſita tamẽ: ſed ſubiuncta non inueniuntur in Latino,videlicet [Et vt credatis in nomine filij dei.]Et hæc particula niſi referatur ad perſeuerantiã,adiectitia apparet:quoniã ijs qui credunt in nomine filij dei nõ quadrat ſcribi vt credatis in nomine filij dei, niſi vt dictũ eſt hortando ad perſeuerantiam quod in euangelio dominus dicit, Ioannes hic explicat [Et hæc eſt fiducia quam habemus ad deũ.] pro, eum,[quia]pro,quòd, [quodcunque petierimus ſecundum volũtatem eius audit nos.]Tractato officio ſpiritus quod eſt teſtificari tã de filio dei quàm de vita æterna nobis data in ipſo in præſenti, tractat demũ aliud ſpiritusſancti officium:quod eſt parere in nobis fiduciam obtinendi à deo quicquid petierimus ſecundum voluntatem dei,hæc enim fiducia naturali ſequela comitatur amicitiã inter deũ & nos.A veris nãque amicis confidimus obtinere quicquid petimus ſalua ratione honeſti,quæ relatiue ad deũ nõ potuit melius explicari,quã dicendo ſecũdum eius voluntatem Voluntas enim dei lex eſt omnis honeſti,omnis rationabilis,omnis iuſti,&c, [Et ſcimus.]pro,& ſi ſcimus,[quia.]pro,quòd, [audit nos quicquid petierimus,ſcimus quoniã.]pro,quòd, [habemus petitiones quas poſtulamus.]pro,quas poſtulauim⁹,[ab eo] Cõſequẽter infert ex prædicta fiducia aſſumpta cõditionali ꝙ ſi ſcimus nos audiri à deo in quacunque petitione(ſubaudi ſecundũ eius voluntatẽ) cõſequenter ſcimus ꝙ habemus petitiones quas poſtulauimus ab eo:hoc eſt conſequenter ſcimus ꝙ ſumus exauditi in ijs quæ poſtulauimus. ¶Recole quòd docuit Paul⁹ hęc eſt volũtas dei ſãctificatio veſtra & perſpicies ꝙ petitiones noſtrę quas ĩdubie fecimus ſecundũ volũtatẽ dei,ſunt petitiones ſpectãtes ad ea q̃ ſunt vitæ æternę.Et de his dicit Ioãnes quòd ſpiritusſanctus parit fiduciã obtinẽdi q̃cquid petierimus:& quòd hæc fiducia parit ſciẽtiã præteritarũ petitionũ quòd habem⁹ eas reſeruatas vt ſuo tẽpore adimpleãtur.

¶Nec

¶Nec ſis ſolicitus de verbo ſcire quoniã de ſciētia fidei eſſe ſermo nē fiducia parens teſtatur [Qui ſcit.]pro,ſi quis,ſcit, [fratrē ſuū peccare nō ad mortē,petat & dabitur ei vita peccanti non ad mortē]pro,petet & dabit ei vitã,peccantibus nō ad mortē. Dixerat fiduciã in nobis eſſe impetrandi quicquid petierimus.& quo ad noſ ipſos quidem petentes pro nobiſipſis explicauerat: modo eandem fiduciã explicat relatiue ad petitionem pro alijs.& tempera fiduciã penes differentiam peccati ad mortem, vel non ad mortē. Docet enim quòd fiducia hæc ſe extendit ad petitiones quas pro aliorum vita(proculdubio ſpirituali)facimus, dummodo illorum peccata non ſint ad mortem. ¶Et aduerte quod textus ſonat gratiã concedi petendi,effectum vero gratiæ(videlicet vitam petitam) dari peccãtibus quorum peccata non erant ad mortem.ait enim petet: non ipſe peccator, ſed ille qui viderit fratrem peccare, & deus dabit ei, petenti, vitam,non ei,ſed peccantibus non ad mortem pro quibus petet [Eſt peccatum ad mortem?non pro illo dico vt roget quis.] pro,vt roges.Ecce moderatio fiduciæ.nō audet Ioannes extendere fiduciam impetrandi vitam alijs peccantibus ad mortem. Nec tamen prohibet orari pro eis nam non dicit affirmatiue pro illo dico vt non roges.ſed à negatione incipit, non pro illo dico vt roges. Memini Bernardi adiungentis,ſed gemas,ſi forte gemitus penetret quo oratio non præſumit tendere. [Omnis iniquitas peccatum eſt & eſt peccatū ad mortem.]Corruptus eſt textus.Legendū eſt negatione interiecta [Et eſt peccatum non ad mortem.] Et eſt ſenſus quod omnis iniquitas ex proprio genere eſt peccatum, peccatū aūt non ad mortem:hoc eſt nulla iniquitas ex proprio genere eſt peccatum ad mortem. Et ex hoc innuit quod peccatū ad mortē non eſt ſpecies peccati,ſed aliunde habet quod ſit ad mortē.Habet aūt ex parte peccantis,ſi tam affectus ſit ad peccatum aliquod(puta fornicationem,vſuram,tyrannidem,&c.)vt velit in eo perſeuerare vſque ad mortem.Acſi apertius dixiſſet quod pro eo qui propoſitum habet perſeuerandi in peccato vſque ad mortem non dico vt roges.hæc eſt enim peſsima peccatoris conditio:& directe contrariatur tam veniæ quàm petitioni alienæ pro illius venia [Scim⁹ quoniã.]pro,ꝙ,[Omnis qui natus eſt ex deo non peccat] Epilogat Ioannes Et vere dicit ſcimus:quoniam euidentiſſimam notitiã habemus quod omnis qui natus eſt ex deo,vt ſic non peccat Contra hæreticos hipocrytas & deceptos vt prædictū eſt dicit hæc Ioannes. Vtinã noſtra ætate aduertiſſent hoc rectores mulierculatū religioſarū:nã neque purpura aut ſerico veſtitas, neque annulum geſtantes

geſtantes,neq;cum viris dormientes in eodē lecto toleraſſent. quoniā nullū peccatū tā ex ſuo genere quàm ex circunſtantia perſonę prouenit ex eo quod natum eſt ex deo hoc enim eſt quod Ioannes totiens clamat quòd omnis qui natus eſt ex deo non peccat. Non ſunt hæc ex reuelatione aut inſpiratione diuina quæcunque ſunt ex ſuo genere,aut conditione perſonæ peccata immo quod plꝰ eſt nullum indecens prouenit ex eo quod natum eſt ex deo [Sed generatio dei conſeruat eū.]pro,ſed genitus ex deo ſeruat ſeipſum [& malignus.]pro,& malus,[non tanget.]pro,tangit,[eum.]Vide vſum ſpiritus ſuſcepti per natiuitatem ex deo: quòd homo qui genitus eſt,vtitur illo ſic quòd malus ille diabolus non tangit eum, tactu qualitatiuo,non alterat eum,non corrumpit eum Et vere ſic eſt quòd genitus ex deo vt ſic vtitur ſpiritu quem ſuſcepit.& diabolus non maculat eum quandiu illo vtitur ſpiritu Vnde vtendo illo ſpiritu,nunquam peccat etiam venialiter [Scimus quoniam.]pro,ꝙ, [ex deo ſumus,] ſcientia experimentali cognoſcimus quòd ſumus ex deo. In perſona nō ſolum apoſtolorum (qui virtute dei vtentes miracula faciebant)ſed etiam in perſona omnium electorum, verificatur ſcimus.diuerſimode tamen:quoniam illi certa experientia: reliqui autem electi communiter certa fide.Et dicit hoc,ne natiuitatem Chriſtianorum in baptiſmo humanam adinuentionem aliqui putet ad hoc enim excludendū dicit ſcimus quod ex deo ſumus. [Et mūdus totus in maligno.] pro,in malo [poſitus eſt.]E regione Chriſtianorum natorū ex deo,locat mūdū: epilogādo ſuperius dicta, Chriſtiani ex deo conſtant mundus autem totus è regione Chriſtianorum conſtitutus eſt in malo, triplici ſuperius explicato. [Et ſcimus quoniam]pro,quòd, [filius dei venit.] proculdubio in carne in mūdū. [Et dedit nobis ſenſum.]pro,mentē,[vt cognoſcamus verū deū]Superfluit deū [Et ſimus in vero filio eiꝰ.] pro, & ſimus in vero,in filio eius Ieſu Chriſto.Ex his effectibus liquet ꝙ mentis nomine non intelligitur ſubſtantia mentis, ſed perfectio illius quam non male antiquus interpres appellauit ſenſum.vnde & Lucas dicit quòd Ieſus in die reſurrectionis aperuit diſcipulis ſenſum vt intelligerent ſcripturas.¶Dedit ergo per ſpiritūſanctum nobis mentis lumen ad duo. Alterum eſt vt cognoſcamus verum. Et præponitur dictioni verū articulus : ne intelligamus,vt cognoſcamus verū in communi,ſed vt cognoſcamus illum verū,illū qui ſumme verus eſt.deum ſcilicet.Alterū eſt & vt ſimꝰ in illo, eodem vero deo,vt amantes in amato,vt participes naturæ diuinæ: quòd eſt eſſe vt amatos in amante deo,nec ſolum ſimus in illo vero deo

ſed

ſed etiam ſimus in filio eius Ieſu Chriſto, vt membra eius. Ad hæc enim duo dedit nobis dei filius intelligentiam. ¶ In quibus aduerte epilogari ſuperi⁹ dicta de fide, notitia & ſocietate noſtra cũ deo & Ieſu Chriſto. [Hic eſt verus deus & vita æterna.] Hic eſt ſecundus locus apud Ioannem in quo Ieſus Chriſt⁹ affirmatur deus, cũ articulo præpoſito in textu Græco ante illas dictiones verus deus: vt Arrianis non pateat locus fuge. Et ipſe eſt vita ęterna eſſentialiter, & eſt vita æterna noſtra obiectiue. [Filioli cuſtodite vos à ſimulacris, amẽ.] Apertiſsimæ affirmationi quòd Ieſus Chriſtus eſt verus deus adiungit excluſionẽ cultus ſimulacrorũ: vtpote nõ verorũ deorum. Ac ſi apertius dixiſſet. nos colendo Ieſum Chriſtum colimus verum deum, nõ hominem: & propterea cauete à cultu ſimulacrorum. Amen. Caietæ die. 13. Auguſti 1529.

THOMAE

DE VIO CAIETANI CARdinalis ſancti Xiſti, in priorem Ioannis Senioris Epiſtolam commentarii.

❧ Secũda beati Ioãnis epiſtola. Circa authorẽ tã hui⁹ q̃ ſequẽtis epiſtolæ, ſcito ꝙ Hiero. de viris illuſt. partim in Ioãne partim in Papia, manifeſtat authoritate ipſius Papiæ aliũ eſſe Ioannẽ Euãg. & aliũ Ioannẽ ſeniorẽ qui ſcripſit has duas epiſtolas. Et ꝓpterea ãbæ minoris authoritatis ſũt. Et primę quidẽ doctrina extracta eſt ex epiſtola beati Ioãnis apoſtoli. Nec tam eget expoſitione quã correctione: qm̃ in multis differt à textu Græco. Multa enim Latinus textus habet in ſecũda perſona quę Græcus habet in prima, vt patebit.

SEnior electæ dominæ & natis eius, quos ego diligo in veritate (& non ego ſolus, ſed & omnes qui cognouerũt veritatẽ) propter veritatem quę permanet in vobis, & vobiſcũ erit in æternũ, ſit vobiſcũ.] pro, quę permanet in nobis, & nobiſcũ erit in æternũ, erit nobiſcũ. Et totum ſub vna conſtructione comprehenditur. [Gratia, miſericordia, pax à deo patre & à domino Ieſu Chriſto filio patris in veritate & charitate.] Hec particula in veritate, & charitate, poteſt referri ad immediate præcedentia. Et eſt ſenſus, & à IESV Chriſto

patris

patris filio in veritate, vt ſignificetur filiatio vera & charitate, vt ſignificetur filius dilectus à patre. iuxta illud, hic eſt filius meus dilectus. Poteſt & referri ad gratiã, miſericordiã & pacem. Et eſt ſenſus propter veritatẽ q̃ permanet in nobis erit nobiſcũ gratia miſericordia & pax in veritate & charitate. [Gauiſus ſum valde, ꝙ inueni de filijs tuis ambulãtes in veritate, ſicut mãdatũ accepimus à patre. Et nunc rogo te diuina (nõ tãquã mandatũ nouũ ſcribens tibi, ſed quod habuimus ab initio) vt diligamus alterutrũ.]pro, inuicẽ. [Et hæc eſt charitas, vt ambulemus ſecũdũ præceptũ eius. Hoc eſt mãdatũ, vt quẽadmodũ audiuiſtis ab initio, i eo ambuletis quoniã multi ſeductores exierunt]pro, introierũt, in mũdũ. [Qui non cõfitentur Ieſum Chriſtum veniſſe.]pro, vẽturũ, [in carne.] Eſt enim ſermo de ſecũdo aduẽtu. [Hic eſt ſeductor & antichriſtus. Videte voſipſos ne perdatis quæ operati eſtis, ſed vt mercedẽ plenam accipiatis.]pro, ne perdamus quæ operati ſumus, ſed vt mercedem plenã accipiam⁹. [Omnis qui credit & nõ permanet.]ꝑ omnis qui trãſgreditur & nõ manet, [in doctrina Chriſti, deũ nõ habet.]Qui manet i doctrina Chriſti, hic & patrem & filiũ habet [Si quis venit ad vos, & hãc doctrinã nõ affert, ne recipiatis eũ in domũ, nec aue ei dixeritis. Qui enim dicit ei aue cõmunicat operibus eius malignis.]pro malis. Nõ cõtrariatur doctrina hæc doctrinæ Pauli. cõcedentis cœnare cũ infidelibus, immò præcipientis, vt benefaciamus infidelibus Nã hic eſt ſermo nõ de infidelib⁹ abſolute, ſed de infidelibus doctorib⁹. qui videlicet veniũt ad docẽdũ, immò ad ſeducẽdũ. De his enim ad literã loquitur hic textus: vt antecedẽtia teſtãtur. Et huiuſmodi doctores ſeu potius ſeductores prohibet hoſpitio recipi à Chriſtianis, prohibet ſalutaria Chriſtianis Et ſubiũcta ratio quo ad hos, optime quadrat. nã quicũque ſeductoribus dicit aue (proculdubio gratioſe) cõmunicat ſeductorib⁹. quod eſt cõmunicare operibus eorũ malis. opera enim ſeductorũ exercentium officiũ ſeductorũ mala ſunt. ¶Apparet aũt ꝙ de ſolis huiuſmodi doctoribus loquitur, ex hoc ipſo quòd dicit & hãc doctrinã nõ affert Nõ dicit & hanc fidẽ non habet, ſed hãc doctrinã nõ affert vt intelligas quòd de afferente doctrinã, ꝙ de ſeductore loquitur Et hæc ſufficient etiã pro ſequẽti epiſtola. [Ecce prædixi vobis, vt in die domini non confundamini.] Superfluunt hæ nouem dictiones [Plura habens vobis ſcribere nolui per chartam & atramentum. Spero enim me vẽturum ad vos, & ore ad os loqui: vt gaudiũ noſtrum ſit plenum. Salutant te filij ſororis tuæ electæ.

¶Tertia

¶Tertia beati Ioannis epiſtola per Thomam de vio Caietanum Cardinalem S. Xiſti correcta.

Senior Gaio chariſsimo, quem ego diligo in veritate. Chariſsime de omnibus orationē facio proſpere te ingredi & valere ſicut proſpere agit anima tua. Gauiſus ſum enim valde, venientibus fratribus & teſtimoniū perhibentibus veritati tuę ſicut tu in veritate ambulas.. Maiorem horū nō habeo gratiā.] pro, maius his nō habeo gaudiū, [quàm vt audiā filios meos in veritate ambulare Chariſsime fideliter facis, quicqd operaris in fratres: & hoc in peregrinos, qui teſtimoniū reddiderūt charitati tuę in cōſpectu eccleſię. Quos benefacies, deducens digne deo.] pro, nomine enim eius profecti ſunt, [nihil accipientes à Gentilibus. Nos ergo debemus ſuſcipere huiuſmodi: vt cooperatores ſimus veritatis. Scripſiſſem forſitan eccleſię.] pro, ſcripſi eccleſię. Quoniā ignotæ ſunt iſte perſonæ tres (Gaius, Diotrephes & Demetrius) ignoramus cōſequenter quæ ſit eccleſia cui dicit ſe ſcripſiſſe. [Sed is qui amat primatū gerere in eis Diotrephes, nō recipit nos. Propter hoc ſi venero cōmoneā.] pro, indicabo. [eius opera quæ facit, verbis malignis garriēs in nos. Et quaſi ei iſta nō ſufficiāt, neque ipſe ſuſcipit fratres, & eos qui ſuſcipiunt prohibet, & de eccleſia eiicit. Chariſsime noli ęmulari malū, ſed quod bonū eſt. Qui benefacit, ex deo eſt qui aūt malefacit, non videt deū. Demetrio teſtimoniū redditur ab omnibus, & ab ipſa veritate. ſed & nos teſtimoniū perhibemus: & noſti ꝙ teſtimoniū verū eſt. Multa habui te ſcribere ſed nolui per attramentū & chartam ſcribere tibi. Spero autē protinus te videre: & ore ad os loquemur, Pax tibi, Salutant te amici, ſaluta amicos nominatim.]

THOMAE DE VIO CAIETANI CARdinalis ſancti Xiſti, in epiſtolam Iudæ apoſtoli, commentarii.

IVdas Ieſu Chriſti ſeruus, frater autem Iacobi] Hiero. in lib. de viris illuſt ait Iudas frater Iacobi paruã quidẽ quę de ſeptem canonicis eſt epiſtolam reliquit : & quia de libro Enoch (qui apocryphus eſt) in ea aſſumit teſtimoniũ à pleriſque reiicitur tamen authoritatem vetuſtate iam & vſu meruit, & inter ſanctas ſcripturas computatur. Hæc ille. Ex quibus apparet minoris eſſe authoritatis hanc epiſtolam iis quæ ſunt certæ ſcripturæ ſacræ. Et de Iacobo Alphei qui frater domini appellatur, eſt hic ſermo. [Iis qui ſunt in deo patre dilecti] pro, ſanctificati hoc eſt mũdati. [Et Chriſto Ieſu cõſeruatis & vocatis] ſuperfluit &. Nec eſt participiũ ſed nomen vocatis. Et eſt ſenſus. & vocatis (hoc eſt aſcititiis) ſeruatis in Chriſto Ieſu. ¶ Meminit tũ beneficij dei tum beneficij hominis. Chriſti. nam in fide dei ac Ieſu Chriſti vocatio mundatio & ſaluatio noſtra eſt. Vniuerſis igitur Chriſtianis ſcribit. [Miſericordia vobis & pax & charitas adimpleatur] pro, multiplicitẽ Hæc eſt ſalutatio cõformis ſalutationi aliorũ Apoſtolorũ. [Chariſsimi.] p. dilecti, [omnẽ ſolicitudinẽ faciẽs ſcribendi vobis de cõmuni veſtra ſalute.] hoc eſt adhibendo omne ſtudiũ ad ſcribendũ vobis de veſtra cõmuni ſalute. [Neceſſe habui ſcribere vobis, deprecans ſupercertare ſemel traditæ ſanctis fidei.] Ex ſtudio ſcribendi de cõmuni ſalute, neceſsitatem natã explicat ſcribendi in ſpecie de certamine aſſumendo pro fide ſemel tradita ſanctis. Et in hoc comprehendit materiam totius epiſtolę. ¶ Et appellat Chriſtianam fidem traditam ſemel ſanctis Sãctis quidem, quoniam ad ſanctitatem datur. ſemel autem, quoniã ſemel à Chriſto tradita eſt, nec eſt repetenda traditio, ſed ſucceſsiue ſeruanda, Et rationem neceſsitatis ſubiungit. [Subintroierunt enim quidam homines qui olim pręſcripti erãt in hoc iudiciũ impij domini noſtri] pro, dei noſtri, [gratiã transferentes in luxuriã, & ſolũ dominatorem & dominũ noſtrũ Ieſum Chriſtum negantes.] Ratio concertationis ex iſtis ſeductorib⁹ redditur. Qui deſcribũtur tũ impij, tum præſcripti in hanc condemnationem tum transferentes gratiã libertatis diuinæ in libertatem carnis, tum negantes dominum noſtrum

ſtrum Ieſum Chriſtum ſolum dominum. ¶ Recole quòd dictio exclusiua in myſterio trinitatis adiuncta tam eſſentialibus quàm communibus relatiuis ad extra non excludit aliam perſonam. & propterea dicendo de Ieſu Chriſto quòd eſt ſolus dominus, non excluditur pater aut ſpiritusſanctus. [Commonere autem vos volo] Propoſitis tractandis incipit tractare propoſita . inchoans ab illa particula, qui olim præſcripti erant in hoc iudicium [Scientes ſemel omnia.] pro, hoc, [quoniã Ieſus.] pro, ꝙ, [dominus.] Nõ eſt hic ſermo de aliquo homine, ſed de deo. [Populũ de terra Aegypti ſaluans ſecũdo eos qui non crediderũt perdidit.] Hiſtoria vtraque clara eſt in libris Moyſi. in quibus narratur & quòd de⁹ eduxit populum de terra Aegypti, ſaluando ipſum ab impetu Pharaonis, quẽ ſubmerſit in mari rubro. & ruſus narratur quòd populum eũdem murmurantem & toties non credentem deo, puniuit ſæpe in deſerto. [Angelos vero qui non ſeruauerunt ſuum principatum.] pro, ſuam originem. hoc eſt qui non ſeruauerunt ſeipſos in illo decore in quo conditi ſunt: vtpote maculantes ſeipſos peccato. [Sed dereliquerunt ſuum domicilium.] In cœlo ſiquidem erat eorum domicilium ſimul cum angelis qui ibi remanſerunt . derelinquerunt aũt meritoriè propria culpa. executione autem eiecti. [In iudicium magni dei.] pro, diei. Et præponitur articulus diei ad ſignificandum illum terribilem diem vniuerſalis iudicij. Et dicitur dies magnus, quoniam comprehendit merita vniuerſorum diſcutienda. [Vinculis æternis ſub caligine reſeruauit.] Datiui caſus eſt vinculis : & poteſt iungi cum antecedentibus vel cum ſequentibus. Et ſi quidẽ præcedentibus iungitur, ſenſus eſt quòd reſeruauit angelos in iudiciũ magni diei ad æterna vincula. Si verò iungitur ſequẽtibus, ſenſus eſt ꝙ reſeruauit eos ſub caligine ad vincula æterna ducẽdos in iudicium magni diei. ¶ Et appellãtur vincula ſub caligine æterna, eo quòd adueniente iudicio magni diei pœna vinculorum nõ ceſſabit. Nec intelligas corporeos laqueos : ſed vim diuinæ virtutis detinentem vires angelorum tum intellectiuas tum operatiuas. aufert enim ab eis libertatem tum motus tum faciendi tum etiam intelligendi quædam. ¶ Appellatione autem caliginis, aer intelligitur communi ſenſu. [Sicut Sodoma & Gomorra & finitimæ ciuitates ſimili modo exfornicatæ & abeũtes poſt carnẽ alterã facti ſunt exemplũ.] pro, propoſiti ſunt exemplũ, [ignis æterni pœnam ſuſtinentes.] Quęcunque hactenus dixit de populo, de angelis & de Sodomitis, ad hoc dixit vt ab exemplo horum præſcriptos in iudiciũ iſtos impios ſuaderet. Hiſtoria ſubuerſionis Sodomæ & Gomorrę

in Geneſi.

in Geneſi habetur. ¶Quod autem dicitur & abeuntes poſt carnem alteram ſeu alienam,caro aliena à concubitu ſignificatur:qualis eſt caro maſculina.prius enim ipſas ciuitates,deinde viros earum cõmemorat ſpecificando crimen dicendo & abeũtes poſt carnẽ alterã.& de his ſubiũgit quòd propoſiti ſunt in exemplũ.¶Quod vero adiungitur igni æterni,poteſt cõſtrui cũ præcedentibus.Et eſt ſenſus propoſiti ſunt exemplũ ignis æterni,qui eſt paratus diabolo & angelis eius Poteſt & conſtrui conſequentibus. Et eſt ſenſus.ſuſtinentes pœnam ignis æterni Appellatur enim combuſtio illorum pœna ignis æterni. eo quòd irreparabilis eſt & perſeuerabit vſque in finem mundi patria illa cõbuſta. [Similiter & hi,] Deficit,[Sõniantes.]Demonſtrat impios homines de quibus dixit ſubintroierunt &c.tractando propoſita ſuperius eorum crimina.[Carnẽ quidem maculant.] iuxta id quod ſuperius dixerat dei noſtri gratiam tranſferentes in luxuriã. Maculant autem peccato. [Dominationẽ autem ſpernunt.]iuxta id quod ſuperius dixerat,& ſolum dominatorem negantes.[Maieſtatem.]pro,glorias,[autem blaſphemãt.] iuxta id quod ſuperius dixerat, & dominum noſtrũ Ieſum Chriſtũ negantes.Dicit autem pluraliter glorias, propter duas Ieſu Chriſti glorias:diuinã videlicet & humanam. Quanuis etiã gloriæ poſsint referri ad diuerſas rationes glorię Chriſti. puta ratione miraculorum,ratione miſsi ſpiritusſancti, ratione doctrinæ &c. [Quũ Michael.]pro Michael autem [archangelus quando cum diabolo diſputans altercabatur de corpore Moyſi,nõ eſt auſus iudiciũ inferre blaſphemię ſed dixit.imperet,]ꝑ,increpet,[tibi]pro,te,[deus.] vltimo propoſitã particulã(glorias blaſphemant)proſequẽs,arguit eos ex verbo Michaelis.Vnde aũt Iudas hanc altercationẽ nouerit neſcitur.Nõ deſunt tamen qui ex apocryphis Hebræorum ſumptã dicant.¶Altercatio autem de corpore Moyſi intelligitur facto potius quàm verbo.Michael enim princeps populi Iſraelis occultauit corpus Moyſi ne populꝰ idololatriã cõmitteret adorãdo Moyſen: diabolus aũt niſus eſt educere corpus Moyſi in publicũ.& hęc fuit altercatio ſecundũ facta Et quoniã Michaelis opus pręualuit,arguendo diabolum non maledica verba dixit,ſed increpet te deus quæ ſunt verba iuſtitiæ. [Hi autem quæcunque quidem ignorant blaſphemant,quęcũque autem naturaliter tanquam muta animalia norunt,in his corrũpuntur.]Exaggerat crimen horũ extendendo eorum blaſphemias ad quæcunque ignorant, proculdubio diuina.Et vt omni ex parte animo corruptos hos demonſtret, adiungit qualiter ſe habeant ad ea quæ norũt: vt tã erga ignota quàm erga nota

eos male ſe habere aperiat Deprimit quoque eorum cognitionem, dicendo tanquàm muta animalia ſignificat enim eorum cognitionem expertem eſſe rationis, quemadmodum notitia animalium brutorum. quæ muta appellat, quia non loquuntur. In ſenſibilibus itaque rebus quas vt animalia bruta nouerunt, dicit ipſos corrumpi, proculdubio ſecundum animum affectu corrupto illis inhærentes [Væ illis.] Tractat illam particulam olim præſcripti, referendo figuras eorum. [Qui.] pro, quia, [in via Cain abierũt.] De eiſdem ſeductoribus loquitur quòd figurati ſunt à Cain, imitantes irreligioſitatẽ eius erga ea quæ dei ſunt [Et errore Balaam mercede] pro, mercedis, [effuſi ſunt.] hoc eſt & effuſi in libertate peccandi, errore ſeu deceptione mercedis Balaam. Auaritiam iſtorum deſcribit, imitantium Balaam mercedis cauſa errantem ad maledicendum populo dei. [Et in contradictione Core perierunt] Ambitionem eorundem notat, imitantiũ Core & ſocios ambiantes principatum ſacerdotij. Omnes hæ hiſtoriæ in libris Moyſi habentur. de Cain circa principium Geneſis: de Balaam Nu. vigeſimo & vigeſimotertio: de Core Nu. decimoſeptimo. [Hi ſunt in epulis ſuis.] pro, in dilectionibus veſtris, [maculæ cõuiuantes.] De eiſdem dicit, hi ſunt maculæ cõuiuantes in dilectionibus veſtris Appellat illos maculas, quia non ſolum ipſi erant maculati, ſed erant etiã maculæ aliorum. Et dicit conuiuantes in dilectionibus veſtris hoc eſt in beneficijs à vobis ſuſceptis conuiuia facientes ad maculandum alios. abuſum enim beneficiorum, eorum maculis ac conuiuiis inſerit [Sine timore,] pro, intrepide, [ſemetipſos paſcentes.] veſtrarum ſiquidem dilectionum beneficiis ſed non veſtri ſancti timoris participes intrepide vacant ad hoc vt ſeipſos paſcant [Nubes ſine aqua à ventis circunferuntur.] Aſsimilat iſtos nubibus inutilibus & facile motis à variis ventis vt vanitatem eorum agitatem variis appetitibus gloriæ, adulationibus & huiuſmodi, deſcribat circa excelſa veritati, [Arbores autumnales.] hoc eſt in autumno florẽtes: quod eſt contra naturam arborum: & propterea ſubiungit. [Infructuoſæ.] arbores enim florentes in autumno infructuoſæ ſunt. [Bis mortuæ] Semel ante baptiſmum & iterum poſt baptiſmum. [Eradicatæ.] à fide. Quo ad metaphoram vero, arborum dicuntur arbores bis mortuæ, eo quod moriuntur quo ad fructũ, & deinde quo ad ipſam arborem. Et hoc conuenire dicitur arboribus florentibus in extremo autumno. aiunt enim ſubſequi arboris mortem. Vnde & merito ſubditur eradicatæ: quia ſubſequitur eradicatio earum. [Fluctus feri, maris, deſpumantes ſuas cõfuſiones.]

Pluralis numeri eſt feri : & determinat fluctus. Aſsimilat ſiquidem eoſdem fluctibus feris deſpumantibus ſua dedecora. Apparet enim fluctuoſas maris vndas feras, propter terrorem, ſpumantes, cum ſpuma proferentes ea quæ minus decora ſunt quæ ſunt etiam fœda ad videndum : vtpote immunditiæ. Et in hoc peccatum linguæ iſtorum tangit. proferunt enim dedecora ſui cordis. [Sydera errantia.] Nō intelligo ſtellas erraticas quas planetas dicimus (quoniam regulares ſunt earum motus) ſed impreſsiones igneas in aere quarum aliquas ſydera volantia appellamus vt poſt aſsimilatos nubibus, arboribus, ac fluctibus, etiam ignibus errantibus aſsimilauerit eos. ¶ Et apte ſtellis errantibus etiam aſsimilantur, vt momentanea & nō ſolum inſtabilis eorum gloria ſignificetur. Huiuſmodi enim ſtellæ, ſtatim quum fiunt deſinunt. [Quibus procella.] pro, caligo, [tenebrarum ſeruata eſt in æternum.] Ipſos homines refert relatiuū quibus: his enim caligo tenebrarū infernaliū ſeruatur pro domo in æternum. [Prophetauit autem de his ſeptimus ab Adam Enoch, dicens:] Hic eſt locus vnde Hiero. refutari dicit à multis hanc epiſtolam. nec ab re quoniā etſi citare apocrypha multo magis licet quàm poetas, authoritati tamen ſacrę ſcripturę derogat vt apocrypha ꝓphetia vt ſimpliciter & abſolute prophetia inducatur. Quod hic fieri clare apparet, dū abſolute dicitur, prophetauit autem &c. [Ecce veniet.] pro, venit. præſentis temporis. [Dominus in ſanctis milibus ſuis.] Angeli ſignificantur. [Facere iudicium contra omnes.] ſubaudi iniquos. [Et arguere omnes impios de omnibus operibus impietatis eorum quibus impie egerunt : & de omnibus duris quæ locuti ſunt contra deum peccatores impij. Hi ſunt murmuratores queruloſi, ſecundum deſideria ſua ambulantes] Sententia eſt clara. [Et os illorū loquitur ſuperbiā.] pro, ſuperba, [mirantes perſonas quæſtus gratia.] Adulatores ſignificat, per modum admirationis cōmendātes perſonas vtilitatis cauſa [Vos autem chariſsimi.] pro, dilecti, [memores eſtote verborū quæ prędicta ſunt ab Apoſtolis domini noſtri Ieſu Chriſti.] Non ſolū figuris & prophetis antiquis, ſed etiā prophetis Apoſtolicis cōfirmat hos eſſe præſcriptos. [Qui dicebant vobis quoniam.] pro, ꝙ, [in nouiſsimis temporibus venient illuſores ſecundū deſideria ſua ambulantes in impietatibus.] Nouiſsima tempora appellantur tēpora euāgelij. [Hi ſunt qui ſegregant ſemetipſos.] Superfluit ſemetipſos. Eoſdem deſcribit ab officio ſegregādi cōtrario officio Apoſtolico, cuius eſt cōgregare & adiuuare hi enim ſegregant ab vnitate eccleſię homines. Et de eiſdē ſubdit. [Animales, ſpiritū nō habē

tes,]

tes.] Vt intelligamus quòd animales contra ſpirituales diſtinguũtur, adiunxit ſpiritum non habentes. Animales ſiquidem dicuntur quorũſtudium eſt ad ea quæ ſunt vegetatiuæ & ſenſitiuæ partis. ſpirituales vero quorum ſtudium eſt ad ea quæ ſunt conformia rationi ac menti, ad ea quæ ſunt ſpiritus ſancti. ¶ Vnde è regione ſubiungit. [Vos autem charißimi.] pro, dilecti, [ſuperædificantes voſmetipſos ſanctißimæ noſtræ.] pro, veſtrę, [fidei] hoc eſt ſtatum veſtrum & opera veſtra erigite ſuper fundamentũ ſanctißimæ veſtræ fidei. [In ſpiritu ſancto orantes] Operibus adiungit orationem. hoc eſt mentis eleuationem in deum. [Voſmetipſos in dilectione dei ſeruate.] His enim duobus ſeruatur dilectio erga deum. [Expectantes miſericordiam domini noſtri Ieſu Chriſti in vitam æternã.] Ecce ſpes futuræ fœlicitatis, adiuncta fidei & charitati. [Et hos quidem arguite iudicatos: illos vero ſaluate, de igne rapientes: aliis autem miſeremini in timore] Trimembrem hanc diſtinctionem textus non habet, ſed bimembrem tantũ. & eſt legendum (Et hos quidem commiſeramini dũ diiudicamini: illos vero in timore ſeruate, ex incendio rapientes.] Vbi clare patet quòd poſtquàm inſtruxit illos quibus ſcribit de propria ipſorum ſalute, inſtruit eoſdem de aliorum ſalute procuranda dupliciter relatiue ad diuerſos. Quibuſdam enim commiſerandum eſſe docet, conſiderando propriam fragilitatem. propria enim fragilitas immo propria ſubiectio ſignificatur dicendo dum diiudicamini: hoc eſt dum vos quoque iudicio ſubiecti eſtis, vtimini miſericordia erga illos qui fragilitate peccant. Erga illos vero qui liberius peccant, vtimini authoritate, ſeruantes eos in timore: vt ſic eos eripiatis de igne æterno. [Odientes eam quæ carnalis eſt.] pro, quæ ex carne, [maculatam tunicam.] vtrunque autem officium efficite, non cum odio perſonarum ſed odio habentes maculatam tunicã quę eſt ex carne. Sub metaphora maculatę tunicæ ſordidatã vitiis conuerſationẽ, ſordida opera quæ ſunt tanquã indumenta animi ſignificat. & dicit maculatã ex carne tunicã quoniam ex carnali affectu maculantur opera. [Ei autem qui potens eſt vos.] pro, illos, [conſeruare ſine peccato, & conſtituere ante conſpectum gloriæ ſuæ immaculatos in exultatione, in aduentu domini noſtri Ieſu Chriſti.] Superfluunt hę ſex vltimæ dictiones. [Soli deo.] Deeſt vna dictio Legendũ eſt. [Soli ſapiẽti deo] Sicut ſolus deus eſt bonus (quia reliqua mendicant bonitatem) ita ſolus deus eſt ſapiens, quia reliqua mendicant ſapientiam, ſicut & eſſe. [Saluatori noſtro per Ieſum Chriſtum dominũ noſtrũ.] Superfluit

per Ieſum Chriſtum dominum noſtrum. Saluatio noſtra non nobis ſed deo attribuitur, quoniam vere ab ipſo non à nobis eſt: iuxta illud Oſee, Saluatio tua ex me, perditio autem tua ex te. [Gloria & magnificentia.] factiua magnorũ operum [Et imperium.] præcipiendi omnibus. [Et poteſtas.] faciendi omnia. [Ante omnia ſecula & nunc.] Superfluunt quatuor dictiones ante, omnia, ſecula &. Legendum eſt. [Nunc & in omnia ſecula : amen.] Et ſic finitur epiſtola Iudæ. & eſt finis Commentariorum noſtrorum ſuper nouum teſtamentum.

Caietæ die.17. Auguſti 1529. ætatis autem propriæ ſexageſimoprimo ¶ Apocalypſim enim fateor me neſcire exponere iuxta ſenſum literalem: exponat cui deus conceſſerit.

¶ Commentariorum Thomæ de Vio Caietani Carninalis ſancti Xiſti, in epiſtolas omnes Pauli & canonicas, per Ioannem Danielis S.D.N. p̄p̄ pœnitentiariũ & authoris operis familiarem ſummo ſtudio recognitorum: finis. Laus vni & trino.

Thomæ

THOMAE DE VIO CAIETANI CARdinalis ſancti Xiſti, in Acta apoſtolorum diui Lucæ Euangeliſtæ, commentarii.

PRimum quidem ſermonem feci]Lucas Euangeliſta, abſque vlla hæſitatione habetur author huius libri, & propterea à commemoratione Euangelij quod ſcripſerat inchoat. Et dicit ſe primũ ſermonem feciſſe, eo quod in ſcriptis redegerat illũ. [De omnib⁹.] i genere nõ ſingulis nullus enim Euangeliſta ſcripſit omnia ſigillatim. Vnde nõ dicit ĩ ꝗ primo ſermone dixit omnia: ſed quòd habuit ſermonem de omnibus. [O Theophile.] Idem eſt ad quẽ Euangelium miſerat. [Quæ cœpit Ieſus facere & docere.] pro, faceréque & docere. Nõ dicit quæ Ieſus fecit & docuit. ſed quę cœpit & facere & docere. tum ex parte diuerſarum in Chriſto naturarum ad differentiã eorum quæ fecit antequàm eſſet homo. Significantius nanque dicit quę cœpit Ieſus. nomen enim eſt hominis Ieſus. Ipſe ſiquidem antequàm eſſet homo, creauit cœlum & terram, &c. ſed de his non eſt locutus in Euangelio Lucas: ſed de ijs quæ poſtquàm eſt homo cœpit facere & docere. Tũ ex parte rationis agendi, ad differentiã aliorũ ſanctorũ: quia null⁹ (nec etiã Moyſes) inchoãdo ſeu vt principiũ rectę beatæque vitę, & fecit & docuit, niſi Ieſus qui quia caput toti⁹ erat rectitudinis, dicitur ꝗ cœpit & facere & docere. Vnde & faciẽdo dicebat. vt quẽadmodũ ego feci. & iterũ, ſi nõ veniſſem & nõ feciſſem. Et docẽdo dicebat, diſcite à me. & rurſus, ego aũt dico vobis. ¶ Tũ ex parte actionũ, ad differẽtiã earũdẽ actionũ imperfectarũ ſeu ſecũdũ quid: quia nullus aliorũ

exercuit illas ſimpliciter . nullus priſcorum patrum fecit abſque deficere, nullus docuit ex integro. Solus Ieſus & fecit abſque vllo defectu,& docuit perfecte.& propterea de ipſo ſolo verificatur quod cœpit,& facere,& docere,ſimpliciter & abſolute. [Vſque in diem qua præcipiens apoſtolis per ſpiritum ſanctum quos elegit]. Deeſt,ſurſum,[aſſumptus eſt.] Dictio interpretata præcipiens, nõ eſt præſentis,ſed præteriti temporis participiũ actiuum: quo quia caremus,circumloquimur dicendo quæ præcepit ¶ Verum multę reſtant ambiguitates.Prima eſt an per ſpiritumſanctũ,referatur ad prçcepit an ad elegit.vtriuſque enim conſtructionis textus Græcus capax eſt.¶Secunda eſt an præceptum ſignificatum per præcepit, intelligendum ſit factum illo die an prius.nam & hoc anceps eſt: quoniam cõſtat relatiuum quo,referri ad aſſumptus eſt,& neſcitur an comprehẽdat etiam tempus mandati.¶Tertia eſt quid ſeu quæ præceperit ¶ Et ab hac vltima retrogrado ordine inchoando veriſsimile eſt illa fuiſſe præcepta quorum in vltimo euangelij Lucas meminit: vt hoc initium ſit repetitio ſummaria illius finis. ¶ Ad ſecundam vero dicitur quòd quædam ſcripta à Luca in fine euangelij,fuerunt ante diem aſcenſionis,quædã autẽ illo die mandata. ¶Ad primam autem crediderim ego dicendum quòd per ſpiritumſanctum refertur ad elegit. Scripturus enim Lucas geſta apoſtolorum, ſapienter præmiſit quòd fuerant per ſpiritumſanctum electi à Ieſu alioquin incongrue adiunxiſſet primo ſermoni,id eſt euangelio de Chriſto , hunc ſecundum ſermonem de geſtis hominum(multum enim degeneraſſet materia huius ſermonis à materia prioris) ſed vbi de geſtis hominum per ſpiritumſanctum electorũ ab ipſo Ieſu ſecundus eſt ſermo, quadrat primo . ¶Et quod dicitur quos elegit per ſpiritumſanctum, ad ipſos electos refertur ſpirituſſanctus Acſi apertius dixiſſet:quos elegit apoſtolos per ſpiritumſanctum fore. Et hoc ad differentiam Iudæ,qui ex parte quidem Chriſti electus eſt per ſpiritumſanctum ,ſed ex parte ſui non eſt electus per ſpiritumſanctum Vnde & ipſe dominus ait . nónne ego elegi vos duodecim,& vnus ex vobis diabolus eſt? [Quibus & præbuit ſeipſum viuum poſt paſsione m ſuã in multis argumẽtis.] Pauca horum argumentorum in euangelijs ſcripta ſunt ea tamen quæ ſcripta ſunt, ſufficiunt ad aſtruendam veram Chriſti vitam corporalem poſt mortem eius.[Per dies quadraginta .]A die reſurrectionis computandi ſunt iſti quadraginta dies,quibus poſt mortem monſtrauit ſe viuentem. [Apparens eis.] Coactus eſt interpres dicere apparens, eo quòd participium paſsiuum præſentis

temporis

temporis eſt in textu Græco: & ſi dixiſſet conſpectus, præteriti temporis vſus fuiſſet participio [Et loquens de regno dei] Non ſolum locutionem, ſed materiam ſermonis explicat vt omni ex parte monſtraret ſemetipſum Ieſum eſſe [Et conueſcens] Hoc apud Græcos non habetur: ſed vel congregans vel commorans: variant enim Græci codices Et vtraque lectio admitti poteſt. nam & Ieſus congregatis diſcipulis & commorans adhuc inter eos. [Præcepit eis.] proculdubio in die aſcenſionis [Ab Hieroſolymis ne diſcederent] Inter Chriſti reſurrectionem & aſcenſionem receſſerãt ab Hieroſolymis tum eundo in montem Galilææ vbi conſtituerat illis Ieſus.tum eundo ad exercitia ſua quibus victum ſibi parabant: vt patet de illis qui cum Petro piſcationi incumbebant.Inter aſcenſionem autem & Pentecoſten,prohibiti ſunt diſcedere ab Hieruſalem: quoniam ibi recepturi erant ſpiritumſanctum. Vnde & ſubditur [Sed expectarent promiſsionem patris quam audiſtis inquit per os meum.]pro,quam audiſtis ex me.Reliqua ſunt interpretis. Promiſsio patris quam audierant ab ipſo,promiſſio eſt ſpirituſſancti,à Ioanne euangeliſta plenius ſcripta [Quia Ioannes quidem baptizauit aqua vos autem baptizabimini.]Deeſt,in, [ſpirituſancto non poſt multos hos dies]Differentiam inter baptiſmum ſuum & baptiſmum Ioannis,declarat Ieſus non eſſe penes elementũ (quia vterque vtitur elemento aquæ) ſed penes hoc quòd ille baptizauit in aqua ſola , vos autem baptizabimini in ſpirituſancto. Et omnes quoque qui in Chriſto baptizantur, baptizantur in ſpirituſancto. Verum ad literam Chriſtus loquitur de baptiſmo diſcipulorum in viſibili ſigno ſpirituſſancti . & ideo è regione baptiſmi Ioannis locat baptiſmum apoſtolorum .Acſi apertius dixiſſet . Ioannes quidem congregauit populos ſenſibili baptiſmo aquæ : vos autem ſenſibili baptiſmo ſpirituſſancti congregabitis mundum. ¶ Vnde nihil refert ad hoc nouum in ſigno ſenſibili ſpirituſſancti baptiſma, an apoſtoli fuerint prius baptizati baptiſmo Chriſti. [Igitur qui conuenerant.] Hactenus repetendo continuauit hoc ſecundum volumen priori modo inchoat dicta ac geſta in die aſcenſionis quæ in euangelio fuerunt tacita. [Interrogabant eum,dicentes.] Tam conuentus quàm quæſtio in Bethania fuit in monte Olіueti [Domine ſi in tempore hoc reſtitues regnum Iſrael?]Adhuc iſti neſcientes quid dicant & propriam minus intelligentes vocem, interrogant de tempore ſecundi aduentus quo Ieſus veniet rex conſtituturus regnum dei in vniuerſo mundo,quod iſti adhuc nõ edocti à ſpirituſancto appellãt regnũ

Iſrael iuxta voces prophetarum quas audierant. [Dixit autem eis: non eſt veſtrũ noſſe tépora vel momenta quæ pater poſuit in ſua.] Deeſt, ipſius, [poteſtate.] Quoniam bona fide interrogabant (quãuis minus intelligerent quæſitum) reſpondet dominus directe ad quæſitum, explicando quòd quæſtio erat eis impertinens. Et ſi illorum non fuit noſſe huiuſmodi temp⁹, indubie credere debemus quòd nulli alteri homini huiuſmodi notitia cõmunicata eſt. ¶ Nec dicit non eſt veſtrum noſſe tempora vel momenta (quoniam multa tempora & multa momenta futura noſſe noſtrum eſt) ſed limitat ad ea quæ pater poſuit in ſua ipſius poteſtate, ad differentiam temporum & momentorum quæ idem pater poſuit in poteſtate corporum cœleſtium. Vnde dictum eſt in Geneſi, vt ſint in ſigna & tempora, & menſes, &c. Vt hinc intelligamus quòd tempus apparitionis Chriſt ad regnandum vbique, non eſt conſtitutum in curſu ſyderum, ſed in ſola dei poteſtate ac per hoc tanquam in ea latens, nulli notum eſt niſi ipſi Ieſu. [Sed accipietis virtutem.] pro, potẽtiam, [ſuperuenientis.] pro, illapſi. Eſt enim participiũ præteriti temporis. [ſpiritusſancti in vos.] Euentus ſubſecutus teſtatur veritatem horũ. acceperunt enim illapſi ſpiritusſancti in eis robur ac potentiam tantam vt mundus obſtupuerit. [Et eritis mihi teſtes in Hieruſalẽ.] primum [Et in omni Iudęa.] deinde [Et Samaria.] Meminit Samariæ quoniã Samaritani erant velut hæretici ſeu excommunicati apud Iudæos: in ſpecie Ieſus inhibuerat diſcipulis ſuis ire ad Samaritanos. Acſi apertius dixiſſet non erit amplius diſtinctio inter Iudæos & Samaritanos, ſed ad omnes mitto vos. [Et vſque ad vltimum terræ.] Similiter inhibuerat prius in viam gentiũ ne abieritis, & propterea modo ad vniuerſum mundum ituros declarat. [Et quum hæc dixiſſet, videntibus illis eleuatus eſt.] proculdubio à terra. Eleuatus autem non ab alio quàm à ſeipſo. Eleuatus rurſum nõ ſcãdẽdo gradiẽs: ſed totus ſimul eleuatus eſt: vt nullis alis, nullo motu brachiorum aut pedum aerem agitaret, ſed totus ſimul leuaretur ſurſum. Et fuit eleuatio iſta à terra vidẽtibus illis, vt eum quẽ palpauerant, qui locutus eis fuerat, qui prædixerat eis, &c. non alius conſpiceretur eleuari. Si enim in aere apparuiſſet, putaſſent forte quòd non ipſemet eſſet, ſed phantaſma aliquod: dum autem eum conſpiciũt eleuari, omnis ſuſpicio tollitur. [Et nubes ſuſcepit eum ab oculis eorum.] Nõ dicit & nubes ſuſcepit eum (quoniam nullum fuit ibi nubis adminiculum) ſed nubes ſuſcepit eum ab oculis eorum. quia ſubduxit eum ab oculis eorum. Nec aliam intellige nubem quàm nubem ſplendoris quam proprium

corpus

corpus Ieſu quum longius verſus cœlum eſſet genuit. Cuius ſimilitudine peſpicimus in cœlo in ea quæ vocatur via lactea. [Quumque intuerentur in cœlum.] pro, quum eſſent intentis in cœlum oculis, [euntem illum.] pro, eunte illo, [ecce duo viri aſtiterũt iuxta illos in veſtibus albis] Crediderim ego hos angelos aſtitiſſe nõ in terra, ſed in aere, vt à tanta turba poſſent ſimul audiri. [Qui & dixerunt.] Non intelligo ambos locutos, ſed alterum vtriuſque nomine. [Viri Galilæi.] Hinc apparet diſcipulos Ieſu Galilæos fuiſſe omnes, tam duodecim quàm ſeptuaginta. Vnde & in ſequenti cap. dicitur. Nónne omnes iſti qui loquuntur Galilæi ſunt? [Quid ſtatis aſpicientes in cœlum.] Non dicit aſpicientes in Ieſum, quoniã iam ſplendida nube ſubductus erat ab eorum aſpectibus. [Hic Ieſus qui aſſumptus eſt à vobis in cœlum.] Ecce teſtimonium angelicũ, conteſtans ſupplendo quòd diſcipuli non viderant: ſcilicet Ieſum penetraſſe cœlum. [Sic veniet.] propria poteſtate, vnico motu, non gradiendo [Quemadmodum.] Tres dictiones ſunt. [Vidiſtis eum euntem in cœlum] Quanuis non reuelauerint angeli tempus quo Ieſus veniet, reuelauerunt tamen modum fore illum quo viderunt illum euntem. [Tunc reuerſi ſunt Hieroſolymam à monte qui vocatur Oliueti.] In fine ſui euãgelij Lucas dicit eduxit autem eos foras in Bethaniam & benedixit eis: & dum benediceret ferebatur in cœlum, Partem ergo montis Oliueti, illam in qua erat Bethania ſignificat [Qui eſt iuxta Hieruſalem ſabbati habens iter.] Hinc iunctis eis quæ à Ioanne dicuntur quòd Bethania diſtabat à Hieruſalem quaſi ſtadijs quindecim, apparet quod in territorio Bethaniæ verſus Hieruſalem exiſtens Ieſus aſcendit vnde ad Hieruſalem erat iter licitum in die ſabbati forte duodecim ſtadiorum, iter deambulationis non laboris. [Et quum introiſſent.] domum. [In cœnaculum aſcenderunt.] hoc eſt in ſuperiorem domus partem. [Vbi manebãt Petrus & Ioannes, & Iacobus, & Andreas, Philippus & Thomas, Iacobus Alphei.] Hic eſt qui dicitur frater domini [Et Simon Zelotes.] ad differentiam Simonis Petri. [Et Iudas Iacobi.] ad differentiam Iudæ Iſcariotis. Nomina ſunt hæc vndecim apoſtolorum. [Hi omnes erant perſeuerantes vnanimiter in oratione.] Deeſt, & obſecratione, [cum mulierib⁹.] Anceps eſt dictio ad mulieres vel vxores. [Et maria Matre Ieſu.] Cuius ſpecialiter meminit, vel quia non vxor, vel (quod magis crediderim) propter ipſius eminentiam ratione filij [Et fratribus eius] Pronomẽ eius, Ieſum refert. Cognati alij qui non erant Apoſtoli, deſcribũtur, Et forte illi erant de quibus Ioannes dicit, neque enim fratres eius

credebant

credebant in eum. Quis ſcit ſi interim pœnitentiam egerunt & crediderunt? [In diebus illis.] pro, his. inter Aſcenſionem & Pentecoſten. [Exurgens Petrus in medio fratrum.] pro, diſcipulorum, [dixit (erat autem turba hominum.] pro, nominum, [ſimul fere centum viginti.)] Dicit turba nominum, hoc eſt hominum ex nomine vocatorum. alludit enim ad conſuetudinem conſiliorum, qua conſueuerunt per nomina notarii quorum intereſt dare ſuffragia. Nec curam gerens certi numeri interpoſuit fere. [Viri fratres oportet] pro, oportuit, [impleri ſcripturam.] Deeſt. hanc, [quam prædixit ſpiritusſanctus per os Dauid de iuda qui fuit dux eorum qui comprehenderunt Ieſum] Quod dicit oportuit, millies clarū eſt in ſacra ſcriptura ſignificare neceſsitatem implendi diuinam diſpoſitionem. Quod autem dicit fuit dux de duce itineris (qui ſcilicet monſtrat viam) intellige [Qui.] pro, quia, [connumeratus erat in nobis] pro, nobiſcum, [& ſortitus eſt ſortem miniſterij hui⁹.] quod eſt nobis delegatum. Nō eſt ſermo de ſorte proprie, ſed tranſumptiue. Iudas enim tāquam ſortitus eſt partem apoſtolatus. pro quanto non proprio nec alieno ſtudio, ſed tanquam ſorte diuina Ieſu diſpoſitione aſcitus eſt ad apoſtolatus partem. [Et hic quidem poſſedit] pro, parauit. Dictio ſiquidem Græca vtrunque ſignificat: & conſtat Iudam non poſſediſſe agrum, ſed paraſſe illum pecunia qua vendiderat Chriſtum, intercedente conſilio ſacerdotum vt patet apud Matthæum. [Agrum de mercede iniquitatis] Quam ipſemet profeſſus eſt. Peccaui, tradens ſanguinem iuſtum. [Et ſuſpenſus.] à ſemetipſo [Crepuit medius, & diffuſa ſunt omnia viſcera eius.] Vt intelligas. quòd vere & proprie crepuit medius, effuſionē viſcerum explicauit [Et notum factum eſt omnibus habitantibus Hieruſalem.] Diuulgatum hoc factum deſcribitur vt pœna tanti ſceleris diuino iudicio publicata intelligatur. [Ita vt appellaretur ager ille lingua eorum Acheldemah.] pro, Chacaldemah. Corrupta ſiquidem eſt hæc Hebraica dictio, plus apud Latinos quâm Græcos. [Hoc eſt ager ſanguinis.] Tam Petrus qui loquitur quâm diſcipuli quos alloquitur, Galilæi erant: & propterea de vernacula lingua habitantium Hieruſalem loquitur tanquam de alieno idiomate: vnde & in ſequenti capitulo non ſolum Cretes & Arabes, ſed etiam Iudæi ſubſcribunt ſe audiſſe Galilæos loquentes eorum lingua. Quemadmodum enim in Italia quodammodo lingua eſt Etruſcorum, alia Lombardorum, & cætera ita inter ipſos Hebræos alia quodammodo erat lingua Hieroſolymitarum ac Iudæorum, & alia Galilæorum.

¶ Lucæ

¶Lucæ tamen ſunt verba illa interpretatiua, hoc eſt ager ſanguinis. Græca ſiquidem lingua interpretationem interpoſuit dictionis Hebraicæ iuxta vulgare Hieroſolymitanum [Scriptum eſt enim in libro pſalmorum, fiat commemoratio eorum.] pro, eiu: [deſerta, & non ſit qui inhabitet in ea,] proculdubio domo ſeu commoratione. [Et epiſcopatum eius accipiat alter.] Ex duobus pſalmis Petrus vniuit hæc verba. Nam prima ex pſalmo lxix. poſtrema ex pſalmo.cix, attulit, & in primis mutauit numerũ pluralem in ſingularem, applicando ad vnum Iudam Nam in pſalmo dicitur eorum: Petrus dicit eius. Et quidem ſi Iudas fuiſſet in Chriſti pace mortuus, ſucceſſores reliquiſſet Apoſtolicæ ſuæ commorationis: ac per hoc non fuiſſet deſerta ipſo mortuo, ſed fuiſſet qui habitaſſet in illa Apoſtolica domo cœleſtis conuerſationis. quicunque ſcilicet imitator eius fuiſſet Sed modo facta eſt deſerta commoratio illa Apoſtolica nec eſt imitator eius qui babitet in illa. Igitur impleta eſt deſertio: reliquum eſt vt impleatur ſurrogatio alterius: & propterea ſubdit inferendo. [Oportet ergo ex his viris qui nobiſcum ſunt conuerſari in omni tempore quo intrauit & exiuit inter nos dominus Ieſus.] Continuam conuerſationẽ Ieſu inter ipſos more Hebræo deſcribit ab ingreſſu & egreſſu [Incipiens à baptiſmate Ioannis vſque in diem qua aſſumptus eſt à nobis.] Non dicit à baptiſmate Ieſu (quoniam Ieſus baptizatus in deſertum iuit, & circa finem illius anni cœpit diſcipulos congregare vt patet ex euangelio Ioannis) ſed dicit à baptiſmate Ioannis: quia durante Ioannis baptiſmate (immò quum eſſet in ſumma autoritate) Ieſus incœpit & congregare diſcipulos & docere & miracula facere. [Teſtem reſurrectionis eius nobiſcum fieri vnum ex iſtis.] Teſtes geſtorum à Chriſto innumerabiles erant: ſed teſtes reſurrectionis licet multi fuerint, oportebat tamen vnũ ex officio teſtem ſurrogari: quoniam in fide reſurrectionis pẽdent omnia, & numerum à Chriſto ad hoc electum ſed diminutum oportebat iuxta antiquum vaticinium impleri. [Et ſtatuerũt duos Ioſeph qui vocatur Barſabas, qui cognominatus eſt iuſtus; & Matthiam.] Communi conſenſu in hos duos conueniſſe, ſignificatur dicendo & ſtatuerunt [Et orantes dixerunt.] Bene inſtructi, ad conſulendum dominum recurrunt. [Tu domine qui corda noſti omniũ, oſtẽde quẽ elegeris ex his duobus vnũ, accipere locum miniſterij huius & apoſtolatus.] Miniſteriũ refertur ad teſtificationẽ reſurrectionis Chriſti: Apoſtolatus vero ad dignitatem inſtitutã à Ieſu, Ipſe enim quũ elegiſſet duodecim, appellauit eos Apoſtolos: vt Lucas refert. Ad

vtrunque

vtrunque ſiquidem ſurrogādus erat alter horum. [De quo præuaricatus eſt Iudas,vt abiret in locum ſuum.] Conſecutiue tenetur vt, ex præuaricatione enim Iudæ ſecutum eſt quòd abijt in locum ſuum. Suum autem tum quia hactenus occupauerat alienum Apoſtolatus & miniſterij locū,tum quia ex proprijs meritis damnationis locum ſuum effecit [Et dederunt ſortes eis]pro,eorum Duas ſortes,cuique propriam dederunt De qua autē materia ſortes iſtę cōſtiterint,ſcriptum non eſt. [Et cecidit ſors ſuper Matthiam] More ſcripturæ veteris ſcribit Lucas & cecidit ſors. Lege in primo libro Reg.c.x & inuenies talem loquendi modum pluries. Ita quòd per hoc ſignificatur quòd per ſortem datā Matthiæ, cognitū eſt Mathiam ſurrogandum in apoſtolatū Iudæ Modus autem quo ſors iſta cognita eſt,nō eſt ſcript⁹. & quia non eſt ſcriptus,intelligendū eſt ꝙ fuit communis modus quo ſors vnius apparet & nō alterius; ſiue fiat per extractionē ſcheſtularū,ſiue quouis alio modo [Et annumeratus eſt]pro,& ſuffragijs additus,ſeu, cooptatus eſt, [cum vndecim Apoſtolis.]Non dicit Lucas & annumeratus eſt : ſed dictione vtitur ſignificante cooptationem, ſeu pluribus dictionibus explicando additionem per ſuffragia ¶Neſcio autē an Lucas hoc ſubiunxerit, vt explicaret quod poſtqua m cecidit ſors ſuper Matthiam,ſuffragijs additus eſt Matthias ad vndecim Apoſtolos, illud tamen ſcio quòd hoc ſubiunxit tum ad differētiam vndecim Apoſtolorum,tum præcipue ad differentiam Pauli apoſtoli.de quo diffuſi⁹ ſcripturum ſe ſciebat. Explicauit ſiquidē per hoc quòd totum negocium electionis Matthiæ innixum eſt ſuffragijs.ita quòd vndecim Apoſtoli fuerunt Apoſtoli,non per ſuffragia,ſed per electionem ſolius Ieſu Chriſti & ſimiliter Paulus poſtea factus eſt Apoſtolus non per ſuffragia,ſed à ſolo Ieſu Chriſto . Matthias autem apoſtolatum conſecutus eſt per ſuffragia.

CAPVT II.

ET quum complerentur.]pro,compleretur,[dies.Pentecoſtes.]Eſt enim dies numeri ſingularis. Et eſt ſermo de die quinquageſimo.¶Et ſi miraris dici,& quū compleretur dies (eo quod debuiſſet dici, & quum inciperet dies nam mane illius diei res geſta ſcribitur) ſcito quòd apud Hebræos dies incipiebat à prima noctis hora : ac per hoc res geſta mane hora tertia,recte deſcribitur,quum compleretur dies. quoniam diuiſo die apud Hebræos in duas partes(videlicet

delicet à veſpera vſque mane,& à mane vſque ad veſperã) ſecunda diei pars iam tertiam agebat horam ac per hoc non incipiebat, ſed complebatur tunc dies ille. Et eſt ſermo de quinquageſimo die à reſurrectione Chriſti [Erant omnes pariter.] p,vnanimiter, [in eodem loco.] Erant omnes quorum ſuperius meminit,&vnanimiter: vt hinc diſpoſitionem eorum ad recipiendum ſpiritum ſanctum intelligamus. & ſimul: vt animo & corpore vnitos ſignificaret. [Et factus eſt repente de cœlo ſonus.] Quum audis de cœlo, non ſis ita rudis vt intelligas ſonitum inchoatum in cœlo. ſed ſonitus factus eſt ibi tanquam ſi de cœlo fieret.præ ſe ferebat enim ſenſibiliter repẽtina illius ſoni effectio deſcenſum illius ſoni de cœlo:ſicut vere à cauſa in cœlis habitante fiebat [Tanquam aduenientis ſpiritus.]pro,flatus, [vehementis.] Qualitatẽ ſonitus facti deſcribit ad ſimilitudinem flatus vehementis aduenietis ex cõcitato impetu.vt manifeſte videmus in vento impetu concitato. Dederat Ieſus poſt reſurrectionẽ diſcipulis ſpiritũſanctũ in ſpecie flatus.vnde & modo ſpeciem quoque flatus apparere facit. Et intellige hæc ad ſenſum apparuiſſe. ita quòd ſonitus aurib⁹ perceptus eſt & adueniens flatus oculis,& etiam tactu ſenſatus eſt.[Et repleuit totam domum vbi erant ſedentes] Non horreo ſeſsionem corporalem: quum nihil indecens inducat, & quòd repleuerit vniuerſum illud cœnaculum,ad hoc fuit vt ab vniuerſis etiam tactu perciperetur. [Et apparuerunt.]pro & cõſpectę ſunt,[illis diſpertitæ linguę tanquam ignis.] Caſus genitiui eſt ignis. Et ſignificat diuiſas linguas fuiſſe forma ignis,Nec fuit verus ignis,ſed tanquã ignis,ſed ſimilitudo ignis in illis linguis. Et ſimiliter non fuit verus vẽtus ſeu flatus qui ex vaporibus ſeu exhalationibus conſtituitur: ſed fuit ſimilitudo eius Ita quòd omnium quæ hic apparuerunt, ſolus ſonitus fuit vere ſonus:reliqua autem fuerũt ſimilitudines, Vnde & Lucas dicit tanquam aduenientis flatus: & ſimiliter tanquam ignis.[Seditque ſuper ſingulos eorũ.] Quia nullum adhuc nominauit niſi ſonitum & ignem, & de ſonitu dixit quòd repleuit totam domum vbi erant,reſtat vt de igne intelligamus, & ſedit ſuper ſingulos eorum. ita quòd per ſingulos eorum quieuit ſpecies ignis in forma linguæ.Et hic finitur deſcriptio eorum quæ apparuerunt, effectus autem ſubiungitur. [Et repleti ſunt omnes ſpirituſancto.] Ecce effectus internus, quòd pleni ſunt ſecundum animam ſpiritu ſancto.nulla pars animę remanſit carens ſpirituſancto:ſed intellectus, volũtas & appetitus pleni ſunt ſpirituſancto. [Et cœperunt loqui variis] pro, aliis, [linguis.] Ex plenitudine interna erupit exterius

rius in officio linguæ. [Prout ſpirituſſanctus.] ſuperfluit ſanctus. [Dabat eloqui illis] Ne quis quæreret cur iſte tali lingua modo & modo alia & iterum alia loqueretur, præueniendo dicit quòd loquebantur aliis linguis, prout ſpiritus dabat illis loqui. In quo etiã materiam loquelæ deſcriptam intellige. Cœperunt ſcilicet loqui aliis linguis, non vana: ſed quæ ſpirituſſanctus ſuggerebat illis.

¶Conſidera iuxta duas ſpecies apparentium duos effectus. nam iuxta ſonitum tãquam aduenientis flatus vehementis, repleti ſunt omnes ſpirituſancto: & iuxta conſpectas linguas igneas, cœperunt loqui aliis linguis &c. [Erant autem in Hieruſalem habitantes.] non hoſpitantes. [Iudæi.] Viſitato vocabulo Iudæos Iſraelitas appellat [Viri religioſi,] vt digni fide & affectu religionis cõcurrentes deſcribãtur. [Ex omni natione quæ ſub cœlo eſt.] pro, earum quæ ſub cœlo ſunt. Diſperſi ſiquidem fuerunt Iſraelitę multis vicibus & in captiuitatem redacti. & in tam longo tempore adeò vagati ſunt, vt omnes penetrarent nationes mundi aliis in hanc, aliis in illam nationem euntibus. & propterea Lucas dicit quòd iſti erant quidem Iudæi, ſed ex diuerſis nationibus: ita quòd ex qualibet natione erat tunc aliquis Iudæus habitans in Hieruſalem. [Facta autem hac voce conuenit multitudo.] Non dicit facto autem hoc ſonitu, ſed facta autem hac voce: quam deſcripſit aliis & aliis linguis. Conuenit ſpirituſancto potius impellente quàm facta voce. idem enim ſpiritus qui prouidit, vt tunc eſſent Iudæi viri religioſi ex omni natione habitantes in Hieruſalem. prouidit etiam vt conuenirent facta hac voce. [Et mente confuſa eſt.] Superfluit mente. Et eſt ſermo de confuſione non erubeſcentiæ, ſed ignotæ nouitatis repentinæ [Quoniam audiebat vnuſquiſque lingua ſua illos loquentes] Tam ex textu ſuperiore (cœperunt loqui aliis linguis) quàm ex hoc (loquẽtes lingua vniuſcuiuſque) ſoluitur quæſtio illa antiqua, an Apoſtolus loqueretur vna lingua quę intelligatur ab vnoquoque aliarum linguarum. an vnuſquiſque loqueretur propria cuiuſque lingua, nunc hac nunc illa. Vterque enim textus clarè affirmat hanc ſecundam partem, dicendo quòd loquebantur aliis linguis, & quòd vnuſquiſque aliarum linguarũ audiebat illos loquentes propria cuiuſque lingua. Clarè ſiquidem ſignificatur miraculum in diuerſitate locutionis, non in diuerſitate auditionis. Nam quòd conuenientes extranei audirent & agnoſcerent loquentes Apoſtolos vniuſcuiuſque propriam linguam, nullum fuit miraculum: ſed quòd Apoſtoli loquerẽtur propriam vniuſcuiuſque conuenientium linguam, hoc fuit nouum

ſpiritus

ſpiritus ſancti miraculum. [Stupebant autem omnes & mirabantur dicentes.] Deeſt alius alij. [nõne ecce omnes iſti qui loquũtur Galilæi ſunt? & quomodo nos audiuimus,] pro, audimus, [vnuſquiſque linguá noſtrã in qua nati ſumus] Quod dicitur linguá noſtrã, Græce eſt propria lingua. & ſubauditur eos loquentes. [Parthi, & Medi, & Elamitæ.] Parthi dicuntur quidam Aſſyrij originẽ regni à Scytis ſortiti: Elamitæ vero Perſæ, ab Elain filio Sem nominati. [Et qui habitant.] pro, & qui habitamus. Subſcriptio enim eſt in prima perſona. [Meſopotamiam, Iudæam, & Cappadociam, Pontũ & Aſiam, Phrygiam & Pamphiliam, Aegyptũ & partes Libyæ quæ eſt circa Cyrenem, & aduenæ Romani.] ad differentiam Romanorum Iudæorum qui non erant aduenę, ſed ciues Hieroſolymitani. Erant enim multi Iudæi ciues Romani qui nunquã fuerant Romę: vt patet de Paulo. Et ad differentiam iſtorum dicitur & aduenę Romani: ſignificãdo Iudęos qui erãt nati Romæ, & habitabant Hieroſolymis tanquam aduenæ. Dixerant enim in qua nati ſumus. [Iudæi quoque.] Niſi in modo ſaltem loquendi fuiſſet differentia inter Iudæos, (hoc eſt eos qui erant de tribu Iuda) & habitatores Iudæ qui ex diuerſis erant tribubus, non diſtinxiſſet Lucas inter habitatores Iudæę & Iudæos. Et dixit hoc: vt intelligeremus quod ſpiritusſanctus non ſolum diuerſa totaliter idiomata, ſed etiam diuerſos accentus modóſque proprios loquendi, etiam ſub eadem lingua tribuebat Apoſtolis. propter hanc enim rationem diſtinxit inter Iudæos & habitantes Iudæã [Et proſelyti Cretes & Arabes.] Non eſt certæ nationis nomen Proſelytus: ſed ſignificat aduentitium quemlibet ad iugum legis moſaycæ, ex quacunque natione veniret Vnde incertæ reſtãt rationes Proſelytorum qui ſubſcripſerunt: niſi quis arctaret ad Cretes & Arabes, vt non niſi Proſelyti Cretes & Arabes ſubſcribentes narrentur. reliquarum vero nationum qui ſubſcripſerunt fuerint Iſraelitæ ſecundum originem. & ideo in calce omniũ, narrati Cretes & Arabes ſint. [Audiuimus.] pro, audimus, [eos loquentes noſtris linguis magnalia dei.] Hæc eſt ſubſcriptio prænominatarum nationũ. Si miraris pręmiſiſſe Lucã Hieroſolymis ex omni natione habitantes tunc fuiſſe, & tamen non omnium nationũ mentionem feciſſe in hac ſubſcriptione ceſſabit admiratio intelligẽdo ꝙ licet ex omni natione eſſent in Hieruſalem, non tamen ex omni natione ſubſcripſerunt aliqui, ſed ex his tantũ nominatis, ſicut nec omnes qui conuenerunt conuerſi ſunt, vt clarè ſubiũgitur [Stupebant autem omnes] Primũ ſtuporẽ deſcripſit relatiue ad loquẽtes tam variis linguis: huius autem ſecũdi

ſtuporis

ſtuporis materia fuit effectus ignotus. Stupebant enim neſcientes quorſum tenderet hoc prodigium Vnde & ſubditur [Et mirabantur, adinuicē dicētes, quidnā vult hoc eſſe?] Dictio interpretata mirabātur, vt nōnulli putant ſonat hæſitationem. ita ꝙ legendū eſſet & hæſitabant. Sed parui refert, nam & qui admiratur hæſitat. [Alij autem irridentes dicebant quia] pro, quòd, [muſto pleni ſunt.] ꝓ, impleti ſunt, [iſti.] Vbi etiā manifeſtè vides nō omnes qui cōuenerunt ſubſcripſiſſe. Et muſtum poſuit pro vino [Stans autem Petrus cū vndecim eleuauit vocem ſuā: & locutus eſt eis.] Semper Petrus inuenitur primus. [Viri Iudęi.] Sicut ſuperius Lucas dixit, erāt autem in Hieruſalem habitantes Iudæi (hoc eſt Hebræi) ita & modo Petrus dicit, viri Iudæi, ad differentiam gentilium. Sicut & Pilatus dixit, nunquit Iudæus ego ſum. [Et qui habitatis Hieruſalem vniuerſi.] Conuenerant ſiquidē nō ſolum habitantes, ſed hoſpitantes in Hieruſalem. Et propterea prius in genere dixit viri Iudæi, vt comprehenderet etiam hoſpitantes: deinde in ſpecie dicit, & qui habitatis Hieruſalem vniuerſi. Fuiſſe autem tūc multitudinem hoſpitum ibidem ſolemnitas Pentecoſtes legalis prę ſe fert. [Hoc vobis notū ſit, & auribus percipite verba mea. Nō enim ſicut vos exiſtimatis, hi ebrij ſunt (quū ſit hora diei tertia) ſed hoc eſt quod dictū eſt per prophetā Iohel.] cap. 2 [Et erit in nouiſsimis diebus dicit dominꝰ.] Exponēdo Lucas addidit dicit dominus Et vbi in Iohele legitē poſt hæc, expoſuit in nouiſsimis diebus: nouiſsimos dies, tempus noui teſtamenti eſſe declarans. [Effundā.] non dabo, ſed velut effundendo largiſsime dabo. [De ſpiritu meo ſuper omnē carnem.] nō Iudæorū tantū. [Et prophetabūt filij veſtri & filiæ veſtrę & iuuenes veſtri viſiōes videbūt, & ſeniores veſtri ſomnia ſomniabūt.] Spiritūſanctum non ſolum vigilando, ſed etiam dormiendo accipiendum ſignificat. De ſomnis enim diuinitus immiſsis eſt ſermo: qualia in euangelio legimus Ioſeph ſpōſum beatæ virginis habuiſſe [Et quidem ſuper ſeruos meos & ſuper ancillas meas in diebus illis effundam de ſpiritu meo. Et prophetabūt.] Lucas addidit hoc ſecūdo loco & prophetabunt, repetendo verbū Iohelis. [Et dabo prodigia in cœlo ſurſum, & ſigna in terra deorſum, ſanguinem & ignem & vaporem fumi.] Tres dictiones addidit Lucas, ad maiorē explicationem: ſurſum, ſigna, deorſum. In propheta enim habetur. dabo prodigia in cœlo, & in terra ſanguinem & ignem & vaporē fumi Lucas autem declarauit ſanguinem ignem & vaporem fumi eſſe ſigna in terra danda. Prodigia autem in cœlo, explicantur ſubiungendo. [Sed conuertetur in tenebras. & luna in ſanguinem

antequam

antequàm veniet dies domini magnus & manifeſtus Et erit] Hic debet fieri punctus [Omnis quicunque inuocauerit nomen domini, ſaluus erit] Prima pars huius prophetiæ ad primũ Chriſti aduentum quo poſt reſurrectionem miſit ſpiritum ſanctum ſpectat: vt Petrus Apoſtolus exponit. media autem pars ad ſecundum Chriſti aduentum ſpectat. Vnde & in Hebręo dicitur . antequàm veniet dies domini magnus & horribilis Hæc aũt vltima pars ad ſtatũ noui teſtamenti ſpectat vt Paulus Apoſtolus explicauit ad Roma.10. In hoc enim ſtatu non eſt diſtinctio Iudæi & gentilis, ſed omnis quicunque inuocauerit nomen domini, ſaluus erit. [Viri Iſraelitæ audite verba hæc. Ieſum Nazarenum, virum approbatum à deo in vobis virtutibus] pro, potentiis. Eſt enim ſermo de potentiis faciẽdi miracula. [Et prodigiis & ſignis quæ fecit deus per illũ in medio veſtri (ſicut & ipſi ſcitis) hunc definito conſilio & pręſcientia dei traditum] Deeſt, [quũ accepiſſetis] Refert Petrus rem geſtam: & quòd populus nõ fuit cauſa ꝙ Ieſus traditus fuerit à Iuda pontificibus, nec à pontificibus Pilato: ſed quòd populus quum accepit Ieſum iam traditum interfecit Ieſum &c. Et quòd Ieſus traditus eſt tam à Iuda principibus ſacerdotum quàm ab illis Pilato, præſcientia & cõſilio dei, filius quidem hominis vadit ſicut ſcriptum eſt de illo. Et dixit hoc, ne populus horreret Meſiã crucifixum [Per manus iniquorum affligentes.] pro, affigentes. proculdubio cruci. Interemiſtis. Nõ enim propriis manibus Iudæi occiderant Ieſum, ſed per manus gentilium: quos appellat iniquos. [Quem deus ſuſcitauit ſolutis doloribus, inferni.] pro, ſolutis doloribus mortis: [iuxta quòd.] pro, quatenus,] impoſsibile erat teneri illũ ab eo.] ꝓ, ab ea, Refertur enim ad mortem. Dolores mortis ſoluti ſunt, pœnalitates animæ ſeparatæ. Et dicit pluraliter doloribus mortis eo quòd plures pœnalitates ſufferebat anima Chriſti ſeparata à corpore. Ipſum enim eſſe ſeparatum à corpore, pœnalitas quædam eſt animę: locus quoque inferni nonnulla pœnalitas erat. & vtrunque mortem conſecutum fuerat. [Dauid enim dicit in eum.] pſal. decimoſexto In eum, hoc eſt in perſona eius. Probat impoſsibilitatẽ ex prophetia Dauidis quia impoſsibile eſt non impleri ſcripturam [Prouidebam dominum in conſpectu meo ſemper.] Continuum Ieſu meritum per hoc ſignificatur [Quoniam à dextris eſt mihi ne cõmouear.] Ratio continui meriti redditur ex hoc quòd deus erat fouens Ieſum hominem à dextris: hoc eſt ad ſpiritualia quæque, ne quo ad minimum quid commoueretur paſsione aliqua aut ſurreptione. & ſimiliter vt nulla cõtumelia nulloque tormento cõmoue-

retur.[Propter hoc.] quòd á dextris eſt mihi. [Lætatum eſt cor meum.] delectatione etiam compræſenſorum. [Et exultauit lingua mea.] Nam in euangelio exultauit ſpiritu & dixit, pater confiteor tibi quia abſcondiſti hæc &c [Inſuper & caro mea.] mortua. [Requieſcet,] ſepulta. [In ſpe.] celeris reſurrectionis. In ſpe autem non carnis ſed mea. Ratio autem huius ſpei explicatur ab effectu certo. [Quoniam non derelinques animam meam in inferno.] vltra triduum. [Nec dabis ſanctum tuum] meipſum. [Videre.] hoc eſt experiri. [Corruptionem.] corporis in putredinem & vermes. Modus autem quo neutrum efficies eſt [Notas mihi fecisti vias vitæ.] Ratione certitudinis præterito vtitur pro futuro. Notas mihi: notitia experientiæ, fecisti vias vitæ immortalis nulli antea notas. Nullus enim ante Chriſtum reſurrexit ad immortalem vitam. Et ideo ſingulariter dicit. notas mihi feciſti vias vitæ, immortalis, Et dicit numero plurali vias, alludens ad vias tum animæ tum corporis ad vitam immortalem hominis cõpoſiti ex anima & corpore. [Replebis me iucunditate cum facie tua.] Non ſolum vitam immortalem, ſed plenitudinem iucunditatis dabis. in qua omnes dotes corporis glorioſi compræhenduntur. Et hanc cum facie tua, ſine cuius præſentia nulla eſſet fœlicitas. [Viri fratres liceat audenter dicere] pro, quum liceat libere loqui, [ad vos de patriarcha Dauid quoniam defunctus eſt:] pro, quòd defunctus eſt, [& ſepultus eſt: & ſepulchrum eius eſt apud nos vſque in hodiernum diem:] Argumentatur Petrus ex illis verbis non dabis ſanctum tuum videre corruptionem quòd hæc ſunt dicta á Dauide non de ſeipſo (quia ipſe iam tanto tempore fuit mortuus & ſepultus: ac per hoc corpus eius vidit corruptionem) ſed de meſia filio Dauid, [Propheta igitur quum eſſet, & ſciret quòd iureiurando iuraſſet illi deus dum fructu lumbi eius.] In aliquibus Græcis codicibus apponuntur hæc verba, quantum ad carnem ſurrecturum Chriſtum. ſed adiectiua videntur. [Sedere ſuper ſedem eius. prouidens.] pro, præuidens, [locutus eſt de reſurrectione Chriſti quia neque derelictus eſt in inferno.] pro, quòd, non derelicta eſt in inferno anima eius, [neque caro eius vidit corruptionem.] Argumentatio Petri ſatis clara eſt. Et de iureiurando hoc conſtat in pſalmis. [Hunc Ieſum reſuſcitauit deus.] Hactenus dixerat de reſurrectione Chriſti primi id eſt. Meſiæ: modo explicat in indiuiduo quis eſt Chriſt⁹, dicẽdo hunc Ieſum, [Cuius nos teſtes ſumus. Dextera igitur dei exaltatus. & promiſsione Spiritusſancti accepta á patre, effudit hunc quem,] pro, hoc quòd,

[vos

[vos videtis & auditis.] Ab effectu quem illi videbãt & audiebant, manifeſtat Chriſtum Dauidis filium eſſe Ieſum. Videbãt enim eos Galilæos loquentes tot linguis, & audiebant ſimul intelligendo voces eorum vnuſquiſque ſecundum propriam linguam. [Non enim Dauid aſcendit in cœlos. dicit autem ipſe. Dixit dominus domino meo, ſede à dextris meis: donec ponam inimicos tuos ſcabellum pedum tuorum.] Quia dixerat dextera igitur dei exaltatus &c. nec in autoritate pſalmi prius allata fit clara mentio de aſcentione in cœlum, ideo eadem argumentandi ratione (ſcilicet quia non de ſe ipſo, ſed de Meſia loquitur) affert alteram autoritatem, pluries expoſitam. [Certiſsime ſciat ergo omnis domus Iſrael quia dominum eum & Chriſtum fecit deus hunc Ieſum quẽ vos crucifixiſtis.] Dicendo Chriſtum, dicit Meſiam. dicendo dominum, explicat dominium vniuerſorum collatum Chriſto ſecundum quod homo. Vnde & ipſe dixit poſt reſurrectionem ſuam data eſt mihi omnis poteſtas in cœlo & in terra. De Ieſu enĩ homine qui crucifixus eſt & reſurrexit, Petrus loquitur. aperiendo eis quòd non expectant amplius Meſiam, quia Ieſus conſtitutus eſt à deo Meſias & dominus vniuerſorum. expectabant ſiquidem Iudæi Meſiam vniuerſorum dominum. [His autem auditis compuncti ſunt corde: & dixerunt ad Petrum & ad reliquos Apoſtolos. Quid faciemus viri fratres? Petrus autem ad illos Pœnitentiam inquit agite.] pro, pœniteat vos, [& baptizetur vnuſquiſque veſtrum.] Nomine pœnitentiæ antecedentis neceſſario baptiſmum in adultis, ſola deteſtatio peccatorum præteritorum intelligitur. baptiſmus enim ſupplet reliqua neceſſaria ad remiſsionem peccatorum. [In nomine Ieſu Chriſti.] Hinc apparet idem eſſe baptizari in nomine Ieſu Chriſti. & in nomine patris & filij & ſpiritusſancti. [Apoſtoli ſiquidem quibus mandatum erat à Chriſto baptizare in nomine patris & filij & ſpiritusſancti, non mutaſſent ſubſtantialem formam baptiſmi (vt aliud docerent & aliud facerent) ſi alia eſſet forma hæc & illa. Licet enim diuerſæ ſint quo ad verba, ſunt tamen eadem quo ad ſignificatum. [In remiſsionem peccatorum veſtrorum.] Superfluit veſtrorum. Et dicit hæc ad differentiam baptiſmi Ioannis: qui nec in nomine Ieſu Chriſti quo ad formam, nec in remiſsionem peccatorum quo ad efficaciã celebratus fuerat. quo baptiſmate populus audiens Petrum, fuerat baptizatus: vt ex euangelio colligitur. [Et accipietis donum ſpiritusſancti.] Non explicat quale donum, eo quòd diuerſis diuerſa dona ſpiritusſanctus diſtribuebat: vt patet ex

epiſtolis Pauli. Accipietis autem poſt baptiſmum per manus impó ſitionem. quanuis deus quandoque præueniendo dederit: vt inferius patet in Cornelio Centurione. [Vobis enim eſt repromiſsio.] Deeſt, facta, [& filiis veſtris, & omnibus qui lõge ſunt quoſcũque aduocauerit dominus deus noſter Aliis etiam verbis plurimis teſtificatus eſt, & exhortabatur eos dicens ſaluamini á generatione iſta praua. Qui ergo receperunt.]Deeſt, libẽter, [ſermonem eius, baptizati ſunt. & appoſitæ ſunt in die illa animæ circiter tria milia.]pro, circiter ter mille. [Erant autem perſeuerantes in doctrina Apoſtolorum & communicatione fractionis panis.] Legendum eſt [Et fractione panis & orationibus]Ita quod non tria ſed quatuor explicantur ſcilicet in doctrina, in communicatione, in fractione panis, & orationibus. ¶Commendat tria millia hominum conuerſorum die illa, de perſeuerantia: ne putetur ex leuitate quadam proceſsiſſe eorum conuerſionem, aut inconſtantia non perſeueraſſe. Commendat autem eorum perſeuerantiam in quatuor. primo in doctrina Apoſtolorum, ad refectionem intellectus. ſecundo in cõmunicatione rerum & officiorum mutui obſequij: quæ communicatio manifeſtus eſt effectus internæ charitatis & conſtantiæ. Tertio in fractione panis: hoc eſt in diſtributione cibi cõmunicatio redigebat propria in commune. fractio autem panis commune diſtribuebat ſingulis Quarto in orationibus, ad refectionem affectus: petendo perſeuerantiam in his omnibus. [Fiebat autem omni animæ timor.] Optimus tutor animorum ad perſeuerandum in prædictis, datus eſt á deo timor omni animæ conuerſæ ad ipſum. [Multa quoque prodigia & ſigna per Apoſtolos in Hieruſalem fiebant.]Superfluit in Hieruſalem. Superfluunt & ſex dictiones ſequentes. [Et metus magnus erat in vniuerſis.] Neſcitur quis hoc addidit. Alter tutor deſcribitur in miraculis: Ille quidem internus, iſte autem externus tutor erat perſeuerantiæ. [Omnes etiam.] pro, autem, [qui credebant erant pariter.]pro, ſimul Extendit Lucas commendationem trium milium & omnes credentes. Erant enim multi in Hieruſalem credentes in Chriſtum (Vt patet de Nicodemo & Ioſeph ab Arimathia) qui non fuerant cum turba conueniente: ſicut nec fuerant cum turba clamante crucifige. Et rationabile eſt quòd multi alij Hieroſolymis erant, qui fuerant ſaltem occulti Chriſti diſcipuli. Et ad compræhendendum omnes Lucas dicit, omnes autem qui credebant erant ſimul, animo, conuerſatione, & loco quando oportebat [Et habebant omnia communia,] quod erat magnæ perfectionis effectus. [Poſſeſsioneſque & ſubſtantias vendebant.]

quod

quod maioris erat perfectionis. [Et diuidebant illa omnibus prout cuique op⁹ erat.] Non vt q plus dediſſet plus haberet, nõ vt cuique honorabilius erat, ſed prout cuique opus erat. Optima diſtributionis forma. ſed paruo durauit tempore. ¶ Aduerte in hac vita communi duo. Alterum quòd niſi Chriſtus hanc inſtituiſſet, non dixiſſet Lucas primum in hanc vitam introducens, erant autẽ perſeuerantes. Alterum eſt quòd nulla ſit mentio de voto paupertatis: ſed tantummodo quòd erant illis omnia communia, quòd vendebant poſſeſsiones & ſubſtantias &c. Nec dicitur quòd vendiderint domos in quibus habitabãt. ſed inter omnia eis communia etiam domus intelligendæ ſunt communes. [Quotidie quoque perdurãtes vnanimiter in templo, & frangentes circa domos.] pro, per ſingulas domos, [panem, ſumebant cibum.] Quod dicitur ſumebant cibũ, non circunloquitur comedebant ſed ſignificat quòd ab alio accipiebãt cibũ. Et ſignificatur per hoc quòd per ſingulas domos familiarum conuerſarum ad Chriſtum. fiebat diſtributio panis: cõuenientibus iſtis ad iſtã & illis ad illam domũ ita quòd accipiebãt cibum ſibi datum. Modus enim explicatur quo fiebat diſtributio eibi tantæ multitudini in diuerſis habitaculis. [Cum exultatione & ſimplicitate cordis collaudantes deum & habentes gratiam ad omnem plebem Dominus autẽ augebat.] pro, addebat, [qui ſalui fiebant quotidie.] Deeſt, eccleſię. Et quod in Latinis codicibus habetur in idipſum (pro ſimul) principium eſt ſequentis ſententiæ.

CAPVT III.

IN idipſum Petrus autem.] pro, ſimul autẽ Petrus, [& Ioannes aſcendebant in templum.] Et dicit ſimul, nõ tam ad ſignificandum quòd non ſeparatim aſcendebant (quoniã ſine hoc aduerbio fuiſſet ſic intellectũ) ſed potius ad ſignificandum identitatem ſeu continuitatem temporis quo aſcendebant iſti & quo geſta ſunt prænarrata, Acſi dictum fuiſſet. per idem autem tempus Petrus & Ioannes aſcendebant & cæt. [Ad horam orationis nonam.] Hinc apparet paternis traditionibus ſtatutam eſſe horam orationis nonam. quę ex lege Moyſi non fuit decreta. [Et quidam vir q erat claudus ex vtero matris ſuæ, baiulabatur, quem ponebant quotidie ad portã tẽpli quæ dicitur ſpecioſa, vt peteret eleemoſynam ab introeũtibus in templũ. Is quũ vidiſſet Petrũ & Ioannem incipientes introire in templum, rogabat vt eleemoſynam acciperet Intuẽs autem in

eum Petrus cum Ioanne, dixit reſpice in nos: At ille intendebat in eos ſperans ſe aliquid accepturũ ab eis. Petrus aũt dixit. Argẽtũ & aurum non eſt mihi, quod autem habeo hoc tibi do in nomine Ieſu Chriſti Nazareni ſurge & ambula autẽ Et apprehẽſa manu eius dextera alleuauit eũ Et protinus conſolidatę ſunt baſes eius & plãtæ. Et exiliẽs ſtetit & ambulabat: & intrauit cũ illis in tẽplũ, ambulãs & exiliẽs.] pro, ambulãs & ſaliens, [& laudãs deũ Et vidit omnis populus eũ ambulãtẽ & laudantem deũ Cognoſcebant autẽ illũ, quoniam ipſe erat qui ad eleemoſynã ſedebat ad ſpecioſam portam templi. & impleti ſunt ſtupore & eeſtaſi in eo quod contigerat illi.] Ad ſignificandã magnitudinem admirationis duas paſsiones animi appoſuit. Stuporem quidem magnitudinem admirationis ſignificantem, & eeſtaſim effectum eius. hoc eſt fere alienationem à ſeipſis. [Quum tenerent autem Petrum & Ioannem.] pro, quum teneret autem is qui ſanatus fuerat claudus Petrum & Ioannem. Significatur quòd ille qui ſanatus fuerat tenebat Petrum & Ioannẽ ad oſtendendum eos populo quòd ipſi curaſſent eum [Cucurrit omnis populus ad eos ad porticum quæ appellatur Salomonis ſtupentes. Videns autem Petrus.] Participium præteriti temporis eſt: ſed quia illo caremus, interpres vſus eſt præſenti, ſed parui refert. [Reſpondit ad populum Viri Iſraelitæ quid miramini in hoc, aut nos quid intuemini, quaſi noſtra virtute aut pietate.] pro, quaſi propria potentia aut religione, [fecerimus hunc ambulare?] Excludit tũ propriam potentiam quia potentia Ieſu Chriſti non ipſorum propria tum propriam religionem quia religione communi qua colitur deus Abraham Iſaac & Iacob hoc miraculum fecerat. [Deus Abraham & deus Iſaac & deus Iacob, deus patrum noſtrorum glorificauit filium ſuum Ieſum, quem vos quidem tradidiſtis & negaſtis ante faciem Pilati, iudicante illo dimitti.] Dictio interpretata iudicante, eſt præteriti temporis. potuiſſet transferri quum iudicaſſet ille. [Vos autem ſanctum & iuſtum negaſtis. & petiſtis virum homicidam donari vobis, autorem vero vitæ interfeciſtis. quem deus ſuſcitauit à mortuis cuius nos teſtes ſumus. Et in fide nominis eius.] ſcilicet Ieſu. [Hunc quem vos videtis, & noſtis.] à claudicatione ſanatum. [Confirmauit nomen eius.] pro, conſolidauit nomen eius. ſcilicet Ieſu. Et eſt nominatiui caſus nomen. Et eſt ſenſus quòd nomen Ieſu conſolidauit hunc in fide nominis Ieſu. Quòd enim nomen Ieſu conſolidauerit illum claudum teſtantur verba quibus vſus eſt Petrus. in nomine Ieſu Nazareni ſurge & ambula. Quòd autem ipſum non conſolidauerit

lidauerit hunc ratione nominis, ſed ratione fidei in ipſo nomine Ieſu, vult Petrus quòd intelligant vt fidem habeant in nominatiuo Ieſu,[Et fides quæ per eum eſt,dedit integram ſanitatem iſtam.]pro,dedit illi integritatem iſtam.qua ambulat rectus & ſalit. [In conſpectu omniũ veſtrum,Et nunc fratres ſcio,quia per ignorantiam feciſtis ſicut & principes veſtri.]Non eſt ſenſus,per ignorantiam feciſtis ſicut & principes veſtri per ignorantiam fecerunt ſed quòd per ignorantiam feciſtis,imitando principes veſtros.Excuſat ſiquidem populum quòd ignoranter imitati ſunt ſuos principes,qui ex induſtria procurauerunt mortem Ieſu [Deus autem qui prænunciauit.]pro,deus autem quæ prænunciauit,[per os omnium ſuorum prophetarum.]Per os dicit,ad ſignificandũ quòd tanquam vno ore locuti ſunt omnes prophetę.[PatiChriſtum ſuum,impleuit ſic]Relatiuum quæ,refertur ad verbũ pati. Eſt enim ordo literæ deus autem quæ pati Chriſtum ſuum prænunciauit per os omnium ſuorum prophetarum,impleuit ſic [Pœnitemini igitur.]pro,pœniteat vos igitur,[& conuertimini,vt deleantur peccata veſtra:vt quum venerint tempora refrigerij à conſpectu domini,& miſerit eum qui prædicatus eſt vobis Ieſum Chriſtum.] Perlege prudens lector totum quod ſequitur:& nullam inuenies particulam quæ ſubiungatur huic ſubiunctiuo vt quum venerint tẽpora refrigerij & miſerit,& cætera.Vnde ſuſpenſa ſeu mutila eſt ſententia,vt opus ſit aliquid ſubintelligere:puta ſalui ſitis cum venerint tẽpora refrigerij à cõſpectu domini ¶Et appellat tẽpus iudicij tẽpora refrigerij. refrigerij autem à facie domini prouenientis. erit enim facies Chriſti ratio ſummi refrigerij bonis.[Quem oportet quidem cœlum ſuſcipere vſque in tẽpora reſtitutiõis omniũ quæ locutus eſt deus per os ſanctorum ſuorum à ſeculo prophetarum.]Ambigua eſt conſtructio: an ſignificetur quòd Ieſus interim ſuſcipit cœlum,an quòd cœlum ſuſcipit Ieſum. Vterque tamẽ ſenſus verus eſt quoniam vſque ad diem iudicij oportet quòd cœlũ ſuſcipiat Ieſum velut locus locatum, & quòd Ieſus ſuſcipiat cœlũ tanquam in quo regnet.regnat enim interim in cœlis , qui poſtea regnabit in omnibus [Moyſes quidem dixit quoniã prophetã ſuſcitabit vobis dominus deus veſter de fratribus veſtris.]Nõ affertur Moyſes in teſtimoniũ ſecundi aduẽtus Ieſu Chriſti : ſed in teſtimoniũ aduentus primi,qui fuit initiũ & meritũ ſecũdi.Et ſcribitur hoc teſtimonium Deutero.18.[Tanquam me ipſum.]Diuidenda ſunt pronomina.& pronomen me,iungendum eſt cum antecedentibus,prophetam ſuſcitabit tanquam me. hoc eſt mei ſimilem.

pronomen vero ipſum,iungendũ eſt cum ſequentibus [Ipſum audietis iuxta omnia quæcunque locutus fuerit vobis. Erit autem.] Hic fac punctum quoniam completur ſententia Hebræo more,erit ſeu erit autem.Subauditur enim hoc quod ſubiungitur [Omnis anima quæ non audierit prophetã illum , exterminabitur de plebe. Et omnes.]Deeſt coniunctio Legendum eſt. [Sed & omnes prophetæ.]Dixerat,Moyſes quidem: accumulat ſed & omnes prophetæ.[A Samuele & deinceps qui locuti ſunt,annunciauerũt dies iſtos.Vos eſtis filij prophetarũ.& teſtamẽti quod diſpoſuit deus ad patres veſtros.] pro,noſtros Erant enim Petrus & Ioannes etiã Hebræi [Dicens ad Abrahã,& in ſemine tuo benedicentur omnes familiæ terræ]Ecce teſtamentum diſpoſitum patribus & explicatũ Abrahæ Et ſũpta ſunt hęc verba ex geneſi 22 Diſponitur enim quod in Abrahæ ſemine (hoc eſt Chriſto)benedicentur,benedictione vitæ æternę,non ſolum familiæ Iudæorum,ſed omnes familiæ terrę vniuerſæ. Vnde & Petrus exponit hæc verba ſtatim de benedictione gratiæ in remiſsionem peccatorum:ſubiungendo [Vobis primũ.]ad differẽtiam gentium quibus poſtea [Deus ſuſcitans.]Prę teriti temporis eſt ſuſcitans pro,quum ſuſcitauit filium ſuum. Nec eſt ſermo de ſuſcitare à mortuis,ſed de efficientia ortus. Et eſt ſenſus deus quum fecit exoriri proculdubio in carne.Alluſit enim Petrus ad verba Moyſi allegata.prophetam ſuſcitabit vobis dominus deus.& propterea ſubdit.[Miſit eum benedicentem vobis, vt conuertat ſe vnuſquiſque à nequitia ſua] Iungit prophetiam Moyſi cum promiſsione facta Abrahæ:miſit enim deus filium ſuũ in carnem ad benedicendum perſonaliter Iudæis,prædicando,miracula faciendo,&c.vt conuerterentur à malitijs ſuis.

CAPVT. IIII.

Oquentibus autem illis ad populum, ſuperuenerunt ſacerdotes & magiſtratus tẽpli.]pro dux templi. Nomen

I. eſt,officij præſidentis templo ne quid fieret indecens, aut prophanum:& vt ex nomine conijcere licet, præerat nõ cultui diuino(hoc enim erat pontificis)ſed miniſterijs & hominibus qui infra atria templi commorabantur An autem iſte eſſet laicus vel ex tribu Leui,incertum eſt.[Et Sadducæi, dolentes quòd docerent populum,& annunciarent in Ieſu reſurrectionẽ ex mortuis.& iniecerũt in eos manus & poſuerũt eos in cuſtodiã in craſtinum.Erat autem iam veſpera.Multi aũt eorũ qui au

dierant

dierãt verbũ crediderũt, Et factus eſt numerus virorũ quinque milia.] Deeſt circiter. Legendũ eſt. [numerus virorũ circiter quinque milia.] Vbi nota multitudinẽ augmenti nam ſuperius(ſupputatis etiã mulierib⁹)dixit additæ ſunt animæ circiter ter mille . tanta aũt fuit poſtea augmẽtatio, vt non ſupputatis mulieribus eſſent fere quinque milia virorum.[Factum eſt autem craſtinum vt congregarẽtur principes eorũ & ſeniores & ſcribæ in Hieruſalem, & Annas princeps ſacerdotũ & Caiphas, & Ioannes & Alexãder, & quot quot erant de genere ſacerdotali & ſtatuentes eos in medio interrogabãt ĩ qua virtute]ꝑ, potẽtia, [aut in quo nomine feciſtis hoc vos? Tũc Petrus repletus ſpiritusancto dixit ad eos. Principes populi & ſeniores Iſrael audite Si nos hodie dijudicamur ĩ bñfacto hominis infirmi]pro, homini infirmo Et particula ſequens ſcilicet: [In quo iſte ſaluus factus eſt]ſimiliter vt materia examinis legẽda eſt. Beneficiũ enim & rationem beneficij Petrus vt materiã examinis(tanquam repetens propoſita à iudicibus) explicat, dicendo ſi dijudicamur ſeu examinamur in his duobus. [Notum ſit omnibus vobis & omni plebi Iſrael quòd in nomine domini noſtri Ieſu Chriſti Nazareni(quem vos crucifixiſtis, quẽ de⁹ ſuſcitauit à mortuis)in hoc iſte aſtat corã vobis ſanus. Hic eſt lapis qui reprobatus eſt à vobis ædificantibus, qui fact⁹ eſt in caput anguli. & nõ eſt in aliquo alio ſalus, nec enim aliud nomẽ eſt ſub cœlo datũ hominibus.]pro, datũ inter homines Ieſus enim homo eſt & propterea dicit, inter homines [In quo oporteat nos ſaluos fieri Videntes aũt Petri cõſtãtiã.]pro, audaciã, [& Ioãnis, cõperto quòd homines eſſent ſine literis & idiotæ.]hoc eſt plebæi. [Admirabãtur. & cognoſcebãt]ꝑ, & agnoſcebãt, [eos quoniã cũ Ieſu fuerãt. Hominẽ quoque vidẽtes ſtãtẽ cũ eis qui curatus fuerat, nihil poterãt cõtradicere. iuſſerunt aũt eos foras extra conciliũ ſecedere. & cõferebãt adinuicẽ dicentes. Quid faciemus hominibus iſtis? quoniã quidẽ notũ ſignũ factũ eſt.]pro, factũ eſſe. Regitur enim tota ſentẽtia à ſubiũcto verbo manifeſtũ eſt. [Per eos, omnibus habitantibus Hieruſalẽ manifeſtũ eſt, & non poſſumus negare Sed ne amplius diuulgetur in populũ, comminemur eis]pro, minando minemur illis. Hebræorum more exaggerando [Ne vltra loquantur in nomine hoc vlli hominum. Et vocantes eos, denunciauerunt]pro, pcepe-rũt, [ne omnino loquerẽtur neq; docerẽt in nomine Ieſu. Petr⁹ vero & Ioãnes reſpõdẽtes, dixerũt ad eos. Si iuſtũ eſt in cõſpectu dei vos potius audire quàm deũ, iudicate. nõ enim poſſumus quæ vidimus & audiuimus non loqui. At illi cõminantes dimiſerũt eos, nõ

inuenientes

Inueniẽtes quomodo punirẽt eos propter populũ quia omnes cla-rificabãt id ꝙ factũ fuerat in eo ꝙ acciderat]pro,glorificabãt deũ in eo ꝙ factũ fuerat.[Annorum enim erat ampli⁹ quadraginta homo in quo factũ fuerat ſignũ iſtud ſanitatis.Dimiſsi autẽ venerũt ad ſuos: & annunciauerũt eis quãta.]pro,quæcũque,[ad eos principes ſacerdotũ & ſeniores dixiſſent Qui quũ audiſſẽt, vnanimiter leuauerũt vocẽ ad deũ,& dixerũt Domine tu.]Deeſt,deus,[qui feciſti cœlũ & terrã mare & omnia quæ in eis ſunt qui ſpiritu ſancto per os patris noſtri Dauid pueri tui dixiſti.]Quatuór ſuperfluũt dictiones, ſpiritu ſancto,patris noſtri.[Quare tremuerunt gentes, & populi meditati ſunt inania aſtiterunt reges terræ, & principes cõuenerunt in vnum aduerſus dominũ & aduerſus Chriſtum eius?] Initium pſalmi ſecũdi citãt quod & exponunt ſubiungendo [Cõuenerunt enim vere in ciuitate iſta.]Superfluit in ciuitate iſta.[Aduerſus ſanctũ puerũ.]pro,filium,[tuũ Ieſum quẽ vnxiſti]Hebręo more loquuntur,regẽ ab vnctione ſignificantes.quem vnxiſti,hoc eſt Meſiam ſeu Chriſtũ feciſti [Herodes & Pontius Pilat⁹.] Geſta in paſsione Chriſti commemorant : exponendo verba pſalmi , reges & principes. Vnde & ſubiungunt. [Cum Gentibus & populis Iſrael facere quæ manus tua & cõſilium tuũ decreuerunt.]pro,decreuerat fieri.Memento quòd actio diſplicuit,paſsio grata fuit [Et nunc domine reſpice in minas eorũ:& da ſeruis tuis cũ omni fiducia.]pro,audacia,[loqui verbũ tuũ i eo quòd manũ tuã extẽdas.] pro,manũ tuam extendendo,[ad ſanitates.]pro, ad ſanationẽ: [& ſigna & prodigia fieri per nomen ſancti filij tui Ieſu. Et quum oraſſent motus eſt locus]in ſignũ ſenſibile exauditionis. [In quo erãt congregati.Et repleti ſunt omnes ſpiritu ſancto.] Exterius motus eſt locus interius repleti ſunt ſpiritu ſancto Durante hac via ad cœleſtem patriam quantũcunque aliquis ſpiritu ſancto repletus prius fuerit,ſemper poteſt iterum atque iterum repleri quoniam pri⁹ repletus fuit iuxta ſuæ tunc diſpoſitionis capacitatem, & poſtea maioris capacitatis ob meliorem diſpoſitionem effectus iterum repletur & ſic deinceps.Vnde nõ mireris ſi prius repleti,modo quoque repleti ſunt ſpiritu ſancto [Et loquebantur verbum dei cum fiducia.] pro,audacia Ecce effectus petitus ab orantibus.[Multitudinis autem credentiũ erat cor vnũ & anima vna] Vnitas cordis ſimilitudinẽ ſignificat voluntatũ deliberatarũ.cor enim pro voluntate ponitur . Vnitas autem animæ ſimilitudinem affectionum (prout tamen rationi ſubduntur) ſignificat.flebant enim cum flentibus,& gaudebant cum gaudentibus. [Nec quiſquam , eorũ quæ

poſsidebant

poſsidebant aliquid ſuum eſſe dicebat. ſed erãt illis omnia cõmunia.] Repetendum duxit Lucas meritum communitatis, poſtquam tam aucta erat multitudo credentium: ne putaremus fuiſſe communia apud eos tunc tantum quum erant pauci. Rurſus quoniam nõ omnes vendebant ea quæ poſsidebant, explicandum duxit quòd nullus dicebat ſuum eſſe aliquid eorum quæ poſsidebat. Acſi apertius dixiſſet, & quamuis non omnes venderent quę poſsidebant, omnes tamen habebant omnia communia. [Et virtute.] pro, potentia, [magna.] proculdubio ad faciendum miracula [Reddebant apoſtoli teſtimoniũ reſurrectionis Ieſu Chriſti domini noſtri. & gratia magna erat in omnibus illis.] Non ſolum potentia miraculorũ ſed etiam magna gratia apud auditores donati erant apoſtoli omnes. Cuius gratię effectum ſubiungit. [Neque enim quiſquam egẽs erat inter illos.] proculdubio credentes. Cuius effectus media cauſa cauſata ex magnitudine gratiæ Apoſtolicæ, ſubiungitur. [Quotquot enim poſſeſſores agrorum aut domorum erant vendentes] Anceps eſt ſermo. an erant iungatur cum poſſeſſores: & ſit ſenſus quotquot erant poſſeſſores vendebant & ponebant precium, & cętera. An verbum erant iungatur cum participio vendentes, & non cum nomine poſſeſſores: & nõ ſit ſenſus quòd quotquot habebãt agros vendebãt illos: ſed quòd quotquot poſſeſſores agrorum aut domorum vendebant agrum ſeu domum. [Afferebant precia eorũ quæ vendebant.] pro, vendiderant, [& ponebant ad pedes apoſtolorum. diuidebatur autem ſingulis prout cuique opus erat] Hæc enim fuit ratio quare nullus eſſet egens, quia venditores agrorum & domorum precium diſtribuendum offerebant: ne aliquis mendicaret. Et hic ſecundus ſenſus quadrat ſubiunctis dictis à Petro Ananiæ & ideo tanquã literalis ſenſus amplectendus eſt. [Ioſeph.] pro, Ioſes, [autem qui cognominatus eſt Barnabas ab apoſtolis (quod eſt interpretatum filius conſolationis) leuites, Cyprius genere.] Inter poſſeſſores agrorum qui vendiderunt, meminit Lucas ſpecialiter Barnabæ, cuius nomen propriũ erat Ioſes ſed ab apoſtolis cognominatus eſt filius conſolationis Latine, Hebraice autem Barnabas. bar ſiquidem eſt filius, & nabas cõſolationis. Meminit autem iſtius tum propter explicandum illius meritum ex apoſtolico cognomine tum quoniam inferius iſte deſcribitur introducere Paulum ad apoſtolos: & à ſpirituſancto ſegregatur cum Paulo ad prædicandum Gentibus: & alia multa præclara de eo erat ſcripturus. [Cum haberet agrum, vendidit eum: & attulit præcium, & poſuit ante.] pro, ad ſeu iuxta, [pedes Apoſtolorum.

ACTVVM APOSTOLORVM
CAPVT V.

VIr autem quidam nomine Ananias cum Saphira vxore ſua vendidit agrum:]pro,poſſeſsionem,[& fraudauit de precio agri.] Superfluit agri [Conſcia vxore ſua:& afferẽs.]pro,& allatã,[partẽquãdã,ad pedes apoſtolorum poſuit.Dixit aũt Petrus ad Ananiã Anania cur tentauit.]pro,impleuit,[ſatanas cor tuũ mẽtiri te ſpirituiſancto?]Græcè habetur mentiri te ſpiritumſanctum,vel quòd Græci ſic loquuntur mẽtior te ſicut benefacio te,quemadmodum nos dicimus mentior tibi,benefacio tibi.Et iuxta hũc ſenſum interpres tranſtulit mentiri te ſpirituiſancto. Vel quòd mentitus eſt ſpiritum ſanctum: hoc eſt ſimulauit ſpiritumſanctum. quemadmodum aurũ Alchimicum mentitur aurum: & hypocrita mentitur virum ſanctum . Et iuxta hunc ſenſum Petrus dicit cur impleuit Satanas cor tuum vt mentireris ſpiritumſanctum , vt ſimulares ſpirituſancto agente te ponere precium agri in communi . hoc enim erat directe mentiri ſpiritumſanctum. vnde & exponit mendacium in fraude precij, ſubiungendo [Et fraudare de precio agri.Nõne manens tibi manebat,& venundatum.]pro,venundatus, [in tua erat poteſtate?]Hinc clare apparet quòd nõ voti neceſsitate Chriſtiani omnes tunc habebant omnia communia, ſed libera perfectione charitatis Expreſſe ſiquidem duo dicuntur Ananiæ quæ non fuiſſent vera ſi Chriſtiani omnes voto obligati fuiſſent ad communitatem rerum.Primum enim dicitur quòd ager manens tibi manebat hoc eſt antequam venderetur tuus erat . Deinde quòd etiam poſtquam eſt venditus in tua erat poteſtate illius precium Conſtat ſiquidem quòd neutrum horum fuiſſet verum ſi obligatus fuiſſet voto . Et hoc clare quadrat præcedentis capituli textui expoſito quotquot enim poſſeſſores agrorum aut domorum vendentes erãt & cętera. [Quare poſuiſti in corde tuo hanc rem.] Videlicet vt poneres in communi partem precij pro integro precio . hæc enim fuit tota peccati ratio. Vnde & ſubiungitur [Non es mentitus hominibus] nobis videlicet qui ſumus homines. [Sed deo] habitanti in nobis.tu irrogaſti iniuriam non nobis ,hominibus, ſed deo in nobis.non æſtimando deum in nobis habitantem curam exercere huius communis vitæ tanquam proprium illius authorẽ.Propterea enim dixit non es mentitus hominibus , ſed deo. Quod & dupliciter manifeſtauit Petrus . Primo reuelando ſecretũ cordis Ananiæ & deinde pœna ſubſequẽte. [Audiẽs aũt Ananias

hæc

hæc verba, cecidit & expirauit. Et factus eſt timor magnus ſuper omnes qui audierũt. Surgentes aũt iuuenes amouerunt eũ: & efferẽtes ſepelierunt. Factũ eſt aũt quaſi horarũ triũ ſpatiũ: & vxor ipſius neſciens quod factũ fuerat, introiuit. Reſpondit aũt ei Petrus.] Salutanti Apoſtolos mulieri reſpondit Petrus. [Dic mihi mulier ſi tanti agrum vendidiſtis? At illa dixit, etiam tãti. Petrus autem ait ad eã. Quid vtique conuenit vobis?] hoc eſt cõueniſtis vos, [tu & vir tuus. Tentare ſpiritũ domini?] Sciebat enim Petrus vxorẽ fuiſſe cõſciam fraudis. & propterea dixit, cur conueniſtis vos vt tentaretis ſpiritũ domini. Verè experimentũ ſumere attentabant, non intentione ſed facto de ſpiritu domini habitãte in Apoſtolis & actore vitæ cõmunis offerentes enim partem precij, experti ſunt ſpiritũ domini in Apoſtolis cognoſcentem fraudem vtriuſque [Ecce pedes eorũ qui ſepelierũt virũ tuũ ad oſtiũ. & efferent te. Confeſtim cecidit ante pedes eius, & expirauit. Intrantes aũt iuuenes inuenerunt illam mortuam & extulerunt & ſepelierunt ad,] pro, iuxta, [virum ſuũ,] Aduerte hic initia legũ in primis tranſgreſſoribus fuiſſe vindictis ſemper cõmendata. Nã & in lege veteri primus violator ſabbati fuit lapidatus & primi violatores arę (filij ſcilicet Aaron) fuerunt extincti & in lege noua iſti coniuges fuerunt occiſi quia fuerunt primi tranſgreſſores. [Et factus timor magnus in vniuerſa: & in omnes qui audierunt hęc Per manus autem Apoſtolorũ fiebant ſigna & prodigia multa in plebe.] Repetit Lucas miracula Apoſtolorũ, nõ vt cõmemoret eadẽ repetendo: ſed vt ſignificet perſeuerãtiam diuinæ potentiæ in Apoſtolis ad faciendum miracula. Et adiungit in quibus fiebant miracula: videlicet in plebe ſeu populo, ad differentiam magnatum vt deſcribat populares fuiſſe diſpoſitos ad fidem Chriſti: & propterea in ipſis tanquam diſpoſitis fieri miracula per Apoſtolos. [Et erant vnanimiter omnes in porticu Salomonis. Cæterorũ autẽ nemo audebat ſe cõiungere illis: ſed magnificabat eos populus.] Propter timorem principum illi qui nõ credebant timebant cõuerſari cũ Chriſtianis. & quanuis non conuerſarentur cũ eis, laudabant tamen eos. [Magis autem augebatur crẽdentium in domino multitudo virorum ac mulierum ita vt in plateas eiicerent.] pro, exportarent, [infirmos & ponerent in lectulis ac grabatis.] In ſignũ maximi augmẽti multitudinũ virorũ ac mulierũ dicit ꝙ exportabant infirmos in plateas: ad ſignificandum ꝙ erant tot, vt nec cõmode poſſent deferre illos ad Apoſtolos, nec Apoſtolis vacaret venire ad eos præ multitudine. [Vt veniẽte Petro, ſaltem vmbra illius obũbraret quẽquã illorũ: & liberarentur omnes

ab infirmita-

ab infirmitatibus ſuis]Omnes hæ poſtremæ ſex dictiones ſunt adiectiuæ.[Concurrebat autem & multitudo vicinarum ciuitatũ Hieruſalẽ, afferentes ęgros & vexatos à ſpiritibus immũdis qui curabantur omnes. Exurgens aũt princeps ſacerdotũ & omnes qui cũ illo erãt,quę eſt hęreſis Sadduceęorũ.] De hac Sadducæorũ ſecta in euãgeliis dictũ eſt.[Repleti ſunt zelo.] inuidiæ & iræ,inimici ſiquidem erãt reſurrectionis & ſpirituũ. [Et iniecerũt manus in Apoſtolos & poſuerunt eos in cuſtodia publica. Angelus autẽ domini per noctẽ aperiens ianuas carceris,& educens eos dixit. Ite : & ſtantes loquimini in templo plebi omnia verba vitę huius.], proculdubio Chriſtianæ [Qui quũ audiſſent,intrauerunt diluculo in templũ & docebãt.Adueniens autẽ princeps ſacerdotũ & qui cũ eo erãt,] nõ in templũ,ſed ad locũ cõcilij. [Conuocauerunt conciliũ & omnes ſeniores.]pro,& ordinẽ ſeniorũ, [filiorũ Iſrael & miſerunt ad carcerẽ vt adducerentur Quũ autẽ veniſſent miniſtri & aperto carcere.]Superfluit aperto carcere. [Nõ inueniſſent illos:reuerſi nũciauerũt,dicentes.Carcerẽ quidẽ inuenibus clauſum cũ omni diligentia,& cuſtodes ſtãtes ante ianuas aperientes autẽ]Pręteriti tẽporis eſt pro quũ aperuimus aũt. [Neminẽ intus inuenimus Vt autem audierunt hos ſermones magiſtratus tẽpli.] ꝓ,dux tẽpli Et deſunt duæ dictiones.Legendũ eſt. [Vt autẽ audierunt hos ſermones, & ſummus ſacerdos, & dux tẽpli,& principes ſacerdotũ, ambigebãt de illis quidnã fieret. Adueniens autem quidam nunciauit eis quia ecce viri quos poſuiſtis in carcere ſunt in tẽplo ſtãtes & docentes populũ.Tunc abiit magiſtratus.] pro,dux, [cũ miniſtris & adduxit illos ſine vi.timebant enim populũ ne lapidarentur.Et quũ adduxiſſent illos,ſtatuerũt in cõcilio.Et Interrogauit eos princeps ſacerdotũ dicens præcipiendo.] pro,nonne pręcepto, [præcipimus vobis.]Hebræo more exaggerat [Ne doceretis in nomine iſto?& ecce repleſtis Hieruſalem doctrina veſtra : & vultis inducere ſuper nos ſanguinem hominis iſtius.]De Ieſu eſt ſermo.& execrãdo ſanguinem Ieſu,timent diuinam vindictã ſi Ieſus Chriſtus crucifixus adoratur à populo.] Reſpondens autem Petrus & Apoſtoli dixerunt.Obedire oportet deo magis quàm hominibus . deus patrum noſtrorũ ſuſcitauit Ieſum quem vos interemiſtis ſuſpendentes in ligno.hunc principẽ & ſaluatorẽ deus exultauit dextera ſua,ad dandam pœnitentiam Iſrael & remiſsionẽ peccatorũ & nos ſumus teſtes.] Deeſt ei.Legendũ eſt. [Et nos ſumus ei teſtes horũ verborũ & ſpiritusſanctus.] pro, quin & ſpiritusſanctus,[quem dedit deus omnibus obediẽtibus ſibi.]hoc eſt nõ tã nos ſumus ei teſtes quàm

ipſe

ipſe ſpiritusſanctus datus obedientibus illi [Hęc aūt quū audiſſent, diſſecabant & cogitabāt.] pro, & cōſultabāt, [interficere illos. Surgēs aūt quidā in cōcilio Phariſęus, nomine Gamaliel, legiſdoctor, honorabilis vniuerſæ plebi.] Hic Gamaliel dicitur fuiſſe occultus Chriſtianus ad dſsipanda concilia Iudęorū [Iuſsit foras ad breue homines fieri.] pro, iuſsit foras ad breue Apoſtolos facere. hoc eſt emittere foras. [Dixitque ad illos, Viri Iſraelitæ, attendite vobis ſuper hominib⁹ iſtis quid acturi ſitis ante hos enim dies extitit Theodas.] pro, Theudas, [dicens ſe eſſe aliquem.] hoc eſt magnū prophetā. [Cui cōſenſit.] pro, adhæſit, [numerus virorū circiter quadringentorū qui occiſus eſt: & omnes quicunque credebāt ei diſsipati ſunt & redacti ad nihilū.] Gamaliel rem notā ſummarie tangit. Nec eſt ille Theudas ille de quo Ioſeph⁹ lib. 20. dicit fuiſſe Magnū & multos ſeduxiſſe & duxiſſe ad ripas Iordanis, promittendo trāſitū ſiceo pede. & iuſſu Fadi procuratoris interfectū cū multis, miſſā equitū multitudine. nā iſte de quo loquitur Gamaliel fuit ante Iudā Galilęū vt textus iſte dicit: ille aūt de quo loquitur Ioſephus fuit lōge poſt, nam fuit tempore Claudij Cęſaris qui miſit Cuſpiū Fadum procuratorem Iudææ. Incertum eſt igitur quis iſte Theudas fuerit & quæ fecerit. [Poſt hunc extitit Iudas Galilæus in diebus profeſſionis.] Dies profeſsionis appellat quando (vt Lucas refert) deſcriptio facta eſt vniuerſi orbis: & ibāt ſinguli in ciuitates ſuas vt profiterētur. De hoc Iuda libro 18. refert Ioſephus ꝙ docebat ne popul⁹ tributa ſolueret Romanis: eo ꝙ ſoli deo tributari⁹ eſſe deberet. [Et auertit populū.] Deeſt multū, [poſt ſe. & ipſe periit, & omnes quotquot cōſenſerunt ei diſperſi ſunt. Et nūc itaque dico vobis, diſcedite ab hominibus iſtis & ſinite illos: quoniā ſi eſt ex hominibus cōſilium hoc aut opus, diſſoluetur ſi vero ex deo eſt nō poteritis diſſoluere ne forte & deo repugnare videamini.] ꝓ, reperiamini. [Cōſenſerunt aūt illi: & cōuocātes Apoſtolos, cæſis.] Hoc nō conſuluerat Gamaliel. [Denūciauerūt.] pro, pręceperūt, [ne omnino loquerētur.] ſuperfluit omnino. [In nomine Ieſu, & dimiſerunt eos. Et illi quidem ibant gaudentes à conſpectu concilij, quoniā digni habiti ſunt pro nomine Ieſu contumeliam pati.] In quo apparet maxima Apoſtolorum perfectio: & tam ingens mutatio vt gauderent ſe contumelioſe cæſos. [Omni autem die non ceſſabant, in templo & circa domos.] pro, per ſingulas domos, [docentes & euangelizantes Ieſum Chriſtum.] Spiritualem cibum docendo tribuebant. ſicut & de corporeo cibo dixerat per ſingulas domos diſtributo.

CAPVT

CAPVT VI.

N diebus autem illis creſcente numero diſcipulorũ,
factum eſt murmur Græcorum aduerſus Hebræos.]
1 Hebræi erant omnes ſed alij nati in Græcia, alij in ter
ra Iudæorũ. & iſti appellantur Hebræi. illi Græci. [Eo
quòd deſpicerentur in miniſterio quotidiano viduæ
eorũ.] Si diceret à quotidiano miniſterio, ſignificaret quòd repellebantur viduæ Græcorum à miniſtrando: ſed dicendo in quotidiano miniſterio, ſignificat Græcorum viduas grauari vilioribus miniſteriis quotidianis, [Cõuocãtes autem duodecim multitudinem diſcipulorum, dixerũt, Non eſt ęquũ,] pro, placitum. Et ſubauditur deo. Eſt enim ſenſus ꝙ non eſt placitũ deo. [Nos derelinquere verbũ dei & miniſtrare menſis. Cõſiderate ergo fratres viros ex vobis boni teſtimonij.] hoc eſt teſtimonio probatos [Septem plenos ſpiritu ſancto & ſapientia] quantũ ex exterioribus cognoſci poteſt. [Quos cõſtituamus ſuper hoc opus.] pro, ſuper neceſsitatem hãc. Neceſſarius ſiquidem erat vſus miniſterij muliebris. ſed oportebat adhibere aliquos qui ſuperintenderent ne iſtæ magis grauarentur quàm illę [Nos vero orationi & miniſterio verbi inſtãtes erim⁹.] Omni ex parte liquet ꝙ ſeptem eligendi erant diaconi hoc eſt miniſtri nõ altaris ſed menſarum. nam ad diaconos altaris ſpectaret vacare orationi & verbo dei: è regione autem iſtorũ dicitur, nos verò orationi & verbo dei inſtabimus. [Et placuit ſermo corã omni multitudine Et elegerũt Stephanũ virum plenũ fide & ſpirituſancto, & Philippum, & Procorum, & Nicanorem, & Timonem, & Parmenã, & Nicolaum aduenam.] pro, proſelytum, [Antiochenum Hos ſtatuerunt ante cõſpectũ Apoſtolorũ, & orantes impoſuerunt eis manus.] prius orant Apoſtoli: & deinde imponunt manus ſuper hos ſeptem diaconos non conſecrando eos in diaconos (quũ nulla de hoc miniſterio fiat mentio) ſed vt per manuũ impoſitionẽ cõferatur eis gratia ſpiritus ad exequendũ iniunctũ officiũ ſuperintendẽdi miniſtris menſarum. pro hoc enim particulari officio digne exequendo, & orant & manus imponũt. [Et verbũ domini creſcebat, & multiplicabatur numerus diſcipulorum in Hieruſalẽ valde. Multa etiam turba ſacerdotũ obediebat fidei.] Intelligo per hoc quòd turba ſacerdotũ erat Chriſtiana quo ad ea quæ ſunt fidei. non autẽ communicabat cum aliis Chriſtianis in hoc quòd haberẽt omnia communia. & propterea Lucas ſignificantius de iſtis dicat quòd obediebant fidei de aliis autem, & multiplicabatur numerus diſcipulorum in Hieruſalem valde. [Stephanus autem plenus gratia & fortitudine,

fortitudine, faciebat prodigia & ſigna magna in populo. Surrexerunt autem quidam de ſynagoga quæ appellatur libertinorum, & Cyrenenſium & Alexandrinorum, & eorum qui erant à Cilicia & Aſia] Niſi in Hieruſalem multæ fuiſſent ſynagogæ, non limitaſſet Lucas hanc ſynagogã fuiſſe iſtarum nationum. Et forte ſynagoga à libertinis nominata eſt. Cõmunis autem erat his quatuor nationibus . intelligendo per Aſiam non tertiã mundi partem ſed Aſiã minorem [Diſputantes cũ Stephano & nõ poterant reſiſtere ſapientiæ & ſpiritui qui loquebatur.] Vere apparet impletum Chriſti verbũ. ego dabo vobis os & ſapientiã cui nõ poterunt reſiſtere omnes aduerſarij veſtri [Tunc ſubmiſerunt viros qui dicerẽt ſe audiſſe eum dicentẽ verba blaſphemiæ in Moyſen & deum. Cõmoueruntque plebem & ſeniores & ſcribas. Et concurrentes rapuerunt eũ adduxerunt in conciliũ. & ſtatuerũt falſos teſtes] Nõ fuit vniuerſa res geſta vnico cõtextu. ſed quũ non poſſet reſiſtere ſapiẽtiæ & ſpiritui, clam procurarunt viros in falſos teſtes. Nec hoc ſuffecit illis de ſynagoga: ſed cõmouerunt & plebem & ſeniores & doctores aduerſus Stephanum. Neſcitur autem quot dies in hoc conſumpſerint: ſed nacta opportunitate diſputatores verſi ſunt in lictores. Inuaſerunt enim Stephanum diſputantem, non argumentis ſed manibus: rapiendo & adducendo ipſum in concilium. Et tunc vſi ſunt falſis teſtibus. [Qui dicerent Homo iſte nõ ceſſat loqui verba.] Deeſt blaſphema, [aduerſus locũ ſanctum & legem.] Locum ſanctum appellãt templum. [Audiuimus enim eum dicentem quoniam] pro, quòd, [Ieſus Nazarenus hic.] Contemptiue apponunt hic. [Deſtruet locum iſtum.] Nunquàm hoc Stephanus dixerat. [Et mutabit traditiones.] pro, cõſuetudines, [quas tradidit nobis Moyſes.] Nec hoc dixiſſe Stephanum credendum eſt: quoniam dixerat illud, non veni ſoluere legem, ſed adimplere, ſed quemadmodum deſtructionem templi futuram falſò teſtantur, adiungendo quòd Ieſus deſtruet illud, ita adimpletionem falſo teſtantur vertendo illam in mutationem. [Et intuentes eum omnes qui ſedebãt in concilio viderunt faciem eius tanquàm faciem angeli.] Nõ explicatur quid deus apparere fecerit in facie Stephani ob quod facies eius apparebat tanquàm facies angeli.

CAPVT VII.

Dixit autem princeps ſacerdotum ſi hæc ita ſe haberent? Qui ait. Viri fratres & patres audite. Deus gloriæ apparuit patri noſtro Abrahæ quum eſſet in Meſopotamia, priuſquàm moraretur in Charam: & dixit ad illum, exi de ter-

ta tua & de cognatione tua,& veni in terram quã mõſtrauero tibi. Tũc exiit de terra Chaldęorũ,& habitauit in Charã]Chaldæa enĩ pars eſt Meſopotamię: in qua Meſopotamia eſt etiã ciuitas Charã. & propterea ſignificanter Stephanus dicit in Meſopotamia priuſquàm moraretur in Charan: ſciens ꝙ Charan erat etiam in Meſopotamia. Et ſignificantius dicit ꝙ tunc exit de Chaldæa, nõ de Meſopotamia. venit enim in Charan ciuitatẽ non Chaldææ ſed Meſopotamiæ verſus Syriam. in qua mortuus eſt pater Abrahæ, vt patet Gen 11.] Et inde poſtquàm mortuus eſt pater eius, tranſtulit illũ in terrã iſtã in qua nunc vos habitatis. Et non dedit illi hæreditatẽ in ea nec paſſum pedis.] pro, nec veſtigiũ pedis. Aduerte ꝙ non dicit Abrahã ne veſtigium quidem pedis poſſediſſe in terra promiſsionis (quoniã hoc conſtat eſſe falſum nã poſſedit agrum ibidem cum ſpelunca vt patet in Geneſi cap.23.) ſed dicit ꝙ deus nõ dedit ei hæreditario titulo nec veſtigiũ pedis agrũ enim illũ emit. [Sed repromiſit dare illi eam in poſſeſsionem, & ſemini eius poſt ipſum. quũ non haberet filiũ. Locutus eſt autem ei deus.] pro, locutus eſt autẽ deus ſic vt ſubiungitur. [Quia] pro, quòd, [erit ſemen tuum accola.] pro, inquilinum, [in terra aliena: & ſeruituti eos ſubiicient, & male tractabunt eos annis .430.] Anni iſti non referuntur ad ſeruitutem. ſed ad peregrinationẽ nam vt ſupputantes annos ſecundũ Hebræos dicunt, nec quadringentis annis fuerunt in Aegypto, ſed ducentis tantũ & decem annis. [Et gentem cui ſeruierint, iudicabo ego dicit dominus.] pro, dixit deus. [& poſt hęc exibunt, & ſeruiẽt mihi in loco iſto. Et dedit illi teſtamentum circuncifionis. & ſic genuit Iſaac & circũcidit eũ die octauo. & Iſaac Iacob. & Iacob duodecim patriarchas. Et patriarchæ æmulantes, Ioſeph vendiderũt in Aegyptum. Et erat deus cũ eo & eripuit eũ ex omnibus tribulationibus eius. Et dedit ei gratiam & ſapientiã in conſpectu Pharaonis regis Aegyptiorũ & cõſtituit eum prępoſitũ ſuper Aegyptum & ſuper omnẽ domum ſuã. Venit autẽ fames in vniuerſam Aegyptum & Chanaan, & tribulatio magna & nõ inueniebãt cibos patres noſtri. Quum audiſſet autẽ Iacob eſſe frumẽtum in Aegypto. miſit patres noſtros primũ. Et in ſecũdo.] ſubaudi deſcenſu patrũ in Aegyptum. [Cognitus eſt Ioſeph à fratribus ſuis & manifeſtatũ eſt Pharaoni genus eius. Mittens autem Ioſeph, accerſiuit Iacob patrẽ ſuũ & omnem cognationem ſuam in animabus ſeptuagintaquinque.] Occurrit quęſtio de numero: quia geneſis quadrageſimoſeptimo & Exodi primo ſupputantur tantum animę ſeptuaginta. Reſpondetur quòd Stephanus ſupputauit alios Ioſeph filios natos poſt deſcen-

ſum

ſum Iacob in Aegyptū [Et deſcēdit Iacob in Aegyptū & defunct⁹ eſt ipſe & patres noſtri. Et tranſlati ſunt in Sichē.] De Ioſeph & fratribus Hierony. affirmat quód ſepulti ſunt in Sichem: vt hæc litera ſonat. Quanuis Ioſephus ſecundo antiqui. lib cap.5 fratres Ioſeph ſepultos in Hebron dicat. De Ioſeph ſiquidem conſtat Ioſue vltimo ꝙ ſepultus eſt in Sichem. [Et poſiti ſunt in ſepulchro quod emit Abraham precio argenti à filiis Emor, filij Sichem.] Multæ occurrunt hic quæſtiones: quas etiam Hierony. ad Pammachium inſolutas relinquit. Prima eſt circa ſepulchrum emptum ab Abraham, nam conſtat illud fuiſſe in Hebron, & non in Sichem. Sed hęc quęſtio facile ſolui poteſt dicendo quòd ad diuerſos referuntur. ita quòd particula trāſlati ſunt in Sichem, refertur ad Ioſeph & fratres eius ſecūdum Hiero. particula aūt & poſiti ſunt in ſepulchro quod emit Abraham, refertur ad Iacob & ſecundum Ioſephum ad filios eius patriarchas. ¶ Verum alia quæſtio circa venditores ſepulchri inſolubilis apparet. nam hic dicitur à filiis Emor quum in Geneſi dicatur quòd Abraham emit ab Ephron filio Sohar. Nec video ſolutionem quadrantem niſi ille Ephron aut pater eius Sohar nominatus etiam fuerit Emor: & quòd alio nomine in Geneſi, alio hic appellatur. ¶ Inculcatur & tertia quæſtio valde diſtrahens textū referendo à filiis Emor ad illam particulam & tranſlati ſunt in Sichem. Sed tam extorta videtur, vt non putem proſequendam Poſſet tamen aliter conſtrui vniuerſa hæc litera, tali ordine. Et tranſlati ſunt in Sichem patres noſtri filij Iacob, & poſiti à filiis Sichem filij Emor in ſepulchro quod emit Abraham precio argenti: vt intelligamus quòd Sichimitæ memores cladis quam exercuerant in eos filij Iacob non paſsi ſunt corpora eorum honorabiliter manere in Sichem, & propterea poſuerunt ea in Hebron. Si conſtaret de re geſta nullas anguſtias litera hęc inferret, Alludit autē hoc ad id quod dicit Ioſephus, patriarchas filios Iacob ſepultos in Hebron [Quum autem appropinquaret tempus promiſsionis quam proteſſus fuerat.] ꝑ, quā iurauerat, [deus Abrahę, creuit popul⁹ & multiplicat⁹ eſt in Aegypto: quoaduſque ſurrexit alius rex in Aegypto qui nō ſciebat.] pro, nō nouerat, [Ioſeph. Hic circunueniēs genus noſtrū afflixit patres noſtros: vt exponerēt infantes ſuos ne viuificarētur. Eodē tēpore natus eſt Moyſes, & fuit gratus deo ꝗ nutritus eſt trib⁹ mēſib⁹ in domo patris ſui. Expoſito aūt illo, ſuſtulit eū filia Pharaōis, & nutriuit eū ſibi in filiū. & erudit⁹ eſt Moyſes oī ſapiētia Aegyptiorū & erat potēs in verbis & in operib⁹ ſuis. Quū autē impleretur ei quadraginta annorū tēpus, aſcendit in cor eius

vt viſitaret fratres ſuos filios Iſrael. Et quũ vidiſſet quendã iniuriã patientẽ,vindicauit illũ & fecit vltionem ei qui iniuriã ſuſtinebat; percuſſo ægyptio. Exiſtimabat autẽ intelligere fratres quoniã deus per manũ ipſius daret ſalutem illis at illi non intellexerunt,Sequẽti vero die apparuit illis litigantibus, & reconciliabat eos in pace dicens.Viri fratres eſtis,vt quid nocetis alterutrũ? Qui aũt iniuriã faciebat proximo,repulit eũ dicens Quis te conſtituit principem & iudicem ſuper nos?nũquid interficere me tu vis quẽadmodum interfeciſti heri Aegyptiũ? Fugit autem Moyſes in verbo iſto & factꝰ eſt aduena in terra Madiã vbi generauit filios duos. Et expletis annis quadraginta apparuit illi in deſerto montis Sina angelus in igne flãmę rubi.] Exponit Stephanus veritatẽ apparentis nũcij qui tamen interius dicet,Ego ſum deus patrum tuorum. Angelus erat, ſed in perſona dei loquebatur. [Moyſes autẽ videns admiratus eſt viſum:& accedente illo vt cõſideraret,facta eſt ad eum vox domini dicens, Ego ſum deus patrum tuorum, deus Abraham,deus Iſaac, & deus Iacob.Tremefactus autem Moyſes, non audebat cõſiderare.]Ex eiſdem traditionibus hauſit Stephanus tremorem Moyſi,ex quibus hauſit author epiſtolæ ad Hebræos.12. [Dixit autem illi dominus,Solue calciamentum pedum tuorũ . locus enim in quo ſtas terra ſancta eſt.Vidẽs vidi afflictionem populi mei qui eſt in Aegypto,& gemitũ eorũ audiui:& deſcendi liberare eos Et nunc veni & mittã te in Aegyptũ.Hunc Moyſen quẽ negauerunt,dicentes quis te cõſtituit principẽ & iudicem, hunc deus principẽ & redẽptorem miſit cum manu angeli qui apparuit illi in rubo. Hic eduxit illos faciẽs prodigia & ſigna in terra Aegypti & in rubro mari & in deſerto annis quadraginta.Hic eſt Moyſes qui dixit filiis Iſrael. prophẽtã ſuſcitabit vobis deus de fratribus veſtris.tãquã me ipſum audietis.Hic eſt qui fuit in eccleſia in ſolitudine cũ angelo qui loquebatᷣ ei in mõte Sina,& cũ patribus noſtris . qui accepit verba vitæ datæ nobis.Cui noluerũt obedire patres noſtri : ſed repulerunt,& auerſi ſunt cordibꝰ ſuis in Aegyptũ.] Significãter dicit cordibꝰ ſuis quoniã corde auerſi ſunt ad mores Aegyptiorũ: immo etiã quandoque ad reuertẽdũ in Aegyptũ, vt patet Num.14.Sed quo ad mores quadrat quod ſubiungitur de idololatria petita ab Aaron. [Dicẽtes ad Aaron.Fac nobis deos qui præcedant nos Moyſi enim huic qui eduxit nos de terra Aegypti, neſcimus quid factũ ſit ei Et vitulũ fecerunt in diebus illis: & obtulerunt hoſtiã ſimulacro & lętabantur in operibus manuũ ſuarũ. Cõuertit.]Deeſt.ſc, [autem deus,& tradidit eos ſeruire militiæ cœli] Deus immutabilis eſt. & dicitur ꝙ

conuertit

conuertit ſe quãtum ad effectum mutauit enim effectũ internę protectionis qua ſeruabat populũ ab idololatria, & permiſſiue tradidit illos in reprobũ ſenſum vt adorarẽt militiã cœli: hoc eſt aſtra. [Sicut ſcriptum eſt in libro prophetarũ.] proculdubio 12. minorũ. nam ex Amos 5. cap ſententia ſubiungitur [Nunquid victimas & hoſtias obtuliſtis mihi annis quadraginta i deſerto dom⁹ Iſrael?] Dicitur hoc non ex ea ratione quòd in deſerto nũquàm fuerint oblatę victimę (quoniam conſtat quandoque fuiſſe oblatas) ſed ea ratione quia non ordinarie offerebãtur [Et ſuſcepiſtis tabernaculũ Moloch.] Hęc particula nõ refertur ad tempus quo fuerunt in deſerto: quia nihil horum ſcriptum eſt factum in deſerto. Et etiam pœna ſubiuncta, & manifeſtat quòd de tempore poſt habitatam terram promiſſionis loquitur. Quale autem fuerit hoc tabernaculum Moloch, ſcriptum non eſt. Ad idololatriam ſpectare intelligitur. Moloch enim Ammonitarum idolum dicitur. [Et ſydus dei veſtri rampham.] hoc eſt luciferum ſeu ſtellam matutinã, vt aiunt. [Figuras quas feciſtis adorare eas.] Ecce tertium crimen idololatrię. Nec refert an fuerint figurę aſtrorum, an hominum ſeu aliarum rerum. [Et transferans vos trãs.] pro, vltra [Babylonẽ.] Aduerte ꝙ Stephanus non refert verba Amos ſed ſenſum exponẽdo. nam ibi dicitur vltra Damaſec. Quæ dictio quandoque eſt nomen proprium ciuitatis quę dicitur Damaſcus: quandoque autem eſt nomen appellatiuum. & ſic expoſuit eam Stephanus, dicendo vltra Babel [Tabernaculum teſtimonij fuit patribus noſtris in deſerto, ſicut diſpoſuit illis deus loquens ad Moyſen vt faceret illud ſecundum formam quam viderat Quod & induxerunt ſuſcipientes patres noſtri cum Ieſu in poſſeſſionem gentium quas expulit deus à facie patrum noſtrorum] De Ioſue eſt ſermo: qui cum filiis Iſrael arcam domini & tabernaculum factum à Moyſe induxit in terram promiſſionis. quam hic appellat poſſeſſionem gentium, quia poſſidebatur à gentibus Chananæis &c. [Vſque in diebus Dauid.] Ad literam tabernaculum factum à Moyſe, vſque ad tempus Dauidis perſeuerauit in ſuo honore. Dauid autem fecit aliud tabernaculũ in mõte Sion, in quo poſuit arcã domini. & ſic tabernaculũ factũ à Moyſe, minus honoris habuit. vtpote ſine ſpe tegẽdi amplius arcam domini. Et propterea de Dauide ſubiungit [Qui inuenit gratiam ante deum.] & petiit vt inueniret tabernaculũ deo Iacob. Locatum pro loco ponit. petiit enim Dauid vt inueniret locũ ſtabilẽ vbi eſſet tabernaculum dei Iacob: & effecit in Sion. [Salomon autem ædificauit illi domum. Sed non excelſus in manufactis.

nufactis.]Deeſt.tẽplis,[habitat.Sicut per prophetã dicit.] Eſa. 66.
Negatur quãdoque in ſcriptura quòd deus habitet in tẽplo & quãdoque affirmatur,diuerſis rationibus Negatur ſiquidẽ quòd habitet in templo tanquàm locatum in loco. & adhunc ſenſum affertur authoritas iſta Eſaiæ, ab immenſitate dei manifeſtans quòd non comprænenditur in templo. Affirmatur autẽ ad ſignificãdũ quòd eſt ibi ſecũdum ſpecialẽ effectum: hoc eſt venerationẽ & cultũ nominis ſui.[Cœlum mihi ſedes eſt,terra autem ſcabellum pedũ meorum.Quã domum ędificabitis mihi, dicit dominus aut quis locus requietionis meæ eſt? nõne manus mea fecit hæc omnia,dura ceruice & incircuncifis cordibus & auribus?] Metaphorico ſermone deſcribit animos iſtorum, Et queadmodum obſtinationẽ eorum deſcribit à dura ceruice,ita impura corda & impuras aures mentis ad audiendũ verba vitæ,per incircunciſionẽ ſignificat.[Vos ſemper ſpiritui ſancto reſiſtitis]Preſentis temporis legendum eſt,non reſtitiſtis Et dicit eos ſemper reſiſtere ſpirituiſancto, quia perſeuerant in reſiſtentia inchoata aduerſus Chriſtum.[Sicut patres veſtri ita & vos. Quem prophetarum nõ ſunt perſecuti patres veſtri? Et occiderunt eos qui prędnunciabãt de aduentu iuſti cuius vos nunc proditores & homicidæ.]pro, occiſores, [fuiſtis] Fuerunt enim & proditores,tractando proditionẽ cum Iuda, immo emendo proditionẽ & occiſores per manus Gentilium.[Qui accepiſtis legẽ in diſpoſitione.]pro,in diſpoſitiones;[angelorum.]Nõ eſt clarũ an diſpoſitiões referãtur ad varias apparitiones angelorum,an diuerſitatẽ ſignorũ quę apparuerunt quum data eſt lex, an ad diuerſitatẽ ordinationũ ſeu ſtatutorum in lege. acſi dictum fuerit quòd accepiſtis legẽ in ſtatutis angelicis [Et nõ cuſtodiſtis.Audientes autem hæc,diſſecabãtur cordibus ſuis & ſtridebãt dẽtibus in eum. Quum autẽ eſſet plen⁹ ſpiritu ſancto, intendẽs in cœlum.]oculis corporeis in cœlum eleuatis ac intentis [Vidit.]corporali viſione. [Gloriã dei.]Nõ vidit deum ſed gloriã dei:hoc eſt claritatẽ quandã corporalem tanquàm præ ſe ferentẽ pręſentiã dei Neque enim alia gloria oculo corporeo videri potuit [Et Ieſum ſtãtẽ a dextris dei.]Ieſus in cœlo vere ſtat(nõ ſedet)quo ad ſitũ corporalẽ quoniã ſtare eſt naturalis ſitus hominis, & ſic Stephan⁹ vidit ipſum Ieſum ſtãtẽ vt vere ſtat.Quod aũt ſubditur à dextris dei,nõ poteſt ad litterã ĩtelligi,ſed intelligitur ipſum ſtãtẽ in ſummis dei bonis. vidit ſiquidẽ ipſũ glorioſiſſimũ Et propterea dicit à dextris dei, [Et ait.Ecce video cœlos apertos.]Hinc habetur quòd hęc viſio fuit corporalis.Nã ſi fuiſſet imaginaria aut intellectualis,abſtractio ali-

qua,im-

qua immo multa interueniſſet à ſenſib⁹.Cui⁹ cõtrariũ teſtatur ſermo eius,ecce video cœlos apertos Nec dicit ecce vidi ſed ecce video Quũ autẽ audis viſionẽ corporalẽ,ne intelligas illã purã, ſed iũctã intelligentię: ſicut quũ video hominẽ excellẽtẽ mihi notum, cõſidero ſimul eminẽtẽ illius ſcientiam.ſanctitatẽ vitę & huiuſmodi. Vidẽs ſiquidẽ Stephanus Ieſum verum hominem ſtantẽ in cœlo,& corporalem gloriam, intelligebat & pręſentiã dei, & ſummã Ieſu excellẽtiã,& propter primũ dicitur gloriã dei & propter ſecũdum à dextris dei. Et quod ante Lucas dixit vidit gloriam dei, Stephan⁹ modo explicat video cœlos apertos:hoc eſt patẽtes,nõ ſciſſos. Videbat enim claritatem ſupra cœlos.& propterea dixit video cœlos,apertos,tãquam patẽtes ad hoc vt videretur ſuperna gloria. [Et filium hominis.]Vt clarius explicetur quòd Ieſus quaten⁹ homo viſus eſt.dicit & filium hominis [Stãtę a dextris virtutis dei.] Superfluit virtutis [Exclamantes autẽ voce magna.]proculdubio aduerſus Stephanum tanquã blaſphemum.[Continuerunt aures ſuas.]ne audiret blaſphemantẽ, magnam religionẽ ſimulantes. [Et impetum fecerunt vnanimiter in eum.Et eiicientes eum extra ciuitatẽ,lapidabãt.]proculdubio tanquã blaſphemum. Tacet autẽ Lucas de cõſenſu Pilati Iudęi ſiquidẽ(vt Ioannes teſtatur)dixerũt nobis nõn licet interficere quenquam, reſeruata cauſa mortis pręſidi. Vnde quum iſta lapidatio facta fuerit in territorio Hieruſalẽ, proculdubio facta eſt de conſenſu Pilati. Vnde & Paulus dicit corã Agrippa inferius.c.26 quòd ipſe detulit ſententiam.[Et teſtes depoſuerunt veſtimẽta ſua ſecus pedes adoleſcentis qui vocabatur Saulus.]Vide quàm religioſe & legaliter ſe habent. Non ſolum cantinent aures,ſed extra ciuitatem eiiciunt iuxta mandatum Leui.4.& teſtes primi concurrunt.[Et lapidabant Stephanum,inuocantem & dicentem. Domine Ieſu ſuſcipe ſpiritum meum. Poſitis autem genibus]Pro ſe ſtans orauit pro lapidatoribus autem poſitis genibus,vrgente charitate.[Clamauit voce magna.]ad inſtructionẽ aliorum [Dicens.Domine ne ſtatuas illis hoc peccatũ,quia neſciunt quid faciunt.]Superfluũt hæ quatuor vltimæ dictiones. [Et quum hoc dixiſſet,obormiuit in domino.]Superfluit in domino Mors martyrum ſomnus appellatur,propter certitudinẽ quietis & futuræ reſurrectionis ad vitam fœlicem.

CAPVT VIII.

Aulus autem erat conſentiẽs neci eius.] Ne putares
S Saulum diſſentientẽ necaſſe ſeruandis veſtimẽtis, explicat Lucas quod cõſẽſerat neci Stephani [Facta

eſt autem in illa die perſecutio magna.] Inchoatam eodem die perſecutionem magnam aduerſus alios Chriſtianos ſignificat: vt intelligamus furorem tantum excitatum, & non cõtenti fuerint morte Stephani, ſed inchoaſſe perſecutionem aduerſus alios & multos occidiſſe. vt patet in cap. 26 [In eccleſia] pro, eccleſiam. hoc eſt aduerſus eccleſiam. [Quæ erat Hieroſolymis] Hæc eſt prima perſecutio mota aduerſus Chriſtianos cõmuniter [Et omnes diſperſi ſunt per regiones Iudææ & Samariæ] Non omnes baptizati, ſed omnes diſcipuli in quos deſcẽderat ſpiritusſanctus in variis linguis quando factus eſt repente de cœlo ſonus, &c. Vnde & Saulus inferius ſubiungitur trahens in carcerem Hieruſalem viros baptizatos, non iſtos qui diſperſi ſunt per regiones Iudææ & Samariæ. [Præter apoſtolos. Curauerunt autem.] Deeſt, ſimul. [Stephanum viri timorati.] pro, religioſi. [feceruntque planctum magnũ ſuper eum.] Hinc apparet non incœpiſſe ſolennitates martyrũ in illa primitiua eccleſia. Non enim dedicauerunt martyrium Stephani, ſed fecerunt plãctum magnũ ſuper eum: curãtes corpus illius Hebræo more. Et dicit ſimul autem curauerunt, ad ſignificandum quòd ſimul cum perſecutione magna fuit cura ſepeliendi Stephanũ. [Saulus autem deuaſtabat eccleſiam, per domos] pro per ſingulas domos. [intrans & trahens viros ac mulieres, tradebat in cuſtodiã.] proculdubio carceris [Igitur qui diſperſi erant, pertranſibant euãgelizantes verbum dei.] Ecce fructus diſperſionis. [Philippus autẽ.] Ex eo quòd dictũ eſt omnes diſperſos præter apoſtolos, & Philippus erat vnus ex diſperſis, cõſtat quòd Philippus iſte nõ eſt Philippus apoſtolus, ſed Philipp⁹ ſecũdus diaconus. [Deſcẽdẽs ĩ ciuitatẽ Samariæ.] hoc eſt in ciuitatẽ quæ dicitur Samaria quæ olim fuerat caput regni Iſrael. [Prædicabat illis Chriſtum. Intẽdebãt aũt turbæ iis quæ à Philippo dicebãtur vnanimiter audiẽtes, & vidẽtes ſigna quæ faciebat. Multi enim eorum qui habebãt ſpiritus immundos, clamantes voce magna exibãt.] pro, ſpirit⁹ enim ĩmũdi ẽ multis qui illos habebant, clamãtes voce magna exibant. Nõ enim habẽtes ſpũs ĩmũdos exibãt, ſed ipſi ſpirit⁹ exibãt. [Multi aũt paralytici & claudi curati ſunt. Factũ eſt ergo gaudiũ magnũ in illa ciuitate, Vir autẽ quidã nomine Simon, qui ante fuerat in ciuitate Mag⁹.] pro, artẽ exercẽs magicã. [ſeducens gentem Samariæ, dicẽs ſe eſſe aliquẽ magnũ Cui auſcultabãt oẽs à minimo vſque ad maximũ: dicẽtes hic eſt virt⁹.] pro, potentia. [dei quæ vocatur magna.] Superfluit quæ vocatur. Appellabant Simonem Magum magnã dei potentiam ipſe autem dicebat ſeipſum eſſe aliquem magnum, indefinite

definite enim de ſeipſo loquebatur: magnũ tamen ſe profitens, Sed dementati populi definiebãt eum eſſe magnam dei potentiã. Quid autem per hoc vellent ſignificare, nõ eſt certum. [Attendebant autem ei. propterea quòd multo tempore magiis] id eſt magicis artibus. [Dementaſſet eos. Quum vero credidiſſent Philippo euãgelizãti de regno dei in nomine Ieſu]pro, & nomine Ieſu, [Chriſti] Ita quod ad participiũ euãgelizãti, refertur vtrunque tum regnũ dei, tum nomen Ieſu Chriſti [Baptizabãtur viri ac mulieres. Tunc Simõ & ipſe credidit.] An vere an ſimulate, cenſeat qui vult. Subiũcta enim de ipſo quòd ſtupens admirabatur videns miracula fieri, ſuſpectã reddunt ei⁹ fidẽ. [Et quum baptizatus eſſet, adhęrebat Philippo. Videnſque ſigna & virtutes maximas] pro, & potẽtias. [fieri.] Potentias appellat efficientias potentiarũ ſuper dæmones qui expellebãtur, & ĩ modis faciendi puta ſola ĩuocatiõe nominis Ieſu ſtatim ſanãdo claudos & huiuſmodi. hęc enim proprie manifeſtãt potentias [Stupens admirabatur, Quum aũt audiſſent apoſtoli qui erãt Hieroſolymis, quòd recepiſſet Samaria verbum dei. miſerunt ad eos Petrum & Ioãnem] Quum audis miſerunt, non propterea Petri principatum neges. Nã ſi minor ſimpliciter & abſolute eſt qui mittitur etiã ĩpar inuenitur aliis apoſtolis. Mittũt ergo nõ imperio, ſed fraterna charitate ac impulſione. vt multi fratres mittũt quãdoque maiorem, & capitulares mittunt epiſcopum. quãdoque ad papã vel Cęſarem. [Qui quum veniſſent orauerunt pro ipſis, vt acciperent ſpiritum ſanctum. Nõdum enim in quenquã illorum venerat]pro, illapſus erat. [ſed baptizati tãtum erãt ĩ nomine domini Ieſu.]pro, in nomine Chriſti Ieſu [Tunc imponebãt manus ſuper illos.]Aduerte quòd cum hoc quòd apoſtolis reſeruata legitur manuum ĩpoſitio, & inde ſumitur ꝙ epiſcoporum ex officio imponere manus in ſacramento confirmationis, concurrit quòd Philippus nec ſacerdos erat, ſed ſoli apoſtoli tunc erãt ſacerdotes. Quod ideo ãnotauerim vt appareat magis ſobrie docuiſſe beatum Greg. in epiſto ad Ianuarium Carali (& recitatur ĩ Decre diſt, 95 c. ꝑuenit) quàm Innocẽtium tertium in ca. 4 de cõſue. [Et accipiebant ſpiritum ſanctum.]proculdubio in effectu ſenſibili Per baptiſmum acceperãt ipſum in effectu ſolius gratiæ internę. Accepiſſe autẽ eos ſpiritũ ſãctum ĩ effectu ſẽſibili (puta locutione lĩguarũ) teſtãtur ſubiuncta, ꝙ Simõ qui fuerat mag⁹, viderit ſpiritũ ſãctũ datum per ĩpoſitiõem manuũ [Quũ vidiſſet aũt Simõ quòd per ĩpoſitionẽ man⁹.]pro, manuũ. [apoſtolorũ daretur ſpiritusſã ct⁹, obtulit eis pecunias dicẽs. Date & mihi hãc poteſtatẽ vt cuicũ

que impo

que impoſuero manus accipiat ſpiritum ſanctum. Petrus aũt dixit ad eum. Pecunia tua tecũ ſit in perditionẽ, quoniã donũ dei exiſtimaſti pecunia poſſideri.] Ratio ſimoniaci vitij ab hoc Simone nominati, redditur id quod eſt liberale donũ ſolius dei ſubiicere emptiói & vẽditioni. Sub appellatiõe aũt diuini doni nõ ſolũ veniũt cõſecrationes quæ à ſolo deo pendẽt, ſed etiã officiũ curæ animarũ. hoc enĩ ſolius dei donũ eſt & cũctis cõſecratióibus cõfertur. Nam ad ſalutẽ animarum cõſecrationes oẽs ordinantur propter ſalutẽ enim animarũ ſunt & nõ ediuerſo. Vnde officiũ curæ animarum præcipuũ ac ſpiritualiſſimũ dei donũ eſt. Et propterea illud vendere aut emere ſimoniacũ eſt ſuapte natura, & nõ quia prohibitum ab eccleſia. Vnde ſiquis conſecratus epiſcopus emeret papatum, proculdubio nõ emeret niſi officiũ curæ animarũ, quoniã iã cõſecratus erat epiſcopus, & huius officij emptio ſimoniacũ ipſum cõſtitueret. Et ſimiliter ſi quis ſanctę Romanæ eccleſiæ cardinalatum emeret, officiũ ſpirituale emeret, nã aſſumitur cardinalis eccleſię Romanę in partẽ ſolitudinis, proculdubio ſpiritualis curę vniuarſalis eccleſiæ. Eiuſdẽ ſiquidẽ naturæ ſunt tota cura & pars curę. Ipſum aũt officiũ curæ vniuerſalis eccleſiæ. (quod totum eſt in ſummo pontifice) ſpirituale cõſtat eſſe, ac per hoc partes eius ad quas cardinales aſſumũtur, ſpirituales oportet ĩtelligi. Ad idẽ quoque genus officij ſpectat electio ſpiritualis paſtoris & propterea quũ cardinales ad eligendũ quoque ſummũ paſtorẽ eligãtur, vndique officiũ eorũ ſpirituale cõſtat eſſe ¶ Nec obſtat ſi dicatur quòd cardinalibus nõ ex officio cardinalatus, ſed ex priuilegio cõpetit hoc officium quoniã aliud eſt quòd cardinales eligãt, & aliud eſt quòd ſoli cardinales eligãt, & quãuis hoc ſecũdũ (videlicet quod ſoli eligãt) cõueniat eis ex priuilegio, primũ tamẽ conuenit eis ſuapte natura, qua ſunt primi clerici Romani: nã ad clerũ Romanũ ſpectat ſuapte natura ellectio põtificis Romani. Et hęc ideo dixerim, ne aliquis fallatur audiẽdo officia licite vẽdi, vt ſciat diſtinguere & intelligere quòd hoc verificatur de officio nõ ſpirituali. & quòd emere aut vẽdere officium ſpirituale curę animarum (ſiue in toto ſiue in parte) ſimonia eſt ſuapte natura. Vẽditur enim donũ dei quòd vere ſolus deus cõmunicat hominibus, vt. ſ. officiũ curę aĩarum deũ propriũ quo homo participet. [Nõ eſt tibi pars neque ſors in ſermõe iſto.] Melius legeretur in rõne iſta. Vtriuſque enim ſenſus Gręcus textus eſt capax. Et demõſtratur ratio illapſus ſpũs ſãcti per ĩpoſitionẽ manuum. Ratio enĩ iſta eſt ratio ſpiritualis & mũdiſſima: vtpote cõſiſtẽs ĩ ſingulariſſima dei gratia ſolis apoſtolis con

his cōceſſa: & propterea excluditur Simō ſumptuoſ⁹ tā à participio q̄ cōſortio illi⁹. vt nō ſolū careat parte velut ſibi debita. ſed careat ſorte velut deſuper cōtigēte Indignū enī ſe reddebat vtroq; modo [Cor enī tuū nō eſt rectū corā deo. Pœnitētiā itaq; age ab hac nequitia tua & roga deū ſi forte remittatur tibi hęc cogitatio cordis tui In felle enī amaritudinis & obligatiōe.] ꝑ, colligatiōe. [iniquitatis video te eſſe]Petr⁹ eadā ſpirit⁹ ſancti gratia qua vidit ſecretū Ananię & Saphirę, videt modo cor Simōis metaphorice deſcribēs à fellea amaritudine ſtatū aīę illius cōtrariū dulcedini ſpirit⁹ ſancti: & nō vna, ſed multis īiquitatib⁹ colligatis videt illū reū Nā & amarū valde eſt abeſſe à deo, & nō ſimoniā tātū, ſed multas ītēdebat cōmittere īiquitates, merito colligatas, quoniā vna trahebat aliā. Emēdo enim intēdebat vendere & inumera inde facinora perpetrare [Reſpōdēs aūt Simō dixit Precamini vos pro me ad domiū. vt nihil veniat ſuper me eorū q̄ dixiſtis.] Dixerāt pecūia tua tecū ſit in perditionē, & ꝙ erat re⁹ colligatarū īiquitatum. Propterea Simō nō amore venię, ſed timore pœnę mot⁹, dicit vt apoſtoli rogēt pro eo vt nihil pœnarū pręditarū veniat ſuper eū [Et illi quidē teſtificati & locuti verbum domini]Ad miracula refertur teſtificati, quāuis etiā poſſit refferri ad perhibitionē teſtimonij dictorū a Philippo quòd ipſi apoſtoli qui familiariter cum Chriſto fuerāt, teſtificati ſunt ita eſſe vt Philippus prędicauerat. [Redibāt Hieroſolymā. & multis regiōib⁹.]pro, pagis. [Samaritanorū euāgelizabāt. Angel⁹ autē domini locutus eſt ad Philippum.] diaconū ſuperi⁹ nominatū [Dicēs ſurge & vade cōtra]pro, verſus. [meridiem ad viā quę deſcendit ab Hieruſalē in Gazam, hęc eſt deſerta]Gaza ciuitas demoſtratur pronomine hęc & ad differētiā Gazę non deſertę deſcribitur via illa [Et ſurgēs abit. Et ecce vir Aetiops, Eunuchus, potens,]pro, pręfectus, [Candacis]pro, Candaces, [reginæ Aethiopum qui erat ſuper omnes Gazas eius, venerat adorare in Hieruſalē, & reuertebatur ſedēs ſuper currū ſuum legenſq; Eſaiā prophetā, Dixit autē ſpiritus Philippo. Accede, & adiūge te ad currū iſtum Accurrens autē Philippus audiuit eum legētem Eſaiā propheram: & dixit. Putaſne intelligis.] pro, nō intelligis. [quę legis? Qui ait & quomodo poſſum ſi nō aliquis oſtēderit mihi]pro, duxerit me. interpres ſenſum poſuit. [Rogauitque Philippum vt aſcēderet, & ſederet ſecum Locus.]pro, continentia. [autem ſcripturæ quā legebat erat hęc. Tanquā ouis ad occiſionē ductus eſt & ſicut agnus coram tondente ſe ſine voce, ſic non aperuit os ſuum. in humilitate iudicium eius ſublatum eſt Generationem eius quis enarrabit? quoniā

rabit?quoniã tollet ur.]pro, tollitur,[de terra vita eius.]Eſa.53.ea ſcripta ſunt hæc.[Reſpondẽs autẽ Eunuchus Philippo,dixit]Reſponſio Eunuchi ad interrogationem quam fecerat Philippus refertur Interrogauerat ſiquidem nunquid intelligis quæ legis? reſponderat autem primum ſe egere doctore, reſpondendo ad illud nunquid intelligis: modo autẽ reſpondet quo ad rem lectam,tanquam reſpondẽdo ad illud quæ legis Vnde ad hoc reſpondet interrogãdo[Obſecro te de quo propheta dicit hoc de ſe an de alio aliquo? Aperiẽs autem Philippus os ſuũ, & incipiens á ſcriptura iſta,euãgelizauit illi Ieſum. Et dum irent per viã venerunt ad quandam aquam & ait Eunuchus Ecce aqua: quis,]pro,quid,[prohibet me baptizari? Dixit autẽ Philippus ſi credis ex toto corde,licet Et reſpondens ait Credo filium dei eſſe Ieſum Chriſtũ Et iuſſit ſtare currum. & deſcenderunt vterque]pro ambo, [in aquam Philippus & Eunuchus & baptizauit eũ. Quum autẽ aſcendiſſent de aqua ſpiritus domini]Quem prius nominauit angelum, deinde ſpiritum, modo nominat ſpiritũ domini quia vere erat ſpirit⁹ operãs mandato domini.[Rapuit Philippum,& amplius non vidit eum Eunuchus Ibat autẽ per viã ſuam gaudẽs. Philippus autẽ inuẽtus] pro repertus,[eſt in Aſoto & pertrãſiens euãgelizabat ciuitatibus cunctis,donec veniret Cæſareã.]Hiſtoria clara eſt In qua id aduertendũ eſt ꝙ fides ſtatim extẽſa eſt ad Samaritanos & ad gẽtiles. vtrorunque enim primitias Philip deo obtulit.

CAPVT IX.

SAulus autẽ adhuc ſpirãs minarũ & cędis]pro,ſpirãs minas & cędẽ,[in diſcipulos domini, acceſſit ad principẽ ſacerdotũ & petiit ab eo epiſtolas ĩ damaſcũ ad ſynagogas,vt ſi quos inueniſſet huius viæ viros ac mulieres.]Chriſtianã religionẽ appellat viã [Vinctos perduceret ĩ Hieruſalẽ et quũ iter faceret cõtigit vt appropiquaret damaſco & ſubito circõfulſit]pro,circũfulgurauit,[eũ lux de cęlo.] Actionẽ lucis Chriſti corporis erga Paulũ deſcribit ad ſimilitudinẽ ſubitæ circũfulguratiõis.Ita ꝙ non fuit ſimplex luminis emiſſio ſed fuit ad ſimilitudinem fulgurationis nõ ex vna parte,ſed circũcirca nec fuit pedetẽtim facta, ſed ſubito. ¶Min⁹ aũt hic Lucas dicit quàm fuerit: nã vt ipſe Paul⁹ corã rege Agrippa teſtatur,lumẽ iſtud nõ ſolũ circũfulſit ipſũ,ſed & ſocios, & ſimiliter nõ ſol⁹ Paul⁹ cecidit in terrã,ſed & ſocij [Et cadẽs ĩ terrã, audiuit vocẽ dicẽtem, Saule Saule.]Legẽdũ eſſet Saul Saul,hoc loco pręcipue:quũ domin⁹ Hebręa lingua allocut⁹ fuerit Paulũ vt ipſemet teſtatur. Sed vſ⁹ iã obtinuit

tinuit [Quid me perſequeris?] Ratio perſequēdi Chriſtianos erat Chriſtus. & propterea Chriſt' dicit, quid me pſequeris? Et verè Saulus nō perſequebatur niſi Chriſtum in Chriſtianis. [Qui dixit, quis es domine] Vide quàm citò declinat à perſecutione, interrogādo eū veneratione. quis es domine? [Et ille. Ego ſum Ieſus quē tu perſequeris. Durū eſt tibi cōtra ſtimulū calcitrare] Prouerbio vtitur ſūpto à bob' calcitrātibus cōtra pungentē ſtimulū. Verū in textu Grȩco nec hoc habetur nec ſequētia videlicet & tremens ac ſtupens dixit, Domine quid me vis facere? & dominus ad eū. Sed ſtatim poſt illa verba, ego ſum Ieſus quē tu perſequeris, ſubiungitur. [Sed ſurge & ingredere ciuitatem: & dicetur tibi quid te oporteat facere. Viri aūt illi qui comitabātur eū illo, ſtabant ſtupefacti.] pro, attoniti. Stabant autem poſtquam ſurrexerant. Saulo adhuc proſtrato iacente. Nam omnes ceciderunt: vt Paulus inferius dicit [Audiētes quidem vocem.] Pauli, non Chriſti. vt ipſemet Paulus in viceſimoſecundo cap explicat. [Neminem autem videntes.] ſupple cum quo loquebatur Paulus Et ſignificanter non dicit nihil autem, ſed neminem autem: quia vt Paulus teſtatur inferius, omnes viderunt illud lumen, ſed non viderunt aliquam perſonam. [Surrexit autem Saulus de terra: apertiſque oculis nihil videbat, ad manus aūt illum trahentes.] pro, manu aūt ducentes illū, [introduxerunt Damaſcū. Et erat tribus diebus nō videns: & nō māducauit neque bibit. Erat aūt quidā diſcipulus Damaſci nomine Ananias. Et dixit ad illū in viſu dominus, Anania, At ille ait, Ecce ego domine Et dominus ad eū. Surge & vade in vicū qui vocatur rectus: & quære in domo Iudȩ Saulū nomine, Tarſenſem. Ecce enim orat Et vidit] Nō corporeis oculis, ſed per internam apparitionem. [Virū Ananiā nomine, introeūtem & imponētē ſibi manus vt viſum recipiat. Reſpōdit autē Ananias. Domine audiui à multis de viro hoc, quanta] pro, quot, [mala fecerit ſanctis tuis in Hieruſalē & hic.] Nō eſt pronomē hic, ſed aduerbiū loci. Et eſt ſenſus & hic, id eſt in hoc loco [Habet poteſtatē à principibus ſacerdotū alligandi omnes qui inuocāt nomē tuū. Dixit aūt ad eū dominus. Vade, quoniā vas electionis eſt mihi iſte, vt portet nomē meū.] Hebrȩo more loquitur. Sicut enim dicūt filiūmortis dignū morte, & filios nuptiarū vacātes nuptiis, ita vas electionis dicūt vas omniquaque electū, in quo locādȩ ſunt omnes gratiæ immò ſummȩ gratiæ videlicet vt portet nomen meū. Vas ergo electionis dictū eſt vas diuini nominis. [Corā gentibus & regib' & filiis Iſrael. Ego enim oſtendam illi quanta,] pro, quot, [oporteat eū ꝓ nomine meo pati. Et abiit Ananias: & introiuit in domū.

imponens

Imponés ei manus dixit, Saule frater.] pro Saul frater. Hebrço more {Dominus miſit me qui apparuit tibi in via qua veniebas, vt videas & implearis ſpirituſancto. Et cóſeſtim ceciderũt ab oculis ei⁹ tãquã ſquamę] Nó dicit ſquamę, ſed tãquã ſquamæ. Erãt enĩ quædá ſuperfluitates tegentes oculos, cauſatæ ex excellenti lumine priuante ipſum viſu ad ſimilitudinẽ ſquamarũ, educẽte & exiccãte humidũ exceſsiua fulguratione lucis [Et viſum recepit. Et ſurgẽs baptizatus eſt & quũ accepiſſet cibũ, cóſortatus eſt. Fuit aũt cũ diſcipulis qui erãt Damaſci per dies aliquot, & cõtinuò ingreſſus in ſynagogas prędicabat Ieſum.] pro, Chriſtum, [quoniã.] pro, ꝙ, [hic eſt filius dei. ſtupebant autẽ omnes qui eũ audiebãt: & dicebãt. Nóne hic eſt qui expugnabat in Hieruſalẽ eos qui inuocabant nomen iſtud, & huc ad hoc venit vt iũctos illos duceret ad principes ſacerdotũ? Saulus autẽ multo magis cóualeſcebat & cófundebat Iudęos qui habitabãt Damaſci, affirmãs quoniã.] pro, ꝙ, [hic eſt Chriſt⁹. Quũ autẽ implerentur dies multi] Trienniũ quo Saulus in Arabia fuit cópręhendit Lucas ſub diebus multis. Nã in reuerſione ex Arabia hoc geſtũ eſt: vt etiã in primo capite epiſtolę ad Galat. diximus. [Cóſiliũ fecerunt in vnum Iudęi vt eũ interficerẽt. Notę autẽ factę ſunt Saulo inſidię eorũ. Cuſtodiebantque portas die ac nocte vt eũ interficerent. Accipientes autẽ eum diſcipuli eius nocte, per murũ demiſerunt eũ, ſubmittentes in ſporta.] Hiſtoriã hanc ipſe Paulus ad Corinthios narrat. [Quum autẽ veniſſet in Hieruſalem, tentabat ſe iungere diſcipulis & omnes timebant eum, nó credentes ꝙ eſſet diſcipulus. Barnabas autẽ apprehẽſum illum duxit ad apoſtolos.] Petrum & Iacobũ fratrẽ domini vt ipſe Paulus ad Galatas narrat. [Et narrauit illis quomodo in via vidiſſet dominũ, & ꝙ locutus eſt ei: & quomodo in Damaſco fiducialiter egerit in nomine Ieſu. Et erat cum illis.] diebus. 15. vt ipſemet narrat. [Intrans & exiens in Hieruſalẽ.] Hebræo more vniuerſam cóuerſationem ab ingreſſu & exitu deſcribit. [Fiducialiter agens in nomine domini Loquebatur quoque gentibus.] Superfluit gentibus. [Et diſputabat cum Gręcis.] hoc eſt Iudæis natione Græcis. [Illi autem quærebãt occidere eum. Quod quum cognouiſſent fratres, deduxerunt eum Cæſaream & dimiſerunt Tarſum.] Nó fugit Paulus ex ſe ſed Chriſtiani memores perſecutionis cótra eos excitatæ propter Stephanum, timuerũt ne ſimile quid accideret propter Saulum, & voluerunt vt Saulus recederet. Vnde & Lucas ſubdit [Eccleſia quidem.] pro, igitur eccleſiæ, [per totam Iudæam & Galilęam & Samariam habebãt pacem.] Ex receſſu Pauli qui diſputando moleſtus erat Iudæis, infert

fert pacem eccleſiarũ:hoc eſt congregationum fidelium diſperſorũ per illas regiones. Explicat autem hoc vt redeundo ad ordinem hiſtoriæ, deſcribat pacem reſtitutam eccleſiæ: ſimul ſignificando ꝙ illis temporibus occaſio perſequendi eccleſiam Chriſti erat diſputatio. Diſputatio ſiquidem Stephani primam perſecutionem excitauit: & hæc Pauli diſputatio ſecundam excitabat niſi fratres præueniſſent emittendo Paulum. Ex quo apparet ꝙ Iudæi non tã ægre ferebãt aliquos fieri Chriſtianos quàm diſputationibus vinci. Vnde & aliis Apoſtolis non diſputantibus,ſed euangelizantibus Chriſtum,miraculaque facientibus,pax erat eccleſiis.[Et ædificabantur ambulantes in timore domini & cõſolatione ſancti ſpiritus replebantur.Factum eſt autem vt Petrus dum tranſiret vniuerſos.]Hinc apparet ꝙ apoſtoli qui remanſerunt in Hieruſalem, non permanebant ibidem : ſed diſcurrebant euangelizando. vt etiam apparet ex verbis Pauli ad Gal.vbi narrans primũ ſuũ aduentum in Hieruſalẽ poſt triennium conuerſionis ſuę,dicit ſe duos tantum apoſtolos vidiſſe tunc:Petrum ſcilicet & Iacobũ fratrem domini. Vnde cõiectura eſt quòd infra illud triennium facta fuerit diuiſio apoſtolorum ad prædicandum per mundũ. [Deueniret ad ſanctos qui habitabãt Lyddæ.Inuenit autem ibi hominem quendam nomine Aeneam ab annis octo iacentem in grabato,qui erat paralyticus. Et ait illi Petrus.Aenea ſanet te dominus Ieſus Chriſtus : ſurge & ſterne tibi. Et continuo ſurrexit. Et viderunt eũ omnes qui habitabant Lyddæ & Aſſarone qui cõuerſi ſunt ad dominum. In Ioppe autem fuit quædam diſcipula nomine Tabitha quæ interpretata dicitur Dorcas.] Nomen propriũ Hebræum ipſemet Lucas interpretatus eſt, Græce dici Dorcadem quã latine dicimus caprã. [Hęc erat plena operib⁹ bonis & eleemoſynis quas faciebat. Factum eſt autem in diebus illis vt infirmata moreretur.quam quum lauiſſent,poſuerunt eam in cœnaculo. Quum autem prope eſſet Lydda ab Ioppe,diſcipuli audientes ꝙ Petrus eſſet in ea, miſerunt ad eum rogãtes.ne pigriteris venire vſque ad nos,Exurgens autem Petrus venit cũ illis,& quum adueniſſet,duxerunt illũ in cœnaculũ & circunſtiterũt illũ omnes viduę flẽtes,& oſtẽdẽtes ei tunicas & veſtes quas faciebat illis Dorcas].p,quas faciebat dum eſſet cũ ipſis Dorcas. Non eſt vſquequaque certum an fecerit,manibus propriis incidẽdo & ſuendo veſtes, an fecerit ſumptu proprio emendo indigentibus tunicas & veſtes, plena ſiquidem erat eleemoſynis & operibus bonis. Nec repetit Tabitha, ſed Dorcas quia forte vtroque nomine ſolita erat appellari. Ab Hebræis quidẽ Tabitha:& ab eiſdem natione Græcis Dorcas:

Et propterea

Et propterea nomē eius interpretādū duxit Lucas [Eiectis autem omnibus foras, Petrus ponens genua orauit] Vt facili⁹ mentem eleuaret ad deum elegit ſolus orare. [Et conuerſus ad corpus dixit, Tabitha ſurge At illa aperuit oculos:& viſo Petro reſedit. Dās autē illi manum.erexit eam Et quum vocaſſet ſanctos & viduas, aſsignauit eam viuam. Notum autem factum eſt per vniuerſam Ioppen:& crediderunt multi in domino.]pro, in dominum.[Factum eſt autē vt dies multos moraretur in Ioppe apud Simonē quēdā coriariū]

CAPVT X.

VIr autē quidā erat in Cæſarea nomine Cornelius, Centurio cohortis quę dicitur Italica.]Non dicitur Centurio cohortis, hoc eſt caput cohortis ſed dicitur Cētutio cohortis, hoc eſt ex cohorte, quæ dicitur Italica. Erat enim caput Cēturiæ & non cohortis Et forte erat primipilus & propterea appellatur Centurio cohortis. Is enim præſtabat cæteris Centurionibus. [Religioſus & timens deum cū omni domo ſua, faciens eleemoſynas multas plebi, & deprecans deū ſemper Is vidit in viſu.]hoc eſt in apparitione imaginaria, nō obūbrate, ſed [Manifeſte quaſi hora diei nona, angelū dei introeūtē ad ſe & dicērē ſibi, Corneli At ille intuens eū, timore correptus] Hęc omnia intellige in illa apparitione.[Dixit quis es domine.] pro, quid eſt domine? Et ad hoc directe ſubditur reſpōſum angeli. [Dixit aūt illi Orationes tuę & eleemoſynę tuę aſcenderunt in memoriā in cōſpectu dei.]Metaphoricus eſt ſermo, dicēs aſcenderūt in memoriā quo ad ſimilitudinē effectus Ad ſimilitudinē enim de nouo recordati eleemoſynarū & orationū tuarū, deus diſponit de ſalute tua mittendo me ad te Et nunc mitte viros in Ioppen, & accerſi Simonem quēdam qui cognominatur Petrus. Hic hoſpitatur apud Simonē quēdā coriariū, cui⁹ eſt domus iuxta mare. hic dicet tibi qd te oporteat facere. Et quū diſceſsiſſet angelus q loquebatur illi, vocauit duos domeſticos]hoc eſt duos famulos,[ſuos. Et militē metuētē dominū.]p,& militē religioſum,[ex iis q illi parebāt] pro, aſsiſtebāt.[Quib⁹ quū narraſſet omnia, miſit illos in Ioppen. Poſtera aūt die illis iter faciētib⁹ & appropinquātib⁹ ciuitati, aſcēdit Petr⁹ in ſuperiora.]Deeſt, dom⁹,[vt oraret circa horā ſextā Et quū eſuriret, voluit guſtare Parātibus aūt illis cecidit ſup eū mētis exceſſus. Et vidit.]p, videt,[cœlū apertū & deſcēdens vas quoddā velut linteū magnū, quatuor initiis] Deeſt, alligatū. Significat q in quatuor capitib⁹(quę ſūt quatuor anguli lintei vaſis) alligatū erat.[Submitti de cœlo in terrā in quo erāt oīa quadrupedia & ſerpentia

potētia terrę.] p,quadupedia terrę beſtiaſq; & reptibilia, [& volatilia cœli.] Crediderī ego diuidendū textū ſic omnia quadrupedia (& ibi fiat diſtinctio) terręq; beſtię & reptilia &c. [Et facta eſt vox ad eum. Surge Petre,occide.] p,macta vt ſit vocabulū conſonū ſacrificio. [Et manduca. Ait aūt Petrus. Abſit.] p,nequaq̄, [domine. quia nunq̄ mãducaui omne]pro,quicq̄, [cõmune & immundū.] Hebręi impuros ſecundum legē cibos appellabant cõmunes appellabant & immundos. Immundos q̄dē ſecundū legē cõmunes autē ſecundū quandū modeſtiā loquendi cū Gentilibus. Ad ſignificandū autē ſuū magnū horrorē Petrus, vtrunq; dixit, augendo ſermonē. Horrentiū eni eſt multiplicando augere. [Et vox iterū ſecūdo.] pro,rurſus iterum,[ad eū.] hoc eſt & vox velut à principio iterum facta eſt ad eū. Significatur enim nō ſolum diſcōtinuatio huius vocis à prima, ſed etiam q̄ ſimili modo facta eſt ſicut prima. [Quod de⁹ purificauit tu cõmune ne dixeris.] pro,tu ne cõmunica. Poteſt referri tam ad dicere q̄ ad habere ſeu tractare cõmune : hoc eſt immundū. [Hoc autē factum eſt per ter.] p,ad ter. Et pronomen hoc, demõſtrat totū: viſum, dictum, auditū. totum enim repetitū eſt ter. [Et ſtatim.] pro,& rurſum, [receptum eſt vas in cælum.] Terminū totius apparitionis deſcribit ne putares finitā fuiſſe apparitionem linteo remanente in terra. [Et dū intra ſe hæſitaret Petrus quidnā eſſet viſio quam vidiſſet, ecce viri q miſsi erant à Cornelio inquirētes domum Simonis aſtiterunt ad ianuā. Et quum vocaſſent, interrogabant ſi Simon qui cognominatur Petrus illic haberet hoſpitiū. Petro autem cogitante de viſione, dixit ſpiritus ei. Ecce viri tres quærunt te. Surge itaq; & deſcende, & vade cum eis nihil dubitans: quia ego miſi illos. Deſcendēs autē Petrus ad viros dixit. Ecce ego ſum quē quęritis: quæ cauſa eſt propter quā veniſtis? Qui dixerunt. Cornelius Centurio vir iuſtus & timens deū & teſtimoniū habens ab vniuerſa gente Iudęorū, reſpõſum accepit ab angelo ſc̄tō acceſſiri te in domum ſuā, & audire verba abs te. Introducens ergo eos, recepit hoſpitio. Sequēti autē die ſurgēs, p̄fectus eſt cū illis. Et q̄dā ex fratribus ab Ioppe comitati ſunt cū. Altera autē die intrauit Cæſareā. Corneli⁹ vero expectabat illos, cõuocatis cognatis ſuis & neceſſariis amicis. Et factum eſt quū introiſſet Petrus, obui⁹ venit ei Cornelius. & p̄cidens ad pedes eius, adorauit eū. Petrus vero eleuauit eum, dicens. Surge, & ego ipſe homo ſum. Et loquens cū illo intrauit & inuenit multos qui cõuenerāt, dixitq; ad illos. Vos ſcitis quomodo abhominatū ſit viro Iudæo cõiūgi aut accedere ad alienigenā: ſed mihi oſtendit deus neminē cõmunē aut immundū di-

cere hominē.] Ecce explanatio viſionis quo ad partē, hoc eſt quo ad homines. Quū tamē illa viſio ſignificauerit etiā nullū cibū eſſe immundū [propter quod ſine dubitatione veni accerſitus. Interrogo ergo quam ob cauſam accerſiſtis me? Et Cornelius ait. A nudiuſ quarta die.] pro, quarto ab hinc die, [vſque ad hanc horā] Quartū diē determinat retrocedendo ſupputando vſque ad hanc horam. Forte illamet hora erat hora nona. hoc enim videtur ſignificare. [Sedebā ieiunus & hora nona orās in domo mea] Hinc apparet ꝙ in vigilia habuit Cornelius hanc viſionem imaginariā. Orare enim vigilantis eſt [Et ecce vir ſtetit ante me in veſte candida] ꝓ, ſplendida Apparuit ſiquidem angelus in illa viſione in ſpecie viri veſtiti veſtē ſplendidā. [Et ait. Corneli exaudita eſt oratio tua, & eleemoſynę tuæ cōmemoratæ ſunt in conſpectu dei. Mitte ergo in Ioppen & accerſi Simonem qui cognominatur Petrus: hic hoſpitatur in domo Simonis coriarii iuxta mare.] Deſunt quatuor dictiōes. [Qui adueniens loquetur tibi. Cōfeſtim ergo miſi ad te: & tu bene feciſti veniendo. Nūc ergo omnes nos in cōſpectu tuo adſumus audire omnia quęcūque tibi pręcepta ſunt à domino. Aperiens aūt Petrꝰ os ſuū dixit. In veritate cōperi.] experimento. [Quod nō eſt perſonarū acceptor deus ſed in omni gente qui timet deū & operatur iuſtitiā, acceptus eſt illi.] Veriſsimā ſententiā protulit Petrus & exēplo Cornelij Cēturionis cōprobatur ꝙ quicunque intus in animo timenti deū & in opere facienti iuſtitiam, quantūcunque barbarus fuerit & nihil ſciens de fide Chriſti, deus prouidet illi de neceſſaria ad ſalutē fide, hanc enim diuinā prouidentiā Petrus ſe cōperiſſe aſſerit. [Verbum.] Deeſt, quod, [miſit deus filiis Iſrael.] Et vtrunque eſt caſus accuſatiui. & refertur verbū ad vos ſcitis. Ita ꝙ ordo literæ eſt. Vos ſcitis verbū quod miſit deus &c. Legendo per Parentheſin, hic eſt omniū dominus. verbū inquā quod factū eſt per vniuerſam Iudæā incipiens à Galilæa ❡ Cōiunctio enim, interpoſita (dicendo incipiens enim à Galilæa) ſuperflua eſt. Et Hebræo more Petrus appellat verbū quod factū eſt, quod miſit deus, qđ incœpit à Galilæa rem geſtam. [Annuncians pacem per Ieſum Chriſtum (hic eſt omnium dominus) vos ſcitis. Quod factū eſt verbū per vniuerſam Iudæā, incipiens à Galilæa poſt baptiſmū quem prædicauit Ioannes. Ieſum à Nazareth quomodo vnxit eum deus.] Et additio pronominis, Hebraici eſt ſermonis. Eſt enim ſenſus, quomodo deus vnxit ipſum Ieſum à Nazareth. Hoc ſiquidem eſt principium verbi id eſt rei geſtæ. Et de eo quatenus homo dicit quòd vnxit eum deus. [Spirituſancto & virtute.] pro, potentia. Ecce vnctio ex qua Ieſus nomē

Chriſti habet. Et effectus vtriuſque ſubiungitur in bonis operibus & miraculis. [Qui pertranſiit benefaciendo & ſanando omnes oppreſſos à diabolo: quoniā deus erat cū illo. Et nos teſtes ſumus omniū quę fecit in regione Iudęorū & Hieruſalē quē occiderūt ſuſpēdentes in ligno. Hunc deus ſuſcitauit tertia die & dedit eū manifeſtū fieri nō omni populo, ſed teſtibus pordinatis.] p. pręlectis [à deo nobis qui mādueauimus & bibimus cū illo poſtquā reſurrexit à mortuis. Et præcepit nobis prędicare populo & teſtificari ꝙ ipſe eſt qui cōſtitutus eſt à deo iudex viuorū & mortuorum] Niſi aduenienie Chriſto iudice aliqui iudicarentur viui (hoc eſt perſeuerātes ſine morte) nulla eſſet differentia viuorū ac mortuorū corā illo iudice: quoniā conſtat ꝙ omnes iudicabūtur viui. Dicēdo ergo viuorū & mortuorū, differētiā monſtrat inter eos qui tunc iudicātur ꝙ aliqui erunt viui (hoc eſt perſeuerantes in vita ſine morte) & aliqui ex mortuis reſuſcitati ad vitā. [Huic omnes ꝓphetæ teſtimonium perhibent, remiſsionē peccatorū accipere per nomē eius omnes q̃ credūt in eum. Adhuc loquente Petro verba hęc cecidit ſpirituſſanctus ſuper omnes qui audiebāt verba.] Sciebat ſpirituſſanctus futurā aduerſus Petrū quęſtionē. Et propterea pręuenit baptiſmū & impoſitionē manuū, in effectu ſenſibili aduenīedo in Corneliū & alios ibidē Ethnicos. [Et obſtupuerūt ex circūciſione fideles q̄ venerāt cū Petro, q2 & in nationes gratia ſpirituſſancti effuſa eſt.] pro, ingentes donū ſpirituſſancti effuſum eſſe [Audiebāt enim illos loquētes linguis & magnificātes deū. Tunc reſpōdit Petrus] ſtupori ſociorū. [Nūquid aquā quis prohibere poteſt vt nō baptizentur hi qui ſpiritūſanctū acceperunt ſicut & nos? Et iuſsit eos baptizari in nomine domini.] Ecce quod Paulus dixit, nō miſit me Chriſtus baptizare. Nō enim dicit quòd eos baptizauit, ſed ꝙ iuſsit eos baptizari. [Tūc rogauerunt eum, vt maneret apud eos aliquot diebus.]

CAPVT XI.

A Vdierunt autem apoſtoli & fratres qui erant in Iudæa, quòd & gentes receperunt verbum dei. Quū autem aſcendiſſet Petrus Hieroſolymam, diſceptabant aduerſus illū qui erant ex circūciſione dicētes Quare introiſti ad viros pręputiū habentes, & mādacaſti cū illis? Incipiens aūt Petrus exponebat illis per ordinem, dicens. Ego erā in ciuitate Ioppe orans, & vidi in exceſſu mentis meæ viſionē, deſcendēs vas quoddā velut linteum magnum quatuor initiis ſubmitti de cœlo, & venit vſque ad me. In quod intuens, conſiderabā & vidi quadrupedia terræ & beſtias, & reptilia & volatilia cœli,

Audiui autē & vocē dicentē mihi. Surge Petre, occide & manduca. Dixi autē nequaꝗ̄ domine qa cōmune aut immundū nunꝗ̄ introiuit in os meū. Reſpōdit autē vox ſecūdo de cœlo quę deus mundauit tu ne cōmunia dixeris Hoc autē factū eſt per ter & recepta ſunt oīa rurſus in cœlū. Et ecce viri tres cōfeſtim aſtiterunt in domo in qua erāt, miſsi à Cęſarea ad me. Dixit autē ſpiritus mihi vt irē cū illis, nihil hæſitans. Venerūt aūt mecū & ſex fratres iſti, & ingreſsi ſumus in domū viri. Narrauit aūt nobis quomodo vidiſſet angelum in domo ſua ſtantē & dicentē ſibi. Mitte in Ioppen & accerſi Simonem qui cognominatur Petrus, qui loquetur tibi verba in quibus ſaluus eris tu & vniuerſa domus tua. Quū autē cœpiſſem loqui, cecidit ſpiritusſanctus ſuper eos ſicut & in nos in initio. Recordatus ſum autē verbi dn̄i, ſicut dicebat Ioannes qdē baptizauit aqua, vos aūt baptizabimini ſpiritu ſancto. Si ergo eādē gratiā dedit illis de⁹ ſicut & nobis q credidimus in dominū Ieſum Chriſtū, ego qs erā qui poſſem prohibere deū? His auditis tacuerunt: & glorificauerūt deū, dicentes Ergo & gētibus pœnitentiā dedit deus ad vitā.] Capitulū hoc ſatis clarū eſt quò ad hiſtoriā Vnde pauca annotāda ſunt. [Et illi qdē qui diſperſi fuerāt à tribulatione q̄ facta fuerat ſub Stephano.] p, ob Stephanū. Quanuis legendo ſub Stephano, nullus ſit error intelligendo Lucam deſcribere triumphum Stephani. ac ſi dixiſſet ſub triumpho Stephani [Perambulauerunt vſque ad Phœnicem & Cyprum & antiochiam, nemini loquentes verbum niſi ſolis Iudæis. Erant autem quidā ex eis viri Cyprij & Cyrenei.] Pronomen eis diſperſos ſub Stephano demōſtrat. Et per exceptionem legenda eſt hęc particula. Lucas enim quū deſcripſiſſet terminos ad quos peruenerunt diſperſi ſub Stephano (videlicet vſque ad Phœnicem & Cyprum & Antiochiā) narrat in genere quibus prædicauerunt videlicet ſolis Iudæis. Et ad ſignificandum ꝙ in genere de diſperſis hoc dixerit, ſubiungit exceptionē ſed erant quidā ex eis, diſperſis &c. [Qui quū introiſſent Antiochiam loquebantur ad Gręcos.] hoc eſt Gentiles. Principia ſiquidē cōuerſionis Gentilium vndequaque Lucas declarat. Nā primo à Philippo conuerſum Eunuchum, deinde à Petro Centurionē cum ſuis, & modo à diſperſis narrat cōuerſos gentiles in Antiochia. [Annunciantes dominum Ieſum. Et erat manus domini cum eis. multuſque numerus credentiū conuerſus eſt ad dominum. Peruenit autem ſermo ad aures eccleſię quę erat Hieroſolymis ſuper iſtis. Et miſerunt Barnabam vſque ad Antiochiā] Prouide Cypriis prædicatorib⁹ Cypriū Barnabā adiūxerūt. [Qui Quū perueniſſet & vidiſſet gratiā dei, gauiſ⁹ eſt & hor

tabatur

tabatur omnes in propoſito cordis permanere in domino qui erat vir bonus & plenus ſpiritu ſancto & fide. Et apposita eſt multa turba domino. Profectus eſt autem Barnabas Tarſum vt quęreret Saulum. Quē quum inueniſſet perduxit Antiochiā.] Quēadmodum tacuit Lucas tēpus triennij quo Paulus fuit in Arabia, & quid ibi fecerit, ita tacet nunc tēp' Paulus fuit apud Tarſum & qd ibi fecerit, Nam quū tēpore Tiberij emiſſus fuerit à fratribus in Tarſum, quū quatuor tantū anni fluxiſſent ad ſummū à paſsione Chriſti, & vocatio Pauli ex Tarſo ad Antiochiam fuerit aut in fine imperij Caij aut (quod verius videtur) ſub Claudio, multi anni interceſſerūt inter emiſsionē Pauli in Tarſum & aduentum eius Antiochiam. [Et annum totū cōuerſati ſunt in eccleſia, & docuerunt turbā multā ita vt cognominarentur primū Antiochię diſcipuli Chriſtiani.] Ecce vbi ortū eſt Chriſtianū nomen Meſias enim Gręce dicitur Chriſt'. & propterea à Chriſto Chriſtiani appellati ſunt lingua Græca. [In his autem diebus] Vt dictū eſt, non eſt vſquequaque clarum an hi dies fuerint ſub Caio caligula an ſub Claudio. [Superuenerunt ab Hieroſolymis prophetæ Antiochiā & ſurgens vnus ex eis nomine Agabus, ſignificabat per ſpiritum famem magnam futuram in vniuerſo orbe terrarum. quæ facta eſt ſub Claudio. Diſcipuli autem ꝓut quiſque habebat propoſuerunt in miniſterium mittere habitantibus in Iudæa fratribus. quod & fecerunt, mittentes ad ſeniores per manū Barnabæ & Sauli.] Aſcenſus iſte Pauli in Hieroſolymā medius eſt inter duos commemoratos ab eodem in epiſtola ad Galatas alterum poſt annos tres à conuerſione eius, quando Barnabas duxit eum ad Apoſtolos: vt ſcriptum eſt ſuperius capite nono. Alterum poſt annos quatuordecim: cuius Lucas inferius meminit cap. 15 Iſte enim aſcenſus fuit tempore Claudij, ſecundo forte vel tertio Claudij anno: vt in ſequenti cap. clarius apparebit.

CAPVT XII.

E Odē autem tempore miſit.] pro, iniecit, [Herodes rex manus vt affligeret quoſdā de eccleſia.] Aduerte hic duo. Primum ꝙ iſte rex quē Lucas appellat Herodē, à Ioſepho appellatur Agrippa, nec appellatur ab eo Herodes Agrippa ſed Agrippa. Vnde autē Lucas ei Herodis nomen attribuerit, non inuenio authenticē. Verum quòd iſte ſit ille Agrippa qui à Ioſepho quandoque appellatur Agrippa maior, ex identitate mortis apparet. illam enim mortem quā Lucas narrat in hoc cap. contigiſſe Herodi, Ioſephus narrat contigiſſe Agrippæ. Fuit autē iſte filius Ariſtoboli filij Herodis magni & creatus fuit rex à Caio Caligula duarum tetrarchiarū. poſtmodum au-

tem à Claudio (qui ſucceſsit Caligulæ) habuit etiam regnum Iudęę. Et propterea Lucas dicit Herodes rex regnabat enim in Hieruſalē. Et hęc dicta ſint ne vacilles in hiſtoriis, quum certum ſit Herodem tetrarcham (qui occidit Ioannem Baptiſtam & illuſit Chriſto veſte ſplendida) relegatum exilio in Lugdunum Galliæ à Caio Caligula fuiſſe: vt idē Ioſephus refert. & Herodē fratrem Agrippæ regē Chalcidis ab eodē Claudio creatū, nunq̃ in Hieruſalem regnaſſe. quanuis mortuo Agrippa impetrauerit à Claudio Cæſare poteſtatem tēpli & ſacerdotum ordinationem: vt Ioſephus lib. 20. cap 4. refert. nec ſic mortuum eſſe referatur ſed ſolum ꝙ octauo Claudij anno defunctus eſt inquit idem cap. 9. Et quoniam à Claudio habuit regnū Iudęæ. propterea quū Lucas dicit eodē aūt tempore iniecit Herodes rex manus, ſub tempore Claudij ſignificat Paulum & Barnabā veniſſe Hieroſolymam quo tēpore Agrippa rex erat Hieroſolymis. [Occidit autem Iacobum fratrem Ioannis gladio Videns autē quia placeret Iudæis.] pro, ꝙ, placitū eſſet Iudæis, [appoſuit apprehendere.] pro, cōprehēdere, [& Petrum. Erant autē dies azymorū Quem quum apprehendiſſet, miſit in carcerē, tradēs quatuor quaternionibus militum cuſtodiendū.] Quaternio quatuor militibus præerat. magnitudoq; cuſtodiæ ſignificatur ex quatuor quaternionibus. [Volens poſt paſcha] Hinc clare apparet appellatione Paſchæ omnes azymorū dies cōprehendi. [Producere cū populo. Et Petrus quidē ſeruabatur in carcere. oratio autē fiebat ſine intermiſſione.] pro, prolixa, [ab eccleſia ad deum pro eo.] Hinc clare apparet quantū valet oratio eccleſię pro pontifice in carcere [Quū autem producturus eum eſſet Herodes in ipſa nocte erat Petrus dormiens inter duos milites, vinctus catenis duabus & cuſtodes ante oſtium cuſtodiebant carcerem. Et ecce angelus domini aſtitit, & lumen refulſit in habitaculo percuſſóque latere Petri excitauit eū, dicens, ſurge velociter. Et ceciderunt catenę de manibꝰ eius. Dixit autem angelus ad eum. præcingere & calcea te caligas tuas.] pro, & ſubliga ſandalia tua. [Et fecit ſic. Et dicit illi. circunda tibi veſtimētum tuum & ſequere me. Et exiēs ſequebatur eum. & neſciebat quia verum eſſet quod fiebat per angelum exiſtimabat autē ſe viſum videre. Trāſeuntes autem primā & ſecundam cuſtodiā.] carceris Cōſueuerūt enim in carceribꝰ eſſe multæ ordinatæ cuſtodiæ vna poſt aliā. [Venerūt ad portam ferream quę ducit in ciuitatē] ad differētiam vel portæ ferreæ quæ ducit extra ciuitatem, vel portarum internarum quæ non ducunt in ciuitatem. Vtroque enim modo diſpoſitus potuit eſſe carcer. vel quòd haberet dūs portas ferreas, alteram

teram extra ciuitatem verſus.vel quòd reliquæ interiores portæ nō erant ferreæ: & ſola ferrea erat immediata ciuitatis vicis. [Quæ vltro aperta eſt eis. Et exeuntes proceſſerunt vicum vnum.] Hinc apparet quòd carcer erat in ciuitate. Non enim dicit & introeuntes, ſed & exeuntes proceſſerunt vicum vnum, proculdubio ciuitatis. [Et continuo diſceſsit angelus ab eo. Et Petrus ad ſe reuerſus.] Dixerat quòd neſciebat quòd verum eſſet quòd fiebat per angelum, ſed exiſtimabat ſe viſum videre: quod eſt hominis ecſtaſim patientis: & propterea dicit ad ſe reuerſus, ex illa alienatione à ſoluto vſu ſenſuum: erant enim ſenſus eius tanquam ligati. [Dixit. nunc ſcio vere, quia miſit dominus angelum ſuum, & eripuit me de manu Herodis, & de omni expectatione plebis Iudæorum. Conſiderans que] proculdubio locum vbi erat. [Venit ad domū Marię matris Ioannis qui cognominatus eſt Marcus, vbi erant multi congregati & orantes. Pulſante autem eo ad oſtium ianuæ] pro, veſtibuli. [proceſsit puella ad videndum.] pro, proceſsit ancillula ad ſubauſcultandum, [nomine Rode. & vt cognouit vocem Petri, prę gaudio non aperuit ianuam, ſed intro currens nunciauit ſtare Petrum ante ianuam.] pro, veſtibulum. Dictio Græca & ianuam & veſtibulum ſonat, & ideo diſcretione opus eſt. [At illi dixerunt ad eā, inſanis. Illa autem affirmabat ſic ſe habere. Illi autem dicebant angelus eius eſt.] Hinc apparet Chriſtianos bene inſtructos de cuſtodia angelorum erga homines, cogitaſſe quòd angelus curam gerens Petri apparuiſſet ad ianuam pro Petro [Petrus autem perſeuerabat pulſans. Quum autem aperuiſſent oſtium, viderunt eum, & obſtupuerunt. Annuens autem eis manu vt tacerent, narrauit quomodo dominus eduxiſſet eum de carcere: dixitque: nunciate Iacobo & fratribus hæc.] Hinc apparet ꝙ hæc geſta ſunt Hieroſolymis vbi erat Iacobus frater domini. [Et egreſſus abiit in alium locū Facta autem die, erat non parua turbatio inter milites quidnam factū eſſet de Petro] pro, quid Petrus eſſet factus. Sermo militum eſt hic loquentium ac ſi Petrus conuerſus fuiſſet in aliquod numen, ex eo quòd ſic euanuit ab eis [Herodes autem quum requiſiſſet eū & nō inueniſſet, inquiſitione facta de cuſtodibus, iuſsit eos duci.] Ex eo quòd Lucas non explicat quo, & ſubiungit ipſum deſcendiſſe à Iudæa in Cæſaream, coniectura eſt ꝙ iuſsit eos duci in Cæſaream. Et ex eo ꝙ dicitur deſcendens à Iudæa, confirmatur quod diximus: videlicet Hieroſolymis hæc fuiſſe geſta [Deſcendenſq; à Iudęa in Cęſareā ibi cōmoratus eſt.] Quātū temporis fuerit inter Petri carcerē & ſubſecutam mortem Herodis Agrippæ, neſcitur, non potui autē

multũ tẽpus intercedere. eo ꝙ tribus tantũ annis fuerit rex Iudææ: & ipſe Romę erat primo anno Claudij. [Erat autem Herodes iratus Tyriis & Sidoniis.] Plus q̃ irã ſignificat dictio Græca interpretata iratus videlicet animũ pugnacẽ. Et hoc quadrat petitioni Tyriorũ & Sidoniorũ ſubiunctę videlicet ꝙ petebãt pacẽ [At illi vnanimes venerũt ad eũ & perſuaſio Blaſto qui erat ſuper cubiculũ regis poſtulabãt pacẽ: eo ꝙ alerentur regiones eorũ ab illo] hoc eſt à regia annona. Nec intelligas ꝙ Agrippa donaret eis alimoniã: ſed ꝙ concedebat alimonias extrahi ad regionem Sidoniorum & Tyriorum: quã extractionem ſi ſubtraxiſſet, defeciſſet alimonia Tyriis & Sidoniis. [Statuto autẽ die Herodes veſtitus veſte regia ſedit protribunali, & cõcionabatur ad eos. Populus autẽ acclamabat. dei voces.] pro, vox dei, & non hominis.] Clamabat populus ꝙ vox Herodis non erat vox hominis, ſed vox dei. quod eſt dicere ꝙ Herodes eſt deus non homo. [Confeſtim autẽ percuſsit eum angelus domini eo ꝙ non dediſſet honorem.] pro, gloriam, [deo.] Dicit enim Ioſephus ꝙ non cõpeſcuit voces eorum [Et conſumptus à vermibus, expirauit.] Nõ ſtatim, ſed quinque dieb' cruciatus: vt Ioſephus dicit: quũ regnaſſet annis ſeptẽ, quatuor ſub Caio, & tribus ſub Claudio. Et addit Ioſephus ꝙ percuſſus vteri dolori dixit ad amicos. ego veſter deus vitam iam mutare compellor: nam qui vocabar immortalis à vobis, ecce iam ducor ad mortem. [Verbum autem domini creſcebat & multiplicabatur. Barnabas autem & Saulus reuerſi ſunt ab Hieroſolymis] in Antiochiam [Expleto miniſterio.] Quantum temporis morati fuerint Hieroſolymis neſcitur. Verũ ex hoc quòd dicit expleto miniſterio (proculdubio eleemoſynarum pro quo miſsi fuerant ab Antiochia) non multũ fuiſſe ibi cõmoratos ſignificat. [Aſſumpto Ioanne qui cognominatus eſt Marcus.]

CAPVT XIII.

E Rant autem quidã in eccleſia quæ erat Antiochię ꝓphetæ & doctores. in quib' Barnabas & Simõ qui vocabatᷣ Niger, & Lucius Cyrenenſis, & Manahen qui erat Herodis tetrarchę collactaneus.] pro, cũ Herode tetrarcha ſimul educatus. Non ſignificatur cõmunicatio lactis, ſed cõmunio educationis qua à pueritia filiis regũ adiunguntur pueri ſimul educandi. [Et Saulus. Miniſtrantibus autẽ illis domino.] Nõ explicatur ſpecies miniſterij. ſed ex eo ꝙ dixerat prophetę & doctores, inſinuatur ꝙ miniſtrabant domino docẽdo & prophetãdo. [Et ieiunãtibus] Hinc habes in pmitiua eccleſia, ſpontanea ieiunia. Quæ & iunguntur miniſterio exhibito domino. &

no.& commeritoria deſcribũtur ſpiritusſancti: vt intelligam⁹ quã accepta ſint deo [Dixit illis ſpiritusſanctus.Segregate.]Deeſt iam, [mihi Saulum & Barnabam in opus ad quod aſſumpſi eos] Acſi apertius dixiſſet.ſufficit hactenus fuiſſe vos ſimul, tẽpus eſt vt ſegregetis hosduos mihi non ſibiipſis.Vnde & explicat ad quid ſpiritusſanct⁹ vult illos ſibi videlicet ad opus ad quod accerſiui eos. quod cõſtat eſſe opus euãgelizandi gentibus.[Tunc ieiunantes & orãtes imponenteſque eis manus dimiſerunt illos Iterũ ieiunauit, ieiunio adiungentes orationum ſuffragia ad hoc vt deus euãgelij opus quod mandauerat,diuino fauore proſequatur.Nec ſolũ ieiunãt & orant prophetæ & doctores,ſed etiam imponũt manus Barnabę & Saulo quemadmodum apoſtoli impoſuerãt manus ſeptem miniſtris ſuper menſis & viduis.Ex quibus duobus factis habetur quòd alia fuerit impoſitio manuum ſacramẽtalis(qua ſacramentũ confirmationis in effectu ſenſibili conferebant apoſtoli)& alia erat impoſitio manuum qua velut ad firmandũ gratiam noui miniſterij vtebantur non ſoli apoſtoli,ſed etiam alij primates in eccleſia.Nam neque illis ſeptem miniſtris ſacramentum aliquod eſt collatum neque iſtis(Barnabæ & Saulo),per manuum impoſitionem: quũ nullum fuerit nouum ſacramentum neceſſarium ad opus illorum aut iſtorum.[Et ipſi quidem miſſi à ſpiritusancto.],nõ à doctoribus& prophetis.Et hic eccleſia Barnabã apoſtolum veneratur [Abierut Seleuciam.& inde nauigauerunt Cyprum & quum veniſſent Salaminam prędicabant verbum dei in ſynagogis Iudæorum. Habebant autem & Ioannẽ in miniſterio.]proculdubio euangelicæ prędicationis coadiutorem [Et quum perambulaſſent vniuerſam inſulam vſque ad Paphum,inuenerunt quẽdã virum magum, pſeudoprophetam Iudæum,cui nomen erat Bariu.]pro,Barieſus. Hebręum nomẽ eſt Barieſus: compoſitum ex bar quod eſt filius,& ieſus quod eſt ſaluator Et hoc erat nomen propriũ illius Iudæi. [Qui erat cum procõſule Sergio Paulo, viro prudente. Hic accerſitis Barnaba & Paulo, deſiderabat audire verbũ dei.Reſiſtebat autem illis Elimas magus.ſic enim interpretatur nomen eius.] Quia Elimas Hebræum quoque nomẽ eſt,ſignificans dei mei menſurã ſeu cenſum,nõ eſt rationi conſentaneum vt Lucas Gręcè ſcribens Hebræũ nomẽ altero Hebręo nomine interpretetur.Et eo magis alienum à ratiõe hoc eſt,quo ſecundum ſignificationem nominum neutrum alterum interpretatur.Quo fit vt ipſe Magus ſignificetur interpres proprij nominis:& ad ſignificandum eius temeritatem Lucas prius explicauerit proprium illius nomen:& poſtea ſubiunxerit vulgatum

xerit vulgarum nomé eiuſdem quod ipſemet Magus propria inter pretatione ſibi aſciuerat. Et eſt ordinanda litera ſic: videlicet. Elimas interpretatur ipſe magus nomen eius: hoc eſt ſuimet. Carent ſiquidem Græci pronomine reciproco: & prudentię lectoris relinquitur diſcernere q̃ñ pronomen tenetur reciproce. ¶ Et dixit hoc Lucas ad reddendú rationé quare ipſum appellauerit Elimas, dicédo reſiſtebat aũt illis Elimas. Acſi apertius dixiſſet non ideo nominatur Elimas, quia vere ſit Elimas, ſed quia ipſe interpretatur nomen ſuũ Elimas. Aiebat enim ſe ideo vocatum Bariesum (hoc eſt filium ſaluatorem) quia erat futurus Elimas hoc eſt dei mei mẽſura ſeu ſenſ⁹ & ſic interp̃tabatur (hoc eſt rõnẽ nominis ſui reddebat) maxima cũ temeritate [Quęrẽs auertere Procõſulé á fide Saul⁹ aũt qui & Paul⁹.] Ex eo q̃ hacten⁹ Lucas vſus eſt Hebręo nomine. (.ſ. Saul ſeu Saul⁹) & modo vtitur Latino nomine quo nomiabatur pro cõſul Cypri, & deinceps ſemper nominat ipſum Paulũ. Inſinuatur q̃ ex tũc appellatus eſt Paul⁹ vel quũ binomius eſſet, incœpit vti nomine Romano, vel mutato nomine a proconſule. Libẽter autẽ Paulus hoc nomẽ aſſumpſit, quoniã eſt nomen humilitatis eſt enĩ diminutiuũ á parũ Et acceſſit ad hoc quod Apoſtolus gẽtium voluit cũ gentibus cõicare in noie, & a primo gẽtili magnę dignitatis & authoritatis cõuerſo, nomẽ ſibi aſciuit, priſtinũ vel mutuatũ [Repletus ſpũſcto intuẽs in eũ dixit. O plene omni dolo & omni fallacia.] pro. malitia vt omnis dolus referatur ad intellectũ, & oĩs malitia ad voluntatẽ [Fili diaboli inimice omnis iuſticiæ, non deſinis ſubuertere vias domini rectas, & nũc ecce manus domini ſuper te & eris cæcus non vidẽs ſolẽ vſque ad tẽp⁹. Et cõfeſtim ceci dit in eũ caligo & tenebræ Et circũiens quærebat qui ſibi manum daret] pro, manuductores Hoc enĩ ſoliti ſũt facere excęcati. [Tũc Proconſul quũ vidiſſet factum, credidit, admirans ſuper doctrina domini. Et quũ a Papho nauigaſſent Paulus & qui cũ eo erãt, venerunt Pergẽ Pãphyliæ] Perge nomẽ eſt ciuitatis, Pãphylia autẽ prouinciæ ex qua Ioãnes cognomine Marc⁹ diſceſſit, relinquẽdo Paulũ & Barnabã [Ioannes aũt diſcedẽs ab eis reuerſus eſt Hieroſolymã illi vero pertrãſeũtes Pergẽ venerũt Anthiochiã Piſidię.] Ad differẽtiã Antiochiæ Syrię cuius ſuperi⁹ mẽtio facta eſt & quę ſimiliter & abſolute iure vocatur Antiochia hęc autem cũ expreſſione prouinciæ dicitur Antiochia Piſidię. [Et ingreſſi ſynagogã die ſabbatorũ, ſederũt poſt lectionẽ aũt legis & prophetarũ] ſolitã a Iudęis ſingulis ſabbatis in eorũ ſynagogis [Miſerũt pricipes ſynagogę ad eos, dicẽtes. viri fratres ſiquis eſt in vobis ſermo exhortati

hortatiõis a d plebẽ dicite.] Hic apparet apud Iudęos licitũ fuiſſe cuicũque Iudęo viro docto prędicare in eorum ſynagogis ignoti ſiquidẽ erãt Barnabas & Paulus & requiruntur ſi ſciunt exhortari plebẽ [Surgẽs aũt Paulus,& manu ſilentiũ indicẽs ait Viri Iſraelitę,& qui timetis deum audite deus plebis Iſrael.]pro, deus populi huius ſubaudi Iſraelitę quem demõſtrabat. [Elegit patres noſtros,& plebẽ.]pro,populum,[exaltauit quũ eſſent incolę in terra Aegipti & in brachio excelſo eduxit eos ex ea & per quadraginta annorũ tẽp⁹ timores eorũ ſuſtinuit in deſerto: Et deſtruens gentes ſeptẽ in terra Chanaā,ſorte diſtribuit eis terrã eorũ, quaſi poſt quadringentos & quinquaginta ãnos.]pro,& poſt hęc annis circiter quadringẽtis & quiquaginta,[dedit iudices vſque ad Samuelẽ prophetã.]Vnde apparet diuerſus ſenſus a textu Latino quoniam ſonat ꝙ poſt diuiſionẽ terrę factã per Ioſue tẽp⁹ Iudicũ fuerit fere quadrĩgẽtis & quĩquagĩta annis. Vbi ſcito corruptos eſſe codices Gręcos:& legẽdũ eſſe trecentis quinquaginta annis. nã fere tantũ tẽporis interceſſit inter Ioſue & Saulem, quo toto tẽpore fuerunt iudices. Cõuincitur autem hic error ſcriptorũ ex.3.Reg 6 c.vbi clare dicitur ꝙ anno quadrĩgẽteſimo ac octogeſimo ab egreſſu filiorũ Iſrael de Aegipto fundatũ eſt tẽplũ Ex hoc ſiquidẽ numero ſi ſubtraxeris octoginta annos regũ(Saulis & Dauidis)& quinquagĩta annos deſerti & Ioſue,trecẽti quĩquaginta relinquũtur iudicib⁹. Nec Paul⁹ dicit adamuſſim trecẽtis l ſed fere cccl. ãnis dedit iudices vſq; ad Samuelẽ iclusiue [Et exide poſtulauerũt regẽ. & dedit illis Saul filiũ Cis,virũ de tribu Bẽiamĩ,annis quadragĩta.Et amoto illo ſuſcitauit illis Dauid regẽ cui & teſtimoniũ perhibẽs dixit. inueni Dauid filiũ Ieſſe virũ ſecũdũ cor meum,qui faciet oẽs volũtates meas.Et 1.reg.13 ſũpta eſt hęc ſẽtẽtia:dicẽte Samuele quęſiuit ſibi dñs virũ iuxta cor ſuũ &c.Crediderim aũt ego Paulũ nõ ſolũ ex illis verbis Samuelis,ſed ex Pſalmis conflaſſe hoc diuinũ teſtimoniũ nã & ibi legitur.tũc locut⁹ eſt ĩ viſione ſctis tuis & dixiſti, poſuit adiutoriũ ſuper potẽtẽ, ĩueni Dauid ſeruũ meũ &c.[Huius ex ſemĩe de⁹ ſecũdum promiſſionẽ eduxit Iſrael ſaluatorem Ieſũ.] Iſrael datiui caſus ẽ,& propterea legẽdũ eſſet Iſraeli [prędicante Ioãne ante faciẽ aduent⁹ ei⁹, baptiſmũ pœnitẽtię oĩ populo iſrael. Cũ ĩpleret aũt Ioãnes curſum ſuũ,dicebat quẽ me arbitramini eſſe nõ ſũ ego]ſubaudi pronomẽ is ſeu ille,& refertur ac demõſtratur meſias. Iudęi eĩ arbitrabãtur Ioãnẽ eſſe meſiã & ꝓpterea Ioannes dicebat nõ ſũ ego is quẽ me arbitramini eſſe.[Sed ecce venit poſt me cui⁹ nõ ſũ dign⁹ calceamẽta ſoluere. viri fratres filij gñris abrahã

& qui in

& qui in vobis timent deũ,vobis verbũ ſalutis huius miſſum eſt. qui enim habitabãt Hieruſalem & principes eius hunc ignorantes & voces prophetarum quę per omne ſabbatũ leguntur iudicantes impleuerũt.]Ipſi enim damnauerũt Ieſum in conſilio ſuo ,dicendo reus eſt mortis.[Et nullã cauſam mortis inuenientes in eo, petierunt à Pilato vt interficerent eum.Quumque conſummaſſent omnia quę de eo ſcripta erant,deponentes eum de ligno ,poſuerũt in monumento]Non referuntur principes qui damnauerunt,ſed principes qui ſepelierũt,Nicodemus & Ioſeph ab Arimathia.[Deus autẽ ſuſcitauit eũ a mortuis tertia die, qui viſus eſt per dies multos ijs qui ſimul aſcenderãt cũ eo de Galilęa in Hieruſalem: qui vſque nũc ſunt teſtes eius ad plebẽ & nos vobis annũciamus eã quæ ad patres noſtros repromiſſio facta eſt: quoniã hanc deus adimpleuit filiis veſtris.]pro,filiis filiorũ.videlicet patrũ i quarũ filiorũ numero eſtis vos.[Reſuſcitãs Ieſum.Sicut & in Pſalmo ſecũdo ſcriptum eſt filius meus es tu ego hodie genui te.]Dixerat Ieſum eſſe Meſiã ex teſtimonio Ioannis Baptiſtę,& ipſum eſſe illũ de quo facta eſt repromiſſio ad patres antiquos:& ad hoc affert hãc ſecundi Pſalmi authoritatẽ,teſtificãtem diuinitatẽ Meſiæ, dicẽdo ego hodie genui te Is enĩ de quo ſemper verificatur,ego hodie genui te,filius eſt æternus,nec tẽporaliter, ſed æternaliter generatur. alioquin nõ poſſet ſemper dici ego hodie genui te. Quòd aũt ſuſcitauit eũ â mortuis ãplius iã nõ reuerſurum in corruptionẽ]Cõprobata ęternitate Meſiæ quãtum ad diuinitatẽ,probat ex alia authoritate perpetuitatem eiuſdẽ ſecundum vitã corporis poſt reſurrectionẽ eiuſdẽ.[Ita dixit,quia.]pro,quòd[dabo vobis ſancta Dauid fidelia.] Ex Eſaiæ 55.c ſumpta eſt hæc ſentẽtia.Vbi iuxta Hebræũ textũ habetur.feriã vobiſcum pactum ſempiternum, miſericordias Dauid ſtabiles.Sed Lucas gręcè ſcribens ſententiã ſcripſit iuxta tranſlationẽ.70.dabo vobis ſancta Dauid fidelia vniuerſa contenta ſub pacto cõprehenderũt.70 ſub verbo ſancta & quod ibi dicitur ſtabiles hic dicitur fidelia.Senſus tamẽ in idem redit: quoniã promittit deus ſe daturum gratias ſtabiles Dauidis.Et hoc directe ſeruit propoſito Pauli ex hac authoritate intendẽtis probare perpetuam ſtabilitatem Meſię hominis.Gratiæ ſiquidem ſtabiles Dauidi promiſſę conſiſtũt in ipſa incorruptione filij Dauidis Meſię.Et eędẽ gratię poſſunt dici fideles pro quanto ſunt veraces.[Ideoque & alibi dicit]ſacra ſcriptura.[Non dabis ſanctum tuum videre corruptionem.]Quod in Pſalmo hoc 16 dicit ſanctum tuum, per authoritatem Eſaiæ explicauit eſſe ſancta Dauidis fidelia,hoc eſt eſſe Meſiã

in quo

In quo cuncta ſancta Dauidis implentur.]Dauid enim in ſua generatione quũ adminiſtraſſet voluntati dei.]pro,conſilio dei. Et dicitur adminiſtraſſe cõ ſilio dei,eo quòd fecit omnes volũtates dei: iuxta id quod ſuperius dixerat,qui faciet omnes voluntates meas. [Dormiuit,& appoſitus eſt ad patres ſuos, & vidit corruptionẽ.] hoc eſt expertus eſt corruptionem ſui cadaueris. Et per oppoſitum intellige ſubiuncta verba de Ieſu ſuſcitato [Quem vere deꝰ ſuſcitauit,nõ vidit corruptionem.]id eſt non eſt expertus corruptionẽ ſui cadaueris de tali enim corruptione eſt ſermo. Et dicit hęc Paulꝰ ad demõſtrandũ ꝙ nõ de ſeipſo Dauide hæc dixit Dauid, ſed de Meſia filio ſuo [Notũ igitur ſit vobis viri fratres quia]pro, quod per hunc vobis remiſſio peccatorũ annũciatur ab omnibus]pro, & ab omnibus.[quibus non potuiſtis in lege Moyſi iuſtificari, in hoc omnis qui credit iuſtificatur.]Notificat Paulꝰ quod per Chriſtum eſt remiſſio peccatorum, & per ipſum iuſtificatur quilibet à quibꝰ nõ potuiſtis per legẽ Moyſi iuſtificari. Ita ꝙ particula & ab omnibus,iungitur ſequenti particulæ. Et iuſticiã fidei Ieſu Chriſti potentem ad iuſtificandũ declarat:legem verò Moyſi inualidam ad iuſtificandũ.hoc eſt ad hominem reddendũ iuſtum corã deo. Summarie Lucas molem doctrinę Pauli inter iuſticiam legis & iuſticiam fidei tangit [Videte ergo ne ſuperueniat vobis quod dictũ eſt in prophetis]hoc eſt in libro.12.prophetarum.[videte contemptores & admiramini & diſpergimini.]pro, & euaneſcite Ex Abac.1.cap.ſumpta eſt hęc ſententia,qua Paulus vtitur ad terrẽdũ auditores.Ipſa vſus eſt Abacuc cõminando ad aliud propoſitum: eadem vtitur Paulus cõminando maius malũ,nempe perditionem animarum & dãnationẽ æternam nõ credentibus myſteriũ incarnatiõis Ieſu Chriſti ad hoc enim ad literã applicat hanc ſententiã. Et vere ſpiritus ſanctus præſcius incredulitatis illorum auditorũ, mouit Paulum ad dicendum eis hæc verba,vere prophetica de eis. Appellat enim eos contemptores, quoniam vere contempſerunt. & dicit ꝙ non ſolum admirabãtur,ſed & euaneſcẽt. Quorũ vtrũq; fuit verum prius enim admirati ſunt, deinde euanuerũt in poſſionibus ſuis [Qua opus operor ego in diebus veſtris.]opus ablutionis in remiſſionem peccatorum in nomine filij mei Ieſu Chriſti. [Opus quod non credetis ſiquis enarrauerit vobis,vt euentus probauit [Exeuntibus autem illis rogabant.]pro,egreſſis autem è ſynagoga Iudęis rogabant gentes [vt ſequenti ſabbato loquerentur ſibi verba hæc.]Vnde patet ꝙ nõ ſolum Iudęi ſed Gentiles in ſynagoga fuerãt.[Cunque dimiſſa eſſet ſyngoga,ſecuti ſunt multi Iudæorum

dęorum & colentiū deum aduenarū.pro,proſelitorum,Paulum & Barnabam qui loquentes ſuadebant eis vt permanerent in gratia dei Sequenti verò ſabbato,pene vniuerſa ciuitas conuenit audire verbum dei. Videntes autem turbas Iudęi repleti ſunt zelo [inuidiæ.[Et contradicebant ijs quæ à Paulo dicebantur ,blaſphemantes.] Legendum eſt, Contradicētes & blaſphemantes.]Hebræo loquendi modo Lucas vſus eſt,contradicebāt contradicentes [Tūc conſtāter.]pro,ſumpta fiducia,[Paulus &Barnabas dixerunt Vobis oportebat primum loqui verbum dei. ſed quoniam repellitis illud,& indignos vos iudicatis æternæ vitæ,ecce conuertimur ad gentes Sic enim præcepit nobis dominus,Poſui te in lumen gentibus,vt ſis in ſalutem vſque ad extremnm terræ.]Ex Eſa 49.cap. ſumpta eſt hæc ſententia Ad Chriſtum dirigitur ſermo,poſui te in lumen gentium,& quoniam hoc exequendum erat per Apoſtolos Paulus & Barnabas dicunt ſibi hoc eſſe pręceptum. & verum dicunt quoniam eſt eis præceptum vt miniſtris Chriſti,vt executoribus officij Chriſti [Audientes autem gentes,gauiſæ ſunt & glorificabant verbum domini & crediderunt quotquot erant præordinati] pro,ordinati ad vitam æternam [Diſſeminabatur autem verbum domini per vniuerſam regionem.Iudæi autem concitauerunt religioſas mulieres & honeſtas & primos ciuitatis & excitauerunt perſecutionem in Paulum & Barnabā],Armis diaboli vtūtur Iudæi,ſub ſpecie religionis excitantes mulieres religioſas,verſus deum,& honeſtas , quo ad exteriorem habitum quo ad mundum , contra Paulum & Barnabam tanquàm ſeductores hominū à vera religione ad nouā ſuperſtitionem [Et eiecerunt eos & de finibus ſuis. At illi excuſſo puluere pedum in eos]ad literā implentes mandatū domini. [Venerūt Iconium Diſcipuli quoq;.] hoc eſt Chriſtiani qui crediderūt.[Replebantur gaudio & ſpiritu ſancto]Hoc dicit Lucas,ne putaretur quod eiectis Paulo & Barnaba alij qui crediderant refriguiſſent.

CAP XIIII.

F Actum eſt autem in Iconio.] Duas aiunt eſſe ciuitates eiuſdem nominis, alteram Iconium Ciliciæ , alteram Iconium Lycaonię Hęc de qua eſt hic ſermo(vt ſubiuncta in hoc capitulo teſtantur)non eſt in Lycaonia , nam hinc Paulus inigrauit in Lycaoniam Vnde relinquitur quod eſt Iconium prouinciæ [Cicilię Vt ſimul introirent ſynagogam Iudæorum , & loquerentur ita vt crederet Iudęorum & Græcorum copioſa multitudo ,] Vt alias diximus

ximus ex Hiero.Helleni licet proprie ſignificet Grçcos,extēſiue tamen ſæpe ſignificat Gentiles in ſacra ſcriptura. Et hic eſt vnus locus in quo Hellenorum hoc eſt gentilium intellige.[Qui verò increduli fuerunt Iudæi ſuſcitauerunt,et ad iracundiā concitauerunt animas Gentiliū aduerſus fratres. Multo igitur tempore demorati ſunt fiducialiter] pro fortiter agentes:Opus enim erat fortitudine pugnātibus aduerſus eos.[In domino teſtimoniū perhibēte verò gratiæ ſuæ,dante ſigna & prodigia fieri per manus eorum Diuiſa eſt autem multitudo ciuitatis & quidā quidem erant cum Iudæis: quidā verò cum apoſtolis.Quum autem factus eſſet impetus Gentilium & Iudæorum cum principibus ſuis vt cōtumelijs afficerēt] pro vim facerent.Et quorſum tenderet violentia,ſubiūgit,dicēdo. [Et lapidarent intelligentes confugerunt ad ciuitates Lycaoniæ Lyſtram & Derben] Ecce quòd ex Iconio venerunt in Lycaoniā. [Et vniuerſam in circuitu regionem]. pro,& in circumiacentem regionem[et ibi euangelizantes erant. Et cōmota eſt omnis multitudo in doctrina eorum.Paulus autem Barnabas morabūtur Lyſtris Et quidā vir Lyſtris infirmus pedibus ſedebat claudus ex vtero matris ſuç,qui nūquā ambulauerat.Hic autem Paulum loquentem.Qui intuitus eum,et videns quia,] pro ꝙ[fidem haberet vt ſaluus fieret]vidit Paulus mentis oculo, claudi fidē ad recipiendam ſanitatē [Dixit magna voce ſurge ſuper pedes tuos rectus. Et exilijt & ambulabat.Turbæ autem quum vidiſſent quod fecerat Paulus,leuauerunt vocem ſuā Lycaonice dicentes.Dij ſimiles facti hominibus aſcenderunt ad nos.& vocabant Barnabam Iouem, Paulus verò Mercurium quoniam ipſe erat dux verbi. Sacerdos quoque Iouis qui erat ante ciuitatem,tauros & coronas ante ianuas] pro ad ianuas,ſeu veſtibula[.Offerēs cum apoſtolis,] pro cum turbis,[volebat ſacrificare. Quod vbi audierūnt Apoſtolos Barnabas & Paulus.]Ex hoc quod dicit audierunt,iūcto cum ad ianuas ſeu veſtibula, innuitur quòd apoſtoli erant in ſynagoga ſeu potius domo aliqua, quam intrauerant fugientes humanas laudes, dij in ſpecie hominum deſcenderunt ad nos. [Conſciſſis tunicis ſuis, exilierunt in turbas,clamantes & dicentes. Viri quid hæc facitis? & nos mortales ſumus ſimiles vobis homines.] pro, & nos eiſdem obnoxij ſumus paſſionibus homines. Dicunt enim non ſolum ſe eſſe obnoxios morti,ſed etiam paſſionibus alijs. [Annuntiātes vobis ab his vanis conuerti ad Deum viuum, qui fecit cœlum & terram, & mare & omnia quæ in eis ſunt, qui in præteritis generationibus dimiſit omnes gentes ingredi vias ſuas,] pro, ingredi vijs ſuis. De

Gentilibus

Gentilibus loquitur q deus permiſit eos viuere propriis viuēdi ra tionibus, dimiſit enim eos in cōſilijs proprijs vſq; ad tēpus euāgelij. [Et quidem nō ſine teſtimonio ſemetipſū reliquit: benefaciens de cœlo, dās pluuias & tempora fructifera, implens cibo & lætitia corda eorū.] Teſtimoniū dei ſexplicat eſſe effectus naturales quos cōtinue è cœlis percipim⁹. Vnde & philoſophi inuiſibilia dei per ea quæ facta ſunt intellecta conſpexerūt. [Et hęc dicentes vix ſedauerūt turbas ne ſibi immolarent. Superuenerunt autem quidem ab Antiochia & Iconio Iudæi.] De Anthiochia Piſidię vnde eiecti fuerāt apoſtoli, & ſimiliter de Iconio Cilicię vnde fugerūt eſt ſermo. Significantiuſque dicit Iudæi: quoniā ipſi erāt authores perſecutionū vbique. [Et perſuaſis turbis.] vide inſtabilitatem turbarū. pri⁹ volebant ſacrificare Apoſtolis tanq̄ diis, & modo vertuntur aduerſus Apoſtolos [Lapidanteſque Paulum.] Iudæi deſcribūtur lapidātes Paulum tanquā blaſphemū. [Traxerunt extra ciuitatem exiſtimētes eum mortuū eſſe] Lapidatio fuit in ciuitate: extractio autem exiſtimati cadaueris ad cumulum ignominiæ facta eſt. ſicut extrahitur cadauer beſtiæ extra loca habitata [Circūdantibus autem eum diſcipulis] Ad curam funeris [Surgens intrauit ciuitatē & poſtera die profectus eſt cum Barnaba in Derben. Quunque euāgelizaſſent ciuitati illi & docuiſſent multos, reuerſi ſunt Lyſtrā & Iconium & Antiochiam, confirmātes animas diſcipulorum, exhortanteſque vt permanerent in fide, & quoniā per multas tribulationes oportet nos intrare in regnū dei. Et quū cōſtituiſſent]pro, delegiſſent. [Illis per ſingulas eccleſias presbiteros, & oraſſēt cum ieiunationibus, commēdauerūt eos domino in quem crediderūt.] Conſidera in electione presbiterorū interueniſſe orationes & ieiunia Apoſtolorum [Tranſeunteſque Piſidiam, venerunt in Pāphyliam: & loquentes verbū domini in Perge deſcenderūt in Attaliā.] ciuitatem quoque Pamphylæ maritimam. [Et inde nauigarunt in Antiochiam. vnde erant traditi gratiæ dei.] Hæc eſt Antiochia Syriæ. Ibi enim traditi ſunt ſpiritui ſancto dicenti ſeparate mihi &c. Quē quo ad effectū illum Lucas appellat gratiā dei. [In op⁹ quod compleuerunt.] Non ſimpliciter & abſolute. ſed quod fuerat illo tempore exequendum [Quum autem veniſſent & cōgregaſſent eccleſiam: retulerunt quanta feciſſet deus cum illis, & quod aperuiſſet Gentibus oſtium fidei. Morati ſunt autem tempus nō modicum.] Deeſt illic [cū diſcipulis] Collige prudens lector tria tempora videlicet tempus tantæ peregrinationis, & multū tēpus quo morati ſunt in Iconio audacter agentes, & tempus non modicū quo mo-

ratu ſunt

ti ſunt in Antiochia poſt reuerſionem, ne fallaris in ſupputatione annorũ à carcere Petri ſub Agrippa rege imperante Claudio vſque ad decimumquartum annum à conuerſione Pauli quo (vt in ſequẽti narratur capitulo) Paulus aſcendit tertio Hieroſolimam.

CAPVT XV.

E T quidam deſcendentes de Iudęa, docebant fratres ꝙ niſi circuncidamini ſecundum morem Moyſi, nõ poteſtis ſaluari Facta ergo ſeditione.] Deſunt duæ dictiones [Et diſceptatione, non minima] pro, non exigua, [Paulo & Barnabę aduerſus illos] Diſtinguẽda eſt litera ſic facta autẽ ſeditione inter Chriſtianos cuius cauſa fuerant illi qui deſcenderant à Iudæa & deinde repetenda facta diſceptatione non exigua Paulo & Barnabæ, id eſt à Paulo & Barnaba aduerſus illos Chriſtianos qui deſcenderãt ex Iudęa. Datiuus pro ablatiuo poſitus eſt Et deinde ſequitur altera particula. [Statuerũt vt aſcenderẽt Paulus & Barnabas & quidã alij ex aliis.] pro, ex eis, [ad apoſtolos & preſbyteros in Hieruſalẽ ſuper hac quęſtiõe.] Statuerunt omnes cõmuniter vt Paulus & Barnabas ex vna parte aſcẽderent, & quidam alij ex eis qui deſcẽderãt à Iudæa ex altera parte. [Illi ergo.] Barnabas & Paulus demõſtrantẽ. [Deducti ab eccleſia.] Antiochena. Comites ac duces itineris ecclesia Antiochena dederat [Pertranſibant Phœnicem & Samariam, narrantes conuerſionẽ gentium & faciebant gaudium magnum omnibus fratribus. Quũ autem veniſſent Hieroſolymam, ſuſcepti ſunt ab eccleſia & ab Apoſtolis & ſenioribus, annunciãtes quanta deus feciſſet cũ illis. Surrexerunt autẽ quidã de hæreſi Phariſæorũ qui crediderunt] Gręcam dictionem reliquit interpres. Nec idem ſonat apud Græcos hæreſis quod apud Latinos theologos. nullũ enim importat errorẽ, ſed electionem & perinde dictũ eſt de hæreſi ac ſi dictum fuiſſet de ſecta Phariſæorum. [Dicẽtes quia.] pro, quòd, [oportet circuncidi eos, præcipereque ſeruare legem Moyſi.] Vide quanta authoritate iſti loquũtur, in re tã graui nullã afferentes rõnẽ. [Cõuenerũtque Apoſtoli & ſeniores videre de verbo hoc Quum aũt magna cõquiſitio fieret ſurgens Petrus dixit ad eos. Viri fratres vos ſcitis ꝙ ab antiquis diebus.] Iã enim quatuordecim fere anni erant. [Deus in nobis elegit per os meum audire gẽtes verbum euangelij & credere.] Commemorat factum apud Cornelium Centurionem. [Et qui nouit corda deus teſtimonium perhibuit, dans illis ſpiritumſanctum ſicut & nobis.] in effectu ſenſibili dono ſcilicet linguarũ. [Et nihil diſcreuit inter nos.] circũciſos. [Et illos.] incircũciſos. [Fide puri-

 ficans.]

ficans.] Præteriti tẽporis eſt.& legendum eſt.[Quum fide purificauit,corda illorum] Petrus ex teſtimonio diuino monſtrato in cõuerſione Centurionis & Gentilium cum eo . rationem affert quòd ſola fide purificantur corda Gentilium abſque obſeruatione legalium hoc enim teſtificatus eſt tunc ſpiritusſanctus [Nunc ergo quid tentatis deum, imponere iugum ſuper ceruices diſcipulorum.] Ex eo quód deus teſtificatus fuerat ſolam fidem ſufficere Gẽtilibus ad ſalutem, infert Petrus quòd imponendo iugum legis Gentilibus,tẽtatur deus Et vere tẽtatur, vel ad iterum teſtimonium proferendũ, vel(quod potius crediderim) ad vltionem demõnſtrandam aduerſus incredulos primo teſtimonio : quemadmodum demonſtrata eſt diuina vindicta in Ananiam & Sapphiram. [Quod neque nos neque patres noſtri portare potuimus?] ob noſtram imperfectionem & multitudinem mandatorum [Sed per gratiam domini noſtri Ieſu Chriſti credimus ſaluari,quemadmodũ & illi] Libra hæc Petri verba & perpendes nec ad gentilium nec ad Iudæorum ſalutem ſpectare legalia.expreſſe enim dicit quòd nos Iudæi credimus ſaluari quemadmodum & illi (ſcilicet Gentiles) per gratiam domini noſtri Ieſu Chriſti. Pedetentim Petrus proceſsit. primum oſtendens ex diuino teſtimonio legalia non eſſe neceſſaria Gentilibus & demum cõcludit quòd nec Gentilibus nec Iudæis ſunt ſalutaria,ex eo quòd credimus omnes ſaluari per gratiam domini noſtri Ieſu Chriſti.[Tacuit autẽ omnis multitudo & audiebant Barnabam & Paulum narrantes quanta deus feciſſet ſigna & prodigia in Gentibus per eos.Et poſtq̃ tacuerunt,reſpondit Iacobus,dicens. Viri fratres,audite me Simon narrauit quemadmodum primum deus viſitauit ſumere ex Gentibus populũ nomini ſuo . & huic concordant verba prophetarum Sicut Scriptum eſt] Amos 9. cap.verũ ſententiã Iacobus refert,non verba ſingula [Poſt hæc reuertar.] In propheta dicitur , in die illa . nec habetur reuertar . Sed Iacobus exponendo diem illam eſſe poſt tempus veteris teſtamenti, & diuinã clementiam pro ratione adducens,dicit in perſona dei poſt hæc reuertar, ab ira ad miſericordiam, à puniendo ad benefaciendum. [Et reædificabo tabernaculũ Dauid quod decidit] Sub ſpecie tabernaculi Dauidis,eccleſiam Chriſti filij Dauidis ſignificat. & ſub ſpecie materialiũ ruinarũ ſpirituales ruinas ſignificat. Myſticum enim tabernaculum Dauidis magna ex parte decidit Iudæis à diuina gratia cadẽtibus.[Et diruta eius reędificabo & erigã illud] Incœpit reędificare diruta eius, quũ Iudæos cõuertit ad fidẽ. & erexit illud ſpectandũ vniuerſo orbi, quũ ſpiritũſanctũ dedit Apoſtolis

lis ad euágelizádũ mundo. [vt requirant cæteri homines dominũ & omnes gentes ſuper quas inuócatũ eſt nomẽ meum, dicit domi nus faciens hæc omnia.] Propter hoc Iacobus adduxit hãc authoritatem, vt ſ. hinc monſtraret prophetis cõſonare ꝙ gentes aſciſcãtur in populum dei, inuocato nomine domini ſuper eos per baptiſ mum [Notũ à ſeculo eſt domino opus ſuũ.] ꝓ, nota à ſeculo ſunt deo opera ſua omnia. Verba Iacobi ſunt nõ prophetę, aſſerentis ꝙ opera dei noua ſunt ipſi deo nota à ſeculo. & ꝓpterea reuelata per prophetas [Propter qđ.] hoc eſt qa dicta Petri cõſonant ꝓphetis. [Ego iudico.] hoc eſt iudiciũ meũ eſt. nõ enĩ proferebat ſententiã in iudicio vt cõuincitur ex eo ꝙ adhuc non erat facta cõcluſio cõ munis. ſed de illa ſubiungitur poſt verba Iacobi, tunc placuit Apoſtolis & ſenioribus cũ omni eccleſia &c. [Nõ inquietari eos qui ex gentibus conuertuntur ad deũ: ſed ſcribere ad eos vt abſtineant ſe à cõtaminationib⁹ ſimulacrorũ & fornicatione & ſuffocatis & ſanguine. Moyſes enim à tẽporibus antiquis habet in ſingulis ciuitatibus qui eũ prædicent in ſynagogis vbi per omne ſabbatũ legitur. Tunc placuit Apoſtolis & ſenioribus cum omni eccleſia, eligere viros ex eis & mittere Antiochiam cũ Paulo & Barnaba, Iudã qui, co gnominabatur Barſabas, & Silã viros primos.] pro, primarios, [in fratribus: ſcribẽtes per manus eorũ. Apoſtoli & ſeniores fratres iis qui ſunt Antiochiæ & Syrię & Ciciliæ fratrib⁹ ex gentibus ſalutẽ] Quanuis Antiochia ſit pars Syriæ. quia tamen quæſtio exorta erat in Antiochia. & inde ad cõſultãdũ Apoſtolos miſſũ eſt ideo literæ Apoſtolicæ directę ad fratres qui ſunt Antiochiæ, dirigũtur & extẽ ſiue ad omnes qui ſunt in prouinciis Syriæ & Ciliciæ. [Quoniã audiuimus ꝙ quidã ex nobis exeuntes, turbauerunt vos verbis, euertentes animas veſtras, quibus non mandauimus: placuit nobis collectis in vnum eligere viros & mittere ad vos cũ chariſſimis noſtris Barnaba & Paulo, hominibus qui tradiderunt animas ſuas ꝓ nomine domini noſtri Ieſu Chriſti. Miſimus ergo Iudã & Silã: q & ipſi vobis verbis referẽt eadẽ. Viſum eſt enim ſpiritui ſancto & nobis nihil vltra imponere vobis oneris q̃ hæc neceſſaria, vt abſtineatis vos ab immolatis ſimulacrorũ & ſanguine & ſuffocato & fornicatione à qbus cuſtodiẽtes vos, bene agetis. Valete.] Aduerte ne intelligas hęc neceſſaria vna & eadẽ ratione neceſsitatis. Nam ratio neceſſario vitãdi fornicationẽ diuini eſt iuris ratio autem abſtinendi ab iis quæ immolata ſunt ſimulacris, & ab eſu ſanguinis, & ab eſu ſuffocati, eſt vt morem geratis iis quib⁹ conuictis Iudæis. Vnde iſta impoſitio expirauit ceſſante tempore quo Iudæi conuiue-

bant ſimul & Gentiles. Inſeruerunt autem inter legalia fornicationem eo quòd Gentiles non putabant illam eſſe peccatum. & vt vel ſic tanquàm à lege prohibitam diſcerent vitare, inſeruerunt Apoſli abſtinentiam ab ea inter abſtinẽtias à tribus aliis prohibitis [Illi ergo dimiſsi deſcenderunt Antiochiam & congregata multitudine tradiderunt epiſtolã Quam quũ legiſſent,gauiſi ſunt ſuper conſolatione Iudas autem & Silas & ipſi quũ eſſent prophetæ, verbo plurimo.]pro,multo,[cõſolati ſunt fratres & confirmauerunt.Facto autem ibi aliquanto tempore, dimiſsi ſunt cum pace à fratrib⁹ ad eos qui miſerant illos]pro,ad Apoſtolos.De Iuda & Sila eſt ſermo quòd à fratribus remiſsi ſunt ad Apoſtolos. [Viſum eſt autem Silæ ibi remanere Iudas autem ſolus abiit Hieruſalem.]Superfluũt hæc quinque verba. [Paulusautem & Barnabas demorabantur Antiochiæ docentes & euangelizantes cum aliis pluribus verbum domini poſt aliquot autem dies dixit ad Barnabam Paulus.reuertentes viſitemus fratres per vniuerſas ciuitates in quibus prædicauim⁹ verbum domini, quomodo ſe habeant.Barnabas autem volebat] pro,conſulebat, [ſecum aſſumere & Ioãnem qui cognominabatur Marcus:Paulus autem rogabat.]pro,cenſebat & hic fiat punctum. & pronomen eum conſtruatur cum infinitiuo non debere recipi. demõſtrat enim Ioãnem [Vt qui diſceſsiſſet.]pro,defeciſſet.quod deterius eſt. [Ab eis ex Pamphylia,& non iſſe eum eis in opus,nõ debere eum recipi.Facta eſt autem diſſenſio.] pro,facta eſt autem inter eos exacerbatio. Quæ deterior eſt quàm diſſenſio. An autem huiuſmodi exacerbatio cauerit peccato,cenſeat qui ſcit.hoc tamen certum eſt ꝙ graue peccatũ non fuit. [Ita vt diſcederẽt ab inuicem: & Barnabas quidẽ aſſumpto Marconauigaret Cyprũ Paulus vero electo Sila profectus eſt,traditus gratiæ dei à fratribus] hoc eſt cõmendatus gratiæ dei à fratrũ orationibus.[Perambulabat aũt Syriam & Ciliciam confirmans eccleſias: præcipiens cuſtodire pręcepta Apoſtolorũ & ſeniorum.] Superfluũt hæ ſex vltimæ dictiones.

CAPVT XVI.

Eruenit autẽ in Derben & Lyſtrã] ciuitates Lycaoniæ.

P Et ecce diſcipulus quidã erat ibi nomine Timotheus.]

Hinc apparet ꝙ Timotheus iam erat Chriſtianus quum Paulus nunc tertio venit in Derben. [Filius mulieris viduæ.] pro, mulieris cuiuſdã Iudææ,[fidelis.]Mater deſcribitur genere Iudęa: religione autẽ Chriſtiana [Patre Gentili.]E regiõe mulieris Iudęæ ſcribitur patre gentili [Huic teſtimoniũ bonum reddebant qui in Lyſtris erant & Iconio fratres Hunc voluit Paulus ſecũ proficiſci: & aſſu-

& aſſumẽs circũcidit eũ ꝓpter Iudæos qui erant in illis locis.ſciebant enim omnes ꝙ pater eius erat Gentilis.] Vtrũq; explicauit Lucas: tum factũ, tũ rationẽ facti ne putaretur ꝙ Paulus aliud prædicaret & aliud faceret: hoc eſt ne putaretur ꝙ Paulus circũciderit Timotheũ pro ſalute Timothei. ſed ad euitãdũ furorẽ Iudæorũ, ad non reddẽdũ ſe exoſum Iudæis tanꝙ violatorẽ legis. Ad literã enim detulit Paulus tẽpori quo Gentiles Chriſtiani effecti nõ circũcidebantur, Iudęi aũt etiã Chriſtiani effecti circuncidebãtur. Vnde ad Cor. ſcribit. in circunciſione vocatus es, noli præputiũ adducere. ob hoc ſiquidẽ Timotheũ filiũ mulieris Iudææ, circuncidit, ne exoſus eſſet Iudæis ducens ſecũ incircunciſum. Nec minus licuit Paulo tunc circuncidere Timotheum ꝙ alias legis conſuetudines ſeruare. quod ſe inter illos facere teſtatur, dicens, Factus ſum Iudæis Iudæus. [Quũ autẽ pertranſirent ciuitates, tradebant eis cuſtodire dogmata quæ erant decreta ab Apoſtolis & ſenioribus qui erant Hieroſolymis. Et eccleſiæ quidẽ confirmabãtur fide. & abundabãt numero quotidie. Tranſeuntes autem Phrygiã & Galatiæ regionem, vetiti ſunt à ſpiritusancto loqui verbum in Aſia.] De minori Aſia eſt ſermo. Quare autem ſpirituſſanctus prohibuerit, & qualis fuerit hæc inhibitio, neſcitur. quis enim nouit conſilium domini? Crediderim ego apparitione aliqua factam huiuſmodi inhibitionem. [Quum veniſſent autem in Myſiam, tentabant ire in Bithyniam: & nõ permiſit eos ſpiritus Ieſu.] Superfluit Ieſu. & ſimilis accidit hic inſcitia noſtra [Quum autẽ pertranſiſſent Myſiã, deſcẽderũt Troadem: & viſio per noctẽ Paulo oſtenſa eſt.] Hinc conieci quòd apparitio aliqua vetuit: vt oppoſitorum eadem intelligeretur ratio. [Vir Macedo quidam erat ſtans, & deprecans eum, & dicens. tranſiens in Macedoniam, adiuua nos.] In illa viſione ſomnij apparuit vir præ ſe ferens habitu, forma, aliiſque circũſtantiis Macedonẽ Apparuit autem ſtans & loquens deprecando vt veniret in Macedoniam ad adiuuandũ eos Et forte ex verbis agnouit Paulus in ſomnis virum Macedonẽ. nã in prima perſona dixit adiuua nos, explicata Macedonia [Vt autẽ viſum vidit, ſtatim quæſiuimus proficiſci in Macedoniã: certi facti ꝙ vocaſſet nos deus euangelizare eis.] Hinc clare apparet ꝙ Lucas in hac peregrinatione ſocius erat Pauli. Ibant igitur quatuor. Paulus, Silas, Lucas, & Timotheus. [Nauigantes autẽ à Troade, recto curſu venimus Samothracẽ. & ſequenti die Neapolim.] non Italiæ ciuitatem ſed Traciæ. hæc enim vicina eſt Philippis. [Et inde Philippos: quæ eſt prima parte.] pro, partis, [Macedonię ciuitas colonia.] Sic iacet in textu Gręco. & prima eſt caſus nominatiui,

minatiui. Vnde obſcurus redditur ſenſus literę nã ſignificat ꝙ Philippi eſt prima ciuitas Colonia, nõ totius Macedoniæ. Et neſcim⁹ ꝗ eſt illa pars Macedoniæ qua eſt Philippi prima & cõſequẽter neſcim⁹ quo ordine ſcribatur prima. Ciuitas autẽ colonia ideo dicitur, ꝙ ab aliunde deductis habitaret̃ [Eramus aũt in hac vrbe diebus aliquot conferẽtes.] pro, cómorantes. Proculdubio abſque exercitio prædicationis [Die autem ſabbatorũ egreſsi ſumus foras portã.] pro, è ciuitate, [iuxta flumẽ vbi videbatur oratio eſſe] Dictio ĩterpretata videbatur, interpretari poteſt tũ ſolebat, tum putabatur. Aduerte hic prudentiam Pauli & ſociorum deſcribi. Quum in ciuitate illa non eſſet ſynagoga iudæorum, ad quam ſolitus erat Paulus ire vt congregatis ibidem prædicaret, diebus aliquot contemplatus eſt ciuitatem vt locum aptum ad euangelizandum haberet: & quod nõ potuit ex loco ſolito (ſynagoga ſcilicet) ex tempore cognoſcere tẽtauit & propterea diem ſabbatorum expectauit: in quo tam Iudæi quàm proſelyti quieſcentes ab operibus, vacant orationi. Et quum animaduertiſſet quòd extra portam iuxta flumen videbatur eſſe orationis locus, illuc iuit cum ſociis vbi congregatis poſſet euangelizare: [Et ſedentes loquebamur.] proculdubio verbum dei. [Mulieribus quæ conuenerant.] Non dedignantur Apoſtoli prædicare mulieribus. [Et quædam mulier nomine Lydda] pro, Lydia, [purpuraria.] pro, purpurarũ venditrix, [ciuitatis Thyatirorũ.] Iam enim dictum eſt quòd erat Colonia & propterea non eſt mirũ quod ex Thyatira Aſiæ minoris ciuitate hæc ibi habitaret. [Colẽs deum audiuit.] Tria genera colentium vnum deum, fuiſſe tunc colligitur videlicet Iudęos, ꝓſelytos (qui profitebãtur legẽ Moyſi circuncisi) & Gentiles religioſos: qui non circuncidebantur nec profitebantur legẽ Moyſi, ſed cultũ vnius veri dei, abſque obligatione ad ſeruandum legem illorum. Et de horum numero erat Lydia, fuerat Cornelius Centurio cũ ſuis. Et hos Lucas ſæpe appellat religioſos, nõ proſelytos, nec Iudæos. [Et hæc ſint dicta ſemel] pro ſemper: ne oporteat eadẽ ſæpe repetere in hoc libro. Hi ſiquidem prõptiores erant ad chriſtianitatem, vtpote colentes vnum deum & Iudaicæ proteruiæ minus participes. & conueniebant ad Iudæorum ſynagogas vtpote à Iudæis edocti & conuerſi ad cultum vnius dei & timorem illius. [Cuius dominus aperuit cor intendere iis quæ dicebantur à Paulo.] Hæc ſola explicatur, quia ipſa initium fuit cõuerſionis aliorum ibidem. [Quum autem baptizata eſſet & domus eius, deprecata eſt, dicens. Si iudicaſtis me fidelem domino eſſe, introite.

troite in domũ meã,& manete. Et coegit nos Factũ eſt autẽ euntib⁹ nobis ad orationẽ.] ad locũ ſupradictum ad orandũ & euangelizãdum. [Puellam quandam habentem ſpiritum Pythonẽ.] pro, Pythonis, [obuiare nobis, quæ quæſtum magnũ præſtabat dominis ſuis diuinando.] Non eſt vſquequaque clarum an hæc puella habuerit Pythonem quẽadmodũ illa deſcripta 1. Reg. 28 quæ ſuſcitauit Samuelem nã illa nõ fuit arreptitia, ſed magica arte Pythonem (hoc eſt diuinatoriũ ſpiritũ) exercebat. Nec eodem modo loquitur ſcriptura de vtraque: nam de illa ſcriptum eſt quòd habebat Pythonem, de hac autem quòd habebat ſpiritũ Pythonis, & expreſſe ſubiungitur quòd Paulus dixit ſpiritui vt exiret ab ea. Ex quibus apparet quòd iſta erat obſeſſa à ſpiritu Pythonis: ac per hoc non erat ſicut illa. Dæmon enim loquebatur per os iſtius prædicendo multa futura quemadmodum in arreptitiis videmus Et hoc clare ſonat textus iſte, narrans verba puellæ, &c. [Hæc ſubſecuta Paulum & nos clamabat, dicens iſti homines, ſerui dei excelſi ſunt, qui annunciant vobis viã ſalutis. Hoc autem faciebat multis diebus. Dolẽs.] pro, ęgrè ferens, [autẽ Paulus] In promptu cauſa eſt quare Paulus ægre tulerit verba puellæ: quia nolebat euangeliũ habere teſtimonium à dæmonibus, quæ enim cõuentio Chriſti ad Belial? Omnem ſuſpicionem malarũ artium in prædicatoribus euangelij nitebatur tollere à mentibus Gentiliũ, attribuentiũ miracula apoſtolorũ magicis artibus. Didicerat hoc Paulus ab exemplo Chriſti qui dæmonibus teſtificantibus de eo imponebat ſilentiũ, nec enim eget euãgelium teſtimonio dæmonum. nec confert veritati euangelicæ eorum teſtimonium. [Et conuerſus, ſpiritui dixit præcipio tibi in nomine Ieſu Chriſti exire ab ea Et exiit eadẽ hora Videntes autẽ domini eius quòd exiuit ſpes quæſtus eorum, appræhẽdentes Paulum & Silam, perduxerunt in forum ad principes & offerentes eos magiſtratibus dixerunt hi homines conturbant ciuitatem noſtram quum ſint Iudæi & annunciant morem quẽ non licet nobis ſuſcipere, neque facere, quũ ſimus Romani. Et cucurrit plebs aduerſus eos & magiſtratus ſciſſis eorum tunicis iuſſerunt eos virgis cædi. Et quum multas plagas eis impoſuiſſent, miſerũt eos in carcerem: præcipiẽtes cuſtodi vt diligenter cuſtodiret eos. Qui quũ tale pceptũ accepiſſet, miſit eos in interiorẽ carcerẽ & pedes eorũ ſtrinxit ligno Media aũt nocte Paulus & Silas adorantes laudabant deũ. & audiebãt eos qui in cuſtodia.] ſupple vincti. [Erãt] nõ enim de cuſtodib⁹ loquitur [Subito vero terręmot⁹ factus eſt magnus, ita vt mouerẽtur fundamẽta carceris. & ſtatim aperta ſunt omnia iſta, &

vniuerſorum vincula ſoluta ſunt. Expergefactus autem cuſtos carceris, & vidēs ianuas apertas carceris, euaginato gladio volebat ſe interficere: exiſtimans fugiſſe vinctos. Clamauit autem Paulus voce magna, dicens, nihil tibi mali feceris: vniuerſi enim hic ſumus. Petitoque lumine introgreſſus eſt] Plus ſignificat dictio Græca. nam conſignificat celeritatem introgredientis. [Et tremefactus procidit Paulo & Silæ ad pedes: & producens eos foras, ait. domini quid me oportet facere vt ſaluus fiam?] Perpende diuinā inſpirationē. Mouit terram & terruit cuſtodē: ſed mouit cor eius ita vt ſtatim conuerſus fuerit. [At illi dixerunt, crede in dominum Ieſum & ſaluus eris tu, & domus tua. & locuti ſunt ei verbum domini cū omnibus qui erant in domo eius. & tollens eos in illa hora noctis, lauit plagas eorum. & baptizatus eſt ipſe, & omnis domus eius continuo. Quunque perduxiſſet eos in domū ſuam, appoſuit eis menſam & lætatus eſt, cū omni domo ſua credens deo.] Non ſeruat ordinem rei geſtę Lucas. nā prius perduxit eos in domū ſuam. & in illa locuti ſunt illi & omnibus qui erant in domo eius verbū domini & lotæ ſunt plagę eorū & baptizatus eſt ipſe & omnis domus eius continuo. & demum appoſita eſt menſa ad ſumendū cibum. ¶ Et eſt in hoc facto conſideranda magnitudo gratiæ diuinę effuſę in cuſtodem carceris & domeſticos eius. tanta enim gratia cognita, Paulus baptizauit eos ſtatim eadem nocte. [Et quū dies factus eſſet.] Tacet Lucas ꝙ Paulus & Silas ſponte redierunt ad carcerem: vt ex calce capituli clare habetur. nā in carcere inuenerunt eos lictores quum factus eſſet dies. [Miſerūt magiſtratus lictores, dicētes. dimitte homines illos] Ad cuſtodē verba diriguntur. Vide terręmotū in motibus cordiū: ecce mutata ſunt corda gubernatorum ab eo qui fecit terræmotū. [Nunciauit autem cuſtos carceris verba hæc Paulo quòd miſerunt magiſtratus vt dimittamini nūc igitur exeuntes ite in pace. Paulus autem dixit eis Cæſos nos publice indēnatos.] pro, non dicta cauſa. id eſt abſq; diſcuſſione cauſæ, abſque ſententia iudiciali. tumultuarie ſiquidem fuerant cæſi. [Homines Romanos.] Hoc addidit Paulus ad exaggerandum crimen magiſtratuum. Et de Paulo quidē conſtat quòd erat Romanus. de Sila autem nihil aliud ſcitur quàm hic ſcriptum eſt. [Miſerunt in carcerē, & nunc occultæ nos eiiciūt. Non ita ſed veniant & ipſi nos eiiciant.] pro, educant. Voluit Paulus (& ita factū eſt) vt magiſtratus educerent ipſos de carcere: vt vel ſic confiterentur ſe erraſſe & hoc ad promotionem fidei chriſtianę in aliis. [Nunciauerunt autem magiſtratibꝰ lictores verba hæc. Timuerūtque audito ꝙ Romani eſſent. & veniētes deprecati ſunt eos:

& edu-

& educentes rogabant vt egrederentur de vrbe. Exeuntes autem de carcere] Hinc clare apparet quòd redierant ſponte ad carcerem ex domo; cuſtodis. Introierunt ad Lydiam proculdubio mulierem venditricem purpurarum De carcere ſiquidem recto itinere ad domum Lydiæ introierunt. [Et viſis fratrib⁹.] in domo Lydiæ [Cõſolati ſunt eos]. mœſtos de plagis Pauli & Silæ & de eorũ diſceſſu [Et profecti ſunt ex vrbe.] Contextus iſte manifeſte teſtatur quòd de Lydia muliere eſt ſermo. Vnde & non dicit iuerunt, ſed egreſſi ex carcere introierũt ad Lydiã. & deinde ſubiũgit & profecti ſunt.

CAPVT. XVII.

Q Vum autẽ perambulaſſent Amphipolim & apolloniã venerunt Theſſalonicã.] Et hoc quoq; idem teſtatur nam Macedonię ciuitates ſunt hę tres & non Lydiæ. Vbi erat ſynagoga Iudęorum. Secundum conſuetudinem autẽ Paulus introiuit ad eos.] Hic apparet quod in præcendenti diximus capitulo, Philippis non fuiſſe ſynagogam Iudæorum. & propterea Paulum non potuiſſe ſecundum quod illi conſuetum erat adire ſynagogam ibidem. Et per ſabbata tria diſſerebat eis de ſcripturis,] pro, e ſcripturis. Non enim de ipſis ſcripturis diſputabat, ſed exipſis. [Adaperiens & īſinuãs.] pro & allegãs, [quia,] pro, quòd, [Chriſtum oportuit pati & reſurgere à mortuis & quia,] pro, quod [hic eſt Chriſtus Ieſus quem ego annuntio vobis. Et quidam ex eis crediderunt, & adiuncti ſunt Paulo & Silæ. Et de colentibus gentilibuſque multitudo magna] pro & religioſorum Gręcorum multitudo magna. Sic habet textus, ſed dictio interpretata Grecorum (vt plureis dictum eſt) quandoque Gentiles, quandoque ipſos Gręcos in ſacra ſcriptura ſonat. Et hic eſt vnus locus in quo Hellenorum, hoc eſt Gentilium interpretandum videtur. ¶ Quia tamen de iſtis Gentilibus dicitur: quòd erant religioſi, ſignificatur quòd ab idololatria receſſerant & vnum deum colebãt inſtructi à Iudæis. Et idẽ intelligendũ eſt de mulierib⁹, in cuius ſignũ nõ narratur Paulum docuiſſe niſi ĩ ſynagoga. Hinc enim habetur quòd multitudo religioſorũ Gentilium & mulierũ ad ſynagogã cõueniebat. [Et mulieres nobiles nõ paucę. Zelantes aũt Iudæi] Deeſt, increduli Et eſt ſermo de zelo inuidiæ [Aſſumẽteſque de vulgo viros quoſdam malos, & turba facta, concitauerunt ciuitatem. Et aſſiſtentes domui Iaſonis:] pro, & vrgentes domum Iaſonis Hic enim erat Chriſtianus, & credebant Iudęi increduli Paulũ & Silam in domo Iaſonis manere [Quærebant eos producere in populum Et quũ non inueniſſent eos, trahebant Iaſonem, & quoſdam fratres

dã fratres ad principes ciuitatis,clamantes quoniã ii qui vrbẽ cõcitant.]pro,quòd ij qui orbẽ cõmouerũt.[& huc venerũt] hoc eſt etiam huc venerũt [Quos ſuſcepit] Deeſt clanculũ. Legendũ eſt. [Quos clãculũ excepit Iaſon] Ad exaggerãdũ cauſam adiũgũt quod furti Iaſon illos excepit [Et hi oẽs cõtra decreta Cæſaris faciũt.] Ex Iudęorũ procedit officina hæc calũnia ad cõmouẽdũ magiſtratus [Regẽ aliũ dicẽtes eſſe Ieſum] Idẽ dixerãt Iudęi corã Pilato. oĩs qui ſe regẽ facit cõtradicit Cæſari Sed craſſa calliditate vtũtur nã etſi tũc quũ Ieſus eſſet homo mortalis,calũnia hęc habuerit aliquid coloris,nullũ colorẽ habebat Ieſu iã regnãte ĩ cælis. nõ enim cõtra decreta Cæſaris rex alius eſt niſi rex terrenus [Cõcitauerũt aũt plebẽ,& principes ciuitatis audiẽtes hæc Et accepta ſatisfactione à Iaſone & cæteris,dimiſerũt eos]Qualis fuerit huiuſmodi ſatiſfactio neſcitur. Crediderim ego fideiuſſionẽ aliquã datã à Iaſone & aliis chriſtianis qui cũ Iaſone tracti fuerãt ad principes ciuitatis de fidelitate erga Cęſarẽ & Romanũ imperiũ & ſic dimiſſos proprię libertati [Fratres vero cõfeſtim per noctẽ dimiſerũt.]pro, emiſerũt,[Paulũ & Silã in Beroã,]pro,in Berrhæã.Ipſa quoque eſt ciuitas Macedoniæ [Qui quũ veniſſent,in ſynagogã Iudæorũ introierũt.Hi aũt erãt nobiliores eorũ qui ſunt Theſſalonicæ.]pro aliorũ in Theſſalonica:Pronomẽ hi,demõſtrat Iudæos in quorũ ſynagogã Paulus intrauit Et eſt ſenſus quòd iſti Iudæi Berrhæenſes erãt nobiliores aliis Iudæis qui erant Theſſalonicæ,& de iſtis ſubiũgitur.[Qui ſuſceperũt verbũ cũ omni auiditate.]pro,promptitudine,[quotidie ſcrutãtes ſcripturas ſi hæc ita ſe haberẽt.]Non dicitur quod illi Iudæi nobiliores ſuſceperũt euãgelicũ verbũ cũ prõptitudine abſolute,ſed cũ hac limitatiõe: quotidie ſcrutãtes ſcripturas an ita veritas haberet Itaque id quod dicitur cũ omni prõptitudine nõ refertur ad verbũ ſuſceperũt,ſed ad participiũ ſcrutãtes. Suſceperũt nanque iſti euangelicũ verbum hæſitando an verũ eſſet,& promptos ſe exhibuerunt ad ſcrutandum ſcripturas prophetarũ, an conforme eſſet euãgelium illis ſcripturis. Vnde & ſubiungit. [Et multi quidẽ crediderũt ex eis.]proculdubio nobilioribus Iudęis. Multi dicit,nõ omnes.[Et gentiliũ mulierũ honeſtarũ & viri non pauci.]Dictio interpretata gẽtiliũ,ſolita dictio eſt ſignificãs Gręcos,& vſurpata ſcriptura quãq; pro ethnicis Et apte ĩterpres videtur hic expoſuiſſe gentiliũ ad quarum genus ſpectare videntur viri, vt primo deſcripſerit Iudæos qui crediderunt & deinde Gentiles,tum mulieres,tum viros.[Quum autem cognouiſſent in Theſſalonica Iudęi,quia & Beroe.]pro.[quod & Berrhęę prędicatum eſt à Paulo

eſt à Paulo verbum dei,venerũt & illuc,cõmouentes & turbante multitudinẽ.]pro,cõmouẽtes turbas.[Statimque tũc Paulũ dimi ſerũt]pro emiſerũt [fratres vt iret vſque ad mare.]pro,vt iret ve lut ad mare.Noluerũt fratres ꝙ Paulus aperte fugeret,ſed declina ret tãquã iturus ad mare [Silas aũt & Timotheus remãſerũt ibi] Hinc apparet ꝙ ratio odij ac perſecutionis erat Paulus Qui aũt de ducebãt Paulum,perduxerũt eũ vſque Athenas, & accepto mãda to ab eo ad Silã & Timotheũ,vt quã celeriter venirẽt ad ſe,ꝑfecti ſũt.]ĩterpres addidit duas dictiões .ſ.ab eo:vt clarior eſſet ſẽſ⁹ ꝙ Paul⁹ mãdaſſet per eos qui deduxerãt ipſũ Athenas reuertẽtes ad Berrhæã,Silæ & Timotheo vt venirẽt ad ſe .Et dictio interpreta ta celeriter,ſonat celerrime [Paul⁹ aũt quũ Athenis eos expecta ret ĩcitabatur]pro irritabatur [ſpirit⁹ ei⁹ ĩ ipſo.] vidẽs pro,vidẽ te idolo latriæ deditã ciuitatẽ . Rationẽ reddit Lucas cõmoti ſpũs Pauli ad ſimilitudinẽ irritati excãdeſcẽtis intra ſe,ex eo ꝙ videbat ciuitatẽ deditã cultui ſimulacrorũ,ac ꝑ hoc lõge remotam â cultu vni⁹ dei.[Diſputabat igitur in ſynagoga nõ expectato Sila,vehe mẽtia ſpũs actus [Cũ Iudæis & colẽtibus.]pro, & religioſis,pro culdubio colẽtibus vnũ deum . [Et in foro ꝑ oẽs dies ad eos qui audierãt]ꝓ,ad eos qui forte accedebãt . Cũ Iudæis & religioſis diſputabat in ſynagoga,cũ aliis aũt qui caſu aderãt in foro.[Qui dãaũt Epicurei & Stoici philoſophi diſſerebãt & quidã dicebãt qd vult ſeminiuerbi⁹]ꝓ,verbiſator,[hic dicere? Alii vero,nouorũ dæmõiorũ videtur ãnũciatur eſſe quia Ieſũ & reſurrectionẽ ãnũcia bat eis.Et apprehẽſũ eũ,ad Areopagũ.]ꝓ,ad Martiũ pagum,du xerunt.Nõ eſt vſquequaque certum an ſignificetur quidã in Athe nis vicus nominatus vicus Martius,an ſignificetur villa nomina ta villa Martia Textus enim nõ explicat an pagus iſte intra,vel ex tra vrbem fuerit.Nec eſt vna dictio(vt in Latino habetur) areopa gus:ſed ſunt duæ dictiones: martius pagus . Et ſimiliter inferius quũ ſubdit ſtãs in medio areopagi,legẽdũ eſt ſtans in medio Mar tij pagi [Dicẽtes poſſum⁹ ſcire quæ eſt hæc noua quæ â te dici tur doctrina?noua.n quædã infers aurib⁹ noſtris volum⁹ ergo ſci re quidnã velit hæc eſſe.Atheniẽſes aũt oẽs & aduenæ hoſpites]ꝓ & qui illic verſabãtur hoſpites,ad nihil aliud vacabãt,niſi aut di cere aut audire aliqd noui.Stãs autẽ Paulus in medio areopagi,ait Viri Atheniẽſes per oĩa quaſi ſuperſtitioſos.]pro fere ſuperſtitio ſiores [vos video.Præteriẽs n. & vidẽs ſimulacra veſtra]ꝓ & cõ tẽplans culturas veſtras)Sub noĩe culturæ cõpræhendens omnia aras,ſtatuas,& reliqua quæ ĩ huiuſmodi religioſis locis fieri ſolẽt.

[Inueni

[Inueni & aram in qua ſcriptũ erat, ignoto deo.] Maior eſt authoritas Pauli aſſerentis corũ ipſis Athenienſibus inſcriptionẽ aræ ignoto deo, quam cuiuſcunque alterius audiẽtis dicere quòd inſcriptio aræ non erat ita vt Paulus aſſeruit ignoto deo, ſed ita dijs Aſiæ & Europę & Aphricæ, dijs ignotis & peregrinis. Concedendum ſiquidem iſtis alicuius aræ titulum fuiſſe talem, dijs Aſiæ & Europę &c. ſed nõ eũ titulum citaſſe Paulum, ſed alterius aræ cuius inſcriptio erat ignoto deo. Nam pręſentes erant Athenienſes, qui potuiſſent ſtatim Paulum arguere falſitatis ſi in nulla corũ ara fuiſſet inſcriptũ ignoto deo [Quod,] pro, quem, [ergo ignorantes colitis, hoc,] pro, hunc [ego annũtio vobis] Et non dicit quos ergo ignorantes colitis, ad quos illa ara tot deorum inſtituta erat. [Deus qui fecit mundum & omnia quæ in eo ſunt, hic cœli & terræ quum ſit dominus, non in manufactis tẽplis habitat nec manibus humanis colitur indigens aliquo. [Hoc eſt nec manuũ humanarum officijs, diſtinguitur, aptatur, concinnatur. omnis enim cura quæ exercetur humanis manibus, ſignificat per colitur. & apte adiungit hanc conditionẽ priori, videlicet quòd nõ habitat in tẽplis manufactis, ſicut contentum in continente, nec quemadmodum dæmones humanarum manuum officia exigunt in ſimulachris ad hoc vt venerentur, deus colitur Et rationem ſubdendo adiungit indigens aliquo explicat enim per hoc quòd ex indigentia prouenit coli officijs manuum humanarum. niſi enim indigerent factis per manus hominum, colerentur abſque huiuſmodi dependentia ab operib⁹ manuum noſtrarum] Quum ipſe det omnibus vitam [Diſtributio eſt accommoda, hoc eſt omnibus viuentibus. non enim omnibus abſolute ſed omnibus viuentibus dat vitam. [Et inſpirationem & omnia,] pro, & halitum ſecundum omnia. Duos gradus vtrumque modum explicat. primo viuentium abſque inſpiratione & reſpiratiõe, vt eſt vniuerſum gen⁹ pure vegetabiliũ. & ſecũdum peripateticos piſces & viuentium abſque inſpirando & reſpirando Et quod dicit ſecundum omnia, ad vtrunque refertur vitam, ſcilicet & halitum Deus ſiquidem dat tam vitam quam halitum omnibus viuentibus ac omnibus reſpirantibus non ſecundum quædam requiſita ad vitam & reſpirationem, ſed ſecundum omnia principia & organa tam vitę quàm reſpirationis. [Fecitque ex vno.] Deeſt ſanguine, [omne genus hominum inhabitare ſuper vniuerſam faciem terræ.] Sanguinem pro completo principio naturalis generationis cuiuſque hominis poſuit, quoniam communis eſt ſemini virili & ei quod miniſtrat mater. Ex vno autem ſanguine dicit propagatũ

vniuerſum

vniuerſum genus humanum, quoniam ex ſanguine Adam & Euæ tantũ, omne genus humanum propagatum eſt. [Definiens ſtatuta tempora.] Prçteriti temporis eſt definiens & legendum eſſet prefinijtque. [Et terminos] Deeſt prefixit. Legendum eſt [Præfixitque terminos habitatiōis eorum] Caremus enim vt pluries dictum eſt participijs actiuis præteriti tēporis, & ad ſeruādũ texturam adiūgũtur coniunctiones copulatiuæ Diuinæ prouidentiæ tribuit Paulus prædiffinitionem certorum temporum & locorum [Quærere deũ ſi forte attrectent,] pro, palpent, [eum, aut,] pro, &, [inueniant.] Ex iſto fine (ſcilicet vt homines quærant deum eo modo quo cæci palpando quęrunt oſtium & huiuſmodi, & ſic palpando inueniũt) coniicimus quòd prefinitio certorum temporum & præfinitio terminorum loci, ad regna referuntur. Et eſt ſenſus quòd deus præfixit ætates regnorum ſeu nationum, & ſimiliter terminos locales, vt ex huiuſmodi prouidentia, ſaltem tanquam cęci, velut palpando quęrerent deũ ſua prouidentia hæc efficientẽ, & inuenirẽt. [Quanuis non longe ſit ab vnoquoque noſtrum.] Dixerat deum ſua prouidentia finire tempora & loca regnorum & nationũ (vt experientia tot mutationũ teſtatur) ad hoc vt velut à cæcis quæreretur deus tanquam diſtans ne forte autem hinc intelligerent philoſophantes Paulum ſentire quòd deus diſtat a nobis, tanquam obuiando huiuſmodi intelligentię ſubiũgit quòd deus non eſt longe ab vno quoque noſtrum. Et hoc ſtatim manifeſtat ſubiungendo [In ipſo enim viuimus & mouemur & ſum⁹.] Ad philoſophantes philoſophicum ſermonem habet. Cauſa ſiquidem efficiens eorũ quę ſunt nobis itima, adeſt noſtris itimis, & adeſt magis nobis quàm quęcũque alia cauſa, vtpote cauſa non ſolum in fieri, ſed etiā in ſeruando. Et propterea Paulus dicit quòd in ipſo deo (vtpote dante & ſeruante) & viuimus & mouemur & ſumus progrediendo ſemper ad magis interna. nam viuere cōmune nobis eſt cum ſolis viuentibus moueri autem etiam cum vitæ expertibus ſubiectis tamen motui, eſſe verò cum omnibus quanto autem vniuerſariora tanto magis interna conſtat eſſe eſſentialia. Quemadmodum ſi diaphanum loqueretur & diceret quòd in luce eſt diaphanum, quia lux eſt dans & ſeruans diaphaneitatem: eo quòd lumen quod eſt actus diaphani, pendet à luce nõ ſolum ſecundum fieri, ſed ſecundum eſſe [Sicut & quidam veſtrorum,] pro, veſtratium, [poetarũ dixerunt.] Aratum poetam citat. [Ipſius enim & genus ſumus.] Quanuis Iouẽ pronomen ipſius apud poetā demonſtret, quia tamen Iouis nomine deum poetę ſignificant, ideo Paulus exponit dei Et eſt ſenſus ꝙ

non ſolum

non ſolum ſumus ex genere humano, ſed etiam ex genere diuino. hoc enim ſignificat cōiūctio,& dicendo ipſius enim & genus ſumus. [Genus ergo quum ſim⁹ dei.]&,ſecundū eſſe & ſecundū viuere & ſecundū moueri.& magis dei quā hominis,quū ab illo geniti ſimus ſecundum animā qua ſum⁹,viuimus & mouemur. [Nō debem⁹ ęſtimare,]ꝓ exiſtimare[auro argēto,aut lapidis ſculpturę artis & cogitatiōis hominis diuinū eſſe ſimile.] Ex nobiſipſis ꝓut gen⁹ dei ſum⁹ ſecūdū animā,argumētū habem⁹ ꝙ nō debem⁹ putare diuinā naturā ſimilem eſſe ſimulacro argēteo aureo aut lapideo, appoſitiuę ſculpturę artis & cogitatiōis humanę.eſt enī datiui ca ſ⁹ ſculpturæ [Et tēpora quidē hui⁹ ignorātiæ deſpiciēs.] pro,quum diſſimilauit.eſt enim participium præteriti temporis. [Deus. nunc annunciat hominib⁹.]Ad ſimilitudinē diſſimulantis quū ſe habuerit deus relatiue ad tempora huius ignorantiæ qua ignotatus eſt ipſe ab hominibus, nunc non amplius diſſimulans annunciat hominibus per apoſtolos ſuos. [Vt omnes vbique pœnitentiā agant eo ꝙ ſtatuit diem in quo iudicatur⁹ eſt orbem in æquitate in viro ī quo ſtatuit]hoc eſt in Ieſu ī quo ſtatuit iudicare mūdum Philoſophātib⁹ noluit primo ſermone Paul⁹ aperire Ieſum eſſe verū deū, ſed quaten⁹ hominem introducit in quo deus ſtatuit iudicare mundum: vt paulatim per hominem diſceret cognoſcere deū [Fidem præbēs omnib⁹, ſuſcitans eum á mortuis.]Tam p̄bēs quā ſuſcitans participia deberent eſſe actiua præteriti tēporis. quæ potuiſſet interpres vertere in participia paſſiua præteriti temporis, dicendo fide præſtita omnibus ſuſcitato eo á mortuis. Et eſt ſenſus quòd deus præſtitit omnibus(pręteritis,pręſentib⁹,& futuris) ſufficientem fidem ꝙ in Ieſu iudicaturus eſt mundū,per hoc quòd ſuſcitauit eū a mortuis in vitā immortalē. Et vere teſtimoniū hoc fidē facit ſufficientiſſimā [Quū audiſſent autē reſurrectionē mortuorū quidā quidem irridebant quidā verò dixerunt audiemus de te hoc iterū Sic Paulus exiuit de medio eorū Quidā verò viri adhęrētes ei crediderūt in quib⁹ & Dionyſius Ariopagita,]pro Areopagita. Areopagita nomē eſt officij Iudiciarij. nā Areopagitę iudices graues Athenis erant circa ſupremas cauſas, & de eorum numero erat Dionyſius iſte. An autem iſtemet ſit ille Dionyſius qui ſcripſit libros de diuinis nominibus,& de cœleſti ac eccleſiaſtica hierarchia, certum non eſt, tum quia Hieronymus in lib. de vi illuſt. iſtius non meminit,ſed Dionyſij epiſcopi Corinthiorum,referendo multas illum ſcripſiſſe epiſtolas, & ad quos, nunquam tamen ſcripſiſſe hos libros de diuinis nominibus &c. Tum quia Gregorius in Home-

rius in Homelia trigeſimatertia de decem drachmis, non audet aſſerere authorem horum librorum fuiſſe Dionyſium Areopagitam: ſed dicit. fertur verò Dionyſius Areopagita antiquus videlicet & venerabilis pater dicere, &c. [Et mulier nomine Damaris: & alij cum eis.]

CAPVT XVIII.

P
[Oſt hæc egreſſus ab Athenis, venit Corinthū & inueniés quendā Iudęū nomine Aquilā ponticū genere, qui nuper venerat ab Italia, & Priſcillā vxorē eius (eo quòd pręcepiſſet Claudius oēs Iudęos diſcedere à Roma) acceſſit ad eos.] Hinc quoque tempora ſupputantur peregrinationis Pauli. [Et quia eiuſdem erat artis, manebat apud eos & operabatur. erāt autē ſcenofactorię artis.] Græca dictione vſus eſt interpres. eo quòd ſimili cōpoſitione careat lingua Latina. Et ſignificatur ars faciendi tabernacula, quæ ex lino vel lana vel etiam ſerico fiūt. [Et diſputabat in ſynagoga per omne ſabbatū.] Vtrunque dixit Lucas, & quòd operabatur manibus texendo ſeu ſuendo tabernacula, & quòd diſputabat ad exemplum aliorum [Interponens nomen domini Ieſu] Totum hoc ſuperfluit [Suadebatque Iudęis & Gręcis. Quū veniſſent autē de Macedonia Silas & Timotheus inſtabat verbo,] pro, coarctabatur ſpiritu. [Paulus teſtificās Iudęis eſſe Chriſtū Ieſum.] Ne imprudētię Pauli tribueretur ꝙ tā cito Iudęis ingereret aſſertiue Ieſū chriſtū. explicauit Lucas cauſam fuiſſe quia coarctabatur ſpiritu Euentū ſiquidem ſubſecutum non Pauli præcipitationi ſed ſpiritui ſancto attribuendum eſſe per hoc docet. [Contradicētibus autē eis & blaſphemantibus, excutiēs veſtimenta ſua dixit ad eos Sanguis veſter ſuper caput veſtrū mundus ego ex hoc] Tēpus demōſtratur Et eſt ſenſus poſthac mūdus ego à ſanguine veſtro [Ad gētes vadā. Et migrās inde, intrauit in domum cuiuſdam nomine Titi iuſti] Superfluit Titi. Nomen viri illius deſcribitur non Titus ſed iuſtus. [Colentis deū, cuius domus erat coniuncta Synagogę] Gentilis hic erat, ſed vnū colens deum quemadmodū Cornelius Centurio. Et hinc apparet ꝙ non cōſueuerat prius Paulus hoſpitari niſi apud Iudæos in locis vbi erant Iudæi, & propterea cùm tanta ſolennitate nunc primum migrans ad hoſpitandum in domo gentilium præſentibus Iudæis, id effecit excutiēdo veſtes: & proteſtādo &c. [Criſpus autē Archiſynagogus credidit domino cū omni domo ſua. & multi Corinthiorū audientes: credebāt & baptizabātur. Dixit autē dominus nocte per viſionē Paulo, Noli timere, ſed loquere & ne taceas [propter quod.] pro

propterea

propterea quòd,[ego ſum tecum : et nemo apponetur tibi vt noceat te,]pro,& nullus adorietur vt affligat te.)[quoniam populus eſt mihi multus in hac ciuitate Sedit autem ibi annum & ſex menſes, docens apud eos verbum dei, Gallione autem proconſule Achaiæ,inſurrexerunt vno animo Iudæi in Paulum,& adduxerunt eum ad tribunal,dicētes quod contra legē hic perſuadet.]pro,ſuadet [hominibus colere dęum]Sermo eſt de lege Iudęorum.Paulū enim Iudæum cōtra legem Iudæorum agentē accuſant [Incipiente autē Paulo aperire os,dicit Gallio ad Iudęos.Si quidem eſſet iniquum aliquid aut facinus peſſimum.]pro, ſiqua iniuria eſſet aut facinus malum.[ô viri Iudæi,recte,]pro,merito[vos ſuſtinerem: ſi vero queſtiones ſunt de verbo & nominibus legis veſtræ,] pro & lege veſtra. De verbo dixit ad differentiam factorum. de nominibus verò dixit inuocandis, puta quia Paulus dicebat inuocandum eſſe nomen Ieſu Chriſti.de lege autem,hoc eſt de cęrimonijs & iuſtificationibus legis Moſaicæ. [Vosipſi videritis. iudex ego horum nolo eſſe Et inaniuit,]pro depulit,[eos à tribunali.Appræhendentes autem omnes.]Deeſt.Græci.Non eſt certum an Helleni hoc in loco Græcos ſignificet an Gentiles, magis tamen quadrat vt ſignificet Gentiles,qui videntes Iudæos eiectos à proconſule, ad cumulum ignominiæ percutiebant Archyſinagogum, non Criſpum qui conuerſus fuerat & baptizatus .ſed Soſthenem qui caput erat Iudęorum in hac accuſatione. Forte autem plures erant Archiſynagogi vel Criſpus chriſtianus factus ceſſarat officio,& Soſthenes nouus Archiſynagogus cauſam agebat aduerſus Paulū [Soſthenē pricipē ſynagogæ.percutiebāt eū ante tribunal & nihil eorū Galliōi curæ erat. Paul⁹ verò quū adhuc ſuſtinuiſſet dies multos,fratribus valefaciens nauigauit,]pro,abnauigauit,[in Syriā,] hoc eſt nauigare cœpit verſus Syriam.& cum eo Priſcilla & Aquila qui ſibi totonderat in Cenchreis caput.] pro, poſteaquam raſerat caput in Cenchreis. Nec conſtat an ad Paulum an ad Aquilam referatur quod raſerit caput, contextus tamen ſonat Paulum, eo ꝙ reliqua omnia verba ac participia ad Paulum referūtur. Cenchreæ portus eſt Corinthiorum. [Habebat enim votum.] Raſio capitis ex voto Nazaræorum eſt ſecundum legem duplex. altera per ſe,altera per accidens. Et illa quidem quæ erat præcepta per ſe, erat in termino voti. & hæc nullum videtur habere in propoſito locum, quoniam illa(vt patet Nume.6.) debebat fieri ad oſtium tabernaculi fœderis, hoc eſt ad oſtium templi : & capilli ſuper ignem qui ſuppoſitus erat ſacrificio comburendi erant. Quę quum apud Cenchreas ſeruari non potuerint, ſcandalum fuiſſet ibidem pro voto

Nazaræorum

Nazaręorum radere caput. Altera verò per accidens (hoc eſt ſi infra tempus voti contigiſſet ex ſubdito morticino Nazaręum pollui) abſque determinatione loci mãdabatur fieri. Et hanc Lucas ſignificat fuiſſe aſsignando pro ratione raſi capitis in Cenchreis votum. ſubintelligi. ſiquidem vult occaſionē mortui ſubito ob quã ex voto tenebatur ad raſuram capitis. Tertiam autem raſuram capitis ex voto in lege neſcio. [Deuenitque Epheſum.] nauigando verſus Syriã [Et illos ibi reliquit. Ipſe verò ingreſſus ſynagogam. diſputabat cum Iudæis Rogantibus autem eis vt ampliori tempore maneret, non conſenſit: ſed valefaciens & dicens iterum reuertar ad vos] Deſunt hic multæ dictiones. Legēdũ eſt. [Oportet me omnino feſtum (quod inſtar agere Hieroſolymis, ſed iterum reuertar ad vos deo volente) profectus eſt ab Epheſo.] De quo feſto ſit ſermo non conſtat [Et deſcendens Cæſaream.] pro, & vt peruenit in Cæſaream Oportet enim reſoluere participia quibus caremus vt poſſumus Et eſt ſermo de Cęſarea ciuitate maritima, ex qua Paulus olim nauigauerat in Tarſum: vt dictum eſt ſuperius capite nono. [Aſcēdit] proculdubio Hieroſolymam. [Et ſalutauit eccleſiam.] Quæ erat Hieroſolymis [Et deſcendit in Antiochiam.] Voluit Lucas intelligi aduentum Pauli in Hieruſalem ex deſcripto aſcenſu ex Cæſarea, & deſcenſu in Antiochiam ſalutata eccleſia. inſinuans ſimul per hæc quòd Paulus nihil aliud fecit euangelicũ Hieroſolymis quàm quòd ſalutauit eccleſiam, prohibitus à fratribus ne excitaretur tumultus propter ipſum. Et hic eſt quartus Pauli in Hieruſalem aditus poſt conuerſionem eius. [Et facto ibi aliquanto tempore profectus eſt perambulans ex ordine Galaticam regionem & Phrygiam, confirmans omnes diſcipulos Iudæus autē quidam Apollo,] pro, Apollos. Cuius genitiuus eſt Apollo. [Nomine, Alexandrinus genere, vir eloquens, deuenit Epheſum, potens in ſcripturis Hic erat eductus, viam domini.] Dictio Græca interpretata edoctus, minus ſignificat quàm edoctus, potius ſignificat quòd erat initiatus, ſicut Catechumeni inſtruuntur in via domini. vnde ſciebat tantum baptiſma Ioannis: & ab Aquila & Priſcilla exactius didicit viam domini. [Et feruens ſpiritu loquebatur & docebat diligenter ea quæ ſunt Ieſu ſciens tantũ baptiſma Ioannis. Hic ergo cœpit fiducialiter agere in ſynagoga. Quem quum audiſſent Priſcilla & Aquila, aſſumpſerunt eum: & diligentius expoſuerunt ei viã domini Quum autē vellet ire in Achaiam, exhortati fratres ſcripſerũt diſcipulis vt ſuſciperēt eũ. Qui cum veniſſet, contulit multum iis qui crediderant.] Deeſt, per gratiã Et apte refertur ad verbum contulit:

rr vt ſic

vt ſit ſenſus per gratiam contulit multum iis qui crediderant. ¶ Et poteſt ſignificari diuini muneris fuiſſe quòd non baptizatus Apollos multũ contulerit iis qui crediderãt in Achaia. Poteſt quoq; intelligi ꝙ per gratiã facundię & doctrinæ in ſcripturis quã habebat Apollos multũ cõtulerit iis qui crediderãt Et hic ſenſus magis conſonat ſubiũctis. [Vehemẽter enim Iudæos reuincebat, publice oſtendens per ſcripturas eſſe Chriſtũ Ieſum,] hoc eſt Ieſum Nazaræнũ eſſe Meſiam in lege & prophetis promiſſum.

CAPVT XIX.

Actum eſt autẽ quũ Apollos eſſet Corinthi, vt Paulus peragratis ſuperioribus partibus veniret Epheſum.]

F Inſeruerat Lucas aduẽtũ Apollo in Epheſum: & duxerat eũ vſq; Corinthũ, diſcurrente Paulo per ſupradictas prouincias. modo ad Paulũ redit poſt reditum ex Hieruſalẽ in Antiochiã Syriæ aliquanto tẽpore ibidẽ more ſuo cõmoratũ, & ſuperioribus partibus Galatię ac Phrygię peragratis reuerſum Epheſum (Aſiæ minoris ciuitatẽ) prout promiſerat. [Et inueniret quoſdam de diſcipulis. Dixitque ad eos ſi ſpiritũſanctũ accepiſtis credentes? At illi dixerũt ad eũ. ſed neque ſi ſpirituſſanctus eſt audiuimus. Ille vero ait in quo ergo baptizati eſtis? Qui dixerũt in Ioannis baptiſmate.] Ideo Lucas præmiſerat ꝙ Apollos baptiſmũ tantum Ioannis ſciebat, vt intelligeremus hos fuiſſe diſcipulos Apollo inſtructos quidem in fide Ieſu ſed imperfecte, quãdo Apollos fuerat Epheſi. Et ideo horũ tantũ diſcipulorũ (vtpote imperfecte inſtructorũ) Lucas meminit, tacitis aliis ibidẽ chriſtianis. [Dixit autem Paulus. Ioannes baptizauit baptiſmo pœnitentiæ, populi.] pro, populo, [dicens in eũ qui venturus eſſet poſt ipſum vt crederent, hoc eſt in Ieſum His auditis baptizati ſunt in nomine domini Ieſu.] Hinc clare apparet ꝙ baptizatos baptiſmo Ioannis oportet baptizari baptiſmo Chriſti. [Et quũ impoſuiſſet illis manus Paulus, venit ſpirituſſanctus ſuper eos & loquebantur linguis & prophetabãt.] Non dicit quòd Paulus baptizauerit illos, ſed quòd impoſuerit illis manus vt acciperent ſpiritumſanctum in effectu ſenſibili. [Erant autem omnes viri fere duodecim. Introgreſſus autem Synagogam, cum fiducia loquebatur, per tres menſes diſputans & ſuadens de regno dei Quum autem quidã indurarentur & non crederent maledicentes viam domini coram multitudine, diſcedens ab eis, ſegregauit diſcipulos: quotidie diſputans.] Vide Pauli prudentiam. prius publice coram multitudine docebat. deinde viſa maledicentia obſtinatorum publica, elegit ſegregare diſcipulos. & iam

non

non in ſynagoga ſed alio electo loco quotidie diſputabat.[In ſchola Tyranni cuiuſdam.hoc autem factum eſt per bienniũ.] Grecas dictiones interpretes hic relinquunt.Et ſcola quidem aptiſsime accommodatur diſputationi.appellatione autem Tyranni cuiuſdam, primatum aliquis congrue intelligitur : qui ſcholam propriam habebat pro ſe aut filiis.Quanuis non vſus ſed proprietas ſola intelligi poſsit illius Tyranni.Sed parui refert quouis modo intelligatur: ſat eſt propoſito quòd ſchola illa vſus eſt Paulus biennio diſputando. [Ita vt omnes qui habitabant in Aſia·] proculdubio minore. [Audirent verbum domini,Iudei atque Gentiles. Virtuteſque non modicas quaſlibet] pro,potentiaſque non caſuales,[faciebat deus per manus Pauli:ita vt etiam ſuper languidos deferrentur à corpore ei' ſudaria & ſemicinctia.] Mirabilia opera quæ ſancti efficiunt attribuuntur ſæpe caſui ita quòd dicuntur à multis caſu illa contigiſſe tunc & non ex deo miraculum faciente. Et propterea ad hoc excludendum Lucas dicit quòd per Paulum deus faciebat potẽtias non caſuales : hoc eſt exercebat potentias mirabiliũ operum vt ſic non poſſent reputari caſualia. Vnde & quendam modum explicat excludentem omnem exiſtimationem caſus per contractũ ſudariorum & ſemicinctiorum. Grammaticis relinquo quæſtionem an ſemicinctia quæ medium hominem cingant, an ſemicingula ſecundum latitudinem fuerint.[Et recedebant ab eis languores.& ſpiritus nequam.] pro, mali, [egrediebantur. Tentauerunt autem quidam de circumeuntibus Iudæis exorciſtis inuocare ſuper eos qui habebant ſpiritus malos nomen domini Ieſu, dicentes.adiuro vos per Ieſum quem Paulus prædicat. Erant autem cuiuſdam Iudei nomine ſcene.]pro,ſceue & eſt nomen proprium.[Principis ſacerdotum ſeptem filij,qui hoc faciebant Reſpondens autem ſpiritus nequam.] pro,malus, [dixit eis,Ieſum noui & Paulum ſcio,vos autẽ qui eſtis?Et inſiliens in eos homo in quo erat dæmoniũ peſsimũ.] pro,dæmoniũ malũ, [& dominatus amborum.] pro,eis.Non explicatur quot fuerint hi exorciſtæ hoc tamẽ cõſtat ꝙ ad min' erãt duo.[Inualuit cõtra eos,ita vt nudi & vulnerati effugerẽt de domo illa.Hoc aũt notũ factũ eſt omnibus Iudeis atq; Gentilibus qui habitabãt Epheſi.Et cecidit timor ſuper oẽs illos & magnificabãt nomẽ domini Ieſu.Multiq; credentiũ veniebãt cõfitentes & annũciãtes actus ſuos.]ꝓ,facta ſua. Quẽadmodũ ad baptiſmũ Ioannis cõcurrebãt cõfitentes pctã ſua(vt dicit Marci primo) ita modo deferebãtur confitẽtes facta ſua ꝓculdubio in genere aut publica. neutra enĩ fuit cõfeſsio ſacramentalis: ſed ꝓfeſsio pœnitẽtiæ vitę ꝑteritæ.

[Multi autem ex eis qui fuerant curioſa ſectati] pro,qui curioſas artes exercuerant. De artibus magicis loquitur. [Cōtulerūt libros, & combuſſerunt eos coram omnibus]vt omnes viderent Chriſtianam religionem inimicā eſſe magicis artibus. [Et ſupputatis preciis illorū, repererunt pecuniam denariorū quinquaginta miliū.] Ad manifeſtandam magnitudinem facti refert Lucas quòd librorum combuſtorum ſupputatis preciis quibus empti fuerant, repertum eſt quòd non in lana aut vino ſeu aliis rebus, ſed in pecunia quinquaginta milibus nummorum empti fuerant. [Ita fortiter creſcebat verbum dei,& confirmabatur. His autem expletis propoſuit Paulus in ſpiritu tranſita Macedonia & Achaia ire Hieroſolymā.] Si propria ratione Paulus hoc propoſuiſſet, non diceret Lucas in ſpiritu. Significat enim per hoc quòd diuino inſtinctu hoc propoſitum fecerit. Vnde & prophetauit. [Dicens quòd poſtquàm fuero ibi oportet me & Romam videre. Mittens autem in Macedoniam duos ex miniſtrantibus ſibi(Timotheum & Eraſtum)ipſe remanſit ad tempus in Aſia. Facta eſt autem illo tempore turbatio non minima.]pro,non exigua, [de via domini.] Superfluit domini. Subintelligitur tamen ratione articuli ſignificantis hanc viam. [Demetrius enim quidā nomine, argentarius faciens ædes argenteas Dianæ.] Faber hic argentarius votiua templa offerenda Dianæ argentea faciebat,offerebantur enim huiuſmodi templa argentea quemadmodum & ſtatuæ argenteæ. Quamuis poſsit intelligi quòd faciebat templa argentea ad inſtar templi Dianæ,quæ aduenæ emebant ob venerationem in Dianam. [Præſtabat artificibus nō modicū] pro,non exiguum, [quæſtum. Quos conuocans & eos qui eiuſmodi erāt opifices,dixit. Viri ſcitis quòd de hoc artificio eſt nobis acquiſitio.& videtis & auditis quòd nō ſolum Epheſi ſed pene totius Aſiæ.]pro,in tota Aſia,[Paulus hic ſuadēs auertit multam turbam dicens quoniam.]pro,quòd, [non ſunt dij qui manibus fiunt. Nō ſolum autem hæc periclitatur nobis pars in redargutionē venire.] pro,ne reprobetur. Lucrū ipſius demetrij & aliorū artificū partem appellat,periculo expoſitam ne reprobetur,ex hoc quòd dij manufacti reprobātur.[Sed & magnę Dianæ templū in nihilū reputabitur.] Quod ideo dicunt quia apud Epheſum erat maximo ſumptu conſtructū. [Et deſtrui incipiet maieſtas eius. quam tota Aſia & orbis colit His auditis repleti ſunt ira: & exclamauerunt,dicentes, Magna Diana Epheſiorū. Et impleta eſt ciuitas tota confuſione & impetū fecerunt animo in Theatrū, rapto Gaio & Ariſtarcho Macedonibus comitibus Pauli. Paulo autē volēte intrare in populū, nō

permi-

permiſerũt diſcipuli.quidã autẽ & de Aſię principibus qui erant amici eius,miſerunt ad eũ rogantes ne ſedaret in Theatrum. alij aũt aliud clamabant erat enim eccleſia cõfuſa:& plures neſciebant qua ex cauſa cõueniſſent.De turba autem detraxerunt.] pro,protraxerunt,[Alexandrũ,propellentibus eũ Iudæis.Alexander autẽ manu ſilentio poſtulato volebat reddere rationẽ populo Quẽ vt cognouerunt Iudæũ eſſe, vox facta eſt vna omniũ quaſi per horas duas clamantium,Magna Diana Epheſiorũ.] Lucas præpoſtero ordine factũ narrat.nam res geſta ſic eſt. Alexander manu ſilentio poſtulato,volebat rationem reddere populo pro Paulo & ſuis: quo agnito quòd eſſet Iudæus,facta eſt vox contra deũ Iudæorũ,omnium clamantiũ Magna Diana Epheſiorũ. & tunc Iudæi timentes propter Alexandrũ, propulerunt Alexãdrum & de turba protraxerunt. [Et quũ ſedaſſet ſcriba turbas dixit.]Quod non valuit Alexander impetrare effecit ſcriba publica perſona Et ipſius ſcribæ verba ſunt quæ ſubiungũtur [Viri Epheſi quis enim eſt hominũ qui neſciat Epheſiorũ ciuitatem cultricẽ eſſe magnę Dianæ Iouiſque prolis] pro, & è cœlo delapſi? Ita quòd non refertur ad Dianam, ſed ad ſubintellectum ſimulacrum. vulgares enim dicebant ſimulacrum illud è cœlo lapſum.[Quum ergo his contradici non poſsit, oportet vos ſedatos eſſe.& nihil temere agere.Adduxiſtis enim homines iſtos.] Gaium & Ariſtarchũ Macedones Pauli comites quos in Theatrũ traxerat populus,demonſtrat.[Neque ſacrilegos neque blaſphemãtes deam veſtram. Quod ſi demetrius & qui cum eo ſunt artifices habent aduerſus aliquem cauſam, conuentus forenſes aguntur.] Conuentus addidit interpres. Latius textus loquitur.nam forenſes poſſunt intelligi lites,cognitiones,cauſæ &c.[Et procõſules ſunt.] Non eſt ſermo de proconſulibus relatiue ad Conſules Romanos. (quia illi erant magni domini,nec erant plures in vno loco) ſed de proconſulibus id eſt iudicibus Epheſi qui procõſules vocabantur. [Accuſent inuicem. Siquid autem alterius rei quæritis,in legitima eccleſia poterit abſolui.] pro,abſoluetur. Legitimam eccleſiam appellat congregationem legitimo more collectam, non tumultuarie vt erat illa.[Nam & periclitamur argui ſeditionis hodiernę cũ nullus obnoxius ſit de quo poſsimus reddere rationẽ concurſus iſtiꝰ.] hoc eſt quum nullus reus ſit ob quem poſsimus reddere rationem concurſus iſtius. tantus enim concurſus præ ſe fert magnũ alicuius crimen ob quem fuerit factus. [Et quum hæc dixiſſet,dimiſit eccleſiam.]

CAPVT XX.

P Oſtquam auté ceſſauit tumultus,vocatis Paulus diſci-
pulis & exhortatus eos valedixit.] pro,& complexus
eos exiuit: [& profect⁹ cũ vt iret in Macedoniã. Quũ
aũt perambulaſſet partes illas,& exhortat⁹eos fuiſſet
multo ſermone,venit ad Gręciã, vbi quum fuiſſet mé
ſes tres,factę ſunt illi inſidię á Iudęis nauigaturo in Syriã:habuitq;
conſilium vt reuerteretur per Macedoniam, Comitatus eſt autem
eum Soſipater Pyrrhi Beroenſis.] Aliquid eſt ſuperfluum & aliqđ
deeſt.Legendum eſt. [Vſque ad Aſiã Sopater Barrhæenſis. Theſſa-
lonicenſium vero Ariſtarchus & ſecundus & Gaius Derbæus & Ti
motheus.] Anceps eſt conſtructio an dictio Derbæus referatur ad
Gaium an ad Timotheum. [Aſiani vero Tychicus & trophimus.
Hi quum præceſsiſſent,ſuſtinuerunt.]pro,expectarunt, [nos Tro-
ade:nos vero nauigauimus poſt dies Azymorum á Philippis, & ve
nimus ad eos Troadé in diebus quinque.vbi demorati ſumus die-
bus ſeptem. Vna autem ſabbati.] pro,in vna autem ſabbatorum.
Diem dominicum per hoc ſignificari,in euangeliis diffuſe manife
ſtauimus. [Quum conueniſſemus.] pro,congregatis diſcipulis,
[ad frangendum panem.] Incertum eſt an de pane ſacramẽtali an
de pane communi ſit ſermo. Dies dominicus innuit quòd de ſacra
mento eſt ſermo , veruntamen quia paulo inferius panis commu-
nis eiſdem verbis ſignificatur (dicendo frangenſque panem & gu-
ſtans)ambiguitas nonnulla oritur. [Paulus diſputabat cum eis.]
pro, diſſerebat illis. Non narratur quòd Paulus diſputauerit cum
Chriſtianis cõgregatis ſed quòd docebat eos modo diſputatorio:
hoc eſt afferendo rationes ſeu autoritates hinc & inde, vt veritas
clarius perciperetur. potentes enim ad vtranque partem dubitare,
facile verum coniectant. [Profecturus in craſtinum.] pro,poſtri-
die: [protraxitque ſermonem vſque in mediam noctem.] Pani ſa-
cramentali ſiue communi conuiuio Paulus ſermonem adiunxit : &
quoniam diſceſſurus erat ſequenti die . protraxit ſermonem vſque
ad mediam noctem. [Erant autem lãpades copioſæ,] pro,multæ,
[in cœnaculo vbi eramus cõgregati. Sedens auté quidã adoleſcés
nomine Euthyc⁹ ſuper feneſtrã,quũ mergeretur ſomno graui.] p̄,
quũ degrauaretur ſomno profundo: [diſputãte diu Paulo.]Natu-
rale enĩ eſt ſedẽtib⁹ſi profundo ſomno teneãtur deorſum agi. [Du
ctus.]pro,depreſſus,[ſomno,cecidit de tertio cœnaculo.] pro,te-
cto deorſum. Altitudo loci explicatur. Feneſtra enĩ ſupra tertiũ te-
ctum nó pót niſi celſo loco eſſe. tertium ſiquidẽ tectũ ſupra quod

erat

erat feneſtra,quartũ eſt aſcẽdendo ſolũ domus. [Et ſublat⁹ eſt mortu⁹. Ad quẽ quũ deſcendiſſet Paulus,incubuit ſuper eũ: & cõplex⁹, dixit.Nolite turbari.anima enĩ ipſius in ipſo eſt.]Nõ dicit de mortuo ſed de reſuſcitato ab ipſo ꝙ anima eius in ipſo eſt. Prius incubuit orãdo:deinde cõplexus eũ viuũ reſtituit,dicẽdo nolite turbari quia anima eius in ipſo eſt.[Aſcẽdẽs autẽ.]in cœnaculũ vnde deſcenderat.[Frãgenſq; panẽ.] Dixerat Lucas ꝙ congregatis diſcipulis ad frãgendum panẽ,Paulus ꝓtraxit ſermonẽ vſq; ad mediã noctẽ : inſinuans per hoc ꝙ non fuit fractus panis vſq; ad mediã noctẽ,intentis oib⁹ ſermoni.interrupto autẽ ſermone ex morte adoleſcentis,poſt ipſius reſuſcitationẽ deſcribitur fractio panis vt intelligamus ꝙ tunc ſumpſerunt omnes cibum.De cibo autẽ Pauli ſubditur.[Et guſtãs.]Fatigat⁹ lõgo ſermone nõ comedit ſed guſtauit vt modicũ cibũ intelligamus ſumptum [Satiſq;.]ꝑ,diuq;,[allocutus eſt vſq; in lucẽ & ſic profectus eſt.] Mors adoleſcẽtis interruperat ſermonẽ media nocte quo factũ eſt vt ſumpto modico cibo poſt reſuſcitatũ adoleſcẽtẽ Paulus ꝓſecutus fuerit ſermonẽ vſq; ad lucem diurnã.[Adduxerunt autẽ puerum viuentẽ & conſolati ſunt nõ minimi.]ꝑ,nõ mediocriter.Nõ fuit hoc dilatũ vſq; ad receſſum Pauli ſed Lucas pri⁹ narrauit totũ Pauli progreſſum,& deinde redit ad aliorũ cõſolationẽ ex ducto puero reſuſcitato. qđ tamẽ fuit media nocte ante fractionẽ panis.[Nos autẽ aſcendẽtes nauí,nauigauim⁹ in Aſſon.]Aſię vt aiũt ciuitatem,alio nomine appellatã Apollonia. [Inde ſuſcepturi Paulũ.Sic enĩ diſpoſuerat,ipſe ꝑ terrã.]ꝑ,ipſe pedib⁹,[iter factur⁹.] ne putares Paulũ equo aut curru vectũ. [Quũ autẽ cõueniſſem⁹ in Aſſon, aſſumpto eo venim⁹ Mytilenẽ Et deinde nauigãtes,ſequẽti die venim⁹ cõtra Chiũ.& alia die.]pro,& poſtridie,[applicuim⁹ Samũ.]Deſunt hic tres dictiões.[Et cõmorati Trogillij.]Nomẽ eſt oppidi.Et deinde ſequitur. [Proximo die venim⁹ Miletum.Propoſuerat enim Paulus trãſnauigare.]pro,prænauigare.[Epheſum:ne qua mora fieret in Aſia.]pro,ne cõtingeret terere ſibi tẽpus in Aſia. [Feſtinebat enim ſi poſsibile ſibi eſſet vt diẽ Pentecoſten] pro,Pẽtecoſtes, [faceret Hieroſolymis.]Poſt paſcha à Philippis abnauigauerũt vt intereſſent feſtiuitati Pẽtecoſtes proculdubio Iudęorũ [A Mileto aũt mittẽs Epheſum:vocauit maiores natu]pro,preſbyteros,[eccleſiæ.]Potius nomen grad⁹ q̃ ætatis videtur hoc in loco preſbyter. [Qui quũ veniſſent ad eũ,& ſimul eſſent, dixit eis. Vos ſcitis à prima die qua ingreſſus ſum in Aſiam, qualiter vobiſcum per omne tempus fuerim,ſeruiens domino cum omni humilitate]Non abiectio exterior, ſed animi virtus ſignificatur.[Et lachrymis & tentationib⁹quę mihi acciderunt

ex inſidiis Iudæorum, quomodo nihil ſubtraxerim vtilium.] pro, vt nihil ſuffugerim conferentium. Nec eſt vobis: ſed ſubintelligitur fidei & pœnitentiæ. Vnde & ſubditur [Quominus.] pro, quin, [annunciarem vobis & docerem vos publice & per domos teſtificans Iudæis atque gentilibus in deum pœnitentiã] hoc eſt pœnitentiã relatam ad deũ: hoc eſt ratione dei offenſi. Huiuſmodi enim pœnitentiam prædicat chriſtiana religio: nõ illam quã etiam philoſophi nouerunt, eo ꝙ diſpliceat male acta vita. [Et fidẽ in dominum noſtrum Ieſum Chriſtum. Et nunc ecce ego alligatus ſpiritu.] non corporeis vinculis. Sonat enim ſe coactum à ſpiritu ire in Hieruſalem [Vado in Hieruſalem, quæ in ea ventura ſunt mihi ignorans: niſi quòd ſpiritusſanctus per omnes ciuitates mihi proteſtatur, dicẽs quoniam.] pro, quòd, [vincula & tribulationes Hieroſolymis me manent. Sed nihil horum vereor neque facio animã meam precioſiorem quàm me.] pro, neque habeo vitam meã precioſam mihiipſi. Duo dicit. Alterũ quòd vincula & tribulationes & afflictiones repoſitas ſibi in Hieruſalẽ ꝓ nihilo habet. Alterũ ꝙ etiã ipſam ſuam vitam non æſtimat ſibiipſi precioſam: ad ſignificandum ꝙ ſi etiam oportuerit ipſum mori, non magnifacit. ¶ [Vbi & ſignificãter dicit mihiipſi: quoniam vitã ſuam precioſam habebat aliis quibus euangelizabat. Vnde & ſubdit. [Dummodo.] pro, vt, [ego conſummen curſum meum.] Deeſt cum gaudio, [& miniſterium verbi quod accepi à domino Ieſu teſtificari euangelium gratiæ dei.] Ratio quare nec vincula curat nec æſtimat vitam, redditur euangelicum officium & hoc cum gaudio perficiendum. Stultũ enim fuiſſet, abſque ratione paruipendere libertatem & vitam corporalẽ: ſed pro euangelico officio iniuncto à Ieſu Chriſto, ſapiẽtiſsimum eſt. [Et nunc ecce ego ſcio quòd amplius non videbitis faciem meam vos omnes per quos tranſiui prædicans regnũ dei. Quapropter cõteſtor vos hodierna die, quia.] pro, ꝙ, [mundus ſum à ſanguine omniũ: nõ enim ſubterfugi quominꝰ.] pro, quin, [annũciarẽ omne conſilium dei vobis.] Perpende debitum paſtoris ad annunciandũ non aliquod, ſed omne conſiliũ dei tũ de iis quę ſunt fidei, tũ de iis quę ſunt morũ. [Attẽdite vobis & vniuerſo gregi, in quo vos ſpũſſanctus poſuit epiſcopos.] Hinc apparet ꝙ eoſdem appellat hic epiſcopos quos prius appellauit Lucas preſbyteros. officij ſiquidẽ nomen eſt epiſcopus. Quod officiũ ſubiungit Paulus dicendo. [Regere eccleſiã dei quam acquiſiuit ſanguine ſuo. Ego enim ſcio hoc ꝙ intrabunt poſt diſceſsionẽ meã lupi rapaces.] ꝓ, graues. Vide cõditiões luporũ duas: graues [in vos] epiſcopos. Alterã [Nõ parcẽtes gregi.]

gregi.] Iudæos vel Tyrãnos appellat lupos intraturos poſt ſuũ diſceſſũ. q gregi nõ parcerẽt quo ad legis Moſaicę onera, vel quoad tormẽta. De Hæreticis aũt ſubiungit [Et ex vobiſipſis exurgent viri loquentes peruerſa vt abducãt diſcipulos poſtſe Propter quod vigilate memoria retinẽtes ꝙ per triẽniũ nocte & die nõ ceſſaui cũ lachrymis monere vnũquemque veſtrum. Et nũc cõmẽdo vos deo & verbo gratiæ ipſius.] Verbũ gratię dei appellat ſermonẽ dei effectiuũ gratię qua ſalui ſimus. Cõmendo inquit vos deo, qui curã omniũ habet, & ſpecialiter ſermõi dei. qui efficit gratiã ſalutarẽ nã ipſe dicendo efficit dixit enim & facta ſunt. Vnde & ſubdit de eodẽ verbo ſeu ſermone [Qui potens eſt ædificare] pro, ſuperſtruere. in fide & moribus, & numero & merito [Et dare hæreditatẽ in ſanctificatis omnibus.] Hæreditas diuina æterni regni non eſt extra electos, ſed in ipſis mundificatis nõ quibuſdam, ſed omnibus ¶ Et ſi legitur verbo gratiæ, legendũ cõſequenter eſſe quod potens eſt: vt congruat grãmaticę [Argentum & aurum aut veſtem nullius cõcupiui ſicut.] pro, ſed, [ipſi ſcitis, quoniã] pro, ꝙ [ad ea quæ mihi opus erãt, & ijs qui mecũ ſunt miniſtrauerũt manus iſtæ. omnia oſtendi vobis ꝙ ſic laborãtes oportet ſuſcipere infirmos.] Dictio interpretata ſuſcipere, nõ ſignificat ſimplicem ſuſceptionẽ: ſed ſignificat præueniendo retinere hominẽ caſurũ ſeu abiturũ Et quadrat propoſito, ad reddẽdum rationẽ quare oportet paſtores manibus laborare pro ſumptu habendo vt. ſ. retineãt infirmos (non corpore ſed animo) qui caderent ſeu abirẽt à fide ſeu doctrina eccleſię ſi grauarẽtur ſumptibus paſtorũ. [Ac meminiſſe verbi domini Ieſu quoniam ipſe dixit beatius.] pro, beatũ, [eſt magis dare qua accipere.] Hinc apparet euãgeliſtas non ſcripſiſſe totã Chriſti doctrinã moralẽ: quoniã ſententia hæc in nullo inuenitur euangeliſta. Et veriſſimũ manifeſte eſt. magis beatũ eſſe dare quàm accipere dare enim magis accedit ad diuinũ ſtatũ: accipere aũt indigẽtis eſt. [Et quũ hæc dixiſſet, poſitis genibus ſuis orauit cũ omnibus illis Magnus aut fletus factus eſt oĩm. & procũbẽs ſuper collũ Pauli oſculabãtur eũ, dolẽtes maxime in verbo quod dixerat quoniã.] pro, ꝙ [amplius faciem eius non eſſent viſuri & deducebãt eũ ad nauẽ]

CAPVT XXI.

Q Vum aũt factũ eſſet vt nauigarem⁹, abſtracti ab eis recto curſu venimus Coũ: & ſequẽti die Rhodũ: & inde Patarã. Et quũ inueniſſemus nauẽ trãſfretantem in Phœnicẽ, aſcẽdẽtes nauigauim⁹. Quũ apparuiſſemus aũt Cypro.] Parui refert an ecõuerſo legas quũ apparuiſſet aũt nobis

Cyprus.

Cyprus, [Relinquentes eã ad ſiniſtrã, nauigauimus in Syriã & venimus Tyrũ ibi eñ nauis expoſitura erat onus. Inuẽtis aũt diſcipulis, mãſimus ibi diebus ſeptem. qui Paulo dicebãt ꝑ ſpiritũ ne aſcẽderet Hieroſolymã: Et expletis diebus, profecti ibamus: deducentibus nos omnibus cũ vxoribus, & filijs vſque foras ciuitatẽ, Et poſitis genibus in littore, orauimus. Et quũ valefeciſſem' inuicẽ, aſcẽdimus in nauẽ: illi aũt redierũt ad ſua. Nos vero nauigatiõe expleta, à Tyro deſcẽdim' Ptolemaidã.] terreſtri itinere. [Et ſalutatis fratribus, mãſim' die vna apud illos. Alia aũt die.] Legẽdũ eſt. [Poſtri die vero nos qui eramus cum Paulo, venim' Cęſareã.] Hęc eſt Cęſarea Paleſtinæ quæ olim turris Stratonis vocabatur. Et dicit nos q eramus cũ Paulo, ad excludendũ fratres qui erãt Ptolemaidæ. [Et intrãtes domũ Philippi euãgeliſtę qui erat vn' de ſeptẽ.] miniſtris ordinatis ab apoſtolis ſuper miniſteriũ mẽſarũ. [Mãſim' apud eũ. Huic aũt erãt quatuor filię virgines ꝓphetãtes. Et quũ moraremur per dies aliquot.] pro, cõplures, [ſupuenit quidã vir à Iudæa ꝓpheta, nomine Agabus.] Ipſe eſt qui in cap. 11 prophetauit Antiochiæ famẽ futurã. [Is quũ veniſſet ad nos, tulit Zonã Pauli: & alligãs ſibi pedes & manus dixit. Hæc dicit ſpiritusſanctus virũ cuius eſt zona hæc, ſic alligabũt in Hieruſalẽ Iudæi, & tradẽt in manus gẽtiũ. Quod quũ audiuiſſem', rogabam' nos & qui loci illi' erãt, ne aſcẽderet Hieroſolymã. Tũc reſpondit Paulus, & dixit. Quid facitis flẽtes & affligentes cor meũ? ego autẽ nõ ſolũ alligari, ſed & mori in Hieruſalẽ parat' ſum propter nomẽ dñi Ieſu. Et quũ ei ſuadere.] ꝓ, perſuadere, [nõ poſſem', quieuimus, dicẽtes dñi volũtas fiat. Poſt dies aũt iſtos præparati.] ad iter. [Aſcẽdebam' in Hieruſalẽ. Venerũt aũt quidã ex diſcipulis à Cęſarea nobiſcũ, adducẽtes ſecũ apud quẽ hoſpitaremur, Iaſonẽ.] pro, Mnaſonẽ, [quendã Cypriũ antiquũ diſcipulũ. Et quũ veniſſemus Hieroſolymã, libẽter exceperũt nos fratres. Sequẽti aũt die introibat Paulus nobiſcũ ad Iacobũ omneſq; collecti ſunt ſeniores.] pro, preſbyteri. In hoc quinto aduẽtu Pauli poſt ſuã cõuerſionẽ in Hieruſalẽ, ſolus Iacobus inter apoſtolos nominatur inuent'. Fuiſſe enim geſtũ hoc Neronis tẽpore, vel potius prope Neronis tẽpus, ex eo colligitur quòd Paulus qui ſecundo Neronis anno Romã perductus eſt, paulopoſt hæc geſta vinctus miſſus eſt Romã poſt bienniũ: vt ſubiũcta teſtãtur. [Quos quum ſalutaſſet, narrabat per ſingula quę deus feciſſet in gentibus per miniſteriũ ipſius. At illi quum audiſſent, magnificabant deũ.] pro, glorificabãt dominũ [dixeruntque ei. Vides frater quot millia ſunt in Iudæis qui crediderũt? & omnes æmulatores ſunt legis. audierunt

dicunt autē de te diſceſsionem.]pro, quòd defectionem,[doceas à Moyſe eorū]pro,eos,[qui per gentes ſunt Iudęorū.] pro,oēs Iudæos Et in hoc manifeſte apparet falſo delatum Paulum quū Paulus nō doceret Iudæos deficere à lege,ſed Gentiles nō debere ſubijci legi.[Dicens nō debere eos circuncidere filios ſuos,]neq; ſecūdum cōſuetudinē ingredi.]hoc eſt ambulare. Et eſt ſermo de conſuetudine legis Moyſi.[Quid ergo eſt?vtiq; oportet cōuenire multitudinē. audiāt enī te ſuperueniſſe.Hoc ergo fac ꝙ tibi dicimus. Sunt nobis viri quatuor votū habētes ſuper ſe.]De voto Nazaræorum eſt ſermo: vt cōuincitur ex ſubiuncta raſura capitum [His aſſumptis ſanctifica.]pro,purifica,[te cum illis.]ſecūdum morē legis.[Et ipende in illis vt radāt capita.]Ex eo ꝙ nō dicit vt radatis capita,ſed vt radāt capita,apparet ꝙ nō hortātur Paulū vt ipſe tāquā Nazaręus radat caput.Idē quoque apparet ex eo quôd dicunt Paulo impende illis vt radāt capita,hoc enim manifeſte ſignificat, vt Paulus tribuat ſumptus ad hoc vt Nazaręi radant capita. ¶Ritus(vt cōijcitur) erat ꝙ quum Nazaræorum votum terminaretur, aliquis purificatus præſentabat eos ſeptimo die ante terminum ſacerdoti.& hic erat velut patrinus eorum. Et ſi Nazaręi erāt pauperes,patrinus cōſueuerat ſumptum in illis neceſſarium tribuere & ad hoc hortātur iſti Paulum.Si quæris quantitatem ſumptus, lege ſextum capitulum Numeri.Et quoniā impēſa iſta fiebat ī die raſurę capitis,offerēdo ſacrificia,ideo dicit vt radant capita [Et ſcient omnes,quia.]pro,ꝙ,[q̄ de te audierūt,falſa ſunt.]pro,nihil ſunt. [ſed ambulas & ipſe cuſtodiens legē.]Nec in hoc mētiebātur. quoniā Paul⁹ cuſtodiebat legem prout erat tunc cuſtodienda. vnde & Timotheum circuncidit, & in cēchreis raſit caput Nazaręus. [De ijs autem qui crediderunt ex gētibus,nos ſcripſim⁹ iudicātes vt abſtineāt ſe ab idolis immolato,& ſanguine,& ſuffocato,& fornicatione.Tunc Paul⁹ aſſumptis viris,die poſtera purificatus cū illis, intrauit in tēplum.]Qualis fuerit hm̄ōi purificatio,nō legit̄ ī capitulo de Nazarçis.ſed ex conſuetudine legis introducta videtur, ſicut & ſeptimus dies ante terminum voti ad annunciādū terminū voti.Vnde & ſubditur.[Annunciās expletionē dierū purificatiōis donec offerretur pro vnoquoq; eorum oblatio.] Paul⁹ tanquā patrin⁹,annunciabat finē dierum purificatiōis decretū forte à ſacerdote Septem nāque dies(vt ſubiungitur)]decreti erant: ita ꝙ die.7. offerēda erat oblatio pro vnoquoq; Nazaræo.[Quū autē 7. dies cōſummarētur.]pro,dū aūt ſeptē dies iā pene eſſent expleti. Vt dictū eſt in lege Nazarçorum ſcripta.Nu.6. de oblatiōe pro vnoquoque

Nazaræo

Nazaræo ſit mentio : nõ autẽ de his ſeptem diebus in termino voti. Et quia ſeptimus dies nõdum aduenerat, Paulus comprehenſus narratur antequã conſummaret officium patrini in illis quatuor Nazaręis. [Ii qui de Aſia.] proculdubio minore. [Erãt Iudęi, quũ vidiſſent eum in tẽplo, concitauerunt.] pro, cõturbabant, [omnẽ.] pro, totum [populum & iniecerunt ei manus.] Conturbando populum ipſi Iudęi Aſiani iniecerunt illi manus. [Clamãtes. Viri Iſraelitæ adiuuate, hic eſt homo qui aduerſus populum & legẽ, & locum hunc omnes vbique docens.] pro, docet, [inſuper & Gentiles induxit in templum, & violauit.] pro, prophanauit. [ſanctum locum iſtum. Viderant enim Trophinum Epheſium in ciuitate cum ipſo, quẽ exiſtimauerunt quoniã.] pro, ꝙ, [in tẽplum introduxiſſet Paulus. Cõmotaque eſt ciuitas tota, & facta eſt cõcurſio populi : & apprehendẽtes Paulũ, trahebãt eũ extra tẽplũ, & ſtatim clauſæ ſunt ianuæ.] extracto Paulo, ne in tẽplũ tumultus rediret. [Quærẽtibus aũt.] Deeſt, illis Aſianis qui eũ ceperãt. [Eũ occidere, nũciatum eſt tribuno cohortis, quia.] pro, ꝙ, [tota confũditur Hieruſalẽ.] Cohors Romanorũ extra Hieruſalẽ deſcribi videt̃ ex appellatione caſtrorũ. Verior tamen apparet intelligentia ſi in Sion ciuitate Dauidis caſtra intelliguntur fuiſſe quoniã in præſidiũ erat cohors à Romanis diſpoſita & conſtat ex. 1. Maccab. ca. 1. ibidẽ locatũ eſſe præſidiũ regis ad ſeruãdũ dominiũ regiũ ſuper ciuitatẽ Hieruſalẽ. Caſtris igitur mille militũ in Siõ locatis, ex loci vicinitate ad tẽplũ citiꝰ potuit rumor ad tribunũ deferri, & celeriter occurri ab eodẽ cũ Cẽturionibꝰ & militibꝰ. Cõſonatque quod ſubditur. [Qui ſtatim aſſumptis militibus & Centurionibus decurrit ad illos. Qui quũ vidiſſent Tribunũ & milites, ceſſauerũt percutere Paulũ. Tũc accedẽs tribunus, apprehẽdit eũ & iuſsit eũ alligari catenis duabꝰ: & interrogabat quis eſſet, & qd feciſſet. Alij aũt aliud clamabãt in turba. Et quũ nõ poſſet certũ cognoſcere præ tumultu, iuſsit duci eũ in caſtra. Et quũ veniſſet ad gradus.] nã gradibus aſcendebatur ab Hieruſalem in Sion. [Contigit vt portaretur à militibus propter vim populi. Sequebatur enim multitudo populi clamans, tolle eũ.] Paulus è templo in ciuitatẽ ductus ab Aſianis, occurrenti Tribuno traditꝰ eſt ſed populo ciuitatis cõmoto proſequẽte ac opprimẽte Paulũ ita vt Paulũ oportuerit portari à militibus vt viuus ad caſtra Siõ perueniret. [Et quũ cœpiſſet induci in caſtra Paulus.] In gradibus Sion iam erat Paulus ereptus à violẽtia populi. [Dicit Tribuno. Si licet mihi loqui aliquid ad te? Qui dixit ei. Græce noſti?] Interrogatiue legendum eſſe teſtantur ſubiũcta. Locutus ſiquidẽ fuerat Paulus Tribuno Græca lingua (dicendo ſi licet mihi ad te loqui) & Tribunus

bunus admiratus ꝙ Græce Aegyptius loqueretur, dixit Græcè noſti? [Nonne tu es Aegyptius qui ante hos dies tumultũ concitaſt & eduxiſti in deſertũ quatuor milia virorum ſicariorum? [Forte hic eſt Aegyptius cuius Ioſephus meminit lib. 21. ca 17. [Et dixit ad eũ Paulus, Ego homo ſum quidem Iudæus à Tarſo.] pro; Tarſenſis, [Ciliciȩ non obſcuræ ciuitatis ciuis.] Nã Tarſus metropolis eſt Ciliciæ. Et appoſuit Ciliciæ ad differentiã alterius Tarſi in Bithania. [Rogo autẽ te permitte mihi, loqui ad populum. Et quũ ille permiſiſſet, Paulus ſtans in gradibus.] Aſcenſus ad Sion. [Annuit manu ad plebẽ, Et magno ſilẽtio facto, allocut⁹ eſt lĩgua Hebrȩa, dicẽs.]

CAPVT XXII.

VIri fratres & patres audite quã ad vos nunc reddo rationẽ. Quũ audiſſent autẽ quòd Hebræa lingua loqueretur ad ipſos, magis præſtiterũ t ſilentiũ Et dicit. Ego ſũ vir Iudæus, natus in Tarſo Ciliciæ nutritus autẽ ĩ iſta ciuitate ſecus pedes Gamalielis, eruditus iuxta veritatẽ paternæ legis: æmulator legis.]pro, dei, [ſicut vos oẽs eſtis hodie. Qui hãc viã perſecutus ſum vſque ad mortem, alligans & tradens in cuſtodias viros ac mulieres ſicut princeps ſacerdotũ mihi teſtimoniũ reddit, & oẽs maiores natu.] pro, & totus preſbyterorũ ordo. Nomen gradus nõ ȩtatis eſt hic preſbyter. [A quibus & epiſtolas accipiẽs ad fratres, Damaſcũ pergebã vt adducerẽ inde vinctos in Hieruſalẽ vt punirentur. Factũ eſt aũt eunte me & appropinquãte Damaſco, media die ſubito de cœlo circũfulſit.] pro, circũfulgurauit [me,] vt ſuperius declaratũ eſt. [Lux copioſa, & decidens in terrã.] pro, in ſolum cuiuſcũque materiæ fuerit. [Audiui vocem de cœlo dicentẽ mihi Saule Saule.] pro, Saul Saul. Hebraice enim locutus eſt Ieſus [Quid me perſequeris? Ego autẽ reſpõdi. Quis es domine? Dixitque ad me. Ego ſum Ieſus Nazarenus quẽ tu perſequeris. Et qui mecũ erãt lumẽ quidẽ viderũt.] Deſunt tres dictiones. [Et territi ſunt vocẽ aũt eius non audierũt qui loquebatur mecũ.] Nõ cõtrariatur hæc ſententia dictis à Luca cap. ix. ꝙ comites Pauli audierũt quidẽ vocẽ: quoniã Lucas loquitur de voce Pauli ad Ieſum: hic autẽ eſt ſermo de voce Ieſu ad Paulũ. [Et dixit quid faciã domine? Dominus autẽ dixit ad me. Surgens vade Damaſcũ: & ibi tibi dicetur de omnibus quȩ te oporteat facere, Et quũ non viderẽ claritate] pro, gloria, [luminis illius.] Et hinc habes claritatẽ ſenſibilis lucis apppellari gloriã.]Ad manũ deductus à comitibus veni Damaſcũ Ananias autem quidã vir.] Deeſt, religioſus. ſeu ſecũdum alios codices. [Pius ſecũdũ legẽ teſtimoniũ habẽs ab omnibus

b⁹ cohabitantibus Iudæis, veniẽs ad me & ſtãs dixit mihi Saul fra ter.]pro, Saule frater. Hebræus enim Hebraice locutus deſcribitur. [Reſpice.]pro, recipe viſum. [Et ego eadem hora reſpexi ĩ eũ. At il le dixit, Deus patrũ noſtrorum præordinauit.]pro, præparauit, [te vt cognoſceres voluntatẽ ei⁹.]Explicat Ananias rẽ geſtã ĩ via fuiſ ſe præparationẽ ipſi⁹ Pauli ad cognoſcẽdũ volũtatẽ dei. [& vide res iuſtũ]Ieſum antonomatice iuſtũ appellat: vtpote ſolũ inter ho mines omni ex parte iuſtũ. [Et audires vocẽ ex ore eius quia eris te ſtis illius ad oẽs hoĩes eorũ q̃ vidiſti & audiſti. & nũc q̄d moraris? exurge & baptizare & ablue peccata tua inuocato nomine ipſius.] pro domini, [Factũ eſt autem reuertenti mihi in Hieruſalem & orã ti.]pro, reuerſo me ĩ Hieruſalem & orãte, [i templo, fieri me ĩ ſtu pore mentis.]pro, in eſtaſi, [& videre illũ dicentẽ mihi, Feſtina & exi velociter ex Hieruſalẽ, quoniã non recipient teſtimoniũ tuũ de me. & ego dixi. Dñe ipſi ſciunt quia.]pro, qꝛ, [ego erã cõcludens ĩ carcere & cedens per ſynagogas eos q̄ credebãt in te: & quũ funde retur ſanguis Stephani teſtis tui, ego aſtabã & cõſentiebã.]Deſunt duæ dictiones. Morti illius, & cuſtodiebã veſtimenta interficientiũ illum Et dixit ad me, vade, quoniã ego in nationes longe mittã te. Audiebant autem eum vſque ad hoc verbũ & leuauerunt vocẽ ſuã, dicentes. Tolle de terra huiuſcemodi: nõ enim fas eſt eũ viuere, Vo ciferãtib⁹ autem eis & proijcientibus veſtimenta ſua.]Supfluit ſua, [& puluerẽ iactãtib⁹ in aerẽ.]proiectio veſtimẽtorũ ad expedite ia ctãdũ puluerem in aerem, ipſa autem iactatio pulueris in aerem ne ſcio quo more ſignificauerit forte Paulũ turbatorem nõ ſolũ terrę ſed cęli. [Iuſſit tribun⁹ induci eũ ĩ caſtra.] Hic apparet gradus ĩ quib⁹ ſtãs Paul⁹ allocutus eſt populũ fuiſſe contiguos caſtris. quæ erãt in Siõ vt dictum eſt: aut forte in Antonia, q̃ apud Ioſephũ erat ſupra tẽplum, Et in eã cõſtat cõueniſſe milites Romanorum vt Io ſephus refert lib. 20 cap. 10. Minus tamen cõſonat ĩ Antonia fuiſ ſe caſtra tot militum quoniam turris erat nõ oppidum. niſi forte adiacẽs ſpatiũ capax fuerit caſtrorum, & Antonię appellatione in telligatur,, [& flagellis cædi & torqueri eum.]pro, & imperauit fla gris examinari eum. vt ſciret propter quã cauſam ſic acclamarent ei. & quum aſtrinxiſſet eum loris, aſtanti ſibi Centurioni Paulus di xit. ſi.]pro, an [hominem Romanum indemnatũ licet vobis flagel lare? Quo audito, Cẽturio acceſsit ad tribunum & nunciauit ei, di cens. Quid acturus ęs? hic enim ciuis.]pro: homo, [Romanus eſt. Accedens autem Tribunus dixit illi. dic mihi ſi.]pro. num [tu Ro man⁹ es? At ille dixit, etiã, & reſpõdit Tribun⁹, Ego multa ſũma,]

proculdubio

proculdubio pecuniarũ [Ciuilitatem hanc conſecutus ſum] pro, paraui. [Et Paulus ait, ego aũt & natus ſum. Protinus ergo diſceſſerunt illo qui eum torturi pro examinaturi Tribunus quoq; timuit, poſtquam reſciuit quia.] pro, quòd [ciuis Romanus eſſet, & quia] pro, quòd, [alligaſſet eum.] Timuit enim Tribunus reprehendi quod iuſſu ſuo fuerit Romanus ciuis alligat⁹ ad flagra ſuſcipienda. [Poſtera autem die volens ſcire diligentius.] pro, certum, [qua ex cauſa accuſaretur à Iudæis ſoluit eum, & iuſsit ſacerdotes conuenire, & omne.] pro, totum, [concilium. Et producens Paulum.] extra caſtra. [Statuit inter illos]

CAPVT. XXIII.

Ntendens autem in concilium Paulus, ait. Viri fratres ego omni cõſcientia bona cõuerſatus ſum ante deum
1 vſq; in hodiernum diem. Princeps autem ſacerdotum Ananias præcepit aſtãtibus ſibi, percutere os ei⁹.] Nihil adhuc Paulus dixerat aduerſus aliquem: ſed teſtatus tantum erat bonitatem cõſcientię ſuæ (cuius tantum deus aut ipſe poterat eſſe teſtis) & tamen iniquus iudex non expectato vlteriori progreſſu iubet os eius percuti. ❡Significanter autem dicit bona conſcientia & nõ dicit opere bono quoniam etiam cum perſequebatur eccleſiam dei, bona conſcientia, nõ tamen bono opere id faciebat. Arbitrabatur enim obſequium ſe præſtare deo [Tunc Paulus dixit ad eum. Percutiet te deus paries dealbate.] Non imprecatur ſed prænũciat futuram illius percuſſionem à deo pro peccato percuſsionis iniuſtę Quod autem dicit paries dealbate, non cõuitiando ſed arguendo & manifeſtando illi proprium nomen hypocriſis dicit. Vnde vtrunque explicat. Et primum quidem quod ſit paries dealbatus, dicendo. [Et tu, ſedens.] p, ſedes, [iudicas.] pro, iudicans, [me ſecundum legem.] Ecce paries dealbatus, iudex reſidens ad iudicandum ſecundum legem dei. Totum hoc pulchrum eſt. & propterea aſsimilatur parieti dealbato. Sed quare dixerit percutiet te deus. ſubiungit [& contra legem iubes me percuti.] Ecce factum contrariũ officio, & propterea paries es dealbatus: hoc eſt officio tantum candidus, facto autem contra ipſum officium. & ideo percutieris à deo. [Et qui aſtabant, dixerunt. Summum ſacerdotem dei maledicis?] Acceperunt verba Pauli tanquam conuitiando & vindicando dicta. [Dixit autem Paulus. Neſciebam fratres quia] pro, quòd, [princeps eſt ſacerdotum.] Tot annis fuerat Paulus extra Hieruſalem vt non cognoſceret ſummum ſacerdotem: qui licet ſpecialem haberet habitum in ſacris

in ſacris officiis,nõ tamen ſpecialem habebat habitum in commu ni cõuerſatione [Scriptum eſt enim.] Exod. 22.[Principem populi tui non maledices]Oritur hic quæſtio duplex altera an Paul⁹ vere maledixerit.Ex eo enim quòd ipſemet affert legem principẽ populi tui non maledices,& excuſat ſe ex ignorantia perſonæ , apparet quod ipſe vere maledixit ignotum tamen ſibi principem .Ex eo vero quod Paulus imitator erat Chriſti (qui quum malediceretur non maledicebat qui quum pateretur non comminabatur)rationabile non eſt quod maledicendo reſponderit.Altera eſt eſto ꝙ Paulus fuerit excuſatus à maledictione principis,quomodo excuſabitur á maledictione iudicis.ipſe enim cognoſcebat illum eſſe iudicem,dicendo & tu ſedes iudicans ſecundum legem. Et eo minus excuſatur quo dominus Ieſus præcepit,benedicite perſequẽtib⁹ vos, & non ſolum principibus. ¶Solutio eſt ꝙ maledicere indicatiue, nullum peccatum eſt ex ſuo genere. vnde etiam & deo attribuitur, & prælatis ex officio cõgruit,maledicere imperatiue.Propter quòd licuit Paulo arguendo iniuſtum virum,indicatiue maledicere. Verum quia multa licita ex proprio genere,ſunt quandoque illicita ex circunſtantia loci aut temporis aut perſonæ , propterea quanuis princeps populi mereatur quandoque maledici,non tamen eſt hoc licitum cuilibet.Ideo lege ſancitum eſt. Principem populi tui ne maledixeris,etiam ſi mereatur Paulus itaque quanuis authoritate apoſtolatus ſui licite potuiſſet maledicere etiam ſummum ſacerdotem iniuſte agentem:quia tamen cenſebat hoc tunc non expedire,ideo non ad excuſandum peccatum ſed ad excuſandum factum(quod ſ ignoranter feciſſet)dicit ſe ſcire legem, & affert illã. & quòd ſeruaſſet illam ſi nouiſſet perſonam,tacita ratione quia.ſ. tunc non expediebat vti ſua authoritate aduerſus principem , qua vti expediebat aduerſus Iudices iniuſtos.[Sciẽs autẽ Paulus quia] pro,quòd [vna pars eſſet ſadducæorum, & altera Phariſæorum] Prudenter Paulus partem Phariſæorum ſuam procurauit facere vt ſic eorum vnio crudelis aduerſus eum tolleretur [Exclamauit in cõcilio,viri fratres ego phariſæus ſum,filius phariſæi de ſpe & reſurrectione mortuorum ego iudicor.Et quũ hæc dixiſſet, facta eſt diſſenſio inter Phariſæos & Sadduceos:& ſoluta eſt multitudo.Sad ducæi autem dicunt non eſſe reſurrectionẽ mortuorum, neque angelum,neque ſpiritum.] Immortalis animæ [Phariſęi autem vtraque confitentur] Quum tria præmiſiſſet,duo tamẽ ſupputauit, eo quod eadem eſſet ratio negandi ſpiritum & negandi reſurrectionẽ mortuorum.Propter quod dominus in euangelio aduerſus Saddu

cæos

cæos de reſurrectione mortuorum, affert textum Moyſi quod ſpiritus Abraham Iſaac & Iacob viuerēt. [Factus eſt autem clamor magnus. Et exurgentes quidam Phariſæorum pugnabant dicentes. Nihil mali inuenimus in homine iſto: quod ſi ſpiritus locutus eſt ei aut angelus.] Deſunt quatuor dictiones ¶[Ne pugnemus cum deo.] Eodem vſi ſunt Phariſęi argumento quo alias vſus fuerat Gamaliel, ſuperius. cap. v. [Et quum magna diſſenſio facta eſſet, timēs Tribunus ne diſcerperetur Paul' ab ipſis, iuſsit milites deſcēdere.] Hinc clare apparet gradus de quibus fuit ſermo in præcedenti capitulo, fuiſſe gradus loci caſtrorum, [Et rapere eum de medio eorū ac deducere eum in caſtra. Sequenti autem nocte aſsiſtens ei dominus, ait. Conſtans eſto, ſicut enim teſtificatus es de me in Hieruſalem, ſic te oportet & Romæ teſtificari. Facta autem die collegerunt ſe quidam ex Iudæis & deuouerunt ſe, dicentes neque manducaturos ſe neque bibituros donec occiderent Paulum. Erant autem plus quam quadraginta viri qui hanc cōiurationem fecerant qui acceſſerunt ad principē ſacerdotū & ſeniores, & dixerūt. Deuotiōe deuouimus nos, nihil guſtaturos donec occidamus Paulum. Nunc ergo vos notum facite Tribuno cum.] pro, & [concilio.] Duo, iſti coniurati petunt. Alterum vt ſignificent Tribuno vt cras adducat Paulum &c. Alterum vt ſignificent concilio: hoc eſt ſignificent ijs qui ſunt de concilio vt cras congregentur ad conſilium. & hoc vt Tribunus crederet quòd in veritate concilium Iudęorum vellet diligētius examinare Paulum. [Vt adducat.] Deeſt, cras, [illum ad vos tanquā aliqd certius cogniturī.] pro, cogniturōs, [de eo. Nos verò priuſquam appropinquet, parati ſumus interficere illū. Quum audiſſet autē filius ſororis Pauli inſidias, venit & intrauit in caſtra nūciauitque Paulo. Vocans aūt Paulus ad ſe vnū ex Cēturionibus, ait. Adoleſcētē hunc perduc ad Tribunū habet enim aliquid indicare illi. Et ille quidē aſſumens eū, duxit ad Tribunū & ait. Vinctus Paulus rogauit me hunc adoleſcentem perducere ad te, habentem aliquid loqui tibi. Apprehendens aūt Tribunus manum illius, ſeceſſit cū eo ſeorſum: & interrogauit illū. Quid eſt quod habes indicare mihi? Ille aūt dixit. Iudæis cōuenit rogare te vt craſtina die producas Paulū in cōcilium quaſi aliquid certius inquiſituri ſint de illo. Tu vero ne crediderīs illis. Inſidiātur enim ei ex eis viri amplius quā quadraginta qui ſe deuouerunt nō manducare neq; bibere donec interficiāt eū & nūc parati ſunt, expectantes promiſſum tuū.] Non factum ſed faciendum. Expectabant enim petituri hoc vt promitteret producere Paulum. [Tribunus igitur dimiſit adoleſcen-

tem præcipiens ei ne cui loqueretur quoniã]pro,ꝙ,[hęc nota,ſibi feciſſet Et vocatis duobus Cẽturionib⁹,dixit illis. Parate milites ducẽtes vt eãt vſque Cęſareã, & equites ſeptuaginta & lãcearios ducentos,à tertia hora noctis,& iumẽta parate]pro,præbete [vt imponentes Paulũ,ſaluum,perducant ad Fœlicem præſidem. Timuit enim ne forte raperent eum Iudæi & occiderent: & ipſe poſtea calumniam ſuſtineret tanquam accepturus pecuniam.]hoc eſt tãquã permiſiſſet accepturus pecuniã Tota hæc particula an ſit de textu non eſt certum,quoniam in multis Græcis codicibus non inuenitur [Scribẽs ei epiſtolam continentem hæc.Claudius Lyſias optimo.]pro,potentiſsimo,[præſidi Fœlici ſalutem. Virum hũc comprehenſum à Iudæis & incipientem interfici ab eis, ſuperueniens cum exercitu eripui,cognito quia.]pro quòd,[Romanus eſt: volenſque ſcire cauſam quam obijciebant illi,deduxi eum in cõciliũ eorum Quem inueni accuſari de quæſtionibus legis ipſorum,nullum vero dignum morte aut vinculis habentem crimen. Et quũ mihi perlatũ eſſet de inſidijs quas parauerãt illi.miſi eũ ad te,denũcians & accuſatoribus vt dicant apud te. Vale Milites vero ſecundũ præceptum ſibi aſſumentes Paulum,duxerunt per noctem in Antipatridem. Et poſtera die dimiſsis equitibus vt cum eo irent,reuerſi ſunt ad caſtra Ducẽti milites pedeſtres extra periculum furoris popularis,vidẽtes Paulum,reuerſi ſunt ex Antipatride]Quæ erat ciuitas ab Herode in honorem patris conſtructa & nominata [Qui quum veniſſent Cæſaream,& tradidiſſẽt epiſtolam præſidi, ſtatuerunt ante illum & Paulum. Quum legiſſet autem,& ĩterrogaſſet de qua prouincia eſſet,& cognoſcens quia.]pro,quòd, [de Cilicia eſſet audiam te inquit cum accuſatores tui venerint. Iuſsitque in prętorio Herodis.]Herodes ſiquidem primus Cæſaream conſtruxerat: & prætorium ibidem quod ab eo perſeuerauit denominatum conſtruxit. [Cuſtodiri eum.]

CAPVT. XXIIII.

POſt quinque autem dies.] Dies iſtos ſupputandos eſſe à captura Pauli,indicant verba Pauli inferius ſubiuncta de diebus duodecim. [Deſcendit princeps ſacerdotum Ananias,cum ſenioribus quibuſdam, & Tertullo quodam oratore,qui adierunt præſidem aduerſus Paulum. Et citato Paulo,cœpit accipere Tertullus,dicens. Quũ.]pro,ꝙ,[in multa pace agamus per te, & corrigãtur,]ꝓ,& officia pręſtẽtur,[multa gẽti huic per tuã prouidentiã,& ſemper & vbiq; ſuſcipimus.]ꝓ, cõprobam⁹,[optime.]pro.præſtãtiſsime,[Fœlix cũ omni gratiarũ actione,

rũ actione. Ne diutius aũt te protrahã.] pro, detineã,[oro breuiter audias nos pro tua clementia.] pro, humanitate. [Inuenimus hũc hominẽ peſtiferum.] pro, peſtem. Peius enim quàm peſtiferũ Paulum nominant quanto peſtis peior eſt peſtifero [Et cõcitantẽ ſeditionẽ oĩbus Iudæis in vniuerſo orbe. & autorem ſeditiõis ſectæ Nazarenorum.] Superfluit ſeditionis, Multũq; exaggerãt cauſam aduerſus Paulum, dicendo ipſum eſſe authorem ſectæ Nazarenorum. i. Chriſtianorum: quos à Ieſu Nazareno Nazarenos appellãt. [Qui etiam templũ violare.] pro, prophanare, [conatus eſt.] Hoc dicunt quia Aſiani dixerant quòd Paulus introduxerat Trophimum Gentilem in templum. [Quem & apprehenſum voluimus ſecũdum legem noſtrã iudicare. Superueniens autem Tribunus Lyſias, cũ vi magna eripuit eũ de manibus noſtris iubẽs accuſatores eius ad te venire à quo.] Tribunus refertur. [Poteris ipſe iudicãs. de omnibus iſtis cognoſcere de quibus nos accuſamus eũ. Adiecerũt aũt & Iudæi, dicẽtes hæc ita ſe habere.] Qui ſimul cũ Tertullo venerant affirmabant ita ſe habere vt Tertullus dixerat. [Reſpõdit autem Paulus, annuente ſibi præſide dicere Ex multis annis te eſſe iudicem genti huic ſciens, bono animo pro me ſatiſfaciam.] pro, æquiore animo pro mea cauſa reſpõdeo [Potes enim cognoſcere quia.] pro, ꝙ, [non plures ſunt mihi dies quàm duodecim ex quo aſcendi adorare in Hieruſalem.] A breuitate temporis incipit Paulus: vt manifeſtet præſidi nõ eſſe opus lõga diſcuſſione ad cognoſcendũ veritatẽ. Facile enim ſciri poteſt id quod geſtũ eſt intra tã paucos dies, Et ſi ſupputaueris vnũ diẽ quo Paulus cũ Iacobo fuit & ſex quibus purificatus perſeuerauit expectans ſeptimum diem, & quinque à captura eius, non plures quàm 12 dies inueniuntur à die quo aſcendit in Hieruſalem, non ſupputatis diebus extremis, [Et neque in templo inuenerũt me cũ aliquo diſputantem, aut cõcurſum facientẽ turbæ neque i ſynagogis neque in ciuitate: neque probare poſſunt tibi de quibus me accuſant] pro, nec exhibere me poſſunt in ijs de quib⁹ me accuſant. Ad veritatẽ ſpectat ſermo Pauli, nõ ad probationes quas potuiſſent exhibere ipſum in ijs criminibus in quibus accuſabatur. [Confiteor autem hoc tibi quòd ſecũdum ſectam] pro, viam Chriſtianam religionem appellat viã, & reuera via eſt ad cœleſtem patriam. [Quam dicunt.] proculdubio Iudæi [Hæreſim, ſic deſeruio patri & deo meo] pro, patrio deo. hoc eſt illimet deo quem coluerunt patres Iudęorum. [Credẽs omnib⁹ q̃ in lege & prophetis ſcripta ſunt; ſpẽ habẽs in deũ (quã

& hijpſi expectāt) reſurrectionem futuram.] Deſunt duæ dictiões: [Eſſe mortuorum, iuſtorum & iniquorum. in hoc & ipſe ſtudeo, ſine offendiculo conſcientiam habere ad deum & ad homines ſemper] Adiungit Paul⁹ ſuæ fidei ac ſpei, ſtudium ſemper habēdi conſcientiam tam in ijs quæ ſunt ad deum quàm in ijs quæ ſunt ad homines ſine offendiculo hoc eſt ſine hoc ꝙ alicui offendiculū ponat, ſiue hoc ꝙ aliquem offendat. Et in hoc explicat proprium charitatis ſtudiū: cuius eſt neminem offendere: Et dixit hoc, ad explicādū Fœlici ꝙ nō ita attendit ijs quæ ſunt Chriſtianitatis vt Iudæos offendat [Poſt annos autē plures veni, eleemoſynas facturus ī gētē meā.] Hinc apparet ꝙ etiā hac vltima vice Paulus eleemoſynas attulit in Hieruſalē fratribus: quæ datæ fuerant ab eccleſijs in quibus prædicauerat [Et oblationes & vota.] Superfluit & vota. [In quibus inuenerunt me purificatū in templo] In quibus oblationibus offerendis purificatū me inuenerunt in templo. [Non cum turba neque cū tumultu. & apprehenderūt me, clamantes & dicentes, tolle inimicū noſtrum] Iſtę vltimę nouē dictiōes ſuperfluæ ſunt. [Quidam aūt ex Aſia Iudæi] Ad præcedens verbū inuenerūt hoc refertur. Et eſt ſenſus. Dixi inuenerunt me in templo, non iſti qui hic adſunt ſed quidā ex Aſia Iudæi. [Quos oportebat apud te præſto eſſe.] vtpote primo accuſatores. [Et accuſare ſi quid haberent aduerſum me, aut hi ipſi dicant.] Debebant primi accuſatores adeſſe aut iſti qui ſunt hic aduerſum me Iudæi dicant. [Si quid inuenerunt in me iniquitatis quū ſtem.] pro, ſtante me, [in concilio,] apud Hieroſolymā Conſidera Pauli verba. Primo excluſit ab accuſatoribus facultatē exhibendi ipſum talem qualē accuſauerāt. deinde accuſatores ſuos qui inuenerant ipſum in templo, abſentes eſſe declarauit. & denū à præſentibus accuſatoribus qui fuerant præſentes in cōcilio Hieroſolymitano (ad quod Paulus à Tribuno deductus fuit) exigit vt dicāt ſiquid in ipſo ſtante in concilio inuenerūt iniquitatis. [Niſi de vna hac ſolūmodo voce qua clamaui inter eos ſtans.] hoc eſt niſi hæc dicatur iniquitas quòd clamauerim in medio eorū [Quoniā.] pro, ꝙ, [de reſurrectione mortuorum ego iudicor hodie à vobis] Conſtat enim hāc nō poſſe vocari iniquitatē. [Diſtulit.] Legendū eſt. [Auditis aūt his Fœlix diſtulit.] ſubaudi iudiciū. [Illos certiſsime.] pro, certius, [ſciens de hac via.] hoc eſt nō diſtulit ex ignorātia illorū qui ſunt de hac via Chriſtianitatis, ſed habēs notitiā eorum certiorem quàm Tribunus. Quem dixit ſe expectaturum vt complaceret Iudæis qui dixerant quòd à Tribuno poſſet Fœlix ſe informare. Hanc autem Fœlicis ſimula-

tionem

tionem teſtantur, tum Paulus tãto tempore detentus, tum nuſquàm comparens Tribunus tum nec Tertullus nec Iudæi amplius ſolicitantes cauſam coram Fœlice. tum tandem ipſe Fœlix, in fine officij ſui relinquens Paulum detentum vt cõplaceret Iudæis. [Dicens quum Tribunus Lyſias deſcenderit, audiam vos. Iuſsitque Centurioni cuſtodire eum: & habere requiem.] pro, relaxationem. ne ſcilicet vinculis aut catenis aſtringeretur, ſed tantũ cuſtodiretur [Nec quemquã de ſuis prohibere miniſtrare ei.] pro, nec quẽquam ſuorũ Pauli videlicet [Vetaret inſeruire aut adire eũ.] Deferebat enim ciuilitati Romanæ [Poſt aliquot aũt dies veniens Fœlix] Diſcurrebat Fœlix iuxta occurrentia negocia prouinciæ & propterea dicit veniens [Cum Druſilla vxore ſua, quæ erat Iudæa.] Niſi Druſilla fuiſſet cauſa huius vocationis, non nominaſſet Lucas Druſillam Iudæam [Vocauit Paulum & audiuit ab eo fidem quæ eſt in Chriſtum Ieſum. Diſputante autem illo de iuſtitia & caſtitate & de iudicio futuro.] Druſilla enim pulcherrima erat, & à Fœlice tam cõcupita vt à prioribus ipſam nuptijs ſeparauerit. vt dicit Ioſephus. & propterea Paulus de caſtitate ſermonẽ inſeruit, [Tremefactus Fœlix reſpondit Quod nunc attinet, vade] in cuſtodiam deputatam. [Tempore autem opportuno accerſiam te. Simul & ſperans quòd pecunia ei daretur] Duas cauſas reddit Lucas mouentes Fœlicẽ. alteram paſsionis qua tremefactus eſt alteram ſpei habendi pecuniã à Paulo ad hoc vt ſuæ libertati redderetur [A Paulo.] Deeſt. vt ſolueret eum Erat enim vinctus, etſi non catenis tamen cuſtodia. [Propter quod & frequenter accerſiens eum loquebatur cũ eo, Biẽnio aũt expleto.] detentionis Pauli in Cæſarea. [Accepit ſucceſſorem Fœlix Portiũ Feſtum.] à Nerone miſſum Vnde apparet Paulum detentum ſub Claudio Cæſare, & detentionem eius duraſſe vſque ad aduentum Feſti miſsi à Nerone vt Ioſephus dicit Nam ſecũdo Neronis anno (vt Hieron. dicit) Paulus ductus eſt Romã. Vltimo ergo Claudi, & primo Neronis anno Paulus manſit detentus ibidem. [Volens autem gratiã præſtare Iudæis Fœlix, reliquit Paulum vinctum.] non appoſitione vinculorum, ſed non abſolutione à detentione ſub cuſtodia.

CAPVT XXV.

Feſtus ergo quum veniſſet in prouinciã, poſt triduũ aſcẽdit Hieroſolymã à Cæſarea. Audieruntque eum.] pro, ſignificauerunt autem illi, in Hieruſalem. [Principes ſacerdotum & primi Iudæorum aduerſus paulum: & rogabãt eum, poſtulantes gratiam aduerſus eum, vt iuberet perduci

duci eum in Hieruſalem inſidias tendentes vt interficerent eum in via]Sciebāt non eſſe iuſtitiæ vt Paulus perduceretur in Hieruſalem & propterea petunt hoc gratuito cōcedendum,perſeuerātes in priſtina malitia inſidiarū.[Feſtus aūt reſpōdit ſeruari quidē Paulum in Cæſarea ſe aūt maturius.]pro,breui,[profecturū. qui ergo in vobis(ait)potētes ſunt.]hos eſt qui iter vos poſſunt cōmode venire [Deſcēdētes ſimul,ſiquod eſt in viro crimē accuſent eū. Demorat⁹ aūt inter eos dies nō amplius quàm octo aut decē,deſcendit Cæſareā Et altera die ſedit pro tribunali & iuſsit Paulum adduci Qui quum perductus eſſet circunſtiterunt eū qui ab Hieroſolyma deſcenderant Iudæi,multas & graues cauſas obiicientes . quas non poterant probare, Paulo rationem reddente quòd neque in legem Iudæorum neque in templum neque in Cæſarem quicquam peccauit.Feſtus autem volens gratiam præſtare Iudęis, reſpondēs Paulo dixit.Vis Hieroſolymam aſcendere & ibi de his iudicari apud me?Dixit autem Paulus.ad tribunal Cæſaris ſto,ibi me oportet iudicari.Iudæis non nocui ſicut & tu melius noſti.Si enim nocui aut dignū morte aliqd feci nō recuſo mori Si vero nihil eſt eorum quæ hi accuſant me,nemo poteſt me illis donare. Cæſarē appello.]A iudice ethnico & declinante ad iniuſtitiam, licuit Paulo ad ſuperiorē illius iudicis etiam Ethnicum appellare.tum propter iuſtitiam ,tum propter reuelationem ſibi factam quòd oporteret ipſum Romæ teſtificari de Ieſu Chriſto.Et hæc dicta ſint, ne quiſquam putet paulum aliud docuiſſe (ſcribendo Corinthijs ne corā iudice Ethnico litigarent) & aliud feciſſe. Erat enim iam cauſa eius ſub iudice Ethnico [Tunc Feſtus cum conſilio locutus reſpondit.]Conſuluit enim cœtum ſapientum ſibi aſſiſtentium antequàm reſponderet appellationi. [Cæſarem appellaſti?ad Cæſarem ibis, Et quum dies aliquot tranſacti eſſent, Agrippa rex] Iſte Agrippa filius fuit Agrippę regis quem Lucas appellauit Herodem qui ſic miſerabiliter obijt,Et iſte quoque Agrippa filius Agrippæ factus eſt rex à Claudio Cæſare(vt Ioſephus refert) prius Chalcidis , deinde tetrarchiæ olim philippi & Trachonitidis &c.non tamen Iudææ, ſed Iudæa ſub ſpeciali præſide gubarnabatur. [Et Bernice.] ſoror Agrippæ, quæ fuerat neptis & vxor regis Chalcidis. & erat ſoror Druſillæ vxoris Fœlicis Hæc tamen à Ioſepho nominatur Beronice.[Deſcenderunt Cæſaream ad ſalutandum Feſtum.Et quum dies plures ibi morarentur.Feſtus regi indicauit de paulo, dicens. Vir quidam eſt derelictus à Fœlice vinctus : de quo quum eſſem Hieroſolymis,ſignificauerunt mihi principes ſacerdotum & ſeniores

Iudæorum

Iudæorum poſtulantes aduerſus illum damnationem. Ad quos reſpondi quia]pro, quòd, [non eſt conſuetudo Romanis donare aliquem hominem]pro gratificari in interitum alicuius hominis. Hæc enim reſponſio directe quadrat petentibus damnationẽ pauli [Priuſquàm is qui accuſatur, præſentes habeat accuſatores, locumque defendendi accipiat ad abluenda crimina quæ ei obijciũtur. Quum ergo huc cõueniſſent. ſine vlla dilatione in ſequenti die ſedens pro tribunali iuſsit adduci virum. De quo quum ſtetiſſent accuſatores, nullam cauſam deferebant de quibus ego ſuſpicabar malum.]pro, ſuper ijs de quibus ego ſuſpicabar. Suſpicabatur ſiquidem feſtus Iudæos accuſaturos paulum de crimine aliquo. nõ de quæſtionibus legis Moyſi. [Quæſtiones vero quaſdam de ſua ſuperſtitione habebant aduerſus eum.]Religionem Iudaicam ſuperſtitionem appellat. [Et de quodam Ieſu defuncto, quem affirmabat paulus viuere. Hæſitans autem ego.]Occultando veram cauſam quã Lucas ſuperius expreſsit (videlicet volens gratiam præſtare Iudæis) dicit hæſitans autem ego. [De huiuſmodi quæſtione, dicebam ſi vellet ire Hieroſolymã, & ibi iudicari de iſtis. Paulo autẽ appellante vt ſeruaretur Auguſti cognitioni, iuſſi ſeruari eũ donec mitterẽ eũ ad Cæſarẽ. Agrippa aũt dixit ad Feſtũ. volebã & ipſe hominẽ audire. Cras inquit audies eũ. Altera aũt die quũ veniſſent Agrippa & Bernice cũ multa ambitione]pro, oſtẽtatione, [& introiiſent in auditoriũ cũ Tribunis & viris principalibus ciuitatis, iubente Feſto adductus eſt paulus. Et dixit Feſtus Agrippa rex, & omnes qui ſimul adeſtis nobiſcũ viri, videtis hũc hominẽ de quo omnis multitudo Iudæorũ interpellauit me Hieroſolymis, petẽtes & acclamãtes nõ oportere eũ viuere amplius. Ego vero cõperi nihil dignũ morte eũ admiſiſſe. Et ipſo aũt hũc appellãte, ad Auguſtum iudicaui mittere. de quo quid certũ ſcribã domino nõ habeo. Propter quod perduxi eũ ad vos, & maxime ad te rex Agrippa vt interrogatiõe facta habeã quod ſcribã. Sine ratione enĩ mihi videtur mittere vinctũ & cauſas eius non ſignificare.]Hęc omnia quæ Feſtus dixit Agrippæ & primoribus viris, ad colorandum hanc pauli vocationem ad inſtantiam Agrippæ protulit.

CAPVT. XXVI.

Grippa vero ad paulũ ait permittitur tibi loqui ꝓ temetipſo. Tũc paul⁹ extẽta manu.]vtraque verſus Agrippam:
A in ſignum gratiarum actionis. [Cœpit rationẽ reddere. De omnib⁹ qb⁹ accuſor à Iudęis rex Agrippa æſtimo] pro, exiſtimo, [me beatũ.] Et hic fiat comma, [Apud te

quũ ſim me defenſurus hodie.]Ita quod apud te, refertur ad defẽſurus [Maxime te ſciente omnia] pro.omnes.Et aduerbiũ maxime,determinat participium ſciente.Ita quòd ordo literæ eſt. te maxime ſciente omnes [Quę apud Iudæos ſunt cõſuetudines & quæſtiones propter quod obſecro,patienter me audias.Et quidẽ vitam meã à iuuentute(quæ ab initio fuit in gente mea in Hieroſolymis) nouerũt omnes Iudęi,præſcientes & ab initio(ſi velint teſtimoniũ perhibere)quoniã ſecũdũ certiſsimã]pro,ꝙ,ſecundum exactiſsimã,[ſectam noſtræ religionis vixi Phariſæus]Commendat Paulꝰ ſectam phariſaicam:præponens illam tã Sadducæorum ſectę quã communi Iudæorum vitæ.[Et nunc in ſpe quæ ad patres noſtros repromiſsionis facta eſt à deo,ſto iudicio ſubiectus. in qua] pro, in,quã[,duodecim tribus noſtro.]Deeſt,inſtãter]nocte ac die ſeruientes.]hoc eſt colentes deum [Sperant peruenire.]Et relatiuum in quam,refert repromiſsionem in quam repromiſsionem ſperant peruenire duodecim tribus,&cæ.Et eſt ſermo de repromiſsione regni Meſiæ.[De qua ſpe accuſor rex Agrippa à Iudæis]Intellige ſimiliter de ſpe promiſsi regni Meſiæ in reſurrectione mortuorum. Vnde & ſubdit ſtatim [Quid]pro,cur,[ĩcredibile iudicatur apud vos ſi deus mortuos ſuſcitat?]Et apud Gẽtiles & apud Sadducæos oĩno incredibile iudicabatur: & apud Iudæos incredulos iudicabatur incredibile ꝙ de facto deus mortuum Ieſum ſuſcitauit, [Et ego quidem exiſtimaueram me aduerſus nomen Ieſu Nazareni debere multa cõtraria agere.quod & feci Hieroſolymis & multos ſanctorum ego in carceribus incluſi,à principibus ſacerdotum poteſtate accepta Et quum occiderentur.]Hinc apparet quòd nõ ſolus Stephanus fuit in illa prima perſecutione eccleſiæ occiſus.Si enim ſolus occiſus fuiſſet,non diceret in numero plurali quum occiderentur [Detulit ſententiam.]In cauſa mortis,ſententia Iudæorum non erat ſufficiens:eo quòd Romanis erat reſeruata Paulus itaque detulit ſententiã,à principibus ſacerdotum ad præſidem vt eius authoritate robur haberet: & inde ſubſcriptam à præſide ſententiam deferebat. Veriſimile enim eſt quòd poſt Chriſti mortem conuenerunt principes ſacerdotum cum Pilato:vt ipſi quidem inquirerent & iudicarent reos mortis ob nouam Chriſtianitatis viã non tamen exequerentur niſi roborata à præſide ſententia [Et per omnes ſynagogas frequenter puniens eos,compellebam blaſphemare & amplius inſaniẽs in eos,perſequebar vſque in exteras ciuitates.In quibꝰ.] officijs [Dũ irem Damaſcum cũ poteſtate & permiſſu principũ ſacerdotũ,die media in via vidi rex de cœlo ſupra ſplendo-

ſplendorē ſolis circunfulſiſſe me lumen,& eos qui mecum ſimul erant omneſque nos quum decidiſſemus in terrā] Non contrariatur hæc ſententia verbis Luc.9.c viri autē qui comitabantur eū eo ſtabant ſtupefacti:quoniā vtrunq; eſt verū Primum enim tam Paulus quā illi deciderūt in terrā, ſed illi qui exterriti eeciderant ſtatim ſurrexerunt,& ſtabant ſtupefacti poſtquā ſurrexerāt,audientes Paulum reſpondentē,& nō audientes nec videntes cum quo Paulus loquer.tur. [Audiui vocem loquentem mihi Hebraica lingua.Saule Saule.] pro,Saul Saul.Sic enim dicitur Hebraice. [Quid me perſequeris?durum eſt tibi contra ſtimulum.]pro,ſtimulos,[calcitrare. ego autem dixi quis es domine?Dominus autem dixit,ego ſum Ieſus Nazarenus quem tu perſequeris. Sed exurge & ſta ſuper pedes tuos.] Expectauit Paulus proſtratus vt iuſſus ſurgeret alij autē iniuſsi ſurrexerant vtpote qui ſolo terrore eeciderant, nihil intra ſeipſos ſpiritualis motus verſus Ieſum ſentientes:cuius oppoſitū erat intus in Paulo vt verba eius teſtantur. [Ad hoc enim apparui tibi vt cōſtituā] pro,vt præparē, [te miniſtrum & teſtē eorū quibus] pro,in quibus,[apparebo tibi.] Et dixit hoc propter ea quæ reuelauit ei illi triduo quo non manducauit neque bibit. [Eripiens te de populis.]pro,populo,[& gētibus in quas]pro,in quos,[nūc ego mitto te] Ereptionem promittit Pauli tam à populo Iudæorum q̃ ab Ethnicis,ad vtroſque enim illum ſe mittere teſtatus eſt,dicendo Ananiæ,vt portet nomen meum corā regibus &c.[Aperire oculos eorum vt conuertantur à tenebris ad lucem, & de poteſtate Satanæ ad deum vt accipiant remiſsionem peccatorum,& ſortem inter ſanctos per fidem quæ eſt in me Vnde rex Agrippa, non fui incredulus cœleſti viſioni ſed iis qui ſunt Damaſci primum,& Hieroſolymis,& in omnem regionem Iudææ,& gentibus annunciabā,vt pœnitentiam agerent,& cōuerterentur ad deum,digna pœnitentiæ opera facientes.Hac ex cauſa me Iudæi in templo cōprehenſum tentabāt interficere Auxilio aūt adiutus dei. vſq; in hodiernū diē ſto, teſtificans minori atq; maiori.nihil extra dicēs q̃ ea quæ prophetæ locuti ſunt futura eſſe & Moyſes,ſi paſsibilis Chriſtus,ſi primus ex reſurrectione mortuorum lumen annunciaturus populo & gentibus.] Sic abſque vllo verbo ſubſtātiuo Græcè habetur. Et eſt ſenſus quòd ego teſtificor ea qui prophetæ prędixerunt futura ſuper veritate harū cōditionalium, hoc eſt nō aliter prędixerunt futura, niſi per Chriſtum paſsibilem,& per Chriſtum primum ex reſurrectione mortuorū annunciaturū populo & gentibus lumē Affirmat enim Paulus ꝙ ipſe teſtificatur,& prędicat regnū dei,regnū Meſiæ,& ea

quæ

quæ ſunt regni cœlorum, quæ Moyſes & prophetæ prędixerunt futura, non abſolute, ſed ſi Chriſtus paſsibilis: hoc eſt niſi per Chriſtum paſsibilem: & ſimiliter ſi Chriſtus ex reſurrectione, &c. Si enim hæc duo (.ſ. paſsibilitas Christi & reſurrectio Chriſti) ad notificandũ mundo lumen fidei ſubtraherentur, nõ eſſent ventura quæ prophetæ dixerunt ventura. Hoc eſt quod aſſeuerat Paulus: quia in his duobus articulis pendent omnia fidei Chriſtianæ, pendet cõſonantia euangelij ad legẽ & prophetas. Hoc eſt quod directe militat aduerſus Iudæos credentes prophetis. vnde hinc Paulus adoritur Agrippã, dicendo credis prophetis, &c. [Hæc loquente eo, & rationem reddente. Feſtus magna voce dixit Inſanis Paule, multæ te literæ ad inſaniã cõuertunt. Et Paulus, Nõ inſanio inquit optime Feſte, ſed veritatis & ſobrietatis verba loquor. Scit enim de his rex ad quẽ & conſtanter loquor latere enim eum nihil horum arbitror, neque enim in angulo quicquã horum geſtum eſt. Credis rex Agrippa prophetis? ſcio quia.] pro, quòd, [credis.] Erat enim Agrippa ex genere magni Herodis & Iudæus fide, circuncisione & profeſsione. Vnde & de ſorore eius Lucas dixit, cum Druſilla Iudæa [Agrippa autem ad Paulum in modico.] pro, in pauco, [ſuades me fieri Chriſtianum.] hoc eſt in pauco tẽpore, in pauco ſermone quo mecum locutus es ſuades (ſiue perſuades) me Chriſtianum fieri. Admiratiue legendum eſt. Et dictio Græca ſignificat tam ſuadere quàm perſuadere. ¶ Et legendũ eſt in pauco: quia multo opponitur paucum, & conſtat Paulum reſpondiſſe & in multo. [Et Paulus, Opto apud deum, & in modico & in magno.] pro, & in pauco & multo ſermone tẽpore. [Non tantum te, ſed etiam omnes qui audiunt hodie, fieri tales qualis & ego ſum exceptis vinculis his. Et exurrexit rex & præſes & Bernice, & qui aſsidebant eis. Et quum ſeceſsiſſent, loquebantur adinuicem, dicentes, quia.] pro, quòd, [nihil morte aut vinculis dignum quid fecit homo iſte Agrippa autem Feſto dixit. dimitti poterat homo hic ſi non appellaſſet Cæſarem.

CAPVT XXVII.

VT autẽ iudicatũ eſt nauigare nos in Italiã, tradiderũt Paulum cũ reliquis cuſtodijs.] pro, tradiderunt & Paulũ, & quoſdã alios vinctos. [Cẽturioni nomine Iulio cohortis Auguſtę.] hoc eſt vni ex Centurionibus cohortis quę appellabatur Auguſta. [Aſcẽdentes autẽ nauẽ Adramittinã.] Incertũ eſt an à ciuitate Aphryeę, an à ciuitate Myſię, an ab inſula Lycia hoc nomẽ deductũ ſit [Incipientes nauigare circa Aſiæ loca, ſuſtulim' perſeuerante nobiſcũ Ariſtarcho Macedone Theſſalonicenſi.] cuius in

20 cap.

ão.e facta eſt mẽtio.[Sequẽti autẽ die venimus Sidonem.humanæ autem tractans Iulius Paulum, permiſit ad amicos ire,& curam ſui agere.Et inde quum ſuſtuliſſemus,ſubnauigauimus Cyprum, propterea quòd eſſent venti contrarij. Et Pelagus Ciliciæ & Pamphyliæ nauigantes,venimus Lyſtram]pro,Myram,[quæ eſt Lyciæ. Et ibi inueniens Centurio nauem Alexandrinam nauigantẽ in Italiam,tranſpoſuit nos in eam.Et quum multis diebus tarde nauigaremus,& vix deueniſſemus contra Gnidum prohibente nos vento, adnauigauimus Cretæ iuxta Salmonem.] ciuitatem maritimã Cretæ. [Et vix iuxta nauigantes, venimus in locum quendã qui vocatur Boniportus.] pro,Pulchriportus.numeri pluralis. [Cui iuxta erat ciuitas Thalaſſa.]pro,Laſæa Quæ & ipſa ciuitas eſt Cretæ vicina Pulchris portubus.[Multo autem tempore peracto, & quũ iã non eſſet tuta nauigatio(eo quod ieiuniũ iam præteriſſet.]pro, ob id quoque ꝙ iã vltra tẽpus ſuſtinuiſſent inediã [conſolabatur.]ꝓ, hortabatur,[eos Paulus,dicẽs eis.Viri video ꝙ cum iniuria & multo damno,non ſolum oneris & nauis,ſed etiam animarum noſtrarum incipit eſſe nauigatio. Centurio autem gubernatori & nauclero magis credebat quàm iis quę à Paulo dicebantur. Et quum apt⁹ portus non eſſet ad hyemandum,plurimi ſtatuerunt conſilium nauigare inde : ſi quo modo poſſent deuenientes Phœnicem hyemare,portum Cretæ reſpicientem ad Aphrycum & ad Chorum.] Explicat Lucas Phœnicem (non Syriæ prouinciam, ſed portum Cretæ) reſpicientem ad duos ventos, Aphricum & Chorum.[Aſpirante autem Auſtro exiſtimantes propoſitum ſe tenere, quum ſuſtuliſſent de Aſſon.]Oppidulum creditur Cretæ [Legebant Cretam,Nõ poſt multum autem miſit ſe contra ipſam ventus Typhonicus,qui vocatur Euroquilo Quũque arrepta eſſet nauis,& nõ poſſet conari in ventũ.]hoc eſt nõ poſſet reſiſtere vẽto cõtrario,[data naue flatibus ferebamur,In inſulã aũt quandã decurrẽtes quę vocatur cauda,]ꝓ,clauda,[vix potuim⁹obtinere ſcaphã.]Hoc eſt vix potuim⁹ ſcaphã quę poſt nauẽ trahi ſolita erat in mari, obtinere intus vt poneremus eã in naui [Qua ſublata] à mari in nauẽ.[Vtebantur adiutoriis accingentes nauẽ(timentes ne in Syrtim inciderẽt) ſubmiſſo vaſe ſic ferebãtur.]Hoc eſt vtebãtur nautę adiutoriis militũ aliorũq; qui erãt in naui ad ſuccingẽdũ nauẽ extrinſecus demiſſo vaſe: hoc eſt demiſſa multitudine vaſorũ vacuorum quæ appellantur doha.His enim ſuccinxerunt nauem : vt ſi inciderent in Syrtim (hoc eſt in mare arenoſum valde periculoſum) nauis ad neutrum latus deflecteretur, dolis ipſam ſuſtinentibus in arena ex vtroque latere.

¶Sunt

¶[Sunt autem Syrtes inter Aphricam & Ægyptũ periculoſiſsima loca propter arenã ibidem. [Valida autẽ nobis tempeſtate iactatis, ſequẽti die iactũ fecerunt:& tertia die ſuis manibus armamenta nauis proiecerunt.] pro, noſtris manibus armamenta nauis proiecimus [Neque autem ſole neque ſyderibus apparentibus per plures dies,& tempeſtate non exigua imminente, iam ablata erat ſpes omnis ſalutis noſtræ & quũ multa ieiunatio,] pro, inedia,[fuiſſet, tũc ſtãs Paulus in medio eorũ, dixit oportebat quidẽ ô viri audito me non tollere.]pro, ſoluere,[à Creta, lucriqʒ facere.] pro, accerſere, [iniuriã hanc.]ventorũ & maris. Et negatio negat tam ſoluere quã accerſere. Fuit enim velut accerſita tam iniuria quã iactura, ex eo ꝙ poterant manere in Creta.[& iniuriã,& nunc ſuadeo vobis.] pro, hortor vos. [bono animo eſſe amiſsio enim nullius animæ erit ex vobis, præterquã nauis. Aſtitit enim mihi ac nocte angelus dei, cuius ego ſum.]Relatiuum deum refert. Nõ dicit cuius ego ſum Apoſtolus, ſed abſolute cuius ego ſum ad ſignificandum ſe ſecundũ eſſe, eſſe dei. Et deinde addidit ſecundum operari, ſubiungendo [cui ſeruio, dicens. Ne timeas Paule, Cæſari te oportet aſsiſtere & ecce donauit tibi deus omnes qui nauigant tecum. Propter quod bono animo eſtote viri. Credo enim deo quia]pro,ꝙ,[ſic erit quẽadmodum dictum eſt mihi. in inſulã autem quandã oportet nos deuenire Sed poſteaquam quartadecima nox ſuperuenit nauigantibus nobis in Adria] Hoc eſt in mari Adriatico. maſculini enĩ generis eſt & numeri ſingularis [Circa mediã noctẽ ſuſpicabantur nautæ apparere ſibi aliquam regionem. Qui & ſubmittẽtes bolidem.] Bolis plumbeum pondus eſt funiculo affixum, quo ad explorandũ profunditatem vtuntur nautę. [Inuenerunt paſſus viginti & puſillum inde ſeparati inuenerunt paſſus quindecim. Timentes autem ne in aſpera loca incideremus, de puppi mittentes ancoras quatuor, optabant diem fieri. Nautis vero quęrentibus fugere de naui, quum miſiſſent ſcapham in mare] Hinc clare apparet ꝙ ſcapham ſuſtulerãt ex mari in nauem:vt ſupra expoſuimus. [Sub obtentu quaſi inciperent à prora ancoras extendere] pro, ſub prætextu tãquam à prora ancoras extenſuri Iecerant ancoras à parte poſteriori nauis, fingebãt autẽ nautæ ꝙ à parte anteriori nauis vellent cum ſcapha extẽdere ancoras. [Dixit Paulus Centurioni & militibus, niſi hi in naui manſerint, vos ſalui fieri non poteſtis Tunc abſciderunt milites funes ſcaphæ:& paſsi ſunt eam excidere. Et quum lux inciperet fieri, rogabat Paulus omnes ſumere cibum, dicens. Quartadecima die hodie expectantes ieiuni permanetis, nihil accipientes.] Humano modo

modo loquitur: quo qui valde parum comedit, nihil comediſſe dicitur. Iſti nanque tanto tépore concuſsi minimū quid quandoque accipiebant illis diebus alioquin nó vixiſſent, & propterea Paulus dicit nihil accipientes. [Propter quod rogo vos accipere cibū pro ſalute veſtra: quia nullius veſtrum capillus de capite peribit & quū hæc dixiſſet, ſumens panem gratias egit deo in conſpectu omnium: & quū fregiſſet, cœpit manducare. Animęquiores.] pro, bono animo, [autē facti omnes, & ipſi aſſumpſerunt cibum eramus vero vniuerſæ animæ in naui ducentæ ſeptuaginta ſex. & ſatiati cibo, alleuiabant nauem iactantes triticum in mare. Quū autē dies factus eſſet, terrā non agnoſcebant: ſinum vero quendā cōſiderabant habentem littus. in quē.] pro, in quod, [cogitabant ſi poſſent eiicere.] pro, pellere. [nauem. & quum ancoras ſuſtuliſſent, committebant ſe mari, ſimul laxantes iuncturas gubernaculorum,] Si de temone eſt ſermo, in promptu ratio eſt laxationis eorum quibus temo alligatur naui. vt temo nataret. alioquin potuiſſet nocere potius impactioni nauis in terrā, quā procurabāt. [Et leuato artemone] hoc eſt & eleuatis carbaſis. artemon enim ſpecies eſt carbaſorum. [Secundū auræ ſtatum tendebant ad littus & cum incidiſſent in locum Bithalaſſum.] pro, in locum Bimarē. hoc eſt in locū medium inter duo maria. [Impegerunt nauē, & prora quidē fixa manebat immobilis puppis vero ſoluebatur à vi maris. Militum autem cōſilium fuit vt cuſtodias] pro, vinctos, [occiderent ne quis quū enataſſet effugeret, Centurio autē volens ſeruare Paulum, prohibuit fieri Iuſsitq; eos qui poſſent natare emittere ſe primos & euadere, & ad terrā exire, & cæteros.] Hic fiat cōma. [Alios in tabulis ferebant,] Superfluit ferebant, refertur enim ad verbum iuſsit [Quoſdā ſuper ea quæ de naui erant.] Deficientibus tabulis iuſsit alios ſuper fragmenta nauis ſaluari. Nauem enim habebāt pro perdita. & propterea fractioni exponebatur. Tali ſiquidem prouidētia & omnes ſaluauit, & neminem perdidit vinctorum. primi enim omnium deſcenderant cuſtodes aliorū. [Et ſic factū eſt vt omnes animę euaderēt ad terrā.]

CAPVT XXVIII.

ET quum euaſiſſemus.] pro, euaſiſſent. [tunc cognouimus quia.] pro, cognouerūt ꝙ, [Mytilene,] pro, Melite, [inſula vocabatur.] Eſt autē Melite inſula inter Epirum & Italiā. [Barbari vero præſtabant nō modicā humanitatem nobis, Accenſa enim pyra reficiebāt nos omnes, propter imbrem qui imminebat & frigus, Quum congregaſſet autem Paulus ſarmentorum aliquantā multitudinem, &

impoſuiſſet

impoſuiſſet ſuper ignem, vipera à calore quum proceſsiſſet, inuaſit
manũ eius. Vt vero viderũt Barbari pẽdentem beſtiã de manu eius
adinuicem dicebant vtiq; homicida eſt homo hic . qui quũ euaſe-
rit de mari, vltio nõ ſinit eũ viuere Et ille quidem excutiens beſtiã
in ignẽ, nihil mali paſſus eſt. At illi exiſtimabant eũ in tumorẽ con
uertendũ & ſubito caſurum & mori.] pro, at illi exiſtimabant futu-
rũ vt inflãmaretur aut cõcideret repente mortuus, Hoc eſt vt inflã-
maretur manus & ſic ſucceſsiue brachium &c. Appellamus enim
membrũ inflãmatum quũ ipſum valde rubere cernimus, Putarunt
iſti aut quòd venenũ recto itinere peteret cor & tolleret vitam aut
quòd traheret ad manum inflammationem [Diu autem illis expe-
ctantibus & videntibus nihil mali in eo fieri, cõuertẽtes ſe dicebãt
eum eſſe deum . In locis autem illis erant prædia principis inſulæ,
nomine Publij qui nos ſuſcipiens, triduo benigne exhibuit.] pro,
tractauit [Cõtigit aũt patrem Publij febribus & dyſenteria vexatũ
iacere ad quẽ Paulus intrauit Et quũ oraſſet & impoſuiſſet ei ma-
nus, ſaluauit,] pro, ſanauit eũ. Aduerte hic quod impoſitio manuũ
ab Apoſtolis fiebat (vt ſuperius pluries diximus) abſq; alicuius ſa-
cramẽti collatione [Quo facto, & omnes qui in inſula habebãt in-
firmitates, accedebãt & curabãtur. Qui etiã multis honoribus nos
honorauerunt & nauigantibus impoſuerunt quę neceſſaria erant.
Poſt menſes aũt tres,] Quibus fuerũt in inſula Melites nã vt ſupra
dictũ eſt. quęrebãt locũ in quo poſſent hyemare. [Nauigauimus in
naui Alexandrina quæ in inſula hyemauerat cui erat inſigne Caſto
rum] pro, inſignita Iouis filiis. hoc eſt Caſtore & Polluce, Nomi-
nibus vſus eſt Lucas ſolitis conſueuerant enim Caſtor & Pollux no
minari Iouis filij. [Et quum veniſſemus Syracuſas, mãſimus ibi tri-
duo Inde circumlegentes] proculdubio trinacriam. [Peruenimus
Rhegium,] Ciuitatem Calabriæ è regione Meſſanæ. [Et poſt vnũ
diem flante auſtro ſecũda die venimus Puteolos.] Ciuitas eſt mari-
tima prope Neapolim verſus Romam. [Vbi inuentis fratribus ro-
gati ſumus manere apud eos dies ſeptem. & ſic venimus Romam,]
Hoc eſt ad portũ Romanum. [Et inde quum audiſſent fratres de
nobis.] Ordo literæ eſt. Et quum fratres audiſſent inde (hoc eſt
ex portu Romano) de nobis. Et eſt ſenſus. & quum fratres exiſtẽ-
tes Romæ audiſſent de nobis ex Romano portu , quôd appulera-
mus illuc. [Occurrerunt nobis vſque ad Appij forum & tribus
tabernis.] pro tres tabernas. Vterque locus inter portum Roma-
num & Romam ſitus eſt . Non eſt hic ſermo de ciuitate quæ voca-
tur Appij forum, quum illa longe diſtet à Roma. Paulus autẽ poſt-
quam

quam ad portum venit Romanum pergens Romam, obuios habuit iſtos fratres: conſtat autem quòd portus Romanus non diſtat à Roma quatuordecim miliaribus Italicis. [Quos quum vidiſſet Paulus gratias agens deo, accepit fiduciam, Quum autem veniſſemus Romam.] Hinc apparet quòd prius appellatione Romæ intellexit portum Romanum. Et deſunt hic quinque dictiones. Centurio tradidit vinctos principi exercitus [Permiſſum eſt autẽ Paulo permanere ſibimet] pro, manere apud ſemetipſum. Hoc eſt in proprio hoſpitio: ad differentiam deputatorum vt manerent in carcere aut loco publico. [Cum cuſtodiente ſe milite. Poſt tertium autem diem conuocauit primos Iudæorum. Quumque veniſſent, dicebat eis Ego viri fratres, nihil aduerſus plebem faciens aut morem paternũ vinctus ab Hieroſolymis traditus ſum in manus Romanorum.] Verum dixit tacens à quo: quoniam occaſionaliter traditus fuit in manus Romanorum ab orto tumultu in Hieruſalem. ea enim occaſione tribunus accepit eum in Hieruſalem. vt patet ca. 21. [Qui quum interrogationem de me habuiſſent, voluerunt me dimittere.] Non loquitur Paulus de voluntate deliberata, ſed de velleitate. voluiſſent enim illum dimittere niſi affectus complacendi Iudæis præualuiſſet apud eos. Vnde & contradictionem Iudæorum obſtitiſſe dicit, quæ non deliberatæ voluntati ſed velleitati obſtitit. [Eo quòd nulla eſſet cauſa mortis in me. Contradicentibus autem Iudæis, coactus ſum appellare Cæſarem, non quaſi gentem meam habens aliquid accuſare. Propter hanc igitur cauſam rogaui vos videre & alloqui. Propter ſpem enim Iſrael.] hoc eſt propter ſpem quam habet populus Iſrael, ſpem ſcilicet regni Meſiæ. [Catena hac circundatus ſum. At illi dixerunt ad eum. Nos neque literas accepimus de te à Iudæa, neque aduenіens aliquis fratrum nunciauit aut locutus eſt quid de te malum. Rogamus autem, à te audire quę ſentis. nam de ſecta hac notum eſt nobis, quia.] pro, quòd, [vbique ei contradicitur.] Et eſt ſermo de ſecta Chriſtianorum. [Quum cõſtituiſſent autem illi diem, venerũt ad eum in hoſpitium plurimi.] pro, complures. [Quibus exponebat teſtificans regnum dei: ſuadẽſque eis de Ieſu ex lege Moyſi & prophetis à mane vſque ad veſperã. Et quidã credebant iis, quę dicebant. quidã vero non credebant. Quumque inuicem nõ eſſent cõſentientes, diſcedebãt dicente Paulo vnum verbum quia.] pro, quòd, [bene ſpiritusſanctus locut⁹ eſt per Eſaiam prophetam] cap. 6. [Ad patres noſtros, dicens Vade ad populum iſtum & dic, Aure] corporis, [Audietis & non intelligetis.] doctrinã Euãgelicã [Et videntes videbitis] ſigna & miracula.

[Et non

[Et non perſpiciens.] internam in Ieſu diuinam virtutem. [Incraſſatum eſt enim cor populi huius.] Ecce meritum pœnæ antedictæ (videlicet non intelligere nec perſpicere) incraſſatio cordis hoc eſt volũtatis occupatio ab effectibus propriis. (Et auribus grauiter audierunt.] Inde prouenit malus auditus velut ſemiſurdorum. Et eſt ſermo de internis auribus.& ſimiliter de internis oculis quum ſubditur.[Et oculos ſuos cõpreſſerunt,] ad non aut male videndum. Totum ergo meritum ex eorum deſcribitur voluntate. [Ne forte.] pro, quando, [videant oculis.] internis. [Et auribus audiant.] internis, [Et corde intelligant,] hoc eſt & cor applicent ad intelligendũ. [Et conuertantur,] ad veritatem Euãgelicam. Totum hoc effectus eſt meriti eorũ, nõ intentus ab eis ſed ex facto eorum interno proueniens, [Et ſanem eos.] Iſte dei effectus efficeretur ſi Iudæi non redderent ſeipſos indiſpoſitos ex ſupradicto affectu proprio [Notum ergo ſit vobis quoniam] pro, quòd, [gentibus miſſum eſt hoc ſalutare dei & ipſi audient & quum hæc dixiſſet exierunt ab eo Iudæi, multam habentes inter ſe quæſtionem. Manſit autem biennio toto in ſuo conductu] pro, conducto. proculdubio hoſpitio, [Et ſuſcipiebat omnes.] tam Iudæos quàm Ethnicos. [Qui ingrediebantur ad eum, prædicans regnum dei & docens quæ ſunt de domino Ieſu Chriſto cum omni fiducia ſine prohibitione.] Explicat Lucas quòd per totum biennium nullus inhibuit Paulo prædicationem Euangelij in ſuo hoſpitio Quid poſtea ſecutũ ſit, neſcitur: niſi quãtum ex Epiſtolis Pauli conijcere licet Amen. Caietæ in die ſacro Apoſtolorum Petri & Pauli. M.D.XXIX.

¶Commentariorum Thomæ de Vio Caietani, Cardinalis ſancti Xiſti in epiſtolas Pauli & Acta Apoſtolorum, per Ioannem Danielis. S.D.N. Papæ pœnitentiariũ ac authoris operis alumnũ diligenter recognitorum. Finis.

Excuſum Pariſiis, in officina typographica Nicolai Buffet.
1 5 4 2.

VITTORIO EMANVELE
IN ROMA

Digitized by Google

Digitized by Google